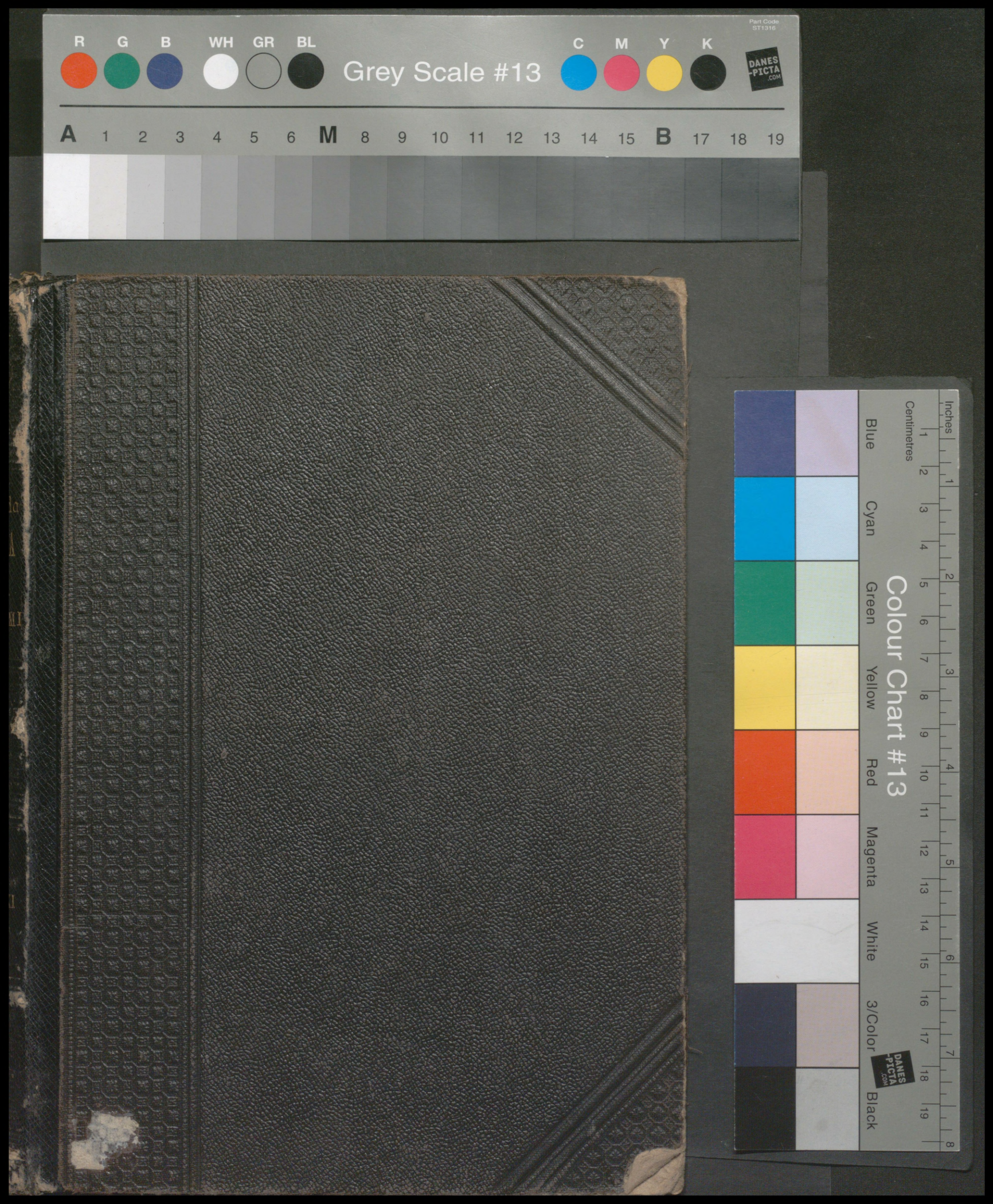

R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES-PICTA .COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19
Colour Chart #13
Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black
Inches
Centimetres

919

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI.

WARSZAWA.
DRUK TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW,
Krakowskie-Przedmieście Nr. 66.

„— 12821937 r.
„ТРИБУНА РАДЗЕЦКА“

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI.

Tom VIII.

od lit. K. do Kruszyński

Z 818 rysunkami, 1 mapą Kanady i tablicą kolorową Korali.

8307

Библиотека Нем. Тов. по Иностран. Рабочих в СССР
№ 15590

ГЛÓВНЫ ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr inw. 1641.

WARSZAWA.
Wydawnictwo Towarzystwa Akcyjnego.
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.

1900.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ
Варшава, 30 Октября 1900 года.

BIBLIOTEKA NAUKOWA
80309/2
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

K.

K, spółgłoska gardłowa. Języki semickie mają dwa podobne dźwięki: jeden odpowiada naszemu **K**, drugi zaś dobywa się z głębi krtani i przy oddawaniu wyrazów wschodnich znakami alfabetów zachodnich oznacza się zwykle przez **q**. Stosownie do pierwiastkowej formy tego znaku nazywało się **K** w hebr. *Kaph* (t. j. próżna ręka), w syryjs. *Koph*, w arabs. *Kef*, gdy tymczasem **q**. nazywało się w hebr. *qof*, (t. j. tylna część głowy), w syryjs. *quf*, w arab. *qaf*. Wszystkie ludy wschodnie, używające alfabetu arabskiego, rozróżniają w piśmie obie te głoski. Oba te znaki z alfabetu fenickiego przeszły do greckiego, w którym fenicka nazwa **K** (ϰ) zmieniła się na *kappa*, a **q** (ϙ) na *koppa*. Znajdujemy je jeszcze na monetach i w napisach z czasów odleglejszych. Ponieważ jednak fonetyczna ich różnica całkiem się zatarła, przeto *koppa* wcześnie wyszła z użycia, a zachowało się jeno jako znak liczebny=90, gdy **K**=20. Rzymianie **K** oznaczali przez **C**; w szczególnych jednak razach, np. w wyrazach *Kalendae*, *Kaeso* używano **K**; zaś **q**, spotykające się jeno w połączeniu z *V* (u), miało w łacinie oczywiście to samo brzmienie, co i **K**. We względzie fonetycznym jest **K** (łac. C) najtwardszem brzmieniem w szeregu gardłowych. W języku polskim **K** jest spółgłoska pierwotna, twarda, wargowa mocna; zmiękcza się w *pierwszym stopniu* przed samogłoskami miękkiemi *i* lub *e* pierwotnem (Ѣ) wyłącznie tylko w deklinacji na *c*; zaś w *drugim stopniu* zmiękcza się na *cz* przed jotowemi dwugłoskami, przed samogłoskami miękkiemi: *e* rodzimem (starosł E), *e* zastępczem (Ь) i *ę* w każdym razie, oraz przed *i*, a także przed *e* pierwotnem (Ѣ) w konjugacji i etymologji tylko. Jako znak skrócenia stoi **K** w łaciń. *Kalenda*, a potwarcom literę tę *(kalumniator)* piętnowano na czole; **k.-k.** w Austrji oznacza „kaiserlich-königlich“ (cesarsko-królewski), tytuł różnych instytucji i urzędów.—W chemji **K.** jest symbolem potasu (kalium).

Kaaba (arab. = budowla czworograniasta), zowią zwykle główną świątynię mahometańską w Mekce, oraz kaplicę tamże, 13 stóp wysoką, zbudowaną, według tradycji mahometańskiej, przez Adama, zniszczoną przez potop, następnie odnowioną przez Abrahama i Izmaela. W kaplicy tej, przybranej w bogate dywany, znajduje się wmurowany czarny kamień, oprawny w srebro, uważany za świętość, do którego muzułmanie zwracają się z modlitwami. Kamień ten, przyniesiony Izmaelowi z nieba przez Anioła Gabrjela przy budowie świątyni, miał być początkowo biały, zczerniał dopiero wskutek grzechów ludzkich. Nim pielgrzym wejdzie do **K.**, obowiązany siedm razy obejść ją, przyczem pocałować kamień, który w skutek tego stał się już wklęsłym. Kaplica otwieraną jest tylko trzy razy do roku. Kamień jest prawdopodobnie meteorytem, zaś kult **K.** wcielonym przez Mahometa do religji jego starożytnym miejscowym kultem pogańskim. Por. Snouh Hurgronje „Mekka“ (Haga, 1888).

Kaad, *kat*, materjał używany do żucia w Arabji, zwłaszcza w Jemenie; przyrządza się z liści *Celastrus edulis* (ob.). Usuwa zmęczenie i senność, a skutków szkodliwych nie wywiera.

Kaaden, miasto, ob. Kadań.

Kaag, *kag*, statek nadbrzeżny holenderski, jednomasztowy, o dnie płaskiem.

Kaarta, kraina w Sudanie Francuskim, na płn. Senegalu, obejmuje 54,500 klm. kw., w północnej zwłaszcza części bardzo urodzajna. Ludność, wynosząca 300,000 głów, należy do plemienia Somalów. Zdobytą została przez pułkownika francuskiego Archinarda, w początku 1891 r. Główną osadą jest *Kuniakari* z 5,000 mieszkańców, ale najważniejszym punktem handlowym *Nioro*.

Kab *(el Kab, el Gab)*, łańcuch oaz, ciągnący się na zachód Dongoli, w oddaleniu 40—60 klm. od Nilu, na długości 170 klm.; liczy 60,000 m.

z plem. *Kabbabisz*, którzy posiadają liczne stada wielbłądów.

Kabalista, znawca, zwolennik kabały (ob.), czarnoksiężn. *Kabalistyka*—sztuka kabalistyczna.

Kabała albo *Kaballa*, mistyczna nauka żydowska, przekazana podług podania przez Mojżesza Jozuemu, a przez tegoż 70 starszym, dlatego też zwana i *masora* (podanie). Wyrosła ona na podstawie wschodniej nauki o emanacji i wyrobiła się w osobną szkołę w XII w., choć związki jej widoczne są od czasów persko-macedońskich. Już u Filona, w Talmudzie i Midraszu znajdujemy pojęcia teologiczno-filozoficzne, przyjęte poczęści przez następców; pierwszem jednak dziełem kosmogoniczno-historycznem, w którem nauka ta rozwiniętą została, jest pochodząca z 7 w. księga *Jezirah* (przekład niemiec. Meyera, Frankfurt, 1827), przypisywana Akibie (ob.). Początkowo **K.** zajmowała się tylko kwestjami, ściągającemi się do Boga i stworzenia świata, i dopiero w XII w. w zakres jej weszła egzegeza, moralność, oraz filozofja, i takim sposobem **K.** stała się mistyczną filozofją religji. Liczne, poświęcone tej nauce dzieła, pochodzące z następnych wieków, objaśniały tajemne znaczenie Pisma Swiętego i jego wykładów, oraz ducha praw; uczyły za pomocą użycia boskich imion i świętych zdań czynienia cudów. Najważniejszem z tych dzieł, będącem biblją dla zwolenników **K.**, jest *Sohar*, napisane w języku aramejskim w XIII w. i przypisywane Symeonowi ben-Jochai, uczniowi Akiby. Przeciwnikami **K.** byli filozofowie i po części talmudyści. Nowy impuls otrzymała **K.**, wyrodzona zupełnie i zamieniona w magję, w końcu XVI w., w Palestynie i Włoszech. Chasydim (ob.) polscy uważają **K.** za ważniejszą od litery prawa. Począwszy od Reuchlina, zajmowali się **K.** i uczeni chrześcijańscy, jak np. Knorr von Rosenroth, von Helmont i in. Najgruntowniejszym obecnie znawcą **K.** jest Adolf Jelinek (ob.). Por. Franka „La Kabbale ou la philosophie religieuse de Hebreux“ (1843, w przekładzie niem. Jelinka, Lipsk, 1844). Rubin „Heidenthum und **K.**“ Przy końcu XIX w. zaczęto się zajmować kabałą, łącząc ją z fenomenami medjumicznemi (ob. Medjumizm). W tym duchu napisane są dzieła Papusa p. t.: „La Kabbale, tradition secrète de l'Occident, resumé méthodique“ (Paryż, 1892). Tenże autor przełożył „Sepher Jesirah“ na francuski. Slady wpływu kabały można odnaleźć w doktrynie Towiańskiego i jego zwolenników, jak Słowackiego. Por. Semeneńko „Towiański et sa doctrine,“ oraz Ignacy Matuszewski „Mistyczne pisma Słowackiego w zestawieniu z doktrynami współczesnego okultyzmu“ (W zbiorze „Swoi i Obcy,“ Warsz., 1898).

Kabała, to samo co intryga.

Kabały ministerjum, po ang. *Cabal*, gabinet króla Karola II, tak nazwany od pierwszych głosek nazwisk jego członków: Tomasza Clifforda, hr. Arlington, ks. Buckingham, Ant. Asbley i ks. Lauderdale, utworzony 1699 r., którego celem było przywrócenie władzy absolutnej w Anglji. Gabinet ten powszechnie znienawidzony, został usunięty od steru 1670 r.

Kabarda, okrąg gubernji Terskiej w kraju Zakaukaskim, wchodzi po większej części w skład powiatu Władykaukaskiego, obejmuje 9,800 klm. kw. i dzieli się na **K.** wielką i małą. 1) *Wielka* **K.** na zachód, między rzeką Małką a Terekiem, ograniczona skrajem gór Czarnych, stanowi równinę, zroszoną mnóstwem rzek i strumieni, bogatą w pastwiska; grunt urodzajny, lasów prawie niema. Stoki gór Czarnych tworzą lesistą i górzystą część Wielkiej Kabardy. 2) *Mała* **K.** stanowi wzniesiony taras, między rz. Buguntą a Podkumką; okolica bezwodna i bezleśna; grunt urodzajny, wyborne pastwiska. Główna rzeka Terek, z dopływami: Czerekiem, Baksanem, Urwanem, na granicach Małka i Mara. Mieszkańcy *Kabardyńcy*, plemię Czerkiesów (ob.), w liczbie około 70,000, trudnią się głównie hodowlą bydła i łupiestwem; rolnictwo na nizkim stopniu, sieją jednak proso, pszenicę, jęczmień i kukurydzę. Zajmują się dalej wyrobem burek, sukna, wojłoków i przemysłem leśnym. **K.** stała się prowincją rosyjską od pokoju kajnardżyjskiego.

Kabat Maurycy, profesor prawa cywilnego w uniwersytecie lwowskim, ogłosił: „O dowodach w procesie cywilnym z uwzględnieniem nowszych reform ustawodawczych“ (Lwów, 1882).

Kabatnik Marcin, mieszczanin z Litomyśla, † 1503 roku. W roku 1491 i 1492 odbył podróż na koszt Jednoty Braci Czeskich do Jerozolimy i Egiptu, celem odszukania tam chrześcijan, wyznających podobneż zasady, ponieważ zaś sam ani czytać ani pisać nie umiał, przeto postarał się, że z jego opowiadania spisał relację tej podróży współmieszczanin i notarjusz m. Litomyśla Adam Bakałarz i ta kilkakrotnie wydaną była p. t.: „Marcina Kabatnika z Litomyśla podróż z Czech do Jerozolimy i Egiptu.“ Pierwsze wydanie podług Kandida *Bohem. docta*, wyszło 1518; Dobrowski uważa za pierwsze wydanie z r. 1542; ostatnie jest z r. 1894.

Kabayama *Sukenori* hr., polityk japoński, * 1837, służył wojskowo i odznaczył się podczas wojen domowych 1868 i 1877 r. Przed wojną chińsko-japońską był ministrem marynarki. Brał udział w wojnie. Był od 1896—1897 ministrem spraw wewnętrznych, a od r. 1898 ministrem oświaty.

Kabel (niem.), gruba lina okrętowa, używana do uwiązywania ukrętów w portach. W elektrotechnice **K.** nazywają się podziemne lub podwodne druty telegraficzne (ob. Telegraficzna lina). Dawniej oznaczał **K.** długość liny kotwicznej, a stąd jest też jednostką odległości i szybkości

na morzu, dawniej zwykle 110 sążni morskich *(faden, fathom)*, obecnie różnej długości: w Niemczech $^1/_{10}$ mili morskiej=185 metrów, we Francji 200 m., w Anglji $^1/_8$ mili morskiej (sea mile)=231,87 m.

Kabestan, ob. Kołowrót.

Kabina, toż, co kajuta; także wózek kąpielowy w kąpielach morskich.

Kabinda, obwód kolonji portugalskiej Angola na zachodniem wybrzeża Afryki, położony pomiędzy francuską kolonją Gabun, państwem Kongo i oceanem Atlantyckim, przyznany Portugalji traktatem zawartym z Francją 1886 r. Obejmuje wraz z Landaną 460 klm. kw.; mieszkańcy nazywają się sami *Bafiote*; są to biegli kowale, stolarze i budują dobre łodzie. Główne miasto t. n. nad rz. Lukola, ma 10,000 miesz., dobry port.

Kabira, starożytny zamek w Poncie, jedna z rezydencji Mitrydata, który tu w r. 71 przed Chr. przez Lukulusa był zwyciężony. Za Pompejuszem zamek Kabira otrzymał nazwę Diospolis, później Neocaesarea, dziś zowie się Niksar.

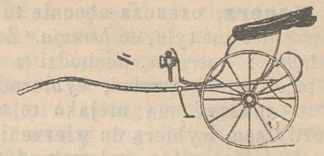
Kabiry, po fenicku *Kabirim* „potężni, wielcy," bogowie miast fenickich, stróże pokoju i prawa, szczególnie na morzu; cześć ich przeszła do Greków i Rzymian, którzy łączyli ich ze swemi bóstwami wyższego i niższego rzędu. Świątynie im poświęcone były na Samotrace. Czczono ich przeważnie na wyspach greckich, w Azji Mniejszej, Tracji, Macedonji.

Kaboga, z przydomkiem *Kordica* (Marjo), teolog rzymsko-kat., pisarz chorwacki, * 1505 r. w Dubrowniku, † 1582 r. w Rzymie. Będąc w jakiemś nieporozumieniu ze swymi ziomkami, pisał przeciwko nim satyrę w języku włoskim. Brał udział w różnych sporach naukowych, a za dysputę ze zwolennikiem M. Lutra został kapelanem papieskim. Najwięcej pisał po łacinie, w przedmiotach religijnych; z prac jego w języku chorwackim znanym jest poemat *O Dynarze.*

Kaboga Euzebjusz, historyk dubrownicki, * w Dubrowniku, † 1590 roku, wstąpił do zakonu Benedyktynów i odznaczył się niezwykłą uczonością. Napisał „Dzieje Dubrownika," „Żywoty biskupów dubrownickich" (oba te dzieła zachowane tylko w ułamkach), oraz „De exemplis illustrium virorum Ragusanae civitatis et exterorum, qui in eam aliquo beneficio noti habentur."

Kabotaż (franc. *Cabotage*), żegluga przybrzeżna, w szczególności żegluga przewozowa między portami jednego kraju. W niektórych państwach żegluga ta, jak we Francji, Portugalji, Rosji i w Stanach Zjednoczonych, jest zachowana jedynie dla statków krajowych, w innych dozwolona jest też cudzoziemcom, najczęściej wszakże jedynie na podstawie osobnych traktatów.

Kabrjolet (z franc. *cabriole*, skok kozi), popowóz dwukołowy, rzadziej czterokołowy, jednokonny, tak nazwany dla lekkiej swej budowy. W powozach pocztowych **K.** nazywa się oddział przedni, otwarty, z jednym tylko rzędem miejsc.

Kabrjolet.

Kabul, stolica Afganistanu, a zarazem jednoimiennej prowincji *(Kabulistan)*, leży nad rz. *Kabul* (dopływem rzeki Indus), ma 60,000 m. i posiada cytadelę Bala Hissar, wraz z pałacem szacha; miasto podzielone jest murami na oddzielne cyrkuły, ulice ma wązkie. Handel, dawniej bardzo ożywiony, obecnie jest w upadku. W roku 1842 miasto zostało przez Anglików zburzone.—Prowincja *Kabul* ma 900,000 miesz.

Kabulistan, ob. Kabul.

Kabylowie (z arabsk. *kbila*, t. j. pokolenie), naród pochodzenia berberyjskiego w Tunisie i Algierji, gdzie liczba ich do 760,000 ma wynosić. Są mahometanami, zajmują się rolnictwem i hodowlą bydła, oraz niektóremi rodzajami przemysłu, jak tkactwem, puszkarstwem, fabrykacją prochu, górnictwem, oraz handlem. Odzież, pożywienie i cały ich sposób życia są nadzwyczaj proste. Ożywieni są duchem równości i gorąco miłują wolność. Ten ostatni ich przymiot wystawił ich na ciężkie walki ze zdobywcami Algieru, Francuzami, którzy zaledwie po wielu bitwach i operacjach wojennych, prowadzonych przez takich wodzów, jak: Bugeaud, St. Arnaud, Randon, Yussuf, Renault i Mac-Mahon, stanowczo ich pokonali i w r. 1857 całkowicie ujarzmili. Każde ich pokolenie *(arcz)* dzieli się na okręgi *(charuba)*, których naczelnicy są zarazem sędziami. Najwyższą wszakże powagę posiada gmina religijna *(sawja)*, grupująca się dokoła własnego meczetu; władzę prawodawczą posiada zgromadzenie okręgowe *(dżemma)*, w którem bierze udział każdy, kto posiada własną broń. Obszar Algierji, przez **K.** zamieszkany, *Kabylja*, dzieli się na *Wielką*, mającą kształt trójkątny, między nadbrzeżnemi punktami Delli i Dżidżelli, oraz *Małą*, która graniczy na wschód z poprzedzającą i sięga aż po Philippeville. Por. Hanoteau i Letourneux „La Kabylie et les coutumes kabyles" (Algier, 1873, 3 t.); Farine „Kabyles et Kroumirs" (Paryż, 1881).

Kac Efraim, syn Aarona z Wilna, * 1616 r., † 1676 r.; od r. 1666 rabin w Budzie. Napisał „Szaar Efraim," 170 odpowiedzi rabinicznych, rozstrzygających rozmaite kwestje religijne (Sulcbach, 1688) i komentarz na Pięcioksiąg Mojżesza p. t.: „Machneh Efraim," który zaginął.

Kacanki, *Kocanki*, ob. Szarota.

Kacermistrz, *Kacerstwo*, ob. Kacerz.

Kacerz, oznacza obecnie to samo, co *heretyk*, *kacerstwo* zaś tyle, co *herezja*. Że zaś łaciński *haereticus* i *haeresia* pochodzi z greckiego *aïresis*, a to od *airein* (woleć, wybierać), przeto *kacerstwo* znaczyć ma niejako to, co sobie człowiek każdy sam wybiera do wierzenia. Wyraz **K.** ma pochodzić podług jednych od *Cazerus*, *Gazerus*, co w średniowiecznej łacinie znaczyło *Chazarów* (ob.); inni jednak twierdzą prawdopodobniej, że pochodzi od greckiego *Kátaros* (czysty), jak zwali się sami w pierwotnych czasach chrześcijaństwa różni heretycy, a przez szyderstwo zwani także byli i przez prawowiernych.—*Kacerstwo*, podług dogmatyków rzymsko-katolickich, oznacza błąd w wierze prawowiercy, połączony z uporem *(error contra cathol. fidem cum pertinatia;* por. Melch. Canusa „De loc. theolog." lib. 12, cap. 7, 8 i św. Augustyna „Lib. de util. credent."). Pobłądzić łatwo skutkiem krewkości i ograniczoności rozumu, oraz za wpływem innych; trwanie atoli w błędzie uporczywie jest grzechem. Stąd kościół ten rozeznaje *prawdziwe* **K.** *z woli (haeresis formalis)* i *błędny pogląd, pojęcie (haeresis materialis)*. Z tego względu chrześcijanin innego wyznania lub judaista, żyjący w pośród wyznawców kościoła rzymsko-kat., i dlatego według domniemania *mogący się snadno przekonać* o prawdziwości nauki tego kościoła, gdy przechodzi do jego społeczności, musi prosić *o rozgrzeszenie z prawdziwego* **K.** *(absolutio a haeresi formali)*. Pomimo takiego jednak rzeczywistego znaczenia kacerstwa, wielu teologów zbyt pochopnie robi zarzut kacerstwa każdemu, kto wystąpi z jakim nowym poglądem lub zdaniem, nie względem dogmatu, lecz tylko względem tego, co jest zmiennem i może być zmienionem, jak liturgja, organizacja kościelna, zwyczaje i t. p., a nawet i w tem, co się tycze historji, filozofji i nauk przyrodniczych. Kościół rzymsko-kat. uznaje także za kacerza każdego, kto trwa w przekonaniach, uznanych za błędne, i wyłącza takiego ze swej społeczności na zasadzie słów: *Był przeciwko nam* (Sob. Trydent, c. 8, 9, 13, 15, X. *De haeret.* V. 7). Jeżeli kto występuje jawnie ze swemi pojęciami, będącemi w sprzeczności z nauką swego kościoła, i zjednał sobie pewną liczbę zwolenników, w takim razie bywa nazwany Kacermistrzem albo *Arcykacerzem*, t. j. głową, naczelnikiem takich a takich kacerzy, takiego a takiego kacerstwa. Wyrazy te dostały się do języka polskiego z niemieckiego.

Kacheksja, ob. Charłactwo.

Kachetja *(Kacheti)*, kraina w dawnem król. Gruzyjskiem, teraźniejszej gub. Tyfliskiej, na lewym brzegu rzeki Kury. Mieszkańcy trudnią się głównie uprawą wina. W XVI w. uległa królom kartalińskim; w r. 1586 otrzymała własnego króla Aleksandra II; w 1783, będąc znowu częścią król. Kartalińskiego, uznała zwierzchnictwo cesarstwa Rosyjskiego, a za Jerzego IV przeszła w jego posiadłość z tytułem wielkorządztwa, które istniało do 1802 roku. Mieszkańcy, *Kachetyńcy*, należą do plemienia gruzyjskiego.

Kacler, *Katzler*, *Katzeler*, herb: W polu błękitnem — pień złoty sękaty między dwoma srebrnemi kotami wspiętemi. Nad hełmem—pół kota między dwoma pniami złotemi. Labry błękitne, podbite srebrem.

Kacler.

Kacyk, dawny tytuł rządców, wodzów i cesarzów czyli władców Peru w Ameryce. Dzisiaj górale w Andach nadają ten tytuł starszym, mędrszym i bogatszym z pośród siebie.

Kacynka, rzeka w gub. Piotrkowskiej, poczyna się pod wsią Kaleja, w pow. Częstochowskim, pomiędzy Częstochową a Kłobuckiem, płynie w kierunku wschodnio-północnym, przechodzi do powiatu Noworadomskiego i wpada z prawego brzegu do *Liczwarty*. Długa 20 wiorst Przyjmuje z lewego brzegu *Trzopkę*.

Kaczanowski v. *Wczele* odm., herb: Całą tarczę zajmuje szachownica złoto-srebrna. U szczytu—pół murzyna bez rąk, z medalem na szyi i przepaską złoto-srebrną na głowie.

Kaczanowski.

Kacza stopa, *kacza noga*, roślina, ob. Biedrzyga.

Kaczenica *(Lepas, Anatipha)*. rodzaj skorupiaków z rzędu wąsopławnych (Crustacea cirrhipedia); ciało osadzone jest na długiej i miękkiej szypułce, za pomocą której przyczepiają się do ciał morskich. Ciało ich zamknięte jest w ścieśnionym płaszczu chrząstkowatym, w którym tworzy się 5 tarcz wapiennych, stanowią-

Kaczenica.

cych niejako jego muszlę; sześć par ich nóg przedłużają się w wyrostki wąsami zwane. Nazwa ich pochodzi od przesądu, według którego kaczki mają się rodzić z muszli tych skorupiaków. Por. Martin Saint Ange „Observations faites sur les A. vivants."

Kaczenowski Michał, historyk rosyjski i twórca szkoły skeptycznej, * 1775 w Charkowie, † 1842 r.; po wyjściu z wojska 1801, został biljotekarzem u hr. Rozumowskiego, r. 1805 profesorem uniwersytetu moskiewskiego (estetyki, archeologji, historji, statystyki i geografji rosyjskiej; następnie wykładał literaturę języków słowiańskich); potem był dyrektorem instytutu pedagogicznego, od 1830 r. cenzorem, a od 1837 rektorem uniwersytetu. Od r. 1805—1807 i od 1810—1830 r. wydawał *Wiestnik Europy* i oprócz wielu tłómaczeń z francuskiego i polskiego, ogłosił znaczny szereg prac własnych, w przedmiocie estetyki i historji literatury rosyjskiej, między któremi na szczególną wzmiankę zasługuje rozbiór krytyczny *Historji państwa rosyjskiego* Karamzina. Skrytykował też Schlözera i Puszkina. Zaprzeczał autentyczności *Ruskiej Prawdy*, *Kroniki Nestora*, *Słowa o pułku Igora*, istnienia pieniędzy skórzanych; Ruryka, Askolda i Dira uważał za osoby bajeczne. Głównym przewodnikiem **K.** i jego szkoły był Pogodin.

Kaczenowski Dymitr, * około 1827, † 1872; profesor prawa międzynarodowego i dyplomacji w uniwersytecie charkowskim (od r. 1859); pisał wiele w tym przedmiocie w języku rosyjskim, angielskim i francuskim. Wydał: „O władyczestwie nad morjami" (Charkow, 1850); „O kaperach i mor. sudoproizwodstwie" (Moskwa, 1855); „Wzglad na istoriju politicz. nauk w Ewropie" (t. 1859) i wiele in. Najważniejszem z nich jest niedokończone dzieło p. t.: „Kurs prawa międzynarodowego" (Charków, 1862—65), przełożone wkrótce na język angielski; odznacza się ono nowemi poglądami na podstawy stosunków pomiędzy mocarstwami. Starał się **K.** przeprowadzić dwie ideje: w prawie międzynarodowem—jednoczenia się narodowego, celem wzajemnego popierania interesów na podstawie sprawiedliwości; w państwowem zaś—konieczność doprowadzenia obywatela do rozumnej swobody przez oświatę. Był wrogiem politycznego samolubstwa i niweczenia praw dla materjalnych korzyści; pragnął udowodnić, że tam tylko porządek i pomyślność możliwe, gdzie obywatel zdrowo i jasno pojmuje swoje prawa i obowiązki.

Kaczić Mioszić Andrzej, poeta chorwacki, * 1690 w Bryście, † 1760 w Zaostrogu, gdzie w 16 roku życia wstąpił do klasztoru Franciszkanów, a po odbyciu nauk filozof. i teologicznych w Budzie, został profesorem filozofji w klasztorze w Makarsce, potem teologji w Szybeniku. Podróżując jako legat papieski po ziemiach słowiańskich pod panowaniem Turcji, zajął się zbieraniem pieśni i podań narodowych, a w ślad za tem zaczął i sam tworzyć w ich duchu i te wraz z zebranemi wydał p. t. „Rozgovor ugodni naroda slovinskoga", zwany zwykle „Pjesmarica" (wyd. od 1756 kilkanaście razy w różnych miejscowościach, a ostatnio 1886 w Dubrowniku). Z innych prac jego znane: „Elementa peripathetica juxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scoti" (Wenecja, 1752); przekład „Pięcioksięgu Mojżeszowego" i niektórych proroków p. t. „Korabljica Pisma svetogo i svih vikova svita dogodjajih poglavitih i t. d." (1760).

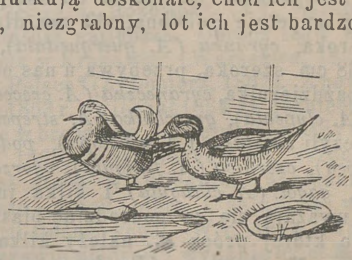
Kaczka, rzeka, poczyna się w pow. Kieleckim, na północ wsi Wzdół, płynąc ku północy, wchodzi do powiatu Iłżeckiego i powyżej Wąchocka wpada z prawego brzegu do *Kamienny*. Długa 12 wiorst, ma obfitą wodę i wprawia w ruch kilka zakładów fabrycznych.

Kaczka (*Anas*), rodzaj ptaków z rzędu płetwonogich, z rodziny listkozębnych, czyli blaszkodziobych (*lamellirostres*), mający za cechy: dziób mierny lub krótszy od głowy, szeroki, w środku spłaszczony, w końcu zaokrąglony, powleczony w całej długości błoną, brzegi szczęk

Kaczka zwyczajna.

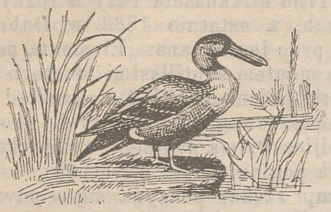
blaszkowato-karbowane, nogi krótkie, skrzydła mierne, śpiczaste, z 1 lub 2-ą lotką najdłuższą, ogon krótki, zaokrąglony lub klinowaty. **K.** wogóle przebywają na wszelkich wodach, pływają i nurkują doskonale; chód ich jest niejednostajny, niezgrabny, lot ich jest bardzo szyb-

Kaczka mandaryńska i cyraneczka.

ki i wytrzymały; lecz jedne łatwo się do lotu zrywają, gdy inne naprzód przez pewien czas muszą nad samą wodą przelecieć. W locie wydają dość mocny świst lub granie skrzydłami; w dalekich podróżach zwykle szykują się w 2 linje, stykające się pod kątem, lub w szeregi.

Jedne żywią się roślinami wodnemi, nasionami traw i ziarnem zbożowem, inne różnemi owadami i robactwem lub rybami. W czasie lęgowym dzielą się na pary, samce potomstwem się nie zajmują. Kaczory są zawsze większe od samic i w każdym gatunku różnią się od nich kolorytem. Charakterystyczne są bardzo w ich upierzeniu tak zwane lusterka skrzydłowe, utworzone z brzegów skrajnych lotek przedramieniowych. Mięso **K.** jest jadalne, lecz rozmaitej wartości w różnych gatunkach. Jaja kacze są używane na pokarm, zwłaszcza na północy. Pióra i puch są poszukiwane zwłaszcza z edredonów (ob.). Kilka gatunków oswojono i zamieniono na ptaki domowe, z tych **K.** *zwyczajna*, pochodząca od *A. boschas*, jest najpożyteczniejszym ptakiem po kurze; ptakiem domowym stała się już od niepamiętnych czasów, przebywać lubi w okolicach obfitujących w wodę, gdzie przez rok cały sama się wyżywia. W hodowli na 6—8 kaczek liczy się jednego kaczora; jaja znoszą przez 3—4, a nawet przez 8 lat. Jajka te ważą po 60—80 gramów, zawierają więcej tłuszczu i substancji suchej, aniżeli jaja kurze, ale smak mają pośledniejszy. W hodowli rozróżnia się kilka ras, różniących się ubarwieniem i wielkością. Z licznych gatunków **K.** u nas postrzegane były: *krzyżówka (A. boschas)*, zwana też *krakwą*, *parką*, *burką*, lub **K.** *dziką*, przez cały rok pospolita, ale głównie od marca do listopada, do domowej zupełnie podobna, 63 cm. długa, 104 cm. szeroka; *cyranka (A. querquedula)*, 38 cm. długa, 68 cm. szeroka, przebywa u nas od kwietnia do października, *cyraneczka (A. crecca)*, *płaskonos (A. clypeata)*, *grzechotka (A. strepera)*, *świstunka* czyli *świstula (A. penelopa)*, *podgorzałka (A. nyroca)*, *czernica (A. fuligula)*, *ogorzałka (A. marila)*, *gągoł (A. claugula)* i kilka innych.— *Kaczki* uważają się za podrodzinę blaszkodziobych, do której prócz **K.** należy kilka jeszcze rodzajów: **K.** *drzewna (Dendrocygna viduata)*, w Ameryce płd., która należy do zwierząt domowych Indjan, **K.** *białogłowa (Erismatura leucocephala)*, przebywająca w Europie płd., **K.** *mandaryńska (Lampronessa galericulata)* w Chinach i Japonji, **K.** *piżmowa* czyli *turecka (Cairina moschata)*. Do tejże podrodziny należy też tracz (ob.).

Płaskonos.

Kaczka dziennikarska, wiadomość sensacyjna a fałszywa, ob. Puff.

Kaczkowski Dominik, znakomity tenorzysta dawnej opery polskiej, * 1763 na Wołyniu, od 1782 skrzypek w orkiestrze księcia Michała Lubomirskiego, w r. 1783 zamówiony został przez Bogusławskiego na tenorzystę i występował naprzód w Lublinie, potem w Grodnie. Po rozwiązaniu trupy Ryksa, udał się do Krakowa i tu bawił do 1793 r.; znowu powołany t. r. przez Bogusławskiego do Warszawy, występował w operach: „Drzewo Djany", „Cosa rara" „Axur". Stąd udał się 1795 do Krakowa, potem do Lwowa (1796). Oddawszy się w końcu grze w karty, stracił wszystko, co posiadał, i chory na ciele i umyśle, zakończył życie 1800 r. w szpitalu w Grodnie.

Kaczkowski Stanisław, pisarz polski, * 1784, † 1854 w Bełchatowie. Po ukończeniu nauk w konwikcie Pijarów na Żoliborzu, słuchał kursów prawa we Frankfurcie nad Odrą w latach 1801—802. Wróciwszy do kraju, został 1803 zastępcą prokuratora przy trybunale I instancji departamentu kaliskiego, wkrótce jednak porzucił urzędowanie, osiadł na wsi w Sieradzkiem i poświęcał się gospodarstwu, literaturze i usługom współobywateli. Od 1820 był posłem na wszystkie sejmy. Oprócz wielu prac historycznych, pozostałych w rękopisach i drukowanych w *Bibljotece Warszawskiej*, wydał osobno: „Myśli o handlu" (Warszawa, 1818), „Dziwak", z franc. w 3 aktach, wierszem (1827); „Rzut oka na Żydów" (1818); „Krzyżacy i Polska" (Poznań, 1845); „Rozprawy tyczące się pierwotnych dziejów Polski" (tamże, 1847; 2 ed., 1852); „Wiadomości do konfederacji barskiej" (tamże, 1840); „Tablice synchronistyczne do historji polskiej" (tamże, 1843, 2 ed., 1852).

Kaczkowski Józef, skrzypek, występował publicznie od r. 1811 w Warszawie i innych miastach i wydał kilkadziesiąt dzieł na skrzypce.

Kaczkowski Karol, lekarz, * 1797 w Warszawie, † 1867 w Chersoniu, medycynę studjował w Wilnie, gdzie uzyskał stopnia doktora medycyny 1821, poczem osiadł w Krzemieńcu, gdzie, obok rozległej praktyki, był od 1823 nauczycielem hygjeny ogólnej w tamecznem liceum. W 1829 r. powołany do Warszawy na profesora terapji, objął zarazem zarząd służby lekarskiej w wojsku polskiem. Po zamknięciu uniwersytetu przebywał we Lwowie, w 1842 przeniósł się do Berdyczewa, a stąd do Żytomierza, gdzie założył towarzystwo lekarskie; wspólnie z Grozą i Lipkowskim otworzył pierwszą drukarnię i księgarnię, a jako kurator gimnazjum żytomierskiego, razem z Kraszewskim, żywo się losami tej szkoły zajmował. W 1860 r. przeniósł się do Odesy,

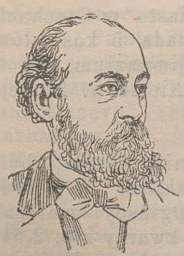
Kaczkowski Karol.

skąd zmuszony był wkrótce wyjechać i osiąść w guberuji Woroneskiej. Ogłosił: „Lekcje hygjeny“ (Warszawa, 1826); „Lekcja druga hygjeny“ (1827); „Uwagi nad homeopatją, hydropatją, magnetyzmem zwierzęcym, wiosenną kuracją i nad innemi przedmiotami“ (Wilno, 1846), oraz wiele rozpraw, drukowanych w rozmaitych czasopismach.

Kaczkowski Michał, również lekarz, brat poprzed., praktykował w powiecie Włodzimierrkim na Wołyniu, † 1848 w Horochowie. Ogłosił: „O poznawaniu, sposobach zapobieżenia i leczenia cholery“ (Warszawa, 1830); „Przepisy zachowania się przy użyciu wód mineralnych“ (Lwów, 1824).

Kaczkowski Antoni, lekarz, * 1805 w miasteczku Kutach w Galicji, medycynę studjował w Wiedniu, w 1837 został z konkursu lekarzem instytutu operacyjnego tamże. W r. 1851 przerzucił się do obozu homeopatów, od 1857 zamieszkał we Lwowie, gdzie starał się rozpowszechniać naukę Hahnemanna. Ogłosił: „O djecie homeopatycznej w słabościach zapalnych i homeopatycznych“ (Lwów, 1861); „Poradnik dla matek o wychowaniu i pielęgnowaniu dzieci, oraz leczeniu ich chorób od urodzenia do 7-go roku” (1874); „Teoretyczna i praktyczna nauka weterynarji homeopatycznej, czyli homeopatyczny sposób leczenia zwierząt domowych“ (1882). Od r. 1861 wydawał we Lwowie kwartalnik *Homeopata polski*.

Kaczkowski Zygmunt, powieściopisarz polski, * 1826 we wsi ojczystej Bereźnicy w Sanockiem, † 1896. Nauki początkowe pobierał w gimnazjach: przemyskiem i tarnowskiem; na kursa filozoficzne chodził we Lwowie, ale ich nie ukończył (1843 r.). W roku 1845 objął w posiadanie wioskę rodzinną i zaczął się poświęcać gospodarstwu, nie zaniedbując prac naukowych i literackich, do których czuł skłonność nieprzepartą. Pisywał więc wiersze liryczne, ucinkowe, humorystyczne, umieszczane w *Dzienniku mód* i *Tygodniku polskim*. Uwięziony 1846 z powodu politycznych wypadków ówczesnych, wkrótce jednak wypuszczony na wolność, wrócił do zajęć gospodarskich, a 1849 osiadł stale we Lwowie. W 1861 założył dziennik *Głos*, który zamknięty został po 6 miesiącach przez rząd, a **K.** skazano na 6 lat twierdzy. Wypuszczony po 15 miesiącach wyjechał do Paryża, a potem do Wiednia, gdzie brał udział w rokowaniach o autonomję Galicji. Zapalony opowiadaniami swej babki, wystawiającej w żywych kolorach ubiegłą przeszłość, wykarmiony tradycjami szlachty, wśród której się urodził, żył i widział może jeszcze typy zeszłowieczne, począł teraz studjować historję XVIII w., a zwłaszcza społeczne i domowe życie szlachty z owej epoki. Akta Liskie w zakładzie Ossolińskich dostarczyły mu najwięcej wiadomości do historji szlachty sanockiej. Tak przygotowany wziął się do pracy i ogłosił cały szereg powieści historycznych, w których zachowując doskonale barwę czasu, kreśli w dosadnych rysach życie szlachty sanockiej, ze wszystkiemi jej wadami i zaletami. Powszechną uwagę zwrócił na siebie powieściami, drukowanemi 1851 w fejletonie *Czasu*: „Bitwa ochorążankę“; „Kasztelanice Lubaczewscy“ (1851) i „Pan Franciszek Pułaski” (1852), sławę zaś utrwalił szerszego rozmiaru powieściami: „Swaty na Rusi”; „Pan Bal”; „Żądza dziedziczenia” i „Mąż szalony” w *Gazecie lwowskiej* (1852—53). Odtąd poczęły szybko wychodzić powieści, uzupełniające cykl tradycji sanockich. Tu należą: 1) „Powieści ostatniego z Nieczujów” (6 t., Petersburg, 1853—55), jest to zbiór, w którym oprócz kilku wyżej wymienionych powieści, mieszczą się jeszcze: „Murdelio”; „Gniazdo Nieczujów”; „Junacy“ i „Pierwsza wyprawa Pana Marcina”; 2) „Bracia ślubni” (3 t., Petersburg, 1854); „Starosta Hołobucki” (3 t., Warszawa, 1858); „Grób Nieczui” (4 t., Wilno, 1856). Do tradycji Nieczujów nie należy już: „Sodalis Marianus” (5 t., Warszawa, 1858); „Anuncjata” (3 t., Warszawa, 1858) i „Żydowscy” (W Kółku Rodzin., 1860, Lwów, 1872); dwie ostatnie z epoki konfederacji barskiej. W powieściach tych odtwarza nam **K.** wiernie wiek XVIII, z całą jego wybitną charakterystyką, ze wszystkiemi publicznego i domowego żywota odcieniami. Jak Pol w poezji, tak **K.** w powieści apoteozuje niemal szlachetczyznę i podnosi ją do ideału. Pisał też **K.** i powieści obyczajowe: „Dziwożona” (4 t., Lwów, 1855); „Wnuczęta” (4 t., Peter., 1855, tłómaczona na rosyjski, 1869); „Stach z Kępy” (Warszawa, 1856); „Bajronista” (3 t., Wilno, 1857) i „Rozbitek“ (3 t., Wilno, 1861), dwie ostatnie najlepsze. Oprócz tego wydał **K.** „Deotyma w Krakowie“ (Warszawa, 1854) i „Kobieta w Polsce“ (Żytomierz, 1862). Z powodu wypadków 1863 r. wyjechał 1864 za granicę; oczyściwszy się w broszurze „Rewolucyjne sądy i wyroki“ (Paryż, 1866) z czynionych mu zarzutów, zamieszkał stale w Wiedniu, następnie osiadł w Paryżu, rzucił pióro i zajął się wyłącznie sprawami finansowemi. W r. 1874 i 75 wyszło w Warszawie zbiorowe wydanie dzieł **K.** w 11-tu tomach. W 1875 ogłosił powieść „Graf Rak“. Potem znowu zamilkł na długo, dopiero 1883 wydał „Tekę Nieczui“. W 1885 *Gazeta Warszawska* ogłosiła jego powieść „Olbrachtowi rycerze“ (t. 3), a *Kurjer Warszawski* w 1886 powieść „Abraham Kitaj“ (t. 2), wreszcie „Zaklika“ (1893, Kraków, t. 3); „Kobieta w Polsce“ studjum historoczno-obyczajowe (Petersburg, 1895,

Kaczkowski Z.

t. 2); „Wasi ojcowie“ (Lwów, 1898). W r. 1900 wyszedł w Warszawie wybór powieści Kaczkowskiego z przedmową Ign. Chrzanowskiego. Powodzenie znakomitych powieści historycznych Sienkiewicza usunęło **K.** na drugi plan. Por. Chmielowski „Nasi powieściopisarze“ (Kraków, 1887). Życiorys **K.**, napisany przez Winc. Korotyńskiego, mieści się w wydaniu zbiorowem z r. 1874. W 1 tomie mieści się samego **K.** rozbiór materjałów historycznych, które mu służyły za podstawę do jego powieści. Znaczna liczba drobniejszych utworów **K.** tłómaczona jest na język czeski, chorwacki i serbski. „Murdeljon“, „Wnuczęta i „Rozbitek“ tłóm. są na język rosyjski, „Dziwożona“ na niem. przez Paumanna; na ten ostatni język przełożonych jest i kilka mniejszych utworów K.

Kaczorowski Piotr, malarz polski, * 1829, † 1891 w Iwaniskach w Opatowskiem; w r. 1845 wstąpił do szkoły sztuk pięknych w Warszawie; potem wrócił w strony rodzinne i począł samodzielnie malować. W r. 1858 powrócił do Warszawy i poświęcił się restauracji obrazów religijnych i rodzajowych.

Kaczorowski Teofil, lekarz, * 1830 w okolicach Torunia, † 1889, medycynę studjował w Gryfji, Królewcu i Berlinie, następnie jako lekarz osiadł w Poznaniu. Ogłosił: „O leczeniu zapalenia płuc ostrego pierwotnego“ (1872); „O zastosowaniu terapji do teorji pasożytniczej“ (1875); „Przyczynek do rękoczynnego leczenia suchot płucnych“ (1882); „O użyciu pilokarpinu w krwotokach płucnych“ (1881).

Kaczyniec, *kaczeniec (Caltha)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, obejmujący zioła o liściach szerokich, gładkich, błyszczących, powszechne w okolicach umiarkowanych i zimnych. Najwięcej jest znany **K.** *błotny, knieć, łotoć (C. palustris)*, o liściach nerkowatych, karbowanych, kwiatach pojedyńczych, żółtych; pospolity w Europie płn., Azji zach. i Azji płn. na łąkach błotnych, które przez całą wiosnę całkowicie zażółca. Roślina, a zwłaszcza jej korzeń, była uważana za trującą, polecają ją wszakże obecnie na paszę, a zasuszona traci swą ostrość. Niegdyś był używany w medycynie. Kwiaty wygotowane z ałunem dają żółtą farbę, używaną niekiedy do farbowania masła.

Kaczyniec.

Kaczyński Paweł, Jezuita, kaznodzieja przy trybunałach lubelskich, przełożony zgromadzeń w Jarosławiu, Lublinie i Krakowie, * 1676. Ogłosił: „Kazania na niedziele całego roku“ (2 t., Kalisz, 1675); „Kazania na święta całego roku“ (tamże, 1684); „Strzała zacnego domu, kazania na pogrzebie Zofji z Drzewic Zaleskiej“ (Poznań, 1647).

Kaczyński Paweł, technolog, * 1799 w Nasielsku, † 1878 w Drzewicy, studjował z początku prawo w uniwersytecie warszawskim, lecz 1824 został nauczycielem w szkole powiatowej w Hrubieszowie, następnie wysłany był kosztem rządu za granicę, a wróciwszy 1829 do kraju, wykładał w szkole przygotowawczej do instytutu politechnicznego kurs budownictwa machin. Po zwinięciu tego zakładu, wykładał nauki inżynierskie w instytucie gospodarstwa wiejskiego, a od 1843—50 w gimnazjum realnem mechanikę techniczną. Wiele rozpraw ogłosił w *Bibljoteee Warszawskiej* i *Rocznikach gospodarstwa krajowego*, jak „O oszczędnem użyciu drzewa“ (Rocz. tow. rol. 1861). W r. 1866 i 1867 redagował *Pamiętnik Techniczny*.

Kaczyński Józef, ogrodnik, † 1849 w Warszawie, kształcił się w szkołach ogrodniczych zagranicznych, w r. 1879 został nauczycielem hodowli warzyw w szkole ogrodniczej przy ogrodzie pomologicznym w Warszawie; miał czynny udział w założeniu towarzystwa ogrodniczego w Warszawie, należał do jego zarządu i był jego delegatem na wystawę paryską 1889. Wraz z Jankowskim, Szaniorem i bratem swoim Władysławem **K.** założył w r. 1878 pismo *Ogrodnik polski*, w którym zamieścił znaczną liczbę artykułów, a nadto ogłosił monografje: „Róża“ (1881); „Warzywa w inspekcie“ (1885) i „Warzywa w gruncie“ (1868).

Kać, *Katy*, osada na lewym brzegu Dunaju, w okręgu szajkaskim, pamiętna bitwą zaszłą w maju 1849 pomiędzy Chorwatami a wojskami węgierskiemi, oraz bitwą 7 czerwca t. r., w których Węgrzy pobici zostali.

Kadań (niem. *Kaaden*), miasto w Czechach, nad rzeką Ohrzą (Eger), posiada 5 kościołów, starą bramę miejską, wyższe gimnazjum, szkołę realną, 7,000 miesz., głównie Niemców. Istnieje od XII wieku.

Kadarka, ob. Winorośl.

Kadaryskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Trockiem. W r. 1766 posiadali je Ignacy i Helena Ogińscy, marszał. w. ks. litew., opłacając z niego kwarty złp. 2,548 gr. 15, a hyberny spólnie ze starostwem Maćkowskiem złp. 3,000. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Andrzejowi i Paulinie z Szembeków Ogińskim, sekretar. w. w. ks. litew., łącznie ze wsią Brzozową, leśnictwem Maćkowskiem i ze starostwem płotelskiem. Na sejmie zaś z r. 1776 uchwalono odłączyć włók piętnaście z starostwa kadaryskiego na uposażenie plebanji kościoła lubowskiego.

Kadaster, jest to dokładne ocenienie nieruchomości wiejskich, mających być opodatkowanemi, wraz z wykazaniem ich dochodów, a na-

stępnie sam podatek, przez takie ocenienie na własności nieruchome nałożony. Do czynności kadastrowych należy zatem wymierzenie wszystkich posiadłości ziemskich, sporządzenie planów, klasyfikacja gruntów i ocena dochodów. *Kadaster* jest rzeczywiście bardzo dogodnym środkiem do wykrycia dochodu danych posiadłości, a przez to i do oparcia podatku, mającego się na nie nałożyć, na pewnych i trwałych podstawach. Ma jednak on i ważne niedogodności, jak np. to, że jest bardzo wolno zaprowadzany, że zaprowadzanie go pociąga wiele wydatków, że w skutek tego, że czynność kadastrowania trwa długi czas, a cena ziemi podlega pewnym zmianom, to i grunta oceniane w oddalonych odstępach czasu nie są cenione wedle jednych zasad, i t. d. W Austrji zaprowadzono kadastrowanie gruntów patentem cesarskim w r. 1817. W Galicji przystąpiono do kadastrowania w zachodnich prowincjach przed 1847, a we wschodnich przeszło w 10 lat później; stąd też i nierówna cena szacunku. Głównemi czynnościami kadastru w Galicji były oznaczenie rodzajów uprawy i klasyfikacja gruntów każdego rodzaju uprawy. Por. Maks. Wirtha „Grundzüge der Nationaiekonomie“ (Kolonja, 1861); Krzeczunowicza „Rzecz o kadastrze w Galicji“ (Kraków, 1860).

Kadawy Jan, jeden z gorliwych działaczów na polu rozbudzenia narodowości słowackiej w Węgrzech, * 1810 w Jestrzabiu w Czechach, † 1883; od 1839 nauczyciel szkoły słow. w Peszcie, miał czynny udział w ruchu literackim pomiędzy Słowakami i przyłączył się do partji, chcącej narz. słowackiem zastąpić piśmienny język czeski. 1848 uwięziony przez Madziarów i wygnany do Pragi, powrócił 1851, został nauczycielem w Lipt. św. Mikołaju, a następnie nadzorcą szkoły w Niem. Lupczu. Wydał: „Czitanka pre malje dietky“; „Priatel ludu“ (2 zesz., 1845); „Vzajemnost ve prikladech mezi Czechy, Moravany i t. d.“ (Peszt, 1843); „Maly spevák“ (1873); „Slovanské spevy“ (1881). Por. nekrolog przez S. Hurbana w *Nár. Nov.* w 1883, № 94.

Kadelburg Gustaw, aktor i komedjopisarz niemiecki, * 1851 w Peszcie. Był dobrym komikiem. Jako autor pisał wiele, sam lub do spółki z Fr. von Schönthal'em, oraz Oskarem Blumentalem. Utwory jego miały powodzenie, ale wartości literackiej nie posiadają.

Kaden Waldemar, pisarz niemiecki, * 1838 w Dreźnie, był naprzód nauczycielem prywatnym w Rydze i Dorpacie, przebywał następnie we Francji i Włoszech, 1876 został gimnazjalnym profesorem literatury niemieckiej w Neapolu. Napisał: „Wardentages in Italien“ (Stuttgart, 1874); „Sommerfahrt. Eine Reise durch die südlichsten Landschaften Italiens“ (Berlin, 1880); „Unter den Olivenbäumen, süditalische Volksmärchen“ (1880); „Italienische Gips-figuren“ (1881, 3 wyd., 1891); „Skizzen und Kulturbilder aus Italien“ (1882, 2 wy., 1889); „Pompejanische Novellen“ (1882); „Die Insel Ischia in Natur, Sitten- und Geschichtsbildern“ (1883); „Die Riviera“ (1884—85). Nadto napisał tekst do ozdobnego dzieła „Schweizerland“ (Sztutg., 1877) i in. Przetłómaczył Manzoni'ego „Die Verlobten“ (1883) i Misasisa „Kalabrische Novellen“ (1884).

Kadencja, *(cadenza, cadence)* w muzyce jest odpoczynkiem, jak cezura w poezji, lub zakończeniem myśli muzycznej, rozwiniętej w obraz zupełny. **K.** *cała, doskonała, klauzula*, **K.** *końcowa*, jest krokiem harmonicznym od dominanty do toniki. Jeżeli (zwłaszcza w kościelnej muzyce) kadencja poprzedza akord dolnej, nie górnej kwinty, jest to **K.** *plagijdlna. Przerwana* **K.** różni się od doskonałej przerwą między dominantą a toniką, wypełnioną pauzami. **K.** *połowiczna* jest odwróceniem głównej, bo jest krokiem z toniki w dominantę. **K.** *złudna* powstaje, gdy po przygotowaniu prawidłowem następuje obcy akord. Takich złudnych **K.** Reich wylicza aż 129 rodzajów. Jest jeszcze *kadencja ozdobna*, zwana niegdyś *modną*, bo pozwalała wirtuozom popisać się ze swą biegłością mechaniczną. Ponieważ zwykle na dominancie tryl w **K.** się wskazuje, każdy więc tryl Francuzi zowią **K.** Wogóle tak jest ciężko wniknąć w ducha autora sztuki, by napisać dobrą **K.**, że zwykle sami twórcy całości ją dodają.

Kadet, wychowaniec szkół wojskowych kształcący się na oficera. Nazwa ta poszła od młodszych synów *(cadets)* rodzin szlacheckich we Francji, którym starano się wyjednać korzystne miejsce u dworu, w duchowieństwie, lub armji; stąd nazwa ta przeniosła się do innych krajów. Szkoły wojskowe w różnych krajach nazywają się *szkołami* lub *korpusami kadetów*. **K.** w dawnej Polsce zostali utworzeni w październiku 1756 r.; ich kapitanem był król Stanisław August, komendantem i porucznikiem Adam ks. Czartoryski. Liczyła zwykle 80 uczniów (z tych 60 na koszcie), choć być miało 200, i miała za zadanie budzić raczej wykładem humanitarnym uczucia obywatelskie, aniżeli kształcić na wojskowych. Uczono literatury starożytnej, wymowy, języka i t. d. Urządzenie **K.** było rodzajem zakonu rycerskiego, rozpoczynającego się od nowicjatu, obostrzonego utratą broni i epoletów w razie złego prowadzenia się. „Katechizm rycerski“, praca komendanta **K.**, przez każdego z tych, „co mieli honor“, musiał być umiany na pamięć. Nosili mundur granatowy, ponsowe wyłogi, mieścili się w pałacu Kazimierowskim *(Koszary kadeckie)*. Do 1766, t. j. do sejmu Czaplica, wyłożył król na **K.** 2,136,023 złp. ze swojej kieszeni, a na dalsze utrzymanie dokładał od siebie 200,000 złp., sejm przydał 400,000, co 1775 ograniczono do 300,000 złp. Miała być podobna założona w Wilnie, założył ją ks. Radziwiłł Karol w Nieświeżu. 1773 w Chełmie (Culm) założył dla

Prus nowych Fryderyk, król. W 1793 pułkownik Schoch, Prusak, obejrzawszy dom pojezuicki w Kaliszu, uzyskał 26,000 talarów na przerobienie go dla **K.**, 1794 dodano 49,000 tal., a 1795 otwarto szkołę kadetów kaliską dla 12 uczniów, 2 guwernerów i rządcy. Od 1797 miało być 125 kadetów, od 8—10 lat, szlacheckiego pochodzenia. Uczono ich języków francuskiego i niemieckiego, początków arytmetyki i geometrji, historji brandeburskiej, naturalnej, tańca, potem dodano rysunki wojenne i naukę fortyfikacji. Religja i polski nie były wykładane. Nauczycieli było do 15. Stąd szli wychowańcy do zakładu w Berlinie. Za w. ks. Warszawskiego w Kaliszu przyjmowano synów wojskowych, urzędników i obywateli od 10—16 lat, kształcili się w obu zawodach, cywilnym i wojskowym. Komendantem był J. Mycielski, pułkownik, dyrektorem nauk podpułkownik Koss. Do 1830 korpus **K.** zależał od ministra wojny, był zakładem wojskowym, liczącym 220 kadetów w 2 kompanjach. Dozór naukowy był w ręku niższego od komendanta dyrektora. 1 czerwca 1832 rozwiązano tę szkołę, 30 kadetów pojechało do Petersburga z 3 oficerami, a 16 do Moskwy. Ze szkoły kadetów warszawskich wyszedł Tadeusz Kościuszko, J. U. Niemcewicz. Kadeckie te koszary były wykonaniem tylko dawnych propozycji, np. Jakóba Sobieskiego po śmierci ojca czynionych, a które, będąc zrazu wyrazem prywatnych żądań i usiłowań, w końcu zostały włożone urzędownie w pakta konwenta. Na sejmie 1633 Władysław IV zgodnie z paktami konwentami zakłada szkołę rycerską we Lwowie, by młódź tam pobierała „mathematicam et militarem rem“. W paktach 1648 Jan Kazimierz obiecał szkołę rycerską we Lwowie na ćwiczenie się w fortyfikacjach i „w rzeczach puszkarskich założyć według początków, od św. p. króla założonych“. Krzysztof Miroszewski z własnych funduszów szkołę rycerską miał założyć w Krakowie przy akademji, co na sejmie koronacyjnym 1676 Jana Sobieskiego i 1677 potwierdzono.—W pakta konwenta 1699 włożono też założenie szkoły rycerskiej kosztem króla, by się młódź ćwiczyła *in mathematica militari*, w fortyfikacjach *et omnibus exercitiis bellicis*. Por. Tad. Korzon „Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta“.

Kadikei *(Kadiköi)*, przedmieście Konstantynopola na azjatyckiej stronie Bosforu, na płd. Skutari.

Kadiny, Kudyny, po turecku: damy, tytuł żon sułtana.

Kadjak, *Kichtag*, największa z wysp leżących na połud. od półwyspu Alaska, obejmowanych nazwą wysp *Kadjackich*, oddzielona od lądu stałego cieśniną Szelichowa; obejmuje 8,975 klm. kw. z 1,500 miesz., głównie Eskimów, zajmujących się myśliwstwem (lisy, sobole, gronostaje) i rybołówstwem.

Kadlczik Franciszek, pisarz czeski, * 1847 pod Ołomuńcem, † 1897, doktor prawa, adwokat, a następnie cukrownik, napisał cenną monografję: „Diejiny a pamieti Brandysa n. O.“ (1885). Poczynił hojne zapisy na stypendja uniwersyteckie i cele naukowe, oraz społeczne.

Kadlec Karol, doktor prawa czeski, * 1865 pod Sobiesławem; poznawszy języki słowiańskie, tłómaczył z nich wiele na czeski, był współpracownikiem „Slovanskiego Sbornika“ Jelinka, *Hlasu Národa*. Od 1890 jest sekretarzem „Narodnego Divadla“ w Pradze. Napisał kilka rozpraw o prawach autorskich, oraz z historji prawa czeskiego. Od 1897 wydaje z d-rem K. Hellerem słownik, p. t. „Niemecko-czeská terminologie urzedni a právnická“.

Kadler Ludwik, lekarz, * 1838 w Warszawie, † 1899; medycynę studjował w Warszawie, Wiedniu i Krakowie. Od 1866 — 67 był ordynatorem w szpitalu cholerycznym w Warszawie, 1869 r. założył prywatny instytut leczniczy dla chorych syfilitycznych i skórnych, 1877—78 był ordynatorem w szpitalu ujazdowskim. Oprócz rozpraw, pomieszczanych w *Gazecie Lekarskiej* i *Medycynie*, napisał: „O środkach chroniących od cholery“ (Poznań, 1873).

Kadlinsky Feliks, Jezuita, poeta i pisarz religijny czeski, * 1613 w Tynie, † 1675. **K.** należy do rzadkich wyjątków pomiędzy pisarzami czeskimi XVII w. przez używanie języka ojczystego i staranie się o jego czystość. Ogłosił wiele dzieł religijnych, tak oryginalnych, jako też tłómaczonych z łaciny lub niemieckiego, pomiędzy któremi odznacza się „Zdoroslaviczek i t. d.“ (Praga, 1665 i 1726), zbiór pieśni religijnych, przerobionych z niem. „Trutznachtigall“ Jezuity Fr. Spee. Por. Jireczek „Rukoviet'“, I, 327; *Czas. Cz. Mus.*, 1895, 320.

Kadłub, część ciała ludzkiego lub zwierzęcego, jaka pozostaje po odjęciu od niego głowy i kończyn.

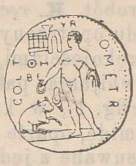
Kadłubek Wincenty, błogosławiony, kronikarz, ob. Wincenty Kadłubek.

Kadm *(Cadmium, Cd.)*, pierwiastek chemiczny, metaliczny, podobny do cynku, znajdujący się w przyrodzie jako domieszka do rud cynkowych w stanie tlenku kadmu; różni się od cynku większą białością, ciągłością i lotnością. C. wł. 8,6, ciężar atomowy 111,6, topi się przy 320°, wre przy 860°. Odkryty został w r. 1818 współcześnie przez Stromeyera i Hermanna. Jest to pierwiastek dwuatomowy; płonąc w powietrzu, przechodzi w brunatny *tlenek* CdO; alkalja z roztworów solnych strącają *wodan tlenku* H_2CdO_2. Sole **K.** są bezbarwne, w wodzie rozpuszczalne, używają się w fotografji i w chorobach oczu, zwłaszcza *chlorek kadmu* $CdCl_2$, *bromek* i *jodek* **K.** *Siarek* **K.** CdS, *greenokit*, naturalny jest bardzo rzadkim minerałem, sztuczny zaś używany jest jako żółta

farba, *barwnik żółty kadmowy* albo *brylantowy*, zwłaszcza do barwienia mydła; z ultramaryną wydaje *zieleń kadmową*. Stopy **K.** z metalami są łatwotopliwe, zwłaszcza *metal Wooda* (Ob. Bizmutowe stopy).

Kadmeja, zamek warowny, w Tebach w Beocji, według podania zbudowany przez Kadmusa, a prawdopodobnie przez Fenicjan. Obecnie niema jego śladów. *Kadmejczycy* to samo, co *Tebańczykowie.*

Kadmos, starogrecki bohater tebański, syn króla fenickiego Agenora, założyciel Teb i zamku ich, nazwanego Kadmeja. Był bratem Europy, porwanej przez Zeusa, której poszukiwał. Po różnych przygodach został królem tebańskim i mężem Harmonji. Był uważany za wynalazcę pisma, górnictwa i metalurgji

Kadmos.

Kadmowa zieleń, *Kadmawy barwnik żółty*, ob. Kadm.

Kadmowe sole, K. *związki*, **K.** *stopy*, ob. Kadm.

Kadnikow, miasto pow. w guberuji Wołogodzkiej, nad rzeką Sodymą, liczy 2,356 miesz. (1897).—*Kadnikowski powiat* ma 14,932 w. kw.; w środku przerznięty jest doliną rzeki Kubiny; powierzchnia równa, miejscami wzgórkowata; grunt piaszczysty, gliniasty i błotnisty. Miesz. 190,445, zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu i wyrobem płótna, budową statków, przemysłem leśnym.

Kado Michał, budowniczy polski, * w Warszawie 1765, † 1824. Służył jako kapitan artylerji koronnej w latach 1792—94, w 1799 został drugim profesorem architektury cywilnej w uniwersytecie wileńskim. W 1810 powrócił znowu do służby wojskowej, jako kapitan inżynierji. Po odbytej kampanji i po powrocie do kraju w stopniu majora, został 1818 profesorem architektury cywilnej przy uniwersytecie warszawskim i budowniczym komisji rząd. wyzn. rel. i ośw. publ. Ogłosił „O kamieniach wapiennych i ich wypalaniu" (tłóm. z franc. 1860); „Nauka o ogniach ochotnych" (1803) i in. W rękopisie zostawił kurs architektury cywilnej i hydraulicznej.

Kadolaus, Cadolaus, antypapież, ob. Honorjusz II.

Kadolzburg, miasteczko w bawarskim obwodzie Sredniej Frankonji, okręgu Fürth, ma stary zamek Hohenzollernów z wieżą wysoką na 43 metry i szkołę rolniczą, 1,300 miesz., zajmujących się hodowlą owoców.

Kadry (franc. *Cadre*, z łac. *quadrum*, rama), w wojsku, organiczny komplekt żołnierzy, a zwłaszcza oficerów i podoficerów, potrzebnych do taktycznego urządzenia danego oddziału wojska; są to więc niejako gotowe ramy, dla kompanji i pułków, które szeregowcami uzupełnić należy. Stąd *system kadrowy* jest to takie urządzenie armji, gdy podczas pokoju rozpuszcza się większą część żołnierzy za urlopem nieograniczonym, zatrzymując taktyczne urządzenie pułku, jak podczas wojny. System taki obecnie istnieje głównie w państwach Skandynawskich, oraz w Serbji.

Kadu *(Kedu)*, rezydenctwo niderlandzkie na wyspie Jawie, obejmuje 2048 klm. kw. z ludnością 760,000; miasto główne Magelang, nad rz. Progo, 22,000 miesz. W **K.** znajdują się słynne ruiny Boro Budor (ob.).

Kaduk *(jus caducum)*, w prawie polskiem: puścizna, znaczy dzisiaj tyle, co spadek bezdziedziczny. Kadukami stawały się majątki obywateli krajowych, gdy nie było krewnych aż do 8 stopnia i majątki po cudzoziemcach zmarłych w Polsce. Majątki kadukowe przechodziły do króla, który jednak, jeżeli to były kaduki po małej szlachcie, obowiązany był je rozdawać także szlachcie. Kaduki po zmarłych mieszczanach miast królewskich i cudzoziemcach przypadały królowi. Dopiero w 1768 zniesiono ograniczenie to cudzoziemców (ob. *Albinagii jus)* i dozwolono odtąd krewnym do 8-go stopnia zmarłego cudzoziemca poszukiwać spadku do lat 3. Jeżeliby po trzech latach cudzoziemcy się nie zgłosili, albo nie wylegitymowali dostatecznie, to majątek na skarb królewski przechodził.

Kady (z arab.), sędzia albo prawnik uczony, u narodów mahometańskich tytuł sędziego niższej instancji, który, podobnie jak mułła czyli sędzia wyższej instancji, liczy się do wyższego duchowieństwa. *Kady beskier*, nazywają się dwaj najwyżsi urzędnicy wydziału sprawiedliwości w Turcji, którzy zajmują pierwsze miejsce po wielkiem wezyrze i muftym.

Kadyi Henryk, anatom, * 1851 w Przemyślu, studjował anatomję w Krakowie, gdzie 1875 został asystentem katedry anatomji. W 1881 został profesorem anatomji w szkole weterynarji we Lwowie, a po otworzeniu wydziału lekarskiego na uniwersytecie lwowskim objął katedrę anatomji. Ogłosił: „O oku kreta pospolitego" (1878); „O gruczołach tarczykowych" (1879); „O organizacji komórki" (1892) i in.

Kadyks *(Cadiz)*, stołeczne miasto prowincji t. n. (7342 klm. kw. z 430,000 miesz.), twierdza pierwszego rzędu, ma wyborny, mocno obwarowany port. Ulice **K.** są proste, ale wązkie i ponure; domy wysokie, z dachami płaskiemi. **K.** ma dwie katedry w pięknemi obrazami, wiele kościołów i klasztorów, arsenał, latarnię morską, na 44 m. wysoką, bibljotekę, 3 teatry i amfiteatr dla walki z bykami, szkołę lekarską, żeglarską, handlową, sztuk pięknych. Ludność z powodu upadku handlu ulega zmniejszeniu i wynosi obecnie 63,000. **K.** założony został przez Fenicjan (osada Gadir), następnie przeszedł do Kartagińczyków, później do Rzymian, którzy go nazwali *Ga-*

des. Pustoszony w wiekach średnich przez Gotów, Wandalów i Maurów, przy końcu XIII w., dostał się w ręce chrześcijan. Anglicy w walce z Hiszpanją kilkakrotnie napadali **K.**, i nawet niedaleko niego zaszły tu w 1780 i 1801 dwie wielkie bitwy morskie. W 1820 była tu rewolucja wojskowa, która jeszcze później niejednokrotnie w murach **K.** się odbywała. W 1865 tu wzięła początek rewolucja, która strąciła Burbonów. W r. 1873, po ogłoszeniu rzeczypospolitej przez Kortezów, socjaliści owładnęli miastem, ale generał Pavia rychło uśmierzył powstanie. Por. Castro „Historia de Cadiz“ (1858).

Kadyma, *Kodyma*, rzeka, płynie granicą gubernji Podolskiej i Chersońskiej i wpada do Bohu południowego w bliskości Oliwjopola; nad jej brzegami Kozacy rozbili 1516 Tatarów.

Kadysz (po chald. *święty*), żydowska nazwa krótkiej modlitwy, przepisanej dla sieroty i kantora bóżniczego, którą oni po stracie rodziców obowiązani są odmawiać w pewnych oznaczonych chwilach.

Kadyszewicz.

Kadyszewicz, *Kadyszowicz*, herb: W polu barwy niewiadomej rodzaj pnia o 6-u (lub więcej) gałęziach i dwóch korzeniach. Nad tarczą mitra książęca.

Kadzidła, drzewo, ob. Boswellia.

Kadzidlin, ob. Aloesowe drzewo.

Kadzidła, substancje wydzielające za ogrzaniem aromaty wonne, jak żywice, balsamy, liście, kwiaty i owoce różnych roślin. Najczęściej używają się do celu tego *trociczki* (ob.), oraz *papierki wonne*, które wyrabiają się przez zanurzenie sztywnego papieru w roztwór ałunowy i skropienie go po wysuszeniu mieszaniną żywicy benzoesowej, balsamu peruwjańskiego i olibanu czyli kadzidła indyjskiego, które jest zapewne kadzidłem biblijnem. Ob. Boswellia.

Kadzyn, miasteczko w gub. Witebskiej, pow. Orszańskim, wspominane jest w aktach dyplomatycznych XVII w.

Kadź, w ogólności naczynie znacznych wymiarów, zwłaszcza w gorzelniach naczynie mieszczące w sobie zacier.

Kadżarowie, nazwisko dynastji turkomańskiej, obecnie panującej w Persji (od r. 1794).

Kaempfen Albert, publicysta francuski, * 1826 w Wersalu, przez lat dziesięć był redaktorem *La Gazette des Tribunaux*, prócz tego był współpracownikiem wielu innych pism, gdzie podpisywał się pseudonimem X. Feyrnet. W r. 1871—74 został redaktorem *Journal officiel*, w 1887 mianowany był dyrektorem muzeów narodowych. Napisał powieści: „La Tasse à thé“ (1866); „Paris, capitale du monde“ (1876).

Kaempferia *(Cytwar)*, rodzaj roślin z rodziny zdziebłowatych, tak nazwany od podróżnika Kämpfera (ob.), obejmujący rośliny cebulonośne, trwałe, w krajach zwrotnikowych. Z **K.** *galanga*, o kwiatach białych, wonnych, korzeń smaku ostrego używa się w Indjach, jak gałgant i dawniej pod nazwą gałgantu rzekomego sprowadzony był do Europy.

Kafar, przyrząd do wbijania w ziemię pali lub rur, do ubijania kamieni, brukowania i t. p. robót. **K.** *ręczny* jest to walec drewniany, u spodu opatrzony obręczą żelazną, a w górze dwiema rękojeściami, używany jest przez brukarzy. Do wbijania pali służy **K.** także *ręcznym* zwany (fig. 1), w którym belki *a* i *b*, ustawione w piramidę, oparte są na podstawie *C* i mogą być przesuwane z jednego miejsca na inne. Między belkami *b* przesuwa się *baba B*, t. j. bryła z żelaza lanego lub dębiny, okutej obręczami żelaznemi, ważąca 300—600 kilogramów. Baba uczepiona

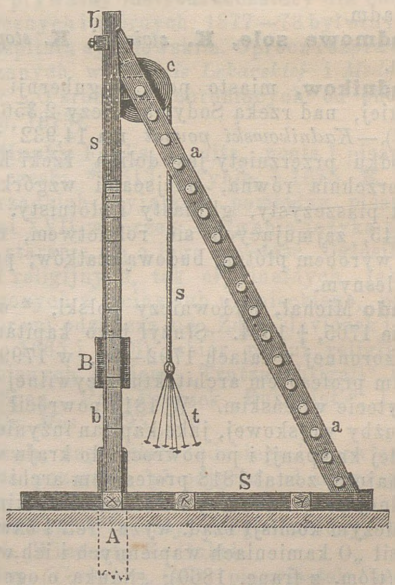

Fig. 1. Kafar ręczny.

jest do liny *s*, przechodzącej przez blok *c* i opatrzonej sznurami *t*, które ciągną robotnicy. Po przesunięciu w górę, baba opuszcza się nagle i tyle razy uderza o pal *A*, dopóki go do żądanej głębokości nie wtłoczy. Daleko skuteczniej i prędzej działają **K.** *mechaniczne* (fig. 2), w których baba *B* podnosi się za pośrednictwem kołowrota *C*, obracanego przez robotników. Baba utrzymywana jest hakiem *mno* (fig. 3), a skoro dochodzi do szczytu belki, hak uderza o odpowiedni wyskok, odczepia się przy *m*, i baba spada. Gdy znów hak zostaje opuszczony, chwyta szybko babę, i działanie to natychmiast się powtarza. Za

pomocą tego **K.** 3 lub 6 ludzi dźwigają babę wagi 350—800 kg. do wysokości 5—10 metrów. Gdy idzie o działanie potężniejsze jeszcze, używa się **K.** *parowych*, w których baba podnosi się

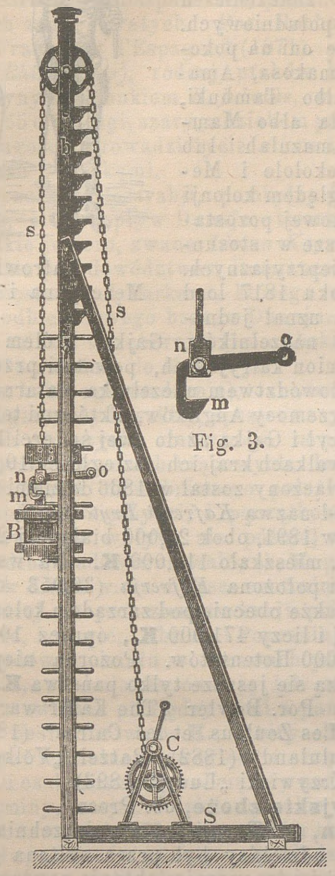

Fig. 2. Kafar mechaniczny.

działaniem machiny parowej, albo też bezpośrednio pod naciskiem pary posiadającej znaczną prężność. W tym ostatnim razie baba podnosi się niewysoko w górę, ale natomiast uderzenia jej następują bardzo szybko po sobie.

Kafarnaum lub **Kapernaum**, miasto w Galilei, zbudowane po powrocie z niewoli, nad jeziorem Genezareth i leżące nad drogą handlową, prowadzącą z Damaszku do m. Śródziemnego; miejsce częstego pobytu Jezusa, wsławione podług opowiadań Nowego Testamentu licznemi jego cudami.

Kafeina, *teina*, *guaranina*, *trójmetyloksantyna*, $C_8H_{10}N_4O_2$, alkaloid odkryty 1821, znajduje się w kawie (1%), herbacie (3%), herbacie paragwajskiej i gwaranie (5%). Najłatwiej otrzymuje się z herbaty, strącając jej wodny wyciąg octanem ołowiu; nadmiar ołowiu strąca się siarkowodorem, a roztwór poddaje się odparowaniu. **K.** należy do ciał ksantynowych i otrzymana być może z ksantyny $C_5H_4N_4O_2$, którą się najpierw przeprowadza w teobrominę czyli dwumetyloksantynę, a następnie w kafeinę. **K.** krystalizuje z jedną cząsteczką wody krystalicznej w delikatne, jedwabiste, bezbarwne igły. Topi się przy 225° w wyższej temperaturze sublimuje; łatwo się rozpuszcza w wodzie wrzącej i alkoholu. Z kwasami tworzy związki łatwo się rozkładające. Wewnątrz użyta w znacznej dozie sprawia drżenie i bicie serca.

Kafeinowy kwas, *kwas kawogarbnikowy* $C_{15}H_{18}O_8$, znajduje się jako sól wapienna i magnezowa w ziarnach kawy i herbacie paragwajskiej, tworzy substancję żółtawą, gumową, łatwo rozpuszczalną w wodzie. Ogrzewana z ługiem potażowym rozpada się na cukier i *kwas kawowy* $C_9H_8O_4$, który tworzy żółte kryształy.

Kaffa *(Gomara)*, państwo hołdownicze Abisynji, graniczy na płn. z krajami Gera i Dżymma, na wsch. z Kullo; jest to kraj górzysty, zroszony rzeką Godszeb, pokryty bujną roślinnością. Wywozi kawę, kość słoniową, kardamon; silnie jest też rozwinięty handel niewolników. Władca ograniczony jest w swej potędze przez sześciu dygnitarzy. Stolicą jest *Bonga*.

Kaffa, miasto, ob. Teodozja.

Kafir (z arab. niewierny), w Azji i Afryce mahometańskiej nazwa wszystkich niemahometan, a w szczególności chrześcijan i żydów. Od tego wyrazu poszła też nazwa turecka *giafir*, *giaur*. Nazwa Kafrów (ob.) także zapewne od wyrazu **K.** pochodzi.

Kafrerja, kraj Kafrów, ob. Kafrowie.

Kafirowie, ob. Kafirystan.

Kafirystan (t. j. kraj niewiernych), okolica na płn. wschód Afganistanu, oddzielona od niego górami Hindukusz i ich odgałęzieniami południowemi, ograniczona na płn. Czytralem, na wschód Swatem, obejmuje około 13,000 klm. kw. ze 120,000 miesz. Górzysta ta przestrzeń pełna dolin, parowów i przepaści, wierzchołków dawnemi pokrytych lasami, obficie zroszona wodami, odznacza się rozmaitością klimatu i wegetacji, wydaje wprawdzie pszenicę i drogocenne wino, ale mało wogóle jest uprawiana. *Kafirowie*, zwani także od czarnego, z kozich skór przygotowywanego ubrania, *Sijaposzami*, mają skład twarzy europejski z wyrazem inteligencji, ciemne lub niebieskie oczy, nos grecki, szerokie otwarte czoło, włosy już to czarne, już jasne, wzrost słuszny. Sami wspólnego dla siebie imienia nie znają, ale mówią jednym językiem, niewątpliwie pokrewnym z indoeuropejskiemi. Władza zostaje w ręku naczelników plemion. Każda wieś posiada świątynię, zdobną drewnianemi wizerunkami bogów. Miasta i wsie porządnie zabudowane; domy kamienne, jednopiętrowe, z płaskiemi dachami i o-

zdobami drewnianemi. Za broń, proch, ołów, sól i wyroby bawełniane wymieniają **K.** własne wyroby z drzewa i metali. Z Afganami od wieków w największej zostają nieprzyjaźni i odznaczają się walecznością. Nie posiadają pisma, nie mają historji. Niektórzy pisarze uważali ich za potomków greckich żołnierzy Aleksandra W., inni znowu za resztki pierwotnej ludności Azji środkowej, skąd niegdyś wyruszył do Europy szczep indo-europejski. Sami **K.** poczytują się z dumą za braci Feringhi, t. j. Franków (Europejczyków). Ziemię swą zamieszkują od wieków; Tamerlan i Babur napróżno kusili się ich ujarzmić. Przeciw cudzoziemczyźnie bronią się **K.** zacięcie. Dopiero w 1883 przedostał się do **K.** pierwszy Europejczyk, Mac Nair, pod maską lekarza indyjskiego, i przeprowadził pomiary topograficzne. Por. Downes „Kafiristan“ (1873); Leitner „Kafiristan“ (1881).

Kafle (z niem. *Kachel*), wyroby gliniane, stanowiące zewnętrzną powierzchnię pieców. Na wyrób **K.** używa się glina tłusta, zmieszana z piaskiem i długo wystawiana na wpływy atmosferyczne. Koniecznym warunkiem ich dobroci jest należyte wysuszenie; po wypaleniu pokrywają się polewą. **K.** powleczone polewą białą zowią się fajansowemi lub porcelanowemi. Forma i ubarwienie **K.** ulegała częstym zmianom, zależnie od stylu architektonicznego. W wieku XIX panowały **K.** białe, w ostatnich dopiero czasach obok nich wystąpiło też naśladownictwo dawnych pieców kaflowych w stylu gotyckim, renesansu i rokoko. Por. Roeper i Bösch „Sammlung von Oefen in allen Stilarten“ (1895).

Kafrowie (z arab. *Kafir*, niewierny), szczep zamieszkały w południowo-wschodniej części Afryki, od granic ziemi Przylądkowej do zatoki Delagoa, należy do grupy narodów Bantu (ob.); na południu są cery jasnej i czysto brunatnej, ku północy cery coraz ciemniejszej, a w końcu czarnej; odróżniają się od innych murzynów wysokim wzrostem, siłą, zręcznością. Głowa ich piękna, czoło wysokie, oczy wielkie, przemawiają za ich azjatyckiem raczej, niż afrykańskiem pochodzeniem. Są oni mściwi, podstępni, zdradliwi, okrutni w wojnie, przytem odważni, wytrwali na trudy i ból.—Język kafryjski stanowi najbardziej płd. wschodni odłam mowy „bantu“ i rozpada się na właściwy język kafryjski i język *zulu*; gramatykę opracowali Appleyard (1850) i Lewis (1859), słownik wydał Döhne (1858). Legendy ich zebrał biskup Callaway (1868). **K.** dotąd niepodlegli dzielą się na drobne plemiona, zostające pod rządem oddzielnych naczelników, panujących z władzą nieograniczoną. Religja **K.** nie zna ani Najwyższej Istoty, ani bożków, ani kapłanów, streszcza się ona w niektórych obrządkach guślarzy i sprowadzaczów deszczu. Rolnictwem zajmują się bardzo mało, i wogóle staranie o tem pozostawiają kobietom, sami pilnując trzód i polując na dzikiego zwierza. Przemysł ich zgoła jest nierozwinięty, handel ma niejakie znaczenie u plemion południowych. Dzielą się oni na pokolenia: Amakosa, Amatemba albo Tambuki, Amaponda albo Mambuki, Amazulah lub Zulu, Mekololo i Mekua. Względem kolonji Przylądkowej pozostawali zawsze w stosunkach nieprzyjaznych. Gdy w roku 1817 lord Somerset uznał jednego z ich naczelników, Gajkę, królem wszystkich plemion kafryjskich, powstali przeciw niemu pod dowództwem naczelnika Matarna, ulegli jednak przemocy Anglików, z którymi też następnie walczył i Gajka aż do swej śmierci 1829. Po długich walkach kraj ich rozległości 10,054 kim. kw. przyłączony został w 1866 do ziemi Przylądkowej pod nazwą *Kafrerji Brytańskiej*; w obszarze tym w 1891, obok 21,000 białych i 2,000 Hotentotów, mieszkało 118,000 **K.** Na wschód tej prowincji położona *Kafrerja* (36,953 klm. kw.) zostaje także obecnie pod zarządem kolonji Przylądkowej i liczy 471,000 **K.**, oprócz 10,000 białych i 6,000 Hotentotów. Pozorną niepodległością cieszą się jeszcze tylko państwa **K.**, Swazi i Tonga. Por. Bowler „The Kaffir war“ (1865); Revoil „Les Zoulous et les Cafres“ (1880); Ludlow „Zululand“ (1882); Ratzel „Völkerkunde“ (1894); Krzywicki „Ludy“ (1893).

Kafrowie. Mężczyzna i kobieta.

Kafryjskie zboże, ob. Proso.

Kaftan, w Turcji szata zwierzchnia. Dawniej **K.**, udzielany był przez sułtana jako dowód łaski i odznaczenia; obecnie zamiast **K.** sułtan przyznaje ordery i wynagrodzenie pieniężne, dawny zwyczaj istnieje jednak w Persji i Azji środkowej, gdzie **K.** ma nazwę *chal'at* (chałat). Forma tej odzieży przeszła także do Rosji, Polski i Węgier.

Kageru, rzeka w Afryce wschodniej, wypływa z góry Księżycowej (Missozi ga Mwizi) pod 3° szer. płd. i po krętym biegu wpada pod 0°55′ szer. płd., do jeziora Wiktorja-Nyanza. Rzekę tę odkrył Speke 1862, Stanley zbadał ją bliżej, a Baumann 1893 dotarł do jej źródeł.

Kagoszyma, miasto nadmorskie w japońskiej prowincji Satsuma na wyspie Kiusiu, ma fabryki fajansu i broni, 56,000 miesz. W 1864 zburzona była przez bombardowanie floty angielskiej.

Kagoty (*Cagots*), w różnych prowincjach Francji rozproszony lud, wzgardzony przez innych mieszkańców Francji i uważany przez nich jakby za parjów indyjskich, który dopiero 1789

zyskał prawa obywatelstwa na równi z innymi Francuzami. Obecnie pozostały zaledwie ich ślady. Pochodzenie tego ludu wywodzą od Gotów, Ostrogotów, Wizygotów arjańskich, lub też od Arabów i Saracenów hiszpańskich; pisarze nowsi uważają ich za trędowatych. Por. Rochas „Les Parias de Frances et d'Espagne“ (1871).

Kagu (*Rhinochetus*), rodzaj ptaków brodzących, z jedynym gatunkiem *R. jubatus*, w Nowej Kaledonji, 55 cm. długi, szary, z dziobem prostym, średniej długości. Prowadzi życie nocne i karmi się ślimakami i robakami.

Kaguł, rzeka w Besarabji, pomiędzy Prutem i Alpuchem, lewy dopływ Dunaju; tworzy przy ujściu wielkie jezioro, zwane *Liman Kagul*. Tu 1770 Rosjanie pod dowództwem Rumiancowa odnieśli zwycięstwo nad Turkami, którego rezultatem było podbicie lewego brzegu Dunaju.

Kaguł, miasto w gubernji Besarabskiej, od 1856 do 1878 należało do Mołdawji.

Kahał (z hebr. zgromadzenie), oznaczał dawniej zarząd gminy żydowskiej, sprawowany przez tak zwanych starszych. Instytucja ta nie była oparta na postanowieniach rządowych, lecz wyrobiła się w skutek odosobnionego położenia, w jakiem znajdowali się Żydzi, i początkowo wywierała zbawienny wpływ, ale później się wyrodziła. Podług śladów archiwalnych, **K.** powstały dopiero w XVIII w. na miejsce centralnej władzy izraelskiej czterech ziemstw kraju polskiego (w Krakowie, Lwowie, Lublinie i Poznaniu). Wyłączenie Żydów z udziału w sprawach politycznych i t. d., zrodziło autonomję ich zarządu gminnego, a związek pomiędzy nimi a państwem istniał za pośrednictwem **K.**, który brał na siebie odpowiedzialność względem rządu za podległe mu osoby, rozpisywał ciężary na podległe sobie gminy, mając udzielaną sobie pomoc władz wykonawczych. **K.** przy nizkim stanie oświaty spółwyznawców nadużywały władzy, wywierały ucisk na podległe sobie gminy i przeważnie wpływały na utrzymanie fanatyzmu i ciemnoty. Wszystko to wywołało skargi i żale, co spowodowało obalenie tej instytucji i przeniesienie jej atrybucji administracyjnych i t. d. na władze krajowe, załatwianie zaś spraw religijnych i gminnych powierzono postanowieniem z 1 stycznia 1822 r. dozorom bóżniczym, których zarząd tycze się jedynie synagog i domów modlitwy, duchownych, cmentarzy i opieki nad ubogimi.

Kahau, małpa, ob. Nosacz.

Kahlenberg (*Kalenberg, Wienerwald*), pasmo gór w niższej Austrji, odnoga Alp Noryjskich, dochodząca aż do brzegów Dunaju pod Wiedniem, gdzie ostateczne jego kopce graniczne, zwane *Kahlenberge*, dochodzą do 542 m. wysokości; pomiędzy niemi najwyższe, *Josephsberg* i *Leopoldsberg*, zalecają się rzadkiej piękności widokami.

Kahn Sadok, wielki rabin francuski, * 1839 w Mommenheim (Bas-Rhin), kształcił się w Metz. W 1862 dostał dyplom wielkiego rabina w Paryżu, a 1890 został wielkim rabinem Francji. Napisał: „l'Esclavage selon la Bible et le Talmud“ (1867); „Sermons et allocution“ (1875—1886); „Sermon et allocutions adressées à la jeunesse israélite“ (1878); „Etude sur le livre de Joseph le Zélateur“ (1882) i in.

Kahn Gustaw, poeta francuski, * 1859 w Metz, w dwudziestym pierwszym roku życia przybył do Paryża, gdzie pomieszczał artykuły w „Révue moderne et naturaliste“, „L'Hydropathie“ i in., następnie cztery lata przebywał w Afryce, w 1885 osiadł w Paryżu. Był współpracownikiem „Révue indépendante“, „Basoche“, „Decadent“, „L'Evenement“, „La Vogue“. Ogłosił: „Les Palais nomades“ (1887); „Chansons d'amants“ (1889); „La mauvaise trève“ (1890); „Domaine de fée“; „La Pluie et le Beau Temps“ (1896); „Le Roi fous“, romans (1896) i in.

Kahnis Karol Fryderyk August, teolog ewangelicki, * 1814 w Greiz, † 1888 w Lipsku. Studjował teologję w Halli, habilitował się 1842 w Berlinie, od r. 1844 profesor we Wrocławiu, gdzie 1848, odłączywszy się od unji, przeszedł do staroluteranów; 1850 powołany do Lipska, był zarazem kanonikiem kapituły katedralnej. Oprócz rozmaitych pism polemicznych przeciwko unji, ogłosił: „Die Lehre vom heiligen Geiste“ (Halla, 1847); „Die Lehre vom heiligen Abendmahl“ (Lipsk, 1851); „Der innere Gang des deutschen Protestantismus“ (3 wyd., Lipsk, 1874) i „Die lutherische Dogmatik“ (2 t., Lipsk, 1874—75), najważniejsze dzieło **K.**, które ściągnęło na niego silne napaści, nietylko we wszystkich ortodoksyjnych dziennikach, lecz i w licznych broszurach; na usprawiedliwienie swoje ogłosił **K.** pismo p. t. „Zeugniss von dem Grundwahrheiten des Protestantismus gegen Hengstenberg“ (Lipsk, 1862). Ostatnią pracą było „Der Gang der Kirche in Lebensbildern“ (1881).

Kahorlickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie Kijowskim. Podług lustracji z 1789, składało się z miasteczka Kahorlik, nad rzeką t. n. i Hniłuszą, i wsi Słoboda Kahorlicka, Horochowatka, Janówka i Tarnówka. W 1771 posiadał je Jan Tarnowski, opłacając z niego kwarty złp. 1,538 gr. 7. Na sejmie warszawskim z 1773—75 stany Rzpltej nadały to stwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Sucheckiemu, stolnikowi sieradzkiemu, wraz z trzema następnemi sstwami: Szadkowskiem, Piekarskiem, Rudą Zajączkowską i wójtostwami do nich należącemi.

Kahorlik, miasteczko w pow. Kijowskim, w pobliżu Rzyszczowa, 3000 miesz., niegdyś osobne starostwo.

Kaifasz, właściwie *Józef Kajafas*, arcykapłan żydowski w czasie, kiedy Piłat Poncki sprawo-

BIBLIOTEKA NAUKOWA

wał w Judei zarząd rzymski; miał czynny udział w skazaniu na śmierć Jezusa Chrystusa i w późniejszem prześladowaniu Apostołów. W r. 36 po Chr. został usunięty od urzędu przez prokonsula Witeljusza. W pierwszych czasach kościoła mieszano go z historykiem Józefem i twierdzono, że następnie przyjął chrześcijanizm.

Kaik, statek turecki, poruszany wiosłami, długi, wązki i nadzwyczaj lekki, używany na

K a i k.

morzu Czarnem i koło Konstantynopola; wioślarze nazywają się *kaikszami*.

Kailcedra, *mahoń maderski*, drewno drzewa *Khaya senegalensis* z rodziny miedlinowatych, czerwono-brunatne, sprowadzane do Europy, używa się na skrzynki do mikroskopów i często zastępuje mahoń.

Kaimakân (z arab. zastępca), w administracji tureckiej tytuł naczelników tak zwanych *liwas*, na które się dzieli ejalet; odpowiada mniej więcej podprefektowi we Francji.

Kain (*Kenan*, t. j. kowal), podług podania biblijnego pierworodny syn Adama i Ewy, rolnik, miał zabić swego brata Abla, z zazdrości, że ofiara tegoż milej przez Boga była przyjętą; po spełnieniu zabójstwa uszedł jako tułacz do ziemi Nod, gdzie miał założyć m. Hanoch. Podług podania rabinicznego, **K.** został zabity na polowaniu przez swego wnuka Lamecha, według innej zaś wersji, żył aż do potopu. Postać Kaina w starożytnych utworach była przedstawiana bardzo naiwnie; w późniejszych odrębnie ją oddał Byron, a charakterystyczną próbą ostatnich czasów jest Kastropps'a epopeja „Kain“ (1880).

Kainici, sekta gnostyczna, powstała w II wieku po Chr.; wzięła tę nazwę od Kaina, poczętego przez Ewę z Eona wyższego *Sofji* (mądrość), podczas gdy Sema poczęła z Eona niższego *Histerji* (uterus, vulva). Była to odrośl Ofitów. Upatrywali w Kainie, jak równie i we wszystkich potępionych przez Stary Testament, aż do Judasza Iskarjoty, ludzi duchownych, prześladowanych i szkalowanych przez Boga żydowskiego, uważanego przez nich za istotę podrzędną i ograniczoną, z pod którego władzy chcieli się usunąć, i dlatego zasługują na szczególną cześć, nie zaś na hańbę. Według Ojców kościoła, mieli wieść życie niemoralne, wylani na wszelkie zbrodnie, co nie jest jednak dowiedzione.

Kainit, minerał z rzędu siarczanów, krystalizuje w szeregu jednoskośnoosiowym, tworzy często znaczne pokłady drobnoziarniste, różnych barw, jest przeświecający, c. wł. 2,1, twardość 2,5. Składa się z chlorku potasu i siarczanu magnezji, znajduje się w Stassfurcie i w Kałuszu w Galicji; przerabia na sole potasowe (ob. Potas).

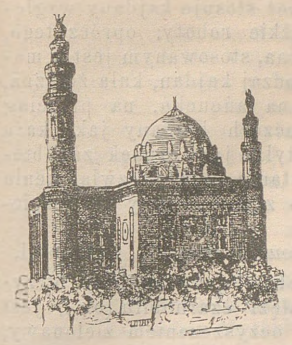
Kainko Edward, pisarz polski, * na Wołyniu, w młodości aktor, wstąpił następnie do zakonu Bernardynów, wsławił się w Warszawie jako kaznodzieja, czem zwrócił na się uwagę arcybiskupa Hołowczyca, był przez niego sekularyzowany i wzięty na sekretarza. W r. 1820 opuścił stan duchowny, przeszedł na wyznanie ewangelickie, ożenił się i zajmował się we Wrocławiu korektą i pisaniem dzieł popularnych, oraz religijnych i kazań. Po 1832 roku przeniósł się do Krakowa, gdzie dalej prowadził życie w nędzy; widząc w biedzie palec Boży, przeszedł znowu na katolicyzm i wstąpił do zakonu Kamedułów na Bielanach pod Krakowem. Jednakże i tu jego duch niespokojny nie pozwolił mu wytrwać do końca; ściągnąwszy bowiem na się nienawiść z powodu chęci zostania przeorem, opuścił Kamedułów i przeniósł się do Karmelitów w Czerny, gdzie † 1852. Pisał bardzo wiele, jak: „Światorys w obrazach i opowiadaniach“ (Wrocław, 1823); „Zdarzenia najznakomitsze w dziejach królestwa Polskiego“ (t. i t. r.); „Węzeł małżeński“ (t., 1824); „Nauka obyczajowa“ (Lwów, 1852) i w. in. W rękopisie pozostawił: „Dykcjonarz geograficzny miast, miasteczek, wsi, rzek, jezior i t. d. w ziemiach dawnej Polski;“ zbierał nadto materjały do heraldyki polskiej. Kazania wydawał pod pseud. ks. *Kajetan Gawiński*.

Kainsa, *kainsyna*, ob. Chiococca.

Kainz Józef, aktor niemiecki, * 1858 na Węgrzech. Występował prawie na wszystkich scenach niemieckich. Od 1892 był członkiem „Deutsches Theater“ w Berlinie. Grywał role: Don Carlosa, Romea, Franciszka Moora, Mizantropa (Molière'a). Był żonaty z autorką amerykańską Sarą Hatzler († 1893).

Kaińsk, miasto powiatowe w gub. Tomskiej, przy zlewie rzek Omi i Kainki; 5,858 miesz. (1897); miasto ubogie, chociaż leży przy głównym trakcie syberyjskim; założone 1722.—*Kaiński powiat* ma rozległości 82,167 klm. kw., liczy 186,560 miesz.; powierzchnia równa, nad brzegami Omi wzgórkowata; grunt na północ lesisty, na południe urodzajny. Ludność zajmuje się rolnictwem, przemysłem leśnym, oraz myśliwstwem i rybołówstwem.

Kair (*Cairo, Masr el Kahira*), stolica Egiptu, największe miasto Afryki i całego świata arabskiego, leży po prawej stronie Nilu i ma około 375,000 miesz. Składa się z trzech części: *Nowego Kairu*, *Starego Kairu* i *Bulaku*. **K.** jest miastem pięknie zabudowanem, ma 523 meczety, między innemi meczet sułtana Hasana, zbudowany 1356 r., zabytek budownictwa bizantyńsko-arabskiego; 30 chrześcijańskich kościołów i kaplic, 13 synagog, 36 placów publicznych, kilkaset publicznych cystern. W cytadeli **K.** mieści się nowy i wspaniały pałac chedywa. Inny pałac

Meczet sułtana Hassana w Kairze.

kediwa, zwany *Abdin*, znajduje się w pośrodku miasta. Słynny zamek *Gezireh*, zbudowany z bajeczną wspaniałością 1863 — 8, naprzeciwko Bulaku, zamieniony został na hotel. Handel **K.** jest dosyć ożywiony, bazary i magazyny tutejsze są składem towarów wysyłanych do Nubji, Sudanu i Arabji. **K.** posiada liceum, instytut politechniczny, szkołę medyczną, farmaceutyczną, prawną, normalną, instytut egipski, liczne szkoły beduińskie i narodowe, wielką akademję islamu przy meczecie Azhar, dalej bibljotekę z 41,136 tomami, kilka teatrów, muzeum arabskie. Od 1857 kolej żelazna prowadzi z **K.** do Suezu. — Kair założony został w 640 r. po Chr., a pomimo wielu klęsk wojennych i pożarów, jakie go nawiedzały, doszedł do dzisiejszego znaczenia; tu przebywa przeszło 20,000 cudzoziemców, zwłaszcza zimą, przybywających na kurację, **K.** bowiem jest pierwszorzędną stacją leczniczą dla cierpiących na choroby piersiowe. Por. Ebeling „Bilder aus **K.**“ (2 t., Sztutgart, 1878); Lallemand „Le Cair“ (1894).

Kairis Teofil, * około 1780 na wyspie Andros, kształcił się na uniwersytetach włoskich, następnie słuchał historji, filozofji i nauk przyrodniczych w Paryżu. Powróciwszy do ojczyzny, był nauczycielem szkoły ewangelickiej w Smirnie, potem gimnazjum w Kidonji. Po wybuchu wojny o niepodległość, wybrany na posła z miejsca rodzinnego odznaczał się ognistą wymową. Na wyspie Andros założył dom sierot, który w krótkim przeciągu czasu zjednał sobie sławę jednego z najpożyteczniejszych zakładów naukowych. Z powodu wyobrażeń deistycznych obwiniony 1839 r. o ateuszostwo, przymuszony był zakład swój porzucić. W r. 1852 oskarżony o to samo, skazany został na więzienie, w którem też wkrótce potem życie zakończył (luty 1853). Napisał „Modlitwy pobożne i pieśni święte;“ „Epitome błogosławionego kościoła;“ „Tryb życia człowieka pobożnego“ i „Teletai“ (modlitwy, w narzeczu st.-doryckiem). Wszystkie dzieła **K.** odznaczają się duchem przeciwnym chrześcijanizmowi, który przebija się szczególnie w ostatnim.

Kairwan, *Kirwan*, miasto w Tunisie, o 38 klm. od morza odległe; ma 80,000 miesz., mnóstwo meczetów (pomiędzy któremi wielki meczet Okba) i kaplic świętych, obszerny handel i liczne fabryki. Otoczony jest murem z 5 bramami. Za czasów Aglabitów, Fatymidów i Zeirytów było znakomitem miastem pod względem religijnym i politycznym; dzisiaj uważane jest za miasto święte.

Kairyna, $C_{11}H_{15}NO.HCl$, substancja otrzymana przez Fischera i polecana jako surogat chiny, rychło jednak usunięta przez antypirynę.

Kaiser Fryderyk, astronom, * 1808 w Amsterdamie, † 1872; był od 1837 dyrektorem obserwatorjum w Lejdzie, 1840 profesorom astronomji w tamecznym uniwersytecie. W r. 1860 zbudowano tam pod jego kierunkiem nowe obserwatorjum. Udoskonalił metody obserwacji, a zwłaszcza dążył do usunięcia wszelkich źródeł błędów, oznaczył czas osiowego obrotu Marsa, ogłosił wyborny wykład popularny astronomji „De sterrenhemel“ (4 wyd., 2 t., 1883—89) i in.

Kaiser Jan Wilhelm, miedziorytnik holenderski, * 1813 w Amsterdamie, uczeń Tourela. W r. 1859 został profesorem szkoły miedziorytniczej w Amsterdamie, następnie w 1870 profesorem akademji, a w 1874 dyrektorem królewskiego muzeum. Pierwszą pracą **K.** był sztych wykonany według Pienemanna „Śmierć admirała de Ruyter,“ za którą otrzymał medal złoty. Oprócz tego wykonał bardzo wiele sztychów według Rembrandta, Helsta, Gérarda Dova i in.

Kaiserfeld Maurycy, von, mąż stanu austrjacki, * 1811 w Pettau w Styrji, † 1885. Ukończywszy studja prawne, zajmował się gospodarstwem. W r. 1849 był członkiem zgromadzenia narodowego we Frankfurcie. Za ministerjum Belcredi'ego (ob.) wybrany 1861 do sejmu prowincjonalnego styryjskiego, zwalczał rządy tego męża stanu. Za pierwszego parlamentarnego ministerjum (1867) został prezesem izby deputowanych, którym był także 1869 — 70. Celując wymową, występuje zawsze jako jeden z najzdolniejszych przywódców stronnictwa wiernokonstytucyjnego, nieprzyjaznego systemowi federacyjnemu, pożądanemu przez Słowian. Jego biografję pisze F. Krones (1887).

Kaiserslautern, miasto w palatynacie bawarskim, położone w górach Czarnego Lasu, nad rzeką Lauter; ma 37,000 miesz., znaczny przemysł tkacki, huty żelazne, fabrykę maszyn do szycia, cygar, nawozów sztucznych i in., posiada gimnazjum, szkołę realną i rolniczą. Por. Jost „Geschichte der Stadt K.“

Kaiserstuhl, odosobnione pasmo gór w badeńskim obwodzie Renu Wyższego, składa się z 50-ciu wierzchołków, na przestrzeni obejmującej 37 klm. w obwodzie, przeplatane dolinami, łąkami i winnicami. Najwyższą górę stanowi w niem właściwy *Kaiserstuhl* albo *Totenkopf*, 558 metr. wysoki.

Kaitak, *Kajtago-Tabasarański okrąg*, okrąg w Dagestanie płd., nad morzem Kaspijskiem, liczy około 89,700 miesz. na 2,756 w. kw. Do roku 1820 był niepodległy; w tym zaś roku Adel-chan przyjął poddaństwo rosyjskie, wkrótce jednak

B 301
№ 15590
„1934 r.
„ТРИБУНА РАДЗЕЦКА“

przeniewierzył się i uciekł do Awarji; okoliczność ta dała powód do zniesienia chaństwa.

Kaizari, miasto w Azji Mniejszej, nad rzeką Erdżisz-Dagh i Karasu; rezydencja paszy tureckiego, ma 50,000 miesz. Jest to starożytna Caesarea (ob.) w Kapadocji.

Kajak, łódź grenlandzka, z jednym tylko otworem na pokładzie, którym wysuwa się człowiek, łódź zajmujący.

Kajana, rzeka w gub. Uleaborskiej w Finlandji, wpada do jeziora Uleotresk, długa około 200 wiorst; dla żeglugi z powodu progów i wodospadów niebezpieczna.

Kajana, miasto powiatowe w Finlandji w gub. Uleaborskiej, nad rz. Kajaną, 660 miesz. — *Kajański powiat*, najbardziej górzysty w gubernji, przerznięty jest górami Maanselka; mnóstwo jezior, ma na 20,200 w. kw. 40,000 miesz.

Kajbalowie, naród pochodzenia tureckiego, mieszkający w Minusińskim okręgu gub. Tomskiej, przy źródłach Jeniseja, blizko stoków gór Sajańskich, uważa się za pierwotnych mieszkańców stepu Kajbalskiego; trudnią się rolnictwem, hodowlą bydła i łowem zwierząt.—*Kajbalski step*, przedłużenie Sagajskiego, górzysty, pokryty trawą.

Kajdanow Jan, historyk rosyjski, † 1850; historji uczył się w Getyndze u Heerena, następnie profesor historji w liceum Aleksandrowskiem w Carskiem Siole. Wydał wiele podręczników do historji, dawniej powszechnie używanych, dziś zupełnie zapomnianych, jak oto: „Rukowodstwo k wseobszczej istorji" (przekład polski Rogalskiego, 3 wyd., 3 t., Wilno, 1845—46, oraz Bentkowskiego, 3 t., Warszawa, 1825, uzupełnił J. Lelewel); „Kratkoje naczertanije wsieobszczej istorji" (przekład Franciszka Zatorskiego, 1854).

Kajdany, żelazne łańcuchy, nakładane na ręce i nogi w celu skrępowania ruchów osobnika. W starożytności zakuwano jeńców wojennych i wszelkiego rodzaju aresztantów. Z biegiem czasu, gdy ulepszonem zostało urządzenie więzień, tylko ważniejsi przestępcy podlegać zaczęli zakuciu. Nadto, z postępem kultury dawniejsze, ciężkie i bolesne obrażenia sprawiające łańcuchy, zostały zastąpione przez lżejsze, mające na celu jedynie zapobieżenie ucieczce aresztanta. Najwięcej rozpowszechnione są kajdany w Rosji. W dawniejszych czasach skuwano w kajdany po dwie i więcej osób różnej płci, w 1740 r. przeprowadzono jednak rozdział płci. Od r. 1822 kajdany pozostały w użyciu tylko względem mężczyzn; dla kobiet zaś poczęto stosować ręczne łańcuchy, i to przeważnie podczas podróży. Obecnie kajdany nakładane są na skazanych do robót ciężkich (kobiety o tyle, o ile są w bezterminowej katordze); mężczyźni, odbywający bezterminowe roboty ciężkie, niezależnie od kajdan, podlegają jeszcze przykuciu do taczek.—Francja również stosuje kajdany względem skazanych na ciężkie roboty; oprócz tego, jako kara dyscyplinarna, stosowanym jest w marynarce francuskiej rodzaj kajdan, kula żelazna, przyczepiana do nogi na łańcuchu, na przeciąg czasu kary. W Niemczech kajdany jako kara nie są używane, lecz tylko jako środek zapobieżenia ucieczce aresztanta, lub obezwładnienia go w razie grożącego z jego strony niebezpieczeństwa.

Kajeputa, *Kajeputowe drzewo*, ob. Czarnobil.

Kajeputowy olejek, olejek eteryczny, otrzymywany z liści i gałęzi czarnobilu (ob.), jest przezroczysty, przed oczyszczeniem zielonawy, lotny; zapachem zbliża się do kamfory. Składa się głównie z cyneolu $C_{10}H_{18}O$ (67%). W medycynie rzadko używany, działa pobudzająco jak kamfora; używa się też jako środek przeciw molom i innym owadom.

Kajetan, właściwie *Tomasz de Vio*, * 1469 lub 1470 w Gaecie, † 1534 w Rzymie; w r. 1484 wstąpił do zakonu Dominikanów, których został generałem 1516, następnie biskupem Palermo, a 1517 kardynałem. Wysłany 1518 przez papieża Leona X do Niemiec, jako legat, ażeby stany niemieckie, zebrane na sejmie w Augsburgu, zachęcić do wojny przeciwko Turkom, i zarazem żeby zgnieść naukę Lutra i jego jeżeli można uwięzić, co gdy do niczego nie doprowadziło, i **K.** napróżno żądał od kurfirszta sask. wydania Lutra, powrócił do Rzymu i 1519 został arcybiskupem Gaety. W r. 1522 wysłany jako legat do Węgier, zajął się naukami i gorliwie badał Pismo św. Wydał kilka obszernych pism scholastycznych, egzegetycznych i tyczących się prawa kościelnego.

Kajetan św., * 1480 w Wicencji w Lombardji, potomek hrabiowskiej rodziny weneckiej, studjował prawo; odznaczał się od młodości gorącą pobożnością, tak, że zjednał sobie miano świętego; protonotarjusz apostolski, po zgonie papieża Juljusza II złożył urząd, powrócił do rodzinnego miasta i został członkiem bractwa św. Hieronima. Następnie przeniósł się do Wenecji, a stąd do Rzymu, gdzie wspólnie z Janem Piotrem Caraffa założył zgromadzenie kleryków regularnych, zwanych Teatynami. † 1547 jako przełożony takiegoż klasztoru w Neapolu. Kanonizowany 1671 r. Kościół obchodzi jego pamiątkę 7 sierpnia.

Kajetanów, wieś rządowa o 1½ mili od Kielc, a 23 wiorst od Chęcin, w pow. Kieleckim; ma pod powierzchnią ziemi urodzajnej kopalnię marmuru czarnego.

Kajman, ob. Krokodyl.

Kajnardżi, *Kuezuk - Kajnardżi*, miasteczko w Bulgarji, niedaleko Sylistrji, pamiętne pokojem, zawartym przez Katarzynę II z Portą Otomańską 21 lipca 1774, którym zakończoną została druga wojna turecka Katarzyny II.

Kajoe, drzewo, ob. Sandał.

Kajota, pseudonim Józefa Kolińskiego.

Kajre, jezioro w gub. Kowieńskiej, pow. Szawelskim, na wshód m. Szawle, długie $^3/_4$, szerokie $^1/_4$ wiorsty; przyjmuje od północnej strony błotnisty strumień Szyładis.

Kajsarow Andrzej, autor rosyjski, * 1783, naprzód sztabs-kapitan, potem uczeń uniwersytetu w Getyndze, gdzie otrzymał stopień doktora. Po powrocie do kraju, został profesorem literatury rosyjskiej w uniwersytecie dorpackim, lecz w r. 1812 znowu wstąpił do wojska i poległ w bitwie pod Haynau 15 maja 1813. Wydał: „Versuch einer slavischen Mythologie in alphabethischer Ordnung“ (1803) i in.

Kajsiewicz Hieronim, znakomity kaznodzieja polski, * 1812 w Augustowskiem, † 1873 w Rzymie; nauki odbywał w uniwersytecie warszawskim, następnie służył wojskowo. Po r. 1831 wyszedł za granicę, wyświęcony w Rzymie na kapłana, był proboszczem kościoła św. Klaudjusza, następnie przełożonym zgromadzenia Zmartwychwstańców, ostatnio przebywał w Galicji. Oprócz utworów poetycznych, jak: „Sonety“ (Paryż, 1833) i „Nunc dimittas, Domine“ (tamże, 1836), oraz wielu mów przygodnych i pogrzebowych, wydał „Kazania na niektóre niedziele i święta“ (3 zeszytów, Paryż, 1845 i Wrocław 1848); „Mowy i kazania przygodne, nekrologi“ (2 t., Berlin, 1871); „Rozmyślania o męce Chrystusa Pana i t. d.“ (Berlin, 1852); „Dzieje błog. ojca Andrzeja Boboli“ (Paryż, 1854) i in. Życiorys **K.** pomieszczony w „Roczniku tow. histor.-liter. w Paryżu 1873—78“ (1879).

Kajus lub **Gajus** św., * w Salone w Dalmacji, krewny cesarza Djoklecjana, papież od 283 do 296, wiadomości o jego życiu, czynach i śmierci są niepewne. Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 kwietnia.

Kajuta (z holend.), na statkach żaglowych izba kapitana. Na parowcach, oprócz **K.** dla kapitana, sternika i maszynisty, są też **K.** dla pasażerów pierwszej i drugiej klasy. Zwykle **K.** 2-ej klasy zbudowane są poniżej **K.** 1-ej klasy, w nowszych jednak parowcach budują się często na jednym pokładzie.

Kajzer Mikołaj, Bawarczyk, minjaturzysta, przybył do Warszawy za czasów Stanisława Augusta i, jako biegły geometra, otrzymał patent na geometrę rządowego; † 1828 r., mając lat 78. Ważniejsze jego prace malarskie są: „Pałac Łazienkowski,“ „Posąg Jana III“ i „Arkadja.“

Kajzerling.

Kajzerling (baron), *(Kayserlingk, Kayserling)*, herb: W polu srebrnem, na zielonym pagórku — drzewo palmowe. U szczytu trzy palmowe gałązki. Labry zielone, podbite srebrem. Indygenat z r. 1777.

Kakadu, ob. Papuga.

Kakamizli, nazwa miejscowa zwierzęcia meksykańskiego *Bassaris* (ob.).

Kakao, ob. Kakaowiec.

Kakaowe drzewo, ob. Kakaowiec.

Kakaowe masło, ob. Kakaowiec.

Kakaowe mydło, mydło wonne, wyrabiane z masła kakaowego.

Kakaowiec, *drzewo kakaowe (Theobroma)*, rodzaj roślin z rodziny zatwarowatych, drzewa o liściach naprzemianległych, kwiatach zebranych w podbaldaszki i owocach skórzastodrzewiastych, jajowatych. Z kilku gatunków najważniejszy jest *T. cacao*; jest to drzewo dorastające 3—10 metr., lecz stosunkowo cienkie; kora gładka, rudocynamonowa, drewno białe i lekkie, liście podługowate, kwiaty cytrynowo-żółte, owoce podłużne, rowkowane, brudnocytrynowe, o skórce drzewiasto-skórzastej, 10 — 20 cm. długie, które w białawej miazdze mieszczą liczne nasiona, podłużnie jajowate, 1 — 2 cm. długie, ciemnobrunatne, które stanowią kakao. Drzewo to właściwe jest w Ameryce środkowej, zwykle rośnie samotnie i rzadko tworzy małe lasy, obecnie jest uprawiane prawie we wszystkich krajach zwrotnikowych, lecz uprawa jego jest bardzo trudna. Najlepszego **K.** dostarcza Gwatemala. Pierwsze owoce ukazują się po 4 latach, ale drzewo wydaje je aż do 30—50 roku, w ilości wszakże tylko 1 — 2 kg. rocznie. W plantacjach owoce dojrzałe się otwierają, nasiona oddzielają się od miazgi i suszą na piasku; w nocy zsypują się na kupy i pokrywają liśćmi, poczem następuje żywa fermentacja; obecnie suszą się często w cieple sztucznem; w niektórych miejscach zakopują się na kilka dni. Tak troskliwie przyrządzone nasiona zowią się odleżałemi i mogą być poznane po pokrywającym je pyle, gdy nasiona z drzew dzikich, nieodleżałe, mają łupinę żółtą, błyszczącą. Przy suszeniu tracą połowę swej wagi i smak gorzki. Z popiołu łupin owoców kakaowych otrzymuje się potaż; z miazgi Indjanie przyrządzają napój. Z różnych gatunków handlowych **K.** najlepsze są: *sokonuska, esmeralda, marakaibo* i in., z nieodleżałych najlepsze gatunki są *para* i *maranham*. Na-

Kakaowiec.
Kwiat i owoc otwarty.

siona te składają się z powłók nasiennych i zarodka. **K.** z Guayaquil zawiera w 100 częściach: tłuszczu 45—49, mączki 14—18, cukru grudkowego 0,34, krystalicznego 0,26, błonnika 5,8, barwnika 3,5—5, ciał białkowatych 13—18, teobrominy 1,2—1,5, popiołu 3,5, wody 5,6—6,3. **K.** używa się głównie do wyrobu czokolady (ob.); prażone tylko i roztarte na masę, jako masa kakaowa, używanem jest w miejsce kawy; łupiny nasion prażonych zawierają nieco teobrominy i również używane są na napój czekoladowy pod nazwą *herbaty kakaowej*. Przez wyciskanie nasion prażonych i sproszkowanych otrzymuje się tłuszcz, *masło kakaowe*; zupełnie czyste może być otrzymane przez wyciągnięcie eterem. Jest ono bladożółte, woni przyjemnej, topi się przy 28° C. i bardzo trudno jełczeje; używa się do maści, mydła kakaowego. Gdy Hiszpanie przybyli do Meksyku **K.** było tam w wielkiem poważaniu, do Europy sprowadzono je po raz pierwszy w XV wieku. Najwięcej **K.** używa Hiszpanja i Francja. Por. Zipperer „Untersuchungen über Kakao“ (1887).

Kakaowy ślaz, ob. Abroma.

Kakapo, ob. Papugi.

Kakaralli, ob. Lecythis.

Kaki, *figi kaki*, ob. Diospyros.

Kakierlaki, ob. Albinosi; także to samo co karaczany (ob.).

Kako... (gr.), w połączeniu z innemi wyrazami oznacza zło, lichotę, nikczemność, np. kakodemon (kako-dajmon) zły duch. *Kakodemonja*, opętanie przez złego ducha.

Kakodoksja (gr.), zła, fałszywa opinja, zła sława.

Kakodyl $(CH_3)_2$, As, *arsenodwumetyl*, rodnik chemiczny, złożony z metylu i arsenu; jest to ciecz bezbarwna, jasna jak woda, silnie łamiąca światło, wrze przy 170°, a w 6° krzepnie na masę podobną do lodu; wszystkie związki **K.** posiadają woń bardzo przykrą, skąd nazwa *(kakos* — zły, *odein*—wonieć). *Tlenek* **K.** stanowi *alkarsin*, mający własności zasadowe, wyżej utleniony przechodzi w *kwas kakodylowy (alkargen)*. **K.** i jego związki mają własności trujące.

Kakofonja, złe i niemiłe brzmienie w muzyce, przeciwne eufonji; wadliwa wymowa, niestrojność instrumentów.

Kakologja (gr.), złe wymawianie.

Kakomati—zły, urzekający wzrok.

Kakomorfja, wadliwy rozwój organów istot organicznych.

Kakosynteton (gr.), źle zestawione słowo złożone.

Kakotymja (gr.), zły humor, szaleństwo, połączone z ukrytą złośliwością.

Kakoza (gr.), złe traktowanie, zły stan organizmu.

Kaktus ob. Kaktusowate.

Kaktusowate *(Cacteae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, odznaczająca się dziwnemi kształtami wśród całej roślinności. Są to rośliny mięsiste; liście żadne, lub zastąpione łuskami, włosami lub kolcami. Kwiaty dwupłciowe, kielich zrosły z zawiązkiem owocowym, korona wielopłatkowa, pręciki liczne, zawiązek jednokomórkowy, o licznych zalążkach; owoc jest jagodą mięsistą, wielonasienną. **K.** żyją głównie w okolicach zwrotnikowych nowego lądu, napotykają się też w Europie płd., Chinach i Afryce. Roślina ta dostarcza wielu gatunków ozdobnych, poszukiwanych z powodu swych form dziwacznych. Własności ich są małej wagi. Mięsista i soczysta ich tkanka wydaje sok wodny, stąd wartość ich dla podróżników w puszczach; wiele z nich wydaje owoce jadalne, które wszakże dojrzewać muszą pod słońcem zwrotnikowem. Pomimo soczystości pień niektórych przechodzi w drewno trwałe i lekkie, znajdujące zastosowanie. Linneusz przyjmował jeden tylko rodzaj *Kaktus* czyli *Czerniec (Cactus)*, obecnie rozbity na kilka rodzajów, jak *Mammilaria*, *Melocactus*, *Echinocactus*, *Cereus*, *Opuntia*, *Pereskia*, *Pilocerus*, *Rhipsalis*, z których ważniejsze opisane są pod właściwemi nazwami. Por. Förster „Handbuch der Kakteenkunde“ (1890).

Kaktusowy czerwiec, *koszenila*, ob. Czerwiec.

Kakul, ob. Akacja.

Kakus, *Cacus*, olbrzym, syn Wulkana, pasterz i rozbójnik, przebywający w środkowych Włoszech, którego zabił Herkules, zdybawszy na kradzieży bydła. Owidjusz i Wirgiljusz opracowali to podanie w swych utworach.

Kala (arab. twierdza), zachodzi często w złożonych nazwach miejscowości; stąd też poszły wyrazy *Kelat*, *Kela*, *Kile*, w Hiszpanji *Alcala*.

Kalabar, kraj nadbrzeżny w Afryce zachodniej, leżący pomiędzy ujściem Nigru a górami Kameruńskiemi, nad zatoką Benin, w obszarze brytańskiego protektoratu brzegów Nigru. Dzieli się na **K.** *nowy*, obejmujący obszar jednego z odgałęzień Nigru, które wpada do zatoki Biafra i **K.** *stary*, stanowiący dorzecze rzeki Cross, w wyższym swym biegu zwanej Ojako. Kraj jest dobrze uprawny, a głównym przedmiotem wywozu jest olej palmowy. Obszary te zaludnione są gęsto przez plemiona Igbo czyli Ibo, Moko i Kwa. Główną osadą handlową jest *Duke-Town* czyli **K.** *stary*, 15,000 miesz., siedlisko konsula angielskiego. Por. Goldie „Calabar und its mission“ (1890).

Kalabarski bób, ob. Physostigma.

Kalabrja *(Calabria)*, półwysep we Włoszech, tworzący południowo-zachodnią kończynę Włoch, morzem Tyreńskiem i Jońskiem oblany, ma 15,075 klm. kw. z 1,300,000 miesz. Jest to kraina górzysta, ma wiele dolin, częstokroć przerzniętych krótkiemi, ale gwałtownie spadającemi rzekami. Klimat przyjemny i łagodny wychwalali już starożytni. Grzbiet Apeninów pokryty jest

pięknemi lasami świerkowemi, sosnowemi, jarzębiną i kaliną. Rosną tu także dęby i jawory, kasztan, orzechy, aloesy, figi, jesiony, dające mannę kalabryjską, czarny daktyl, wino i oliwa. Znane są i chwalone konie i owce, a także bydło kalabryjskie. Kopalnie dostarczają wielu minerałów i miedzi. Obecnie **K.** obejmuje trzy prowincje: *Catanzaro*, *Cosenza* i *Reggio di Calabria* (ob.).

Kalafjor, ob. Kapusta.

Kalafonja, ob. Kolofonja.

Kalahari (*Karri-Karri*), wielka pustynia we wnętrzu południowej Afryki, ciągnie się od południowych brzegów jeziora Ngami do rzeki Oranje, pomiędzy krajami Wielka Namaqua na zachodzie i Beczuan na wschodzie. Obejmuje według różnych obliczeń 687,500—1,285,000 klm. kw. Deszcze padają tu w sierpniu i wrześniu, a kraj ma charakter stepowy, pokryty jest bujną trawą i produkuje zwłaszcza rośliny dyniowate. zamieszkany jest przez Buszmanów, Beczuanów i przez lud zwany *Bakalahari*, pokrewny Hotentotom, który zajmuje się hodowlą bydła.

Kalaina, stop metaliczny, złożony ze 126 części ołowiu, $14^1/_2$ cyny, $1^1/_4$ miedzi i śladów cynku, używa się przez Chińczyków na cienkie listki, któremi wykładają skrzynie z herbatą.

Kalais i Zetes, skrzydlaci synowie Boreasza, współuczestnicy wyprawy Argonautów i obrońcy Fineusza przeciwko Harpjom, zabici przez Heraklesa.

Kalait, ob. Turkus.

Kalakaua Dawid, król wysp Sandwickich, * 1836, odebrał staranne wychowanie i mówił kilku językami europejskiemi; po śmierci Kamehamehy V 1872 stawił kandyturę swą do tronu, utrzymał się jednak jego spółzawodnik William Lunalilo, który wszakże umarł już 1873, a **K.** obrany został królem w lutym 1874. Spółzawodniczką jego była wdowa Kamehamehy IV († 1863), której stronnicy wywołali zaburzenia, uśmierzone przez majtków angielskich i amerykańskich. W 1874—75 **K.** odbył podróż do Stanów Zjednoczonych i zawarł z niemi traktat przyjacielski i handlowy. Lekceważenie interesów kraju i marnotrawstwo króla wywołało w d. 25 czerwca 1887 r. wybuch rewolucji, której rezultatem była reforma konstytucji i wydalenie ulubieńca królewskiego Gibsona. † 1891 w San Francisco w podróży ze Stanów Zjednoczonych. Na tron wstąpiła siostra jego Kamakaeha Lilinokaloni, małżonka Johna Dominisa.

Kalam (po arab. mowa), nazwa kierunku teologicznego w islamizmie. **K.** powstał w II w. ery mahometańskiej i dążył do pogodzenia tradycji religijnej z filozofją. *Mutokallimun*=teolog poświęcający się kalamowi.

Kalama, w starożytności Thyamus, rzeka w Epirze, bierze początek na krańcu równiny Janina i wpada do morza Jońskiego.

Kalamarje, grupa roślin kopalnych, które najbliżej spokrewnione są z dzisiejszemi skrzypami, łodygi ich wszakże rozrastały się na długość i stąd tworzyły drzewa znacznej wysokości. Najobficiej szczątki ich występują w formacji węgla kamiennego i w tworzeniu się pokładów węgla znaczny brały udział. Głównymi ich przedstawicielami są kalamity (ob.).

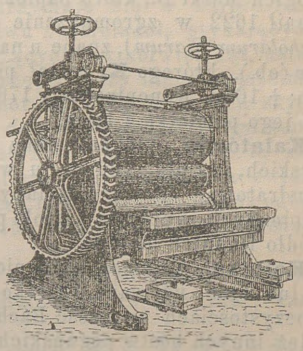
Kalamata (*Kalama*), miasto główne greckiej monarchji Mesenji w Peloponezie, nad rz. Redon, o 2 klm. od zatoki Korońskiej, siedlisko arcybiskupa, ma port, gimnazjum, 7 gazet, 11,000 miesz.

Kalamis, rzeźbiarz grecki, żyjący w V w. prz. Chr.; najważniejszemi jego dziełami są: „Rydwan tryumfalny“, zaprzężony w dziwnej piękności rumaki, „Apollo śpiżowy“ i „Asklepios“, wyrobiony ze złota i kości słoniowej (dla miasta Sycjonu).

Kalamity (*Calamites*), skrzypy drzewiaste znacznej wysokości, o łodygach stawowych i gałęziach, okółkowo rozmieszczonych; na stawach występują blizny po odpadłych liściach, łodygi są podłużnie żeberkowane, wnętrze łodygi jest puste. Szczątki ich napotykają się w pokładach paleozoicznych, głównie w formacji węgla kamiennego.

Kalamit.

Kalander.

Kalander (może od wyrazu *cylinder*, walec), jedna z najważniejszych maszyn apreturowych (ob. Apretura), składająca się w ogólności z kilku walców, utwierdzonych na mocnej statywie. Przeciągając między walcami pod silnem ciśnieniem tkaniny lub papier, nadaje się im gładkość i połysk, czyli poddaje się je satynowaniu. Magiel domowy lub wyżymaczka są to przykłady najprostszych **K.** Stosowane w różnych gałęziach przemysłu mają walce ze starannie wypolerowanej stali, albo też złożone są naprzemian z walców stalowych i papierowych, bawełnianych lub

z innych tkanin. Papierowe i bawełniane takie walce wyrabiają się z arkuszy poddanych nader znacznemu ciśnieniu w prasie hydraulicznej; walce papierowe mają średnicę zwykle 30—40 cm., żelazne 16—50 cm. Liczba walców w **K.** wynosi od 2 do 12. W tkactwie używają się niekiedy walce wewnątrz puste, ogrzewane gazami, parami albo też rozgrzewanemi duszami.

Kalandrowanie, apretura papieru lub tkanin za pomocą kalandra (ob.).

Kalaudyjskie bractwo, ob. Kalendów bractwo.

Kalarepa, ob. Kapusta.

Kalasanty, właściwie *Calasanza* Józef, św., * 1556 w Aragonji. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich zyskał przyjaźń kardynała Marka Ant. Colonny, szczególną zaś wziętość u ludu rzymskiego zyskał przez to, że podczas morowego powietrza, panującego w Rzymie, opiekował się osierociałemi dziećmi, kształcąc je w pobożności i naukach. Gdy liczba uczniów wzrastała, i **K.** nie mógł sam podołać wszystkiemu, połączył się z trzema towarzyszami i został w 28 r. życia księdzem; w tym stanie odznaczał się nadzwyczajnemi cnotami chrześcijańskiemi. Mianowany oficjałem urgeleńskim, udał się 1592 do Rzymu, otworzył szkołę pobożną przy kościele ś. Doroty za Tybrem. W 1600 przeniósł się do Rzymu i tu za przyzwoleniem papieża Pawła V założył kongregację księży świeckich, nazwaną Paulińską ubogich Matki B., którą papież Grzegorz XV zamienił 1622 w zgromadzenie szkół pobożnych *(Scholarum Piarum)*, znane u nas pod nazwą *Pijarów* (ob.), którego **K.** został pierwszym generałem; † 1648. Kanonizowany 1767. Kościół obchodzi jego pamiątkę 4 lipca.

Kalatówki, piękna polana w Tatrach nowotarskich, na płd. Kuźnic, u wejścia do doliny Kondratowej. Powyżej polany, z pośród głazów wapiennych, wypływa szeroki potok, uważany za źródło Dunajca białego.

Kalatus, *Kalathos*, naczynie gliniane do mleka lub wina, używane u Greków i Rzymian przy uroczystościach na cześć Bachusa i Cerery, tudzież innych bóstw pogańskich.

Kalauer (niem.), gra słów, lichy dowcip.

Kalazin, miasto, ob. Kaljazin.

Kalb Karolina (Charlotte), z domu Marschalk v. Ostheia, słynna przyjaciółka Szyllera, * 1761, † 1843. Żyła również w przyjaznych stosunkach z Goethem i Jean Paul Richterem. W 1804 po śmierci męża osiadła w Berlinie. W 1820 oślepła i straciła majątek po mężu wskutek procesu, otrzymała więc w zamku królewskiem mieszkanie. Napisała romans „Cornelia“ i autobiografję „Charlotte“. Listy jej do J. P. Richtera wydał Nerrlich (1882). Por. Köpke „Ch. v. K.“ (Berlin, 1852). Sauppe „Ch. v. K.“ (Wejmar, 1854).

Kalbeck Max, pisarz niemiecki, * 1850, wiele tłómaczył. Wydał „Aus Natur und Leben Gedichte“ (1871); „Neue Beiträge zur Biographie des Dichters Günther“ (1879).

Kalcamilja *(Calzamiglja)*, herb: W polu błękitnem, pod górą złoto-skalistą z zamkiem, na którą lew wskakuje, — gołąb srebrny z gałązką oliwną w dziobie. Nad tarczą korona hrabiowska. Nadany 1767 r. przez króla Stanisława Augusta razem z tytułem hrabiowskim.

Kalcamilja.

Kalcescencja, objawy świecenia, wywołane działaniem ciemnych promieni cieplikowych. Tyndall i Akin (1864) okazali, że jeżeli światło elektryczne przepuścimy przez roztwór jodu, tak że przezeń przejdą tylko promienie ciemne, pozaczerwone, to cienka blacha platynowa, kawałki węgla i inne ciała, umieszczone w tych promieniach ciemnych, zaczynają świecić. Zjawisko to nazwał Tyndall *kalorescencją*, Akin zaś **K.**

Kalchas, syn Testora z Myceny, czy też z Megary, słynny wróżbita grecki w wojsku Agamemnona, przepowiedział czas trwania wojny i zwiastował Hellenom pod Troją gniew Apollina; † ze zgryzoty, ponieważ przewyższył go w sztuce wieszczbiarskiej Mopsos. Na pagórku Drion w Apulji miał zbudowaną kaplicę, miejsce wyroczni, gdzie zasięgający jego rady otrzymywali odpowiedź, zasypiając na skórze poświęconego mu barana.

Kalckreuth Fryderyk Adolf, hrabia von, feldmarszałek pruski, * 1737 w Sottershausen pod Sangerhausen, † 1818. Wszedł 1752 do służby pruskiej, w której za wielokrotne odznaczeczenie się wyniesiony został 1788 do godności hrabiowskiej. Czynny brał udział w wojnie przeciwko rzeczypospolitej Francuskiej; 1806 dowodził odwrotem wojsk pruskich z pod Jeny, 1807 bronił Gdańska, poczem mianowany feldmarszałkiem, zawarł 25 czerwca zawieszenie broni w Tylży pomiędzy Francją a Prusami, a następnie pokój w Talleyrandem. W 1810 i 1814 był gubernatorem Berlina.—Z dwu jego synów, hrabia *Fryderyk* **K.**, * 1790, dał się poznać swemi „Dramatische Dichtungen“ (2 t., Lipsk, 1825).—Synowiec poprzedniego hr. *Stanisław* **K.**, * 1821, był profesorem malarstwa krajobrazów i dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Wejmarze, w r. 1876 ustąpił ze stanowiska i osiadł w Monachjnm. Spora liczba jego pejzażów znajduje się w galerjach prywatnych; † 1894.—Syn jego *Leopold* jest również malarzem w kierunku impresjonistycznym i profesorem szkoły sztuk pięknych w Wejmarze.

Kalcynacja, *zwapnienie*, dawniejsza nazwa utleniania metali przez wyżarzanie ich na powietrzu, czyli, według wyrażenia dawnych chemików, zamiana metali w wapna metaliczne. Następnie nazwano **K.** i wyżarzanie innych sub-

stacji i w tem znaczeniu dziś jeszcze używa się tego wyrazu przy odwodnianiu boraksu, witrjolu żelaznego, fabrykacji potażu i t. d. Właściwie **K.** jest jednoznaczną z prażeniem, wypalaniem.

Kalcyt, ob. Wapień.

Kale (tur.), ob. Kala.

Kaleb, syn Jefuma, z pokolenia Judy, był jednym z dwunastu mężów, wysłanych przez Mojżesza celem zbadania ziemi Chananejskiej. Spełniwszy chlubnie swoje zadanie, on jeden z Jozuem, z tych wszystkich, którzy wyszli z Egiptu, wszedł do ziemi obiecanej na czele ludu izraelskiego i tu otrzymał w dziale ziemię Hebron, którą zdobył sobie na pokoleniu Enak.

Kalebasja, drzewo, ob. Crescentia.

Kalebasy, ob. Tykwa.

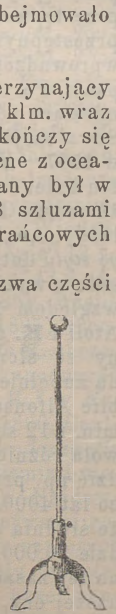
Kaledonja, tak nazywała się u Rzymian wyżyna szkocka na płn. od zatok Clyde i Forth, między któremi wódz rzymski Gnejus Agricola utworzył krańcową granicę rzymskiej prowincji Britania. Mieszkańcy tej krainy, *Kaledończykowie*, należeli do szczepu celtyckiego, a resztki ich przechowały się do dzisiaj w plemieniu Gaelów czyli góralów szkockich. Od ich napadów nie mógł trwale zabezpieczyć Brytanji Septymjusz Severus na początku III w. Od IV w. zamiast dawnej nazwy Kaledończyków występuje miano *Piktów*, którzy byli jednak tym samym narodem. Z nimi połączyli się *Szkoci*, wzmiankowani po raz pierwszy w II połowie IV w. Przeciw rozbójniczym napaściom obu tych narodów wezwali opuszczeni przez Rzymian Brytowie w V w. Saksonów. Państwo Piktów zburzyli 839 Szkoci i utworzyli własne państwo, które obejmowało całą dzisiejszą Szkocję (ob.).

Kaledończycy, ob. Kaledonja.

Kaledoński kanał, kanał przerzynający szkockie hrabstwo Inverness, długi 97 klm. wraz z jeziorami, przez które przechodzi; kończy się pod Fort William i łączy morze Północne z oceanem Atlantyckim. Kanał ten budowany był w ciągu 1805 — 47; przecięty jest 18 szluzami głównemi i posiada w dwu swoich krańcowych punktach obszerne porty warowne.

Kaledońskie morze, dawna nazwa części oceanu Atlantyckiego, oddzielającej wyspy Hebrydy od Szkocji.

Kalejdofon, przyrząd zbudowany przez Wheatstone'a (1827), składa się z pręta walcowego, utwierdzonego w jednym końcu na desce, w drugim dźwigającego guzik metalowy. Jeżeli pręt zostanie wprawiony w drganie, a promień światła pada na guzik, to droga, jaką opisuje koniec pręta, przedstawia się w postaci jasnej linji. Przyrząd ten posłużyć może przeto do uwidocznienia drgań pręta.

Kalejdofon

Kalejdoskop (z grec. *kalos* piękny, *eidos* postać, *skopeo* patrzę), przyrząd wynaleziony przez Brewstera 1817, a polegający na prawach odbijania się światła; składa się z dwu płaskich zwierciadeł, pochylonych pod kątem zwykle 60° i osadzonych w rurce wewnątrz uczernionej. Rura zamknięta jest z jednej strony krążkiem, w którym znajduje się otwór do patrzenia; z drugiej zaś dwoma krążkami szklanemi, oddalonemi nieco między sobą, a w przestrzeń między niemi zawartą sypie się kawałki szkła różnobarwnego, skrawki pióra, nasionka i t. p. Jeżeli przez opowiedziany wyżej otwór patrzymy wewnątrz **K.**, widzimy figurę, utworzoną przez ciałka barwne, uwielokrotnioną przez odbicie w zwierciadłach (ob.) pochylonych, tak, że tworzy się foremna gwiazda; za każdym wstrząśnieniem zmienia się położenie ciałek i otrzymujemy obraz zgoła odmienny; z powodu tego bogactwa kształtów **K.** jest bardzo ulubioną zabawką. Jeżeli użyjemy trzech zwierciadeł, to zamiast pola widzenia kołowego otrzymamy płaszczyznę, rozciągającą się na wszystkie strony. **K.** pod względem technicznym użyty być może do podawania wzorów na desenie, kształt gwiazd jednak jest zbyt jednostajny. Korzystną pod tym względem zmianę nadał mu Emsmann, połączywszy z nim drugą rurę, rozszerzającą się stopniowo i zawierającą przy końcu ku oku zwróconym szkło wielościenne, przez co bogactwo kształtów znacznie się zwiększa; przyrząd ten zwany jest *typoskopem*. Podobne obrazy jak w **K.** otrzymuje się w najprostszy sposób za pomocą dwu zwierciadeł, stykających się brzegiem i tworzących jakikolwiek kąt, ustawionych pionowo, jeżeli między niemi umieścimy jakikolwiek przedmiot, np. nitkę jedwabną skręconą; przyrząd ten, *debuskop (karloskop, episkop)*, podany przez Debusa 1860, przedstawia tę korzyść, że można zmieniać kąt pochylenia zwierciadeł, a tem samem i liczbę wielokrotnych odbić w tych zwierciadłach. Inną odmianą **K.** jest *chromatoskop* (ob.).

Kalem (z greck. Calamus, po arabsku Kalam), w Turcji nazwa pióra, oraz urzędów, biur, kancelarji.

Kalen *(Kahlen)*, herb: **K.** I: Na tarczy dwudzielnej, prawe pole ścięte, od góry złote, od

Kalen I.

Kalen II.

dołu czerwone; w lewem srebrnem—lew czerwony wspięty. Nad hełmem w koronie w zawoju czerwono-srebrnym — 6 piór strusich. — **K.** II: W polu błękitnem — trzy koźle głowy. Nad hełmem bez korony, na żelaznym słupie koźla głowa.

Kalenberg, dawne księstwo w pruskiej prowincji Hanowerskiej, obejmuje 2,200 klm. kw. z 300,000 miesz., których głównym środkiem utrzymania jest rolnictwo i hodowla bydła. Z rodu książąt **K.** pochodzi dynastja panująca w Hanowerze przed wcieleniem tego kraju do Prus, oraz dynastja brytańska.

Kalendarskie znaki, *astronomiczne znaki*, figury przyjęte dla skróconego oznaczenia przedmiotów astronomicznych, które przeszły do kalendarzy. Najpospolitsze są na oznaczenie słońca, księżyca i planet,—a zarazem i dni tygodnia: ☉ słońce, niedziela, ☽ księżyc, poniedziałek, ☿ Merkury, środa, ♀ Wenus, piątek, ♁ ziemia, ♂ Mars, wtorek, ♃ Jowisz, czwartek, ♄ Saturn, sobota, ♅ Uran. Dla 12 znaków zwierzyńcowych: ♈ baran, ♉ byk, II bliźnięta, ♋ rak, ♌ lew, ♍ panna, ♎ waga, ♏ niedźwiadek, ♐ strzelec, ♑ koziorożec, ♒ wodnik, ♓ ryby. Dla odmian księżyca: 🌑 nów, ☽ pierwsza kwadra, 🌕 pełnia, ☾ druga kwadra. Planety małe oznaczają się liczbami otoczonemi kółkiem, a wskazującemi porządek ich odkrycia, jak (1) Astrea, (2) Heba, (100) Hekate i t. d. Kalendarze właściwie astronomiczne używają innych jeszcze znaków, jak *AR* wznoszenie proste, *δ* zboczenie, *L* długość średnia, *a* połowa osi wielkiej, ☊ i ☋ długość węzła wstępującego i zstępującego, *i* pochylenie drogi planety względem ekliptyki.

Kalendarz (z łac. *Calendae*), ogół prawideł tyczących się rachuby czasu czyli podziału jego na oznaczone okresy. Potrzeba podobnego podziału dała się uczuć już w czasach bardzo dawnych; z powodu, że najbardziej uderzające zjawiska perjodyczne niebieskie dają odmiany księżyca, wprowadzono najpierw miesiące o 29 lub 30 dniach, poczem dopiero nastąpił podział czasu na lata, odpowiadające czasowi obiegu ziemi około słońca. U Egipcjan **K.** polegał na biegu pozornym słońca, u Arabów na biegu księżyca, u Greków na biegu księżyca i słońca. Wobec trudności, jakie towarzyszą ścisłemu oznaczaniu miejsca słońca na niebie, łatwo pojąć, że starożytni nie znali dokładnie długości roku, a wskutek tego początek roku z biegiem czasu przypadać musiał w różnych porach roku. Wielką zasługę koło poprawy **K.** zjednał sobie Juljusz Cezar. Prace Sozygenesa i M. Flawjusza, przedsięwzięte z jego polecenia, pozwoliły przyjąć dla uregulowania roku proste prawidło, polegające na wtrącaniu dnia przybyszowego co 4 lata. Długość roku przyjęto tu na $365\frac{1}{4}$ dni. Ale że wartość ta jest też tylko przybliżona, to z biegiem czasu rachuba według tego **K.** *juljańskiego* musiała odstąpić od istotnego stanu zjawisk niebieskich. Wszakże minęło przeszło 15 wieków, zanim usunięto tę, coraz wzrastającą niezgodność. Grzegorz XIII mianowicie polecił Aloizemu Lilio z Werony przygotowanie planu reformy; projekt ten, oparty na zasadach poprzednio podanych przez Marcina z Olkusza, rozpatrywany był przez specjalną komisję i zgodzono się wziąć za podstawę rok oznaczonej średniej długości, zaś przyjęto za długość roku wartość podaną przez zwierzchnika synagogi w Toledo, Rabi Izaaka Aben Sida, w tabelach Alfonsowych, mianowicie 365 dni, 5 godzin, 49 minut, 16 sek. Długość ta od juljańskiej mniejszą jest o 10 min., 40 sek., która to różnica w ciągu 134 lat wydaje cały dzień. Zgodzono się nadto, aby na przyszłość zachować ten sam stosunek między datą kalendarza a stanem nieba, jaki zachodził w 325 po Chr., w czasie soboru Nicejskiego. Wtedy porównanie dnia z nocą wiosenne przypadało 21 marca, postanowiono przeto, aby to miało miejsce stale i w przyszłości; dlatego było przedewszystkiem koniecznem wytrącić 10 dni, o które data **K.** juljańskiego różniła się od istotnego położenia słońca. Grzegorz XIII rozporządził, aby po 4 października 1582 roku liczono bezpośrednio 15 października. Aby jednak punkt równonocny wiosenny i nadal pozostawał niezmiennym, postanowiono, że w ciągu 4 wieków wypadną 3 dni przestępne, tak że lata setne (kończące wiek) nie będą przestępnemi, jeżeli liczba setek nie będzie podzielną przez 4, chociaż są latami czwartemi; tak według tego rozporządzenia rok 1600 był przestępnym, lata zaś 1700, 1800 i 1900 nie były przestępnemi, a dopiero rok 2000 będzie znowu przestępnym. **K.** *gregorjański* na dzień oznaczony wprowadzonym został tylko we Włoszech, Hiszpanji, Portugalji i w Polsce, we Francji we dwa miesiące później, w katolickiej części Niemiec, Szwajcarji i Niderlandów w 1583, w Węgrzech w 1587. Kraje protestanckie Niemiec przyjęły ten kalendarz jako „poprawiony“ w 1699, w tymże czasie Danja i pozostała Szwajcarja i Niderlandy, Anglja w 1752, Szwecja w 1753. **K.** *dawnego stylu* dotąd używanym jest tylko w Rosji i wogóle u wyznawców kościoła greckiego, i obecnie względem **K.** *nowego stylu* odstępuje o dni 13. Atoli i **K.** gregorjański niezupełnie jest zgodny ze słońcem, gdyż poprawka ta nie odpowiada zupełnie wyżej podanej długości roku z tablic Alfonsowych, ale rokowi o 365 d. 5 god., 49 min. i 12 sek., co w ciągu 3371, 6 lat znowu wywoła różnicę 1 dnia, czemu będzie można zaradzić np. przez wytrącanie dnia przybyszowego co lat 4000. W ostatnich latach Leverrier okazał, że średnia długość roku zwrotnikowego w perjodzie 30,000 lat jest 365 d., 5 g., 48 m., 45 sek., na tej zasadzie można ułożyć **K.** aż do 30,000 r. naszej ery, tak, że w ciągu tego czasu **K.** ten nie wpadnie w niezgodność ze słońcem. W tym celu

radzi Mädler, aby przyjąwszy, jak dotąd, każdy czwarty rok za przestępny, wypuszczać dni przestępne co lat 128; dogodniejszym jest jednak projekt Heisa, aby zachować **K.** gregorjański, tylko co lat 3200 zamiast roku przestępnego brać rok zwyczajny.—**K.** *żydowski* jest bardzo zawiły. Miesiąc żydowski jest księżycowy i liczy dni 30 lub 29; rok zwyczajny ma 12 miesięcy; aby rok wyrównywać z biegiem słońca wtrąca się od czasu do czasu *miesiąc przybyszowy*, tak że perjod lat 19 obejmuje 7 takich lat przestępnych. Rok zwyczajny średni ma 354 dni, rok przestępny średni 384 dni, są i lata, mające o 1 dzień za wiele lub za mało, tak że **K.** żydowski ma sześciorakie lata: o 353, 354, 355, 383, 384, 385 dniach.— W zasadzie **K.** ten oparty jest na starożytnym **K.** *greckim*, który opierał się również na biegu księżyca, ale przez wtrącanie 7 miesięcy przybyszowych w ciągu 19 lat doprowadzany był do zgodności z biegiem słońca, a to na podstawie cyklu Metona (ob. Cykl).—**K.** *mahometański* jest czysto księżycowy, o 12 miesiącach, naprzemian 29 i 30 dniowych. W perjodzie lat 30 jest 11 przestępnych o 355 dniach, inne są zwyczajnemi o 354 dniach. Dla tej różnicy z istotną długością roku słonecznego każde święto mahometańskie przypada kolejno na różne pory roku.—**K.** *rzeczypospolitej francuskiej* wprowadzony został postanowieniem konwencji narodowej z 5 października 1793 r., ale miał się rozpocząć już od porównania jesiennego 1792. Rok składał się z 12 miesięcy po 30 dni i 5 dni uzupełniających, lata przestępne wypadały według oddzielnego perjodu. Zamiast tygodni przyjęto podział miesiąca na 3 *dekady* 10-dniowe. Nazwy miesięcy, poczynając od 22 września, były: *Vendemaire*, *Brumaire*, *Frimaire*, *Nivôse*, *Ventôse*, *Pluviôse*, *Germinal*, *Floréal*, *Prairial*, *Messidor*, *Thermidor*, *Fructidor*; dzień 10 dekady był dniem spoczynku, dni uzupełniające roku świętem republikańskiem. **K.** *wieczystemi* nazywają się tabele tak obliczone, że na ich podstawie układać można kalendarze coroczne w ciągu kilku stuleci przynajmniej. Por. Littrow „Kalendariographie" (Wiedeń. 1828); Ideler „Handbuch der Chronologie" (2 t., 1825—6); Drechsler „Kalenderbüchlein" (3 wyd., 1881); Müller „Kalendertabellen" (1885); Wislicenus „Astronomische Chronologie" (1895); Smoleniec „Paschalja chrześcijańska t. j. o **K.** chrześcijańskich i obrachowaniu dnia wielkanocnego" (Warszawa, 1860); Baranowski „O **K.**" w *Kalendarzu obserwatorjum Warsz.* za r. 1860, Centnerszwer „O **K.** żydowskim" w *Kalendarzu dla Izraelitów* na r. 1870; S. Kramsztyk „Ziemia i niebo" (Warszawa, 1898, str. 148 i nast.). Najdawniejsze **K.** drukowane pochodzą z pierwszej połowy w. XV; były one odbijane z form rzniętych na drzewie. W owych czasach słynęły w całej Europie **K.** krakowskie, wydawane przez akademję, z powodu przepowiedni astrologicznych. Najdawniejszy **K.** polski, znany tylko z urywku, jest z roku 1516, **K.** polskie zwane były wtedy *minucjami*. Z początkiem XVII w. zaczęto u nas wydawać kalendarzyki polityczne, i wogóle od tego już czasu **K.** zapełnione były ciekawemi artykułami historycznemi i politycznemi i wychodziły w wielu miastach polskich. Niektóre mają znaczną wartość literacką i naukową.

Kalender, Kalander, zakon mnichów muzułmańskich w Turcji i Persji, którego założycielem był Arab hiszpański *Jussuf*, zwany *Endelussy* (Andaluzyjski); wygnany z zakonu *bektaszi*, a nie przyjęty do zakonu *mewlewi*, utworzył nowy zakon, nakazujący mu nienawiść ku dwu wymienionym zakonom, życie z jałmużny, umartwienie ciała i t. d. Zakon ten słynął początkowo z cnoty i nadzwyczajnej pobożności, ale później wyrodził się zupełnie, i rozpusta, kradzieże, mordy i oszustwa zajęły miejsce zalecanych cnót. Nie zachowując żadnej reguły, żyją wedle upodobania, nie mają przełożonych, włóczą się całemi bandami, oddając się rozbojom, gdy zwłaszcza znajdują się w przeważnej liczbie; w przeciwnym razie udają pobożnych, starając się wzbudzić litość różnymi sposobami. Odziewają się kuso, często chodzą na pół nadzy. Stronią od związków małżeńskich i powinności rodzicielskich, nie unikając ich rozkoszy. Z przepisów Koranu najściślej zachowują obmywanie się, sądząc, że woda zarówno fizycznie, jak i moralnie oczyszcza. W Persji zowią ich *Abdalach*, t. j. sługami bożymi, niechętnie jednak z nimi obcują. **K.** brali znaczny udział we wszystkich politycznych przewrotach Wschodu.

Kalendów bractwo *(fraternitas Calendarum)*, założone w pierwszej połowie XIII w., kwitło szczególnie w XIV w.; celem jego było: zawiązywać i zachowywać pomiędzy członkami szczerą przyjaźń, godzić polubownie spory pomiędzy nimi, wspierać się nawzajem w nieszczęściu, rozkrzewiać chrześcijańskie obyczaje i karność, chować zmarłych braci i t. p. Członkami jego byli mężczyźni i kobiety; ustawy swoje mieli zatwierdzane przez biskupów djecezjalnych. W późniejszym czasie bractwa te odstąpiły od pierwotnego celu, a domy ich zamieniły się w miejsca zabaw, piwiarnie i szynkownie, aż nareszcie zupełnie upadły w XVI w.

Kalensky Józef, pisarz czeski, ob. Urbanek.

Kalergis Dymitr, generał grecki, * 1803 na wyspie Krecie, † 1867 w Atenach. Wychowany początkowo w Petersburgu, studjował następnie medycynę w Wiedniu. Od 1821 walczył w wojnie o niepodległość Grecji i niejednokrotnie odznaczył się męstwem. Uważany zawsze za wiernego stronnika Rosji, działał jako przywódca partji przyjaznej temu mocarstwu i czynny miał udział w zaburzeniach wewnętrznych. Dowodząc jedną dywizją kawalerji w Atenach, przyłożył się najwięcej do wykonania niekrwawej rewolu-

cji we wrześniu 1843, która jednak zawiodła nadzieje partji rosyjskiej *(Napistów)*, skutkiem jej bowiem wprowadzono konstytucję. **K.** mianowany potem generałem i adjutantem króla, nie posiadał ani łaski dworu, ani miłości ludu, tak, że 1845 zrzekł się wszystkich godności i usunął na wyspę Korfu. Aresztowany chwilowo 1848, żył zdala od spraw publicznych aż do 1854 r., kiedy za wpływem Napoleona III objął tekę ministerjum wojny i piastował ten urząd do października 1855. W r. 1861 został posłem w Paryżu.

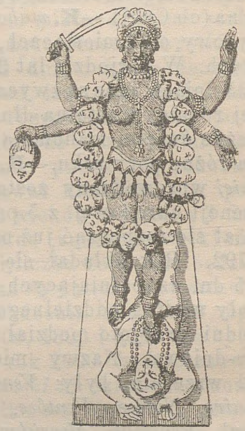
Kaletka, jezioro w królestwie Polskiem, pow. Sejneńskiem, gminie Sejny, zajmuje 2 morgi przestrzeni.

Kalewala, t. j. *kraina Kalewy* czyli Finlandja, nazwisko fińskiej epopei narodowej. Poemat ten obejmuje wielką liczbę pieśni, runami zwanych, składających się z 200, 500 do 700 ośmiozgłoskowych wierszy, połączonych przez 2 lub 3 końcówki aliteracyjne. Pieśni te przez kilka wieków przechowywały się w ustnem podaniu ludu fińskiego i jego piewców, wyłącznie podobno w prowincji Karelji; po raz pierwszy zebrał je, uporządkował i wydał pod nazwą **K.** Lönnrot (Helsingfors, 1835). Nowe wydanie (Helsingfors, 1849), pomnożone prawie o połowę, obejmuje w 50 runach 22,800 wierszy. Treścią tego eposu, bogato urozmaiconego epizodami, zwłaszcza pięknym cyklem pieśni o olbrzymie Kullervo, jest nieprzyjaźń między narodami Kalewal i Pohjoli, t. j. Finnami i Lapończykami (jakby Grecy i Trojanie Homerowi). Głównemi tematami są: 1) zabiegi trzech bohaterów fińskich Väinömöinen, Ilmarinen i Lemminkäinen, synów Kalewy, o rękę pięknej córki królowej Pohjoli; 2) wykopanie żądanego przez nie uzdrawiającego skarbu Sampo, który został napowrót przez Finnów odebrany i zatopiony w morzu. Runy **K.** noszą piętno rzeczywistego eposu, takiej czystości i prawdziwości, że chyba tylko serbskie pieśni narodowe mogą iść z niemi w porównanie. Narodowe mity i podania ludu fińskiego o bohaterskich czasach najodleglejszej epoki są źródłem, z którego tryska bogaty strumień pierwotnej poezji; mnóstwo charakterystycznych obrazów i poglądów nie tylko dają nam możność wejrzenia głębiej w mało znane życie tego ludu, lecz wskazują także wspólność niezmiernie odległego pokrewieństwa z pojęciami mitycznemi innych, dziś całkiem odrębnych narodów. Jeżeli wyżej ucywilizowani Finnowie przeciwstawiają się dzikim Lapończykom, jak bogowie północni bohaterom Jötnaheima, to Väinömöinen, główny bohater **K.**, ognistą pieśnią przy wtórze kanteli (arfy) ożywiający, jak Orfeusz, martwą naturę, zdaje się odpowiadać niemieckiemu Wodanowi, gdy tymczasem Ilmarinen, artysta-kowal, twórca skarbu Sampo, przypomina greckiego Hefajstosa i skandynawskiego Völunda. Na język szwedzki tłómaczyli **K.** Castren (2 części, Helsingfors, 1844) i Collun (Helsingfors, 1865); na francuski Leouzon Le Duc (Paryż, 1845); na niemiecki Schiefner (Helsingfors, 1852). Por. Jak. Grimma „Ueber das finn. Epos" w Höfera „Zeitschrift für Wissenschaft der Sprache" (1 t., Berlin, 1845); Cäsara „Das finnische Volksepos K." (Sztutgard, 1862); v. Tettau „Über die epischen Dichtungen der finnischen Völker, besonders die K." (1873); Comparetti „Der Kalewala" (1892).

Kalff Geritt, niderlandzki historyk literatury, * 1856 w Zwolle, jest nauczycielem gimnazjalnym w Amsterdamie. Napisał: „Het lied in de middeleemoen" (Lejda, 1884); „Middelnederlandsche epische fragmenten" (Gronig., 1886); „Trou moet blycken. Tooneelstukken der zestiende eeuw" (1889); „Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16 eeuw" (3 t., Lejda, 1889); „Het onderwijs in de moedertaal" (1893).

Kali, *kaljum*, ob. Potas.

Kali (mit. indyjska), bogini indyjska, żona Sziwy (ob.), uważana przez jednych za złą odmianę Bhowani, czyli Parwati (ob.), przez innych za drugą żonę boga. Kali reprezentuje straszliwą stronę bóstwa, jest ona mścicielką zła. Przedstawiają ją czarną, z trojgiem oczu, z zębami wystającemi. Jest to jedyne bóstwo indyjskie, któremu składają ofiary krwawe, nawet z ludzi (obecnie tylko przez sekciarzy, których rząd angielski prawie wytępił). Innem imieniem **K.** jest Durga. Oba te imiona zestawia się często razem. Por. Ignacy Matuszewski „Djabeł w Poezji" (wyd. 2, 1900).

Kali.

Kali (mit. ind.), demon zły, który w Mahabharacie (ob.) opętał króla Nalę i nakłonił go do gry w kości. **K.** jest także mianem genjuszów opiekuńczych miast indyjskich.

Kalibek, jezioro słone w północno-zachodniej stronie stepu Kirgiz-Kajsackiego. Brzegi nizkie, pokryte są skorupą soli. Dawniej zbierano tu wiele wybornej soli, dzisiaj dobywanie utrudnione jest z powodu grzęzkości gruntu.

Kaliber, średnica rury, walca prostego wydrążonego, jak np. w rurkach termometrycznych. Rurka mająca w całej długości jednaką średnicę zowie się *kalibryczną*; ocenić to można przez wprowadzenie do rurki krótkiego słupka rtęci i przesuwanie go wzdłuż rurki; jeżeli słupek ten wszędzie zachowuje jednaką długość, rurka jest kalibryczną. Dochodzenie takie zowie się *kali-*

browaniem. Co do znaczenia **K.** w artylerji ob. Działo. Przenośnie nazywa się **K.** miara jakiejkolwiek rzeczy, jak np. książki jednakiego kalibru.

Kalibrowanie, ob. Kaliber.

Kalicki Bernard, historyk polski, * 1840, † 1884 we Lwowie. Oprócz prac pomniejszych, zamieszczanych w różnych czasopismach, wydał osobno: „Zarysy historyczne“ (Lwów, 1869); „Kwestja ruska“ (Lwów, 1871); „Opowiadania z dziejów Polski,“ część I „Epoka Piastowska“ (Lwów, 1871); „Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski“ (Kraków, 1878). Por. Stan. Tarnowski „Bernard Kalicki“ (Kraków, 1885); „Najnowsze sądy o Karolu Szajnosze“ (1879).

Kalidâsa, najznakomitszy poeta indyjski, żyjący podobno w I wieku prz. Chr., na dworze króla Vikramâditja i uważany za wcielenie Bramy (ob.). Najlepszym jego utworem jest dramat: „Sakuntala“ (wydanie przez Böhtingka w Bonn 1842, tłomaczony na niemiecki przez Hirzla, Zürich 1833 i Lobedanza, Lipsk 1861, na francus. przez Chezy'ego, Paryż 1830, na polski [nie z oryginału] przez Grabowskiego, Warszawa 1863). Oprócz tego utworu, przez który stanął w szeregu największych poetów wszystkich czasów, napisał **K.** jeszcze dramat: „Urvasi“ (wydany przez Bollensteina, Petersburg, 1846, po niemiecku przez Lobedanza, Lipsk, 1861, tłomaczony przez Fritzego, 1881); komedję intrygową: „Mâlavikâ i Agnimitra“ (wydaną przez Tullberga, Bonn, 1840, tłóm. przez Fritzego, 1882. Wszystkie trzy epopeje przełożył na język włoski Marozzi „Teatro di Calidasa“ Medjolan, 1871); epopeje: „Raghuvansa“ (wyd. Stenzlera, Londyn, 1832) i „Kumâra-sambhâva“ (wyd. Stenzlera, Londyn, 1838), oraz poezje liryczne „Megha-dûta“ (wyd. Gildenmeistera, Bonn, 1841, po niemiecku przez M. Müllera, Królewiec, 1847); „Ritu-sanhâra“ (wydanie z tłómaczeniem przez Bohlena, Lipsk, 1840). Przypisują mu także, niewiadomo czy właściwie, epopeję „Nalodaya.“ Por. Neve „K., ou la poésie sanscrite dans les raffinements de sa culture“ (Paryż, 1864); Sylvain Levi „Le théâtre indien“ (Paryż, 1890).

Kalifat, ob. Kalifowie.

Kalifornja *(California),* z hiszp. *Caliente Fornalia,* t. j. piec rozpalony, jeden ze stanów Unji płn.-amerykańskiej, między 32°32′—42° szer. płn. i 114°20′—124°25 dług. zach. względem Greenwich, graniczy na płn. z Oregonem, na wschód z Newadą i Arizoną, na płd. z Meksykiem, na zachód z oceanem Wielkim, ma długość wybrzeży 1750 klm. i obszar 410,140 klm. kw. (7,448 mil kw.). Wybrzeże, prócz zatoki San-Francisco, ubogie jest w dobre porty. Okolice nadbrzeżne, przerznięte górami Coaste-Range, z najwyższym szczytem San-Bernardino (2,590 metr.), obejmują rozległe pastwiska, winnice i ogrody owocowe, oraz lasy drzewa fernambukowego, bogate pokłady marmuru i kopalnie rtęci. Część wewnętrzna kraju obejmuje żyzną kotlinę rzeki Sacramento, która się łączy z rzeką San-Joaquin i wpada do zatoki San-Francisco. Pasmo Sierra-Nevada z najwyższym szczytem Mt. Whitney (4,540 metr.) oddziela doliny te od okolic wschodnich, górzystych, przeważnie jałowych, prócz doliny rzeki Owen, ciągnącej się między wysokiemi górami. Obok najwyższych części gór Nevada rozłożone są głębokie jeziora Tahoe, Clear, Mono i Owen, a na wschód tego ostatniego ciągnie się znaczna depresja, z którą łączą się na południe pustynie Mohawe i Colorado, z licznemi jeziorami wyschłemi. Na zachód wszakże pasma San-Fernardino aż do morza ciągną się żyzne równiny Los Angelos, z lasami pomarańczowemi i winnicami, pastwiska owiec i słynne kopalnie złota. Pod względem *geologicznym* ogólny charakter kraju jest wulkaniczny, jakkolwiek czynnych wulkanów już nie ma, znaczna jest jednak liczba źródeł gorących. — *Klimat,* zwłaszcza na wybrzeżach, jest bardzo jednostajny, z krótką porą dżdżystą i dłuższym okresem suchym. Powietrze morskie i mgły miarkują upały, tak, że średnia temperatura roczna dochodzi ledwie do 13—16° C. *Roślinność* jest nader bujna i hojnie wynagradza trudy rolników. Tłuste i wielkie łąki sprzyjają hodowli bydła, a wielkie lasy dostarczają zwierzyny, Największe jednak bogactwo **K.** jest w *ciałach kopalnych,* a mianowicie w pokładach rodzimego złota. Kopalnie tego szlachetnego kruszcu odkrył przypadkiem w 1848 osiadły tutaj kapitan Sutter. Odkrycie to pościągało tu tysiące łaknących bogactw, którzy czynili nowe odkrycia i zaczęli dobywać ogromne ilości metalu. Do 1892 roku wydobyto ogółem złota za 740,832,620 dolarów; od tego jednak czasu produkcja znacznie się zmniejszyła. Oprócz tego dobywa się tu rtęć, srebro, platyna, miedź, nikiel, olej skalny i in. — *Ludność,* która w r. 1860 wynosiła zaledwie 380,000 głów, wzrosła 1890 r. do 1,208,000, wynosi jednak jeszcze zaledwie 3 na 1 klm. kw.; w tej liczbie jest 73,000 Chińczyków i 12,000 Negrów i Indjan.—*Przemysł,* a mianowicie jedwabny, oraz fabrykacja cukru, wyrobów bawełnianych i wełnianych, maszyn, ciągle wzrasta; handel kwitnący. Długość dróg żelaznych wynosiła w 1892 r. 6,834 klm.—*Szkoły* publiczne miały w 1890 r. 5,434 nauczycieli i 221,756 uczniów, szkoły prywatne 1,287 nauczycieli i 24,843 uczniów. Z wyższych zakładów naukowych najważniejszy jest uniwersytet kalifornijski w Berkeley, liczący 150 profesorów i 1,100 studentów, oraz uniwersytet prawny Leland Stanford. — *Konstytucja* nadaje władzę prawodawczą senatowi złożonemu z 40, i zgromadzeniu (assembly) z 80 członków. Gubernator jest wybierany na 4 lata. Do senatu Unji wysyła **K.** 2-ch, do izby reprezentantów 7 członków. Dochody stanu wynosiły 1892 r. 24,437,780, wydatki 23,679,658 dola-

rów. **K.** podzielona jest na 54 hrabstwa; siedliskiem rządu jest Sacramento.

Historja. Dzieje **K.** aż do nowszych czasów w ścisłym zostawały związku z Nową Hiszpanją. Wyprawa, wysłana przez Korteza, dosięgła 1532 r. niższej **K.**, której zachodnie i wschodnie wybrzeża zwiedził 1539 Fernando de Ulloa, a 1542 odkrył Cabrillo przystań Monterey; w 1602 r. formalnie zajęła Hiszpanja **K.**, ale dopiero 1642 zamieniła w swą kolonję. Chrześcijaństwo i kolonizację zaprowadzali Jezuici aż do czasu swego wypędzenia 1767; miejsce ich zajęli Franciszkanie. W Nowej **K.**, zajętej 1768, pięknie zakwitły liczne stacje misjonarskie. Pod osłoną tak zwanych *Presidios* (rodzaj warowni) osiedlali się poddani hiszpańscy. Rewolucyjny prąd z Meksyku wywarł wpływ i na **K.**, która 1823 r. została prowincją meksykańską i otrzymała osobnego gubernatora. Sprawa systemu misyjnego i kolonizacyjnego wywołała za prezydentury Santa Anny w **K.** nietylko silną przeciw rządowi meksykańskiemu opozycję, ale nawet jawne powstanie (1836), które skończyło się bez krwi rozlewu i zapewniło krajowi szeroką autonomję. Przywódca tego powstania Alvarado został nawet gubernatorem, ale swym despotyzmem ściągnął na się nienawiść ludu i z obawy rewolucji wezwał pomocy meksykańskiej. Nowego gubernatora (1842) generała Michała Torena, również znienawidzonego, wypędzili Kalifornijczycy 1846 i wybrali sobie generalnym komendantem Don Jose Castro. Skutkiem wybuchłej równocześnie między Meksykiem a Stanami Zjednoczonemi wojny, przeszła Nowa **K.** mocą traktatu pokojowego z 2 lutego 1848 w posiadanie tych ostatnich, a zaś Stara **K.** została przy Meksyku. W 1850 r. została **K.** przyjętą jako osobny i niezależny stan do Unji północno-meksykańskiej. Chciwość złota ściągnęła tu ze wszystkich stron świata mnogą i różnorodną ludność, w większej części złożoną z awanturników; skutkiem tego nie zaraz ustaliły się formy życia społeczeńskiego, i **K.** była długo sceną rozpasanych namiętności. Porządek począł się utrwalać od 1855 r., gdy lepsza część obywateli wzięła górę nad rozkiełznanemi masami, które znowu pomnożyły się, żądając niedopuszczenia emigracji Chińczyków. Konstytucja **K.** do r. 1879 była podobną do konstytucji innych Stanów, ale w r. 1879 zmieniono ją za staraniem demagoga Kearney'a w duchu bardziej demokratycznym. Por. Hittell „The Resources of California“ (San-Francisco, 1863); Nordhaft „California“ (1863); J. Ruyce „History of Cal. „Kirchhoff „Kaliphornische Culturbilder“ (1886).

Kalifornijska zatoka (*Vermilion Sea*, t. j. morze Purpurowe), zatoka morska między półwyspem Kalifornją a stanami meksykańskiemi Sonora i Sinaloa, ma 1,120 klm. długości i 96—240 klm. szerokości.

Kalifowie. Kalifami, lepiej Chalifami, nazywali się następcy Mahometa, jako władcy wiernych i naczelnicy duchowieństwa; chalifatem zaś nazywali średniowieczni łacińscy historycy państwo tych władców, założone przez Arabów, które w ciągu prawie jednego wieku w ogromną urosło potęgę. Ponieważ Mahomet nie wyznaczył po sobie następcy, przeto po jego śmierci wynikły spory, wśród których teść Mahometa Abubekr (ob.) zwyciężył Alego, utrzymał się przy władzy i 632 przybrał tytuł Chalifa-Rezul-Allaha (zastępcy proroka bożego). Uspokoiwszy wewnętrzne zamieszki, wystawił Abubekr ogromną armję, która pod hasłem: nawrócenie albo niewola, miała szerzyć islam w krajach sąsiednich. Wódz jego Chalid zwyciężył Bizantynów pod Jarmuk i zdobył po długiem oblężeniu Damaszek 632. Następca jego Omar I, drugi teść proroka (634—41), dokonał zdobycia Syrji 638, z pomocą wodza Amru zdobył 638—640 Egipt, odniósł wiele zwycięstw nad Sasanidami i rozszerzył islam w większej połowie Persji. Omar uorganizował także wewnętrzny zarząd chalifatu, zakładał miasta (Basrę 636, Kafę 638), zaprowadził chronologję Hedżiry, uposażał hojnie świątynie i szkoły. Pierwotnie nazywano Emir-al-Muminin (t. j. książę wiernych), tytuł, którego używali wszyscy późniejsi chalifowie. Trzecim **K.** był Othman (644—656), zięć proroka; pod jego rządami wiara mahometańska utrwaliła się w Persji, Armenji, Azji Mniejszej i w podbitych przezeń północnych wybrzeżach Afryki. Przez używanie niestosownych środków poniósłszy niejedną klęskę, ściągnął na się nienawiść ludu i został zamordowany, a miejsce jego zajął Ali (ob.), czwarty **K.** (656—661), który, zwalczając nieprzyjaciół wewnętrznych (Talha, Zobeir, Moawijah, Amru), nie mógł myśleć o podbojach zewnętrznych. Syn zamordowanego Alego Hasan, złożył po 6 miesiącach rządy państwa (661). Nowym chalifem został główny wróg Alego Moawjah I (661—80), założyciel dynastji Omajjadów. Rozszerzył on granice państwa nazewnątrz, przeprowadził jego reorganizację wewnętrzną, przeniósł stolicę z Medyny do Damaszku, zamienił chalifat na monarchję dziedziczną i myślał serjo o obaleniu państwa Bizantyńskiego. Jego syn Jezyd (680—683), równie jak Moawjah II (683) i Merwan I (683—685) staczali zacięte boje z buntującymi się namiestnikami (Husein, syn Alego, Abdallah, syn Zobeira); dopiero Abdulmelik (685—703), pokonawszy Abdallaha pod Mekką i jego stronników w Iraku, zdołał zjednoczyć wszystkich muzułmanów pod swoje berło. Za rządów Welida I (705—715) dosiągł chalifat najwyższego szczytu potęgi. W r. 706 zdobyli Arabowie Turkestan, 710 Galację, 711 Hiszpanję, a Sulejman (715—717) przyłączył Georgję, ale został odparty od Konstantynopola. Omar II (717—720), prostoduszny, sprawiedliwy i pobożny, za względność

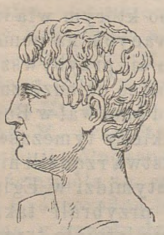
dla Alidów, został podobno otruty. Za Jezyda II (720—724) wstrząsały państwem liczne bunty i powstania. Hiszam (724—43), rozkosznik, ale jeden z najrozumniejszych **K.**, znalazł groźnych przeciwników w Abbasydach (ob), pochodzących od stryja Mahometowego Abbasa (ob.). Za jego to panowania Karol Martel pod Tours 732 i pod Narbonne 736 położył kres dalszym postępom Arabów na Zachodzie. Rozpustnik Welid II (743—744), został zamordowany po jednoletniem panowaniu. Po krótkich rządach Jezyda III i Ibrahima (744), nastąpił Merwan II (744—750), za którego upadła dynastja Omaijadów. Rozpusta i wolnomyślność ostatnich władców podały ich w nienawiść u ludu, a niesnaski, w samej dynastji panujące, rozszerzyły się i na kraj cały. W krwawych zapasach z Abbasydami wyginęli niemal do szczętu Omaijadowie (ob.); z ogólnej rzezi uszedł cało między innymi Abdur-Rahmân, założyciel niepodległego chalifatu w Kordubie. Pierwszym władcą z nowej dynastji Abbasydów był Abul-Abbas (750—754) z przydomkiem Saffah, t. j. rozlewacz krwi, na który zasłużył sprawiedliwie swemi okrucieństwy. Rezydował on początkowo w Anbar, potem w Haszemiah. Brat jego i następca Abu-Dżafar (754—775), zwany Al-Manssur, t. j. zwycięski, protektor sztuk i nauk, wybudował 764 Bagdad, dokąd 768 przeniósł stolicę chalifatu, szerzył dalej podboje w Azji Mniejszej i w Indjach. Następcami jego byli sławni w dziejach uczonego świata: Al-Mahdi (775—785), Al-Hadi (785—786) i Hârûn (786—809) z przydomkiem Al-Raszyd (ob. Hârûn-al-Raszyd). Mohamed-al-Amin (809—813), chcąc zapewnić następstwo tronu swemu synowi (wbrew obowiązującym prawom) wywołał wojnę domową, podczas której zginął 813 r.; chalifem został wedle przyjętych zwyczajów brat jego Al-Mamun (813—833). Panował on w duchu orjentalnego despotyzmu, ale wspierał nauki. Teraz atoli państwo **K.** zaczęło się już chwiać w swoich podstawach. W r. 800 Aglabidzi w Tunisie i Edryzydzi w Fezie, a 821 Tahirydzi w Chorosanie oderwali się od chalifatu i utworzyli państwa niezależne. Mimo to jednak pod panowaniem Mamuna, Arabowie zdobyli jeszcze 830 Sardynję i Sycylję, ale nie udały im się dwie wyprawy na Konstantynopol. Następca jego Motassim (833—842) Billahi, t. j. ufający Bogu, przeniósł stolicę do Samiry, i pierwszy wziął w służbę wojskową (gwardja przyboczna) najemników tureckich, którzy wielkiego już nabrali znaczenia za Alwathika Billahi (842—847), zniewieściałego rozpustnika. Dziki, lubieżny i okrutny Mutawakkil Billahi (847—61) daremnie chciał się uwolnić od wpływu przywódców gwardji tureckiej, która, przywłaszczając sobie prawo wyboru **K.**, po zamordowaniu Mutawakkila wyniosła na tron Muntassira (861—862), a następnie Mustaina Billahi (862—866). Spory między samymi najemnikami tureckimi i ich przewaga zakłócały spokój państwa i wystawiały je na łup wojen domowych. Mutaz Billahi (866—869) i Muhtadi Billahi (869—870) musieli im bezwarunkowo ulegać; dopiero za Mutamida Billahi (870—892), który z Samiry znowu przeniósł stolicę do Bagdadu (873), zostali w swem zuchwalstwie znacznie poskromieni. W tymże czasie (877) utworzył Achmed ben-Tulun niepodległe państwo Tulunidów w Egipcie i Syrji, a chalifat coraz szybciej dąży do upadku. Mutadhid Billahi (892—902) ponosił klęski od Bizantynów i Karmatów w Iraku, przeciw którym, jak również przeciw Tulunidom walczył szczęśliwie Mutafi Billahi (902—909); odzyskał nawet Egipt i Syrję 905 r. Powstania i krwawe starcia o najwyższą władzę przywiodły państwa do upadku za Muktadira Billahi (909—931), pod którym 910 Fatymidzi w Afryce, 925 Buidowie w Persji i Akszydydzi w Egipcie pozakładali państwa niezależne. Po Kahir Billahi (931—934) nastąpił Radhi Billahi (934—941), który wprowadził nową godność Emir-al-Omrah (dowódca dowódców). Tacy dowódcy (jak u Franków *Majoresdomus*) zagarnęli wkrótce całą najwyższą władzę. Pierwszym z nich był Turek Ibn-Raik, któremu 939 r. Badjkem, wydarłszy ten urząd, doszedł do potęgi nieograniczonej, a **K.** zostawił z władzy świeckiej nic więcej, tylko imię. Wprawdzie Muttaki Billahi (941—944) starał się o odzyskanie napowrót najwyższej władzy, ale w końcu musiał uledz Turunowi; następcą tego był Ibn-Szyrzad, po którym władza przeszła w ręce Buidów, wezwanych na pomoc przez Mostaksi Billahi (945); ale ci, przybywszy, stracili chalifa i najwyższą władzę dziedzicznie w rodzie swoim utrzymali. Odtąd panował w Bagdadzie nie chalif, lecz emir, kiedy tymczasem w każdej prowincji dawnego państwa rządzili niezależnie książęta. Ponieważ Fatymidzi w Egipcie i Omaijadowie w Kordubie przybrali także tytuł chalifa, przeto jednocześnie istniało trzech chalifów, między którymi wszakże, nawet wówczas, kiedy Seldżukowie ustalili swą władzę w Bagdadzie (1030), chalif bagdadzki uważany był przez wszystkich Muzułmanów za najwyższą głowę duchowną. Gdy nareszcie w r. 1258 i sam Bagdad, ostatni przytułek potężnych niegdyś chalifów, stał się łupem hordy mongolskiej, 56-ty chalif Mostassem uciekł do Egiptu, gdzie pod opieką Mameluków zawsze jeszcze tytułował się chalifem i najwyższą władzę nad muzułmanami przelał na swoich potomków. Ostatni tytularny chalif † 1538 w Egipcie, poczem sułtanowie tureccy przybrali tytuł chalifów, i chociaż mało ceniony, a nawet zaprzeczany im przez Persów, razem ze zwierzchnictwem duchownem nad Muzułmanami dotychczas go piastują. Na gruzach potęgi Arabów, Seldżuków i Mongołów wzniosło się państwo Turków Osmańskich. Por.

Weila „Geschichte der Khalifen“ (5 t., Monachjum, 1846—62); Kremer „Kulturgeschichte des Orients unter den Kalifen“ (1874—77, t. 2); Müller „Der Islam im Morgen- und Abendland“ (Berlin, 1887, t. 2); Marigny „Histoire des Arabes sous les gouvernements des Chalifes“ (1750); Muir „The Caliphate, its rise, decline and fall“ (1891).

Kaligi, ob. *Kalijug*.

Kaligrafja z grec.), sztuka pięknego pisania, polega na nadaniu pismu kształtnych, w pojedyńczych częściach harmonijnie połączonych i w wykonaniu dokładnie nakreślonych głosek, tak, ażeby te części pojedyńcze wraz z całością przyjemne dla oka czyniły wrażenie. W piśmie polskiem najodpowiedniejszą jest tak zwana **K.** *angielska*, którą przecież w r. 1859 zastąpiono w szkołach charakterem francuskiego pisma okrągłego. W Niemczech charakter pisma dzielą: na kursywę kancelaryjną (pismo saskie), kursywę ukośną, kursywę kanciastą i kursywę kupiecką zaokrągloną. Podobnyż podział istnieje pisma francuskiego, a mianowicie *écriture ronde*, *bâtarde*, *coulée* i *expediée*; w Anglji zaś rozróżnia się pismo: *large text*, *round text*, *current hand* i *running hand*.

Kaligula Cajus Caesar, trzeci cesarz rzymski, 37—41 po Chr., syn Germanika i Agrypiny, * 12 r. po Chr. w Antium; od sandałów żołnierskich *(Caligae)*, które zwykle nosił, przezwany Kaligula. Będąc ulubieńcem Tyberjusza, sam jeden uszedł śmierci, jaką cała jego rodzina z rozkazu tego cesarza poniosła, a nawet i tron po nim odziedziczył. Sprawiedliwy i łagodny z początku, został wkrótce jednym z najokrutniejszych tyranów. Bezmyślne marnotrawstwo, najwyuzdańsza rozpusta, najstraszniejsze okrucieństwa tego cesarza dadzą się jeno wytłómaczyć chorobą ducha i ciała, wycieńczonego wszelkiego rodzaju zbytkami. Nieraz podczas uczty, dogadzając nieludzkiej żądzy, kazał torturować w swej obecności nieszczęśliwe ofiary. Wyraził życzenie, aby naród rzymski mógł mieć jedną tylko głowę, którąby można ściąć od jednego zamachu. Wyuzdanie jego sięgało tak daleko, że z własną siostrą miał stosunki kazirodcze, a w pałacu swoim założył zamtuz dla spekulacji pieniężnych. Przebierając już miarkę w szaleństwach, nazywał się bogiem, a ulubionego konia mianował najbliższym powiernikiem i członkiem kolegjum duchownego, przeznaczył mu oddzielny dwór, złożony z wysokich urzędników, miał nawet ochotę zrobić go konsulem. W błazeńskiej wyprawie, skierowanej niby przeciw Germanom, nie widział nawet zdaleka nieprzyjaciela. W Galji na wybrzeżach Oceanu kazał ogromnej armji stanąć w szyku bojowym, przygotować się do napadu i zbierać muszlę, które w Rzymie miał poświęcić bogom jako trofea zwycięstwa i łupy, wydarte oceanowi. Przygotował już długą listę osób, mających ponieść śmierć, ale uprzedzony przez spiskowych, na których czele stali dwaj dowódcy pretorjanów, Kasjusz Chaerea i Korneljusz Sabinus, został zamordowany wraz z żoną i córką 41 r. po Chr.

Kaligula.

Kali-jug (kali-dżug), indyjska nazwa obecnego okresu ludzkości, na którego końcu ma przyjść Wisznu w 10 Awatarze (ob.), czyli wcieleniu, i zgotować koniec świata, który odrodzi się znowu. Według niektórych, Wisznu wcielił się w konia *kaligi*, który stojąc na 3 nogach, trzyma 4-tą podniesioną, by nią zdeptać świat, kiedy nastąpi koniec właściwego okresu.

Kalikat, miasto, ob. Calicut.

Kali-Kriszna-Bahadur (radża), * 1805 r. w Kalkucie, znakomity pisarz indyjski i właściciel drukarni w Kalkucie, członek wielu towarzystw uczonych azjatyckich i znany powszechnie stronnik Anglików.

Kalikst, imię czterech papieży.—**Kalikst** I (św.), 217—222, zwykle nazywany *Kallistem*; bliżej poznany od niedawna, wskutek odkrycia dzieła p. t.: „Philosophumena“ (rozebranego krytycznie przez Döllingera w „Hippolit und Kalixt,“ Monachjum. 1853). Był, podobnie jak jego poprzednicy (Wiktor i Zefiryn), unitarjuszem i gorliwym przeciwnikiem nauki o *logos*, jako drugiej osobie Boskiej. Zmarł śmiercią męczeńską; kościół obchodzi jego pamiątkę 14 października. Jeden z najważniejszych cmentarzy chrześcijańskich w Rzymie nosi jego nazwę.

Kalikst II, 1119—24, poprzednio Gwido hr. Burgundji, przed wstąpieniem na tron papieski arcybiskup w Vienne i legat papieski we Francji; po gwałtownych walkach ukończył spory o inwestyturę, zawierając 1122 z cesarzem Henrykiem V znany kunkordat w Worms, potwierdzony w następnym roku na soborze lateraneńskim I. Por. Robert „Etude sur les actes du pape Calixte II“ (1874); tego samego „Bullaire du pape Calixte II“ i „Histoire du pape C. II“ (1891); Maurer „Papst C. II“ (1886—89).

Kalikst III Jan Unghieri, kardynał biskup w Tusculum, naznaczony został przez cesarza Fryderyka I 1168 r. jako antypapież Aleksander III. Odwołany przez niego 1177 r., w skutek pokoju zawartego w Wenecji, był następnie gubernatorem Benewentu.

Kalikst VI Alfons Borgia, 1455—58, był poprzednio biskupem Walencji i ministrem Alfonsa króla Aragonji i Obojej Sycylji, wkrótce po objęciu tronu powołał książąt i ludy do nowej krucjaty przeciwko Turkom, w tym celu wystawił silną flotę i przesłał znaczne zasiłki pieniężne

Skanderbegowi. Walka nie przyniosła żadnego skutku, mimo pewnych zwycięstw jego floty, a to z przyczyny odmówienia współdziałania reszty Europy.

Kalikstyni, po czesku *Kalisznicy*, sekta husytów czeskich, którzy przy Komunji używali kielicha *(calix)* i dla ludzi świeckich; nazywano ich także *Utrakwistami*, po czesku *pod oboji*, z powodu, że Komunję przyjmowali pod dwiema postaciami (chleba i wina, *sub utraque specie)*. Niegdyś rozumiano pod nazwą **K.** tych, którzy, przestając na kompaktatach, nie oddalali się od nauki kościoła rzymskiego, w przeciwieństwie do innych sekt i wyznań, które się zupełnie odłączyły, nie uznając zupełnie powagi kościoła, jak: Taborytów, Braci Czeskich, Luteranów i t. d.— Nazywano także Kalikstynami stronników Kaliksta w sporach synkretystycznych.

Kalikut, ob. Calicut.

Kalil-Aszraf, sułtan egipski, 1290—93, tyran, sławny z podbicia Syrji i zburzenia Damaszku.

Kalil-pasza, wielki wezyr, sułtana Amurata II; wsławił się zwycięstwem, odniesionem pod Warną 1444 r., gdzie zginął król polski Władysław Jagiellończyk.

Kalilskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Brzesko-Litewskiem, pow. Pińskim. Szczupłe to i zniszczone starostwo w roku 1766 składało się z jednej tylko wsi Kaliły z przyległościami. W tymże roku posiadał je Michał Narkuski, opłacając kwarty złp. 60, a hyberny złp. 36.

Kalimna, *Kalmina*, wyspa turecka na morzu Egejskiem, położona na północ względem Rhodu, obejmuje 109 klm. kw. i liczy 16,000 miesz., zajmujących się połowem gąbek i hodowlą pszczół, dających wyborny miód.

Kalina *(Viburnum)*, rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, cechujący się kielichem nazawiązkowym, z brzegiem 5 ząbnym, koroną kółkowatą, prawie dzwonkowatą lub rurkowatą, 5-klapkową, 5 pylnikami, 3 znamionami i jagodą jednonasienną; należą tu krzewy we wszystkich klimatach, o liściach ząbkowanych, i kwiatach najczęściej białych, zebranych w podbaldaszki. **K.** *zwyczajna (V. opulus)*, krzew dochodzący 2—4,5 m., na miejscach nieco wilgotnych prawie całej Europy; liście szerokie, pod spodem omszone, 3-łatowe, zębate, w baldaszkogronach, kwiaty we środku żółto-białe, dzwonkowate, skrajne rozpłaszczone, białe, płonne, jagody kuliste, szkarłatne; odmiana jej *V. o. roseum*, o kwiatach śnieżnej białości, wszystkich płonnych i ułożonych w zupełną kulę, hoduje się po ogrodach pod nazwą *gał śnieżnych* (ob. *Boule de neige)*. Niegdyś kora, liście i jagody **K.** używane były w medycynie, jak podobne części bzu czarnego. **K.** jest rośliną bardzo często wspominaną w naszej poezji ludowej, i na tych motywach osnutą jest znana śpiewka o **K.** (słowa Lenartowicza, muzyka Komorowskiego). **K.** *hardowina (V. lantana)*, w Europie środkowej i płd., u nas na Podolu, Wołyniu i w Bukowinie, nie tak piękna jak poprzednia, ma liście jajowate, z obu stron omszone, kwiaty wszystkie płodne i jagody czarne. Liście i jagody były niegdyś używane przeciw zapaleniu gardła. W ogrodzie utrzymują ją dla ozdoby, a z kory i korzeni przyrządzają lep na ptaki. **K.** *wawrzynowata (V. tinus)*, pochodząca z nad morza Śródziemnego, u nas utrzymywana w ogrodach, zawsze zielona, ma liście lśniące, skórzaste, kwiaty przed rozwinięciem różowawe, później białe.

Kalina Antoni, dr. filozofji, * 1846 w Krępem pod Ostrowem w W. ks. Poznańskiem, uczęszczał do gimnazjum w Ostrowie, a następnie w Sremie, gdzie złożył egzamin dojrzałości 1867 r. Potem udał się na uniwersytet we Wrocławiu, po trzech semestrach do Berlina, a po złożeniu egzaminu państwowego z historji i filozofji klasycznej, poprzednio zaś jeszcze egzaminu doktorskiego r. 1872 na podstawie rozprawy p. t.: „De fontibus apud veteres scriptores, qui ad Sauromatarum res pertinent," udał się na uniwersytet w Pradze, w celu studjowania języków słowiańskich. Odbywając podróże piesze po Czechach, Morawji i Słowacji do poznania narzeczy ludowych tych języków, udał się po półtorarocznym pobycie w Pradze do Serbji, gdzie w Białogrodzie słuchał wykładów Daniczića i Navakovića o języku i literaturze serbskiej. W lecie 1875 podróżował po Serbji, Hercegowinie i Bośni dla studjowania narzeczy ludowych, a na lato 1876 r. pojechał do Petersburga, by słuchać wykładów Sreznіewskiego i Łamańskiego, oraz pracować w tamtejszych bibljotekach i archiwach. Materjał językowy tamże zebrany wydawał następnie p. t.: „Anecdota palaeopolonica" w *Archiv für slavische Philologie* Jagića (t. III, VI). Z Petersburga przeniósł się do Lwowa, gdzie na podstawie rozprawy: „Rys historji samogłosek staropolskiego języka w porównaniu z innemi językami słowiańskiemi," habilitował się r. 1878 na docenta prywatnego porównawczej gramatyki języków słowiańskich. Roku 1883, uzyskawszy stypendjum Gałęzowskiego, udał się w całoroczną podróż do Bulgarji, Rumelji i Turcji, dla zbadania narzeczy języka bulgarskiego. W r. 1884 został wybrany członkiem korespondentem Akademji umiejętności w Krakowie, a r. 1888 mianowany został nadzwyczajnym profesorem porównawczej filologji języków słowiańskich. Roku 1892 został członkiem - korespondentem Towarzystwa przyj. nauk w Poznaniu i tego samego roku za napisanie dzieła p. t.: „Studja nad historją języka bulgarskiego" (Kraków, 1892, 2 t.), został odznaczony srebrnym medalem bulgarskim *pro litteris et artibus*. Tegoż r. 1892 został mianowany zwyczajnym profesorem, a r. 1895 czyn-

nym członkiem akademji umiejętności w Krakowie. Na zjeździe literatów i dziennikarzy polskich we Lwowie podczas wystawy krajowej 1894 należał do założycieli „Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie," którego prezesem i zarazem redaktorem jego organu „Lud" jest dotychczas. Roku 1896 został członkiem rady miejskiej lwowskiej, a r. 1897 prezesem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższech i prezesem rady nadzorczej Towarzystwa wydawniczego, i jest nim dotychczas. Z 76 prac ogłoszonych dotychczas drukiem wymieniamy najważniejsze: „Żywot św. Wojciecha wobec historji" (*Przegląd Polski*, Kraków, 1874); „O liczebnikach w języku staropolskim" (Rozprawy i sprawozdania akademji umiej. w Krakowie, 1878); „Ueber die Schreibung der Nasalvocale in den altpolnischen Denkmälern" (Archiv fr. slav. Phil., 1878); „Artykuły prawa Magdeburskiego z rękopisu około roku 1500" (Rozprawy i sprawozd. akad. umiej., 1880); „Rozbiór krytyczny pieśni Bogarodzica" (Lwów, 1880); „La Langue des Tziganes slovaques" (Poznań, 1882); „Historja języka polskiego" (t. I, Lwów, 1883, praca konkursowa uwieńczona nagrodą); „O miękkich zgłoskach w języku staropolskim" (*Przegląd powszechny*, Kraków, 1884); „Pieśń Bogarodzica, rozbiór krytyczny" *Przegląd powszechny*, 1887); „Przyczynek do historji konjugacji słowiańskiej" (Prace filologiczne, Warszawa, 1888—89); „Komedja o mięsopuście z rękopisu z początku z XVI wieku" (Prace filol., Warszawa, 1888); „System konjugacji polskiej" (Muzeum, Lwów, 1889); „Prostych ludzi w wierze nauka. Djalog z rękopisu w. XVI" (Prace filol. Warszawa, 1890); „Jana Parum Szulcego, Słownik języka połabskiego" (Rozprawy akad. umiej. 1893, część II, tamże, 1894); „Mowa, kaszubska, jako narzecze języka polskiego" (Prace filol., Warszawa, 1893); „O ludach aryjskich i pierwotnej ich ojczyźnie" (Lud, 1895); „Z puszczy kurpiowskiej" (Lud, 1897) i t. d. Należał do współpracowników wychodzącego obecnie w Warszawie *Słownika języka polskiego*.

Kalina, pseudonim A. Neumanowej.

Kalina Wojciech, pseudonim Józefa Miksza.

Kalinka Walerjan, znakomity historyk polski, * 1826 r. w Krakowie, syn sędziego trybunału krakowskiego. Ukończywszy studja prawne w mieście rodzinnem, próbował zawodu prawniczego, ale wkrótce porzucił go i poświęcił się literaturze. Z powodu wzięcia udziału w powstaniu 1846 roku, musiał ratować się ucieczką do Paryża. Tam został sekretarzem księcia Adama Czartoryskiego. W r. 1863 odbył podróż dyplomatyczną do Włoch i Szwecji, wreszcie postanowił wyłącznie literaturze się oddać. W Paryżu, wstąpiwszy do zakonu Zmartwychwstańców, w ostatnich latach życia był przełożonym konwiktu rusińskiego we Lwowie, † tamże 1886 r. Pisywał do *Czasu*, *Dwutygodnika literackiego*, *Orędownika*, *Przyjaciela ludu*, *Przeglądu poznańskiego* i innych czasopism. Osobno wyszły następujące jego prace: „Jaką była dawniej Polska" (Kraków, 1848); „Korespondencja z Krakowa" (1848); „Historja pożaru miasta Krakowa" (Kraków, 1850); „Listy o Krakowie przez Pencławskiego" (Poznań, 1850); „Żywot Tadeusza Tyszkiewicza" (Poznań, 1853); „Galicja i Kraków pod panowaniem austrjackiem" (Paryż, 1853); „Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta i dokumenta do historji drugiego i trzeciego podziału" (w *Pamiętnikach z XVIII w.*, t. 10 i 11, wydawanych przez Żupańskiego, w Poznaniu 1868 r., jest to zbiór nowych dokumentów do drugiego i trzeciego rozbioru Polski, na których podstawie opisał ostatnie lata panowania Stanisława Augusta: praca wyborna; „Przegrana Francji i przyszłość Europy" (Kraków, 1871); „Polityka dworu austrjackiego w sprawie konstytucji 3 maja" (Kraków, 1873); „Najświętsza Marja Panna w Gerczwałdzie" (Kraków, 1878); „Męczeństwo św. Stanisława i jego znaczenie w dziejach narodu" (Kraków, 1879); „O książce prof. M. Bobrzyńskiego:" „Dzieje Polski w zarysie" (Kraków, 1879); „Sejm czteroletni" (t. 1, w Krakowie, 1880, t. 2 (razem z 1-ym) we Lwowie 1884, tomu 2-go, część 2-ga, we Lwowie, 1884—86," t. 3-ci, we Lwowie, 1888): jest to najważniejsza praca Kalinki; „Stowarzyszenie opieki nad internatem ruskim księży Zmartwychwstańców we Lwowie" (Lwów, 1883); „Schizma i unja" (Lwów, 1883); „O czci świętych patronów polskich" (Kraków, 1883); „Stosunek Polaków i Rusinów do internatu ruskiego ks. Zmartwychwstańców we Lwowie" (Lwów, 1884); „Sprawa ruska na sejmie czteroletnim" (Lwów, 1884); „Przemówienie przy ślubie Emeryka Dowmunta Matuszewicza z Antoniną Skibniewską" (Lwów, 1884); „Generał Dezydery Chłapowski" (Poznań, 1885); „Przedmowa do Guepina Alfonsa," „Żywot Józefata Kuncewicza" (Lwów, 1885); „Pisarze polityczni z epoki sejmu czteroletniego, ks. Hugo Kołłątaj" (Kraków, *Przegląd polski*, 1885); „Internat ruski i wychowanie po za szkołą" (Kraków, 1886); „Konstytucja trzeciego maja, kwiecień—czerwiec 1791" (Lwów, 1888); „Rozmyślania o męce Chrystusa Pana" (Kraków, 1893). Nadto **K.** przełożył Kobierzyckiego „Panowanie Władysława IV." Zbiorowe wydanie prac Kalinki zaczęło wychodzić w Krakowie w r. 1891 p. t.: „Dzieła"—i aż dotąd ukazuje się pojedyńczemi tomami. O Kalince pisali: Al. Rembowski „Sejm czteroletni Kalinki, studjum krytyczne" (Kraków, 1884) i „Ks. Walerjan Kalinka, jako publicysta i historyk" (*Tygodn. ilustr.*,

Kalinka W.

z r. 1887); St. Tarnowski „Ksiądz Walerjan Kalinka“ (Kraków, 1887); Wł. Smoleński „Stanowisko Walerjana Kalinki w historjografji polskiej“ (Warszawa, 1887); T. Korzon „Walerjan Kalinka“ (Kraj, 1887); L. Dębicki (Piotr Semenenko i Walerjan Kalinka“ *Bibl. Warsz.*, 1887); P. Popiel „Ks. Walerjana Kalinki Sejm czteroletni“ (Kraków, 1886); Stefan Buszczyński „Obrona spotwarzonego narodu“ (Kraków, 1890). Por. „Pedagogiczne poglądy ks. Kalinki“ *(Przegląd lwowski*, 1883, zeszyt z 15 kwietnia).

Kalinka Kazimierz, brat poprzedniego, * roku 1825, urzędnik w Król. Pol., umieszczał artykuły w *Czasie*, *Bibljot. Warsz.*, *Dwutyg. literackim* (powieść o Bolesławie Smiałym 1844) i w *Księdze świata.*

Kalinka Wincenty, brat poprzednich, * 1817, patron trybunału w Kielcach, wydał rozprawę „O podżegaczach i wykonawcach występku“ (Kraków, 1839).

Kalinowa.

Kalinowa, herb: W polu czerwonem—strzała srebrna, z żeleźcem złotem, w opierzeniu rozdarta, z gwiazdą złotą przy obu końcach rozdarcia. U szczytu trzy pióra strusie białe, lub białe między czerwonemi., przeszyte strzałą taką, jak na tarczy.

Kalinowski Jędrzej, poległ za Zygmunta I w bitwie pod Obertynem, gdzie mu usypano mogiłę, widoczną jeszcze za czasów Stanisława Augusta, zwaną „Mogiłą Kalinowskiego.“

Kalinowski Marcin, wojewoda bracławski i hetman polny koronny, syn Aleksandra Walentego, generała ziem podolskich, i Heleny Strusiówny. Po ukończeniu nauk w Lowanjum, rozpoczął w kraju służbę wojskową i w nagrodę położonych zasług otrzymał po ojcu starostwa bracławskie i lityńskie na Podolu, tudzież lubeckie i łojowskie na Ukrainie. W r. 1626 został podkomorzym kamienieckim. Po wstąpieniu na tron Władysława IV, udał się na wojnę moskiewską i w r. 1633 pod Smoleńskiem był ciężko raniony. W roku 1635 został wojewodą czernihowskim. Pilny i dzielny strażnik na kresach, walczył niejednokrotnie z Tatarami. Mimo niechęci króla, któremu się sprzeciwiał co do wojny z Turcją, otrzymał buławę polną 1646, a 1648 województwo bracławskie. Od początku buntów kozackich **K.** występował jako dzielny ich pogromca. Skutkiem jednakże niezgody z wielkim hetmanem koronnym Mikołajem Potockim, który nie miał dosyć odwagi, by Kozactwu silne stawić czoło, obaj hetmani po dotkliwej porażce pod wsią Prochowcami dostali się 26 maja 1648 do niewoli, z której wrócili dopiero 1650 r. Po chwilowej ciszy, gdy Chmielnicki nową wojnę gotować zaczął, hetman **K.**, na czele 7,000 wojska, poraził ciężko Nieczaja w Krasnem, gdzie około 10,000 Kozaków wraz z Nieczajem zginęło. Następnie odebrał Kozakom Szarogród, Jampol i zbliżył się pod Winnicę, której nie zdobywszy, cofnął się do Baru, a stąd do Kamieńca. Gdy potem cała potęga Kozacza zebrała się pod Beresteczkiem, gdzie i sam król z wojskiem koronnem pośpieszył, **K.** w zaszłej tutaj bitwie dowodził lewem skrzydłem i przyczynił się głównie do odniesionego zwycięstwa. Po ugodzie biało-cerkiewskiej, **K.** krótkiej używał spokojności, albowiem nowe ruchy wojenne Kozaków, połączonych z Tatarami, znowu go wyprowadziły w pole. Chcąc przeszkodzić ożenieniu się Tymoszka Chmielnickiego z hospodarówną wołoską, stanął hetman z kwiatem rycerstwa pod Batohem (ob.), gdzie napadnięty przez Tatarów w liczbie 100 tysięcy, poległ, walcząc mężnie do ostatniej chwili życia 13 czerwca 1652. Tu zginął także syn jego Samuel.

Kalinowski Kajetan Dominik, radca stanu, prezes dyrekcji głównej towarzystwa kredytowego i komisji centralnej likwidacyjnej, * 1774 w m. Błoniu, w r. 1790 wszedł do służby w kancelarji magistratu m. Warszawy. W r. 1794 porzucił służbę cywilną dla wojskowej; następnie po rozwiązaniu wojska skończył akademję w Halli i w 1805 mianowany został przy regencji kaliskiej. Od 1809 sędzia trybunału, sędzia apelacyjny i konsyljarz ministerjum sprawiedliwości, w 1816 dyrektor sum konwencją bajońską skarbowi odstąpionych, 1817 referendarz stanu, 1819 radca stanu nadzwyczajny, 1822 radca stanu, dyrektor dochodów niestałych w komisji rząd. przych. i skarbu, od 1825 prezes dyrekcji głów. tow. kred. ziemskiego i komisji centralnej likwidacyjnej; przez cały ciąg służby swojej, aż do śmierci zaszłej 1828 r., czynny brał udział w najważniejszych operacjach finansowych ówczesnego rządu Królestwa Polskiego, odznaczając się zawsze wielką gorliwością i prawością charakteru. Towarzystwo kredytowe jemu zawdzięcza wszystkie niemal swoje prawa zasadnicze i organiczne.

Kalinowszczyzna, ob. Lublin.

Kalinówka albo *Wolica*, rzeka w gub. Lubelskiej, poczyna się w pow. Hrubieszowskim pod Białowodami, płynie w stronę południowo-zachodnią, poczem wchodzi do pow. Zamojskiego, przybiera kierunek północno-zachodni i w powiecie Krasnostawskim, na północ Izbicy, wpada z prawego brzegu do Wieprza. Długa 35 wiorst.

Kalinówka, miasto, które według miejscowego podania istniało w bliskości Uniejowa, między Czepowem dolnym a Skotnikami, to jest w dzisiejszej gub. Kaliskiej, pow. Tureckim, zapadło w ziemię. Historycznych wszakże dowodów na to niema (ob. *Bibl. Warsz.* 1855, II, 401 i 419).

Kaliński Łukasz, herbu Topor, *1565, †1625, kapłan znamienity swojego czasu nauką, wymową i pobożnością. Po przejściu pierwszych stopni

duchownych, został pierwszym sufraganem lwowskim, z tytułem biskupa nikopolitańskiego.

Kaliński Jan Damascen, teolog, kaznodzieja i poeta, Pijar, * 1663 w Wielkopolsce, † 1726, nauczyciel w rozmaitych szkołach, kaznodzieja na dworze wojewody podlaskiego Stanisława Rzewuskiego i rektor kolegjum dombrowickiego; jest autorem rozmaitych utworów, pisanych po łacinie i po polsku, wierszem i prozą.

Kaliński Wilhelm, kaznodzieja, * 1747 w W. Ks. Poznańskiem, † 1789 w Wilnie. W 16 roku życia wstąpił do zgromadzenia Misjonarzy w Warszawie. Wyświęcony na kapłana w 1772, wkrótce potem został profesorem seminarjum. We dwa lata powołany do Wilna, mianowany był 1782 r. profesorem akademji wileńskiej. Liczne jego kazania i mowy były wszystkie drukowane w Wilnie. Por. ks. Korniłowicz „Wiadomości o życiu i pismach ks. G. Kalińskiego" (Wilno, 1829).

Kaliński Hieronim, * 1792 w Grabowniku w Hrubieszowskiem, † 1860 w Warszawie; kształcił się w akademji zamojskiej. Opuściwszy służbę wojskową jako artylerzysta, był audytorem generalnym b. wojsk polskich, następnie sędzią najwyższej instancji, a nareszcie członkiem senatu. Ogłosił drukiem: „Bajki, powieści i poezje ulotne" (Warszawa, 1845); poemat w 4 pieśniach „Skotarz z Ebronny," „Wiersze miarowe" (1818) i w 1814 „Wiersz na wprowadzenie zwłok ks. Józefa Poniatowskiego, naczelnego wodza wojsk polskich."

Kalipso, wedle Homera, córka Atlasa, wedle innych Nereusa i Dorydy albo Okeanosa i Tetydy, zamieszkiwała w głębi oceanu położoną lesistą wyspę Ogygje, na której brzegach rozbił się okręt Ulisesa (Odyseusza). Bohater ten, trzymany na uwięzi jej wdziękami przez lat 7, spłodził z nią 2 synów i wreszcie odjechał do ojczyzny, **K.** zaś umarła ze zgryzoty.

Kalis Józef, doktor prawa, pisarz czeski, * 1850, wiele podróżował; wydał: „Rychnovu do památniku" (1891); „Feuilletony z cest" (1892); „Cesta po Dalmacii, Czerne Horze a Bośnie" (1895); „Blizké motivy" (poezje, 1895 i 1898).

Kalisch Dawid, humorysta niemiecki, * 1820 we Wrocławiu, † 1872 w Berlinie. Doznawszy rozmaitych w młodości losów, udał się do Paryża, gdzie rozpoczął zawód literacki korespondencjami do dzienników niemieckich i wszedł w bliższe stosunki z Heinem i Proudhonem. Wróciwszy do Niemiec 1846, osiadł w Berlinie 1847 i założył tu 1848 znane powszechnie humorystyczno-satyryczne pismo *Kladderadatsch*, do którego przez długi czas prawie sam jeden pisywał. Równocześnie zyskał także rozgłos swemi krotochwilami „Hunderttausend Thaler" i „Berlin bei Nacht," bardzo sympatycznie przyjętemi. I inne jego sztuki, jak: „Der gebildete Hausknecht," „Der Actienbudiker," „Berlin wie es weint und lacht" i t. d., utrzymują się na wszystkich niemal scenach niemieckich. Odznaczają się one zręczną kompozycją, bystrą charakterystyką i ostrym dowcipem. Mistrzostwo swe uwydatnia **K.** szczególnie w śmiałych, świetnych kupletach, przenikniętych nawskroś tendencją polityczną. Zbiór ich zawiera się w „Berliner Leierkasten" (Berlin, 1857 i częściej). Z innych dzieł jego wymienimy jeszcze: „Lustige Werke" (Berlin, 1870). Główną jednak działalność poświęcał **K.** aż do ostatnich chwil *Kladderadatschowi*. Por. M. Ring „David Kalisch, der Vater des Kladderadatsch und Begründer des Berliner Posse" (Berlin, 1873).

Kaliska gubernja, gubernja Królestwa Polskiego, przy granicy pruskiej, ma rozległości 11373,5 klm. kw. (206,6 mil. kw.); przedstawia kraj w ogólności płaski, skropiony rzekami Wartą i Prosną. — *Ludność* wynosiła w 1897 roku 846,719 (418,741 mężczyzn i 427,978 kobiet), 74,3 na 1 klm. kw. Pod względem religijnym katolicy stanowią 80 odsetek, protestanci 10, żydzi 9 odsetek ludności. — *Grunt* jest bardzo urodzajny i hojnie opłaca rolnikowi jego trudy, dlatego też przeważna większość ludności żyje z uprawy roli, która nawet przy najgorszych warunkach klimatycznych zapewnia wyżywienie dla miejscowych mieszkańców. Znaczne lasy pozostały tylko w powiecie Wieluńskim. Hodowla bydła dla braku pastwisk nie jest zbyt rozwinięta; koni jest około 120,000, bydła rogatego 268,000 sztuk. Kwitnie natomiast hodowla owiec; zwykłych jest 550,000, cienkowełnistych 200,000 sztuk. Rozwinięta jest też hodowla trzody chlewnej, około 130,000; przeważna część produkcji wywozi się do Prus. — *Przemysł*, głównie z powodu braku dróg żelaznych, nie jest należycie rozwinięty, najważniejsze jego gałęzie stanowią: tkactwo, gorzelnictwo i szewctwo. Z fabryk zasługują na uwagę: fabryka sukna pod firmą Fiedlera w Opatówku (pow. Kaliskim), przędzalnia bawełny Schlössera w Ozorkowie (pow. Łęczyckim), fabryka fajansu w Kole, dalej wielka ilość gorzelni, cegielni, olejarni, fabryk wyrobów bawełnianych i wełnianych, cukrowni. Wszystkich zakładów przemysłowych liczono w 1890 roku 517 z 6,000 robotników i produkcją roczną 13 i pół miljona rubli. Wyroby fabryczne są przeważnie wyprowadzane z granic gubernji.— *Handel* obejmuje głównie wytwory gospodarstwa wiejskiego. Na posługi handlu wewnętrznego służą dobrze liczne, a przez to i spowszedniałe jarmarki, oraz dobre drogi bite (240 wiorst traktów pierwszorzędnych). Budowa kolei z Warszawy do Kalisza rozpoczętą została dopiero w r. 1900.— *Szkoły* w ostatnich czasach znacznie się pomnożyły. W r. 1890 było 482 szkół z 24,643 uczniami (15,270 chłopców i 9,373 dziewcząt), wraz z gimnazjami w Kaliszu. — **K. g.** obejmuje 8 powiatów: Kaliski, Wieluński, Kolski, Koniński, Łęczycki, Słupecki, Sieradzki i Turecki.

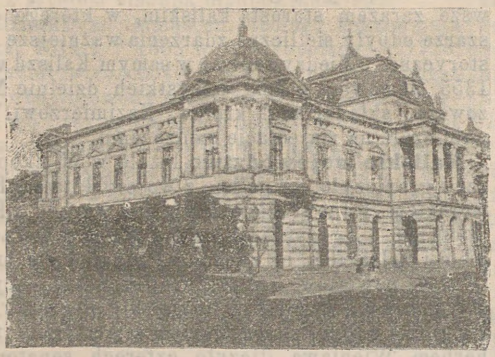
Kaliska kasztelanja, położona była w województwie Kaliskiem, należała do większych. Kasztelan jej zajmował w senacie miejsce po sandomierskim; ostatnim był Antoni Kwilecki, mianowany 1790.

Kaliskie księstwo, jako część odrębna, bo jako djecezja kaliska i udział Zbigniewa Władysławowicza I (ob.), wraz z Gnieznem, Łęczycą, Sieradzem i Mazowszem między 1102—1124 jest wspominane. 1138 wraz z Gnieznem i Poznaniem, Kalisz (ze swym obwodem) należał do Mieszka Starego. Kalisz wraz z Gnieznem, Churam i Rudą płacił przed 1136 arcybiskupowi gnieźnieńskiemu dziesięciny zupełne: ze zboża, miodu i dziczyzny, z gospód, targów, skór lisich, wiewiórczych, wieprzy, cła „tak w mieście, jak w całych traktach, które do tych miast i zamków należą" (Raczyń. *Cod. M. P.* N. 1). Zrazu pod opieką *(cura)* Laskonogiego zostający Władysław Odonicz Plwacz (ob.), 1207 zdobywa zamek kaliski i tytułuje się odtąd księciem kaliskim (Roeppel „Geschichte Pol." I 419 n.). Przed 1217 Henryk Brodaty dał mu zamek kaliski, z warunkiem zwrotu, po odzyskaniu ziem, z których wygnał Laskonogi Odonicza (Thejner I 8). Snadź w czasie poprzednich rozruchów zajął Brodaty zamek kaliski i tak go zatrzymał po 1217 bez ziemi, jak 1218 dzierżył ziemię lubelską bez zamku, pozostałego w ręku Laskonogiego (Thejner I 5). Czytamy potem, że Odonicz z pomocą pomorską odzyskał 1223 r. Uście na stryju, 1225 tytułuje się w aktach „dux de Uście" i 1227 odzyskuje Poznań i Kalisz (Mosbach *Wiad.* 8). Przy nowych sporach o dział Laskonogiego między Odoniczem a Brodatym, 1233 ostatni zajął Kalisz, może do spółki z księciem opolskim Kazimierzem (ob.), gdyż wdowa tegoż Wiola tytułuje się 1238 ducissa de Kalisz et de Ruda, a jej syn Władysław (II) 1242 dux de Kalisz (Roeppel 455 n. 326). Odoniczowi zostały tylko „naroki" Nakła, Wielunia, Uścia, Czarnkowa i Drezdenka (Thejner I, 29). Przy ślubie Przemysława polskiego z Elżbietą, córką Henryka Pobożnego, przeszedł Kalisz, a potem Ruda, gdy za 500 grzywien srebra pożyczonego Opolskiemu, Mazury mieli gród zająć, do W. Polski. Odtąd Kalisz dzieli losy starszej Polski, 1247 i 1253 przeszedł do Bolesława, wróciwszy 1249 do Przemysława. Najdawniejszym wojewodą kaliskim jest Jarost 1173, w dygestach wiślickich kaliska i poznańska ziemia zajęły miejsce trzeciej gnieźnieńskiej.

Kaliskie starostwo grodowe, leżało w województwie i powiecie Kaliskim. Wedle lustracji z r. 1564 należały do tego starostwa miasta: Kalisz z zamkiem i Koło, oraz wsie: Nedzerzewo, Winary, Staremiasto, Piotrów, Pawłowko, Krzywosącza, Kościół, Głogowa, Jankowo, Grodzisko i Krasowice. W r. 1771 posiadał je Jerzy Mniszech, generał wielkopolski, opłacając kwarty złp. 2,286, a hyberny złp. 2,970 gr. 20. Podług ustaw krajowych, generał wielkopolski był zawsze zarazem starostą kaliskim, w którego obszarze odbyły się liczne zdarzenia ważniejsze historyczne. Między innemi w samym Kaliszu w r. 1355 Ziemowit, książę wszystkich dzielnic Mazowsza, składał hołd królowi Kazimierzowi W., publicznie na majestacie siedzącemu.

Kaliskie województwo leżało w Wielkopolsce i graniczyło: na północ z województwem Pomorskiem i Inowłocławskiem, na wschód z Kujawskiem i Łęczyckiem, na południe z Sieradzkiem i Szląskiem, na zachód z Poznańskiem; miało sześć powiatów: Kaliski, Gnieźnieński, Kcyński, Koniński, Pyzdrski i Nakielski; pieczętowało się głową żubrzą z pierścieniem w nozdrzach, t. j. herbem Wieniawa, liczyło czterech senatorów wyższej rangi: arcybiskup gnieźnieński, wojewoda kaliski, kasztelan kaliski, kasztelan gnieźnieński, oraz czterech kasztelanów mniejszych: łęcki, nakielski, biechowski i kamieński. Starostw grodowych miało sześć: kaliskie, gnieźnieńskie, kcyńskie, konińskie, pyzdrskie, które nie miały starostów, lecz wszystkie należały do generała wielkopolskiego, i starostwo nakielskie, mające własnego starostę. Starostwa niegrodowe: Ujście, Powidz, Pobiedziska, Konin, Pyzdry, Kluki, Odolanów. Sejmiki wraz z województwem Poznańskiem odbywało w Srodzie i wybierało sześciu posłów na sejm walny i dwóch deputatów. Roku 1768 od województwa Kaliskiego na osobne województwo Gnieźnieńskie oddzielone zostały trzy powiaty: Gnieźno, Nakło, Kcyn. Ostatnim wojewodą kaliskim był ks. Antoni Sułkowski, mianowany 1786, † 1792.

Kalisz, miasto gubernjalne w Królestwie Polskiem, jedno z najdawniejszych w Polsce. Swietne za Piastów i pierwszych Jagiellonów, od XVI wieku zaczęło zwolna upadać, a w r. 1793 gwałtowny pożar zniszczył je zupełnie. Wkrótce atoli potem **K.** podźwignął się z tej klęski i od 1815 r. szybko wzrastać począł, przy pomocy osiedlających się tu licznych przemysłowców i fabrykantów. Mimo starożytności swojej, miasto **K.** nie posiada dzisiaj żadnych prawie pomników, świadczących o jego niegdyś wielkiem znaczeniu historycznem. Właściwe miasto otoczone jest dwiema odnogami rzeki Prosny, przez którą kilkanaście mostów ułatwia komunikację. Znajduje się tu 5 kościołów katolickich, 1 prawosławny, 1 ewangelicki i synagoga. Z pierwszych najdawniejszy jest kościół św. Mikołaja, niegdyś Kanoników regularnych, założony za czasów Leszka Białego, około r. 1220. Kościół farny, z przeznaczeniem na kolegjatę, pod nazwą Wniebowzięcia N. P. Marji, fundowany około r. 1445, posiada w przybocznej kaplicy cudami słynący obraz św. Józefa. Z rynku wybiega 10 ulic, z których celniejsze są: Warszawska, Marjańska i Wrocławska. Celniejsze gmachy są: pałac rządu gubernjalnego, przed którym na placu św. Józefa

Ratusz miejski.

Ulica Babina.

Kościół św. Mikołaja.

Kościół farny i pomnik przymierza rosyjsko-pruskiego.

Aleja Józefina.

Rynek.

wznosi się pomnik żelazny, odsłoniony 25 czerwca 1841 r., na pamiątkę przymierza, zawartego poprzednio pomiędzy Rosją a Prusami; pałac biskupi, gmach gimnazjalny, trybunał, dom badań, ratusz i kilka innych budowli. Ludność wynosi 21,680 m. (1897). **K.** posiada gimnazjum męskie i żeńskie, szkołę realną, towarzystwo lekarskie, szpital św. Trójcy, szpital starozakonnych, dom schronienia i piękny park. Od 1868 r. wychodzi tu pismo *Kaliszanin*. Por. „Noworocznik Kaliski na 1875 r.," Stawiski „Album kaliskie" (1857), Wolle „Wiadomości historyczne dotyczące Kalisza" (z 3 planami miasta, 1879).—*Kaliski powiat* ma 25,99 mil kw. rozległości i 125,190 ludności. W powiecie są dwa miasta, **K.** i Opatówek, 6 osad i 20 gmin. Główną rzeką jest Prosna, stanowiąca część linji granicznej z W. Ks. Poznańskiem.

Kalisz, osada polska w stanie Illinois w Unji północno-amerykańskiej. Por. Wiszniowski „Radom i Kalisz w Ameryce" (*Tyg. illust.* z r. 1877).

Kalisza, Mikołaj z..., kanonik krakowski i pleban w Żarnowcu. Od r. 1453 był trzykrotnie rektorem Akademji krakowskiej.

Kalisza, Wojciech z..., po łacinie *Albertus Calissius*, a niekiedy *Kaliski* zwany, uczony Arjanin, rektor szkół w Lewartowie, ogłosił ważną dla historji szkół arjańskich w Polsce broszurę p. t.: „Schola Levartoviana restituta, sive epistolae aliquot: quibus ratio descripta est, quam istius scholae praeceptores in docendo adhibent" (1593). Niektórzy przepisywali mu także dzieło: „Equitis Poloni in Jesuitos actio prima," którego wszakże rzeczywistym autorem jest Seb. Klonowicz.

Kaliszewski Juljan, autor polski, pisujący pod pseudonimem *Klina*, wydał „Szkice Klina" (1 serje od 1868—1885), zbiór aforyzmów, paradoksów, refleksji moralnych w duchu pesymistycznym. Przełożył z Horacego kilka „Pieśni" (1871).

Kalium, ob. Potas.

Kalivoda Jan Wacław, muzyk czeski, ob. Kallivoda.

Kaljaturowe drzewo, ob. Sandał.

Kaljazin, miasto powiatowe w gub. Twerskiej, nad Wołgą, ma 11 cerkwi, klasztor, huty żelazne, 5,497 mieszk. (1897). — *Kaljaziński powiat* ma 118,872 miesz., zajmujących się wyrobami drzewnemi, pędzeniem terpentyny i tkactwem płótna.

Kalka, ob. Kalkowanie.

Kalkar Chrystjan Herman, teolog duński, * 2802 w Sztokholmie, † 1886 na stanowisku proboszcza w Kopenhadze. Był prezesem duńskiego towarzystwa misjonarskiego i napisał (w języku duńskim); „Historja misji" (1857); „Historja misji katolickich" (1862); „Misje wśród Żydów" (1868); „Historja misji chrześcijańskich wśród pogan" (2 t., 1879); „Izrael i Kościół" (1881) i in.

Kalkbrenner Fryderyk Wilhelm Michał, fortepjanista i kompozytor, syn Chrystjana Kalkbrennera, autora dzieła „Histoire de la musique," * 1788 w Berlinie, † 1849 w Enghien. Początkowo uczeń ojca, Catela i Adama w Paryżu; dalsze wykształcenie pobierał w Wiedniu pod kierunkiem Albrechtsbergera; znany był z nadzwyczajnej biegłości w wykonywaniu najtrudniejszych utworów. W r. 1824 założył w Paryżu łącznie z Pleyelem słynną fabrykę fortepjanów. Do najcelniejszych jego kompozycji należą: cztery koncerty, septet, sekstet i kwintet, różne sonaty i ronda („Gage d'amitié" i „Les charmes de Berlin").

Kalkowanie (z franc. *calquer*), przenoszenie rysunku lub pisma z oryginału na inną powierzchnię. Sposób najprostszy polega na użyciu *kalki*, t. j. papieru uczernionego sadzą, lub pokrytego odpowiednią farbą, który dozwala dany oryginał wprost odrysować przez naciśnięcie. Można też użyć papieru napojonego roztworem alkoholowym żywicy; papier taki jest przezroczysty, tak, że można na nim dany oryginał odrysować; papier taki po zanurzeniu w alkoholu przezroczystość swą traci, a rysunek pozostaje. Papier napojony naftą traci sam przez się przezroczystość po pewnym czasie w skutek ulotnienia nafty.

Kalkrejt (*Kalkreut, Kalkreuter, Kalkreuth, Kalchreit, Kalchkreut, Kalkrüte*), herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach prawem srebrnem i lewem czerwonem—dwoje złotych wideł skrzyżowanych ukośnie, U szczytu pół panny, w połowie prawej biało, w lewej czarno ubranej, na głowie korona złota lub wieniec zielony, z widłami złotemi w każdej ręce. Labry czarne, podbite srebrem. Indygenat z r. 1676.

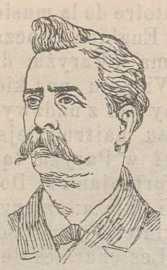
Kalkrejt.

Kalksztejn.

Kalkstejn (*Kalksztejn; Kalckstein*), v. *Kos* odm., herb: W polu czerwono-srebrnem — trzy pasy czerwone. U szczytu trąby albo skrzydła w pasy czerwone. Labry czerwone, podbite srebrem.

Kalkstein Michał (por. Tygil., 1886, t. I, 28), polityk polski, * 1830 w Klonówce w ks. Poznańskim, studjował prawo w uniwersytetach w Krakowie, Wrocławiu, Bonn i Berlinie, następnie poświęcił się rolnictwu. Od r. 1871 był posłem do parlamentu niemieckiego

Kalkstein Antoni.

Kalkstein Michał.

Kalkstein Antoni, polityk polski, * 1839 r. w Pluskowęsach w W. ks. Poznańskiem, po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Krakowie i Berlinie poświęcił się rolnictwu; od 1878 był posłem do sejmu pruskiego, brał udział w założeniu banku kredytowego w Toruniu i w innych pracach obywatelskich. Por. *Tygodn. ilustr.* 1886, t. I, 29.

Kalkstein Stoliński Ludwik, szlachcic polski i brandeburski, był przyczyną sporów między Rzecząpospolitą polską a elektorem brandeburskim w r. 1670, skutkiem których uciekłszy do Polski i tu porwany przez rezydenta elektorskiego i wywieziony tajemnie z Warszawy, stracony został w Memlu. Por. Jarochowskiego „Sprawa Kalksteina“ (1878). Adam Krechowiecki osnuł na tym temacie powieść.

Kalkulacja, znaczyła w dawnem sądownictwie polskiem: roztrząśnienie dochodów i wydatków, skonfrontowanie kwitów i dokumentów i t. d., oraz wszelkie obrachowanie.

Kalkutta, stolica cesarstwa Brytańsko-Indyjskiego i prezydencji Bengalskiej, rezydencja angielskiego wice-króla Indji Wschodnich, położona jest na lewym brzegu rzeki Hugly (która jest zachodnią odnogą Gangesu), otoczona uroczemi willami i ogrodami. Dzieli się na *Czarne miasto*, złożone z nizkich, glinianych lub bambusowych chatek krajowców, i *Białe miasto*, obejmujące wspaniałe gmachy i pałace Europejczyków. Tu się znajduje fort William, silna cytadela, i piękne przedmieścia. **K.** liczy 681,600, a razem z przedmieściami 811,000 mieszkańców, po większej części Indusów, oraz niewielką ilość Europejczyków (szczególnie Anglików), Amerykanów i Chińczyków. Jest rezydencją biskupa anglikańskiego, posiada uniwersytet, kolegjum sanskryckie, obserwatorjum astronomiczne, sławny ogród botaniczny i wiele innych zakładów naukowych, 27 kościołów protestanckich i 8 katolickich. Tu jest główne siedlisko rozmaitych towarzystw misyjnych, celem nawracania Indusów. Miasto posiada nadto liczne fabryki, mianowicie wyrobów bawełnianych i jedwabnych, tudzież skórzanych i tabacznych; jest ono ogniskiem całego handlu Indji Wschodnich z Anglją, najważniejszem miastem handlowem w Indjach, a co do handlu indygiem najpierwszem miastem na kuli ziemskiej. Kolej konna miejska ma 27 klm. długości, jest 17 banków, 7 szpitali. Port dla wielkich przystępny okrętów jest Diamont—Harbour, mniejsze zaś mogą przybywać do samej Kalkutty.

Kallay de Nagy-Kallo Benjamin, austrjacki mąż stanu, węgierskiego pochodzenia, * 1839 r. W r. 1869 został konsulem generalnym w Belgradzie, w r. 1879 szefem sekcji w ministerjum spraw zewnętrznych, 1882 ministrem skarbu, poczem stanął na czele administracji Bośni i Hercegowiny. Napisał: „Geschichte der Serben“ (1877), przetłómaczył z angielskiego „O Wolności“ Stuarta Milla. Na język polski przełożono jego broszurę „O Andrassym“ (1892).

Kallawesi, jedno z największych jezior Finlandji, w gub. Kuopijoskiej, łączy się z jeziorem Sojma; długie 48, szerokie 13 klm., głębokie do 30 m.; brzegi górzyste i pokryte lasami.

Kallenbach Józef, * 1861 r. w Kamieńcu Podolskim. Do szkół gimnazjalnych uczęszczał w Stanisławowie, Tarnopolu i Lwowie. Świadectwo dojrzałości otrzymał w IV gimnazjum lwowskiem w r. 1880. Studja uniwersyteckie odbył na wydziale filozoficznym uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie też otrzymał stopień d-ra filozofji w lipcu 1884 r. Krztalcił się dalej w uniwersytetach: lipskim, monachijskim i paryskim. Był bibljotekarzem akademji umiejętn. w Krakowie od r. 1887—1889. Habilitował się na prywat docenta historji literatury polskiej w uniwersytecie Jagiellońskim w lipcu 1587 r. Powołany na katedrę języków i literatur słowiańskich w uniwersytecie fryburskim w Szwajcarji, w końcu 1889 r. Wybrany członkiem korespondentem akademji umiejętności w Krakowie 9 maja 1893. Dziekanem wydziału filozofji uniwersytetu fryburskiego w r. 1894. Pierwsze prace drukował w *Pamiętniku i Rozprawach wydziału filolog. akad. umiej.* w Krakowie (1883—1887): „Kilka słów o elegjach łacińskich Kochanowskiego,“ „Odprawa posłów greckich—jej wzory i geneza“ (1883); „Rewizja tekstu I. części „Dziadów,“ A. Mickiewicza (1887); „Czwarta część Dziadów,“ studjum porównawcze (1888); „Filozofja Jana Kochanowskiego“ (Kraków, 1888); „Polacy w Bazylei w XVI w.“ (Kraków, 1888); „O Improwizacji Konrada“ (Lwów, 1890); „Pamiętnik J. Golljusza“ 1650—1653“ (Kraków, 1891); „Les humanistes Polonais“ (Fryburg, 1891); Szymonowicza dramat „Castus Joseph“ (Kraków, 1892); „Adam Mickiewicz“ (2 t., Kraków, 1897); „Tło obrzędowe Dziadów“ (Lwów, 1898); „Wybór listów A. Mickiewicza“ (Kraków, 1899); „Mickiewicz à Lausanne 1838—1840, Discours prononcé à la Fête commémorative“ (Lausanne, 24 décembre 1898),“ Fribourg, 1899; „Dziady“ Mickiewicza w oświetleniu p. Marji Konop-

nickiej (Kraków, 1899). Obecnie 1900 r. pracuje nad wydaniem nieznanej korespondencji Zygmunta Krasińskiego, tudzież nad jego biografją.

Kallikrates, nazwisko dwu słynnych artystów greckich, żyjących w V w. przed Chr., z których jeden wybudował Partenon na górze Akropolis w Atenach i tak zwany Długi Mur, drugi, Lacedemończyk, nazywany sztukmistrzem minjaturowym *(Mikrotechnos)*, wsławił się wyrobami wielu bardzo drobnych przedmiotów z kości słoniowej, metalów i t. p.

Kallimach (grec. *Kallimachos)*, jeden z najznakomitszych uczonych i poetów epoki aleksandryjskiej, * około 250 przed Chr. w Cyrenie, w Libji. Założył w Aleksandrji licznie odwiedzaną szkołę gramatyki i nauk pięknych, był przełożonym bibljoteki aleksandryjskiej i napisał mnóstwo (wedle Suidasa 800) dzieł w rozmaitych gałęziach wiedzy, z których wszakże, oprócz drobnych ułamków, tylko 73 epigramaty i 6 hymnów ocalało. Wiersz o „Włosach Bereniki“ znamy z przekładu Katulla. Elegje **K.** służyły za wzór Propercjuszowi. Krytyczny jego katalog *(Pinokes* w 120 księgach) bibljoteki aleksandryjskiej, ułożony wedle treści dzieł, jest pierwszą próbą w dziedzinie historji literatury. Najlepsze wydanie jego pism uskutecznił Meinecke (Berlin, 1861). Tłómaczyli je na niemiecki język: Ahlwardt (Berlin, 1794) i Schwenck (Bonn, 1821).

Kallimach, rzeźbiarz grecki, z V w. p. Chr., wynalazca kapitelu korynckiego, oraz narzędzi do obrabiania marmuru.

Kallimach, greckie przezwisko przybrane przez *Filipa Buonacorsi* * 1437 w Toskanji w San-Gimignano, † 1496, Włocha, który po skończeniu nauk we Florencji dostał się na członka akademji rzymskiej i kolegjum abrewjatorów. To ostatnie stanowisko było bardzo korzystne, gdyż członkowie wspomnionego kolegjum zajmowali się wygotowywaniem wszelkich postanowień (breve) papieskich. Wtajemniczenie w całą polityczną i kościelną działalność Kurji wykształcić mogło abrewjatorów na zręcznych i praktycznych polityków, którzy jednak przywykłszy uważać złoto za jedyną spraw ludzkich sprężynę, nie wahali się poświęcać swoich usług temu, który większe obiecywał korzyści. To też gdy papież Paweł II, dla położenia prawdopodobnie tamy przekupstwom, rozwiązał to kolegjum, członkowie jego rozpierzchnięci po świecie nie omieszkali przy sposobności odpłacać się Kurji za utratę tak zyskownego stanowiska. Na odgłos o zajściach między Pawłem II a Kazimierzem Jagiellończykiem pośpieszył Kallimach ze Wschodu, gdzie po opuszczeniu Rzymu przebywał, i za pośrednictwem światłego i postępowego wielce mimo arcybiskupiej godności, Grzegorza z Sanoka, dostał się na dwór Kazimierza, jako nauczyciel królewiczów po odjeździe Długosza z Władysławem do Czech. Dwór królewski tchnął wtedy reformatorskim duchem i wielką nieprzyjaźnią dla Rzymu, płynącą zarówno z politycznych, jak i religijnych pobudek. Nie trudno więc było Kallimachowi zyskać wkrótce wpływ i zaufanie, tak wielkie, iż wywołało ono energiczne wystąpienie możnowładczych senatorów, w skutek którego zręczny Włoch musiał dwór opuścić i szukać schronienia we Lwowie w domu Grzegorza z Sanoka. Ze wstąpieniem jednak na tron Jana Olbrachta wrócił Kallimach i przez całe panowanie radami swojemi wywierał przeważny wpływ na wszystkie czynności króla, który używał go często jako dyplomatycznego agenta w sprawach z cesarzem Fryderykiem III, Innocentym VIII i Turcją (o Wołoszczyznę w 1475). Wyprawa wołoska, zakończona klęską Polaków, wywołała ogromne krzyki na Kallimacha, któremu przypisywano zamiar podstępnego wytracenia szlachty. Z obaleniem teorji o sejmowości i polityce wewnętrznej za Olbrachta, opartej na wiecznych zatargach króla ze szlachtą, nasunęło się prof. Mich. Bobrzyńskiemu spostrzeżenie, że w czasie przyjaznych stosunków między Olbrachtem a szlachtą, pod koniec XV w., Kallimach nie mógł doradzać królowi wygubienia szlachty, że to więc późniejszy wymysł. Faktem jest atoli, że nie tyle może miłość dla przybranej ojczyzny, ile przywiązanie do Jagiellonów, którzy go osypali bogactwami i łaskami, obok nieprzyjaźni dla nienawistnego mu możnowładztwa i szlachty, powodowało Kallimacha przy nakłanianiu króla do zniweczenia przywilejów szlacheckich, zniesienia sejmów, zamienienia szlachty w li tylko wojennemu rzemiosłu oddane i na żołdzie pozostające rycerstwo, słowem chciał on na gruzach przywilejów szlacheckich wznieść silną, nieograniczoną monarchję, jaką w tym czasie zakładał Ludwik XI we Francji, Henryk VIII w Anglji. Przechowane w rękopisach z XVI w. i w kronice Bielskiego tak zwane *Rady Kallimachowe* (w polskim przekładzie ogłoszone w tomie III Wiszniewskiego *Historji literatury polskiej*, Kraków, 1847) są zapewne wiernem co do myśli odbiciem poglądów doradcy królewskiego, z dodatkami tylko i w for-

Pomnik Kallimacha w kościele Dominikanów w Krakowie.

mie mogącej je zohydzić narodowi. Prócz owych wątpliwej autentyczności *Rad*, zostawił Kallimach następne prace: „Historia de rebus gestis Attillae“ (Haga, 1513), przekład polski przez Cyprjana Bazylika dokonany, wyszedł u Wierzbięty w Krakowie; „Historia de rege Vladislao seu clade Varnensi“ (Augusta Vindelicorum, 1819), ciekawe to dziełko przełożył Michał Gliszczyński i wraz z bibljografją Kallimacha wydał w Warszawie 1854 r.; „Libellum de his quae a Venetis tentata sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis“ (Haga, 5533); „De vita et moribus Gregorii Sanocensis“ (Kraków, 1835); „Oratio de contributione cleri“ (Cracoviae, 1584); „Biga epistolorum ad reverendum Zbigneum de Olesnica, Regni poloniae vice-cancellarium.“ Jest to tytuł nadany biografjom Grzegorza z Sanoka i kardynała Oleśnickiego. Pierwszą z nich wydrukował Wiszniewski w tomie III „Pomników do historji literatury,“ a tłómaczył Ignacy Jagiełło, autor studjum o Kallimachu, pomieszczonego w *Wizer. i roztrząs. nauk.* (1841, t. 21). Kilka innych pism dochowuje się dotąd w rękopisach, jak np. zbiór poezji pod tyt. „Liber amorum“ w *Bibl. watykańskiej*, list łaciński do Dersława z Rytwian, opowiadający koleje życia Kallimacha aż do przybycia do Polski i inne, o których istnieniu niema pewnych wiadomości. Teodor Wierzbowski ogłosił „Filipa Kallimacha i nieznanego poety wiersze na cześć Jana Długosza“ (Kraków, 1880); F. Bostel „Nieznany wiersz Kallimacha“ (*Przew. nauk. i liter.*, 1887); Ludwik Finkiel „Vita et mores Gregorii Sanocei, auctore Philippo Buonaccorsi Callimacho“ (Leopoli, 1891); Saturnin Kwiatkowski „Philippi Callimachii: Experientis historarerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem.“ (Leopoli, 1891). Por. Romualda Wszeteczki „Rady Kallimachowe“ *Pamięt. słuchaczów uniw. Jagiel.*, Kraków, 1887); St. Windakiewicza „O rękopismach poezji Kallimacha,“ H. Zeissberga „Dziejopisarstwo polskie“ (Warszawa, 1877).

Kallimachowe rady, ob. Kallimach (Buonacorsi).

Kallinos z Efezu, najdawniejszy grecki poeta elegijny, żył w VII, a według innych w IX w. przez Chr., uważany jest za twórcę elegji politycznej. Pozostałe szczątki jego pieśni wojennych wydali: Schneidewin w „Delectus poëseos Graecorum elegiacae“ (Getynga, 1838) i Weber p. t.: „Elegische Dichter der Hellenen“ (Frankf., 1826). Por. Geiger „De Callini aetate“ (1877).

Kalliope, t. j. pięknego głosu, jedna z dziewięciu muz, opiekunka poezji bohaterskiej i wogóle poezji i krasomówstwa.

Kallipygos (grec. o pięknym zadzie), jeden z przydomków Afrodyty (ob.). Posąg Wenery noszący to miano jest, jak się zdaje, portretem jakiejś hetery.

Kallirrhoë, w mitologji greckiej, dziewica kalidońska, kochana bez wzajemności przez Korezusa, kapłana Djonizowego. Djonizos na skargi Korezusa dotknął wiele mieszkanek kalidońskich szaleństwem. Za radą wyroczni **K.** miała być spalona na przebłaganie boga, ale Korezus poświęcił się za nią, a kochanka z żalu po nim utopiła się w strumieniu, który otrzymał nazwę od jej imienia.

Kallisthenes z Olintu, * około 360 przed Chr., siostrzeniec Arystotelesa, przez którego był razem z Aleksandrem W. wychowany. Towarzyszył Aleksandrowi w jego wyprawie do Indji, lecz wolnomyślnością i surowością swych opinji, ściągnąwszy na się nienawiść dworaków, został przez nich oskarżony o knowania spisku i musiał umrzeć śmiercią gwałtowną 328 przed Chr. Celniejsze jego pisma historyczne są: „Hellenica“ (w 10 ks.) i „Persica,“ z których wszakże same tylko pozostały ułamki, zebrane w Gaiera „Alexandri Magni historiarum scriptores“ (Lipsk, 1844). Przypisywana mu *Historja Aleksandra* jest podrobionym utworem prawdopodobnie z VII w. i należy do szeregu romansów średniowiecznych o Aleksandrze W. Por. Zacher „Pseudokallisthenes” (1867).

Kallisto, córka Arkadyjczyka Likaona, towarzyszka wypraw myśliwskich Djany, urodziła z Zeusa Arkasa i przemienioną została przez Herę w niedźwiedzicę, którą później zabiła Djana. Zeus przeniósł ją na niebiosa, gdzie **K.** stanowi konstelację Wielkiej Niedźwiedzicy.

Kallistos, patrjarcha carogrodzki, 1350—1369, posłany przez J. Paleologa do Elżbiety, wdowy po Uroszu V, z propozycją pokoju, † po drodze w Sierech, w Macedonji. Pisał o urządzeniu patrjarchatu ternowskiego za Jana II Asienia r. 1234, w liście do duchowieństwa bulgarskiego, zgromadzonego w Ternowie (wyd. Pałauzowa oraz Mikloszycza).

Kallistratos, mówca ateński; w 377 i 373 r. przed Chr. brał, jako wódz, czynny udział w wyprawach wojennych Ateńczyków. W r. 372 jeździł w poselstwie do Sparty, celem zawarcia pokoju, lecz skazany 363 (z nieznanych powodów) na śmierć, musiał uciekać z Aten; wróciwszy potem bez pozwolenia do kraju, został śmiercią ukarany. Jako mówca służył za wzór Demostenesowi.

Kallistratos, gramatyk aleksandryjski, uczeń Arystofanesa z Bizancjum, żyjący w połowie II w. przed Chr., napisał znaczną liczbę wybornych komentarzy.—Inny **Kallistratos**, sofista z III w. po Chr., jest autorem napuszonego opisu 14 posągów, który był wydawany kilkakrotnie razem z „Imagines“ Filostratusa (ob.).

Kallivoda, *Kalivoda* Jan Wacław, skrzypek i kompozytor, * 1801 w Pradze, † 1866 r.; był przez znaczny przeciąg czasu nadwornym kapelmistrzem księcia Fürstenberga w Donaueschin-

gen, od r. 1853 przeniósł się do Karlsruhe. Gra jego była więcej powabną i przyjemną, aniżeli wzniosłą i błyszczącą; to samo da się powiedzieć i o jego kompozycjach. Najwyżej są cenione jego kompozycje na orkiestrę, szczególnie zaś *symfonje*.

Kallologja, *Kallilogja* (gr.)—krasomówstwo.

Kallotechnika, *Kallitechnika* (gr.)—sztuka ozdabiania.

Kallundborg, miasto portowe na zachodnim brzegu duńskiej wyspy Zelandji, liczy 3,600 ludności.

Kalmar, miasto warowne w szwedzkim obwodzie Kalmarlän (11,493 klm. kw. z 233,000 miesz), leży na wyspie Quarnholm, jest siedliskiem władz rządowych i rezydencją biskupa; ma port i 12,000 miesz. W pobliżu miasta leży starożytny obronny zamek *Kalmar*, obecnie na dom pracy przerobiony, niegdyś klucz państwa Gotów i niejednokrotnie rezydencja królów szwedzkich, w którego wielkiej sali, za wpływem królowej duńskiej Małgorzaty, zawartą została *Kalmarska unja* (ob.).

Kalmar, ob. Kałamarnica.

Kalmarska unja, tak się nazywa zawarty w Kalmarze (ob.) 20 lipca 1397 r. traktat, mocą którego Małgorzata (ob.), królowa Danji i Norwegji, nabywszy Szwecję, połączyła trzy państwa północne w jedną monarchję. Zasadnicze punkta tej unji są następujące: monarchja elekcyjna; monarcha ma rezydować naprzemian w jednem z trzech połączonych królestw, każde państwo zachowuje swój senat, swe prawa i swe wolności. Wkrótce jednak sama królowa pogwałciła niektóre warunki traktatu, a Szwedzi z tego powodu żałowali, iż przystali na jego zawarcie. Zresztą już w pierwszym punkcie tkwił zaród przyszłego rozerwania. Wznowiono co prawda unję 15 lipca 1438 i 8 września 1483 r., ale wyniesienie na tron szwedzki Gustawa Wazy w Streugnäus 6 czerwca 1523 i recess w Malmö 1 września 1524 r. zniszczyły ją na zawsze. Por. Erslev „Unionsbrevet fra Kalmarmodet 1397“ (Kopenhaga, 1889).

Kalmus, ob. Tatarak.

Kalniewicz, herb: W polu błękitnem, między dwoma rycerzami, krzyżującymi miecze, u góry tarczy—gołąb, mieczem (trzecim) z góry przeszyty; u spodu tarczy—podkowa srebrna, krzyż ocelami obejmująca. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Kalniewicz

Kalnofojski Atanazy, zakonnik monasteru pieczarskiego, napisał po polsku dzieło p. t.: „Cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym monastyrze pieczarskim, jak i w obudwu świętych pieczarach“ (Kijów, 1638).

Kalnoky Gustaw

Kalnoky Gustaw, hr., polityk austrjacki, * roku 1832 w Latowicach na Morawie, † 1898 r. Służył naprzód w wojsku, do służby dyplomatycznej wstąpił 1854 r., należał do poselstwa w Monachjum, potem w Berlinie, a 1859 został sekretarzem ambasady londyńskiej. 1871 roku otrzymał tytuł nadzwyczajnego posła i pełnomocnego ministra i jako taki sprawował czasowo interesy w Rzymie. 1874 został posłem w Kopenhadze, a po zawarciu pokoju między Austrją a Prusami, na mocy którego Austrja zrzekła się § 5 traktatu praskiego, **K.** opuścił stanowisko i wkrótce potem wysłany był w misji nadzwyczajnej do Petersburga, gdzie został ambasadorem. W r. 1881 mianowany ministrem spraw zagranicznych, ustąpił 1895, następcą zaś jego został hr. Agenor Gołuchowski.

Kalocsa (Kolocza), miasto w węgierskim komitacie peszteńskim, blizko Dunaju, rezydencja arcybiskupa; ma 18,000 m., piękny kościół katedralny i warowny pałac arcybiskupi z bibljoteką (70,000 tomów); seminarjum teologiczne, gimnazjum.

Kalogery, *Kaloiery* (z grec.), mnisi greccy, reguły św. Bazylego, zamieszkujący w wielkiej liczbie nietylko górę Athos, lecz i monastery, które znajdują się po całej Grecji, nie wyłączając najdrobniejszych wysp Archipelagu. Mała liczba piastuje godność kapłańską, większość zajmuje się pracą ręczną; wyżej wykształceni zwykle wybierani bywają na rozmaitych dostojników kościoła.—*Kalogerki*—zakonnice tejże reguły.

Kalokagathos (grec.)—piękny i dobry.

Kalomel, ob. Rtęć.

Kalomerydzi, potomkowie Kalomerosa Komnena, który w końcu XVII w. przybył na czele 3,000 Greków do Korsyki z Lakonji, i nazwisko swoje przemienił na włoskie, *Bonaparte*, stąd rodzinę Bonapartych wywodzą od cesarzów greckich.

Kalong, zwierzę, ob. Rudawka.

Kalorescencja, ob. Kalcescencja.

Kalorja, ob. Ciepłostka.

Kaloryczna maszyna, ob. Cieplikowa maszyna.

Kaloryfon, toż co termofon, ob. Fotofon.

Kaloryfery, przyrządy służące do ogrzewania przestrzeni mieszkalnych, różniące się tem od pieców i kominów, że ciepło wywiązuje się w jednem wspólnem ognisku i rozprowadza po wszystkich częściach budynku. Według tego, czy ogrzewanie następuje przez rozprowadzenie ciepłego powietrza, pary lub wody, **K.** dzielą się na *powietrzne*, *parowe* i *wodne*. **K.** *powietrzne* składają się z przestrzeni, w której się powietrze ogrzewa, i rur je rozprowadzających, przyczem

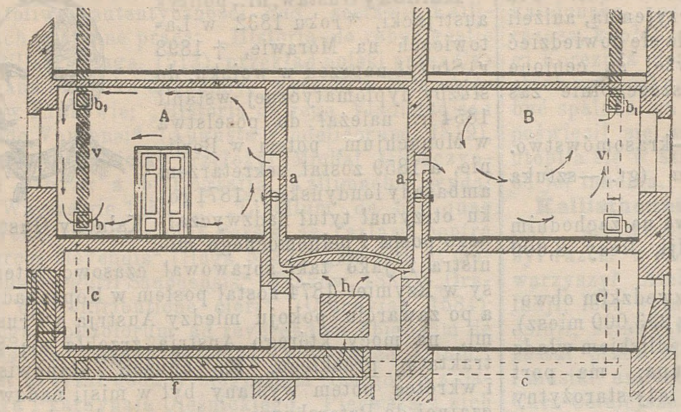

Fig. 1. Kaloryfer powietrzny.

powietrze ogrzewane bądź pochodzi z samych izb, bądź też czerpie się zzewnątrz. W pierwszym razie w obiegu pozostaje ta sama ilość powietrza, w drugim powietrze ogrzane uchodzi na zewnątrz i zastępuje się wciąż odpowiednią ilością powietrza świeżego; ogrzewanie łączy się tu zatem z przewietrzaniem czyli wentylacją. Metoda pierwsza przydatna jest tylko dla izb, w których niewielka ilość osób przez krótki czas przebywa. Fig. 1 wskazuje urządzenie **K.** powietrznych w dwóch izbach A i B. W systemacie obiegowym powietrze przez otwory b i kanały c dochodzi do pieca h, zkąd po ogrzaniu przez kanały wraca do izb. W systemacie wentylacyjnym powietrze przybywa z zewnątrz przez kanał f do pieca h, przez kanały a dostaje się do izb, a stąd uchodzi już nazewnątrz przez kanał kominowy.—**K.** *parowe* składają się z kotła do wywiązywania pary, z rur, które ją rozprowadzają, z rur kondensacyjnych, w których się para skrapla, i z rur, któremi woda spływa. System ten jest jedynie możliwy, gdy z ogniska centralnego ma być ogrzany wielki gmach, albo też zbiór gmachów; ogrzewanie następuje głównie kosztem ciepła, które się przy skraplaniu pary oswobadza. Prężność pary wychodzącej z kotła wynosi $1\frac{1}{2}$ (**K.** *o nizkiej prężności*) do 5 atmosfer (**K.** *o wysokiej prężności pary*).—**K.** *wodne* składają się z kotła i rur, któremi ciągle przepływa woda gorąca, ogrzewająca powietrze otaczające. Rury **K.** są z gliny, żelaza lub miedzi; ognisko jest zwykle umieszczone w piwnicy, rury z niego rozgałęziają się po całym budynku. Woda ogrzana w kotle wznosi się w rurach, a po oziębieniu w górnych ich częściach wraca do kotła. Woda ogrzewa się do 100° (**K.** *wodne o nizkiem ciśnieniu)* lub też do 130° i 150° (**K.** *wodne o wysokiem ciśnieniu).* Przykład **K.** wodnego daje fig. 2. Woda ogrzana w ognisku przechodzi do izby najwyżej położonej, a stąd przez wszystkie inne izby wraca do ogniska. Każda z wężownic ff utrzymuje obieg oddzielny; rury h w każdej izbie posiadać muszą długość, wystarczającą do oddawania dostatecznej ilości ciepła. Aby zabezpieczyć swobodne rozszerzanie się wody ogrzewanej, potrzebną jest klapa odpowiednio obciążona, znajdująca się w naczyniu e, połączona rurami II z systemem rur rozprowadzających wodę.—Bardzo korzystnym okazał się system tak zwany *parowo-wodny*, przy którym krążąca woda ogrzewana jest nie za pomocą kotła i ogniska, lecz za pomocą pary.—**K.** znane już były, jak się zdaje, starożytnym; w nowszych czasach wprowadzone zostały w końcu w XVII w. przez Bonnemaina; w udoskonaleniu różnych systematów zasłużyli się: Duvoir, Perkins, Gronwelle, Conzelmann, Körting i in. Ob. Ogrzewanie.

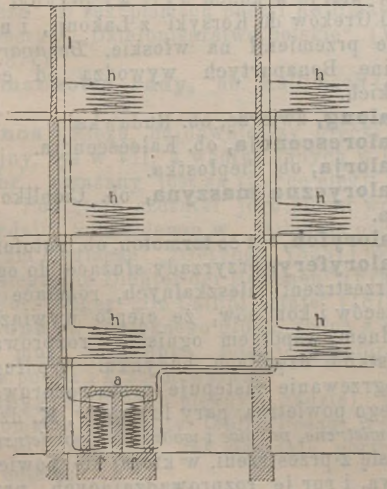

Fig. 2. Kaloryfer wodny.

Kalorymetr, ob. Kalorymetrja.

Kalorymetrja, zbiór metod służących do oznaczenia ilości ciepła (ob. Ciepło); przyrządy do tego celu służące zowią się *kalorymetrami* (z łac. ciepłomierze). Najprostszą jest *metoda mieszanin* czyli *kalorymetru wodnego*: Ciało, którego ciepło właściwe *c* (ob. Ciepło) oznaczyć mamy, i którego ciężar w kilogramach niech będzie *p*, ogrzewa się do temperatury *t*, wtedy, jak to łatwo poznać z samego określenia ciepła właściwego, ciało dane posiada, licząc od temperatury 0°, ilość ciepła *pct*; ciało to wprowadza się do naczynia z cienkiej blachy, napełnionego wodą, która, dla pro-

stoty dajmy, że posiada temperaturę 0°: ciało w wodzie się oziębia, ta zaś ogrzewa, tak, że po pewnym czasie oboje mieć będą jednaką temperaturę t'; ciało zatem oziębiło się o $(t-t')^0$, utraciło zatem $mc\ (t-t')$ ciepłostek (ob.), woda zaś ogrzała się o t', a że jej ciepło właściwe=1, przeto zyskała ciepłostek $p't'$; jeżeli więc przypuścimy, że żadnej straty ciepła nie było, mamy $pc\ (t-t')=p't'$, skąd możemy wyznaczyć c. Metoda ta zresztą wymaga wielu ostrożności i poprawek. Najprostszy taki kalorymetr składa się z naczynia o ścianach podwójnych z cienkiej blachy mosiężnej C (fig. 1); termometr zawieszony na podporze C wskazuje temperaturę w różnych okresach doświadczenia. Dla uchronienia

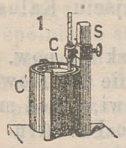

Fig. 1. Kalorymetr wodny.

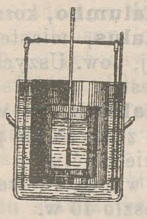

Fig. 2. Kalorymetr Berthelot'a.

przyrządu od utraty ciepła przez promieniowanie otoczył go Berthelot podwójną powłoką (fig. 2), wypełnioną wewnątrz wodą o temperaturze zbliżonej do temperatury wody w **K.** Do mierzenia ciepła właściwego ciał stałych bardzo dogodny jest **K.** Régnaulta, gdzie ciało badane ogrzewa się działaniem pary, przebiegającej pomiędzy ścianami naczynia C (fig. 3), a następnie opuszcza do **K.**, który dla ochrony od utraty ciepła przez promieniowanie wsuwa się szybko po za przegrodę (fig. 4); metoda ta została podana przez Neu-

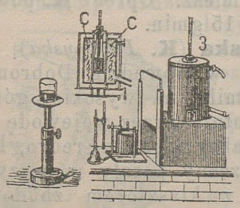

Fig. 3 i 4. Kalorymetr Regnault'a.

Fig. 5. Kalorymetr lodowy.

manna (1831), sam przyrząd udoskonalił Régnault (1840), ważne poprawki wprowadzili Kopp (1864), Pfaundler (1868), Thomson (1870) i in. Drugą metodą jest *metoda topliwości lodu*; ciało badane ogrzewa się do t^0 i wprowadza do lodu o 0°; przez stopniowe oziębianie ciała lód się topi, a że 1 kilogram lodu potrzebuje do stopienia 79,25 ciepłostek, przeto z ilości wypłyniętej wody poznać można ciepło właściwe ciała. Lavoisier i Laplace, którzy tę metodę podali 1780, używali kalorymetru, stanowiącego naczynie blaszane o podwójnych ścianach (fig. 5); Black umieszczał ciało badane wprost w wydrążeniu dokonanem w lodzie, a Bunsen (1870) znacznie ulepszył tę metodę. W **K.** Bunsena (fig. 6) ilość lodu stopionego w naczyniu M przez działanie ciała ogrzanego, wprowadzonego do wewnętrznej epruwetki L, oznacza się przez zmniejszenie jego objętości, co wskazuje przesuwanie słupa rtęci w rurze bocznej, z naczyniem M połączonej. Trzecia metoda, *oziębiania*, podana przez Mayera

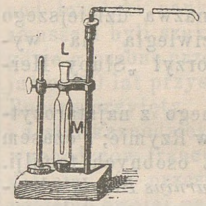

Fig. 6. Kalorymetr Bunsen'a.

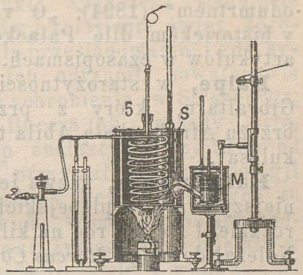

Fig. 7. Kalorymetr gazowy.

1796, następnie używana przez Dulonga i Petita i Regnaulta (1840), polega na tej zasadzie, że z dwu ciał to stygnie prędzej, którego ciepło właściwe jest mniejsze. W wielu razach do oznaczenia ilości ciepła nadaje się korzystnie *termometr ciepłostkowy* Silbermanna i Favre'a, rodzaj wielkiego termometru, w którego zbiorniku znajduje się zagłębienie, w które wprowadzać można ciało badane, a z podziałki termometru ocenić można ilość ciepłostek, jakie ciało wywiązuje. Ciepło właściwe gazów (ob. Gazy) oznaczał Delaroche za pomocą przyrządu wskazanego na fig. 7 gaz badany przebiega przez wężownicę w naczyniu S, gdzie się ogrzewa, i stąd przechodzi do **K.** M; dopływ gazu reguluje się za pośrednictwem kranu (fig. 8). Temi samemi metodami oznaczyć można ciepło utajone topliwości i wrzenia, ciepło wywiązywane przez spalenie różnych materjałów; do tego ostatniego celu bardzo ścisłym przyrządem jest *bomba ciepliková* Berthelota. Podobnemi też metodami zmierzyć można ciepło zwierzęce, czyli ilości ciepła rozwijające się w istotach żyjących, do czego służą **K.** Rubnera, Rosenthala i in.

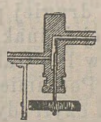

Fig. 8. Kran kalorymetru gazowego.

Kalospintechromokrene (t. j. źródło pięknych iskier barwnych), widowisko optyczne, gra barw rzucanych na ekran z latarni czarnoksięskiej.

Kalousek Józef, historyk czeski, * 1838 w Wamberce, wszedłszy na drogę naukową, pracował czas jakiś w dziennikarstwie, w 1868 został doktorem filozofji, od 1882 profesor uniwersytetu, członek akademji czeskiej. Napisał wiele prac z zakresu prawa czeskiego i historji, jak np.: „České státni prawo“ (1871 i 1891); „Obrana kniżete Václava Svatého“ (1872); życiorys Palackiego (1876); „De regni Bohemiae mappa historica commentarius“ (1876 i 1894); „O zrzizeni a póvodu obce velikoruské“ (1880); „O staroczeském pravie diedickém a kralovském pravie odumrtném“ (1894); „O vódczich myszlénkách v historickém dile Palackého“; wreszcie wiele artykułów w czasopismach.

Kalpe, w starożytności nazwa dzisiejszego Gibraltaru, który z przeciwległą na wybrzeżu Afryki skałą Abila tworzył „Słupy Herkulesa“.

Kalpurnjusz, nazwa jednego z najstarożytniejszych rodów plebejskich w Rzymie; z czasem rozdzielił się ten ród na kilka osobnych familji. Należał do niego *Marcus Calpurnius Bibulus*, konsul wybrany na ten urząd przez arystokrację rzymską przeciwko Cezarowi, któremu wszelako w niczem nie potrafił sprostać. Przeszedłszy na stronę Pompejusza, † przed bitwą pod Dyrrhachium, a trzej jego synowie zginęli podczas wojen domowych pomiędzy Brutusem a Antonjuszem. Pośród kobiet tego rodu odznaczyła się ostatnia (czwarta) żona Cezara, **Kalpurnja,** córka Lucjusza Kalpurnjusza Piso, która ostrzegała męża, w chwili wyjścia jego na posiedzenie senatu, o grożącem mu niebezpieczeństwie; przez wydanie pozostałych papierów Antonjuszowi, przyczyniła się do wyniesienia tego ostatniego do szczytu potęgi.

Kalpurnjusz Tytus, z przydomkiem *Sibulus*, poeta łaciński; wedle ogólnego przypuszczenia, żył w drugiej połowie I w. po Chr.; prawdopodobniej jednak, jeżeli nie za Nerona, to za Gordjanów lub Galliena. O życiu jego nic nie wiemy. Pod imieniem **K.** doszły naszych czasów eklogi czyli idyle, które, mimo wielu cech wspólnych (nienaturalność, brak uczucia, niepoprawność wyrażenia), należą jednak wedle nowszych badań do dwu różnych poetów. Tylko pierwsze siedm, zbliżające się do swego wzoru, Wirgiljusza, ale hołdujące deklamatorskiemu smakowi owej epoki, są utworem **K.**, pozostałe zaś, odznaczające się retoryczną napuszystością, napisał Nemesianus, spółcześnik cesarza Numerjana. Eklogi **K.** od 1741 wydawano często wespół z dziełami Gratiusa. Z edycji oddzielnych najlepsze sporządzili: Beck (Lipsk, 1803), Grauff (Bern, 1831) i Gläser (Götting., 1842). Por. Haupta „De Carminibus bucolicis Calpurnii et Nemesiani“ (Berlin, 1875).

Kaltenborn von Stachau, Karol, baron, prawnik, * 1817 w Halli, studjował prawo tamże, 1853 mianowany profesorem niemieckiego i publicznego prawa w Królewcu, † 1866 w Kassel. Napisał: „Grundsätze des praktischen europäischen Seerechts“ (1851, t. 2); „Kritik des Völkerrechts“ (1847); „Die Vorläufer des Hugo Grotius“ (1848); „Geschichte der deutschen Bundesverhältnisse und Einheitsbestrebungen 1806—1856“ (Berlin, 1857, t. 2); „Einleitung in das konstitutionelle Verfassungsrecht“ (1863); „Die Volksvertretung und die Besetzung der Gerichte, bes. des Staatsgerichtshofs“ (1864).

Kaltenleutgeben, wieś w okręgu Baden w Austrji Niższej, z licznie zwiedzanym zakładem kuracyjnym, 1,500 miesz. Por. Winternitz „K. und die Wasserheilanstalt“ (1890).

Kalumbo, korzeń, ob. Jateorhiza.

Kalus, miasteczko prywatne w gub. Podolskiej, pow. Uszyckim, przy ujściu Kalusika do Dniestru.

Kalusik, rz. w gub. Podolskiej, pow. Uszyckim, zaczyna się przy Majdanie Wońkowieckim, płynie z północy ku południowi, i pod m. Kalusem wpada z lewego brzegu do Dniestru. Długa przeszło 40 w.

Kalw (Calw), miasto w wirtemberskim okręgu Szwarcwald, nad rz. Nugold, posiada liceum realne, wyższą szkołę handlową, bibljotekę publiczną *(Georgenaeum)*, liczne fabryki, 4,600 miesz. W wiekach średnich słynęło z wyrobu sukna.

Kalwarja w Jerozolimie, ob. Golgotha.

Kalwarja, miasto powiecie Grojeckim, ob. Góra Kalwarja.

Kalwarja, miasto powiatowe w gubernji Suwalskiej, nad rz. Szeszupą, od Marjampola o 2½ mili odległe, liczy 8,420 miesz. (1897); posiada kościół ewangelicki, synagogę, szpital, browary, fabrykę wyrobów miedzianych. Nazywa się niekiedy **K.** *żydowską.—Kalwaryjski powiat* ma 24,65 mil. kw. i liczy 73,219 miesz. Oprócz **K.** powiat ma 3 osady i obejmuje 15 gmin.

Kalwarja Pacławska (**K.** *Przemyska)*, nazwana od wsi Pacław, w obwodzie Dobromilskim, o milę od Dobromila, na wysokiej górze; założoną została pierwotnie przez wojewodę podolskiego Andrzeja Maksymiljana Fredro, lecz kościół i klasztor ówczesny poszły w perzynę, a dzisiejszy kościół z klasztorem zbudował Szczepan Dwernicki. W kościele włoskiej architektury znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej.

Kalwarja pod Wilnem, wieś obok Werek, w powiecie Wileńskim, posiada kościół i klasztor dawniej Dominikanów, otoczone kilkunastu kaplicami, założone przez biskupa wileńskiego Jerzego Białłozora r. 1564, gdzie w uroczystość zesłania św. Ducha tłumy ludu na odpust przybywają.

Kalwarja Zebrzydowska, miasteczko w Galicji, obwodzie Wadowickim, o 5 mil w stronie północno-zachod. od Krakowa. Na pochyłości le-

siętej góry Żar wznosi się kościół, klasztor Bernardynów i 46 kapliczek, założone r. 1602 przez wojewodę krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego, na wzór kaplic Kalwarji w Jerozolimie, które tu tysiące pobożnych chrześcijan z powodu licznych odpustów ściągają. Poniżej góry leży miasteczko **K.**, mające 1,500 miesz.

Kalwarja Żmujdzka, miasteczko w powiecie Telszewskim gubernji Kowieńskiej, o 3 mile ku północy od Telsz położona, 3,500 miesz. Kościół tutejszy, wraz z klasztorem Dominikanów, fundował 1642 Jerzy Tyszkiewicz, biskup żmujdzki.

Kalwaryjskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie Trockim. Składało się z miasta Kalwarji nad rzeką Szeszupą z przyległościami. Od 1766 posiadali je Michał i Aleksandra Ogińscy, wojew. wileńscy, opłacając z niego kwarty złp. 8,250, a hyberny złp. 3,235, spólnie ze sstwem kisznieńskiem. Dla zbyt licznej ludności żydowskiej w tem sstwie, z powodu handlu z Prusami osiadłej, w pospolitej mowie przezywano dawniej samo miasto Kalwarją żydowską. Jerzy Tyszkiewicz, biskup żmujdzki, w r. 1640 zaczął tu stawiać kaplice i stacje podług zupełnych wymiarów Kalwarji Jerozolimskiej.

Kalwaryści *(Prêtres missionaires du Calvaire)*, zgromadzenie duchowne, założone r. 1633 przez Huberta Charpentier na górze Betharam i u N. Panny de Garaison, w djecezji Auch we Francji. Celem zgromadzenia było rozpowszechnianie prawdziwej wiary, szczególnie pomiędzy protestantami, za pomocą misji. **K.** znikli 1790, podczas wielkiej rewolucji; wznowieni 1826.

Kalwin Jan, właściwie *Caulvin*, *Cauvin* lub *Chauvin*, znakomity reformator, * 1509 w Noyon w Pikardji, † 1564 w Genewie; staranne w religji katolic. odebrawszy wychowanie i do stanu duchownego przeznaczony, zaniechał wkrótce teologji dla nauki prawa, które studjował w Orleanie i Bourges. Stosunki ze stronnikami Lutra, zachwiane stąd religijne przekonania i zabłąkanie się w tajnikach Pisma św., wprowadziły go na drogę nowych teologicznych badań, które, przybywszy 1532 r. do Paryża, krzewić zaczął. Wtedy to, dla skłonienia króla Franciszka do łagodniejszego z protestantami obchodzenia się, napisał łaciński komentarz do księgi Seneki „De clementia“, lecz już w nast. roku z powodu zbyt śmiałej mowy, napisanej dla rektora Sorbony Mikołaja Cop, zagrożony więzieniem, przeniósł się do Angoulême i Nerac, na dwór Małgorzaty Nawarskiej, opiekunki protestantów. W 1534 raz jeszcze powróciwszy do Paryża, wkrótce ostatecznie opuścił to miasto, osiadł w Bazylei i tu w przypisanem Franciszkowi dziele „Institutiones christianae religionis“ (1536), zasady swojej nauki rozwinął. Z Bazylei udał się **K.** do Ferrary, na dwór Renaty, małżonki ks. Herkulesa d'Este, i po krótkim tu pobycie przeniósł się do Genewy, gdzie go zatrzymał Wilh. Farel (ob.), gorliwy w Szwajcarji krzewiciel reformacji. Prace swoje w Genewie rozpoczął kaznodziejskiemi objaśnieniami Pisma św., a zasady wyznania ogłosił w dziele: „Catéchisme de l'église de Genève“. Zbyt gwałtowne atoli działanie w sprawie nowej nauki, zwłaszcza usunięcie chrzcielnic z kościołów i zniesienie świąt, sprowadziły na **K.** i Farela prześladowania, i gdy synod lozański naukę ich odrzucił, nowatorowie zmuszeni byli szukać schronienia w Strasburgu, gdzie głoszone przez Bucera (ob.) zasady Lutra, już od 10 lat przystęp znalazły. Przyjaźnie od Bucera przyjęty, **K.** otrzymał katedrę teologji i został kaznodzieją gminy licznie osiadłych tu wychodzców francuskich. Wszelako, pomimo oddalenia, nie przestawał żywego brać udziału w postępie swojej nauki w Genewie, a wezwany od kard. Sadoleta, aby ją odwołał, oświadczył, że jej wiernym do zgonu pozostanie. W tymże czasie, oprócz nowego wydania swoich „Instytucji“ i „Komentarzy do listów św. Pawła do Rzymian“, **K.** pracował nad zjednoczeniem niemiec. i szwajcar. kościoła, a jako delegat ze Strasburga brał udział w konferencjach we Frankfurcie, Worms i Ratyzbonie, co dało mu sposobność zawiązania bliższych stosunków z Melanchtonem. W 1541 na wezwanie przyjaciół i zwolenników swojej nauki, **K.** powrócił do Genewy i tu, z właściwą sobie działając energją i systematycznością, zaprowadził konsystorz i zgromadzenie starszych, ktorych głównym obowiązkiem było czuwanie nad czystością obyczajów i karnością kościelną. Teokratyczny ten rząd ze zbytnią niekiedy działał surowością. Jakoż Jakób Gruet, za bezbożne listy i niemoralne wiersze, poniósł śmierć na rusztowaniu. Sebast. Castellio, przeciwnik nauki o predestynacji, musiał chronić się ucieczką, a Michał Servet, za ubliżenie tajemnicy Trójcy św., żywcem został spalony. Pomimo licznych przeciwności i walk ze zwolennikami dawnych zasad, **K.** potrafił utrwalić nowy porządek; Genewa stała się Rzymem reformowanego protestantyzmu i jedynem schronieniem dla prześladowanych za wiarę Francuzów. Codzienne kazania do ludu, wykład teologji z katedry, udział w obradach konsystorza, listowne z całą Europą stosunki, uczyniły go duszą nowego wyznania. Niezmordowany w zabiegach ku dźwignięciu nowego kościoła, napisał w obronie swoich zasad „Commentaires sur la concordance ou harmonie des Evangélistes“ (4 t., Genewa, 1561). Wszystkie jego piśmienne prace wydano zbiorowo w Amsterdamie 1667 w 9 t.—Słabowity i wąt-

Kalwin Jan.

łej z natury budowy, **K.** był mężem surowych obyczajów, żelaznej woli, a nader w życiu skromny. Jako drugi apostoł protestantyzmu, przyćmił głoszone przez Zwinglj usza zasady. Podstawą jego nauki jest bezwarunkowe poddanie się woli Boga. Ażeby nie osłabić znaczenia łaski, od której nasze zbawienie zawisło, **K.** ograniczył wolność człowieka względem Boga a naukę św. Augustyna o predestynacji aż do krańcowych jej następstw rozwinął. Wstręt protestantyzmu szwajcarskiego do oddawania czci boskiej przedmiotom ujął w system, a wyłączając z wytrwałością wszelkie w dogmatach i obrzędach pogańskie, wedle niego, naleciałości, cześć Boga za wyłączny swoim zwolennikom cel wskazywał. Wszelką myśl i wolę człowieka zwraca pod powagę Pisma św., które czyni jedynym kierownikiem w życiu kościelnem, politycznem i prywatnem. Stanowczością zdania i logicznem przeprowadzeniem zasad **K.** przewyższał Melanchtona i Lutra. Posiadał nadto dar zwięzłości i jasnego przedstawienia rzeczy, swą zaś energją, nieugiętą wolą i rzadkim darem organizacji nad innymi reformatorami górował. Surowa jego teologja, na posłuszeństwie, czystości obyczajów i niezachwianej oparta wierze, szybko w Szwajcarji, Francji, Holandji, Węgrzech krzewić się zaczęła. Do zasług Kalwina należy także założenie w Genewie akademji, której pierwszym rektorem był Teodor Beza (ob.), gorliwy uczeń i rozkrzewiciel zasad swojego mistrza. W Polsce nauka **K.** licznych znalazła zwolenników; ob. Kościół Ewangelicko-reformowany w Polsce, w artykule Ewangelicki Kościół. O życiu **K.** czyt. Henry'ego „Das Leben Joh. Calvins, des grossen Reformator“ (3 t., 1835—44). Audina „Hist. de la vie, des ouvrages et des doctrines de Calvin“ (2 t., 1845), Burguera „Calvin“ (1863), Guizota „Jean Calvin“ i inne.

Kalwiniści, nie zaś sprzecznie z prawami języka *Kalwini*, oznacza stronników Jana Kalwina lub zwolenników jego osobistych pojęć i zdań, jak np. co do *predestynacji* (ob.); **Kalwinizm** zaś, ogół nauki, wytworzonej na podstawie tych pojęć. Nazwa ta przeto stosuje się tylko do tych, którzy naukę tę przyjmują w całości, nie zaś do kościoła ewangelicko-reformowanego (mylnie zatem *Kalwiński*), ani też do jego wyznawców, mianowicie w Polsce, gdzie jeszcze mniej właściwie, aniżeli w innych krajach (ob. Ewangelicki Kościół), nazwa ta, jako przezwisko, użyta była przez jego przeciwników w polemicznych pismach i mowach w znaczeniu ujemnem, szyderczem.

Kał, *ekskrement*, wypróżnienia przewodu pokarmowego; są to niestrawione części pokarmów, pomieszane z wydzielinami kiszkowemi, jak żółć, śluz. **K.** tworzy się dopiero w kiszce grubej, normalnie oddawany bywa na zewnątrz raz na dzień, gęstej konsystencji, żółty od przymieszanej żółci, przykrego zapachu w skutek gnicia niestrawionych pokarmów. Zawiera zawsze mnóstwo różnorodnych bakterji, śród których zawsze znajduje się *Bacterium coli commune*; ten ostatni, zwykle nieszkodliwy, przy zaburzeniach w przewodzie pokarmowym, stać się często może chorobotwórczym, wywołuje ropienie lub inne sprawy zapalne. Jako najważniejszy objaw, z którego o stanie kiszek sądzić można, zwraca **K.** na siebie zawsze pilną uwagę lekarza. W stanach chorobowych zmienia się w jednym albo drugim kierunku częstość oddawania kału; współcześnie z tem zmienia się zazwyczaj ilość i konsystencja jego. Zmiany te powodują dwie najważniejsze formy chorobowych zboczeń kału, biegunkę (ob.) i obstrukcję (ob.). Prócz tego **K.** zawierać może nienormalne części składowe, jak krew, czasem ze zgorzelonemi cząstkami ścian kiszkowych, przy hemoroidach (ob.), dyzenterji (ob.), krwotokach; śluz przy katarze, grzybki, cząstki oderwane nowotworów, strawne części pokarmów, jajka pasożytów zwierzęcych (soliter) i t. p.

Kałaczow Mikołaj, prawnik rosyjski, był w Moskwie profesorem historji prawa cywilnego rosyjskiego, następnie urzędnikiem 2 oddziału kancelarji przybocznej, członkiem komisji archeograficznej, głównego komitetu do oswobodzenia włościan i in. Oprócz artykułów w przedmiocie historji prawa rosyjskiego, pomieszczanych w czasopismach, wydał: „Izsledowanie o Russkoj Prawdie“ (Moskwa, 1846); „Tekst Russkoj Prawdy“ (t., 1846); „O znaczenji Kormczej knigi“ (1850); wydawał nadto ważne czasopismo *Archiw istoriko-juridiczeskich swiedienij, otnosiaszczichsia do Rossii* (6 t., Moskwa, 1850—61).

Kałajdowicz Konstanty, znakomity archeolog i badacz języka starosławiańskiego, *1792 w Jelcu, w gubernji Orłowskiej, †1832 w Moskwie. Wychowanie pobierał początkowo w akademji duchownej kijowskiej, następnie (od 1807 r.) w uniwersytecie moskiewskim; w latach 1810—1812 wykładał w tymże uniwersytecie, oraz w gimnazjum uniwersyteckiem historję i geografję Rosji, 1812 r. służył wojskowo, od 1813 poświęcił się wyłącznie pracom naukowym. Zawód autorski rozpoczął wcześnie, już bowiem 1808 wydał „Płody trudow moich, soczinenia i pierewody“, następnie opracowywał dla Towarzystwa przyj. rus. lit. w Moskwie niektóre litery do *Słownika jęz. ros.*, oraz dla Makarowa do *Słownika imion własnych*. Oprócz tego umieszczał w pismach perjodycznych wiele artykułów, z których ważniejsze są: *O narzeczu białoruskiem* i *O języku st.-cerkiewnym*. Zyskawszy opiekę Rumiancowa wydał „Russkija dostopamiatnosti“ (t. 1, 1815, t. 2, 1824); „Drewnija rosijskija stichotworenija“ (1818), zbiór bylin ruskich, zebranych przez Kozaka Kirszę Daniłowa, poprzedzony przedmową, traktującą o poezji ludowej rosyjskiej; „Pamiatniki XII w.“ (1818); „Za-

kony kn. Joanna Wasiljewicza i Sudebnik cara i w. kn. Joanna Wasil." (1819), wspólnie ze Strojewem, z którym wypracował nadto ważne zarówno dla literatury, jak i dla paleografji st.-ruskiej „Obstojatelnoje opisanie sławiano-rosijskich rukop. bibl. gr. Tołstago" (1825). Najważniejszem dziełem **K.**, którem położył nieocenione zasługi, zarówno na polu badań języka, jako też i zaczątków literatury, st.-słowiańskiej, jest „Joann Egzarch Bołgarskij" (1824). Obszernie, choć niekrytycznie, skreślił żywot **K.** Bezsonow w *Russkiej Biesiedzie* (1860).

Kałamarnica, *Kalmar (Loligo)*, rodzaj głowonogów dziesięcioramiennych, o ciele nagiem, walcowem, ze skorupą rogową. **K.** *pospolita (L. vulgaris)*, półprzezroczysta, z wielkiemi oczyma,

Kałamarnica.

żyje w morzu Śródziemnem i oceanie Atlantyckim; żywi się drobnemi rakami, sama staje się łupem większych ryb; jest też jadalna. Pokrewne jej rodzaje dochodzą niekiedy wielkości olbrzymiej.

Kałbińskie góry, pasmo gór w stepie Kirgiz-Kajsackim, ciągnące się z półn.-zachodu na południo-wschód, na południu łączy się z Tarbogatajem, na zachodzie zaś z górami Burkat i Dżengis; średniej wysokości, pokryte jest na wyżynach lasem sosnowym, a w dolinach brzozą i topolą.

Kałga *Kałga-Sułtan* (tatar.), namiestnik chanów krymskich, był zawsze wybierany z panującego domu Girejów.

Kałgau (mong. *Chałga*, t. j. brama, chiń. *Czankiakou)*, miasto w prowincji Peczyli w Chinach, na granicy Mongolii, przy drodze z Kjachty do Pekinu, 70,000 m. W okolicy miasta liczne domy kupców rosyjskich.

Kałgujew, wyspa na oceanie Północnym, o 130 klm. na wschód od półwyspu Kanina, należy do gubernji Archangielskiej i obejmuje 3496 klm. kw.; część środkowa wyspy wznosi się znacznie nad poziom morza i wypływa z niej mnóstwo rzeczek. Roślinność jest bardzo uboga, grunt bowiem w lecie odmarza zaledwie na 0,6 metra. Jest niezaludniona, latem tylko przybywają myśliwcy, dla zbierania puchu edredonowego i połowu dzikiego ptastwa.

Kałka, *Kałaka*, *Kałec*, dopływ rzeki Kalmjusa, wpadającej do morza Azowskiego blizko Marjupola, w gubernji Ekaterynosławskiej. Pamiętna jest bitwą, stoczoną na jej brzegach roku 1224, pomiędzy książętami ruskimi i Połowcami a Tatarami.

Kałmucki, herb: W polu zielonem — lew z koroną wspięty, strzałą przeszyty, z szablą w łapie prawej. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany przez Jana III w r. 1683.

Kałmucki.

Kałmucy *(Kałmycy)* (z tatarskiego *Khalimik*, to jest odpadły), najliczniejsza gałąź szczepu mongolskiego, przebywająca częścią w Chinach, częścią zaś w Rosji, a nazywająca siebie *Elotami* lub *Durban Ojratami* (czterej sprzymierzeńcy). Przyczyna ostatniej nazwy jest ta, że **K.** oddawna składali się z 4 plemion, mianowicie: Dżungar, Turgut lub Turgot, Choszot i Derbet albo Turbet. Mało lub prawie nic nie wiemy o ich dawniejszych losach. W późniejszym czasie stali się głośniejszymi, założywszy dwa, niedługo trwające, państwa. Jedno z nich założył 1671 Galdan, podbiwszy wszystkie plemiona Elotów, dalej Telengutów i Kirgizów; wyparł Kałko-Mongołów (mieszkających na północ pustyni Gobi) z ich siedlisk i spustoszył wschodnią część Azji Srodkowej. Przeciw niemu powstał wkrótce na czele plemienia Dżungarów jeden z jego bratanków, Tse-Wang-Arabdan i przy pomocy Chińczyków pokona Galdana (1696); następnie założył Dżungurskie państwo około Ili, które jednak już 1757 roku zostało przez Chińczyków podbite. W skutek klęsk spowodowanych wystąpieniem tych państw, niektóre plemiona Mongołów i **K.** opuściły Chiny i szukały przytułku w Rosji, gdzie również i po upadku państwa Dżungarskiego przesiedliło się około 20,000 rodzin tego plemienia. Jednakże już i wcześniej **K.** osiedlali się nad Wołgą, i tak część Turgutów już 1630 przyjęła poddaństwo rosyjskie, zmuszona do tego nieporozumieniami z Dżungarami i Choszotami; pozostali zaś przed prześladowaniem Tse-Wang-Arabdana uszli 1703 do Rosji i osiedlili się między Jaikiem i Uralem. Po r. 1771 część Turgutów, wraz z innemi plemionami **K.**, oraz pokrewnemi im Burjatami, powróciła do Chin i osiedliła się w okolicach Kokonoru czyli Khuku-Nooru i Ilii. W Rosji **K.** przebywają nad brzegami Jaiku, Wołgi i Donu w liczbie około 120,000, z której to liczby 73% przypada na gubernję Astrachańską. Część ich (50—60,000) wyznaje buddyzm; około 15,000 przyjęło chrześcijanizm i zamieszkuje w gubernji Symbirskiej, między rzekami Sok i Tok, reszta zaś, zamieszkałych w gubernji Orenburskiej, wyznaje Mahometanizm. Ogólną liczbę **K.** ocenia się 700,000 do 1,000,000. **K.** są wzrostu małego, oblicza nieprzyjemnego, twarzy zaklęsłej, oczy mają czarne, wzrok bystry, nos spłaszczony, pozbawieni po większej części zarostu na twarzy. Gościnni, otwarci, ciekawi, bystrzy, lecz zarazem mający

pociąg do łupiestwa i mściwi, chętnie upajają się kumysem. Prowadzą dotychczas życie koczujące. Wyborni jeźdźcy, dzielnie władają łukiem i dzidą. Karmią się głównie chlebem jęczmiennym, mlekiem i napół surowem mięsem końskiem. Główne ich zajęcie stanowi hodowla bydła (koni, wielbłądów, bydła rogatego i owiec), obok tego (zwłaszcza w gub. Astrachańskiej) zajmują się rybołówstwem, wyrobem siodeł, uprzęży i wojłoków. Język **K.** jest narzeczem języka mongolskiego. W ostatnich czasach Rosja wiele uczyniła dla oświaty **K.** Literatura **K.** składa się po większej części z przekładów pism buddyjskich, pochodzących z Indji; najbardziej znanem dziełem jest zbiór powieści ludowych „Siddhikür" (tekst z niemieckim przekładem Jügla, Lipsk, 1866). Gramatykę wydał Zwick (1852). Porów. Bergmann „Nomadische Streifereien unter den K." (4 t., Ryga, 1804—1805); Nefedjew „Podrobn. swiedjenja o wołżskich K." (Petersburg, 1834); Wenjukow „Die russisch-asiatische Grenzlande" (1874).

Kaługa, miasto gubernjalne w Rosji, na lewym brzegu Oki, przy ujściu Jaczenki, 50,000 miesz., ma 35 cerkwi, liczne fabryki wyrobów skórzanych, oleju, łoju, 3 drukarnie, teatr, gimnazjum, szkołę realną. **K.** jest wspominana pod r. 1332 i była ważnym punktem strategicznym w walkach z Litwą i chanami krymskimi, bogate jest także w historyczne wspomnienia z epoki Samozwańców. Po 1767 roku byli tu internowani Kajetan Sołtyk, Józef Andrzej Załuski, Wacław i Seweryn Rzewuscy, po r. 1856 Szamil.—*Kałuski powiat* ma 1,815 w. kw.; jest to wzniesiona płaszczyzna, miejscami wzgórkowata; grunt gliniasty, piaszczysty, niezbyt urodzajny. Przerzynają go rzeki Oka i Ugra. Mieszkańców 115,000, zajmujących się przeważnie przemysłem,—*Kałuska gubernja* graniczy z gubernją Moskiewską, Tulską, Orłowską, rozległa 27,142 w. kw.; powierzchnia gubernji jest równiną wzniesioną, ku półn.-zachod. wzgórkowatą, ku połud.-wschodowi bagnistą; główne rzeki Oka z jej dopływami: Protwą, Ugrą, Żyzdrą i Upą. Klimat umiarkowany i zdrowy, średnia temperatura roczna + 3,8°C. Ludność wynosi 1,186,000 miesz., zajmujących się przeważnie przemysłem, rolnictwo na nizkim stopniu. Dzieli się na 11 powiatów: Kałuski, Borowski, Żyzdryński, Kozielski, Lichwiński, Msalski, Medyński, Mieszczowski, Pieremyszelski, Taruski i Małojarosławiecki.

Kałuskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Ruskiem, w ziemi Halickiej. W r. 1770 zaliczały się do tego starostwa: miasto Kałusz (ob.), między rzekami Siwką a Cieczwią i wsie: Berłochy, Dobrowlany, Dołhe, Grabówka, Jaworówka, Jasień, Krasna, Kamień, Kadobna, Kopanka, Kropiwnik, Łdziany, Majdan, Mościska, Mysłów, Niebyłów, Nowica, Petranka, Podmichale, Przysłup, Pojło, Równia, Rypianka, Słobody, Niebyłowska i Równiańska, Sliwki, Siwka, Topolsko, Urynów Stary i Sredni, Wisłowa, Zagórze i Zawoja. W tymże roku posiadał je Stanisław Lubomirski, marszałek w. kor., wraz z żoną Izabelą z ks. Czartoryjskich, opłacając kwarty złp. 25,981 gr. 16, a hyberny złp. 934 gr. 3. Zajęte przez rząd austrjacki w d. 1 maja 1782 r., dotąd pozostaje w administracji rządowej. Jedno z największych starostw, było dawniej w posiadaniu najsłynniejszych rodzin: Sieniawskich, Żółkiewskich, Czartoryskich i w. in. Na polach tego starostwa w roku 1672 Jan Sobieski, będąc jeszcze hetmanem, ścigając Tatarów w d. 16 października, położył ich kilka tysięcy trupem i uwolnił 20,000 jeńców, odniósłszy świetne zwycięstwo nad słynnym hanem Selim Gerejem.

Kałusz, miasto powiatowe w Galicji nad Siwką (dopływem Dniestru), na drodze żelaznej Stryj-Stanisławów, 7,600 miesz.; posiada kopalnie i warzelnie soli, z produkcją roczną 10 mil. kg., oraz kopalnie kainitu z produkcją 4 mil. kg., browar, garbarnię, fabrykę nici, handel zbożem, drzewem i bydłem.

Kałuszowski.

Kałuszowski, herb: W polu czerwonem — dwie szable, złotą przepaską złączone. U szczytu 5 piór strusich, a na nich szabla z ukosa umieszczona.

Kałuszyn, miasto w gubernji Warszawskiej, powiecie Nowomińskim, nad Witawką; posiada bardzo dawny kościół drewniany modrzewiowy, ludność wynosi 7,400 miesz., wyrób oleju, octu, mydła, świec łojowych, oraz tałesów, używanych przez Żydów przy nabożeństwie.

Kałużnica.

Kałużnica *(Hydrophilus)*, rodzaj owadów tęgopokrywych, pokrewny pływakom (ob.), od których różnią się ciałem bardziej wydłużonem, nadto tem, że żywią się głównie pokarmem roślinnym. Przebywają w wodzie; gąsienice ich pływają dobrze, są mięsożerne i niszczą zarybek w stawach. **K.** *pospolita (Hydrophilus piceus)*, 4,8 cm. długa, zielonawo-czarna, pospolita jest w wodach stojących i bieżących.

Kama albo *Mała Wołga, Biała rzeka* Czuwaszów i Tatarów, największy z dopływów Wołgi, wypływa z błot w powiecie Głazowskim, gubernji

Wiackiej, przerzyna gubernje Wiacką, Permską, Orenburską i Kazańską i wpada do Wołgi pod osadą Bogorodzką, o 69 klm. poniżej Kazania, ubiegłszy 1886 klm. Głębokość jej wynosi 3—21 metrów, na wiosnę zaś tak przybiera, że miejscami dochodzi 30 klm. szerokości. Spławną zaczyna być od przystani Siergiejewskiej. Rybołówstwo jest znaczne, spław towarów bardzo ożywiony. Ważniejsze dopływy są: Wiatka z prawej, oraz Czusowa i Biała z Ufą z lewej strony.

Kama, Kamadewa, indyjski Amor, bóg miłości, syn Maji (złudzenia) i Bramy (ob.). Kiedy pragnął boga Sziwę oderwać od ascetycznych ćwiczeń, ten spalił go wzrokiem. Odtąd Kama nosi przydomek *Ananga*—bezcielesny. Żoną Kamy jest Rati (rozkosz). Wyobrażają **K.** jako młodzieńca, jadącego na wróblu lub pawiu. W ręku trzyma łuk z trzciny cukrowej, z cięciwą z kwiatów, albo z roju pszczół. W kołczanie tkwi 5 strzał, owiniętych kwiatami. Na sztandarze ma Delfina (Makara).

Kamala *(Wurrus)*, proszek ceglasty, zbierany z owoców rośliny *Rottlera tinctoria (Mallotus philippinensis)* z rodziny ostromleczowatych, używany do farbowania jedwabiu i jako lekarstwo przeciw tasiemcowi; jest to ważny dla Indji artykuł handlowy. Główne jego składowe części są: żywica *(czerwień kamalowa)* i *rotleryna* $C_{22}H_{20}O_6$, krystaliczna i rozpuszczalna w wodzie.

Kaman, *Cahman*, (baron), herb: W polu błękitnem, w środku złotego krzyża ukośnego (*sautoir*) — muszla purpurowa na dwóch gałązkach wawrzynu. Nad hełmem korona o 7-u pałkach, a nad nią, między dwoma piórami strusiemi, złotem i błękitnem — sokół z obróżką na szyi. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany przez Stanisława Augusta 1768 r.

Kaman.

Kamany, bagno mające około 48 wiorst kw. przestrzeni, w gubernji Kowieńskiej, powiecie Szawelskim, przy granicy Kurlandji, porosłe nizkopiennym lasem, dostępne tylko zimą; na wiosnę i jesienią zalane wodą, niegdyś miało być jeziorem, co tem jest prawdopodobniejsze, że śród niego leży i dziś jezioro t. n., mające 1 wiorstę kwadr. rozległości. W stronie północno-zachodniej, ku Łajżewu, przytyka do niego bagno *Wodoksto-Pelka*, długie $2^1/_2$ wiorsty.

Kamaon *(Kumann)*, dywizja Północno zachodnich prowincji Indji angielskich, leży całkowicie w górach Himalajskich, ma 32,213 klm. kw. obszaru i 1,200,000 miesz. Przemysł zgoła nierozwinięty, handel wszakże dosyć znaczny. Miastem głównem jest Almora, 8,000 miesz. Do Anglików należy od 1816 r.

Kamaran, wyspa na morzu Czerwonem, u brzegów Arabji, powierzchni 165 klm. kw. przypada na linji przeprowadzonego do Bombaju telegrafu podmorskiego (1858) i od tego czasu należy do Anglji.

Kamaryla *(Camarilla*, gabinecik, wyraz zdrobniały z hiszp. *Camara*=pokój uboczny, gabinet), oznacza w języku politycznym czasów nowszych bezprawne i zgubne wpływy ulubieńców lub ulubienic monarszych na bieg spraw publicznych. W takiem znaczeniu wzięła ta nazwa początek w Hiszpanji za Ferdynanda VII, gdy król oddał się w ręce stronnictwa absolutystyczno-klerykalnego, które paraliżowało działania ministrów odpowiedzialnych i dążyło do usunięcia konstytucji.

Kamaryt Józef Vlastimil, ksiądz, zasłużony pisarz i poeta czeski, * 1797 r. w Weleszynie, † 1833 w Taborze. Oprócz artykułów w pismach czasowych, wydał „Smiszene basnie" (Praga, 1822); „Czeské národni duchovni pisnie" Praga, 1831); „Pomnienki" (1834 i 1845) i in. Używał pseudonimu Jan Malicky. Zbiór jego poezji świeckich i religijnych wydał w r. 1867 brat autora Franciszek Dobromil, również pisarz czeski religijny (* 1812 r. w Weleszynie, † 1876 r. w Kaplicy).

Kamasze (frac. *Gamaches)*, właściwie pończochy bez podeszew, okrycie nóg z sukna, lub skóry, sięgające do kolan lub wyżej, chronić mają od przenikania wilgoci i brudu do obuwia. W wojsku były **K.** w wieku XVIII powszechnie używane, obecnie zastąpione są butami i utrzymały się jedynie w piechocie francuskiej. *Służba kamaszowa* oznacza służbę pedantyczną, polegającą na przestrzeganiu drobiazgów, używanie bowiem w wojsku **K.** o wielu guzikach połączone było ze zmudą i utrudnieniami.

Kamazyt, ob. Meteoryty.

Kambel *(Campbell)*, v. *Hibryda Rokosz* odm., herb: Na tarczy ściętej, na polach, górnem srebrnem, dolnem czerwonem — pół konia czarnego ze srebrnym rybim ogonem. U szczytu takiż koń.

Kambel.

Kambizes (u Greków *Kambyses*, w formie staroperskiej *Kambodżija)*, król Persów i Medów, syn Cyrusa i Kasandany; wstąpił na tron po ojcu 530 r. przed Chrystusem. W wyprawie egipskiej 525 roku zwyciężył kr. Psamenita pod Peluzjum i wziął go do niewoli przy zdobyciu stolicy Mefis, podbił cały kraj w ciągu 6 miesięcy, zmusił do posłuszeństwa Greków z Cyreny i Barki, jako też sąsiednich Libijczyków. Zamysły jego przeciw Kartaginie rozbiły się o opór Tyrjyczyków, którzy nie chcieli dać swych okrętów, wyprawy zaś przeciw świątyni Jowisza Ammońskiego i przeciw Etjopom (ta ostatnia pod oso-

bistem dowództwem króla) wcale się nie powiodły. Wróciwszy do Egiptu, oddał się pijaństwu i dopuszczał się najbezecniejszych okrucieństw. Przedtem jeszcze kazał potajemnie zabić swego brata Smerdisa (staropers. *Barthija*). W Persji tymczasem mag, imieniem Gaumâta, korzystając z ogólnego rozstroju państwa, udawał się za Smerdisa i zagarnął całą władzę nad Persją, Medją i innemi prowincjami. **K.** wyprawił się przeciw niemu z Egiptu i w czasie powrotu do Persji † 522 z rany, przypadkiem sobie zadanej. Darjusz (ob.) stracił Gaumâtę i sam wstąpił na tron perski. Opowiadanie Herodota o **K.** potwierdziły w zupełności odkryte nowszemi czasy napisy w Bisutun.

Kambodża *(Kambodia)*, państwo w Indjach Zagagengesowych, zostające pod protektoratem Francji, leży między Kochinchiną, Sjamem i morzem Chińskiem, ma rozległości przeszło 100,000 klm. kw., z 815,000 miesz. Część zachodnią i płn. zach. kraju przerzynają pasma wzgórz, dochodzące 1,200 m. wysokości, część wschodnią przepływa Mekong, który pod stolicą *Pnom-Pejh* dzieli się na 2 odnogi. Klimat jest przyjemny, temperatura rzadko przechodzi 33°, a średnio wynosi 26°C. Z metali znajduje się tu złoto, ołów srebronośny, miedź i żelazo. Mieszkańcy

Kambodżanie.

spokrewnieni są najbliżej z Sjamczykami, ale mniej od nich ucywilizowani, żyją głównie nad rzekami w chatach bambusowych na palach. Niewolnictwo zniesione zostało w r. 1884. Religją panującą jest budaizm, znacznie wszakże zmieniony pod wpływem bramanizmu. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo, zwłaszcza uprawa ryżu, bawełny, tytuniu. Jedynym portem handlowym jest Kampot. Miary i monety są zbliżone do anamitańskich. Król jest samowładcą i jedynym panem ziemi; najbliżej mu stoi król, który abdykował, pierwszy książę krwi, pierwsza księżniczka i 5 ministrów. Rezydent francuski stale przebywa w stolicy. **K.** była już w VI wieku po Chr. państwem potężnem, następnie płaciła haracz Chinom, od 1847 Sjamowi i Anamowi; w r. 1884 zawarty został traktat obecnie obowiązujący z Francją. Por. Moura „Le Royaume de Cambodge" (2 t., 1882).

Kambodża, miasto nad rzeką Mekong, w odległości 30 mil od Saigonu, było niegdyś stolicą państwa Kambodży, dziś podupadłe, ma jeszcze pagody, przypominające dawną świetność.

Kambodża, rzeka, ob. Mekong.

Kambon Marek, lekarz, z pochodzenia Francuz, w r. 1783, ubiegał się o katedrę anatomji w Wilnie, w latach 1785—1802 był prosektorem anatomji w Krakowie, a nadto wykładał anatomję i fizjologję po polsku dla chirurgów. Ogłosił: „Krótka miologja, w której muskuły są opisane podług części ciała ludzkiego, na których się one znajdują" (Warszawa, 1795).

Kambryjska farmacja, pokłady geologiczne osadowe, ze znanych najniżej położone; składa się głównie z łupków szarowakowych. Pokłady te zawierają w sobie ławy kwarcytu, przechodzącego przez wszystkie odcienie w piaskowiec, oraz rozmaite warstwy wapienne. Szczątki zwierzęce są tu nieliczne, należą one do ramionopławów, enkrynitów i polipów. Nazwa pochodzi stąd, że utwory te występują w obszarze dawnych Kumbrów w Anglji; występuje też w innych okolicach Europy, a w Ameryce płn. jest bardzo silnie rozwinięta.

Kamczackie bobry, ob. Wydra.

Kamczackie morze, toż co Beryngskie morze (ob.).

Kamczadale, naród należący do grupy plemion północnych (hyperborejskich), zamieszkujący Kamczatkę płd. i najbardziej północne wyspy Kurylskie, dla pijaństwa i chorób ginie coraz bardziej, tak, że liczba jego wynosi obecnie zaledwie 4,300. W zimie mieszkają w jamach pokrytych darnią i ziemią, w lecie w chatach budowanych na wysokich rusztowaniach. Stare kobiety zastępują miejsce szamanów. Słowniczki ich mowy ogłosił I. Radliński, według zbiorów Dybowskiego, w Krakowie, 1891—1894.

Kamczatka, wielki półwysep na ostatnim krańcu północno-wschodniej Azji, otoczony morzem Beryngskiem i częścią zatoki Beryngskiej, rozciąga się pomiędzy 51—63° półn. szer. i ma powierzchni 270,483klm. kw. Kraj wogóle górzysty, a szczególnie w stronie wschodniej, przez całą swą długość przerznięty łańcuchem *gór Kamczackich;* wiele wulkanów, z których najwyższy *Kluczew* (4,886 m.) często wybucha. Z rzek główniejsza Kamczatka, Awacza, Wielka i Tigil; klimat nadzwyczaj ostry, średnia roczna temperatura portu Petropawłowskiego + 3°, a ku północy obniża się do — 6° C. Grunt nieurodzajny, roślinność uboga, dostatek lasów, wydających wyborny materjał okrętowy; ze zbóż udaje się tylko jęczmień; ze zwierząt w wielkiej ilości lisy, sobole, gronostaje, rzeki obfitują w ryby, stanowiące główne pożywienie mieszkańców; z minerałów znajduje się: miedź, żelazo, węgiel kamienny, siarka. Mieszkańców około 10,000 (Rosjanie, Kamczadale, Korjacy), zajmują się myśliwstwem

i rybołówstwem. Osad większych niema, najznaczniejsze wioski mają zaledwie do 200 miesz. **K.** podbitą została dla Rosji przez kozaków ostatecznie 1706. Od 1859 należy do wschodniego syberyjskiego zarządu nadmorskiego. Najważniejszym punktem półwyspu jest miasto portowe Petropawłowsk.

Kamczyk (w star. *Panysos*), rzeka w Bulgarji, wypływa z Bałkanu i na płd. Warny uchodzi do morza Czarnego.

Kamea *(Kameja)*, nazwa wszystkich wypukłorzniętych kamieni, w przeciwieństwie *intagliów*, ob. Gemmy.

Kameduli, zakon, będący odrośla Benedyktynów, założony przez św. Romualda z Rawenny, z książęcego rodu Honesti, w 1018 r. w Camaldoli pod Arezzo ,śród gór Apenińskich, a potwierdzony 1072 r. przez papieża Aleksandra II. Rozszerzyli się **K.** początkowo we Włoszech, następnie zaś we Francji, Niemczech i Polsce. Dzielą się na mnichów *(coenobitae)* i pustelników *(eremitae)*; władzę sprawuje generał, który jest zawsze zarazem przeorem w Camaldola. **K.** przepędzają większą część dnia na modlitwach, rozmyślaniu, śpiewaniu psalmów i pieśni pobożnych, a pozostałe godziny poświęcają pracy ręcznej. Ubranie ich stanowi habit biały. Najsławniejszym członkiem zakonu był papież Grzegorz XVI (1831—46). Od końca XVIII w. zakon **K.** prawie zupełnie upadł. W Polsce byli **K.** na Bielanach pod Krakowem (fundowani przez Lubomirskiego) i pod Warszawą (przez Władysława IV); dalej w Rytwianach, Gidlach, Wigrach i Pożajściu pod Kownem.

Kamedułki, zgromadzenie zakonne, założone 1086 r. przez św. Rudolfa w St. Pietro di Luco in Mugello albo Mucellano; posiada obecnie jeden tylko klasztor w Rzymie.

Kamehameha I, 1784—1810 r., król wysp Sandwickich, pierwszy założyciel cywilizacji w tamtych krajach. Po nim nastąpił jego syn **Kamehameha** II, † 1824 r. w Londynie, który zniósł bałwochwalstwo. Pod jego następcą i synem **Kamehameha** III, * 1814, † 1854 r., ogłoszoną została 1840 r. niepodległość wysp Sandwickich, 1844 r. uznanie ich niezależności przez Amerykę północną i Anglję, a 1852 nadanie konstytucji.—**Kamehameha** IV (Aleksander Liho-Liho), syn i następca poprzedniego, * 1834 r., † 1862, wstąpił na tron 1859. Od misjonarzów angielskich odebrał wychowanie europejskie i zwiedził niektóre kraje zachodnie z wielką dla cywilizacji swej ojczyzny korzyścią.—**Kamehameha** V, brat i następca poprzedniego, * 1830, † 1873 r. Po wstąpieniu na tron 1863 r. utworzył gabinet z ludzi należących do różnych narodowości, ale zamieszkałych w kraju od lat kilku. **K.** sprzyjał cudzoziemcom i tą względnością starał się podnieść handel i przemysł.

Kameke Arnold Karol Jerzy von, generał pruski, * 1817 w Pasewalk, † 1893 w Berlinie; wstąpiwszy do służby wojskowej 1834, był 1856—58 wojskowym pełnomocnikiem na dworze wiedeńskim, 1863—65 szefem generalnego sztabu 8 korpusu armji (mianowany w tymże czasie generał-majorem), jako szef sztabu 2 korpusu armji, brał udział w bitwach pod Giczynem i Königgratz 1866 r., posunięty na generał-lejtenanta 1868 r., walczył w wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 r. pod Forbach, Metz, Gravelotte, wziął Thionville, Momédy i Mezières, podczas oblegania Paryża, kierował naczelnie inżynierją i w r. 1871 został dowódcą korpusu inżynierów i generalnym inspektorem fortec, 1873 r. objął ministerjum wojny, 1875 został generałem piechoty, 1883 podał się do dymisji.

Kameleon, ob. Chameleon.

Kamelja *(Cammellia)*, rodzaj roślin z rodziny kameljowatych, nazwany od Jezuity Camellusa, który go 1639 r. poznał na Filipinach, posiada następne cechy: kielich składa się z 5—7 listków, dachówkowato na siebie zachodzących, korona 5—9 płatkowa, pręciki u podstawy zrosłe w 1 lub kilka wiązek, torebka drzewiasta, 3-komórkowa o 3 nasionach grubych, do osi torebki utwierdzonych. Jest to krzew podobny do herbaty, w Azyi Wschodniej, o liściach lśniących i pięknych kwiatach, stąd ulubiony jako roślina ozdobna. **K.** *japońska, wielubia, róża japońska (C. japonica)*, o liściach jajowato eliptycznych, skórzastych, zawsze zielonych, piłkowanych, i kwiatach wielkich bezwonnych, bezszypułkowych, barwy karmazynowej. Przez uprawę powstały kwiaty pół pełne i pełne, rozmaitych barw—białej, różowej, jasno wiśniowej, pstrej. Liczba odmian dochodzi 400. **K.** hodują się u nas w cieplarniach o 4°. Z innych gatunków wspomnimy **C.** *sasanqua*, której liście w Chinach stanowią surogat herbaty, *C. kissi* ma takież znaczenie w Neapolu. Z nasion niektórych gatunków wytłaczają olej. Por. Cotta „Camelliographia“ (Turyn, 1843).

Kamelja.

Kameljowa dama, właściwie *Dama w kameljach* (La dame aux camelias), tytuł romansu i dramatu Aleksandra Dumasa syna, w którym autor rehabilituje kobietę upadłą. Stąd **K. d.** stała się synonimem kobiety z półświatka, hetery współczesnej.

Kameljowate *(Camelliaceae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa lub krzewy, po większej części zawsze zielone, o liściach naprzemianległych, rzadko przeciwległych, za-

zwyczaj pojedyńczych. Kwiaty foremne; listków kielicha 5, rzadko 4—6—7, dachówkowatych, płatków 5, rzadko 4—6—9, wolnych, podzawiązkowych; pręciki zwykle liczne, wolne, lub u dołu rozmaicie spojone, zawiązek górny, niekiedy zagłębiony w osadniku, owoc mięsisty lub skórkowaty, niepękający, albo też torebkowaty, pękający. Ziarna liczne lub nieliczne. Ojczyzną tych roślin jest Azja wschodnia i Ameryka zwrotnikowa. Niektóre gatunki są kleiste i używane w medycynie jako środki odmiękczające; między innemi należy tu herbata.

Kamelopard, toż co żyrafa (ob.).

Kamelot (po fr. Camelot), dosłownie tandeciarz. Nazywają takie **K.** kolporterów gazet i włóczęgów ulicznych, który za pieniądze urządzają demonstracje polityczne.

Kamengrad, stare chorwackie miasto z fortem, w Bośni, w okręgu Bihacz, nad rzeką Sanną, ma 300 m.; w pobliżu bogate kapalnie srebra i żelaza, z zakładami fabrycznemi.

Kameny, po gr. *Kamenai*, po łac. *Camenae*, zowią się staroitalskie boginie, które miały pod Rzymem gaj sobie poświęcony. Najsławniejszą z nich była Egerja; poeci rzymscy nazwę Kamen przenosili często i na Muzy.

Kamenz, miasto, ob. Kamieniec.

Kamera (łac. *camera*), przestrzeń zamknięta. **K.** *fotograficzna, ciemnia optyczna*, ob. Camera obscura. **K.** *dezinfekcyjna*, skrzynia szczelnie zamykana, w której różne przedmioty poddawane są dezinfekcji (ob.).

Kamera, w dawnej Polsce magistratura, zawiadująca dochodami stołu królewskiego, które teraz zowią listą cywilną.

Kamera apostolska (*Camera apostolica*), zarząd finansów papieskich.

Kameralna muzyka, muzyka, przeznaczona do wykonywania w pomieszczeniach małych, w przeciwieństwie do muzyki kościelnej, teatralnej, nawet koncertowej.

Kameralne nauki (*Cameralia, Kameralwissenschaften*), tak się zwały w XVII i XVIII w. nauki, ściągające się do zarządu wewnętrznego państwa. Rozwinęły się one w Niemczech, w czasach przewagi systemu zależności wszystkiego od policji i zarządu, a nazwa ich pochodzi od biur zarządzających domenami i regaljami (Kammer). Obecnie przedmioty, stanowiące te nauki, weszły w skład ekonomji politycznej, prawa państwowego, leśnictwa, górnictwa, technologji i t. d. Por. Rau „Uber die **K.**“ (1825); Baumstark „Kameralistische Encyclopädie“ (1835); R. v. Mohl „Encyclopädie der Staatswissenschaften“ (1872); Glaser „Encyclopädie der Gesellschafts und Staatswissenchaften“ (1846); Roscher „Geschichte der Nationalökonomik“ (1874).

Kamerling-kardynał, zarządza finansami papieskiemi, oraz częścią wydziału policji i wojny w państwie Kościelnem, ma pod swą władzą odpowiednie temu trybunały i biura. Po śmierci papieża obejmuje ster rządu i kieruje w konklawe wyborami nowego papieża.

Kamerton

Kamerton, *diapazon, widełki strojowe*, mały przyrząd akustyczny, złożony z widełek stalowych z rączką, wydający ton za uderzeniem o ciało twarde. Drganie **K.** dokonywa się według praw drgania prętów, a ton jego zależy w ogólności od jego wymiarów i ciężaru. Orkiestry pospolicie stroją się według kamertonów normalnych, brzmiących w tonie *c* lub *a* jednokreślnych. Dla ujednostajnienia tonów narzędzi muzycznych przyjęto we Francji **K.** normalny dla tonu a gamy jednokreślnej, o 435 drganiach na sekundę. Ten sam **K.** francuski przyjęty jest i w orkiestrach naszych; w Niemczech dla takiego **K.** normalnego ustanowiono 440 drgań na sekundę.

Kamerton, pseudonim hr. Leona Potockiego.

Kamerton, pseudonim Zenona Rappaporta.

Kamerun (od rzeki tej nazwy), kolonja niemiecka w Afryce zachodniej, rozciąga się od zatoki Gwinejskiej do jeziora Czad, między posiadłościami angielskiemi Nigru i Kongo francuskiem, obejmuje 493,600 klm. kw. Jest to wyżyna, utworzona ze skał dawnych i podzielona na dwie części depresją, gdzie płyną rzeki Benue i Kebbi. W części płn. wznosi się góra Mendif do wysokości 2,000 m.; część południowa obejmuje część gór Adamaua i kończy się ne wybrzeżu pniem wulkanicznym Kamerun. Muson płn.-zachodni sprowadza na te góry obfite deszcze; klimat gorący i wilgotny nie sprzyja Europejczykom, którzy tu długo przebywać nie mogą. Skrajne temperatury na wybrzeżu wynoszą 32° i 6°, dalej w głębi kraju 33° i 21°. Kraj jest obficie nawodniony rzekami Kamerun i Sannaga; Benue, bierze tu początek, Szari płynie na granicy płn.-wsch. Wybrzeże, długie na 500 klm., przedstawia dla okrętów dobre schronienie jedynie w rozgałęzieniach rzeki Kamerun. W okolicach niżej położonych rozwijają się obficie wszelkie rośliny zwrotnikowe; okolice górzyste, z klimatem bardziej umiarkowanym, mogą się nadawać do uprawy roślin europejskich. Ludność, oceniana na 3½ miljona dusz, składa się z różnych plemion, z których najpotężniejsze jest plemię Dualla, należące do rodziny Bantu, które to osiadło przed 200 laty i wycisnęło pierwotną ludność Kwakwa. Liczba przebywających tu Europejczyków wynosi około 300. Wywóz obejmuje głównie olej palmowy, gumę, kość słoniową, heban, przywóz zaś tkaniny, maszyny, wyroby żelazne, piwo, zboże. Gubernator niemiecki rezyduje w osadzie **K.** na lewym brzegu rzeki Kamerun. **K.** odkryty został przez Portugalczyków w końcu XV w. W r. 1837 zajęli go w części Anglicy. Faktorje niemieckie powstały w 1860 r.,

a w r. 1884 Nachtigall objął kraj w posiadanie cesarstwa Niemieckiego. Kilkakrotne powstania krajowców były srogo stłumione, a traktaty z Anglją i Francją ustaliły granice kolonji. Por. Buchner „Kamerun“ (1887); Jäger „**K.** u Sudan“ (1893); Plehn „Die Kamerunküste“ (1898).

Kamfeny, węglowodory równoskładowe, z grupy terpenów, mające za wspólny wzór $C_{10}H_{16}$, które Berthelot otrzymał z olejku terpentynowego; wszystkie te ciała są mniej lub więcej między sobą różne pod względem chemicznym i fizycznym; niektóre tworzą z chlorowodorem związki płynne lub stałe.

Kamfina, olejek terpentynowy dokładnie oczyszczony przez destylację mieszaniny wapna, wody i olejku terpentynowego; ze 100 funtów olejku terpentynowego otrzymuje się 90—95 funt. **K.** Jest to ciecz bezbarwna, woni cytrynowej. Używana była jako materjał oświetlający. **K.** nazywają się też i inne materjały oświetlające, zwłaszcza mieszanina olejku terpentynowego, alkoholu i eteru, inaczej zwana *eterem gazowym* lub *spirytusem oświetlającym.*

Kamfora (z arab. *kamfur*), **K.** *zwyczajna*, **K.** *wawrzynowa*, olejek stężały, pochodzący z *kamforowca* (ob.), rosnącego w Chinach, Japonji i Kochinchinie. **K.** otrzymuje się ze wszystkich części drzewa; w tym celu rąbią się na kawałki i gotują w wodzie w kotłach żelaznych, pokrytych pokrywą glinianą, wyłożoną smołą, na której osiada ulatniającą się **K.** Taka **K.**, *surową* zwana, przywożona bywa do Europy, częścią w cewach oplatanych słomą (**K.** *japońska*), albo też w skrzyniach wyłożonych blachą ołowianą (**K.** *chińska*). W takim stanie przedstawia się w postaci grudek szarych, tłustawych, między sobą zlepionych. W Europie oczyszcza się przez dystylację nad wapnem; **K.** ta *oczyszczona* jest biała, wpół przezroczysta, łatwo daje się kruszyć, ale trudno zatrzeć na proszek. Przez sublimację otrzymuje się w kryształach ośmiościennych lub w tabliczkach sześciobocznych. Woń jej jest silna i aromatyczna, smak gorzki i palący. Topi się w 175°, wre w 204°, C. wł. przy $0^0=1$. Ulatnia się już w zwykłej temperaturze. W wodzie jest prawie nierozpuszczalna, rzucona w nią odbywa ruchy obrotowe; rozpuszcza się w alkoholu i eterze, roztwór alkoholowy skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo. **K.** czysta ma skład $C_{10}H_{16}O$ i powstaje zapewne przez utlenienie *olejku kamforowego* $C_{10}H_{16}$, który znajduje się w młodszych częściach rośliny. Innym rodzajem **K.** jest *borneol* (ob.), otrzymywany z drzewa *Dryobalanops camphora*; **K.** *ngai*, pochodząca z Kantonu z drzewa *Blumea balsamifera*, ma skład taki, jak **K.** zwyczajna. Co do **K.** *miętowej*, ob. Miętowy olejek. **K.** ogrzewana z kwasem fosfornym bezwodnym przechodzi w cymen (ob.). Jeżeli pary **K.** skierujemy na sodę, ogrzaną do 300°, otrzymujemy sól sodową *kwasu kamfolowego* $C_{10}H_{14}O_2$. **K.** pochłania gaz kwasu solnego, tworząc olej rozkładalny przez wodę; podobnież oleisty związek tworzy z nią kwas azotny na zimno, na gorąco zaś kwas azotny utlenia **K.** i tworzy *kwas kamforowy* $C_{10}H_{16}O_4$. Jest to kwas dwuzasadowy; znamy jego trzy gatunki: skręcający płaszczyznę polaryzacji na prawo, na lewo, i nieskręcający. **K.** używa się w fabrykacji werników, do ogni sztucznych, do wygubiania owadów i t. d. Na organizm działa silnie pobudzająco na nerwy i naczynia krwionośne, w większej ilości ilości jest trująca, dawniej używała wielkiej wziętości w różnych chorobach, obecnie używają jej głównie zewnętrznie, przy odmrożeniach, darciu w członkach, wątłości tkanek, na wrzody; w tym razie używa się zwykle jej roztwór alkoholowy *(spirytus kamforowy)*. Tak zwana **K.** *sztuczna* jest to ciało białe, woni przypominającej **K.**, otrzymuje się przez nasycenie olejku terpentynowego gazem kwasu solnego, skład ma $C_{10}H_{16}HCl$.

Kamforatka, *Kamforowe ziele (Comphorosma)*, rodzaj roślin z rodziny komosowatych, którego najwięcej znany gatunek, *C. monspeliacum*, krzew w płd. Francji i Włoszech, posiada woń słabo kamforową, smak ostry; był niegdyś używany w medycynie jako środek napotny i moczopędny.

Kamforowe ziele, ob. Kamforatka.

Kamforowiec, *Kamforowe drzewo (Camphora)*, rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych, obejmujący drzewa piękne, zawsze zielone, o liściach skórzastych, w Azji wschodniej. **K.** *lekarski (C. officinalis, Laurus camphora)*, drzewo podobne do lipy, o korze brunatnej, łatwo się oddzielającej, o liściach dosyć wielkich, kwiatach małych, białych, i jagodach wielkości grochu, z nasieniem podobnem do pieprzu, dostarcza kamfory (ob.). Drewno twarde, białe z żyłkami czerwonemi, używa się w Chinach i Japonji na meble. Kora *C. glandulifera*, w Nepalu, używa się jak sasafras.

Gałązka kamforowca, oraz kwiat i owoc.

Kamforowy kwas, ob. Kamfora.

Kamforowy olejek, ob. Kamfora.

Kamfu, *kangfu*, gatunek herbaty (ob.).

Kamgarn (niem. *Kammgarn*), wełna czesankowa, ob. Wełna.

Kamienica, rz. w Galicji, obwodzie Sandeckim; poczyna się pod Roztoką Wielką, płynie w kierunku północno-zachodnim i pod Nowym Sączem wpada z prawego brzegu do Dunajca. Długa 3½ mili. Inna **K.** wypływająca z gminy Poręby w pow. Limanowskim, również wpada do Dunajca.

Kamienica, rzeka w dawnem województwie Bracławskiem, pod miasteczkiem t. n. wpada do Dniestru.

Kamienie, ob. Kamień.

Kamienie fjołkowe, kamyki jakby proszkiem czerwonym obsypane, przyjemnego fjołkowego zapachu, trafiające się w Alpach, Tatrach, wyższych Karpatach i innych górach Europy. Ich barwa i zapach pochodzą od grzybka, pokrywającego te kamienie, a zwanego *Bisiorkiem fjołkowym (Chroolepus jolithus* v. *Byssus jolithus*); kamienie te zachowują woń przez cały czas życia roślinki, często przez kilka lat.

Kamienie szlachetne, kamienie drogie, ob. Drogie kamienie.

Kamienie sztuczne, w ogólności wszelkie kamienie sztucznie wyrabiane, w przeciwstawieniu kamieniom naturalnym, a zatem cegły, terrakoty, cegły wapienne, wyrabiane z mleka wapiennego i piasku, i t. p., w znaczeniu wszakże ściślejszem masy kamienne, wyrabiane z różnych materjałów, które zastępować mają oznaczone kamienie naturalne, jak piaskowiec, marmur, granit. *Piaskowiec sztuczny* wyrabia się z mieszaniny cementu, wapna palonego i krzemionki, przez wygniatanie sproszkowanych tych materjałów z wodą i poddanie ich silnemu ciśnieniu w formach. *Marmur sztuczny* czyli *imitacja marmuru* otrzymuje się z okruchów skał naturalnych przez związanie ich odpowiedniem spoidłem, jak cementem, gipsem, smołą. Por. Koller „Künstliche Baumaterialien“ (1894).

Kamienie w medycynie, zbite osady chorobliwe w rozmaitych jamach ciała. Ob. Kiszkowe, Slinne, Żółciowe i Moczowe **K.**

Kamieniec.

Kamieniec, herb: „W polu czerwonem — złota baszta z bramą i oknami, w górze blankowana. U szczytu trzy pióra strusie. Labry czerwone podbite złotem.

Kamieniec, łuż. i niem. *Kamenz*, miasto w Górnych Łużycach w Saksonji, w okr. Bautzen, nad Czarną Elstrą, ma 7,800 m., po większej części Łużyczan: fabryki sukna, lamp, garncarskie, łomy granitu, ogrody. **K.** jest miejscem urodzenia Lessinga, którego biust znajduje się na placu szkolnym.

Kamieniec Litewski, miasteczko w powiecie Brzeskim, gub. Grodzieńskiej, nad rz. Lśną, o 3½ mili od Brześcia Litewskiego, zbudowane zostało w XIII w. przez Włodzimierza Filozofa, panującego na Włodzimierzu. 7,500 miesz. Wspominane niejednokrotnie w dziejach; z dawnych swoich zabytków przechowało dotąd ruiny wieży obronnej, zwanej *Stołp*.

Kamieniec Podolski, główne miasto gub. Podolskiej, nad Smotryczem, niedaleko ujścia jego do Dniestru, bardzo starożytne, niegdyś najważniejsza warownia rzeczypospolitej polskiej, bogate jest w liczne wspomnienia historyczne. Zdobyte w r. 1672 za Michała Korybuta przez Mahometa IV, pozostawało aż do roku 1699, to jest do pokoju Karłowickiego, w ręku Turków. W roku 1793 gród ten przeszedł w posiadanie Rosji, w 1812 zostały zniesione fortyfikacje. Obecnie miasto liczy 34,483 miesz. (1897), posiada 5 kościołów katolickich, między niemi katedrę św. Piotra i Pawła, zbudowaną w 1361, która za panowania tureckego zamieniona była na meczet, 7 cerkwi prawosławnych, kościół armeński, synagogę, gimnazjum męskie powstałe ze szkoły jezuickiej, założonej 1610, gimnazjum żeńskie, szkołę rzemieślniczą; seminarjum prawosławne; katolickie istniało do 1866, t. j. do zniesienia biskupstwa. Obecnie jest **K.** siedliskiem biskupa prawosławnego. Sąd okręgowy i 3 sądy pokoju. Teatr, założony 1798, był do 1833 polski, do 1861 mieszany, t. j. polski i rosyjski, od tego czasu rosyjski, z trudnością się utrzymuje. Istnieje też księgarnia i dwie drukarnie, fabryki świec, browary, fabryka tytuniu, cegielnie.—*Kamieniecki powiat*, ma 2,499 w. kw.; powierzchnia falowata, grunt prawie wszędzie czarnoziem. Główne rzeki Dniestr i Zbrucz; lasów stosunkowo mało; mieszkańców 267,185, zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu, konopi, tytuniu, ogrodnictwem, chowem bydła i pszczelnictwem. Ob. „Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernji podolskiej“ przez ks. Wawrzyńca Marczyńskiego (3., Wilno, 1820), tudzież „Starożytna Polska“ Mich. Balińskiego i T. Lipińskiego (Warszawa, 1844, t. 2).

Kamieniecka kasztelanja leżała w województwie Podolskiem; ostatnim jej kasztelanem był Onufry Morski, mianow. 1790.

Kamieniecki Mikołaj, wojewoda krakowski (od 1508 i hetman koronny, pochodzący z dawnego rodu szlacheckiego, którego gniazdem Kamieniec pod Krosnem. W 1509 wojował z Wołochami i świetne nad nimi odniósł zwycięstwo; w 1512 pokonał Tatarów pod Łopuszną; † 1515.— Z braci jego *Henryk* zginął pod Wiśniowcem 1494, drugi zaś *Marcin* był wojewodą podlaskim i nierozdzielnym towarzyszem wszystkich bojów i tryumfów brata.

Kamienieckie starostwo grodowe, leżało w województwie Podolskiem, powiecie Kamie-

nieckim. Wedle lustracji z 1765, zaliczały się do niego: miasto forteczne Kamieniec, zwany *urbs antemurale Christianitatis*, przedmieście Karwasary i wsie: Tatarzyska, Kubaczówka, Dłużek, Jańczyńce, Podzamcze, Hołosków, Kibtyńce, Hryńczuk, Malinowie, Laskowica i Koszaczowka. W 1771 było w posiadaniu księcia Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich, który z niego opłacał złp. 6,033. Od dnia 30 sierpnia 1672 do dnia 22 września 1699 starostwo to wraz z fortecą było łącznie z częścią kraju w posiadaniu tureckiem.

Kamienieckie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Brzesko-Litewskiem, powiecie Brzeskim. Przed rokiem 1569 zaliczało się do wdztwa Podolskiego i stanowiło jedną z nomenklatur dóbr stołowych królewskich. W r. 1771 składało się ze starożytnego miasta Kamieńca (ob. Kamieniec Litewski), z zamkiem i przyległościami, nad rz. Lśną, o 3½ mili od Brześcia położonemi. W tymże czasie posiadał je Michał Wielhorski, kuchmistrz w. lit., głośny wówczas polityk i dyplomata, opłacając z niego kwarty złp. 9,298, a hyberny złp. 6,600.

Kamienna, rzeka w królestwie Polskiem, bierze początek pod Odrowążem, pomiędzy miastami Końskie i Szydłowiec, i ubiegłszy mil 10, wpada do Wisły pod Wolą Pawłowską. Posiada pęd bystry, a spadek jej wód daje siłę poruszającą licznym zakładom górniczym.

Kamienna woda, ob. Kamienny staw.

Kamienne, jezioro w królestwie Polskiem, powiecie Suwalskim, w dobrach Filipów, ma 2½ wiorsty długości przy szerokości ½ w.

Kamienne, jezioro w w. ks. Poznańskiem, we wschodniej części powiatu Krotoszyńskiego.

Kamienne, wieś na Polesiu wołyńskiem, w powiecie Rowieńskim, nad Słuczem, o 9 mil od m. Równego. W pobliżu tej wsi dotąd widzieć można kopce, usypane za Zygmunta Augusta, odgraniczające Litwę od Korony.

Kamienne wyroby, wyroby garncarskie czyli gliniane, zbite i dźwięczące. Do lepszych **K. w.** należą wyroby jaspisowe, bazaltowe, biscuit; pospolite są żółte lub żółto-brunatne. Do wyrobów takich należą nietylko naczynia kuchenne i domowe, ale także rury wodociągowe i naczynia techniczne. Na **K. w.** używa się glina bardzo plastyczna, dosyć ogniotrwała; po wypaleniu, zależnie od zawartości żelaza, przybiera barwę żółtą różnych odcieni, w płomieniu zaś redukującym szarą. Polewę otrzymują rozmaitą; wyroby lepsze, pokryte malowidłami i polewą przezroczystą, łatwo topliwą, wypalają się dwukrotnie, jak porcelana, najpierw w temperaturze niższej, a następnie dopiero silniej do 1350°, przyczem, dla ochrony od popiołu, zamknięte są w kacelach czyli puszkach glinianych.

Kamienne ziele, ob. Alyssum.

Kamiennik, dawny moździerz, z którego zamiast bomb wyrzucano kosze, kamieniami napełnione; używały się wyłącznie przy obronie fortecy, dla rażenia saperów przykopujących się pod fortecę.

Kamienny, pseudonim Jana Jeleńskiego.

Kamienny staw *(Kamieniowódzki staw*, węg. *Köpatakitó)*, jezioro w Tatrach na Spiżu, na płd. wschód Łomnicy, przypada w wysokości 1750 metrów. Łączy się z *Kamienną wodą*, potokiem górskim, który wypływa z pod Łomnicy, w wysokości 2,634 metrów i uchodzi do Popradu; długość potoku od **K.** stawu do ujścia wynosi 14 klm.

Kamienogóra (niem. *Landeshut*), miasto na Szląsku pruskim, w regencji Lignickiej, nad zbiegiem rzek Zieder i Bober, 7,700 miesz., szkoła realna, przędzalnie, handel płótnem i tkaninami półwełnianemi.

Kamienskaja, osada w obwodzie Wojska Dońskiego, nad Dońcem, 4,500 miesz. Jest siedliskiem władz administracyjnych okręgu Donieckiego.

Kamień, w ogólności wszelki przedmiot nieorganiczny, w stanie stałym istniejący, który może być minerałem lub skałą. W szczególności zaś *kamieniami* nazywają się skały używane w budownictwie, wydobywane najczęściej w łomach kamiennych, o ile nie znajdują się swobodne, jako okruchy skał większych lub głazy narzutowe.

Kamień, dawna wieś w pobliżu Pragi pod Warszawą, pamiętną elekcją króla Henryka Walezego 1573. Prawdopodobnie śladem jej jest obecny Kamionek w gminie Wawer.

Kamień (niem. *Kamin*), miasto w dawnem województwie Pomorskiem, teraz w Prusiech zachodnich, regencji Kwidzyńskiej, 1,600 miesz., założone było 1376 wraz z zamkiem, przez Jarosława, arcybiskupa gnieźnieńskiego.

Kamień (niem. *Kammin*), miasto powiatowe w pruskiej regencji Szczecińskiej, o 4 klm. od morza Baltyckiego, 6,000 miesz., ma 4 kościoły, synagogę, fabrykę, kąpiele błotne. Jest to dawne miasto wendyjskie i w r. 1123 było rezydencją księcia Wratysława; w 1888 zostało siedliskiem biskupiem.

Kamień, jednostka wag nowopolskich czyli warszawskich, jest ćwiercią centnara i zawiera 25 funtów, chociaż w niektórych gałęziach handlu liczono na kamień 32 funty.

Kamień filozoficzny, ob. Alchemja.

Kamień kotłowy, osad tworzący się na ścianach kotłów parowych, pochodzący z soli wapiennych, w wodzie rozpuszczonych. Ob. Kocieł.

Kamień litograficzny, ob. Wapień.

Kamień młyński, ob. Młyn.

Kamień piekielny *(Lapis infernalis)*, azotan srebra, ob. Srebro.

Kamień probierczy, *kamień lidyjski*, *lidyt*, łupek krzemienny, ob. Kwarc i Probierstwo.

Kamień siny, siarczan miedzi, ob. Miedź.

Kamień wapienny, węglan wapna, wapień (ob.).

Kamień winny, winian kwaśny potasu, ob. Winny kwas.

Kamieńczyk, herb: W polu błękitnem, po między trzema kamieniami, oprawnemi w złoto — miecz. U szczytu między dwoma czarnemi skrzydłami — gwiazda złota.

Kamieńczyk

Kamieńczyk, osada w pow. Węgrowskim, gub. Siedleckiej, nad Bugiem, do którego tu wpada rzeka Liwiec. Dawniej nazywało się *Kamieniec mazowiecki*, ma 1,100 miesz.

Kamieńczykowskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie Mazowieckiem, w ziemiach Nurskiej i Liwskiej. Powstało za rządów Jana Kazimierza z dawniejszego starostwa nurskiego przez wydzielenie z niego: miasta Kamieńczyka (ob.) albo Kamienia Mazowieckiego i wsi następujących: Skaszew, Nadpole, Gwizdały, Nowinki, Sitno, Broza, Możyczyn, Płatkownica, Wielki Kąt, Zawiszyn, Stara Wola, Myszadły i Bale. Dochodu czyniło za Jana Kazimierza złp. 22,000. W 1654 w spodziewaniu grożącej wojny szwedzkiej, gdy królowa Marja Ludwika na potrzeby gwałtowne Rzpltej zaliczyła z własnej szkatuły złp. 130,000, stany Rzpltej, na sejmie t. r., odstąpiły jej powyższe dobra.

Kamieńsk, *Kamińsk*, osada w pow. Piotrkowskim, przystanek drogi żel. Warsz.-Wiedeńskiej, posiada kościół murowany, 1,600 miesz.

Kamieńska Karolina Fryderyka, naturalna córka króla saskiego, * 1755, † 1813 w Dreźnie, jest autorką kilka utworów poetycznych.

Kamieńska kasztelanja leżała w Wielkopolsce w województwie Kaliskiem i obejmowała miasto Kamień. „Dykcjonarjusz geograficzny Warszawskie“ (1782, t. II, str. 9) oznacza miejsce tego kamienia nad Wartą, pięć mil od Gniezna, coby wypadało na małą wioskę pomiędzy klasztorem Lędzkim a Koninem. Zannoni w swym atlasie oznacza go nad Wartą w dawnem województwie Kaliskiem. Ostatnim kasztelanem kamieńskim był Makary Gorzeński, h. Nałęcz, mianowany 10 grudnia 1784.

Kamieński zakład, zakład górniczy ekaterynburskiego górniczego okręgu, w pow. Kamyszłowskim, gub. Permskiej, nad rzeką Żelezienką; jest jednym ze znaczniejszych rządowych zakładów żelaznych Uralu, założony 1701. Posiada 2 kopalnie węgla, 5 kopalń żelaza, wielkie piece, świdry i kuźnie do obrabiania dział artyleryjskich.

Kamieński Jan, h. Slepowron, syn Włodzimierza, chorążego mścisławskiego, odznaczył się jako wojownik pod wodzą Lwa Sapiehy i był wybierany przez Rosję na komisarza w sprawach spornych; † 1644.

Kamieński Ambroży Zertis Jędrzej, arcybiskup moskiewski od 1768, rodem z Ukrainy, uczył się we Lwowie u Jezuitów; udawszy się 1735 do Petersburga, założym seminarjum; zginął zamordowany przez wzburzony lud podczas grasującej zarazy 1771. Prócz „Kazań“ i „Nauk“ wydał „Epistoły ś. Ignacego“ (Moskwa, 1772); „Nauki ś. Cyryla“ (tamże, 1772); „Wykłady wiary ś. Damascena“ (1774—75); „Rozprawa Grocjusza przeciw niedowiarkom i naturalistom“ (Moskwa, 1765 i 81). W rękopiśmie pozostawił przekład „Psalmów Dawida“.

Kamieński Maciej, kompozytor i twórca opery polskiej, z pochodzenia Słowak, * 1734 r. w Odenburgu w Węgrzech, † 1821 w Warszawie. Odebrawszy wyższe wykształcenie muzyczne w Wiedniu, przybył do Warszawy i trudnił się dawaniem lekcji. Pierwszą jego operą w dwu aktach jest „Nędza uszczęśliwiona“, która od 1778 była wielokrotnie wystawianą na scenie ówczesnego teatru narodowego. Inne jego utwory są: „Zośka czyli wiejskie zaloty“; „Prostota cnotliwa“; „Tradycja załatwiona“; „Balik gospodarski“; „Słowik“, tudzież 2 opery niemieckie „Sultan Wampum“ i „Anton und Antoinette“. W 1792 napisał „Kantatę“ na odsłonienie pomnika Jana III w Łazienkach. Oprócz prac wymienionych zostawił jeszcze **K.** wiele mszy, ofertorjów i polonezów. Utwory **K.** zalecają się śpiewnością, płynnością i łatwością, oraz duchem narodowym. Por. Karasowskiego „Rys historyczny opery polskiej“ (Warszawa, 1859).

Kamieński Adolf, Pijar, * 1737 w Brzeźnicy. Po ukończeniu nauk w Rzymie, był profesorem wymowy i filozofji w kolegjum Konarskiego, następnie przeniósł się do domu Radziwiłłów i † 1781 w Nieświeżu. Wydał kilka przekładów z francuskiego, a mianowicie: Mally'ego „Uwagi nad historją grecką“ (Warszawa, 1771); Sewe'go „Historja Starego Testamentu“ (1771); Saige'a „Kato czyli rozmowa o wolności“ (1772); „Przyjaźń patrjotyczna“ (1772). Oryginalną jego pracą jest: „Edukacja obywatelska“ (Warszawa, 1777). Por. Bielskiego „Vita et scripta quorundam ex congregatione Cler. Reg. Schol. Piarum etc.“ (Warszawa, 1812).

Kamieński Michał, hr., generał-feldmarszałek wojsk rosyjskich, * 1738. W czasie wojny Siedmioletniej służył jako ochotnik w wojsku francuskiem. Następnie, podczas wojny tureckiej znajdował się przy zdobyciu Chocima, Benderu i Akkermana i 1774 rozbił 40,000 korpus turecki pod Adrjanopolem. W 1788 rozbił krymskiego chana Mehmat-Giraja. W 1806 podczas wojny z Francją przeznaczony był na głównodowodzącego armją, lecz zachorowawszy w przeddzień bitwy pułtuskiej, złożył dowództwo w ręce generała Buxhewden i wyjechał do dóbr swoich, gdzie

w 1809 został zamordowany.—Syn jego **K.** Sergjusz, hr., generał piechoty, walczył 1794 w Polsce; odznaczył się szczególnie 1810 w wojnie z Turcją; 1812 dowodził 3 korpusem armji; † 1835.—Brat młodszy poprzedniego, **K.** Mikołaj, generał piechoty, * 1776, podczas wojny szwedzkiej (1808) przyczynił się głównie do podbicia Finlandji. † w Odesie 1811, zostawiwszy ciekawe dzieło o wojnie 1807.

Kamieński Fulgenty, rotmistrz powiatu Lidzkiego, napisał wiersz dydaktyczny p. t. „Wojny greckie z Portą Ottomańską, dzielnością Jerzego Kastrjota, księcia albańskiego, przezwanego Skanderbek, wsławione“ (Wilno, 1773).

Kamieński Kajetan, Pijar, * 1758 w Krakowskiem, rektor kolegjum szlacheckiego, które 1807 przeniósł na Żolibórz i zreformował; członek Towarzystwa przyjaciół nauk i Towarz. do układania ksiąg elementarnych; † 1812. Wydał następujące dziełka: „Gramatyka języka niemieckiego“ (ostatnie wyd. w Wilnie, 1829); „Gramatyka albo pierwsze początki języka francuskiego“ (Warszawa, 1790 i częściej), „Krótki zbiór gramatyki francuskiej“ (przekład Wailly'ego, Warszawa, 1792 i później), Tyssota „Rada dla pospólstwa“; „Rada dla uczonych“ (kilka edycji). Był także spółpracownikiem „Słownika“ Lindego. Por. Bielskiego „Vita et scripta etc.“ (Warszawa, 1812).

Kamieński Piotr, znakomity orjentalista rosyjski, archimandryta, * 1773, † 1845. Po 10-letnim pobycie w Chinach, mianowany został 1808 tłómaczem języków chińskiego i mandżurskiego. W 1819 został zakonnikiem, a później archimandrytą i przeznaczony był na przełożonego misji pekińskiej. Zostawił w rękopisie wiele prac o Chinach.

Kamieński Henryk, generał polski. Wszedłszy do wojska, odznaczał się świetnie męstwem i zdolnościami. Walczył zaszczytnie jako dowódca szwadronu w Hiszpanji i miał udział przy zdobyciu wąwozów Somo-Sierra. W 1811 mianowany pułkownikiem; przeznaczony 1812 do korpusu generała Rappa, szczęśliwie wytrzymał ciężkie oblężenie Gdańska. Po wybuchu powstania 1830 czynny miał udział w wojnie jako generał; zginął 1831 w krwawej bitwie pod Ostrołęką. Chwilę jego zgonu upamiętnił pendzlem Hadziewicz.—**K.** Henryk, syn poprzedniego, * 1812, † 1865 w Algierze. W latach 1846—49 zamieszkiwał w Wiatce; od 1851 we Francji i Algierji. W czasopismach naukowych (*Tygod. Literac.*, *Przegl. Nauk.*, *Bibl. Warsz.*) umieszczał rozprawy treści filozoficznej i ekonomicznej. Pod pseudon. *Prawdowskiego* wydał: „Katechizm demokratyczny, czyli opowiadanie słowa ludowego“ (Paryż 1845) i „Prawa żywotne“ (Bruksela, 1844); **K.** także przypisują autorstwo dzieł wydawanych pod cyframi *X. Y. Z.*: „Polska, Rosja i Europa“ i „Demokracja w Polsce“ (Genewa, 1858).

Kamieński Tadeusz Aleksy, h. Slepowron, były kapitan wojsk w. ks. Litewskiego, ogłosił od 1805 do 1816 wielkie mnóstwo wierszy okolicznościowych na cześć rozmaitych ówczesnych dostojników.

Kamieński Jan, mecenas, * 1780 we wsi Bobra, † 1855; ogłosił drukiem: „Mowa miana w Łomży d. 1 maja 1808 r. w dzień wprowadzenia kodeksu Napoleona do księstwa Warszawskiego“ (przedruk w *Gaz. Warsz.*); „O przedawnieniu czyli preskrypcji, według praw francuskich, z zastosowaniem prawa powszechnego, oraz praw polskich i litewskich“ (Łomża, 1814).

Kamieński Antoni Chrystofil, * 1795 we wsi Ludwiszczach, pobierał nauki w liceum krzemienieckiem i oddał się zawodowi prawniczemu; † 1862. Wydał: „Mowa na pogrzebie ś. p. Marcina Molskiego, w Pęcicach 17 kwietnia 1822“; „Oblężenie Amazji, powieść wyjęta ze zbioru powieści wschodnich“ (Warszawa, 1817); „Notitia brevis de vita et scriptis Stanislai Konarski“ (Warszawa, 1819). Przetłómaczył także ze Starowolskiego: „Charakter starych Polaków“; w rękopisie zostawił historję szkoły krzemienieckiej z życiorysem Tad. Czackiego.

Kamieński Mikołaj, pułkownik, * 1799, † 1873 w Paryżu, wydał poemat w 5 pieśniach p. t. „Obrazowania narodowe“ (1857); „Kilka wspomnień starego żołnierza“ (Poznań, 1872).—Jego syn, **K.** Mieczysław, * 1822; od dzieciństwa wychowany we Francji, pisał po francusku. Jeden tom prac jego wyszedł w Paryżu 1862. Po ukończeniu szkoły górnictwa, opłynął przylądek Horn i dotarł do równika. Podczas kampanji włoskiej walczył przeciwko Austrjakom i zginął 1859 pod Magentą.

Kamieński Napoleon Ludwik, publicysta i księgarz, * 1806, † 1873; żył w Poznaniu, gdzie 1840—7 wydawał *Dziennik domowy*, był redaktorem *Gazety rządowej* w. ks. Poz.; przełożył „O nawozach“ Hazziego (Poznań, 1839).

Kamieński Franciszek, botanik, * 1851 w Lublinie, studjował nauki przyrodnidze w Warszawie, Wrocławiu i Strasburgu, był docentem we Lwowie, następnie doktoryzował się w Petersburgu i został profesorem botaniki uniwersytetu w Odesie. Napisał: „Porównawcza anatomja Pierwiosnkowatych“ (1876); „Badania nad rozwojem Ramienicowatych“ (1876); „Historja rozwoju zarodka Pływacza pospolitego“ (1877); „Skąd rośliny pobierają węgiel?“ (1881); „Spis paproci krajowych“ (1885); „O gribnych boleźniach winograda“ (1888) i in.

Kamieński Antoni, malarz i znakomity rysownik polski, * 1861 roku w Wilnie, kształcił się w domu, dużo czytał, miał początkowo wstąpić do wojska, rodzice przeznaczali go na gospodarza. W 19 roku życia wstąpił do Aka-

demji sztuk pięknych w Petersburgu, gdzie przebył $3\frac{1}{2}$ roku, nie mogąc się dostroić do klasycznego tonu instytucji. Opuściwszy Akademję, przesiedział 5 lat na wsi w bezczynności, następnie wyjechał do Paryża, gdzie go odrazu zaangażowano do „l'Illustration“ (1891). Ponieważ pismo wymagało od **K.** ilustracji aktualnych, a artysta marzył o wielkich kompozycjach, porzucił więc to zajęcie i wziął się do rzeźby, uczęszczając nieregularnie do Akademji Juliana na studja rysunkowe, gdzie oryginalnością talentu zwrócił na siebie uwagę nauczycieli. W 1895 zrobił pierwszy wielki karton „Niedokończone dzieło“, który zwrócił uwagę ogólną i znalazł zaraz nabywcę. Pracując znowu jako ilustrator, zaczął **K.** cykl dużych kartonów p. t. „Pieśń o życiu“, których zrobił 3. Jeden z nich wystawiony był w Salonie Paryskim (1899). Powróciwszy z Paryża, osiadł w Warszawie, gdzie prędko zasłynął jako jeden z najzdolniejszych i najoryginalniejszych ilustratorów i rysowników. Pod wrażeniem rysunków Renoira powziął myśl wykonania portretów wszystkich wybitnych ludzi w kraju w otoczeniu domowem, wykonał ich 10 (Sienkiewicza, Prusa, Rembowskiego etc.). Wykonał prócz tego wiele ilustracji do utworów znakomitych pisarzów, oraz kilka kartonów: Rozpacz, (1900, oraz „Rok 30 życia“ ze wspomnianego cyklu, kompozycja bogata w treść i głęboko pojęta. W ostatnich czasach wziął się do studjów nad akwafortą, pragnąc znaleźć formę do wypowiadania swoich idei artystycznych, a właściwie poetyckich, gdyż **K.** jest poetą, który zamiast pióra używa węgla i kredy. W ostatnich czasach powziął zamiar odtworzenia wszystkich swoich kartonów w akwaforcie.

Kamieński Antoni.

Kamieński Bantysz, ob. Bantysz-Kamieński.

Kamil de Lellis św., * 1550 w Bacchiano w Neapolitańskiem, † 1614. W pierwszej młodości namiętny gracz i rozpustnik, wstąpił mając 25 lat jako braciszek do zakonu Kapucynów w Manfredonji, następnie przez 4 lata w szpitalu św. Jakóba w Rzymie posługiwał chorym. W 32 roku życia wszedł do kolegjum Jezuitów, gdzie został wyświęcony na kapłana. We dwa lata potem udał się do Neapolu i tam założył zgromadzenie kleryków regularnych dla opatrywania chorych; zaliczony został w poczet świętych r. 1756. Kościół obchodzi jego pamiątkę 17 lipca.

Kamillus (Markus Furius Camillus), ob. Furjusz.

Kamińska Bronisława, córka Ludwika, właściwie *Zofja z Kamieńskich Mielęcka*, * około 1820, † 1870. Rozwiódłszy się z mężem, wyszła powtórnie za *Węgierskiego*, emigranta, który osiadł 1848 w Krakowie, pracował przy redakcji *Czasu* i † 1849. Podczas choroby męża wyręczała go **K.** w pracach dziennikarskich, a następnie rzuciła się całkowicie na pole literackie. Dzieła jej, znamionujące talent silny, męski, wyrobiony, odznaczają się wprawą stylową i pięknym językiem. Oprócz znacznej liczby doborowych artykułów dziennikarskich wydała: „Legendy historyczne polskie“ (Poznań, 1853) i „Obrazy wieku dziecinnego, zbiór powieści dla dzieci od 4 do 9 lat“ (Wrocław, 1860). Zmuszona opuścić Kraków w grudniu 1851, osiadła w Paryżu, gdzie kontynuowała zawód literacki; ważniejsze z jej prac są: „Podróż malownicza po najciekawszych okolicach ziemi naszej, podług Humboldta i innych znakomitych podróżnych i badaczów natury, dla młodzieży płci obojej“ (Wrocław, 1852); „Marynka czarownica, opowiadanie mojej piastunki“ (Warszawa, 1852). Przez długi przeciąg czasu wybornie w *Bibl. Warsz.* redagowała „Kronikę zagraniczną.“

Kamińska Julja Adela z Baumanów, żona Juljana Aleksandra, * 1811 w Łańcucie, odznaczała się szczególnym talentem kopjowania starych rękopisów, ozdób sztychowanych i t. d. Jest ona także autorką powieści „Elwira“ (Lwów, 1832) i tłómaczem z niemieckiego powieści szkockiej „Matylda“ (Lwów, 1834).

Kamińska Marja Elżbieta, siostra Jana Maurycego, poetka, * 1859, † 1878, ogłaszała drobne utwory w różnych pismach pod pseudonimem *Marja Elżbieta.*

Kamiński v. *Łuk napięty*, herb: **K. I.**: W polu czerwonem — łuk napięty ze strzałą. U szczytu trzy pióra strusie.—**K. II.** W polu czerwonem—łuk napięty ze strzałą, krzyż na opierzeniem

Kamiński I.

Kamiński III.

mającą. U szczytu—trzy pióra strusie.—**K. III** v. *Ogończyk* v. *Drogosław* odm.: W polu czerwonem, na barku pół pierścienia—strzała bez opierzenia. U szczytu, na czterech piórach pawich—takaż strzała na półpierścieniu.

Kamiński, malarz, pejzażysta za króla Stanisława Augusta. W galerji były jego dwa widoki Kazimierza i dwa widoki góry Solca.

Kamiński N., dyrektor orkiestry i kompozytor, żyjący w drugiej połowie przeszłego wieku w Polsce, napisał wiele polonezów na orkiestrę. Zapalony do teorji muzyki, robił długie doświadczenia nad temperaturą równobrzmienną monochordu, który mu w końcu żona spaliła.

Kamiński Jan Nepomucen, zasłużony pisarz i aktor polski, * 1777 w Kutkorzu w Złoczowskiem, w Galicji, z ojca ekonoma, † 1855 we Lwowie. Chodząc do szkół we Lwowie, napisał już w 13 roku życia 1-aktową tragedję, graną przez kolegów. Pobyt Bogusławskiego we Lwowie 1798 — 99 wpłynął stanowczo na przyszłość **K.** Od 1800 r. grywał on jako amator i zapełniał repertuar własnemi pracami. Gdy jednak rząd austrjacki zabronił widowisk polskich, wyjechał **K.** 1804 do Kamieńca, gdzie jak i na kontraktach w Dubnie dawał przedstawienia z amatorami lwowskimi, a następnie w Odesie (1805 — 1809), wezwany tam ze swem towarzystwem przez ks. Richelieu. Wskutek ówczesnych zmian politycznych wrócił pod koniec 1809 do Lwowa; gdy jednakże Austrjacy Galicję wkrótce odzyskali, nietylko że działać nie mógł, ale nawet musiał znosić prześladowania. W 1810 r. otrzymawszy wszelako pozwolenie grywania po polsku, rozwijał teatr wśród najnieprzyjaźniejszych okoliczności i wykształcił wielu dobrych aktorów. W r. 1833 zdał zarząd sceny na artystów, a od 1841, gdy hr. Skardek objął kierownictwo, był reżyserem. Jako aktor nie celował **K.** bynajmniej dominującemi zdolnościami; grywał rzadko, zwykle role ojców i komiczne. Mimo to jednak położył ważne zasługi jako twórca teatru polskiego we Lwowie i jako pisarz, który pracami swemi krzewił oświatę w Galicji. Napisał i przetłómaczył przeszło 80 utworów scenicznych. Z prac jego oryginalnych wymieniamy najcelniejsze: „Krakowiacy i Górale" (opera grywana od 1816 roku, Lwów, 1821, Warszawa, 1859); „Skalmierzanki" (op.); „Szlachta czynszowa" (op.); „Twardowski na Krzemionkach" (komedjo-opera); „Książęta mazowieccy" (kom.); „Listopad" (dram.); „Wielka inkwizycja" (dram.) i in. Sztukami temi, pod względem artystycznym wprawdzie miernemi, wypierał z repertuaru cudzoziemczyznę. Jako tłómacz pierwszy obznajmił Galicję z poezją niemiecką, mianowicie z Schillerem („Pieśń o dzwonie," Lwów, 1820; „Balady i pieśni Schillera," Lwów, 1828; „Wallenstein," Lwów, 1827). Wydał także kilka zbiorów poezji oryginalnych, jak: „Sonety" (Lwów, 1827); „Haliczanka" (1 część, Lwów, 1835 i II cz. w „Gołębiu pożaru," Lwów, 1843); piękną jest szczególnie balada „Bajazzo."

Kamiński Jan.

Przekłady jego z Shakspeare'a, Calderona i t. d., jako dokonywane z niemieckiego, nie mają wartości. Niewielkiej są też wagi badania filozoficzne o języku polskim. Od 1827 — 48 redagował *Rozmaitości* i *Gazetę Lwowską*; zasługi jego tyle, że w redakcji *Gazety* kształciło się niemal całe pokolenie literatów galicyjskich. Pisma **K.** odznaczają się wzorową polszczyzną. — Życiorys jego mieści się w *Tyg. ilustr.* (1863, № 182), gdzie są wskazane i inne jego biografje.

Kamiński Mieczysław, syn poprzedniego, znakomity tenorzysta, * około 1833, zaczął w 15 roku życia występować na scenie lwowskiej. Po zgonie ojca przeniósł się do Wiednia, gdzie jako tenorzysta w głównej roli op. „Tannhäuser" wielkie obudził nadzieje. W operze warszawskiej występował w r. 1859 z dobrem powodzeniem. Następnie przebywał w Hradcu, skąd 1873 przeniósł się do Pragi Czeskiej, sowicie za to wynagrodzony. W r. 1885 przybył do Warszawy i po kilku występach gościnnych zerwał ze sceną, zajmując się pisaniem pamiętników, drukowanych w *Wędrowcu* w 1887.

Kamiński Ludwik, oficer i literat polski, * 1786, † 1867. Ukończywszy szkoły warszawskie, wyższe nauki pobierał w Paryżu i Londynie. Umieszczony w sztabie księcia Józefa Poniatowskiego, został następnie podpułkownikiem w 10 pułku piechoty pod dowództwem Henryka Kamieńskiego i odznaczył się szczególnie w czasie oblężenia Gdańska, po powrocie wielkiej armji francuskiej z Rosji. Po upadku Napoleona osiadł w wiosce swej Górki na Podlasiu, oddając się głównie naukom i wychowaniu córek. W r. 1831 wstąpił napowrót do służby wojskowej, pełnił obowiązki wice-gubernatora m. Warszawy, a następnie był podszefem sztabu głównego. Z armją polską pod dowództwem Rybińskiego przeszedłszy granicę pruską, mieszkał w Elblągu, a następnie w Poznaniu. Wróciwszy do kraju, przebywał w Wiatce, skąd uwolniony, osiadł znowu w swej majętności. Oprócz wielu drobniejszych prac, ogłosił „Wybór poezji Aleksandra Pope" (Warszawą, 1822); przekład „Jerozolimy wyzwolonej" Tassa, wraz z obszernym życiorysem poety i tłómaczeniem „Żalów Tassa" z Byrona (Warszawa, 1846). Jego tłómaczenie pięciu pieśni poematu „Piekło" z „Boskiej komedji" Dantego ogłosiła w znacznych ustępach *Bibl. Warsz.*

Kamiński Juljan Aleksander, pisarz i archiwista zakładu narodowego imienia Ossolińskich, * 1805, † 1860 we Lwowie. Redagował 1835—37 *Ziemianina galicyjskiego*, 1834 r. pismo *Śmieszek* i 1848 *Przyjaciela ludu*. Oprócz drobnych poezji, komedji, powieści, tłómaczeń i wielu rozpraw drukowanych w rozmaitych czasopismach i prac pozostałych w manuskryptach, wydał między innemi następujące dzieła: „Piśmiennictwo polskie rolniczo-technologiczne od 1519 do 1835" (Lwów, 1736); trzy zeszyty czasopisma „Skarbiec" (1859

—60); „Materjały do monografji i historji rodzin Kamieńskich i Kamińskich“ (2 t., Lwów, 1854—56), oraz „Przegląd materjałów.“

Kamiński Antoni, nauczyciel matematyki, * 1805 w Raczunach, † 1886. Po ukończeniu kursów w uniwersytecie wileńskim, mianowany został 1827 nauczycielem fizyki i nauk przyrodniczych w Kamieńcu Podolskim i uwolniony 1832. Od 1856 mieszkał w Wilnie i trudnił się dawaniem lekcji prywatnych. Ogłosił: „Arytmetykę“ (2 cz., Wilno, 1826); „Geografję“ (2 cz., tamże, 1826); „Abecadlnik Witolda“ (Kamieniec, 1841); „Algebra elementarna“ (Warszawa, 1879) i in.

Kamiński Ignacy, * około 1820 w Galicji, adwokat w Stanisławowie, wybrany został 1860 na sejm lwowski. W r. 1843 wydał dzieło zbiorowe „Gołąb pożaru;“ jest także autorem wielu broszur treści politycznej.

Kamiński Mścisław, * 1839 we wsi Radecku, w pow. Wiłkomierskim. Uczył się w szkole powiatowej wiłkomierskiej, następnie w gimnazjum wileńskiem, nareszcie w akademji medycznej w Warszawie; tę ostatnią jednak z powodu rozdrażnienia nerwów, nie dozwalającego mu badać anatomji, po dwu latach opuścił. Od r. 1862 do 1866 pracował piórem w Wilnie, a następnie w Warszawie aż do zgonu 30 października 1868. Pisał drobne szkice powieściowe, obrazki i zarysy historyczne, oraz najcenniejsze z prac swoich: artykuły etnograficzne; *Kurjer Wileński* i wszystkie niemal pisma warszawskie od *Zorzy* do *Bibljoteki Warszawskiej* mnóstwo tych jego utworów zamieszczały. Szczegółowsze ich wyliczenie znajduje się w *Tygod. Ilustr.* z r. 1868, № 46. Osobno, jako praca pozgonna, wyszedł ułożony przez Kamińskiego obszerny zbior zdań o kobiecie, czerpanych z wielu autorów krajowych i zagranicznych, p. t.: „Kobieta, miłość i małżeństwo“ (Warszawa, 1873).

Kamiński M.

Kamiński Jan Maurycy, prawnik i literat, * 1844 w Warszawie. Ukończywszy instytut pedagogiczny w Radzyminie, był czas jakiś nauczycielem ludowym, następnie studjował prawo w Warszawie. Oprócz wielu prac, zamieszczanych w czasopismach, ogłosił: „O sposobach uczenia czytać“ (Warszawa, 1868); „Dodatek do ustnego wykładu geografji“ (1869, 2 wyd., 1873); „O prostytucji“ (1870, 2 wyd., 1875); „Nauka czytania“ (1874); „O prawach autorskich“ (przekład z rosyjskiego Spasowicza, 1874). Odznaczył się także jako obrońca kryminalny i prelegent; z odczytów jego były drukowane: „O stosunku poezji do życia społecznego“ (*Przegląd tygodn.*, 1872); „O podziale pracy“ (*Tydzień*, 1873); „O nieletnich przestępcach“ (*Tydzień*, 1874). W r. 1874—83 był redaktorem *Kolców*.

Kamiński Gustaw, technolog i powieściopisarz, znany pod pseudonimem *Gamastona*, * 1848 w Siedlcach, gimnazjum skończył 1865 w Warszawie, następnie kształcił się w warszawskiej Szkole Głównej i w instytucie technologicznym w Petersburgu, który ukończył 1870. Jako wykwalifikowany technolog pracował w fabrykach mechanicznych i przy budowie statków na Wołdze, w arsenale petersburskim. Po opuszczeniu służby rządowej był naczelnikiem warsztatów kolejowych w Starosielcach, później w Kijowie i kilkakrotnie wysyłany był za granicę dla studjowania nowości w dziale koleśnictwa. W r. 1888 został dyrektorem technicznym fabryk towarzystwa Lilpop i Rau, 1891 objął stanowisko naczelnika wydziału gospodarczego w zarządzie dróg południowo-zachodnich. Napisał: „Fata morgana,“ „Lamparcie życie“ (Petersburg, 1894); „Fotografje bez retuszu,“ (Kijów, 1894); „Lwia miłość“ (1899). Prace z zakresu swej działalności ogłaszał w *Przeglądzie technicznym*, kijowskim *Inżenierze* i in.

Kamionackie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Ruskiem, w ziemi Lwowskiej. W r. 1770 zaliczały się do tego starostwa miasteczka Dobrotwór nad Bugiem, Kamionka Strumiłowa przy ujściu Kamionki do Bugu, folwark Podzamcze Kamionackie i wsie: Jasiennica Zabużańska, Obydów, Łany, Dernów, Ruda z Jasiennicą Rudeńską, Strychanka i wójtostwo Kamionackie. Od r. 1759 posiadał to starostwo Michał Rzewuski, wojewoda podolski, wraz z żoną, Franciszką z Cetnerów, opłacając z niego kwarty złp. 5,712 gr. 28, a hyberny złp. 1,686 gr. 5. Po zajęciu go przez rząd austrjacki, wskutek układu z d. 1 kwietnia 1787 z Ignacym hr. Cetnerem, oddał mu tenże rząd całe to starostwo w zamian za dziedziczne jego dobra Nadworny, zajęte na saliny.

Kamioneczka, ob. Borówka.

Kamionek *(Kamionki)*, wieś w powiecie Warszawskim, tuż pod Pragą, należy do gminy Wawer, ob. Kamień.

Kamionka, rzeka w gub. Wołyńskiej, pow. Żytomierskim, płynie w kierunku południowo-wschodnim i pod Żytomierzem wpada z lewego brzegu do Teterowa. Długa około 35 wiorst.

Kamionka, rzeka w gub. Kijowskiej, poczyna się w pow. Skwirskim pod Charlejówką; płynąc ku wschodowi wchodzi do pow. Wasylkowskiego, za Trylisami skręca ku południowi i powyżej Białocerkwi wpada z lewego brzegu do Rosi. Długa przeszło 70 wiorst.

Kamionka, gatunek kuny (ob.), także gatunek maliny (ob.).

Kamionka, osada w pow. Lubartowskim, gub. Lubelskiej, o 1½ mili od Lubartowa; liczy 2,200 miesz.

Kamionka, miasteczko w pow. Grodzieńskim, 48 wiorst odległe od Grodna, na trakcie wileńskim, 500 miesz. W lutym 1706 tu była główna kwatera Karola XII.

Kamionka Strumiłowa, miasto powiatowe w Galicji, nad Bugiem, o 40 klm. oddalone od Lwowa, posiada młyn parowy, tartak, browar i cegielnie. Niegdyś istniał tu klasztor Bazyljanek.

Kamionka Wołoska, jedna z największych wsi w Galicji, w pow. Rawskim; ma około 8,000 miesz.

Kamionka Walerjan Henryk, Dominikanin, później sekularyzowany, wyświęcony następnie na biskupa abderytańskiego; po śmierci Siestrzeńcewicza, obrany był 1826 administratorem mohylowskim.

Kamizardowie, ob. Camisards.

Kamlot, tkanina gęsta, jak płótno, wyrabiana z wełny, z sierści kóz, lub jedwabiu, a obecnie zwykle z kamgarnu, często z dodatkiem lnu lub bawełny, gładka lub chropawa. **K.** prawdziwy czyli wschodni jest z czystej sierści kóz angorskich. Pisarze średniowieczni pod nazwą *camelatum* wspominają o tkaninie z sierści wielbłądziej. W Paryżu nazywają się *kamlotami (camelots)* handlarze uliczni, głośno swój towar zalecający, zwłaszcza przekupnie gazet.

Kammerer Jakób Fryderyk, uważany za wynalazcę zapałek fosforycznych, * 1796 w Ehningen w Wirtembergji, † 1857, zajmował się różnemi rzemiosłami; od 1830 zaczął wyrabiać zapałki kongrewskie z główkami z siarku antymonu i chloranu potasu, a w r. 1832, według podania miejscowego, miał wprowadzić fosfor zamiast siarku antymonu, co wszakże nie zostało stanowczo dowiedzionem. Za udział w stowarzyszeniach politycznych skazany został na dwuletnie więzienie, zdołał jednak zbiedz do Szwajcarji, gdzie zajmował się fabrykacją zapałek. Ostatnie lata życia przepędził w Ludwigsburgu. Por. Schanzenbach „K. und die Phosphorzündhölzer“ (1896).

Kammin, miasto, ob. Kamień.

Kamocka Eugenja z Maternickich, literatka polska, zajmowała się przekładami z francuskiego i włoskiego; oryginalne jej poezje drukowały *Kłosy* i *Tygodnik Ilustrowany.* W rękopisie pozostawiła oryginalną pracę: „Pamiętniki z podróży odbytej 1867 po Europie południowoj.“ † 1880 w Łodzi.

Kamocka Józefa, * 1833 w Częstochowie, † 1897 w Warszawie; kształciła się w Warszawie pod kierunkiem Jachowicza. W r. 1862 objęła wykłady języka polskiego w szkole rządowej żeńskiej i była nauczycielką na kilku pensjach żeńskich w Warszawie. Od 1875 r. zaczęła ogłaszać swe utwory w *Wieńcu*, nadto napisała: „Książka do nabożeństwa dla dziewcząt wiejskich,“ „Książkę do nabożeństwa dla chłopców wiejskich,“ „Pod Twoją obronę“ (1872); „Zdrowaś Marja,“ „Bądź wola Twoja” (1878); „Niech będzie pochwalony,“ „Praktyczny wykład nauki języka polskiego,“ „W imię prawdy i dobra“ (Warszawa, 1885); „Zasady poprawnego pisania w przykładach“ (2 wyd., Warszawa, 1886); „Podręcznik ułatwiający pisanie ćwiczeń“ (Warszawa, 1888); „Teorja stylu“ (Kraków, 1894).

Kamocka Józefa.

Kamocki Walenty.

Kamocki Walenty, okulista, * 1858 we wsi Brynice (pow. Rawski), medycynę studjował w Warszawie, w 1881—84 był pomocnikiem prosektora przy katedrze fizjologji, a zarazem asystentem w instytucie oftalmicznym. W r. 1884 z konkursu otrzymał posadę ordynatora w tymże instytucie. Ogłosił: „Szkliste wyrodnienie łącznicy“ (*Gaz. lek.* 1886); „Kilka uwag o nowoczesnej operacji zaćmy“ (1886); „Badania anatomopatologiczne nad oczami chorych na cukrzycę” *(Pam. Tow. lek.* 1889); „Dalszy przyczynek do badań anatomopatologicznych nad zmianami w oczach przy cukrzycy“ *(Gaz. lek.* 1889); „Badania anatomopatologiczne nad szklistem zwyrodnieniem łącznicy“ *(Pam. Tow. lek.* 1888 i 1892); „O mączkowatem zwyrodnieniu łącznicy“ *(Gaz. Lek.*1896). Nadto jest współpracownikiem i sprawozdawcą z działu polskiej literatury okulistycznej w *Zeitschrift für Augenheilkunde.*

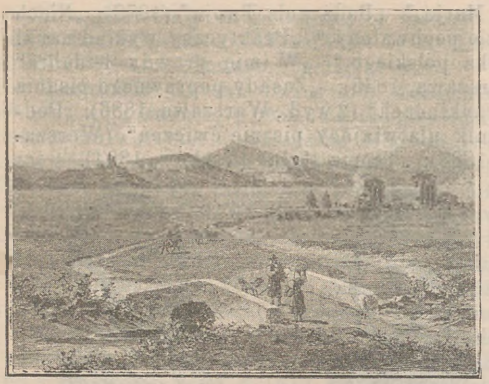
Kampan, grube płótno chińskie, używane na wyspie Mindanao w miejsce jednostki monetarnej; sztuka tego płótna liczy się po 0,4 piastra, około 68 kopiejek.

Kampana, naczynie szklane nakształt dzwona, także ozdoby architektoniczne i rzeźbiarskie postaci dzwonów. *Kampankami* nazywano dawniej ozdoby srebrne lub złote, nakształt małych wiszących dzwonków, któremi przystrajano suknie kobiece.

Kampana w architekturze.

Kampanja, dzisiejsza Terra di Lavoro; w starożytności prowincja leżąca na zachodniej stronie południowej Italji, która z powodu swej żyzności i wielu piękności przyrody, zwaną była przez Rzymian *Regio felix.* Znajdowało się tu mnóstwo przepysznych domów wiejskich bogatych mieszkańców stolicy i najpiękniejsze w kraju widoki, jak np. Wezuwjusz, równiny Flegrejskie, jeziora Awerneńskie i Lukryńskie, przyla-

Kampanja.

dek Misenum. Ważniejsze miasta tutaj były: Bajae, Cumae, Misenum, Linternum, Puteoli, Neapol, Herculanum, Pompeji, Capreae, Salernum i Kapua. Zabytki wspaniałych pomników tutejszych zestawił Paolini w „Memorie su'i monumenti di antichità in Miseno, Baoli etc.“ (Neapol, 1812); Beloch „K., Topographie, Geschichte etc.“ (Berlin, 1879).

Kampanja (z fran.), w wojskowem rozumieniu szereg łącznych z sobą wojennych działań, dotyczących pewnego tylko okresu wojny. Stąd jedna wojna może się składać z jednej lub kilku kampanji, zależnie od ich powodzenia.

Kampelik Franciszek Cyryl, pisarz czeski, * 1806 w Srzenowie, † 1872 r. w Kuklenach; po ukończeniu gimnazjum w Iczynie, studjował filozofję i politechnikę w Wiedniu, następnie teologję w Bernie, ostatecznie medycynę w Wiedniu, którą ukończywszy, osiadł jako lekarz w Kuklenach. Ważniejsze jego prace są: „Prawa naszego języka i narodowości“ (Praga, 1845); „Prawopis języka czesko-słowiańskiego“ (2 cz. 1845—47); „Czechosłowianin, czyli język narodowy w Czechach, na Morawji, w Szląsku i na Słowacji“ (1842) i t. d. W pismach swoich używa licznych wyrazów i obrotów słowackich, chcąc tym sposobem ściślej zespolić Słowaków z Czechami, oraz zbogacić język piśmienny. Używał pseudonimu Libczansky.

Kampen, miasto w niderlandzkiej prowincji Overyssel, nad rzeką Yssel, niedaleko jej ujścia, 15,000 miesz., posiada kilka kościołów starożytnych, piękny most, jest garnizonem bataljonu instrukcyjnego.

Kampen Mikołaj Gottfryd van, historyk holenderski, * 1776 w Harlemie, † 1839 jako nauczyciel języka i literatury holenderskiej przy Ateneum amsterdamskiem. Z wielu dzieł jego najcelniejsze są: „Geschiedenis van de fransche heerschappij in Europa” (8 t., Lejda, 1815—23); „Geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden” (3 t., Haga, 1821—26); „Geschiedenis der Nederlanden buiten Europa” (3 t., Harlem, 1831—33). Do zbioru Heerena i Ukerta „Geschichte der europ. Staaten” dał „Geschichte der Niederlande”.

Kampenhauzen.

Kampenhauzen, herb: W polu barwy niewiadomej mur z trzema wieżami. Indygenat z roku 1674.

Kampenhauzen Baltazar, baron, publicysta rosyjski, * 1772 w okolicach Rygi, † 1823; był od r. 1792 członkiem poselstwa ros. w Polsce, sprawował następnie rozmaite urzędy, w końcu zarządzał ministerjum spraw wewnętrznych. Napisał wiele dzieł w języku niemieckim, z których znajomsze są: „Zasady prawa politycznego rosyjskiego“ (Getynga, 1742); „Opisy geograficzno-statystyczne namiestnictw ces. rosyjskiego“ (t. 1, Getynga, 1793); „Genealogija domu Romanowych“ (Lipsk, 1805) i in.

Kampenhauzen Jan Mikołaj albo Jan Michał Joachim, pochodził ze spolszczonej szlachty inflanckiej. Znakomitemi zdolnościami wojskowemi zjednał sobie wysokie poważanie u króla Augusta II i został generałem. Wysokie to stanowisko i łaska królewska wprowadziły go w stosunki rodzinne ze znaczniejszemi rodzinami polskiemi. Był to człowiek cnoty nieposzlakowanej. W ciągu całego żywota marzył o wskrzeszeniu dawnych husarzów polskich; usiłowania jego doprowadziły go tylko do zaprowadzenia w wojsku tak zwanych lansjerów. Za Augusta III przyjął komendaturę twierdzy w Kamieńcu, lecz wkrótce rzucił służbę wojskową, osiadł w majętności swojej Rybniszkach, gdzie † 1744, zostawiwszy po sobie oprócz prac rękopiśmiennych dzieło: „Chwała i apologja kopji i pik cum refutatione niektórych zarzutów przeciwko nim“ (Kalisz, 1737).

Kampesz, *Kampeszowe drzewo*, ob. Haematoxylon.

Kampeszowe konopie, to co aloeosowe konopie (ob.).

Kämpfer Engelbrecht, podróżnik, * 1651 r. w Lemgo, † 1716. Ukończywszy studja lekarskie w Królewcu, został 1683 sekretarzem poselstwa szwedzkiego w Persji. W r. 1685 przyjął służbę chirurga okrętowego na flocie holenderskiej, zwiedził Arabję, Indostan, Jawę, Sumatrę, Sjam i Japonję; w ostatnim kraju przebywał 2 lata. Wróciwszy do Europy 1692 r., został lekarzem hr. Lippe. Wielki rozgłos zjednał sobie dziełem: „History of Japan and Siam“ (2 t., Londyn, 1727); z innych prac jego ważniejsze: „Geschichte und Beschreibung von Japan“ (po ang. 2 t., Londyn, 1727; po niem. Lemgo 1777). Jego „Icones selectae plantarum, quas in Japonia collegit,“ wydał Banks (Londyn, 1791)

a „Diarium itineris ad aulam Moscoviticam“ ogłosił Adelung.

Kampinos, wieś w powiecie Sochaczewskim, gub. Warszawskiej, posiada kościół parafjalny drewniany; otaczające ją lasy, zwane *Puszczą Kampinoską*, obejmowały niegdyś około 15 mil kw. i sięgały do Warszawy.

Kampinoskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Rawskiem, w ziemi Sochaczewskiej. W r. 1771 zaliczały się do niego: puszcza Kampinoska, wójtostwo we wsi Wiejca i wieś Wilków, które posiadał Franciszek Branicki, łowczy kor., opłacając z niego kwarty złp. 2,225, a hyberny złp. 955 gr. 16. Słynna w dziejach naszych puszcza Kampinoska, była ulubionem miejscem do polowań dla królów polskich, zwłaszcza na tury, dziś już zupełnie wytępione. Władysław Jagiełło, wracając po odniesionem zwycięstwie pod Grunwaldem w r. 1410 w miesiącu grudniu, odwiedziwszy tu swą siostrę Aleksandrę, małżonkę ks. Ziemowita Mazowieckiego, zabawiał się cztery dni takiemże polowaniem.

Kampioni.

Kampioni *(Campioni)*, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I błękitnem—trzy 6-promienne złote gwiazdy; w II i III złotych—lew naturalny wspięty; w IV czerwonem—lilja srebrna podwójna; w V czerwonem—orzeł biały. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany przez Stanisława Augusta w r. 1791.

Kampmann Karol Ferdynand, pedagog niemiecki, * 1803 roku, † 1872 r., był nauczycielem we Wschowie, następnie we Wrocławiu. Ogłosił: „Elementarwerk der polnischen Sprache“ (3 cz., Wrocław, 1856—63).

Kampot, miasto portowe w Kambodży, nad rzeką Kampot, wpadającą do zatoki Sjamskiej, 20,000 miesz.; główny rynek handlowy na pieprz i korzenie.

Kampschulte Wilhelm, historyk niemiecki, * 1831 w Wickede w Westfalji, † 1872 w Bonn, gdzie od 1861 r. był profesorem. Ogłosił: „De Georgio Vicelio“ (Bonn, 1856); „Die Universität Erfurt“ (2 t., 1858—60); „Johann Calvin, seine Kirche und sein Staat in Genf”

Kamptulikon, masa wyrabiana z mieszaniny korka sproszkowanego i kauczuku, przez walcowanie sprowadzana do formy płyt, posiada niejaką sprężystość i wytrzymałość, jest nieprzemakalną i złym przewodnikiem ciepła. Używa się do pokrywania podłóg, obecnie jednak wyrugowaną została przez linoleum (ob.).

Kamptz Karol Albert Krysztof Henryk, von, prawnik niemiecki, * 1769 w Szwerynie, † 1849 w Berlinie; pierwotnie meklembursko-strelicki, a od 1810 pruski urzędnik, był przez długi przeciąg czasu dyrektorem ministerjum policji, a od 1830—42 ministrem sprawiedliwości. Był to człowiek wielkiej nauki i zdolności, który przecież obok tego walczył z dziwną wytrwałością przeciwko ówczesnym dążeniom politycznym i pojęciom liberalnym, tak słowem jak czynem, za co słusznie przez wielu jest ganiony. Ważniejsze jego prace są: „Beiträge zum mecklenburg. Staats-und Privatrechte” (6 t., Szweryn, 1795—1805); „Handbuch des mecklenburg. Civilprocesses“ (Berlin, 1810 i 1822); „Codex der Gendarmerie“ (Berlin, 1815); „Jahrbücher für die preuss. Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Reichsverwaltung“ (54 t., Berlin, 1814—44); „Annalen der preuss. innern Staatsverwaltung“ (18 t., Berlin, 1821—34); „Die Provinzial und statutarischen Rechte der preuss. Monarchie“ (2 t., Berlin, 1826—28).

Kamrup, obwód w bryt.-indyjskiej prowincji Assam, 9479 klm. kw., z ludnością 640,000, oblany jest wodami Bramaputry, której bagniste wybrzeża sprzyjają uprawie ryżu. Miastem głównem jest Gauhati.

Kamseltzer Jan, nadworny budowniczy króla Stanisława Augusta, rodem z Drezna, który własnym kosztem wyprawił go poprzednio za granicę, celem dalszego wykształcenia się w obranym zawodzie. Po powrocie, wraz z Merlinem zajmował się ukończeniem budowli pałacu Łazienkowskiego w Warszawie; wybudował też pałac Tyszkiewiczów, zwany dzisiaj pałacem Potockich, na Krakowskiem Przedmieściu, obok kościoła Wizytek, tudzież pałac Krasińskich, na tejże ulicy i in., † 1795 r.

Kamsin, to, co chamsin (ob.).

Kamsko-Wotkiński okrąg górniczy, należy do zarządu zakładów pasma Uralskiego, w gub. Wiatckiej, pow. Sarapulskim.

Kamthi *(Kampti)*, miasto w obwodzie Nagpur, bryt. - indyjskich prowincji Środkowych, nad rzeką Kanhan, ma 45 świątyń budyjskich, 5 meczetów, kościół katolicki i ewangelicki, 45,000 miesz., handel bydłem, tkaninami bawełnianemi, solą i budulcem.

Kämtz Ludwik Fryderyk, meteorolog, * 1801 w Treptowie, † 1867 r. Kształcił się na uniwersytecie w Halli, gdzie 1827 został profesorem; później był profesorem w Dorpacie, w roku 1866 powołany został do Petersburga na dyrektora centralnego obserwatorjum meteorologicznego. Ogłosił „Lehrbuch der Meteorologie“ (1831—36); „Vorlesungen über Meteorologie“ (1840); „Repertorium der Meteorologie“ (1860).

Kamule *(Male dusze)*, nieprzyjazne bóstwa Kamczadalów, mieszkają na wulkanach i żywią się rybami.

Kamusznik *(Strepsillas)*, rodzaj ptaków brodzących, z rodziny siewek, którego cechy są: dziób mierny, szczupły, nieco w górę zagięty, nogi podkasane, czworo-palcowe, ksiuk krótki, skrzydła długie, ogon długi, o 12 sterówkach.

Jedyny gatunek *S. collaris* żyje na pobrzeżach morskich, zwłaszcza na północy, żywi się drobnemi zwierzątkami morskiemi, wyrzucanemi na brzegi. Ma zaś szczególny zwyczaj, że żerując, przewraca dziobem kamyki, pod któremi wynajduje potrzebne dla swego utrzymania istoty. Wielkością wyrównywa naszemu krzykowi.

Kamyki słuchowe, ob. Otolity.

Kamyska zatoka, drobna zatoka morska na płd. zachodnim krańcu Krymu, 3,2 klm. długa, podczas oblężenia Sewastopola 1854—5 służyła za przystań flocie francuskiej.

Kamyszłow, miasto powiatowe w gub. Permskiej, nad rzeką Pyżmą, wpadającą do Tury, ma 8,000 miesz.—*Kamyszłowski powiat* ma 12,144 w. kw.; jest to równina, grunt urodzajny, powiększej części czarnoziem. Mieszkańców 255,000, zajmujących się rolnictwem, hodowlą bydła, górnictwem. W powiecie znajdują się słynne zakłady *Kamieńskie* (ob.).

Kamysz-Samarskie jeziora, jeziora w gub. Astrachańskiej, na granicy powiatów Jenotajewskiego i Krasnojarskiego, tudzież ziemi Kozaków Uralskich. Jest ich 6; w czasie wezbrania zlewają się z sobą i stanowią jedną całość.

Kamysz-Samarskie stepy, obszar, przylegający do wązkiej doliny Uralskiej. Odznaczają się one zupełnym brakiem lasów i mnóstwem salin; grunt rozmaity, powierzchnia falowata, gdzieniegdzie przerznięta strumieniami; z rzek główniejsze są Wielki i Mały Uzeń. Na południe i wschód ciągną się piaski.

Kamyszyn, miasto powiatowe w gub. Saratowskiej, na górzystym brzegu Wołgi, przy ujściu do niej rz. Kamyszenki, 16,000 miesz., ożywiony handel zbożem i solą.—*Kamyszeński powiat*, na 10,000 w. kw. ma 310,000 miesz., zajmujących się rolnictwem, ogrodnictwem, uprawą arbuzów, tytuniu, gorczycy, rybołówstwem i hodowlą bydła. Położenie górzyste, grunt gliniasty lub piaszczysty.

Kan, rzeka w gub. Jenisejskiej; wypływa z gór Sajańskich i przebiegłszy około 300 w., wpada poniżej Krasnojarska do rz. Jeniseju.

Kan, *Kanne*, holenderska miara objętości do ciał płynnych, wyrównywająca jednemu litrowi czyli kwarcie polskiej; wyrównywa mu *kopp*, miara do ciał sypkich. W Indjach holenderskich **K.**=1,515 litra.

Kan, japoński okręt wojenny; wyraz ten dodaje się do właściwej nazwy okrętu, jak *Tenryukan*, *Yamato-kan*.

Kana, miasteczko w Galilei, w blizkości Kafarnaum (obecnie wieś Kenna); podług Biblji miejsce, w którem Chrystus podczas godów wodę w wino przemienił; samo miasteczko było miejscem urodzenia apostoła Szymona. Z obrazów, przedstawiających gody w Kanie, odznacza się szczególnie Pawła Veronesa.

Kanaan w napisach na pomnikach staroegipskich z XIX i XX-ej dynastji oznaczało południową Syrję, u Fenicjan—ziemię nadbrzeżną, gdzie wznosiły się ich miasta, w starym Testamencie częścią Fenicję, częścią zaś ziemię po obu brzegach Jordanu, zajętą przez Izraelitów. Kanaanici więc w Biblji oznaczają albo Fenicjan, albo ludy, podbite przez Izraelitów.

Kanada, kolonja angielska w Ameryce Półn., między 41°42′—73° szerok. płn. i 57°—141° dług. zachod., obejmuje nietylko Kanadę właściwa, z prowincji Ontario i Kwebek złożoną, lecz wogóle całą na północ od Stanów Zjednoczonych położoną część kontynentu Ameryki, z wyłączeniem tylko Alaski i Nowej Fundlandji; od 1867 posiadłości te, obejmujące obecnie przestrzeń 8,767,704 klm. kw., noszą nazwę *Dominion of Canada*. *Powierzchnia* **K.**, podobnie jak i powierzchnia Stanów Zjednoczonych, daje się pod względem ustroju pionowego podzielić na trzy części: na wschodzie i zachodzie ciągną się przestrzenie górzyste, a między niemi zawartą jest obszerna płaszczyzna, będąca dalszym ciągiem równiny Mississippi i Missuri i rozpościerająca się aż do brzegów oceanu Lodowatego. System gór zachodnich jest najważniejszy, obejmuje bowiem północną część łańcucha Kordyljerów, który ma tu przeszło 600 klm. szerokości i dosięga w szczycie Mount Brown 4,880 metrów wysokości. Góry na wschodzie składają się z rozgałęzień łańcucha Alleganów i dochodzą 1,148 metrów wysokości. Liczba rzek i jezior jest bardzo znaczna. Z jezior, oprócz czterech wielkich jezior kanadyjskich, należy do **K.** jeszcze wiele innych jezior większych i mniejszych, jak Winnipeg, Athabaska, Wielkie Niewolnicze, Wielkie Niedźwiedzie i inne. Z rzek największe znaczenie mają: rzeka św. Wawrzyńca, Saskaczewan i Mackenzie.—*Klimat* na całej przestrzeni odznacza się surową zimą, chłodną wiosną, krótkiem ale gorącem latem i niezwykle pogodną jesienią. Godną uwagi jest ogromna zmienność temperatury.—*Roślinność*. Wielka część **K.** pokryta jest gęstym lasem iglastym i liściastym. Florę **K.** północnej charakteryzują właściwe tundrze mchy i porosty, a w południowej uprawiane są wszystkie gatunki zboża i kukurydza. *Świat zwierzęcy* reprezentują jelenie, niedźwiedzie, lisy, wilki, bobry, wydry, kuny, owce, bydło, świnie i t. d. W *minerały* **K.** nader obfituje: znajdują się tu pokłady węgla kamiennego, soli, nafty, dalej dobywają złoto, srebro, miedź i nikiel. *Liczba ludności* w r. 1897 wynosiła 5,185,990 gł., w tem 99,364 Indjan; mieszkańcy są przeważnie angielskiego i francuskiego pochodzenia, dalej idą Irlandezycy, Niemcy, Holendrzy i in. Co do religji przeważają protestanci. Sprawom oświaty służyło w 1893 r. 16,154 szkół elementarnych bezpłatnych, przez gminy utrzymywanych, oraz 903 innych szkół początkowych, 14 uniwer-

KANADA i ALASKA

MORZE LODOWATE PÓŁNOCNE
OCEAN WIELKI albo SPOKOJNY
OCEAN ATLANTYCKI
GRENLANDYA
Ziem. Grenlandzka
Ziem. Baffina
Ziem. Franklina
Ziem. Parry'ego
Ziem. Wiktorya
Ziem. Alberta
Ziem. Melville
Ziem. Cockburna
Ziem. Królowej Wilhelminy
Ziem. Królowej Wiktoryi
Ziem. Ks. Walii
Ziem. Ks. Jerzego
Ziem. Ks. Williams
Ziem. Ks. Alberta
Ziem. Ks. Patryka
Ziem. Ks. Karola
Ziem. Ks. Ludwika
Ziem. Ks. Fryderyka
Ziem. Ks. Krystyny
Ziem. Ks. Alfreda
Ziem. Ks. Małgorzaty
Ziem. Ks. Franciszki
Ziem. Ks. Elżbiety
Ziem. Ks. Teresy
Ziem. Ks. Beatrix
Ziem. Ks. Heleny
Ziem. Ks. Ludwiki
Ziem. Ks. Augusty
Ziem. Ks. Luizy
Ziem. Ks. Patrycyi
Ziem. Ks.

sytetów, 29 kolegjów i 5 szkół rolniczych; posiada także **K.** akademję nauk, założoną w 1882, oraz wiele in. towarzystw naukowych. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo, któremu poświęca się 47,6% ludności. Rolnictwo wydaje wszystkie gatunki zbóż europejskich, owoce, a także i wino. Hodowla bydła stoi na wysokim stopniu rozwoju. Produktów rolniczych i bydła wywieziono stąd w r. 1893 za 53,785,989 dolarów. Znaczna część ludności poświęca się rybołówstwu; w r. 1893 było tu 32,612 statków rybackich, a ryb wywieziono za sumę 8,743,050 dolarów. Znaczna niegdyś liczba zwierząt futer dostarczających w ostatnich czasach ogromnie się zmniejszyła, w r. 1893 sprzedała jednak Hudsonbay Company jeszcze 1,213,643 sztuk skór. Lasy, pokrywające przestrzeń 3,238,282 klm. kw., dostarczają nader kosztownych gatunków drzewa, którego w r. 1893 wywieziono za 22 mil. dol. z górą. Wartość wydobytych w roku 1893 metali i cennych minerałów wynosiła tylko 19,350,712 dol., chociaż bogactwo **K.** w te ostatnie jest ogromne. *Przemysł* znajduje się jeszcze na nizkim stopniu rozwoju; w r. 1891 było tu czynnych 75,768 zakładów przemysłowych, zatrudniających 367,865 robotników, z produkcją wartości 475,445,705 dol. Obrót handlowy w r. 1893 wykazywał 129,074,268 dol. w przywozie i 118,564,352 dol. w wywozie. Długość linji dróg żelaznych wynosiła w r. 1897 ogółem 26,699 klm., a linji telegraficznych— 47,188 klm. *Ustrój polityczny.* **K.** jest państwem związkowem, złożonem z siedmiu prowincji (wyspa ks. Echrarda, Nowa Szkocja, Nowy Brunświk, Quebec, Ontario, Manitoba, Kolumbja Brytyjska) i dziewięciu obwodów. Władza wykonawcza spoczywa w ręku gubernatora generalnego, mianowanego przez koronę, który ma do pomocy radę tajną, złożoną z 46 członków. Władzę prawodawczą posiada parlament związkowy, złożony z senatu i izby gmin. Stolicą i rezydencją władz jest m. Ottawa. *Finanse* w r. 1893 wykazywały 38,168,609 w dochodach i 36,814,053 dol. w wydatkach. Dług związku d. 30 czerwca 1893 r. wynosił 300,054,525 dol. *Herb* **K.** składa się z połączonych herbów 7 prowincji. Por. Marschall „The Canadian Dominion“ (Londyn, 1871); Dawson „Canada and New-foundland“ (Londyn, 1897).

Herb Kanady.

Historja. Kanada odkrytą została 1497 przez Sebastjana Cabot, a przez Włocha, będącego w służbie francuskiej, Giovani Verazzani, pod nazwą Nowej Francji, zajęta w posiadanie króla Franciszka I. Dalsze odkrycia i zdobycze poczynili Cortier (1534 — 1535) i Champlain, który 1608 r. założył m. Quebec. W r. 1674 kraj otrzymał własnego gubernatora i stały zarząd kolonjalny. Od tej pory poczęły się osady bardzo szybko podnosić. Wkrótce atoli wszczęła się pomiędzy Nową Francją a Nową Anglją zawzięta wojna graniczna. W r. 1759 udało się Anglikom pod wodzą generała Wolfe zdobyć Quebec, a mocą pokoju Wersalskiego 1763 cała Kanada przeszła na własność Anglji. Wypadek ten wywołał między francuskimi osadnikami wielkie niezadowolenie. Zamiarem bowiem rządu angielskiego było przerobić powoli osadników francuskich (około 70,000) na ludność angielską. Do tego celu zmierzały wszystkie wprowadzone nowo przez Anglików urządzenia. Poczynił wprawdzie rząd angielski aktem Quebeckim (1774) niejakie ustępstwa kolonistom, ale sprowadzając swych urzędników z wyzwalających się Stanów Zjednoczonych, a także osadników wojskowych, dał początek przez to arystokracji angielskiej, wobec istniejącej ludności francuskiej. Antagonizm dwu tych żywiołów przetrwał aż do ostatnich prawie czasów. Aktem Pitta z 1791 r. rozdzielono **K.** na dwie prowincje: Wyższą (angielską) i Niższą (francuską) **K.**; każda z nich otrzymała osobnego gubernatora i osobne wybieralne ciało prawodawcze. Obie te prowincje, przez różną zamieszkane ludność (w Wyższej **K.** przeważali Anglicy, w Niższej zaś Francuzi), występowały coraz ostrzej względem siebie. Ogólne niezadowolenie wzmogło się nadzwyczaj silnie za gubernatorstwa Dalhousie (od 1820), którego rządy zmierzały do zupełnego zniweczenia żywiołu francuskiego. Odwołany został co prawda Dalhousie, ale rząd angielski nie myślał bynajmniej o zadość uczynieniu wymaganiom mieszkańców Niższej **K.** Skutkiem tego wybuchło 1837 r. w Montreal i w innych miejscach powstanie, wkrótce jednak (1838) stłumione. Aktem 23 lipca 1840 r. ogłoszono nową dla **K.** ustawę, mocą której obie prowincje połączono w jedno i postawiono na czele rządu gubernatora generalnego *(governor general)*, oddając pod jego zwierzchnictwo w wojskowych sprawach gubernatorów *(lieutenant governors)*, przełożonych nad czterema innemi prowincjami Ameryki angielskiej, Tak spojona **K.** otrzymała ciało prawodawcze, złożone z 20 przez gubernatora mianowanych członków dożywotnych, i zgromadzenia *(assembly)*, które składało się ze 130 deputowanych, wybieranych co lat 4-ry, i mogło być przez gubernatora rozwiązane. W assembly miało odtąd przewagę stronnictwo liberalne, które 1841 r. przeprowadziło odpowiedzialność ministrów. Ogłoszenie bilu 25 kwietnia 1849, nakazującego wynagrodzenie za straty poniesione w powstaniu 1837—38, wywołało nowe krwawe zaburzenia, szybko jednak stłumione. Odtąd siedzibą rządu były naprzemian co lat cztery miasta Toronto i Quebec. W 1858 przeniesiono stolicę do Ottawy. W 1864 r. powstał projekt połączenia **K.** wraz z 4 pozostałemi prowincjami

(Nowa Szkocja, Nowy Brunświk, wyspy księcia Edwarda i New-foundland w federację. Zebrał się w tym celu na konferencję kongres wszystkich prowincji 10 października 1864 r. w Quebeku. Do związku z obiema Kanadami przystąpiły jednak tylko Nowa Szkocja i Nowy Brunświk (1866). W grudniu 1866 r. zgromadzili się delegowani czterech tych prowincji do ułożenia nowej konstytucji związkowej, zatwierdzonej przez parlament brytański 8 marca, a przez królowę 22 maja 1867 r. Federacja ta ukonstytuowała się ostatecznie pod nazwą *Dominion of Canada* 1 lipca 1867 r. Władza wykonawcza zostaje w ręku mianowanego przez koronę brytańską gubernatora generalnego, który znowu ze swej strony mianuje gubernatorów dla 4 poszczególnych prowincji. Władza prawodawcza należy do parlamentu wspólnego, obok którego posiada każda prowincja osobne ciało prawodawcze prowincjonalne. Parlament składa się z dwu izb: senatu i izby gmin. W senacie zasiada 78 członków (48 dla **K.**, 18 dla Nowej Szkocji, 12 dla Nowego Brunświku), mianowanych w połowie przez rząd, w połowie przez lud wybieranych; izba gmin *(House of Assembly)* składa się ze 181 członków, z pomiędzy których wyższa **K.** wybiera 82, Niższa **K.** 65, Nowa Szkocja 19, Nowy Brunświk 15. Postanowieniem 15 lipca 1870 r. wcielono do tej federacji i kraje odnogi Hudsońskiej. Stolicą związku pozostała Ottawa. W r. 1871 wynikł zatarg ze Stanami Zjednoczonemi, który oddano pod sąd cesarza niemieckiego. Sprawa rozstrzygnięta została na korzyść Stanów Zjednoczonych. W r. 1878 mianowano generał-gubernatorem **K.** zięcia królowej, margrabiego of Lorue, 1883 zastąpił go margrabia of Lansdowne. W r. 1885 mieszkańcy francusko-indyjskiego pochodzenia powstali przeciw rządowi i znaleźli poparcie u partji francuskiej. Generał Midleton stłumił szybko rokosz. Stosunki ze Stanami Zjednoczonemi bywały często naprężone. W r. 1892 pogorszyły się stosunki z Anglją, z powodu traktatów handlowych. Por. Charlevoix „Histoire et description de la Nouvelle-France“ (3 t., Paryż, 1744); M'Gregor „British America“ (2 t., Londyn, 1832); Murray „An historical and descriptive account of British America“ (3 t., Edymburg, 1839); Bigsby „The Shoe and Canoe, or pictures of travel in the Canada“ (2 t., Londyn, 1850); Prassens du Baurboury „Histoire du Canada“ (2 t., Paryż, 1852); Parkmann „France and England in North America, Lady Dufferin „My Canadian Journal“ (1891); Morgan „Bibliotheca Canadensis“ (1867).

Kanadian, *Canadian*, rzeka w północnej Ameryce; powstaje z połączenia North Fork albo Nutrii i South Fork albo Gualpy, wypływających z gór Skalistych, i ubiegłszy mil 200, wpada do Arkansas.

Kanadol, ob. Skalny olej.

Kanadyjska herbata, ob. Gaultheria.

Kanadyjski balsam, terpentyna, otrzymywana w Kanadzie z sosny balsamicznej *(Abies balsamea)*, jest w stanie świeżym bezbarwna, następnie żółknie i gęstnieje, a wreszcie krzepnie; ma woń balsamiczną i smak aromatyczny. Od innych terpentyn wyróżnia się silnem załamywaniem światła. Służy głównie do przygotowywania preparatów mikroskopowych.

Kanadyjskie jeziora, nazwa pięciu wielkich jezior, leżących pomiędzy angielską Ameryką północną a Stanami Zjednoczonemi, zasilanych wodami rzeki ś. Wawrzyńca. Zowią się one: Jezioro Wyższe, Hurońskie, Michigan, Erie i Ontario.

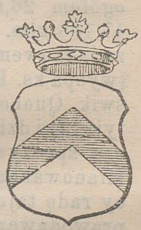
Kanadyjskie wino, *dzikie wino*, ob. Ampelopsis.

Kanaga, Kaniaga, najwyższa z wysp Aleuckich, grupy Andrejanowskiej, leży między wyspami Adag i Tanaga; ma 29 mil obwodu, jest prawie niezamieszkaną; ma czynny wulkan i źródła gorącej wody. Szczyty gór pokryte wiecznym śniegiem.

Kanagawa, miasto portowe na japońskiej wyspie Nipon, przy zatoce Jeddo, o 4 mile od stolicy Jeddo odległe. Jest to jeden z portów od 1859 otwartych dla Europejczyków.

Kanaki (t. j. ludzie), krajowcy wysp Sandwickich, a w ogólności wszyscy Polinezyjczycy.

Kanał *(Canale)*, herb: W polu srebrnem — błękitna krokiew. Nad tarczą korona. Indygenat z r. 1768.

Kanał.

Kanalizacja, sieć kanałów podziemnych czyli ścieków, przeznaczonych do odprowadzania wody, odpływającej z mieszkań i zakładów przemysłowych, a często także i nadmiaru wody deszczowej z ulic i placów miejskich. **K.** wiąże się w ogólności z wodociągami, doprowadzającemi wodę do mieszkań z rzek lub źródeł, niekiedy znacznie odległych; woda odpływająca jest zanieczyszczona różnego rodzaju odpadkami i substancjami będącemi w stanie rozkładu; jeżeli odpływa ściekami otwartemi, zaraża powietrze gazami przykrej woni, a nadto przesiąka w warstwy gruntu i psuje wodę studzien. Stąd urządzenia mające na celu prawidłowe i dokładne usuwanie wody odpływającej są niezbędną potrzebą miast, w wodociągi zaopatrzonych. Ilość wody sprowadzanej przez deszcze jest zmienna, ale często przenosi 10-krotnie ilość wody zużywanej w mieszkaniach; woda deszczowa w części ulatnia się i przesiąka w głąb ziemi, ale w każdym razie znaczna jej część przedostaje się do kanałów, których obszar tedy zastosowany być winien do obfitości deszczów danej okolicy. Bu-

rze sprowadzają wszakże niekiedy wodę w ilości dla całego układu kanałów nadmiernej; aby więc usunąć niebezpieczeństwa takich ulew, kanały zaopatrzone być winny w ujścia zamknięte klapami, które się w razie potrzeby otwierają i mają znaczenie podobne, jak klapy bezpieczeństwa kotłów parowych. Scieki podziemne budowane być winny z materjałów nieprzemakalnych i mieszczą się w głębokościach znaczniejszych, aniżeli podłogi piwnic, o 3 metry zatem przynajmniej niżej, aniżeli bruk uliczny. **K.** są to w ogólności budowle podziemne, formy rur; rury większe czyli *kolektory*, w których łączą się mniejsze, budują się z gładkiego klinkieru (ob. Cegła), niekiedy z betonu, i mają postać jajowatą, u spodu zwę-

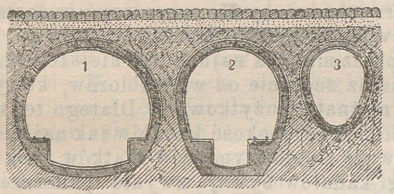

Fig. 1, 2, 3.
1. Kolektor główny. 2. K. drugorzędny. 3. K. zwyczajny.

żoną (fig. 1, 2, 3), w tym celu, by przy słabym dopływie woda zbierała się w tem zwężeniu i nagromadzone odpadki łatwiej unosiła. Kolektory mniejsze, o średnicy do 0,5 metra, wyrabiają się zwykle z rur sztejngutowych; najmniejsze rury uliczne mają średnicę przynajmniej 24 cm. Połączenie rur z kolektorami dokonywa się za pośrednictwem mufli, spajanych tłustą gliną garncarską. Pochyłość kolektorów wynosi zwykle około 1 : 2000; jeżeli pochylenie jest mniejsze, kolektory posiadają w pewnych odstępach przegrody, po za któremi woda zbiera się do wysokości około metra, by za otwarciem przegrody prąd wzmożony łatwo spłókiwał części niżej położone. Rury boczne czyli przykanaliki mają pochyłość znaczniejszą, około 1 : 300. W punktach załamania kolektorów urządzają się otwory czyli studnie, które dają dostęp do **K.** dla oczyszczania ich lub naprawy. Woda gromadząca się w mieszkaniach, z kuchen, kąpieli i t. p., zlewa się przez rurę pionową, szerokości 16 cm., zwykle z żelaza lanego, która przechodzi przez wszystkie piętra i sięga ponad dach domu, w górnym końcu otwarta. U dołu, poniżej podłóg piwnicznych, łączy się z rurą żelazną lub sztejngutową, która przy spadku 1 : 50 prowadzi do kanału ulicznego. W mieszkaniach na każdem piętrze znajdują się zlewy (ob.) do wydalania wody. W niektórych systemach **K.** odchody stałe oddzielają się od ciekłych w ten sposób, że gromadzą się u spodu zbiornika A (fig. 4), umieszczonego obok piwnic C, skąd usuwają się oddzielnie, gdy odchody ciekłe przewodem B dostają się do ścieku E. Daleko korzystniejsza wszakże metoda polega na rozcieńczeniu wodą w klozetach odchodów stałych, które w ten sposób dostają się do kanałów wraz z odchodami ciekłemi i wodą odpływającą; tą drogą usuwają się niezwłocznie z obrębu domu, a po niewielu godzinach i z obrębu miasta, nim mogą przejść w gnicie i grunt zanieczyścić. Gazy, wywiązujące się w kanałach, zwane *gazami kanałowemi*, są mieszaniną tlenu, azotu, kwasu węglanego, gazu błotnego, siarkowodoru, amonjaku i t. d.; uchodzą w części w górę i wydostają się rurami piono-

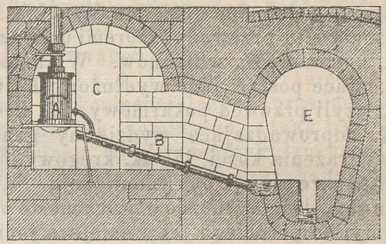

Fig. 4.
A zbiornik substancji stałych, B kanał odprowadzający substancje ciekłe. C piwnica. E ściek.

wemi, prowadzącemi do kanałów, w części posuwają się z biegiem wody. Wody odprowadzane ściekami spływają do rzek, co wszakże grozi ich zanieczyszczaniem; korzystniejszem więc z wielu względów jest rozlewanie wód tych po polach okolicznych, odpowiednio przygotowanych, które użyźniają się niemi dobrze, zanieczyszczenia zaś rychło nikną. Przez wprowadzenie **K.** warunki hygjeniczne ulegają polepszeniu, trudno jednak powiedzieć, w jakiej mierze poprawa ta zachodzi; w szczególności dostrzeżono zmniejszanie się się liczby chorych na tyfus. Już w starożytności w wielu miastach zaprowadzone były urządzenia, mające na celu szybkie usuwanie zanieczyszczeń, jak w Babilonie, Kartaginie, Jerozolimie, zwłaszcza zaś w Egipcie. W Rzymie *cloaca maxima* do odwadniania gruntów bagnistych zbudowana została za Tarkwinjusza starego (ob. Kloaka). W wiekach średnich niewiele robiono dla oczyszczania miast; w Czechach tylko kanały murowane do odpływu wód zbudowano w Bolesławiu w r. 1559, w Pradze w wieku XVII. Londyn posiadał też dawno układ ścieków, które wszakże tak dalece zanieczyszczały Tamizę, że stało się to nieznośnem. Prawidłowo przeprowadzoną **K.** otrzymał Londyn dopiero w 1859—75, a za tym przykładem poszły inne miasta. **K.** Warszawy, rozpoczęta w 1883, według projektu Lindleya, dotąd zupełnie ukończoną nie została. Por. Pettenkofer „Vorträge über Kanalisation und Abfuhr“ (1876); Latham „Sanitary engineering“ (1878); Hobrecht „Die Kanali-

sation von Berlin“(1884); Lindley „Das Schwemmsystem in Frankfurt am Main“, tenże „Projekt Kanalizacji i wodociągu miasta Warszawy“ (1879), oraz „Opis urządzeń wodociągowych i kanalizacyjnych Warszawy“ (1895); König „Ueber die Kanalisation kleiner Städte“ (1894).

Kanalizowanie, K. *rzek*, ulepszenia wprowadzane do naturalnego biegu rzek celem polepszenia ich spławności; polega to w ogólności na pogłębieniu koryta i wzmocnieniu brzegów rzeki.

Kanał toż co cieśnina (ob.), w szczególności **K.** *brytański* czyli cieśnina La Manche. **K.** nazywają się dalej sztuczne drogi wodne (ob. Kanały), oraz ścieki podziemne (ob. Kanalizacja). W dalszem znaczeniu przewody, któremi uchodzą gazy, jak **K.** kominów, **K.** wulkanów. W anatomji organy mające postać jam wydłużonych lub rur, jak **K.** czyli przewód pokarmowy, **K.** krwionośne, **K.** odprowadzające wydzieliny gruczołów, oraz wydrążenia kości, jak **K.** kręgowy.

Kanałowe gazy, ob. Kanalizacja.

Kanały, drogi sztuczne utworzone do przepływu wody, do przebiegu jej z miejsca jednego do innego. Stosownie do celu, do jakiego służą, rozróżnić należy **K.** doprowadzające lub odprowadzające wodę, i **K.** służące do komunikacji. Pierwsze służą do nawodnienia suchych i odwodnienia wilgotnych okolic, do zaopatrywania w wodę miejscowości zamieszkanych, do wprawiania w ruch młynów i machin w fabrykach, do odprowadzania wód zanieczyszczonych i t. d. Układ systematyczny **K.** *podziemnych* czyli *ścieków* do odprowadzania odpadków i zanieczyszczeń oznacza się nazwą *kanalizacji* (ob.). **K.** *komunikacyjne* czyli **K.** *spławne* są to jakby sztuczne rzeki, budowane w celu połączenia z sobą rzek spławnych, wpadających do odległych mórz, lub też mórz bezpośrednio, a tym sposobem do ułatwienia transportów wodą z jednego z nich na drugie. Rzadko bardzo się zdarza, iżby morza lub rzeki, mające się łączyć kanałami, znajdowały się na jednej wysokości, lecz przeciwnie w wysokości ich poziomów zachodzi częstokroć bardzo znaczna różnica, a prócz tego przedzielająca je miejscowość może być daleko wyżej od brzegów rzek lub mórz położona, dlatego też **K.** bardzo rzadko mogą być jedynie dosyć szerokiemi i głębokiemi rowami, łączącemi inne rozdzielone wody, lecz przeciwnie są to pospolicie poprzedzielane szluzami, a jeden za drugim idące zbiorniki wody, po których statkom wznosić się nieraz wypada do znacznej wysokości. W każdych dwu przyległych, a szluzami przedzielonych częściach czyli sekcjach kanału, wysokość poziomu wody, dla której sprowadzenia do kanału trzeba nieraz urządzać oddzielne zbiorniki, bywa rozmaita, a przepływanie statków odbywa się w sposób następujący. Przedział pomiędzy każdemi dwiema częściami kanału stanowią dwie szluzy, w pewnej od siebie umieszczone odległości, a każda z nich otwiera się nakształt wielkich wrót. Skoro statek przychodzi do jednej ze szluz, ta zostaje otwartą, a tym sposobem poziomy wody w kanale i w części pomiędzy szluzami równają się, i statek może wpłynąć między szluzy, poczem wrota się za nim zamykają; po otwarciu z kolei drugich, poziom wody w zamknięciu podnosi się lub zniża, stosownie do stanu wody w części kanału po drugiej stronie, a po dojściu do równowagi statek może płynąć dalej. Tak np. kanał zwany Saint-Quentin, we Francji, łączący rzeki Sommę i Skaldę, wznosi się naprzód na 12 metrów przy pomocy sześciu szluz, a potem spada na 42 m. przy użyciu 18 szluz. Z powyższego już opisu wnosić można, ile trudności zwalczyć nieraz przychodzi, by **K.** zaopatrzyć w dostateczną ilość wody, a zwykle jeszcze wypada go prowadzić przez miejsca najhandlowniejsze, oddalając się nieraz znacznie od wodozbiorów, których zapasy możnaby zużytkować. Dlatego też tak szerokość, jak i głębokość kanałów jak najściślej zastosowuje się do wymiarów statków i ich liczby. Brzegi kanałów bywają zwykle opancerzone bulwarkami kamiennemi. Ze wszystkich krajów Europy Belgja i Holandja posiadają najrozleglejszą stosunkowo sieć kanałów komunikacyjnych, najwspanialszem zaś z tego rodzaju dzieł inżynierji jest **K.** przekopany przez międzymorze Suez (ob. Suez). Królestwo Polskie posiada kanał Augustowski (ob. Augustowski kanał), cesarstwo Rosyjskie posiada znaczną ich liczbę jak: Berezyński, Ogiński, Wysznie - Wołocki, Tichwiński, Maryjski, przy pomocy których morza: Lodowate, Baltyckie, Czarne i Kaspijskie połączone są jedno z drugiem. Por. Rychter „Roboty wodne“ (cz. I, Pomiary wodne, rowy, kanały, Lwów, 1894); Hagen „Handbuch der Wasserbaukunst“ (cz. 2, t. 3, 1874); Weber von Ebenhof „Bau, Betrieb und Verwaltung der natürlichen und künstlichen Wasserstrassen“ (1895). Ostatnie to dzieło oparte jest na uchwałach kongresów żeglugi śródlądowej w ciągu lat 1885—1894.

Kananga, olej, ob. Ylang-ylang.

Kananor (Cananore), miasto w obwodzie Malabarskim w angielsko-indyjskiej prezydenturze Madrasu, nad morzem Arabskiem, ma niezupełnie bezpieczny port, silny fort, wielkie koszary, liczne meczety, kilka misji chrześcijańskich i 28,000 miesz. Jest to miasto bardzo starożytne.

Kanapa, krzesło z wysłanym grzbietem, służyć mogące dla kilku osób. Nazwa ta, pochodząca z greckiego *konopeion*, weszła w użycie dopiero w drugiej połowie XVII wieku. Stąd poszedł i wyraz *kanapka* w sztuce kucharskiej, oznacza bowiem skrawki chleba obłożone kilku potrawami, jak sardynkami, kawiorem, serem.

Kanara (Canara), prowincja nadbrzeżna w Indjach południowych na wybrzeżu Malabarskiem, pod względem administracyjnym dzieli się na dwie części: **K.** *północna*, 10,129 klm. kw. (184

mil kw.) powierzchni i 421,840 m., w prezydenturze bombajskiej, i **K.** *południową*, 10,105 klm. kw. (183 mil kw.) obszaru i 959,514 m., należącą do prezydentury madraskiej. Stolicą pierwszej jest Karmar, 13,761 m., drugiej Mangular, 32,099 m. Cała prowincja obfituje w liczne rzeki i wielkie lasy.

Kanarek, ob. Łuszczak.

Kanaris Konstanty, bohater grecki z epoki wojny o niepodległość, * około 1790 na wyspie Ipsara, † 1877. Przed rozpoczęciem wojny o niepodległość Grecji jako kapitan małego okrętu kupieckiego zapoznał się doskonale z morzem, nabył wielkiego doświadczenia i odznaczał się zawsze nieustraszonością. Po rozpoczęciu wojny zyskał sławę jako śmiały dowódca okrętów pożarnych i najgroźniejszy nieprzyjaciel Osmanów. Za okrucieństwa Turków na wyspie Chios i Ipsara zemścił się **K.** spaleniem ich okrętów 1822 (w kanale Chios) i 1824 (niedaleko Samos). Zuchwały zamiar zniszczenia ogniem floty egipskiej (która miała przyjść w pomoc sułtanowi) w porcie aleksandryjskim nie powiódł się, głównie z powodu nieprzyjaznego wiatru (4 sierpnia 1825). W 1827 wybrany został **K.** do zgromadzenia narodowego; 1828 otrzymał dowództwo okrętu Monembasia, a następnie dowództwo nad jedną eskadrą wojenną. Po zamordowaniu prezydenta Kapodistriasa (7 października 1831) usunął się na wyspę Syra, ale później wszedł znowu do służby rządowej jako kapitan okrętu pierwszej klasy. W 1848—49 był ministrem marynarki i prezesem gabinetu. Następnie stał na czele opozycji konstytucyjnej i nie dał się dworowi przejednać ani urzędami ani wysoką pensją, których nie chciał przyjąć. Po odjeździe króla Ottona, spowodowanym rewolucją 1862, **K.** był członkiem rządu tymczasowego i tak zwanego tryumwiratu aż do lutego 1863. Za króla Jerzego I był dwukrotnie prezesem gabinetu 1864, rozwiązanego w marcu 1865, a w 1877 prezesem ministrów.

Kanarkowa trawa, *Kanarkowe siemię*, ob. Phalaris.

Kanarkowe drzewo, *Kanarkowe orzechy*, ob. Canarium.

Kanarkowe szkło, toż co uranowe szkło.

Kanaryjskie wina, wina z wysp Kanaryjskich, zwane bidogna, podobne do madery i znajdujące się w handlu zwykle pod nazwą *madery* lub *sherry*. Grona zbierają się przed zupełnem dojrzeniem. Wino to jest z początku cierpkie i ostre i dopiero po kilku latach staje się coraz łagodniejszem. Z powodu choroby winogradu produkcja wina na wyspach Kanaryjskich zmniejszyła do $^1/_{10}$ części produkcji dawniejszej.

Kanaryjskie wyspy, gromada siedmiu zamieszkanych i 5 niezamieszkanych wysp, do Hiszpanji należących, na oceanie Atlantyckim, przy zachodnich brzegach Afryki położonych, o mil 15 od lądu stałego odległych. Wyspy te obejmują 7,273 klm. kw. i liczą (1887) 291,625 miesz. Siedm wysp zamieszkanych są: 1) Teneryfa; 2) Gran-Canaria; 3) Palma; 4) Lanzarote; 5) Fuertaventura; 6) Gomera; 7) Ferro. Wszystkie są pochodzenia wulkanicznego i górzyste: najwyższy z ich szczytów na wyspie Teneryfie, zwany Pic-de-Teyde, ma 3,716 m. wysokości. Klimat jest wprawdzie gorący, ale bardzo przyjemny i zdrowy, a urodzajność ziemi nadzwyczajna, dla czego jeszcze w starożytności zwano je wyspami szczęśliwemi, *Fortunatae Insulae*. Oprócz zwyczajnych domowych zwierząt europejskich znajdują się tu: wielbłąd dromedar i koza kanaryjska, z ptastwa rodzime kanarki. Z innych produktów zasługują na uwagę: wino, owoce, jedwab, tytuń, koszenila i t. d. Przemysł ogranicza się wyrabianiem najkonieczniejszych przedmiotów codziennego użytku, pomimo to jednak handel jest dosyć ożywiony. Głównym artykułem handlu wywozowego jest tak zwany moszcz kanaryjski, t. j. dobre wino słodkie, spirytus winny, jedwab, soda i owoce południowe. Najdawniejszymi mieszkańcami wyspy są Guanchowie, berberyjskiego pochodzenia. Hiszpanie objęli je w posiadanie 1316, lecz w w. XV były one przez czas jakiś w ręku Portugalczyków. W 1478 powróciły do Hiszpanji. Z czasem pierwotni mieszkańcy zostali zupełnie wytępieni, tak, że dzisiejsza ludność wysp w większej części składa się z Hiszpanów i Portugalczyków. Od 1822 archipelag kanaryjski tworzy, jako rzeczywista prowincja hiszpańska, wysyłająca swoich deputowanych do kortezów, oddzielny zarząd wojskowy, którego stolicą i rezydencją władz rządowych jest miasto Santa-Cruz-de-Teneriffa. Por. Stone „Tenerife and the Canary Islands“ (Londyn, 1889).

Kanaster, *knaster* (z hiszp. *Canastro)*, tytuń dobrego gatunku *Varinas*, w szczególności atoli najlepszy jego gatunek, rozsyłany w koszykach (hiszp. *canasta*).

Kanavelović, po wł. *Canavelli* Piotr, poeta chor.-serbski, * 1681 w Kurczole, † 1719, kształcił się w Dubrowniku, gdzie ożeniwszy się następnie, przepędził większą część życia. Działalność jego literacka była wielostronną; częścią przełożył, częścią napisał kilka dramatów, jak „Il pastor fido“ według Guarini'ego; „Muka Gospodinova“ (wystawiana w Kurczole), „Andro Sztitikeca;“ pisał dalej obszerniejsze poematy, jak: „Dubrovnik u treszni“ (1667 i 1843); „Dubrovnik oslobogjen od haracza“ (1846); z mniejszych utworów zalecają się szczególnie „Ljubov obracena u omrazu“ i „Piesan na oslobodjenje Becza (Wiednia) polskim kraljem Janem Sobieskim.“ Jego satyry ściągnęły mu wielu nieprzyjaciół. Najważniejszym utworem **K.**, zarówno z przedmiotu, jak i z nastroju ducha autora, jest epos religijny, opisujący w 24 pieśniach walkę węgierskiego króla Kolomana w Dalmacji

1105, oraz cudowne działania św. Jana podczas tej walki, p. t. „Żywot św. Jana, biskupa trogirskiego“ (wyd. przez Strossmayra, Osiek 1858). Całość jest zbyt przewlekła i z wielu wtrąconemi epizodami, pojedyńcze jednak ustępy są prześliczne.

Kanawha, nazwa dwóch rzek w Stanach Zjednoczonych Ameryki płn.: 1) *Great* **K.,** rzeka w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, poczyna się w górach Blue-Ridge i Great-Iron w Północnej Karolinie; przyjąwszy do swego koryta rzekę Gauley, tworzy wspaniały wodospad, i ubiegłszy 650 klm. wpada pod Point-Pleasant do rzeki Ohio. 2) *Little* **K.,** dopływ rz. Ohio w stanie Wirginja, bierze początek na stokach Alleganów i przepływa 300 klm.

Kanazawa, miasto japońskie na wyspie Nipon, nad rzekami Saigawą i Asanogawą, 8 klm. od ujścia ich do morza, 92,239 m. (1893).

Kancelarja, po staropolsku pisarska izba, miejsce, przy którem zachowywane były archiwa i skąd wychodziły wszelkie akta. Znaczenie to i dzisiaj się zachowało, i kancelarje istnieją przy wszystkich znaczniejszych władzach, a wtedy naczelnicy ich noszą tytuł *dyrektorów kancelarji.* W potocznym języku **K.** oznacza biura utrzymywane przez regentów, obrońców i t. d.

Kancelarja rzymska czyli *apostolska (Cancellaria apostolica),* przy dworze papieskim, załatwia sprawy roztrząsane w konsystorzu kardynałów i w Datarji (ob.), ekspedjowane w formie bulli lub breve. Od wieku XI godność arcykanclerza nadaną została arcybiskupom kolońskim, i dlatego przewodniczący, rzeczywisty kanclerz, którym zawsze jest jeden z kardynałów, od XII w. przybrał tytuł wice-kanclerza.

Kancjonał (z łac.), tyle co *śpiewnik* wogóle; u nas nazwę tę noszą zwłaszcza śpiewniki kościelne wyznań ewangelickich, gdy katolickie zowią się *kantyczkami* (ob.), choć znajdują się i katolickie pod tym tytułem, jak np. **K.** Przeworszczyka (ręk. z 1435) i in. Kościół ewangelicki, w którym śpiew gra ważną rolę w nabożeństwie, odprawianem w języku krajowym, musiał się wcześnie postarać o zbiory pieśni religijnych. I tak roku 1551 lub 52 sięga **K.** Seklucjana, następnie 1554 wyszedł w Królewcu **K.** przełożony z czeskiego przez ks. Walentego z Brzozowa. Następnie **K.,** to dla tego, to dla innego z wyznań ewangelickich, wychodziły w rozmaitych miastach dawnej Polski. Dziś wychodzą w Królewcu, Brzegu, Opolu i in. Spis **K.** podaje Jocher w 2 t. „Obrazu“; dawniejszych zaś, z podaniem wiadomości o autorach i tłómaczach pieśni, Efraim Oloff „Polnische Liedergeschichte von polnische Kirchen-Gesänge“ (Gdańsk, 1744 i 1764). Por. nadto art. „Kancjonały“ ks. Leopolda Otto w 13 t. „Encyklopedji“ 28-tomowej.

Kancjum *(Cantium),* hrabstwo Kent w Anglji, ob. Kent.

Kanclerstwo w Polsce. Przy wysokiem znaczeniu w średnich wiekach aktów darowizn, urzędów i t. p., często jedynych, rozcinanych (przy umowach) na dwoje między strony kontraktujące, by uniknąć sfałszowania, oraz małej uczoności ogółu, jest ważną literacką, a potem administracyjną instytucją. Odkąd pisma zaczęto w Polsce używać za Piastów, odtąd każdy książę lub król miał przy boku swoim kancelarję, a w niej pisarza czyli kanclerza, który podług zlecenia jego spisywał po łacinie: przywileje, nominacje, nadania, wyroki, i przykładał na nich, lub zawieszał pieczęć panującego. Urząd kanclerza piastują biskupi, lub z kanclerzy zostają biskupami, np. Florjan łęczycki kanclerz, a biskup krakowski. 1298 przyrzekał już Henryk głogowski połączenie **K.** z biskustwem poznańskiem. Kanclerz zwykle zdawał sprawę *(relatio N., qui eas habuit in commissis)* królowi, z aktu, często przez notarjusza lub pisarza pisanego *(per manus hoc scripsit).* Już za Władysława Jagiełły Wojciech Jastrzębiec odmawia przyłożenia pieczęci do aktu hrabiostwa dla Pileckiego, pasierba króla. Tym sposobem **K.** staje się instytucją polityczną, ratyfikującą, kontrasygnującą akty królewskie. Zygmunt I na prośby senatorów i szlachty stanowi, że kolejno kanclerzem ma być duchowny i świecki 1507. Wtedy oznaczono, że prymas i biskupi: krakowski, kujawski, poznański, płocki i warmiński pieczęci mieć nie mogą. Jednak Wydźga, prymas, był i kanclerzem za Jana Sobieskiego, Okęcki i Młodzianowski, poznański, za Stanisława Augusta. Hetmani Zamojski i Żółkiewski dzierżyli pieczęcie. Zwykle szli na kasztelanów krakowskich, tak, że nawet H. Radziejowskiemu za podkanclerstwo to krzesło dawał Jan Kazimierz, jak Zygmunt III Tomaszowi Zamojskiemu. Młodziejowski z prymasa kanclerz zaćmił innych, jak Brühl, saski, Małachowskiego, Czartoryskiego. Hamowanie wakansów, należące do **K.,** za Dembińskiego upadło przez dyplomy z okienkami, np. po Stanisławie Pigłowskim, za Augusta II kasztelanie oświecimskim, były nominacje wydane kolejno dla Smietanki, Chwaliboga i Czarnego. Kanclerze litewscy załatwiali sprawy w. ks. mosk. Wszakże opieczętowanie lennego listu Gotarda Kettlera pieczęciami Korony i Litwy zostało prejudykatem. 1635 od obu narodów wysłańcy spotykają posłów z w. ks. mosk., i obaj kanclerze odprawili to poselstwo, mimo oporu kanclerza Radziwiłła. Jeszcze były spory o to 1637 r., ale odtąd poszło to w pospolity zwyczaj. Ossoliński nawet samą koronną pieczętował po koronacji Jana Kazimierza dyplom kurlandzkiego księcia (por. „Pamiętnik“ Albr. Stan. Radziwiłła). Na Litwie **K.** jest najwyższe. Michał Wiśniowiecki (ostatni) rzucił buławę dla **K.** Kanclerstwa częścią było odprawianie sądów asesorskich (referendarze, sekretarze królewscy, regenci kancelarji, a w końcu po

2 z senatu i z rycerstwa) czyli kanclerskich, od sądów miejskich, o królewszczyzny i przywileje. — Na Litwie 1736 pozwolono sądy asesorskie odprawiać w Grodnie i Brześciu (bo Kodeń sąsiedni należał do ówczesnego J. Fr. Sapiehy). W Koronie Czartoryski w Wołczynie pieczętował.—Z początku musiały odbywać się przy królu, 1504 jest obok kanclerza i podkanclerzego 3-ci minister, ich zastępca, sekretarz w. k. Sekretarze królewscy są czczym tytułem. — **K.** od 1775 stanowi departament zagraniczny, z kanclerza i 4-ch osób złożony, *nieustającej rady* (ob.). 1790 przyznano królowi bezwarunkowe rozdawnictwo wakansów (13 września) i oddano komisje i departament zagraniczny zwierzchnictwu Straży. Dwie te daty przeobrażają tak **K.**, jak komisja skarbowa i wojskowa dawne urzędy podskarbiego i hetmana, zamieniając kolegjalne działanie na indywidualne. — Kanclerstwo ceniono od dawna w Polsce jako jedno z najzaszczytniejszych dostojeństw. Pieczęć kanclerska była przedmiotem czci bałwochwalczej. Już za Jagiellonów kanclerze wszystkie pisma odczytywali, przemawiali publicznie do króla na sejmach i w innych zdarzeniach, w sejmie wnosili tak zwane *propozycje* od tronu, odpowiadali za króla poselstwom obcym i krajowym, porozumiewali się z dworami zagranicznemi, prośby do króla przyjmowali, pisali uniwersały, przywileje, dyplomaty i wszelkie listy od króla do szlachty, panów lub za granicę. Sądzili nawet w imieniu króla na sądach „zadwornych.“ Byli to dzisiejsi ministrowie spraw zagranicznych i sprawiedliwości zarazem, a poniekąd i spraw wewnętrznych. Żaden akt władzy królewskiej nic nie znaczył bez ich pieczęci.

Kanclerz *(Cancellarius)*, w wiekach średnich dworski urzędnik, który przygotował dyplomaty i inne akta pochodzące od monarchy i na nich wraz z monarchą się podpisywał. W Niemczech elektor i arcybiskup moguncki był *arcykanclerzem* państwa; w Anglji *lord kanclerz* jest prezesem izby wyższej, a *konclerz szachownicy* ministrem skarbu. W niektórych krajach *kanclerz państwa* jest prezesem rady ministrów. W dawnem cesarstwie niemieckiem, urząd kanclerza sprawowany często przez duchownych, nazywany był arcykanclerstwem, które piastował arcybiskup moguncki, jako arcykanclerz. W innych państwach tytuł kanclerza nadawany bywał często najwyższym zwierzchnikom władz rządowych, a mianowicie, jak np. we Francji, ministrowi sprawiedliwości. W Anglji lord-kanclerz (Lord High Chancellor) jest prezesem izby parów, naczelnikiem kancelarji państwa i przełożonym sądu kanclerskiego (Court of Chancery). W Niemczech od czasu powstania cesarstwa istnieje kanclerz Rzeszy (Reichskanzler). Pierwszym był Bismarck (ob.), drugim Caprivi (ob.), trzecim Hohenlohe (ob.). W Rosji minister spraw zagranicznych miewa tytuł kanclerza lub wice-kanclerza. Niekiedy nazywają także kanclerzami przełożonych niektórych biur, jak np. przy poselstwach lub konsulatach. Przy uniwersytetach kanclerzem jest najwyższy zwierzchnik, który udziela najwyższych stopni akademickich.

Kanclerz w Polsce, najdawniejszy jest *Michał*, którego Gallus, podobnie jak Pawła biskupa, zowie polskim, gdy późniejsi ostatniego tytułują kujawskim, podobnie jak Franka. Jest to kanclerz całej Polski Krzywoustego. W r. 1145 są kanclerze Jan i Pejanus (Rzyszcz. II № 436). Za Mieszka III i Bolesława IV 1153 — z Janem arcybiskupem gnieźnieńskim, i książętami podpisuje akt darowizny Lęknu — kanclerz *Radwan* (Rzyszcz. I № 2); 1178 u Bolesława Wysokiego Hieronim jest **K.** (Som. I, 896), 1189 r., za Kazimierza Sprawiedliwego, kanclerzem jest Mrokota, podkanclerzym Piotr, który jest pierwszym w Polsce podkanclerzym (Gładyszewicz „Żyw. bł. Pran.“ № 29, Łętowski „Katalog“ III 457); 1207 Iwo Odrowąż jest kanclerzem Leszka Białego, a po objęciu Krakowa przez obu, Mikołaj zostaje kanclerzem (Gład. № 12) krakowskim. Wacław 1222 jest podkanclerzym Konrada Mazowieckiego (Rzyszcz. I № 5, 6); 1242 Konrad I łęczycko-krakowski i jego synowie, książęta mazowiecki i kujawski, mają każdy osobnego kanclerza, a nadto sam Konrad ma 2 kanclerzy: Wolimira i Jana Węgra, t. j. łęczyckiego i krakowskiego; 1257 jest Fulko (Przedpełko?) samym sandomierskim, krakowskim i sandomierskim kanclerzem albo kanclerz curiae; 1249 za Bolesława Pudyka (Gł. № 15 i Rzyszcz.), a obok niego 1251 jest 3 podkanclerzych: Sobiesław, Twardosław i Dobiesław; 1346 jest Otto Poloniae Herman kujawski, Florjan łęczycki, kanclerze, a obok tego wice-kanclerzem jest Janusz Suchywilk, który przebiega potem urzędy kanclerza kujawskiego (np. 1351), ruskiego (1356—1357), krakowskiego (1362, 1369) (por. Kubala *Bibl. Warsz.* 1871, III, 35). Fakt ten istnienia kanclerzy prowincjonalnych, mnożących się z dzielnicami, zauważył już Naruszewicz (Hist. IX 18, 19 n, 204, VIII 105 n.), który zacytował akt donacji dobrzyńskiej Kazimierzowi W. z podpisem Ottona, kanclerza poznańskiego, co zdaje się objaśniać dostatecznie Ottona z Lisowicz, kanclerza Poloniae (do 1366) Kubali, lubo nie nowe tego samego faktu odkrycie przynosi dowód, że jedna osoba być mogła kanclerzem różnych prowincji, snadź w miarę ich ważności. — Bartoszewicz (Encykl. większa XIII, 373) dowiódł, że kanclerze prowincji po utworzeniu się królestwa, zaczęli przybierać tytuł podkanclerzych względem **K.** regni Poloniae, zostając kanclerzami swych prowincji nadal. Tak mianowicie Zbyszek jest kanclerzem sieradzkim, czyli podkanclerzym Regni Pol., gdy Filip jest kanclerzem R. P. 1319 (Theiner I 164). Tym sposobem udowodnił własną hipotezę, że przewaga kanclerzy królestwa Polskiego, albo jak tytułuje

się (Rzyszcz. II № 240), Jan r. 1321 „kanclerza króla polskiego“ zabiła urząd kanclerzy prowincjonalnych, potrzebnych jeszcze przy unji osobistej ówczesnych księstw (por. *Bibl. Warsz.* 1850, III 103). Pozostaje jeszcze tylko do wyjaśnienia fakt, czy wice-kanclerz jest to samo, co podkanclerzy (vice-subcancellarius). Pierwszeństwo to kanclerzy regni Poloniae, t. j. Krakowa, wyrobiło się przez przewagę dworu Krakowa.—Dawniej, ten był pierwszym, którego kraj rej wodził. Tak np. Ziemowit rawski miał 1339 kanclerza curiae Gotarda z Babska, rawskim był Jan Żelazny, sochaczewskim Jan ze Słonkowa („Kodeks Mazow. Lubom.“ 200). Henryk, dziedzic królestwa Polskiego, przyrzekał 1298, że kancelarja będzie połączona z biskupstwem poznańskiem (Rzyszcz. II № 168), co najlepiej dowodzi wahania się kanclerstwa, oczywiście Regni Poloniae, między Wielkopolską a Krakowem, starszą (major) a młodszą (minor) Polską. Pierwszym koronnym dotąd znanym jest Filip a potem Jan, kanclerz regis Poloniae 1321, nie Janusz Suchywilk, jak sądził Bartoszewicz. Zawisza 1375 nosi tytuł kanclerza krakowskiego (Rzyszcz. III 528) nie jest więc Regni Pol. Zdaje się, że wskutek podobnych pomyłek, oraz niedopatrzenia się (por. Mikołaj z Kurowa 1399, Rzyszcz. I № 150) — obok Zakliki, który jako kanclerz aulae regis jeszcze 1404 w tem samem źródle występuje (II, 349 obok Mikołaja, wice-kanclerza reg. Pol., powstały wątpliwości Bartoszewicza, jak mogą lata kanclerzy koronnych Zakliki Mikołaja z Kurowa i Djonizego na siebie zachodzić (Encykl XIII 887). 1356 jest Florjan cancellarius aulae regis Casimiri (Rzyszcz. II 506), obok Jana, kanclerza ruskiego, Suchywilka (Rzyszcz. II 507), opuszczony przez Bartoszewicza. Ostatnim kanclerzem był Antoni Sułkowski, mianowany jako wojewoda gnieźnieński za Targowicy 4 maja 1793 *(Gaz. Warsz.* 2 maja № 38), † 1793, piastując także urzędy tajnego radcy i szambelana austrjackiego. Od r. 1354 do 1794 wszystkich kanclerzy koronnych było 54. Podkanclerzy licząc od potężnego Janka z Czarnkowa, t. j. od r. 1363 do upadku Rzeczypospolitej, było 77. W Litwie przez dwa i ćwierć wieku było podkanclerzych 25. Pisali o kanclerzach: Lengnich „Prawo pospolite,“ Heidenstein Rejn. „Cancellarius, sive de dignitate et officio Can. R. Pol.“ (1-sze wydanie 1610, Gdańsk, 1792), Schultz Piotr „Commentarius de cancellariis regni Poloniae“ (Gdańsk, 1742, razem z poprzed.), kr. Łuk. Jagun Stankiewicz w „Pamięt. um. czyt. i stos.“ 1829 II, J. Bartoszewicz w *Bibl. Warsz.* i *Enc. więk.*, Lelewel „Urzędy i Godności.“ Na Litwie znalazł Bartoszewicz najdawniejszego Fedka 1445 r. za Swidrygiełły, ostatni Joachim Litawor Chreptowicz 1793—1812, wogóle 22 kanclerzy, z tych 8 Radziwiłłów (od 1492), 3 Sapiehów, wogóle 12 Litwinów, 10 Rusinów z Wiśniowieckim, 1720 — 1735. Byli też kanclerze przy królowych Jadwidze, Zofji, Helenie Aleksandrowej, Barbarze Zapolskiej, Annie Jagiellonce, Konstancji rakuskiej, Cecylji Renacie, Marji Ludwice, Eleonorze, Marji Kazimierze, Katarzynie Leszczyńskiej i Marji Józefie rakuskiej, oraz przy dzieciach Wazów i Sasów. — Co do kanclerzy kapituł lub prymasów i podkanclerzych do XV wieku, jest wątpliwość w rozróżnieniu ich tak od siebie, jak i od książęcych.

Kandahar, miasto główne prowincji t. im. w Afganistanie, ma cytadelę i do 50,000 miesz., niegdyś było stolicą chanatu t. n.

Kandau, miasteczko w gub. Kurlandzkiej, powiecie Talseńskim, na prawym brzegu rz. Abawy, miało zamek obronny, dziś w gruzach, wzniesiony w r. 1254 przez wielkiego mistrza Eberharda Sejne. Dziś ma 57 domów i 795 miesz.

Kandaules, także *Myrsilos* zwany, syn Mysisa, króla Lidji, ostatni z rodu Heraklesa, mąż pięknej Abro, według innych Nysji albo Tydei, Klucji, której wdziękami chcąc się pochlubić przed swoim ulubieńcem Gygesem, pokazał mu ją bez żadnej zasłony w kąpieli. Obrażona tem królowa pomściła się na mężu, kazała go bowiem Gygesowi zamordować i, oddawszy mu następnie swą rękę, wprowadziła na tron lidyjski około 716 przed Chr.

Kandavu, jedna z wysp archipelagu Fidżi, na południe od Viti Levu, 535 klm. kw. powierzchni, z wulkanem Nabukalevu, 1,140 metr. wysokim, 10,000 miesz.

Kandaweńskie starostwo grodowe, było położone w Kurlandji, nad rz. Abawą. Powstało ze starostwa Tukumskiego i należało do pięciu dzierżaw czyli parafji, na jakie to starostwo dzieliło się. Podług „Voluminów legum“ ostatnim starostą tego grodu był Ernest de Rahden, jeden z komisarzy, wyznaczonych przez sejm z r. 1773—1775 do rozgraniczenia dóbr Birżańskich od dóbr Poniemunie Wielkie i Stare.

Kandelabry (łac. *candelabrum),* u starożytnych świeczniki do przenoszenia świec, lamp, oraz do palenia kadzideł, wyrabiane często ozdobnie i zbytkownie z bronzu i marmuru. Nazwa ta służy też obecnie w ogólności wytwornym świecznikom.

Kandern, miasto w badeńskim obwodzie Lörrach, nad rz. Kander, ma 1,500 miesz. i fabrykę wyrobów majolikowych; pamiętne jest utarczką, zaszłą 20 kwietnia 1848 pomiędzy oddziałem Heckera a wojskiem heskiem i wirtemberskiem, pod dowództwem Fryderyka Gagern, który tutaj poległ.

Kandesz (*Candeish),* prowincja indyjska w angielskiem prezydencie Bombaj, obejmująca środkową kotlinę Tapti, ma 25,754 klm. kw. i liczy 1,460,851 miesz. (1891).

Kandi (*Candy* t. j. *Góra),* miasto na wyspie Cejlon, położone 446 metr. nad poz. morza, 20,000 miesz., od 1815 należy do Anglji.

Kandiol, ob. Szarańczyn.

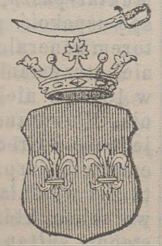
Kandja (w starożytności *Kreta*, u Turków *Girid* albo *Kirid)*, wyspa położona na morzu Śródziemnem, przez morze Kandyjskie oddzielona od archipelagu. Wyspa ta, na 13 mil od Morei, a na 35 od brzegów Afryki oddalona, ma 260 klm. długości, 12—56, szerokości i 8,618 klm. kw. powierzchni. Liczba mieszkańców wynosi 294,192 (1887), z których $^1/_4$ Turków, a $^3/_4$ Greków, między ostatnimi odznaczają się waleczni i miłujący wolność Sfakjoci, zamieszkali w południowo-zachodniej stronie wyspy. **K.** jest górzystą, a góry jej podzielić można na trzy grupy: Ida najwyższa w pośrodku (2,456 metrów). Sfakja na zachodzie, a Lasiti na wschodzie. Rzeki i strumienie, często z gwałtowną szybkością spadające, są tu nadzwyczaj liczne. Z produktów najważniejsze rolnicze, chociaż tylko połowa wyspy jest uprawną. Żyzność jej gruntu była już znaną przez starożytnych, którzy **K.** wyspą błogosławionych nazywali. Najobficiej otrzymywane są: wino, oliwa i jedwab, dalej cytryny, migdały, len, kwiaty; ze zwierząt zaś zasługują na uwagę: konie, owce, kozy, bydło i t. d. Klimat tutejszy łagodny i przyjemny; średnia temperatura lata wynosi 30° C., zimy 15° C. Przemysł nieznaczny, handel dość żywy. Główne miasto *Kandja* albo *Megalokastro* (ob.), jest rezydencją gubernatora i arcybiskupa greckiego. Głównym portem wyspy jest miasto Kanea.

Historja. Dzieje **K.** sięgają najodleglejszej starożytności, a mnogie ruiny świadczą o dawnem jej znaczeniu. W r. 823 po Chr. wydarli **K.** Bizantynom Saracenowie, ale zostali wypędzeni r. 962. Po założeniu cesarstwa łacińskiego 1204 r., dostała się **K.** Bonifacemu z Monferratu. Ten sprzedał wyspę Wenecjanom, którzy wiele dobrego dla niej zdziałali i posiadali ją aż do połowy XVII wieku. Dopiero w wojnie 1645—1669 przeszła **K.** po walecznej obronie w ręce Turków. Niektóre twierdze weneckie trzymały się dłużej jeszcze, ale uległy wszystkie przed końcem XVII wieku. Odtąd chyli się piękna wyspa do zupełnej ruiny. Wprawdzie utrzymali Sfakjoci wolność w górach, ale wielekroć ponawiane usiłowania Kandjotów celem wypędzenia Turków, zostawały zawsze bezowocne. Wojna o niepodległość Grecji, w której **K.** czynny brała udział, ściągnęła nań cięższe jeszcze jarzmo. Od r. 1830—1840 zarządzał wyspą wice-król Egiptu. Nieprzyjaźń zawzięta dwuskładowych części ludności kandyjskiej: ortodoksyjnych i mahometańskich Greków, jest przy słabości rządu zwierzchniego nieustannem źródłem wewnętrznych zaburzeń. Powstanie roku 1858 zażegnała wprawdzie Turcja łagodnością i znacznemi ustępstwami, ale nie usunąwszy wzajemnych między obu stronnictwami religijnemi nienawiści, zostawiła żarzewie do nowych niepokojów. Ustąpienie Grecji przez Anglję wysp Jońskich rozbudziło w chrześcijanach kandyjskich żądzę połączenia się z Helladą. Dążność tę pokrzepiał ożywiony wówczas panhelenizm i prasa grecka. Kiedy więc Turcja Kandjotom, domagającym się usunięcia różnych nadużyć i proszącym o pewne ulgi, odmowną dała odpowiedź, wybuchło 1866 w górach Apokoruna groźne powstanie, które rozszerzyło się wkrótce na całej wyspie i nabrało wielkiego znaczenia przez to, że przez jakiś czas zdawało się grozić ogólną wojną europejską. Rosja bowiem i Włochy wzięły stronę Turcji, a Francja i Austrja zajęły stanowisko chwiejne, pośrednie. Grecja, która była duszą powstania, żadnej w rokowaniach dyplomatycznych nie grała roli, ale w tak zwanych prywatnych przedsięwzięciach materjalną insurgentom dawała pomoc. Walka tymczasem toczyła się krwawa i barbarzyńska. Główny dowódca turecki, Omer-pasza, niejednokrotnie splamił się okrucieństwy. Powstańcy, własnym pozostawieni siłom, musieli wreszcie uledz przemocy 1869. Straszne rany, zadane tą wojną dobrobytowi wyspy, mogły się uleczyć chyba w ciągu kilku dziesiątków lat. Położenie Kandjotów polepszyło się jednak o tyle, że wyspa została zamieniona w osobny wilajet czyli generalne gubernatorstwo i otrzymała rozszerzoną nieco autonomję administracyjną. Reformy atoli, zapowiedziane w statucie organicznym 1868 pozostały na papierze, a podatki po dawnemu były dowolnie nakładane. Na wiosnę 1876 roku, gdy wrzenie zaczęło się objawiać w różnych prowincjach tureckich, chrześcijańscy mieszkańcy **K.** zebrali się w Sfakji i przesłali petycję do sułtana o zniżenie podatków, zamianowanie gubernatorem chrześcijanina i t. d. Żądaniom tym odmówiono, wszakże gubernatorowi Reufowi-paszy udało się powstrzymać wybuch, zwłaszcza, że Grecja zachęcała Kandjotów do cierpliwości, poprzestawszy na wysłaniu noty do Porty. Po ogłoszeniu konstytucji tureckiej, Kandjoci usunęli się od wyborów, odwołując się do statutu organicznego i żądając odrębności wyspy; 21 sierpnia nakoniec chwycili za broń. Turcy utrzymali się tylko w twierdzach, a Grecy ogłosili w Apokorone przyłączenie do Grecji; kongres berliński 1878 jednak na to się nie zgodził, poleciwszy tylko Turcji wprowadzenie w czyn statutu 1868. Kandjoci wszakże broni nie złożyli, i dla uspokojenia wyspy wysłanym został w lecie 1878 Muktar-pasza, któremu udało się tegoż roku wyspę uspokoić przyrzeczeniem reform. Gubernatorem generalnym został Photiades-bej. Pragnienie otrzymania większej odrębności wywołało w 1883 w niektórych miejscowościach zaburzenia. Powstańcy osadzili góry Sfakja i ogłosili jedność z Grecją. Rząd grecki wystąpił do mocarstw 7 sierpnia z notą na rzecz powstania. Porta zaś wysłała na Kretę Szakira-paszę z licznem wojskiem, który powstanie wkrótce stłumił. Następnie sułtan ogłosił amnestję i przyrzekł przeprowadzić reformy, ale te środki nie zadowoliły

mieszkańców. Na wyspie wrzało ciągle. W 1877, 1885, 1889, 1895 wybuchały powstania. W roku 1896 powstanie przybrało szersze rozmiary. Ludność chrześcijańska nie dała się uspokoić obietnicami i starała się wyprzeć muzułmanów z miast i wiosek. Interwencja mocarstw nie na wiele się zdała, a zajęcie Kanei (15 lutego 1897) nie stłumiło wybuchu, który popierała Grecja (ob. Grecja, dzieje). Ogłoszono połączenie Krety z Grecją, a grecki pułkownik Vassos wylądował z 1,500 żołnierzami. Dało to powód do wojny grecko tureckiej (ob. Grecja i Turcja). Wreszcie ambasadorowie mocarstw w Konstantynopolu wręczyli sułtanowi notę zbiorową, domagającą się autonomji wyspy (2 marca 1897). Sułtan odmówił; znowu wybuchły rozruchy (1898). Wtedy zmuszono Turcję do odwołania wojsk, a wyspa przeszła pod zarząd mocarstw (4 listopada 1898). Generał-gubernatorem wyspy mianowano księcia Jerzego greckiego. W dniu 21 grudnia 1898 wylądował on na wyspę i objął władzę pod zwierzchnictwem nominalnem sułtana. Mocarstwa opiekuńcze zaliczyły księciu 4 miljony franków na organizację. Ułożona przez księcia i zatwierdzona przez zgromadzenie narodowe konstytucja (1899), ogłosiła autonomję wyspy, pomijając milczeniem sułtana. Językiem urzędowym jest grecki, porządek utrzymuje żandarmerja i straż miejska. Książę sprawuje władzę wykonawczą, deputowani wybrani przez ludność wraz z 10 mianowanemi przez księcia—prawodawczą. Por. Pashleya „Travels in Creta“ (2 t., Cambridge i Londyn, 1837); G. Flourensa „La quéstion d'Orient et l'insurrection Crétoise“ (Paryż, 1867).

Kandjoci, mieszkańcy wyspy Krety czyli Kandji.

Kandler Wilhelm, malarz i rytownik czeski, * 1816 w Chrastowie, † 1896, kształcił się w akademji praskiej, a następnie, otrzymawszy stypendjum za obraz „Sąd Spitygniewa,“ przebywał od 1843—1850 w Rzymie, gdzie między innemi wykonał „Kazanie Jonasza w Niniwie,“ oraz rysunek ołówkowy, który następnie sam rytował na miedzi, wyobrażający „Oblężenie Rzymu przez Francuzów w 1849 r.“ Z późniejszych jego prac najważniejsze: „Odkrycie źródeł Karlsbadzkich przez Karola IV,“ „Osądzenie w. mistrza Templarjuszów Jakóba Molay“ i in. Malował nadto wiele cenionych obrazów kościelnych; jako rysownik zaś zamieszczał liczne prace w dziele „Starožitnosti a pamatky zemie české.“ Wszystkie jego utwory odznaczają się gruntowną znajomością sztuki i prawdziwie artystycznem wykonaniem.

Kandor.

Kandor, herb: W polu czerwonem—dwie lilje srebrne. Nad tarczą korona, a nad nią pałasz. Nadany trzem braciom Dobrzyńskim neofitom przez Stanisława Augusta 1764 r.

Kandydat *(Candidatus)*, nazywał się u Rzymian każdy ubiegający się o urząd publiczny, z powodu, że podczas swego dwuletniego oczekiwania na urząd nosił białą togę *(toga candida)*. W pierwszych latach chrześcijańskiego kościoła, wszyscy nowoochrzczeni zwali się także kandydatami, ponieważ po chrzcie przez ośm dni nosili białą odzież. Teraz nazywają również kandydatem człowieka starającego się o jaki urząd, lub o przyjęcie do pewnego towarzystwa, a w Niemczech teologów, którzy po odbytym egzaminie otrzymują pozwolenie miewania kazań z prawem do pierwszej wakującej posady duchownej. W Rosji kandydat jest stopień uniwersytecki, środkujący między stopniem wyższym naukowym magistra i niższym rzeczywistego studenta.

Kane Elisha Kent, podróżnik amerykań., *1820 † 1857 w Filadelfji. Początkowo kształcił się na inżyniera, później studjował medycynę i był lekarzem szpitalnym w rodzinnem mieście. W r. 1843 przyłączony jako lekarz marynarki do poselstwa amerykańskiego, zwiedził Chiny, Filipiny, Indje, Cejlon, archipelag Indyjski, Egipt, Nubję, Grecję i w r. 1845 powrócił przez Europę do Stanów Zjednoczonych. Następnie udał się na brzegi Gwinei, był czynnym w wojnie meksykańskiej i przy pomiarze wybrzeży Meksyku, nareszcie w latach 1850—52 zwiedził w wyprawie Grinella Amerykę podbiegunową. Rozgłośne imię zyskał **K.** w drugiej wyprawie podbiegunowej, dla wykonania której zbierał środki z odczytów, miewanych przez się w główniejszych miastach północno-amerykańskich. Kierując sam tą wyprawą, wypłynął **K.** na niewielkim, ale dobrze opatrzonym okręcie „Advance“ 30 maja 1853 r. z New-Yorku, w następnym roku dosiągnął 82°30′ półn. szer. i po wielce niebezpiecznym odwrocie stanął w New-Yorku jesienią 1855 roku. Z powodu osłabionego zdrowia przeniósł do Hawany. Podróże swe podbiegunowe opisał w dziełach: „The United States Grinnel expedition“ (Nowy York, 1854); „Arctic Explorations“ (2 t., Filadelfja, 1856).—Por. Elder „Elisha Kent Kane, a biography“ (Filadelfja, 7 wyd., 1885).

Kanea *(Chanja, Canea)*, warowne miasto główne wyspy Krety, na północnem jej wybrzeżu położone, liczące 10—12,000 miesz., posiada doskonały port, arsenał, doki, prowadzi ożywiony handel i jest rezydencją gubernatora i biskupa greckiego.

Kanefory (greck. *Kaneforoi*, t. j. *obnosicielki koszyków*), zwały się w Atenach dziewice, które podczas świąt i uroczystych obchodów w bogatych i wspaniałych koszykach nosiły na głowach święte naczynia do ofiar przeznaczone.

Kanelina, ob. Canella.

Kanelowanie, ob. Żłobkowanie.

Kanem, prowincja w środkowym Sudanie, na północ od jeziora Czad, niegdyś stanowiła oddzielne państwo, a dziś podlega w części Bornu, a w części Wadai. Zamieszkaną jest przez ludność mahometańską *Kanembu* i ma główne miasto Mao. Jest to kraj płaski i bagnisty.

Kang-hi, cesarz chiński z dynastji Mandżu, * 1653; dzieckiem jeszcze będąc, wstąpił na tron 1661 i w 13 roku życia objął rządy samoistnie, zwyciężył groźne powstanie miejscowych chińskich pretendentów do korony, wojował szczęśliwie z Mongołami i Tatarami, wspierał gorliwie literaturę i nauki. Dzieła, przez niego samego napisane, obejmują przeszło 100 tom., † 1712.

Kangur, *kanguruh (Macropus, Halmatarus)*, rodzaj ssących z rzędu workowatych, rodziny długonogich *(Halmaturidae)*. Zwierzęta te mają nogi bardzo krótkie, pięciopalcowe, nogi zaś tylne stosunkowo nader długie, czteropalcowe; palce wogóle pazurami zbrojne. Ogon gruby i długi. Głowa podługowata, uszy obszerne, zębów przednich w górnej szczęce 6, w dolnej 2, bez kłów, zębów trzonowych po 4 lub 5 w każdej szczęce, po obu stronach. U samic torba brzuchowa, z przodu otwarta, pokrywa dwoje cyców. Ojczyzną **K.**

Kangur.

jest Nowa Holandja i wyspy sąsiednie. Ogonem posiłkują się w skokach, przy których przerzucają się o 6 do 9 metrów, zwykle jednak chodzą na czterech nogach. Żywią się roślinami i owocami. Łatwe są do oswojenia, przynoszą korzyści z mięsa i futra. Znanych gatunków jest około 30, porozdzielanych obecnie między kilka rodzajów. **K.** *olbrzymi, boomer (M. giganteus)*, na 3 m. długi, z ogonem długości 90 cm., waży do 150 kg, brunatno-szarawy, żyje w Nowej Walji płd. i ziemi Van Diemena. *Pademelon, wallaby (M. thetidis)*, na 1 m. długi, z ogonem 45 cm., brunatny, od spodu biały, dostarcza wybornego mięsa. Do **K.** *górskich (Petrogale)* należy *P. penicillitus*, 1,25 m. długi, purpurowo-szary, żyje w górach skalistych Nowej Walji płd., dni przepędza w ukryciu. **K.** *drzewne (Dendrolagus)*, w Nowej Gwinei, posiadają pazury zakrzywione i zręcznie wdzierają się po drzewach; *D. ursinus*, 1,23 cm. długi, ma sierść czarną. Najdrobniejsze gatunki, zwane *szczurami kangurowemi (Hypsiprimnus)*, są wielkości zająca i mają ogon stosunkowo krótki; budują gniazda z trawy w dołach, jakie w ziemi wykopują.

Kangurowe wino, *wino kangurów*, ob. Cissus.

Kania *(Milvus)*, rodzaj ptaków drapieżnych, pośredni między orłami i myszołowami; dziób ma od nasady prosty, ku końcowi zagięty, pióra na tyle głowy i karku długie i wązkie, nogi krótkie, o krótkich palcach i słabych pazurach; skrzydła długie, bardzo szerokie, ogon długi, widłowato wycięty. Żywią się młodem ptastwem, drobnemi ssącemi i zdechłą rybą. Lot mają powabny, pływający, wytrzymały, zakreślając obszerne koła. U nas znajdują się dwa gatunki, *M. regalis* i *M. ater*, znane ze szkód, jakie sprawiają w ptastwie domowem.

Kania.

Kania, rzeka, ob. Koprzywianka.

Kania Emanuel, fortepjanista i kompozytor, * 1827 we wsi Uszyce w Szląsku Górnym, † roku 1887. Wykształciwszy się we Wrocławiu i Berlinie, przybył 1853 r. do Warszawy, gdzie kilkakrotnie grywał publicznie. Dawał także koncerty we Wrocławiu, Kijowie, Berdyczowie, Dubnie i Poznaniu. Oprócz wielu etiud, nokturnów, polonezów, mazurów i t. p. napisał 1860 muzykę do znanej u nas komedjo-opery „Werbel domowy.“

Kania Emanuel

Kanianka *(Cuscuta)*, rodzaj roślin z rodziny powojowatych, cechujący się kielichem 4—5 wrębnym, koroną kulistą, 4—5-wrębną, torebką 1—2-komórkową, 2—4-nasienną; są to rośliny nitkowate, prawie bezlistne, pasożytne, wijące się około innych roślin, kiełkują na ziemi (fig. 1, a—e), następnie owijają się dokoła roślin (fig. 1, f) i soki ich wyciągają za pomocą brodawek (fig. 2, a), z których wyrastające włókna wrastają w rośliny napastowane; lud nadaje im roz-

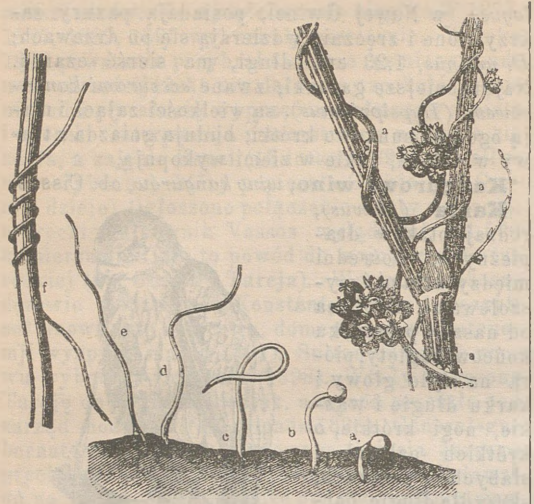

Fig. 1. Kanianka w różnych stopniach rozwoju.

Fig. 2. Kanianka.

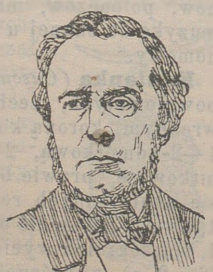
maite nazwy, jak *wołup*, *kania*, *przędza*, *pozłoto*, *parch*, *czerówka*. *C. europaea*, pospolita wszędzie na wierzbach, chmielu, pokrzywach i konopiach: *C. epilinum* na lnie, w niektórych latach występuje i jest bardzo szkodliwa. Oba te gatunki słynęły niegdyś przeciw chorobom wątroby i śledziony. Por. Koch „Die Klee-und Flachsseide" (1880).

Kanibale *(Kannibale)*, mieszkańcy wysp Karaibskich, którzy zwykli byli pożerać swych nieprzyjaciół. Stąd powstał też wyraz *kanibalizm*, znaczący to samo, co ludożerstwo.

Kanicz *(Kanitz, Canitz)*, herb: W polu srebrnem—dwa czerwone pasy, ukośnie skrzyżowane, między czterema 5-listnemi różami czerwonemi. Nad tarczą dwa hełmy: w I, nakrytym czapką purpurową o białym wyłogu—złote kółko z 8-u wetkniętemi pochodniami złotemi; w II, nakrytym czapką w szachownicę czerwono-srebrną i z wyłogiem białym—trzy pióra strusie: białe między czerwonemi. Labry czerwone, podbite srebrem.

Kanicz.

Kaniewski Jan.

Kaniewski Jan Ksawery, malarz polski, * 1809 w Krasiłowie na Wołyniu, † 1869. Nauki pobierał w liceum krzemienieckiem, gdzie szczególnie poświęcał się malarstwu, pod kierunkiem Pitschmana, a 1827 został tamże młodszym nauczycielem rysunków. Kosztem liceum wysłany do Petersburga, kształcił się w tamtejszej akademji do 1831 r. i otrzymał złoty medal za kompozycję konkursową, wyobrażającą *Aleksandra Macedońskiego*; w r. 1833 wysłany kosztem ministerjum oświecenia do Włoch, bawił tamże do 1842 r. i wykonał między innemi następujące malowidła: „Msza św. odprawiana przez papieża w kościele św. Piotra," „Chrystus wskrzesający syna wdowy z Naim" (oba w Petersburgu), „Portret Grzegorza XIV," oraz kopje z Rafaela „Madonny de Foligno," 12 fresków tegoż i „Attyla idący na zburzenie Rzymu. Za ostatnią pracę mianowany był członkiem rzymskiej akademji Panteonu. Za powrotem z Włoch bawił do 1845 w Petersburgu, gdzie dokończył obraz „Samson i Dalila," wykonał wiele portretów i został członkiem cesarskiej akademji. W r. 1845 osiadł stale w Warszawie, był profesorem, a następnie dyrektorem szkoły sztuk pięknych. **K.** celował głównie jako portrecista.

Kanigowski Franciszek, sufragan kujawski biskup toroneński, w roku 1741 administrator kujawski, potem proboszcz w Kowalu, fundował 1856 klasztor Reformatów w Płocku, † 1759.

Kanikuła, *kanikularne dni*, ob. Syrjusz.

Kanin, półwysep w gub. Archangielskiej, otoczony morzem Białem, oceanem Północnem i zatoką Czeską; jest to rozległa bagnista równina, na gruncie skalistym, 10,000 klm. kw. obszaru, kończąca się na północy przylądkiem, zwanym *Kanin nos*. Por. Herm. und Karl Aubel „Reise nach Lappland und Kanin" (Lipsk, 1874).

Kanińska ziemia, w gub. Archangielskiej, powiecie Mezeńskim, obejmuje półwysep Kanin i ziemie leżące na zachód od tundry tymańskiej. Należy do tundr samojedzkich i przerznięta jest mnóstwem rzeczek i jezior.

Kaniowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Kijowskim. W r. 1773 składało się z miasta Kaniowa przy ujściu Kaniowki i Dunajca do Dniepru, i z 39 wsi, między któremi zaliczały się: Sielec, Jabłonowo i Potok. W r. 1771 było w posiadaniu Ignacego Potockiego, kasztelana lwowskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 22,299, gr. 15. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej chcąc wynagrodzić królowi ubytek dóbr stołowych przy pierwszym rozbiorze kraju, nadały mu toż starostwo na własność, w roku jednak 1777 król Stanisław August darował je synowcowi swemu ks. Stanisławowi Poniatowskiemu, generał-lejtenantowi. Na tymże sejmie wyznaczoną była komisja specjalna z 45 urzędni-

ków do rozgraniczenia tego starostwa od dóbr ziemskich Tahańczy.

Kaniów, miasto powiatowe w gub. Kijowskiej, przy ujściu Kaniówki i Dunajca do Dniepru; 8,892 m. (1897). Wspominane już w połowie XII w., prowadziło handel z Carogrodem, Kijowem i krajami ruskiemi. Kwitnący stan miasta trwał aż do upadku Carogrodu w 1453 r. Następnie **K.** był posiadłością rozmaitych rodzin polskich; grał ważną rolę w czasie wojen kozackich; 1668 zdobyty przez Chmielnickiego; w r. 1710 mieszkańcy **K.** z rozkazu Piotra W. przeniesieni na Ukrainę. W r. 1774 Rzeczpospolita nadała go królowi Stanisławowi Augustowi, który w 3 lata potem podarował go swemu synowcowi, ks. Stan. Poniatowskiemu, wraz z 39 przyległemi wsiami. Kaniów pamiętny jest spotkaniem się tutaj 1787 ces. rosyjs. Katarzyny ze St. Augustem.—*Kaniowski powiat* ma na 2,864 w. kw., 270 758 miesz. Część wschodnia przerznięta górami, północna wzniesiona równina, południowo-zachodnia górzysta; grunt urodzajny, czarnoziem: wiele wybornych łąk. Główne rzeki: Dniepr i Roś. Głównem zajęciem mieszkańców rolnictwo, dalej hodowla bydła, ogrodnictwo i t. d. Przemysł dość rozwinięty, pomiędzy innemi w powiecie znajdują się fabryki sukna, oraz 10 cukrowni.

Kanisza, *Kaniża wielka*, po madz. *Nágy-Kanizsa*, masto w węgierskim komitacie Saladzkim, nad rzeką t. n., ma 20,700 miesz. i jest głównym punktem handlu bydła, sprowadzonego na rzeź ze Slawonji. Dawniej była **K.** silną twierdzą, której mury zburzone zostały 1702 r. z rozkazu cesarza Leopolda I.

Kanisza stara, *Węgierska* albo *Mała*, po madziarsku *O-Magyar* albo *Kis* **K.**, miasto w węgierskim komitacie Backim, nad Cisą, ma 15,500 miesz., produkujących wielką ilość zboża i hodujących wielkie stada bydła.

Kanitz Filip Feliks, etnograf spółczesny, * 1829 r. w Peszcie, zasłużony zwłaszcza badaniami krajów naddunajskich, które objeżdżał od 1858 r. Ogłosił: „Die römischen Funde in Serbien“ (1861); „Serbiens byzantinische Monumente“ (1862); „Serbien“ (1868); „Donaubulgarien und der Balkan“ (2 t., 1875—79); „Katechismus der Ornamentik“ (4 wyd., 1891) i „Römische Studien in Serbien“ (1892).

Kanitz August, botanik, * 1843 r. w Lugos w Węgrzech, † 1896 r., kształcił się w Wiedniu i 1869 r. został profesorem historji naturalnej w akademji rolniczej w Altenburgu (Magyar Awar), 1872 r. prof. botaniki w Koloszwarze. Opracował wraz z innymi botanikami florę Sławonji, oraz krajów Bałkańskich (1877) i ogłosił: „Historję botaniki w Węgrzech“ (1867), a od 1877 r. redaguje węgierskie pismo botaniczne w Koloszwarze.

Kaniżlicz Antoni, z Pożegi, pisarz słowieński, asesor konsystorza w mieście rodzinnem, Jezuita, * 1700, † 1777 r., napisał kilka książek religijnych, poemat epiczny „Sv. Rožalija Panormitańska“ (Wiedeń, 1780) i obszerne dzieło historyczne p. t.: „Pravi kamesmutnje velike, ili poczatek i uzrok istinti razstavljenja cerkve istoczne i zapadne“ (Osiek, 1780).

Kanion, nazwa głębokich wąwozów, przez rzeki wyżłobianych, o ścianach stromych, jakich przykłady napotykają się zwłaszcza w kotlinie rzeki Celorado.

Kankrin *(Cancrin)* Jerzy, hrabia, ekonomista rosyjski, syn Franciszka Ludwika, górnika, Niemca z Hessen-Darmsztadu († w Petersburgu, 1816 r.). Jerzy **K.** * 1774 w Hanau, † 1845 r. w Pawłowsku, wykształcony w Giessen i Marburgu, od r. 1809 był inspektorem kolonji niemieckich w gub. Petersburskiej, pracą p. t.: „Die Verpflegung der Truppen“ zwrócił na siebie uwagę cesarza i 1812 r. został generałem-intendentem I armji zachodniej, a później całej armji działającej. W r. 1815 został generał-lejtenantem, a od r. 1823 przez lat 21 ministrem skarbu. W r. 1829 otrzymał tytuł hrabiowski. W r. 1844 został członkiem rady państwa. Napisał: „Ueber die Militärocekonomie“ (1820 — 23); „Oekonomie der menschl. Gesellschaft” (1845); „Weltreichthum, Nationalreichthum und Staatswirthschaft“ (1824 — 1846); „Reisetagebücher;“ „Im Ural und Altai“ (korespondencja z A. Humboldtem, wyd. 1869). Był zwolennikiem systemu prohibicyjnego, wywyższenia kredytu państwa nad prywatny, ceł ochronnych, a nieprzyjacielem konstytucjonalizmu, zwłaszcza angelskiego, oraz wszelkich ówczesnych nowości, jak: banki, drogi żelazne. W młodości, jak wielu Niemców, był gorącym demokratą, co widać z wydanej przezeń w r. 1796 w Altonie powieści „Dagobert.“

Kanne, dawna miara niemiecka do cieczy, różnej wielkości w różnych okolicach, od 0,9 do 1,86 litra. Po wprowadzeniu miar metrycznych do Niemiec nadawano przez pewien czas tę nazwę litrowi.

Kannegiesser Karol Ludwik, poeta niemiecki, * 1781, † 1861 w Berlinie. Do najgłówniejszych jego prac należą przekłady poezji Beaumont-Fletchera, Dantego „Göttl. Komödie“ 5 wyd. 1873, „Lyrische Gedichte“ Leopardiego i in. Oprócz tego napisał „Geschichte von Pommern“ 1824.

Kannstadt *(Cannstadt)*, miasto okręgowe w wirtemberskim pow. Nekary, o 1 godzinę drogi od Sztutgardu, ma 20,500 miesz. i słynne źródła mineralne, których woda, solą glauberską nasycona, używaną jest równie do picia, jak i do kąpieli.

Kano, *Ganat*, prowincja w południowym Sudanie obecnie prowincja państwa Sokoto, bardzo urodzajna, ma 27,530 klm. kw. i 300,000 miesz.,

miasto stołeczne t. n. liczy 30,000 miesz. i prowadzi rozległy handel.

Kanodże, *Canoje*, dawne Kanjakubdża, miasta w angielsko-indyjskiej prowincji Agra, ma 16,000 miesz., leży na ruinach niegdyś wielkiego grodu, który był stolicą potężnego państwa. Ma wiele pagod i posągów.

Kanoe.

Kanoe (z ang., wym. *kanu*), łódź plemion dzikich, wyrabiana z jednego pnia, wązka i długa. Nieprzydatna do żagla, trudna jest i do wiosłowania. Grenlandczycy budują **K.** z kości wielorybów i pokrywają je skórą. Podobnej postaci łodzie żaglowe i wiosłowe używają się w sporcie żeglarskim.

Kanon, w ogólności zasada, wzór, przepis, wedle którego postępować można przy badaniu, przy rozwiązywaniu zadań. *Wzór kanoniczny* w matematyce znaczy formułę, która się najlepiej nadaje do traktowania ogólnego. W sztukach pięknych oznacza **K.** posągi, które służą za wzory, zwłaszcza co do stosunków w wymiarach ciała ludzkiego.—W drukarstwie **K.** oznacza pewien rodzaj wielkich czcionek, któremi niegdyś drukowane były księgi kanoniczne, obecnie używane są do tytułów.

Kanon, fuga kolista *(canone, fuga in consequenza)*, jest rodzajem wielogłosowej muzyki, w której następne głosy *(sequentes)* powtarzają pierwszy *(dux)*, spóźniając się stale o pewną część, tak, że w końcu wszystkie głosy tematem są zajęte, ale w różnych jego częściach. Każdy głos, skończywszy temat, może go zacząć od początku, ile chce razy, przez co powstaje **K.** *nieskończony (C. infinitus* v. *perpetuus)*, w razie przeciwnym jest to **K.** *skończony (canon finitus)*. **K.** pisany wedle zasad podwójnego i t. d. kontrapunktu (ob.) zowie się *właściwym* **K.**, inne są *wolne (Canone sciolto)*. Stosownie od interwalu, w którym sekwens podejmuje temat duxa, są kanony 9-ciorakie: prymy oktawy, dolnej i górnej sekundy i t. d., gdy zaś sekwensy idą w różnych interwalach powstaje kanon *mieszany (Canon polymrrphus)*. Jeśli sekwens nastaje po pauzie zowie się *Canon al sospiro*. Spisane wszystkie głosy **K.** w partyturę stanowią **K.** *otwarty (apertus)*, **K.** ze wskazówką *(canon)*, ile głosów, kiedy i w jakich interwalach jest **K.** *zamkniętym* (clausus), bez wskazówki, t. j. canonu, *zagadkowy (aenigmaticus)*. Często kanony są wierne co do stopnia, ale nie co do tonacji (Tonart), przez co powstaje *Canon per tons*, *Zirkelkanon* (np. Christe Elejson w A dur mszy Seb. Bach.). **K.** *przez powiększenie (C. per augmentationem)*, gdy sequens powtarza duxa w podwójnie długich nutach, *przez pomniejszenie (per diminutionem)*, odwrotnie, *odwrotny*, gdy naśladowanie powtarza temat w interwalach odwrotnych.

Kanon biblijny (z grec.=trzcina lub miara), oznacza zbiór pism śś. uznanych za autentyczne, zwany powszechnie *Biblją* (ob.), czyli *Pismem św. Starego i Nowego Zakonu* **K. B.** *Starego Zakonu*, ustanowiony został ostatecznie około 130 r. przed Chr. Pomimo to nie wszędzie był jednaki a w pierwszych czasach chrześcijańskich istniały już dwa: **K.** *hebrejski (palestyński)* i **K.** *grecki*. Pierwszy obejmował pierwotnie 22 księgi, które następnie podzielono na 24 i stąd nazwany „24-ksiąg.“ Zawiera on: a) *Księgi historyczne*, 5 ksiąg Mojżeszowych (Pantateuch), mianowicie: 1) *Genesis*, 2) *Exodus*, 3) *Leviticus*, 4) *Numeri* i *Deuteronomium*; 1 księgę Jozuego; 1 Sędziów; 1 Ruty; 2 księgi (1 i 2) Samuelowe czyli Pierwsze królewskie (1 i 2 Regum); 2 Pierwsze królewskie, czyli Wtóre królewskie (3 i 4 Regum), po hebrajsku *1* i *2 Malachim*. Pierwsze i drugie Kroniki (Paralipomenon); Ezdraszowe czyli Pierwsze Ezdraszowe; Nehemjaszowe czyli Wtóre Ezdraszowe, oraz księgę Estery (rozdział 10 do w. 3). b) *Księgi poetyczne*: księgę Hjobową (Jobową); Psalmy Dawidowe; przypowieści (Proverbia); Kaznodzieja Salomonowy (Ecclesiastes) i Pieśń nad Pieśniami (Canticum canticorum); c) *Księgi prorockie:* Czterej Prorocy więksi; Izajasz; Jeremjasz i Treny Jeremjaszowe; Ezechjel i Danjel, oraz 12 Proroków mniejszych: Ozeasz, Joel, Amos, Abdjasz, Jonasz, Micheasz, Nahum, Habakuk, Sofonjasz, Ageusz, Zacharjasz i Malachjasz. Wszystkie te księgi zowią się *Protokanoniczne*. **K.** *grecki*, oprócz powyższych obejmuje jeszcze tak zwane *Księgi Deuterokanoniczne* (ob.) mianowicie: Tobjaszowe, Judyty, Przydatki do Estery (od w. 4 r. 10 do r. 16), Mądrość Salomona (Sapientia), księga Jezusa, syna Syracha (Ecclestasticus), Barucha czyli proroctwo Baruchowe, Przydatki do Danjela (od w. 24 do 90 włącznie r. 3 oraz 13 i 14), 2 księgi Machabejskie, Modlitwa Manazesa, oraz Trzecie i Czwarte Ezdraszowe.—**K. B.**, *S. Z.* uznany przez kościół rzymsko-kat. mieści w sobie cały **K.** *grecki*, t. j. księgi *Protokanoniczne* i *Deuterokanoniczne*. Podobnież kościół grecko-katolicki. Kościół zaś ewangelicki księgi *Deuterokanoniczne* zalicza do ksiąg Apokryficznych (ob.), przyjmuje zatem tylko *Protokanoniczne*, czyli wszystkie objęte **K.** *hebrejskim*.—**K. B.** *Nowego Zakonu* ustanowiony został dopiero z końcem IV w. i obejmuje: 4 ewangelje: śś. Mateusza, Marka, Łukasza i Jana; Dzieje Apostolskie (Acta Apostolorum); 14 Listów św. Pawła (1 do Rzymian, 2 do Koryntjan, 1 do Galatów, 1 do Efezów, 1 do Filipensów, 1 do Kolosensów, 2 do Tesalonicensów, 2 do Tymoteusza, 1 do Tytusa, 1 do Filemona i 1 do Żydów); List ś. Jakóba, 2 ś. Piotra, 3 ś. Jana i 1 św. Judy, oraz Objawienie ś. Jana (Apocalypsis).

Kanon Pokutny *(Canon poenitentialis)*, zowie się w kościele rzymsko-kat. wyrok soboru lub biskupi, stanowiący kary, jakim poddać się musieli powracający do społeczności kościoła, wszyscy wyłączeni z niego za odszczepieństwo, kacerstwo lub niemoralny żywot. Zbiór takich postanowień nazywają *poenitentiale*. Wielce był niegdyś upowszechniony „Libellus poenitentialis“ Teodora (ob.), arcybiskupa kantuaryjskiego (Centerbury). Wiele innych takich zbiorów, obejmujących często bardzo niewłaściwe postanowienia, istniało pod fałszywym tytułem „Poenitentiale Romanum, Ordo Romanus“ i t. p., a za ich autorów podawano sławnych mężów, jak np. Beda Venerabilis (ob.). Obecnie tego rodzaju ustawy nie mają ważności.

Kanon świętych *(Canon* albo *Album Sanctorum)*, nazywa się wykaz, regestr, do którego zapisywane są osoby, uznane w kościele rzymsko-kat. za *świętych* i *święte* (ob. Kanonizacja). W dawnych czasach do takiego wykazu, zwanego *Diptych Sanctorum*, wpisywano imię każdego męczennika, którego uznawano powszechnie w danej miejscowości za błogosławionego czyli świętego (wtedy jednoznaczne). Początkowo taki *Diptych* posiadała każda djecezja, jak to się dzieje dotychczas w kościele grecko-kat. i innych wschodnich; następnie dopiero prawo to przyznane zostało wyłącznie papieżowi.

Kanon Wiary, nazywa się każda decycja soboru trydenckiego, potępiająca pewne zdania, uznane przez tenże sobór za błędne. Wszystkie te **K.** zaczynają się od słów: „Si quis dixerit“ (rzekłby kto), a po wypisaniu tego zdania, kończą się słowami: „Anathema sit“ (niech będzie przeklęty), co podług późniejszych komentatorów ma właściwie znaczyć *niech będzie wyłączony z kościoła.*

Kanon Jędrzej, Jezuita i kaznodzieja polski, * 1613 na Rusi, † 1685 r., rektorem kolegjum sandomirskiego. Pisał bardzo wiele wierszem i prozą. Z prac jego przytaczamy następujące: „Lyricorum libri IV. Epodon liber unus etc.“ (Kraków, 1842); „Liber poematum complectens Lechica admiranda, Salisfodinas, Hiemem sarmaticam etc.“ (1643); „Expeditio legatorum ad desponsandam deducendamque Ludovicam Mariam etc.“ „Ladislao IV Poloniae et Sueciae regi etc.“ (Kraków, 1846). Kilkanaście panegiryków i wierszy okolicznościowych, wydał p. t.: „Locubrationes oratoriae Regum, Principum, Antistitum coeterorumque illustrissimorum virorum panegyricis et eligiis insignitae etc.“ (Kraków, 1676). Por. Browna „Bibljoteka,“ str. 211—213.

Kanonada, długotrwały ogień artyleryjski.

Kanonicy, duchowni umieszczeni przy kościele katedralnym lub kolegjackim, dla szczególnej jego usługi. Składają oni radę biskupa, asystują przy pontyfikalnej celebrze, utrzymują świetność nabożeństwa w katedrze i stanowią osobne grono, mające swoje ustawy, pod bezpośrednią zwierzchnością biskupa.

Kanonicy honorowi. Kapłani odznaczający się budującem życiem, zasługami i wyższą nauką mianowani bywają **K. h.** i w razie potrzeby lub niemożności pełnienia obowiązków z powodu słabości lub wieku, wyręczają kanoników katedralnych lub kapitulnych, przy ołtarzu i w chórze, chociaż w żadnym razie nie nabywają praw do kapituły i głosu w niej dawać nie mogą. Nominowani są przez biskupów za zgodą kapituły; używają rokiety i mantoletu.

Kanonicy regularni, są kapłani świeccy, powołani do posług djecezjalnych przy kościołach katedralnych lub kolegjalnych, żyjący wspólnie i podług reguł pod zarządem jednego. Założycielem ich był św. Augustyn, biskup hipponeński w Afryce, przy końcu IV w. Do polski miał **K. r.** sprowadzić Mieczysław I i osadzić w Trzemesznie; byli nadto w Krakowie, Mstowie, Kłobucku, Kurozwękach i t. d.

Kanoniczki, powstały we Francji przy końcu VIII w. Obowiązane do czystości i posłuszeństwa, tem się różnią od innych zakonnic, że nie wykonywują ślubu ubóstwa i ustawy ich nie obejmują przepisów połączonych z tym ślubem; nadto wolno im jest wychodzić za mąż. Po większej części były to córki pierwszych domów, tak, że w niektórych kapitułach **K.** musiały wywodzić szlachectwo z 32 pokoleń zarówno z linji ojcowskiej, jak i macierzystej. W Warszawie ufundowała **K.** w 1744 Anna z Zahorowskich, wdowa po Tomaszu Zamojskim († 1725), w celu ażeby „dać spokojne i przyzwoite schronienie dla kobiet *zacnie urodzonych* (mogących wywieść szlachectwo przynajmniej z 3 pokoleń tak ze strony ojca, jak i matki), a niemających powołania do stanu zakonnego, z drugiej strony niechcących prędko lub wcale wejść w związki małżeńskie“.

Kanoniczne ewangelje, t. j. przyjęte w kanon prawdziwych św. Mateusza, Marka, Łukasza (zwane też synoptycznemi) i Jana. Uznanie ich za takie zarówno opiera się na historycznej krytyce, jak i ożywiającem je duchu chrześcijańskim, a nie koniecznie na wczesności (Schleiermacher „Der christl. Glaube“ II, § 129; „Vorles. über das Leben Jesu“ (Berlin, 1864). Co do ich powstania, to Papus, Żyd w Hieropolis (180 po Chryst.), spisywał swe „exegesis logiôn kyriakôn“ z ust księdza Jana, który przeżył apostoła Jana (Euzeb. „histor. eccl.“ III 39, por. Schleierm. „Sämtl. Wer.“ cz. I, dr. 2, ch. 361; Th. Zahn. „P. v. H.“ w „Theol. Studien u.“ Kistuk, 1866). Marek ze wspomnień apostoła Piotra, Mateusz przełożył lub kazał przełożyć hebrejski spis zdań Jezusa. Ireneusz („Adv. haer.“ III) okazuje, że jego praca powstała za życia Piotra i Pawła. Jest z nią pokrewną ewangelja Hebrejów wedle Hieronima, którą Lessing, Eich-

horn uważał za źródło piśmienne innych, Herder, Eiseler, Schleiermacher za wynik tradycji. Marka ewangelja uchodziła za dość wczesną w oczach wielu, tu należą Storr, Herder, Lachman, Chryst. H, Weisse, Wilke, Br. Baur, Hitzig „Johannes Marcus in sein. Schriften“, (Zürich, 1843), Sommer, Reuss, Ewald, A. Ritschl, Volkmar, Holtzmann „Die Synoptisch. Ev.“ (Lipsk, 1863), Schenkel „Charakterbild Jesu“ (Wiesbaden, 1864). Że Marek po Mateuszu pisał przyjmują Hugo Grotius, J. L. Hug, A. Hilgenfeld, Aug. Klostermann „Das Marcus Ev. nach seinen Quellenwerth f. d. ev. Gesch.“ (Getynga, 1867), Griesbach, A. de Wette „Lehrbuch d. hist. krit. Einleit. in d. kanon. Bücher d. neuen Test.“ (wyd. 6, Berlin, 1860). D. F. Strauss, Baur i Zeller uważają, że Marek kompilował i godził ewangelje Mateusza i Łukasza. Baur 4-tą ewangelję, przez Klemensa z Aleksandrji zwaną *pneumatyczną* (Euzeb. Lulcul. VI, 14, 7), odnosi do 150—170 po Chr., co popiera J. H. Scholten „Das Evang. n. Johannes“ (przekład z holender., Berlin, 1867). Gustaw Volkmar „Die Religion Jesu“ (Zürich, 1857); „D. Ursprung unserer Ev.“ (Zürich, 1866) list Pawła do Galatów odnosi do 55 r., do Koryntów i Rzymian około 60 mieści. Apokalipse do 68—69, ew. Marka 75—80, Hebrejów ewangelję do 90, Łukasza ew. i dzieje apostolskie („Kerygma Perti“, spisana 90 r. z dawniejszego koło 75 opisu Łukasza, Dzieje apostoł 1—13). Do 105—110 odnosi ew. Mateusza, spisaną z Marka, Łukasza i aramejsko hebrejskiej ew., będącej genealogją Jezusa. Wreszcie ew. Jana 150—165 miała być napisaną w związku z pismami Justyna, i w duchu twórcy apokalipsy, uznającego za *Logos* Jezusa. 175 w Rzymie powstał Nowy Testament, łączący synoptyków z logosową (Jana) ewangelją, dziejami apostol., 13 listami Pawła, 1 listem Jana i apokalipsą. Krzysztof Jan Riggenbach „Die Zeignisse h. d. Evang. Joh. neu untersucht“ (Bazyleja, 1866) inaczej rzecz przedstawia Bretschweider „Probabilia“ (Lipsk, 1820) i B. Baur „Kritik d. evang. Geschich. d. Johannes“ (1840), „Die Synoptiker“ (1841—1842), zbijają autorstwo Jana apostoła i tu za główny argument służy kwestja czasu obchodu paschy.

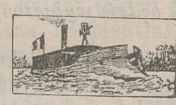
Kanoniczne prawo, ob. Prawo Kanoniczne.

Kanoniczne przeszkody do zawarcia małżeństwa, są dwojakiego rodzaju: *zabraniające*, przy których nie godzi się żenić lub iść za mąż, ale małżeństwo pomimo to jest ważne i rozerwane być nie może *(impedimenta impedientia)*; drugie, które rozrywają i unieważniają związęk małżeński *(impedimenta dirimentia)*. Pierwszych jest cztery, drugich zaś czternaście.

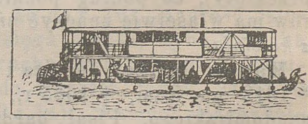
Kanonizacja, oznacza w kościele rzymsko-kat. uroczyste uznanie i ogłoszenie beatyfikanta za *świętego* lub *świętą*, przy zapisaniu z imienia i nazwiska do *Kanonu świętych* (ob.). Tym celem spisuje się naprzód żywot danej osoby i bada się jej czyny przez właściwych, ku temu wyznaczonych przez papieża sędziów. Gdy zaś ciż przekonają się, że prawdą jest to, co o niej twierdzą, ogłoszoną zostaje za *Błogosławioną* (ob. Beatyfikacja). Ma to na celu zwrócić na nią uwagę wszystkich wiernych, aby każdy, jeżeli wie co godnego lub niegodnego o niej i może to potwierdzić dowodami, wypowiedział wszystko. Przed ogłoszeniem beatyfikanta *świętym*, musi być wydany właściwy wyrok, orzekający, iż przeciwko niemu nie okazało się nic niegodnego i że przeciwko *dwu znamionom łaski Bożej* nic nie przytoczył *Adwokat Djabli* (ob. Adwokat Boży). Ostateczne zadecydowanie odbywa się w obec papieża, kardynałów, biskupów i innych prałatów. Po przedstawieniu celu adwokat konsystorza papieskiego, zwany w tym razie *Adwokatem Bożym*, uprasza trzykrotnie, aby *Błogosławiony* wpisany został do wykazu *Świętych Pańskich*. Po pierwszem żądaniu śpiewany jest hymn do wszystkich Świętych, po drugiem *Veni Creator*, nareszcie po trzeciem sekretarz papieski ogłasza wolę papieża; poczem sam papież oświadcza: że „ku czci najświętszej i nierozdzielnej Trójcy Bożej, ku sławie kościoła“ i t. d. poleca, aby rzeczony *Błogosławiony* zapisany był w poczet *Świętych* i t. d. Następnie spisuje się odpowiednia bulla (ob.), celem ogłoszenia o tem całemu światu. Liczne obrzędy i nabożeństwa zakończają tę czynność.

Kanonjer (z franc. *canonnier*), żołnierz przeznaczony do obsługi działa, czyli artylerzysta szeregowy.

Kanonjerki, *Kanonierskie czółna*, drobne statki wojenne, przeznaczone do obrony wybrzeży morskich lub rzecznych. Uzbrajane bywają jed-

Kanonjerka.

Kanonjerka rozkładowa.

ną lub kilku armatami, rozmaitego kalibru. Aby je uzdolnić do walki z pancernikami, zaopatrzone są też często w pancerze, poza któremi mieszczą się działa najcięższego kalibru.

Kanony, są to tablice drukowane, umieszczone na ołtarzu i zawierające w sobie wyjątki z Ewangelji, tudzież niektóre modlitwy, odmawiane przez kapłana podczas mszy św.; wprowadzone w użycie w XVI w.

Kanopus, *Kanobos*, miasto nadbrzeżne w starożytnym Egipcie przy ujściu Nilu. Nazwę swoją miało otrzymać od *Kanopusa*, sternika Menelausa. Było ono jedynym portem przystępnym dla cudzoziemców i licznie zwiedzanym, z powodu zakładów ułatwiających rozpustę. Zwaliska **K.** znajdują się na zachód Abukir.

Kanopus, gwiazda pierwszej wielkości, w konstelacji Okrętu Argo, na półkuli południowej.

Kanopy posągi bożków egipskich w postaci pękatych dzbanów.

Kanori, *Kanuri* (t. j. ludzie światła), naród w środkowem Sudanie, stanowi naród naczelny w Bornu (ob.); mówią właściwym sobie językiem, spokrewnionym z mową Tibbos albo Teda. Barth ocenia ludność tę na 3 do 4 miljonów; są to przemyślni kupcy.

Kansas, rzeka w Ameryce północnej, bierze początek na wschodnim stoku gór Rocky-Mountains, przechodzi przez stan t. n. i ubiegłszy mil 52 wpada do rzeki Missouri, na granicy stanu Missouri.

Kansas, jeden z północno-zachodnich stanów Ameryki północnej, na wschód Missuri, graniczy na południe z terytorjum Indjan, na północ z terytorjum Nebraska, na wschód z Kolorado, a na zachód ze stanem Missouri. Jest to kraina żyzna, bogata w węgiel, ołów i sól. Liczba ludności w 1890 wynosiła 1,427,096 głów (w 1860 jeszcze tylko 107,206). Powierzchnia wynosi 212,580 klm. kw.—Kraina **K.,** zajęta w 1719 przez Francuzów, przeszła następnie do Hiszpanji, od której ustąpiona w początku bieżącego stulecia powtórnie Francji, została w 1803 r. zakupioną przez Stany Zjednoczone. W 1854 uorganizowaną została jako samoistne terytorjum i, przeprowadziwszy w ciągu lat kilku zawzięte spory i walki pomiędzy zwolennikami niewoli a ich przeciwnikami, przyjętą została jako oddzielny stan do Unji amerykańskiej w 1859, od którego to czasu coraz więcej się wznosi. Na kongres wysyła 8 członków do izby reprezentantów i 2 do senatu.

Kansas-City. 1) Miasto w północno amerykańskim stanie t. n., stacja węzłowa 20 dróg żelaznych, największe miasto w stanie **K.,** miało w 1880 dopiero 3,200 miesz., w 1890 już 38,316 m. i 432 zakłady przemysłowe. 2) Miasto w stanie Missuri, na granicy tego ostatniego i stanu Kansas położone, posiada liczne gmachy, 3 piękne mosty na rz. Missuri, 1473 zakłady przemysłowe i 133,000 miesz.

Kan-su, prowincja państwa chińskiego, zajmująca północno-zachodnią część kraju; ma 325,000 klm. kw. i 9,300,000 ludności, z miastem stołecznem Lan-Czen.

Kan-Su albo **Kansul-el-Gaury,** przedostatni sułtan egipski z dynastji Mameluków bordżyckich, obwołany 1501. Zabity został 1516 przez cesarza tureckiego Selima I, który go pokonał w bitwie pod Mardż-Dabik.

Kant Emanuel, znakomity filozof niemiecki, * 1724 w Królewcu, † tamże 1804, pochodził ze szkockiej rodziny Cant, syn Jana Jerzego Cant, siodlarza, pierwszy z tej rodziny pisał się Kant. Z 9 sióstr, 6 zmarło dziećmi, jedna go przeżyła, brat Jan Henryk (1735—1800) był teologiem.

Kant Emanuel.

Wychowany pietystycznie przez ówczesnego proboszcza Schulza Alb. († 1763), pod Heydenreichem (ob.) odznaczał się w klasycznych naukach. Na uniwersytecie od 1740 studjował teologję, z którą bardzo wcześnie połączył studja nauk przyrodniczych, matematyki i filozofji. Po ukończeniu uniwersytetu zajmował się przez dziewięć lat w charakterze nauczyciela prywatnego w rozmaitych domach, w 1755 habilitował się na uniwersytecie w Królewcu, gdzie wykładał logikę, metafizykę, fizykę i matematykę. W 1762 ofiarowano mu profesurę poetyki, odmówił wszakże jej przyjęcia, nie uważając się za należycie kompetentnego w tej dziedzinie, i dopiero w 1770 został zwyczajnym profesorem logiki i metafizyki. Jako profesor i akademik wywierał **K.** niezmiernie dobroczynny wpływ. W ogóle, jakkolwiek pozostał nieżonatym, nie dał się bynajmniej swoim badaniom filozoficznym odwieść od wielostronnego obcowania ze światem i społeczeństwem. Lubił nawet wesołą towarzyskość, i osoba jego była zarówno poszukiwaną, jak i cenioną. Zresztą nie wydalał się nigdy więcej niż na kilka mil po za granice rodzinnego miasta, gdzie też † 1804. **K.** sympatyzował z Amerykanami przeciw Anglikom walczącym, z rewolucją francuską, o ile realizowała wolność; w wychowaniu uwielbiał Russeau, człowieka za cel dla siebie uważając. Od 1769 zaczął rozwijać system swój filozoficzny zwany *krytycyzmem*, którego zasady wyłożył w tak zwanych *Krytykach*: „Kritik der reinen Vernunft“ (1781, 1786); „Kritik der praktischen Vernunft“ (1780); „Kritik der Urtheilskraft“ (1790), które do innych nauk stosował; „Metaphysisch. Anfangsgründe der Naturwissenschaft“ (1786); „Religion innerhalb der Grenzen des blossen Vernunft“ (1793) i in. Filozofja **K.** jest z jednej strony syntetycznym rezultatem dążności epoki oświecenia XVIII w., a zarazem wspólnym punktem wyjścia wszystkich wybitniejszych kierunków naukowych XIX stol. Jest ona zasadniczem zjednoczeniem różnorodnych prądów, które przebiegły XVIII stulecie wspaniałego rozkwitu nauk o mechanice przyrodniczej, filozofji badającej zdolności poznawalne człowieka, wiary w rozum ludzki, głoszonej przez angielskich wolnomyślicieli i niemieckich racjonalistów wbrew religjom pozytywnym, namiętnych haseł Rousseau stającego w obronie naturalnego i indywidualnego rozwoju jednostki i niekrępujących się żadnemi powagami roztrząsań, dotyczących wzajemnego stosunku państwa i społeczeństwa. Podstawową wszakże myślą filozofji **K.** jest przeświadczenie o prawodawczej

sile rozumu w nauce i życiu. Stąd filozofja jego zowie się krytyczną; ma być ona bowiem niczem innem, tylko ustaleniem praw zasadniczych w samym już rozumie zawartych. W każdym razie na powstanie filozofji **K.**, pomimo jej niezaprzeczonej oryginalności i niezwykłego pogłębienia, wywarli wielki wpływ: Wolff, Leibniz, Locke, Hume, a zwłaszcza Newton swojem przeświadczeniem o nieomylności matematyki, którą **K.** uważał za naukę czysto rozumową. **K.** w swym systemie, oświadcza, że filozofja przekraczająca sferę doświadczenia, bez uzasadnienia możności tego przekroczenia, jest *dogmatyzmem*, ograniczenie się na doświadczeniu *empiryzmem*, wątpienie o wiedzy pozadoświadczalnej nie w skutek zbadania możności, lecz na zasadzie niedostateczności środków poznania, *sceptycyzmem*. *Krytycyzm* zaś bada możność poznania niedoświadczalnego, i od tego czyni zawisłem filozofję całą. Ponieważ zaś zbadał i zaprzeczył możności poznania rzeczy *transcendentalnych* (rzeczy samej w sobie), przekraczających sferę doświadczenia, krytycyzm swój **K.** nazywa *transcendentalną filozofją*, późniejsi *transcendentalnym idealizmem*, *krytycznym idealizmem*. Wszelkie poznanie może rozciągać się tylko na zjawiska, t. j. na formy zewnętrzne, nie zaś na istotę rzeczy, t. j. rzecz „samą w sobie," która jest niepoznawalna. Formami spostrzeżeń (wyłożonemi w transcendentalnej estetyce) są czas i przestrzeń, to jest formy zmysłowego i umysłowego spostrzegania (Anschauung), od których zależy byt geometrycznych i arytmetycznych sądów. Formami myśli są kategorje (ob.), czyli zasadnicze pojęcia rozumu, będące formą sądów. Jest ich 12 (wykład ich obejmuje transcendentalna logika). Ponieważ rozum dąży do poznania rzeczy bezwzględnych, tworzy sobie idee: duszy (istoty trwałej), świata bezgranicznego (szeregu przyczyn) i boga (absolutnej jedni doskonałości, t. j. „najrealniejszej istoty"), które nieoparte na doświadczeniu, nie mają wartości teoretycznej. Kosmologja prowadzi do antynomji (zdań sprzecznych) Racjonalna teologja, dowodząc bytu tych idei dowodami entologicznym, kosmologicznym i fizyko teologicznym, jest sofistyką. Za to idee te mają wartość: 1) jako wskazówki *(regulative Principien)* niewyczerpania się nigdy sfery doświadczenia, 2) dozwalając przyjąć z zasad rozumu to, co rozum praktyczny nasuwa ze względów konieczności moralnej. W *Metafizycznych zasadach Natury* stara się **K.** uzasadnić teorję dynamiczną zjawisk przyrodniczych, objawy materji zamieniając na siły. Hegel, **K.** teorji badania rozumu przez rozum, zarzucił, że przed myśleniem chcąc zbadać myślenie, jest to myśleć, nim się zacznie myśleć, czyli pływać po wodzie, nie poszedłszy do wody. W *Krytyce praktycznego rozumu* rozbiera **K.** popędy woli, mające za cel sobkostwo, czemu przeciwstawia zasadę: „Postępuj tak, by pobudki twych czynów mogły być zasadą ogólnego prawodawstwa"—i ten kategoryczny imperatyw, bezwzględny rozkaz, jest niezależny od filozofji, objawia się sam w naszem sumieniu *(Bewusstsein)*, człowiek sam dla siebie jest prawodawcą, i tu jest źródło obowiązku, oraz 3 postulatów czystego praktycznego rozumu: 1) poczucie wolności moralnej, 2) nieśmiertelności, 3) bytu boga. W pracy p. t. „Religja w obrębie rozumu" sprowadza religję do poczucia moralności, uznającej nasze obowiązki za rozkazy boskie, a dogmaty do zasad etyki filozoficznej. Kult bez związku z uczuciem uważa za bałwochwalstwo. W *Krytyce władzy sądzenia* mówi o zdolności uogólniania szczegółów, stosowania szczegółów do ogółu, dopatrywania się celu, którego osiąganie sprawia rozkosz i odwrotnie. Sądząc o rzeczach ze względu na przyjemność, tworzą się sądy estetyczne, ze względu na cel teologiczne. *Piękno* jest formą zgodną z rozumem, bezinteresowną, ogólną i konieczną rozkosz budzącą. *Wzniosłe* budzi idee nieskończoności i bezpośrednio podoba się antytezą swą do zmysłowości. Co dla inteligentnych istot jest moralnem prawem, dla natury jest celem. Tylko intuicyjny rozum w przyczynach mechanicznych widzi teologiczne pobudki. Prócz wyżej wymienionych dzieł, stanowiących niejako filary wytyczne całego jego systemu filozoficznego, do ważniejszych utworów **K.** należą jeszcze: „Prolegomena zu einer jeden Künftigen Metaphysik" (1783); „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten" (1785); „Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre" (1797) i „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre" (1797). Oprócz tego napisał wiele rozpraw z dziedziny nauk przyrodniczych, estetyki, etyki i teologji, z których na szczególną uwagę zasługuje: „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels" (1755); zbogaca ona bowiem astronomję nowym poglądem na powstanie systemu słonecznego (teorja Kanta i Laplace'a). Najlepsze wydania zbiorowe dzieł **K.** sporządzili: Hartenstein (10 t., Lipsk, 1838—39, nowe wyd., 8 t., 1867—69); Rosenkranz i Schubert (12 t., tamże, 1838—42), oraz Kirchmann (8 t. z objaśnieniami, Berlin, 1868—73). Por. Cousin „Leçons sur la philosophie de K." (4 wyd., Paryż, 1864); Destouit „La philosophie de K." (tamże, 1875); Caird „Critical account of the philosophy of K." (Londyn, 1877); Adamson „Philosophy of K." (1879); Cantoni „Emanuele K." (Medjolan, 1879—84, t. 3); K. Fischer „K-s Leben und die Grundlage seiner Lehren" (Mannh., 1860) i tegoż „Immanuel K. Entwicklungsgeschichte und System der krit. Philosophie" (now. wyd., Heidelberg, 1890); Harms „Die Philosophie seit. K." (Berlin, 1876); Drewsa „Die deutsche Spekulation seit K." (2 t., tamże, 1893).

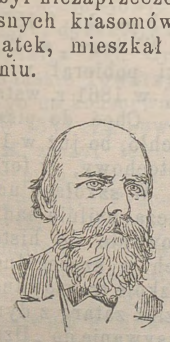
Kant, toż co krawędź (ob.).

Kanta i Laplace'a teorja, teorja powstania świata, ob. Kosmogonja.

Kantabrowie, dziki lud góralski starożytnej Hiszpanji, pochodzenia iberyjskiego; zamieszkiwał dzisiejszą prowincję Burgos i okolice zatoki Biskajskiej, która była nazywaną z tego powodu *morzem Kantabryjskiem.* Bohaterskiej waleczności dowiedli **K.** w sześcioletniej wojnie 25—19 przed Chr. *(Kantabryjska wojna)* z Rzymianami, którą osobiście rozpoczął August, a ukończył Agrypa. Część jednak tych walecznych górali schroniła się w niedostępne góry i utrzymała swą wolność. Od nich to pochodzą prawdopodobnie Baskowie (ob.).

Kantabryjskie góry, ogólna nazwa zachodniego pasma nadbrzeżnego, stanowiącego przedłużenie Pirenejów, które na przestrzeni mil 80 ciągnie się od wyniosłych płaszczyzn Alawy na wschodzie aż do przylądku Finisterre na zachodzie i jest jakby północną krawędzią płaskowzgórz Kastylskich.—Całe to pismo dzieli się na właściwe *góry Kantabryjskie*, sięgające od granicy francuskiej do źródeł Ebru, *góry Asturyjskie* do Stawji i *góry Galicyjskie.* W pojedyńczych swoich częściach noszą one rozmaite nazwiska i dochodzą w szczytach swoich: Terrasse de Reynosa i Penas de Europa do 2,600 metr. wysokości.

Kantak Kazimierz, zmakomity mówca polityczny, * 1824 w Prusiech Wschodnich, † 1886, gdzie posiadał majątek i po ukończeniu nauk zajmował się gospodarstwem. Od lat kilkunastu wybierany na deputowanego do sejmu berlińskiego (ostatnio 1873 do parlamentu niemieckiego) odznaczał się niepospolitą wymową, broniąc zawsze śmiało i energicznie interesów narodowości polskiej przeciw germanizacji pruskiej. **K.** był niezaprzeczenie najznakomitszym ze spółczesnych krasomówców polskich. Sprzedawszy majątek, mieszkał **K.** po większej części w Poznaniu.

Kantak Kazimierz.

Kantakuzen.

Kantakuzen (książę), herb: W polu złotem — orzeł dwugłowy czarny, obie głowy ukoronowawane. Nad hełmem mitra książęca.

Kantakuzen, słynna rodzina grecka, występująca w dziejach państwa Bizantyjskiego od XIV w. Do niej należą cesarze bizantyjscy Jan VI i Mateusz. Jan **K.** * na początku XIV w. w Konstantynopolu, wódz i mąż stanu za panowania cesarzów Andronika II i Andronika III, został r. 1341, po śmierci tego ostatniego, opiekunem jego syna, dziewięcioletniego Jana V Paleologa, ożenił go z córką swoją Heleną i 1347 zmusił go do podzielenia z nim tronu, walczył pomyślnie z Bulgarami, Turkami i Genueńczykami, w 1355 złożył berło i usunął się do klasztoru, gdzie † około 1330 r. Pod pseudonimem Christodulos napisał dzieje swojego czasu (1320—57), wydane krytycznie przez Schopena (3 t., Bonn, 1828—32).—*Manuel* **K.**, syn poprzedniego, założył w 1348 r. despotat Mistra i pierwszy sprowadził do Peloponezu większą liczbę Albańczyków, występował z pretensjami do tronu przeciwko Janowi Paleologowi, lecz musiał przed nim ustąpić i złożyć broń 1357 r. Pod panowaniem Turków dom Kantakuzenów liczył się do najznakomitszych rodzin fanarjockich i dostarczył Mołdawji i Wołoszczyźnie kilku hospodarów. Najsławniejszym był *Michał* **K.** * około r. 1525, który dzięki przyjaźni z wielkim wezyrem i życzliwości sułtana Selima II doszedł jako dzierżawca podatków do wielkich bogactw, ale z powodu swojej surowości ściągnął sobie przydomek syna czarciego (szajtanoglu). Był tak bogaty, że po bitwie pod Lepanto (1571) darował sułtanowi 15 statków; podejrzewany wszakże przez chana tatarskiego Murada III, został na rozkaz tegoż w Anchialo powieszony (1576). Później jedna gałąź tego rodu osiadła w Rosji, i z niej na początku wojny o wolność Grecji odznaczyli się *Aleksander*, † 1841, i *Jerzy*, † 1857, *Kantakuzenowie.* Aleksander napisał „Listy naocznego świadka o rewolucji greckiej r. 1821," połączone z pamiętnikami; „O wypadkach w Mołdawji i Wołoszczyźnie w latach 1820—21" (Halla, 1824).

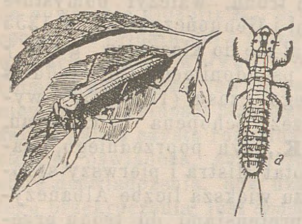
Kantakuzen Mikołaj, ks., generał wojsk rosyjskich, * 1761 na Wołoszczyźnie, † 1841 w Odesie, potomek cesarzów greckich. W 1770 wstąpił do wojska rosyjskiego, które opuścił 1782 i powrócił do ojczyzny, wszedł do armji i został drugim logofetem, potem wielkim armaszem, następnie zaś, po przywołaniu Austrjaków, wstąpił jako dowódca Arnautów do armji ks. sasko-koburskiego. W r. 1790 na wezwanie Potemkina powrócił w stopniu pułkownika do Rosji, miał udział t. r. w wojnie z Turkami. Mianowany 1806 nakaźnym atamanem bugskiego wojska kozackiego, sformował w Mołdawji 6 pułków ochotników i przyczynił się do przesiedlenia Bulgarów do Rosji. Posunięty 1818 na generała majora, pozostawał przy ks. Wittgensteinie, następnie przy hr. Witte; uwolniony został 1833 r.

Kantalupa, ob. Melon.

Kantar *(Kintal)*, jednostka wag turecka odpowiadająca włoskiemu *cantaro* (ob.); od 1874 r. **K.**-*a-chary* wynosi 100 kg.

Kantaryda *(Lytta)*, rodzaj owadów tępokrzegowych, z grupy niedostawnych *(Heteromera)*,

z rodziny maikowatych czyli miękkoskrzydłych (*Vesicantia*); odznacza się równowązkim kształtem ciała, pokrywy skrzydłowe prawie całkowicie tył ciała zakrywają, a między sobą schodzą się ściśle; głowa ma kształt sercowy, t. j. w tyle szersza, różki nitkowate, długie, 11-członkowe. Należy tu przeszło 250 gatunków, głównie w Afryce i Ameryce; z kilku gatunków europejskich u nas znajduje się **K.** *lekarska (L. vesicatoria)*, w całej Europie pospolita. Jest barwy świetnie zielonej, czasem niebieskawej, ze złocistym połyskiem, na pokrywach skrzydłowych wzdłuż przebiegają bróżdy. Samice zwykle są większe i dorastają do 2 cm. długości, przy 6 mm. szerokości. Owad dojrzały przebywa głównie na jesionach, które niekiedy całkiem z liści ogołaca. Samica składa jajka w ziemi, gąsienice przebywają w gniazdach owadów pszczołowatych i przeobrażają się w pseudopoczwarkę, z której wydobywa się żółtawa liszka, a ta zamienia się w poczwarkę. **K.** mają obszerne zastosowanie w sztuce lekarskiej, z powodu zawartej w nich właściwej materji—*kantarydyny* (ob.). Materja ta, wewnątrz zażyta, jest gwałtowną trucizną, a w małych dozach działa niebezpiecznie na przyrząd moczowy. Zewnętrzne użycie **K.** jest bardzo częste, zwykle w postaci wezykatorji, t. j. plastra, naciągającego na skórze pęcherze, a który się przyrządza przez domieszanie proszku suszonych kantaryd do plastra odmiękczającego skórę, albo też w postaci tynktury do nacierania skóry. Do handlu przychodzą **K.** głównie z Hiszpanji, i stąd zowią je *muchami hiszpańskiemi*. Niegdyś używane były do przyrządzania napojów miłosnych.

Kantaryda. *a* gąsienica.

Kantarydyna (*kamfora kantarydynowa*), $C_{10}H_{12}O_4$, część składowa kantaryd (ob.), której one swą skuteczność zawdzięczają; otrzymuje się z nich przez wyciągnięcie alkoholem lub eterem i następne oczyszczenie. **K.** tworzy płytki bezbarwne i bezwonne, które się topią przy 210° i sublimują w igiełki. **K.** rozpuszcza się w alkoholu, eterze, olejach i ługu potażowym. Co do jej działania, ob. Kandaryda. Przez gotowanie z alkaljami powstaje *kwas kantarydynowy* $C_{10}H_{14}O_5$.

Kantarydynowa kamfora, ob. Kantarydyna.

Kantarzej (od wyr. *kantar*), w służbie zaporoskiego wojska niżowego dozorca, pod którego zarządem były miary i wagi, który pilnował poboru dochodów na przedmieściu czyli bazarze Siczy i naznaczał cenę sprzedaży napojów.

Kantata (włos.), kompozycja do śpiewu na kilka głosów, składająca się z arji, chórów, recitativów i in. z towarzyszeniem orkiestry, np. „Walpurgisnacht“ Goethego.

Kantecki Antoni, ksiądz, * 1847 w Wielowsi w pow. Odolanowskim w w. ks. Poznańskim, słuchał teologji w Poznaniu i Gnieźnie, święcenia kapłańskie otrzymał 1871, poczem poświęcił się studjom filologicznym i historycznym w Akademji monasterskiej w Westfalji, gdzie 1874 uzyskał stopień doktora filozofji. Przez pewien czas był nauczycielem w domu ks. Czartoryskich w Rokosowie, a następnie oddał się pracy dziennikarskiej; od 1887 był przy katedrze gnieźnieńskiem penitencjarzem i kanonikiem kolegjaty św. Jerzego. Przełożył wierszem i objaśnił poezje Aureljusza Prudencjusza Klemensa (Poznań, 1887); tłómaczył Plauta „Bliźniaki“ (1875), oraz Terencjusza w książce zbiorowej „Warta“ (Poznań, 1874), poezje Leona XIII; napisał: „Żywot Piusa IX“ (Poznań, 1877), oraz mnóstwo artykułów politycznych, historycznych, recenzyjnych i t. d.

Kantecki Antoni.

Kantecki Klemens.

Kantecki Klemens, historyk polski, * 1851 r. nad brzegiem Prosny, we wsi Widowsi, w Wielkopolsce. Najpierwsze nauki pobierał w elementarnej szkółce ołobockiej, w 1861 r. wstąpił do gimnazjum ostrowskiego. Chęć do pisania objawiła się w nim bardzo rychło, bo już w 1865 opisał podróż swoją do Częstochowy, w formie bardzo udatnego pamiętnika. W szkołach uczył się dobrze, pracując zwłaszcza usilnie nad językiem polskim. Ale zamiłowanie do historji wogóle, a do dziejów polskich w szczególności (które to przedmioty były w szkole traktowane po macoszemu, dodatkowo), tudzież zatarg z dyrektorem, który posądzał **K.** o pisywanie do „Dziennika Poznańskiego“ niepochlebnych dla siebie korespondencji, spowodował go do opuszczenia gimnazjum przed złożeniem egzaminu dojrzałości. W 1868 r. **K.** wstąpił do znanej księgarni J. K. Żupańskiego w Poznaniu, poświęcając wszystkie wolne od zajęć chwile skrzętnemu uzupełnianiu przerwanego wykształcenia. W tych czasach napisał komedyjkę satyryczną pod tyt.: „Niefortunny korespondent“ i zasilał łamy wychodzącej wtedy „Sobótki“ i „Tygodn. wielkop.“ Wtedy też wydał osobną monografję historyczną Hieronima Savonaroli. Porzuciwszy, po niedłu-

gim pobycie u Żupańskiego, zawód księgarski, oddał się niepodzielnie zajęciom literackim, nie przestając się kształcić. Następnie przez pewien czas należał do redakcji *Gazety wielkopol.*, jako jedna z głównych podpór tego pisma. Wkrótce 20-letni **K.** wyruszył na wezwaanie Władysł. Bełzy do Lwowa, gdzie zaczął pisywać do *Gazety lwowskiej*, naprzód jako kronikarz miejscowy i sprawozdawca teatralny, następnie jako feljetonista (feljetony treści poważnej, literackiej i historycznej). Jednocześnie w *Przewodn. nauk i liter.* pomieszczał obszerniejsze rozprawy historyczne. Odtąd poświęcał cały wolny od zajęć zarobkowych czas studjom historycznym. Obok tego uczęszczał przez pewien czas na wykłady prof. Liskego, ale poróżniwszy się z nim, przerwał studja i został samoukiem. Przetrząsnąwszy skrzętnie archiwa Zakładu narodowego im. Ossolińskich, w r. 1872 zwiedził archiwum drezdeńskie, dokąd już prawie co rok, aż do roku 1877, odbywał podróże. W r. 1874 zwiedził archiwum petersburskie, następnie przez czas dłuższy pracował w archiwach Mitawy i Rygi, wreszcie zawadził o Litwę. W r. 1876 został sekretarzem literackim przy zakładzie narodowym im. Ossolińskich. W tymże roku pracuje w archiwach paryskich, a w 1877 w wiedeńskich. Materjałów do prac i notatek zebrał moc, ale nie zdążył zużytkować wszystkich. W 1877 r. ożenił się. Przez cały czas pobytu we Lwowie pisywał do *Przegl. lwow.* Umieszczał też prace swoje w *Przewodniku nauk. i liter*, oraz w *Ateneum*. Obok historji ojczystej zajmował się rodzinną literaturą i sztuką („O pobycie Mickiewicza w Smiełowie“ art. w „Ruchu literackim;“ „Kłopoty dyrektora teatru (W. Bogusławskiego)“ „Biografja Arf. Grottgera” i t. p.). W r. 1882 Poznańskie Towarzystwo przyjaciół nauk powołało go na konserwatora swoich zabytków. Ale już w 1885 r. z powodu zupełnego wycieńczenia sił, **K.** złożył ten urząd i udał się do Serbji; w sierpniu jednak tegoż roku wrócił do Poznania, gdzie †. Prace **K.**: „Ks. Franc. Ksaw. Malinowski“ (Drohobycz, 1873); „Życie Hieronima Savonaroli“ (Poznań i Lwów, 1872); „Elżbieta, trzecia żona Jagiełły” (Lwów, 1874); „Sekretarz Stanisława Augusta” (Lwów, 1875); „Rzecz o archiwum w Mitawie“ (Krak., 1876); „W sprawie listów księcia Jerzego Zbaraskiego“ (Lwów, 1879); „Dwaj Krzemieńczanie: I Alojzy Feliński, II. J. Korzeniowski“ (Lwów, 1879); „Artur Grottger” (Lwów, 1879); „Franc. Maksym. Ossoliński, podskarbi W. koronny“ (Warsz., 1880); „Stanisław Poniatowski, kasztelan krakowski“ (Poznań, 1880); „Sumy neapolitańskie“ (Warsz., i Kraków, 1881); „Potomkowie krzyżaków“ (*Przewodnik nauk. i liter*, Lwów, 1881); „Pani starościna rawska“ (w *Albumie Koła literac. we Lwowie* Lwów, 1881 r.); „Komisja kurlandzka w r. 1727“ (tamże, 1881); „Szkice i opowiadania“ (Poznań, 1883; są tu: „Kłopoty starego dyrektora,” „Generał artylerji koronnej,“ „Przygody szpiega,” „Samozwanka,“ „Pan podskarbi,“ „Za króla Sasa,“ „Karol XII w Polsce i w Turcji,“ „Panicz i Dziewczyna,“ „Poniatowscy,” „Biskup Krasiński w r. 1787,“ „Początek zakładu narod., im. Ossolińskich.“ „Z archiwum Mniszchów,“ „Delegacja galicyjska w Wiedniu przed 93 laty,“ „Z autografów Zakładu narod. im. Ossolińskich,“ „Pieśni i ballady Goethego,“ „Król bez tronu“); „Pomnik Ad. Mickiewicza” (Poznań, 1883); „Katarzyna Kossakowska“ (*Ateneum*, 1883); „Na sąsiednim dworze“ (*Ateneum*, 1883); „Ks. Aleksy Prusinowski“ (Poznań, 1884); „Historja dwóch pism ludowych, Wielkopolanina i Wiarusa, 1848—50“ (*Ateneum*, 1884); „Polen“ (krytyczne sprawozdanie z historycznego ruchu naukowego w Polsce—po niemiecku, Berlin, 1885); „Pan starościc Brański“ (*Ateneum*, 1885). Por. Stanisława Gryglewicza „Klemens Kantecki“ (*Tygod. ilustr.*, z r. 1885).

Kantecki Maksymiljan, publicysta i korespondent do gazet warszawskich, * 1857 w Wielowsi pod Ostrowem w w. ks. Poznańskiem, † roku 1899, kształcił się w uniwersytecie wrocławskim, gdzie za rozprawę „Testament Bolesława Krzywoustego“ otrzymał stopień doktora. Był redaktorem *Kurjera Poznańskiego*.

Kantemir, mołdawska rodzina książęca, pochodząca podług podania od Tamerlana, wspominana, od 1540 w Multanach. Wsławili się z niej: *Konstanty* **K.**, hospodar multański z końca XVII w., † 1693 r. Uszedłszy przed Tatarami do Polski, służył za Władysława i Jana Kazimierza przez lat 17 w wojsku polskiem, został pułkownikiem, przeszedł następnie do służby Jerzego Ghiky, wojewody wołoskiego i Dabicy, hospodara mołdawskiego. Jako dowódca miast obronnych multańskich, oddał znaczne usługi Turkom w bojach przeciw Polsce, w nagrodę zato został 1684 r. wojewodą multańskim. W dalszych walkach turecko-polskich, wspierając tajnie Jana III, potrafił utrzymać przyjaźń sułtana. Syn jego *Dymitr* **K.**, * 1673, † 1723 r., wybrany po śmierci ojca na hospodara, nie zyskał potwierdzenia Porty; przebywał lat kilka w Stambule, zajmując się pilnie nauką języków zachodnich i wschodnich, oraz zbieraniem materjałów do dziejów Turcji. Zjednawszy sobie przychylność sułtana, otrzymał władzę nad Multanami, jednak odstąpił ją bratu Antjochowi (1695—1701). W 1710 r., mając sobie powtórnie powierzoną władzę, zawarł (1711) umowę z Piotrem W., mocą której Multany stawały się państwem niezależnem pod opieką Rosji i dziedzicznymi z domu **K.** władcami; w razie nieudania się planu **K.**, miał być wynagrodzony w Rosji. Plan rzeczywiście nie przyszedł do skutku. **K.** mianowany księciem ros. i hojnie obdarzony, przemieszkiwał wraz z otoczeniem w Charkowie, następnie w Moskwie

i Petersburgu, zajmując się pracami naukowemi. Uczestniczył w założeniu akademji petersburskiej, był członkiem berlińskiej akademji nauk. Dzieła jego, ściągające się do dziejów Turcji, Multan i t. d., pisane w różnych językach, wydała akademja rumuńska; główne z nich są: „Historja wzrostu i upadku cesar. Otomańskiego, od r. 1300—1711“ (oryginał po łacinie, przekłady angielski, francuski i niemiecki); „Opis Multan“ (po łac., wyd. z mapą w Holandji); „Życie Konstantego Kantemira.“ „Dzieje rodzin Brankowanów i Kantakuzenów“ (po grecku i rumuńsku), „Istoria ieroglifica” i in.— *Antjoch* **K.**, syn poprzedzającego, poeta i mąż stanu rosyjski, * 1708 r. w Konstantynopolu, † 1744 w Paryżu; otrzymał staranne wychowanie, początkowo w Charkowie, następnie w akademji duchownej moskiewskiej, od 1725 zaś w świeżo założonej akademji nauk w Petersburgu. W młodym wieku służył jako porucznik w pułku preobrażeńskim kawalergardów; na stanowisku tem głównie przyczynił się do upadku familji Dołgorukowych, a wraz z nimi stronnictwa arystokratycznego, usunięcia udzielonych koncesji i powrócenia do rządu absolutnego, który zdaniem **K.** był jedynie korzystnym dla Rosji; w 23 roku życia mianowany rezydentem w Londynie, odnowił zgodę pomiędzy Rosją a Wielką Brytanją. Mniej szczęśliwie udały mu się zabiegi dyplomatyczne na dworze francuskim, przy którym jako minister pełnomocny znajdował się od 1738 r.; w Paryżu przyjaźnił się z Montesquieu i Maupertuis. Napisał „Satyry“ w liczbie 9: najlepsza z nich: „Na ganiących naukę“ (Na chulaszczich uczenje); przełożył 10 listów Horacego (1744); dzieło Fontenella „O wielości światów“ (1730) i inne. W satyrach naśladuje Horacego i Boileau, nie odznacza się twórczym talentem, wiernie jednak odzwierciadla epokę, przytem jest to pierwszy ważniejszy utwór rosyjski świeckiej literatury. Walczył w nich z jednej strony z zatwardziałymi obrońcami przeszłości, wrogami reform Piotra W., z drugiej zaś z tymi zwolennikami reformy, którzy przyswoili tylko stronę zewnętrzną cywilizacji zachodniej. Najlepsze wydanie zbiorowe dzieł **K.** uskutecznił Jefremow (2 t., Petersburg, 1867, z życiorysem).

Kanton (z franc.), okrąg, poddział większej dzielnicy kraju. We Francji część „arrondissement,“ złożona z kilku gmin; w Szwajcarji nazwa oddzielnych stanów związkowych, rozpowszechniona od XVI wieku. W Prusiech Fryderyk Wilhelm I zaprowadził podział kraju pod względem wojskowym na **K.**, które miały dostarczać potrzebnej liczby rekrutów. Podobny system istniał w Austrji, a do 1874 w Rosji. Stąd *kantonista*, kandydat, przeznaczony do służby wojskowej, wybierany jako rekrut z pewnego okręgu czyli kantonu.

Kanton, właściwie *Kuang-tung*, prowincja w Chinach, leży w południowo-wschodniej części tego państwa, na południe oblana morzem Chińskiem, jest bardzo urodzajną i bogatą w ciała kopalne.

Kanton *(Canton*, inaczej *Kuang-czaufu)*, stolica powyższej prowincji, leży nad ujściem Czukiang, czyli rzeki Perłowej albo Tygrysiej, otoczona 4 milowym, na 12 metr. wysokim, murem z wielu fortami obronnemi, dzieli się na miasto chińskie, tatarskie, przedmieścia i miasto pływające na rzece. Ogólna ludność miasta wynosi około 1,800,000. Główne ulice Kantonu, a szczególnie przedmieścia, podobne są do najpiękniej urządzonych bazarów. Przedmieście południowe, ozdobione wspaniałemi domami Europejczyków, położone wzdłuż brzegów rzeki, tworzy oddzielną część miasta, w której narody z Chinami handlujące mają swoje faktorje. Kanton jest jednem z najważniejszych ognisk handlu chińskiego z Europą. Europejczycy byli tu po raz pierwszy w 1517 r.

Kantonista, ob. Kanton.

Kantonjera, w Alpach i w Tyrolu, kamienne schronisko na drogach górskich.

Kantor (z łac. *śpiewak)*, wogóle każdy śpiewak, właściwie zaś śpiewak kościelny, przewodniczący w chórze. Dawniej **K.** bywał zarazem i pierwszym nauczycielem w szkole parafjalnej. Przy kościołach biskupich jeden z kanoników, mający niekiedy dozór nad chórem kościelnym, zowie się *canonicum cantor.*

Kanty, Jan, ob. Jan Kanty (św.).

Kantyczki, zbiór pieśni nabożnych polskich kościoła kat., śpiewanych mianowicie na Boże Narodzenie, choć mieszczą się w nich pieśni i na inne uroczystości, jak adwent, wielki post, Wielkanoc i t. d. Są to powiększej części pieśni wesołe w formie niewyszukanej, złożone w tonie lekkim, ludowym, niekiedy zbyt rubaszne, przeniknięte jednak zawsze duchem religijnym. **K.** nie są nigdy zaopatrzone nutami, być może dlatego, że od wieków utrzymują się w jednostajnej melodji. Żaden podobno naród nie może się pochlubić takim zbiorem, jak kantyczki polskie. Zbiór ich bardzo jest ważny dla historji i poezji narodowej. Autorowie zawartych w nich pieśni są niewiadomi; byli to, jak się zdaje, duchowni niżsi i bakałarze szkółek. Są jednak ślady, że i wielcy pisarze dorzucili tu później kilka hymnów. Początkowo wychodziły luźno, następnie zgromadzono je w całości. Najdawniejszy zbiór rękopiśmienny pochodzi z 1551 (w bibl. Kórnickiej), wyszły zaś po raz pierwszy staraniem Dachowskiego p. t. „Symfonje anielskie i t. d.“ (Kraków, 1631) w liczbie 36, z których kilkanaście mieści się w teraźniejszych **K.** Liczne następne wydania wychodziły i wychodzą dotychczas w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Częstochowie, Wilnie i t. d. O **K.** pisał Kurhanowicz w

„Pamiętniku Religijno-Moralnym“ (Warszawa, 1855).

Kantyka *(Cantica)*, pienia duchowne, używane w modłach kościelnych, opiewające potęgę Boga lub wielkość jego miłosierdzia, w szczególnych okazaną zdarzeniach. Należą tu **K.** Mojżesza, Proroków, Zacharjasza, N. M. Panny *(Wielbij dusza)*, Symeona *(Nunc dimittis)*.

Kantyle (franc. *cannetilles*, także *bouillon*), wyroby z drutu skręconego szrubowo w postać rurki, używają się na chwasty, szlify wojskowe i t. p. Na wyroby te używa się drutu srebrnego lub złotego, prawdziwego lub imitowanego, postaci walcowej albo też spłaszczonej.

Kantylena (włos.) piosenka, melodja.

Kantyna (z franc.), pierwotnie flaszka polowa, obecnie zwykła nazwa sklepów urządzanych w koszarach, gdzie żołnierze nabywać mogą rzeczy dla nich niezbędne. Kobiety utrzymujące **K.**

Kantynjerki z czasów drugiego cesarstwa we Francji.

nazywają się *kantynjerkami*; są to najczęściej żony lub wdowy po żołnierzach. We Francji posiadają oddzielny mundur, a w czasie wojny w razie potrzeby zamieniają się na infirmerki.

Kantynjerka, ob. Kantyna.

Kantzow Tomasz, * 1505 w Stralsundzie, tajny sekretarz kilku książąt pomorskich; 1538 r. wszedł w Wittenberdze w bliższe stosunki z reformatorami i † 1542 w Szczecinie. Jako autor „Kroniki pomorskiej“ liczony jest do znakomitszych kronikarzów niemieckich.

Kanuri, naród, ob. Kanori.

Kanut albo **Knut,** imię sześciu królów duńskich.—**Kanut** albo **Knut I,** 863—873; początkowo prześladował chrześcijan, później naprawił swe błędy wielkiemi cnotami.—**Kanut** albo **Knut II** *Wielki* (w Anglji Kanut I), syn Swenona albo Swena, po którym w 1014 wstąpił na tron duński, a po śmierci króla Etelreda na tron angielski. Podboju Anglji, rozpoczętego przez ojca, dokonał za pomocą licznych okrucieństw. Syn Etelreda, Edmund Ironside, bronił swego kraju od najeźdźców tak walecznie, że **K.** musiał z nim zawrzeć traktat, mocą którego odstąpił mu część południową Anglji, a sam wziął północną. W miesiąc jednak potem Edmund padł pod ciosami morderców, a cała Anglja dostała się w ręce **K.** (1016). Kazał on bowiem przed zgromadzonemi stanami zaprzysiądz fałszywym świadkom, jako Edmund z pominięciem dwu własnych małoletnich synów jego naznaczył swym następcą; sejm zatwierdził tę podstępną cesję. Jakkolwiek początek swych rządów napiętnował **K.** okrucieństwami i zbrodniami, później wszelako hołdował zawsze uczuciom ludzkim. Zdrajców Edmunda ukarał surowo. Przywróceniem praw Alfreda W., oraz zrównaniem wobec prawa Duńczyków i Anglików zyskał ogólny szacunek i miłość. Władzę swą utrwalił ostatecznie poślubieniem Emmy, wdowy po Etelredzie. W 1027 był obecnym w Rzymie przy koronacji Konrada II i sprzymierzył się z nim przeciwko Polsce, za co otrzymał część kraju nad Odrą; córkę swoją Gunildę wydał za następcę tronu niemieckiego Konrada III, później podbił także Pomeranję. Pokonawszy Szwecję i zdobywszy Norwegję (1028), stał się jednym z najpotężniejszych ówczesnych książąt. Mimo to czuł nicość majestatu ziemskiego, budował klasztory i kościoły, odbył nawet pielgrzymkę do Rzymu, gdzie wyjednał wiele swobód dla szkół angielskich, † 1035 w Shawtesbury. W testamencie wyznaczył najstarszemu synowi Swenowi Norwegję, Haraldowi Anglję i Harta-Knutowi Danję.—**Kanut** albo **Knut III** (w Anglji Kanut II), zwany **Harta-Knut** (t. j. Kanut-Smiały), syn poprzedniego; przy pomocy intryganckiej matki Emmy wstąpił po śmierci brata Haralda (1039) na tron angielski; chciwy, okrutny, pijak, † 1042, jako ostatni z dynastji duńskiej w Anglji.—**Kanut** albo **Knut IV** Swięty, syn Swenona II, wstąpił na tron po swym bracie Haraldzie 1080, z wielką sprężystością utrzymywał w kraju porządek, musiał jednak w końcu przed zbuntowanym ludem uciec do Ostendy, gdzie został w kościele św. Albaniego zamordowany (10 lipca 1086). W 1101 roku kanonizowany. — **Kanut** albo **Knut V** Magnussen, syn Eryka III Jagnię, pretendent do korony duńskiej po śmierci ojca (1147), został zamordowany przez swego rywala Swenona III 1157.—**Kanut** albo **Knut VI,** syn Waldemara I, * 1163, panował od 1182—1202; przywiódł de posłuszeństwa zbuntowaną Skanję, zdobył Meklemburg; zagarnął część Inflant (1196), walczył szczęśliwie ze Słowianami Nadbałtyckimi i podbił cały Holsztyn, † 1202. Tytułował się królem *Duńczyków i Słowian*. Por. Usingera „Deutsch-dän. Geschichte 1189—1227“ (Berlin, 1863).

Kanwa (franc. *canevas*), tkanina lniana, bawełniana, wełniana lub jedwabna, z nici silnie skręconych, z prawidłowemi okami kwadratowemi, służy za tło do wyszywania wełną. **K.** nazywa się też sieć przygotowana do kart geograficznych, a w dalszem znaczeniu każda robota przygotowana do szczegółowego opracowania.

Kanzler Hermann, generał papieski, * 1822 w Badenie, † 1888 w Rzymie. Ukończywszy tamże szkołę wojskową, wstąpił 1845 do służby papieskiej, której całe poświęcił życie. W 1848 odznaczył się przy oblężeniu Vicenzy, a 1849 pod Bolonją. Mianowany 1859 pułkownikiem, a następnie adjutantem gener. Lamoricière (ob.), po sunięty został przez tegoż na stopień generała za śmiałą wyprawę z Pesaro do Ankony (1860) W 1865 otrzymał naczelne dowództwo nad armją papieską i zarząd ministerjum wojny. Obowiązki jego skończyły się z zajęciem Rzymu przez Włochów we wrześniu 1870 r.

Kanzona (włos.), pieśń, rodzaj poematów lirycznych, które powstały u Prowansalów, a rozwinęły u Włochów (Dante i Petrarka). Poematy te składały się zwykle z kilku strof (najczęściej 5—10) z ustanowionym stale rymem; kanzonetka, mała K.

Kańczuk (z tur. *kamczi*), bicz spleciony z krótkich pasów rzemiennych, o krótkiej rękojeści, używany w Rosji jako szpiceruta na konie.

Kańkowe Góry, odnoga pasma gór czeskomorawskich, ciągnąca się od miasta Labska Tejnica, czyli Tyńca nad Elbą, do miasta Nasawerki ku wschodowi.

Kańsk, m. okręgowe w gub. Jenisejskiej, na lewym brzegu rz. Kany, 7,504 miesz., zajmujących się połowem ryb i handlem bydła.—*Kański okrąg*, na przestrzeni 80,758 klm. kw., ma 93,656 miesz. (1897), zajmujących się rolnictwem (w części zachodniej), poszukiwaniem złota, myśliwstwem i hodowlą bydła. Powierzchnia pow. wogóle wzniesiona, szczególnie w stronie połud.-zachod., gdzie przechodzą góry Biriustulskie, zroszona rzekami: Jenisejem, Kaną i Biriusą. Wiele kopalni złota.

Kaoko, północna część południowo-zachodniej Afryki niemieckiej, na brzegach oceanu Atlantyckiego położona. Jest to okolica pusta i piaszczysta, zamieszkana jedynie przez nielicznych Hotentotów.

Kaolin, glinka porcelanowa, ob. Glina.

Kap, ob. Przylądek.

Kap, *Kaplandja*, *Kapska Ziemia*, *Ziemia Przylądkowa*, dawniej niderlandzka, a dziś angielska posiadłość na południowym krańcu Afryki, graniczy na północ z Południowo-Zachodnią Afryką niemiecką, angielskim krajem Beczuanów i rzeczpospolitą Południowo-Afrykańską, na południo wschód z Natalem, Oranje i z oceanem Indyjskim, a na południe i zachód z oceanem Atlantyckim. Przestrzeń ta obejmuje 572,057 klm. kw., wraz zaś z zależącemi do niej posiadłościami, krajem Basutów, Beczuanów, z obszarem Zambezi, należąca do Wielkiej Brytanji Afryka południowa 2,443,121 klm. Jest to przestrzeń nierówna: na północy ciągną się liczne łańcuchy gór, dochodzące 1,500 m. wysokości, na zachodzie, tuż nad brzegiem oceanu, rozciągają się góry Roggeveld, Nieuweveld i Sniegowe, dosięgające 2,378 m.; oddzielnie stoją góry: Stołowa, Lwia i Djabla. Z przylądków najważniejsze są: przylądek Dobrej Nadziei i Igłowy (Cabo Agulhas). Jest tu wiele odnóg i zatok, z których niektóre, jak np. Saldanche (uważana za najlepszy i najbezpieczniejszy port na ziemi), tworzą doskonałe przystanie. Rzek wiele, ale wszystkie one są płytkie i nieżeglowne; najważniejszą jest rzeka Oranje, która podczas pory deszczowej ma do 18 m. głębokości i zalewa znaczne przestrzenie. Klimat nadzwyczajnie zdrowy, epidemje prawie się nie zdarzają; średnia temperatura 16°C. Zima poczyna się w maju, a kończy się we wrześniu i jest najprzyjemniejszą porą roku. Upał letni miarkowany jest przez wiatry nadmorskie. Z produktów zasługują na uwagę: rzadkie drzewa owocowe i leśne, wszystkie rodzaje zbóż i jarzyn; wogóle roślinność tutejsza, pomimo suchości gruntu i jednostajności tegoż, jest nadzwyczajnie bogata; naliczono tu przeszło 12,000 gatunków roślin. Ze zwierząt wymieniamy: słonie, nosorożce, dziki, konie rzeczne, antylopy, pawjany, krokodyle, lwy, lamparty, hjeny, strusie, wieloryby, węże jadowite, ryby, muszle, ostrygi, dalej bydło domowe, konie, owce i t. d. Wśród bogactwa mineralnego ziemi **K.** pierwsze miejsce należy się djamentom, które odkryte tu zostały w 1867, i od tego roku aż do 1892 wywieziono ich stąd za sumę 62,825,758 funt. sterl. Następne miejsce zajmuje miedź, węgiel kamienny i w nieznacznej ilości złoto. Mieszkańcy, których liczba wynosi 1,765,305 (1895), są w części pochodzenia afrykańskiego, w części zaś stanowią ludność napływową, europejską. Ludność pierwotną stanowią: Hotentoci, Beczuani, Kafrowie; ludność napływowa w zachodnich okręgach jest pochodzenia holenderskiego, we wschodnich angielskiego; oprócz tego jest tu niewielka liczba Malajczyków i Negrów. Pod względem religijnym najwięcej upowszechnione wyznania są protestanckie, obrządku holenderskiego i anglikańskiego, a następnie znajduje się pewna liczba katolików. Połowę ludności stanowią jeszcze poganie. Na 1 klm. kw. przypada 2.8 miesz. Ludność innych krajów płd.-afrykańskich, podległych Anglji, wynosi 1,630,000, razem więc cała Brytańska Afryka płd. ma ludności około 3,400,000 (1,3 miesz. na klm. kw.). *Rolnictwo* podniosło się dopiero w ostatnich latach, zwłaszcza w okolicach nadmorskich, uprawia się pszenica, kukurydza, kartofle; hodowla wina natomiast jest w pewnym upadku, w 1894 wyprodukowano 207,000 hektolitrów. *Hodowla bydła* ma warunki sprzyjające w okolicach wewnętrznych, w 1894 liczono 340,000 koni, 95,000 mułów, 1,930,000 bydła rogatego, 15,200,000 owiec, 5,000,000 kóz (głównie angorskich) i 240,000 strusi. *Górnictwo* ma na uwadze głównie wydobywanie djamentów z 35 kopalń; wartość djamentów, otrzymanych w 1893,

wynosiła 3,821,000 funtów sterlingów. Dobywa się też miedź, złoto, oraz guano na wyspach i na wybrzeżu zachodniem. *Przemysł* jest jeszcze słabo rozwinięty; w 1894 istniało 195 zakładów przemysłowych, między niemi głównie młyny, a dalej garbarnie, browary, gorzelnie, cegielnie, fabryki świec. *Handel* natomiast rozwija się coraz bardziej, zwłaszcza pod wpływem kolei żelaznych, prowadzących w głąb kraju. Przywóz obejmuje głównie odzież, tkaniny, maszyny, cukier, kawę i wynosił w 1893 r. 11,539,987, wywóz zaś 13,156,589 funtów sterlingów, głównie złoto, djamenty, sierść kóz i owiec, pióra strusie. Drogi żelazne miały w końcu 1896 długość 4,024 klm., telegrafy 10,308 klm. linji z 26,177 klm. drutu.—Według ustawy z 1853 składa się parlament z izby wyższej liczącej 22, i izby niższej liczącej 72 członków, wybieranych na 5 lat. Władza wykonawcza pozostaje w ręku gubernatora i ministerjum, złożonego z 6 członków. Aż do 1873 dzieliła się **K.** na prowincję zachodnią i wschodnią, obecnie dzieli się na 74 dywizji; w skład ten, oprócz pierwotnej kolonji Przylądkowej, wchodzą kraje Griqua, Tombu, Transkei, oraz wyspy. Dalsze posiadłości angielskie w Afryce płd. pozostają pod zarządem gubernatora Kaplandji, który jest tedy zarazem komisarzem naczelnym (High Commissioner) korony angielskiej. Stolicą kolonji jest Kapstadt (ob.). Por. Purvis and Biggs „South-Africa, its people, progress and problems“ (Londyn, 1896); Statham „Süd-Afrika wie es ist“ (Berlin, 1897); Merenahy „Original map of South Africa“ (1 : 2,500,000, 4 karty, 6 wyd., 1889). *Dzieje.* Ziemia przylądku Dobrej Nadziei została skolonizowaną przez Holenderską kompanję wschodnio-indyjską 1601. W 1652 r. założono fort na miejscu dzisiejszego Kapstadtu. Osadnicy holenderscy Boerowie (Burowie) wyparli stąd Hotentotów. W r. 1782 próbowali Anglicy zawładnąć kolonją, ale udało im się to dopiero w 1795. W r. 1803 zwrócono kraj Holendrom, ale w 1806 zabrali go znowu Anglicy i zatrzymali. Kongres wiedeński 1814 przyznał Anglikom własność ostatecznie. Prześladowani i niezadowoleni Holendrzy wywędrowali w części 1836 i założyli w 1839 rzeczpospolitą Natal. W 1842 wypędzono ich z Natalu. Wtedy utworzyli Burowie Rzeczpospolitą Transwalską (ob.) i Oranje (ob.). 12,000 Burów pozostało w posiadłościach angielskich. W 1849 wybuchły w Ziemi **K.** rozruchy z powodu deportacji przestępców, których ludność przyjąć nie chciała. Wojny z Kaframi trwały ciągle. W 1854 otrzymała kolonja własną konstytucję i parlament. W 1869 wcielono do kolonji ziemię Basutów, 1871 nowoodkryte pola djamentowe, 1876 Fingoland. Odkrycie bogatych pokładów złota sprowadziło z sąsiednich stron Afryki wędrówkę ludności, przypominającą dawniejszą wędrówkę do Kalifornji. Mianowany 1876 gubernatorem sir Bartle Frere znacznie rozszerzył granice posiadłości angielskich, przez co odjęto Burom rzeczypospolitej Transwalskiej i Oranje-Rivier możność wytworzenia sobie nowych osad na wybrzeżu zachodniem. Zamiarowi prezydenta rzeczyposp. Transwalskiej przeprowadzenia kolei do zatoki Delagoa starał się rząd angielski przeszkodzić podniesieniem prawa do własności tej zatoki. Przeciw temu jednak wystąpiła Portugalja, utrzymująca swoje prawa do tej zatoki, a sąd polubowny Mac-Mahona przyznał jej słuszność 1877. Tymczasem wszakże rząd angielski, korzystając z nieszczęśliwej wojny Burów transwalskich z krajowcami, przyłączył Transwal do swych posiadłości, ale doznawszy niepowodzenia w wojnie, zmuszony był uznać niezależność tej rzeczypospolitej (1881). Tymczasem wybuchła (1879) wojna z królem Zulów Cetewayo, w której Anglicy z początku ponieśli znaczne straty, które przecież wynagrodzili sobie zwycięstwem i wzięciem króla do niewoli. Kafrerji jednak nie zajęli. W 1878 przyłączono do posiadłości ang. kraje Manis i Galeka. Prezes ministrów Kaplandu, słynny miljoner Cecil Rhodes, założył towarzystwo (Charted Company), którego celem było rozszerzenie władzy angielskiej na całą Afrykę południową, a specjalne wchłonięcie Transwalu. W r. 1893 prowadzono szczęśliwie wojnę z Matabelami. W 1898 w parlamencie Afrykandrzy, t. j. ludność holendarskiego pochodenia, mieli większość i walczyli przeciwko planom Cecila Rhodesa (ob.). W 1899 przy nowych wyborach zwyciężyli znowu Afrykandrzy. Podczas wojny z Burami Transwalu (ob.) i Oranje (ob.), wielu Afrykandrów walczyło po stronie Burów. Por. Mac Call „Theol. History of South Africa“ (1893); Wangemann „Süd Afrika und seine Bewohner“ (1881); Weber „Vier Jahre in Afrika” (1878).

Kapa *(Pluviale)*, ubiór kościelny, początkowo używany dla ochrony przed słotą podczas procesji i w tym celu opatrzony kapturem, później używany dla podniesienia świetności, podczas nieszporów, procesji i jutrzni, wyrabiany bywa z drogich materji.

Kapadocja, tak się zwała w starożytności kraina we wschodniej części Azji Mniejszej, leżąca między morzem Czarnem, Armenją, górami Antitaurus, Paflagonją i Frygją. Po zdobyciu przez Persów (w IV w. przed Chr.) **K.** została podzieloną na **K.** nadpontyjską (**K.** *pontike)* i **K.** Tauryjską (od gór Taurus). Po śmierci Aleksandra W. właściwa **K.** (taurydzka) przeszła pod władzę Eumenesa (322 przed Chr.), któremu odebrał ją Antygon (315). Po bitwie pod Ypsus (301) **K.** wcieloną została do państwa Seleucydów; przy pomocy jednak Armenji wyzwoliła się wkrótce i przez długi czas rządzoną była przez własnych królów. Z królów tych Ariarathes VIII odstąpił **K.** Mitrydatowi (94 przed Chr.). Była to kraina górzysta, skropiona rzeką Halys. Klimat miała

dość surowy, grunt żyzny. Mieszkańcy pochodzenia syryjskiego, nazywali się na północy Leukosyrami, na południu Kapadokami. Najznaczniejsze miasta tutejsze były: Mazaka, Tyjana, Komana, Melita i t. d. Rzymianie do właściwej **K.** dodali jeszcze Pont i część Armenji i całe to terytorjum przyłączyli w 16 roku po Chr. do państwa Rzymskiego. Obecnie **K.** zamieszkaną jest przez Turków, Greków, Armeńczyków i Żydów.

Kapar (*Capparis*), rodzaj roślin z rodziny kaparowatych, cechujący się kielichem sztywnym, 4-listkowym, koroną 4-płatkową, z licznemi długiemi pręcikami i strąkiem jagodowatym, jednokomórkowym, z licznemi nasionami, obejmuje piękne krzewy w Europie płd. i Indjach wsch. i zach. **K.** *zwyczajny* (*C. spinosa*, *C. sativa*), krzew na 1 metr wysoki, o liściach okrągławych, wielkich, białych kwiatach i pręcikach purpurowych, w Europie płd. Pączki, zamarynowane w occie i soli, dostarczają znanej przyprawy — *kaparów* czyli *kaparków*. We Francji rozróżniają ich kilka gatunków, z których najmniejsze są najdroższe. Dobre kapary winny mieć smak nieco ostry i gorzki, barwę ciemno-oliwkową i być jeszcze zupełnie zamkniętemi. Podobnej przyprawy dostarczają też pączki bzu czarnego i kaczyńca. Kora korzeni była niegdyś używana jako środek moczopędny. Wiele innych gatunków w krajach gorących ma znaczenie lekarskie, zwłaszcza jako środki przeczyszczające.

Kapar.

Kaparki, ob. Kapar.

Kaparowate (*Capparidaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca gatunki zielne, jednoroczne, rzadko trwałe, także podkrzewy i krzewy, o soku wodnistym, o liściach pojedyńczych, lub palczasto rozciętych. Kwiaty najczęściej foremne; kielich 4-listkowy, o przedkwitnieniu dachówkowatem; płatków korony zazwyczaj 4, pręcików zwykle 6, o nitkach najczęściej wolnych; zawiązek 1-komóreczkowy, czasem fałszywemi przegródkami, wychodzącemi z osadek, na 2—8 komóreczek przedzielony, zalążki liczne, szyjka krótka. Owoc jest torebką łuszczynowatą lub jagodą z nasionami nerkowatemi, bezbiałkowatemi, zarodek skrzywiony, lub łukowato zgięty. **K.** zbliżają się wielu cechami do krzyżowych; właściwe są głównie gorącej Afryce i Ameryce.

Kapczak, ob. Kipczak.

Kapela (*Kapella*), pasmo gór, będące odnogą Alp Dynaryjskich, ciągnące się w zachodniej części Pogranicza Wojskowego, od północo-zachodu ku południo-wschodowi. Dzieli się na 2 części: północną, zwaną *Wielką* **K.**, z najwyższym szczytem *Bielolazica* (1,533 m.) i południową, za szczytem *Korczyca* (1,285 metr.).

Kapela (z łac. *cupella*, małe naczynie), w pracowniach chemicznych kociołek żelazny, obmurowany w stosownym piecu, z dnem kulistem, z wierzchu odkryty, służy do destylacji z retort szklanych i innych naczyń chemicznych, które umieszczają się w nim w kąpieli piaskowej, przez co ciepło udziela się naczyniom powoli i jednostajnie.

Kapela, pierwotnie nazwa stałych chórów kościelnych, zwłaszcza **K.** papieskiej w Rzymie, przeniesiona następnie i na orkiestry, a obecnie do tych ostatnich głównie stosowana. Na czele **K.** znajduje się *kapelmajster*.

Kapelan, duchowny, zawiadujący kaplicą przy kościele, lub w domu prywatnym; szczególnie zowie się tak ksiądz wojskowy.

Kapeller Józef Antoni, malarz historyczny, * 1760 w Imst w Tyrolu, kształcił się w akademji wiedeńskiej; po 1787 przebywał kilka lat w Warszawie, jako nauczyciel rysunków w domu ks. Jabłonowskich; walczył w szeregach wojska polskiego; wrócił do miejsca rodzinnego, jakiś czas przebywał w Insbruku i Celowcu i osiedlił się ostatecznie w Wiedniu, gdzie wraz z Holerem otworzył wielki zakład artystyczno-przemysłowy. Od 1802 zamieszkał w Hradcu Styryjskim i tu 1806 życie sobie odebrał. Był to znakomity rytownik i dobry portrecista; najlepszem jego dziełem są: „Ubiory tyrolskie“ (wydane w 24 tablicach przez Warnbergera w Wiedniu), oraz portret Kościuszki.

Kapelmajster, ob. Kapela.

Kapelusz (franc. *chapeau*), nakrycie głowy mężczyzn i kobiet, najrozmaitszej postaci i z różnych wyrabiane materjałów. Najpospolitsze są **K.** *filcowe*, wyrabiane ze spilśnionej sierści królików, zajęcy, kóz, wielbłądów, wyder i bobrów. **K.** *jedwabne*, postaci walcowej czyli cylindrycznej, składają się z podkładu płóciennego, zeszytwionego szelakiem, i powłoki z tkaniny jedwabnej. Podobnież są **K.** sukienne, wełniane i bawełniane. **K.** *mechaniczne*, *szapokluki* (*chapeau à claque*, *gibus*) opatrzone są mechanizmem, który pozwala łatwo je składać i rozwijać. Bardzo rozpowszechnione są też **K.** *słomkowe*, z plecionych lub zszytych pasków słomy, które obecnie wyrabiają się bardzo szybko w formach cynowych, przez poddanie materjału bardzo znacznemu ciśnieniu. Słynne **K.** *panama* wyrabiają się z żeberek liściowych palmy Carludovica (ob.). Mniejszej wartości są tegoż rodzaju **K.** *manilskie*, *marakaibo*, *chilijskie* i *palmowe*. **K.** *fiszbinowe* wyrabiają się w Szwarcwaldzie, *drewniane* i *łykowe* w Czechach. Do najdroższych należą **K.** tak zwane *ze słomy ryżowej* (*paille de riz*), do których materjał dobiera się w Modenie. **K.** *nieprzemakalne* otrzymują się przez napojenie zwykłych **K.**

Czasy Ludwika XIV.

Czasy Ludwika XVI.

Czasy rewolucji francuskiej.

I Cesarstwo.

1824.

1852.

Czasy Karola VI.

Czasy Ludwika XIV.

Czasy Ludwika XVI.

Czasy rewolucji.

Czasy rewolucji.

I Cesarstwo.

I Cesarstwo.

1821.

1830.

1830.

1842.

1849.

1843.

1860.

roztworem szelaku lub gutaperki; dla żeglarzy podobne **K.** wyrabiają się z płótna napojonego olejem.—Zwyczaj nakrywania głowy napotyka się już w starożytności, ale nakrycie zbliżone do obecnych **K.** występuje dopiero w w. X. W w. XI występują **K.** filcowe, formy stożkowej, często pokryte piórami pawiemi. Właściwie wszakże rozpowszechnienie **K.** datuje się od wieku XVI, a rozmaite formy, które wtedy powstały, dotąd przechowują się, mniej lub więcej zmienione. Przykłady takich zmian kolejnych wyobrażają załączone ryciny. — **K.** nazywa się w botanice osadnik, dźwigający przyrządy rozrodcze grzybów doskonalszych.

Kaper czyli *statek korsarski*, okręt uzbrojony podczas wojny przez armatorów prywatnych, w celu zabierania okrętów nieprzyjacielskich. Upoważnienia, dawane przez rząd dla takich kaprów, czyli listy korsarskie, wydają się przez administrację kraju, do których należą takie **K.** W wielu wojnach **K.** odgrywały ważną rolę.

Kapetyngowie, Kapet, Kapetowie, ob. Capet.

Kap-Haiti (*Le Cap Haitien*), miasto główne departamentu Północnego w rzeczyp. Haiti, na północnym brzegu wyspy pod 19°47′ szer. płn. położone. **K.** posiada doskonały port i jest najważniejszym na wyspie punktem handlowym; liczy 30,000 miesz.

Kapi-Aga albo **Kapu-Aga** (tur.), naczelnik białych rzezańców w seraju sułtańskim w Konstantynopolu; prócz pełnienia innych obowiązków pałacowych, wprowadza posłów zagranicznych na audjencje i na każdym kroku towarzyszy sułtanowi, wyjąwszy do haremu, gdzie mu tylko do drzwi zbliżyć się wolno.

Kapica v. *Jastrzębiec*, odm., herb: W polu błękitnem, w środku podkowy złotej ocelami do góry—krzyż kawalerski złoty. U szczytu jastrząb z dzwonkiem u lewej nogi, stojący na złotym krzyżu kawalerskim (tem różni się od Jastrzębca II, ob. rys. na str. 458 tomu VII); w prawej szponie trzyma podkowę z krzyżem, jak na tarczy.

Kapica-Milewski Ignacy Wawrzyniec Hyjacynt, heraldyk polski, * 1763 we wsi Żędzinach na Podlasiu. Pochodził z drobnej szlachty tamtejszej, szkoły kończył prawdopodobnie w Łomży. Mianowany przez kr. 1789 podczaszym trembowelskim, został później wiceregentem ziemskim i archiwistą archiwum szlacheckiego w Brańsku. Prześlęczawszy lat 40 w archiwum, zebrał wiadomości o 641 domach szlacheckich mazowieckich i podlaskich.—Z rękopisu wydał „Herbarz“ jego Z. Gloger (Kraków, 1870).

Kapidżi, Kapudżi, odźwierni przy publicznych i prywatnych gmachach, dawniej nazwa wojskowo zorganizowanego oddziału strażników, w seraju sułtańskim w Stambule, którzy zostawali po dowództwem 4 kapitanów i pod głównem naczelnictwem intendanta pałacowego, zwanego *Kapudżiler-Kektudassy*. Oficerowie tego korpusu nazywali się Kapudżibaszi. Obecnie korpus ten został zniesiony, i Kapudżibaszi stało się tytułem dworskim (ob.).

Kapidżi-Baszi, tytuł szambelanów sułtańskich, czyli raczej adjutantów, którzy wykonywują szczególne tylko poruczenia sułtana. Dawniej nazwa ta oznaczała oficerów straży haremowej, w ostatnich czasach zniesionej.

Kapihorski Szymon Eustachy, pisarz czeski, w Kutnohorze, od 1616 mnich klasztoru cystersów w Siedlcy; po bitwie Białogórskiej (1624) wysłany jako misjonarz; następnie dziekan w Kourzymiu, które to miasto nawrócił na wiarę katolicką, potem dziekan w Chlumcu, a nakoniec opat klasztoru siedleckiego (1633). Oprócz innych dzieł treści religijnej, napisał „Historję klasztoru siedleckiego“ (Praga. 1630): w dziele tem zawarte są nietylko dzieje klasztorne od 1143—1628, ale i ogólne dzieje czeskie z tego czasu, odznaczające się wielką bezstronnością, i dlatego wysoce cenione.

Kapi-Kiahia, nazwa w Stambule agentów baszów prowincjonalnych, załatwiających ich interesa w stolicy państwa.

Kapilarne naczynia, ob. Naczynia Krwionośne.

Kapilarność, ob. Włoskowatość.

Kapilorek, paproć, toż co złotowłos, ob. Adianthum.

Kapistran, ob. Jan z Capistrano.

Kapiszon, pochewka walcowa czyli kapturek z blaszki miedzianej, napełniona na spodzie małą ilością rtęci piorunującej. **K.** służy za środek zapalny przy strzelbach perkusyjnych. **K.** zasadza się na pistonie, t. j. na stalowym stożku, w którym wywiercony jest zapał, wprowadzający ogień do ładunku. Spadający kurek uderza w denko **K.** i zapala piorunującą zaprawę, która podaje swój ogień przez zapał pistonowy do naboju strzelby.

Kapita *(Capito)* Jan, biskup jednoty Braci czeskich, * około 1540 w Bystrycy morawskiej, † 1589 w Trzebicy; był jednym z tłómaczów Biblji kralickiej; w r. 1585 wydał w 2 tomach „Postyllę czyli kazania.“ Por. „Rukoviet'“ Jireczka, I, 337.

Kapitaliki *(capitale)*, rodzaj pisma drukarskiego, podobnego do wersalików, ale od nich mniejszego; są to głoski wielkie, używane do tytułów lub wyrazów wybitniejszych w tekście, które wielkością nie przewyższają głosek małych tekstu.

Kapitalista—posiadacz kapitału, utrzymujący się z dochodów od kapitału.

Kapitalizacja—obracanie renty, procentu na kapitał. Jest to więc obrót, w którym komuś za jego prawa do renty lub procentu wypłaca się jednorazowe wynagrodzenie, wyobrażające wartość jego renty, albo tylko czynność rachunkowa, obliczająca jakiemu równoważnikowi kapitału dana renta, lub dany procent.

Kapitalizm, tak się w ogólności nazywa nasz ustrój społeczno-gospodarczy, w którym wytwarzanie odbywa się pod panowaniem i kierunkiem posiadaczów kapitału, czyli kapitalistów. Kapitał (ob.) rozumieć tu należy w jego znaczeniu nie tyle wytwórczem, ile zarobkowem. Chociaż bowiem kapitał, puszczony w ruch produkcji i wymiany, jak tem samem także wytwórczym, to jednak dla posiadacza, który dąży tylko do przyrostu swego kapitału i dla tego (a nie dla celu produkcji, jako celu samego w sobie) zasób dóbr w obieg wprowadza, jest to czynność zarobkowa. Rzeczywistym przedsiębiercą każdej produkcji w naszym ustroju może być tylko posiadacz kapitału, t. j. zasobu dóbr, niezbędnych jako zadatki wytwórczości i jako środki zaspokajania potrzeb w czasie trwania procesu wytwórczego. Z tego właśnie powodu posiadacze kapitału mają przewagę nad robotnikami, do pracy wytwórczej wynajmowanymi,—choć tylko ostatni są wytwórcami w ścisłem znaczeniu. Robotnik otrzymuje za swoją pracę nie wytwory jej, nie ten zysk, który daje produkcja, ale płacę, z góry ustaloną. Kapitalista staje się właścicielem wytworów, których wartość wynagradza nim nakład kapitału i daje nadmiar, t. j. zysk przedsiębiercy. Ponieważ formę kapitału, mającego najdogodniejszą wartość wymienną tworzą pieniądze, przeto właściciel kapitału pieniężnego jest przedsiębiercą, najsilniej opanowującym współczesny ustrój kapitalistyczny produkcji. Podług Marxa, robotnik otrzymuje od właściciela pieniądze i wartość wymienną (cenę rynkową) swej pracy, a oddaje mu

wartość użytkową, t. j. wartość pracy, tkwiącą w wyprodukowanym towarze, a stanowiącą istotną wartość towaru. Kapitalizm, jako ustrój, który poniekąd powoduje nierówny podział dóbr w gospodarstwie społecznem, który oddaje klasy pracujące w pewnym stopniu pod władzę klas posiadających i który przez wytwarzanie dla samego celu zarobkowania (bez uwzględnienia istotnych potrzeb spożywczych) rodzi produkcję, pozbawioną planu, jest przedmiotem krytyki współczesnych ekonomistów, dążących też do zreformowania naszego ustroju. Antytezę kapitalizmu wyobraża socjalizm, który chce przeistoczyć proces wytwórczy jednostkowy na uzbiorowioną (uspołecznioną) produkcję. Ale i szkoły ekonomiczne, o wiele umiarkowańsze od właściwych socjalistów (socjaliści państwowi, ekonomiści kierunku etyczno-realnego i t. p.), również pragną pewnych zmian w organizacji kapitalistycznej. Nie można jednak zaprzeczyć, że pomimo niektórych wad i ułomności, kapitalizm ma strony dodatnie, gdyż sprzyja rozwojowi przedsiębierczemu, inicjatywie jednostek i tym wszystkim bodźcom produkcyjnym, bez których nie możemy sobie wyobrazić ustroju stałej i postępującej naprzód wytwórczości. Interes osobisty przedsiębiercy ma tę ważną zaletę, że nieuniknienie od jego bezpośrednich korzyści, posuwa naprzód kulturę społeczną. To też w zasadzie organizacja kapitalistyczna z pewnemi tylko korektywami na długo utrzymać się musi.

Kapitał (z łac. *caput, capitale=capitalis pars*), w dosłownem znaczeniu wypożyczona suma pieniędzy, jako przeciwstawienie procentom, t. j. pobieranemu za kapitał wynagrodzeniu. W szerszem już znaczeniu **K.** odpowiada każdej sumie pieniężnej, przynoszącej procent. W znaczeniu jednak ekonomicznem wyraz **K.** obejmuje pojęcie o wiele rozciąglejsze, a właściwie mamy tu do czynienia z dwoma czynnikami gospodarczemi: 1) z zasobem dóbr, przynoszącym posiadaczowi dochód (jest to kapitał zarobkowy, kapitał prywatny—Erwerbskapital [po niem.], capital simplement lucretif [po fr.]); 2) z zasobem dóbr, który służy za środek do dalszego wytwarzania nowych dóbr (kapitał wytwórczy, produkcyjny, społeczny, „Produktivkapital" [po niem.]). Oba rodzaje **K.** ekonomicznego mają tę wspólną cechę, że obejmują nietylko zasadę pieniężną, lecz wszystkie zapasy dóbr, posiadające zdolność tworzenia nowych dóbr; oba też wyłączają dobra, które nie tworzą nowych, lecz są spożywane, zużywane (majątek użytkowy „stock for immediate consumption" [po ang.]). Różnice zaś między obu formami **K.** polegają na tem, że pierwszy nie tyle tworzy, ile z natury swej, dzięki celom, jakie w ustroju naszym pozyskał, daje dochód, a drugi jest w ścisłem znaczeniu wytwórczym. Są to więc różnice z punktu widzenia korzyści ekonomicznych; gdy pierwszy zawsze daje rentę, albo procent, bo taką władzę pozyskał w ustroju kapitalistycznym, drugi stanowi tak zw. czynnik produkcji, t. j. czynnik trzeci obok głównych dwóch: przyrody i pracy. W każdym razie między obu pojęciami jest blizkie pokrewieństwo, a ekonomiści odróżniają je głównie dla tego, że **K.** zarobkowy, jako zasób dóbr prywatnych, stanowi zbiór własności prywatnych, gdy **K.** wytwórczy jest całością społeczną w ogólnem gospodarstwie; pierwszy przynosi korzyści tylko swoim posiadaczom, drugi—całej gospodarczości, a więc całemu społeczeństwu. Dlatego **K.** wytwórczy musiał istnieć nawet w ustroju niekapitalistycznym, t. j. w takiej organizacji społecznej, w której nie istniała własność prywatna. Siła twórcza dóbr tkwi na prawach gospodarstwa społecznego, bo jeślibyśmy sobie przedstawili stan, w którym zostały wyczerpane wszystkie zasoby dóbr, to, pomimo istnienia twórczej siły przyrody i pracy ludzkiej, produkcja w ścisłem znaczeniu byłaby niemożliwą. Człowiek musiałby zadowalać się zaspokajaniem swoich potrzeb za pomocą tych płodów natury, które rodzą się dziko. Do wytwarzania w stanie gospodarczości potrzeba zawsze pewnego zapasu dóbr, który bądź służy do zadowolenia potrzeb producenta wśród procesu wytwórczego, bądź jest zadatkiem dalszej produkcji. Otóż cała suma takich dóbr, a więc dóbr, zaoszczędzonych, zachowanych do dalszego wytwarzania stanowi kapitał ekonomiczny w najściślejszem znaczeniu. Tak rozumiany **K.** obejmuje wszystkie dobra gospodarcze, t. j. wszystkie przedmioty zaspokajania potrzeb ludzkich, i dlatego zbytecznem już jest zastanawiać się nad pierwiastkami takiego kapitału, chociaż zaznaczyć należy, że ekonomiści różnych szkół w poglądach swych na części składowe **K.** znacznie się różnią. Jedni wyłączają ziemię, inni pracę ludzką, umiejętności, władze naszego ducha, korzyść organizmu państwowego i t. p., t. j. takie wszystkie dobra, które nie są materjalnemi wytworami produkcji człowieka. W rzeczywistości jednak kapitał produkcyjny składa się z całokształtu wszystkich środków, do produkcji potrzebnych. I tu jest właśnie granica pomiędzy nim a kapitałem zarobkowym, gdyż ostatni obejmuje to tylko, co ma cenę rynkową, czyli wartość wymienną, i co daje rentę, albo procent. **K.** rozpada się jeszcze na *stały* (lokacyjny), [„obchodowy, zmienny i obiegowy"]; pierwszy obejmuje wszelkie narzędzia produkcji, nie dające się łatwo przenosić, a przynoszące stały (choć różny) dochód posiadaczowi, drugi ma władzę takiego przechodzenia z rąk do rąk i stanowi główny warunek wymiany. Najbardziej obiegowym (obrotowym) kapitałem są pieniądze, oraz różne znaki wartościowe. O kapitale por.: Knies „Geld und Kredi," t Marx „Das Kapital," Rodbertus „Das Kapital" (1884); Schäffle „Kapitalismus und Sozialismus" (1870); Nienger „Zur Theorie des Kapitals," Böhm-Be-

werk „Kapital und Kapitalismus," Załęski „Zasady Ekonomiki" (Warszawa, 1899, „O kapitale" str. 97 i dalsze).

Kapitan *(Capitaneus*, od *caput* głowa), dawny tytuł zwierzchnika wojskowego, używany najpierw we Francji, przybył do nas wraz z autoramentem cudzoziemskim. Obecnie w wojskach europejskich oznacza dowódcę kompanji w piechocie; w kawalerji oficer odpowiedniego stopnia, t. j. dowódca szwadronu, zowie się rotmistrzem. W marynarce **K.** jest dowódcą okrętu, lecz stopień jego jest znacznie wyższy od stopnia **K.** w wojsku lądowem, i tak **K.** okrętu liniowego ma rangę pułkownika, **K.** fregaty podpułkownika, **K.** korwety majora. **K.** nazywają też przewódcę każdego okrętu, jakkolwiek on nie ma z wojskowością żadnego związku.

Kapitan wojsk polskich z r. 1863, pseudonim Wiktora Wiśniewskiego.

Kapitel (z łac. *capitellum*, główka), najwyższa część kolumny czyli słupa. Najprostszy **K.** jest w porządku doryckim, najbardziej urozmaicony w korynckim. W introligatorstwie **K.** nazywa się taśma, naklejana na górnym i dolnym końcu grzbietu książki.

Kapitol *(Capitolium)*, teraz *Campidoglio*, warowny zamek starożytnego Rzymu, miejsce świętości narodowej świątyni kapitolińskiej, trójcy boskiej (Jowisza, Junony i Minerwy), polityczne i religijne ognisko całego państwa rzymskiego, znajdował się na *wzgórzu Kapitolińskiem* (Mons Capitolinus) i tworzył naturalną, wieżami i murami wzmocnioną twierdzę. Jeszcze przed założeniem Rzymu wzgórze to było prawdopodobnie miejscem czci religijnej i miało już pewne obwarowania, służące za przytułek *(Asylum)* dla mieszkających u podnóża pasterzy i ich trzód. Z biegiem czasu utworzyła się na około niego osada miejska, otoczona wedle podania potężnym murem przez Serwjusza Tuljusza i zamieniona tym sposobem na warowne miasto. Główna warownia czyli zamek *(Arx)* stał na półn.-wsch. wierzchołku, gdzie wznosiła się także świątynia *Junony Moneta* wraz z mennicą. Na połud.-zach. wierzchołku, dawnem miejscu czci Jowisza, rozpoczął Tarkwinjusz Stary budowę wspaniałej świątyni, ukończonej dopiero przez Tarkwinjusza Pysznego i po kilkakroć z powodu niszczących pożarów przebudowywanej (przez Lutacjusza Katulusa, Wespazjana i Domicjana). Na wzgórzu w obrębie tej świątyni znajdowały się liczne świątynie i budynki publiczne, ale ani jeden gmach prywatny. Domicjan ustanowił *igrzyska kapitolińskie* (na cześć Jowisza i na pamiątkę uratowania zamku przez gęsi), tudzież uroczyste popisy wymowy i poezji. W świątyni przechowywano księgi Sybilińskie, tudzież skarby państwa. Obecnie istnieją tylko drobne szczątki tej świątyni. Dzisiejsze *Campidoglio* zabudowane jest podług planu Michała Anioła, ale, prócz wspaniałego wejścia, jest to jedno ze słabszych dzieł jego.—*Kapitolami* zowią się także niektóre wspaniałe budowle w innych miastach, jak np. w Tuluzie ratusz i Waszyngtonie pałac posiedzeń kongresu. Na wzór **K.** rzymskiego posiadały i inne miasta państwa rzymskiego kapitole, jak Werona, Benewent, Cirla i Lambesis w Numidji, Besançon i t. d. Por. Kuhfeld „De capitoliis imperii romani" (Berlin, 1883); Jordan „Forum und Sacra Via" (Berlin, 1881); Righetti „Descrizione del Campidoglio" (Rzym, 1835—50, z 390 tablicami).

Kapitulacja (z łac.), w ogóle oznacza układy, zwłaszcza mające charakter międzynarodowy lub prawnopaństwowy, zawarte w formie oficjalnej, w szczególności zaś jest to umowa, jaką oblężeni zawierają z nieprzyjacielem przy oddaniu mu oblężonego miasta, fortecy lub obozu.

Kapitularze *(Capitularia, Capitularies)*, nazywają się wydawane przez dawnych królów frankońskich, poczynając od Karola Martela, prawa i rozporządzenia dla całego kraju, odmienne od kodeksów (Leges), stanowionych dla pojedyńczych prowincji i krajów. Pisane one były w języku łacińskim i z odpisów oficjalnych, zaświadczanych przez kanclerza odczytywane były ludowi przez biskupów i hrabiów i w ten sposób ogłaszane. Wiele z tych kapitularzy posiadamy tylko w wyciągach. Pierwszy zebrał je w jakąś całość opat Ansegisus (827), później zbierane były one z rozkazu samych panujących. Od XVI w. wydano wiele takich kapitularzy; najlepsze wydanie jest Stefana Baluze (2 t., Paryż, 1677); Cancianiego w „Ansegisus i Levita," oraz „Barbarorum leges antiquae" (1781 — 92) i Pertza w dziele „Monumenta Germaniae historica" (nowe wyd. t. 1, Hanower, 1883).—*Kapitularzami* zowią także wyciągi z kościelnych ksiąg prawnych, dokonywane przez biskupów. Por. Boretius „Die K-im Longobardenreiche" (Halla, 1864), tegoż „Beiträge zur Kapitularienkritik" (Lipsk, 1874) i Seelinger „Die K. der Karolinger" (Monachjum, 1893).

Kapitulny wikarjusz *(Vicarius capitularius)*, jest to wybrany przez kapitułę, w razie śmierci lub usunięcia biskupa djecezji jego następca w administracji djecezji pod względem duchownym. Wybór odbywa się przez tajemne głosowanie z grona kapituły; wybrany powinien być doktorem lub przynajmniej magistrem prawa kanonicznego lub teologji; w razie jeżeli niema odpowiedniego kandydata, to może być wybrana osoba nie należąca do kapituły, a nawet z innej djecezji. W razie niewybrania przez kapitułę w ciągu 8 dni **K. w.** bywa naznaczany przez metropolitę. Na **K. w.** przechodzą juryzdykcje zwyczajne biskupa, ale nie przechodzą żadne łaski, ani szczególne władze, nadane biskupowi przez stolicę apostolską. Nowe przepisy dotyczące **K. w.** wydał Pius IX 28 sierpnia 1873 r.

Kapituła, zowie się w kościele rzymsko kato-

lickim zgromadzenie kanoników, którzy przy przyjęciu tej godności zobowiązują się przysięgą bronić swych praw i przywilejów, oraz pełnić swe obowiązki. Każda **K.** rządzi się własnemi ustawami, zatwierdzonemi przez papieża, wybiera swych członków, zarządza swem mieniem, karа winnych, stanowi zmiany w ustawach i t. d. Urzędy i godności w **K.** nie wszędzie są jednakowe; w liczniejszych pierwszym jest *proboszcz*, drugim *dziekan*, mający obowiązek czuwania nad karnością i zarządem majątkowym; bywa także *scholastyk*, *arcydjakon*, *kustosz* (dozorujący służbą kościelną), *kantor* (zarządzający śpiewem choralnym), *inspektor* (mający pod swą pieczą gospodarstwo domowe). Urzędy otrzymują się albo wedle starszeństwa wieku *(per optionem)*, albo przez wybór *(per electionem)*. Często jednak się zdarza, że sami biskupi starają się ograniczyć władzę **K.**, wybierając jej członków do swych konsystorzy, w których czynności załatwiają podług woli samego biskupa. W niektórych jednak krajach **K.** ma prawo wybierania biskupa i czuwania nad jego czynnością, a po śmierci obejmuje zarząd djecezji i w ośmiu dniach ustanawia wikarego generalnego czyli administratora, który pełni te obowiązki aż do objęcia ich przez nowego biskupa.

Kapland, ob. Kap.

Kaplica, mały kościołek, albo osobno zbudowany, albo przy kościołach, w kościołach, w pałacach i domach lub zakładach publicznych urządzony, dla odprawiania w nim nabożeństwa.

Kaplińce, wieś w obwodzie Brzeżańskim, powiecie Kozowskim w Galicji, pamiętna napadem Tatarów w r. 1649, w chwili, kiedy Jan Kazimierz, ciągnąc pod Zborów, podejmowany tu był przez ówczesnego jej właściciela, Janusza Radziwiłła.

Kaplińska Zofja, autorka polska, * 1831 r., † 1864; zamieszczała znaczną liczbę prac (powieści i rozpraw) w *Tyg. Illustr.*, *Czytelni*, *Kron. wiad. kraj. i zagr.*, najczęściej pod kryptonimem Z. J. A. Oddzielnie wydała: „Rozrywki na dni świąteczne dla dzieci“ (Warszawa, 1853); „Książka dla dzieci“ (1854). Zbiorowe wydanie jej prac wyszło w 2 wyd., 1876 w Warszawie. Życiorys **K.** mieści się w *Tyg. Illustr.* № 249 z r. 1864.

Kapliński Seweryn, * 1826, † 1857 w Warszawie, student uniwersytetu peterburskiego, następnie pisarz sądu apelacyjnego król. Polskiego; spółpracownik rozmaitych czasopism warszawskich; zasłużył się głównie jako tłómacz wielu sztuk dramatycznych, tak wierszem, jako i prozą.

Kapliński Leon, pisarz i malarz polski, * 1826 roku we wsi Lisowie, † 1873 w Miłosławiu; uczył się prawa w Warszawie, od r. 1844 uczęszczał na filozofję we Wrocławiu; za udział w ruchu poznańskim 1846 odsiadywał więzienie w Berlinie, oswobodzony 1848, przeniósł się 1850 na stałe do Paryża, gdzie się kształcił w sztuce malarskiej pod kierunkiem Ary-Szeffera, a następnie Alberta Fleury. Pod koniec życia osiadł w Krakowie. Oprócz artykułów, pomieszczanych w czasopismach, wydał „Do wieszcza psalmów,“ oraz dwie powieści: „Nad Wisłą,“ „Zdrowi i chorzy“ i przysłowie dramatyczne „Ufność bez granic“ (Kraków, 1872); „Emir Rzewuski“ (Poznań, Bibljoteka Kórnicka, 1881). Utwory swego pendzla wystawiał w Warszawie, Krakowie i Paryżu. Najlepsze z nich są: „Obrona Częstochowy,“ „Wacław z Miecznikiem“ (z Marji Malczewskiego); „Wernyhora,“ „Klucznik“ i Wojski“ (z Pana Tadeusza); „Szlachta i lud.“ Robił także i portrety, jak: Jana Działyńskiego, Bogdana Zaleskiego, Seweryna Mielżyńskiego i t. d.

Kapłan, ob. Kapłaństwo.

Kapłan obrzędu ormiańskiego, pseudonim ks. Izaaka Isakowicza.

Kapłaństwo, zarówno w kościele rzymskim, jak i greckim, duchowna godność, którą po poprzedniem udzieleniu święceń mniejszych i większych, t. j. akolity, subdjakona i djakona, stosownie do nauk teologicznych uzdolniony alumn, przyjmuje z rąk biskupa, zobowiązując się przysięgą, wieść życie czyste, świętobliwe, opowiadać ludowi naukę wiary i dobrym przyświecać mu przykładem. Sobór trydencki na posiedzeniu 23-m uznał **K.** za dogmat wiary i zaliczył je do Sakramentów. Według postanowień tegoż soboru, biskupom tylko służy prawo wyświęcania kapłanów, kandydaci zaś czyli lewitycy, nie wcześniej, niż po ukończonych 24 latach życia przystępować mogą do przyjęcia kapłaństwa. Obrząd wyświęcenia, po udzieleniu błogosławieństwa, uskutecznia się przy stosownych modłach, przez namaszczenie rąk olejem, włożenie stuły i ornatu. **K.** nadaje prawo odprawiania mszy i wszelkich obrzędów kościelnych, słuchania spowiedzi, rozgrzeszania, udzielania chrztów lub przygotowania umierających na drogę do wieczności.— W najdawniejszych pogańskich czasach *kapłani*, jako pośrednicy pomiędzy bóstwem a ludem, otaczani byli religijną czcią i powagą. W epoce życia patrjarchalnego naczelnik rodziny sprawował zarazem godność kapłańską. Z postępem czasu królowie jednoczyli w sobie i duchowną władzę arcykapłanów. W Atenach, Rzymie i innych państwach starożytnych, nawet po zaprowadzeniu rządów republikańskich, najwyższy kapłan używał zarazem tytułu króla *(rex sacrorum)*. Przeciwnie, w despotycznych krajach Wschodu, **K.** wcześnie oddzieliło się od tronu i godność ta z wyboru, powołania lub rodowego następstwa przechodziła na ofiarników, którzy, jako czarodzieje, lekarze i zbliżeni do bóstwa, wpływowo na lud oddziaływali. U Egipcjan, Greków i Rzymian, kapłan, jako doradca i popleczník rządu, silny na życie publiczne wpływ wywierał. Uzmysłowienie bóstwa w symbolach i posągach, oddawa-

na mu cześć w ofiarach, modłach i uroczystych pochodach, stanowiła główne kapłanów zajęcie. Do ścieśnienia władzy kapłanów, z pozostawieniem im wyłącznie mocy administrowania obrzędów, wiele przyczynili się poeci, mówcy i filozofowie, którzy pismem i słowem, ducha i znaczenie religji wyświetlać zaczęli. W Rzymie, cesarze przywłaszczyli sobie prawo wybierania kapłanów, najwyższy zaś kapłan *(pontifex maximus)*, obierany był przez kolegja duchowne. U Hebrajczyków, których prawodawstwo uczyniło kapłanów pośrednikami i zwiastunami łask Boga, już za czasu królów wpływu swego musieli ustąpić prorokom, a po wygnaniu, piśmiennym i uczonym. Sprawowanie funkcji kapłańskich przy arce przymierza, było oddawna przywilejem plemienia Aarona, lubo w okresie sędziów przywilej ten i na inne przeszedł rody. Wyłączne poruczenie spraw duchownych pokoleniu Lewi i hojne jego uposażenie należy odnieść do czasów Dawida i Salomona. Według przepisu prawa wiek kapłanów oznaczono na 25 do 50 lat życia. W obsłudze świątyń dzielili się na 24 klasy, z których każda, pod kierunkiem starszego, tygodniowo służbę pełniła. Zabijanie bydląt ofiarnych, skrapianie ołtarzy krwią, przygotowanie chlebów pokładnych, składanie ich w świątyniach w dni sabatu, palenie wonności i oświetlanie przybytku, było głównym obowiązkiem kapłanów. Do nich po za obrębem świątyń należało godzenie sporów, odprawianie ofiarnych modłów rano i wieczór, noszenie arki przymierza podczas wojny, przygrywanie na poświęconych trąbach i zagrzewanie ludu do walki. Środek bytu stanowiły dziesięcine daniny, pierwociny z pól i dary. Taka jednostajność w życiu żydowsk. duchowieństwa nachyliła powagę jego do upadku. Wpływ Faryzeuszów i ich egoistyczne dążności spowodowały ograniczenie stanu kapłańskiego do służby kościelnej. Kult słowiański miał także swoich kapłanów, którzy, według Helmolda, wyższe od samych królów mieli uważanie. Prusacy i Litwini mieli swoich Wajdelotów. Podwójne znaczenie *książ* i *książę* stwierdza połączenie kapłańskiej i królewskiej godności. Kapłani, według Szafarzyka, spisywali prawa *(zakony)* i strzegli ich całości. Chrystjanizm nowe **K.** otworzył drogi. Jezus Chrystus powagi tego stanu nie osłabiał; uznając wszelako ludzi za dzieci jednego Boga, pośrednictwa ku zjednoczeniu się z nim w wieczności koniecznem nie czynił. Przy końcu dopiero I wieku po Chr. spostrzegamy ślady organizacji na wzór Starego Testamentu gmin chrześcijańskich, z kapłanami na ich czele. Odtąd kler zaczął się wyróżniać od świeckich. Już w II w. niektóre obrzędy, jak uroczystość Wieczerzy Pańskiej, mogły być tylko przez biskupów i kapłanów dopełniane. Wdrażana coraz bardziej cześć i znaczenie Sakramentów i zaprowadzony w VIII w. obrząd mszy uczyniły kapłana pośrednikiem pomiędzy Bogiem a człowiekiem. Odtąd duchowieństwo katolickie na rozmaite podzielone stopnie i odcienie, jak owo pokolenie Lewi, obok utrwalenia materjalnego bytu, energicznie kroczyło ku zapanowaniu nad sumieniem ludów. Kościół protestancki nietylko nie uznał kapłaństwa za Sakrament, ale nawet nie uczynił go oddzielnym stanem. Idea duchownego kapłaństwa wszystkich chrześcijan, w związku z nauką o boskiem jedynie pośrednictwie Chrystusa, nadała ewangelickim duchownym świecki charakter kaznodziejów i pastorów, nie kapłanów.

Kapłon, kogut wymiszony, t. j. taki, któremu wyrznięto członki rodzajne, skąd lepiej się tuczy, a mięso jego nabiera lepszego smaku.

Kapnik-Bánya, starożytna osada górnicza w węgierskim komitacie Szatmár, posiada zakłady hutnicze i 2,900 miesz. Roczna produkcja kopalń tutejszych wynosi 60 klgr. złota, 1,600 klgr. srebra, 2,000 cent. metr. ołowiu i 150 cent. miedzi.

Kapnist Bazyli, brygadjer wojsk rosyjskich, pochodził z hrabiów weneckich Canisii, spokrewnionych z rodami Capo d'Istria i Mocenigo, wszedł do służby rosyjskiej 1711, ożenił się bogato i pobiwszy Tatarów na Zaporożu został setnikiem; 1736 walczył przeciwko Turkom i zostawszy pułkownikiem pobił przemagające siły nieprzyjaciela pod Oczakowem 1737 oraz 1738; tegoż roku odznaczył się pod Chocimem. W r. 1750 oskarżony o zdradę, był aresztowany, oddany pod sąd, lecz w 1751 został uniewinniony. Z rozkazu ces. Elżbiety kierował budową 3 pierwszych fortec na granicy polskiej (Kiryłowskiej, Pierwoostrowskiej i Archangielskiej), za co hojnie wynagrodzony i mianowany brygadjerem, poległ 1757 r., podczas wojny Siedmioletniej, w bitwie pod Gross-Egernsdorf.

Kapnist Bazyli, syn poprzedniego, dramaturg rosyjski, * 1756, † 1823. Najlepszym utworem **K.** jest komedja „Jabeda“ („Pieniactwo“ 1799, polski przekład Tomaszewskiego, Mińsk, 1801), w której przedstawił nadużycia klasy urzędniczej rosyjskiej, a szczególnie sądownictwa na prowincji. Oprócz tego napisał tragedję „Antygona“ (1815) i przełożył z Moliera komedję „Zgaparew“ (1806). Zbiór jego poezji wydany został po raz pierwszy 1796 i częściej.

Kapnist Piotr, hr., dyplomata rosyjski, * 1839, od 1884—1892 poseł w Hadze, od maja 1895 ambasador w Wiedniu.

Kapodistrias Jan, Antoni, hrabia, prezydent państwa greckiego 1827—31, * 1776 na wyspie Korfu ze szlacheckiej familji dalmackiej, która od pierwotnej swej ojczyzny, m. Capo d'Istria pod Tryjestem, wzięła swą nazwę i już od XIII w. na wyspach Jońskich pewne miała znaczenie. Przeznaczony przez ojca do służby publicznej, studjował **K.** w Padwie i Wenecji filozofję, języki starożytne i medycynę. Wróciwszy wśród

wielkich ówczesnych wypadków do ojczyzny 1798, wziął udział w sprawach publicznych. Od 1802—7 działał jako minister spraw wewnętrznych, zewnętrznych, marynarki i handlu w rządzie rzeczypospolitej siedmiu wysp zjednoczonych. W r. 1809, spodziewając się pomocy dla Jończyków i Grecji od Rosji, udał się do Petersburga i wstąpił tamże do służby rządowej w wydziale spraw zewnętrznych; od 1811 poseł rosyjski w Wiedniu, 1813 — 15 dyrektor kancelarji głównej wojska rosyjskiego, miał wielki udział w rokowaniach wiedeńskich i paryskich co do przeobrażeń w układzie państw Europy, a 1816 do 1822 minister spraw zagranicznych. W 1822 r. opuścił służbę rosyjską i udał się do Szwajcarji, gdzie usilnie popierał sprawę Grecji. Bawiąc w Paryżu, otrzymał w maju 1827 wiadomość o swym wyborze na prezydenta nowo utworzonego państwa greckiego; wyjechał więc do Grecji i objął rządy w lutym 1828 (ob. Grecja). **K.** był gorącym patrjotą, przyjacielem ludzkości i zręcznym dyplomatą, ale nie posiadał takich zalet, aby utrzymać na wodzy i wychowywać naród na wpół zdziczały w bezprzykładnej i długiej niewoli. Pracował on wprawdzie gorliwie nad zaprowadzeniem w państwie porządku, ale przyzwyczajony do systemu absolutno-biurokratycznego, czynił to kosztem interesów wolności i podlegał zanadto wpływom polityki europejskiej. Przez to oburzył na się wszystkich patrjotów i wolność kochających ludzi. Prześladując nadto z całą nienawiścią ród bohaterskiego Piotra Mauromichalisa (ob.), sam własny sprowadził upadek. W Nauplji 9 października 1831, wchodząc do kościoła, został **K.** zamordowany przez Konstantego i Jerzego Mauromichalisów. Na Korfu wzniesiono mu pomnik, odsłoniony 2 stycznia 1887 r. Por. Mendelsohn-Bartholdy „Graf Johannes Kapodistrias“ (Berlin, 1864); Bélant „Correspondance du comte J. Cap.“ (4 t., Genewa, 1839) i Theotoki „J. K. w Kefalonji“ (po grecku, Korfu, 1889).

Kapodistrias Wiaro, starszy brat poprzedn., minister wojny i marynarki, ściągnął na siebie także nienawiść narodu przez despotyczne i nieliberalne rozporządzenia; powrócił do Korfu, gdzie † 1842.

Kapodistrias Augustyn, młod. brat poprzednich, * 1778, † 1857 na wyspie Korfu, po śmierci brata Jana **K.** był zastępcą prezydenta w zachodniej i wschodniej Grecji, okazał się na tak wysokim urzędzie nieudolnym i nierzetelnym. Wziął uwolnienie 10 kwietnia 1832.

Kapok, bawełna otrzymywana w Sjamie z owoców *Eriodendron orientale* (ob.), tak jest krótka, że nie może być przędzoną i używa się w Indjach wschodnich do wyścielania materaców i poduszek.

Kapolna, wieś w węgierskiem komitacie Hevesz, nad rzeką Torną, 1,800 miesz.; pamiętna zwycięstwem, odniesionem tutaj przez Austrjaków, pod dowództwem Windischgrätza i Schlicka, nad powstańcami węgierskimi, dowodzonymi przez Dębińskiego, 26 i 27 lutego 1849 r. W skutek tej bitwy Madziarzy cofnęli się za Cisę.

Kaponjera, w inżynierji wojskowej schronienia lub ganki po fortecach, bezpieczne od bomb, stanowią odrębne dzieła ku obronie rowu fortecznego, albo też służą tylko za bezpieczną komunikację pomiędzy główną twierdzą a wysuniętemi naprzód dziełami. Pisarze wojskowi nasi starali się wyraz ten spolszczyć przez *rowobron* lub *kojec.*

Kaposi Maurycy, lekarz, * 1838 w Kaposvar w Węgrzech, studjował medycynę w Wiedniu, gdzie 1875 r. został profesorem chorób skórnych, a po śmierci Hebry objął 1879 klinikę tych chorób. Przeprowadził badania nad wielu chorobami skórnemi, jak: wilk, twardziel nosa (rhinoscleroma), zoster i in. Napisał: „Die Syphilis der Schleimhaut der Mund, Nasen und Rachenhöhle“ (1866); „Die Syphilis der Haut und der angrenzenden Schleimhäute“ (1872—75); „Lehrbuch der Hautkrankheiten“ (w Virchova: „Handbuch der speciellen Pathologie und Therapie“), „Pathologie und Therapie der Hautkrankheiten“ (1880); „Pathologie und Therapie der Syphilis“ (1891).

Kapostas v. *Odrowąż,* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, na zielonej murawie—pelikan srebrny, pisklęta swe żywiący; w lewem czerwonem — strzała srebrna, u dołu jakby rozdarta w kształt wąsów. Nad koroną trzy pióra strusie. Nadany przez Stanisława Augusta 1791.

Kapostas.

Kaposvár, miasto główne komitatu węgierskiego Somogy, nad rzeką Kapos, ma piękną katedrę, ruiny zamku, ożywione jarmarki na konie, młyny parowe, cegielnie, gimnazjum wyższe i 12,600 miesz.

Kapp Chystjan, filozof niemiecki, * 1790 r. w Baireuth, 1822—36 był profesorem filozofji w Erlangen, od 1839 w Heidelbergu, gdzie † roku 1874. Napisał: „Christus und die Weltgeschichte“ (Heidelberg, 1823); „Einleitung in die Philosophie“ (Berlin, 1825); „Ueber den Ursprung der Menschen und Völker“ (1829); „Schelling und die Offenbarung“ (1843) i in. Por. Feuerbach „Christian **K.** und seine Leistungen“ (Lipsk, 1839).

Kapp Fryderyk, historyk niemiecko-amerykański, * 1824 w Ham w Westfalji, † 1884 r. Po ukończeniu studjów prawnych w Heidelbergu i Berlinie (1842—45) był urzędnikiem sądowym w rodzinnem mieście. Po rewolucji Lutowej 1848 r. wziął dymisję i prześladowany za udział w ruchach ówczesnych, uciekł do Brukseli, a następnie do Paryża; 1849 wrócił do Nie-

miec, by działać dla sprawy wolności podczas powstania w Palatynacie, wkrótce jednak musiał uciekać do Genewy, a stąd udał się 1850 do Ameryki. Osiadłszy w New-Yorku, pracował jako adwokat i w częstych podróżach studjował Stany Zjednoczone. Od 1870 mieszkał w Berlinie. W r. 1872 został wybrany do rady państwa, gdzie należał z początku do narodowo-liberalnej, od r. 1884 zaś do wolnomyślnej partji. Podczas pobytu w Ameryce występował w sprawach politycznych jako jeden z najczynniejszych członków stronnictwa republikańskiego. Z prac historycznych **K.** najcelniejsze: „Die Sklavenfrage in den Vereinigten Staaten geschichtlich entwickelt“ (Getynga, 1854); „Geschichte der Sklaverei in den Vereinigten Staaten” (Hamburg, 1861); „Der Soldatenhandel deutscher Fürsten nach Amerika“ (Berlin, 2 wyd., 1874); „Geschichte der deutschen Einwanderung in Amerika” (t. 1, Lipsk, 1868) i „Friedrich der Grosse und die Vereinigten Staaten von Amerika” (Lipsk, 1871); „Aus und über Amerika. Erlebnisse und Thatsachen“ (2 t., Berlin, 1876). Oprócz tego przełożył **K.** na niemiecki kilka pism Herzena.

Kapper Siegfried, poeta i pisarz czesko-niemiecki, * 1821 w Smiechowie, w Czechach, z rodziców Żydów, † 1879, po ukończeniu gimnazjum w Pradze, studjował tamże przez rok pedagogikę, następnie od 1840 medycynę w Wiedniu. 1847 otrzymał stopień doktora i osiedlił się jako lekarz praktyczny w Karlowcu Górnym (w Chorwacji). Zaprzyjaźniwszy się tu z Drag. Kuszljanem, J. Mažuraniczem i E. Tkalcem, kontynuował studja nad południową Słowiańszczyzną, rozpoczęte w Wiedniu pod okiem Wuka Karadžicza, po wybuchu rewolucji Marcowej 1848 udał się do Wiednia. 1848 i 1849 był korespondentem do czasopisma „Constitutionelles Blatt aus Böhmen,“ początkowo z Wiednia, potem z Kromierzyża, a następnie z pola bitwy z Węgier. W 1850 podróżował po Bośni, Serbji i Bułgarji, 1851 i 52 po Włoszech i Niemczech, 1853 znowu po krajach południowo-słowiańskich, od 1854 osiadł jako praktyczny lekarz w Dobrzyszu. W 1859 jako lekarz wziął udział w wojnie włoskiej; od 1861 osiadł w Boleslawi Mladej. Oprócz wielu artykułów, pomieszczonych w pismach czasowych; wydał „Slavische Melodien“ (1844); „Südslavische Wanderungen“ (1851); „Die serbische Bewegung in Südungarn“ (Berlin, 1851); „Fürst Lazar. Epische Dichtung“ (1851—52—53); „Christen und Türken“ (1854); „Die böhmischen Bäder“ (1857). W języku czeskim wydał „Czeské listy“ (1846), w których okazuje się liberalnym synem ziemi czeskiej, jak również i natchnionym wieszczem. **K.** odznaczył się nadto jako wzorowy tłómacz pieśni narodowych serbskich na język niemiecki („Die Gesänge der Serben,“ 2 t., 1852), oraz rękopisu Królodworskiego „Die Handschriften von Grünberg und Königinhof” 1859).

Kappler August, pisarz niemiecki, * 1815 w Mannheimie, † 1887 r., przebywał w służbie wojskowej w Gujanie holenderskiej i napisał: „Sechs Jahre in Surinam“ (Sztutgart, 1854); „Holländische Guyana“ (1881); „Surinam, sein Land, seine Natur etc.“ (1887).

Kapral (z franc.) toż co podoficer; w niektórych wojskach nazwa ta oznacza najniższy stopień podoficerski, dalej idzie sierżant, a następnie feldfebel, wachmistrz, brygadjer.

Kapras Jan Nepomucen, psycholog czeski, * 1847, nauczyciel w Bernie morawskiem. Napisał: „Strucžny nástin J. A. Komenského duszeslovi “; „ Nastin J. A. Komenského filosofie “; „Rzecz materzská“ (1883), „Początky duszevniho života“ (1883); „Psychofysické základy mluvy“ (1884); „Duszevieda zkuszebná“ (1884); „Spiritismus“ (1885); „Pamiet'“ (1886); wiele rozpraw w czasopismach naukowych; najważniejsze z nich wyszły w „Sebranych rozpravách psychologickych“ (1892).

Kapri, *Kaprea*, w starożytności *Capreae*, wyspa, mająca 1 milę kw. powierzchni, położona na morzu Śródziemnem, przy wejściu do zatoki Neapolitańskiej; tu wznosi się góra Monte Solaro 585 metr. wysoka z prześlicznym widokiem; cała wyspa liczy około 4,000 miesz., w dwóch miasteczkach: Capri i Anacapri. Na wschodnim jej krańcu leżą zwaliska pałacu, w którym przebywał często cesarz Tyberjusz. W stronie północnej leży sławna grota błękitna. Klimat nawet zimą jest tu łagodny i zdrowy, roślinność nadzwyczaj bogata. Miasto **K.**, wspaniale położone pomiędzy dwiema skałami na wysokości 140 m., jest siedzibą biskupa, liczy przeszło 2,000 miesz. i ma ogromne hotele. Za czasów Augusta i Tyberjusza było to czarodziejskie miejsce pobytu. Od r. 1808 wyspa **K.** dostała się w ręce Francuzów, 1813 odebrali ją Anglicy i zwrócili Ferdynandowi sycylijskiemu.

Kapri (*Capri*), baron, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV srebrnych, na zielonym pagórku — drzewo zielone między dwoma czerwonemi wspiętemi kozłami; w II i III błękitnych, nad srebrną falą—syrena srebrna; w V błękitnem —słońce złote między 6-u złotemi gwiazdami. U szczytu, na pawim ogonie — słońce złote. Labry z prawej strony błękitne, podbite złotem, z le-

Kapri.

wej czerwone, podbite srebrem. Tarczę podpierają lwy złote. Godło: „Industriae et fidelitatis fructus“.

Kaproilowy kwas, albo *Kapronowy kwas.* **K.** alkohol, ob. Heksyl.

Kapryfikacja, postępowanie, mające na celu użycie galasówek (ob.) do nakłówania fig, dla wywołania silniejszego napływu soków do owoców, a tem samem prędszego ich dojrzewania; można to samo uskuteczniać i przez nakłócie drewienkami (ob. Figa).

Kapryl *(Oktyl)*, C_8H_{17}, rodnik grupy alkoholowej; wodór jego, *kaprylowodór (oktylowodór)* C_8H_{18}, wchodzi w skład nafty wraz z innemi węglowodorami tej grupy. *Alkohol kaprylowy*, $C_8H_{18}O=C_8H_{17}.H.O$, tworzy się działaniem wodanu potażu na kwas rycinolejowy, w olejku rycinowym zawarty; jest to ciecz bezbarwna, woni aromatycznej; przy gotowaniu z kwasem azotnym wydaje liczne produkty utlenienia, jak kwas masłowy, bursztynowy. Znany jest też *kapryljak* $C_8H_{17}.H.H.N$, ciecz bezbarwna, oleista. Odpowiedni powyższemu alkoholowi *kwas kaprylowy* $C_8H_{15}O.OH$ znajduje się, pyłączony z gliceryną, w maśle, oleju kokosowym i innych tłuszczach, prawdopodobnie też w pocie. Tworzy kryształy bezbarwne, topiące się przy 17°, wre przy 236°. *Etery kaprylowe* mają często woń aromatyczną owoców; eter kapryloetylowy ma woń ananasów.

Kaprylowy kwas, ob. Kapryl.

Kaprynowy kwas, ob. Rutyl.

Kapsułki (z łac.), torebki klejowe *(capsulae gelatinosae)*, zapełnione rozmaitemi lekarstwami płynnemi, jak **K.** z olejkiem rycinowym, z bałsamem kopaiwy, z tranem.

Kapsycyna, ob. Pieprznik.

Kapsztad *(Kapstadt, Cape Town)*, główne miasto ziemi Kapskiej (Kapland) w Afryce południowej, o 11 klm. na północ od Przylądka Dobrej Nadziei, u stóp wyżyny, wzniesionej na 1,072 m. nad p. m., posiada wiele pięknych gmachów publicznych, uniwersytet, różne inne zakłady naukowe, kilka większych fabryk i liczy 98,000 miesz.

Kaptur (z łac. *caputium*), nakrycie głowy, ostro zakończone, używane głównie przez kobiety i mnichów; dało nazwę zakonowi Kapucynów.

Kaptur w Polsce. Szajnocha uważa, za przewodem Herburta *(Statut* 1563); że zjazd w Radomsku 25 listopada 1382 r., odbyty po śmierci Ludwika, więc w czasie bezkrólewia, celem wzajemnego zobowiązania się co do przestrzegania bezpieczeństwa i praw, pierwszy przybrał miano **K.** Odbyty w zimowej porze, która także domagała się okrycia głowy kapturem, przybrał nazwę **K.** bądź dla żałoby, jaką istotnie wyrażano po zgonie króla nakryciem głowy kapturem, albo też przez zastosowanie do zachodniego obyczaju. Mocą tego, obradujący w imieniu króla mieli głowy odkryte; sejmujący, jako właśni pełnomocnicy, przywdziewali kaptury *(Zwierc. saskie* III § 69, Ducange *Gloss.* s. v. *Capucium*). Zdaje się, że pierwszy Jakób Przyłuski w wieku XVI zaczął stale przymierze stanów i sądy jego po zgonie Ludwika nazywać Kapturem—ale niesłusznie, gdyż niema dowodu, aby już wówczas zwano te sądy kapturowemi. Za Jagiellonów, podobnie jak za Piastów, sądy kapturowe nie miały pola do zorganizowania się. Dopiero po śmierci Zygmunta Augusta, pierwsza szlachta krakowska konfederuje się w lipcu r. 1572, i ten swój związek nazywa Kapturem, który był poniekąd sprzysiężeniem i sądem doraźnym, bez śledztwa i pisanego wyroku, sądem sumienia obywatelskiego przeciwko gwałtom. Wywodzą go też od *capiatur (Relacje nuncjuszów*, II 310 n. 1). Kaptur ten odwołuje się do Korczyńskiej konfederacji (ob.) z 1438 r. Obie miały w czasie bezkrólewia utrzymać spokój w państwie, były więc podobnem do rzymskiego interregnum odzyskaniem przez naród wszechwładztwa. Stefan Batory (ob.) na sejmie koronacyjnym 1576 *(Vol. leg.* II 166) zalecił egzekwować starostom wyroki **K.**, o ile nie zostały spełnione, wszędzie prócz ziemi Dobrzyńskiej i Wiskiej. Albowiem w pierwszej te sądy zostały zniesione za zezwoleniem rycerstwa, a w drugiej z powodu złego wyrozumienia warunku o dysydentach Warszawskiej konfederacji (ob.). Szkody miano nagrodzić— „ponieważ konfederacje do praw i wolności pospolitych się schylają.“ Tak tedy po raz pierwszy na sejmie koronacyjnym Batorego prawo kapturowe zostało uświęcone na przyszłe bezkrólewia 1586 r., po † Stefana zwołany kaptur, wyznaczył sędziów w woj. krakowskiem woj. Andrzeja hr. na Tęczynie, w sandom. woj. Szafrańca Stan., w lubelsk. woj. Jana Tarłę, w jego zastępstwie zaś kasztel. rawsk. Mikołaja Firleja. Przy nich *more bellico* gwałtowników mają obywatele karać, za rozesłaniem trojga wici, a pod karą konfiskaty mienia... Pomiędzy innemi nakazują najęcie wojsk i przypominanie *serjo* prymasowi zwołanie najrychlejsze konwokacji. *Fatalia* i *praesciptiones* ustają. Przyjmują Kraków i inne miasta, miasteczka i Żydów do **K.** Rękojemskie sprawy i o grabieże nie należą do tych sądów, które egzekwuje ogół. Miejscowe kaptury i ich sędziowie potwierdzeni oraz miejsce dla sądów, które we trzy niedziele mają być „odprawowane.“ Trzy tygodnie przed i trzy tygodnie po elekcji było pauzy. Na konwokacji 1733 przypomniano, że złoczyńcy miejscy należą do sądów miejskich. Kaptur wywodzą też od *capiatur* (Relacje nuncjuszów, II, 310 n. 1). Zniesiono sądy kapturowe 1768 *(Vol. leg.)*, polecając wszelkie sprawy w razie bezkrólewia juryzdykcjom zwyczajnym.

Kapua, miasto warowne we włoskiej prowincji Caserta, o 3 mile na północ od Neapolu, nad

rz. Volturno, rezydencja arcybiskupa, ma 12,600 miesz., wspaniały kościół katedralny, wiele starożytności rzymskich i sławne jarmarki, które handel tego miasta znakomicie podnoszą. O godzinę drogi stąd leżą zwaliska starożytnej Kapui, zburzonej przez Wandalów w V wieku po Chr.

Kapu-Aga (tur.), naczelnik rzezańców białych przy pałacu sułtańskim i zarazem marszałek dworu.

Kapucyni, czyli bracia mniejsi (łac. *Capucini ordinis fratrum minorum)* reguły św. Franciszka, odłam Franciszkanów, tak przezwani z początku żartobliwie od śpiczastego kaptura *(capuce)*, który w ubiorze swoim przyjęli. Zakon **K.** został założony przez O. Mateusza de Bassi roku 1525, a potwierdzeni przez papieża Klemensa VII 1528 r. Na pierwszej kapitule, odbytej 1529 w Alvacinie, obrany wikarjuszem generalnym Mateusz de Bassi, złożył jednak po upływie dwóch miesięcy godność i opuścił nawet potem (1547) założony przez się zakon. Na tejże kapitule ułożono konstytucje, zmienione nieco 1536 r., oraz uzupełnione 1575, wedle których **K.** obowiązani są do zachowania najściślejszego ubóstwa, nawet w kościołach i przyborach kościelnych; nie wolno im robić zapasów żywności, obowiązani są chodzić boso, z odkrytą głową i odbywać podróże pieszo. Cielesne ubóstwo łączyło się u nich często z brakiem naukowego wykształcenia, tak, iż słusznie nazywano ich proletarjatem śród zakonników. Z powodu przejścia na protestantyzm Bernardyna Ochina czyli Occhino (ob.), dwukrotnie generalnego wikarjusza **K.**-ów, popadli **K.** w podejrzenie odszczepieństwa, zabroniono im wygłaszać kazania, a nawet 1543 zamyślano o zniesieniu zakonu; wkrótce jednak **K.** zaczęli się krzewić i rozpowszechniać nie tylko w Europie, lecz i w Brazylji, Berberji, Syrji, Egipcie i t. d. W końcu XVIII w. prawie zupełnie zniknęli, w nowszych jednak czasach znowu się wzmogli, ostatnio w 53 prowincjach mieli 533 klasztory i przeszło 5,000 członków. Do Polski **K.** sprowadzeni zostali przez króla Jana Sobieskiego, który im pierwszy klasztor wystawił w Warszawie 1692 r. Oprócz tego klasztory kapucyńskie były: w Krakowie, Lublinie, Lubartowie, Zakroczymiu, Nowem Mieście, Łomży, Winnicy, Brusiłowie, Sędziszewie, Olesku i in. Por. „Cronica provinciae helveticae ordinis Capucinorum“ (1884—87).

Kapucynka, *kapucyńska małpa (Cebus)*, ob. Płaksa.

Kapucynki, zakonnice, zwane tak od ubioru podobnego do kapucyńskiego, ustanowione przez Marję Maurycję Longa r. 1534 w Neapolu, trzymają się reguły św. Klary; niegdyś licznie rozpowszechnione, posiadają dziś zaledwo kilka klasztorów.

Kapucyński ptak *(Gymnocephalus calvus)*, ptak z rodziny bławatników rzędu wróblowatych, 42 cm. długi, brunatny, z ogonem czarnym, żyje parami w Brazylji, gdzie znany jest z głośnego krzyku, przypominającego beczenie cieląt.

Kapudan-Pasza w nowo tureckim *kapitan* lub *kaptan-pasza*, wielki admirał i minister marynarki. Za Abd-ul-Azisa urząd **K.** został zamieniony na Tersane Naziri (dyrektor arsenału). W r. 1876 przywrócony przez sułtana Murada V został przez Abd-ul-Hamida II wszelako zmodyfikowany. Obecnie jest on stale członkiem gabinetu i zasiada obok ministra wojny. Natomiast podczas wojny nie jest dowódcą sił morskich.

Kapurthala, państwo hołdownicze w prowincji Pendżab, w cesarstwie angielsko-indyjskiem, 1,606 klm. kw. (29 m. kw.) obszaru i 252,617 m. Główne miasto t. n. liczy 15,237 m.

Kapus, herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV błękitnych — drzewo zielone; w II i III czarnych —mąż w wysokiej czapce śpiczastej, trzymający różę w ręce prawej; w V złotem—róża czerwona na łodydze o dwóch listkach. Nad tarczą dwa hełmy: w I — róża czerwona jak na tarczy, w II— mąż z różą, jak na tarczy. Nadany przez Stanisława Augusta 1792.

Kapus.

Kapusta (*Brassica*), rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechujący się kwiatkami żółtemi, o płatkach korony całobrzegich i równych, łuszczynami podłużnemi o ścianach wypukłych i nasionami kulistemi. Należące tu gatunki w licznych odmianach stanowią bardzo ważne warzywa. **K.** *ogrodowa* czyli *zwyczajna (B. oleracea)* rośnie dziko na wybrzeżach Grecji, Francji i Anglji, ale była już uprawianą u Greków

Kalafjor.

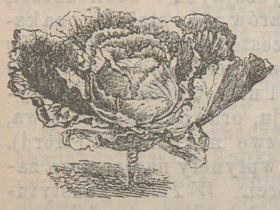
Kapusta głowiasta.

i Rzymian; liczne jej odmiany dzielą się na odmiany, których jadane są kwiaty, na odmiany uprawiane dla liści, i na odmiany dostarczające jadalnych pąków. Z pierwszych najbardziej jest znanym *kalafjor* (*B. o. botrytis*), cechujący się kwiatostanem mięsistym i dziwotwornym, przed rozkwitnięciem białym; odmianę stanowią *kalafjory szparagowe* czyli *brokuły* (*B. o. b. asparagoides*), które się więcej rozgałęziają niż kalafjor

Kapusta francuska.

zwyczajny. **K.** uprawiana dla liści rozpada się na odmiany, których liście stanowią zamknięte głowy, i odmiany o liściach oddzielnych. Z pierwszych najwięcej znaną jest **K.** *zwyczajna, głowiasta* (*B. o. capitata*), o łodydze krótkiej, mięsistej, dzierżącej na szczycie liście mocno sklepiste, gładkie, karbowane, przed zakwitnięciem w dość twardą główkę kulistą składające się i to albo białawo-zielone (**K.** *biała*), albo fijołkowo-czerwone (**K.** *czerwona*). Inne pododmiany są: **K.** wczesna erfurcka, wczesna angielska, jorcka i in. Do odmian o główkach mniej zbitych należy **K.** *włoska* czyli *sabaudzka* (*B. o. sabauda, B. o. bullata*), o liściach bąblastych i kędzierzawych, układających się w główkę miękką i wiotką, kulistą lub podłużną, także o licznych pododmianach (wczesna ulmska, nizka trwała i in.). **K.** *główeczkowa*, zwana *brukselską* lub *francuską* (*B. o. gemmifera*), na szczycie łodygi wyrastają liczne główeczki nawpół zamknięte, z liści bąblastych, a po bokach inne liczne główeczki zupełnie zamknięte i zbite. Do odmian **K.**, których liście się w główki nie składają, należy **K.** *bezgłowa* (*B. o. acephala* v. *viridis*), uprawia się w dwu pododmianach, o liściach zielonawych i czerwonawych, głównie na paszę dla bydła. Tu też należy *jarmuż* (*B. o. aloides, B. o. acephala sabellica, selenicea*), o liściach łatowato wyciętych i mocno kędzierzawych, barwy rozmaitej; zostawia się go na zimę w grzędach i w miarę potrzeby wycina. Tak zwany *jarmuż nadmorski* pochodzi z *modrzycy* czyli *kapusty morskiej* (*Crambe maritima*), rosnącej dziko na pobrzeżu morza Śródziemnego, *jarmuż tatarski* zaś z innego gatunku tej rośliny, *C. tatarica*. Trzeci nakoniec dział odmian **K.** tworzy w dolnej części łodygi pąki nabrzmiałe, mięsiste, jadalne. Tu należy *kalarepa* (*B. o. gongylodes*), ma nabrzmiałe pąki tuż nad ziemią, prawie kuliste, wielkości pięści, uwieńczone wiązką liści rozchodzących się, zdatną jest do jedzenia wcześniej niż inne odmiany kapusty; rozróżnia się i tu kilka pododmian. *Brukiew* czyli *karpiele* (*B o. napobrassica* v. *B. campestris napobrassica*) uważaną jest przez niektórych na odmianę rzepaku (*B. napus esculenta*), tworzy pod ziemią pęki mięsiste, bardzo grube; należy tu pododmiana zwyczajna, o korzeniu białym lub czerwonawym, i brukiew szwedzka czyli *rutabaga*, uprawiana głównie dla bydła. Wszystkie odmiany **K.**, prócz kalafjorów, są dwuletnie, wymagają ziemi czarnej, tłustej, nieco wilgotnej i silnego nawozu, do czego najlepszym jest owczy. **K.** zwyczajna spożywa się albo świeża na słodko, albo też zakwasza się ją, przez ubicie z solą pokrajanych (po szatkowanych) główek. Różne odmiany **K.** zawierają 1,2 do 3,5 odsetek ciał białkowatych, 0,2 do 0,7 odsetek tłuszczów, 1,2 do 2 odsetek cukru. Do rodzaju **K.** nakoniec należą jeszcze rzepa (*B. rapa*) i *rzepak* (*B. napus*). Ob. te wyrazy.

Kapusta czerwona holenderska.

Kapusta bezgłowa.

Jarmuż.

Kalarepa.

Kapusta morska, ob. Brzoskiew.

Kapusta, *Kapusticz* v. *Odrowąż* odm., herb: W polu czerwonem — srebrna strzała, wąsami zakończona u dołu. Nad hełmem — mitra książęca.

Kapusta.

Kapustin Michał, uczony prawnik rosyjski, * 1830, † 1899 r., po ukończeniu studjów w uniwersytecie moskiewskim, profesor tegoż uniwersytetu na katedrze prawa międzynarodowego, następnie dyrektor Demidowskiego liceum w Jarosławiu, potem kurator okręgu dorpackiego, ostatnio kurator petersburskiego okręgu naukowego. Oprócz wielu artykułów, zamieszczanych szczególnie w *Russkim Wiestniku*, wydał oddziel-

nie: „Stosunki dyplomatyczne z Europą Zachodnią w drugiej połowie XVII w." (Moskwa, 1852); „Rzut oka na stan nauk politycznych w Europie" (tamże, 1859); „Historja prawa" (1872) i „Prawo międzynarodowe" (1873) i in.

Kapustna palma, toż co areka (ob.).

Kapustnik, owad, ob. Białek.

Kapuścińce, wieś w obwodzie Czortkowskim, powiecie Skałackim, mająca 800 miesz.; pamiętna potyczką z Tatarami Stanisława Lanckorońskiego, hetmana polnego koronnego.

Kap Verde, ob. Zielony przylądek.

Kara, rzeka, bierze początek w górach Uralskich, płynie granicą gub. Archangielskiej i Tobolskiej i wpada do oceanu Północnego, którego część, przytykająca do ujścia tej rzeki, nazywa się morzem Karskiem. Bieg jej wynosi mil 35. Obfituje w ryby; na jej brzegach znajduje się wiele rudy żelaznej, oraz kości mamutowych.

Kara jest to złe, jakiem prawo zagraża i dotyka za spełnienie czynu zabronionego (przestępstwa). Karę wymierza władza państwa, a raczej w normalnych warunkach przedstawiciele jej—sędziowie, którzy mogą i obowiązani są stosować ją w ścisłych granicach prawa *(nulla poena sine lege)*. Celem kary jest zmniejszenie liczby przestępstw, a dla osiągnięcia tego celu powinna ona odpowiadać zasadom: pożyteczności i sprawiedliwości. Ażeby była pożyteczną, musi być odstraszającą i poprawczą; ażeby była sprawiedliwą, musi być odpowiednią do winy, ogólną dla wszystkich, mogącą być cofniętą i wynagrodzoną na wypadek omyłki sądowej.— Kary bywają rozmaite, a mianowicie: 1) kara śmierci (ob.); 2) kary cielesne — są obecnie nader rzadko używane; 3) kary odjęcia czci i praw politycznych lub cywilnych; 4) kary majątkowe: pieniężne i konfiskata, wreszcie 5) kary pozbawienia wolności—te są najczęściej używane, i dlatego jest ich wiele rodzajów. Często kary powyższe są połączone, tak, iż za jedno przestępstwo wymierzana jest np. kara zamknięcia, połączona z utratą praw i karą pieniężną.—Doświadczenie wykazało, iż przestępcy mogą być podzieleni na dwie grupy: nałogowych i wypadkowych („chroniczna i ostra" przestępność— podług terminologji znakomitego prawnika v. Liszta). Otóż okazuje się, iż stosowanie do przestępców „wypadkowych" kary krótkoterminowego zamknięcia nie odpowiada celom polityki karnej, środek ten bowiem zwiększa tylko szeregi recydywistów. Z tego powodu z końcem stulecia państwa zaczynają wprowadzać urządzenie *skazania warunkowego*. Polegano na tem, iż sąd w wyroku swym nie wymierza kary, przynależnej oskarżonemu za czyn spełniony, lecz tylko uznaje go winnym i uwalnia od kary na czas pewien *warunkowo*, t. j. o ile w ciągu tego czasu nie popełnia on nowego przestępstwa. Ojczyzną tego systemu jest Ameryka Północna, gdzie w 1869 r. już zaczęto stosować go w Massachusetts; później w 1886 r. zaprowadziła go u siebie Australja, a mianowicie Nowa Zelandja i Queensland. W 1887 r. przyjęła system ten Anglja, w 1888 r. —Belgja, w 1891 r. Francja (prawo Bérenger'a), później jeszcze Luksemburg, niektóre kantony Szwajcarji, Portugalja i Norwegja, oraz do pewnego stopnia Saksonja, Prusy i Wirtemberg.— *Obowiązujące u nas prawo karne* nie zna systemu skazania warunkowego, natomiast istniejący system kary jest wielce niedoskonałym, składa się bowiem z 36 stopni, nie licząc rodzajów kary śmierci i nagany. Sam kodeks podzielił wszystkie kary na dwa główne rzędy, a mianowicie: kary *główne* i *poprawcze*. Kary główne są: kara śmierci oraz pozbawienie wszelkich praw i zesłanie do robót ciężkich lub na osiedlenie w Syberji albo w Zakaukaskim kraju; kary dzielą się na stopnie. Kary poprawcze są: zesłanie na mieszkanie do Syberji (lub do odległych gubernji Cesarstwa) albo do rot aresztanckich i pozbawienie wszystkich szczególnych praw; osadzenie w twierdzy albo w więzieniu z pozbawieniem, lub też bez pozbawienia, niektórych szczególnych praw; areszt krótkoterminowy, nagany i kary pieniężne. Te kary poprawcze również podzielone są na stopnie.

Kara śmierci w systemacie kar współczesnych uchodzi za anachronizm. Był atoli czas, gdy stanowiła normalny rodzaj kary. *W Rzymie starożytnym* kara śmierci uważaną była za ofiarę ze strony winnego i najlepszy środek przebłagania bóstwa (supplicium). W VI w. przed Chrystusem prawo Porcjusza zniosło karę śmierci z wyjątkiem nadzwyczajnych okoliczności, Wszakże z wejściem Cezarów znów staje się ona karą ogólną za ciężkie przestępstwa. *U Germanów* śmiercią karano głównie przestępstwa przeciwko wierności, np. zdradę i niedotrzymanie uroczystego zapewnienia pokoju, oraz pewne zabójstwa, którym naród nadał nazwę morderstwa (Mord). Stosunki z Rzymianami wpłynęły na częstsze zastosowanie kary śmierci. *W Polsce* konstytucje karały śmiercią zdradę państwa, zabójstwo, gwałt, fałszowanie monety, zadanie ran w sądzie lub urzędnikowi. Nieszlachcica wieszano; szlachcica, gdy nie płacił główszczyzny, ścinano. Wieki XVI i XVII w Europie były epoką panowania teorji *odstraszenia*, a więc epoką bezwzględnego stosowania kary śmierci. Do zmiany pojęć o karze śmierci w znacznym stopniu przyczynił się włoch *Beccaria* (1738—94), który głosił, iż od odstraszenie wcale nie stanowi zadania polityki karnej. Pod jego to wpływem w Toskanji Ks. Leopold zniósł tę karę w 1786 r. (później była ona tam dwukrotnie przywracaną, a wreszcie w 1860 r. ostatecznie została zniesioną). *W Austrji* z woli Józefa II wszystkie wyroki śmierci komunikowano cesarzowi, który prawie zawsze łagodził karę. Dopiero w 1787 r. zniesiono karę śmierci de jure.

W 1796 r. atoli Franciszek II znów wprowadził ją, mianowicie za zdradę stanu, w 1803 r. zaś zastosowanie jej znacznie zwiększonem zostało. Kodeks karny z 1852 r., aczkolwiek bardziej umiarkowany od kodeksu z r. 1803, w wielu jednak razach przepisuje karę śmierci, wszakże małoletni jej nie podlegają. *W Francji* od r. 1790 kwestja zniesienia kary śmierci nie przestaje zajmować umysłów. W r. IV rzeczypospolitej wyszedł dekret znoszący karę śmierci, pozostał on jednak bez skutku, albowiem miał uzyskać moc tylko od dnia ogłoszenia powszechnego. Imperjalizm przychylnie był usposobiony dla kary śmierci. Kodeks z r. 1810 przypisuje ją w 36 wypadkach. W 1832 r. ograniczono liczbę tych wypadków. W 1848 r. zaś zniesiono pod wpływem Guizot'a) karę śmierci za przestępstwa polityczne; Napoleon III w 1853 przywrócił ją na epokę swych rządów. Gilotyna w Francji odbywa się publicznie, zarówno jak w Belgji. W innych krajach: Austrji, Rosji, Węgrzech, Hiszpanji, Anglji, Szwecji, Norwegji, Danji i Niemczech kara odbywa się bez udziału publiczności, *intra muros*. Zupełnie zniesioną została kara śmierci w następujących państwach: San Marino w 1849 r. w wielu stanach Ameryki północnej—od r. 1846, w Grecji—1862 r., Rumunji 1864 r., Portugalji 1867, Holandji 1870 r., w wielu kantonach Szwajcarji, we Włoszech w 1889 r., *W Rosji* cesarzowa Elżbieta Piotrówna w 1753 r. uchyliła karę śmierci, ale cesarz Mikołaj I przywrócił ją. W obowiązującym obecnie u nas kodeksie karnym jest ona przepisana za przestępstwa natury politycznej, oraz najcięższe wykroczenia przeciw karności wojskowej. Por. Mittermaier „O karze śmierci“ (1862, pol. tłóm., 1875); Molinier „De la peine de mort“ (Toulouse, 1862).

Kara (tureck.) w nazwach złożonych osób i miejscowości znaczy „czarny”.

Karabagh (co znaczy czarny ogród), niegdyś chanat tatarski w Kaukaskiej prowincji Szyrwanu; obecnie część gubernji Elizawetpolskiej. Mieszkańcy, około 30,000, są po części Turkomani, po części Armeńczycy. Zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła i jedwabnictwem. Por. Radde, „Karabagh” (1890).

Karabak, ob. Koń.

Karabela, szabla tatarska, krzywo wygięta, wązka, dość cienka i lekka, której Polacy od czasów Zygmunta I, jako godło swego rycerskiego powołania, do uroczystego stroju powszechnie używali. Nazwa ta pochodzi od miasta Karbela, (Kerbela) w Iraku Arabskim o 16 mil od Bagdadu, gdzie niegdyś wyrabiano słynne szabelki, bez kabłąka ochronnego.

Karabin, w ogólności toż co muszkiet, strzelba żołnierska. Wyraz ten pochodzi od nazwy dawnych żołnierzy lekkiej jazdy francuskiej, *carabin*. We Francji, Niemczech i Włoszech **K.** nazywa się strzelbą konnicy, o 25—30 ctm. krótsza od strzelby piechoty, którą u nas zowią karabinkiem; stąd nazwa *karabinjer* oznacza strzelca konnego, nazwa ta jednak obecnie mało jest używana. We Włoszech **K.** znaczy to samo, co żandarm.

Karabinjer, ob. Karabin.

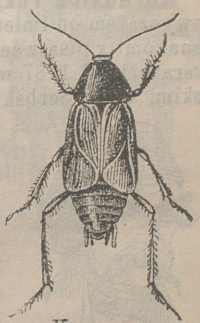
Karabugas, zatoka na wschodn. wybrzeżu m. Kaspijskiego, oddzielona od niego dwoma wązkiemi pasmami ziemi, obfitująca w tak wielką ilość soli, że ryby w niej żyć nie mogą, zaś sól w wielkich ilościach osiada i krystalizuje się na wybrzeżach.

Karacena, pancerz giętki, do ciała przystający, wyrobiony na wzór rybiej łuski z drobnych blaszek metalowych, podbitych skórą.

Karacz, Karacza, książę albo murza syberyjski, posiadłości jego leżały o 2 mile od Irtysza, nad brzegami jeziora *Karaczyńskiego;* 1584 wywołał ogólne powstanie ludności miejscowej przeciwko Rosji, obległ Jermaka w Iskerze, lecz był rozbity i wojsko jego rozproszone.

Karaczaj, rzeka w powiecie Kubańskim, gubernji Bakińskiej, bierze początek w górach Kaukaskich i niknie w piaskach, nie doszedłszy do morza Kaspijskiego.

Karaczajewcy, naród kaukaski, należący do plemienia nogajskiego, w liczbie około 7,500 głów, zamieszkujący okolice zroszone górnym biegiem Kubania i jego dopływami, Churzukiem i Ut'Kulanem. **K.** mówią językiem tatarskim i wyznają wiarę mahometańską. Dawniej należeli do Kabardy, od 1834 podlegli Rosji. Rolnictwo w stanie nędznym; sieją kabankę (rodzaj pszenicy), jęczmień i owies w niedostatecznej ilości; hodowla bydła w stanie kwitnącym. **K.** wyrabiają dobre sukna, burki, wojłoki.

Karaczan.

Karaczan, *karaluch (Blatta)*, rodzaj owadów, z rzędu prostoskrzydłych; ma ciało spłaszczone, nogi przedłużone, tarczę szyjową z przodu zaokrągloną, zakrywającą głowę, pokrywy skrzydłowe skórzaste. Owady tu należące biegają szybko, dostają się do mieszkań, przy świetle kryją się po dziurach, w miejscach ciepłych, a w nocy rozłażą się gromadnie; żywią się najrozmaitszemi materjałami pokarmowemi, uszkadzają tkaniny, nawet skóry. U nas znajduje się **K.** *pospolity (B. orientalis, Periplaneta orientalis)*, zwany *prusakiem* lub *persakiem*, owad nieprzyjemny i naprzykrzony, długi na 26 mm., koloru ciemno-brunatnego; kaczki chętnie je jedzą. **K.** *niemiecki (B. germanica, Phyllodromia germanica)*, zwany *francuzem* lub *prusakiem*, długi na 11 mm.,

z długiemi skrzydłami zaokrąglonemi, żółtawo-brunatny, żyje w lasach i częste tłumnie dostaje się do mieszkań. **K.** *olbrzymi* (*B. gigantea*, *Blabera americana*), zwany *kakerlak* w Ameryce, jest prawdziwą plagą, gdyż w jednej nocy może zniszczyć całe zapasy żywności, przedostał się już do miast nadmorskich w Europie.

Karaczew, miasto powiatowe w gubernji Orłowskiej, nad rzeką Snieżatą, wpadającą do Desny; 15,605 miesz. Wspominane już 1146; miejsce urodzenia samozwańca Andrzeja Nagoja, mieniącego się carewiczem Dymitrem.—*Karaczewski powiat*, 3,181 w. kw., a ludności 136,313 (1897). Powierzchnia po większej części równa, grunt gliniasty i piaszczysty, miejscami czarnoziem. Ludność zajmuje się przeważnie rolnictwem, a obok tego ogrodnictwem, hodowlą bydła, przemysłem leśnym i t. p.

Karaczkowce, osada wiejska, dawniej miasteczko w b. województwie Podolskiem, powiecie Kamienieckim; niegdyś był tu warowny zamek.

Karaczkowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Podolskiem, powiecie Kamienieckim. Podług lustracji z r. 1765 składało się z miasteczka Karaczkowce (ob.) nad Smotryczem i ze wsi Cekowy z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Piotra Małachowskiego, starosty oświecimskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 1,500 gr. 2. W r. 1789 dzierżył to starostwo Antoni Lipiński, wojski latyczowski, komornik graniczny podolski.

Karaczun, osada w gubernji Woroneskiej, powiecie Zadrońskim, o 6 mil w stronie północno-wschodniej od Woroneża; słynie ze swoich cegielni i fabryk garncarskich.

Karadagh, turecka nazwa Czarnogórza.

Karadżicz Vuk, pospolicie zwany serbskim zwyczajem od imienia ojca *Vukiem Stefanoviczem*, znakomity pisarz serski, twórca nowoserbskiej literatury, * 1787 w Terszyci, w okręgu Zadarskim, w ks. Serbskim, † 1864 w Wiedniu.

Karadżicz Vok.

Nauczywszy się zaledwo tylko czytać i pisać od krewnego swego, resztę zdobył usilną własną pracą, po kilkakroć bowiem rozpoczynane nauki w rozmaitych szkołach zawsze był zmuszony przerywać z rozmaitych przyczyn. W r. 1804 wziął udział w ruchu powstańczym przeciwko Turkom, jako sekretarz Jerzego Čurčiji. Po stłumieniu powstania czas jakiś przebywał w Karlowcu, w Sremie, uczęszczając do miejscowej szkoły, na wieść jednak o wybuchu nowego powstania powrócił do ojczyzny i został sekretarzem naprzód Jakóba Nenadovicza, następnie zaś kancelarji senatu w Belgradzie; w latach 1811—13 używany tak przez senat i przez Karadżiordżię do spełniania rozmatych poleceń. Po opanowaniu Serbji przez Turków w 1813 **K.** był zmuszony z wielu spółziomkami schronić się do Austrji; w tymże jeszcze roku osiadł **K.** w Wiedniu, w którym, oprócz licznych wycieczek tak do Serbji i innych krajów słowiańskich, oraz Niemiec, przebywał aż do śmierci, poświęciwszy się wyłącznie literaturze i naukom. Wydrukowawszy w wydanem przez Fruszića i Davidovića czasopiśmie *Srbske Novine* artykuł, w formie listu otwartego do Karadżiordżia, w którym rozbiera przyczyny upadku powstania serbskiego, zwrócił na się, z powodu czystego ludowego języka, uwagę słynnego slawisty Kopitara (ob.). Zachęcony przezeń, rozwinął **K.** niezmordowaną działalność literacką, ogarniającą we wszystkich kierunkach życie narodu serbskiego. Naprzód spisał z pamięci pieśni ludowe i ogłosił p. t. „Mala prostonarodna pesnarica“ (1814); zbiór ten powiększany następnie wyszedł p. t. „Narodne srpske pjesme“ (4 t., Lipsk i Wiedeń, 1823—33; nowsze wyd., 6 t., 1841—66). Zbiór ten wkrótce zyskał uznanie całej Europy i przełożony został na wszystkie prawie języki europejskie; z tłómaczeń polskich, oprócz Brodzińskiego, Siemieńskiego, Zaleskiego i in., odznaczają się szczególnie wiernością i mistrzowskim językiem przekłady Romana Zmorskiego (ob.). Z niemieckich najlepsze p. Talvj (ob. Robinson) i Kappera (ob.). Oprócz pieśni, z obrębu literatury ludowej wydał **K.** „Narodne srpske poslovice i t. d.“ (Cetynja, 1836; 2 wyd., Wiedeń, 1849); „Srpske narodne pripovijetke“ (Wiedeń, 1853). Wydawszy pierwszą gramatykę serbską: „Pismenica serpkoga jezika iz govora prostoga naroda napisana“ (Wiedeń, 1814; 2 wyd. przy słowniku 1818; przekład niem. J. Grimma, Berlin, 1824), oraz słownik: „Srpski rjecznik“ (Wiedeń, 1818; 2 wyd., 1852), w którym zebrał z ust ludu nietylko cały skarb żywego języka, ale nadto podał ciekawe i cenne objaśnienia mitologiczne, etnograficzne i historyczne, stał się twórcą gramatyki i leksykografji serbskiej. Na polecenie angielsko-ros. towarz. biblijnego przełożył **K.** Nowy Testament na język ojczysty; próba tego przekładu wyszła 1824, cały zaś 1847 i częściej. W latach 1827—34 redagował almanach „Danica“ (5 t., Wiedeń i Buda), bogate źródło do historji i filologji serbsk. Z dzieł historycznych i etnograficznych **K.**, ważniejsze: „Milosz Obrenowicz, knjaz Serbii“ (Buda, 1828); „Montenegro und die Montenegrer“ (Stuttgart, 1837); „Kowczeżicz za istoriju, jezik i obiczaje Srba i t. d.“ (Wiedeń, 1849) i w. in. Nadto pozostawił w rękopisie wiele cennych prac. Całkowity zbiór dzieł jego wydano kosztem rządu 1887 w Belgradzie.

Karadżicz Jeremjasz Obradovicz, stryj poprzedniego, ulubiony pieśniarz serbski, * w Terszyci; przebiegał po Serbji, Wojewodzinie, Chor-

wacji, Sławonji i Dalmacji, śpiewając przy towarzyszeniu gęśli pieśni narodowe i swoje utwory. Wydał: „Pevanje slepca“ (2 cz., Belgrad, 1849—1851); „Cernogorska vila ili pesma o poczetku vojevanja Cerne Gore s Turcyma i t. d.“ (Zemuń, 1853); „Smert ili pravda. Bombardiranje Beograda“ (Belgrad, 1862).

Karadżordżia czyli *Jerzy Czarny* Piotrowicz, pierwszy książę serbski (1804—13), * 1752 w Wyszewcach, jako syn chłopa, † 1817 r. pod Smederewem. Gdy w r. 1787 nastała wojna pomiędzy Rosją a Turcją, na wieść, że wojska austrjackie mają wkroczyć do Serbji, wszedł do tegoż wojska i otrzymał stopień kaprala. Wkrótce jednak wystąpił ze służby i został *hajdukiem* (ob.), a stanąwszy na czele doborowego oddziału, walczył z wojskiem tureckiem na własną rękę. Z ustąpieniem wojsk austrjackich opuścił kraj i objął obowiązki leśniczego w lasach klasztoru kruszedolskiego. Powróciwszy do ojczyzny, dorobił się znacznego majątku na handlu wieprzami. W r. 1804 schroniwszy się przed janczarami w góry, z wielu innymi, jak J. Katicz i W. Czarapicz, rozpoczął powstańczą wojnę, a następnie stanął na czele wojska narodowego. W r. 1806 odniósł świetne zwycięstwo, skutkiem którego zawarty traktat uznał księstwo serbskie, pod warunkiem płacenia sułtanowi rocznego haraczu w kwocie 530,000 złr. i że w Białogrodzie będzie załoga turecka ze 150 ludzi. Gdy jednak Turcy nie dotrzymali tej ugody, **J. Cz.** 12 grudnia t. r. zdobył szturmem Białogród. Gdy zaś w r. 1809 rozpoczęła się wojna pomiędzy Turcją a Rosją, powziął on myśl wyswobodzenia Bośni i utworzenia carstwa serbskiego; wkroczył do tego kraju a następnie do Hercegowiny. W r. 1810 stanąwszy na czele rządu narodowego, ogłosił ustawę, która zapewniała mu nieograniczoną władzę. Traktatem bukareszckim z r. 1812 przyznała Turcja Serbom wewnętrzną autonomję i zupełną amnestję, lecz w r. 1813 kiedy Europa zaprzątnięta była wojną z Napoleonem, wojska tureckie zajęły znowu księstwa serbskie. **J. Cz.** umknął do Węgier. Po kilku latach wstąpił do greckiej *Heterji* (ob.) i udał się (1815) tajemnie z jednym z członków tego związku politycznego do ks. serbskiego Miłosza Obrenowicza (ob.), celem skłonienia go do zorganizowania powstania przeciwko Turkom. Ten jednak, obawiając się go, jako swego domniemanego współzawodnika, doniósł o tem paszy białogrodzkiemu i na rozkaz jego kazał zamordować 1817. Głowę **J. Cz.** posłano do Konstantynopola. Synem **J. Cz.** był Aleksander Karadżordżiewicz ob. *Aleksander* Karadżordżiewicz.

Karafuto, ob. Sachalin.

Karagassy, nieliczny naród syberyjski, pochodzenia fińskiego, mieszkający wraz z Kojbałami u źródeł Jeniseju, w pobliżu gór Sajańskich. Gramatykę i słownik ich języka wydał Castren (Petersburg, 1857).

Karageorgiewicz, ob. Karadżiordżia i Aleksander Karadżiordżiewicz.

Karagien (*Curraghen, Lichen carraghen, meeh islandzki*), wysuszone gałązki wodorostu morskiego z rodziny krasnorostowych (*Florideae*), zwanego *chrząśnicą strzępiastą* (ob. Chondrus). Jest to roślina płaska, widłowato się dzieląca na gałązki falisto-strzępiaste. **K.** zawiera też inne wodorosty i pochodzi głównie z morza Północnego; po wysuszeniu staje się żółtawym, rogowatym; w wodzie przechodzi w galaretę, a we wrzącej się rozpuszcza. Używa się jako pokarm, łatwy do strawienia chorym wycieńczonym, zawiera basorynę, oraz drobne ilości bromu, jodu i soli sodowych. W technice używa się do apretury tkanin i do klarowania piwa i miodu. **K.** *wschodnio-indyjski*, toż co agar-agar (ob.).

Karagiński ostrow, wielka wyspa położona u północno-wschodniego wybrzeża półwyspu Kamczatka, przy wejściu do zatoki Karagijskiej, 117 klm. długa, 35 klm. szeroka, obejmuje 1,582 klm. kw. powierzchni; niezamieszkana.

Karahissar, sandżak w tureckim ejalecie Anatolji, graniczy z Kutahją i Karamanem. Główne miasto *Karahissar-Afium*, z cytadelą, ma 50,000 m. Są tu znaczne fabryki broni.

Karaibowie, *Karibowie, Galibowie, Karina, Kalinago*, niegdyś jeden z najliczniejszych ludów indyjskich, który przed przybyciem Europejczyków zamieszkiwał nietylko Małe Antyle, czyli wyspy *Karaibskie*, ale także i całą północ Ameryki południowej, t. j. kraje nad rzeką Orinoco aż do Amazonki. Dzielili się na 200 przeszło plemion, tworzyli naród silny i potężny, byli dobrego wzrostu, wojowniczy i waleczni, ale hołdowali kanibalizmowi (ob. Kanibale). Europejczykom opierali się długo i zacięcie. Na wyspach Dominice i ś. Wincentego powstali z pomieszania się **K.** z Negrami tak zwani *Czarni Karaibowie*, których Anglicy przesiedlili 1796 na wyspę Ruatan. Stąd przy pomocy Hiszpanów wywędrowali do Honduras; tu wzrosłszy przeszło do 20,000, stanowią obecnie główną część ludności owej republiki, odznaczają się pracowitością i inteligencją. Szczupłe resztki dawnych **K.** małoantylskich utrzymują się jeszcze na wyspie Trinidad. Na lądzie stałym Ameryki płd. do szczepu karaibskiego należy kilka plemion, a różne plemiona Arawaków uchodzą za pokrewnych **K.** Wierzą w jednego Boga, którego jednak

Karaibowie.

nie czczą, utrzymując, że zatopiony we własnej szczęśliwości nie dba o sprawy ludzkie. Wierzą także w duchów, dzieląc ich na dobrych i złych i tym składają ofiary w chlebie i najwcześniejszych owocach. Utrzymują oni, że każdy człowiek ma tyle dusz, ile jest uderzeń w żyłach pulsowych. Pomiędzy temi duszami najznakomitszą jest dusza serca. Por. Martins „Beiträge zur Ethnographie Amerikas“ (1867); Bretta „The Indian tribes of Guyana“ (Londyn, 1868); Breton „Grammaire caraibe“ (1878); Van den Steinen „Unter den Naturvölkern Zentralbrasiliens“ (1894).

Karaibskie morze, tak się zwie część oceanu Wielkiego, ograniczona z północy Wielkiemi, a ze wschodu Małemi Antylami, z innych stron dotykająca stałego lądu Ameryki, a mianowicie: Wenecueli, Ameryki Środkowej i Yukatanu.

Karaibskie wyspy, tak nazywają niekiedy część Małych Antylów, a mianowicie zaliczają się tu wyspy: ś. Marcina, ś. Tomasza, ś. Krzyża, Barbudas, Gwadelupa, Dominika, Martynika, Barbados, Tabago i inne.

Karaici lub *Karaimi*, sekta żydowska, powstała w Babilonie w połowie VIII w., która wznowiła dawną walkę saduceuszów przeciwko faryzeuszom, i zarzuciwszy Talmud oraz podania rabiniczne, trzyma się niewolniczo Biblji, a obok tego staro-saduceuszowskich dogmatów, otrzymanych drogą tradycji. Związku swego z saduceuszami St. Testamentu nie uznają wprawdzie **K.**, jednakże dowodnie wykazały to nowsze badania. Założycielem sekty tej był Anan ben Dawid (stąd Ananici—pierwotna nazwa K-ów) * w m. Bacra, a później w Bagdadzie przebywający, który, prześladowany przez swoich przeciwników, osiadł w Jerozolimie i tu utworzył pierwszą gminę karaicką. W IX wieku **K.** rozszerzyli się, nigdy jednak w znacznej ilości, w Syrji, Egipcie, Konstantynopolu, Kerczu, Teodozji (w Krymie) i in. Z Krymu wielu osiedliło się w Litwie, Wołyniu i Polesiu. Przez pewien czas Kair był siedzibą ich przewodniczącego wywodzącego się od Dawida, zwanego Nazi, później Chacham. W nowszych czasach wiele dzieł z dość bogatej literatury **K.**, przeważnie egzegetycznej i polemicznej, pisanej w jęz. hebrejskiem i arabskim, wychodzi w Kozłowie (Eupatorji). Do najważniejszych pisarzów tej sekty należą: Hadassi (w. XII); Ben Joseph (w. XIII); Ben-Elia (w. XIV) i Basziaczi (w. XV). Obszerniej o nich pisali: Czacki „Rozprawa o Żydach i Karaimach“ (Wilno, 1807); Fürst „Geschichte des Karäerhums“ (Lipsk, 1865); Pinsker „Likkute Kadmoniot“ (Wiedeń, 1860). Pod względem zbadania starożytności **K.** osiadłych w Krymie i prowincjach dawnej Polski zasłużył się szczególnie Abr. Firkowicz (rodem z Łucka). Por. także Josta „Geschichte des Judenthums und seiner Sekten“ (3 t., Lipsk, 1857—59).

Karaiskakis Jerzy, szlachetny wojownik z epoki wojny o niepodległość Grecji, * 1782, wsławił się szczególnie bohaterską obroną Missolunghi w latach 1823 i 25. Patrjotyzmem swoim przyczynił się wiele do tego, że odrzucono projekt unji z Portą, zdecydowano się dalej toczyć walkę i postawiono na czele rządu J. Kapodistriasa. Jako najwyższy dowódca w Rumelji, kierował obroną cytadeli ateńskiej; zastąpienie powrotnej drogi Mustabejowi po zwycięstwie tegoż pod Atalanti i zwycięstwo **K.** pod Arachową w nocy z 6 grudnia 1826 r. należą do najświetniejszych kart greckiej wojny o wyswobodzenie; poległ w utarczce na drodze, prowadzącej z portu Pireus do Aten, 4 maja 1827. Wzniesiono mu tu piękny pomnik 4 maja 1835. Por. Paparrhigopulosa (po grecku) „Jerzy K.“ (Ateny, 1877) i „Czyny historyczne“ (tamże, 1889).— Syn jego, **K.** Spiridjon, * 1822 w Monachjum, odznaczył się 1854 jako oficer grecki w powstaniu Epiru.

Karajan Teodor Jerzy, zasłużony germanista, * 1810 w Wiedniu, pochodzenia greckiego; od 1850 do 1852 profesor w tamecznym uniwersytecie języka i literatury niemieckiej, potem wiceprezes akademji nauk i prezes oddziału filozoficzno-historycznego a od 1866 prezes owej instytucji. † 1873. Zasłużył się literaturze niemieckiej wydaniem wielu dawniejszych pisarzów. Samodzielne jego prace są: „Deutsche Sprachdenkmale des 12 Jahrh.“ (Wiedeń, 1846); „Mittelhochdeutsche Grammatik“ (Wiedeń, 1850); „Ueber Heinrich den Teichner“ (Wiedeń, 1855); „Die alte Keiserburg zu Wien vor dem Jahre 1500“ (Wiedeń, 1863) i „Abraham a Sancta Clara“ (1867). Oprócz tego umieszczał w różnych czasopismach naukowych wiele rozpraw literackich, filologicznych i historycznych.

Karakal, miasto główne okręgu Romanatzi w Rumunji, rezydencja prefekta i trybunału, ma 11,000 miesz.

Karakalla (Caracalla lub Caracallus), właściwie *Marek Aureljusz Antonjusz Bassianus*, syn cesarza Septymjusza Sewera, * w Lugdunie 188 po Chr., cesarz rzymski 211—17, z powodu długich galijskich sukien, jakie nosił, przezwany szydersko *Karakallą*. Będąc jeszcze młodzieńcem objawił już brudne skłonności, któremi potem, jako monarcha, rządy swoje splamił haniebnie. Wstąpiwszy na tron po ojcu 211 roku wespół ze swym bratem Publjuszem Antonjuszem Septymjuszem Getą, kazał go 212 roku zamordować w objęciach matki Julji Domny a z nim i 20,000 jego stronników, w tej liczbie znako-

Karakalla.

mi, tego prawnika Papinjana, będącego wówczas prefektem pretorjanów. Tyran i zdzierca w zarządzie wewnętrznym, był takim samym w wyprawach wojennych przeciwko zewnętrznym nieprzyjaciołom; starał się w nich niedołężnie małpować Aleksandra W. i Sullę. Nienasycona chciwość i łupiestwa bez granic cechują marnotrawcze, rozwiązłe i okrutne rządy **K.** W słynnej konstytucji nadał wszystkim wolnym obywatelom państwa rzymskiego prawo obywatelstwa, aby pobierać od nich daniny, płacone przez obywateli. W 213 r. urządził niefortunną wyprawę przeciwko Alamanom, w 214 napadł w Dacji na Gotów; ale pozostawił ich wkrótce swojemu losowi i wyruszył do Tracji, a stamtąd do Azji, gdzie pod Ilium i za pomocą ofiar i zabaw wyprawił święto na cześć Achillesa, 215 wkroczył do Aleksandrji i dopuścił się tutaj strasznych okrucieństw. Zamordowany został w wyprawie przeciwko Partom przez prefekta pretorjanów Macrinusa, pomiędzy Edesą i Carrae. Z rozmaitych budowli, przezeń wzniesionych, sławne są szczególniej łaźnie *(Thermae Caracallae)* w pobliżu bramy Porta Capena, które dziś jeszcze należą do najwspanialszych szczątków dawnego Rzymu.

Karakałpakowie (t. j. mający czarne czapki), naród azjatycki, pochodzący od Nogajców; dzielą się na Górnych i Dolnych i koczują w guberuji Astrachańskiej, Tobolskiej, w Turkestanie, Bucharze i Chiwie, gdzie są najliczniejsi. Są wyznania mahometańskiego, a sami zowią się *Kara-kipczakami.* Obecnie są to poddani rosyjscy; niegdyś mieli ważne znaczenie w stepach Azji środkowej.

Karakan, stop japoński, złożony z miedzi, cynku, cyny i ołowiu, używa się na dzwony.

Karaki, dawne okręty handlowe z XVI i XVII wieku, uzbrojone na wzór okrętów wojennych.

Kara-Kingir, rzeka w stepie Kirgiz-Kajsackim zarządu Syberyjskiego; poczyna się w pobliżu Ala-tau i przebiegłszy 250 w. w kierunku południowo-wschodnim, wpada do rzeki Sary-Su, przy uroczysku *Kara-Dżar.*

Karakirgizi, ob. Kirgizi.

Karakojunlu, właściwie *Kara-koinlu,* t. j. *Czarny baran,* pierwsza dynastja turkomańska w Bagdadzie, założona 1468 po Chr. przez Kara Jussufa, dowódcę wojsk sułtana Mongolskiego Ahmeda Ilekani i wygasła na Hassan Alim, zabitym 1468.

Karakoł, do r. 1889 nazwa miasta Przewalska (ob.).

Karakorum, olbrzymi łańcuch gór w północno-zachodnich Hamalajach, graniczy na wschód z górami Kuen-luen, na zachód z Bolor-Dagiem; na pochyłości **K.** spływają dopływy rzeki Indusu. Najwyższe wierzchołki dochodzą 8,600 metr. wysokości.

Karakorum, niegdyś sławne, a dziś zniszczone miasto mongolskie w Azji północnej, założone przez starszego syna Dżengis-Chana. Według niektórych geografów, ma to być dzisiejszy *Holin,* nad rzeką t. n.

Karakul, albo *Czarne jeziora,* 2 jeziora leżące na zachód od m. Kaspijskiego a na wschód od rz. Uralu, połączone rz. Uilem. Oba są pokryte sitowiem i bardzo rybne.

Karakum, pustynia piaszczysta w Turkestanie rosyjskim, na północo-wschód od jeziora Aralskiego, ma 370 klm. długości i 140 klm. szerokości.

Karakurczyńcy, mieszkańcy brzegów jeziora Lob-Nor (ob.), poznani i opisani przez Przewalskiego; jest to ludność zostająca na bardzo nizkim stopniu ogłady; odzież ich jest nędzna, utkana jest z włókien roślin wodnych, a jedyny pokarm stanowią ryby; przedmioty metalowe są osobliwością w kraju.

Karalicki język, w najbardziej na północ posuniętych krajach Ameryki, dzieli się na narzecza *grenlandzkie* i *eskimoskie.* Gramatykę tego języka wydali: Egede, misjonarz grenlandzki (Kopenhaga, 1759—60) i Fabricius (Kopenhaga, 1791—1801), a słownik Egede (Kopenhaga, 1750).

Karaljo *(Caralio),* herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — złoty lew ukoronowany; w lewem błękitnem — feniks purpurowy, z płomieni wychodzi i w słońce wpatrzony. U szczytu—pół lwa ukoronowanego. Labry z prawej strony czerwone, z lewej błękitne, podbite złotem. Nadany 1554 r. w Piotrkowie.

Karaljo.

Karaluch, ob. Karaczan.

Karaman Mateusz, uczony Dalmata, * na początku XVIII w. w Splicie, † 1771. Wysłany jako misjonarz apostolski do Rosji 1732, zajmował się studjami języka cerkiewnego w Moskwie, po swoim powrocie do Rzymu, otrzymał polecenie obrobienia i przygotowania poprawnego wydania „Mszału", który wyszedł 1739—41 wraz z innemi księgami kościelnemi. W nagrodę za tę pracę papież Benedykt XIV uczynił go opatem dwu klasztorów, 1743 biskupem w Oserze, a 1746 arcybiskupem w Zadarze.

Karamanidzi, dynastja panująca w południowych prowincjach Azji Mniejszej, założona około 1300 po Chr. przez *Karamana,* potomka Gajat-Eddyn-Kai-Kobad, największego w seldżuckich sułtanów Ruwji. Z sześciu członków tej dynastji, ostatni jej potomek Piry-Achmet, † 1482 w Stambule. Kraina, nad którą panowali, zwana Karamanją, podbitą została przez Turków osmańskich w 1466.

Karamanja, po tur. Karaman, ejalet w tureckiej Azji Mniejszej, położony między Taurusem i Antytaurusem a przyległemi im górami, skąpo nawodniony przez rzekę Kisil-Irmak, ubogi jest w roślinność, która zaledwie w wilgotniejszej porze roku staje się nieco bujniejszą. Mieszkańcy, po większej części Turkomani, trudnią się hodowaniem bydła. Miasto główne *Karaman*, starożytne *Laranda*, ma 8,000 m.

Karambol, ob. Bilard.

Karamel, ob. Cukier.

Kara-Mustafa, wielki wezyr sułtana Mustafy IV od 1676. W r. 1678 zawarł z Rosją niekorzystny dla Turcji pokój radzyński, a w r. 1683 wyprawił się z ogromnem wojskiem na zdobycie Wiednia. Pobity przez króla polskiego Jana III Sobieskiego pod Wiedniem, a następnie pod Parkanami, został przez sułtana na śmierć skazany 25 grudnia 1683 w Belgradzie, mając wieku lat 50.

Kara-Mustafa.

Karamzin Mikołaj, znakomity historyk i belletrysta rosyjski, * 1765 w gubernji Orenburskiej, † 1826 w Carskiem-Siole. Wychowanie otrzymał na pensji Szadena w Moskwie, gdzie słuchał także i wykładów uniwersyteckich; służył potem, z woli ojca, przez czas krótki wojskowo. W 1785 udał się do Moskwy, gdzie zabrał znajomość z najgorliwszymi krzewicielami oświaty, a mianowicie z Nowikowem, który przeważnie wpłynął na kierunek jego prac literackich. W tym czasie przełożył z Szekspira „Juljusza Cezara“ (1787) i z Lessinga „Emilję Galotti“ (1788). W latach 1789—90 zwiedził Niemcy, Szwajcarję, Francję i Anglję, a po powrocie osiadł w Moskwie i założył *Dziennik Moskiewski* (1791—92), w którym drukował „Listy podróżnika rosyjskiego“ oraz powieści „Biednaja Liza“, „Natalja, bojarskaja docz“ i in. W latach 1794—95 wydawał almanach p. t. „Aglaja“, następnie 1796—1800 zbiór wierszy p. t. „Aonidy“, dalej „Panteon literatury zagranicznej“ i 1802 i 3 czasop. *Wiestnik Jewropy*, w którym najwięcej miejsca poświęca zagadnieniom politycznym i broni reform, zamierzonych w początku panowania cesarza Aleksandra I. Wszystkie te prace, a szczególnie „Listy podróżnika“, wywarły niesłychany wpływ; **K.** zerwał w nich pęta pseudoklasycyzmu, panującego ogólnie w literaturze ros. za jego czasów, i dokonał tyle, że najzagorzalsi przeciwnicy w krótkim czasie zaczęli naśladować jego język i styl; dlatego słusznie można **K.** uważać za ojca nowożytnej rosyjskiej literatury. Najgorliwiej wspierał **K.** poeta Dmitriew. Jeszcze w Paryżu powziął **K.** myśl poświęcenia się historji ojczystej, lecz z pracą tą wstrzymywał się aż do objęcia tronu przez ces. Aleksandra I. W r. 1803 mianowany cesarskim historjografem, poświęcił się wyłącznie pracy nad historją. Mając otwarte wszystkie archiwa i pobierając znaczną pensję, napisał do 1816 najznakomitsze swe dzieło „Historja państwa rosyjskiego“ (t. 1—11, Petersburg, 1815—24; t. 12 ukończony przez Błudowa 1829; 5 wyd., 3 t., 1842—43; przekład polski Buczyńskiego, Warszawa, 1824—30). W dziele tem doprowadził **K.** swoje opowiadanie do 1611 r., zajmując się przeważnie stroną państwową i polityczną, lekceważąc lub opuszczając zupełnie inne strony życia narodu. Kierunek ten wypłynął z zasadniczej myśli **K.**, że: „Rosja była silna i sławna pod rządem samowładnym, kiedy zaś słabła władza, to Rosja doświadczała licznych klęsk“. Zaletą dzieła jest artystyczne obrobienie i malownicze przedstawienie wypadków i osób działających, oraz to, że w odróżnieniu od prac historycznych swoich poprzedników, Tatiszczewa i ks. Szczerbatowa, dzieło swoje opracował na zasadzie bogatych i dobrze sprawdzonych materjałów. Dzieło to było tłómaczone na francuski i na niemiecki. Najlepsze wydanie drobnych pism i przekładów wyszło 1835 w Petersburgu w 18 tomach; ostatnie wydanie wszystkich dzieł **K.** w 1848 w Petersburgu. W 1845 wzniesiono **K**-owi pomnik w Symbirsku. Por. Starczewskiego „Nikołaj Michaj. K.“ (Petersburg, 1849); Pogodina „Nikołaj Michajłowicz K. po jego soczinienijam, piśmam i otzywam sowremennikow“ (2 t., Moskwa, 1866).

Karapanos Konstanty, archeolog grecki, * 1840 w Arta w Epirze, kształcił się w Atenach, był urzędnikiem w tureckiem poselstwie w Paryżu, następnie założył bank, od 1876 poświęcił się wyłącznie studjom archeologicznym. Odkrył ruiny Dodony starożytnej i z wykopanych dzieł sztuki urządził w Paryżu wystawę w 1878. Napisał: „Dodone et ses ruines“ (1878, t. 2), za które mianowany był członkiem Towarzystw archeologicznych w Paryżu i Berlinie.

Karapat, olejek z nasion *Swietenia mahagoni*, działa przeczyszczająco.

Karasiówka, rzeka w gubernji Lubelskiej, powiecie Janowskim, poczyna się na południe Kraśnika, płynie ku południowi pod Zdziechowice, potem ku zachodowi, i pomiędzy Borowem a Kosinem wpada z prawego brzegu do Sanny. Długa 24 wiorst.

Karasor, gorzkie jezioro, w półn.-wsch. części stepu Kirgiz-Kajsackiego w zarządzie syberyjskim, w okręgu karkaralińskim; wpadają do niego rzeki: Karasu, Taldy, Karkaralińsk, Dżowin. Powierzchnia wynosi 203 w. kw.

Karasowski Maurycy, kompozytor i pisarz w przedmiotach muzycznych, * 1823 w Warsza-

Karasowski M.

wie, † 1892, kształcił się naprzód pod kierunkiem Kratzera, następnie uczył się harmonji u Freyera. Od 1842 do 1852 przebywał na Podolu, gdzie skomponował wiele utworów na wiolonczelę; w r. 1844 wystąpił na koncercie w Warszawie; od 1852 był członkiem orkiestry teatralnej, następnie przeniósł się do Drezna. Skomponował kilka utworów na basetlę; z utworów jego literackich wyszły odzielnie: „Rys historyczny opery polskiej" (Warsz., 1859); „Życie Mozarta" (t. 1868); „Młodość Fryderyka Szopena" (1869), nadto wiele artykułów teoretycznych i krytycznych, pomieścił w *Gazecie Codziennej*, *Bibljotece Warszawskiej*, *Gazecie Polskiej*, *Kłosach* i in.

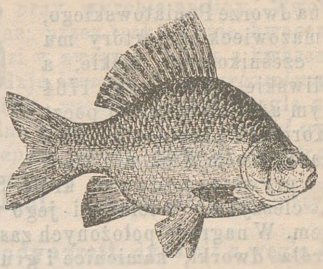
Karasu (po tur. *Czarna woda*), nazwa wielu rzek w Turcji i innych krajach, zamieszkanych przez narody turecko-tatarskie. Najważniejszą z nich jest *Karasu* albo *Struma*, w Turcji europejskiej, starożytny Strymon; bierze początek w stronie zachodniej od Sofji i, ubiegłszy mil 40, wpada na zachód od Orfani do morza Egejskiego.

Karasu-Bazar, po grec. *Mauron-Kastron*, miasto w gubernji Tauryckiej, powiecie Symferopolskim, nad rzeką Karasą; jedno z najstarożytniejszych miast Krymu; 12,961 miesz. (Tatarzy, Grecy, Ormianie, Rosjanie i Żydzi); znaczny handel końmi, przemysł dość kwitnący. Miasto zbudowane na sposób wschodni, ulice wązkie i kręte, domy nieregularnie stawiane, po większej części murowane.

Karasutsas Jan, poeta nowogrecki, * 1824 w Smirnie, † 1873 w skutek samobójstwa, kształcił się w uniwersytecie ateńskim, po jego ukończeniu został profesorem gimnazjalnym w Naupli, 1852 w Atenach. Napisał; „Eothinai melodiai" (Dźwięki poranne, 1846); „Poietikon apaithioma" (1849); „Barbitos" (1880); „Kleonike" (1868) i in.

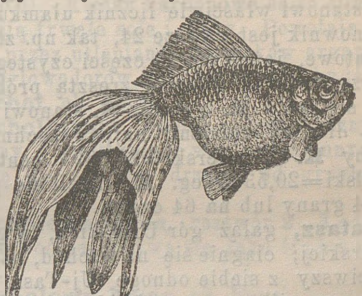
Karasz, albo *Kerasz*, rzeka w połud. Węgrzech; poczyna się w kom. Krasowskim, odgranicza go od kom. Temeskiego i ubiegłszy 113 klm., wpada pod Nową Palanką do Dunaju na banackiem pograniczu wojskowem.

Karaś (*Carassius*), rodzaj ryb z rodziny karpiowatych, zbliżony wielu cechami do karpia, różni się od niego ciałem bardziej ściśnionem z boku i wyższem, pyszczkiem bez wąsów, płetwą ogonową mniej wyciętą, a głównie odmiennemi zębami gardłowemi, które tu są ustawione jednym szeregiem z każdej strony na kości gardłowej, ciasno zwarte i słabe, o koronach tworzących ostre krawędzie, i stąd zwane są zębami toporkowatemi (*dentes scalpiformes*). U nas, jak i w reszcie Europy, znajdują się trzy odmienne formy karasi: **K.** *garbaty* czyli *małogłowy* (*C. vulgaris*), **K.** *brzuchaty* czyli *gruby* (*C. gibelio*) i **K.** *podługowaty* (*C. oblongus*), długości do 35 cm. i przeszło 1 kg. wagi. **K.**, do pierwszej z tych

Karaś.

postaci należący, dostarcza najprzedniejszego mięsa i pochodzi wogóle z wód obszernych, obfitujących w pokarm. Wszystkie powyższe **K.** podlegają tym samym zmianom ubarwienia, a nazwy ludowe: **K.** złoty, srebrny, czarny, nie oznaczają żadnych stałych odmian. Tu też nale-

Karaś chiński — odmiana ogoniasta.

ży **K.** *chiński* (*C. auratus*), około 20 cm. długi, chodowany często w naczyniach szklanych i akwarjach pod nazwą złotej rybki: za młodu jest najczęściej śniady z przebijającym połyskiem srebrzystym, świetną purpurowo-złocistą barwę przybiera dopiero w 3 lub aż w 5 roku życia. Ryby te sprowadzone zostały do Europy w wieku XVII, obecnie hodowla ich rozwinięta jest zwłaszcza we Francji, Prusiech i w Pälz w Styrji, który dostarcza rocznie 100,000 okazów. Wychowano też odmiany białe, czarne i pstre, oraz formy potworne z wystającemi oczyma, zwane *rybami teleskopowemi*, i odmiany z wielkiemi, podwójnemi ogonami. Por. Mulertt „Der Goldfisch und seine systematische Zucht" (1892).

Karaś, *Karasz*, herb: W polu błękitnem, pod 8-promienną gwiazdą złotą — karaś srebrny.

U szczytu pióro strusie złote między dwoma błękitnemi.

Karaś.

Karaś Kazimierz, herbu Dąbrowa, * 1711 z ubogiego szlachcica zaściankowego, † 1775 r. w Warszawie, przepędził młodość i lata dojrzałe na dworze Poniatowskiego, wojew. mazowieckiego, który mu wyrobił cześnikostwo buskie, a później liwskie. Mianowany 1764 generalnym administratorem poczt w całej Koronie i Litwie, a wkrótce potem kasztelanem wiskim i marszałkiem prywatnym dworu króla Stanisława Augusta, cieszył się wielkiemi jego względami i zaufaniem. W nagrodę położonych zasług otrzymał od króla dworki, kamienice i grunta olborskie, i na ich miejscu, przy rogu ulicy Obożnej, wzniósł pałac, do dzisiaj zwany pałacem Karasia.

Karat (arab. *kirat*), wysuszone ziarna chleba świętojańskiego (*Ceratonia siliqua*), któremi w Afryce zwykło się ważyć złoto, w Indjach wschodnich zaś drogie kamienie. W Europie **K.** używa się, jako waga nominalna, do oznaczenia czystości czyli próby złota; stanowi właściwie licznik ułamku, którego mianownik jest zawsze 24, tak np. złoto jest 20-karatowe, jeżeli ma 20 części czystego złota, a 4 przymieszki. Obecnie zresztą próba złota rzadko się już w **K.** wyraża. **K.** stanowi też wagę dla drogich kamieni; najpowszechniej jest używany **K.** holenderski=20,5894 centygrama i angielski=20,5303 cg. **K.** dzieli się pospolicie na 4 grany lub na 64 części.

Karatasz, gałąź gór Uralskich, w gubernji Orenburskiej; ciągnie się na wschód, następnie, wypuściwszy z siebie odnogę Uj-Tasz, zawraca się na północ; wysokość jego dochodzi 1,500 metrów.

Karategin, kraina w Azji środkowej, część wschodnią Buchary stanowiąca, graniczy z rosyjskim okręgiem Fergańskim, z Darwazem i Hissarem; obejmuje przestrzeń 21,535 klm. kw. i pozostaje pod władzą księcia czyli szacha, będącego w zależności od emira Buchary.

Karatheodori Aleksander, Iskender-pasza, turecki mąż stanu i uczony hellenista, * 1833 r. w Konstantynopolu, pochodzi z rodziny Fanarjotów greckich, kształcił się w Paryżu i w Niemczech, wstąpił do służby dyplomatycznej Porty, był w kilku stolicach sekretarzem ambasady, następnie przez Alego-paszę powołany 1876 do ministerjum spraw zagranicznych. Przez kilka lat był posłem w Rzymie, następnie podsekretarzem stanu w ministerjum spraw zagranicznych i na tem stanowisku przetrwał liczne zmiany ministerjalne. W czerwcu 1878 r, wyniesiony do godności paszy, mianowany został pierwszym przedstawicielem Porty na kongresie berlińskim, poczem prowadził w Wiedniu układy z rządem austrjackim o zajęcie Bośni. W końcu 1878 r. objął tekę spraw zagranicznych, ustąpił 1879 i żył odtąd jako uczony w Konstantynopolu, a 1885 podniesiony do godności księcia Samos.

Karatsu, miasto portowe w japońskiej prowincji Hizen, na wyspie Kiusiu, położone na północ od Nagasaki, liczy 8,000 miesz. produkujących wyroby porcelanowe. **K.** otwarte zostało dla Europejczyków 1889 r.

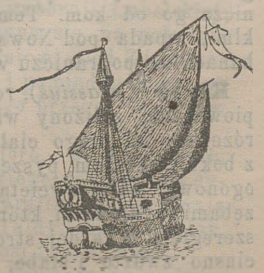
Karatszy (*Karachi*), miasto główne obwodu t. n. (36,556 klm. kw. i (1891) 564,880 miesz.) w anglo-ind. prow. Sind, w prezydenturze Bombaju, na północnym krańcu delty Indusu położone; posiada piękne, po europejsku zabudowane ulice, wodociągi, wiele szkół, kościołów, fabryk, banków, jest bardzo ważnym punktem handlowym i liczy 105,199 miesz. (1891).

Karauł (z tur. *karagol*), straż, odwach, w Turcji także nazwa budynków dla żandarmów, pilnujących bezpieczeństwa dróg.

Karawana (z persk. *kar-ban*, t. j. ochrona handlu), nazwa wielkich orszaków podróżnych, a mianowicie kupców w Azji i Afryce, którzy celem niesienia sobie wzajemnej pomocy łączą się w jedno trwarzystwo, bądź w widokach handlowych, bądź dla odbycia pielgrzymki pobożnej. Najsławniejsze są **K.**, które corocznie w oznaczonym czasie udają się z rozmaitych krajów mahometańskich do Mekki i które często od 30—50,000 pielgrzymów wynoszą. Przywódca **K.** udającej się Mekki zowie się emir-el-hadż, czyli książę pielgrzymów, zaś przywódca **K.** handlowej, karawan-basza. Domy w miastach i na drogach, gdzie **K.** przytułek znajdują, nazywają się *karawanseraje*, w Turcji zaś *chan* (ob.).

Karawanki, jest to odnoga Alp Julijskich, ciągnąca się pomiędzy Drawą a Sawą, na granicy Karyntji i Krainy, długa przeszło 100 klm. i dochodząca 2,200 metr. wysokości.

Karawan-seraj (z persk.), zowie się dom zajezdny na Wschodzie, położony przy wielkich drogach lub w okolicach niezabudowanych. Domy te wznoszone są przeważnie z wielkim przepychem, nie posiadają jednak żadnych sprzętów domowych, tak, iż podróżny musi wozić z sobą łóżka, materace, jako też środki żywności. Właściwe **K.** znajdują się tylko w Persji.

Karawela z XV wieku.

Karawela, nazwa statków z XV i XVI wieku, różnej wielkości i postaci. Na **K.** odbywały się podróże Kolumba, Vasco-de-Gamy i innych ówczesnych żeglarzy.

Karawełow Petko, polityk bulgarski, * 1840 w Kaloferze, wychowywał się w Moskwie, kształcił się w Dorpacie, następnie był nauczycielem w Półtawie, później w Filipopolu. Po wybuchu wojny rusko-tureckiej 1877 został wicegubernatorem Widdyna; 1879 wybrany na członka Zgromadzenia narodowego w Tyrnowie, brał wybitny udział w ułożeniu konstytucji i był przywódcą stronnictwa radykalnego w gabinecie Cankowa, był 1880 ministrem skarbu, wkrótce został prezesem ministrów, lecz usunięty przez zamach stanu 1881; agitował za przyłączeniem Rumelji, a jednocześnie występował z opozycją przeciw polityce rosyj. ministrów Sobolewa i Kaulbarsa, i dążył do zupełnego wyzwolenia Bulgarji z pod wpływu Rossji. Po ustąpieniu ministrów rosyj. został 1884 prezesem sobranja. Wywołał 18 września 1885 rewolucję w Filipopolu, nakłonił księcia Aleksandra do jej uznania i przyłączenia Rumelji Wschodniej. Obalony przez zamach stanu 21 sierp. 1886 wraz z księciem wywołał wraz z Mutkarowem i Stambułowem kontrrewolucję i pozbawił władzy spiskowców. Aleksander przy abdykacji swej (7 wrześ.) mianował go jednym z regentów. Lecz **K.**, pragnąc utrzymać dobre stosunki z Rosją, zerwał z polityką Mutkarowa i Stambułowa. Ustąpił 13 list. 1886, podejrzany o zdradę, został w marcu 1887 aresztowany, lecz wkrótce odzyskał wolność. Później jakkolwiek utracił swój wpływ, mieszkał w Sofji jako jeden z najwybitniejszych przedstawicieli opozycji. Po zamordowaniu w r. 1891 ministra finansów Belczewa, został znowu aresztowany i w lipcu 1892 za udział w spisku skazany na pięcioletnie więzienie; uwolniony w 1895.

Karazin Mikołaj Mikołajewicz, beletrysta i rysownik ruski, * 1842, kształcił się w korpusie kadetów w Moskwie, następnie jako oficer wstąpił do wojska, 1863—64 walczył w Królestwie Polskiem, w 1864 wstąpił do akademji sztuk pięknych w Petersburgu, 1865—71 brał udział w wojnie turkestańskiej, poczem opuściwszy karjerę wojskową, pozostał przy armji jako rysownik i korespondent dzienników rosyjskich i zagranicznych. Napisał kilka powieści, z akwareli zaś jego główniejsze: „Zaległość“; „Podczas żniwa“; „Siew“; „Zdobycie Samarkandy“ i in. Zajmował się także badaniami etnologicznemi i wykonał wiele obrazów rodzajowych i historycznych.

Karbamid, toż co mocznik (ob.).

Karbominowy kwas, *kwas amidomrówkowy*, $CH_3.NO_2$, jest w stanie wolnym nieznany, ale sole jego znajdują się w krwi zwierząt i powstają z leucyny i tyrozyny działaniem nadmanganjanu potasu. Sól amonjakalna rozpada się przy 130° na mocznik i wodę. Związki **K.** kwasu z eterami nazywają się uretanami.

Karbanil *(fenylocjanat)*, C_7H_5NO, powstaje z aniliny i chlorku karbonylu, tworzy ciecz bezbarwną ostrej woni. Z alkoholami wydaje estry kwasu karbanilowego, $C_7H_7NO_2$, zwane *fenyloure-tanami.*

Karbazol *(dwufenyloimid)* $C_{12}H_9N$ znajduje się w antracenie i tworzy się jako produkt uboczny przy wyrobie aniliny. Tworzy płytki bezbarwne; przez traktowanie kwasem azotnym przechodzi w związek, który z kwasem salicylowym wydaje *barwnik żółty karbazolowy.*

Karbidy, *węgliki*, związki węgla z metalami. Szczególną ważność zyskał *karbid wapnia* czyli *węglik wapnia*, służy bowiem do otrzymywania acetylenu (ob.).

Karbinol, toż co alkohol metylowy, ob. Metyl.

Karbodynamit, dynamit z węgla korkowego i nitrogliceryny.

Karboid, mieszanina grafitu i słonińca, która przez stłoczenie w prasie hydraulicznej i wypalenie wydaje masę, używaną na panewki do osi, nie wymagające smarów.

Karboksyl, w chemji grupa atomów COOH, która z wodorem wydaje kwas mrówkowy, a z rodnikami liczne *kwasy karbonowe*, jak np. z metylem kwas octowy czyli metylokarbonowy CH_3COOH. Kwasy karbonowe są to silne kwasy i wydają trwałe sole i etery. Powstają w ogólności przez utlenianie związków organicznych, jak węglowodorów, alkoholów, aldehydów.

Karbol, ob. Fenol.

Karbolineum, środek antyseptyczny, otrzymywany z oleju smoły węgli kamiennych, używa się do ochrony drzewa od grzyba domowego.

Karbolowa woda, roztwór 2—3 odsetek fenolu w wodzie, używa się jako środek dezinfekcyjny.

Karbolowy kwas, ob. Fenol.

Karbolowy olej, roztwór 1 części fenolu w 9 cz. oliwy, używa się do opatrywania ran.

Karbon, węgiel, formacja węglowa.

Karbonaryzm (z włosk. *karbonari*, węglarze), tajne polityczne stowarzyszenie we Włoszech. Powstało ono w Neapolu, w epoce panowania francuskiego, a ujawniło się dopiero 1820 r. Podług Botty „Storia d'Italia“ republikanie za rządów Murata uciekali w niedostępne Abruzzy, i tu pałając nienawiścią zarówno przeciw Francuzom, jak i królowi Ferdynandowi, utworzyli tajemny związek i przezwali się węglarzami. Naczelnik ich Capobianco był znakomitym mówcą. Cel swój wyrażali hasłem: „Zemsta jagnięcia uciśnionego przez wilka“. Wywołali oni zaburzenia wojskowe w d. 2 lipca 1820 i zmusili Ferdynanda I do ogłoszenia konstytucji hiszpańskiej z r. 1812. Król Ferdynand i jego żona starali się o pomoc Karbonarów przeciw Francuzom za pośrednictwem księcia Moliterni. Hr. Orłow w swych „Mémoires sur le

royaume de Naples“ przypisuje założenie czy wznowienie **K.** królowej Karolinie. Inni utrzymują, że znaczenie temu stowarzyszeniu nadał dawny minister policji Maghella. Od węglarstwa przejął **K.** swój rytuał; zasadniczą podstawą jego symbolów było czyszczenie lasów od wilków, t. j. walka przeciw tyraństwu. Początkowo działanie swoje zwracali Karbonarowie przeciw cudzoziemcom, po restauracji zaś przeciw despotyzmowi własnej monarchji. Pomiędzy sobą zwali się dobrymi kuzynami, „buoni cugini“. Naczelne kierownictwo całego stowarzyszenia, jak się zdaje, nie istniało wcale; pojedyńcze jednak stowarzyszenia prowincjonalne zostawały z sobą w związku. Miejsce zgromadzenia zwało się chatą (*baracca*), a wnętrze chaty targiem węgla (*vendita*). Związek wszystkich chat prowincji nosił miano republiki. Naczelne chaty *(alte vendite)* w Neapolu i Salerno usiłowały, jak się zdaje daremnie, o utworzenie jednolitego kierownictwa przynajmniej dla królestwa neapolitańskiego. Od czasów restauracji związek ten rozszerzał się po całych Włoszech. W latach 1815—20 związek ten liczył około 600,000 członków. Z wolnomularstwem miał **K.** pewne pokrewieństwo, ale bynajmniej nie powstał z niego. Naśladownictwem **K.** byli we Włoszech Calderari (ob.). Po restauracji Burbonów tworzyły się i we Francji różne stowarzyszenia tajemne, które 1820 r. zbratały się z **K.** i w krótce potem zlały się z nim w jedno. Odtąd miał **K.** (*Charbonnerie*) główne ogniko w Paryżu i przybrał charakter przeważnie francuski. Organizację mniej więcej miał tę samę, co i we Włoszech, a działalność swą rozwijał do 1830 r.; szczególnie zaś czynnym był podczas wojny hiszpańsko-francuskiej, lecz i po zwycięstwie reakcji, działał na masy ludu w Hiszpanji w duchu wywrotowym. Po rewolucji lipcowej (1831) związek ten począł znikać; natomiast utworzył się nowy, pod nazwą *Charbonnerie démocratique*, który dążył do ugruntowania konstytucji republikańskiej i wszystkie formy przejął od dawnego **K.** Zasadami tego nowego **K.** były ideje socjalistyczno-republikańskie Babeufa i opinje o absolutnej równości. Na czele stał Buonarotti (ob.), a najgłówniejszymi obok niego przywódcami byli Teste i deputowany d'Argenson. Tymczasem wielu Włochów wystąpiło ze związku i utworzyło stronnictwo *Młodych Włoch*. W południowej Francji odkryto jeszcze 1841 zreformowany związek karbonarski. Odtąd działalność jego poczęła upadać, na wypadki lutowe 1848 i na późniejsze **K.** żadnego nie wywierał już wpływu. Por. „Memoirs of the secret societas of the sauth of Italy, particularly the Carbonari“ (Londyn, 1821); S. Bartholdy (anonimowo) „Denkschriften über die geheimen Gesellschaften in mittäglichen Italien und insbesonders über die C.“ (Stutt., 1822); „Del governo austriaco, societa segrete e polizia“ (Capolago, 1850).

Karbonit, materjał wybuchowy z nitrobenzolu, celulozy i saletry. Ob. też Djament.

Karbonizowanie, toż co zwęglanie. Także traktowanie ługu sodowego kwasem węglanym dla zamiany go w węglan sodu.

Karbonowe kwasy, ob. Karboksyl.

Karbonyl, w chemji grupa atomowa CO, występująca jako rodnik w wielu związkach. *Chlorek karbonylu, fosgen*, $COCl_2$, powstaje bezpośrednio z chloru i tlenku węgla, tworzy gaz bezbarwny, woni duszącej, który skrapla się w niższej temperaturze w ciecz bezbarwną, wrzącą przy 8°. W stanie ciekłym, w silnych butelkach żelaznych, znajduje się w handlu i służy do wyrobu barwników smołowcowych.

Karborundum, ob. Carborundum.

Karbowiak Antoni, doktor, wydał ważne dzieło: „Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich“ cz. I, 966—1363 (Petersb., 1898).

Karbunkuł, granat (ob.) czerwony, albo też rubin (ob.). W wiekach średnich pod nazwą **K.** obejmowano bajeczne drogie kamienie, czerwonoognistej barwy, znajdowane cudownemi sposobami i mające czarodziejskie własności.

Karbunkuł, ob. Karbunkułowe choroby.

Karbunkułowe choroby, *choroby wąglikowe, zaraza syberyjska*, jedne z najstraszniejszych zaraźliwych chorób u zwierząt domowych. Powstają pierwotnie u koni, owiec, kóz, bydła rogatego i trzody chlewnej; bardzo łatwo przenoszą się na wszystkie kręgowe, t. j. na zwierzęta domowe, ptastwo domowe, a podobno i na zwierzęta dziko żyjące, wreszcie na człowieka; jako przenośnik choroby służą wydzieliny zwierzęcia, krew, mięso, mleko, skóra, sierść i t. d.; wszystkie te przedmioty bardzo długo władzę zarażania zatrzymują; zaraza może być także przez owady z jednej sztuki na drugą przeniesiona, stąd choroba bardzo rzadko pojedyńczo się zdarza, najczęściej bardzo wiele zwierząt odrazu napada i na znacznej przestrzeni się szerzy, tworząc rozległe epizootje; są pewne okolice bagniste, zwane okręgami karbunkułowemi, gdzie choroba enzootycznie panuje. Najważniejsze zmiany w **K.** zachodzą we krwi, gdzie i właściwe laseczkowate twory znaleziono. Krew na skutek tych zmian staje się niezdolną do odżywiania organizmu, i zwierzę w ogólnych gorączkowych i nerwowych objawach zwykle w bardzo krótkim czasie umiera. Często do tych ogólnych objawów przyłączają się i przypadłości miejscowe, jak guzy na skórze, ulegające łatwemu rozpadowi *(karbunkuł)*, gangrena języka, wrzody w kiszkach i t. p., śledziona stale jest powiększona. Choroba, w jakikolwiek sposób na człowieka przeniesiona, zaczyna się od miejscowego cierpienia skóry, w postaci krosty, zwanej *czarną krostą* (ob.), lub karbunkułem. **K. c.** stanowią jeden z najważniejszych przedmiotów medycyny i weterynarji policyjnej. Pasożyt, wywołujący **K.**, odkryty został w 1855 r. przez Pol-

lendera, należy on do najlepiej i najwcześniej zbadanych w bakterjologji; ob. *Czarna krosta*.

Karchowski Jędrzej, herbu Pretwicz, odznaczył się za Zygmunta III w wojnie przeciwko Szwedom, pod Tczewem, za co król nadał mu starostwo i zamek siewiejski. Pod Pilawcami sam jeden walczył dzielnie.

Karczag, *Kardszag* lub *Kardszagújszállás*, handlowe miasto węgierskie, w komitacie Jász-N.-Kun-Szolnok, 18,200 miesz.; gimnazjum reformowane, kościoły: katolicki, ewangelicki i grecki.

Karczew, osada w gub. Warszawskiej, pow. Nowomińskim, gm. Otwock, nad strumykiem Jagodną, o 1 wiorstę od Wisły, a 3½ mili od Warszawy, liczy 2,300 miesz.

Karczewski v. *Poraj* odm., herb: W polu czerwonem—róża srebrna 5-listna. U szczytu—sokół, z płomieni wychodzący. Nadany 1579 w Połocku przez króla Stefana.

Karczewski.

Karczewski Wincenty Roch, * 1757, † 1817 w Warszawie; znakomity pedagog, trudniący się wyłącznie tylko wychowaniem prywatnem znakomitszej młodzieży w kraju. W 1792 wydawał w Warszawie czasopismo p. t. „Rok fizyczno-moralny, czyli uwagi nad dziełami Boga w porządku natury i Opatrzności, uwagami na każdy dzień roku rozłożone" (4 t.). Oprócz tego wydał jeszcze: „Nauka prawodawstwa przez kaw. Kajetana Filangieri napisana po włosku, tłómaczona przez Winc. Rocha Karczewskiego" (8 t., Warszawa. 1791—93); „O prawach fizycznych i moralnych czyli prawdziwe systemata natury i t. d." (5 t., 1793); „Treść prawdy wiecznej wiary i obyczajności" (Warszawa, 1793); tudzież kilka tłómaczeń z języka francuskiego.

Karczewski Wincenty, astronom polski, * 1789 w Grodzieńskiem, † 1827, matematykę studjował w Wilnie pod Sniadeckim; w r. 1814 został zastępcą profesora astronomji tamże; od 1818—21 bawił za granicą, następnie został nauczycielem w szkole wojewódzkiej w Kielcach. W r. 1824 powrócił do Wilna i objął obowiązki pomocnika przy tamecznem obserwatorjum. Ogłosił: „O pożytkach wynikających z astronomji" (1816); „Historja astronomji" (przekład z Laplace'a, 1825); „Astronomja zawarta w 22 lekcjach" (2 t., 1826); „Początki astronomji" (2 t., 1822).

Karczewski Juljan, * 1806 w Wilnie, † 1833; malarz rodzajowy i krajobrazowy; prace jego na wystawie w Kapitoljum 1830 powszechne zjednały sobie pochwały.

Karczewski Wacław, literat polski, pisujący pod pseudonimem Marjana Jasieńczyka, * 1855 we wsi Sienińskiej Woli, wychowywał się następnie i kształcił, ostatnio pod kierunkiem Adolfa Dygasińskiego, we Wielgiem. Obiedwie te miejscowości leżą w pow. Iłżeckim, w gub. Radomskiej. Lata od 1873—77 spędził w Krakowie, gdzie uczęszczał do szkół średnich, a następnie do wyższej szkoły przemysłowo-handlowej, i gdzie odbył jednoroczną służbę wojskową. Lata 1877—84 spędził przy zajęciach rolnych, od r. 1880 na własnem, we wsi Kuczki w pow. Radomskim. Tu przełożył wydaną następnie w 1884 w „Bibljotece filozoficznej," wychodzącej przy *Wędrowcu*, „Fizjografję" Huxley'a z przeróbki francuskiej Lamy'ego. Od r. 1884 poświęcił się wyłącznie literaturze i dziennikarstwu. Pierwsze drobniejsze utwory, pomieszczone w *Dzienniku Łódzkim* i *Kurjerze Warszawskim* p. t. „Drobiazgów garść," wyszły osobno w 1887, jako premjum dla czytelników *Gazety Radomskiej*, nakładem tejże gazety, przy której we wspomnianym roku czas jakiś współpracował. W 1885 napisał dramat „Lenę," odznaczoną zaszczytnie na konkursie imien. Bogusławskiego, nagrodzoną następnie nagrodą Kurjerowa i wydaną przez Paprockiego; od 1888—93 spółpracował stale przy *Kur. Warsz.*, drukując w tym czasie w różnych pismach utwory mniejsze tak rymem jak prozą, jak i artykuły różnej treści, zwłaszcza sprawozdawcze z dziedziny literatury. Lata od 1894—98 spędził w Genewie, jako korespondent *Kurjera Warsz.*, *Słowa*, *Gazety Polskiej* i *Kraju*. Tu w dwóch ostatnich latach napisał powieść „W Wielgiem," drukowaną w *Bibljotece Warsz.* i „Nowej Reformie," a wydaną przez Grendyszyńskiego. Obecnie wykończa zamówioną przez *Bibl. Warsz.* i *Czas* powieść „Mieczek Wieliski," która stanowi jedną z dwóch powieści, mających dać całość pod ogólnym tytułem „Z robakiem w zanadrzu." W r. 1887 ożenił się z Heleną z Malczewskich, siostrą malarza Jacka.

Karczoch *(Cynara)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, z podrodziny rurkokwiatowych; ogólne pokrycie kwiatowe składa się z łusek dachówkowatych, u podstawy mięsistych, kwiaty rozdzielnopłciowe, z wolnemi pręcikami i koroną kwiatową opadającą, dno kwiatowe mięsiste. *Kard (C. cardunculus)* jest rośliną do ostu podobną, do 2 metrów wysoką, o liściach i łuskach okrycia kwiatowego kolczystych, nad morzem Śródziemnem. Za osobny gatunek uważany był **K.** *jadalny (C. scolymus)*, na 1 metr wysoki, o liściach bezkolczystych, wszakże Moris w Turynie okazał, że ten przez uprawę daje się otrzy-

Karczoch.

mać z poprzedniego. Jadalnem jest dno kwiatowe, oraz nasada łusek okrycia kwiatowego. Są to rośliny trwałe, lecz zimy u nas pod gołem niebem nie wytrzymują. Główne odmiany są zielone duże, białe mniejsze, zielone małe i fjoletowe średniej wielkości. **K.** *hiszpański* czyli *kardon* ma liście zbielałe przez usunięcie dostępu światła. **K.** używane były na pokarm już w starożytności.

Karczowanie, *karczunek*, *rudowanie*, czynność agronomiczna, za pomocą której przestrzeń ziemi niegdyś lasem zarosła, przez usunięcie z niej pni i korzeni, zamienia się na pole zdatne do uprawy. Do **K.** gruntu służą *karczownice* czyli *ekstyrpatory* (ob.).

Karczówka, wysoka i skalista góra, pod miastem Kielcami położona, niegdyś słynna z kopalni ołowiu; na niej wznosi się niewielki klasztor ks. Bernardynów, z ciekawym posągiem św. Barbary, 2 łokcie i 9 cali wysokim, utworzonym z jednej bryły znalezionego tu kruszcu ołowianego, przed którym corocznie w dzień tejże świętej, jako patronki górników, uroczyste odbywa się nabożeństwo.

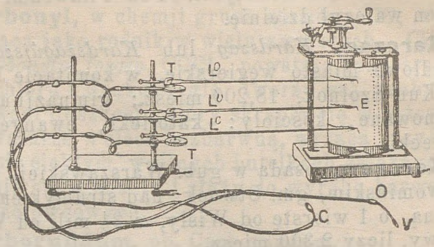
Kard, ob. Karczoch.

Karda, *K. benedykta*, roślina, ob. Drapacz.

Kardamony, *kardamom (Cardamomum)*, ciała korzenne, z Azji południowej i Afryki pochodzące, a będące owocami kilkunastu gatunków roślin, należących do rodzaju *Amomum* (ob.) i *Elettaria* (ob.). Z licznych gatunków najpowszechniej używany jest w medycynie **K.** *malabarski* czyli *drobny*, zapachu przyjemnego i smaku ostro-korzennego, pochodzi z *Elettaria cardamomum*. Rozbiór chemiczny wykazał w nim 5 odsetek olejku eterycznego i 10 ods. olejku tłustego. **K.** cenione były już w starożytności, obecnie mniej nieco są używane.

Kardec *Allan*, Hipolit Leon *Rivail*, więcej znany pod pseudonimem Allan-Kardec, spirytysta francuski, * 1803, † 1869. Oddawał się w młodości naukom ścisłym. Później wirujące stoliki tak zwane duchy pukające, oraz objawy medjumiczne podnieciły jego wyobraźnię i sądził, że to wszystko stanowi podstawę nowej religji, którą zaczął gorliwie rozwijać dając w Europie i Ameryce początek epidemji spirytyzmu (ob.). Wydawał w Paryżu pismo p. t. *Revue spirite*, założył tam towarzystwo spirytystów i ogłosił kilka dzieł w tym przedmiocie: „Livre des Esprits“ (1859, miało około 40 wydań); „Ou'est ce que le spiritisme” (1859); „Le livre de Mediums” (1861); „L'Evangile suivant le spiritisme” (1864); „Le ciel et l'enfer, ou la justice“ (1866); „La Genèse les miracles et les prophetie selon le spiritisme“ (1868). Por. Kiesewetter „Geschichte des neueren Occultismus.“ Ign. Matuszewski „Mistyczne pisma Słowackiego w zestawieniu z doktrynami współczesnego okkultyzmu“ (w zbiorze „Swoi i obcy,“ Warszawa, 1898).

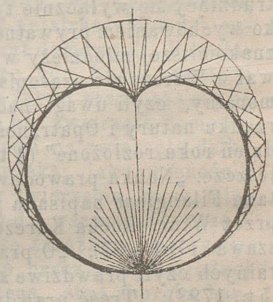
Kardjograf, przyrząd zbudowany przez Mareya do graficznego notowania ruchów serca. Składa się z ampułek czyli torebek gumowych V, O, C, które przykładają się do różnych okolic serca; każda z nich połączona jest rurą gumową z podobnąż torebką T. Ruchy serca sprowadzają

Kardjograf.

naprzemian zagęszczenia i rozrzedzenia powietrza w torebkach V, O, C, co powoduje drganie błon torebek T, a za pośrednictwem drążków L ruchy te wypisują się na wirującym walcu E, który jest pokryty papierem uczernionym sadzą. Rysunki tak otrzymane, czyli *kardjogramy*, zdradzają wszelką nieprawidłowość w ruchach serca.

Kardjoida, linja krzywa czwartego stopnia postaci serca, tak nazwana przez Castillianiego (1741), jest epicyklojdą (ob.), która powstaje przez toczenie się okręgu koła po okręgu równej wielkości. Powierzchnia jej wyrównywa 6-krotnej powierzchni tego koła, obwód 8-krotnej jego średnicy. **K.** powstaje też jako linja ogniskowa, utworzona przez promienie odbijające się od okręgu koła, a wychodzące z punktu położonego na tymże okręgu (ob. fig.).

Kardjoida.

Kardol, ciecz oleista znajdująca się w owocach nerkowca *(Anacardium occidentale)*, obok kwasu anakardowego. Jest barwy żółtawej, w alkoholu i eterze rozpuszczalny, przy ogrzewaniu wydaje woń aromatyczną. Może znaleźć zastosowanie w medycynie, gdzie działa podobnie jak kantarydyna (ob.), ale silniej.

Kardon, ob. Karczoch.

Kardynalne cnoty, ob. Cnoty.

Kardynalne liczby, toż co główne liczby, ob. Liczba.

Kardynalne punkty, ob. Okolice nieba.

Kardynalska kongregacja. Ob. Kongregacja kardynalska.

Kardynalski kapelusz, czerwony, jedwabny kapelusz z rondem szerokiem, mający po obu stronach po 15 chwastów zwieszonych na sznurkach jedwabnych, nadany kardynałom 1245 r. przez papieża Inocentego IV.

Kardynalskie kolegjum. Ob. Kolegjum kardynalskie.

Kardynał *(Cardinalis)*, rodzaj ptaków wróblowatych, z rodziny łuszczaków, z krótkim i silnym dziobem i czubem na głowie. *C. virginianus*, zwany *słowikiem wirginijskim*, ma 22 cm. długości, jest ciemno-czerwony (skąd nazwa), zamieszkuje Amerykę płn., gdzie w niektórych okolicach występuje licznie. W Ameryce słynie ze swego śpiewu i obecnie często sprowadza się do Europy. Spokrewiony z nim jest gatunek *Paroaria domicana*, mający tylko głowę i szyję czerwoną.

Kardynał.

Kardynał *(Clericus cardinalis)*, zwał się niegdyś każdy ksiądz (biskup, kapłan, djakon), stale przy kościele głównym (parafjalnym) ustanowiony (tyle co dzisiaj proboszcz) i będący tym sposobem dla swego stada drzwiami, wrotami (łac. *cardo*), przez które każdy wierny ma wejść do Chrystusowej owczarni (św. Jan 10, 7 i 9). Od V wieku było w Rzymie takich księży 35 (28 kapłanów i 7 djakonów). W IX wieku przyłączono do nich 7 okolicznych biskupów. Wszyscy oni stanowili rodzaj senatu papieskiego. Następnie weszło w zwyczaj nazywać **K.** wszystkich księży i biskupów, pozostających przy papieżu. W XI wieku liczba *Kardynałów Djakonów* została podwojona i ustanowiono 4 nowych **K.** *D. palatini*. Od tego czasu było zatem wszystkich **K.** 53. Godność ta jednak stanowiła tylko odróżnienie, a władza ich zależała od obowiązków, jakie który pełnił. Przywilej atoli wybierania papieża, nadany im przez Mikołaja II (1059—61), zwolna utorował drogę do wyniesienia się na stanowisko, jakie dotąd zajmują. Naprzód za Inocentego IV (1243—54) otrzymali pierwszeństwo przed arcybiskupami, a na znak swéj godności kapelusz czerwony; na początku XIV wieku od Bonifacego VIII płaszcz książęcy; od Pawła II w r. 1464 białego konia z czerwonym czaprakiem i złotemi cuglami; w roku zaś 1630 Urban VIII nadał im tytuł *Eminentissimi* (ob. Eminencja). W r. 1567 papież Pius IV zastosował już nazwę **K.** wyłącznie tylko do tych ze swego otoczenia, którzy rzeczywiście brali udział w zarządzie kościoła, pomagając mu w tem radą i czynem. Sobór Bazylejski pragnął ograniczyć liczbę **K**-ów do 24, lecz Sykstus V *(Const. Postquam verus a. 1586)* oznaczył liczbę **K.** na 70, z których 50 nazwał **K.** *Kapłanami*, 14 **K.** *Djakonami*, a 6 **K.** *Biskupami*. Tytuły te jednak nie znaczą, że **K.** *Djakoni* są djakonami, a inni kapłanami, biskupami; nie jeden bowiem arcybiskup lub biskup rzeczywisty jest **K.** *Djakonem* albo **K.** *Kapłanem*. Każdy **K.** ma w swym tytule nazwę jednego z kościołów w Rzymie. Dawniej **K.** byli sami Włosi, a czasami trafiał się tylko Hiszpan lub Francuz. Sobór Trydencki atoli (ses. XXIV, c. 1, *de refor.*) stanowi, że przy papieżu mają być doradcy ze wszystkich narodów, aby mógł znać dokładnie wszystkie potrzeby całego kościoła. Pomimo to bywa zawsze Włochów więcej niż połowa, a do tego cudzoziemcy zwykle pozostają w swych krajach, z tego powodu papież ciągle jest w otoczeniu kardynałów włoskich (ultramontańskich). — Kardynałów mianuje *(creat)* sam papież, z pewnem zwykle uwzględnieniem życzeń monarchów. Wybrany na **K.** zostaje przedstawiony papieżowi przez innego **K.**—Po odbiór kapelusza kardynalskiego musi się zgłosić do Rzymu każdy osobiście. Na posiedzeniu konsystorza otrzymuje pierścień, przyczem odbywa się ceremonja zamknięcia mu ust kłódeczką, na znak obowiązku milczenia i t. p.— **K.** karać nie może nawet papież, winien tylko upomnieć po bratersku. Pod względem stosunków świeckich uważani są na równi z panującymi książętami; ktoby się targnął na ich osobę, dopuszcza się zbrodni stanu *(crimen laesae majestatis)*. Udział, jaki kolegjum **K**-ów, t. j. zgromadzenie obecnych w Rzymie **K**-ów, bierze w zarządzie kościoła, zasadza się głównie na udzielonem im w 1059 przez papieża Mikołaja II prawie wybierania papieża, który może być wybrany tylko z pośród **K**-ów, na wielostronnej działalności doradczej we wszystkich ważniejszych sprawach konsystorskich *(causae majores)*, na pozostawiającem więcej samodzielności kierownictwie sądami dworu papieskiego i kolegjami administracyjnemi i prawie do kongregacji. Por. Christofori „Storia dei Cardinali“ (Rzym, 1888).

Kardynałowie polscy. Pierwsi: *Wacław*, ks. lignicki, biskup wrocławski, kardynał 1381 z łaski Urbana VI, który zrezygnował i *Mateusz z Krakowa* (pomorskiego), biskup Worms 1408 († 1410), nie wpływał na dzieje Polski. Pierwsza atoli rzeczywiście polska nominacja i dla Polski była kardynała św. Pryski Zbigniewa Oleśnickiego (ob.), który mianowany przez Eugenjusza IV 1439, 28 grudnia antypapę Feliksa I i Mikołaja V 1449 29 lipca (Theiner, II, 73), głośnym był ze sporów o pierwszeństwo z prymasem 1451. Obok niego byli kardynałami: *Aleksander*, mazowiecki, biskup Trydentu, mianowany przez Feliksa V 1440 († 1444) i *Wincenty Kot*, arcybiskup gnieźnieński, od 1444, który zrzucił purpurę po złożeniu Feliksa V († 1448). *Mikołaj Lasocki*, biskup kujawski, nominat Feliksów († 1450) i *Izydor*, metropolita kijowski, kardynał 28 grudnia 1439, popieracz unji florenckiej, z racji swego tytułu dawnych sporów nie podnieśli. Następnie

kardynałami są: *Fryderyk Jagiellończyk*, arcybiskup gnieźnieński, od 1499 roku, *Stanisław Hozjusz*, biskup Warmji od 1561, *Jerzy Radziwiłł*, bisk. wileński, od 1583 († 1600), *Andrzej Batory*, opat czerwiński, synowiec króla od 1584 (zabity 1599), *Bernard Maciejowski*, biskup krakowski i prymas od 1604 († 1608), *Jan Olbracht*, królewicz od 1633 († 1634), *Jan Kazimierz Waza* od 1646, *Michał Stefan Radziejowski*, biskup Warmji i prymas, od r. 1686, chciał naśladować Oleśnickiego, ale odniósł tylko upokorzenie († 1705). Włożył prymas Prażmowski między egzorbitancje za króla Michała zaniechanie prawa przedstawiania do kapelusza przez króli (Kochowski *Klimakter IV*, 156), co powtórzono Augustowi III w paktach konwentach (Vol. leg. VI, 625). *Jan K. Denhoff*, opat mogilski, od 1686 († 1697), *Jan Aleksander Lipski*, biskup krakowski od 1637, toczył bój z prymasem i Teodorem Potockim i Krzysztofem Szembekiem o pierwszeństwo, a gdy † Lipski 1746 r., Rzym pozwolił Szembekowi nosić purpurę, na co Komorowskiemu dał breve. Arcybiskupi warszawscy, jako prymasi, od *Malczewskiego* 1815 noszą purpurę, gdy *Krasicki* i *Raczyński* (1795—1817) nosili purpurę jako arcyb. gnieźn. *Lewicki Michał*, arcybisk. lwowski, obrządku gr.-katol. dostał kapelusz w Uniowie pod Lwowem 1856 († 1858). *Czacki Włodzimierz*, sekretarz kongregacji spraw kościelnych nadzwyczajnych, arcybiskup Salaminy *in partibus infidelium*, nuncjusz w Paryżu, został kreowany kardynałem przez Leona XIII w r. 1882 († 1888). *Dunajewski Albin*, biskup krakowski, został kardynałem 23 czerwca 1890 († 1894), a po nim kapelusz kardynalski otrzymał *Sembratowicz Sylwester*, arcybiskup metropolit. lwowski obrządku gr.-katol. W chwili obecnej z Polaków do kolegjum kardynalskiego należy *Ledóchowski Mieczysław*, b. arcybiskup gnieźnieński, prefekt kongregacji de propaganda fide. Liczny szereg (23) kardynałów obcych, zalecanych przez monarchów polskich lub mianowanych dowodzi, że tego prawa Rzym im nie przeczył. Pierwszym takim z łaski Polski kardynałem był biskup Lewantu *Rudolf* 1483, ostatnim *Tomasz Antici* z 1779. Kandydatów polskich było 27. Por. artykuł p. t. s. t. w „Encyklopedji większej“ XIV 98 i nast., oraz Kardynalstwo polskie, XIV 88. — Kandydatów na papieży było 3: *Mikołaj Trąba* 1415, *Dersław z Borzyszkowa* 1439, *Jerzy Radziwiłł* 1591.

Karebataljon (z franc. *carré*, kwadrat), *karra*, *czworobok*, rodzaj szyku bojowego piechoty, który się na tem zasadza, iż rozwinięty w linję bataljon zachodzeniem plutonów w ten sposób się ustawia, że na wszystkie 4 strony przedstawia front, tworząc czworobok, wewnątrz próżny, w tej zaś osłonionej próżni stoją dowódcy, dobosze i t. d. Celem tej formacji jest opór natarciu kawalerji. Najpospolitszy jest czworobok bataljonowy, niekiedy jednak formują się czworoboki pułkowe z 3 bataljonów naraz. **K.** użyty został przeciw natarciu kawalerji po raz pierwszy przez Bonapartego w bitwie pod piramidami (1798).

Karejew Mikołaj Iwanowicz, historyk rosyjski, * 1850 w Moskwie, kształcił się i był następnie nauczycielem gimnazjalnym tamże, 1877—78 przebywał w Paryżu, dokąd wysłany na koszt rządu, studjował archiwa i bibljoteki, 1879 został profesorem historji powszechnej w uniwersytecie warszawskim, 1884 r. w petersburskim. Napisał: „Suszcznost istoriczeskago procesa i rol licznosti w istorji“ (1889—90); „Osnownyje woprosy filosofji istorji“ (2 wyd., 1887); „Literaturnaja ewolucja na zapadie“ (1886); „Krestjanie i krestjanskij wopros wo Francji w posledniuju czetwert' XVIII st.“ (1879), praca niezmiernie gruntowna, oparta na bogatych źródłach archiwalnych; „Padenje Polszi w istoriczeskoj literature“ (1888), przekład polski p. t.: „Upadek Polski w literaturze historycznej“ (Kraków, 1891); „Polskija reformy w XVIII st.“ (1889) i in. W ogóle prace historyczne **K.** cechuje pogłębienie filozoficzne, nadzwyczajna szerokość poglądów, dar jasnego i pociągającego wykładu, oraz szczery zmysł humanitarny i demokratyczny.

Karelja (*Korelja*), obecnie część gub. Kuopioskiej i Wyborskiej w w. ks. Finlandzkim, niegdyś zaś zwała się tak niezaludniona kraina, stanowiąca część dzisiejszej Finlandji, gub. Petersburskiej, Ołonieckiej i Archangielskiej. Początkowo znajdujemy *Karelów* u ujść Dźwiny i nad brzegami m. Białego, w tak zwanej Bjarmji. Wiedli oni bezustanne wojny z pokrewnemi sobie *Tawastami*. W XI i XII w. **K.** była w zależności od rzeczypospolitej Nowogrodzkiej; w 1227 r. wprowadzono tu chrześcijaństwo. W 1323, na mocy pokoju röteborskiego, większa część **K.** przeszła pod panowanie szwedzkie, Piotr I pokojem rysztadzkim odzyskał ją jednak na nowo. Z miast dawnej **K.** najznaczniejsze było Kargopol (ob.), siedlisko namiestnika; obok tego ważne było i Ołoniec, nad jeziorem Ładoskim. *Karelowie*, jedna z główniejszych gałęzi plemienia fińskiego, sądząc z etymologicznego znaczenia nazwy, byli pierwotnie narodem pasterskim i dopiero później zajęli się rolnictwem. Liczba ich wynosi do 300,0000. Należą przeważnie do kościoła ewangelickiego, część zaś, zamieszkała pomiędzy Rosjanami, do kościoła wschodniego.

Karęga.

Karęga v. *de Quatro*, herb: Na tarczy 4-dzielnej — I i IV pole srebrne, II i III szare. U szczytu — trzy piora strusie.

Kargopol, miasto powiatowe w gub. Ołonieckiej, nad jeziorem Łaczem, na lewym brzegu rzeki

Onegi; niegdyś warowne; 2,952 miesz. (1897); handel futrami.—*Kargopolski powiat*, 19,435 w. kw., powierzchnia wzgórkowata, grunt gliniasty, błotnisty; wiele jezior, błot i lasów; mieszkańców 81,679, zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu, chmielu, hodowlą bydła, rybołóstwem, myślistwem, pędzeniem smoły i t. d.

Kargowa, po niemiecku *Karge* lub *Unruhstadt*, miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Babimostskim, blizko rzeki Obrzycy, przy trakcie ze Wschowy do Międzyrzeca; liczy 2,200 miesz.

Kargusz-Kegisztan, odnoga pasma Uralskiego, w gub. Orenburskiej.

Karibowie, ob. Karaibowie.

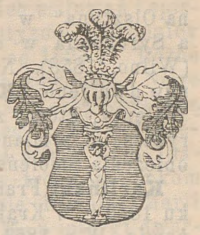
Karikal, osada francuska na wybrzeżu Koromandelskim, w Indjach Przedgangesowych, obejmująca 135 klm. kw., liczy 70,600 miesz., z miastem głównem t. n., przy zatoce rzeki Kavery. Zostaje pod zarządem gubernatora w Pondicheri.

Karimki, mieszańcy, pochodzący z połączenia Europejczyków z Mongołami.

Karitena, miasteczko w Morei, w Grecji, na prawym brzegu rz. Alfeus, u dawnych kronikarzy nazywane *Mesarea*. Tu się rozpoczęło powstanie w 1822 r.

Karja, w starożytności kraina nadbrzeżna w połudn. części Azji Mniejszej, leżąca między Lidją, Frygją i morzem Egejskiem, miała około 480 mil kw. Grunt tu po większej części równy i żyzny. Z rzek najważniejszą była Meander, z gór—Latmos, a z miast główniejsze: Priene, Heraklea, Milet, Halikarnas, Knidos, Magnezja i in. Mieszkańcy, *Karyjczykowie* odłam szczepu indo-europejskiego, pokrewny Lidyjczykom i Mizyjczykom, byli narodem nieucywilizowanym i wojowniczym, wynajmowali się jako żołnierze i znani byli z rozbojów morskich. Wskutek ustawicznych stosunków z Grekami, którzy tu na wybrzeżach pozakładali miasta i osady, Karyjczykowie pomieszali się z nimi i stracili wiele swych cech odrębnych. Krainę tę wcielił naprzód Krezus do państwa Lidyjskiego, później Cyrus do Perskiego. Następnie przystąpiła ona do ateńskiego związku morskiego, ale jeszcze przed rozchwianiem się tego związku dostała się znowu pod władzę Persów, chociaż i nadal rządzoną była przez miejscowe dynastje panujące pod imieniem perskich satrapów. Wskutek podbojów Aleksandra W., **K.** wcieloną została do jego państwa, następnie przeszła pod władzę Syrji (189), a w końcu, w 130 przed Chr., została przyłączona do państwa Rzymskiego i weszła w skład prowincji Azji. Obecnie kraina ta stanowi część azjatycko-tureckiego wilajetu Aidin. Por. Newton „A history of discoveries at Halicarnassus“ (2 t., Londyn, 1862) i Meyera „Die Karier, eine ethnogr. linguistische Untersuchung“ (Getynga, 1885).

Karjatyda, herb: W polu błękitnem, na podstawie srebrnej—postać kobieca w stroju greckim, podtrzymująca kapitel na głowie. U szczytu trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite srebrem.

Karjatyda.

Karjatydy (z greck.), figury kobiet, odzianych w długie tuniki, ustawiane zamiast kolumn do podparcia belkowania. Nazwa ta ma pochodzić od kobiet zabranych do niewoli przez Greków w Karji; są wszakże i inne wyjaśnienia. **K.** nie mogą stanowić osobnego porządku kolumn i znajdują miejsce tylko w niewielkich, ozdobnych budynkach. Najpiękniejsze okazy starożytnych **K.** zawiera jedna z sal ateńskiego Akropolu.

Karjofilina, substancja znajdująca się w gwoździkach z Molukków, tworzy igły jedwabiste, bezbarwne i bezwonne, łatwo rozpuszczalne w gorącym alkoholu, eterze i alkaljach; przy 285° sublimuje.

Karjokineza, ob. Komórka.

Karjolka (franc. *carriole*), lekki powóz dwukołowy.

Kark, tylna strona szyi. Znajduje się pod tyłogłowiem nad plecami, pomiędzy bocznemi okolicami szyi i barkami. Pod skórą znajduje się kilka warstw *mięśni karkowych*, zaopatrzonych w *karkowe naczynia* i *nerwy*; szkielet tej okolicy jest najczęstszem siedliskiem antraksów (ob.).

Karkaraliński okrąg, w prowincji Semipałatyńskiej, 18,602 klm. kw.; położenie górzyste; 171,558 miesz., zajmujących się hodowlą bydła. W wielu miejscowościach dobywa się miedź, żelazo i ołów z przymieszką srebra. Główna miejscowość *Karkarały*, nad rz. Karkaralińką, obwarowana przez naturę i sztukę, liczy 4,455 m. (1897).

Karkas (z franc.), kula palna, używana niegdyś do zapalania przedmiotów odległych; pocisk taki, wyrzucony z granatnika lub moździerza, składał się z żeber żelaznych obszytych drelichem, wypełniony był palną zaprawą, a oblany smołą. **K.** nazywa się także sieć druciana, stanowiąca podstawę kapeluszy damskich.

Karkus, zamek w Inflantach, pomiędzy Felinem i Dorpatem, pamiętny bitwą 1601, w której Dembiński, wojewoda parnawski, pobił na głowę Szwedów, dowodzonych przez Karlsona.

Karliński, herbu Ostoja, dom szlachecki, głównie w Krakowskiem osiadły, którego jedna linja miała przydomek *Szyja*. W rodzie tym odznaczali się: **Karliński** Kacper, dowódca warownego zamku Olsztyna, który, straciwszy już pięciu synów w obronie ojczyzny, przy oblężeniu tegoż zamku przez Niemców, poświęcając najmłodszego syna, prowadzonego z mamką podczas szturmu na czele hufców niemieckich, wycelował sam działo i dał z niego ognia. Dziecię zginęło, ale Niemcy przestraszeni tą odwagą, cofnęli się od murów Olsztyna. Fredro unieśmiertelnił ten wypadek w scenie dramatycznej „Obro-

na Olsztyna“ w „Haliczaninie” (Lwów, 1830), a Syrokomla w dramacie „Kacper Karliński“ (Wilno, 1858). Na starość pozostało **K.** z 8 synów dwu jeno: **Karliński** Marcin i **Karliński** Walenty, którzy zasłużyli się także w zawodzie rycerskim, a mianowicie pierwszy z nich podczas oblężenia Smoleńska przez wojska rosyjskie.

Karliński Franciszek, astronom, polski, * roku 1830 r. w Krakowie, studjował tamże astronomję. W r. 1851 mianowany zastępcą adjunkta obserwatorjum w Krakowie, został potem adjunktem w Pradze Czeskiej, a 1862 profesorem matematyki i astronomji w uniwersytecie Jagiellońskim, oraz dyrektorem obserwatorjum. Odkrył nieznaną dotąd zmienność światła gwiazdy *R. kruka*, i ogłosił: „Rys dziejów obserwat. astr. uniwer. krak.”(1864):„Spostrzeżenia planet mniejszych Klio i Jo,” „Materjały do klimatografji Galicji zebrane w latach 1866—73” (w *Roczn. Tow. Nauk krak.*), „Ruch gwiazd stałych;” „Żywot Kopernika i jego naukowe zasługi” (1873); „Magnetische u. metereologische Beobachtungen in Prag 1856—1862,” „Verbesserung der Bahnelemente des Planeten Hestia” (1861); „Ueber das Kepler'sche Problem” (1862); „Nachweisungen für die kleineren Planeten” (Berlin, 1865); „Hestiae, planetae minoris XLVI, elementa nova“ (1865), „Vota magistri Alberti de Brudzevo” (w *Spicilegium Copernicianum* dra Hiplera w Brunsberdze, 1873).

Karliści, tak się nazywali we Francji stronnicy Karola X (ob), czyli starszej linji Burbonów, zwani dzisiaj *legitymistami*; w Hiszpanji zaś stronnicy don Karlosa (ob.), pretendenta do korony hiszpańskiej.

Karloman, imię wielu Karolingów, najstarszy syn Karola Martela, otrzymał po śmierci ojca 741 Austrazję, do której przyłączył Szwabję i Turyngję. Sprawował rządy wspólnie z bratem swoim Pepinem. Kilkakrotnie zmuszony był tłumić powstanie Alamanów Bawarczyków i Saksończyków. Jednocześnie przy pomocy Bonifacego uporządkował sprawy kościoła frankońskiego. Po kilku szczęśliwych wojnach, ustąpił (747) zarząd kraju bratu swemu Pepinowi Małemu, wstąpił do klasztoru i † 754 r. w Vienne w Delfinacie.—**K.**, syn Pepina Małego, * 751, nastąpił po ojcu r. 768, razem z bratem swoim Karolem W. i otrzymał w udziale południową część państwa, od Bawarji aż do Pirenejów, 9 października t. r. obaj bracia wyniesieni zostali przez możnowładców do godności królów francuskich. Ponieważ działy obu braci nie były stałemi oznaczone granicami, częste z tego powodu między nimi wynikały spory. **K.** † 771 r. z tem przekonaniem, że synowie jego będą przez stryja złupieni. Jakoż Karol W. rzeczywiście przywłaszczył sobie ich działy.—**K.**, król francuski, drugi syn Ludwika Jąkały, wstąpił na tron Akwitanji 879 r., a po śmierci brata swego Ludwika III (882) został sam jeden królem Francji, † 884.—**K.**, najstarszy syn Ludwika Niemieckiego, otrzymał przy podziale państwa, dokonanym jeszcze przez ojca 856 Bawarję z przyległemi krajami; po śmierci ojca i po bitwie między braćmi pod Andernach (8 października 876) dostała mu się na mocy nowego traktatu podziałowego Bawarja, Karyntja, Panonja, Czechy i Morawja. Wybrany 877 królem włoskim, krótko piastował tę godność; † 880 r. Por. Dümmlera, „Geschichte des ostfränkischen Reichs” (3 t., 2 wyd., Lipsk, 1887).

Karlos (don), infant Nawarry, książę de Viana, syn Jana I aragońskiego i królowej nawarskiej, Blanki. Prześladowany po śmierci matki przez ojca i macochę, królowę Joannę, prowadził z nimi krwawą wojnę o dziedzictwo po Blance pozostałe. Zwyciężony pod Ajbar i wzięty do niewoli, w nowej wojnie powtórnie pobity, pojmany i stawiony przed sądem, wyswobodzony został przez lud i utrzymał swe prawa do korony nawarskiej, Wkrótce atoli potem umarł otruty przez macochę r. 1461.

Karlos (don), infant hiszpański, najstarszy syn Filipa II i Marji Portugalskiej, * 1545 r. w Valladolid. Wychowywany początkowo w czasie nieobecności króla bardzo starannie przez swą ciotkę, przeszedł 1559 pod niezmiernie surowy nadzór ojca. Z tego powodu wywiązał się między ojcem i synem stosunek nieprzyjazny, który z czasem zamienił się w obustronną nienawiść. Wzajemna skłonność między **K.** i jego macochą Elżbietą (przeznaczoną mu niegdyś za żonę), nie wykraczająca jednak stanowczo za granice przyzwoitości, nienawiść tę w Filipie II podsycała jeszcze bardziej. Mimo to wszakże został **K.** uznany przez stany 1560 r. następcą tronu. Od 1561 chodził na uniwersytet w Alcala; niebezpieczna choroba, której się tam nabawił 1562 r. sprowadziła chwilowe pojednanie pomiędzy ojcem a synem; 1564 r. wyprosił sobie osobny dwór, miejsce na posiedzeniach rady państwa, lecz projektowane oddawna zaręczenie z Anną, córką cesarza Maksymiljana było ciągle odkładane. Wkrótce jednak nowe wybuchło nieporozumienie, podsycane od 1565 konfliktem Filipa II z Niderlandami. Z ojcem bowiem we wszystkich zasadach i poglądach stanowił **K.** zupełny kontrast, a przeciw jego ulubieńcom (ks. Alba, ks. Eboli, wielki inkwizytor Espinoza) żywił wstręt nieprzezwyciężony. Król, lękając się, aby wolnomyślny syn nie zniszczył dzieła jego fanatyzmu i despotyzmu, zamyślał o wydziedziczeniu go, gdy powstanie niderlandkie 1567 r. przyśpieszyło katastrofę. Gdy go minęła misja do Flandrji, wielce przezeń pożądana, a powierzona Albie, **K.** taką, przeciw temu ostatniemu zawrzał nienawiścią, że groził mu sztyletem, postanowił uciec z ojczyzny i szukać wolności po za granicami Hiszpanji. Zdradzony przez naczelnego

pocztmistrza, u którego zamówił do wyjazdu konie, został późnym wieczorem 18 stycznia 1568 r. aresztowany i stawiony przed komisją śledczą. Król i jego ulubieńcy przedstawiali swe postępowanie jako ofiarę dla Boga i dobra państwa, o księciu zaś rozpuszczali wieści, że cierpi pomieszanie zmysłów i że nie zdolny jest do rządzenia państwem. Wkrótce poczęto ogłaszać buletyny o chorobie **K.**, o coraz groźniejszym przebiegu choroby a na koniec i o śmierci, zaszłej 24 lipca 1568 r. Nie ulega wątpliwości, że **K.** został albo zgładzony trucizną lub uduszeniem, albo też, co najmniej, przyśpieszono zgon jego przez złe obchodzenie się i nieludzkie nastawanie na jego zdrowie. Wedle badań nowszych historyków, nie był **K.** ani niedołęgą, ani szalonym; przeciwnie, był to charakter wprawdzie nieposkromiony i gwałtowny, ale oryginalny, zdrowym i bystrym obdarzony rozumem. Lubił nadzwyczajność; pałał żądzą sławy i panowania, odznaczał się dumą, odwagą i bezwzględną otwartością. W ostatnich latach Büdinger starał się dowieść, że **K.** dotknięty był dziedzicznem obłąkaniem. Śmierć jego całą Hiszpanję pokryła żałobą. Żałowali go zarówno, grandowie jak i lud uciśniony, który spodziewał się pod jego rządami lepszej doli i wysławiał go potem w pieśniach.—Już w pierwszej połowie XVII w., Montalvan wziął **K.** za przedmiot do dramatu, później w sposób romantyczny przedstawił go St.-Réal (1672) i dał pochop do dramatów Campistrona, Lefevre'a, Schillera, Alfieri'ego i Russella. Por. oprócz dawniejszych badań Lorente'a, Rankego i Raumera, szczególniej Prescotta „History of the reign of Philipp the Second“ (t. 2., Bost., 1856); Gacharda „Don Carlos et Philippe II” (2 t., Bruksella, 1863, przytem najdokładniejszy zbiór źródeł); Mouy „Don Carlos et Philippe II” (Paryż, 1864); Maurenbrochera „Don Karlos” (2 wyd., Berlin, 1876); Karłowicza „Don Carlos“ (Warszawa, 1869) i Büdingera „Don Carlos, Haft und Tod insbesondere nach den Auffassungen seiner Familie” (Wiedeń, 1891).

Karlos (don), Marja Józef Izydor de Bourbon, pretendent do korony hiszpańskiej, * 1788, drugi syn Karola IV a brat Ferdynanda VII; przymuszony na żądanie Napoleona r. 1808 w Bajonnie zrzec się następstwa tronu na rzecz Józefa Bonaparte i wraz z bratem pozostawał do r. 1814 w Valençay. W r. 1816 zaślubił Marję Franciszkę z Asyżu (* 1800, † 1834), córkę Jana VI, króla portugalskiego. Miał z nią trzech synów, których, jako potomków linji męskiej, uważał za ogniwa wiążące go z narodem i zapewniające mu prawa do korony hiszpańskiej, zwłaszcza, że Ferdynand VII był bezdzietnym. Po przywróceniu konstytucji 1820 r. poczęli się około niego skupiać ci wszyscy, którzy pragnęli bezwzględnej reakcji w kościele i państwie. Odtąd stał się Don **K.** ogniskiem wszystkich usiłowań i spisków, zmierzających do absolutyzmu. Stronnicy jego poczęli działać jawnie od 1823 r. Różne ich powstania były jednak bezowocne. Nowe małżeństwo Ferdynanda VII z Marją Krystyną (ob.), zniesienie prawa salickiego przez ogłoszenie sankcji pragmatycznej 24 marca 1830 (dającej prawo do dziedziczenia tronu potomkom płci żeńskiej) i narodzenie się infantki Marji Izabeli, zniweczyły nadzieje **K.** a intrygi dworskie nie mogły temu przeszkodzić. Mimo to wszakże po śmierci Ferdynanda VII (29 września, 1833), uważał się Don **K.** za prawowitego władcę Hiszpanji i został za takiego uznany nie tylko przez własnych stronników, których nazywano odtąd *Karlistami*, ale także przez Dom Miguela portugalskiego. Królowa regentka ogłosiła go z tego powodu 16 października buntownikiem. Don **K.** wraz z Dom Miguelem zagrożony poczwórnym aljansem (Hiszpanja, Portugalja, Anglja i Francja) uciekł z Portugalji do Anglji (1 czerwca 1834), ale już 10 lipca przekroczył granicę Hiszpanji, gdzie podsycał wojnę domową w prowincjach północnych (ob. Hiszpanja). W 1839 r. musiał jednak szukać schronienia we Francji. Przedtem jeszcze 1834 r. został wyłączony wraz ze swem potomstwem od następstwa tronu; postanowienie to potwierdziły Kortezy 1836 r. Po śmierci pierwszej swojej żony, Marji Franciszki, († 1834), ożenił się w 1838 z jej siostrą Marją Teresą, infantką portugalską (ks. Beira); do r. 1845 zamieszkiwał we Francji zamek w Bourges, a następnie przebywał w Austrji. W r. 1849 odstąpił prawa do korony starszemu synowi, przybrał nazwisko hrabiego Molina i † 1855 w Tryjeście. Najstarszy syn jego **Don Karlos** *Ludwik Ferdynand de Bourbon*, ks. Asturji, po abdykacji ojca znany pod imieniem *hr. deMontemolin*, * 1818 r. w Madrycie, od 1839 żył wraz z ojcem w Bourges, skąd uciekł 14 września 1846 r. wraz z Cabrerą (ob.) do Anglji, gdzie w manifestach wykazywał swe prawa do tronu. Stronnicy jego, *Montemoliniści*, przez ożenienie z młodą królową Izabelą II starali się utorować mu drogę do tronu. Usiłowania te były wszakże bezowocne. W kwietniu 1849 przedzierając się do Hiszpanji przez Francję, został tu aresztowany i wywieziony do Anglji. W 1850 ożenił się z neapolitańską księżniczką Marją Karoliną Ferdynandą, siostrą Ferdynanda II. Podczas wojny hiszpańsko-marokańskiej, urządził generał Ortega, kapitan wysp Balearskich, 3 kwietnia 1860 r. powstanie i hr. Montemolina ogłosił królem Hiszpanji pod imieniem Karola VI. Ruch ten jednak nie udał się wcale. Ortega został stracony, hr. Montemolin i najmłodszy brat jego z wielu swymi stronnikami pojmani w niewolę, odzyskali swobodę dopiero po zrzeczeniu się wszelkich do tronu pretensji 23 kwietnia i zamieszkali w Tryjeście, gdzie hr. Monte-

molin i jego żona zmarli jednegoż dnia w styczniu 1861 r. na febrę nerwową. Na tę samą chorobę † niewiele co przedtem 2 stycznia 1861 w Brunsee w Styrji, najmłodszy (trzeci) brat hr. Montemolin *Don Ferdynand Marja Józef de Bourbon*. Pretensje do tronu hiszpańskiego przejął teraz infant **Don Juan Karlos** *Marja Izydor*, średni syn *Don* **K.**, * 1822, który w różnych manifestach udowodniał swe prawa do tronu. W 1847 poślubił infantkę Marję Beatrycze arcyksiężnę austrjacko-esteńską. Z małżeństwa tego urodzili się 2 synowie: infant *Karlos książę Madrytu*, * roku 1848, ożeniony 1867 we Frohsdorf z Małgorzatą, córką Karola III ks. Parmy (ma syna infanta Jabóba ks. Asturji, * 1870) i infant *Alfons* * 1849, który do 1870 służył w żuawach papieskich. Po rewolucji wrześniowej 1868. Don Jan zrzekł się swych pretensji 3 października 1868) na rzecz starszego swego syna **Karlosa**, który jako pretendent wystąpił pod imieniem Karola VII. Usiłowania tegoż celem wzniecenia powstania nie powiodły się wcale latem 1869 i w sierpniu 1870. Przeciw wyniesieniu na tron hiszpański księcia Aosty (ob. Amadeusz I) 16 listopada zaprotestował *Don* **K.** z La Tour w Szwajcarji 8 grudnia 1870), a 1871 nowe wzniecił powstanie, które rozszerzyło się w całej półn. Hiszpanji. W 1872 przekroczył nawet granicę hiszpańską, ale zwycięstwo, odniesione przez dowódcę prowincji Baskijskiej Serrano pod Orognieta, 4 maja zmusiło go do ucieczki na terytorjum Francji. Po abdykacji Amadeusza I, Don **K.** znowu stanął na ziemi hiszpańskiej 15 lipca 1873, zajął fortecę Estella i stał się już panem prawie całej północnej Hiszpanji. Po wstąpieniu na tron Alfonsa XII w styczniu 1875 **K.** ogłosił do niego odezwę, zawiadamiającą, że dalej walczyć będzie, aby skończyć z rewolucją i bezbożnością. Walka trwała rok jeszcze cały, i dopiero w lutym 1876 Tolosa, ostatnie schronienie karlistów, wpadła w ręce rządu. **K.** schronił się do Anglji, następnie do Ameryki, wrócił wkrótce do Europy i 1877 r. udał się do Rumunji do kwatery głównej cesarza rosyjskiego, który go poprzednio wspierał zasiłkami pieniężnemi, ale nie znalazłszy tam szczególnego przyjęcia, udał się do Paryża. Wydalony z Francji w 1881 r., osiadł na pewien czas w Meksyku. W maju r. 1886 ogłosił manifest przeciwko proklamacji Alfonsa XIII oraz w latach 1888 i 1889 przeciwko istniejącemu rządowi. Z uwagi, że dom Habsburgów i Watykan pragną utrzymania obecnej linji panującej, i ta o ile możności czyni zadość wymaganiom kościoła katolickiego, sprawa Karlistów jest zdaje się zupełnie pozbawioną przyszłości. Syn **K.** don Jaime, służy obecnie (1900) w pułku grodzieńskich huzarów w Warszawie.

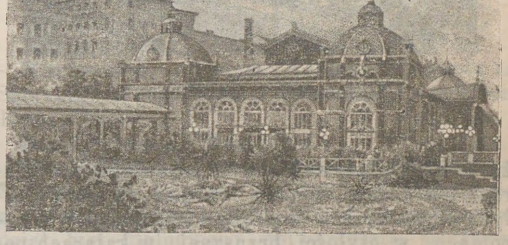
Karlowarskie góry, część gór Kruszcowych, wznosząca się na prawym brzegu rzeki Oharki, pomiędzy Karlsbadem, Bochowem i Chyszą. Najwyższą ich częścią jest *Las cesarski* (Ciszarski Les), z wierzchołkiem *Glatze*, 3,084 stóp wysokim.

Karlowingi, Karolingi *(Carlovingiens)*, tak się nazywają członkowie dynastji, Karola W. Za protoplastę **K.** uchodzi Arnulf, biskup w Metz († 641), którego syn Anzegizil ożenił się z Beggą, córką Pepina Starego, mera pałacowego w Austrazji. Synowie tego ostatniego, Marcin (wkrótce potem zamordowany) i Pepin z Haristalu, powołani zostali przez Austrazyjczyków na jego następców; wtedy to Pepin wymógł na Teodoryku III, królu Neustrji, nominację dla siebie na mera pałacowego Neustrji i Burgundji. Pepin † 714, zostawiwszy małoletniego wnuka Teobalda, w miejsce którego godność mera pałacowego otrzymał syn naturalny Pepina, Karol Martel (ob.), † 741. Następcami jego byli jego synowie Karloman i Pepin Mały; z których ostatni, po wstąpieniu do klasztoru Karlomana (747), sam jeden rządy kraju sprawował. Pepin Mały (ob.) strącił z tronu ostatniego Merowinga, ukoronował się 3 maja 752 jako król Franków i † 768. Synowie Pepina: Karloman (ob.) i Karol W. (ob.) podzielili się państwem, lecz ostatni z nich, po zgonie brata (771), przywłaszczył sobie jego posiadłości i rozszerzył państwo swoje tak dalece, że stanowiło ono uniwersalną na zachodzie Europy monarchję, Papież Leon III ukoronował go r. 800 w Rzymie cesarzem. Karol W. miał także zamiar rozdzielić swoje państwo, lecz synowie jego Karol i Pepin przed nim jeszcze zmarli, pozostał tylko syn tego ostatniego, Bernard, któremu dziadek dał królestwo włoskie, tudzież najmłodszy syn cesarza, Ludwik I czyli Pobożny. Z Karolem W. († 814) zniknął naraz genjusz jego szczepu. Wszyscy następni władcy, byli to ludzie zwyczajni, słabi i częstokroć pogardy godni. Ludwik I, zostawszy 814 cesarzem, sporządził już 817 podział państwa między synów i przeznaczył koronę cesarską dla swego najstarszego syna Lotarjusza; przeciwko temu powstał Bernard, który wszakże praw swoich skutecznie poprzeć nie zdołał, pobity bowiem i oślepiony, † 818; drugiemu synowi Pepinowi dał cesarz Akwitanję, a najmłodszemu Ludwikowi Bawarję. Gdy wszakże później, z drugiego małżeństwa urodził mu się (823) syn Karol Łysy, postanowił Ludwik Pobożny poprzedni podział odmienić; z tego powodu wynikły wojny domowe i kłótnie, które się przeciągnęły aż do jego śmierci 840. Nareszcie na mocy traktatu zawartego w Verdun 11 sierpnia 843 nastąpił ostateczny między braćmi podział: Lotarjusz I otrzymał Włochy z koroną cesarską, kraje położone pomiędzy Skaldą i Renem, oraz pas ziemi ciągnący się od źródeł Mozelli do ujścia Saony do Rodanu i wzdłuż tej ostatniej rzeki aż do morza Śródziemnego; Ludwik Niemiecki, kraje leżące na prawym brzegu Renu, wraz z prowincjami Spiru, Worms i Mo-

gunclji; nareszcie Karol Łysy, resztę państwa, czyli właściwie jądro dzisiejszej Francji. Synowie Lotarjusza I podzielili się znowu 855. Ludwik II otrzymał Włochy i godność cesarską, Lotarjusz II pozyskał kraje nad Mozelą, jako królestwo Lotaryngji, a Karol resztę państwa, pod nazwą królestwa Prowancji. Po śmierci tego ostatniego 863 dział jego przeszedł na braci. Gdy atoli w 869 umarł Lotarjusz II, stryjowie Karol Łysy i Ludwik Niemiecki opanowali przemocą Lotaryngję i po długich sporach podzielili ją pomiędzy sobą w Mersen (870). Ludwik II umarł także bezpotomnie 875. Po śmierci Ludwika Niemieckiego 876 r. z 3 synów jego otrzymali: Karloman Bawarję oraz 877 (po śmierci Karola Łysego) Włochy z godnością cesarską; młodszy syn Ludwik Saksonję (Karloman † 880, Ludwik 882, obaj bezdzietnie); zaś Karol Gruby dostał Szwabję, następnie odziedziczył Włochy i tytuł cesarski z resztą Niemiec, a 882 obrany został królem francuskim, ale już 887 pozbawiony był przez sejm w Triburze wszystkich swych krajów i † 888. W Niemczech i we Włoszech nastąpił po nim Arnulf, naturalny syn jego brata Karlomana, a po nim 899 Ludwik III Dziecię, na którym wygasła 911 linja Karlowingów niemieckich. Córka Arnulfa Glismunda była protoplastką cesarzów francuskich; jego syn naturalny Zwentibold dostał Lotaryngję, lecz † 900 bezdzietnie. We Francji dynastja Karola W. istniała jeszcze w osobach słabych książąt niecałe stulecie. Po Karolu Łysym nastąpił syn jego Ludwik II, którego dziedzicami zostali w 879 synowie z pierwszego małżeństwa: Ludwik III († 882) i Karloman I († 884). Ich brat przyrodni, Karol III Prostak, pierwotnie był pominięty, później atoli częściowo uznany; dopiero syn jego Ludwik IV Zamorski zasiadał na tronie w latach 936—954. Następca jego najstarszy syn, Lotarjusz I, † 986; na synie jego Ludwiku V wygaśli 987 Karlowingowie francuscy. Drugi syn Ludwika IV, Karol, był księciem niższej Lotaryngji; zwyciężony przez Hugona Kapeta, † 994 w więzieniu. Przez ożenek prawnuczki jego z królem Filipem Augustem krew **K.** przeszła w dynastje Kapetyngów (ob.). Por. Warnkönіga i Gérarda „Histoire des Carolingiens“ (2 t., Bruksela, 1864); Ronnella „Die Anfänge des Karolingischen Hauses“ (Berlin, 1866); E. Dümmlera „Geschichte des ostfränkischen Reichs“ (3 t., 2 wyd., Lipsk, 1887—88); Lota „Les derniers Carolingiens“ (Paryż, 1891).

Karlowitz, Karlowce *(Karljovac Dolny)*, osada w chorwacko-sławońskim komitacie Syrmieńskim, na prawym brzegu Dunaju, stolica arcybiskupa i metropolity kościoła wschodniego, liczy 5,500 m. Piękna katedra, seminarjum gr.-katolickie, wyższe gimnazjum i inne zakłady naukowe. Okoliczne wzgórza rodzą wyborne wino; znaczny połów ryb, któremi prowadzi się handel z Turcją. Pod względem historycznym, miasto to pamiętne pokojem, zawartym 26 stycznia 1699 pomiędzy Austrją, Rosją, Polską i Wenecją z jednej, a Turcją z drugiej strony, na mocy którego między innemi Ukraina i Podole zostały zwrócone Polsce. W 1848 **K.** był punktem środkowym ruchu serbskiego przeciwko Madziarom, którzy w skutek tego wysłali swe wojska i zbombardowali je, nie mogąc jednak zdobyć. Na miejscu, gdzie traktat został podpisany, wznosi się obecnie kościół, zwany Mariafried.

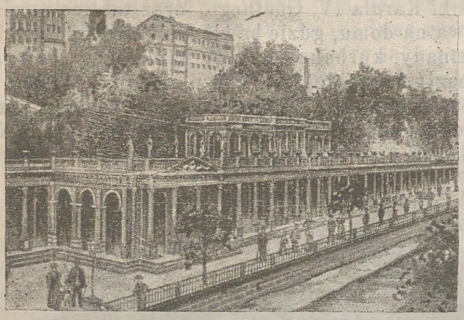
Karlsbad *(Karolowe wary)*, miasto w czeskim powiecie Chebskim (Eger), przy ujściu rzeki Ciepłej (Tepl) do Ogry (Eger), w wązkiej, wysokiemi górami otoczonej dolinie rz. Ciepłej, jedno z najsławniejszych mineralno-leczniczych miejsc Europy; posiada ulice pięknie zabudowane, pomniki Karola IV, Goethego, oraz tablicę pamiątkową na domu, gdzie bawił Mickiewicz, dwie kolumnady, kurhaus, zakłady kąpielowe, teatr, gimnazjum realne, fabryki porcelany, 13,000 m. Podług podania cieplice odkryte zostały przypadkowo na polowaniu 1347 lub 1358 przez Karola IV, z pewnością jednak dawno już przedtem

Kawiarnia w parku miejskim.

znane były ze swoich leczniczych własności i obdarowane 1370 przez Karola znacznemi nadaniami. Wody lecznicze karlsbadzkie pomiędzy wszystkiemi podobnemi zdrojowiskami niewątpliwie pierwsze miejsce zajmują. Są to wody ciepłe (od 49,7° do 73°,8C), bogate w kwas węglany i sole mineralne, mianowicie siarczany, węglany, fosforany i chlorki potasu, sodu, magnezu, wapnia, glinu, żelaza; prócz małej ilości fluspatu, krzemionki, bromków i t. d. Najobficiej napotykają się siarczan i węglan sodu i sól kuchenna; w ważniejszych źródłach napotyka się części stałych 40—41. W ogóle źródła te (Sprudel, Mühlbrunn, Theresienbruner, Schlossbrunn i inne) różnią się więcej temperaturą, niż składem chemicznym. Ponieważ po ostygnięciu źródła gorące tracą kwas węglany, utrzymujący stałe części składowe w rozpuszczeniu, stąd części te (wapno, krzemionka i żelazo) osadzają się, a na tem polega własność tych wód pokrywania kamienną powło-

ką ciał w nie zanurzonych. Wody karlsbadzkie są lekko słone i w smaku mało nieprzyjemne. Najważniejszem działaniem tych wód jest działanie rozwalniające, zależne od soli w wodzie zawartych; wszakże wody gorące, łatwiej rezorbujące się w żołądku, często sprowadzają obstrukcję; w małych ilościach pobudzają wydzielanie się kwasu solnego w żołądku i podnoszą zdolność chłonną jego soku; w większych dawkach działanie ich jest wręcz przeciwne: neutralizują zbyt kwaśny sok żołądkowy (katar kwaśny żołądka); ilość żółci i innych wydzielin się powiększa, mocz zmieniony świadczy o przyśpieszonym biegu ogólnej przemiany materji; często wody te powodują zmęczenie, senność. Wody

Kolumnada „Mühlbrunn“.

karlsbadzkie używają się w przewlekłych katarach i wrzodach żołądka i kiszek, w przewlekłych obrzmieniach wątroby i śledziony, w hemoroidach, w otyłości brzusznej, w katarach pęcherza i kamieniach moczowych i t. d. Wody karlsbadzkie używają się przeważnie do picia, wszakże urządzają się z nich kąpiele i natryski. Woda karlsbadzka i sól przez jej odparowanie otrzymywana rozsyłane bywają w bardzo wielkich ilościach. Źródeł tych dopiero w XVI w. używać zaczęto do picia. W XVIII w. rozpoczęto dopiero ściślejsze naukowe poszukiwania nad wodami karlsbadzkiemi i dopiero wtedy użycie ich na dobre rozszerzać się zaczęło. Literatura **K.** jest bardzo bogata. Por. Hlawaczek „Karlsbad“ (14 wyd., 1888); Jaworski „Wirkungen des Karlsbader Thermalwassers“ (1885); Prökl „Geschichte des königl. Stadt Karlsbad“ (1883); Friedenthal „Der Kurort Karlsbad“ (1895); W. K. Walter „Karlsbad i jego okolice“ (Warszawa, 1900).

Karlsbadzka sól, mieszanina 22 części siarczanu sody, 1 cz. siarczanu potasu, 18 cz. dwuwęglanu sodu i 9 cz. soli kuchennej. W roztworze 6 gramów w 1 litrze wody używa się jako środek przeczyszczający.

Karlsbadzkie postanowienia, zowią się uchwały kongresu niemieckich ministrów, przyjęte w Karlsbadzie 20 września 1819, które później na sejmie związkowym otrzymały sankcję i zostały wprowadzone w wykonanie. Głównym ich celem było zdławienie t. zw. ruchu demagogicznego za pomocą solidarnego działania poszczególnych państw rzeszy niemieckiej. Dotyczyły one porządku wykonania postanowień sejmowych, czuwania nad uniwersytetami, cenzury pism perjodycznych i innych, nie przechodzących 20 arkuszy druku, prawa zbierania się sejmu celem tłumienia szkodliwych objawów prasy, ustanowienia centralnej komisji śledczej w przedmiocie zamachów rewolucyjnych, wykładu art. 13 aktu związkowego w duchu utrzymania zasady monarchicznej. Por. Welcker'a „Wichtige Urkunden für den Rechtszustand der deutschen Nation“ (Manheim, 1844); Aegidi „Aus dem J. 1819“ (2 wyd., Hamburg, 1861); von Weech „Korrespondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der Ministerkonferenzen von Karlsbad und Wien“ (Lipsk, 1865).

Karlsborg, twierdza w szwedzkim okręgu Skaraborg, wzniesiona na szczycie skały Wanas, blizko zachodnich brzegów jeziora Wetter; zbudowaną została r. 1820 i uważaną jest za nader ważny punkt obronny w razie wojny z Rosją.

Karlsbrunn, osada w Szląsku austrjackim, okręgu Freudenthal, u stóp góry Altvater, posiada 4 źródła mineralne żelazne, zawierające 1,33 dwuwęglanu żelaza w 10,000 częściach wody.

Karlsburg, słow. *Białogród*, rum. *Belgrád*, madz. *Károly* lub *Gyula-Fejérvár*, m. i twierdza w siedmiogrodzkim komitacie Unterweissenburg, do 1860 miasto główne powiatu Karsburskiego, nad rz. Marosz; stolica biskupa rzymsko-katolickiego; 8,200 m.; seminarjum, wyższe gimnazjum, obserwatorjum astronomiczne, mennica; katedra z pomnikami Hunyadów. Zbudowane na miejscu kolonji rzymskiej Apulum, z której ruin dotychczas wydobywają liczne zabytki. Nazwę dzisiejszą otrzymało pod Karolem VI. 1241 zrabowane przez Tatarów, blizko 100 lat było w zupełnem opustoszeniu; 1848—49 ucierpiało bardzo wiele; wytrzymało 5-miesięczne oblężenie od wojsk węgierskich, dowodzonych przez Bema.

Karlskrona, miasto warowne na południowym brzegu Szwecji; stolica obwodu (län) Karlskrona albo Blekinge-län; liczy 20,700 m., posiada port, arsenały, warsztaty okrętów i doki. Jest to jedna ze stacji wojennej marynarki szwedzkiej.

Karlsperka, Jerzy z..., zwany *Carolides*, pisarz i poeta czeski, * w Pradze 1579, magister nauk filozoficznych uniwersytetu praskiego, 1596 przez cesarza Rudolfa II uwieńczony i mianowany nadwornym poetą, sprawował kilka urzędów, między innemi i sędziego ziemskiego; † 1612 otruty podobno przez Niemców, na których napadał w swych pismach. Ważniejsze jego dzieła są: „Jonas propheta Dei“ (Praga, 1587); „Satel-

litium animi Joannis Ludovici Vivis“ (1593); „Sacrum senatui veteris urbis per Adamum de Nova domo renovato“ (1594); „Liber epigrammatum“ (1595); „Epigrammatum libri III“ (1601); „Historia imperatorum rom. a Rudolpho I usque ad Rudolphum II, carmine descripta“ (wedle zdania Balbina, najlepsze dzieło **K.**); „Sylva carminum“ (1612); „Sophonias propheta et secretarius Dei“ (1612); w poemacie tym nagania wady i nieprawości swego czasu i przepowiada upadek król. Czeskiego. W języku czeskim wydał: „Zachęta młodzieńczego wieku do poczciwych obyczajów, umiejętności i nauk“ (wiersz, 1606); „Pieśń Matjasza, króla węgierskiego, łacińska i czeska“ (w rymach); „Żałosna rozmowa duszy z ciałem“; „Modlitwa poranna i wieczorna“ i in.; przełożył nadto z Wilibalda Pirkheimera „Pochwałę podagry“ (1597).

Karlsruhe, stolica wielkiego księstwa Badeńskiego, w okręgu t. im., o półtory mili od Renu, nad Hartwaldem i badeńską koleją żelazną. Jest zbudowane w kształcie wachlarza. Ma 84,030 m. (1895). Posiada wiele znakomitych gmachów, jak zamek, ratusz, kościół protestancki, oranżerja, akademja, kościół katolicki, teatr, w 1847 na nowo przebudowany i t. d., tudzież rozmaite pomniki. Oprócz licznych zbiorów w akademji sztuk pięknych, jest tutaj piękna bibljoteka (100,000 tomów) i gabinet historji naturalnej. Z wielu zakładów naukowych najważniejszą jest szkoła politechniczna, szkoła sztuk pięknych, weterynaryjna. Ważne są fabryki maszyn i innych wyrobów.

Karlstad, miasto główne szwedzkiego obwodu (län) Wermland, przy ujściu rzeki Klara-Elf do jeziora Wener położone, jest rezydencją władz obwodowych i biskupa; liczy 8,800 m.; ma port i wspaniały kościół katedralny. Corocznie odbywa się tu w miesiącu lipcu wielki jarmark, na który zjeżdżają się kupcy nawet z dalekich stron kraju. Gimnazjum i obserwatorjum.

Karlstadt *(Carlstadt)*, podług niektórych *Rudolphi*, właściwie *Bodenstein* Andrzej Rudolf, szermierz reformacji, * 1480 w m. Karlstadzie (we Frankonji), † 1541 w Bazylei. Po ukończeniu studjów teologicznych i prawa kanonicznego w Rzymie, został archidjakonem kapituły i proboszczem w Orlamündzie 1513. W 1504 powołany do uniwersytetu w Witemberdze mianowany został w 1511 rektorem tegoż uniwersytetu i urząd ten sprawował do 1522 pięć razy. Z powodu nieporozumień z kapitułą udał się powtórnie do Rzymu, gdzie oddawał się studjom prawa cywilnego do 1516. Zwolennik teologji scholastycznej, wiódł spory z M. Lutrem (zwłaszcza w obronie filozofji Arystotelesa) aż do r. 1517, w którym stanął po jego stronie, ogłaszając 152 tezy przeciwko scholastykom. W 1521 przechylił się na stronę anabaptystów. Domagał się skasowania wszelkich obrazów, widowisk i zabaw publicznych, oraz aby każdy pracował *w pocie czoła* i w tym celu osiadł na roli. Podejrzany o udział w rokoszu włościan turyngijskich, wydalony z Saksonji 1524. Zaprzeczając obecności Chrystusa w Eucharystji, wywołał spór teologów witemberskich ze szwajcarskimi. Przywiedziony do nędzy w swej tułaczce po Niemczech, za wpływem M. Lutra i pod warunkiem wyrzeczenia się swych zasad, otrzymał przytułek (1525) w Segrehna pod Witembergą. W 1528, wydawszy kilka pism i wszedłszy w stosunki z G. Schwenkfeldem (ob.), wystąpił przeciwko Lutrowi, odwołał swoje wyrzeczenia i opuścił Saksonję. Po krótkim pobycie w Danji i Strasburgu osiadł w Zürychu (1532), gdzie po bitwie pod Kappelem został archidjakonem, a później profesorem teologji w Bazylei. Pomiędzy wielu innemi wydał: „De utraque specie coenae“ i „De pontifice Romano“. Por. C. F. Jaegera „Andreas Bodenstein von K.“ (Stuttgard, 1856).

Karlstadt, właściwie *Karljovac Górny*, obronne miasto chorwackie, w komit. Agram, nad rz. Kulpą, stolica biskupa gr.-katolickiego, około 6,000 m., prowadzących dość ożywiony handel.

Karłactwo, ob. Kretynizm.

Karłatka, palma, ob. Chamaerops.

Karłowate drzewa, ob. Owoce.

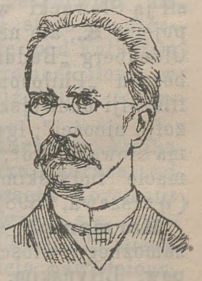
Karłowate ludy, ob. Karzeł i Pigmeje.

Karłowatość, ob. Karzeł.

Karłowice, po niem. *Karlsmarkt*, osada na Ślązku, w regencji wrocławskiej, powiecie Brzegskim.

Karłowice, ob. Karlowitz.

Karłowicz Jan, uczony polski, * 1836 we wsi Subortowicze w pow. Trockim, po ukończeniu gimn. wileńskiego, w 1852—57 uczęszczał na wydział hist.-filologiczny uniwersytetu moskiewskiego, następnie przez rok przebywał na uniwersytecie hejdelberskim; w 1860—62 poświęcał się muzyce w konserwatorjum brukselskim; w 1862 oraz 1865 uczęszczał na uniwersytet berliński, gdzie 1866 otrzymał stopień doktora filozofji za rozprawę „De Boleslai Primi, bello kioviensi“ (Berlin, 1866). Prócz tego wydał: „Don Karlos“ (Warsz. 1865); „Przewodnik dla zbierających rzeczy ludowe“ (Warsz., 1871); „Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego“ (Poznań, 1872), wiele artykułów w pismach czasowych: „O Żydzie wiecznym tułaczu“ (w *Bibl. Warszawskiej*, 1873); „Przyczynek do zbioru przysłów“ (1879); rozprawy lingwistyczne i archeologiczne, pomieszczane w *Pamięt. fizjograficznym*; „W sprawie pisowni polskiej“ (1883); „Mémoire sur l'influence des langues orientales sur la langue polonaise“

Karłowicz Jan.

(Lejda, 1884); „O imionach własnych polskich miejsc i ludzi“ (Warszawa, 1886); „Imiona własne polskich miejsc i ludzi od zatrudnień“ (Warszawa, 1887); „Słownik wyrazów obcych a mniej jasnego pochodzenia, używanych w języku polskim“ (Kraków, 1894; dotychczas dwa zeszyty do końca litery *K*); „O języku litewskim“ (1875); „Słoworód ludowy“ (1878); „Poradnik dla wybierających książki dla dzieci“ (1881); „Próba charakterystyki szlachty polskiej“ (1883). Przełożył Richtera „Zasady harmonji“ (1871); Macaulaya „Szkice historyczne“ (1876); Drapera „Dzieje stosunku wiary do rozumu“ (2 wyd., Warszawa, 1884); Spencera „Zasady etyki“ (1883). Należy do redakcji „Prac filologicznych“ od ich początku; od 1888 przez lat kilka redagował *Wisłę*. Jest członkiem kilku towarzystw naukowych; pracuje nad słownikiem gwar polskich, systematyką pieśni ludowych i mitologją polską. Na wystawie filadelfijskiej 1876 przedstawił nowy sposób pisania nut, którego objaśnienie wyszło p. t. „Project of a new way of writing musical notes“ (Warszawa, 1876). Należy do komitetu redakcyjnego „Słownika języka polskiego“, wychodzącego obecnie w Warszawie, a nad którym pracować zaczął wespół z A. A. Kryńskim i J. Przyborowskim jeszcze w r. 1889. Należy też do redakcji „Wielkiej Encyklopedji ilustrowanej“.

Karma, oznacza w buddyzmie stan duszy, będący etyczną i intelektualną sumą poprzednich wcieleń. Ponieważ Buddyści wierzą w przechodzenie dusz (metempsychozę, ob.), **K.** więc decyduje o tem, w jakiej formie cielesnej ma się odrodzić na świecie ziemskim dany osobnik. Kto ma lepszą **K.**, czyli większą sumę zasług, zebranych w poprzednim żywocie, ten się odradza w lepszych warunkach; kto ma gorszą **K.**, tego duch wstępuje w ciało mniej szlachetne. Wiarę w przechodzenie dusz przyjęli Towiańczycy i głosił ją Słowacki w Genezis z Ducha, przyjmując pojęcie **K.**, ale nie używając tego terminu. Por. Oldenberg „Budda,“ Taine „Le bouddisme,“ Chaboseau „Philosophie Bouddique“ Olcott „Zasady filozofji buddyjskiej“. Ks. W. M. Dębicki „Filozofja nicości“; Ign. Matuszewski „Mistyczne pisma Słowackiego“, oraz „Ideał bohaterstwa w dramacie indyjskim“ (w zbiorze „Swoi i Obcy“ (Warszawa, 1898).

Karmaniuk, słynny rozbójnik na Podolu, syn zamożnego włościanina ze wsi Hołowczyńce, w pow. Latyńskim. Zebrawszy w okolicy bandę 1836, napadał po drodze na przejeżdżających, rabował wsie i dwory, łupiąc mianowicie domy złych panów i karczmy żydowskie. Zginął zastrzelony przez jakiegoś człowieka, który otrzymał za to wyznaczoną od rządu nagrodę.

Karmanja, w starożytności prowincja azjatycka, pomiędzy Persją, Partją, Gedrozją i odnogą Perską, odpowiadająca dzisiejszej Karamanji, czyli Kermanowi.

Karmarsch Karol, technolog, * 1803 w Wiedniu, † 1879, kształcił się w instytucie politechnicznym w Wiedniu, gdzie był 1819—23 asystentem technologji mechanicznej, a w 1830 otrzymał wezwanie do założenia i kierowania szkołą politechniczną w Hanowerze, w której wykładał technologję i chemję. W 1883 wzniesiono mu przed tym instytutem pomnik. Technologja w znacznej części zawdzięcza mu naukowe uporządkowanie materjału. Oprócz licznych rozpraw i artykułów do Prechtla „Encyklopedji technologicznej“ i pism technicznych, napisał: „Einleitung in die mechanischen Lehren der Technologie“ (2 t., Wiedeń, 1825); „Handbuch der mechanischen Technologie“ (6 wyd. 2 t., 1887—90); wspólnie z Fryd. Heerenem „Technisches Wörterbuch“ (3 t., 3 wyd., 11 t., 1875—92); „Geschichte der Technologie“ (1872). Por. Hoyer „Karl K. ein Lebensbild“ (1880).

Karmazyn (z arab. *kermes*), nazwa barwy ciemno-czerwonej, z odcieniem błękitnym, a przenośnie szlachcica dawnego rodu, dlatego, że karmazynowa barwa żupana służyła tylko wyższej szlachcie.

Karmazyn, pseudonim F. K. Martynowskiego.

Karmel (Dżebel Mar Elias), najwięcej w stronę północno-zachodnią wysunięta odnoga gór Libanu, z przylądkiem t. n., na południu zatoki Acca, ma 50 klm. długości i dochodzi 750 m. wysokości. Tu na 180 metrów nad poziom morza wzniesionej płaszczyźnie, pod kierunkiem Bertolda Kalabryjskiego, założone zostało zgromadzenie pustelników, od których pochodzą dzisiejsi Karmelici (ob.).

Karmelici (*Ordo B. M. de monte Carmelo*), zgromadzenie zakonne, wyprowadzające swój początek od proroka Eljasza, który przebywał w życiu pustelniczem na górze Karmelu (ob.). Według wszelkiego prawdopodobieństwa założone 1156 przez krzyżaka Bertolda z Kalabrji, przy studni Eljasza na górze Karmelu, pierwotnie trzymało się zasad życia pustelniczego; pod drugim przełożonym Brokardem, otrzymało 1209 od patryarchy jerozolimskiego Alberta regułę, zbliżoną do reguły św. Bazylego, którą 1224 potwierdził papież Honorjusz III. Wyparci przez Saracenów, w latach 1238—44 **K.** przenieśli się z Palestyny do Europy, gdzie generał zakonu *Szymon Stock* za przyzwoleniem papieża Innocentego IV złagodził regułę (1247) i zamienił zakon na zgromadzenie żebracze. Powstałe z tego powodu spory, rozdzieliły **K.** na *Obserwantów* (**K.** bosych), pozostałych przy ostrzejszej regule, uważających za swą założycielkę św. Teresę. Karmelitankę hiszpańską, *Konwentualnych* (**K.** trzewiczkowych), którzy przyjęli złagodzoną przez Eugenjusza IV 1431 i Piusa II 1459 regułę i *Tercjarzy*, trzymających się początkowo reguły Obserwantów; potem wszakże pod generałem Stratiusem, za papieża Urbana

VIII, otrzymali własną regułę (1635), zmodyfikowaną przez Inocentego XI. Oprócz tego powstały i inne kongregacje z własnemi regułami i generałami, zależnymi bezpośrednio od papieża. W następstwie **K.** obserwanci włoscy oddzielili się 1600 od hiszpańskich. **K.** mają jeszcze obecnie wiele klasztorów, z Francji zostali wydaleni w r. 1880 wraz z innemi zakonami. Do Polski sprowadzeni zostali **K.** naprzód do Gdańska (1186), następnie do Krakowa (1395) i Poznania (1406) i t. d.; wogóle w ziemiach dawnej Polski mieli **K.** 48 klasztorów. Por. Hoyciusza „Postanowienia starożytnego zakonu karmelitańskiego i t. d.“ (2 wyd., 1623); Kocha „Die Karmelitenkloster der niederdeutschen Provinz 13—16 st.“ (Freyb., 1889), co zaś do **K.** polskich Chodynieckiego „Wiadomość historyczna o fundacjach klasztorów zakonu Karmelitańskiego i t. d.“ (Lwów, 1846).

Karmelitanki, żeńskie zgromadzenie zakonne, założone r. 1452 we Francji, przez generała zakonu Karmelitów Jana Soreth, a potwierdzone przez papieża Mikołaja V. Wystąpiły tu wkrótce te same spory i rozszczepienia z powodu złagodzenia reguły, jak u Karmelitów męskich (ob.). Z czasem św. Teresa, rodem z Cepedy, Hiszpanka, zaprowadziła w ich zgromadzeniu ważne reformy i tym sposobem zasłużyła na imię prawdziwej założycielki tego zgromadzenia. W ziemiach dawnej Polski miały **K.** między innemi klasztor w Dubnie, oraz w Krakowie (głośny swego czasu ze sprawy Barbary Ubryk). Mają one jeszcze swoje klasztory w Hiszpanji, Francji, Austrji i Bawarji.

Karmenta (*Carmenta*), albo *Carmentis*, bogini rzymska, przepowiadająca przyszłość, której świątynia znajdowała się u stóp Kapitoljum, a ołtarze przy bramie Karmentalskiej. Służbę jej wypełniały same tylko kobiety; cześć oddawaną temu bóstwu wywodzą z Arkadji.

Karmienie, ob. pokarm.

Karmin, barwnik czerwony, otrzymywany z koszenili; składa się głównie z kwasu karminowego, obok którego zawiera małe ilości substancji azotowych. Otrzymuje się przez wyciągnienie go z koszenili wodą czystą lub alkaliczną i następne strącenie słabym kwasem lub solą kwaśną, jak solą szczawikową, dwuszczawianem potażu. Jakkolwiek postępowanie to jest proste, piękność wszakże **K.** zależy od wielu okoliczności, które nie są dotąd dostatecznie, lub przynajmniej powszechnie znane. Temperatura i światło wywierają wpływ, tak, że najpiękniejszy **K.** ma się otrzymywać w czasie jasnych dni słonecznych. **K.** często jest podrabiany, ale fałszywy nigdy nie wyrównywa prawdziwemu w piękności; zresztą czysty **K.** rozpuszcza się w amonjaku, przymieszki zaś, mączka, glina, cynober, pozostają nierozpuszczone. Przyrządzanie **K.** miało być odkryte przez mnicha franciszkańskiego w Pizie, skład jego poznał Homberg w 1656. Roztwór **K.** w amonjaku stanowi **K.** *ciekły*. **K.** *zielony* czyli *zieleń karminowa* jest to mieszanina *karminu błękitnego* (ob. Indygosiarczane kwasy) z kwasem pikrynowym. **K.** *brunatny*, ob. Umbra.

Karminowy kwas, $C_{17}H_{18}O_{10}$, część składowa karminu, znajduje się też w czerwcu (ob.) i w niektórych kwiatach, jest to masa purpurowo-brunatna, bezkształtna, w wodzie i alkoholu łatwo rozpuszczalna; w 131° się rozkłada. Z zasadami tworzy sole purpurowe.

Karmö, wyspa bardzo urodzajna, przy brzegach Norwegji, należąca do obwodu Stavanger; ma 177 klm. kw. i składa się z trzech parafji, których ludność dochodzi 6,500.

Karnacja w malarstwie, oddanie barwy nagiego ciała.

Karnak, wieś w wyższym Egipcie, leży w miejscu, lub też obok miejsca, gdzie stały Teby (ob.). Tu są olbrzymie zwaliska budowli tebańskich, a między innemi świątynia i pałac ogromnych rozmiarów, wsparte na wielkiej masie ogromnych słupów, przyozdobione mnóstwem kolosów i posągów na pół rozwalonych; wszystko to wyrobione z marmuru czerwonego, ciemnego granitu i kolorowego piaskowca, świadczy o oddalonej przeszłości Egiptu. Do **K.** prowadzi z Luxora aleja 6,000 stóp długa, przyozdobiona sfinksami, oddalonemi od siebie o 10 stóp. Por. Mariette „K. Etude topographique et archéologique“ (Paryż, 1875 z 56 tablicami).

Karnalit, sól podwójna, złożona z chlorku potasu i chlorku magnezu, powstaje przy odparowywaniu mieszaniny roztworów obu tych soli, jak to się dzieje np. przy odparowywaniu wody morskiej i solanek. W ten też sposób powstaje w przyrodzie i tworzy minerał krystalizujący w szeregu rombowym; występuje też w skupieniach gruboziarnistych, jest bezbarwny, ale przez domieszkę miki żelazistej staje się czerwonym; c. wł. 1,6. Znajduje się pod Kałuszem w Galicji, a zwłaszcza w ogromnej ilości w Stasfurcie, gdzie jest głównem źródłem otrzymywania soli potasowych.

Karnatyk, Karnata albo **Karnara,** kraina w anglo-indyjskiej prezydenturze Madrasu, od przylądka Komorin, wzdłuż pobrzeża Koromandelskiego, aż do 16° płn. szr. ciągnąca się, obejmuje 143,998 klm. kw. i ma 17,031,923 miesz. (1891). Jest to prowincja obficie nawodniona, stąd bardzo żyzna i posiada znaczną liczbę świątyń, pagod i budowli publicznych, przeznaczonych dla podróżnych i pielgrzymów.

Karnatyt, minerał z klasy krzemianów, ze składu podobny do albitu (ob.), z tą tylko różnicą, że miejsce sody zastępuje w nim wapno. Znany jest tylko w bardzo drobnych kryształach i wchodzi do składu granitów i gnejsów, znajdowanych na brzegach Koromandelu.

Karnauba, palma, ob. Copernicia.

Karnawał (z łac. *caro* i *vale*, t. j. mięso, bywaj zdrowe!), początkowo we Włoszech czas zabawie i wszelkiego rodzaju rozrywkom poświęcony, od święta Trzech Króli aż do środy popielcowej. Później czas karnawałowy z właściwemi uroczystościami ograniczono we Włoszech do szeregu 3—8 dni ostatnich przed pomienioną środą. Formy i zwyczaje karnawałowe, zachowywane aż do dzisiejszych czasów, pochodzą niewątpliwie od pogańskich uroczystości wiosennych i przypominają nawet w szczegółach już to Lupercalia i Bacchanalia południowej Europy, już to święta Juul lub Juel narodów półn. W wiekach średnich głównemi cechami **K.** były uczty tłusto przyprawiane i pijatyki. Głównym dniom **K.** szczegółowe nadano nazwy. I tak były i są (u nas) Mięsopusty, tłusty Czwartek, smalcowa (zapustna) Niedziela, ostatni (błękitny, błazeński) Poniedziałek, ostatni Wtorek czyli Zapusty. Nazwy te różne bywają u różnych ludów. Przebieranie się i maskowanie zapożyczono u pogan wraz z wielu innemi zwyczajami. Obecnie też u większej części narodów zasadza się **K.** na maskaradach, balach maskowych i tańcach. We Włoszech tylko **K.** jest zarazem i uroczystością ludową, w której wszystkie stany, zwykle pod gołem niebem, ochoczy biorą udział, z wielką paradą i wrzawą. Niegdyś słynne były **K.** weneckie, później rzymskie. Wielką swobodą odznacza się **K.** we Francji, zwłaszcza w Paryżu. W Polsce zapusty suto były dawniej obchodzone; maski, reduty, pochody, kuligi, przebierania się panowały powszechnie; w nowszych czasach ogranicza się **K.** maskaradami i balami. Por. J. P. Schmidta „Geschichtsmässige Untersuchung der Fastelabendsgebräuche in Deutschland“ (2 wyd., Rost., 1752); Fahne'go „Der K. mit Rücksicht auf verwandte Erscheinungen“ (Kolonia, 1854).

Karne prawo, ob. Prawo karne.

Karne zakłady są to miejsca, gdzie skazani wyrokiem przestępcy karę odsiadują. Od więzień w ścisłem znaczeniu słowa odróżniają się tem, że w więzieniu siedzą jeszcze i nieskazani, ale zostający pod śledztwem więźniowie. Zwyczajnie dzielą je na ciężkie, średnie i lekkie. Ciężkie są te, gdzie więźniowie odsiadują karę ciężkiego więzienia, jak np. pruskie Zuchthaus; średnie, gdzie więzień ma już pobyt daleko znośniejszy, jak np. domy robocze, osadzenie w twierdzy; lekkie zaś są te, gdzie skazani odsiadują krótkotrwałe areszty lub też i kary dłuższego zamknięcia, ale łagodniejsze od poprzednich. Zakłady karne mają podwójne zadanie, a mianowicie: zadośćuczynić wymiarowi sprawiedliwości przez to, że więzień odcierpi w nich karę, i poprawić więźnia. Ze względu na ten ostatni cel uciekano się do różnych systemów urządzenia i prowadzenia zakładów karnych (jest to kwestja t. zw. systemu penitencjarnego). Jeszcze w końcu XVIII wieku w Ameryce płn. wytworzył się w środowisku kwakierów *system pensylwański* zupełnego odosobnienia (solitary-system) więźniów w odpowiednich celkach bez zatrudnienia nawet ich pracą, która tylko wyjątkowo była dopuszczaną już po stwierdzeniu poprawy. System ten musiał upaść, gdyż jako przeciwny naturze ludzkiej powodował u więźniów choroby umysłowe. W pierwszej ćwierci XIX w. zaczęto w Stanach Zjednoczonych stosować ulepszony system t. zw. *auburnski*, czyli milczenia (Silent-system): więźniowie tylko w nocy zamknięci są w pojedyńczych celkach, w dzień zaś pracują w ogólnych salach, wszakże nie wolno im dzielić się myślami, t. j. prowadzić rozmowy; z biegiem czasu rozmowy zaczęto tolerować podczas pauz. Europa zaczęła stosować systemat pensylwański do krótkoterminowego zamknięcia, auburnski zaś do długoterminowego. Genewa w 1833 r. wprowadziła systemat klasyfikacji, przy którym wszyscy więźniowie podzieleni są na 4 klasy. Anglja po zniesieniu zesłania do Australji, od 1833 r. stosować zaczęła *systemat progresyjny*, polegający na stopniowych ulgach dla więźniów i dający pole do zarobków. Systemat ten przeszedł do Irlandji, gdzie pod nazwą *systemu irlandzkiego* wykonanie kary podzielone było na 4 stopnie. Pierwszy stopień to 8—9 miesięczny okres odosobnienia więźnia bez pracy; tylko kapłan i nauczyciel razem z członkami opieki nad więźniami mają do niego dostęp dla wzbudzenia w nim przeświadczenia o winie i żalu. Po tym okresie następnym stopniem jest ciężka praca wspólnie z innymi więźniami w dzień prowadzona, przy odosobnieniu na noc; wieczorem zaś więźniowie uczęszczają do więziennej szkoły. Są oni w okresie tym podzieleni na klasy, a mianowicie za dobre sprawowanie się otrzymują marki, których pewna ilość stanowi promocję do klasy wyższej, gdzie położenie więźnia staje się coraz znośniejszem. Po przejściu wszystkich klas tego okresu więzień wchodzi w trzeci stopień ogólnego okresu kary, a mianowicie do t. zw. zakładów pośrednich, które mają na celu przez nadanie większej swobody, przy tajemnem tylko śledzeniu więźnia, wypróbować go i przyzwyczaić do zupełnej wolności; w okresie tym więźniowie nie różnią się ubraniem od zwykłych robotników, co im pozwala wykonywać rozmaite zlecenia na zewnątrz zakładu. Wreszcie czwarty stopień to wydanie dobrze sprawującemu się więźniowi karty warunkowego uwolnienia, która wszakże w razie potrzeby może być cofnięta. Atoli żaden z powyżej przytoczonych systematów w zupełnej swej czystości obecnie nie jest stosowany. Jeżeli idzie o przewagę tego lub innego systemu, to Belgja stosuje systemat celkowy; Anglja, Węgry, Chorwacja, Bośnia, Finlandja, Włochy, Japonja—irlandzki. Najnowszy

prąd *indywidualizacji kary* zdaje się przepowiadać zupełną reorganizację zakładów karnych. Za początek i wzór może uchodzić zakład w Elmirze pod New-Yorkiem, założony i osobiście kierowany przez Brockway'a. Do zakładu tego sądy stanu New-York kierują tylko tych przestępców, którzy wydają się im skłonnymi do poprawy i mają nie więcej nad 30 lat. W wyroku oznaczonem jest tylko prawne maximum kary; minimum zaś pobytu w Elmirze wynosi rok. Skazany po przybyciu do zakładu przepędza trzy dni w osobnej celi, poczem zostaje przedstawionym samemu Brockway'owi, który osobiście przeprowadza badanie nad przeszłością i charakterem każdego więźnia. Dopiero na zasadzie tych badań dla każdego z osobna więźnia zostaje określony pewien system postępowania. Do ułatwienia kontroli nad postępami więźnia służą stopnie: jeden—za sprawowanie, drugi—za pilność w pracy, trzeci—w nauce; nagrodę zaś stanowi przejście do wyższej klasy, których jest trzy. Statystyczne dane wykazują dobroczynne skutki stosowania systemu penitencjarnego Elmiry, i przykład Elmiry zacznie przyświecać na wstępie XX stulecia zakładom karnym całego świata. Indywidualizację kary w dość szerokim zakresie miała też na celu ostatnia reforma zakładów karnych we Włoszech, dokonana w 1891 pod przeważnym wpływem znakomitego Beltrani Scalia; ze względu na pomieniony cel ustanowiono tam 16 kategorji zakładów penitencjarnych. Do rzędu zakładów karnych należą także i *osady (kolonje) dla małoletnich przestępców*. Najlepiej urządzone są odpowiednie zakłady (reformatories) w *Anglji*. *Francja* posiada dwie kategorje osad: 1) colonies correctionnelles dla małoletnich skazanych dłużej niż na 2 lata i 2) penitentiaires—dla skazanych na krótsze kary. U nas są osady rolne w Studzieńcu i zakład dla dziewcząt Puszcza.—*Literatura*: Holtzcadorff, „Das irische Gefängnissystem“ (1859); Beltrani-Scalia, „Sul governo e sulla riforma delle carceri“ (1867); Andrzej Zamojski „O systemie więzień poprawczych irlandzkich“ (1876 r.); Krohne „Lehrbuch der Gefängnisskunde“ (1890).

Karneades z Cyreny, filozof grecki, żyjący między 214—129 r. przed N. Chr. Przybył 155 r. ze stoikiem Dyjogenesem i perypatetykiem Krytolausem, jako poseł do Rzymu z Aten, aby uzyskać uwolnienie od grzywien. Jest to założyciel tak zwanej trzeciej akademji platońskiej, która jak druga, założona przez Arcesylasa (315—241), odznacza się sceptycyzmem. Ci filozofowie posłowie (pisał o nich Wiskeman Hersfeld 1867), w skutek zabiegów Katona Starszego, zostali wydaleni z Rzymu 150 r. Uważał on wszelką wiedzę za niemożliwą, a wyniki filozofji dogmat. za niepewne. Zdobył sobie w Rzymie wielki rozgłos, tem, że raz w obronie prawa i sprawiedliwości, innym zaś razem przeciwko nim z jednakowo świetną djalektyką przemawiał, zapewne też Kato, za zdanie **K.**, że Rzymianie chcąc być sprawiedliwymi, powinniby zwrócić swe zdobycze zwyciężonym i wrócić do szałasów, sprowadził wyrok senatu z d. 150 r. W nauce poznania największą jego zasługą jest *teorja prawdopodobieństwa (emphasis, pithanotês)*, ma ona służyć dla celów praktycznych zamiast rzeczywistego poznania, które uważał za niemożliwe *(Sext. Emp. adv. Math.* VII, 166). Pisał o **K.** Ranlez „De Carneade“ Annal., Gand, 1824—25). Por. także Zellera „Philosophie der Griechen“ (t. 3, 3 wyd., Lipsk, 1880—81).

Karnerska *(Guarnerska)*, właściwie *Chorwacka zatoka*, stanowi część morza Adrjatyckiego, pomiędzy Istrją a Pomorzem Chorwackiem.

Karnicki v. *Kościesza* odm., herb: W polu czerwonem—strzała srebrna, dwa razy przekrzyżowana, bez opierzenia, u dołu rozdarta. U szczytu lis czerwony. Labry czerwone, podbite srebrem.—Herb hrabiowski tegoż nazwiska ma pomiędzy tarczą a hełmem ukoronowanym koronę hrabiowską, u szczytu lisa czerwonego albo naturalnego, labry z prawej stony czerwone, z lewej—błękitne, podbite srebrem.

Karnicki I.

Karnicki II.

Karnicki *(Kroschnitzky)* v. *Wczele* odm., herb: Na tarczy szachownica czerwono-srebrna. U szczytu—skrzydło w takąż szachownicę.

Karnina $C_7H_8N_4O$, substancja znajdująca się w wyciągu mięsnym, w ilości 2—3 odsetek, jest ziarnisto-krystaliczna, rozpuszczalna w wodzie gorącej. Przez utlenienie przechodzi w hypoksantynę.

Karniów, *Kerniów*, miasto, ob. Jägernsdorf.

Karnja, po łac. *Carnia*, najgórzystsza okolica w dzisiejszej Krainie, tak nazwana od narodu Karnów *(Carni)*, niegdyś tutaj mieszkającego, pochodzenia celtyckiego. Badania historyczne przekonały jednak, że owi Karnowie rzymscy nie byli niczem innem, tylko dzisiejszymi Kraińcami czyli Kranami, i że nazwisko tej ziemi uległo zmianie, skutkiem dowolnego przez Rzymian przekładania głosek *r* i *a*.

Karnjol, odmiany chalcedonu (ob.) krwisto-

czerwonego, czerwonawo-brunatnego, czerwonawo-białego i białego koloru. Najpiękniejsze okazy pochodzą ze Wschodu i tu są najwięcej cenione. **K.** używa się na pieczęcie i pierścienie.

Karnkowscy, herbu Junosza, starodawny ród szlachecki, którego gniazdem ojczystem wieś Karnkowo w dawnej ziemi Dobrzyńskiej. Znakomitszymi przedstawicielami są:

Karnkowski Jan, biskup przemyski, a od 1531 do 1538 kujawski, * 1462, † 1538 we Włocławku.

Karnkowski Stanisław, synowiec poprzedniego, prymas i arcybiskup gnieźnieński, * 1525, † 1603 w Łowiczu. Nauki wyższe kończył we Włoszech, a za powrotem do kraju, jako człowiek zdolny, mimo że pochodził z rodziców ubogich, znalazł drogę otwartą do najwyższych dostojeństw duchownych. Kanonik gnieźnieński 1559, został 1565 sekretarzem w. koronnym, następnie referendarzem w. koronnym, a 1567 biskupem kujawskim. **K.** wielką rozwijał działalność jako biskup i jako polityk. Gorliwy katolik, był filarem kościoła w epoce najżywszego prądu reformatorskiego. Z całą usilnością pracował nad tem, by ocalić katolicyzm, zalewany potokami nowych wyobrażeń. W djecezji swej prześladował dysydentów, podnosił karność duchowieństwa, używając ku temu środków najenergiczniejszych, usuwał nadużycia księży, a dla utwierdzenia ludu w wierze kazał wydać katechizm polski. Wspierał też biednych i młodzież szkolną. Gorliwość o wiarę katolicką i nieprzyjaźń ku różnowiercom zjednały mu przydomek *młota kacerzów.* W Kaliszu założył kolegjum i szkoły Jezuitów. Niezmiernie też był czynny i w zawodzie politycznym. W 1569 był jednym z komisarzów, którzy uspokajali wzburzonych Gdańszczan; umową, znaną pod nazwą *konstytucji Karnkowskiego*, przyczynił się biskup do załatwienia zajść wszelkich. W bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta występuje **K.** jako główny motor partji katolickiej. Bronił silnie prerogatyw prymasa, jako przodownika w elekcji, przeciw marszałkowi Firlejowi, głowie różnowierców; należał do komisji, która ułożyła i ogłosiła (28 stycznia 1573) tak zwaną konfederację generalną warszawską, przeciw której jednak w końcu się oświadczył; popierał gorliwie Henryka Walezego, swym wpływem przyczynił się niemało do jego wyboru i zostawał ciągle przy jego boku. Po ucieczce Henryka, najdłużej bronił praw jego, ale znienawidzony za to przez szlachtę, trzymał się czas jakiś na boku. Do następnej elekcji miesza się znowu czynnie jako przeciwnik partji austrjackiej, a stronnik Stefana Batorego. W tym charakterze działał na jędrzejowskim zjeździe (ob.), złożonym z samych niemal dysydentów (stycznia 1676) i przyłożywszy się znakomicie do zwycięstwa Batorego, koronował go 1 maja 1576, pozyskał jego względy i po śmierci Uchańskiego został 1576 arcybiskupem gnieźnieńskim. Jako *interrex* po śmierci Batorego trzymał początkowo z Zamojskim i stronnictwem szwedzkim przeciw Rakuszanom, później przeszedł do tych ostatnich, a w końcu zagrożony przez nich porwaniem, połączył się znowu z Zamojskim i ogłosił królem Zygmunta III. Zniedołężniały już, ale ze swej władzy i znaczenia dumny starzec, zawistny potędze i wpływom kanclerza Zamojskiego, podczas wycieczki króla do Rewla, zwołał 1590 bezprawnie przeciw niemu zjazd wielkopolski do Koła, gdzie ograniczono władzę hetmańską i rozbierano zasadnicze kwestje rządu Rzeczypospolitej; **K.** ściągnął za to powszechną na siebie niechęć. Na sejmie inkwizycyjnym 1592 występował też przeciw królowi, godząc tym sposobem na osłabienie władzy królewskiej, której dawniej bronił śmiało przeciw szlachcie. **K.** posiadał obszerną naukę, celował wielką biegłością w sprawach publicznych i wymową. W kazaniach okazuje się jednak raczej teologiem, niżeli rzeczywistym krasomówcą. Z pism jego wymieniamy: „De jure provinciali terrarum majorum et civitatum Prussiae“ (Kraków, 1574); „Epistolae illustrium virorum in tres libros etc.“ (Kraków, 1578), listy te przedrukowane w historji Długosza, ed. lipskiej 1712), obejmują wiele ciekawych szczegółów do historji z lat 1569—77; „O miłościwem lecie“ (Wilno, 1576); „Kazania o dwojakim kościele chrześcijańskim“ (Kraków, 1596 i Warszawa, 1884—85, w wydaniu ks. Antoniego Chmielowskiego, z portretem Karnkowskiego); „Mesjasz“, 2 kazania (Poznań, 1597 i 1847); „Eucharistia“, 40 kazań (Kraków, 1602). Opis elekcji 1573 mieści się w Rykaczewskiego „Relacje nuncjuszów apostolskich“ (t. I, str. 225—235); „Pisma“, zawierające: a) Exorbitancje i naprawa koła poselskiego; b) Sentencja albo zdanie o odjeździe króla do Szwecji, na sejmie warszawskim r. p. 1593 (Kraków, 1859) wydał Turowski. Rękopism dziejów bezkrólewia po Henryku Walezjuszu posiada bibljoteka dzikowska hr. Tarnowskich. Krótki rys dziejów panowania Zygmunta I, znajduje się w rękopiśmie w bibljotece Ossolińskich we Lwowie. Por. ks. Antoniego Chmielowskiego „Życiorys ks. Stanisława Karnkowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego“ (Warszawa, 1884—85); oraz „ks. Jana Korytkowskiego „Arcybiskupi gnieźnieńscy“ (tom III-ci, Poznań, 1887—92).

Karnowicz Eugenjusz Piotrowicz, publicysta i pisarz ruski, * 1822, kształcił się w głównym instytucie pedagogicznym, był nauczycielem języka greckiego w gimnazjum w Kałudze, następnie naczelnikiem kancelarji generał-gubernatora wileńskiego Bibikowa, 1859 podał się do dymisji i poświęcił się pracy literackiej. Był współpracownikiem kilku większych czasopism, w 1875 redaktorem *Birżew. Wiedom.* Napisał:

„Maltijskij orden“; „Zamieczatelnyja bogactwa w Rossii; „Cesarewicz Konstantin Pawłowicz“. Jego studja historyczne wyróżniają się sumiennością i nieposzlakowaną ścisłością historyczną; przedmiotem ich są wypadki z dziejów Rosji w XVIII w.

Karnowski.

Karnowski, herb: W polu czerwonem—ręka zbrojna, trzy żelazne gwoździe trzymająca. U szczytu trzy pióra pawie (albo też strusie: białe między czerwonemi).

Karo Józef, syn Efraima, z miasta Sefat w Palestynie, * około 1488, † 1575. Podczas pobytu w Adrjanopolu, zaczął pisać sławne dzieło swoje „Bet Josef“ (dom Józefa), wydane w Sabionetta roku 1553 i 59. Inne jego prace są: „Szulchon Aruch,“ systematyczny kodeks judaizmu (Stół nakryty; Wenecja, 1567 i 75) i t. d. Jednem z najbardziej przez Żydów cenionych dzieł jest także „Kesef Miszneh“ (Wenecja, 1574 i 76), komentarz do dzieła Majmonidesa „Jad ha Chazakah“. Uważany przez swoich współwyznawców za jednego z luminarzów i koryfeuszów nauk rabinicznych.

Karol, zwany *Martell* (młot), syn Pepina z Herystalu, * około 690. Po śmierci ojca 714 więziony był czas jakiś przez swą macochę Plektrudę w Kolonji; wydobywszy się z więzienia, obrany został księciem przez Franków austrazyjskich, podbił Neustrję i jako majordomus rządził całą Francją w imieniu słabych i nieudolnych Merowingów (Klotara IV i Teodoryka IV). Wezwany na pomoc przez Eudesa, ks. Akwitanji, przeciw Arabom, odniósł nad nimi walne zwycięstwo między Tours i Poitier 732, zmusił do ucieczki i ocalił chrześcijaństwo od groźnych niebezpieczeństw. Ujarzmiwszy 734 Fryzów, wyruszył raz jeszcze przeciwko Arabom, wyparł ich z Burgundji 738 i zyskał dla Francji Langwedocję. Podczas układów z Papieżem Grzegorzem III, który prosił go o pomoc przeciw Luitprandowi, kr. Longobardów, i ofiarowywał mu patrycjat rzymski, † **K.** 741 w Quiercy nad rz. Oise, oddawszy zarząd państwa synom swym: Karlomanowi i Pepinowi Małemu; od śmierci Teodoryka IV 735 pozostawiał tron we Francji niezajętym, sam zaś jednak nie kusił się o zdobycie korony.

Karol *Wielki* (u Francuzów *Charlemagne*), król Franków od 768, cesarz rzymski 800—814, syn Pepina Małego, a wnuk Karola Martela, * 742 prawdopodobnie w Akwizgranie. Po zgonie ojca objął wraz z bratem Karlomanem (ob.) rządy państwa 768 i stłumił powstanie w Akwitanji 769, a zarazem wcielił ją do swego państwa. Ze śmiercią Karlomana 771 został **K.** jedynowładcą państwa frankońskiego a 772 zwołał zjazd do Worms, gdzie uchwalono wojnę przeciw niepodległym Sasom (ob.). W wojnie tej, długiej (772 — 804) i krwawej, postawił sobie **K.** cel *polityczno-religijny*, t. j. przez podbój Sasów, zjednoczenie wszystkich plemion germańskich w *jedno państwo* i narzucenie im *jednej religji*, chrześcijańskiej. Walki ponawiały się niejednokrotnie. Sasi pod wodzą swych bohaterów Witekinda i Albiona rozpaczliwy stawiali opór, ale w końcu przyjęli chrześcijaństwo. Ujarzmiwszy Sasów, zwalczał też **K.** Słowian Połabskich, a podobno i nadodrzańskich (Wilców). Równocześnie prawie z rozpoczęciem wojny przeciw Sasom, wezwany przez papieża Hadrjana przeciw Dezyderjuszowi (ob.), kr. Longobardów (ob.), przeszedł 773 Alpy, zdobył Pawję, zniszczył samodzielność państwa Longobardzkiego, uwięził Dezyderjusza i ogłosił się królem Longobardów, czyli królem Włoch. Podczas trzeciej wyprawy przeciw Sasom przybyli na zjazd do Paderborn 777 książęta arabscy z prośbą o pomoc przeciw Abd-ur-Rhâmanowi, kalifowi Korduby. **K.** wyruszył 778 do Hiszpanji i wschodnią część tego kraju między Pirenejami a Ebro pod nazwą *Hiszpańskiej marchji* (ob.) wcielił do Francji. Rozszerzając swe podboje ku wschodowi, zniszczył **K.** niepodległość Bawarji 788; księcia jej Tessilona zamknął w klasztorze, a kraj oddał w zarząd hrabiom. Ponieważ Tassilona wspierali Awarowie (ob.), postanowił **K.** i ich także ujarzmić. W 796 przy pomocy swego syna Pepina rozpoczął z nimi wojnę w dzisiejszych Węgrzech i zakończył ją całkowitem niemal wytępieniem tego ludu, który przez 2 wieki był plagą Zachodu i Wschodu. Marchja Wschodnia (ob. Austrja, historja) zabezpieczała odtąd wschod. granicę państwa. Na półn. walczył też **K.** z Duńczykami, wspierając swych sprzymierzeńców Obotrytów (809); mocą pokoju zawartego z Duńczykami 811 półn. granicę stanowił wał ziemny (Danawirk) i kanał między Eiderą a Schleią. Brzemienną ważnemi następstwami była wyprawa **K.** do Włoch 800. Wezwany na pomoc przez papieża Leona III przeciw zbuntowanym Rzymianom, przybył **K.** z pomocą i w dzień Bożego Narodz. 800 r. otrzymał w kościele św. Piotra koronę z rąk papieża, który obwołał go wobec radosnych mas ludu Karolem Augustem, cesarzem Rzymian. Tym sposobem *wskrzeszone zostało cesarstwo rzymsko-zachodnie*. Akt ten nie zwiększył potęgi **K.**, lecz ją uświetnił i dał jej wielkie znaczenie w opinji ludów, wśród których żyły tradycje dawnego cesarstwa rzymskiego. Przez ożenek z Ireną, cesarzową bizantyńską, zamierzał **K.** zjednoczyć cesarstwo wschod.-rzymskie z nowopowstałem zachod.-rzymskiem, ale plan

Karol Wielki.

ten nie przyszedł do skutku z powodu upadku Ireny. Por. Venedigera „Versuche einer Darlegung der Beziehungen K-s d. Gr. zum Byzantinischen Reich“ (1872); Straussa „Beziehungen K's d. Gr. zum Griechischen Reich“ (1877) i Harnacka „Die Beziehungen der fränkisch-italienischen zum Byzantischen Reich“ (Getynga, 1880). **K.**, wódz wielki i szczęśliwy, rozszerzył niezmiernie granice państwa frankońskiego, stworzył z niego monarchję uniwersalną i jako cesarz rzymski uchodził za najwyższego w katolickiem chrześcijaństwie władcę, którego obowiązkiem i powołaniem miało być bronienie chrześcijaństwa, a mianowicie kościoła przeciw wszystkim jego nieprzyjaciołom. Papiestwo (najwyższa władza kościelna) i cesarstwo (najwyższa władza świecka) miały iść ręka w rękę. Ważniejszemi od podbojów **K.** są jego starania o uporządkowanie wszystkich stosunków i szerzenie oświaty w ogromnem swem państwie, którego potęgę militarną zabezpieczył przez zaprowadzenie pospolitego ruszenia, a granice przez utworzenie marchji wojskowych. W *administracji* i *sądownictwie* uszczuplił autonomję gmin i uczynił je bardziej zależnemi od władzy centralnej. Prowincjami zarządzali mianowani przez cesarza *hrabiowie* (ob. Hrabia), z władzą cywilną i wojskową; dla kontrolowania ich, jako też innych urzędników, ustanowieni byli *gońcy królewscy* (missi reges), którzy objeżdżali prowincje i strzegli praw korony. Król jest jedynym sędzią dla możnowładców i najwyższym dla wszystkich poddanych; nad wojskiem ma naczelną władzę; w czasie pokoju sam dowodzi, lub mianuje swego zastępcę. Dla obradowania nad ważnemi sprawami państwa zgromadzał się corocznie (zwykle na wiosnę) *sejm*, złożony z biskupów, opatów, hrabiów, urzędników dworskich i t. d.; bez przyzwolenia sejmu nie można było ani wojny wypowiadać, ani przeprowadzać zasadniczych zmian w prawodawstwie. Jesienią zwoływał cesarz drugie zgromadzenie, którego członków sam wybierał z urzędników dworskich i znakomitszych możnowładców, celem załatwiania spraw naglących lub też czynienia przygotowań do następnego sejmu. Starał się także ukrócić nadużycia władz urzędniczych, wysyłając co pewien czas swoich pełnomocników, *missi dominici*, którzy na zasadzie specjalnych wskazówek (capitula missorum) mieli prawo urządzać na gruncie posiedzenia sądowe, przyjmować wszelkie skargi i zażalenia i na wszystko zwracać baczną uwagę. Duchowieństwo otaczał **K.** wielką pieczołowitością, ale pretensje biskupów zawsze hamował i nie dał sobie władzy uszczuplać. Handel, przemysł i rolnictwo wspierał dzielnie, osuszał bagna, trzebił lasy, zakładał klasztory, wznosił wspaniałe gmachy. Nauki krzewił chętnie i sam poświęcał się im z zamiłowaniem; napisał pierwszą gramatykę niemiecką, kazał zbierać pieśni bohaterskie, otaczał się ludźmi uczonymi (Alcuin, Paweł Djakon), zakładał szkoły przy katedrach i klasztorach, a na własnym dworze urządził rodzaj akademji. W życiu domowem i familijnem odznaczał się prostotą, umiarkowaniem, dobroczynnością. Do kobiet miał słabość niemałą. **K.** zarówno jest *Wielkim* jako wojownik i mąż stanu. Stworzenie tak olbrzymiej monarchji z żywiołów nieprzyjaznych i utrzymanie jej w jedności może być tylko dziełem genjuszu. Organizacja tej monarchji ma znaczenie uniwersalno-historyczne, bo stała się wzorem i podwaliną dla wszystkich średnio-wiecznych organizacji państwowych; to samo można powiedzieć o dworze cesarskim, który stał się wzorem dla wszystkich późniejszych dworów monarszych. **K.** był czterykrotnie żonaty: z Dezyderatą córką Dezyderjusa, Hildegardą, Fastradą i Lutgardą. Z 3 jego ślubnych synów najzdolniejsi pomarli za życia ojca: Pepin 810, a Karol 811; trzeciego: Ludwika pobożnego (ob.) koronował **K.** 813 na sejmie w Akwizgranie i wkrótce potem † 814 r.; pochowany tamże. Papież Paschalis III zaliczył go w poczet świętych (1165). Życie **K.** opisał Eginhard (ob.). Por. Dippolda „Leben Kaiser Karls des Grossen“ (Tubinga, 1810); Gaillarda „Histoire de Charlemagne“ (4 t., 2 ed., Paryż, 1819); Lorenza „Karl's des Grossen Privat- und Hofleben“ w Raumera „Histor. Taschenbuch“ (1832); Simson „Jahrbücher des fränk. Reichs unter Karl dem Grossen“ (2 wyd., Lipsk, 1883—88); Vetault „Charlemagne“ (2 wyd., Tours, 1880); Böhmera „Regesta Imperii“ (t. 1, nowe wyd., Innsbr., 1880—89); Momberta „Charles the Great“ (Londyn, 1888) i Clemena „Die Porträtdarstellungen K. d. Gr.“ (Akwizgran, 1890).

Karol, imię kilku królów francuskich.—**Karol I,** ob. Karol Wielki.

Karol II *Łysy*, król francuski, 840—877, cesarz 875—877, syn Ludwika Pobożnego i Judyty bawarskiej, * 823 we Frankfurcie nad Menem. Po podziale kraju traktatem w Verdun 843 otrzymał **K.** zachodnią Frankonję czyli późniejszą Francję. Obdarzony znacznemi zdolnościami, ale kapryśny, samowolny i ulegający zmiennym wpływom, rządził niedołężnie, nie umiał bronić kraju od napaści Normanów i Maurów i dozwolił rozwijać się feudalizmowi z uszczerbkiem praw korony. Po bezdzietnej śmierci cesarza Ludwika II otrzymał koronę cesarską z rąk papieża Jana VIII 875. Wyprawa, którą przedsięwziął po śmierci Ludwika Niemieckiego w zamiarze zagarnięcia prowincji nadreńskich, skończyła się zupełną porażką **K.** pod Andernach (8 października 876) † 877. Zostało po nim kilka kapitularzów, wydanych łącznie z kapitularzami Karola IV.

Karol III *Prostak*, syn Ludwika Jąkały, wnuk Karola II, * 879, koronowany 893; monarcha niedołężny. Najważniejszym wypadkiem jego panowania jest ustąpienie Rollonowi, wodzowi Nor-

manów, Neustrji, z której utworzyło się księstwo Normandji, walczył nieszczęśliwie z możnowładcami, † 929 w więzieniu w zamku Peronne.

Karol IV *Piękny*, 1322—28, trzeci syn Filipa Pięknego i Joanny z Nawarry, * 1294; wstąpił na tron francuski po bracie Filipie Długim; po śmierci matki odziedziczył Nawarrę, † 1328 w Vincennes. Usiłowania **K.** w celu przywrócenia Francji potęgi zewnętrznej były pomyślne. W Anglji popierał swoją siostrę Izabelę, małżonkę Edwarda, wskutek czego wpływ Francji w tym kraju znacznie się wzmocnił. Ponieważ z trzech żon: Blanki Burgundzkiej, Marji Luksemburskiej i Joanny d'Evreux nie zostawił żadnego potomstwa, przeto wygasł na nim ród Kapetów w prostej linji, a korona francuska przeszła do domu Walezjuszów.

Karol V, zwany *Uczonym* albo *Mądrym*, 1364—80, syn Jana I (ob.), Bony Luksemburskiej, * 1337. Gdy Jan I pod Poitiers 1356 popadł w niewolę Anglików, **K.** objął jako delfin rządy państwa i wiele miał do zwalczania przeciwności. Mieszczaństwo, ciemiężone przez dwór i szlachtę, postanowiło bronić się przeciw bezprawiom arystokracji. Stronnictwo ludowe pod przywództwem Roberta Lecoq, bisk. Laon, i Stefana Marcel, burmistrza paryskiego, domagało się na zgromadzenia stanów generalnych (listopad 1357), usunięcia radców królewskich, ustanowienia natomiast do załatwiania spraw państwa rady z 36 członków, wybieranych przez stany, oraz stanowczej reformy w przedmiocie skarbu i sprawiedliwości. Delfin zgodził się na to, ale nie spełnił obietnicy. Kiedy zaś Marcel wkroczył do Luwru, **K.** uciekł z Paryża, połączył się ze szlachtą na prowincji i zwołał stany generalne w Compiègne. Paryżanie nie tylko nie wysłali deputowanych, ale zbroili się w mieście, tymczasem Marcel, widząc niepodobieństwo oparcia się własnemi siłami, chciał powołać Karola, kr. Nawarry, na miejsce delfina. Nim jednak tego dokonał, został zamordowany 1 sierpnia 1358 przez jednego z mieszczan, a delfin zajął Paryż i rozpoczął krwawą reakcję. Ruch ludowy został zdławiony. Jednocześnie wybuchła wojna chłopska tak zwana *Jacquerie* (ob.), i wznowiła się wojna z Anglją, zakończona dopiero pokojem w Brétigny 8 maja 1360. Król Jan † 1364 i **K.** wstąpił na tron francuski. Z Karolem Nawarskim zawarty został pokój, a bandy najmitów, które pustoszyły kraj, wysłał **K.** do Hiszpanji dla wzmocnienia sił Henryka (Trastamare). Jakkolwiek słaby fizycznie i bez talentów wojennych, umiał **K.** jednak roztropną i zimną polityką wydobyć kraj ze strasznego zamętu i podnieść władzę królewską. Dzielnych pomocników znalazł w swoich braciach i słynnym Duguesclinie (ob.). W nowej wojnie z Anglją, wybuchłej 1369, odzyskał wszystkie niemal posiadłości na lądzie stałym, ale daremnie kusił się o zdobycie Bretanji. † 1380. Rządy **K.** były tak despotyczne, jak i jego charakter. Zniósł stany generalne, a pieniądze wybierał przez zgromadzenie notablów. Wspierał troskliwie nauki, zakładał bibljoteki, wybudował Luwr i otaczał się ludźmi uczonymi *(clercs)*, którzy na jego wezwanie ogłosili pismo przeciwko papieżowi „Songe du Vergier". Z małżeństwa z Joanną Bourbon, miał dwóch synów: Karola VI i Ludwika księcia Orleańskiego. Por. Barthélémy de Beauregard „Histoire de Charles V" (Paryż, 1843); Delisle „Mandements de Charles V" (Paryż, 1874); Bojanowski „Etienne Marcell und die Pariser. Commune" (w „Preuss. Jahrbüchern" 1880).

Karol VI *Obłąkany*, 1380—1422, syn i następca poprzedniego, * 1368. Wstąpił na tron 1380 pośród kłótni swych stryjów, książąt Anjou, Bery i Burgundji, dobijających się o opiekę nad małoletnim. Książę Anjou, zagarnąwszy władzę, dopuszczał się strasznych nadużyć i wywołał 1382 groźne powstania w Paryżu, Rouen i Compiègne, gdzie w młoty uzbrojony lud *(Maillotins)* zabijał poborców. Po przywróceniu spokoju, **K.** przedsięwziął wyprawę przeciw Flamandom; stanowcze zwycięstwo pod Rosebeke 27 listopada 1382 dało pochop dworowi do zupełnego stłumienia ruchów demokratycznych. Po odjeździe ks. Anjou do Neapolu, miejsce jego zajął ks. Burgundji. **K.** ożenił się 1385 z *Izabelą Bawarską* (ob.) i 1388 objął sam władzę. Brat jego, Ludwik ks. Orleański, i konetabl Clisson zyskali nad nim wpływ dominujący i wypędzili Burgundów. Ku większemu jeszcze nieszczęściu król w wyprawie do Bretanji dostał 5 sierpnia 1392 obłąkania, które, jakkolwiek było przemijające, ponawiając się jednak, uczyniło go niezdolnym do sprawowania rządów i przyprawiło w końcu o zupełną utratę rozumu. Książęta burgundzcy Filip († 1404), a następnie syn jego Jan Nieustraszony, walcząc o władzę z ks. Orleańskim i Armaniakami, pogrążyli Francję w odmęt strasznych zaburzeń i wojen domowych, kraj wyniszczających. Na domiar nieszczęść wylądował we Francji Henryk V, kr. angielski, i odniósł stanowcze zwycięstwo pod Azincourt 25 października 1415. Z Anglikami połączył się ks. burgundzki i królowa Izabela, wypędzona do Tours; delfin zaś, późniejszy Karol VII (ob.), trzymał z Armaniakami. Całą niemal półn. Francję zdobyli Anglicy, a Burgundowie wraz z królem zajęli Paryż, który stał się widownią scen najokropniejszych. Jan Nieustraszony chciał się pojednać z Delfinem, ale został zamordowany podczas umówionej schadzki na moście Montereau 10 września 1419. Syn jego Filip Dobry, mszcząc się śmierci ojca, zawarł z Henrykiem V i **K.** VI w Troyes 21 maja 1420 słynny traktat, mocą którego król angielski, ożeniony z Katarzyną, córką **K.**, miał po jego śmierci wstąpić na tron francuski. Delfin nie przystał na to, przybrał tytuł regenta i rozpoczął wojnę

z nieprzyjaciołmi. Tymczasem umarł w 7 tygodni po śmierci Henryka V i obłąkany **K.** 1422. Por. Duvala Pineu „Histoire de France sous le règne de Charles VI“ (2 t., Paryż, 1842) i Douet d'Arcq „Choix de pièces inédites relatives au règne de Charles VI“ (Paryż, 1863, sq.).

Karol VII, zwany *Zwycięzca*, 1422—61, syn i następca poprzedniego, * 1403. Podczas gdy Anglicy mocą traktatu zawartego w Troyes (ob. Karol VI) obwołali w Paryżu królem syna Henryka V angielskiego, Henryka VI, a regentem ks. Bedford, **K.** ogłosił się na mocy swego pochodzenia królem francusk. w Melun. Władał on wprawdzie połud. jeno prowincjami, ale miał za sobą cały naród, nienawidzący Anglików. Pierwsze lata przeszły w niepowodzeniach, bez ważniejszych jednak wypadków. **K.** osiadł w Bourges i oddawał się uciechom w objęciach Agnieszki Sorel. Przeciągnął jednak na swą stronę książąt Burgundji i Bretanji, a hr. Dunois zwyciężył Anglików po raz pierwszy pod Montargis 1426. Oblężenie Orleanu ocknęło dopiero **K.** z odrętwienia, a zjawienie się *Joanny d'Arc* (ob.) zapewniło mu stanowcze zwycięstwo, obudziło z uśpienia naród, odrodziło w nim odwagę i rzuciło postrach na nieprzyjaciół. Po kilku powodzeniach **K.** ukoronował się w Rheims 17 lipca 1429; znowu popadł w bezczynność i nie starał się nawet o oswobodzenie wziętej w niewolę bohaterskiej Joanny, ani o uratowanie jej od stosu. Mimo to wszystko rozbudzone w narodzie poczucie patrjotyzmu i pojednanie z Filipem Dobrotliwym ks. Burgundji pokojem w Arras 21 września 1435 dały Francji przewagę nad nieprzyjaciołmi. Paryż otworzył bramy 13 kwietnia 1436, a **K.** odbył wjazd do stolicy 12 listopada 1437. Francuzi odbierali Anglikom jedne prowincje po drugich, zadali im stanowczą klęskę pod Castillon 17 lipca 1452 i odzyskali wszystko oprócz m. Calais. Teraz począł **K.** pracować energicznie i mądrze nad reorganizacją rozprzężonego państwa. Uporządkował finanse, wprowadził lepszy rozkład podatków, zreformował sądownictwo, zaprowadził stałe wojska i ogłosił 1433 sankcję pragmatyczną, zabezpieczającą swobody kościoła galikańskiego przeciw uroszczeniom papieskim i ograniczył feudalną władzę wasalów. Nowości te znajdowały wielu niechętnych między możnowładcami, którzy daremnie kusili się przywrócić stan dawniejszy. Ostatnie chwile **K.** zasmucił swemi intrygami jego syn i następca Ludwik XI (ob.); ojciec tak go się lękał, żeby nie być przezeń otrutym, iż nieraz przez dłuższy czas nie przyjmował pokarmów, i jak mówią, w ten sposób zgon swój przyśpieszył w Melun 1461. Por. Vallet de Viriville „Histoire de Charles VII“ (3 t., Paryż, 1862—65); Fresne de Beaucourt „Histoire de Charles VII“ (Paryż, 1881—91, t. 6); Clement „Jacques Coeur et Charles VII (4 wyd., 1874).

Karol VIII, 1483—98, * 1470, syn Ludwika XI i Karoliny Sabaudzkiej, wstąpił na tron 1483. Rządził z początku pod opieką najstarszej swojej siostry Anny de Beaujeu, która z rozwagą i energją kierowała sprawami państwa. Zaręczony już z Małgorzatą, córką cesarza rzymskiego Maksymiljana, porzucił ją i ożenił się z narzeczoną niedoszłego teścia, Anną, dziedziczką Bretanji, z którego to powodu wybuchła wojna, zakończona pokojem w Senlis 23 maja 1493. Następnie starał się **K.** przeprowadzić swe plany zdobywcze względem Neapolu; przekroczywszy w sierpniu 1494 Alpy, wszedł 31 grudnia do Rzymu, a 21 lutego 1495 zajął bez dobycia oręża Neapol i w całych połud. Włoszech uznany został za króla. Z Neapolu zamierzał **K.** podobno (o ile to jest pewnem, nie wiadomo) wyruszyć przeciw Turkom, wypędzić ich z Europy i odnowić cesarstwo. Faktem jest wszakże, że Andrzej Paleolog, synowiec ostatniego cesarza greckiego, zrzekł się 1494 na rzecz **K.** swoich pretensji do tronu bizantyńskiego. Z obawy przed zaborczemi planami **K.** zawarły państwa włoskie przymierze z Austrją i Hiszpanją, co skłoniło go do odwrotu w lipcu 1495 i zniszczyło owoce dotychczasowych jego zwycięstw. Neapol przeszedł w ręce dawnego władcy. Myślał **K.** i później o przeprowadzeniu swych planów co do Włoch, ale napotykał nieprzełamany opór w swoich radcach. W ostatnich latach panowania zajmował się szczerze i energicznie różnemi ulepszeniami stosunków państwowych. † 1498 w Amboise. Był to monarcha dobroduszny i bardzo ograniczonych zdolności; na nim wygasła starsza linja Walezjuszów. Po nim nastąpił Ludwik XII z domu Orleańskiego. Por. Ségura: „Histoire de Charles VIII“ (2 t., Paryż, 1835); Cherriera: „Histoire de Charles VIII“ (1868) i Delaborde'a „L'expédition de Charles VIII en Italie“ (1889).

Karol IX, 1560—74, drugi syn Henryka II (ob.) i Katarzyny de Medici (ob.), * 1550 w St.-Germain-en-Laye, otrzymał tytuł księcia Orleańskiego. Wstąpił na tron po swoim bracie Franciszku I (ob.) 1560. W 1563 ogłoszony został za pełnoletniego, ale matka jak przedtem tak teraz, zagarnąwszy w swe ręce ster rządu, trzymała syna zdala od spraw publicznych. Za jej staraniem zgodził się **K.** po odwiedzinach ks. Alby w Bajonnie na prześladowanie protestantów, co wywołało 3-letnią wojnę domową (1567 — 70). Wkrótce jednak pojednał się z Hugonotami, wydał siostrę swą Małgorzatę za Henryka ks. Nawarry (ob. Henryk IV) i zamyślał o zdobyciu Niderlandów, do czego zachęcał go też Coligny (ob.), uprzejmie podejmowany na dworze króla. Przeciw temu poczęli działać Gwizjuszowie (ob.) wraz z Katarzyną. Jakoż przeciągnęli króla na swoją stronę i dokazali tyle, że po długiem wahaniu przyzwolił na rzeź protestantów w nocy św. Bartłomieja (ob.) 1572. W kilka dni potem usprawiedliwiał czyn ten jako obronę przeciw

spiskowcom. Wybuchła więc nowa wojna domowa i 1573 groźny przybrała kierunek. Dręczony wyrzutami sumienia, † 30 maja 1574. Jego pierwotnie dobra natura zdziczała i rozprzęgła się pod wpływem Katarzyny. Obok ćwiczeń ciała lubił nauki i napisał poemat „La chasse royale“ (wyd. 1625). Następcą jego był Henryk III. Por. Mérimée „Chronique du règne de Charles IX“ (Paryż, now. wyd. 1891).

Karol X Filip, 1824—30, trzeci syn delfina Ludwika i wnuk Ludwika XV (ob.), * 1757 w Wersalu, otrzymał tytuł hrabiego *d'Artois* i ożenił się 1773 z Marją Teresą Sabaudzką, która mu urodziła dwóch synów, książąt Angoulême (ob.) i Berry (ob.). Wychowany na lekkomyślnym dworze swego dziadka, prowadził **K.** życie marnotrawne i rozpustne. W roku 1782 uczestniczył w wyprawie francusko-hiszpańskiej przeciw Gibraltarowi. Po zwołaniu zgromadzenia notablów 1787 występował jawnie i energicznie przeciw wszelkim reformom politycznym, przez co kompromitował dwór i ściągnął na siebie nienawiść ludu. W roku 1789 po wzięciu Bastylji (14 lipca) wraz z ks. Condé uciekł z kraju i dał początek emigracji szlacheckiej. Udał się przez Turyn do Mantui, gdzie z cesarzem Leopoldem II układał plan najechania Francji. Po ogłoszeniu konstytucji 1791 wezwany do powrotu przez Ludwika XVI, odpowiedział na to zaproszenie szyderstwami i przez zgromadzenie narodowe 1792 pozbawiony został swojej pensji. Odtąd kierował **K.** z Turynu intrygami rojalistycznemi i w pierwszym najeździe 1792 dowodził korpusem emigrantów. Po straceniu Ludwika XVI mianowany przez brata swego, późniejszego Ludwika XVIII, generalnym namiestnikiem państwa, udał się do Petersburga, otrzymał od Katarzyny II przyrzeczenie pomocy, co wszakże do skutku nie przyszło. W 1796 wziął udział w wyprawie floty angielskiej na zachód. wybrzeża Francji; na wieść o tem wybuchło powstanie w 20 departamentach, ale **K.** nie miał odwagi wylądować i stanąć na jego czele; po 2-miesięcznem wahaniu odjechał i zostawił Wandejczyków i innych powstańców zemście republikanów. Przeklinany przez rojalistów, wyszydzany przez Anglików, mieszkał odtąd odosobniony w Anglji. W 1813 udał się na ląd stały wraz ze sprzymierzonymi, przestąpił granicę francuską i zbliżając się do Paryża, ogłosił pełną wolnomyślnych frazesów proklamację. 1814 objął rządy we Francji jako namiestnik swego brata, podpisał 23 kwietnia konwencję z mocarstwami zwycięskiemi; aby usunąć księcia od wpływu na sprawy polityczne, wysłano go na zwiedzanie departamentów poł. Na wieść o powrocie Napoleona 1815, wyjechał do Ludgunu, a stąd do Gandawy.—Po drugiej restauracji otoczony starą szlachtą i starem duchowieństwem, kierowany przez Jezuitów, prowadził dwór osobny, z którego wychodziły wszystkie intrygi reakcyjne i zamachy na wolność ludu. Nareszcie 16 września 1824 wstąpił po swym bracie Ludwiku XVIII na tron francuski (ob. Francja, historja). Jako król otworzył naoścież wrota reakcji. Za ministerjum Villèla urzędy publiczne zostały powierzone zwolennikom Jezuitów, oświata publiczna oddana w ręce księży. Izba zmuszona została do zawotowania miljarda na indemnizacje dla emigrantów, i swoboda prasy została ograniczoną. Kiedy po kilku przewrotach gabinetowych na czele rządu stanął książę Polignac, żarliwy sprzymierzeniec Jezuitów, ogłoszone zostały t. zw. ordonances, wybuchło powstanie lipcowe 1830 i na mocy postanowienia rządu tymczasowego, na którego czele stał jego następca Ludwik Filip, książę Orleański, **K.** został pozbawiony na rzecz swojego wnuka Henryka, księcia Bordeaux (ob. *Chambord*, *hr.*), odpłynął 16 sierpnia do Anglji. We wrześniu 1832 przeniósł się do Pragi, stąd 1835 do Kirchbergu, następnie 1836 do Goryczi i tu † 1836 na cholerę. Por. Villneuve „Charles X et Louis XVIII en éxil. Mémoires inédits“ (Paryż, 1889); Védrenne „Vie de Charles X“ (Paryż, 1875); Imbert de Saint-Amand „La cour de Charles X“ (1891).

Karol X.

Karol, imię siedmiu cesarzów niemieckich, z których dwaj pierwsi byli zarazem i władcami Francji. — **Karol I** *Wielki*, ob. Karol Wielki.— **Karol II** *Łysy*, ob. Karlowingowie i Karol II między królami francuskimi tego imienia. — **Karol III** *Gruby*, 880—88, trzeci syn Ludwika Niemieckiego, zaliczany jest też niekiedy i do królów francuskich, * 839; przy podziale państwa swego ojca w r. 876 otrzymał tylko Niemcy południowo-zachodnie czyli Szwabję, lecz w r. 879, po zgonie brata Karlomana, odziedziczył Bawarję, Włochy i godność cesarską (881), śmierć zaś brata Ludwika II 882 przyniosła mu resztę Niemiec; w r. 884 obrany też został królem Franków. Tym sposobem zjednoczył on jeszcze raz państwo Karolingów, lecz słaby na duchu i ciele, był w r. 887 na ogólnym sejmie w Tryburze pozbawiony godności cesarskiej i † 888; skutkiem tego państwo znowu się rozpadło na części. Następcą jego w Niemczech był Arnulf czyli Arnoul (ob.). Por. Dümmler „Geschichte des ostfränkischen Reichs“ (3 t., Berlin, 1887 — 88). — **Karol IV,** cesarz niemiecki, 1346—78 (zwany początkowo Wacław), z domu Luksemburskiego, syn Jana, króla czeskiego, * 1316 w Pradze. W r. 1331 przejął od ojca zarząd państwa Luksemburskiego w północnych Włoszech, kiedy zaś nie mógł się tam już utrzymać, dostał w 1334 margrabstwo Morawskie i rządy nad Czechami. Ja-

ko margrabia morawski żywił nienawiść domu luksemburskiego przeciw cesarzowi Ludwikowi IV (ob.) Bawarczykowi, walczył z nim jawnie i podczas sporów jego z papieżem Klemensem VI za staraniem ostatniego obrany został w Rense 11 lipca 1346 przez 5 elektorów cesarzem. Tron jego z początku bardzo jednak był chwiejny. Po zgonie bowiem Ludwika (1347) znalazł **K.** groźnego rywala w Günther ze, hr. na Schwarzburgu; gdy wszakże i ten wkrótce zmarł, potrafił **K.** zjednać sobie resztę nieprzyjaciół i, obrany w końcu jednogłośnie cesarzem, koronował się w Akwizgranie. W roku 1354 przedsięwziął wyprawę do Włoch raczej dla podniesienia swej powagi, niżeli dla przywrócenia panowania Niemiec na półwyspie; w Medjolanie koronował się jako król włoski, a w Rzymie 1355 jako cesarz i wrócił do Niemiec, wyszydzany przez Gwelfów, przeklinany przez Gibelinów. W r. 1356 ogłosił zasadnicze prawa, dotyczące elekcji cesarza, w tak zwanej *Bulli złotej* (ob.). Dla kościoła uległy zawsze sługa, potwierdził 1359 wszystkie swobody duchowieństwa i uczynił je niezależnem od władzy świeckiej. Na wezwanie papieża udał się powtórnie do Włoch 1368 przeciw Viscontim. Nie zdziaławszy jednak nic stanowczego, wrócił zbogacony ogromnemi sumami, które wszędzie pod różnemi wyciskał pozorami. Jakkolwiek **K.** był mężem znacznych zwłaszcza literackich zdolności, i dążył do wzmocnienia władzy monarchicznej, posiadał za mało energji, aby przeprowadzić ograniczenie władzy elektorów. Prawdziwą za to zasługę oddał państwu przez urządzenie miejscowych związków pokojowych i zapobieżenie większym waśniom. Ze szczególną jednak gorliwością pracował nad dobrem Czech i powiększeniem potęgi własnego domu. W r. 1368 przyłączył do Czech Szląsk i Dolne Łużyce, a 1373 r. Marchję brandeburską. Zrobił też dla tego kraju wiele dobrego pod względem oświaty i dobrobytu materjalnego. Nadał miastom i szlachcie liczne swobody, podniósł górnictwo i uprawę roli, uczynił spławną rzekę Motławę (Moldau), wybudował Nowe miasto (Neustadt), Hradczyn, słynny most w Pradze i założył tamże 1348 r. uniwersytet. Z panującym u nas spółcześnie Kazimierzem W. zostawał, początkowo jako margrabia morawski, w stosunkach nieprzyjaznych; niejednokrotnie mieszał się w sprawy z Krzyżakami i działał przeciw Polsce. Po wstąpieniu jednak na tron cesarski zawarł z Kazimierzem W. traktat wiecznej przyjaźni w Namysłowie 22 listopada 1348. Kongres krakowski 1363, odprawiony z okazji zaślubin Elżbiety, wnuczki Kazimierzowej, z cesarzem, utrzymał i nadal dobre stosunki. **K.** † 1378 w Pradze. Nie był to monarcha wielki, ale rozropny, przebiegły, chytry, zdradliwy; zawieraniem dwuznacznych traktatów, kłamliwemi przyrzeczeniami, małżeństwami wreszcie zdziałał więcej niż orężem. Z synów jego Wacław otrzymał Czechy, Szląsk i kor. ces., Zygmunt Brandeburg, a Jan Łużyce. Por. Pelzla „Geschichte Kaiser Karl's IV“ (2 t., Praga, 1780—82); Scholz „Die Erwerbung der Mark Brandenburg durch K. IV“ (Wrocław, 1874); Friedjung „Kaiser K. IV und sein Anteil am geistigen Leben seiner Zeit“ (Wiedeń, 1876); Böhmer „Regesten der Kaiserreichs unter K. IV 1346 — 78“ (1877—90); Werunski „Geschichte Kaiser K. IV und seiner Zeit“ (3 t., Innsbruk, 1880—92).—**Karol V,** cesarz niemiecki, 1519 — 56 (pod imieniem *Karola I,* król hiszpański od r. 1516), najstarszy syn Filipa, arcyksięcia austrjackiego, i Joanny, córki Ferdynanda i Izabeli hiszpańskich, * 1500 w Gandawie; wychowywał się w Niderlandach. Na mocy stosunków familijnych posiadał **K.** prawa sukcesyjne do najpiękniejszych w Europie krajów. Po śmierci Ferdynanda 1516 roku wziął koronę hiszpańską, a po zgonie dziadka Maksymiljana mimo współzawodnictwa z Franciszkiem I, król. franc., obrany został cesarzem niemieckim. Uspokoiwszy wzburzoną Hiszpanję, niechętną mu za pierwszeństwo okazywane przezeń Niderlandom, koronował się w Akwizgranie 22 października 1520 i otrzymał od papieża tytuł cesarza rzymskiego. Zaniechawszy odtąd dawnej lekkomyślności i rozpusty, okazywał we wszystkich działania ich powagę i roztropność. W Niemczech rozpoczynają się właśnie czasy burzliwe, spowodowane reformą Lutra. Z sejmu wormskiego (1521), na którym miano zażegnać spory religijne, udał się **K.** 1522 przez Niderlandy i Anglję do Hiszpanji, gdzie miasta kastylskie dla utrzymania swoich praw wobec korony zawarły tak zwaną ligę świętą i porwały za oręż, ale upadły pod przemocą. Równocześnie rozpoczęły się boje z Francją. Franciszek I, nieszczęśliwy współzawodnik **K.** do korony cesarskiej, żywił przeciw niemu wielką nienawiść. Gdy więc **K.** zaczął dochodzić praw Habsburgów do Burgundji, przyszło do długoletniej wojny (1521 — 44), która powtarzała się czterokrotnie, toczyła się w Hiszpanji, Francji, Niderlandach i Włoszech, a zakończyła się 1544 pokojem w Crepy, mocą którego Francja zrzekła się pretensji do Włoch, a cesarz do Burgundji (ob. Franciszek I). Wojna ta, w której brali udział: papież Leon X, książęta włoscy, Wenecja, Anglja i Turcja, stworzyła grunt w następstwie do długiego współzawodnictwa między Habsburgami a Francją. W Niemczech Ferdynand, brat cesarski, mianowany regentem, czuwał nad utrzymaniem pokoju. Jakoż krwawo stłumiono *chłopską wojnę* (ob.) i zyskano pomoc związku szwab-

Karol V.

skiego przeciw Turkom, którzy podczas zwycięstw cesarza nad Franciszkiem, pustoszyli pod Solimanem II Węgry i oblegli nawet 1529 Wiedeń. **K.** przybył 1530 na sejm do Augsburga, zamierzając położyć kres herezji i zgromadzić siły na Turków. Ponieważ jednak nie chciał uznać wyznania protestanckiego, wszystkie jego usiłowania były bezowocne. Protestanci zawarli nawet z sobą dla odparcia gróźb cesarskich związek Szmalkaldzki 1531, ale gdy pokojem norymberskim 1532 uznano protestantyzm i zapewniono im w rzeczach religji *statu quo*, udzielili **K.** pomocy przeciw Turkom i odparli ich do Węgier. Cesarz rozpuścił wojsko niemieckie i udał się do Hiszpanji, skąd przedsięwziął 1535 wyprawę przeciw Khair-ed-din-Barbarossie, rozbójnikowi morskiemu w Tunisie, zdobył siedzibę jego Tunis, oddał go prawowitemu władcy Mulej-Hasanowi, jako lenność korony hiszpańskiej, i uwolnił 22,000 niewolników chrześcijańskich. Doznając wszędzie powodzenia, unicestwił **K.** 1539 starodawną konstytucję Kortezów w Hiszpanji, a 1540 uśmierzył powstanie niderlandzkie. Jednak wyprawa do Algieru 1541 nie udała mu się wcale. Zaspokojony od strony Francji, zwrócił **K.** całą uwagę na Niemcy. W bitwie pod Mühlbergiem 25 kwietnia 1547 zniszczył związek Szmalkaldzki, uwięził jego przywódcę Jana Fryderyka (ob.), elektora saskiego, odebrał mu godność elektorską wraz z ziemiami, oddał je ks. Maurycemu (ob.), ogłosił augsburskie interim (ob.) i postępował tak, jakby chciał zamienić Niemcy w monarchję dziedziczną. Tymczasem wszakże ks. Maurycy, dotychczasowy sprzymierzeniec cesarza, korzystając z powszechnego niezadowolenia, sprzymierzył się z Henrykiem II, król. franc., wystąpił przeciw **K.** 1552, zmusił go do ucieczki z Insbruku i wymógł traktat pasawski (2 sierpnia 1552), który zapewnił protestantom zupełną wolność religijną, potwierdzoną przez sejm augsburski 1555 roku. W wojnie z Henrykiem II także nie miał **K.** powodzenia i napróżno usiłował odzyskać zajęte przez Francuzów Metz, Toul i Verdun. Zwątpiwszy o szczęściu i chorobą skołatany, zapragnął spokoju. Jakoż roku 1555 oddał synowi Filipowi II rządy Niderlandów, 1556 Hiszpanję i Neapol, starał się o pojednanie Hiszpanji z Francją, i wreszcie zamknął się w klasztorze św. Justa w Estramadurze, gdzie poświęcając czas ćwiczeniom pobożnym i pracom ręcznym, nie przestał brać udziału w sprawach politycznych; † 1558 tamże. Zimny i konsekwentny w przeprowadzaniu swych planów, chciwy sławy i panowania, nie przebierał **K.** w środkach, a troszczył się głównie o podniesienie potęgi swego domu. W rozległem państwie jego, jak mówił, słońce nie zachodziło. Z małżonki swej, Izabeli Portugalskiej, miał synów: Filipa II (ob.), Ferdynanda († 1545) i dwie córki: Marję, żonę Maksymiljana II austrjackiego i Joannę, żonę Jana Portugalskiego. Naturalne dzieci jego były: Juan d'Austria i Marja, późniejsza wielkorządczyni Niderlandów. W godności cesarskiej w Niemczech nastąpił po nim jego brat Ferdynand I.—Por. Robertson „History of the reign of the emperor Charles V" (3 t., Londyn, 1769); Lanz „Correspondenz des Kaisers Karl V" (3 t., Lipsk, 1844—46); Gachard „Correspondence de Charles Quint" (Bruksela, 1859); Guntram „Kaiser Karl V" (Wiedeń, 1865); Maurenbrecher „K. V und die deutschen Protestanten" (Düsseldorf, 1865); de Leva „Storia documentata di Carlo V in correlazione all'Italia" (Padua, 1873—81); Mignet „Rivalité de François I et de Charles V" (2 t., Paryż, 1875); Druffel „Kaiser K. V und die röm. Kurie" (Monachjum, 1877—90); Baumgarten „Geschichte K. V" (3 t., Sztutgard, 1885—92); życie klasztorne **K.** opisywali Stirling, Gachard „Retraite et mort de Charles V au monastère de Yuste" (2 t., Bruksela, 1854—55); Mignet (Paryż, 1854) i Pichot (Paryż, 1854). — **Karol VI,** 1711 — 40, ostatni z linji męskiej Habsburgów, drugi syn cesarza Leopolda I, * 1685. Według życzenia ojca, miał otrzymać koronę hiszpańską, ale wpływ francuski przemógł, i po śmierci Karola II (1700), ostatniego z Habsburgów hiszpańskich, dostała się Hiszpanja Filipowi Anjou, wnukowi Ludwika XIV. Wynikła więc z tego powodu *hiszpańska wojna sukcesyjna* (ob.), podczas której **K.** obwołany został królem hiszpańskim pod imieniem Karola III 1703 w Wiedniu, a 1710 r. w Madrycie; nie mógł oprzeć się Francuzom w Hiszpanji, zwłaszcza gdy po śmierci cesarza Józefa I (ob.), opuścili go sprzymierzeńcy z obawy nadwyrężenia równowagi europejskiej, gdyby **K.** do posiadłości niemieckich przyłączył jeszcze i Hiszpanję (pokój w Utrechcie 1713). Ukoronowany na cesarza 1711 r., toczył dalej wojnę, ale 1714 musiał zawrzeć z Francją pokój w Rastadzie, mocą którego z dziedzictwa hiszpańskiego otrzymał Neapol, Medjolan, Sardynję i Niderlandy, gdy tymczasem wnuk Ludwika XIV ogłoszony został królem hiszpańskim pod imieniem Filipa V. Nowe zawikłania na Zachodzie, wywołane ambitnemi planami hiszpańskiej królowej Eiżbiety Farnese i jej faworyta Alberoni, zmierzającemi do odzyskania straconych prowincji włoskich, doprowadziły do poczwórnego przymierza 1718 r. Francji, Holandji, Anglji i Niemiec, i zakończyły się upadkiem Alberoniego i pokojem w Hadze 1720, na mocy którego Hiszpanja uznała posiadłości austrjackie we Włoszech, a nadto **K.** uzyskał korzystną zamianę Sardynji na Sycylję. Po szczęśliwej wojnie z Turkami, prowadzonej pod wodzą ks. Eugenjusza Sabaudzkiego, otrzymał pokojem pasarowickim 1718 r. Belgrad, północną Serbję, Temeszwar, część Bośni i Wołoszczyzny. Nie mając potomka płci męskiej, chciał jednak choćby w linji żeńskiej utrzymać jedność swego państwa i ogłosił w tym celu

1713 sankcję pragmatyczną, na mocy której prawo do dziedziczenia tronu zyskiwała córka jego Marja Teresa. Państwa europejskie silną przeciw temu stawiły opozycję. **K.** niektóre z nich przejednał znacznemi ustępstwami; Francja tylko sprzeciwiała się najenergiczniej i, korzystając ze sporów o następstwo polskie po śmierci Augusta II r. 1733, wypowiedziała Austrji wojnę (ob. *polska wojna sukcesyjna*). Wojska cesarskie ponosiły ciągłe klęski, tak, że **K.** musiał pokojem wiedeńskim 3 października 1735, za uznanie sankcji pragmatycznej i Augusta III królem Polski, ustąpić Neapol, Sycylję, kilka okręgów medjolańskich i Lotaryngję, oddaną w dożywotnie posiadanie Stanisławowi Leszczyńskiemu. Skutkiem nowej a także nieszczęśliwej wojny (1736—39) z Turkami, utracił pokojem belgradzkim (wrzesień 1739) wszystkie niemal nabytki pierwszej wojny. **K.** † 1740. Sprzyjał hierarchji kościelnej, arystokracji i feudalizmowi. Państwo przy wstąpieniu na tron otrzymał potężne, a zostawił je osłabione i w rozprzężeniu. Por. Schirach „Biographie Kaiser K. VI“ (Halla, 1776); P. von Radics „Kaiser K. VI als Staats-und Volkswirt“ (Insbruk, 1886); M. Landau „Geschichte Kaiser K.IV als König von Spanien” (Sztutgard, 1889).—**Karol VII** Karol Albrecht, 1742—45, * 1697 w Brukseli, syn Maksymiljana Emanuela, elektora bawarskiego, ówczesnego zamiestnika Niderlandów hiszpańskich, zaślubił 1722 córkę cesarza Józefa I. W r. 1726 objął rządy po swoim ojcu 1732, oświadczył się przeciw sankcji pragmatycznej, a 1740 wystąpił z pretensjami do dziedzictwa austrjackiego; w tym celu sprzymierzył się traktatem nimfenburskim (18 maja 1741) z Francją i Hiszpanją, z czego wywiązała się *austrjacka wojna sukcesyjna* (ob.). **K.** doznając z początku powodzenia, ukoronowany został 1742 cesarzem, gdy atoli wkrótce zmieniło się szczęście wojenne, utracił większą część swych posiadłości; jako cesarz fikcyjny, przebywał czas jakiś we Frankfurcie, skąd przeniósł się do Monachjum i tu † 1745. Następcą jego w cesarstwie był Franciszek I (ob.), w Bawarji zaś syn jego Maksymiljan Józef.

Karol, imię piętnastu królów szwedzkich.—**Karolowie** I—VI, należą do historji bajecznej. Nie istnieli oni nigdy. Wymyślił ich Jan Magnus, ostatni katolicki arcybiskup upsalski w swojej „Historia de omnibus Gothorum Sveorumque regibus.“ Karol VII powinienby się więc nazywać właściwie **K.** I. Porządek ten, jakkolwiek mylny, utrzymuje się jednak w historji.

Karol VII, syn Swerkera, panował od 1160—67. Miał to być monarcha dobry, ale zbyt uległy duchowieństwu. Ze zgromadzeń narodowych wyparł żywioł ludowy; odtąd nazywały się one *sejmami panów* i składały się z biskupów, baronów i najwyższych sędziów. Za jego panowania powstało pierwsze arcybiskupstwo w Upsali (1164). Został zabity przez Kanuta Ericsona, syna św, Eryka, 1167.

Karol VIII, 1448—70, syn Kanuta Bonde, * 1409 r. Mianowany 1439 regentem, pełnił ten urząd aż do wstąpienia na tron Krzysztofa 1441; obrany po jego śmierci królem 1448, musiał z powodu wewnętrznych zamieszek po dwakroć abdykować; przywrócony powtórnie 1467, † 1470 r. Panowanie jego wypełnia prawie nieustająca walka z Duńczykami i ich potężnymi stronnikami śród arystokracji szwedzkiej. Przez krótki czas (1449) był **K.** także królem norweskim.

Karol IX, 1604—1611, młodszy syn Gustawa I Wazy, * 1550 r. Odebrał wychowanie bardzo staranne, początkowo nosił tytuł księcia Sudermanji. Popierał swego brata Jana III w walce, która doprowadziła do złożenia z tronu Eryka XIV (1568). Odznaczał się wielką energją, ale surowość posuwał niekiedy do okrucieństwa. Szwedzi nazywają go *Wielkim*. Po śmierci Jana III (ob.) 1592 tron szwedzki przypadł starszemu jego synowi, panującemu w Polsce Zygmuntowi III (ob.). **K.**, brat Jana III, objął imieniem synowca rządy Szwecji i wezwał go do powrotu. Sam zaś tymczasem zwołał sejm do Upsali (marzec 1593), przedstawiał niebezpieczeństwo, grożące krajowi od króla-katolika, i intrygami zjednywał sobie stronników. Zygmunt III przybył do Szwecji, ale po koronacji (1594) zaraz odjechał do Polski i mianował stryja regentem państwa. **K.** opierając się na protestantyzmie, zyskał popularność w narodzie, zwołał sejm do Suderköping, i wszelkimi sposobami podkopywał między ludem wiejskim władzę prawowitego króla. Zygmunt III ruszył wreszcie do Szwecji 1598 r., ale pokonany przez **K.** pod Stangebro (26 września 1598), musiał wracać do Polski. **K.** rozpoczął wojnę ze stronnikami królewskimi w Finlandji i Estonji. Sejm szwedzki (1599) przyznawał koronę Władysławowi, synowi Zygmunta, pod warunkiem, że będzie wychowany w Szwecji i w wierze luterskiej. Gdy Zygmunt na to się nie zgodził, sejm w Norköping 22 marca 1604 usunął go od tronu i ogłosił królem **K.**, pod imieniem *Karola IX*. Koronacja **K.** odbyła się w 1607 r. w Upsali. Uzurpacja ta była powodem długoletniej wojny z Polską (ob. *Zygmunt III*). **K.** mimo wojen z Polską, Rosją i Danją zrobił wiele dobrego dla Szwecji. Opiekun nauk i literatury, ogłosił pierwszy kodeks praw szwedzkich, † 1611 roku. Następcą jego był Gustaw Adolf (ob.).

Karol X Gustaw, 1654—1660, syn palatyna Jana Kazimierza, księcia Dwu Mostów, i Katarzyny, córki Karola IX, z pierwszego jego małżeństwa z Anną Marją Palatynówną; * 1622 r. Przed wstąpieniem na tron książę ten znany pod imieniem hrabiego Palatyna, walczył po śmierci swego stryja, Gustawa Adolfa, w wojnie Trzydziestoletniej i niejednokrotnie odznaczył się od-

wagą i zdolnościami wojskowemi, 1648, na krótko przed zawarciem pokoju westfalskiego, został generalissimusem wojsk szwedzkich w Niemczech. Pod niedołężnymi rządami ciotki swej Krystyny, stał **K.** na czele partji wojowniczej, pragnącej dalszego zbierania laurów śladem Gustawa Adolfa. Mianowany przez Krystynę 1649 następcą tronu, wziął po jej abdykacji 1654 koronę szwedzką i postanowił zamysły swe przy prowadzić do skutku. Zamierzał zaś zdobyć wszystkie krainy nadbałtyckie i zamienić Bałtyk w morze wyłącznie szwedzkie. Naprzód rzucił się na Polskę. Bez żadnego słusznego powodu (fałszem jest bowiem twierdzenie Pufendorfa, jakoby Jan Kazimierz protestował przeciw objęciu tronu przez **K.**), zwłaszcza że i zawieszenie broni Sztumdorfskie kończyło się dopiero 1660, wypowiedział **K.** za zgodą sejmu szwedzkiego Polsce wojnę 1655 i przy pomocy zdradzieckiej partji niektórych możnowładców w krótkim przeciągu czasu zdobył cały kraj niemal. Jednakże obrona Częstochowy i konfederacja Tyszowiecka rozbudziły w narodzie uczucie patrjotyzmu, wlały weń nowego ducha i popchnęły do dzielnej obrony kraju. Jakoż 1656 zmienia się już los wojny na korzyść Polski. Wojna ta dla Polski wielce szkodliwa i dla Szwecji nie była także zbyt korzystną (ob. Jan Kazimierz). Równocześnie prowadził **K.** wojnę z Rosją (z którą zawarł rozejm w grudniu 1658) i Danją, której ciężkie zadał ciosy (pokój w Roeskilde 26 lutego 1658, przywracający Szwecji jej naturalne granice), mimo nieprzyjaznego sobie aljansu austrjacko-brandebursko-holenderskiego. Danji dzielną pomoc dały wojska polskie pod wodzą Stefana Czarnieckiego (ob.). Ambitny i niesumienny **K.**, zagrożony przez licznych nieprzyjaciół, gotował się do dalszej walki, ale wycieńczony trudami, umarł nagle 1660 r., przyniósłszy Szwecji sławą swego oręża więcej szkody, aniżeli pożytku. Żoną jego była Jadwiga Eleonora, ks. holsztyńsko-gotorpska.

Karol XI, 1660—1697, syn i następca poprzedniego, * 1655 r. Z powodu małoletności zostawał początkowo pod opieką swojej matki Jadwigi Eleonory, wuja ks. Adolfa Jana i 4 radców państwa. Pierwszem staraniem regencji było zakończenie wojny z mocarstwami nieprzyjaznemi. Jakoż układy, rozpoczęte jeszcze za życia **K. X** Gustawa doprowadziły wreszcie do pokoju, zawartego w Oliwie 3 maja 1660, między Szwecją z jednej a Polską, cesarzem i elektorem brandeburskim z drugiej strony. Z Danją stanął pokój w Kopenhadze 6 czerwca t. r., a z carem moskiewskim 1661 r. w Kardis. **K.**, wychowany niedbale, objął sam rządy 1672 r., zawarł przymierze zaczepno-odporne z Francją 12 sierpnia t. r. i uwikłał się w wojnę z Niemcami, Danją i Holandją, skutkiem czego utraciła Szwecja w bitwie pod Ferbellin 1675 r. wszystkie posiadłości w Niemczech, nabyte podczas 30-letniej wojny, ale odzyskała je w znacznej części pokojem, zawartym 20 czerwca 1679 r., za pośrednictwem Francji w Saint-Germain-en-Laye. Dla podniesienia swej władzy i polepszenia finansów, wyjednał król na sejmie sztokholmskim 1680 zniesienie ograniczeń władzy królewskiej, niweczące zarazem przemożny wpływ arystokracji. Ogłosił się monarchą absolutnym, przeprowadził sławną w historji szwedzkiej redakcję, t. j. prawo, mocą którego odebrał szlachcie wszystkie dawniejsze darowizny i przywłaszczone przez nią dobra narodowe. Zreorganizował też armję i marynarkę, administrację i wychowanie publiczne. Rządząc energicznie i roztropnie, podniósł wysoko potęgę Szwecji, zapewnił jej dobrobyt materjalny, uczynił ją najsilniejszem na północy mocarstwem i umierając 1697 r. zostawił swemu następcy dobrze wyćwiczoną armję i skarb pełny.

Karol XII, 1697—1718, syn i następca poprzedniego, * 1682 w Sztokholmie. Wychowanie odebrał dość staranne; najwięcej czasu poświęcał matematyce i ćwiczeniom wojskowym. Uznany przez stany za pełnoletniego, wstąpił na tron r. 1697. Początkowo mało okazywał skłonności do zajęcia się sprawami państwowemi; lubił przedewszystkiem ćwiczenia ciała, a szczególnie polowania na niedźwiedzie. Złudzeni tem jego sąsiedzi, August II, król polski i elektor saski Piotr I, cesarz rosyjski, i Fryderyk IV, król duński, sprzymierzyli się z sobą 1699 r., celem zniszczenia potężnej przewagi Szwecji na północy. Nadspodziewanie ujrzeli niebawem w młodocianym **K.** olbrzyma, którego niebacznie rozbudzili jakby z uśpienia i wywołali krwawą *północną wojnę* (ob.). **K.** uderzył naprzód (w maju 1700) na Duńczyków i zmusił ich bez walki do do pokoju w Travendhal 18 sierpnia 1700 r. Następnie rzucił się na Augusta II i Piotra I. Zadawszy pięćkroć liczniejszym wojskom rosyjskim straszną klęskę pod Narwą 20 listopada 1700 r., przeprawił się przez Dźwinę do Inflant, zdobył szańce Sasów i zupełne nad nimi odniósł zwycięstwo (9 lipca 1701). Teraz zamiast zawrzeć pokój, któryby go uczynił rozjemcą na północy, ścigał Augusta II do Polski, postanowiwszy go detronizować. Odniósłszy zwycięztwo pod Kliszowem 19 lipca 1702 r., zdobył **K.** Kraków, zajął całą niemal Polskę, narzucając się jej jako zbawca i protektor. Konfederacja sandomierska stanęła w obronie Augusta II, konfederacja zaś wielkopolska sprzyjała więcej Szwedom. Prymas ogłosił tron polski wakującym; za wolą i wpływem **K.** obrano królem

Karol XII.

Stanisława Leszczyńskiego (ob.) 12 lipca 1704 r. i zawarto korzystny dla Polski ze Szwecją traktat 18 listopada 1706 r. Wyparowawszy Sasów z Polski, zajął **K.** Saksonję i podyktował upokarzające dla elektora warunki pokoju w Altranstadzie 24 września 1706 r. W tryumfującem wojsku utrzymywał surową karność, ze zwyciężonymi obchodził się szlachetnie; splamił się jednak okrutnem straceniem 1707 roku Patkula (ob.). Upokorzywszy Augusta, wyruszył (wrześ. 1707) na Piotra I. Za namową Mazepy (ob.) i licząc na przyłączenie się kozaków, wkroczył na Ukrainę, zbliżył się pod Półtawę, ale tu, ranny podczas rekonesansu, zawiedziony w swoich nadziejach, jako też w swoich rachubach na znaczniejsze posiłki od generała Lewenhaupta z Liflandji, nie mogąc nadto pogodzić różnicy zdań pomiędzy generałami Renskioldem i Lewenhauptem, zupełną od Rosjan poniósł klęskę 8 lipca 1709 i wraz z Mazepą wśród najuciążliwszej podróży schronił się na ziemię turecką do Benderu, gdzie najszczytniejszego doznał przyjęcia. Po tej klęsce zerwali się znów do oręża Fryderyk IV król duński i August II. Jednocześnie Piotr I wkroczył do Liflandji. Szwedzi przedsięwzięli środki obrony i rozbili Duńczyków pod Helsingborg 10 marca 1770 r. **K.**, bawiąc w Benderze, potrafił podmówić Turcję do wypowiedzenia wojny Rosji. W bitwie nad Prutem 1 lipca 1711 Piotr I został pobity, i dla uzyskania pokoju Rosja musiała odstąpić Azow. Tymczasem pod naciskiem Rosji Turcja zmuszała **K.** gwałtem do odjazdu. **K.** na czele szczupłego orszaku opierał się zbrojnie całej armji tureckiej, został jednak pojmany 1 lutego 1713 r. i przewieziony do Demotyki pod Adrjanopolem. Przekonawszy się, że nie może wcale rachować na pomoc sułtana, opuścił Turcję, przebrany przejechał konno Węgry i Niemcy i 22 listopada 1714 stanął w Stralsundzie, którego następnie przeciw sprzymierzonej armji Duńczyków Sasów, Prusaków i Rosjan bronił walecznie do 23 grudnia 1715 r. Po oddaniu tego miasta w ręce oblegających, wrócił do Szwecji. Za radą ministra swego bar. Görza (ob.) postanowił ustępstwami zjednać sobie Piotra I, zdobyć Norwegję, wkroczyć do Szkocji i wypędzić Jerzego I. Rzeczy brały już pomyślny obrót, gdy król oblegając Fredrichshall w Norwegji, poległ 11 grudnia 1718 r. od kuli. Dawniejsze przypuszczenie, że kula wypuszczona była z ręki szwedzkiej, okazało się według nowszych badań fałszywem. Ze śmiercią **K.** ustąpiła Szwecja z szeregu wielkich mocarstw. Energja, siła charakteru, waleczność i sprawiedliwość—oto główne rysy tego bohatera; upór jego graniczył jednak niekiedy z szaleństwem. Był to wódz niepospolity, brakło mu jednak zalet męża stanu. W życiu odznaczał się nadzwyczajną prostotą i wstrzemięźliwością. W obozie znosił wszystkie trudy na równi z ostatnim żołnierzem. Lubił nauki i uczonych. W ostatnich latach życia zajmowały go wielkie plany, dotyczące marynarki, przemysłu i handlu. Następczynią jego była siostra Ulryka Eleonora, ożeniona z Fryderykiem heskim. W 1868 wzniesiono mu w Sztokholmie kolosalny posąg (przez Molina). Por. Voltaire'a „Histoire de Charles XII" i Lundblada „Konung Carls XII historia" (2 t., Sztokholm, 1830); Fryxell „Karol XII" (Brunświk, 1861); Sarauw „Die Feldzüge Karls XII" (Lipsk, 1881); Oskara II „**K.** XII als König, Krieger und Mensch" (po niem. Berlin, 1875).

Karol XIII, król Szwecji i Norwegji, 1809—18, * 1748, † 1818, drugi syn króla Adolfa Fryderyka i siostry Fryderyka W., Ludwiki Ulryki. Jako książę Sundermanlandji pod panowaniem brata Gustawa III (ob.), otrzymał najwyższe dowództwo floty, ścierał się mężnie z flotą rosyjską (1788—90) w odnodze Fińskiej; mianowany gubernatorem Finlandji, był po zamordowaniu króla regentem 1793—96, to jest do pełnoletności Gustawa IV (ob.), a po detronizacji tego ostatniego podczas rewolucji 6 czerwca 1809 został królem szwedzkim. Pokojem w Frederikshamm 17 września 1809 r. zakończył wojnę z Rosją. W d. 10 grudnia 1809 r. zawarł pokój z Danją w Jönkoping 6 stycznia 1810 r. z Napoleonem w Paryżu, dzięki czemu zapewnił państwu tak potrzebny wypoczynek do powetowania wielu strat i uzupełnienia konstytucji. Będąc bezdzietnym, przysposobił za syna naprzód Chrystjana Augusta księcia Augustenburg, a następnie francuskiego marszałka Bernadotte. Dzięki zręcznej polityce podczas wojny francusko-rosyjskiej 1812 r. otrzymał 1814 Norwegję, co było niejako wynagrodzeniem za Finlandję. Ożeniony był z Jadwigą Elżbietą Karoliną, księżniczką holsztyńsko-gotorpską. Następcą jego był Bernadotte, pod imieniem Karola XIV Jana (ob.).

Karol XIV Jan, król Szwecji i Norwegji, 1818—44, adoptowany syn i następca poprzedniego. Właściwie nazywał się *Jan Chrzciciel Juljusz Bernadotte*, syn prawnika francuskiego w Pau, * 1764. W r. 1780 wstąpił do armji francuskiej i w chwili wybuchu rewolucji był sierżantem, szybko jednak dosłużył się wyższych stopni i należał do liczby najlepszych generałów republikańskich. Sławę zdolnego wodza zyskał nad Renem i Menem 1795; w r. 1797 walczył pod Bonapartem we Włoszech, po pokoju w Campo-Formio został posłem francuskim w Wiedniu. Gdy jednak nad domem poselstwa zatknął chorągiew trójkolorową, powstały zaburzenia uliczne (13 kwiet. 1798), i B. zmuszony był wrócić do Pa-

Karol XIV.

ryża. Wkrótce potem ożenił się 16 sierpnia 1798 z Eugenją Bernardą Dezyderją (* 1781, † 1860), córką kupca Clary w Marsylji, a siostrą żony Józefa Bonapartego (ob.), 1799 dowodził t. zw. armją obserwacyjną nad Renem. Następnie został ministrem wojny, ale już po 3 miesiącach dyrektorjat usunął go z tego urzędu. Jako wódz naczelny w Wandei 1800 i w Hanowerze 1804 r. odznaczał się ludzkiem obejściem i roztropnem postępowaniem. W tymże roku otrzymał buławę marszałkowską, w wojnie austrjackiej 1805 r. przyczynił się wielce do zwycięztw pod Ulm i Austerlitz, 1806 otrzymał tytuł *księcia Pontecorvo*. Podczas wojny pruskiej 1806 dowodził 1 korpusem armji pod Jeną, ścigał Blüchera aż do Lubeki i zmusił go do kapitulacji (7 listopada). Po zaszczytnym udziale w wojnie z Rosją i Prusami 1807 r., otrzymał naczelne dowództwo nad wojskami francuskiemi w Niemczech półn. i w Danji; w bitwie pod Wagram (1809) dowodząc Sasami, im przyznał rozstrzygnięcie zwycięstwa, za co publicznie został przez Napoleona zganiony (7 i 11 lipca). Wkrótce potem mianowany naczelnym dowódcą w Antwerpji, miał bronić brzegów holendersko-belgijskich przeciw Anglikom, którzy wylądowali na wyspie Walcheren (1809); niezadługo jednak został odwołany i popadł w niełaskę u cesarza, który zarzucał mu, że się otacza malkontentami i utrzymuje stosunki z rewolucyjnymi demokratami. Nastąpiło wszakże potem pewnego rodzaju pojednanie, i Bernadotte otrzymał urząd generał-gubernatora w Rzymie. Nim jednak udał się na to stanowisko, przybyli do niego deputowani szwedzcy w wrześn. 1810 z oznajmieniem o mianowaniu go następcą tronu szwedzkiego. Przyjąwszy ten wybór 19 październ., przeszedł na wyznanie protestanckie, 20 t. m. wylądował w Szwecji, aktem 15 listopada adoptowany przez Karola XIII (ob.), przybrał imię *Karola Jana* i począł wywierać wielki wpływ na rząd i politykę szwedzką. Broniąc energicznie interesów przybranej ojczyzny, poróżnił się z Napoleonem i podczas wojny francusko-rosyjskiej 1812 r., przymierzem zawartem 24 marca 1812 r., przyłączył się do Rosji i Anglji. Później okazywał w swem postępowaniu pewną dwuznaczność i chciał się pogodzić z Napoleonem. W końcu jednak Szwecja wypowiedziała wojnę Francji, a **K.** na czele swej armji stanął po stronie sprzymierzonych i dowodził 1813 armją północną. Zarzucano mu przecież brak stanowczości i jawną chęć oszczędzania wojsk szwedzkich. Po bitwie pod Lipskiem nie występował już przeciwko Napoleonowi, ale zwrócił się na Holsztyn i zmusił Danję do zawarcia pokoju w Kiel 14 stycznia 1814 roku, mocą którego otrzymał Norwegję. Stąd udał się wolnym marszem do Francji, przybył już po zdobyciu Paryża, a za powrotem Napoleona 1815 ogłosił się neutralnym. Po śmierci adoptowanego ojca wstąpił na tron 1818 i rządami swemi, trzymając się zawsze polityki konserwatywnej, podniósł znakomicie materjalny byt państwa (ob. Szwecja). W polityce zewnętrznej trzymał stronę Rosji, za co ganiony był przez Szwedów. Chwilowo tylko zmienił swe postępowanie względem Rosji podczas wojny tureckiej i powstania polskiego (1828—31). Ideje wielko-skandynawskie nazywał *marzeniami*. **K.** † 1844, zostawiając koronę swemu synowi Oskarowi (ob.). Por. Geijera „Kunung Carls XIV Johans historia“ (Sztokholm, 1844); Sarrausa „Histoire de Bernadotte Charles XIV Jean“ (2 t., Paryż, 1845); Schinkla „Minnen ur Sverige nyare Historia“ (8 t., Sztokholm, 1852—81 z dodatkiem t. 2, Upsala, 1880—93); Blomberga „Marskalk Bernadotte“ (Sztokholm, 1889) i Wiehra „Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813“ (Berlin, 1893).

Karol XV Ludwik Eugenjusz, król Szwecji i Norwegji, 1859—72, * 1826 r. w Sztokholmie, najstarszy syn króla Oskara (ob.) i Józefiny Leuchtenberskiej, wnuk poprzedniego. Początkowo nosił tytuł księcia Skandji, wstąpił na tron po swym ojcu 8 lipca 1859, zamiast którego sprawował już rządy przez dwa ostatnie lata jego choroby, koronował się w Sztokholmie, 3 maja, a w Drontheimie 5 sierpnia 1860 r. Jako gorący zwolennik idei skandynawskiej, utrzymywał zawsze ścisłą przyjaźń z Danją; w wojnie duńsko-niemieckiej 1864 r. popierał ją dyplomatycznie, protestując przeciw okupacji Szlezwigu, a nawet myślał o wypowiedzeniu Niemcom wojny; odstąpił jednak od swego zamiaru gdy i zachodnie mocarstwa opuściły Danję. Na sesji sejmowej 1865—66 przeprowadził radykalną reformę konstytucji szwedzkiej. W wojnie francusko-niemieckiej 1870-71 r. okazywał wraz z całym swym narodem najgorętszą sympatję dla Francji i Napoleona III. Ciągle słabowity, † **K.** 1872 w Malmö, wkrótce po powrocie z kąpieli akwizgrańskich. Ponieważ z żony swej Ludwiki ks. Orańskiej * 1828, zaślubionej 1850, † 1871, nie zostawił potomków płci męskiej, tylko jedną córkę Ludwikę, * 1851, zaślubioną 1869 r. następcy tronu duńskiego, przeto nastąpił po nim najstarszy brat jego, Oskar II, dotychczas ks. Gotlandji, * 1829 r. **K.** był to człowiek wysoko wykształcony i dał się poznać jako pisarz. Posiadał także talent jako malarz. Oprócz pisma „Myśli o ruchach taktycznych nowoczesnych“ (1867), ogłosił także *Poezje*, przełożone na język polski przez W. hr. Engeströma (Warszawa, 1873). Por. Morin „König, Dichter und Maler“ (Lipsk, 1875); Adlersparre „Tre episoder i konung Carl XV lif“ (Sztokholm, 1893).

Karol I Martel, tytularny król węgierski, syn Karola II, króla neapolitańskiego i Marji, siostry Władysława III, króla węgierskiego, * 1272, ukoronowany 1290 w Neapolu jako król

węgierski, wypędzony z Dalmacji przez Andrzeja III 1292 r., † 1295 w Neapolu.

Karol II Robert czyli **Karybert**, król węgierski, syn poprzedniego, * 1292, † 1342 w Wyszegradzie, wstąpił na tron 1301 i przyłączył do Węgier Chorwację i Dalmację. Toczył zacięte walki z możnowładcami, nad którymi w końcu odniósł zwycięstwo, prowadził kilkakrotnie wojnę z Wenecją, której musiał odstąpić Dalmację, wojował także z Serbją. Trzecia jego żona była Elżbieta, córka króla polskiego, Władysława Łokietka. Syn jego Andrzej poślubił dziedziczkę tronu neapolitańskiego.

Karol, imię trzech królów neapolitańskich:

Karol I *d'Anjou* Andegaweński, piąty syn Ludwika VIII, króla francuskiego i Blanki Kastylskiej, * 1220. W skutek małżeństwa z Beatryksą, następczynią Rajmunda Berengara IV (1246), pozyskał Prowancję i towarzyszył swemu bratu Ludwikowi świętemu (1249) do Palestyny. Wezwany przez papieża Urbana IV 1264 r., a następnie przez Klemensa II 1265 na pomoc przeciwko Manfredowi, królowi Sycylji, otrzymał w lenność królestwo Obojej Sycylji. **K.** koronował się w Rzymie 16 stycznia 1266; pobił Manfreda (ob.) pod Benewentem 26 lutego 1266, pod Tagliacozzo 23 sierpnia 1268, jego synowca Konradyna (ob.), ostatniego z Hohenstaufów, którego kazał ściąć 29 października 1268. **K.** mścił się teraz w sposób okrutny nad wszystkimi stronnikami Hohenstaufów. Chciwość i tyraństwo króla oraz niepomiarkowana buta zwycięskich Francuzów wywołały silną w narodzie opozycję i rozbudziły głęboką nienawiść do najezdniczych cudzoziemców. Kiedy zaś skarby, które kazał przewieźć z Tunisu, gdzie popierał Ludwika IX, oraz flotę wysłaną do Bizancjum pochłonęły fale morskie, w całem państwie wybuchło powstanie. Szczególnie w Sycylji burzyli się mieszkańcy, podniecani do oporu przez Jana Procidę. Wściekłość swą wywarł lud na Francuzach w tak zwanych *Nieszporach Sycylijskich* (ob.) 30 marca 1282. Z Palermo rozszerzyło się powstanie po całej wyspie, wymordowano wszystkich niemal Francuzów i poddano się Piotrowi Aragońskiemu. **K.** utrzymał się jednak przy posiadłościach na lądzie stałym. † 1285 w Foggia. Por. Durrieu, „Archives angevines de Naples; étude sur le registre du roi Charles I" (Tuluza, 1886—87, t. 2); Sternfelda „K. von Anjou als Graf der Provence 1245—65" (Berlin, 1888); Cadier „Essai sur l'administration du royaume de Sicile sous Charles I et Charles II d'Anjou" (Par., 1891).

Karol II *d'Anjou* **Kulawy,** syn poprzedniego, * 1246, † 1309. Pojmany przez Sycyljan 1284, zostawał w niewoli aragońskiej i dopiero 1288 r. za staraniem Edwarda IV, króla angielskiego, został oswobodzony. Regencję w jego imieniu sprawował po śmierci ojca brat **K.**, hr. Robert. Po wyjściu z niewoli koronował się 1289 w Rieti królem Obojej Sycylji i nadaremnie kusił się o odzyskanie wyspy. Z małżeństwa **K.** z Marją córką Stefana V króla węgierskiego pochodzi Karol Martel, który po wygaśnięciu domu Arpadów został królem węgierskim, i Robert, który po śmierci **K.** został królem neapolitańskim.

Karol III Durazzo, *Małym* zwany, prawnuk poprzedniego, a syn Jana Durazzo, * 1345, adoptowany przez Joannę I, królowę neapolitańską; ożenił się z Małgorzatą Durazzo, zdobył 1381 Neapol i kazał zamordować Joannę I, (1382), gdy ta chciała unieważnić adoptację. Obrany 1385 królem węgierskim, koronował się w Stuhlweissenburgu pod koniec r. 1385; raniony przez jednego z panów węgierskich, z podniety Królowej Elżbiety, i wtrącony do więzienia, † 1386. Następcą jego został nieletni syn **K.** Władysław, za którego regencję sprawowała matka Małgorzata.

Karol, imię kilku książąt sabaudzkich i królów sardyńskich. Znakomitsi z nich są:

Karol I Wojownik, książę sabaudzki, syn Amadeusza IX, * 1468, † 1489, wstąpił na tron po bracie swoim Filibercie 1482 r. Królowa Cypru Karolina, wdowa po Ludwiku Sabaudzkim, odstąpiła mu 1484 r. swoje królestwo, i odtąd książęta sabaudzcy i królowie sardyńscy nosili tytuł królów Cypru.

Karol II Jan Amadeusz, syn poprzedniego, * 1488, † 1496, po śmierci ojca zostawał pod opieką matki Blanki de Montferrato.

Karol III Dobry, syn Filipa II Bez. Ziemi, * 1486, objął rządy po bracie Filibercie II 1504 r. W stosunkach politycznych wahał się ustawicznie pomiędzy Francją i Hiszpanją, z tej przyczyny kraj wystawiony był na częste napady nieprzyjaciół. **K.** † ze zgryzoty roku 1553 w Vercelli.

Karol Emanuel I, zwany *Wielkim*, książę Sabaudji, 1580—1630, * 1562 w Rivoli, nastąpił w roku 1580 po swoim ojcu Emanuelu Filibercie. Ożeniony z Katarzyną, córką Filipa II, trzymał się pierwotnie Hiszpanji, wojował z Genuą i Bernem i pokojem Lugduńskim 1601 otrzymał margrabstwo Saluzzo i Prowancję, za niektóre drobniejsze ustępstwa, ale po ustaleniu się władzy Henryka IV nie tylko utracił (1599) swoje nabytki, lecz musiał jeszcze odstąpić Francji Gex, Bugey, Bugey i Val-Romey. Później połączył się z Francją i Wenecją, ale opuszczony przez pierwszą, związał się z domem habsburskim. Roszczenia jego do posiadłości Montferratu, sprowadziły nań nową wojnę z Francją, która zdobyła całą Sabaudję, † 1630 r., tknięty paraliżem. Książę ten wielkiej śmiałości, niezmiernie przedsiębierczy, chciwy władzy i sławy, wszystkich dla dopięcia swych celów używał środków. Zamyślał o koronie francuskiej, później

o cesarskiej, wreszcie marzył o zdobyciu Cypru i Macedonji. Zbudował wiele pałaców i kościołów, lubił nauki, ale mało się troszczył o to, by swym poddanym zapewnić szczęście. Następcą jego był syn Wiktor Amadeusz I. Por. Erdmannsdörfera „Herzog von Savoyen und die deutsche Kaiserwahl von 1619“ (Lipsk, 1862) i C. Manfroni „Carlo Emanuele ed il trattato di Lione“ (1890).

Karol Albert, król sardyński, 1831—49, *1798, syn Karola Emanuela, księcia sabaudzko-carignańskiego i Marji Krystyny, córki Karola, księcia saskiego i kurlandzkiego. Po śmierci ojca 1800, wychowywał się w Dreźnie, później w Paryżu, ożenił się 1817 z Marją Teresą, księżniczką toskańską i odtąd przebywał w Pjemoncie, gdzie 13 marca 1821 postawiony na czele rewolucji, mianowany został przez króla Wiktora Emanuela I regentem aż do przybycia następcy tronu Karola Feliksa Józefa. Na tem stanowisku zaprzysiągł (1812) wprowadzoną konstytucję hiszpańską, ale kiedy Karol Feliks ogłosił wszystkie rozporządzenia **K. A.** za nieważne, tenże 21 marca opuścił potajemnie Turyn i przeniósł się do głównej kwatery austrjackiej. Przebywał potem we Florencji i Francji, a 1823 wziął udział w wyprawie ks. Angoulême'a przeciwko partji konstytucyjnej w Hiszpanji. Za powrotem do Turynu, został 1829 namiestnikiem Sardynji, a 27 kwietnia 1831 wstąpił na tron i wprowadził za przykładem innych rządów włoskich system jezuicko-absolutny. Mimo to przecież starał się potajemnie ograniczyć wpływ klerykalizmu na sprawy państwa, zorganizował wojsko narodowe na wzór francuski, pracował nad podniesieniem materjalnego dobrobytu i ulepszeniem administracji (ob. *Sardynja*). Od chwili politycznego wystąpienia papieża Piusa IX, Karol Albert sprzyjał ruchom reformmistycznym, nadał w lutym 1848 konstytucję i zdawał się być zdecydowanym wziąć w swe ręce kierunek narodowego ruchu włoskiego, zmierzającego do zjednoczenia całego półwyspu. Równocześnie z powstaniem Lombardów i Wenecjan, wypowiedział Austrji 23 marca 1848 wojnę, miał nawet początkowo znaczne powodzenie i otrzymał przezwisko: *Miecz Italji*. Klęska pod Custozzą (25 lipca), przywróciła przewagę Austrji i zmusiła króla do rozejmu. Wiosną 1849 wznowił **K. A.** kroki nieprzyjacielskie, ale pokonany pod Navara i Mortara abdykował na polu bitwy 23 marca 1849 i udał się do Portugalji, gdzie żył jako hrabia Barge, † 1849 w Oporto. Nastąpił po nim starszy syn jego Wiktor Emanuel II (ob.). Por. Carutti'ego „Storia di Carlo Alberto“ (2 t., Turyn, 1856—57); margr. Costa de Beauregard „Prologue d'un règne, la jeunesse du roi Charles Albert“ (Par., 1889); C. Masi „Il segreto del re Carlo Alberto Cospiratori in Romagna 1815—59“ (Bolonja, 1891).

Karol, imię dwóch królów W. Brytanji i Irlandji:

Karol I, 1625—49, drugi syn Jakóba I, *1600 r. w Dunfermline, w Szkocji. Po śmierci swego brata Henryka, otrzymał 1612 tytuł księcia Walji, a po śmierci ojca wstąpił na tron angielski 1625, i t. r. ożenił się z Marją Henryką, księżniczką francuską. Przekonany o nieograniczonej władzy swej królewskości z łaski bożej, rozpoczął rządy w tym duchu. Z przekonania i ze względów politycznych sprzyjał kościołowi episkopalnemu, łagodnie traktował katolicyzm a prześladował prezbiterjanów szkockich. Opinję publiczną zwrócił przeciw sobie powołaniem na pierwszego ministra ks. Buckingham, ulubieńca swego ojca. Parlament, zwołany 1626 roku po raz pierwszy od czasów Henryka VIII i Elżbiety, odmówił wszelkich subsydjów pieniężnych i wytoczył proces ks. Buckingham. Król, uwięziwszy najśmielszych deputowanych, rozwiązał parlament 15 czerwca, a zdzierstwami i wymożonemi pożyczkami zastąpił subsydja. Samowola taka, w połączeniu z karami i egzekucjami wojskowemi, powszechne wywołała niezadowolenie. Z powodu niepomyślnej wyprawy na brzegi franc., podjętej dla obrony francuskich hugonotów 1627, i wmieszania się w sprawy protestancko-niemieckie, musiał **K.** zwołać 1628 parlament, zatwierdził tak zwaną *Petition of Right*, rozszerzającą prawa narodu, ale za energiczną opozycję przeciw pewnym opłatom (*Tonnage and Poundage*), rozwiązał izby 10 marca 1629, rządził odtąd z ministrami Laudem i Strafordem (ob.) lat 11 bez parlamentu, dopuszczając się wszelakich nadużyć. Sąd, znany pod nazwą Izby gwiaździstej, najsamowolniejsze wydawał wyroki. Pokój z Francją 1629 i z Hiszpanją 1630 nie przyniósł sprawie protestantyzmu żadnych korzyści. Bezgraniczne prześladowanie republikańskich purytanów i szkockich prezbiterjanów prowadziło do nieuniknionej rewolucji. Jakoż Szkoci ustanowili w końcu (1637) rząd rewolucyjny i 1639 wkroczyli zbrojnie do Anglji. **K.**, nie posiadając środków obrony, zwołał w kwietn. 1640 parlament, ale wkrótce, obraziwszy go, rozpuścił, zebrał nielegalnemi sposobami znaczną armję, poniósł kleskę od Szkotów 28 sierpnia 1640 r. pod Newburn i powtórnie zwołał parlament na 3 listopada t. r. Obie izby energicznie podjęły walkę z despotyzmem dworu i unieważniły czynności rządu z epoki bezparlamentowej. Król okazał się tak słabym i bojaźliwym, że nie tylko z uszczerbkiem praw korony

Karol I.

potwierdził bil, zapewniający 3-letnie trwanie parlamentu *(Trienniall-Bill)*, ale podpisał także wyrok śmierci na Strafforda (maj 1641). Jednocześnie zgodził się **K.** na nowe prawo, mocą którego parlament jedynie za własnem przyzwoleniem mógł być rozwiązany, i przystał na zniesienie sądu gwiezdzistego i Wyższej komisji (dla spraw kościelnych). Parlament, okupem oswobodziwszy kraj od Szkotów, poczynał sobie coraz śmielej. Tymczasem rzeź protestantów w Irlandji, uważana przez opinję publiczną za dzieło króla, stanowczy wywarła wpływ na przewrót państwowy. Przeciw zbuntowanym Irlandczykom uzbrojono armję, ale jej nie wysłano na miejsce przeznaczenia. **K.**, pogwałciwszy na posiedzeniu 4 czerwca 1642 r. przywileje parlamentu, który radykalnych domagał się reform, opuścił 10 czerwca burzącą się stolicę, oddał tym sposobem całą władzę w ręce parlamentu i rozpoczął z nim na czele wiernej szlachty wojnę. Tymczasem za sprawą Jana Pyma z parlamentem połączyli się Szkoci (listop. 1643), a król zawarł sojusz z katolickimi Irlandczykami i zwołał do Yorku (stycz. 1644) antyparlament. Po pierwszych powodzeniach ponieśli rojaliści klęskę 2 czerwca 1644 pod Marstonmoor, a 1 września zwyciężyli wojska parlamentu w Kornwalji. Obustronne układy pożądanych nie wydały owoców. W bitwie pod Naseby 15 czerwca 1645 Fairfax (ob.) i Cromwell (ob.) zniszczyli do cna armję królewską. **K.** schronił się w maju 1646 do obozu szkockiego pod Newark, w styczniu 1647 wydany był jednak parlamentowi. Krańcowa partja tak zwanych Independentów (ob.), mając z Cromwellem na czele po swej stronie wojsko, postanowiła rewolucję doprowadzić do ostatnich granic. **K.** trzymany w obozie, uciekł 11 listopada 1647 z Hampton-Court; aresztowany wszakże na wyspie Wight, odrzucił warunki postawione przez Independentów i ogłoszony był za zdrajcę. Szkoci tymczasem i prezbiterjanie, mający przewagę w parlamencie, stanęli w obronie króla. Cromwell jednak pokonał pierwszych, a drugich wypędził z parlamentu Fairfax. Za staraniem Cromwella izba gmin oskarżyła króla (stycz. 1649) o zbrodnię stanu, a sąd wojenny skazał go, jako tyrana, mordercę i nieprzyjaciela narodu, na karę śmierci 25 stycz. Po niejakiem wahaniu kazał Cromwell za wpływem swego zięcia Iretona (ob.) wykonać wyrok 30 stycz. 1649 przed pałacem Whitehall w Londynie. Jako człowiek prywatny, odznaczał się **K.** wysokiem ukształceniem, uprzejmością i czystością obyczajów. Nie zbywało mu na osobistej odwadze, był niezłym dowódcą, i jedynie wiara we wszechpotęgę władzy królewskiej zaślepiała go we wszystkich złowrogich aktach jego panowania, pozwoliła mu ona jednak przyjąć śmierć z iście królewską godnością. Żona jego, książę Walji, późniejszy Karol II (ob.), i inni członkowie uciekli do Francji jeszcze podczas wojny. Przypisywane **K.** dziełko, napisane w języku angielskim p. t. „Eikôn basilikè“ (Londyn. 1648), jest pióra Gaudena, biskupa Exeter. Autentyczne pisma **K.** wydał Browne (Haaga, 1657). Por. D'Israeli'ego „Commentaires on the life and reign of Charles I“ (5 t., Londyn, 1828—31); Careya „Memorial on the great civil war“ (2 tomy, London, 1842); dzieła o rewolucji angielskiej Dahlmanna (Lipsk, 6 ed., 1853); Cattermole'a (2 tomy, Londyn, 1844—45); Guizota (2 t., 4 ed., Paryż, 1850). Forstera „Arrest of the Five Members by Charles I“ (Londyn, 1860); Ranke'go „Engl. Geschichte vornehmlich im 17 Jahrh. (3 wyd., Lipsk, 1877—79) i Gordinera „History of England from the accession of James I“ (t. 5—10, London, 1883—86).

Karol II, 1660—85, syn poprzedniego, * 1630, podczas wojny domowej schronił się do Francji i po straceniu ojca, przyjąwszy tytuł królewski, wylądował 23 czerwca 1650 r. w Szkocji. Ukoronowany królem i licząc na pomoc angielskich rojalistów wkroczył do Anglji, ale poniósł 3 wrześ. 1651 stanowczą klęskę od Cromwella pod Worcester i wśród największych niebezpieczeństw uciekł znowu do Francji, później do Kolonji, a stąd musiał się przenieść do Niderlandów. Powołany nareszcie przez parlament na tron angielski 1660 r., wylądował 26 maja w Dover, a 29 maja wjechał uroczyście do Londynu. Uprzejmy, wysztalcony, ale zanadto oddany rozkoszom, o srogiej reakcji sam myślał mniej, aniżeli jego stronnictwo i jego kanclerz Edward Hyde, hr. Clarendon (ob.). Przywrócono więc episkopat i bezlitośnie prześladowano prezbiterjanów. Po zaślubieniu portugalskiej Katarzyny Bragança (20 maja 1661) pozostał po dawnemu lekkomyślnym, i kochanki jego były często silnymi sprzymierzeńcami przeciwników jego ministrów. Lekkomyślność i niesłychana rozrzutność postawiły go w tak przykrem położeniu, że musiał Dunkierkę i Mardyk sprzedać Francji, a dla uzyskania pieniędzy rozpoczął z Niderlandami wojnę, całkiem przeciwną interesom Anglji, zakończoną pokojem w Breda 21 lipca 1667. Po upadku Clarendona, ministerjum, znane pod nazwą *Kabały* (ob.), postanowiło przywrócić katolicyzm i monarchję absolutną. W r. 1668 zawarł **K.** z protestanckiemi Niderlandami i Szwecją potrójne przymierze, skierowane przeciwko Ludwikowi XIV, ale wkrótce nastąpił zupełny pod tym względem przewrót. Marnotrawny **K.**, zaprzedawszy się Francji (otrzymał od Ludwika XIV 3 mil. lirów), rozpoczął wraz z nią ponowną wojnę przeciw Niderlandom w marcu 1672, ale pod naciskiem parlamentu musiał zawrzeć pokój w list. 1674. Przeciw tak nikczemnym rządom wzburzył się parlament, zniewolił króla do potwierdzenia uchwały zwanej *Testacte* (ob.) i zmiany

ministerjum. Wieść o spisku katolickim wzburzyła naród, a skutkiem tego wielu Jezuitów i przywódców katolickich poszło na szafot. **K.** musiał podpisać słynne prawo *Habeas-corpus* (ob.) 1679. Wkrótce jednak król, zostając pod wpływem stronnictwa katolickiego, którego duszą był brat królewski ks. York, rozpoczął straszną reakcję, rozwiązał parlamenty 1680 i 1683, tępił prezbiterjanizm i stał się monarchą bardziej absolutnym, niż którykolwiek z jego poprzedników. Spisek *(Ryehouse plot)* ks. Monmouth (ob.) 1683 zupełnie się nie udał i poprowadził wielu na szafot. **K.** pogrążony w rozpuście, † 1685 r. bezdzietnie, a na tron wstąpił po nim brat jego ks. York pod imieniem Jakóba II (ob.). Por. „Memoirs of Sam. Pepys“ (ed. lord Braybrooke, 2 t., Londyn, 1828); Carrela „Histoire de la contrerevolution en Angleterre sous Charles II et Jacques II“ (Paryż, 1827); Romney'a „Diary of the times of Charles II“ (ed. Bleucowe, 2 t., Lond., 1843).

Karol, imię czterech królów hiszpańskich:

Karol I, (ob.) Karol V, cesarz niemiecki.

Karol II, 1665—1700, syn Filipa IV i Marji Anny austrjackiej, * 1661 r.; wstąpiwszy na tron po swym ojcu 1665, zostawał z początku pod opieką, a zaś 1675 sam objął rządy. W wojnach z Francją utracił wiele prowincji w Burgundji i Niderlandach. Przyjaźń z Francją, pozyskaną przez **K.** ożenkiem z córką księcia orleańskiego, rozwiązała w r. 1689 śmierć królowej; dalsze wojny z Francją zakończył pokój w Ryswiku. (1697). **K.** był ostatnim królem z domu Habsburgów hiszpańskich; † 1700. Nie mając z dwóch swych żon: Marji Ludwiki Orleańskiej, († 1689) i z Marji Anny, ks. bawarsko-neuburskiej († 1740), żadnego potomstwa, ogłosił w testamencie swoim następcą Filipa V, wnuka Ludwika XIV, króla francuskiego, skutkiem czego dom Burbonów przyszedł do posiadania korony hiszpańskiej, ale musiał się jej dobijać w długoletniej tak zwanej *hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej* (ob.).

Karol III, 1759—88, najstarszy syn Filipa V i Elżbiety Farnese, * 1716, † 1788. W r. 1735 został królem Neapolu i Sycylji, które Austrja musiała ustąpić Hiszpanji, a 1759, po śmierci starszego swego brata Filipa VI (ob.), królem hiszpańskim; ale Neapol i Sycylję odstąpił teraz **K.** trzeciemu swemu synowi Ferdynandowi IV z zastrzeżeniem, że nigdy nie wejdą w skład monarchji hiszpańskiej, ale będą stanowiły zawsze sekundogeniturę domu królewskiego. Panowanie **K.** w Neapolu i Hiszpanji, wsławiło się oświeconą administracją, kierowaną przez Tanucciego, Florida-Blancę. Żoną jego była Marja Amalja, córka elektora saskiego, Fryderyka Augusta II. Por. Ferrer de Rio „Historia del reinado de Carlos III de Espana“ (3 t., Madr., 1856—58) i Danvila y Collado „Reinado de Carlos III“ (tamże, 1893).

Karol IV, 1788—1808, syn poprzedniego, * 1748 w Neapolu. W r. 1759 przybył z ojcem do Madrytu i objąwszy po nim rządy Hiszpanji 1788, dawał się zupełnie powodować swojej żonie Ludwice Marji, ks. Parmy i jej ulubieńcowi, księciu Godoy. Ten ostatni popchnął go do nieszczęśliwej wojny z Francją, a 1795 z Portugalją i Anglją, która pod Trafalgar zniszczyła (1805) morską potęgę Hiszpanji. Skutkiem tego powstały (1808) ciężkie rozterki w kraju, które zmusiły **K.** do zrzeczenia się korony, naprzód na rzecz syna swego księcia Austrji, a później na rzecz Bonapartych. Po abdykacji mieszkał początkowo w Compiègne, a następnie w Rzymie, przepędzając większą część życia na polowaniu. Straciwszy żonę w grudniu 1818 r., wkrótce potem sam † 1819 w Neapolu. Drugim jego synem był *Don Karlos* (ob.), który jako pretendent tytułował się Karolem V. Por. Gomeza de Arteche „Reinado de Carlos IV“ (Madr., 1893).

Karol, imię wielu książąt niemieckich.—**Karol** właściwie **Karol V Leopold,** książę Lotaryngji, generał cesarski, * 1643, syn Mikołaja Franciszka. Wyznaczony przez swego stryja, księcia Karola IV, następcą, razem z nim wygnanany został 1659 przez Francuzów i wszedł 1664 do służby austrjackiej. W latach 1669 i 1674 ubiegał się bezskutecznie o koronę polską. W r. 1678 ożenił się z Eleonorą Marją, siostrą cesarza Leopolda I, a wdową po królu polskim Michale. Przeciw Francuzom dowodził naczelnie nad Renem 1676 i 1789, jak również w wojnie tureckiej 1683—88, podczas której odniósł zwycięstwa pod Granem (1685) i Mohaczem (1687). Wyswobodził znaczną część Węgier i zabezpieczył Siedmiogród, 1689 walczył znów przeciwko Francji i zdobył Moguncję i Bonn. **K.** † 1690 w Wels, jak mówią, otruty. Starszy jego syn Leopold Józef Karol * 1679, † 1729), odzyskał Lotaryngję pokojem ryswickim 1697.

Karol Teodor, elektor palatyn bawarski, * 1724, jedyny syn hrab. palatyna Jana Chrystjana Józefa na Sulzbachu, po którego śmierci 20 lipca 1733 objął rządy, ale jako małoletni zostawał pod opieką swego stryja, elektora palatyna *Karola Filipa* (* 1661, † 1742). Ożeniony 1742 z Marją Elżbietą Augustą, księżniczką Sulzbach, odziedziczył 21 grudnia 1742 po stryju palatynat elektorski, a 30 grudnia 1777 po śmierci Maksymiljana Józefa otrzymał jeszcze w spadku i Bawarję. Bezdzietny i nie mający żadnego przywiązania do Bawarji, uległ pretensjom cesarza Józefa i zgodził się już na odstąpienie dolnej Bawarji na rzecz Austrji, czemu zapobiegła wszakże *bawarska wojna sukcesyjna* (ob.). Ulegając wpływom księży, ulubieńców zagranicznych i chciwych kochanek, opuścił Bawarję, przeniósł się 1788 z Monachjum do Manheimu i rządził krajem despotycznie. W 6 miesięcy po śmierci swej małżonki (1794), ożenił się powtórnie z Ma-

rją Leopoldyną, córką Ferdynanda księcia Modeny. Po wkroczeniu Francuzów do Bawarji, usunął się do Saksonji (1796), później jednak wrócił i † 1799. Państwo jego przeszło na księcia palatyna Dwu Mostów, późniejszego króla bawarskiego Maksymiljana I.

Karol Eugenjusz, książę wirtemberski, 1737—93, * 1728, objął rządy po swym ojcu Karolu Aleksandrze (* 1684, † 1737) pod opieką książąt: Karola Rudolfa i Karola Fryderyka, ale już w 16 roku życia uznany został za pełnoletniego. Fryderyk Wielki, pod którego kierownictwem kształcił się w Berlinie **K. E.,** napisał dla **K.** „Miroir des princes“ (Zwierciadło książąt), ale zawartym w nim naukom **K. E.** nie wiele dawał posłuchu. Z początku okazywał wielką skłonność do przepychu, rozrzutności i rozkoszy zmysłowych, niszcząc przez to zasoby kraju. Aby otworzyć sobie nowe źródła dochodów, prowadził haniebny targ miejscowemi dziećmi sprzedając je za rekrutów do Holandji i innych państw. W wojnie Siedmioletniej, która prócz dotkliwych dla kraju ciężarów żadnej nie przyniosła mu sławy, czynny brał udział. Gdy **K.** zdeptał wszystkie układy, wiążące go z narodem, wynikły stąd spory, które się przeciągnęły do 1770. Odtąd wszakże poczynał sobie całkiem inaczej i resztę swego panowania zaznaczył dążnościami szlachetniejszemi. Usiłował podnieść materjalny dobrobyt kraju, wznosił piękne budowle publiczne, dźwigał przemysł i handel, krzewił nauki i sztuki. Jego to fundacji jest sławna szkoła wojskowa Karola w Sztutgardzie. Dobroczynny wpływ na tego księcia wywierała druga jego żona Franciszka Teresa, hrabina Hohenheim (* 1748, † 1812). **K.** † 1793. Por. Vely „Herzog K. E. von Würtemberg und Franciska von Hohenheim“ (3 wyd., Stuttgard, 1877).

Karol Fryderyk, wielki książę badeński, * 1728 w Karlsruhe. Utraciwszy w 4 roku życia ojca Fryderyka, ks. Baden-Durlach, a wkrótce potem matkę Annę Karolinę Amelję, ks. Nassau-Dietz, wychowywany był przez dziada, margrabiego Karola Wilhelma, po którego śmierci 1738 zaraz objął rządy pod opieką rady nadzorczej. Uznany za pełnoletniego 23 listopada 1746, zaczął sam panować na księstwie Baden-Durlach; odznaczył się jako władca rozumny i postępowy. W czasach politycznej przewagi Napoleońskiej powiększył kraj swój, obejmujący zaledwie 29 mil kw. z 290,000 m., do 280 mil kw. z ludnością 1,100,000. W ogóle podniósł swój kraj na wszystkich polach, zwłaszcza gospodarstwo rolne, zarząd finansów i organizację szkolną. Był także jednym z najgorliwszych zwolenników związku niemieckich książąt. Badeńczycy dotąd jeszcze z serdeczną wdzięcznością wspominają jego rządy. **K. F.** † 1811. Napisał „Abrégé des principes de l'économie politique“ (Karlsruhe, 1772), pracę opartą na zasadach fizjokratów. Por. Vierordta „Karl, Grossherzog von Baden“ (Karlsruhe, 1844); von Weech „Baden Biographien“ (Monachjum, 1875); Kniesa „K. F. brieflicher Verkehr mit Mirabeau und du Pont“ (2 t., Heidelberg, 1892). Jego następcą był wnuk Karol Ludwik Fryderyk, * 1786, w 1806 zaślubił Stefanję Beauharnais, od 1808 współregent, po trzyletniej chorobie † 1818, nie pozostawiwszy potomstwa.

Karol Wilhelm Ferdynand, książę brunświcki, 1780—1806, * 1735 w Wolfenbüttell, najstarszy syn ks. Karola i ks. Karoliny, siostry Fryderyka W.; dowodząc w Siedmioletniej wojnie wojskiem brunświckiem, zjednał sobie szczególne zaufanie i szacunek Fryderyka II. W 1773 roku jako generał pruskiej armji brał udział w bawarskiej wojnie sukcesyjnej. W 1764 ożenił się z Augustą, siostrą króla angielskiego Jerzego III, i 26 marca 1780 sam objął rządy, sprawując je roztropnie i z powszechnem zadowoleniem kraju. W r. 1787 na czele armji pruskiej przywrócił Wilhelma V do urzędu namiestnika Niderlandów. Jednakże jako wódz armji austrjacko-pruskiej przeciwko Francji mniej już był szczęśliwym. Po zmiennych kolejach wojny 1793 złożył na początku 1794 naczelne dowództwo, które w 1806 powtórnie znowu objął. Pozbawiony wzroku w bitwie pod Auerstädt, † 1806 w Ottensen pod Altoną. W 1874 wzniesiono mu w Brunświku posąg konny. Por. K. W. F., Herzog zu Braunshweig und Lüneburg“ (Tubinga, 1809).

Karol Fryderyk August Wilhelm, detronizowany książę brunświcki, * 1804 w Brunświku, pierworodny syn księcia Fryderyka Wilhelma i Marji Elżbiety Badeńskiej. Po śmierci ojca (1815) zostawał pod opieką angielskiego księcia regenta; wbrew jego woli został w październiku 1823 uznany za pełnoletniego i sam objął rządy. Odebrawszy bardzo zaniedbane wychowanie, w młodości już różnych dopuszczał się zboczeń i wybryków. Nie chciał uznać konstytucji; z tego powodu wywiązał się zatarg pomiędzy nim a stanami. Jako władca samoistny nazbyt popuszczał cugle despotyzmowi. Mściwy, prześladował wszystkich, co mieli nieszczęście ściągnąć na się jego podejrzliwość. Zasoby kraju nie wystarczały wszystkim jego zachciankom i awanturom. Otaczał się zwykle aktorami. Życie prowadził rozpustne i marnotrawne, a obok tego pożądliwie gromadził skarby. W 1829 wyjechał do Francji, zdawszy rządy w ręce swego ulubieńca Bittera. Wypędzony z Paryża przez rewolucją lipcową (1830), a przez belgijską w Brukseli, wrócił do Brunświku, lecz skutkiem powstania 7 września 1830 utracił tron i musiał kraj opuścić. Jeszcze raz usiłował powrócić do ojczyzny, ale bezskutecznie. Uznany w 1831 przez agnatów i sejm związkowy za niezdolnego do rządów, które formalnie objął 1831 brat jego Wilhelm, przebywał odtąd we Francji, Szwajcarji lub Anglji, gdzie

nieoględnem postępowaniem niejednokrotnie dawał powód do gorszących procesów. † 1873 w Genewie, któremu to miastu zapisał testamentem kolosalny swój majątek. Por. K. Brauna „Der Diamantenherzog“ (Berlin, 1881).

Karol August, wielki książę sasko-wejmarsko-ejsenaski, * 1757, syn księcia Ernesta Augusta Konstantego († 1758) i Amalji Brunświckiej. Odebrał pod opieką mądrej matki najstaranniejsze wychowanie i po objęciu rządów (1775) wywierał znaczny wpływ na rozwój oświaty i naukowości niemieckiej; gromadząc bowiem na swym dworze takich ludzi, jak Göthe, Wieland, Herder, Szyller i inni, uczynił swoję stolicę Wejmar ogniskiem poezji niemieckiej. Od r. 1786 do bitwy pod Jeną służył w armji pruskiej, brał nader żywy udział w założeniu związku niemieckich książąt 1785 r. w tem przekonaniu, że przyczyni się on do wzmocnienia narodowej jedności; 1806 przyłączył się do koalicji przeciw Napoleonowi, 1814 wstąpił do służby rosyjskiej, brał udział w walkach 1814—1815. Kongres wiedeński znacznie powiększył jego posiadłości i wyniósł je do godności wielkiego księstwa. **K. A.** należał do liczby pierwszych książąt niemieckich, którzy w posiadłościach swych zaprowadzili ulepszone ustawy konstytucyjne; bronił także wolności prasy, dopóki pamiętna uroczystość wartburska i gazeta *Oppositionsblatt* nie wywołały represji. Za jego rządów zreformowano wszystkie gałęzie administracji i usunięto wiele nadużyć. **K. A** tknięty paraliżem, † 1828 w Graditz pod Torgawą, wracając z Berlina do Wejmaru. Ożeniony był z Ludwiką, ks. hesko-darmsztadzką, i oprócz następcy tronu Karola Fryderyka, pozostawił drugiego syna ks. Bernarda. Korespondencję **K. A.** z Göthem wydano w Lipsku (2 t., 1863). Por. także Wegelego „K. A.“ (Lipsk, 1850); Droysena „K. A. und die deutsche Politik“ (Jena, 1857) i Düntzeta „Goethe und K. A.“ (Lipsk, 1888).

Karol August.

Karol Fryderyk, wielki książę sasko-wejmarsko-ejsenaski, 1828—53, syn i następca poprzedniego, * 1783 w Wejmarze, zaślubił 3 sierpnia 1804 wielką ks. rosyjską Marję Pawłównę († 1859), wstąpił po swym ojcu na tron 1828 i sprawował rządy w takim samym jak ojciec duchu, z niektóremi wszakże ograniczeniami, dopóki wypadki 1848 nie wywołały ważniejszych jeszcze reform; później znacznie je znowu zmodyfikowano. **K. F.** † 1853 r. i pozostawił troje dzieci: 1) Marję Ludwikę Aleksandrynę, * 1808, od 1827 żonę księcia pruskiego Karola, † 1877; 2) Augustę Ludwikę Marję Katarzynę, * 1811, od 1829 żonę księcia Wilhelma, późniejszego króla pruskiego i cesarza niemieckiego Wilhelma I; 3) Karola Aleksandra, swego następcę, który * 1818, objął rządy 1853.

Karol Ludwik Jan, arcyksiążę austrjacki, książę cieszyński, trzeci syn cesarza Leopolda II, * 1771 we Florencji, jeden ze znakomitszych wodzów nowoczesnych, miał zaszczytny udział we wszystkich kampanjach od 1792 i odznaczył się szczególnie w wojnach, prowadzonych z rzecząpospolitą francuską i Napoleonem, przy końcu zeszłego i na początku bieżącego stulecia. W r. 1805 mianowany został ministrem wojny; w tymże roku dowodził we Włoszech przeciwko Massenie, z którym walczył 30 października pod Caldiero i w nocy z 1 na 2 listopada wykonał mistrzowski odwrót do Chorwacji, by pośpieszyć na pomoc dziedzicznym krajom Austrji. Po pokoju presburskim mianowany generalissimusem wojsk austrjackich, zaprowadził nową organizację armji. W 1809 wkroczył do Bawarji, ale nad Dunajem zmuszony do odwrotu, stoczył zaszczytną bitwę pod Aspern i Essling; w końcu pobity został pod Wagram 5 i 6 lipca, skąd znowu pod osłoną ciągłych potyczek cofnął się w największym porządku do Znaim, gdzie 12 lipca nastąpiło zawieszenie broni. Wkrótce potem złożył wszystkie swe godności i żył prywatnie, naprzód w Cieszynie, a następnie w Wiedniu. Po powrocie Napoleona z wyspy Elby, był przez pewien przeciąg czasu gubernatorem Moguncji. W 1822 wziął dziedzictwo po bogatym stryju, księciu cieszyńskim. † 1847. Ożeniony w 1815 z Henryką, ks. Nassau-Weilburską († 1829), miał z nią 4 synów: *Alberta* (* 1817), *Karola Ferdynanda* (* 1818, † 1874), *Fryderyka* (* 1821, † 1846 w Wenecji), *Wilhelma* (* 1827) i dwie córki: *Teresę* (* 1816, wdowę po królu neapolitańskim Ferdynandzie II, † 1867) i *Marję Karolinę* (* 1825, zaślubioną 1852 z arcyksięciem Rajnerem Ferdynandem). W literaturze wojskowej zyskał imię dziełami: „Grundsätze der Strategie, erläutert durch die Darstellung des Feldzugs von 1796 in Deutschland“ (3 t., Wiedeń, 1814) i „Geschichte des Feldzugs von 1799 in Deutschland und der Schweiz“ (2 t., Wiedniu, 1819). W Wiedniu wzniesiono mu 1860 posąg konny, dzieło Fernkorna. Por. Dullera „Erzherzog Karl“ (2 t., Wiedeń, 1844—47); Schneidewinda „Das Buch von Erzherzog Karl“ (5 wyd., Lipsk, 1860); Zeissberga „Aus der Jugendzeit des Erzherzogs K.“ (1883) i tegoż „Belgien unter der Generalstatthalterschaft Erzherzog K.“ (Wiedeń, 1893).

Karol Ludwik.

Karol Fryderyk August, książę meklemburg-strelicki, generał pruski, * 1785, najmłodszy syn Karola Ludwika, późniejszego księcia meklemburg-strelickiego, wszedł 1799 do armji pruskiej, odbył wszystkie kampanje do 1815, został generałem brygady w gwardji, potem radcą stanu i 1827 prezesem tejże rady stanu. † 1837, zostawiwszy po sobie pamięć jednego z najzawzietszych przeciwników nowoczesnych idei i dążności. Od śmierci ministra Hardenberga (ob.) wywierał wielki wpływ na politykę w kierunku reakcyjnym i okazał niepoślednie zdolności dyplomatyczne. Lubownik poezji i literatury pięknej, napisał pod imieniem Weisshaupta komedję „Die Isolirten" i tragedję „Der ewige Jude".

Karol Antoni, książę Hohenzollern-Sigmaringen, ob. Hohenzollern (niemiecki dom książęcy).

Karol Teodor Maksymiljan August, książę bawarski, drugi syn Maksymiljana I Józefa, późniejszego króla bawarskiego i Wilhelminy Augusty, ks. hesko-darmsztadzkiej, * 1795 w Monachjum. Bardzo młodo wstąpił do armji, którą opuścił 1822 w stopniu generała kawalerji. W r. 1841 znowu wszedł do czynnej służby, mianowany był feldmarszałkiem i generalnym inspektorem armji. W tym stopniu objął w wojnie 1866 naczelne dowództwo nad 7 i 8 korpusami armji związkowej, ale nie mógł żadnych nad Prusakami otrzymać korzyści i po zawarciu pokoju usunął się do życia prywatnego. † 1875 w Tegernsee, gdzie podczas przejażdżki spadł z konia.

Karol I, król Nawarry, ob. Karol IV Piękny, król Francji i Nawarry.—**Karol II Zły,** syn Filipa III d'Evreux i Joanny nawarskiej, * 1332, wstąpił na tron Nawarry po swojej matce 1349; okrutny ten książę żył w ustawicznych sporach i niesnaskach z Francją, Anglją i Kastylją; † 1387.—Jego syn i następca, **Karol III Szlachetny,** * 1361, odziedziczył tron 1387; panował łagodnie i mądrze do śmierci, zaszłej r. 1425.

Karol Śmiały albo **Zuchwały,** książę burgundzki, 1467—77, * 1433 w Dijon, syn Filipa Dobrego z domu Walezych i Izabeli portugalskiej, za życia ojca nosił tytuł *hrabiego Charolais.* Podobnie jak przodkowie jego, był to książę gwałtowny, burzliwy i chciwy sławy. Niezadowolony z powolności starego ojca dla Ludwika XI (ob.), czyhającego na zgubę domu burgundzkiego, utworzył **K.** z Franciszkiem II, ks. Bretanji, i wielu panami francuskimi związek *(La ligue du bien public)*, celem utrzymania praw feudalnych, zagrożonych przez Koronę. Zwyciężywszy króla 16 lipca 1465 pod Montlhéry, podyktował mu warunki pokoju 4 października w Conflans. 1467 wstąpił po ojcu na tron książęcy. Bogaty i potężny jak mało kto z owoczesnych książąt, dokładał odtąd wszelkich usiłowań, by z Burgundji utworzyć samoistne królestwo, do którego pragnął przyłączyć Lotaryngję, Szwajcarję, Prowancję i Delfinat. Zaproszony przez Ludwika XI dla zawarcia ugody (paźdz. 1468), przybył **K.** do Péronne, ale gdy się dowiedział, że za namową króla wybuchło powstanie w Leodjum, wziął króla w niewolę i zabrał go z sobą na wyprawę przeciw zbuntowanemu miastu. Ludwik XI musiał publicznie chwalić okrucieństwa swego wasala, spełnione na mieszczanach. Po wypuszczeniu króla na wolność, został **K.** pozwany przed sąd parów i skazany na banicję 3 grudnia 1470. Jednocześnie napadł król na jego ziemię, i **K.** nie przygotowany na to, musiał prosić o zawieszenie broni, odkładając zemstę na czas późniejszy. Jakoż za śmierć swego sprzymierzeńca ks. Guyenny, otrutego z rozkazu Ludwika XI, spustoszył **K.** strasznie Pikardję i Normandję 1472. Podczas rozejmu, do którego był jednak w grudniu tegoż roku zmuszony, zawarł przymierze z Edwardem IV, kr. angielskim, przeciw Ludwikowi XI i połączonym z nim Szwajcarom i Lotaryńczykom. Wojna zakończyła się zawieszeniem broni w Amiens 29 sierpnia 1475. **K.** jednak nie porzucił swych planów zaborczych. Na początku jesieni 1475 zdobył Lotaryngję, a 1476 wkroczył do Szwajcarji, gdzie od walecznych mieszkańców poniósł stanowcze klęski pod Grandson 2 marca i Murten 22 czerwca 1476. Złamany moralnie i zniszczony materjalnie, walczył jeszcze z ks. René o utrzymanie Lotaryngji i poległ pod Nancy 5 stycznia 1477. Pochowany został w Nancy, skąd Karol V kazał 1550 przenieść zwłoki jego do Brügge. Ze śmiercią **K.** zginął nie tylko najniebezpieczniejszy wróg Ludwika XI, ale także groźny przywódca feudalizmu, o który rozbijały się dotąd centralizacyjne dążności korony francuskiej. **K.** żenił się po trzykroć, ale tylko z drugiej żony Izabeli de Bourbon, pozostawił jedyną córkę i sukcesorkę Marję, która 1477 zaślubiła Maksymiljana I (ob.), późniejszego cesarza. Por. Barante'a „Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois" (13 t., Paryż, 1824, 7 wyd., 12 t. 1853); Rodta „Die Feldzüge Karl's des Kühnen" (2 t., Schafhausa, 1844—1845); Kirka „History of Charles the Bold, duke of Burgundy" (2 t., Londyn, 1863).

Karol Ferdynand Waza, trzeci syn króla Zygmunta III i Katarzyny, arcyksiężniczki rakuskiej, * w Warszawie 1613. Od młodego już wieku przeznaczony był do stanu duchownego; mając ledwie 20 lat życia, został biskupem wrocławskim, a rządy djecezji objął 1637. W 10 lat potem przeniósł się na biskupstwo płockie; mieszkał jednak po większej części w ulubionym Ujazdowie, gdzie w pobliżu dworu oddawał się wszelkiego rodzaju rozrywkom światowym, przekładając je nad obowiązki swego stanu, do którego żadnego nie miał powołania. Po śmierci brata swojego, króla Władysława IV, zamyślał czas jakiś o osiągnieniu korony polskiej, gdy atoli za-

miar ten go zawiódł i Jan Kazimierz obrany został królem, **K.** usunął się ze stolicy i osiadł w mieście Wyszkowie nad Wisłą, gdzie dotknięty melancholją, † 1655. Niewłaściwe jego usposobieniom stanowisko złamało w części życie księcia, który też dla tej przyczyny głównie żadnych w kraju nie położył zasług. Skarby swe i prawa do księstwa szląskiego zapisał Janowi Kazimierzowi, który wystawił bratu grobowiec w kaplicy Wazów w katedrze krakowskiej. Por. Bartoszewicza „Królewicze biskupi“ (Warszawa, 1851).

Karol, książę kurlandzki, trzeci syn króla polskiego Augusta III i Józefiny Austrjaczki, * 1733. Ojciec pragnął osadzić go na księstwie Kurlandji, która, po wywiezieniu na Sybir Birona (1740) i wypędzeniu Ludwika Ernesta brunświckiego (1741), książąt forytowanych przez Rosję, zostawała pod rządami rady stanów krajowych. Jakoż postanowieniem senatu z 30 października 1758 otrzymał **K.** wbrew zabiegom Czartoryskich inwestyturę na Kurlandję i 1759 wyjechał do Mitawy. Cesarzowa Elżbieta dała na to zezwolenie i zrzekła się roszczonych pretensji do dóbr stołowych kurlandzkich. Gdy jednak Biron za Piotra III wrócił z wygnania, a Katarzyna II, wstąpiwszy na tron, zbrojnie forytowała za wiedzą Czartoryskich dawnego księcia, **K.** mimo wszelkich praw do Kurlandji, oblężony w Mitawie przez Rosjan, musiał ustąpić z rozkazu ojca w kwietniu 1763, zaprotestowawszy piśmiennie przeciw dokonanemu nielegalnie czynowi. Po śmierci ojca i starszego brata Fryderyka Krystjana († 17 grudnia 1763) popierany był **K.** daremnie przez stronnictwo hetmańskie, przeciwne *Familji*, jako kandydat do tronu polskiego. Zawiedziony w nadziejach, przebywał w Saksonji. W 1760 zaślubił starościankę nowomiejską Franciszkę Krasińską, której wszakże dom saski nie chciał uznać za prawą jego małżonkę. Po stracie tej żony (30 kwietnia 1796) ks. **K.** umarł z tęsknoty i żalu 16 czerwca t. r. Córka ich ks. Marja, po śmierci rodziców zostawała pod opieką królewny Elżbiety, siostry królewicza Karola, i wyszła za mąż za ks. sabaudzkiego Karola de Carignan.

Karol II Ludwik Ferdynand Karol de Bourbon, infant hiszpański, naprzód książę Lukki, potem książę Parmy, * 1799, † 1883 r. w Nizzy, syn Ludwika, króla Etrurji (ob.) i infantki hiszpańskiej Marji Ludwiki, nastąpił po swym ojcu 23 maja 1803 r., jako król Etrurji, lecz 1807 r. musiał ustąpić swe państwo Francji. Na mocy warunków pokoju paryskiego i traktatu wiedeńskiego królowa Etrurji i jej dzieci otrzymały chwilowo Lukkę, w której **K.** nastąpił po swej matce 13 marca 1824 r., ożeniwszy się pierwej (1820) z Marją Teresą Sardyńską. Większą część życia przepędzał w podróżach lub też w majętności swej Weisstropp pod Dreznem. Lukkę odstąpił 5 października 1847 Toskanji, 18 grudnia 1847 odziedziczył po wdowie Napoleona księstwa Parmy, Piacenzy i Gwastalli. Ale i tych posiadłości zrzekł się z powodu ówczesnych wypadków 14 marca 1849 r. na rzecz swego jedynego syna. Syn ten; **Karol** III Józef Marja Wiktor Baltazar de Bourbon, infant hiszpański, * 1823, powrócił w sierpniu 1849 do Parmy i ożenił się 1845 z Ludwiką Marją Teresą de Bourbon, (* 1819), córką księcia Berry. Jakkolwiek szczodrze przez naturę wyposażony, okazał się najniecniejszym zarówno jako władca i jako człowiek. Okrutne prześladowania i gwałty wszelkiego rodzaju, były na porządku dziennym. Rządy takie zgotowały mu zagładę. Raniony bowiem w biały dzień na ulicy 20 marca 1854 r., † nazajutrz, a po nim objęła rządy pozostała wdowa w imieniu nieletniego syna Roberta I (* 1848). Skutkiem wojny włoskiej w r. 1859 matka i syn zostali wygnani z kraju, a księstwo Parmy dekretem króla włoskiego Wiktora Emanuela 18 marca 1860 wcielone zostało do królestwa włoskiego. Księżna ta † 1864 r. w Wenecji.

Karol Fryderyk Aleksander, książę pruski, trzeci syn króla Fryderyka Wilhelma III, brat cesarza Wilhelma I, * 1801, † 21 stycznia 1883, od 1853 wielki mistrz zakonu Joannitów, od 1854 generał feldmarszałek i szef artylerji. Pozostawił bogatą kolekcję broni. W 1827 r. zaślubił księżniczkę sasko-wejmarską Marję († 1877), która mu urodziła troje dzieci, ks. Fryderyka Karola, ks. Ludwikę i ks. Annę.

Karol I Fryderyk Aleksander, król wirtemberski, * 1823 w Stuttgardzie, † 1891 r. tamże, jedyny syn Wilhelma I i jego trzeciej żony Pauliny księżniczki wirtemberskiej, kształcił się w Tubindze i Berlinie, w d. 13 lipca 1846 zaślubił wielką księżniczkę Olgę (* 1822), córkę cesarza Mikołaja. Objął tron po ojcu 25 czerwca 1864 i kierując się jego polityką, sprzymierzył się 1866 z nieprzyjaciołmi Prus, lecz 1870 wziął udział w wojnie z Francją. Ponieważ umarł bezpotomnie, tron po nim objął jego siostrzeniec pod imieniem Wilhelma II. Por. Württemberg und sein König 1864—89“ (Stuttgard, 1889); Hochstettera „König **K.** von Württemberg“ (1891).

Karol Ludwik, arcyksiążę austrjacki, * 1833, młodszy brat cesarza Franciszka Józefa, dosłużył się w wojsku rangi generała kawalerji, 1855—1861 był namiestnikiem Tyrolu. Odtąd pozostawał zdala od publicznego życia, jakkolwiek nosił tytuł generała kawalerji. Od młodości pozostawał pod wpływem Jezuitów i był nieprzyjacielem Prus. Przez śmierć następcy tronu arcyksięcia Rudolfa (1889), został domniemanym następcą tronu. Pierwszą małżonką jego, zmarłą bezpotomnie (1858), była Małgorzata ks. saska, drugą, zaślubioną 1862 r., księżniczka Marja Anuncjata sycylijska, która urodziła mu czworo dzieci i † 1871 r. W r. 1873 ożenił się arcyksią-

żę **K.** z córką księcia Miguela portugalskiego, księżniczką Marją Teresą. Najstarszy jego syn arcyksiążę Franciszek Ferdynand, * 1863 w Grazu, w 1876 wstąpił do wojska był pułkownikiem piechoty i odziedziczył po śmierci ostatniego księcia Modeny Franciszka V (1875) tytuł ks. Este i wielki jego majątek. Drugim jego synem jest arcyksiążę Otto Franciszek Józef, * 1865 w Grazu, w 1886 ożeniony z księżniczką Marją Józefą saską. Arcyks. **K.** † 1896.

Karol Teodor, ks. bawarski, * 1839 w Passenhofen, drugi syn księcia Maksymiljana z linji Zweibrücken Birkenfeld, młodszy brat cesarzowej austrjackiej, służył naprzód w artylerji, następnie poświęcił się studjom naukowym zwłaszcza medycynie i uzyskał stopień doktora w uniwersytecie monachijskim, a 1880 prawo praktyki lekarskiej, którą zajmuje się przeważnie w Tegernsee. Specjalnością jego jest okulistyka. Ogłosił: „Beiträge zur Anatomie und Physiologie des Glaskörpers“ (w Gräfego „Archiv für Ophtalmologie,“ 1880). W 1865 zaślubił Zofję księżniczkę czeską († 1867), zaś 1874 ks. Marję Józefę Braganza, córką pretendenta portugalskiego Don Miguela. Po śmierci swego ojca (15 listopada 1888) stanął na czele domu książęcego.

Karol I Eitel Fryderyk Zefiryn, król Rumunji, drugi syn ks. Antoniego Hohenzollern, * 1839 r., kształcił się na uniwersytecie w Bonn. W r. 1857 wstąpił do armji pruskiej i 1864 miał słynny udział w wyprawie szlezwicko-holsztyńskiej. Po wypędzeniu ks. Cuzy (ob.) powołany został za zgodą Francji przez rząd tymczasowy na tron rumuński w marcu 1866 i wziął na siebie ciężkie zadanie w kraju, rozdzielonym na nienawistne sobie stronnictwa. Obok tego finanse były rozstrojone, a karności w wojsku nie było żadnej. Kilka państw obcych przyjęło go z nieufnością, wszelako w grudniu 1866 zdołał pozyskać uznanie Turcji i innych wielkich mocarstw. Początkowo opierał się na stronnictwie Czerwonych, zaś od 1871 na konserwatystach. W roku 1869 ożenił się **K.** z Elżbietą, ks. Wied (* roku 1843). Pomimo ciągłych walk pomiędzy stronnictwami, które trwały 10 lat i zakończyły się w 1876 zwycięstwem partji liberalnej, **K.** zrobił wiele dla podniesienia kraju, a mianowicie w rzeczach organizacji wojska, budowy kolei żelaznych i zawiązania samoistnych stosunków handlowych z zagranicą; reformatorskie te prace przerwane zostały wojną rosyjsko-turecką 1877 r., Rumunja stanęła po stronie Rosji, a **K.** objął na pewien czas nawet główne dowództwo nad armją oblegającą Plewnę. 22 maja 1877 r. **K.** ogłosił niezależność Rumunji, co zatwierdził kongres berliński 13 lipca 1878 r.; ustąpieniu Besarabji **K.** stanowczo się opierał. Poddał się jednak rozporządzeniom kongresu, postanowieniem izby 26 marca 1881 r. książę Rumunji wyniesiony został do godności królewskiej, pod imieniem Karola I. Ponieważ małżeństwo **K.** nie dało mu męskiego potomstwa, następstwo przyznały izby jednemu z synów jego brata, ks. Ferdynandowi. Por. „Aus dem Lebem König **K.** s. von Rumänien“ (t. 1, Stuttgard, 1894).

Karol I.

Karol I Ferdynand Ludwik, król portugalski, * 1863 r., starszy syn króla Ludwika I i jego małżonki Pii, córki Wiktora Emanuela króla włoskiego, dosłużył się w armji rangi pułkownika i we flocie kapitana fregaty, zaślubił 22 maja 1886 r. księżniczkę Amalję, córkę hr. Paryża i po śmierci ojca swego wstąpił na tron portugalski 19 października 1889. Starszy jego syn, następca tronu Ludwik Filip, * 1887.

Karol Boromeusz (św.), kardynał i arcybiskup medjolański, potomek starożytnego i słynnego rodu Borromeuszów, * 1538 w Arona, zamku dziedzicznym swych przodków, nad Lago Maggiore. W 12 roku życia oddany do stanu duchownego, wkrótce otrzymał opactwo św. Gratynjana w Arona. W 16 roku życia wysłany był do uniwersytetu w Pawji, przepędził 5 lat na nauce teologji i prawa kanonicznego; 1559 r. otrzymał stopień doktora. Powołany do Rzymu przez wuja swego, kardynała de Medicis, który zasiadł na stolicy apostolskiej pod imieniem Piotra IV, 1560 został mianowany protonotarjuszem apostolskim, referendarzem trybunału cywilnego i kardynałem djakonem, z tytułem *de Sancta vitae*, a w tydzień potem arcybiskupem medjolańskim i legatem Bolonji, Romanji i Ankony, protektorem Portugalji, Niderlandów, Szwajcarji katolickiej oraz Franciszkanów, Karmelitów i Kawalerów Maltańskich. Mimo tak wysokiego stanowiska w hierarchji duchownej Karol św. był wzorem prawdziwego kapłana, tak dalece, że nawet najdrażliwsza zawiść, niechętnem patrząca okiem na to jego bezprzykładne prawie w tak młodym wieku wyniesienie, musiała oddawać sprawiedliwość jego cnotom i pobożności. Gdy w r. 1562, po śmierci starszego a jedynego brata, hr. Fryderyka, cała familja starała się zwrócić Karola do życia światowego, i gdy nawet sam papież nalegał nań, ażeby się ożenił i nie dozwolił wygasnąć dostojnemu rodowi, Karol odmówił stanowczo i tajemnie wyświęciwszy się na kapłana, zaczął jeszcze surowsze prowadzić życie. Mianowany około tego czasu wielkim peniten-

Karol Boromeusz.

cjarjuszem wywierał przeważny wpływ na wszystkie ważniejsze sprawy kościoła; i tak jego wpływowi trzeba przypisać otwarcie na nowo i pomyślne dla stolicy apostolskiej zakończenie soboru trydenckiego (3 grudnia 1563), na który i protestanci byli zaproszeni. Ażeby wprowadzić w życie uchwały tego soboru, które przy pomocy kilku współpracowników zebrał w *Katechizmie rzymskim* (Catechismus Romanus, 1564), odbył w Medjolanie 1568 jako Legatus a latere synod prowincjonalny. Brał nadto udział w poprawieniu *Brewjarza* (1568), *Mszału* (1570), oraz w rozpoczętem przejrzeniu *Wulgaty*. Jako troskliwy arcypasterz swojej djecezji, zajmował się niezmordowanie sprawami kościoła, tak, że po jego śmierci archidjecezja medjolańska była wzorem dla innych, zarówno przez swoje wyborne zakłady, poprawione obyczaje, jako też i czcigodne duchowieństwo. W Medjolanie upiększył katedrę i podniósł uroczystość służby bożej. Starał się przyciągnąć lud do kościołów przez dobre kazania i znakomitą muzykę, w ogóle dbał o dobrobyt i moralność mieszkańców. Gorliwie zajmował się reformą zakonów, z tego powodu naraził się na prześladowania ze strony krnąbrnego duchowieństwa, mnichów i rządu hiszpańskiego, zazdrosnego o rozszerzenie się władzy Karola. Kanonicy kapituły św. Marji de la Scala, nietylko że zbrojnie oparli się zamierzonej wizycie kapituły, ale rzucili nań klątwę i oskarżyli przed papieżem. Humiljaci jeszcze dalej posunęli się w swojej zajadłości, albowiem jeden z nich (ks. Farina) targnął się (1569) na życie arcybiskupa, strzeliwszy do niego w kaplicy, bez żadnej wszakże dla niego szkody. Chcąc ukształcić wytrwałych i gorliwych kapłanów, ustanowił kongregację *Oblatów*, których obowiązkiem było nieść pomoc swemu biskupowi wszędzie, gdzieby tego potrzeby djecezji wymagały. Miłosierny dla ubogich, nietylko wszystkie dobra dziedziczne, ale i wszystkie dochody swoje rozdzielił pomiędzy ubogich. Karolowi zawdzięcza też Medjolan zmniejszenie klęski w czasie głodu 1570 r., oraz podczas zarazy 1576, zarówno przez osobiste poświęcenie, jako też i wczesne ustanowienie odpowiednich środków zaradczych. † roku 1584 w Medjolanie. Kanonizowany przez Pawła V r. 1610, a pamiątkę jego obchodzi kościół 4 listopada. Najlepsze wydanie dzieł teologicznych św. **K.** sporządził Sax (5 t., Medjolan, 1747). Życie jego opisali Guissano (po francusku 1615), Godeau (Bruksella, 1684, Paryż, 1747); Touron (Paryż, 1761) i Stolz (1781). Por. Sala „Documenti circa la vita e la gesta di Borromeo“ (4 t., Medjolan, 1857—1859).—Jego bratanek, hr. *Fryderyk Borromeusz*, * 1564 roku, także kardynał i arcybiskup medjolański (1595—1631), jest założycielem słynnej bibljoteki ambrozjańskiej.

Karol, pseudonim Józefa Kotarbińskiego.

Karol z Kalinówki, pseudonim Karola Sienkiewicza.

Karol B. z Jerosławca, pseudonim Karola Balińskiego.

Karol Edward, pretendent, ob. Edward (Karol), wnuk Jakóba II.

Karolath, księstwo, ob. Carolath.

Karoli Teofil, ob. Caroli.

Karoli Józef Krystjan, nadworny złotnik, pochodził z rodziny węgierskiej, * 1765 w m. Kuczewo w Galicji, † 1835 w Warszawie, gdzie przybył w młodym wieku jako złotnik i jubiler. Dorobiwszy się tu znacznej fortuny, **K.** obrany był ławnikiem Warszawy, następnie został nadwornym złotnikiem króla Stanisława Augusta. W 1807 r. ks. Józef Poniatowski mianował **K.** kapitanem fizyljerów 3-ej kompanji 2-go batalionu. **K.** wybudował obszerną kamienicę przy ulicy Długiej № 590, wychodzącą na ul. Wązką i Podwale, dotykającą do zabudowań dawnych ks. ks. Pijarów. **K.** miał drugą kamienicę przy ul. Senatorskiej № 478 około pałacu prymasowskiego. **K.** był w zażyłych stosunkach z biskupem Krasickim, malarzem Voglem i w. in. ówczesnemi znakomitościami stolicy, a z pułkownikiem Molskim pisywał dedykacje i wiersze okolicznościowe.

Karoli Aleksander, fotograf, * 1838 w m. Sokołowie, po ukończeniu gimnazjum realnego w Warszawie, poświęcił się zawodowi techniczno-mechanicznemu w warsztatach żeglugi parowej Andrzeja hr. Zamojskiego, następnie w mennicy warszawskiej. Od 1863 r. poświęcił się fotografji; po wydoskonaleniu się w tym zawodzie, **K.** prowadził do współki zakład, później własny, pełniąc jednocześnie obowiązki fizyka w teatrze Wielkim i Rozmaitości. W 1874 roku przedstawiał projekt zastosowania światła elektrycznego na scenach. Dla objaśnień naukowych przy odczytach na cele dobroczynne, **K.** wykonywał demonstracje optyczne przy pomocy latarni magicznej i przygotowywał specjalne diapozytywy fotograficzne do tego celu.—O fotografji i jej zastosowaniu w 1890 roku wygłosił dwa odczyty w sali ratuszowej na cel dobroczynny. Oprócz wielu drobnych artykułów, umieszczonych w pismach perjodycznych, **K.** napisał „Przewodnik dla fotografów,“ nagrodzony i wydany w Krakowie, z konkursu po Walerjanie Rzewuskim. **K.** przyswoił wiele rzeczy zdobytych na drodze postępu fotografji, i on pierwszy zaczął u nas pracować na kliszach bromo-żelatynowych i robić zdjęcia przy świetle sztucznem.

Karoli Władysław, syn pop., literat, * r. 1869, kształcił się w szkole handlowej Kronenberga. Ogłosił trzy zbiorki poezji: „Pieśni młodości,“ „Swoim i sobie“ i „Przyszłość.“ Poświęciwszy się naukom technicznym, był jednym ze współpracowników działu technicznego w *Gazecie Rzemieślniczej* za redakcji inżyniera Koepe-

go. Prowadził działy naukowe w *Tyg. Polskim*, *Kur. Niedziel.*, *Niwie polskiej*. Pisywał artykuły treści naukowej w *Tygod. ilustr.*, *Wędrowcu*, *Gazecie Radomskiej*, *Biesiadzie literac.*, oraz we *Wszechświecie* („O krążku barwnym i sztucznem widmie świetlnem"). Wiele z prac jego tyczy się teorji fotografji. Prowadził też pogadanki naukowe w *Przyjacielu dzieci*, tłómaczył powieści naukowe z francuskiego do tegoż pisma. Zamieszczał w różnych pismach nowelki i poezje. Pisywał też do pism humorystycznych warszawskich.

Karoli Jan, * 1867, brat pop., ukończył studja matematyczne w Dorpacie. Pisywał wiele artykułów treści naukowej we *Wszechświecie*, *Gazecie Warsz.*, *Kurjerze Codziennym*. Pracował nad chemją i meteorologją.

Karolina, nazwa dwu stanów w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, z których jeden zwie się *Karolina Północna*, a drugi *Karolina Południowa*. — **Karolina Północna,** położona między Tennessee, Wirginją, Georgją i Karoliną południową, ze wschodu oblana oceanem Atlantyckim, ma 135,320 klm. kw. przestrzeni. Pobrzeże oceanu jest płaskie i z przyczyny ław piaskowych, oraz łańcucha drobnych wysp, równoległego prawie z brzegami stałego lądu, dla żeglugi bardzo niebezpieczne. Przylądki Hatteras i Lookout, mające latarnie morskie, są postrachem żeglarzy. W miarę oddalenia od brzegów kraj staje się bardziej górzysty i w stronie zachodniej podnosi się do znacznej wysokości. Tu przechodzą Allegany, w których się wznosi góra Czarna (Black Dome) do 2,044 m. wysokości. Grunt urodzajny wydaje: ryż, mais, tytuń, pszenicę, bawełnę i t. d. Pobrzeża okryte są bogatemi iglastemi lasami, które dostarczają drzewa budulcowego, smoły i t. d. Góry obfitują w złoto, srebro, miedź i żelazo. Mieszkańcy, których ogólna liczba wynosi 1,618,000, po większej części biali, w mniejszej liczbie są kolorowi; znajduje się także niewielka ilość Indjan. **K.** wysyła na kongres w Waszyngtonie 2 senatorów i 9 deputowanych. Władzą prawodawczą w kwestjach miejscowych jest senat, złożony z 50 członków, wybieranych na 3 lata, i izba niższa, złożona ze 120 członków, wybieranych na 2 lata. Stolicą kraju jest miasto Raleigh. **K.** podzieloną została na dwie części już w r. 1729 i obie tę części weszły jako stany do związku, już przy jego utworzeniu. — **Karolina Południowa,** położona między Georgją, Karoliną Północną i oceanem Atlantyckim, ma 79,170 klm. kw. przestrzeni. Pobrzeża, otoczone drobnemi wysepkami i ławami piasku, są płaskie i po większej części nizkie. Grunt równy, tylko ku zachodowi zaczyna się podnosić. W tej to stronie, już prawie na granicy stanu, przechodzą góry Błękitne. Pomiędzy produktami najważniejsze są zboża, dalej ryż, mais i bawełna. Mieszkańcy, przeważnie kolorowi, zajmują się uprawą roli i handlem, ogólna ich liczba wynosi 1,152,000; między tą ludnością jest 462,000 białych i 690,000 kolorowych (czarnych i mieszańców). **K.** południowa wysyła na kongres w Waszyngtonie 2 senatorów i 7 deputowanych. Dla stanowienia praw wewnętrznych jest ciało prawodawcze, złożone z 35 senatorów, wybieranych na lat 4, i 124 deputowanych, wybieranych na 2 lata. Pod względem administracyjnym podzielona jest **K.** na 36 obwodów. Stolicą kraju jest miasto Kolumbia.

Karolina, kodeks, ob. Carolina.

Karolina Matylda, królowa duńska, * 1751, córka księcia Walii Fryderyka Ludwika i siostry Jerzego III króla angielskiego, wyszła 1766 za Chrystjana VII, króla duńskiego, i we dwa lata potem została matką późniejszego Fryderyka VI; znosiła liczne prześladowania od królowej Zofji Magdaleny, owdowiałej babki swego męża, i Juljanny Marji, jego macochy, ale posiadała za to miłość i szacunek ludu. Kiedy Chrystjan, wróciwszy z podróży po Europie chorym na umyśle i ciele, zaczął mniej uwagi zwracać na żonę, stała się ona względem męża obojętniejszą, a przeciw macosze jawną okazywała nienawiść. Około tegoż czasu weszła w blizkie stosunki z przybocznym lekarzem króla Struensee'm i wraz z nim wspólne dzieliła losy. Aresztowana 17 stycznia 1772, przewieziona była wraz z 6 miesięczną córką Luizą Augustą do twierdzy Kronborg i rozwiedziona z mężem; następnie przeznaczono jej na miejsce pobytu Celle, gdzie † zgryzoty 10 maja 1775, powszechnie szanowana i kochana. Por. Heimbürgera „Karoline Mathilde" (Celle, 1851); Wraxalla (Life and times of Caroline Mathilde" (3 t., Londyn, 1864); Jenssen-Tusch „Die Verschwörung gegen die Königin **K.** M. und die Grafen Struensee und Brandt" (Jena, 1864); Blangstrupa (Christian VII og Caroline Mathilde" (Kopenhaga, 1890).

Karolina Marja, królowa Obojej Sycylji, * 1752 r., córka cesarza Franciszka I i Marji Teresy. Zaślubiła 12 sierpnia 1768 Ferdynanda, króla Neapolu i Sycylji, i wkrótce potem zawładnęła całym rządem, na którego czele, jako pierwszego ministra postawiła Actona (ob.). Ten marnotrawstwem grosza publicznego powszechną ściągnął na siebie nienawiść. Wszystkich, którzy ośmielili się sprzeciwiać, prześladował jakoby stronników jakobinizmu. Banicje, więzienia, tracenia, nie złamały jednak ducha opozycji narodowej. **K.**, mimo całe tyraństwo Actona, pokładając w nim nieograniczone zaufanie, musiała po klęsce Macka (ob.) 1798 szukać schronienia z całym dworem w Sycylji. Powróciwszy do Neapolu 1799 r. po strąceniu republikanów przez kardynała Ruffo, wywarła 1800 r. krwawą zemstę na swoich przeciwnikach, lecz znowu w r. 1805 zniewoloną była uciekać do Sycylji,

gdzie porożniwszy się z Anglikami, którzy bronili Sycylji przeciwko Napoleonowi I, lecz zarazem popierali miejscową partję konstytucyjną przeciwko **K.** M., zmuszoną była wyjechać 1811 do Wiednia, † 1814 w Schönbrunn. Była to kobieta powabna, uprzejma, ale intrygantka i nazbyt chciwa władzy. Por. Helfert „Königin **K.** von Neapel und Sicilien“ (Wiedeń, 1878); tenże „Marie **K.** von Oesterreich, Königin von Neapel und Sicilien“ (1884); Palumbo „Maria Carolina, regina delle due Sicilie“ (1877); Gagnieres „La reine Marie Caroline de Naples“ (Paryż, 1886); Imbert de Saint-Amand „Marie Amelie et la cour de Palerme 1806—14“ (Paryż 1891).

Karolina Amelja Elżbieta, królowa Wielkiej Brytanji i Hanoweru, * 1768, † 1821 w Londynie, druga córka księcia brunświckiego Karola Wilhelma Ferdynanda i księżniczki angielskiej Augusty, zaślubiona 1795 z księciem Walji, późniejszym Jerzym IV. Małżeństwo to było bardzo nieszczęśliwe; książę rozłączył się z nią zaraz w roku następnym, i odtąd żyła **K.** samotnie w swojej willi w Blackheath, a od r. 1814 przebywała za granicą. Jeszcze w r. 1806 prowadzono co do jej postępowania proces śledczy, który wszakże dowiódł zupełnej bezzasadności rozpuszczanych wieści; zganiono tylko swobodę jej zachowania. Kiedy w r. 1820, po wstąpieniu na tron swego męża, wróciła **K.** do Anglji, wytoczono jej w izbie parów formalny proces rozwodowy, ale opinja publiczna tak stanowczo oświadczyła się na korzyść królowej, że zaniechano procesu. Do koronacji przypuszczoną nie była. Pochowana była stosownie do swego życzenia w Brunświcku. Por. Nightingale „Memoirs of Queen Caroline“ (1820); „Histor. Denkwürdigkeiten und Aktenstücke aus dem Leben und über den Process der Königin **K.** von England“ (Lipsk, 1821).

Karolina z Niemierzyniec, pseudonimem **K.** Malletskiej.

Karolinenthal (czesk. *Karlin*), miasto w Czechach, przedmieście Pragi, na prawym brzegu Weltawy położone, ma piękny kościół, ratusz, dwie szkoły realne, liczne fabryki i 20,000 m.

Karolińskie wyspy, *Karoliny*, inaczej *Nowo-Filipińskie wyspy*, leżą na oceanie Wielkim, pomiędzy 131°4′—163°6′ dług. wsch. i 10°6′—0°55′ szer. półn. i stanowią jeden z archipelagów australskich. Dzielą się na dwie grupy: zachodnią, 750 klm. kw. (13.6 m. kw.), składającą się z wysp Pelau oraz grupy Yap, i wschodnią, 700 klm. kw. (1.7 mil kw.) obszaru. Ludność ogólna w r. 1887 wynosiła 35,865 mieszk. Ważniejsze z nich są: Lukunor, Sotran, Etal, Losap, Namoluk, Los Martires, Elato, Wolea, Pingelap, Ulutki. Są one po większej części nizkie i powstały z ław koralowych; klimat mają przyjemny i podostatkiem wody; grunt żyzny wydaje palmę kokosową, drzewo chlebowe, pomarańcze, trzcinę cukrową, gwoździki, betel i t. d. Oprócz zwierząt, sprowadzonych przez Europejczyków, znajdują się tu wampiry i niebezpieczne jaszczurki. Mieszkańcy, Malajczycy, są dobrze zbudowani, silni, wysokiego wzrostu i łagodnego charakteru. Chodzą oni po większej części nago, niektórzy tylko zarzucają na siebie rodzaj płaszcza, a kobiety zakładają sobie fartuszki na biodra. Włókien niektórych roślin używają do przygotowywania mat, które wyrabiają zręcznie, z dużych drzew budują sobie łodzie, a karmią się roślinami i rybami. Stąd głównem ich zatrudnieniem jest rybołówstwo i żegluga. Z kobietami obchodzą się dobrze. Religja ich polega na czci niewidzialnych bogów, którym składają ofiary w świątyniach i pod gołem niebem. Forma rządu jest u nich monarchiczna; król panuje nad jedną lub kilku wyspami i zostawia rządy synowi lub bratu. Wojna jest u nich rzadką, a na wyspach wschodnich nawet nieznaną.—**K. w.** odkryte 1527 przez Portugalczyka Diego da Rocha i nazwane wyspami *Sequeira*, otrzymały 1686 od Hiszpana Lazeano na cześć króla Karola II nazwę dzisiejszą, która wkrótce zatarła w zupełności nadaną im również przez Hiszpanów nazwę *Nowych Filipińskich*. Po bezowocnych usiłowaniach nawrócenia mieszkańców na religję chrześcijańską, Hiszpanja przestała troszczyć się o te wyspy. W r. 1817 zbadał je Kotzebue i Chamisso, 1824 Duperrey, 1827—28 Lütke i in. Chociaż grupa wysp **K.** zaliczana była przez geografów do posiadłości Hiszpanji, gdy jednak państwo to zapragnęło w r. 1875 ujawnić swe prawo, wystąpiły z opozycją Niemcy i Anglja. Gdy żądanie niemieckiego towarzystwa handlowego rząd niemiecki zatknął 1885 na wyspie Yap swą flagę, Hiszpanja zaprotestowała przeciw zagarnięciu jej własności i za zgodą Niemiec oddała spór pod sąd polubowny papieża, który wyrok wydał 22 października t. r. przyznał Hiszpanji prawo do grupy wysp Karolińskich i Palau, Niemcom zaś swobodny handel, żeglugę, prawo zakładania stacji węglowych i t. p. Na podstawie tego wyroku Hiszpanja zawarła z Niemcami w grudniu t. r. odpowiedni traktat. Por. Kubary „Ethnographische Beiträge zur Kenntniss der Karolinen-Inselgruppe“ (Berlin, 1885); Montero Vidal „El archipielago Filipino y las islas Marimas Carolinas etc.“ (Madryt, 1886); Taviel de Andrea „Historia do conflicto de las Carolinas“ (tamże, 1886).

Karolyi Alojzy, hrabia, dyplomata austrjacki, * 1825 w Wiedniu, z jednej z najstarszych i najsławniejszych rodzin arystokracji węgierskiej. Już w r. 1845 wstąpił do ambasady w Berlinie, następnie w Petersburgu, Hanowerze, w Rzymie, a w 1851 w Atenach. W r. 1858 mianowany był sekretarzem ambasady w Londynie, potem w Kopenhadze. W r. 1865 został posłem w Berlinie, 1871 ambasadorem tamże, w 1878 r. brał udział

w kongresie berlińskim, w 1848—1888 był ambasadorem w Londynie.

Karotyna, $C_{26}H_{38}$, czerwony barwnik marchwi *(Daucus carota)*, znajduje się też w liściach różnych innych roślin, tworzy kryształy barwy cynobrowej, w wodzie nierozpuszczalne, trudno rozpuszczalne w alkoholu i eterze, topi się przy 168°. Na powietrzu pochłania tlen.

Karozi *(Carosi)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem ściętem, od góry czarnem — pół czerwonego lwa, od dołu — trzy pasy złote i błękitne na przemian; w polu lewem błękitnem—pas ukośny czerwono-złoty. Indygenat z roku 1787.

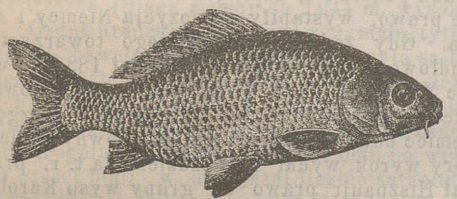

Karozi.

Karólek, roślina, ob. Kminek.

Karp *(Carpio)* v. *Gwiazdy* odm. herb: W polu błękitnem—3 gwiazdy sześcio - promienne złote. U szczytu 4 pióra strusie. Rysunek ob. pod art. Gwiazdy, herb.

Karp *(Cyprinus)*, rodzaj ryb, typ rodziny karpiowatych (ob.), obejmował niegdyś liczne gatunki, po oddzieleniu wszakże innych pozostał tu tylko **K.** *właściwy (C. carpio)*, choć kilka odmian niektórzy ichtjologowie uważają za oddzielne gatunki. Niektóre cechy rodzajowe karpia są wspólne z karasiem (ob.), od którego różni się, prócz większej długości i mniejszego ścieśnienia z boków, czterema wąsikami u ust, głównie zaś budową zębów gardłowych, tak zwanych trzonowych czyli rozcierających *(dentes molares)*, o koronie przedstawiającej powierzchnię płaską, brózdowaną; zębów z każdej strony jest 5, jakby w głoskę T na kości gardłowej ustawionych. Jest to jedna z najodpowiedniejszych ryb do hodowania w naszym kraju; smak jego mięsa zajmuje pierwsze miejsce pomiędzy wszystkiemi do tej rodziny należącemi, a wielkość karpia, mianowicie wiślanego, dochodzi czasem do 1 metra długości, 20 m. szerokości i 26 klg. wagi. Łatwy do wyżywienia, jako przeważnie roślinożerny, rozmnaża się i utrzymuje dobrze w każdym stawie. **K.** żyją bardzo długo; w stawach dworskich w Charlottenburgu pod Berlinem żyły niedawno karpie, niewątpliwie starsze nad 120 lat. Odmiany **K.** są bardzo liczne; główniejsze z nich są: **K.** *wysmukły (C. hungaricus)*, dorastający najokazalszej wielkości, znajduje się w Wiśle; **K.** *garbaty* czyli *wysoki (C. accuminatus)*; **K.** *królewski (C. rex cyprinorum)*, odznaczający się wielkością łusk ułożonych w odległe między sobą szeregi; **K.** *linowaty* czyli *goły (C. corianus)*, oraz odmiana potworna, mopsowata, z twarzą skróconą i głową prawie kulistą. Por. Nowicki „O wzorowym sposobie hodowania karpia“ (1891); Gostkowski „O gospodarstwie stawowem“ (Kraków, 1887); Mierzejewski „O gospodarstwie stawowem“ (Warszawa, 1897); Schilling von Canstatt „Praktische Karpfenzucht“ (1888).

Karp.

Karp-Karaś, ryba napotykana najczęściej w wodach zamkniętych, zwykle tam, gdzie obok hodowanych karpi i karasie dziko się znajdują. Ogólna postać i cechy szczegółowe stawiają go niejako między karpiem i karasiem; podobieństwo jednak do pierwszego przeważa. Jedni ichtjologowie, między innymi Heckel, uważają go za odrębny gatunek, inni wszakże mają go za mieszańca karpia i karasia; rzecz ta dotąd nie jest rozstrzygnięta. Jest to zresztą ryba dawno już znana, wspomina o niej między innymi Rzączyński; w literaturze naukowej po raz pierwszy opisaną została przez Holendra pod nazwą *Cyprinus striatus*, Heckel utworzył dla niej osobny rodzaj *Carpio* i umieścił w systematyce pod nazwą *C. Kollari*.

Karpacki piaskowiec *(piaskowiec fukoidowy, wiedeński, flysch)*, piaskowiec zwykle drobnoziarnisty, o cemencie wapiennym, z uwarstwieniem wyraźnem, cienkołupkowem; na powierzchni warstw często przedstawia drobne łuski mikowe i części węgliste. W pewnych miejscowościach potężne jego pokłady są pokryte rumowiskami skał pierwotnych i głazami narzutowemi granitowemi. Często występuje z nim naprzemian margiel wapienny, szary lub czarny, dostarczający gdzieniegdzie wybornego cementu. Ze szczątków organicznych znajdujemy tu niemal wyłącznie tylko wodorosty. Występuje w Karpatach, Alpach, Apeninach, Himalajach, gęsto pokryty roślinnością. W Karpatach piaskowiec ten należy do dawniejszej formacji kredowej. Malownicze utwory skaliste w Karpatach, jak np. w Beskidach, nie należą do niego, ale są to wyniesienia znajdującego się pod nim wapienia jurajskiego.

Karpathos albo *Skarpanto*, górzysta wyspa turecka, obejmująca 332 klm. kw., leży na morzu Egejskiem, w stronie zachodniej od wyspy Rhodus i liczy 8,000 miesz. Przy zachodnim jej brzegu jest port Arkassa.

Karpaty, pasmo gór oddzielające Polskę od Węgier, ciągnie się wielkim łukiem od Presburga i Hainburga na zachodzie, aż do Orsowy na wschodzie i stanowi olbrzymi wał graniczny między niziną sarmacką z północy, a równinami węgierskiemi z południa. Nazwa Karpat jest zbio-

rową na oznaczenie całego pasma gór i nie jest znaną ludowi, który różnie oddzielne części tych gór nazywa. Najpowszechniej dzielą całe pasmo na: 1) *Małe Karpaty (Bielawy)*, rozciągające się na zachodzie między rzekami Morawą a Wagą i dochodzące do źródeł Wisły w Szląsku austrjackim; wysokość tej części jest zmienną od 500 do 1,300 metrów. 2) *Rudawy węgierskie*, od obfitości rud żelaznych tak zwane, składają się z kilku drobniejszych oddziałów (Niższe Tatry, Holle Turczańskie, Fatry, Matry i inne), przedzielonych dolinami rzek Nitry, Opoli, Hranu, Wagu i Popradu; wysokie od 1,000 do 2,000 metr. 3) *Tatry właściwe*, sterczą odosobnione na północy Rudaw węgierskich, przenosząc wierzchołkami wszystkie inne oddziały; wysokie od 1,700 do 2,600 metr. 4) *Beskidy (Bieskidy)* przegradzają Tatry na północy od wielkich nizin nadwiślańskich. Niektórzy pisarze zwali je Bieszczadami, inni Czarnym Lasem. Najwyższy szczyt na zachodzie zwie się Babią górą, której wysokość wynosi 1,725 metr. Miejsca wzniesione po nad 1,500 metr. i pozbawione lasów nazywają tu Połoninami, która to nazwa odpowiada tatrzańskim Halom. 5) *Siedmiogrodzkie góry* szeroko się rozciągają wyżynami aż do równin Multan i Dunaju; ze wschodu i południa wyżyny te są ograniczone łańcuchami gór bardzo stromych i wysokich, przenoszących nawet Tatry swemi szczytami, jak Negoi (2,536 metr.), Orlului (2,479 metr.), Pietrosza (2,305 metr.), Buczecz (2,519 metr.).— Długość całego pasma dochodzi 1,200 klm., a obszar zajęty 245,000 klm. kw. Pod względem geognostycznym znacznie się pojedyńcze oddziały Karpat różnią między sobą, i tak: Rudawy, Tatry, góry Siedmiogrodzkie powstają przeważnie ze skał ogniowych (wulkanicznych), na zewnętrznej zaś powierzchni noszą ślady formacji wodnej, osadowej czyli neptunicznej, lub też metamorficznej, to jest neptunicznej, zmienionej przez działanie ciepła wewnątrzziemnego, przeciwnie zaś Beskidy i Bielawy są przeważnie osadowego początku, a rzadko gdzie dają się tam spotkać skały ogniowe. Z minerałów znajdują się w Karpatach: żelazo, miedź, złoto, dalej wapienie, marmury, alabastry, węgle kamienne, a także opale, granaty, krwawniki, ametysty, agaty, jaspisy, kryształy górne, wreszcie olej skalny i wielka ilość soli. Prócz tego Karpaty mają wielką ilość jezior, źródeł słonych i mineralnych. Zasługują także na uwagę **K.** pod względem hydrograficznym, gdyż one to dostarczają głównej masy wód dla Wisły i Dniestru, do których wpada wielka ilość rzek, rzeczek i potoków. Klimat **K.** już dla różnej ich wysokości i bardziej południowego położenia strony wschodniej musi być nader różny, a co zatem idzie i roślinność jest niejednakowa. Wogóle odróżniają tu florę: alpejską, podalpejską, północną i południ.-węgierską. Mieszkańcy Karpat należą do trzech szczepów: słowiańskiego, madziarskiego i dako-rumuńskiego. Słowianie są tu najliczniejsi i zajmują prawie $^{8}/_{10}$ karpackiego łuku po obu jego stokach. Mowa ich, najwięcej zbliżona do języka polskiego, dzieli się na trzy narzecza: polsko-morawskie, polsko-słowackie i polsko-rusińskie. Górale Polacy wyznają religję rzymsko-katolicką, Rusini greko-katolicką i zajmują się przeważnie pasterstwem i rolnictwem. — Por. Staszyc „O ziemiorodztwie Karpat" (Warszawa, 1815); Zejszner, rozprawy tyczące się Karpat, pomieszczane w *Bibljotece Warsz.* z lat 1842, 1844, 1845, 1848, 1849, 1850, oraz w „Roczniku Tow. Nauk. Krakowskiego" z lat 1833, 1850; Winc. Pol „Rzut oka na północne stoki Karpat" (Kraków, 1851); E. Janota „Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin" (Kraków, 1860). S. Eljasz-Radzikowski „Pogląd na Tatry" (Kraków, 1896); A. Rehman „Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich, Część I Karpaty" (Lwów, 1896, z 3 kartami); W. Nałkowski „Sfinks tatrzański w *Wiśle* z 1900 r.

Karpeles Gustaw, pisarz niemiecki, * 1848 w Morawji, ożeniony z Warszawianką, studjował teologję i historję literatury we Wrocławiu, w r. 1872 został głównym redaktorem *Breslauer Nachrichten*, od 1882 mieszkał w Berlinie, gdzie wraz ze Spielhagenem wydawał „Westermannschen Monatshefte." Główne jego prace poświęcone są dziejom powszechnej i żydowskiej literatury. Do ważniejszych studjów **K.** należą: „Ludwig Börne" (1870); „Geschichte der jud. Literatur" (2 t., 1885); „Friedrich Spielhagen" (1889); „Allgemeine Geschichte der Litteratur" (2 t., 1890—91); „Goethe in Polen, ein Beitrag zur allgemeinen Litteraturgeschichte" (Berlin, 1890). Wiele też prac poświęcił działalności Heinego.

Karpenko-Karyj, pisarz małoruski, ob. Tobylewycz Jan.

Karpentarja, zatoka stanowiąca część oceanu Indyjskiego, zachodzi na 780 klm. w głąb północnych brzegów stałego lądu Australji i kończy się na północy przylądkiem York, a na zachodzie przylądkiem Arnhem i ma 675 klm. szerokości najwyższej. Zatoka ta została odkrytą przez Tasmana w r. 1644, a nazwaną została od Piotra Carpenter, który od r. 1623—27 był generalnym gubernatorem Indji holenderskich.

Karpiele, czyli brukiew, ob. Kapusta.

Karpiewskie jezioro albo *Rekjew*, jezioro w gub. Kowieńskiej, pow. Szawelskim, o 4 wiorsty na południe Szawel, ma około 4 wiorsty średnicy, a powierzchni około 12 w. kw.; głębokie od 2 do 10 metrów. Brzegi błotniste, dno w większej części gliniaste. Poławiają się: szczupaki, liny, a szczególnie odznaczające się wielkością i smakiem okunie.

Karpina, *smolak*, *skałka*, drewno pochodzące z karpy (t. j. odziemka pozostałego po ścięciu drzewa), przejętej żywicą, używa się do pędzenia smoły.

Karpiński Franciszek, poeta polski, razem z Krasickim i Trembeckim stanowiący trójcę najznakomitszych piewców, z epoki Stanisławowskiej, * 4 października 1741 we wsi Hołoskowie na Pokuciu, † 16 września 1825. Nauki pobierał w Stanisławowie, potem we Lwowie (od 1765), gdzie w nowo utworzonej akademji został magistrem i doktorem. Poświęcał się później nauce prawa, ale nie znajdował w niej zamiłowania; nie usłuchał też namów biskupa Sierakowskiego, który go nakłaniał do stanu duchownego. Osiadłszy na Pokuciu przy owdowiałej matce, poznał tu dom starostwa Ponińskich, a mianowicie starościnę, którą lubo 14 lat od niego starszą gorąco pokochał. Po wybuchu konfederacji barskiej, wyjechał 1769 do Wiednia, celem dalszego kształcenia się, ale stęskniony do ziemi rodzinnej i zagrożony chorobą, po półtorarocznym tamże pobycie wrócił do kraju, bawił lat kilka u krewnych i znajomych, zajmując się gospodarstwem na małej dzierżawie, a czas wolny poświęcając poezji. Wiersze do Justyny zjednały mu sławę. W r. 1780 na wezwanie księcia Adama Czartoryskiego, generała ziem podolskich, przybył **K.** do Warszawy, został jego sekretarzem i przedstawiony był królowi, który przyjął go wprawdzie uprzejmie, wychwalał jego utwory poetyczne i podlechtał wrodzoną słabość poety, wyglądającego nagród za swe utwory, ale nic dla niego nie zrobił. Zalecony przez ks. Czartoryskiego, od którego doznawał także mniej łask, aniżeli się spodziewał, przyjął (1781) obowiązki guwernera przy młodszym Romanie Sanguszce, ale już po roku je rzucił i wrócił na dzierżawę do Dobrowód. Trawiony jednak mimo przykrych doświadczeń ambicją, przybył znowu 1784 do Warszawy i czynił zabiegi u dworu. Za staraniem Badeniego, szambelana królewskiego, dostał w grodzieńskiem korzystną dzierżawę Suchodolin, należącą do dóbr koronnych. W r. 1791 dał się namówić na guwernerstwo przy ks. Dominiku Radziwille, ale po roku osiadł stale na Litwie, gdzie w puszczy Białowieskiej dostał przez Badeniego przywilej na kawał pustej ziemi. Miejscową nazwę Kraśnik zamienił na Karpin, wziął rozbrat z poezją i wyłącznie prawie oddał się pracy około roli; do Warszawy wyruszał rzadko; na sprawy publiczne kraju nie przestał zwracać uwagi, ale zawsze trzymał się od nich zdala. W 1820 kupił w sąsiedstwie wieś Chorowszczyznę i tu resztę przepędził życia. Pochowany w parafji Łyskowskiej; napis: „Otóż mój dom ubogi" — na mogile kazał sobie wyryć. W Kołomyi wzniesiono mu ze składek publicznych pomnik i odsłoniono go 16 września 1882 r. Sentymentalny elegik i idylista, pełen wysokiego o sobie mniemania, sławę swą w znacznej części zawdzięczał temu, że dał się poznać we właściwą porę, kiedy Stanisław August i Czartoryscy poszukiwali troskliwie talentów. Bądź co bądź, przez długie lata był **K.** jednym z najulubieńszych naszych poetów. Odznacza się on przedewszystkiem rzewnością uczucia, niezmyśloną prostotą i głęboką religijnością. Temi to zaletami zjednał sobie wielką popularność, szczególnie wśród sfery drobnoszlacheckiej, i nazwisko *poety serca*. Pieśń jego nie wzlatała wysoko, ale nie zostawała też na niczyich usługach. Utwory swe wydawał **K.** p. t.: „Zabawki wierszem i prozą" (t. 1 — 7, Lwów i Warszawa, 1780—86, późniejsze edycje zbiorowe są: 4 t., Warszawa 1803, 1830, Wrocław 1825, Lipsk 1835—6, Kraków w „Bibl. Polsk." Turowskiego 1862); są tam sielanki, pieśni, różne wiersze liryczne, przekład „Psalterza Dawidowego" (niższy od przekładu J. Kochanowskiego) i „Ogrodów Delille'a," trzy utwory dramatyczne małej wartości (tragedja „Judyta królowa polska," komedja „Czynsz" i opera „Alcesta"), oraz kilka pism prozą, jak „O wymowie w prozie albo wierszu," „Rozmowy Platona z uczniami swoimi; „Mowa na pochwałę Jana Sobieskiego," „O Rzeczypospolitej," „Wiara, prawa i obyczaje Indjanów," przekład z francuskiego. Ostatnie zbiorowe wydanie p. t.: „Pisma wierszem i prozą" (ze wstępem Piotra Chmielowskiego) wyszło w Warszawie 1896 r. Do najcelniejszych prac jego należą sielanki (zwłaszcza do Justyny) i pieśni tak światowe (np. „Żale Sarmaty"), jako i nabożne, z których niektóre jak: „Bóg się rodzi," „Kiedy ranne wstają zorze" i „Wszystkie nasze dzienne sprawy," żyją w ustach ludu i zostały włączone do książek do nabożeństwa. Zostawił także **K.** swoją autobiografję, którą wydał Moraczewski, p. t.: „Pamiętniki obejmujące epokę czasu od roku 1741 do 1822 wraz z historją życia autora" (Poznań, 1844, przedruk we Lwowie 1849, oraz w „Bibl. Polsk." Turowskiego), pełne ciekawych szczegółów o życiu poety i sprawach publicznych. Por. Korniłowicz „O życiu i pismach Fr. Karpińskiego" (Wilno, 1827); Józef Tretiak „Karpiński;" J. I. Kraszewski „O Karpińskim" („Wybór pism" t. 1, Kraków, 1892); Ad. Bełcikowski „Franciszek Karpiński" (ze studjów nad literaturą polską, Warszawa, 1886); L. Dębicki „Poeci w Puławach, Fr. Karpiński" (Przew. nauk. i lit. Lwów, lipiec, 1889); K. M. Górski „Pierwsza młodość Karpińskiego," a także „Dziecinne i szkolne lata Karpińskiego" (*Bibl. Warszawska* z roku 1891); Wincenty Korotyński w *Wieńcu*, (Warszawa, 1872).

Karpiński Fr.

Karpiński Nikon, lekarz rosyjski, * 1745 w gub. Połtawskiej, w osadzie Denisówce, † 1810; otrzymał w Strasburgu 1781 stopień doktora medycyny i po powrocie do kraju wykładał od 1783 anatomję w akademji sztuk pięknych, a następnie

w szkole lekarskiej był do r. 1799 profesorem anatomji, fizjologji, chirurgji i materji medycznej. Ważniejsze jego dzieła są: „Farmakopeja rosyjska“ (1798); „Opis żółtej gorączki“ (1805); „Sposób rozkładu rud metalicznych na drodze mokrej“ i in.

Karpiński Wincenty, farmaceuta, * 1829 w Wiszenkach (powiecie Lubelskim); kształcił się w Warszawie, gdzie następnie nabył aptekę i założył fabrykę wód gazowych. Ogłosił: „Rozbiór wody sławinkowskiej“ (1857); „Rozbiór wód studziennych Warszawy“ (1876); „Porównanie dawnej z obowiązującą farmakopeą“ (1868), oraz przełożył „Praktyczne wskazówki wyrabiania wód mineralnych“ (1843), i Gerharda „Poradnik dla rozbiorów chemicznych“ (1854).

Karpiński Aleksander, zoolog, * 1836 w Bychawie w Lubelskiem, † 1887, studjował nauki przyrodnicze w Kijowie i w r. 1866 został nauczycielem w progimnazjum na Pradze, a jednocześnie objął wykład zoologji i anatomji porównawczej w szkole weterynaryjnej w Warszawie. W r. 1869 został docentem, a 1870 profesorem zoologji i entomologji w instytucie rolniczym w Puławach, gdzie też wykładał pszczelnictwo, jedwabnictwo i hodowlę ryb. Zajmował się głównie badaniem ryb i pająków i w przedmiocie tym ogłosił znaczną liczbę rozpraw, jak: „Krótka charakterystyka ryb z rodziny karpiowatych (we „Wiadomościach“ uniwersyt. kijowskiego 1862); „Badania nad czaszką ryb karpiowatych“ (rozprawa napisana dla uzyskania stopnia magistra zoologji, 1886); „Ueber den Bau des männlichen Tasters und den Mechanismus der Begattung bei Dictyna benigna“ (1881); „O sztucznem rozmnażaniu ryb“ (*Gaz. Roln.* 1874); „Zarysy gospodarstwa stawowego“ (1876); „Owady szkodliwe w gospodarstwie wiejskiem, leśnem i domowem“ (1877). Zbiór pająków krajowych, przez niego zebranych, mieści się w gabinecie zoologicznym w Warszawie. Życiorys jego podał A. Slósarski (*Wszechświat*, 1887).

Karpiński Ignacy, napisał „Krótki rys ustroju dawnej Polski i poglądy na przeszłość“ (Warszawa, 2 t., 1887).

Karpiowate (*Cyprinidae*), rodzina ryb kościstych, należąca u Cuviera do rzędu miękkopromiennych brzuchopłetwych (*Malacopterygii abdominales*), u Müllera do rzędu otwartopęcherzowych (*Physostomi abdominales*), ma za cechy: usta mało rozcięte, kości szczękowe górne słabe, gęba bezzębna, kości gardłowe dolne parzyste, mocno rozrosłe i uzbrojone zębami gardłowemi; kości gardłowych górnych brak. Głowa pokryta skórą nagą, ciało łuskami gładkiemi; płetw 7; błona podskrzelna na 3 pierścieniach rozpięta. Żołądek jest prostem rozszerzeniem kiszki, nie tworzy worka ślepego. Pęcherz pławny przewięzisty, z dwóch komór złożony; przednia jest w związku z przyrządem słuchu, tylna otwiera się do przewodu pokarmowego. Niektóre kryją się na zimę w mule i pozostają w śnie zimowym. Liczne gatunki tu należące prawie wyłącznie żyją w wodach słodkich, wielka ich część w naszym kraju; większe dostarczają dobrego mięsa.

Karpiówka, odnoga Wisły, wchodząca do Frischhaffu.

Karpokrates, z Aleksandrji, gnostyk, podobno już 130 po Chr. w Rzymie nauczał, jest stronnikiem uniwersalnego racjonalizmu. Jego zwolennicy oddawali cześć obrazom Jezusa, Pawła, Homera, Pytagora, Platona, Arystotelesa i in. Co do określenia stosunku chrześcijaństwa i judaizmu, **K.** zgadzał się z Cerynthem i Cerdonem, a najwięcej z Saturninem, twierdząc, że świat i wszystko, co jest na nim, jest dziełem o wiele od niestworzonego ojca niższych aniołów. Z Ebjonitami **K.** przypuszczał, że Jezus pochodzi z Marji i Józefa, o tyle się od tej sekty różniąc, że nie uważał go za Żyda doskonałego, któremu nadano godność Mesjasza, ale za doskonałego człowieka. Dusze ludzkie istnieją przed bytem ziemskim, z Bogiem poza światem (niby ideje Platona), a im która silniejsza i czystsza, tym prędzej wówczas widziane sobie przypomina. Wtedy nabywa siły (dynamis) rządzenia potęgami świata. Kto czysty umiera, łączy się z Bogiem, inni odbywają pokutę w innych ciałach. Jezus zostawił dla najgodniejszych tajemną naukę. Przez wiarę i miłość człowiek jest zbawiony, a wskutek tego żaden czyn w sobie nie jest zły, ani dobry i tylko w opinji ludzkiej jest takim. Kult stronników **K.** uchodził w oczach kościoła za magję, wszakże te poglądy Ireneusza (I, 25) i Epifanjusza (Laertes 27) prostuje Hipolit (Phil. VII, 32, Theodoros. haeres fab. I, 5), Wyznawcy tej nauki posądzani byli przez katolików o ciężkie wykroczenia moralne. Sekta przetrwała do VI w. Syn **K.** *Epiphanes* pod wpływem nauk ojca i Platona *Rpltej* stworzył anarchiczny komunizm (Clemens Strom III 2).

Karpolity, owoce skamieniałe.

Korpologja, nauka o owocach roślin, w szczególności o owocach jadalnych.

Karpouszko Seweryn, inżynier, * 1845 na Litwie, † 1888, studjował matematykę w Dorpacie, następnie w szkole wojskowej St.-Cyr w Paryżu, jako inżynier miał udział w budowie dróg żelaznych węgierskich i galicyjskich, następnie był inżynierem kultury towarzystwa gospodarczego we Lwowie, oraz docentem szkoły rolniczej w Dublanach. Ogłosił: „O drenowaniu roli“ i in.

Karpow Bazyli, filozof rosyjski, † 1867, po ukończeniu nauk w kijowskiej akademji duchownej (1825), został (1835) profesorem naprzód tamecznej, a od 1843 petersburskiej akademji duchownej, początkowo języka niemieckiego i greckiego, a później filozofji, od 1845 zaś historji filozofji. Ogłosił drukiem przekład 1-go

tomu „Historji filozofji“ Rittera (Petersburg, 1840); „Systematyczny wykład logiki“; „Wstęp do filozofji“ (1841—42) i przekład *Pism Platona* (3 t., Petersburg, 1841 i następ.). Był nadto spółpracownikiem *Encyklopedji* Pluszarowa.

Karpow Gennadjusz Fiedorowicz, historyk, * 1839 w Uhliczu, † 1890; kształcił się na wydziale prawnym w uniwersytecie moskiewskim, w 1867 został docentem historji ruskiej w uniwersytecie charkowskim, 1873 członkiem komisji archeologicznej. Napisał: „Oczerk iz istorji moskowskago gosudarstwa s polsko-litowskim“ (1867): „Naczało istoriczeskoj diejatelnosti Bogdana Chmielnickago“ (1873); „W zaszczitu Bogdana Chmielnickago“ (1889); „Pamiatniki diplomaticzeskich snoszenij moskowskago gosudarstwa z polsko-litowskim t. I, 1487 po 1533 god“ (Zbornik imper. rus. istor. obszczestwa, Petersburg, 1882).

Karpowicz Michał, znakomity kaznodzieja polski, biskup wigierski, * 1744, w b. województwie brzesko-litewskiem. Ukończywszy początkowe nauki u Jezuitów w Brześciu, wstąpił 1761 do zgromadzenia księży Misjonarzów w Warszawie. Odznaczywszy się jako kaznodzieja, posłany został przez swą zwierzchność do Krakowa, a stąd do Wilna, gdzie wykładał w tamtejszej akademji teologję i pismo św. Równocześnie był proboszczem w Grażyskach, a potem w Prenach. Piękna wymowa, nauka, a mianowicie szlachetność uczuć jednały mu serca wszystkich; wziętość posiadał tak wielką, że nie odbył się żaden trybunał, żaden zjazd narodowy, nie minął żaden pamiętny w kraju wypadek, któregoby **K.** nie uświetnił swą piękną i ognistą wymową. Jako członek najwyższej Rady Narodowej rozwijał **K.** talent krasomówczy i działalność obywatelską z całą gorliwością dla dobra kraju. Podczas sejmu Czteroletniego, należał do stronnictwa postępowego, pragnął reform ku ulepszeniu zasad rządu. Jego zdanie rozumne, wymowa i patrjotyzm wywierały wielki wpływ na wszystkich, co do jednego z nim dążyli celu. Nieszczęśliwy obrót spraw publicznych zadał mu cios bolesny i przyprawił o długą chorobę. Po ostatnim podziale kraju przeszedł **K.** pod panowanie pruskie. Na zjeździe szlachty w Gąbinie (1795), gdzie miał hołd składać nowemu monarsze, tak umiał bez poniżenia godności narodowej zjednać sobie względy rządu, że mianowany był biskupem nowo utworzonej djecezji wigierskiej, którą w ciągu niespełna lat trzech urządził i zawiadował nią następnie z wielką gorliwością. Wycieńczony ustawiczną pracą, † 1805. Liczne jego kazania, z których najpiękniejsze *trybunalskie* i *sejmowe*, wychodziły w różnych czasach oddzielnie. Zbiorowa ed. wyszła w Warszawie (11 t., 1807 i następne).

Karpy, ob. Karpina.

Karr Jan Chrzciciel Alfons, literat i powieściopisarz francuski, * 1808 w Paryżu, † 1890 pod Nizzą, syn utalentowanego pjanisty *Henryka Karr*. Pod wpływem romantyzmu i nieszczęśliwej miłości, napisał romans „Sous les tilleuls“ (2 t., Paryż, 1832), który niesłychane miał powodzenie; ironja i dowcip, połączone z głębokiem uczuciem i fantazją, nadają utworowi temu szczególny powab i oryginalność. Z mnóstwa prac jego wymieniamy najcelniejsze: „Une heure trop tard“ (1833); „Vendredi soir“ (1835); „Le chemin le plus court“ (1836): „Geneviève“ (1838). jedna z najpoetyczniejszych jego kreacji; „Clotilde“ (1839). „Hortense“ (1842); „Voyage autour de mon jardin“ (1845); „Les fées de la mer“ (1850); „Contes et nouvelles“ (1852) i t. d. W powieściach tych zaleca się **K.** przedewszystkiem dowcipem i prostotą, posuniętą niekiedy do przesady. Napisał także dramat „La Penélope normande“ (1858); „Proverbes“ (1835) i studjum obyczajowe „Les femmes“ (1853). Obok tego zyskał **K.** rozgłos na polu dziennikarskiem jako główny redaktor *Figara* (od 1839), a bardziej jeszcze jako wydawca miesięcznego satyrycznego czasopisma *Guêpes* (w części przedrukowane, 4 t., 1853—59), które w Arystofanesowskim tonie chłoszcząc obyczaje i śmieszności, nadzwyczajnem cieszyły się powodzeniem, na krytyka wiele jednak ściągnęły nieprzyjaźni, a nawet zamach na życie, i to z ręki niewieściej (Louise Colet). Do tego dodać jeszcze należy satyryczne pisma, jak: „Une poignée de vérité“ (1857); „Menus propos“ (1859). Kontynuację swoich *Guêpes (Osy)* prowadził dalej w *Opinion nationale* (1869) i *Figaro* (1872). W późniejszych pismach: *Dieu et diable* i *Le crédo du jardinier* (1875) wystąpił przeciw kościołowi katolickiemu. Muza **K.** w ostatnich utworach przybrała charakter nieco dziwaczny; obok udanej prostoty, goni za paradoksami i próżnością, jak w romansach „Plus ça change“ (1875) i „Plus c'est la même chose“ (1875), a więcej jeszcze w utworach polityczno-socjalistycznych „L'art d'être malheureux“ (1876) i „On demande un tyran.“ Ogłosił jeszcze „Notes de voyage d'un casanier“ (1877). Od r. 1855 **K.** przebywał w Nizzy, zajmując się ogrodnictwem. Córka jego *Teresa Alfonsyna Karr* dała się poznać dziełami: „Soirées germaniques“ (1860); „Huit grandes époques de l'histoire de France“ (1861); „Contre un proverbe“ (1863); „Dieu et ses dons“ (1864); „Causeries“ (1873); „Souvenirs d'hier et d'autrefois“ (1875); „Pas encore“ (1879).

Karronady, dawne działa żelazne okrętowe, których lufa miała tylko 6—8 kalibrów długości, przeznaczone do strzelania kulami pełnemi lub kartaczami. Nazwisko ma pochodzić od wynalazców, braci Carron w Szkocji.

Karroo, wyniosła płaszczyzna w kraju Przylądkowym, ciągnąca się od gór Bokkeveld na zachodzie, a na południe od Roggeveld, Nieuwe-

veld i Kodveld, ma 755 klm. długości i 100—120 klm. szerokości; składa się z ziemi spiekłej, twardej, gdzieniegdzie tylko uprawnej, przedstawiającej rodzaj pustyni w suchej porze roku. Zupełnie inny widok przedstawia **K.** w porze deszczowej, wtedy zmienia się ona w rozkoszny ogród, pełen zieleni i kwiecia. Wyrazem Karroo oznaczają także w południowej Afryce i inne podobnie spiekłe i puste równiny. Stąd też, dla odróżnienia od tych ostatnich, pierwszą nazywają *Wielka Karroo.*

Kars, m. warowne, dawniej stolica ejaletu t. n., dziś zaś obwodu t. n., nad rzeką Arpaczaj, wpadającą do Araksu; rezydencja gubernatora i biskupa ormiańskiego; liczy 20,891 miesz. (1897). Miejsce pobożnych pielgrzymek mahomotean, odwiedzających groby wielu świętych, i słynne meczety. Miasto Kars jest nader ważnym punktem strategicznym i było widownią ważnych bitew podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1828 i podczas wojny wschodniej 1855. **K.** w czasie wojny turecko-rosyjskiej 1877—78 oblężony został w maju 1877 r. przez Rosjan pod wodzą Loris-Melikowa; wycieczki Turków były odpierane, a 17 czerwca rozpoczęło się bombardowanie; 9 lipca wszakże Rosjanie odstąpili, a nazajutrz Muchtar pasza połączył się z garnizonem **K.** Dopiero gdy Rosjanie odnieśli zwycięztwo pod Aladża-Dagh, Muktar usunął się z pod **K.**, pozostawiwszy 10,000 załogę, źle zaopatrzoną. Loris-Melikow znowu rozpoczął oblężenie, a po strasznem bombardowaniu 15 listopada twierdza została zdobytą w nocy 17—18 listopada.—Pokój berliński 13 lipca 1878 przysądził Rosji **K.** Z uzyskanej części Armenji tureckiej (czyli Gruzji) utworzony został *obwód Karski* (ob.), przyłączony do generał-gubernatorstwa Kaukazkiego.

Karsakaj, jezioro słone, leżące pomiędzy Orskiem i Turgajem, o 46 mil od granicy rosyjskiej; obwód jego wynosi około $1^1/_2$ mili. Jezioro to jest pokryte warstwą kryształów solnych, ściśle z sobą spojonych, której grubość w niektórych miejscach dochodzi do 1 łokcia, tak, że po niem bezpiecznie jeździć można.

Karschin właściwie **Karsch** Anna Ludwika, poetka niemiecka, * 1722 w pobliżu Schwiebus, na granicy szląskiej, córka szynkarza nazwiskiem Dürbach. Od pierwszej młodości okazywała zdolności do poezji. Nieszczęśliwa w dwukrotnych związkach małżeńskich (ostatnio z krawcem *Karsch*, w mieście Fraustadt), była sprowadzona przez barona Kottwitz do Berlina, gdzie wprawiała wszystkich w podziw swoją zdolnością improwizowania i stała się ulubienicą najpierwszych towarzystw. Ramler, Mendelssohn, Gleim i inni opiekowali się nią chętnie, wspierali radami i wszelkiego rodzaju pomocą. Fryderyk Wilhelm II ofiarował jej w Berlinie mały domek, w którym † 1791. Utwory jej p. t. „Auserlesene Gedichte", wydał Sulzer (Berlin, 1764). Odznaczają się one naturalnością uczucia, ogniem i siłą wyrażenia, jakkolwiek nie posiadają prawdziwej wartości artystycznej. Energja jej ducha objawia się szczególnie w poezjach politycznych. Pomniejsze jej prace o wiele są gorsze. Jest ona matką *Karoliny Ludwiki von Klenke*, * 1754 we Fraustadt, † 1812 w Berlinie, która oprócz własnych poezji, wydała także utwory swej matki wraz z jej biografją (Berlin, 1792), tudzież babką autorki Helminy von Chézy (ob.). Por. Heinzego „Anna Luise Karschin" Anklam, 1866).

Karski obwód, prowincja rosyjska w generał-gubernatorstwie Kaukazu, utworzona w r. 1878, obejmuje 18,647 klm. kw. powierzchni i liczy 292,498 miesz. (1897), głównie Turków, Armeńczyków, Persów i Kurdów. Obwód ten dzieli się na 4 okręgi: Ardahański, Kagyzmański, Oltyński i Karski; ten ostatni obejmuje 6,529,5 klm. kw. i liczy 135,384 miesz. (1897).

Karski Paweł, wierszopis polski za Zygmunta III, napisał epigramata na pochwałę biskupów płockich, p. t. „Series Episcoporum Plocensium epigrammatibus expressa" (Kraków, 1612).

Karskie morze, część północnego morza Lodowatego, między Nową Ziemią, wyspą Wajgaczem, gubernją Archangielską i Tobolską.—*Karska zatoka* jest odnogą północnego morza Lodowatego, przy północno-wschodnich brzegach gubernji Archangielskiej i północno-zachodnich—Tobolskiej; wpada do niej rzeka Kara.

Karst, po słow. *Krasz*, *Kras*, po włosku *Carso*, na 24 mil długa odnoga Alp południowych, ciągnąca się od półn.-zachodu ku połud.-wschodowi w Gorycji, Gradiszczu, Istrji i połud. Krainie, oddzielająca doliny Dunaju (Sawy) i morza Adrjatyckiego, rozchodzi się na dwie części, oddzielone od siebie doliną Wipawy i Rjeki. Północna, poczynająca się przy ujściu Idrycy do Soczy (Isonzo), ciągnie się południową Krainą aż za górę Snieżnik na granicy chorwackiej i w szczycie Nanos dochodzi do 1,300 metr. wysokości. Słynną w tym paśmie jest jaskinia w Postojnie. Gałąź druga, *prawy* **K.**, ciągnąca się równolegle do pierwszej, poczyna się przy ujściu Wipawy do Soczy i dochodzi do morza. Odnogami jej są: Czyczarja i las Kastwański.—**K.** utworzony jest przeważnie z wapienia formacji kredowej; woda zawierająca kwas węglany, rozpuszcza ten wapień, skąd powstają w górach liczne pieczary, a wierzchołki gór, zmywane przez opady atmosferyczne, ulegają przeobrażeniom, tworzą się zagłębienia lejkowate, doliny powikłane i zamknięte, z których rzeki wydostają się przez szczeliny podziemne. Przeinaczenia takie występują i w innych górach wapiennych, jak we Francji płdn., Grecji, Syrji i Palestynie, i mają nazwę objawów karstowych. Por. Mojsi-

sovics „Zur Geologie der Karsterscheinungen“ (1380); Cvijić „Das Karstphänomen“ (1893).

Karsten Wacław Jan Gustaw, matematyk, * 1732 w Neubrandeburg, † 1787; był profesorem w Rostoku, Bützow, a od 1788 w Halli. Podręczniki jego w swoim czasie używały wielkiej wziętości.

Karsten Franciszek Chrystjan, agronom, * 1751 w Pohnsdorf, † 1829, był profesorem nauk kameralnych i założył pierwszą niemiecką szkołę rolniczą w Neuenwerder pod Rostockiem.

Karsten Karol Jan Bernard, mineralog i górnik, syn poprz., * 1782, † 1853; od r. 1806 zarządzał górnictwem na Szląsku, założył w roku 1806 w Górnym Szląsku hutę cynkową Lidognia, w której zaczęto wyrabiać cynk z galmanu, w r. 1819 powołany został do Berlina na urząd nadradcy górniczego. Ważniejsze jego dzieła są: „Handbuch der Eisenhüttenkunde“ (3 wyd., 5 t., 1841); „System der Metallurgie“ (5 t., 1831—32); „Lehrbuch der Salinenkunde“ (2 t., 1846). Oprócz tego wydawał „Archiv für Bergbau und Hüttenwesen“ (20 t., 1818—31), a jako dalszy ciąg poprzedniego „Archiv für Mineralogie, Geognosie, Bergbau und Hüttenkunde“ (25 t., Berlin, 1829—52). Z mniejszych jego dzieł klasycznym jest traktat „Ueber die kohligen Substanzen des Mineralreichs“ (1828).

Karsten Herman, matematyk, syn pop., * 1809 we Wrocławiu, † 1877, od r. 1832 był dyrektorem szkoły żeglugi i profesorem matematyki i fizyki w Rostoku, ogłosił pomiędzy innemi, „Kleiner astronomischer Almanach vorzüglich für Seeleute“ (1840—49) i „Lehrbuch der Krystallographie“ (1861, t. 2 ogólnej encyklopedji fizyki G. Karstena).

Karsten Gustaw, matematyk i fizyk, * 1820 w Berlinie, został 1848 profesorem fizyki i mineralogji w Kiel, ogłosił: „Lehrgang der mechanischen Naturlehre“ (3 t., 1851—53); „Hygrometrische Tabelle“ (1847) i in. Od r. 1856 wydawał wraz z kilkunastu uczonymi „Allgemeine Encyclopädie der Physik“, do której wraz z Harmsem i Weyerem napisał fizykę ogólną, stanowiącą tom 1 tej encyklopedji. W r. 1857—1872 był posłem na sejm pruski, 1878—81 członkiem rady państwa.

Karsten Herman, botanik i podróżnik, stryjeczny brat pop., * 1817 w Stralsundzie, odbył 1843—47 i 1848—56 naukowe podróże do Ameryki, po powrocie był profesorem botaniki w Berlinie, 1868—62 w Wiedniu, następnie przebywał w Szwajcarji i Berlinie. Ogłosił: „Florae Columbiae specimina“ (2 t., Berlin, 1857—67); „Die Vegationsorgane der Palmen“ (1847); „Das Geschlechtsleben der Pflanzen und die Parthenogenesis“ (1850); „Chemismus der Pflanzenzelle“ (1870); „Fäulniss und Ansteckung“ (1872); „Gesammelte Vorträge zur Anatomie und Physiologie der Pflanzen“ (2 t., 1865—90); „Deutsche Flora“ (1883) i in.

Karstenit, minerał, ob. Anhydryt.

Karsza, miasto w Bucharze, nad rzeką t. n., położone o 150 klm. na południe od m. Buchary, 25,000 miesz., zajmujących się wyrobem broni. Posiada pałac emira, bazar, cytadelę; niegdyś rezydencja Tamerlana, który zbudował tam pałac.

Karsza.

Karsza, v. *Roch III* odm., herb: W polu zielonem, nad trzema stopniami srebrnemi — pół srebrnej lilji.

Karśnicki Antoni, hr., rotmistrz wojsk austr., poeta i malarz, † 1844. Oprócz innych prac, wydał w dziele p. t. „Pisma“ (t. 2, Lwów, 1832), kilka tragedji i komedji, bez żadnej prawie wartości literackiej. Obraz jego pendzla, przedstawiający „Śmierć Poniatowskiego“, znajduje się w bibljotece Ossolińskich we Lwowie.

Karta bezpieczeństwa, list żelazny, list bezpieczeństwa, ob. Glejt.

Karta konstytucyjna, ob. Charta.

Kartacze, rodzaj pocisku używanego przy armatach, jednorogach i granatnikach; są to drobne kule żelazne, odgrywające u dział rolę taką, jak śrót u fuzji. **K.** w ilości 50—250 wsypują się w worki lub w puszki blaszane i zamiast kuli w działo nabijają; przy wystrzale worek lub puszka się rozrywają, a **K.** rozsypują się w kierunku stożkowym. Strzałów kartaczowych używa się głównie w polu przeciwko tłumom nieprzyjacielskim w niewielkiej odległości. Dawniej używano w podobnym celu siekanego żelaza czyli siekańców, co wszakże z różnych względów okazało się niepraktycznem, ale i **K.** straciły obecnie na znaczeniu.

Kartaczownica, *armata rewolwerowa (mitrailleuse),* rodzaj dział strzelających kartaczami, w których lufa zastąpiona jest pewną ilością luf karabinowych, kolejno i szybko po sobie strzelających. **K.** są wynalazku amerykańskiego i ukazały się po raz pierwszy podczas wojny domowej amerykańskiej. W armatach rewolwerowych obracają się lufy dokoła wspólnej osi, w czem bierze udział i mechanizm nabijający

Fig. 1. Kartaczownica Hotchkissa.

ładunki (systemy Gattinga i Hotchkissa, (fig. 1); we właściwych **K.** luty mają położenie niezmienne, mechanizm zaś ładunkowy przesuwa się w jedną i drugą stronę (systemy Nordenfelta, Pahnkrantza, Winborga, Gardenera) i in., albo też do armaty wprowadzają się płyty ładunkowe z tylu ładunkami, ile jest luf (systemy fran-

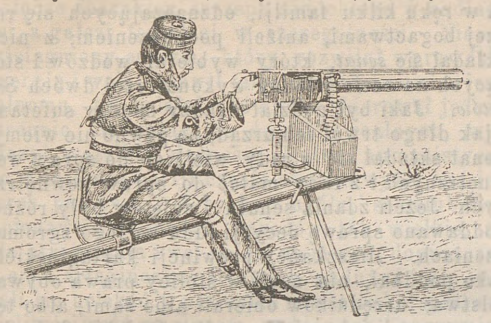

Fig. 2. Kartaczownica Maxima.

cuskie Reffye, Montigny). W **K.** Maxima (fig. 2), naboje ułożone są w wieniec, a strzały następują automatycznie, tak, że armata wymaga tylko należytego nastawienia; daje ona 700 strzałów na minutę, armata rewolwerowa Gatlinga i **K.** Nordenfelta z kalibrem 11,4 mm. 1,200 strzałów na minutę. **K.** wyrzucające kule kalibru większego dają mniejszą liczbę strzałów, armata Hotchkissa do pocisków o kalibrze 3,7 cm. daje tylko 60 strzałów na minutę.

Kartagena, miasto w hiszpańskiej prowincji Murcji, ob. Cartagena.

Kartagena, miasto w Ameryce, ob. Cartagena de la India.

Kartagina (u Rzymian *Karthago*, u Greków *Karhedon*, u samych zaś Kartagińczyków nazywała się *Karthad-hadtha*, t. j. Nowe miasto) leżała na półn. wybrzeżu Afryki, w okolicach dzisiejszego Tunisu, na półwyspie zagłębiającym się w małą zatokę m. Śródziemnego. Wedle mitycznego podania założyli to miasto w IX w. przed Chr. Fenicjanie tyryjscy pod wodzą Dydony (ob.). Najstarożytniejszą częścią była *Byrsa*, późniejszy zamek. Na północo-zachód od Byrsy leżała osobna część miasta, nazwana *Mangalja*. Od strony lądu bronił miasta mur potrójny, od strony zaś morza pojedyńczy; w głębi przystani, *Kothon* zwanej, stawały okręty wojenne, a na brzegu kupieckie. Liczba ludności, zwiększana napływem Libijczyków i Fenicjan, doszła przy końcu istnienia państwa kartagińskiego do 700,000. Posiadłości **K.** sięgały w połowie V w. na południ. do jeziora Triton, na wschód ku Cyrenie do ołtarzów Filenów nad wielką Syrtą, na zachód ku Numidji aż do Hipporegius (Bona). Składały się one z ziem podbitych plemion libijskich i z osad starofenickich (Utyka, Hadrume-

K a r t a g i n a.

tum, dwie Leptis i t. d.), które zamieszkiwał lud mieszany, tak zwani *Libifenicjanie*. Duch przedsiębierczy, żądza panowania na morzu i dążność rozszerzania wszędy swego handlu wcześnie już oddały w ręce Kartagińczyków zachod. część m. Śródziemnego. W VI w. przed Chr. zajęli Sardynję i rozpoczęli tak tu jak w Sycylji i Afryce swą kolonizację. Za cieśniną Gaditańską (Gibraltarską) zakładał Hannon osady na zachod. wybrzeżach Afryki, a Hamilkar objeżdżał brzegi Hiszpanji i Galji. Jakkolwiek zwyciężeni wraz z Etruskami przez Focejczyków 536, zmusili jednak Kartagińczycy tych ostatnich do ustąpienia z Korsyki; z Rzymianami zawarli 509 pierwszy, później często wznawiany, traktat handlowy, o którego autentyczności powątpiewają jednak niektórzy nowsi badacze.

Historja. Dzieje **K.** w ścisłem tego słowa znaczeniu rozpoczynają się dopiero w V w. przed Chr., kiedy Kartagińczycy albo *Punijczykowie* (nazwę *Poeni* dali im Rzymianie z powodu ich pochodzenia od Fenicjan), przywołani na pomoc przez tyrana Terillosa, wypędzonego z Himery, starli się z Grekami na wyspie Sycylji. Potężne jednak ich wojsko, pod wodzą Hamilkara, syna Magonowego, poniosło klęskę od Gelona i Herona 480 r. pod Himerą. Wojnę wznowiono dopiero 409 r. i Hannibal, wnuk Hamilkara, zburzył Selinus i Himerę a po nim Himilkon zdobył Agrygent i Gelę. Nabytki te zabezpieczyli sobie Kartagińczycy pokojem zawartym 404 z Djonizjuszem, tyranem Syrakuzy, zatrzymując swoje zdobycze pod warunkiem płacenia daniny. Gdy jednak Djonizjusz zerwał pokój 397 armja kartagińska pod Himilkonem obległa Syrakuzy, ale musiała ustąpić z powodu wybuchłej zarazy (395). W tymże roku uśmierzyła **K.** szczęśliwie bunt ujarzmionych Libijczyków. Wojna z Syrakuzami ponawiała się jeszcze 383 i 368, bez stanowczych dla jednej lub drugiej strony rezultatów. Dopiero po śmierci Djonizjusza (368) za rządów jego następcy Djonizjusza Młodszego, znacznie spotężnieli w Sycylji Kartagińczycy, ale wskutek klęski nad rz. Krimissus 343 utracili panowanie

nad wielu miastami greckiemi i odparci zostali do rz. Halykus. Groźną wojnę (310—308) z Agatoklesem (ob.) okupiła **K.** zapłaceniem kosztów wojennych, ale nie utraciła nic ze swych posiadłości, a po śmierci Agatoklesa (289) nawet zwiększyła wpływ swój w Sycylji. Następnie krótkotrwałe zwycięstwa Pyrrhusa (277—275) nie zaszkodziły potędze **K.** tyle, ile zetknięcie się z Rzymianami, którzy, ujarzmiwszy połud. Galję, postanowili Kartagińczyków wyprzeć z Sycylji i wyspę tę, jako klucz do panowania na m. Śródziemnem, zagarnąć w swe ręce. Rywalizacja o panowanie na morzu doprowadziła oba państwa do długich i krwawych wojen punickich (ob. Punickie wojny), w których ścierały się dwie potęgi: indo-europejska (zachodnia) i semicka (wschodnia), z których pierwsza wyszła zwycięsko. Po I wojnie punickiej wybuchł roku wojsk najemnych i sprzymierzonych z nimi Libijczyków. Straszną tę wojnę (240—238), która postawiła **K.** nad brzegiem przepaści, ukończył szczęśliwie bohaterski Hamilkar (ob.) Barkas. Tenże wódz, chcąc powetować poniesione straty, przedsięwziął podbój bogatej Hiszpanji. On i zięć jego Hazdrubal (ob.) ujarzmili rzeczywiście znaczną część tego kraju i poprawili finanse ojczyzny. Hannibal (ob.), szwagier i następca Hazdrubala († 221) w naczelnem dowództwie, postanowił klęski ziomków pomścić na Rzymianach i zdobyciem Saguntu (219) rozniecił drugą 18-letnią wojnę punicką (218—201), która mimo świetnych zwycięstw Hannibala skończyła się dla **K.** najniepomyślniej. Usiłowania Hannibala, celem polepszenia losu zwyciężonej ojczyzny, rozbiły się o brak patrjotyzmu i egoizm stronnictwa arystokratycznego. Tymczasem nieszczęśliwe położenie **K.** wyzyskiwał Masynisa (ob.), król Numidji, sprzymierzeniec Rzymian. W samym Rzymie nienawiść przeciw podnoszącej się **K.** rozpalał ustawicznie Kato (ob.) Starszy. Energiczny opór stawiany przez Kartagińczyków nadużyciom Masynisy 151 r. wywołał trzecią wojnę punicką (149—146), która mimo najwaleczniejszej i rozpaczliwej obrony skończyła się zburzeniem Kartaginy i przeistoczeniem jej w prowincję rzymską *Africa*. Na gruzach **K.** założył (122) Kajus Gracchus osadę zwaną *Junonia*. Nowa ta Kartagina z początku bardzo była nędzną, ale odnowiona przez Cezara, a przez Augusta rozszerzona tak następnie zakwitła, że w II i III w. po Chr. zaliczaną była do najznakomitszych miast państwa rzymskiego. Genzerich, król Wandalów obrał ją 439 za stolicę swego królestwa. Belizarjusz zdobył ją 533, a Arabowie zburzyli 647. Ruiny rzymskiej **K.** zachowują się jeszcze teraz w pobliżu wsi: Sidi-Bu-Saïd, Malqua i Duar-el-Szat; z grodu zaś staropunickiego pozostały jeno szczątki Byrsy. Od czasu zaprowadzenia w Tunisie francuskiego protektoratu, **K.** jest siedzibą arcybiskupa, który jest zarazem prymasem Afryki; na gruncie starożytnej **K.** wznosi się pałac, klasztor i t. p.— *O wewnętrznych stosunkach* państwa kartagińskiego posiadamy wiadomości bardzo niedostateczne. Pewnem jest to, że *konstytucja* była arystokratyczną, lud miał udział w sprawach państwa bardzo ograniczony, cała zaś władza spoczywała w ręku kilku familji, odznaczających się raczej bogactwami, aniżeli pochodzeniem; z nich składał się *senat*, który wybierał wodzów i stojących na czele władzy wykonawczej dwóch *Sufetów*. Jaki był podział władzy między sufetami i jak długo trwał ich urząd, na pewno nie wiemy. Senat składał się z rady wielkiej do spraw wewnętrznych i z rady małej do spraw zewnętrznych. Jeżeli zdania senatu i sufetów były różne, poddawano sprawę decyzji ludu na jego zgromadzeniach. Mieszkańcy prowincji kartagińskich, jako poddani, nie mieli w stolicy prawa obywatelstwa; urzędników obierali albo sami, albo też otrzymywali ich od **K.**; tylko fenickie kolonje, zdaje się, uważane były za sprzymierzeńców (*socii*), nie za poddanych. *Dochody* państwa płynęły z danin od ludów podbitych, z ceł, a w ostatnich czasach głównie z bogatych kopalni hiszpańskich.— *Wojskowość*. *Marynarka* była podstawą potęgi kartagińskiej; przed wojnami punickiemi składała się ze 150—200 okrętów trzechrzędowych; w bitwie z Regulusem walczyło 250 pięciorzędowych, a na każdym było 120 wojowników i 300 majtków. *Siła lądowa* składała się z wojsk najemnych, mianowicie z Gallów, Hiszpanów i poddanych libijskich; obywatele kartagińscy tworzyli nieliczny tak zwany *hufiec święty*. Taka organizacja wojska, nie ożywionego miłością ojczyzny, oraz wpływ senatu na prowadzenie wojny, były to szkopuły, które mogli przezwyciężać genjalni jedynie wodzowie. *Handel*. **K.** była najpotężniejszem w starożytności handlowem państwem. Wszystkie przedsięwzięcia Kartagińczyków miały głównie na celu rozszerzenie handlu; z zawiścią patrzali na handel państw obcych, a wszystkie kolonje musiały ulegać monopolowi metropolji; konkurencji nie cierpiano żadnej. Przystęp do krajów cudzoziemskich otwierali sobie za pomocą stosunków gościnności przyjaźni z jednostkami lub przez traktaty z rządami. *Handel morski* rozciągał się do wszystkich ziem i wysp m. Śródziemnego, mianowicie w zachod. części; w Galji mieli spółzawodników w Masyljanach; na zachod. wybrzeżach Afryki zwiedzali nie tylko własne kolonje, ale też odbywali tajemną żeglugę do bogatych krain w Gwinei. *Handel lądowy* prowadzili za pomocą karawan z prowincji Emporja, na Wschodzie z Amonium i Egiptem, na połud. z Garamantami i środkowemi krainami Afryki (nad Nigrem). *Religja* Kartagińczyków w zasadzie, zdaje się, nie różniła się od religji Fenicjan (ob.). *Sztuka, literatura i nauki* u narodu zajętego wyłącznie

sprawami doczesnemi nietylko że nie kwitły, ale nawet, można powiedzieć, nie istniały. Z całej literatury kartagińskiej, jeżeli takowa istniała, przechował się jedynie opis podróży Hannona w przekładzie greckim i luźne wiadomości z historyków kartagińskich, podane przez Rzymian. W Kartagińczykach uwydatnia się w najwyższej potędze charakter szczepu semickiego w ogólności, a gałęzi fenickiej w szczególności. Niepowściągniony egoizm, który rozwijał wprawdzie energję i wolę i stawił tamę despotyzmowi orjentalnemu, ale działalność ducha skierował jednostronnie, bo wyłącznie do celów realnych, wyłączył wszelkie dążności idealne i humanistyczne, a interesa partji często stawiał wyżej nad interes państwa i dobrobyt ogółu, samolubstwo i nienawiść do innych narodów tak wielkie, że dla utrzymania swej potęgi na morzu, dopuszczali się Kartagińczycy licznych nadużyć i nie wahali się uciekać w potrzebie nawet do korsarstwa, nielitościwość względem poddanych i sprzymierzeńców, okrucieństwo względem tysięcy pracowitych niewolników, niewdzięczność względem wojsk najemnych i zasłużonych ludzi, znana powszechnie wiarołomność *(wiara punicka)* i osławiana w całej starożytności zmysłowość—oto są ujemne strony charakteru Kartagińczyków. Obok tego posiadali jednak oni i piękne zalety, jak: śmiałą przedsiębierczość ducha, niezmierną ruchliwość umysłu, rozum praktyczny, gorącą miłość ojczyzny.—Źródłami do historji **K.** są jedynie pisarze greccy i rzymscy, którzy zapatrują się na Kartagińczyków zbyt jednostronnie. Por. Falbe'a „Recherches sur l'emplacement de Carthage“ (Paryż, 1835); Dureau de la Malle „Recherches sur la topographie de Carthage“ (Paryż, 1835); Böttigera „Geschichte der Karthager“ (Berlin, 1827); Müntera „Religion der Karthager“ (Kopenhaga, 1821); Moversa „Die Phönizier“ (t. II, cz. 2, Berlin, 1850); Davisa „Karthago und seine Ueberreste“ (tłóm. niem. z angiel., (Lipsk, 1863); Gilbert „Rom und Karthago“ (Lipsk, 1876); Meltzer „Geschichte der Karthager“ (Berlin, 1879); Smith „Carthago und the Carthaginians“ (2 wyd., Londyn, 1879); Tissot „Géographie comparée de la province romaine d'Afrique“ (2 t., Paryż, 1884—88); Vernaza „Fouilles à Carthage“ (1884—85 w „Révue archéologique“ t. 9 i 10, 1887).

Kartalinja *(Karduel)*, jedna z trzech części, na które król Aleksander 1424 podzielił Gruzję. Od 1801 należy do Rosji i obecnie wchodzi w skład gub. Tyfliskiej, zajmując powiaty Goryjski, Loryjski i Duszecki.

Kartamina (*kartaminowy kwas*), $C_{14} H_6 O_7$, barwnik kwiatów krokosza *(Carthamus tinctorius)*; jest to masa karmazynowa, lepka, łatwo rozpuszczalna w alkoholu gorącym; w roztworach bardzo szybko się rozkłada. Używa się pod nazwą *czerwieni hiszpańskiej*, *chińskiej* lub *roślinnej*, jako farba malarska oraz do barwienia likierów i cukierków.

Kartan, *kartana*, *kartauna (Quartana*, *Quart de canon)*, rodzaj dawnych dział oblężniczych mniejszego kalibru, czyli murołomów. Strzelano z nich kulami, ważącemi ćwierć centnara. W artylerji polskiej nazywano działa 48-funtowe tego rodzaju *dopełkartanami*, a 12-funtowe *półkartanami*.

Kartauna, ob. Kartan.

Kartawelowie, ogólna nazwa narodu Gruzińców na Kaukazie, którzy się dzielą na Gruzińców wschodnich czyli właściwych (420,000 głów), i Gruzińców zachodnich, do których należą Imeretyńcy, Mingrelowie, Lazowie i kilka plemion drobniejszych, liczący razem przeszło 1,200,000 głów.

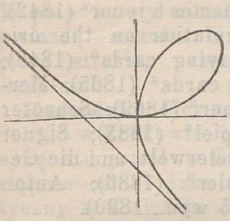
Kartel, nazywano dawniej porządek w turniejach, do którego obowiązani byli stosować się walczący. W prawie międzynarodowem **K**-em nazywa się szereg układów, normujących stosunki polityczne i socjalne pomiędzy kilku państwami, naprz. pomiędzy *wojującemi* z sobą mocarstwami co do stosunków handlowych i wymiany korespondencji, postępowania z jeńcami i wydawania ich, podczas pokoju układy *celne* np. kartel celny pomiędzy Niemcami a Austro-Węgrami z d. 23 maja 1881 i t. p. W gospodarstwie narodowem **K.** oznacza *syndykat*, *zmowę* kilku firm jednej gałęzi, mającą na celu podniesienie cen ich wyrobów lub artykułów zbytu, lub też utrzymanie tych cen na takiej wysokości, któraby zapewniła należyty zysk przedsiębiercy, wreszcie przez **K.** rozumieją w Niemczech związek przyjaznych rządowi stronnictw, zawarty 14 stycznia 1887 w celu utworzenia stałej większości, która wszakże już w 1890 osiągnąć się nie dała.

Kartelowy okręt, okręt parlamentarny, wysyłany dla zawiązania układów lub dla wymiany jeńców.

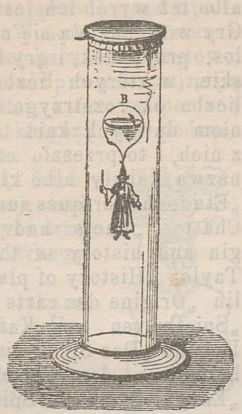
Kartezjusz, tak zwany u nas z łacińskiego *Cartesius* (Renatus), właściwie *de Quartis*, **Descartes** (René), jeden z najgenjalniejszych filozofów i matematyków, * 1596 w La Haye w Touraine; † 1650. W dzieciństwie dostał się do kolegjum Jezuitów w la Hèche, gdzie jednak tylko matematyka zadowalała wcześnie rozbudzony jego umysł, filozofja zaś tam wykładana tylko wątpliwości w nim budziła. Zniechęcony, rzucił się w wir życia światowego, następnie, jako ochotnik, brał udział w różnych wyprawach wojennych. W tym czasie, w Breda, napisał pierwsze swe dzieło „De musica“. Nieco później, w ciągłej wątpliwości o podstawy różnych nauk, postanowił porzucić wszystkie uprzedzenia i pojęcia z góry przyjęte i oprócz religji to tylko zatrzymać, co przez myślenie samodzielne uzna za prawdziwe. Walczył w bitwie pod Białą Górą 1620, a w 1624 usunął się ze służby wojskowej.

Następnie miał jeszcze udział w oblężeniu Roszelli 1628; wiele podróżował, najwięcej jednak przebywał w Holandji i Francji, gorliwie zajmując się matematyką, a przytem innemi naukami, głównie jednak ze względu na poparcie, jakie dać mogły jego systemowi filozoficznemu. W miarę, jak sława jego rosła, teologowie oskarżali go o ateizm; rząd francuski jednak wyznaczył mu pensję. Ostatnie lata życia przebywał w Szwecji, dokąd go wezwała królowa Krystyna; zwłoki jego do Paryża sprowadzone zostały 1666 r. Co do jego stanowiska w filozofji (ob.). Idealizm realny. W matematyce **K.** położył niezmierne zasługi. On pierwszy zrozumiał znaczenie pierwiastków ujemnych w równaniach; okazał, że w równaniu algebraicznem liczba pierwiastków dodatnich nie może być większa od liczby przemian znaków *(Kartezjuszowe prawidło znaków)*; podał nowe i pomysłowe rozwiązanie równania stopnia 4-go, wprowadził do rachunku wykładniki i t. d. Najważniejszą jednak jego zasługą jest okazanie, że można zbadać naturę i własności linji krzywej za pomocą dwu współrzędnych zmiennych, czem dał początek geometrji analitycznej (ob. Geometrja), a tem samem umożliwił cały następny rozwój matematyki. Zasady te wyłożył w swej „Géometrie“ (1637, z komentarzem Schootena, 1649). W „Dioptrique“ (1639), podał pierwszy prawo załamania światła, jak ono się obecnie wyraża, gdy przed nim Snellius podał je w sposób zawiły. Dzieła te będą wiecznotrwałym pomnikiem jego bystrości i talentu. Mniej szczęśliwym był w swych poglądach kosmogonicznych, gdzie chciał ruchy ciał niebieskich wytłómaczyć za pomocą wirów eteru; teorja ta cieszyła się wówczas, a nawet przez długi czas po odkryciach Newtona wielkiem uznaniem, jakkolwiek później została zarzucona. Pierwsze swe dzieło „Discours de la methode“, zawierające wykład głównych zasad filozofji autora, wraz z Djoptryką, Meteorami i Geometrją, wydał 1637 w Lejdzie, p. t. „Essays philosophique“. Cousin od tego roku datuje początek filozofji nowoczesnej, a Lerminier uważa go za spadkobiercę Lutra i starszego jego syna. Także jest zdanie Warda i Buchta (Bokli). Metoda **K.** ma za punkt wyjścia ogólne zwątpienie o prawdzie dotychczasowej wiedzy i opiera się jedynie na zaufaniu człowieka do logicznej działalności własnego ducha (Cogito ergo sum—myślę, a więc istnieję); pisał dlatego po francusku, że ci, którzy kierują się własnym rozumem, słuszniej go ocenią od ufających tylko tradycji. Zamiast szukać wiedzy w podaniach przeszłości, zrywa z nią, odrzuca swe przekonania dawne jako przejęte i nowe z siebie wysnuwa. Podobny jest z tego do współczesnego prawie Chillingwortha w Anglji. Bokli uważa, że zdanie **K.**: *Je pense, donc je suis*, jest wyrazem pewności psychologicznej, nie zaś błędnym wnioskiem. Odmienne świadectwo zmysłów, nad które pewniejszą jest myśl, będąca punktem wyjścia wszelkiej mądrości, wiara w nasze istnienie jest dowodem bytu Boga jako jego przyczyny, tak, że myśl nasza o Bogu jest dostatecznym świadectwem istnienia Najwyższego. W kwestji stosunku ducha do materji był zwolennikiem ściśle utrzymanego dualizmu i był zdania, że jedna z tych substancji na drugą wcale oddziaływać nie może. Prócz wydań francuskiego 1637, łacińskiego „Specimen phil.“ (Amst., 1644), wyszły: „Geometrja“ (1649); „Meditationes“ (Paryż, 1641, Amsterd., 1642); tych przekład przez księcia de Luynes, wraz z zarzutami przeciwników **K.** przez Clerselier 1647, 1661, przez René Tédé 1673 i 1724. Cały system filozoficzny **K.** ogłoszony był p. t. „Renati Descartes Principia Phil.“ (1644, Amsterdam. po francusku, przez Picot, Paryż, 1647, 1651, 1658, 1681); „Epistola... ad Voëtium“ (Amsterdam, 1743); „Les passions de l'âme“ (1650); „Le monde ou le traité de la lumiere“ (Paryż, 1644—77), przez Clerselier, przez tegoż „Traité de l'homme et de la formation du foetus“ (Paryż, 1664, listy 1657); „Regulae ad directionem ingenii“ i „Inquisitio veritatis per lumen naturale“, w *Opera posthuma Cartesii* (Amsterd., 1701), *Regulae* uważa Baumann *(Zeit für Phil.*, 1868, t. 53) za pierwszy objaw całej teorji **K.** i wyznacza im datę 1619—28. Zbiorowe wydanie dzieł **K.** w języku łacińskim ogłoszone w Amsterdamie (9 t., 1692—1701); po francusku 13 t., 1724). Później wydał je Wiktor Cousin 1824—1826), Jules Simon 1868. Część dzieł **K.** na niemiecki przełożył Kuno Fischer (Mannheim, 1863) Kirchmann (1870). Pisali o **K.** J. Millet „Descartes, sa vie etc.“ (1867) i „Descartes, son histoire depuis 1637 etc.“ (1870). Janet Ch., Jul. Jeaumel „D. et la princesse palataine“ (1869), W. Ermt „D., sein Leben u. Denken“ (Czeska Lipa, 1869), Fr. Boullier (3 wyd., 1868), „Histoire de la phil. Cartes“. E. Saisset „Precurseurs et disciples de D.“ (1867); Kuno Fischer w „Geschichte der neuern Philosophie“ (t. 1, Monach., 1878); Ueberweg-Heinze w „Grundriss der Geschichte der Phil.“ (t. 3, Berlin, 1888); A. Koch „Die Psychologie D.“ (Monach., 1881); Natorp, „D'Erkenntnistheorie“ (Marburg, 1882). O stosunku **K.** do Spinozy B. Ritter 1816; H. C. W. Sigwart, 1816, Schnorschmidt 1850, Guttman 1868, o związku z Paschalem—Gerkrath 1863, z Mallebranchem i Spinozą Corrau 1870, z Montesquieu Buss 1869, ze spirytualizmem Waddington, 1868, o zasługach **K.** jako lekarza i fizjologa Bertrand de S. Germain, 1870. W przekł. polsk. posiadamy „Rozmyślania nad zasadami filozofji, dowodzące istnienia Boga i różnicy pomiędzy duszą ludzką a ciałem“ (przełożył Ignacy Dworzaczek, Warsz., 1885). Por. „Droga do prawdy Renata K.“, wraz z życiorysem K., skreślonym przez W. Dobierzyckiego (Lwów, 1878 w *Bibliotece filozoficznej).*

Kartezjusza liść *(folium Cartesii)*, linja krzywa postaci liścia (ob. fig.), której dwie odnogi biegną asymptotycznie do linji prostej.

Kartezjusza liść.

Kartezjusza nurek.

Kartezjusza nurek, K. *djabełek (diabolus cartesianus)*, figurka wydęta ze szkła emaljowanego, z balonem, w którym znajduje się otwór; figurka jest od wody nieco lżejsza, tak, że po niej pływa. Jeżeli figurkę taką wprowadzimy w naczynie zupełnie napełnione wodą i u góry ściśle zamknięte pęcherzem, to za naciśnięciem pęcherza palcem figura opada, gdyż pod tem ciśnieniem pewna ilość wody przenika wewnątrz balonu, przez co figurka staje się cięższą i opada na dno; za odjęciem palca powietrze znowu wyciska wodę z wnętrza balonu i figurka znów się podnosi. Drobny ten przyrząd zatem nadaje się do uwidocznienia różnych przypadków, w jakich znajdować się może ciało w cieczy zanurzone.

Kartofel, ob. Ziemniak.

Kartoflana mączka, ob. Mączka.

Kartoflany cukier, toż co cukier gronowy, ob. Glukoza.

Kartoflany syrop, toż co syrop mączkowy, ob. Glukoza.

Kartografja, nauka o zdejmowaniu i rysowaniu kart geograficznych czyli map (ob.). *Kartograf*—rysownik kart geograficznych.

Kartogram, przedstawienie graficzne stosunków statystycznych na kartach geograficznych.

Kartometrja, mierzenie na kartach, prowadzenie pomiarów rozległości na planach i kartach, zamiast bezpośrednio na gruncie. Por. „Misure lineari, superficiali ed angolari offerte delle carte geografiche“ (1886).

Karton (z włosk.), zowie się w malarstwie rysunek na grubym papierze, tekturze lub innym podobnym materjale, często służyć mający za wzór obrazu freskowego, olejnego, kobiercowego, mozaikowego, albo na szkle. *Kartonem* zowią także w drukarstwie nowo wydrukowaną kartę, mającą zastąpić tę, którą się dla jej błędów odrzuca.

Karton, toż co tektura (ob.).

Kartonaże, wyroby z tektury, zwłaszcza pudła różnej wielkości, często ozdobne, paki modniarek i t. p. Do wyrobów tych służą obecnie właściwe machiny.

Kartonowanie, w introligatorstwie, oprawa książek w okładki tekturowe.

Kartun (z arab. *Katon*, bawełna), tkanina podobna do płótna. **K.** drukowany (franc. *indienne)* stanowi jeden z najważniejszych działów przemysłu tkackiego. **K.** malowane przybywały dawniej z Indji, dopiero w XVII w. zaczęli Holendrzy drukować białe tkaniny indyjskie, a następnie rozwinęło się w Europie tkactwo podobnych tkanin.

Kartusz (z franc. *cortouche*, w ogólności zwój papieru), ładunek strzelby, przygotowany tak, że proch i kula znajdują się połączone w powłoce z klejonego papieru. **K.** armat mieszczą się w workach jedwabnych, a ładunki armat szybkostrzelnych w powłokach mosiężnych.

Kartuzek, roślina, ob. Goździk.

Kartuzi *(ordo carthusiensis)*, zakon, założony przez św. Brunona 1085 w pustyni, zwanej *La Chartreuse* (Kartuzja), o 4 godziny od Grenobli, którego ustawy, ułożone 1134 przez piątego przeora Guigo († 1137), znane pod nazwą *Statuta Guigonis* albo *Consuetudines Cartusiae*, otrzymały 1175 potwierdzenie papieskie. Oprócz zwyczajnych ślubów zakonnych, **K.** zachowują ciągłe milczenie, które wolno im przełamać tylko w pewnych godzinach czwartku i na zgromadzeniach kapituły, i nie używają żadnych potraw mięsnych. Każdy zakonnik mieszka w osobnej celi *(laura)*, którą wolno mu tylko raz na tydzień opuścić, pożywienie przyjmują nawet w swoich celach, zasiadając do wspólnego stołu tylko w święta. **K.** odznaczali się zawsze zgodą w zakonie, zakłóconą tylko podczas schizmy papieskiej w XIV w.; niezawsze jednak zachowywali ubóstwo i prostotę, jak to widziemy w wielkiej Kartuzji (pod Grenoblą) i Certozji (pod Pawją). Klasztory **K.** znajdują się obecnie przeważnie we Francji.—Kobiece kartuzje powstały w XIII w. we Francji, gdzie w szczupłej liczbie utrzymywały się do r. 1790.—W ziemiach dawnej Polski znajdowały się następne klasztory **K.**: w wiosce o 4 mile od Gdańska, tak zwany *Paradyz Marji*, w Marieneron (pod Rügenwalde), w Szczecinie, w Cörlin, w Berezie nad Jasiołdą (w b. wojew. Brzesko-Litewskiem) i w Gidlach (w b. woj. Sieradzkiem).

Karty (z łac. *charta*, papier), **K.** *do gry*, tabliczki papierowe, rozmaicie znaczone lub malowane, używane do zabawy lub gry. **K.** zjawiają się już w XIV w., naprzód w Hiszpanji i Włoszech,

dokąd je niewątpliwie Arabowie wprowadzili; pierwotnie służyły one prawdopodobnie tylko do wróżenia, jak tego dowodzi ich dawna włoska i hiszpańska nazwa *(naibi, naypes)*, przypominająca arabski wyraz *noze* (prorok). Najpierwsze karty były malowane ręcznie, ale po r. 1350 odbijano je w Niemczech z drzeworytów, jak się to i dziś jeszcze po większej części dzieje. Obecnie tylko lepsze gatunki kart ryte są na miedzi lub litografowane. Że gra w karty jest naśladowaniem gry w szachy, przekonywa podział ich

Karta z XV wieku.

Karta Karola VI.

na dwa główne kolory, tudzież ich stopniowanie. Podług dawnego francuskiego zwyczaju, każdy kolor miał cztery hufce jednakowo ubranych żołnierzy; hufiec składał się z 8 piechurów (numerowanych 2—9), jednego niżnika *(valet)*, koniuszego *(ecuyer)*, królowej *(dame)* i króla *(roi)*. As *(tuz*, jednostka), stanowił chorągiew, po której hufce odróżniano. Kolory miały rozmaite u rozmaitych narodów nazwiska. Karty polskie i niemieckie mają: czerwień, żołądź, dzwonka i wino; francuskie i angielskie: coeur (heart),

Karta z czasów pierwszego Cesarstwa.

Karty japońskie.

trêfle (club), carreau (diamont) i pique (spade); włoskie, hiszpańskie i purtugalskie: cupi (puhar), denari (pieniądz), bastoni (kije) i spadoni (szpady). Cała *talja* obejmuje 52 **K.**, w niektórych grach wszakże używają się talje o 32 lub 40 **K.** Królowie na kartach wyobrażają Dawida, Aleksandra, Cezara, Karola Wielkiego, damy Minerwę, Junonę, Rachelę i Judytę; w różnych czasach zresztą znaczenie to ulegało zmianie. Za rewolucji we Francji figury na **K.** wyobrażały: wolność, równość, ducha wojny, pokoju, swobodę wyznania, swobodę małżeństwa i t. d.; za Napoleona I na **K.** figurowały typy starożytne. W wielu krajach **K.** są silnie opadatkowane, albo też wyrób ich jest monopolem państwowym. Gry w **K.** dzielą się na hazardowne, w których los, przypadek, i gry komersowe, czyli towarzyskie, w których liczba wziątek (lew), albo też liczba ok rozstrzyga. Pierwotnem przeznaczeniem dawnych kart tarokowych było wróżenie z nich, i to przeszło aż do naszych czasów pod nazwą kabały albo kładzenia kart. Por. Leber „Etudes historiques sur les cartes à jouer“ (1842), Chatto „Facts and speculatios on the origin and history of the playing cards“ (1848); Taylor „History of playing cards“ (1865); Merlin „Origine des carts à jouer“ (1869); Schröter „Spielkarten und Kartenspiel“ (1885); Signor Domino „Das Spiel, die Spielerwelt und die Geheimnisse der Falschspieler“ (1886); Anton „Encyklopädie der Spiele“ 5 wyd., 1890).

Karty geograficzne, ob. Mapa.

Karuby, *kuroby*, toż co chleb świętojański, ob. Szarańczyn.

Karuk, ob. Klej.

Karuzel (w. *Carrosello*, z włos. *Carro*, *Carroza*, franc., *Carrose* wóz), igrzyska rycerskie, przeniesione z Włoch do Francji za Henryka IV i Ludwika XIII i jeszcze na początku 18 stulecia będące w używaniu na wielu dworach europejskich. Były one naśladowaniem turniejów średniowiecznych i miały zastępować ich miejsce. Przebierano się zwykle na wzór dawnych rycerzy, dzielono na hufce, reprezentujące nieprzyjazne jakoby narodowości, i w okazałym pochodzie zbierano się na uroczyście przystrojony plac lub do ujeżdżalni, gdzie dla uciechy licznych widzów wykonywano przeróżne sztuki rycerskie. Bywały niemi: 1) gonitwy do głów tureckich i murzyńskich, które zbijano dzidami, pociskami, szablą lub kulą pistoletową; 2) gonitwy do zawieszonych pierścieni, które wśród zręcznych obrotów chwytano z konia lancą; 3) gonitwy na fakina (postać drewniana człowieka), obracającego się u dołu na kołowrocie za każdem uderzeniem; goniec powinien go tak silnie i umiejętnie trafić, aby się nie mógł obrócić. Włosi mieli jeszcze tak zwany *komiczny* **K.**, polegający na tem, że zbijano 4 figury, wyobrażające 4 żywioły (powietrze, ogień, wodę i ziemię). Dla zabawy dam urządzano także **K.** w ten sposób, że damy z faetonu lub sanek, kierowanych przez kawalerów, wykonywały podobne sztuki, jak mężczyźni z konia. Nazywało się to *uroczystością damską*. Od wieku XVII zabawy te przyoblekano często w formy mitologiczne, jak np. w dworskich uroczystościach w Dreźnie (1678), opisanych przez Gabrjela Tschimmera. Por. Stellera „Das Karussel-Reiten“ (Stuttg., (1889). W Polsce pierwszy tego rodzaju **K.** widzimy dopiero za Stanisława Augusta, urzą-

dzony 14 września 1788, w dniu odsłonienia pomnika Jana III w Łazienkach. Obecnie nazywamy **K.** konie drewniane, umocowane na poprzecznych drągach i obracające się wraz z podstawą drewnianą wkoło. W nowszych czasach urządzają także tak zwane karuzele okrętowe; w karuzelach tych miejsce koni i powozów zajmują statki, opatrzone masztami, które za pomocą specjalnego mechanizmu kołyszą się podczas jazdy, jak czółna na morzu.

Karwacki.

Karwacki (*Karwatski*), herb: W polu barwy niewiadomoj, nad gwiazdą—strzała. U szczytu trzy pióra strusie, przeszyte trzema strzałami.

Karwacki Aleksander, lekarz, * 1825 w Krakowie, † 1871, medycynę studjował w Krakowie, następnie osiadł jako lekarz praktyczny w Kielcach. Ogłosił: „Torebki albo kapsułki“ (1859); „O durze“ (1863); „O hodowaniu i pielęgnowaniu kwiatów i roślin pokojowych“ (2 wyd., 1874); „Ogrodnictwo warzywne“ (1874).

Karwakrol, ob. Karwol.

Karwat inaczej *Wojakiewicz* Seweryn, Jezuita, wierszopis i kaznodzieja króla Jana Kazimierza, * 1605, 1658 w Krakowie. Zostawił kilka dzieł w języku łacińskim i polskim, obejmujących najwięcej kazań pogrzebowych i panegiryków. Z tych zostały ogłoszone drukiem: „Siradia trabiata“ (Kraków, 1633); „Lachrimae vectigales magnis manibus Magni Sigismundi III persolutae“ (Kraków, 1633); „Elogia 12 Caesarum“ (Kraków, 1633): „Wiara w obronie przeciwnego szczęścia nigdy niezachwiana“ (Kraków, 1656) i in. Por. Browna „Bibljotekę“ (str. 214—215).

Karwendelskie góry albo *Kahrwendel*, odnoga Alp, ciągnąca się na granicy Tyrolu i Bawarji, łącząca się tak zwanym grzbietem Glejerskim z górami Solstein i sięgająca w stronie zachodniej aż do jeziora Achen. Niektóre ich wierzchołki, jak Karwendel albo Linderspitz, mają 2,500 metr. wysokości.

Karwicki Stanisław, hr. Dunin, publicysta polski z epoki Augusta II, pierwszy z reformatorów politycznych; do niedawna nieznany i dotąd o jego życiu bardzo mało wiemy. * ok. połowy XVII wieku i żył w drugiej połowie XVII i pocz. XVIII w., pochodził z ziemi Sandomierskiej, gdzie był naprzód cześnikiem, a potem podkomorzym sandomierskim; czcił wysoce Jana III, a w czasach saskich był stronnikiem Leszczyńskiego. Napisał dzieło o reformie Rzeczypospolitej w 1709 r. Praca ta, która uprzedziła jeszcze „Głos wolny“ Leszczyńskiego, chwalona przez St. Konarskiego, przez długi czas zostawała w rękopisie. Dopiero St. Krzyżanowski wydał ją p. t.: „Stanislai Dunin Karwicki de ordinanda republica“ (Kraków, 1871). Obszerniejszą o niej wiadomość podał przedtem jeszcze Bartoszewicz w *Przeglądzie Polskim*, w rozprawie pod tyt. „Systemat Karwickiego reformy rzeczypospolitej“ (Kraków, 1868, zesz. stycz. i 1869 zesz. marc. i kwietniowy). Autor dąży w swym projekcie do ustalenia i wzmocnienia systemu republikańskiego. Aby usunąć zgubną dla państwa przerwę w rządach, marzy przedewszystkiem o t. zw. sejmie gotowym, czyli trwałym; liberum veto oddaje pod kontrolę wybranych ad hoc sędziów; króla chce otoczyć złożoną z senatorów radą nieustającą; czas bezkrólewia skraca do ośmiu tygodni; cudzoziemcom prawa do tronu odmawia (po dwu Polakach ma, według projektu, następować trzeci Litwin).

Karwicki Józef Dunin, historyk, napisał: „Szkice obyczajowe i historyczne“ (Warszawa, 1882); „Wędrówka od źródeł do ujścia Horynia“ (Kraków, 1891); „Ze starego autoramentu“ typy i obrazki wołyńskie (Warszawa, 1898, ser. II, (1899).

Karwin, wieś na Szląsku austrjackim, powiecie Frysztadzkim, posiada zamek hrabiów Larisch, znaczne kopalnie węgla kamiennego, browar, gorzelnię i 7,800 miesz., prawie wyłącznie polaków. W d. 15 czerwca 1894 r., wskutek wybuchu, w kopalni tutejszej zginęło 230 górników.

Karwiński.

Karwiński v. *Kietlicz* odm., herb: W polu błękitnem — trzy złote sznury, zwinięte w ósemkę i w gwiazdę ułożone. U szczytu trzy takież sznury w wachlarz.

Karwja, figa morwowa, ob. Figa.

Karwol, $C_{10}H_{14}O$, substancja równoskładna z tymolem, stanowi część składową olejku kminkowego. Jest to ciecz oleista, lżejsza od wody, wre przy 225°, z kwasem solnym tworzy związek, a przez destylację z potażem gryzącym wydaje równoskładny z nim *karwakrol*, który znajduje się w olejku eterycznym lebiódki i tworzy ciecz gęstą, woni kreozotowej, która krzepnie przy—20°.

Karwowski Joachim, Pijar. * 1736, † 1795; przełożył z francuskiego „Opisanie naturalne, historyczne i polityczne różnych krajów świata przez C. Dorville” (Warszawa, 1774); „Rewolucja szwedzka, sprawą Gustawa III, dzisiejszego króla szwedzkiego, w r. 1772 utworzona i t. d., przez ks. Michellesa” (1778); tudzież „Rada dla literatów, sedentarjuszów i tych wszystkich, którzy przywiązanemi do urzędu swojego pracami, rozum i zdrowie wyniszczają, przez Tissota“ (Warsz., 1774).

Karwowski Adam, matematyk, * 1812 w Słupcy, † 1886, był nauczycielem gimnazjum Marji Magdaleny w Poznaniu, następnie w Lesz-

nie. Ogłosił: „Ueber die Theilbarkeit der Zahlen“ i in., oraz przełożył na język polski „Fizykę“ Brettnera.

Karwowski Stanisław, historyk współczesny, nauczyciel gimn. w Ostrowiu, w W. Ks. Pozn., następnie w Żeganiu na Śląsku, ogłosił: „De Livonia imperii Sigismundi Augusti subjecta“ (Halla, 1870), toż obszerniej po polsku; „Wcielenie Inflant do Litwy i Polski 1558—61“ (Poznań, 1873); „Kronika miasta Leszna“ (Poznań, 1877); „Wiek XVI, czyli dzieje odkryć, politycznych przeobrażeń i reformacji“ (Poznań, 1881); „Rakoniewice“ (Poznań, 1882); „Die altfranzösische Geschichtsschreibung in ihren vier Vertretern“ (Program gimn. w Głupczycach za rok 1886); „Czterej najznakomitsi przedstawiciele francuskiej historjografji“ (Ateneum, 1887); „Podróż do Włoch“ (Poznań i Kraków, 1888); „Podróż do Londynu i Paryża“ (Poznań, 1888); „Grabów w dawnej ziemi Wieluńskiej“ (Poznań, 1890); „Itinerarium Bożogrobca gnieźnieńskiego, ks. Jakóba Lahnhausa“ (Poznań, 1890); „Św. Bruno z Kwerfurtu“ (Poznań, 1891); „Z akt grodzkich“ (Poznań, 1891); „Cztery tygodnie w Galicji“ (Poznań, 1891); „Gniezno“ (1892); „Beziehungen der Reichsgrafen von Oppersdorff auf Ober-Glogau zu den Königen von Polen“ (Program gimn. w Głupczycach.—Leobschütz, 1893); „Starofrancuska poezja miłosna“ (Ateneum, 1893); „Das Salzprivileg der Reichsgrafen von Oppersdorff“ (Leobschütz, 1894); „Die Schönauer Salzfuhren ein Process aus dem XVIII Jahrhundert“ (Breslau, 1895); „Ks. Dr. Antoni Kantecki“ (Poznań, 1896); „Kolegjata św. Jerzego i kościół św. Stanisława w Gnieźnie“ (Poznań, 1896); „O zniemczeniu Śląska (w „Ludzie“ Lwów, 1896); „Nazwa i ludność m. Koźla na Śląsku“ (tamże, 1896); „Choroby i medycyna na Śląsku“ (tamże, 1896); „Angielscy poeci i przyroda“ (Poznań, 1896); „Jankowo“ (tamże, 1898); „Klasztor pp. Cystersek w Ołoboku“ (tamże, 1899).

Karwów, wieś w Królestwie Polskiem, gubernji Radomskiej, powiecie Opatowskim, o pół mili za Opatowem, pamiętna urodzeniem kronikarza polskiego, błogosławionego Wincentego Kadłubka. Znajduje się tu źródło mineralne, nasycone kwasem węglanym i mające w rozpuszczeniu wapień, które tworzy osad, tak zwany tuf wapienny, podobny do karlsbadzkiego.

Kary w Polsce były: *grzywny* (ob.) czyli pieniężne, wieża, wygnanie, czyli banicja, połączone z wolnością zabicia banity, imfamja (ob.), t. j. pozbawienie czci, obcięcie członków *(mutilatio membrorum)*, oślepienie, kara śmierci (ob.). Przykładów na obcięcie członków jest dosyć. Najdawniejszy stanowi biskup Stanisław krakowski, w roku 1253 kanonizowany (porównaj „Zarysy“ Ernesta Sulimczyka Świeżawskiego „Król Bolesława Szczodry i biskup Stanisław,“ II, § 11, gdzie przykłady). Ścinać i obcinać członki pozwalano urzędowemi aktami w 1279 i 1286. Władysław Łokietek 1299 roku pozwalał wieszać, ścinać, obcinać *(mutilari)*, tłuc kołem, piec. W dawniejszych czasach było w użyciu kamienowanie, na podlejszego stanu osoby. Bolesław I karę na cudzołożnice pogańskie ustanowioną (ścięcia, lub obcięcia części winnej), rozciągnął i na cudzołożników. Szczegóły o paleniu dziewczyn, dobyte z pieśni ludowych przez W. A. Maciejowskiego i Szafarzyka, a odniesione do kar, należą do sobótek (por. Swieżawski „Kilka słów o Krakowiakach“ w *Pamiętniku kieleckim*, 1871). Tak samo rzecz się ma o topieniu dzieciobójczyń. U Pomorzan zdradę karano spaleniem mienia i sprzedażą rodziny zdrajcy, podobnie jak opór w zgodzeniu się na sejmie (u Lutyków). U Polan była na to kara ścięcia lub pozbawienia członków i wygnania. Oszczercom wyrywano nozdrza, wypalano im znaki na twarzy, lub kazano im odszczekiwać pod ławą.

Karykatura (z włosk. *caricare*, franc. *charger*, przeładować, przesadzić), wizerunek, w którym wizerunek osoby lub przedmiotu, w którym pojedyńcze rysy i szczegóły, zwłaszcza ujemne, są przedstawione w tak przesadny sposób, iż sprawiają wrażenie wysoce zabawne, które albo wcale nie odpowiada rzeczywistemu wrażeniu danego przedmiotu, albo niesłychanie je potęguje. **K.** w malarstwie, rysunku i rzeźbie odpowiada satyrze i farsie w poezji. U nas z dawniejszych artystów celował w tym rodzaju Orłowski, z późniejszych Fran. Kostrzewski. We Francji odznaczyli się szczególnie Cham i Gavarni. Por. Flögel „Geschichte des Grotesk-Komischen“ (n. wyd., 1886); Champfleury „Histoire générale de la caricature“ (Paryż, 1865—80, t. 5); Wright „History of caricature and grotesque“ (Londyn, 1875); J. Grand-Carteret „Les moeurs et la caricature en Allemagne, en Autriche, en Suisse“ (1885) i tegoż „La caricature en France“ (1888).

Karym, ludy koczujące w Syberji, które przyjęły religję chrześcijańską, oraz odzież i obyczaje rosyjskie.

Karyntja czyli **Korutany** (po niem. *Kärnten* lub *Kärnthen)*, księstwo i kraj koronny, wchodzący w skład monarchji austrjacko-węgierskiej; graniczy z Tyrolem, Salzburgiem, Styrją, Krainą, Gorycją i włoską prowincją Udine, liczy na przestrzeni 10,327 klm. kw. 362,000 ludności, zamieszkałej w 2,968 miejscowościach. Powierzchnia jest po większej części górzysta, poprzerzynana dolinami, które tylko w środku rozszerzają się w równiny, jak np. dolina Drawy pod Belakiem *(Villach)* i Celowcem *(Klagenfurt)*. Dolina Drawy przerzyna całą prowincję w kierunku największej długości od zachodu na wschód i rozdziela dwa główne pasma gór, mianowicie: 1) na północy południową gałąź Alp

Noryckich, czyli tak zwane *Alpy Karnicko-styryjskie*, dochodzące w wierzchołku Grossglockner (na granicy Korutan, Tyrolu i Styrji) do wysokości 3,798 m., w okolicach Belaku wysokie na 2,500 m., dalej ku wschodowi znacznie niższe, i 2) właściwe Alpy Karnijskie, tworzące potężny łańcuch gór wapiennych, ciągnący się jednem pasmem z Tyrolu ku Krainie, drugiem zaś (tak zwane pasmo *Karawanek*), w kierunku bardziej wschodnim, pomiędzy Drawą i Sawą ku Styrji, z wierzchołkami nagiemi i dzikiemi, sięgającemi od 1,600 — 2,000 metrów i dochodzącemi na granicy wschodniej do 2,400 metr. wysokości. Główną rzeką **K.** jest Drawa (ob.), przepływająca je na przestrzeni 163 klm. i przyjmująca w siebie z lewej strony Belę (Mölt), Kerkę (Gurk) i Labudę (Lawant), z prawej zaś Zilę (Gail). Z licznych jezior ważniejsze są: na północ od Drawy Milstatskie (Mühlstädtersee), Ożewańskie (Ossiachersee) i Otockie (Wörthersee), na południe zaś jezioro Białe (Weissersee).—*Klimat* w górach jest ostry, w dolinach umiarkowany, średnia roczna temperatura w Celowcu wynosi +7·7° C. *Ludność* w $^2/_3$ częściach stanowią Niemcy, pozostałą $^1/_3$ Słowianie, zamieszkali przeważnie w dolinie Drawy. Z wyjątkiem około 19,000 ewangelików (luteranów) reszta ludności wyznaje religję rzymsko-katolicką.—Pola orne z powodu położenia górzystego zajmują bardzo małą część całej powierzchni, natomiast łąki i pastwiska zajmują znaczną przestrzeń; produkcja wina, zarówno co do ilości, jak i gatunku, nieznaczna. Chów koni i bydła dość staranny. Główne bogactwo **K.** spoczywa w państwie kopalnem, a zwłaszcza w ołowiu (najlepszy w Europie) i żelazie. Produkcja kopalń tutejszych wyniosła w 1895 r.: 80,994 ton węgla brunatnego, 78,442 rudy żelaznej, 7,793 ołowianej oraz 12,893 ton cynkowej; huty w tymże roku wyprodukowały do 40,000 ton żelaza i 4,724 ton ołowiu. Obok rolnictwa, hodowli bydła i górnictwa zajmują się mieszkańcy przemysłem, a zwłaszcza wyrobem żelaza, stali i bieli ołowianej. Pod względem oświaty było w **K.** (1895 r.) 374 szkół ludowych, 3 gimnazja, wyższa szkoła realna, seminarjum nauczycielskie i teologiczne, oraz różne szkoły specjalne. Co się tycze *konstytucji*, to ta opiera się na ustawie z 26 lutego 1861 r., mocą której sejm **K.** składa się z 37 członków, a mianowicie: księcia biskupa Kerku, 10 deputowanych od wielkich właścicieli ziemskich, 9 deputowanych od miast i osad, 3 deputowanych izby handlowej i przemysłowej w Celowcu i 14 deputowanych gmin wiejskich. Do rady państwa sejm krajowy wysyła 9 członków. **K.** podzielona jest na 28 okręgów; pod względem sądowym **K.** zależną jest od sądu apelacyjnego w Gratz. Herb **K.** składa się z prostopadle rozszczepionej tarczy, na której widać w polu złotem trzy czarne lwy, oraz w polu czerwonem srebrna przepaska; nad tem znajduje się mitra książęca. Barwami krajowemi są biała i czerwona.

Herb Karyntji.

Historja. Nazwa **K.**, podobnie jak i Alp Karnickich, pochodzi bez zaprzeczenia od mieszkających tu niegdyś *Karnów*, narodu plemienia celtyckiego, tak nazwanych od zębatych grzbietów skalnych (celt. *carn* lub *corn*, łac. *cornu*, niem *horn*). Aż do czasów Augusta należała **K.** do Noricum, następnie wraz z tą ostatnią prowincją (XVI w. prz. Chr.) weszła w skład państwa Rzymskiego. Już wtedy, w skutek nieustannych walk, pozostały się zaledwo słabe szczątki z dawnych Karnów, w dolinie Friulu, a i te wyparte początkowo przez Drawę w głąb Noricum, zaginęły zupełnie podczas wielkiej wędrówki narodów. W tym czasie osiedlili się w **K.** Słowianie (Wendowie), sprzymierzeni początkowo z Awarami przeciwko Longobardom i Bojom, następnie przez ucisk Awarów zmuszeni do powstania przeciwko tymże. Ta okoliczność dała sposobność *Samonowi*, rodem Frankowi (około 623 po Chr.), do założenia państwa słowiańskiego Karantanji (*Carantania*), zwanego tak od *Carantana*, starożytnego *Virunum*, i rozciągającego się od **K.** i Krainy aż do Czech, Morawji i północnej części Węgier. Państwo to wkrótce po śmierci Samona rozpadło się na wiele części, nie mogących stawić oporu wdzierającym się od zachodu wrogom. Wprawdzie udało się Słowianom alpejskim przez sprzymierzenie się z Bojami i Frankami zachować samodzielność i wiarę, oraz własnych książąt z pokolenia Samona, niechęć jednak do przyjęcia chrześcijaństwa dała sposobność Tassilonowi, księciu Bawarów, do ich ujarzmienia. Po † Tassilona (788) przyłączy Karol W. **K.** Frauka do państwa Franków i mianował margrabią **K.** Ingewona. Wskutek umowy z Verdun (843) przeszły **K.** wraz z Bawarją pod władzę Ludwika Niemieckiego, a w r. 876 dostały się synowi ostatniego, Karlomanowi. Nadał on naturalnemu swemu synowi Arnulfowi, późniejszemu królowi niemieckiemu, tytuł księcia **K.** Pod nim i pod jego synem Ludwikiem Wielkim, należały **K.** znowu do Bawarji, od której oddzielił je dopiero 976 r. cesarz Otton II i wraz z margrabstwem Istrji i Friulem nadał jako osobne księstwo Henrykowi I. bratankowi kr. bawarskiego, Arnulfa. Po zgonie Henryka 989 dostały się **K.** pod władzę książąt z domu Franków nadreńskich. Następnie **K.** dostały się hr. Bertoldowi Zähringen, którego potomkowie nosili odtąd tytuł książąt **K.**, jakkolwiek bezpośrednio po jego zgonie (1077) władzę obejmowali książęta z innych rodów. Ks. Ulrych III zapisał 1269 **K.** pokrewne-

mu swemu Otokarowi II, kr. czeskiemu. W r. 1276 odobrał je Otokarowi Rudolf I Habsburski i przez czas niejaki dał w zarząd synom swym Albertowi i Rudolfowi, następnie zaś od 1286 jako lenno hr. Meinhardowi Tyrolskiemu, z warunkiem powrotu do Austrji w razie wygaśnięcia jego domu w linji męskiej, co też i nastąpiło w r. 1335. Odtąd **K.** stale należą do Austrji. W 1809 Górne **K.** przyłączone zostały przez Napoleona do prowincji Ilirji, w r. 1813 odebrane napowrót przez Austrję i wcielone do Królestwa Ilirji; od 1849 stanowią oddzielny kraj koronny. Por. Ankershofena „Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnthen“ (wyszły tomy: 1, 2. 4, 5, 6 i 7, Celiowec, 1841 — 67); Pernharta „Bilder aus Kärnthen“ (1864 i nast.); Petriscka „Heimatskunde von K.“ (tamże, 1871); Radics „In's K.“ (Wiedeń, 1882); Aelschkera „Geschichte K s“ (Celiowec, 1880—85) i Hausera „Die alte Geschiche K-s von der Urzeit bis Kaiser d. Gr. neu aus Quellen bearbeitet“ (tamże, 1893).

Karyński Wawrzyniec Alfons, wierszopis i prozaik akademji krakowskiej, żyjący w pierwszej połowie w XVII w. Ważniejsze jego prace są: „Paraenesis XII juvenibus dum primam in philosophia et a. a. lauream obtinerent“ (Krak., 1634); „Questio de solutionibus“ (tamże, 1638).

Karzeł (łac. *nanus*, *pigmaeus*, w dawnej polszczyźnie *niziołek*, *łokietek*), człowiek niesłychanie nizkiego wzrostu; wzrost karli należy do wyjątków, i można go uważać za zboczenie w rozwoju, jak wiele innych zboczeń potwornych. Podania starożytne o narodach pigmejskich, (ob. Pigmeje) są czysto zmyślone, wzrost niższy nad metr stanowi wszędzie wyjątek; do najniższych na ziemi narodów należą *Akowie* (ob.). Ze wzrostem karlim połączony jest pospolicie nieproporcjonalny rozwój różnych organów, mały rozwój umysłowy, niepłodność i krótkie życie. Najmniejszy **K.**, o którym istnieją pewniejsze wiadomości, miał mieć 42 cm. i doszedł 37 roku życia. Słynnym z małości i kształtności jest Bebe (ob.) **K.** Stanisława Leszczyńskiego, a w nowszych czasach tak zwany admirał *Tom Pouce*. Już Rzymianie używali **K.** do igraszek, a w średnich wiekach znajdowali się na większej części królewskich i pańskich dworów. We Francji dopiero Ludwik XIV zniósł posadę **K.** dworskiego. W Polsce znajdowali się **K.** na dworach Zygmuntów i dopiero zwyczaj utrzymywania ich ustał za Stanisława Augusta; ostatni słynny u nas **K.** był Borusławski (ob.). Por. Bollinger „Ueber Zwerg- und Riesenwuchs“ (1884); Arendts „Ueber Zwergbildung“ (1886).

Karzełek, najmniejsze z czterech pasm skał wapienia jurajskiego, otaczających osadę Olsztyn, w gub. Piotrkowskiej, powiecie Częstochowskim (ob. Bibl. Warsz., 1848, I, 47).

Kasa, właściwie skrzynia, w której przechowują się pieniądze; w obszerniejszem znaczeniu izba lub część biura czy kantoru, gdzie się odbywa pobór i wypłata pieniędzy, a stąd i samo biuro, które temi czynnościami się zajmuje. *Kasa oszczędności*, instytucja, gdzie przyjmują na przechowanie i oprocentowanie zaoszczędzone sumy, które mogą być w krótkim czasie podniesione, a przez czas zostawania w kasie przynoszą odsetki. Jeżeli przy końcu rokn właściciel złożonych w kasie oszczędności pieniędzy nie podnosi, to procent ich się kapitalizuje, t. j. zwiększa sumę kapitału, oszczędności więc złożone w takich kasach przynoszą procent składany. **K.** oszczędności są bardzo ważnym środkiem podnoszenia dobrobytu ekonomicznego, w nich bowiem gromadzą się i wzrastają, dzięki oprocentowaniu, zasoby zaoszczędzone od spożycia, a więc przyczyniające się do dalszego rozwoju produkcji. **K. o.** istnieją u nas od 1844 r., lecz w następstwie uległy ważnym reformom. Mamy obecnie kasy przy Banku państwa, kasy pocztowe, kasy gminne, a nadto prywatne, które to ostatnie obok zadań oszczędnościowych zajmują się jeszcze drobnemi obrotami kredytowemi (kasy oszczędnościowo-zaliczkowe). *Kasami zaliczkowemi* nazywają lombardy (ob.). *Kasy Reiffeisenowskie*, są szczególnym typem kas oszczędności, opartym na systemie Raiffeisena.

Kasa pożyczkowa — instytucja finansowa, mająca na celu udzielanie pożyczek. Kasa taka może być samodzielnem urządzeniem, albo też organem pomocniczym innych urządzeń, przeznaczonym do udzielania pożyczek osobom, pracującym w tych urządzeniach. **K.** pożyczkowa nazywa się najczęściej stowarzyszenie pożyczkowe, oparte na zasadzie pomocy wzajemnej. (Ob. Banki).

Kasa wzajemnej pomocy—instytucja, mająca na celu wzajemną pomoc pieniężną, bądź przez udzielanie pożyczek, bądź przez zasilanie członków wsparciami. **K.** wzajemnej pomocy tworzy się przez grupy osób, należących do jednego zawodu i składających stosowne wnioski perjodyczne. Na tej podstawie gromadzą się fundusze, które służą za źródło do pożyczek i wsparć dla stowarzyszonych, a często zarazem do pensji emerytalnych lub jednorazowych zasiłków, po upływie odpowiedniej liczby lat. Jeśli **K.** wzajemnej pomocy zakłada się dla pracowników tych instytucji, to najczęściej składki potrącają się z pensji pracowników, a pracodawcy dołączają ze swej strony stosowne fundusze.

Kasacja, tak się zowie w niektórych prawodawstwach unieważnienie wyroku ostatecznego, wydanego z obrazą prawa, bądź materjalnego, bądź formalnego. Sąd *kasacyjny*, rozpoznający prośby o skasowanie wyroków, nie rozstrzyga samej sprawy, lecz jedynie ocenia, czy przepisy prawa przez wyrok zaskarżony były pogwałcone. Jeżeli sąd kasacyjny znajduje obrazę prawa, wtedy unieważnia wyrok i odsyła spra-

wę do osądzenia ponownego temu samemu sądowi, który uchylony wyrok wydał, przeważnie atoli innemu równego z nim stopnia. Ponieważ sąd kasacyjny ma na celu ujednostajnienie wykładni prawa w całem państwie, przeto nie wolno sądowi powtórnie wyrokującemu wydawać wyrok, któryby te same, co i wyrok unieważniony, przedstawiał uchybienia.— Ojczyzną **K.** jest Francja, gdzie w 1867 r. określono tryb *unieważnienia* wyroków, wydanych z pogwałceniem ordonnans i edyktów. Prawo **K.** było atrybutem władzy królewskiej i stanowiło funkcję wydziału rady królewskiej, t. zw. Conseil des parties. Procedura w tej radzie skrystalizowała się już od r. 1738 tak, iż zasadniczych zmian nie wprowadzono, gdy w r. 1791 conseil des parties został przemianowany na „Sąd kasacyjny," i postawiony na czele organizacji sądowej, aczkolwiek nie stanowiący właściwej instancji sądowej. Francuski sąd kasacyjny (Cour de cassation) składa się z 3 wydziałów: rozpatrującego podania (chambre des requêtes), cywilnego (chambre civile) i karnego (chambre criminelle). Według typu francuskiego zaprowadzony został i u nas za czasów ks. Warszawskiego w r. 1810 sąd kasacyjny; przetrwał on wszakże tylko do marca 1814 r. Według tegoż wzoru istnieją sądy kasacyjne w Belgji, Włoszech, Szwajcarji, Hiszpanji, Rumunji, Serbji i Rosji. W Rosji od 1864 r., a dla Królestwa Polskiego od 1876, funkcje sądu kasacyjnego wypełniają dwa departamenty kasacyjne (cywilny i karny) rządzącego senatu. U nas w odróżnieniu od Francji uieznaną jest **K.** teoretyczna, jedynie gwoli wyjaśnieniu pewnego przepisu prawa (dans l'interêt de la loi) bez wpływu na prawa konkretne stron. W Anglji właściwego sądu kasacyjnogo niema; funkcje **K.** wypełnia izba lordów, lecz postępowanie odpowiednie jest tutaj tak drogie, że korzystają z niego tylko nieliczni. Niemcy również nie posiadają jedynego sądu kasacyjnego według francuskiego wzoru. Istnieje tam wprawdzie „najwyższy sąd" rewizyjny (Reichsgericht) w Lipsku, któremu poddały sądownictwo swe i Prusy, ale obok niego istnieją i w innych państwach osobne sądy rewizyjne. Nadto kompetencja sądu najwyższego dotycze takich tylko norm prawa, które mają moc w obrębie przynajmniej 2 apelacyjnych sądów, inaczej bowiem nie uznaje się potrzeby ujednostajnienia wykładni prawa. Wreszcie sąd rewizyjny, aczkolwiek najczęściej ogranicza się na unieważnieniu zaskarżonego wyroku, mocen jest zastąpić go własnym wyrokiem. Rewizja taka nie jest, jak **K.**, nadzwyczajnym, lecz *normalnym* środkiem prawnym, wstrzymuje przeto wykonanie zaskarżonego wyroku, podczas gdy podanie skargi kasacyjnej nie ma w zasadzie tej mocy.

Kasacyjny sąd, ob. Kasacja.

Kasander (greck. *Kassandros*), syn sławnego wodza macedońskiego Antypatra, wojownik z epoki Aleksandra W., * 355 przed Chr. Podczas wyprawy perskiej Aleksandra W., zostawał wraz z ojcem w Macedonji; wysłany 323 do Babilonu, celem usprawiedliwienia ojca swego przed królem, obraził tego ostatniego zbytnią gwałtownością, a po jego śmierci przyłączył się do Antygona we Frygji; 319 r. wrócił do Macedonji i przy pomocy Antygona osiadł w Grecji, gdzie królowa Eurydyka mianowała go 318 rządcą państwa. Wypędzony stąd przez Polysperchona, wkrótce jednak pozyskał sobie żołnierzy, wziął do niewoli Olimpję, matkę Aleksandra W., jego żonę Roksanę i przyrodnią jego siostrę Tesalonikę; pierwszą kazał stracić, a z ostatnią się ożenił. Ugruntowawszy w Macedonji swą władzę, przybył do Grecji, odbudował Teby i przyłączył się następnie do związku, zawartego przez kilku wodzów, przeciw Antygonowi. Zgładziwszy żonę i dwóch synów Aleksandra W. (Aleksandra 311, Heraklesa 309), utrzymał się w posiadaniu Macedonji mimo wrogich działań Ptolemeusza, kr. Egiptu i Demetrjusza Poliocertesa (308 i 307). W wojnach tych utracił wszakże prawie całą Grecję i wszystkie późniejsze usiłowania odzyskania tego kraju pozostały bez skutku. Po bitwie pod Ipsos 30 wyjednał dla swego brata Cylicję, a sam został przy Macedonji, którą rządził aż do śmierci 297 r. Był to mąż charakteru niezmiernie burzliwego i porywczego. W 316 r. odbudował zburzone przez Aleksandra Teby i na ruinach Potidei założył nową Kasandrję.

Kasandra, zwana także *Aleksandrą*, córka Pryjama i Hekuby, bliźnia siostra Helenusa, z którym od Apolina otrzymała dar wieszczenia, przyobiecawszy mu za to swą miłość. Gdy jednak przyrzeczenia nie dotrzymała, ukarana

Kasandra.

była przez boga w ten sposób, że nikt nie wierzył jej proroctwom. Po przybyciu Heleny do Troi, jak również podczas wojny, przepowiadała Trojanom przyszłe klęski i upadek miasta; ostrzegała przed zdradzieckim koniem, ale rodacy wyśmiewali ją, jako szaloną, i lekceważyli. Po zdobyciu Troi, chciała ocalić obraz Ateny

(palladium) w świątyni, ale Ajaks brutalnie temu się sprzeciwił (ob. rys.). Znieważona przybyła jako niewolnica Agamnenona do Mycen, gdzie ją zamordowała Klitemnestra.

Kasanlik, *Kazanlyk*, miasto dawniej w tureckim ejalecie adrjanopolskim, nad rzeką Tundżą; w czasie wojny rosyjsko-tureckiej został zajęty przez gen. Hurkę 17 lipca 1877, ale 31 lipca wojsko rosyjskie zostało odparte przez Sulejmana paszę i dopiero 11 stycznia 1878 zajęło **K.** znowu. Traktatem berlińskim 13 lipca 1878 przypadł **K.** Rumelji wschodniej.

Kasareep *(kassarip)*, zagęszczony sok gorzkiego korzenia kassawy *(Jatropha manihot)*, pochodzi z Indji zachod., stanowi podstawę wielu ostrych soków, używanych tam i w Anglji; używa się także do konserwacji mięsa.

Kasbek, starożytny *Corax*, po Elborusie drugi co do wysokości szczyt Kaukazu, na drodze (wzniesionej na 1770 m. wysokości) z Mozdoku do Tyflisu; ma 5,043 m. wysokości.

Kaschau, po madz. *Kassa*, a po słowac. *Koszyce*, królewskie miasto wolne w węgierskim komitacie abaujwarskim, nad rzeką Hernadem, w powabnej dolinie, prawie do około otoczonej winnicami; siedlisko władz komitatowych, biskupa katolickiego i dyrekcji naukowej; z zakładów naukowych posiada: akademję prawną, wyższe gimnazjum, wyższą szkołę realną, instytut nauczycielski, seminarjum kolickie i in.; ma 29,000 miesz.; piękny gotycki kościół katedralny pod wezwaniem św. Elżbiety, bogaty w stare obrazy i należący do najdawniejszych i najpiękniejszych kościołów w Węgrzech. Przemysł dość rozwinięty; z fabryk ważniejsze: młyny prochowe, papiernie, młyny parowe, rafinerje oleju, garbarnie, cukrownie, fabryki tytuniu i in. W skutek położenia geograficznego **K.** stanowi ważny punkt handlowy pomiędzy Węgrami, i Polską. Ważne także i pod względem strategicznym, co okazało się we wszystkich wojnach węgierskich, a przeważnie w powstaniu Rakoczego. Pod **K.** 4 stycznia 1849 r. przegrał bitwę węgierski minister wojny Mesarosz przeciwko wojsku austr., dowodzonemu przez gener. Schlicka. **K.** są jednem z najstarszych miast Węgier, wyniesione 1241 do stanu miasta przez króla Belę IV. Por. Krones „Zur Geschichte der oberungarischen Freistadt **K.**" (Wiedeń, 1864).

Kasim, carewicz hordyński, syn cara Ułu-Machmeta; pomagał w. księciu Wasilowi Ciemnemu w wojnie z Szemiaką i rozbił 1451 tłumy hordyńskie szalejące w okolicy Moskwy, za co otrzymał od Iwana III m. Kasimow i mieszkał tu spokojnie do 1467 r. Namówiony przez ks. kazańskiego Abdulman-Ajulna do zrzucenia cara kazańskiego Ibrahima, wezwał pomocy Iwana III, czem podał temuż sposobność do zajęcia Kazania; wyprawa jednak w skutek zdrady nie udała się. **K.** wkrótce potem zmarł.

Kasimow, miasto powiatowe gub. Razańskiej, na lewym brzegu Oki, pamiętne zgonem 1236 r. Aleksandra Newskiego. Niegdyś własność carewicza tatarskiego Kasima (ob.), 13,545 m., prowadzących ożywiony handel i przemysł. *Kasimowski powiat*, przedstawiający wzniesioną równinę, z gruntem gliniastym, piasczystym i miejscami błotnistym, ma 5,022 w. kw. i 173,662 miesz., zajmujących się rolnictwem, rybołówstwem, hodowlą bydła i przemysłem.

Kasiński Jan, malarz portretowy, żyjący w pierwszej połowie XVII w., poświęcał głównie prace swoje rodzinie Zamojskich.

Kasiński Karol, pedagog nauczyciel seminarjum .nauczycielskiego w Poznaniu, wydał: „Książkę do początkowego nauczania" (Poznań, 1862, wyd. 7, 1872; „Elementarz"(1867); „Nauka czytania i pisania" (1867) i in.

Kasja, *Sięzybób*, *Strączyniec (Cassia)*; rodzaj roślin z rodziny strąkowych, z podrodziny *Caesalpinieae*, obejmujący zioła, krzewy i drzewa o liściach parzysto-pierzastych i kwiatach zebranych w grona; owoce są strąkami, z wrzekomemi przegrodami. Liczne gatunki rosną w krajach gorących starego i nowego lądu. **K.** *lancetowata (C. acutifolia)* w Egipcie, dostarcza liści senesowych, podobnie jak gatunki *C. angustifolia* i *C. obovata* (ob. Senes). *C. absus*, tamże, dostarcza

Kasja. *a* K. cewiasta, *b* jej kwiat, *c* owoc, *d* K. lancetowata.

nasienia chichimowego, używanego przeciw zapaleniu oczu. **K.** *cewiasta*, *C. fistula*, drzewo dochodzące 6—18 m., w Indjach Wschodnich i Egipcie, obecnie uprawia się i w Ameryce zwrotnikowej, dostarcza drewna podobnego do orzechowego: strąki obłe, 30—60 cm. długie, a na 2 cm. grube, o łupinach drzewiastych, tworzą jamę, poprzedzielaną przegrodami na kilkadziesiąt komórek, napełnionych miazgą śniadą, słodką, w której mieszczą się nasiona wielkości grochu. Miazga ta stanowi środek przeczyszczający; zawiera ona cukier, kwas winny, octowy i nieco siarczanu potażu. Rozróżniają w handlu dwa gatunki tych strąków: wschodnio-indyjskie, przedniejsze, i zachodnio-indyjskie. Kora ko-

rzenia gatunku *C. occidentalis* uchodzi za przeciwfebrową; nasiona stanowią surogat kawy, pod nazwą *kawy murzyńskiej*. Wiele innych gatunków ma znaczenie również lekarskie, lub hodują się jako ozdobne. **K.** *cynamonowa*, ob. Cynamon. *Kwiaty kasji*, ob. Cynamon. Por. Vogel „Synopsis generis Cassiae“ (Berlin, 1837).

Kasjan, właściwie *Cassianus* Jan, pisarz kościelny z 1-ej połowy V w., znany jako krzewiciel życia zakonnego w południowej Francji i jako przeciwnik nauki św. Augustyna o łasce boskiej i przeznaczeniu. Trudno rozstrzygnąć czy był z pochodzenia Scytą, Grekiem lub Rzymianinem; pewną rzeczą jest, że odbywał długie podróże po Wschodzie i że przez pewien czas był uczniem i djakonem Jana Chryzostoma. Przed r. 415 udał się do Massilii (Marsylji); założył tu 2 klasztory, podług zasad wypowiedzianych w dwu działach: „De institutis coenobiorum“ i „Collationes patrum Sceticorum.“ Przeciwko Nestoriusowi ogłosił: „De incarnatione libri VII,“ † około 448 r. **K.** był twórcą teorji, zwanej przez scholastyków semipelagjanizmem. Twierdził on mianowicie: że człowiek po upadku Adama nie jest absolutnie niezdolnym do dobrego, lecz owszem z natury nosi w sobie zarodki cnoty i może sam z siebie dojść do poczęcia dobrego, do wykonania jednak tego niezbędne jest działanie łaski bożej, którą niekiedy może otrzymać mimo woli i przedtem, nim poczuł jej potrzebę. Nauka **K.** znalazła wielkie uznanie między mnichami masylijskiemi; gorliwie zwalczał ją św. Augustyn wraz ze swym przyjacielem Prosperem z Akwitanji. Najlepsze wydanie pism **K.** sporządził Gazäus (3 t., Arras, 1628, Lipsk, 1733), z późniejszych Petschenig w „Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, t. 13 i 17 (Wiedeń, 1886—88). Por. Wigersa „De Jo. C. Massiliensi“ (Rostok, 1822).

Kasjer, płatnik, urzędnik, lub oficjalista, spełniający funkcję płatnika, t. j. pobierający i wypłacający należności. Kasjer jest zarazem zarządcą kasy danej instytucji, odpowiedzialnym za jej całość i porządek rachunkowy.

Kasjodor *(Magnus Aurelius Cassiodorus)*, senator, mąż stanu i historyk, * około 480 po Chr., w Scyllacium w późniejszej Kalabrji, zajmował pod panowaniem Odoakra i Teodoryka rozmaite ważne urzędy, ale 539 usunął się do zbudowanego przez siebie klasztoru Vivarese *(Vivarium)* w Kalabrji, gdzie zajmował się teologją i świeckiemi studjami, nakłaniał mnichów do kopjowania rękopisów i rozwijał wielką działalność, celem szerzenia oświaty i nauki. Zasługi jego pod tym względem w owej epoce barbarzyńskiej rzeczywiście są wielkie, † około 575. Z prac jego literackich jedno tylko w całości naszych doszło czasów, mianowicie „Variarum libri XII,“ zawierające wiele szczegółów niezmiernie ważnych dla historji owych czasów. Z najważniejszego jego dzieła „Historja Gothorum“ posiadamy jedynie wyciąg, sporządzony przez Jordanesa (ob.). Nudną, lecz nie pozbawioną wartości jest jego kronika dziejów świeckich do roku 519 po Chr., wydana i opracowana przez Mommsena w „Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften“ (t. 8., Lipsk, 1861). Ważne dla historji kultury średnich wieków są także jego „Institutiones divinarum et saecularium litterarum.“ Inne prace **K.** historyczne i teologiczne małej są wartości. Dziełka zaś gramatyczne i retoryczne, używane w wiekach średnich jako książki szkolne, przechowały się tylko w ułamkach. Ogólny zbiór jego prac wydał Garet (2 t., Rouen, 1679), listy jego wraz z angielskim przekładem wydał Hadgkin (Londyn, 1886). Por. Thorbecke'go „C. Senator“ (Heidelberg, 1867); Franza „C. Senator, ein Beitrag zur Geschichte der theol. Litteratur“ (Wrocław, 1872).

Kasjopeja, żona etjopskiego króla Kefeusa (Cefeusza), matka Andromedy.

Kasjopeja, gwiazdozbiór na półkuli północnej nieba, między 344—48° wzniesienia prostego i 46—70° zboczenia północnego, wyróżniający się 5 gwiazdami, 2 i 3-ej wielkości, które tworzą postać głoski *W.* (Ob. kartę „Gwiazdozbiory). Ogólna w niej liczba gwiazd gołem okiem widzialnych wynosi 126. W r. 1572 dostrzegł Tycho Brahe w **K.** nową gwiazdę, która po 17 miesiącach znikła dla oka nieuzbrojonego.

Kasjusz *(Cassius)*, nazwa starożytnego rzymskiego rodu, początkowo patrycjuszowskiego *(gens Cassia)*, w którym szczególnie zasłynął:

Kasjusz *Spurjusz* Vicellinus, trzykrotnie konsul (502,493 i 486 prz. Chr.). On to za trzeciego swego konsulatu 486 wydał pierwsze prawo rolne, którem zapewniając plebejuszom, Latynom i Hernikom udział w gruntach rządowych, chciał złamać finansową potęgę bogaczów i obalić egoistyczny system okupacyjny. Inowacja ta wywołała jednomyślny opór arystokracji, której udało się nawet podburzyć przeciwko inicjatorowi niższe warstwy ludności; wówczas **K.**, oskarżony o zdradę stanu i dążenie do władzy królewskiej, został skazany na karę śmierci i zrzucony ze skały Tarpejskiej. Por. Mommsena „Röm. Forschungen“ (2 t., Berlin, 1879).

Kasjusz Lucjusz Longinus Ravilla, trybun ludu 137 przed Chr., został 125 cenzorem, później pretorem i odznaczył się na obu tych urzędach surową sprawiedliwością; stąd poszło w Rzymie wyrażenie: *Cassianus judex*, oznaczające surowego sędziego. Przy śledztwach zwykle się pytał: *cui bono?* (na czyją korzyść?)—skutkiem czego to pytanie przezwano *Cassianum dictum.*

Kasjusz Kajus Longinus, główny uczestnik spisku na życie Cezara, razem z Bratusem uszedł do Azji, w bitwie pod Philippi 42 przed Chr. po-

pokonany był przez Antonjusza, a sądząc, że i Brutus został zwyciężony, kazał się zabić swemu wyzwoleńcowi.

Kasjusz Kwintus Longinus, brat poprzedn., oddał ważne usługi sprawie Cezara w Hiszpanji (49 przed Chr.), gdzie następnie został pretorem. Znienawidzony przez Hiszpanów z powodu łupiestw, wywołał w kraju powstanie przeciwko sobie i utonął w ujściu rzeki Ebro.

Kasjusz *Parmensis* (z Parmy), należał do liczby morderców Cezara i po bitwie pod Actium, z rozkazu Oktawjana został zabity w Atenach. Znany był także jako poeta. Pisał listy i epigramaty; największy jednak rozgłos zjednał sobie tragedjami: *Thyestes* i *Brutus*. Por. Weicherta „De L. Varii et Cassii Parmensis vita et carminibus“ (1836).

Kasjusz Kajus Longinus, konsul za Tyberjusza (30 po Chr.), rządził za Klaudjusza Syryją (45—50 r. po Chr.), przez Nerona wypędzony, wrócił do kraju pod Wespazjanem. Używał wielkiej sławy jako prawnik; założył nawet własną szkołę, której uczniowie i zwolennicy nazywali się *Cassiani*. Napisał „De Jure civili.“ Z pism jego mało co pozostało.

Kasjusz Lucjusz Hemina, żył około 146 r. po Chr., napisał roczniki, z których pozostały jeno fragmenty.

Kasjusz Awidjusz, wedle jednych z familji Kasjuszów, wedle innych rodem Licyjczyk. Za Marka Aureljusza zwyciężył Sarmatów na półn. od Dunaju, stłumił powstanie w Egipcie i kazał się swym żołnierzom obwołać cesarzem (172 po Chr.). Dumny i żądny władzy, zdobył już całą Azję Mniejszą, ale wśród powodzeń był zamordowany.

Kasjusza purpura (właściwie *purpura Cassiusa*), osad, jaki powstaje z roztworu chlornika złota przez dodanie jakiegokolwiek roztworu cynowego, zwłaszcza mieszaniny chlornika i chlorku cyny; osad ten ma zastosowanie w malowaniu porcelany na barwę fijoletową, karminową i różową. Barwa osadu zależy od stosunku chlornika do chlorku cyny. Zresztą barwa na porcelanie po wypaleniu nie zawsze odpowiada barwie osadu. Co do składu **P. K.**, to dotąd bliżej znanym nie jest, wiadomo tylko, że składa się ona ze złota, cyny i tlenu. Prawdopodobnie złoto znajduje się tu w stanie metalicznym, które w znacznem rozdrobnieniu wywołuje zabarwienie.

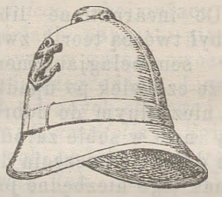
Kask (z łac. *cassis*, hiszp. *casco*), nakrycie głowy żołnierskie, które zastąpiło dawny hełm rycerski po wprowadzeniu broni palnej. Obecnie **K.** przetrwały tylko w kilku rodzajach kawalerji, jak u dragonów i kirasjerów, a przedewszystkiem w strażach ogniowych; używają się też często przez wojska kolonjalne w Afryce i Indjach Wschodnich. **K.** dawniejsze były metalowe, obecnie częściej używane są **K.** skórzane z ozdobami metalowemi, lub też tekturowe, pokryte skórą powerniksowaną.

Kask gwardji przybocznej francuskiej 1821 r.

Kask kirasjerski.

Kask armji kolonjalnej.

Kask strażacki.

Kaskada (włos. *cascata*), w ogólności wodospad, zwłaszcza wodospad niewielki, zalecający się pięknością malowniczą, gdy wodospady większe nazywają się *kataraktami*. Najczęściej **K.** oznacza sztucznie naśladowane wodospady. **K.** nazywa się fajerwerk złożony z kilku nabojów, umieszczonych w różnych wysokościach, które za jednoczesnem zapaleniem tworzą jakby wodospad ognisty. Baterja elektryczna nazywa się zestawiona w *kaskadę*, gdy składające ją butelki lejdejskie są z sobą połączona w taki sposób, że zbroja zewnętrzna każdej z nich łączy się ze zbroją wewnętrzną następnej.

Kaskadowe góry (*Cascade range*), północne wydłużenie gór Sierra Nevada w Kalifornji, ciągnie się od 42° do 45° szer. płn. Przerznięte jest rzekami Kolumbją i Fraser, które tworzą liczne wodospady, skąd nazwa. Najwyższe szczyty są: Mount Hood (3,730 m.), Tacoma (4,402 m.), ziejąca jeszcze parą, i Baker (3,320 m.), dotąd czynny wulkan.

Kaskaryla, kora krocienia (*Croton eleuteria*), używana na lekarstwa i znajdująca się w handlu w postaci kawałów skręconych. Woń ma aromatyczną. Działanie lekarskie zawdzięcza zawartemu w niej olejkowi eterycznemu, oraz *kaskarylinie* $C_{12}H_{18}O_4$; działa pobudzająco na przy-

rządy trawienia; używa się też dla nadania lepszego zapachu tytuniowi. Nazwa jej pochodzi z hiszpańskiego, od *cascara*, kora.

Kaski.

Kaski, Na kaskach, v. *Czarwony* odm., herb: Na tarczy, obramowanej złotem, w polu błękitnem — czarna głowa żubrza w lewo. Nad tarczą, pomiędzy dwoma kaskami—korona. Nadany w r. 1823 przez Aleksandra I.

Kaski, starostwo niegrodowe, było położone w województwie Rawskiem, w ziemi Sochaczewskiej. Podług lustracji z r. 1660 zaliczyły się do tego starostwa: wieś Kaski z folwarkiem i wybraniectwem, wieś Jaktorów z puszczą t. j., z młynem Ogigiel, wieś Baranów z folwarkiem i pastwiskami wydzierżawionemi Holendrom. W 1771 posiadał je Maciej Szymanowski, cześnik rawski, opłacając z niego kwarty złp. 1,764 gr. 1, a hyberny złp. 2,100, gr. 27. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne te posiadłości rzeczonemu cześnikowi.

Kasonada, *kassonada*, ob. Cukrownictwo.

Kasownik, w muzyce znak ♮, unieważniający działanie krzyżyka lub bemola, t. j. sprowadzający tony, podwyższone lub obniżone o pół tonu, do pierwotnego stanu. Znak ten zowią także niektórzy kwadratem.

Kasparek, herb: W polu czerwonem, na pagórku brunatnym—złoty lew wspięty, złoty cyrkiel w łapach trzymający. U szczytu lew z cyrklem, jak na tarczy. Nadany 1826 przez cesarza Franciszka I.

Kasparek.

Kasparek Franciszek.

Kasparek Franciszek Ksawery, dr., profesor filozofji prawa i prawa narodów w uniwersytecie Jagiellońskim, płodny pisarz w dziedzinie swego zakresu, * 1844 r. w Samborze w Galicji; po ukończeniu gimnazjum w mieście rodzinnem, uczęszczał od r. 1863—1865 na uniwersytet lwowski, skończył zaś studja prawnicze w uniwersytecie krakowskim w 1866 i tamże w r. 1869 uzyskał stopień doktora praw. Od r. 1866—1872 służył w prokuratorji skarbowej, oraz w sądach krakowskim i tarnowskim, a w r. 1871 został docentem prywatnym filozofji prawa w niwersytecie Jagiellońskim. W r. 1872 został profesorem nadzwyczajnym filozofji prawa i praw narodów, w r. zaś 1875 zwyczajnym profesorem tych przedmiotów z obowiązkiem odbywania wykładów także i prawa politycznego austrjackiego, nauki administracji i encyklopedji umiejętności politycznych. Piastował godność dziekana wydziału prawniczego w latach 1876, 1883 i 1888 i 1898, a rektora uniwersytetu w 1889. Zorganizował w r. 1887 pierwszy zjazd prawników i ekonomistów polskich w Krakowie. Od 1891 jest członkiem czynnym krakowskiej akademji umiejętn., nadto mianowała go swym również czynnym członkiem Akademja prawa międzynarodowego (Institut de droit international). Prócz wielu prac drobniejszych, umieszczonych w różnych czasopismach ogłosił drukiem: „Zasady główne ustaw małżeńskich kościoła katolickiego ze stanowiska filozofji prawa“ (Kraków, 1872); „Zasady Hugona Grocjusza o prawie interwencji, ze stanowiska dzisiejszej nauki filozoficznego i pozytywnego prawa narodów“ (Kraków, 1872); „Pogląd na życie i pisma Hugona Grocjusza“ (Kraków, 1873); „Prüfung der Giltigkeit der Gesetze. Verordnungen nach österreichischen Staatsrech” (Juristische Blätter, 1873); „Usiłowania najnowsze około reformy prawa międzynarodowego“ (Kraków, 1873); „Jeszcze słów kilka o reformie prawa międzynarodowego“ (Kraków, 1874); „Kilka uwag o rejencji wedle prawa austrjackiego“ (Lwów, 1874); „Du droit en vigueur en Galicie en ce qui concerne l'usage officiel des differentes langues“ (Revue de droit international, 1874); „Powszechna księga ustaw cywilnych,“ opracowana z prof. Zatorskim (Cieszyn, 1875); „O nauce umiejętności politycznych“ (Lwów, 1876); „Bara międzynarodowe prawo prywatne i karne, opracowane przez uczniów uniwersytetu Jagiellońskiego, pod kierunkiem dr. Kasparka“ (Warszawa, 1876); „O metodzie badania w umiejętnościach politycznych“ (*Przedląd sąd. i adm.*, Lwów, 1877); „Narodowość i jej stanowisko wobec państwa i ludzkości” (*Przegląd polski*, 1877); „O stanowisku kobiety“ (*Gazeta sądowa Warsz.*, 1877); „Bobert Mohl, jego życie, działalność i prace naukowe“ (*Niwa*, 1877); „Aforyzmy o postępie i wolności“ (*Przewodnik naukowy*, Lwów, 1880); „Uwagi krytyczne o galicyjskiej organizacji gminnej i wnioski reformy“ (Rozprawy wyd. his. fil. Ak. um., tom XIII, 1880); „Prawo polityczne ogólne, razem ze wstępną nauką ogólną o państwie“ (Kraków, I, 1877, II, 1881); „O wydawaniu przestępców“ (Lwów, 1882); „Ueber die Kriegsgefangenschaft“ (Wiedeń, 1884); Artykuł „Czesne“ w *Encyklopedji wychowawczej*, III, Warsz., 1884; „Prace instytutu dla prawa narodów w przedmiocie prawa międzynarodowego prywatnego“ (Rozprawy

wydz. hist. fil. ak. umiejęt., t. 18, Kraków, 1884); „O zastępstwie mniejszości w reprezentacjach ludowych" (*Przegląd polski*, 1885); „O radzie stanu i jej znaczeniu w monarchji konstytucyjnej" (t. 19, Rozpr. wydz. hist.-fil. Akad. umiejęt., Kraków, 1885); „Udział Polaków w uprawie prawa międzynarodowego" (*Przewodnik nauk. i liter.*, Lwów, 1885); „O potrzebie troskliwej uprawy prawa międzynarodowego prywatnego i środkach do tego celu zmierzających" (Kraków, 1887); *Podręcznik prawa politycz.* (Kraków, I, 1888, II, 1894); „Zadanie filozofji prawa i jej stanowisko w dziedzinie nauk prawnych" (Kraków, 1888); „Z dziedziny prawa międzynarodowego. Konferencja w Hadze 7 września 1893 r." (Kraków, 1894); „Druga konferencja w Hadze, celem kodyfikacji prawa międzynarodowego prywatnego od 25 czerwca do 13 lipca 1894" (Kraków, 1894); „Spór między Grecją i Rumunją o spadek po Evanghelim Zappa" (Lwów, 1894); „Nauka administracji i prawo administracyjne austrjackie" (Kraków, t. I, 1897). W r. 1887 **K.** redagował *Kronikę prawniczą* w Krakowie.

Kasperle, komiczna *figura* sceny niemieckiej, występująca głównie w wiedeńskiej komedji ludowej. Obecnie występuje ona tylko w zabawach lalek.

Kasperowski Adam, major, b. wojsk polskich, jest autorem znanego powszechnie romansu „Żale Elwiry" (Warszawa, 1821). Najważniejsze jego prace dotyczą gospodarstwa krajowego; wydawał mianowicie: „Dziennik rolniczo-przemysłowy" (Lwów, 1838—39); nadto ogłosił „O gorzelniach parowych drewnianych" (Lwów, 1818); „O pługu parowym bezkoleśnym" (tamże, 1817); „Rolnictwo" (2 t., Lwów, 1826) i t. d.

Kaspijska prowincja, dawna nazwa wschodniej części kraju Zakaukaskiego; dzieliła się na 7 powiatów. Zniesiona 1846 r., weszła w skład gub. Derbenckiej i Szemachińskiej, obecnie Dagiestanu i gub. Bakińskiej.

Kaspijskie morze *(jezioro Kaspi)*, przez Rosjan niekiedy morzem *Astrachańskiem*, przez Tatarów morzem *Bialem (Ak-Dinghis)*, po persku *Gursen*, nazywane, zawarte jest między Rosją i Persją. Rozciągłość jego z północy na południe wynosi 1,224 klm., a ze wschodu na zachód 185—450 klm., przestrzeń zaś cała obejmuje 438,688 klm. kwadrat. (7,967 mil kwadr.). Przyjmuje ono w siebie wielkie rzeki, jak Wołgę, Ural, Terek, Kur, a pomimo tego wody w niem ubywa, tak, że poziom wody w morzu **K.** leży o 26 m. niżej od poziomu w morzu Czarnem. Północna część jest płytka, południowa za to bardzo głęboka, a największa głębokość wynosi 896 m. Woda morza **K.** jest znacznie mniej słona od wody innych mórz, z wyjątkiem tylko jednej odnogi wschodniej Kara-Bugas, która ma wodę tak słoną, iż ryby w niej żyć nie mogą; zawartość soli wynosi tu 15 części w 1,000 cz. wody. Żegluga i rybołówstwo tylko przez Rosjan jest tu wykonywane. Por. d'Anville „Mémoire sur la mer Caspienne" (1777); Radde „Fauna und Flora des südwestlichen Kaspigebiets" (1886).

Kaspla, rzeka, wypływa z jeziora Kaspli, w powiecie Porzeckim, guberuji Smoleńskiej, i ubiegłszy 125 klm., wpada z guberuji Witebskiej do Dźwiny zach.; spławna.

Kasprowicz Jan, wybitny poeta polski, * 1860 w Szymborzu na Kujawach w w. ks. Poznańskiem, kształcił się w uniwersytecie lipskim i wrocławskim. Poetyczne utwory swoje pomieszczał w *Przeglądzie tygodniowym*, *Kraju*, *Głosie*, *Życiu* i t. d. Wydał przekład Shelleya „Rodzina Cenci" (tragedja w 5 ak., Warszawa, 1887); „Poezje" (w Bibljotece Mrówki, Lwów, 1889), poemat religijno-społeczny „Chrystus" (1890); dramat ludowy „Swiat się kończy" (1891); zbiór powieści lirycznych i opowieści p. t. „Anima lacrimans" (1894); „Wojtek Skiba"; „Krzak dzikiej róży" (Lwów, 1898); jest współredaktorem Kurjera lwowskiego.

Kasprowicz Jan.

Kasprzycki.

Kasprzycki v. *Przyjaciel* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, na srebrnej misce—serce czerwone, strzałą przebite; w lewem czerwonem—5-listna róża srebrna. U szczytu 5 piór strusich.

Kasprzycki Hilary Benedyktyn, wierszopis łacińsko-polski, żyjący w pierwszej połowie zeszłego wieku. Oprócz zbioru poezji, wydanego podobno w Paryżu, ogłosił: „Thesaurus religiosae pauperitatis D. Simon de Lipnica cultu panegirico demonstratus" (Kraków, 1727); „Universitas scientiarum B. M. Virg. Lauretana Domus etc." (Kraków, 1729).

Kasprzycki Wincenty, malarz, * 1802 w Warszawie. Nie skończywszy kursów na wydziale sztuk pięknych w uniwersytecie warszawskim, wyjechał do Wilna, gdzie bawił 1821—29, kształcąc się ciągle w swej sztuce. Za powrotem do Warszawy pracował najwięcej dla galerji i zbiorów wilanowskich, † 1849 r. na cholerę. Z jego krajobrazów, których najwięcej malował, najcelniejszy jest widok zimowy Krakowskiego Przedmieścia i Zjazdu ku Wiśle.

Kassai, lewy dopływ rzeki Kongo, bierze początek w portugalskiej prowincji Angoli, pod 12° szer. płd. i 18°30′ dług. wschod. od Gr., w pobliżu źródeł Zambezi i Koanca, tworzy wodospady Pagge i Wissmara i pod 3°20′ szerok. płd. i 16°10′ dług. wsch. od Gr. w pobliżu Kwamouth wpada do Kongo; długość **K.** wynosi około 1,940 klm.

Kassala, dawna stolica egipskiej prowincji Tara (Taka) w Nubji, nad rzeką Khor el Gach, dopływem Atbary, mocno ufortyfikowana i stanowiąca ważny punkt handlowy pomiędzy Abissynją a Nilem; przed najściem mahdiego miała 8,000 miesz., lecz została przez mieszkańców opuszczoną i obecnie liczy 3,000 miesz.

Kassawa, ob. Maniok.

Kassel, miasto w Niemczech, nad rzeką Fuldą, było do 1866 r. stolicą elektorstwa heskiego, obecnie jest miastem głównem prowincji pruskiej Hessen-Nassau, ma 9 bram i 19 placów publicznych, 8 kościołów; wiele pięknych domów i pałaców. Miasto dzieli się na stare i nowe, ma wiele fabryk i zakładów przemysłowych i prowadzi dość rozległy handel. Mieszkańców jest 81,752. **K.** jest miastem bardzo starem, w średnich wiekach zwał się *Cassala* lub *Chassala* i był widownią wielu walk, szczególniej podczas wojny siedmioletniej. W 1806 r. zajęty przez Francuzów, stał się stolicą królestwa Westfalji. W roku 1851 był zajmowany przez Prusaków, a następnie przez Bawarów i Austrjaków. W 1866 zajęty przez Prusaków, został przyłączony do Prus. Por. Lynker „**K.** und die schönsten Punkte der Umgegend" (Kassel, 1856); Fr. Müller „**K.** seit 70 Jahren" (Kassel, 1893, 2. t.).

Kasselska czerń, oczyszczony węgiel kostny.

Kasselska zieleń, toż co szwejnfurcka zieleń, ob. Miedź.

Kasselski barwnik brunatny, toż co umbra (ob.).

Kasselski barwnik żółty, chlorek ołowiu (ob. Ołów), także toż co ochra.

Kasselski błękit, toż co Bremeński błękit (ob.).

Kasselski piec, ob. Cegła.

Kassyda, wiersz pochwalny perski w formie długiej gazeli.

Kasta, ob. Kasty.

Kastalja, *Kastalskie źródło*, na południowym stoku Parnasu, pod Delfi, otrzymało swą nazwę od nimfy *Kastalji*, córki Achelousa, która, chroniąc się przed szałem miłosnym Apolina, rzuciła się w przepaść, przez którą to źródło przechodzi. Pielgrzymi, udający się do Delf, skrapiali się wodą tego źródła, która podług mniemania poetów rzymskich, nadawała natchnienia poetyczne. Dzisiaj źródło to zowie się *Hagios Joannes*.

Kastamuni, główne miasto wilajetu t. n., w Azji Mniejszej, położone w wysokości 800 metrów, ze starym zamkiem Komnenów, 40,000 miesz., garbarnie, tkalnie. W sąsiedztwie kopalnie miedzi niewyzyskiwane. Wilajet **K.** obejmuje 50,000 klm. kw.; przeszło 1 miljon miesz.

Kastaniety (hiszp. *Castanuelas*), małe grzechotki drewniane, w kształcie dwu wydrążonych i do siebie przystających łupin orzechowych, związanych wstążką i przytwierdzonych do wielkiego palca. Przesuwając po nich szybko inne palce, wydobywa się z nich pewien drżący, tremulujący ton, który dokładnie odznacza rytm tańca. Do **K.** był bardzo podobny krotalon u starożytnych narodów.

Kastaniety.

Kastela, nazwa ośmiu wsi serbskich, leżących na pobrzeżu dalmackiem, pomiędzy miastami Trogirem a Splitem, których mieszkańcy, zwani *Kastelanami*, wyznają religję rzymsko-katolicką i odróżniają się od okolicznych Serbów ubiorem, zwyczajem, a po części nawet językiem.

Kasterski Franciszek, matematyk, * 1805 w Czernicach w Kaliskiem, wstąpił do zakonu Pijarów i studjował matematykę w uniwersytecie warszawskim, gdzie uzyskał stopień magistra; był nauczycielem w Piotrkowie, następnie na Żoliborzu w konwikcie Konarskiego, w ostatnich latach prowincjałem Pijarów; przełożył Legendre'a „Solidometrję" (Warszawa, 1834) i Lefebure'a de Fourcy „Trygonometrję" (Warszawa, 1836).

Kastet (franc. *casse-tête*), w ogólności maczuga, głównie zaś broń złożona z pręta krótkiego i giętkiego, który zakończony jest kulą ołowianą, a w drugim końcu opatrzony rzemieniem do przywiązywania go do ręki.

Kastner Jan Jerzy, pisarz i kompozytor muzyczny, * 1812 w Sztrasburgu, † 1867; kształcił się tamże. Zachęcony dobrem przyjęciem pierwszej swej opery „Die Sarmatenkönigin" (1832); poświęcił się muzyce wyłącznie, chociaż studjował przedtem teologję, 1835 osiadł w Paryżu, został członkiem instytutu francuskiego i wiceprezesem towarzystwa muzycznego. Główne jego prace: „Traité général de l'instrumentation," „Traité de la composition vocale et instrumentale," „Théorie abregée du contrepoint;" następnie szkoły: śpiewu, gry fortepjanowej, skrzypcowej, na wiolonczeli, flecie, oboju, trąbce i instrumentach innych; dalej: „Manuel général de la musique militaire" (1866); „Parémiologie musicale de la langue française" (1866). Z kompozycji opery: „Beatrice," „La Maschera," „Le dernier roi de Juda," wiele symfonji, uwertur, hymnów, pieśni, „La danse macabre," „Les chants de la vie," „Les chants de l'armée française" i wiele in.

Kästner Abraham Gotthelf, matematyk, * 1719 w Lipsku, † 1800; poświęcał się, obok nauki prawa, także fizyce, matematyce i metafizyce, od r. 1756 był profesorem historji naturalnej i geome-

trji w Getyndze. Wydał: „Anfangsgründe der Mathematik“ (4 t., Getynga, 1758—1769, 6 wyd., 1800); „Geschichte der Mathematik.“ Odznaczył się też jako epigramacista. Jego „Sinngedichte,“ wydane pierwotnie bez przyzwolenia autora, zamieszczone są w jego: „Gesammelte poetische und prosaische schönwissenschaftliche Werke“ (4 t., Berlin, 1841).

Kastor i Pollux, ob. Djoskurowie. Stałym ich atrybutem są konie, szczególnie zaś Kastora,

Kastor.

który bywa wyobrażany bądź jako ukrócający konia (ob. rys.), bądź jadący na nim.

Kastor, gwiazda, ob. Bliźnięta.

Kastor, minerał, ob. Petalit.

Kastoria albo *Kesrie*, miasto w tureckim ejalecie Monastyrskim, nad jeziorem Kasteria, ma 10,000 miesz. i prowadzi znaczny handel. Jest rezydencją arcybiskupa i kajmakana.

Kastorski Michał, *1809, †1866, po ukończeniu głównego pedagogicz. instytu w Petersburgu, wysłany kosztem rządu za granicę, studjował historję w uniwersytecie berlińskim, następnie 1837 w Pradze pod przewodnictwem Szafarzyka języki i starożytności słowiańskie, od 1831—61 profesor historji powszechnej, oraz od 1839—43 historji i literatury narzeczy słowiańskich w uniwersytecie petersburskim, następnie cenzor; ogłosił: „Zaris mytologji słowiańskiej“ (Petersburg, 1841), jedno z lepszych dzieł systematycznie przedstawiających mitologję Słowian. Inne jego pisma treści historycznej były drukowane w czasopismach petersburskich, najważniejsze z nich: „Jezuity do Jezuitów“ (w *Russkiem Słowie* za rok 1859).

Kastoryna, tłuszcz, znajdujący się w bobrowym stroju (ob.) i osiadający z alkoholowego wyciągu tegoż w igiełkach krystalicznych. **K.** zowie się też plusz, tkany z przędzonej bawełny.

Kastraci, sopranowi i altowi śpiewacy męscy, przez kastrację (ob.) usposobieni do wydawania głosów kobiecych.

Kastracja, pozbawianie ludzi i zwierząt gruczołów płciowych. Operacja ta ma na celu, przez pozbawianie władz płciowych, zrobić zwierzę spokojniejszem, zdolniejszem do pracy, skłonniejszem do tycia; dokonywa się **K.** na ogierach (wałach), buhajach (wół), wieprzach, kozłach, baranach, kogutach (kapłon) i in. **K.** samic dokonywa się jedynie na świniach, sukach i kurach (pulardy). U klaczy **K.** jest niebezpieczna i wykonywa się tylko w celach leczniczych. Przez **K.** giną różnice płci, u jeleni kastrowanych nie rozwijają się rogi, woły otrzymują rogi podobnie do krowich; wskazuje to, że gruczoły płciowe wywierają wpływ na liczne tkanki ciała, warunkowany zapewne przez refleksy nerwowe. U narodów dawnych **K.** ludzi często była dokonywana, a obecnie jeszcze ma miejsce u narodów wschodnich, gdzie kastrują mężczyzn przeznaczonych do posług w haremach (eunuchy); operacja ta w chirurgji przedsiębierze się rzadko przy patologicznych zwyrodnieniach jąder. Postrzeżenia uczą, że **K.** znosi tylko możność zapłodnienia, ale nie znosi popędu płciowego, ani możności zadowolenia go. Kastraci mają skłonność do tycia, umysł ich jest zwykle tępy i leniwy, głos pozostaje dziecinnym.— U Izraelitów **K.** zarówno ludzi, jak i zwierząt, była wzbroniona prawem, u wielu jednak narodów azjatyckich była w użyciu; kapłani bogini Cybeli dokonywali jej na sobie nożami kamiennemi, lub ostrą skorupą. W Grecji w czasach pierwotnych nie znano jej, lecz później weszła w użycie zwłaszcza w Azji Mniejszej. U Rzymian Cezar, Domicjan, Nerwa i Konstanty W. zabraniali **K.** w cesarstwie wschodnim, szczególnie za panowania Justynjana była rozpowszechnioną, a fanatycy, jak np. Origines, w zapale przesadnego ascetyzmu dokonywali jej na sobie sami. Prawo kanoniczne zabrania **K.** i w wielu bullach papieskich ogłoszoną była zanią kara klątwy, mimo to we Włoszech często stosowaną była w celu przysposobienia śpiewaków i jeszcze w XVIII wieku liczono w tym kraju przeszło 4,000 chłopców, poddanych tej operacji, a nawet w czasach nowszych wielu kastratów liczono w Rzymie i większych miastach włoskich jako śpiewaków w operach, koncertach i kościołach. Kastraci wprowadzeni byli i do krajów innych wraz z operą włoską. Słynniejszymi kastratami byli: Farinelli, Senesino, Cusanino, Ferri, Momoletto, Giziello, Bernacchi, Caffarelli, Crescentini, Pacchierotti, Manzuoli, Marchesi, Salimbeni, Velluti.—Por. Hoffmann „Ueber die Kastration der Haustiere“ (1879); Ableitner „Die Verschneidung (Kastration) der Haustiere“ (Brema, 1879).

Kastramentacja, rozkładanie obozów, czyli wogóle rozstawianie pułków na gruncie, gdzie one mają zajmować stanowiska wojskowe.

Kastrjota-Skander-Beg, ob. Skanderbeg.

Kastron, nazwa kilku miast na wyspach greckich morza Śródziemnego, które obecnie noszą przeważnie nazwy wysp, na których się znajdują.

Kastropp Gustaw, poeta niemiecki, * 1844 w Hesji, poświęcał się naprzód muzyce i był nauczycielem w szkole muzycznej w Wejmarze.

Od 1879 przerzucił się wyłącznie na pole działalności literackiej, 1883 osiadł w Darmsztadzie. Oprócz lirycznej rapsodji „König Elfs Lieder“ (Sztutgard, 1875); napisał dramaty: „Helene“ (1875); „Suleika“ (1876); „Dornröschen“ (1877); utwor epiczny „Kain“ (1880); „Heinrich von Ofterdingen“ (1881); „Gnomenmärchen“ (1877) i wraz z Roltschem komedję „Das vierblätterige kleeblat“ (1879).

Kasty zowią się ściśle zamknięte stany dziedziczne. Istniały one głównie na Wschodzie, w Egipcie i w Indjach wschodnich. Zdobywcy portugalscy zaczęli pierwsi używać tego wyrazu na oznaczenie istniejącego w tym ostatnim kraju podziału narodu na stany dziedziczne. Ten sam wyraz przyjęty został dla stanów dziedzicznych w Europie, gdzie *duchem kastowym* nazywają powszechnie skrupulatne, wyłączne przestrzeganie i trzymanie się praw urodzenia i stopni w społeczeństwie. Por. Hopkins „The mutual relations of the four castes according to the Manavadharmacastram“ (Lipsk, 1881) i M. A. Sherring „Hindu tribes and castes“ (2 t., Kalkuta, 1879—81).

Kastylja (hiszp. *Castilla*), główna środkowa część i jądro dzisiejszej Hiszpanji, dzieli się na dwie wielkie prowincje, dawniej królestwa, Starej i Nowej Kastylji. *Stara Kastylja*, składająca się z dzisiejszych prowincji: Burgos, Logrono, Santander, Soria, Segovia, Avila, Palencia i Valladolid, liczy na przestrzeni 1,194 mil. kw. czyli 65,727 klm. kw., 1,720,000 miesz. i stanowi jednostajną wyżynę, czyli płaskowzgórze, przerznięte rzeką Duero i jej dopływami. Z południa, przytyka do niej *Nowa Kastylja*, obejmująca prowincje: Madryt, Toledo, Gvadalaxarę, Ciudad-Real i Cuença; ta liczy na przestrzeni 72,160 klm. kw. 1,779,000 ludności. Nowa **K.** stanowi właściwie centralną okolicę Hiszpanji, tworzy ona ze wszystkich stron górami otoczone, ale nieco niżej położone płaskowzgórze. — *Góry Kastylskie*, rozdzielające te obie prowincje, dochodzą szczytami swojemi: Altos-de-Baraona, Somo-Sierra i Sierra-de-Gvadarama do 2,400 metrów wysokości. Górny Tag (Tejo) z rzekami Henares Xamara, Manzanares i Alberche bardzo skąpo nawodniają ten kraj. Roślinność, przy wielkiem zaniedbaniu rolnictwa, jest bardzo uboga, skutkiem czego tylko liczne trzody pięknych owiec stanowią tu prawie jedyne bogactwo gospodarstwa rolnego. Język kastylski upowszechnił się w znacznej części w narodzie hiszpańskim, jest uważany za najczystszy.

Historja. Stara **K.** utworzyła się jako państwo samoistne z hrabstwa Burgos, którego władca Ferdynand Gonzalez ogłosił się 923 r. niepodległym. Ferdynand I W., otrzymawszy przy podziale ojcowizny starą **K.** 1036 r., powiększył ją nowemi nabytkami i wyniósł do godności królestwa. Alfons VI, zdobywszy maurytańskie królestwo Toledo, wcielił je pod nazwą Nowej **K.** do Starej **K.** 1085; unja ta niedługo jednak trwała. Dopiero gdy Ferdynand III oba państwa znowu pod swem zjednoczył berłem 1230 i zaprowadził prawo pierworodztwa, odtąd istniało już jednolite królestwo **K.**, ale częstym ulegało wstrząśnieniom z powodu sporów o następstwo tronu. Z późniejszych władców odznaczyli się najwięcej Alfons X (ob.) i Jan II. Skutkiem zamęźcia Izabeli, siostry i następczyni Henryka IV, z Ferdynandem Aragońskim zostały połączone oba królestwa 1479 i utworzyły królestwo Hiszpanji; zupełne wszakże ich zlanie nastąpiło dopiero (1516) po śmierci *Ferdynanda Katolickiego* (ob.). Por. Schirrmachera „Geschichte C's im 12 und 13 Jahrh.“ (Gotha, 1881).

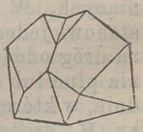

Kastyljone.

Kastyljone (*Castiglione*), herb: Dwugłowy orzeł czarny, poszczególnie i wspólnie ukoronowany, trzyma w prawej szponie miecz, w lewej berło; na piersiach—tarcza czterodzielna, w której w polach I i IV czerwonych — srebrny lew ukoronowany z zamkiem złotym o trzech basztach i bramie w prawej łapie; w II i III błękitnych, nad pasem srebrnym poprzecznym — trzy złote pagórki pomiędzy dwiema 6-promiennemi złotemi gwiazdami, pod pasem zaś taka sama gwiazda. Indygenat galicyjski z r. 1820.

Kasyno (z włosk. *Casino*, domek), tak nazywają Włosi małe domki, w których nabywane są przez szlachtę w środku miast po za obrębem własnych często oddalonych pałaców i służące dla towarzyskich rozrywek. Później uboższe rodziny wynajmowały niekiedy wspólnie taki domek i w ten sposób powstały stowarzyszenia kasynowe. W wojsku **K.** mają znaczenie klubów.

Kasynoida, ob. Cassiniego krzywa.

Kryształ kasyterytu.

Kasyteryt (*cyniak, ruda cynowa kornwalska, kamień cynowy*), minerał krystalizujący w układzie jednodwuosiowym i występujący najczęściej w graniastosłupach kwadratowych, zakończonych u szczytów czworościennemi piramidami, rozmaicie modyfikowanemi; kryształy bardzo często przedstawiają zrośnięcia. Barwy zwykle jest brunatnej, czasem białej, blask djamentowy lub tłusty; twardość 6—7, c. wł. 6,8—7. Przed dmuchawką nietopliwy, redukuje się trudno za dodaniem sody. Jest to bezwodnik kwasu cynnego, zawiera 9% cyny i stanowi jedyną jej rudę. **K.** znajduje się rozproszony w pokładach krystalicznych, w których niekiedy tworzy wielkie

składy, rzadko jednak żyły; napotyka się też w spodnich pokładach osadowych. Co do miejscowości, w których występuje, ob. Cyna.

Kasza *(krupy)*, ziarno zboża jarego lub ozimego, otłuczone w stępach albo zmielone grubo w młynach zwanych *krupiarkami*, nie na mąkę, i czysto od plew oddzielone. **K.** *tatarczana*, *gryczana*, *krakowska*, *radomska*, otrzymuje się z gryki, **K.** *perłowa* z jęczmienia, **K.** *jaglana* z prosa, **K.** *drobna*, *pszenna* z pszenicy.

Kaszak *(Atheroma)*, chorobliwa wyniosłość na skórze, polegająca na zatkaniu i następnem wypełnieniu torebek gruczołowych wydzieliną. **K.** ma więc postać torby, o mniej albo więcej grubych i stwardniałych ścianach, wypełnionej masą tłuszczu drobnoziarnistego, zwyrodniałych komórek i t. d. Zawartość **K.** jest jakoby nieco do kaszy podobna, stąd nazwa. **K.** dochodzi rozmaitej wielkości, czasami do bardzo znacznej, zwłaszcza na głowie, i przedstawia się w postaci okrągłych, gładkich guzów, nad któremi skóra swobodnie przesuwać się daje. Usuwa się na drodze operacyjnej. Ob. Ateromatyczny proces.

Kaszan, miasto główne niewielkiej prowincji w Persji środkowej, ma 30,000 miesz. i słynie z przemysłu jedwabnego i wyrobu naczyń miedzianych.

Kaszawanica, skalista wyspa na Dnieprze, powyżej porohu Walny; ob. Beauplana „Opis Ukrainy“ (u Niemcewicza III, 252).

Kaszel, zmienione oddychanie (ob.), w którem po głębokiem, powrotnem westchnięciu następuje kilkakrotne, silne i urywane wydychanie, przy skurczowem ściągnięciu krtani i oskrzeli. Najczęstszą przyczyną jest podrażnienie czuciowych gałązek nerwu błędnego *(nervus vagus)*, obficie rozsianych w błonie śluzowej dróg oddechowych. Sprowadzają go wszelkie obce czynniki zzewnątrz do dróg oddechowych wprowadzone, lub w nich powstałe, jak: śluz, ropa, krew, pył, gazy drażniące; **K.** należy do odruchów celowych, gdyż pomaga usunięciu z płuc ciał drażniących. W znacznej większości przypadków **K.** stanowi jeden z najważniejszych objawów kataru dróg oddechowych, cierpienia krtani, zapalenia płuc lub opłucnej. Zmienia się co do pory dnia, w której występuje, co do natężenia, dźwięku (**K.** szczekający, **K.** napadowy), a przedewszystkiem co do charakteru wyrzucanej z kaszlem plwociny. Różnice te są ważne dla lekarza i nieraz same tylko dają pewne wskazówki co do charakteru lub umiejscowienia cierpienia. Silny **K.**, wywołując wstrząśnienie całego ciała, jest często przyczyną pękania małych arterji (przy kokluszu), a stąd podbiegnięć krwawych na błonach śluzowych i skórze; ruchy kaszlowe sprowadzają często poronienie u kobiet ciężarnych, opuszczenie się trzewiów brzusznych, opuszczenie się macicy. Jako objaw odruchowy, spotyka się przy cierpieniach organów dość od płuc oddalonych, jak przy cierpieniach macicy, żołądka ucha średniego. Jak każdy objaw podrażnienia nerwów, może być złagodzony lub zniżony za pomocą narkotyków; wszelako uciekać się do nich należy rzadko, leczenie zaś powinno być zwrócone przeciwko zasadniczej chorobie, która kaszel warunkuje.

Kaszelot, ob. Potfisz.

Kaszewarow Aleksander, podróżnik rosyjski, * 1809 na wyspie Kandjaku, w Ameryce północnej, † 1866; oprócz podróży, odbytej 1827—30 naokoło świata, zwiedzał 1837 z polecenia rządu część oceanu Północnego, przyczem odkrył wiele nieznanych dotąd miejscowości; przybywszy 1844 do Petersburga, rezultaty swych spostrzeżeń nad zwiedzanemi krajami i ludami ogłaszał w rozmaitych czasopismach rosyjskich.

Kaszewski Kazimierz, spółczesny literat polski, syn oficera b. wojsk polskich, * 1825 w Warszawie. Ukończywszy gimnazjum, chodził na kursa dodatkowe, gdzie studjował literaturę klasyczną i nauki ścisłe. Od 1843 daremne czyniąc zabiegi o otrzymanie posady rządowej, był jakiś czas nauczycielem domowym na Litwie; za powrotem do Warszawy żył z lekcji prywatnych, a resztę czasu poświęcał pracom literackim. W r. 1855 otrzymał urząd sekretarza instytutu aleksandryjskiego w Puławach, 1857/8 został sekretarzem akademji medycznej, a od 1862 był sekretarzem szkoły głównej aż do przemianowania jej na uniwersytet 1869. W 1862 wykładał psychologję i logikę na kursach przygotowawczych. Obznajmiony gruntownie z literaturą rzymską i grecką, jako też z filozofją, pracuje **K.** głównie w tych dwu kierunkach i zajmuje w literaturze naszej niepoślednie stanowisko jako krytyk. Oprócz studjów nad *Seneką*, *Epikurem* w związku z poematem Lukrecjusza, *Majmonem*, o *Pozytywizmie* (w *Bibljotece Warszawskiej*), *Arystofanesem* (w *Kłosach*) i *Menandrem* (w *Wieńcu*), *Wolterem* (1880), *Kamoensem* (1881); umieścił mnóstwo swych recenzji i rozpraw, dotyczących beletrystyki, historji i filozofji, w różnych czasopismach spółczesnych. Zasłużył się też **K.** wybornemi przekładami Eschylosa i Sofoklesa: „Antygona“ (1855), „Edyp w Kolonie“ (1854); „Edyp król“ (1855), „Trachinki“ (1865), tragedji Wilbrandta „Arria i Messalina“ (Warszawa, 1875). Z zakresu beletrystyki dramatycznej, tłómaczył lub też przerabiał: W. Hugo („Burgrafy“), Augiera („Filiberta“), Coppée'go („Przechodzień“), Du Boys („Sztuka i handel“), Moretta („Diana“) i t. d. Ogłosił nadto: „Wypisy z autorów starożytnych dla młodzieży;“ „Historja literatury

Kaszewski K.

greckiej“ (w ogólnym zbiorze „Historji literatury starożytnej” (1882); „Nowe studja estetyczne” (1892); „Poeta barokowy” (1894).—**K.** pisze dobrą polszczyzną, a w przekładach okazuje się nieraz prawdziwym poetą.

Kaszgar, miasto i prowincja w chińskim Turkestanie wschodnim, ma 80,000 miesz., cytadelę, fabryki wyrobów złotych i srebrnych, tudzież tkania jedwabnych i t. p. Kaszgar jest ważnym bardzo punktem dla handlu Azji środkowej.— W **K.** został w dniu 26 sierpnia 1857 zamordowany podróżnik niemiecki Adolf Schlagintweit, pierwszy Europejczyk, który tam dotarł. Rosyjskie towarzystwo geograficzne wzniosło mu pomnik tamże 1887.

Kaszić Bartłomiej, zwany także *Cassio*, pisarz dalmacki, * w Pagu, † 1650, wstąpił 1595 do zakonu Jezuitów, odbył misję do Turcji, przebywał w Dubrowniku, następnie w Lorecie i Rzymie, gdzie był penitencjarjuszem; zostawił po sobie wiele dzieł, po większej części treści religijnej. **K.** ma zasługę jako pierwszy gramatyk południowo-słowiański, wydawszy w Rzymie „Institutiones linguae illyricae” (2 t., 1604). Przełożył nadto cały St. i N. Testament, którego ogłoszeniu sprzeciwili się biskupi.

Kaszkiet (fran. *casquet*), właściwie każda czapka opatrzona daszkiem. W znaczeniu wojskowem nakrycie głowy, co do kształtu pośrednie między kaskiem a czapką. Ob. Kask.

Kaszmir (po sanskrycku *Kacmira*, inaczej *Dżamu* nazywany), jest państewkiem, leżącem między Pendżabem, Wielkim Tybetem, Małą Bucharją i Afganistanem. Obejmuje 209,500 klm. kw. i liczy 2,550,000 miesz. Właściwie jednak Kaszmirem nazywa się jedynie wązka, 130 klm. długa i 10 do 56 klm. szeroka dolina w Himalajach, na 1,800 m. nad poziom morza wzniesiona i otoczona górami, dochodzącemi 5,000 m. wysokości. Do doliny tej przystęp jest bardzo utrudniony i możliwy jedynie przez kilka wąwozów: Naboy, Banihel, Baramula i in. **K.** nazywają jednym z 5 rajów Wschodu, chociaż w rzeczy samej wieczna wiosna nie panuje tu. Lato bowiem bywa bardzo gorące, a zima dość ostra, tak, iż śnieg od grudnia do marca prawie całkowicie na kilka stóp głębokości ziemię pokrywa. Z produktów najważniejsze są tu: owoce i zboża europejskie, bawełna, szafran, lotos, cedry himalajskie, dalej zwierzęta dzikie, jak: pantery, niedźwiedzie, węże, gazele, pszczoły, a szczególnie kozy cienkowełniste; nakoniec sól, żelazo, złoto, drogie kamienie i t. d. Mieszkańcy, Indowie, przedstawiają typ kaukaski, mówią językiem pochodzącym od sanskrytu, wyznają w części braminizm, w części zaś są mahometanami. Przemysł, niegdyś sławny z powodu wyrobów szalów, kobierców, namiotów, wyrobów jedwabnych, dziś znacznie podupadł. Handel dość żywy, znacznie jednak mniejszy niż poprzednio. Rząd despotyczny, chociaż władca Kaszmiru zostaje od 1846 r. w zależności od anglików. Stolicą kraju jest miasto *Kaszmir*, w starożytności *Kaspatyros*, mające dziś około 40,000 ludności, dawniej bogate, ludne (200,000 miesz.) i handlowe, dziś podupadłe. Por. Hügel „Kaschmir und das Reich der Sikhs“ (Stuttgart, 1840—1848); Schlagintweit „Reisen in Indien und Hochasien“ (1171, 2 t.); Drew „The Jumno and Kashmir territories“ (1876); Ince „Kashmir handbook“ (1876).

Kaszmirska koza, ob. Kozieł.

Kaszmirska wełna, cienka sierść kozy kaszmirskiej.

Kaszmiry, *kaszmirskie szale*, ob. Szale.

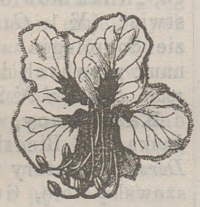
Kasznica Józef, prawnik polski, * 1834 r. w Dynowie, w Galicji, † 1887; nauki gimnazjalne odbywał w Rzeszowie i Krakowie, uniwersyteckie w Krakowie i Wiedniu, W r. 1860 w uniwersytecie wiedeńskim otrzymał stopień doktora prawa, a w r. 1862 powołany został na profesora do otwierającej się wówczas szkoły głównej w Warszawie. Tu stale wykładał encyklopedję prawa, chwilowo zaś prawo kościelne. Od r. 1867 do 1869 był dziekanem wydziału prawa i administracji. W uniwersytecie warszawskim wykładał encyklopedję nauk prawnych i politycznych. Ogłosił: „O pojęciu i systemie nauk społecznych“ (w *Bibljotece Warszawskiej*, za kwiecień, 1870 roku, a także w oddzielnej odbitce); „O suszczności prawa“ (o istocie prawa, Warszawa, 1872), praca napisana dla pozyskania stopnia doktora uniwersytetu petersburskiego; „Kilka słów o znaczeniu prawa w społeczeństwie“ (№ 1, *Gazety Sądowej* z 1873); „O wyrazie Socjologja“ (№ 123 *Wieku*); „O stosunku nauk prawnych do innych“ (streszczenie w *Gazecie Sądowej* № 27, z roku 1873).

Kaszowscy, pochodzą od syna młodszego Jaśka na Biedzinach, stolnika krakowskiego, *Dersława*, który wziąwszy po ojcu Kaszów, Kaszowską wolę, Gulin w Radomskiem i Wysokie w Lubelskiem w 1423, od Kaszowa wziął nazwisko. Byli herbu Janina, jak Sobiescy i inni. 1436 podpisał jako chorąży lubelski traktat w Brześciu kujawskim z Krzyżakami, 1481 z żoną, córką Jana z Falkowa i dziećmi otrzymał odpust papieski za składkę na rycerzy z Rodos. Syn jego *Łukasz*, głośniejszy przez swego syna od swych braci Jana i Tomasza, ożenił się z Urszulą, córką Jana z Sienicy, h. Bończa, podsędka chełmskiego, miał synów *Stanisława*, który podpisał kaptur za Stefana Batorego, *Jana* i *Piotra*. *Piotr* * 1530, ożenił się z Anną Pszonką, Mikołaja zwanego Zakrystjan córką, r. 1555, zabiegły nabył wszystkie części Wysokiego (ostatnią 1657 po braciach swych) i nadto wziął Babin 1572 r. w 1,000 złp. zastawą od stryja żony, Stanisława Pszonki, r. 1560 podpisał unję, był lustratorem królewszczyzn w Małopolsce, sędzią

ziemskim lubelskim 1574 r., posłem na sejm jędrzejowski 1576, jako poseł lubelski podpisał elekcję Batorego i Anny i był poborcą do kwarty wojsk lubel.; napisał „Obmowę posłów koronnych“ (*Pamiętniki* Płatera IV). Podpisał konfederację warszawską 1587. Był kanclerzem rzeczypospolitej Babińskiej, kalwinista, ożenił z Gorajską kalwinistką, najstarszego swego z 4 synów Jana. *Jan* przeniósł się na Ruś, gdzie dzierżawiąc starostwa sokalskie, bereckie zbogaca się; potem kupuje na Wołyniu Mielnicę i Kobłyń z kluczem, późniejsze dziedzictwo Sapiehów i Chodkiewiczów. Był żonaty powtórnie z Zofją Firlejówną, kasztelanką radomską. Z trzech synów *Henryk* jest miecznikiem wołyńskim, a 1647 senatorem, pierwszym w swym rodzie, kasztelanem inflanckim, † 1688. Żonaty był z Eugracją księżną Sołomerecką, kasztelanką smoleńską. Drugi syn Jana Wołyńskiego, *Jan*, fundował Konsulcę czyli Kaszogród 1632, na gruntach Podryża. Żonaty z ks. Czetwertyńską jak brat *Andrzej*. Syn jego *Jan Teodor*, podkoniuszy litewski, za Sobieskiego cofniono mu kasztelanję czernihowską 1699, † 1711 r. Potomkowie dalsi łączą się z hr. Worcellami, Ilińskimi, Krasickimi.

Kaszta, ob. Drukarstwo.

Kasztan, *kasztan gorzki*, niekiedy *kasztaniec* lub *kasztanowiec (Aesculus)*, rodzaj roślin z rodziny kasztańcowatych (ob.), mający za cechy: kielich dzwonkowaty, 5-szczepny, 4—5 płatków umieszczonych na osadniku, paznogciowatych: pręcików 7 (6 lub 8), osadzonych na wewnątrz krążka i z sobą niespojonych, z nitkami długiemi i pylnikami dwukomórkowatemi, pękającemi podłużnie; owoc—torebka skórkowata, prawie kulista, kolczysta lub gładka, 3 lub skutkiem spłonienia 2 lub 1-komórkowa, komórkowo pękająca; ziarna zazwyczaj pojedyńcze w każdej komórce, o skórce skórkowatej, błyszczącej, i znaczku szerokim, przypodstawowym; zarodek bezbiałkowy, skrzywiony, liścienie grube i mięsiste. Należą tu drzewa, niekiedy krzewy, o liściach przeciwległych, palczasto podzielonych, i kwiatach zebranych w bukiety wierzchołkowe. Najważniejszym gatunkiem jest **K.** *gorzki*, **K.** *zwyczajny (A. hippocastanum)*, piękne drzewo o pniu walcowym z kwiatami białemi, dochodzi 25 metrów wysokości. Pochodzi z Indji Wschodnich i w roku 1576 przeniesione zostało po raz pierwszy do Wiednia, skąd się rozeszło po całej Europie; udaje się najlepiej w gruncie wilgotno-piaszczystym. Drewno na wyroby i opał nieszczególne; kora zawiera eskulinę (ob.) i była proponowaną jako surogat chiny. Nasiona zawierają do 35% mączki, ale zarazem wiele pierwiastku gorzkiego, który je czyni niejadalnemi; używają się na pokarm dla bydła, w Turcji karmią niemi konie (skąd nazwa **K.** *końskiego*), otrzymuje się z nich też krochmal; używają się także w weterynarji. Oprócz tego gatunku hodują się też: *A. rubiconda*, o kwiatach różowych, *A. pavia*— czerwonych, *A. flava*, żółtych i in. **K.** *kalifornijski (A. californica)* wydaje owoce jadalne. Ob. Kasztanowiec.

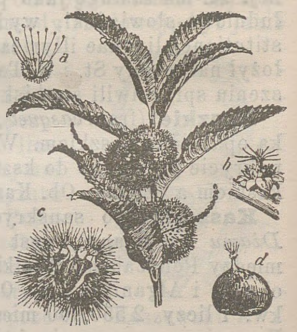
Kwiat kasztana gorzkiego.

Kasztan australijski, *Castanospermum australe*, ob. Castanospermum.

Kasztanek, ob. Kasztanowiec i Kasztany.

Kasztanowate, ob. Kasztańcowate.

Kasztanowiec, *Kasztan słodki (Castanea)*, rodzaj roślin z rodziny miseczkowatych, zbliżony do buka, kwiaty ma jednopłciowe; męskie tworzą drobne kotki, każdy kwiat szczegółowy składa się z kielicha o 5—6 działkach i tyluż, lub nieco więcej pręcikach, o pylnikach dwukomórkowych, otwierających się na zewnątrz; żeńskie umieszczone są po 2—5 we wspólnej pokrywie, każdy składa się z zawiązka dolnego, uwieńczonego brzeżkiem kielichowym, w 5—8 klapek wyciętym z tyluż szyjkami. Zawiązek ma takąż liczbę komórek, zawierających po 2 zalążki wsteczne. Pokrywa po dojrzeniu staje się skórkowatą i kolczystą, zamyka w sobie 1 — 5 owoców (kasztanów), przez spłonienie jednokomórkowych, o odkryciu skórkowatem. Ziarno bezbiałkowe, zarodek o liścieniach grubych, mięsisto-mączastych, sfałdowanych. Należy tu niewiele gatunków, obejmujących drzewa piękne, wysokopienne, o liściach skórkowatych, foremnie piłkowanych, i przylistkach wąskich, opadających; drewno podobne jest do dębowego. Nazwa pochodzi prawdopodobnie od miasta Castana w starożytnej Kastylji. Najważniejszym gatunkiem jest **K.** *słodki*, *zwyczajny (C. vesca, Fagus castanea)*, drzewo wysokie, żyjące sto i więcej lat; słynny jest **K.** u stóp Etny, mający 60 metrów w obwodzie. Zdaje się, że pochodzi z Azji środkowej, w Europie połud. tworzy całe lasy, a nawet udaje się w Niemczech i w południowej części naszego kraju. Drewno na wyroby wybornie się nadaje, kora służy do garbowania, wysuszone liście do wyścielania materaców. Owo-

Kasztanowiec. *a* kwiat męski, *b* kwiat żeński, *c* owoc, *d* ziarno.

ce dobre pochodzą tylko z drzew uszlachetnionych; po zebraniu wrzucają się do wrzącej wody dla zniszczenia siły zarodkowej, następnie suszą; w Europie południowej stanowią ważny pokarm, gdyż ich mąka używa się jak zbożowa; nadają się też do pędzenia wódki. Najlepszą odmianę stanowią marony *(marroni)*. **K.** zawierają w sobie tłuszcz, mączkę, dekstrynę, cukier, ciała proteinowe. *Kasztanek (C. pumila)* w Ameryce południowej i *C. argentea* na Jawie wydają także owoce jadalne. **K.** nazywa się też często kasztan gorzki, ob. Kasztan.

Kasztany, owoce kasztanowca (**K.** *słodkie)* i kasztana (**K.** *gorzkie)*. *Kasztanki ziemne*, ob. Cibora.

Kasztańcowate *(Hippocastaneae)*, niewielka rodzina roślin dwuliściennych, obejmująca około 50 gatunków drzewiastych lub krzewiastych, głównie właściwych Ameryce południowej. Typem ich jest rozpowszechniony u nas kasztan gorzki (ob. Kasztan).

Kasztelan, zrazu u Gallusa oznacza wogóle załogę kasztelu, czyli zamku, gdy jego zależność, t. j. tak zwane opole (vicinia), nosi nazwę castellatura, który to tytuł obok castellania, districtus, grodztwo zjawia się bardzo długo. Później kasztelanem zwano naczelnika takiego grodu, do którego wykonywanie *juris polonici* (ob.) należało, przyczem pomocą mu byli officiales (służebnicy); komornik i podkomorzy rozgraniczał, stroży pan vel strożny poboru dokonywał (custos), zapewne toż samo co tribunus (wojski), custos arcis, a celnik i mincarz (thelonarius, monetarius) dozorowali handlu i monety, wykonywając pewien zakres sądownictwa przytem. Był też i sędzia grodowy *(judex castri)*, często zarazem kasztelanem, a w końcu i zupełnie go zastępujący jako starosta grodowy (ob.), odkąd **K.** został senatorem, doradcą księcia, a nie jego zastępcą. Ustęp jeden w kronice zbiorowej Godysława Paska (Baszka), Bogufały, Andrzeja z Żarnowa i in. powiada: *pan in Slavonia majori dominus, licet alio nomine juxta diversitatem linguarum slavonicarum dicitur gospodzin* czyli *xandzi* w „Wielkopolsce pan (był to synonim **K.**) znaczy dominus, co w innych narzeczach brzmi gospodzin książęcy". Wszyscy bowiem domini „pan" nazywają się (dodaje kronika), a naczelnicy wojsk „wojewodzi". Ustęp ten wyjaśnia różnicę kasztelanów, urzędników administracyjnych, zwanych panami (serbskie ban), od wojewodów (ob.). Oddawna pan krakowski, czyli tamtejszy kasztelan, wyprzedzał wojewodę krakowskiego, co za Długoszem przypisywano karze za zdradę Skarbimira, wojewody Krzywoustego. Gdy jednak okazuje się teraz, że urząd wojewodów od panujących nie od miast zależał, że Kraków miał przewagę dopiero od roku 1138, i że Gniezno od 1177 zaczęło rywalizować z nim o hegemonję, a wreszcie Śląsk i Mazowsze, należy przypuszczać, że tylko kasztelan, jako sędzia, mógł być tam, gdzie naczelnik władzy był wojewodą, comes palatinus, sam niósł chorągiew państwa. Dlatego odkąd Przemysław II koronował się w Wielkopolce, znikli wojewodowie gnieźnieńscy. Prawdopodobnie takie samo wyobrażenie o stanowisku **K.** w Krakowie dało mu pierwsze miejsce po panującym. Gdy ten przestał sam hetmanić, powstał urząd wojewody, już niższy od **K.**, dawniej zaraz po księciu następującego. R. I. Gorzycki jest zdania, że gdy władza wojewodów w Krakowie zanadto się wzmogła w pierwszej połowie XIII w. i zanadto niebezpieczną się stała dla władzy książęcej, Bolesław V ograniczył władzę wojewody przez wysunięcie innego urzędu, t. j. kasztelańskiego na pierwsze miejsce w hierarchji urzędniczej księstwa krakowskiego. Postanowiono 1374, że **K.** dożywotnie i w swej ziemi mogą ten urząd piastować, co potwierdziły konstytucje 1496, 1505. Mają być koniecznie osiadli (1538), starostwa grodowego nie mogą dzierżyć, prócz krakowskiego, ale nie mogą być burgrabią krakowskim (1562 r.). Mają doprowadzać wojsko swego powiatu dla zdania go wojewodzie i sądzić za gwałty czasu tego pochodu (1510, por. 1520, 1523 i 1532). Są obowiązani pod grzywnami, więksi (primarii) 20, mniejsi (drążkowi) 10 (1510), bywać na sejmikach w Kole i Korczynie, oraz narokach głównych (1523). W braku wojewody mają słuchać przysięgi urzędników sądu ziemskiego obranych (1519), zarządzać ich obiór w 6 niedziel (1588). 1633 r. postanowiono kasztelana czernihowskiego naznaczając mu miejsce po inflanckich (1641), których w liczbie 3 (wendeński, parnawski i derpski) 1598 ustanowiono, a jednym 1677 zastąpiono. 1764 powstała nowa kasztelanja brzeska dla Kuropatnickiego, mazowiecka 1768 dla Szydłowskiego Teodora, ojca pani Grabowskiej (ob.), 1775 łukowska dla Jacka Jezierskiego (ob.), owrucka dla Pruszyńskiego, żytomierska dla Bierzyńskiego Onufrego. W tymże roku zniesiono podział kasztelanów na większych i mniejszych. Kasztelanów mianował król. Kasztelan wileński i trocki był równy wojewodom, a krakowski wyższy od nich.

Kaszubi, podług miejscowego wymawiania *Kaszebi*, resztki Słowian osiadłych na południowym brzegu morza Baltyckiego, a należących do plemienia lechickiego. Rozmaicie wywodzą ich nazwę, najprawdopodobniej pochodzi ona od części zwierzchniego ubrania, rodzaju kożuchów, którem się **K.** od sąsiadów wyróżniają; wywód ten potwierdza i nazwa *Kabatków*, o których niżej. **K.** zamieszkują północną i zachodnią część obwodu regencyjnego Gdańskiego, oraz wschodnią Koźlińskiego (Cöslin). W pierwszym zajmują powiaty: Wejherowski (Neustadt) i Kartuski (Carthaus); w powiecie Kościerzyńskim (Behrend)

zlewają się **K.** z elementem czysto polskim. Dalej idąc ku południo-zachodowi z powiatu Kościerzyńskiego, znajdujemy słabe ślady elementu kaszubskiego w powiecie Chojnickim (Conitz) aż do samych Chojnic. Stąd idąc ku północy zachodnią granicą narzecza kaszubskiego, znajdujemy **K.** w północno-zachodniej części powiatu Chojnickiego i w parafjach Konarzyńskiej i Borzyskowskiej powiatu Czełochowskiego (Schlochau), dalej w południowo-wschodniej części Pomorza, a mianowicie w powiecie Bytowskim, w resztkach z każdym dniem widocznie niknących; w powiecie Labyborskim (Lauenburskim) zamieszkują **K.** wzdłuż granicy Prus Zachodnich aż do brzegów morza Baltyckiego, skąd samem wybrzeżem ciągną się przez powiaty Lauenburski i Stołpski do jeziora Gardeńskiego. Z tych ostatnich tylko mieszkańcy 30 wsi pomiędzy granicą Prus Zachodnich, a rzeką Lebą i jeziorem t. n. zowią się **K.**, słowiańscy mieszkańcy 20 wsi pomiędzy Lebą i rzeką Pustynikiem, na poł. od jeziora Lebskiego, zowią się *Kabatkami*, a na zachód stąd w 22 wsiach między Pustynikiem i jeziorem Gardeńskim zamieszkują *Słowińcy*. Główne miasta, prawie zupełnie zniemczone, są Puck *(Putzig)* i Wejherowo *(Neustadt)*, nad Radonią, z gimnazjum katolickiem. Wogóle **K.** są łagodni, otwarci i pobożni; niesnaski rodzinne, cudzołóstwo, oszustwo, kradzież i t. d, są rzeczami prawie nieznanemi. W *historji* nazwa **K.** występuje już w XII w. Część ich ziemi dzieliła oddawna losy z Pomorzem i rządzoną była przez kasztelanów i naczelników rodu; zwierzchnią władzę nad nimi do XIII w. miała Polska; następnie władcy ich przyjęli zwierzchnictwo niemieckie i zniemczyli zarówno siebie, jak swój lud. Rozrodzeni ci książęta podzielili kraj cały na drobne części, z wyjątkiem Pomorza gdańskiego, które pozostało pod władzą polską. W r. 1275 Barnim i syn jego Bogusław zaczęli używać tytułu „książę Słowian ziemi Kaszubskiej“ i odtąd tytuł ten, albo też podobny, często napotyka się w dyplomatach. Jak z jednej strony niemczyli wyrodni właśni książęta, tak z drugiej strony jeszcze gorliwiej pracowali nad tem Krzyżacy, którzy władali resztą Pomorza. Pomorze zachodnie przyjęło reformację 1534; wprowadzenia jej do wschodniego strzegli Krzyżacy i dla tego też część ta pozostała do dziś katolicką; ta właśnie okoliczność najskuteczniejszą była tamą przeciwko germanizacji. R. 1637 wymarli ostatni książęta szczecińscy, i król polski Władysław IV złączył cały kraj Kaszubów pod swoją władzę, lecz już 1657 r. Jan Kazimierz traktatem welowskim odstąpił powiaty Lauenburski i Bytowski w lenno margrabiom brandeburskim; reszta zaś dostała się Prusom przy pierwszym podziale Polski. Rząd pruski zadaje rany narodowości kaszubskiej, język jej ulega wielkiemu prześladowaniu. Szlachta jest albo niemiecka albo zniemczona, podobnie jak klasa zamożniejsza, tak, że ludność, mówiąca po kaszubsku, składa się przeważnie z drobnej szlachty i włościan. Germanizacja bystrzej postępuje pomiędzy **K.** dolnemi (w powiatach: Lauenburskim, Bytowskim i północnej części Wejrowskiego), aniżeli górnemi. Przyczyny tej różnicy są zarówno polityczne, jak i religijne. Prusy zachodnie dłużej, bo do 1772, należały do Polski, gdy tymczasem Pomorze już od pokoju westfalskiego przeszło pod władzę pruską, żywioł więc niemiecki większe mógł zrobić postępy przez ciąg 200-letniego ucisku. Nadto pomiędzy **K.** dolnymi już w XVI w. zaprowadzono protestantyzm, za którym w ślad szło niemczenie, górni zaś **K.** pozostali katolikami i opierając się na żywiole polskim, zachowali swój język i narodowość. *Język kaszubski* jest narzeczem języka polskiego; literatura jest uboga. Pisali o **K.** i ich języku: Hilferding, Cejnowa, Derdowski, Stremler, Hanusz, Biskupski, Pobłocki, Ramułt, Erben, Bronisch, Karłowicz, Kalina, Boudouin de Courtenay, Kryński, Parczewski, Jagić, Łęgowski, Jelinek, Tetzner, Pernin.

Kaszubka, rzeka, toż co Łobzanka.

Kaszyc v. *Radwan* odm., herb: W polu czerwonem, na drzewcu poprzecznem z krzyżem kawalerskim—chorągiew kościelna złota o trzech połach, z których środkowa krótsza, a pod nią gwiazda. U szczytu trzy pióra strusie.

Kaszyc.

Kaszyn, m. pow. gub. Twerskiej, nad rzeką Kaszynką, ma 7,468 miesz. (1897).— *Kaszyński powiat*, 2,621 w. kw. i 120,854 ludności, zajmującej się, obok olnictwa, uprawą lnu, hodowlą bydła, a szczególnie koni, rybołówstwem, obróbką drzewa, ciesiołką i wyrobem grzebieni. Powierzchnia wzgórkowata, grunt przeważnie gliniasty; główniejsze rzeki: Wołga, Dubna, Nerla, Chotcza i in.

Kaszyra, miasto pow. gub. Tulskiej, na prawym brzegu rzeki Oki, pamiętne krwawą bitwą, stoczoną 1607 r. o 2 mile od miasta, nad rzeką Wosmą, pomiędzy wojskami Wasila Szujskiego a Dymitra Samozwańca; liczy 4,046 miesz. (1897).—*Kaszyrski powiat*, 1,722 w. kw., położenie wzgórkowate, grunt gliniasty, nad Oką piaszczysty, miejscami czarnoziem. Główna rzeka Oka. Ludności 67,355, zajmującej się rolnictwem, hodowlą bydła, ogrodnictwem, wyrobem naczyń glinianych.

Kat, ryba, ob. Ciernik.

Kat, urzędnik ustanowiony jeszcze w wiekach średnich dla wykonywania wyrzeczonych przez sąd wyroków śmierci. Pomocnikami jego są oprawcy, których obowiązkiem jest zdjęcie odzieży z delikwenta, tudzież uprzątnienie zwłok

człowieka straconego. Kat sam zadaje tylko cios śmiertelny, jeżeli karą śmierci było ścięcie. Wykonanie kary hańbiącej, jak obwieszenie, bicie kołem, spalenie, tortury i t. p., wykonywali sami posługacze kata, czyli oprawcy. Podług dawnych praw niemieckich urząd kata nie był wprawdzie hańbiącym, jednakże przesądy ludu mieściły go długo na równi z oprawcami, odmawiały mu praw obywatelstwa w mieście, naznaczały w kościele osobną dla niego ławkę i ostatnie miejsce, przy przyjmowaniu Komunji. Kaci tworzyli niegdyś pewien rodzaj cechu i poczytywali za największą doskonałość swej sztuki zręczne i łatwe ścięcie skazanego. *Kacią ucztą*, zwano dawniej ostatnią wieczerzę skazanego na śmierć, przed dniem wykonania wyroku śmierci. Dawano wtedy skazanemu lepsze potrawy i napoje, starano się dla niego złagodzić surowe regulamina więzienne. Por. Grollmana „Grundsätze der Criminalrechtswissenschaft“ (1818).

Katachreza (z greck.), łacińskie *abusio* (to jest nadużycie), figura retoryczna, w której kilka przenośni połączonych jest w sposób pozornie nielogiczny, np. wymowne milczenie.

Katafalk (włos.), podwyższenie dla ustawienia trumny umarłego z otoczeniem ze świec, roślin i in.

Katafora, chorobliwie głęboki i długi sen.

Katafrakt, z greck., u starożytnych żołnierz okryty kirysem, *katafraktą*.

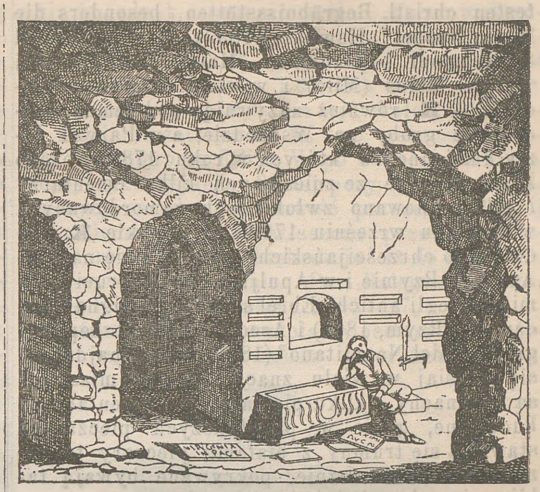
Katagamba, toż co gambir (ob.).

Katakaustyczne linje, ob. Kaustyczne linje.

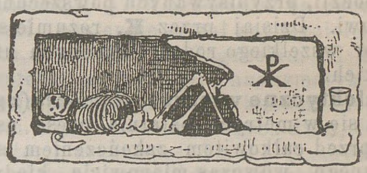
Kataklizm (z grec. zalew), w przenośni zamęt, w którym wszystko przepada i ginie.

Kataklizma, toż co lewatywa.

Katakumby, w nowszej łacinie *Catacumbae* (wyraz pierwotnie pochodzenia greckiego), tak się nazywają obszerne podziemia, które służyły pierwotnym chrześcijanom, mianowicie w czasie prześladowań, za kryjówki i miejsce grzebania zmarłych. Starochrześcijańska ich nazwa jest Coemeterium. Korzystano w tym celu niekiedy z opuszczonych łomów kamieni lub puzzolanu, częściej jednak wykuwano je w świeżym kamieniu i z czasem znacznie rozszerzano. Są to zwykle wązkie, wielce rozgałęzione labiryntowe przejścia, w niektórych miejscach idące jedne nad drugiemi w kilku piętrach; po bokach znajdują się wykute w kamieniu czworograniaste groby, przykryte kamienną płytą, opatrzoną nagrobkowemi napisami (po największej części imię zmarłego z monogramem Chrystusa, krzyża, palmy i t. p.). Obszerniejsze przestrzenie (jakby kaplice) między krzyżującemi się przejściami przeznaczone były na miejsce zebrań dla odprawiania obrządków religijnych; zazwyczaj mieścił się tam grób jakiego męczennika, ozdobiony sarkofagiem, który służył za ołtarz. Najliczniejsze i najrozleglejsze **K.** istnieją w okolicach Rzymu (św. Sebastjana, św. Wawrzyńca, św. Agnieszki i t. d.); najwcześniejsze z 111 r. po Chr. W znacznej części zburzyli je Longobardowie w czasie oblegania Rzymu w VIII w. Pierwsze poszukiwania czynił w **K.** A. Bosio w latach 1560—1600; rezultaty tej pracy złożone są w dziele jego: „Roma sotterranea“ (Rzym, 1632; łaciń. opracowanie P. Aringi'ego „Roma Subterranea“, Rzym, 1651 i częściej).

Katakumby.

Grób w katakumbach.

Z prac nowszych najcelniejsze są: Rochette'a „Tableau des Catacombes de Rome“ (Paryż, 1837); Perreta „Les Catacombes de Rome“ (5 t., Paryż, 1851—56); Rossi'ego „La Roma sotterranea cristiana” (Rzym, 1864 sq.) i Krausa „Roma Sotterranea. Die römischen Katakomben” (Freiburg, 1878); Schultze „Die Katakomben. Die alt christlichen Grabstätten; ihre Geschichte und ihre Monumente“ (Lipsk, 1882); Roller „Les catacombes de Rome” (Paryż, 1881, 2 t.); Armellini „Le catacombe romane” (Rzym, 1880). Znajdują się także **K.** i w innych okolicach Włoch, np. pod Neapolem, wspanialsze od rzymskich (por. Bellermanna „Ueber die äl-

Kaplica w katakumbach.

testen christl. Begräbnissstätten, besonders die **K.** in Neapel" Hamburg, 1839), w Sycylji (pod Syrakuzami i Acre), na Malcie, na greckiej wyspie Melos (Milo) i w wielu innych miejscach. — **K.** również nazywają podziemne wydrążone groby na Wschodzie, a w Paryżu łomy kamienne, w których w roku 1786 złożono kości zebrane ze zniesionych kilku cmentarzy i gdzie chowano zwłoki osób zamordowanych w miesiącu wrześniu 1792. Żydowskie **K.** podobne do chrześcijańskich, znajdują się na Via-Appia w Rzymie i w Apulji. Por. Garruci „Cimitero degli antichi Ebrei scoperto in vigna Randanini" (Rzym, 1862) i Ascoli „Antichi sepoleri gindaici del Napolitano" (1880).—**K.**, znajdujące się dzisiaj w wielu znaczniejszych miastach, są to gmachy o kilku piętrach, na cmentarzach budowane, gdzie w pojedyńczych pieczarach stawiają się trumny z ciałami; pieczary te zamurowane bezwłocznie, pokrywane bywają tablicami z odpowiednimi napisami.

Katalauńskie pola (*Campi Catalaunici*), równina otaczająca miasto Châlons sur-Marne (Catalaunum), we francuskiej prowincji Szampanji, pamiętna zwycięstwem, odniesionem 451 przez Wizygotów i Aëtiusa nad Atyllą. Por. Kaufmanna „Ueber die Hunnenschlacht 451".

Katalekty (z greck.), wyraz ten oznacza w ogólności wybrane zabytki piśmienne, głównie ułamki lepszych pisarzów; w szczególności zaś znany powszechnie zbiór (Catalecta) 14 drobniejszych poezji, przypisywanych powszechnie Wirgiljuszowi. Dzisiaj przez **K.** rozumie się każdy zbiór wszelkiego rodzaju drobnych utworów literackich.

Katalektyczne wiersze, *Katalexis* (z greck.), nazywa się w metryce ostatnia część ostatniej stopy przed całkowitem zakończeniem szeregu rytmicznego, wówczas mianowicie, kiedy poeta używa rytmu złożonego, sztucznego, albo też kiedy łączy w wiersz stopy nierównomierne. Stąd też nazywają wiersz *akatalektycznym* (*accatalecticus*), któremu nie brakuje niczego, wiersz skończony; *katalektycznym* (*catalecticus* albo *catalectus*), którego ostatni takt nie zupełny, tak, że mu brakuje jednej części ostatniej stopy (np. — ⏑ ⏑ | — ⏑ ⏑ | — ⏑ albo — ⏑ ⏑ | — ⏑ ⏑ | —); *hyperkatalektycznym* (*hypercatalectus*), nadmierny, w którym jedna stopa zbyteczna (np. — ⏑ — ⏑ | — ⏑ — ⏑ | —); *brachykataliktycznym* wreszcie (*brahycatalectus*), kiedy w wierszu, z dwu stóp złożonym, nie dostaje całej połowy, czyli stopy (np. — ⏑ — ⏑ | — ⏑).

Katalepsja, choroba objawiająca się napadami zupełnej utraty przytomności, podczas których chory jakby skamieniały pozostaje w takiem położeniu, w jakiem go atak pochwycił; rzecz charakterystyczna, że członkom jego można wtedy nadawać najróżnorodniejsze, a zarazem najniewygodniejsze, u ludzi zdrowych nawet zgoła niewykonalne pozycje, a zachowa je on w ciągu całego ataku. Najczęściej po odzyskaniu przytomności chorzy nie wiedzą o przebytym ataku. Napad taki trwa od kilku minut do kilku dni i kończy się równie raptownie, jak i powstaje; zdarza się raz tylko, albo się powtarza kilkakrotnie. **K.** nie stanowi oddzielnej choroby, jest ona tylko rzadko spotykanym objawem wielu nerwic, jak: histerji, pląsawicy; epilepsja spotyka się także przy niektórych cierpieniach umysłowych. Napad wywołują najczęściej wstrząśnienia psychiczne, jak: strach, radość, zmartwienie. Patogeneza cierpienia niewiadoma. **K.** życiu nie zagraża, leczenie zależy od rodzaju podstawowego cierpienia.

Katalinić, *Cattalinich* Jan, pisarz dalmacki, * 1779 w Kasteli, † 1847; studjował w Splicie filozofję i literaturę piękną, następnie w Rzymie i Zagrzebiu teologję, którą porzucił po upadku Wenecji i poświęcił się prawu; spełniał kilka urzędów, ostatnio sędziego pokoju w Sini, w 1809 dowódca gwardji obywatelskiej, utworzonej przez Napoleona, wstąpił wkrótce do armji, towarzyszył woj. dubrownickiemu do Hiszpanji, następnie dowódca szwadronu huzarów; po upadku Napoleona major wojsk austrjackich. Nabawiwszy się choroby, w skutek mozolnej służby kordonowej, wziął dymisję i osiadłszy w Splicie poświęcił się naukom. Wydał „Storia della Dalmazia" (4 t., 1835), w której opowiada dzieje dalmackie od początku aż do upadku Wenecji; przekład serbsko-chorwacki tego dzieła p. t. „Dogodowsztina Dalmacije" pozostaje w rękopisie. Pisał nadto w przedmiocie gospodarstwa rolnego, oraz udatne poezje w jęz. łacińskim i serbsko-chorwackim.

Katalinić-Jeretov Ryszard, poeta i pisarz znany pod pseudonimem *Veljko Jeretov*; wydał 1892 r. zbiór poezji p. t.: „Pozdrav istarskog Hrvata".

Katalityczna siła, własność ciał, które samą swą obecnością przyśpieszają składy lub rozkłady ciał, same zaś udziału w procesie nie mają. Nazwa ta, wprowadzona przez Berzeliusa, oczywiście nic nie tłómaczy i obecnie rzadko się używa. Zresztą działanie **K.** wielu ciał obecnie już objaśniono; tak np. przy eteryfikacji alkoholu przypisywano kwasowi siarczanemi działanie **K.**, tymczasem dziś wiemy, że proces ten polega na przechodniem tworzeniu się kwasu etylo-siarczanego (ob. Eter). Gąbka platynowa miała również działaniem **K.** wywoływać zapalenie mieszaniny tlenu i wodoru; dziś tłómaczymy to tem, że platyna w stanie rozdrobnionym pochłania silnie gazy, które zagęszczają się tak dalece, że się rozgrzewają i zapalają.

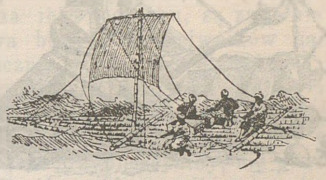
Katalog (z greck.), w ogóle spis przedmiotów jednej natury, ugrupowany tak, iżby dany przedmiot łatwo było wynaleźć; w tem znaczeniu są np. **K.** gwiazd, obrazów, monet, wystaw i t. d.,

w szczególności zaś pod nazwą **K.** rozumieją się spisy książek. Przygotowanie dobrych katalogów połączone jest z wielu trudnościami i dopełnia się podług zasad podanych przez bibljografję i bibljotekarstwo. Drukiem ogłaszane katalogi książek stanowią ważny dział literatury bibljograficznej. Stosownie do uporządkowania materjału dzielą się **K.** na *alfabetyczne* (ułożone podług nazwisk autorów, w razie zaś jeżeli dzieło wydano bezimiennie, to podług pierwszego rzeczownika), *systematyczne* (podług pojedyńczych umiejętności i ich podziałów) i *realne* (ułożone alfabetycznie podług porządku pojedyńczych materji, w których zestawia się np. obok siebie wszystkie dzieła, dotyczące jakiej osobistości, kraju, nauki i t. d.). Dalej rozróżniają się **K.** specjalne, poświęcone jakiej gałęzi wiedzy, **K.** pojedyńczych bibljotek i **K.** księgarskie, które dzielą się znów na nakładowe, sortymentowe i antykwarskie. Obszerniej o katalogach, oraz o zasadach katalogowania, podając zarazem spis ważniejszych **K.** pisze Estreicher w 14 t. „Encyklopodji powszechnej“ (28-tomowej). Spis katalogów polskich podał Jocher w I t., „Obrazu literatury” (wymieniając zaledwie 66), oraz Estreicher w „Bibljografji“, (wymienia około 1000).

Katalonja, po hiszp. *Cataluna*, niegdyś księstwo, należące do korony aragońskiej, stanowi krańcową, północno-wschodnią część Hiszpanji i obejmuje obecnie cztery prowincje: Gerona, Barcelona, Tarragona i Lerida. Rozległości ma 32,197 klm. kw., ludności 1,844,000. Jest to kraina górzysta, nawodniona rzekami Ebro i Segre, tudzież rzekami przybrzeżnemi Llobregat i Ter. Katalonja należy do najbardziej przemysłowych prowincji Hiszpanji, ma wielkie fabryki wyrobów bawełnianych i prowadzi znaczny handel, szczególnie morski. *Katalończycy*, których pilność i pracowitość weszła w przysłowie w Hiszpanji, nie bardzo są przywiązani do ziemi ojczystej; nie mówią oni językiem kastylskim (hiszpańskim), lecz używają narzecza spokrewnionego z prowansalskim, które było i jest ich językiem piśmiennym i posiada własną literaturę.

Historja. **K.** była jedną z pierwszych, ale także jedną z ostatnich prowincji rzymskich i stanowiła północ.-wschodn. część Hiszpanji Tarrakońskiej (*Hispania Tarraconensis*). W epoce wędrówek narodów zajęli **K.** Alanowie, a po nich Gotowie, stąd też poszła nazwa **K.**, to jest Gotalandja. W VIII w. połud. część zagarnęli Arabowie. Po zdobyciu północ. Hiszpanji przez Karola W. 788 stanowiła **K.** jądro marchji Hiszpańskiej, którą początkowo zarządzali z Barcelony hrabiowie frankońscy, ale następnie oderwali się od Francji i zostali niezależnymi władcami. Hrabia Rajmund Berengar nabył przez ożenek Aragonję 1137 i połączył ją z księstwem **K.**; unja ta jednak często się rwała. Przez małżeństwo Ferdynanda Aragońskiego z Izabelą Kastylską 1469 r. weszła **K.** jako część integralna w skład monarchji hiszp. i dzieliła odtąd jej losy, a poniekąd znacznie na nie wpływała. Mimo tego wcielenia zatrzymała **K.** swe wolności; straciła je dopiero za Filipa V po ukończeniu hiszp. wojny sukcesyjnej. Od tej pory żywiąc Katalończycy narodową nienawiść przeciw wszelkiej cudzoziemczyźnie, a zwłaszcza przeciw dynastji Burbonów, niejednokrotnie aż do ostatnich czasów robili powstania. Por. Balaguer „Historia de Cataluña” (Madryt, 1885—87, t. 9).

Katamaran, łódź wyśpiarzy oceanu Południowego, wyrabiana z trzonów palm kokosowych,

Katamaran.

w końcach zwężona. Zwykle dwie takie łodzie połączone są z sobą w ten sposób, by opierać się mogły silnemu naciskowi fal.

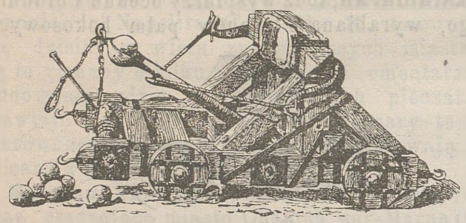
Katanczić Maciej Piotr, Franciszkanin, znakomity archeolog i historyk chorwacki, * 1750 w Walpowie, w Sławonji, † 1825 w Budzie; po ukończeniu gimnazjum wstąpił 1771 do zakonu św. Franciszka; 1779 uczęszczał na uniwersytet peszteński, następnie został nauczycielem gimn. w Osieku, a od 1789 w Zagrzebiu; od 1796 do 1800 profesor archeologji i numizmatyki w uniwersytecie peszteńskim, oraz kustosz miejscowej bibljoteki. Oprócz wielu ważnych dzieł, dotyczących historji, archeologji i t. d., pisanych w języku łacińskim, ogłosił drukiem zbiór oryginalnych poezji „Fructus autumnales in iugis Parnassi Pannonici lecti” (Zagrzeb, 1791), pomiędzy któremi znajduje się i wiele poezji i śpiewów ludowych iliryjskich. W rękopiśmie zostawił kilkanaście prac, z których ważniejsze: przekład Pisma św. na jęz. iliryjski, rozprawa o literaturze cyrylickiej i głagolickiej, o poezji iliryjskiej i inne. Por. życiorys przez Fr. Raczkiego w roczniku XIII *Vienca*.

Katańca, rzeka, wypływa z pasma Jabłonnego, tworzy granicę pomiędzy Rosją a Chinami i wpada do rzeki Czynaj.

Kataplazmy, okłady ciepłe i wilgotne, robione w celu leczniczym. Robią się z materji kleistych i ogrzanych, najczęściej z siemienia lnianego, obecnie często z płatów w wodzie maczanych i od utraty ciepła ochronionych. **K.** powodują większy napływ krwi, rozgrzewają i rozmiękczają zropienie części zajętych sprawą zapalną; **K.** po bańkach i pijawkach przykładane podtrzymują krwawienie.

Katapleksja, stan zupełnego odrętwienia, jakiemu ulegają wszystkie zwierzęta pod wpływem gwałtownego przestrachu i od którego tylko zwolna do siebie wracają. Podobny stan zdarza się i u ludzi w skutek gwałtownych wstrząśnień moralnych, lub też, co bywa częściej, przy nagłych skaleczeniach, przy operacjach chirurgicznych; stan ten nazywa się *shok chirurgiczny.*

Katapulta (greck. *katapeltes),* machina wojenna, używana w starożytności i w wiekach średnich, zbudowana w kształcie wielkiego łuku, która siłą napiętej cięciwy wyrzucała po rowkowem wyżłobieniu wielkich rozmiarów strzały i dziryty.

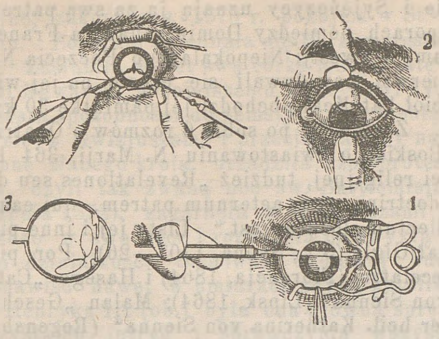
Katapulta.

K. były rozmaitej wielkości, większe spoczywały na rusztowaniu i kołach, przeznaczone były do miotania pocisku w kierunku rdzennym lub bardzo małym łuku, gdy balisty (ob.) rzucały kamienie lub kule ołowiane.

Katar, najczęstsza forma zapalna wszystkich błon śluzowych i najczęstszy ze wszystkich wogóle procesów chorobowych; charakterystyczną jego cechą jest wzmożone wydzielanie się śluzu lub zbieranie się ropy na powierzchni błon śluzowych. Anatomicznie **K.** rozpoznać można, jeżeli błona śluzowa jest zaczerwieniona, obrzękła, rozpulchniona, a na powierzchni jej zbiera się lepki, przezroczysty lub brunatny śluz, czasami połączony z ropą: do tego dołącza się obfite złuszczanie się nabłonka błony śluzowej, który ściśle ze śluzem jest złączony. Przyczyną bywają różnorodne czynniki, jak zimne powietrze, kurz, dym, gazy drażniące, sole metali, bakterje chorobotwórcze; te ostatnie wywołują rzeżączkę (ob.), katar oskrzeli przy różnych zakaźnych chorobach, jak odra, tyfus, szkarlatyna, niektóre postacie zapalenia łącznicy oka. **K.** albo się kończy po tygodniowem lub dwutygodniowem trwaniu (**K.** *ostry),* albo też się przewleka i w nader uparte zamienia cierpienie (**K.** *przewlekły).* Wysokie stopnie **K.**, głównie oskrzeli, przebiegają z gorączką (gorączka kataralna); inne objawy zależą od organu, jaki został nim dotknięty. Najczęściej rozstraja on funkcje zajętego organu; przy **K.** nosa traci się węch, przy **K.** żołądka apetyt, przy **K.** kiszek występują zaburzenia w trawieniu, kataralne zapalenie oskrzeli zmniejsza wentylację płuc, utrudnia oddechanie; niekiedy, jak u małych dzieci, może wywołać prawie zupełne zamknięcie światła oskrzeli, a stąd duszność i śmierć. Wreszcie wszystkie przewlekłe **K.**, przez swoje ciągłe i uparte, choć mniejsze dolegliwości, należą do bardzo przykrych chorób i często stają się przyczyną hypochondrji. **K.** powstałe w skutek bezpośredniego drażnienia błony śluzowej przez czynniki chorobotwórcze mają nazwę *pierwotnych,* te zaś, które powstają pośrednio wskutek zaburzeń w innych organach, nazywane są *wtórnemi;* do tych ostatnich zaliczyć należy **K.** oskrzeli przy ogólnych przeszkodach w krążeniu, jak przy wadach serca; powstaje on tutaj z powodu zastojów we wszystkich naczyniach i obrzękowego przesiąkania surowicy krwi do błony śluzowej. Leczenie **K.** pozostaje w ścisłej zależności od rodzaju przyczyny go wywołującej. Przedewszystkiem należy usunąć czynniki drażniące błonę śluzową, jak przy **K.** łącznicy i oskrzeli kurzem i dymem przepełnione powietrze, przy **K.** żołądka i kiszek ciężko strawne pokarmy, napoje wyskokowe; następnie dopiero stosuje się na błonę śluzową środki ściągające, rozpuszczające śluz, niszczące bakterje chorobotwórcze, jak przy rzeżączce, zapaleniu łącznicy, i inne, stosownie do wskazań. Kataralne cierpienia dróg oddechowych leczą się na drodze klimatycznej; **K.** zależne od przeszkód w krążeniu usuwają się przez poprawę warunków krążenia krwi. Ob. Angina, Bronchitis.

Katarakta, ob. Wodospad. W dawnych machinach parowych o działaniu pojedyńczem **K.** nazywał się przyrząd regulujący dopływ pary.

Katarakta, *zaciemek,* pociemnienie soczewki (ob.) oka, skutkiem jakiegokolwiek procesu chorobowego. Najczęstszą formą **K.** jest **K.** *twarda,* polegająca na stwardnieniu i pomarszczeniu pojedyńczych cewek soczewki; **K.** twarda właściwa jest prawie wyłącznie starszemu wiekowi i może być niemal przyjętą za normalny starczy proces, który u jednych ludzi wcześniej, u innych później się rozwija. **K.** *miękka* polega na zmięknięciu, czasem na rozpłynięciu masy soczewkowej; właściwa jest młodemu wiekowi i jest często następstwem mechanicznych uszkodzeń (ukłócia) soczewki, lub ogólnego skażenia krwi (np. cukromocz, białkomocz, stan artrytyczny); czasami **K.** nie całą soczewkę zajmuje, a tylko jej część pewną, wtedy odróżniają **K.** *biegunową przednią* i *tylną, osiową, promienistą, warstwową* i t. d. **K.** *czarna* jest to tylko forma **K.** twardej, odznaczająca się mocnem zabarwieniem. Nazwa **K.** *dojrzałej* stosuje się do najczęstszej twardej katarakty; zmiany w soczewce starców, powodujące zmętnienie soczewki, poczynają się w jej środkowych warstwach i zwolna do obwodu dochodzą, a dopiero, gdy zajmą najbardziej zewnętrzne warstwy, zyskują nazwę dojrzałych. **K.** *torebkowa* jest to zmętnienie woreczka soczewkowego z jakiegokolwiek powodu; jakkol-

Katarakta. 1, 2. Usunięcie katarakty przez nacięcie rogówki i wyciśnięcie. 3. Obniżenie katarakty. 4. Operacja katarakty za pomocą dwóch igieł.

wiek więc różni się co do umiejscowienia od wszystkich innych katarakt, zbliża się jednak do nich przez szkody, jakie przyczynia, i drogi, któremi usuniętą bywa. **K.** stanowi nieprzezroczystą, gęstą przegrodę, pomiędzy światem zewnętrznym a siatkówką, czującą światło, więc **K.** spowodować musi niedoślep, chory traci wzrok zwolna lub raptownie, gorzej widzi w dzień, niż wieczorem lub w półzmroku. Wszakże dość jest tę przeszkodę usunąć i światłu swobodną drogę otworzyć, aby człowiek przewidział. **K.** może więc być usunięta na drodze operacyjnej, i tylko na drodze operacyjnej. Dawniej wkłówano igłę odpowiednią przez rogówkę i katarakte spychano (zepchnięcie, inklinacja) w ciało szkliste, które się za nią znajduje; obecnie metodę tę zarzucono. Przy **K.** miękkiej dość jest przeciąć woreczek soczewkowy (ob. Dyscyzja), aby masa rozmiękła wypłynęła i powolnemu wessaniu uległa. Twarde katarakty obecnie w całości z oka wyjmują (ekstrakcja); w tym celu przeciąć trzeba pokrywy gałkowe, mianowicie rogówkę, najczęściej u obwodu, rozciąć woreczek soczewki i przez nacisk wydalić je z oka: to wydobycie soczewki ulepszył znakomicie Graefe (ekstrakcja linijkowa) i zrobił tę operację jedną z najpomyślniejszych i najczęściej wykonywanych. **K.** do wydobycia musi być dojrzałą, w przeciwnym razie zdrowe jeszcze części przy torebce pozostają i następczo zmętnieniu ulegają (**K.** *wtórna*). Po wyjęciu **K.** oko nie staje się jednak normalnem, bo jest pozbawione soczewki i stąd daleko słabiej załamuje promienie światła (nadwzroczność) i nie akomoduje (ob. Akomodacja). Pierwszy z tych skutków daje się naprawić przez mocno wypukłe okulary, drugi usunąć się nie da.

Katarowie (z grec. t. j. czyści), nazwa wielu sekt, rozpowszechnionych począwszy od końca X w. do 15 w. w większości państw południowej i zachodniej Europy pod rozmaitemi nazwami. Wspólną ich cechą była opozycja przeciw hierarchji kościelnej i dążenie do prostoty czasów apostolskich. Wiele z tych sekt objawia dążności dualistyczne, pokrewne z nauką marcjonitów i manichejczyków, i dlatego ówcześni pisarze kościelni często nadają im te nazwy. **K.** zwani są nadto: *Bulgarami* (z powodu, że po raz pierwszy wystąpili w Bulgarji); *Patarenami* lub *Patarynami*, *Publikanami* lub *Popelitanami* (we Włoszech), oraz *Piphles* (w Holandji). Ogólną jednak nazwą dla sekt tych było **K.**, t. j. wyznawcy czystej nauki Jezusowej, jak sami się zwali w przeciwstawieniu do kościoła panującego. Z nazwy tej, zmienionej w Lombardji na *Gazzari*, powstał wyraz *kacerz* (ob.). Dzieje **K.**, a zwłaszcza ich początku, są zupełnie ciemne; świadectwa bowiem przeciwników są stronne, niedostateczne i pełne przeciwieństw. Prawdopodobnem jest, że rozwinęli się na podstawie nauki gnostycznej, przechowanej w tradycji. W każdym jednak razie gnostyczny charakter **K.** raczej jest przypuszczalny, niż pewny. Wiele z sekt **K.** odrzucało wszelkie obrzędy, kapłaństwo i małżeństwo, a nadto i Stary Testament, Nowy zaś wykładali alegorycznie. Zjawiają się naprzód pod koniec X w. jako nieliczne, jakby z ukrycia wypływające sekty, następnie zaś jako tłumy, przenoszące się z miejsca na miejsce, grabiące kościoły i zaprzysięgające zatratę klerowi (Piotr Bruys, Henryk z Lausanny in.). W XII w. występują z ukrycia **K.** zorganizowani w kościół i rozpoczynają walkę z *kościołem fałszywych apostołów*. W tym czasie posiadali nietylko rodzaj hierarchji, lecz nadto na wzór manichejczyków dzielili się na pewne stopnie. Najwyższy stopień stanowili *doskonali* albo *chrześcijanie*, zobowiązani do najcięższej ascezy; drugi stopień tworzyli *wierni*, trzeci zaś *katechumeni*. **K.** w hrabstwie Tuluzy, przeciwko którym ogłosił krucjatę Innocenty III, znani są pod nazwą *Albigensów* (ob.). Inkwizacja i wojny przeciw Albigensom zupełnie ich złamały i ku końcowi 14 st. zostali we Francji całkowicie wytępieni. Pozostali im tylko rozproszeni zwolennicy w Anglji, w północnej Hiszpanji i w Niemczech, gdzie zwali się Apostolikami. Por. nadto art. *Bogomiłowie*. Schmidt „Histoire et doctrine de la secte de Cathares“ (Paryż, 1849, t. 2); Lombard „Pauliciens, Bulgares et Bons-hommes“ (Genewa, 1879); Raczki „Bogomili i Patareni“ (Agram, 1869).

Katarsis, katharsis (gr.), oczyszczenie, usunięcie tego, co niepotrzebne, termin użyty przez Arystotelesa w poetyce i oznaczający oczyszczający, uszlachetniający wpływ poezji, a specjalnie tragedji na ducha ludzkiego. Por. Geyer „Die aristotelische Katharsis erklärt“ (1860); Mouns, „Die Lehre des Aristoteles von der tragischen **K.**“ (1883).

Katartyna, ob. Senes.

Katarynka, instrument muzyczny w kształcie skrzynki, z którego wydobywają się tony za pomocą obracania korby, poruszającej wokoło walec wewnątrz umieszczony i nabity ćwieczkami mosiężnemi, wyobrażającemi nuty. Ćwieczki te, dotykając przy równym obrocie piszczałek, wypełnionych powietrzem również w ruch wprawionem, wydają tony do dźwięków organu podobne.

Kataryzm, ob. Katarowie.

Katarzyna, imię kilku świętych kościoła katolickiego, z których odznaczają się szczególniej: **Katarzyna** (św.), z rodu królów egipsk., jedna z najpiękniejszych i najuczeńszych dziewic w Aleksandrji, została ścięta 307, za głoszenie publicznie Ewangelji podczas uroczystości ofiarnych, wyprawianych przez cesarza Maksencjusza. Wtrącona do więzienia, nietylko że nawróciła 50 filozofów, którzy ją z rozkazu cesarza mieli przekonać, ale nadto przywiodła do chrześcijanizmu Faustynę, małżonkę cesarza, trybuna Porfirjusza i 200 pretorjanów. Kiedy nie pomogły chłosty, wymierzane nawet w piersi, miała być wplecioną w koło, najeżone gwoździami; przyrząd potrzaskał się jednak w chwili, gdy miała być do niego przywiązana. Wtedy została ścięta, i według podania, aniołowie zanieśli jej głowę na górę Synai i tam ją pogrzebali. Św. **K.** uważaną jest za patronkę fakultetu filozoficznego w Paryżu. Sceny z jej życia przedstawione są we freskach Avanziego i Altichieri'ego w kościele św. Jerzego w Padwie (1377). Mistyczne zaślubiny św. **K.** z Jezusem służyły często za temat obrazom Correggia, Pawła Veronese i in. malarzów (Paryż, Luwr, Neapol). Kościół obchodzi pamiątkę jej śmierci 25 listopada. Por. Knusta „Geschichte der Legenden der heiligen **K.** von Alexandrien und der heil. Maria Aegyptiaca“ (Halla, 1889); Varnhagena „Zur Geschichte der Legende der **K.** von Alexandrien“ (Erlangen, 1891).

Katarzyna Senneńska (św.), jedna z najsłynniejszych świętych we Włoszech, * 1347 r. w Siennie, córka farbiarza. Ślubowawszy od dzieciństwa wieczną dziewiczość, wstąpiła, mając lat 15, do zgromadzenia Dominikanek, przyjmując za pokarm jedynie tylko chleb i zioła. Poddawała się nadzwyczaj ostrym umartwieniom, była wielce dobroczynną względem biednych i poświęcała się gorliwie pielęgnowaniu chorych. Słynęła z nawiedzeń Chrystusa P., który miał zamienić z nią swe serce i na ciele jej wycisnąć swe rany. Była niejednokrotnie doradczynią papieżów i wywierała nawet wpływ w niektórych okolicznościach politycznych. Szczególną jej troskę stanowiło: pojednanie miast włoskich z papieżem, powrót papieża do Rzymu, odzyskanie ziemi świętej i reformacja kościoła. Powołana 1378 przez Urbana VI do Rzymu, † tamże 1380. Za świętą uznana 1461 przez Piusa II; Dominikanie i Syjeńczycy uznają ją za swą patronkę. W sporach pomiędzy Dominikanami a Franciszkanami w kwestji Niepokalanego Poczęcia N. M. P. pierwsi powoływali się często na jej wizje. Kościół katolicki obchodzi jej pamiątkę 30 kwietnia. Zostawiła po sobie 6 rozmów o Opatrzności Boskiej, o Zwiastowaniu N. Marji, 364 listy treści religijnej, tudzież „Revelationes seu divina doctrina per aeternum patrem, qui eam ad intellectum locutus est.“ Listy jej i inne pisma wydał Gigle (5 t., Syena, 1707—26). Por. pisma Capecelatro (Florencja, 1864) i Hasego „Caterina von Sienna“ (Lipsk, 1864); Malan „Geschichte der heil. Katherina von Sienna“ (Regensburg, 1874); Mignaty „Catherine de Sienne“ (Paryż, 1886).

Katarzyna Szwedzka (św.), córka królowej św. Brygidy, * 1331, † 1381 r. Po powrocie z Rzymu, gdzie z matką świętobliwe prowadziła życie, osiadła w klasztorze Wadstena i w nim była przełożoną. Z powodu cudów, które równie za życia, jak i po śmierci czyniła, kanonizowana 1474 r. Kościół katolicki obchodzi jej pamięć 22 marca.

Katarzyna Bolońska (św.), rodem z Bolonji, * 1413, † 1463, gdzie była przełożoną miejscowego klasztoru Klarysek; słynie ze swych „Revelationes Catharinae Bononiensi factae“ (Bolonja, 1511 i 1536). Uznana za świętą 1724 przez Klemensa XI.

Katarzyna de Medici, żona Henryka II, króla francuskiego, córka Wawrzyńca Medici, ks. Urbino, i Magdaleny de Boulogne, z domu Auvergne, * 1519 r. we Florencji. W 14 r. życia przybyła do Francji, gdzie poślubiła Henryka, drugiego syna Franciszka I. Piękna, wykształcona, przebiegła i chytra, znosiła bez skargi upokorzenia w obec zalotnic księcia, ale zjednała sobie przez to życzliwość i jego i starego króla. Nie mieszając się do intryg dworskich, badała jednak, bacząc na przyszłość, tajemnice polityki. Żądzę panowania poczęła zdradzać od czasu wstąpienia na tron najstarszego swego syna Franciszka II (ob.) 1559 r. Umiała jednak tym razem dzielić władzę z potężnymi Gwizjuszami (ob.), ale po zamachu w Amboise szukała przeciwwagi w tajemnym związku z Hugonotami, a po wstąpieniu na tron drugiego nieletniego syna Karola IX (ob.), pochwyciła nakoniec roku 1560 ster rządu w swe ręce. Nie należąc do żadnej partji, którąby reprezentowała interesa kraju, nienawidziła jedynie Gwizjuszów i protestantów jako niebezpiecznych dla tronu i starała się wytępić jednych i drugich. Początkowo pragnęła utrzymać równowagę między obu wpływami, ale mimo jej woli wybuchła wojna domowa 1563, zakończona 1564 r. korzystnym pokojem (w Amboise) dla protestantów. Teraz lękając się ich przewagi, zawarła 1564 r. sojusz z Hiszpanją, a prześladowaniami wywołała 4-letnią

wojnę, zakończoną 1570 r. pokojem w St.-Germain. Pozornie pojednała się **K.** z protestantami. Zaślubiła nawet swą córkę Małgorzatę królowi Nawarry, późniejszemu Henrykowi IV, ale szukała sposobności do zemsty. Jakoż połączyła się z Gwizjuszami i przeciągnąwszy na swą stronę słabego króla, urządziła rzeź protestantów, czyli tak zwaną noc św. Bartłomieja (15 sierpnia 1572), zagarnęła z Gwizjuszami całą władzę w swe ręce i rozwinęła niezwykłą swej płci działalność. Samowola królowej budziła nienawiść nawet w umiarkowanych katolikach. Za Henryka III (ob.) była ona główną sprężyną wszystkich intryg i sprawczynią wszystkich nieszczęść, jakie zapełniają tę smutną w historji Francji epokę. Zdradzając raz protestantów, drugi raz katolików, została w końcu przez wszystkich opuszczona i znienawidzona. † 1589 w Blois. Niesumienna jej polityka podkopała tron i wtrąciła państwo w zamęt najstraszniejszego rozprzężenia; zbytkiem i marnotrawstwem zniszczyła finanse, a państwo i siebie niesłychanemi obciążała długami. Słusznie owoczesne zepsucie obyczajów poczytują jej za występek. W orszaku swym trzymała umyślnie piękne damy dworskie, by demoralizować własnych synów i wszystkich mężczyzn. Namiętnością **K.** nie była ani miłość ani rozpusta, lecz nieograniczona żądza panowania. Lubiła literaturę, sztuki i blask zewnętrzny. Francję wzbogaciła wielu wspaniałemi budowlami, a bibljotekę królewską mnóstwem rękopisów greckich. Por. Alberi „Vita di Caterina de Medici“ (Florencja, 1838, przekład niemiecki 1847); Capefigne „Cathérine de Médicis“ (Paryż, 1856); „Lettres de Cathérine de Médicis“ (wydał La Ferrière 1880—85, t. 2); von Reumont „Die Jugend **K.** s. von Medici“ (2 wyd., Berlin, 1856); Hilligera „**K.** von Medici und die Zusammenkunft in Bayonne“ (Lipsk, 1891).

Katarzyna Jagiellonka, królowa szwedzka, córka Zygmunta Starego i Bony Sforcji, * 1526 w Krakowie. Po śmierci ojca i wyjeździe matki do Włoch, mieszkała na dworze i pod opieką brata Zygmunta Augusta. Zaślubiła 4 października 1562 r. Jana Wazę, księcia finlandzkiego, brata króla szwedzkiego Eryka, który podejrzewając brata o zdradę i zmowę z królami polskim i duńskim, po przybyciu nowożeńców do Finlandji, uwięził oboje i obchodził się z nimi bardzo okrutnie. Przewłóczeni nieszczęśliwi małżonkowie z jednego do drugiego więzienia, dręczeni byli niewinnie przez tyrana aż do 14 października 1567 r., t. j. do chwili, kiedy Eryk dotknięty obłąkaniem, został pojmany i złożył koronę w ręce prześladowanego brata. Ukoronowana 1569 w Upsali, pracowała **K.** usilnie nad przywróceniem w Szwecji katolicyzmu; w Brunsberdze założyła seminarjum duchowne. Powszechnie szanowana i kochana, † 1583 r.; pochowana w Upsali, gdzie w kościele katedralnym mąż kazał jej wznieść wspaniały pomnik. Jeszcze w ciągu swej kilkoletniej niewoli powiła naprzód córkę Izabelę w r. 1564, która we dwa lata umarła, a potem syna Zygmunta, późniejszego króla polskiego (ob. Zygmunt III Waza).

Katarzyna Jagielonka.

Katarzyna Austrjacka, królowa polska, córka Ferdynanda I i Anny Jagiellonki, wdowa po Franciszku Gonzadze, ks. Mantui, poślubiła 1553 r. Zygmunta Augusta, męża zmarłej swej siostry Elżbiety. Była to kobieta zacna, ale

Katarzyna Austryjacka.

brzydka i cierpiała wielką chorobę. Król taki do niej czuł wstręt, że mieszkać z nią nie mógł i odesłał do Radomia; z powodu zabiegów Commendoni'ego nie mógł też otrzymać rozwodu. **K.** odjechała do Wiednia, następnie osiadła w Linzu i tam † 1572.

Katarzyna Leszczyńska, królowa polska, * 1680, † 1747 r., była córką Jana z Bnina, kasztelana poznańskiego. Zaślubiła 1698 Stanisława Leszczyńskiego.

Katarzyna, imię dwu cesarzowych rosyjskich. — **Katarzyna** I, 1725—67, zwała się pierwotnie Marta i miała być córką Litwina Samuela Skowrońskiego lub Skawrońskiego, * 1679, podług innych zaś córka Szweda Jana Rabe, w Germunared w Szwecji. Wraz z ojcem osiedliła się w Lannenwarden w Inflantach i po jego śmierci wzięta była na opiekę przez pewnego zakrystjana; następnie wychowana w domu pastora Glücka w Marienburgu, razem z jego dziećmi; po zdobyciu tego miasta 1702 przez Rosjan

dostała się do Szeremetiewa, od niego przeszła do generała Baeura, a następnie do ks. Meńszykowa, gdzie pięknością swą zwróciła na siebie uwagę cesarza Piotra W., który ją 1707 potajemnie zaślubił. 1703 przyjęła wyznanie prawosławne, przyczem otrzymała imię **K.** Od 1706—9 urodziła Piotrowi 3 córki: Katarzynę, Annę, wydaną za ks. holsztyńskiego, matkę Piotra III i Elżbietę (ob.), późniejszą cesarzową rosyjską. Piotr W. ogłosił publicznie 1711 r. małżeństwo, wynagradzając jej szczęśliwe wyratowanie z niebezpieczonego położenia nad Prutem. Następnie urodziła jeszcze 5 dzieci, które jednak prędko pomarły. Po śmierci cesarzewicza Aleksego, kazał ją Piotr 1724 r. ukoronować w Moskwie jako cesarzową i na serjo zamyślał o zapewnieniu jej tronu. Wkrótce jednak zarówno **K.** jak i najgorliwszy jej sprzymierzeniec Meńszykow, popadli w niełaskę. Po śmierci małżonka (1725), który nie zdążył wyznaczyć następcy, **K.** za sprawą Meńszykowa zjednała dla siebie senat i gwardję, i gdy nadto Teofan, metropolita pskowski, stwierdził przysięgą, że cesarz na łożu śmiertelnem ustanowił ją swą następczynią, była ogłoszona cesarzową. Za panowania **K.** gabinet, na którego czele stał Meńszykow, pracował dalej podług planów Piotra. Za jej panowania otwartą została 1726 założona przez Piotra akademja nauk, dalej urządzone w Koływaniu na Syberji pierwsze kopalnie srebra, oraz przedsięwzięta wyprawa naukowa pod dowództwem Berynga. **K.** † nagle 1727 r.; po niej objął tron Piotr II. Por. Mottleya „History of the life and reign of Catherine I“ (2 t., Londyn, 1744); Arsenjewa „Carstwowanje Ekateriny I“ (Petersburg, 1856).

Katarzyna I.

Katarzyna II.

Katarzyna II, 1762—96, księżniczka Anhalt Zerbst, * 1729 r. w Szczecinie, została 1745 r. małżonką Piotra III, następcy tronu rosyjskiego. Nielubiona przez męża, odpłacała mu się wzajemnością. Rozdział pomiędzy małżonkami stał się jeszcze większym po wstąpieniu Piotra na tron (1762) i sądzono nawet, że zamierza się z nią rozwieść dla zaślubienia damy dworu Elżbiety Woroncow, z którą w poufałych zostawał stosunkach. Wkrótce jednak (9 lipca 1762), w skutek spisku, na którego czele stali hr. Razumowski, hr. Panin, księżna Daszkow i oficer gwardyjski Grzegórz Orłow, **K.**, ogłoszona cesarzową, została (18 lipca) uroczyście ukoronowaną w Moskwie. Zjednała sobie prędko miłość narodu tak przez wydanie wielu pożytecznych rozporządzeń, jako też przez troskliwe zajęcie się sprawami wewnętrznemi, zarówno jak i zewnętrznemi. Przywróciła w Kurlandji panowanie nienawistnego szlachcie Birona, co było równoznaczne z przyłączeniem Kurlandji do Rosji. Za jej staraniem 1764 Stanisław August Poniatowski został królem polskim. Ukończywszy spory z Danją, prowadziła pomyślnie wojny z Turcją od r. 1768, na której zyskała Azow, Kercz, Jenikale, obie Kabardy, zupełne posiadanie Krymu i resztę tureckich posiadłości na północnym brzegu morza Czarnego wraz z Oczakowem. Z pierwszego podziału Polski (1772 r.) przyłączyła do Rosji województwo Witebskie, część Połockiego i Inflanty Polskie; po drugim podziale zajęła Wołyń, Litwę i Kurlandję. Za jej panowania Herakljusz II, król kartagiński i kachetyński, przyznał nad sobą zwierzchnictwo Rosji, to samo uczynił także władca Dagestanu. Katarzyna uśmierzyła 1775 groźny bunt kozaka Pugaczewa. Monarchini ta, postawiwszy Rosję w rzędzie najpotężniejszych państw Europy, zajmowała się chętnie w wolnych chwilach pracami naukowemi i literackiemi i wydała liczne postanowienia, dotyczące administracji, dobrobytu poddanych, tudzież rozszerzenia oświaty i przemysłu krajowego. Z ważniejszych instytucji, założyła 1783 akademję rosyjską, celem wydoskonalenia języka ojczystego. Działalność pisarska **K.** była bardzo wielostronna. Pomiędzy innymi jej utworami znajduje się 11 dramatów i 7 oper. Zbiorowe wydanie pism **K.** ogłoszono w Petersburgu (1849 i 1893). Szczególne uznanie zyskały „Memoires de l'impératrice C. écrits par elle même et précedés d'une préface par A. Herzen“(Londyn, 1859). **K.** utrzymywała stosunki z najwybitniejszemi znakomitościami spółczesnego świata literackiego, jak Grimm, Voltaire, d'Alembert i Diderot. Korespondowała także z Fryderykiem II, Józefem II, Zimmermannem, Falconetem i innymi. W r. 1873 odsłoniono jej pomnik w Petersburgu. **K.** † 1796. Następcą **K.** był jej syn Paweł I. Por. Castera „Histoire de Catherine II“ (3 t., Paryż, 1800); Leforta „Istorija carstwowanja imp. Ekateriny II“ (Moskwa, 1837); Daszkowej „Pamiętniki“ (Londyn, 1860); Jauffret „Catherine II et son règne“ (1860, t. 2); Capefigue „La grande Catherine“ (1862); Briukner „**K.** II“ (Berlin, 1883); Bilbassow „Istoria E. II;“ Waliszewski. Wielka liczba listów i materjałów, tyczących się panowania **K.** II ogłoszoną była w ostatnich kilkunastu latach w czasopismach *Russkaja Starina*, *Russkij Archiw* i in.

Katastaza (z greck.), tak się nazywa w sztu-

ce dramatycznej rozwój węzła, zawiązanego w *epistazie*, a zakończonego w *katastrofie* (ob.).

Katastrofa (z greck.), właściwie odwrócenie oznacza, stosownie do znaczenia wyrazu greckiego, zwrot w dramacie t. j. wypadek, który akcję zawikłaną rozwija i prowadzi do końca. Jak katastaza jest zawiązaniem węzła (franc. *noeud*, angiel. *plot*), tak **K.** jego rozwiązaniem, groźnym oraz dla dramaturgów szkopułem. Zarówno bowiem niebezpieczną jest rzeczą czy to katastrofę rozmyślnie przygotować i przedstawić jako coś oddawna już oczekiwanego, czy też wprowadzić ją jak coś niespodziewanego i nieprzewidzianego. Jeżeli katastrofa nie zjawia się jako konieczny rezultat wewnętrznego rozwoju samego dramatu, lecz wywołaną zostaje przez jakąś zewnętrzną spadającą nagle sprężynę (jak wmieszanie się bóstwa, w naszych komedjach bogaci stryjowie), rozwiązanie takie zowiemy *Deus ex machina* (ob.). Od nowoczesnej tragedji i wyższej komedji wymaga się, aby **K.** miała swą podstawę w samym charakterze i aby rozwijała się w szeregu uprzednich sytuacji jak skutek z przyczyny; rozumieli to już i poeci greccy. Ponieważ wyczerpano już wszystkie rodzaje **K.**, rzadko przeto trafia się w tragedjach i dramatach **K.** nowa a przytem naturalna, estetycznie i psychologicznie usprawiedliwiona.—*Katastrofą* nazywa się także każdy zwrot stanowczy w rozwoju losów człowieka, stosunków historycznych, a nawet wypadków przyrodzonych.

Katatonja, cierpienie umysłowe, przy którem występować mogą po kolei: melancholja, stan manjakalny, furja i apatja. Najczęściej w obrazie klinicznym góruje melancholijny nastrój ducha, przyczem występują halucynacje (ob.) i iluzje (ob.); chorzy tacy są pogrążeni zawsze w swych myślach, nieruchomi, apatyczni, zawzięcie milczą, wzbraniają się przyjmować pokarmy. Przy odpowiedniem leczeniu stan ten daje się nieraz usunąć, w przypadkach zaś ciężkich chorzy umierają zwykle od przyłączających się suchot płucnych. Por. Kahlbaum „Die Katatonie" (1874), Neisser „Ueber die Katatonie" (1887).

Katch (ang. *Cutch*), lenne państwo angielskie w zachodniej części Indji wschodnich przy zatoce *Cutch* z nad oceanem Indyjskim; obejmuje 16,834 klm. kw. i 560,000 miesz.; dzieli się blizko na 200 okręgów lennych, zostających pod zarządem jednego Rao (księcia, króla), który rezyduje w mieście stołecznem Bhooj (Bhudż).

Kate Jan Jakób Ludwik, poeta niderlandzki, * 1819 w Hadze, studjował teologję w Utrechcie, od r. 1845 kaznodzieja na wyspie Marken, przeniósł się w 1860 do Amsterdamu, gdzie † roku 1889. Liczne jego dzieła i przekłady zdradzają wielką łatwość wysłowienia i niezwykły dar rymowania, którym celował także w swoich improwizacjach. Najgłośniejsze z jego dzieł „De Schepping" (Utr., 1866, w niem. tłóm., Hamburg, 1890). Inne jego utwory poetyckie wydane zostały w „Kompleete Dichtwerken" (8 t., Leyr., 1867—73). Napisał także „Włochy, Wspomnienia z podróży" (1860—62). Zbiór dzieł **K.** wyszedł w 12 t. (Arnb., 1889—93).

Kate Herman Fryderyk Karol, malarz holenderski, * 1822 w Hadze, † 1891 w Amsterdamie, uczeń Cornelisa Krusemana. Odznaczył się jako znakomity wykonawca obrazów rodzajowych. Główne z nich są: „Rybacy," „Gracze w szynku," „Werbownicy," „Gwardja obywatelska," „Zwycięzca i zwyciężony" i wiele in.

Katecheta (z greck.), w pierwotnych czasach chrześcijańsk. przewodnik, który wykładał naukę religji tym, którzy chcieli wejść do gromady chrześcijańskiej, i do chrztu ich przygotowywał. Dzisiaj **K.** zowią nauczyciela religji, który swój przedmiot wykłada przez pytania i odpowiedzi. W Niemczech **K.** nazywają także w niektórych okolicach niższego nauczyciela wiejskiego, aspiranta do stanu duchownego.

Katechetyka, nauka zasad i prawideł, za pomocą których dzieci i nieświadomi prowadzeni są do poznania prawd religji chrześcijańskiej, zwykle przez stosowne pytania i odpowiedzi. Z czasem przez **K.** rozumiano wogóle sztukę nauczania za pomocą pytań i odpowiedzi. Naukowe ustalenie **K.** datuje dopiero od niedawnych czasów. Największą sławę na tem polu zyskali Dinter i Gräfe. Por. Palmera „Evangelische K." (4 wyd., Stuttg., 1856); Dintera „Die vörzüglichsten Regeln der K." (13 wyd., 1862); Talmera Evangelische K. (6 wyd., Stuttg., 1875).

Katechina, *kwas katechowy*, $C_{19}H_{18}O_8$, znajduje się w pniach akacji i innych drzew, oraz w katechu, z którego wyciąga się wodą wrzącą. Tworzy cienkie kryształy, blasku jedwabistego, rozpuszczalne w wodzie wrzącej, topi się przy 127°. Posiada słabe własności kwasowe, a przez gotowanie z alkaljami przechodzi w *kwas katechogarbnikowy*, $C_{21}H_{18}O_8$, amorficzny, ciemnobrunatny, który strąca sole tlenniku żelaza w barwie szarozielonej.

Ketechizm (z greck.), zowie się w ogólności treść jakiejkolwiek nauki, zawarta w krótkich pytaniach i odpowiedziach, przystępnych dla ludu. Nazwa ta jednak jest przeważnie zastosowaną do wykładu zasadniczych podstaw wiary, ułożonych w pytaniach i odpowiedziach. Potrzeba **K.** oddawna dawała się czuć w kościele i dla tego wcześnie już zaczęto je układać; ważniejsze z 8 i 9 w. są Kerona, mnicha z St.-Gallen, oraz napisany prawdopodobnie przez Otfryda z Weisenberga. Następnie spotykamy **K.** zwłaszcza u Braci czeskich, którzy, jak się zdaje, pierwsi użyli nazwy **K.** Książki te zawierały w sobie wykład zasadniczych podstaw wiary, a mianowicie Składu Apostolskiego, Dziesięciorga Przykazań i Modlitwy Pańskiej. **K.** tak ze swej

natury jak i celu, do którego służy, powinien pochodzić od najwyższej władzy każdego kościoła i być, o ile można, w każdym kraju jednostajnym i niezmiennym. Kościół rzymsko-katolicki trzyma się katechizmu, ułożonego z polecenia soboru trydenckiego, przez arcybiskupa Leona Marino, biskupa Egidjusza Foscarari i portugalskiego Dominikana Franciszka Foreiro, przejrzanego przez kardynałów Karola Boromeusza, Sirleta i Antonjana, a usankcjonowanego przez papieża Piusa V (1 wyd., bez podziału na rozdziały, Rzym, 1566; ułożony w pytania i odpowiedzi przez Andrzeja Fabriciusa, Antwerpja, 1574 i częściej). **K.** ten zowie się *rzymskim* albo *trydenckim*. Plan jego jest następujący: 1) wiara: Skład Apostolski; 2) łaska: rodzaje łaski, środki do pozyskania łaski, sakramenta; 3) przykazania boskie i zachowywanie tych przykazań, pogwałcenie przykazań boskich, prawo miłości Boga i bliźniego, przykazania kościelne; 4) modlitwy: Ojcze nasz, Pozdrowienie Anielskie, obrzędy kościelne. Katechizm ten przez licznych autorów rozmaitych narodowości opracowywany, przedstawia wszędzie jedyne źródło prawdziwego i gruntowego poznania wiary rzymsko-katolickiej. Z opracowań wielce rozpowszechnione jest Canisiusa (1574). Kościół grecko-kat. trzyma się **K.** ułożonego 1642 przez Piotra Mohyłę, metropolitę kijowskiego. **K.** ten („confessio orthodoxa“ zwany), przyjęty przez sobór konstantynopolski (1643), przez patrjarchę konstantynopolskiego Partenjusza, patrjarchów aleksandryjskiego i Antjochji, oraz wielu metropolitów i oficjałów, sankcjonowany 1662 r. przez Nektarjusza, patrjarchę jerozolimskiego, na soborze jerozolimskim 1672 przyjęty został za księgę symboliczną kościoła wschodniego. Zwykle nosi nazwę *Wielkiego* („Prostrannyj christianskij katechizis“), w przeciwstawieniu do *Małego* (Naczatki christ. uczenija ili kratkaja sw. istorija i kratkij katechizis“), ułożonego (1721) z polecenia Piotra I, i rozpada się na 3 części: o wierze, o nadziei i o miłości względem Boga i bliźnich. Z tego **K.** po rewizji dokonanej w 1832 przez metropolitę moskiewskiego Filareta powstał **K.** obecnie używany, ogłoszony w Moskwie 1866.—Kościół ewangelicko-augsburski przyjmuje za księgę symboliczną **K.** ułożony przez Lutra, tak wielki, przeznaczony głównie dla duchownych, jako też i mały, dla nauki ludu i dzieci; oba te **K.** wyszły po raz pierwszy 1529, w późniejszym czasie wielokrotnie przerabiane i dopełniane. Dla kościoła ewang.-reformowanego ułożyli **K.** Oekolampadius, Leon Judä, Bucer, Viret i inni, ze wszystkich jednak tylko genewski, zuryski i heidelberski zostały przyjęte. **K.** genewski, napisany przez Kalwina, dzieli się na *Mały* (po franc. 1536, a po łac. 1538) i *Wielki* (po franc. 1541, po łac. 1545). **K.** zuryski powstał z katechizmów napisanych przez Juda (1534) i Bullingera (1554) i 1639 uznany jest za ks. symboliczną. Najsłynniejszym jednak jest **K.** heidelberski albo pfalcki, ułożony z polecenia elektora Fryderyka III przez Kacpra Oleviana i Zacharjasza Ursina w języku niemieckim, a na łaciń. przełożony przez Jozuego Lagusa i Laurberta Ludolfa Pitopäusa. Otrzymał sankcję na synodach w Emden (1571), Dordrecht (1579), Middelburg (1581) i w Haadze (1586), przez synod dortrechcki 1618 przyznany za wyznanie wiary. Rozpada się on na 3 części: 1) o nędzy ludzkiej; 2) o zbawieniu (przyczem mieści się symbol apostolski i nauki o sakramentach) i 3) o wdzięczności ku Bogu za otrzymane zbawienie (mieści się tu i 10 przykazań, oraz Modlitwa Pańska). Kościół anglikański używa tak zwanego „Church catechism“, napisanego po łacinie 1552 r. przez Jana Poineta, sankcjonowego przez Edwarda VI i wydanego 1553 w Londynie. Później Overal na zlecenie Jakóba I (1572) dodał naukę o sakramentach. Kościół prezbiterjański w Anglji i Szkocji używa „The assembly catechism“, przyjęty na synodzie westminsterskim (1643). Również i inne wyznania mają **K.**, którym przyznają większą lub mniejszą powagę. Kwakrowie używają **K.** ułożonego przez Roberta Barclay (1673). Por. Ehrenfeuchtera „Zur Geschichte des K.“ (Get., 1857).

Katechogarbnikowy kwas, ob. Katechina.

Katechowy kwas, ob. Katechina.

Katechu wyciągi garbnikowe różnego pochodzenia. **K.** *pegu* (**K.** *czarne*, *bengalskie*, *bombajskie*, *ziemia japońska*), jest to odwar z drzewa *Acacia catechu*; odparowany do suchości, znajduje się u nas w postaci czarnych, twardych kawałków. **K.** zawiera w sobie katechinę i kwas katechogarbnikowy, używa się w medycynie jako lek ściągający, a także w drukowaniu tkanin. **K.** *palmowe* (*kassu*, *kadaryzara*) otrzymuje się z nasion palmy katechowej, ale do handlu europejskiego nie przybywa. Trzecim gatunkiem jest *gambir* (ob.). **K.** *nowe* jest wyciągiem garbnikowym z drzew iglastych.

Katechumeni (z greck.), nazywali się w pierwotnych czasach kościoła chrześcijańskiego Żydzi i poganie, którzy mieli wstąpić do gromady chrześcijańskiej, ale jeszcze chrztu nie przyjęli. Później, jak i dziś jeszcze, nazywają **K.** tych młodych chrześcijan, którzy przygotowani są nauką religji do przyjęcia pierwszej Komunji.

Katedra (z greck.), właściwie stolica, stąd kościół katedralny ten, przy którym znajduje się stolica biskupia i przy którym jest kapituła. — W szkołach i uniwersytetach: ustawiony na podniesieniu fotel, z którego wykłada nauczyciel lub profesor.

Katedralni socjaliści lub *Katedersocjaliści* (*Kathedersocialisten*), początkowo nazwa szydercza nadana w Niemczech pewnej liczbie profesorów nauk społecznych i ekonomji politycznej

(Schönberg, A. Wagner, Brentano, Held, Schmoller i in.), którzy oświadczyli się 1872 przeciw zasadom szkoły manczesterskiej (ob. Gospodarstwo narodowe), a do podniesienia stanu robotniczego i zmiany stosunków ekonomicznych żądali udziału państwa wogóle uczeni ekonomiści, sprzyjający wprowadzeniu zasad socjalizmu do gospodarstwa społecznego, lecz przeciwni wszelkim przewrotom i gwałtownym środkom, zalecanym przez socjalistów dla osiągnięcia tego celu. Grupa ta zorganizowała się na kilku zebraniach w Eisenach, na których określono szczegóły zasad i żądań. Por. Oppenheima „Der Katheder socialismus“ (1872); Scheela „Die sociale Frage“ (1873); Laspeyres „Die Kathedersocialisten und die statist. Kongresse“ (1875); Held „Socialismus, Socialdemokratie und Socialpolitik“ (Lipsk. 1877).

Kategorje *(katêgoria*=orzeczenie), (greck.) właściwie sposób wyrażenia, forma wypowiedzenia, wyraz sprowadzony przez Arystotelesa dla pewnych ostatecznych lub podstawowych pojęć teorji poznania, pod które wszystko, co się da pomyśleć lub wyrazić, podciągnąć się daje. Według niego, wszystko co istnieje, grupuje się w naszych pojęciach pod formą: istoty rzeczy, ilości, jakości, stosunku, miejsca, czasu, położenia, stanu, działalności, odbierania wrażeń. U Kanta tylko **K.** stosunku opierają na formach w jakich przedmiotowość się naszemu umysłowi przedstawia, zaś kategorje jakości i sposobu mają za podstawę stosunek, zachodzący pomiędzy przedmiotowością a myślącym podmiotem, między pojęciami a bytem rzeczywistym; kategorja ilości polega wreszcie na możności podciągnięcia pod jeden ogólny sąd albo całej sfery mieszczących się w nim pojęć, albo pewnej ich części.

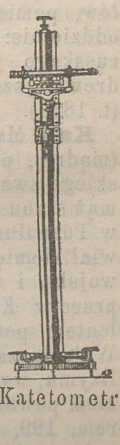
Kategoryczny, bezwarunkowy, rozkazujący, kategoryczny sąd w logice stanowi przeciwieństwo sądu hypotetycznego i oznacza sąd, w którym orzeczenie potwierdza po prostu, albo zaprzecza podmiot, np. A jest B, albo A nie jest B. *Kategoryczny Imperatyw* oznacza u Kanta nakaz, prawo etyczne, bezwzględne, nie uwarunkowane żadnemi ubocznemi motywami (przyjemności, albo przykrości), ale wskazujące człowiekowi właściwą drogę postępowania niezależnie od tego, czy postępowanie to sprawia mu rozkosz, czy przykrość. Kant sformułował **K.** w ten sposób: Postępuj tak, ażeby zasada twego postępowania mogła stać się prawem, obowiązującem wszystkich ludzi.

Kategoryczny imperatyw ob. Kategoryczny.

Katet, *przyprostokątnia,* każdy z boków trójkąta prostokątnego, przyległych kątowi prostemu.

Katetor *(cewnik),* narzędzie chirurgiczne, służące do sztucznego wypuszczenia moczu z pęcherza drogą naturalną, t. j. przez cewkę moczową. Jest to rurka odpowiedniej grubości, z elastycznego materjału, albo z metalu zrobiona, z jednej strony otwarta, a z drugiej zaokrąglonym końcem zamknięta; obok tego zamkniętego końca znajdują się dwa zwykle podłużne otworki. **K.** męski i żeński różnią się długością i kształtem, stosownie do różnic samych cewek. **K.** używa się, gdy mocz zostaje zatrzymany skutkiem paraliżu pęcherza lub zwężenia cewki; wprowadzenie go, zwłaszcza u mężczyzn, wymaga pewnej wprawy i nie zawsze jest operacją zupełnie niewinną. Prócz **K.** do wypuszczania moczu są jeszcze **K.** do przemywania macicy, do przedmuchiwania ucha i in., których forma zależy od postaci i położenia danego organu. **K.** *à double courant* jest to zwykły **K.**, przedzielony ścianką na dwa kanały, z których każdy na końcu posiada otwór; używa się do przepłókiwania macicy; gdy przez jedną rurkę płyn wchodzi do jamy macicy, przez drugą wypływa nazewnątrz. Jak wszelkie narzędzia chirurgiczne, **K.** przed użyciem powinny być należycie wysterylizowane, aby nie wnosiły zarazka do organizmu.

Katetometr, przyrząd służący do ścisłego mierzenia różnic w wyniesieniu pionowem dwu punktów; składa się on ze skali pionowej i z lunety, dającej się na nim przesuwać. Lunetę nastawia się kolejno na oba punkty, a odległość odczytuje się na skali przy pomocy nonjusza i lupy. Można w ten sposób osiągnąć znaczną ścisłość pomiaru, aż do $^1/_{50}$ milimetra.

Katetometr

Katexochen (greck.), przeważnie, par excellence, specjalnie, typowo.

Kathrein Teodor, polityk austrjacki, * 1842 r. Wybrany 1883 roku do parlamentu, przystąpił do klubu Hohenwarta (ob. Hohenwart klub). Jest gorliwym obrońcą interesów kościoła katolickiego. 1891 był drugim, a 1893 pierwszym wiceprezydentem izby deputowanych w Wiedniu.

Katjang, olej, ob. Arachis.

Katjon, ob. Elektrochemja.

Katkow Michał Nikiforowicz, literat i publicysta rosyjski, * 1818 w Moskwie, † 1887, nauki uniwersyteckie ukończył w mieście rodzinnem, a następnie od 1840 studjował czas jakiś w Królewcu i Berlinie (szczególnie Schellinga). Po powrocie otrzymał (1845) profesurę filozofji w uniwersytecie moskiewskim, wkrótce ją jednak porzucił. Od 1856 r. rozpoczął wspólnie

z Leontjewem wydawać czasopismo *Russkij Wiestnik*, w którem bronił idei współczesnego liberalizmu, oraz samorządu angielskiego. Do 1861 **K.** był uważany za przywódcę partji postępowej. W r. 1863 objął redakcję gazety *Moskowskija Wiedomosti*, i wtedy pod wpływem rozruchów polskich **K.** zmienił zupełnie poprzednie swe polityczne poglądy; został namiętnym obrońcą narodowości rosyjskiej i fanatycznym wrogiem wszystkiego, co obce; w tym czasie (do 1866) wpływ **K.** na całe społeczeństwo był niezmiernie doniosły. Pod względem społecznym w okresie tym **K.** był czcicielem arystokracji oraz zwolennikiem wielkiej własności ziemskiej. W r. 1866 z powodu wycieczek przeciwko ministrowi Wałujewowi, wydawnictwo *Mosk. Wiedom.* było zawieszone, lecz wkrótce zakaz został cofnięty. W polityce wewnętrznej był panslawistą. Za sprawą Katkowa i Leontjewa nastąpiło w Rosji w roku 1866 przekształcenie systemu nauki gimnazjalnej w duchu propagowanego przez nich klasycyzmu. Zmarł w majątku swym Znamieńsku pod Moskwą, pozostawiwszy wielki majątek. Deroulède, przywódca ligi patrjotycznej w imieniu narodu francuskiego na trumnie jego złożył wieniec. Oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w czasopismach, wydał oddzielnie: „Ob elementach i formach sławianorusskago jazyka“ (Moskwa, 1845) i „Oczerk drewniejszago perioda greczeskoj filosofii“ (t. 1853).

Kato Marcus Porcius, *Censorius*, także *Sapiens* (mądry), później dla odróżnienia od **K.** Utyceńskiego zwany *Priscus* (stary) i *Major* (starszy), mąż stanu i mówca rzymski, * 234 przed N. Chr. w Tusculum, syn plebejusza, własną ręką uprawiał ziemię. Wcześnie zaciągnął się (217) do wojska i walczył w drugiej wojnie punickiej przeciw Kartagińczykom; swemi cnotami i talentem pozyskał względy i poparcie Lucjusza Walerjusza Flaccusa. Wezwany przez tegoż do Rzymu, wystąpił jako mówca na forum. Z wielkiem powodzeniem, w 204 obrany był kwestorem, 199, edylem, 198 pretorem, 195 konsulem jednocześnie z Walerjuszem Flaccusem. Następnie udał się do zbuntowanej Hiszpanji, oddał ją na nowo pod panowanie rzymskie i z wielkiem umiarkowaniem i przezornością uregulował tameczne stosunki wewnętrzne. W r. 191 towarzyszył konsulowi Maniusowi Aciliusowi Glabrionowi przeciw Antjochowi jako trybun wojskowy do Grecji, gdzie przyczynił się do pomyślnego wyniku bitwy pod Termopilami. Surowość, z jaką 184 sprawował urząd cenzorski, zjednała mu na zawsze przezwisko *Censoriusa*. Z wielką energją, ale bez pomyślnych rezultatów, pracował **K.** ciągle nad utrzymaniem i pielęgnowaniem starorzymskiej prostoty i surowości obyczajów w epoce nieobyczajności, jaka się wdzierała do Rzymu po wojnach macedońskiej i syryjskiej; jednocześnie walczył przeciw arystokracji, która od samego początku okazywała mu wielką nieprzyjaźń jako człowiekowi świeżemu *(homo novus)*, nie mogącemu się poszczycić szeregiem starych przodków. Czynny ciągle biorąc udział w sprawach publicznych, jeździł 157 w poselstwie do Kartaginy, widział na własne oczy szybkie dźwiganie się tego państwa i dopatrywał w niem najniebezpieczniejszego nieprzyjaciela Rzymu; od tego czasu każdą swoją mowę w senacie kończył temi wyrazami: „Caeterum censeo, Carthaginem esse delendam“ (Zresztą sądzę, że Kartagina powinna być zburzona), i przyczynił się też najwięcej do wypowiedzenia wojny Kartaginie 150 r., ale † przed jej ukończeniem 149 r. przed Chr. Oświatę grecką, lubo sam znał język i literaturę Greków, uważał za zgubną dla obyczajów rzymskich. We własnych sprawach, już to skarżąc, już będąc oskarżanym (przez arystokrację), występował sam z obronami i nigdy nie był potępiony. Słynął jako znakomity mówca. Bezwzględny czciciel starorzymskiej cnoty, odznaczał się **K.** zawsze oszczędnością, surowością obyczajów, stałością i nieskazitelnością charakteru. Zarzucano mu namiętną nienawiść i żądzę zemsty względem arystokratów, oraz okrutne obchodzenie się z niewolnikami. Niemniej ważną była działalność **K.** jako pisarza. Pragnął on stworzyć niezależną od greckich wpływów literaturę prozaiczną. Na nieszczęście, z pism **K.** doszło naszych czasów tylko jedno dzieło: „De agri cultura“, najlepiej wydane przez Keila (cz. 2, Lipsk, 1882). Ułamki jego wielkiego dzieła historycznego „Origines“ zestawił Peters w „Veterum Historicorum Romanorum reliquiae“ (1870) i w „Historicorum Romanorum fragmenta“ (1883); fragmenty mów, których jeszcze Cyceron znał 150, mieszczą się w Meyera „Oratorum Romanorum fragmenta“ (Zürich, 1842). Zbiór wszystkich fragmentów dzieł **K.** sporządził Jordan (Lipsk, 1860). Życiorysy **K.** dali Korneljusz Nepos i Plutarch. Z nowszych biografów por. Gerlacha „Marcus Porcius C. der Censor“ (Stuttg., 1869); Kurtha „Caton l'ancien (1872); Cortese „De M. Porcii Catonis vita, operibus et lingua“ (Turyn, 1883).

Kato Marcus Porcius *Cato*, prawnuk poprzed., dla odróżnienia *Młodszym*, lub od miejsca urodzenia *Utyceńskim* zwany, * 95 prz. Chr. Wcześnie utraciwszy rodziców, wychowywał się w domu wuja i w chłopięcym już wieku odznaczał się powagą, wytrwałością i nieustraszonością. W wojskowości, jakkolwiek zaszczytny brał udział w bojach ze Spartakiem 72 r., nie znajdował istotnego upodobania; trybun wojskowy 67 r. w Macedonji, pojechał do Pergamu i przywiózł stąd do Rzymu Antenodora, słynnego nauczyciela filozofji stoickiej, której zasadami kierował się przez całe życie; jako kwestor

Kato.

65 roku odznaczył się znajomością rzeczy i niezwykłą na owe czasy sumiennością. Głosował za straceniem Katylinczyków i tem dał pierwszy powód Cezarowi do późniejszej między nimi nienawiści. W epoce, kiedy Pompejusz i Cezar współubiegali się o najwyższą władzę w Rzymie, **K.** występował energicznie w obronie państwa, jego praw i ustawy republikańskiej. Dzielność charakteru, nieskażona cnota i jędrna wymowa były dla niego silną w tej walce podporą. **K.** wszakże, jedyny może mąż, co z czystych, niesamolubnych pobudek, w czasie zupełnego zepsucia walczył za rzeczpospolitą, nie mógł sprostać potężniejszemu od siebie genjuszowi Cezara i nie zdołał ocalić instytucji republikańskich. Napróżno sprzeciwiał się zabiegom Cezara o konsulat 59 r., napróżno stawiał opozycję z drugim konsulem Bibulusem; mimo woli musiał usunąć się z Rzymu na wyspę Cypr, a za powrotem był nawet przy wyborach 56 r. raniony i nie zdołał przeszkodzić temu, że konsulom na lat 5 dano wojsko i prowincje. Pretor 54 r., zniweczył plan Pompejusza ogłoszenia się dyktatorem, ale wśród zaburzeń Klodjusza i Milona 52 r. widział się zmuszonym stanąć wraz z senatem po stronie Pompejusza, pojednanego z optymatami, i wespół z nimi walczył przeciw Cezarowi. W wojnie domowej 49 r. dowodził 2 legjonami w Sycylji; po bitwie farsalskiej przeniósł się do Afryki, gdzie się 47 r. zgromadzili Pompejanie, odrzucił ofiarowane sobie naczelne dowództwo i wziął komendę w Utyce. Po bitwie pod Thapsas, widząc niemożliwość dalszej obrony, nie chciał przeżyć upadku rzeczypospolitej i odebrał sobie życie. Dzieci **K.** odziedziczyły też po ojcu republikański sposób myślenia. Córka jego *Porcia* sama się zabiła jako żona Brutusa, a syn *Marek* zginął pod Philippi. Biografję **K.** przekazał nam Plutarch. Por. Wartmanna „Leben des C.“ (Zur., 1859) i Gerlacha „Marcus Porcius C. der Jüngere“ (Baz., 1866).

Kato Hiroyuki, publicysta japoński, wydał po niemiecku „Der Kampf ums Recht des Stärkeren“ (Toki i Berlin, 1893).

Katod, biegun ujemny stosu galwanicznego, ob. Elektrochemja.

Katodalne promienie, zjawiska występujące przy przebiegu wyładowania elektrycznego przez gazy rozrzedzone. Gdy rozrzedzenie gazów w rurze Geisslera bardzo znacznie jest posunięte, warstwowe światło czerwonawe, rozprzestrzeniające się od anodu (ob. Geisslera rurki), niknie zupełnie, ciemna przerwa, oddzielająca je od światła katodalnego rozpościera się po całej rurze, a od katodu wybiegają promienie, same przez się niewidzialne, ale zdradzające swą obecność szeregiem różnych objawów. Rury, zawierające gazy tak znacznie rozrzedzone, nazywają się *rurami Crookes'a* lub *Hittorfa*, a promienie te nazywają się **K. p.** Gdy uderzają przeciwległą ścianę rurki, wywołują w punktach dotkniętych żywą fluorescencję,--szkło fluoryzuje światłem zielonawem, spat wapienny żółtawo - czerwonem. Gdy ulegają skupieniu działaniem odpowiedniego zwierciadła, wzbudzają tak znaczne ciepło, że szkło i metale topią się w tem ognisku. Pod wpływem magnesu ulegają odchyleniu, a gdy na drodze swej napotykają lekkie ciała, wprawiają je w ruch. Przedzierają się przez cienkie blaszki metalowe, a gdy Lenard wprawił w rurę „okienko glinowe (aluminjowe),“ zdołał przez płytkę tę wyprowadzić **K. p.** nazewnątrz, tak, że mógł je na pewnej przestrzeni obserwować w powietrzu; okazują one wtedy własności nieco odmienne i mają nazwę *promieni Lenarda.* Wreszcie z miejsc rury, które ulegają fluorescencji, pod wpływem **K. p.** wybiegają znowu promienie innego rodzaju, zwane *promieniami X* lub *promieniami Roentgena*, których osobliwe własności wzbudziły powszechne zaciekawienie (ob. Roentgena promienie). Natura **K. p.** nie jest dotychczas poznana; Crookes uważa je za prąd cząsteczek materjalnych, wyrzucanych przez katod (ob. Promienista materja), wielu zaś innych fizyków przyjmuje, że są one objawem pewnych drgań eteru, których wszakże bliżej określić nie zdołano. Perrin poznał, że **K. p.** naładowane są elektrycznością ujemną, w czem stronnicy Crookes'a widzą poparcie jego teorji. Por. W. Biernacki „Nowe dziedziny widma“ (1898); S. Kramsztyk „Promienie katodalne i nowe ich pochodne“ (*Wszechświat*, 1896).

Katolicka Mość *(Katolicki król)*, tytuł niektórych królów hiszpańskich od czasu soboru toledańskiego (589), następnie nadany 1492 r. przez papieża Aleksandra VI, królowi Ferdynandowi II i jego następcom, za wypędzenie z Hiszpanji mahometan (Maurów) i Żydów.

Katolicka partja ludowa *(Katolische Volkspartei)*, partja austrjackich deputowanych, utworzona w r. 1895, powstała z klerykalnego odłamu klubu Hohenwarta; stojąc na tym samym gruncie co klub Hohenwarta (ob.), domaga się ona większej niezależności i większego uwzględnienia interesów niemieckich. Na czele partji stoją dr. Ebenhoch i baron Dipauli.

Katolicki czyli Powszechny **kościół,** ob. Katolicyzm.

Katolickie pisma, zwano wszystkie listy apostołów, z wyjątkiem apostoła Pawła; pierwotnie obejmowały tylko listy apostołów Piotra i Jana.

Katolicyzm, w zwykłem znaczeniu jest kościelna forma chrystjanizmu, jaka pod duchownym kierunkiem rzymskich papieży w system ujęta i postanowieniami soboru trydenckiego (1542—63) obwarowana, tak dogmatami, jak i or-

ganizacją, kultem i karnością kościelną, od innych wyznań wyróżniła się; **K.** więc, nietylko jako objaw dziejowy, ale nadto jako zasadę kościelną uważać należy. Już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, **K.** trzy sprzeczne swoim dążeniom napotkał przeszkody. *Heretycy* (Ebjonici, Gnostycy, Manichejczycy), przymieszką swoich żydowsko-pogańskich doktryn skrzywili wyobrażenia chrześcijańskie; *Innowiercy* (Arjanie, Nestorjanie, Entychjanie, Pelagjanie), sprzecznie z tradycją tłómaczyli niektóre dogmaty wiary; *Schizmatycy* (Montaniści, Nowacjanie, Donatyści), uważali kościół katolicki za spaczony w swoich dążnościach. Idea i nazwa katolickiego kościoła sięga II wieku po Chr., kiedy po stłumieniu żydowsko-pogańskich rozterek, sprzeczne objawiły się zasady, rzesza wiernych, na apostolskiej opierając się tradycji, postanowiła ster nawy kościelnej poruczyć biskupom rzymskim. Aby się więc uchronić od wpływu obcych przekonań i zwyczajów, starano się utrwalić formę chrześcijaństwa, już w czasach apostołów przyjętą, stąd kościół katolicki nazwano powszechnym (po grecku *katholikos*). Posłuszeństwo ustawom tego kościoła i biskupom, działającym w charakterze następców Chrystusa i apostołów, stało się podstawą katolicyzmu. Wiara w moc Ducha św., kierująca umysłami zebranych na sobory biskupów, nadała ich dekretom znamię nieomylności, lubo ustawy dotyczące obrzędów i zwyczajów kościelnych, większością głosów na soborach przyjęte, ulegały zmianie. Taki stan rzeczy utrzymał się nawet po rozdziale państwa rzymskiego pomiędzy synów Teodozjusza W. Jakkolwiek pod względem obrzędów, znaczna pomiędzy wschodniem a zachodniem państwem zachodziła różnica, na synodach wszelako biskupi ich zobopólnie obradowali. Wątła ta spójnia, obok wzrastających wymagań biskupów rzymskich, coraz więcej wpływała na oziębienie stosunków kościoła łacińskiego z greckim. Ostatni wspólny synod odbył się 380 r., a we 12 lat potem biskupi greccy na koncyljum konstantynopolskiem, wystosowali przeciwko Rzymowi szereg kanonów, co nakoniec 1053 r. zupełny rozbrat sprowadziło. Odtąd oba kościoły roszczą prawo do nazwy prawdziwie katolickich *(ortodoksyjnych)*. Obok stałości swoich zasad, kościół katolicki na soborze florenckim 1439 zgodził się na niektóre ustępstwa dla tak zwanych grekounitów. Podobnież w wieku reformacji, kilkakrotnie, lubo zawsze bezskutecznie, usiłowano pojednać protestantów z katolikami. Z powagą katolicyzmu łączy się cały szereg poważnych nauk i obrzędów. Wogóle, **K.** jednoczy w sobie trzy zasadnicze charaktery: wiecznotrwałości, braterstwa i niezmienności zasad. Przed 30 laty, nowy w kościele katolickim objawił się rozdział. Skutkiem przyjętego na soborze watykańskim 1870 r. dogmatu nieomylności, mniejszość biskupów wniosła protest, który jakkolwiek na zjeździe w Fulda został odwołany, wszelako opozycja uniwersytetów niemieckich, mianowicie głosy profesorów Michelisa z Brunsbergi i Döllingera z Monachjum znalazły poparcie w pewnych warstwach narodu. Przeciwnicy nieomylności, czyli tak zwani staro-katolicy, popierani przez Bismarcka, uorganizowali się w oddzielne gminy, którym początek dali ks. Reuftle w djecezji augsburskiej i ks. Kamiński w Katowicach na Szląsku. Kongresy staro-katolików w d. 20—24 września 1871 roku w Monachjum i powtórny w tychże dniach 1872 w Kolonji, zaprowadziły organizację nowego odcienia katolicyzmu. Oprócz Niemiec, staro-katolicyzm obok staré wywołanych wyniesieniem przez Rzym ks. Mermillod na biskupstwo genewskie, zyskał stały grunt w Szwajcarji. We Francji, pomimo zabiegów ojca Jacka i ks. Michaud, równie jak we Włoszech, Austrji i Węgrzech, staro-katolicyzm szczupłą swoich zwolenników znalazł liczbę. W ostatnich czasach ruch staro-katolicki znacznie osłabł. *Organizacja* kościoła katolickiego: Głową kościoła jest papież (ob.). Najwyższe urzędy podwładne papieżowi są kongregacje rzymskie; kolegjum kardynałów (ob. Kardynał), ma prawo wyboru papieża i zarządu kościołem w epoce rozdzielającej śmierć papieża od wyboru nowego. Okręgi w różnych krajach, posiadające zupełną organizację kościoła, zowią się biskupstwami, albo djecezjami. Na ich czele stoją biskupi (ob.), których papież zatwierdza. W większości wypadków kilka biskupstw łączy się w jedną prowincję kościelną, na której czele stoi jeden z biskupów, noszący tytuł arcybiskupa, albo metropolity. Biskupstwa, nie należące do żadnej prowincji, zależą wprost od papieża. W krajach niekatolickich funkcje biskupów pełnią wikarjusze i prefekci apostolscy, którzy zależą od kongregacji propagandy. Ogólna liczba katolików wynosi przeszło 200 miljonów, zamieszkujących 152 prowincje; 19 arcybiskupów, zależy bezpośrednio od Rzymu. Prócz tego kościół obrządku wschodniego liczy 18 arcybiskupów, 86 biskupów poddanych jest pod bezpośrednią władzę papieża, 622 podlega arcybiskupom-metropolitom. Arcybiskupów tytularnych (in partibus infidelium, ob.) jest około 80, biskupów tytularnych około 350.

Katolik, ob. Katolicyzm.

Katolikos, tytuł patrjarchów kościoła grecko-katolickiego, oraz głowy kościoła armeńsko-katolickiego (ob. Armeński kościół).

Katona Stefan, historyk madziarski, * 1732 w komitacie Nowogrodzkim, † 1811 w Koloczu; studjował w Koszycach i w Ternawie, gdzie został doktorem filozofji. Nauczał w wielu miastach w szkołach niższych, 1761 wyświęcony na księdza, wykładał historję i inne umiejętności w Ternawie, a następnie w Budzie. Od 1790 przełożony bibljoteki kapitulnej w Koloczu, 1794 kanonik tamże. Wydał cenne prace historyczne, opraco-

wane po większej części na źródłach, z których ważniejsze: „Historia critica primorum Hungariae ducum etc." (Peszt, 1778); „Historia pragmatica Hungariae" (2 t., Buda, 1782—4); „Vetus Moravia" (1784); „Epitone chronologica rerum Hungaric., Transilvanic. et Illyricarum" (3 t., 1746 — 8); „Historia critica regum Hungariae" (42 t., 1778—1802).

Katona Józef, dramaturg węgierski, * 1792 w Kecskemet, † 1830; studjował prawo w Peszcie. Na konkurs, ogłoszony 1814 napisał tragedję „Bánk-bán," lecz nie otrzymawszy pierwszej nagrody, zniechęcony, wyrzekł się dalszej pracy i jako prokurator żył w mieście rodzinnem. Tragedja jego grana dopiero 1834, zyskała ogromne powodzenie, autor zaś jej uważany jest odtąd za najznakomitszego dramaturga węgierskiego. Utwory dramatyczne **K.** wydał L. Abasi (3 t., Budapeszt, 1880). Por. Heinrich „Bankban w poezji niemieckiej" (po węgiersku 1875) i P. Gyulai „K. i jego Bánkbán" (po węgiersku, 1883).

Katoptryczne przyrządy, przyrządy optyczne, polegające na zastosowaniu zwierciadeł.

Katoptryka, część optyki, mówiąca o prawach odbijania się światła, w szczególności od zwierciadeł płaskich lub krzywych (ob. Światło, Odbicie, Zwierciadło).

Katowice, miasto okręgowe w obwodzie Opolskim na Szlasku pruskim, 272 metry nad poz. morza wzniesione, posiada gimnazjum, liczne fabryki i 17,000 miesz.; w r. 1815 było małą wioską podniesione do znaczenia miasta 1867.

Katreus albo *Kreteus*, syn króla Minosa z wyspy Krety i Pasifai; przez córki Aeropę i Klimenę był dziadem Agamemnona, Menelausa i t. d. Jego syn Altemenes uszedł z domu rodzicielskiego, ponieważ mu wyrocznia przepowiedziała, że własnego ojca zabije; jakoż stało się tak rzeczywiście.

Katschberg, szczyt w Alpach styryjskich, na granicy Salzburga i Karyntji, przez który, na wysokości 1,641 metrów, prowadzi droga z wyższej doliny Murn do doliny Lizerskiej w Karyntji.

Katsura-Taro, hr., polityk japoński, * 1848, służył wojskowo, odznaczył się w wojnach domowych, w r. 1868 bawił w Europie, odznaczył się w wojnie chińsko-japońskiej, był gubernatorem Formozy, a 1898 został ministrem wojny.

Kattak (ang. *Kuttak)*, stolica okręgu Kattak i dywizji Orissa w brytańsko-indyjskiej prowincji Bengalskiej, nad rz. Mahanadi, 48,000 miesz., produkujących słynne wyroby filigranowe, złote i srebrne.

Katte, nazwisko jednego z najstarożytniejszych rodów szlacheckich w Marchji brandeburskiej; wielu jego członków oddało ważne usługi tak w zawodzie wojskowym, jak i dyplomatycznym państwu pruskiemu. Znakomitsi z nich są: *Jan Henryk von Katte* (* 1681, † 1741), odznaczył się w wielu bitwach, doszedł stopnia feldmarszałka i otrzymał tytuł hrabiowski. — Syn jego *Jan Hermann v. Katte* (zwykle *Katt* zwany), * 1704, pruski porucznik, przyjaciel następcy tronu pruskiego, późniejszego króla Fryderyka II; za udział w zamierzonej ucieczce księcia do Anglji, został ścięty w Kistrzynie 6 listopada 1830 roku. Por. „Vollständige Protokolle des Cöpenicker Kriegsgerichts über Kronprinz Friedrich, Lieutenant K. etc." (Berlin, 1861). — *Katte* Henryk Krzysztof von, brat feldmarszałka, * 1760, został 1797 rzecz. tajnym radcą, wiceprezesem i ministrem dyrektorjatu generalnego. — *Katte* Fryderyk Karol von, z linji Zolchow, * 1772, miał udział w kampanjach holenderskiej i nad Renem, a 1806 dostał się do niewoli francuskiej pod Lubeką; uwolniony 1809, wykonał nieszczęśliwy zamach opanowania Magdeburga. Podczas wojen o wyswobodzenie Niemiec walczył znowu w służbie austrjackiej, którą opuścił 1826 w randze podpułkownika i † 1836 w majętności swojej Neue-Klitsche. — Jego brat *Katte* Fryderyk Wilhelm Gottfryd von, * 1789, † 1866, walczył 1802 roku w wojnach przeciwko Napoleonowi, następnie posunął się w służbie pruskiej do stopnia generał-majora, dowodził 1850 r. przednią strażą w Hesji i stoczył 8 listopada pamiętną utarczkę pod Bronzell. Opuścił służbę 1852 w randze generał-porucznika.

Kattegat, cieśnina pomiędzy nizkiemi wschodniemi brzegami Jutlandji, a stromym i skalistym zachodnim krańcem Szwecji, w północnej stronie wysp duńskich; łączy się na południu przez pośrednictwo Wielkiego i Małego Bełtu oraz Zundu z morzem Baltyckiem. Szerokość **K.** dochodzi od 10 do 20 mil, głębokość do 60 metr., a żegluga na nim jest niebezpieczną z przyczyny wielu prądów, wirów i burz.

Kattowie, właściwie *Chattowie*, przez Cezara jeszcze zaliczani do Swewów, szczep germański, mieszkający niegdyś w dzisiejszej Hesji, której nazwisko, zjawiające się w początkach VIII w., zostaje w etymologicznym związku z imieniem **K.** — Słynęli oni z ducha wojowniczego i żyli w ciągłej prawie nieprzyjaźni z Rzymianami; w powstaniu Hermanna (ob.) czynny wzięli udział, a po jego śmierci, gdy upadła potęga Cherusków (ob.), wynieśli się na ich miejsce. Tacyt chwali szczególnie piechotę **K.** Za Marka Aureljusza napadali na Germanję rzymską i na Recję. Później uczestniczyli w osadnictwie Franków w okolicach Menu i Mozeli. Nazwa **K.** zatonęła w związku Franków. Ostatnio wspomina o nich Klaudjanus przy końcu IV wieku. Por. H. von Pfister „Chattische Stammeskunde" (Kassel, 1880); tegoż „Ueber Verschiebung Chattischer Sitze" (Darmsztad, 1890).

Katullus Cajus Valerius *Catullus)*, poeta rzymski, * 87 r. przed Chr. w Weronie albo też w pobliżu tego miasta, z rodziców bogatych.

W młodym jeszcze wieku przybył do Rzymu i zaletami umysłu zyskał przyjaźń mężów, co swemi talentami owoczesną uświetnili epokę. **K.** uchodził za mistrza w naśladowaniu wyrafinowanej poezji greckiej aleksandryjskiej epoki, główne wszakże jego znaczenie zasadza się na poezji lirycznej. Poezje jego liryczne i epigramatyczne (wydane po raz pierwszy na początku XIV wieku przez Benvenuto de Compasani w Weronie) zalecają się naiwnością, szczerością, głębokiem uczuciem i pewną oryginalnością inwencji. Na szczególną uwagę zasługują też: „Epithalamium Peleis et Thetidos" poemat epiczny i „Atys." Przypisywane dawniej **K.** „Pervigilium Veneris" jest utworem czasów późniejszych. Dawniejsze zbiorowe wydania **K.** mieszczą w sobie poezje Tybulla i Propercjusza. Z późniejszych wydań najlepsze: Silliga (1823), Lachmanna (1829), Döringa (1834), Haupta (Lipsk, 1861 i 1885), Schwabe (Berlin, 1886), Ellisa (Oksford, 1878 i 1889), L. Müllera (Lipsk, 1874) i B. Schmidta (1887). Por. Ribbecka „Catullus, eine literar-historische Skizze" (Kiel, 1863); Conata „Etude sur C." (Paryż, 1875); Nettleship „Lectures and essays" (Londyn, 1885).

Katulus, *Catulus*, familijna nazwa członków rodu Lutacjuszów w Rzymie. Ob. Lutacjuszowie.

Katuń, rzeka w gub. Tomskiej, bierze początek ze stoków Biełuchi i po zlaniu się z Bijem tworzy Ob. Długość jej wynosi 630 w., bieg ma nadzwyczaj bystry i tworzy wiele wysp; z powodu wielkiej liczby kamieni podwodnych niespławna.

Katuńska nahja, w ks. Czarnogórskiem, nazwana z albańskiego *katun* (szałas), ponieważ pierwotnie tylko pasterze w porze letniej paśli tu swe stada i dopiero po bitwie na Kosowem Polu zaludnili ją serbscy Uskocy.—**K. n.** jest zawiązkiem dzisiejszego Czarnogórza i jądrem, około którego tworzyły się później inne nahje. Graniczy na wschód i zachód z Dalmacją i Hercegowiną, na północ z Hercegowiną i Berdą, na wschód z Albanją turecką i nahiją Leszańską, na południe z nahiją Rjecką. Stolicą powiatu i całego księstwa jest Cetynja; inne miasteczko jest Niegusz.

Katylina, Lucius Sergius *Catilina*, twórca słynnego spisku, pochodził z patrycjuszowskiego, ale zubożałego rodu rzymskiego *Sergjuszów*, * około 108 r. przed Chr. Od młodego już wieku obcując w złych towarzystwach, był podczas proskrypcji Sullańskich jednym z najnikczemniejszych siepaczów. Silnego i zahartowanego ciała, znosił **K.**, mimo wyuzdanej rozpusty, z największą łatwością wszystkie niewygody życia; nie cofał się nigdy przed żadną zbrodnią; jego energja, stanowczość, talenty wojskowe, znajomość ludzi, demoniczna niemal siła, z jaką wywierał wpływ na wszystkich, co się do niego zbliżyli, uczyniły z niego w epoce moralnego i politycznego upadku najodpowiedniejszego przywódcę związku, dążącego do obalenia istniejącego porządku rzeczy. Wedle głosu opinji publicznej, zamordował **K.** swego brata, pierwszą swą żonę i własnego syna. Będąc 68 r. pretorem, otrzymał 67 r. w zarząd prowincję Afrykę, której najhaniebniejszą administracją dał się strasznie we znaki. Skargi mieszkańców (66) zniweczyły jego zabiegi o konsulat 65 r. Wówczas już uknuł **K.** spisek, celem zniesienia istniejącego porządku i zniesienia długów; od spisku tego nie byli dalecy przywódcy stronnictwa demokratycznego, Krassus (ob.) i Cezar (ob.). Przedsięwzięcie się nie udało wprawdzie, ale **K.** nie zaniechał swego zamiaru. Pozawiązywał w Italji liczne stosunki, zjednał sobie weteranów Sullańskich i starał się 64 r. o konsulat. Nadzieje i teraz go zawiodły. Jeden z dwu konsulów Cycero (ob.) był stanowczym jego wrogiem. **K.** więc przy następnych wyborach (28 października 63 r.) postanowił zabić Cycerona i gwałtem opanować władzę. Zamiar ten zdradziła Fulwja, kochanka jednego ze spiskowców. Cyceron, otrzymawszy od senatu władzę nieograniczoną, udaremnił plany sprzysiężonych. Wówczas **K.** rozkazał Manljuszowi jednemu z Sullańskich weteranów rozwinąć chorągiew powstania w Etrurji; sam po zabiciu Cycerona miał udać się do obozu Manljusza pod Faesulae (teraz Fiesole), a inni spiskowcy powinni byli zapalić Rzym i wymordować wszystkich nieprzyjaznych senatorów i obywateli. Zamach uplanowany na 7 listopada nie powiódł się, Cycero bowiem został znowu o nim uprzedzony. **K.** przybył jednak następnego dnia na posiedzenie senatu, ale po piorunującej mowie Cycerona, opuścił Rzym i ogłoszony został banitą. Po jego ustąpieniu kierował spiskowcami w stolicy Lentulus, który, spodziewając się przybycia z wojskiem **K.**, wyznaczył wybuch powstania w uroczystość Saturnaljów, w nocy z 19 na 20 grudnia. I tym jednak razem Cycero, zawiadomiony o wszystkiem przez wciągniętych do sprzysiężenia Allobrogów, uprzedził spiskowych. Lentulus i inni przywódcy zostali aresztowani 3 grudnia, a we dwa dni potem straceni. Ruchy zbrojne w różnych miejscach Italji stłumione. Szeregi powstańców na wieść o wypadkach w Rzymie przerzedziły się znacznie. **K.** chciał z resztkami przedrzeć się do Galji, ale otoczony przed 2 armje rządowe pod Pistoria (teraz Pistoja), poległ, walcząc z rozpaczliwem męstwem (styczeń 62 r.).—Historję spisku Katylińskiego opisał po mistrzowsku Sallustjusz (ob.) w „De conjuratione Catilinae". Znane są też powszechnie mowy Cycerona przeciw **K.** Por. Hagena „Catilina" (Król., 1854); Wirza „Catilina's und Cicero's Bewerbung um den Consulat für das Jahr 63" (Zürich, 1864).

Katzenellnbogen (po łacinie *Cattimelibocus*), dawno hrabstwo niemieckie, obejmujące 1,563 klm. kw., składało się z górnego i dolnego hrab-

stwa. Obie te części dostały się Hesji w 1805 i 1815 r.

Kaucja (z łac. cautio), rękojmia czyli bezpieczeństwo, zapewnione dla dotrzymania pewnych przyjętych na siebie zobowiązań, przez złożenie sumy pieniężnej, hypoteki, lub cudzego poręczenia.— **K.** *kasacyjna* — suma pieniężna, składana przy skardze kasacyjnej (ob. Kasacja), jako zapewnienie zasadności skargi. Kaucja ta istnieje we Francji, pod nazwą *consignation d'amende* (wynosi od 75 do 450 franków). U nas **K.** ta jest wymaganą: przy skarżeniu do senatu wyroków zjazdów sędziów pokoju w kwocie 10 rubli, przy zakładaniu zaś kasacji na wyroki izby sądowej—w kwocie 100 rubli w sprawach cywilnych, a 25 r. w sprawach karnych. Od składania kaucji kasacyjnej wolni są tylko: skarb, instytucje rządowe, prokurator i w sprawach karnych aresztanci. W razie oddalenia skargi kasacyjnej przez senat kaucja przepada na rzecz skarbu.

Kaucyjny weksel ob. Weksel.

Kauczuk (indyj. *kahuszu*), *guma elastyczna*, zasuszony sok wielu roślin, należących do rodzin wilczomleczowatych, toinowatych i pokrzywowatych, przybywa do handlu ze zwrotnikowych stron Ameryki i Azji, a obecnie także i z Afryki. **K.** *brazylijski* czyli *parakauczuk* pochodzi głównie z *Siphonia elastica*, *Hewea guianensis*, *Pao seringa*; **K.** *wschodnioindyjski* z *Ficus elastica*, *Urceola elastica* i in. **K.** znajduje się w soku mlecznym tych roślin w postaci kulek mikroskopowych, które zbierają się na powierzchni tej cieczy, jakby śmietanka. Dla otrzymania **K.** nacina się drzewo w kilku miejscach i wypływający sok zbiera się w podstawione naczynia gliniane, lub też pokrywa się nim garnki gliniane, na których krzepnie, i tak w masach różnego kształtu przybywa do handlu, najczęściej w formie płaskich krągów. Z odpadków zbite masy nazywają się *głowami murzyńskiemu* (*negro heads*). **K.** ma barwę zwykle brunatną, ale w stanie czystym jest biały i wpółprzezroczysty, C. wł=0,92—0,96; na powietrzu się nie zmienia, jest miękki, giętki i tem bardziej sprężysty, im temperatura jest wyższa. Przy łagodnem cieple staje się lepkim, tak, że może się z sobą spajać, przy 200° się topi, w temperaturze wyższej się rozkłada. Zetknięty z płomieniem łatwo się zapala. W wodzie i alkoholu się nie rozpuszcza, łatwo w eterze, olejkach i siarku węgla. Kwasy w zwykłej temperaturze mały nań wpływ wywierają. Kauczuk jest węglowodorem składu $C_{10}H_{16}$, pomięszanym z olejkiem eterycznym, woskiem, ciałami białkowatemi i tłuszczem. Przy suchej destylacji wydaje *olej kauczukowy*, mieszaninę węglowodorów ciekłych, z których najłatwiej lotnym jest butylen C_4H_8, wrzący przy 14°, gdy *kauczyna* $C_{10}H_{16}$ wre dopiero przy 180°, a *heweina* (*heween*) $C_{20}H_{32}$ przy 315°. Godna uwagi, że rośliny wydające **K.** w naszych cieplarniach wydają tylko materję kleistą (*wiscynę*).—Użytki **K.** są bardzo rozliczne: używa się do wycierania ołówka i zmiękczania papieru, na obuwie, na przyrządy chirurgiczne i chemiczne, na trąbki słuchowe, na tkaniny nieprzemakalne i t. d.; otrzymują się z niego nitki bardzo cieńkie, używane na tkanki sprężyste. Przez pomieszanie **K.** w stanie mazistym z olejem lnianym i żywicą wyrabia się werniks na miedź. W miejsce **K.** zwykłego używa się wiele **K.** *wulkanizowanego*, t. j. **K.** pomieszanego z siarką, bądź bezpośrednio, bądź za pomocą siarku węgla i chlorku siarki; nie twardnieje wtedy przy 0°, nie mięknie w wyższej temperaturze i topi się dopiero wyżej 200°. Przyrządza się też **K.** *stwardniały* czyli *ebonit*, przez mechaniczne zmieszanie **K.** z 20 do 35 częściami kwiatu siarczanego i poddanie tej mieszaniny działaniu temperatury 150°. Ebonit nadaje się na mnóstwo przedmiotów, które dawniej wyrabiano jedynie z drzewa, rogu lub metali; jest bardzo złym przewodnikiem elektryczności, przez tarcie silnie się elektryzuje i służy zamiast szkła na płyty do machin elektrycznych; pod wpływem ciepła rozszerza się bardzo silnie i jest zgoła nierozpuszczalny. **K.** używa się też w konstrukcji okrętów. Rurki kauczukowe używają się w pracowniach fizycznych i chemicznych i do pokrywania drutów telegraficznych.— **K.** znany jest w Europie od połowy XVIII w., wulkanizacja odkrytą została przez Hancocka w 1839. W 1898 Brazylja (Para) wywiozła 25 mil. kg., Afryka 20 mil. kg., ogólna produkcja w tym roku wynosić miała 60 mil. kg. **K.** *kopalny* jest to substancja mająca pewne podobieństwo do **K.**, znajdowana w kopalniach ołowiu w Derbyshire, w kopalniach węgla w Montrelais i in. Por. Hoffer „Kautschuk und Guttapercha" (1892); Chapel „Le caoutchouc et le guttapercha" (1892).

Kauczukowy werniks, roztwór kauczuku w eterze lub dwusiarku węgla, pomieszany z olejem lnianym, terpentynowym, benzolem i in., używa się zwłaszcza do powlekania stalorytów i kart geograficznych.

Kauczyna, ob. Kauczuk.

Kaudyńskie wąwozy, ob. Caudium.

Kauer Ferdynand, kompozytor muzyczny, * 1751 w Małych Djakowicach w Morawji, † 1831; naprzód dyrektor muzyki w Wiedniu, a w starości wiolonczelista orkiestry teatru Leopoldsztadzkiego; jeden z najpłodniejszych kompozytorów; oprócz wielu innych prac, zostawił przeszło 200 utworów teatralnych, z których najulubieńszą swojego czasu była opera „Das Donauweibchen".

Kauffmann Angielika, malarka, * 1741 r. w Chur w Graubünden, córka malarza, kształciła się we Włoszech w latach 1763—65, a następnie przebywała w Londynie, gdzie zjednała sobie sławę znakomitej artystki. Zaślubiwszy malarza

Kauffmann A.

włoskiego Ant. Zucchi, powróciła znowu 1785 r. do Rzymu, gdzie po śmierci męża wyłącznie swej sztuce oddana, † 1807. Do wielbicieli jej talentu należeli monarchowie Paweł I i Józef II. Na zamówienie tego ostatniego wykonała: „Powrót po bitwie teutoburskiej" i „Święto Pallady" (w cesarskiej galerji w Wiedniu). Najlepsze jej obrazy są kobiece postacie westalki i Sybili w galerji drezdeńskiej. Liczne jej utwory, a mianowicie portrety i obrazy historyczne, upowszechnione są po większej części przez litografję. Por. Schrama „Die Malerin Angelica K." (Brünn, 1890) i Fr. A. Gerarda „Angelica K." (Londyn, 1892).

Kauffmann Hugo, malarz niemiecki rodzajowy, syn malarza, * 1844 w Hamburgu, kształcił się we Frankfurcie i Paryżu, 1871 osiadł w Monachjum. Prace jego, osnute na tematach czerpanych z życia miejskiego i w części wiejskiego, odznaczały się doskonałym rysunkiem, kolorytem i prawdą. Ważniejsze z nich: „Opowiadanie o wojnie"; „Powrót z polowania"; „Chłopcy sałaudzcy"; „Scena karnawałowa w Paryżu"; „Tresura psów"; „Sceny z polowania"; „Dzieci nad strumieniem"; „Spór przy grze w karty"; „Stacja pocztowa" (1888). Świetne są także jego cykle rycin humorystycznych, zwłaszcza „Wesele w górach", rozsławione załączonym tekstem poetyckim Karola Sticlera.

Kaufman Konstanty, generał rosyjski, * 1818 we wsi Majdany pod Iwangrodem, † 1882 r. w Taszkencie, po ukończeniu szkoły inżynierskiej wstąpił 1838 do służby wojskowej, pierwotnie jako oficer inżynierji, a od 1843 jako adjutant sztabu armji kaukaskiej; za odznaczenie się przy oblężeniu Karsu (1855) mianowany pułkownikiem. Powołany następnie do Petersburga, został członkiem zarządu akademji wojennej i prezydującym w sztabie korpusu inżynierów, następnie szybko postępując w awansach, był 1857 generał-majorem, 1861 dyrektorem kancelarji w min. wojny, 1864 generał-lejtnantem, 1865 generał-gubernatorem gubernji zachodnich i dowódcą wojsk wileńskiego okręgu wojennego. W 1867 mianowany gubernatorem Turkestanu, podbił w następnym roku Bucharę, oraz zdobył po 8-dniowem oblężeniu Samarkandę 20 czerwca 1868. Najważniejszą jednak zasługą **K.** jest zdobycie Chiwy (1873) i otworzenie przez to drogi dla cywilizacji w środkowej Azji. W 1875 podbił Kokan, następnie zorganizował generał-gubernatorstwo Turkestańskie, w którego skład weszły wszystkie nabytki rosyjskie w Azji.

Kaufmann Henryk, podpułkownik, pierwszy profesor matematyki praktycznej i fortyfikacji korpusu kadetów w Warszawie, w latach 1767 i 77; ogłosił: „Początki miernictwa wojennego dla szlachetnej młodzi rycerskiej króla imci polskiego" (Toruń, ok. 1766), z tekstem niemieckim i polskim, a także kilka pism w przedmiocie sporów w łonie gminy ewangelickiej w Warszawie.

Kaufmann, imię rodziny saskich mechaników i akustyków. *Jan Gotfryd*, * 1752 pod Chemnitz, ucząc się w Dreźnie zegarmistrzostwa, jął budować zegary i sprzęty grające od 1789, † 1818. Syn jego *Fryderyk*, * 1785 w Dreźnie, † 1866, z ojcem zbudował 1806 „Bellonion", z trąbami i bębnami, kupiony do Charlottenbrunnu. Zbudował automatycznego trębacza, który dął doskonale, wydając odrazu i 2 tony na jednym instrumencie 1812. Jednocześnie zbudował „Harmonichord" klawiszowy, ale młotki zastąpił tarciem walców skórzanych, natartych kolofonją. K. M. Weber (ob.) napisał na niego koncert z orkiestrą. „Chordaulodion" łączył fortepjan z fletem i pikuliną. Do organów przystosował przyrząd cieniujący tony bez zmiany brzmienia. Objeżdżali z nimi Europę 1815—19. Fryderyk potem zamieszkał w Dreźnie, gdzie zbudował „Symfonjon" (1839), łączący fortepian, klarnet, flet, pikulinę, talerze i bęben. Przy nowym objeździe z synem, *Fryderykiem Teodorem*, (* 1823, † 1872), instrumenty te utonęły 1843 w Bałtyku, które zastąpili wnet ulepszonymi. Nareszcie 1851 r. zbudował Fryd. Teodor „orklestron", całą orkiestrę naśladujący, który wywołał podziw na wystawie londyńskiej. Po powrocie założył w Dreźnie gabinet akustyczny. Reprezentantem firmy „F. Kaufman i Syn" jest od 1893 Herman Fryderyk **K.**, * 1861. Zbudował on orkiestron kwartetowy (fortepjan, fagot, klarnet i oboja).

Kaufmann Aleksander, poeta, * 1821 w Bonn, kształcił się tamże, w r. 1850 został archiwistą księcia Löwensteina w Wertheim, gdzie † 1893; ogłosił kilka zbiorów poezji p. t. „Gedichte" (Düsseld., 1852); „Mainsagen" (1853); „Quellenangoben" (1862); „Unter den Reben" (1871). **K.** należy do najulubieńszych poetów nadreńskiego kraju.—Żona jego Matylda z domu Binder, * 1835 w Norymberdze, ogłosiła naprzód pod nazwiskiem Amara George „Blüthen der Nacht" (Lipsk, 1856), następnie „Mythen und Sagen der Indianer Amerikas" (1856); „Mythoterpe" (1858), wydane pospołu z mężem i Fr. Daumer. W 1857 zaślubiła **K.**, w roku następnym przyjęła wyznanie katolickie. Z następnych jej prac ważniejsze: „Vor Tagesanbruch" (1859); „Clara Maitland" (1860); „Auf deutschen Boden" (1877); „Die Jungfrau von Orleans" (1877); „Sophie Swetchine" (1878); „Dissonanzen und Akkorde", romans (1879) i in.

Kaufmann Jerzy Henryk, historyk niemiecki, * 1842 w Münden w Hanowerskiem, kształcił się w Halli i Getyndze, od 1865 nauczyciel gimna-

zjalny, od 1872 liceálny w akademji monasterskiej w Westfalji. Napisał: „Deutsche Geschichte bis auf Karl d. Grosse" (Lipsk, 1880—81, t. 2); „Geschichte der deutschen Universitäten"(Sztutgard, 1888 i nast.); 1891 powołany na profesora uniwersytetu do Wrocławia.

Kaufmann Ryszard, ekonomista, *1850 w Kolonji, studjował nauki państwowe w Bonn, Heidelbergu i Berlinie, 1879 został nauczycielem ekonomji politycznej w wyższej szkole rolniczej, następnie w szkole technicznej w Akwizgranie i w końcu w uniwersytecie berlińskim. **K.** był także zamiłowanym archeologiem i prace jego dały pochop do miejscowych poszukiwań w Azji Mniejszej, Syrji północnej i Egipcie. Napisał: „Die Zuckerindustrie" (Berlin, 1878); „Die Vertretung der wirtschaftlichen Interessen in den Staaten Europas" (1879); „L'association douanière de l'Europe centrale" (Paryż, 1880); „Die Finanzen Frankreichs" (1882); „Die öffentlichen Ausgaben der grössern europ. Länder nach ihrer Zweckbestimmung" (Jena, 1893).

Kaufungen Kunz von, rycerz saski, urodzony w zamku Kaufungen pod Penig, zostając w służbie elektora saskiego Fryderyka Łagodnego, wzięty był przez wojsko czeskie, posiłkujące księcia Wilhelma, przeciwnika Fryderyka, do niewoli i dla oswobodzenia się znaczny musiał złożyć okup. Wyłożoną sumę miał mu Fryderyk powrócić, lecz gdy tego nie uczynił i całą sprawę zamierzał oddać pod rozstrzygnienie sądu polubownego, **K.** w nocy z 7 na 8 lipca 1455 porwał z zamku Altenburga dwu jego synów, ujęty jednak w drodze przez węglarza Schmidta, ukarany został śmiercią w Freiburgu 14 lipca 1455.

Kaukaska linja, łańcuch warowni i posterunków rosyjskich, ciągnących się od ujść rz. Kubani aż do ujść rz. Tereku, w celu wstrzymania napadów górali na płaszczyzny gub. Stawropolskiej, oraz tamowania swobodnych stosunków i komunikacji między ludami, góry Kaukaskie zamieszkującemi. Linja ta dzieli się na dwie części: pierwsza czyli wschodnia, obejmująca cały basen rz. Tereku i Małki, tworzy lewe skrzydło **K. l.**; druga zaś, zawierająca basen rz. Kubani, stanowi prawe jej skrzydło.

Kaukaski mur, *Derbencki mur*, ob. Derbent.

Kaukaskie góry, ob. Kaukaz.

Kaukaskie języki, języki narodów zamieszkujących Kaukaz, do tej pory dokładnie nie zbadane i nie usystematyzowane. Według jenerała von Eckerta rozpadają się **K. j.** na następujące grupy: I) języki Lezgijskie (21 języków); II) język Czeczeński (2 djalekty); III) język Czerkieski (3 djalekty); IV) język Abchaski; V) języki Kartwelskie albo Iweryjskie (Gruziński, Mingrelski etc.). Prócz tego istnieje na Kaukazie mnóstwo języków częścią indoeuropejskiego, częścią ałtajskiego pochodzenia (Osetyński, Armeński, oraz różne djalekty tatarskie). Por. R. V. Eckert „Der Kaukasus und seine Völker".

Kaukaskie ludy góralskie, *Kaukascy górale*, ob. Kaukaz.

Kaukaskie plemię, ob. Człowiek.

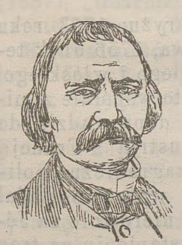
Kaukaz. Przestrzeń, zawarta między morzem Czarnem a Kaspijskiem, znaną jest wogóle pod nazwą Kaukazu lub kraju Kaukaskiego. Kraj ten graniczy na północ z rzekami Manyczem i Kumą, na wschód z morzem Kaspijskiem, na południe z Persją i Turcją, na zachód z m. Czarnem i Azowskiem, i obejmuje 472,551 klm. kw. Cała ta przestrzeń przecięta jest wysokim łańcuchem gór *Kaukaskich*, ciągnącym się na długości 150 mil od półwyspu Abszeron nad morzem Kaspijskiem aż do półwyspu Taman nad m. Czarnem. Właściwy łańcuch główny gór Kaukaskich dosięga 3,000 do 5,000 metr. średniej wysokości, podczas gdy najwyższe jego szczyty (Góra królewska czyli Szadag, Kasbek, Mijaczisz-Par, Elbrus czyli Elborus i inne). znacznie wysokość tę przenoszą. Góry Kaukaskie dzielą cały kraj na trzy główne części: a) kraj przedkaukaski obejmuje ziemie z tej strony gór leżące; b) kraj górzysty leży na głównem pasmie gór Kaukaskich i c) kraj zakaukaski leży z drugiej strony gór Kaukaskich. Z powodu wysokiego położenia **K.** i wielkiej liczby pojedyńczych szczytów znaczną też jest liczba rzek płynących tutaj. Najważniejsze z nich są: Manycz, Kubań, Rion, płynące do Czarnego, oraz Kuma, Terek, Koissa, Kur, uchodzące do Kaspijskiego morza; wszystkie są spławne na niewielkiej przestrzeni. Klimat zmienny; na górach ostry i surowy, w dolinach łagodny i przyjemny, w ogólności zaś zdrowy, z wyjątkiem kilku miejsc, jak ujścia rz. Rionu, dolina Kuru i Derbent. Z produktów zasługują na uwagę: ciała kopalne: miedź, ołów, żelazo, sól, nafta; rośliny: dęby, buki, morwy, drzewa oliwne, owocowe, zboża, kukurydza, wino i t. d.; zwierzęta: wilki, szakale, lamparty, rysie, dzikie kozy, wielbłądy, owce, konie, psy morskie, bażanty, żółwie, wiele gatunków ryb i inne. Główne zatrudnienie mieszkańców stanowią: chów bydła (owiec tłustoogoniastych, wybornych koni), myśliwstwo, rolnictwo, jedwabnictwo, rzemiosła, handel, a jak dawniej i rozbój. Religje najwięcej upowszechnione są: chrześcijańska (prawosławna), mahometańska, a w części i buddaizm. *Ludność* **K.** według spisu 1897 wynosi 9,723,553, z czego 5,129,931 mężczyzn i 4,503,622 kobiet, tak, że na 100 mężczyzn przypada 89,5 kobiet. Na kraj przedkaukaski przypada 3,729,190 miesz. (17 na 1 klm. kw.), na kraj zakaukaski 5,994,863 (24 na 1 klm. kw.). Główną część ludności **K.** stanowią obecnie Rosjanie, zamieszkujący przeważnie kraj przedkaukaski; w kraju zakaukaskim występują zwłaszcza trzy narodowości: Gruzińcy czyli Georgijczycy, w liczbie około 1,300,000, dzielący się na 11 ple-

mion (ob. Gruzja), Ormianie (1,000,000) i Tatarzy (1,200,000). Oprócz nich ludność kraju zakaukaskiego składa się z bardzo licznych plemion, które razem objęto nazwą *kaukaskich ludów góralskich* czyli *górali kaukaskich*; należą tu ludy z plemion Lezgińców, Czerkiesów, Abchazów, Czeczeńców, oraz ludy mongolskie. Lezgińcy (ob.) zamieszkują Dagestan i rozpadają się na 27 plemion, z których najliczniejsze są: Awarowie (170,000), Karynowie (150,000) i Dargua (110,000). Czerkiesi (ob.) składają się z plemion Adige i Kabardyńców, mieszkają głównie w obwodzie Tereckim i Kubańskim, byli niegdyś daleko liczniejsi, ale w latach 1858—65 około 500,000 przesiedliło się do Turcji. Spokrewnieni z nimi Abchazowie (ob. Abchazja), w liczbie 73,000, mieszkają głównie w guberuji Kutaiskiej. Czeczeńcy (ob.), głównie w obwodzie Tereckim (240,000), dzielą się na kilka plemion i są mahometanami sunnickimi. Do plemienia indoeuropejskiego należą też Osetowie (ob.). Z rasy mongolskiej, oprócz Tatarów, są tu: Kumykowie (100,000), Nogajcy (56,000), Karaczejewie (22,000), oraz Kałmucy, wyznający religję buddyjską. Żydzi osiedlili się na **K.** już po niewoli babilońskiej; 30,000 należy do górali, których największa gmina jest w Kubaniu. Języki tych plemion różnią się znacznie między sobą i należą do różnych szczepów. Pod względem administracyjnym dzieli się **K.** na 6 guberuji: Stawropolską, Kutaiską, Tyfliską, Bakińską, Erywańską i Elizawetpolską, 4 obwody: Kubański, Terski, Dagestański i Karski, oraz okrąg Czarnomorski. Naczelna władza cywilna i wojskowa spoczywa w ręku generał-gubernatora Kaukazu.

Historja. **K.**, stanowiąc jakoby przejście z Azji do Europy, osiedlony jest przez ludy, które tak ze względu etnograficznego, jak i lingwistycznego zdają się być szczątkami różnoplemiennych hord, które tędy przeciągały. Już w starożytności znajdujemy liczne wzmianki o **K.**; tu miał być przykowany Prometeusz, tu wsławił się Deukaljon, Pyrrha i Argonauci i t. p. Pierwszymi jednak faktami historycznemi były wyprawy Persów (za Cyrusa), Greków (za Aleksandra W.) i Rzymian (Pompejusz i Trajan). Potem nastąpiła epoka wtargnięcia barbarzyńców. Pierwszymi byli Alanowie, po nich szli Goci, Hunnowie, Masageci, Chozarowie. W czasie rozkrzewiania się wiary chrześcijańskiej ustaliła się ona w Kolchidzie, Abchazji i krajach przyległych. W VIII w. pod wpływem mahometanizmu nastąpił dla całej Azji czas przewrotów religijno-politycznych; w tym czasie za kalifa Osmana, Arabowie podbiwszy Armenję, opanowali główne wąwozy **K.**, w VIII wygnali z Dagestanu Chozarów, pustoszących Armenję i Aderbidżan. Miejsce Chozarów zajęli Uzowie albo Huzowie. Nareszcie w XI w. plemię Kartwelów, zwane georgijskiem czyli gruzyjskiem, pobiwszy Asów albo Osetów i Adygów, zaprowadziło między nimi religję chrześcijańską. Wtargnięcie potem Mongoło-Tatarów, oraz najścia hord tatarskich zmieniły zupełnie postać krajów kaukaskich; pośród krwawych z tego powodu zamieszek znikły na **K.** zaczątki cywilizacji oraz upadła religja chrześcijańska. W XV w. nastaje nowa epoka dla **K.**; staje się on jabłkiem niezgody między Turcją a Persją i kolejno przechodzi z rąk jednych do drugich. W XVI w. powstały tu pierwsze osady przemysłowców rosyjskich; za Iwana Groźnego założono na **K.** warownie, utracone wskutek niepomyślnej wyprawy na szamchała tarkowskiego (1604). Odtąd wszelkie ślady panowania rosyjskiego na **K.** znikły aż do czasów Piotra I, za którego w 1723 Rosja zyskała prowincje perskie, nad morzem Kaspijskiem leżące, które jeszcze przez pewien przeciąg czasu to odpadały, to znowu powracały do niej. Od 1776, począwszy od Wielkiej i Małej Kabardy, rozmaici władcy **K.** zaczęli już stale, bądź dobrowolnie, bądź też okolicznościami zmuszeni, poddawać się Rosji, tak, że dzisiaj państwo to włada już wszystkiemi prowincjami tego rozległego kraju. Najnowsze dzieje **K.** do 1859, w którym ostatnie zakątki **K.** utraciły niepodległość, ześrodkowały się w działaniach Szamila (ob.). **K.** był podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1876—1877 widownią kilku usiłowań powstańczych ludności mahometańskiej. W grudniu 1876 wpadła policja na ślady dążeń powstańczych, ruchy wszakże rozpoczęły się dopiero w końcu kwietnia między Czeczeńcami, w maju w Abchazji, we wrześniu w Dagestanie. 16 maja eskadra turecka, po bombardowaniu Suchum-Kale, wysadziła tam na ląd nieco wojska, a 23 pod Adlerem większą liczbę dawnych emigrantów Czerkiesów. Wojska rosyjskie zajęły wąwozy, prowadzące z Abchazji do kraju Czeczeńców, i przeszkodziły silniejszemu powstaniu. A lubo za Czerkiesami wylądowało 14,000 regularnego wojska tureckiego pod Fazly-baszą, to jednak na wybrzeżu utrzymały się załogi rosyjskie. W końcu czerwca nadeszły większe siły rosyjskie, 27 czerwca ponieśli Turcy zupełną klęskę, a 30 zajęli Rosjanie wioskę Asacho, główne siedlisko sił powstańczych. Pod Poti wylądowało znów 6,000 Turków, ale znaleźli się w niebezpieczeństwie odcięcia od brzegu, i Hobart-basza zabrał ich na pokład. Z Suchum-Kale odpłynęli Turcy w końcu lipca, zabrawszy z sobą około 30,000 Abchazów, którzy się osiedlili w Anatolji. Czeczeńcy okazali się wytrwalszymi, ale i tu w sierpniu powstanie było przytłumione. Zbiegli przywódcy wzburzyli wtedy Dagestan, ale 24 września poniosło zupełną klęskę 6,000 powstańców, a w kilka dni później został rozbity oddział z 4,000 ludzi złożony. Z końcem roku wszystkie drobne oddziały uległy już zupełnemu rozproszeniu. Traktat berliński przysądził Rosji Karski obwód (ob.) i Batum. W koń-

cu do namiestnictwa Kaukaskiego wcielone zostały terytorja, położone na wschód od morza Kaspijskiego. Pierwsza ruska osada Nowo-Aleksandrowsk założona została 1833, następnie 1869 fort Krasnowodzki, w 1870 w łańcuchu gór Kaukaskich Tasz-Arwat; na mocy rozkazu z d. 27 marca 1874 Zakaspijski obwód wojskowy został uorganizowany i wcielony do namiestnictwa kaukaskiego, 1880—81 przyłączona oaza Achal-Teke, a z terytorjum tego oraz wojskowego obwodu Zakaspijskiego, utworzona „Obłast' Zakaspijska", przyłączona została do namiestnictwa Kaukaskiego. Por. Bodenstedta „Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen" (Frankfurt,1855); Zubowa „Podwigi russkich woinow w stranach Kawkaza" (Petersburg, 1835); Romanowskiego „Kawkaz i kawkazskaja wojna" (Petersburg, 1860); H. Jaworskiego „Wspomnienia Kaukazu" (3 cz., Poznań, 1877); Mianzarowa „Bibliographia caucasica et transcaucasica" (Petersburg, 1874—76); Bischoffa „Der Kaukasus und seine Bedeutung für Russland" (Lipsk, 1877).

Kaulbach, Wilhelm von, jeden z najcelniejszych malarzów nowoczesnych, * 1805 w Arolsen, księstwie Waldeck, † 1874 r. w Monachjum na cholerę. W przykrych warunkach przeżyty wiek dziecinny i pierwsza młodość wpłynęły bez wątpienia na tego mistrza do tyla, że w utworach jego obok wielu weselszych piękności widać rysy szydercze i sarkastyczne. Od 17 roku uczył się **K.** pod kierunkiem Cornelusa w Düsseldorfie; wysłany przezeń do Monachjum, wykonał w idealnym stylu swego mistrza 6 symbolicznych figur (między temi *Bawarja* i *zeki Rbawarskie* na arkadach ogrodu dworskiego), oraz w stylu nawskroś realistycznym słynny *Dom obłąkanych* (1828—29), którym utrwalił swą sławę. Wkrótce potem wymalował w stylu antycznym 16 obrazów ściennych do podania o Amorze i Psyche w pałacu ks. Maksymiljana. W 1837 stworzył dla hr. Raczyńskiego kolosalnych rozmiarów słynną *Bitwę Hunnów*, pełną nieporównanych piękności, siły, energji i żywości; obraz ten uważali niektórzy za szczyt nowoczesnego malarstwa. Zimą 1837—38 powstała inna jego, również kolosalna kompozycja *Zburzenie Jerozolimy przez Tytusa*, ukończona dopiero 1846 (rytowana na miedzi przez Merza 1842—52); równocześnie wykończył *Reineke Fuchs*, obraz odtwarzający z całą wiernością epopeję zwierzęcą. W r. 1845 otrzymał zlecenie ozdobić ściany jednej sali nowego muzeum w Berlinie malowidłami treści uniwersalno-historycznej; pracę rozpoczął 1847; wykonał tu 5 kompozycji: „Budowa wieży Babel," „Świat grecki," „Zburzenie Jerozolimy, „Bitwa Hunnów" (dwie ostatnie są reprodukcjami wymienionych wyżej obrazów) i „Reformacja," oprócz tego alegoryczne figury Egiptu, Grecji, Włoch i Niemiec; obrazy: „Mojżesza," „Solona," „Karola W." i „Fryderyka W.," oraz inne malowidła, uzupełniające odtworzenie idei uniwersalno-historycznego rozwoju cywilizacji. Miedzioryty kolosalnej tej pracy poczęto wydawać od 1851 r., fotografje zaś od 1861. Równocześnie wykonał **K.** dla ozdoby Pinakoteki monachijskiej cykl fresków, wyobrażających rozwój nowoczesnej historji sztuki. I w tych utworach nie obeszło się bez przymieszki satyry, co surowo ganił Schnorr i inni. Oprócz tego wykonał jeszcze **K.** *Bitwę pod Salaminą*, mnóstwo portretów, ilustracji do Nowego Testamentu, do dzieł Shakspeare'a, Goethe'go i Schillera. W ostatnich czasach wymalował wspaniały obraz z historji rzymskiej, p. t.: „Neron." Utwory **K.** przy niewyczerpanej jego inwencji odznaczają się poprawnością rysunku i czystością stylu. Od r. 1849 był **K.** dyrektorem akademji monachijskiej i honorowym członkiem wszystkich niemal akademji sztuk w Europie.—Krewny jego, *Fryderyk Kaulbach*, nadworny niegdyś malarz b. króla hanowerskiego, celuje jako portrecista.

Kaulbach W.

Kaulbach Herman, malarz, syn Wilhelma, * 1846 r. w Monachjum, kształcił się naprzód w uniwersytecie, następnie poświęcił się malarstwu. Obrazy jego należą po większej części do rodzaju malarstwa kostiumowego. Wykonał: „Ludwik XI" (1869); „Spowiedź dzieci" (1871); „Scena kościelna" (1872); „Ostatnie dni Mozarta" (1873); „Sebastjan Bach u Fryderyka IV" (1875); „Lucrezia Borgia, tańcująca przed swym ojcem" (1882); „Koronacja św Elżbiety" i in.

Kaulbars Mikołaj, baron, generał rosyjski, * 1842 w Petersburgu, 1861 wstąpił do wojska, podczas kampanji tureckiej 1877—78 pełnił obowiązki szefa sztabu dywizji gwardji, następnie był członkiem komisji, wyznaczonej do uregulowania granic Czarnogórza, 1881 r. jako pułkownik mianowany został wojskowym pełnomocnikiem rosyjskim w Wiedniu. Po abdykacji księcia Aleksandra bulgarskiego, **K.** będący już w randze generała, wysłany był w październiku 1886 r. do Sofji, w celu uregulowania stosunków bulgarskich w interesie Rosji. Energicznem postępowaniem swojem sprawił, iż tylko pierwsze jego żądanie: zniesienie stanu oblężenia i uwolnienie oficerów, mających udział w sprzysiężeniu z d. 21 sierpnia, zostały przyjęte, natomiast wymagania inne, jak ustąpienie regencji i odroczenie wyborów do Sobranja były odrzucone. Gdy następnie usiłowania jego wywołania oporu ludności przeciw regencji nie osiągnęły skutku, odjechał w końcu listopada do Petersburga. Zarówno jak i młodszy jego brat Aleksander, odznaczył się na polu badań geograficz-

nych i wydał bardzo dobrą mapę Ameryki. W grudniu r. 1890 mianowany szefem sztabu generalnego 6-go korpusu armji w Warszawie.

Kaulbars Aleksander, baron, oficer i podróżnik rosyjski, brat poprzedn., * 1844 w Petersburgu, 1869—72 zwiedzał góry Tianszan i w jednym z lodowców na górze Ak-Szirak odkrył źródła Narynu, głównego dopływu Syr-Darji. W 1872 wysłany był jako oficer sztabu do Kaszgaru dla zawarcia układu z Jakóbem begiem w 1873 r. w wyprawie pułkownika Głuchowskiego, zbadał deltę Amu-Darji i sprawozdanie ze swej podróży ogłosił w „Zapiskach“ Towarzystwa geograficznego (t. 9, 1881). Po wojnie 1877—78 był członkiem komisji, wyznaczonej do wytknięcia granic Serbji, od lipca 1882 do września 1883 r. pełnił obowiązki ministra wojny w Bulgarji. Następnie mianowany był generałmajorem i komendantem brygady kawalerji w Twerze.

Kaulen Franciszek, teolog katolicki, * 1827 w Düsseldorfie, studjował teologję w Bonn, 1863 został docentem, następnie profesorem w uniwersytecie tamtejszym, 1882 r. powołany został na katedrę teologji do Pragi. Napisał: „Institutiones linguae mandshuricae“ (Regensburg, 1856); „Die Sprachverwirrung zu Babel“ (Moguncja, 1861). „Liber Jonae“ (1873); „Die Legende der heil. Hermann Joseph“ (2 wyd., 1880); „Geschichte der Vulgata“ (1870): „Handbuch zur Vulgata“ (1876); „Assyrien und Babylonien nach den neuesten Entdeckungen“ (3 wyd., 1885).

Kaulfus, herb: W polu barwy niewiadomej, nad i pod pasem prawo-ukośnym z 4-ma kulami — noga zgięta, U szczytu 5 piór strusich. Nadany przez Stanisława Augusta 1775, czy też 1780 r.

Kaulfas.

Kaulfuss Jan Krzysztof, rektor szkoły kargowskiej, potem generalny konsenjor zborów ewangelickich polskich, wydał ważne pod względem dziejów oświaty w Polsce dzieło p. t.: „Ueber die Schulen der Augsburgischen Konfesionsverwandten in Polen” (Lipsk, 1790).

Kaulfuss Jan Samuel, znakomity pedagog, filolog i znawca literatury polskiej, profesor a od 1814—1824 rektor gimnazjum poznańskiego, później przełożony szkół w Koźlinie na Pomorzu, członek Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk; † 1832 w Koźlinie. Z prac jego ważniejsze: „Ueber den Geist der polnischen Sprache in Literatur, eine Einleitung in die polnische Literaturgeschichte für Deutsche” (Halla, 1814); „O filologji czyli nauce starożytności klasycznej etc.“ (Wrocław, 1814), rozprawa, która była drukowana w *Pamiętn. Warsz.* (1810); „Die Erziehung für den Staat etc.“ (Wrocław, 1817); „O pięknościach języka polskiego pod względem dramatycznym“ (Wrocław, 1820); „Rzut oka na oświecenie w Polsce w dawniejszych czasach, osobliwie w XVI w.” (Poznań, 1824) i t. d.

Kaulfuss Roman Stanisław, syn poprzedniego, ogłosił: „Die Slaven in den ältesten Zeiten bis Samo“ (623); „Eine linguistisch-geograpisch-historische Untersuchung nebst einem Anhange. Gedrängte Uebersicht der heutigen Slaven“ (Berlin, 1842).

Kaunitz Wacław Antoni, książę, hrabia von Rietberg, mąż stanu austrjacki, * 1711 w Wiedniu; wedle woli rodziców, sposobił się początkowo do stanu kapłańskiego, po śmierci zaś ojca poświęcił się dyplomacji. W r. 1735 został radcą nadwornym państwa i, spełniwszy kilka misji dyplomatycznych, wyjechał 1744 jako poseł do Brukseli, gdzie po śmierci arcyksiężniczki Marji Anny pod nieobecność jej męża objął zarząd kraju, ale 1746 r. musiał ustąpić przed Francuzami. Na kongresie akwizgrańskim 1748 r. taką zjednał sobie wziętość, że wkrótce potem mianowany został rzeczywistym ministrem konferencji i stanu; 1750 — 1752 był posłem w Paryżu; 1753 roku otrzymał urząd kanclerza państwa, 1756 obok tego urząd kanclerza niderlandzkiego i włoskiego, a 1764 godność książęcą. On to wspólnie z ministrem francuskim Choiseul doprowadził do skutku przymierze pomiędzy Austrją a Francją i przez lat blizko 40 kierował zagraniczną polityką austrjacką. Największy wpływ posiadał za Marji Teresy, mniejszy już nierównie za Józefa II i Leopolda II, a po wstąpieniu na tron Franciszka I złożył wszystkie urzędy z powodu podeszłego wieku i † 1794 r. Posiadał **K.** niepospolitą bystrość umysłu i głęboką znajomość ówczesnych stosunków polityki europejskiej. Długo uchodził za wyrocznię dyplomatów; z powodu stanowczego wpływu na wszystkie sprawy Europy zwano go żartobliwie *europejskim woźnicą*. Polityka jego była często kuglarska i wykrętna, niezawsze też prowadziła go do zamierzonego celu. Do podziału Polski niewątpliwie przyczynił się **K.** wiele swym wpływem. Za Józefa II tak czynny jeszcze brał udział w reformach kościelnych, że w Rzymie nazywano go *ministrem heretyckim*. Por. Beer „Denkschriften des Fürsten **K.**” (Wiedeń, 1872); tenże „Joseph II, Leopold II und **K.**,” „Ihr Briefwechsel“ (1873).

Kaunitz Wacław.

Kauri, mięczak, ob. Porcelanka.—**K.**, żywica, ob. Dammara.

Kausik Jan, malarz rodzajowy, * 1860 r. w Warszawie, kształcił się tamże w szkole rysunkowej, w której później został profesorem, na-

stępnie w Akademji w Monachjum. Najcelniejsze jego obrazy są: „Skarb babuni," „Miłosierny uczynek," „Przekupień hiszpański," nadto obrazy religijne, z których główny: „Narodzenie N.M.P." i in.

Kaustyczne ciała, toż co gryzące (ob. Gryzące środki).

Kaustyczne linje, *linje ogniskowe*, są to linje powstałe z przecięcia się promieni światła, wychodzących z pewnego punktu, a odbitych od zwierciadła danego kształtu, lub załamanych przez daną soczewkę. Pierwsze zowią się linjami *katakaustycznemi*, drugie *diakaustycznemi*. Krzywe te po raz pierwszy opisał Tschirnhausen w 1682 r. Przykład ich daje kardjoida (ob.).

Kaustyczność (z greck.), nazywają tak dowcip ostry, szyderczy, gryzący, pastwiący się nad wadami i śmiesznościami bliźniego.

Kauteryzacja, toż co nagryzanie, ob. Gryzące środki.

Kautsky Karol Jan, ekonomista o zabarwieniu socjalistycznym, * 1854 r. W 1874 przystąpił do partji socjalistycznej. Należy do jej Marksowskiego odłamu i popularyzuje ideje Marksa i Engelsa. 1880—82 przebywał w Zurychu, 1883 założył w Sztutgardzie pismo socjalistyczne *Die neue Zeit*. Napisał „Einfluss der Volksvermehrung, auf der Fortschnitt der Gesellschaft" (1880), „Karl Maxs ökonomische Lehren" (1887) wyd. 1894 r. „Thomas More und seine Utopie" (1887); „Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen" (1894).

Kauzalność (z łac.), zwana także w terminologji filozoficznej *przyczynowością*, oznacza stosunek przyczyny do skutku, jako też skuteczność samej przyczyny. Por. **K**önig „Die Entwickelung des Kausals problems von Cartesius bis Kant" (1888—90).

Kauzyperda (łac.) adwokat, przegrywający sprawę skutkiem swej niezręczności; lichy prawnik.

Kavanagh Julja, autorka angielska, córka *Morgana Kavanagh*, znanego z licznych prac lingwistycznych Irlandczyka, * 1824 w Thurles w Irlandji, † 1877 r. W pierwszej jeszcze młodości udała się wraz z rodzicami do Anglji, a następnie do Paryża, gdzie otrzymała pod kierunkiem ojca bardzo staranną edukację. Od 1844 r. była spółpracowniczką wielu pism perjodycznych, a mianowicie: *Chamber's Journal*. Sławę literacką ustaliła powieścią „Madeleine" (1848, przekład polski Ziemięckiej, Warszawa, 1855), po której ogłosiła szkice historyczne: „Women in France during the XVIII century" (2 t., Londyn, 1850, nowe wyd., 1864); „Women of christianity" (1852); „French women of letters" (2 t., Londyn, 1861). Z romansów jej najcelniejsze są: „Nathalie" (3 t., Londyn, 1851); „Daisy Burns" (3 t., 1853); „Grace Lee" (1854); „Rachel Grey" (1855, przekład polski Grajnerta, Warszawa, 1867), w których wystawia tegoczesną społeczność angielską, i nareszcie: „The hobbies" (1857); „Adèle" (1858); „Queen Bell" (1863) i „Beatrice" (1865). Wrażenia z podróży po Włoszech złożyła w dziele: „A summer and a winter in the two Sicilies" (2 t., Londyn, 1858). **K.** należy do rzędu najlepszych nowoczesnych autorek angielskich.

Kavar, *Kauar*, grupa oaz na Saharze, na połowie drogi między Fezzanem i Bornu położona, ma 80 klm. długości i 8—10 klm. szerokości; wraz z oazą Bilma obejmuje 2,750 klm. kw.

Kavi, ob. Jawański język.

Kawa, ob. Kawowiec. **K.** *niemiecka*, toż co cykorja (ob.). **K.** *szwedzka*, ob. *Astragalus*. **K.** *sudańska*, ob. Inga. **K.** *kentucka*, ob. Gymnocladus. *Kawa* nazywa się też napój odurzający z rośliny pieprzowej *Piper methysticum*, ob. Awa.

Kawalerja, ob. Jazda.

Kawalerowie (angiel. Cavaliers), stronnicy króla w wojnie domowej 1642—49 przeciw partji parlamentu „okrągłych głów" (Round Heads).

Kawalkada (franc.), orszak konny, towarzystwo jadące konno.

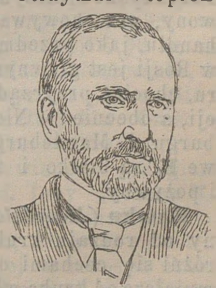
Kawanis.

Kawanis (*Cavanis*), herb: W polu błękitnem, na trzech zielonych pagórkach — kosz złoty z trawą i srebrnym gołębiem, między dwoma cyprysami. U szczytu tarcza Sobieskich między dwoma palmami zielonemi. Nadany przez Jana III 1684 r.

Kawasy (z arab. *kawwas*, strzelcy z łuku), żołnierze policyjni w Turcji, którzy się jako ochotnicy do tej służby zaciągają i którzy zastępują miejsce żandarmów, w innych państwach używanych, zwłaszcza urzędnicy przeznaczeni do strzeżenia bezpieczeństwa posłów i konsulów zagranicznych.

Kawatyna (Cavata, włos.), w operach mały solowy śpiew miłosny.

Kawczyński Maksymiljan, filolog i historyk literatury, * 1842 w Ostrorogu w Wielkopolsce, kształcił się w Poznaniu, Lipsku, Zurychu, Lwowie, Monachjum i Paryżu. Otrzymał stopień doktora filozofji w Lipsku r. 1881 *magna cum laude*, był docentem filologji niemieckiej w uniwersytecie lwowskim; habilitację tę rozszerzył następnie na filologję romańską. Od r. 1892 jest profesorem filologji romańskiej w uniwersytecie Jagiellońskim. Z prac obszerniejszych ogłosił: „Studien zur Litteraturgeschichte des XVIII Jahr-

Kawczyński M.

hunderts“ (1880); „Studja o wokalizmie romańskim“ (1886); „Essai comparatif sur l'origine et l'histoire des rythmes“ (Paryż, 1889); Adama Mickiewicza „Dziadów część III“ (1893); „Konrad z Dziadów w poezji francuskiej“ (1898); „Ueber das Verhältniss des Lustspiels *Les Contents* von Odet der Turvebe zu *Les Ebahis* von Jacques Grévin, und beider zu den Italienern“ (1898); „Życie Apulejusza Platończyka z Madaury“ (1899); „O pismach oratorskich i filozoficznych Apulejusza“ (1900) i in.

Kawelin Konstanty, współczesny prawnik rosyjski, * 1819, † 1886, po ukończeniu nauk w uniwersytecie moskiewskim, służył w ministerjum sprawiedliwości; od 1844—48 adjunkt uniwersytetu moskiewskiego, następnie wstąpił do ministerjum spraw wewnętrznych, od 1847 r. profesor uniwersytetu petersburskiego; był nadto nauczycielem w. ks. Mikołaja Aleksandrowicza, oraz członkiem komitetu do uwolnienia z poddaństwa włościan. Wskutek zamieszek w uniwersytecie 1871 r. wziął uwolnienie i był wysłany przez ministra oświaty, w celu zbadania ustroju szkół niższych i wyższych w Niemczech, Szwajcarji i Francji. Zbiór historyczno-prawnych pism jego *Soczinenija* wyszedł w Moskwie w 4 t., 1859; najważniejsze z nich są: „O juridiczeskom bytie drewniej Rossii“ i „O ruskich sądach cywilnych od cara Aleksego Michałowicza do Katarzyny II,“ oraz studja krytyczne o historji Sołowiewa, Pogodina i in.; miał nadto udział w redakcji „Materjałów dla istorji oswobożdenija krestjan w Rossii“ (Berlin, 1856—62).

Kawery, *Cauvery*, rzeka w południowym Dekanie w anglo-indyjskiej prezydenturze Madrasu, bierze początek na zachodnim stoku gór Ghats w Coorg, przechodzi przez Mysore i, ubiegłszy 760 klm., wpada do oceanu Indyjskiego.

Kawiane ziele, ob. Łubin.

Kawior, zasolona ikra (jajka) rozmaitych ryb, głównie z gatunków jesiotra (ob.), zwłaszcza z jesiotra pospolitego, sterleta i wyża; odróżniają trzy gatunki **K.**, **K.** ziarnisty, najlepszy, **K.** prasowany, i gatunek najgorszy, otrzymywany przez solenie ikry w tym stanie, w jakim została z ryby wydobytą. Z ikry karpiów i szczupaków otrzymuje się tak zwany **K.** czerwony, przechowywany w soli i dostarczany do handlu, jako przedmiot pożywienia. Astrachań w Rosji jest głównym punktem produkcji kawioru, chociaż przyrządzają go także w Persji, Turcji, a obecnie i w Niemczech, mianowicie w Hamburgu i Magdeburgu. Główne części składowe **K.** są białko i tłuszcz; jest łatwo strawny i pożywny.

Kawka *(Monedula)*, rodzaj ptaków, oddzielony od rodzaju kruka (ob.), od którego głównie różni się cechami obyczajowemi. Wogóle **K.** są mniejsze od kruka właściwego i bardziej towarzyskie; żyją przez cały rok gromadnie i często przyłączają się do stad innych gatunków; gnieżdżą się w dziurach starych murów, skał i drzew, a niekiedy pośród miast i osad wiejskich. Mięso młodych jest dosyć smaczne, pożyteczne są z powodu tępienia szkodliwych owadów, odbywających w ziemi przemiany. U nas żyje wszędzie **K.** pospolita *(M. europaea)*. Głos ich podobny jest do głosu srok. W ogólności wyróżnionych jest piąć gatunków w Europie, Azji północnej i Afryce północnej.

Kawka.

Kawogarbnikowy kwas *(kwas kafeinowy, kwas chlorogenowy)*, $C_{15}H_{18}O_3'$, znajduje się w kawie i herbacie paragwajskiej; co do własności zbliżony jest do kwasu dębogarbnikowego (ob. Garbnik); na powietrzu zielenieje. Za ogrzaniem wydaje *kwas kawowy* $C_9H_8O_4$, który tworzy żółte kryształy, rozpuszczalne w wodzie gorącej i alkoholu.

Kawon, ob. Arbuz.

Kawowe drzewo, ob. Kawowiec.

Kawowiec, *Kawowe drzewo, Kawowy krzew, (Coffea)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, ma za cechy: kielich 4—5-ząbkowy, korona lejkowata, 4—5 klapkowa, pręcików 4—5, szyjka dwudzielna, owoc pestkowiec z 2 nasionami o ścianie pergaminowatej. Należy tu 25 gatunków, drzewa i krzewy w okolicach zwrotnikowych starego lądu. **K.** *zwyczajny* czyli *prawdziwy (C. arabica)* jest drzewem, dochodzącem 5 m., z koroną piramidalną; liście lancetowate, zawsze zielone, kwiaty białe, jaśminowate, w kątach liści skupione. Owoc podobny jest do wiśni, z początku zielony, potem czerwony, nakoniec fijoletowy, o mięsiwie słodkawem; oba nasiona są twarde, stroną wewnętrzną ku sobie zwrócone; z tej strony są płaskie, rowkiem oznaczone, na zewnątrz wypukłe, otoczone skórką srebrzysto-szarą. Nasiona te stanowią *kawę*. Je-

Kawowiec.
Owoc i owoc otwarty.

żeli rozwija się jedno tylko nasiono w owocu, przybiera postać bardziej okrągłą i daje *kawę perłową*. Drzewko to wydaje owoce aż do 40 roku życia, udaje się w okolicach, gdzie temperatura roczna średnia wynosi 22°—26°C, na półkuli płn. dochodzi do 36° szerokości. Owoce dojrzałe, świeżo zebrane, suszą się na słońcu przez 5—8 miesięcy, następnie za pomocą stosownych przyrządów oswobadzają od skórki, moczą w wodzie i znów suszą. Według innej metody z owoców wydobywają się nasiona z błoną *(kawa pergaminowa)* i poddają fermentacji, poczem dopiero błona się usuwa. Średnio drzewo jedno w Wenecueli dostarcza 0,89 kilogr. rocznie, niektóre jednak drzewa wydają 8—10 klg. Wogóle uprawa drzew **K.** wymaga wiele staranności. Nasiona **K.** składają się z tkanki rogowatej i zawierają ciała proteinowe (11—15%), dekstrynę, cukier (5,7—7,8%), gumę, tłuszcz (10—13%), kafeinę (0,6—1%), kwas kawogarbnikowy, tworzący z kafeiną i potażem sól podwójną, kwas cytrynowy, dwa olejki lotne i sole (5%), między któremi głównie fosforany potażu, magnezji i wapna. Nasiona prażone przybierają barwę brunatną, przy 200° stanowią tak zwaną **K.** *paloną*. Działania chemiczne przy prażeniu nie są dobrze zbadane, wogóle powstają tu produkty suchej destylacji. Do prażenia **K.** w małej ilości używa się znany piecyk do **K.**, dla większych ilości służą różne przyrządy, dla jednostajnego ogrzewania; często używa się piecyk podwójny, z których wewnętrzny jest z siatki drucianej; powietrze zawarte między oboma wywołuje jednostajny rozkład ciepła; **K.** taka zowie się *parową*. Do rozdrobnienia **K.** prażonej służą młynki; **K.** mielona psuje się bardzo szybko. Oprócz zwykłych maszynek do **K.** urządzono wielkie aparaty do jej przyrządzania, jak np. maszyna Loysela, dostarczająca dziennie 40,000 filiżanek **K.** Napój z **K.** przyrządza się przez naparzenie jej z wodą i w Europie używa się tylko z cukrem i mlekiem lub rumem; na Wschodzie w wielu miejscach dodają do niej wiele przypraw korzennych. Z palonej **K.** wyrabia się też właściwy likier. Fusy **K.** nadają się na pokarm dla drobiu, z mięsiwa owoców Arabowie przyrządzają napój orzeźwiający, a z prażonej skórki owocowej, przez naparzenie wodą, otrzymują tak zwaną **K.** *sułtańską*, którą uważają za najlepszą. Liście drzewa **K.** na Jawie i Sumatrze, prażone, używają się jako surogat herbaty. Działanie **K.** na organizm zależy od kafeiny (ob.), olejków przypalonych i kwasu kawo-garbnikowego; działanie jej pożywne jest niemal żadne, natomiast działa silnie pobudzająco, przyśpiesza puls, w miernej ilości używana ułatwia trawienie, rozprasza upojenie, wyobraźni nadaje większą żywość. Różnicę w działaniu **K.** i herbaty określił Jean Paul w ten sposób: „**K.** tworzy ognistych Arabów, herbata ceremonjalnych Chińczyków.“ Gatunków handlowych **K.** jest bardzo wiele, zwanych od miejsca pochodzenia; ważniejsze są: **K.** *arabska*, *lewancka* czyli *mokka*, najprzedniejsza, o ziarnkach drobnych, blado-żółtych, nieco w zielonawe wpadających: **K.** *bourbon*, **K.** *wschodnio-indyjska* z Cejlonu, Jawy i Sumatry w różnych odmianach; **K.** *wschodnio-indyjska właściwa*, z lądu stałego Indji wschodniej (**K.** *madras*, *bombaj*, *mysore* i t. d.); **K.** *zachodnio-indyjska* i *południowo-amerykańska*, najlepsza z Martyniki, Gwadelupy, Jamajki, gorsza w Brazylji. Pośledni gatunek, zwany *triage*, składa się z nasion potłuczonych, pomieszanych często z błonami owocowemi i znajduje się w handlu prażony i mielony. Jeszcze gorszy gatunek daje **K.** *marynowana (morska)*, która przy przewozie znalazła się w zetknięciu z wodą morską. O ile w **K.** działają produkty przypalenia, mogą być jej surogatami niektóre inne rośliny, jak cykorja, nasiona zbóż, żołędzie, nasiona traganka (*Astragalus boeticus*), migdałki ziemne (ob. Cibora), kasztany gorzkie, korzenie marchwi, podróżnika i inne. Ojczyzną **K.** zdaje się być Abisynja, gdzie najdawniej już używaną była. Nazwa jej ma pochodzić z arabskiego *kohwet* (siła). W Arabji **K.** rozpowszechnioną była już w 16 w., i w tym czasie były już w Kairze kawiarnie; użycie jej na Wschodzie było kilkakrotnie zabraniane. Do Europy przybyła przez Włochy, w Paryżu rozpowszechnił ją poseł turecki za Ludwika XIV, w Polsce zaczęto ją pijać podobno w XVII w., ale pierwszą piśmienną o niej wzmiankę znajdujemy dopiero w „Osteologji i Splanchnologji“ Krupińskiego (Lwów, 1774). Pierwszą kawiarnię w Wiedniu założył Polak Kulczycki, który otrzymał na to pozwolenie za zasługi, położone w czasie oblężenia Wiednia przez Turków. Użycie jej w Europie długo doznawało różnych przeszkód. Produkcja **K.** wynosi obecnie rocznie około 3,500,000 kilogr. Spotrzebowanie kawy wzrastało bardzo żywo, ale od 1886 nastąpiło pewne zmniejszenie, zwłaszcza w Anglji, co jest po części następstwem jej podrożenia, a po części rozpowszechnienia surogatów. W stosunku do ludności najwięcej kawy zużywa Holandja, w 1880—84 r., 9,4, w 1885—89 r. 4,85 kg. na mieszkańca; w Niemczech przypada 2,38, we Francji 1,76, w Anglji 0,37, w Rosji 0,06 kg. na mieszkańca. **K.** ulega tak dalece fałszowaniu, że patentowano machiny do wyrobu jej z gliny, chleba i t. p. plastycznych materjałów. Częściej **K.** pośledniejszego gatunku jest farbowana proszkiem żelaznym, kulkami ołowianemi, indygiem, ultramaryną, grafitem i t. d. Inny gatunek **K.**, *Coffea liberica*, na wybrzeżu zachodniem Afryki, wydaje nasiona dobre i obfite, stąd też są usiłowania zaaklimatyzowania jej w różnych okolicach. Por. Bibra „Der Kaffee und seine Surrogate“ (1858); Wolfart „Die Kaffeeküche“ (1859);

Jardin „Le cafeier et le café" (1895); Trillich „Die Kaffeesurrogate" (1889).

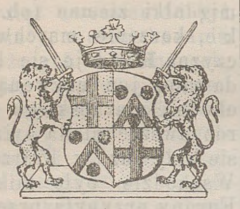
Kawowy kwas, ob. Kawogarbnikowy kwas.

Kayeser Paweł, prawnik i mąż stanu niemiecki, * 1845 r. W r. 1890 był dyrektorem wydziału kolonji, w 1896 prezesem senatu w sądzie rzeszy niemieckiej.

Kayser Maks, * 1853, socjalista niemiecki, od 1878—86 zasiadał w sejmie niemieckim jako deputowany.

Kayserling Maurycy, teolog żydowski, * 1829 w Hanowerze, kształcił się w Würzburgu i Berlinie, w 1861 został rabinem w Aargowji, 1870 kaznodzieją w Peszcie. Ogłosił biografję Mojżesza Mendelsona (1862), oraz „Moses Mendelsohns philosophische und religiöse Grundsätze" (1856), oprócz tego „Geschichte der Juden in Spanien und Portugal" (2 t., 1861 — 67); „Der Dichter Ephraim Kuh" (1864); „Die jüdischen Frauen in der Geschichte, Literatur und Kunst" (1878, przekład polski w *Izraelicie*, 1878).

Kazafranka (*Casafranca*), herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV złotych — krzyż czerwony; w II i III srebrnych — krokiew czerwona między trzema różami czerwonemi. Nad tarczą korona. Tarczę podtrzymują lwy złote, trzymające miecz w łapie.

Kazafranka.

Kazali lub *Kazalić* Antoni, jeden z lepszych poetów chorwackich, * 1815 w Dubrowniku (Raguzie), redagował 1855—59 *Glasnik Dalmatinski*, dalej *Osservatore Dalmato*; wydał poezje: „Zlatka" (Zadar, 1856); „Trista vicah udocicah" (1857), oraz „Grobniki;" przekładał z Homera, Shakespearea, Miltona, Byrona i Schillera.

Kazalińsk, miasto główne okręgu t. n. (66,992 klm. kw. i 140,598 miesz.), w obwodzie Syr-Daryjskim w środkowo-azjatyckich posiadłościach Rosji, nad rzeką Kazalą położone, posiada wielki bazar i 7,600 miesz. (1897); jest ważnym punktem strategicznym.

Kazanie, jest to religijny, na Piśmie św. oparty wykład prawd chrześcijańskich, zastosowany do uroczystości kościelnej lub szczególnego obchodu, w którym to razie nazywa się kazaniem *przygodnem*. **K.** składa się z *tekstu*, czyli wyjątku z Pisma św. lub Ewangelji, stanowiącego wątek dalszego wykładu; *wstępu* czyli przygotowania słuchaczów do lepszego wniknięcia w ducha przedmiotu, *podziału* i *zakończenia*. „Kazanie, jak mówi Birkowski, grzesznika czyni sprawiedliwym, dobrego umacnia w dobroci, wykorzenia grzechy, szczepi cnoty, ciernie namiętności plewi, czyści ziemię i dobrem narzuca nasieniem." Kościół w swoich przykazaniach wkłada na wiernych obowiązek słuchania kazań w każdą niedzielę. Poważna i dźwięczna deklamacja, połączona z umiarkowaną gestykulacją i jasny wykład przedmiotu, stanowią zasadniczy warunek dobrego kazania; wypowiedziane z pamięci, na wartości zyskuje. Nauka kaznodziejstwa zowie się *homiletyką* (ob.). Odmienną formą kazania jest *homilia* (ob.).

Kazanłyk, ob. Kasanlik.

Kazanowscy, h. Grzymała, starodawny ród polski, wywodził swój początek z Włoch. — **Dominik z Kazanowa,** podkomorzy Kazimierza Jagielończyka, starosta radomski i niepołomicki 1463; w bitwie pod Chojnicami ocalił króla i uprowadził go do Bydgoszczy, † 1485. — **Kazanowski** Zygmunt, podkomorzy koronny, zawołany mistrz w sztuce wojennej (w której uczył młodzież dworską i królewicza Władysława), waleczny, ale dumny i z tego powodu nielubiony. W wyprawie moskiewskiej (1617 — 18), jako doradca królewicza Władysława, wywierał nań wpływ znaczny, intrygował przeciw hetmanowi Chodkiewiczowi, posiadającemu najwyższą nad wojskiem władzę, z zawiści psuł najlepsze jego zamiary i był zawadą w działaniach. Obdarowany przez króla wielu starostwami, † 1634 w Warszawie. — **Kazanowski** Marcin, brat stryjeczny poprzedniego, wojewoda podolski, hetman polski koronny, * 1553, † 1656. Przy oblężeniu Smoleńska (1609 — 11) złożył niejednokrotnie dowody waleczności; w wyprawie Żołkiewskiego na miasto Moskwę (1610) był pułkownikiem, a w wyprawie królewicza Władysława, którego był ulubieńcem, dowodził przyboczną jego strażą. Wysłany 1617 w pomoc Żołkiewskiemu, który strzegł granicy od Tatarów i Turków, zdobył w czasie powrotu Starodub, ale za przybyciem wzniecił w obozie królewicza niezgodę między wodzami z powodu swej zuchwałości i nieposłuszeństwa dla hetmana Chodkiewicza. Mimo to zasłużył się jako dzielny wojownik. W bitwie pod Cecorą (1620) popadł w niewolę turecką, ale przebrany za prostego żołnierza za małym okupem odzyskał wolność. Przy schyłku życia otrzymał upragnioną buławę polną. — **Kazanowski** Adam, syn Zygmunta, marszałek nadworny koronny, wychowywany wraz z królewiczem, zyskał jego przyjaźń i zupełne posiadał zaufanie. Dogadzając we wszystkiem młodemu księciu, wielką miał nad nim przewagę. Nienasycony w chciwości, zbogacił się na powolnym przyjacielu. Po wstąpieniu na tron Władysława, zaufany w jego przyjaźń, intrygant i zausznik królewski, występował nieuczciwie i nieszlachetnie przeciw swym nieprzyjaciołom. Był podkomorzym koronnym, kasztelanem sandomirskim, a wreszcie marszałkiem wielkim koronnym. Zawiadował bogatemi dochodami żup solnych i ceł morskich i trzymał w dzierżawie liczne starostwa, † 1646. Żona jego Elżbieta Słuszkówna, wojewodzianka trocka, wyszła po

śmierci męża za Hieronima Radziejowskiego (ob.).—**Kazanowski** Stanisław, starszy brat poprzedniego, od dzieciństwa towarzysz królewicza Władysława, posiadał jego przyjaźń i knuł intrygi wraz z całą rodziną. Z powodu rozwiązłości usunięty na rozkaz Zygmunta III ze dworu, umarł w młodym wieku.—**Kazanowski** Hieronim, chorąży sandomirski 1647. Dzielny żołnierz, zginął mężnie pod Beresteczkiem. — Za Władysława IV Kazanowscy stanowili kamarylę dworską.

Kazanowska Marja Anna, córka Dominika Aleksandra, wojewody bracławskiego, * 1643 we wsi Fradze, 7 mil za Lwowem, † 1687. Wychowana starannie, od lat młodych odznaczała się już szczególną pobożnością i oddawała się jej do końca życia swego. Była żoną Stanisława Jabłonowskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego, z którym przeżyła szczęśliwie i wzorowo lat 29. Żywot jej opisał Niesiecki i Jaroszewicz w dziele „Matka świętych Polska“ (1767).

Kazanów, osada w gub. Radomskiej, pow. Iłżeckim, nad rz. Chotczą, o $1^1/_2$ mili od Zwolenia odległa; pierwotnie, jako wieś Miechów, było własnością znanej w dziejach polskich rodziny Kazanowskich. Liczy 1,036 miesz.

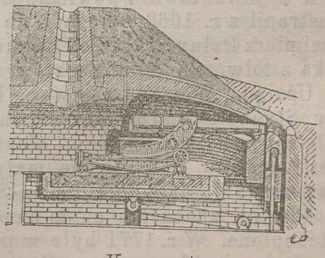
Kazań (po tatar. *kocieł, złote dno*), miasto gubernjalne, na lewym brzegu rz. Kazanki, dopływu Wołgi, oddalone od niej na 7 wiorst, rozłożone częścią w dolinie, częścią zaś na wzgórkach, zajmuje rozległą przestrzeń. Część najwyżej wzniesioną, położoną w stronie północnej, tworzy *Kreml* (t. j. twierdza), w którym znajduje się kilka kościołów, pomiędzy innemi i katedralny Zwiastowania N. M. P. z cudownym obrazem M. B. Kazańskiej, klasztor, dom sierot i t. d. Około twierdzy leży miasto zamieszkane przez Rosjan, z nizkiemi jednopiętrowemi domkami, otoczonemi ogródkami, z ulicami szerokiemi, po większej części niebrukowanemi i brudnemi. To znów jest otoczone przedmieściami (słobody), stanowiącemi właściwie część miasta tatarską. **K.** liczy 131,508 miesz. (1897); rezydencja gubernatora cywilnego i arcybiskupa. Z zakładów naukowych posiada uniwersytet, założony 1804, z katedrami języków wschodnich, ogrodem botanicznym, obserwatorjum astronomicznem i bibljoteką, bogatą w cenne rękopisy mongolskie i tatarskie; akademję duchowną, seminarjum duchowne, 6 gimnazjów i t. d. Z powodu sprzyjającego położenia, **K.** jest punktem środkowym handlu (będącego przeważnie w ręku Tatarów), pomiędzy Rosją europejską a azjatycką, również i dość ożywionego przemysłu (juchty, mydło, sukno, wyroby powroźnicze, żelazne, stalowe i t. d.). **K.** w historji wspominany jest po raz pierwszy 1226 r. w liczbie miast zdobytych przez Mongołów na nadwołżańskich Bulgarach; 1399 zdobyty i zburzony przez Wasila II, w. ks. mosk., odbudowany w XV w. (1421) przez wygnanego z Kipczaku chana Ulu Mohammeda, został stolicą nowego chaństwa, tak zwanego *Kazańskiego carstwa.* Od r. 1469 zależny od Rosji, został 1552 zdobyty przez Iwana IV i wraz z całem chaństwem wcielony do Rosji. Miasto **K.** ucierpiało wiele podczas buntu Pugaczewa (1774 r.). — *Kazański powiat,* na przestrzeni 5,001 w. ma 349,217 miesz. (Rosjan, Tatarów, Czeremisów, Wotiaków). Powierzchnia jest to równina, miejscami błotnista, w części wschodniej wzgórkowata; grunt piaszczysty; jezior wiele. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem, dalej sadownictwem, rybołówstwem i przemysłem leśnym. — *Kazańska gubernja* liczy na 63,716 klm. kw. 2,191,058 miesz. (1897). Powierzchnia wogóle równina, tylko część półn.-wschodnia wzgórkowata; grunt w stronie północnej piaszczysty i gliniasty, w południowej przeważnie czarnoziem. Przerzynają ją rzeki spławne: Wołga, Kama, Wiatka i Sura, oprócz wielu innych. Błot wiele, szczególnie w części północno-zachodniej i środkowej, jak równie i jezior. Lasy zajmują blizko połowę całej powierzchni. Klimat zdrowy, ale ostry, średnia temperatura roczna w Kazaniu + 2°,2. Główne zajęcie mieszkańców (Rosjanie, Tatarzy, Czeremisi, Czuwasze, Mordwa) stanowi rolnictwo, dalej rybołówstwo, myśliwstwo, przemysł leśny i t. d.; hodowla bydła w nędznym stanie. **K.** gubernja dzieli się na 12 powiatów: Kazański, Kozmodemjański, Łaiszewski, Mamadyski, Swiaski, Spaski, Tutiuszyński, Carewokokszajski, Cywilski, Czeboksarski, Czystopolski i Jadryński. Por. Rybuszkin „Kratkaja istorija gor. Kazani“ (1833); Bażenow „Istorija Kazani” (1847); Łaptiew „Kazanskaja gub.“ (1861).

Kazbek, po Elborusie najwyższa góra Kaukazu, wznosi się na 1,770 m. wysokiej podstawie, jako wygasły stożek wulkaniczny, do wysokości 5,043 m. Na wschodnich stokach **K.** przechodzi na wysokości 2,422 m. Gruzińska droga wojenna.

Kazein, ob. Sernik.

Kazeinowe farby, ob. Sernik.

Kazematy (z hisz. *casa* dom i *matar* zabijać, sklepione, wałem ziemnym nakryte i przeciwko bombom zabezpieczone, przestwory w twierdzach,

Kazemata.

już to dla dawania z nich przez strzelnice ognia do nieprzyjaciela, już to służące za mieszkania i magazyny. **K.** uchodzą dziś za jeden z głów-

nych środków przedłużenia obrony twierdzy; winny być zakryte przed rdzennym i czołgającym ogniem nieprzyjaciela. Są one zawsze murowanem i mocno sklepionem podziemiem. Niektórzy nasi pisarze wojskowi nazywają **K.** *podwalem.* W czasach pokoju często w **K.** urządzają więzienia dla fortecznych aresztantów.

Kazembe *(Cazembe)*, państwo murzyńskie na południe od jeziora Tanganika, między 9° i 10°30′ szer. płd. położone, od 1891 do sfery wpływów angielskich należące. Jest to kraj górzysty, dobrze nawodniony, dostarczający batatów, bawełny, oleju palmowego i t. d. Zdolna i pracowita ludność trudni się też przemysłem i handlem.

Kazembek Aleksander, mirza, orjentalista rosyjski, jeden z najuczeńszych znawców języków wschodnich w Europie, * 1801 roku, syn poważanego beka derbenckiego, otrzymał europejskie wykształcenie od angielskich misjonarzy w Astrachaniu, przeszedł na prezbiterjanizm 1825, a r. 1826 wszedł do służby rosyjskiej jako tłómacz języków wschodnich i profesor języka perskiego w uniwersytecie kazańskim. Od 1849 profesor uniwersyt. petersburskiego. Ważniejsze jego dzieła są: „Gramatyka jęz. turecko-tatarskiego" (Kazań, 1839, 2 wyd., 1846); „Derbend-Namech, or the History of Derbend" (Petersburg, 1851); „Assab us Sejar, historja chanów krymskich" (Kazań, 1842); „Muchteser-ul-wigkaje (skrócony wigkaet), t. j. kurs prawodawstwa muzułmańskiego podług nauki chanefidów" (Kazań, 1845); „Bab i Babidy" (Petersburg, 1862) i w. in. Przełożył nadto na język tatarski: „Katechizm," „Ewangelje," „Dzieje apostolskie," „Psałterz" i inne.

Kazimierczyk Stanisław, * 1433 w m. Kazimierzu pod Krakowem, † 1489, syn Macieja, sołtysa radnego kazimierskiego, profesor Pisma św. w Akademji krakowskiej i zakonnik zgromadzenia św. Augustyna kanoników regularnych laterańskich, wymowny kaznodzieja. Cuda zdziałano przy jego grobie, umieściły go w liczbie błogosławionych.

Kazimierskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Lubelskim. Podług lustracji z r. 1660 zaliczały się do niego: miasto Kazimierz Dolny o 6 mil od Lublina i wsie: Karczmiska z folw., Chodlik, Zasztów, Rzeczyca z folwar., Uściądz, Wojszyn z folwar., Trzcianka i Słotwiny. Słynne to starostwo z głównego dawniej siedliska handlu polskiego, słusznie niegdyś przez Anglików przezywane małym Gdańskiem, zachowało do dziś dnia dla swoich magazynów zbożowych znaczenie co do handlu, lubo nader uszczuplone. W r. 1771 było w posiadaniu Franciszka Lubomirskiego, miecznika koronnego, który z niego opłacał kwarty w ilości złp. 4,836 gr. 7, a hyberny złp. 2,024 gr. 5. Na sejmie warszawskim z r. 1873—1875 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne księciu Sanguszce, staroście czerkaskiemu, a to łącznie ze starostwem już posiadanem.

Kazimierz, zwany *Dolny*, osada w gub. Lubelskiej pow. Nowoaleksandryjskim, na prawym brzegu Wisły, w ślicznem położeniu, założony przez Kazimierza W., który tu wybudował wielkie śpichlerze na zboże, a dla siebie zamek obronny na górze z panującą nad nim strażnicą. Liczne nadania królów polskich i troskliwa nad nim opieka uczyniły **K.** bardzo handlowym i zamożnym; atoli wojny szwedzkie i następne klęski krajowe, a w końcu morowa zaraza (1705) przywiodły go do upadku. Handel zbożowy zmniejszył się znacznie, a miasto to, niegdyś małym Gdańskiem zwane, dzisiaj stanowi tylko jedną wielką ruinę. Z dawnych pomników jego świetnych czasów pozostały tu jeszcze obszerne zwaliska zamku i wielka wieża okrągła przeznaczona swojego czasu na strażnicę, w której uwięziony Maciej Borkowicz, wojewoda poznański, za publiczne rozboje i nadużycie zaufania Kazimierza W., życie głodną śmiercią zakończył; trzy bardzo starożytne kamienice, z których dwie w rynku, a jedna na Senatorskiej ulicy, świadczą o zamiłowaniu naszych przodków w sztuce budowniczej; trzy kościoły, z których farny, oprócz ciekawej struktury swojej mieści w sobie liczne dawne pomniki. Na południowej stronie miasta leżą zwaliska dawnych śpichlerzy, których w wieku XVIII kilkadziesiąt istniało. Obecnie Kazimierz liczy 3,500 mieszk. Ludność chrześcijańska jest po większej części rolnicza; izraelici trudnią się przemysłem i rzemiosłami. Z zakładów fabrycznych jest tu kilka garbarni i browar.

Kazimierz *Górny*, przedmieście Krakowa, ob. Kraków.

Kazimierz, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Łódzkim, nad rz. Nerem, o 2 mile od Zgierza, liczy 460 miesz.

Kazimierz Biskupi, osada w gub. Kaliskiej, pow. Słupeckim, powstała za czasów Bolesława Chrobrego. Znajduje się tu starożytny kościół parafjalny, jeden z 77 kościołów wystawionych przez Piotra Dunina w początkach XVI wieku, tudzież kościół kks. Bernardynów, fundowany przez biskupa Lubrańskiego r. 1518. **K.** pamiętny jest zgonem Jana Patkula, skazanego przez Karola XII na śmierć męczeńską, liczy 1,500 m.

Kazimierz, imię kilku królów i książąt polskich.—**Kazimierz I Karol,** jak go nazywają kroniki i bula papieża Benedykta IX, syn Mieszka II z Ryksy, * 1016 (Rocz. kap. krak.). W młodocianym wieku oddany został do jakiegoś miejscowego klasztoru polskiego. Stąd przydomek Mnicha. Klasztor opuścił około 1034. Po śmierci ojca, mając wtedy lat 18, zostawał pod opieką matki, którą panowie 1036 z nienawiści do Niemców i chrześcijaństwa wygnawszy, **K.** zatrzyma-

Kazimierz Mnich.

li. Obawiając się wreszcie, by nie pomścił krzywdy, matce wyrządzonej, i jego wygnali. Udał się naprzód do Stefana węgierskiego, i ten go trzymał u siebie, proszony o to przez Czechów, zagarniających sobie **K.** posiadłości. Piotr wenecki, następca Stefana, oświadczywszy, że nie jest stróżem więźniów czeskich, dał **K.** 100 jeźdźców, z którymi pośpieszył do Niemiec i do matki i cesarza, kędy się odznaczył czynami rycerskiemi. Tymczasem w Polsce, pogaństwo wywarłszy od 1025 zemstę na katolicyzmie, nad czem zarówno Gallus, Nestor, Kozmas i hildeshejmski Niemiec płacze, stało się łupem Czechów w części zachodniej, przed którymi Wielkopolanie zbiegając do Mazowsza, tam obrali swym księciem Mieszka, zwanego Masławem. **K.**, zyskawszy 600 rycerzy od wujów Hermana, arbpa Kolonji, i Ottona ks. Bawarji, ruszył do Polski, do której przybył z końcem r. 1038, i lubo z oporem odzyskał swe ziemie z pomocą Jarosława, w. k. kijowskiego (1041), którego siostrę Marję-Dobronega albo Dąbrówkę (ob.) pod koniec 1038 lub w początkach 1039 poślubił; z niej miał Bolesława II, Ottona, Mieszka i Hermana, w posagu jeńców odzyskawszy. 1041 układał się w Merseburgu z Zemzilem pomorskim, Wratysławem czeskim co do swych ziem posiadania. Ponieważ w Gnieźnie i Poznaniu katedry spalono, Wrocław wpadł w ręce Czechów i dopiero 1054 za roczną opłatą 500 grzywien srebra 30 złota był odzyskany. więc **K.** uzyskał od Benedykta IX założenie nowej archidjecezji w Krakowie z Aaronem na czele 1049 roku, a po odzyskaniu Wrocławia, osadził Hieronima bpem tamże. Odnowienie chrześcijańskiego stanu rzeczy zjednało Kazimierzowi przydomek Odnowiciela. 1046 cesarz wybierał się na **K.**, „rokosz podnoszącego"—ale już 1052 milites poloni byli w wojsku niemieckiem, idącem na Węgry. **K.**, być może, chciał odzyskać wbrew woli Henryka Śląskie swe ziemie, w sposób niezależny. † 1058, przeżywszy lat 42 i zostawiając synów: Bolesława (Śmiałego), Władysława Hermana, Mieczysława i Ottona. Pisali o **K.** krytycznie po raz pierwszy Naruszewicz (t. 4 ed. lip. hist.), Roeppel „Gesch. Pol.". Nowe baśnie spisał Bielowski „Synowie Chrobrego" w „Piśmie zbiorowem" Ohryzki, co zbijał Swieżawski „Zarysy" (I 35, 46, 49, 50, 51—por. II § 14); Szajnocha „Polska odrodzona"; ks. Sladkowski Marcin „Kazimierz Mnich" (1870); J. Malinowski „Rzecz o pobycie K. w klasztorze Benedyktynów w Cluny" (Kraków, 1869); Stan. Smolka „Tradycja o Kazimierzu Mnichu" (Kraków, 1877); T. Wojciechowski „O Kazimierzu Mnichu" (Kraków, 1881); O. Balzer „Genealogja Piastów" (Kraków, 1895); Stan. Kętrzyński „Kazimierz Odnowiciel, 1034—1058" (Kraków, 1899).

Kazimierz II, zwany Sprawiedliwy, jako książę Krakowa I, syn najmłodszy Bolesława III Krzywoustego i Salomei hr. Bergenu. (Pierwszy syn Bolesława III, tego imienia † 1131). Ten Kazimierz * się w roku śmierci ojca t. j. 1138 r. (Monum. II 797)—powierzonym też został opiece braci jako opiekunów (II 364) 1145 udzielał z braćmi uwolnienie Kwieciszewu. Po homagjum (ob.) Bolesław IV w Rzgowie 1157; wraz z innemi został dany Niemcom na zakładnika i aż nad Ren powędrował, do Lamfryda. Za powrotem, 1163 (1173?) do Krakowa zwoławszy swych baronów, **K.** dał dożywociem wnukowi Lamfryda, a synowi Borgosza WichfrydowiSandecz,Oświecim i Siewierz—z uwolnieniem od *jus polonicum* (ob.), do księcia należącego (Okolski Orbis. Pol. II 110). Podpisał ten akt Żyra (Siro), wojewoda Mazowsza i opiekun Leszka, syna Bolesława IV, który podobnie jak Henryk sandomierski zapisał **K.** swój spadek (Kujawy i Mazowsze). W tej porze Jaksa (ob.) i Swiętosław (syn Dunina Piotra) wezwali go do objęcia Krakowa na miejsce Mieszka III, czemu wszakże **K.** się oparł, i dopiero 1177 (1179), wedle kronik miał objąć Kraków, i w latach 1177 — 1180 zwołał do Łęczycy zjazd na którym uchwalono między innemi przelew Krakowa na samą rodzinę **K.** z wyłączeniem innych linji po Krzywoustym, prawem starszeństwa biorących to księstwo. W zamian tego, zdaje się, duchowni uzyskali bezpieczeństwo swych spadków od skarbu. Odtąd rozpada się teoryjnie Polska na starszą (major) z Gnieznem, gdzie właściwy zwierzchnik Krakowa Mieszko III przebywał, a młodszą (minor), gdzie **K.** z pomocą Aleksandra III i Fryderyka I osiadł jako wyłączny dziedzic. Usiłował Mieszko III odzyskać Kraków wraz z zwierzchnictwem, ale zgoła mu się to niewiodło (1181 przegrał bitwę z Kazimierzem), gdy i wyprawa Niemiecka 1184, w jego interesie podjęta, skończyła się na przyznaniu praw **K.** Podobnie **K.** odparł usiłowania synów Władysława II, z których Mieszko Kulawy w związku z Mieszkiem III 1191—1192 zajął Kraków w chwili, gdy **K.** bawił na Rusi, a 70 satrapów przeciw temuż rokosz podniosło. Wtedy **K.** poparł Roman halicki, lubo 1181 pokonany był przez **K.** w interesie siostrzeńca po Judycie (ob.), wydziedziczonego przez braci z Brześcia. Mieczysław musiał z Krakowa uciekać. Kazimierz uposażył Sulejów 1176; 1189 w dożywocie wziął dobra Gropskie i Kalno, do kapituły krakowskiej

Kazimierz II.

należące z prawami łowów i t. d., z zobowiązaniem jednak odstawy zwierzyny upolowanej i zwrotu „dóbr przez synów“. Mikołaj był pierwszym „zyjobogów“ jak go zowie Wincenty Bogusławic, „primas“, jak tytułuje go akt 1187 samego Kazimierza, czyli palatynem. Kronika Wincentego Bogusławica Kazimierza wychwala, jako rozłamcę więzów niewoli, prawodawcę, znoszącego jus polonicum. Zagarnął 1182 r. Drohiczyn, 1186 r. Kujawy i Mazowsze po synowcu, a po Henryku 1167 r. zabitym Sandomierz. Żonaty z Heleną Wszewołodówną bełską, 1172 czy 1182 r. stracił Bolka, a pozostawił Leszka (Białego) i Konrada (I mazowieckiego). Pod koniec życia (1192) zadał klęskę pogańskim Jadźwingom, niepokojącym z Prusami ziemie polskie. Wyprawa na nich nosi na sobie cechę wyprawy krzyżowej na pogan. † 1194 r. nagle, otruty przez jakąś miłośnicę w winie. Por. Górskiego „Stosunki Kazim. Sprawiedl. z Rusią“.

Kazimierz III Wielki, jedyny syn a najmłodsze dziecko Władysława Łokietka i Jadwigi ks. Kaliskiej, córki Bolesława Pobożnego, * 1310 w Kowalu na Kujawach; dzięki poparciu swego szwagra Karola Roberta, króla węgierskiego, został zaraz po śmierci ojca uznany królem przez zgromadzonych w Krakowie duchownych i świeckich dygnitarzów, którzy dodali młodemu, bo 23 lat liczącemu królowi, jak doradcę Jaśka z Melsztyna. Koronacja odbyła się r. 1333, 25 kwietnia. Tegoż dnia zawarł **K.** zawieszenie broni z Zakonem Krzyżackim. Następnie rozpoczął rządy od srogiego tępienia rozbójników, niepokojących kraj. Pierwszym ważniejszym czynem politycznym nowego monarchy była ugoda Wyszehradzka (7 grudnia 1335), przez którą otrzymał **K.** zrzeczenie się pretensji do korony polskiej ze strony króla Jana czeskiego, za wypłatą 20,000 kop groszy i odstąpieniem praw Polski do Śląska, a przytem wyrokiem polubownym, przez królów czeskiego i węgierskiego wydanym, zapewniono **K.** posiadanie Kujaw i Dobrzynia w zamian za oddane Krzyżakom Pomorze. Ugoda ta jednak nie uzyskała potwierdzenia ani ze strony papieża, który niechętnie patrzał na przymierze **K.** z Robertem i Janem czeskim przeciw cesarzowi Ludwikowi wymierzone, ani też ze strony stanów, które od siebie wyprawiły poselstwo do papieża dla uzyskania pomyślniejszego w sprawie krzyżackiej wyroku. Niechętny zakonowi Benedykt XII wyprawił legatów, którzy, zbadawszy całą sprawę i wysłuchawszy licznych świadków, wydali wyrok (w 1339 w Warszawie), skazujący zakon na zwrot Kujaw, Dobrzynia, Pomorza, Chełmskiej i Michałowskiej ziemi i na zapłacenie 194,000 grzywien (około 15 mil. zł.) pod rygorem klątwy. To moralne zwycięstwo nie wydało owoców; zakon i biskupi pruscy założyli protestację, i rzecz poszła w odwłokę. Opieka, rozciągana przez Karola Roberta nad sprawami polskiemi, nie była bezinteresowną; zjednawszy sobie darami i obietnicami poparcie możnowładców małopolskich, poruszył sprawę następstwa tronu po niemającym potomstwa Kazimierzu, i na zebranym w tym celu zjeździe w Krakowie 1339 uzyskał uznanie syna swego Ludwika następcą tronu za sprawą głównie Jana i Spytka Melsztyńskich, mimo oporu szlachty wielkopolskiej, obstającej za Piastami. W zawartym ze stanami układzie obiecał Robert w imieniu syna potwierdzenie przywilejów, odzyskanie Pomorza i nienakładanie nowych podatków na szlachtę. Były to już istotne „pacta conventa“, które podpisano i zaprzysiężono w Wyszehradzie. Chcąc powetować straty, jakie przez odstąpienie Pomorza i Śląska poniosła podówczas Polska, zwrócił **K.** całą swą działalność zewnętrzną na Ruś, gdzie śmierć Bolesława Trojdenowicza mazowieckiego, czasowego władcy tych stron, dawała mu jako sukcesorowi sposobność do ich zajęcia. Mimo więc panów ruskich, szukających pomocy u Tatarów i Węgrów, mimo przeszkód ze strony Gedyminowiczów, a mianowicie Lubarta ks. Wołyńskiego, i wreszcie mimo czynnego oporu ze strony Tatarów, którzy pod wodzą Uzbeka aż pod Lublin się zapędzili, zajął **K.** w 1340 i 41 r. Halicz, Trębowlę, Sanok, Lubaczów i Przemyśl, pokonał Tatarów i położył pierwsze podstawy późniejszego organicznego zjednoczenia się tych stron z Polską. Szukając w przymierzach pomocy do zakończenia w zawieszeniu zostającej sprawy z Krzyżakami, zawarł związek z Janem czeskim i Karolem, ks. Morawji, za których pośrednictwem doszła wreszcie do skutku zgoda z Krzyżakami (w Kaliszu 1343), okupiona ustępstwem ziemi Chełmińskiej, Ciechanowskiej i Pomorza, za co krzyżacy zrzekli się na rzecz Polski Kujaw, Dobrzynia, ziemi Bydgoskiej i obiecali zapłacić za ich posiadanie 10,000 grzywien. Intrygi wspomnionych wyżej sprzymierzeńców skłoniły Kazimierza do energicznego przeciw nim wystąpienia. Nie ograniczając się podstępnem osadzeniem obudwu w więzieniu, z którego się wymknęli, połączył się **K.** z Ludwikiem Węgierskim i z cesarzem Ludwikiem (którego syn ożenił się z Jadwigą, córką Kazimierza). Po niefortunnej dla Czechów wyprawie i po śmierci Jana w bitwie pod Crécy (1346), nastąpiła zgoda za pośrednictwem papieża Klemensa VI, który, osadziwszy Karola morawskiego na tronie cesarskim, pogo-

Kazimierz III.

dził zwaśnionych. Ubezpieczony przez przymierze zawarte z Karolem w Namysłowie (1348), zwrócił się **K.** do wielkiego dzieła wewnętrznej reorganizacji kraju, którego owocem był wiekopomny *Statut Wiślicki* (ob.), oraz podniesienie miast i uwolnienie ich z zależności od Magdeburga przez ustanowienie w Krakowie najwyższego sądu apelacyjnego w sprawie mieszczan (1365). Przez ustanowienie jednolitego sądownictwa, przy udzieleniu królowi wyższej władzy sądowniczej, chciał **K.** wprowadzić w karby rozprzęgłe warstwy ówczesnego społeczeństwa i podnieść majestat władzy królewskiej, która wsparta na mieszczanach i ludzie wiejskim, łatwoby poradziła z niesfornością duchowieństwa i magnatów. Potrzeba pieniędzy przy licznych kosztownych budowlach i innych przedsięwzięciach uczyniła **K.** przyjacielem Żydów; przywilej, nadany im w r. 1264 przez Bolesława Pobożnego, znacznie został rozszerzony w 1334, zabezpieczając ich przeciw sądom kościelnym i miejskim, zezwalając na udzielanie pożyczek hypotecznych, poddając pod juryzdykcję wojewody i królewską. To podniosło handel w kraju. Lokacje na prawie niemieckiem i obwarowania miast stanowią przedmiot ciągłej pracy **K.**, który wielką starannością otaczał żywioł miejski kraju. Cały szereg miast otrzymał mury. Troszczył się też król o bezpieczeństwo dróg handlowych, zawierał traktaty handlowe z państwami ościennemi. W ten sposób kraj stał się uporządkowany, z rozwiniętym handlem i przemysłem, zdolny wytrzymać atak nieprzyjaciela, a zarazem stać się ogniskiem tego cywilizacyjnego dążenia na wschód, które w następnych wiekach przyszło jej rozwinąć. Słabą stroną polityki zewnętrznej **K.** było posługiwanie się pomocą królów węgierskich Roberta, a następnie syna jego Ludwika. Wprawdzie ten ostatni wyjednał u cesarza Karola zrzeczenie się zwierzchnictwa lennego nad Mazowszem za ustąpienie resztki Śląska (Świdnicy i Jawora), ale za to Ludwik, dbając tylko o dobro Węgier, okupował licznemi ustępstwami dla możnowładztwa małopolskiego zapewnione następstwo na tron Polski (przywilej z 1355). Głównym płodem polityki zewnętrznej **K.** było rozszerzenie wpływu i władzy na litewsko-ruskie prowincje (wyprawy z 1354 i 1366), w czem mu pomagał Ludwik, który prawa Węgier do Rusi Czerwonej i Włodzimierza, sięgające czasów Andrzeja i Kolomana (XIII w.), sprzedał Kazimierzowi za 100,000 grzywien (1352). W r. 1351 **K.** ogłosił się suwerenem Mazowsza, a w r. 1355 nastąpiło ostateczne zlanie się tej dzielnicy z Polską: w grudniu bowiem złożył królowi hołd książę Ziemowit III. W 1356 rozpoczął też król starania o umoralnienie duchowieństwa. Ostatnie lata panowania **K.** W-go uświetnił wielki zjazd monarchów w Krakowie (1362) z powodu zaślubin wnuczki królewskiej Elżbiety z cesarzem Karolem IV; oprócz uroczystości weselnych na zjeździe tym nastąpiło pogodzenie Karola IV z Ludwikiem węgierskim i narada nad przedsięwzięciem krucjaty przeciw Turkom, grożącym już wtedy Konstantynopolowi. Obok statutu Wiślickiego drugim, ważniejszym jeszcze tytułem chwały ostatniego z Piastów była fundacja Akademji Krakowskiej w 1364.—W 6 lat później na polowaniu, spadłszy z konia, złamał nogę i poranił się; przypadek ten sprowadził zgon wielkiego króla przed 28 listopada 1370 w Krakowie. O. Balzer w „Genealogji Piastów“ (Kraków, 1895) podaje jako datę jego zgonu rok 1366. Na **K.** wygasła po mieczu linja Piastów, dzierżąca tron polski przez 4 z górą wieki. **K.** miał 4 żony: 1. Annę (Aldonę) Gedyminównę, poślubioną 1325, † 1339; jedna z dwu córek z tego małżeństwa, Elżbieta, wyszła naprzód za Jana, ks. bawarskiego, a owdowiawszy za Bogusława, ks. szczecińskiego, druga zaś, Kunegunda, była poślubiona cesarzowi Ludwikowi VI; 2. Adelajdę, córkę Henryka II, landgrafa heskiego, poślubioną 1341, † 1371, której król nie kochał i obrzydziwszy ją sobie, zdala od siebie trzymał, rzuciwszy się w objęcia miłośnic. 3. Rokiczanę (Krystynę), którą morganatycznie poślubił, jeszcze nie uzyskawszy rozwodu z Adelajdą. 4. Jadwigę Elżbietę, córkę Henryka V, ks. głogowskiego, poślubioną 1365, † 1390. Z miłośnic króla słynne są Cudka i Esterka (ob.). Literatura panowania Kazimierza W. jest nader obfita. Pisali o nim: Mich. Wand. Mniszech „Kazimierz Wielki“ (Warszawa, 1805); J. S. Bandtke „Dzieje narodu polskiego“ (Wrocław, 1835); K. Szajnocha „Szkice historyczne“ (t. I, Lwów, 1854); J. Lelewel, T. Waga „Historja królów i książąt polskich“ (Poznań, 1857); L. Tatomir „O królu Kazimierzu Wielkim“ (Lwów, 1869 i Kraków, 1894); tenże autor „Król Kazimierz Wielki i Mikołaj Wierzynek“ (Warszawa, 1888); Jak. Caro „Geschichte Polens“ (Gota, 1863); J. Szujski „Dzieje Polski“ (Lwów, 1861—66), „Historji Polskiej“ ksiąg dwanaście (Warszawa, 1880) i „Charakterystyka Kazimierza W-go“ (opowiadanie i roztrząsanie historyczne, Warszawa, 1882); A. Z. Helcel „Starodawne prawa polskiego pomniki“ (Kraków, 1856. Ważne dzieło dla ocenienia prawodawczej działalności Kazim. W.); Fr. Piekosiński „Uwagi nad ustawodawstwem wiślicko-piotrkowskiem króla Kazimierza W-go“ (Kraków, 1891); tenże autor „Jeszcze słowo o ustawodawstwie wiślicko-piotrk. króla Kazim. W-go“ (Kraków, 1896); tenże autor „Przywilej króla Kazim. W-go w przedmiocie założenia sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim“ (Kraków, 1897); F. Koneczny „Kazim. W. protektorem kościoła ruskiego“ (Pam. uczniów Uniw. Jagiell. 1887); J. K. Gorzycki „Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazim. W-go“ (Lwów, 1889) i „Wpływ stolicy apostol. na ro-

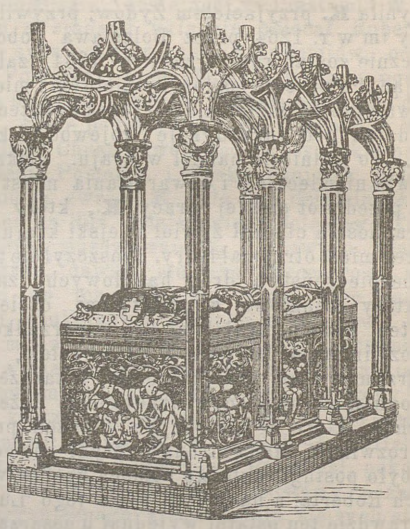
kowania Kazim. W. z Czechami i Zakonem niemieckim" (Lwów, 1893); A. Prochaska „W sprawie zajęcia Rusi przez Kazim. W." (Kwart. hist., rocznik VI); Anat. Lewicki „Kilka przyczynków do dziejów Kazim. W." (Kwart. hist., rocznik III, 1889) i „Jeszcze w kwestji zajęcia Rusi Czerwonej przez Kazim. W." (Kwart. hist. IX, 1895); A. Czuczyński „Traktat książąt litewskich z Kazim. W." (Kwart. hist. IV, 1890); A. Winiarz „Prejudykaty w Statutach Kazim. W." (tamże, IX, 1895); A. Czołowski „Początki Mołdawji i wyprawa Kazim. W. w 1359" (tamże, 1890); J. K. Gorzycki „Kwestja lennego zwierzchnictwa Polski do Pomorza za rządów Kazim. W." (Sprawozd. dyrekt. IV gimn. we Lwowie za 1895); Ferd. Wysocki „Skarb denarów koronnych Władysł. I Łokietka i Kazim. III W-go" (Kraków, 1895); O. Balzer „Genealogja Piastów" (Kraków, 1895) i „Sprawa następstwa tronu po Kazim. W." (Kraków, 1897); E. Świeżawski „Esterka i inne kobiety Kazim. W-go" (Warszawa, 1894); Al. Semkowicz „Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazim. W. (Kwart. hist., XII, 1898); Ant. Karbowiak „Dzieje szkół i oświaty w Polsce przed 1363" (Petersburg, 1898); J. K. Kochanowski „Kazimierz Wielki, zarys żywota i panowania" (Warszawa, 1900. Praca napisana z uwzględnieniem wszystkich zdobyczy naukowych historycznych do 1900).

Kazimierz IV Jagiellończyk, syn Władysława Jagiełły i Zofji księżniczki kijowskiej, * 1427 r.; wezwany przez Litwinów w 1440 na tron książęcy, nie chciał z początku przychylić się do życzenia narodu, powołującego go po sprawdzeniu zgonu Władysława na tron królewski (1445). Nieograniczona władza w. księcia więcej przypadała do jego energicznego usposobienia, niż skrępowany potęgą możnowładztwa i duchowieństwa tron polski. Nie myśląc się jednak zrzekać praw do niego, chciał tylko wytargować, ile się zdaje, korzystne dla Litwy i siebie ustępstwa (1446); ale gdy panowie i duchowieństwo zaczęli na serjo myśleć o obiorze bądź Bolesława mazowieckiego, bądź Fryderyka brandeburskiego, jeżeli **K.** w oznaczonym po raz ostatni terminie korony nie przyjmie, zastraszony **K.** przychylił się wreszcie do żądań narodu i po ułożeniu warunków z senatorami w Brześciu, dopiero w 1447 w czerwcu przybył do Krakowa na koronację, uspokoiwszy przed wyjazdem Litwę przywilejem, gwarantującym jej nietykalność granic i zrównanie z Koroną. Odtąd zaczyna się nieustannie przez całe panowanie ciągnąca się walka króla z możnowładcami i duchowieństwem

Kazimierz IV.

i antagonizm między litewskiemi interesami, popieranymi przez króla, i supremacyjnemi pretensjami Korony, domagającej się Podola. Naczelnikiem opozycji był Zbigniew Oleśnicki (ob.), formą jej było, jak na teraz, domaganie się zaprzysiężenia przywilejów szlachty polskiej przez króla, tudzież przyjęcia krępujących jego władzę ograniczeń. Wymijając zręcznie w wydanym dokumencie sprawę Podola, podpisał wreszcie i poprzysiągł **K.** owe przywileje (w Piotrkowie 1453). Zakon krzyżacki, nie mogąc się podnieść po klęsce grunwaldzkiej, znalazł we własnych poddanych sprawców ostatecznej ruiny swej potęgi. Ucisk absolutnych jego rządów wywoływał coraz to silniejszą opozycję śród mieszczaństwa i rycerstwa pruskiego, które utworzyło

Grobowiec Kazimierza Jagielończyka.

jaszczurkowy związek (ob.), mający na celu wywalczenie niezbędnych swobód. Związek ten, widząc się zawiedzionym w swoich rachubach to na własne siły, to na pomoc cesarza, zwrócił się do króla **K.** i przez wyprawione do Krakowa w 1459 poselstwo (z 4 szlachty i 7 mieszczan) pod przewodnictwem Hansa Baizena oddał Prusy pod protekcję króla polskiego. Mimo opozycji duchowieństwa i innych członków rady, król przychylił się do prośby posłów i podpisał dokument, zapewniający Prusom udział w elekcji i różne głównie handlowe swobody. Z przyjęciem zwierzchnictwa nad Prusami rozpoczęła się naturalnie walka z krzyżakami, owa sławna ze swej długości wojna pruska, w której król miał do czynienia z dwoma naraz nieprzyjaciołmi: Zakonem i opozycją możnowładców i szlachty, korzystających z kłopotliwego położenia króla dla wytargowania na nim przywilejów, jak Cerekwicki

(1454), i stopniowego ścieśniania jego władzy przez przydawanie do boku narzucanych mu doradców i przez zuchwałe roztrząsanie na sejmach czynności króla. To też wojna, rozpoczęta klęską pod Chojnicami (dwie mile od Cerekwic 18 września 1454), ciągnęła się leniwie, mimo gorliwych zabiegów króla i wytrwałości ziem pruskich. Dla braku poparcia ze strony szlachty, **K.** za pożyczone pieniądze grubym okupem (437,000 złp.) odciągnął Krzyżakom ich zaciężne hufce i tym sposobem zajął Malborg i Tczew, oddane mu po wypłacie powyższej summy przez Ulryka Czerwonkę, wodza krzyżackich najemników. Jedynie gorliwe zabiegi króla utrzymywały wierność Prusaków, którzy zaczynali upadać na duchu i myśleć o poddaniu się na nowo krzyżakom. Pospolite ruszenie, które co rok wyprawiało się na plac boju, zamieniało obóz na pole sejmowe, kłóciło się i targowało z królem zamiast bić nieprzyjaciela. To też walka ciągnęła się do 1466 bez żadnych stanowczych rezultatów, póki za pośrednictwem legata papieskiego Rudolfa nie stanął w Toruniu pokój (1466 r. 19 października), którym Krzyżacy odstąpili ziemię Chełmińską, Pomorską i Michałowską, zostawiając sobie część tylko Prus z Królewcem, z obowiązkiem składania hołdu królowi polskiemu przez każdego nowo obranego mistrza. Po zakończeniu wojny szlachta na sejmikach prowincjonalnych w Nowym Korczynie i Kole 1468 wymogła na królu, aby odtąd każda ziemia wysyłała po dwu posłów na sejm piotrkowski. Jakoż w 1468 zebrał się pierwszy sejm w późnej, wykształconej już formie, chociaż nieprędko jeszcze w coroczne wszedł używanie. Ze spraw wewnętrznych zasługuje oprócz tego na podniesienie długa walka **K.** z duchowieństwem i papieżem o prawo obsadzania beneficjów, a głównie biskupstw, bez odwoływania się do Rzymu. Biskup jako senator powinien pamiętać więcej o sprawach kraju, niż o interesach kurji rzymskiej, która zajmowała się głównie sprawami politycznemi. Punktem kulminacyjnym tej walki, w której król wspierał się na młodych, przyjaznych husytyzmowi doradcach, na akademji krakowskiej, broniącej zacięcie supremacji soboru nad papieżem i pewnej wreszcie części duchowieństwa niechętnego Rzymowi, była głośna sprawa o biskupstwo krakowskie, na którem król wbrew upartemu domaganiu się papieża osadził swego kandydata Gruszczyńskiego, bisk. wrocławskiego (1463). To przyjazne dla husytyzmu usposobienie sprawiło, iż król mimo podżegań i poleceń papieża, mimo próśb partji katolickiej czeskiej, która obrała **K.** w Igławie na króla Czech, nie chciał wejść do ligi przeciw Jerzemu z Podiebrad, a gdy Maciej Korwin, król węgierski, wmieszać się chciał w sprawy czeskie, wystąpił energicznie i uzyskawszy uznanie przez Podiebrada i Czechów syna swego Władysława następcą tronu czeskiego, osadził go po zaszłej w tym czasie śmierci Jerzego na tronie czeskim. Wplątał się przeto **K.** w 9-letnią wojnę i zatargi z Maciejem, który na wszystkie strony intrygował na szkodę Polski, podburzając cesarza i Krzyżaków. Na nieszczęście, szlachta z taką samą opieszałością i niechęcią popierała wojnę z Maciejem, jak poprzednio z Zakonem. Grożące od strony Turków niebezpieczeństwo skłoniło króla węgierskiego do zgody, która doszła do skutku na zjeździe w Ołomuńcu (1479), po uznaniu poprzednio (1478) przez Macieja, Władysława jako króla czeskiego. Wpływ Polski na wschodnią Europę spotyka opór w tym czasie ze strony dwu świeżo powstałych potęg; jedną z nich było w. ks. Moskiewskie, które, zagarnąwszy Nowogród, zaczynało szerzyć się dalej ku zachodowi, drugą zaś świeżo tworzące się państwo Tureckie, które przez Tatarów i Wołoszczyznę dotykało pośrednio interesów monarchji Jagiellońskiej. Hospodar wołoski Stefan, wahając się z początku z uznaniem zwierzchnictwa między sułtanem a królem polskim, po złożeniu hołdu Kazimierzowi we Lwowie (1469), uznawał się stale lennikiem Polski, mimo iż król, nie chcąc wszczynać wojny z Turkami, odmówił mu pomocy w wojnie z tymi ostatnimi. Dopiero wkroczenie Bajazeta w 1485 na Wołoszczyznę skłoniło **K.** do pośpieszenia na pomoc zagrożonemu lennikowi. Po ustąpieniu Turków zawarł Kazimierz z Bajazetem pokój i przymierze, a chcąc lepiej jeszcze zasłonić Polskę od Turków, zamierzył po śmierci Macieja osadzić na tronie syna swego Jana Olbrachta, pomimo iż Węgrzy powołali Władysława króla czeskiego; wskutek tego przyszło do wojny pomiędzy dwoma braćmi. Po bezowocnym rozlewie krwi, Olbracht zrzekł się pretensji w zamian za część Śląska. Śród tych zabiegów o koronę węgierską zmarł **K.** w Grodnie 7 lipca 1492. Z żony swej Elżbiety Rakuszanki miał **K.** 6 synów: Władysława, króla czeskiego, Kazimierza (św.), Jana Olbrachta, Aleksandra, Zygmunta i Fryderyka kardynała, oraz 7 córek: Jadwigę, Zofję, trzy Elżbiety, Annę i Barbarę. Ostro sądzony przez współczesnych, nie ujawnia **K.** nadzwyczajnych zdolności i nadzwyczajnego umysłu, ale nosi na sobie piętno niepospolitej trzeźwości, konsekwencji i wytrwałości. Warunków na króla organizatora nie posiada, ale wolę rządzącego i politykę swoją dynastyczną przeprowadzić umie. Podstawą jego polityki jest połączenie w własnej swojej osobie królewskiej i wielkoksiążęcej godności, nieuranianie niczego z pełni władzy wielkiego księcia, całość litewskiego terytorjum, równoważenie żywiołu ruskiego i litewskiego w krajach dziedzicznych. W Polsce łamie dawną przewagą hierarchji, politykę Oleśnickiego wywraca, przeciw świeckiemu możnowładztwu szuka oparcia u zjazdów prowincjonalnych szlachty. Obaliwszy arystokrację zasad, buduje możnowładztwo urzę-

nicze i majątkowe. Burzę turecką zażegnywa tylko do czasu, wobec potężnie dźwigającego się w. ks. Moskiewskiego traci ważne obronne stanowiska. Odzyskanie ziem krzyżackich pozostaje walną jego zasługą. Umie być monarchą i dynastą, umie być wybitną i imponującą postacią. Ustawodawcza czynność jego czasu jest ubogą i mało organiczną. Sądownictwo wiele pozostawiało do życzenia. Szerzej idzie uprzywilejowanie Litwy. Przywilej 2 maja 1447 poręcza jej całość terytorjalną, równa szlachtę litewską, ruską i żmujdzką z polską. **K.** rozwija na Litwie stosunki, przeciw którym w Polsce walczy. Pomnikiem jego ustawodawczej pracy jest t. zw. Sudebnik (między 1454 a 1492). Silną ręką **K.** wstrzymał pochód panów polskich na Ruś litewską, z wyjątkiem Podola. I na Rusi Czerwonej umiał usunąć ich wpływ przeważny. Natomiast prowadził on smutną gospodarkę królewszczyznami, puszczając je w dzierżawę możnych, którzy, bogacąc się tem, zaciągają się potem w obcą służbę. Szlachta wyrabia się na element najruchliwszy. Położenie mieszczaństwa niemieckiego w Polsce jeszcze wyborne: król sam sprzyja miastom i zapewnia im obronę. Ale już spostrzegać się daje ostre starcie między żywiołami szlachty i mieszczaństwa (zabicie Andrzeja Tęczyńskiego 1461). Ostrzejszą jeszcze jest walka społeczna między szlachcicem i kmieciem. Ucieczka częsta kmieci na Ruś każe się domagać przytwierdzenia ich do gleby. Zmuszania do robocizny wywołują niepokój ludności wiejskiej, posuwającej się do otwartych buntów. Kmiecie zaczynają myśleć o wykupowaniu ciężarów i posyłaniu dzieci do rzemiosł. W umysłowem życiu narodowem odbywa się za Kazimierza Jagiellończyka zwrót ze scholastycznej średniowieczyzny ku humanizmowi. Najcenniejszem źródłem do dziejów panowania **K. J.** jest Długosz (ob.), który zarówno w „Kronice," jak w „Liber Beneficiorum" zostawił ogromny materjał dla badaczów. Specjalne prace przedsiębrali: Albertrandy „Panowania K., Jan Olbracht i Aleksander" (Warszawa, 1827) i Gołębiowski „Dzieje Polski za panowania Władysława Jagiełły, Władysława III, Kazimierza, Jana Olbrachta i Aleksandra". Por. też: Józefa Szujskiego „Dzieje Polski" (Lwów, 1861—66) i „Historji polskiej ksiąg dwanaście" (Warszawa, 1880); M. Bobrzyńskiego „Dzieje Polski" (Warszawa, 1879); Fr. Papée „Polityka polska w czasie upadku Jerzego z Podiebrad wobec kwestji następstw w Czechach 1466—1471" (Kraków, 1878); tegoż autora „Kandydatura Fryderyka Jagiellończyka na biskupstwo warmijskie 1489—1492, ustęp z dziejów polityki Kazim. IV wobec Prus po odzyskaniu tychże" (Lwów, 1879); Ad. Pawińskiego „Jana Ostroroga żywot i pismo O naprawie Rzeczypospolitej" (Warszawa, 1884); Al. Rembowskiego „Jan Ostroróg i jego memorjał O naprawie Rzeczypospolitej" (Warszawa, 1884); M. Bobrzyńskiego „Jan Ostroróg" (Pam. wydz. histor. Akademji umiejętn. w Krak., tom IV z r. 1884) i w. in.

Kazimierz, książęta mazowieccy. Por. F. A. Kozłowskiego „Dzieje Mazowsza za panowania Książąt" (Warsz. 1850).

Kazimierz, syn Trojdena (ob.) książę Warszawy, Wiskitek, Ciechanowa i Nowych dworów nad Pisią i Narwią. * 1328 najpóźniej. 1342 r. należał z bratem Ziemowitem i Kazimierzem W. do układów o spadek po Jerzym II halickim. Ponieważ ziemia płocka po Bolku, lenniku Karola czeskiego, na niego i jego brata, prawem bliskości spadała, obiecał im Kazimierz W. wyjednać uwolnienie od hołdu Czechom, w zamian czego oni dostawali ziemię Sochaczewską w lenno, a do korony włączono Płock, Wiznę i Zakroczym. W razie śmierci króla bez syna, mieli dostać Płock bez żadnych warunków, a w razie zniszczenia Płocka i zamków jego ziemi, przypadał im Sochaczew. Elżbiecie, matce zmarłego Bolka, zapewnione zostało dożywocie na Zakroczymiu, Wyszogrodzie i Płońsku, w razie zgonu jej przechodziło na króla, a dożywocie Gostyńskie do Kazimierza i Ziemowita. Tymże aktem dawne przywileje potwierdzono i zapewniono, że król starostą tylko krajowca (Płoczczanina) stanowić będzie r. 1351 (akt u Naruszew. s. c. a.), † 1354 bezpotomnie. Brat Ziemowit III dział jego objął. Zdaniem Bielowskiego jego imię pomylono z imieniem Jerzego II Bolesława (ob.), księcia Halickiego.

Kazimierz, syn Ziemowita IV i Aleksandry Olgierdówny, z braćmi Ziemowitem V i Władysławem I, nadając Mławę 1429 prawem teutońskiem, zawieszali jeszcze ojcowską pieczęć, może jako niedzieleń. Tytułowali się wówczas książętami na Mazowszu, zwierzchnikami Rusi, panami Płocka, Rawy, Sochaczewa, Gostynina, Płońska, dziedzicami Wizny i Bełza. (Gawar. Przywil. woj. Płoc. N. 19). Zastrzegli sobie od mieszczan udział pieniężny w razie ślubu, wykupu z niewoli, lub z zastawu, oraz kupna nowego mienia. Zubożenie książąt tych wykrywa się w poślubieniu przez monarchę kasztelanki międzyrzeckiej Jadwigi Szamotulskiej (Wincentówny). Swidrygiełło usunięty z w. ks. Litwy, obecnie książę łucki, podburzał go przeciw Władysławowi III, by na jego miejsce wstąpił. (Daniłowicz Skarbiec dypl. s. a. 1432). To też 1437 z sejmu sieradzkiego wysłani delegaci do nowego w. k. Zygmunta, zapewniali mu imieniem króla, książąt Mazowsza, a zwłaszcza **K.**, przerwanie stosunków i nieudzielenie mu pomocy (Codex Rzyszcew. II). Po jego zgonie 1446, i braci, Katarzyna ich siostra, za Michałem synem Zygmunta w. ks. z 1440, wystąpiła z pretensjami do ich działów i 1462 przyjęła wszystkie powyższe tytuły (Gawar. N. 29, 3). Bełz jednak Kazimierz III wcielił do korony (Vol. leg.).

Kazimierz, syn Bolesława IV, a brat Janusza II, był biskupem płockim przez lat dziesięć 1470—1480.

Kazimierz I, ks. kujawski i łęczycki, syn Konrada I, ks. na Mazowszu (ob.), * 1211, już 1231 r. był księciem Kujaw, których granicę od Mazowsza zakreślił ojciec na ślubie (epitalamic) **K.** z Konstancją Henrykówną śląską w Dankowie 1236 r., podpisał **K.** wtedy pokój ojca z Henrykiem Brodatym, swym teściem, u którego gdy zbyt długo bawi, nauczyciela jego a swego kanclerza pana Czaplę Konrad obwieszcza 1237. 1243 r. z bratem Bolesławem swym szwagrem i ojcem zawiera traktat z krzyżakami, przeciw Swiętopełkowi, ks. Pomorza, a 1243 z jego braćmi przeciw niemu, które to spory Opizo legat papieski, 1245 miał łagodzić. 1246 w wynikłej wojnie z Bolesławem V (ob.) krakowsko-sandomierskim **K.** z ojcem i bratem zbudowali zamki nad Rudawą w Krakowie, na Tyńcu i w Lelowie. W biegu wojny ze Swiętopełkiem. 1249 spór między **K.** Wielkopolską i Samborem bratem Swiętopełka, który bawił tymczasem na Kujawach, pod sąd papieża oddano. W tej porze † Konrad, i wedle Bogufały **K.** czasu jego pogrzebu zabrał bratu Ziemowitowi Sieradz, Spicimirz, Rozprzę i jeszcze 1253 rok więził. Jednocześnie zajął lendzkę kasztelanją tytułem posagu swej żony Konstancji matki Leszka i Ziemomysła (Ryszcz. I, 36, II, 39, Lelewel Pol. W. Sred. III, N. 9), lecz spór o to ukoił się już 1252. 1253 **K.** z Bolesławem V dostali od Aleksandra IV Galindją i Podlasie, b, chętne chrześcijaństwu. Część swoją **K.** musiał odstąpić Krzyżakom, by odzyskać spadek po bracie Bolesławie, t. j. połowę ziemi Lubawskiej (Dogiel IV, 26). Wszakże, gdy krzyżacy mieczem chrzcili Podlasian Opizo ich wyklął, na prośby **K.,** i 1257 wrócili mu Podlasie i za 600 grzywien sprzedali ziemię sasińską, wnet ją jednak odzyskawszy od obdarowanego nią biskupa chełmińskiego, za spokój † żony **K.** Obecnie żeni się **K.** z Eufrozyną i ma z niej Władysława Łokietka i Kazimierza (Rzyszcz. II, 458, 102, 117). W bojach z Swiętopełkiem, wspierając Samborz, zyskuje Wyszogród i Raciąż (Bogufał i akt 1254 Aleksandra IV). Już 1250 odstąpiwszy prawa mianowania proboszczów biskupowi kujaw. 1252 popadł z nim w spór, zagodzony przez Pełkę arcybiskupa i Tomasza, a gdy papież 1259 nowe przywileje dał biskupowi, wynikły nowe spory o jus polonicum i 1266 r. godził je legat Gwido da Lucina. Spór, jaki wedle Bogufały toczył się o Lędę 1257—59, stosuje się do Kruszwicy (por. Rzyszcz. II, N. 456). W r. 1260 w czasie wojny z Bolesławem V odbudował zamek w Lelowie, przez tegoż zaraz zburzony, 1261 przyjął do siebie byłego woj. krakowskiego Mikołaja i odpierał najazd obu Bolesławów, † 1267 14 grudnia (O. Balzer „Genealogja Piastów"). Opiekę nad małoletnim Ziemomysłem księciem Kujaw i Inowrocławia objął Bolesław Pobożny. Pośredniczył potem w sporach wdowy **K.** Eufrozyny i dwu jej synów, którzy 1282 sami występują jako książęta Kujaw i Łęczycy. Prócz nich **K.** zostawił 3 synów Leszka Czarnego, Ziemowita, którzy bojąc się macochy 1260 zabrali sobie Sieradz, Ziemowit tytułuje się księciem Dobrzyńskim Ziemomysł jest księciem Inowrocławia. Wszyscy oni brali tytuł kujawskich od ogólnej dzielnicy.

Kazimierz II, ks. kujawski, syn poprzedniego a brat Łokietka, * 2161 lub 1262, miał jakiś udział w Polsce za Przemysława II, 1289 wojował z Henrykiem głogowskim do współki z bratem i Bolesławem mazowieckim (Dyplomat wie o wyprawie z przed 1278, w której **K.** nie brał udziału. Rzyszcz. I, 58). Gdy 1295 najechali Litwini jego ziemię i spalili kościół w Łęczycy, **K.** ścigał ich i poległ z wojskiem pod Sochaczewem, nie odbiwszy 40 000 brańców. 1293 z Łokietkiem i Przemysławem II układali się do posiadania Krakowia i Sandomierza, na wyprzódki, † 1264.

Kazimierz III, książę inowrocławski i gniewkowski, syn Ziemomysła a wnuk Kazimierza I (ob.), * między 1278 a 1280, z braćmi Leszkiem i Przemysławem, często występuje wspólnie (1302, 1304, 1307, 1311), † między r. 1343 a 1353. Jest to pierwszy książę gniewkowski. Synem jego był Władysław Biały.

Kazimierz I, książę na Opolu, Cieszynie, Opawie i Raciborzu, * 1179 r., podobno chrześniak Kazimierza Sprawiedliwego, który dodał do spadku po ojcu Mieszka I Władysławicza (ob.) Bitom i Oświecim po † Wichfryda. Po ojcu **K.** wstąpił 1211 roku, 1215 podpisał z Leszkiem małopolskim, Konradem mazowieckim, Władysławem Odoniczem, ks. kaliskim, wielki dyplom wolności dla kościoła, wówczas uznającego zwierzchność Henryka Kietlicza arcybiskupa (ob.), 1217 i 1222 pozwalał biskupowi wrocławskiemu Wawrzyńcowi osadzać „gości" Niemców w swych dobrach Szyca, jak Henryk Brodaty przyczyniał się do germanizowania Śląska. Nienadługo przed śmiercią, przy wojnach z Odoniczem zyskał księstwo Kaliskie i Rudę, które po nim sprawowała wdowa Wiola (Wenceslava u Długosza) pod opieką Brodatego. † 1233 (Boczek Cod. dipl. II, 259). Zostawił Mieszka II bezdzietnego, od którego krzyżacy 1252 (akt u Naruszewicza 7, 136) wyłudzili zapis Raciborza, Koźla i Cieszyna, i Władysława, księcia kaliskiego, a potem opolskiego.

Kazimierz I, książę bitomski, jeden z 4 synów Władysława I opolskiego, a wnuk Kazimierza I, 1292 r. był obecny w Sieradzu z Bolesławami mazowieckim i opolskim (swoim bratem z córki Odonicza), Mikołajem ks. Opawy i Jakóbem arcybiskupem gnieźnieńskim, jak Łokietek zrzekał się swych praw do Krakowa i Sandomie-

rza na rzecz Wacława I Czeskiego. **K.** już poprzednio był ze swymi braćmi poddał się Wacławowi, † 1312.

Kazimierz, św., syn króla polskiego Kazimierza IV (ob.), * 1458, † 1484; wezwany przeciw Maciejowi Korwinowi, przez panów węgierskich 1471, pod wodzą arcybiskupa Granu, Jana Vitez, gdy nagle został opuszczony przez swych stronników, dla Korwina, z pod Netry tak szybko uciekł, że 60 wozów zostawił w ręku ścigających go Węgrów. Pozostałych 4,000 Polaków z Pawłem Jasińskim po 4 miesiącach obrony kapitulowało, w odwrocie napadnięci z Jasińskim, zwycięsko przebili się. **K.** † w Wilnie z suchot, oddany pobożności. Hymn do N. Marji Panny „Omne die Maria", jak dowodzi A. Przezdziecki, nie jest jego utworu. Kanonizowany 1520; od 1602 na prośby Zygmunta III, dzień uroczysty naznaczono na 4 marca. Pisali o **K.:** A. Lipnicki „Życie, cuda i cześć św. Kazimierza, królewicza polskiego" (Kraków, 1858); Feliks Józefowicz „Swięty Kazimierz, królewicz polski" (Lwów, 1895); „Na 400-letni jubileusz: święty Kazimierz, królewicz polski" (Poznań, 1884); Dumagny „Vie de Saint-Casimir, prince-royal de Pologne" (Saint-Omer, 1888); Józef Pelczar „Kazania o św. patronach polskich" (Część I, Krak., 1890); Kar. Falkiewicz „Swięty Kazimierz, patron Polski" (Lwów); Stan. Pallan „Św. Kazimierz, królewicz Polski i patron Litwy" (Tarnów, 1893); Feliks Józefowicz „Swięty Kazimierz, królewicz polski" (Lwów, 1895); Fr. Papée „Swięty Kazimierz" (Ateneum, 1896).

Kazimierz I, zwierzchnik Pomorzan (princeps Pomoranorum), lub książę Słowian (*dux Slavorum*), jak się sam nazywał, syn Wratysława I, księcia naodrzańskiego Pomorza. Rezydował w Dyminie. Z bratem Bogusławem założył opactwo oliwskie, należał 1164 do powstania synów Niklota przeciw Henrykowi Lwu (ob.) i pobity koło Dymina i z niego wyparty, przypadkowi zawdzięczał ocalenie w Stolpie. Był zmuszony przyjąć zwierzchnictwo Sasów i Danji, † 1181.

Kazimierz V, zwany Kaźko, syn Bogusława V i Elżbiety, córki Kazimierza W., * 1345, † 1377; wychował się u dziada swego, oraz Loisa węgier. i szwagra cesarza. Był księciem Szczecina, Pomorzan, Słowian, Kaszubów, panem Rugjan. Po † dziada, który go przysposobił za syna i obiecywał następstwo, miał zapisane Sieradz, Łęczycę, Dobrzyń, Kruszwicę, Bydgoszcz, Welatowo i Wałcz. Gdy przestrzegli Loisa niechętni prawom **K.** do Polski, musiał zadowolić się zamiast koroną resztą księstw prócz Sieradza i Łęczycy. Żon miał dwie: Kennę, córkę Kiejstuta czy Olgierda litewskiego, i Małgorzatę Dobrzyńską, córkę Ziemowita III. Potem Władysław opolski i ruski wziął Dobrzyń i Kujawy.

Kazimierz VI, pomorski, stracił ukraiński obwód, † 1434.

Kazimierz IX, * w Wolgaście, 1575 został biskupem kamieńskim, 1602 rezygnował na brata Franciszka mitrę, a niebawem i koronę na Bogusława XIII, † 1605 w Neuhausen, pod Rügenwald, ostatni tego imienia.

Kazimierz herbu Strzała, pseudonim J. K. Giejsztora.

Kazimierz z Królówki, pseudonim Kazimierza Brodzińskiego.

Kazimierzów, obronny zamek, wzniesiony przez Władysława IV na kępie Helskiej dla stanowiska floty polskiej w przystani Puckiej.

Kazimirka, nad rzeką Żulnią, wieś na Polesiu Wołyńskiem, w powiecie Rowieńskim, o 1½ mili od Stepania, 7 od Równego. Znajduje się tu kościół z cudownym obrazem N. Panny, do którego w czasie odpustów schodzą się liczni pobożni.

Kazimirscy, dom szlachecki, osiadły w województwie Krakowskiem. Znakomitszymi jego przedstawicielami są:

Kazimirski Piotr, dzielny wojownik, odznaczył się w bojach z w. ks. moskiewskim na Zygmunta Augusta i Stefana Batorego. W 1569 broniąc się mężnie w Izborsku, wzięty był do niewoli i zagnany do Moskwy, ale wkrótce oswobodzony.

Kazimirski Mikołaj, brat poprzedniego; obrońca wyuzdanych swobód szlacheckich, burzliwy i gwałtowny wichrzyciel. Na sejmie 1585 r. występował w sprawie Zborowskich przeciw Stefanowi Batoremu i mniemanym tego króla nadużyciom. W niezmiernie zuchwałej mowie pożegnalnej, mianej w imieniu niby izby poselskiej po zakończeniu sejmu, wystosował **K.** pierwszą w Polsce protestację, jaką poseł śmiał podnieść przeciw wyrokowi króla i senatu. Przeszedłszy z arjanizmu na katolicyzm, † 1598.

Kazimirski Stefan, brat poprzedniego, podobny do niego z gwałtowności i wichrzycielstwa. Odznaczył się szczególnie jako jeden z najzuchwalszych agitatorów w rokoszu Zebrzydowskiego. Wymową i męstwem zyskał wziętość u szlachty.

Kazimirski A. de Biberstein, orjentalista. * 1808 w Lubelskiem, † 1887 w Paryżu. Wyemigrowawszy z kraju, osiadł stale we Francji i był tłómaczem poselstwa francuskiego w Persji. Oprócz artykułów w *Encyclopédie nouvelle* Reynauda, wydał **K.** osobno: „Słownik arabsko-francuski" (1840), uzupełniony „Słownikiem żeglarskim i wojskowym" (Paryż, 2 t., 1860); oraz wyborny przekład francuski z tekstem arabskim „Koranu" (Paryż, 1840, 7 wyd., 1880) i „Enissel-Djelis" (1846); powieść z „Tysiąc nocy i jedna"; „Gjulistan" Saadego „Dialogues français-persanes précédés d'un précis de la grammaire

persane et suivis d'un vocabulaire français-persan" (Paryż, 1883). Z Ropelowskim wyd. „Słownik polsko-francuski" i „francusko-polski" (Paryż, 1834, ostatnie wyd. stereotypowe, Berlin, 1863).

Kazi-mułła, właściwie *Mulla-Mohammed*, * pod koniec zeszłego wieku, w osadzie Gimri w Dagestanie, jeden z pierwszych i najgorliwszych rozkrzewicieli sekty miurydów, założonej 1823 przez mieszkańca kiuryńskiego Mułłę Mohammeda. Począwszy od 1824, przez lat kilka walczył szczęśliwie na czele swoich stronników przeciwko wojskom rosyjskim, aż w r. 1832 otoczony w osadzie Gimri przez gen. Rosena, poległ, broniąc się rozpaczliwie na czele 60 odważnych miurydów. Górale uważają **K-m.** za męczennika za wiarę.

Kazinczy Franciszek, znakomity poeta i pisarz madziarski, * 1759 w Er-Semlyen w komitacie Biharskim, † 1831; po ukończeniu studji w Sarospatak, zajmował się adwokaturą w Kaschau, Eperies i Peszcie; od roku 1784 notarjusz komitatu w Abaujvar, od 1786—91 kurator szkół narodowych okręgu kaszowskiego, więziony był od r. 1793—1801, jako podejrzany o udział w spisku Martynowicza. Po odzyskaniu wolności, swojemi pracami literackiemi przyczynił się znakomicie do rozkrzewienia nowszego piśmiennictwa madziarskiego. Zbiór pism jego (po większej części przekładów) wyszedł w Peszcie w 9 t., 1814—16, poezje zaś i część listów, liczących się do najlepszych utworów prozy madziarskiej, wydano po jego śmierci (5 tomów, Peszt, 1836—45). Wielkie zasługi położył **K.** wydaniem dzieła „Ungar. Alterthümer und Seltenheiten" (Peszt, 1808), oraz zbioru dzieł Zrynyi'ego (1817); Bavóczy'ego (1812), jak równie i poezji Dajka (1813) i Kisa (1817).

Kazirodztwo (incestus), występek, polegający na cielesnem obcowaniu pomiędzy najbliższymi oraz powinowatymi. Surowość kary na kazirodców zależy głównie od stopnia pokrewieństwa lub powinowactwa, najcięższe kary są za popełnianie kazirodztwa między wstępnymi i zstępnymi, dalej między braćmi i siostrami. Ściślej granicy, do której kazirodztwo się rozciąga, oznaczyć trudno, zwyczajnie jednak uważają, iż każde obcowanie cielesne z osobą, dla której zaślubienia potrzeba z przyczyny pokrewieństwa lub powinowactwa dyspensy kościelnej, stanowi jeszcze kazirodztwo. Obowiązujący kodeks karny jest bardzo surowy w tym względzie, grozi bowiem kazirodcom stosownie do stopnia pokrewieństwa lub powinowactwa karami głównemi i poprawczemi. Por. art. 1593—1597 kod. kar.

Kaznaczicz Jan Antoni, zasłużony poeta i pisarz serbsko-chorwacki, adwokat w Dubrowniku, * 1784, † 1874. Napisał mnóstwo kolęd, dotychczas niewydanych, oprócz wielu artykułów w pismach czasowych, tak chorwackich, jak włoskich, pomiędzy któremi odznaczają się życiorysy wielu jego spółziomków; oddzielnie wydał: „Prvo pesvetiliszte od novoga misnika" (1837); „Pjesnobranje" (1838); „Pjesniczki vienac" (1839) i w. in.

Kaznaczicz Jan August, doktor medycyny i pisarz serbsko-chorwacki, syn poprzedniego, * 1817, † 1883. Uczył się w Padwie i Wiedniu, redagował potem czas niejaki czasopisma *La Favilla* (w Tryjeście) i *Avvenire* (w Dubrowniku), w r. 1845—46 zaś czasopismo *Zorza dalmatyńska*. W r. 1846 wydał „Elementi della grammatica illirica" (w Zadrze, przekład Babukića); dalej „O narodniem piesmama jugoslavenskim" (wspólnie z Tommaseo, Dubrownik, 1851); oprócz tego przekładał wiele poezji włoskich na język serbsko chorwacki i naodwrót, oraz pisał oryginalne.

Kazo, wyspa turecka na morzu Śródziemnem, pomiędzy Kretą a Karpatho, do sandżaku Rodoskiego należąca, ma 49,4 klm. kw. powierzchni i około 8,000 miesz.

Kazoti *(Casotti, Cassotis)*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem—orzeł czarny; w dolnem czerwonem—dwa pasy prawo-ukośne złote. U szczytu pół orła czarnego.

Kazoti.

Kazuar.

Kazuar *(Casuarius)*, rodzaj ptaków strusiowatych, przebywających w południowych częściach Azji. **K.** ma dziób mierny, prosty, ze szczytem wypukłym, przechodzącym przy nasadzie w wyrost rogowy, w kształcie hełmu, wierzch głowy okrywający; nozdrza podługowate, przy końcu dzioba otwarte; nogi podkasałe, silne, o trzech palcach przodowych, skrzydła nielotne, bardzo krótkie, w miejscu lotek 5 prątków rogowych kończastych, ogon bez sterówek; głowa i szyja nagie, u spodu tej ostatniej dwa sopolowate, skórne wyrostki, pióra podwójne, szczecinowate, twarde. *C. galeatus*, sprowadzony do Europy w r. 1597, jest niewiele mniejszy od strusia, ale z krótszą szyją i krótszemi nogami. Żyje w jednożeństwie, karmi się owocami, korzonkami i młodemi drobnemi zwierzątkami, biega

prędko i zapalczywie się broni, hodowany oswaja się łatwo; mięso czarne i twarde. **K.** *nowohołenderski*, toż co dromaj (ob.).

Kazuistyka (z łac.), część teologji i moralności, zajmująca się zasadami, według których rozstrzygane być winny przypadki, czyli trudne wątpliwości sumienia *(casus conscientiae)*, lub gdzie zachodzi kolizja powinności. Moralista, trudniący się rozstrzyganiem podobnych wątpliwości, zowie się *kazuistą*. W nowszych czasach **K.** przestała mieć zwolenników i poszła w zapomnienie.

Kazuńskie albo **Kożuńskie starostwo** niegrodowe, było pomieszczone w województwie Mazowieckiem, w ziemi Zakroczymskiej. Podług lustracji z r. 1630, składało się z dwu wsi Kazuń i Grochole albo Grocholice, z folw. rybołówstwem i przyległościami. Za Karola Gustawa zupełnie było zniszczone, a w r. 1660 było w posiadaniu królowej Marji Ludwiki. Wedle spisów podskarbińskich w r. 1771 posiadała je Katarzyna Hilzenowa, wojewodzina mińska, opłacając z niego kwarty złp. 1,273 gr. 4, a hyberny złp. 742 gr. 25. Na sejmie warszawskim z r. 1773 stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Janowi Augustowi Hilzenowi, wojewodzie mińskiemu.

Kazwin, miasto w prowincji Irak Adżmi w Persji, na drodze z Resztu do Teheranu, 40,000 miesz.

Kazy-Giraj, carewicz krymski, syn Machmet Giraja. Po śmierci ojca, 1523 ogłosił się carem Tauryki, lecz zmuszony był odstąpić tronu swemu stryjowi Sajdet-Girajowi, który go potem zamordował w Kafie.

Kazy-Giraj, chan krymski od roku 1588; w 1591 roku wtargnął na czele licznego wojska do Rosji, rozbił wojska rosyjskie, podstąpił pod Moskwę, był jednak zmuszony odstąpić.

Kazykumuchowie, plemię w środkowym Dagestanie, językiem i pochodzeniem odmienne od Lezgińców, około 15,000 głów, zamieszkałych w 134 wsiach i zajmujących się głównie hodowlą owiec; pod władzę Rosji dostali się 1812 roku.

Kazykumuski okrąg, w kaukaskim obwodzie Dagestańskim, ma 2,251 klm. kw. i liczy 53,665 miesz. (1897). Główną osadą jest warowny *Kumuch*, mający około 2,200 miesz.

Kaźmir (franc. *casimir*, od Kaszmiru), lekka tkanina z cienkich nici wełnianych, nieco szorstka, używa się na odzież letnią.

Każyński Maciej, śpiewak i artysta dramatyczny, dyrektor właściciel teatru wileńskiego do r. 1811. Z trupą swoją robił wycieczki, nietylko po prowincji, lecz także do Petersburga, Moskwy i Lwowa. Głos miał tenorowy.

Każyński Wiktor, kompozytor, syn poprzed., * 1812 w Wilnie, † 1867. Po ukończeniu kursów akademickich w mieście rodzinnem, był 1837—1839 uczniem Elsnera w nauce kompozycji, a następnie pierwszym skrzypkiem teatru i organistą przy kościele św. Jana w Warszawie. Później (1842) udał się do Petersburga, skąd razem z Aleksym Lwowem odbył 1844 podróż muzykalną po Niemczech i wydał dzieło pod tytułem „Notatki z podróży muzykalnej, po Niemczech odbytej w r. 1844" (Petersburg, 1845). Od 1845 był kapelmistrzem teatrów cesarskich w Petersburgu. Niema prawie żadnego rodzaju muzyki, w którymby **K.** nie odznaczył się jako biegły kompozytor. Pisał bowiem uwertury, kantaty, sceny dramatyczne, międzyakty, chóry z orkiestrą, nokturny, fantazje, marsze, mnóstwo tańców i t. d.; ułożył także operę „Mąż i żona" (1848), oraz wydał „Spiewnik polski" (5 zesz.) zawierający wiele pięknych kawałków. Jednem z jego ważniejszych wydań jest „Spiewnik polski" (5 zesz., Petersb., 1854—55).

Kącki, *Kątski*, *Kontski*, v. *Brochwicz* odm., herb: W polu srebrnem—jeleń czerwony w biegu z głową w tył odwróconą. U szczytu trzy pióra strusie: czerwone między białemi. Rys. ob. w t. III, str. 103: Brochwicz I.

Kącki Walenty, przebywał na dworze wojewody poznańskiego Jana hr. Ostroroga w Komarnie i wydał dzieło p. t. „Nauka koło pasiek" (Zamość, 1614). Dzieło to wyszło powtórnie r. 1631, wydane przez Jakóba Wirowskiego.

Kącki Wacław, r. 1655 był na radzie w Opolu Jana Kazimierza, na skutek której wyszedł manifest, wołający szlachtę z jej poddanymi do opierania się Szwedom. *Marcin Kazimierz* hr. Brochwicz, generał artylerji od 26 czerwca 1667 (Sygil. 10, 98), kasztelan lwowski 1678, wojewoda kijowski 1683, wojewoda krakowski, od 30 maja 1702 (Sygil. 15, 196), od 20 maja kasztelan krakowski (Sygil 16, 237), † w początku 1710 r. Był generałem Ziem Podolskich. Za wojen szwedzkich pierwszy raz wystąpił, przyczynił się do zwycięstwa pod Chocimem 1673, jako starosta przemyski podpisał r. 1674 elekcję Sobieskiego z województwem Ruskiem, był pod Żórawnem 1676, pod Wiedniem i Strygoniem przyczynił się do zwycięstwa, dzielnie popisywał się w wyprawie Jabłonowskiego, hetmana w. ks., na Bukowinę 1685 r. Po śmierci Sobieskiego głosował za Contim Franc. Ludw. (ob.), 1696 podpisał konfederację generalną warszawską i 4 lut. 1697 przybył jako reprezentant W. Polski z Bielińskim, marszałkiem sejmu elekcyjnego i kasztelanem lubelskim, wręczyć mu dyplom elekcji. Po cofnięciu się Conti'ego, w Gdańsku z innymi uwięził go magistrat. Na radzie jawornickiej Augusta II, odbytej 15 listopada 1703 r., głosował przeciw wysłaniu Działyńskiego po zawarciu sojuszu z Piotrem W., w marcu 1704 przeszedł na stronę Stanisława i Karola XII. Z żony Denhofówny miał dwie córki, które wyszły za

Potockich. Syn jedyny *Jan Stanisław*, generał artylerji koronnej od 16 marca 1720 (Sygiel. 20, 181), Miecznik koronny od 24 lipca 1722 (Sygil. 20, 4), † 1728, był ostatnim z tej gałęzi Kąckich.

Kąkol *(Agrostemma)*, rodzaj roślin z rodziny goździkowatych, obejmujący rośliny rosnące wśród zboża, kwiaty purpurowo-czerwone, formy gwiaździstej, owoc—torebka jajowata, wielonasienna. *A. githago* dorasta 0,5 do 1 metra, liście ma wązkie, kwitnie w czerwcu i lipcu, rozpowszechniona po całej ziemi wśród zboża, gdzie stanowi istny chwast, a nasiona przymieszane do zboża mają szkodliwie wpływać na zdrowie; niegdyś były one używane przeciw robakom i wrzodom. Rodzaj ten niektórzy włączają do rodzaju firletki (ob.). Syrenjusz rodzajowi temu nadaje nazwę *kąkolnicy*, kąkolem zaś zowie durnicę czyli matonak (ob.).

Kąkolewnickie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Lubelskiem, w ziemi Łukowskiej. Podług lustracji z r. 1660 zaliczały się do tego starostwa wsie: Kąkolewnica z folw. i wybraniectwem, Ruska Wola, Lipniaki, Brzozowica, Dębowierzchy i Trzebieszów z folwarkiem. W r. 1771 posiadali je Nerjusz Szaniawski i Ludwika z Załuskich, małżonkowie, opłacając z niego kwarty złp. 3,915, gr. 23, a hyberny złp. 1,145, gr. 28.

Kąkolnica, ob. Kąkol.

Kąpiel, pogrążanie całego ciała, lub jednej tylko jego części w jakiejkolwiek cieczy (**K.** *całkowita*, *półkąpiel*, *nasiadówka* czyli *zycbad*, **K.** *nożna)*, także oblewanie ciała wytryskującym lub spadającym strumieniem płynu (**K.** *natryskowe)*, wreszcie bezpośrednie działanie na ciało pary wodnej lub gazów (**K.** *parowa*, *gazowa*). **K.** zmierzają, albo do zachowania zdrowia (**K.** *hygjeniczna)*, i wtedy służą do oczyszczania skóry i ułatwiania przez to jej funkcji, albo też do przywrócenia zdrowia (**K.** *terapeutyczna*). Zwykła kąpiel wodna posiadać może temperaturę od 15° —20° i wtedy zwie się *zimną*, od 21°—35° jest to *ciepła*, wyżej 35° *gorąca*. Pierwotny skutek kąpieli polega na usunięciu z ciała kurzu, potu i złuszczającego się naskórka, a najdokładniej uskutecznia się to w kąpieli ciepłej przy użyciu mydła. W **K.** *ciepłej* oddech staje się głębszym, wydychane powietrze zawiera więcej kwasu węglanego w skutek wzmożonego ciśnienia krwi, które również zwiększa ilość wydzielanego moczu. Krążenie krwi w skórze zostaje przyśpieszonem, słabe podrażnienie zakończeń nerwowych w skórze wywołuje odruchowe zwężenie tętnic mózgu, a stąd zmniejszony dopływ krwi do mózgu i osłabienie jego czynności. **K.** ciepła działa także orzeźwiająco i uspokajająco; znajduje zastosowanie głównie u osobników wyniszczonych i anemicznych, po znacznych wysiłkach fizycznych, przy skurczach nerwowych, przy pobudzeniu nerwowem, neuralgjach, reumatyzmie. **K.** *zimne* przedewszystkiem odbierają ciepło, zwężające się bowiem tętnice skóry zmniejszają dopływ krwi do peryferji; wskutek tego wzmaga się proces utleniania w organizmie, przyczem z pomocą przychodzą także wzmożone zwykle ruchy mięśni; przemiana materji znacznie się podnosi, następuje pewien zastój krwi w organach wewnętrznych, dla jego przezwyciężenia niezbędną jest usilna akcja serca. Przez podrażnienie nerwów czuciowych skóry powstaje na drodze odruchowej wzmożenie ruchów robaczkowych kiszek, nadmierna kurczliwość mięśni, pęcherza moczowego. Tym sposobem otrzymuje się wzmożenie wszystkich funkcji organizmu, przemiany materji, apetytu, sekrecji organów wydzielniczych. Stałe stosowanie zimnych kąpieli hartuje organizm, czyni go mniej podatnym na zaziębienia, lub wogóle jakiekolwiekbądź inne czyniki chorobotwórcze. **K.** zimne znajdują obecnie szerokie zastosowanie w lecznictwie, jako środek obniżający temperaturę ciała; ma to miejsce w ostrych chorobach zakaźnych, jak tyfus lub ospa. **K.** w wodzie bieżącej działają energiczniej, niż w wodzie stojącej, fizjologiczna jednakże różnica tu nie zachodzi. **K.** *parowe* czyli *łaźnie parowe* posiadają to samo fizjologiczne działanie, co kąpiele ciepłe i gorące; zachodzi tu jedynie tylko różnica ilościowa, łaźnia bowiem dla bardzo wysokiej temperatury i różnych procedur z nią zwykle związanych (miotełkowanie, prysznic) działa o wiele silniej i szybciej. **K.** *lecznicze* zawierają w sobie pewne substancje, które w tym lub innym kierunku na organizm działają; tu należą **K.** mineralne solne, alkaliczne, szczawy alkaliczne, kąpiele żelaziste, siarczane. **K.** *błotne* przyrządzają się z wody mineralnej i mułu mineralnego, otrzymywanego przeważnie z ziemi lub torfu, stosują się najczęściej gorące, działają zaś zapewne jedynie przez ciepło; są bardzo skuteczne przy chronicznych reumatyzmach, wysiękach, zgrubieniach, przerostach. Wogóle dobroczynny wpływ **K.** mineralnych nie ma jeszcze ścisłego naukowego wyjaśnienia. Do kąpieli leczniczych zaliczyć jeszcze należy **K.** *gazowe*, przy których całe ciało lub część jego poddaną zostaje działaniu pewnego gazu lub też wystawioną jest jedynie na działanie wzmożonego ciśnienia (**K.** *pneumatyczna)*, oraz **K.** *elektryczne*, które polegają na tem, że do wanny zwykłej doprowadza się przewodniki elektryczne, a chory, siedząc w wodzie, jest prądem stałym elektryzowany. Ob. Balneologja, Hydroterapja.

Kąpiel, w chemji i technice, substancje stałe, płynne lub lotne, a nawet całe do tego celu urządzenia, w których umieszczają się jakiekolwiek przedmioty i wystawiają się na działanie ciepła, dochodzącego do nich pośrednio przez wodę, piasek, olej, powietrze, metale i t. d.,

a stosownie do tego **K.** pomienione zowią się wodnemi, piaskowemi, powietrznemi, metalicznemi. Celem tego postępowania jest ujednostajnienie ogrzewania i utrzymywanie ciała ogrzewanego w stałej temperaturze; tak np., jeżeli pragniemy ciało ogrzać do 100°, używamy **K.** wody wrzącej. W fotografji nazywają się **K.** roztwory, w które zanurzają się płyty, dla otrzymania na nich powierzchni wrażliwych na światło, lub dla wywołania obrazu. Ob. Fotografja.

Kąpielówka, dopływ Pełtwi (ob. Pełtew).

Kąsina, ob. Dziewięćsił.

Kąt, w geometrji, pochylenie dwu linji przecinających się; punkt przecięcia zowie się *wierzchołkiem* **K.**, linje tworzące **K.** *ramionami*. **K.** odczytuje się głoską wypisaną w wierzchołku, albo trzema głoskami, tak aby głoska, umieszczona przy wierzchołku, wymówioną była we środku. Jeżeli linja spotyka się z drugą, tworzy dwa **K.** *przyległe* (fig. 1). Jeżeli kąty te są równe, to każdy z nich nazywa się *prostym* (fig. 2), linje zaś, te kąty tworzące,

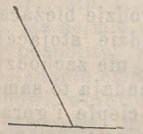

Fig. 1.
Kąty przyległe.

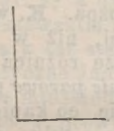

Fig. 2.
Kąt prosty.

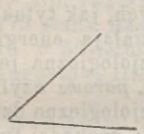

Fig. 3.
Kąt ostry.

zowią się prostopadłemi. Wszystkie **K.** proste są między sobą równe, **K.** od prostego mniejszy zowie się *ostrym* (fig. 3), większy od prostego *rozwartym* (fig, 4). Kąty, których suma czyni **K.** prosty, nazywają się *dopełniającemi*, gdy suma ta czyni dwa **K.** proste—*spełniającemi*. **K.** są proporcjonalne do łuków zatoczonych z ich wierzchołków, jako ze środków, zatem mierzenie **K.** sprowadza się do mierzenia łuków. **K.** *dwuścienny* (fig. 5) jest to pochylenie dwu płaszczyzn przecinających się wzdłuż linji prostej, zwanej *krawędzią*. **K.** dwuścienny *CABD* mierzy się kątem płaskim *bac*, którego ramiona, leżąc na jego ścianach, są prostopadłe do krawędzi. **K.** *bryłowy* czyli *wielościenny SABCDE* (fig. 6) jest to figura utworzona przez płaszczyzny, schodzące się w jednym punkcie, wierzchołku; **K.** zawarte

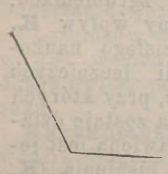

Fig. 4.
Kąt rozwarty.

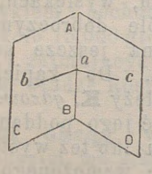

Fig. 5.
Kąt dwuścienny.

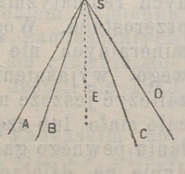

Fig. 6.
Kąt bryłowy.

między dwiema po sobie następującemi krawędziami **K.** bryłowego zowią się jego **K.** *płaskiemi*; do utworzenia **K.** bryłowego potrzeba najmniej 3 płaszczyzn (**K.** *trójścienny*, fig. 7). Kąt linji *AB* z płaszczyzną *P* (fig. 8) mierzy się kątem

Fig. 7.
Kąt trójścienny.

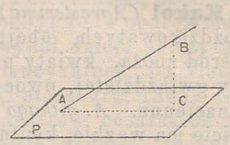

Fig. 8.
Kąt linji z płaszczyzną.

BAC, zawartym między tą linją a jej rzutem *AC*. **K.** *kulisty* (fig. 9) jest to kąt zawarty między łukami dwu kół wielkich na kuli, **K.** zawarty między linjami krzywemi (fig. 10) jest to kąt zawarty między stycznemi do tych krzywych, poprowadzonemi we wierzchołku **K.** W astro-

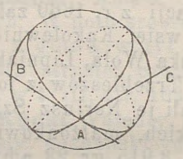

Fig. 9.
Kąt kulisty.

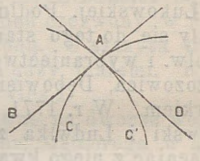

Fig. 10.
Kąt między linjami krzywemi.

nomji **K.** *godzinnym* gwiazdy nazywa się **K.** zawarty między kołem godzinnem (ob.) tej gwiazdy, a południkiem miejsca. **K.** *widzenia* nazywa się **K.** utworzony przez linje, idące od środka oka ku końcom widzianego przedmiotu. Co do **K.** *padania*, *odbicia*, *załamania*, *granicznego*, *polaryzacyjnego*, ob. Odbicie, Załamanie, Polaryzacja; co do **K.** *twarzowego*, ob. Człowiek. Do mierzenia **K.** używają się różne *kątomiary*, jak busola, grafometr, goniometr, przenośnik, teodolit (ob. te wyrazy).

Kątnica, *Kiszka ślepa*, ob. Kiszki.

Kątomiar, ob. Kąt.

Kątscy, rodzina znanych w całej Europie muzyków polskich.

Kątski Grzegorz, od r. 1810 urzędnik sądowy w Krakowie, a następnie inspektor liceum w Warsz., sam muzykalny, widząc w dzieciach zdolności artystyczne, zajął się troskliwie pierwszem ich kształceniem i odbywał z niemi podróże, w których 4 synowie zasłużone zbierali laury.

Kątski Karol, najstarszy z braci skrzypek, * 1815 r. w Krakowie, † 1867. Po raz pierwszy wystąpił na koncercie publicznym wraz z bratem Antonim i Eugenją w Krakowie 1822; w Warszawie grał 1823, a 1825 wydał pierwsze kompozycje (polonezy, mazurki i ekosezy).

W Petersburgu 1829 brał lekcje u Bianchi'ego. Zwiedził celniejsze miasta Europy, zbierał wszędzie laury, został członkiem kilku towarzystw muzycznych i osiadł 1832 w Paryżu, gdzie wydał mnóstwo wielce cenionych kompozycji na skrzypce. Chwalono w nim szczególnie pewne, łatwe, eleganckie i zręczne prowadzenie smyczka, biegłość nadzwyczajną i ton czysty z zachwycającym fladżoletem.

Kątski Antoni, drugi z braci, pjanista i kompozytor, * 1817 r. w Krakowie, † 1899. Początkowo kształcił się u ojca, następnie u Marendorfa w Warszawie i Fielda w Moskwie (1830). W wycieczkach artystycznych przebiegł główniejsze miasta nietylko Polski i Rosji, ale także całej Europy, wszędzie wprawiał w podziwienie słuchaczy grą wyraźną, dobitną i czystą ale zimną łatwością, pokonywającą wszystkie trudności, śmiałością doprowadzoną prawie do zuchwalstwa. Pierwszą kompozycją jego była muzyka do poematu Schillera „Dzwon". Jako pedagog, wydał metodę gry fortepjanowej i 36 ćwiczeń, przyjętych przez konserwatorja: berlińskie, paryskie i petersburskie. W 1848 koncertował z wielkiem powodzeniem w Madrycie, Lizbonie, Berlinie i Wiedniu. W Berlinie był nauczycielem ks. Ludwiki pruskiej, późniejszej królowej bawarskiej. W tym czasie napisał „Przebudzenie się lwa". W Berlinie wydał 35 utworów na fortepjan i orkiestrę. W 1870 odbył podróż artystyczną po Ameryce i w 1883 osiadł tam stale. W 1894 obchodził jubileusz w Los Angelos w Kalifornji. W kompozycjach jego znać wpływ szkoły francuskiej. Są one trudne, ale świetne, eleganckie efektowne, mimo to że brak im oryginalności, a chłód wieje taki, jak i z gry. Napisał przeszło 200 sztuk na fortepjan; są to warjacje, fantazje, etiudy, mazurki, polki, nokturny, kaprysy, pieśni bez słów, tańce i t. d.

Kątski Antoni.

Kątski Stanisław, trzeci z braci, fortepjanista, * 1820 w Krakowie, uczył się razem z bratem Antonim, od którego też samego wiele korzystał; przebywa stale w Paryżu, gdzie zajmuje się dawaniem lekcji muzyki. Kompozycje jego mniejszych rozmiarów (nokturny, warjacje, marsze, mazurki, walce i t. d.), nie stoją na wysokości utworów Antoniego.

Kątski Apolinary, najmłodszy z braci, skrzypek, * 1825, † 1879 w Warszawie, uczeń starszego brata Karola, któremu wkrótce dorównał, a z czasem przewyższył go nawet. Pierwsze już koncerty we Francji, w Brukseli i Frankfurcie nad Menem świetne zapowiadały powodzenie. W Warszawie wystąpił 1850 i powszechny grą swoją obudził zapał, tak w publiczności, jak i w krytykach. Nie mniejsze wawrzyny zbierał w wycieczkach artystycznych do Petersburga, Wilna (1853) i główniejszych miast cesarstwa. We wszystkich niemal koncertach grywał **K.** własne utwory (fantazje, kaprysy, etiudy, mazury, sceny dramatyczne, sztuki charakterystyczne, koncerty, marsze, tańce i t. d.), których znaczna liczba wyszła z druku. Kompozycje te bez wykończenia i namaszczenia, obrachowane na efekt i poklask słuchaczów, nie posiadają bynajmniej trwałej wartości artystycznej. Za to jako wykonawca wprawia w zdumienie swemi fladżoletami, wykonywanemi z niezmierną precyzją i czystością. **K.** ma jeszcze tę zasługę, że za jego głównie staraniem powstało w Warszawie 1861 konserwatorjum muzyczne, które od początku istnienia zostawało pod jego dyrekcją i które wydało wielu pożytecznych artystów.

Kcynia, Krcenia (po niem *Exin*), miasto w wielkiem księstwie Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, powiecie Szubińskim; ma kościół starożytny farny i klasztor Karmelitów z kaplicą, której cudowny obraz jest licznie odwiedzany przez pobożnych. Miasto liczy około 2,200 ludności.

Kcyńskie starostwo grodowe, leżało w województwie Kaliskiem, powiecie Kcyńskim. Podług lustracji z r. 1661, zaliczały się do niego miasta: Kcynia (ob.), Mieściska i wsie: Dembłowo, Borzatew i Wiela. W r. 1771 po Andrzeju Mielżyńskim i Annie z Buińskich, posiadał toż starostwo Kazimierz Radoński, pułkownik wojsk kor., opłacając wraz z wójtostwem kwarty w ilości złp. 410, a hyberny złp. 473 gr. 6. Po utworzeniu województwa Gnieźnieńskiego starostwo to wraz z powiatem zaliczało się do tegoż województwa. W r. 1772 zajęte zostało przez rząd pruski.

Kczewski v. *Lewart* odm., herb: W polu srebrnem—lampart czerwony wspięty. U szczytu takiż lampart.

Kczewski.

Kea (Zia, staroż. Keos), wyspa na morzu Egejskiem, w pobliżu Attyki, należy do Cykladów, obejmuje 103 klm. kw. (1,88 m. kw.) i liczy 4,311 miesz., jest jedną z najurodzajniejszych w całym archipelagu, produkuje wino, figi, miód i jedwab. W starożytności nazywała się *Hydrussa* albo *Tetrapolis*, z powodu istniejących na niej czterech miast. Miejsce urodzenia poety Symonidesa.

Kean Edmund, po Garricku i Kemble'm najznakomitszy aktor angielski, * 1787 w Londynie, syn słynnego brzuchomówcy *Mojżesza Keana* i córki znanego poety Jerzego Careya, sam zaś

podawał za swego ojca ks. Norfolk († 1815), † 1833 w Richmond. Lubo małego wzrostu i ułomny, podobał się publiczności londyńskiej, już w 5 r. życia, kiedy występował jako figurant. Przepędziwszy wiek chłopięcy dość awanturniczo, oddany był 1801 przez dr. Durny do szkoły w Eton, którą po 3 latach opuścił; przechodził z jednej sceny na drugą, aż wreszcie 1814 zyskał w Londynie rozgłos w roli Shyloka. Oprócz tego celował w rolach Ryszarda III, Otella Macbetha i Jago. Amerykę odwiedzał dwukrotnie. Por. Proctera „Life of Kean“ (Londyn, 1835).—Jego syn *Karol Kean*, * 1811 w Waterford w Irlandji, † 1868, należy również do najznakomitszych owoczesnych artystów dramatycznych angielskich; od r. 1851 był dyrektorem teatru londyńskiego, zwanego *Princess's Theatr.* Niemniejszej sławy jako aktorka używała i żona tego ostatniego *Ellen Kean*, z domu Tree, * 1805 w Londynie, † 1880 tamże.

Keats John, poeta angielski, * 1795, † 1821 w Londynie, jako syn dorożkarza, kształcił się początkowo na lekarza, później poświęcił się poezji. W 1817 wydał tomik poezji, w 1818 wydał „Endymjona“; następnie „Lamia, Isabella eve of St. Agnes and others poems“ (Londyn, 1820). Niebawem umarł w Rzymie, dokąd wyjechał, żeby się wyleczyć z suchot. Pochowany koło piramidy Cestjusza. Najpopularniejsze wydanie dzieł **K.** sporządził Formann (4 tomy, Londyn, III wyd., 1889). Por. Monkton Milnes „Life letters ad literary remains of Keats (1848, II wyd., 1867); J. R. Lowell „The poetical works of K. with a life“ (1854); Rossetti „Poetical works of K.“ (1872); Colvin „Keats“ (1887).

Kebab, turecka pieczeń barania, z cebulą, pieprzem, jajami i ryżem.

Keblah, Kiblah, zowie się strona ku Mekce, ku której modlący się mahometanie zwykle oblicze swe zwracają. Tę samą nazwę nosi w każdym meczecie muzułmańskim szafa, czyli schowanie, w którem duchowni Koran przechowują. „Kibla alem“—jest to tytuł sułtanów w Turcji i szacha w Persji.

Keckermann Bartłomiej, poeta, teolog i retoryk, rodem z Gdańska, gdzie potem był profesorem i protektorem gimnazjum, żył od 1573 do 1619 r.; jest autorem następujących dzieł: „Carmen heroicum de ss. Angelis“ (Wittemb., 1590); „Systema s. theologiae“ (Kolonja, 1611); „De natura et proprietatibus historiae comentarius“ (Hanower, 1610); „Retorica ecclesiastica“ (tamże). W ogólnym zbiorze pism jego (Genewa, 1614), zamieszczony jest nadto *Rys prawa publicznego polskiego.*

Keczewajo, Cetewajo, król Zulów, syn króla Panda, po którego śmierci wstąpił na tron 1858, rozszerzył granicę utworzonego przez swego stryja państwa i uorganizował wojsko w liczbie 40,000 ludzi. Wpadłszy w zatarg z Anglją z powodu żołnierzy zbiegłych do Natalu, których wydania odmówił, zmuszony był prowadzić z nią wojnę. Zwyciężył wprawdzie wojsko angielskie 22 stycz. 1879 pod Isadlwana, ale nie skorzystawszy ze zwycięstwa, został w d. 4 lipca pobity pod Ubendi i 28 sierp. wzięty do niewoli. Po długim pobycie w Kapsztadzie wysłany był do Anglji i po powrocie otrzymał pod protektoratem Anglji, władzę nad częścią kraju Zulów, † 1884 w Ekhome.

Keczkemet *(Kecksemet)*, miasto w kom. peszteńskim, położone wśród tak zwanego *stepu Keczkemeckiego*, około 50,000 miesz., pomiędzy którymi 12,000 ewang.-reformowanych; siedlisko władz komitatowych, kolegjum Pijarów, klasztor Franciszkanów, gimnazjum kat. i reform., szkoła realna, szkoła prawa. Mieszkańcy zajmują się po części rolnictwem i uprawą wina, przeważnie jednak hodowlą owiec, bydła rogatego, koni, nierogacizny. Ożywiony handel bydłem. Z przemysłu słynie szczególnie mydlarstwo, oraz garbarstwo.

Kedicz-Ali, najznakomitszy wódz tureckich Bośniaków, powstałych w latach 1849—51 przeciwko Turkom w Krainie i Pesawinie. Pobity przez Turków pod Jaicami, zamknął się w Bihaczu, ale gdy i ta twierdza została zdobytą 1851, po długiem tułaniu się w lasach, schronił się do Czarnogórza, gościnnie tam przyjęty.

Kedu, ob. Kadu.

Keeling, wyspy, zwane także wyspami *Kokosowemi*, tworzą gromadę małych wysp, leżących na oceanie Indyjskim, w stronie południowej względem Sumatry. Zostały one zajęte 1857 przez Anglików, którzy tu założyli stację dla zaopatrywania w skład węgli parowców, krążących pomiędzy Australją i Indjami.

Keepsake (ang.), podarek pamiątkowy, rodzaj albumu czyli noworocznika w ozdobnem wydaniu, z pięknemi rycinami.

Kef, miasto w północnym Tunisie, na drodze wiodącej z Tunisu do Konstantyny, ma 4,000 miesz. i cytadelę.

Kef, *Keif* (arab.). Jest to wyraz oznaczający początkowo zapytanie: jak? — używany jako formuła grzeczności przy powitaniach i zapytaniach o stan zdrowia i t. p. W skutek tego wyraz **K.** stał się powoli synonimem dobrego stanu zdrowia, umysłu, powodzenia i t. p., i w tem znaczeniu przeszedł do języków europejskich. Turcy używają wyraz Kef jako synonim włoskiego „Dolce far niente“, błogiego niezmąconego niczem próżnowania, spoczynku.

Kefaliński A, pseudon. ks. Ignacego Hołowińskiego (ob.).

Kefalos, Cefalus, syn króla Focydy, Dejona i Diomedy, mąż pięknej Prokrydy, którą najczulej kochał, a którą na polowaniu zabił przez pomyłkę. Miłość tych dwojga małżonków była ulubionym przedmiotem starożytnych poetów.

Keferstein Chrystjan, geolog, * 1784 w Halli, † 1866, był pierwiastkowo urzędnikiem sądowym, następnie poświęcił się geognozji i geologji. Bronił wulkaniczności bazaltu przeciwko szkole Wernera w dziele: „Naturgeschichte des Erdkörpers“ (2 t., 1834), nadto ogłosił: „Geschichte und Literatur der Geognosie“ (1840); „Mineralogia polyglotta“ (1849); „Die Halloren“ (1843); „Ansichten über die celtischen Alterthümer“ (3 t., 1846—51) i in.

Keferstein Wilhelm Maurycy, zoolog, * 1833, † 1870, był profesorem w Getyndze. Z prac jego najsłynniejsze są: „Untersuchungen über niedere Seethiere“ (1862); „Bemerkungen über das Skelett eines Australiers“ (1865).

Kefeus, *Cefeusz*, król Etjopji, jeden z Argonautów, był mężem Kasjopy i ojcem Andromedy. Jowisz przeniósł go do rzędu gwiazd z żoną, córką i zięciem.

Keffi, nazwa wielu miast w królestwie Sokoto w Sudanie, z których najważniejszem jest *K. aled es Senga* nad Kokoną, dopływem Binue, 30,000 miesz.

Kefir, (*kapir*, z tur. *kef*, dobry stan zdrowia), napój otrzymywany przez Tatarów północnego stanu Kaukazu, przez fermentację mleka krowiego. Fermentację tę sprowadzają *ziarna kefirowe*, złożone z zarodników bakterji *Dispora caucasica*, zmięszanych z grzybkami drożdżowemi; cukier mleczny przechodzi przytem w kwas mleczny, alkohol i kwas węglany. **K.** jest białawy, smaku słodko-kwaśnego, bogatszy niż kumys (ob.) w ciała białkowate, ale uboższy w alkohol i kwas mleczny. Na Kaukazie przechowuje się **K.** w workach z koźlej skóry (**K.** *burdjuk*). Używa się jako napój pożywny w chorobach żołądkowych, ubóstwie krwi, bladaczce i in. Por. Weiss „Kefir, Kaukasischer Milchwein” (1890).

Kehl, miasto w Badeńskim okręgu Offenburskim, przy ujściu rzeki Kinzig do Renu, położone naprzeciwko miasta Strasburga, z którem połączone było mostem kamiennym. Niegdyś było silną warownią. Ma 3,300 miesz., kilka fabryk i mosty żelazne na Renie i Kinzig. W 1870 było bombardowane przez obrońców Strasburga.

Kehr Karol, pedagog niemiecki, * 1830 w Goldbach pod Gotha, † 1885, od 1873 dyrektor seminarjum w Halberstadt, od 1884 dyrektor seminarjum w Erfurcie. Ogłosił: „Die Praxis der Volksschule“ (10 wyd., 1885); „Praktische Geometrie” (6 wyd., 1880); „Geschichte der Methoden des deutschen Volksunterrichts“ (2 wyd., 1887). Oprócz tego wydaje od 1872 *Pedagogischer Blätter*.

Kehrein Józef, * 1808 w Heidesheim pod Moguncją, † 1876, nauczyciel gimnazjów w Darmsztadzie, Moguncji i Hadamar, od 1855 dyrektor katolickiego seminarjum nauczycieli w Montabaux, położył znakomite zasługi na polu języka i literatury niemieckiej. Oprócz wielu dzieł elementarnych, ważniejsze jego prace są: „Grammatik der neuhochdeutschen Sprache“ (2 t., Lipsk, 1842—52); „Grammatik der deutschen Sprache der XV—XVIII Jahrhunderts“ (3 t., Lipsk, 2 wyd., 1863); „Die dramatische Poesie der Deutschen“ (2 t., Lipsk, 1840); „Ueberblick der deutschen Mythologie“ (Getynga, 1848); „Zur Geschichte der deutschen Bibelübersetzung vor Luther“ (Stuttg., 1851); „Onomatisches Wörterbuch“ (2 t., Wiesbaden, 1862); „Volkssprache und Volkssitte im Herzogthum Nassau“ (3 t., Weilburg, 1862—63); „Katholische Kirchenlieder, Hymnen, Psalmen“ (3 t., Würzburg, 1859—1863); „Handbuch der Erziehung und des Unterrichts“ (2 wyd., 1877).

Kei, grupa wysp na oceanie Indyjskim, na zachód od wysp Aru, należąca do Moluków, 1,211 klm. kw. (22 mile kw.) i 21,000 miesz., nominalnie zaliczana do holenderskiej prezydentury Amboina, w rzeczywistości niezależna.

Kei (*Kai*), rzeka w kraju Przylądkowym, powstaje z połączenia *Czarnego* i *Białego* **K.**, wpada do oceanu Indyjskiego na północ od przylądka Morgan; długość jej wynosi 280 klm.

Keighley lub **Kighley,** miasto w angielskiem hrabstwie York, ma 31,000 miesz. i liczne fabryki.

Keigthley Tomasz, historyk i krytyk angielski, * 1789 w Dublinie, † 1872, studjował nauki prawne w Dublinie, lecz poświęcił się literaturze. Oprócz podręczników historji Grecji, Rzymu, Anglji, Indji, oraz licznych artykułów w Lardneya „Cabinet Cyclopedia“, napisał: „Fairy mythology“ (nowe wyd., 1850); „Mythology aneent Greece and Italy“ (4 wyd., 1877); „History the crusaders“ (nowe wyd,, 1852); „Life, opinion etc. of Milton“ (1855).

Keiks Keyks, Ceyx, syn Heosforusa i nimfy Filonidy, mąż Alcjony, przyjaciel Herkulesa, był królem Trachiny w Focydzie i rozbitkiem na brzegach morza Egejskiego. Przemieniony przez Zeusa w ptaka, podobnie jak i żona jego, Alkjona.

Keil Jan Jerzy, niepospolity znawca języka hiszpańskiego, * 1781 w Gotha, bibljotekarz w Wejmarze, od 1814 mieszkał w Lipsku, gdzie † 1858. Oprócz wydania dzieł Kalderona (4 t., Lipsk, 1827—30), ogłosił „Spanische Sprachlehre“ (Lipsk, 1837) i „Italienische Sprachlehre“(Erfurt, 1831), zbiór własnych poezji lirycznych „Lyra und Harfe” (Lipsk, 1834), oraz Märchen und Geschichten eines Grossvaters“ (Lipsk, 1847) i „Neue Märchen für meine Enkel“ (tamże, 1849). Keil posiadał także znakomity zbiór obrazów i rycin.

Keil Ernest, księgarz i wydawca niemiecki, * 1816, † 1878, założyciel popularnego pisma *Gartenlaube*, na którem zrobił ogromny majątek. Po śmierci jego przedsiębierstwo przybrało firmę

Ernst Keils Nachfolger i przeszło w ręce Adolfa, Pawła i Alfreda Krönerów.

Keil Godfryd Teodor Henryk, filolog niemiecki, * 1822 w Gressow pod Wismarem, jest od 1869 prof. w Halli. Wydał „Grammatici latini“ (6 t., 1855—74) i „Plinii secundi epistolae“ (1870); „Observationes criticae in Catonis et Verronis de re rustica libros“ (1849); „Quaestiones grammaticae“ (1860); „Catonis de agricultura liber“; „Varronis rerum rusticarum libri III“ (Lipsk, 1882—84).

Keil Franciszek, kartograf, * 1822 w Kraślicach w Czechach, † 1876, był aptekarzem w Salzburgu, od 1865 w Wiedniu i zajął się wyrobem kart plastycznych, czyli wypukłych. Szczególnie wyborna jest karta Salzburga, w 10 sekcjach, do której wykonał kilkaset pomiarów wysokości gór.

Keil Karol, rzeźbiarz niemiecki, * 1838, † 1889. Robił wiele obstalunków rządowych, między innemi ozdabiał kolumnę Zwycięstwa w Berlinie.

Keilberg, po czesku *Klinovy Vrch*, szczyt gór Kruszcowych, w okolicy Jachimowa, 1,244 metr. wysokości.

Keilhau Baltazar Maciej, geolog, * 1797 w Birid w Norwegji, † 1858; od 1834—57 był profesorem mineralogji w Chrystjanji, odbył kosztem rządu liczne podróże po kraju, których rezultatem była karta geologiczna Norwegji. Nadto ogłosił: „Reise i Ost-og Vest-Finmarken“ (1831); „Gaea Nervegica“ (3 t., Christiania, 1838—50) i in.

Keiser Reinhard, jeden z najdawniejszych niemieckich kompozytorów oper, * 1673 w Lipsku, pobierał nauki w tamecznej szkole św. Tomasza, następnie poświęcił się wyłącznie muzyce i był kapelmistrzem, a potem kantorem przy kościele św. Michała w Hamburgu, gdzie † 1739. Jego opery, których (prócz wielu sztuk koncertowych i kościelnych) napisał 116, postawiły go w rzędzie najznakomitszych kompozytorów swojego czasu.

Keith Jerzy, wódz szkocki, zwany powszechnie *Lordem marszałkiem*, * 1693 r. na zamku Inverurgie w Szkocji. Był już za czasów Marlboroughа 1712 pierwszym brygadjerem, lecz jako stronnik Jakóba musiał opuścić kraj rodzinny i za granicą rozwijał niestrudzoną działalność w sprawie pretendenta. Po długiej tułaczce przybył do Berlina, gdzie Fryderyk W. mianował go naprzód gubernatorem Neuenburga, a następnie posłem w Madrycie; później wyjednał mu ułaskawienie u rządu angielskiego. Po krótkim pobycie w Szkocji, powrócił **K.** znowu do Berlina, gdzie † 1778 r. Por. d'Alemberta „Eloge de Milord Maréchal“ (Berlin, 1789).

Keith Jakób, feldmarszałek pruski, brat poprzedniego, * 1696 r. w Szkocji, musiał również jako Jakobita ratować się ucieczką. W latach 1728—44 służył w armji rosyjskiej, którą opuścił w stopniu marszałka i udał się do Berlina, gdzie Fryderyk W. mianował go feldmarszałkiem, a r. 1749 gubernatorem stolicy. Podczas wojny Siedmioletniej był **K.** czynnym naprzód w Niższej Saksonji, potem znajdował się w bitwach pod Lowositz i Rossbach, oblegał Pragę i Ołomuniec, a po odstąpieniu od oblężenia tego ostatniego miasta, 1758 zasłaniał pamiętny odwrót wojska oblężniczego; poległ 14 października t. r. od strzału w bitwie pod Hochkirch. Fryderyk W. kazał mu w Berlinie wystawić, posąg marmurowy. Por. Varnhagen von Ense „Biographische Denkmale,“ 7 Teil (1873); v. Paczyński-Tenczin „Leben des Feldmarschals **K.**“ (1889).

Keith Jerzy Elphinstone, wicehrabia, marynarz angielski, * 1746 w Elphinstone, † 1823 r. w Tullialanhouse. Mianowany kontradmirałem, zdobył 1795 r. ziemię Kap, a następnie Cejlon. W r. 1800 dowodził blokadą Genui, a 1801 zasłaniał wylądowanie Abercromby'ego (ob.) w Egipcie. Po zawarciu pokoju dowodził 1804 częścią floty na kanale La Manche, czuwał nad przygotowywaną w Boulogne wyprawą do Anglji, a w końcu jako naczelny dowódca kierował wysłaniem Napoleona na wyspę św. Heleny.

Kejdel *(Keudel)*, herb: W polu srebrnem, nad pasem zielonym w dolnej części tarczy—6 czarnych, kudłowi zaokrąglonych kliнów, po 3 z każdej strony. Nad hełmem czapka czarna z białym wyłogiem i dwoma takiemiż oślemi uszyma. Labry czarno-srebrne.

Kejdel.

Kejper, górne piętro formacji tryjasowej (ob.).

Kekrops, *Cekrops*, pierwszy król Attyki, przybysz z Egiptu (w XV w. przed Chr.), założyciel zamku w Atenach, *Kekropia* zwanego; podług podań greckich nieokrzesanych jeszcze i dzikich mieszkańców wybrzeży atyckich nauczył rolnictwa, uprawy oliwy, żeglugi i handlu i zaszczepił w nich pierwsze zasady religji i moralności. W pierwotnych dziejach innych plemion greckich często także napotykamy imię Kekropsa. Wyobrażany był jako posiadający górną część ciała ludzką, dolną—wężową.

Kekulé Fryderyk August, chemik, * 1829 r. w Darmsztadzie, † 1896, został 1856 docentem w Heidelbergu, 1858 r. profes. w Gandawie, 1865 w Bonn. Badania jego znacznie przyczyniły się do rozwoju chemji organicznej, szczególnie zaś ważne były prace jego nad czteroatomowością węgla i teorją ben-

Kekulé Fryderyk.

zolu. Ogłosił „Lehrbuch der organischen Chemie“ (3 t., 1861—67) i „Chemie der Benzolderivate” (1867).

Kekulé Reinhard, archeolog niemiecki, * roku 1839 w Darmstadzie, kształcił się w Erlangen i w Berlinie, poczem odbył podróż naukową po Włoszech i Grecji. W r. 1870 mianowany został profesorem w Bonn, a 1889 w Berlinie, gdzie był także dyrektorem zbioru rzeźb w Muzeum. Napisał: „De Fabula Meleagra“ (Berlin, 1865); „Hebe“ (1867); „Die Bal des Tempels der Althena-Nithé in Athen“ (1869); „Das akad. Kunstmuseum zu Bonn“ (Bonn, 1872); „Gr. Thonfiguren aus Tanagra“ (Stuttgart, 1878); „Leben Fr. Gottl. Welckers“ (Lipsk, 1880) i in.

Kekune, olej, ob. Aleurites.

Kelab, skóry bawole, pochodzące w Sudanu.

Kelat, miasto w Beludżystanie; ma 14,000 miesz., twierdzę i pałac chana. Jest ono stolicą księstwa, którego władca uważa się za pana całego Beludżystanu, chociaż tylko część pewna innych naczelników kraju uznaje jego zwierzchnictwo.

Kelch Chrystjan, syn pastora z Pomorza, od 1682 r. pastor w Jerwen, później w Wierland, w Allentaken, a nareszcie nadpastor w Rewlu, gdzie †, mając 53 lata wieku. Wydał ważne dzieło p. t.: „Liefländische Historia oder kurze Beschreibung der denkwürdigsten Kriegs und Friedensgeschichte Ehst-Lief-und Letlandes etc.” (Rewel, 1695). Nadto, w rękopisie pozostawił obszerną pracę p. t.: „Liefländischer Historiae oder Kriegs und Friedensgeschichte, Continuation.” Por. Recke i Napierski „Schriftsteller Lexicon der Provinzen Liefländ, Estland und Kurland“ (Mitawa, 1829).

Keleti Karol, statystyk węgierski, * 1833 w Presburgu, † 1892 tamże, kształcił się w Budzie w r. 1867 został naczelnikiem biura statystycznego w Peszcie, które sam zorganizował i którego został szefem; w r. 1872, wydawał publikacje rządowe. W r. 1868 został członkiem Akademji nauk w Węgrzech. Napisał: „Impôt foncier et cadastre,“ Peszt, 1868; „Notre patrie et son peuple“ (tamże, 1871); „Economie rurale en Hongrie“ (1873); „Manuel de statistique pratique“ (1875); „Statistique de la Hongrie“ (1878); „La Nationalité en Hongrie d'après le recensement de 1880” (Peszt, 1882) i in.

Kelheim, *Killheim*, miasto w bawarskim obwodzie Niższej Bawarji, przy ujściu rzeki Altmühl do Dunaju; ma 3,400 miesz. Powyżej miasta, na górze św. Michała, wznosi się wielka galerja (18-kątna rotunda, 55 metr. w średnicy), mieszcząca w sobie popiersia wojowników, którzy się odznaczyli w wojnie o wyswobodzenie Niemiec.

Kelingoos, ob. Winna palma.

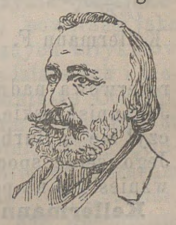
Keller Jan Baltazar, złotnik i bronzownik, * 1638 w Zürichu, † 1702, był inspektorem ludwisarni arsenału w Paryżu i odkrył sposób odlewania większych posągów (np. konny posąg Ludwika XIV) w jednej całości.—Brat jego, Jan Jakób **K.**, * 1635, † 1700 w Kolmarze, był także biegłym bronzownikiem (ob. Bronz).

Keller von *Steinbock* Fryderyk Ludwik, prawnik niemiecki, * 1799 w Zürichu, od 1825 profesor prawa cywilnego tamże, wyższy urzędnik szwajcarski i jednocześnie jeden z głównych kierowników stronnictwa liberalnego, przeniósł się 1843 na profesora do Halli, stąd 1847 do Berlina, gdzie † 1860 r. Główne jego prace są: „Ueber Litiscontestation und Urtheil“ (Zürich, 1827); „Der römische Civilprocess und die Actionen“ (Lipsk, 1855); „Semestria ad M. Tullium” (2 t., Zürich, 1842—50). Jego odczyty „O Pandektach“ wydał Friedberg (Lipsk, 1861).

Keller Józef, znakomity miedziorytnik niemiecki, * 1811 w Linz nad Renem, † 1873 r.; kształcił się od 1855 r. w Düsseldorfie, pod kierunkiem Hübnera, następnie odbył podróże artystyczne do Paryża i Włoch; 1839 r. został profesorem rytownictwa w Düsseldorfie. Najznakomitszym jego utworem, a zarazem arcydziełem sztuki rytowniczej, jest rycina obrazu Rafaela *Disputa*. Prócz tego wykonał K. wiele pięknych prac podług Rafaela, Hübnera, Degera i in.

Keller Adalbert, jeden z najgruntowniejszych znawców języka staroniemieckiego i literatury romańskiej, * 1812 w Heidelsheim pod Marbach, † 1883 r., od 1844 profesorem literatury niemieckiej i nadbibljotekarz (od 1850) w Tübingen. Zasłużył się jako tłómacz i wydawca dzieł literatury staroniemieckiej i romańskiej. Do nich należą: „Li romans de sept sages“ (Tüb., 1836); „Romancero del Cid” (Stuttgart, 1839); „Rômvart“ z rękopisów bibljotek rzymskich (Manh., 1844): „Gesta Romanorum“ (tamże, 1842) i w. in. Oprócz tego ogłosił „Altfranz. Sagen“ (2 t., Tübing., 1839—40) i „Italien. Novellenschatz” (6 t., Lipsk, 1851); tłómaczył także Cervantesa (z Rotterem, 12 t., Sztutgard, 1843—46) i Shakspeare'a (z Rappem, 37 części, Stutg., 1843—46).

Keller Gotfryd, poeta szwajcarski, * 1819 r. w Glattfelden pod Zürichem, † 1890 r. z początku odddawał się malarstwu; mieszkał w Zürichu, gdzie 1861—76 był pisarzem państwowym. Zbiorowe wydanie prac jego „Gesammelte Werke“ wyszło w Berlinie, 1889—90 w 10 t. Ogłosił: „Gedichte“ (1846); „Neuere Gedichte“ (2 wyd., 1854), oraz nowele: „Der grüne Heinrich“ (1854); „Sieben Legenden” (1872, 14 wyd. 1894); „Züricher Novellen” (2 t., 1878, 15 wyd., 1894); „Das Sinngedicht“ (1882, 10 wyd., 1891); „Martin Salander“ (1886, 9 wyd., 1891). Por. F. Th. Bischer, „Altes und Neues,“ Heft

Keller Gotfryd.

II, (1881); Brahm „Gotfried **K.**“ (1892); Kambli „Gotfried **K.** nach seiner Stellung zu Religion und Christentum“ (1892); Frey „Erinnerungen an Gotfried **K.**“ (1893); Brun „Gotfried **K.** als Maler“ (1894). W utworach swoich lirycznych zaleca się świeżością i oryginalnością.

Keller Emil, polityk francuski, * 1828 w Belfort; w 1857 r. wybrany deputowanym z departamentu Wyższego Renu, jako kandydat rządowy, okazał się najgorliwszym stronnikiem władzy doczesnej papieża; w r. 1870 domagał się od rządu uzbrojenia gwardji narodowej i wolnych strzelców w Alzacji i wysłania do Strasburga komisarza nadzwyczajnego, dla urządzenia oporu przeciw nieprzyjacielowi. Po detronizacji Napoleona III **K.** uorganizował w Alzacji korpus ochotników, na którego czele walczył przez cały czas tej nieszczęśliwej wojny. Wybrany do zgromadzenia narodowego r. 1871, zaprotestował przeciw ustąpieniu Alzacji, obrany znów w okręgu Belfortu, zasiadł po prawicy klerykalnej; w 1876 r. z tegoż okręgu obrany został do senatu. Ogłosił: „Histoire de France“ (2 t., 1858, 8 wyd., 1883) i kilka broszur okolicznościowych, w duchu klerykalnym.

Keller Ludwik, historyk, * 1849 r. we Fritzlar, studjował nauki państwowe i historję w Lipsku i Marburgu, jest zarządzającym archiwum westfalskiego w Monasterze, Napisał: „Der zweite Punische Krieg und seine Quellen” (Marburg, 1875); „Geschichte der Wiedertäufer und ihres Reichs zu Münster” (1880); „Die Gegenreformation in Westfalen und am Niederstein“ (Lipsk, 1881—87, 2 t.); „Ein Apostel der Wiedertäufer” (1882); „Die Reformation und die ältern Reformparteien“ (1885); „Zur Geschichte der altevangelischen Gemeinden“ (1887) i in.

Kellermann Franciszek Krzysztof, książę Valmy, par i marszałek Francji, * 1735 w Wolfsbuchweiler nad rz. Tauber, † 1820 r. Wstąpił 1750 do armji francuskiej i w pierwszej chwili rewolucji był już marszałkiem polnym. Mianowany 1792 dowódcą armji nad Mozelą, przymusił 20 września 1792 roku. Prusaków sławną swoją kanonadą pod Valmy do odwrotu. Za cesarstwa został marszałkiem i księciem Valmy i otrzymał senatorję kolmarską; roku 1806 miał sobie poruczone naczelne dowództwo nad armją rezerwową nadreńską i dostał w darze księstwo Johannisberskie. Po upadku Napoleona oświadczył się z Burbonami i mianowany był parem. Jego serce spoczywa pod pomnikiem, który mu wzniesiono na polu bitwy pod Valmy.

Kellermann F.

Kellermann Franciszek Szczepan, generał-porucznik francuski, syn poprzedniego, * 1770 w Metz, † 1835, został po bitwie pod Marengo generałem dywizji, za pierwszej restauracji był generał-inspektorem jazdy. Ponieważ w czasie Stu dni powrócił do Napoleona, popadł przeto w niełaskę. Po rewolucji Lipcowej głosował za śmiercią upadłych ministrów.

Keligren Jan Henryk, poeta szwedzki, * 1751 w Floby w Westgotlandji, † 1795, ukończywszy uniwersytet w Abo, udał się 1774 r. do Sztokholmu, gdzie założył dziennik *Stockholm Posten*, który wywierał przez lat 50 wielki wpływ na oświatę narodu szwedzkiego. W r. 1786 został członkiem akademji szwedzkiej i prywatnym sekretarzem Gustawa III. **K.** uważany jest za najcelniejszego poetę z dawnej szkoły francuskiej. Najwyżej stoi jako liryk. Jego prace krytyczne i filozoficzne były swojego czasu wysoko cenione, godne szczególniejszej uwagi są jego utwory: „Vara Villor,“ „Ljusets fiender,“ „Till Rosalie,” „Nye Skapelsen“. Dzieła **K.** „Samlade Skrifter“ wyszły dopiero po jego śmierci (3 t., Stockholm, 1796).

Kellion (gr. z łac. cella), mieszkanie mnicha, pustelnika, anachorety. Mieszkaniec **K.** zwał się Kelliota.

Kellner Jan Jakób, * 1788 w Norymberdze i tam zamieszkały, odznaczył się wraz z synami swoimi: Janem Jerzym (* 1811), Janem Stefanem (* 1812) i Janem Gustawem Hermanem (* 1814), jako znakomity malarz na szkle.

Kelner (z łac. cellarius od cella piwnica), służący w hotelu, lub restauracji.

Kelp, warek, ob. Wodorosty.

Kelvin, lord, fizyk, ob. Thomson William.

Kem, rzeka w gub. Archangielskiej, wypływa z jeziora Njutki i wpada do m. Białego; głęboka około 2 sążni, szeroka pod m. Kem' do 209 sążni, spławna dla mniejszych statków; statki morskie przypływają aż do m. Kemi. Długość jej wynosi 424 klm.

Kem, miasto powiatowe w gub. Archangielskiej, nad rzeką Kemią, o 10 w. od ujścia jej do morza Białego, ma 1,825 miesz. (1897). Niegdyś własność Marty, posadnicy Nowgorodzkiej, 1450 darowane monasterowi Sołowieckiemu, kilkakrotnie przez Szwedów spalone.—*Kemski powiat*, 160,671 w. kw., a ludności 36,368 (Rosjanie, Loparowie, Korelowie). Grunt kamienisty, błotnisty, pokryty drobnym lasem. Z rzek ważniejsze: Kem, Suma, Iżyk i in., z jezior Kutaso, Imandra i in. Zajęcie ludności stanowi hodowla bydła, rybołówstwo, myśliwstwo, budowa mniejszych łodzi i wywarzanie soli.

Kema, rzeka w gub. Ołonieckiej, wypływa z jeziora Kemskiego i wpada w gub. Nowogrodzkiej do Kowży; długa przeszło 100 wiorst, szeroka od 20—30 sążni.

Kema albo *Kiema*, osada w gub. Nowogrodzkiej, pow. Białozierskim, niegdyś stolica udzielnego księstwa Kemskiego, niezależnego od końca XIII do końca XIV w., poczem przeszło w posia-

danie ks. Możajskiego, a wraz z nim przyłączone do w. ks. Moskiewskiego.

Kemble Karol, aktor angielski, * 1775 r. w Brecknock, syn *Rogera Kemble* (* 1721, † 1802), również aktora. Występował naprzód 1792 r. w Sheffield, później połączył się ze swoim bratem w teatrze Coventgarden. Usunąwszy się zupełnie ze sceny 1840, † 1854 r. Właściwem polem jego popisów była wyższa komedja.—Żona jego Marja Teresa **Kemble,** * 1774 r. w Wiedniu, gdzie jej ojciec *de Camp* był muzykiem, słynęła jako baletniczka; napisała także 2 dobre komedje: „The first foult“ (1799) i „The day afther the wedding“ (1808), † 1838.

Kemble Jan Michał, syn obojga poprzednich, gruntowny znawca literatury anglo-saskiej i dawniejszej historji angielskiej, * 1807 w Londynie, † 1857 w Dublinie. W Cambridge studjował prawo, a pod Jak. Grimmem w Getyndze (od 1829) filologję. Pierwszą jego pracą w tym kierunku było klasyczne wydanie „Anglo-Saxon poem of Beowolf“ (Londyn, 1833), którego to poematu wydał później i angielski przekład (Londyn, 1837). W napisanej po niemiecku broszurze „Ueber die Stammtafeln der Westsachsen“ (Monachjum, 1836), przyszedł do ważnego rezultatu, że prawdziwa historja Anglji rozpoczyna się dopiero z epoką nawrócenia. Z innych dzieł jego wymieniamy: „First history of the Englisch language or Anglo-Saxon period“ (Cambridge, 1834); „The Saxons in England“ (2 t., Londyn, 1849—51); „Codex diplomaticus ævi Saxonici“ (6 t., Londyn 1838—48); przerwaną przez śmierć **K.** pracę „Horae Ferales, or studies in the archeology of nortern nations“ ukończył i wydał Lotham (Londyn, 1864). **K.** był także redaktorem czasopisma *British and Foreign Review.*

Kemble Franciszka Anna, siostra poprzed., wielkiego talentu artystka dramatyczna, * 1809, zaślubiła 1834 r. w Ameryce Franciszka Butlera z Filadelfji (z którym później się rozwiodła); przebywała po większej części w Ameryce, gdzie 1856 stale zamieszkała w Lenox, w stanie Massachusetts. Odznaczyła się także jako autorka. Z prac jej oprócz tragedji: „Francis the First“ (1832) i „The stor of Seville“ (1838), celniejsze są: „Journal of a residence in the United States“ (Londyn, 1834); „A year of consolation“ (Londyn, 1847) i „Journal of a residence on a Georgian plantation“ (Londyn, 1863).

Kemble Jan Filip, brat Karola **K.,** słynny aktor angielski, * 1757 w Preston, od 1783 występował w Londynie, był niezrównanym w rolach tragicznych (Hamleta, Leara, Macbetha, Otella, Benerleya i Korjolana). Od 1802 do 1803 odbywał podróż artystyczną po Francji i Hiszpanji; za powrotem przypuszczony został do współki teatru Coventgarden, lecz w r. 1816 opuścił Anglję i † 1823 w Lozannie. Dał się też poznać jako autor kilku fars, dobrze napisanych. Posąg jego, roboty Flaxmana, umieszczono 1833 w opactwie westminsterskiem. Por. Boaden „Mémoirs of the life of John Phil. Kemble” (2 t., Londyn, 1825). Znakomitą aktorką była także jego siostra Sara Siddans (ob.).

Kemény de Gyerö Monostor, starożytny ród siedmiogrodzki, z którego członków znakomitsi:

Kemény Jan, książę siedmiogrodzki, * 1607 w Bükkösi, † 1662; odebrawszy wychowanie wojskowe na dworze ks. Gabr. Bethlena, służył naprzód jemu, a następnie wdowie jego, Katarzynie Brandeburskiej. Przy wyborze nowego księcia pomagał **K.** Jerzemu Rakoczemu, który powierzył mu wychowanie syna swego, późniejszego księcia Jerzego Rakoczego II. Ten ostatni po wstąpieniu na tron mianował **K.** najwyższym hetmanem polnym, który to urząd sprawował **K.** chwalebnie, odznaczając się w walkach przeciwko Mołdawianom, Polakom, Turkom i Tatarom. R. 1657 popadł do niewoli tureckiej i został dopiero po 2 latach z niej uwolniony. Po śmierci Jerzego Rakoczego II powołany przez stany na księcia siedmiogrodzkiego 1660, kazał zamordować A. Barczaya, naznaczonego księciem przez Turków. W następnym roku (1661) Turcy wpadli do Siedmiogrodu i osadzili na tron Michała Apaffi'ego (ob.). Wtedy **K.** połączywszy się z wodzem cesarskim Montecuculim, stoczył z Turkami na początku 1662 krwawy bój pod Segeszem, w którym wprawdzie Turcy rozbici zostali, ale także i **K.** poległ. Podczas niewoli tureckiej napisał **K.,** objaśnienia do psalmów Dawida, wydane p. t.: „Gileádi Balsamum; azaz sz. Dávid száz öttven Soltárinak tzélyok és értelmek szerént egybeszedegetéseknek és tzélyok szerént való alkalmaztatásoknak Táblája“ (Blatny Potok, 1659), napisał dalej genealogję swego rodu „Régi nagy emlékezetü Kamény familia genealogiája,” (Koloszwar, 1701), oraz „Pamiętniki,“ wydane przez Szalaya (1856).

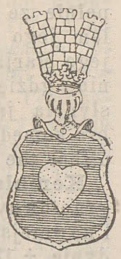
Kemény Józef, baron, jeden ze znakomitszych historyków węgiersko-siedmiogrodzkich, * 1795, † 1855 r. w Gerendenie. Po ukończeniu studjów, urzędował czas niejaki, wkrótce jednak wyłącznie poświęcił się pracom naukowym. Na sejmach prowincjonalnych siedmiogrodzkich początkowo występował po stronie opozycji, 1846 przeszedł do partji konserwatywnej; 1849 członek izby wyższej w Debreczynie, po uśmierzeniu powstania węgierskiego, powołany jako radca do Wiednia. Oprócz licznych artykułów w czasopismach naukowych madziarskich i niemieckich, wydał: „Epistolae Mathiae Corvini, Uladislai II, Ludovici II, Regum Hungariae et conteporaneorum, etc.” (w Sybini, 1835); „Notitia historico-diplomatica archivi et literarum Capituli Albensis Transilvaniae” (2 t., tamże, 1836); „Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens” (2 t., Koloszwar, 1839); „Erdé-

lyország törtenetei tára" (tamże, 1845). Za jego też staraniem powstało wydawane przez Kurza czasopismo „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens."

Kemény Zygmunt, baron, znakomity publicysta i romansopisarz madziarski, * 1816 w Siedmiogrodzie, † 1875, nauki odbył początkowo w szkole w Zalatna, następnie w koleg. w Nagy-Enyed, a ostatecznie w uniwersytecie wiedeńskim. Na widownię polityczną wystąpił po raz pierwszy 1834 na sejmie prowincjonalnym w Koloszwarze, gdzie przyłączył się do opozycji. Po rozwiązaniu sejmu zamieszkał w dobrach swych Maroskapud, poświęciwszy się naukom. Od 1837—39 odbywał praktykę sądową w Maros-Vásárhely; od 1840 redagował czasopismo „Erdélyi-hirado," organ opozycji siedmiogrodzkiej. Jednocześnie na nowo otwartym sejmie siedmiogrodzkim, wraz z krewnym swym Djonizym Kemény i Ludwikiem Kovács, objął ster opozycji. W r. 1842 powtórnie usunął się w zacisze, ażeby wyłącznie poświęcić się pracom naukowym. Przez wydane w tym czasie dzieło „Korteskedés észellenszerei" (Zyskiwanie głosów i opozycja), zjednał sobie powszechne uznanie jako publicysta; wielkiem także powodzeniem cieszył się romans jego „Gyulai Pál" (5 t., Peszt, 1844—46). Pod koniec 1846 r. przeniósł się do Pesztu, gdzie został spółpracownikiem, a następnie redaktorem dziennika *Pesti Hirlap*. 1848 r. reprezentował na zgromadzeniu narodowem w Peszcie okrąg Kövar-vidék; jako deputowany grał podrzędną rolę, działając natomiast silnie w dziennikarstwie na korzyść powstania, w skutek czego powołany na radcę w ministerjum spraw wewnętrznych, miał sobie wraz z Csengerym powierzoną redakcję Szemerego *Respublica*. Po katastrofie pod Világos, przerzucił się do partji przeciwnej i wydał „Forradalom után" (po powstaniu, Peszt, 1850), oraz „Még egyszó a forradalom után" (jeszcze słowo po powstaniu, Peszt, 1851), w których to dziełach poddał powstanie węgierskie ostrej krytyce. Po krótkiem uwięzieniu uwolniony przez sąd wojenny, rozpoczął na nowo działalność literacką w *Pesti Napló*, wkrótce ją jednak porzucił, poczem wydał: „Charakterystykę obu Wesselenych i hr. Stefana Széchenyi'ego" (Peszt, 1850), dzieło należące do najlepszych płodów literatury madziarskiej na tem polu. Następnie wydał szereg romansów i nowel, z których odznaczają się: „Férj és no" (Mąż i żona, 2 t., Peszt, 1853); Ködképek á kedely láthatárán" (Mgliste obrazy na polu uczucia, Peszt, 1755); „Szerelem és hiúság" (Miłość i próżność, Peszt, 1855); „Zord idö" (Dzikie czasy, 4 t., Peszt, 1861—62) i w. in. Od 1855 redagował *Pesti Napló*, polityczny organ partji Deaka. Artykuły wstępne **K.** odznaczają się gruntownością i umiarkowaniem.

Kemi, rzeka w Finlandji, wypływa z błota Lachtijanka, przepływa jezioro *Kemitresk* (45 klm. długie) i ubiegłszy 408 klm., wpada do zatoki Botnickiej. Dopływ jej *Ounas-joki* ma 300 wiorst długości.—*Kemiński powiat*, w guo. Uleaborskiej, na granicy Szwecji, ma 33,179 w. kw. powierzchni, a ludności 27,000.

Kemlada, herb: Na tarczy obramowanej złotem, w polu błękitnem —serce złote. U szczytu—trzy wieże srebrne blankowane.

Kemlada.

Kemma *(dszema)*, gatunek trufli, bardzo pospolity w Arabji, służy Beduinom przez znaczną część roku za niemal wyłączny i ulubiony pokarm.

Kemmern, miejscowość kuracyjna w g. Inflanckiej, o 46 wiorst oddalona od Rygi, znana od 1818 r. ze swych siarczano-alkalicznych źródeł o temperat. przeciętnej + 6°,5. Kąpiele są skuteczne w cierpieniach następujących: reumatyzm, syfilis, skrofuły, różne choroby organów płciowych kobiecych.

Kempelen Wolfgang, mechanik, * 1734 w Presburgu, † 1804, był dyrektorem salin w Węgrzech. Zasłynął z urządzenia kilku automatów, mianowicie maszyny szachowej i automatu mówiącego (ob. Automat). Napisał „Mechanismus der menschlichen Sprache" (1791).

Kempen, miasto okręgowe w pruskiej prowincji Düsseldorf, 6,000 miesz., należało niegdyś do arcybiskupstwa kolońskiego i jest miejscem urodzenia Tomasza a Kempis.

Kempis, Tomasz a, ob. Tomasz a Kempis.

Kempner Gabrjel, literat i prawnik, * 1855. Skończył gimnazjum kaliskie i uniwersytet warszawski (wydział prawny) 1875 r., wkrótce uzyskał stopień adwokata. Pisywał sprawozdania teatralne w *Przeglądzie Tygodniowym* od 1890 r., przytem przekładał poezje: Richepin'a, Shelley'a, Amicis'a i t. d. i utwory dramatyczne: Byrona „Manfred" (przeróbka i układ sceniczny do muzyki Schumana), Ponsarda „Lew rozkochany," Fuldy „Talisman," Sudermanna „Gniazdo rodzinne," „Walka motyli," „Szczęście w zakątku," Wildenbrucha „Skowronek," Hauptmanna „Woźnica Henszel," Echegeraya „Obłąd czy świętość."

Kempner Stanisław Aleksander, ekonomista i publicysta, * 1857 w Kaliszu, ukończył wydział prawny w uniwersytecie warszawskim 1882 r. Wcześniej już, bo od r. 1879, współpracował w ówczesnych „Nowinach," redagowanych przez Al. Świętochowskiego. W r. 1881 przeszedł do *Gazety Handlowej*, gdzie wkrótce objął naczelny kierunek, który dotychczas, jako faktyczny redaktor, prowadzi; ogłasza tu nadto artykuły ekonomiczne i polityczne. Czynny udział bierze w pracach towarzystwa przemysłu i handlu, w szczególno-

ści w sekcji handlowej, gdzie występował z licznemi projektami i odczytami. Redagował „Encyklopedję Handlową“ (1890), jest współpracownikiem niniejszej „Encyklopedji“ i „Encyklopedji Rolniczej,“ oraz redaktorem działu ekonomicznego „Wielkiej Encyklopedji Powszechnej ilustrowanej.“ W formie oddzielnych książek wydał: „Bismarck,“ szkic polityczny (1890), „Pieniądze,“ zarys teorji monetarnej (1897), „Przesilenie pieniężne,“ szkic ekonomiczny (1900), „Nowe prądy w organizacji przedsiębierczej,“ studjum ekonomiczne (1900). Z większych rozpraw i studjów ogłosił: „Spekulacja akcjami“ (*Ateneum*, r. 1895), „Umowy na złoto w świetle kwestji monetarnej“ (*Ateneum* r. 1895), „Reforma monetarna“ (*Bibl. Warsz.* r. 1896), „Kredyt przemysłowy“ (*Bibl. Warsz.* r. 1897), „Syndykaty przemysłowe“ (*Bibl. Warsz.* r. 1898), „Nowe badania w dziedzinie syndykatów przemysłowych“ (*Bibl. Warsz.* r. 1899). (Obie te ostatnie prace o syndykatach ukazały się w tłómaczeniu rosyjskiem w miesięczniku „Russkoje Ekonomiczeskoje Obozrenje“). Nadto ogłosił rozprawy obszerniejsze: w „Encyklopedji Rolniczej:“ „Handel zbożem,“ „Moneta,“ w niniejszej „Encyklopedji:“ „Ekonomja polityczna,“ „Giełda,“ „Handel,“ w „Pracach sekcji rolnej,“ „Kwestja rolna,“ w *Gazecie Sądowej:* „Prawa stanowe kupców w Królestwie Polskiem;“ w *Gazecie Handlowej:* „Wstęp do teorji ekonomji politycznej.“ Sprawy ekonomiczne i socjologiczne porusza jeszcze w *Gazecie Polskiej*, *Kurjerze Warszawskim*, *Głosie*, *Ekonomiście* i t. p.

Kempten, fabryczne miasto w bawarskim obwodzie Szwabji, nad rz. Iller; posiada liczne zakłady przemysłowe, gimnazjum, szkołę realną, liczy 16,000 miesz. Było miastem wolnem rzeszy niemieckiej do r. 1803.

Ken, obwód w Japonji, nazwa wprowadzona 1876 r. zamiast dawnych prowincji; także miara długości japońska, = 1,818 metra.

Kenai (*Kinai*, *Tnaima*), naród z plemienia indyjskiego Atabasków, przebywający na północnozachodnim skraju Ameryki północnej, na półwyspie *Kenai*, należącym do Alaszki.

Kendal, miasto fabryczne w angielskiem hrabstwie Westmoreland, nad rzeką Kent, gdzie się poczyna kanał Lancaster; liczy 14,500 ludności.

Keneh, prowincja w Egipcie Górnym, po obu stronach Nilu położona, obejmuje 87,070 klm. kw. z 407,000 miesz. Miasto główne t. im. leży na prawym brzegu Nilu i liczy 16,000 miesz.

Kenia, odosobniony pień górski w Afryce wschodniej pod 10′ na południe równika, o 400 klm. od ujścia rzeki Tana, sięga 5,500 metrów wysokości, ma kształt olbrzymiej ściany z licznemi wierzchołkami. Por. Thomson „Durch Massailand“ (Lipsk, 1885).

Kenig Józef, znakomity dziennikarz polski, * 16 lutego 1821 w Płocku, z ojca Teofila, kontrolera skarbu i Józefy z Romanowskich, † 13 marca 1900 w Warszawie. Mając lat 9, **K.** wyjechał do krewnych w Krakowie; wypadki krajowe i śmierć ojca zniewoliły go tam pozostać; oddany do gimnazjum św. Anny, po chlubnem jego ukończeniu w r. 1835, wstąpił na wydział filozoficzny do uniwersytetu krakowskiego. Studja na przedwstępnym wydziale filozoficznym ukończył **K.** w roku 1837 i wkrótce potem, przypłaciwszy chorobą trudy przebyte, musiał wrócić do Królestwa, do matki. Był to odpoczynek, acz krótki. W 1838 r., nauczywszy się języka rosyjskiego, wszedł do klasy 8-ej gimnazjum klasycznego w Kielcach, a w roku następnym opuścił ją z patentem, który otwierał drogę do osiągnięcia jakiego bądź stanowiska. Przybywszy do Warszawy we wrześniu 1839 r., wyszukawszy z biedą lekcje, żeby z głodu nie przymierać, dostał się na aplikanta do sądu pokoju razem z późniejszym redaktorem *Kurjera Warszaw.*, Wacławem Szymanowskim. Zawód sądowniczy trwał niedługo. **K.** znalazł się w otoczeniu Norwidów, Fileborna, Wolskiego, Lenartowicza, Zmorskiego, Majorkiewicza, Dziekońskiego i t. d. Atmosfera otoczenia **K.** skierowała na drogę literacką. W r. 1841 zjawiły się dwa artykuły, podznaczone inicjałami J. Kg.: pierwszy w *Nadwiślaninie* p. t.: „Sztuka i artyści,“ drugi w *Gazecie Warszawskiej* p. t.: „O dandyzmie.“ Zwolennikiem sztuki i postrzegaczem ułomności społecznych, owym J. Kg. —był Józef Kenig, a dwa wspomniane artykuły były zwiastunami dziesiątków tysięcy innych. Od r. 1844 został **K.** stałym współpracownikiem *Gazety Warsz.*, prowadzonej naówczas dłonią Antoniego Lesznowskiego. W r. 1859, po śmierci Antoniego Lesznowskiego, spadło na **K.** całkowite redaktorstwo *Gaz. Warsz.*, która wtedy stała na szczycie powodzenia. Ale spadły pospołu liczne kłopoty, które wprędce wezbrały do olbrzymich rozmiarów. Klęski publiczne zmniejszyły o trzecią część prenumeratorów, celniejsi współpracownicy zamilkli i pomarli. Tylko wielkiemu talentowi redaktorskiemu **K.** i administracyjnemu Ludwika Lesznowskiego *Gazeta Warsz.* zawdzięcza, że wyszła wtedy cało z powodzi. Dopiero po 30 latach takiej pracy, w r. 1889 złożył **K.** berło redaktorskie *Gazety Warszawskiej*, ale pióra bynajmniej nie rzucił. Po dawnemu roztrząsał prawie codziennie wypadki polityczne w artykułach wstępnych *Słowa* i rozważał prądy umysłowe i ekonomiczne na kartach *Tyg. Ilustr.* lub *Bibl. Warsz.* Gdyby możliwem było zebranie razem wszystkich artykułów i rozpraw **K.**, powstałoby dzieło kilkudziesięciotomowe. A są przecież pomiędzy jego pracami i takie, którym

Kenig Józef.

potok czasu nie ujął zgoła wartości. **K.** jednak na swoje pisma spoglądał z pobłażliwością mędrca i zaledwie dał się nakłonić do wydania oddzielnie „Sprawy chińsko-japońskiej“ i dwóch odczytów: „Nowe prądy w literaturach zachodnich“ i „W obronie naszego stulecia“ (Warszawa, 1896, nakład S. Lewentala). Był to dziennikarz polityczny w wielkiem tego słowa znaczeniu i wyśmienity krytyk teatralny; zresztą i inne sprawy nie były dla niego obce, jak dowiódł np. tego, wróżąc przed 40 laty złotą przyszłość malarstwu polskiemu, lubo temu nie chcieli dać wiary estetycy przysięgli. „Politykę“ uprawiał przedewszystkiem, z zamiłowaniem i przejęciem, ale bynajmniej nie skutkiem rutyny, lecz dzięki głębokiemu przeświadczeniu, że chińskie zaskiepianie się w sobie prowadzi do martwoty, że najlepszą mistrzynią życia jest historja ludów. Z artykułów jego, pisanych językiem jasnym, dosadnym, potoczystym, a szczerze polskim, kilka pokoleń, nie zdając sobie sprawy, poznawało ustrój państw europejskich, sposoby rządzenia i radzenia, prawa i obyczaje. A był to nauczyciel nielada, gdyż wnikał w ducha czasu i ludzi, nabył wysokiej biegłości w ocenie zdarzeń i okiełznał porywy uczuć rozumem, co mu pozwalało sięgać okiem daleko w przyszłość. Społeczeństwo oceniało zasługi **K.**, ale niechęć jego do wszelkiej parady unicestwiała zamiary wystawnych jubileuszów. Na przekór tedy jego woli i z konieczności skromnie święcono wytyczne daty owocnej pracy **K.** w r. 1871, w 1884 i 1891, a nadto powoływano go długie lata na zaszczytny urząd prezesa właścicieli listów zastawnych Tow. kred. ziemskiego.

Kenig-Palińska Salomea, żona poprzedniego, z domu Palińska i pod tem mianem znana na scenie warszawskiej, utalentowana artystka dramatyczna, * 1831, † 1873 w Warszawie. Początkowo uczyła się sztuki dramatycznej od słynnej Halpertowej, następnie kształciła się (od 1848) w szkole dramatycznej, zostającej naówczas pod kierunkiem J. S. Jasińskiego. Dnia 17 marca 1850 wystąpiła po raz pierwszy w kwodlibecie „Nowy teatr,“ a w komedji Bogusławskiego „Lwy i Lwice“ (Celina), zjednała sobie odrazu względy publiczności. Od 1851—55 występowała na scenie wileńskiej, gdzie pierwszorzędne zajmowała stanowisko; w 1855 r. wróciła do Warszawy i aż do śmierci grywała również pierwszorzędne role na scenach obu teatrów. **K.** celowała zarówno w tragedji, jak i komedji. Głos posiadała silny, przechodzący jednak bardzo często w śpiewność, poczucie sztuki wzniosłe, przejęcie się daną rolą głębokie, grę szlachetną i ożywioną, pełną oryginalności i wysokiego artyzmu. Wsparta wyższem ukształceniem i samodzielnością myśli, traktowała przedmiot szeroko, wnikała w głąb charakteru i pojętemi wszechstronnie kreacjami wzruszała i porywała słuchaczów. Najcelniejsze jej role były w sztukach: „Dziewica Orleańska,“ „List Żelazny,“ „Helena de la Seiglière,“ „Precjoza,“ „Panna Mężatka,“ „Adrjanna Lecouvreur,“ „Ritta Hiszpanka,“ „Serafina“ „Margrabina de Vilmer,“ „Żydzi,“ „Epidemja“ i w. in.

Kenig-Palińska.

Kenigsfels.

Kenigsfels *(Königsfels)*, herb: W polu błękitnem—król brodaty w koronie, w delji czerwonej, obszytej gronostajem, ze złotym łańcuchem na szyi, z mieczem w prawej, a berłem w lewej ręce, brodzący w fali srebrnej po kostki. Nad hełmem, w zawoju błękitnym, złotym i czerwonym—takaż postać do kolan. Labry ze strony prawej błękitno-srebrne, z lewej czerwono-srebrne. Indygenat z r. 1768.

Kenilworth, miasto w angielskiem hrabstwie Warwick, liczy 4,200 miesz. W pobliżu leżą zwaliska starożytnego zamku t. n., znanego z romansu Walter-Scotta.

Kennan Jerzy, podróżnik, * 1845 w Norwalk w stanie Ohio, był wyższym urzędnikiem telegraficznym w Cincinnati, 1865—68 brał udział w założeniu amerykańskiego telegrafu podmorskiego pomiędzy Alaską a Syberją i po powrocie ogłosił ciekawą pod względem etnograficznym książkę: „Tent life in Siberia“ (1870). Z polecenia czasopisma *Century Magazine* odbył 1870 — 71 podróż naukową do południowo-wschodniej Rosji, badał brzegi morza Kaspijskiego i Kaukaz, następnie wraz z malarzem Frostem, który w podróży tej wskutek doznanych przejść dostał obłąkania i wkrótce umarł, studjował rosyjski system więzienny i rezultaty swych badań ogłosił w *Century Magazin* (1889—90). Praca ta, tłómaczona na liczne języki, zyskała znaczny rozgłos. Przekład polski wyszedł we Lwowie p. t.: „Syberja“ (3 t., 1894). Podczas wojny hiszpańsko-amerykańskiej był korespondentem dziennika nowojorskiego *The Outlook*, a sprawozdania swe zebrał pod tyt.: „Compaigning in Cuba“ (1899).

Kennebec, rzeka Ameryki północnej, w stanie Maine; bierze początek z jeziora Moosehead i ubiegłszy 260 klm., wpada do t. n. zatoki oceanu Atlantyckiego.

Kennedego kanał, ob. Kennedy Wilhelm.

Kennedy Gracja, romansopisarka angielska, * 1782 w Pinmore, † 1825 w Edymburgu. Celniejsze jej powieści są: „Jessy Allan,“ „The de-

cission," „Anna Ross" i „Dunallan." Ostatnia zbiorowa edycja dzieł jej wyszła 1868.

Kennedy John Pendleton, romansopisarz amerykański, * 1795 w Baltimorze, † 1870. Ukończywszy studja naukowe, poświęcił się zawodowi prawniczemu. Od 1817—19 wydawał z kilku przyjaciołmi rodzaj pamfletu perjodycznego: „The red book." Romanse jego, jak: „Svallow Barn etc." (1832); „Horse shoe Robinson" (1835); „Rob of the Bowl" (1838), przypominające powieści Washing. Irwinga (ob.), wielkie miały powodzenie i niejednokrotnie były przedrukowywane. W kongresie zajmował wydatne stanowisko, jako jeden z przywódców stronnictwa whigów. Oprócz kilku broszur treści politycznej ogłosił jeszcze „Biografję Wiljama Wirta," swego przyjaciela politycznego (2 t., 1849).

Kennedy Wiljam, podróżnik, * 1824 w Irlandji, † 1890 w Winnipeg w Kanadzie, był oficerem marynarki angielskiej i w r. 1851—52 kierował wyprawą na poszukiwanie Franklina. Odkrył cieśninę Bellota pomiędzy Bootją i Sommerset, przez którą na saniach dotarł do Kraju księcia Walji. Jego nazwiskiem oznaczony jest *kanał* **K.** pod 81° szer. płn., pomiędzy Grenlandją północną a ziemią Grinella.

Kennet, dopływ Tamizy w Anglji, wpada do niej pod Reading w hrabstwie Berks, 82 klm. długi.

Kenneth *Macalpin*, król Szkocji, który w r. 844 połączył państwa Piktów i Szkotów w jedną całość. † 860. Następcą jego był brat jego Donald.

Kenngott Gustaw Adolf, mineralog, * 1818 we Wrocławiu, † 1897, został 1850 profesorem historji naturalnej w Petersburgu, 1852 był adjunktem-kustoszem przy gabinecie mineralogicznym dworskim w Wiedniu, 1856 r. profesorem mineralogji w Zurychu; zasłużył się zwłaszcza pracami nad krystalografją. Ogłosił: „Lehrbuch der Mineralogie" (5 wyd., 1880); „Lehrbuch der reinen Krystallographie" (1846); „Uebersicht der Resultate mineralogischer Forschungen" (1852—65); „Elemente der Petrographie" (1868); „Minerale der Schweiz" (1868); „120 Krystallformennetze" (1877); „Erster Unterricht in der Mineralogie" (1877); „Handwörterbuch der Mineralogie, Geologie und Paläontologie" (wraz z Lasaulx i in. (3 t., 1882—86).

Kenotykowie i Kryptykowie, nazwa dwu szkół teologów protestanckich w Giessen i Tübingen, w pierwszej połowie XVII wieku. Teologowie giseńscy, na których czele stał Menzer, a potem Feuerborn *(Kenotykowie)*, twierdzili, że Chrystus podczas pobytu na ziemi pozbył się zupełnie własności boskich; przeciwnie zaś teologowie tübingeńscy, Osiander i Thummius' *(Kryptykowie)*, przyjmowali, że własności te posiadał, ale że były w nim ukryte.

Kenrick Franciszek Patryk, * 1797 w Dublinie, † 1863 w Baltimore, przybył 1821 do Ameryki północnej, gdzie 1830 został koadjutorem biskupa Filadelfji, 1842 biskupem tamże, 1851 r. arcybiskupem w Baltimore, a 1859 r. prymasem wszystkich biskupów katolickich w Ameryce północnej. **K.** uważany jest za najuczeńszego teologa katolickiego w Ameryce północnej. Celniejsze jego prace są: „Theologia dogmatica" (4 t., Filadelfja, 1839—40); „Theologia moralis" (3 t., tamże, 1841—43); „The primacy of the apostolic sec vindicated" (4 wyd., Baltimore, 1855) i znakomite tłómaczenie Biblji.

Kensington, część Londynu; znajduje się tu królewski pałac letni, wielki ogród publiczny, pomnik księcia Alberta, słynne muzeum kensyngtońskie, instytut cesarski, zbudowany ku upamiętnieniu jubileuszu królowej Wiktorji, oraz mnóstwo wspaniałych budowli prywatnych.

Kensyngtońskie muzeum *(Kensington Museum)*, słynna szkoła sztuk pięknych, połączona z muzeum sztuki stosowanej do przemysłu w Londynie, założona w roku 1852 i uposażona kwotą 800,000 marek. W szkole tej (National Art Training School) kształcą się nie tylko artyści i rzemieślnicy w rysunku, malarstwie i modelowaniu, lecz i nauczyciele, oraz nauczycielki dla szkół prowincjonalnych. Szkoła obejmuje dwa kursy równoległe: dzienny i nocny i zaopatrzona jest we wszelkie przyrządy i pomoce naukowe. Kurs pięciomiesięczny rozpoczyna się 1 marca i 1 października. Wychowańcy po ukończeniu wszystkich klas, złożeniu egzaminu i uzyskaniu dwuletniego stypendjum, mogą otrzymywać posady nauczycieli we wszelkich szkołach w Anglji. Oprócz tej szkoły normalnej istnieje w tymże gmachu szkoła dla dyletantów. Liczba uczniów wynosi do 900 rocznie, z których połowa kobiet.

Kent, hrabstwo w południowo-wschodniej Anglji, obejmuje 4,028 klm. kwadr., z ludnością 1,150,000. Nawodnione jest rzekami: Tamizą, Darent, Medway, Stour i Red-River. Szczególnie zachodnia część jego jest bardzo urodzajna i pod względem przemysłowym stanowi niejako kolebkę angielskiej fabrykacji wełnianej. Miasto główne jest Canterbury.

Historja. Hrabstwo Kent za czasów Cezara jako Centia, a za czasów anglo-saskich jako królestwo Kent, odgrywało przeważną rolę w dziejach Anglji.—Tytuł *hrabiów* i *książąt Kent* służył wielu członkom angielskiej rodziny królewskiej: *Edmund*, hrabia *Kent*, najmłodszy syn króla Edwarda I, 1327 stracił brata swego Edwarda II w porozumieniu z żoną tego ostatniego, Izabelą francuską; później widząc powszechną ku rozpustnej i okrutnej królowej nienawiść, chciał zrobić kontr-rewolucję na korzyść zdetronizowanego brata, ale 1330 został schwytany i stracony przez Rogera Mortimera, kochanka Izabeli. Po śmierci dwu jego synów, Edwarda i Jana, ty-

tuł hrabiów **K.** przeszedł na małżonka jego siostry, ale znikł wraz ze śmiercią Edmunda hrabiego **K.**; w 1465 był udzielony rodzinie Grey.— *Edward* książę *Kent*, * 1767, czwarty syn króla Jerzego III, służył w wojsku i mianowany był feldmarszałkiem; 1818 zaślubił Wiktorję, owdowiałą (1814) księżnę Leiningen (* 1786, † 1861), która mu powiła dzisiejszą królowę angielską Wiktorję; † 1820 r. — W r. 1866 tytuł hrabiego *Kent* otrzymał drugi syn królowej Wiktorji, późniejszy książę Edymburski, a obecnie panujący książę sasko-koburgsko-gotajski. Później tytuł księcia Kent nosił wnuk królowej Wiktorji, a drugi syn księcia Walji, książę Jerzy.

Kent Wilhelm, ogrodnik, * 1685 w hrabstwie York, † 1748, był pierwotnie malarzem, a na żądanie lorda Burlington założył kilka przepysznych ogrodów, w których, zarzuciwszy dotychczasową metodę francuską, starał się przedewszystkiem naśladować naturę i tym sposobem został twórcą nowoczesnej sztuki ogrodniczej angielskiej.

Kent Wiljam Karol, poeta i dziennikarz angielski, * 1823 w Londynie. W r. 1845—70 był głównym redaktorem i właścicielem pisma *The Sun*, oprócz tego redagował od 1874 *Weekly register and Catholic Standard*. Był także współpracownikiem w „Encyclopaedia Britanica.“ Napisał: „Catholicity in the Dark-Ages“ (1847); „Modern seven Wonders of the World“ (1890); „Ch. Dickens as a reader“ (1872); „Poems“ (1870) i in. Dzieła jego wyszły w 1874 r.

Kentaurowie, Centaurowie (grec. *Kentauroi*), w mitologji greckiej leśne i górskie duchy. Dla pokazania ich dzikości przedstawiano je na pół w postaci koni. Podług Pindara, Iksjon z Nefelą (obłok, chmura) spłodził *Kentaura*, a ten nagórze Peljon z magnezyjskiemi klaczami pozo-

Kentaur.

stałych **K.**, zwanych także z tej przyczyny *Hippokentaurami*. Wspominają szczególnie o dwu ich walkach z Laptami na weselu Piritoosa i z Heraklesem u Kentaura Folosa; w kulcie Bachusa występują jako w dzikości przezeń poskramiane. Na pomnikach znajdują męskich i żeńskich **K.**

Kentucky, rzeka w północno-amerykańskim stanie t. n., bierze początek w górach Cumberland, zaczyna być spławną dla parowców od miasta Frankfortu i, ubiegłszy 416 klm., wpada do Ohio.

Kentucky, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, graniczy na północo-zachód i północ ze stanami Illinois, Indiana i Ohio, na wschód z Wirginją, na południe z Tennessee, na zachód z Missouri i ma 104,630 klm. kw. pow. Grunt tu po większej części równy, skropiony rzekami: Missisipi, Tennessee, Cumberland, Kentucky i t. d., jest bardzo żyzny i wydaje: pszenicę, żyto, jęczmień, groch, kartofle, owoce, wino, tytuń i t. d. Z innych płodów ważne są: bydło, konie, owce, trzoda chlewna i muły; dalej węgle kamienne, żelazo, ołów, saletra, sól i marmur. Przemysł rozwija się nader szybko; w r. 1890 w 7,745 zakładach fabrycznych wyprodukowano towarów za sumę 126,719,805 dol. Klimat łagodny i zdrowy, zima krótka i lekka, jesień i wiosna długie i bardzo piękne. Ludność po większej części pochodzenia anglo-amerykańskiego, jest także wielu Niemców i Irlandczyków. Ogólna jej liczba wynosiła w 1890 r. 1,858,635 m. Pod względem religijnym dzieliła się tutejsza ludność na bardzo wiele wyznań chrześcijańskich, jak metodystów, prezbiterjanów, anglikanów, katolików i t. d. Konstytucja pochodzi z 1849. Według niej, na czele zarządu stoi gubernator, wybierany przez lud na lat 4. Władza prawodawcza należy do senatu, złożonego z 38 członków, wybieranych na lat 4, i izby deputowanych, składającej się ze 100 członków, wybieranych co 2 lata. **K.**, w 1773 najpierw przez białych w niewielkiej ilości zaludniony, należał początkowo do Wirginji, w 1789 oderwał się od tego stanu i przyjęty został do unji, jako nowe terytorjum; w 1792 otrzymał nazwę stanu i brał udział w ogólnym rozwoju tego państwa.—Por. Humphrey Marschall „The history of K.“ (Frankfurt, 1824); Connelly „Story of K.“ (Boston, 1892).

Kenty, właściwie **Kęty,** miasto w Galicji, w okręgu Bialskim, nad rz. Sołą, 4,100 m. Wyrób sukna i skór. Starożytna osada, wspominana już w XIII w. jako miasto. Tu się urodził 1390 św. Jan Kanty, jak również 1781 zasłużony archeolog Ambroży Grabowski.

Keokuk, miasto w północno-amerykańskim stanie Jowa, o 1 godzinę drogi od ujścia rzeki Des-Moines do Mississippi; ma 14,100 miesz. i prowadzi nader ożywiony handel.

Kepler Jan, genjalny astronom, * 1571 r. w Magstadt pod Weil, w Wirtemberskiem, † 1630. Syn oberżysty, otrzymał wychowanie bezpłatne w szkole klasztornej, następnie poświęcił się teologji protestanckiej. Uczony Mästlin, stronnik systemu Kopernikowego, skłonił go do zajęcia się matematyką i astronomją, a gdy po skończeniu kursów teologji, dla swobodnych swych po-

Kepler Jan.

glądów religijnych, posady duchownej nie uzyskał, został nauczycielem matematyki na uniwersytecie w Grätz 1503 roku, gdzie dał się poznać z kalendarza, wolnego od wielu przesądów i mrzonek astrologicznych, jakie się w ówczesnych kalendarzach mieściły. W 1595 ogłosił „Prodromus“, który był niejako zapowiedzią jego badań nad ruchami ciał niebieskich i który mu zjednał uznanie Galileusza i Tychona de Brahe. Gdy jednak w owym czasie protestantom odmówiono swobody wyznania, **K.** utracił posadę, a następnie zmuszony był opuścić i Styrję, gdzie dotąd przebywał, zajmując się głównie optyką. W 1599 powołał go Tycho na dwór Rudolfa do Pragi, do pomocy w układzie wielkich tablic astronomicznych, które miały nosić nazwisko Rudolfa II. W 1601 po śmierci Tychona otrzymał posadę matematyka cesarskiego, z płacą 1500 talarów, ale z powodu wyczerpania kas cesarskich płaca ta niemal wcale go nie dochodziła. Pomimo to pracował gorliwie nad tablicami rudolfińskiemi. Przy tej pracy nieregularności w biegu Marsa zwróciły jego uwagę, że droga tej planety nie może być okręgiem koła, i poznał, że jest elipsą; jest to pierwsze z trzech praw znanych pod jego nazwiskiem (ob. Astronomja), a które go unieśmiertelniły w dziejach nauki. Drugie z tych praw wkrótce potem poznał i ogłosił je w 1609 w książce o ruchach Marsa. Gdy wynalazek lunety przez Galileusza zwrócił powszechną uwagę, **K.** podał teorję tego przyrządu w swej „Djoptryce“, dotąd uważanej za dzieło mistrzowskie; pracował też nad budową oka. Cesarz Maciej zatrzymał go w swej służbie, ale płaca dochodziła go również nieregularnie, tak, że zaległości doszły 12,000 talarów. Pomimo nieszczęść domowych,—żona jego zapadła w obłąkanie, matka prześladowaną była jako czarownica, — **K.**, ożeniwszy się powtórnie, gorliwie pracował dalej; 15 maja 1618 odkrył trzecie swe prawo. Ukończywszy tablice rudolfińskie, z mozołem zaledwie wyżebrał u cesarza i stanów sumę potrzebną na ich wydanie; wyszły one 1627 po 16-letniej pracy Tychona i 26-letniej **K.** Gdy stany niemieckie miały się zebrać w Regensburgu, **K.** udał się tam pieszo, w czasie zimnej jesieni, dla wyproszenia wypłaty swej zaległości 1630, ale zaledwie tam przybył, zmarł w skutek trosk i trudów podróży. Miejsce jego grobu jest nieznane. Wdowa odebrała następnie całą zaległą płacę. W 1808 wzniesiono mu pomnik w Regensburgu, 1863 w Weil. W 1871 obchodzono uroczyście trzechsetną rocznicę jego urodzenia. Oprócz dzieł wyżej wymienionych, ogłosił **K.**: „Astronomia nova, seu physica coelestis tradita commentariis de motibus stellae Martis, ex observationibus Tychonis Brahei.“ (1609); „De cometis“ (1619); „Kurzgefasste Darstellung der Kopernikanischen Weltordnung“ (1618); „Harmonie der Welten“ (1619) i in. Wydanie pozostałych po nim rękopisów rozpoczęto w 1718, wszakże dalej prowadzonem nie było, dopiero Frisch wydał jego „Opera omnia“ (8 t., 1858—72). Por. Breitschwert „Keplers Leben und Wirken“ (1831); Brewster „Lives of Galileo, Tycho de Brahe and K.“ (1841); Reitlingen „Johann K.“ (1868); Hasner „Tycho Brahe und K. in Prag“ (1872); „Günther „Johann K. und der tellurisch-kosmische Magnetismus“ (1888).

Keplera prawa, ob. Astronomja.

Keplera zagadnienie, K. *równanie*, ob. Anomalja.

Kepotaf (gr.), pomnik grobowy, stojący w ogrodzie.

Keramika, Ceramika, ob. Garncarstwo.

Kerargyrit, *rogowe srebro*, ob. Srebro.

Keratitis, zapalenie rogówki (ob.) oka, jest chorobą częstą i często wielkie sprowadza szkody dla oka. Zapalenie to albo zajmuje powierzchowne warstwy rogówki, albo głębsze. Najłagodniejszą formą są małe pryszczyki, prędko i najczęściej bez śladu znikające (**K.** *phlyctaenulosa*). Pryszczyki te sadowią się na brzegu rogówki, są wypełnione przezroczystym płynem surowiczym i okrążone drobnemi naczyniami krwionośnemi. Zapalenie powierzchowne częściowe, prowadzące za sobą rozwój naczyń normalnie na rogówce nieistniejących, rozwijające się często z pryszczykowej formy, nosi nazwę miotełkowatego *(Büschelförmige Keratitis)* i zdarza się, równie jak forma poprzednia, najczęściej u dzieci skrofulicznych. Zapalenie z rozwojem naczyń na znaczniejszej przestrzeni, często całą rogówkę zajmujące i powstające na skutek mechanicznych szkodliwości, stanowi *łuszczkę* (ob.). Zapalenia, zajmujące głębsze warstwy rogówki, zdarzają się wogóle rzadziej i noszą nazwę zapaleń miąższowych (**K.** *parenchymatosa*). Najbardziej upartą formę **K.** stanowi forma występująca w postaci bardzo drobnych ognisk na tylnej powierzchni rogówki (**K.** *punctata, descemetitis*). Jak wszystkie inne zapalenia, **K.** bywa ostra lub chroniczna. W formach ostrych, oprócz zmian na samej rogówce, następuje nastrzyknięcie naczyń wokoło niej *(hyperaemia episcleralis)*, światłowstręt ze skurczem powiekowym, ból i łzawienie. Prowadzą za sobą często owrzodzenie rogówki lub całkowite jej zniszczenie, często pozostawiają plamy, stanowiące przeszkodę dla światła padającego w oko. Atropina i przetwory rtęciowe stanowią najważniejsze środki lecznicze w tej tak częstej chorobie. Zapalenie rogówki jest bardzo ważne i ze względu czysto naukowego. Rogówka stanowi jedyny niemal

organ w ciele, gdzie proces zapalny w żywym organicznie daje się badać za pośrednictwem mikroskopu. Stąd najważniejsze badania nad zapaleniem (Virchow, Cohnheim) dokonywane były na rogówce. Por. dzieła o oftalmologji traktujące.

Keratoconus, stożkowata postać rogówki oka, stanowi zboczenie wrodzone; sprowadza krótkowzroczność i zniekształcenie obrazu. Poprawia się przez odpowiednie szkła stożkowate.

Keratoglobus, znaczna wypukłość rogówki oka przy jej przezroczystości, stanowi zboczenie wrodzone, lub też jest następstwem stanów zapalnych w głębi oka.

Keratolit, ograniczone zwapnienie rogówki.

Keratolit, róg skamieniały.

Keratotomja, ob. Ceratotomja.

Kératry, August Hilarjon de, filozof i polityk francuski, * 1769 w Rennes; pochodził ze starożytnego rodu szlacheckiego, osiadłego w Bretanji. Ukończywszy studja prawne, zajął później dziedziczne miejsce w prowincjonalnym parlamencie bretańskim. Od samego początku gorący przyjaciel rewolucji, zrzekł się wszelkich przywilejów i tytułów, ale nie mógł mimo to w epoce teroryzmu uniknąć prześladowań. Za pierwszego cesarstwa żył zdala od spraw publicznych, poświęcając czas wolny literaturze i studjom filozoficzno-religijnym. Za Restauracji wybrany 1818 deputowanym, zasiadł po lewicy, bronił śmiało prawa wyborczego i wolności prasy, a zwalczał Jezuitów i prowadził gwałtowną polemikę przeciw reakcyjnym dążnościom rządu. Czynny podczas rewolucji lipcowej, należał do tych deputowanych, którzy ogłosili nominację ks. orleańskiego namiestnikiem państwa. Mianowany 1837 parem, bronił ciągle monarchji lipcowej i protestował energicznie przeciw rewolucji lutowej. Wybrany 1849 do ciała prawodawczego, głosował z monarchistami i występował jako zawzięty przeciwnik księcia prezydenta; aresztowany podczas zamachu stanu, wkrótce został uwolniony i usunął się do życia prywatnego; † 1859. Z pomiędzy licznych dzieł jego wymieniamy najważniejsze: „Contes et idylles“ (Paryż, 1791); „De l'existence de Dieu et de l'immortalité de l'âme“ (Paryż, 1815); „Inductions morales et philosophiques“ (Paryż, 1817, 3 wyd., 1841); „De l'organisation municipale en France“ (Paryż, 1821); „Du beau dans les arts d'imitation“ (3 t., Paryż, 1822); „Examen philosophique des Considérations sur le sentiment du sublime et du beau etc.“ (Paryż, 1823); „Les derniers des Beaumanoir ou la tour d'Helvin“ (4 t., Paryż, 1824 i część.); „Du culte en général et de son état particulièrement en France“ (Paryż, 1825 i część.); „Saphira ou Paris et Rome sous l'empire“ (3 t., Paryż, 1835); „Une fin de siècle ou huit ans“ (2 t., Paryż, 1840) i t. d.—**K.** Emil, hr. de, publicysta i polityk francuski, syn poprzedniego, * 1832 w Paryżu. Ukończywszy szkoły, wstąpił 1854 do armji, walczył w Krymie, a następnie w Meksyku, gdzie za niejednokrotne odznaczenie się w walce gerylasowej został oficerem ordynansowym marszałka Bazaine'a (ob.). W 1865 wrócił do Francji, oddał się polityce i literaturze. Artykuły jego w *Revue Contemporaine* o wojnie meksykańskiej narobiły swego czasu we Francji wrzawy i dostarczyły opozycji broni przeciw rządowi i Bazaine'owi. Wkrótce objął dyrekcję czasopisma *Revue moderne* i zamieszczał w nim dalej swe oskarżenia. Wybrany 1869 deputowanym, należał do opozycji. Po utworzeniu rządu obrony narodowej 4 września 1870, był prefektem policji w Paryżu do 12 października; następnie opuścił balonem oblężoną stolicę i udał się do Hiszpanji w tajnej misji dyplomatycznej; za powrotem mianowany generałem, otrzymał naczelne dowództwo nad wojskami zgromadzonemi w obozie w Conlie; poróżniwszy się wszakże z ministrem wojny Gambettą, złożył ten urząd w końcu listopada t. r. i żył zdala od spraw publicznych. Po utworzeniu się Komuny w Paryżu (Marzec 1871) został prefektem w Tuluzie, gdzie tłumił wybuchy radykalistów, a potem w Marsylji; w sierpniu 1872 r. wziął dymisję. Oprócz kilku utworów scenicznych, ogłosił **K.:** „La Contre guerilla“ (Paryż, 1867); „La créance Jecker“ (Paryż, 1867); „L'empereur Maximilien, son élévation et sa chute“ (Paryż, 1869); „Les ruines de Pompei“ (Paryż, 1867); „Quatre Septembre“ (Paryż, 1872); „Maurad V, prince sultan, prisonnier d'Etat“ (1878); „A travers le passé, souvenir militaires“ (1887).

Keratyna, *substancja rogowa*, część składowa zwierzęcych tkanek rogowych. Otrzymana z błony jaj kurzych przez traktowanie alkoholem, eterem i kwasami, jest proszkiem bezbarwnym, słabo rozpuszczalnym w kwasie octowym i amonjaku. Roztwór ten używa się do pokrywania pigułek, które mają przechodzić bez zmiany przez żołądek i rozpuszczają się dopiero w alkalicznej zawartości kiszek cienkich.

Keraunografja, rysunki występujące na ciele osób zabitych piorunem (ob. Piorun).

Kerazyn, *ołów rogowy*, ob. Ołowiane rudy.

Kerbela *(Meszed Hussein)*, miasto w tureckim wilajecie Bagdadu, za zachód Eufratu, z powodu grobowca imana Hussejna stanowi Mekkę szyitów. Liczba mieszkańców wynosi około 50,000, a liczba pielgrzymów tam przybywających wynosi około 120,000 rocznie.

Kerberos, *Cerberus*, *Cerber*, wielogłowy, zamiast włosami, żmijami pokryty pies, czujny stróż wrót Hadesu. Według podań mitycznych uskromił go Herkules i przywiódł związanego do króla Eurysteusza.

Kercz, m. w gub. Tauryckiej, nad cieśniną Kerczeńską, starożytne Pentikapäum albo Bosforus, stolica dawnej Taurji, posiada bezpieczny

i nader ożywiony port, 12 cerkwi, kilka synagog i meczetów, gimnazjum, seminarjum, teatr, bank; wraz z Jenikale, z którym stanowi okrąg *(grodonaczalstwo)*, liczy 30,342 miesz. (1897) i prowadzi obszerny handel. Starożytny kościół św. Jana Chr., pochodzi najpóźniej z X w. Ze znajdujących się w pobliżu miasta licznych kurhanów wydobywają się zabytki starożytności. O 4 klm. na południe od miasta leży silna twierdza t. n., która broni żeglugi na morzu Azowskiem. Dnia 25 maja 1855 zostało zajęte przez wojska państw sprzymierzonych, przyczem zburzono bogate muzeum starożytności. Por. Sabbatie „K. i Bosfor“ (Petersburg, 1861).

Kerczelić Adam, pisarz chorwacki, ob. Krczelić.

Kerczeński półwysep, najdalej na wschód wysunięta część półwyspu Tauryckiego, w południowej Rosji (Krym), która wraz z leżącym naprzeciwko półwyspem Tamańskim, w kraju kaukaskim, tworzy *cieśninę Kerczeńską*, łącząca morze Czarne z Azowskiem. Leżą tutaj sławne od najdawniejszych czasów miasta: Kaffa albo Teodozja, Kercz, Jenikale i Arabat; stanowi ziemię bogatą w liczne historyczne wspomnienia.

Kerczola *(Krczola, Kurczola* albo *Karkar)*, po włosku *Corzola*, wyspa u południowych brzegów Dalmacji, na południe od wyspy Hwaru *(Lesina)*, w pobliżu półwyspu Peljence *(Sabioncello)*; górzysta, dość lesista (od lasów pochodzi grecka nazwa *Melaina Korkyna*), niezbyt nawodniona; rodzi dobre wino; kopalnie marmuru; stanowi okrąg powiatu Dubrownickiego (250 klm. kw. z 10,600 m.). Główne miasto **K.**, 4,300 m., otoczone murami, z katedrą św. Marka. Wyspa **K.**, pierwotnie kolonja grecka, podzielała losy Dalmacji, dostała się pod władzę serbskich Neraczanów, od nich nabyli ją 997 Wenecjanie i zostawała pod ich władzą do 1358, w którym dostała się Węgrom; odstąpiona 1420 napowrót Wenecjanom, wraz z ich upadkiem dostała się Austrji. Ucierpiała wiele od najazdów Saracenów, Turków i t. d. Od 1300—1787 miała wyspa **K.** oddzielnego biskupa.

Kerdżalowie (Krdżalowie) lub *Kirdżalowie*, tureccy hajducy, którzy się zjawili w Rumelji za czasów ostatniej wojny Turcji z Austrją. Po większej części Turcy przyjmowali do swych szeregów i chrześcijan, niewiele dbając o wyznanie. Napadali na miasta, pobierając od nich wykupne; najmowali się także różnym paszom i możnowładcom tureckim. W 1796 pod dowództwem niejakiego Pasmandżja porazili wojska cesarskie. W 1804 **K.**, pod naczelnictwem Guszanc-Alja, na wieść o powstaniu Serbów przeciwko dahjom tureckim, w liczbie 1,000 udali się im na pomoc do Belgradu i walcząc mężnie prawie wszyscy wyginęli. Brali także udział we wszystkich walkach od 1807—1812 i w tym czasie znikli zupełnie. **K.** stanowili konnicę, choć walczyli i pieszo.

Kerékgyartó Arpad, historyk węgierski, * 1820 roku w Jaszbereny, profesor uniwersytetu w Budapeszcie; napisał (w języku węgierskim): „Historja cywilizacji Węgier“ (Peszt, 1859—65, t. 2, opracowanie nowe, 1880); „Historja Węgier“ (1866—1874, t. 7); „Przegląd historji Węgier od 884 do 1849“ („Hazank évlapjai“, 1875); „Ważniejsze dni Węgier“ (1882); „Życie Stefana Szechenyiego“ (Preszburg, 1883).

Kereńsk, m. pow. gub. Penzeńskiej, na obu brzegach rz. Wady, przy ujściu rz. Kereuki 4,006 m.—*Kereński powiat*, 2,476 w. kw., a lud. 107,463 (1897); powierzchnia falowata, z niewielkiemi wzniesieniami w zachodniej i półn.-zachod. części; grunt czarnoziemny z przymieszką piasku, gdzieniegdzie gliniasty. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, sadownictwem i hodowlą bydła.

Kerguelen, grupa wysp niezamieszkanych na oceanie Indyjskim, położona pomiędzy 48°5′ a 50° szer. połud. i 66°10′ a 68°10° dług. wsch., z wybornemi portami i bogatemi kopalniami węgla, 3,414 klm. kw. (162 mili kw.) rozległości. Jest ważną stacją dla okrętów trudniących się połowem wielorybów. Wyspy te zostały odkryte 1772 przez Kerguelen-Tremarec. W 1776 zwiedził je Cook, następnie były opuszczone i dopiero 1893 ostatecznie przyłączone do posiadłości francuskich. Budowa wysp wulkaniczna, roślinność uboga, drzew brak, istnieją krzewy, trawy i mchy, fauna nieznana, klimat surowy, ale zdrowy, letnia temperatura spada niekiedy do 0, ale zimy niezbyt chłodne. Pod szerokością geograficzną wysp **K.** leży tylko południowa część rzeczypospolitej Chile i Patagonja, a innych ziem niema.

Kerguelen-Trémarec Yves Józef, żeglarz francuski, * 1745 w Quimper w Bretanji, † 1797, w 1771 odbył podróż do Indji w celu sprawdzenia wskazanej przez Greniera drogi najkrótszej i w powrocie odkrył 12 lutego 1772 nazwaną jego imieniem wyspę Kerguelen, którą objął w posiadanie Francji. Mianowany kapitanem, wyprawiony był w podróż powtórną, ale wskutek burzy i braku żywności zmuszony był wrócić do Francji. Napisał: „Relation d'un voyage dans la mer du Nord en 1767—68“ (1772); „Relation de deux voyages dans mers australes et des Indes“ (1782) i in.

Kerhallet Filip, pisarz francuski w przedmiocie marynarki, * 1809 w Rennes, † 1863; służył w marynarce francuskiej od 1825 i ostatnio był kapitanem okrętowym. Ogłosił „Manuel de la navigation sur la côte occidentale d'Afrique“; „Manuel de la navigation dans la mer des Antilles“ i kilka innych podręczników, nader ważnych dla żeglarzy.

Kerk *(Krk)*, po włosku *Veglia*, wyspa w zatoce Chorwackiej czyli Kwarnerskiej, oddzielona od brzegów żupanji Rjeckiej cieśniną, zwaną morzem Chorwackiem (Canale della Morlacca); wraz z kilku wysepkami tworzy okrąg pow. Istrjańskiego, ma 350 klm. kw. i liczy około 15,000 m. (Chorwatów), zamieszkałych w 1 mieście i 70 wsiach. Wyspa **K.** jest górzystą; mieszkańcy zajmują się jedwabnictwem i hodowlą bydła, a zwłaszcza małych koni.—Miasto główne *Kerk* (Veglia), położone w południowej części wyspy, stolica urzędu okręgowego oraz biskupa, liczy 1,300 ludności.—**K.**, w starożytności *Vegium*, *Vegia* lub *Vekla*, należała do Dalmacji; następnie od 867 płaciła daninę ks. chorwackiemu, od końca X w. zajęta przez Wenecjan, zostawała pod ich władzą do 1358, w którym została ustąpiona Węgrom i zostawała pod władzą Frankoponów do 1480; zabrana znów przez Wenecjan, była w ich posiadaniu do 1797, poczem weszła w skład państwa austrjackiego. W 1388 staraniem Stefana Frankopana spisano prawa zwyczajowe wyspy „Statut czyli ustawa wyspy K." (oryginał w ręk. pergaminowym, pisany głagolicą, znajduje się w Werbniku, na wyspie **K.**, wydany przez Kukuljevića (1852), ważny zabytek, zarówno ze względów językowych, jak i prawnych.

Kerkápoly Karol, uczony i mąż stanu węgierski, * 1824 w Szengtal pod Veszprim, † 1891 w Budapeszcie, został 1847 profesorem filozofji w Pápa; obrany 1865 do sejmu, przyłączył się do stronnictwa Déaka i w latach 1870—73 był ministrem skarbu. Od r. 1874 był prof. nauk państwowych w Peszcie. Napisał: „Vilag történelem" (Historja świata, 1859); „Ismerettan"; „Gondolattan" (Logika, 1863).

Kerkena (Karkenah), należąca do Tunetanji grupa wysp w zatoce Gabes (mały Syrt), na wschód od Sfaksu, składa się z wysp Charki i Gharbe, oraz kilku mniejszych, liczy 8,000 m., zajmujących się rybołówstwem i rolnictwem.

Kerkjon, *Cercjon*, (gr. *Kerkyon)*, syn Neptuna, według innych Hefajstosa, panował w Eleuzys. Nadzwyczajną obdarzony siłą, był postrachem całej Attyki. Ofiary swoje w ten sposób zabijał, że nagiąwszy wysokie drzewo do ziemi, przytwierdzał je do wierzchołka i u pnia, a potem, puściwszy wierzchołek w górę, rozdzierał ich członki. W końcu zwyciężony przez Tezeusza, został taką samą śmiercią ukarany.

Kerkonosze albo **Kerkonoskie góry,** ob. Olbrzymie góry (Riesengebirge).

Kerkopowie, *Cerkopowie*, w mitologji greckiej, istoty nadprzyrodzone, psotne i figlarne.

Kerkuk, miasto w tureckim ejalecie Mozulskim, rezydencja baszy, ma około 15,000 miesz.; jest to główne targowisko dla południowego Kurdystanu.

Kerl Jerzy Henryk Bruno, technolog, * 1824 w Andreasberg, kształcił się w Getyndze, 1846 został nauczycielem chemji i metalurgji w szkole górniczej w Klausthal, oraz dyrektorem laboraterjum chemicznego tamże. W 1867 powołany został na profesora hutnictwa w akademji górniczej w Berlinie. W 1877—85 był członkiem urzędu patentowego. Ogłosił: „Handbuch der metallurgischen Hüttenkunde" (4 t., 2 wyd., 1861—65); „Die oberharzer Hüttenprocesse" (1859); „Anleitung zum Studium der harzer Hüttenprocesse" (1857); „Grundriss der Hüttenkunde" (1872) i in. Od 1871—81 wydawał „Repertorium der technischen Litteratur", prowadzone dalej przez Biedermanna.

Kermadek, grupa wysp na oceanie Spokojnym, położona na północo-wschód od Nowej Zelandji i na połowie drogi pomiędzy nią a archipelagiem Tonga, składa się z czterech wysepek wulkanicznych: Raoul, Macaulay, Curtis i Esperance, mających ogółem 33 klm. kw. i 19 miesz. (1891). Roślinność na nich ta sama, co i na Nowej Zelandji, z fauny są tylko szczury i kilka gatunków ptaków. W 1886 zajęła je Anglja.

Kerman, ob. Karamanja.

Kermanszah, albo **Kirmanszahan,** miasto w perskiej prowincji Kurdystanu, nad rzeką Kerna, gdzie się schodzą drogi do kilku ważniejszych miejscowości państwa Perskiego, liczy 30,000 m.

Kermes, mała rzeczka w Warmji, około Wartenburga, łącząca się z rzeczką Pissą, wpadającą do jeziora Wadang.

Kermes, *Kiermes*, *Alkermes*, wysuszone samiczki owadu *Coccus (Lecanium) illicis*, pokrewnego czerwcowi (ob.), a żyjącego na dębie kermesowym *(Quercus coccifera)*. Samiczka ta jest wielkości ziarnka soczewicy, po zapłodnieniu składa na dolnej powierzchni ciała liczne jaja, napełnione czerwonym sokiem, i wtedy dochodzi wielkości grochu. Wtedy owady się zbierają, zabijają octem i suszą na słońcu. **K.** ma kolor ciemno-czerwony, zapach przyjemny, smak szczypiący, używa się do farbowania na czerwono wełny i jedwabiu, proszków, tynktur; barwnik jego jest ten sam co koszenili, ale zanieczyszczony różnemi dodatkami; 10 funtów **K.** odpowiada 1 f. koszenili. Pochodzi z Europy płd. i Azji zach., znany już dobrze starożytnym.

Kermes mineralny, siarek antymonu, ob. Antymon.

Kermesowe jagody, ob. Phytolacca.

Kermpotić Józef, pisarz chorwacki, ob. Krmpotić.

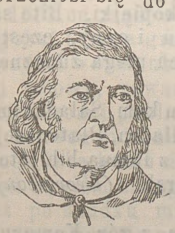
Kern Konrad, szwajcarski mąż stanu, * 1808 w Berlingen, w szwajcarskim kantonie Turgowji, w którym od 1837 sprawował rozmaite wyższe urzędy sądowe; na zgromadzeniu swojego kantonu występował żarliwie przeciwko wydaniu na żądanie Francji (1838) księcia Ludwika Napoleona, a w 1848 miał czynny udział w liberalnej reformie konstytucji szwajcarskiej. W 1850 stał na

czele trybunału związkowego, następnie wybrany był na członka rad, narodowej i związkowej. W ważnej kwestji Neufchatelskiej okazał się bardzo zręcznym dyplomatą. W 1857 został posłem związku szwajcarskiego w Paryżu i na tem stanowisku zostawał do śmierci 1883. Ogłosił: „Souvenirs politiques“ (Bern, 1887).

Kern Jan Henryk Gaspar, orjentalista holenderski, * 1833 na wyspie Jawie, kształcił się naprzód w Holandji, następnie w Lejdzie i Berlinie, gdzie specjalnie studjował sanskryt. W 1858—62 był profesorem w Maestricht, następnie w Benares do 1875, w którym to roku ofiarowano mu katedrę w Lejdzie. Przetłómaczył z indyjskiego języka „Arjabhatiya with the commentary Bhatodipika“ (Lejda, 1872); „Over de jaartelling der zuidelijke Buddhisten“ (Amsterdam, 1873); „Eene hindishe sage in Javaansch gewaad“ (1876); „Zur Erklärung der alt persischen Keilschriften“ (1869); „Glossen der Lex Salica“ (1869), gramatykę holenderską dla użytku szkół 1884; „Geschiedenis van het Budhisme in Indie“ (1881—83) i in.

Kerner Jan Szymon, botanik, † 1755 w Kirchheim pod Teck, † 1830 w Sztutgarcie, gdzie był profesorem. Ogłosił: „Handlungsprodukte aus dem Pflanzenreich“ (1781—86); „Abbildung aller ökonomischen Pflanzen“ (8 t., 1786—96); „Hortus sempervirens“ (1795—1830) i in.

Kerner Justyn Andrzej, poeta i lekarz, * 1786 w Ludwigsburgu, w Wirtemberskiem. Medycynę studjował od 1804 w Tübingen, od 1809 jakiś czas podróżował, następnie osiadł jako lekarz praktykujący w Gaildorf, skąd 1818 przeniósł się do Weinsbergu i tu ociemniawszy, † 1862. Jako poeta należy **K.** do najcelniejszych przedstawicieli szwabskiej szkoły poetów. Powszechną uwagę zwrócił na siebie utworem „Reiseschatten von dem Schattenspieler Lux“ (Heidelberg, 1811); najpiękniejsze ze swych poezji umieścił w „Poetischer Almanach“ (Heidelberg, 1812) i „Deutscher Dichterwald“ (Tübinga, 1813), które wydawał wraz z Uhlandem, Schwabem i in. Później ogłosił jeszcze: „Romantische Dichtungen“ (Karlsr., 1817) i „Gedichte“ (Stuttgard, 1836), wydane następnie w pomnożanych ed. p. t. „Der letzte Blütenstrauss“ (Stuttgard i Tübinga, 1856). Szczególną pięknością zalecają się jego pieśni i balady, pisane w tonie ludowym.—Zajmował się też **K.** magnetyzmem i demonizmem. W przedmiocie tym, jak również z zakresu medycyny, wydał także kilka prac. Do najsławniejszych należą: „Geschichte zweier Somnambulen“ (1824); „Die Seherin von Prevorst“ (1829, 8 wyd., 1894); „Blätter am Prevorst Geschichten Besessener neurer Zeit“ (1834, 2 wyd., 1835); „Magikon“ (1840—53); „Erinnerungen an Franz Anton Mesner“ (1856). Wszystkie te dzieła, czytane w swoim czasie, poszły w zapomnienie, i dopiero zwrot do badań nad medjumizmem skierował na nie uwagę nanowo. Są to prace sumienne i ciekawe. Dziecinne swe lata opisał w „Bilderbuch aus meiner Knabenzeit“ (Brunświck, 1839). Wybór dzieł jego wyszedł w Sztuttg. w 2 t. 1878. Por. A. Reihord „Justinus Kerner“ (1886); Anna Watts „Life and Works of J. K. D. F. Strauss Kleine Schriften“.—Syn jego *Teobold* **K.**, zyskał także pewien rozgłos jako autor poezji i opowiadań, oraz biografji ojca „Das Kernerhaus und seine Gäste“ (1893).

Kerner Justyn.

Kerner Antoni, botanik, * 1831 w Mautern w Austrji Niższej, † 1898, studjował medycynę w Wiedniu, w 1855 porzucił praktykę lekarską i został prof. botaniki w instytucie technicznym w Budzie, zkąd w licznych wycieczkach badał Alpy i Karpaty. W 1860 został prof. w uniwersytecie w Innsbruku, podniósł wysoko tameczny ogród botaniczny; od 1878 był profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Wiedniu. Ogłosił: „Die botanischen Gärten“ (1874); „Das Pflanzenleben der Donauländer“ (1863); „Die Cultur der Alpenflanzen“ (1863); „Die Abhängigkeit der Pflanzengestalt von Klima u. Boden“ (1869); „Herbarium österreichischer Weiden“ (9 dekad, 1863—9); „Illustriertes Pflanzeleben“ (2 t., 1887—91, 2 wyd., 1896—98) i in.

Kerniów lub **Kierniów**, ob. Jägendorf.

Kerpely Antoni, metalurg, * 1837 w Arad w Węgrzech, był inżynierem w kopalniach żelaza Anina w Banacie, zbudował kilka dróg żelaznych, a 1868 został prof. metalurgji w Chemnicach, 1875 wyniesiony do stanu szlacheckiego. Ogłosił: „Das Eisenhüttenwessen in Ungarn“ (1872); „Handbuch über Anlage und Einrichtung der Eisenhütten“ (1873—84); „Ueber Eisenbahnschienen“ (1878); „Unterscheidungsmerkmale des Stahls“ (1879). Od 1865 wydaje sprawozdania o postępie hutnictwa żelaza i redaguje węgierską gazetę górniczą i hutniczą.

Kerry, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Munster, w części południowo-zachodniej tego kraju; na przestrzeni 4,799 klm. kw. liczy 179,000 m. i z powodu licznych piękności przyrody nazywane bywa niekiedy Szwajcarją irlandzką. Pomimo żyzności gruntu, rolnictwo stoi tu na dosyć nizkim stopniu, i tylko hodowla bydła i gospodarstwo mleczne są głównym przedmiotem miejscowego przemysłu. Główne miasto Tralee.

Kerstac, góra w księstwie Czarnogórskiem, tworząca wraz z górą Szanik dolinę, zwaną Niegoską, w której leży wielka wieś *Niegosz*.

Kerviler René Pocard, literat francuski, * 1842 w Vannes, jako inżynier wykonał wiele robót w Anglji, w Belgji i Holandji, potem w tym celu wyjechał do Tarbes do Saint-Brieux

i do Nantes. W 1882 mianowany był głównym inżynierem. Napisał wiele prac o archeologji celtyckiej, oprócz tego zajmował się szczególnie historją akademji francuskiej, napisał szereg monografji pierwszych akademików jak: „Habert de Montmor“, „Ballesdens“, „Colbert“, „Louvois“, „Les Bignon“ i in.; „Bibliographie raisonnée de l'Academie française“ (1877); „La Bretagne a l'Académie française au XVII siècle“ (1877—79); „Les Trois cardinaux de Rohan de l'Académie française“ (1881) i wiele innych. Nadto **K.** był współpracownikiem w *Correspondant*; *Revue du monde catholiqui*; *Polybiblion* i in.

Kervyn de Lettenhove Józef Marja Brunon Konstanty, historyk i literat belgijski, * 1817 w St.-Michel, we Flandrji zach., † 1891 roku w Brukseli. Badaniami historycznemi zjednał sobie w Belgji i Francji niemały rozgłos: był członkiem akademji belgijskiej i francuskiej, 1870—71 był ministrem oświaty. Z prac jego najważniejsze: „Histoire de Flandre“ (6 t., Bruksella, 1847—50; 3 ed., 1874) i „Étude sur les chroniques de Froissart“ (uwieńczona przez akademję franc. 1856); „Jacques d'Artevelde“ (Gand., 1863). Wydał także: „Les croniques des comtes de Flandres“ (Bruges, 1849); „Lettres et négociations de Philippe de Commines“ (Bruksela, 1867); „Relations politiques des Pay-Bas et de l'Angleterre sous le régne de Philippe II“ (1882—87); „Les Huguenots et les Gueux“ (1883—86, t. 6); „Marie Stuart. L'oeuvre puritaine, le proces, le supplice, 1585—1587“ (Paryż, 1890, t. 3) i t. d.

Keryks, *Ceryks*, urząd posła, herolda, woźnego intendenta. **K.** ludzie zawsze wolni, sprawowali urzędy zarówno publiczne, jak prywatne, dozorowali domu, stajni, podczas zebrań ludowych, sądownictwa, byli mistrzami ceremonji i t. p. Znamieniem ich była laska oliwna lub warzywna, dwoma wężami owinięta, a jako zwiastuny pokoju, nieśli gałąź oliwną z wełnianemi wstęgami.—**K.** jest także imieniem własnem założycieli dwóch rodów **K**-ksów, jeden syn Eumolpa założył taki ród w Attyce, drugi syn Hermesa i Pandrozy, córki Kekropsa—w Eleuzie.

Kerzantyt, *kerzanton*, *djoryt mikowy*, skała z grupy lamprofirów, składa się przeważnie z plagjoklazu i miki magnezjowej. Znajduje się w górach Kruszczowych, w Wogezach i in., używa się jako materjał na bruki.

Kessel Jan van, *Starszy*, * 1626 w Antwerpji, malarz krajobrazów, kwiatów i zwierząt, uczeń Teniersa, † 1679 r. w Hiszpanji.—**K.** Jan van, *Młodszy*, syn albo też bratanek poprzedniego, * 1654 w Antwerpji, † 1708 w Madrycie; nadworny malarz Karola II, jeden z najznakomitszych portrecistów swego czasu. Celował także jako malarz historyczny. — **K.,** Teodor van, * 1620, prawdopodobnie do tejże samej należący rodziny, odznaczył się jako niepospolity rytownik.—Syn tego ostatniego **K.** Jan van, * 1648, † 1680 w Amsterdamie, był dobrym pejzażystą.

Kesselsdorf, wieś parafjalna w saskim obwodzie drezdeńskim; liczy 790 m. i pamiętna jest zwycięstwem odniesionem przez Prusaków, pod dowództwem Leopolda, księcia Anhalt-Dessau, nad wojskiem saskiem i austrjackiem w d. 15 grudnia 1745.

Kessler Karol, zoolog rosyjski, * 1815, † 1886, był prof. w Kijowie, następnie w Petersburgu, kilkakrotnie sprawował obowiązki rektora. Położył zasługi zwłaszcza w ichtjologji. Ogłosił: „Russkaja ornitołogja“ (1842); „Fauna gubernij kijewskago uczebn. okruga” (6 zesz., 1851—6), „Opis ryb, koi wstrieczajutsia w wodach S.-Peterb. gub.” (1865); „Lekcii po jestestwennoj istorii ryb“ (1864); „Ryby Czornago moria”; „Putieszestwije z zoołogiczeskoju cielju k siewiernym beregam Czornago moria i w Krym“ i in.

Kestner Karol, przemysłowiec, * 1803 r. w Strasburgu, † 1870, studjował chemję w Getyndze i po śmierci ojca 1846 r. objął jego fabrykę chemiczną, którą prowadził wraz ze swym zięciem, chemikiem i senatorem francuskim, Scheurer-Kestnerem. Znacznie rozwinął przemysł chemiczny, zwłaszcza fabrykacje kwasu siarczanego, barwników i produktów destylacji drzewa. Dla robotników swoich założył wiele instytucji pożytecznych. W 1848 został członkiem zgromadzenia prawodawczego, po zamachu stanu Napoleona III kilka lat przepędził na wygnaniu.

Kesz (ang. *cash*), nazwa europejska różnych wag i monet wschodnio-azjatyckich, zwłaszcza kwadratowych monet chińskich, z otworem w pośrodku, nawlekanych na sznury w liczbie 100 i 1000 sztuk; wartość około $^1/_4$ kopiejki. Bite są ze stopu miedzi, cynku, ołowiu i cyny, często jednak fałszowane, skąd kurs ich ulega znacznej chwiejności.

Keszthely, m. w węgierskiem kom. Saladzkim, w pobliżu jeziora Błotnego (Ballaton, Platensee), 6,200 m., zamek hr. Festeticse, z liczną bibljoteką, zakład naukowo-gospodarski *(Georgicon)*, gimn. katolickie.

Ket, rz. w Syberji, wypływa z gór Kemczuskich, przerzyna gub. Jenisejską i Tomską i wpada do rzeki Obi pod Narymem. Szeroka od 30—600 sążni, długa 1,110 klm., spławna na przestrzeni 1,019 klm.; bieg powolny.

Kéthely Hunyadi (z), ob. Hunyadi Kéthely.

Ketony, *acetony*, grupa ciał, których typem pierwotnym jest *aceton* (ob.). **K.** powstają przez destylację suchą soli kwasów szeregu octowego z alkaljami lub ziemiami alkalicznemi, w skutek czego sole kwasów organicznych rozkładają się na węglany, które pozostają w naczyniu destylacyjnem, i na odpowiednie ketony. Pod względem chemicznym uważać je można, jako rezultaty podstawień rodnika grupy alkoholowej za atom wodoru w aldehydach, uważanych jako wodor-

ki właściwych rodników. Tak np. aldehydowi CH_3COH odpowiada aceton CH_3COCH_3. Oprócz acetonu inne **K.** są; *waleron*, *butyron* i in. *Kwasy ketonowe* są to związki organiczne, który obok grupy karboksylowej COOH zawierają też grupę karbonylową CO. Można je uważać jako kwasy tłuszczowe, w których atom wodoru zastąpiony został rodnikiem kwasowym.

Ketteler Wilhelm Emanuel, baron, biskup moguncki, * 1811 w Münster, † 1877; początkowe wychowanie odebrał w mieście rodzinnem, potem w zakładzie jezuickim w Brieg w Szwajcarji. Następnie studjował prawo w Getyndze, Berlinie, Heidelbergu i Monachjum. Po odbyciu jednorocznej powinności wojskowej, pracował od 1834—38 jako referendarjusz w Münster. Porzuciwszy służbę rządową, studjował 1841—44 teologję w Monachjum i Münster i wyświęcony na kapłana (1844), został od 1846 proboszczem w Hopsten. 1848 reprezentował na zgromadzeniu narodowem okrąg wyborczy Lengerich, gdzie zwrócił na się uwagę mową mianą na pogrzebie zamordowanych posłów, ks. Lichnowskiego i Auerswalda. W obradach nad prawem zasadniczem działał w interesie jak największej niezależności kościoła od państwa. 1849 proboszcz kościoła św. Jadwigi w Berlinie, 1850 został biskupem moguncklm na miejscu wybranego kanonicznie, lecz odrzuconego przez Piusa IX L. Schmidta. Na stanowisku tem silnie wspierany przez ministra Dalwigka, rozwinął **K.** niezmordowaną czynność, już to wyzyskując nadane kościołowi kat. swobody, już to dążąc do ich rozszerzenia. Usiłowaniom **K.** przypisać można korzystne dla episkopatu rozporządzenia, otrzymane 1853 od rządów górno-reńskich. Oprócz tego uzyskał i po za granicami swej djecezji wielkie korzyści w stosunku do państwa, w skutek tajemnej umowy, zawartej z rządem heskim 1854, a ogłoszonej publicznie dopiero 1862. Przeciw tej konwencji silnie, lecz bezskutecznie powstała druga izba hesko-darmsztadzka z wyborów 1862, rząd bowiem nie zgodził się na jej cofnięcie. Nawet po upadku ministerjum Dalwigka potrafił **K.** utrzymać się na dotychczasowem stanowisku. **K.** nie ograniczał się w dążeniach swych powiększenia władzy kościoła katolickiego i episkopatu środkami kościelnemi i dyplomatycznemi, lecz także ocenił i potrafił spożytkować znaczenie prasy. Oprócz listów pasterskich, wydawał liczne broszury i dzieła polemiczne, pięknym pisane językiem, dotyczące kwestji kościelnych i socjalnych. Jako administrator swej djecezji rozwinął niesłychaną działalność, zakładając wszędzie kościoły, klasztory, domy przytułku stowarzyszenia religijne, sprowadzając Jezuitów (1858) i wogóle dążąc do owładnięcia wychowaniem młodzieży przez duchowieństwo. Podobnież czynnym okazał się **K.** i we wszystkich manifestacjach publicznych partji klerykalnej. Na mocy jego rozporządzenia odbyła się w czerwcu 1855 r. 1,000-letnia uroczystość ś. Bonifacego, wielka manifestacja katolicyzmu przeciwko protestantyzmowi. W ziemi 1854—55 wziął udział w zgromadzeniu biskupów w Rzymie, oraz w ogłoszeniu dogmatu Niepokalanego poczęcia N. M. P.; dalej uczestniczył 1860 w zgromadzeniu biskupów w Rzymie, a 1869 w Fuldzie, oraz 1867 w Rzymie na stuletniej uroczystości św. Piotra i Pawła. Na soborze watykańskim przyłączył się do opozycji i zwalczał nietyle prawdziwość nowego dogmatu nieomylności, ile raczej pożytek jego ogłoszenia i nawet przed samem publikowaniem na klęczkach błagał papieża o wstrzymanie tego. Jednakże już na soborze zajął nieprzyjazne stanowisko względem Döllingera i jego stronników i ogłosił natychmiast po swem powrocie uchwały watykańskie. 1871 wybrany do pierwszego parlamentu niemieckiego z okręgu badeńskiego Tauberbischofsheim, wystąpił w walkach co do stosunku kościoła do państwa jako przywódca stronnictwa klerykalnego. Wziętość, jaką cieszył się **K.** w swej partji, miała podstawę w wybitnych jego właściwościach duchownych: energji, rozumie, zręczności, bystrości, dobitności w słowie i piśmie. Wszystko to czyniło z **K.** jednego z najznakomitszych przywódców nowokatolickich zasad i najniebezpieczniejszego przeciwnika idei państwowej w Niemczech. **K.** przywodził biskupom pruskim w walce przeciw prawom majowym; w r. 1875 popadł w konflikt i z rządem bawarskim, gdyż bez jego zezwolenia kazał podczas uroczystości kościelnej w Oggersheim, a nakoniec i rząd heski wystąpił przeciw niemu z powodu nielegalnego obsadzenia probostw. 1877 udał się w podróż do Rzymu i w powrocie † t. r. na tyfus w klasztorze Burghausen pod Augsburgiem. Z licznych jego prac i broszur odznaczają się: „Das Recht und das Rechtschutz der kath. Kirche in Deutschland“ (5 wyd., 1854); „Freiheit, Autorität und Kirche“ (7 wyd., 1862); „Die Arbeiterfrage und der Christenthum“ (3 wyd., 1864); „Deutschland nach dem Kriege 1866“ (6 wyd., 1867); „Die wahren Grundlagen des religiosen Friedens“ (3 wyd., 1868); „Das allgemeine Concil und seine Bedeutung für unsere Zeit“ (5 wyd., 1869). Z licznych jego listów pasterskich odznacza się szczególnie na jubileusz św. Bonifacego przez namiętne napaści na protestantyzm.

Ketteler Klemens August, baron, dyplomata niemiecki, * 1853, syn bar. Augusta Kettelera, majora gwardji, a synowiec słynnego biskupa K. (ob.). Poświęcił się dyplomacji i był kolejno sekretarzem poselstwa w Waszyngtonie i Pekinie, a później posłem niemieckim w Meksyku. W lipcu 1899 został posłem niemieckim w Pekinie. Podczas powstania bokserów został zamordowany (w czerwcu 1900) przez tłum chiński w chwili, kiedy szedł bez straży do najwyższej ra-

dy chińskiej. Wywołało to wielkie oburzenie i represalją ze strony Niemiec.

Kettler Gothard, ostatni mistrz kawalerów mieczowych w Inflantach i pierwszy książę kurlandzki. Nastąpił w godności zakonnej po Fürstenbergu; widząc chylącą się do upadku potęgę Mieczowców, zagrożony przez zewnętrznych nieprzyjaciół, oddał się jako hołdownik w opiekę króla polskiego Zygmunta Augusta 1561 w Wilnie, gdzie podpisany został traktat, na mocy którego północna część Inflant, na prawym brzegu Dźwiny, wcielona została do Rzeczypospolitej; południową zaś od lewego brzegu tejże rzeki zamieniono na księstwo udzielne pod nazwą księstwa kurlandzkiego i oddano je prawem lennem **K.** (ob. Inflanty). **K.** † 1587, zostawiwszy nadane sobie księstwo synowi Fryderykowi. Linja jego męska wygasła 1737 ze zgonem Ferdynanda, ks. kurlandzkiego. W Westfalji dom *Kettlerów* albo *Kettelerów* kwitnie dotąd jeszcze w dwu linjach: protestanckiej i katolickiej.

Ketubah, w zepsutem narzeczu żydowskiem *Ksybah*, zowie się w Talmudzie postanowiony zapis przedślubny, przez męża dla żony uczyniony, wynoszący najmniej dla panny $53^1/_3$, dla wdowy $26^2/_3$ łutów czystego srebra, dla zapewnienia im utrzymania na przypadek rozwiedzenia się z mężem lub owdowienia. Podwyższenie takiego zapisu nazywa się *Tosefet ketubah* (dodatkowy zapis).

Keudell Robert von, dyplomata pruski, * 1824 w Królewcu, został 1862 radcą rządowym we Wrocławiu, 1863 urzędnikiem w ministerjum spraw zagran., odtąd zyskał względy Bismarcka i miał udział w różnych jego pracach; w 1871 wszedł do parlamentu niemieckiego i został posłem niemieckim w Konstantynopolu, skąd przeszedł na podobne stanowisko do Rzymu, a od 1876 miał tytuł ambasadora; odwołany został na wiosnę 1887, w roku następnym wybrany posłem do sejmu pruskiego, a 1890 do parlamentu niemieckiego.

Keulen Ludolf, matematyk holenderski, † 1610, sławny z obliczenia stosunku okręgu koła do średnicy; obliczył ten stosunek z przybliżeniem do 35 cyfr dziesiętnych, stąd też niekiedy stosunek ten nazywa się *ludolfiną* czyli *liczbą Ludolfa*. Dzieła jego są: „De circulo et adscriptis“ (1619); „Fundamenta aritmetica et geometrica“ (1613).

Keuschberg, wieś w pruskiej regencji i powiecie Merseburskim, pamiętna klęską, jaką tu ponieśli Węgrzy 15 marca 933 od wojsk niemieckich pod dowództwem króla Henryka I.

Kew, wieś w angielskiem hrabstwie Surrey, na południowym brzegu Tamizy i przy kolei żelaznej wiodącej z Londynu do Windsor; znajduje się tu pałac królewski ze sławnym ogrodem botanicznym, jednym z największych i najbogatszych na świecie. Ogród ten podzielony jest na właściwy ogród botaniczny (30 hektarów) i Pleasure Grounds albo Arboretum (109 hektarów), z wielkiemi cieplarniami, bibljoteką, muzeum. Dyrektorem, który go od 1841 do dzisiejszego przyprowadził znaczenia, był znakomity botanik Hooker. Znajduje się tu także obserwatorjum astronomiczne. Por. Hooker „Guide to the Royal Botanic Gardens of K.“ (1847) i „Guide to the Museum of K.“ (1855).

Kexholm, miasto okręgowe i forteca w Finlandji, nad ujściem rz. Wuoksy do jeziora Ładogi, na wyspie, liczy 1184 m., zajmujących się wywozem drzewa i granitu. Tu przez długi czas więziona była rodzina Pugaczewa. Forteca zbudowana była już w 1295.

Keyser Henryk de, * 1565 w Utrechcie, rzeźbiarz i architekt tameczny, † 1621; wystawił znaczną liczbą budowli w Amsterdamie i innych miastach w ciężkim stylu odrodzenia.—Teodor de **K.,** może syn poprzedniego, jeden z najznakomitszych portrecistów niderlandzkich; żył w latach 1621—57. Malowidła jego zalecają się pięknym kolorytem i wybornym światłocieniem.

Keyser Jakób Rudolf, * 1803 w Chrystjanji, † 1864, profesor uniwersytetu tamecznego, jeden z najuczeńszych historyków skandynawskich, znawca języków północnych; z prac jego oprócz długiego szeregu wybornych wydań dawniejszych pomników literatury północnej, między któremi „Norges gamle lowe“ (3 t., 1846—49) na szczególną zasługuje uwagę, wymieniamy: „Normendenes religionsforfatning i hedendommen“ (Christiania, 1847), oraz „Den norske kirkes historie under katholicismen“ (2 t., Christiania, 1856—58).

Keyser, Nikazy de, jeden z najcelniejszych historycznych malarzów belgijskich, * 1813 w Sandvliet, pod Antwerpją, † 1887 w Anvers, kształcił się pod kierunkiem Jacobsa i van Bree. Sławę niepospolitego artysty ugruntował 1836 wspaniałym obrazem „Bitwa pod Courtray“. Najcelniejszym jego utworem jest „Bitwa pod Woringen“ (1839; znajduje się w muzeum narodowem belgijskiem). Wykonawszy jeszcze kilka prac treści historycznej, zwrócił się później do malarstwa rodzajowego (np. „św. Elżbieta rozdająca jałmużnę“). **K.** jest jednym z naczelników nowej szkoły belgijskiej, wytworzonej pod wpływem nowoczesnej szkoły francuskiej Delaroche'a (ob.). Od 1845 członek belgijskiej akademji sztuk i nauk, został **K.** 1855 dyrektorem akademji malarskiej w Antwerpji.

Keyserling Herman Karol, dyplomata rosyjski, * 1677 w Blieden w Kurlandji, † 1764; dworzanin księżny Anny Kurlandzkiej, późniejszej cesarzowej rosyjskiej, towarzyszył jej 1730 do Petersburga, gdzie został tajnym radcą i prezydentem akademji umiejętności, a później był posłem w Wiedniu, Warszawie i Frankfurcie n. Menem (1745). W Polsce posłował dwukrotnie, za pierwszego pobytu 1733—36 popierał Augu-

sta III przeciw Stanisławowi Leszczyńskiemu, a następnie w ogólnym zamęcie spraw ówczesnych starał się o utworzenie stronnictwa rosyjskiego. Przybywszy do Polski jako ambasador po raz drugi 1763, bawił w Warszawie aż do śmierci. Zastąpił miejsce Wojejkowa; popierał plany cesarzowej Katarzyny, celem wyniesienia na tron polski jednego z Czartoryskich lub Stanisława Poniatowskiego. Działając w myśl Katarzyny, mieszał się do spraw wewnętrznych (na trybunale wileńskim w kwietniu 1763) i popierał Czartoryskich na sejmie konwokacyjnym 7 maja 1764. **K.** wyjednał także w Polsce przyznanie Katarzynie tytułu cesarzowej. Następcą jego został Repnin, dotychczasowy sekretarz ambasady rosyjskiej w Warszawie. Oprócz mów łacińskich, miewanych na sejmie w Warszawie, wydał: „Brevis et succincta enarratio jurium Curlandiae et Semigalliae circa electionem novi principis“ (Warsz., 1736); „Recherches sur l'abrogation du droit d'élire un roi des Romains faussement imputé à l'Empereur Henri IV“ (Berlin, 1748). W rękopismie pozostawił: „Historia critica comitiorum regni Poloniae generalium a status principatu usque ad electionem Vladislai Jagellonis“.

Keyserling Dytrych, * 1713 w zamku Neuburg, † 1793 w Mitawie. W r. 1734 pracował w kancelarji swego brata przyrodniego posła rosyjskiego na dworze polskim; później wszedł do wojskowej służby rosyjskiej i doszedł do stopnia pułkownika. W r. 1754 został szambelanem króla polskiego i 1759 kanclerzem Kurlandji; zostawił kilka dziełek treści religijnej i politycznej.

Keyserling Henryk Chrystjan, * 1727 r. w Lesten, † 1787 w Królewcu. Mianowany dowódcą kompanji gwardji przybocznej księcia saskiego, a później szambelanem króla polskiego, towarzyszył 1746 ojcu swojemu, jako posłowi rosyjskiemu do Regensburga, a potem do Berlina. W r. 1752 król August wysłał go jako posła saskiego do Regensburga. Następnie wszedł **K.** do służby rosyjskiej i towarzyszył znowu ojcu w poselstwie do Polski. Ważniejsze jego prace są: „Schreiben eines Patrioten“ (1763); „Auszug der Anmerkungen welche ein Curländer über das Mémoire sur les affaires de Courlande entworfen“ (1763), które wyszło także w języku francuskim i polskim; „Remarques d'un gentilhomme polonais à l'occasion de la prise de possession de la Prusse polonaise“; „Lettre sur la negotiation de l'ordre de Malthe en Pologne“ „Lettre d'un Polonais à son ami“ (Królewiec, 1773).

Keyserling Herman Wilhelm Ernest, * 1793, od 1820 professor uniwersytetu berlińskiego. Wydał kilkanaście dzieł treści filozoficznej, jak: „Vergleich zwischen Fichte's System und dem des Prof. Herbart“ (Królewiec, 1817); „Metaphysik“ (1818); „Theorie der Anschauungsphilosophie“ (1822); „Religionsphilosophie“ (Berlin, 1824); „Anthropologie“ (tamże, 1827) i t. d.

Keyserling Aleksander, hrabia, podróżnik, * 1815 w Kabillen w Kurlandji, † 1891, studjował nauki przyrodnicze w Berlinie, następnie odbywał liczne podróże po Rosji. W r. 1862—1869 był kuratorem okręgu naukowego Dorpackiego. Ogłosił: „Russia and the Ural“ (1845); „Beobachtungen auf einer Reise in das Petschoraland“ (1843); „Die Wirbelthiere Europas“ (z Blasiusem, 1840); „Aus den Tagbuchblättern des Grafen A. K.“ (1894).

Key West, miasto w północno-amerykańskim stanie Floryda, na północno-zachodnim krańcu wyspy t. n., naprzeciwko Hawany położone, jest licznie odwiedzaną stacją klimatyczną zimową, posiada port warowny, liczne fabryki cygar i 18,000 miesz.

Kębłów (po niem. *Kiebel*), wieś, a do roku 1880 miasteczko w regencji Poznańskiej, powiecie Babimojskim, nad rzeką Obrą, liczy około 1,000 miesz.

Kędzierski Barnabasz, Franciszkanin, znakomity kaznodzieja polski, profesor filozofji i magister seminarjum w konwikcie międzyrzeckim, później prowincjał zgromadzenia, † 1803 we Lwowie. Oprócz licznych kazań, ogłosił: „Życie Jana Streby, arcybiskupa halickiego od 1392—1411“ (Lwów, 1798); „Wiadomości o krzewieniu wiary św. w Mołdawji i Wołoszczyźnie“ (Lwów, 1774).

Kępa, wyspa na rzece, pokryta zaroślami i piaskiem, gdy wyspa pokryta wysokiemi drzewami zowie się *ostrowem*.

Kępis W., pseudonim Wal. Tomaszewicza.

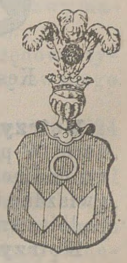
Kępno (po niem. *Kempen*), miasto w wielkiem księstwie i regencji Poznańskiej, ma 5,900 ludności, trudniącej się tkactwem i kuśnierstwem.

Kępski, *Kempski* v. *Gryf*, odm., herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem i dolnem srebrnem—gryf naprzemian srebrny i czerwony. U szczytu—takiż gryf.

Kępski.

Kępy, Jan z..., herbu Łodzia, zwany także *Janem z Bnina*, a niewłaściwie Opalińskim, od 1335 biskup poznański; był to człowiek uczony, lecz jak na pasterza zbyt podobno ubiegał się za uciechami świata. Ułożył kilka pieśni łacińskich o N. Pannie i innych świętych.

Kęsicki, *Kęszycki*, v. *Ilgowski*, odm., herb: W polu czerwonem, pod srebrną obrączką—dwie

Kęsicki.

srebrne krokwie, tworzące literę **W.** U szczytu, w trzech piórach strusich—5 listna róża czerwona.

Kęski *(boli)*, są to wielkie pigułki, w dawniejszej recepturze używane, dziś zarzucone.

Kęsowski, *Kęssowski*, v. *Poraj* odm., v. *własny Bauzendorf*, herb: W polu czerwonem—róża srebrna. U szczytu, na pawim ogonie — róża srebrna.

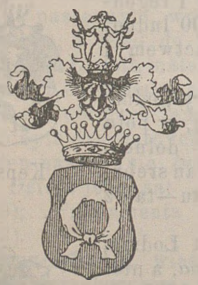
Kęsowski.

Kęsztorf.

Kęsztorf v. *Lis* odm., herb: W polu czerwonem, pomiędzy dwiema gwiazdami srebrnemi u spodu—strzała srebrna, w połowie przekrzyżowana, z podporą pod lewem ramieniem. U szczytu dwie strzały czarne.

Kęszycki hrabia v. *Nałęcz*, odm., herb: W polu czerwonem—chusta srebrna, związana, z końcami na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, pomiędzy rogami jeleniami—panna z rozpuszczonemi włosami, przewiązaną głową, czerwono ubrana, oburącz rogów się trzymająca. Labry czerwone, podbite srebrem. Tytuł hrabiowski dany przez papieża Piusa IX w r. 1875.

Kęszycki.

Kętrzyński.

Kętrzyński, *Kantrzyński*, v. *Junosza*, odm., herb: W polu czerwonem—baran srebrny wspięty; nad hełmem (bez korony), pod trzema złotemi gwiazdami—półksiężyc złoty. Labry czerwone, podbite srebrem.

Kętrzyński Wojciech, * 1838 w Lecu na Mazowszu Pruskiem, gdzie ojciec jego, pochodzący z rodziny polskiej zachodnio-pruskiej, był urzędnikiem; odebrał czysto niemieckie wychowanie tak w domu (matka była Niemka), jako też i po śmierci ojca (1846 r.) w zakładzie sierot powojskowych w Pczdamie (1849—53), oraz w gimnazjum w Rastemborku w Prusiech Wschodnich; wyższe studja odbył w akademji w Królewcu, gdzie od r. 1859 do 63 słuchał historji; jakkolwiek po polsku zaczął uczyć się już w 1856 r., dopiero jednak w Królewcu poznał pierwszych Polaków. Aresztowany wskutek wypadków politycznych 1863 r., karę forteczną, odbył w Kłodzku na Śląsku, W r. 1866 otrzymał stopień doktora filozofji za rozprawę „De bello a Boleslao Magno cum Henrico rege Germaniae gesto a. 1002—5“ (Regiomonti, 1866). Nie mogąc otrzymać posady rządowej, był naprzód nauczycielem domowym, potem od r. 1868—70 bibljotekarzem w Kórniku, później w Wałyczu, a w r. 1873 przeniósł się do Lwowa, gdzie został sekretarzem oddziału naukowego przy Zakładzie im. Ossolińskich. W r. 1874 został kustoszem, a 1876 dyrektorem tejże instytucji, którą to godność dotychczas piastuje (r. 1900). Jest członkiem czynnym Akademji Umiejętności w Krakowie, konserwatorem centralnej komisji dla zabytków sztuki pomników w Wiedniu, oraz członkiem dziesięciu rozmaitych innych Towarzystw naukowych krajowych i zagranicznych. Pisywał lub pisuje do następujących czasopism: *Dziennik poznański*, *Gazeta toruńska*, *Altpreussische, Monatsschrift*, *Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauk w Poznaniu*, *Tygodnik wielkopolski*, *Pamiętnik*, *Rozprawy i sprawozdania wydziałów filologicznego i histor.-filozoficznego Akademji Umiejętności w Krakowie*, *Przewodnik naukowy i literacki*, *Przegląd krytyczny*, *Ateneum*, *Sprawozdania Zakładu nar. im. Ossolińskich*, *Bibljoteka Ossolińskich*, *Dla Zagrzebia*, *Przegląd bibljograficzno-archeologiczny*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthumskunde Schlesiens*, *Przegląd literacki*, *Przegląd powszechny* i *Encyklopedja wychowawcza*. Bardzo liczne publikacje źródeł polskich umieścił w tomach III—VI Monumentów Pol. histor. i w Archiwum komisji historycznej. Działalność historyczna **K.** jest bardzo znaczna. Jako dzieła osobne, oprócz powyżej wymienionej rozprawy doktorskiej, wyszły: „Hat der heilige Adalbert seinen Tod in Culmerlande gefunden“ (1869); „Die Lygier. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Westslaven und Germanen“ (Poznań, 1868); „O paryskim rękopiśmie Putkawy“ (Poznań, 1869); „O Stanisławie Górskim, kanoniku płockim i krakowskim i o jego dziełach“ (Poznań, 1871); „Ueber eine Handschrift des Canaparius“ (Królewiec, 1871); „O Mazurach“ (Poznań, 1872); „O podrobionym przywileju Idziego kardynała z r. 1105“ (Lwów, 1874); „O narodowości polskiej w Prusiech zachodnich od czasów krzyżackich“ (Kraków, 1874); „Nazwy miejsco-

we polskie Prus zachodnich, wschodnich i Pomorza, wraz z przezwiskami niemieckiemi“ (Lwów, 1879); „Doktor Paterek“ (Kraków, 1874); „Podrobione dyplomata tynieckie“ (Lwów, 1874); „Codex diplomaticus monanasterii Tynesensis. Część I, 1105—1399“ (Lwów, 1875); „O roczniku małopolskim“ (Poznań, 1878); „Ueber die Verleihung Pommerellens an Herzog Przemysław von Gross-Polen 1282“ (Królewiec, 1878); „Pamiętnik Jerzego Kalksteina o rewolucji w Polsce 1794 r.“ (Poznań, 1873); „Pamiętnik Zbigniewa Ossolińskiego, wojewody sandomierskiego † 1623“ (Lwów, 1879); „Górskiego Stanisława Conciones in maximo fotius regni Poloniae conventu apud Leopolim de republica habitae a. d. 1537“ (Kraków, 1877); „Katalogi biskupów krakowskich“ (Lwów, 1877); „O Jabłonowskich herbu Prus III“; „Katalog rękopismów bibljoteki Zakładu nar. im Ossolińskich we Lwowie“ (tom I, 1881, tom II, 1886, tom III, 1898, Lwów); „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich” (Lwów, 1882); „O nieznanej epopei z XV w.“ (Lwów, 1887); „Das Culmer-Land und die Güdgrenze von Pomeranien“ (Konigsberg, 1886); „O dwóch nieznanych historykach polskich (ks. Andrzeju Drżążyńskim i ks. Stanisławie, opacie Oliwskim 1330—1356“) (Lwów, 1886); „Założenie i wyposażenie biskupstwa płockiego“ (Lwów, 1886); „30 dokumentów katedry płockiej 1230—1317“ (W Sprawozdaniu z czynności Zakładu nar. im. Ossolińskich za r. 1888, Lwów, 1888). W publikacjach Akademji umiej. w Krakowie, umieścił: „Studja nad dokumentami XII wieku“ (Kraków, 1891); „O granicach Polski w X wieku“ (Kraków, 1892); „O rocznikach polskich“ (Krak., 1896); „O kronice wielkopolskiej“ (Krak., 1896); „O kronice węgier.-pols.“ (Krak., 1897); „Przyczynki do historji Piastowiczów i Polski piastowskiej“ (Kraków, 1898); „Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie“ (Kraków, 1898); „O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i Czerską granicą“ (Kraków, 1899). Przełożył na język niem. Wincentego Pola „Pieśń o ziemi“ („Das Lied von unserem Lande“ von Winc. Pol. Posen, 1870). Jako rękopism ogłosił rzecz, zabronioną w Austrji p. t. „Aus dem Liederbuch eines Germanisirten 1854—62“ (Koenigsberg, 1885).

Kg, skrócone oznaczenie kilograma, *Kgm*—kilogrammetra.

Khaibar, *Khyber*, *Chaiber*, 53 klm. długie pasmo południowego podgórza Hinduku, położone na zachód Peszawaru, wznosi się do wysokości 1,011 metr. Na wyżynie 501 metr. przerznięte jest *wąwozem Khabar*, stanowiącym jedno z głównych przejść z Indji do Afganistanu; tędy przechodzi droga żelazna Peszawarska.

Khairpur *(Chairpur)*, państwo hołdownicze w prowincji Sind, w anglo-indyjskiej prezydenturze Bombaju, obejmuje 15,822 klm. kw. i 132,000 miesz. *Miasto główne* t. n. liczy 6,300 miesz.

Khalif-Szeryf-pasza, mąż stanu turecki, znany poprzednio pod nazwą *Khalil-beja*, * 1831 w Siut, w Egipcie górnym, † 1879; po ukończeniu nauk w Paryżu został sekretarzem wicekróla Egiptu Abbasa paszy, następnie jednak przeszedł do służby tureckiej i towarzyszył Aalemu, paszy, pełnomocnikowi na kongres paryski 1856, 1857—59 był posłem w Atenach, 1861—66 w Petersburgu; w r. 1868 został podsekretarzem stanu w ministerjum spraw zagranicznych i przyczynił się do złagodzenia starcia między sułtanem, a khedywem z powodu otwarcia kanału suezkiego, 1870—72 był posłem w Wiedniu, od r. 1872 był ministrem spraw zagranicznych; zastąpiony 1876 r. przez Sawfeta paszę, został mianowany posłem w Paryżu, zkąd odwołany został we wrześniu 1877.

Kham, najdalej na zachód wysunięta prowincja Tybetu, stanowiąca wielkie i dzikie terytorjum poprzecinane wysokiemi górami, których wąwozy wznoszą się na 3,600 m. nad poz. morza. Zamieszkana przez plemiona dzikie Aborów, Miszmi, Tsaron, Latong, Lubse i t. d., uprawiających w dolinach jęczmień, ryż i warzywa, a przeważnie zajmujących się hodowlą bydła i owiec. Liczba mieszkańców, nieznana dokładnie. Kraj obfituje w złoto, srebro, miedź, należy do Chin, rezydencja generał-gubernatora w Merkam.

Khanpur (ang. *Cawnppore)*, miasto główne okręgu t. n. (6,138 klm. kw. i 1,182,000 miesz.), w dywizji Allahabadzkiej, w anglo-indyjskich prowincjach północno-zachodnich, na prawym brzegu Gangesu, przy drodze żelaznej Allahabadzkiej położone, liczy 189,000 miesz. i prowadzi nader ożywiony handel.

Khartum, miasto w Nubji, ob. Chartum.

Khatzi *(Khatschi)*, najwięcej na północ wysunięta prowincja Tybetu, obejmująca ogromną, niezmierzoną dotąd przestrzeń; jest to kraina piaszczysta i nieurodzajna, zamieszkana jedynie przez koczujące hordy kałmyków.

Khaya, rodzaj roślin, z rodziny *Meliaceae*, z jedynym gatunkiem **K.** *senegalensis*, jest to drzewo dochodzące 35 m. wysokości, pochodzi z Senegambji, a przeniesione zostało do Indji zachod. Kora używa się jako surogat chiny; drewno sprowadza się do Europy pod nazwą mahoniu afrykańskiego lub *kailcedry* (ob.).

Khedive, Chedive, Chedyw, urzędowy tytuł od r. 1867 wicekróla egipskiego, zwanego dawniej *Wali*.

Khereddin-pasza, mąż stanu turecki, * 1824 na Kaukazie, z rodziców tureckich, † 1890 r. w Konstantynopolu; sprzedany do niewoli dostał się do wysokiego urzędnika tunetańskiego, dzięki któremu otrzymał należyte wychowanie i wolność. Wstąpił do służby wojskowej tune-

tańskiej, 1852—55 był przedstawicielem beja w Paryżu, w 1873 został pierwszym ministrem tunetańskim i na tem stanowisku sumiennie przeprowadził ważne reformy, ale poróżniwszy się wskutek tego z bejem, otrzymał uwolnienie 1877. W r. 1878 powołany został do Konstantynopola dla przeprowadzenia reform, mianowicie finansowych, i został wielkim wezyrem, z powodu jednak oporu dygnitarzy i słabości sułtana nie zdołał przeprowadzić swego planu reform i 1879 złożył te obowiązki. Napisał: „Réformes nécessaires aux Etats musulmans“ (Paryż, 1868).

Khevenhüller Franciszek Krzysztof, hrabia, dyplomata i historyk niemiecki, * 1589, † 1650. Pochodził ze starożytnego rodu frankońskiego, który pod koniec XI w. osiadł w Karyntji, wziął swa nazwę od rodzinnego zamku *Khewenhüll* w Frankonji i istnieje jeszcze obecnie w linji Khewenhüller-Metsch. **K.** wcześnie już używany do różnych działań dyplomatycznych, zasłużył się dobrze cesarzowi Fryderykowi III i został w końcu ministrem stanu. Jest on autorem obszernego dzieła: „Annales Ferdinandes“ (9 t., Regensburg, 1640, 2 ed. 12 t., Lipsk, 1716—26), w którem znajduje się wiele ciekawych szczegółów do panowania Zygmunta III i Władysława IV, królów polskich, a mianowicie do historji Lisowczyków.

Khlesl albo **Klesel** Melchjor, kardynał i minister cesarza Macieja, * 1553 w Wiedniu, syn piekarza, wyznania protestanckiego; przeszedłszy na katolicyzm, dostąpił wyższych godności; pod panowaniem cesarza Rudolfa II był zawiadowcą biskupstw w Neustadt i w Wiedniu. Następnie przeszedł na stronę arcyks. Macieja, któremu pomagał w strąceniu z tronu Rudolfa II. Po obraniu Macieja, został pierwszym jego ministrem i 1616 kardynałem. W sporach religijnych z Czechami był za polityką łagodną i radził ustępstwa, co go poróżniło z Ferdynandem, aresztowany 1618 i osadzony w Ambras, został uwolniony dopiero 1623. Następnie przebywał przez lat kilka w Rzymie; 1627 powrócił do Wiednia, gdzie i † 1630. Por. Hammer-Purgstalla „Cardinal K. Leben“ (4 t., Wiedeń, 1850—51) i Kerschbaumera „Cardinal K.“ (t. 1865).

Khusistan, starożytna Suzjana, prowincja perska, leżąca na południo-zachodzie państwa. Jest to na zachodzie kraina nizka, płaska, piaszczysta i niezdrowa, na wschodzie zaś wzgórkowata. Grunt po większej części mało uprawny, wydaje zboże, ryż, bawełnę, daktyle i t. d.

Kiachta, osada handlowa w obwodzie Zabajkalskim, okr. Wierchnieudińskim, nad rzeką t. n., na samej granicy chińskiej, naprzeciwko osady Majmaczyn, ma 950 miesz., a wraz z twierdzą Troickosawsk, odległą od **K.** na 3 w., i osadą Ust-Kiachtą, 9,000 miesz.; położona w nieurodzajnej i bezleśnej dolinie, otoczonej wysokiemi górami i wzniesionej na 732 metr. na poziom jeziora Bajkalskiego. Do r. 1860 jedyny punkt handlu zamiennego z Chinami. Gdy w skutek traktatu pekińskiego (14 listopada 1860) handel został dozwolony na całej granicy rosyjsko-chińskiej i gdy nadto zaczęto sprowadzać herbatę do Europy drogą morską, **K.** znacznie straciła na swej ważności, i handel tutejszy zaczął upadać.

Kiang-Si, prowincja w południowo-wschodnich Chinach, obejmuje 180,000 klm. kw., z ludnością około 25 miljonów. Wydaje wszelkiego rodzaju zboże, herbatę, bawełnę i doskonałe owoce. Głównym atoli produktem miejscowego przemysłu są wyroby porcelanowe. Miasto stołeczne *Nan czong*.

Kiang-Su, dawniej jedna z najbogatszych prowincji wschodnich Chin, obejmuje 100,000 klm. kw., z ludnością 21 mil. Główne jej płody stanowią: jedwab, bawełna, herbata, ryż, zboże i rozmaite owoce. Ludność tutejsza produkuje przeważnie: wyroby jedwabne, bawełniane (nankin), papier i porcelanę. Miasto główne jest *Nanking*.

Kiangszau, stolica należącej do Chin wyspy Hainan, położona na jej wybrzeżu północnem, nad rzeką Takiang, otoczona murem 12 m. wysokim, liczy 40,500 miesz. (1892).

Kiatszeu, miasto w prowincji chińskiej Szantung, w południowej stronie półwyspu Szantung położone; otoczone jest murami i wraz z przedmieściami liczy 200,000 miesz.

Kiautszeu *(Kiaotszau, Kiautszou)*, zatoka morza Żółtego, obejmująca 480 klm. kw., na południowo-wschodnim brzegu półwyspu, tworzącego wschodnią część prowincji chińskiej Szantung, pod 36° szer. półn. i 120° 20′ dług. wsch. od Greenwich położona, w równej prawie odległości od Szanghai, Tientsinu i Chemulpo, głównego portu koreańskiego; zamarza w zimie tylko częściowo, posiada wiele punktów dostępnych dla wielkich okrętów. Wybrzeże zatoki Kiautszeu zostało zajęte 14 listopada 1897 przez flotę niemiecką, jako zadośćuczynienie za zamordowanie misjonarzy niemieckich. Znajdując zatokę tę dogodną, jako punkt oparcia dla swego handlu i przemysłu na wschodzie Azji, Niemcy zawarły umowę z Chinami w styczniu 1898, na mocy której zatoka wraz z wybrzeżem, obejmującem 540 klm. kw. i 60,000 miesz., oddaną została na lat 99 w posiadanie Niemiec. Wybrzeże jest bogate w pokłady węgla i ma być przecięte przez sieć kolejową.

Kibitka, właściwie namiot Kirgizów koczujących, złożony z prętów drewnianych, pokrytych tkaniną pilśniową, opatrzony otworem do wypuszczania dymu; także wóz używany w Rosji, pokryty matami, jako osłona od niepogody.

Kichanie, akt oddychania, zmieniony w ten sposób, że po przedłużonem wdechaniu następuje wydech prędki, krótki i silny, przyczem strumień powietrza przez nos zostaje wydalony; ta ostatnia okoliczność odróżnia **K.** od kaszlu. Dwa te objawy mają wiele wspólnego pod względem swych przyczyn i znaczenia. Kichanie powstaje przy każdem podrażnieniu błony śluzowej nosa, mianowicie, jeżeli podrażnienie zostało sprowadzone przez drobne obce ciało; obce ciało zostaje w ten sposób wydalone i stąd **K.** uważać należy za odruch celowy. Jest to jeden najprzykrzejszych objawów kataru nosowego.

Kichawiec *(Ptarmica)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, oddzielony od rodzaju krwawnika, obejmujący zioła trwałe w Europie i Syberji. Najwięcej znanym gatunkiem jest *P. vulgaris*, na brzegach rzek w całej Europie; liście ma lańcowate, po brzegach piłkowane; łodyga wzniesiona na 50 cm., w górze dzierżąca liczne koszyczki białych kwiatów, z których zewnętrzne są promienisto roztoczone, a środkowe rurkowate, żółte. Korzeń jego sprawia kichanie, różne jego części były niegdyś używane w medycynie przeciw śluzotokom i epilepsji. Piękna ogrodowa odmiana **K.** znana jest pod nazwą guziczków srebrnych *(boutonus d'argent)*.

Kiciński.

Kiciński hrabia v. *Rogala* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem — róg jeleni czerwony; w lewem czerwonem — róg bawoli srebrny. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — róg bawoli srebrny i róg czerwony jeleni. Labry czerwono-srebrne.

Kiciński Pius, senator kasztelan, * 1752 roku w Sławkowie, † 1828 roku w Warszawie. Po ukończeniu nauk w Krakowie, został sekretarzem króla Stanisława Augusta, a następnie szefem jego kancelarji; dwukrotnie posłował na sejmy; w 1782 był sekretarzem sejmowym; na sejmie Czteroletnim należał do stronnictwa postępowego, odznaczał się szlachetnemi dążnościami i niepospolitą wymową. Na sesji 10 wrześ. 1790 r. występował w kwestji wakansów przeciw dążeniom oligarchicznym możnowładców i dokazał tyle, że przyznano królowi bezwarunkowe rozdawnictwo wakansów. W 1792 otrzymał kasztelanję połaniecką. Po upadku Rzeczypospolitej przeniósł się 1794 do Galicji i otrzymał od rządu austrjackiego tytuł hrabiego. W przywróconem Królestwie Polskiem sprawował od roku 1817 w godności senatora kasztelana i urząd sędziego najwyższej instancji. Ogłosił: „Djarjusz sejmu wolnego ordynaryjnego warszawskiego sześcioniedzielnego r. 1780“ i t. d. (Warszawa, 1780); „Mowy miane na sejmie 1787—92“, które wychodziły oddzielnie, p. t. „Głos sejmowy“ lub „Przymówienie się na sesji sejmowej“. Poezje jego mieszczą się w zbiorze pism syna Brunona (Warszawa, 1841). W rękopisie pozostawił; „Pamiętniki swoich czasów“; „Zbiory notat“ i inne pisma, stanowiące ciekawy materjał do ostatniej epoki dziejów Polski.

Kiciński Bruno, syn poprzedniego, publicysta i poeta, * 1796, † 1844 w Ojrzeniu w Płockiem. Początkowo kształcił się w Theresianum w Wiedniu, a następnie u Pijarów w Warszawie. Bawiąc u swego krewnego J. Lelewela, wiele też korzystał od niego. Władał doskonale kilku językami obcemi. Przebywając czas jakiś we Lwowie, przyczynił się tam wiele do wydawnictwa *Pamiętnika Lwowskiego*; ogłosił: „Batrachomyomachję Homera“. Przybywszy 1816 r. do Warszawy, otrzymał posadę w ówczesnej komisji handlowej. Zajęty obok czynności urzędowych pracami literackiemi, przełożył znaną powszechnie powieść „Rinaldo Rinaldini“ (3 t., Warszawa, 1817). Założywszy w Warszawie własną drukarnię, poświęcił się dziennikarstwu i wielką rozwijał na tem polu działalność. Od 1818—20 redagował pismo przemianowane na *Tygodnik polski i zagraniczny* sam jeden, a od 1820—22 zmienione na *Wandę*, z Dmochowskim i Lisieckim. Równocześnie z *Tygodnikiem* wydawał 1819 *Kronikę* (współredaktorem był także T. Morawski). Od 1 paźdz. 1818 do 19 maja 1819, wydawał z T. Morawskim *Gazetę narodową i obcą*; zamknąwszy ją z powodu zaprowadzenia cenzury, zamienił na nowe czasopismo polityczne *Orzeł biały* (1819—20), którym wywierał wpływ znaczny na opinję publiczną i zachowywanie się władz; pismo to zostało zamknięte podczas wyborów do sejmu (1820 r.); nareszcie 1822 zaczął wydawnictwo *Pamiętnika zagranicznego*, ale w środku roku po ogłoszeniu 24N°, zamknął na nim karjerę dziennikarską, ożenił się, osiadł na wsi i obok zajęć gospodarskich oddawał się wyłącznie pracom literackim. Oprócz poematu oryginalnego „Kobiety“ (Warszawa, 1818) i drobniejszych wierszy, wydał wiele tłómaczeń utworów poetycznych z języków obcych. Między temi wymieniamy „Przemiany Owidjusza“. Przekłady **K.**, jakkolwiek nie są klasyczne, zawsze jednak lepsze od utworów jego oryginalnych. Główną zasługę położył **K.** jako zdolny i sumienny publicysta. Za życia jeszcze sporządził zbiorowe wydawnictwo swych „Poezji“ (10 t., Warszawa, 1840—43).

Kicka Natalja, hr., z domu Biszping, autorka, * 1801 w Wilnie, w r. 1831 zaślubiła generała Ludwika hr. Kickiego, swego wuja, owdowiała po pięciu miesiącach pożycia. Napisała: „Pamiętniki historyczne z rozmaitych zbiorów,“ „Jasz-

czów pod względem archeologicznym," „Groby megalityczne w Żurawicach" i pozostawiła pamiętniki. Zmarła w pierwszych dniach kwietnia 1888 w Warszawie.

Kicki Wojciech, wyjskowy z czasów Zygmunta III ogłosił dwie broszury: „Dialog, o obronie Ukrainy i Pobudka przestrogą dla zabezpieczenia Incursiom tatarskim przez persony rozmawiające" (Dobromil 1615) i „Zwierciadło imc. panom tak duchownym jako i świeckim, w greckiej wierze będącym ze strony kalendarza, także o zwierzchności papieskiej nowo wydane" (Kraków, 1630).

Kicki Ludwik, generał polski, * 1799, syn koniuszego królewskiego i senatora wojewody za czasów w. ks. warszawskiego. W 1809 wstąpił do wojska, walczącego wespół z armją francuską; został wkrótce adjutantem generała Rożnieckiego, a następnie kapitanem sztabu przy ks. J. Poniatowskim i odznaczył się niepospolitem męstwem pod Smoleńskiem, Moskwą, nad Berezyną i pod Lipskiem, gdzie ciężko był raniony. Po utworzeniu Królestwa Polskiego wszedł do armji polskiej, był adjutantem w. k. Konstantego i szambelanem cesarskim. Po wybuchu powstania Listopadowego w 1830 r., czynny wziął w nim udział i otrzymał stopień generała. Zginął w bitwie pod Ostrołęką 26 maja 1831 r.

Kiczim-Achmet, chan mongolski. Wygnawszy brata swego Machmeta 1437, panował sam jeden w złotej hordzie. Jego następca był Achmat.

Kiczmenga, rzeka w gub. Wołogodzkiej; bierze początek w lasach pow. Ustiuskiego i przebiegłszy w. 185, wpada do rzeki Jug; szeroka od 30—40 sążni.

Kidderminster, miasto w angielskiem hrabstwie Worcester, nad rzeką Stour, liczy 25,000 miesz.; piękny kościół gotycki i sławne fabryki kobierców.

Kidron, *Kedron*, ob. Cedron.

Kidusz (herb), krótka modlitwa, którą izraelita w początku soboty lub w święta w wieczór odmawia w domu, trzymając w ręku kielich wina; składa Bogu dziękczynienie za nadanie i uświęcenie sabbatu lub innej uroczystości.

Kiedroziero, jezioro w gub. Ołonieckiej, w stronie północno-wschodniej od Petrozawodzka, ma 3 mile długości i $^1/_2$ mili szerokości, a około 6$^1/_2$ mil obwodu.

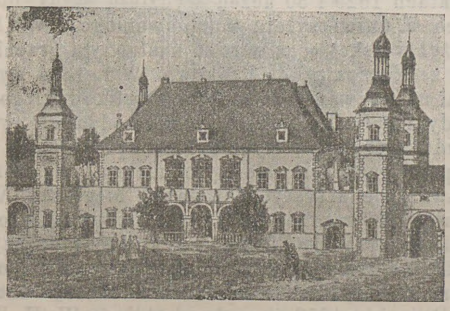
Kiejdany *(Cajadanum, civitas Cajodunensis)*, miasto w gub. i pow. Kowieńskim, o 7 mil od Kowna, a 9 od Rosień położone, nad rzeką Niewiażą. Jest tu bardzo starożytny kościół farny; około 2,500 miesz. Niegdyś własność ks. Radziwiłłów, linji Birżańskiej, którzy założyli tu roku 1628 słynną szkołę ewang.-reformowaną, oraz 1650 drukarnię, w której wydano oprócz wielu książek religijnych „Psałterz litewski" (1653).

Kiejstut, bohater pogańskiej Litwy, książę trocki, syn Gedymina, brat w. ks. Litewskiego Olgierda, * 1297, † 1382. Po śmierci ojca (1341) otrzymał **K.** Żmujdź, Troki i Grodno. Od początku zaraz podjął bohaterską walkę z Krzyżakami. Wraz z Olgierdem zrzuciwszy z wielkiego kniażestwa Jawnutę (1345), odstępuje je bratu i gdy sam walczy na granicach wschodnich, on toczy bój ustawiczny z Zakonem, aż wreszcie nad Strawą (Strebe) obaj ponoszą od Niemców 1348 straszną klęskę. Złamanej srogim ciosem Litwie grozi i Kazimierz W. **K.**, przybywa do niego, okazuje chęć przyjęcia chrześcijaństwa, otrzymuje Brześć w lenno, ale wkrótce naprawiwszy klęski i o chrzcie nie myśli i jarzmo zależności zrzuca. W następnej z Kazimierzem wojnie popadł **K.** 1354 w niewolę, lecz umknął niebawem, a po 10-letnim z Polską pokoju (1356—66), mocą traktatu zawartego między Kazimierzem i Olgierdem 1367 r., utrzymuje się przy Brześciu, Kamienicy, Drohiczynie i Bielsku. Z Krzyżakami tymczasem trwa przerywana i z różnem szczęściem prowadzona walka (1352—1360), której duszą jest zawsze **K.** W 1360 rozpoczynają Krzyżacy systematyczną wojnę. Naprzeciw **K.** staje fanatyczny i okrutny marszałek zakonny Schindekopf. **K.** na czele dzielnych hufców dokazuje cudów waleczności. Dwukrotnie popada w niewolę niemiecką i za każdym razem wyśliza się szczęśliwie. Na miejsce zburzonej przez Krzyżaków fortecy Kowno (1362), stawia Nowe Kowno (1364), które zburzone przez Niemców t. r. i znów odbudowane przez **K.**, zostało powtórnie zniszczone 1369, a na jego miejscu wzniosła się twierdza Gotteswerder. W 1370 przyszło pod Rudawą do walnej, acz nie stanowczej rozprawy, w której zginął Schindekopf. Korzystając z zamieszań po śmierci Kazimierza W., wpada **K.** w dzierżawy polskie na Rusi, zdobywa wraz z Lubartem, ks. łuckim, Włodzimierz (1376), a i później niszczące ponawia napady (np. 1376). **K.** szedł zawsze ręka w rękę z w. ks. Olgierdem. Ale po śmierci brata 1377 zmienia się położenie. Jagiełło, następca Olgierda, zostający pod opieką **K.**, różnił się od stryja obyczajami, dążnościami, życiem całem. Gdy **K.**, reprezentant starowierstwa narodowego, bohatersko od Krzyżaków bronił Litwy i rozpaczny stawiał im opór, Jagiełło tymczasem, wychowany przez matkę chrześcijankę, zachowywał się biernie. Działał nawet gorzej jeszcze, bo zawarłszy 1380 sekretny traktat z Krzyżakami, obowiązywał się do neutralności w razie napaści Niemców na dzielnice **K.** Ten, dowiedziawszy się o zdradzie, ubiegł Wilno, uwięził Jagiełłę, odebrał władzę wielkoksiążęcą i osadził na Witebsku, a przeciw rozjątrzonemu Zakonowi heroiczną znowu toczył wojnę. Pod murami Trok odegrał się wreszcie ostatki akt dramatu Kiejstutowej walki pogańskiej. **K.**, zwabiony do obozu nieprzyjacielskie-

go, udał się do Wilna, gdzie, gdy wojska jego się rozeszły lub Jagielle poddały, wtrącony do więzienia, a w kilka dni potem znaleziony nieżywy ze sznurkiem na szyi (1382). Czy **K.** sam sobie odebrał życie, czy uduszony z rozkazu Jagiełły (obwinia go o to Długosz), pozostaje dotąd tajemnicą. Po śmierci **K.** utopiono żonę jego Birutę i zamordowano kilku domowników księcia. **K.** był to książę waleczny, rycerski, szlachetny, roztropny, a w razie potrzeby przebiegły i chytry. Smierć tego bohatera zadała cios stanowczy bogom narodowym, których on bronił tak dzielnie i wytrwale, ale daremnie. Synowie **K.** byli: Pating, Witold, Zygmunt i Towciwiłł; jedna z córek Danuta była za Januszem, ks. mazowieckim, druga za Janem, ks. twerskim, trzecia za Kazimierzem Szczecińskim. Lud czci pamięć **K.** i Biruty w swych pieśniach narodowych: „Pieśni litewskie“ (Wilno, 1844). Por. K. Stadnickiego „Olgierd i Kiejstut, synowie Gedymina“ (Lwów,-Kraków, 1870); Stan. Smolki „Kiejstut i Jagiełło“ (Kraków, 1888) i A. Mierzyńskiego „Przysięga Kiejstuta” (Poznań, 1894).

Kiel, miasto w prow. pruskiej Schleswig-Holstein, nad zatoką m. Baltyckiego, ma 86,000 m., uniwersytet założony 1655 r., wyższy sąd apelacyjny, wielki jarmark (od 6 — 17 stycznia), zwany *Kieler Umschlag*, doskonały port handlowy i wojenny, wielkie warsztaty okrętowe, liczne fabryki, różne zakłady naukowe i stowarzyszenia, muzeum, teatr. Miasto Kiel pamiętne jest pokojem, zawartym tu 14 stycznia 1814 pomiędzy Danją i Szwecją. Por. Prahl „Chronik der Stadt Kiel“ (Kiel, 1856); tenże „Chronik der Universität Kiel“ (Kiel, 1857); Starken „Die Stadt K. mit ihrer nächsten Umgebung” (1891).

Kielce, miasto główne gub. i pow. t. n. nad strumieniem Silnicą, przy drodze żelaznej Iwangrodzko - Dąbrowskiej położone. **K.** są miastem bardzo starożytnem. Dawny zamek tutejszy przeznaczony został 1860 r. na pomieszczenie wszystkich władz sądowych, a następnie na biuro rządu gubernjalnego i stosownie przerobiony, przedstawia dzisiaj jedną z piękniejszych budowli, godną szczegółowego zwiedzenia. Obok zamku wznosi się starożytny kościół, zabytek budownictwa z końca XII w., dzisiejsza katedra, mieszcząca w sobie kilka dawnych nagrobków. **K.** posiadają gimnazjum męskie i żeńskie, seminarjum katolickie, sąd okręgowy, urząd skarbowy. Liczba mieszkańców w r. 1897 wynosiła 23,189.

Dawny widok zamku, obecnie biuro rządu Gubernjalnego.

Katedra N. M. P.

Kielecka gubernja, jedna z południowych gubernji Królestwa Polskiego, graniczy na północ i wschód z gubernją Radomską, na południe z Galicją, na zachód z gubernją Piotrkowską i ma 10,093 klm. kw. przestrzeni. Grunt tu nierówny, obfitujący w minerały, stanowi część przestrzeni, nazywanej przez geologa Puscha górotworem polskim. Spotykają się tu i skały pierwotne (granity i gnejsy) pod Opatowcem, i formacja napływowa, którą przedstawia sławna ziemia Proszowska. Z rzek najważniejsza Wisła, która na znacznej przestrzeni oddziela gubernją **K.** od Galicji i przyjmuje płynące tu Szreniawę, Nidzicę, Nidę i Pilicę (tu biorące początek). Klimat umiarkowany, chociaż cieplejszy niż w innych okolicach Królestwa. Dlatego wiosna i lato prędzej tu się rozpoczynają, i żniwo o kilkanaście dni jest wcześniejsze, niż np. w gubernji Łomżyńskiej lub Suwalskiej. Grunt, w ogólności urodzajny, składa się z czarnoziemu humusowego, czarnoziemu wapnisto-gliniastego, gleby piaszczysto-gliniastej i piaszczysto-wapnistej, oraz bagna, iłu i torfowiska. Ogólny obszar gubernji rozdziela się w następujący sposób: 890,706 morgów rola or-

Plafon w gmachu Rządu Gubern. w Kielcach.

na, 122,997 mr. łąki, produkujące do 3,000,000 pudów siana, 105,526 mr. pastwiska; ogrody i sady—40,797 mr., osady ludzkie—40,989 mr., lasy 526,058 mr., wreszcie nieużytki 93,712 mr. Ogólna liczba inwentarza żywego wynosi około 700,000 sztuk. Ze zwierząt dzikich znajdują się tu: jelenie, sarny, dziki, zające, kuny, lisy, borsuki; z ptastwa: głuszce, cietrzewie, jarząbki, kuropatwy, kwiczoły i t. d. Z minerałów znajdujemy tu: krusz srebronośny, ołów, miedź, cynk, rudę żelazną, siarkę, marmur, gips, wapno, kamienie młyńskie, litograficzne, węgiel ziemny, torf, sól (w źródłach słonosiarczanych, jak Solec i Busk). Górnictwo i przemysł w gub. Kieleckiej olbrzymie w ostatnich czasach uczyniły postępy i mają wielką przyszłość przed sobą. Z płodów górniczych dobywają tu żelazo, cynk, galman i marmur. Ogólna wartość produkcji zakładów przemysłowych w gub. Kieleckiej wyniosła w 1890 r.: 7,8 mil. rubli, z czego największa część przypada na przemysł bawełniany (wielkie zakłady w Zawierciu), gorzelnictwo i młynarstwo, dalej następują: fabryki sukna, papieru, cukru, cegielnie, huty szklane, fabryki skór, mydła, maszyn, żelaza, browary i tartaki. Szkół było w 1889 r. 371, które liczyły około 23,000 uczniów. Liczba mieszkańców w r. 1897 wynosiła 763,746. Pod względem administracyjnym dzieli się gubernja **K.** na siedem powiatów, a mianowicie: Kielecki, Jędrzejowski, Włoszczowski, Miechowski, Olkuski, Pińczowski i Stopnicki.—*Kielecki powiat* liczy na przestrzeni 1879 klm. kw., 142,554 miesz. (1897).

Kielich (*Calix*), zewnętrzny okółek listków, otaczający części rodzajne roślin i mieszczący wewnątrz siebie inny jeszcze okółek listków, zwany koroną; innemi słowy: jest to zewnętrzna część kwiatu. Listki **K.** zowią się *działkami* (*sepala*). Może on być jednodziałkowym, przez zrośnięcie pojedyńczych działek, lub też 2, 3 i więcej działkowym; barwa jego jest zielona. Jeżeli kwiaty osadzone są na wspólnym osadniku, jakby w koszyczku, jak to bywa u roślin złożonych, wspólna ich okrywa zowie się *kielichokrywą*. Ob. Kwiat.

Kielisiński Kajetan Wincenty, malarz, a szczególnie znamienity rysownik i rytownik; * około 1810 r. w Mieronicach w Krakowskiem, w latach 1829 i 30 uczeń wydziału sztuk pięknych b. uniwersytetu warszawskiego. W 1831 służył wojskowo, a w roku następnym przeniósł się z Warszawy do Krakowa. W r. 1834 wyjechał na wezwanie Gwalberta Pawlikowskiego do Medyki w Galicji, gdzie głównie oddał się rysowaniu piórem dawnych monet i pieczęci, a następnie poświęcił się rytownictwu, w którem prawdziwie artystycznej nabył biegłości. Wezwany 1839 r. przez hr. Tytusa Działyńskiego na bibljotekarza do Kórnika, † tutaj na początku 1849 r. Liczne jego dzieła sztycharskie, zdobią niemal wszystkie znakomitsze zbiory sztuk. W Poznaniu 1853 r. wydano „Album W. K. Kielisińskiego,“ „Poszyt dodatkowy“ (Poznań, 1855) oraz „Spis miedziorytów, litografji, rysunków etc.“ pozostałych po **K.** (Poznań, 1849). Obszerny życiorys jego podano w *Dzienniku Warsz.* (r. 1853, № 215, 242, 313).

Kielland Aleksander, powieściopisarz nor-

weski, * 1849 w Staranger, kształcił się w Chrystjanji, napisał: „Germand and Worse“ (Kopenhaga, 1880, 4 wyd., 1890); „Skipper Worze“ (1882); „Arbeitsfolk“ (1881); „Gift“ (1883); „Fortuna“ (1884); „Sue“ i komedję „Tre Par“ (1886) i in. Nowe jego dzieła są: „Bettys Formynder“ (1887); „Professoren“ (1888); „Sankt Hans Fest,“ „Erzählung“ (1887); „Forsvarssagen“ (1890); „Mennesker og Dyr“ (1891); romans „Jacob“ (1891). Wiele jego dzieł znajduje się w przekładzie niemieckim, na polski przełożono „Truciznę“ (nakład *Głosu*).

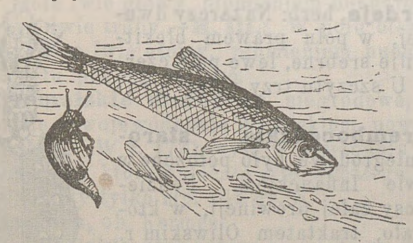
Kielmansegg Eryk, hr., mąż stanu austrjacki, * 1847 w Hanowerze, po aneksji swojej ojczyzny przez Prusy, przeniósł się do Austrji, ukończył uniwersytet wiedeński i w 1870 wstąpił do służby państwowej. W r. 1889 został namiestnikiem Austrji Niższej i na stanowisku tem położył duże zasługi. W r. 1895, po upadku ministerjum Windischgrätza, stanął **K.** na czele gabinetu urzędowego (18 czerwca 1895) i prowadził sprawy państwowe do ukonstytuowania się gabinetu Badeniego (ob.) 2 października r. 1895 opuścił stanowisko prezesa gabinetu i objął napowrót urząd namiestnika Austrji Niższej.

Kieltma, *północna* i *południowa*, dwie rzeki, poczynające się w bagniskach Gumienoż na granicach gub. Permskiej i Wołogodzkiej. Pierwsza, ubiegłszy w. 150, wpada do Wyczegdy, druga do Kamy. Obie te rzeki łączy kanał Północno-Ekateryński.

Kielu, pseudonim Zachar. Niemczewskiego.

Kieł, *Kły*, ob. Zęby.

Kiełb *(Gobio)*, rodzaj ryb z rodziny karpiowatych; ma ciało prawie walcowate, wzrost drobny, usta dwoma wąsikami opatrzone, barwa ciała szaro-ołowiana z ciemnemi centkami, w podłużne rzędy ułożonemi. **G.** *fluviatilis*, do 18 cm.

Kiełb.

długi, jest jedną z najpospolitszych rybek naszego kraju, przebywa w małych rzeczkach, żyje gromadnie w wodzie czystej na dnie piaszczystem. Mięso **K.** jest lepsze niż innych drobnych rybek. Gatunek mniejszy, **G.** *uranoscopus*, jaśniej zabarwiony, znajduje się tylko w obszarach Dunaju i Dniestru.

Kiełbaska, rzeka w gub. Kaliskiej; początek ma w powiecie Tureckim pod Grąbkowem, płynie ku wschodowi, a potem w kierunku wschodnio-północnym; za Pęcherzewem wchodzi w pow. Kolski i pod miastem Kołem wpada z lewego brzegu do Warty. Długa około 30 klm.

Kiełczak, mięczak, ob. Dentalium.

Kiełczewski Ignacy Skarbek, ogłosił pomiędzy latami 1819—1823 kilka pism mniejszych rozmiarów rozmaitej treści, z których godniejsze uwagi są: „Mowa o duchu klasyczności i romantyczności we względzie filozoficznym“ (Warszawa, 1822); „Rozprawa o arystokracji w różnych względach uważanej” (Warszawa, 1823).

Kiełczygłowskie albo *Kiełczykowskie* starostwo niegrodowe, leżało w województwie Sieradzkiem, w pow. Szadkowskim. Podług lustracji z r. 1661, zaliczała się do tego starostwa i wieś Kiełczygłów z 2 smolarniami, 3 młynami, 1 folwark z nową wówczas osadą Kuszyną, oddzielona od dawniejszego starostwa Piotrkowskiego i Sokolnickiego. W r. 1771 było w posiadaniu Kazimierza Myszkowskiego, który z niego uiszczał kwarty w ilości złp. 1,064 gr. 22, a hyberny złp. 746 gr. 10. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w posiadanie emfiteutyczne na lat 50 Janowi Mielińskiemu, wraz z dobrami Wiączyn Polny i Leśny.

Kiełek, ob. Zarodek.

Kiełkowanie, ob. Zarodek.

Kiełpińskie, dwa jeziora w Królestwie Polskiem, gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, dobrach Kiełpiny, z których pierwsze zajmuje 12, drugie przeszło 6 morgów przestrzeni.

Kiełże, skorupiaki, ob. Raczki.

Kiembłowickie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mazowieckiem, w ziemi Wyszogrodzkiej. Podług lustracji z r. 1660 powstało z dawniejszego starostwa Wyszogrodzkiego, przez oddzielenie od niego dwu wsi: Kiembłowic i Radzikowa z sołectwami, folwarkami i przyległościami. W r. 1771 po Wojciechu Nakwaskim, chorążym wyszogrodzkim, posiadał toż starostwo Onufry Bromirski, starosta płocki, z swą żoną, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 765 gr. 9, a hyberny złp. 78 gr. 20. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej przez oddzielną konstytucją nadały Bromirskiemu toż starostwo w posiadanie emfiteutyczne na lat 50, wraz z dwoma jeszcze starostwami Płockiem i Płońskiem.

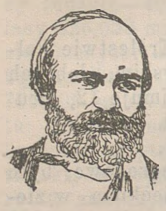
Kiéner Paweł Ludwik Andrzej, lekarz, * roku 1841 w Colmar, † 1895, był lekarzem wojskowym, poczem profesorem w Montpellier i dyrektorem służby zdrowia 16 korpusu. Ogłosił: „Des troubles morbides élémentaires“ (1866); „De la nature de l'hépatite suppurée des pays chauds“ (1888); „Influence exereée par les déconvertes microbiennes sur la conception moderne de l'étiologie des maladies“ (1889); „Traité des maladies des pays chauds” (1891, wraz w Kelschem); „La

bactériologie au XVIII siècle et anjourd'hui" (1892).

Kien-Long lub *Khion-Long*, cesarz chiński, † 1798, jeden z najznakomitszych monarchów swojego kraju pod względem administracyjnym, abdykował po 60-letniem panowaniu na rzecz syna swojego Kia-Kin, † 1820. Kien Long uważany jest także za jednego ze znakomitszych pisarzów historycznych państwa chińskiego.

Kienzl Wilhelm, kompozytor niemiecki, * roku 1857 w Austrji, kształcił się w Grazu, Pradze, Lipsku i Wiedniu. Był dyrektorem orkiestry w Amsterdamie, Grazu, Hamburgu i Monachjum. Napisał operę (tekst i muzykę) „Der Ewangelimann", którą wystawiono w 1895 w Berlinie z wielkiem powodzeniem. Prócz tego skomponował w stylu Wagnerowskim „Urvasi," „Heilmar der Narr," a ostatnio tragikomedję „Don Quixote." Jako estetyk napisał „Die musikalische Deklamation" (1880), oraz tom „Miscellen" (1886).

Kiepert Henryk, geograf i kartograf, * 1818 w Berlinie, † 1899, studjował historję starożytną i geografję i zajął się kartografją. W r. 1845—52 zawiadował techniczną częścią instytutu geograficznego w Wejmarze. W r. 1853 przeniósł się do Berlina, gdzie 1853 r. został członkiem akademji nauk, a 1859 zajął na tamecznym uniwersytecie katedrę geografji, od r. 1865 był także urzędnikiem biura statystycznego, a od 1881 członkiem dyrekcji głównej instytutu archeologicznego. Był to jeden z najuczeńszych geografów i najznakomitszych tegoczesnych mapografów. Oprócz wielkiej liczby map pojedyńczych wydał: „Atlas von Hellas und den hellenischen Colonien" (1840 — 1846, 3 ed. 1863); „Bibelatlas" (3 wyd., Berlin, 1854); „Karte von Klein-Asien" (1843—45); „Karte des türkischen Reichs in Asien" (1853); „Neuer Handatlas über alle Theile der Erde" (1855—59, 2 wyd., 1871); „Wandkarte von Palästina" (1857); „Atlas antiquus" (6 wyd., 1877); „Lehrbuch der alten Geographie" (1877) i in. Oprócz tego w „Monatsberichten" berlińskiej akademji nauk umieścił wiele rozpraw, dotyczących geografji i etnografji.

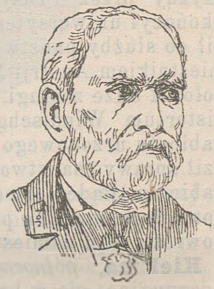
Kiepiert H.

Kiepert Ryszard, syn poprzedniego, również kartograf, * 1846 w Wejmarze, studjował historję i geografję, miał udział w wojnie 1870—71, następnie osiadł w Berlinie. Redagował „Globus" 1875—87 i wydał znaczną liczbę kart geograficznych, jak „Wandschulatlas der Länder Europas" (20 kart, od 1881); „Deutscher Kolonialatlas" (1893), „Karte von Deutschostafrika" (38 kart, od 1895) i in.

Kiepert Ludwik, matematyk, * 1846 we Wrocławiu, studjował teologję, następnie matematykę i fizykę, został 1871 profesorem we Freiburgu, 1877 profesorem akademji technicznej w Darmsztadzie, 1879 w Hanowerze. Od 1893 jest dyrektorem matematycznym stowarzyszenia urzędników niemieckich. Prace jego tyczą się głównie funkcji eliptycznych, a prócz wielu rozpraw opracował na nowo Stegemanna „Grundriss der Differential und Integralrechnung" (1894—95).

Kierat, ob. Manež.

Kierbedź Stanisław, inżynier, * 1810 na Żmujdzi w pow. Poniewieskim, † 1899, kształcił się w uniwersytecie wileńskim, w instytucie inżynierów komunikacji w Petersburgu, oraz w uniwersytecie petersburskim. Prace inżynierskie rozpoczął od budowy kościoła katolickiego św. Stanisława w Petersburgu, zyskał zaś rozgłos po wybudowaniu pierwszego mostu stałego na Newie. Należał do budowy kolei żelaznej z Petersburga do Moskwy, wykonał budowę kolei z Warszawy do Petersburga w znacznej części sam, jako pomocnik inżyniera głównego, kierował robotami tunelów pod Wilnem i Kownem, następnie zbudował most żelazny na Wiśle pod Warszawą, otwarty w 1866. W 1861 **K.** został mianowany naczelnikiem okręgu komunikacji, obejmującego Królestwo Polskie; odwołany 1883 r. do Petersburga, został członkiem rady ministerjum komunikacji. Życiorys jego zamieścił *Tyg. Ilustr.* z r. 1889.

Kierbedź Stanisław

Kierdej Zygmunt, pseudonim hr. Zyg. Wielhorskiego.

Kierdeja, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem lilje srebrne, lewe pole czerwone. U szczytu trzy pióra strusie.

Kierdeja.

Kieremboceńskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie Inflanckiem. Podzielając losy całej prowincji, w której leżało, traktatem Oliwskim r. 1660 wraz ze znaczną częścią Inflant przeszło pod panowanie szwedzkie. Wedle metryk koronnych, starostą kieremboceńskim i suanenburskim był w 1588 Jan Tyzenhauz, wojewoda dorpacki.

Kierkegaard Sörem Aaby, jeden ze znakomitszych teologów i pisarzów filozoficznych duńskich, * 1813 w Kopenhadze, † 1855, jest autorem rozmaitych dzieł: „Om Begrebet Ironi" (1841); „Enten-Eller" (1843); „Stadier paa Livets vei" (1845); „Frygt og Boeven" (1843); „Gjentagelsen" (1843); „Begrebet Angst" (1890); „Afslut-

tende uvidenskabeling Efterskrift," „Indovelse i Christendom" (1878); „Til Selvprovelse" (3 wyd., 1881); „Öjeblikket" (1855), wydanych bezimiennie albo pod pseudonimem. Por. G. Brandes „Sören K." „Ein litterarisches charakterbild" (1879); Höffding „Sören K. som filosof" (1892); Bärthold „Sören K. eine Verfasserexistenz eigner Art" (1873); „Noten zu S. Kierkegaards Lebens geschichte" (1876); „Lessing und die objektive Wahrheit aus S. Kierkegaards Schriften zusammengestellt" (1877); „Die Bedeutung der ästhetischen Schriften S. Kierkegaards" (1879); „Zur theologischen Bedeutung S. Kierkegaards" (1880); „S. Kierkegaards Persönlichkeit in ihrer Verwirklichung der Ideale" (1886).

Kierkowicz Cyprjan, Ormianin polski, który na początku XVIII wieku odznaczył się wielką wymową kaznodziejską i poświęceniem dla dotkniętych morową zarazą.

Kierło I, *Kierl, Kerl*, herb: **K. I** W polu błękitnem — dwie złote głowylwie, płomieniem buchające. U szczytu dwie trąby, w połowie naprzemian błękitne i złote. Labry błękitno-złote. —

Kierło I.

Kierło II.

Kierło III.

K. II, v. *Płomieńczyk sowity:* W polu błękitnem— trzy złote lwie głowy, płomieniem buchające. U szczytu dwie trąby.—**K. III.**: W polu błekitnem —trzy złote lwie głowy, płomieniem buchające. U szczytu pół lwa złotego.

Kiermełskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Wileńskiem, pow. Wiłkomirskim. W r. 1771 było w posiadaniu Tyszkiewiczowej, która opłacała z tego małego starostwa kwarty tylko złp. 245 gr. 5.

Kiermes, ob. Kermes.

Kiernielskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i pow. Wileńskim, o 5 mil od Wilna.—Najstarożytniejsze to starostwo w Litwie, po zaprowadzeniu tamże przez Jagiełłę wiary Chrystusa, obejmowało w sobie słynny zamek Kiernów z miastem, gdzie pierwotna była stolica wielkich książąt litewskich aż do Gedymina, który około 1321 r. przeniósł ją do Trok. Król Zygmunt I w nagrodę zasług nadał w 1572 książęciu Siemionowi Podbereskiemu toż starostwo w dożywocie. Licznemi pożogami wojennemi zniszczone i miasto i dobra z zamkiem w kolei wieków tak podupadło, iż w r. 1771, będąc w posiadaniu Józefa Ważyńskiego opłacało kwarty tylko złp. 222 gr. 11, a hyberny złp. 350. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej dla załatwienia licznych sporów o granice tego starostwa, wyznaczyły oddzielną komisję z ośmiu urzędników litewskich do ostatecznego rozgraniczenia od dóbr sąsiednich.

Kiernoz, ob. Świnia.

Kiernozia, osada w gub. Warszawskiej, pow. Gostyńskim, liczy 500 miesz.

Kiernów, *Kernów*, wieś w gub. i pow. Wileńskim, nad rz. Wilją, o 5 mil ku północy od Wilna, około 300 miesz.; jedno z najstarszych miast litewskich, niegdyś rezydencja w. ks. litewskich aż do 1230 r., w którym Ringolt przeniósł stolicę do Nowogródka. Są tu nieznaczne ślady zamku, zbudowanego na wzgórzach nad Wilją. Miejscowy kościół parafjalny jest jednym z pierwszych fundowanych przez Władysława Jagiełłę po zaprowadzeniu chrześcijaństwa.

Kierownica, K. *miernicza*, ob. Dioptra.

Kierski Emil, dziennikarz polski, † 1874. Założył w 1867 w Poznaniu po zawieszeniu *Oświaty*, prowadzonej przez Lud. Wł. Rzepeckiego czasopismo historyczno-literackie p. t. *Przegląd Wielkopolski*, który wychodził tylko do 1869 r. Napisał pospołu z Moraczewskim „Starożytności Polskie" (1842); „Głosek czternaście o tem i owem" poemat (1867); „Opis historyczny i statystyczny obwodu Boreckiego w Wiel. Ks. Poznańskiem" (1865).

Kiersnowski I, *Kiersznowski, Kierznowski v. Pobóg* odm., herb: W polu błękitnem w środku podkowy srebrnej — krzyż kawalerski srebrny.

Kiersnowski I.

Kiersnowski II.

U szczytu trzy pióra strusie.— **K. II,** v. *Jastrzębiec* odm., W polu błękitnem, pod czarną trąbką myśliwską, w środku złotej podkowy—krzyż kawalerski złoty. U szczytu trzy pióra strusie.

Kierująca, K. *linja*, ob. Powierzchnia.

Kierznia, ob. Masło.

Kiesa, *kis, kezer*, jednostka monetarna rachunkowa w Turcji, używana przy większych sumach, = 500 gerusz czyli piastrów srebrnych, obecnie = 26,95 rubli; używane są też **K.** złota = 1,660 rubli. Nazwa **K.** stąd poszła, że srebro i złoto, składane w skarbcu sułtańskich, zamykane było

w workach skórzanych, zawierających zawsze jednaką sumę.

Kiesewetter Rafael Jerzy, pisarz muzyczny, * 1773 w Holleschau w Morawji, † 1850 w Baden pod Wiedniem; ukończywszy studja filozoficzne i prawne, zostawał w służbie austrjackiej. Z prac jego wymieniamy najgłówniejsze: „Die Verdienste der Niederländer um die Tonkunst“ (Amsterdam, 1829); „Geschichte der europ.-abendländ. d. h. unserer heutigen Musik“ (Lipsk, 1834, 2 ed. 1846); „Ueber die Musik der Neugriechen“ (Lipsk, 1838); „Die Musik der Araber“ (Lipsk, 1842); „Der weltliche Gesang vom frühen Mittelalter bis zur Erfindung des dramatischen Stils“ (Lipsk, 1841). **K.** posiadał piękny głos basowy i grał biegle na kilku instrumentach.

Kiesewetter Karol, pisarz niemiecki, * 1854, † 1895 w Meiningen. Napisał: „Geschichte des Modernnen Occultismus,“ „Faust in der Geschichte und Tradition,“ „John Dee ein Spiritist des XVI Jahrhunderts,“ „Geschichte der Geheimwischenschaften,“ oraz wiele artykułów dotyczących historji, objawów i badań mistycznych. Dzieła jego odznaczają się i źródłowem opracowaniem, oraz objektywnem traktowaniem przedmiotu. Por. Ign. Matuszewski „Czarnoksięstwo i medjumizm“ (Warszawa, 1898).

Kieson (z franc.), w artylerji jaszczyk czyli wóz amunicyjny.

Kieś, zamek i miasto w Kurlandji, ob. Wenden.

Kietlicz I, *Kiczka (Kitschka), Kyczka, Kiczki, Kicki, Kuczki,* herb: W polu czerwonem — trzy złote sznury w ósemkę złożone, w środku tarczy

Kietlicz I.

Kietlicz I.

stykające się. U szczytu trzy pióra strusie. W jednej z odmian śląskich pole bywa błękitne, w innej znów pole czerwone lub błękitne, a u szczytu takież sznury, jak na tarczy, w wachlarz.

Kietlicz II *(Kitlitz),* herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem — pół czarnego bawołu, w dolnem — 6 pasów naprzemian czerwonych i czarnych. U szczytu pomiędzy różą czerwoną a białą 6 piór kogucich. Odmiana: Na tarczy lewo-ukośnie ściętej, w polu górnem złotem—pół czarnego bawołu, w dolnem czerwonem — trzy pasy srebrne. U szczytu, pomiędzy dwoma skrzydłami, srebrnem i czerwonem, noszącemi po 6 róż

Kietlicz II.

Kietlicz II.

w półkole, naprzemian według barw skrzydeł czerwonych i białych — pół czarnego bawołu. Labry ze strony prawej — czarno-złote, z lewej czerwono-srebrne, albo z obu stron czarno-złote.

Kietlicz Henryk, arcybiskup gnieźnieński, ob. Bren (Henryk I z Brenu).

Kiewicz Teodor, nauczyciel seminarjum nauczycielskiego w Kościeszynie. Wydał: „Zbiór pieśni dla szkół“ (1863, 2 wyd. 1873); „Kancjonał“ (1872); „Wybór szczegółowy pieśni kościelnych“ (1872).

Kiewlicz Stanisław, pedagog, przełożył z Wahrmutha: „O źródłach początkowych dziejów rzymskich“ (1824); z Dunlopa „Historja literatury rzymskiej“ (1823).

Kihn Henryk, teolog katolicki niemiecki, * 1833. Jest profesorem w Würzburgu. Napisał między innemi: „Die Bedeutung der Antiochenischen Schule auf dem exegetischen Gebilte“(1866); „Encyklopädie und Metodologie der Theologie“ (1892); „Brügge und Hansemling, ein deutscher Maler“ (1896),

Kij St., pseudonim Stanisława Kijeńskiego.

Kija, rzeka w gub. Tomskiej, bierze początek w górach Abakańskich; przebiegłszy wiorst 328, wpada do rz. Czułym. W porzeczu jej znajduje się wiele bogatych kopalń złota.

Kijanka, ob. Płazy.

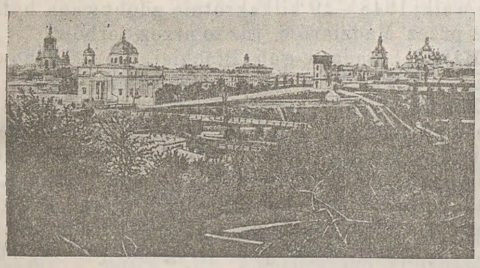
Kije, wieś w gub. Kieleckiej, o $1^1/_4$ mili od Chmielnika, pamiętna krwawą bitwą, stoczoną tu 19 lipca 1702 ze Szwedami, którą historycy nazywają *bitwą Klisowską.* Znajduje się tu piękny kościół murowany, z kształtną i wysoką dzwonnicą ciosową.

Kijowskie wielkie księstwo, którego w. ks. mianował się głową całej Rusi, otrzymało oddzielny byt polityczny r. 1054, ale wskutek podziału Rusi przez Jarosława I pomiędzy pięciu synów, istniało jako w. ks. tylko do r. 1169, t. j. do czasu zdobycia Kijowa przez wojska Andrzeja Bogolubskiego, poczem stolica w. ks. przeniesiona została do Włodzimierza Suzdalskiego nad Klazmą; w XIV wieku przeszło pod panowanie Gedymina. Zajmowało ono ziemię na zachód od Dniepru położone i miało więcej jak 40 miast.

Kijowskie województwo, utworzone jako prowincja litewska w r. 1471, przyłączone do Ko-

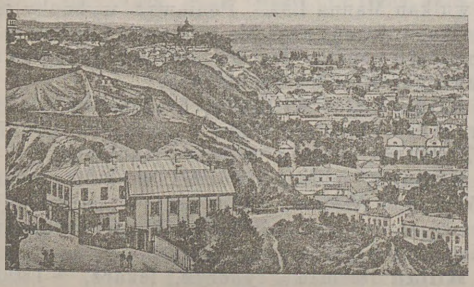
rony w 1569 r., rozciągało się po obu stronach Dniepru. Wskutek pokoju w Andruszowie w r. 1667 i pokoju Grzymułtowskiego w 1686 znaczna część tego województwa wraz z m. Kijowem odpadła od Polski do Rosji. Liczyło trzy powiaty: Kijowski, Żytomierski i Owrucki, pierwszy od Jana Kazimierza należał do Rosji. Sejmiki wojewódzkie odbywały się naprzemian w Żytomierzu i Owruczu, gdzie obierano 6 posłów, 2 deputatów na trybunał. Senatorów liczyło trzech: biskupa, wojewodę i kasztelana kijowskich, dwóch starostów grodowych: żytomierski i owrucki i niegrodowych: białocerkiewski, bohusławski, korsuński, dmirski i romanowski. Herb województwa stanowił anioł biały w czerwonem polu, z gołym mieczem w prawej ręce. Ostatnim wojewodą kijowskim był Prot Potocki, mianowany 1791 r.; zaś ostatnim kasztelanem ks. Józef Lubomirski, mianowany 1790 r.

Kijów, jedno z najstarożytniejszych miast słowiańskich, od 882—1169 stolica Rusi, następnie główne miasto województwa Kijowskiego, obecnie miasto gubernjalne gubernji t. n., leży na

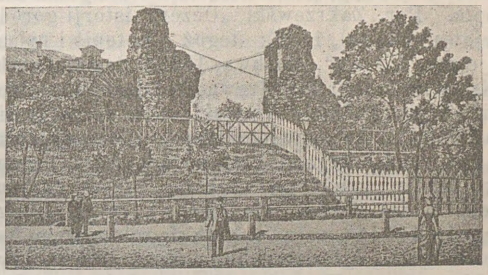
Widok starego Kijowa.

prawym brzegu Dniepru, w malowniczem położeniu rozłożony na górach i dolinach. W X i XI wiekach był już miastem znakomitem, posiadał 400 cerkwi i bardzo znaczną liczbę mieszkańców,

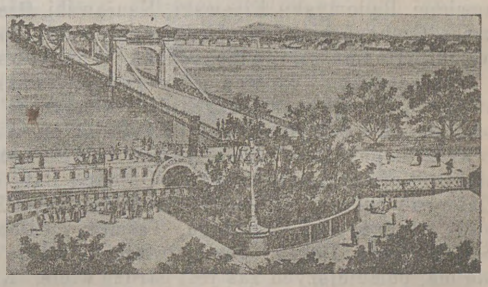
Widok na Padół i Frołowski klasztor.

słynął z obszernego handlu z Zachodem i Wschodem. Zdobyty r. 1017 przez Bolesława Chrobrego, w r. 1124 uległ zupełnemu prawie zniszczeniu przez straszliwy pożar. W r. 1240 chan mongolski Baty zdobył **K.** i zburzył go prawie do szczętu, tak, że już nigdy nie mogło miasto przyjść do poprzedniej wielkości; następnie należał **K.** do rzeszy halicko-ruskiej Danjela, potem władali nim książęta ruscy pod zwierzchnictwem mongolskiem aż do r. 1320, w którym opanowany przez Gedymina, w. ks. litewskiego, wcielony został do jego państwa. W r. 1471 po śmierci Szymona Olelkowicza, ostatniego księcia z rodu Gedymina, zamieniono księstwo kijowskie na województwo i pierwszym wojewodą mianowany Marcin Gasztold. W r. 1516 i 1544 **K.** otrzymał prawo magdeburskie. Na unji lubelskiej 1569 r. województwo Kijowskie wcielone zostało do Korony i oddzielone od w. ks. Litewskiego. Nareszcie pokojem grzymułtowskim, zawartym r. 1686, **K.** z okręgiem i częścią zadnieprską woj. Kijowskiego odstąpiono Rosji; w r. 1708 zaprowadzono tu zarząd gubernatorski i utworzoną została obszerna gubernja Kijowska, do której składu weszła cała Ukraina wschodnia i znaczna część Rosji środkowej z 36 miastami i 20 miasteczkami.—Obecnie **K.** składa się z trzech części: Stare-

Złote Wrota w Kijowie.

go Kijowa albo Zofijska, Pieczerska i Padołu. Stary Kijów i Pieczersk położone na górze, podnoszącej się ku wschodowi, połączone są ze sobą Kreszczatykiem, najpiękniejszą ulicą miasta. Po-

Most łańcuchowy Mikołajowski.

niżej Starego miasta leży część Kijowa, zwana Padołem albo Podolem. W południowej części Pieczerska znajduje się słynny monaster (ławra) Kijowo-Pieczerski z katakumbami i grobem Ne-

stora. Teraźniejszy Kijów ma 247,432 mieszk. (1897), przeszło 60 cerkwi, między któremi odznacza się sobor św. Zofji, najstarszy zabytek sztuki rosyjskiej, wybudowany 1037 na miejscu, gdzie w. ks. Jarosław pobił Pieczeniegów, z grobami w. książąt; dalej sobor Wniebowzięcia N. Marji P. ze wspaniałą dzwonnicą i cerkiew św. Jerzego, 1 kościół katolicki i 2 kaplice, tudzież kościół luterski. Z zakładów naukowych znajduje się tu uniwersytet św. Włodzimierza, założony 1835, z liczną bibljoteką, ogrodem botanicznym i obserwatorjum; akademja duchowna i seminarjum, 4 gimnazja i progimnazjum męskie, 5 gimnazjów żeńskich, instytut wychowania panien, korpus kadetów, szkoła geometrów i in. Z budowli odznaczają się: arsenał, teatr i inne. Prócz wielkiego jarmarku, znanego pod nazwą *Kontraktów kijowskich* (od 7 stycznia do 1 lutego), jest jeszcze 5 jarmarków mniejszych.—Głównym punktem handlowym Kijowa jest część zwana Podołem, gdzie jest wielki murowany dwór gościnny. Na Dnieprze zbudowano w latach 1848—51 podług planu inżyniera Vignoles'a piękny wiszący most żelazny, jeden z najwspanialszych w Europie. Por. Zakrzewski „Oczerk istorji goroda Kijewa“ (Rewel, 1836); tegoż „Letopiś i opisanije gor. Kijewa“ (Moskwa, 1858); Semientowski „Kijew, jego świątyni, drewnosti i dostopamjatnosti“ (Kijów, 1863).— *Kijowski powiat* rozciąga się na 5,650 klm. kw.; powierzchnia po większej części równa, nad brzegami rzek pagórkowata; bogactwo lasów; grunt po większej części czarnoziem. Z rzek główniejsze Dniepr i Irpień. Mieszkańców 545,143, zajmujących się rolnictwem, hodowlą bydła, ogrodnictwem, pszczelnictwem i rybołówstwem.—*Kijowska gubernja*, jedna z guber. małoruskich, graniczy na północ z gubernją Mińską, na wschód z gub. Czernihowską i Połtawską, na południe z gub. Chersońską, na zachód z gub. Podolską i Wołyńską. Obejmuje 50,999,5 klm. kw. i liczy 3,576,125 miesz. (1897), przeważnie Małorosjan; dzieli się na 12 powiatów, a mianowicie: Radomyski, Kijowski, Kaniowski, Czerkaski, Czehryński, Skwirski, Berdyczowski, Lipowiecki, Humański, Zwinogródzki, Wasilkowski i Taraszczański. Główne góry gub. Kijowskiej stanowią odnogi pasma Karpatów, wchodzące tu od zachodu z gub. Wołyńskiej i Podolskiej, skierowane na południo-wschód ku guberuji Chersońskiej. Najważniejsze rzeki są: Dniepr i Boh, do Dniepru wpadają: Prypeć, Teterew, Łosianka, Irpień, Stugna, Roś, Olszanka, Tasmin; do Bohu: Sob, Siniucha, Desna. Jezior wielkich wcale tu nie ma, pomniejszych zaś jest bardzo wiele. Klimat w ogólności jest umiarkowany i zdrowy; średnia tem peratura roczna + 6,5°. Pod względem miejscowości, północna część guberuji stanowi dalszy ciąg bagnistego Polesia i pokryta jest lasami, bagniskami i nizinami; część środkowa przedstawia stepowe płaszczyzny wyniosłe, poprzecinane miejscami przez parowy i doły, tudzież przez pasma gór i pagórków pokrytych lasami; wreszcie część południowa stanowi po większej części obszerne stepy urodzajne. Grunt w ogólności bardzo żyzny, wydaje wszelkiego rodzaju płody, właściwe środkowej Europie, i dla tego głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo. Zwierzyny jest wielka obfitość. Przedmiotem handlu oprócz płodów rolniczych, są skóry, konie, cukier, olej konopny, potaż, tytuń, len, szczecina, smoła, dziegieć i t. p. Przemysł w ostatnich czasach ogromnie się rozwinął; wartość produkcji wyniosła w r. 1890 przeszło 80,000,000 rubli. W roku tym było w gub. **K.** ogółem 663 zakładów fabrycznych, zatrudniających 39,676 robotników. Pierwsze miejsce zajmują tu cukrownie, dalej idą gorzelnie, fabryki tabaczne i młyny. Por. Nachilewicz „Skazanie o nasielennych miestnostjach Kijewskoj gub.“ (Kijów, 1864).

Kikinda Wielka, po madz. Nagy **K.,** m. w węgierskim komitacie torontalskim, dawniej w Banacie, 17,500 m., powiększej części Serbów; pamiętne powstaniem Serbów przeciwko Madziarom podczas świąt wielkanocnych 1848. W czasie walki 1848—49 kilkakrotnie zdobywana była, już przez Madziarów, już to przez Serbów.

Kikoł, osada w gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, o 8 wiorst od Lipna odległa; ma 465 m.

Kikuł, *Kikoł* v. *Drogomir* odm.: W polu czerwonem—trzy nogi zbrojne srebrne, w kolanach zgięte, w środku tarczy wokoło róży srebrnej (tem różni się od Drogomira) udami zetknięte. Nad hełmem bez korony—trzy pióra strusie: czerwone między białemi. Labry czerwono-srebrne. Rysunek obacz pod Drogomir (t. IV, str. 477).

Kilar (tur.), miejsce, w którem napoje sułtańskie przyrządzają lub przechowują. Stąd *Kilar-Odassi*, piwnice sułtana, a *Kilar-Basza* pierwszy podczaszy, czyli piwniczy sułtański.

Kilauea, wulkan na płd. wsch. wybrzeżu wyspy Hawai, 1235 m. wysoki, o 35 klm. na wschód o wulkan Mauna Loa. Ponieważ wybuchy tego wulkanu dokonywają się spokojnie i wolne są od kamieni i popiołu, jest on bardzo dogodny do badania objawów wulkanicznych.

Kildare albo **Killdare,** hrabstwo w Irlandji, prowincji Leinster, obejmujące 1,693 klm. kw. i 70,000 m.; miastem głównem jest Naas.

Kildare, miasto położone w okolicy zwanej *Curragh of Kildare*, obfitującej w nader bujną trawę, stolica biskupów katolickiego i protestanckiego, ma 2,000 miesz.

Kilian Herman Fryderyk, lekarz, * 1800 w Lipsku, † 1863; przybył z ojcem swoim, znanym także z dzieł lekarskich, *Konradem Józefem Kilian* (* 1771, † 1811) do Petersburga, kształcił się w Wilnie, następnie w Niemczech i po powrocie do Petersburga został profesorem chemji, następnie fizjologji i patologji, a w r. 1828 prze-

niósł się do Bonn i został 1831 zwyczajnym profesorem akuszerji. Ogłosił: „Die Operationslehre für Geburtshelfer" (3 t., 1844—56); „Die Geburtslehre" (3 t., 1852); „Geburtshilflicher Atlas" (1835—34) i in.

Kilima Ndżaro (t. j. góra złego ducha), najwyższa góra Afryki, pod 3°6′ szer. płd. i 37°23′ dług. wsch. względem Greenwich, tworzy wulkaniczny pień górski i składa się z dwóch szczytów kopułastych, połączonych siodłem wysokiem na 4,600 m., a na 10 klm. długiem. Szczyt zachodzi, *Kibo*, wznosi się według Meyera do wysokości 5,998 m., według innych do 6,130 m. Roślinność ustaje na wysokości 4,800 m., a powyżej góra utworzona jest z rumowisk kamienistych i pokładów lawy. Por. Le Roy „An Kilima-Njaro" (1893).

Kiliński Teodor, pisarz polski, kanonik honorowy kolegjaty św. Marji Magdaleny w Poznaniu, * 1801, pracował nad historją i literaturą polską, tudzież prawem kanonicznem, † 1863 w Poznaniu. Wydał bezimiennie „Dzieje narodu polskiego, z tablicą chronologiczną aż do naszych czasów, dla użytku młodzieży" (Poznań, 1858; 5 ed., 1872); oraz sporządził nową ed. dzieła Lesł. Łukaszewicza „Rys dziejów piśmiennictwa polskiego", znacznie pomnożoną własnemi dodatkami (Poznań, 1859; 2 wyd. uzupełnione przez **K.** i Mosbacha, Poznań, 1860); dalej: „Wiadomość o obiorze papieża i dworze jego etc." (Kraków, 1833) i „Spiewy nabożne dla użytku katolików archid. gnieźń. etc." (Poznań, 1862). Oprócz tego przetłómaczył Lamennais'go „Dzień chrześcijanina katolika" (Poznań 1834) i wydał „Kazania i mowy" ks. Łańcuckiego (Poznań, 1850).

Kilja, miasto w gub. Besarabskiej, pow. Izmaelskim, leży przy ujściu Dunaju, o 43½ mili od Kiszeniewa; liczy 11,703 m. i posiada 4 cerkwie. W 1856 oderwana od Rosji, przyłączona została do Mołdawji; na mocy traktatu berlińskiego przypadła znów Rosji (13 lipca 1878 roku).

Kiljan (św.) apostoł Franków, * w Irlandji. Przybył w VII w. z dwoma towarzyszami: Kolomanem i Totmanem do Bawarji, mianowany został przez papieża biskupem; w Wirzburgu ochrzcił Gozberta, ks. Franków, lecz za wpływem żony jego i bratowej Geljany zamordowany wraz z towarzyszami 689. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamiątkę 8 lipca.

Kilkenny albo **Killkenny,** hrabstwo w irlandzkiej prowincji Leinster, ma 2,063 klm. kw. z ludnością 87,261 m. (1891). Główne miasto *Kilkenny* nad r. Nore, stolica biskupów katolickiego i protestanckiego, liczy 11,048 m. (1891). Znajduje się tu, pomiędzy innemi godnemi uwagi budowlami, starożytny zamek rodziny Ormond, w którym jest sławna galerja obrazów.

Killarney, miasteczko w irlandzkiem hrabstwie Kerry, położone nad *Longh-Killarney*, pięknem i zwiedzanem joziorem, mającem 2,060 hektarów rozległości; **K.** ma 5,500 m.

Killis, miasto w Turcji azjatyckiej, w wilajecie Aleppo, w odległości 66 klm. na północ od Aleppo, ma liczne bazary i 12,000 m.

Killmarnok, miasto w szkockiej prowincji Ayrshire, liczy 28,447 m. (1891), trudniących się przemysłem bawełnianym.

Kilo (grec. tysiąc), wyraz używany w połączeniu z innemi miarami i wagami metrycznemi, jak kilogram, kilolitr, kilometr.

Kiló *(killow, kela)*, miara zbożowa w Turcji, od 1874 urzędowo=35,27 litra, jednakże w Konstantynopolu używa się **K.** dawniejszy=37,17 litra, w Smirnie 1½ raza, w Burgos 2, w Salonice 4, w Ruszczuka 6, w Bulgarji 8 razy większy niż w Konstantynopolu. Na Wołoszczyźnie **K.**=681 litrów, w Mołdawji=435 litrów. *Keleh* w Aleksandrji ma 23 litry. W Odesie rachuje się **K.** po 2½ czetwierti=5,25 litra.

Kiloamper, jednostka elektryczna, tysiąc amperów.

Kilof, narzędzie ręczne górnika, rodzaj młota zaostrzonego.

Kilograf, przyrząd podobny do hektografa (ob.).

Kilogram *(kg)*, tysiąc gramów.

Kilogrammetr, jednostka pracy (ob.), praca potrzebna do podniesienia 1 kilograma na wysokość 1 metra.

Kilometr, miara drogowa=1000 metrów=0,1347 mili geograficznej=0,9374 wiorsty.

Kilowatt, jednostka elektryczna=1000 wattów=1,36 koni parowych.

Kilsztok, obszerne naczynie, przeznaczone w browarach do chłodzenia piwa, w punkcie najniższym opatrzone otworem do wypuszczenia wystudzonego płynu.

Kiła, stara, u Górali do dziś podobno utrzymująca się, polska nazwa syfilitycznej choroby, którą szkoła krakowska wprowadziła do terminologji lekarskiej.

Kimball Ryszard, powieściopisarz amerykański, * 1815 w Lebanon (New-Hampshire), kształcił się w Dartmouth, później w Paryżu. Następnie odbył podróż po Europie, a po powrocie do New-Yorku został tamże prawnikiem. **K.** był przez lat kilka współpracownikiem pisma *Knickerbocker Magazine*, w którem drukował pierwszy swój romans filozoficzny p. t. „Saint-Leger or the Threads of the life" (1849). Nadto napisał: „Cuba and Cubans" (New-York, 1849); „Romance of Student Life abroad" (1853) i in.

Kimbar I, *Kimbaz* v. *Siekiery* odm., herb: W polu czerwonem—strzała srebra, przekrzyżowana, u dołu z belką o załamanych końcach.

Kimbar I.

Kimbar II.

U szczytu trzy pióra strusie.—**K. II,** różni się kształtem strzały, widocznym na rysunku.

Kimbarówka czyli **Ciemna Dolina,** osada w powiecie Mozyrskim, o $^3/_4$ mili od Mozyra, nad Prypecią, w dawnem województwie Mińskiem, z dawnym klasztorem Cystersów i pięknym ogrodem, uposażona przez Augusta II i Augusta III wielkiemi dochodami.

Kimberley, miasto główne okręgu tejże nazwy w West-Griqualand w kolonji Przylądkowej, 1,260 m. nad p. m., w odległości 860 klm. na północ od Kapsztadu, z którem jest koleją żelazną połączone. Ludność miasta składa się z 45,000 m. (1893), w połowie białych, w połowie zaś Kafrów i Hotentotów. **K.** jest siedliskiem handlu brylantami dobywanemi już od 1870 w okolicach miasta. Kopalnie brylantów należą teraz do „de Beers Campany“ z kapitałem 10,000,000 funt. szt. W wojnie anglo-transwalskiej (1899—1900) **K.** wsławił się bohaterską obroną oblężonych tu Anglików.

Kimberley John Wodehouse, mąż stanu angielski, * 1826 w Londynie, skończył świetnie uniwersytet w Oksfordzie. W 1852—56 był podsekretarzem stanu, w 1856—58 ambasadorem w Petersburgu, następnie 1864—66 lordem namiestnikiem w Irlandji, 1868 strażnikiem pieczęci, 1870—82 ministrem kolonji w gabinecie Gladstona, nadto od 1882—85 ministrem dla Indji. Po raz trzeci wstąpił do ministerjum Gladstona w 1892.

Kimbrowie, ob. Cymbrowie.

Kimchi Dawid, jeden z najznakomitszych uczonych żydowskich w wiekach średnich, * prawdopodobnie pod koniec XII w. w Narbonnie, gdzie też przepędził i większą część swego życia, † około 1240 w Prowancji. Ojciec jego *Józef* **K.**, żyjący w Narbonnie około 1160, i brat *Mojżesz* **K.**, autor gramatyki hebrajskiej, używali u współczesnych wielkiej wziętości. Oprócz komentarzy do wszystkich niemal ksiąg Starego Testamentu, z których odznacza się szczególnie do Jezajasza (wyd. Breithaupta, 3 t., Gotha, 1713), napisał także częstokroć potem wydawaną gramatykę hebrajską p. t. „Michlol“, która przewyższyła wszelkie poprzednie prace i była wzorem dla wszystkich późniejszych aż do połowy XVII w. To samo stosuje się i do słownika „Sefer haschoraschim“ (Neapol, 1490; nowe wydanie Lebrechta i Biesenthala, Berlin, 1838—48). Por. Tauber „Dawid K. als Grammatiker“ (1867).

Kimmerjowie, naród mityczny, podług Homera zamieszkały w stronie najdalej na zachód posuniętej, gdzie wieczna panuje ciemność. *Historyczni* zaś **K.** mieszkali nad *Bosforem Kimeryjskim* (Cymeryjskim), skąd wyparci przez Scytów napadali Azję, splondrowali 650 prz. Chr. Sardes i w końcu byli pobici i wygnani przez króla lidyjskiego Aljatesa (617 prz. Chr.). Pochodzenie **K.** jest ciemne; niektórzy mieszali ich mylnie z Cymbrami. Por. Bayer „De Cymmeriis“ (Halle, 1770); Fréret w „Mémoires Acad. inscr.“ (XIX); Höfer „Die Cimmerier“ (Belgrad, 1891); Winckler „Altorient. Forsch.“ (VI, 484).

Kimolos (u żeglarzy *Argentiera*), wyspa z gromady Cyklad, należy do eparchji Milos, rozległa na 42 klm. z 1550 miesz., mało uprawna, posiada kilka ciepłych źródeł. *Ziemia kimolska* jest to tłusta glina tej wyspy, używana zamiast mydła. Zwaliska starożytnego miasta **K.** znajdują się na skale, obecnie od wyspy oddzielonej.

Kimpolung (*Kampulung*, *Câmpulungu*), miasto główne okręgu rumuńskiego Mutszel na Wołoszczyznie, w pięknej karpackiej dolinie położone, ma 24 kościoły i 11,000 miesz.

Kin (*King*), waga monetarna w Chinach, po 16 *liang*,=601,28 grama.

Kinburn, zniesiona 1860 warownia w gub. Tauryckiej, nad ujściem Dniepru, naprzeciwko Oczakowa; dnia 17 października 1855 blokowana była przez flotę angielsko-francuską i obsadzona wojskiem sprzymierzonem.

Kincardine, ob. Elgin i Kincardine.

Kincel Filip Franciszek, lekarz, rodem z Warszawy, † 1838. Po ukończeniu nauk w Jenie (1791), powrócił do Warszawy, gdzie zajmował się praktyką lekarską i został członkiem warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk. W r. 1830 przeniósł się do Drezna. Oprócz innych drobniejszych pism ogłosił: „Sposoby ratowania nieszczęśliwych w chorobach nagłą śmiercią zagrażających“ (Warszawa, 1806).

Kind Jan Fryderyk, poeta i powieściopisarz niemiecki, * 1768 w Lipsku, gdzie jego ojciec *Jan Krzysztof Kind* (* 1718 w Werdau, † 1793), pierwszy niemiecki tłómacz Plutarcha (10 t., Lipsk, 1746—54), był sędzią miejskim. Młody **K.**, ukończywszy studja prawne, sprawował od 1793 urząd adwokata w Dreźnie, a od 1814 poświęcił się wyłącznie piśmiennictwu; † 1843. Z pomiędzy jego nowelli i powieści najcelniejsze są: „Malven“ (2 t., Zütlich, 1805); „Tulpen“ (7 t., Lipsk, 1806—10); „Roswitha“ (4 t., Lipsk, 1811—13) i „Lindenblüthen“ (4 t., Lipsk, 1814—19) i t. d.; z prac scenicznych „Theaterschriften“ (4 Lipsk, 1821—27), oprócz tekstu do opery „Wolny

Strzelec" Webera, wymieniamy: „Wilhelm der Eroberer", „Die Schwüre", „Wilhelm der Bastard" i „Van Dyck's Landleben". Wydał także zbiór poezji „Gedichte" (5 t., Lipsk, 1808). **K.** celował głównie jako powieściopisarz.—Córka jego *Roswitha* **K.**, * 1814, od 1841, małżonka adwokata lipskiego Aleksandra King, † 1843, znaną jest jako poetka. Utwory jej „Gedichte", wyszły w Lipsku 1843.

Kind Karol Teodor, gruntowny znawca języka i literatury nowo-greckiej, * 1799 w Lipsku, gdzie naprzód był adwokatem, następnie 1835—46 członkiem fakultetu prawnego, a 1846—56 radcą sprawiedliwości w tak zwanem *Svrach-Collegjum*; † 1869 tamże. Z prac **K.**, przedstawiających doskonale historyczne, polityczne, społeczne i literackie stosunki nowoczesnej Grecji, najcelniejsze są: „Neugriechische Volkslieder im Original und mit deutscher Uebersetzung" (Grimma, 1827); „Beiträge zur besseren Kentnissen des neuern Griechenland" (1831); „Neugriech. Chrestomathie" (Lipsk, 1835); „Geschichte der griech. Revolution" (2 t., Lipsk, 1833); „Handwörterbuch der deutschen und neugriech. Sprache" (Lipsk, 1841); „Neugriech. Volkslieder" (Lipsk, 1849) i „Anthologie neugriech. Volkslieder" (Lipsk, 1861). Był także **K.** czynnym jako filhellen w epoce wojny o niepodległość Grecji. Gruntowny znawca języka nowogreckiego, starał się **K.** rozszerzyć w Niemczech dokładne wiadomości o socjalnym, politycznym i literackim stanie nowoczesnej Grecji.

Kindżał (z tur.), długi nóż, lekko w końcu zakrzywiony, z krótką rękojeścią, noszony za pasem w osobnej pochwie. Używają go Turcy i inne plemiona wschodnie.

Kineit, ob. Kinetyt.

Kinematograf *(cynematograf, cynematoskop, cynetoskop)*, przyrząd optyczny, który sprowadza przed oczy widza szereg kolejnych szybko przesuwających się obrazów przedmiotu pozostającego w ruchu, skąd widz ulega złudzeniu, jakby widział sam przedmiot w ruchu. **K.** jest to właściwie tylko udoskonalony stroboskop (ob.) i polega na tejże zasadzie. Rysunki do **K.** otrzymują się za pomocą fotografji momentalnej (ob. Fotografja, gdzie też są podobne wzory podobnych rysunków). W **K.** Edisona (1895) obrazy, rozmieszczone kolejno na długiej wstędze, otrzymywane były w liczbie 1400 w ciągu 30 sekund i w tymże czasie przesuwały się przed wzrokiem widza. Znaczne udoskonalenie wprowadzili bracia Lumière w Lionie, którzy połączyli przyrząd ten z latarnią czarnoksięską, przez co obrazy **K**-u stały się dostępne dla znacznej liczby widzów na raz. W **K.** tym fotogramy otrzymują się, w liczbie 15 w ciągu sekundy na giętkiej wstędze, a następnie, silnie oświetlone lampą elektryczną, przesuwają się przed objektywą latarni czarnoksięskiej, która powiększony ich obraz rzuca na ekran, gdzie ukazują się widzom. Przesuwanie to nie jest ciągłe, ale przerywane, tak, że każdy obraz, otrzymany w ciągu $^1/_{15}$ sekundy, przesuwa się tylko w ciągu $^1/_{45}$ sekundy, a przez $^2/_{45}$ sek. zatrzymuje się nieruchomo. Widz otrzymuje wrażenie ruchu ciągłego; psuje je wszakże pewne migotanie, które starał się usunąć K. Prószyński w Warszawie, dotąd wszakże (1900) przyrządu swego zupełnie nie wykończył.

Kinematyka, *cynematyka* (z grec. *kinema*, ruch), nauka o ruchu, rozważająca go z punktu widzenia geometrycznego, niezależnie zatem od sił, które go powodują, co jest przedmiotem mechaniki, dynamiki w szczególności (ob. Ruch). Termin ten, wprowadzony przez Ampère'a (1830), stosuje się głównie do **K.** praktycznej, której przedmiot stanowi zamiana ruchów jednych w drugie, co ma ważne znaczenie przy budowie machin i łączeniu oddzielnych ich części. Dział ten nauki rozwinął głównie Reuleaux, według którego **K.** jest teorją machin. Objawy ruchu sprowadza R. do *elementów kinematycznych*, które łączy w pary, a dalej w *łańcuchy kinematyczne*. Gdy łańcuch ma uporządkowanie takie, że zmiana położenia jednego ogniwa względem sąsiedniego sprowadza zmianę położenia wszystkich innych ogniw, łańcuch jest *zamkniętym*. Stąd wypływa pojęcie *mechanizmu*, jako podstawy machiny. Tą drogą dają się ująć wspólności między mechanizmami napozór zupełnie różnemi, a to daje możność należytego ich zużytkowania i zastosowania. *Modele cynematyczne*, przez Reuleaux sporządzone, znajdują się w akademji technicznej berlińskiej. Por. Reuleaux „Theoretische Kinematik" (1875); Grashof „Theoretische Maschinenlehre" (3 t., 1872—90).

Kinemometr *(cynemometr)*, przyrząd służący do wskazania szybkości ruchu wozu lub machiny. Jeżeli połączony jest z przyrządem notującym, staje się *kinemografem*. Ruch machiny przenosi

Kinemometr.

się za pośrednictwem pasa bez końca na oś **K.** (ob. fig.), a stąd przez kombinację drążków na pióro, które na obracającym się walcu wypisuje linję krzywą czyli diagram szybkości.

Kineszma, m. pow. w gub. Kostromskiej, przy ujściu rzeki Kineszemki do Wołgi, 7,564 m. Jako miasto wspomina się już 1429, w końcu XV

w. nadane ks. Bielskim.—*Kineszemski powiat*, na przestrzeni 4,335 w. kw., ma 148,285 m. (1897). Powierzchnia pow. wzniesiona równina, grunt przeważnie gliniasty. Większa połowa pow. pokryta lasami, mianowicie sosnowymi. Rzeki główne: Wołga, Meza, Pokrza i Mera. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, przemysłem fabrycznym, wyrobem płótna i przędzy. W powiecie jest 20 wielkich fabryk wyrobów bawełnianych.

Kinetyka, *cynetyka*, nauka o ruchu, toż co dynamika. Stąd *kinetyczny*, tyczący się ruchu, polegający na ruchu, jak *energja kinetyczna* (ob. Energja), *teorja kinetyczna gazów* (ob. Ciepło i Gazy).

Kinetyt, materjał wybuchowy z wełny kolodjonowej, rozpuszczonej w nitrobenzolu, z dodatkiem chloranu i azotanu potasu. Od **K.** różni się *kineit* zawartością siarku antymonu.

Kinezyterapja, *kinezjatryka*, toż co gimnastyka lecznicza.

King Williamstown, dywizja czyli okrąg we wschodniej części kraju Przylądkowego, obejmuje 3,437 klm. kw. i liczy 87,000 miesz.; w tem 9,000 białych. Miasto główne t. n. liczy 7,300 m.

Kinga święta, ob. Kunegunda święta.

Kingart, świątynka celtycka w kształcie okrągłego kurhanu, opasanego ciosowemi słupami kamiennemi podobnemi do obelisków i wyobrażającemi męskie i żeńskie bóstwa, jakby do tańca rozstawione.

Kingi, nazwa 4 ksiąg świętych, przypisywanych Konfucjuszowi (ob.) i uważanych za najdawniejsze pomniki *chińskiej literatury* (ob.).

Kinglake Aleksander Wiljam, historyk ang., * 1811 w Wilton-House pod Taunton, † 1891 w Londynie, kształcił się w Cambridge i do 1856 był adwokatem. Od 1857 członek parlamentu, należy do stronnictwa liberalnego. Wielki rozgłos miała praca jego „Eothen“ (Wschód, 1844); następnie ogłosił historję wojny krymskiej „The invasion of the Crimea“ (6 wyd., Londyn, 1883 , t. 7).

Kingo Tomasz, poeta i pisarz duński, * 1634 w Landsby, na wyspie Zelandji, † 1703 jako biskup Fjonji. Wsławił się zwłaszcza swemi pieśniami religijnemi: „Aandelige Siunge-Chor“ (2 cz., Kopenhaga, 1674—81 i częściej), z których wiele przełożono na język niemiecki, szwedzki i łaciński. Oprócz tego przygotował wydanie cenionego śpiewnika czyli psałterza, znanego pod nazwą „Kingos Psalmebog“, nadto wydał wiele utworów świeckich.

Kings, wyspa należąca do Tasmanji, położona w cieśninie Bassa, obejmuje 1123 klm. kw. (20 m. kw.), bezludna, nawiedzana tylko przez rybaków. Z powodu obfitości skał podwodnych zaopatrzona jest we dwie latarnie morskie.

Kings-Bench, *Court of King's* lub *Queen's bench*, *Bancus regis*, jeden z trzech najwyższych sądów królewskich w Anglji, w pałacu Westminsterskim, pod którego rozstrzygnienie przychodzą sprawy o naruszenie spokojności kraju, tudzież ważniejsze sprawy kryminalne.

King's County (hrabstwo królewskie), hrabstwo położone w Irlandji środkowej w prowincji Leinster, 1,999 klm. kw. (363 mili kw.), 65,000 miesz., m. gł. Tullamore.

Kingsley Karol, duchowny angielski, który zjednał sobie imię w literaturze piśmami, rozbierającemi kwestje socjalne, * 1819 w Holne w Devonshire, † 1875, pleban w Eversley w Hampshire, od 1859 profesor historji w uniwersytecie Cambridge. Celniejsze jego dzieła są: „Alton Locke“ (2 t., Londyn, 1850); „Yeast a problem” (Londyn, 1851); „Phaeton” (Cambridge, 1852); „Hypatia” (2 t., Londyn, 1853), w utworze tym na tle powieściowym z życia Hypatji z Aleksandrji (ob.) maluje pierwotne czasy chrześcijanizmu (przekład niem. Bunsena, 2 t., Lipsk, 1858); „Twenty five village sermons” (Lond. 1852); „Application of associative principles to agriculture“ (Londyn, 1851); „The Roman and the Teuton“ (Londyn, 1864); „History of England for boys“ (Londyn, 1864) i w. in. **K.** zarówno jako duchowny, tak też i jak opisarz zwrócił swą działalność na polepszenie bytu klas ubogich; pojęcia jego mają jednak bardzo mało wspólnego z tem, co we Francji lub Niemczech nazywa się socjalizmem.—Jego brat *Henryk* **K.**, * 1830, † 1876, odznaczył się w literaturze jako nowelista; wyborne są jego romanse „Austin Elliot” „Londyn, 1863); „Rarenshoe“ (1862); „The Hillyars and the Bustons” (1865); „Silcote of Silcotes“ (1867); „Mademoiselle Mathilde” (1868); „Tales of old travel” (1869 i 1871); „Old Margaret” (1871); „The Harveys“ (1872); „Hornby Mills“ (1872); „Reginald Hetherege“ (1874); „Grange garden“ (1876); „Fireside studies“ (1876). Zbiór jego romansów, malujących wybornie życie australskie, wyszedł w 7 t. 1872.

Kingsley Karol.

Kings Lynn, miasto w angiel. hrabstwie Norfolk, leży o 4 klm. powyżej ujścia rzeki Ouse do Wash, posiada wielki port, kilka starożytnych kościołów i 19,000 miesz. W pobliżu znajduje się *Sandringham*, letnia rezydencja księcia Walji z wielkim parkiem.

Kingston, nazwa kilku miast w Anglji i Ameryce, z których znaczniejsze są: *Kingston*, miasto warowne w zachodniej Kanadzie, na stronie północnej jeziora Ontario, przy wypływie rzeki św. Wawrzyńca, ma dobry port, warsztaty okrętów wojennych i 17,500 m.—*Kingston*, najważniejszy port i miasto handlowe na angielskiej wyspie Jamajce w Indjach Zachodnich, na południowym

brzegu zatoki Port-Royal; ma bardzo obszerny port, wielkie magazyny, wiele kościołów i 47,000 m., po większej części kolorowych.—*Kingston upon Thames*, miasto w angielskiem hrabstwie Surrey, na prawym brzegu Tamizy, o 16 klm. od Londynu, liczy 27,000 miesz.

Kingston Elżbieta Chudleigh, księżna, słynna ze swych przygód Angielka, * 1720. Po śmierci ojca pułkownika wprowadzona przez matkę w sfery wielkiego świata, została damą honorową księżny Walji; pięknością i dowcipem zjednała sobie na tem stanowisku wielu wielbicieli. Przyrzekłszy swą rękę ks. Hamilton, zaślubiła potajemnie 4 sierpnia 1744 kapitana Hervey, późniejszego hr. Bristol; wkrótce atoli go porzuciła i, podróżując po Europie, robiła furorę na dworach berlińskim i drezdeńskim. Za powrotem do Londynu znalazła znowu mnóstwo czcicieli; otrzymawszy więc rozwód, ale niezupełnie formalny, zaślubiła 1769 księcia Kingston, którego burzliwym swym charakterem i życiem niezmiernie światowem wpędziła 1773 do grobu i po którym wielki otrzymała majątek. Teraz rzuciła się Elżbieta w odmęt rozkoszy, a marnotrawstwem i dziwactwami takie wywołała w Londynie oburzenie, że musiała wyjechać do Włoch. Oskarżona następnie przez krewnych męża o bigamję, lubo była za winną uznana, została jednak w posiadaniu znacznego jego majątku. Zwiedziła później Francję, Włochy i Rosję. Powrót jej przez Polskę wyrównywał uroczystemu pochodowi, Kupiła nareszcie zamek St.-Assise pod Fontainebleau i tu † 1788. Por. Faverollesa „La duchesse de Kingston“ (Paryż, 1813).

Kingstone, miasto w stanie New-York w Unji północno-amerykańskiej, nad Hudsonem, 19,000 m., założone 1663 przez Holendrów.

Kingstown, miasto portowe w Irlandji, położone o 7 klm. od Dublina, kąpiele morskie, 17,000 m., dawniejsze Darnley, w 1821 nazwanie **K.** na cześć króla Jerzego IV.

Kingstown, miasto główne angielskiej wyspy Św. Wincentego w Indjach Zachodnich, rezydencja gubernatora; ma 4,500 m. i wygodną przystań.

Kinkardineshire, hrabstwo w północno-wschodniej części Szkocji, rozciąga się do gór Grampjańskich, obejmuje 999 klm. kw. (18.1 mili kw.) z 35,000 miesz.

Kinkel Jan Gotfryd, poeta niemiecki i historyk sztuki, znany też ze swego udziału w ruchach 1848 r., * 1815 w Oberkassel, † 1882 w Zurychu. W Bonn i Berlinie studjował teologję, pracując równocześnie nad historją sztuki, której poświęcił się następnie całkowicie. W tym celu podróżował też kilkakrotnie za granicę. W 1846 został profesorem historji literatury, sztuki i kultury w Bonn. Po wypadkach marcowych 1848 przyłączył się z zapałem do stronnictwa demokratyczno-socjalnego, działając jako agitator i jako dziennikarz. Z prowincji nadreńskiej uciekł do Palatynu i czynny wziął udział w powstaniu palatyńsko-badeńskiem. Schwytany przez wojska pruskie, skazany został na dożywotnie więzienie w fortecy. Uwięziony w Spandau, uciekł stąd 1850 przy pomocy ówczesnego studenta **K.** Schurza (ob.) do Anglji. Po krótkim pobycie w Ameryce osiadł w Londynie, gdzie był profesorem w wyższej szkole dla kobiet. Od 1866 jest profesorem archeologji i historji sztuki w politechnice zurykskiej. W 1869 miał przemowę przy założeniu polskiego muzeum narodowego w Rapperswylu. Z prac **K.** wymieniamy: „Die Ahr, Landschaft, Geschichte und Volksleben“ (Bonn, 1846); „Geschichte der bildenden Künste bei den christlichen Völkern“ (Bonn, 1845); z utworów jego poetycznych najcelniejsze: „Gedichte” (Stuttg., 1843; 6 ed. 1857), w których się mieści obszerniejszych rozmiarów opisowy poemat „Otto der Schütz” (34 ed., 1865), pełen powabu, prostoty, świeżości i malowniczych obrazów; oraz tragedja „Nimrod“ (Hanower, 1857).—Żona jego *Joanna Kinkel* z domu *Mockel*, rozwiedziona *Mathieæ*, * 1810 w Bonn, zaślubiona z **K.** 1843, przeniosła się z nim do Londynu, gdzie wyskoczywszy z okna, † 1858. Oprócz kilku powieści wydała „Acht Briefe über Klavier-unterricht“ (Stuttg., 1852). Talent muzyczny posiadała niepospolity.

Kinkiel Gottfried, kustosz zbioru rycin w Zurychu, * 1844 w Pappelsdorfie, † 1891 w Bonn, syn poprzedniego, oprócz wielu rozpraw mniejszych, ogłosił: „Kunst und Kultur im alten Italien vor der Herrschaft der Römer“ (Bazylea, 1878); „Macaulay, sein Leben und Geschichtswerk“ (Berlin, 1879); „Die Kulturzustände der Restaurationsepache in England” (Heidelberg, 1882).

Kinkiet, ob. Lampa.

Kino, wysuszony sok, wypływający po nacięciu drzew z rodzajów *Pirocarpus*, *Butea*, *Eucalyptus* i *Cooloba*. Stosownie do gatunku drzewa i ojczyzny, odróżniają w handlu **K.** *wschodnio-indyjskie*, *nowo-holenderskie*, *jamajskie* i *bengalskie*. Przedstawia się w postaci nieregularnych, kruchych, niekiedy lśniących kawałków, barwy czarnej, z rozmaicie wydatnym odcieniem czerwonawym. Rozpuszczalność w wodzie rozmaitych gatunków różna, często dość znaczna. Z wodą, alkoholem, eterem daje roztwory pięknie zabarwione. Zawiera kwas kino-garbnikowy, katechinę, barwnik właściwy. Używa się w medycynie rzadko jako środek ściągający, na proszki do zębów, niekiedy też w garbarstwie.

Kinross, małe hrabstwo w Szkocji, mające na przestrzeni 201 klm. kw. 6,000 miesz. W południowej jego części leży prześliczne jezioro Leven. Miasteczko *Kinross*, nad temże jeziorem położone, liczy 1,900 miesz.

Kinsky, właściwie Wchynsky ze Wchynic i Tetowa, starożytny ród szlachecki czeski, znany w dziejach czeskich od pierwszej połowy XIII w., posiadający od połowy XVII w. dziedziczną godność hofmistrzów w Czechach, wyniesiony został przez cesarza Ferdynanda III w osobie Jana Oktawjana do godności hrabiowskiej. Z synów hrabiego *Wacława Norberta Oktawjana* (* 1642, † 1719), założyli *Franciszek Ferdynand* (* 1678, † 1741) linję starszą czyli hrabiowską, która posiada majorat Chlumiec (4,82 mil kw. z ludnością 20,200 dusz) i godność dworską; zaś *Filip Józef*, linję młodszą, z której *Stefan Wilhelm* 1747 sam wraz z pierworodnymi potomkami wyniesiony został do godności książęcej.

Kintal, ob. Kantar i Kintar.

Kintar *(kintal, kwintar)*, waga marokońska różnej wielkości. **K.** zwyczajny po 100 ortal = 50 do 54 klg.; **K.** wielki jest $1^1/_4$ do $1^1/_2$ raza większy.

Kintszyndżynga, jeden ze szczytów gór Himalaja, w stronie północno-wschodniej od Nepalu, wysoki na 8,581 metr., a tym sposobem, po szczycie Ewerest (Gaurisankar), najwyższy punkt na kuli ziemskiej.

Kinzig, prawy dopływ Renu i główna rzeka środkowej części Czarnego Lasu w ks. Badeńskiem, wypływa ze stoku tychże gór w królestwie Wirtemberskiem, 112 klm. długi.

Kioko, naród afrykański w południowo-zachodniej części państwa Kongo. Zajmują się myśliwstwem i hodowlą pszczół, wydobywają rudę żelazną i są dobrymi kowalami. Zostają pod władzą naczelnika, rezydującego w Kimbundu.

Kios, starożytne miasto i ważny punkt handlowy, nad zatoką Kionijską w Propontydzie; było ono osadą Milezyjczyków.

Kiosk (pers. *keszk)*, dom ogrodowy, budynek w rodzaju altany, okrągły lub wielokątny, oparty na słupach, z frontu odkryty lub zaopatrzony w kraty. W wielkich parkach, zwłaszcza w Anglji, **K.** budowane są często w stylu tureckim lub chińskim; w miastach **K.** służy do sprzedaży dzienników.

Kioto, miasto główne japońskiej prowincji Yamashiro w południowej części wyspy Nippon, posiada stację drogi żelaznej, pięknie zabudowane ulice, mnóstwo świątyń i pałac mikada. **K.** jest pod względem przemysłu jedwabniczego, wyrobów z bronzu, srebra i porcelany pierwszem miastem Japonji, obecnie liczy 298,000 miesz. **K.** było dawniej największem miastem w państwie i do r. 1868 stolicą mikada.

Kip William Ingraham, teolog amerykański, biskup kalifornijski, * 1811 w Nowym-Jorku, od 1853 biskup w San-Francisco. Z licznych dzieł jego treści teologicznej celniejsze są: „The lenter fast“ (1843). „The double witness of Church“ (1844); „The Chrismus Holidays in Rome“ (1845); „Early jesuit missions in North-America“ (1846); „The catacombs of Rome“ (1854) i in.

Kipczak, błędnie **Kapczak** (*Deszti Kipczak*, step Kipczacki), pierwotnie nazwa stepu pomiędzy Donem i Wołgą, później (od XIII w.) przestrzeń od brzegów Dniestru do stepu Kirgiskiego. W okolicach tych 1227 r. Dżuczy, brat chana tatarskiego Oktaja, założył państwo **K.** (tak zwaną *Złotą Hordę)*, które syn jego Baty († 1255) znacznie rozszerzył, tak, że pod jego panowaniem składało się z krajów nadwołżańskich, Kazania, Astrachania i księstw południowo-ruskich. Syn ostatniego Bereke albo Barkai (1255—66) miał stolicę w Seraju nad Achtubą, dopływem Wołgi. Po śmierci Bereka zaczęły się niezgody pomiędzy pokoleniami tatarskiemi; Tulabuga, następca Bereka, był zabity, a na tron wstąpił chan Tochta. Władzę po nim objął syn jego Uzbek (1305—1341), który się tak wsławił, że imię jego przeszło na całe pokolenie tatarskie Uzbeków. Za rządu Uzbeka ziemie ruskie cierpiały największy ucisk, zewsząd wybierano daniny z największem okrucieństwem, Twer został zburzony, a mieszkańcy zagnani do niewoli. Ruś, nie mogąc dłużej znieść ucisku, powstała przeciw najeźdźcom i pod następcą Uzbeka Dżanibekiem, zaczęła upadać potęga władców **K.** Następna epoka zapełniona jest z jednej strony wewnętrznemi niezgodami w hordzie, z drugiej zaś wzmaganiem się ks. ruskich. W r. 1378 chan Mamaj był pobity nad rzeką Woszą, a 1380 na polach Kulikowskich, natomiast Tochtamysz zdobył i zburzył Moskwę; gdy jednak nie chciał uznać nad sobą władzy Tamerlana, był przezeń pobity, Seraj został zburzony, a **K.** zawojowany. Wkrótce potem upadło i (pierwsze) państwo tatarskie w Kazaniu, co wielce wpłynęło na osłabienie **K.** Dalsze klęski odwrócił Mirza Edigei, przemógłszy wszystkich współwładców i zmusiwszy Ruś do płacenia dani. Z następców jego tylko sułtan Dżelat-Eddyn albo Zeledi był groźnym dla Rusi. Po śmierci ostatniego **K.** wkrótce chylić się zaczął do upadku; napady tatarskie były rozbijane bądź przez Rosjan (1459 zwycięstwo nad Oką), bądź przez Polaków i Litwinów. W końcu wstąpił na tron sułtan Kuczuk Mahmud, który 1474 wezwał do Seraju w. ks. Iwana Wasilewicza III. Iwan, sprzymierzywszy się z chanem krymskim Mengli Girajem, nie spełnił tego, poczem Mahmed wpadł na Ruś, posunął się pod Moskwę i chciał się połączyć z Kazimierzem, królem polskim, przeciwko Iwanowi. Napad Mengli Giraja na Podole przeszkodził zamierzonemu związkowi, sam zaś Mahmed był zmuszony odstąpić od Moskwy, na wieść o niespodzianym napadzie i owładnięciu Seraju przez Nurdewleta, syna Mengli Giraja. Od tej doby ustały zupełnie napady chanów kipczackich na Ruś. Mahmud, wygnany

z Seraju przez Iwaka, chana hordy tiumeńskiej i zagnany do Azowa, został tam 1480 zamordowany przez własnego szwagra Jaghmurdżę. To dało koniec państwu **K.**; inne państwa tatarskie w Rosji, z wyjątkiem krymskiego, nietrwały długo. Por. Haummera Purgstall „Geschichte der goldenen Horde in K." (Peszt, 1840) i skrócenie tego przez Al. W. Szerberę w *Czasop. Museum Czeskiego* (1842 i 43).

Kipling Rudyard, pisarz angielski, * 1865 w Bombaju, syn malarza, zostającego w służbie angielskiej w Lahorze i wydawcy dzieła ilustrowanego „Beast and man in India" (1891). **K.** wychowywał się początkowo w Allahabadzie, później czas dłuższy w Anglji w Southport i dopiero w roku 1882 wrócił do Indji, aby poświęcić się dziennikarstwu. Podróżował do Bengalu, Birmy, Chin, Japonji i Ameryki półn. Pismami swemi mało zwracał w samych Indjach uwagi. Dopiero w r. 1890 Anglicy europejscy zwrócili nań uwagę, a za nimi reszta Europy. W r. 1892 udał się w podróż naokoło świata; ożeniwszy się, osiadł w Brattleboro (Vermont) w Unji Amerykańskiej. Należy do najpopularniejszych pisarzów i jest ulubionym poetą imperjalistów angielskich. Jego hymn „Recessional", napisany na jubileusz królowej Wiktorji, stał się hymnem narodowym. Napisał szereg opowiadań i szkiców z życia indyjskiego i angielskiego w Indjach i innych kolonjach, z których ważniejsze: „Plain tales from the hills"; „Soldiers three"; „In Black and White"; „Under the Deodars"; „Wee willie Winkee"; „The phantom Rickshaw"; „The story of the Gadsbys"; „Naulahka" etc. Prócz tego napisał mnóstwo nowel realistycznych, fantastycznych zwierzęcych, oraz wiele poezji (Song of English The Seven Seas etc.). Po polsku posiadamy „Księgę Puszczy," przekł. polski J. Czekalskiego z przedmową Ign. Matuszewskiego, który również pisał o Kiplingu w rozprawach p. t. „Ewolucja powieści egzotycznej," oraz „Egzotyzm, realizm i legenda" (*Tygodnik Ilustrowany*, 1900).

Kipreński Orest, znakomity malarz rosyjski, * 1783 w Petersburgu; otrzymawszy wychowanie w akademji petersburskiej (1798—1803), wysłany był 1816 do Włoch; od 1826 profesor malarstwa historycznego w Petersburgu, w 1828 powtórnie wyjechał do Rzymu i tam † 1836. Jego obrazy historyczne, a szczególnie portrety, są wysoko cenione. Celniejsze z nich: „Chłopiec włoski, leżący na słońcu"; portret „Thorwaldsena"; „Hiszpan"; portret „Dawydowa"; „Czytelnicy gazet"; ostatnim, a zarazem najlepszym utworem **K.** jest portret naturalnej wielkości hr. Potockiej wraz z siostrą i murzynką.

Kirby Smith Edmund, generał pół.-ameryk,. * 1826 r. w Saint-Augustin we Florydzie. Ukończywszy szkołę wojskową w Westpoint 1845, odznaczył się jako oficer w wielu bitwach podczas wojny meksykańskiej. Następnie wykładał matematykę w Westpoint i walczył znów zaszczytnie w Texas (1859). Mianowany 1861 brygadjerem w armji skonfederowanej, przyczynił się stanowczo do zwycięstwa pod Bull-Run (21 lipca t. r.), gdzie ciężką otrzymał ranę. Wyzdrowiawszy, dowodził 4-ą dewizją armji wirgińskiej i wszędzie prawie dotrzymywał placu wojskom północnym, nad któremi odniósł jedno z większych zwycięstw pod Bayon-Coteau 3 list. 1863. Podczas dalszej wojny znajdując się zdala od widowni stanowczych działań, nie brał już w nich czynnego udziału.

Kircher Atanazy, jeden z najznakomitszych uczonych swego czasu, * 1601 w Geisa pod Fuldą, † 1680; w r. 1618 wstąpił do zakonu Jezuitów i był profesorem w Würzburgu, a później w Collegium Romanum w Rzymie. Z mnóstwa pism jego najwięcej cenione są dzieła o starożytnościach. Do ich liczby należą: „Oedipus Aegyptiacus" (4 t., Rzym, 1852—53); „Prodromus Coptus" (tamże, 1636); „Latium" (tamże, 1671) i t. d. **K.** jest między innemi wynalazcą latarni czarnoksięskiej; urządził zwierciadła palące, wodotryski, zajmował się akustyką. W ogólności jednak fizyczne jego pisma mają charakter fantastyczny i anegdotyczny.

Kirchhoff Gustaw Robert, fizyk,* 1824 w Królewcu, † 1887 w Berlinie, studjował matematykę i fizykę w Królewcu i Berlinie, gdzie się habilitował jako docent 1848 r. i wykładał fizykę matematyczną, w 1850 przeniósł się jako profesor nadzwyczajny do Wrocławia, a w 1854 został profesorem fizyki w Heidelbergu, 1874 r. w Berlinie. Badania **K.** odnoszą się do różnych gałęzi fizyki, zwłaszcza elektryczności (dowód twierdzenia Ohma, rozgałęzienia prądu i w. in.), sprężystości, prężności par i t. d. Rozprawy swe ogłaszał w rocznikach Peggendorffa i dzienniku Crelle'go. Największą jednak zasługę zyskał odkryciem, wraz z Bunsenem, analizy spektralnej (ob.), której zasady wyłożył w rozprawie „Ueber das Sonnenspectrum und die Spectren der chemischen Elemente" (1861, 3 wyd., 1866), gdzie pierwszy podał prawdziwą teorję słońca. Ogłosił nadto: „Vorlesungen über mathematische Physik" (4 t., 1876—91); „Gesammelte Abhandlungen" (1882). Por. Boltzmann „G. R. K." (1888).

Kirchhoff Gustaw.

Kirchhoff Jan Wilhelm Adolf, filolog, * 1826 w Berlinie, gdzie po ukończeniu studjów uniwersyteckich był nauczycielem gimn., od 1865 r. jest tamże profesorem uniwersytetu. Ogłosił krytyczne wydania Eurypidesa (2 t., 1855, wyd.

2, 3 t. 1867); oraz „Corpus inscriptionum atticarum“ (1 i 2, 1873—77). Nadto napisał: „Die Homerische Odyssee und ihre Entstehung“ (1859); „Die Komposition der Odyssee“ (1869); „Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets“ (3 wyd., 1877); „Ueber die Abfassugszeit der Hévadotischen Geschichtswerks“ (2 wyd., 1878); „Die umbrischen Sprachdenkmäler“ (1849—51, t. 2); „Das gotische Runenalphabet“ (1852); „Die fränkischen Runen“ (1855); „Studien zur Geschichte der Alphabets“ (4 wyd., 1887) i in.

Kirchoff Alfred, przyrodnik i geograf, * 1838 w Erfurcie, studjował nauki przyrodnicze w Jena i Bonn, 1873 został profesorem geografji w uniwersytecie w Halli. Napisał: „Schulbotanik“ (1865); „Die Idee der Pflanzenmetamorphose bei Wolff und Goethe“ (1867); „Schulgeographie“ (7 wyd., 1887); „Volapük. Hilfsbuch zum schnellen und leichten Erlernen dieser Weltsprache“ (1887). Nadto opracował 5 i 6-te wydanie dzieła Peschla „Völkerkunde“ i ogłosił: „Rassenbilder“ (1883 z 12 tablicami); „Charakterbilder und Länderkunde“ (1884). Od r. 1885 wydaje z udziałem innych geografów „Unser Wissen von der Erde“, a od 1887 „Forschungen zur deutschen Landes und Volkskunde“.

Kirchhoffa twierdzenie, twierdzenie o związku między zdolnością wysyłania i pochłaniania promieni światła i ciepła (ob. Analiza spektralna). *Twierdzeniami* **K.** nazywają się też prawa rozdziału prądu galwanicznego, rozgałęziającego się po różnych przewodnikach; prawa te stanowią rozwinięcia prawa Ohma.

Kirchholm, niegdyś miasto, obecnie wieś w Inflantach, w powiecie Ryskim, na prawym brzegu Dźwiny, od 2 mile od miasta Rygi, pamiętna zwycięstwem, jakie tu 27 września 1605 odniósł Jan Chodkiewicz na czele 3,500 Polaków nad Szwedami, dowodzonymi w liczbie 14,000 przez Karola księcia Sudermanji. W bitwie tej padło przeszło 9,000 Szwedów, a wojsko polskie zdobyło 60 chorągwi, cały obóz z artylerją (11 dział polowych), tudzież kosztowny srebrny kredens ze wszystkiemi sprzętami szwedzkiego wodza. Z rycerstwa polskiego było tylko 100 zabitych, lecz bardzo wielu ranionych.

Kirchmann Juljusz, prawnik i filozof niemiecki, * 1802 w Schafstädt pod Merseburgiem, † 1884, był adwokatem, potem wiceprezesem sądu w Raciborzu, a 1849 członkiem sądu apelacyjnego w Berlinie, ale stracił ten urząd 1867 w skutek odczytu mianego na zgromadzeniu rzemieślniczem, w którym upatrywał przyczynę nędzy w zbytniej płodności i zalecał, aby małżeństwa starały się wychowywać nie więcej nad dwoje dzieci; odtąd przebywał w Berlinie, oddając się pracom literackim. Był 1848 r. członkiem zgromadzenia narodowego, 1861—76 sejmu pruskiego. Ogłosił komentarz do kodeksu karnego płn. niemieckiego (1870); „Philosophie des Wissens“ (1864); „Erinnerungen aus Italien“ (1864); „Aesthetik auf realistischer Grundlage“ (2 t., 1868); „Katechismus der Philosophie“ (1877); „Ueber Unsterblichkeit“ (1865); „Die Grudbegriffe des Rechts und Moral“ (1873); „Zeitfragen und Abenteuer“ (1881); „Ueber den Kommunismus in der Natur“ (3 wyd., 1882).

Kirchner Fryderyk, filozof niemiecki, * 1848 w Szpandawie, studjował teologję, filozofję i historję w Halli i Berlinie, następnie został nauczycielem gimnazjalnym w Berlinie. Napisał: „Ueber Freiheit des Willens“ (1874), „Leibniz, sein Leben und Denken“ (1876); „Katechismus der Geschichte der Philosophie“ (2 w., 1884); „Der Mangel eines allgemeinen Moralprinzips in unsrer Zeit“ (1877); „Die Hauptpunkte der Metaphysik“ (1880); „Katechismus der Sittenlehre“ (1881); „Uber die Grundprinzip des Weltprozesses“ (1882); „Katechismus der Psychologie“ (1883); „Diätetik des Geistes“ (2 wyd., 1886); „Wörterbuch der philosophischen Grundbegrife“ (1886) i in.

Kirchner Wilhelm, agronom, * 1848 w Getyndze, kształcił się w Halli i Getyndze, był asystentem w instytucie gospodarstwa w Halli, 1876 został dyrektorem stacji doświadczalnej w Kielu, 1879 profesorem gospodarstwa w Halli, 1889 dyrektorem instytutu rolniczego w Getyndze, 1890 w Lipsku. Napisał: „Untersuchungen über den Pflanzenschleim“ (1874); „Beiträge zur Kenntniss der Kuhmilch“ (1877); „Handbuch der Milchwirtschaft“ (2 wyd., 1886). Od 1882 redaguje *Landwirthschaftliche Post*.

Kirchner Teodor, kompozytor, * 1823 w Neukirchen pod Chemnitz. W r. 1862—75 był dyrektorem muzyki w Zürichu. Komponował na fortepjan i orkiestrę, napisał wiele pięknych pieśni.

Kirchnerowa Adela, (z domu Wieczorkiewiczówna, powieściopisarka, * 1866, † 1893 w Warszawie. Napisała wiele nowel i artykułów, które pomieszczała w czasopismach miejscowych i prowincjonalnych.

Kirdej, herb: W polu barwy niewiadomej — znak, wyobrażony na obocznym rysunku. Por. „Księgę herb.“ hr. J. Ostrowskiego.

Kirdej.

Kirejewski Jan, pisarz rosyjski, jeden z przedstawicieli partji słowianofilów, * 1804 r., † 1856; otrzymawszy wyższe naukowe wykształcenie na uniwersytetach niemieckich, po powrocie do kraju zaczął wydawać w Moskwie 1833 r. czasopismo p. t.: „Jewropiejec,“ wkrótce zawieszone. Z prac jego, umieszczanych w różnych dziennikach, najważniejsza „O nieobchodimosti i wozmożnosti nowych naczał dla filozofji“ (w *Rus. Biesied.*, t. 2). Wszystkie jego pisma wy-

szły w jednym zbiorze (2 t.; Moskwa, 1861—62) p. t.: „Soczinenija.“

Kirejewski Piotr, brat poprzedniego, znakomity badacz bytu narodowego, * 1808, † 1856 r.; oprócz licznych przekładów z angielskiego, znany jest zaszczytnie jako światły i gorliwy zbieracz rosyjskich pieśni ludowych, z których pieśni treści religijnej wydrukowane zostały w *Cztenijach obszcz. ist. i drewn. rossijskich*; oddzielnie wydane „Pieśni“ (7 zesz., Moskwa, 1860—68), zawierają systematycznie ułożony i o ile możności kompletny zbiór tak zwanych bylin, dotyczących bohaterów cyklu Włodzimierza W.

Kirenga, rzeka w Syberji, bierze początek w pow. Irkuckim z przedgórza Bajkalskiego i ubiegłszy 466 w., wpada do Leny, pod miastem Kireńskiem.

Kireńsk, miasto okręgowe gub. Irkuckiej, na prawym brzegu Leny, przy ujściu Kirengi, liczy (1897) 2,253 miesz.—*Kireński okrąg* obejmuje 409,465 klm. kw., prawie cały pokryty górami i lasami; 54,363 miesz., zajmujących się myśliwstwem i rybołówstwem, rolnictwem zaś tylko na pobrzeżach rzek i na wyspach rzeki Leny.

Kirgizi, liczne plemię szczepu turecko-tatarskiego, koczujące na rozległych stepach, rozciągających na północ Turkestanu, od dolnego biegu Wołgi i morza Kaspijskiego na zachód, aż do granicy rosyjsko-chińskiej (Ałtaju i Tianszan) na wschód, od m. Aralskiego i Syr Darji na południe, aż do Tobola i Irtysza na północ, znanych pod ogólną nazwą geograficzną *stepów Kirgiskich*, obejmujących rozległość 2,284,085 klm.

K i r g i z i.

kw. (49,869 mil. kwad.), których ludność wynosi 2,800,000 i oprócz **K.** składa się z Tatarów, Kozaków i Rosjan. **K.** sami zwą się *Kazak* albo *Kajzak* (nazwisko **K.** po turecku oznacza rozbójników); nieliczna odrośl, zamieszkała w górach około Isykul, jest przez spółplemieńców nazwana *Kara-Kirgiz* (t. j. Czarni **K.**), przez Chińczyków zaś i Kałmuków *Burutami*. Za przewodem Rosjan wszystkie plemiona kirgiskie zwykle nazywane są ogólną nazwą *Kirgiz-kajsaków*. **K.** mówią jednem z najczystszych narzeczy tureckich; pod względem typu należą do rasy mongolskiej. Urzędownie wyznają islamizm, żyją jednak w jednożeństwie i zachowują mnóstwo pogańskich obrzędów. Wogóle pod względem umysłowym stoją **K.** na bardzo nizkim stopniu. Są oni wzrostu średniego, zbudowani silnie, zręczni, obok tego leniwi, lekkomyślni, ciekawi, łakomi i skłonni do rozboju. Jako broni używają lancy, szabli, łuku i strzał, strzelb zapalanych lontem i czekanów. Za mieszkania służą im przestronne namioty wojłokowe, zwane *kibitkami* albo *jurtami*. Gospodarstwo domowe spoczywa w ręku kobiet, odznaczających się zabiegliwością. **K.** zajmują się przeważnie hodowlą bydła, a mianowicie gruborunnych owiec tłustoogoniastych, silnych i szybkich koni, wielbłądów, oraz w niewielkiej liczbie bydła rogatego i kóz. Rolnictwem mało się zajmują, i to jedynie na pobrzeżach rzek i jezior, gdzie sieją pszenicę, żyto i jęczmień, przedewszystkiem jednak proso. Przemysł nieznaczny, ogranicza się jedynie wyrobem skór, wojłoków, dywanów, oraz innych wyrobów wełnianych, srebrnych, oraz miedzianych ozdób do siodeł i pasów, noży, szabel i innych wyrobów z metalów. Handel z Rosjanami, Chińczykami i Turkestańcami prowadzą zamienny. **K.** dzielą się na szlachtę, którą stanowią potomkowie dawnych chanów i dziedziczni dostojnicy, oraz lud. Znaczna część **K.** zamieszkuje w Chinach i Turkestanie; ogólną ich liczbę ocenia się na 850,000, z czego około 180,000 przebywa w Rosji, a w szczególności w Rosji Europejskiej (w gub. Astrachańskiej) horda wewnętrzna albo Bukejewska liczy około 82,000 miesz. Podległi Rosji **K.** w Azji dzielą się na 4 hordy. 1) *Małą (Kiczyk Dżuz)*, lub orenburskich, pomiędzy rz. Uralem, jezior. Aralskiem i Syr Darją, 2) *Średnią (Orda-Dżuz)*, lub syberyjskich **K.**, w porzeczu rz. Iszymu i leżących na południe okolicach, łącznie z tak zwanymi podległymi **K.** w okręgu Semipałatyńskim; 3) *Wielką hordą (Ułu-Dżuz)*, od jez. Bałkaszu i Ilji, aż do granic chińskich; 4) *Burutów*, około Isykuły w liczbie 50,000. W nowszych czasach stepy Kirgiskie w Azji podzielono na dwa zarządy: **K.** orenburskich i **K.** syberyjskich. Oprócz tego w skutek urządzenia prowincji turkestańskiej wcielono do Rosji znaczną przestrzeń zamieszkaną przez **K.**—*Historja.* Dawniejsze dzieje **K.** zupełnie są ciemne i rozjaśniają się dopiero od 1730, w którym Abul-Chaur, chan większej części Małej Hordy, uznał zwierzchnictwo Rosji wraz z Szemiaką, chanem części Średniej Hordy. Związek ten jednak już pod jego synem Nur-Alim rozchwiał się, i Rosja w r. 1785 naznaczyła nowego chana. Następnie, w skutek wewnętrznych zamieszek w Hordzie, prosił 1805 sułtan Bukej, syn Nur Alego, o pozwolenie przesiedle-

nia się wraz z poddanymi do gub. Astrachańskiej, gdzie się osiedlili pod nazwą hordy Bukejewskiej. Pozostałe części **K.** w ciągu obecnego wieku stopniowo ulegały władzy Rosji. W nowszych czasach Rosjanie założyli linje fortec, przerzynające stepy Kirgiskie zarówno w kierunku od zachodu na wschód, jak również i z północy na południe, i zabezpieczyli sobie przez to drogę komunikacyjną z Turkestanem i Tartarją chińską. Por. Baer „Nachrichten aus Sibirien und der Kirgisensteppe" (1845 r.); Atkinson „Oriental und Western Siberia" (1858); Zaleski „La vie des Steppes Kirghizes" (1865); Schott „Ueber die echten Kirgisen" (1864); Finsch „Reise nach Westsibirien" (1879); Jadrincew „Sibirien" (1886); Grodekow „**K.** i Karakirgizy" (1889).

Kirgiskie stepy, ob. Kirgizi.

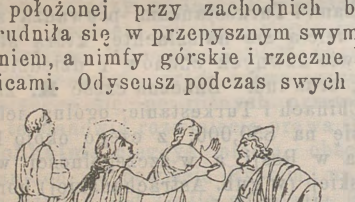
Kirgiz-kajsacy, ob. Kirejewski.

Kiriejewski, ob. Kirejewski.

Kirin *(Ghirin)*, miasto główne prow. Kirin-Ula. oraz Mandżurji właściwej, liczy 120,000 m.

Kirkcaldy, miasto portowe w hrabstwie Fife w Szkocji, nad rz. Firth, 27,000 miesz.; w okolicy kopalnie węgla i kamieniołomy.

Kirke, po łac. *Circe*, słynna czarodziejka, podług Homera, córka Heljosa i Perseidy, jedna z Oceanid, siostra Ajetesa, mieszkanka wyspy Ajaja, położonej przy zachodnich brzegach Italji; trudniła się w przepysznym swym pałacu przędzeniem, a nimfy górskie i rzeczne były jej służebnicami. Odyseusz podczas swych podróży

Kirke.

wylądował na tę wyspę; towarzysze jego, przed nim tu przybywszy, czarodziejskim napojem byli przemienieni w świnie; Odyseusz, ostrzeżony przez Merkurego, umiał zapobiedz czarom, a nawet zmusił **K.** do zdjęcia uroku, rzuconego na jego towarzyszów. Potem ujęty ułudną pięknością **K.** cały rok przepędził przy jej boku i miał z nią syna Telegonosa.

Kirkesion, w Biblji Karchemisz, starożytne miasto w Mezopotamji, przy ujściu rzeki Aborrhas do Eufratu, było ostatnią twierdzą graniczną Rzymian przeciwko Persji. Tu odniósł wielkie zwycięstwo Nabuchodonozor nad królem Egiptu Nechaonem (604 r. przed Chr.).

Kirkeudbright albo *East Galloway*, hrabstwo w zachodniej części południowej Szkocji; obejmuje 2,470 klm. kw. i liczy 40,000 miesz. Hrabstwo to łącznie z sąsiedniem hrabstwem Wigton tworzy obwód Galloway; miasteczko *Kirkcudbright*, nad ujściem rz. Dee, ma port i 2,500 m.

Kirkilissa (grec. Saranta ekklesiai, t. j. Czterdzieści kościołów), główne miasto tureckiego sandżaku Edirne, 64 klm. na wschód od Adrjanopola, liczy 16,000 miesz.

Kirkland Karolina Stansbury, powieściopisarka amerykańska, córka księgarza w Nowym-Jorku; † 1864 r. Od 1847 redagowała przez czas jakiś przegląd wydawany w Filadelfji p. t.: „Sartain's magazine." Celniejsze z jej powieści są: „New home" (1839); „Forest life" (1842); „Western clearings" (1846). Z prac jej treści literackiej i moralnej zasługują na wzmiankę: „Holidays abroad or Europe from the West" (2 t., New-York, 1848); „The Evenings book" (tamże, 1852); „A book for the Home circle" i w. in., przeznaczonych specjalnie dla wieku młodocianego

Kirkor, v. *Dwie ławy*, herb: W polu czerwonem, na środku belki srebrnej, łączącej dwa słupy — znak w kształcie litery **T.** U szczytu trzy pióra strusie.

Kirkor.

Kirkor Adam Honory, pisarz polski, znany też pod pseudonimem Jana ze Śliwina, autor wielu dzieł w zakresie historji i archeologji i publicysta, * 1818 na lewem mohylowskiem porzeczu Dniepru, w b. województwie Mścisławskiem; nauki pobierał w gimnazjum mohylowskiem i w instytucie szlacheckim w Wilnie, gdzie od r. 1834 stale zamieszkał, urzędując tam jako sekretarz, a z kolei radca izby skarbowej do r. 1864. Położył ważne zasługi w archeologji litewskiej, rozkopał bowiem mnóstwo kurhanów, odkrył wiele dawnych grodów i zamczysk, zbadał je i opisał, a znalezione w nich zabytki złożył w muzeum wileńskiem. Już od r. 1843 pod pseudonimem Jana ze Sliwina zaczął wydawać w Wilnie pisma zbiorowe, naprzód „Radegast" (t. 1), a następnie „Pamiętniki umysłowe" (3 t., 1845—1846). Korzystając ze źródeł rządowych, ogłosił: „Istoriczeski-statisticzeskija oczerki Wilenskoj guberńji" (2 t., Wilno, 1852—53); „Czerty iz istorji i żizni litowskago naroda" (Wilno, 1854), wespół zaś z M. Gusiewem „Zapiski wilenskoj archeołogiczeskoj kommissii" (Wilno, 1856). Prace te jednak nie mają wartości naukowej. W tym czasie wydał po polsku: „Przechadzki po Wilnie i jego okolicach" (Wilno, 1856, wyd. 2 popr. 1859). W r. 1857 i 1858 wydawał w Wilnie „Tekę wileńską," mieszczącą w sobie wiele prac poważnych. Badania starożytności Wilna popchnęły **K.** na pole badania ogólnej archeolo-

gji kraju i na tej drodze stał się z Eust. hr. Tyszkiewiczem czynnym współzałożycielem w Wilnie *Muzeum archeologicznego* i *Komisji archeologicznej*. W r. 1857 wydał w Petersburgu „Archeograficzeskija roziskanija w Wilenskoj gubernji" i „Izobrażenje litowskoj bogini Mildy." W r. 1858 wydał w Wilnie „Pereczniewyj Katałog predmietow w wilenskom Muzeumie drewnostiej," oraz „Album wileńskie," które ściągnęło nań wiele przykrych bardzo podejrzeń, zwłaszcza ze strony J. Klaczki. W r. 1860 objął redakcję zrazu urzędową, potem już prywatną *Kurjera wileńskiego* (1860—1863 włącznie) i postawił to pismo w dziale literackim i społecznym na stanowisku pierwszorzędnego organu prasy ówczesnej, zasilanej piórami współpracowników „Teki." Obok *Kurjera* wydawał gromadzące się w redakcji większe studja, nieodpowiednie dla gazety, w osobnem piśmie, które za dalszy ciąg „Teki" uważać można, p. t.: „Pismo zbiorowe wileńskie" (1859—1862). W r. 1863 wydał w Wilnie „Przewodnik po Wilnie," opracowany ze ścisłością naukową, oraz „Wilno i koleje żelazne z Wilna do Petersburga i Rygi, oraz do granic na Kowno i Warszawę," poczem skutkiem wypadków ówczesnych i zmiany stosunków przeniósł się do Petersburga, gdzie z Jumatowem wydawał *Nowoje Wremia* (1864—1868), czasopismo polityczne, będące wówczas organem t. zw. krajów zabranych. W roku 1869 osiadł w Krakowie i był gorliwym współpracownikiem Towarzystwa naukowego, a potem akademji umiejętności na polu badań archeologicznych. W Krakowie założył pismo zbiorowe p. t.: „Na dziś," poświęcone literaturze, naukom, sztuce, gospodarstwu krajowemu, handlowi i przemysłowi (t. 1, 2 i 3, Kraków, 1872 i 1877), oraz osobno ogłosił: „Zarysy współczesnej literatury rosyjskiej przez Jana ze Śliwina" (Poznań, 1873); „Badania archeologiczne w okolicach Babic i Kwaczały" (Kraków); „Badania archeologiczne w Kwaczale" (Kraków); „O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich" (Kraków, 1874); „Pokucie pod względem archeologicznym" (Kraków, 1876); „Słowianie nadbałtyccy, zarysy etnologiczno-mitologiczne" (Lwów, 1876); „Otdieł II krakowskoj akademii nauk" (1876); „Badania archeologiczne 1876" (Sprawozdanie z wycieczki. O grobach kamiennych na Podolu galicyjskiem, Zdanie sprawy z wycieczki do Mokrzyszowa, Kraków, 1877); „Poszukiwania zabytków pierwotnych w bliższych okolicach Krakowa" (Kraków, 1876); „Skarbiec katedralny w Wilnie" (w *Kwartalniku Klosów*, t. 2, z r. 1877, Warszawa); „Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w akademji umiej. z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1877" (Kraków, 1878); „Badania archeologiczne w r. 1878" (Kraków, 1879); „Bołdy w Stryjskiem" (Zbiór wiad. do antropol. krajowej, t. 3, Kraków, 1879); „Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach" (Wilno, 1880); „Dziejopisarstwo" (J. I. Kraszewskiego w „Książce jubileuszowej dla uczczenia 50-letniej działalności literackiej J. I. K., Warszawa, 1880); „Sprawozdanie i wykaz zabytków złożonych akademji umiej., z wycieczki archeologicznej w r. 1880" (Kraków, 1881); w r. 1881 (Kraków, 1882), w r. 1882 (Kraków, 1883), oraz w r. 1883 (Kraków, 1884); „Współudział w obchodach jubileuszowych ludów pobratymczych" („Księga pamiątkowa jubileuszu J. I. Kraszewskiego 1879," Kraków, 1881); „Groby wielkoksiążęce i królewskie w Wilnie" (Warszawa, 1882); „O znaczeniu i ważności zabytków pierwotnych, oraz umiejętnem ich poszukiwaniu" (Kraków, 1882, 1883); „Pierwobytnyja wremiena litowskago Polesja" (w wydawnictwie Siemionowa „Żiwopisnaja Rossija" Petersburg, 1882). Z innych prac wyszczególnić należy „Apolinary Kątski" (Wilno, 1852); „O pierwotnej słowiańszczyźnie, zarysy mitologiczne" (w *Niwie*, 1875); „Słowianie na ziemi madziarskiej" (w *Ognisku*, 1875); „Litwa, Ruś, czyli zachodnie gubernje" (w *Opiekunie domowym*, 1875). Nadto znajdujemy wiele cennych, gruntownych rozpraw **K.** z dziedziny archeologji w *Bibljot. warsz.*, (1855, t. 2, 1858, t. 3 i 1860, t. 1), w wydawnictwach akademji umiejętności w Krakowie, w *Przeglądzie powszechnym* i w. i. Korespondencje i zbiory **K.** stanowią bogaty materjał do historji literatury i sztuki współczesnej równie polskiej, jak i słowiańskiej w ogóle. Ostatnią pracą **K.** jest „Bazylika litewska" (Kraków, 1886). W rękach akademji umiejętności miał pozostać jego ważny rękopis o wykopaliskach w gub. Płockiej, gdzie bawił w r. 1847. **K.** pracował szczerze, sumiennie i wytrwale dla dobra ukochanej ziemi. Umarł w Krakowie 1886, jako członek nadzwyczajny tamtejszej akademji umiejętności.

Kirman (Kerman, starož. Karmanja), prowincja w Persji południowej, graniczy z Farsistanem, Irak Adżmi, Chorosanem, Beludżystanem i zatoką Perską; obejmuje 25,000 klm. kw. obszaru, główne miasto *Kirman*, 41,170 mieszkańców.

Kirmanszahan, główne miasto perskiej prowincji Ardilan, na rz. Kerną, dopływem Gamazaby, 30,000 miesz.

Kirnberger Jan Filip, sławny kontrapunkcista, * 1721 w Saalfeld, † 1783 w Berlinie, uczeń Jana Seb. Bacha; od 1741—51 przebywał w Polsce na dworach kilku możnowładców, jako klawicymbalista, wreszcie jako dyrektor muzyki u Bernardynek we Lwowie, jako nadworny muzyk ks. Amalji. W późniejszym wieku zajmował się głównie teorją muzyki i wydał w tym przedmiocie znakomite dzieła, np.: „Die wahren Grundsätze zum Gebrauche der Harmonie" (Berlin, 1773); „Kunst des reinen Satzes" (1774);

„Grundsätze des Generalbasses" (Berlin, 1781); „Anleitung zur Singcomposition" (Berlin, 1782).

Kirrha, w starożytności miasto nadmorskie w Focydzie, nad zatoką Krysejską, tworzyło niegdyś port Delfów. Za czasów Solona, z powodu, że jego mieszkańcy targnęli się na własność kościoła, zostało na mocy wyroku Amfiktjonów zburzone, ale później odbudowano je na nowo.

Kirsanów, miasto powiatowe gub. Tambowskiej, nad rzeką Woroną i Gursówką; 10,676 m. (1897).—*Kirsanowski powiat*, 6,045 wiorst kw., a 264,653 miesz. Powierzchnia pow. równa, grunt urodzajny, czarnoziem; głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo i hodowla bydła, zwłaszcza koni.

Kirschner Alojza, powieściopisarka, znana pod pseudonimem *Osip Schubin*, * 1854 w Pradze; napisała: „Ehre" (3 wyd., Drezno, 1884); „Die Geschichte eines Genier" (1884); „Bravo rechts! Eine lustige Sommergeschichte" (1884); „Unter uns" (1884, 2 t.); „Gloria victis" (1885, t. 3); „Erlachhof" (1887 t. 2) i in.

Kirsna, rzeka w gub. Suwalskiej; wypływa w pow. Sejneńskim z jeziora przy wsi Położdzieje, na południe osady Łoździeje, koło której płynie pod nazwą *Położdziejki* w kierunku północnym; następnie przepłynąwszy jezioro Szyłando, w pow. Kalwaryjskim, przybiera nazwę *Kirsny*, a skręciwszy ku północy, wpada z prawego brzegu do *Szeszupy*. Długa około 34 wiorst, mulista.

Kirstein, *Cerazyn*, herb: W polu czerwonem —kotwica srebrna, pomiędzy dwiema 6-promiennemi gwiazdami. U szczytu dwa skrzydła: prawe — srebrne, lewe — czerwone, każde z 6-promienną gwiazdą przeciwnej barwy. Labry czerwone, podbite srebrem. Indygenat z r. 1578 za króla Stefana.

Kirstein.

Kirsz *(Kirschwasser*, t. j. wiśniówka, wódka wiśniowa), wódka otrzymywana przez sfermentowanie i destylację soku wiśniowego, wyrabiana głównie w Szwajcarji, a także w Alzacji i Szwarcwaldzie. W niektórych okolicach dodają się do soku i zmiażdżone pestki wiśniowe, co wzmaga charakterystyczną woń gorzkich migdałów, jaką **K.** posiada.

Kirszensztejn, *Kirszensztajn*, *Kierszejsztejn*, *Kryszpin*, *(Kirschenstein)*, herb: **K. I.** W polu czerwonem—dwie jelenie głowy złote. U szczytu ogon pawi między dwoma skrzydłami srebrnemi.—**K. II.** Na tarczy dwudzielnej, z pniem o dwóch sękach z prawej, a trzech z lewej strony,

Kirszensztejn I.

Kirszensztejn II.

w polu prawem złotem — dwie głowy jelenie, w lewem błękitnem—lew wspięty.

Kirszrot-Prawnicki Józef, ekonomista współczesny, * 1842 w Warszawie; poświęcał się naukom prawnym w Szkole głów. warszawskiej. Miał udział z założeniu różnych towarzystw spółkowych i oprócz artykułów, zamieszczonych w pismach czasowych, ogłosił: „Prawa o procentach" (Warszawa, 1869) „O stowarzyszeniach zaliczkowych, a w szczególności o towarzystwie zaliczkowem przemysłowców warszawskich" (1870); napisał: „Stanowisko stowarzyszeń ludowych w ekonomice," „O stowarzyszeniach kredytu ludowego we Francji (1867); „O stowarzyszeniach zaliczkowych" (1865); „Towarzystwo kredytowe ziemskie w Królestwie Polskiem;" „Kredyt włościański" (w *Bibljotece umiejętności prawnych*, Warszawa, 1886).

Kirsztein Cerazyn Jan, ob. Cerazyn.

Kiryłow, miasto powiatowe gub. Nowogrodzkiej, na obu brzegach rz. Kopani; 4,304 miesz. (1897).—*Kiryłowski powiat*, 12,488 w. kw.; miejscowość wogóle nizka, pokryta lasami i bagnista; grunt gliniasto-piaszczysty i kamienisty; z rzek główniejsza Szeksna, z jezior największe Czaraudzkie. Miesz. 123,875, zajmujących się obok rolnictwa i hodowli bydła (będących w nędznym stanie), przemysłem leśnym, dobywaniem wapna i węgli kamiennych, wyrobem naczyń drewnianych, oraz przygotowywaniem butów i odzieży włościańskiej.

Kirys, pancerz, napiersnik, czyli zbroja z blachy żelaznej, zabezpieczająca piersi od pchnięcia i kul karabinowych. **K.** jest obok hełmu jedynym jeszcze zabytkiem średniowiecznej zbroi, który się przechował u jazdy ciężkiej.

Kirysjerzy, ciężka konnica w różnych wojskach używana, odziana pancerzem (ob. Kirys). Wojsko polskie za Księstwa Warszawskiego posiadało pułk **K.**

Kis, rachunkowa jednostka monetarna w Turcji, ob. Kiesa.

Kis (węgier., wyn. *kisz)*, w złożonych nazwach węgierskich znaczy „mały."

Kis Ernest, generał węgierski, * 1800 w Temeszwarze. Przed powstaniem dowódca pułku huzarów kr. hanowerskiego, po rozpoczęciu wojny przeszedł ze swym pułkiem na stronę powstania i został generałem, następnie podmarszałkiem, a w lutym 1849 r. gubernatorem. Dnia 13 sierpnia, po upadku sprawy węgierskiej, poddał się jako generał dywizji Rosjanom, następnie wydany rządowi austrjackiemu, rozstrzelany został 6 października 1849 r. w Aradzie.

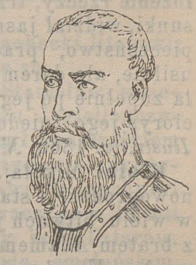
Kisch Enoch Henryk, lekarz, * 1841 w Pradze, studjował medycynę w różnych uniwersytetach i został profesorem uniwersytetu niemieckiego w Pradze. Jest też naczelnym lekarzem w Marienbadzie i dziełami swemi znacznie wpłynął na rozwój tej miejscowości leczniczej. Ogłosił „Marienbad und seine Heilmittel“ (14 wyd., 1892); „Handbuch der allgemeinen und speziellen Balneotherapie“ (2 wyd., 1875); „Grundriss der klinischen Balneotherapie“ (1883); „Die Sterilität des Weibes” (2 wyd., 1895); „Die Fettleibigkeit“ (1892) i in.

Kis-Czeg, wody mineralne w Siedmiogrodzie, w żupaństwie Klausenburskiem; są to wody gorzkie (ob.), zawierają przeważnie siarczan sodu i magnezu, w mniejszej ilości inne sole tych pierwiastków, oraz innych alkaljów i ziem.

Kisfaludy Aleksander, poeta węgierski, * 1772 w Sümegh w komitacie Szaladerskim, † 1844 tamże; po ukończeniu nauk gimnazjalnych i filozoficznych w Raab, a potem w Presburgu, słuchał w tem ostatniem mieście czas niejaki prawa, które jednak 1793 porzucił i wstąpił do wojska, odbył kampanje w Niemczech i Włoszech; od 1801 opuścił służbę wojskową i poświęcił się wyłącznie gospodarstwu i literaturze. Jako poeta, a szczególnie liryczny, wywarł znakomity wpływ na rozwój języka i literatury swojej ojczyzny. Najgłówniejszem dziełem **K.** jest liryczny poemat „Himfy' szerelmei“ (Miłość Himfy; cz. 1, Buda, 1801, cz. 2, t. 1807). Wziętość, jaką zyskał tem dziełem, podniosła się jeszcze przez wydanie „Regék a magyar elöidöböl“ (Podania z przeszłości Węgier, Buda, 1807, 2 wyd., 1818); mniejszem natomiast powodzeniem cieszył się poemat „Gyula szerelme“ (Miłość Juljana, Buda, 1825). Następnie pisał tragedje, do których brał wzór z Schillera; ważniejsze z nich są dramata histor.: „Jan Hunyady“ (Buda, 1816) i „Władysław Kumański“ (Buda, 1826). Dzieła jego wydano w 8 tom. w Peszcie, 1833—38; wybór zaś dramatów w 2 t., w Budzie, 1825—26.

Kisfaludy Karol, brat poprzedniego, * 1788 w Tète w komitacie Rabskim, † 1830 w Peszcie; znakomity poeta, słusznie uważany za twórcę komedji madziarskiej. Po ukończeniu studjów w Rabie, wstąpił 1804 do wojska i brał udział we wszystkich kampanjach do 1810. Powróciwszy do ojczyzny, z powodu stosunków miłosnych popadł w nieporozumienie z ojcem; przebywał lat kilka w Wiedniu, utrzymując się z malarstwa; 1817 pogodziwszy się z ojcem, osiadł stale w Peszcie i, poświęciwszy się wyłącznie literaturze, ogłosił znaczną liczbę poezji, opowiadań i dramatów, które w krótkim czasie uczyniły go najpopularniejszym z pisarzów madziarskich. Z prac tych pierwsze miejsce trzymają komedje, wzięte z życia narodowego i odznaczające się humorem i zajmującą intrygą. Zbiorową ed. dzieł **K.** wydał z polecenia akademji madziarskiej Schedel (10 t., Buda, 1831. Na uczczenie pamięci braci Kisfaludy założone zostało 1837 *Towarzystwo Kisfaludy*, które zamieniło się później w pewien rodzaj akademji beletrystycznej i znakomity wpływ wywierało na nowoczesną literaturę madziarską.

Kisiel, starodawny tego nazwiska ród ruski, dobrze naszemu krajowi zasłużony. Jednemu z *Kisielów*, synowi *Aleksandra* **K.**, poległego w boju przeciw Swidrygielle, nadał Władysław Jagiełło w nagrodę zasług ojca dobra Niskinice i Dorokinice; stąd jedna gałąź tego rodu zwała się *Kisielami Dorokinickimi*. Najznakomitszym tego rodu przedstawicielem jest **Kisiel** Adam z Brusiłowa, wojewoda kijowski, syn Grzegorza, podstolego włodzimierskiego. Posiadając ogromne dobra na Ukrainie, **K.** stale w nich przemieszkiwał i znał doskonale warunki miejscowe. Jakkolwiek gorliwy wyznawca obrządku greckiego i szczery przyjaciel narodowości ruskiej, przywiązany był jednak do Rzeczypospolitej i jej cywilizacji; na ruchy socjalne kozactwa, jako pan bogaty, patrzał z trwogą. Takie stanowisko **K.** zrobiło z niego w późniejszych z Kozaczyzną zapasach pośrednika między obu nieprzyjaznemi stronami. Mianowany po elekcji Władysława IV podkomorzym czernihowskim, wyznaczany był na sejmach 1632 i 1634 r. do różnych posług obywatelskich. W 1639 kasztelan czernihowski, został **K.** 1646 kasztelanem kijowskim, a 1648 wojewodą czernihowskim. Podczas pierwszych buntów kozackich (1637—1638), jako komisarz królewski, wzięty za pośrednika, nakłonił Kozaków po bitwie Kumejkowskiej (16 grudnia 1637) do uległości i do wydania przywódców: Pawluka i Tomileńki; postanowił oraz z ramienia hetmana polnego Mikołaja Potockiego nową nad Kozakami starszyznę. Na sejmie konwokacyjnym po śmierci Władysława IV, gdy nowa na Ukrainie groziła burza, **K.** należał do stronnictwa pokojowego, które z J. Ossolińskim na czele chciało postępować drogą łagodności i układów wbrew partji wojen-

Kisiel Adam.

nej ks. J. Wiśniowieckiego. Wystawiając śmiało ucisk Kozaków i wytykając błędne postępowanie hetmanów, obraził na się **K.** izbę poselską, ale na wieść o straszuych wypadkach ukraińskich otrzymał instrukcję do układów i wyjechał z Warszawy. Komisja wszakże, której był głową, nic zdziałać nie mogła. Po klęsce pilawieckiej (28 września 1648) i powodzeniach Chmielnickiego, pojechał **K.** na sejm elekcyjny, gdzie znosząc wiele przykrości (niektórzy nazywali go szpiegiem Chmielnickiego), usprawiedliwiał swe czynności z całą godnością, wystawiał smutny stan Rzeczypospolitej, doradzał układy, domagał się śpiesznej elekcji i wraz z Ossolińskim popierał kandydaturę Jana Kazimierza, po którego obiorze wyjechał znowu jako pośrednik na Ukrainę i zawarł z Chmielnickim ugodę perejasławską i zawieszenie broni (luty 1649). W t. r. został **K.** wojewodą kijowskim, z czego byli zadowoleni i Kozacy. Po klęsce i ugodzie zborowskiej (17 sierpnia 1649), gdy wojna odwetowa ze strony polskiej na pewno Kozakom zagrażała, daremnie odwodził **K.** króla od tego zamiaru i naraził się nawet na powszechne oburzenie sejmującej szlachty (1650). Po zawarciu ugody białocerkiewskiej (wrześ. 1651), w której brał udział jako jeden z komisarzów, a która nie wypadła po jego myśli, usunął się **K.** od spraw publicznych. Schorowany, zubożały, znienawidzony od Polaków, straciwszy wziętość na Ukrainie, † 1653. Zdolny dyplomata, człowiek uczony, umysł bystry, oceniał **K.** doskonale położenie rzeczy, trzeźwo patrzał na ówczesne stosunki, widział jasno, skąd Polsce groziło niebezpieczeństwo, pracował nad jego odwróceniem usilnie, ale daremnie. Polityka pokojowa opuściła zupełnie po jego śmierci dwór królewski. Życiorys jego (niedokładny) mieści się w *Tygodn. Ilustr.* (r. 1860, № 45—47).

Kisiel Mikołaj, brat poprzedniego, chorąży nowogrodzki i starosta czerkaski, odznaczył się w wielu bitwach jako dzielny wojownik. Razem z bratem Adamem należał do komisji, która zawarła z Kozakami ugodę perejasławską.

Kisielew Paweł, hr., generał i minister rosyjski, * 1788 w Moskwie, † 1872 w Paryżu. Uczestniczył w kampanjach 1812—15; później podczas wojny tureckiej 1828 położył zasługi jako szef sztabu generalnego drugiej armji; za zasługi położone w tej wojnie mianowany generał-lejtnantem i dowódcą 4 korpusu; w roku 1829 blokował twierdze naddunajskie i po zawarciu pokoju został gubernatorem Mołdawji i Wołoszczyzny; na stanowisku tem zyskał wdzięczność mieszkańców za rozsądny i dążący do lepszego zarząd. Mianowany 1838 ministrem dóbr państwa, zasłużył się polepszeniem bytu i podniesieniem oświaty pośród włościan koronnych. Złożywszy urząd w r. 1856, udał się 12 listopada 1856 w poselstwie do Paryża, gdzie zostawał do września 1862.

Kisielew Mikołaj, najmłodszy brat poprzedniego, * około 1800, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu i został 1851 szefem ambasady w Paryżu, a 1853 nadzwyczajnym posłem i pełnomocnym ministrem tamże, ale w skutku zatargów kwestji wschodniej opuścił ten urząd 7 lut. 1854 i od 1855 był posłem rosyjskim przy stolicy apostolskiej. Popadłszy w nieporozumienie z kurją rzymską, już to z powodu rozruchów w Polsce, już to z przyczyny małżeństwa swego z owdowiałą księżną Torlonia, zamienił to miejsce (1864) na poselstwo przy dworze włoskim i na tem stanowisku † 1869 we Florencji.

Kisielewski Aleksander, literat, zamieszkały w Galicji; ogłosił drukiem: „Z Krakowa do Gdańska Wisłą. Wspomnienie z podróży“ (2 cz., Lwów, 1871; wyborne przytem drzeworyty); „Palestyna i jej święte miejsca“ (Lwów, 1871); „Przechadzki po polu i ogrodzie“ (3 częś., Lwów, 1869—72; z drzeworytami). Wydawał także *Opiekuna dzieci naszych.*

Kisielewski Władysław Tadeusz, członek seminarjum historycznego przy uniwersytecie Jagiellońskim, historyk; napisał: „Reforma książąt Czartoryskich na sejmie konwokacyjnym r. 1764“ (Sambor, 1880).

Kisielewski Jan August, dramatopisarz polski, * 1876, w Rzeszowie w Galicji. Nauki gimnazjalne pobierał w Rzeszowie i Tarnowie, a potem uczęszczał na wydział filozoficzny uniwersytetu Krakowskiego. Napisał: „W sieci“ wesoły dramat, wydany później jako dylogja dramatyczna: 1) „W sieci,“ 2) „Spotkanie“. Dramat ten został odznaczony na konkursie *Kurjera Warszawskiego* 1897. Wystawiony w Krakowie. W marcu 1899 otrzymał za „Karykatury“ nagrodę 3-ą na konkursie imienia Paderewskiego. Sztukę tę grano z powodzeniem w Krakowie, Lwowie i Warszawie, „Sonatę“ wystawiono w 1899 w Krakowie.

Kisielin, miasteczko w gubernji Wołyńskiej, powiecie Włodzimierskim, niegdyś własność znakomitej rodziny Kisielów. Znajdował się tu zbór Arjanów czyli Socynjanów, w którym rządcą szkoły był około 1625 uczony Ostafi Kisiel.

Kisielowski, *Kieselowski, Kysielowski, Kisselowski, Kiszelowski* v. *Szeliga* odm. herb: W polu czerwonem, między rogami złotego półksiężyca — krzyż kawalerski złoty. U szczytu—półksiężyc i krzyż, jak na tarczy.

Kisielowski.

Kislar-Aga (po tur. dozorca panien), nadzorca czarnych rzezańców i haremu sułtana tureckiego, urzędnik dworski pierwszej klasy.

Kisłowodzk, osada i miejscowość kąpielowa w okręgu Piatigorskim, obwodzie Tereckim, na Kaukazie, na wysokości 793 metr. nad powierz.

morza położona, posiada bocznicę drogi żelaznej Władykaukazkiej i 1,800 miesz. Tutejsze szczawy alkaliczne używane są do kąpieli i do picia przy chorobach kobiecych i reumatyzmie.

Kismet (arab.), u mahometan przeznaczenie, ślepe poddanie się losowi.

Kison, w starożytności strumień w Palestynie, wypływał z góry Tabor, przechodził pomiędzy Sebulonem a Naftali i wpadał do zatoki Ptolomejskiej; obecnie zowie się Nahr-Chaisa.

Kiss August, znakomity rzeźbiarz, * 1802 w Pszczynie (Pless) w Śląsku Górnym, † 1865. Pierwotnie fabrykant modelów w giserni żelaza; od r. 1822 kształcił się pod kierunkiem Raucha w Berlinie na rzeźbiarza i wsławił się znakomitym swoim posągiem „Amazonki“ (1843), znajdującym się w muzeum berlińskiem. Z innych jego utworów, szczególnie śpiżowych, zasługują jeszcze na uwagę: posąg konny króla Fryderyka W. we Wrocławiu, posąg pieszy Fryderyka Wilhelma III w Poczdamie, konny posąg tegoż króla w Królewcu, tudzież posągi św. Jerzego i Michała. **K.** był członkiem akademji sztuk pięknych w Berlinie i profesorem instytutu przemysłowego.

Kisser albo *Kiser*, jedna z wysp holenderskich w archipelagu Indyjskim, ma 7,000 miesz. na obszarze 154 klm. kw.

Kissingen, miasto w bawarskim obwodzie Niżnej Frankonji, nad Saalą frankońską, w pięknej okolicy, 4,300 miesz.; jest jednem z najwięcej zwiedzanych w Niemczech miejsc leczniczych, roczna frekwencja przechodzi 25,000 osób. Liczne źródła należą do szczawów żelazisto-słonych, zimnych; zawierają przeważnie sól kuchenną, prócz tego inne chlorki, bromki, jodki, siarczany, fosforany, węglany, żelazo i wolny kwas węglany. Do celów leczniczych służą źródła: Rakoczy, Pandur, Maxbrunnen (do picia), Soolsprudel i Schönbornsprudel (do kąpieli). Kuracja w **K.** jest bardzo skuteczną w niestrawności, w upośledzeniach funkcji kiszek z ich następstwami, w katarach dróg oddechowych, przy cierpieniach wątroby, organów płciowych u kobiet, wreszcie systematu nerwowego. Prócz picia wód, kąpieli błotnych i gazowych, są tam inhalatorja, gabinety do oddychania zgęszczonem powietrzem, do oddychania azotem, hydropatja. Por. Diraff „K. und seine Heilquellen“ (6 wyd., 1892); Welsch: „Anwendung und Wirkung der Heilquellen und Kurmittel von Bad Kissingen“ (3 wyd., 1893).

Kistna (po sansk. *Krishná*), jedna z głównych rzek Dekanu, bierze początek w górach zachodnich Ghats, przepływa kraje sąsiednie i ubiegłszy 1,280 klm., wpada do zatoki Bengalskiej. Rzeka ta jest w niektórych tylko swych częściach spławną i jest główną podstawą systemu wodnego okolic, przez które przechodzi.

Kistrzyn (po niem. *Küstrin*), miasto i warownia I-go rzędu, w pruskiej regencji Frankfurckiej, powiecie Królewieckim, przy ujściu rzeki Warty do Odry, ma wraz z garnizonem 17,000 miesz.; **K.** był niegdyś więzieniem Fryderyka W., w 1806 r. wpadł w ręce Francuzów, którzy zajmowali go do r. 1814.

Kis-Ujszallas, miasto w komitacie Jasz-N-Kunszulzok, przy kolei Czegled - Debreczyn, w okolicy wielkie winnice, 13,000 miesz.

Kiszewski A., nauczyciel w Paradyżu w W. księstwie Poznańskiem, ogłosił drukiem: „Nauka polskiego pisania i czytania“ (Cylichów, 1845); „Nauka o świecie, część I, klasa II“ (Poznań, 1847), tudzież „XXXX tablic ściennych do pisania i czytania dla szkół elementarnych“ (Cylichów, 1846).

Kiszewskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Pomorskiem, powiecie Kościerzyńskim. Podług lustracji z r. 1664, zaliczały się do tego starostwa, wsie: Kiszawa Stara i Nowa z zamkiem i folwarkiem, Szemlino, Bartoszów Las, Konarzyn, Małki zupełnie przez Szwedów zniszczone, Wieck, Struga Górska, Złemięso, Studziennica, Dubrek, Pińczyno i dwie dzierżawy: Polaczek Wielki i Mały i Parchowa dawniej do starostwa Mirachowskiego należąca. W r. 1771 starostwo to było w posiadaniu Michała Skórzewskiego podkomorzego poznańskiego i żony jego Ludwiki z Czapskich, którzy opłacali z niego kwarty w ilości złp. 3,239 gr. 10, a hyberny złp. 1,298 gr. 22. Od d. 13 września r. 1772, przeszło wraz z całem województwem pod panowanie pruskie.

Kiszka, starodawny ród szlachecki litewski; znakomitsi tego imienia mężowie są:

Kiszka Piotrowicz Zgierski, Stanisław, wojewoda smoleński. Przy Kazimierzu Jagiellończyku, jako w. ks. litewskim, był marszałkiem nadwornym. W r. 1496 z kilkutysięczną drużyną towarzyszył królowi Janowi Olbrachtowi w wyprawie wołoskiej, skąd wracając o 12 mil za Bracławiem rozgromił silny kosz Tatarów. W tym czasie został wojewodą smoleńskim. W r. 1497 jeździł w poselstwie do Iwana Wasilewicza, a 1498 otrzymał buławę polną litewską i walczył 1499 wespół z księciem Ostrogskim przeciwko wojskom w. ks. moskiewskiego w nieszczęśliwej bitwie nad Wiedroszą. W 1503 wraz z innymi wodzami walczył z Tatarami w szczęśliwej bitwie nad Prypecią, a 1508 w wojnie z w. ks. moskiewskim dotarł aż pod Wiazmę. † 1508.

Kiszka Jan z Ciechanowca, kasztelan wileński i starosta brzeski, opiekun wielu zborów socynjańskich na Litwie i Podlasiu, dziedzic obszernych majątków, które po jego śmierci przeszły w dom Radziwiłłów, † 1592; napisał „Literae ad Ecclesias Polonicas, quibus eas invitat ad synodum controversiarum de magistratu ac

armorum usu, terminandarum gratia“ (1581), tudzież „Wyznanie wiary“ (1592); dzieła te pozostały w rękopisach.

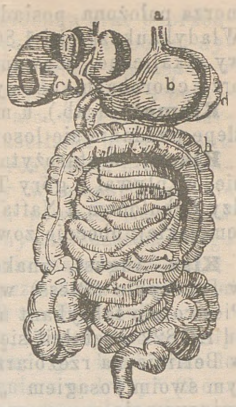
Kiszka Janusz z Ciechanowca, syn Stanisława, wojewody mścisławskiego, walczył zaszczytnie pod Janem Karolem Chodkiewiczem; odznaczył się szczególnie w bitwach pod Dynamundą i Kirchholmem, oraz w wyprawie moskiewskiej 1611 r. Król Władysław IV oddał mu buławę polną litewską i 1640 mianował go wielkim hetmanem litewskim i wojewodą połockim. **K.** † 1653 bezpotomnie.

Kiszka Stanisław, brat poprzedniego, wojewoda smoleński, rozwiódłszy się z żoną Konstancją z Zienowiczów, złożył godność wojewody, wstąpił do zakonu i w końcu został biskupem żmujdzkim; gorliwie walczył przeciw arjanom, † 1626.

Kiszka Zgierski z Ciechanowca, Mikołaj, wojewoda mścisławski, napisał: „Panegiryk na koronację Cecylji Renaty królowej polskiej“ (Wilno, 1637) i „Sumarjusz libertacji od świętobliwej pamięci Królów Ich Mości i t. d. anno 1633“ (w „Źródłach do dziejów Polski“ Nowakowskiego, Berlin, 1841, tom II).

Kiszka Leon, metropolita grecko-unicki kijowski, na początku XVIII stulecia, † 1728 we Włodzimierzu; uczony teolog, zostawił kilka dzieł, a między innemi następujące: „O sakramentach“ (po rusku 1697); „Synodus Provincionalis Ruthenorum, habita in civitate Zamosciae A. D. 1720“ (Rzym, 1724). Nadto wydał z rękopismu kazania metropolity Hipacego Pocieja p. t. „Kazania i Homilje męża Bożego nieśmiertelnej sławy i pamięci Hip. Pocieja i t. d.“ (Supraśl, 1714); dzieło to wyszło także pod zmienionym tyt. „Obrońca wiary św. katolickiej i t. d.“ (tamże, 1768).

Kiszki, najdłuższa część przewodu pokarmowego, rozciągająca się od żołądka aż do otworu odchodowego. Mają one postać rury błoniastej rozmaicie szerokiej w różnych miejscach; ogólna długość tej rury przenosi pięciokrotnie długość ciała, a wszystkie kiszki mieszczą się w jamie brzusznej, dzięki krętemu układowi najdłuższej ich części (kiszek cienkich). Dzielą się kiszki na 3 główne odcinki: dwunastnicę, kiszki cienkie i kiszki grube. *Dwunastnica* (ob.), *intestinum duodenum*, stanowi niejako zwężony, dalszy ciąg żołądka, oddzielona od niego zastawką, przebiega w postaci podkowy głęboko w jamie brzusznej i po półłokciowym mniejwięcej przebiegu (co odpowiada w przybliżeniu szerokości dwunastu palców i stąd nazwa dwunastnicy) przechodzi w kiszkę cienką. Przy umiarkowanem napełnieniu posiada ona około 4 ctm. w średnicy; tutaj przechodząca bezpośrednio z żołądka miazga pokarmowa łączy się z żółcią i sokiem trzustkowym (ob. Trzustka) i po krótkim pobycie przechodzi do kiszki cienkiej. Żółć i sok trzustkowy doprowadzane są do dwunastnicy przez oddzielne przewody, które niekiedy zlewają się razem, a następnie wchodzą do dwunastnicy jednym wspólnym korytem. *Kiszka cienka (jelita)* stanowi największą część ogólnej długości kiszek (od 5,5 do 6 metr.), przymocowana jest do kręgosłupa za pośrednictwem błony otrzewnej, zwanej krezkami, której jeden koniec wązki przyczepia się do kręgosłupa, a drugi szeroki, karbujący się w postaci fryzek, rozdwaja się i obejmuje kiszki. W ten sposób **K.** cienkie w postaci dość swobodnych, ruchliwych pętlic, czyli zawojów, wypełniają największą część jamy brzusznej. Dzielą się **K.** cienkie na *czcze (intestinum jejunum)* i *biodrową (intestinum ileum)*, nie różniące się niczem od siebie i niewyraźnie odgraniczone. **K.** cienkie wpadają pod kątem prostym w workowate rozdęcie **K.** grubych, oddzielone są wszakże od nich zastawką Bauhina (ob.). *Kiszka gruba (intestinum crassum)* ma długości od 1,3—1,6 metra, szerokości od 4—6 ctm. Poczyna się u dołu z prawej strony jamy brzusznej workowatem rozdęciem, zwanem *kiszką ślepą (intestinum coecum)* o długości 6 — 8 ctm., która znów posiada mały (5—8 ctm.) cienki (5—7 mm) bez fizjologicznego znaczenia *wyrostek robaczkowy (processus vermiformis)*. Dalej kiszka gruba podnosi się w górę do wątroby, poczem poziomo zagina się i na wysokości żołądka dąży w kierunku śledziony, skąd znowu spuszcza się pionowo ku dołowi po lewej stronie; okrążając w ten sposób z trzech stron jamę brzuszną, nosi nazwę *okrężnicy* (wstępująca, poprzeczna i zstępująca). U dołu wreszcie ta kiszka zakrzywia się ku środkowi jamy brzusznej w postaci litery *S* (stąd nazywa się ten odcinek *S romanum)* i przechodzi w *kiszkę prostą*, czyli *odchodową* albo *wypustnicę* (długości 16 ctm.), która się kończy otworem odchodowym, czyli odbytem (ob.). Wszystkie **K.** otoczone są otrzewną, która je ze wszystkich stron okrywa, a ku tyłowi w postaci dwóch listków (krezki) dochodzi do kręgosłupa i utwierdza dwunastnicę i kiszkę grubą w ich

Przewód pokarmowy człowieka. *a* przełyk, *b* żołądek, *c* trzustka, *d* śledziona, *e* odźwiernik, *f* pęcherz żółciowy, *g* wątroba, *h* kiszka gruba poprzeczna, *i* kiszka cienka, *k* kiszka prosta, *l* kiszka gruba wstępująca.

położeniu, a na kiszkach cienkich, tworząc krezki długie i pokarbowane, pozwala na ich ruchliwość i układ pętlicowaty. Same **K.** składają się z błony zewnętrznej, mięśniowej, i wewnętrznej, śluzowej. Błonę mięśniową stanowią dwie warstwy gładkich włókien mięsnych, z których zewnętrzne ułożone są wpodłuż całej rury kiszkowej, a wewnętrzne w postaci obrączek. Budowa ta warunkuje właściwe ruchy kiszek, przypominające ruchy robaków, i dlatego noszące nazwę *ruchów robaczkowych;* inaczej zwą się one *ruchami perystaltycznemi.* Idą one w kierunku od żołądka do odbytu, przesuwając stopniowo miazgę pokarmową. W przeciwnym kierunku idą ruchy *antyperystaltyczne,* przepychające zawartość kiszek do żołądka, w skutek czego mogą być wymioty masami kałowemi). Mięśnie obrączkowe tworzą na końcu kiszki odchodowej gruby pierścień, *wewnętrzny zwieracz odbytu (sphincter ani internus),* który przy pomocy drugiego zwieracza, niżej się znajdującego *(spincter ani externus),* utrzymuje odbyt zamkniętym. Błona śluzowa (ob. Śluzowa błona) posiada bardzo liczne gruczoły, różne w rozmaitych miejscach; w dwunastnicy są *gruczoły Brunnera,* w kiszkach cienkich i grubych *gruczoły Lieberkühna;* gruczoły te wydzielają soki trawienne kiszkowe. Prócz tego na całym przebiegu kiszek błona śluzowa posiada małe gruczoły limfatyczne, *gruczoły odosobnione (folliculi solitares),* które w dolnych ustępach kiszek przechodzą w *kępki Peyera;* wreszcie błona śluzowa tworzy bardzo liczne fałdy i zgrubienia, które tym sposobem zwiększają przestrzeń wchłaniającą kiszek, Krew tętniczną otrzymują kiszki z tętnic krezkowych, nerwy od splotów sympatycznych.—**K.** często ulegają rozmaitym chorobom, przyczem ich funkcje ulegają zmianie, co się przedewszystkiem jako biegunka (ob.), lub obstrukcja (ob.) objawia, a następnie dalsze, bardzo często zgubne sprowadza skutki. Najczęściej zdarzają się stany zapalne błony śluzowej, które dopiero w następstwie przejść mogą na błonę mięsną, lub otrzewnową; te ostatnie same niezmiernie rzadko cierpieniom podpadają. Katar, mączkowate zwyrodnienie, krwotoki i t. p., występować mogą we wszystkich odcinkach kiszek, podczas gdy *wrzody okrągłe* bywają tylko w dwunastnicy, *owrzodzenia tyfusowe* w dolnej części kiszek cienkich, owrzodzenia dyzenterytyczne w kiszkach grubych, wrzody gruźliczne przeważnie w dolnym odcinku kiszki cienkiej. Nowotwory (rak, polip i t. p.) sadowią się najczęściej około zastawki Bauhina, lub w odbytnicy. Wskutek zawrotu kiszki, lub ucisku z zewnątrz (nowotwory, uciskające na kiszkę) światło kiszki może się zupełnie zamknąć i przerwać drogę do odbytnicy. Choroba objawia się bardzo burzliwie i wymaga natychmiastowej pomocy chirurgicznej.

Kiszm, obszerna wyspa w zatoce Perskiej, na zachód cieśniny Ormuz; ma 1,333 klm. kw. i liczy 15,000 miesz., po większej części Arabów, Miasto *Kiszm* ma 5,000 ludności i port.

Kisznieńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim. Od r. 1766 było w posiadaniu Michała i Aleksandry z Czartoryskich Ogińskich, wojewodów wileńskich, którzy w połączeniu z starostwem kalwaryjskiem, opłacali kwarty w ilości złp. 8,250, a hyberny złp. 3,235. Ob. starostwo Kalwaryjskie.

Kiszporskie albo *Chrystburskie* starostwo grodowe, było położone w województwie Malborskiem, powiecie Kiszborskim. Wedle lustracji z r. 1664, zaliczały się do tego starostwa miasto Kiszborg (ob.) i wsie: Baumgardt, Pozylja, Tywęzy, Starytarg, Minięta, Postolin, Trupy, oraz trzy Żuławy: Brodzende, Zantuga i Żuławka kościelna. W r. 1771 było w posiadadaniu Michała Czapskiego, wojewody malborskiego, który z niego opłacał kwarty w ilości złp. 7,795 gr. 20, a hyberny złp. 4,668. Od d. 13 września r. 1772 przeszło pod panowanie pruskie, wraz z całem województwem, w którem leżało.

Kiszyniów, główne miasto gubernji Besarabskiej, nad rzeką Bykiem, dopływem Dniestru, liczy 108,796 miesz. po większej części Rumunów; z gmachów publicznych ważniejsze: sobór Narodzenia Pańskiego, bibljoteka publiczna, teatr; w pobliżu znajduje się źródło mineralne Burkut, używane od 1843. Mieszkańcy oprócz rolnictwa zajmują się sadownictwem i uprawą wina, oraz prowadzą nader ożywiony handel. *Kiszyniowski powiat,* na przestrzeni 3,287 w. kw., ma 280,100 miesz. (1897). Miejscowość wzgórkowata, dosyć nawodniona (główne rzeki: Dniestr, Byk, Prut i in.); wzgórza pokryte lasami; grunt czarnoziem, urodzajny. Mieszkańcy, po większej części Rumuni, zajmują się rolnictwem (sieją pszenicę i kukurydzę), hodowlą koni, ogrodnictwem, sadownictwem, uprawą wina i tytuniu.

Kiślackie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Bracławskim. Podług lustracji z r. 1616 należały do niego: miasteczko Hajszy z przyległościami, następnie połączone zostało z starostwem Hajszyńskiem i do końca XVIII w. przez jedne i też same osoby było posiadane. Na sejmie Warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne obadwa te starostwa Franciszkowi Ledóchowskiemu. (Ob. starostwo Hajszyńskie),

Kiślański Władysław, inżynier, * 1841 r. w Ochotnikach (gubernja Piotrkowska), kształcił się w instytucie dróg komunikacji w Petersburgu, następnie pracował przy budowie drogi żelaznej Odesko-Bałckiej i wybudował most na Bohu pod Oliwjopolem, w r. 1885—86 prowa-

dził budowę drogi Siedlecko-Małkińskiej, poczem został dyrektorem kolei konnej w Warszawie. Należał do założycieli towarzystwa popierania przemysłu i handlu i był jego wiceprezesem, a 1895 został prezesem. Miał również udział w założeniu muzeum rzemiosł w Warszawie. Ogłosił liczne prace w *Przeglądzie technicznym* i innych pismach.

Kit, substancja, która, wprowadzona w stanie ciekłym lub ciastowatym między dwie powierzchnie, po skrzepnięciu je spaja. Klej, guma, wosk, tłuszcz, używane w podobnym celu, do **K.** się nie liczą. Wogóle **K.** wymaga się wytrzymałości na wpływy zewnętrzne, na które przedmiot kitowany ma być wystawiony. Stosownie do natury przedmiotów, **K.** muszą być rozmaite. **K.** *szklarski* wyrabia się z kredy wypalonej i zmielonej, roztartej w oleju lnianym. **K.** *żelazny*, używany do łączenia przedmiotów metalowych. składa się z opiłek żelaznych, salmjaku i siarki, **K.** *ołowiany* składa się z blejwasu i minji roztartych z olejem lnianym lub pokostem. Glina tłusta zmieszana z wapnem świeżo zgaszonem i z białkiem od jajka tworzy **K.** do spajania porcelany. **K.** *żywiczne* składają się z żywic, które używają się w stanie stopionym, albo w roztworach, krzepnących przez ulotnienie rozpuszczalnika; używają się do spajania szkła, porcelany, gliny, skóry i drzewa, miękną jednak pod wpływem ciepła. Por. Jeep „Anfertigung der Kitt- und Klebemittel" (4 wyd., Wiedeń, 1895).

Kita, *kitka*, ozdoba w kształcie czuba lub ogona przy wojskowych hełmach, kaszkietach i kapeluszach, używana bądź dla okazałości, bądź dla odznaki. Dawne rycertwo polskie używało do kołpaków kit z czaplich piórek, które niekiedy po kilkaset dukatów kosztowały. W wojsku polskiem z 1815 oficerowie nosili u stosowanego kapelusza **K.** czyli pióropusze z piór kapłonich, dywizjon żandarmów miał na hełmach ogony końskie, spadające naprzód, gwardja zaś grenadjerów miała na kaszkiecie giętką **K.** z włosia końskiego na drut wplatanego i strzyżonego, blizko na łokieć wysoką. Obecnie **K.** coraz bardziej wychodzą z użycia.

Kita, fort i punkt handlowy w kolonji francuskiej Senegalu, pod 13°3′ szerok. płn., posiada stację klimatyczną dla żołnierzy francuskich.

Kita.

Kita, Krzycki, herb: W polu czerwonem—ręka zbrojna z czarną kitą w garści. U szczytu — to samo. W odmianie litewskiej, zamiast ręki z kitą, są u szczytu 3 pióra strusie. Nadany jakoby 1451 przez Kazimierza Jagiellończyka.

Kitaj (z arab.), materja bawełniana, chińskie płótno bawełniane, cienkie, glansowane. *Kitajka*, dawna nazwa tkaniny jedwabnej.

Kitajewski Adam Maksymiljan, chemik polski, * 1789 w Warszawie, † 1837. Po ukończeniu szkół u Pijarów poświęcił się zawodowi aptekarskiemu i w 1809 wysłany został kosztem rządu za granicę, celem usposobienia się na profesora chemji. Wróciwszy do kraju w roku 1814, mianowany został profesorem nauk przyrodniczych w liceum warszawskiem, a 1817 roku otrzymał w uniwersytecie katedrę chemji ogólnej, którą wykładał aż do zamknięcia tegoż uniwersytetu. Po roku 1830 był profesorem chemji w kursach dodatkowych i egzaminatorem w radzie lekarskiej. Liczne jego rozprawy drukowane były w „Rocznikach towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk", w „Pamiętniku warszawskim", „Sylwanie" i wielu innych. Dokonał rozbioru wszystkich wód mineralnych krajowych. Życiorys jego podał Bełza („Bibl. War." t. I, z 1841).

Kitajgród, miasteczko w gubernji Podolskiej, pow. Kamienieckim, nad rz. Tarnawą, przy jej ujściu do Dniestru. Niegdyś było uważane za stanowisko obronne i miało zameczek obronny.

Kitajron, pasmo gór lesistych w Beocji, tworzące granicę pomiędzy Attyką i Megarydą, było w starożytności główną widownią orgji bachusowych, pamiętne śmiercią Akteona i Peuteusa.

Kitara, ob. Cytara.

Kitchener basza, generał angielski w służbie egipskiej, Horatio Herbert Kichener, * 1851, kształcił się w szkole wojskowej w Woolwich, 1882 w stopniu majora jazdy wstąpił do wojska egipskiego, gdzie dosłużywszy się rangi generalskiej, zwyciężył pod Omdermanem 1898 r. derwiszów, pod wodzą sudańskiego kalifa Abdul-Abiel-Toraschi i mianowany został generał-gubernatorem Sudanu. Po wybuchu wojny Transwalskiej został szefem sztabu generalnego przy wodzu naczelnym generale Robertsie (1900). Ostatnio rozeszły się pogłoski o mianowaniu **K.** naczelnym wodzem wojsk w Indjach Wschodnich.

Kitchener basza.

Kition, fenicka kolonja na Cyprze, dziś Kiti.

Kitog, ogromny las w północno-zachodniej Serbji, w którym się znajdują liczne stada dzików.

Kitoj, rzeka w gub. Irkuckiej, bierze początek w bliskości źródeł Irtysza i przebiegłszy 260 w., wpada poniżej Irkucka do Angary.

Kitowicz Jędrzej, pisarz historyczny, * 1728, † 1804. Ojciec jego, towarzysz chorągwi pancernej, zwał się podobno *Szczepanowski*; zabiwszy w pojedynku znakomitą jakąś osobę, uciekł do Francji, i od słowa *quitter* (opuścić) miał wziąć nazwisko Kitowicza, którego syn już nie zmienił na właściwe. Sam **K.** o tem wszakże nigdzie nie

Kitowicz Jędrzej.

wspomina. Ukończywszy szkoły pijarskie w Warszawie, zostawał **K.** w służbie na dworach A. Ostrowskiego prymasa i M. Lipskiego, pisarza koronnego; później walczył w konfederacji barskiej i był w bliskich stosunkach z gen. Zarembą. Złamany klęskami i zniechęcony do życia publicznego, wstąpił 1771 do zgromadzenia ks. Misjonarzów warszawskich, był proboszczem w Rzeczycy, gdzie stale mieszkał, oraz kantorem wolborskim i kanonikiem kaliskim. W młodszych latach człowiek wesoły, rozmowny, bywalec, przebiegał kraj cały w różnych kierunkach rozliczne miał znajomości. Swiadek czasów Saskich i Stanisławowskich, obznajomiony z biegiem spraw publicznych ówczesnych, od młodych lat spisywał ważniejsze zdarzenia i nagromadził materjał, którego uporządkowaniem zajął się 1788, i pozostawił nam pamiętniki pełne ciekawych szczegółów i niezmiernie ważne do historji owej epoki. Nie mając żadnej pretensji do tytułu dziejopisa, często powtarzając wymysły i wpadając w przesadę, opowiada z humorem i zamiłowaniem po prostu, jak co widział lub słyszał, daje pełen życia obraz nietylko obyczajów lecz i wypadków bieżących, kreśląc je z mniejszą lub większą dokładnością. Należał **K.** z przekonań do stronnictwa staro szlacheckiego; miłuje *liberum veto*, podejrzliwie patrzy na reformy, nie cierpi ich propagatorów. Rękopisy prac **K.** zebrał z bibjoteki Pijarów warszawskich i ogłosił drukiem Raczyński, pod tyt. „Pamiętniki do panowania Augusta III i pierwszych lat Stanisława Augusta, przez nieznajomego autora“ (3 t., Poznań, 1840). Część pamiętników od 1750—1787 umieścił K. Sienkiewicz w *Skarbcu* 1839. Wydał je także Wojkowski, Poznań, 1839—1840 (obejmują czas od 1743 do końca konfederacji; potem wyszedł „Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III“ (4 t., Poznań, 1840—41; 2 ed. Wolffa, 4 t., Petersburg, 1855, z życiorysem autora, nakreślonym przez Wojcickiego). J. Łukaszewicz ogłosił wreszcie dalszy ciąg pamiętników p. t. „Pamiętniki J. K. do panowania Stanisława Augusta z manuskryptu dotąd nieogłoszonego“ (3 t., Poznań, 1845): są to czasy od 1786 aż do abdykacji Stanisława Augusta. Następne wydania są: „Pamiętniki, wydanie nowe, przejrzane i uporządkowane przez Wład. Zawadzkiego, tom I—III“ (Bibljoteka polska, Lwów, 1882); „Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III, wydanie nowe, przejrzane z przedmową Wład. Zawadzkiego, tom I i II“ (Bibljoteka polska, Lwów, 1883); „Pamiętniki do panowania Augusta III i Stanisława Augusta, wydanie nowe, przejrzane, uporządkowane i poglądem krytycznym zaopatrzone przez Ad. Kaczurbę, tom I—III“ (Bibljoteka uniwersalna, Lwów—Przemyśl, 1882); „Pamiętniki, opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III, t. I“ (Poznań, 1885). Życiorys **K.** w *Tyg. Illustr.* z 1860 (№ 39—40).

Ki-tsiang, nazwisko urzędowe cesarza Chińskiego, Tung-Czi * 1855, był najstarszym synem zmarłego 1861 roku w Jehol, cesarza Hienfunga. Nastąpił po swoim ojcu, z mocy jego ostatecznego rozporządzenia pod opieką ośmiu wielkich mandarynów. Atoli regencja ta została usuniętą 2 listopada t. r., poczem obie cesarzowe, a mianowicie druga żona zmarłego, a matka cesarzowa Sy-Taj-Heu, znana pod pseudonimem urzędowym Tsu-Hsi (albo Tsi-Hsi, według francuskiej ortografji Tse-Hy, ob. pod Tsu-Hsi). Regentów ścięto. Młody cesarz † w 1875, nie zostawiając dzieci. Cesarzowa regentka znowu objęła władzę, mianując cesarzem 3-letniego Kuang-Su (ob.), syna księcia Szuena i swojej siostry, objęły same ster rządu, a jego stryj Yih-sa, książę Kong (ob.) stanął na czele ministrów.

Kittel Jan Chrystjan, słynny organista, * 1732 w Erfurcie, † 1809 tamże, uczeń Sebastjana Bacha; zasłużył się wielce wykształceniem kilku znakomitych organistów, jak np. Fischera, Hässlera, Rinka i innych. Dziełami „Der angehende Choralbuch“ (3 t., Erfurt, 1801) i „Neues Choralbuch“ (Altona, 1803) zjednał sobie wielką sławę.

Kittler Erazm, fizyk, * 1852 w Schwabach pod Norymbergą, kształcił się w Monachjum i Würzburgu, w 1882 został profesorem akademji technicznej w Darmsztadzie. Był sędzią na kilku wystawach elektrotechnicznych i ogłosił „Handbuch der Elektrotechnik“ (2 t., 1885—1890).

Kittlitz Fryderyk Henryk, baron, podróżnik i naturalista, * 1874 w Wrocławiu, † 1874 w Moguncji, służył w wojsku pruskiem, a w 1826—29 miał udział w podróży Lütkego dokoła ziemi i opisał zbiory ornitologiczne tej wyprawy, oraz ogłosił „Kupfertafeln zur Naturgeschichte der Vögel“ (1832); „Vegetationsansichten von den Küstenländern und Inseln des Stillen Ozean“ (1845—52); „Naturszenen aus Kamtschatka“ i in.

Kittul, włókna, ob. Caryota.

Kitzbühel, miasto okręgowe w Tyrolu, nad rz. Kitzbühler Ache, w pięknej okolicy położone, około 3,000 m., zajmujących się uprawą lnu i wyrobem wybornych serów; kopalnie miedzi.

Kiukiang, miasto portowe w chińskiej prow. Kiangsi, na prawym brzegu rz. Jantsekjang położone, liczy 53,000 miesz.; **K.** zostało otwarte dla handlu europejskiego w 1861, posiada dwie misje, katolicką i prezbiterjańską.

Kiumeń, rz. w gub. Niulandzkiej, w Finlandji, wypływa z jeziora Pojene i, utworzywszy kilka jezior, wpada 5 ramionami do zatoki Fińskiej. Z powodu licznych progów niespławna. Długa 155 w., szeroka od 40—100 sążni i głęboka od 8—20 sążni.—*Kiumieński powiat*, w gub. Wyborskiej, w Finlandji, na przestrzeni 3,459 klm. kw. liczy 58,184 mieszkańców (1895). Główne miasto Friedrichsham.

Kiu-siu, jedna z głównych wysp Japonji, obejmuje wraz z kilku przyległemi wysepkami 43,615 klm. kw. i liczy 6,271,000 miesz.; wnętrze jej górzyste. Grunt ma żyzny i nieźle uprawny, miasto główne Nangasaki.

Kiwa, napój odurzający Indjan koczujących rzeczypospolitej Argentyńskiej, otrzymuje się przez fermentację zżutych strąków algoraby *(Mimosa melanoxylon)*. Żucie strąków dokonywa się śród osobliwych obrzędów. Jest to napój czarny, alkoholiczny, woni wanilji.

Kiwalski, herb: W polu błękitnem, pod trzema gwiazdami złotemi — półksiężyc złoty. Nad koroną szlachecką—ręka zbrojna z mieczem. Nadany przez Stanisława Augusta w 1768.

Kiwalski.

Kiwi, ptak, ob. Apteryx.

Kiwior *(Aspidium lonchitis)*, gatunek paproci z rodzaju *Aspidium* (ob.), trafiający się u nas na Tatrach, Bieskidach i Bieszczadach; niegdyś **K.** *większego* czyli *bindasy* używano w chorobach śledziony.

Kiwisch von Rotterau Franciszek gynekolog, * 1814 roku w Klatlau w Czechach, † 1852. Był profesorem w Pradze i Würzburgu. Ogłosił: „Klinische Vorträge über die Krankheiten der Gebärmutter" (4 wyd., 1859); „Die Geburtskunde" (2 cz., 1851—52) i w. in.

Kizel, malarz za czasów Stanisława Augusta, przebywał w Warszawie, gdzie wykonał wiele krajobrazów akwarelą i gwaszami. Używany był także do malowania dekoracji teatralnych.

Kizeryt, minerał z rzędu siarczanów, krystalizuje w szeregu jedno-skośnoosiowym, znajduje się w stanie drobnokrystalicznym, ziarnisty lub zbity, bezbarwny, przeświecający, twardość 3, c. wł. 2,57; składa się z siarczanu magnezji z pewną ilością chlorku magnezu i soli kuchennej. Znajduje się śród pokładów soli, głównie w Stassfurcie, a także w Kałuszu i in. Używa się do wyrobu soli gorzkiej, soli glauberskiej, na nawóz sztuczny. Wyrabia się też z niego masa stwardniała, używana na ornamenty w budownictwie i na płyty do posadzek.

Kizil *(kizyl)*, w złożonych nazwach tureckich znaczy „czerwony."

Kizil Arwat, ufortyfikowana osada wojskowa w okręgu Achal Teke w kraju Zakaspijskim, w generał-gubernatorstwie Turkestańskiem i przy wojennej kolei Zakaspijskiej, około 1,000 m.

Kizil-Irmak, starożytny Halys, najważniejsza rzeka Azji Mniejszej; bierze początek pod Iildisdagh i, ubiegłszy przeszło 900 klm., wpada pomiędzy Synopą i Sams do morza Czarnego.

Kizlar, miasto okręgowe w obwodzie Tereckim na Kaukazie, nad rz. Terekiem; liczy 7,324 m. (1897).—*Kizlarski okrąg* obejmuje 19,139 klm. kw. i liczy 99,750 miesz. (1897); jest to po większej części step bezleśny, piaszczysty; jeziora przeważnie gorzko-słone; na wybrzeżach rzek niziny i błota z niezdrowym klimatem, nad brzegami morza Kaspijskiego grunt urodzajny. Główne zajęcie mieszkańców stanowi połów ryb.

Kizyl-Chaki, jezioro w gub. Orenburskiej, ma 4½ mili długości, a 3 mile szerokości i zawiera w sobie mineralną sól alkaliczną.

Kizylkum, pustynia piaszczysta w Azji środkowej, w obrębie obwodu Syr-Daryjskiego, zawarta między rzekami Syr-Darją i Amu-Darją, jeziorem Aralskiem i górami Karatau, ma 600 klm. długości i 350 szerokości.

Kizyl-Kurt, plemię Kirgizów środkowych z rodu Bajulów, liczy 500 kibitek i około 2,000 mężczyzn; zamieszkuje około jezior Kamysz-Samarskich i nad morzem Kaspijskiem.

Kizylska forteca, leży na pogranicznej linji Orenburskiej, przy ujściu rz. Kizyla do Uralu, o 60 mil od Orenburga; ma około 1,000 m.

Kizynek, *Kizinek*, herb: **K. I**—w polu czerwonem, na barku czarnej trąby—trzy srebrne lilje. U szczytu dwie takież trąby.—**K. II**: Na tarczy szachownica ukośna czerwono-złota. U szczytu—6 piór czerwonych i żółtych.

Kizynek I.

Kizynek II.

Kjankari, *Czengry*, miasto i stolica tureckiego paszaliku w Azji Mniejszej, nad przytokiem rzeki Kisil-Irmak i u stóp góry Sary-Dagh, liczy do 16,000 ludności.

Kjellman Franciszek Reinhold, podróżnik, * 1846 na wyspie Bromö jeziora Wener, kształcił się w Upsali, gdzie jest od 1883 prof. botaniki. Towarzyszył Nordenskjöldowi w kilku podróżach, opisał wyprawy podbiegunowe szwedzkie 1872—73, oraz opracował florę wodorostów oceanu Lodowatego.

Kjerulf Teodor, geolog, * 1825 w Chrystjanji, studjował górnictwo w Kongsberg, odbywał liczne podróże, w 1858 został prof. mineralogji i geologji w Chrystjanji, oraz dyrektorem badań geologicznych kraju. Opracował znaczną liczbę kart geologicznych, oraz napisał: „Jagttagelser over den glaciade Formation i det sydlige Norge“ (1860); „Udsigt over det sydlige Norges Geologi“ (1870) i in. Ogłosił też zbiór utworów poetycznych (1890).

Kjökkenmöddings (po duńsku *odpadki kuchenne*), nasypiska utworzone ze skorup mięczaków i kości zwierzęcych, dochodzące niekiedy 3 metrów wysokości, napotykają się zwłaszcza w Danji nad Kategatem; są to szczątki uczt ludzkich z epoki kamiennej, ważne pod względem archeologicznym. Podobne zbiorowiska znajdują się i na innych wybrzeżach, jak w Brazylji, gdzie je nazywają sambaquis. Por. Steenstrup „K., eine gedrängte Darstellung dieser Monumente“ (1886).

Kjölen, wielkie pasmo gór, położone na granicy Szwecji i Norwegji, ciągnie się od 68° do 63° płn. szer. Najwyższy jego wierzchołek, Galdhöpping albo Ymesfjeld, dochodzi 2,600 metrów. Linja śnieżna zaczyna się na wysokości 1,200 metrów.

Kjutahia (*Kutahia*), u starożytnych *Katiaion*, miasto w tureckim azjatyckim wijalecie Chodawendikjar; ma do 40,000 miesz. Jest tu wielki zamek warowny, 50 meczetów; tu był internowany w 1850 Kossuth i inni Węgrzy.

Klabon Krzysztof, inaczej *Clabon*, *Claboni*, muzyk; rodem Włoch czy Francuz, młodo przybył do Polski i zostawał w kapeli Stefana Batorego, a później Zygmunta III jako kompozytor i gracz na lirze. W czasie uroczystości weselnych J. Zamojskiego z Gryzeldą Batorówną ułożył i wykonał kantatę do słów J. Kochanowskiego na wojnę moskiewską; napisał też kompozycje na ślub Zygmunta III i na wzięcie Smoleńska.

Klácel Franciszek, w zakonie Mateusz, * 1808 w Czeskiej Trzebowej, † 1882 w Belle-Plaine w Ameryce północnej, wstąpił w 1827 do zakonu Augustjanów w Starem Bernie, w 1835 został profesorem filozofji; w 1844 był pozbawiony tej profesury za skłonność do hegeljanizmu, uczucia patrjotyczne, oraz zaufanie i wpływ, posiadane wśród słuchaczów. Ciągle cierpiąc z tych powodów prześladowania, był czas jakiś redaktorem *Moravskich Novin*. W 1869 wyjechał do Ameryki, gdzie pisywał pod imieniem Ladimira. Ogłosił: „Basnie“ (1836); „Mostek“ (1842); „Dobrovieda“ (1847); „Jahódki“ (pod pseud. J. P. Jordana, 1845); „Bajky Bidpajovy“ (pod pseud. Fr. Trzebowskiego, 1846 — 1850); „Listy“ o socjalizmie i komunizmie“ (1849) i inne.

Klacz, ob. Koń.

Klaczko Juljan (Judel), znakomity krytyk polski, * 1827 w Wilnie z rodziców wyznania Mojżeszowego. W wieku już chłopięcym odznaczał się wielką pamięcią i zdolnością wierszowania. Dowodem tego wiersz „Moja pierwsza ofiara“ (Wilno, 1838), który wywołał między krytykami spór o zdolności młodego poety. Później tłómaczył **K.** poezje polskie na hebrajski, mianowicie tragedję Korzeniowskiego „Mnich“ (w rękopisie) i niektóre ballady Mickiewicza. „Powrót Taty“ i inne umieścił w czasopiśmie poświęconym dla Izraelitów *Peruda capon*; a w piśmie zbiorowem *Linksmine* poezje oryginalne po polsku: „Pożegnanie poety, sonety“ (Wilno, 1841). Zbiór poezji hebrajskich wydał pod tyt. „Dodajim. Violae. Sylloge hebraicorum carminum atque narrationum“ (Lipsk, 1842); utwory te młodociane wprawdzie, zalecają się jednak werwą poetyczną, pięknością formy i uczuć wzniosłością. Niedostateczne wszelako odebrawszy wykształcenie, wyjechał **K.** 1847 za granicę, chodził na uniwersytet w Królewcu, a od 1845 w Heidelbergu, gdzie szczególnie zjednał sobie względy Gervinusa i był spółpracownikiem jego gazety *Deutsche Zeitung*. Poezję zarzucił teraz, ale za to wyrobił się na znakomitego prozaika. Biorąc żywy udział w ówczesnych ruchach politycznych, bawił 1848—49 w Poznańskiem i ogłosił broszurę: „Die deutschen Hegemonen Offenes Sendschreiben an H. G. Gervinus“ (Berlin, 1849). W 1849 przeniósł się do Paryża; pisząc po polsku, francusku i niemiecku, we wszystkich trzech językach zyskał imię jako publicysta i krytyk literacki. Cenne bardzo rozprawy umieszczał w „Revue contemporaine“ i „Revue des deux Monde“ (np. o Krasińskim „La poesie polonaise au dix-neuvième siècle et le poète anonyme“ 1862; o sprawie polskiej i duńskiej 1865, o zjeździe Słowian w Moskwie „Le congrès de Moscou“, (Paris, 1867, (osobno) i t. d.), którego to czasopisma oddawna stałym jest spółpracownikiem. Od 1858—1860 redagował z Wrotnowskim tygodnik *Wiadomości polskie*, w którym umieszczał swe artykuły polityczne i literacko-krytyczne; niektóre z nich wydał osobno, mianowicie: „Sztuka polska“ (Paryż, 1858); surową krytykę Korzeniowskiego powieści „Krewni“ (Paryż, 1858); „Katechizm nierycerski“ (Paryż, 1859), przeciw L. Mierosławskiemu; artykuły te jako też i inne ogłosił p. t. „Roczniki polskie“ (4 t., Paryż, 1865); wydał także „Korespondencje Mickiewicza“ (Paryż, 1861); „Etudes des diplomatie contemporaine“ (Paryż, 1866); „Notatki z podróży“ (Kraków, 1871); ma podobno wykończoną „Historję literatury polskiej“. Stęskniony do kraju czas jakiś przebywał **K.** w Galicji, był posłem na sejm krajowy i 1866—1870 za kanclerstwa Beusta radcą w ministerjum spraw zagranicznych. Potem znów wyruszył za granicę, a u schyłku wieku XIX powrócił znowu do kraju i stale przebywa w Krakowie. Z innych prac jego przytoczymy: „Livres allemands et slaves“ (Extrait de la Revue contemporaine,

Paris, 1853); „O szkole polskiej narodowej na Batignolles“ (Paryż, 1854); „Gladjátorowie“ przez T. Lenartowicza (Rozbiór, Paryż, 1856); „Une anexion d'autrefois. L'union de la Pologne et de la Lithuani” (Extr. de la Revue de Deux Mondes, 1859); „Odstępcy” (Malinowski, Odyniec, Kirkor.—Paryż,1860); „L'agitation unitaire en Allemagne et le régime constitutionnel en Prusse” (Extr. de la Rev. d. Deux Mondes, 1862 et 1863); „Etude sur Ad. Mickiewicz, la Crimée poétique” (Extr. de la Rev. contemp. 1862—63, Paris); „Les préliminaires de Sadova. Etude diplomatique” (Paris, 1869); „Ojcom i matkom młodego pokolenia” (Paryż, 1859); „Eustachy Januszkiewicz” (Kraków, 1874); „Deux chanceliers. Le prince Gortschakoff et le prince de Bismarck, par M.” (Paris, 1876; 3 édit., Paris, 1877); „Rosja” (Przegląd lwow. z 1878 i 1879); „Le secret du chancelier, Orient et Occident” (Paris, 1879); „Souvenirs d'un Siberien” (Paris, 1888; tłómaczenie Pamiętników Rufina Piotrowskiego); „Przedmowa“ do dzieła Czartoryskiego „Affaires de Pologne” (Paris, 1863); „Causeries Florentines” (Paris, 1880); jest to słynne dzieło o Dantem, uwieńczone przez Akademję francuską, a przełożone na polski przez St. Tarnowskiego p. t. „Wieczory florenckie“ (Warszawa, 1881); „Św. Franciszek z Asyżu i gotycyzm włoski“ (w *Przegl. polskim*, Kraków, 1893); „Rome et la Renaissance, essais et esquisses: Jules II“ (Paris, 1898). To samo w przekładzie polskim p. t. „Rzym i Odrodzenie, szkice, Juljusz II” (Warszawa, 1900). Por. P. Popiela „O studjach J. Klaczki nad Odrodzeniem” (*Przegl. polski*, Kraków, 1899) i T. W. „Książka Klaczki o renesansie“ (*Przegl. powsz.*, Kraków, 1899).

Kladda (holend.), bruljon memorjału (ob. Handlowe Księgi).

Kladderadatsch (niem.), używany w Niemczech północnych wyraz na oznaczenie jakiego wypadku, połączonego z brzękiem i hałasem, jak np. rozbicie szyby lub latarni, jest tytułem ulubionego w Niemczech czasopisma satyrycznego, które, założone 1848 przez Kalischa (ob.) w Berlinie, wychodzi dotychczas.

Kladno, miasto okręgowe w Czechach, posiada zamek, starożytny kościół i 17,500 miesz. Tutejsze fabryki żelaza, należące do praskiego towarzystwa przemysłu żelaznego, są jedne z największych w Austrji. W okolicy znajdują się kopalnie węgla kamiennego.

Kladrubski v. *Świerczek*, odm., herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem—litera **N** z pałąkiem w belce ukośnej, łączącej słupy; pole dolne srebrne. U szczytu trzy pióra strusie jedno białe między dwoma czerwonemi. Labry czerwono-srebrne. W odmianie tego herbu **N** jest bez pałąka, a u szczytu 4 pióra strusie, naprzemian srebrne i czerwone.

Kladrubski.

Klafter, dawna niemiecka miara długości, wynosząca 6 stóp, zatem sążeń.

Klagenfurt, ob. Celowiec.

Klaić Viekoslav (Aloizy), historyk chorwacki, * 1849 w Garczynie w Slawonji, od 1893 profefesor dziejów powszechnych w Zagrzebiu. Napisał wiele prac historycznych i probował też sił w literaturze. Główniejsze jego prace: „Historja Bośni” (1882); „Opis ziem, w których żyją Chorwaci“ (1880, 3 t.); „Król Dymitr Svinimir”; „Slavonja od X do XIII w.” (1882); „Dzieje Chorwatów“ (1898) i wiele innych. Jest znawcą muzyki i od 1892 redagował pisma muzyczne *Gusle*.

Klajster, ob. Klej.

Klaka (franc.), najemne oklaski dla aktorów. *Klakier*—przekupiony i najęty klaskacz.

Klamra, w matematyce, toż co nawias (ob.); w budownictwie ankier (ob.).

Klamry, herb: W polu czerwonem dwie klamry srebrne, ukośnie skrzyżowanie. U szczytu trzy pióra strusie.

Klamry.

Klamrzyńska Aleksandra śpiewaczka koloraturowa, debiutowała we Lwowie, od 1882 do 1885 śpiewała na scenie warszawskiej. Ożenił się z nią aktor Stromfeld. **K.** występowała z powodzeniem w Cesarstwie i w Europie zachodniej.

Klan, nazwa u górali szkockich pokolenia, zostającego pod zwierzchnictwem jednego naczelnika, i związanego ścisłemi rodowemi węzłami. Klanowy—używa się w antropologji jako termin ogólny, na oznaczenie ustroju społecznego, w którym związki rodowe odgrywają wybitną rolę, mówi się: „ustrój Klanowy“.

Klapa *(wentyl)*, w pompach i podobnych przyrządach pokrywa zamykająca otwór i otwierająca się w jedną tylko stronę; przeznaczeniem **K.** jest dozwolenie cieczy przejścia w jedną stronę

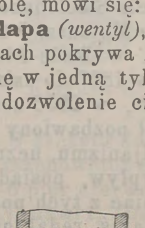

Fig. 1. Klapa obracająca się na zawiasie.

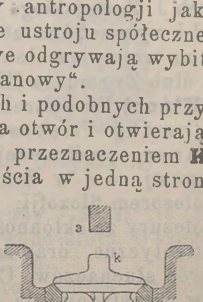

Fig. 2. Klapa wysuwająca się z rury.

i zapobieżenie jej powrotowi. **K.** mają różne urządzenia; **K.** *s k* (fig 1) obraca się dokoła zawiasy *s* ponad otworem *g*: **K.** *k* (fig. 2) pod naciskiem z dołu podnosi się i wysuwa z rury *s* aż do

zatrzymującej ją przegrody *a*. Do wielkich pomp dogodna jest **K.** *Riedlera* (fig. 3 i 4). Wał *a* wprawiany jest w ruch przez pompę, przyczem obrót tarczy naciska pręt *d*, tak, że przy połączeniu fig. 3 klapa *c* przez nacisk cieczy z dołu może być z rury wysuniętą, gdy przy dalszym obrocie tarczy opada i rurę zamyka; sprężyna *f* wywiera działanie pomocnicze. **K.** *bezpieczeństwa* ma na celu zapobieganie rozrywaniu kotłów parowych, gdyby para przeszła granicę wytrzymałości kotła. Składa się ona z krążka bezpieczeństwa, zamykającego otwór kotła i stosownie obciążonego, tak, że skoro prężność pary przejdzie pewną granicę, **K.** się otwiera i zbyteczną ilość pary wypuszcza na zewnątrz. Najpospoliciej **K.** *ag* (fig. 5) obciąża się za pomocą drąga *bhd*, na którego drugim końcu zawiesza się stosowny ciężar *f*, który można przybliżać lub oddalać, a przez to stosownie do woli zmieniać obciążenie. W **K.** sprężynowej (fig. 6) dwie **K.** *vv* połączone są łącznikiem poprzecznym *t*, w którego środku uczepiony jest pręt *s* idący od sprężyny *f*; mutry *mm* służą do regulowania sprężyny.—W przyrządach muzycznych dętych **K.** są to części ruchome, służące do otwierania i zamykania dziurek, co sprowadza zmianę długości rury, a tem samem wysokości tonu. W anatomji **K.** toż co zastawka.

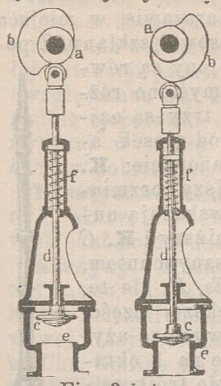

Fig. 3 i 4. Klapa Riedlera.

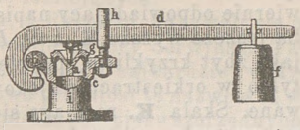

Fig. 5. Klapa bezpieczeństwa.

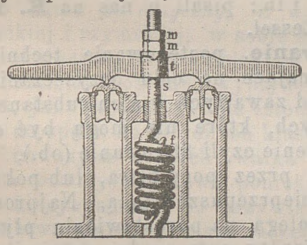

Fig. 6. Klapa bezpieczeństwa sprężynowa.

Klapka Jerzy, * 1820 we Temeszwarze, † 1892 w Peszcie, jeden ze znakomitszych dowódców powstania węgierskiego 1848—49, służył pierwotnie w wojsku austrjackiem, a w r. 1848 przeszedł do armji węgierskiej. Wysłany początkowo z Gáalem i Hajnikiem do Siedmiogrodu dla poruszenia Szeklerów, następnie dowódca 6 batalionu honwedów, na których czele wziął udział w wyprawie przeciwko Serbom, awansowany na majora, kierował robotami przy ufortyfikowaniu Komorna, a następnie Presburga; w końcu listopada wysłany jako szef sztabu do korpusu działającego pod rozkazami Kisa w Banacie. Po klęsce poniesionej przy Meszárosa 4 stycznia 1846 pod Koszycami objął dowództwo nad armją główną; na tem stanowisku poprowadził do zwycięstwa honwedów w bitwach pod Tarczalem, Keresztur, Hidaknemety i t. d., oraz wziął zaszczytny udział w świetnej kampanji kwietniowej (1849). zakończonej ustąpieniem Windischgrätza. Powołany przez Koszutha złożył dowództwo w ręce Nagy Szandora, udał się do Debreczyna i objął ministerjum wojny. Na stanowisku tem skreślił plan kampanji letniej, przyjęty na radzie wojennej, niewykonany jednak z powodu oparcia się Goergeya. Po objęciu przez Goergeya teki ministra wojny, **K.** został mianowany komendantem Komorna; zaszczytny brał udział w walkach 16 i 21 czerwca nad Waagą, oraz 2 i 11 lipca pod Komornem. Po usunięciu się Goergeya w dolinę Cisy, **K.** oblężony w Komornie, częstemi wycieczkami, z których najświetniejszą była z 5 sierpnia, utrzymywał w ciągłym niepokoju armję oblężniczą i potrafił nawet przenieść główną kwaterę do Raabu, zamierzając wpaść do Austrji lub Styrji. Zamiar ten, zwichnięty poddaniem się Goergeya i **K.** zmuszony cofnąć się do Komorna. Odrzucając wezwania do zdania się na łaskę i niełaskę, uzyskał w końcu 27 września zaszczytne warunki kapitulacji, gwarantujące załodze życie i wolność. **K.** opuścił ojczyznę, przebywał w Londynie, Paryżu, Włoszech i Szwajcarji i w r. 1855 pozyskał w Genewie prawo obywatelstwa. Podczas wybuchu wojny Wschodniej udał się do Carogrodu, wrócił jednak wkrótce, nie widząc odpowiedniego pola dla swej działalności; 1859 na wezwanie rządu sardyńskiego zajął się formowaniem legjonu węgierskiego; następnie r. 1866 na górnym Szląsku, ale za każdym razem, nim zdołał wkroczyć do Węgier, zawarty był pokój. W r. 1867 otrzymawszy amnestję i pogodziwszy się z rządem, powrócił do Węgier i był w październiku t. r. posłem do sejmu, otrzymał 1873 r. od rządu otomańskiego wezwanie do uorganizowania armji tureckiej i podczas wojny 1876—77 przebywał w Konstantynopolu, udzielając Porcie rad wojennych. W r. 1877 usiłował podniecić Węgry do dania pomocy Turcji. Jego „Memoiren“ (Lipsk, 1850), zostały uzupełnione późniejszem dziełem „Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen“ (2 t., Lipsk, 1851). Oprócz tego ogłosił jeszcze ważne dzieło „La guerre d'Orient etc.“ (Genewa, 1855).

Klapp Michał, pisarz niemiecki, * 1834 w Pradze, † 1888; kształcił się w Wiedniu, następnie

poświęcił się dziennikarstwu i był współpracownikiem kilku dzienników. W r. 1870 objął redakcję *Montagsrevue*, napisał: „Komische Geschichten aus dem jüdischen Volksleben“ (Berlin, 1859); „Aus dem befreiten Venedig“ (1867); „Bilder vom Marsfeld“ (1868); „In London und unter den Feniern“ (1869); „Revolutions bilder aus Spanien“ (1869); „Zweierlei Juden“ (1870); „Die Bankgrafen, Roman aus der Schwindelzeit“ (2 t., 1877); „Rosenkrantz und Güldenstern“ (Wiedeń, 1885).

Klaproth Marcin Henryk, chemik, * 1743 w Wernigerode, † 1817, był aptekarzem w Berlinie, członkiem rady zdrowia, oraz profesorem chemji Odkrył cyrkonę, stronejanę, tellur, tytan i uran; rozebrał wiele minerałów i aerolitów, a rezultaty swych badań ogłosił w „Beiträge zur chemischen Kenntniss der Mineralkörper“ (6 t., 1795—1815).

Klaproth Henryk Juljusz, orjentalista i podróżnik, syn poprzedniego, * 1783 w Berlinie, † 1835, wcześnie już bardzo zaczął studjować języki wschodnie, zwłaszcza chiński; dawszy się poznać wydaniem „Asiat. Magazin“ (1802), został adjunktem w akademji języków wschodnich w Petersburgu; na wniosek Jana Potockiego otrzymał od akademji zlecenie udania się na Kaukaz i badania tamże pierwiastkowych ludów azjatyckich. Owocem tej podróży, którą opisał dokładnie w „Reise in den Kaukasus und Georgien in den J. 1807 und 1808“ (2 t., 1812 — 14), był „Archiv für die asiat. Literatur, Geschichte und Sprachkunde“ (1810). Opuściwszy służbę rosyjską 1812, osiadł stale w Paryżu, gdzie 1816 został profesorem języków wschodnich. Z pomiędzy wielu dzieł jego oprócz powyższych ważniejsze są: „Asia polyglotta“ (1823); „Tableaux historiques de l'Asie“ (4 t., z atlasem); „Cellections d'antiquités égyptiennes“ (1829); „Aperçu général des trois royaumes, traduit de l'original japonais-chinois“ (1832); w nauce o hieroglifach był przeciwnikiem Champolliona.

Klaprotyn, ob. Lazulit.

Klapsydra, ob. Klepsydra.

Klara św., * 1194 w Assyżu, † 1253. W młodym wieku pobudzona radami św. Franciszka z Asyżu, opuściła potajemnie dom rodzicielski i wstąpiła do klasztoru Benedyktynek, a następnie założyła pierwszy zakon Franciszkanek, znany we Francji pod nazwą Klarysek, we Włoszech pod imieniem Ubogich Panien albo Damjanek, dla których ustawy, podług reguł św. Benedykta, napisał kardynał Ugolino. Reguły te zmienił nieco św. Franciszek i potwierdził je papież Grzegorz IX. Szybko rozpowszechniły się po Europie; w Polsce miały klasztor w Krakowie (zniesiony 1822). Zresztą nazywano je w dawnej Polsce niewłaściwie *Bernardynkami* (ob.). Pamiątkę św. **K.** obchodzi kościół 12 sierpnia.

Klar-Elf, rzeka w Szwecji, bierze początek z jeziora Fämund w Norwegji, przechodzi jako bystry potok do Szwecji, gdzie przybiera nazwę Stor-Elf albo Dalby-Elf i pod miastem Karlstadt wpada po 40 milowym biegu do jeziora Wener.

Klarnet, *klarynet* (z włos. *clarino*), instrument muzyczny dęty, drewniany, o *pyszczku* dziobkowatym, w który zakłada się *stroik* z płatka trzcinowego. Szalkiewicz w Warszawie w miejsce pyszczka drewnianego zastosował szklany. Z powodu, że nie całej skali **K.** tony są równie łatwe do wydobycia, wymyślono różne jego gatunki, z których trzy są najpowszechniejsze, nazwane od głosek abecadła muzycznego, a mianowicie: **K.** *A*, najniższy i najłagodniejszy, brzmiący o małą tercję niżej, niż wskazują nuty; **K.** *B* o cały jeden ton niższy i **K.** *C* wiernie odpowiadający napisanym nutom. Są jeszcze wyższe **K.** z *D*, *Es*, *F*, ale te, jako zbyt krzykliwe, po większej części tylko w orkiestrach wojskowych są używane. Skala **K.** rozciąga się na 3 oktawy przeszło, od małego *e*, do trójkreślnych *e*, *f*, a nawet i wyżej; pisze się zaś w kluczu wjolinowym. Co temu narzędziu w dół brakuje, posiada *basklarnet*, podobny tonem do zwyczajnego klarnetu *A*, lecz z powodu nizkiego brzmienia bardziej uroczysty. **K.** wynaleziony został przez Dennera w Norymberdze 1680 r. Odznaczyli się na nim Müller, Hermstedt, Bärmann, Tropiański, Klosé, Mühlfeldt i in.; pisali u nas na **K.** Kurpiński, Dobrski, Lessel.

Klarnet.

Klarowanie. postępowanie techniczno-chemiczne, mające na celu oczyszczanie płynów mętnych od zawartych w nich substancji nierozpuszczalnych, które nie mogą być oddzielone przez cedzenie czyli filtrowanie (ob.), przenikają bowiem przez pory filtra, lub pokrywają go warstwą nieprzepuszczającą. Najprostszy sposób **K.** polega na pozostawieniu płynu w spoczynku, dopóty męty na dno naczynia nie opadną; potem płyn jasny ściąga się za pomocą lewarka lub zlewa ostrożnie. Niektóre ciała, pomieszane z cieczą, napajają się jej mętami i dają się łatwo wraz z niemi usunąć, jak drobne skrawki bibuły szwedzkiej, mąka ceglana, kaolin, węgiel kostny. Do oczyszczenia wody służyć może dodatek białka, które za ogrzaniem wody ścina się i wraz z mętami opada na dno. Podobnież daje się użyć krew wołowa, pęcherz rybi, gips palony.

Klaryski, ob. Klara (św.).

Klasa, wogóle część pewnej większości, zebrana według wspólnych cech; w historji naturalnej toż co gromada (ob. Klasyfikacja).

Klasice, wieś w gub. Witebskiej, pow. Drysieńskim, a 8 mil od Połocka, pamiętna bitwą, stoczoną 1812 r. w lipcu, pomiędzy marszałkiem francuskim Oudinot a księciem Wittgensteinem.

Klasowy podatek (błędnie nazywamy także klasycznym), jest to podatek dochodowy, pobierany podług klas dochodu, a więc w granicach pewnego stopniowania (np. od dochodu 400—500, 500—1,000 i t. p.). W szczególności nazwę tę nosił odpowiedni podatek w Prusiech, obecnie już nie istniejący, a zastąpiony podatkiem od dochodu (Einkommensteuer). Wogóle termin ten w finansowości stosuje się nie do ściślej kategorji podatków, lecz do typu, w którym uwzględniane są klasy (rzędy) kontrybuentów podług stopniowań dochodów, czy zysków. Zazwyczaj w miarę wyższej klasy podatek klasyczny pobiera się w stosunku rosnącym.

Klastyczne skały (z grec. *klastos*, skruszony), skały powstałe z okruchów, czyli rumowisk skał poprzednio istniejących.

Klasycy, *Classici*, u Rzymian nazywali się ci obywatele, którzy wedle ustawy Serwjusza Tuljusza należeli do pierwszej i najbardziej wpływowej klasy. Obrazowo przeniósł tę nazwę w II w. po Chr. Gellius na pisarzów pierwszorzędnych, i odtąd weszła ona w powszechne użycie względnie do płodów literatury i sztuki. Każdy naród najświetniejszą epokę swej literatury nazywa *klasyczną*, a pisarzów z tego czasu *klasykami*; w ściślejszem zaś znaczeniu nazywają się *klasykami* najcelniejsi pisarze starożytności greckiej i rzymskiej, jako niedoścignione rzekomo dla nowszych pisarzów wzory. Stąd też w kwestjach literackich i artystycznych wyrażenie *klasyczny* znaczy to samo co *antyczny*. Z wyobrażenia sztuki greckiej i rzymskiej, w sobie skończonej, pewnej, spokojnej, będącej wcieleniem objektywnego na przedmiot poglądu, wypłynęło pojęcie *klasycyzmu*, jako pojęcie ogólne estetyczne, zastosowane do epoki, do której ten klasycyzm należał. W nowszych czasach walka pomiędzy *klasykami* a *romantykami* nowe poniekąd nadała znaczenie klasycyzmowi, bo przywiązała go do naśladownictwa form przestarzałych, np. do troistej jedności dramatycznej, nawet do rytmu aleksandrynów, mającego niby zastąpić dawne heksametry i jamby. Był czas, że uchodzić za *klasyka* znaczyło to wystawiać się na śmieszność; wybryki romantyków znacznie już pojęcia te dziś zmodyfikowały.

Klasycyzm, *Klasyczny*, ob. Klasycy.

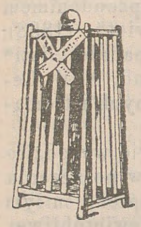
Klasyfikacja, układ różnych przedmiotów, polegający na zestawieniu tych, które mają pewne cechy wspólne, a rozdzieleniu tych, które owemi cechami się między sobą różnią. Przy układach, przez przybieranie nowych cech, mogą być większe działy rozkładane na coraz mniejsze, a taki system **K.** ma zwłaszcza ważne znaczenie w historji naturalnej. Zwykło się pospolicie najwyższe działy nazywać typami, te rozpadają się na klasy czyli gromady, dalej idą rzędy, rodziny, plemiona, rodzaje, gatunki i odmiany.

Klásztersky Antonin, poeta czeski, * 1866, zaczął pisać do *Svietozora*, pod pseudonimem Petr Jasmin. Wydał: „Ptaczi sviet“ (1888); „Živym a mrtvym” (1889); „Spadale listi“ (1891); „Pisnie z práce” (pod pseud. A. K. Leszan, 1891); wiele innych oryginalnych i tłómaczonych.

Klasztor. Gdy w chrześcijaństwie wyrodziło się ono pojęcie, że samotny żywot w połączeniu z zadawaniem sobie różnych utrapień, miłym jest Bogu, wielu ludzi, żądnych świętobliwej sławy, udało się na pustynie, w góry lub lasy, gdzie osiedlali się w jaskiniach lub szałasach i żyli o głodzie, obywając się nawet bez odzieży (por. Ascetyka). Następnie w skutek różnych niebezpieczeństw zaczęli się tacy jednoczyć z sobą, jak np. *na Karmelu*. Osady takie zwano *laura*. Później samotnicy *(monos)* zaczęli sobie budować bezpieczniejsze i wygodniejsze schronienia, zwane *Claustrum* czyli **K.** Pierwsze takie *Klasztory* pojawiły się w Egipcie na górze Nitryjskiej. Wspólne życie wymagało stosownej organizacji, i pierwsze ustawy dla mnichów na Wschodzie ułożył św. Bazyli W. (ob.). Obowiązani oni byli nietylko modlitwy odprawiać, lecz i pracować wspólnie. Na Zachodzie dopiero w późniejszym czasie **K.** zaprowadzone zostały; stosowne zaś dla nich przepisy ułożył św. Benedykt z Narsji (ob.). Są **K.** męskie i żeńskie rozlicznych reguł i z rozmaitemi celami, mianowicie w kościele rzymsko-kat. W dawnych czasach **K.**, ukryte w głębi gór i puszcz, przechowały liczne zabytki cywilizacji; w późniejszych atoli czasach wiele z nich upamiętniło się ujemnym kierunkiem swych zabiegliwych starań, a nawet swawolą. Z biegiem czasu liczba **K.** ciągle jest zmniejszaną w wielu krajach, a ich majątki obracane są na zakłady naukowe lub dobroczynne. Podobne **K.** istnieją także od wieków w krajach, zamieszkanych przez wyznawców *Buddaizmu*.

Klaszyckie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Połockiem. Powstało około 1700 z ekonomji połockiej przez oddzielenie dóbr Klaszyce i Niszcza z dóbr stołowych królewskich. Pierwotnie posiadali je Słuszkowie, a od r. 1700 do 1772 dzierżyli je, wraz z dołączonemi później dobrami: Lisna, Chocimicza i Hlina, Szczytowie. Wedle przywileju króla Augusta III z d. 8 września r. 1744, ostatnim posiadaczem tego starostwa w ostatniej rozciągłości był Krzysztof Szczyt, syn Józefa, kasztelana mścisławskiego i Petroneli, którzy opłacali z niego kwarty w ilości złp. 6,283 gr. 29, a hyberny złp. 1,000.

Klatka, izba przenośna, ograniczona drutami metalowemi lub prętami drewnianemi, służąca do pomieszczania ptaków. W **K.** trzymają się też dzikie zwierzęta, a niekiedy więziono w nich i ludzi. Tak Aleksander wielki miał więzić w **K.** Kalistenesa, Tamerlan Bajazeta. **K.** była też stosowaną jako więzienie we Francji, zwłaszcza

Kara klatki w Chinach.

za Ludwika XI, Karola VIII i Ludwika XII; Wilhelm Haracourt, biskup z Verdun, trzymany był w **K.** przez 14 lat, kardynał la Balne przez 11 lat, Filip de Commines przez 8 miesięcy; Ludwik Sforza również był w **K.** zamknięty. **K.** znikły z Bastylji w wieku XVI, kara jednak **K.** istnieje dotąd w Chinach i innych krajach azjatyckich. **K.** *schodowa* jest częścią budynku na pomieszczenie schodów. **K.** *Faradaya* nazywa się klatka o ścianach metalowych, pełnych lub kratkowych, służąca do okazania, że ładunek elektryczny, udzielony przewodnikowi wydrążonemu, nie sprowadza żadnego zgoła objawu elektrycznego wewnątrz tego przewodnika. **K.** *piersiowa*, ob. Pierś.

Klattau (czeskie *Klatovy*), miasto okręgowe w Czechach, posiada kościół z XIII w., ratusz z wieżą 70 metrów wysoką i dzwonem, ważącym 5,000 klg., gimnazjum realne, szkołę rolniczą, muzeum, kilka fabryk i 11,000 miesz.

Klaudja, *Klodja*, ob. Klaudjuszowie.

Klaudjan *(Claudianus Claudius)*, rzymski poeta z Aleksandrji, żyjący w końcu IV i na początku V w. po Chr. W 395 r. przybył do Rzymu i znalazł protektora w Stylichonie, który uczcił poetę godnościami i posągiem na Forum Trajana; **K.** † prawdopodobnie niedługo po upadku Stylichona (408). Jest on niezaprzeczenie najznakomitszym poetą swego czasu i ostatnim poetycznym talentem upadającego Rzymu. Obok kilku panegiryków na cześć Honorjusza i Stylichona, szyderczych wierszy na Eutropjusza i Rufina, sielanek, epigramatów i listów, posiadamy jeszcze główny jego utwór, poemat bohaterski „Raptus Proserpinae“ (Porwanie Prozerpiny). Okazuje w nim **K.** rzeczywisty talent poetycki, twórczość, płodną fantazję i zmysł artystyczny; grzeszy jednak nadużywaniem środków patetycznych, retoryczną napuszystością i zbytkiem ozdób, zaczerpniętych z mitologji. Fragment bohaterskiego także poematu *Gigantomachia*, jak również niektóre drobniejsze utwory, przypisywane **K.**, wątpliwej są autentyczności. Pisma jego wydał Heinsius (Lejda, 1650), Burmann (Amsterdam, 1760), König (Getynga, 1808) i Doullay (Paryż, 1026); „Porwanie Prozerpiny,“ przełożył na polski A. W. Ustrzycki, (3 wyd., Warszawa, 1772).

Klaudjusz Maciej, inaczej *Asmus*, ob. Claudius Maciej.

Klaudjuszowie albo *Klodjuszowie (Claudii* albo *Clodii)*, starożytny ród rzymski pochodzenia sabińskiego, przybyły w VI w. pod przewodnictwem Attilliusa do Rzymu i przyjęty do grona patrycjuszów; odznaczał się szczególną butą, dumą i surowością względem plebejuszów. Do rodu tego należało kilku znakomitych mężów, wsławionych w dziejach rzymskich. Później ród **K.** rozdzielił się głównie na dwie linje, z których jedna miała przydomek *Pulcher*, druga zaś *Nero*. Z tej ostatniej pochodzili cesarze: Tyberjusz i Klaudjusz. Z pośród plebejskiego rodu **K.** odznaczyła się najwięcej linja z przydomkiem *Marcellus*. Z członków tych rodów wymieniamy znamienitszych:

Klaudjusz Caecus (Appius Claudius), cenzor (312 roku przed Chr.), założył nazwaną od jego imienia drogę Appijską. Sprawował w latach 307 i 296, urząd konsula, zwyciężył Samnitów i Etrusków 296 jako też 295; w r. 280 ociemniały już starzec przyczynił się ognistą wymową do odrzucenia pokojowych propozycji Cyneasza (ob.), posła Pirusowego. Jego syn *Publjusz* **Klaudjusz** *Pulcher*, konsul 249 i dowódca floty rzymskiej, poniósł od Kartagińczyków straszliwą klęskę pod Drepanum.

Klaudjusz *Pulcher* (Appjusz), szwagier Lukullusa, sławny ze swojej chciwości, której dowody złożył podczas zarządu Cylicją (53 r. przed Chr.), został 54 r. konsulem, potem cenzorem. Nieprzyjaciel Cycerona, wszelkiemi sposobami starał się przeszkodzić jego powrotowi z wygnania, później pojednał się z nim wszelako; tocząc spory z oddanym Cezarowi trybunem Kurjonem, musiał 49 r. uciekać z Rzymu przed Cezarem i otrzymał od Pompejusza prowincję Grecji, gdzie r. 48 przed Chr. † na wyspie Eubei. Był to gruntowny znawca historji rzymskiej i znakomity mówca.

Klaudjusz *Publjusz Pulcher*, brat poprzedniego, służąc pod rozkazami szwagra swego Lukullusa w wojnie Mitrydatejskiej, wzniecał niesnaski pomiędzy wojskiem. Wróciwszy się r. do Rzymu, dał się przekupić Katylinie i pieniędzmi oswobodził się od kary za ciężkie wykroczenie względem bogini *Bona dea*. Ściągnął na się nienawiść Cycerona, którego też zawziętym był nieprzyjacielem. Gorący stronnik Cezara, wybrany 59 r. trybunem, starał się przez rozdział zboża i ustanowienie praw nowych zjednać dla swej sprawy zarówno lud, jak rycerstwo i senat; pozyskał także konsulów, zapewniwszy im pożądane przez nich prowincje; wreszcie przeprowadził prawo, skazujące Cycerona na banicję w miejsce o 400 mil od Rzymu odległe, spustoszył jego posiadłości, dopuszczał się wielu samowolnych wybryków, tyranizował stolicę, jakby pan samowładny, trzymał pod grozą Pompejusza, nie szczędził nawet samego Cezara. Po skończeniu swego trybunału 57 r. postępował niemniej gwałtownie i dopuszczał się wszelkich nadużyć. Zawziętego przeciwnika miał teraz w Milonie (ob.), przez którego, stawiając mu przeszkody do konsulatu, został zabity 527.— *Klaudja* albo *Klodja*, siostra poprzedniego, słynna z piękności i bezwstydu żona Kwintusa

Metella, zwanego Celer, obwinianą była o jego otrucie. Nienawidziła śmiertelnie Cycerona, który wzgardził jej ręką, ale też pomścił nienawiść w mowie za Markiem Celjuszem Rufem, kochankiem Klodji, oskarżonym przez nią o trucicielstwo.

Klaudjusz, właściwie *Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus*, cesarz rzymski, najmłodszy syn Nerona Klaudjusza Druzusa, pasierba Augusta, * w Lionie r. 10 przed Chr. Od urodzenia słabowity i zaniedbany, okrzyknięty został po zamordowaniu Kaliguli przez pretorjanów roku 41 po Chr. cesarzem. Z początku zapowiadał rządy sprawiedliwe i mądre, o tyle następnie rozjątrzony wykryciem spisku uknowanego na swe życie (42 r.) poddał się wpływom żony, niecnej pamięci Messaliny (ob.), oraz wyzwoleńców Pallasa i Narcisa, którzy sprawowali rządy okrutnie i samowolnie. Sam **K.** tymczasem żył pogrążony już to w rozpuście i lenistwie, już też oddany pracom naukowym; ogromne sumy wydawał na przeróżne budowle, z których słynne są wielki akwedukt *(Aqua Claudia)* i port w Ostji. Na zewnątrz wojska jego odnosiły zwycięstwa w Afryce (Maurytanja zamieniona w prowincję), Brytanji i Germanji. Druga jego żona Agrypina (ob.), również występna jak Messalina, a jeszcze od niej okrutniejsza, otruła męża 64 po Chr. Ubóstwienie **K.** dało powód Senece (ob.) do napisania paszkwilu „Apocolocyntosis.“

Klaudjusz.

Klaudjusz II (Marek Aureljusz), znakomity wódz rzymski, wybrany został 268 po zamordowaniu Gallienusa cesarzem rzymskim. Przywrócił on nieco porządek w skołatanem państwie, ubezpieczył je od napadu barbarzyńców (od zwycięstwa odniesionego nad Gotami pod Naisus 246, otrzymał przydomek *Gotticus)*; † w 270 r. na morową zarazę.

Klaus Jan, Jezuita, * 1675 w województwie Połockiem na Białej Rusi, † 1757 w Słucku; był profesorem wymowy i kaznodzieją. Przełożył na język polski „Trzy tragedje Publjusza Kornelego Scypjona, Stylikona i Temistoklesa“ (Wilno, 1751).

Klausenburg, ob. Koloszwar.

Klausthal, miasto górnicze w okręgu Zellerfeld w pruskiej regencji Hildesheim, w górach Hartz. Znajduje się tu gimnazjum, akademja górnicza i szkoła górnicza z bogatemi zbiorami, oraz 9,000 miesz., zajętych prawie wyłącznie przy zakładach górniczych, które tu już od dawnych czasów istnieją i należą do najważniejszych i największych w Niemczech.

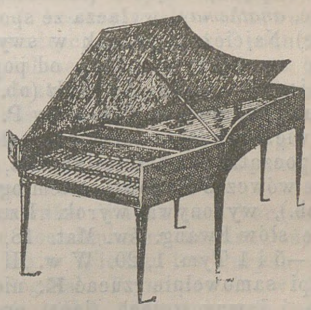
Klauwell Otto, muzyk kompozytor, * 1851 w Langensalza, studjował matematykę w Lipsku, następnie muzykę w tamtejszem konserwatorjum. Napisał: „Der Kanon in seiner geschichtlichen Entwickelung“ (Lipsk, 1877); „Musikalische Gesichtspunkte“ (1881); „Der Vortrag in der Musik“ (1883); „Der Fingersatz des klavierspiels“ (1885), oraz kilka uwertur, utworów muzyki kameralnej i pieśni.

Klauzula (z łac.), termin prawny, znaczący umieszczenie pewnego warunku w kontrakcie lub innej umowie, w testamencie, zapisie, przywileju lub przymierzu, zgoła we wszelkim akcie publicznym lub prywatnym, który to warunek staje się główną podstawą, gruntem aktu całego, tak dalece, że niedotrzymanie klauzuli osłabia albo znosi cały akt pomiędzy zawierającemi go stronami. Najczęściej używa się u nas wyrażenie *klauzula egzekucyjna*, na oznaczenie tej części wyroku lub aktu, z mocy której wyrok zostaje wyegzekwowany, jest to więc nakaz wykonawczy wyroku, właściwym urzędnikom przez sąd lub urzędników publicznych, mających do tego prawo, wydany.

Klauzura (łac. cluse), nazywa się ciasna przestrzeń, cela klasztorna, a także pustelnia; k. klasztorna, znaczy zamknięcie niedopuszczające styczności ze światem.

Klawicylinder, *harmonika szklana*, instrument muzyczny, wynaleziony przez Chladniego. Miał on kształt fortepjanu i klawjaturę na $4\frac{1}{2}$ oktawy. By na nim grać, trzeba było wprawić w ruch wirowy cylinder szklany, w skrzynce instrumentu umieszczony; zniżając klawisze, dobywało się tony z ciała, wilgocią lekko nasiąkłego, które się o tenże cylinder ocierało. Głos tego przyrządu był podobny do harmoniki.

Klawicymbał, instrument o klawiszach i strunach metalowych, tej samej natury co fortepjan, dzisiaj zupełnie zarzucony.

Klawicymbał z XVII w.

Klawikord, instrument muzyczny o strunach i klawiszach. Jego mechanizm, wprawiający w drganie cienkie mosiężne struny, składał się, zamiast obecnie u-

Klawikord.

żywanych młotków, z płatków miedzianych, osadzonych na końcach klawiszów, które przez tarcie wprawiały struny w drgania. Ton był bardzo cienki, ale z miłym srebrnym dźwiękiem.

Klawilira, *klawiharfa (Clavilyre)*, instrument muzyczny wynaleziony około 1820 w Londynie przez Battmana. Jest to rodzaj harfy o klawiszach, której struny umieszczone są w położeniu pionowem nad klawjaturą.

Klawisz, w instrumentach muzycznych płytka drewniana, osadzona na sztyfciku, która za naciśnięciem porusza się i uderza młotkiem, na drugim jej końcu zamieszczonym, w strunę, dźwięk wydającą.

Klawjatura, cały zbiór klawiszów, a często i mechanizmu danego instrumentu muzycznego.

Klazma, rzeka, bierze początek w gubernji Moskiewskiej, powiecie Dmitrowskim, i wpada w gubernji Włodzimierskiej blizko miasta Gorbatowa, pod wsią Owinicami, do Oki. Długa 681 klm., szeroka około 40 sążni, spławna.

Klazomene, (staro-grec.), jedno z dwunastu miast jońskich w Azji Mniejszej na połud.-zach. od Smirny.

Klątwa (przekleństwo, przekleństwo=*złorzeczenie*; wyklęcie, wyklinanie = wyłączenie, wypędzenie), w zakresie kościelnym ma dwojakie znaczenie: 1) *Egzorcyzm* czyli *zaklinanie* złego ducha (czarta), aby ustąpił z pewnej miejscowości, przedmiotu lub żywej istoty (ob. Egzorcyzmy) i 2) *Kara kościelna.* W tem znaczeniu **K.** *kościelna*, mianowicie w kościele rzymsko-katol., jest trojaka: a) **K.** *Mniejsza (excomunicatio minor*, po grec. *aforismos)*, zabrania laikom przyjmowania Komunji św., a księżom odprawiania Mszy św. i t. p., b) *Większa (excomunicatio major*, po grec. *anathema)*, wyłącza ze społeczności kościoła. c) Najcięższą jednak w swych skutkach, choć uważana za niższą od poprzedniej *(anatemy)*, jest **K.** zwana *Interdykt* (ob.). Wyłączanie od uczestnictwa w Wieczerzy P. i ze społeczności wiernych (kościoła) zdarzało się już w samych początkach chrześcijaństwa, lecz z tą różnicą, że wówczas stanowił o tem ogół gminy a biskup (ob.), wykonywał wyrok. Działo się to na zasadzie słów Ewang. św. Mat. 18, 17, oraz 1 Kor. 5, 1—5 i 1 Tym. 1, 20. W w. III i IV poczęli biskupi samowolnie rzucać **K.** nietylko za odstąpienie i jawny grzech (lapsi proditores), ale i za różnicę w wierzeniu lub zwyczaju, i to nietylko na pojedyńcze osoby, lecz i na całe kraje, jak to uczynił biskup (papież) rzymski Wiktor, rzuciwszy **K.** na całą Azję Mniejszą za różnicę w obchodzeniu Wielkanocy. Następnie dotykała ona nawet nieboszczyków. Gdy zaś w wiekach średnich władza papieży rzymskich stanęła u szczytu swej potęgi, **K.** stała się dzielnem narzędziem w kierowaniu sprawami politycznemi, zwłaszcza gdy monarchowie z osobistych widoków łączyli ją z karami cywilnemi. Papież Grzegorz VII złagodził skutki **K.** względem niewiast, dzieci i niewolników, a Marcin V rozróżnił *ekskomunikowanych* na takich, których należy unikać *(vitandi)*, i takich, którzy mogą być w towarzystwie cierpiani *(tolerati)*. Nadużycie **K.** najwydatniej występuje w czasach walk papieży prawych z nieprawymi (antypapieżami). To też sobór trydencki (Ses. 25, c. 3, de refor.) stanowi, że **K.** należy używać oszczędnie i z wielką oględnością. Władzę *ekskomunikowania* ma tylko papież, synod i biskup (w swej djecezji). Obecnie **K.** straciła swą moc i wpływ, Kościół grecko-katolicki wykonywa także **K.**, corocznie zaś w pierwszą niedzielę wielkiego postu (Invocavit) powtarza jej ogłoszenie przeciwko kościołowi zachodniemu, czyli rzymskiemu. W kościele ewangelickim zdarza się odłączenie od stołu Pańskiego, ale tylko za decyzją właściwej władzy (konsystorza, synodu). O **K.** w Polsce (ob. Interdykt w Polsce). O znaczeniu **K.** w dawnych czasach por. *Breve* Innocentego III z r. 1203. W XVI w. **K.** rzucał w Polsce każdy ksiądz, a nawet w razie oporu w oddawaniu dziesięciny sam *klecha* (ob.).

Kleantes, filozof stoik, żyjący w Atenach około 331—232 przed Chr. Odmiennie od innych stoików uważał słońce za żywioł panujący w świecie. Z licznych pism jego doszedł do naszych czasów tylko „Hymn do Zeusa," wydany przez Korais'a, w Paryżu, 1826).

Klearchos, Lacedemończyk, niejednokrotnie dowodził flotą spartańską w wojnie Peloponeskiej; wysłany 403 w pomoc Bizantynom przeciwko Trakom z powodu uroszczeń swych do najwyższej władzy, został przez nich wygnany. Stamtąd udał się do Cyrusa Młodszego, przyprowadził mu oddział najemników, lecz po bitwie pod Kunaksa został zamordowany przez Tysafernesa (401). Inny **Klearchos,** uczeń Platona i Isokratesa, był tyranem Heraklei. Jego dwaj wnukowie panowali także przez pewien przeciąg czasu w Heraklei.

Kléber Jan Chrzciciel, generał rzeczypospolitej francuskiej, *1753 w Strasburgu. Był synem ogrodnika. W 16 r. życia przybył do Paryża i poświęcał się nauce budownictwa; później udał się za namową dwu Bawarczyków do Monachjum, gdzie wstąpił do szkoły wojskowej i służył następnie w armji. Nie spodziewając się wszakże jako mieszczanin awansu, wrócił do kraju 1783, był inspektorem budowli w Belfort, gdzie wystawił wiele pięknych gmachów. Po wybuchu rewolucji zaciągnął się r. 1792 do pułku ochotników wyższego Renu. Podczas obl-

Kléber Jan.

żenia Moguncji 1793 rozwinął jako generał nadzwyczajną działalność. Po kapitulacji tej twierdzy aresztowany, bronił śmiało Custine'a. Walczył następnie w Wandei, gdzie za bitwę pod Chollet otrzymał stopień generała dywizji; 1794, zostając pod rozkazami Jourdana (ob.), brał udział w bitwie pod Flerus, poczem zdobył Mastrycht. W wyprawach 1795 i 1796 obok waleczności okazał niepospolity talent wodza. Poróżniony z dyrektorjatem, żył zdala od spraw publicznych, wreszcie popłynął z Bonapartem do Egiptu (1799), zdobył w Syrji Jaffę i Gazę, odniósł zwycięstwo na górze Tabor. Po odjeździe Bonapartego został **K.** w Egipcie jako wódz naczelny; z garstką wojska rozbił całą armję turecką pod Heliopolis 20 marca 1800 r., uspokoił zbuntowany Kair i wkrótce stał się panem całego Egiptu. Gotując się do dalszych działań, został **K.** zabity w Kairze przez jakiegoś fanatyka tureckiego 14 czerwca 1800. Rzeczpospolita straciła w **K.** generała, który zawsze miał śmiałość i zdolność bronić jej przeciw wewnętrznym nieprzyjaciołom. Ludwik XVIII kazał K. wznieść pomnik w Strasburgu. Por. Ernouf „Le général K." (Paryż, 1867); Pazol „K. sa vie, sa correspondence" (1877).

Klebs Edwin, lekarz, * 1834 w Królewcu, został w 1866 r. profesorem anatomji patologicznej w Bernie, 1871 w Würzburgu, 1873 w Pradze, a w 1882 w Zurychu; od 1896 jest profesorem patologji w Karlsruhe. Był przedstawicielem nauki o grzybkach chorobotwórczych w patologji; wychodził z założenia, że tylko przez połączenie badań doświadczalnych z dociekaniami anatomicznemi można dojść do poznania istoty spraw patologicznych, zachodzących w organizmie. Najświeższe jego prace tyczą się leczenia chorób zakaźnych drogą szczepienia produktów życia baterji z czystych kultur. Napisał: „Handbuch der pathologischen Anatomie" (1868—1880); „Beiträge zur Geschwulstlehre" (1877); „Allgemeine Pathologie" (1887—89); „Die kausale Behandlung der Diphtherie" (1893); „Die kausale Behandlung der Tuberculose" (1894).

Klecanda Jan, pisarz czeski, pedagog, † 1855 w Pradze. Jeszcze pobierając nauki, pisywał do czasopism pod różnemi pseudonimami (np. Táborsky) poezje i opowiadania. Ogłosił między innemi: „Na bojiszti" (II wyd., 1885); „Vszední przibiehy" (1884); „Od Rzipu k Bilé Horze" (1890); „Polsko v minulosti a przitomnosti" (1895—6).

Klecha, był u nas w XVI w., sługą kościelnym i sługą księdza parafjalnego; figura, używająca po proboszczu wysokiego uważania pośród ludu wiejskiego.

Klechda, podanie, tradycja ludowa. Pierwszy ogłosił ich zbiór pod tą nazwą K. Wł. Wójcicki w 1837.

Kleck, miasto w dawnem województwie i powiecie Nowogródzkim, o $2^1/_2$ mili od Nieświeża, ordynacja książąt Radziwiłłów, pamiętne licznemi wypadkami wojennemi z czasu napadów tatarskich, szczególnie zwycięstwem Glińskiego w 1506 r.

Kleckie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Kaliskiem, powiecie Gnieźnieńskim. Podług lustracji z r. 1662 powstało z dawniejszego starostwa szredzkiego przez oddzielenie od niego: miasteczka Klecka, o 2 mile od Gniezna i wsi: Gole, Golczewo, Polska, Łagiewnik. Po utworzeniu r. 1768 województwa Gnieźnieńskiego, zaliczało się, do tegoż województwa. W r. 1771 posiadał je Antoni Mirosławski, podkomorzy inowrocławski, opłacając kwarty w ilości złp. 810 gr. 15, a hyberny złp. 608 gr. 13. Na sejmie Warszawskim z r. 1773—1775, Stany Rzeczypospolitej nadały w 50-letnie emfiteutyczne posiadanie to starostwo Korytowskiemu, podsędkowi gnieźnieńskiemu, wraz z wsią Ulejno, w powiecie Pyzdrskim położoną.

Kleczew, osada w gubernji Kaliskiej, powiecie Słupeckim, odległe o 3 mile od m. Konina, ma 1,980 miesz.

Kleczewski Arkadjusz, publicysta spółczesny, redagował w Warszawie 1864—68 *Kurjera Świątecznego*, następnie przeniósł się do Krakowa, gdzie od 1868 wydawał pisma humorystyczne *Djabeł* i *Harap*.

Kleczewskie albo **Kleszczewskie starostwo** niegrodowe, leżało w województwie Kaliskiem, powiecie Pyzdrskim. Wedle lustracji z r. 1662 powstało z dawniejszego starostwa szredzkiego przez odłączenie od niego miasta Kleczewa i wsi Trzebiesławki z przyległościami, które za pierwszej wojny Szwedzkiej tak były zniszczone, iż lustratorowie w obudwu tylko dwu ratajów osiadłych znaleźli. W roku 1771 było znów rozdzielone. Kleczewo było w posiadaniu Adama Malczewskiego, który opłacał kwarty złp. 275, zaś Trzebiesławki dzierżył Józef Zabłocki, uiszczając kwarty złp. 217 gr. 14, a hyberny złp. 138 gr. 21. Od 13 września 1772 przeszło pod panowanie pruskie.

Kleczkowska Wanda (hr. Von der Meere), znana pod pseudonimem Bogdani, śpiewaczka, kształciła się w Wiedniu i w Paryżu, uczennica Garcii i Rogera. Występowała w Niemczech i we Francji. W r. 1872 śpiewała w Poznaniu, następnie w Krakowie i we Lwowie.

Kleczkowski Wojciech, her. Cholewa, wódz Lisowczyków. Kiedy Ferdynand II cesarz niemiecki postanowił zwalczyć Czechów, którzy ogłosili go odpadłym od tronu, wypędzili Jezuitów i oddali koronę Fryderykowi falegrabiemu Renu, prosił o pomoc Zygmunta III. Król ten, gorliwy stronnik polityki jezuickiej i reakcji katolicko-monarchicznej, mimo opozycji wielu senatorów, a zwłaszcza Krzysztofa Zbaraskiego,

wysłał na żołd cesarza 4,000 Lisowczyków pod wodzą **K.** w lutym 1620. Przez Czechy i Morawę pędząc dniem i nocą, stanął **K.** ze swoim hufcem w ciągu dni 8 pod murami Wiednia, gdzie przez cesarza i ludność z zapałem został przyjęty. Lisowczycy stanowili czoło armji cesarskiej i w różnych walkach dobrze się dali nieprzyjacielowi we znaki. W bitwie z Czechami pod górą Schleinit (na początku marca) **K.** dokazuje cudów waleczności, rozgramia jazdę czeską, aż wreszcie trafiony kulą legł na placu boju. Hetmanił jeno 2 niespełna miesiące, ale więcej w tak krótkim czasie nabył sławy, niż inni przez długie lata zawodu wojskowego. Por. Dzieduszyckiego „Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków“ (Lwów, 1843).

Kleczkowski Michał, orjentalista, przebywał we Francji, był posłem francuskim w Pekinie, * 1818, † 1886 w Paryżu.

Kleczkowski Kazimierz, docent szkoły politechnicznej we Lwowie, * 1856 w Warszawie, † 1898; ukończył akademję sztuk pięknych w Petersburgu; napisał: „Analiza kształtów architektury“ (Warszawa, 1885, cz. II, 1890); „Piękno u ogniska domowego“ (tamże, 1888) i wiele artykułów w czasopismach technicznych, jak: „Myśl o stylu doryckim“ (1881); „Barok“ (1888); „Klejnoty“ (1888); „Szlakiem narodów“ (1889); „Sny ludzkości“; „Obrazy i ramki“ (1889); „Styl w rzeźbiarstwie i malarstwie“; „Romantyzm“ (1892) i in.

Kleczkowski Antoni, artysta dramatyczny i literat, * 1857 w Warszawie, † 1899 w Krakowie; kształcił się w uniwersytecie krakowskim, poczem został aktorem. Jednocześnie był współpracownikiem kilku pism galicyjskich i warszawskich, z większych prac ogłosił: „Księga pamiątkowa na d. 4 lipca 1890 r.“; „Lirnik mazowiecki“; „Życiorys Blizińskiego“ i in.

Kleczyński Jan, * około 1750 r. w Wielkopolsce, ogłosił kilka kompozycji na skrzypce.

Kleczyński Jan, artysta muzyk, * 1837 r. w Lublinie, † 1895; pierwsze wychowanie muzyczne odebrał w domu rodzicielskim, ostateczne w konserwatorjum paryskiem. Następnie jako fortepjanista dawał koncerty w różnych miastach w kraju i za granicą, a osiadłszy w Warszawie, był jednym z propagatorów idei założenia w Warszawie towarzystwa muzycznego; 1879 założył tygodnik sprawom muzyki poświęcony, p. t. *Echo muzyczne*, kiedy zaś pismo to przeszło w obce ręce, pełnił obowiązki redaktora do 1883 r., do końca zaś życia zasilał je artykułami teoretycznemi, estetycznemi, sprawozdaniami i biografjami artystów muzycznych. Oprócz *Echa* zamieszczał swe krytyki i sprawozdania w kurjerach *Codziennym*, *Warszawskim*, w *Bluszczu* i *Tygodniku illustrowanym*. Jako kompozytor **K.** zostawił po sobie znaczną liczbę utworów fortepjanowych i wokalnych, z których kilka, zwłaszcza pieśni „Scherzo“, szerokiej dostąpiło popularności. Jako pisarz, wydał: „O wykonywaniu dzieł Chopina“ w formie odczytów (1879). To samo dziełko wyszło w Paryżu w przekładzie francuskim „E. Chopin et l'interprétation de ses oeuvres, trois conférences faites à Varsovie par J. Kleczyński“. Druga praca, nosząca tytuł: „Chopin w celniejszych swych utworach“ (3 odczyty) wyszła w Warszawie 1886 r. Oprócz tego, wydał dobrze opracowany: „Słownik wyrazów używanych w muzyce“ (Warszawa, 1893), przetłómaczył „Katechizm muzyki“ Lobe'go (Warszawa, 1887); „O pedale fortepjanowym“ Schmitta (Warszawa, 1881), kilka operetek — między innemi libretto „Mikada“ i wiele innych.

Kleczyński Jan.

Kleczyński Bohdan, malarz rodzajowy, * 1852, kształcił się na uniwersytecie w Heidelbergu, następnie w malarstwie we Włoszech i w Monachjum. Główne jego obrazy, sceny myśliwskie, znajdują się w Anglji i Ameryce.

Kleczyński Józef, profesor statystyki i prawa administracyjnego w uniwersytecie krakowskim, dyrektor biura statystycznego tamże, umieszczał prace swoje w *Wiadomościach statystycznych*; *Przeglądzie polskim* i *Przewodniku naukowym i literackim*. Oddzielnie napisał: „Statystyka miasta Krakowa“ (Kraków, 1889).

Klee Henryk, * 1800 w Münstermaifeld pod Koblenz, naprzód profesor w Bonn, a od r. 1839 w Monachjum, gdzie † 1840. Znany jako autor dzieł „Katholische Dogmatik“ (3 t., Moguncja, 1834, 2 wyd., 1839—41), oraz „Dogmengeschichte“ (2 t., tamże, 1837—38); „Encyklopädie der Theologie“ (1832).

Klefty, ob. Armatole i Klefty.

Klein Jakób Teodor, zoolog, * 1685 w Królewcu, † 1759, studjował prawo, w r. 1712 przeniósł się do Gdańska, gdzie został sekretarzem miejskim, a 1714—16 był rezydentem miasta przy dworze polskim. Założył w Gdańsku ogród botaniczny, gabinet przyrodniczy i towarzystwo badaczów przyrody. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw zoologicznych i podał układ zwierząt, który wszakże nie posiadał żadnych podstaw naturalnych. W przedmiocie tym występował przeciw Linneuszowi.

Klein Ernest Ferdynand, prawnik niemiecki, * 1743 we Wrocławiu, † 1810; ostatecznie członek wyższego tajnego trybunału w Berlinie. Napisał: „Grundsätze des gemeinen und preussischen peinlichen Rechts“ (2 wyd., 1799); „System des preussischen Zivilrechts“ (2 wyd., 1835) i inne.

Klein Danjel, malarz gdański, † 1744; wsławił się pięknemi portretami, które najznakomitsi rytowali sztycharze. Dwaj jego synowie byli także biegłymi artystami. Córka *Małgorzata* wsławiła się jako minjaturzystka.

Klein Bernard, kompozytor niemiecki, * 1749 w Kolonji, uczeń Cherubiniego w Paryżu; † 1832; wróciwszy do Kolonji, kierował wykonywaniem dzieł muzycznych w katedrze. Powołany do Berlina, został tu 1822 r. nauczycielem harmonji i kontrapunktu w szkole organistów, a dyrektorem muzyki i nauczycielem śpiewu przy uniwersytecie. Oprócz drobniejszych kompozycji na fortepjan i śpiewów kościelnych, ułożył wielką operę p. t. „Dydona“, kilka oratorjów, np. „Hiob“; „Dawid“; „Jefte“, oraz wiele psalmów i hymnów na głosy męskie.

Klein Jan Adam, * 1792 w Norymberdze, znakomity malarz zwierząt, krajobrazów i zarazem rytownik. Odbywszy wiele podróży artystycznych, osiadł stale 1839 w Monachjum, gdzie † 1875. Najlepiej udają mu się zwierzęta, a zwłaszcza konie. Doskonale jednak umie **K.** charakteryzować i sceny ludowe. Ryciny jego wytrzymują porównanie z najlepszemi holenderskiemi. Por. Johna „Das Werk von Joh. Adam K. Maler und Kupferätzer zu München“ (Monach., 1863).—Młodszy jego brat, Jerzy Gottfryd Chrystjan **Klein,** * 1805, † 1827 w Norymberdze, był także biegłym rytownikiem.

Klein Juljusz Leopold, poeta i pisarz, * 1810 w Miskolcz, w Węgrzech, † 1876 w Berlinie; był to uzdolniony dramaturg, lubo nie dostawało mu artystycznego umiarkowania. Ogłosił tragedje: „Maria von Medici“ (1841); „Luines“ (1843), „Zenobia“ (1847); „Moreto“ (1859); „Heliodora“ (1867) i in., oraz komedje: „Die Herzogin“ (1848); „Voltaire“ (1862) i in. Napisał też obszerną historję dramatu (13 t., 1865—76). Jego „Dramatische Werke“ wyszły w 7 t., (1871—1872).

Klein Karol, mineralog, * 1842 w Hanau, studjował naprzód agronomję w Hohenheim, następnie mineralogję i geognozję w Berlinie, Tubindze i Heidelbergu, 1887 został profesorem mineralogji w Getyndze, 1877 profesorem i dyrektorem muzeum mineralogicznego w Berlinie. Oprócz wielu prac petrograficznych i krystalograficznych ogłosił: „Zwillingsverbindungen und Verzerrungen und ihre Beziehungen zu den Symmetrieverhältnissen der Kristallsysteme“ (1869); „Einleitung in die Kristallberechnung“ (1875).

Klein Herman Józef, astronom, * 1844 w Kolonji, pierwotnie pracował w księgarni, następnie zajął się matematyką i astronomją i założył w Kolonji obserwatorjum prywatne, gdzie głównie badał topografję księżyca. W r. 1880 został kierownikiem obserwatorjum meteorologicznego *Gazety Kolońskiej*. Ogłosił: „Handbuch der allgemeinen Himmelbeschreibung“ (2 t., 1872); „Entwickelungsgeschichte des Kosmos“ (1874); „Anleitung zur Durchmusterung des Himmels“ (2 wyd., 1882); „Die Erde und ihr organisches Leben“ (wraz z Thomé'm, 1881, 2 t.); „Allgemeine Witterungskunde“ (1884); „Astronomische Abende“ (2 wyd., 1886). Nadto wydawał pisma: *Gäa* (Kolonja, od 1864), *Revue der Naturwissenschaften* (od 1872 od 1882), oraz pismo astronomiczne *Sirius*.

Klein Feliks, matematyk, * 1849 w Düsseldorfie, kształcił się w Bonn, 1872 został profesorem w Erlangen, 1875 w Monachjum, 1880 w Lipsku, 1886 w Getyndze. Pracował nad geometrją nieeuklidesową, nad rozwiązaniem równań stopnia 5, 6 i 7, nad funkcjami Abla i innemi kwestjami matematyki wyższej, o czem ogłosił: „Vorlesungen über das Icosaëder und die Auflösung der Gleichungen vom 5 Grad“ (1884); „Vorlesungen über die elliptischen Modulfunktionen“ (z Fricke'm, 3 t., 1890—92); „Einleitug in die höhere Geometrie“ (1893). Od 1875 redaguje z Mayerem *Mathematische Annalen*.

Kleiner Symcha Arje, syn Efraima Fiszla z Hrubieszowa, znakomity gramatyk hebrajski, * 1778 w Hrubieszowie, † 1843, ogłosił drukiem: „Komentarz do księgi Hioba“ (Lwów, 1834) i „Me-Male“, o źródłosłowach języka hebrajskiego.

Kleinpaul Rudolf, pisarz niemiecki, * 1845, studjował filozofję i filologję w Lipsku, następnie nauki przyrodnicze w Berlinie, zwiedził południową Europę i Wschód. Oprócz wielu prac, pomieszczanych w różnych czasopismach, oddzielnie ogłosił: „Roma Capitale“ (Lipsk, 1880); „Mediterranea“ (1881); „Kreuziget ihn! Welsche Abenteuer nach den Papieren eines Verstorbenen“ (2 wyd., 1882); dzieła ozdobne: „Rom im Wort und Bild“ (1882); „Neapol und Umgebung“ (1884); „Florenz im Wort und Bild“ (1887); nadto: „Menschen und Völkernamen“ 1885) i in.

Kleinschmidt Artur, historyk, * 1848 w Wiesbadenie, studjował historję w Heidelbergu, od 1887 jest profesorem tamże. Napisał: „Jakób III, Markgraf zu Baden und Hochberg, der erste regierende Konvertit in Deutschland“ (Frankfurt, 1875); „Die drei Stände in Wien vor der Revolution“ (Wiedeń, 1876); „Russlands Geschichte und Politik, dargestellt in der Geschichte des russischen hohen Adels“ (Kassel, 1877); „Die Eltern und Geschwister Napoleons I“ (2 wyd., Berlin, 1886); „Die Säkularisation von 1803“ (Berlin, 1878) i in.

Kleist Ewald Krystjan, von, poeta niemiecki, * 1715 w Zeblinie pod Kozlinem na Pomorzu. Uczył się u Jezuitów w Koronowie (w Wielkopolsce), chodził potem do gimnazjum w Gdańsku, a uniwersytet skończył w Królewcu. W r. 1736 wstąpił do wojska duńskiego, z którego musiał 1740 r. przejść do armji pruskiej. Dosłużywszy

się stopnia majora, otrzymał ciężką ranę w bitwie pod Kunersdorf i w skutek tego † 1759 r. we Frankfurcie nad Odrą. Z utworów jego poetycznych, najcelniejszym jest poemat: „Frühling“ (Wiosna, przekład polski J. Stoczkiewicza i powtórny J. Zawadzkiego, Lwów, 1822). Całkowity zbiór jego poezji „Sämmtliche Werke“ (2 t., Berlin, 1760), wydał Ramler, później Körte (2 t., 1803, wyd. 5, 1853).

Kleist von *Nollendorf*, Emil Fryderyk, hrabia, generał pruski, * 1762 w Berlinie, † 1823. Rozpoczął zawód wojskowy podczas bawarskiej wojny sukcesyjnej, odbył kampanje francuskie i w bitwie pod Budziszynem 30 maja 1818 kierował obroną przeprawy przez Spreę pod Burg; po bitwie drezdeńskiej wykonał pomyślny odwrót do Nollendorf i przez to rozstrzygnął los bitwy pod Kulmem. Następnie miał udział w bitwie pod Lipskiem, blokował Erfurt i pierwszy rozpoczął walną rozprawę pod Laon. W czerwcu 1814 r. otrzymał godność hrabiego z nazwiskiem Kleist von Nollendorf; 1821 r. został feldmarszałkiem.

Kleist Henryk, von, poeta niemiecki, * 1777 we Frankfurcie nad Odrą. Zostawał naprzód w wojskowej, potem w cywilnej służbie pruskiej; po bitwie pod Jena strapiony nieszczęściami ojczyzny, zażądał uwolnienia; dotknięty melancholją dobrowolnie życie sobie odebrał 21 listopada 1811 r. w Poczdamie. **K.** był rzeczywiście namaszczonym poetą. Jego tragedja „Die Familie Schroffenstein“ (Berlin, 1803), dramaty „Käthchen von Heilbronn“ (1810); „Die Hermannsschlacht“ (1811) i „Der Prinz von Honburg,“ komedja „Der zerbrochene Krug“ (Berlin, 1711); „Penthoselea“ (1808) należą do celniejszych utworów poetycznych nowszej literatury niemieckiej. Jego „Nowele i Powieści“ (2 t., Berlin, 1820), świadczą także o znakomitym talencie. Całkowity zbiór pism **K.** wydali Tieck (3 t., Berlin, 1826) i Juljan Schmidt (3 t., Berlin, 1859, 2 wyd., 1891). E. von Bülow wydał dodatki wraz z biografją i listami poety (Berlin, 1848), a Koberstein listy **K.** do siostry Ulryki (Berlin, 1860); nareszcie pisma polityczne ogłosił Köpke (Berlin, 1862). Por. Wilbrandta „Heinrich von **K.**“ (Nördl., 1863); Brahm „Heinrich v. **K.**“ (1892); Bonafous „Henri de **K.** sa vie et ses oeuvres“ (1894).

Kleist Henryk.

Kleist-Retzow Jan Hugo von, polityk niemiecki, * 1814 w Kiechow na Pomorzu, † 1892, studjował prawo i wstąpił do służby sądowej, w 1844 r. został landratem w Belgradzie, w 1848 stanął na czele ściśle zachowawczego stronnictwa junkierskiego i należał do założycieli *Kreuzzeitung*. 1849—52 należał do stronnictwa wstecznego w sejmie, a po zwycięstwie reakcji został nadprezydentem prowincji Nadreńskiej, gdzie z bezwzględną samowolą występował przeciw liberalizmowi. Po ustanowieniu rejencji dymisjonowany, usunął się do życia prywatnego i dopiero po zmianie polityki wewnętrznej za Bismarcka wziął czynny udział w życiu publicznem, jako członek izby panów, gdzie silnie występował przeciw polityce kościelnej rządu. Od 1876 r. stał na czele skrajnej prawicy niemieckiego-zachowawczego stronnictwa w sejmie niemieckim.

Kleista butelka, toż co butelka lejdejska (ob.).

Klej *(glutyna)*, substancja otrzymywana przez długie gotowanie ciał klejodajnych (ob.). **K.** ten, który należy odróżniać od **K.** *chrzęstnego* czyli *chondryny* (ob.), powstaje głównie z istoty organicznej kości *(osseiny* czyli *kollegenu)*, ze ścięgien, skóry, tkanki łącznej, rogu, pęcherza i łusek rybich i t. d. Gotowy znajduje się w organizmie tylko w śledzionie i w krwi przy leuchomji. **K.** ma w technice liczne zastosowania: do spajania wyrobów stolarskich i innych, do usuwania włoskowatości papieru, jako środek przejaśniający dla różnych cieczy i t. d. Pod względem technicznym glutyna znacznie przewyższa chondrynę zdolnością klejenia. **K.** przez gotowanie łatwo się rozpuszcza w wodzie, a ciecz ta przez ostudzenie przechodzi w galaretę, przez długotrwałe wszakże gotowanie traci tę ostatnią własność; podobnie działa na **K.** kwas octowy i rozcieńczony kwas azotny. Ałun z dodatkiem alkaljów strąca **K.** Glutyna zawiera około 18 proc. azotu, zatem więcej niż ciała proteinowe. Pod względem fabrykacji rozróżnia się **K.** ze skór i **K.** z kości. Materjałem do fabrykacji **K.** *ze skór* są rozmaite odpadki garbarskie, stare rękawiczki, surony, t. j. skóry, w które są opakowywane różne towary południowo-amerykańskie, i t. d. Materjał ten surowy najpierwej oczyszcza się przez traktowanie go mlekiem wapiennem; następnie gotuje się, albo bezpośrednio, albo przez wprowadzenie wewnątrz niego pary pod wysokiem ciśnieniem (**K.** *parowy*). Wyrabia się też **K.** z materjału, który już zaczyna przechodzić w gnicie, po poprzedniem odwodnieniu go chlorem lub kwasem siarkowym. Najlepszy przyrząd do gotowania **K.** składa się z trzech kotłów umieszczonych obok siebie w różnych wysokościach, z których górny zawiera wodę, skąd wypływa do kotła drugiego, zawierającego materjały surowe, gdzie się te gotują przez 4—5 godzin, a ciecz tu utworzona sprowadza się do kotła dolnego, gdzie przez gotowanie ostateczne płyn dostatecznie gęstnieje. Następnie płyn sprowadza się w formy, w których krzepnie w masy galaretowate. Masa ta suszy się na powietrzu, co jest jedną z najtrudniejszych części całej operacji, bowiem cokolwiek za wysoka lub nizka

temperatura szkodliwie na **K.** działa, tak, że suszenie to przedsiębrane być może tylko w suchych dniach wiosennych lub jesiennych. Masa wysuszona nakoniec kraje się w tafelki, w jakich się znajduje w handlu. Przy wyrabianiu **K.** *z kości*, czyli **K.** *kostnego*, kości najpierw się odtłuszczają, następnie przez traktowanie kwasem solnym usuwają się z nich części mineralne (ob. Kości), a z pozostałą chrząstką postępuje się jak wyżej; w handlu **K.** ten z kości zowie się **K.** *patentowym*. Jeżeli **K.** traktujemy równą ilością wody i małą ilością kwasu azotnego, traci on własność zamieniania się w galaretę, ale zachowuje własność klejenia. **K.** taki *płynny* często jest dogodny w użyciu. Również przez działanie octu otrzymuje się **K.** płynny. **K.** *stolarskim* zowią się wogóle średnie gatunki **K.** Najczystszy **K.**, pod nazwą *gelatyny* czyli *żelatyny*, używa się do apretury wyrobów jedwabnych, na kapsułki do lekarstw i t. d. **K.** *rybi (karuk, ichtyokolla)* otrzymuje się głównie z pęcherza jesiotrów (ob. Jesiotr). Tak zwany *mundlejm*, używany do klejenia papieru, jest to **K.** czysty, łatwo rozpuszczający się na zimno. Surogatami **K.** są: *Klajster* czyli **K.** *mączysty*, używany wyłącznie do papieru, wyrabia się z mąki rozrabianej wodą ciepłą; własności klejące zależą tu od glutenu i mączki; **K.** *białkowy*, czyli gluten zmieniony w skutek częściowego gnicia, i **K.** *kazeinowy* czyli *sernikowy*, otrzymywany przez rozpuszczenie kazeinu w nasyconym roztworze boraksowym. **K.** *roślinny*, *woskowy* czyli *żywiczny*, jest to mydło woskowe lub żywiczne, używane do klejenia papieru. Dobroć **K.** ocenia się różnemi sposobami; metoda Weidenbuscha polega na porównaniu wytrzymałości sztabek gipsowych, napojonych badanym gatunkiem **K.**, z czystemi tafelkami gipsowemi. Przy wyrobie **K.** wywiązują się gazy bardzo przykrej woni, uciążliwe dla robotników i dla sąsiedztwa, stąd fabryki **K.** ulegają odpowiednim przepisom hygjenicznym. Por. Dawidowsky „Die Leim und Gelatinefabrikation“ (3 wyd., 1893); Wagner „Podręcznik technologji chemicznej“ (przekład Grabowskiego, 1877, str. 787 i nast).

Klejnfeld.

Klejnfeld, herb: Na tarczy dwudzielnej, w obu polach—pasy naprzemian srebrne i czarne. U szczytu dwa rogi jelenie.

Klejnoty, ob. Drogie kamienie.

Klejnoty koronne (polskie), służące do koronacji i używane przy uroczystych obrzędach narodowych, przechowywane były w skarbcu na zamku krakowskim. Przy trzecim rozbiorze Polski, Prusacy, zająwszy Kraków 1795 r., złupili drogocenne te pamiątki i uwieźli z sobą. Inwentarz tych klejnotów sporządził w kwietniu 1792 r. Tadeusz Czacki, wyznaczony do tej czynności na sejmie wraz z J. N. Horainem, wojewodzicem brzesko-litewskim. Było tam 6 koron złotych, 4 berła, 5 jabłek, 4 łańcuchy, 4 miecze, 19 chorągwi i wiele innych kosztowności.

Klejodajne ciała, *ciała w klej zmienne*, substancje uorganizowane, wchodzące w skład tkanek ciała zwierzęcego, a zwłaszcza zwierząt kręgowych, wogóle pomieszane z innemi utworami organicznemi. Należą tu: tkanka łączna, skóry, ścięgna, chrząstki, istota kostna (osseina), główne części ścian wszystkich kanałów organizmu i t. d. **C. K.** zawierają azot i siarkę, jak ciała proteinowe, od których zapewne pochodzą. W wodzie zimnej się nie rozpuszczają, a przez gotowanie z wodą wydają materje, w wodzie gorącej łatwo rozpuszczalne, przez ostudzenie przechodzące w galaretę (klej). Przez gotowanie z rozcieńczonym kwasem siarczanym przechodzą w leucynę (ob.) i glikokol (ob.); płaszczyznę polaryzacji skręcają na lewo. Prawdopodobnie każdemu rodzajowi **C. K.** odpowiada właściwy gatunek kleju, dotąd wszakże odróżniono tylko chondrynę (ob.) i glutynę (ob. Klej). Stąd **K. c.** rozróżniają się na *kollageny*, wydające glutynę, i *chondrogeny*, wytwarzające chondrynę. Są one ważnego znaczenia dla pożywienia; mięso naszych zwierząt domowych zawiera ich średnio $^1/_{33}$, mięso cielęce nawet $^1/_{20}$. W technice używa się **K. c.** dla przyrządzania kleju (ob.); na związku nierozpuszczalnym, jaki wydają z garbnikiem (ob.), polega garbarstwo (ob.).

Klejowe farby, ob. Farby.

Klejowy cukier, *cukier z kleju*, ob. Glikokol.

Klejst, herb: W polu srebrnem nad i pod pasem czerwonym — wilk czerwony w biegu. U szczytu na trzech różach (czerwona między srebrnemi) po jednej włóczni złotej z końcem srebrnym. Labry czerwono-srebrne.

Klejst.

Klejtos Czarny, brat mleczny i wódz Aleksandra W., któremu pod Granikiem ocalił życie. Został zabity przez króla w gniewie w 328 przed Chr. pod Marakandą.

Klejtos Biały, dowódca falangi, poległ w wojnie z djadochami pod Byzancjonem w 318 pr. Chr.

Klek, port w Hercegowinie, obok brzegów Dalmacji, według ugody 1853 roku w czasie wojny zamknięty.

Klekotka, *kołatka*, narzędzie drewniane, wyrobione z deszczułki na rękojeści umieszczonej, w którą uderzają ruchome młotki drewniane. Narzędzia tego używają w kościołach rzymsko-katolickich od wielkiego czwartku do soboty włącznie, zamiast dzwonów i dzwonków.

Klelja *(Cloelia)*, dziewica rzymska, która wedle podania wraz z innemi dziewicami była dana w zakład Porsennie i razem z niemi przepłynąwszy Tyber, zbiegła z obozu nieprzyjacielskiego. Rzymianie wierni zaprzysiężonemu słowu, odesłali zakładniczki Porsennie, ale ten przejęty podziwem dla odwagi niewieściej, udarował **K.** i jej towarzyszki wolnością. **K.** uczczono w Rzymie posągiem konnym, wzniesionym na *Via sacra.*

Kleman *(Kleeman)* v. *Brochwicz* odm., herb: W polu błękitnem — srebrny jeleń w skoku z gwiazdą 6-promienną przed nim od góry. U szczytu ogon pawi. Labry błękitno-srebrne.

Kleman.

Klemczyński Juljan, pianista polski, emigrował 1831 do Francji, długi czas był nauczycielem w Meaux; † około 1850 r. w Paryżu. Napisał około 100 dzieł, mianowicie: fantazji, warjacji, divertissementów, duetów i t. p.; ułożonych na temata rozmaitych oper.

Klemens, imię 17 papieży: **Klemens** I, zwany *Rzymianin* (Romanus), liczący się do ojców kościoła, podług podania 2 lub 3 biskup rzymski po apostole Piotrze. Gra ważną rolę w dziejach pierwotnego chrystjanizmu. Co do życia jego nie mamy żadnych pewnych danych. Równie wątpliwem jest identyfikowanie go ze współpracownikiem św. Pawła, wzmiankowanym w liście do Filipinów (4,3), jako też ze stryjem Domicjana, konsulem Flawjuszem Klemensem, straconym około 93 po Chr. za sprzyjanie chrystjanizmowi. Podług późniejszego podania, miał być wygnany do Chersonesu trackiego i tam ponieść śmierć męczeńską r. 102. Przypisują mu następujące dzieła: „Dwa listy do Koryntjan“ (wydane przez Muralta, Zürich, 1848); „Kanony i konstytucje apostolskie;“ sprawozdanie z podróży odbytej z apostołem św. Piotrem, istniejące w dwu redakcjach; 20 homilji greckich, zwanych „Klementynami“ (wydane przez Schweglera, Stutgard, 1847 r. i Dreszela, Göttingen, 1853), oraz w tłómaczeniu łacińskiem Rufina, p. n. „Recognitiones Clementis“ (wydane u Gersdorfa „Bibliotheca patr. eccl. lat sel.“ t. 1, Lipsk, 1837, w tłómaczeniu syryjskiem przez Lagarde'a, Lipsk, 1865). Por. Lipsiusa „De Clementis Romani epistola ad Corinthios prima.” (Lipsk, 1855); Baura „Gnosis” (Tübinga, 1835), oraz pisma Schliemanna (1844) i Uhthona (1854); Uhlhorn „Die Homilien und Rekognitionen des C. nach ihrem Ursprung und Inhalt“ (1854); Lehman „Die Clementinischen Schriften mit besonderer Rücksicht auf ihr litterarisches Verhältuis“ (1869); Lutterbeck „Die Clementinen und ihr Verhältniss zum Unfehlbarkeitsdogma“ (1872); Lightfort „St. Clement. of Rome” (1890); Langen „Die Klemensromane, ihre Entstehung und ihre Tendenren” (1890).

Klemens II, 1046—47, poprzednio Suidger, biskup bamberski, znany z wielkiej nauki; na rozkaz Henryka III wybrany na papieża przez synod w Sutri.

Klemens III, poprzednio Guibert, arcybiskup Rawenny, mianowany 1080 r. przez Henryka IV antypapieżem przeciw Grzegorzowi VII; wygnany z Rzymu, † 1100 w Cività Castellana.

Klemens III, 1187—91, Rzymianin, poprzednio Paolo Scoloro, biskup-kardynał Prenesto, przyczynił się do wyprawy krzyżowej przeciwko Saladynowi. Por. Köhncke „Wibert von Ravenna” (1888). Listy **K.** były wydane przez Lightfoot'a (Londyn, 1869—1877), Hilgenfelda (1876), Bryennios'a (1875), Hernack'a i Gebhardt'a (1876), Funka (1881).

Klemens IV, 1265—68, poprzednio Guido Foulques le Gros, rodem Francuz; naprzód żołnierz, potem prawnik, następnie arcybiskup narboński i biskup-kardynał Sabiny; prowadził walkę z Hohenstaufami, nadał Karolowi Anjou w lenność Sycylję. On to miał doradzić stracenie Konradyna. Por. Jordan „Les registres de Clement IV” (1893).

Klemens V, 1305—14, poprzednio Bertrand d'Augoust, od 1299 r., arcybiskup w Bordeaux, obrany papieżem w Perugji 5 czerwca 1305 r., z powodu walk domowych we Włoszech przebywał we Francji i 1309 uczynił Avignon stolicą dworu papieskiego. Uwolnił Filipa Pięknego, króla francuskiego, i jego doradców od klątwy, rzuconej nań przez Bonifacego VIII; przyznał królowi na lat 5 dziesięciny kościelne we Francji; mianował jego ulubieńców kardynałami i sprzyjając wszystkim przedsięwzięciom Filipa Pięknego, na soborze w Vienne 1311 zniósł zakon Templarjuszów, † 1314 r. w Roquemaure w Langwedocji, ogłosiwszy na miesiąc przed śmiercią konstytucje, zwane: *Klementynami* (ob. Clementinae Constitutiones), ułożone i podzielone na wzór dekretaljów Jana XXII. Symonja, chciwość, przedajność i rozpusta panowały na jego dworze w Vienne. Por. „Regestum Clementis Pape V etc.“ (1855); Rabanis „Clement V et Philippe le Bel” (1858); Wenck „C. V. und Heinrich VII“ (1881).

Klemens VI, 1342—52, poprzednio Piotr Roger, Francuz, biskup Arras i radca królewski. Uniewinnił od zarzutu morderstwa królowę neapolitańską Joannę; pokonał cesarza Ludwika bawarskiego i1346 rzucił nań klątwę; starał się usilnie, chociaż bezskutecznie, o zjednoczenie kościoła wschodniego z zachodnim. Zarzucają mu nepotyzm, zamiłowanie zbytków i wystawnego życia. Por. Werunsky, „Auszüge aus den Regesten C. VI und Innocenz VI” (1885).

Klemens (VII), 1378—94, papież odszczepieniec w Avignon, właściwie Robert hr. z Genewy, poprzednio biskup w Cambrai i kardynał.

Klemens (VIII), właściwie Idzi Munoz, kanonik z Barcelony, wybrany 1424 w Hiszpanji przez trzech kardynałów, złożył tyjarę 1429 na soborze w Tortosie 1446.

Klemens VII, poprzednio Juljusz Medyceusz, 1523—34, występował przeciwko protestantyzmowi w Niemczech, przeszedł na stronę Franciszka I przeciwko Karolowi V, co wywołało r. 1527 zdobycie i zrabowanie Rzymu przez wojska cesarskie, oraz uwięzienie papieża na zamku św. Anioła, z którego dopiero po 7 miesiącach udało mu się umknąć, poczem 1529, pojednał się znowu z cesarzem i w następnym roku sam go ukoronował w Bolonji. Za jego to czasów Henryk VIII król angielski odłączył się od kościoła rzymskiego, z powodu że Klemens nie chciał przyzwolić na jego rozwód z prawowitą żoną. Starał się wstrzymać proponowany sobór powszechny, lękając się przypuszczalnych reform. Por. Balan „La politica di Clemente VII“ (1884); Grethen „Die politischen Beziehungen C. VII zu Karl V.“ (1887).

Klemens VIII, 1592—1605, poprzednio Hipolit Aldobrandini, * 1536, odebrał 1598 domowi Este księstwo Ferrary, pojednał się z Henrykiem IV, królem francuskim, na którego rozwód z bezdzietną królową Marją de Valois zezwolił. Popadł w spory z Jezuitami, tak z powodu wzięcia strony Dominikanów w kwestji o łasce boskiej, jako też zwlekając kanonizację Ignacego Lojoli. Polecił poprawione wydanie Wulgaty, zwane od niego *Clementina*.

Klemens IX, 1667—69, poprzednio Juljusz Rospigliosi, naprzód nuncjusz w Hiszpanji, a następnie kardynał sekretarz papieża Aleksandra VII; * 1600 r. w Pistoja, dał Jansenistom tak zwany *pokój Klementyński*, zaniechawszy dalszego ich prześladowania. Por. Beani „Clemente IX“ (1893).

Klemens X, 1670—76, poprzednio Emil Altieri, wybrany na tron jako 80-letni starzec, okazał się zupełnie bezsilnym i bezczynnym.

Klemens XI, 1700—21, poprzednio Jan Franciszek d'Albani, * 1649, od 1690 kardynał, nieszczęśliwy w czynnościach politycznych, ogłosił 10 września 1713 r. bullę *Unigenitus*, w której Quesnela uwagi nad Nowym Testamentem zostały potępione, przez co przedłużył spory Jansenistowskie. Dzieła jego wydano we 2 t. we Frankfurcie 1729 r. Por. Reboulet „Histoire de Clement XI“ (1752). **Klemens** XII, 1730—41, poprzednio Wawrzyniec Corsini z Florencji, * roku 1652, rzucił 1738 klątwę na wolnych mularzów; zabronił gier hazardowych, morderczej broni i t. d.; ograniczył prawo przytułku. Gorliwie pracował nad zjednoczeniem kościoła wschodniego z zachodnim i w tym celu założył w Kalabrji seminarjum korsyjańskie. Por. Fabrioni „De vita et rebus gestis Clementis XII“ (1760).

Klemens XIII, 1758—69, z domu Karol de la Torre di Rezzonico, Wenecjanin, * 1693; ukończywszy w Padwie studja prawnicze, przybył do Rzymu i wstąpił do stanu duchownego, następnie został kardynałem i biskupem padewskim. Jako papież doświadczył licznych przykrości, albowiem panowanie jego zapełnione było nieustanną walką za prawa kościoła i obroną prześladowanych Jezuitów, których był gorącym zwolennikiem. Za jego to panowania wygnano Jezuitów z Portugalji, Francji i Hiszpanji; dalej zaszły napaści Hontheima na prymaturę, przyznanie praw dysydentom w Polsce. Za jego wreszcie rządów objawiło się pierwsze nieprzyjazne usposobienie wielu dworów katolickich przeciwko stolicy apostolskiej. Por. Ravignan „Clement XIII et Cl. XIV“ (1856).

Klemens XIV (1769—1774), poprzednio Jan Wincenty Antoni Ganganelli, syn lekarza, * roku 1705 w San-Arcangelo pod Rimini, w 18 roku życia wstąpił do zakonu Minorytów; dokładną znajomością filozofji greckiej i chrześcijańskiej, oraz Pisma św. i ojców kościoła zwrócił na się uwagę papieża Benedykta XIV i mianowany został konsultorem inkwizycji. 1759 otrzymał kapelusz kardynalski. Na kongregacjach, dotyczących spraw jezuickich stanął w opozycji przeciwko Klemensowi XIII i sekretarzowi stanu, co lubo nie spodobało się w Rzymie, zjednało jednak **K.** możnych protektorów. Po śmierci **K.** XIII konklawe po długim dopiero namyśle wybrało Ganganelli'ego, jako następcę po nim. Okoliczności, w jakich objął władzę, były nadzwyczaj ciężkie. Z przyczyny Jezuitów Klemens XIII popadł w kolizję z Francją. Hiszpanją, Portugalją, Neapolem i Parmą, zakon był zewsząd bądź wyguany, bądź domagano się jego reformy. Najpierwszem staraniem **K.** było załagodzić panujących; w tym celu posłał nuncjusza do Lizbony, zasuspendował bullę *In coena Domini*, oraz zawiązał układy z Hiszpanją i Francją. Po kilkoletnich układach podpisał 21 lipca 1773 słynną bullę *„Dominus ac Redemptor noster*, ogłoszoną 16 sierpnia t. r., przez którą—dla zapewnienia spokoju kościołowi znosi na zawsze zakon Jezuitów. Od chwili podpisania opanował go niepokój i strach, który wkrótce złamał jego siły. † na szkorbut 1774 r., sądząc się być otrutym, co jednak nie ma podstawy. **K.** odznaczał się wolnomyślnością, rozumem politycznym, gruntowną nauką i łagodnym charakterem, brak tylko silnej woli sprawił, że **K.** nie został jednym z największych papieżów. Z pism, oprócz listów i bull nic nie pozostawił. Zbiór listów, wydany przez Caraccioli'ego, zawiera oprócz rzeczywi-

Klemens XIV.

stych i wiele fałszywych, podobnie jak „Nouvelles lettres intéressantes du pape Clement XIV" (3 t., Paryż, 1776 i częściej). Por. Caraccioli „La vie du pape Clement XIV" (Paryż, 1775); Reumont „Ganganelli, Papst Clemens XIV, seine Briefe, seine Zeit" (Berlin, 1847); Theiner „Geschichte der Pontificats Clemens XIV" (3 t., Lipsk, 1853). Por. Uschner „C. XIV" (1867); Goetting „Ein verrückter Papst." (1886).

Klemens Tytus Flawjusz, *Aleksandryjskim* zwany, jeden z najznakomitszych nauczycieli kościoła chrześcijańskiego w II i na początku III w., * prawdopodobnie w Atenach, jako filozof pogański przeszedł na chrześcijanizm i został r. 190 po Chr. po długich podróżach po Grecji, Włoszech i Wschodzie, prezbiterem w Aleksandrji, potem katechetą tamecznej szkoły, † około r. 220. Najważniejszemi z pism jego, doszłych do naszych czasów (najlepsze wydanie Pettera, 2 t., Oxfort, 1715, wyd., podręczne sporządził Klotz, 4 t., Lipsk, 1831—34), są trzy księgi, stanowiące właściwie jedno dzieło: „Protrepticus," „Paedagogus" i „Stromata." Klemens wprowadził filozofję eklektyczną do chrześcijaństwa. Jako poeta chrześcijański wsławił się swoim „Hymnem do Zbawiciela" (wyd. Pipera, Getynga, 1835).

Klemens, biskup wielicki, jeden z pięciu uczniów i współpracowników św. Cyryla przy przekładzie Pisma św., rodem Bulgar; przyłączywszy się wraz z Naumem, Angelarem, Sawą i Gorazdem do apostołów słowiańskich, pomagał im w nauczaniu wiary oraz w zaprowadzeniu służby kościelnej w jęz. słowiańskim w Morawji i Panonji. Po śmierci Metodego (885), z nastaniem prześladowania księży słowiańskich za przewodem biskupa Wichinda, udał się **K.** wraz z Naumem i Angelarem do Bulgarji i przyjęty przyjaźnie przez Borytikana, był posłany do cara Borysa, który następnie przyjął chrzest z rąk **K.**, oraz imię Michała. Po kilkoletniem nauczaniu był wysłany w okolice Ochrydy, gdzie założył klasztor z kościołem. Po objęciu tronu przez Symeona, syna Borysa, naznaczony został biskupem wielickim w Macedonji, ufundowanym na miejsce dawnego biskupstwa tyberjopolskiego. Na stanowisku tem **K.** † 916, pochowany w kościele klasztoru ochrydzkiego, gdzie dotychczas znajduje się jego nagrobek. Według podania, miał być **K.** wielce wymownym i pilnie zajmował się układaniem ksiąg słowiańskich dla Bulgarów. Z dzieł jego tak oryginalnych, jak i tłómaczonych znane są: „Kazania na uroczystości roku całego"; „Żywoty ojców kościoła"; część „Tryjodu" nazwana „Pentikostar"; kilka „Mów pochwalnych" na cześć rozmaitych świętych; „Pochwała Klemensa," papieża rzymskiego; „Pochwała Konstantego i Metodego", oraz prawdopodobnie „Wiadomość o znalezieniu zwłok św. Klemensa". Wydaniem wszystkich pism **K.** zajmował się W. Undolski w Moskwie. Podług świadectwa rękopisu greckiego, znalezionego przez Gregorowicza w Ochrydzie, utworzył **K.** znaki piśmienne, dokładniejsze od wynalezionych przez św. Cyryla. Spór co do tych liter nie jest jeszcze wyjaśniony. Szafarzyk w „Ueber den Ursprung und den Heimath des Glagolitismus" (Praga, 1858) twierdzi, że **K.** wynalazł tak zwaną *cyrylicę*, Cyryl zaś *głagolicę*; ze zdaniem tem zgadzają się Miklosich i Raczki.

Klemens, *episcopus vagabundus*, ob. Adalbert lub Aldebert.

Klemens Wacław, ob. Clemens (Żebracki) Wacław.

Klement, herb: **K. I**: W polu błękitnem ręka goła, z mieczem, ukośnie skrzyżowanym z poziomą strzałą srebrną. Indygenat z 1768. **K. II**: W polu błękitnem, nad gwiazdą—ręka naga z krzyżem. Por. „Ks. herb." hr. J. Ostrowskiego.

Klement I.

Klement II.

Klement Wacław Żebrácky, pisarz czesko-łaciński, ob. Clemens Wacław.

Klement Franciszek, pisarz czeski, ob. Mansvet Quido.

Klementyn Danjel, ob. Clementinus Danjel.

Klementyny, ob. Clementinae constitutiones.

Klemm Fryderyk Gustaw, historyk niemiecki, * 1802 w Chemnitz. Ukończywszy studja historyczne w Lipsku, przeniósł się do Drezna, gdzie od 1834 pełnił urząd bibljotekarza, a następnie nadbibljotekarza aż do 1867, w którym zmarł. Z prac jego wymieniamy: „Attila nach der Geschichte, Sage und Legende" (Lipsk, 1827); „Geschichte von Baiern" (3 t., Drezno, 1828); „Das Handbuch der german. Alterthumskunde" (Drezno, 1835); „Zur Geschichte der Sammlungen für Wissenschaft und Kunst in Deutschland" (Zerbst, 1837); „Allgemeine Culturgeschichte der Menscheit" (t. 1—10, Lipsk, Lipsk, 1843—52), główne jego dzieło, z którem w ścisłym zostają związku dwie jeszcze prace: „Allgemeine Culturwissenschaft" (2 t., Lipsk, 1854—55) i „Die Frauen" (6 t., Drezno, 1854—58). Cennem także jest dzieło: „Vor 50 Jahren" (2 t., Stuttgard, 1865).

Klemming Gustaw Edward, bibljograf szwedzki, * 1823 w Sztokholmie, syn uczonego, kształcił się w Upsali. W 1847 został dyrektorem bibljoteki królewskiej w Sztokholmie. Napisał: „Svenska Medelfidens Bibelarbeten" (1848—1855); „Sveriges dramatiska literatur" (1863); „Svenska Medeltidens Rimkronikor" (1865—1868); „Ur en antecknares samlingar" (1868—

69); „Sveriges äldre litirgisk Litt." (1879); „Latinska Saenger i swenska kyrkor" (1887).

Klencke Herman, lekarz, * 1813 w Hanowerze, † 1881, praktykował głównie w rodzinnem swem mieście, założył „Allgemeine Zeitung tür Militärärzte" i napisał: „Die Verderbniss der Zähne" (1850); „Die Heilung des Stotterns" (1862); „Illustriares Lexicon der Verfällschungen" (2 wyd., 1878); „Hauslexikon der Gesundheitslehre" (8 wyd., 1891); „Das Weib als Gattin" (11 wyd., 1891); „Das kranke Kind" (5 wyd., 1891) i in., a oprócz tego pod pseudonimam *Hermann von Maltitz* znaczną liczbę romansów socjalnych.

Klengel Jan Krystjan, malarz krajobrazów, * 1751 w Kesselsdorf pod Dreznem, od 1802 profesor akademji sztuk pięknych w Dreźnie, † tamże 1824; z największem upodobaniem malował sceny sielskie; prostota, naturalność, prawda i wierność—oto główne jego obrazów właściwości. **K.** zostawił po sobie nieoszacowany zbiór przeszło 200 płyt własnego rytowania. Położył też niemałe zasługi przez wykształcenie wielu znakomitych artystów.—Jego syn, *August Aleksander* **K.**, * 1783 w Dreźnie, organista tamecznego kościoła katolickiego, był jednym z najcelniejszych wirtuozów swojego czasu, † 1852.

Klenze Klemens August Karol, prawnik niemiecki, * 1795 w Heissum pod Hildesheim, profesor prawa w Berlinie, † 1838. Odznaczył się szczególnie na polu źródłowych poszukiwań, dotyczących historji praw rzymskich, cywilnych i kryminalnych. Celniejsze jego dzieła są: „Grundriss zu Vorlesungen über die Geschichte des römischen Rechts bis Justinian" (2 wyd., Berlin, 1835); wydanie „Fragmenta legis Serviliae repetundarum" (Berlin, 1825); „Lehrbuch des gemeinen Strafrechts" i t. d.

Klenze Leo Ritter von, słynny budowniczy, * 1784 w księstwie Hildesheim, † 1864. Kształcił się w Berlinie i Paryżu. W 1815 wszedł jako nadworny budowniczy do służby Maksymiljana, króla bawarskiego; pierwszem jego dziełem była tam znana Gliptoteka, zaprojektowana przez następcę tronu, księcia Ludwika. Dopiero po wstąpieniu na tron króla Ludwika I otworzyło się rozległe pole działalności **K.**; Odeon, ministerjum wojny, pałac księcia Maxa, arkady, bazar w stylu weneckim, są prawdziwemi ozdobami dzisiejszego Monachjum. W 1826 rozpoczął budowę sławnej Pinakoteki, a wkrótce potem zamku królewskiego. Plany odbudowy Aten, tamecznego zamku i muzeum są także jego utworem. Walhalla i wiele innych budowli bawarskich są płodem jego pomysłów. Powołany 1839 do Petersbuga, kierował budową wspaniałego kościoła św. Izaaka i budową pałacu cesarskiego. Ostatniem jego dziełem są ukończone 1862 r. Propileje w stylu doryckim w Monachjum. Ogłosił: „Ueber das Hinwegführen plastischer Kunstwerke aus dem jetzigen Griechenland" (1821); „Sammlung architektonischer Entwürfe" (10 zesz., 1831—50); „Anweisung zur Architektur des christlichen Kultur" (1835).

Kleń, ryba, ob. Jelec.

Kleobis i Biton, ob. Biton i Kleobis.

Kleobjanie, zwolennicy sekty Kleobjusa albo Kleobula, który w I w. po Chr. zaprzeczał dziewictwa Marji i zmartwychwstania Jezusa, oraz przypisywał stworzenie świata Aniołom.

Kleobulos, tyran miasta Lindos na wyspie Rhodus, jeden z siedmiu mędrców greckich, † około 560 r. przed Chr.; z córką swoją, bardzo uczoną niewiastą, *Kleobiną*, utworzył wiersze, zwane: „Gryfus" i „Epigram".

Klefas, Klaophas, albo *Kleopas* lub *Klopas*, jeden z dwu uczniów Jezusa Chrystusa, którym On po swojem zmartwychwstaniu towarzyszył do Emmaus; także podług ewangelji Jana (19, 25) mąż Marji, siostry N. M. P.

Kleomedes, matematyk grecki z II w. po Chr., zostawił „Cykliczną teorję meteorów", czyli naukę o ruchu kołowym ciał niebieskich, wydaną przez Schmidta (1831) i przez Zieglera, wraz z przekładem łacińskim (1891).

Kleomenes, imię kilku królów spartańskich.—**Kleomenes I,** panował jednocześnie z Demaratosem od 520 prz. Chr. W 510 znajdował się na czele posiłkowych wojsk spartańskich, wysłanych celem przywrócenia Alkmeonidów w Atenach; wygnał i przywódcę tych ostatnich Klistenesa, gdy ten przeważnie zajął stanowisko, postawił na czele rządu Isagorasa, ale musiał z powodu wybuchłego powstania opuścić 508 granice Attyki; nie też nie wskórał i w powtórnej wyprawie 506. Tocząc spory z Demaratosem i dopuszczając się licznych samowoli, wywołał przeciw sobie potężną opozycję, skutkiem której zniewolony był opuścić Spartę (492); przywołany na powrót, w przystępie szaleństwa odebrał sobie życie 491.—**K. II,** syn Kleombrotosa, panował od 370 prz. Chr. przez lat kilkanaście i nie odznaczył się niczem.—**K. III,** syn Leonidasa II, pobił kilkakrotnie wojska związku Achajskiego, zniósł 236 prz. Chr. władzę Eforów i przywrócił dawne urządzenia. Pokonany w bitwie pod Sellazją 222, udał się do króla egipskiego Ptolemeusza Euergetesa, lecz przez jego następcę Ptolemeusza Filopatora został wtrącony do więzienia, a gdy mu się nie udało następnie pobudzić ludu do powstania przeciw tyranowi, odebrał sobie życie 220. Był to człowiek niezłomnego charakteru, przejęty nawskroś miłością dla swej ojczyzny; dla współobywateli wzór prostoty i surowości obyczajów.—Imię **K.** nosili także dwaj artyści ateńscy, ojciec i syn, żyjący w latach 220—180 prz. Chr., z których pierwszy jest twórcą Wenery Medycyjskiej.

Kleon, syn Kleainetosa, jeden z najznakomitszych mężów stanu w epoce wojny peloponeskiej,

reprezentant owych demagogów, którzy od czasów Peryklesa zręcznością, wymową, śmiałością i schlebianiem ludowi wywierali przeważny wpływ na sprawy publiczne. Arystofanes i Tucydydes, zawzięci nieprzyjaciele polityczni **K.**, zostawili o nim sąd najnieprzychylniejszy i jednostronny. W rzeczywistości zaś był to człowiek, jak się zdaje, małego wykształcenia, plebejuszowskich manjer (garbarz z powołania), bezczelny, nie przebierający w środkach, ale energiczny, śmiały i gotów, jak tego śmiercią swą dowiódł, poświęcić siebie dla dobra ojczyzny. Po śmierci Peryklesa należał do stronnictwa wojowniczego, odrzucał wszelkie tranzakcje ze Spartą i pozyskał nieograniczone zaufanie ludu. Mianowany 425 prz. Chr. wodzem, zdobył przy pomocy kolegi Demostenesa Sfakterję; wysłany 422 przeciw Brazydasowi (ob.) do Tracji, poległ równocześnie z nieprzyjacielskim wodzem w bitwie pod Amfipolis.—Por. oprócz dzieł o historji greckiej Grote'go i Curtiusa: Wendta „Perikles und Kleon“ (Poznań, 1836); Hasselbacha „Ueber Kleon“ (Marburg, 1844); Brocka „Zur Beurtheilung Kleons des Atheniensens“ (Celle, 1859); Büdinger „K. bei Thukydides“ (1880); Emminger „Der Athener K.“ (1822).

Kleopatra, królowa egipska, najstarsza córka króla egipskiego Ptolemeusza Auletesa, * 69 r. prz. Chr. Stosownie do woli ojca miała po jego śmierci (51 przed Chr.) sprawować rządy ze swym 10-letnim bratem i mężem Ptolemeuszem Djonizjuszem, została jednak przez Potheinosa, opiekuna młodego króla, i Achillesa, dowódcę wojsk, usunięta. Podczas *alexandryjskiej wojny* (ob.) 48 r., zjednawszy sobie Cezara, otrzymała po zabiciu Ptolemeusza Djonizjusza nad Egiptem władzę, którą dzielić musiała z młodszym bratem i zarazem mężem swym Ptolemeuszem. Cezarowi urodziła syna Cezarjona, z którym odwiedziła Rzym 46. W wojnie domowej, otruwszy męża, zajmowała z początku stanowisko neutralne. Po bitwie pod Philippi wezwana dla usprawiedliwienia się ze swych czynów przez Antonjusza (ob.) do Tarsus (41 prz. Chr.), oczarowała go swemi wdziękami i na zawsze do siebie przykuła. Antonjusz żył z nią prawie ciągle, uznał Cezarjona za współ-regenta, obdarowywał ją i spłodzone z nią dzieci krajami rzymskiemi, osypywał najwyższemi zaszczytami, porzucił prawowitą żonę Oktawję, niewolniczą uległością ściągnął na się hańbę, obudził ku sobie nienawiść w Rzymie i niechęć własnych nawet stronników. Z tego powodu senat i naród rzymski za staraniem Oktawjana wypowiedzieli wojnę nie Antonjuszowi, lecz **K.**, bo Antonjusza uważano za wodza królowej. **K.** wbrew radzie wojennej doradziła stoczenie bitwy pod Akcjum, ale pierwsza uciekła, pociągnęła za sobą Antonjusza i sprowadziła zupełną klęskę. W Aleksandrji oboje oddali się znowu uciechom. Gdy Oktawjan tu przybywszy, odrzucił wszelkie warunki pojednania, **K.** po samobójstwie Antonjusza, nie zdoławszy usidlić Oktawjana, zabiła się w sierpniu 30 r., przysadziwszy do ramienia, jak mówią, jadowitą żmiję. Dzieci jej z Antonjuszem spłodzone wychowywała Oktawja; Cezarjon przedtem jeszcze został zabity.—Por. Stahra „Kleopatra“ (Berlin, 2 wyd., 1879); Nisseen „Kleopatra“ (Nord a Sio, 1881).—Imię **K.** nosiły także siostra i macocha Aleksandra W.

Kleopatry wąż, ob. Okularnik.

Klepalność, ob. Ciągliwość i Blacha.

Kleparz, przedmieście miasta Krakowa.

Klepiec *(Abramis sapa)*, ryba, gatunek leszcza (ob.).

Klepka, ob. Beczka.

Klepsydra (z greck. *kleptein* ukryć i *hidor* woda), przyrząd zastępujący miejsce zegara w czasach starożytnych i wiekach średnich, który za pomocą przepływającej w nim wody, lub przesypującego się piasku, służył do mierzenia czasu. W najprostszej postaci składała się **K.** z dwóch naczyni stożkowatych A i B (fig. 1), połączonych otworem w wierzchołku, z których górne napełnione jest pewną ilością piasku, przesypującą się do dolnego w oznaczonym przeciągu czasu. Po przesypaniu się piasku **K.** trzeba odwrócić. **K.** wodne dają pomiar czasu nieco

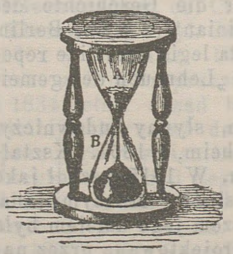

Fig. 1. Klepsydra.

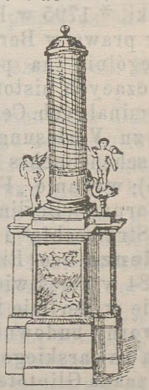

Fig. 2. Klepsydra z wieków średnich.

ściślejszy, aniżeli **K.** piaskowe, a w wiekach średnich zostały udoskonalone w ten sposób, że przepływ wody wprawiał w ruch koła ze skazówkami. **K.** takie miały różne urządzenia; tak np. ruch wody sprowadzał podnoszenie się figurki (fig. 2), która wskazywała godzinę na podziałce. **K.** znane już były w Egipcie starożytnym, astronomowie używali ich jeszcze w w. XVII. Obecnie nawet mają jeszcze niekiedy znaczenie praktyczne, jak np. wskazują czas, potrzebny do ugotowania jajek. Na stacjach telefonicznych w niektórych miastach **K.** oznaczają czas na rozmowy dozwolony.—**K.** jest cechą czasu i śmierci, stąd

też **K.** nazywają się zawiadomienia o śmierci pewnej osoby, a dawniej na podobnych kartkach rysowano rzeczywiście **K.**

Kleptomanja, obłąd umysłowy, polegający na chorobliwej pochopności do kradzieży.

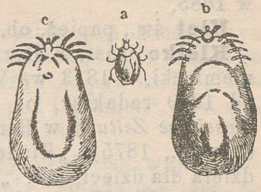
Kler (z gr. *kleros*=udział, cząstka), oznacza ogół księży tak świeckich, jak klasztornych, bez różnicy stopnia, czyli wszystkich należących do tak zwanego *stanu duchownego*; dlatego też biskup, gdy mówi o swym **K.**, nie wyłącza siebie, a wyrażenie: „**K.** mej pieczy powierzony“—jest tylko krasomówczą formą. Pojęcie znaczenia **K.** ma podstawę w słowach Pisma św. starego zakonu (IV Mojż. 18, 20 i t. d.), gdzie powiedziano, że pokolenie Lewiego nie ma otrzymać w ziemi obiecanej żadnego udziału, lecz mieszkać będzie pomiędzy innemi pokoleniami i żywić się z ich darów i dziesięcin, bo dom Aaronowy ma mieć za swą cząstkę dział dziedzictwa Pana. Stąd św. Hieronim mianuje kapłanów chrześcijańskich **K.** dlatego, że oni są tym udziałem Pana, a Pan ich dziedzictwem i że Boga (miłości i nagrody jego) szukać im należy jako swego udziału. W kościele rzymsko-katolickim wstąpienie do tego stanu dokonywa się przez przyjęcie *tonsury* (ob.), a **K.** dzieli się na mających *święcenie większe* i mających *święcenie mniejsze* (ob. Kleryk). Stanowi o tem sobór trydencki *(Sess. XXIII. c. b. de Ref.)*.

Klersa, *cedka*, ob. Cukrownictwo.

Kleryk (z gr.), oznaczał w wiekach średnich każdego spełniającego obowiązki tak zwanego stanu duchownego, t. j. człowieka uczonego, piśmiennego w przeciwstawieniu do człowieka świeckiego (ob. Laik). Następnie **K.** zaczął oznaczać w kościele rzymsko-kat. tych tylko, którzy otrzymali *święcenie mniejsze*. Klerycy dzielą się podobnież jak cały *Kler* (ob.) na niższych i wyższych *(clerici minores et majores)*, a pierwsi z nich znowu na 4 stopnie: *Ostjarjusz, Lektor, Egzorcysta* i *Akolita;* drudzy zaś na 2: *Subdjakon* i *Djakon*. Obecnie jednak pod tą nazwą rozumieją zwykle już tylko samych **K.** *niższych*, a nawet samych tylko uczniów seminaryjnych, sposobiących się dopiero do tego stanu i noszących tylko odzież klerycką.

Klerykalny (od Kler. ob.), sprzyjający, popierający interesa kleru, duchowieństwa, religji. Klerykalizm—kierunek stawiający interesa religji i duchowieństwa na pierwszym planie.

Kleszcze *(Ixodidae)*, rodzina pająków z rzędu roztoczy czyli molików *(acarina)*. Pająki te ciało mają pokryte skórą rozciągalną, z tarczą na grzbiecie twardą, pyszczek zastosowany do ssania, wydłuża się w twardy, dziobkowaty smoczek, na końcu ząbkami ostremi opatrzony; nogi zakończone brzuszkem i dwoma pazurkami. Rodzaj *kleszcz (Ixodes)* ma głowę małą, zaledwie odznaczoną i w wycięciu tarczy grzbietowej osadzoną, smoczek dość długi, oczu brak zupełny. W młodości ma tylko 6 nóg i kilkakroć lenieje, jak wiele pokrewnych mu rodzajów. Jest pasożytny, przebywa w zaroślach i napastuje rozmaite zwierzęta, których krew wysysa. W stanie czczym jest płaski, nasycony krwią zmienia barwę i kilkakrotnie się powiększa. Z trudnością daje się od ciała oderwać, przyczem część smoczka w ciele pozostaje, sprawiając silne świerzbienie i puchlinę, dlatego stosowniejsza oblewać go spirytusem lub amonjakiem i tym sposobem zmusić go do puszczenia ciała dobrowolnie, niż go wyrywać. Jajka składają przez osobny otwór w pobliżu pyszczka. *I. ricinus*, 1 — 2 mm. długi, żyje w lasach europejskich, napada często psy, a nawet ludzi, *I. reduvius* napastuje owce i bydło. Lud nasz nazywa też **K.** gatunek much pasożytnych, zwany strzyżakiem lub wpleszczem *(Melophagus ovinus)*. Do tejże rodziny kleszczowatych należy rodzaj *Argas* (ob.).

Kleszcz. *a* samica, *b* samica napojona od strony brzusznej, *c* od strony grzbietowej.

Kleszczelowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Podlaskiem w ziemi Bielskiej. Podług lustracji z r. 1664, powstało z dawniejszego starostwa bielskiego przez odłączenie od niego: miasta Kleszczele, nad rzeką Nurcem i wsi: Dobrowoda, Kurzawa albo Babice, Nurzec albo Czeremecha, Sucha Wola, Grabowiec albo Obychodnik, Dubicze albo Zarywiec, Jelonka, Czochy. Za Zygmunta Augusta i Batorego zaliczało się do dóbr stołowych królewskich. W r. 1771 posiadał je Ignacy Cieczkowski, kasztelan liwski wraz z żoną Franciszką z Sufczyńskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,158, a hyberny złp. 3,629 gr. 27. Na sejmie Warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Czarnieckiemu, łowczemu drohickiemu, wraz z wójtostwem.

Kleszczewo, jezioro w regencji Poznańskiej, powiecie Wschowskim.

Kleszczojad, ptak, ob. Ani.

Kleszczotek, pająk, ob. Chelifer.

Kleszczowina, ob. Rącznik.

Kleszczów, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Siedleckiej, powiecie Włodawskim, w dobrach Uścimów, obejmuje 94 morgów przestrzeni.

Kleszczyński v. *Gryf* odm., herb: W polu czerwonem—gryf srebrny z krzyżem kawalerskim w prawej szponie. U szczytu na

Kleszczyński

trzech piórach strusich—szary budynek, a w poprzek niego dwie siekiery żelazne, czarnemi trzonkami skrzyżowane. Nadany przez Jana III w 1685.

Klet św., papież, ob. Anaklet.

Kletke Gustaw Herman, poeta i publicysta niemiecki, * 1813 we Wrocławiu, † 1886 tamże; od 1849 redaktor, od 1867 redaktor naczelny *Vossische Zeitung* w Berlinie; ogłosił: „Gedichte“ (2 wyd., 1875); „Kinderlieder“ (1857) i liczne dzieła dla dzieci, jak: „Das Buch vom Kübezahl“ (1852); „Ein Märchenbuch“ (1864); „Neues Märchenbuch“ (1869); „Märchen am Kamin“ (1871); „Buntes Leben“ (1878); „Märchesaal aller Völker“ (1845, t. 3); „Die Kinderwelt in Märchen und Liedern“ (1881); „Album deutscher Dichter“ (11 wyd., 1882); „Deutschlands Dichterinnen“ (4 wyd., 1860) i in.

Klettenberg Zuzanna Katarzyna, zaufana przyjaciółka Göthego i jego matki, * 1723 r. we Frankfurcie n. M., † 1774 tamże; spędziwszy młodość bardzo ruchliwie. Życie jej z historyczną wiernością opisał Göthe pod imieniem *pięknej duszy* (Schöne Seele) w „Wilhelm Meister's Lehrjahre.“ Pozostało po niej kilka rozpraw i pieśni religijnych. K. F. Moser wydał je bezimiennie 1754, p. t. „Der Geist der Freundschaft“. Por. „Philemon, oder von der christlichen Freudschaft“; „Aufzeichnungen des Fräuleins v. K. und ihres Freundeskreises“ (1878).— Jej dziad stryjeczny, Jan Hektor von **Klettenberg**, * 1684 w Frankfurcie n. M., alchemik na dworze elektorsko-saskim, więziony był w Königsteinie i ścięty 20 listopada 1720. Została po nim „Alchymia denudata“ (Lipsk, 1723, 2 ed., 1764).

Kleuker Jan Fryderyk, orjentalista niemiecki, * 1749 w Osterode, † 1827; profesor teologji w Kiel, znany jest głównie jako tłómacz „Zend-Awesty“ (Ryga, 1776; nowe wydanie 3 t., 1786; dodatek 2 t., 1781).

Klewań, miasteczko w gubernji Wołyńskiej, nad rzeką Stubłem, o $2^1/_2$ mili na północo-wschód od Równego, od r. 1358 z przyległemi dobrami własność książąt Czartoryskich, r. 1648 zrabowane przez Kozaków, 1653 zniszczone przez Tatarów i 1654 obdarzone prawem magdeburskiem. Liczy obecnie 2,100 miesz. Ma kościół murowany, z pięknym obrazem Wniebowzięcia pendzla Karola Dolci i grobami ks. Czartoryskich, zamek przed trzema wiekami wzniesiony i dotychczas starannie utrzymany, tudzież cerkiew, także z grobami Czartoryskich. Obecnie **K.** jest własnością rządową.

Klewe albo *Cleve* (Kliwja), niegdyś księstwo leżące po obu brzegach Renu, należało do powiatu Westfalskiego i obejmowało 40 mil kw. oraz przeszło 104,000 miesz. Po wygaśnieniu linji męskiej dawnych *hrabiów Kleve*, przeszło 1368 r. w posiadanie hrabiów von der Mark (Marchji); r. 1511 zostało przez księcia Kliwji Jana III, połączone z Jülichem, Bergiem i Ravensteinem. W blizko sto lat potem, t. j. w r. 1609 skutkiem sporów zaszłych o dziedzictwo Kliwijskie, przy podziale tych krajów wcielone zostało do Brandeburgji. Pokojem Lunewilskim Prusy odstąpiły zachodnią, a 1805 i wschodnią część Kliwji na rzecz Francji. Z wyjątkiem okręgu nadbrzeżnego nad rzeką Maas i niektórych miejscowości północnych, zachodzących w granice Holandji, Kliwja, po upadku Napoleona znowu powróciła do Prus i stanowi obecnie część regencji Düsseldorfskiej. Dawne miasto prowincjonalne, a teraźniejsze powiatowe, *Kleve* (Kliwja), nad kanałem Spoy, ma dawny zamek rezydencjonalny, dziś zamieniony na więzienie; kilka starożytnych kościołów i innych ciekawych budowli; liczy 11,000 miesz. W pobliżu są piękne ogrody (zwierzyniec) i wody mineralne.

Kleweit, minerał różniący się od smoły uranowej zawartością wody, krystalizuje w szeregu foremnym, ale zwykle występuje w ziarnach nieregularnych, jest czarny, nieprzezroczysty, matowy, tw. 5,5, c. wł. 7,5. Zawiera helium, który w tym minerale właśnie odkryty został przez Ramsaya 1894. Znajduje się w Garta pod Arendal, wrosły w feldspat.

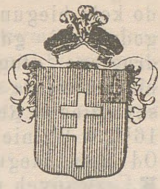
Klewskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Witebskiem, powiecie Orszańskim. Znaczna część tego starostwa przy pierwszym podziale Polski odpadła do Rosji, małą zaś pozostałość posiadał Karkuzewicz, opłacając kwarty w ilości złp. 183 gr. 20, a hyberny złp. 80.

Klękanie, Klęczenie, Przyklękanie, na jedno lub oba kolana jest pradawnym zwyczajem na Wschodzie, oznaczającym najwyższą cześć i pokorę względem najwyższej władzy. Pierwotnie stosowało się to tylko do Boga (1 Mojż. XVII, 3, 17.—4. Moż. XVI, 22); później zażądali tej czci i mocarze ziemscy (Ester. III, 2). Następnie upowszechniło się pomiędzy chrześcijanami jako znak czci względem Boga. Pierwotnie chrześcijanin klękał tylko, gdy się kajał z grzechu, modlił się zaś tylko stojący; później jednak weszło w zwyczaj tu i owdzie śpiewać stojący, a modlić się klęczący. Obecnie w kościele rzymsko-katolickim istnieją szczegółowe przepisy, kiedy należy w czasie nabożeństwa przyklękać świeckim, a kiedy księżom. W kościele ewangelickim pod tym względem nie istnieją żadne formy, i klęka się tylko przy otrzymywaniu błogosławieństwa, podczas konfirmacji (ob.) i ślubu małżeńskiego.

Klęsk *(Corynthus)*, rodzaj ptaków, oddzielony z rodzaju gila, mieści w sobie dwa gatunki, *C. enucleator* i *C. caucasicus*; pierwszy mieszka w Europie północnej i niekiedy do nas w zimie zalatuje. Samiec odznacza się piękną odzieżą,

złożoną z amarantowego łuskowania na tle popielatem.

Klg, *kg*, skrócony znak kilograma.

Klicki.

Klicki (baron) v. *Prus* I odm., herb: W polu czerwonem, na lewo u góry, na małej tarczy o barwie czerwonej — miecz, rękojeścią na dół; na tarczy głównej — półtora krzyża (bez lewego dolnego ramienia). Korona baronowska Napoleońska. Labry czerwono-srebrne.

Klicki Stanisław, generał polski, * 1770 r. Skończywszy nauki, zaciągnął się do wojska, czynny wziął udział w wojnie 1794, a następnie walczył pod rozkazami H. Dąbrowskiego i dosłużył się stopnia pułkownika. W 1808 r. poszedł z korpusem gen. Lannes do Hiszpanji, gdzie odznaczył się niezwyczajnem męstwem pod Espinosa de los Monteros i pod Tudela. W wyprawie rosyjskiej był członkiem sztabu przy armji ks. Eugenjusza, którego przytomnością umysłu ocalił od popadnięcia w niewolę. Po upadku Napoleona i utworzeniu Królestwa Polskiego, otrzymał w armji krajowej stopień generała dywizji. Gdy Chłopicki złożył 17 stycz. 1831 dyktaturę. **K.** mianowany był na krótko zastępcą naczelnego wodza; dowodził następnie dywizją, a po upadku powstania wyjechał do Włoch, gdzie † 1847.

Klicpera Wacław Klemens, jeden z najulubieńszych i najpoczytniejszych poetów i dramaturgów czeskich, * 1792 w Chlumcu, † 1859 w Pradze. Uczył się naprzód krawiectwa, potem rzeźnictwa i dopiero w 16 roku życia rozpoczął nauki w Pradze; od 1819 nauczyciel gimn. w Kral. Hradcu, od 1846 profesor gimnazjum akademickiego w Starem Mieście w Pradze i cesarsko-królewski radca szkolny. Działalność literacką rozpoczął **K.** bardzo wcześnie, a szczególnie na polu dramatycznem. Łatwość inwencji, oryginalność i wyraźne określenia czysto narodowych charakterów, oraz humor i żywa akcja uczyniły utwory jego wielce popularnemi. Najlepsze z komedji **K.** są: „Rohovin-Cztverrohy“; „Divotvorny klobouk“; „Žižkův mecz“; „Lharz a jeho rod“; „Veselohra na mostie“ i in. Ogólne zbiory jego dzieł („Spisy“), wzajemnie się dopełniające, wyszły w Pradze (1847—8 i 1862—64). Wybór jego dramatów wychodzi od 1898. Por. Jan Klicpera „W. K. K.“ (1874); Filipek w *Lumirze* z 1859; Mikovec w *Bohemii* z 1859; *Svietozor* (1868); V. Halek w *Kvietach* (1872); Sokol w *Pokroku* (1874); J. Neruda w *Národ. listach* z 1874; J. Arbes w *Politik* z 1889; Szubert w 1898, w którym postawiono popiersie **K.** w Teatrze praskim.

Klicpera Franciszek, brat poprzedniego, * 1790 w Chlumcu, † 1820, lekarz i prof. akuszerji w liceum w Lincu; pisał poezje i inne drobne utwory, następnie zaś artykuły z nauk przyrodniczych i medycyny.

Klicpera Jan, powieściopisarz czeski, syn Wacława, * 1846, † w Pradze 1881. Z prac jego odznaczają się dwie historyczne powieści: „Czescy wygnańcy“ i „Bitwa pod Lipanami“. Por. art. V. V. Zeleneho w *Osviecie* z 1881.

Kliczotypja, sposób rytownictwa, wynaleziony przez Klicza w Wiedniu, polega na tem, że dany rysunek przenosi się odpowiednią farbą na płytę miedzianą, która się następnie nagryza i daje płytę drukarską.

Klieber Józef, * 1773 w Innsbruku, rzeźbiarz wiedeński; liczne jego prace, jak: „Cesarz Franciszek I“; „Apollo z dziesięciu muzami“; „Arcyksiążę Rudolf“ i in., rozproszone są po całej monarchji austrjackiej.

Kliefoth Teodor Fryderyk Detlef, * 1810 r. Körchow pod Wittenburgiem w Meklemburskiem, pierwotnie kaznodzieja w Lundwigslust, od 1850 nadradca kościelny w Meklemburgu, jeden z naczelników ściśle konfesjonalnych luteranów; wsławił się jako autor dzieł: „Einleitung in die Dogmengeschichte“ (Parchim, 1839); „Theorie des Cultus der evangelischen Kirche“ (tamże, 1844); „Die ursprüngliche Gottesdienstordnung in den deutschen Kirchen lutheranischen Bekenntnisses“ (Rostok, 1847); „Acht Bücher von der Kirche“ (t. 1, Szweryn, 1859); „Liturgische Abhandlungen“ (8 t., Szweryn, 1854—1861). Od r. 1854 wydawał z Mejerem *Kirchliche Zeitung*, później występował **K.** przeciwko Schenklowi. Wydał nadto wykład proroka Ezechjela (2 t., Rostok, 1864—65).

Klient, nazywał się w starożytnym Rzymie ubogi obywatel w stosunku do opiekującego się nim możniejszego patrycjusza, który zwał się patronem. Klientowi obowiązany był dostarczać patron różnych przedmiotów na utrzymanie domu, wyposażał jego córki, płacił za niego i za synów jego okup, gdy wzięci byli do niewoli, oraz uiszczał za niego wszystkie kary sądowe. Klient natomiast czuwać musiał nad interesami patrona, bronić jego osoby i majątku, a głównie przed sądem we wszystkich sprawach. Klientela była w Rzymie instytucją bardzo starożytną, i słusznie uczeni wywodzą ją ze stosunków patrjarchalnych pierwotnego Rzymu. Niebuhr uważał, że klientela powstała przez podbicie ludów wpierw osiadłych. Por. Langego „Römische Altherthümer“ (Berlin, 1856); Koellnesa „De Clientela“ (Getynga, 1831). U nas klientami nazywają osoby powierzające adwokatowi (patronowi) prowadzenie spraw sądowych.

Klika (franc.), zgromadzenie ludzi złączonych jednym celem, najczęściej niecnym.

Klimaks (z greck. drabina, schodki), rodzaj

przenośni retorycznej, zwanej też gradacją czyli stopniowaniem (ob.).

Klimakteryczne lata, *lata stopniowe*, lata, w których organizm człowieka ma przechodzić pewne stanowcze przedziały. Wszakże nie ma to żadnej zasady, gdyż człowiek w ciągu życia ulega wolnym i stopniowym zmianom swej konstytucji. Według panującego przesądu takim rokiem **K.** ma być każdy 7 rok życia; wskazuje to wyraźnie zabytki marzycielstw astrologicznych. U astrologów *czas klimakteryczny* oznaczał chwilę niebezpieczną, gdy stanowisko planet miało zwiastować klęskę. P. t. *Klimakterów* znane jest w literaturze naszej historyczne dzieło Wespazjana Kochowskiego (ob.).

Klimańska Zofja, znana także pod pseud. *Zofji z Brzozówki*, córka Franciszka, podkomorzego kowieńskiego, i Zofji z Milejków *Chłopickich*, z pierwszego małżeństwa *Desztrung*, z drugiego *Klimańska*, autorka polska, * 1819 we wsi Furmaniszkach, powiecie Trockim; czas jakiś mieszkała nad Uralem, † 1870 w Warszawie. Wychowana wśród wielkiego sfrancuziałego świata, dzięki jeno własnym szlachetnym popędom umiłowała język ojczysty i usilną pracą a zdolnościami doszła do tego, że na chlubne zasłużyła sobie w literaturze naszej imię. Po raz pierwszy dała się poznać w „Gwiaździe“ kijowskiej i zyskała ogólną sympatję trafnością i śmiałością swych poglądów. Z prac jej wyszły osobno: „List Zofji K. do B. Dołęgi“ (Wilno, 1850); „Człowiek niewidzialny czyli Cudowny kapelusz“ (Wilno, 1850); „Mateusz Zbiluta“ (Warszawa, 1870). Wiele prac zostawiła **K.** w rękopisach. Oprócz tego pisywała do różnych czasopism polskich, francuskich i niemieckich. Odznaczała się także wyższym talentem muzycznym; improwizacjami swemi zachwycała Chopina, Spontini'ego i Moniuszkę. Jej kosztem powstał „Pamiętnik“ Podbereskiego“. Pisma jej odznaczają się szlachetną dążnością, prawdą, a często i oryginalnością.

Klimaszewski Hipolit, gramatyk, historyk i wierszopis polski, rodem z guberuji Wileńskiej; przed 1830 r. był nauczycielem gimnazjalnym w Wilnie, następnie wyjechał za granicę i przebywał w Paryżu. Oprócz wielu drobnych poezji, umieszczanych w *Dzienniku wileńskim*, wydał: „Noworocznik litewski na r. 1831“ (Wilno, 1830); „Rozbiór poezji Stanisława Trębeckiego“ (Wilno, 1830); „Żywot Jerzego Skalnika Soroki“ (zamieszczony w „Zbiorze pamiętników“ F. Wrotnowskiego), oraz „Skład i rozkład mowy czyli gramatyka obrazowa języka polskiego“ (Paryż, 1838).

Klimat (z greck. *klimax*, skala, podział), oznaczał u starożytnych pochylenie danego miejsca powierzchni ziemi względem ekliptyki, zatem kąt zależący tylko od szerokości geograficznej. Starożytni geografowie dzielili powierzchnię ziemi, od równika do bieguna na 32 pasy, które nazywali klimatami i obliczali ten podział według długości dnia najdłuższego w roku. Od równika do koła biegunowego liczyli 24 **K.**, zwanych półgodzinami, gdyż przechodząc z jednego **K.** do drugiego, długość dnia w czasie przesilenia letniego zmienia się o pół godziny (tak np. najdłuższy dzień w Reims ma godziu 16, w Warszawie $16^1/_2$, w Wilnie 17, w Niższym Nowogrodzie $17^1/_2$). Od koła biegunowego do bieguna liczono 6 **K.**, zwanych miesiącami, gdyż w przejściu od jednego do drugiego trwanie dnia różni się o miesiąc. Obecnie pod nazwą **K.** rozumie się ogół warunków meteorologicznych, różniących między sobą różne okolice powierzchni ziemi. Warunki pogody, jakie zależałyby jedynie od promieniowania słońca, stanowiłyby **K.** *słoneczny*, od takiego wszakże **K.** odstępuje znacznie **K.** *rzeczywisty* czyli *fizyczny*, wywiera tu bowiem wpływ znaczna liczba okoliczności; do najważniejszych należą: siła i kierunek wiatrów panujących, stan wilgotności powietrza, częstość i natężenie deszczów, a zwłaszcza temperatura średnia roku, lata i zimy (ob. Wiatry, Deszcz, Hygrometrja, Izotermy, Atmosfera). Pod względem lekarskim trzeba tu dodać inne jeszcze warunki, często co do swej natury nieznane, a które czynią **K.** zdrowym lub niezdrowym. W ogólności powierzchnię ziemi dzieli się na 5 stref klimatycznych: strefę *gorącą*, dwie strefy *umiarkowane* i dwie strefy *zimne*. Ale w każdej z tych stref odróżnić należy **K.** *morskie* czyli jednostajne i **K.** *lądowe* czyli zmienne. **K.** morskie zawdzięczają swoją jednostajność i łagodność bliskości mórz, które stosunkowo mało się ogrzewają w lecie, a oziębiają w zimie, tak, że one wpływają na ogrzewanie zim, a ochładzanie lat w krajach nadbrzeżnych i wyspach; przeciwnie **K.** lądowe odznaczają się znaczną różnicą między temperaturą lata a zimy. Warunki te mają znaczny wpływ na rozkład roślinności. Do warunków, które wpływają na złagodzenie **K.** Europy zachodniej, dodać należy prądy oceaniczne, które na jej brzegi sprowadzają znaczne ilości wody ciepłej. Pewne cechy właściwe posiada także **K.** *górski*, przy znaczniejszem bowiem wyniesieniu zniża się ciśnienie atmosferyczne i temperatura, wzrasta zaś natężenie promieniowania słonecznego; góry wywierają też wpływ na kierunek wiatrów i obfitość opadów atmosferycznych. Pytanie, czy **K.** ziemi ulega zmianom, dotąd stanowczo nie jest rozstrzygnięte. Ogólny klimat ziemi, w czasach przynajmniej historycznych, niewątpliwie przeinaczeniom wyraźnym nie uległ; być jednak może, że obfitość opadów wodnych z atmosfery doznaje pewnej chwiejności, a następstwo lat suchych i dżdżystych ulega pewnej perjodyczności, stateczność wszakże i długość takich okresów ująć się dotąd nie dała. Por. Hann „Handbuch der

Klimatologie“ (1893); Wojejkow „Die Klimate der Erde“. Ob. też Meteorologja.

Klimatologja, nauka o stosunkach klimatycznych, ob. Klimat.

Klimatoterapja, nauka o utrzymaniu zdrowia i leczenia chorób przez warunki klimatyczne. Miejscowości, sprzyjające korzystnemu przebiegowi pewnych chorób, nazywają się *stacjami klimatycznemi uzdrowiskami.*

Klimkiewicz v. *Przyjaciel* odm., herb: W polu błękitnem, pod różą srebrną trójlistną — serce czerwone na misie srebrnej, przeszyte strzałą. U szczytu 5 piór strusich. Nadany 1791 przez Stanisława Augusta.

Klimkiewicz

Klimkiewiczów, osada fabryczna, górnicza, nad rzeką Kamionną, o $^1/_2$ wiorsty od miasta Ostrowca położona. Są tu dwa wielkie piece, dostarczające rocznie około 60,000 centnarów surowego żelaza, oraz warsztaty mechaniczne.

Klimkowski, herb: **K.** I.—Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem—sokół srebrny, w dolnem złotem—trąbka myśliwska czarna, w złoto oprawna, z nawiązaniem złotem. U szczytu między dwiema trąbami błękitno-złotemi (naprzemian)—dwa proporce, błękitny i złoty, skrzyżowane ukośnie. Labry błękitno-złote. Indygenat w Galicji 1782 r.—**K.** II: W polu czarnem, na trąbce złotej—bocian srebrny, pod trąbką złoty kłos pszeniczny z dwoma listkami. U szczytu prawa połowa orła czarnego i trąba złoto-czarna.

Klimkowski I.

Klimkowski II.

Klimontów albo **Klimuntów,** osada w gubernji Radomskiej, powiecie Sandomierskim, nad rzeką Pokrzywianką. Znajdują się tu dwa wspaniałe kościoły. Liczba mieszkańców wynosi 2,674.

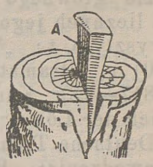
Klimontówka, rzeka w gubernji Radomskiej, wypływa w powiecie Opatowskim z gór Łysogórskich, wpada do Koprzywianki za Dmoszycami, przepłynąwszy 32 w.

Klimowickie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Mścisławskiem nad rzekami Tapką i Ostrem. Podług metryk litewskich składało się z miasteczka Klimowicze (ob.) z dobrami przyległemi, które od r. 1720 do 1758 były w nieprzerwanem posiadaniu rodziny Bielackich. Dopiero z mocy przywileju króla Augusta III z d. 8 sierpnia r. 1758 Fabjan i Róża małżonkowie Bielaccy ustąpili tego starostwa Józefowi Hotyńskiemu, podstarościemu sądowemu mścisławskiemu, którego syn Jan był ostatnim posiadaczem tego starostwa, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 388 gr. 28, a hyberny złp. 80.

Klimowicze, miasto powiatowe w gubernji Mohylowskiej, nad rzekami Tapką i Ostrem, liczy 4,706 miesz. (1897). *Klimowicki powiat,* na rozległości 3,709 w. kw., ma 146,514 miesz. (1897). Powierzchnia wzniesiona, wzgórkowata, pokryta w wielu miejscach nizkopiennym lasem i krzakami, grunt gliniasty. Główna rzeka Soża. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem.

Klimszowa Bogumiła, autorka czeska, * 1851 w Policzce. Zajmowała się nauczycielstwem, oraz pracami na polu folklorystyki i beletrystyki. Napisała: „Kalendárzik národního života“ (1881); „O naszich národnich krojich“ (1881); „Ditie v národnim životie naszem“ (1882) i inne.

Klin, graniastosłup trójścienny, który jedną ze swych krawędzi przenika między dwa opory, aby je usunąć działaniem siły, wywieranej na ścianę, krawędzi tej przeciwległą. **K.** w tem znaczeniu jest jedną z machin prostych; krawędź zaostrzona **K.** nazywa się *ostrzem,* ściana przeciwległa ostrzu *głową* **K.,** dwie inne *bokami.* **K.** używa się do rozłupywania drzewa lub kamieni przez wbijanie go w nie ostrą krawędzią, albo do podnoszenia ciężarów, jeżeli pod nie **K.** podsuwamy; użyć go też można do urządzenia prasy, np. do wytłaczania oleju, jeżeli kliny wbijamy między worki napełnione zgniecionemi ziarnami oleistemi. W **K.** ma miejsce równowaga, jeżeli siła ma się do oporu, jak szerokość głowy do długości boku. Stąd siła działa tem skuteczniej, im głowa w stosunku do boków jest węższą; obliczenia jednak teoretyczne mają praktycznie małe znaczenie, **K.** bowiem działać może jedynie przy udziale znacznego tarcia. Wszystkie narzędzia do krajania są **K.,** jak noże, siekiery, dłóta, nożyce, igły i t. d. Okręty i ptaki są z przodu zakończone wązkiemi **K.,** aby łatwiej przecinać mogły opór wody i powietrza.

Klin.

Klin, miasto powiatowe w gubernji Moskiewskiej, na brzegu rzeki Siestry, o 17 wiorst od Moskwy odległe, liczy 5,057 miesz. (1897). Niegdyś dziedziczna posiadłość domu Romanowych. *Kliński powiat,* na rozległości 3,102 w. kw. ma

119,078 miesz. (1897); powierzchnia wzniesiona, wzgórkowata, grunt przeważnie gliniasty, miejscami piasek. Rzeki: Istra, Siestra, Łama; wiele jezior i błot, których osuszanie szybko postępuje; wiele lasów. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, sadownictwem, ogrodnictwem i wszelkiego rodzaju przemysłem.

Klin Fryderyk Adolf, patrjota łużycki, * 1792 w Barci, w Łużycach górnych, † 1855; po ukończeniu gimn. w Budziszynie, studjował od 1813 prawo na uniwersytecie lipskim, gdzie z kilku spółziomkami odnowił towarzystwo kaznodziejskie górno-łużyckie. Od 1818 adwokat w Budziszynie, został 1822 r. protonotarjuszem przy radzie miejskiej, a następnie radcą do spraw duchownych i szkolnych. Na stanowisku tem położył wielkie usługi na polu rozbudzenia narodowości serbskiej. Jako deputowany do sejmu domagał się języka krajowego w kościele i szkole; 1845 przyłożył się wielce do założenia *Matycy serbskiej*, przyczem z powodu swych zasług wybrany prezesem, którą to godność piastował do śmierci. W latach 1848 i 1849 wpływem swoim sprawił, że Łużyczanie pozostali wiernymi królowi, i postępowanie to spowodowało zaniechanie prześladowania narodowości serbskiej ze strony rządu saskiego. Pisał niewiele w *Czasopisie Mać. Serbskiej* i *Laus. Magazin* (1838).

Klin, pseudonim Jul. Kaliszewskiego.

Klingemann Ernest August Fryderyk, dramatyk niemiecki, * 1777 w Brunświku, od 1813 kierował teatrem w Brunświku, † 1831 na urzędzie głównego dyrektora teatru nadwornego. Z licznych jego utworów dramatycznych, które wyszły p. t.: „Theater“ (3 t., Tübingen 1808—20) i „Dramatische Werke“ (2 t., Brunświk, 1817—18); „Kunst und Natur“ (1823—27); „Heinrich der Löwe,“ „Martin Luther,“ „Cromwell,“ „Deutsche Treue,“ „Kolumbus.“ Najwięcej miał powodzenia: „Faust będący karykaturą Fausta“ Göthego (przekład polski ks. Ed. Lubomirskiego, Warszawa, 1819).

Klingenstierna Samuel, matematyk i filozof * 1689 r. w Tolefors w Szwecji, † 1785, był profesorem matematyki wyższej. Pierwszą jego pracą było: „O wysokości atmosfery i o udoskonaleniu termometrów.“ Dalej ogłosił „Teorję optyki,“ w której podał sposoby poprawiania lunet, „Ogólną teorję kwadratury linji hiperbolicznych, zawartych w trzywyrazowych równaniach“ (1731) i in.

Klinger Fryderyk Maksymiljan, von, dramatyk i romansopisarz niemiecki, * 1752 we Frankfurcie n. M. Ukończywszy uniwersytet w Giessen, był jakiś czas poetą pewnego towarzystwa aktorów, a później wstąpił do wojska austrjackiego; w r. 1780 udał się do Petersburga, gdzie jako oficer i lektor otrzymał miejsce u ks. Pawła; 1781 podróżował z nim po Europie; następnie dosłużył się stopnia generała, został 1799 r. dyrektorem korpusu paziów i zajmował inne wyższe urzędy; po śmierci syna, poległego pod Borodinem, żył na uboczu i † 1831 w Dorpacie. Pierwsze jego utwory dramatyczne: „Die Zwillinge,“ „Konradin,“ „Sturm und Drang,“ „Medea“ i t. p., uderzały wstrząsającą, lubo niepohamowaną żadnem wędzidłem siłą, ale trwałego stanowiska zająć nie zdołały. Jedno z nich (Sturm und Drang) nadało owej epoce miano gwałtownego przewrotu. Oględniej już napisane są jego romanse: „Faust's Leben, Thaten und Höllenfahrt“ (Petersburg, 1791); „Geschichte Rafael's de Aquilas,“ „Die Reisen vor der Sündflut,“ „Der Faust der Morgenländer“ i in. I te wszakże utwory, a nawet najlepszy z nich, „Der Weltmann und der Dichter,“ noszą na sobie piętno mętnego, smutnego i nieludzkiego zapatrywania na życie, Napisał prócz wyżej wymienionych „Sahir Evas Erst geborner im Paradies“ (1798 r.); „Betrachtungen und Gedanken über verschiedene Gegenstände der Welt und Litteratur“ (1803—5). Celniejsze swe prace wydał sam w ogólnym zbiorze (12 t., Królewiec 1809—16; ostatnie wyd. Stuttgart, 1842). Por. Erdmann „Uber Klingers dramatische Dichtungen“ (1877); E. Schmidt „Lenz und **K.** zwei Dichter der Geniezeit“ (1878); M. Rieger „**K.** in der Sturm und Drangperiode, mit vielen Briefen“ (1880).

Klinger Maks. znakomity malarz, sztycharz, rzeźbiarz i pisarz niemiecki, * 1857 r. w Lipsku, kształcił się pod kierunkiem Gussowa w Karlsruhe, a w 1875 wstąpił do akademji berlińskiej, w 1879 przebywał w Brukseli, a od 1883—1886 w Paryżu. Potem przeniósł się do Berlina, a od 1893—do Lipska. W r. 1879 wydawać zaczął swoje akwaforty, cykle „Ein Leben,“ „Dramen,“ „Eine Liebe,“ „Brahms Phantasien.“ W 1887 wystawił kolosalny obraz „Sąd Parysa“ (1891); „Ukrzyżowanie“ i „L'heure bleu“ (1893). „Pietà“ (Galer Drezd.), oraz cykl akwafort „Vom Tode.“ Jako rzeźbiarz wykonał „Salome,“ „Kasandra.“ W 1896 poruczono mu wykonanie fresków w uniwersytecie lipskim. Ostatnio wykonał obraz „Chrystus w Olimpie.“ Napisał „Malerei und Zeichnung“ (1891). Por. Avenarius **K.-d** Griffelkunst.

Klingsor, *Klinschor*, słynny czarownik, występujący w poemacie Wolframa von Eschenbach „Parsival.“ Wagner wprowadził go do swojego „Parsivala.“

Klingstedt Karol Gustaw, sławny minjaturzysta, * 1657 r. w Rydze, † 1734 w Paryżu, naprzód szwedzki, później francuski wojskowy. Największa liczba jego minjatur treści erotycznej i często niemoralnej, malowanych na tabakierkach, zjednała mu przydomek *Rafaela tabakierek*. Prace jego nabywano swojego czasu po bajecznych cenach.

Klingszted *(Klingstaedt)*, herb: Na tarczy sciętej, w polu górnem czerwonem 4 pasy srebrne ukośne; w dolnem błękitnem — góra zielona. U szczytu trzy pióra strusie. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej błękitno-srebrne. Indygenat z roku 1775.

Klingsztedt

Klinika (z grec. *kline*, łoże), właściwie nauczanie przy łożu chorego, a w dalszem znaczeniu zakład, który ma na celu przedstawianie uczącym się chorób w naturze, ich rozpoznawanie i traktowanie. *Poliklinika* czyli **K.** *miejska* polega na tem, że chorzy traktowani są w mieszkaniach swoich przez praktykantów pod nadzorem profesora. Stosownie do rodzaju chorób rozróżniają się **K.** lekarskie (chorób wewnętrznych), chirurgiczne, okulistyczne, uszne, akuszeryjne i in. *Klinicysta*, profesor wykładający w klinice.

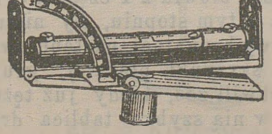
Klink Edward, syfilodolog, * 1850 w Warszawie, † 1884 r., kształcił się w Szkole Głównej, od r. 1875 był lekarzem w szpitalu św. Łazarza w Warszawie. Bardzo czynny w piśmiennictwie lekarskiem, od 1880—1882 był redaktorem *Pamiętnika Tow. lekar.* Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Życiorys i ocena stanowiska naukowego W. Oczki" (w wydaniu jubileuszowem dzieł Oczki, 1880).

Klinkerfues Ernest Fryderyk Wilhelm, astronom i meteorolog, * 1827 roku w Hofgeissmar, w Hesji, † 1884, był pierwotnie geometrą, następnie studjował astronomję w Marburgu, został 1855 obserwatorem w Getyndze, następnie dyrektorem obserwatorjum i profesorem astronomji tamże. Napisał: „Theoretische Astronomie" (1871); „Die Prinzipien der Spektralanalyse" (1879); „Theorie des Bifilarhygrometers" (1875). Odkrył sześć komet i oznaczył drogi wielu planet i komet. Zbudował udoskonalony hygrometr i in. Życie sam sobie odebrał.

Klinkier, ob. Cegła.

Klinodjagonalny, skośnoosiowy, ob. Kryształ.

Klinokluz *(abichit, afanezyt, syderokalcyt, rada promienista)*, minerał z rzędu fosforanów, występuje w kryształach jednoskośnoosiowych i w skupieniach promienistych, zielony, blasku szklistego, twardość 3, c. wł. 4,5; jest to arsenjan miedzi, znajduje się w Anglji i pod Saida.

Klinometr.

Klinometr, każdy przyrząd służący do wymierzenia pochylenia płaszczyzny lub linji względem poziomu. **K.** używany na okrętach (ob. fig.), stanowi rodzaj libeli, pochyło umieszczonej. Jeżeli przyrząd taki służy tylko do wskazywania pochyłości, nazywa się *klinoskopem*.

Klinorombiczne kryształy, ob. Kryształ.

Klinoskop, ob. Klinometr.

Klinowa kość, ob. Czaszka.

Kiinowe pismo, *klinowe napisy*, albo *Ćwiekopismo* (frac. *inscriptions cunéiformes*, angiel. *arrow-headed inscriptions*, niem. *Keilinschriften)*, nazywają tak wogóle wszystkie staro-orjentalne sposoby pisania, których charaktery składają się ze znaków w postaci klinowej lub strzałowej i rozpowszechnione były niegdyś w całej Azji zachod. z wyjątkiem Syrji i części Azji Mniejszej. Wedle nowszych badań istnieją dwa rodzaje. **K. p.:** starsze i nowsze. Pierwsze *anaryjskiem* (niearyjskiem) zwane, składa się ze znaków zgłoskowych i pojęciowych, powstało prawdopodobnie z pisma obrazowego i było w użyciu u Akkadów (ob.) i Chaldejczyków (ob.), Suzjanów, Staroarmeńczyków i Asyryjczyków; nowsze zaś *aryjskiem* zwane, jest alfabetyczne; używane było przez Persów i wynalezione prawdopodobnie albo może przejęte od podbitych Babilończyków i Asyryjczyków, dopiero przez Achemenidów. Pismo **K.** anaryjskie dzieli się na 1) hieratyczne, sumero-akadyjskie, 2) starobabilońskie, 3) nowobabilońskie, 4) staro asyryjskie, 5) nowo-asyryjskie albo niniwijskie, 6) medyckie, scytyjskie albo suzańskie. Pisma **K.** aryjskiego mamy dwa typy: 1) staro-perski i armeński. Napisy **K. p.** aryjskiego, układane w języku staro-perskim, stosunkowo są bardzo nieliczne; najsłynniejsze znaleziono w Bisutun (ob.) i na międzymorzu Suez. Wszystkie niemal teksty staro-perskie pisma aryjskiego opatrzone są przekładami w dwu językach, układanemi w dwu różnych gatunkach pisma anaryjskiego. Jednym z tych dwu języków jest akadyjski, należący do turańskiej familji języków, drugi asyryjski (semicki). Z tego też powodu dokumenty królów perskich z Persepolis, Suzy, Ekbatany, Pasargadae, Van i Bisutun nazywają napisami *trzyjęzykowemi*. Odcyfrowywanie pisma aryjskiego, alfabetycznego, rozpoczął pierwszy Grotefend (ob.); za nim poszli Burnouf, Lassen, Rawlinson, Benfey, Spiegel; uczeni ci objaśnili wszystkie napisy z całą ścisłością filologiczną. Na podstawie tych badań odczytują także napisy anaryjskie. Język turański Akkadów rozjaśnili szczególnie Westergaard, de Saulcy, Holtzmann, Noris, Mordtmann i Oppert. **K. p.** *asyryjskie* było urzędowem pismem w Babilonie i Niniwie. W gruzach tych miast znaleziono mnogie i obszerne napisy najrozmaitszej treści. Sięgają one od trzeciego do połowy II w. przed Chr. i zawierają cenne wiadomości z historji, geografji, astronomji, architektury, nawet gramatyki. Niektóre z nich są to prywatne dokumenty

prawne i handlowe, ale niezmiernie ważne we względzie chronologicznym z powodu oznaczania daty dnia, miesiąca i roku panowania królów. W odczytywaniu napisów asyryjskich zasłużyli się najwięcej: Grotefend, Stern, Löwenstern, de Saulcy, Hinck, Rawlinson i Oppert (ob.). Oppert i Menart pracowali nad odbudowaniem gramatyki i słownika języka dawno już zamarłego i jakby z grobu obudzonego. Por. Rawlinsona „On the inscriptions of Assyria and Babylonia“ (Londyn, 1850); Menarta „Recueil d'alphabets des écritures Cunéiformes“ (Paryż, 1860); tegoż „Éléments d'épigraphie assyrienne“ (Paryż, 1860); tegoż „Exposé des éléments de la grammaire assyrienne“ (Paryż, 1868); Opperta „Éléments de la grammaire assyrienne” (Paryż, 1860); tegoż „État actuel du déchiffrement des inscriptions cunéiformes“ (Paryż, 1861); tegoż „Les inscriptions assyriennes des Sargonides et les fastes de Ninive” (Paryż, 1863); Sayce „An elementary grammar of the Assyrian language“ (1875); Delitzch „Assyrische Lesestücke” (Lipsk, 1878); tegoż „Assyrisches Wörterbuch zur gesamten bisher veröffentlichten Keilschriftlitteratur” (1887); Budge „Assyrian texts“ (Londyn, 1880); I. Radliński w 1 t. *Dziejów literatury powszechnej* z ilustracjami, wyd. Lewentala, Warsz. Rysunki ob.: Alfabet, Asyrja, Babilon.

Kliński.

Kliński v. *Świat* odm.: W polu barwy niewiadomej, prawdopodobnie czerwonej, kula ziemska błękitna, z krzyżem srebrnym, dwa razy nadto klamrami srebrnemi przeciętym. Nad hełmem korona.

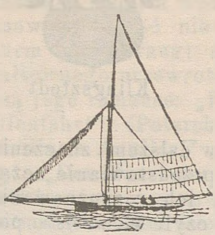
Klio, muza historji i epopei, córka Zeusa i Mnemozyny. Jako symbol trzyma w ręku na pół otwarty zwój papieru.

K l i o.

Klippe (ze szwedz.), moneta kończasta, srebrna lub złota, zwykle nożycami przecinana, a więc nie bita i zaopatrzona tylko w małe stempelki. Monety takie przygotowywane były w razach nagłej potrzeby, jak np. w miastach oblężonych.

Klipper, *Clipper* (z ang.), rodzaj kupieckich statków amerykańskich, z przodem czyli dziobem bardzo śpiczastym, żeglujących z wielką szybkością.

Klipper.

Klisner.

Klisner *(Klüchtzner)*, herb: W polu błękitnem, w koronie złotej — trzy pióra strusie. U szczytu ogon pawi. Indygenat z r. 1685.

Klisowicz Wawrzyniec, Pijar, * 1701 w Warszawie, rektor w Łowiczu, gdzie † 1764; wydał pomiędzy innemi: „Kazania miewane podczas trybunału w Radomiu“ (Warszawa, 1745); „Theses theologiae“ (tamże 1746); „Kazania o Męce Pańskiej” (tamże, 1748).

Klistera (z grec.), ob. Lewatywa.

Klisthenes, syn Megaklesa, głowa Alkmeonidów w Atenach. Po upadku tyrana Hippjasza, r. 510 przed Chr., stanął na czele stronnictwa demokratycznego, zniósł dawny podział rodowy (ob. Demos) i wprowadził (509) nową organizację gminną, która zniweczyła przewagę arystokracji i dała silne podwaliny dalszemu rozwojowi demokracji; jemu także przypisują wprowadzenie ostracyzmu. Wygnany 508 r. przez Izagorasa, przywódcę arystokratów, wrócił jednak wkrótce do kraju i bronił zwycięsko Aten przeciw sprzymierzonym Spartjatom, Tebańczykom i Chalkidom. Por. Vömela „Ueber des Atheners Klisthenes Staatsveränderung“ (Frankfurt, 1838).

Klisza (z franc. *cliché*), płyta metalowa, będąca kopją drzeworytu lub innego przedmiotu, służąca do odbijania rycin; w fotografji płyta szklana, na której otrzymuje się obraz w ciemni optycznej. W tem ostatniem znaczeniu proponowano nazwę **K.** zastąpić przez *fototyp*.

Kliszowanie, metoda otrzymywania tablic drukarskich lub form zagłębionych, z rytych zagłębionych lub wypukłych robót; mieszaninę 4 części ołowiu z 1 częścią cyny stapia się i ostudza w tym stopniu, by nie udzielała papierowi barwy brunatnej, następnie wylewa się do obszernej skrzynki płaskiej, grubo na 3 do 5 mm., w chwili zaś, kiedy już tężeć zaczyna, wkłada się w nią szybko tablica drewniana, na której przygotowano rycinę i mocno przyciska. Po oziębieniu i odjęciu tablicy drewnianej, otrzymuje

się najdokładniejszy odcisk jej, zwany matrycą. Odcisk taki służy za formę dla klisz, które można otrzymać tym samym sposobem, z tą tylko różnicą, że zamiast masy poprzednio wspomnianej używa się zwyczajnego stopu drukarskiego, składającego się z ołowiu i antymonu. Zamiast stopu drukarskiego użyć też można metalu d'Arcet'a (ob. D'Arcet'a metal).

Kliszów lub *Klisów*, wieś prywatna w gub. Kieleckiej, pow. Pińczowskim, nad rzeką Nidą, pamiętna bitwą, stoczoną na jej polach 19 lipca 1702 r. pomiędzy wojskami szwedzkiemi Karola XII, popierającego sprawę Stanisława Leszczyńskiego, przeciwko Augustowi II. Polacy, niekorzystnie postawieni, wcale nie byli czynni w tej bitwie, a wojsko saskie zostało na głowę przez Szwedów porażone.

Klitemnestra *(Klytaimnestra)*, w mitol. greckiej, córka Tyndareosa, króla Sparty, i Ledy, siostra Heleny, Kastora i Poluksa, żona Agamemnona (ob.), urodziła mu Ifigenję, Elektrę i Orestesa (ob.), przez którego później była zabitą. Podczas wyprawy męża pod Troję, oddała się Egistowi, razem z nim zamordowała Agamemnona za jego powrotem z wojny i rządziła w Micenach lat siedm.

Klitemnestra zabija Agamemnona.

Klitometr, toż co klinometr (ob.).

Klityskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Podolskiem, powiecie Latyczowskim. Podług lustracji z r. 1616, powstało z dawniejszego starostwa Chmielnickiego, przez wyłączenie z niego wsi Klityszce z przyległościami, która zalicza się do wsi tak zwanych Bojarskich, a w których posiadacze byli obowiązani na każde zawołanie do służby wojennej i powinności w strzeżeniu zamku Chmielnickiego nad rzeką Bohem położonego. W r. 1755 posiadał to małe starostwo Andrzej Pohojski.

Kliwja, ob. Klewe.

Klizopompa (z grec. *kluzis*, przemywanie), rodzaj lewatywy udoskonalonej, opatrzonej w małą pompę ssąco-tłoczącą, która daje ciągły i jednostajny wytrysk wody (fig. 1). Dogodniejsza jest **K.** gumowa (fig. 2), złożona z rury gumowej, w pośrodku której znajduje się balon z tego samego materjału. Koniec rury zanurza się w wodę, którą przez ściskanie balonu wprowadza się wewnątrz niego; po wprowadzeniu drugiego końca rury do odbytu, wyciska się wodę do kanału odchodowego, poczem to działanie znów się powtarza.

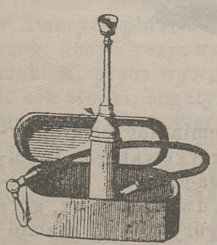

Fig. 1. Klizopompa.

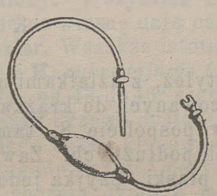
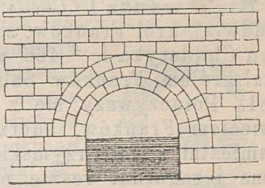

Fig. 2. Klizopompa gumowa.

Klm, *Km*, skrócone oznaczenia kilometra.

Kloaka, *stek*, w zoologji jama ciała zwierzęcego, do której otwiera się odbytnica *(intestinum rectum)*, wraz z przewodami moczowemi, tudzież jajowody samic, albo przewody nasienne samców. **K.** taka właściwa jest płazom, gadom i ptakom, a z pośród ssących zwierzętom jednootchodowym (Monotremata).

Kloaka (łac. *cloaca*), kanał podziemny, służący do odprowadzania wody i nieczystości wszelkiego rodzaju z ulic i domów miejskich (ob. Kanalizacja). Najdawniejsze i wzorowe urządzenia tego rodzaju przedstawiają **K.** rzymskie, z których najsłynniejszą jest *Cloaca maxima*; zostawały one pod opieką szczególnego bóstwa, zwanego *Cloacina*. Miały być założone za Tarkwinjusza Starszego. *Cloaca maxima* dotąd się przechowała i budową swoją wzbudza podziwienie.

Kloaka rzymska (Cloaca maxima).

Klöber Fryderyk August, malarz, * 1793 we Wrocławiu, † 1864 r., kształcił się w akademji berlińskiej. Do najlepszych jego obrazów należą: „Bachus pojący panterę“ (1834); „Hüon pomiędzy pasterzami“ (1837); „Jukal“ (1839); „Aurora i Lucyper,“ „Amor naciągający łuk,“ „Amor i Psyche“ (1854); „Jaczko, przepływający Hawelę“ (1856); „Wychowanie Bachusa“ (1860) i in.

Klöden Karol Fryderyk, geograf i historyk, * 1786 w Berlinie, † 1856 r. Zajmował się najpierw rytownictwem i dał się poznać jako kartograf, następnie studjował teologję, 1817—24 był dyrektorem seminarjum nauczycielskiego w Poczdamie, 1824—55 dyrektorem szkoły przemysłowej w Berlinie. Ogłosił: „Ueber die Gestalt und Urgeschichte der Erde“ (2 wyd., 1829); „Grundlinien zu einer neuen Theorie der Erdgestaltung“ (2 wyd., 1829); „Ueber die Entstehung, das Alter und die früheste Geschichte der Städte Berlin und Köln“ (1839); „Die Quitzows und ihre Zeit“ (3 wyd., 3 t., 1889); „Diplomatische Geschichte des Markgrafen Waldemar von Brandenburg“ (4 t., 1844—46); „Landeskunde von Palästina“ (Berlin, 1816); „Geschichte einer alt-

märkischen Familie“ (o rodzie Klödenów, Berlin, 1854); „Andreas Schlüter“ (Berlin, 1855). Jego wnuk Max Jähns wydał jego autobiografję p. t: „Jugenderinnerungen K. F. v. **K.**“ (Lipsk, 1874).

Klöden Gustaw Adolf, geograf, syn poprzed., * 1814 w Poczdamie, † 1885, studjował matematykę i nauki przyrodnicze, 1840 został profesorem geografji w szkole przemysłowej w Berlinie; ogłosił: „Das Stromsystem des oberen Nil“ (1857); „Handbuch der Erdkunde“ (4 wyd., 5 t., 1882—85); „Geogr. powsz.“ (przekład polski, Warszawa, 1865); „Unser deutsches Volk und Land“ (z Köppenem, 1877) i in.

Klodja, ob. Klaudjuszowie.

Klodjusz Pulcher, ob. Klaudjuszowie.

Klodoweusz I *(Clovis, Clodvig, Chlodwig*, t. j. Ludwik), król Franków. z dynastji Merowingów, syn Childeryka I, * 466 po Chr., obwołany został królem Franków Salijskich po śmierci ojca 481. Połączywszy się z Ragnacharem, innym księciem Franków, uderzył 486 na Syjagrjusza namiestnika Galji rzymskiej, pobił go pod Soissons i zagarnął resztę posiadłości rzymskich. W 496 zwyciężywszy pod Tolbiacum (Zülpich) Alemanow, wcielił ich kraj do ziem frankońskich i t. r. przyjął chrześcijaństwo za namową swej żony Klotyldy (poślubionej 493), królewny burgundzkiej. Ochrzcił go w Rheims biskup Remigjusz i namaścił olejem świętym, który wedle legendy przyniósł w ampułce gołąb biały. Wraz z **K.** nawróciło się i mnóstwo Franków. Papież Anastazy powitał go nazwą *króla arcychrześcijańskiego*, dając w ten sposób poznać jego wyższość jako katolika nad sąsiednimi monarchami arjańskimi. Odtąd wojował **K.** szczęśliwie ze swymi sąsiadami; 497 r. pokonał Armorykanów, 500 r. ścieśnił granice posiadłości Gundebalda, króla Burgundów, a 507 r. zwyciężył Alaryka II króla arjańskich Wizygotów w wielkiej bitwie pod Vouglé; przyłączył Akwitanję i Tuluzę. Wracając z tej wyprawy do Paryża, stolicy swej (od 508), otrzymał od cesarza bizantyńskiego Anastazjusza insygnja królewskie, tytuł *Augusta* wraz z godnością konsula i patrycjusza rzymskiego. W 510 został jednak pobity w wielkiej bitwie przez króla Ostgotów Teodoryka II i musiał odstąpić Gotom południowe prowincje Francji i Hiszpanją. Zjednoczywszy pod swem berłem wszystkich Franków drogą krwawych podstępów, zdrady i okrucieństw, wydał sławne w dziejach Francji prawo Salickie, którem uwiecznił narodowe zwyczaje i obyczaje. W ostatnim roku swego panowania (511) zwołał do Orleanu sobór, którego uchwały, ustalające stosunki między królem a duchowieństwem, uważane są za zasadniczą podstawę kościoła galikańskiego. Uspokoiwszy się z zewnętrznymi nieprzyjaciołmi, zajął się wewnętrznem urządzeniem państwa i wśród tych trudów † 511 r. w Paryżu. **K.** jest założycielem potęgi frankońskiej, a w ten sposób i pierwszym twórcą późniejszej monarchji francuskiej. Po śmierci **K.** państwo jego podzielili pomiędzy sobą czterej jego synowie: Childebert, Teodoryk, Klodomer i Klotar. Por. Junghansa „Geschichte der frank, Könige Childerich und C., kritisch untersucht“ (Get., 1857); G. Kautmanna „Deutsche Geschichte bis auf Karl d. Gr.“ t. 2 (Lipsk, 1881).

Klodoweusz II, król Neustrji i Burgundji, syn Dagoberta I i Matyldy, wstąpił na tron po ojcu 648 roku i zostawał pod wpływem merów, których potęga zaczęła od tego czasu wzrastać. Był to monarcha niezmiernie dobroczynny dla ubogich. Połączywszy w swoich rękach trzy królestwa frankońskie: Austrazję (po śmierci brata Siegberta), Neustrję i Burgundję, w dwa miesiące potem † 656 r., zostawiając trzech synów małoletnich: Klotara III, Childeryka II i Thierrego.

Klodoweusz III, syn Thierrego III, objął po nim rządy 690, † 695 w Choisy-sur l'Aisne, mając 14 lat życia.

Klon *(Acer)*, rodzaj roślin z rodziny klonowatych, zawiera drzewa, których płeć jest pomieszana, t. j. jedne okazy mają same kwiaty męskie, inne same żeńskie, inne nakoniec są dwupłciowe, pomieszane z męskiemi lub żeńskiemi. Kielich składa się z 5, rzadko 4—9 działek foremnych, wcześnie opadających. Płatków koro-

K l o n.

ny tyleż, z działkami naprzemianległych, przymocowanych do krążka talerzykowatego. Pręcików pospolicie 8, tamże osadzonych, o pylnikach podłużnych. Zawiązek dwuklapkowy, górny, płaski. Szyjka jedna, u góry w dwa znamiona rozdzielona. Owoc składa się z dwu skrzydlaków, jednoziarnowych, spłaszczonych, nasadami z sobą zrosłych i rozdzielających się po

Klon. 1. Gałązka kwitnąca. 2. 3. Kwiat dwupłciowy. 4. Kwiat pręcikowy. 5. Zawiązek owocowy. 6. Owoc. 7. Nasiona. 8. 9. Zarodek. 10. Pęd z pąkami. 11. Młoda roślina.

dojrzeniu, a wtedy zawieszonych na osi, czyli podpórce. Ziarno w każdym skrzydlaku jedno; zarodek bezbiałkowy, odznacza się liścieniami obszernemi, nieforemnie sfałdowanemi. Kwiaty zielonawo-żółte, zebrane w baldaszki, rozwijają się w początkach wiosny prawie jednocześnie z liśćmi. Z 30 około gatunków, rozróżniających się głównie liśćmi, cztery należą do flory polskiej. **K.** *zwyczajny (A. platanoides)* trafia się po lasach i powszechnie po miastach jest sadzony, dorasta 20—30 m., ma liście dłoniaste 5 klapkowe, o klapkach wyciętych w zęby śpiczaste. Drewno przydatne na grubsze wyroby stolarskie. Hodują w ogrodach odmiany o liściach strzępiastych i poszarpanych. **K.** *jaworowy, jawor (A. pseudoplatanus)* trafia się po lasach liściastych, głównie na górach do 1,500 m., dorasta 30—35 m., liście ma sercowate, podobnież 5-klapkowe, o klapkach śpiczastych. Drewno jest wyborne pod względem opałowym i doskonale się nadaje na wyroby tokarskie. **K.** *krzewowy (A. campestre)* w stanie dzikim rośnie zazwyczaj krzewiasto, ale hodowany dorasta do 15 m.; liście ma mniejsze niż **K.** zwyczajny, o zębach tępych, niekończystych. **K.** *tatarski (A. tataricum)*, zwany *poklonem* lub *paklonem*, o liściach sercowatych, piłkowanych, na klapki niepodzielonych, przytrafia się na Ukrainie. Gatunki płd. europejskie, jak *A. monspessulanum*, *A. creticum* i in., dobrze się przyjmują w naszych ogrodach. Do amerykańskich gatunków należy *jesioklon (A. negundo* lub *Negundo aceroides)*, o liściach nieparzysto-pierzastych, rośnie dziko w Ameryce płn., u nas jest po ogrodach i parkach dosyć rozpowszechniony. Wszystkie gatunki **K.** przez wywiercenie na wiosnę dają obfity sok słodki, bogaty w cukier. Wszakże istotnie otrzymuje się cukier tylko z **K.** *cukrodajnego (A. saccharinum)* w Ameryce płn., od 43 do 46° szerokości płn. Przecięciowo każde drzewo dostarcza rocznie 2—3 kg. funtów tego cukru klonowego. Sok sączy się przez 4—5 tygodni; cała Ameryka płn. wydaje tego cukru rocznie około 5 mil. klg., a otrzymywanie jego bardzo jest proste.

Klondyke, miejscowość, położona w najdalej na północo-zachód wysuniętym kanadyjskiem terytorjum Yukon, nad wschodnią granicą Alaski, w Ameryce północnej, w pobliżu koła biegunowego. Posiada bardzo obfite kopalnie złota, odkryte przez niemca Hunkera i Cormarcka w r. 1896. Por. Auzias-Turenne „Voyage au pays des mines d'or du K." (1899).

Klonowate *(Acerineae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca właściwie jeden tylko rodzaj klon (ob.). Jesioklon *(Negundo)* stanowiący u niektórych oddzielny rodzaj, częściej jest włączony do rodzaju klonu. Nadto należy tu rodzaj mało znany *Dobinaea*.

Klonowicz Fabjan Sebastjan, z łacińska *Acernus* (acer-klon) zwany, * 1551 r. (według niektórych 1545 r.) w Sulmierzycach pod Kaliszem, † przed rokiem 1603, prawdopodobnie 1602 w Lublinie. Nauki odbywał w domu i akademji krakowskiej, gdzie przez cztery lata studjował prawo i filozofję. Z powodu mieszczańskiego pochodzenia mógł jedynie tylko w stanie duchownym znaleźć otwarte dla siebie pole. Nie czując jednak powołania, wolał **K.** poprzestać na skromnym urzędzie miejskim naprzód (1570 r.) we Lwowie, a od r. 1574 w Lublinie, gdzie bywał często obierany radcą miejskim i był pisarzem sądu, a w końcu został nawet burmistrzem (1594) Benedyktyni z Sieciechowa za sprawą opata swego Wereszczyńskiego, ofiarowali mu r. 1592 wójtostwo czyli sędziostwo w Psurach i puścili w dzierżawę wioskę. Zebrawszy nieco grosza, kupił sobie **K.** w Lublinie kamieniczkę i zamożnie ożenił się (1580), lecz jakoby nie znalazł szczęścia w tym związku z powodu pijaństwa i marnotrawstwa żony (nowsze badania podają w wątpliwość ten szczegół). Spory z Jezuitami, którym naraził się wydaniem broszurki „Equitis poloni in Jesuitas actio prima", w której dowodził, że zakon zajmuje się więcej intrygami niż nauką i wyrządza krzywdę Polsce, procesowanie się z teściową, kobietą najgorszych obyczajów, i niechęć powszechna, jaką wywołał swemi satyrycznemi pismami, ściągnęły nań wiele przykrości. Jezuici dzieła jego prześladowali i tępili, ile się dało. Ciężary, jakie z powodu rokoszu Zebrzydowskiego poniósł Lublin, sprawiły, iż zawieszono pensję urzędnikom magistratu, wskutek czego podobno **K.** musiał udać się do szpitala, gdzie swoje dni zakończył. Według nowych odkryć, **K.** nie zubożał zupełnie, z żoną żył zgodnie i nie umarł w szpitalu. Utwory jego rozpadają się tak jak życie na dwa działy. Początkowe cechuje zapał, miłość przyrody, kraju i ludzi, późniejsze zaś pełne są goryczy, niewiary, zniechęcenia do życia i społeczeństwa. Pisał

Klonowicz F.

K. po łacinie i po polsku. Z punktu widzenia artystycznego, słabym był talent wieszczy **K.** Był to raczej bystry spostrzegacz i analityk. Poematy **K.** cechuje rozwlekłość; noszą one na sobie ślady długiej i usilnej pracy i, choć są obfitą kopalnią odznaczonych żywym kolorytem szczegółów, z trudnością się czytają. Wyjątek stanowią: „Roxolania“ i „Żale nagrobne na śmierć Jana Kochanowskiego“, szereg pieśni w rodzaju lirycznym. Łaciński język **K.** jest piękny, klasyczny, o polskim tego powiedzieć nie można. „Roxolania“ (Krak., 1584), jest to pieśń opisowa o Czerwonej Rusi, napisana pod wpływem pobytu we Lwowie; w tym ładnym poemaciku, stanowiącym koronę całej twórczości poety, kreśli on przyrodę Czerwonej Rusi, miasta i ludu obyczaje. Slicznego przekładu tego poetycznego utworu dokonał L. Kondratowicz „Przekłady poetów polsko-łacińskich“ (Wilno, 1851); „Żale nagrobne“, treny pełne żałości sztucznej naśladowane z Teokryta, a często w zły smak wpadające, wywołała śmierć Kochanowskiego (Kraków, 1568); „Flis, to jest spuszczanie statków Wisłą“ (pierwsze wydanie bez daty i miejsca druku, zapewne w Rakowie około 1595 r.,), utwór opisowy, napisany po podróży odbytej przez poetę do Gdańska ze zbożem Benedyktynów sieciechowskich (2 edycja w Warszawie, 1643); „Pożar, upominanie do gaszenia i wróżba o upadku mocy tureckiej“ (Kraków, 1597). Jest to przekład ustępu z poematu „Victoria Deorum“; wzywa tu poeta naród do wykonania planów Batorego co do wojny z Turkami. „Worek Judaszów, to jest złe nabycie majętności“ (w Krakowie, 1600). W tym obrazie satyryczno-obyczajowym, chłoszcze tu **K.** ludzi dochodzących do majątku rozlicznemi, nieuczciwemi drogami; „Pamiętnik książąt i królów polskich“ (bez m. i r.), zawiera w czterowierszach skreślone panowania od Lecha i Kraka aż do Batorego; „Victoria Deorum, in qua continetur veri herois educatio“ (bez m. i r., a w istocie w Rakowie u Sternackiego przed 1600 r.). Dzieło największe **K.**, a jako dzieło filozofji moralnej, byłoby lepsze, gdyby było prozą napisane; jest ono rzadkie, gdyż było niszczone przez Jezuitów. Juszyński miał w ręku przekład polski, dokonany przez jakiegoś akademika krakowskiego. Podobno 20 lat pracował **K.** nad tą olbrzymią satyrą, chłoszczącą ówczesne społeczeństwo, a głównie szlachtę, brak wykończenia i formy nagradza siła uczucia, oburzonego niesprawiedliwością hierarchji społecznej. Tłómaczył też na język polski „Disticha moralia“, „Katonowe wiersze podwójne“ (Kraków, 1570). W 1875 roku w Warszawie wydał Władysław Okęcki łaciński utwór **K.**, wysławiający szlachecki ród Gorajskich, p. n. „Gorais“ (napisany między rokiem 1587 a 1592). Z pism prozaicznych doszły do nas „Wykład reguły św. Benedykta i życie tego św. Ojca“ (Kraków, 1597). Praca ta, dedykowana znanemu w literaturze Wereszczyńskiemu, opatowi sieciechowskiemu (później biskup kijowski), z którym **K.** pozostawał w przyjaźnych stosunkach; „Honos Paternus“ (Kraków, 1602), pisemko na cześć Jana Dymitra Solikowskiego, arcybiskupa lwowskiego, imieniem klasztoru sieciechowskiego. Choć **K.** był poetą już psującego się smaku, ale była w nim siła ducha, śmiałość i otwartość w wytykaniu złego, a te przymioty stawiają go wysoko jako człowieka i pisarza. Poeta to głównie satyryczny. Pochowany jest w kościele kolegjackim św. Michała w Lublinie, a w 1870 r. w katedrze lubelskiej umieszczono jego tablicę pamiątkową. Zbiorowe wydania pism K. wyszły następujące: „Dzieła“ (2 tomy, z życiorysem, Kraków, 1829); „Dzieła“ (2 tomy. Bibljot. klas. polsk., Lipsk, 1836); „Pisma poetyczne polskie“ (z biografją poety, wydanie Turowskiego, Kraków, 1858). „Flis“ był wydany przez St. Węclewskiego w Chełmie 1862 r. z krytyczną oceną i objaśnieniem tekstu; inne wydania: (w Gdańsku 1829, w Warszawie 1830, we Lwowie 1880). „Worek Judaszów“ we Lwowie 1881; ostatnie wydanie „Roksolanji“ w Złoczowie 1891. W r. 1894 wydano „Katonowe wiersze w przekładach polskich w XVI w.“ Fr. Mymera i Seb. Klonowicza (Kraków). **K.** jest bohaterem pięknego wiersza Syrokomli, p. t. „Zgon Acerna“ i dramatu W. Rapackiego, p. t. „Acernus“. O Klonowiczu pisali: K. Brodziński „Pisma“ (t. IV, Poznań, 1872); A. Mierzyński „De vita, moribus, scriptisque latinis Seb. Fab. Acerni“ (Berlin, 1857); oraz w *Bibljot. Warsz.* (t. II z 1860 r.); Gacki w *Pam. Relig.-moraln.* (Ser. II, t. VIII); K. Mecherzyński „O poezjach satyrycznych F. Klon.“ (w *Roczn. Towarz. Nauk.*, Kraków, 1850); K. Wł. Wójcicki „Życiorysy znakomitych ludzi“ (Warszawa, 1849—50); J. I. Kraszewski „Klonowicz“ (Nowe studja liter., Warszawa, 1843); J. Moliński „Kurzgefasste Darstellung der Geschichte der Polnisch-lateinischen Poesie in Polen bis Klonowicz“ (Trzemeszno, 1853); Ks. A. Kantecki „Seb. Klonowicz i jego poemat o Rusi“ (*Przew. nauk. i literacki*, Lwów, 1875); J. Detmerski sprostował datę urodzenia Klonowicza (*Gazeta Lubelska* z 1877 r.); tenże autor „Nowe szczegóły do życiorysu K.“ (*Ateneum*, 1882); J. Przyborowski „Rok śmierci K.“ (Warszawa, 1878); T. Garlicki „Uwagi nad Seb. Fab. Klon. poematem Victoria deorum“ (Brzeżany, 1884); J. M. Pawlikowski „Epiteta złożone u S. F. Klonowicza“ (Kraków, 1885—86—91); St. Basiński „Roxolania Klonowicza w stosunku do poezji łacińskiej i greckiej“ (w Sprawozd. dyrek. gimn. w Sanoku za rok 1895 i 1896); Wł. Nehring „F. S. Klonowicz“ (Allgemeine Encyklopädie von Ersch und Gruber, Lipsk, 1885, tom XXXVII); J. K. Ehrenberg „Seb. Fab. Klonowicz“, studjum hist.-liter. (*Bibljot. Warsz.*, 1889).

Klonowski Teofil, nauczyciel przy seminarjum katolickiem nauczycielskiem w Poznaniu. Wydał po większej części własnej kompozycji: „Pieśni i piosneczki na 2, 3 i 4 głosy" (Poznań, 1847, 3 ed. Berlin, 1872); „Zbiór pieśni z melodjami w kościele rzymsko-katolickim od najdawniejszych czasów używanych" (zesz. 38, Poznań, 1858—64); „Pięćdziesiąt śpiewów religijnych na cztery męskie, jako też i na cztery mieszane głosy" (Poznań, 1872) i in.

Klonowskie jezioro, w Królestwie Polskiem, gubernji Płockiej, powiecie Lipnowskim, wsi Klonowo, obejmuje 10 morgów przestrzeni.

Klonowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Sieradzkim. Wele lustracji z r. 1564 i 1662 powstało z dawniejszego starostwa sieradzkiego i zaliczały się do niego wsie: Klonowa, Brzaszewice, Lipica, Żeliwa, Czartarja, Zabłocie, Godynice z folwarkami i kuźnicami. W r. 1771 posiadał je Melchjor Szymanowski, łowczy sochaczewski, opłacając z niego kwarty złp. 3,065 gr. 22, a hyberny złp. 3,056 gr. 20. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w 50-letnie emfiteutyczne posiadanie Mielżyńskiemu, staroście wałeckiemu. Na tymże sejmie w zaszłych sporach o granice tego starostwa zaszłe z Szymanowskim, wyznaczono sądy asesorskie koronne do ostatniego ich określenia.

Klopp Onno, historyk niemiecki, * 1822 r. w Leer w wschod. Fryzji, kształcił się w Bonn, Berlinie i Goettingen. W r. 1845—58 był nauczycielem gimnazjum w Osnabrücku. W r. 1865 król Jerzy mianował go archiwistą i podczas wojny w r 1866 powierzył mu kilka misji. W r. 1873 **K.** przyjął katolicyzm. Prace jego historyczne odznaczają się tendencją anti-pruską. Napisał: „Geschichte Ostfrieslands" (1854—58); „König Friedrich II von Preussen und die deutsche Nation" (1867); „Tilly im 30 jährigen Krieg" (1861, nowe wyd.); „Der 30 jährige Krieg bis zum Tod Gustaw Adolfs" (1891, i dal. t. 3); „Der Fall des Hauzes Stuart" (1875—87, t. 11); „König Georg V" (1878). Po francusku wydał: „Correspondance de Leibniz avec l'electrice Sophie petite fille de Jacques I, roi d'Angleterre" (1864—75): po włosku: „Corrispondenza epistolaria tra l'imperatore Leopolde ed il padre Marco d'Aviano" (1888), nadto wydał dzieła Leibniza 1864—84, t. II.

Klopstock Fryderyk Gottlieb, jeden ze znakomitszych poetów niemieckich, * 1724 w Quedlinburgu, † 1803 pod Hamburgiem. Uczył się w Quedlinburgu i Pforta (gdzie już ułożył plan „Messjady"), a od 1745 chodził na uniwersytet w Jenie i Lipsku, gdzie 1748 umieścił anonimowo w *Bremer Beiträge*, trzy pierwsze pieśni „Mesjady" i sprawił niemi wielkie wrażenie. W r. 1748 objął obowiązki nauczyciela domowego w Langensalza i zakochał się, ale bez wzajemności, w swej kuzynce Zofji Schmidt, którą wysławiał w „Odach" pod imieniem Fanny. Po krótkim pobycie w Zürichu (1750) zaproszony przez Fryderyka V kr. duńskiego, osiadł w Kopenhadze i otrzymał 400 talar. rocznej pensji, by pracować swobodnie nad wykończeniem „Mesjady"; w roku 1754 zaślubił poznaną w Hamburgu, Małgorzatę (Meta) Moller, ale ją utracił już 1758; w r. 1770 przeniósł się do Hamburga, gdzie ożenił się powtórnie 1791 z wdową Joanną Eiżbietą Winthem, z domu Dimpfel. W Hamburgu wykończył „Mesjadę" i w r. 1773 wydał ostatnie pięć pieśni. W końcu 1774 zaproszony przez markgrafa Karola Fryderyka ks. badeńskiego, przybył do Karlsruhe i przepędził tu rok czasu, poczem obdarzony tytułem radcy dworu i roczną pensją powrócił do Hamburga. Zasługi **K.** dla poezji, literatury i języka niemieckiego rzeczywiście są wielkie. Z **K.** poczyna się nowa epoka poetycznego języka niemieckiego. Wszechwładne aleksandryny zastąpił heksametrem, wyparłszy owoczesne rymy zręcznem użyciem w swych Odach miar antycznych i wprowadzaniem nowych. Działalność **K.** w tym kierunku była wielce dobroczynna, jakkolwiek wyznać trzeba, że popadał on zwłaszcza później w jednostronność i pewien manjeryzm. Podniósł **K.** także poezję niemiecką z upadku, nadając jej treść i charakter narodowy. Oswobodził ją od naśladownictwa literatury francuskiej i wypierał mitologję grecką, wprowadzając natomiast skandynawską. Hermanna wodza Cherusków przedstawiał jako bohatera narodowego, reprezentanta wolności i niepodległości niemieckiej. Odami przewyższył wielu w tym rodzaju rymotwórców. **K.** był pierwszym, co w poezji widział na nowo boskie powołanie, wypełniające całego człowieka, nie zaś służące jedynie na uprzyjemnienie wolnych chwil czasu. Wiara jego we własne wysokie posłannictwo przyczyniła się silnie do podniesienia powszechnego szacunku dla poezji i poetów. Jako poeta polityczny docierał zawsze do jądra kwestji. Powitał z zapałem wybuch rewolucji francuskiej i otrzymał od zgromadzenia narodowego francuskiego dyplom obywatela, ale później zrażony wybujałościami rewolucji skarżył się na zawiedzione nadzieje. Najgłówniejszym, jakkolwiek dziś mało czytanym utworem **K.** jest religijny bohaterski poemat w 20 pieśniach „Mesjada", w którym przechodząc od czystej epiki do wzniosłego hymnu, odsłania bogactwo wyobraźni, umysł prawdziwie religijny i polot fantazji, przechodzącej niekiedy najzuchwalsze granice. Mniejszej wartości są jego

Klopstock Fryd.

tragedje, w których wysławia Hermana, i dramaty starobiblijne. Ważne są także jego prace naukowe, dotyczące języka i poezji. W r. 1824 obchodzili Niemcy uroczyście setną rocznicą urodzin **K.** w Altonie i Quedlinburgu; w tem ostatniem mieście wzniesiono mu pomnik, i zawiązało się tu także stowarzynie Klopstocka. Dzieła jego „Werke“ wiele miały wydań począwszy od pierwszego (12 t., Lipsk, 1798—1817); z nowszych ogłosili Bock (Stuttgard, 1876) i Boxberger (Berlin, 1879). Znakomite wydanie „Od“ sporządził Franc. Muncker (2 t., Stuttgard, 1889). Por. „Briefwechsel der Familie K. unter sich und mit Gleim, Schmidt, Fanny, Meta i t. d.“ (2 t., Halberst, 1810); Mörikofera „Klopstock in Zürich“ (Zürich, 1851); J. F. Straussa „Klopstocks Jugendgeschichte“ w jego *Kleine Schriften* (Berlin, 1866). Z nowszych prac F. Munckera „Fr. G. K. Geschichte seines Lebens und seiner Schriften“ (Stuttgard, 1888); Bailly „Etude sur la vie et les oeuvres de K.“ (Paryż, 1889) i Hamla „Klopstock-Studien“ (Rostock, 1880).

Klos, herb: W polu błękitnem między dwiema czerwonemi różami, pod strzałą srebrną przekrzyżowaną, bez opierzenia, stojącą na barku złotego półpierścienia — półksiężyc złoty z gwiazdą złotą między rogami. Nad tarczą korona szlachecka, a na niej kruk z pierścieniem w dziobie.

Klos.

Klose S. B., rektor szkół we Wrocławiu, † 1798 tamże; ogłosił bezimiennie ważne do historji polskiej dzieło, p. t. „Von Breslau documentirte Geschichte und Beschreibung“ i t. d. (2 t., Wrocław, 1781).

Kloss Jan Jerzy Burkhard Franciszek, znany historyk wolnomularstwa, * 1787 we Frankfurcie n. M., lekarz praktykujący w mieście rodzinnem, † 1854 tamże. Celniejsze jego dzieła są: „Bibliographie der Freimaurerei“ (Frankfurt, 1844); „Die Freimaurerei in ihrer wahren Bedeutung“ (Lipsk, 1846, 2 wyd., 1855); „Geschichte der Freimaurerei in England und Schottland“ (Lipsk, 1848); „Gechichte der Freimaurerei in Frankreich“ (2 t., Frankfurt, 1852—53). Jego jedyna w swoim rodzaju bibljoteka wolnomularska znajduje się od 1862 w Haadze.

Kloss Maurycy, pisarz na polu gimnastyki, * 1818 r. w Crumpa w Turyngji, † 1881; został 1843 nauczycielem gimnazjum w Zeitz. Jego dzieło „Die pedagogische Turnlehre“ spowodowało w r. 1850 powołanie go na dyrektora saskiego centralnego instytutu gimnastycznego w Dreźnie. Inne jego prace są: „Katechismus der Turnkunst“ (2 wyd., Lipsk, 1861); „Die weibliche Turnkunst“ (Lipsk, 1855); „Weibliche Hausgymnastik“ (Lipsk, 1860); „Hantelbüchlein“ (2 wyd., Lipsk, 1860); „Die Turnschule des Soldaten“ (1860); „Das Turnen im Spiel“ dla chłopców (1861) i dla dziewcząt (1862).

Kloss Karol, rzeźbiarz i dramaturg polski, * 1849 w Warszawie, † 1881. Otrzymawszy początki nauk w mieście rodzinnem, kształcił się jako rzeźbiarz w Berlinie. Celniejsze jego rzeźby są: „Wisła“, nagrodzona na konkursie warszawskim; „Chrystus zmartwychwstający“; „Chrystus rozmnażający chleb“; „Kordecki“; „Tarpea“ i inne. Napisał także kilka utworów dramatycznych, jak: „Cajus Grachus“ tragedja: „Sempronia“ kom. hist.: „Mieszko i Oda“ dramat; „Pojedynkarze“ komedja; „Kurjer warszawski“ dramat; „Spazmy“ komedja.

Kloster-Bergen, niegdyś sławny klasztor Benedyktynów, na terytorjum miasta od Magdeburga położony, założony r. 937 przez cesarza Ottona, zamieniony 1565 r. na instytut protestancki, połączony ze szkołą wyższą, w którym r. 1577 sześciu teologów ułożyło znaną formułę konkordjalną. W r. 1809 instytut ten został zwinięty, fundusze jego nadane uniwersytetowi w Halli, a przyległe grunta przeistoczone na piękny ogród Fryderyka Wilhelma. Por. Holstein „Geschichte der ehemaligen Schule zu K.“ (Lipsk, 1886).

Klostermann Rudolf, prawnik niemiecki, * 1828 w Wengern w Westfalji, studjował prawo w Halli, Bonn i Berlinie, od 1871 profesor w Bonn, † 1886. Napisał: „Das allgemeine Berggesetz für die preussischen Staaten“ (4 wyd., 1885); „Das geistige Eigentum“ (1867) i jak 2 gi tom tegoż „Die Patentgesetzgebung aller Länder, nebst den Gesetzen über Musterschutz und Markenschutz“ (2 wyd., 1876); „Lehrbuch des preussischen Bergrechts“ (1871) i in.

Klostermann Karol, pisarz czeski, * 1848, rozpoczął swą działalność pisarską po niemiecku pod pseudonimem „Faustin“ w *Politik*, szkicami z Francji. Ogłosił też po niemiecku „Böhmerwaldskizzen“ (1890). Zresztą pisał po czesku nowele i powieści, częstokroć osnute na tle Szumawy, za co jej piewcą był nazwany, wymieniamy niektóre: „Rychtářův syn“ (1891); „Ze svieta lesnych samot“; „V ráji szumavském“ (1892); „Majitelé huti“ (później pod tytułem „Sklarzi“, 1893); „Za sztiestim“ (1895); „Hostinný dóm“; „V srdci szumavskych hvozdó“ (1896); „Pan Vrchni“ (1898) i in. Por. „Der Böhmerwald und sein Dichter“ przez J. Kampera w *Politik* z r. 1895.

Klosterneuburg, miasto w Austrji Niższej, okręgu Tulln, na prawym brzegu Dunaju, o 9 klm. powyżej Wiednia, liczy 4,800 miesz. Na samym brzegu rzeki wznosi się sławne opactwo Augustjanów lateraneńskich, jedno z najdawniejszych i najbogatszych w monarchji austrjackiej. Znajduje się tu piękna bibljoteka i wiele osobliwości.

Klosterschlägel lub *Schlägel*, po słowiańsku *Derkolin* albo *Derkolna*, miasteczko w Austrji górnej, na samej granicy czeskiej. Jest tu bogaty klasztor premonstrateński.

Klosz (franc. *cloche*), dzwon szklany, pokrywa szklana postaci dzwona, używana do ochrony od kurzu. **K.** takie nazywają się osłony ze szkła mlecznego w lampach, oraz dzwony pomp powietrznych.

Klot, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem—kula czarna (według niektórych błękitna); pole dolne czarne. Nad hełmem w zawoju czarno-złotym, między rogiem złotym a czarnym—kula czarna. Labry czarno złote.

Klot.

Kloto, najmłodsza z trzech Park (ob.), przędząca pasmo życia ludzkiego; była córką Zeusa i Temidy.

Klotylda lub *Krotehilda* św., córka Chilperyka, króla Burgundji, po zamordowaniu ojca swego wychowana na dworze stryja Gundebalda, który chociaż arjanin dozwolił jej wykonywać przepisy wiary katolickiej; około 493 r. wydana za Klodoweusza, króla Franków, nawróciła go na wiarę katolicką. Po śmierci męża przebywała po większej części w Tours, spędzając życie na pobożnych uczynkach, fundowaniu kościołów i klasztorów. † około r. 545 w Tours. Kościół katolicki obchodzi jej pamiątkę 3 czerwca.

Klotz Chrystjan Adolf, uczony niemiecki, znany z polemiki prowadzonej z Burmannem i Lessingiem, * 1738 w Bischofswerda, w Łużycach. Ukończywszy studja na uniwersytetach w Lipsku i Jenie, był profesorem filozofji w Getyndze a od 1765 wymowy w Halli, gdzie † 1771. Dla oświaty niemieckiej zasłużył się nietyle swemi poezjami łacińskiemi (Altenburg, 1766), ile raczej krytyką i objaśnieniami utworów starożytnych oraz pismami treści antykwarskiej. Do takich należą między innemi: „Vindiciae Horatianae“ (Brem., 1764); „Lectiones Venusinae“ (Lipsk, 1770); „Vom Nutzen Geschnittener Steine“ (Altenburg, 1768), oraz liczne rozprawy zawarte w „Opuscula varii argumenti“ (Altenburg, 1767) i „Opuscula philologica et oratoria“ (Halla, 1772); charakter polemiczny i satyryczny noszą pisma: „Ridicula literaria“ (Altenburg, 1762); „De libris auctoribus suis fatalibus“ (Lipsk, 1761); „Bibliothek der elenden Scribenten“ (7 t., Frankfurt, 1768—71) i t. d. Wydawał także pisma „Acta litteraria“ (7 t., Altenburg, 1764—73), skierowane głównie przeciwko „Allgemeine deutsche Bibliothek“. Najniebezpieczniejszym jego przeciwnikiem był Lessing w swoich: „Briefe antiquarischen Inhalts“. Por. Hausena „Leben und Charakter Klotz“ (Halla, 1772).

Klotz Mateusz, malarz portretów i krajobrazów, * 1748 w Strasburgu, † 1821; miał nader świetne powodzenie w Manheimie na dworze elektora Karola Teodora, gdzie został 1775 malarzem teatralnym, a 1778 takimże malarzem w Monachjum. Z pomiędzy jego synów **K.** Kasper, * 1773 w Manheimie, † 1845; znany jest jako doskonały minjaturzysta i portrecista; drugi **K.** Szymon, * tamże 1777, † 1825, prof. teorji sztuk pięknych w Landschut, odznaczył się jako malarz biblijny i krajobrazowy; trzeci **K.** Józef, * 1783 w Monachjum, † 1830, celował jako malarz dekoracyjny. Również i synowie Kaspra, a mianowicie: **K.** August, * 1808 w Monachjum i **K.** Karol, * 1810, † 1834, znani są zaszczytnie, pierwszy w historycznem, drugi w rodzajowem malarstwie.

Klotz Reinhold, filolog i krytyk niemiecki, * 1807 w Stolbergu, w Saksonji. Ukończywszy uniwersytet w Lipsku był tamże profesorem od 1832; † 1870. Z prac jego w przedmiocie literatury greckiej oprócz wydań: „Opera Omnia“ Klemensa Aleksandryńskiego (4 t. Lipsk, 1831—34); „Phoenissae“ (Gotha, 1842) i „Medea“ Eurypidesa (Gotha, 1842), na szczególną uwagę zasługuje opracowanie Davariusa „Liber de graecae linguae particulis“ (2 t., Lipsk, 1835—42). Na polu literatury rzymskiej zajmował się **K.** przeważnie studjami nad Cyceronem; oprócz „Questiones Tullianae“ (Lipsk, 1830), należą tu wydania: „Cato major“ (1831); „Laelius“ (1833); „Wszystkich mów“ (3 t., Lipsk, 1835—39), tudzież wydanie samego tekstu wszystkich pism Cycerona do zbioru Teubnera (Lipsk, 1850). Nadto zasługują jeszcze na wzmiankę jego „Emendationes Catullianae“ (Lipsk, 1859) i „Handwörterbuch der lateinische Sprache“ (2 t., Brunświk, 1853—57; 4 ed., 1866).

Klowio, *Clovio* Jerzy Juljusz, najsłynniejszy minjaturzysta swoich czasów, * 1498 w Gryżanach w Kroacji, † 1578 w Rzymie. W 13 r. życia udał się do Mantui, ażeby się poświęcić malarstwu. Kardynał Grimani i Giulio Romano, u którego pracował, poznali jego talent do malarstwa minjaturowego i wpłynęli nań, że mu się wyłącznie poświęcił. Sława, jaką wkrótce zyskał, wpłynęła na to, że powołany został na dwór Ludwika II, kr. węgierskiego, dla którego wykończył kilka pięknych obrazów, między innemi: „Sąd Parysa“ i „Lukrecja“. Po śmierci króla w bitwie pod Mohaczem (1526) powrócił się do Rzymu, gdzie pracował dla kard. Campeggia i pilnie studjował Michała Anioła. Podczas zdobycia Rzymu 1527 dostał się do niewoli, uwolniony z niej wstąpił w Mantui do zakonu, który opuścił po 3-letnim pobycie i osiadł przy dworze kard. Grimani'ego w Perugia. Sława **K.** wzmagała się ciągle, w skutek czego 1540 kard. Farnese powołał go do Rzymu. Następnie czas jakiś przebywał na dworze ks. Koźmy I we Florencji. Arcydziełem **K.** jest przygotowana dla Gri-

mani'ego „Książeczka do nabożeństwa do N. M. P.“, nad którą pracował 9 lat i do której Benvenuto Cellini dał wspaniałą i kosztowną oprawę. Obecnie książeczka ta znajduje się w Museo Borbonico w Neapolu. Dalej wykonał **K.** obrazy z dziejów Karola V, psałterz, wiele książek chorałnych, do nabożeństwa mszałów. Rysunki **K.** zdradzają głębokie studjowanie arcydzieł Michała Anioła i Rafaela; w ornamentach widać bogatą fantazję, słaby za to jest w kompozycji. Wykończenie do najmniejszych szczegółów mistrzowskie. Żywot **K.** napisał Kukuljević (Zagrzeb, 1852), podany w skróceniu w *Czasopismie Muzeum Czeskieyo* (1855). Por. *Tygod. Ilustrowany* (1865).

Klown, (ang.), błazen cyrkowy.

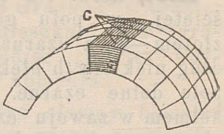
Klub, właściwie znaczy w języku angielskim pałkę, kij sękaty; następnie przeniesiono tę nazwę na zapłatę, jaką w towarzystwie pijących jeden uiszczał za wszystkich, a później jeszcze przezwano **K.** sam lokal, gdzie się to odbywało, oraz towarzystwo zbierające się w takowym lokalu. W połowie XVI w. nazwa ta występuje po raz pierwszy w znaczeniu zgromadzenia, którego członkowie zbierają składki na jakiś wspólny cel. Później wyrażenie to stosowano do zgromadzeń mających cele towarzyskie. W Anglji istnieją **K.** w najrozmaitszych celach. Na stałym lądzie, mianowicie od czasu rewolucji francuskiej, rozpowszechniły się **K.** polityczne, między któremi najgłówniejszym był klub Jakobinów. Później zajęły ich miejsce tak zwane zgromadzenia lub towarzystwa polityczne.

Klüber Jan Ludwik, publicysta niemiecki, * 1762 w Thann pod Fuldą, od r. 1786 profesor prawa w Erlangen, później 1804—17 badeński, a 1817—23 z tytułem tajnego radcy urzędnik pruski, † 1837 we Frankfurcie n. M. W swoim czasie pisma jego wielki miały rozgłos, a niektóre z nich i dziś jeszcze rzetelną mają wartość. Najcelniejsze zaś są: „Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815“ (8 t., Erlangen, 1815); „Uebersicht der diplomatischen Verhandlungen des Wiener Congresses“ (3 części, Frankfurt, 1816); „Quellensammlung für das öffentliche Recht des Deutschen Bundes“ (Erlang., 1830, z dalszym ciągiem, 1833); „Oeffentliches Recht des Deutschen Bundes und der Bundesstaaten“ (4 t., Frankfurt, 1840); „Droit des gens moderne de l'Europe“ (2 t., Stuttgard, 1819); „Abhandlungen und Beobachtungen für Geschichtskunde Staats und Rechtswissenschaften“ (2 t., Frankfurt, 1830—34) i t. d.

Kluckhohn August, historyk, * 1832, w księstwie Lippe, studjował historję w Heidelbergu i Getyndze, od 1865 profesor w Monachjum, 1883 w Getyndze. Napisał: „Geschichte des Gottesfriedens“ (Lipsk, 1857); „Ludwig der Reiche, Herzog von Bayern-Landshut“ (1865); „Friedrich der Fromme, Kurfürt von der Pfalz“ (1876—79); „Luise, Königen von Preussen“ (1876) i wiele rozpraw w czasopismach naukowych.

Klucz, *Kljucz*, osada, niegdyś forteca w Bośni, w okręgu Bihackim, nad rzeką Saną położona. 1416 zdobyta przez Turków pod wodzą paszy Ewrebega; 1463 wzięty tu do niewoli przez Turków i zamordowany ostatni król bosański Stefan Tomaszewicz (ob.). W 1878 zaszły tu kilkakrotnie potyczki między wojskami austrjackiemi i tureckiemi.

Klucz, narzędzie do otwierania zamków (ob. Zamek). W technice **K.** nazywa się przyrząd do zakręcania i wykręcania szrub, w budownictwie zaś głaz, który ciśnieniem swem utrzymuje inne części budowli, jak **K.** kopuły (ob. fig.). W robotach ciesielskich **K.** nazywa się płytka drewniana, która naciska i spaja części wiązania. **K.** ma też często znaczenie przenośne, jak **K.** do odcyfrowania pisma tajemnego.

C. klucz sklepienia.

Klucz, w muzyce jest to stosunek między tonami a rozmieszczeniem odpowiadających im nut na 5-o linijnej skali muzycznej. W różnych rodzajach głosów i instrumentów odmienność skali tonów wymaga odmiennego ich rozmieszczania; stąd mamy klucz fortepjanowy, basowy, tenorowy, altowy, sopranowy. Dla odczytania ich dość jest znać położenie trójdźwięku *C dur* w każdym kluczu.

Klucze ś. Piotra albo *Władza Kluczów (potestat clavorum)*, jest to władza, którą podług nauki kościoła rzymsko-kat. Chrystus P. przelał na św. Piotra i jego następców, władza najwyższa nad kościołem czyli królestwem Bożem na ziemi, w osobie biskupa rzymskiego, który z tego powodu tytułuje się papieżem. Stąd godłem dostojeństwa papieskiego są klucze.

Kluczak Franciszek, pisarz czeski, ob. Klutschak.

Kluczew, najwyższy wulkan na półwyspie Kamczatka, 5,180 metrów wysoki.

Klucznik, Kluczny (po łac. *Claviger*, *Clavicularius)*, w pierwotnej Słowiańszczyźnie nad Łabą, na Szląsku i u Winudalów, a także i na Rusi urząd zawiadującego dobrami i ich dochodami, stojący w związku z wyrazem *klucz*, włości, stanowiące z przynależytościami całość. W w. ks. Moskiewskiem **K.** *stepennyj*, urząd dworski, zarządzający kredensem, usługą i t. d., zaś **K.** *putnoj*, mający dozór w czasie podróży monarchy. Później klucznikami nazywano oficjalistów dworskich lub klasztornych braciszków, zawiadujących śpiżarnią, składami i t. d.

Kluczycki Franciszek, właściciel drukarni gazety *Czas* w Krakowie, historyk i wydawca,

umieszcza prace swoje w wydawnictwach Akademji umiejętności. Napisał: „Wyprawa Żórawińska“ (1876); „Djarjusz sejmu 1672“ (1880); „Pisma do spraw Jana Sobieskiego“ (1880); „Pierwsza wiadomość z pod Wiednia“ (1880); wydał „Acta Joannis III, regis Poloniae, od 1683“ (Kraków, 1883); „Lauda sejmikowe ziemi dobrzyńskiej“ (Kraków, 1887).

Kluczycki Jan Feliks, historyk i dziennikarz, * 1813, współpracownik *Gazety Lwowskiej* za redakcji Mateusza Sartimego, † 1895, pozostawał w rękopisie „Początki Polski“.

Kluczyki, ob. Pierwiosnek.

Kluczyn, właściwie *Kluszyn*, wieś w gub. Smoleńskiej, pow. Gżackim, pamiętna wielkiem, zwycięstwem, odniesionem 4 lipca 1610 przez Stanisława Żółkiewskiego, hetmana wielkiego koronnego, nad wojskiem moskiewskiem, dowodzonem przez Dymitra Szujskiego.

Kluge Fryderyk, germanista, * 1856 w Kolonji, kształcił się w Lipsku, Strasburgu i Fryburgu, 1884 został profesorem w Jena. Napisał. „Ethymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache“ (Strasburg, 1881, 4 wyd. 1888); „Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte“ (1886); „Von Luther bis Lessing sprachgeschichtliche Aufsätze“ (2 wyd., 1888); „Angelsächsisches Lesebuch“ (Halla, 1888).

Klügel Jerzy Szymon, matematyk i fizyk, * 1739 w Hamburgu, † 1812, był profesorem w Halli; z dzieł jego, wymienimy: „Mathematisches Wörterbuch“ (3 t., Lipsk, 1803—8, 4 tom ogłosił Mollweide, 5 Grunert 1823—31, suplementa Grunert 2 t., 1833—6).

Kluger Władysław, inżynier, * w Krakowie 1849, † 1884 w San-Remo, w 1874 udał się do Peru, gdzie był prof. hydrauliki w Limie i kierował wielu robotami inżynierskiemi. Ogłosił „Wykład hydrauliki wraz z teorją machin wodnych“ (z Kucharzewskim, Paryż, 1873); „Wykład wytrzymałości materjałów i stałości budowli” (Paryż, 1877). Oba te dzieła wyszły nakładem hr. Działyńskiego. Akademja krakowska otrzymała 1878 od **K.** bogate zbiory antropologiczne, zebrane w Peru. Po powrocie z Peru przebywał w Krakowie.

Kluk Krzysztof, naturalista polski, * w Ciechonowcu, na Podlasiu 1739, † 1796; był synem budowniczego, przy którym od pierwszej młodości zaprawiał się w rysunkach i ryciu na miedzi.

Kluk Krzysztof.

Kształcił się w Warszawie, potem w Drohiczynie, a następnie w Łukowie, w 1761 wstąpił do misjonarzy u św. Krzyża, gdzie we dwa lata wyświęcony został na kapłana. Otrzymawszy z protekcji Ossolińskich bogate probostwo mińskie, zrzekł się go i zamienił na daleko uboższe ciechanowieckie, jako miejsce swego urodzenia. Tu, niezmordowany pracownik na niwie rodzinnej przyrody, zajął się gorliwie badaniem flory krajowej, mając pomoc w zamożnej bibljotece książąt Jabłonowskich w Siemiatyczach. Dzieła jego są: „Roślin potrzebnych i pożytecznych opisanie“ (w latach 1777—80), dzieło 3-tomowe, obejmujące najzupełniejszy swojego czasu zbiór wiadomości, dotyczących ogrodnictwa; „Zoologja” (1780); „Wiadomości o rzeczach kopalnych“ (Warszawa, 1781); „Dykcjonarz roślinny“ (1788), oraz „Botanika dla szkół narodowych”. Stefan Ciecierski, właściciel Ciechanowa, wystawił mu tam w kościele ozdobny nagrobek.

Klukwa, ob. Żórawina.

Klunziger Karol Benjamin, zoolog i podróżnik, * 1834 w Güglingen, przebywał jako lekarz w Kosseir nad morzem Czerwonem, którego wybrzeża zwiedzał kilkakrotnie. Po powrocie do Niemiec został kustoszem gabinetu przyrodniczego w Sztutgardzie, a 1884 profesorem tamecznego instytutu politechnicznego. Napisał: „Bilder aus Oberägypten, der Wüste und dem Roten Meer“ (2 wyd., 1877); „Die Korallentiere des Roten Meers“ (1877—79, 2 cz.); „Die Fische des Roten Meers“ (1884).

Klüpfel Jan Andrzej, w zakonie zaś Engelbert, jeden z lepszych teologów katolickich w Niemczech, * 1733 w Wipfelden w Frankonji, wstąpił 1750 do zakonu Augustjanów we Wirzburgu, 1756 wyświęcony na kapłana, † 1811 jako profesor filozofji i teologji uniwersytetu we Fryburgu. Napisał wiele rozpraw teologicznych, filozoficznych i polemicznych, wyborną pisanych łaciną. Jego dogmatyka „Institutiones theologiae dogmaticae“ (Wiedeń, 1789, 1802, 1807 i 1821, oraz Wilno, 1818) była używana jako dzieło podręczne, nietylko we wszystkich wyższych zakładach austrjackich, lecz także i w seminarjach na Litwie. W latach 1775—79 oraz 1790 wydawał czasopismo teologiczne *Nova Bibliotheca ecclesiastica*, w którem zwalczał racjonalistowskie dążności prof. halskiego Semmlera. Pisał nadto **K.** wiersze łacińskie i wypracował biografję Celtesa „De vita et scriptis Conradi Celtis Protucii“ (12 zeszytów, Fryburg, 1813—27). Żywot **K.** napisał Jan L. Hug.

Klüpfel Karol August, historyk, * 1810 w Darmsheim pod Sztutgardem, studjował teologję i historję w Tubindze, od 1841 był bibljotekarzem bibljoteki uniwersyteckiej tamże. Ogłosił „Urkunden zur Geschichte des Schwäbischen Bundes“ (1846—53, t. 2); „Geschichte der Universität Tübingen“ (1848); „Die deutschen Einheitsbestrebungen in ihrem geschichtlichen Zusammenhang“ (1853) i in.

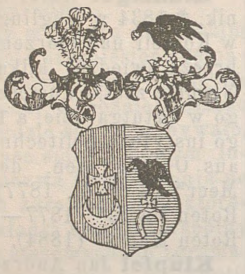
Klusaczek Bogumił, pisarz czeski, * 1863 w Polnej, studjował medycynę, został lekarzem w Pradze; nadto pisał do pism humorystycznych i osobno wydał: „Jak se szvec stal králem,“

„Trzi czerné vlasy", „O zakleté princesnie" (to ostatnie skonfiskowane w 1898).

Kluski.

Kluski, herb: W polu barwy niewiadomej—kółko u góry rozszerzone, jakby pierścień z kamieniem, a na nim krzyż.

Klussenberka, z..., albo z *Kluszenbachu*, dwaj bracia Marcin i Jerzy, znakomici konwisarze za czasów Karola I (IV) króla czeskiego i cesarza niemieckiego, wykonali w r. 1373 wielkiej wartości artystycznej posąg św. Jerzego na koniu, walczącego ze smokiem, znajdujący się w zamku praskim i uważany dotąd za arcydzieło swojego czasu.

Kliszewski.

Kluszewski v. *Ślepowron* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem, nad złotym półksiężycem—krzyż kawalerski złoty (*Szeliga* odm.); w lewem błękitnem, na barku podkowy krzyż kawalerski złoty, a na nim krzyż czarny z pierścieniem złotym w dziobie (*Ślepowron*). Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane, w I—5 piór strusich, w II—kruk z pierścieniem. Labry ze strony prawej czerwono-srebrne, z lewej błękitno-srebrne.

Kluszewski Jacek, starosta brzegowski, właściciel teatru w Krakowie, * 1769 czy też 1751, † 1841 w Krakowie. W młodym wieku otrzymawszy sstwo brzegowskie bawił czas jakiś za granicą; za powrotem do kraju osiadł w Krakowie i tu podobno już 1780 urządził teatr we własnym pałacu tak zwanym Spiskim. Pierwszy zaś ślad przedstawień na tej scenie znajdujemy pod 1785. Jakkolwiek robił to **K.** dla własnej rozrywki, jemu jednak należy się ustalenie sceny polskiej w Krakowie. Wybudował później dla przedstawień gmach nowy i teatr został otworzony 1 stycznia 1801. **K.** był ciągłym jego przewodnikiem aż do 1830, ale znacznie nadwerężył swój majątek. Przyczynił się też do podniesienia przemysłu w Krakowie, założeniem fabryki fortepjanów i powozów, kilku ogrodów i budowaniem okazałych gmachów.

Klutschak Franciszek, * w Pradze 1814, jeden z lepszych pisarzów czeskich i niemieckich, redaktor rozlicznych pism czasowych. Przez kilka lat redagował miesięcznik etnograficzno-beletrystyczny *Panorama des Universums*, od r. 1848 dzienniki: *Konstitutionelles Blatt aus Böhmen* i *Bohemia*. W 1844 był redaktorem czeskiego pisma *Czeská vczela* oraz *Pražské noviny*. Pod względem politycznym był jednym z założycieli stronnictwa środka (Mittelpartei); mimo to jednak był dwukrotnie więziony w latach 1849 i 50.

Klwów, osada w gub. Radomskiej, pow. Opoczyńskim nad rzeczką Sławną. ma 1,000 m.

Kłajpeda, litewska nazwa miasta Memla (ob. Memel).

Kłąb, ob. Korzeń.

Kłącze, ob. Łodyga.

Kłągiewicz Andrzej Benedykt, biskup wileński, * 1765. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, wstąpił do stanu duchownego, został regensem głównego seminarjum przy uniwersytecie, profesorem teologji dogmatycznej i historji kościelnej, oraz kanonikiem katedralnym wileńskim a 1839 biskupem djecezji wileńskiej, † 1841. Był to mąż wielkiej nauki i kapłan gorliwy. Dla cnót swych powszechnego używał szacunku. Pozostawił kilka kazań, mów i listów pasterskich, drukowanych oddzielnie, oraz „Rozprawę dowodzącą, że religja objawiona jest dziełem Boga etc." (w „Pamiętn. religij.-moral." 1843).

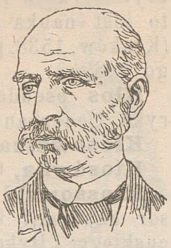
Kłobucki Jan, albo *Jan z Kłobucka*, profesor wymowy w akademji krakowskiej, uważany za jednego z najlepszych mówców w XVI w., † 1609. Najważniejsze jego dzieło „O ćwiczeniu krasomówskiem" pozostało w rękopisie. Wyszły zaś z druku tylko różne jego mowy; najważniejsza z nich „Elogium funebre Valentini Vidavii" (Kraków, 1602), gdzie podaje życiorys Walentego Widawczyka, rektora akademji krak.

Kłobuckie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Krakowskiem, powiecie Lelowskim. Wedle metryk koronnych składało się w połowie XVII w. z miasta Kłobucka (ob.), nad Okrzą i z wsi: Zagórze z folw. i 4 młynami, Zakrzów, Łobodno, Miedzno, Kocino, Ostrowy, Łojki, Dobra, Brzoska, Wręczyca, Grodzisko, Stara Huta, Walenczów, Biała Królewska. Na sejmie z 1658 Stany Rzpltej, wynagradzając przezorność i męstwo okazane w obronie Częstochowy przeciw Szwedom, oddzielną konstytucją z 21 sierpnia t. r. nadały toż sstwo ks. ks. Paulinom w Częstochowie na własność wieczystą. Podług lustracji z r. 1789 sstwo to przynosiło dochodu rocznie złp. 49,587 gr. 28½. Słynny dziejopis nasz Jan Długosz, będąc proboszczem w tem sstwie, wybudował w Kłobucku kościoł św. Marcina.

Kłobucko, dawniej miasto, dziś osada w gubernji Piotrkowskiej, powiecie Częstochowskim, w wąwozie pomiędzy dwiema wapiennemi skałami, nad rzeczką Okszą położone, liczy 2,600 m.

Kłobukowski Adam Antoni, redaktor dziennika krakowskiego *Czas*, * 1813, służył naprzód w wojsku, następnie poświęcił się dziennikarstwu, był członkiem akademji umiejętności, † 1892 w Krakowie, oddzielnie wydał przekład dramatu Bellinghausena „Adept" (Lwów, 1842); inne zaś prace tak prozą, jak wierszem umie-

szczał w czasopismach. Por. L. Dębicki „A. Kłobukowski" (Kraków, 1892).

Kłobukowski A.

Kłobukowski Aleksander Józef, ekonomista, * 1820 r. w Łęczycy, kształcił się w gimnazjum Marji Magdaleny w Poznaniu, od 1840 r. w uniwersytecie w Dorpacie, skąd w 1844 wyszedł w stopniu kandydata praw. Brał udział w ważniejszych wypadkach krajowych. Pisał różne artykuły z rozprawy treści ekonomicznej i finansowej drukowane w różnych czasach w *Niwie* pod pseudonimem „Młynarz z nad Warty", w *Gazecie Polskiej*, *Gazecie Rolniczej* i *Słowie* pod inicjałami A. K., rozprawa w *Bibljotece Warszawskiej* podpisana całem nazwiskiem „W kwestji upadającej własności ziemskiej".

Kłobukowski Stanisław, syn poprzedniego, * 1852 w Powiercie, kształcił się w instytucie Notre-Dame w Auteuil (Paryż); następnie w Genewie i w Bonn nad Renem, gdzie uzyskał dyplom doktora prawa. W 1889 wystąpił na zjeździe lwowskim, prawników i ekonomistów z referatem o polskiej sprawie ludnościowej i wychodźczej. W r. 1892 założył we Lwowie *Przegląd Emigracyjny*, przemieniony w roku 1886 na *Gazetę Handlowo-Geograficzną*. W 1895, 1896 i 1897 był wysłany przez Polskie Tow. Handl. Geogr. we Lwowie do południ. Ameryki, celem zwiedzenia kolonji polskich i warunków osiedleńczych i handlowych. Zwiedził: Brazylję południową Paragwaj, Argentynę północnę i południowę (Patagonję i Ziemię Ognistą) wraz z południowem Chili. Wydał: „Das feindliche Privatagenthum zur See" (rozprawa doktorska, Bonn, 1877); „O flocie ochotniczej i korsarstwie" (Warszawa, *Niwa*, 1778, z odbitką); „Roczna emigracja polska" (w *Ekonomiście prlskim* we Lwowie i w *Ateneum* 1890, odbitka z tablicami statystycznemi); „Wspomnienie z podróży po południ. Ameryce" (1895—1898, część I, przy *Gazecie Handlowo-Geograficznej* we Lwowie.

Kłoć, trawa, ob. Brachypodium.

Kłoda, dawne narzędzie kary, składała się z dwu dębowych ciężkich klocków, pomiędzy dwoma słupkami. Karany siedział przy niej na ziemi skrzywiony i miał przyskrzynione ręce w stawach pulsowych i nogi w kostkach.

Kłodawa, osada w gub. Kaliskiej, pow. Kolskim, nad rzeczką Rgilówką; ma 2,000 m.

Kłodawskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie Łęczyckim, przed rokiem zaś 1736 zaliczało się do wdztwa Brzesko-Kujawskiego. Wedle lustracji z 1662 powstało z dawniejszego sstwa przedeckiego i zaliczały się do niego: miasto Kłodawa (ob.), słynne urodzeniem się w niem 1085 króla Bolesława Krzywoustego, miasteczko Dąbrowice i wsie: Głogowo, Nowa, Kubłowo, Kłokocino, Ostrowy Małe, Baby, Kopy, Jasieniec, Długie Kąty, Łążek, Dobiegniew i Dąb. W 1771 posiadał je Ignacy Kossowski, sekretarz kor., opłacając z niego kwarty złp. 4680 gr. 13. Na sejmie warszawskim z 1773—75 Stany Rzpltej nadały toż sstwo w 50-letnie posiadania emfiteutyczne temuż Kossowskiemu.

Kłodnica, rz. na Szląsku; poczyna się pod Mikołajowem na północ Pszczyna, płynie w kierunku północno zachodnim pod Gliwice. Od tego miasta poczyna się długi na mil 7 kanał kłodnicki, głównie dla użytku górnictwa, częścią przechodzi pod ziemią przez sklepioną kopalnię węgla kamiennego i pod Koźlem (Kosel) wpada z prawego brzegu do Odry.

Kłodnicki Stanisław, uczeń akademji krakowskiej, doktor obojga prawa, protonatarjusz papieski, był sekretarzem króla Zygmunta Augusta i z jego zlecenia jeździł do Neapolu w sprawie księstwa Barskiego.

Kłodzina, *trzon*, *słupiec*, łodyga drzew jednoliścieniowych, zwłaszcza palm (ob. Jednoliścieniowe rośliny i Palmy).

Kłodziński Maciej, teolog polski w XVI w., ukończył nauki w Bolonji; był protonotarjuszem apostolskim, proboszczem wileńskim, archidjakonem żmujdzkim, kanonikiem krakowskim, a w końcu sekretarzem króla Stefana Batorego, † r. 1616; przełożył z języka włoskiego naprzód na łaciński dzieło Hieronima Sirino „Liber de modo acquirendae divinae gratiae" (Kraków, 1583), a następnie i na polski „Wizerunek łaski Boskiej i t. d." (Kraków, 1587). Nadto bawiąc w Bolonji wydał „In obitum Sigismundi Augusti Regis Oratio" (Bolonja, 1574) i „De Henrici Valesii felici in Polonorum Regis inauguratione" (b. m. dr. i r.).

Kłodziński Adam, * 1795 w Mikłowicach, obw. Przemyskim. Po ukończeniu studjów prawnych we Lwowie był nauczycielem w domu hr. Potockich, a 1839 objął dyrekcję zakładu imienia Ossolińskich i zawiadował bibljoteką przez lat 11; † 1858 we wsi swojej Parchaczu. Przeciw jego dyrektorstwu silne podnoszono zarzuty; było to powodem długiej polemiki, z której **K.** nie wyszedł zwycięsko. Drobniejsze prace nie wielkiej wartości drukował w czasopismach i oddzielnych broszurach.—**K.** Jan, brat poprzedniego, doktor obojga prawa i sędzia apelacyjny Królestwa Polskiego, * 1791, † 1876 w Warszawie; ogłosił: „Rozprawa o potrzebie prawa cywilnego i jego charakterystycznych przymiotach" (Lublin, 1820); „Encyklopedja i metodologja, obejmująca ogólny rys nauk i wiadomości prawnych" (Warszawa, 1842).

Kłokocki Hieronim, pułkownik i starosta rzeczycki, później Jezuita, † 1721; przełożył z francuskiego dzieło, używające swego czasu wielkiej

wziętości, mianowicie: „Monarchja turecka opisana przez Ricota“ (Słuck, 1678) z mnóstwem, jak na owe czasy, dobrych rycin.

Kłokoczka *(Staphylea)*, rodzaj roślin z rodziny dławoroślowatych *(celastrineae)*, cechuje się kielichem 5-dzielnym, kolorowym, koroną 5-płatkową, 2—3 wydętemi torebkami, o 1—2 nasionach twardych, kościstych. Należą tu krzewy, głównie na półkuli płn., o kwiatach białych, zebranych w długie, zwisłe grona. Najwięcej znana jest **K.** *pierzastolistna (S. pinnata)*; rośnie dziko w Europie płd., 3—5 m. wysoka, u nas w wielu południowych okolicach kraju, zresztą pospolicie się sadzi koło płotów i po ogrodach; liście ma pierzaste, złożone z 5—7 listków, kwiaty różowato białe. Drewno białe używa się w tokarstwie, nasiona są jadalne i wydają dobry olej, pączki kwiatowe w Ameryce używają się jak kapary. W ogrodach naszych hoduje się też gatunek amerykański *S. trifolia.*

Kłonice, drążki podtrzymujące drabiny wozów.

Kłonicki v. *Niezgoda* odm., herb: W polu błękitnem, pod mieczem w poprzek tarczy — podkowa złota, obejmujaca strzałę. U szczytu trzy pióra strusie: złote między błękitnemi.

Kłodnicki.

Kłopotowski Bolesław, biskup żytomierski, * 1848 w gub. Podolskiej pod Szarogrodem. Początkowe nauki pobierał w Złotopolu i Kijowie. Do seminarjum żytomierskiego wstąpił w roku 1865, skąd wysłany został do akademji duchownej w roku 1869. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1872, w następnym zaś uzyskał stopień magistra *cum eximia laude* i objął posadę profesora seminarjum w Żytomierzu, gdzie wykładał łacinę, teologję moralną, historję kościoła, przy konsystorzu zaś był obrońcą nierozerwalności małżeństwa. W 1877 objął katedrę historji Kościoła i prawa kanonicznego. W 1883 został kanonikiem łucko-żytomierskim, a w 1884 inspektorem akademji. W 1885 na publicznej dyspucie otrzymał stopień doktora kanonów, a następnie sufragaństwo łucko-żytomierskie. Nowy dostojnik Kościoła napisał trzytomowy podręcznik historji kościelnej oraz wiele artykułów w *Przeglądzie katolickim.*

Kłos *(Spica)*, kwiatostan, w którym wzdłuż ogólnej, pojedyńczej szypułki wiele bezszypułeczkowych lub krótkoszypułeczkowych kwiatków jest osadzonych. Najdokładniejszą postać **K.** przedstawia **K.** właściwy zbożom i wielu innym roślinom. Pospolicie **K.** jest złożony, t. j. składa się nie wprost z pojedyńczych kwiatków, ale z **K.** drugorzędnych, czyli kłosków.

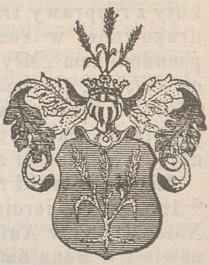
Kłos Tomasz, matematyk, żyjący na początku XVI w., był księdzem i wydał pierwszą arytmetykę w języku polskim p. t. „Algoritmus, to jest nauka liczby, polską rzeczą wydana” (Kraków, 1538, przedruk wyd. przez Baranieckiego 1889).

Kłos pseudonim adwokata i publicysty Henryka Cederbauma.

Kłosownica, trawa, ob. Brachypodium.

Ktosówka, trawa, ob. Miątwa.

Kłossowski Walenty, doktor filozofji, profesor akademji krakowskiej, przełożył z francuskiego: „Dykcjonarz powszechny medyki, chirurgji i sztuki hodowania bydląt” i t. d. (t. 9, Warszawa, 1788—93), dzieło, pomnożone kilku własnemi rozprawkami tłómacza. Oprócz tego ogłosił „Dysertację o pomocy nauk fizycznych do wzrostu fabryk i ekonomji krajowej” (Kraków, 1792).

Kłosy.

Kłost, trawa, toż co wydmuchrzyca czyli jęczmionka, ob. Elymus.

Kłosy, herb: W polu błękitnem—trzy złote kłosy pszeniczne z listkami. U szczytu to samo.

Kłośnik, owad, ob. Anisoplia.

Kłośnik, herb: W polu czerwonem — lilja srebrna na zielonej gałązce. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1588 przez Zygmunta III.—

Kłośnik I.

Kłośnik II.

Nazwę **K.** nosi też herb następujący: W polu czerwonem, na złotej podstawie zielony słup z lilją srebrną na szczycie. U szczytu—to samo. Por. „Ks. herb.” hr. J. Ostrowskiego.

Kłódka, ob. Zamek.

Kłótnia albo *Wiślanówka*, rzeczka w gubernji Warszawskiej, powiecie Włocławskim, poczyna się pod Wąwołem, a ubiegłszy wiorst 30, wpada do rzeki Djabełek, z tą zaś do Zgłowiączki.

Kłus, chód koński, trzymający pod względem prędkości środek między stępem a cwałem; stąd kłusak, koń odznaczający się rzadkim przymiotem dobrego **K.**, któremu galop innego konia wyrównać nie może.

Kłusak *(Dromas)*, rodzaj ptaków brodzących, mieszczący jedyny gatunek *D. ardeola*, zamieszkały na płytkich pobrzeżach morza Czerwonego. Ptak ten, długości 40 cm., z ogólnego wejrzenia podobny do czapli, jest biały, z czarnym grzbietem i dziobem; karmi się rybami.

Kłusak.

Kłuszyn, ob. Kluczyn.

Kłykieć, wyrostek na kości (ob.).

Km, *klm*, skrócone oznaczenie kilometra.

Kmet *(Kmieć)*, w Serbji włościanin mający prawo zasiadania na wiecach gromad wiejskich, kneżyńskich i nahijskich, rozsądzania drobniejszych sporów miejscowych, wybierania podatków i danin, oznajmiania mieszkańcom gminy rozkazów władzy i czuwania nad ich wypełnieniem i t. d. Jest to rodzaj wójta gminy. 2) W Czarnogórzu sędziowie polubowni, którzy z każdej strony w liczbie 12 bywają wybierani. 3) W Bośni, **K.** nazywa się włościanin, osiadły na cudzej roli i w cudzem zabudowaniu, czyli rodzaj małego dzierżawcy albo czynszownika.

Kmethy albo **Kmety,** po przejściu na islamizm *Izmael Pasza* Jerzy, rewolucyjny generał węgierski, * 1810 w pobliżu Rzymawskiej Soboty w komitacie Gemerskim. Uczęszczał do szkół w Preszowie i Preszburgu; chciał się poświęcić stanowi duchownemu, później jednak zmienił zamiar, wstąpił do wojska i przed 1858 dosłużył się stopnia oficerskiego. W powstaniu przyłączywszy się do partji Koszuta, postąpił w wojsku rewolucyjnem na stopień generała; operował jakiś czas wespół z Goergeyem i odznaczył się zwłaszcza 19 lipca w zwycięskiej bitwie pod Czorną. Po upadku Rabu (28 lipca) połączył się z armją południową i walczył razem z Dembińskim w niepomyślnej bitwie Temeszwarskiej (9 sierpnia). Następnie wraz z Koszutem i Bemem wydalił się do Turcji, gdzie przyjąwszy islamizm i imię Izmael, został baszą; odznaczył się w wojnie Wschodniej swą odwagą, a zwłaszcza w walecznej obronie Karsu przeciw gen. Murawjewowi (1855).

Kmicic Mikołaj, Jezuita polski, jeden z lepszych rymotwórców łacińskich XVII w., * 1601 w b. województwie Witebskiem; okazywał wielkie zdolności poetyckie, ale † za wcześnie 1622 r. w Wilnie. Zostały po nim 2 wiersze: „Dithyrambus seu panegyricus Georgii Tyszkiewicz etc." (Wilno, 1628) i „Dithyrambus", znajdujący się między „Epicitharismata ad lyram P. Casimiri Sarbiewski" we wszystkich pośmiertnych wydaniach Sarbiewskiego. Przypisywany mu powszechnie poemat „Josaphatidos" (Wilno, 1627), wedle Browna („Bibljoteka pisarzów asystencji polskiej Tow. Jezus.," str. 218—219) nie jest utworem **K.**

Kmicio Samuel, synowiec poprz., chorąży orszański, starosta krasnosielski, pułkownik wojsk polskich w drugiej połowie XVII w., odznaczał się wielkim talentem wojskowym i osobistą odwagą w zawodzie rycerskim. Sienkiewicz zrobił go bohaterem powieści historycznej p. t. „Potop".

Kmieć, (w średniowiecznej łacinie *Kmetho*, po serbsku i po czesku *Kmet)*, tak w dawnej Polsce nazywano mieszkańców wsi i drobnych właścicieli rolnych. (Por. L. Reymana „Dlaczego u nas włościan kmieciami zowią" w Wiśle, t. IX, r. 1895). Kmiecie przed zaprowadzeniem chrześcijaństwa, byli w bardzo dobrem położeniu. Równi w obliczu prawa ze szlachtą, będąc pod jedną władzą sądową i polityczną, nie wyłączani od służby wojennej, mogli swobodnie korzystać z darów ziemi, w której żyli, i przechodzić do stanu szlacheckiego, gdy w tym samym czasie położenie wieśniaków we Francji, Niemczech było nad wyraz smutne, a na Rusi równało się wprost niewoli. Nie należy mieszać kmieci polskich z klasą rolników *poddanych* (subditus), którzy mieli wolność osobistą ograniczoną i którzy powstawali z jeńców wojennych, a nawet kupna. Ci ostatni istotnie byli podlegli zupełnie samowoli swego pana, odrabiali pańszczyznę, nie mieli własności i woli, pan mógł ich sprzedać, zamienić, nawet zabić. To byli prawdziwi niewolnicy. Natomiast *kmiecie* mieli zupełną swobodę i samorząd gminny, płacąc tylko pewne podatki w naturze (później częściowo pieniędzmi) królowi, oraz spełniając niektóre obowiązki. Z czasem wskutek nadawania dóbr klasztorom lub mężom zasłużonym, kmiecie z pod władzy królewskiej zaczęli przechodzić pod cięższą władzę pana i składać im daniny. Szlachta, od czasów Kazimierza Sprawiedliwego otrzymując coraz większe atrybucje, poczęła uciskać kmiecia daninami i powinnościami, idąc za przykładem Niemców. Wskutek ucisku kmiecie jęli gromadnie opuszczać wsie szlacheckie, zwłaszcza w Wielkopolsce, zostawiając odłogiem ziemię i narażając szlachtę na wielkie straty, a część kraju na ruinę ekonomiczną. „Statut Wiślicki" Kazimierza Wielkiego, nie dozwalając grabić ani krzywdzić wieśniaków, oraz ograniczając do jednego roku termin przedawnienia w poszukiwaniu zbiegłego kmiecia, nietylko zezwala 2 lub 3 kmieciom, za opowiedzeniem się panu opuścić na św. Marcin wieś, ale nad to upoważnia wszystkich porzucić ją w każdym czasie, jeśli pan zostanie obłożony klątwą kościelną, lub szkodliwą dla mienia kmieci egzekucją sądową, lub gdy dopuści się rabunku na kmieciach lub gwałtu na kmiotce. Szlachta wszelkiemi sposobami dążyła do ograniczenia kmiotków, których los bądź

co bądź nie był jeszcze zły, a stan ekonomiczny za Piastów nie gorszy od stanu szlachcica, i dopięła swego, gdy na tronie polskim zasiadł dbający jedynie o swoje osobiste interesy król Lois węgierski. Wówczas to nieszczęśliwy przywilej w Koszycach, nadany szlachcie w 1374, wpłynął zgubnie na kształtowanie się organizmu państwowego polskiego i położył podstawę do przywłaszczeń szlacheckich ze szkodą innych stanów. Szlachta, odzierając władzę królewską z najważniejszych i najpierwszych jej przywilejów i opanowawszy władzę prawodawczą, poczęła współcześnie ciemiężyć inne warstwy ludności krajowej. W połowie XV w. utrwala się w całym kraju sądownictwo patrymonjalne, straszny cios, zadany swobodzie kmiecej. Statut Władysława Jagiełły z 1420 każe krnąbrnym kmieciom i sołtysom sprzedawać grunt, gdyby się zaś kupiec nie trafił, ma go nabyć pan wsi. Wyborny środek do pozbycia się opornie broniących swych praw włościan i do wyzucia ich z własnego mienia. To też nie dziw, że w drugiej połowie XV w. emigracja kmieci polskich na Ukrainę, Podole i Wołyń, przybierała tak wielkie rozmiary, że np. w Wielkopolsce znikały, pustoszały całe wsie. Wskutek tego nietylko zmniejszyły się osobiste dochody szlachty, ale też zaczął upadać ogólny dobrobyt kraju. Niemniej skarb państwa cierpiał wskutek zmniejszania się dochodów z łanowego. Dla zapobieżenia złemu wynaleziono *przytwierdzenie* do roli, wziąwszy wzór od Niemców. Ustawodawstwo z r. 1496 stanowi, że kmieciowi stanowczo nie wolno ruszyć się z miejsca bez wiedzy dziedzica. W tymże r. wychodzi prawo, zabraniające nieszlachcie własności ziemskiej. Prawo to, przejęte nienawiścią do kmieci, „którzy śmią nosić bogaty strój“, pozwala jednemu tylko z synów kmiecych iść do miasta dla nauki lub rzemiosła, i to tylko za pozwoleniem pana. W 1503 na sejmie w Piotrkowie potwierdzając ustawę z r. 1496, nadto postanowiono, że wieśniaka idącego gdzieindziej na zarobek wolno każdemu chwytać, miesiąc go u siebie trzymać dla pracy, a potem panu go wrócić należy. W r. 1505 sejm Radomski postanowił, że na przyszłość nie wolno nieszlachcicowi z ojca i z matki ubiegać się o godność biskupa, prałata lub kanonika. Przytwierdzenie kmiecia do roli, z wyjątkiem jednej Wielkopolski, wchodziło w wykonanie wolno, ale obostrzenia przeciw nim wychodziły. I tak w 1543 r. nakazano kmiecia (ustawa jakby z ironją mówi „Kmethonem *possessionatum* vel *haeredem*“) przyjętego lub zbiegłego, zwracać z całem jego mieniem i rodziną, a jeżeli kmieć umarł, to jego rodzinę i dobytek oddawać panu. Później oszacowano takiego zbiega rodzinę, jak zwierzę lub rzecz na pieniądze (500 grzywien polskich). Ograniczenia te jeszcze były miarkowane przez Jagiellonów; uchwała np. sejmu 1520 r. o robociźnie tygodniowej nie została wprowadzona w wykonanie w dobrach królewskich—dopiero za Zygmunta Augusta, ku końcowi jego panowania, znajdujemy 4 dni robocizny, a już po śmierci tego króla w 1572 r. konfederacja warszawska stanowi niegodne prawo, poddające kmieci pod juryzdykcję panów w sprawach cywilnych i kryminalnych. „Tedy jako zawsze było, będzie wolno i teraz każdemu panu, poddanego swego nieposłusznego, tam *in spiritualibus*, *quam in saecularibus*, *podług rozumienia swego skarać*“. Oto słowa ustawy, co oddawała liczniejszą część narodu na pastwę mniej licznej, ale silnej bogactwem, stanowiskiem, wyłącznym dostępem do urzędu i wojska, butnej i niesprawiedliwej części narodu. Pomimo to los kmiotka w drugiej połowie XVI w. był znośniejszym, niż później; król Stefan nosił się ze szlachetnemi zamiarami względem kmieci, Stanisław Karnkowski w r. 1567 zniósł w dobrach swych biskupich wszelkie daniny i powinności. Nie brakło szlachetnych głosów w XVI i następnych wiekach, ostro występujących przeciw uciskowi kmieci, że wspomnimy Modrzewskiego, Petrycego, Skargę, Starowolskiego i innych. Dowód, że sumienie narodowe oburzało się na tę niesprawiedliwość. Późniejsze czasy przynoszą pogorszenie stanu kmiecego; dość powiedzieć, że za zabójstwo szlachcica karano śmiercią, a za zabójstwo chłopa płacono karę pieniężną, główszczyznę i że dopiero w 1726 i 1768 różnicę tę zniesiono. Głos Jana Kazimierza, stającego w obronie uciemiężonego przez panów kmiecia, zrobił wprawdzie wielkie wrażenie, ale przyrzeczenie króla, niestety, nie miało się spełnić. W dobrach prywatnych wszystko pozostało po dawnemu, owszem miało się ciągle na gorsze. To też nędza ludu doszła do swego zenitu. Cóż można powiedzieć o dobytku i położeniu materjalnem kmieci, których osoby i życie nie były dostatecznie zabezpieczone; był to los bardzo smutny, i możnaby nazwać złotym wiekiem rok 1520, w którym włościanie, nie opłacający czynszu, powinni byli odrabiać jeden dzień tygodniowo pańszczyzny dla dziedzica. Później bowiem musieli oni pracować dwa, trzy, cztery dni, a wreszcie i cały tydzień dla panów. Były wprawdzie pojedyńcze usiłowania szlachetniejszych obywateli do ulżenia losowi ludu, jak np. księżny Anny Jabłonowskiej (ob.), ordynacji wsi Zegrza i Ratajów z r. 1733, Wawrzyńca Swiniarskiego w Kaczanowie, ks. Pawła Ksawerego Brzostowskiego z Pawłowa, Joachima Chreptowicza, Adama Czartoryskiego z Końskich, Wybickiego, samego króla Stanisława Augusta, Andrzeja Zamojskiego i innych, ale te rozbijały się o ciemnotę lub egoizm szlacheckich mas. Wreszcie konstytucja 3 maja rozciągnęła opiekę prawa nad włościanami, ale w wykonanie, jak wiadomo, nie weszła. Następnie manifest z pod Połańca z dnia 7 maja 1794 r.

znosił przytwierdzenie do roli i nadawał chłopu zupełną swobodę osobistą, oraz zapewniał mu własność ziemi, na której siedział. Lecz i on nie wszedł w wykonanie. Utworzenie księstwa Warszawskiego i wprowadzenie kodeksu Napoleona dało kmieciom równość w obliczu prawa; poddaństwo zostało zniesione, a z niem przytwierdzenie do roli, oraz juryzdykcja patrymonjalna, o ile jeszcze gdziekolwiek istniała. W następnych czasach ludzie dobrej woli czynili starania celem uwłaszczenia włościan. Nakoniec stanowczy przewrót w stosunkach ekonomicznych zrobił Ukaz z 2 marca 1861 r., którym materjalny byt włościan został polepszony przez ostateczne ich uwłaszczenie. Por. St. Smolki „Mieszko Stary i jego wiek“ (Warszawa, 1881); M. Bobrzyńskiego „Geneza społeczeństwa polskiego“ (Kraków, 1881); Fr. Piekosińskiego „O powstaniu społeczeństwa polskiego“ i „Ludność wieśniacza w Polsce w dobie Piastowskiej“ (Kraków, 1896), T. Lubomirskiego „Rolnicza ludność w Polsce od XVI do XVIII w.“ (Warszawa. 1862) i „Jurysdykcja patrymonjalna w Polsce“ (Warszawa, 1861); W. Przyborowskiego „Włościanie u nas i gdzieindziej“ (Wilno, 1881); Adama Krasińskiego „Geschichtliche Darstellung der Bauern-Verhältnisse in Polen und der wirtschaftlich decennium der Regierung St. Augustus“ (Kraków, 1898).

Kmin *(Cuminum)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, obejmujący rośliny letnie nad morzem Śródziemnem, o liściach kilkoklapkowych, kwiatach białych lub różowych i owocach kolczysto-żeberkowanych. *C. cyminum* rośnie w Egipcie i uprawia się w Europie płd. Nasiona jego, znane pod nazwą *kminu* lub *kminku włoskiego*, mają woń silną, korzenną, i smak ostry, 10 funtów wydaje przez destylację $3\frac{1}{2}$ uncji olejku lotnego, *oleum cumini*, polecanego w kurczach żołądkowych; olejek ten składa się z 77 proc. kuminolu i 23 proc. cymolu. Nasiona były niegdyś używane jak kminkowe, w Holandji używają się za przyprawę do sera.

Kmin. *a* kwiat, *b* owoc.

Kminek.

Kminek, *Karolek (Carum)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, obejmujący zioła trwałe, o korzeniu grubym, liściach podwójnie pierzasto wcinanych, kwiatach białych lub różowych i owockach 5-ściennych, wrzecionowatych. **K.** *pospolity (C. carvi)*, zwany *anyżem ostrym* lub *polnym*, rośnie w całej Europie środkowej i w części północnej, po łąkach i miedzach pospolity, wysoki na 0,3 do 1 metra. Nasiona mają woń silnie korzenną i smak właściwy, palący, używają się jako środek lekarski domowy w osłabieniu żołądka, w gospodarstwie zaś domowem do przyprawy chleba, sera, kapusty i wódek; 1 funt nasion wydaje 1 uncję *olejku kminkowego*, (ob.) silnie rozgrzewającego żołądek. Wódka kminkowa czyli *kimel* (niem. *Kümmel)* otrzymuje się przez destylację spirytusu z kminkiem, albo przez mieszanie alkoholu z olejkiem kminkowym. Korzeń przez uprawę nabiera mięsistości, po przyprawieniu bywa jadalny. *C. bulbocastanum*, w Europie połud. i zach., wydaje główki korzeniowe, mączyste, które pod nazwą kasztanów ziemnych jadane są, gotowane lub pieczone.

Kminkowy olejek, olejek eteryczny, otrzymywany przez destylację nasion kminka z wodą lub parą, jest żółtawy, c. wł. 0,9, rozpuszczalny w alkoholu i eterze, składa się z *karwenu* $C_{10}H_{16}$ i *karwolu* $C_{10}H_{14}O$, jest w wielkich dozach trujący, w małych działa jak nasiona kminka (ob.).

Kmita, herb, przedstawia w polu czerwonem na tarczy herbowej dwie chorągwie złote *(gonfolon)* jedna pod drugą, w hełmie nad koroną 5 piór strusich lub pawi ogon rozwinięty, a w środku złota gwiazda.

Kmita, v. *Szreniawa*, odm., herb: W polu czerwonem, u góry na lewo od ręki wężykowatej srebrnej — krzyż kawalerski złoty. U szczytu, między dwiema czerwonemi trąbami, ze złotemi dzwonkami na zewnątrz — lew srebrny siedzący.

Kmita.

Kmita Wacław, pseudonim Henryka Jabłońskiego.

Kmitowie, hr. Szreniawa, starożytny ród szlachecki polski. Już w XIV i XV w. wydatnieją w dziejach naszych. Posiadali rozległe dobra na Rusi Czerwonej, pomagali też silnie Kazimierzowi W. do zajęcia, a Władysławowi Jagielle i Jadwidze do uspokojenia i złączenia tejże prowincji z Koroną. Do **K.** należał od dawnych czasów zamek i dobra Wisznickie, w województwie Krakowskiem. Z Wiśnicza pisał się Jaśko **Kmita,** starosta sieradzki i krakowski, * 1351; przyczynił się do pokonania Władysława Białe-

go 1374 r.; zginął 1378, chcąc uspokoić rozruch wszczęty przez Węgrów w Krakowie.

Kmita Piotr, syn poprzedniego, dziecięciem jeszcze otrzymał starostwo łęczyckie w nagrodę śmierci ojca. Z kasztelana lubelskiego, został r. 1406 wojewodą sandomierskim.

Kmita Mikołaj z Wiśnicza na Dubiecku, syn poprzedniego, kasztelan przemyski, na czele chorągwi samych Szreniawitów, walczył pod Grunwaldem 1410 r.

Kmita Piotr, syn Dobiesława, starosta spiski i sandecki, od r. 1479 marszałek w. kor., a od roku 1501 wojewoda krakowski, † 1505 r. bezżenny.

Kmita Stanisław, brat poprzedniego, kasztelan przemyski, 1493 r., wojewoda bełski 1501, † 1509 r., jako wojewoda ruski.

Kmita Stanisław, syn poprzedniego, walczył mężnie pod Wiśniowcem 1512 i pod Orszą 1515, † po 1531 r. bezżenny.

Kmita Piotr, młodszy brat poprzedniego, najgłośniejszy z tego rodu, wojewoda krakowski, marszałek w. kor., pan ogromnej fortuny, której część znaczną odziedziczył po stryju Piotrze i bracie Stanisławie, *1477 r. Pierwsze nauki ukończył w kraju; dowody świetnej waleczności złożył jako starosta przemyski pod Wiśniowcem i Orszą; później bawił czas jakiś za granicą i służył w wojsku cesarza Maksymiljana. Za powrotem do kraju wybitne wkrótce zajął stanowisko, otzymując oprócz starostw godności jedne po drugich. Marszałek dworu królewskiego, został później marszałkiem w. koronnym, kasztelanem wojnickim,wojew. sandomierskim 1535, a w końcu krakowskim. Pan ten odegrał smutną w historji rolę. W epoce kiedy Bona przeważny ale niezmiernie zgubny wpływ na sprawy publiczne wywierała, **K.** niewątpliwie stał z nią w związku, by dla prywaty trząść państwem, zbierać pieniądze i niweczyć najlepsze usiłowania ludzi zacnych i prawych obywateli. Postanowione w 1534 r. statuta, mające zapobiedz wszelkim niesprawiedliwościom, zwalił **K.** z namowy Bony przy pomocy swych stronników. Intrygując z Boną, w interesie jej wichrzył na sejmie piotrkowskim (1536—37) w sprawie *metryki koronnej* (ob.). Nic mu to jednak nie przeszkadzało występować przeciw królowej na zjeździe, *kokoszą wojną* zwanym, gdzie poróżniony z nią i niechętny Tarnowskiemu, schlebiając namiętnościom szlacheckim i w mętnej wodzie łowiąc znaczenie i przewagę, zyskuje rzeczywiście względy szlachty, a podniecając do wichrzenia i burzenia obrad, rozzuchwala jej opozycję, niweczy przez to wyprawę na nieprzyjaciela i staje się powodem konstytucji sejmowych z r. 1538, które powiększają znaczenie mas szlacheckich. Później, działając znowu jednozgodnie z Boną, sprzeciwia się małżeństwu Zygmunta Augusta z Barbarą, jątrzy szlachtę, a jako główny podżegacz i przywódca opozycji sprowadza straszną burzę na sejmie piotrkowskim 1548, którą król jednak przetrzymał i postawił na swojem. Dumny i żądny znaczenia **K.**, widząc stałość króla, zmiękł w końcu i na sejmie 1550 r. „wszelkiemi sposobami lizał się i nadskakiwał królowi, aby tylko dawną odzyskawszy przewagę, znowu nad uboższymi mógł dworować“ (Orzechowski), a po sejmie zmienił się do tego stopnia, że wspaniale podejmował oboje królestwo na swym zamku wiśnickim i ułatwił nawet koronację, podczas której marszałkował. Na sejmie 1552, gdy Tarnowski występował ostro przeciw biskupom, **K.** z nienawiści do niego trzymał stronę duchowieństwa. **K.** jest typem owych możnowładców z czasów późniejszych, którzy dla prywaty mało ważą interes publiczny, niepokoją państwo, a w zakresie swej władzy rozwijają niepomierny despotyzm panów feudalnych. Zmienność nie dla zasad, lecz dla polityki osobistej jest cechą **K.** Dwór jego słynął z gościnności, hucznych biesiad i pijatyk. Przesiadywali na nim i różnowiercy, wszakże nie jako różnowiercy, ale jako potrzebni w danym razie burzyciele. Pan tak możny i głośny z wielkiej hojności, był mimo to chciwy, ciemięzca Żydów, mieszczan i ludu wiejskiego. Do wykonywania różnych bezprawi trzymał na swym dworze zgraję doświadczonych łotrów, na wszystko gotowych. Na pochwałę **K.**, która jednak nie zatrze win jego, dodać należy, że opiekował się naukami i wspierał ludzi takich, jak Bielski, Janicki, Przyłuski i Orzechowski. Była to wszelako więcej fantazja pańska, aniżeli chęć dobra publicznego. **K.** † 1553 r. w Krakowie, pochowany na Wawelu. Z dwu swych żon Anny Górkówny i Barbary Herburtówny nie zostawił żadnego potomstwa, a majątek jego przeszedł w ręce Stadnickich i Barzów. Kmitowie bocznej linji istnieli jeszcze do XVIII w. W ostrych rysach kreśli życiorys **K.** współczesny mu biograf St. Górski (ob.) pod tyt. „Vita Petri Kmithae de Wisnicze palatini Cracoviensis“ (Dobromili, 1611), pisał też o Kmitach A. hr. Krasicki w *Bibljotece Ossolińskich* (t. II, r. 1847). Z innych Kmitów godni wzmianki następni:

Kmita Filo Siemiowicz *Czarnobylski*, tak nazwany od zamku swego Czarnobyla, wojewoda smoleński, sławny z czynów wojennych za Zygmunta Augusta i Stefana Batorego, żył od 1530—1596. Listy **K.** do panów litewskich ogłosił drukiem Mikołaj Malinowski w tomie 2 „Zródeł do dziejów polskich“ wraz z obszernym jego życiorysem.

Kmita Jan Achacy, wierszopis polski za króla Zygmunta III, rodem ze wsi Zreńczyc niedaleko Bochni. W młodości służył wojskowo, w późniejszym wieku był podżupnikiem bocheńskim; † około 1628 w Bochni. **K.** jest autorem wielkiej liczby dzieł, broszur, poezji okolicznościowych

i drobnych poematów, już tłómaczonych, już oryginalnych. Celował szczególnie w rodzaju liryczno-opisowym; bogaty był w pomysły, ale nie umiał ich należycie rozwinąć. Głośnym też był **K.** z nienawiści swej do Żydów; pisał przeciw nim wiele, dogadzając namiętnościom ludu, Żydom nie szkodząc, a siebie wystawiając na pośmiewisko; pisma te miały dużą swego czasu wziętość. Z prac jego oprócz tłómaczenia Wirgiljusza Enejdy „O Enaszu trojańskim księgi trzynaste“ (Kraków, 1591) i Bukolik „Pasterskie Publ. Wirgiljusza rozmowy“ (Kraków, 1538), przytaczamy następujące: „Łów Dyjanny“ (Kraków, 1588); „Żywoty królów polskich“ wierszem (Kraków, 1591); „Spitamegeranomachia“ (Kraków, 1595), poemat opisujący na tle starożytnego podania wojnę pigmeów z żórawiami, zastosowaną do wojny Stefana Batorego o Inflanty. „Sumarjusz przypowieści Salomonowych skomplikowany“ (Kraków, 1622, 2 ed. 1630); „Morocozmea babińskie“ przedrukowane w Hist. Lit. Wiszniewskiego. W 1897 r. w Krakowie Samuel Adalberg wydał J. A. Kmity „Powieści wierszowane“ (1564—1610.

Kmita Piotr Blastus, drukarz, literat i wierszopis polski, posiadał własną drukarnię w Wilnie, a potem w Lubczu do r. 1639. Jego epigramaty miały w swoim czasie wielkie powodzenie.

Kmita Mikołaj, kaznodzieja polski, * 1602 r. we wsi Opatkowicach w Krakowskiem. Po ukończeniu nauk wyższych w akademji krakowskiej, wstąpił 1629 r. do zgromadzenia Karmelitów bosych w Krakowie; został następnie profesorem filozofji i teologji, † 1639 w Krakowie. Ogłosił drukiem trzy kazania, p. t. „Trzy matki urodzeniem, pobożnością, potomstwem ozdobione“ (Kraków, 1638), napisane pięknym językiem i ważne do historji Ostrogskich i Lubomirskich.

Kmotrzy, czyli *rodzice chrzestni* (po łac. *patrinus*, *matrinus*, *compater*, *commater*), używają się w kościele katolickim zarówno przy chrzcie, jak i bierzmowaniu, a to jako świadkowie *(testes)* przyjęcia do społeczności wiernych. Muszą być sami wierzącymi i niewyłączonymi z kościoła. Jeden z **K.** jest główny *(principalis)*, który przy chrzcie małych dzieci trzyma je na ręku, przy chrzcie zaś dorosłych kładzie prawą swą rękę na prawe ramię przyjmującego chrzest, w pierwotnych zaś czasach kościoła zanurzał go w chrzcielnicy (stąd *levans*) i był zawsze jednej z nim płci. Podług ustaw soboru trydenckiego do chrztu niepowinno się brać więcej nad dwu **K.**, nie mogą nimi być także mnisi (wyjąwszy opatów) i zakonnice. Przy bierzmowaniu **K.**, tejże co i bierzmowany płci, kładzie swą prawicę na prawem ramieniu bierzmowanego. Stosunek pomiędzy przyjmującym chrzest lub bierzmowanie, a ich **K.** uważa się w kościele katolickim za pokrewieństwo duchowne *(cognatio spiritualis)*, stanowiące nawet niekiedy przeszkodę do zawarcia związków małżeńskich.

Knapiński Władysław, dr. teologji, profesor egzegezy na uniwersytecie Jagiellońskim, był bibljotekarzem akademji duchownej w Warszawie, następnie kanonikiem honorowym warszawskim i wikarjuszem parafji św. Krzyża w Warszawie i współpracownikiem *Przeglądu katolickiego*. Obok wielu artykułów pomieszczonych w „Encyklopedji kościelnej, ogłosił monografję w Norbertanach i rozprawę o Składzie apostolskim.

Knapp Jerzy Chrystjan, teolog protestancki, położył zasługi zwłaszcza na polu egzegezy oraz krytyki Nowego Testamentu, * 1753 w Halli, † tamże 1826 jako senjor uniwersytetu i dyrektor pedagogjum i domu sierot; **K.** był stronnikiem racjonalnego supranaturalizmu i starał się pogodzić objawienie z teoretycznym i praktycznym rozumem. Celniejsze jego prace są: przekład „Psalmów“ (Halla, 1777, 3 wyd., 1789); wydanie greckie Nowego Testamentu (Halla, 1797, 3 wyd., 1824); zbiór pism „Scripta varii argumenti“ (2 wyd., 2 t., Halla, 1823); oraz „Vorlesungen über die christl. Glaubeslehre“ (2 t., Halla, 1827).

Knapp Jan Michał, budowniczy, * 1793 r. w Sztutgardzie, † 1856, kształcił się w Rzymie i z budowniczym Gutensohnem ogłosił wybornie rysowane dzieło „Die Basilisken des christlichen Roms“ (50 tablic, z tekstem Bunsena, 1843, nowe wyd. 1864 i 1873). W roku 1841 wrócił do Sztutgardu i zbudował tam kolumnę jubileuszową króla Wilhelma, oraz kilka gmachów rządowych i prywatnych.

Knapp Wojciech, znakomity poeta religijny niemiecki, * 1798 w Tübingen, uniwersytet ukończył tamże, † 1864 w Sztutgardzie jako proboszcz miejski. **K.** posiadał piękny talent poetycki i wsławił się głównie swemi pieśniami religijnemi. Z utworów jego wymieniamy następujące: „Christliche Gedichte“ (2 t., 3 wyd., Sztutgard, 1843); „Neuere Gedichte“ (1834); „Gedichte“ (1843); „Hohenstaufen“ (1839); „Bilder der Vorwelt“ (1862); „Evang. Liederschatz für Kirche und Haus“ (2 t., 1837; 3 ed., 1865).

Knapp Fryderyk Ludwik, technolog, * 1814 w Michelstadt; był pierwotnie farmaceutą, następnie kształcił się w Giessen i Paryżu, 1848 został profesorem technologji w Giessen, 1854 w Monachjum, a 1863 w szkole politechnicznej w Brunświku, 1889 przeszedł na emeryturę; zasłużył się wielu badaniami w dziedzinie chemji technicznej; głównem jego dziełem jest „Lehrbuch der chemischen Technologie“ (2 t., Brunświk, 1847; 3 wyd., 1865—75). Wydał też „Technologische Wandtafeln“ (16 zesz., 1855—1863).

Knapp Herman, okulista, * 1832 w Dauborn

pod Limburgiem, studjował medycynę w różnych uniwersytetach, 1865 został prof. okulistyki w Monachjum, 1868 założył w New-Yorku instytut oftalmiczny, a 1882 został tamże profesorem kolegjum lekarskiego. Przeprowadził badania w zakresie optyki fizjologicznej i udoskonalił metody operacji oka. Ogłosił: „Die Krümmung der Hornhaut des menschlichen Auges" (1860); „Die geschichtliche Entwickelung der Lehre von Sehen"(1862);„Investigation on fermentation" (1886) i in. W 1869 założył pismo *Archiv für Augen-und Ohrenheilkunde.*

Knapp Jerzy Fryderyk, statystyk, syn technologa Fryderyka Ludwika **K.** (ob.), * 1842 w Giessen, był od 1867 dyrektorem biura statystycznego w Lipsku, 1874 został prof. w Strasburgu. Ogłosił „Theorie des Bevölkerungwechsels" (1874); „Ueber die Ermittelung der Sterblichkeit" (1868); „Die Sterblichkeit in Sachsen" (1869).

Knapski Grzegorz, po łacinie pisał się *Cnapius*, znakomity leksykograf polski, Jezuita, * 1564 w Grodzisku na Mazowszu, gdzie ojciec jego był sukiennikiem. Ukończywszy gimnazjum u Jezuitów w Pułtusku, wstąpił tamże do zakonu 1583, uczył w różnych szkołach jezuickich matematyki, retoryki i teologji; † 1638 w Krakowie, pochowany tamże w kościele św. Piotra. Wpośród zajęć nauczycielskich przekonał się z własnego doświadczenia o naglącej potrzebie dobrego słownika języków polskiego i łacińskiego. Stan słownikarstwa naszego do czasów **K.** był bardzo mizerny. Łacina klasyczna poczynała już ustępować miejsca wszechwładnemu później Alwarowi, a mowę ojczystą każono mieszaniem do niej frazesów łacińskich. Wiedziony szlachetnym popędem, postanowił **K.** temu stanowi zaradzić, język polski od niesmacznej łataniny oswobodzić, a łaciński do klasycznej przywrócić czystości przez wygotowanie dobrego słownika. Jakoż po długiej, mozolnej i bezprzykładnej pracy dokonał zamierzonego przedsięwzięcia wydaniem dzieła, które zadziwia ogromem erudycji, a zaleca się gruntowną znajomością języka ojczystego i trafnością spostrzeżeń filologicznych. Słownik jego składa się z trzech części pod następnemi tytułami: 1) „Thesaurus polono-latinus-graecus, seu promptuarium linguae latinae et graecae Polonorum usui accommodatum etc." (Kraków, 1621; 2 ed., 1641; 3 ed., 1643, jest najlepsza i bardzo rzadka); praca ta, licząca b. wiele wydań, jest dziś jeszcze prawdziwym skarbem dla badaczów języka naszego. Są też porobione zeń skrócenia; najlepsze sporządził Ks. B. Woronowski p. t. „Słownik polsko-łaciński ze Skarbca księdza Knapjusza wybrany etc." (2 t., Kalisz, 1769; 2 ed., 3 t., 1787); 2) „Thesauri polono-latino-graeci tomus II; latino-polonicus" (Kraków, 1626; 2 ed., 1643; 3 ed., 1652; 4 ed. ze zmienionym tytułem 1668 najlepsza, przedrukowana 1678 i 1693; oprócz tego było wiele innych wydań, z których ostatnie w Warszawie 1780); część ta z dodaniem języka niemieckiego wyszła p. t. „Thesaurus latino-germanico-polonicus etc." (Poznań, 1698; 2 ed. 1726; 3 ed., 1741; 4 powiększona 1754 i in. 3) Thesauri polono-latino-graeci Gregorii Cnapii e. S. J. tomus III, continens adagia polonica selecta et sententias morales ac dicteria faceta honesta latine et graece reddita etc." (Kraków, 1632); jest to zbiór najużywańszych wówczas zdań moralnych i przysłów polskich, wyłożonych przysłowiami łacińskiemi i greckiemi. Dzieło to bardzo rzadkie niemniej jest szacowne dla badaczów języka polskiego. Same przysłowia wyjęte z niego wydawano wielokrotnie pod tyt. „Idiotismi polonici seu voces" (Kalisz, 1682, 1743; Wilno, 1687; Poznań, 1737, 1744 i t. d.; najlepsze z tych wydań wyszło w Poznaniu 1755) lub „Synonyma seu Dictionarium polono-latinum ex Thesauro collectum" (Kraków, 1643, 1644, 1669, 1693, 1703, 1706 i t. d., Kalisz, 1681, 1682, 1683, 1688, 1696, 1699, 1701 i t. d.). **K.** stanowi niewątpliwie epokę w leksykografji polskiej, a pracami swemi zjednał sobie niepożytą chwałę. Życiorys w *Tygodn. Ilustr.* (№ 94, 1862). Por. też W. Nehringa „G. Knapski" (w „Allgemeine Encyklopadie von Ersch und Gruber, Lipsk, 1885, tom XXXVIII).

Knapski G,

Knaus Ludwik, malarz niemiecki, * 1829 w Wiesbaden. Od 1846 kształcił się w akademji Düsseldorfskiej, ale po kilku latach własną sobie utorował drogę. Pierwszemi już pracami, jak „Gracze", „Taniec chłopski", „Obchód pogrzebowy" i „Jarmark" (1850) niemały zyskał rozgłos. Podczas pobytu w Paryżu (1853—1861) tworzył słynne swe obrazy: „Cygani", „Złote wesele", „Chłopak szewcki", „Po chrzcinach". Od 1866—74 mieszkał **K.** w Düsseldorfie od 1874—84 kierował jedną z pracowni przy Akademji berlińskiej, odtąd żył tylko własną twórczością. Najchętniej przedstawia sceny z życia Cyganów, drobnych mieszczan i ludu wiejskiego. Z innych prac jego wymieniamy; „Kobieta bawiąca się z 2 kotami"; „Wieśniaczka zbierająca kwiaty na łące"; „Uczniowie krawieccy" (1867); „Dziewczyna z gęśmi" (1872); „Na złej drodze" (1876); „Mądrość Salomona" (1878); „Bachantka" (1883); „Danjel w jaskinji lwa" (1891) i t. d. **K.** jest niewątpliwie najcelniejszym z nowszych malarzów rodzajowych w Niemczech. Utwory jego zalecają się przedewszystkiem dobitną charakterystyką, wyborną kompozycją i pięknym kolorytem. Dokładna obserwacja życiowa i pewność malarska Francuzów łączy się w nim z nie-

miecką czułością i pogłębieniem. **K.** celuje także jako portrecista.

Knaut Chrystjan, botanik, * 1654 w Halli, † 1776; najważniejszem jego dziełem jest „Methodus plantarum“ (1708, 1716), w którem podał układ roślin, oparty na budowie korony.

Knauth Chrystjan, historyk Łużyc, * 1706 w Zgorzelcu, † 1784, jako proboszcz ewangelicki; pochodził z rodziny czeskiej, zasłużył się kracami przeważnie bibljograficznemi o literaturze łużyckiej, oraz dotyczącemi jej dziejów i języka.

Knebel, Karol Ludwik von, pisarz niemiecki, * 1744 we Wallerstein w Frankonji, † 1834 w Jenie. Pierwotnie oficer pruski, potem urzędnik wejmarski w nadwornej służbie księcia Konstantyna; zaufany przyjaciel Schillera, Wielanda, Goethego, Herdera i innych, był jedną z celniejszych ozdób dworu wejmarskiego, który pod koniec zeszłego stulecia gromadził naokoło siebie uczonych i poetów. **K.** odznaczył się głównie jako znakomity tłómacz „Elegji“ Propercjusza (Lipsk, 1798) i Lukrecjusza „De rerum natura“ (2 t., Lipsk, 1821). Oryginalne jego poezje, odznaczające się formą klasyczną, niewielkiej są wartości. Jego „Literarischer Nachlass“ wydali Varnhagen von Ense i Tom. Mundt (3 t., Lipsk, 1835), a „Korespondencję z Goethem“ Gubrauer (2 t., Lipsk, 1851).

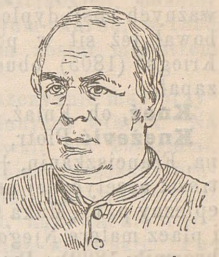
Knebelit, minerał z rzędu krzemianów, z grupy oliwinu, występuje w skupieniach słupowatych, szary, nieprzezroczysty, składa się z krzemianów żelaza i manganu. Towarzyszy innym rudom manganu, w Ilmenau, Dannemora, w Hillång i Schishyttan w Szwecji.

Knecht (niem.), parobek, dawny żołnierz niemiecki.

Knedlhans Jan, znany pod pseudonimami: *J. Slavíbori Libliński*, pisarz i publicysta czeski, * 1823 w Lublinie w Czechach, † 1889. Wydał ważne dzieło „Czeska przislovi a porzekadla“ (Praga, 1847); w 1848 redagował czasopismo radykalne *Pražski veczerni list.* W tym czasie **K.** był jednym z najbardziej wpływowych członków komitetu *Lipy słowiańskiej*, gdzie podobnie jak i w wydawanym przez się dzienniku, bronił stronnictwa radykalnego przeciwko prowincji i Havliczkowi. W 1849 wzięty do wojska odstąpił redakcję Chocholouszkowi. W początku 1851 stawiony przed sądem wojennym był skazany na długoletnie więzienie. Uwolniony, prowadził część administracyjną czasopisma *Tagesbote*, od 1860 *Czasu* (praskiego), skąd przeszedł do redakcji *Głosu.*

Kneffel *(Cneuffel, Knoffel)* Andrzej, lekarz, rodem z Budziszyna, nadworny lekarz królów polskich Władysława IV i Jana Kazimierza, † w obozie pod Toruniem 1658; trudnił się sprzedażą leków tajemnych, z czego do znacznego doszedł majątku. Zostawił kilka dzieł treści lekarskiej w języku łacińskim, jak „Methodus medendi febribus pestilantielibus et epidermiis“ (1655) i in.—Brat jego Andrzej **K.,** także lekarz nadworny królów Michała Korybuta i Jana III, † 1699 w Malborgu, gdzie sprawował urząd burmistrza, ogłosił kilkanaście rozpraw, które wymienia Gąsiorowski (Zbiór wiad. t. II str. 301).

Kneipp Sebastjan, ksiądz katolicki, * 1821 w Stefansried pod Ottobeuren, † 1897, najpierw uczył się tkactwa, następnie studjował teologję w Monachjum, 1881 roku został proboszczem w Wörishofen pod Türkheim, później zyskał godność szambelana papieskiego. Od 1848 zajmował się hydropatją, której zwykłe metody nieco odmienił, a zwłaszcza wprowadził chodzenie boso po wilgotnych łąkach. Ogłosił. „Moje leczenie wodą“ (1887, 50 wyd., 1894, przek. pol., 1891); „Jak żyć trzeba“ (przek. pol., 1891); „Mein Testament“ (1894); „Öffentliche Vorträge“ (2 t., 1894) i in.

Kneipp Sebastjan.

Kneller Gottfryd, znakomity portrecista, * 1648 w Lubece, uczeń Rembrandt'a i Bolla, a potem Maratti'ego we Włoszech, od 1674 nadworny malarz króla angielskiego Karola II, następnie Jakóba II i Wilhelma III, † 1723, a wedle innych 1726. W opactwie Westminsterskiem wzniesiono mu piękny pomnik.

Kneph *(Knuphis, Knephis* lub *Kamephis)*, jeden z wielkich pierwotnych naturalistyczno-symbolicznych bogów egipskich, stwórca świata, lub, jak inni objaśniają, duch przedwieczny, „dobry bóg“ (greck. *agathodaimon*); później ustąpił miejsca lokalnemu bóstwu tebańskiemu Ammonowi (ob.), który jako *Ammon-Kneph* miał znaczenie wszechpotężnego stwórcy świata. Poświęcony mu był baran jako symbol wielkiej płodności; przedstawiano go też z głową i rogami barana. Obok Ammona używał jeszcze **K.** boskiej czci na Elefantynie, w Syjene i Etjopji, gdzie, jak się zdaje, zachował pierwotny charakter bóstwa płodzącego i stwarzającego w ciemnem łonie rzeki (Nilu).

Kner Rudolf, zoolog, * 1810 w Linz, † 1869, studjował medycynę, następnie został praktykantem w przyrodniczem muzeum dworskiem w Wiedniu, był od 1841 prof. we Lwowie, od 1849 w Wiedniu; znany jest zwłaszcza na polu ichtjologji. Ogłosił: „Versteinerungen des Kreidenmargels von Lemberg und seiner Umgebungen“ (1848); „Neue Beiträge zur Kenntniss der Kreideversteinerungen von Ost-Galizien“ (1852); „Die Süsswasserfische der österreichischen Monarchie“ (z Häcklem, 1858); „Ueber die Ganoiden“ (1867); „Lehrbuch der Zoologie“ (3 wyd., 1862) i in.

Knesebeck Karol Fryderyk, baron von dem, feldmarszałek pruski, * 1768 w Carrve pod Neu-Ruppin. Zostawał w służbie wojskowej już od 14 r. życia i odznaczał się równie walecznością jako i wielkiemi zdolnościami wojskowemi. Jego dziełem był plan operacji wojennych w kampanjach 1813 i 1814. Miał czynny udział w reorganizacji armji pruskiej i był kilkakrotnie używany do ważnych misji dyplomatycznych; † 1848. **K.** próbował też sił w poezji; pieśń jego „Lob des Kriegs“ (1805) obudziła wielki w publiczności zapał.

Kneź, ob. Kniaź.

Knežević Piotr, poeta dalmacki, rodem z Knina, Franciszkanin, † 1768. Oprócz kilku dzieł treści ascetycznej napisał poemat dramatyczno-epiczny p. t. „Muka Gospodina naszega Isukérsta i placz matere Njegove“ (Wenecja, 1753 i Dubrownik, 1829); „Pisme duchovne“ (1765); „Osmina redovniczka duchovne zabavne“ (1766). Przełożył także na język serbsko-chorwacki „Epistoły i Ewangelje“ (Wenecja, 1773 i Rzym, 1784). Część pozostałych po nim pism wydał Minoryta A. Jukicz (Wenecja, 1838).

Kneżyna, w Serbji okrąg kraju, którym zarządzał starosta, zwany *knez*. Kilka takich okręgów składało *nachję* czyli powiat, którego naczelnik nazywał się także *knezem nahijskim*, a później wojewodą. Obecnie nazwa ta jest zniesiona i zastąpiona wyrazem *srez*.

Kniaginin, m. powiatowe gub. Niżegorodzkiej. nad rz. *Kniagininką* i Imzą; 1,962 miesz., zajmujących się rolnictwem i wyrobem skór. Założone 1779.—*Kniagiński powiat* obejmuje 2,595,5 wiorst kw. i liczy (1897) 107,430 ludności, zajmującej się rolnictwem, uprawą konopi, ogrodnictwem, hodowlą bydła, wyrobem uprzęży oraz skór. Powierzchnia falowata, grunt gliniasty lub czarnoziem; lasów dostatek. Z rzek główniejsze: Piana, Sundowik i Imża.

Kniahini właściwie *księżna*, żona kniazia (ob.). W pierwiastkowem znaczeniu kapłanka, wieszczka z czasów pogańskich. Na Rusi panna młoda przez cały czas obrzędu weselnego nosi tytuł *Kniahini*.

Kniaziewicz v. *Murdelis* odm., herb: W polu błękitnem, pod krzyżem kawalerskim srebrnym takaż gwiazda między dwoma półksiężycami złotemi. U szczytu 5 piór strusich. Odmiana tego herbu ma złoty krzyż kawalerski i złotą gwiazdę, a u szczytu baranka z pierścieniem złotym w pysku.

Kniaziewicz.

Kniaziewicz Karol, generał polski, * 1762 r. we wsi Assiten pod Mitawą w Kurlandji, syn właściciela ziemskiego. Przebywszy trzy lata w szkole korpusu kadetów w Warszawie, gdzie poprawił sobie zniemczoną wymowę i przyjął katolicyzm, wstąpił do szkoły artylerji, po której ukończeniu został za sprawą generała Brühla oficerem w bataljonie fizyljerów. Tu zaczęła się dla niego epoka burzliwości młodzieńczej, po której nastąpiła epoka czynu. Wędrując z bataljonem po całym niemal kraju, dokładnie zbadał jego obyczaje i wyrobił się. Znaczne przez te lata w naukach wojskowych uczyniwszy postępy, zaczął je kolegom swoim z powodzeniem wykładać. W wojnie 1792 otrzymał stopień majora. Gdy 1794 Madaliński podniósł chorągiew powstania, **K.** jeden z pierwszych do niego się przyłączył; jako szef sztabu Zajączka uchronił wojsko od zupełnej klęski pod Chełmem (8 czerwca) i mianowany został generałem na polu bitwy pod Gołkowem (9 lipca). Świetny też miał udział w obronie Warszawy, oblężonej przez Prusaków. W bitwie pod Maciejowicami dowodził **K.** lewem skrzydłem i najdłużej przeciągał walkę. Wzięty do niewoli, przebywał za poręką na Ukrainie, a następnie w Lubelskim, skąd przez Niemcy i Szwajcarję przedarł się do wojsk francuskich we Włoszech (1797), gdzie Dąbrowski tworzył legjony. Otrzymał od Bonapartego dowództwo nad legjonem pierwszym, z którym czynny brał udział w operacjach armji francuskiej przeciw Rzymowi i Neapolitańczykom (1798), odniósł zwycięstwo pod Magliano (1 grudnia) i wraz z Dąbrowskim zdobył Gaetę. W nagrodę tych czynów wysłał go wiosną (1799) wódz naczelny gen. Championnet w zaszczytnej misji do Paryża, by złożył dyrektorjatowi 60 zdobytych chorągwi. Tu doznawszy jak najświetniejszego przyjęcia, otrzymał **K.** honorową szpadę z napisem: *Dyrektorjat w nagrodę zasług*. Z upoważnienia rządu franc. zorganizował nowy legjon nadreński, na którego czele dokonał wielu świetnych czynów pod Berghem, Bornheim, Offenbach, Frankfurtem, a zwłaszcza Hohenlinden. Po zawarciu pokoju w Luneville (9 lutego 1801), zawiedziony w swych nadziejach, nie chcąc być dalej narzędziem w ręku Bonapartego, opuścił służbę wojskową, wrócił do kraju i osiadł na Wołyniu, gdzie wziął od ks. Eust. Sanguszki w dzierżawę wieś Zieleńce, ze szczególnem upodobaniem zajmując się pszczelnictwem, a owocem tych zajęć była książeczka p. t. „Dwuletnie doświadczenia“ (Berdyczów, 1807). W 1803 otrzymał znaki komandorskie legji honorowej. Cenił go w. książę Konstanty, a w pierwszych miesiącach 1807 zasięgał w swej kwaterze w Tawrogach jego rady cesarz Aleksander I, noszący się ze swemi zamiarami względem Polski, i zakończył rozmowę

Kniaziewicz Karol

z nim słowami: „Szacowałem cię, generale, teraz więcej cię jeszcze szacuję". W 1810 ożenił się w Szpanowie na Wołyniu z bogatą wdową Stecką, którą wkrótce umarła. Mimo urazy do Napoleona wstąpił do wielkiej armji 1812; pomieszczony z początku w sztabie generalnym króla westfalskiego, otrzymał następnie dowództwo nad 18 dywizją 5 korpusu, złożonego z Polaków; odznaczył się pod Smoleńskiem, nad Moskwą i Berezyną. Ranny w tej ostatniej bitwie, przepędził r. 1813 w Krakowie i u wód w Lubieniu. Gdy po przystąpieniu Austrji do koalicji, znajdujący się w jej krajach wojskowi polscy zostali uważani jako jeńcy wojenni, **K.** pozwolono wybrać miejsce pobytu; osiadł więc w Tarnowie i tam końca wojny się doczekał. Po upadku Napoleona przybył do Warszawy i zasiadał w komitecie wojskowym, który pracował nad utworzeniem armji dla Królestwa kongresowego. Nie wziął w niej jednak żadnego udziału; usunął się za granicę i osiadł stale w Dreźnie (1817), pozostając w stosunkach serdecznych z krajem, ale do niczego się nie mieszając. Po odkryciu spisku 1825 zażądano wydania **K.** jakoby spółwinnego. Rząd saski nie zgodził się na to, ale zarządził śledztwo i aresztował generała. Po 8-miesięcznem więzieniu w Königsteinie, uznany za niewinnego i wypuszczony na wolność, podziękowawszy królowi saskiemu za opiekę, osiadł **K.** w Dreźnie. Prawie 70 letni już starzec w 1831 został wezwany do Paryża, gdzie otrzymał misję dyplomatyczną, ale wkrótce się rozczarował. † w stolicy Francji 1842; pochowany z honorami wojskowemi na cmentarzu Montmorency obok J. U. Niemcewicza. W wolnych chwilach zajmował się **K.** sztuką malarską. Początkowo robił minjatury, później zaś krajobrazy olejno, gwaszami i akwarelą. Oprócz wymienionego wyżej dziełka (1807) **K.** napisał znane powszechnie dzieło, niewielkie rozmiarami, ale bardzo ciekawe ze względu na myśl w niem zawartą, wydane siedmiokrotnie (w Perekopie nad Donem 1800; bez wskaz. m. 1831 dwie edycje; w Warszawie 1831—właściwie we Lwowie 1834; w Poitiers 1839; bez wskaz. m. 1843; w Paryżu 1843). „Listy Kniaziewicza do Dąbrowskiego" podał Kwart. histor. (Roczn. XIII, Lwów, 1899). **K.** nie zostawił wprawdzie pamiętników, naglony jednak przez przyjaciół, w ostatnich latach życia napisał autobiografję złożoną zaledwie z kilkunastu kart, ale zawierającą niejeden rys ciekawy i charakterystyczny. Dziejopis Teodor Morawski osnuł na niej obszerną i poważną pracę, a Stefan Witwicki, spędzając z **K.** lato 1834 w Montmorency, spisywał swoje z nim rozmowy. Posługując się pracą pierwszego i zapiskami drugiego, Bronisław Zaleski napisał biografję **K.** p. t. „Karol Kniaziewicz 1762—1842" (w „Roczniku Towarzystwa hist.-literackiego w Paryżu. Rok 1866", Paryż, 1867). Nadto życiorys **K.** podał *Tygodn. Ilustr.* (t. II, № 152 i 153, 1862). Por. „Pamiętniki Józefa Drzewieckiego" (Wilno, 1858); Edw. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich" (t. I, Warszawa, 1850).

Kniaziołucki Seweryn, mąż stanu austrjacki, * 1853, po ukończeniu nauk pracował w Wiedeńskiem Towarzystwie kredytowem, następnie w generalnej dyrekcji kolei austrjackich, później był szefem sekcji w ministerjum skarbu, w 1899 w gabinecie Clary-Aldringen został ministrem skarbu.

Kniaź, Kneź, w Słowiańszczyznie mąż przywodzący drużynie lub też panujący władca. Na Rusi panujący władcy nazywali się *kniaziami*. np. kniaź włodzimierski; a kniaź, roszczący pretensje do władzy zwierzchniej nad wszystkimi innymi kniaziami udzielnymi, nazywał się *wielikim kniaziem*, np. wielikij kniaź kijowskij. Potomkowie rodów panujących ruskich, nawet wywłaszczonych, nazywali się także kniaziami, np. kniaziowie na Ostrogu, pochodzący przez Pińskich od w. kniazia kijowskiego Świętopełka. Po przyłączeniu Rusi do Litwy, ruską nazwę kniazia przyjęli władcy litewscy: Gedymin mianował się wielikim kniaziem. Niebawem obok pierwotnych kniaziów zaczęły osiadać na Wołyniu obce rody, mianowicie naprzód litewskie, potem polskie, jak Czartoryskich, Sienguszków, Wiśniowieckich, Holszańskich i t. d., którzy także zaczęli nazywać się kniaziami. Tytuł kniazia nosili także i *duchowni*; aby okazać, że się ich szanuje tyle co panujących, zaczęto kapłanów zwać także kniaziami, a że Litwini przybywszy na Ruś, przyjęli język słowiański, stąd i *biskupi* na Rusi oraz na właściwej Litwie również nazywali się kniaziami: jest „kniaź" Matej biskup wileński w 1452 (Akta Rusi Zach. połud., I, 15), jest „kniaź" Jan Łosowicz, biskup wileński w 1474 (tamże, II, 109), także Wojciech Tabor „kniaź" (tamże, I, 28, 58); toż biskupi żmujdzcy: Mikołaj (tamże, str. 61) i Wacław Wierzbicki (tamże, 123); jest „kniaź" Mikołaj Wirzgajło, biskup kijowski (I, 74). Nietylko litewscy, ruscy, ale i koronni biskupi są kniaziami np. „kniaź" Chojeński (tamże, 1539), Konarski (1566, Akta, II, 160) i t. d. Nie tylko biskupi, ale wszyscy *księża* łacińscy całem gronem byli także „kniaziami", np. kniaź Jan Podolit, pleban w Nowogródku w 1518 (Akta tamże, I, 59), kniaź Jan Leceński, kantor płocki (str. 66), Andrzej Łuniewski, kanonik łucki w r. 1582 (Archiwum R. Zach. Połud., II, 17) i t. d. Nietylko świeccy, lecz i *zakonni kapłani* byli kniaziami", jak gwardjan piński Paweł (Rewizje puszcz, Wilno, 1867, str. 130 i t. d.). Wogóle niegdyś, w początkach, na Rusi i Litwie kniaź znaczył po prostu pana, wielkiego pana; kniaziowie na Rusi byli zupełnie to samo, co szlachta w Polsce. Oprócz tego ma „kniaź" jeszcze inne znaczenie: na Rusi w czasie obrzędów weselnych pan młody nosi tytuł kniazia, a drużbowie boja-

rów (ob. Druch i Druchna). U Czechów panujący nazywał się *kniez*. U niektórych plemion słowiańskich gminy wybierały sobie naczelników, którym dawano nazwę *knez*; u Serbów *knez*—naczelnik okręgu czyli kneżyny; u czarnogórczyków na czele kilku połączonych z sobą rodzin stoi starszy zwany *knez od plemeni*. Ruskiemu *kniaź* odpowiada w dawnej polszczyznie *książ* (ob.) np. książ *Kiejstut*; panujących u nas nazywano księdzami—później, przez uszanowanie dla stanu duchownego, tytuł księdza przeniesiono na biskupów, kanoników, proboszczów. Por. Juljana Bartoszewicza „Kniaź i Książę“ (Kraków, 1876).

Kniaźnin Franciszek Djonizy, poeta polski, Białorusin, * w Witebsku 1750, † w Końskowoli 1807. Pobierając wychowanie w koleg. jezuick. w Witebsku, wstąpił do tego zgromadzenia w 14 roku; po kasacie zakonu przywdziawszy świecką suknię, otrzymał zajęcie w bibljotece Załuskich pod kierownictwem znanego bibljografa Janockiego. Tu dał się poznać księciu Czartoryskiemu Adamowi, który go wziął do Puław na sekretarza. Wrodzone poecie marzycielstwo i sentymentalizm rozwinęły się pod wpływem nieszczęśliwej miłości ku jednej z księżniczek (ks. Wirtemberskiej) tak dalece, iż wstrząśnienie wywołane wypadkami 1794 pomieszało mu zmysły. Od 1800 roku przebywał Kniaźnin w domu swego przyjaciela, niegdyś literata, Franciszka Zabłockiego, który, przywdziawszy wtedy suknię księżą, otrzymał probostwo w Końskowoli, w pobliżu Puław. Miłość, patrjotyzm i sentymentalna sielankowość oto trzy źródła, z których wypłynęły poezje **K.** Bardziej wykształcony na starogreckiej, niż na francuskiej poezji, **K.** opiewał sielską przyrodę i pisał dramaty i libretta do oper. W druku ukazały się naprzód „Bajki“ (1776 r. u Grölla); potem „Erotyki, część I i II“ (Warszawa, 1779), oraz „Carmina“ (Varsav., 1781); następnie trzy tomy innych utworów: „Poezje F. D. Kniaźnina“ (1787—8, u Grölla). Kompletne wydanie ukazało się dopiero w 1828—9 r. w Warszawie za staraniem F. S. Dmochowskiego w 7 tomach. Następne wydanie wyszło w Lipsku 1837 p. t. „Poezje“ (t. VI, Bibl. klasyków pols.) W 1830 w Warszawie wydano z rękopismu utwór **K.**, któremu dano tytuł „Oda do zgody na sejm 18 grudnia 1830“ (Odę tę **K.** napisał na sejm 1788). Utwory **K.** pisane były po części dla upamiętnienia lub uświetnienia różnych obchodów na dworze książęcym w Puławach. Są to ody albo wiersze opisowe: „Balon“, „Gala Wielka“, sceny dramatyczne jak: „Marynki“, „Trzy gody“, „Zosinki“, tragedje: „Hektor“, „Temistokles“, opera „Cyganie“ a nawet „Matka Spartanka“. Po śmierci żony Zabłockiego napisał „Żale Orfeusza nad Eurydyką“. Inne z własnego popędu przedsiębrane prace są prócz Bajek, Sielanek i lirycznego utworu „Rozmaryn“ przekłady: „Od Horacego, pieśni Anakreonta i Osjana“. W pieśniach swych Kniaźnin często bardzo szczęśliwie chwytał i wdzięcznie malował sceny z ludowego lub szlacheckiego brane życia, lub w pełnych siły i uczucia strofach wypowiadał swe obywatelskie uczucia („Na obchód stuletni zwycięstwa Jana III“, „Do wąsów“, „Matka obywatelka“ i inne popularne w swoim czasie utwory). J. Falkowski wcielił do swej książki do nabożeństwa p. t. „Wzniesienie myśli do Boga“ (Warszawa, 1824, pieśni **K.**); portret **K.** znajduje się w tomie X „Wyboru pism K. Hoffmanowej“ (Wrocław, 1833); St. Moniuszko dorobił muzykę do opery **K.** p. t. „Jawnuta“ (Cyganie). O **K.** pisali: Wł. Nehring „Fr. D. Kniaźnin“ („Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste“, Lipsk, 1885); L. Dębicki „Fr. Djonizy Kniaźnin“ w „Przewodn. nauk i liter.“, Lwów, 1888).

Kniaździwór, wieś w obwodzie Kołomyjskim, pow. Peczeniżyńskim; ma 1,900 ludności i źródła solne.

Kniażewacz (do 1859 zwane Gurguzowacz), miasto okręgowe w królestwie Serbskiem, nad rz. Timokiem, posiada szkołę realną, 3,500 m. W r. 1876 było przez turków wzięte i zburzone. Obwód **K.** obejmuje 1637 klm. kw. (29,73 mili kw.) i liczy 80,050 m., powiększej części wychodźców Bulgarów, zajmujących się przeważnie hodowlą bydła. Obwód **K.** ustąpiony został Serbji w 1833.

Kniażewicz Grzegorz, matematyk i pisarz, * 1737 na Rusi, † 1804. Po zniesieniu Jezuitów, do których zgromadzenia należał, bawił czas jakiś u biskupa wileńskiego Massalskiego, który go mianował swoim matematykiem nadwornym. Po jego śmierci, dotknięty niedostatkiem, otrzymał pensję od cesarza Pawła I. Oprócz wielu rozpraw historycznych i traktatów naukowych, ogłosił kilka obszernych tłómaczeń, jak „Historja odmian zaszłych w państwie Rosyjskiem,“ przekład La Combe'a“ (Warszawa, 1766); „Historja życia generała Bonapartego,” przekład z rosyjskiego (Wilno, 1793) i in.

Kniażewicz Dymitr, autor i pedagog rosyjski, * 1788 w Petersburgu, † 1844 w Buromnie, w gub. Półtawskiej, z rodziny serbskiej, nauki pobierał w Kazaniu, następnie służył w ministerjum skarbu, a w r. 1837 mianowany kuratorem odeskiego okręgu naukowego. **K.** był wysoko wykształcony człowiek i dobry pedagog. Prace pedagogiczne i literackie pomieszczał w rozmaitych czasopismach rosyjskich; redagował *Almanach odeski*; *Kalendarz noworosyjski* i in. Jego staraniem powstało Odeskie towarzystwo historji i starożytności.

Kniażnin Jakób, dramaturg rosyjski, * 1742 w Pskowie, † 1791 w Petersburgu. Wychowany w Petersburgu, początkowo służył w kolegjum spraw zewnętrznych, przeszedł potem do służby wojskowej, następnie wykładał język i literatu-

rę rosyjską w korpusie kadetów. Czytaniem Corneille'a pobudzony napisał tragedję „Didona;" następnie przełożył z Metastasia „Titowo miłosierdie;" dalej „Rosław," „Władisław," „Władimir i Jaropołk," „Sofonizba" i „Wadim nowgorodzki." Ostatni ten utwór, najlepsze dzieło **K.**, odznaczające się myślami o miłości bliźniego, o obowiązku obywatela oraz wysokim patrjotyzmem i w którym wysławia republikański ustrój Nowogrodu W., ściągnął na **K.** podejrzenie o jakobinizm, w skutek czego został aresztowany, dzieło zaś spalone. Z komedji **K.** najlepsze: „Chwastun" i „Czudaki." Pisał nadto operę, ody, bajki i drobne wiersze. Ogólny zbiór pism wyszedł po raz pierwszy 1802 (nowe wyd., 2 t., 1847—48).

Kniaźtwa, istniały we wsiach wołoskich na Rusi Czerwonej czyli w Galicji. Były to osady wołoskie, rządzone przez pewien rodzaj sołtysów czyli *kniaziów* na prawach wołoskich. W późniejszych czasach zastąpiły je wójtostwa i wójci.

Kniczanin Stefan Piotrowicz, generał serbski, * 1808 w Kniczu, w okręgu Kragujewackim w Serbji, † 1855 w Belgradzie. Początkowo kupiec, zjednał sobie wielką popularność, która skłoniła ks. Miłosza Obrenowicza, że w 1835 r. mianował go kapitanem okręgowym w Jasienicy, a 1839 r. naczelnikiem wojennym w Smederowie. Wziąwszy udział w powstaniu przeciwko Miłoszowi, był 1840 przez ks. Michała wygnany z kraju, znalazł przytułek w Widyniu, gdzie pozostał do 1842 r.; po wstąpieniu na tron ks. Aleksandra Karadżiordżiewicza powrócił do kraju i został członkiem senatu. W r. 1848 wraz z ks. Aleksandrem sprzyjał polityce serbskiego patrjarchy Rajaczicza i powstaniu Serbów przeciwko Węgrom. Na czele oddziału ochotników (3,000, podług innych 5,000) pośpieszył na pomoc Serbom węgierskim. Stoczył wiele utarczek, lecz w końcu (w lutym 1849), w skutek poniesionej klęski oraz nieprzyjaźni koterji dworskiej przeciwko wodzom narodowym, powrócił do ojczyzny. Wkrótce jednak powrócił nazad i połączywszy się ze Stratimirowiczem wyparł wojska węgierskie pod Perczelem z okręgu Szajkaskiego; walczył następnie ze zmiennem szczęściem do października 1849 r., poczem wrócił do Belgradu. Mianowany 1852 r. generałem i senatorem, a następnie głównodowodzącym, dał armji serbskiej nową organizację, 1854 r. został ministrem wojny i prezesem rady ministrów. Czyny **K.** są opiewane w narodowych pismach serbskich.

Knidos (łac. *Cnidus* lub *Gnidos*), inaczej *Stadia*, w starożytności miasto na przylądku Triopion w Karji, należało do liczby sześciu miast związku Doryjskiego i posiadało w swoich murach kilka świątyń Wenery, która z tego powodu była nazywaną *boginią Knidyjską*. W VI w. przeszło pod panowanie Persów, a później dzieliło losy karyjskich miast portowych. Główną ozdobą miasta był posąg marmurowy Afrodyty, wykonany przez Praksytelesa. W pobliżu miasta flota spartańska pobitą została przez flotę perską w 394 r. przed Chr. Ruiny **K.** zbadał dokładnie nowszemi czasy C. T. Newton („Travels and discoveries in the Levant," 2 t., Londyn, 1865).

Kniebis, jeden ze szczytów gór Czarnego Lasu, na granicy badeńsko-wirtemberskiej; ma 975 metrów wysokości; tutaj prowadzi ważny pod względem strategicznem wąwóz, zwany *Kniebis*, na wysokości 972 metrów.

Kniać, toż co *Kaczyniec* (ob.).

Knies Karol, ekonomista, * 1821 w Marburgu, kształcił się w uniwersytecie miejscowym, od 1855 r. profesor nauk kameralnych we Fryburgu, od 1862 r. dyrektor wyższej badeńskiej rady szkolnej, 1865 profesor nauk kameralnych w Heidelbergu. Napisał: „Die Statistik als selbständige Wissenschaft" (Kassel, 1850); „Die katholische Hierarchie"(1852); „Die politische Oekonomie vom Standpunkt des geschichtlichen Metode" (2 wyd., 1883); „Die Eisenbahnen und ihre Wirkungen" (1853); „Der Telegraph als Verkehrsmittel" (1857); „Geld und Kredit" (1873); „Weltgeld und Weltmünze" (1874) i in.

Knigge Adolf Franciszek Fryderyk, baron von, pisarz niemiecki, * 1752 w Bredenbeck pod Hanowerem. Ukończywszy uniwersytet w Getyndze, był naprzód urzędnikiem w wydziale dóbr w Kaselu, potem szambelanem dworu wejmarskiego, a od 1790 r. kuratorem szkół w Bremie, gdzie † 1796 r. Stosunki z iluminatami ściągnęły nań wiele nieprzyjemności. Pod nazwiskiem *Philo* ogłosił po zniesieniu tego związku ciekawy jego opis. Z pomiędzy mnóstwa pism jego różnorodnej treści najważniejszem jest dzieło „Ueber den Umgang mit Menschen" (Hanower, 1788, 10 wyd., 3 t., Hanower, 1824, powiększona przez Wilmsera, a 12 i 13, Hanower, 1844 i 51 przez Gödeke'go). Oprócz tego zasługują jeszcze na wzmiankę: romans komiczny „Die Reise nach Braunschweig" (Hanower, 1839) i „Der Roman meines Lebens" (4 t., Frankfurt, 1803). Zbiorowe wydanie dzieł jego wyszło w 12 t. (Hanower, 1804—6). Niektóre z nich tłómaczone są i na język polski. Por. Gödekego „Adolf Freiherr von Knigge, sein Leben und Blicke in seine Zeit" (Hanower, 1844).

Knight (wym. *Najt*), anglosaks. *Cnyht*, niem. *Knecht* w znaczeniu giermka, odpowiada w Anglji naszemu rycerzowi, kawalerowi. Stan rycerski w Anglji nie jest szlachtą dziedziczną, jak wogóle niższa szlachta t. zw. Gentry, opiera się on raczej albo na własności ziemskiej, właściwem lennictwie wojennem *(Knight's fee)*, albo na osobistem mianowaniu przez króla. Slady pierwszej genezy rycerstwa widzimy jeszcze w ustroju parlamentu, gdzie deputowani z hrabstw jako

reprezentanci stanu rycerskiego czyli posiadaczów ziemskich, obowiązanych do wojny, nazywają się *knight's of the Shire* (rycerze hrabstwa). Za Elżbiety właściciele dóbr, mający 40 funt. st. rocznego dochodu, musieli jeszcze przyjmować osobiście godność rycerską. Najniższy stopień mało już dzisiaj cenionego tego rodzaju rycerstwa jest *knight bachelor*. Wyższą godnością jest *knight-baronet*, którą tylko sam król na polu bitwy udzielać może. Tytuł **K.** przysługuje także posiadaczom pewnych orderów.

Knight Karol, wydawca i pisarz angielski, * 1791 w Windsor, † 1873, pierwotnie księgarz tamże, a od 1824 w Londynie; był wydawcą kilku słynnych pism perjodycznych, jak np.: *Penny Magazine*, *Penny Cyclopaedia* (30 t., 1833—1856); *National Cyclopaedia* (12 t., 1847—51) i t. d). Do prac jego literacko-historycznych i czysto historycznych, oprócz wybornej edycji Shakspeare'a należą: „The life of Shakspeare“ (Londyn, 1843); „Studies of Shakspeare“ (Londyn, 1849); „The old printer and the modern press“ (Londyn, 1854) i „The popular history of England“ 3-cie wyd., 1876, t. 8).

Knight John Prescott, malarz angielski, * roku 1803 w Stafford. Najlepsze jego utwory są: „Rozbitki i John Knox, usiłujący powstrzymać gwałtowność ludu.” Na wystawę Paryską 1867 dał portrety „Karola Eastalk“ i „gener. Cabrery.” W r. 1844 został członkiem akademji angielskiej.

Knights of Labor, rycerze pracy, związek robotników amerykańskich.

Knille Otton, malarz niemiecki, * 1832 w Osnabrück, † 1898 w Berlinie; kształcił się w Düsseldorfie i Paryżu, w 1874 r. został profesorem akademji w Berlinie i członkiem akademji sztuk pięknych. Wykonał: „Tannhäuser na górze Wenery,“ „Paris,” „Luter z towarzyszami,“ „Dysputa doktorów w Sorbonnie w obecności św. Ludwika,” „Schiller,“ „Goethe,“ „Herder,“ „Wieland“ i in.

Kniphausen, majętność w wiel. księstwie Oldenburskiem, obejmująca 45 klm. kw. i 3,200 miesz., tworzyła niegdyś z majętnością Varel majorat hrabiowski aldenburski, lecz w XVIII w., skutkiem małżeństwa córki ostatniego hrabiego Aldenburg, przeszła w posiadanie angielskiego domu Bentincków, który po długich sporach w r. 1854 prawa swoje zwierzchne odstąpił domowi Oldenburskiemu. Miasteczko Kniphausen posiada dawny zamek.

Knipperdöllinck Bernard, naczelnik münsterskich nowochrzczeńców, rodem z m. Münster. Wygnany z miasta rodzinnego, podróżował po obczyźnie i w Szwecji wszedł w bliższe stosunki z sektą anabaptystów. Przyjąwszy 1533 do swego domu holenderskich anabaptystów Jana Matthysa i Jana Bockolda, zwanego zwykle Janem z Lejdy, wybrany przez anabaptystów roku 1534 burmistrzem miasta Münster, wywierał nad nimi bardzo surową władzę. Kiedy Jan z Lejdy królem został obrany, otrzymał godność namiestnika. Po zdobyciu miasta podzielał wszystkie losy Jana, aż nareszcie 23 stycznia 1536 r. wraz z nim na śmierć skazany i powieszony w klatce żelaznej. Podczas śledztwa okazał się nierównie nieugiętszym i zatwardzialszym od samego Jana z Lejdy.

Kniprode Winrich, wielki mistrz zakonu krzyżaków, wyniesiony na tę godność 1351, odparł napad Litwinów pod Rudawą 1370, popierał miasta hanzeatyckie w wojnie z Duńczykami, lecz głównem zadaniem jego były prace pokojowe, kolonizacja kraju, rozwój rolnictwa, handlu i przemysłu rządy **K.** stanowią najświetniejszą epokę zakonu w Prusiech, † 1382 r.

Kniżka *(Codicillus)*, Piotr z Tulechowa, uczony i poeta czeski, * 1533 w Selczanach, pow. Berouńskim. W młodości swojej był nauczycielem dzieci Wilhelma Szczęsnego Waldsteina, a potem synów Zdeńka z Morawy; następnie nauczycielem szkół w Žatece, skąd udał się na dalsze nauki do Wittenberga i tu przez 3 lata słuchał wykładów Melanchtona, a po ich ukończeniu powrócił do Pragi 1560 i otrzymał katedrę języka greckiego i matematyki, † 1589 tamże jako rektor uniwersytetu praskiego i proboszcz kolegjum angielskiego czyli Wszystkich Świętych. Liczne jego poezje w języku łacińskim, jak *Epithalamia*, *Epicedia* i *Elegje*, posiadają znakomite zalety pod względem piękności języka i głębokości myśli. Wydawane przez niego kalendarze czeskie, czyli tak zwane *Minucje* lub *Prognostyki* (od 1563—90) używały wielkiej swojego czasu wziętości. Oprócz poezji i dzieł treści religijnej, wydał także „Wokabularz łacińsko-czeski i niemiecki“ (1560), który się kilkunastu doczekał edycji.

Knobel August Karol, znany komentator pisma św. Starego Testamentu, * 1807 pod Zarowem w Łużycach, † 1863 r., od 1838 profesor zwyczajny w Giessen. Najważniejsze jego dzieła są komentarze do *Izajasza* (Lipsk, 1861), *Genesis* (1860) i t. p., oraz dzieło p. t.: „Der Prophetismus der Hebräer“ (2 t., Wrocław, 1838) i „Die Völkertafel der Genesis“ (Giessen, 1850).

Knobelsdorf Eustachy, zwany *Alliopagus*, poeta łaciński, * 1519 roku w Elblągu. Wysłany kosztem Dantyszka i Tidemana za granicę, po powrocie został kanonikiem warmińskim, a następnie kustoszem katedralnym w Chełmnie. Po śmierci swych dobroczyńców przeniósł się do Wrocławia i mianowany był oficjałem generalnym biskupa wrocławskiego; na tym urzędzie † 1571. Z prac jego wymieniamy: „Ad J. Dantiscum Lovanii descriptio“ (Lowan., 1542); „Rev. D. J. Dantisci epicedium“ (Gdańsk, 1548); „Ad Tiedemanum Gisium Episc. Culm. Lutetiae Parisiorum descriptio“ (Paryż, 1544, 2 wyd., 1591);

„Divi Poloniae Regis Sigismundi I Epicedium“ (Kraków, 1548).

Knobelsdorf Jan Jerzy Wacław, baron von, znakomity budowniczy, * 1699, † 1753.; w 1740 mianowany był przez Fryderyka II tajnym radcą skarbowym i inspektorem wszystkich budowli królewskich. Z licznych, wystawionych przezeń gmachów, największą sławę zjednały mu: pałac Sanssouci, Opera, nowy pawilon pałacu w Charlottenburgu, tudzież pałac w Dessau. On także założył zwierzyniec (Thiergarten) w Berlinie.

Knoblauch Karol Herman, fizyk, * 1820 w Berlinie, † 1895, kształcił się w Berlinie, 1849 został profesorem w Marburgu, 1854 w Halli. Od 1878 był prezydentem Leopoldyńsko-Karolińskiej akademji badaczów przyrody. Szczególnie zajmował się badaniem promieni cieplikowych, a jemu i Mellonienu zawdzięczamy znajomość tożsamości ich z promieniami światła.

Knoblecher Ignacy, słynny podróżnik, * roku 1819 w St.-Cantian w Krainie, † 1858 w Neapolu; przez znaczny przeciąg czasu był generalnym wikarjuszem Afryki środkowej nad Górnym Nilem i podróżami swojemi w tych krajach, których rezultaty Klun ogłosił po części w dziele „Reise auf dem Weissen Nil“ (Lajbach 1852), położył ważne zasługi dla geografji.

Knodalin, mieszanina olejku fuzlowego, nitrobenzolu, mydła i ksantogenjanu potasu, używana w silnem rozcieńczeniu do tępienia robactwa. Mieszanina ta, podana przez Mühlberga, ma woń silną, tak, że roślin pokojowych w mieszkaniach nie można nią oczyszczać.

Knoll Konrad, rzeźbiarz niemiecki, * 1829, kształcił się w akademji monachijskiej, w 1860 wykonał model posągu Sapho, ktory później wykonał w marmurze dla króla bawarskiego Ludwika II. Z następnych prac jego ważniejsze: posągi Henryka Lwa i Ludwika bawarskiego dla ratusza w Monachjum, św. Elżbieta z trojgiem dzieci, kilka pomników, kolosalny biust Beethowena i in. **K.** był profesorem w wyższej szkole technicznej w Monachjum.

Knop Wilhelm, chemik, * 1817 w Altenau na Harzu, † 1891 r., kształcił się w Getyndze, Heidelbergu i Lipsku, gdzie 1863 został profesorem. W 1879 objął zarząd nowej pracowni rolniczo-chemicznej. Redagował „Chemisches Zentralblatt“ i napisał „Handbuch der chemischen Methoden“ (1859); „Der Kreislauf des Stoffes. Lehrbuch der Agriculturchemie“ (1868) i in.

Knop Adolf, geolog, brat poprzed., * 1828 w Altenau, † 1893, kształcił się w Giessen, został 1849 r. nauczycielem szkoły technicznej w Chemnitz, 1857 profesorem w Giessen, 1866 akademji technicznej w Karlsruhe. Napisał: „Molekular-Konstitution und Wachstum der Kristalle“ (1867); „System der Anorganographie“ (1876) i in.

Knopry (niem. *Knoppern*), toż co dębianki (ob.).

Knorr Ernest Wilhelm Edward, admirał niemiecki, * 1840 r. W 1870 był komendantem kanonjerki „Meteor,“ 1874—77 odbył podróż naokoło świata, w r. 1884 był szefem sztabu marynarki, w roku następnym stłumił powstanie w Kamerunie.

Knorr E., historyk niemiecki, napisał: „Die polnischen Aufstände seit 1830 r. ihrem Zusammen hange mit den internationalen Umsturzbestrebungen“ (Berlin, 1881).

Knorring Zofja Małgorzata, z domu Zelow, powieściopisarka szwedzka, * 1797. † 1848, zaślubiła 1820 pułkownika **K.** Napisała: „Kusinerna“ (1834); „Vännerna“ (1835); „Axel“ (1836); „Qvinnorna“ (1836); „Illusionerna“ (1836 r.); „Ständsparaleller“ (1838); „Skizzer“ (1841); „Torparen och hans omgifning“ (1843); „Nya skizzer“ (1845) i in.

Knorring Eryk Oskar, pisarz szwedzki, * roku 1822, kształcił się w Upsali, 1842 wstąpił do wojska, 1849 jako ochotnik brał udział w wojnie duńskiej, następnie podróżował po Europie i Afryce. Napisał: „Tva manader i Egypten“ („Dwa miesiące w Egipcie“ 1873) i „Genem Lapland, Skane och Seeland“ (1874); sztukę teatralną „Wörta bro“ i wielce cenionych w Szwecji kilka marszów i tańców. Od 1885 wydaje miesięcznik ilustrowany „Heidrun.“

Knortz Karol, pisarz niemiecko-amerykański, * 1841 r. w Niemczech, w 1863 r. przesiedlił się do Ameryki, gdzie był nauczycielem języka i literatury niemieckiej. Napisał: „Märchen und Sagen der nordamerikanischen Indianer“ (Jena, 1871); „Amerikanische Skizzen“ (Halla, 1876); „Longfellow, litterarhistorische Studie“ (Hamburg, 1879); „Aus dem Wigwam. Uralte und neue Märchen und Sagen der nordamerikanischen Indianer“ (Lipsk, 1880); „Mythologie und Zivilisation der nordamerikanischen Indianer“ (1882); „Amerikanische Lebensbilder“ (1884); „Irländische Märchen“ (1886) i in.

Knossus (*Knossos* lub *Gnossos*), starożytna stolica wyspy Krety, z dwoma portami, niegdyś rezydencja króla Minosa. W pobliżu znajdować się miał tu grób Zeusa i sławny labirynt.

Knot, ob. Lampa i Świeca.

Knotz Alfred, poseł austrjacki, * 1845 w Litomierzycach, był adwokatem w Czeskiej Lipie, następnie w r. 1884—91 członkiem izby poselskiej. Założył klub niemiecki i był przedstawicielem „ostrzejszego tonu“ względem żywiołów antigermańskich.

Knowles (*James Sheridan*), najulubieńszy i najpłodniejszy z nowszych dramatyków angielskich, * 1784 w Cork, † 1862 w Torquay. Smak estetyczny wykształcił pod kierunkiem ojca na czytaniu pierwszorzędnych poetów i prozaików angielskich, mianowicie Shakespeare'a. Pierwszy rozgłos zyskał poezjami lirycznemi, zwłaszcza balladą „The welsh harper“ i dramatem „Leo

thy gipsy" (1813), a sławę swą utrwalił tragedją: „Cajus Gracchus" (1815), za którą nastąpiły „Virgilius" (1820); „William Tell" (1825) i „The hunchback" (1832), z wielkim przyjmowane zapałem. Odtąd stał się **K.** najpopularniejszym dramatykiem, a utwory jego cieszyły się niezmiernem powodzeniem na wszystkich scenach angielskich i amerykańskich. Odznaczają się one więcej zaletami scenicznemi, aniżeli wartością poetyczną. Najlepszym jego utworem ma być „The love chase" (1836). Mniej miał wzięłości jako romansopisarz. Opowiadania swe i szkice, rozrzucone po czasopismach, wydał osobno p. t.: „The elocutionist, a collection of pieces in prose and versee" (19 wyd., 1853). W starości oddał się polemice teologicznej, pisał przeciw katolicyzmowi i objeżdżał kraj jako kaznodzieja baptystowski. Zbiorowe wydanie jego „Dramatic Works" wyszło w Londynie (r. t., 1863).

Knownothing (dosłownie *nic nie wiem*), nazwa politycznego stronnictwa w Ameryce Północnej, którego celem jest zapobieganie osiedlaniu się Europejczyków w tym kraju, utrudnianie im naturalizacji, przeszkadzanie w pozyskiwaniu urzędów krajowych, oraz zwalczanie wzmagającego się wpływu kościoła katolickiego. Powstało ono z towarzystwa zwanego *Native American Association* (założonego około 1835) i zorganizowane na początku r. 1854 przez Judsona, otrzymało powyższą nazwę od wyrazów: *to know nothing*, zamieszczonych w składanej przez jego członków przysiędze. Skutkiem ostatniej wojny domowej zaniechali **K.** po części agitacji politycznych i połączyli się z innemi stronnictwami. Reprezentowana jednak przez nich zasada: *Amerykanie rodowici powinni rządzić Ameryką*, ma w Stanach Zjednoczonych wielu zwolenników.

Knox Jan, przywódca reformacji w Szkocji, * 1505 r. w Gifford pod Haddington, † 1572 r. w Edymburgu. Studjował filozofję scholastyczną nauki prawne i teologię na uniwersytecie glazgowskim, następnie od 1530 nauczał tych przedmiotów w akademji St.-Andrews, później był przez krótki czas notarjuszem. Zgłębianie Biblji, oraz ojców kościoła doprowadziło go do swobodniejszych poglądów, które umocniły jeszcze nauki Jerzego Wisharta, spalonego na rozkaz kardynała Beatona i kazania mnicha Wiliamsa przeciwko papiestwu. Po 1542 głosił reformację w południowych prowincjach, w czasie prześladowania znalazł przytułek w domu lorda Douglasa; 1547 schronił się wraz z innymi protestantami do zamku St.-Andrews i tu odprawił pierwszą publiczną Wieczerzę Pańską pod dwiema postaciami. Po długiem oblężeniu kapitulowali powstańcy i **K.** wbrew warunkom był odesłany z przyjaciołmi swymi do Francji, gdzie przebył 18 miesięcy na galerach. Po uwolnieniu był 1549 kaznodzieją w hrabstwie Berwick, a 1551 kapelanem króla Edwarda VI; 1553 miał sobie nawet ofiarowane biskupstwo, którego jednak nie przyjął. Prześladowany po wstąpieniu na tron kr. Marji, uciekł do Genewy, gdzie obcowanie z Kalwinem umocniło go w prezbiterjanizmie; 1554 r. kaznodzieja gminy angiels. emigrantów we Frankfurcie, następnego roku wrócił do Genewy, a stąd do Szkocji; przebiegał tu jako kaznodzieja prowincje i wielce przyczynił się do rozszerzenia protestantyzmu. Powołany przed sąd duchowny do Edymburga, nie stawił się i przyjął 1556 obowiązek kaznodziei gminy angielskiej w Genewie. Powołany powtórnie przed sąd biskupów szkockich, skazany został jako kacerz na spalenie, co też i wykonano na jego portrecie. Przeciwko temu wyrokowi napisał: „Apelation of John **K.**," w którem odwołuje się do soboru powszechnego. Dalej oprócz wielu odezw oraz dokonanego wspólnie z kilku innymi przekładu Pisma S-go, znanego pod nazwą *Biblji genewskiej*, napisał dzieło: „First blast of the trumpet against the monstrous regiment of women," które zjednało mu nieprzyjaźń i Elżbiety angielskiej. R. 1559 na żądanie swych zwolenników powrócił do ojczyzny w chwili, gdy królowa przedsięwzięła najostrzejsze prześladowanie. Ogniste kazanie, jakie miał w maju 1559 w Perth przeciwko czci obrazów i t. p., doprowadziło do powstania, które się szybko rozszerzyło po całym kraju. Wszędzie niszczono ołtarze i obrazy, burzono klasztory i majątki kościelne rozdawano ubogim. **K.** napróżno chciał odwrócić rozruchy; w wynikłej jednak z tego powodu wojnie domowej z jednej strony między królową, która wezwała na pomoc Francję, a partją protestancką, opierającą się na Elżbiecie angielskiej, wziął wielki udział. Po pokoju 1560, którym reformacja utwierdzoną została w Szkocji, osiadł **K.** jako kaznodzieja w Edymburgu, wywierając ciągle wielki wpływ na naród. Marja Stuart napróżno starała się go pozyskać dla swej sprawy. Oskarżony 1563 r. o zbrodnię stanu, został uniewinniony przez lordów. Prześladowania powtórzyły się i później, i **K.** był zmuszony 1566 r. opuścić Edymburg i powrócił dopiero wówczas, kiedy Marja po zamordowaniu Darnleya została uwięzioną. Wojna domowa, którą wywołała partja królowej 1571, wypędziła **K.** jeszcze raz z miasta. W sierpniu 1572 powrócił tam znowu. Umarł tamże 24 listopada t. r. Wpływ, jaki wywierał **K.**, zasadzał się więcej na sile rozumu i charakteru, niż na gruntownej i rozległej nauce, a także i na głębokiem przeświadczeniu, ognistej i na nic niezważającej wymowie. Z dzieł **K.** najlepszem jest „History of the reformation of religion within the realm of Scotland" (Edynburg, 1586, 4 wyd., t. 1732). Nowe wydanie wszystkich dzieł **K.** ogłosił Dawid Laing w 6-ciu tom. (Edymburg, 1864). Por. M'Erie „Life of John **K.**" (nowe wyd., 2 t., Edymburg, 1839); Lorimer

„John **K.** and the church of England“ (Londyn, 1875); Taylor „John **K.**“ (1884) i Brandes „John **K.**“ (Elberf., 1862).

Knoxville, miasto w północno-amerykańskim stanie Tennessee, nad spławną rz. Holston, ma 23,000 miesz., z górą 200 fabryk i uniwersytet, założony 1806. Jest to ważny punkt handlowy dla wschodnich prowincji tego stanu. Do r. 1817 było stolicą stanu Tennessee.

Knozos (staro-grec.), największe z miast wyspy Krety, rezydencja Minosa.

Knüll, niezbyt długie, pięknym lasem, łąkami i pastwiskami pokryte pasmo gór w Hesji, pomiędzy Rothenburgiem, Hersfeldem, Ziegenhain i Hamburgiem położone. Najwydatniejszy jego wierzchołek *Knüllköpfchen* dochodzi do 632 metr. wysokości.

Knupnis, bóg egipski, ob. Chnum.

Knut, rodzaj bata, niegdyś używanego w Rosji, z rzemienia skórzanego, którego koniec opatrzony był żelazną kulą i drutem.

Knut, herb: W polu barwy niewiadomej — trzy pasy w gwiazdę (rosochacz), między trzema liljami. U szczytu trzy proporce.

Knut.

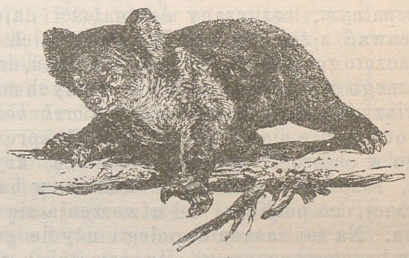
Knyszyn, miasto w powiecie Białostockim, gub. Grodzieńskiej, o 4 mile od Białegostoku położone, niegdyś ulubione siedlisko króla polskiego Zygmunta Augusta, który tu, jako wielki miłośnik myśliwstwa i koni, chętnie przybywał i tu nawet zmarł 1572. Z dawnego dworu królewskiego i pysznych ogrodów nie pozostało już żadnego śladu. Obecnie liczy około 2,740 mieszkańców. Tu także jest staw Czechowizna, który według tradycji miejscowej miał sławny czarownik Twardowski jednej nocy wykopać i wołą napełnić.

Knyszyńskie albo *Leśnickie* starostwo niegrodowe, leżało w województwie Podlaskiem, w ziemi Bielskiej. Podług lustracji z r. 1664 było wówczas zastawione braciom Orsettim w sumie złp. 553,444 i zaliczało się do niego: miasto Knyszyn (ob.), pamiętne pobytem i śmiercią tu zaszłą króla Zygmunta Augusta, oraz wsie: Chraboły, Jaskra, Czarna, Przytuły, Czechowizna Krypno, Zastacze, Ruda, Długołęka, Rekle, Brzozowa, Bobrówka, Romejki, Jaswity, Zabiele, Jaćwiesz, Boguszewo, Zalesie, Gincze i wiele innych, wreszcie miasto Ganiądz, największe w Koronie leśnictwo Knyszyńskie i dwie dzierżawy Tajnocka i Kobelnicka. W r. 1771 posiadał je Tomasz Czapski, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 12,627 gr. 25, a hyberny złp. 4,221 gr. 22. Na sejmie warszawskim z roku 1775 Stany Rzpltej w sporze długoletnim o granice tego starostwa, wyznaczyły oddzielną komisję dla ich ostatecznego oznaczenia. W roku 1600 posiadał to starostwo słynny Jan Zamojski, hetman w. kor.

Koadjutor, (z łac.), w kościele rzymsko-katolickim zowie się prałat dodany do pomocy arcybiskupowi, biskupowi lub opatowi. Koadjutorowie bywają albo czasowi, wybierani przez samego biskupa, albo też z prawem następstwa *(cum spe succedendi)*, naznaczani zwykle przez papieża. U Jezuitów są koadjutorowie świeccy i duchowni, z których pierwsi do posług niższych w zgromadzeniu używani, drudzy zaś odznaczający się wyższemi zdolnościami i przeznaczani do wykładu nauk i t. p., dopiero po upływie dziesięciu lat do ślubów zakonnych i kapłaństwa są przypuszczani.

Koagulacja, krzepnięcie cieczy, w szczególności ścinanie się ciał białkowatych, przechodzenie ich ze stanu rozpuszczalnego w nierozpuszczalny (ob. Białko),

Koala, *niedźwiedź australijski (Phascolarctos)*, rodzaj ssących workowatych, z grupy kangurów, z rodziny *Phalangistidae (Petaurina)*, powierzchownością do małego niedźwiedzia podobny, żyje w Australji. Pysk tępy, uszy zaokrąglone, mocno kosmate, ciało otyłe, nogi mierne, pochodne, torba wyraźna, brak ogona. Jest to zwierzę obyczajów nocnych, łagodnych, żywi się pokarmem roślinnym, łazi dobrze po drzewach, kryjąc się we dnie pomiędzy gałęziami. *P. cinereus*, wielkości naszego borsuka, jest z wierzchu popielaty, od spodu biały.

K o a l a.

Koalicja, tak się zwyczajnie nazywa związek kilku państw dla walki przeciwko mocarstwu, które zagraża bezpieczeństwu lub widokom sprzymierzonych. **K.** takie nie są rzadkie w dziejach nowożytnej Europy. Do najsławniejszych należą liga Kambryjska w 1508, potrójne przymierze w 1663, liga Augsburska 1686, oraz przymierze przeciwko Francji z końca zeszłego i początku obecnego stulecia.

Koalicja *parlamentarna*, tak nazywają związek kilku stronnictw parlamentarnych dla obalenia będących u steru rządu przeciwników. Stronnictwa, różniące się w widokach i zasadach, łączą się wtedy do zwalczenia tej partji, która ma władzę. Zwyczajnie koalicje takie, jako połączone tylko wspólnością nieprzyjaźni, nie są

trwało. Skutkiem takiej koalicji we Francji, wynikłej z połączenia się bonapartystów, orleanistów i legitymistów, upadł rząd Thiersa w maju r. 1873.

Koanza, rzeka w Afryce, w portugalskiej kolonji Angoli, przyjmuje mnóstwo mniejszych strumieni, na 225 klm. od ujścia przez wielkie katarakty Cambambe spływa w niższe okolice kraju; tutaj staje się spławną, a utworzywszy w niższym biegu wiele wysp, wpada do oceanu Atlantyckiego.

Koaptacja, przystosowanie, połączenie mechaniczne, w chirurgji zestawienie kości złamanej.

Kobalt *(Co)*, pierwiastek chemiczny, dwuatomowy, metaliczny, odkryty przez Brandta w r. 1733. Rudy jego (ob. Kobaltowe minerały) przerabiają się głównie dla otrzymania smalty (ob). Czysty **K.** otrzymuje się przez wypalenie szczawianu kobaltu. Jest to metal srebrzysto-biały z odcieniem czerwonawym, silnie połyskujący, magnetyczny, łatwo klepalny, ciężar atomowy= 58,6(59,23), c. wł.=8,6. W temperaturze zwykłej na powietrzu się nie zmienia, topi się przy 1800°. Przez dodatek 0,12 proc. magnezu staje się klepalnym, rozgrzany do białości daje się szwejcować z żelazem i stalą, w ostatnich czasach zaczęto go używać, podobnie jak niklu, do galwanicznego powlekania wyrobów z innych metali. Ze związków jego ważniejsze: *Chlorek kobaltu*, $CoCl$, otrzymuje się przez ogrzanie **K.** sproszkowanego w chlorze; jest to sól błękitna, krystaliczna, rozpuszczająca się w wodzie w barwie czerwonej, co pochodzi od utworzenia się jego wodanu. Na tej zasadzie polega użycie go na kwiaty barometryczne (ob. Hygrometrja); głoski wypisane roztworem chlorku kobaltu są niewidzialne i występują dopiero za ogrzaniem, sól bezwodna bowiem posiada barwę wybitniejszą, stąd używa się na atrament sympatyczny. Z kilku związków **K.** z tlenem najważniejsze są: *tlenek* **K.,** CoO, otrzymywany przez wypalenie węglanu, używa się do farbowania na błękitno szkła i porcelany. Wodan jego $Co(OH)_2$ jest różowy. *Półtorotlenek* **K.** Co_2O_3 otrzymuje się działaniem chloru na powyższy wodan, opada w postaci wodanu czarnego. *Siarczan* **K.** $CoSO_4$ krystalizuje z 7 cząsteczkami wody w kryształach brunatno-czerwonych, formy witryolu żelaznego. Sole **K.** służą do wyrobu *błękitu Thenarda* czyli *kobaltowego.* W tym celu do roztworu soli **K.** wlewa się roztwór fosforanu potasu, skąd powstały osad niebieski fosforanu **K.** miesza się z 8 krotną objętością glinki galaretowej, następnie suszy i wypala. Piękna ta farba czernieje pod wpływem światła. Roztwory soli **K.** są różowe, za ogrzaniem błękitnieją; siarkowodór ich nie strąca, siarek amonu daje osad czarny.—Nazwa kobaltu pochodzi może od koboldów czyli duchów górniczych. Berthold przypisuje nazwie tej pochodzenie egipskie.

Kobaltowa czerń, ob. Kobaltowe minerały.

Kobaltowa czerwień, *kobaltowy fjolet*, piękna czerwona farba w różnych odcieniach, jest fosforanem kobaltu; otrzymuje się przez strącenie siarczanu kobaltu fosforanem sodu i wysuszenie osadu. Nadaje się do drukowania perkalików i obić.

Kobaltowa ultramaryna, toż co kobaltowy błękit.

Kobaltowa zieleń *(zieleń Rinmanna, Gellerta, zieleń cynkowa)*, otrzymuje się przez żarzenie 1 części tlenku kobaltu z 10 częściami tlennika cynku; jest to farba trwała, dobrze pokrywająca.

Kobaltowe minerały *(kobaltowe rudy).* Kobalt rodzimy w naturze znajduje się tylko w niektórych meteorach obok żelaza. Ważniejsze jego minerały są: *Arsenjan* **K.,** *kwiat kobaltowy, erytryn*, bywa barwy fjoletowej w kryształach, a różowej w proszku; kryształy jego są słupami romboidalnemi ukośnemi. *Arsenek* **K.,** *smaltyna*, **K.** *biały*, jest ciałem barwy szaro-stalowej, krystalizuje w sześciany; znajduje się w masach krzewiastych, jako **K.** *pleciony* lub *siatkawy*, albo też nerkowy, lub kulisty. Znajduje się w skałach krystalicznych w Czechach, Saksonji i in. **K.** *szary, kobaltyna, błyszcz kobaltowy*, z barwy podobny do poprzedniego, z lekkim odcieniem różowym, jest siarko-arsenkiem **K.,** krystalizuje w szeregu foremnym, najczęściej w dwunastościan lub dwudziestościan, złożenie ma siatkowe. *Ruda kobaltowo-manganowa (asbolan, czerń kobaltowa)* występuje w postaciach nerkowatych lub gronowatych, niebieskawo-czarny, składa się z tlenków miedzi i kobaltu wraz z tlennikiem manganu. *Witryol kobaltowy (bieberyt)* jest siarczanem kobaltu, krystalizuje w szeregu jednoskośnoosiowym i występuje najczęściej w formie stalaktytów. Znajduje się też w naturze kilka związków **K.** z siarką, do których należy *syepooryt.*—**K.** rudy używają się głównie na wyrób farb; przemysł ten rozwinięty jest zwłaszcza w Węgrzech i w górach Kruszcowych. Ogólna produkcja rud **K.** wynosi 6,900 ton rocznie, z czego **K.** metalicznego otrzymuje się 10—15 ton.

Kobaltowe rudy, ob. Kobaltowe minerały.

Kobaltowe sole, *kobaltowe związki*, ob. Kobalt.

Kobaltowe szkło, ob. Smalta.

Kobaltowo-manganowa ruda, ob. Kobaltowe minerały.

Kobaltowy błękit, *błękit Thénarda*, ob. Kobalt.

Kobaltowy błyszcz, kobalt szary, ob. Kobaltowe minerały.

Kobaltowy bronz, stop używany na wyroby ozdobne; także farba fjoletowa, służąca do malowania obić, składa się z fosforanu kobaltu i amonjaku.

Kobaltowy fijolet, ob. Kobaltowa czerwień.
Kobaltowy kwiat, ob. Kobaltowe minerały.
Kobaltowy witryol, ob. Kobaltowe minerały.
Kobaltyna, ob. Kobaltowe minerały.

Koban *(kobang, rio)*, moneta złota japońska do r. 1871, w ostatnich czasach wartości 17,4 franka.

Kobdo (mongol. *Chommo*), miasto główne prowincji chińskiej t. n. w Mongolji zachodniej, posiada wiele świątyń, fortecę i 6,000 miesz.

Kobe, miasto okręgowe w japońskiej prowincji Setsu, na wybrzeżu południowem wyspy Hondo położone, łączy się z sąsiedniem miastem *Hiogo* w jedną całość, liczącą 149,000 miesz. Port **K.,** otwarty w r. 1868 dla handlu cudzoziemskiego, jest dziś jednym z najważniejszych w Japonji. **K.** posiada liczne fabryki, domy handlowe i warsztaty okrętowe.

Kobe Jurij, pisarz słowacki, * 1807, † 1858, ksiądz patrjota, w latach 1840—41 pisał do wydawnictw L. Gaja, szerzył ideje ilirskie, zbierał pieśni ludowe. Prace jego: „Srbskega jezika domovina“; „Bele Kranjce“; „Kapitan Serbulowicz in Ruskinja“; „Domorochi misli“ i in.), są rozproszone po czasopismach, szczególnie w *Novicach*. Por. J. Novák *(Novice*, 1858); Glaser „Zgodovine slovenskega slovstva“ (t. III, 1892).

Kobeko Dymitr Tomicz, historyk ruski, dyrektor kancelarji ministra skarbu i członek Akademji nauk, * 1837 w Petersburgu, kształcił się w liceum Aleksandrowskiem. Z prac jego najważniejsze: „Cesarewicz Paweł Petrowicz 1754—96“, mieszcząca w sobie bogaty materjał biograficzny i historyczny (3 wyd., 1887).

Kobell Ferdynand, znakomity malarz krajobrazów, * 1740 w Manheimie. Ukończywszy studja prawne w Heidelbergu, poświęcił się malarstwu, został następnie nadwornym malarzem kurfirsta Teodora i profesorem akademji; † 1799 jako dyrektor galerji w Monachjum. Znakomite są jego ryciny skrobane krajobrazów, których zbiór wydali Frauenholz p. t. „Oeuvres complets de Ferdinand K.“ (Norymber., 1809) i Kugler (Stuttgard, 1842). Ogólny spis jego utworów ogłosił Stefan Stengel (Norymberga, 1832).

Kobell Franciszek, brat poprzedniego, * 1749 w Manheimie, 1822 jako królewski malarz nadworny w Monachjum, zostawił po sobie ogromną liczbę rysunków architektonicznych, piórem wykonanych.

Kobell Wilhelm von, syn Ferdynanda, † 1766, † 1855; były profesor akademji w Monachjum, malował wybornie obrazy bitew i koni, tudzież bardzo piękne akwatynty.

Kobell Henryk, synowiec poprzedniego, * 1751 w Amsterdamie, † 1782 w Roterdamie, był znakomitym malarzem scen morskich.

Kobell Jan, syn poprzedniego, * 1782 r. w Utrechcie, † 1814, uważany jest za największego z holenderskich nowoczesnych malarzy zwierząt.

Kobell Franciszek, wnuk Ferdynanda, poeta i naturalista, * 1803 w Monachjum, † 1882; od 1834 był prof. zwyczajnym mineralogji tamże. Z prac jego naukowych wymieniamy: „Charakteristik der Mineralien“ (2 t., 1831); „Tafeln zur Bestimmung der Mineralien“ (12 wyd., 1884); „Geschichte der Mineralogie“ (1864); „Die Galvanographie“ (2 wyd., 1846); „Zur Berechnung der Kristallformen“ (1867) i w. in. Jest on też wynalazcą galwanografji (ob.). Poezje jego, pisane w narzeczu palatyńskiem i bawarskiem, odznaczają się wielkim humorem i świeżością dobrze naśladowanego dowcipu ludowego.

Kober Marcin, był malarzem króla Zygmunta III. Pendzla jego są portrety Zygmunta III i Stefana Batorego.

Kober Karol Bohusz, syn zasłużonego księgarza i wydawcy (* 1825, † 1866), * 1849, † 1890, obok zajęć księgarskich, był znakomitym szachistą, wydał kilka prac o tej grze, a nadto prace beletrystyczne: „Zimni veczery“ (1873); „Dve léta v Janskych Laznich“ (1884); „Z różnych kruhó“ (1885); wybór bajek Andersena w dwóch tomach (II wyd., 1872); fraszkę dramatyczną „Komedianti na utieku“ (1873).

Koberstein Karol August, zasłużony historyk niemiecki, * 1797 w Rügenwalde na Pomorzu, † 1870. Na uniwersytecie berlińskim studjował filologję, archeologję, filozofję i historję, a następnie został nauczycielem w Pforta. Głównem jego dziełem jest „Grundriss der Geschichte der deutschen Nationalliteratur“ (w 1 ed. Lipsk, 1827 jako podręcznik szkolny; w 4 ed., 3 t., Lipsk, 1847—66, opracowane obszernie, jedno z najgruntowniejszych dzieł o literaturze niemieckiej). Z innych prac jego wymieniami: „Laut- und Flexionslehre der mittelhochdeutschen und der neuhochdeutschen Sprache“ (Halla, 1852) i „Vermischte Aufsätze zur Literaturgeschichte und Aesthetik“ (1858).

Kobi, pustynia w Azji Wyższej, ob. Gobi.

Kobielaki, *Kobylaki*, miasto powiatowe gubernji Półtawskiej, nad rzeką Worskłą i Kobielaczką, ma 11,936 miesz; prowadzi handel bydłem rogatem, owcami i wełną. Założone przez Niemirycza, przyłączone zostało do Rosji 1654. *Kobielacki powiat*, liczy na 3,225 w. kw., 220,903 miesz. (1897); powierzchnia powiatu—płaszczyzna, wzgórkowata nad brzegami Worskły; lasów mało; grunt gliniasty lub czarnoziem. Główne rzeki: Dniepr, Worskła, Oreł, Gołtwa i Chorol. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, ogrodnictwem, sadownictwem, uprawą tytuniu i konopi, oraz czumactwem.

Kobielski Mikołaj Małdrzyk z Kobiela, Polak, ulubiony dworzanin Witolda, wielkiego księcia litewskiego, używany przezeń chętnie do ważniejszych posług dyplomatycznych.

Kobielski Franciszek Antoni, sufragan kujawski i nominat chełmski, od 1734 kanclerz królowej polskiej Marji Józefy, żony Augusta III; podczas kanclerstwa został biskupem kamienieckim, a następnie łuckim; † 1755 r. w Janowie Oprócz listów pasterskich ogłosił drukiem „Panegiricus Augusti II Regi Polonorum“ (Kraków, 1734); „Kazania“ (1737, Lwów, 1746); tudzież „Flores vitae B. Salomeae Virginis“ (Warszawa, 1735).

Kobierce, *dywany*, tkaniny wzorzyste, używane do pokrywania ścian i posadzek w mieszkaniach. We Francji były najsławniejsze **K.**, zwane gobelinami (ob.). **K.** są: 1) Pojedyńcze, będące prostemi tkaninami; tu należą kobierce tyrolskie, tkane z wełny i sierści koziej, zwyczajne dywany angielskie i gobeliny niderlandzkie, które są tkane ręcznie bez warsztatów i wyrabiają się obecnie w Paryżu. 2) Podwójne, t. j. podwójnie i potrójnie tkane, jakiemi są dywany szkockie kidderminsterskie. 3) Aksamitne, mające powierzchnię włosistą na podobieństwo aksamitu, do których należą dywany: tureckie, perskie, brukselskie i pluszowe. W Europie **K.** wyrabiają się na warsztatach tkackich. **K.** gładkie stanowią w Europie, zarówno jak i na wschodzie, gatunki pośledniejsze, wyrabiają się z sierści kóz lub z juty. **K.** wschodnie zalecają się ornamentacją harmonijną, lepsze gatunki europejskie naśladują pospolicie te wzory, biorąc ozdoby z form roślinnych, zwierzęcych lub architektonicznych. Por. Lessing „Orientalische Teppiche“ (1891); Koch „Die Teppichfabrikation“ (1895).

Kobierzycki Stanisław, historyk polski, rodem z Kaliskiego, † 1665; wyższe nauki kończył w Lowanjum. Za powrotem do kraju był podczaszym kaliskim i starostą brodnickim, później posłował do Belgji, następnie został 1647 kasztelanem gdańskim, a 1656 pomorskim. Był to człowiek wysoko wykształcony, dobry mówca, biegły w języku łacińskim i gładko nim piszący. Dla pragmatyzmu porównywano **K.** z Liwjuszem. Dzieła jego są: „De luxu Romanorum commentarius etc.“ (Lowanjum, 1628. 2 ed. tamże, 1655; przedrukowane też w *Thes. Grevii* (t. VIII), praca wielce przez starożytników ceniona. „Historja Vladislai Poloniae et Sueciae principis, ejus natales, infantiam, electionem usque ad excessum Sigismundi III“ (Gdańsk, 1655), najgłówniejsze dzieło **K.**, ważne jako materjał historyczny do czasów Zygmunta III i biografji Władysława IV. Wyjątki tłómaczył na język rosyjski I. Boryczewski (w czasopiśmie *Syn Ojczyzny* 1842); przekład polski W. Kalinki (ob.) nie wyszedł z druku; „Obsidio Clari montis Częstochoviensis ab exercitu Suecorum duce Burchardo Mellero“ (Gdańsk, 1656). Dwa ostatnie dzieła przedrukowane są w zbiorze Ludovicego „Scriptores Rerum Polonicarum“ (Amsterdam, 1697).

Kobieta, przeznaczona przez naturę głównie na matkę i zachowawczynię rodu ludzkiego, na kapłankę domowego ogniska, strażniczkę i opiekunkę cnót rodzinnych, otrzymała już do tego celu właściwą organizację fizyczną, która jej cięższych prac fizycznych podejmować nie pozwala, i usposobienie psychiczne, jako to większą czułość i wrażliwość, większą delikatność i bierność, a mniejsze (według poważnych autorów jak Büchner, Reichn i inni oraz świadectwa historji, która genjuszów kobiet prawie nie wykazuje) zdolności umysłowe. Dlatego i położenie kobiety w społeczeństwie na dwu zasadach wspierać się powinno: na prawach człowieka i na wymaganiach życia rodzinnego. Z tego powodu: 1) winna mieć **K.** wszystkie prawa cywilne na równi z mężczyznami, o ile takowe nie byłyby przeciwne jedności rodziny i nie zagrażały rozwojowi tej podstawy bytu społecznego; 2) winna mieć dostęp do każdego zatrudnienia, ile na to pozwala jej organizacja fizyczna i psychiczna. Nie powinna zatem być dopuszczoną kobieta do ciężkich prac fizycznych, które z jednej strony podkopywałyby jej zdrowie i zatracały w niej kobiecość. Słusznie zauważyła w tym względzie komisja pruskiej izby deputowanych, której zdanie popiera ekonomista Eminghaus, że praca kobiet w fabrykach jest przeciwną ich naturze i wywiera szkodliwy wpływ na ich organizm i na całe społeczeństwo. Nie powinna być także dopuszczaną kobieta do urzędów publicznych, jak np. sędziów, obrońców, deputowanych, ministrów, gdzie zdolności jej i usposobienie nieraz na ciężką ze szkodą całego społeczeństwa byłyby wystawione próbę. Napróżno stronnicy całkowitej emancypacji kobiet (J. S. Mill, Ed. Laboulaye i inni) starają się ograniczenia praw kobiety usunąć, przytaczając, że kobieta jest człowiekiem, obywatelem, że zatem powinna mieć dostęp do wszelkich praw obywatelskich, że nadanie kobiecie praw cywilnych, a pozbawienie praw politycznych, jest sprzecznością, którą zdrowy rozsądek usunąć nakazuje; że nielogicznem jest dopuszczać kobiety do najwyższego stanowiska w społeczeństwie, do korony, a odmawiać im praw niższych, że wszelkie zarzuty o niezdolności kobiet spoczywają tylko na błędnie pojętem ich wychowaniu i przy zmianie wychowania kobiety również będą zdolne do wszystkich urzędów, jak i mężczyzni i t. d. Zasadniczym błędem tych jest zapominanie o historycznym rozwoju i naturalnem przeznaczeniu dwu różnych płci, a zbyt wielkie hołdowanie systematowi uważającemu państwo jako instytucję czysto prawną (Rechts Staat), a stąd wyprowadzanie w prostem następstwie praw zupełnych i jednakowych dla każdego członka społeczeństwa. Należy tu uwzględnić dobro rodziny. Rodzina jest podstawą społeczeństwa, a kobieta podstawą rodziny. Skierowanie kobiety do

innych zajęć osłabia jej przywiązanie do rodziny i podkopuje byt społeczny. Kobieta nie wypełnia wszystkich obowiązków obywatelskich, bo jednym z tych jest obrona państwa, słusznie zatem, aby też i niektórych praw nie miała. Nadanie kobiecie praw politycznych powiększy jeszcze walkę partji i równowagę w państwie całkowicie zniszczyć może. Dopuszczanie kobiet do korony nie jest wszędzie dozwolone. Zresztą, co jako wyjątek i to nieuzasadniony mogłoby się zdarzać, to bezwarunkowo nie powinno być stawiane jako zasada. Dawanie urzędów ważnych kobietom już i dlatego jest szkodliwe, że długi czas nie mogłyby one z przyczyny swej natury obowiązków swych wypełniać, będąc wystawione na choroby nieznane mężczyznom. Powierzanie zarządu całości połowie mniej uzdolnionej może tylko być szkodliwem dla ogółu. W końcu sama natura różna dwu płci nie pozwala na ich częste i długie przebywanie razem. Takie są najgłówniejsze argumenta przeciwników emancypacji politycznej kobiet. Co się tycze położenia kobiety pod względem prawa prywatnego, to tutaj powinna być za zasadę przyjęta zupełna równość obu płci. Córki i synowie powinni w równych częściach dziedziczyć po swych rodzicach, a z żalem trzeba wyznać, że są jeszcze kraje, gdzie ta zasada, jak w Rosji, nie jest uwzględnioną. Żona do spadku po mężu również powinna mieć takie same prawa, jak mąż po żonie. U nas K. C. P. tę zasadę przyjął, podczas gdy we Francji tak nie jest. Wogóle te tylko ograniczenia praw cywilnych kobiety dadzą się usprawiedliwić, które są postanowione dla utrzymania jedności i dobra rodziny. (U nas obecnie prawo o małżeństwie art. 208, 209, 214. K. C. P. 182—190. Kod. kom. art. 4, 5, 7 i t. d.).—Pod względem ekonomicznym należy się starać, aby kobieta nie potrzebowała szukać utrzymania w pracy ciężkiej, do której siły jej nie wystarczają. Najwłaściwsze dla niej zajęcie stanowi zarząd domu. Dla kobiet zaś zmuszonych do pracy na własne utrzymanie powinny być dostępne lekkie prace fizyczne (delikatniejsze rzemiosła) i umysłowe (buchalterja, kasowość, drobny handel, sztuki piękne, leczenie, pielęgnowanie chorych i t. d.). Nieodrazu ludzkość przyznała **K.** te prawa, które jej dzisiaj przyznaje. W pierwotnym stanie ludzkości i dzisiaj nawet u niektórych narodów półdzikich i dzikich kobieta jest niewolnicą, niewiele więcej cenioną od roboczego bydlęcia lub narzędzia służącego do zaspokojenia cielesnych popędów. Starożytni Grecy i Rzymianie daleko wyżej cenili kobietę, chociaż były one u tych klasycznych narodów bardzo upośledzone prawnie i społecznie. Cześć matron, sławienie piękności i wdzięku heter, przywileje nadawane westalkom, bynajmniej nie osłabiają tego twierdzenia. **K.** była tam zawsze pod opieką już to ojca *(patrias potestas)*, który miał do czasu zamążpójścia wszelką władzę, już męża *(manus)*, już nawet syna, jeżeli mąż jej odumarł. Nigdy więc prawie nie stawała się osobą niepodległą *sui juris*, ale podlegała obcemu przewodnictwu. Chrześcijaństwo przyniosło złagodzenie losu kobiet, a średnie wieki i rycerstwo postawiły kobietę pod wielu względami na szczycie towarzyskiego położenia, chociaż i tu, obok najwyższej czci, widziano nieraz najwyższe brutalstwo dla kobiet. Nakoniec nowsza etykieta dworska i galanterja zapewniły im także pewne szlachetniejsze stanowisko. Wreszcie przy końcu zeszłego wieku zaczęto domagać się dla kobiety równouprawnienia z mężczyzną. Za czasów konwentu wystąpiły kobiety z żądaniem całkowitego porównania ich z mężczyznami, i ledwie energiczne mowy i w części postrach potrafiły zwrócić rozbestwione sankiulotki na drogę właściwszą ich płci. W nowszych czasach Laboulaye, St. Simon i Mill walczyli z energją dla osiągnięcia emancypacji kobiet. Por. Laboulaye'a „Recherches sur la condition civile et politique des femmes“ (Paryż, 1843); Mill „O poddaństwie kobiet“ (Toruń, 1870); Prądzyński „O prawach kobiety“ (Warszawa, 1873). W ostatnich czasach ruch dążący do uprawnienia i wyswobodzenia kobiety z pod przewagi mężczyzn wzrósł niesłychanie, zwłaszcza na północy w Skandynawji, gdzie nawet wywołał gwałtowną reakcję w literaturze. Ibsen (ob.) Bjornsen bronili praw kobiety, Strindberg występował przeciwko niej. Ruch ten rozwija się w Niemczech, Francji i wogóle w całej Europie i nosi nazwę *feminizmu*. Posiada on i u nas grupę zwolenniczek. Za granicą istnieją specjalne związki, stowarzyszenia, pisma agitujące sprawę kobiecą. W Warszawie istnieje tylko przy Muzeum Przemysłu delegacja pracy kobiet, poruszająca teoretycznie i praktycznie wiele ważnych kwestji. — Co do różnic fizjologicznych kobiety i mężczyzny, ob. Płeć.

Koblencja *(Koblenz)*, miasto stołeczne pruskiej regencji t. n., 6,203 klm. kw. i 650,558 miesz. (1895), położone w prowincji Nadreńskiej, najwarowniejsza twierdza pruska, przy ujściu Mozelli do Renu. Godniejsze uwagi budowle są: kościół Kastora, dawny zamek elektorski i most kamienny na Mozelli, a także kratowy most żelazny na Renie, oraz kilka innych. Miasto dzieli się na ciemną i ponurą dzielnicę, tak nazywane Stare Miasto, i część pięknie i przyjemnie zabudowaną, zwaną Nowem Miastem. **K.** jest rezydencją nadprezydenta prowincji Nadreńskiej; liczy 39,639 miesz. (1895). Jest to miasto fabryczne i prowadzi znaczny handel, szczególniej winem reńskiem.

Koboldy, według legendy niemieckiej, domowe i górskie duchy.

Kobryń, miasto powiatowe gubernji Gro-

dzieńskiej, położone na obu brzegach rzeki Muchawca, w nizkiem i bagnistem położeniu; liczy 10,365 miesz. (1897). W XIII w. należał do ks. włodzimiersko-wołyńskiego, następnie panowali tu właśni książęta z rodu Olgierdowego, po których wygaśnięciu za Zygmunta I wcielono go jako powiat do województwa Podlaskiego, od 1568 weszło w skład województwa Brzeskiego; po przyłączeniu do Rosji zostało 1795 miastem powiatowem i nadane jako donacja Suworowowi. Dnia 27 lipca 1812 roku zwycięska bitwa wojsk rosyjskich pod dowództwem Tormasowa z saskiemi pod dowództwem Klengela.—*Kobryński powiat* rozciąga się na 4,644 w. kw.; powierzchnię powiatu stanowi nizka równina, pokryta obszernemi bagniskami; grunt urodzajny. Ważniejsze rzeki: Pina, Muchawiec, Jasiołda; z jezior: Motykalskie, Bołądyckie i in. Mieszkańców 185,402, zajmujących się przeważnie rolnictwem.

Kobryńska Natalja, z domu *Ozarkiewiczówna*, autorka rusińska, * 1855 w Bełelni pod Sniatyniem w Galicji; zająwszy się sprawą kobiet, przyczyniła się do założenia „Żinoczego towarzystwa“ w Stanisławowie. W Zurychu słuchała wykładów ekonomji politycznej. Napisała powiastki: „Za dla kusnyka chliba“ (1884); „Jak stara Janowa“; „Pani Szumińska“; „Pan sudija“; „Wyboreć“; „Jażda i Katrusia“. W r. 1891 była w Pradze Czeskiej i opisała swą wycieczkę p. t.: „Spomyny z prohulky do Prahy“. Wydaje bibljotekę p. t. „Nasza dola“.

Koburg, miasto stołeczne księstwa Sasko-Koburskiego; rezydencja najwyższych władz krajowych, a na przemiany z miastem Gotha rezydencja księcia Koburg-Gotha, położone nad rzeką Itz. Ma 18,688 miesz. (1895), 5 kościołów, między któremi odznacza się szczególnie kościół św. Maurycego; piękny zamek książęcy (Ehrenburg), pomnik księcia Ernesta I (przez Schwanenthalera), bibljoteka i wiele szacownych zbiorów. Miasto posiada liczne fabryki i prowadzi ożywiony handel drobnemi towarami i zbożem. W pobliżu leży wielokrotnie w dziejach wspominana *twierdza Koburg*, która w części obrócona jest na dom karny i szpital obłąkanych, a w części, mianowicie w odnowionym pawilonie książęcym, mieści bogate zbiory zbroi, starożytności i innych godnych widzenia zabytków.

Kobuz, ptak, ob. Sokół.

Kobylackie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Witebskiem, powiecie Orszańskim. Wedle metryk litewskich powstało z dawniejszego starostwa orszańskiego, w pierwszej połowie XVIII stulecia, przed r. 1736 i składało się z dzierżawy Kobylaki pod Orszą z przyległościami. Kolejno posiadali je: Piszczała, podstoli orszański, następnie Augustyn Biłuński, w roku 1738 Jan Józefowicz Hlebicki, starosta orszański, a wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 13 sierpnia r. 1759 Michał Gojdomowicz, który z tego szczupłego starostwa, opłacał kwarty tylko złp. 54 gr. 26. Od d. 16 września r. 1772 przeszło pod panowanie rosyjskie.

Kobylańska Olga, autorka rusińska, * 1865 w Gurahumorze na Bukowinie, osiadła w Czerniowcach. Z początku pisała po niemiecku. W r. 1894 umieściła w *Zorji* nowelę „Ludyna“, poczem nastąpiły: „Żebraczka“ i „Czas (1895); „Bytwa“ (1896); „U sw. Iwana“ (1897); „Bank rustykalnyj“; „Win i ona“; „Phantasie impromptu“; „Mater Boża“ (1895); „Muzyk“ (1897); „Valse melancholik“ (1898) i inne w czasopismach: *Bukowyna*, *Nedila*, *Zorja*, *Diło*, *Literaturno-nauk. Wistnyk*. Osobno wydała: „Przyroda“ i „Nekulturna“ nowele (1897); studjum psychologiczne „Cariwna“ (1896); „Deszczo pro ideju Żinoczoho ruchu“ (1894).

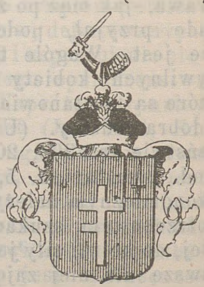
Kobylin, miasto w regencji poznańskiej, powiecie Krotoszyńskim, nad rzekami Orlą i Radzącą, ma 2,500 miesz.

Kobylina Jakób z, uczeń Wojciecha Brudzewskiego, napisał dzieło p. t. „Declaratio astrolabi“, przez współczesnych bardzo cenione.

Kobylina Piotr z, jest autorem dziełka lekarskiego: „Nauka ratowania położnic“ (Kraków, 1541).

Kobylina Andrzej z, ob. Glaber (Andrzej z Kobylin).

Kobyliński (baron) v. *Prus I* odm., herb: W polu czerwonem, na lewo u góry, na małej tarczy czerwonej — miecz rękojeścią na dół; na tarczy głównej —półtora krzyża srebrnego bez lewego dolnego ramienia. Nad koroną baronowską Napoleońską—ręka zbrojna z mieczem. Potwierdzenie w 1824 nadania Napoleona I.

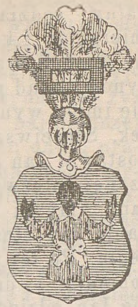
Kobyliński.

Kobyliński Krzysztof, herbu Łodzia, poeta łaciński XVI w., protegowany przez J. Tarnowskiego, przyjaciel And. Trzecieskiego i M. Bielskiego, wydał z druku: 1) „Cristophori Kobiliński Equitis poloni variorum epigrammatum libellus“ (Kraków, 1558); 2) Metamorphoseos Puellae et Parvuli liber unus“ (Kraków, t. r.).

Kobyłka, wieś pojezuicka, w stronie wschodniej Pragi o 2 mile od Warszawy położona. Jest tu piękny kościół murowany, wzniesiony przez biskupa Marcina Załuskiego w drugiej połowie zeszłego wieku, ozdobiony obrazami podobno sławnego Smuglewicza. Istniała tu dawniej głośna w całym kraju fabryka pasów jedwabnych.

Kobyłka, owad, toż co skoczek (ob.).

Kobyłka v. *Mora* odm., *(Kobyli)*, herb: W polu błękitnem — pół murzyna w czerwonem ubraniu, ze srebrnymi wyłogami na szyi i przy rękach, przepasanego białą wstęgą, z kokardą we środku, z rękoma wzniesionemi. U szczytu na siedmiu piórach strusich, naprzemian błękitnych, białych (3) i czerwonych — ramka czarna.

Kobyłka.

Kobza, instrument muzyczny, z drzewa dereniowego o trzech, lub jednej bardzo grubej strunie, kształtem zbliżony do gitary angielskiej. Przeszła ona do kozaków od ludów tatarskich i turkomańskich. Niekiedy też nazwę tę nadaje się dudom (ob.).

Koc, sukno grube, kosmate na obie strony, białe lub kolorowe, zastępuje miejsce kobierca.

Koc Jan, Jezuita, profesor fizyki, * na Podlasiu 1739, † 1799; po zniesieniu zakonu był nauczycielem szkół zostających pod zarządem komisji edukacyjnej w Warszawie. Ogłosił: „Wstęp do fizyki dla szkół narodowych, przez M. Hube z łacińskiego na polski język przełożony“ (Warszawa, 1783).

Kocanki, ob. Szarota.

Kocawa, rzeczka w Szląsku; bierze początek z potoku Kliczboru, pod m. Bytomiem łączy się z Kłodnicą i razem z nią wpada do Odry.

Koch Krzysztof Wilhelm von, publicysta i historyk francuski, * 1737 w Buxweiler w Alzacji, † 1813. Ukończywszy uniwersytet w Strasburgu, był tamże początkowo profesorem historji, a następnie prawa; po wybuchu rewolucji poświęcił się sprawom publicznym; jako członek ciała prawodawczego bronił energicznie prawa i odsiadywał za to więzienie; za konwencji opuścił zawód publiczny, by oddać się nauce; jednakże 1802 wybrany był trybunem, a 1810 został rektorem uniwersytetu strasburskiego. Celniejsze jego dzieła są: „Tableau des révolutions de l'Europe“ (Losanna, 1771; nowe wyd., 4 t., Paryż, 1813; dalszy ciąg, 3 t., Strasburg, 1790); „Abrégé de l'histoire des traités de paix depuis la paix de Westphalie“ (4 t., Bazylea, 1797) i „Tables des traités entre la France et les puissances etrangères depuis la paix de Westphalie jusqu'à nos jours“ (2 t., Bazyleja, 1802), uzupełnione i wydane przez Schöllа p. t. „Histoire abrégée des traités de paix de Westphale jusqu'à nos jours (15 t., Paryż, 1817—18). — **K.** Jan Chrzciciel Fryderyk, synowiec poprzedniego, pisarz wojskowy francuski, * 1782 w Nancy, † 1861; wstąpił do gwardji pierwszego konsula i po upadku Napoleona usunięty z armji, lecz w 1817 znowu do niej przyjęty, został mianowany 1841 generał-majorem. Ogłosił: „Mémoires sur la campagne de 1814“ (3 t., Paryż, 1819); „Histoire des guerres de révolution“ (5 t., 1819—24); „Traité de tactique“ (2 t., 1832) i in.

Koch Józef Antoni, niemiecki malarz krajobrazów, * 1768 w Obergübelu w Bawarji, po życiu pełnem rozmaitych przygód, † 1839 w Rzymie. Celował on szczególnie umiejętnem pochwyceniem natury i najdoskonalszem oddaniem szczegółów. Niemniej cennemi są jego ryciny skrobane.

Koch Chrystjan Fryderyk, prawnik niemiecki, * 1798 w Nowej Marchji w Mokrin, † 1872, od 1835 starszy radca sądu ziemskiego w Wrocławiu, zasłużył się znaczną liczbą dzieł podręcznych dla pruskich prawników. Z tych na szczególną wzmiankę zasługują: „Allgemeines Landrecht für den preussischen Staat“ (4 t., Berlin, 1862); „Recht der Forderungen“ (2 t., Berlin, 1858); „Anleitung zur preussischen Processpraxis“ (2 t., Berlin, 1860); „Formularbuch„ (Berlin, 1861); „Das preussische Civilprocessrecht” (2 t., Berlin, 1855).

Koch Karol, naturalista i podróżnik, * 1809 w Wejmarze, † 1889, kształcił się w Jenie, zwiedził Rosję płd. (1736—38), Ararat i Armenję (1843—33) i 1836 został profesorem botaniki w Jena, 1869 prof. akademji rolniczej w Berlinie. Ogłosił: „Reise durch Russland nach dem kaukasischen Isthmus“ (2 t., 1832—43); „Wanderungen im Orient“ (3 t., 1848—47); „Karte vom kaukasischen Isthmus und Armenien“ (4 tabl., 1851); „Beiträge zu einer Flora des Orients“ (1848); „Hortus dendrologicus“ (1853); „Der Zug der Zehntausend nach Xenophons Anabasis“ (1850); „Dendrologie“ (2 cz., 1869—72).

Koch Wilhelm Daniel Józef, botanik, * 1771 w Kusel, † 1849, studjował medycynę w Jenie i Marburgu, następnie był profesorem medycyny i botaniki w Erlangen. Z licznych jego dzieł wymienimy: „Synopsis florae Germanicae et Helveticae‘ (1856) i „Taschenbuch der deutschen und shweizer Flora“ (8 wyd., 1881). Ogłosił też monografje, jak „De salicibus europaeis“ (1818); „De plantis labiatis“ (1832) i in.

Koch Edward Emil, hymnolog, * 1809, † 1871 w Sztutgardzie, od 1847 proboszcz w Heilbronn, od 1864 w Erdmannhausen. Napisał: „Geschichte des Kirchenliedes und Kirchengesangs der christlichen, insbesondere der deutschen evangelischen Kirche“ (3 wyd., Sztutgard, 1866 — 76, t. 8).

Koch Robert, lekarz, * 1843 w Klausthal, studjował medycynę w Getyndze, następnie był asystentem szpitala w Hamburgu, lekarzem w Rakowicach w w. ks. Poznańskiem, od 1872 w Wollstein, gdzie przeprowadził badania mikroskopowe nad ranami zaraźliwemi i za prace te w 1880 został członkiem państwowego zarządu lekarskiego. Ulepszył technikę badań bakterjologicznych przez zaprowadzenie stałego podłoża przy hodowlach bakterji, i podał nowe metody bar-

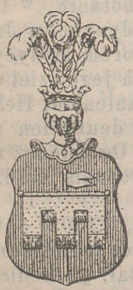

Koch Robert.

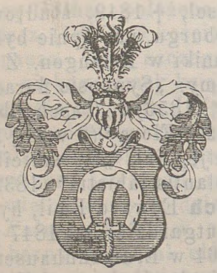
wienia preparatów mikroskopowych. W r. 1882 odkrył bakterje gruźlicy, 1883 został członkiem wyprawy, wysłanej do Egiptu i Indji dla badań cholery i tam odkrył laseczka cholery. W r. 1885 został profesorem i dyrektorem nowozałożonego w Berlinie instytutu hygjenicznego. Odkrycie jego sposobu leczenia suchot tuberkuliną (1890 i 1897) miało znaczny rozgłos, ale okazało się złudzeniem. Główniejsze jego dzieła są: „Zur Aethiologie des Milzbrandes“ (1876); „Untersuchungen über die Aethiologie der Wundinfektionskrankheiten“ (1878); „Ueber die Milzbrandimpfung“ (1882), oraz wiele rozpraw w różnych czasopismach specjalnych. Życiorys **K.** podał *Tyg. Ilustr.* z 1890.

Koch Maks, niemiecki historyk literatury, * 1855, od 1890 profesor w Wrocławiu. Napisał: „Ueber die Beziehungen der Deutschen Litteratur zur englischen im 18 Jahr.“ (1883); „Shakespeares Leben, Nationalität und National litteratur“ (1891); „Grillparzer eine Charakteristik“ (1891); „Gesch. der deutschen Litteratur“ (1893); „Grundriss zur Gesch. der deutschen Dichtung“ (1891). Założył „Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte“ (1890).

Kochałowski, *Kohałowski* v. *Radwan* odm., herb: W polu czerwonem, na kopji z proporcem — chorągiew złota kościelna o trzech polach z frendzlami. U szczytu trzy pióra strusie.

Kochałowski.

Kochanowski.

Kochanowski v. *Zagłoba* odm., herb: W polu błękitnem, na szabli — podkowa srebrna. U szczytu trzy pióra strusie. Por. „Ks. herb.“ hr. J. Ostrowskiego.

Kochanowscy, herbu Korwin, rodzina szlachecka, w powiecie Radomskim osiadła, stała się głośną przez wydanie kilku utalentowanych poetów, między którymi prym trzyma **K.** Jan, syn Piotra i Anny Białoczowskiej, herbu Odrowąż, * 1530 w Sycynie, † 1584. Ojciec Jana zamożny ziemianin, sędzia grodzki radomski, nadto generalny sędzia ziemi Sandomierskiej i komornik graniczny miał 5 braci, a zostawił 6 synów, stąd przy powtarzaniu się imion wynikło wiele pomyłek. Straciwszy wcześnie ojca, zostawał Jan pod opieką obdarzonej niezwykłemi przymiotami umysłu matki, dbałej o danie mu starannego ukształcenia. Po tej podobnego usposobienia i dowcipnej kobiecie Jan odziedziczył stateczny charakter i humor skłonny do dowcipu. Pierwsze nauki pobierał w klasztorze Sieciechowskim, w r. zaś 1544 poszedł na uniwersytet krakowski; jak długo w nim zostawał, nie wiadomo. Po śmierci ojca (1547) poszedł na dwór hetmana Tarnowskiego, który w 1549 wyprawił go przez Wiedeń do Włoch. Jan prócz Niemiec przebywał długo w Wenecji i Padwie, oddając się studjom klasycznym. Poezje łacińskie zjednały mu tam uznanie i życzliwość nauczycieli. Zwiedziwszy południowe Włochy, udał się do Francji, gdzie zabrał znajomość z Ronsardem, któremu literatura francuska zawdzięcza zarzucenie łaciny na korzyść ojczystej mowy. Jego to przykład i wpływ niezawodnie zachęciły **K.** do spróbowania sił swoich na nieuprawianem dotąd polu poezji narodowej. W tem usposobieniu napisany wspaniały hymn: „Czego chcesz od nas, Panie, za twe hojne dary“, przysłany z Francji do kraju, zjednał mu ogólne uznanie. Na wieść o śmierci matki wrócił do Polski w 1557, a że scheda, którą odziedziczył, była skromna, zaczął starać się o jaki urząd, zrazu bezskutecznie, ale niebawem zyskał gorliwego protektora w Padniewskim, bisk. krak. i podkanclerzym, który go umieścił jako sekretarza przy królu. Nie chcąc poświęcić się stanowi duchownemu, jakkolwiek od 1564 był proboszczem katedry poznańskiej, bez święceń, gdzie jedynie mógłby wysokie wkrótce zająć stanowisko, a do uzyskania go inną drogą przeszkadzał mu brak arystokratycznych koligacji, nie znajdując na zajmowanem stanowisku dworskiem potrzebnej niezawisłości, porzuca poeta dwór i ożeniwszy się z Dorotą Podlodowską, prawdopodobnie 1574, osiada w przypadłej nań z podziału ojcowizny połowie Czarnolasu. Nawiasem dodać należy, iż w 1568 brał udział w bezskutecznej wyprawie, którą Zygmunt August po utracie Staroduba przedsięwziął na Ruś. Na wsi Jan poświęcił stale poezji i gospodarstwu, szukając w gronie familijnem, w ciszy i prostocie wiejskiego żywota urzeczywistnienia ideału szczęścia. Napróżno Jan Zamojski starał się wyrwać poetę z jego leśnego ustronia; nie usuwając się od udziału w sprawach publicznych, wolał przecież **K.** poprzestawać na otrzymanej od Stefana Batorego godności wojskiego sandomier-

Kochanowski J.

skiego, niż przyjmować kasztelanję połaniecką. Z zacisza domowego tylko niekiedy wychylał się na świat wielki, na wjazd Myszkowskiego na biskupstwo, na zjazd w Stężycy, na sejm elekcyjny w Warszawie 1575. Pasmo cichych dni żywota poety przerwał boleśnie zgon najmłodszej i najukochańszej z 6 córek, Urszulki; odtąd praca tylko stała się jedyną osłodą zranionego serca. Gdy wysłany po zakupno koni dla króla ukochany Jana szwagier Podlodowski, już wracając z Turcji do kraju, został zamordowany 1583, udał się **K.** 1584 do Lublina, by tam przed odprawującego sądy Batorego zanieść skargę i upomnieć się o krzywdę, śmierć nagła w skutek apopleksji pozbawiła kraj największego polskiego poety dawniejszych wieków (aż do w. XIX). Zwłoki jego spoczęły w Zwoleniu. Kochanowski zaczął pisać po łacinie, później przeniósł się na niwę poezji ojczystej; jest on jedynym z poetów XVI w., który ma nietylko znaczenie narodowe, lecz i ogólne. Jest to jeden z najznakomitszych humanistów XVI w. o wykształceniu bardzo rozległem. Jako poeta, ustępując Ariostowi, Torkwatowi Tasso, Cervantesowi, Camoensowi i Szekspirowi, należy wszelako do najznakomitszych i z każdym francuskim i niemieckim mistrzem słowa oraz myśli w XVI w. wytrzyma porównanie i nad nich się wzniesie. Łacińskie jego poezje są wyborne i w doskonałości formy dorównywają poezjom K. Janickiego, J. Dantyszka i A. Krzyckiego. Co do poezji polskiej, to **K.** jest jej twórcą. Bez poprzednich wzorów ubrał ją sam odrazu w artystyczną szatę, osiągając najwyższą harmonję treści i formy. Stworzył język poetyczny, pełen niewysłowionego wdzięku, tudzież wszelkie rodzaje wiersza, zbudowanego rytmicznie. Był on przedewszystkiem lirykiem (sielanka, oda, hymn, psalm), ale odznaczył się również w satyrze i dramacie; brał się też i do eposu, tłómacząc pięknie cząstkę poematu Homera, nie gardząc i ulotną formą fraszek; pozostawił też kilka mniejszych rozpraw prozą. Religja, miłość kraju i miłość w zwykłem znaczeniu słowa, życie domowe, wiejskie zajęcia i sprawy publiczne dostarczały treści i natchnienia pieśniom poety. We wszystkich utworach przebija się szlachetny, prawy, niepospolity charakter **K.** jako człowieka i poety: uwielbienie Boga, cześć dla bohaterów (Stefan Batory i Jan Zamojski) bez odrobiny pochlebstwa i dworactwa, odwaga w wytykaniu wad społecznych, przywiązanie do zwyczajów narodowych (Sobótka), poprzestawanie na skromnym bycie, nawoływanie ziomków do zgody. Utwory pisane po łacinie są: „Dryas Zamchana, Pan Zamchanus“ (po łacinie i toż samo po polsku, Lwów, 1578), utwory okolicznościowe na cześć króla Stefana po uśmierzeniu buntu Gdańszczan; „Orpheus Sarmaticus“ (Warszawa, 1578), w którym poeta wzywa do czynności i zagrzewa do męstwa; „De expugnatione Polottei“ (1580), wiersz na cześć króla Stefana; „Lyricorum libellus“ (Kraków, 1580); „Epinicion t. j. Pieśń zwycięska“ (Kraków, 1583), na cześć Stefana Batorego po odzyskaniu w 1582 Inflant; „Epithalomion“ (Kraków, 1583), na zaślubiny J. Zamojskiego z Gryzeldą Batorówną; „Elegiarum Libri IV“ i „Foricoenia“ (Kraków, 1584); „Gallo crocitanti“(1574), w którym poeta odpowiada francuskiemu poecie de Portes'owi na obelgi rzucone przezeń na Polskę po ucieczce Walezego; „Epithaphium Doralices“ (1579), przepyszny tren, poświęcony pamięci Urszulki, ukochanej córeczki poety. Wszystkie utwory łacińskie tak już drukowane, jak i rękopiśmienne, wyszły staraniem A. Piotrkowczyka w 3 tomach w 1612, a po raz wtóry w pomnikowem wydaniu warszawskiem z 1884 (tom III). Najlepsze tłómaczenia polskie są przez K. Brodzińskiego (Warszawa, 1829) i Wład. Syrokomlę (w Przekładach poetów polsko-łacińskich, Wilno, 1851, t. 2). Utwory pisane po polsku: „Zgoda“ (Kraków, 1564); „Satyr“ (Kraków, 1564); oba te utwory były napisane w 1562 i 1563, „Szachy“ (Kraków, 1566); „Proporzec albo hołd pruski“ (Kraków, 1569); „Psałterz Dawidów“, przepiękny, dotąd najlepszy przekład polski psalmów Dawida (Kraków, 1875); „Odprawa posłów greckich“ (Warszawa, 1578), pierwszy doskonały dramat polski; „Dryas Zamechska“ (Lwów, 1578); „Treny“ (Kraków, 1580), napisane na śmierć Urszulki, zgasłej w 1580 i stanowiące najpiękniejszy z utworów Kochanowskiego, nie mający równego sobie w żadnej literaturze; „Jezda do Moskwy“ (Kraków, 1583), poemat opisujący wyprawę Krzyszt. Radziwiłła w 1581; „Fraszki“ (Kraków, 1584), króciutkie wierszyki, do rozmaitych osób pisane, dowcipne, wesołe, czasem swawolne. Od 1585 zaczynają się zbiorowe wydania pism **K.**, zawierające prócz przytoczonych wyżej prac wiele jeszcze innych, mianowicie: „Phaenomena“, utwór dydaktyczny, tłómaczony z Arata; „Muza“; „Monomachia Parysowa z Menealusem“ (tłómaczenie 3 księgi Iliady); „Pieśni—księgi dwoje“ (do tych dwóch ksiąg od 1767 przybyły nowe dwie przez dodanie jedenastu pieśni, wydrukowanych osobno we „Fragmentach“ i niektórych Fraszek); „Pieśni należą do najcelniejszych utworów naszego poety, ale najwdzięczniejsze z nich są „Pieśni świętojańskie o Sobótce“; „Fragmenta“ (Kraków, 1590) zawierają „Apophtegmata“, t. j. powiastki dowcipne prozą, jedenaście nowych pieśni, „Carmen macaronicum“ (o wyborze stanu) i t. d. Inne utwory **K.** są: „Dziewosłąb“, „Zuzanna“, „Broda“, „Marszałek“, „Epithalamium“ (na zaślubiny Radziwiłła z Ostrowską), „Omen“, „Pamiątka Janowi Hrabi na Tęczynie“, tudzież drobne prozaiczne pisma, jak oto: „Wzór pań mężnych“, „Wróżki“, „Wykład Cnoty“, „Iż pijaństwo jest rzecz sprośna a nieprzystojna człowiekowi“, „Nowy Karakter Polski“ (rzecz o ortografji pol-

skiej wspólnie z J. Januszowskim opracowana) i najcelniejsza „O Lechu i Czechu historja naganiona“. Za życia poety, jak wskazują daty, wyszły z druku tylko niektóre jego poezje. Po jego śmierci wyszło od 1585 do 1641 dziesięć starannych zbiorowych wydań. Potem **K.** poszedł w zapomnienie, z powodu upadku literatury w Polsce, aż dopiero w 1767 Bohomolec wydał jego poezje „z opuszczeniem wolniejszych żartów“. W 1781 Kniaźnin przetłómaczył „Treny“ na jęz. łaciński, a wnet potem I. Krasicki w rozprawie „O rymotwórstwie i rymotwórcach“ odezwał się z sympatją o **K.** Na początku XIX w. Dmochowski z zapałem podniósł zasługi **K.** jako poety, a Mostowskiego wydanie poezji **K.** (Warszawa, 1803) i przemówienie Niemcewicza o **K.** w Towarzystwie Przyjaciół Nauk stanowią zawiązek nowoczesnego kultu tego poety. Potem odzywali się o **K.** Brodziński w kursie literatury (1822), Stan. Rzewuski w „De la poésie lyrique“ (Paryż, 1824), Ad. Mickiewicz w swych paryskich wykładach. Niemałe też zainteresowanie się poetą rozbudziła praca K. Hoffmanowej „Jan Kochanowski w Czarnolesiu“ (1842) i J. Przyborowskiego „Wiadomość o życiu J. Koch.“ (Poznań, 1857). Odtąd zaczynają się szczegółowe badania życia i dzieł poety. Niezadługo po książce Przyborowskiego ukazało się wydanie Turowskiego p. t. „Dzieła wszystkie, z portretem autora“ (t. II, Przemyśl, 1857) z trafnym wizerunkiem poety przez St. Przyłęckiego. W 1864 w Bibl. klas. polskich znów się zjawiają „Dzieła J. Koch.“ (Warszawa), a w *Tyg. Illustr.* F. Faleński skreślił zręczny wizerunek poety; tenże autor wydał „Treny Jana K. studjami i przypisami objaśnione“ (Warszawa, 1867). Więcej naukowy charakter ma praca R. Löwenfelda „Johann Kochanowski und seine lateinischen Dichtungen“ (Poznań, 1877). Wiele ciekawych, dotyczących życia J. Kochan., zawiera wyżej wspomniana powieść Hoffmanowej „Jan Kochanowski w Czarnolesiu“ (ważne są zwłaszcza przypisy); z innych tego rodzaju opracowań ważne są: J. Przyborowskiego „Wiadomości o życiu Jana K.“ (Poznań, 1862); ks. Józefa Gackiego „O rodzinie Jana Kochan., jej majętnościach i fundacjach“ (Warszawa, 1872); St. Windakiewicza „Nieznane szczegóły o rodzinie Kochanowskiego“ (Warszawa, 1885); „Pobyt Koch. za granicą“ (Kraków, 1886) i „Życie dworskie Kochanowskiego“ (Kraków, 1885); P. Chmielowskiego „Ostatnie lata życia J. Koch.“ (w „Studja i szkice z dziejów lit. pol. serja I“, Kraków, 1886); Ant. Małeckiego „J. Koch. młodość“ (w „Z dziejów i literatury“, Lwów—Petersburg, 1896). Co się tycze oceny dzieł Jana **K.**, to istnieje już cały szereg rozpraw krytycznych i monografji różnego rodzaju niemałej wartości. Nie wyliczając wszystkich, obok prac Löwenfelda i Przyborowskiego wymienić trzeba J. Kallenbacha „Kilka słów o elegjach łacińskich Kochanowskiego“ (Kraków, 1883) i „Filozofja J. Kochanowskiego“ (Kraków, 1888), niemniej prace o „Trenach“ Faleńskiego (1867), Szujskiego (1866), Nehringa (1881), Mazanowskiego (1882). O „Fraszkach“ pisał Faleński 1881; o „Odprawie posłów greckich“ Nehring i Kallenbach 1884, Plenkiewicz 1896, Biegeleisen 1897; o „Psałterzu“ Kryński 1884, Brückner 1885, Sienicki 1893; o „Pieśniach, elegjach, odach“ Paryłak 1880, Kallenbach 1883, Pawlikowski 1884 i 1887; o „Sobótce“ P. Chmielowski 1875 i 1884, oraz Rymarkiewicz 1876; o „Satyrze“ i „Zgodzie“ K. Morawski 1882 i 1884; o „Szachach“ M. Dzieduszycki 1856, Winc. Korotyński 1884, Witkowski 1893. Z prac obejmujących żywot i pisma Kochanowskiego, wyszczególnić należy: St. Tarnowskiego „Jan Kochanowski“ (Kraków, 1888), A. Mazanowskiego „Jan Kochanowski“ (Złoczów, 1898), Wł. Nehringa „Jan Kochanowski; życie i dzieła“ (Petersb., 1900) i Rom. Plenkiewicza „Jan Kochanowski, jego ród, żywot i dzieła“ (Warszawa, 1884), Ostatnia praca, wydana właściwie w 1898, olbrzymia rozmiarami, najobszerniejsza ze wszystkich, jakkolwiek jest bardzo cenna, nie stanowi jednak jeszcze ostatniego słowa o **K.** i czytać ją należy z uwzględnieniem recenzji Al. Brücknera (w „Pracach filologicznych“, Warszawa, t. V, 1898, str. 640—664). Dla upamiętnienia trzechsetnej rocznicy zgonu **K.** w 1884 odbył się w Krakowie zjazd historyczno-literacki. Około tego czasu ukazały się zbiorowe wydania prac **K.** „Dzieła“ (Kraków, 1882—3, t. IV, z portretem poety), „Wszystkie dzieła polskie“ (Bibljot. klas. pol., Lwów, 1882, II t., w tomie I jest bibljografja Jana Koch. przez Wł. Bełzę), oraz najwspanialsze ze wszystkich wydanie pomnikowe p. t. „Dzieła wszystkie“ (Warszawa, 1884, t. IV z portretem i 2-ma podobiznami, opracowaniami wielu pierwszorzędnych autorów oraz polskim przekładem łacińskich utworów, dokonanym przez T. Krasnosielskiego). W wieku XX wyszedł „Wybór pism“ Jana **K.** z portretem autora (Warszawa, 1900).

Kochanowski Andrzej, brat rodzony Jana, stolnik sandomierski, zostawił piękny przekład Eneidy, wydany w Krakowie 1590 i 1640 ostatnia edycja w Warszawie 1754.

Kochanowski Mikołaj, młodszy brat Jana, wierszopis, napisał „Rotuły do synów swoich“ (Kraków, 1584 i 1611, a potem drukowane zwykle przy wydaniach zbiorowych pism Jana.

Kochanowski Piotr, syn Mikołaja, * 1566 w Sycynie, kawaler maltański, najlepszy tłómacz w wieku XVI, wiódł ruchliwe życie, przebywał długo we Włoszech, walczył na morzu, wróciwszy został sekretarzem Zygmunta III. † 1620, pochowany w Krakowie u Franciszkanów. Znając dobrze język i literaturę włoską, przełożył mistrzowsko i dotąd niezrównanie arcydzieło Tassa „Jerozolimę Wyzwoloną“, która wyszła

w Krakowie 1618 (z późniejszych przedruków najlepszy wileński z 1826). Część przekładu „Orlanda Szalonego“ Ariosta ogłosił drukiem dopiero 1799 Jacek Przybylski w Krakowie, ale ten przekład nie ma wartości. Por. Bolesł. Szomka „Instrumentalis pluralis deklinacji rzeczown. w pismach Piotra Kochan.“ (Kraków, 1880); Br. Chlebowskiego „Grażyna i jej stosunek do Jerozolimy Tassa w przekładzie Piotra Kochan.“ (Ateneum, 1885); tegoż autora „Przekład Jerozolimy Tassa przez Piotra Kochanowskiego“ (Ateneum, 1890, str. 271—291, jest to krytyczny rozbiór tego przekładu), oraz „Przekład Jerozolimy Tassa w stosunku do współczesnego stanu poezji polskiej i jej dalszego rozwoju“ (Ateneum, 1890, str. 446—462).

Kochanowski Stanisław, mówca, kasztelan połaniecki, od 1731, radomski od 1737, † 1756; niektóre jego mowy sejmowe umieszczone są w „Swadzie polskiej“ Danejkowicza Ostrowskiego.

Kochanowski Wacław Michał. † 1825, wydał w Wrocławiu 1815: „Prospekt dzieła Teorji działań ludzkich“ i „Teorja działań ludzkich czyli nauka życia fizyczno-moralnego“ (t. I w trzech częściach, Wrocław, 1816).

Kochanowski Marjan Korwin, poeta, * około 1849 w Warszawie, † 1868 w Krakowie; smutne uczucia, spowodowane zawodami, wyraził w pieśniach, niedokończonych poematach i innych fragmentach, które wyszły po jego zgonie: „Kilka poezji“ (Kraków, 1870); „Wydanie pośmiertne pieśni i poematów“ (z wizerunkiem autora, Kraków, 1869); „Ostatnie poezje“ (Kraków, 1870; wyd. 2, 1871). O jego poezjach por. *Tyg. Ilustr.*, № 185 z 1871.

Kochanowski Roman, pejzażysta, * 1856 w Krakowie, kształcił się tamże, następnie w Wiedniu, gdzie był uczniem profesora Lichtenfelsa, studja ukończył w Monachjum. Najlepsze jego prace są: „Krajobraz Nadwiślański“; „Zima w Polsce“; „Cztery poru roku“; „U źródła“ i in.

Kochańska-Sembrich Marcelina, znakomita śpiewaczka polska, * 1858 w Wiśniowczyku w Galicji, w szóstym roku życia zaczęła się od ojca uczyć na fortepjanie, w dwunastym wystąpiła z koncertem, kształcąc się u Stengla, profesora konserwatorjum, który w siedm lat później został jej małżonkiem. Wkrótce potem objawił się w niej talent do skrzypców i uczył ją Bruckmann, a po czterech latach wystąpiła z koncertem na fortepjanie i skrzypcach. W siedmnastym roku życia objawił się talent śpiewaczki—zajął się nią Rokitański Wiktor, a następnie Lamperti młodszy w Medjolanie. Po roku nauki wystąpiła już w teatrze *La Scala*, co jej otwarło już karjerę artystyczną. Następnie kształciła się w Wiedniu u Ryszarda Lewy. Po 8 miesiącach zaangażowaną została do Drezna jako primadonna. stamtąd przyjechała do Warszawy. Odtąd zwiedzała wszystkie pierwszorzędne stolice i zaliczała się do pierwszych europejskich śpiewaczek.

Kochańska M.

Kochański Adam Adamandy, znakomity matematyk polski, * w pierwszej połowie XVII w. w Dobrzyniu, † około 1695; młodo wstąpił do Jezuitów, w r. 1659 był profesorem w Moguncji, a w 1660 we Florencji, gdzie wykonał nowy chronometr. W r. 1663 wykładał w Pradze, następnie w Ołomuńcu, w r. 1677 obserwował kometę we Wrocławiu. Wróciwszy do kraju, został nadwornym matematykiem Jana III i bibljotekarzem w Wilanowie. Ogłosił: „Analecta mathematica sive theoreses mechanicae de natura machinarum fundamentalium“ (zamieszczone na końcu dzieła Scholta: „Cursus mathematicus“ Würzburg, 1661); „Mirabilia chronomatica“ (stanowi 9-tą księgę „Techniki“ tegoż Scholta, 1682); „Consideratio speciminio libri de momentis gravium authore I. Lucensi“ (w „Acta eruditorum“ Lipsk, 1685); „Considerationes quaedam circa quadrata et cubos magicos“ (tamże, 1686); „Observationes cyclometricae” (tamże, 1685) i w. in. W tej ostatniej podany jest ciekawy sposób przybliżonego wyprostowania okręgu koła przez wykreślenie, a to jednem otwarciem cyrkla. Por. Zebrowski „Wiadomość o A. **K.** i pismach jego matematycznych“ (Roczn. tow. nauk. krak. tom 30, także w oddzielnej odbitce).

Kochański Tomasz Wilhelm, publicysta, * 1797, † 1873 we Lwowie. Był redaktorem *Tygodnika rolniczo-przemysłowego* (1838—42). Napisał: „O wyrobie cegieł“ (1843); „Obrazy Londynu i Paryża“ (1829 i in.

Kochański Wiktor, lekarz, * 1808 w Wilnie, † 1878; medycynę studjował w Wilnie, następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie w r. 1832 został naczelnym lekarzem szpitala św. Ducha, w r. 1849 pomocnikiem, a w 1857—65 był inspektorem służby cywilno-lekarskiej w królestwie Polskiem i prezesem rady lekarskiej; na tem stanowisku przeprowadził wiele ważnych ulepszeń. Przy otwarciu akademji lekarskiej 1857 był czas jakiś jej przełożonym. Ogłosił: „Policja lekarska o grzebaniu ciał zmarłych“ (1846); „Przepisy kwarantannowe od zarazy bydlęcej“ (1856); „O środkach uśmierzenia księgosuszu“ (1857) i in.

Kocher Emil Teodor, chirurg, * 1841 w Bernie, kształcił się w Bernie, Berlinie, Londynie i Paryżu, 1866 został docentem, 1872 r. profesorem chirurgji w Bernie. Wprowadził nową metodę operacji wola i ogłosił: „Die Hernien im Kindesalter“ (1880); „Ueber Schusswunden“ (1880); „Die Krankheiten der männlichen Geschlechstorgane“ (1887); „Chirurgische Operationslehre“ (2 wyd., 1894); „Die chirurgischen Infektionskrankheiten (z Tavelem, 1895) i in.

Kochia *(Bylicznik)*, rodzaj roślin z rodziny komosowatych, cechujący się kielichem jednodziałkowym, dzwonkowatym, bez korony, słupkiem z 2 — 3 podłużnemi znamionami i torebką 1—2 nasienną; są to zioła roczne w Europie, Azji i Ameryce. U nas rosną: **K.** *scoparia (Chenopodium scoparium, B. miotłowy)*, przytrafia się na Wołyniu i Podolu; w Chinach robią z niego miotły, **K.** *arenaria* na Mazowszu i Wołyniu, **K.** *prostrata* na Podolu.

Kochinchina *(Kotschiuchina)*, francuska kolonja w Indjach wschodnich, położona pomiędzy 8°25′ a 11°30′ szer. półn., oraz między 104°20′ a 107°35′ dług. wsch. od Gr., graniczy na północ z Kambodżą i Anamem, pozostałe granice stanowi morze. Nazwę tę wprowadzili Portugalczycy, którzy do nazwy dawnej stolicy Kochen (Kotschen) dodali wyraz *China*. Kraj tworzy wielką, po większej części błotnistą równinę, pociętą rzekami Donai i Mekong, oraz licznemi ich dopływami i kanałami. Klimat gorący i dla europejczyków szkodliwy; najniższa temperatura w Saigonie wynosi w grudniu 19° C., w marcu do maja 28—30° C., deszcze trwają od kwietnia do końca października. Ze zwierząt miejscowych znajdują się tam tygrysy i lamparty, za których wytępienie rząd wyznacza nagrodę po 100 franków od sztuki, następnie słonie, nosorożce, jelenie, sarny, w rzekach kajmany, wielką plagą są mrówki. Mieszkańcy produkują pieprz, trzcinę cukrową, ryż, tytuń, bawełnę, arak i t. d.; kraj obfituje w piękne lasy. Przemysł mało rozwinięty i ogranicza się głównie na wyrobie tkanin jedwabnych. Od czasu aneksji prowincji południowych i odstąpionej przez Anam prowincji Biuhthuan, Kochinchina obejmuje 59,5000 klm. kwadr. i liczy 1,876,689 m. (1889). Przywóz towarów w 1892 wynosił 38,255,664 fr., wywóz 81,464,560 fr. Głównemi przedmiotami wywozu są: ryż (73,275,757 fr.), ryby (3,375,117 fr.), pieprz i in. W budowie kolej żelazna od Sajganu do Mytho (71 klm.). Rząd francuski pozostawił krajowy ustrój państwowy i tylko na wyższe stanowiska mianował Europejczyków; mimo to w r. 1876 wybuchło powstanie, które wkrótce zostało stłumione. Gubernator, posiadający władzę bardzo obszerną, ma do pomocy w zarządzie radę. Od r. 1864 wprowadzane są szkoły elementarne, urządzane na wzór europejskich. Por. Garnier „Voyage d'exploration en Indo-Chine 1866 — 68“ (2 t., Paryż, nowe wyd. 1885); Vincent „The land of the white elephant“ (Londyn, 1873); Vial „Les premières années de la Cochinchine, colonie française“ (Paryż, 1874); Bouinais i Paulus „La Cochinchine contemporaine“ (2 wyd., 1835); Lemir „L'Indo-Chine. Cochinchine française“ (6 wyd., 1887).

Kochlewski Piotr, wierszopis łaciński, wojski brześciański, później sędzia ziemski i poseł na sejm 1638, dziedzic majętności Nurzec w Podlaskiem; pisał poemata łacińskie, anagramata, mowy polskie i listy. Z prac jego nie wiele drukiem ogłoszono.

Köchlin, rodzina fabrykantów w Alzacji, której ona w znacznej części zawdzięcza swój rozwój przemysłowy. — **K.** *Samuel*, * 1719 w Mühlhausen, urządził tamże 1746 pierwszą fabrykę różnokolorowych tkanin bawełnianych, † 1771. — Jego wnuk, **K.** *Mikołaj* (1781—1852) został 1802 założycielem dotąd istniejącego zakładu fabrycznego, który następnie objęli jego synowie. W czasie wkroczenia armji sprzymierzonych oddawał krajowi ważne usługi, a w latach 1826 — 41 zasiadał w izbie deputowanych, gdzie zajął miejsce po stronie skrajnej lewicy; w lutym 1848 mianowany został przez rząd tymczasowy komisarzem departamentu wyższego Renu. — Brat jego, **K.** *Jakób* (1764 — 1834) wykrył jako deputowany 1822 knowania ultrarojalistów, lecz w r. 1826 wrócił do życia prywatnego. W założonym przezeń domu sierot w Mulhuzie wzniesiono mu pomnik. — **K.** *Andrzej*, syn Jakóba (1789—1875), założył fabrykę maszyn w Mühlhausen, był tamże merem i zasiadał kilkakrotnie w izbie deputowanych, lecz po rewolucji lutowej wrócił do życia prywatnego. Por. Mossmann „Les grands industriels de Mulhouse“ (1879).

Köchlin-Schwartz Alfred, przemysłowiec i polityk francuski, * 1829 w Mulhuse, syn bogatego przemysłowca, uzupełnił studja handlowe podróżami po Europie i Azji, 1870 uorganizował bataljon ochotników, po zawarciu pokoju we Frankfurcie zlikwidował przedsiębierstwa w Mulhuzie i osiadł w Paryżu, gdzie został merem jednego z okręgów stolicy, następnie wybrany był deputowanym do parlamentu. Napisał: „Un Touriste on Caucase“ (1885); „Un Touriste en Laponie“ (1882). Umierając 6 lutego 1895, pozostawił miastu Antibes, gdzie zwykle przepędzał zimy, 2 miljony franków na założenie szpitala dla suchotników.

Köchly Herman August Teodor, zasłużony filolog i starożytnik niemiecki, * 1815 w Lipsku, † 1876; od r. 1840 był nauczycielem przy szkole św. Krzyskiej w Dreźnie, ale z powodu udziału w powstaniu majowem 1849 r. musiał uciekać za granicę. W r. 1851 został profesorem greckiej i rzymskiej literatury w Zurich, a 1864 w Heidelbergu. Z licznych prac jego, oprócz wydań „Quintusa Smirneńskiego” (1850); Pseudo-Manethona i Maximusa (Paryż, 1851), na szczególną wzmiankę zasługują: „Opuscula academica“ (1 t., Lipsk, 1853); „Akademische Vorträge und Reden“ (1 t., Zurich, 1859); wspólnie z Rüstowem opracowane dzieło: „Geschichte des griechischen Kriegswesens“ (Argowja, 1852). Oraz rozprawy: „De Iliadis Carminibus“ (Zurich, 1856—59); „De Odysseae Carminibus“ (Zurich, 1862—63); „Opuscula epica“ (Zurich, 1864) i t. d.

Kochowski Hieronim Wespazjan, herbu Nieczuja, znakomity poeta i historyk polski z XVII

wieku, * między 1630 a 1633 we wsi Gaju w Sandomierskiem, pobierał nauki w jezuickiem kolegjum w Sandomierzu, a następnie w Akademji Krakowskiej, ale nie ukończywszy jej, zamienił pióro na szablę, stojąc mężnie przy Janie Kazimierzu, przeciw któremu potem działał. Od 1651 do 1660 r. służył wojskowo i brał udział w wojnach kozackiej i szwedzkiej, a potem wrócił do Gaju i wreszcie 1663 osiadł w dziedzicznej wiosce Goleniowach w Krakowskiem. Oddany pracy około roli, poprzestawał na miernej fortunie, nie przestając śledzić pilnie spraw publicznych i biorąc częsty w nich udział. Po wstąpieniu na tron Wiśniowieckiego, za panegiryk „Manus civile“, został podżupnikiem wielickim, a później otrzymał tytuł podkomorzego królewskiego, w końcu Jan III w nagrodę prac dziejowych, mianował go uprzywilejowanym historjografem. Pomimo piątego krzyżyka poszedł z tym królem pod Wiedeń na Turka. Za powrotem do domu już tylko piórem się bawił. † 1699. Pisma, jakie **K.** zostawił po sobie, są jedne pisane po polsku, drugie po łacinie. Poetyczne utwory ważniejsze: „Nieprożnujące próżnowanie,“ liryki (Kraków, 1674, 1681, 1859); „Fraszki“ (razem z poprzedniem zwykle wydawane); „Różaniec Najświętszej P. Marji“ (Kraków, 1668, 1876 i 1888); „Psalmodja Polska“ (Częstochowa, 1695); „Ogród Panieński“ (Kraków, 1681); „Chrystus cierpiący“ (Kraków, 1681); „Hypomnema Reginarum Poloniae“ (Kraków, 1672); „Rubus incombustus“ (Kraków, 1690) i t. d. Z pisanych prozą „Commentarius belli adversum Turcas“ (Kraków, 1684); „Annalium Poloniae Climacter“ (I, Kraków, 1683, II, Kraków, 1688, III, Kraków, 1698, IV, z rękopisu wydany w przekładzie polskim Mosbacha (Lipsk, 1853) i t. d. Klimaktery (siódemki, bo każda z nich zamyka w sobie wypadki z lat siedmiu), są bardzo ważnem źródłem dziejowem do obrazu drugiej połowy XVII wieku. Wszystkie pisma **K.** miały źródło w obywatelskim duchu autora i są przez to typowym obrazem ówczesnej epoki. Był najwszechstronniejszym i najwybitniejszym przedstawicielem wieku XVII, miał w sobie nadto zawiązki kierunków i idej, które w literaturze ukazały się dopiero po upływie stu lat przeszło, pod postacią romantyzmu polskiego. Wyznawca papizmu, katolik XVII wieku, napisał znaczny poczet wierszy religijnych. Junactwo wojaka, rezolutność i lekkość w stosunkach znalazły swój wyraz w piosenkach rzeźkich, wesołych i swawolnych, a nieraz bardzo rozpustnych. Był obywatelem i patrjotą; nie minęło żadne zwycięstwo, żadna elekcja, wyprawa, sejm lub konfederacja bez tego, aby poeta nie wyraził w wierszu okolicznościowym uczuć i pragnień szlachty średniowarstwowej, zdolnej do poświęceń pro publico bono. Polityczne przekonania republikańskie i religijność stanowią główną ich cechę. W poezji stoi **K.** jeszcze w zależności od kierunku, jaki jej nadał Kochanowski, jest on jeszcze zwolennikiem naśladowników starożytnego klasycyzmu, jacy już zaczynają niknąć w XVII wieku, ale nie włada już tak znakomicie formą jak poeci złotego wieku, natomiast w utworach jego znajdujemy bogactwo treści, poczerpnięte głównie ze społecznego i politycznego źródła. Forma, zewnętrzna strona szwankuje często, ale za to myśli, zapału, ognia, jest w nim bardzo wiele, i **K.**, szczególnie w swojej Psalmodji, stanąwszy na czysto narodowym gruncie, pod względem natchnienia podniósł się niezawodnie najwyżej ze wszystkich przedstawicieli starej naszej poezji. „Psalmodja“ to szczera i szczytna poezja w prozaicznej szacie. Nastrój bardzo podniosły obok wielkiej prostoty języka. W historji **K.** z poważnego stanowiska dziejopisarskiego wkracza już więcej w sferę pamiętników, a przez zachowanie silnego kolorytu współczesnego jest niezbędnym autorem dla chcącego poznać wiek XVII.—O **K.** pisali: L. Siemieński w „Portretach literackich“ (Poznań, 1865); A. Grabowski w „Starożyt. pols.“ (Kraków, 1840); A. Rzążewski w „Studjach nad literaturą polską XVII i XVIII w. (Warszawa, 1871), najlepsza dotąd o **K.** praca, oparta na sumiennych i gruntownych studjach; Wisłocki w „Sprawozd. z czynności zakł. narod. za Ossol. za lata 1870 — 72“ (Lwów, 1873), podał treść i wewnętrzny układ pisma **K.** p. t. „Rubus Incombustus,“ nieznanego Rzążewskiemu. Por. nadto: Stan. Kaczkowski „O Klimakterach Wesp. Koch.“ (w „Dziełach,“ Kraków, 1883); Wład. Nehring „Kochowskiego Liryki“ (Poznań, 1884); L. M. Dziamy „Zapatrywania religijne Wesp. Kochowskiego“ (Kraków, 1894); tenże autor „Wespazjan Kochowski. Psalmodja polska“ (Kraków, 1896); F. Rybarski „Przyczynek do życiorysu Wesp. Kochowskiego“ (*Ateneum*, Warszawa, 1897).

Koci ogon, ludowa nazwa brzanki (ob.).

Koci szafir, ob. Korund.

Kocia mięta, ob. Kocimięta.

Kocia muzyka, tuż co *charivari* (ob.).

Kocián Wacław, pisarz czeski, *1858 w Rychnowie, wyświęcony na księdza 1883 r.; w tymże roku ogłosił „Rozbor Platonovy nesmrtelnosti dusze,“ od r. 1893 do 1897 redagował dział naukowy „Rádcy duchovnego“ i był współpracownikiem dziennika „Czech.“ W r. 1895 wydał monografję historyczną „Rodiczka Boži Svatosztiepánská w Praze, a 1897 „Nadace cirkevni, zvlásztie meszni.“

Kocie futro, ob. Kot.

Kocie łapki, ob. Szarota.

Kocie oko, odmiana kwarcu, jest to kamień twardy, przeświecający, oszlifowany wypukło przedstawia piękną grę światła; barwę posiada popielato-żółtawą, przechodzącą w oliwkową, czasem z odmianami czerwonawemi i innemi odcieniami; napotyka się w drobnych kawałkach, w jubilerstwie używają go na pierścienie.

Kocie ziele, ob. Ożanka.

Kocie złoto, ob. Mika.

Kocieł, wielkie, zaokrąglone naczynie metalowe, różnej postaci, zależnie od celu, do jakiego służy, ob. Kotlarstwo. Odrębną budowę posiada **K.** parowy (ob.). *Kotłami* (włos. *tympani)* nazywają się narzędzia muzyczne, których się zwykle używa dwu, nastrojonych jako tonika i jej dominanta w oktawie od F do f. Każdy z kotłów jeden tylko ton wydaje.

Kocieł parowy, przyrząd służący do wytwarzania pary wodnej na użytek machin parowych, albo też do ogrzewania. Do wyrobu **K. p.** używa się powszechnie walcowana blacha żelazna, której pojedyńcze arkusze spajają się nitami. Miedź, jakkolwiek trwalsza, została z powodu wysokiej ceny prawie zupełnie z użycia wyrugowaną; natomiast używa się blachy stalowej, która, z powodu znacznie większej wytrzymałości, nie potrzebuje być tak grubą. Kształt **K. p.** powinien być taki, aby jednocześnie przedstawiał jak największą wytrzymałość i o ile możności ułatwiał parowanie. Pierwszemu względowi czynią zadosyć najlepiej kotły jak najbardziej zbliżone do kształtu kulistego, drugiemu znowu posiadające jak największą powierzchnię, ku czemu powinien o ile możności zbaczać od postaci kulistej; trzeba więc oba te warunki wręcz przeciwne godzić ze sobą, zważając na wymagany w danym razie stopień prężności pary. Pomimo nadzwyczajnej rozmaitości kształtów, wszystkie rodzaje kotłów podzielić można na **K.** o ogrzewaniu zewnętrznem, wewnętrznem, lub też o ogrzewaniu mieszanem. *Kotły Newsomena*, zupełnie już dziś nieużywane, zginęły wraz z pierwotnemi maszynami parowemi tego mechanika. Miały one kształt walca, z wklęsłem dnem, opatrzonego kapeluszem półkulistym. **K.** *skrzyniowe*, systemu Watta, dają się napotykać gdzieniegdzie przy najdawniejszych maszynach Watta. Ograniczone były powierzchnią walcową, mającą w przecięciu kształt mniej więcej głoski D, a z boków płaszczyznami. Ognisko znajduje się w nich pod spodem, a kanały kominowe, odprowadzające gorące gazy opasują kocieł do koła. Najwyższa prężność pary przy ich użyciu nie mogła przenosić $1^1/_8$ atmosfery. **K.** *walcowe z zewnętrznem ogniskiem* używane są głównie przy maszynach o wysokiem ciśnieniu. Walec zakończony tu bywa odcinkami kulistemi lub półkulami. Ognisko i kanały kominowe idą tu jak w poprzednich, a czasem, dla powiększenia ogrzewanej powierzchni wody, przeprowadza się wprost od ogniska przewód nawskroś kotła w kierunku osi walca, a stąd dopiero na boki. **K.** *walcowe z wewnętrznem ogniskiem* (fig. 1), w których ognisko mieści się w jednej lub dwóch rurach walcowych, wewnątrz kotła umieszczonych, zwane karnwalijskiemi, są bardzo rozpowszechnione w Anglji. **K.** z *warnikami (bouilleurs)* składa się

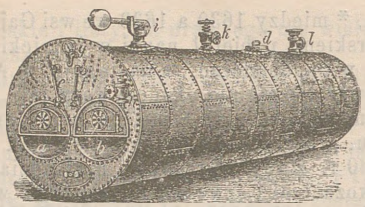

Fig. 1. Kocieł z ogniskiem wewnętrznem.

właściwie z dwóch kotłów walcowych idących w jednym kierunku, jeden na drugim, i połączonych z sobą rurami pionowemi (fig. 2). Tylko węższy, poniżej umieszczony, wystawiony jest wprost na działanie ogniska, górny zaś opasany jest tylko dymnikami. Niedogodnością takiej konstrukcji jest to, że dolny kocieł (warnik) zupełnie się przepala, gdy górny jest jeszcze w zupełnie dobrym stanie, ale z drugiej strony łatwiej takie uszkodzenie naprawić. **K.** *z ogrzewalnikami* różnią się tem od poprzednich, że ognisko umieszczone w nich bywa pod górnym kotłem, dymnik zaś dopiero ogrzewa dolny od spodu, a w dalszym ciągu oba z boków. *Kotły rurowe* (fig. 3 i 4), wprowadzone przez Seguina, obejmują wewnątrz znaczną liczbę rur miedzianych, otwartych po obu stronach, przez które przebiegają gazy ze spalenia powstające; rury te pozostają w zetknięciu z wodą wypełniającą kocieł, ogrzewana przeto jej powierzchnia znacznie się tu powiększa. W kotle Wolfa (fig. 5) rury te dają się wysuwać. Wręcz przeciwnie urządzone są *kotły o rurach wodnych*, składające się z pewnej liczby wązkich rur, rozmaicie ze

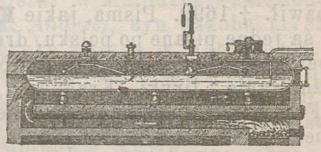

Fig. 2. Kocieł parowy z warnikiem.

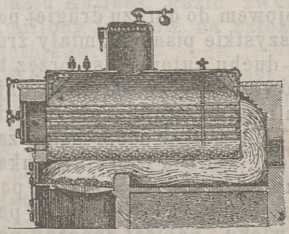

Fig. 3. Kocieł rurowy w przecięciu podłużnem.

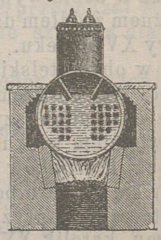

Fig. 4. Tenże kocieł w przecięciu poprzecznem.

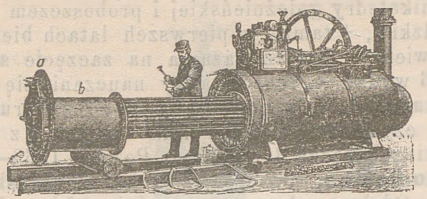

Fig. 5. Kocieł Wolfa.

sobą połączonych i napełnionych wodą. Każda taka rura, w stosunku do ilości wody, jaką zawiera, przedstawia znaczną powierzchnię ogrzewalną. Ponieważ wązkie te rury, nawet przy niezbyt znacznej grubości, posiadają wielką oporność przeciw prężności pary, a nadto, w razie wybuchu, ogranicza się on tylko do jednej lub niewielu rur, kotły te nazywają się *kotłami bezpieczeństwa* lub *nieeksplodującemi*. W *kotle Roota* (fig. 6 i 7) rury są pochylone pod kątem 20°, para więc bezpośrednio dochodzi do rury, prowadzącej do cylindra machiny. W kotle *Belleville* natomiast mają układ prawie poziomy. *Kotły pionowe*, czyli *kotły o ognisku stojącem* (fig. 8), mają urządzenie bardzo różne, nazewnątrz wszakże w ogólności przedstawiają postać walcową. W *kotle Babocka* i *Wilcoxa* gazy płomienne przebiegają z ogniska dolnego rurami pionowemi przez wodę wypełniającą kocieł i uchodzą kominem górnym.—Ilość pary, wywiązującej się w kotle, zależy od wielkości powierzchni kotła ogrzewanej, bądź bezpośrednio przez ognisko, bądź przez dymniki. Dane do obliczenia powierzchni kotła, jaka powinna być wystawiona na działanie ognia dla danej maszyny, są bardzo rozmaite. Według Cavé'go, każdy metr kwadratowy powierzchni ogrzanej daje na godzinę 19 kilogramów pary, a że z drugiej strony są dane praktyczne, wskazujące, ile potrzeba kilogramów pary na wydobycie z machiny siły konia parowego, przeto obliczyć można, jak wielką powierzchnię kotła wystawić należy na działanie ciepła. Pod względem oszczędności paliwa o wiele jeszcze możnaby kotły udoskonalić, albowiem dużo jeszcze gorących gazów uchodzi na zewnątrz. Co zaś do ilości wody w kotle zawartej, to ta powinna być taką, by pokrywała zawsze części kotła wystawione z zewnątrz na działanie dymników, a nad dymnikami wewnętrznemi powinna zawsze wznosić się na kilka cali, inaczej bowiem bardzo łatwo może nastąpić rozsadzenie kotła. Grubość ścian kotła powinna wzrastać wraz ze średnicą, nie powinna jednak przenosić 14 milimetrów. W wielu krajach fabrykanci mają przepisy, do których się w tym względzie powinni stosować.—Nieodłączną częścią każdego **K. p.** jest piec, który się składa z *ogniska*, *dymników*, i *komina*; w pierwszej z tych części pali się materjał opałowy, przez drugą gorące gazy, przy paleniu się wydzielające, przebiegają dokoła kotła, przyczyniając się do większego ogrzania go, trzecia nakoniec odprowadza na zewnątrz te gazy, znacznie już oziębione. Ognisko jest bardzo podobne do urządzonego przy piecach do węgla kamiennego, t. j. składa się z dwóch komór; przedzielonych poziomym rusztem, na którym spoczywają węgle. Ponieważ przy paleniu węgli bardzo wiele materjału palnego uchodzi z dymem, a nadto wiele miału przesypuje się przez szpary rusztu, przeto starano się temu zapobiedz za pomocą tak zwanych rusztów schodowych, składających się z sześciu stopni żelaznych nakształt schodów, z których ostatni najwyższy, a zarazem najszerszy, opatrzony jest w drugiej połowie zwyczajnym rusztem. Pomiędzy każdemi dwoma stopniami, zamiast pionowej podpórki, zostawiona jest mała szparka dla ciągu. Kiedy się już piec nieco ogrzeje, wtedy świeże węgle kładą się tylko na górny stopień, najbliższy drzwiczek i tam pod wpływem gorąca ulegają powolnej destylacji. Przy następnem dołożeniu węgla, poprzednio włożone zsuwają się na następny stopień, i tym sposobem pozbywają się zupełnie smoły i różnych gazów, nie wydzielając prawie dymu, miał zaś zlepia się w twarde kawały, a doszedłszy do ostatniego stopnia tworzy czysty koks, który się już przez szpary rusztu nie przesypuje. Ponieważ zaś tym sposobem ognisko znacznie się odsuwa od kotła, przeto za ostatnim stopniem wznosi się murek, który płomień na sam kocieł kieruje. Dymniki, czyli kanały dymowe, w bardzo rozmaity urządzają się sposób. Często, zwłaszcza przy małych kotłach, urządza się tylko jeden szeroki przewód, okrążający boki kotła, kiedyindziej przeprowadza się wiele drobnych kanalików, a przy ogniskach wewnętrznych, mianowicie przy lokomo-

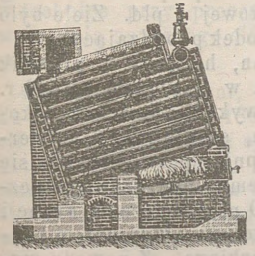

Fig. 6. Kocieł Roota w przecięciu podłużnem.

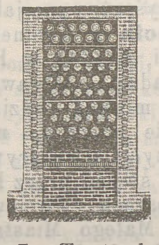

Fig. 7. Tenże kocieł w przecięciu poprzecznem.

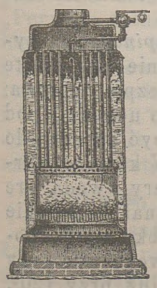

Fig. 8. Kocieł stojący

tywach, zamienia się je na rury metalowe na wskróś kotła przebiegające, z których każda uprowadza gazy do komina, który też stanowi dosyć ważną część składową kotła, zapewniając przeciąg odpowiedni dla sprowadzenia żywego palenia się węgla. W tym to celu przy fabrykach stawiają nieraz tak wysokie i kosztowne kominy. Nadto do **K. p.** przystosowuje się jeszcze pewna liczba przyrządów, a mianowicie: pompa ssąco-tłocząca do zasilania kotła wodą, poruszana przez samąż maszynę parową, rurka szklana do wskazywania wysokości poziomu wody, świstawka ostrzegająca o za nizkim stanie wody w kotle, manometr (ob.), klapa bezpieczeństwa (ob.), a często niewielka kopuła dla zrównania przestrzeni zajętych przez wodę i parę, oraz otwór do czyszczenia kotła i rura prowadząca parę do maszyny. Do zasilania kotła wodą służy też oddzielny przyrząd, zwany *injektorem.* W konstrukcji pierwotnej Giffarda prąd pary uchodzącej z kotła, wytwarza próżnię w rurze łączącej **K.** ze zbiornikiem wody, która tedy podnosi się, jak w rurze ssącej pompy, i przepływa do **K.** W injektorach innych woda podnosi się, nie w skutek działania ssącego, ale przez nacisk pary. W ogólności zresztą różne injektory (Schau'a, Körtinga, Restartinga i in.) posiadają urządzenie bardzo rozmaite. Pomimo klapy bezpieczeństwa zdarza się niekiedy rozerwanie kotłów. Przyczyny tych strasznych wypadków są różne, już to pochodzą od wadliwej budowy lub złego materjału, już następują skutkiem niedozoru. Najczęściej klęskę sprowadza: nadmierna i gwałtownie powiększona prężność pary, a dalej dopuszczenie znacznego ubytku wody, opadanie osadu, pokrywającego ściany kotła przy przechodzeniu wody w parę (ob. Kotłowy kamień i Sferoidalny stan) i wogóle niedozór. Por. Brausser i Speaurath „Podręcznik dla palaczy kotłowych" (przekład Łaszczyńskiego, Warsz., 1894), Brosius i Koch „Szkoła maszynisty" (przekł. L. Wojny, cz. I, Kocieł parowozu, Warszawa, 1879); Franke „Poradnik dla obsługi i nadzoru maszyn i kotłów parowych" (Lwów, wyd. 2, 1891); Scholl „Przewodnik dla maszynistów" (przekł. Podworskiego, część I o kotłach parowych, Warszawa, 1895); Haeder „Bau und Betrieb der Dampfkessel" (1893); Reihe „Theorie der Dampfkesselanlagen" (3 wyd., 2 t., 1886—8).

Kociełkowski Jan Dominik, Dominikanin, od 1658 kaznodzieja kościoła Panny Marji w Krakowie, † 1683 r. w Poznaniu, wedle świadectw spółczesnych celował niepospolitą wymową; Kochowski poczytuje go za najpierwszego w owym czasie kaznodzieję. Miał zostawić wiele kazań i innych pism religijnych.

Kociełkowski Michał, historyk i kaznodzieja, * 1739. Po zniesieniu Jezuitów sekularyzowany na księdza świeckiego, był koadjutorem archikatedry gnieźnieńskiej i proboszczem swarzędzkim, † tamże w pierwszych latach bieżącego wieku. Oprócz kazania na zaczęcie sejmu 1786 wydał: „Sposób łatwy nauczania się i pamiętania dziejów powszechnych i rozmiaru czasów czyli chronologji i t. d." przekład z francuskiego księdza Baffier (2 t., Poznań, 1768—71).

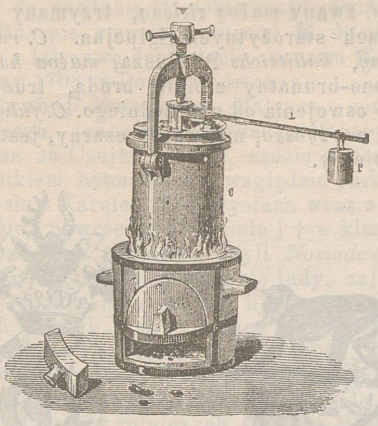
Kociemba, jezioro w w. ks. Poznańskiem, pow. Odolanowskim, na południowej stronie rz. Baryczy.

Kocierpka, toż co czeremcha (ob.), także ligustr (ob.).

Kocimięta *(Nepeta)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się kielichem 5-zębnym, koroną wydętą z wargą górną wygiętą i pylnikami gęsto ustawionemi, obejmuje zioła trwałe w Azji i Ameryce. **K.** *zwyczajna (N. cataria)* ma łodygę 60—120 cm. wysoką, liście sercowato-jajowate, piłkowane, równie jak łodyga omszone, kwiatki białe, purpurowo nakrapiane, kwitnie od czerwca do września; pospolita koło dróg murów w Europie środkowej i płd. Ziele było niegdyś używane jako środek pobudzający.

Kocin z Kocinetu Jan, historyk i prawnik czeski, * 1543 w Pisku w Czechach, † 1610 r. w Pradze; odebrawszy wykształcenie początkowe w mieście rodzinnem, studjował na uniwersytecie praskim, następnie poświęciwszy się nauczycielstwu prywatnemu, podróżował z uczniami swymi przez lat 10 po Niemczech, Francji i Włoszech. Po powrocie został pisarzem radnym Małego Miasta Praskiego. Z powodu wykształcenia klasycznego i gruntownej znajomości praw krajowych i obcych wysoko ceniony, używany był do załatwienia wielu ważnych spraw. Żył w przyjaznych stosunkach ze wszystkimi uczonymi w Pradze, a zwłaszcza z Dan. z Weleslawina, któremu pomagał w pracach naukowych. Wydał: „Libri Hermogenis, qui inscribuntur de ideis" (1571); „Prolusio scholastica politicae exercitationis" (1578); „Nova distributio juris universi etc." (1581); „Rozmluvani o moru" (1582); „Abeceda pobožne manželky" (1582 i 1823), brał nadto udział w przekładzie *Historji kościelnej* Euzebjusza Pamfila (1594 i 1855), oraz *Kroniki tureckiej* z Jana Lewenklaua (1595) i in.

Kociołek Papina *(digestor Papina)*, naczynie walcowate, miedziane, szczelnie zamknięte przykrywą wśrubowaną, z klapą bezpieczeństwa; ponieważ z naczynia tego para nie uchodzi, pod jej przeto ciśnieniem woda może być ogrzana do bardzo wysokiej temperatury. W kotle otwartym, zatem pod ciśnieniem atmosfery, woda wre w temperaturze 100°, gdy jednak ciśnienie wzrasta, punkt wrzenia wody szybko się podnosi. Pod ciśnieniem 1½ atmosfery woda wre przy 110°, pod ciśnieniem 2 atmosfer już przy 120°. **K. P.** używa się do rozgotowywania kości, jak np. przy wyrobie zupy rumfordzkiej, służy także

Kociołek Papina.

w technice przy procesach chemicznych, które wymagają znacznego ciśnienia i wysokiej temperatury.

Kocipiński Antoni, kompozytor polski, * roku 1816 w Galicji, † 1866. W sztuce swej kształcił się pod kierunkiem ojca, dyrektora orkiestry katedralnej lwowskiej. W 19 roku życia mianowany kapelmistrzem w armji austrjackiej, przebywał lat 10 na Bukowinie i tu nabrał zamiłowania do pieśni ludowych. W 1846 r. osiadł w Kamieńcu Podolskim, jako wydawca dzieł muzycznych. Osiągnąwszy znaczne na tem przedsięwzięciu zyski, podróżował po Podolu i zbierał z ust ludu jego pieśni. Następnie mieszkał lat 3 w Wiedniu, doskonaląc się w kontrapunkcie i kompozycji. Tu także zyskał znaczny rozgłos swemi kompozycjami, jak: „Polki," „Rozrywki narodowe," „Mazury," „Pieśni słowiańskie," „Karnawały weneckie i polskie" (słowa Malczewskiego), „Spiewak na obczyźnie" (słowa B. Zaleskiego), które zalecają się artystycznym smakiem i głębokiem uczuciem melodji. W 1855 osiadł **K.** w Kijowie, znowu jako wydawca, nie przestając wszakże nad świeżemi pracować kompozycjami. Wymieniamy z nich: „Perwaja sotnia dum i piseń ruskaho naroda na iden hołos z fortepianom izdawajemych" (tekst i nuty, Kijów i Lipsk, 1862); „Piśni, dumki i szumki ruskaho naroda na Podoli, Ukraini i w Małorosji" (sztuk 40; Kijów i Kamien. Podolski, 1862). W rękopisie zostawił przeszło sztuk czterysta.

Kocipysk, ob. Poziewnik.

Kock, osada w gubernji Siedleckiej, pow. Łukowskim, nad rzeką Wieprzem; bardzo starożytna, splondrowana została 1648 przez Chmielnickiego, a mieszkańcy wymordowani. Tu się urodził i tu zginął r. 1809 sławny Berek, dowódca szwadronu huzarów księstwa Warszawskiego, któremu za miastem usypano dotąd jeszcze widoczną, mogiłę. Kock liczy 3,400 miesz.

Kock Karol Paweł de, romansopisarz i dramatyk francuski, * 1794 w Passy pod Paryżem, † 1871 w Paryżu; syn gilotynowanego podczas rewolucji bankiera holenderskiego. Zajęcia w domu handlowym porzucił bardzo wcześnie dla zawodu literackiego, ale pierwsze jego prace, melodramaty i krotochwile (1814—16), żadnego nie miały powodzenia. Romansami dopiero, w których najswobodniej rozwinął właściwe swe zalety: humor, dowcip i dar spostrzegawczy, zyskał prędko wielką popularność i rozgłos europejski. Treść brał zwykle z niższych sfer towarzystwa, gdzie moralność i wykształcenie mniej hamują wybryki zmysłowej natury. Głównemi osobami w jego romansach są modniarki, kupczyki, pokojówki, kucharki, praczki, szwaczki i t. d.; obrazy i sceny nie grzeszą bynajmniej umiarkowaniem i powściągliwością. Role swe odgrywają bohaterowie w szynkach, ogrodach do tańców, na biesiadach, spacerach zamiejskich, w dniach wesołości i swawoli, kiedy się każdy bawi jak może i umie. Jest to świat szorstki, zmysłowy, ale dobroduszny, płaski i prozaiczny, ale przedstawiony w żywych kolorach i bez żadnych ubarwień. Największą wziętość miały jego romanse z pierwszej epoki (1820—34), jak: „Georgette," „Gustave," „Frère Jacques," „Monsieur Dupont," „André le Savoyard," „La femme, le mari et l'amant," „Le cocu," „La pucelle de Belleville" etc. W późniejszych czasach, jakkolwiek nie przestał być wyobrazicielem francuskiej lekkości i wesołości, przesadzał jednak w efektach kosztem naturalności i dobroduszności. Za granicą czytany był chciwiej, aniżeli we własnym kraju. Romanse jego tłómaczone na wszystkie niemal języki obce, a między tymi i na polski. Por. Estreichera „Bibljografję" (t. 2, str. 397—399) i Wisłockiego. Liczba ich wynosi przeszło 50. We Francji liczne są ich wydania, nawet ozdobne (np. z miedziorytami Raffeta, 30 t., Paryż, 1834). Wszystkie prawie romanse przerobione są na wodewile; jest on także autorem ulubionych śpiewek. Pamiętniki jego wydano w Paryżu (1873).

Kock Henryk de, syn poprzedniego, * 1819, † 1892, tak samo, jak ojciec wystąpił wcześnie na pole literackie i z równąż łatwością produkował romanse i utwory sceniczne, ale z mniejszem nierównie powodzeniem. Utworom **K.** brak owej wesołości, owej naturalności i dobroduszności, które taką popularność zjednały jego ojcu. Historje alków, ubieganie się za jaskrawą dramatycznością zupełny w czytelniku budzą niesmak. Z jego romansów wymieniamy: „Treize nuits de Jeanne" (1864); „L'âne de M. Martin" (1865); „M-lle Croquemitaine" (1871), oraz serję romansów z ilustracjami: „Cocus célèbres," „Courti-

sans célèbres," „Libertins et libertines célèbres" 1871—72).

Kocytus, rzeka w Epirze, powstająca ze śniegów nagromadzonych na górach Pindus, która, płynąc dosyć długo pod ziemią, uchodzi nareszcie do jeziora Acheruzyjskiego. Taką samą nazwę nosi potok mitologiczny świata podziemnego, tworzący jedną odnogę Styksu, który wraz z Pyriflegetonem uchodzi do Acheronu; przez niego to Charon przeprawiał dusze zmarłych.

Kocor Karol August, patrjota i kompozytor łużycko-serbski, * 1822 r. w Zahorzu pod Budyszynem, nauki pobierał w seminarjum budyszyńskiem, następnie od 1842—52 był nauczycielem w Stróży, zaś od r. 1852 w Ketlicach. Położył wielkie zasługi przy rozbudzeniu narodowości serbsko-łużyckiej przez zaprowadzenie i przewodniczenie koncertom wokalnym *(spiewanski swjedżeń)*, z których pierwszy odbył się w Budyszynie 17 października 1845 r. Kompozycje **K.** cieszą się pomiędzy Łużyczanami wielką popularnością.

Koczalski Raul, wirtuoz i kompozytor polski, słynął jako „cudowne dziecko," w czwartym roku życia brał lekcje muzyki od W. Gawrońskiego. W r. 1888 wystąpił z pierwszym koncertem. W r. 1889 był uczniem Marka. Napisał: „Legenda symfoniczna."

Koczanowicz Mieczysław, prawnik, napisał „Ustrój państwowy rzeczypospolitej Nowogrodzkiej" (1873); „Prawodawstwo górnicze obowiązujące w Królestwie Polskiem" (1896).

Koczela, herb; W polu barwy niewiadomej, pod trójkątem —puhar. U szczytu trzy pióra strusie.

Koczela.

Koczevar Szczepan, działacz słowiński, * roku 1808 w Sredisczu, † 1883 r. w Celju, gorliwie zabiegał około zjednoczenia Słowian południowych. W Celju, gdzie był lekarzem, założył w r. 1862 czytelnię, a w r. 1867 przyczynił się do założenia czasopisma *Slovenski narod.* Napisał piękny utwór: „Slovenska mati."

Koczkodan *(Cercopithecus)*, rodzaj małp z rodziny wązkonosych *(Catarrhini)*, obejmuje małpy o budowie wysmukłej, pysku krótkim z nosem mało wyskakującym, mające ogon rozmaitej długości, woreczki przy pysku i narosty na pośladkach. Wzrost ich wynosi od 40—70 cm. Młode łatwo się oswajają, lecz na starość dziczeją. Żyją gromadnie w Afryce zachod., w lasach, obstawiając się placówkami. W razie niebezpieczeństwa chronią się na drzewa, skąd rzucają na nieprzyjaciela grad owoców i gałęzi. Nazywają się też *kotawcami* lub *kotami morskiemi*, okazują bowiem pewne podobieństwo do kotów i z okolic zamorskich sprowadzone zostały. *C. sabaeus*, zwany *małpą zieloną*, trzymany był już w domach starożytnych Egipcjan. *C. ruber.* **K.** *czerwony*, *kallitriche* Plinjusza, *małpa huzarska*, czerwono-brunatny z białą brodą, trudniejszy jest do oswojenia od poprzedniego. *C. fuliginosus*, *małpa murzyńska*, na twarzy czarny, jest łagodny i pojętny.

Koczkodan.

Koczorowski.

Koczorowski (hrabia) v. *Rogala* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem —róg jeleni czerwony; w lewem czerwonem—róg szary bawoli. Nad koroną hrabiowską, w hełmie ukoronowanym—róg bawoli i jeleni. Labry czerwono-srebrne. Tytuł hrabiowski otrzymany od papieża Piusa IX r. 1871.

Koczorowski Franciszek, Jezuita, kończył nauki w Rzymie, † 1743, jako rektor kolegjum w Lublinie. Ogłosił drukiem: „Katechizm albo nauka chrześcijańska dla wygody tak dzieci małych jako i dorosłych ludzi i t. d." (Sandomierz, 1734); „Wielki patrjarcha Benedykt św., życiem świętobliwem Jezusa naśladujący i t. d." (Kalisz, 1728); „Kalendarz polityczny na r. 1742 i 1743" (Lublin).

Koczubej, herb: W polu barwy niewiadomej, między dwoma krzyżami u góry, u dołu zaś między półksiężycem a gwiazdą — buława z dwoma krzyżykami na kuli, rzędem umieszczonemi. U szczytu trzy pióra strusie. Por. „Ks. herb." J. hr. Ostrowskiego.

Koczubej.

Koczubej, ród hrabiowski i książęcy rosyjski, wywodzący początek od beja krymskiego, który w XVI wieku przyjąwszy religję chrześcijańską i przybrawszy imię Andrzeja **K.**, osiadł na Ukrainie. Słynniejsi z tego rodu są:

Koczubej Bazyli, wnuk Andrzeja, towarzysz wojskowy, walczył w młodości z Tatarami, 1675 wysłany przez Doroszenkę do Adrjanopola, 1687 mianowany pisarzem generalnym, a 1694 za hetmaństwa Mazepy sędzią gen.; 1707 mszcząc się na Mazepie za uwiedzenie swój córki Materny, oskarżył go przed cesarzem Piotrem o tajemne knowania z nieprzyjacielem. Naznaczeni przez

Piotra do zbadania tej sprawy sędziowie, przyjaźni Mazepie, zmusili torturami **K.** do obwinienia się o fałszywe doniesienie, poczem **K.** został stracony 1708 w Borszczajówce.

Koczubej Materna v. Matrena, córka poprzedniego, znana jako kochanka Mazepy; była zamężna za Czujkiewiczem, sędzią generalnym, wspólnikiem hetmana we względzie porozumiewania się z Karolem XII; wysłana wraz z mężem na Sybir, powróciła następnie i † w klasztorze.

Koczujące narody, czyli *Nomadowie* albo *narody pasterskie*, nazywają się ludy, zajmujące się wyłącznie hodowaniem bydła, nie mające stałych siedzib i przenoszące się z miejsca na miejsce dla wyżywienia swych trzód. Nomadowie stoją na wyższym stopniu uobyczajenia aniżeli ludy myśliwskie i rybołówcze, ale na niższym od ludów rolniczych i należą całkowicie do kategorji barbarzyńców. Mają wielką skłonność do rabunków i lubią wojnę; dlatego też dokonali niejednego z wielkich podbojów. Dowodem tego np. podboje Hunnów, Węgrów, Arabów i Tatarów. W Europie znajdują się jeszcze słabe plemiona koczujące nad morzem Czarnem pochodzenia tatarsko-tureckiego i na dalekiej północy szczepu fińskiego. Do Namadów zaliczyć należy i Cyganów (ob.), jakkolwiek nie zajmują się oni hodowlą bydła. Azja za to i Afryka są właściwą ojczyzną życia koczującego. Nomadami są wszystkie niemal plemiona fińskie, mongolskie i tureckie w półn., zachodk. i środkowej Azji; dalej Kurdowie i Beduinowie; w Afryce Kafrowie, Beczuanowie, Hotentotowie i t. d., w południowej Ameryce Gauchos i niektóre plemiona Indjan. Wielokrotnie próbowano przyzwyczaić Nomadów do życia osiadłego, ale usiłowania te rzadko pomyślnym bywają uwieńczone skutkiem.

Koczyn (ang. *Cochin*), angielskie państwo holdownicze w Indjach przedgangesowych, na brzegach Malabaru, obfitujące głównie w lasy drzewa *teak*, obejmuje 3,525 klm. kw. z 723,000 miesz., śród których jest wielu chrześcijan i żydów.—Miasto **K.** leży w okręgu Malabarskim, w prezydenturze Madraskiej, na wązkim przylądku brzegów Malabaru, rezydencja biskupa, posiada port, warsztaty okrętów i liczy 17,000 miesz.; było ono pierwszym punktem osiedlenia się Portugalczyków w Indjach 1503; Anglicy zdobyli je 1796 i z polecenia swego rządu wysadzili w powietrze w 1806 fortyfikacje i wszystkie budowle publiczne, przez co zrujnowali świetne dawniej miasto.

Koczyński Michał, prawnik; napisał: „Uwagi nad kodeksem karnym król. Polskiego“ (1862); „Rzecz o wolności dzielenia i łączenia posiadłości ziemskich” (1866); „Projekt ustawy o księgach gruntowych i miejskich Galicji“ (1868); „Ustawa o upadłościach” (1880); „Robotnicze ustawy austrjackie“ (1890); „Prawidła juryzdykcji cywilnej“ (1891) i in. Nadto redagował pismo poświęcone prawu i umiejętnościom politycznym 1863—69.

Koda (z łac. *cauda*, ogon), w muzyce miary dodawane do powtarzającego się ustępu, jak np. marsza lub walca, żeby go dokładniej zakończyć.

Kodak, nazwa aparatów fotograficznych, wprowadzonych do handlu przez firmę Eastman-Company w Londynie.

Kodeda, zwany *Cicada*, Jan Wacław, pisarz religijny czeski, * w 2 poł. XVI w. Talentem i nauką wsławił się nad społczesnych. Wydał wiele dzieł religijnych, z których ważniejsze: „Utocziszte krzest'ana viernčho“ (1606); „Kazani o tiele a krvi Panie“ (1607); „Bezpečné a pravé krzestánského czlovieka rozveseleni“ (1607); „Cesta k životu viecznemu“ (1607); „Modlitby“ (1617) i in.

Kodeina ($C_{18}H_{21}NO_3$), jeden z alkaloidów znajdujących się w opjum w ilości 0,1—0,5 proc., otrzymuje się przez wytrawienie opjum kwasem solnym i strącenie z roztworu morfiny przez amonjak, poczem w płynie pozostaje salm jak i chlorek **K.**, który się oddziela drogą krystalizacji i rozkłada za pomocą potażu, przyczem **K.** wydziela się w kroplach oleistych, krzepnących krystalicznie w igiełki, topiące się przy 155°C. **K.** rozpuszcza się w 80 cz. wody przy 15°C; woda wrząca, alkohol i eter łatwiej ją rozpuszczają. Roztwór alkoholowy skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo. Odkryta została w r. 1832 przez Robiquet'a. **K.** działa podobnie jak morfina, ale słabiej; zażyta w małych ilościach sprawia odurzenie, w większych zaś działa trująco.

Kodeks, wyraz łac., dosłownie *pień*; oznaczał: 1) *Kloc*, przytwierdzany do nóg przestępców, którzy mogli go z sobą włóczyć i siadać na nim. 2) *Tablice drewniane*, powleczone woskiem, na których pisano rylcem i łączono je w kształt księgi w odróżnieniu od zwoju (volumen). Kodeks więc znaczył to samo co księga, np. codex accepti ac depensi (księga przychodu i rozchodu). 3) *Zbiór praw*, ułożonych w pewnym porządku. Używanie wyrazu **K.** w znaczeniu Zbioru praw ustaliło się od czasu prywatnego wydania w r. 300 po Nar. Chr. Zbioru reskryptów cesarskich od Adrjana do Djoklecjana p. n. Codex Gregorianus. Potem powstały w IV w. Codex Hermogenianus, Codex Justinianus (ob. Justynian I), Codex Theodosianus (ob. Theodozjusza kodeks). W wiekach średnich wyraz kodeks poszedł w zapomnienie, aż do czasu wydania kodeksu Henryka III (w. XVI). Zbiór t. z. „ordonansów“ (ob.). 4) *Rękopis*; w tym znaczeniu zaczęto używać po wynalezieniu druku, np. Codex aureus — rękopis zawierający cztery Ewangelje, a pochodzący z IX w. z Trewiru; Codex diplomaticus—zbiór dawnych dokumentów. 5) Dziś wyraz **K.** używa się pospolicie w znaczeniu syste-

matycznego zestawienia przepisów prawa, tyczących się pewnego działu stosunków społecznych, np. **K.** cywilny, **K.** handlowy, **K.** kar głównych i poprawczych.

Kodeks Napoleona, ob. Napoleona kodeks.

Kodeń, osada w gubernji Siedleckiej, powiecie Bialskim, nad rzeką Bugiem i strugą, zwaną Kalmaczka. Znajduje się tu piękny kościół parafjalny, z cudownym obrazem N. Panny. Ludność wynosi 2,442 głów.

Kodesz Franciszek, matematyk, * 1761 w Nahodzie w Czechach, † 1831; od 1805 był profesorem matematyki w uniwersytecie krakowskim, a od 1813 w liceum lwowskiem. Ogłosił w języku niemieckim kilka dzieł treści matematycznej, jak „O rachunku czynszowym“ (Lwów, 1800); „Elementa mathesis“ (2 t., 1818 i 1826); „Astronomiczne spostrzeżenia co do długości i szerokości geogr. Lwowa“ i in. Biografję jego pomieścił W. Zaleski w *Rozmaitościach lwowskich* (1832).

Kodrus, syn Melanthosa, ostatni król ateński wedle powszechnie znanego podania dobrowolną śmiercią ocalił ojczyznę około 1068 r. przed Chr. Podczas bowiem napadu Doryjczyków na Attykę wyrocznia przepowiedziała, że zwycięży ta strona, której król polegnie. Otóż **K.** przebrany za wieśniaka udał się do obozu Doryjczyków i dopóty drażnił nieprzyjaciół, dopóki nie został przez nich zabity. Syn jego Medon ogłoszony został zaraz archontem dożywotnim pod pozorem, że nikt nie godzien posiadać władzy królewskiej po takim jak **K.** monarsze.

Kodycyl *(Codicillum)*, zowie się w prawie rzymskiem akt, wyrażający ostatnią wolę, nie otoczony przecież uroczystemi formami testamentu. Obecnie **K.** zowią każdy przypisek, nawet późniejszej niż testament daty, zmieniający niektóre rozporządzenia testamentu głównego.

Kodyfikacja — układanie i zestawianie według określonego planu i porządku przepisów prawa, wydanych różnemi czasy.

Kodym Filip Stanisław, lekarz i naturalista czeski, * 1811 w Opocznie, † 1884; praktykował w Nixdorfie nad granicą saską. Jest autorem licznych dzieł popularnych z zakresu medycyny, nauk przyrodniczych i rolnictwa; od 1852—62 redagował czasopismo *Hospodarskie noviny*. Wynalazł także nowy rodzaj pieców (z ciągiem dolnym), zwany od niego *kodymkami*. Por. życiorys jego przez F. Czenskiego w *Osviecie*, 1884.

Kodym Franciszek, pisarz czeski, * 1858 r. w Bukowinie, pedagog, pisał rzeczy beletrystyczne i pedagogiczne, między wielu innemi: „Prövodce po Krkonoszich“ (1877); „Bol. Jablonsky, uczitel mládeže“ (1879); „Národni pohádky a povilsti“ (1890); „Procházka po Krkonoszich“ (1892) i inne.

Kodża-Baszi, przełożony gminy u Greków tureckich.

Koeficjent, w matematyce, ob. Spółczynnik.

Koehler Ludwik, lekarz, * 1799 w Warszawie, † 1871 tamże; studjował medycynę w Warszawie, Berlinie i Paryżu, od r. 1838 zarządzał szpitalem starozakonnych w Warszawie, od 1840 domem zdrowia na Ordynackiem. Księgozbiór swój zapisał towarz. lekarskiemu. Od r. 1828 do 1865 był jednym z najczynniejszych pisarzów w literaturze lekarskiej polskiej.

Koekkoek (wym. *Kukkuk*), Bernard Korneli, znakomity pejzażysta holenderski, * 1803 w Middelburgu, † 1862 w Kliwji; z malowideł jego odznaczających się wiernem oddaniem natury i poetycznem poczuciem, najwięcej są cenione obrazy, wystawiające okolice leśne. Trzej młodsi jego bracia: Jan *Koekkoek*, * 1811, † 1831 w Breda; Marjan Adrjan *Koekkoek* i Hermann *Koekkoek*, odznaczyli się też jako zdolni artyści.

Koethe Fryderyk August, pisarz teologiczny, * 1781 w Lübden, † 1850 jako radca konsystorza i superintendent w Allstädt; oprócz prac swojego powołania, ogłosił kilka pięknych nowel, jak: „Die Wiederkehr“ (3 tomy, Lipsk, 1843); „Eine Woche“ (2 t., Lipsk, 1848) i poezje pod tyt. „Christliche Lieder“ (Lipsk, 1851).

Kofeina, ob. Kafeina.

Kofferdam (ang. tama skrzyniowa), w żeglarstwie urządzenie, dozwalające przeprowadzać poprawki na okręcie, bez potrzeby sprowadzania go w suche doki. Także płytka kauczukowa, służąca do osłony chorego zęba.

Koffski Wincenty, alchemik polski, zakonnik zgromadzenia Dominikanów, † 1488 r. w Gdańsku. Zostawił rękopis, napisany 1478 r., p. t. „Tractatum de prima materia veterum lapidis philosophorum“. Rękopis ten znaleziono 1560 r., zamurowany na korytarzu klasztornym Dominikanów gdańskich; wyszedł on dwukrotnie w przekładzie niemieckim.

Kögel Rudolf, teolog niemiecki, * 1829 r. w Birnbaum, † 1896 r.; kształcił się w Halli i w Berlinie. W r. 1864 mianowany był kaznodzieją dworu i w tym charakterze, był obecny przy śmierci cesarza Wilhelma I i Fryderyka. Napisał: „Lasset euch versoehnen mitt Gott“ (Berlin, 1864—74); „Pro domo“ (Brema, 1868); „Kirchliche Gedenkblaetter aus der Kriegszeit“ (Berlin, 1871); „Das Vaterunser in Predigten“ (tamże, 1873); „Aus dem Vorhof ins Heiligthum“ (Brema, 1875—76); „Wach aut, du Stadt, Jerusalem“ (tamże, 1882); „Vaterlaendische und kirchliche Gedenktage“ (tamże, 1887) i in.

Kögler Ignacy, misjonarz niemiecki, * 1680, † 1747 w Pekinie; 1690 wstąpił do zakonu Jezuitów, był potem profesorem w Ingolstadzie, poczem 1715 wyprawił się na misję do Chin, gdzie mianowany został mandarynem i prezesem towarzystwa matematycznego. W czasie prześladowania chrześcijan przyczynił się wielce do

złagodzenia wydanych rozkazów. Pozostawił kilka prac, ściągających się do historji chrześcijanizmu w Chinach, oraz obserwacje astronomiczne, zebrane podczas pobytu tamże (w rękopisie bibl. monachijskiej).

Kognaci (z łac.), nazwa w prawie rzymskiem krewnych ze strony matki pochodzących. Ob. Agnacja.

Kognowicki Kazimierz, historyk, * 1736 na Litwie, † 1825 w Przeworsku w Galicji; uczeń akademji wileńskiej, kaznodzieja przy szkole wydziałowej grodzieńskiej, następnie Jezuita. Z prac jego najważniejszą jest: „Życia Sapiehów i listy od monarchów, książąt i rozmaitych panujących do tychże pisane“ (4 t., Wilno i Warszawa, 1790—92, 2 ed., Warszawa, 1791—1792); ze zbioru tego życie Lwa Sapiehy było jeszcze przedrukowane: w Mostowskiego „Wybór pisarzów polskich“ (t. 5); w zbiorze „Żywoty sławnych mężów“ (Radom, 1833) i w zbiorze „Życia sławnych Polaków“ (Lipsk, 1837).

Kogucik Szczęsny, pseudonim Fel. Cochè.

Kogut, ob. Kura.

Kohabitacja (łac.). współzamieszkiwanie, spółkowanie.

Kohary, znakomity ród magnatów węgierskich, którego początek sięga 12 wieku. Losy tego rodu znane historycznie rozpoczynają się z Emerykiem w 1561 r., którego syn Piotr zyskał w 1616 tytuł barona, a syn tegoż Wolfgang, * 1650, † 1704), w 1685 mianowany został hrabią. Na osobie prawnuka tegoż Franciszka Józefa, ród ten, wyniesiony 1816 do godności książęcej, wygasł w linji męskiej ze śmiercią tegoż w r. 1826. Jedyna córka jego *Antonina*, * 1797, † 1862, przeniosła tak imię jako i dobra dziedziczne na swego męża, Ferdynanda ks. *Sachsen-Koburg-Kohary*, * 1785 r., † 1851 r. w stopniu austrjackiego generała kawalerji, lecz przydana nazwa Kohary uznana za nieprawowitą została wkrótce z tytułu książęcego odrzuconą. Z rodu tego wsławił się *Stefan Kohary*, * 1648, † 1730. Odznaczywszy się w wielu walkach, naznaczony dowódcą twierdzy Fülek, w której oblężony przez Tokely'ego, wydany był mu przez załogę; trzymany przez lat kilka w więzieniu zajmował się pisaniem wierszy. Uwolniony po upadku Tökely'ego, mianowany generałem okręgu wojennego przeddunajskiego, feldcejgmeistrem, a w końcu najwyższym sędzią państwa. Wydał pieśni duchowne i dydaktyczne: „Tintinnabulum tripudiantium“ (1747); „Udömulatäs közben szerzett versek“ (1687) i „Antidota melancholiae“ (1722).

Koheleth czyli Kaznodzieja, ob. Ekklezyjastes.

Kohen, oznaczał w wiekach starożytnych u Hebrajczyków kapłana bożego i każdego potomka męskiego dawnych kapłanów, co nawet zachowało się i w naszych czasach. Dotąd jeszcze potomkowie dawnych kapłanów używają pewnych przywilejów, jak np. w każde święto, z końcem modlitwy dodatkowej *Musaf*, po umyciu rąk, wstępują bez skórzanego obuwia na stopnie, prowadzące do świętej skrzyni, mieszczącej w sobie kodeks Mojżesza w synagodze i z dłońmi w górę wzniesionemi błogosławią lud w formie prawem mojżeszowem przepisanej. Z przekręcenia tego wyrazu powstały spotykane często śród Żydów nazwiska Kahen, Kahn, Kohn, Cohn.

Kohen (Isachar Ber), ze Szczebrzeszyna, uczony talmudzista XVI w., napisał dzieła: „Mareh Kohen“ (Wskazówka Kohena, Kraków, 1589); „Matnot Kehunah“ (Dary kapłańskie, Praga cz., 1624), komentarz do starożytnej księgi „Mydrasz Rabot“.

Kohen Szalom, poeta i gramatyk hebrajski, * 1773 w Międzyrzecu, † 1845 w Hamburgu; nauczyciel w Berlinie, przebywał później w Londynie, Hamburgu i Wiedniu. Dzieła jego gramatyczne są bardzo cenione przez uczonych, a utwory jego poetyczne odznaczają się wdziękiem, duchem biblijnym i wielką czystością języka.

Kohezja, ob. Spójność.

Kohi-Baba, *Kuhi-Baba*, łańcuch gór w Azji, stanowiący zachodnie przedłużenie gór Hindukuh, położony jest między rzekami Hilmend i Heri-Rud; szczyty jego sięgają do 5,143 metr. wysokości.

Kohinur, słynny djament, ob. Djament.

Kohistan, Kuhistan (po persku kraj górski), nazwa wielu okolic górzystych w Azji, jako to w Persji, Afganistanie, Beludżystanie i t. d.

Kohl Jan Jerzy, słynny podróżnik i pisarz, * 1808 w Bremie, † 1878. Po ukończeniu kursów prawa był nauczycielem prywatnym w Inflantach, zwiedził Petersburg i Moskwę i od 1838 osiadł w Dreźnie. Zajęcie, jakie obudziły jego pisma o Rosji, skłoniło go, że się wyłącznie poświęcił podróżopisarstwu, skutkiem czego ogłosił cały szereg ciekawych dzieł o Austrji, Węgrach, Anglji i Szkocji, Danji, Szlezwig-Holsztynie, Niderlandach, Dalmacji i południowych Niemczech, po których w końcu nastąpiły podróże w północno-zachodniej stronie Stanów Zjednoczonych (St. Louis, 1859) i w Kiczi-Gami (2 t., Bremen, 1859). Owocem jego studjów historycznych i geograficznych są mianowicie: „Geschichte der Entdeckung von Amerika“ (Brem., 1861), oraz „Die beiden ältesten Kasten von Amerika“ (Wejmar, 1861). Wspólnie z siostrą swoją, Idą *Kohl*, wydał dzieło p. t.: „Englische Skizzen“ (3 części, Lipsk i Drezno, 1845); ta ostatnia ogłosiła oddzielnie: „Paris und die Franzosen“ (3 cz., Lipsk, 1845); „Die Völker Europas“ (2 wyd., 1872); „Geschichte der Entdeckungsreisen und Schiffahrten zur Maghelaensstrasse“ (1877); „Die natürlichen Lockmittel des Völkerverkehrs“ i in.

Kohler Józef, prawnik niemiecki, * 1849 r. w Offenburgu; studjował prawo we Fryburgu i Heidelbergu, 1878 został profesorem w uniwersytecie würzburskim, 1888 w berlińskim. Napisał: „Zur Lehre von der Blutrache“ (Würzburg, 1885); „Das chinesische Strafrecht“ (1886); „Das Autorrecht“ (1880); „Das Wesen der Strafe“ (1888); „Rechtsvergleichende Studien“ (1889) i w. in.

Köhler Ludwik, fortepjanista, kompozytor i pisarz muzyczny, * 1820 w Brunświku, † 1886; od 1847 r. prowadził założoną przez siebie szkołę muzyczną w Królewcu. Ogłosił: „Die Melodie der Sprache“ 1853); „Systematische Lehrmethode für Klavierspiel und Musik“ (2 t., 1856—58); „Führer durch die Klavierunterrichtsliteratur“ (2 wyd., 1860); „Der Klavierunterricht“ (4 wyd., 1877); „Harmonie und Generalbasslehre“ (2 wyd., 1871); „Die Neue Richtung in der Musik“ (1864) i in. Skomponował kilka oper, oraz utwory na orkiestrę, fortepjan i do śpiewu.

Köhler Jan, śpiewak polski, barytonista, * 1822 we Lwowie, gdzie, po ukończeniu kursu w tamecznem konserwatorjum, rozpoczął 1845 r. zawód dramatyczny w teatrze hr. Skarbka. Od 1857 występując w Warszawie, należał do ulubionych artystów opery polskiej. Od 1872 r. występował we Lwowie.

Köhler Ulrych, archeolog, * 1838 w księstwie Wejmarskiem, kształcił się w Jenie i Getyndze, 1865 mianowany sekretarzem pruskiego poselstwa w Atenach, 1872 profesorem starożytności w Strasburgu, 1875 wrócił do Aten, 1886 objął katedrę archeologji w Berlinie. Ogłosił: „Urkunden und Untersuchungen zur Geschichte des delisch-attischen Bundes“ (Berlin, 1870); „Corpus inscriptionum atticarum“ (1877—88, 2 cz.); 1889 został członkiem berlińskiej akademji nauk.

Kohlhase Jan, niezamożny handlarz, zamieszkały w XVI w. w Kölln nad Szprewą. Pozbawiony w drodze na jarmark lipski 1532 dwóch najpiękniejszych koni przez szlachcica Günthera von Zaschwitz, gdy nie mógł znaleźć sprawiedliwości ani w Saksonji, ani u elektora brandeburskiego, doprowadzony do rozpaczy, postanowił 1534 zakłócić spokój publiczny, ale uległ napomnieniom Lutra i zaniechał swego zamiaru. Jednakże już 1535 na czele zbrojnej gromadki począł niszczyć wioski szlacheckie; 1537 powstrzymał chwilowo swe dzieło zniszczenia, ale nie mogąc uzyskać żądanego za poniesione szkody wynagrodzenia, wznowił gwałty 1538; towarzysze jego poginęli prawie wszyscy; **K.**, mając za sobą opinję ludu, ciągle unikał prześladowań, aż wreszcie zwabiony do Berlina, został schwytany, stawiony przed sądem i ukarany śmiercią przez łamanie kołem 22 marca 1540 r. Wypadki te zużytkował Henryk Kleisl w swojej nowelli „Michał Kohlhaas,“ w której wszakże nie starał się o wierność historyczną. Por. Burkhardta „Der historische Hans Kohlhase“ (Lipsk, 1864).

Kohlrausch Henryk Fryderyk Teodor, pedagog niemiecki, * 1780 w Landolfshausen, pod Getyngą, † 1867; początkowo nauczyciel w różnych miejscach, od r. 1830 jeden z wyższych urzędników zarządu oświecenia w Hanowerze, miał znakomity udział w organizacji zakładów wyższych naukowych tego kraju. Z prac jego literackich zasługują na szczególną uwagę: „Die Geschichte und Lehre der heiligen Schrift“ (1811); „Die Deutsche Geschichte“ (Elberf., 1816; 15 ed.. 1875); „Chronologischer Abriss der Weltgeschichte“ (15 ed., 1861); interesujące są także jego „Erinnerungen aus meinem Leben“ (Hanow., 1863).

Kohlrausch Rudolf Hermann Arndt, fizyk, * 1809 w Getyndze, † 1858; był profesorem fizyki w Marburgu, a od 1858 w Erlangen; z licznych prac jego, tyczących się elektryczności, najważniejszą jest stwierdzenie prawa Ohma za pomocą ulepszonego przez niego kondensatora.

Kohlrausch Fryderyk, fizyk, syn pop., * 1840 w Rinteln, kształcił się w Erlangen i Getyndze, gdzie 1862 r. został docentem, a 1867 prof. nadzwyczajnym. 1870 został profesorem politechniki w Zurichu, 1871 w Darmsztadzie, 1875 prof. w Würzburgu, 1888 w Strasburgu, 1895 prezydentem państwowego instytutu fizyczno-technicznego w Berlinie. Prace jego tyczą się głównie prądów galwanicznych, mianowicie ważne są metody jego oznaczania przewodnictwa cieczy, oraz badania nad sprężystością ciał. Dzieło jego: „Leitfaden der praktischen Physik“ (7 wyd., 1892) stanowi wyborny podręcznik robót w pracowniach fizycznych.

Kohn Albin, agronom, * w Warszawie, † 1879; kształcił się w instytucie rolniczym w Marymoncie, następnie osiadł w w. ks. Poznańskiem i czynny był na polu piśmiennictwa rolniczego. Ogłosił: „Rośliny pastewne“ (Warszawa, 1858); „Drób“ (1858); „Bibljoteczka dla polskiego rolnika“ i w. in. Przełożył na niemiecki Sadowskiego „O drogach handlowych greckich i rzymskich“; oraz ogłaszał w tymże języku sprawozdania z prac archeologicznych w języku polskim i rosyjskim. Spólnie z Melisem wydał 1 tom dzieła, mającego na celu zaznajomienie Europy z poszukiwaniami archeologicznemi w Polsce, p. t. „Materialen zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa“ (Jena, 1878). W dziele tem znajdują się przekłady lub streszczenia badań: Przyborowskiego, Glogera, Zawiszy, Alta, Pawińskiego, Stawiskiego, Zielińskiego, Kirkora, Kopernickiego, Ossowskiego, Jagmina, Tyszkiewicza, Łoskiego i in.

Kohn G., pisarz polski, * 1844 w Tyrolu, zasila swemi pracami niemieckiemi i polskiemi rozmaite pisma; jako literat oznajmia Niemców z literaturą polską, Polaków z literaturą nie-

miecką, za pomocą przekładów, biografji i t. p. Był wydawcą *Rocznika Samborskiego*. Napisał: „Pierwsze wrażenie z dłuższej wycieczki po kraju“ (1880); „Sieger und Besiegte“ (Sambor, 1879).

Kohn Teodor, ksiądz arcybiskup ołomuniecki, w 1845. W 1882 został profesorem teologji tamże, a 1893 arcybiskupem tamże.

Kohorta (łac. *cohors*), oddział wojska dawnych Rzymian, odpowiadający mniej więcej dzisiejszemu bataljonowi wojsk europejskich; nazwa ta pochodzi od czasów Marjusza, za którego składała się z 2 manipul; Cezar wprowadził większe **K.** złożone z 4 manipul. Każdy legjon miał 7—10 **K.**

Koimbatur (*Coimbatore*), miasto główne okręgu t. n. (20,310 klm. kw. i 2,005,000 miesz.), w angielskiem prezydencie Madras w Indjach przedgangesowych, nad rzeką Noyel, posiada 47,000 miesz. i jest rezydencją biskupa katolickiego.

Koincydencja (łac.), spotykanie się, schodzenie, zbieg okoliczności.

Koir, ob. Kokos.

Koira, ob. Chur.

Koisu, rzeka na Kaukazie, bierze początek u podnóża góry Kazbek, zwilża dziką krainę Awarów i Lezgów i na granicy gubernji Derbenckiej i Stawropolskiej wpada do morza Kaspijskiego.

Kojałowicz Wijuk Wojciech, Jezuita, znakomity historyk, * 1609 w Kownie, † 1677 w Wilnie; do zakonu wstąpił 1627; uczył filozofji i teologji w akademji wileńskiej i był jej prokanclerzem; 1654 — 56 zarządzał kolegjum wileńskiem i akademją, a następnie domem profesorów. Załatwiał oprócz tego różne ważne sprawy zakonu; jeździł raz nawet do Rzymu w jakiejś tajemnej misji od prowincji litewskiej. Obdarzony wyższemi zdolnościami i talentem pisarskim, zamiłowany w rzeczach ojczystych, poświęcał czas wolny od zajęć zakonnych naukom, a zwłaszcza studjom historycznym. Najważniejszem dziełem **K.,** którem piękne w literaturze naszej zajął miejsce, jest historja Litwy w dwu częściach: cz. I, p. t.: „Historiae Lithuanae Pars prior, De rebus Lithuanorum ante susceptam Christianam Religionem conjunctionemque M. Lit. D. cum Regno Poloniae Libri IX“ (Gdańsk, 1650); cz. II, p.: „Historiae Lithuanae Pars altera, seu de rebus Lithuanorum a conjunctione M. D. Lith. cum Regno Poloniae ad unionem eorum Dominiorum, Libri VIII“ (Antwerpja, 1669). W pracy tej, ułożonej na podstawie materjałów zebranych przez Stryjkowskiego, okazuje się historykiem o wiele krytyczniejszym od niego. Bezstronność, zdrowy sąd, wyborny układ, styl poważny i łacina czysta, oto są zalety tego szacownego dzieła, z powodu którego nazywa go Schlötzer najcelniejszym historykiem XVIII w. Uczony ten niemiecki pracę **K.** dał w dosłownym niemal przekładzie do zbioru „Historji powszechnej“ wydawanej w Halli 1785; polski przekład w rękopiśmie ks. Ratomskiego z poprawkami Naruszewicza znajdował się w bibljotece puławskiej. Oprócz wielu dzieł polemicznych i religijnych, wydał jeszcze następujące treści historycznej: „Miscellanea rerum ad statum Ecclesiasticum in M. D. Lituan. pertinentium etc.“ (Wilno, 1650), książka to bardzo rzadka; „De rebus anno 1648 et 1649 contra Zaporovianos Cosacos gestis etc.“ (Wilno, 1651, 2 ed. Królewiec, 1653, 3 ed. pod zmienionym tyt.: „Rerum in M. D. Lit. per tempus rebellionis cosacicae gestarum Commentarius etc.“ (Elbląg, 1655, tłómaczenie polskie, Wilno, 1658); „Fasti Radiviliani gesta Illustrissimae domus Ducum Radivilli compendio continens etc.“ (Wilno, 1653, przekład polski tamże, 1654), tem właśnie podobno dziełem ściągnął na siebie gniew Radziwiłłów i ciągłe prześladowanie. Zostawił też w rękopisie dwa herbarze szlachty litewskiej, oraz „Supplementum scriptorum S. J. provinciae Lithuniae etc.,“ które to dzieła ważne dla historji liter. pol., znajdowało się w bibljotece Załuskich. Co się tycze herbarzy, to jeden z nich zredagowany po polsku, p. t.: „O klejnotach albo herbach, których familje stanu rycerskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego zażywają“ (czyli tak zwane „Compendium“ wydał w Krakowie 1897 r. Fr. Piekosiński. Druk drugiego, znacznie obszerniejszego, zredagowanego w języku łacińskim, a zatytułowanego „Nomenclator“ został zapowiedziany. Oryginalne autografy Kojałowicza obu tych herbarzy znajdują się w Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Wszystkie dzieła **K.** wylicza Brown w swej „Bibljotece“ pisarzów jezuickich (str. 224—227).

Kojałowicz Wijuk Kazimierz, brat poprzedniego, również Jezuita, * 1617 w Kownie, do zakonu wstąpił 1634; uczył poetyki, wymowy, filozofji i teologji lat 3; kaznodzieją był lat 7; rządził kolegjum wileńskiem, a następnie był prefektem nauk wyższych i prokanclerzem akademji w Wilnie; † 1674 jako rektor kolegjum połockiego. Najgłówniejsze jego dzieła są retoryczne. Urywek jego przekładu „Roczników“ Tacyta wydał Mostowski (Warszawa, 1803). Wszystkie prace **K.** wymienia Brown w swej „Bibljotece“ pisarzów jezuickich (str. 227—228).

Kojałowicz Wijuk Piotr, najmłodszy brat poprzednich, także Jezuita, uczył w Wilnie retoryki i filozofji. W bibljotece Załuskich miały być dwa jego autografy. Por. Brown „Bibljoteka“ pisarzów jezuickich (str. 229).

Kojałowicz Michał, historyk rosyjski, * 1828 roku w miasteczku Kuczyńce gub. Grodzieńskiej, profesor historji rosyjskiej w petersburskiej akademji duchownej (od 1856), poprzednio profesor seminarjum duchownego ryskiego i petersburskiego. Wydał: „Litowskaja cerkow-

naja Unija“ (Petersburg, 1859 — 1862); „Lublinskaja Unija” (1 t., 1863); „Lekcii po istorii o zapadnoj Rossii“ (Moskwa, 1864); „Etudes historiques sur la Russie occidentale etc.“ (Petersburg, 1865); „Dnewnik posledniago pochoda Stefana Batorija na Rossiju i t. d.“ (tamże, 1867); pomieszczał nadto w moskiewskiem czasopiśmie *Dień* wiele artykułów, tyczących się po większej części stosunku między dawną Polską a Litwą i Rusią.

Kojang *(coyang*, holend. *koijan)*, miara objętości na wyspach wschodnioindyjskich, różnej wielkości, od 1330 do 5280 litrów; także jednostka wag w handlu solą i ryżem, od 1497 do 3937 kilogramów.

Kojarzenie pojęć *(associatio idearum)*, jest to znany powszechnie objaw umysłowy, polegający na niewyjaśnionych dotąd należycie stosunkach, jakie łączą wyobrażenia i pojęcia nabyte i wytworzone przez nasz umysł. Codzienne doświadczenie przekonywa, iż niezależnie od naszej woli, jakieś świeżo przejęte wrażenie, myśl o pewnym przedmiocie, wydobywają z głębin duchowych cały szereg rozlicznych pojęć, które dochodzą do naszej świadomości bez udziału pamięci, a jedynie wskutek jakiegoś wewnętrznego związku, spajającego je w jeden łańcuch. Psychologja nie zdołała dotąd wykryć praw życia duchowego, to też ograniczać się musi i powinna na obserwacji i gromadzeniu faktów. Rozpatrując pojaw kojarzenia się pojęć, angielscy psychologowie (Hube, Ried i Priestley) uchwycili cztery najczęstsze jego przyczyny: łączność zachodzącą między przedmiotem a jego własnościami, wskutek której myśl o jakiejś istocie lub rzeczy sprowadza cały szereg nierozłącznych z niemi właściwości, łączność co do czasu i miejsca, podobieństwo i kontrast. Nie odróżniali oni jednak praw kierujących procesem myślenia od praw kojarzenia się pojęć, na co Kant pierwszy zwrócił uwagę. Szkoła Herbarta wyjaśniła dwie główne podstawy tego pojawu; według niej jednorodne pierwiastki, składające treść naszego wyobrażenia, zlewają się w jedną całość, różnorodne zaś tworzą niezupełne połączenie, wikłając się nawzajem.

Kojdanower Aron Samuel, rodem z miasta Kojdanowa na Litwie, uczony Izraelita, żyjący w XVII wieku, ostatecznie rabin w Krakowie, † 1678; ogłosił drukiem: „Byrkat ha-Zebach“ (Błogosławieństwo ofiar, Amsterdam, 1669); „Emunat Szmuel“ (Wiara Samuela, Frankfurt nad Odrą, 1696; „Byrkat Szmuel“ (Błogosławieństwo Samuela).

Kojdanów, *Kojdanowo*, miasteczko w gubernji i pow. Mińskim, nad rz. Uzdzienką; około 5,000 miesz.; pamiętne bitwą, stoczoną 1249 przez Litwinów z Tatarami.

Kojen, *Kojo (Koye, Coio)*, herb: W polu srebrnem, między dwiema czarnemi trąbami myśliwskiemi, w złoto oprawnemi i ze złotemi sznurami, mundsztukami i wylotami, pas złoty, prawoukośny, z pniem czarnym o trzech sękach u góry, a z dwoma u spodu. U szczytu pień taki, jak na tarczy. Labry czarno - złote. Nadany przez króla Stefana w r. 1577.

Kojen.

Kojpu, zwierzę, ob. Bobroszczur.

Kojsiewicz Franciszek Ksawery, prawnik, * 1798 w Krakowie, † 1863 w Warszawie, gdzie był obrońcą przy senacie; drukował znaczną liczbę swych obron, oraz dzieło „O spadkach beztestamentowych podług praw i zwyczajów polskich“ (Kraków, 1842, wyd. 2, Warszawa, 1845).

Kojsiewicz Ferdynand, prawnik i ekonomista, * 1800 w Krakowie, † 1874 tamże; był tam profesorem i sekretarzem towarzystwa naukowego. Oprócz licznych rozpraw, zamieszczanych w czasopismach, ogłosił: „Widok ogólny wszystkich części znajomych na powierzchni kuli ziemskiej“ (1842); „Wiad. hist. o przywilejach akademji krakowskiej“ (1847), oraz wydał niektóre nieznane prace Kołłątaja.

Koka, roślina, ob. Erythroxylon.

Kokaina *(metylobenzoilekgonina)* $C_{17}H_{21}NO_4$, alkaloid znajdujący się w liściach koki (ob. Erythroxylon), z których się otrzymuje przez traktowanie ich naftą i sodą, poczem alkaloid wyciąga się kwasami mineralnemi, z których strąca się alkaljami. Czysta **K.** tworzy kryształy gorzkie, rozpuszczalne w alkoholu i eterze, trudno w wodzie, topiące się przy 98°. Liście koki zawierają też alkaloidy amorficzne, jak *izatropyłkokainę*, która działa trująco na serce. **K.** syntetycznie otrzymana szkodliwych tych przymieszek nie zawiera. W medycynie stosuje się zwykle *chlorek kokainy*, rozpuszczalny w wodzie, alkoholu i chloroformie; roztwory te wszakże łatwo ulegają rozkładowi. **K.,** wprowadzona na błony śluzowe lub pod skórę, sprowadza lokalne i szybkie znieczulenie, przyjęta wewnątrz w ilości 0,1 grama podsyca funkcje psychiczne i sprawność mięśni, usuwa uczucie głodu i senność. Większe dozy wywołują odurzenie i sprowadzają zatrucie przez powstrzymanie ruchów oddechowych.

Kokaje, jezioro w gubernji i powiecie Wileńskim, niedaleko granicy pow. Wiłkomierskiego, długie około 6, szerokie około 3 wiorst, głębokie do 8 sażeni.

Kokand, *Kokan, Chokand, Fergana*, dawniej państwo w Turkestanie, z ludnością około 3 miljonów, nawodnione rzeką Syr-Darją (Jaxartes) i jej dopływami, zamieszkane przez Tadżików, Uzbeków i Kirgizów. Kraj ten bogaty w węgle kamienne, ołów, a nawet i złoto, ma grunt w wie-

lu miejscach, szczególnie ku wschodowi, bardzo urodzajny, ku zachodowi zaś po większej części stanowi pustynię. Od pewnego czasu chan Kokandy miał rozmaite spory i zatargi z Bucharją, tudzież z Rosją, z powodu których generał rosyjski Perowski od jeziora Aral posunął się nad rzekę Syr, zbudował na gruncie Kokandy twierdzę Perowską i 26 grudnia 1853 r. tegoż chana stanowczo pobił. Od tego czasu **K.** stał się zależnym od Rosji, która znaczną część kraju z miastami: Turkestan, Taszkient, Kodzend i t. d. zajęła. Chciwość i gwałtowność chana Chudojara spowodowały 1875 r. powstanie; rokoszanie obwołali chanem syna Chudojara, Nasr-ed-dina; wojsko ojca przeszło na stronę powstańców, a ten udał się pod opiekę Rosji. Powstańcy napadli na terytorjum rosyjskie, 2 września 7,000 przeszło granicę; Kokańcy ponieśli klęskę pod Machram, a nowy chan zdecydował się ustąpić Rosji obszar na płn. Syr-Darji; to jednak na nowo wzburzyło Kokańców, i po kilku klęskach 25,000 ich oszańcowało się w Andiszanie, a po walkach 19 — 22 stycznia miasto zostało zdobyte. Natychmiast nowe siły ukazały się na płdn. miasta w górach, i dopiero 20 lutego poddała się stolica Kokan; ludność wyczerpana poddała się nowemu władcy. Przez ukaz 3 marca 1876 utworzony został okrąg *Fergański* (ob.).

Kokarda, jest fontaż ze wstążki w kształcie rozety ułożony. Początkowo **K.** była godłem stronnictw politycznych, następnie przyjętą została jako znak narodowy w rozmaitych krajach; barwy jej (barwy narodowe) są w ogólności brane z barw herbów krajowych.

Kokcei.

Kokcei (*Coccej*), herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, między dwiema gałązkami srebrnemi koniczyny, — pas lewoukośny z trzema 6-promiennemi gwiazdami; w lewem czerwonem, na skale srebrnej, z takiejże baszty blankowanej dmie w trąbę czarną mąż czarno ubrany, ze srebrnemi rękawami, w czapce śpiczastej, po połowie wzdłuż czarnej i srebrnej. Nad koroną szlachecką dwa hełmy ukoronowane: w I między dwoma skrzydłami czerwonemi—gałązka, jak na tarczy; w II—pół męża takiego, jak na tarczy. Labry ze strony prawej błękitno-srebrne, z lewej czerwono-srebrne. Tarczę podtrzymuja dwa srebrne gryfy. Potwierdzenie przy indygenacie przez Stanisława Augusta w r. 1769.

Kokcej Karol Ernest Fryderyk, pułkownik pruski, następnie angielski, przybył r. 1767 do Polski i zaciągnął się do służby wojskowej, w której otrzymał dowództwo pułku ze stopniem generał-majora, a w następnym roku i indygenat polski. Wyswobodzenie króla Stanisława Augusta w Marymoncie z rąk konfederatów barskich podniosło wielce jego znaczenie i zjednało mu przyjaźń i zaufanie tegoż króla, który, wynagradzając zasługi **K.**, mianował go rzeczywistym generał-majorem i szefem danej mu na własność jednej kompanji pułku gwardji pieszej. Wysłany przez króla na powitanie cesarzowej Katarzyny, objeżdżającej Białą Ruś, towarzyszył jej w drodze z Połocka do Mohylowa i podczas tej podróży † 1780. Por. Bartoszewicz „Panowie niemieccy na dworze Stanisława Augusta" (Warszawa, 1852).

Kokenhauskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie Inflanckiem. Podług metryk koronnych i przywileju króla Władysława IV z dnia 29 marca 1635 r., należały do tego starostwa miasto i zamek Kokenhauz (ob.), oraz wsie: Askarad, Lowonard, Krepmocza z przyległemi mojzami. Na polach tego starostwa w roku 1601 d. 23 czerwca wojska litewskie pod dowództwem Krzysztofa Radziwiłła odniosły świetne zwycięstwo nad Szwedami.

Kokenhauz, po rosyjsku *Kukenojs*, *Kukonos*, niegdyś miasto w Liwonji, nad brzegami rzeki Dźwiny, pierwotnie osada ks. połockich, 1207 r. spalone przez Niemców, 1601 przez wojska litewskie, pod dowództwem Krzysztofa Radziwiłła zadało tu ciężką klęskę Szwedom, dowodzonym przez Karisona; 1623 wzięte przez Gustawa Adolfa, 1700 zostało zdobyte przez Augusta II. Dziś nie pozostało po **K.** ani śladu; na jego miejscu stoi willa Löwenstern.

Koki, *mikrokoki*, ob. Bakterje.

Koklusz, ob. Krztusiec.

Koko (franc. *coco*), rodzaj wody lukrecjowej.

Kokolity (*Coccolithus*), osobliwe ciała, odkryte w znacznych głębokościach morskich, wśród ożywionej protoplazmy. **K.** składają się z materji organicznej, przejętej węglanem wapna; Huxley rozróżnia w nich dwie formy: *diskolity (discolithus)* i *cyatolity (cyatolithus)*; pierwsze przedstawiają ciałka krążkowate, owalne; drugie przypominają dwa szkiełka od zegarków, złączone powierzchnią wklęsłą jednego z wypukłą drugiego. Nadto występują tam, lubo rzadziej, ciałka bardziej złożone, będące niejako nagromadzeniem **K.**, a zwane *kokosferami*. W geologji **K.** mają ważne znaczenie, bowiem wielka część wapieni zdaje się być głównie z nich złożoną.

Kokoljicz Jan, zwany też *Kokolja*, *Cocoglia* i *Trifone da Cattaro*, malarz dalmacki, * 1661 w Peraście, † 1713 tamże. Kształcił się w Wenecji i innych miastach włoskich, następnie wróciwszy do ojczyzny, żył w kółku rodzinnem, wspierany przez Andrzeja Zmajewicza, biskupa barskiego. W pracach swych naśladował szkołę

wenecką, choć znacznie był poprawniejszym w rysunku; obrazy jego odznaczają się żywością akcji oraz wdzięcznością i pewnością rysunku. Najlepiej znane są zdobiące kościół N. P. M. w Peraście.

Kokon, oprzęd, który wytwarzają gąsienice różnych owadów, by się w nich zasklepić przy przeobrażaniu w poczwarki. **K.** jedwabników (ob.) wydają jedwab.

Kokonor, ob. Kuku-Nor.

Kokornak *(Aristolochia)*, rodzaj roślin z rodziny kokornakowatych, mający następnie cechy; okwiat koronowy, jednopłatkowy, rurkowaty, w górze rozszerzający się w kształcie języczka, opadający; pylników 6, beznitkowych; zawiązek dolny, 6 graniasty; torebka 6-komórkowa, wielonasienna. Należą tu rośliny zielne lub krzewiaste, w licznych (około 200) gatunkach, właściwe głównie okolicom zwrotnikowym, niektóre europejskie. **K.** *powojnikownty, smolnik (A. clematitis)*, pospolity w Europie, na polach, około płotów i t. d.; łodygę ma pojedyńczą, liście jajowate, sercowato wycięte, gładkie, kwiaty żółtawe, woń ma balsamiczną. Korzeń używany był jako środek napotny i moczopędny, w większych dawkach zaliczyć go można do trucizn narkotyczno-ostrych. *A. serpentaria*, w Ameryce płn., pod nazwą *korzenia wężowego* należy do silnych środków pobudzających, w Ameryce używa się przeciw ukąszeniu wężów. Korzeń A. *cymbifera* w Brazylji nazywa się tam korzeniem tysiąca ludzi *(raiz de mil homens)* i stanowi tam ważny środek lekarski domowy. *A. sipho, krzew fajkowy*, tak nazwany z powodu kształtu kwiatów czarno-purpurowych, o łodydze wijącej się, rośnie w Ameryce płn., udaje się u nas i nadaje się do ozdoby altan. Liczne inne gatunki mają w różnych okolicach ziemi ważne znaczenie lekarskie; niektóre hodują się jako ozdobne.

Kokornakowate, *Kopytnikowate (Aristolochiaceae, Asareae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: okwiat pojedyńczy, górny, na trzy klapki rozcięty, lub też w wierzchołku języczkowato rozszerzony; pręcików 6 — 12 o nitkach krótkich, nasadą do krążka nazawiązkowego lub do kolumny słupkowej przymocowanych, albo też żadnych, tak, że pylniki do kolumny słupkowej są przyrosłe: szyjek 6, bardzo krótkich; najczęściej są zrosłe w kolumnę o 6 odnogach znamieniowych. Owoc jest jagodą lub torebką skórkowatą, zawiera nasiona liczne, o białku mięsistem lub prawie rogowatem. Należą tu zioła lub krzewy, o liściach naprzemianległych, pojedyńczych, w nasadzie sercowatych, bez przylistków, z kwiatami samotnemi. **K.** po największej części właściwe są Ameryce zwrotnikowej, niektóre znajdują się w Azji, Europie i Afryce płn. Niektóre mają własności lekarskie.

Kokornak. Kwiat przecięty, oraz pręciki i zawiązek.

Kokorycz *(Corydalis)*, rodzaj roślin z rodziny dymnicowatych, cechujący się kielichem 2 działkowym lub żadnym, koroną paszczękowatą, ostrogową, pręcikami wiązkowemi, łuszczyną lancetowatą z nasionami czarnemi, błyszczącemi; obejmuje zioła trwałe lub roczne na całej ziemi, z korzeniami bulwiastemi, niektóre lekarskie lub ozdobne. **K.** *pełna (C. bulbosa)*, po lasach w całej Europie, o kwiatach purpurowo-fjołkowych, zawiera alkaloid *korydalinę*, korzenie używane były jako środek lekko ściągający. **K.** *wydrążona (C. cava)*, nieco większa od poprzedniej, ma bulwy wydrążone, również pospolita. **K.** *taurycka (C. marschalliana)*, z kwiatem siarczysto-żółtym, rośnie na Podolu i Ukrainie.

Kokoryczka, *Babikrówka (Polygonatum)*, rodzaj roślin z rodziny kolcoroślowatych, zaliczany dawniej do rodzaju konwalji, od której się różni koroną walcowatą, w górze rozszerzoną, łodygą liściastą, której kłącze podziemne, walcowate, ma na sobie piętna okrągławe po odpadłych prątkach kwiatowych, co im u dawnych botaników zjednało nazwę *pieczęci Solomona*. Należą tu zioła trwałe w Europie śród. i Ameryce płn., o kwiatach białych, w wierzchołku zielonawych, jednostronnych, zwisłych, jagody kuliste, ciemno-fijołkowe lub czerwonawe. **K.** *kańciaste (P. vulgare* v. *Convallaria polygonatum)*, pospolita u nas w lasach cienistych; korzeń używany był jako środek łagodzący. Przytrafiją się też u nas **K.** *okręgowa (P. verticillatum)* i **K.** *szerokotistna (P. latifolium)* na Wołyniu i Podolu.

Kokos, *Palma kokosowa (Cocos)*, rodzaj roślin z rodziny palm, mający wierzchołek uwieńczony wiązką liści pierzastych; owoc, czyli *orzech kokosowy*, jest pestkowcem, mającym okrycie zwierzchnie włókniste, wewnętrzne zaś twardości kości. Należy tu około 12 gatunków, obejmujących drzewa bardzo użyteczne, głównie w pobliżu mórz na wybrzeżach i wyspach oceanu Wielkiego i Indyjskiego. Najważniejszym gatunkiem jest **K.** *orzechowiec (C. nucifera)*, nazywany koroną państwa roślinnego. Trzon dochodzi wysokości 30 m., przy 0,5 m. średnicy, liście mają 4 do 6 m. długości, owoce dochodzą wielkości głowy dziecka. Jedno drzewo wydaje od 20 do 150 orzechów, kształtu nieco trójściennego; młody owoc zawiera wewnątrz sok, *mleko kokosowe*, który następnie twardnieje w suche jądro **K.** Wy-

Kokos. *a* owoc, *b* owoc przecięty

daje ono najrozmaitsze użytki. Owoce dostarczają w wyżej wymienionem mleku napoju orzeźwiającego, jądro dojrzałych jest jadalne i wydaje olej (ob. Kokosowy olej). Włókno otaczające owoc używa się na sznury i t. p., robią z niego też rodzaj przędzy, zwanej *koir*. Właściwa skorupa owocu używa się na naczynia i inne wyroby, liście na pokrycie dachów, kosze i t. d., młode zaś są jadalne *(kapusta palmowa)*. Z włókien liściowych wyrabiają się tkaniny bardzo trwałe. Drewno po 40 roku życia drzewa nadaje się na wyroby *(drewno palmirowe)*. Słynnem jest nakoniec *wino palmowe* czyli *toddy*, otrzymywane przez fermentację soku, wypływającego przez nacięcie młodych pochw kwiatowych; wino to przez destylację wydaje arak, przez dalszą fermentację ocet. Ze świeżego soku otrzymuje się też rodzaj brunatnego cukru *(jaggery)*. Sok kwiatów używa się na lekarstwo ściągające. Owoce nawet po kilkomiesięcznym pobycie w wodzie nie tracą siły kiełkowania i przyniesione przez prądy oceaniczne na brzegi jakiej wyspy koralowej rychło pokrywają ją lasem kokosowym. Z innych gatunków wymienimy: *C. butyracea*, którego pień ścięty i wydrążony wypełnia się kilkakrotnie sokiem smaku winnego, i *C. guineensis*, cienkie drzewko, używające się na laski (trzcina *tabago*). Niektóre gatunki, jak *C. flexuosa*, *C. australis* i in., hodują się, jako rośliny pokojowe.

Kokosowa śliwka, nazwa złotośliwu, ob. Chrysobalanus.

Kokosowe drzewo, ob. Inga.

Kokosowe masło, ob. Kokosowy olej.

Kokosowe mleko, ob. Kokos.

Kokosowe orzechy, owoce palmy kokosowej (ob. Kokos); owoce drzewa Attalea (ob.) nazywają się **K. o.** *małemi*.

Kokosowy olej *(tłuszcz kokosowy, łój kokosowy)*, tłuszcz otrzymywany z owoców różnych palm, zwłaszcza palmy kokosowej. Wydobywa się przez poddanie ciśnieniu jąder owocowych, wysuszonych na słońcu lub wygotowanych w wodzie. Wysuszone takie owoce *(kopra)* sprowadzają się także do Europy. **K. o.** jest białawy, gęsty, topi się przy 20—25° i krzepnie przy 18°. Na powietrzu łatwo jełczeje i łatwo się zmydla. Składa się z glicerydów różnych kwasów tłustych, których mieszaninę uważano dawniej za oddzielny kwas kokosowy. **K. o.** używa się w Europie na wyrób mydła, oraz świec stearynowych. Wyrabia się też z niego tani tłuszcz pokarmowy, zwany *masłem kakaowem*.

Kokosowy rak, ob. Pustelnik.

Kokosza wojna, tak się nazywa w historji polskiej rokosz szlachecki pode Lwowem 1537. Dla zrozumienia ważnego tego w dziejach naszych faktu nadmienić należy, że skutkiem wadliwej organizacji państwa, przy wielkiem ograniczeniu władzy królewskiej a niezmiernych przywilejach i wolnościach szlachty, dobre porozumienie między królem a narodem istniało wtedy tylko, gdy albo król zupełną okazywał wierność, albo szlachta kierowała się gorącym patrjotyzmem, gotowym do wszelkich dla kraju poświęceń. Patrjotyzm ten w istocie przez długi czasu przeciąg zapewniał Rzeczypospolitej, na zewnątrz przynajmniej, potęgę i świetność niezwykłą. Wewnątrz tymczasem było inaczej. Jeżeli tylko z jednej lub z drugiej strony przekroczono owe warunki jednozgodności, co właśnie z powodu nieopatrznych urządzeń państwowych często mogło się zdarzać, wynikały zaraz burze wewnętrzne, zawsze dla Rzeczypospolitej zgubne. Zygmunt I mądrem i roztropnem postępowaniem dopóty tylko ową utrzymał harmonję, dopóki nie stracił powagi i zaufania przez intrygi Bony, dopóki senatorowie w poswarkach z sobą o interesa prywatne nie poczęli burzyć szlachty przeciw królowi i wiernym mu senatorom. Już na sejmie piotrkowskim (1 listopada 1536—2 marca 1537) wielka przeciw królowi wszczęła się wrzawa z powodu *metryki koronnej* (ob.) i ceł królewskich, podniecana intrygami Bony i Piotra Kmity (ob.), niesprawiedliwemi skargami St. Odrowąża (ob.), wzajemną senatorów nienawiścią i sprzecznemi wielu z sejmujących interesami. Król zatwierdził niektóre z żądań szlachty, ale nie otrzymał pozwolenia na pobór wojenny, mimo to że kraj był zagrożony napaścią Petryły, hospodara mołdawskiego, który uderzył na Ruś Czerwoną. Musiał więc zwołać pospolite ruszenie, któremu wyznaczono miejsce zebrania pode Lwowem. Zgromadziło się z początkiem lipca podobno do 150,000 dzielnego rycerstwa pod kościołem św. Jerzego. Wzburzone wszakże na ubiegłym sejmie umysły, groźne teraz swą liczbą, myślały nie o wojnie, lecz o przeprowadzeniu swych żądań. Miasto więc słuchać komendy Jana Tarnowskiego i czynić przygotowania do boju, rozpoczęto obrady niezmiernie burzliwe. Na zgromadzeniu (z 2 sierpnia 1537) pod wsią Boiskami po zuchwałych i szorstkich przeciw królowi mowach P. Zborowskiego, Księskiego, W. Dębińskiego (z natchnienia Kmity), Taszyckiego, M. Zborowskiego i odpowiedzi stojącego przy królu Tarnowskiego, tak było wielkie rozjątrzenie szlachty, występującej przeciw gospodarstwu Bony w Polsce i wypominającej zniewieściałe wychowanie Zygmunta Augusta, frymarki urzędów, bezprawne używanie metryki, wywłaszczenie Odrowąża, zakupna dóbr i obsadzanie ich urzędnikami królowej, że senatorowie, wśród ulewnego deszczu i huczącej nawalnicy, która nie dozwoliła mówić Kmicie, musieli przed szablami szlachty uciekać do miasta. Na następnych zgromadzeniach (23, 27 i 28 sierpnia) w kościele św. Franciszka odbywały się również hałaśliwe narady senatorów z delegatami szlacheckimi, którzy piorunowali zarówno na króla, jak na senat. Wreszcie ze-

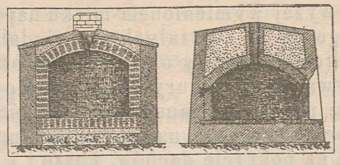
brała się szlachta 31 sierpnia na polu pod św. Jerzym, wybrała komisję do spisania artykułów swoich *(plebiscitu)*, których było 36 i wręczyła je królowi przez Mar. Braniekiego. Po kilkudniowej naradzie z senatorami, dał król przez Jana Tarnowskiego szlachcie 9 września odpowiedź, w której musiał na wiele rzeczy się zgodzić, inne do sejmu odesłał, a inne przyrzekał. Ułagodził tem wzburzone masy, które jednak ani poboru nie uchwaliły, ani na wojnę iść nie miały ochoty. Zresztą, za zdaniem idąc Sarnowskiego, król zdemoralizowanego tłumu na wojnę prowadzić nie chciał. Rozeszło się więc pospolite ruszenie, a napad Petryły odparli Tarnowski i Sieniawski siłami, jakie mieli pod ręką. Tak więc prywata i mały wzgląd na sprawy publiczne potrzeby powszechne i niebezpieczeństwo kraju wywołały *kokoszą wojnę*, której zgubnem następstwem były konstytucje sejmu 1538, rozszerzające i utrwalające rozległe wolności szlacheckie, ograniczające władzę króla i senatu, nieprzyjazną mieszczanom i kmieciom. Opozycja w łączności szlacheckiej postąpiła o wielki krok naprzód. Obszernie opisuje **K. w.** Orzechowski w swych „Annales".

Kokoszka (*Gallinula*), rodzaj ptaków brodzących, pośredni między chróścielami i łyskami; ma dziób krótki, ścieśniony, klinowaty, nogi podkasałe, mierne, z długiemi, szczupłemi palcami wolnemi; pazury mierne, ksiuk poziomy, skrzydła mierne, ogon krótki, klinowaty, upierzenie sute, bawełniste. Należy tu kilka gatunków, mieszkających we wszystkich częściach świata; przebywają one na płytkich wodach, trawą i krzewiną zarosłych. Dobrze pływają i mogą się zanurzać; biegają szybko; lot ich słaby i krótki, mimo to niektóre gatunki odbywają dalekie podróże. Głos ich jest krzykliwy. Są to ptaki jednożenne, znoszą po kilkanaście jej eliptycznych, rzadkiemi grubemi plamami upstrzonych. Żywią się robactwem wodnem i roślinami wodnemi. Jedyny gat. europejski *G. chloropus*, 31 cm. długi, 60 cm. szeroki, u nas wszędzie pospolity, zwany jest pospolicie *kurką wodną*.

Kokota (franc.), ulicznica, kobieta upadła.

Kokpekty, miasteczko w pow. Zajsańskim, w obwodzie Semipalatyńskim, nad rz. Kokpektynką, składa się przeważnie z szałasów i liczy 2,908 miesz. (1897).

Koks (z ang. *cokes* lub *coaks*, może z łac. *coquere*, przez ogień przyrządzić), materjał palny, otrzymywany przez wyżarzenie węgli kamiennych przy utrudnionym dostępie powietrza, przy czem tracą części smolne i siarkowe; jest dziurkowaty, szarawy lub czarny, z odblaskiem metalicznym. Dosyć się trudno zapala i pali się prawie bez płomienia, ale wydaje wiele ciepła, paląc się bez dymu i woni. Własności **K.** zależą zresztą od gatunku użytych węgli. Używa się głównie przy przeróbce żelaza i topieniu metali.

Piece koksowe.

Przy fabrykacji gazu oświetlającego otrzymuje się **K.** jako produkt uboczny; zbyt drobny i gąbczasty dla użytku w giserniach, może być użyty do opalania domowego. Koksowanie węgla kamiennego odkryli Anglicy za panowania Elżbiety, poszukując węgla, któryby był odpowiedniejszym do celów metalurgicznych. Ważnem jest też zastosowanie **K.** do budowy stosów galwanicznych. Najtańszy i najprostszy sposób wypalania **K.** polega na układaniu węgli w stogi czyli milerze, jak przy otrzymywaniu węgli drzewnych, które wszakże dla lepszego przeciągu otrzymują komin wewnętrzny. Sposób ten używa się obecnie tylko w Ameryce; w Europie **K.** otrzymuje się w piecach zamkniętych, które mają różną konstrukcję. Posiadają w ogólności sklepienie kopulaste, formy kołowej lub eliptycznej, ponad którem wznosi się komin. Ściana przednia posiada w murze otwór, zamykany drzwiami żelaznemi, służącemi do wyładunku. W piecu Appolta ogrzewanie dokonywa się przez spalanie par i gazów, rozwijających się przy koksowaniu. Piece zresztą różnych konstrukcji mają też na celu zużytkowanie ciepła tego do różnych celów ubocznych, jak do wypalania wapna, do wytapiania szkła i t. p.

Koksalgja, ból w stawie biodrowym wskutek jakiegokolwiekbądź procesu chorobowego zapalnego, jak reumatyzm, ropne zapalenie rzeżączkowe lub ropne zapalenie gruźlicze; niektórzy chirurgowie nazwą **K.** oznaczają tylko to ostatnie. Zejście **K.** zależy od rodzaju cierpienia: reumatyczne bardzo często kończą się zupełnem wyzdrowieniem, inne zaś, jak gruźlicze i rzeżączkowe, prowadzą prawie zawsze do zniszczenia końców stawowych kości i następnego unieruchomienia stawu *(ankyloza)* z różnego rodzaju przykurczeniami. Leczenie ropnych zapaleń należy do chirurgji i ortopedji. **K.** *histeryczną* zowie się bolesne przykurczenie mięśni biodrowych i udowych, zupełnie symulujące cierpienie stawu; powstaje u histeryczek podczas ataku lub bez niego; zjawia się ono raptownie podczas zupełnego zdrowia i znika również niepostrzeżenie. Nawroty są bardzo częste.

Kokszajsk, ob. Carewo-Kokszajsk.

Kokular Aleksander, malarz historyczny i portrecista, * 1793 w Warszawie, kształcił się w wiedeńskiej akademji sztuk pięknych, a następnie zwiedził Rzym i Paryż. Po powrocie do

Kokular A.

kraju 1818 był przez 6 lat nauczycielem w konwikcie na Żoliborzu. W 1824 wysłany kosztem rządu do Rzymu, bawił tam 2 lata. Po 1832 założył we własnym domu szkołę malarstwa. Następnie był nauczycielem w gimnazjum realnem, a ostatecznie profesorem w szkole sztuk pięknych; † 1846 w Warszawie. Oprócz znakomitych portretów, celniejsze jego prace są: „Edyp prowadzony przez Antygonę“; „Śmierć Pryjama“; „Perykles broniący Aspazji“; „Ślub Jagiełły z Jadwigą“; „Zdjęcie z krzyża“; „Chrystus błogosławiący dzieci i t. d.“. Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich“ (t. I).

Kokulina, ob. Anamirta.

Kol, naród w Indjach przedgangesowych, który prawdopodobnie zamieszkiwał dawniej dolinę Gangesu. Liczba ich wynosi 475,000; pod względem języka okazują podobieństwo z plemionami Szan Indji zagangesowych, zajmują się górnictwem, a zwłaszcza polowaniem. Pod nazwą *Kolarjów* (od Kol i Arjowie) obejmują się różne plemiona, do których oprócz **K.** należą plemiona Munda, Korwa, Santal, Ho, Karwar, Bhil i Mena. Por. Daltona „Descriptive ethnology of Bengal“ (1872).

Kola *(Cola)*, rodzaj roślin z rodziny zatwarowatych *(Sterculiaceae)*, obejmujący drzewa o liściach niepodzielnych lub klapkowanych i kwiatach zebranych w grona, w Afryce zwrotnikowej, a których owoc stanowi u plemion murzyńskich środek pobudzający i zostaje u nich w wielkiem poważaniu. Głównym gatunkiem jest *Cola acuminata*, dochodząca 20 m. wysokości, z gałęziami zwieszającemi do ziemi i kwiatami żółtemi, czerwono plamistemi. Owoc tego drzewa jest torebką pięciokomórkową, wielkości cytryny, w każdej komórce znajduje się nasienie wielkości małego kasztana, ustroju mięsisto ziarnistego: smak ich jest słabo gorzki, dosyć przyjemny. Główną częścią składową jest tu kafeina, co okazuje, że wszystkie plemiona czują potrzebę środków pobudzających, zawierających kafeinę. Nasiona te plemiona murzyńskie tylko żują; odegrywają one u nich ważną rolę w życiu społecznem i towarzyskiem. **K.** jest w Afryce przedmiotem bardzo ożywionego handlu. Wysuszone tracą wiele na wartości i sprzedają się pod nazwą *koupa*. Właściwa nazwa orzechów **K.** jest *makatso*, w Sudanie nazywają je *guru* lub *goro*, z czego mieszkańcy wybrzeży, nie wymawiający głoski *r*, utworzyli **K.** Pod nazwą **K.** sprzedawane są też owoce drzew *Garcinia cola (orzechy* **K.** gorzkie lub męskie), *Heritiera litoralis* i *Parkia africana*. Por. Schuchardt „Die Kolanuss“ (1891).

Kola i jej owoc.

Kola Dymitr Franciszek, Pijar, * 1699 w Warszawie, † 1766 tamże; profesor teologji, następnie rektor kolegjum warszawskiego. Oprócz mnóstwa panegiryków, kazań okolicznościowych i innych pism mniejszych rozmiarów, przypisują mu ważne dzieło p. t.: „Obserwacja dla objaśnienia kontrowersji De evocationibus inter Statum spiritualem et saecularem, zachodzących z okazji manifestów, pozwów i różnych skryptów w tym czasie in publicum wyszłych, z praw koronnych zebrane“ (1753).

Kolacjonowanie (z łac.), wyraz, używany szczególnie w rachunkowości, znaczy kontrolowanie, sprawdzanie cyfr rozmaitych pozycji, wchodzących do sumy ogólnej rachunku. W każdem innem znaczeniu, **K.** jest sprawdzeniem istotnego stanu rzeczy jakiej.

Kolada, *Koleda*, ob. Kolęda.

Kolaine, niegdyś warowny zamek na Żmujdzi, poniżej Jurborga, na prawej stronie Niemna, zburzony r. 1291 przez komtura krzyżackiego Bertolda Brühawe.

Kolanko, u roślin, ob. Żdżbło.

Kolankowski Antoni, poeta, * 1825, † 1881 w Suwałkach. Poezje jego odznaczały się prostotą uczucia i przywiązaniem do wszystkiego, co swojskie. Ogłosił: „Łzy i uciechy“ (Warszawa, 1870) i „Ostatnie akordy“ (Suwałki, 1875); zamieszczał nadto swoje prace w *Tygodn. ilustr.* i *Bluszczu.*

Kolano, okolica ciała pośredniczącą pomiędzy udem (ob.) a golenią (ob.). Szkielet tej okolicy stanowi *staw kolanowy*, należący do stawów zawiasowych; staw ten utworzony jest przez końce stawowe górnego końca piszczeli i dolnego kości udowej, utrzymywany za pośrednictwem więzów wewnętrznych i zewnętrznych. Od przodu stawu znajduje się rzepka (ob.), od tyłu jama podkolanowa, wypełniona mięśniami, naczyniami i nerwami. Staw ten bywa często siedliskiem procesów chorobowych, reumatycznych, rzeżączkowych i gruźliczych.

Kolanowski Maksymiljan, * 1815 w Poznaniu, † 1844, nauczyciel gimnazjum w temże mieście, gdzie ogłosił ważną rozprawę o życiu i pismach Sarbiewskiego, p. t.: „De Mathia Casimiro Sarbievio, Poloniae Horatio“ (Berlin, 1842).

Kolar, właściwie *Kolarz*, Józef Jerzy, artysta i pisarz czeski, * 1812 w Pradze, 1896 tamże, ukończywszy gimnazjum i wydział filozoficzny w Pradze, był przez kilka lat nauczycielem

prywatnym w Peszcie; od r. 1837 poświęcił się zawodowi artystycznemu, odznaczając się przeważnie w dramatach Shakespeare'a. Jako pisarz dramatyczny, przełożył oprócz innych z Shakespeare'a: „Hamleta“ i „Kupca weneckiego,“ z Goethego „Fausta,“ z Schillera „Zbójców,“ napisał nadto kilka sztuk oryginalnych: „Monika,“ „Magelona,“ „Pražsky Žid,“ „Královna Barbora,“ „Primator,“ „Smirziczti,“ „Mravenci,“ „Žižkova smrt;“ „Trzi faraonové,“ „Dejte mi czamaru,“ „Umrlczi hlava,“ „Diablova legenda,“ „Mistr Jeronym“ (zakazany przez cenzurę, wydrukowany w roku 1886). Nowele pomieszczał w czasopismach. Pisał nadto do rozmaitych czasopism praskich, czeskich i niemieckich. Krytyki muzyczne podpisywał pseudonimem: Medardus. Przekłady **K.**, a zwłaszcza przekład *Fausta*, są klasyczne zarówno pod względem języka, jak zgłębienia ducha autora; oryginalne jego prace odznaczają się fantastycznością. Por. Jakób Arbes w *Svietozorze* 1887; pisali też o nim: Turnovsky, Vrchlicky, J. Bittner, V. Guth.—Żona jego *Anna Marta* **K.**, z domu Manetinská, * 1817 r. w Peszcie, była ulubioną artystką dramatyczną sceny czeskiej w Pradze.

Kolarjowie, ob. Kol.

Kolárz Józe, uczony czeski, * 1830, uczył się w uniwersytecie praskim nauk przyrodniczych i języków słowiańskich, został potem nauczycielem, pisał poezje i przekładał, oraz pracował w dziennikarstwie; potem zwiedził Warszawę, Kraków, Wilno, Petersburg, Moskwę, Kazań, południową Słowiańszczyznę, badając zabytki rękopiśmienne słowiańskie, następnie podróżował po Niemczech. W r. 1868 był mianowany lektorem języka polskiego. Napisał wiele rozpraw filologicznych i lingwistycznych.

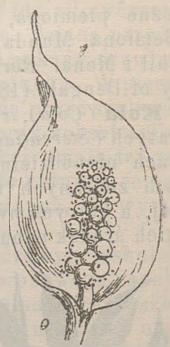
Kolateralni, dalsi krewni, pochodzący od brata lub siostry, albo też od rodzeństwa rodziców; *linje kolateralne*, linje boczne krewnych.

Kolator (z łac.), zowie się ten, kto kościół wybudował i odpowiednim funduszem opatrzył, a oraz właściciel tej wsi lub miasta, w którym kościół istnieje. **K.** ma prawo przedstawiania proboszcza, t. j. udzielania prezenty na wakujące beneficjum, czyli posiada prawo *kolacji*, lub patronatu, stąd zowią się także *patronami*. W prawie jednak kościelnem (kanonicznem) rzymsko-kat. pod nazwą tą rozumieją się tylko papieże i biskupi.

Kolazin, ob. Kalazin.

Kolb Jerzy Fryderyk, statystyk i publicysta niemiecki, * 1808 w Spirze, † 1884 r., naprzód radny, potem burmistrz tegoż miasta. Wybrany 1848 r. do parlamentu przygotowawczego, do komitetu pięćdziesięciu i niemieckiego zgromadzenia narodowego, przeniósł się ze szczątkami tego ostatniego do Stutgardu. W r. 1849 na sejmie bawarskim zasiadał w szeregach opozycji, gdzie, równie jak w wydawanej przez siebie gazecie *Speiersche Zeitung* występował w obronie praw ludu. Prześladowany z tego powodu, wyniósł się w połowie r. 1853 do Zürichu, skąd w r. 1860 udał się do Frankfurtu. Na sejmie bawarskim 1870 jako przedstawiciel stronnictwa demokratycznego głosował za zniesieniem wojska i przeciw mieszaniu się do wojny prusko-francuskiej; na sesji zaś sejmowej 1871 r. występując przeciw Prusom, domagał się nowego uorganizowania Niemiec na podstawie zasadniczych praw narodu niemieckiego przy współdziałaniu swobodnie wybranej reprezentacji narodowej. Z pism jego historycznych, statystycznych, ekonomicznych i innych, zasługują na szczególną uwagę: „Handbuch der vergleichenden Statistik“ (8 wyd., Lipsk, 1879); „Geschichte der Menschheit und Cultur” (2 t., 1843); „Die wichtigsten ältern Staatsprocesse in England“ (2 t., Lipsk, 1861); „Die Schweiz in ihren bürgerlichen und politischen Zuständen“ (Zürich, 1857); „Die Nachtheile des stehenden Heerwesens” (3 wyd., Lipsk, 1862); „Kulturgeschichte der Menschheit” (2 t., 1868—70).

Kolba, tylna część osady u strzelby, w czasie strzału przykłada się do ramienia, w pistolecie zaś stanowi rękojeść.—W botanice **K.** (*spadix*) nazywa się kwiatostan z typu kłosa, w którym kwiaty rozmieszczone są gęsto na zgrubiałej szypułce. W technice chemicznej **K.** jest to naczynie szklane, w kształcie kuli opatrzonej długą szyją, rozszerzającą się w końcu. Służy do ogrzewania cieczy przekroplonej i przy destylacji (ob. rysunek przy artykule „Destylacja,“ t. 4, str. 329.—*b* kolba).

Kolba.

Kolbe Karol Wilhelm, artysta i pisarz, * roku 1757 w Berlinie, † tamże 1835 r., nauczyciel rysunków przy szkole głównej w Dessau, Celował jako znakomity rytownik. Utwory jego, wykonane podług akwareli Gessnera i własnych rysunków, mianowicie też krajobrazy, liczą się do najcelniejszych prac nowoczesnego rytownictwa. Z pism **K.** wymieniamy: „Ueber den Wortreichthum der deutschen und franz. Sprache und beider Anlage zus Poesie“ (2 t., Berlin, 1806, 2 wyd., 3 t., 1818—20); „Ueber Wortmengerei“ (Berlin, 1809, 3 wyd., 1823) i „Beleuchtung einiger öffentlich ausgesprochenen Urtheile über und gegen Sprachreinheit” (Dessau, 1818). Zostawił też ciekawą autobiografję: „Mein Lebenslauf und mein Wirken im Fache der Sprache und Kunst“ (Berlin, 1825).

Kolbe Karol Wilhelm, malarz, synowiec poprzedniego, * 1781 w Berlinie, † 1853, uczeń tamecznej akademji. Celował w malarstwie historycznem. Do najpiękniejszych utworów jego należą: „Albrecht Achiles w Norymberdze zdobywający sztandary," „Wniebowzięcie Marji," „Przejażdżka wodą," „Bitwa Ottona W. z Hunnami," „Uczta winna w wiekach średnich i t. d. Na 10 oknach zamku marjenburskiego wymalował zwycięstwa Krzyżaków, a później te same obrazy wykonał olejno.

Kolbe Herman, chemik, * 1818 w Elliehausen pod Getyngą, † 1884, studjował chemję w Getyndze, był od 1842 asystentem Bunsena w Marburgu, 1845—47 Playfaira w Londynie; w 1852 został profesorem w Marburgu, 1865 w Lipsku. Dokonał ważnych prac w chemji organicznej, jak nad działaniem chloru na siarek węgla, nad rozkładem kwasów organicznych przez prąd elektryczny, nad składem kakodylu, poznał łatwą metodę otrzymywania kwasu salicylowego i jego własności antyseptyczne; pod względem teoretycznym był przeciwnikiem teorgji typów.

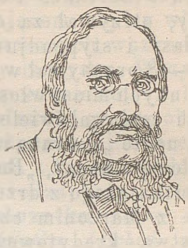
Kolbe Herman.

Oprócz wielu rozpraw ogłosił. „Ausführliches Lehrbuch der organischen Chemie" (t. 1 i 2,1855—64, t. 3 przez Meyera i Weddige); „Kurzes Lehrbuch der anorganischen Chemie" (1878, 2 wyd., 1884); „Kurzes Lehrbuch der organischen Chemie" (1883); od 1870 wydawał „Journal für praktische Chemie."

Kolberg, miasto, ob. Kołobrzeg.

Kolberg Juljusz, geodeta, * 1766 w mieście Woldegk, w w. ks. Meklemburg-Strelickiem, † 1831. Nauki kończył w akademji budownictwa w Berlinie, poczem został inżynierem geografem przy pomiarze Prus południowych (części dzisiejszego królestwa Polskiego) i następnie przeszedł do służby księstwa Warszawskiego w 1808, jako inspektor pomiarów w ówczesnej komisji spraw wewnętrznych. W 1819 mianowany został profesorem miernictwa i topografji w uniwersytecie warszawskim; później został członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk i obok czynności urzędowych spełniał różne zlecenia techniczne i naukowe, jakie władze rządowe mu poruczały. Wydał „Kartę pocztową i podróżną król. Polskiego i w. ks. Poznańskiego" (1817); „Atlas ośmiu województw" (1827); „Kartę król. Polsk. w 8 sekcjach" (1833). Z innych prac wymienimy „Teorję rysowania gór" (1825); „Wzory rysowania map" (1825); „Porównanie miar i wag" (1818—38); „Tabela zamiany monet" (1832); „Opisanie składu i użycia planimetru" (w Sylwanie, 1822). Tłómaczył na niemiecki Wiesława Brodzińskiego (w „Miscellen" Drake'go, 1828).

Kolberg Wilhelm, inżynier, syn poprzedn., * w Warszawie 1807, † 1877, wstąpił 1825 do korpusu inżynierów wojska polskiego i słuchał kursów w szkole artylerji i uniwersytecie warsz. Budował kilka dróg, był inżynierem kanału augustowskiego, członkiem zarządu budowy drogi żelaznej warsz.-wied. Z prac jego wymienimy: „Wzory rysunków topograficznych" (1837); „Drogi żelazne w Europie" (1844); „Plan miasta stołecznego Warszawy" (1848); „Wisła" (wyszła tylko część II, 1861) i inne.

Kolberg Wilhelm.

Kolberg Oskar.

Kolberg Oskar, brat poprzedzającego, etnograf i kompozytor muzyczny, * 1814 w Przysusze w pow. Opoczyńskim, † 1890. Po ukończeniu nauki (1824—31) w liceum warszawskiem, pracował lat kilka w kantorze bankierskiem; 1835 udał się do Berlina, gdzie dwa lata uczył się harmonji; w latach 1845 — 1858 urzędował w biurze drogi żel. Warszawsko-Wiedeńskiej. Od 1840 r. uderzony oryginalnością i rozmaitością melodji pieśni ludowych, oraz poznawszy ważność jej i wpływ na muzykę narodową, poświęcił się zbieraniu pieśni w corocznych prawie wycieczkach po rozmaitych okolicach kraju. Początkowe swe badania ograniczał przeważnie do melodji, zbierając np. rozmaite warjanty jednej pieśni lub melodji tanecznej; w późniejszym czasie wciągać zaczął w zakres swych badań i inne objawy fantazji i życia ludu, tak, że szczególnie ostatnie jego prace są prawdziwym skarbcem wiadomości etnograficznych o pewnej okolicy. Zbiory swe począł wydawać początkowo w formie nut muzycznych, tu należą: „Pieśni ludu polskiego" (Poznań, 1842); „Pieśni ludowe" (2 zeszyty, Warszawa, 1860) i „Pieśni" pomieszczone w *Przyjacielu ludu.* Tutaj także należą „Pieśni ludu polskiego" (Warszawa, 1856), bo choć niewydane w formie nut, przeważnie jednak mają na celu wykazanie rozmaitości melodji. Następne prace mają znaczenie ogólne etnograficzne, tu należy zbiór trzydziestokilkotomowy pod wspólnym tytułem: „Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa i t. d." (od r. 1857). **K.** pisał nadto wiele artykułów do rozmaitych pism czasowych, a zwłaszcza do *Ruchu muzycznego,* był spółpracownikiem

„Encyklopedji powszechnej" (28 tomowej) z zakresu teorji i historji muzyki. Jako kompozytor pisał **K.** kujawiaki, mazurki, krakowiaki, etiudy i t. d., oraz operetkę „Król pasterzy" (Warszawa, 1860), wystawioną na scenie warszawskiej 1859. Por. *Tygod. Illustr.* z r. 1877, 1889 i 1890; Rafał Lubicz (H. Łopaciński) „Oskar K. i ostatnia jego praca" (w *Ateneum* 1890 i osobno); *Wisła*, 1889 i 1890.

Kolberg Antoni, brat poprzedniego, malarz polski, * 1816 we wsi Machory, pod Zarnowem, w pow. Opoczyńskim, po ukończeniu liceum warszawskiego, przez 3 lata (od 1837) uczęszczał do akademji sztuk pięknych w Berlinie. Powróciwszy 1840 do Warszawy, otrzymał za obraz „Św. Emilja" medal 1 klasy i stypendjum na wyjazd do Włoch; od 1842—48 przebywał w Rzymie, robiąc wycieczki i do innych miast włoskich. Oprócz obrazów religijnych malował wiele portretów, w których celował, nadto „Żebraka rzymskiego z psem" (1845); „Głowę starca", „Bandytę włoskiego", „Chłopca uciekającego z drzewem z lasu" i w. in. Wspólnie z Marconim ozdobił freskami gmach Towarzystwa kredytowego w Warszawie, gdzie wykonał „Nadanie ustawy Towarzystwa przez Cesarza Aleksandra 1825" i 6 postaci alegorycznych, wyobrażających 6 miesięcy. „Ser IX—XI W. Ks. Poznańskie"; „Mazowsze" (1887).

Kölbing Eugenjusz, filolog niemiecki, * 1846, kształcił się w Lipsku, następnie był nauczycielem gimnazjum w Dreznie i Chemnitz, od 1880 profesorem literatury angielskiej w uniwersytecie wrocławskim. Napisał: „Beiträge zur vergleichenden Geschichte der romanischen Poesie und Prosa des Mittelalters" (1876) i wydał szereg pomników literatury średniowiecznej.

Kolbuszowa, miasteczko w Galicji, obwodzie tarnowskim położone, którego mieszkańcy trudnią się głównie stolarstwem, tokarstwem i ślusarstwem.

Kolce, wyrostki twarde i ostrokończyste na różnych częściach roślin, będące utworem tylko naskórka, czem się różnią od cierni (ob.). **K.,** pokrywające skórę niektórych zwierząt, również są wytworami skóry, jak włosy.

Kolchicyna, $C_{17}H_{19}NO_5$, alkaloid znajdujący się w zimowicie *(Colchicum autumnale)*, zwłaszcza w jego nasionach i główkach, jest żółtawy, bezwonny, gorzki, rozpuszcza się w wodzie i alkoholu, topi się przy 140°, oddziaływa słabo alkalicznie. Jest bardzo trujący.

Kolchida, żyzna kraina Azji, położona na wschodniej stronie Pontu Euksynu (morza Czarnego), obejmująca dzisiejszą Mingrelję i Abchazję, sławną była w starożytności jako cel wyprawy Argonautów i jako ojczyzna głośnej w dziejach Medei. Najważniejsza rzeka tameczna Fasis. Mieszkańcy Kolchowie, armeńskiego czy też egipskiego pochodzenia, oddawali się rolnictwu i handlowi, znani byli także z wyrobu płócien.

Kolco Jan, ataman kozacki, za rozboje nad Wołgą skazany na śmierć przez Iwana IV; 1579 wraz z Jermakiem przedsięwziął wyprawę za radą Strogonowych do Syberji, celem podbicia państwa Kuczuma. Po szczęśliwem spełnieniu przedsięwzięcia **K.** 1582 zjawił się w Moskwie, gdzie ułaskawiony i hojnemi obdarzony podarunkami, 1584 wysłany przez Jermaka na pomoc ks. Karaczowi, został przez tegoż zdradliwie zamordowany.

Kolcolist, ob. Ostrokrzew.

Kolcorośl, *Kolcorośłowate*, ob. Smilax, Smilaceae.

Kolcow Aleksy, znakomity poeta liryczny rosyjski, * 1809 w Woroneżu, † tamże 1842; nauczywszy się zaledwo czytać i pisać był zmuszony pomagać ojcu swemu, handlarzowi bydła, w jego zajęciach, latem pasąc trzody na rozległych i wspaniałych stepach, zimą zaś pędząc je na sprzedaż. W wolne chwile od pracy czytywał z zapałem początkowo powieści ludowe, następnie zaś, gdy przypadkiem wpadły mu w ręce dzieła Dmitrjewa utwory spółczesnych poetów, pod wpływem czego począł sam pisać wiersze, będące początkowo naśladownictwem, szczególnie pod względem formy, znanych mu poetów. 1831 udał się do Moskwy i tu poznał kilku literatów; w tym czasie niektóre z jego tworów ogłoszono w czasopismach. 1835 spółziomek **K.** Stankiewicz ogłosił mały zbiór jego poezji, na który zwróciła uwagę zarówno publiczność, jak i krytyka. Epokę w życiu **K.** stanowi 1836, w którym przez czas dłuższy przebywał w Petersburgu i w Moskwie, zbliżył się z wielu uczonymi i poetami, a zwłaszcza z Żukowskim i Puszkinem; wtedy to pod wpływem wzniosłego nastroju ducha rozwinął się talent **K.**, i najlepsze jego utwory należą do tego czasu. Pod koniec życia miał zamiar przenieść się na stałe do Moskwy, czemu przeszkodziła jednak choroba, a następnie śmierć. Zbiór pism **K.** wyszedł staraniem Bielińskiego (Moskwa, 1846, 4 wyd., 1863). Można je podzielić na trzy kategorje: utwory młodociane, po większej części naśladowania innych poetów, dalej utwory, do których myśl wzięta z życia poety, będące najlepszym jego utworem, i po trzecie *dumy*, stojące o wiele niżej. Najlepszy życiorys **K.** napisał Bieliński we wstępie do wyd. zbiorowego.

Kolcow-Masalski, starożytny ród książęcy rosyjski, wywodzący swój początek od ks. czernihowskich, a mianowicie od Wasilego Wasilewicza, potomka Mścisława, czwartego syna ks. Michała czernihowskiego. Imię to wsławiła szczególnie **Kolcow-Masalska** Helena, ks., znana więcej pod pseudonimem *Dora d'Istria*, jedna z najzdolniejszych autorek spółczesnych, * 1828 w Bukareszcie, córka ks. Michała Ghiki. Pod

okiem uczonego Greka Jerzego Pappadopulosa odebrała najstaranniejsze wychowanie, które następnie (od 1841) uzupełniła w Dreźnie, Wiedniu, Wenecji i Berlinie. Powróciwszy pod koniec 1848 do ojczyzny, wkrótce potem poślubiła ks. *Aleksandra Kolcowa-Masalskiego*. Wraz z mężem przebyła lat kilka w Rosji, następnie od 1865 stale mieszkała w zachodniej Europie, przeważnie w Szwajcarji i Włoszech; w 1867 osiadła w Wenecji. Oprócz wielostronnych wiadomości odznacza się **K.-M.** niezwykłem u kobiet wszechstronnem wykształceniem, opartem na gruntownych podstawach naukowych oraz na znajomości wielu języków umarłych i żywych, jak również i liberalnym poglądem na sprawy Europy, zarówno ze stanowiska kościelno-religijnego, jak i politycznego. Jako Rumunka odznacza się patrjotyzmem i nienawiścią despotyzmu i absolutyzmu. Poglądy swe wypowiedziała z męskim talentem i natchnieniem w dziełach: „La vie monastique dans l'Eglise orientale“ (Paryż, 1855, 2 wyd., Genewa, 1859); „La Suisse allemande“ (4 t., Genewa, 1856); „Les femmes en Orient“ (2 t., Zürich, 1860); „Des femmes par une femme“ (2 t., Paryż, 1864); „Excursions en Roumélie et en Morée“ (2 t., Zürich, 1863), „Au bord des lacs helvétiques“ zbiór nowel (Genewa, 1864); „Pèlerinage au tombeau du Dante“ (1865) i in. Nadto **K.-M.** w latach 1855—56 pisywała wiele do dzienników włoskich, a zwłaszcza do turyńskiego *Diritto*, gdzie w szeregu artykułów badała z gruntowną znajomością stosunki polityczne i religijne Włoch. Pisywała także stale do *Revue des deux Mondes*, oraz do wielu dzienników francuskich, włoskich, belgijskich, szwajcarskich i greckich. Por. Cecchetti „Dora d'Istria e la poesia albanese“.

Kölcsey Franciszek, poeta i autor węgierski, * 1790 w Szö-Demeter w Siedmiogrodzie, † 1838. Już podczas pobytu w kolegjum refor. w Debreczynie odznaczał się pilnością, zdolnością i gruntownem obeznaniem z językiem i literaturą łacińską, grecką, francuską i niemiecką; od 1809 urzędnik tabularny w Peszcie, wszedł w bliższe stosunki ze znakomitościami literackiemi, a zwłaszcza w Szemerym. Silne napaści, jakie ściągnął na się w skutek swych krytyk, oraz bez wiedzy autora ogłoszonej satyry, sprawiły, że na czas jakiś porzucił literaturę; dopiero 1826 zaczął wraz z Szemerym wydawać czasopismo *Élet és irodalom* (Życie i literatura); pomieszczał w niem wiele artykułów filozoficznych, krytycznych i t. d., któremi wywierał wielki wpływ na literaturę. Od 1829 notarjusz kom. szathmerskiego, odznaczył się niepospolitą wymową. Na pamiętnym sejmie 1832—35, jako deputowany kom. szathmarskiego, występował **K.** jako jeden z przywódców partji liberalnej. Ogólny „Zbiór pism“ (8 t., Peszt, 1832—38) ogłoszony został przez Eötvösa, Szalaya i Szemerego; ciekawy zaś „Dziennik“ sejmu 1832—36 wydany dopiero w 1848 (Peszt).

Kolcza, *Kolczuga*, *Kolcza zbroja*, *Gończa*, zbroja składająca się z samych kolców czyli ogniw metalowych, misternie z sobą połączonych, zabezpieczająca przed kulą i strzałą. Zbroja taka, używana w XVI i XVII w., złożona była z koszulki po pas, z rękawami sięgającemi niżej ramion, i czepca, który okrywał głowę i spadał na kark cały, zakrywając szyję od cięcia. Zbroja taka wdziewała się na kaftan łosi lub z bawolej skóry.

Kolczak *(Loncheres)*, rodzaj ssących szczurowatych, odznaczający się pokryciem ciała, zawierającem między włosem znaczną ilość kolców spłaszczonych, wązko-lancetowatych, zresztą podobny do myszy. Wszystkie gatunki żyją w Ameryce południowej.

Kolczak, grzyb, ob. Hydnum.

Kolczate (Erinaceidae), w układzie Belkego rodzina z rzędu owadożernych, mieszcząca sam tylko rodzaj jeża.

Kolczatka.

Kolczatka albo *dziebielatka* (*Echidna*), rodzaj zwierząt ssących, z rzędu jednootchodowych (ob.), zwierzęta ociężałe z głową zakończoną dziobowatym pyskiem bezzębnym; język glistowaty, wysuwalny, bardzo długi, oczy małe, nogi krótkie o 5 palcach krótkich, na środkowych wielkie pazury szponiaste, kopne; u samca na tylnych nogach ostroga koścista. Wierzch ciała pokryty kolcami, inne części włosem. Zwierzęta te żyją w Nowej Holandji, a karmią się mrówkami, które podobnie jak mrówkojady łowią za pomocą wysuwalnego języka. We dnie przebywają zwinięte w swych jamach. *E. hystrix*, 44 cm. długa, ma kolce długości 5 cm., biało-żółtawe, czarno zakończone. Samica znosi jedno tylko jajko i wylęga je w worku, który się ze wzrostem pisklęcia rozszerza.

Kolczuga, ob. Kolcza.

Kolczyk; v. *Koło złamane*, *Konarski*, *Konaczyn* (Condarsin), herb: W polu czerwonem—srebrne dzwono od woza z dwiema szprychami. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Jedna z odmian, zwana przez J. hr. Ostrowskiego **K.** III ma w polu złotem, w prawej połowie tarczy pół koła czerwonego, a u szczytu dłoń ludzką prawą. Labry czerwono-złote.

Kolczyk.

Kolde Teodor, historyk kościoła, * 1850 r. we Friedlandzie na Szląsku Górnym, kształcił się we

Wrocławiu i Lipsku, od 1879 profesor w Marburgu, od 1881 w Erlangen. Z prac jego ważniejsze: „Luthers Stellung zu Konzil und Kirche bis zum Wormser Reichstag“ (1876); „Die deutsche Augustinerkongregation und Johann von Staupitz“ (1879); „Friedrich der Weise und die Anfänge der Reformation” (1881); „Luther und der Reichstag zu Worms” (1883); „Die Heilsarmee” (1885); „Martin Luther. Eine Biographie“ (1883).

Koldewey Karol, podróżnik, * 1837 w Bücken, w Hanowerskiem, wstąpił 1853 do marynarki, następnie kształcił się w politechnice w Hanowerze i w uniwersytecie w Getyndze, a 1868 objął dowództwo pierwszej niemieckiej wyprawy do Szpicbergu w ciągu 1869—70 drugiej do Grenlandji wsch., 1871 został asystentem obserwatorjum morskiego w Hamburgu, w 1875 jego dyrektorem; napisał: „Die erste deutsche Nordpolarexpedition 1868“; „Die zweite deutsche Nordpolarexpedition“ (2 t., 1873—4, 2 wyd., 1875).

Kolegjalność, Kolegjalny system, system, przy którym sprawy podlegające decyzji jakiej władzy rozstrzygają się w kolegjum, to jest nie głosem jednego, lecz na zebraniu kilku urzędników tejże władzy.

Kolegjata (z łac.), zowie się w kościele rzymsko-kat., zgromadzenie kanoników, mające organizację podobną do kapituł katedralnych, lecz zostające pod głównym zarządem biskupa djecezjalnego lub arcybiskupa, jako niemające własnej djecezji i biskupa. Niekiedy na czele **K.** jest infułat (ob.).

Kolegjatura, gmach, w którym mieszkali studenci stypendyści zwani *bursarum magistri* przy uniwersytetach, pod dozorem właściwych przewodników.

Kolegjum (łac. *Collegium*), tak się nazywał u Rzymian ogół osób, spełniających jeden i ten sam urząd, jak np. konsulów, pretorów, trybunów. Nazwą tą oznaczano także uznane przez państwo i pod jego nadzorem zostające korporacje, mianowicie stowarzyszenia religijne, bractwa, cechy, stowarzyszenia pogrzebowe i zasiłkowe (*Collegia tenuiorum*). Kolegja takie, przez rząd upoważnione, mają własne statuta i przełożonych, mogą nabywać majątki, nakładać na członków podatki, posiadają liczne przywileje. Później oznaczano przez **K.** zakłady naukowe i wychowawcze, zabudowania akademickie; na uniwersytetach niemieckich nazywają kolegjami odczyty (Collegium publicum lub privatum: bezpłatne lub płatne przez słuchaczów). We Francji nazwą *Collège* oznaczają te publiczne zakłady naukowe, w których przygotowywa się młodzież do uniwersytetów lub do wyższych szkół specjalnych; odpowiadają one naszym gimnazjom. Wyjątek stanowi założone 1529 przez Franciszka I *Collège de France* w Paryżu, w którem 20 profesorów wykłada bezpłatnie wyższy kurs nauk: nauki przyrodzone, ekonomję, prawodawstwo porównawcze, historję starożytności, starożytne i nowożytne języki z ich literaturami. W Anglji nazywają się *Colleges* instytucje naukowe (zakładane w różnych czasach już to przez rząd, już przez osoby prywatne), z których składają się uniwersytety. Istnieją tam także pod imieniem *Colleges* (np. w Eton) szkoły (zwane zwykle *Grammar-Schools*), przygotowujące, jak nasze gimnazja, do uniwersytetu. Niektóre szkoły specjalne nazywają się również *Colleges*, np. *Royal-Naval-College* w Portsmuth. W Stanach Zjednoczonych znajduje się znaczna liczba *Colleges*, które odpowiadają w części uniwersytetom, a w części wyższym szkołom gimnazjalnym. U nas nazywały się *Kolegjami* szkoły jezuickie i pijarskie. W ostatnich czasach **K.** oznacza wogóle urząd administracyjny lub sądowy, złożony z kilku osób i uchwalający swoje postanowienia po wspólnej naradzie na zasadzie większości głosów.

Kolegjum kardynalskie czyli **święte,** zowie się zgromadzenie kardynałów, złożone powszechnie z 6 kardynałów bisk., 50 kard. kapłanów i 14 kardynałów djakonów. **K.** to, zebrane w konklawe, wybiera z pomiędzy siebie papieża, zebrane zaś w konsystorz słucha alokucji papieskich, oraz mianowania nowych kardynałów, prekonizacji arcybiskupów i biskupów. Jest ono zatem tajną radą papieża do spraw kościelnych. Ma ono przytem ważny wpływ na bieg spraw kościelnych, kierując papieskiemi sądami dworskiemi i kolegjami administracyjnemi.

Kolegjum kościelne, oznacza władzę, zarządzającą sprawami pojedyńczych zborów (gmin) ewangelickich obu wyznań w król. Polskiem, oraz niektórych innych krajach, gdzie zowią się *Prezbyterjum* lub *Radą starszych*. **K. k.** z powodu swych wszechstronnych czynności niewłaściwie mianowane jest kościelnem, a zwłaszcza w naszym kraju. Skład jego członków wybierany jest przez zgromadzenie zboru (konwent) i działa na mocy ordynacji lub uchwał przez tenże konwent stanowionych. Do **K. k.** należy wszystko to, co należało w pierwotnym kościele chrześcijańskim do starszych i djakonów. **K.** *ewangelicko-reformowane Wileńskie*, jest właściwie tem czem w król. Polskiem konsystorz, to jest najwyższą władzą wykonawczą całej jedności litewskiej, działającą z mocy uchwał synodu.

Kolegjum wyborcze, zowie się w rządach reprezentacyjnych zgromadzenie wyborców jednego okręgu, miasta, gminy i t. d. celem wybrania deputowanego na sejm krajowy, lub do innych jakich czynności.

Kolej, droga przez koła utorowana, w szczególności droga żelazna (ob. Kolej żelazna), także następstwo, porządek szczegółów, jak kolej płodozmianu (ob.), kolej leśna (ob. Las).

Kolej atmosferyczna, ob. Atmosferyczna kolej.

Kolej elektryczna, ob. Elektryczna kolej.

Kolej linowa, ob. Kolej żelazna.
Kolej łańcuchowa, ob. Kolej żelazna.
Kolej powietrzna, ob. Kolej żelazna.
Kolej przenośna, ob. Kolej żelazna.
Kolej wisząca, ob. Kolej żelazna.
Kolej zębata, ob. Kolej żelazna.

Kolej żelazna *(droga żelazna)*, droga, której nazwa pochodzi od dwóch torów czyli kolei, urządzonych ze sztab żelaznych, zwanych *szynami* albo *relsami*. Szyny te wytykają drogę biegu wyłącznie do nich zastosowanym wozom, poruszanym jakąkolwiek siłą, a przeważnie za pomocą pary; przy urządzeniu takiem tarcie kół jest znacznie mniejsze niż na drogach zwyczajnych (ob. Tarcie), a to wpływa bardzo korzystnie na zmniejszenie siły pociągowej lub powiększenie szybkości biegu. Szybkość ta podaje się w kilometrach na godzinę lub w metrach na sekundę; liczba druga wypada z podzielenia pierwszej przez 3,6; tak np. 72 klm. na godzinę daje 20 m. na sekundę. W ogólności szybkość ta wynosi średnio od 45 do 80 klm., jakkolwiek napotykają się i szybkości 110 do 120 klm. na godzinę. Jakkolwiek rozwój **K. ż.** na większą skalę datuje się zaledwie od połowy XIX w., jednakże nauka o ich budowie, tak pod względem teoretycznym, jak i praktycznym, doszła do wielkiej doskonałość i i stanowi dzis odrębną gałąź inżynierji, zatrudniającą bardzo wielu specjalistów. Prace inżynierów kolejowych rozpadają się na trzy główne działy, a mianowicie: 1) wytknięcie kierunku drogi, 2) budowę samej kolei i 3) konserwację drogi, mającą na celu zaopatrzenie jej we wszelkie potrzeby, oraz jej zarząd czyli administrację. Ponieważ **K. ż.** są bardzo ważną dźwignią handlu i przemysłu, przeto przy projektowaniu ich należy zwracać jak największą uwagę na to, by łączyły z sobą najważniejsze z tych względów miejscowości kraju, i tylko bardzo ważne powody mogą wpłynąć na częściowe wyjątki od tej zasady. Z tych powodów, a zarazem dla zabezpieczenia praw osób oddających swe kapitały na budowę **K. ż.**, rządy czuwają bardzo starannie nad temi komunikacjami i na budowę ich konieczne jest zatwierdzenie ze strony państwa. Obecnie ujawnia się nawet powszechnie dążność do przeprowadzenia **K. ż.** na własność państwową, czyli do ich upaństwowienia. Skoro tedy w kraju daje się czuć potrzeba poprowadzenia nowej linji **K. ż.**, natenczas kilku zwykle finansistów, zawiązawszy komitet założycieli, dla rozważenia przybliżonych kosztów budowy, korzyści, jakie przynosić może, i obmyślenia środków pieniężnych na budowę drogi, przedsiębierze kroki o zatwierdzenie projektu ze strony rządu, przy czem częstokroć, jeżeli droga jest bardzo ważną ze względów państwowo-ekonomicznych, stara się o zapomogę ze skarbu lub poręczenie akcjonarjuszom pewnego dochodu. Uzyskawszy zatwierdzenie czyli koncesję, komitet zbiera podpisy na akcje, a następnie zwołuje zebranie akcjonarjuszów dla wybrania rady zarządzającej, która z kolei powierza jakiemuś doświadczonemu inżynierowi przedsięwzięcie robót przedwstępnych, dla zbadania warunków gruntowych. Bardzo ważne i trudne te prace, zwane studjami, bywają też wykonywane przez osoby delegowane do tego ze strony rządu, jeszcze przed udzieleniem zezwolenia na budowę drogi. Zadaniem studjów jest jak najdokładniejsze zbadanie miejscowości, które kolej ma przerzynać, dla ostatecznego wytknięcia takiego kierunku drogi, któryby czyniąc o ile można zadosyć pierwotnemu projektowi, powziętemu ze względów przemysłowych, handlowych i państwowych, wymagał jak najmniejszej ilości robót ziemnych i budowli pomocniczych, jak: mostów, wiaduktów, tunelów, a zarazem zapewniał drodze kierunek jak najbardziej zbliżony do poziomego i uniknięcie mocnych zagięć poziomych. Najmniejszy, wyprowadzony z doświadczenia promień łuku jest 500 metrów, najpospolitszy zaś 800—900 metrów. Największą pochyłość naznaczano dawniej 0,005 (t. t. 5 milimetrów wzniesienia na długości 1 metra), dzisiaj jednak podnoszą ją częstokroć do 0,010 lub 0,012, a nawet niekiedy w okolicach górzystych do 0,025. Po ukończeniu studjów, inżynier kreśli dokładnie plan linji, przygotowuje projekty i anszlagi wszystkich wykonać się mających robót pomocniczych i przystępuje do wytknięcia linji na gruncie, a następnie do samej budowy drogi, w której możemy odróżnić trzy odrębne rodzaje robót, objęte nazwami budowy dolnej, zwierzchniej i górnej. *Budowa dolna* obejmuje wszelkie roboty, mające na celu uzyskanie pasa drogi czyli *plantu*, o jak najbardziej do poziomego zbliżonym kierunku i szerokości odpowiedniej przypuszczalnemu ożywieniu drogi, a zwykle dostatecznej do pomieszczenia podwójnej kolei szyn. Tu więc należy nabycie gruntu, niwelacja, nasypy, fundamenty, tunele, mosty i wjadukty, to jest przygotowanie drogi w ten sposób, by na niej można było układać podkłady i szyny. Ta część budowy jest zwykle najkosztowniejszą, choć zresztą rozmiary tych robót, a zatem i wysokość koniecznych wydatków, zależą wielce od przypuszczalnego ożywienia drogi. W całej prawie zachodniej Europie przyjęto układać szyny tak, aby odległość między ich osiami wynosiła 1,50 do 1,51 metra, albo między wewnętrznemi krawędziami 1,44 do 1,46 metra; tylko w Rosji szerokość drogi wynosi 1,83 m., a w Hiszpanji 1,70 m. Odstępy zaś od szyn do krawędzi korony plantu mają każdy po 1,20 m. W wrazie podwójnej linji do tych wzmiarów przybywa jeszcze odstęp między linjami, szeroki na 1,80 do 2,20 metra. Fig. 1 przedstawia przecięcie drogi o linji podwójnej na nasypie, fig. 2 przecięcie drogi pojedyńczej

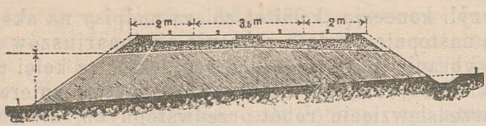

Fig. 1. Przecięcie drogi na nasypie.

w przekopie. Jednocześnie z wytknięciem linji należy wynaleźć miejsca na stacje. Dworce umieszczać zawsze należy w pewnej odległości od przekopów i krzywych przewodów podziemnych, ażeby ułatwić możność spostrzegania sygnałów pociągom dążącym do stacji. W pewnych wypadkach, zamiast nasypów lub przekopów, zachodzi potrzeba urządzania wjaduktów lub przejść podziemnych; zdarza się to głównie wtenczas, gdy droga przechodzi po gruncie ślizkim, gliniastym, i kiedy zachodzi obawa osuwania się go, lub też, gdy wysokość jest bardzo znaczna. W ogólności nie robi się przekopów wyższych nad 20 metrów. Co zaś do wjaduktów (ob.), to do stawiania ich zmusza również natura gruntu, lub potrzeba bardzo wielkiej ilości ziemi do zasypania rowu. Gdy nareszcie wskazane zostaną wszystkie warunki, którym droga winna

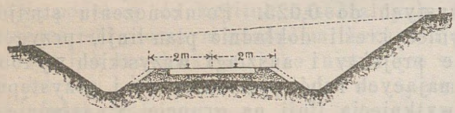

Fig. 2. Przecięcie drogi w przekopie.

czynić zadość, a zarazem plany i kosztorysy wszystkich robót są już gotowe, przedsiębiercy przystępują do budowy drogi, nasypów, mostów i t. p.—Ziemia, otrzymywana przy robocie przekopów, przewozi się często w inne miejsca dla tworzenia nasypów. Bardzo rzadko warstwy ziemi, przez które przebija się przekop, są dosyć zbite, by mogły się oprzeć wpływom atmosferycznym, dlatego też najczęściej skarpy ich wypada sztucznie wzmacniać. Często też, z powodu natrafienia na warstwy przemakalne, wypada osuszać skarpy, co się dokonywa za pomocą kanałów podziemnych odpowiednio budowanych. Dla zabezpieczenia od działania deszczu, skarpy przekopów pokrywają się darniną. Co do mostów, wjaduktów i tunelów, ob. te wyrazy; nadmieniamy tylko, że dziś prawie zawsze budują mosty żelazne, systemu kratowego, dla przepuszczania zaś drobniejszych strumieni pod linją kolei, kładą rury żelazne, odpowiedniej do ilości wody średnicy. *Budowa wierzchnia.* Pomimo przygotowania tym sposobem plantu drogi, nie można jeszcze wprost na nim szyn układać, ale należy go naprzód dla rozłożenia ciśnienia pociągów na szyny na większą przestrzeń, osłabienia uderzeń kół wagonów i nakoniec dla dostarczania podkładom trwałego fundamentu, pokryć warstwą balastu ze żwiru, gruboziarnistego piasku, szabru, lub innego łatwo przesiąkliwego materjału. Położenie tej budowy wierzchniej na dolnej widzimy na fig. 1 i 2. Balast składa się zwykle z dwóch warstw, z których dolna przy użyciu żwiru $^1/_3$, a przy piasku $^1/_2$ m. grubości trzymać winna; jest ona właściwym balastem, wierzchnia zaś, bardziej sprężysta, służy do utrzymania podkładów w należytem położeniu i połączenia ich niejako z sobą, a grubość jej jest zależną od rodzaju szyn. Po usypaniu balastu przystępuje się dopiero do właściwej wierzchniej budowy, obejmującej ułożenie szyn i wszystkie urządzenia służące do zsuwania i rozprowadzenia wozów, zmiany kierunku ruchu i t. p., jako to urządzenie wekslów, kół zwrotnikowych, przejazdów, wodociągów, sygnałów i t. p. Szyny czyli relsy spoczywają zwykle na podkładach drewnianych, najczęściej dębowych; używane są jednak na nie i kloce jodłowe, bukowe lub nawet sosnowe, lecz w każdym razie ze zdrowych drzew pochodzące. Podkłady te bywają już to balami o przecięciu kwadratowem, już też porzniętemi po prostu na dwoje w kierunku osi klocami drzewa. Z powodu, że takie podpory szyn szczególnie przy szybkiej jeździe nader prędko się niszczą, próbowano w wielu miejscach zastąpić je podkładami żelaznemi, w Ameryce zaś starano się dojść do przedłużenia ich bytu, kładąc je wzdłuż szyn, jednakże oba te rodzaje podkładów nie mogą iść w porównanie z drewnianemi poprzecznemi, ponieważ te przedstawiają dużą powierzchnię do przytwierdzenia szyn, a zarazem ułatwiają bardzo odpływ wody przez balast. Często dla zabezpieczenia od zniszczenia podkłady napuszczają się sublimatem gryzącym, siarczanem żelaza, chlorkiem cynku, kreozotem, lub siarczanem miedzi, pomimo jednak tych środków koszt przemiany podkładów, stanowi jedną z ważniejszych pozycji w wydatkach na utrzymanie drogi. W Szwajcarji w miejscach błotnistych zaczęto używać podkładów asfaltowych. Długość podkładów wynosi zwykle około 2 metrów, szerokość 15 cm., grubość zaś 18 cm. Szyny, stanowiące najważniejszą część kolei żelaznej, bywają rozmaitych kształtów, dadzą się jednak podciągnąć pod trzy główne typy, a mianowicie: o podwójnej główce, o pojedyńczej główce (szyny Vignoles'a) i szyny Brunela (fig. 3—8). Pierwsze są to sztaby z żelaza walcowanego, mające po obu końcach szerokości brzegi grubsze, symetryczne, w przecięciu zbliżone do kształtu elipsy. Drugie różnią się od nich tem, że dolne zgrubienie zamienia się w płaską, dosyć szeroką podstawę, opartą wprost na podkładach, gdy tymczasem pierwsze osadzają się w odpowiedniego kształtu podstawkach. Szyny Brunela

nakoniec mają w przecięciu kształt niezupełnie foremnej i do góry nogami przewróconej głoski U, której rozpłaszczone dosyć szeroko na zewnątrz końce ramion opierają się na podkładach. Przy użyciu pierwszego typu podstawki, a dwóch innych same szyny, przytwierdzają się do podkładów hakami lub szrubami. Długość pojedyńczej szyny wynosi zwykle 9 do 12 me-

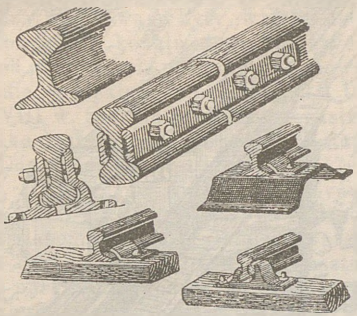

Fig. 3—8. Różne formy szyn.

trów. Szyna spoczywa zwykle na 4 lub 5 podkładach środkowych i dwu skrajnych. Końce szyn spajają się tak zwanemi laszami (éclisse). Lasza (fig. 4), jest to płaska sztabka metalowa, około 44 centymetrów długa, opatrzona czterema w podłużnym szeregu idącemi otworami. Każde takie dwa otwory odpowiadają dwom innym przewierconym w końcu szyny. Otwory dwóch przyległych szyn i laszy zatykają się gwoździami, na których końce wkładają się następnie mutry. Często bardzo wypada przeprowadzać cały pociąg lub pojedyńczy wóz z jednej linji na drugą, co dokonywa się za pomocą weksli lub kół zwrotowych. Weksle, które pozwalają całemu pociągowi przejść z jednej linji na drugą, składały się dawniej z dwóch szyn, ruchomych około osi, które tym sposobem można było umieszczać w kierunku tej z dróg krzyżujących się, którą pociąg miał przechodzić. Urządzenie takie było w razie niedozoru bardzo niebezpieczne dla pociągów dążących inną koleją niż ta, na którą weksel był nastawiony; dlatego też obecnie szyny ruchome dają się daleko krótsze, a jeżeli po nastawieniu ich w kierunku jednej z linji, pociąg nadchodzi drugą, to same wystające brzegi kół przesuwają je w kierunku drogi pociągu. Gdy dwie linje kolei krzyżują się, natenczas w punktach przecięcia szyny muszą być poprzerywane, dla przepuszczenia wystających części kół (fig. 9). W takich jednak razach w punktach przecięcia dają się jeszcze zewnątrz kolei kawałki szyn trochę wyższych, dla zabezpieczenia wagonów od wyskoczenia przy koniecznem w takim razie wstrząśnieniu. Koła zwrotowe, zwrotnice, dreszajby (fig. 10) są to wielkie

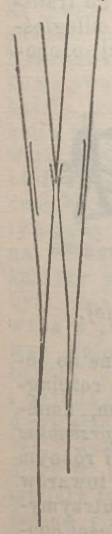

Fig. 9. Rozdział dróg.

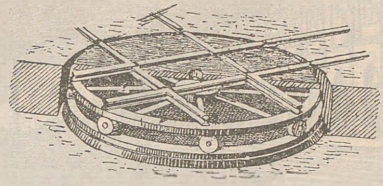

Fig. 10. Zwrotnica.

koła ruchome około osi, umieszczane po stacjach w punkcie krzyżowania się kolei. Koło to, ułożone poziomo na równi z drogą, opatrzone jest szynami odpowiadającemi wszystkim kolejom, schodzącym się w tym punkcie. Otóż, gdy zachodzi potrzeba przeprowadzenia wagonu z jednej linji na drugą, wtacza go się na tę tarczę i obraca się ją póty, póki szyny, na których wagon stoi, nie zgodzą się z linją, po której ma iść dalej. *Budowa górna* drogi żelaznej ma na celu urządzenie stacji i wzniesienie dworców i remiz na pomieszczenie wagonów i lokomotyw, warsz-

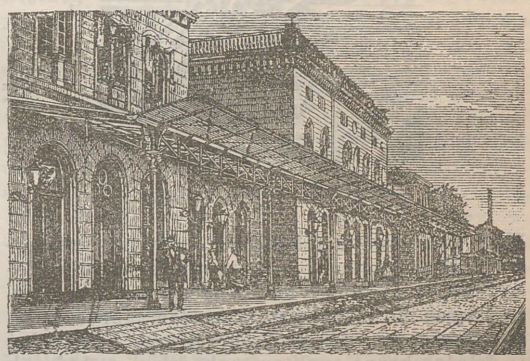

Fig. 11. Platforma.

tatów mechanicznych, składów na towary, domków dróżniczych. Na dworce pierwotnie mało zwracano uwagę i uważano je za budowle jedynie dodatkowe, z rozwojem wszakże **K. ż.**, gdy z jednego dworca odchodzą pociągi na różne linje i w krótkich odstępach czasu, stały się dworce budowlami często rozległych wymiarów i zawiłej konstrukcji; od strony wewnętrznej posiadają platformę pokrytą dachem (fig. 11), lub też tworzą wielkie hale oszklone (fig. 12). Dla prawidłowej i bezpiecznej komunikacji szczególnie doniosłe znaczenie ma sygnalizacja elektryczna (ob. Sygnał, Telegraf). *Motorem* czyli siłą poruszającą na kolejach żelaznych jest powszechnie

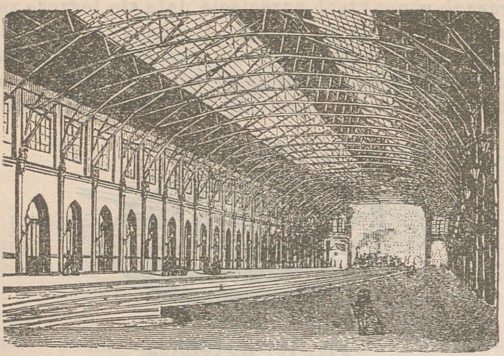

Fig. 12. Platforma oszklona.

para (ob. Lokomotywa); w niektórych jednak miejscach, jak pomiędzy Kingstown i Dakley w Irlandji i Saint-Germain pod Paryżem, użyto za motor powietrza. Drogi jednak tego rodzaju nie mają więcej nad 3,000 metr. długości (ob. Atmosferyczne koleje). Inwentarz ruchomy czyli tabor

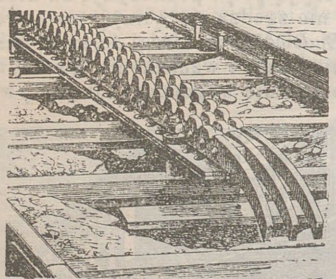

Fig. 13. Szyna zębata.

K. ż. składa się z lokomotyw, powozów pasażerskich, oraz wagonów do przewożenia bydła i towarów (ob. Lokomotywa i Wagon). Od linji **K. ż.** parowych do rozmaitych zakładów fabrycznych, i po większych miastach, urządzono dalej koleje żelazne konne czyli amerykańskie, po których

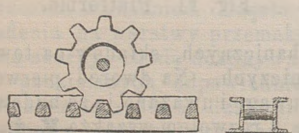

Fig. 14 i 15. Koło zębate i szyna kolei górskiej, oraz przecięcie poprzeczne szyny.

konie przewożą wielkie powozy osobowe lub wozy towarowe. Koleje takie oddają wielu miastom bardzo ważne usługi. Dla kolei tych szczególnie korzystnemi okazały się motory elektryczne (ob. Elektryczne koleje). **K. ż.** *górskie* z pochyłością nader znaczną, 2:10, 3:10 lub większą, wymagają urządzeń szczególnych i są *linowe* czyli *łańcuchowe* lub *zębate*. W systemacie pierwszym dwa wagony uczepione są do liny czyli łańcucha, tak, że gdy wagon jeden wznosi się w górę, drugi schodzi, spotykają się więc na połowie drogi. W systemacie drugim droga składa się najczęściej z trzech szyn, z których

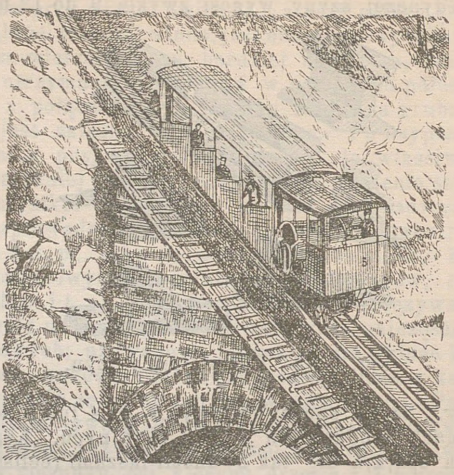
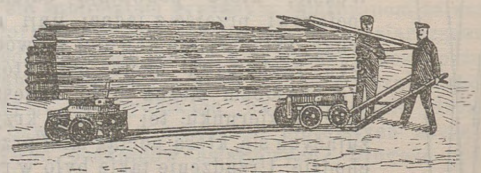

Fig. 16. Kolej zębata na górze Pilatus.

dwie skrajne są zwykłe, pośrednia zaś ma postać kremaljery, o której zęby zahaczają się zęby koła, wprawianego w ruch działaniem motoru (fig. 13, 14, 15, 16). **K. ż.** *powietrzne* czyli *wiszące*, po raz pierwszy urządzone były w r. 1869 do przewożenia buraków, służą teraz do transportu towarów na dosyć znacznych odległościach, a nawet niekiedy i do komunikacji osobo-

Układanie szyn na kolei przenośnej.

wej. Są to drobne wagony, przyczepione do rolek czyli bloków toczących się po linie rozciągniętej na słupach i poruszane motorem, umieszczonym nieruchomo na stacji. **K. ż.** *przenośne* oddają często ważne usługi rolnictwu i różnym gałęziom przemysłu przy przewożeniu towarów na odległości niezbyt wielkie; szyny, utrzymywane w stateczne między sobą odległości spojeniami metalowemi, układają się bezpośrednio na drodze (fig. 17). **K. ż.** *boczne* czyli *wązkotorowe* budowane są dla oszczędności, szyny bowiem,

których odległość nie przenosi metra, mogą być tanim kosztem układane na istniejących drogach; wymagają wszakże taboru lżejszego.

Historja. **K. ż.** powstały kilkaset już lat temu, prawie jednocześnie w Anglii i w Niemczech. Pierwotnym ich zawiązkiem były drogi, na których kładziono deski lub bale drewniane dla ułatwienia ruchu zwyczajnych wozów. Z postępem czasu zaczęto kłaść szyny żelazne, lecz drogi tego rodzaju budowane były wyłącznie od wielkich fabryk lub kopalń do najbliższych miejsc zbytu ich płodów, siłę pociągową stanowiły wówczas konie, a niekiedy nawet ludzie. Około połowy XVIII w. zaczęto robić próby zastosowania pary jako motoru pociągowego. Francuski inżynier Cugnot pierwszy zbudował w 1769 r. wóz parowy, a następnie Amerykanin Evans (1779) i Jerzy Watt (1784) wystąpili na tem polu z podobnież niepomyślnym skutkiem. Nareszcie, po długich daremnych usiłowaniach zastosowania pary do poruszania wozów na drogach zwyczajnych, zbudowano w 1804 r. pierwszy wóz parowy, przeznaczony do służby na kolei żelaznej, a pierwszą lokomotywą z pewnem powodzeniem używaną była wynaleziona przez Blenkinshawa (1811), która pełniła usługi przez dwanaście lat przy pewnej kopalni węgla w Anglji. Główny przyrząd ruchu stanowiły w niej dwa walce, których tłoki poruszały pewien system zazębień, i tym sposobem udzielały ruch kołom przytwierdzonych do lokomotywy wozów. Sądzono bowiem wówczas, iż bez tych zazębień koła wozów będą się ślizgały po szynach, czemu dopiero zaprzeczyły doświadczenia Blacketta. Na ich zasadzie Jerzy Stephenson zbudował w 1815 r. kilka lokomotyw z gładkiemi kołami, które zastosowano na kolejach kopalniowych w okolicach Newcastle. W 1825 r. Hackworth urządził lokomotywę działającą już z dosyć znaczną prędkością, lecz dopiero wynalezienie przez Seguina kotła rurowego 1829 r. (ob. Kocioł parowy), powiększając znacznie ilość pary, pozwoliło Robertowi Stephenson, synowi poprzedniego, urządzić (1830) zupełnie dobrą lokomotywę, dającą tym sposobem możność rozwoju dróg żelaznych na większą skalę. Pierwszą **K. ż.**, po której krążyły pociągi obdarzone znaczną prędkością, była linja z Liverpoolu do Manschester, zbudowana w 1830 r. Za nią w 1832 r. zaczęto budować linję z Londynu do Birmingham. Belgja bardzo prędko poszła za przykładem Anglji i w 1834 ogłoszono tam dekret rozpoczęcia budowy sieci **K. ż.**, dzisiaj już tylko dopełnianej. We Francji dopiero w 1842 r. wzięto się do budowy **K. ż.**, jakkolwiek już znacznie dawniej istniały tam drogi kopalniane z Saint-Etienne do Lyonu i Andrezieus. Pierwszą z niemieckich kolei żel. była linja z Norymbergi do Furth (1835). W królestwie Polskiem już w 1838 r. podano pierwszy projekt budowy **K. ż.** Warszawsko-Wiedeńskiej przez towarzystwo prywatne, wykonanie jednak drogi nastąpiło pod opieką rządu od 1844—48 r., a 15 czerwca 1845 odbyło się otwarcie pierwszej jej części od Warszawy do Grodziska. Odnoga od Ząbkowic do Sosnowca otwarta została dopiero w 1859 r.— Budowa **K. ż.** Warsz.-Wied., odstąpionej przez rząd w 1857 r. towarzystwu prywatnemu na lat 75, kosztowała 21,997,647 rs. (wiorsta 69,223 rs.), na długości 309 wiorst. **K. ż.** Warsz.-Bydgoska, zbudowana 1860—62 r. przez towarzystwo poprzedniej na długości od Łowicza do Aleksandrowa (138 wiorst), kosztowała 6,709,000 (wiorsta 48,616 rs.). W 1867 roku urządzono od niej odnogę do Ciechocinka. **K. ż.** Warszawsko-Terespolska, zbudowana (1864—9) przez towarzystwo prywatne, ma długości wraz z odnogą z Terespola do Brześcia Litewskiego wiorst 202, a budowa jej kosztowała 12,240,000 (wiorsta 61,200 rs.). W 1865—6 zbudowano **K. ż.** Fabryczno-Łódzką od Koluszek na drodze Warsz.-Wied., na długości 26 wiorst, a koszt budowy wynosił 1,528,800 rs.. Doliczając do tych **K. ż.** jeszcze część **K. ż.** Warsz.-Petersburskiej w Królestwie (222 wiorsty), oraz odnogę od Kowna do Wierzbołowa i część kolei Brzesko-Grajewskiej, droga Nadwiślańska obejmuje wiorst 427 (z Pragi do Mławy 116 wiorst, z Pragi do Kowla 314 wiorst), koszt jej wynosił 23,422,514 rs. (wiorsta 59,997 rs.), gałąź z Iwangrodu do Łukowa ma 57 wiorst. **K. ż.** Iwangrodzko-Dąbrowska ma ogólną liczbę wiorst 430 (Iwangród-Dąbrowa w. 279, Koluszki-Ostrowiec 151 w.), koszt budowy wynosił 26,367,125 (wiorsta 61,605 rs.). Oprócz powyższych istnieje w królestwie Polskiem pięć odnóg kolei Warsz.-Terespols.: Brzesko-Chełmska wiorst 107, Siedlecko-Małkińska wiorst 62, Małkinia-Ostrołęka w. 51, Iwangród-Łuków w. 57, Łuków-Lublin wiorst 104; dwie odnogi kolei Warszawsko-Petersburskiej: Łapy-Ostrołęka w. 83 i Tłuszcz-Pilawa w. 54, wreszcie kolej Nadnarwińska (stanowiącą czworobok Orany-Olita-Augustów-Suwałki-Grodno); daje to razem w Królestwie 2,620 wiorst, czyli 2,795 kilometrów **K. ż.** Budowa drogi z Warszawy do Kalisza rozpoczętą została w r. 1900. Z dróg w Cesarstwie wymienić należy nasamprzód, jako w pewnej części przerzynającą królestwo Polskie, drogę Petersbursko-Warszawską, której koszt (ogółem 1,207 wiorst) wynosił 100,644,206 rs. (w. 83,362 rs.), dalej Moskiewsko-Brzeską, kosztującą 56,635, 332 rs. (wiorsta 55,362 rs.), Kijowsko-Brzeska—54,780,300 rs. (w. 68,135 rs.), Odeską—87,347,700 (wiorsta 88,587 rs.). Dwie ostatnie drogi, wraz z drogą Brzesko-Grajewską i Bendero-Galacką, weszły w skład Towarzystwa dróg Południowo-Zachodnich. Najdrożej w Rosji kosztowała budowa drogi Mikołajewskiej (z Petersburga do Moskwy), bo za 604 wiorsty 173,325,000 rs., a więc za jedną wiorstę 286,962

rs., co w części należy przypisać brakowi doświadczenia technicznego, gdyż kolej ta oddaną była do użytku publicznego 7 maja 1847 r. Najtaniej zbudowaną była kolej Nowogrodzka (gałąź z Czudowa do Nowogrodu wiorst 69), bo po 28,304 rs. za wiorstę, oddana do użytku publicznego d. 18 maja 1871 r. Drugą w Rosji co do wysokości ceny budowy jest odnoga Moskiewsko-Kurska, gdyż 503 wiorsty, kosztowały 68,912,000 rs., czyli 137,003 rs. za wiorstę. Dalej idą Rybińsko-Bologowska, wiorst 280 za 27,600,000 rs., czyli 98,571 rs. za wiorstę (otwarta 4 czerwca 1870). Długość **K. ż.** na całej ziemi podaje tablica oboczna. Stosunek kosztów budowy dróg rosyjsk. do takichże kosztów zagranicznych, przedstawia się tak, że gdy koszt jednej wiorsty kolei w Rosji przeciętnie wynosi 62,725 rs., w Niemczech i Austrji wiorsta w przeciętnie kosztuje 82,301 rs., czyli o 18% drożej.

Długość **K. ż.** *na całej ziemi wynosiła z końcem 1896 r.*

KRAJE	Długość w kilometrach	Dług. drogi na 100 klm. kw.	Dług. drogi na 10000 miesz.
Niemcy	47348	8,7	9,0
Francja	41173	7,6	10,6
Rosja	38642	0,7	3,6
Wielka Brytanja	34221	10,8	8,4
Austro-Węgry	32180	4,7	7,1
Włochy	15447	5,3	4,9
Belgja	5777	19,5	8,9
Holandja	3129	8,7	6,0
Szwajcarja	3563	8,6	11,7
Hiszpanja	12282	2,3	6,7
Portugalja	2358	2,5	4,6
Danja	2309	5,8	10,0
Norwegja	1938	0,5	9,1
Szwecja	9895	2,1	19,9
Serbja	570	1,1	2,4
Rumunja	2879	1,7	4,7
Grecja	952	1,4	3,8
Turcja i Bulgarja	2430	0,8	2,5
Malta, Jersey, Man	110	10,0	3,4
Europa	257203	2,6	6,7
Stany Zjed. Amer. płn.	294088	3,8	41,8
Inne kraje Ameryki	80654	—	—
Ameryka	374742	—	—
Indje Wschodnie	31232	0·5	1,0
Syberja	3038	—	5,3
Japonja	8686	0,8	0,8
Inne kraje azjatyckie	7927	—	—
Azja	45883	—	—
Afryka	14798	—	—
Australja	22372	0,2	50,9
Cała ziemia	714998	—	—

Literatura jest nader obfita, rychło się jednak starzeje, rozwój bowiem **K. ż.**, zarówno pod względem technicznym, jak ekonomicznym, jest nader żywy. Wymienimy więc tylko: Röll „Encyklopädie des gesammten Eisenbahnwesens“ (7 t., 1895), Goering „Eisenbahnbau“ (4 wyd., 1891); Humbert „Traité complet des chemins de fer“ (3 t., 1892); Koch „Eisenbahn-Verkehrsatlas“ (od 1892). Pisma: *Archiv für Eisenbahn* (wyd. pruskiego ministerjum robót publicznych), *Revue générale des chemins de fer*, *Oesterreichische Eisenbahnzeitung*.

Kolejka, używana u nas nazwa na oznaczenie drogi żelaznej niewielkiej długości; są to w ogólności drogi boczne, wązkotorowe, ob. Kolej żel.

Kolejowa rada, urząd zwierzchniczy, zajmujący się sprawami kolejowemi. W Rosji w szczególności instytucja przy ministerjum skarbu (ściśle „rada kolejowa do spraw taryfowych“), złożona z ministra skarbu, jako przewodniczącego, towarzysza ministra, dyrektorów departamentu kolejowego i wydziału handlu i przemysłu, dwóch członków ministerjum komunikacji, po jednym z ministerjów: skarbu, dóbr państwa i rolnictwa, spraw wewnętrznych i kontroli państwa, z trzech delegatów przemysłu rolnego, dwóch ze strony handlu i przemysłu, jednego z górnictwa, oraz trzech przedstawicieli kolei żelaznych prywatnych. Instytucja ta ma główny nadzór nad ustanawianiem taryf.

Kolejowe prawo frachtowe lub **taryfowe,** są to przepisy, regulujące sprawę kosztów i stosunków przewozu kolejami. Ustawodawstwo to w ostatnich czasach, wobec rozwoju ruchu przewozowego, doznało znacznych zmian. Rządy wzięły inicjatywę w regulowaniu frachtów nawet na kolejach prywatnych. Okres reform frachtowych w Rosji rozpoczął się od wydania w 1887 r. przepisów o taryfach kolejowych i o instytucjach do spraw taryfowych. Wogóle wszelkie stosunki, wynikające z przewozu osób i towarów, regulują się obecnie przez zbiory przepisów, które obejmują warunki przewozu już to po pojedyńczych drogach, już to po całych grupach dróg. Prócz tego istnieje kolejowe prawo frachtowe międzynarodowe, któremu początek dała konwencja berneńska.

Kolejowe szkoły, szkoły techniczne, zakładane przez koleje żelazne dla młodzieży, pragnącej kształcić się na mechaników i oficjalistów kolejowych. U nas szkoły takie są przy kolei Warsz.-Wiedeńskiej.

Kolekcja (łac.), zbiór; kolektywny, zbiorowy; towarzystwo kolektywne (société en nom collectif) we Francji stowarzyszenie kilku lub więcej osób w celach handlowych, istniejące pod wspólną firmą.

Kolekta (z łac.), ob. Collecta.

Kolektor (łac.) zbieracz, główna rura ścieków (ob. Kanalizacja). W elektrotechnice zbieracz prądu elektrycznego, zwłaszcza w machinach dynamometrycznych przyrząd służący do zbierania prądów, wzbudzanych w zwojach machiny, i odprowadzania ich do obiegu zewnętrznego, ob. Magnetoelektryczne machiny. Także jedna z płyt kondensatora (ob.).

Kolektywizm, pewna odmiana socjalizmu francuskiego, dążąca do zbiorowego (kolektywnego) kierownictwa produkcji, a więc uspołecznienia produkcji, ale zarazem uznająca indywidualną własność dóbr spożywczych, czyli kapitałów, do bezpośredniej konsumcji służących. Twórcą tej doktryny socjalistycznej, a zarazem agitatorem w duchu tej doktryny był między innymi Guesde, ekonomista i polityk socjalny. Kolektywizm jest we Francji antytezą possibilizmu, t. j. kierunku socjalistycznego, o wiele umiarkowańszego, bo uznającego możliwość pokojowych reform prawodawczych, w duchu przeistoczeń społecznych. Kolektywizmem w przeciwieństwie do indywidualizmu nazywa się jeszcze pierwiastek poczucia do zbiorowości i dążenia do niej w procesach ekonomicznych.

Kolemine Aleksandra z domu hrab. Hutten-Czapska, * 1853, zaślubiła 1873 rosyjskiego dyplomatę, **K.** 1884 r. zaślubiła pod nazwiskiem hr. Romrod w. ks. Ludwika IV heskiego, wkrótce jednak z nim się rozwiodła.

Kolenchyma, w anatomji roślin tkanka złożona z komórek o cienkich ścianach, ale znacznie zgrubiałych krawędziach.

Kolender, *koryjander (Coriandrum)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, zioła mające liście kilkakrotnie pierzaste, baldachy o niewielu promieniach, kwiaty białe i owoce kuliste lub jajowate. *C. sativum*, roślina roczna, dziko rosnąca w Europie połud., w wielu miejscach środkowej uprawiana; kwiaty ma białe, nieliczne, owoc kulisty, szyjkami i kielichem uwieńczony; owoce te, po wysuszeniu, mają smak korzenny, przyjemny, smak ostry, słodkawy i zawierają olej lotny, składu podobnego co terpentynowy i używany do fabrykacji likierów, oraz olej tłusty. Nasiona są wielkości ziarnek pieprzu, biało-sinawe; służą często jako przyprawa do potraw, gdzieniegdzie do piwa. Działają pobudzająco na przewód pokarmowy i używają się w osłabionem trawieniu i śluzotokach. — *Olejek kolendrowy* jest bezbarwny, woni pomarańczowej, wre przy 150°; składa się z *koriandrolu* $C_{10}H_{18}O$, równoskładnego z borneolem.

Kolender.

Koleta św., * 1380 w m. Korbei (w Pikardji), † 1447 w Gandawie; tercjarka reguły św. Franciszka, zreformowała za upoważnieniem papieża Benedykta XIII zakon św. Klary, stąd mniszki, zreformowane przez nią zowią się *Koletanki* albo *Koletystki*. Kościół rzymsko-katolicki obchodzi jej pamiątkę 6 marca.

Kolettis Jan, mąż stanu grecki, * 1788 w Syrrakos w Epirze, ukończywszy studja medyczne we Włoszech, praktykował w swym kraju jako lekarz. W młodym już wieku należał do *heterji* (ob.) i był jednym z tych, co podawali Napoleonowi I środki do zdobycia i oswobodzenia Grecji. Był on pierwszym, co w mieście rodzinnem 1821 r. podniósł chorągiew powstania. W r. 1822 podpisał jako deputowany na kongres w Epidaurze ogłoszenie niepodległości i ustawę ułożoną tamże. Został ministrem wojny, w r. 1823 członkiem tak zw. rady wykonawczej i tak w radzie, jako i na polu bitwy (świetne zwycięstwo pod Karystos) położył znakomite zasługi. Po wyborze Kapodistriasa na prezydenta Grecji (1827) **K.** wstąpił do stowarzyszenia Panhellenion, a po zamordowaniu prezydenta (9 października 1831), został członkiem tymczasowej komisji rządzącej, później członkiem komisji siedmiu, która sprawowała rządy kraju aż do ustanowienia regencji. Za króla Ottona był naprzód ministrem spraw wewnętrznych, w latach 1835—44 posłem w Paryżu, a następnie aż do śmierci (wrzesień 1847) ministrem spraw zagranicznych. Najpiękniejszą kartę życia **K.** wypełniają jego prace w epoce wojny o niepodległość. Por. Eliopulosos „Joannes Kolettes" (Ateny, 1890).

Koletyści, mnisi trzeciej reguły św. Franciszka, którzy przyjęli reformę, wprowadzoną przez św. Koletę (ob.). Zależeli oni od generała braci mniejszych aż do r. 1458; w roku zaś 1517 połączyli się z obserwantami i przyjęli ich ubiór.

Koleżak Władysław, publicysta, * 1854 r. w Trębowli w Galicji, uczył się w Stanisławowie. Od r. 1884 zamieszkał w Warszawie. Oprócz artykułów w pismach Warszawskich, ogłosił „Ruch rękodzielników w Galicji od r. 1848" (Lwów, 1879); „Historja stowarzyszenia rękodzielników lwowskich *Gwiazda*" (1882); „Posąg Zygmunta III w Warszawie" (Warsz., 1887); „Lichwa w budownictwie" (1894); Powiśle Warszawy" (1900).

Kolęda, *kolada, koleda* (od łac. *Caleudae*), czas od Bożego Narodzenia do Trzech Króli, przypadający w okresie zimowego przesilenia słonecznego, i połączone z nim są uroczystości. Pod nazwą **K.** rozumieją też pieśni, śpiewane w wyżej oznaczonym czasie, oraz rozdawane dary. Ślady pogańskiego obrzędu zachowały się w przebieraniu za rozmaite zwierzęta, jak tura, wilka, niedźwiedzia lub żórawia. Śpiewane obecnie pod nazwą **K.** pieśni, których najlepszy zbiór wydał ks. Mioduszewski („Pastorałki i kolędy," Kraków, 1842), są chrześcijańskiego pochodzenia i stosują się do urodzenia Jezusa.

Kolęda, *Kolenda* v. *Bełty* odm., herb: W polu czerwonem — trzy srebrne strzały w gwiazdę, z krzyżem nad środkową. U szczytu ogon pawi.

Kolęda.

Kolibr.

Kolibry *(Trochilidae)*, rodzina ptaków z rzędu krzykliwych *(Clamatores)*, mający za cechy: dziób dłuższy od głowy, prosty lub łukowaty, w nasadzie spłaszczony, brzegi szczęki górnej otulające żuchwę, język długi, wysuwalny, rurkokształtny, w końcu rozdwojony. Nogi bardzo krótkie, słabe, do połowy upierzone, 4 palcowe, skrzydła długie, wązkie, szablowate, ogon o 8 lub 10 sterówkach. Liczny ten rodzaj, obejmujący około 12 gatunków, właściwy jest Ameryce zwrotnikowej. Są to ptaszki najdrobniejsze, niekiedy niewiele większe od bąków; największy z nich jednak, *Patagona gigas*, ma 20 cm. długości. Są też śród ptaków najświetniej ubarwione, często grą kolorów przewyższają blask drogich kamieni. Własność ta zależy od budowy piórek, których wszystkie promyki są blaszkowate karbowane, a wszystkie ścianki tych karbów z różnych stron mają różne barwy. Wiele też gatunków posiada ozdoby z piórek niezwykłego kształtu. Samice zwykle są mniej ozdobne; niektóre też gatunki są skromnie ubarwione. Posiadają lot nader zwinny i bystry, ciągle są w ruchu; są zawistne i złośliwe, często napadają na większe ptaki. Głównem ich pożywieniem są drobne owady, a soki wyciągane z kwiatów służą im więcej za napój. Żyją gromadnie w jednożeństwie, gniazda ścielą bardzo misterne, samica znosi 2 jaja białe, podługowate, niekiedy nie większe od grochu, wysiaduje je wspólnie z samcem przez dni 12. Kilkakrotnie udało się je sprowadzić do Europy, ale nigdy nie zdołano ich długo utrzymać. Por. Mulsant i Verreaux „Histoire naturelle des oiseaux-mouches" (4 t., 1875—77); Audebert i Vielott „Oiseaux dorés," Lesson „Les colibris" i „Les trochilidés," Gould „Monogr. of the Trochilidae" (1855).

Kolicki Michał, wierszopis, * 1801 w Poznaniu, † 1829 w Bonn, gdzie słuchał kursów prawa. Większa część jego utworów poetycznych, oprócz „Ody na cześć Karola Lipińskiego" (Wrocław, 1826) i wiersza p. t. „Rezygnacja" (*Przyjaciel ludu* na rok 1834, № 14) pozostała w rękopisie.

Koligacja (łac.), pokrewieństwo, powinowactwo.

Kolimacja, właściwie zbieg dwóch linij, przy pomiarach kątów zgodność wielkości kąta mierzonego z kątem odczytywanym na kątomiarze. *Linja kolimacyjna* w lunecie jest to linja, łącząca punkt obserwowany z punktem przecięcia się nici w ognisku szkła przedmiotowego rozciągniętych; w kierunku tej linji biedz też winien promień koła podzielonego na stopnie, idący przez odczytywany punkt podziałki; odstępstwo wzajemne obu tych punktów stanowi *błąd kolimacji*; do usunięcia go służą szrubki, przesuwające sieć nitek w lunecie. Błąd ten nie jest stały dla danej lunety, zależy bowiem od wpływu temperatury. Soczewka wraz z siatką rozciągniętą w jej ognisku tworzy *kolimator*.

Kolimator, ob. Kolimacja.

Kolin, miasto okręgowe w pow. Czaslawskim, w Czechach, nad rz. Elbą, 14,000 miesz.; z gmachów publicznych odznaczają się: kościół dekanalny św. Bartłomieja (założony 1313), klasztor Kapucynów, ratusz, zamek, gimnazjum wyższe i realne, fabryki maszyn, cukrownie, młyny i in. Okolice nader urodzajne. Starożytne miasto, początkowe dzieje którego giną w pomroce. Podczas walk husyckich wielce ucierpiało, stojąc po stronie cesarza Zygmunta. Wsławiło się szczególnie podczas wojny Siedmioletniej bitwą stoczoną 18 czerwca 1757, w której marszałek Daun na czele 60,000 połączonych wojsk austrjackich i saskich, ciągnąc na odsiecz Pragi, pokonał 32,000 Prusaków, pod dowództwem Fryderyka II. Los bitwy, przechylającej się na stronę Prusaków, rozstrzygnął saski pułkownik Benkendorf, wpadłszy na czele pułku ks. Karola w lukę powstałą w lewem skrzydle Prusaków. Straty z obu stron były znaczne, Austrjacy stracili 9,000 ludzi, Prusacy zaś 29 sztandarów, 43 działa i 13,773 ludzi w zabitych, ranionych i wziętych do niewoli. Rezultatem zwycięstwa było zdeblokowanie Pragi i oczyszczenie z nieprzyjaciela Czech.

Kolineacja, *homologja*, w geometrji takie powinowactwo dwóch figur, gdy punktowi lub linji prostej w figurze pierwszej odpowiada również punkt lub prosta figury drugiej. Podobieństwo

i przystawanie figur są szczególnemi przypadkami kolineacji.

Koliński.

Koliński, herb: W polu czerwonem—korona złota, nawleczona na mieczu. Nad tarczą korona.

Koliszczyzna, tak lud na Ukrainie nazywa ostatnie hajdamaków (ob.) powstanie (1768), którego najtragiczniejszym ustępem jest rzeź humańska (ob. Gonta, Żeleźniak). Na tle tych wypadków Sew. Goszczyński osnuł swój poemat „Zamek Kaniowski," a M. Grabowski napisał powieść „Koliszczyzna i Stepy," przedrukowaną później p. t.: „Opowiadanie Kurennego."

Kolitz Ludwik, malarz niemiecki, * 1845 r. w Tylży, kształcił się w akademjach berlińskiej i düsseldorfskiej, odbył kampanję 1866 i 1870—1871, wykonał: „Po zawarciu pokoju w Tours," „Zdobycie baterji francuskiej," „Wideta ułańska," „Z bitwy pod Mars-la Tours." „Scena z bitwy pod Gravelotte" (1875), „Piechota francuska pod Metz" i in.

Kolizeum, włoski, *Coliseo*, ob. Colosseum.

Kolizja (łac.), zetknięcie się okrętów, starcie, to jest zbieg dwu niezgodnych lub wprost przeciwnych sobie interesów lub zasad. Prawna kolizja powstaje ze spotkania się w danej okoliczności dwóch sprzecznych artykułów prawa; dla usunięcia jej przyznaje się moc obowiązującą późniejszemu co do daty rozporządzenia.

Kolka, w potocznej mowie ból kłujący, który zależy czasem od spraw zapalnych na opłucnej, czasem od lekkich zaburzeń w kiszkach, jak wiatry.

Kolkotar, ob. Angielska czerwień.

Kollacz Paweł, pierwotnie Jezuita, a po zniesieniu zakonu altarysta przy kościele parafjalnym w Sarnowie w W. Ks. Poznańskiem, * 1728, † w końcu zeszłego wieku. Zasłużył się jako leksykograf wydaniem dzieła p. t.: „R. P. Gregorii Cnapii S. J. Thesaurus latino-polonico-germanicus novo synonymorum et phrasium poeticarum apparatu auctus i t. d." (Warszawa, 1780). Oprócz tego przełożył z niemieckiego: „Rewolucja teraźniejsza Ameryki północnej i t. d." (Poznań, 1778).

Kollageny, też co klejodajne ciała (ob.).

Kollan, *kollanowy olej*, smarowidło na skóry, wyrabiane w Sztokholmie z pewnej substancji, pochodzącej z drzew zwrotnikowych, bliżej nieznanych. Jest to mieszanina różnych węglowodorów, z grupy terpenów, nie zawierająca tłuszczów. Nadaje skórze nieprzemakalność i dobrze ją konserwuje. Wprowadzoną została do handlu około 1880 roku.

Kollaps, ob. Zapaść.

Kollar Jan, jeden z wybitnych poetów czeskich, * 1793 w Moszowcach, w węgierskim komitacie Turczańskim, † 1852 r. w Wiedniu; odebrawszy gimnazjalne wykształcenie w Kremnicy i Bystrzycy, studjował teologję ewangelicką od 1811 do 1815 w Presburgu, słuchał następnie przez półtora roku w Jenie wykładów Danza, Friesa, Gablera, Ludena, Okana i in. Po powrocie do ojczyzny został 1819 r. duchownym przy gminie słowiańskiej w Peszcie; na stanowisku tem przebył do 1849 r., w którym powołany został do Wiednia na profesora starożytności i mitologji słow. **K.** wystąpił naprzód jako poeta ze zbiorem sonetów, p. t. „Básnie" (Praga, 1821), które w następnych wydaniach znacznie powiększone noszą tytuł „Slávy Dcera" (2 wyd., Buda, 1824, 6 wyd., Praga, 1861) i stanowią epokę w literaturze czeskiej, w nich bowiem po raz pierwszy wypowiedzianą jest myśl o zjednoczeniu Słowian. Wielkie zasługi położył **K.** zbiorem pieśni ludowych słowackich „Narodnie Zpievanky" (2 t., Buda, 1823—27, 2 wyd., tamże, 1832). Później poświęcił się **K.** przeważnie studjom lingwistyczno-archeologicznym; w tym kierunku ogłosił: „Rozpravy o imenach i t. d." (Buda, 1830); „Slava Bohynie" (Peszt, 1839); „Cestopis obsahujice cestu do horni Italie" (Peszt, 1843); „Staro-Italia slavjanska" (Wiedeń, 1853, 2 wyd., Praga, 1863). We wszystkich tych dziełach okazuje się **K.** więcej jako pełen fantazji słowianofil, niż jako gruntowny krytyk i badacz. Ogólną uwagę zwrócił na się **K.** dziełem napisanem po niemiecku „Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den Stämmen und Mundarten der law. Nation" (Peszt, 1831), będącem wyrozumowaniem i uzasadnieniem myśli wypowiedzianej w sonetach „Slávy Dcera". Przez dzieło to stał się **K.** prawdziwym twórcą idei panslawizmu. **K.** wsławił się także i jako kaznodzieja; jego „Nedielné, svateczné i przileżitostné kazni rzeczi" (2 t., Peszt, 1832) przełożone są na kilka języków. Wybór pism **K.** „Spisy" wyszedł w Pradze (4 t., 1861—63). Autobiografję **K.**, pomieszczoną w zbiorowem wydaniu, uzupełnił W. Zeleny. Ogłoszono też jego korespondencje, oraz wiele życiorysów, między innemi książkę zbiorową w setną rocznicą urodzin **K.**, pod redakcją Fr. Pastrnka p. t.: „Jan K." (Wiedeń, (1893).

Kollar Jan.

Kollatorowicz v. *Pogoń litewska*, odm., herb: W polu złotem, na trzech bronzowych skałach— rycerz w zbroi na białym koniu, z mieczem w ręce prawej, z tarczą z podwójnym krzyżem na le-

wej. U szczytu 5 piór strusich. Nadany 1792 przez Stanisława Augusta.

Kollatorowicz.

Kölle Zygmunt Wilhelm, misjonarz protestancki i badacz języków afrykańskich, * 1823 w Kleebronn w król. Wirtemberskiem, 1847—53 pracował w angielskiej misji w Sierra-Leone, następnie w Konstantynopolu, obecnie mieszka w Londynie. Napisał: „Polyglotta africana“ (słownik przeszło 100 języków afrykańskich, Londyn, 1854); „Grammar of kanuri language“ (1854); „Kanuri litterature and vocabulary“ (1854); „Grammar and vocabulary of the Vei-language“ (1854); „Etymology of the turkish numerals;“ „Mohammed and Mohammedanism critically considered” (1889) i in.

Kollegatarjusz (łaciński), mający udział w spadku.

Köller Ernest Mateusz, minister pruski, * 1841, był landratem, prezydentem policji, członkiem parlamentu, podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, a w 1894 został ministrem spraw wewnętrznych i odznaczał się na tem stanowisku niesłychaną brutalnością, w poskramianiu wszystkiego, co miało cokolwiek swobodniejszy charakter. Jakkolwiek w Prusiech podobny kierunek jest mile widziany, jednak **K.** zaszedł za daleko i otrzymał w r. 1895 dymisję. **K.** był zaciętym wrogiem Polaków w Poznańskiem.

Kölliker Rudolf Albert, anatom i zoolog, * 1817 roku w Zurychu, kształcił się tamże, w Bonn i Berlinie, 1845 został profesorem fizjologji i anatomji porównawczej w Zurychu, 1847 w Würzburgu, gdzie wykładał następnie anatomję i historją rozwoju. Szczególnie doniosłe zasługi położył w anatomji mikroskopowej, ważne też badania przeprowadził nad mięczakami i robakami. Ważniejsze dzieła: „Miskroskopische Anatomie“ (2 t., 1850—54); „Handbuch der Gewebelehre“ (6 wyd., 1890, polski przekład Witkowskiego); „Entwickelungsgeschichte des Menschen“ (Lipsk, 1861, 2 wyd. 1876, przekład polski Witkowskiego); „Grundriss der Entwickelungsgeschichte“ (1880, 2 wyd. 1884), oraz liczne monografje o różnych grupach zwierząt. Od 1849 redagował z Sieboldem, a następnie z Ehlersem „Zeitschrift für wissenschäftliche Zoologie.“

Kölliker Teodor, chirurg, syn poprz., * 1852 w Würzburgu, kształcił się tamże i w Getyndze, był asystentem ojca, 1885 został dyrektorem kliniki ortopedycznej w Lipsku, 1891 tamże profesorem nadzwyczajnym. Ogłosił: „Die Verletzungen der peripherischen Nerven“ (1890) i in.

Kollmann Juljusz, anatom i antropolog, * 1834 w Holzheim w Bawarji, kształcił się w Monachjum i Berlinie, w r. 1870 został profesorem anatomji w Monachjum, 1878 w Bazylei. Przeprowadził ważne badania nad rozwojem zębów, tkanki łącznej, nad powstawaniem krwi, nad różnicami anatomicznemi różnych ras ludzkich i in. Napisał: „Mechanik des menschlichen Körpers“ (1874); „Plastische Anatomie des menschlichen Körpers“ (1886); „Les races de l'Europe et la composition des peuples“ (1881) i in.

Kollmann Paweł, statystyk, * 1842 w Lubece, kształcił się w uniwersytecie jenajskim, 1872 został dyrektorem biura statystycznego w Oldenburgu. Oprócz kilku dzieł statystycznych, ściągających się do księstwa Oldenburskiego, napisał: „Einfluss des Alters der Eltern auf das Geschlecht der Gebornen“ i in.

Kolloidy, ob. Koloidy.

Kolm, Kolmberg, góra odosobniona w Saksonji, pow. Lipskim, leżąca o jedną godzinę drogi na zachód od miasta Oschatz, ma 314 metrów wysokości. Znajduje się na niej restauracja i wieża, która z powodu piękności widoków licznie jest przez podróżnych zwiedzaną.

Kolmacja (z włos. *colmata*, tama), sztuczne podwyższanie i użyźnianie gruntu osadami, opadającemi z wód je unoszących. W tym celu grunt dany otacza się tamami, które przez czas odpowiedni zatrzymują wodę potoku lub rzeki. Najrozleglejsze prace tego rodzaju dokonane zostały we Włoszech i Francji południowej.

Kolmar, miasto, ob. Colmar.

Kolmer (*Colmer*), herb: W polu błękitnem — trzy gwiazdy złote. U szczytu ogon pawi. Indygenat z r. 1658.

Kolmer.

Kolna, Jan z..., zwany niewłaściwie *Scolnus*, Polak w służbie marynarki duńskiej, odkrył 1476 cieśninę Anjun w Grenlandji i brzegi amerykańskie ziemi Labrador, zwiedzone następnie przez Lorteveala 1500 r., uważany jest przeto za jednego z poprzedników Kolumba. Por. Dyakowski „Jan z Kolna“ (*Wszechświat*, 1899).

Kolneński powiat, stanowi część gub. Łomżyńskiej, obejmuje blizko 1,343,7 klm. kw. przestrzeni i 74,205 miesz. W powiecie znajdują się dwa miasta i 9 gmin. Miasto powiatowe Kolno.

Kolneńskie starostwo niegrodowe, położone w województwie Mazowieckiem, w ziemi Łomżyńskiej. Podług lustracji z r. 1620 składało się z miasta Kolna (ob.), z dwu wójtostw Kolnińskiego i Borkowskiego, z 7 młynów i różnych dochodów miejskich, które łącznie czyniły złp. 1,638 gr. 19. Jak dalece zaś zostało zniszczone przez Szwedów, dowodzi cały dochód tego starostwa w 1673 tylko złp. 220 gr. 4 wynoszący. W roku 1771 było w posiadaniu Ignacego Badowskiego, podczaszego kolnińskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 107 gr. 17, a hyberny złp. 8 gr. 5.

Za czasów Jana Kochanowskiego, poeta ten wierszami wysławiał cnotliwość żon tychże włości.

Kolnicki v. *Trąby*, odm., herb: W polu srebrnem — trzy trąbki myśliwskie w złoto oprawne, z nawiązaniem złotem, ułożone naokoło róży czerwonej. U szczytu 3 pióra strusie.

Kolnicki.

Kol-Nidre, chaldejska formułka aktu, którym Żydzi w wigilję *Jom-kipur*, przypadającego w d. 9 Tiszri, uroczyście w synagodze, przed rozpoczęciem nabożeństwa rozwiązują i unieważniają wszystkie śluby i wszelkiego rodzaju klątwy, lekkomyślnie i bezpotrzebnie w ciągu roku, względem przyszłych, mniej ważnych okoliczności, uczynić się mające.

Kolnik, roślina, toż co rapunkuł, ob. Dzwonek.

Kolnino, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Marjampolskim, gminie Bałwierzyszki, zajmuje 35 morgów przestrzeni.

Kolno, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, w dobrach Kolnica położone, zajmuje 200 morgów przestrzeni.

Kolno, miasto powiatowe w gub. Łomżyńskiej, nad strugą Łabną położone, ma 4,941 mieszkańców (1897). Ob. Kolneński powiat.

Koloboma, wrodzone rozszczepienie powieki górnej, leczy się przez operację jak warga zajęcza, od której zresztą różni się tylko siedliskiem.

Kolocynt czyli *kolokwinta*, ob. Citrullus.

Kolocyntyna, ob. Citrullus.

Kolodjon, toż co Kolodjum.

Kolodjum albo *kollodjon*, roztwór nitrocelulozy, a właściwie wełny kolodjonowej (ob. Bawełna strzelnicza) w eterze zawierającym alkohol. Jest to płyn bezbarwny, gęstawy, łatwo zapalny, który po wysuszeniu pozostawia cienką błonę, nierozpuszczalną i nieprzenikliwą nawet dla gazów. W chirurgji ciało to używane jest do powlekania ran, dla zasłonienia ich od działania powietrza. Używa się też napojone kantarydyną *(Collodium cantharidatum)* zamiast plastra kantarydowego. Ma również zastosowanie w fotografji (ob.). Błony **K.** przez tarcie silnie się elektryzują i stąd używane są na przyrządy elektryczne, jak np. do elektroforów. Błony z farbowanego **K.** używają się do wyrobu sztucznych kwiatów.

Kolodyna *(klej roślinny)*, masa gęsta, do klajstru podobna, która po rozcieńczeniu wodą używa się do klejenia i apretury tkanin. Korzystnie zastępuje klajster i nie pleśnieje. Podobny materjał stanowi też *aparytyna*, otrzymywana z mąki pszennej lub kartoflanej działaniem ługu sodowego. Po wysuszeniu tworzy płyty rogowate, w wodzie nierozpuszczalne; używa się, gdy trzeba tkaninom nadać sztywność, opierającą się praniu w wodzie.

Kolofon, jedno z 12 miast jońskich, położone na brzegach Lidji, sławne w czasach świetności ze swojej marynarki i walecznej jazdy. Port miast Kolofon nazywał się Notion. W okolicy znajdowano słynną żywicę, zwaną *kolofonją*.

Kolofonit, ob. Granat.

Kolofonja, *kalofonja (Colophonium)*, substancja pozostająca przy otrzymywaniu olejku terpentynowego z terpentyny, która wydaje 0,12 swego ciężaru olejku, a 0,88 **K.** Jest to ciało stałe, żółtawe lub brunatne, o odłamie błyszczącym, muszlowym, łatwo topliwe i płonące płomieniem kopcącym, c. wł. 1,07. Przez dystylację wydaje cztery węglowodory: *retynaftę*, $C_7 8_8$, *retynyl* C_5H_{12}, *retynol* $C_{16}H_{16}$ i *metanaftalinę* $C_{10}H_8$. Rozpuszcza się w alkoholu, z alkaljami tworzy związki, tak, że się uważa za żywicę kwaśną. Jest to mieszanina kwasów pininowego, pimarowego, sylwjowego i kolofolowego. Przez działanie różnych ciał wydaje liczne związki pochodne. Oczyszczona, używa się do pocierania smyczków, znajduje zastosowanie do fabrykacji mydła żywicznego, w niektórych miejscach do otrzymywania gazu oświetlającego, dalej służy do lutowania, na werniksy, kity, do ogni sztucznych. Odrębnem ciałem jest *bursztynowa kolofonja* (ob.).

Kolograf, rodzaj hektografu (ob.).

Koloidy (z grec. *kolla* klej i *ejdos* postać). Jeżeli ciecz jest natury galaretowatej, jak roztwór kleju, wodan krzemionki, glinki, stopione gumy, masy szkliste, to ich cząstki nie mają swobodnej ruchliwości, przy krzepnięciu ich zatem nie mogą się utworzyć kryształy, nawet przy wolnem ich stygnięciu. Takie ciała nazywa Graham **K.**, a przeciwnie ciała, które wydają ciecze zdolne do krystalizacji, nazywa *krystaloidami*. K. nawet po skrzepnięciu zachowują często wejrzenie galaretowate, jak opal, klej, gumy, a co do swych wewnętrznych własności okazują niejaką wspólność z cieczami. Ob. Dyfuzja.

Koloidyna, wełna kolodjonowa (ob. Bawełna strzelnicza), poddana działaniu kwasu siarkowego, używa się na wyrób kolodjum, przeznaczonego do celów fotograficznych.

Kolokazja *(Colocasia)*, rodzaj roślin z rodziny obrazkowatych, obejmujący krzewy o liściach sercowatych i jagodach wielonasiennych; są to bardzo użyteczne rośliny pokarmowe, uprawiane w krajach go-

Kolokazja.

rących w miejsce naszych kartofli. *C. antiquorum (Arum colocasia), karo, talo, kulkas*, uprawia się w Egipcie, Azji Mniejszej, Portugalji i Ameryce; korzenie kształtu rzepy, wielkości pięści, do 6 kg. wagi, są jadalne, gotowane lub pieczone w popiele, liście używane są na jarzynę pod nazwą *kapusty karaibskiej*. *C. macrorrhiza*, na wyspach Sandwich nazywana *tarro*, uprawia się w Chinach, Indjach wsch. i Australji; jadalne z niej są mączyste kłącza. Korzeń *C. himalaiensis (kokoa)* jest głównem pożywieniem warstw biedniejszych w Himalajach.

Kolokotronis Teodor, bohater i naczelnik stronnictwa w epoce wojny o niepodległość grecką, syn słynnego z waleczności przywódcy Armatolów korynckich, zamordowanego 1770 r. przez Turków *Konstantyna Kolokotronis*, * 1770 pod gołem niebem opodal pewnej wioski w Mesenji, młodość przepędził burzliwie jako dowódca zbrojnych gromad, walczących z Turkami. Unikając prześladowań tureckich, schronił się na wyspy Jońskie, wstąpił do armji tamecznej i został wkrótce pułkownikiem uorganizowanego tamże regimentu greckiego. Wtajemniczony w plany heterji (ob.) 1817 roku, porozumiał się z Ypsilantisem i na początku 1821 wylądował na wybrzeżu Mainas. Od marca 1821 roku uchodził **K.** obok P. Mauromichalisa (ob.) za najdzielniejszego wodza, mianowicie w dwu pierwszych latach wojny o niepodległość. Z walecznością łączył chytrość, przebiegłość i zręczność w wykonywaniu najśmielszych planów. Jednakże sławie swej i sprawie publicznej zaszkodził wiele niepomierną chciwością i dumą, co w połączeniu z jego wyobrażeniami o bezwzględnej wolności, uczyniło z niego niebezpiecznego dla rządu przeciwnika. W 1823 otrzymał główne dowództwo wojsk w Peloponezie, a wkrótce potem został wiceprezesem rady wykonawczej. Jako przywódca stronnictwa wojskowego, zbuntowanego 1824 przeciw rządowi, uwięziony na wyspie Hydrze, został uwolniony 1825 i walczył znowu, ale bez powodzenia w Peloponezie przeciw Ibrahimowi paszy. Później wspierał czynnie rząd Kapodistriasa, a po jego śmierci i ustanowieniu królestwa okazał się nieprzychylnym nowemu porządkowi rzeczy; oskarżony wraz z synem *Gennajosem* **K.** o knowania spiskowe i zdradę stanu, skazany został 1834 na śmierć, która to kara zmienioną została na 20-letnie więzienie. W 1835 otrzymał jednak **K.** wolność i odzyskał stopień generała. † 1843 w Atenach. Pamiętniki jego wyszły tamże 1851 r.

Koloksylina, toż co wełna kolodjonowa, ob. Bawełna strzelnicza.

Kolokwinta, ob. Citrullus.

Koloman, król węgierski, syn Gejzy II, wstąpił na tron 1095 po śmierci Władysława I Świętego; 1096 rozproszył zastępy krzyżowców ciągnących wzdłuż Dunaju do Ziemi Św. i pustoszących kraje węgierskie. 1097 bratankowi swemu Almusowi (Almoszowi) odebrał Chorwację, wyznaczając mu udział w Zaciszu. Podbił nadto przymorskie miasta Dalmacji (1102—1105). W r. 1099 pomagał w. ks. kijowskiemu Swiętopełkowi przeciwko Wołodarowi Przemyskiemu, lecz poniósł klęskę nad rz. San i Wagrusz, tak, że ledwo ocalił swe życie. Nieporozumienia z Chorwacją załagodził **K.** 1102 umową ze szlachtą, mocą której otrzymała samorząd pod władzą namiestnika albo bana, wybieranego z miejscowej szlachty. Wenecja w tym czasie zajęła Split, Trogir i Zadar, **K.** 1105 uderzył na nią i odebrane miasta przyłączył napowrót do Chorwacji. Almus knuł ciągle przeciwko **K.**, nie mogąc jednak liczyć we własne siły, oddał się pod opiekę Bolesława Krzywoustego, a następnie Henryka V, który z ochotą chwycił się tej sposobności; żeby ujarzmić Węgry i sprzymierzonego z nimi Bolesława Polskiego. Napad jednak Bolesława na Czechy i bezskuteczne oblężenie Presburga udaremniło ten zamiar. Gdy Almus nie przestawał spiskować, kazał go **K.** 1112 oślepić, jakoteż syna jego Belę (późniejszego króla Belę II). **K.** † 1114, zasłużywszy na sławę rozumnego i walecznego księcia; tron pozostawił synowi swemu Stefanowi II.

Koloman, syn Andrzeja II, kr. węgierskiego, * około 1207, † 1241. W czasie ciągłych niepokojów po śmierci Romana znużeni, a przytem zmienni Haliczanie, zapragnęli 1213 **K.**, królewicza węgierskiego; nastąpiły układy pomiędzy Leszkiem Białym, a Andrzejem węgierskim, mocą których **K.**, ożeniwszy się 1214 z 3-letnią córką Leszka—Salomeją, otrzymał księstwo halickie, zaś Przemyśl i Lubaczew przypadł Polsce. Andrzej obiecując skłonić Haliczan do powrotu na łono kościoła katolickiego, wyrobił dla syna u papieża Honorjusza tytuł kr. Galicji. Zgoda ta jednak niedługo trwała. Andrzej zaprzeczał Leszkom Przemyśla, wskutek czego ten ostatni rozgniewany przyzwał Mścisława Mścisławowicza, walecznego i zacnego ks. ruskiego, mającego jakiś udział w ks. Smoleńskiem, dla przywrócenia dziedzictwa prawym panom Halicza. Ten ostatni poślubił córkę swą Danjelowi Romanowiczowi i postanowił wyswobodzić Halicz nie tylko z pod przemocy węgierskiej, lecz i z pod wpływu polskiego. Nastąpiła więc znów zgoda Leszka z Andrzejem. W wyniku stąd wojnie (1219) sprzymierzeni pobili Mścisława i zajęli Halicz. Powtórne panowanie **K.** nie trwało jednak dłużej niż rok, 1221 bowiem Mścisław powrócił ze znacznem wojskiem, rozbił siły polsko-węgierskie blizko Halicza, zajął stolicę i wziął do niewoli **K.** wraz z Salomeją, których osadził w Torczesku i uwolnił dopiero po roku, gdy Andrzej zrzekł się praw do Halicza. **K.** nie powrócił już na tron ruski, który dostał się

później bratu jego Andrzejowi w posagu z córką Mścisława.

Kolombina, postać żeńska z dawnej komedji włoskiej, kochanka Arlekina, ubrana w suknie różnobarwne.

Kolombo, miasto na Cejlonie ob. *Colombo.*

Kolonista, ob. Osadnik.

Kolonizacja, *kolonje* ob. Osada.

Kolonja, (po łac. *Colonia Agrippina*, po franc. *Cologne)*, stolica pruskiej prowincji Nadreńskiej i t. n. regencji (3,977 kil. kw. z 827,000 miesz. w 12 powiatach), warownia pierwszego rzędu, położona na obydwóch brzegach Renu, przez który prowadzi do leżącego naprzeciw fortu Deutz piękny most stały, zbudowany r. 1859; ma 313,500 miesz. (1895), jest rezydencją zarządu regencji, sądu apelacyjnego prowincji Nadreńskiej, arcybiskupa i t. d. Pośród znacznej liczby wspaniałych budowli zasługują tu na szczególną wzmiankę: kościół katedralny, jedno z najwspanialszych dzieł budownictwa gotyckiego (ob. *Kolońska katedra)* i kilka innych kościołów, dalej dawne kolegjum jezuickie, obecnie gmach gimnazjalny, ratusz, pałac regencyjny, nowe muzeum (od r. 1861) i teatr. Kolonja bogatą jest w rozmaite zakłady naukowe, posiada wielkie archiwum prowincjonalne, muzeum miejskie, kilka znacznych bibljotek i prywatnych zbiorów sztuk pięknych (zbiór Wallrafa). Miasto jest głównym punktem składowym handlu nadreńskiego i z tego powodu posiada port wolny i zimowy, liczne fabryki (między któremi sławnej wody kolońskiej) i prowadzi bardzo rozległy handel. Kolonja jeszcze przed panowaniem rzymskiem w Niemczech zajmowała bardzo ważne stanowisko i pod rządem Rzymu kwitnęła pod nazwą Colonia Agrippina (od 50 r. prz. Chr.); otrzymała wiele przywilejów od Ottona I, później była jednem ze znakomitszych miast hanzeatyckich i od r. 1212 wolnem miastem Rzeszy. Por. Stramberg „Antiquarius der Stadt Köln" (Koblenz, 1861); Eunen „Geschichte der Stadt Köln" (Kolonja, 1862); „Köln und seine Bauten" (Kolonja, 1888); „Kölner Wanderbuch" (1894).

Kolonja, ob. Osada.

Kolonja, w świecie zwierzęcym, ob. Zwierzę.

Kolonjalna polityka, polityka, mająca na celu rozwój osadnictwa. Państwa nowoczesne dla różnych względów natury ekonomicznej i ściśle politycznej, dążą do zdobywania terytorjów, albo też praw handlu i przywilejów traktatowych w krajach innych części świata, przeważnie wśród narodów nieukulturowanych, chcąc tam znaleźć punkty oparcia do celów swej polityki, do handlu i do osadnictwa swych poddanych. Nowej erze europejskiej polityki kolonjalnej dał początek Bismarck. Odtąd wszystkie większe państwa europejskie rozszerzają swe posiadłości zamorskie. W wyniku polityki tej została rozdzielona Afryka, poczem mocarstwa zwróciły się do Chin. Walka, która tam świeżo się toczyła, była następstwem usiłowań kolonjalnych. Wobec wzrostu ludności w krajach europejskich, polityka osadnictwa w krajach zamorskich ma ważne znaczenie.

Kolonjalne prawodawstwo, ob. Osada.

Kolonjalne towary, towary sprowadzane z okolic zwrotnikowych, zwłaszcza z osad europejskich, jak: kawa, cukier trzcinowy, herbata, korzenie, ryż, bawełna, drzewa farbierskie.

Kolonjalny system, kierunek polityki kolonjalnej w Anglji, uprawiany w XVIII w., a polegający na utrzymywaniu kolonji w zależności od kraju macierzystego, tak, iż same kolonie nie mogły prowadzić przemysłu, lecz musiały wyroby sprowadzać z Anglji. Stosunek ten wywoływał oburzenie coraz większe, a gdy cła tak wzrastały, że musiano płacić cło od herbaty, sprowadzanej z Ameryki, kolonje amerykańskie zgromadziły się w 1777 r. na kongres do Filadelfji, celem obmyślenia sposobów na zerwanie stosunków handlowych z Anglją. Od tej chwili rozpoczęła się walka o niepodległość północnej Ameryki.

Kolonje karne, ob. Osady karne.

Kolonje letnie, tak nazywają się utworzone z inicjatywy prywatnej i utrzymujące się z ofiarności publicznej instytucje, zajmujące się wysyłaniem na czas letnich miesięcy ubogich i słabowitych dzieci, na wieś w celu poprawienia zdrowia. Początek się w Europie datuje od 1876 r., w którym ksiądz Bion urządził je po raz pierwszy w Zurychu. W pięć lat później, w 1881, dr. Stanisław Markiewicz (ob.) odezwą, zamieszczoną w *Gazecie Warszawskiej*, p. t. „Chcemy mieć kolonje letnie dla ubogich słabowitych dzieci warszawskich" dał inicjatywę do utworzenia tej instytucji w Polsce. W r. 1882 staraniem jego i zjednanych przezeń towarzyszów wysłano na wieś pierwszą partję, liczącą 52 dzieci, w r. 1895 cyfra wysłanych wynosiła 1,875 dzieci. Gdy stan zdrowia nie pozwolił założycielowi zajmować się organizacją kolonji obowiązki jego zajął dr. Gustaw Fritsche, po którego śmierci w 1891 M. znowu powrócił do kierownictwa instytucji i stoi na jej czele dotychczas.

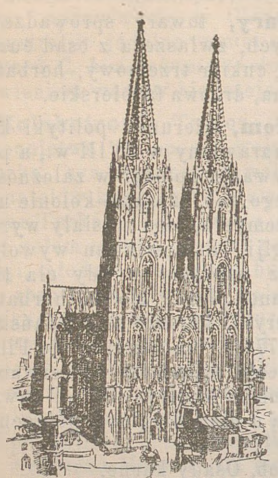
Kolonje rolnicze, ob. Osady rolnicze.

Kolonje wojskowe, ob. Osady wojskowe.

Kolońska czerń, węgiel kostny, należycie oczyszczony.

Kolońska grzywna, jednostka wag monetarnych w Niemczech aż do r. 1857, dzieliła się na 8 uncji po 2 łuty, albo też na 4020 asów. W różnych państwach niemieckich była nieco różna; najwięcej używana była. **K. g.** pruska z r. 1816, ważąca 233,8555 grama.

Kolońska katedra, najpiękniejsze dzieło budownictwa niemieckiego w stylu gotyckim, rozpoczęta została r. 1248 za arcybiskupa Konrada von Hochstaden przez architekta Henryka Sunere; w r. 1322 poświęcono chór, 1437 wykończono przysionek południowej wieży i tę wzniesiono na 170 stóp. Z końcem XV w. do 1509 umieszczono piękne malowidła na szkle w oknach katedry, ale odtąd dalsza budowa była wstrzymaną. Dopiero w r. 1814 zaczęto poważniej myśleć o wykończeniu budowli, a przywrócenie arcybiskupstwa (1824) sprowadziło większą jeszcze o nią troskliwość i zupełną restaurację tego, co już istniało, pod kierunkiem Franka i Ahlerta. Po śmierci tego ostatniego (1833) stanął zaszczytnie na czele dalszych robót architektonicznych Zwirner. 4 września 1842 położono kamień węgielny do dalszej budowy i ze zgonem Zwirnera (22 wrześ. 1861), oprócz wież, wszystko już prawie było ukończone. Środki dalszego prowadzenia budowy otrzymano już to z zasiłku króla pruskiego (rocznie 50,000 talarów), już też z obfitych składek, zbieranych przez zawiązywane od r. 1842 towarzystwa budowy katedry kolońskiej. W r. 1868 ustawione były obie wieże, a w r. 1877 rozpoczęto roboty przy wznoszeniu kopuł. W d. 15 października 1880 r. w obecności cesarza Wilhelma i wszystkich prawie książąt niemieckich odbyła się uroczystość ostatecznego ukończenia budowy. Po roku 1885 prowadzono jeszcze roboty przy wewnętrznem upiększeniu katedry. Cała długość świątyni wynosi 466 stóp, szerokość 274, wysokość środkowej nawy 150. Po wykończeniu, wieże mają mieć 476 stóp wysokości. Por. Boissrée'go „Geschichte und Beschreibung des Doms zu Köln“ (Kolonja, 1842); Fahne'go „Diplomatische Beiträge zur Geschichte der Baumeister des Kölner Doms“ (Düsseld., 1849); Schmitza „Der Dom zu Köln, seine Konstruktion und Ausstattung (Kol., 1868—76); Wiethase'go „Der Dom zu Köln“ (Frankfurt nad M., 1884—89), oraz monografje Pfeilschmidta, de Noël, Kiefera, Binzera i t. d.

Katedra kolońska.

Kolońska woda, (franc. *eau de Cologne*), słynna woda toaletowa, wynaleziona 1727 roku przez J. P. Feminis, który swój patent ustąpił Janowi Marji Farina. Jest około 100 przepisów na wyrób tej wody, mniej lub więcej zawiłych; jest to alkohol z najrozmaitszemi olejkami wonnemi. Ob. Farina.

Kolońska ziemia, biała glina z okolic Kolonji, także toż co umbra.

Koloński barwnik brunatny, ob. Umbra.

Koloński barwnik żółty, chromian ołowiu, ob. Ołów.

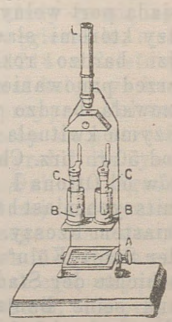
Kolor, ob. Barwa.

Kolorado, chrząszcz kartoflany, ob. Colorado.

Koloratura, w śpiewie oznacza sposób nadawania barwy tonom przez żywy i urozmaicony ruch głosu. Koloraturowa śpiewaczka jest to zwykle śpiewaczka o głosie dźwięcznym i elastycznym, nadającym się do modulacji. Od właściwej **K.** należy odróżnić Fioritury, t. j. drobne ozdoby śpiewu (tryle etc.). Obecnie **K.** zeszła na drugi plan, gdyż dramatyczno-powieściowy kierunek opery wymaga innego deklamacyjnego traktowania śpiewu.

Kolorowi ludzie, *Barwni ludzie*, w różnicy względem „białych“, wszyscy ludzie, którzy w skórze posiadają właściwy barwnik, a więc czarni, żółci, brunatni i miedziano-czerwoni (Negrowie, Malaje, Mongołowie, Indjanie i in.), jako też mieszańcy ras tych między sobą, oraz z białymi. Główne kategorje mieszańców tych są: *mulaci* (mieszańcy białych i Negrów), *metysi* (białych i Indjan) i *zambos* (Negrów i Indjan). Z dalszego mieszania pochodzą *terceroni*, *kwarteroni*, *kwinternoni* i t. d.

Kolorymetr *(chromoskop)*, przyrząd dozwalający oceniać natężenie barwy roztworów, co służyć może do ilościowego oznaczania ciał, wydających roztwory zabarwione. **K.** Duboscq'a polega na użyciu cieczy normalnej, z którą się porównywa ciecz badaną i uważa, jak gruba jej warstwa wyda to samo zabarwienie, co warstwa cieczy normalnej tej samej grubości. **K.** ten składa się ze zwierciadła *A* (ob. fig.), które odbija promienie światła i oświetla słupy cieczy danych do porównania, zawarte w naczyniach *BB*; dwa walce szklane *CC*, zanurzone w tych naczyniach, dają się zsuwać do rozmaitej głębokości, a tem samem dozwalają otrzymać warstwy cieczy różnej grubości. Ponad pływakami temi umieszczone są dwa równoległościany szklane, które odbijają promienie światła, przechodzące przez ciecze i zwracają je do lunety *L*. Dla dokonania próby pływaki zagłębiają się tak, by obie połowy pola widzenia w lunecie miały jednakie zabarwienie. Podziałki na pły-

Kolorymetr.

wakach wskazują grubości obu słupów cieczy, a z porównania tych grubości wnosimy o stosunku substancji barwnej, zawartej w cieczy badanej. **K.** mają zastosowanie głównie w cukrowniach do oznaczania zawartości cukru w syropach. Do celu tego służy dobrze **K.** Stammera, w którym roztwór porównywa się ze szkłem zabarwionem.

Kolorymetrja, badanie cieczy barwnych za pomocą kolorymetru.

Koloryt, nazywa się w sztuce malarskiej sposób, w jaki obraz uwydatniony został kolorami, przez co wskazany jest stosunek tego obrazu do natury w szczegółach, lub też charakter jego w ogólności. Z tego zatem względu **K.** może być *prawdziwy*, t. j. wiernie naśladowany z natury, albo *fałszywy*, t. j. naśladowany niewiernie, albo wreszcie *idealny* i *dowolny*, bez względu na naturę i wynaleziony według pewnych zasad. Oprócz tego może jeszcze być **K.** *jaskrawy*, *nieharmonijny*, *harmonijny*, *żywy*, *ciepły*, *ognisty*, *martwy*, *zimny* i t. p. Ważność **K.** w malarstwie znali już w starożytności.

Koloryt, w muzyce, toż co dźwięczność (ob. Głos). W obszerniejszem znaczeniu zowie się także **K.** mniej więcej umiejętne i efektowne sprzężenie z sobą dźwięku instrumentów orkiestry większej lub mniejszej, wypływające z dokładnej znajomości ich natury, a zatem pełne wrażenia stopniowanie, cieniowanie i t. p.

Kolos (z greck. *kolossos*), nazywa się tak każdy posąg nadnaturalnej wielkości. Sztuka egipska mianowicie stworzyła niezliczoną mnogość kolosów, które wyobrażały już to bogów, już królów, i ustawiane były zazwyczaj przy wejściach do świątyń. Bywają w postaci siedzącej lub stojącej. Najsłynniejsze z zachowanych kolosów egipskich są: dwa kolosy Memnona (wedle napisów hieroglificznych, posągi Amenhotepa czyli Amenofisa III, ostatniego króla 18 dynastji), znajdujące się w pobliżu ruin tebańskich (pod Qurnah). Z kolosów greckich najsłynniejsze są stworzone przez Fidjasza; bronzowy posąg Ateny Promachos na Akropolis w Atenach, drugi posąg tejże bogini ze złota i słoniowej kości w Parthenon ateńskiem i posąg Zeusa w Olimpji, oraz **K.** *Rodyjski*, liczony do 7 cudów świata, wyobrażający Heliosa (bóg słońca), narodowe bóstwo Rodyjczyków, zbudowany przez Charesa z Lindos, lany częściowo z metalu, ukończony po 12 latach, 288 lub 283 przed Chr. Wysoki był stóp 105; wznosił się u wejścia do portu mniejszego; jednakże już w 56 (czy 66) lat zniszczony przez trzęsienie ziemi, leżał w gruzach, będąc mimo to przedmiotem podziwu. Wódz arabski Muawiah, zdobywszy wyspę 653 r., sprzedał gruzy jakiemuś Żydowi z Edesy, który wedle podania przewiózł śpiż na 900 wielbłądach. Por. C. F. Lüdersa „Der K. von Rhodus“ (Hamburg, 1865). Z czasów rzymskich zasługuje na wzmiankę 120 stóp wysoki śpiżowy **K.** Nerona, zbudowany przez Zenodorosa. Utworami nowoczesnej sztuki są dwa **K.**: *posąg Herkulesa* w Wilhelmshöhe pod Kasselem i *Bavaria* pod Monachjum. Ostatecznie i wieżę Eiffel w Paryżu można zaliczyć do kolosów architektonicznych.

Kolossae, miasto we Frygji nad rzeką Lykos, zburzone r. 65 po Chr. przez trzęsienie ziemi, później na nowo odbudowane, kwitnęło jeszcze XII w. Do tamecznej gminy chrześcijańskiej napisał św. apostoł Paweł list z Rzymu, znajdujący się w Nowym Testamencie, a którego autentyczność przez nowszą krytykę podaną została w wątpliwość. Por. Holtzmann „Kritik der Epheser-und Kolosserbriefe“ (Lipsk, 1872); Klöpper „Der Brief an die K.“ (Berlin, 1882).

Koloszowie, ogólna nazwa Indjan płn.-zachodnich wybrzeży Ameryki.

Koloszwar, właściwie *Kolosz* (madziar. *Kolosvár*). po niem. *Klausenburg*, główne miasto madziarskiej części Siedmiogrodu, oraz komitatu t. n., (5,149 klm. kw. i 226,000 miesz.), nad brzegami Małego Samosza, w malowniczej dolinie, otoczonej wyniosłemi górami; 33,000 miesz. (Madziary z małą przymieszką Niemców i Wołochów); otoczone staremi murami, dzieli się na Stare i Nowe. Z gmachów odznacza się katedra św. Michała, wybudowana 1414 r. przez króla Zygmunta, wspaniały zabytek gotycki, dalej kościół św. Trójcy, ratusz, teatr narodowy i in. Z zakładów naukowych są: uniwersytet, gimnazjum katolickie i ewangelickie, kolegjum unitarjuszów wraz z gimnazjum i in. Ożywiony handel pomiędzy Węgrami, a krajami sąsiedniemi; przemysł obejmuje gorzelnie, młyny, fabryki maszyn rolniczych, cygar i t. d. W pobliżu kopalnie soli oraz wieś *Kolos-Monostor*, 3,000 miesz., niegdyś opactwo benedyktyńskie, w którem przechowuje się starożytne archiwum krajowe. **K.**, założone przez Rzymian i nazwane *Claudiopolis*, było niejednokrotnie miejscem zgromadzenia się sejmu siedmiogrodzkiego. W 1848 było punktem środkowym ruchu narodowego; w początkach powstania zajęte przez Puchnera, odebrane 25 grudnia 1848 przez Bema, było do końca wojny głównem jego stanowiskiem.

Kolotomja, operacja chirurgiczna, mająca na celu sztuczne otworzenie kiszki grubej *(colon)*, dla wydalenia kału, gdy części niżej położone są zamknięte.

Kolotypja, toż co fototypja.

Kolovrat (z), starożytny ród czeski, pochodzący od *Albrechta* z **K.** (znanego w dziejach od roku 1347). W końcu XVI w. ród ten wyniesiony został do stanu rycerskiego i rozdzielił się na kilka linji; jak **K.** *Bezdružyccy*, *Krakowscy*, *Libsztejńscy*, *Masztiowscy*, *Nowohradzcy*. Z tych obecnie istnieją tylko **K.** *Krakowscy* i *Libsztejńscy*. Protoplastą linji dzisiejszej **K.** *Krakowskich* jest

Albrecht Wilhelm, (* 1600, † 1689); w r. 1677 został hrabią cesarstwa niemieckiego.—Założycielem hrabiowskiego rodu **K.** *Libsztejńskich* był *Zdeniek Lew*, († 1640 r.), który w 1624 otrzymał tytuł hrabiego św. państwa rzymskiego. Z tych wsławił się swemi zasługami dla Czechów *Franciszek Antoni* **K. L.**, ostatni tego rodu, * 1778, † 1861; w czasie wojen francuskich komisarz ziemski, a od r. 1810 wielki burgraf król. czeskiego. Był także prezesem sejmu czeskiego. 1818 założył czeskie muzeum narodowe w Pradze. Powołany 1826 r. na ministra do Wiednia, później do tajnej konferencji państwowej, kierował się ciągle polityką pojednawczą i stanowił niejako przeciwwagę względem Metternicha aż do r. 1830, w którym tenże osiągnął zupełną władzę. Z powodu wypadków marcowych r. 1848 usunął się ze służby publicznej. Kosztowną bibljotekę, swoją zawierającą około 40,000 tomów, zapisał założonemu przez siebie muzeum czeskiemu. Majątek jego odziedziczył *Hanusz Karol hr. Krakowski* z **K.**

Kolpeurynter, przyrząd, służący do rozszerzania pochwy w celu wywołania poronienia lub przyśpieszenia porodu, wynaleziony przez Brauna, składa się z pęcherza kauczukowego, który się wprowadza do pochwy i stopniowo napełnia wodą ciepłą. Działa on tutaj, jak tampon elastyczny.

Kolping Adolf, ksiądz, założyciel katolickich związków rzemieślniczych, * 1813 w Kerpen pod Kolonją, † 1865 w Kolonji; w r. 1845 został księdzem, w r. 1849 wikarjuszem przy katedrze w Kolonji. W r. 1846 założył pierwszy związek w Elberfeldzie. Napisał: „Kathol. Volksbuch“ (1855); „Erzählungen“ (5 wy., 1886) i in. Por. Schäffer, 1880).

Kolpitis, zapalenie błony śluzowej pochwy u kobiet, najczęściej wskutek zakażenia rzeżączkowego; prócz tego napotyka się przy zaziębieniach, przy przenikaniu ciała obcego do pochwy, przy nadużyciach płciowych, po długotrwałem szyciu na maszynie nożnej i t. p. Niektóre cierpienia ogólne usposabiają do podobnego zapalenia, jak blednica, anemja, artretyzm. Uczucie palenia w kroczu, a następnie ból przy chodzeniu—są to pierwsze zwiastuny **K.**; wkrótce zjawia się obfita śluzowa wydzielina z pochwy, czyli *białe upławy*, które stopniowo przybierają żółte i zielone zabarwienie; niekiedy zdarza się obfite złuszczanie się nabłonka pochwy, prowadzące czasami do tworzenia się szerokich owrzodzeń, te zaś ostatnie nieraz pokrywają się nalotem dyfterytycznym. **K.** zwyczajne, nie rzeżączkowe, jest to najczęściej cierpienie łagodne, jakkolwiek długotrwałe i łatwo w stan chroniczny przechodzi. Leczenie miejscowe polega na przemywaniu pochwy środkami dezynfekującemi, ogólne zmierza do krzepienia całego organizmu.

Kolporafja, operacja, polegająca na zeszyciu pochwy u kobiety; zdarza się ona wtedy, gdy zachodzi potrzeba zwężenia pochwy zbyt szerokiej.

Kolski powiat, stanowi część gubernji Kaliskiej, ma 1,116 w. kw. przestrzeni i liczy 96,262 miesz. (1897). Gmin w powiecie tym jest 14 osad 7, miasta 2. Miasto powiatowe Koło (ob.).

Kolskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Kaliskiem, powiecie Konińskim, Podług lustracji z r. 1661 zaliczały się do tego starostwa: dwa miasta Koło i Brdów, oraz wsie: Blizny, Górne, Nadolne, Kościelec, Gąsiorowo, Trześniowo, Osieko, Ruchenno, Czołowo, Podlesie, Wakowy, Dąbrowica, Białkowo, Ostrowo-Gostowo, Dzierawy, Mniszek, Zawada, Bylicki, Rypiagóra, Ossowie, Dębna i Kiejstra. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej nader zniszczone było to starostwo. W r. 1771 posiadał je Rafał Gurawski, kasztelan przemyski, wraz z żoną Ludwiką z Tworzyńskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,877 gr. 5, a hyberny złp. 1,820 gr. 10. Na sejmie Warszawskim z r. 1773 stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne temuż Gurawskiemu. Na sejmie zaś roku 1776 upoważniono tegoż kasztelana do nadawania opuszczonych wójtostw i solectw w temże starostwie, w wieczyste posiadanie emfiteutyczne, za zniesieniem się z komisją skarbu koronnego.

Kolumb Krzysztof (włos. *Chrostoforo Colombo*, hiszp. *Christoval Colon*), odkrywca nowego świata, * w Genui 1446 lub 1447, † w Valladolid 1506. O sławę rodzinnego miejsca **K.** spierało się 10 miast włoskich. Według starej genealogji był **K.** synem szlachcica Domenico Colombo, zmarłego w 1457, kronikarze jednak genueńscy robią ojca jego miejscowym sukiennikiem. Około 1470 puścił się w podróż morską, by już na zawsze obrać zawód żeglarza. Pierwszą podróż odbył do Lewantu, zaciągnąwszy się do służby króla Renesza Andegaweńskiego, potem popłynął do Anglji, a w lutym 1477 roku aż do Islandji. Potem, niewiadomo z pewnością dla jakich przyczyn, udał się do Lizbony, gdzie zaślubił donnę Fielipa Muniz de Perestrello, córkę szlachcica włoskiego, czy też gubernatora wyspy Madery, który się również wsławił się jako żeglarz i kolonizator wyspy Porto-Santo. Małżeństwo to spowodowało kilka jego podróży z Lizbony do tej wyspy, uczyniło dla niego z Portugalji drugą ojczy-

Kolumb Krzysztof.

znę, a zarazem dało mu w ręce djarjusze podróży i karty geograficzne teścia. Wzbogacony nabytemi z tych ostatnich wiadomościami, rozmiętnił się ku studjom geograficznym, a nabywszy jeszcze wiele wiedzy w tym względzie od krewnego żony, żeglarza Pedro Correo, zaczął przypuszczać możliwość dostania się do Indji, inną niż naokoło Atryki drogą, i zaczął nawet obliczać przypuszczalną długość tej drogi. Przypuszczenia jego zyskały poparcie, gdy zostały przypędzone przez prąd zachodni do Porto-Santo drzewa, które według znanych mu opisów rosnąć miały w Indjach, oraz na brzegi wyspy Flores trupy dwóch ludzi zupełnie odmiennych od znanych dotychczas. Wszystkie te wiadomości zapaliły w nim żądzę odkryć, dla której zadośćuczynienia brakło mu zasobów materjalnych. Udał się więc naprzód o pomoc do Jana II, króla portugalskiego, w czem mu się jednak nie powiodło. Straciwszy w tym czasie żonę, puścił się w drogę od dworu do dworu dla przedstawienia swych planów. Doznawszy niepowodzenia w Genui, Wenecji, a nawet u króla Kastylji, udał się już w 1491 z synkiem swym w drogę do Francji, gdy schroniwszy się chwilowo do klasztoru w Palos, znalazł poparcie do Izabeli Kastylskiej ze strony jednego z mnichów, któremu się zwierzył ze swemi projektami. Po dosyć długich układach zrobiono z nim wreszcie umowę, na mocy której otrzymał trzy małe okręty z załogą ze 120 ludzi złożoną, a w razie powodzenia obietnicę godności admirała i wicekróla ziem odkryć się mających. 3 sierpnia 1492 odpłynął nareszcie z portu Palos ku wyspom Kanaryjskim, a stamtąd prosto na zachód. Po wielu niepowodzeniach i zatargach w podróży z załogą, w połowie września dostrzegł, że zboczenie igły magnesowej uległo zmianie, a przypisując to blizkości lądu, zachęcił załogę do wytrwałości jeszcze na czas jakiś. Pomimo jednak różnych oznak blizkości lądu wyprawa nie mogła przybyć do niego, i już miał **K.** zamiar uledz naleganiom podwładnych i zawrócić się, gdy nagle dostrzeżono w dali brzeg lądu Przekonano się że była to wyspa, którą **K.** zajął zaraz w posiadanie Hiszpanji, nadawszy jej nazwisko San-Salvador. Puścił się potem dalej i 28 października odkrył Kubę, a 3 grudnia Haiti (Hispaniolę) i wiele innych drobnych wysepek, nie mogąc jednak nigdzie natrafić na złoto, którego koniecznie od niego żądano. Na wyspie Haiti, w okolicach łańcucha gór Cibao, wskutek żądania, objawionego przez wielu towarzyszów, przyciągniętych pięknością miejscowości i opowieściami mieszkańców o złocie, z resztek rozbitego jednego ze swych statków zbudował port, la Navidad, i urządził pierwszą kolonję hiszpańską, złożoną z 39 najdzielniejszych swych ludzi, sam zaś z dwiema pozostałemi karawelami puścił się 4 stycznia 1493 r. z powrotem do Hiszpanji i 15 marca t. r. stanął w porcie Palos, gdzie go z nadzwyczajnym zapałem przyjęto i w prawdziwie tryumfalnym pochodzie do Barcelony przeprowadzono. Po uspokojeniu się pierwszych wybuchów radości, postanowiono uorganizować drugą wyprawę. **K.**, otrzymawszy tym razem 3 większe okręty i 14 karawel, z 1,500 ludźmi załogi, opuścił 25 września 1493 brzegi Hiszpanji, a 3 listopada dopłynął do wyspy, którą nazwał Dominica, dalej odkrył Gwadelupę, Jamajkę i inne wyspy Antyllów. Ponieważ jednak tym razem towarzyszyły mu dwa złe duchy, fanatyzm religijny i żądza złota, przeto przychodziło mu wszędzie walczyć z tubylcami. Gdy brata swego Bartłomieja mianował wice-gubernatorem, zawistni oczernili go przed królem, udał się więc 11 czerwca 1496 do Hiszpanji, gdzie był wprawdzie tryumfalnie przyjęty, ale dopiero 30 maja 1498 puścić się mógł na trzecią wyprawę z San-Lucar de Barrameta i, obrawszy kierunek nieco więcej ku południowi zwrócony, dotarł 1 sierpnia do stałego lądu Ameryki południowej przy ujściu rz. Orinoko, który krajowcy nazywali Paria, a następnie odkrył wyspy La Trinidad, bogatą w perły Margaritha i Cubagna. Następnie udał się do Hispanjoli. W skutek nowych wszakże oszczerstw wrogów uznany został za niezdolnego do rządów, a dla osądzenia jego sprawy wysłany został Boabdilla, który przybył 23 sierpnia 1500 do San Domingo i kazał tam natychmiast okuć w kajdany **K.**, oraz braci jego Diega i Bartłomieja i odesłał ich do Hiszpanji. Tu potrafił się wprawdzie z zarzutów oczyścić, postępowano z nim jednak nieszczerze, i dopiero w 1502 r. zdołał nareszcie wyprosić 4 liche karawele, na których ze 150 towarzyszami 9 maja puścił się na czwartą wyprawę, która z powodu niezgód osady do niczego ważnego nie doprowadziła. Na domiar nieszczęścia wszystkie statki mu się rozbiły, tak, że dostawszy się na lichych łodziach do Hispanioli, zmuszony tam był kupić z własnych funduszów statek, na którym 12 września 1504 na zawsze Amerykę opuścił, a 25 listopada przybył do San Lucar. Po powrocie do kraju, ciągłych doznając przeciwności, przeżył w nędzy półtora jeszcze roku, nie przekonawszy się nawet o tem, że odkryte przezeń ziemie należały nie do Azji, lecz do zupełnie nieznanej części świata. Zwłoki **K.** złożone zostały najpierw w Sewili, 1537 w San Domingo na Haiti, a po ustąpieniu tej wyspy Francji 1796 w Hawanie na wyspie Kubie, skąd, po zdobyciu jej przez Stany Zjednoczone półn. Ameryki w 1898, przewiezione zostały w 1899 do Hiszpanji. Pomniki **K.** wzniesiono w Genui, Meksyku i w Cardenas na Kubie. Naturalny syn **K.** Fernando zostawił krótki, ale ciekawy życiorys ojca, drukowany w „Historiadores Primitivos“ w 1749. Sam zaś **K.** spisał dziennik pierwszej podróży, objęty w dziele Novaretego „Viages de los Espańoles“ (Madryt, 1826), a następnie z uwagami Remusata, Balbiego, Cuviera i innych

w dziele p. t. „Relations des quatre voyages entrepris par Colon“ (Paryż, 1828, 3 t.). Później pisali o nim: Bossi „Vita di Colombo“ (Medjolan, 1824); Spotorno (w niem. wydaniu Wagnera, Lipsk, 1825); Washington Irving „Life and voyages of Columbus” (Londyn, 1828, przełożone na polski dla pomieszczenia w „Wyborze przekładów“ Natansona); Humboldt „Examen critique de l'histoire de la géographe“ (Paryż, 1834—5); Peschel „Geschichte des Zeitalters der Entdekungen“ (Stuttgart i Augsburg, 1858); Harisse „C. Colomb“ (2 t., 1884) i „C. C. devant l'histoire“ (1892); Günther „Columbus und die Erweiterung des kosmischen Horizonts“ (1892); Rein „C. und seine vier Reisen“ (1892); Krzemiński „Krzysztof K., przypomnienie życia i zasług“ (1893). W 1892 obchodzono 400-ą rocznicę odkrycia Ameryki, co wywołało też liczną literaturę okolicznościową. Starszy syn **K.** *Don Diego*, * 1480, † 1526, otrzymał w posiadanie ziemię Veragua na Jamajce z tytułem księcia Voragua i margrabiego Jamajki, przy godności granda. Drugi syna naturalny, *Don Fernando*, z Beatrix Euriquez z Korduby spłodzony, * 1488, † 1539, napisał życiorys ojca i zebrał bogatą bibljotekę z 12,000 t. złożoną, która po jego śmierci, pod nazwą „Bibliotheca Columbina“, stała się własnością katedry w Sewilli. Męska linja potomków **K.** wygasła w 1578 na drugim dziedzicu księstwa Veragua, które za syna Don Diega zastąpione zostało przez miasto Vega na Jamajce z obszernym obwodem.

Kolumban (św.), misjonarz chrześcijański, * około 550 r. w Irlandji, był naprzód mnichem klasztoru Benedyktyńskiego w Banchor (w Irlandji), skąd wybrał się do Francji i około 590 r. osiadł w Vogezach wraz z 12 towarzyszami, gdzie założył trzy klasztory. Wygnany z Burgundji przez króla Teodoryka na żądanie babki Brunehildy, pojechał do Szwajcarji a potem 612 r. do Lombardji, gdzie założył klasztor Bobbio, i † tamże 615. Dzieła jego kilkakrotnie drukowane, najdokładniej wydane w Gallanda „Bibliotheca veterum Patrum“ (t. XII), tudzież staraniem Fleminga (Löwen, 1607). Pamiątkę jego kościół rzymsko-kat. obchodzi 21 listopada. Por. Bessera „Der heilige C.“ (Lipsk, 1857) i Lütolfa „Die Glaubensboten in der Schweiz vor St. Gallus” (Luzerna, 1871).

Kolumbina, $C_{21}H_{22}O_7$, substancja zawarta w korzeniu rośliny *Jateorhiza palmata (Cocculus palmatus)*; otrzymuje się w bezbarwnych pryzmatycznych kryształach rozpuszczalnych we wrzącym alkoholu i potażu. Przez traktowanie roztworu alkoholowego **K.** mlekiem wapiennem, następnie kwasem solnym, otrzymuje się *kwas kolumbinowy* w masie białej, niekrystalicznej.

Kolumbit, *niobit*, minerał występujący w kryształach rombowych, czarny, nieprzezroczysty, z połyskiem djamentowym, twardości 6, c. wł. 5,37—6,39, składa się z niobanu i tantalanu tlenku żelaza; znajduje sie w Bawarji, Finlandji, w górach Ilmeńskich, w Colorado i in.

Kolumbja albo *Oregon*, rzeka w Północnej Ameryce, wpada do Oceanu Wielkiego. Cały obszar jej dorzecza wynosi 772,000 klm. kw. Długość jej wynosi 2,250 klm.

Kolumbja, British-Columbia, największa prowincja w angielskich posiadłościach Kanady w Ameryce Północnej, rozciąga się od Oceanu Spokojnego do gór Skalistych i od granicy Stanów Zjednoczonych do 60° szer. płn.; nazwę swą otrzymała od rzeki Kolumbji; ma przestrzeni 992,700 klm. kw. i liczy 93,000 miesz., w tem $^1/_3$ Indjan. Grunt tu niezbyt urodzajny, klimat dość ostry i zmienny, wiele rzek (Fraser, Kolumbja i inne) i jezior. Drzewo budulcowe, minerały i wielka ilość różnego rodzaju ryb stanowią najważniejsze bogactwo kraju. W 1866 odkryto tu nad rzekami Fraser i Tompson kopalnie złota, co ściągnęło w te okolice wielu poszukiwaczów. Obecnie pokłady złota są już prawie wyczerpane; za to znajdują się wielkie pokłady srebra, żelaza, miedzi, ołowiu, platyny, antymonu i soli. Handel znacznie się rozwinął w ostatnich czasach. Głównem miastem jest Vancouver.

Kolumbja, okrąg związkowy w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, który 1791 pozostawiony został przez stan Maryland kongresowi i obecnie do żadnego stanu nie należy. W tym okręgu, obejmującym 180 klm. kw., leży miasto związkowe Washington.

Kolumbja (hiszp. *Colombia*), rzeczpospolita południowo-amerykańska, nazwana na cześć Kolumba, a utworzona z dawnego wicekrólestwa hiszpańskiego Nowej Granady i generalnego kapitanatu Caracas czyli Venezueli. Państwo to leżało między 12° 25′ szerok. płn. i 6° 15′ szerok. połud. a między 60° i 82° dług. zachod.; graniczyło na płn. z morzem Karaibskiem, na wschód z oceanem Atlantyckim, na płd.-wsch. z Brazylją i Gujaną angielską, na płd.-zach. z Peru, na zach. z oceanem Spokojnym. Na przestrzeni 480,090 klm. kw. liczyło w chwili rozwiązania 3,000,000 m. oprócz 200,000 Indjan. Rzeczpospolita, której stolicą było m. Bogota, dzieliła się na 12 departamentów: Apure, Assuay, Boyaca, Cauca, Cundinamarca, Ecuador, Guayamil, Magdalena, Orinoco, Panama, Venezuela i Zulia. Powstała ona skutkiem walki półn. prowincji Ameryki płd. z Hiszpanją i proklamowana była 1819 przez Bolivara (ob.). Kongres kolumbijski, zgromadzony na początku 1821 r. w Cucuta, ogłosił 30 sierpnia t. r. konstytucję rzeczypospolitej, która krótko jednak istniała. Po śmierci bowiem Bolivara rozwiązała się (1830) i rozpadła na trzy niezależne rzeczypospolite: Venezuela (ob.), Nowa Granada (ob.) i Ecuador (ob.). Nazwa **K.** ożyła jednak na nowo, przyjęła ją bowiem od d. 20 września 1861 rzeczpospolita Nowej Granady (ob.). Por. Restrepo „Historia de

la revolucion de Columbia“ (10 t., Paryż, 1827) i Münch „Geschichte von Columbia“ (2 t., Drez., 1828).

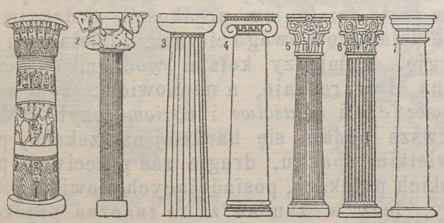
Kolumbja, nazwa kilku miast w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, z nich ważniejsze: 1) miasto główne stanu Karoliny Południowej, nad rz. Congaree, posiada kapitol, ratusz, uniwersytet, prowadzi ożywiony handel bawełną i liczy 16,000 m.; 2) miasto w stanie Pensylwanji, nad rz. Susquehanna, ożywiony handel i 11,000 m.

Kolumbjady, działa amerykańskie, większego kalibru, zbudowane przez Nordmana, obecnie wyszły z użycia.

Kolumbus, miasta, ob. Columbus.

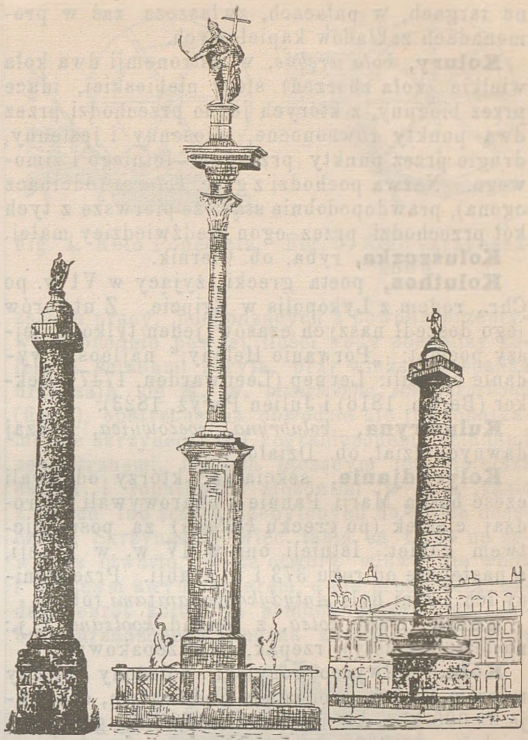
Kolumella Lucius Junius Moderatus *Columella*, najuczeńszy praktyczny pisarz o rolnictwie w starożytności, * w Kadyksie w Hiszpanji, żył w I w. po Chr., spółczesny Celsusa (ob.) i Seneki (ob.); przebywał jakiś czas w Syrji i prawdopodobnie † w Tarancie w Wielkiej Grecji. Napisał w 12 księgach dzieło „De re rustica“, w którem przedstawił jasny i wyczerpujący obraz całej owoczesnej wiedzy o rolnictwie. Dziesiąta księga, nosząca osobny tytuł „De cultu hortorum“ (o Ogrodnictwie), napisana jest wierszami. Z innego większych także rozmiarów dzieła **K.** pozostał jeden urywek p. t. „De arboribus“ (o drzewach). Najlepsze wyd. dzieł **K.** sporządził Schneider w „Scriptores rei rusticae“ (2 t., Lipsk, 1794—97).

Kolumna (z łac.), słup walcowy lub słabo stożkowy z kamienia, żelaza lub drzewa, służący na podporę frontonów, portyków i innych tym podobnych części architektonicznych. **K.** składa się ze słupa umieszczonego na podstawie czyli bazie i dźwigającego kapitel. Stosunek między

Kolumny: 1 egipska. 2 asyryjska. 3 dorycka. 4 jońska. 5 koryncka. 6 złożona. 7 toskańska.

temi częściami jest różny w różnych porządkach architektonicznych. Załączone rysunki wyobrażają przykłady kolumn najważniejszych stylów (ob. Budownictwo). Odrębną kategorję **K.** stanowią słupy, na których ustawione są pomniki, jak **K.** Trajana w Rzymie, **K.** Zygmunta III w Warszawie, **K.** Vendôme i **K.** lipcowa w Paryżu.

Kolumna Trajana w Rzymie | Kolumna Zygmunta w Warszawie. | Kolumna Vendome w Paryżu.

Kolumna, w strategji wojennej hufiec, złożony bądź z piechoty bądź z obu broni razem, będący w pochodzie na nieprzyjaciela, albo też piechota, stojąca w czworobok, dla odparcia nacierającej jazdy lub uderzenia na bagnety.

Kolumna, szereg pionowy, jak np. szereg liczb w tablicach; w drukarstwie toż co stronica druku.

Kolumna pacierzowa, to co kręgosłup (ob.).

Kolumna Zygm., pseudonim Aleks. Nowoleckiego.

Kolumna *skrzydlata*, herb: W polu czerwonem — słup złoty między dwoma srebrnemi skrzydłami. U szczytu na 5-ciu piórach strusich — takaż jak na tarczy kolumna między skrzydłami. Nadany z nobilitacją w r. 1791 przez Stanisława Augusta.

Kolumna.

Kolumnada (franc. *colonnade*), szereg kolumn, pokrytych lekkiem belkowaniem i dachem najczęściej poziomym. **K.** mają zastosowanie przy świątyniach,

na targach, w pałacach, zwłaszcza zaś w promenadach zakładów kąpielowych.

Kolury, *koła wrębne*, w astronomji dwa koła wielkie (koła zboczeń) sfery niebieskiej, idące przez bieguny, z których jedno przechodzi przez dwa punkty równonocne, wiosenny i jesienny, drugie przez punkty przesileń—letniego i zimowego. Nazwa pochodzi z grec. *koluros* (odcinacz ogona), prawdopodobnie stąd, że pierwsze z tych kół przechodzi przez ogon Niedźwiedzicy małej.

Koluszczka, ryba, ob. Ciernik.

Koluthos, poeta grecki, żyjący w VI w. po Chr., rodem z Lykopolis w Egipcie. Z utworów jego doszedł naszych czasów jeden tylko mniejszy poemat: „Porwanie Heleny;“ najlepsze wydanie ogłosili: Lennep (Leeuwarden, 1747), Bekker (Berlin, 1816) i Julien Paryż, 1823).

Kuluwryna, *kolubryna*, *wężownica*, rodzaj dawnych dział, ob. Działo.

Kolyrydjanie, sekciarze, którzy oddawali cześć boską Marji Pannie i ofiarowywali jej rodzaj ciastek (po grecku *kollyris*) za pośrednictwem kobiet. Istnieli oni w IV w. w Tracji, a następnie od roku 373 i w Arabji. Przeciwnicy ich zwani byli *Antydykamerjanitami* (ob.).

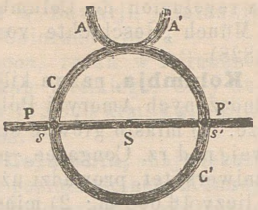
Kolza (franc. *colza*, z holend. *koolzaad*, t. j.: nasienie kapusty), rzepak, olej rzepakowy.

Koła, półwysep rosyjski, położony między morzem Białem i oceanem Lodowatym, obejmuje 99,000 klm. kw. i przedstawia kraj górzysty, średnio na 300 metr. nad p. m. wyniesiony, z wierzchołkami 1,000 metrów dochodzącymi; znajdują się tu liczne jeziora i rzeki.

Koła, rzeka w gub. Archangielskiej, bierze początek z Koł-jeziora, o $4^1/_2$ mili na południe od m. Koły i ubiegłszy 50 w. wpada do oceanu Północnego; szeroka od 40—60 sążni, głęboka około 6 stóp.

Koła, najbardziej na północ położone miasto rosyjskie, w gub. Archangielskiej, pow. t. n., na półwyspie Koła, pomiędzy rzekami Tułomą i Kołą; liczy 615 miesz. (1897).—*Kolski powiat* obejmuje 130,210 klm. kw. i na tej olbrzymiej przestrzeni liczy tylko 9,140 miesz.

Koła świetlne, jasne, często barwne koła otaczające słońce i księżyc, w których, zwłaszcza w miejscach przecięcia się i krzyżowania dwóch pierścieni, ukazują się często miejsca jaśniejsze, tak zwane słońca i księżyce boczne *(perihelia, anthelia)*. Rozróżniają się *koła małe* czyli *wieńce świetlne (areole, aureole)* i *koła wielkie (halo)*; wieńce mają średnicę 2—5°, rzadko przechodzą po za 10°, okazują niekiedy barwy tęczowe z czerwienią na zewnątrz i ukazują się przy powietrzu zamąconem, albo też w cienkiej chmurze, stojącej przed słońcem lub księżycem. Wielkie, czyli właściwe koła składają się z pierścienia C o 22° średnicy, wewnątrz (ob. fig.) z odcieniem czerwonym, na zewnątrz z niebieskawym; niekiedy występuje jeszcze drugi pierścień współśrodkowy, o podwójnej średnicy, niekiedy też smuga idąca przez słońce lub księżyc PP′, co właściwie jest częścią koła idącego przez całe niebo; czasami też nad lub pod właściwem kołem znajduje się drugie lub trzecie, dotykające pierwszego; na miejscach przecięcia lub zetknięcia, jakkolwiek rzadko, występują słońca i księżyce boczne *s*, *s′*. Wieńce, które lud nazywa *lisią czapką*, ukazują się częściej około księżyca, niż około słońca, można je naśladować, trzymając przed jakiemkolwiek światłem taflę szklaną, posypaną nasieniem widłakowem. Wytłómaczenie tych zjawisk podał Fraunhofer. Wieńce powstają przez uginanie światła w drobnych pęcherzykach wodnych, stanowiących chmury; wieniec jest tem większy, im pęcherzyki są mniejsze, ma to zatem miejsce w przybliżającej się pogodzie; mniejsze wieńce zwiastują powiększenie się pęcherzyków, zatem niepogodę. Koła wielkie powstają przez załamywanie się światła w sześciennych igiełkach lodowych, z których się składają najwyższe chmury.

Koła świetlne.

Koła wodne, motory, służące do spożytkowania pracy mechanicznej, dostarczanej przez wodę, spadającą bądź to pionowo, bądź też płynącą z pewną prędkością pochyłem korytem. Prawie wszystkie motory hydrauliczne mają kształt kół, opatrzonych na obwodzie płaskiemi lub krzywemi łopatkami, albo skrzynkami. Woda, wpływając z pewną prędkością na takie łopatki, lub też spływając do skrzyneczek, w pierwszym razie działaniem prędkości, w drugim zaś razie działaniem swego ciężaru, udziela kołu swą energję. Pomiędzy kołami wodnemi odróżnić można dwa rodzaje, a mianowicie: *koła wodne pionowe* czyli *właściwe* i *poziome* czyli *turbiny*. Pierwsze nadają się bardziej na rzekach, przy niewielkim spadku, drugie zaś przeciwnie przy górskich potokach, posiadających niewielką ilość wody, lecz w zamian za to znaczną prędkość, nabytą w skutek wysokiego spadku. Praca mechaniczna, jaką wykonać może ilość wody Q klg., spadająca z wysokosci H metrów; wynosi QH kilogrammetrów, nie bywa ona jednak nigdy w zupełności przez motor spożytkowaną, lecz zawsze część jakaś tego teoretycznego czyli bezwzględnego skutku ginie bezużytecznie, a to stąd, że woda uchodzi z koła z pewną prędkością, a zatem nie całą swą siłę na nie wywarła; że w wielu razach część wody przepływa lub spada obok koła, nie działając nań wcale, i że nakoniec pewna cząstka pracy miechanicznej wody marnuje się przez tarcie o szluzę i ściany

koryta, jako też na pokonanie tarcia czopów osi w panwiach, a przy spadku wody przez wstrząśnienia, w skutek których część wody wylewa się bezużytecznie na ziemię. Budowa **K. w.** powinna przeto starać się o ile możności zapobiedz tym stratom i może to uczynić rzeczywiście, gdy bowiem zwykłe pływaki rzeczne zużywają tylko 20% ogólnej pracy, to udoskonalone **K. w.** mogą jej spożytkować do 80%.—**K. w.** pionowe dzielą zwykle na trzy gatunki, a mianowicie:

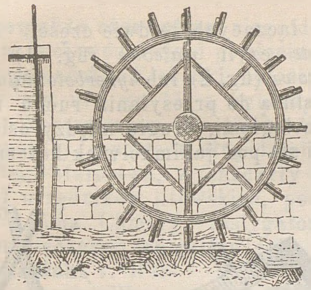

Fig. 1. Koło podsiębierne.

K. w. *przedsiębierne* (fig. 1), *boczne* (fig. 2) i *nasiębierne* (fig. 3), stosownie do tego, czy woda zaczyna działać na nie blizko dolnego końca średnicy pionowej, poziomej lub też spada na górny koniec pierwszej. Najprostszą odmianą **K.** podsiębiernych są tak zwane *koła wiszące* czyli *pływaki*, urządzane na większych rzekach, gdzie więc nie bardzo idzie o oszczędzenie pracy wody. Koła takie starano się udoskonalić przez zmianę kierunku łopatek płaskich, zastąpienie ich krzy-

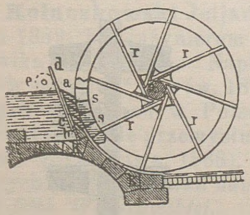

Fig. 2. Koło boczne.

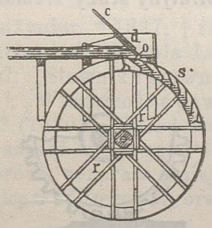

Fig. 3. Koło nasiębierne.

wemi, oraz przez takie urządzenie szluzy i koryta, by zużytkować jak największą część pracy wody. Najwięcej tym warunkom czyni zadość *koło Ponceleta* (fig. 4) o łopatkach krzywych, spożytkowuje bowiem do 60% całkowitego zaboru pracy. Prawie taki sam skutek osiągnąć można za pomocą **K. w.** *bocznego* czyli *piersiowego*, którego część (prawie $^1/_4$), wystawiona na działanie wody, spoczywa w korycie tak urządzonem, by jak najmniej było wolnego miejsca między częściami koła a jego ścianami. Dla uniknięcia strat

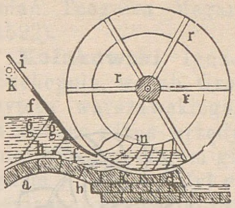

Fig. 4. Koło Ponceleta.

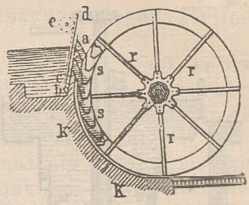

Fig. 5. Koło skrzyneczkowe.

zasobu pracy, pochodzących z powodu przepływu swobodnie pewnej ilości wody pomiędzy kołem a ścianami koryta, przy większym spadku urządzają się **K. w.** *nasiębierne skrzyneczkowe* (fig. 5), opatrzone na obwodzie nie już łopatkami, ale skrzyneczkami, ograniczonemi ścianami zewnętrznemi, bębnem łączącym ich mniejsze okręgi i łopatkami, złożonemi w tym razie z dwóch lub trzech nachylonych do siebie deseczek. Skrzyneczki więc takie są tylko na zewnątrz otwarte, w te otwory wlewa się woda i własnym swym ciężarem, a nie prędkością, nadaje obrót kołu; za pomocą takiego koła, dobrze urządzonego, można zużytkować prawie

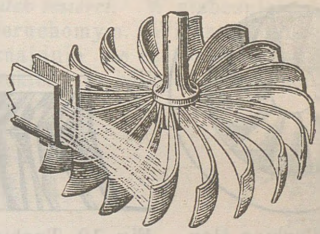

Fig. 6. Turbina.

75% całego zasobu pracy wody. Średnica kół wodnych zmienia się zwykle od 3 do 8 m. długości, wybór zaś rodzaju w danym razie zależy głównie od miejscowych okoliczności, a zwłaszcza od różnicy poziomów wody w górnem i dolnem korycie. *Turbiny*, tak zwane od inżyniera Burdin (1824), czyli **K. w.** *poziome*, działały pierwotnie przez uderzenie wody (fig. 6), we właściwych wszakże turbinach obrót koła następuje przez reakcję czyli odziaływanie, jak w młynku Segnera (ob.), ciecz jednak działa tu nie ciśnieniem swojem, jak w tym młynku, ale swą siłą żywą, wzbudzoną ruchem cieczy. Nad kołami wodnemi pionowemi **T.** mają te wyższość, że zużytkowują znaczniejszą część siły żywej wody; najczęściej stosuje się je do poruszania młynów modnych. W turbinie *Fourneyrona* 1834 koło łopatkowe ruchome (fig. 7 i 8) otacza koło stałe *s* o łopatkach zwróconych w stronę przeciwną; woda przypływa w kierunku promieni, a obrót koła wprawia w ruch oś pionową, której ruch

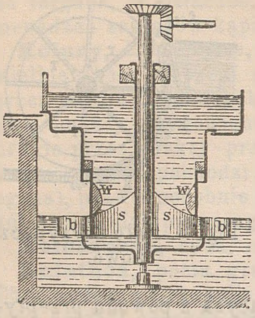

Fig. 7. Turbina Fourneyrona w przecięciu pionowem.

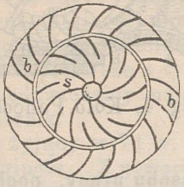

Fig. 8. Turbina Fourneyrona w przecięciu poziomem.

dalej się przenosi za pośrednictwem kół zębatych ; *w* jest to pierścień służący do uregulowania biegu wody. Dokładniejszą jest **T.** *hydropneumatyczna Girarda*, ale najlepszą **T.** *Henschla* czyli *Jonvala*, w których woda przepływa przez koła w kierunku osi; turbina Henschla i Jonvala ma łopatki skręcone szrubowato, a koła ruchome i nieruchome umieszczone są jedno nad drugiem (fig. 9 i 10). Amerykańskie *turbiny peltonowe* mają zamiast łopatek naczynia, do których woda wpływa ze stożkowatego wylotu. Por. Kucharzewski i Kluger „Wykład hydrauliki wraz z teorją machin wodnych" (1879), Neumann-Henne „Die Wasserräder und Turbinen" (2 wyd., 1897).

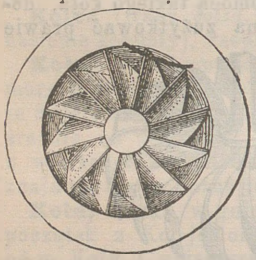

Fig. 9. Turbina Henschla i Jonvala w przecięciu poziomem.

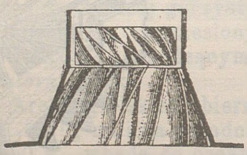

Fig. 10. Turbina Henschla i Jonvala w przecięciu pionowem.

Koła zębate, *tryby*, system kół zaopatrzonych zębami i tak z sobą połączonych, że gdy jednemu nada się ruch obrotowy, wszystkie inne zmuszone są obracać się z oznaczonemi prędkościami. **K. z.** służą do pokonania oporu za pomocą siły od niego mniejszej i wtedy stanowią układ połączonych kołowrotów (ob.), albo służą tylko do przenoszenia ruchu obrotowego ciągłego z jednej osi na drugą albo też do zamiany szybkości ruchu. Każde **K. z.** większych wymiarów składa się *z wieńca* opatrzonego zębami, z *naby*, za pomocą której koło osadza się na osi,

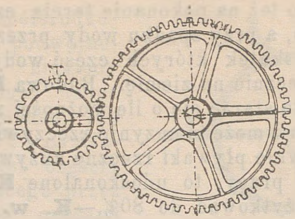

Fig. 1. Koła zębate walcowe.

i z *ramion* łączących te dwie części. **K. z.** bywają *proste* czyli *walcowe* (fig. 1) i *kątowe* czyli *stożkowe* (fig. 2), lub *hyperboloidalne* (fig. 3); pierwsze służą do przesyłania ruchu między osiami równoległemi, drugie między osiami przecinającemi się pod jakimkolwiek kątem. Są nad-

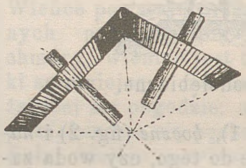

Fig. 2. Koła zębate stożkowe.

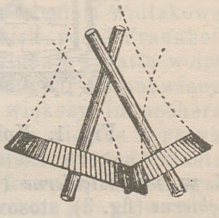

Fig. 3. Koła zębate hyperboloidalne.

to koła walcowe zazębiające się z gwintem szrubowym (fig. 4), służące do przesyłania ruchu z jednej osi na drugą, czyniącej z nią kąt prosty, i używane dla znacznego zmniejszania prędkości; do zamiany ruchu prostolinijnego na krzywolinijny służy *kremaljera*, czyli pręt zębaty pro-

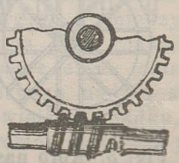

Fig. 4. Koła zębate z gwintem śrubowym.

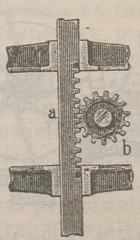

Fig. 5. Kremaljera.

stolinijny *a* (fig. 5), zahaczający o koło zębate *b*. Postać zębów winna być epicykloidalna, wszakże w praktyce ogranicza się je zwykle łukami kół. Zresztą należy baczyć na różne warunki dobrego zazębiania. Istnieją przyrządy do wyrzynania zębów; podane przez Pottsa, zostały ulepszone przez Sellersa i Zimmermanna. **K. z.** wyrabiają się z żelaza, stali, mniejsze z mosiądzu, rzadziej z drzewa; koła złożone *(compound)* Michaelisa w Chemnicach wyrabiane

są z żelaza z pokryciem drewnianem, by wytrzymałość kół żelaznych połączyć z miejszym łoskotem zębów drewnianych. Por. Keller „Triebwerke“ (2 wyd., 1881); Stadtmüller „Konstrukcja i budowa maszyn“ (3 t., Kraków, 1894).

Kołacki Wojciech, Karmelita, historjograf swego zakonu, żyjący w XVII wieku, ogłosił drukiem: „Summarium Antiquitatum, Gratiarum et Indulgentiarum Ordinis et Confraternitatis S. Virginis Mariae Carmelitarum i t. d.“ (Brunsberga. 1604).

Kołaczewskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Mińskim. Od r. 1771 posiadał je Kłokocki, opłacając z niego kwarty złp. 274 gr. 15, a hyberny złp. 90. Na sejmie Warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej, z powodu długoletnich sporów o granice tego starostwa, wyznaczyły oddzielną komisję z 7 urzędników litewskich, pod przewodnictwem Adama Chmary, instygatora w. ks. Lit., dla ostatecznego ich załatwienia.

Kołaczkowski v. *Wieniawa* odm., herb: W polu czerwonem—głowa żubrza srebrna ze złotym pierścieniem w nozdrzach. U szczytu białe pióro strusie między dwoma czerwonemi. Labry czerwono-srebrne.

Kołaczkowski.

Kołaczkowski Klemens, jenerał Napoleoński, napisał „Wspomnienia,“ które wyszły w trzech częściach (Kraków, 1898, 1899 i 1900). Dalsze części, obejmujące rok 1831, pod prasą.

Kołaczkowski Juljan, inżynier, * 1837, † roku 1889, był inżynierem ruchu kolei Karola Ludwika we Lwowie. Napisał: „Słownik rytowników polskich“ (Lwów, 1874); „Wiadomość o dawnych fabrykach w Polsce“ (1880); „Wiadomości tyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce“ (Warszawa, 1888), oprócz rozpraw mniejszych w *Przewodniku naukowym i literackim*, oraz w *Bibl. Warszawskiej*.

Kołakowski Stanisław, piszący się także *Jacwizjuszem*, wierszopis polski XVI wieku, wydał następujące dzieła, dzisiaj nadzwyczajnie rzadkie: „Wiek ludzki albo krótkie opisanie wieku człowieczego i t. d.“ (1584); „O prawdziwej szczęśliwości i błogosławieństwie i t. d.“ (Wilno, 1593); „Wóz niebieski,“ albo „Elegja o trzech cnotach teologicznych i czterech kardynalnych“ (Wilno, 1586); „Cathemerinon księstwa Słuckiego z żałobliwym lamentem na pośpieszną śmierć książąt Słuckich i t. d.“ (Wilno, 1593); „Zegar Achasów duchownie rozumiany“ (Kraków, 1612); „Wieża Dawidowa na teraźniejszą wojnę turecką.“ Przełożył także gładkim wierszem i wzorową polszczyzną Teognisa p. t.: „Wybranych zdań Teognisa Megareńczyka księga“ (Wilno, 1592).

Kołakowski Ignacy, poeta, * 1800 we wsi Suchopolu, w gub. Grodzieńskiej, uczeń uniwersytetu warszawskiego, od r. 1823 sprawował z wyboru różne urzędy sądowe i naukowe, później był dyrektorem gimnazjum w Białymstoku, gdzie † 1860 r. Był członkiem komisji archeologicznej wileńskiej i kilku towarzystw uczonych zagranicznych. Znał doskonale języki: łaciński, francuski, niemiecki i rosyjski, studjował także sanskrycki, hiszpański, włoski, szwedzki i czeski. Z języków tych tłómaczył wiele na polski. Poezje swe (ody i piosnki) wydał p. t.: „Zabawki wierszem Ig. **K.**“ (Wilno, 1824, 2 wyd., pomnożona, 2 t., Wilno, 1846). W ostatnich latach życia gromadził materjały do historji krajowej.

Kołatek (*Anobium*), rodzaj owadów z rzędu tęgoskrzydłych, z grupy pięciostawnych; ma ciało walcowe, czułki 11-stawne, nogi 5-stawne, staw ostatni często sercowy; gąsienice żyją w drzewie. **K.** *uporczywy* (*A. pertinax*), 4—5 mm. długi, czarny, żyje w naszych mieszkaniach, wyżłabiając w drzewie wązkie otwory, przyczem wydaje szmer podobny do głosu zegarka, co jest uważane przez lud za złą wróżbę, skąd nazwa jego: *kołatek śmierci*. W niebezpieczeństwie pozostaje nieruchomym. Większy od niego, *A. tesselatum*, znajduje się często w drzewach liściastych, niekiedy w belkach i meblach, wydaje szmer podobny.

Kołatek.

Kołątaj I.

Kołątaj, *Kołłątaj*, *Kołłontaj*, v. *Kotwica* odm., herb: W polu czerwonem—kotwica srebrna, trójkątami zakończona. U szczytu trzy pióra strusie.

Kołbiel, osada w gub. Warszawskiej, pow. Nowomińskim, nad rz. Swider; liczy 1,080 miesz.

Kołczan (z tat.), *sajdak*, pochwa na strzały; właściwie ta część sajdaka, w której strzały przechowywano.

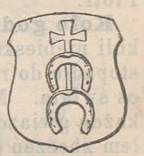
Kołek Bernard, Dominikanin, zwany *Paxillus de Brzezik*, † 1530 w Krakowie; pisał wiele przeciwko Arjanom. Z dzieł jego wyszła tylko: „Monomachia pro Defensione Fidei SS. Trinitatis“ (Kraków, 1616). Inne jego prace pozostały w rękopisach.

Kołłątaj, ob. Kołłontaj.

Kołłontaj: (tak sam się pisał, inni zaś piszą *Kołłątaj*) Hugo, pisarz i działacz polityczny, * 1750 r. w Niecisławicach pod Stobnicą, w dawnem województwie Sandomierskim, dokąd przeniosła się rodzina Kołłątajów z Litwy. Ukończywszy szkoły początkowe w Pińczowie, uczył się w akademji krakowskiej 1764—1770 roku. Z własnej woli dla ułatwienia sobie karjery wstąpił do stanu duchownego i wyjechał 1770 r. do Rzymu, gdzie otrzymał stopień doktora teologji i prawa kościelnego; zaszczycony też został tytułem członka instytutu bonońskiego i przyjęty do zgromadzenia nauk wyzwolonych; oprócz studjów nad naukami swego powołania, oddawał się równie gorliwie historji, literaturze i sztukom, do których miał wielkie zamiłowanie, zwłaszcza do malarstwa i budownictwa. Odbywszy nauki, młodzieniec zdolny i niezmiernie ambitny, postanowił przebojem torować sobie drogę do najwyższych godności. W 1774 r. wyrobił sobie w Rzymie, z pominięciem miejscowej władzy biskupiej, kanonję krakowską, czem wielką na się ściągnął burzę, ale swego dopiął. Wróciwszy 1775 r. do kraju, szukał sposobności do odznaczenia się w zawodzie nauczycielskim. Za protekcją ks. M. Poniatowskiego mianowany był (1775) członkiem Towarzystwa elementarnego. Zwróciwszy na siebie uwagę talentami i energją, wysłany był 1777 przez komisję edukacyjną jako wizytator do Krakowa, celem poczynienia pierwszych kroków do przekształcenia zatęchłej w konserwatyzmie akademji tamtejszej. W roku 1780 stanął w Krakowie powtórnie jako pełnomocny delegat do przeprowadzenia zaprojektowanej przez się reformy. Z powodu prześladowań niechętnego mu duchowieństwa krakowskiego musiał chwilowo przerwać swą pracę, ale już 1782 prowadził ją dalej i, nie zważając na zacięty opór, oczyścił augjuszowe stajnie scholastyki, a akademja w dowód uznania zasług obrała go na lat trzy rektorem (1782—85). W pierwszym tym okresie życia wydał **K.** kilka pism, zostających w związku z reformą akademji krakowskiej, jak np.: „Mowa ks. **K.** kan. kated. Krak. od prześw. komisji edukacyjnej narodowej do Krak. akademji zesłanego delegata d. 15 maja 1777 r.,“ „Wyłożenie nauk dla szkół Nowodworskich Krak. etc.“ (1777); „Ratio studiorum pro facultate philosophica in universitate crac. an. 1778“ i in. Ze stanowiska reformatora szkół przeszedł następnie **K.** do zawodu politycznego, przenosząc się z powrotem do Warszawy, głównego siedliska działalności politycznej. W 1786 otrzymał referendarstwo litewskie, a po otwarciu sejmu 4-letniego rozwinął działalność niezmiernie ruchliwą. Nie mając mandatu poselskiego, nie mógł bezpośrednio wpływać na obrady sejmowe. Gromadząc na około siebie pisarzów, publicystów, posłów i ludzi młodych, wpływał potężnie na opinję publiczną, chłostał wstecz-ników, niszczył zakorzeniałe przesądy, szerzył ideje postępowe i uchodził tym sposobem za głowę pewnej partji ludzi ze skrajnemi dążeniami. Mimo licznych nieprzyjaciół, rósł **K.** ciągle we wpływy i znaczenie, przebojem zdobywając sobie powagę. Mianowany 1790 członkiem deputacji rządowej, mającej ułożyć projekt reformy rządu, zbliżył się do działań sejmowych i stał się jednym z głównych przywódców stronnictwa tak zwanego patrjotycznego. Na konstytucję 3 maja zarówno pismami, jak działaniem wywarł wpływ tak wielki, iż go można nazwać właściwym jej twórcą. Punktem kulminacyjnym w karjerze utalentowanego polityka była chwila, gdy w czerwcu 1791 r. otrzymał **K.** podkanclerstwo koronne. Po zwycięstwie jednak Targowicy i upadku stronnictwa reformatorskiego zostawił potajemnie na ręce króla akces do konfederacji targowickiej i wyjechał do Drezna. Zrobił to **K.** nie dla osobistych celów, ale w złudnej i niewykonalnej nadziei ratowania wedle możności dzieła konstytucji. Bawiąc na Szląsku, napisał w 1793 książkę: „O ustanowieniu i upadku konstytucji polskiej 3 maja.“ Po upadku powstania wyjechał **K.** do Austrji, gdzie pochwycony, więziony był w Josefstadzie (16 lut. 1795—29 czerwca 1798) i Ołomuńcu (od 2 lipca 1798 do końca 1802). Uwolniony za staraniem ks. Adama Czartoryskiego, wrócił do kraju, pozbawiony wszelkiego mienia, ze steranem zdrowiem i imieniem spotwarzonem, gdyż ani talenta, ani krzepkość ducha i przedsiębierczość nie mogły zatrzeć wspomnień o jego zachowaniu się w 1792 i 1794. Po krótkim pobycie w Warszawie wyjechał na Wołyń, gdzie 1802 zadzierżawił wieś Stolpiec, a 1806 Tetylkowce pod Krzemieńcem. Z wielu najznakomitszymi ówczesnymi mężami, jak np. z Czackim, którego przy reorganizowaniu szkół wspierał swemi radami i Śniadeckim w bliskich zostawał stosunkach. Z rozkazu rządu rosyjskiego musiał się przenieść 1807 roku do Moskwy, a po zawarciu pokoju tylżyckiego wrócił do księstwa Warszawskiego. Walcząc z nędzą, starał się usilnie o odzyskanie swych majątków, i gdy już blizko był celu, † 1812 r. w Warszawie,—Również znakomite stanowisko zajmuje **K.,** jako publicysta. Z pism jego politycznych najcelniejsze: „Do St. Małachowskiego refer. kor. o przyszłym sejmie anonima listów kilka“ (3 cz. Warszawa, 1789), dzieło to najcelniejsze z całej literatury politycznej sejmu 4-letniego rozbudziło ruch publicystyczny i pobudziło sejm do zajęcia się sprawą reformy; z niezwykłą trafnością i jasnością, ze zdumiewającą logiką formułuje w niem **K.** zadania reformy i żąda ugruntowania rzeczypospolitej na podstawie równouprawnienia wszystkich warstw narodu; „Prawo polityczne narodu polskiego, czyli układ rządu Rzeczypospolitej“ (Warszawa, 1790), praca ta jako część czwarta listów, przedstawia zawarty

w nich materjał uporządkowany systematycznie w rozdziały, artykuły i paragrafy; „Uwagi nad pismem Sew. Rzewuskiego: „O sukcesji tronu w Polsce“ (Warszawa, 1790); „Ostatnia przestroga dla Polski“ (Warszawa, 1790), obie te broszury napisane w sprawie dziedziczności tronu; „Co też się dzieje z ojczyzną naszą? Wiadomość poświęcona prawdzie i przyszłości“ (Chełmno, 1790); był także **K.** autorem memorjału miast do króla i sejmu (1789), oraz memorjału do sejmu za poprawą losu ludu wiejskiego; w szeregu prac publicystycznych ważne też miejsce zajmują mowy, miewane na sejmie, które wychodziły już to zbiorowo („Mowy ks. H. **K.** podkanclerza koron. na sejmie teraźniejszym,“ 6 t., Warszawa, 1791), już oddzielnie; ważniejsze były tłómaczone na francuski; wreszcie rozgłośne wyżej wspomniane dzieło „O ustanowieniu i upadku konstytucji polskiej 3 maja“ (Metz, właściwie Lipsk, 1793, Lwów, 1793, 2 t., Warszawa, 1830, 6 t., Paryż, 1868, wyd. ostatnie w *Bibl. Mrówki* (Lwów, 1882); w redakcji tego dzieła pomagał **K.** w pewnym stopniu Fr. Ks. Dmochowski; „Uwagi nad teraźniejszem położeniem tej części ziemi polskiej, którą od pokoju tylżyckiego zaczęto zwać Księstwem Warszawskiem“ (Lipsk, 1808, 2 wyd., tamże 1810). Ważnem też jest dzieło treści filozoficznej: „Porządek fizyczno-moralny“ (Kraków, 1810). Po śmierci **K.** wydano: „Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III“ (1750—64), wyd. Raczyńskiego (Poznań, 1841); „Pamiętnik o stanie duchowieństwa katolickiego polskiego i innych wyznań w połowie XVIII wieku“ (Poznań, 1840); „Rozbiór krytyczny zasad historji o początkach rodu ludzkiego“ (3 t., Kraków, 1842); „Korespondencja listowna z Tad. Czackim etc.“ (4 t., Kraków, 1844), dwa ostatnie dzieła wydane przez F. Kojsiewicza, „Listy H. **K.** pisane z emigracji w r. 1792, 93 i 94“ zebrane przez L. Siemieńskiego (2 t., Poznań, 1872). Dokładnej biografji **K.** dotychczas jeszcze nie mamy. Pisali o nim: Jan Śniadecki „Żywot literacki H. **K.**“ (w pismach rozmaitych t. 2., Wilno, 1818); Baden „Nekrolog dla ks. H. **K.**, czytany na posiedz. publ. P. N. w d. 15 lipca 1817 r.“ (w *Roczn. towarz. nauk krak.* IV), Schmitt „Pogląd na życie i pisma ks. H. **K.** podkanc. kor.“ (Lwów, 1860); tenże: „K. H. **K.** i jego prześladowcy“ (Lwów, 1873); W. Grochowski w *Tygodn. ilustr.* (t. 4., 1861); R. Pilat w *Literaturze politycznej sejmu 4-letniego* (Kraków, 1872); M. Chyliński „H. **K.** Kołłątaj wobec Targowicy“ (Lwów, 1875). Materjału dostarczają: A. Linowskiego „Kołłątaj w rewolucji Kościuszkowskiej,“ „List do przyjaciela, odkrywający czynności Kołłątaja“ (Kraków, 1795) i „Kołłątaj w rewolucji Kościuszkowej“ (Leszno, 1846); K. Mecherzyńskiego „O reformie akademji krak. w r. 1780 przez Kołłątaja“ (Kraków, 1864); M. Wolskiego „Uwagi nad książką o ustanowieniu i upadku konstytucji 3 maja“ (w *Roczn. tow. histor. lit.* (Paryż, 1868); W. Kalinki „Ostatnie lata panowania Stan. Augusta“ (Poznań, 1868) i H. Wegnera „H. Kołłątaj na posiedz. rady król. z d. 23 lipca 1792“ (w *Roczn. towrz. przyj. nauk Pozn.* z r. 1869); ks. I. Polkowskiego „Dziennik ks. H. Kołłątaja“ (*Przew. nauk i liter.* (Lwów, 1882). Por. Wł. Smoleńskiego „Kuźnica Kołłątajowska“ (Kraków, 1885), oraz „Uwięzienie Kołłątaja“ (*Bibl. Warszawska.*, grudzień, 1899); W. M. Kozłowskiego „Kościuszko, Kołłątaj i rewolucja franc.“ (*Kwart. histor.* Lwów, 1898).

Kołmasz, *Kołomasz*, herb: W polu barwy niewiadomej — dwie podkowy jedna nad drugą, krzyżem, czy też mieczem przebite.

Kołmasz.

Koło, w geometrji pole, czyli powierzchnia, zamknięta okręgiem, jakkolwiek często niewłaściwie kołem i samą linję krzywą, czyli okrąg koła, nazywają (ob. Okrąg).

Koło, tarcza okrągła, pełna lub powycinana, połączona z prostopadłym do jej powierzchni *wałem* czyli *osią*, dokoła której obracać się może swobodnie lub też osadzona na niej szczelnie. Stosownie do tego, czy oś jest nieruchoma, czy też się przesuwa, **K.** mają różne przeznaczenie; w pierwszym razie służą do przenoszenia czyli transmisji ruchu (ob. Kołowrót, Koła zębate), w drugim służą do ułatwienia ruchu wozów, zamieniając tarcie prostolinijne na obrotowe (ob. Tarcie, Wóz). **K.** wozów składają się z *piasty* obejmującej oś, z *obwodu* czyli *wieńca* i z łączących obie te części *szprych*. Pospolicie piasta kół obraca się dokoła osi, w kołach wszakże wagonów dróg żelaznych jest stale połączona z osią, która obraca się w panwiach na wozie osadzonych. Wieniec kół składa się zwykle z sześciu części łukowato wyciętych z drzewa bukowego lub dębowego; koła jednak lżejsze wyrabiają się z jednej bryły drzewa, dającego się zginać po rozmiękczeniu w parze gorącej. Części te spojone są gwoździami i utrzymywane naciskającą je obręczą żelazną, która u powozów zbytkowych otoczona jest nadto pierścieniem gumowym (**K.** *gumowe*). Wyrobem kół takich zajmują się kołodzieje czyli stelmachy. **K.** wagonów dróg żelaznych mają wieńce żelazne lub stalowe; koła wozów bardzo lekkich, jak welocypedów, wyrabiają się również ze stali. Wieńce szersze są korzystniejsze, nie wrzynają się bowiem w drogę, a tem samem jej nie niszczą, a nadto łatwiej pokonywają opory ruchu, pokrywają bowiem lepiej chropowatości drogi.

Koło, znaczyło dawniej zebranie, zgromadzenie na naradę narodową województwa, powiatu lub ziemi. Podczas sejmów elekcyjnych, zgromadzenie posłów ziemskich zwano *Kołem rycer-*

skiem.—Ze starodawnego tańca polskiego, nazywanego *Kołem*, miał powstać dzisiejszy Polonez.

Koło, miasto pow. w gub. Kaliskiej, pow. Kolskim(ob.),nad rzeką Wartą, pamiętne kilku zjazdami szlachty i panów polskich, a mianowicie w latach 1572, 1590 i 1607. Posiada starożytny kościół parafjalny gotycki, jeden z piękniejszych zabytków architektury XV wieku, ratusz, kościół z klasztorem Bernardynów. W stronie południowo-zachodniej, pośród obszernych łąk i bagnisk, leżą zwaliska starożytnego zamku warownego. Liczy 9,359 miesz. (1897).

Koło Barlowa, *kompensator* **E,** ob. Barlow Piotr.

Koło godzinne, w astronomji, koło wielkie kuli niebieskiej, idące przez oba bieguny i prostopadłe do równika, którego przeto średnicą jest oś świata. Można sobie wyobrazić **K. g.** przez każdą gwiazdę; koło to jest jednoznaczne z kołem zboczeń (ob. Zboczenie) danej gwiazdy. Kąt, jaki **K. g.** gwiazdy tworzy z południkiem, nazywa się jej *kątem godzinnym.* **K. g.** w przyrządach astronomicznych, ob. Paralaktyczne przyrządy.

Koło południkowe, ob. Południk.

Koło rozpędowe, *koło zamachowe*, ciężkie koło osadzone na wale machiny i razem z nią wirujące, które wyrównywać ma wszelkie nieregularności jej biegu. Każda machina posiada właściwy sobie stopień prędkości ruchu, przy którym wykonana przez nią praca mechaniczna dochodzi do maximum. Z drugiej zaś strony przy każdej nagłej zmianie prędkości ruchu zachodzi uderzenie, stające się przyczyną znacznej straty pracy mechanicznej. Ponieważ natężenie siły nie może być nigdy ściśle jednostajne, a opór pokonywany przez machinę bywa rozmaity, przeto starano się zaopatrzyć każdą machinę w przyrządy mogące ostrzedz o zbytniem natężeniu siły (ob. Regulatory), a zarazem i w przyrządy dążące automatycznie do regulowania drobnych i krótkotrwałych zmian prędkości ruchu. Do tego właśnie celu służą **K. r.,** czyli ciężkie, pospolicie z lanego żelaza wyrobione koła, osadzone stale na głównej osi machiny. Koła te działają na machinę tylko swoją bezwładnością, gdy bowiem siła poruszająca nagle się wzmaga, **K. r.,** podwyższając ciężar ruchomych części machiny, utrudniają sile powiększenie prędkości ruchu; w razie zaś zmniejszenia siły prędkością nabytą utrzymują przez czas pewien dawne natężenie ruchu. Przy machinach parowych **K. r.** mają głównie na celu regulowanie działania korby, a przy lokomotywach, posiadających dwie korby, są też i dwa **K. r.,** które są zarazem kołami ruchu. Ob. Parowa machina.

Kołobrzeg, po niem. *Kolberg*, miasto, a do 1873 twierdza w pruskiej regencji koźlińskiej, o $^1/_4$ godziny drogi od ujścia Persanty do morza Bałtyckiego, z przystanią *Münde*; 19,000 m., trudniących się budową statków, żeglugą i handlem. **K.** słynie przedewszystkiem jako miejsce kąpielowe; w 1893 było tu 8,773 gości kąpielowych. **K.** posiada gimnazjum, teatr, instytut panien. Jest to starożytna siedziba Słowian pomorskich; już w X wieku było rezydencją biskupa.

Kołobrzeg, herb: W polu błękitnem—pas prawoukośny czerwony z brzegami srebrnemi i trzema takiemiż różami, pomiędzy łabędziem a jatarnią morską na skale, płonącą u wierzchołka. U szczytu trzy pióra strusie: czerwone, białe i błękitne. Nadany Juljuszowi Kolbergowi, profesorowi uniw. warsz., w r. 1826.

Kołobrzeg.

Kołodyn I.

Kołodyn II.

Kołodyn I, herb: W polu czerwonem (lub srebrnem) — znak czarny nakształt litery **A** z daszkiem. U szczytu 5 piór strusich. — **K. II** (niektórych Puciatów): W polu srebrnem—figura widoczna na powyższym rysunku.

Kołodziejstwo, ob. Koło.

Kołogryw, m. pow. w gub. Kostromskiej, na lewym brzegu rzeki Unży, 112,295 m. (1897).—*Kołogrywski powiat*, 11,398 w. kw. z lud. 112,295 (1897). Powierzchnia wzgórkowata, miejscami bagnista, pokryta lasami (więcej niż $^3/_4$ pow.); grunt piaszczysty, nieurodzajny. Głównem zajęciem ludności jest obróbka i spław drzewa i myśliwstwo; wielu mieszkańców wychodzi na zarobek do innych gubernji.

Kołokoł (ros.), dzwon, tytuł pisma wydawanego przez Aleksandra Hercena.

Kołomna, m. pow. w gub. Moskiewskiej, na prawym brzegu rzeki Moskwy, przy jej ujściu do Oki i na obu brzegach rzeki Kołomienki; 20,970 miesz., prowadzących znaczny handel z Moskwą i Nowogrodem. Wspominana już pod 1176, należała początkowo do ks. razańskiego, na początku XIV w. ustąpiona .w ks. moskiew.—*Kołomeński powiat*, 1,860 w. kw. z lud. 112,649 (1897). Grunt bardziej urodzajny niż w innych powiatach gub. Mosk.; mieszkańcy, oprócz rolnictwa, sadownictwa i hodowli bydła zajmują się przemysłem, silnie rozwiniętym.

Kołomyja, miasto obwodowe w Galicji, nad rzeką Prutem; jest siedliskiem władz obwodowych i okręgowych, posiada 3 kościoły, ratusz,

pomniki króla Kazimierza Jagiellończyka i Franciszka Karpińskiego, wyższe gimnazjum realne, kilka fabryk i 31,000 miesz. W r. 1485 Kazimierz Jagiellończyk przyjmował tu hołd Szczepana, zwanego Wielkim, hospodara wołoskiego, i zawarł sojusz przeciwko Bajazetowi, sułtanowi tureckiemu.

Kołomyjka, taniec i śpiew ruskich górali karpackich, tak nazwany od miasta Kołomyi nad Prutem; składa się z dwóch części po 4 takty i jest mniej żwawym od kozaka. Słowa śpiewu są krótkie 2 — 4 — 6 — 8 wiersze, na sposób krakowiaka, zawierające zwykle w pierwszym wierszu jaki obraz z natury, w dalszych zastosowanie tego obrazu lub sentencję jaką.

Kołomyjki, zwierzęta, ob. Wrotki.

Kołomyjskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Ruskiem, w ziemi Halickiej. W 1770 zaliczały się do tego sstwa: miasto Kołomyja nad Prutem i wsie: Matijowce, Korolowka, Kornicz i Kropiwniszcze. W tym czasie posiadał je Ignacy Chołoniewski, opłacając z niego kwarty złp. 5,005 gr. 18, a hyberny złp. 138 gr. 4. Po zajęciu go w 1772 przez rząd austrjacki, po części zamieniono na inne dobra, a w części sprzedano w różnych czasach Antoniemu hr. Bilskiemu i Antoniemu Malewiczowi. Za Kazimierza Jagiellończyka w 1445 na polach tego sstwa, podług Stryjkowskiego, odbywał się okazały i świetny hołd przez Stefana, wdę wołoskiego, w obec 20,000 rycerstwa, króla i dygnitarzy w najstrojniejszych ubiorach narodowych zebranych.

Kołosowski Jan Franciszek, publicysta polski, * 1806, † 1872, mieszkał długo w Paryżu, gdzie ogłosił „Moje stosunki z Towiańskim i Towiańczykami“ (1856); „Położenie obecne“ (1845) i w. in.

Kołotoki, polska nazwa amonitów (ob.).

Kołowa linja, toż co okrąg koła.

Kołowacizna, choroba owiec, mianowicie jagniąt, polegająca na rozwijaniu się w mózgu pasożyta *Coenurus cerebralis* (ob. Tasiemiec); skoro się zarodki tych pasożytów do mózgu dostaną, powstają objawy zapalenia mózgu, często kończące się śmiercią. Skoro pasożyty się usadowią, objawy zapalne ustępują, a w miarę wzrostu pasożytów występują inne objawy mózgowe bez gorączki. Najbardziej charakterystyczne z tych objawów jest kręcenie się owcy w prawą lub lewą stronę, na przód lub ku tyłowi, stosownie do umiejscowienia pasożyta w mózgu. Przy ogólnym upadku sił, wychudnieniu, następuje śmierć. Pasożyt ma postać pęcherza, wypełnionego płynem, zawierającego główki pasożyta; skoro z głową chorej owcy zostanie pasożyt zjedzonym przez wilka, psa albo lisa, rozwija się w ich kiszkach pasożyt tasiemcowaty (*Taenia coenurus*), członki tego tasiemca wychodzą z kałem i skoro przez owcę zostaną połknięte, sprowadzają **K.** Tą drogą wyłącznie rozwija się choroba. O wyleczeniu **K.** nie może być mowy. Sztuki chorobą dotknięte należy wcześnie na rzeź przeznaczać. Głowy sztuk bitych należy dla ograniczenia choroby palić albo grzebać głęboko pod ziemią.

Kołowiec, ob. Welocyped.

Kołowrót, jedna z machin prostych, składająca się z koła *DE* (fig. 1), osadzonego prostopadle na wale poziomym *AB*, którego końce, opatrzone czopami *ab*, spoczywają w panewkach: ciężar *Q*, lub inny opór, przyczepiony jest do sznura nawijającego się na wał, siła zaś *P* dzia-

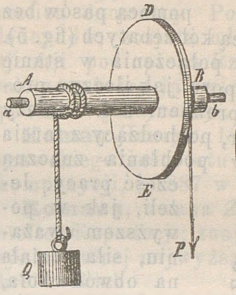

Fig. 1. Kołowrót.

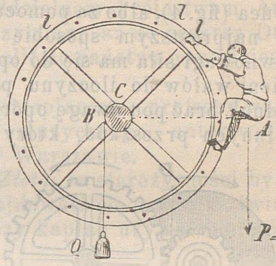

Fig. 2. Kołowrót poruszany ciężarem człowieka.

ła na obwód koła. Warunki równowagi w **K.** wyprowadzają się z drążka, którego **K.** jest tylko odmianą: siła ma się do oporu, jak promień wału do promienia koła. Zresztą, zamiast koła, może być działanie siły wprowadzone w rozmaity inny sposób; siła może działać na końce kilku prętów osadzonych w wale, za pomocą korb, albo jak w deptakach (fig. 2), za pomocą wielkich, pustych walców czyli bębnów, opatrzonych stopniami *n*, po których wstępując ludzie lub zwierzęta,

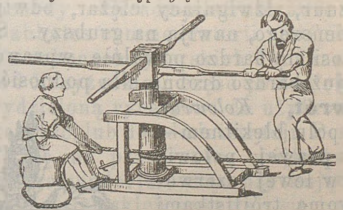

Fig. 3. Kabestan.

ciężarem swoim (*P=G*), sprawiają obrót całego przyrządu. Wał **K.** może też być pionowy, a siła działa wtedy po obwodzie kół poziomych; **K.** taki zowie się *kabestanem* (fig. 3) i używa do przyciągania statków do brzegów, obracania wiatraków podług kierunku wiatru, na okrętach do wyciągania kotwic. Zastosowania **K.** są w ogóle bardzo liczne, wszelkie windy są zastosowaniem **K.** Ma on też ważne znaczenie do zamiany kierunku ruchu. W fabrykach bardzo często używają się **K.** *połączone*, wtedy na wał dzia-

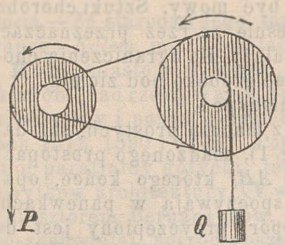

Fig. 4. Kołowroty, połączone pasem bez końca.

ła nie wprost ciężar, ale wał połączony jest z kołem drugiego **K.**, którego wał łączący się z kołem trzeciego i t. d., ciężar zaś działa na ostatni wał. Połączenie wałów z kołami uskutecznia się albo za pomocą pasów bez końca (fig. 4), albo za pomocą kół zębatych (fig. 5). W najprostszym sposobie połączenia w stanie równowagi siła ma się do oporu, jak iloczyn promieni wałów do iloczynu promieni kół. Należy jednak brać pod uwagę opór, pochodzący z tarcia i innych przeszkód, który pochłania znaczną część pracy. Jeżeli, jak w powyższem uważaniu, siła działa na obwód koła, a ciężar na obwód wałów, zyskujemy na sile, ale tracimy na czasie; jeżeli zaś siła działa na obwód wału, a ciężar na obwód koła, tracimy na sile, ale zyskujemy na czasie. **K.** *różnicowy* (winda chińska) urządzony jest wedle tejże zasady, co blok różnicowy (ob. Blok); wał, mianowicie, złożony jest z dwóch części niejednakiej średnicy, a sznur, dźwigający ciężar, odwijając się z wału cieńszego, nawija na grubszy. Stąd ciężar podnosi się bardzo powolnie wprawdzie, ale daje się już bardzo drobną siłą podnosić.

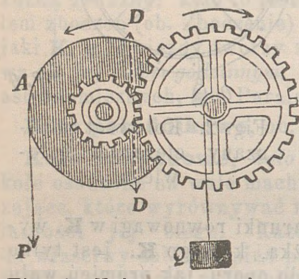

Fig. 5. Kołowroty połączone zazębieniem.

Kołowrót, *Kołowrat*, herb: W polu błękitnem — orzeł w prawej połowie srebrny, w lewej czerwony, z dwoma trójlistkami złotemi, połączonemi półkolem na piersiach, i z tarczą, w której na polu czerwonem pas poprzeczny srebrny (herb Habsburgów). U szczytu dwa skrzydła złożone, spodnie srebrne, wierzchnie czerwone z trójlistkiem na pałąku złotym i tarczą habsburską. Labry czerwono - srebrne. Indygenat galicyjski 1842 r.

Kołowrot.

Kołowrotek, ob. Przędzenie.

Kołowy obieg, *kołowy proces*, każdy szereg zmian ciała, po którym ono wraca do pierwotnego stanu. W szczególności w fizyce nazwa ta tycze się przebiegu objawów w motorze parowym, które wyjaśnił Carnot (ob. Carnot Sadi Mikołaj).

Kołowy ruch, toż co obrotowy ruch (ob.).

Kołpaczkiewicz Michał, nauczyciel literatury i języka niemieckiego w liceum krzemienieckim, † 1829; zajmował się przekładem „Mesjady“ Klopstoka. Niektóre jego poezje ulotne były drukowane w *Dzienniku Wileńskim*. Wydał także „Wypisy niemieckie“ (Krzem., 1823).

Kołpak (turec. *gałpak*), wysoka czapka futrzana, w szczególności nakrycie głowy huzarów węgierskich, używana także w innych wojskach.

Kołtun *(Plica polonica)*, włosy na głowie poskręcane, powikłane i zlepione, w kształty rozmaite i fantastyczne. Pośród wysuszonych włosów znajduje się tłuszcz skórny, grzybki, robactwo i brud wszelkiego rodzaju. Włosy u nasady są zdrowe i dopiero od pewnej wysokości zaczynają zwijać się w kołtun. **K.** napotyka się często w Polsce u włościan najuboższej klasy, małodbającej o czystość, rzadziej daleko w wyższych klasach, jeszcze rzadziej w innych krajach. Z **K.** łączy się ogromne mnóstwo przesądów, uważającego za objaw ogólnej choroby: skoro się utworzy kołtun, chory uwolniony zostaje od innych objawów choroby, daleko cięższych. Do owych innych objawów należą przedewszystkiem bóle reumatyczne, wszelkiego rodzaju cierpienia oczu, wysypki skórne *(syfilis)* i wreszcie wszelkiego rodzaju cierpienia. Po ucięciu kołtuna owe cięższe objawy mają jakoby następować, i dlatego lud bardzo szanuje kołtun i odjęciu jego zwykle stanowczo się opiera. Owszem specjalni znawcy umieją poznać z rozmaitych cierpień kołtunową chorobę i wtedy przy rozmaitych gusłach przez zaniedbanie i sztuczne zlepienie włosów starają się **K.** zapuścić. Jak badania językowe i gusła dowodzą, zabobonne pojęcia o **K.** datują jeszcze od czasów przedchrześcijańskich. Pojęcia te utrzymały się bardzo długo, nie tylko pomiędzy ludem, lecz i pomiędzy lekarzami; stąd przymieszały się do owych podań rozmaite pojęcia z bieżących teorji lekarskich. Następnie wszakże badania naukowe dowiodły stanowczo, że **K.** z ogólnemi cierpieniami żadnego nie ma związku, nie stanowi ani choroby samodzielnej, ani objawu jakiegokolwiek innego cierpienia; powstaje on bez najmniejszego udziału organizmu wtedy, gdy włosy z jakiegokolwiekbądź powodu przez dłuższy czas są nieczesane i zapuszczone. Co najważniejsza, odejmowanie kołtunów, które się teraz zawsze dokonywa, zwłaszcza po szpitalach, nigdy żadnych szkodliwych następstw za sobą nie pociąga, u ludu jednakże dotychczas przesądy o **K.** są bardzo jeszcze rozpowszechnione i zakorzenione. Czysto utrzymywane włosy nigdy się w kołtun nie zwiną, i każdy bez wyjątku kołtun nie tylko może, lecz przez wzgląd na ochędóstwo

i zdrowie powinien być odjęty. Potrzeba tylko dla uchronienia głowy, dla osłony od przykrego uczucia zimna, przykrywać ją przez czas pewien ciepłą czapką. Por. Dobrzycki „O kołtunie“ (Warszawa, 1877).

Kołudzki, dom szlachecki herbu Pomian. Z domu tego, osiadłego w województwie Kujawskiem, odznaczyli się szczególnie: **K.** Szymon, kanonik krakowski i sekretarz królewski, * 1563, † 1647. Wielkie miał zachowanie u Jana Albrechta królewicza kardynała i biskupa krakowskiego, którego djecezją administrował. W 1638 prezydował na trybunale koronnym. Ogłosił drukiem: „Constitutiones et decreta Diocesana in Synodi Plocensi, A. D. 1643 die 22 Septemb. habitae“.—**K.** Augustyn, sędzia ziemski inowrocławski, † 1720; ogłosił drukiem ogólny zbiór praw polskich p. t. „Promtuarium legum et constitutionum Regni ac Magni Ducatus Lithuaniae ad faciliorem ingentis voluminis multa annorum serie adulti indagationem in capita, per status duobus libris dispositum“ (Poznań, 1699; 2 ed. t. r.). Oprócz tego wydał historję polską p. t. „Thron ojczysty albo pałac wieczności w krótkiem zebraniu monarchów, książąt i królów polskich, z różnych aprobowanych autorów, od pierwszego Lecha aż do teraźniejszych czasów, zupełną w sobie życia i dzieł ich nieśmiertelnych zamykający historją“ (Poznań, 1707; 2 ed., Supraśl, 1727; 3 ed. najlepsza, Poznań, 1727); w 1 ed. umieszczona jest: „Dawność i różne przypadki m. Poznania,“ oraz „Komedja wolności pod Gliniańskiej sceny“; w 3 ed. zamiast historji Poznania jest: „Smutna historja toruńska 1724“. Dla zbicia powieści o gliniańskim rokoszu (ob.), uznanym przez **K.** za prawdziwy, napisał J. A. Załuski „Specimen historiae polonae criticae constans animadversionibus in historiam Ludovici Poloniae et Hungariae regis ab Aug. K. descriptum“ (1733).

Kołyma, rzeka Syberji wschodniej, bierze początek w podgórzu pasma Stanowego i ubiegłszy 1,789 klm. w kierunku północno-wschodnim, wpada do morza Lodowatego, przyjąwszy do siebie około 20 dopływów; obfituje w ryby.

Kołymski okrąg, w syberyjskim obwodzie Jakuckim nad rz. Kołymą położony, obejmuje 688,238 klm. kw. powierzchni i liczy 4,314 m. (1897). Miastem głównem okręgu jest *Średnie-Kołymsk*, liczący 538 m.

Kołyszka.

Kołyszka, herb: W polu srebrnem, między ocelami podkowy żelaznej na półkrzyżu kawalerskim złotym—kruk czarny. U szczytu trzy gwiazdy złote. Nadany 1776 r. przez Stanisława Augusta.

Koływań, miasto w gubernji i powiecie Tomskim, na lewym brzegu rzeki Obi położone, posiada wielkie cesarskie zakłady szlifowania kamieni, a mianowicie porfiru, jaspisu, marmuru i in., liczy 11,703 mies. (1897). W pobliżu leżą *góry Koływańskie*, odznaczające się bogactwem rudy srebrnej.

Koływańskie jezioro, jezioro położone w okręgu Bijskim, gubernji Tomskiej, na wysokości 360 metr. nad p. m., górami dokoła otoczone, posiada 8 klm. obwodu, jest bardzo głębokie i obfituje w ryby.

Komagena, prowincja starożytnej Syrji, ze stolicą Samoratą. Po zburzeniu królestwa Seleucydów, została oddzielnem królestwem Antjochji pod opieką Rzymian, aż do cesarza Domicjana, który ją wcielił do państwa rzymskiego pod nazwą *Eufratezji*.

Koman Henryk, fortepjanista, profesor warszawskiego instytutu muzycznego, autor wielu kompozycji, † 1887 w Warszawie.

Komana, zwana *Złotą*, w starożytności była stolicą Kapadocji; znajdowała się tu wielka świątynia, której najwyższy kapłan używał honorów królewskich.

Komanczowie *(Comanches)*, lub jak sami się nazywają *Nimenim* (t. j. lud ludów), naród indyjski, osiadły na granicy meksykańskiej i teksaskiej. Niegdyś, jako łupiezcy, byli postrachem kolonistów; obecnie liczba ich zmalała. W r. 1847 liczono ich na 12,000, w 1890 tylko 1,600. Obecnie zajmują się hodowlą bydła i rolnictwem, przyjęli odzież europejską i dzieci swe posyłają do szkół.

Komandor, toż co komendant, ob. Komenda i Komandorja.

Komandorja, od łac. Commenda, początkowo probostwo albo opactwo, znajdujące się czasowo w zawiadowaniu świeckiego, który z niego pobierał dochody. Ci administratorowie świeccy zwali się abbates commendatorii. Później nazywano tak w zakonach rycerskich św. Jana Jerozolimskiego i Krzyżackim, część posiadłości ziemskich, wydzieloną rycerzowi do użytkowania na własną korzyść, lub do administracji. Posiadłości te dzieliły się na przeorstwa, wójtostwa czyli bajlostwa i komandorje. Stąd użytkujący z podobnych dóbr ziemskich nazywali się bajli *(ballivi)* i komandorowie, u niemieckich Krzyżaków komturowie.—Komandorami orderów zowią się posiadający najwyższy stopień jakiego orderu.

Komandyta, ob. Spółka.

Komandytowe towarzystwo, właściwie to samo, co spółka komandytowa, t. j. spółka, zawarta pomiędzy jednym lub kilku spólnikami firmowymi, solidarnie odpowiedzialnymi za wszystkie zobowiązania przedsiębierstwa, a jednym lub kilku dostarczycielami funduszów, odpowiedzialnymi tylko do wysokości swoich wkładów. Spólnik, albo spólnicy zarządzający nazywają się komandytowymi, a dostarczyciele

funduszów, do zarządu nie należący, komandytorami (§ 23 Kod. Handl.). Spółka może być czysto komandytową, gdy jedna osoba jest zarządzającą odpowiedzialnie, a druga komandytorem, a może też być mieszana, t. j. firmowa względem pewnej liczby uczestników w firmie i komandytową pomiędzy inną liczbą spólników (§ 24 Kod. Handl.). Komandytorowie nie mogą brać udziału w zarządzie. Prawo wymaga wymieniania spólników komandytowych i ich udziałów. Spółki komandytowe, których kapitał przewyższa 150,000 rb., mogą być zawiązywane tylko za koncesją rządową. Takie też spółki noszą pospolicie nazwę towarzystw komandytowych lub udziałowych; przepisy co do nich obowiązujące są te same, które obowiązują spółki bezimienne (towarzystwa akcyjne). Nazwa spółki komandytowej wywodzi się od umowy, w średnich wiekach, pospolicie w użyciu będącej, a nazywane komandy (commande). Kupiec lub marynarz miał sobie powierzoną pewną kwotę pieniędzy, lub ładunek, celem prowadzenia handlu, za co otrzymywał zysk, dostarczyciel zaś pieniędzy lub towaru nigdy nie był obowiązany do sumy większej nad swój wkład.

Komański *(Komantzki, Chomański)* v. *Z* odm., herb: W polu czarnem — podwójny hak srebrny w kształcie litery Z. U szczytu, między dwoma czarnemi skrzydłami, tenże znak, co na tarczy. Labry czarno-srebrne.

Komański.

Komar.

Komar, herb: W polu czerwonem — krzyż srebrny, białą lilją zakończony. U szczytu trzy pióra strusie.

Komar Tadeusz, poeta liryczny, * 1836 na Podolu, † 1871 w Szwajcarji, gdzie przepędził ostatnie lata życia; po śmierci jego wyszły: „Dumy i pieśni Ludomira“ (1865).

Komar Zygmunt, obywatel ziemski, wychowaniec uniwersytetu oksfordzkiego, dr. filozofji, współpracownik wielu pism warszawskich i korespondent czasopism zagranicznych, † 1886 r. w Radoszkowicach gub. Wileńskiej.

Komar, pseudonim Wł. K. Zielińskiego i Zygmunta Pietkiewicza.

Komarnica, owad, ob. Komary.

Komarnicki (hrabia) v. *Sas* odm., herb: W polu czerwonem lub purpurowem, nad złotym półksiężycem — strzała srebrna między dwiema gwiazdami. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym pawi ogon, strzałą przeszyty. Labry czerwono-złote.

Komarnicki.

Komarnicki Zygmunt, pisarz, * 1812, † 1883 w Warszawie; osiadły tamże. Zajmował się wyłącznie badaniami nad historją polską. Oprócz artykułów umieszczanych w pismach czasowych ogłosił: tłómaczenia kronik Dytmara (Żytomierz, 1861) i Galla (Warszawa, 1873), oraz dzieło oryginalne, oparte na poszukiwaniach źródłowych, p. t. „Św. Stanisław i Bolesław Śmiały. Antyteza dziejowa etc.“ (Drezno, 1870).

Komarno, miasteczko w Galicji, w powiecie Rudeckim, nad rz. Wereszycą; liczy 5,300 miesz. W 1672 pod **K.** Sobieski zwyciężył Tatarów.

Komarom (Komarno, Komorn), ob. Komorno.

Komarow Aleksander, generał rosyjski, * 1832; kształcił się w szkole wojskowej w Petersburgu w r. 1849. W r. 1882—90 był głównodowodzącym w obwodzie Zakaspijskim. W r. 1885 podbił Merw. Po opuszczeniu służby zajął się propagandą panslawizmu. W r. 1899 wybrany prezesem słowiańskiego Towarzystwa Dobroczynności w Petersburgu.

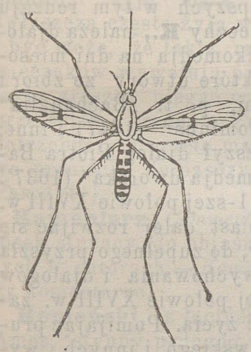
Komarow *(Komar)* Michał, pisarz małoruski, * w Dmitrówce, pow. Pawłogradzki, gub. Ekaterynosławskiej; nauki gimnazjalne pobierał w Ekaterynosławiu, uniwersyteckie (na wydziale prawnym) w Charkowie; zrazu wstąpił do służby rządowej; porzuciwszy ją, został adwokatem w Kijowie, a następnie był notarjuszem w Humaniu i Odesie. Szerzył oświatę wśród ludu i wydał w tym celu parę książeczek; zbierał materjały leksykograficzne małoruskie, i pod pseudonimem *Umańca* wydawał je od r. 1896 w dodatkach do lwowskiej *Zori*. W almanachu „Rada“ na rok 1883 ogłosił ważny bibljograficzny „Pokażczyk nowoi ukrainskoi literatury“ (od r. 1798 do 1883), a w r. 1886 w *Kijewskiej Starinie* „Bibliograficzeskij ukazatel materjałow dla izuczenija żizni Szewczenka.“ Znamienną pracą jego jest „Deszczo z istorii ukrainskoho pyśmenstwa“ *(Dido,* 1885). Cenne są jego recenzje z książek małoruskich w *Zori* i czasopiśmie rosyjskiem *Po moriu i po suszi*. W *Zori* (1886) umieścił życiorys poety Step. Rudańskiego, w *Pravdzie* (1891) studjum o Antonim Hołowatym. Przełożył pracę M. Kostomarowa o Bohdanie Chmielnickim. Wreszcie wydał w r. 1890 w Odesie „Nova zbir-

ka narodnych małoruskych prykazok, prysliviv, pomovok, zahadok i zamovlań."

Komarowski (Jan albo *Jan z Komarowa*), Bernardyn, historjograf swojego zakonu, żyjący w końcu XV i na początku XVI w. Napisał kronikę zakonu Bernardynów, zaczynając od synodu konstancjeńskiego; szczególnie jednak zajmował się prowincją polską; rękopis znajdował się w bibljotece Załuskich. Ogłosił drukiem „Introductio in doctrinam doctoris subtilissimi etc." (Kraków, 1508; 2 ed. tamże, 1512).

Komarów, osada w gub. Lubelskiej, pow. Tomaszowskim; ma 2,400 miesz.

Komary (*nitkorogie* lub *długorogie*, *Nematocera*), podrzęd owadów dwuskrzydłych, obejmujący owady wysmukłe, o różkach długich i skrzydłach wązkich, kończynach długich i cienkich; dzielą się na kilka rodzin. Najpospolitszy u nas jest *komar (Culex);* ma ciało szczupłe, podługowate, z nogami długiemi, wątłemi; różki długie, szczupłe, 14-stawowe; pyszczek, zastosowany do ssania, tworzy długą trąbkę odmiennej u obu płci długości, tak, że tylko samice sprawiają bolesne ukłócie. Jest to owad powszechnie znany, dokuczający kłóciem swojem ludziom i zwierzętom. U nas jest kilka gatunków **K.**, zwłaszcza **K.** *zwyczajny (C. pipiens)* i większy **K.** *obrączkowy (C. annulatus);* w wielu okolicach ziemi, tak gorących, jak i zimnych, są one niesłychanie dokuczliwe. **K.** najliczniej mnożą się w okolicach bagnistych, obfitujących w stojące wody, w których odbywają swe przemiany. Ukłócie **K.** sprawia miejscową puchlinę z przykrem bardzo swędzeniem; środkiem je leczącym jest roztwór amonji z dodatkiem soli kuchennej lub spirytusu kamforowego. *Komarnica (Tipula)* obejmuje gatunki większe od komarów, których gąsienice przebywają w wodzie, gruncie wilgotnym i drzewie butwiejącem. *Pryszczarki (Cecidomia)* są to drobne owady, które żyją często w galasach; należą też do nich *ochotki (Chironomus). Meszki* czyli *mustyki (Simulia)*, owady drobne, do much podobne, których samice, podobnie jak komary, wysysają krew; *M. golubacka (S. columbaczschensis)*, 4 mm. długa, występuje niekiedy gromadnie na Węgrzech i jest zabójczą dla bydła. Tu też należą niektóre dokuczliwe moskity krajów zwrotnikowych.

Komar obrączkowy.

Meszka golubacka.

Komarzewski, herb: W polu błękitnem, na odwróconej srebrnej lilji z kulką srebrną—krzyż kawalerski złoty. Nad koroną szlachecką trzy pióra strusie. Nadany 1781 r.

Komarzewski.

Komarzewski Jan Chrzc., generał, ulubieniec i poufny dworzanin króla Stanisława Augusta. W nagrodę zasług, położonych u króla w tajnem posłannictwie do Petersburga i Berlina, otrzymał wójtostwo Czastary, w powiecie Ostrzeszowskim, r. 1774 i mianowany został podpułkownikiem wojsk koronnych, a wkrótce potem pułkownikiem i generał-adjutantem królewskim. We dwa lata posunięty na stopień generał-majora przy boku króla, przyczynił się wiele do ulepszenia organizacji i administracji wojskowej. Uwikłany wraz z Ryxem (ob.) w sprawę Dogrumowej (ob.), oczyszczony był wyrokiem sądowym. W r. 1786 został generał-lejtnantem i towarzyszył królowi w następnym roku do Kaniowa w charakterze mistrza obrzędów. W czasie wielkiego sejmu, mając przeciwko sobie Seweryna Potockiego, podał się do dymisji z urzędu generała przybocznego, otrzymał ją 1788 i pozostał tylko przy tytule generał-adjutanta. W końcu wyjechał z królem do Petersburga i nie odstąpił go aż do śmierci, po której mianowany został przez cesarza Pawła radcą tajnym z odpowiednią pensją. Wróciwszy do Warszawy, zajmował się ulubioną przez siebie nauką mineralogji. Pod koniec życia przeniósł się z bogatemi zbiorami mineralogicznemi do Paryża i tam † 1810. Był członkiem warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk. Oprócz kilku dzieł treści naukowych, ogłosił: „Coup d'oeil rapide sur les causes réelles de la décadence de la Pologne i t. d." (Paryż, 1807). Por. Bartoszewicza „Znakomici mężowie polscy w XVIII w." (t. II, Petersburg, 1856).

Komazon (greck.), nazwa trefnisia na dworze cesarzów rzymskich.

Kombabus, Syryjczyk, wszedł w przysłowie jako wzór czystości. Wyznaczony bowiem przez króla Antjocha Sotera na towarzysza królowej w czasie jej podróży, wytrzebił się i oznaki męskości przesłał królowi w zamkniętej skrzyneczce. Gdy jednakże nieprzyjaciele jego, jak również królowa rozgniewana bezustanną jego czujnością, wyjednali przez swe oszczerstwa wyrok śmierci przeciw niemu, **K.** poprosił króla o otworzenie wręczonej mu skrzyneczki. Znalazłszy oczywisty dowód jego niewinności, kazał mu król wznieść bronzowy posąg dla uczczenia

takiej cnoty. Na tle tego podania napisał Wieland opowieść, p. t. „Kombabus“.

Kombinacja, wogóle połączenia kilku przedmiotów w pewien porządek, przyczem każdy przedmiot nie przestaje istnieć jako oddzielny, a tylko ich zestawienie wchodzi pod uwagę. W logice **K.** jest to połączenie kilku pojęć dla zbadania prawdy; zdolność umysłu osiągania na tej drodze prawdy zowie się zdolnością kombinacji.—W matematyce **K.** jest to układ kilku z danej liczby przedmiotów, tak, aby układy te różniły się przynajmniej jednym przedmiotem, bez względu na porządek. Tak np. **K.** z 5 przedmiotów (elementów), *a b c d e*, branych po 3, są: *abc*, *abd*, *abe*, *acd*, *ace*, *ade*, *bcd*, *bce*, *bde*, *cde*. W ogólności liczba **K.** z m przedmiotów, branych po n, jest

$$K_n^m = \frac{m\,(m-1)\,(m-2)\ldots(m-n+1)}{1.\,2.\,3\ldots n};$$

w powyższym np. przykładzie jest

$$K_3^5 = \frac{5.\,4.\,3}{1.\,2.\,3} = 10.$$

Teorja **K.** w matematyce jest wielkiej wagi; jest ona podstawą rozwinięcia dwumianu Newtona, który znów prowadzi do teorji szeregów, a tem samem otwiera matematykę wyższą.

Kombinacyjne tony, ob. Ton.

Kombustja, spalenie.

Kombuza (franc. *cambuse)*, kuchnia okrętowa.

Komedja (grec. *Comodia*, od *komê* wieś i *odê* pieśń, a więc pieśń wiejska czyli gminna, wesoła, w dzisiejszem znaczeniu wyrazu jest kontrastem tragedji (ob.). Swiat bowiem **K.** jest wprost przeciwny światowi tragedji. Gdy bowiem tragedja wystawia walkę dzielnej, szlachetnej indywidualności z potęgami jej nieprzyjaznemi, **K.** przeciwnie wyobraża walkę słabości ludzkiej, głupstwa i przewrotności z siłą normalnego stanu rzeczy, z prawem i obyczajem życia tak familijnego, jak towarzyskiego i społecznego. W tragedji widzimy rozum wewnętrzny i konieczność moralnego porządku świata, w **K.** zaś ukazuje się świat przypadkowości i samowoli; dwa te czynniki występują wprawdzie jak gdyby potęgi świata moralnego i fizycznego, w końcu jednak plątają się w swych sprzecznościach i uznają nad sobą przewagę rozumu. Efektem tragicznym jest podziwienie i litość, komicznym zaś śmieszność, wesołość i humor. Charaktery celują w **K.** raczej dowcipem i przebiegłością, aniżeli wielkością duszy i zamiarów. Nowsi estetycy, np. w „Das moderne drama“ (Brunświk, 1852), dzielą **K.** na *fantastyczną* i *realistyczną*. Do pierwszej należą **K.** Arystofanesa i **K.** romantyczna, do drugiej tak nazwana średnia i nowsza **K.** Greków i **K.** nowożytna. **K.** fantastyczna ma swój oddzielny świat, pełen szaleństw i wybryków, sprzeczny ze wszelkiemi prawami rzeczywistości, a posługujący się tą rzeczywistością jedynie na to, aby ją sparodjować i ośmieszyć. **K.** zaś realistyczna występuje jako świat rzeczywisty i domaga się pozoru niewątpliwej prawdy. Dzieli się na *farsę* czyli *krotochwilę*, **K.** *charakterów* i **K.** *intrygi*. Farsa należy do płaskiej komiki (ob. *Komiczność)* i zajmuje się karykaturą, t. j. przekręcaniem życia rzeczywistego. **K.** charakterów bierze za punkt wyjścia dziwaka, który się zaplątał w jakiej zabawnej zdrożności i nareszcie przyprowadza go do opamiętania się po wielu przygodach; chodzi w niej przedewszystkiem o umiejętne zawiązanie węzła dramatycznego. Oba te rodzaje **K.** wykształcili już Grecy i Rzymianie. Z nowszych mistrzem jest w **K.** charakterów Molière; w **K.** intrygi celują poeci hiszpańscy, a z francuskich Scribe. Włosi i Anglicy obfitują także w dobre **K.** wszelkiego rodzaju; ubożsi pod tym względem są Niemcy, Por. Bohtza „Ueber das Komische und die Komödie“ (Gott., 1844); Mähly „Wesen und Geschichte des Lustspiels“ (Lipsk, 1862). **K.** *polska* również nie bogata i jest płodem nowszych czasów. Początek **K.** u nas stanowią *Djalogi* światowe, jak np. jeden z najdawniejszych Wita Korczewskiego, p. t. „Rozmowy polskie językiem łacińskim przeplatane etc.“ (1553); do lepszych w tym rodzaju rzeczy, mających jakieś cechy **K.**, należą djalogi: „Mięsopust albo tragikomedja na dni mięsopustne etc.“ (1622); niektóre utwory ze zbioru djalogów z intermedjami, p. t. „Bachanalia“ (1640); „Bacchus orbis dominus“ (1647) i inne; ale wszystkie je przewyższył djalog Piotra Baryki: „Z chłopa król, komedja dworska“ (1637). W 2 ej połowie XVII i w 1-szej połowie XVIII w. sztuka dramatyczna zamiast dalej rozwijać się z niezłych już początków, do zupełnego przyszła upadku pod wpływem wychowania i djalogów jezuickich. Dopiero w 2-ej połowie XVIII w. zaczyna **K.** polska nabierać życia. Pomijając pruby Fr. Bohomolca, Bielawskiego i innych, wyznać trzeba, że twórcą **K.** polskiej i zarazem jednym z najcelniejszych komedjo-pisarzów naszych jest Fr. Zabłocki (ob.). Zasługują też na pamięć J. Drozdowski, U. Niemcewicz i W. Bogusławski. Palmę pierwszeństwa trzyma w **K.** polskiej wedle ogólnego mniemania Al. Fredro (ojciec). Obok niego stoją godnie J. Korzeniowski i St. Bogusławski. Oprócz nich godni pamięci są: Fr. Skarbek, K. Drzewiecki, W. Szymanowski, J. Chęciński, Bałucki, Narzymski, Bełcikowski, Al. Fredro (syn), Bliziński, Aur. Urbański, Zalewski, Lubowski, Mellerowa, Graybner, Galasiewicz etc. (ob. Polska literatura).

Komedjo-opera, wesoła sztuka z muzyką.

Komemoracja (łac.), wspomnienie np. umarłych.

Komenda, w strategji wojskowej oznacza dowództwo nad pewnym oddziałem wojska, mu-

sztrę, podług której wszelkiej broni wojsko wykonywa obroty wojenne, albo też mniejszy oddział wojska, na podjazd wysłany.

Komendant, dowódca, ob. Komenda.

Komendator, *Kontor, Komtur* u Krzyżaków, był przełożony nad powiatem, a w wojnie przełożony nad pewnym oddziałem wojska.

Komendytowa spółka, ob. Spółka.

Komenowy kwas, produkt rozkładu zawartego w opjum kwasu mekonowego, z którego się otrzymuje przez nagrzanie do 230°C. **K. k.** tworzy drobne, twarde ziarnka, rozpuszczalne w 16 częściach wody wrzącej. Jest to kwas dwuzasadowy; roztwór jego barwi sole tlennika żelaza na czerwono.

Komensalizm (z greck. *współstołowość*), nazwa wprowadzona przez Benedena na oznaczenie tych sposobów wspólnego życia dwu różnych gatunków zwierząt, których nie można podciągać pod pojęcie pasożytności, w których zatem jedno zwierzę nie żyje kosztem drugiego, ale gdzie niejako oboje jedzą ze wspólnego stołu. Tak np. zwierzę słabsze towarzyszy silniejszemu i żyje z odpadków zostających z jego zdobyczy. Stosunki podobne bardzo są stałe; te same gatunki zawsze towarzyszą, jako goście, tym samym gatunkom, jako gospodarzom. Tak np. w przełyku holoturji żyje mała rybka *donzella*. Raki zwłaszcza często żyją w gębie ryb, w muszlach, i być może, że takie raczki przez podrażnienie mięczaków wywołują powstawanie pereł. Istoty takie zresztą ulegać mogą zwolna stopniowym przejściom, tracąc organy, które im już nie są potrzebne; tu przeto mamy już niejako stopniowe przejście do pasożytów prawdziwych. (Ob. Pasożyty).

Komentarz (*Commentarius*), objaśnienie, przypisek służący do objaśnienia dzieł niezrozumiałych w autorach.—*Komentator*, pisarz, układający komentarze.

Komeński, z łacińska zwany *Comenius*, Jan Amos, słynny pedagog, ostatni biskup Jednoty braci czeskich, * 1492, w Niwnicy koło Węgierskiego Brodu lub w ostatniej miejscowości, † 1670 w Amsterdamie. Straciwszy w młodości rodziców, był przez opiekuna dopiero w 16 roku życia oddany do szkół, i ta okoliczność była przyczyną, że dojrzalszym rozumem poznał całą wadliwość istniejącego systemu nauczania; ukończywszy szkoły w Herbornie, od 1612 studjował teologję na uniwersytecie hejdelberskim, następnie w 1614 roku odbył podróż po Holandji i Anglji. Powróciwszy tegoż roku do Morawji, został przełożonym szkoły braterskiej w Przerowie; w roku 1616 wyświęcony w Jednocie na księdza, od 1618 r. rektor szkoły i kaznodzieja zboru w Fulneku, gdzie podczas rabunku miasta przez wojska hiszpańskie 1621 stracił cały majątek, oraz zbiór książek i rękopisów. W tym czasie rozwinęła się w Czechach katolicka reakcja i dla **K.** jako księdza protestanckiego epoka prześladowań. Wskutek tego **K.** wespół z innymi braćmi czeskimi schronił się pod opiekę Karola z Żerotina, którego był zmuszony opuścić 1624 i czas jakiś ukrywał się po lasach i górach; 1625 w interesie jednoty odbył podróż do Polski, skąd wróciwszy przebywał u Jerzego Sadowskiego. W 1628 przed nowem prześladowaniem opuścił ojczyznę i osiadł w Lesznie; tu wziąwszy na siebie zarząd gimnazjum oddał się zupełnie studjom dydaktycznym. W tym czasie (1629) napisał: „Janua linguarum“ (Leszno, 1631), dzieło w którem wskazał drogę do racjonaluiejszego nauczania języków wogóle, a zwłaszcza łacińskiego; dzieło to, przełożone wkrótce na wiele języków, zjednało **K.** ogólne uznanie. W r. 1632 wybrany został na senjora Jednoty. Sława, jakiej używał, sprawiła, że wiele narodów starało się go do siebie przyciągnąć; propozycji Oxenstierna (1638), ażeby przybył do Szwecji i urządził szkoły podług swego systematu, nie przyjął wprawdzie, obiecał go jednak wspierać swą radą; natomiast na wezwanie parlamentu angielskiego przybył 1641 do Londynu, skąd wkrótce oddalił się z powodu wojny domowej i udał się do Szwecji, gdzie przez Oxenstierna miał sobie powierzony plan organizacji szkół szwedzkich. Zajęty wykonaniem tego, oraz ułożeniem książek szkolnych, przebywał sześć lat w Elblągu. 1648 r. powrócił do Leszna, powołany po śmierci Wawrzyńca Justina na biskupa Jednoty. 1650 na wezwanie ks. Zygmunta Rakoczego udał się do Węgier; tu w Szaros Pataku urządził szkołę podług swych idei i napisał kilka dzieł szkolnych, a między innemi „Schola ludis“ (t. j. „Szkoła jako zabawa“, tłóm. niem. Böttichera Langesalza, 1888) i słynny „Orbis pictus“ (Norymberga, 1658), pierwsze dzieło obrazkowe dla dzieci, często wydawane i naśladowane. Po śmierci Rakoczego powrócił 1654 do Leszna, niedługo tu jednak zabawił. W czasie wojny szwedzkiej, sądząc, że wychodźcy czescy za sprawą Szwedów powrócą do ojczyzny i nie sprzyjając przytem Polakom jako katolikom, źle odpłacił się przybranej ojczyźnie, łącząc się z jej wrogami. Leszno, oblężone przez wojsko polskie, za namową **K.** stawiło opór, za co po wzięciu spalonem zostało. **K.** ponownie utracił swe książki i rękopisy, a między innemi i materjały do słownika czeskiego, które zbierał blizko 20 lat i schronił się do Śląska, skąd udał się do Amsterdamu. Tu na wezwanie senatu amsterdamskiego zebrał wszystkie swe prace dydaktyczne i wydał p. t. „Opera didactica omnia“ (4 t., 1657). Następnie

Komeński Jan.

popadł w mistycyzm, owocem czego było „Lux in tenebris“ (1657). Był to mąż wysokiej zasługi, natchniony ideją uszczęśliwienia rodu ludzkiego za pomocą wychowania. Przez swe prace dydaktyczne stał się prawdziwym reformatorem szkół i wychowania w połowie XVII w.; był on przeciwnikiem przymusu, żądał nauki rzeczy zamiast wykładu słownego, poglądowości, wychowawczego wpływu nauki, wprowadził do szkoły nauki realne i przyrodnicze; pierwszy domagał się także, żeby dzieci uczyć na podstwawie języka ojczystego. Trzechsetletni jubileusz dnia urodzin **K.** (1892) obchodzono w Czechach z wielką uroczystością. W Lipsku 1871 powstał na jego cześć związek imienia **K.** mający na celu gromadzenie zbiorów pedagogicznych. Z dzieł **K.**, oprócz wyliczonych, najważniejsze są: „Didactica“ (nowe wyd., Praga, 1871, na język polski p. t. „Wielka dydaktyka“ przełożył Henryk Wernic, Warszawa, 1883); „Informatorium szkoly materzské“ (Praga, 1858); „Prodromus pansophiae (1644); „Pansophiae diatyposis“ (1643); „Unum necessarium“ (1668); „Labyrint svieta a raj serdce“ (od 1631—1863, siedem wydań, tłómaczona i na polski); „Hlubina bezpecznosti“ (1633); „Historia o tiežkich protivenstvich cirkve czeské“ (1665); „Umieni kazatelské“ (nowe wyd., 1871) i wiele innych; Palacki w życiorysie **K.** („Żiwot J. A. K.“ w *Czas. Czes. Muzeum* z 1829) wylicza 42 dzieł, w tej liczbie 31 w języku czeskim. Wybór pism **K.** wydali Beeger i Leutebecher (Lipsk, 2 wyd., 1875), pisma pedagogiczne **K.** wydał Lion (3 wyd., Langensalza, 1891). O filozofji **K.** pisał Kviet w *Czas. Muzeum* z 1859 i 1860, oraz w dziele „Leibniz und Comenius“ (Praga, 1857). Por. Leutbecher „J. A. Comenius Lehrkunst“ (Lipsk, 1853); Gindely'ego „Ueber Comenius Leben und Wirksamkeit in der Fremde“ (Wiedeń, 1855); Pappenheim „C., der Begründer der neuern Pädagogik“ (Berlin, 1871); Beerger und Zaubek „J. A. C. nach seinem Leben und seinen Schriften“ (1883); Free „Die Pädagogik des C.“ (Bernb., 1884); Hähnera „Natur und Naturgemässheit bei K.“ (Chemn., 1890); Kvaczala „J. A. C. Sein Leben und seine Schriften“ (Lipsk, 1892).

Komers, Kommers (z łac. Commercium) w gwarze studentów niemieckich uroczysta uczta. *Kommersbuch* oznacza zbiór pieśni śpiewanych na komersach.

Komety, grupa ciał niebieskich, przedstawiających się najczęściej w teleskopach jako obłoczki świetlne, które się nagle na niebie zjawiają, szybko przebiegają między gwiazdami, przechodzą około słońca i z drugiej jego strony znowu giną; **K.** większe, widzialne gołem okiem, składają się z części jaśniejszej, zwanej *głową*, i smugi świetlnej, od słońca odwróconej, zwanej *ogonem*; taką typową postać posiadała **K.** Donatiego

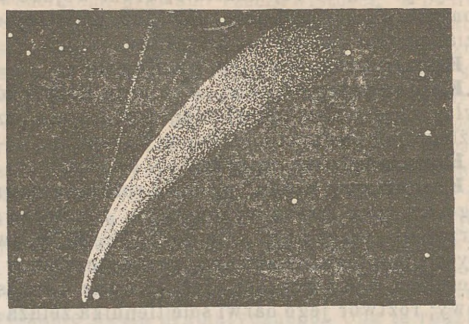

Fig. 1. Kometa Donatiego.

1858 (fig. 1). Wszystkie części **K.** są przezroczyste, nie łamią i nie osłabiają światła gwiazd, po za niemi będących, i okazują tak silną zmienność, że przy powrocie nie mogą być poznane ze swej postaci, a tylko z pierwiastków drogi. Przy zbliżaniu się do słońca powłoka obłoczkowata staje się mniejszą, ogon większym i często uważano w nim żywe bardzo prądy. Wielkość **K.** jest bardzo znaczna, przytem masa ich nader mała, tak, że doznają silnych zboczeń swej drogi pod wpływem planet, ale same na nie najmniejszego nie wywierają wpływu, a ziemia już nie-

Fig. 2. Głowa komety Donatiego.

jednokrotnie przechodziła przez ogon **K.**, co wszakże zauważanem nie było. Jasność niektórych **K.** jest tak wielką, że były widziane nawet w dzień w pobliżu słońca; jasność ta zapewne pochodzi od słońca, ale oprócz tego światła odbitego mogą mieć i własne. W głowie **K.** wyróżnić można *jądro* i otaczającą je powłokę czyli *warkocz (coma)*, który często posiada postać paraboliczną (fig. 2, głowa przytoczonej już **K.** Donatiego, fig. 3, głowa **K.** z roku 1861). Kierunek ogona jest zawsze od słońca odwrócony (fig. 4), często jest on wykrzywionym nazewnątrz w kierunku posuwania się **K.**;

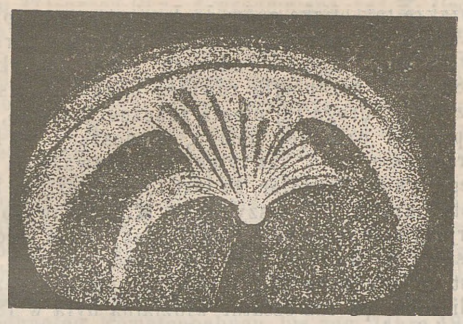

Fig. 3. Głowa komety z r. 1861.

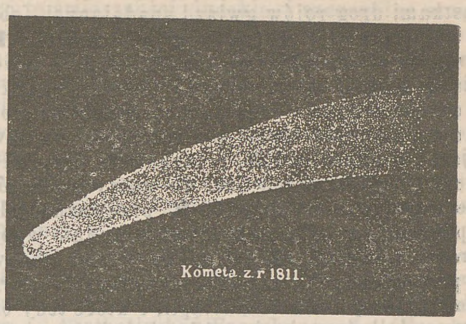

Fig. 5. Kometa z r. 1811.

ku końcowi ogon się rozszerza i staje się bledszym, tak, że przedstawia wejrzenie stożka. Widziano też **K.** o kilku ogonach, tak np. **K.** z 1842 miała ogon 2-krotny, **K.** z 1744 r. 6-krotny. Ponieważ ogony kierunek swój zmieniają, to cząstki ich posiadać muszą szybkość niepojętą. Tyndall (1868) starał się usunąć tę trudność przypuszczeniem, że ogon **K.** jest rezultatem działania chemicznego czyli aktynicznego promieni słońca na parę otaczającą w pobliżu słońca jądro **K.**; promienie słoneczne, przebiegając tę parę, wywołują osad materji, tworzącej ogon; ogon więc według T. składa się nie zawsze z tych samych cząstek materjalnych, gdyż w czasie obrotu głowy **K.** mają miejsce coraz nowe zagęszczania

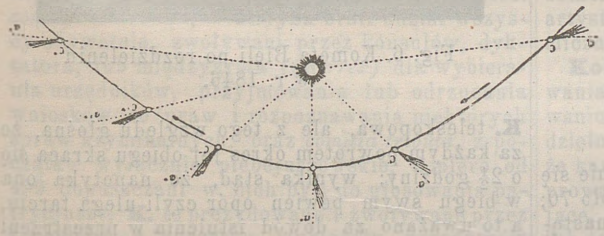

Fig. 4. Kierunek ogonów komet względem słońca.

materji. Według Zöllnera (1871), masa **K.** w pobliżu słońca przechodzi w parę i w pewnej odległości od niego znów się skrapla, albo też rozprasza. Własne zaś światło, jakie **K.** zdają się wysyłać, uważać należy za objaw pobudzenia elektrycznego **K.** przez słońce, gdzie źródłem elektryczności są olbrzymie działania cieplikowe i mechaniczne na niem zachodzące. Pomimo pozornej jednolitości, jądra **K.** wielkich są to prawdopodobnie obłoki z oddzielnych i rozproszonych części złożone. Badania widmowe wykazały w nich obecność węglowodorów; gazy te są zapewne uwięzione w cząstkach meteorycznych, składających kometę, i z nich wywiązują się, gdy kometa w pobliżu słońca znacznie się rozgrzewa, a zachodzące przy tem prawdopodobnie działania elektryczne świecenie tego gazu wzniecają. Ponieważ zaś ogon stale jest od słońca odwrócony, zachodzi tu widocznie objaw odpychania, które najłatwiej rozumieć możemy, jako odpychanie elektryczne. Według Bredichina wszystkie ogony **K.** dają się ująć w trzy typy, a to stosownie do natężenia tej siły odpychającej; ogony typu I, w których odpychanie to działa najsilniej, są prostolinijne, jak u **K.** 1843 lub 1811 (fig. 5), ogony typu II są skrzywione i wypukłością w stronę biegu komety zwrócone, jak u **K.** Donatiego (fig. 1). Ogony wreszcie typu III zwrócone są ku słońcu, ale występują rzadko, w związku jedynie z ogonami typów poprzednich. Rozmaita postać ogonów zależy zapewne od ich składu chemicznego, a że gazy lżejsze łatwiej odpychaniu ulegają, wnosi stąd Bredichin, że ogony typu I utworzone są głównie z wodoru, ogony typu II z węglowodorów, ogony zaś typu III z pary żelaza, lub z cząstek stałych, przez gazy unoszonych, które dla znacznej swej gęstości opierają się odpychaniu elektrycznemu. *Drogi* **K.** są to elipsy o wielkim mimośrodzie, większym od $\frac{1}{2}$, często też parabole, a nawet może hyperbole. Komety krążące po elipsach, zatem po drogach zamkniętych, należą do układu słonecznego i wracają w statecznych odstępach czasu, stając się nam widzialne, gdy przechodzą przez część przysłoneczną swej drogi; **K.** natomiast, biegnące po parabolach, przybywają z przestrzeni światowej, w pobliżu słońca, ulegając jego przyciąganiu, zataczają dokoła niego łuk i znów odbiegają w przestrzeń, z której przybyły. Drogi **K.** obliczają się zwykle najpierw jako parabole, aby można z przybliżeniem podać ich dalsze położenia, a następnie dopiero wprowadza się poprawki na elipsę. W 1866 r. Schiaparelli i in. poznali zgodność pierwiastków dróg **K.** z pier-

wiastkami drog rojów gwiazd spadających (ob.); na tej zasadzie można przyjąć związek K. z gwiazdami spadającemi, tak K. jak roje owych gwiazd złożone są z drobnych ciałek, stosunkowo od siebie bardzo oddalonych, w pobliżu słońca rozsypujących się w pył lub parę. Najdawniejsze wiadomości o K. przechowali nam Chińczycy; od r. 600 przed Chr. do naszych czasów obserwowano niespełna 700 K. przeważnie teleskopowych; w ostatnich czasach średnio wypada rocznie 3—4 K. Między niemi, komet stanowczo perjodycznych, czyli takich, których powrót zapowiedziany istotnie nastąpił, i które tedy obserwano kilkakrotnie, jest 17 zaledwie, a mianowicie:

	Nazwa komety	Czas obiegu dokoła słońca
1	Enckego	3,3 lat
2	Templa II.	5,2
3	Brorsena	5,5
4	Templa III	5,5
5	Winneckego	5,8
6	De Vico	5,9
7	Templa I	6,5
8	Finlaya	6,6
9	D'Arresta	6,7
10	Bieli	6,7
11	Wolffa.	6,8
12	Brooksa	7,1
13	Faye'a.	7,6
14	Tuttle'a	13,8
15	Ponsa	71,6
16	Olbersa	72,6
17	Halleya	76,1

Liczba K. perjodycznych, których zjawienie się raz tylko jeden obserwowano, wynosi około 70; są między niemi i takie, których powrót nastąpić ma dopiero po kilku tysiącach lat, jak komety Donatiego, której czas obiegu obliczono na lat 2,000; komety Gallego, której drogę obliczył Kowalczyk, kończyć ma swój obieg w ciągu 3789 lat. Niektóre K. w punkcie przysłonecznym swej drogi zbliżają się znacznie bardzo do słońca, jak zwłaszcza wielka kometa 1843 r., która oddalona była od środka słońca zaledwie o 1 miljon klm., a ogon jej ciągnął się na przestrzeni 250 mil. km., dwa razy przeto znaczniejszej, aniżeli odległość ziemi od słońca. Drogi K. wszakże łatwo ulegają przeobrażeniu pod wpływem planet wielkich. Uderzający przykład takich osobliwych przeobrażeń przedstawia kometa Laxella, która w r. 1767 zbliżyła się znacznie do Jowisza i skutkiem jego wpływu zaczęła krążyć po drodze eliptycznej, niezbyt wydłużonej, tak, że na obieżenie jej łożyła 5½ tak tylko. W 1774 wszakże tak blizko znów do Jowisza przystąpiła, że droga jej znów się zmieniła i stała się bardzo wydłużoną. Kometa odkryta przez Brooksa, 1889 r. V, przebiegła również blizko Jowisza, przyczem droga jej uległa znacznej zmianie, bo poprzedni czas jej obiegu, wynoszący 27 lat, skrócił się do 7 lat tylko, a z rozważania jej biegu wnosi Chandler, że jest to odnaleziona kometa Laxella. Ze wszystkich K., stanowczo za perjodyczne uznanych, najdłuższy czas obiegu posiada K. Halleya; jest ona i stąd pamiętna, że jest to pierwsza K., której drogę eliptyczną obliczono; po raz ostatni widzialną była w 1835 i wróci do punktu przysłonecznego 16 maja 1910 r.; nie jest wszakże już tak świetną, jak przy dawniejszych swych zjawieniach, K. bowiem w przebiegu swym w pobliżu słońca tracą znaczną część swej substancji, która się w przestrzeń światową rozprasza. K. Enckego, która posiada najkrótszy czas obiegu, jest to drobna

Fig. 6. Kometa Bieli po rozdzieleniu w r. 1846.

K. teleskopowa, ale z tego względu głośna, że za każdym powrotem okres jej obiegu skraca się o 2½ godziny; wynika stąd, że napotyka ona w biegu swym pewien opór czyli ulega tarciu, a to uważano za dowód istnienia w przestrzeni światowej eteru. Asten jednak wykazał, że w przeciągu 1865—71 bieg K. tej nie doznał żadnych zboczeń, a kwestja ta dotąd stanowczo nie jest wyjaśnioną. Do K. pamiętnych w dziejach należy też K. z r. 1811 r. (fig. 5), upamiętniona przez Mickiewicza, „K. wojny i urodzaju;" według Argelandra jest to K. perjodyczna o okresie 3065 lat. K. Bieli słynna jest z losu, jakiemu uległa, w styczniu 1846 r. bowiem rozpadła się w oczach obserwatorów na dwie oddzielne części (fig. 6); gdy wróciła w r. 1852, obie te części były oddalone między sobą na 2,411,000 klm., a od tego czasu już jej nie widziano; uległa zupełnej zagładzie, rozsypała się na rój meteorytów i dała początek nowemu prądowi gwiazd spadających (ob. Gwiazdy spadające). Nie jest to zresztą jedyny przykład takiego rozkładu K., tak samo bowiem rozpadła się K. z ro-

ku 371 przed Chr., a wspomniana już **K.** Brooksa 1889 r. składała się z 5 rozdzielonych części, co wszakże widzialnem było w potężnych tylko teleskopach.—Ponieważ drogi **K.** krzyżować się mogą z drogą ziemi, przerażała nieraz ludzi myśl, że **K.** w biegu swym potrącić może o planetę naszą. Skrzyżowanie wszakże dróg nie znaczy jeszcze, by krążące po nich bryły już tem samem spotykać się miały, a ciała niebieskie tak szybko biegną po swych drogach, że prawdopodobieństwo spotkania jest nawet przy skrzyżowaniu dróg niewypowiedzianie drobne. Por. Galle „Verzeichnis der Elemente der bisher berechneten Kometenbahnen bis zum Jahre 1894“ (1894); Zöllner „Ueber die Natur der Kometen“ (3 wyd., 1883); S. Kramsztyk „Komety i gwiazdy spadające“ (1899).

Komfort (franc.), wygoda, wytworność, elegancja; to, co się tycze wygodnego życia.

Komicje *(Comitia)*, tak się zwały w starożytnym Rzymie uroczyście zwoływane zgromadzenia ludu, już to dla wysłuchania ogłoszeń kapłańskich, tyczących się religji, już to dla stanowienia przez głosowanie o kwestjach, dotyczących polityki wewnętrznej lub zewnętrznej. Za pierwszych królów aż do reformy Serwjusza były tylko zgromadzenia patrycjuszowskie: *Comitia calata*, zwoływane i prezydowane przez kapłanów i *Comitia curiata*, zwoływane i prezydowane przez króla dla stanowienia w sprawach politycznych. Miejscem odbywania tych zebrań był plac pomiędzy forum i kurją. Od reformy Serwjusza i za rzeczypospolitej, były jeszcze: *comitia centuriata*, w których brali udział wszyscy obywatele, zwoływani przez konsulów, dyktatora, lub międzykróla *(interrex)* dla wybierania urzędników, przyjmowania lub odrzucania wniosków do praw i rozpoznawania niektórych spraw kryminalnych, oraz *comitia tributa*, z początku wyłącznie plebejuszowskie, dopiero od 499 dopuszczani w nich byli do głosowania patrycjusze; **K.** te prezydowane i zwoływane przez trybunów, z początku wybierały urzędników plebejuszowskich i miały atrybucje bardzo ograniczone, później dopiero zakres ich działalności ogromnie się rozszerzył tak, że wybierały one urzędników i kapłanów, stanowiły o pokoju i wojnie, o sprawach wewnętrznych, a uchwały ich *(plebiscita)* obowiązywały cały naród. W 81 roku przed Chr. Sulla zakres ich działalności zmniejszył, co trwało aż do r. 70 przed Chr. Później stały się one narzędziem w ręku ubiegających się o władzę przywłaszczycieli i za cesarstwa utraciły wszelkie znaczenie. Por. Kappeyne van de Coppello „Die **K.**“ (nowe wyd., Berlin, 1891).

Komiczność, *Komika*, jest przeciwstawieniem wzniosłości. Źródło jej psychologiczne tkwi w niezgodności przedstawionego faktu z ideą, którą ma on rzekomo objawiać; dlatego to śmieszności ludzkie i szczególne zrządzenia przypadku nadają się najlepiej do komicznych przedstawień. Dwa są rodzaje komiczności: płaska czyli niższa, natury surowej, zmysłowej, i wyższa, czyli komika rozumu, która się podnosi do dowcipu i humoru. W malarstwie komiczność tworzy oddzielny gatunek, tak zwane malarstwo rodzajowe, a w muzyce i poezji ma swoje najwłaściwsze pole, jak np. w operze komicznej, w powieści komicznej i w komedji. Por. Flögla „Geschichte der komischen Literatur“ (4 t., Lipsk, 1784—87); Vischera „Uber das Erhabene und Komische“ (Stutgard, 1837); Zeisinga „Aesthetische Forschungen“ (Frankfurt, (1855); Heckera „Die Physiologie und Psychologie des Lachens und des Komischen“ (Berlin, 1873); Lippsa „Psychologie der **K.**“ (Heidelberg, 1886).

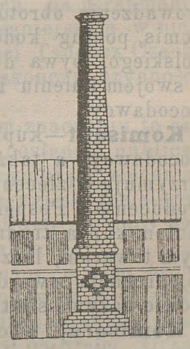
Komiega, *komięga, komaga*, statek zbudowany czworograniasto na 29—30 łasztów zboża, potrzebujący 8—12 ludzi do obsługi.

Komierowska Kazimiera z Łuszczewskich, starsza siostra Deotymy, * 1828, † 1863, ogłosiła drukiem zbiór swoich utworów poetycznych p. t.: „Poezje Jolanty“ (Poznań, 1862).

Komierowski Jan, poeta, znany pod pseudonimem Wacława Pomiana, * 1849, † 1898 w zakładzie Krafft-Ebinga pod Wiedniemi; kształcił się w Warszawie i Berlinie, napisał poemat „Herkules i Omfalia“ (w *Bibl. Warsz.*), „Sonata wiosenna“ i in.

Komik, nazwa ta oznacza autora komedji, komedjopisarza, albo też, i to daleko częściej, artystę dramatycznego, grającego role komiczne.

Komin (łac. *caminus*, piec), przyrząd do ogrzewania mieszkań, lub do pomocy przy wykonywaniu różnych czynności gospodarczych, rękodzielniczych lub przemysłowych służący, a także kanał dymowy czyli ciągowy *(dymnik)*, odprowadzający dym i gazy przy paleniu powstające, z pieca lub komina na zewnątrz budynku, lub też kanał ciągowy, przeznaczony do usuwania na zewnątrz zepsutego przez oddychanie lub szkodliwe wyziewy powietrza. **K.** w pierwszem znaczeniu jest poprostu piecem otwartym, którego ognisko, gdy na niem niema płomienia, przedziela się od kanału dymowego wysuwaną blachą żelazną, zwaną pospolicie *szybrem*. Kominki pokojowe, nad których udoskonaleniem wielu ludzi pracowało, dostarczają najprzyjemniejszego sposobu ogrzewania mieszkań, ponieważ jednak zużytkowują

Komin fabryczny

na podwyższenie temperatury pokoju tylko ciepło promieniste, wydzielane przez gorejący materjał opałowy, używane są tylko w krajach cieplejszych, lub też w domach ludzi, którzy sobie mogą zbytku pod tym względem pozwolić (ob. Ogrzewanie). **K.** *ciągowy* czyli *dymnik*, nietylko usuwa na zewnątrz dym i gazy zdrowiu szkodliwe, lecz zarazem służy do zapewnienia materjałowi opałowemu dostatecznej do spalenia się ilości tlenu. Prąd powietrza w **K.** powstaje z powodu różnicy temperatur ogniska i powietrza zewnętrznego, i w miarę zwiększenia się tej różnicy wzmaga się też natężenie ruchu gazów. Prócz tego siła ciągu zwiększa się wraz z wysokością **K.** i powierzchnią jego przecięcia. Im materjał opałowy trudniej jest palny, tem ciąg **K.** powinien być silniejszy. Najdogodniejszy kształt przecięcia kominów jest kołowy, jako posiadający najmniejszy obwód przy tej samej powierzchni, co wpływa znacznie na zmniejszenie tarcia gazów o ściany, a zatem na powiększenie siły ciągu. **K.** o przecięciu kwadratowem są lepsze od prostokątnych. Dla ożywienia prądu powietrza w kanałach przewiewowych po szpitalach i t. p. zakładach musi być urządzane ognisko, na którem bezustannie utrzymuje się lekki ogień. **K.** fabryczne (ob. fig.) mają często bardzo znaczną wysokość; **K.** huty srebrnej w Halsbrücke ma wysokość 140 metrów. Wysokość ta zastosowaną być winna do wielkości ogniska, do ilości spalanego opału, grubość zaś ścian winna być dostateczna do oporu przeciw naciskowi wiatrów. Jeżeli **K.** jest bardzo wysoki, to dla zapobieżenia zbytniemu ochładzaniu, coby osłabiało prąd gazu, **K.** winien mieć ściany podwójne, a odstęp między niemi wypełnia się popiołem. Wylot **K.** wymaga często osłony przed naporem wiatrów z góry, tamujących swobodne krążenie gazów. Pierwszy Montgolfier, wynalazca balonów, wytłómaczył, czemu przypisać należy krążenie powietrza w kanałach kominowych. Por. J. Heilpern „Nauka mularstwa“ (1894); Pietzsch „Der Fabrikschornstein” (1898).

Komis (z franc.), zlecenie, dane w handlu do prowadzenia obrotów na rachunek mocodawcy. Komis, podług kodeksu handlowego Królestwa Polskiego, bywa dwojaki: gdy komisant działa w swojem imieniu i gdy działa w imieniu swego mocodawcy.

Komisant—kupiec, działający na rachunek mocodawcy, a także na własny rachunek, ale otrzymujący zlecenia od głównego kupca, albo producenta. Pospolicie jednak nazywają komisantem kupca, trudniącego się handlem nie gotowym towarem, lecz wykonywaniem zleceń co do dostarczania towarów. Komisantem w potocznej mowie nazywa się także subjekt handlowy.

Komisarz, w ogólnem znaczeniu urzędnik przeznaczony do jakich specjalnych obowiązków, np. komisarz ekonomiczny, leśny, administracyjny, policyjny i t. p. W niektórych okolicach kraju nazywają komisarzami plenipotentów i rządców dóbr prywatnych. Komisarzem sądowym nazywa się u nas komornik sądowy (ob.).

Komisja (z łac.), właściwie to samo co komitet, t. j. mniejsze zgromadzenie, delegowane z większego grona, w celu przeprowadzenia jakiej poruczonej sobie oddzielnie czynności. Komisjami zwały się także u nas niektóre władze rządowe kraju, z misją bądź ogólną, jak np. *Komisje wojewódzkie* (późniejsze *Rządy gubernjalne*), *Kamisje rządowe* (do 1831 ministerja właściwych wydziałów); bądź też z misją szczególną, jak np. *Komisja radomska* (ob.), *Komisja centralna likwidacyjna*, *Komisja umorzenia długu krajowego*, *Komisja emerytalna*, *Komisja kwaterunkowa* i t. p. *Komisje rządowe*, po wypadkach r. 1831 ustanowione były w charakterze naczelnych władz królestwa Polskiego; naczelnicy ich nosili tytuł dyrektorów głównych prezydujących. Były one następujące: *Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego*, *Komisja rządowa sprawiedliwości*, *Komisja rządowa spraw wewnętrznych* i *Komisja rządowa przychodów i skarbu*, i dzieliły się na wydziały, zostające pod zarządem dyrektorów wydziałów. Komisje te, w miarę zaprowadzenia ogólnopaństwowego ustroju władz w Królestwie, stopniowo zostały zniesione i funkcje ich przekazane ministerjom rosyjskim.

Komisja edukacyjna ustanowioną została na sejmie 1775 r. na wniosek Joachima Chreptowicza, podkanclerzego litewskiego, który zaprojektował, by dóbr i funduszów, pozostałych po zniesionym w 1773 zakonie Jezuitów użyć na edukację młodzieży. Ustanowiono więc w tym celu komisję pod prezydencją ks. Ignacego Massalskiego, biskupa wileńskiego, do której składu pierwotnie wchodzili: książę Michał Poniatowski, Sułkowski, Chreptowicz, Ignacy Potocki, Adam Czartoryski, Andrzej Zamojski i Poniński. Później liczba członków została znacznie powiększoną, między innymi należeli: Juljan Niemcewicz i znany ekonomista Hieronim Strojnowski. Sekretarzem był Grzegorz Piramowicz, kasjerem Lelewel (ojciec Joachima), a jednym z urzędników Franciszek Zabłocki. Uchwała sejmowa (z r. 1775) oddawała pod nadzór i zarząd komisji wszystkie generalne akademje, gimnazja, kolonje akademickie, szkoły publiczne, żadnej nie wyłączając. Sejm 1793 r. rozszerzył jeszcze więcej te atrybucje. **K.** przebywała stale w Warszawie i odbywała posiedzenia swoje dwa razy na tydzień w gmachu bibljoteki Załuskich, zostającej pod jej zarządem. Członkowie komisji żadnej płacy nie brali. Wysłani przez komisję lustratorowie organizowali tymczasowo kolegja pojezuickie, przekształcając je w 6-cio klasowe szkoły narodowe. Majątki i fundusze jezuickie zostawały pod rozporządzeniem dwóch komisji rozdawni-

czych: koronnej i litewskiej, których niektórzy członkowie (Ignacy Massalski, Adam Poniński i Młodziejowski) ogromne sobie poprzywłaszczali fundusze, pozwalając również innym (jak np. ks. Antoniemu Sułkowskiemu, który wziął 584,658 złp.) łupić bezkarnie fundusze edukacyjne. Wskutek wdania się w to komisji edukacyjnej, sejm (1776) oddał jej nadzór nad funduszami, zniósłszy komisje rozdawnicze. Wysłany na Litwę Józef Wybicki ocalił resztę majątku przed drapieżnością Massalskiego. Komisja podzieliła kraj na *wydziały* naukowe, których było w koronie sześć: wielkopolski, małopolski, mazowiecki, wołyński, ukraiński i oddzielny pijarski, wszystkie szkoły tego zgromadzenia obejmujący; na Litwie zaś cztery: litewski, nowogródzki, poleski, żmujdzki. W każdym z tych okręgów były szkoły wydziałowe i podwydziałowe (niby gimnazja i progimnazja dzisiejsze). Na wniosek Ignacego Potockiego powstało *Towarzystwo ksiąg elementarnych*, którego członkami byli między innymi: Kołłątaj, Piramowicz, Jan Śniadecki, Kopczyński, prezesem zaś sam Ignacy Potocki. Wezwało ono uczonych tak w kraju, jak i za granicą (Condillac tu należał) do napisania dobrych podręczników szkolnych, przeznaczając za nie od 50 do 150 dukatów. Przy pomocy tego środka, piśmiennictwo polskie zbogaciło się powstałą nagle, całą literaturą pedagogiczną. Przy akademjach krakowskiej i wileńskiej założono seminarja nauczycielskie i zreformowano przytem same akademje. Do zreformowania akademji krakowskiej, **K.** delegowała sławnego ks. Hugona Kołłątaja (ob.). W r. 1783 ogłaszone zostały pełne zalet pedagogicznych i przeniknione zacnym duchem obywatelskim „Ustawy Komisji narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane. „Zaprowadzono wizytatorów, zakładano bibljoteki, zbiory naukowe, ustanowiono medale złote i srebrne dla pilnych uczniów, wysyłano zdatnych za granicę, dla ubogich urządzono konwikty. Krzątano się koło szkół elementarnych, dla których wydano plan nauk i pędręczniki. Grzegorz Piramowicz napisał: „Powinności nauczyciela, mianowicie zaś w szkołach parafjalnych,“ wyborną i do dziś pełna wartości książkę. Michał Poniatowski, prymas, założył (1787) w Kielcach i Łowiczu szkoły dla kształcenia nauczycieli parafjalnych. Pensje żeńskie poddano nadzorowi rektorów szkół wydziałowych. Ostatnie posiedzenie **K. e.** odbyło się d. 10 kwietnia 1794 r. Po utworzeniu księstwa Warszawskiego powstała izba edukacji publicznej pod przewodnictwem Stan. Potockiego; członkami jej byli między innymi: Staszyc, Kopczyński i Linde. Po pięcioletniem istnieniu zamienioną została ta izba edukacji na dyrekcję edukacji publicznej na początku 1812 r. Szczegółową wiadomość o czynnościach tej instytucji mieści: „Sprawa z pięcioletniego urzędowania izby edukacyjnej, zdana przez Józefa Lipińskiego, sekretarza generalnego tejże izby“ (Warszawa, 1812). Co do prac **K. e.** por. „Historję szkół w Koronie i W. Księstwie Litewskiem“ Łukaszewicza, (4 t., Poznań, 1849—52). W 1873 r. w lipcu obchodzono uroczyście we Lwowie setną rocznicę powstania Komisji edukacyjnej, na której upamiętnienie przedrukowano „Ustawy Komisji edukacyjnej,“ jako pierwszy tom „Bibljoteki pedagogicznej.“

Komisja radomska, ustanowiona r. 1613 dla korony w Radomiu, dla Litwy w Wilnie, była władzą administracyjną i sądową dla załatwiania spraw skarbowych i wojskowych. Sądzono w niej zatargi o depaktację i konfiskatę towarów, wszelkie sprawy wojskowe i spory z władzami wojskowemi lub cywilnemi, tak wojskowych, jak i innych mieszkańców kraju. Tu sądzono skargi zanoszone na wojskowych o gwałty i wojsko zyskiwało pozwolenie zajeżdżania dóbr, z których nie mogło ściągnąć należytości. W komisji zwykle prezydował biskup. Komisja radomska została zniesiona r. 1764, przez zaprowadzenie komisji skarbowych.

Komisja skarbowa. Komisje skarbowe, koronna i litewska, ustanowione zostały w r. 1764, dla przyjścia w pomoc trybunałom skarbowym. Prezesami ich byli z urzędu podskarbiowie wielcy i koronni, a komisarzami wybierani na sejmie członkowie ze stanu rycerskiego i z senatu. Do tych komisji należało: zawiadować dochodami, wagi i miary ustanawiać, projekta względem rękodzieł, czyszczenia rzek, budowania kanałów, mostów i t. p. przedstawiać i wogóle przeszkody handlu dotyczące usuwać, a także doglądać stopy menniczej i królewszczyzny puszczać prawem emfiteutycznem. Nadto magistratury te miały i sądownictwo najwyższe w rzeczach dotyczących skarbu, podatków i poborów. Wyroki ich były ostateczne, bez apelacji.

Komisje sądowe edukacyjne, ustanowione zostały 1807 r. w gubernjach zachodnich, jako dalszy ciąg pamiętnej komisji edukacyjnej, z misją zabezpieczenia i poszukiwania funduszów pojezuickich i wszelkich innych, na utrzymanie zakładów naukowych. Najczynniejszym w nich się okazał niewygasłej pamięci Tadeusz Czacki i brat jego Feliks. Rok 1830 zakończył czynności komisji.

Komisjoner, w handlowem znaczeniu to samo, co komisant (ob.), a nadto posłaniec publiczny, lub w ogóle oficjalista, otrzymujący zlecenia.

Komisowe biuro, biuro przyjmujące zlecenia handlowe, lub kantor handlowy, mający sobie zlecony handel towarami obcemi.

Komitat (z łac. *comes* = *hrabia*, a więc *hrabstwo*), nazwa oddzielnych obwodów w Węgrzech, z których każdy posiada samodzielną administrację, ze swoim hrabią (żupanem) na czele. Urządzenie to wprowadził Stefan I św. (995—1038).

Do marca 1848 opierało się ono na zasadach arystokratycznych. W r. 1876 zostało przekształcone. Obecnie znajduje się na Węgrzech 63, w Chorwacji i Sławonji 8 komitatów. **K.** u Słowian nazywany bywa *Zupą* lub *Stolicą*.

Komitet, zowie się zebranie kilku osób, działających w imieniu większego zgromadzenia, najczęściej utormowane na jego zlecenie, lub z jego wyboru, dla przygotowania spraw bieżących, albo dla wykonania zapadłych postanowień. U nas istniały i po części istnieją jeszcze komitety, wyznaczone do szczególnych czynności, jak np. do budowy kościołów, ich restauracji, lub innych robót publicznych. Bywają także i komitety stałe, jak np. w towarzystwie kredytowem ziemskiem, mający zwierzchni nadzór nad udzielaniem pożyczek, oraz komitet właścicieli listów zastawnych.

Komitet dobra publicznego *(Comité de salut public)*, tak się nazywała podczas rewolucji francuskiej w epoce konwencji instytucja rządowa, składająca się z 9 członków, ustanowiona 23 marca 1793 r., a 6 kwietnia t. r. na nowo zreorganizowana i oddzielona od tak zwanego *Komitetu bezpieczeństwa publiczneyo (Comité de sûreté générale)*, pod którego zarządem zostawała policja państwa. **K. d. p.** zaś miał obowiązek czuwać nad wszystkimi krokami władzy wykonawczej, w razach koniecznych mógł nawet powstrzymywać rozporządzenia ministrów i samodzielnie potrzebne przedsiębrać środki; odpowiedzialny był przed konwencją i początkowo co tydzień musiał zdawać rachunek ze swych czynności. Jego pełnomocnictwo co miesiąc było odnawiane, a co ośm miesięcy nowych wybierano członków. Atrybucje **K. d. p.** rozszerzono znacznie postanowieniem 3 grudnia 1793 r. Odtąd funkcjonował on jako najwyższa władza nadzorcza i rządząca, mianował generałów i urzędników, wysyłał deputowanych konwencji jako komisarzów z władzą nieograniczoną do departamentów i t. d. Do najwybitniejszych jego członków należą Danton, a po nim Robespierre (od 27 lipca 1793), który wraz z Couthanem i St. Justem stanowił tryumwirat. Od upadku tego tryumwiratu 27 lipca 1794 r. (9 Thermidora) zmniejszała się potęga **K. d. p.** Uszczuplony w swych atrybucjach złożył władzę w ręce dyrektorjatu (ob.). Czas rządów **K. d. p.** nazywają zwykle *teroryzmem*. Por. Senort „Mémoires inédits ou révélations puisées dans les cartons de Comités de salut public et de Sûreté générale" (2 ed., Paryż, 1824).

Komitet urządzający, ob. Urządzający komitet.

Komma, czyli *przecinek*, toż co lasecznik, ob. Bakterje.

Kommerzienrath, radca komercyjny, handlowy, tytuł honorowy, nadawany w Niemczech bogatym, wpływowym i zasłużonym w swojej sferze kupcom, fabrykantom, przemysłowcom.

Kommodus (Lucius Aelius Aurelius *Commodus)*, także Marcus *Antoninus* zwany, cesarz rzymski, 180 — 192; * 161 po Chr., syn cesarza Marka Aureljusza Antoninusa; wziął po nim koronę 180 r. Chciwy rozkoszy, okrutny, leniwy, tchórz i słabego umysłu, był wyrodnym synem szlachetnego i mądrego ojca. Okrucieństwa jego wywołały sprzysiężenie (183), na którego czele stanęła własna jego siostra **K.** Lucylla. Projekt jednak się nie udał i uczestnicy zostali przez cesarza surowo ukarani. W szaleństwach swoich roztrwonił **K.** bezmyślnie ogromne skarby, wyciśnięte tysiącem gwałtów i bezprawi. Zarząd kraju pozostawiał ulubieńcom; gdy okrucieństwa jego zagroziły życiu najznakomitszych dworzan, zadano mu truciznę, a gdy ta żadnego nie sprowadziła skutku, kazano go 31 grudnia 192 r. zadusić gladjatorowi Narcysowi. **K.** dumny był ze swojej siły fizycznej i sam występował bardzo często w roli gladjatora. Za jego panowania szczęśliwie walczyły legjony rzymskie w Brytanji przeciw Kaledończykom, jako też w Dauji i Maurytanji. Por. Zürcher „Commodus" (Lipsk, 1868); Schiller „Geschichte der röm. Kaiserzeit" (1 t., Gotha, 1883).

Komnenowie, nazwisko sławnego rodu władców bizantyńskich, którzy wywodzili się z Włoch i 1057—1185 w Konstantynopolu, a 1204—1461 w Trapezuncie zasiadali na tronie. Ród ten dostarczył 18 cesarzów, 9 królów, a oprócz tego mnóstwo niezależnych książąt. Pod względem literacko-historycznym na szczególną uwagę zasługują: *Aleksy I*, panujący od r. 1081, jego syn *Isaak Komnenus* i córka *Anna* (ob.) *Komnena*. Ostatniego z tego rodu w Trapezuncie, *Dawida Komnena*, kazał Mahomed II ściąć w Adrjanopolu 1462 r. Niedowiedzioną jest wcale rzeczą, jakoby jeden z **K.** miał być protoplastą rodziny Bonapartych; rzeczywistem jest tylko to, że niejaki *Dymitr Komnenus*, * 1750 w Korsyce, † 1821 we Francji, uznany był przez rząd francuski 1782 za potomka starożytnego rodu **K.**, i to z pobudek politycznych. Por. Wilken „Rerum ab Alexio I, Joanne Manuele et Alexio II Commenis gestarum libri IV" (Heidelberg, 1811); Tafel „K. und Normannen" (Sztutgard, 1870).

Komodor, każdy kapitan okrętowy, lub inny oficer marynarki, który, nie będąc admirałem, dowodzi eskadrą i nie zostaje pod rozkazami innego dowódcy. *Komodorski okręt* zowie się we flocie kupieckiej statek, który prowadzi inne okręty i dlatego ma na szczycie głównym światło.

Komoniaka.

Komoniaka, *Komuniaka*, herb: W polu czerwonem—trzy srebrne połówki strzał, z których dwie ukośnie skrzyżowane, a trzecia przez nie

wpoprzek przepleciona. U szczytu 3 pióra strusie.

Komonica *(Lotus)*, rodzaj roślin z rodziny motylkowych, obejmujący zioła roczne lub trwałe w strefie umiarkowanej, o kwiatach zebranych w baldaszki lub pojedyńczych; strąki zwykle podzielone na komórki, niektóre znane jako rośliny pokarmowe lub pastewne. **K.** *zwyczajna (L. cornisulatus)*, wszędzie pospolita, ma liście trójlistkowe, z dwoma przylistkami, kwiaty żółte, dosyć duże, zazwyczaj skupione po 3 na końcach gałązek, strączki proste, kilkoziarnowe; kwitnie od maja do września. Jest to wyborna roślina pastewna, zwłaszcza dla krów, i dlatego przy zasiewaniu traw dodaje się po kwaterce **K.** na każdy morg. Strąki *L. edulis*, w Europie płd., jadane są na Krecie. **L.** *jacobaeus*, o kwiatach ciemnobrunatnych lub złotożółtych, jest rośliną ozdobną. *L. tetragonolobus (groch angielski)* uprawia się w Anglji zamiast grochu.

Komoniecki Jędrzej, wójt miasta Żywca, zmarły w 70 roku życia, na początku XVIII wieku, napisał kronikę p. t.: „Chronographia albo dziejopis Żywiecki, w którym roczne dzieje spraw przeszłych starodawnych miasta Żywca i pobliskich jego miejsc znajdują się i t. d.,“ obejmującą historję Żywca od r. 1482 do 1730. Przekład z rękopiśmiennego tłómaczenia niemieckiego (oryginał nieznany), umieścił St. Kraus w *Bibl. Wursz.* (1852 r.). Miał też **K.** ułożyć „Kodeks praw łaziennych,“ który pozostaje w rękopisie.

Komonik, *Komunik*, wyraz z dawnej strategji jazdy polskiej, znaczący pochód oddziału wojska bez żadnych wozów i bagażów.

Komora celna, władza rządowa i gmach, w których pobierane jest cło od towarów zagranicznych.

Komornicka Marja, poetka, napisała: „Szkice“ (1894), „Forpoczty“ (pospołu z Cezarym Jellentą i Wacławem Nałkowskim), „Baśnie i Psalmodje” (1900).

Komornicki Kazimierz Jaksa, * 1812 w rodzinnym majątku Uizdeach na Wołyniu, † 1857 r. w Zytomierzu, artysta, malarz i autor licznych artykułów, drukowanych w rozmaitych czasopismach polskich, z dziedziny sztuk pięknych, ekonomji politycznej i historji narodowej. Nauki kończył w liceum krzemienieckiem, rysunku uczył się w Warszawie u B. Dąbrowskiego. Mało jednakże oddawał się malarstwu. Jeden szkic jego zamieścił *Tygodnik Ilustr.* (1862, № 119). Najwięcej artykułów umieszczał w *Athenaeum* Kraszewskiego; do *Gazety Warsz.* przysyłał dobrze pisane „Korespondencje z nad Teterowa“ (1853—54). Najważniejsze jego prace historyczne: „Rzut oka na rządność krajową w dawnej Polsce“, tudzież „O wagach i miarach krajowych i zagranicznych“, zostają w rękopisach.—Życiorys **K.** w *Tygodn. Ilustr.* (1862, № 119).

Komornik, Komorzy *(Camerarius)*, urzędnik pierwotnie zarządzający pokojami i sprzętami królewskiemi, później zaś urzędnik pomocniczy przy jakim naczelniku władzy, zastępujący go w nieobecności w sprawach mniejszej wagi. W wieku XVI urząd ten przestał już istnieć. W Litwie komornikiem nazywano mierniczego czyli geometrę.

Komornik, chłop, wieśniak, który dawniej mieszkał tylko u drugiego, miał tylko ogród, lecz bydła swojego nie trzymał. W dzisiejszych czasach **K.** znaczy to samo co zagrodnik.

Komornik górniczy, był za Zygmunta I urzędnik, który zawierał układy z gwarectwami czyli cechami górniczemi, wydawał im pozwolenia i załatwiał wszelkie interesa górnicze.

Komornik graniczny, pierwotnie wszelkiego rodzaju zastępca sądowy; od XVI w. zastępca podkomorzego, który rozpoznawał i rozsądzał sprawy graniczne.

Komornik sądowy, urzędnik wykonywający i egzekwujący wyroki sądowe, które opatrzone są klauzulą egzekucyjną. Od r. 1876, to jest od wprowadzenia do kraju naszego nowej organizacji sądowej, nosi on nazwę *komisarza sądowego.*

Komorno (po madziar. *Komárom*, po niem. *Komorn*) stolica komitatu t. n. (2,944 klm. kw. i 160,000 m.) i pierwszorzędna warownia w królestwie Węgierskiem, przy ujściu rz. Wahy (Waag) do Dunaju, na lewym jego brzegu, oraz na wyspie, zwanej Csallóköz, a po niem. Schütt; liczy wraz z załogą 17,000 miesz., prowadzących ożywiony handel zbożem, winem, drzewem i rybami; z gmachów odznaczają się: nadzwyczaj wielki kościół św. Andrzeja, kościół św. Jana z wysokiemi wieżami, kościół grecki, ratusz i in. Forteca około 2,000 kroków od miasta oddalona, z trzech stron wodą oblana, wzniesiona przez Mat. Korwina, po 1805 z wielkim kosztem przebudowana, może pomieścić do 50,000 wojska; uważana od dawna za niezdobytą, była podczas wojny 1848 i 1849 głównym punktem oparcia się powstania, napróżno oblegana przez Austrjaków od października 1848 do września 1849 i dopiero przez kapitulację d. 27 września 1849 poddaną została wojsku austrjackiemu. Por. Szillanyi „K. im Jahr 1849” (Lipsk, 1851).

Komorowickie starostwo, albo wójtostwo Barskie, niegrodowe, było położone w wdztwie Podolskiem, powiecie Latyczewskim. W 1771 składało się ze wsi Komorowce z przyległościami, które posiadał Felicjan Dębowski, opłacając z niego kwarty złp. 1,013.

Komorowska Kunegunda, starościanka ochocka i rudzińska, żyjąca w końcu XVIII w., zamiłowana w filologji, tłómaczyła na język polski pisarzów łacińskich i włoskich. Przekłady jej są: „Temistokles, drama Metastazjusza“ (Warszawa, 1782), oraz pierwsza część dzieła, dokończonego przez jej brata Józefa Komorowskiego, kasztela-

na lubaczowskiego, p. t. „Wybranych ze starożytnych świeckich pisarzów dziejów przekładania jw. jmci panny Kunegundy hrabianki Komorowskiej i t. d.“ (części 2, Warszawa, 1779).

Komorowska Gertruda, ob. Komorowski (dom h. Korczak).

Komorowski v. *Dołęga* odm., herb: W polu błękitnem — podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim złotym, z dołu ukośnie strzałą w lewo przeszyta. U szczytu 3 pióra strusie.

Komorowski (Dołęga).

Komorowski (pruski).

Komorowski, herb (w Prusiech): W polu barwy niewiadomej, na podkowie ptak z wężem w dziobie. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.

Komorowski (hrabia) v. *Korczak* odm., herb: W polu czerwonem — trzy srebrne wręby poprzeczne, ku dołowi zmniejszające się. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, w czaszy, korcu, czy też kapeluszu złotym — pół psa. Labry czerwono srebrne. Rysunek ob. przy opisie herbu Korczak.

Komorowski (hrabia) v. *Ciołek* odm., herb: W polu srebrnem — ciołek czerwony. Nad koroną hrabiowską, w hełmie ukoronowanym — pół czerwonego ciołka. Labry czerwono-srebrne. Z obu stron tarczy — armata złota na lawecie czarnej.

Komorowski (Ciołek).

Komorowski (Kamarow).

Komorowski (hrabia), *Kamarowski*, herb: W polu błękitnem, nad złotym snopem — złoty komar. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym pióro strusie złote między dwoma błękitnemi. Labry błękitno-złote. Tarczę podtrzymują rycerze, oparci na kopjach.

Komorowski (dom h. Korczak), starożytna rodzina polska, z *Komorowa* w województwie krakowskiem. **Mikołaj** *z Komorowa* odznaczył się czynami wojennemi za Władysława Warneńczyka, zdobywając razem z Czajką m. Preszow. **Piotr** *z Komorowa* położył zasługi za Kazimierza Jagiellończyka, który w nagrodę nadał mu trzy zamki na pograniczu węgierskiem, t. j. Berwald, Saflary i Żywiec. — **K.** Krzysztof, kasztelan oświecimski, wystawił podczas bezkrólewia 1586 kilka chorągwi zbrojnych na obronę Rzeczypospolitej. — **K.** Jakób, starosta nowosielski, później kasztelan santocki, był ojcem pięknej *Gertrudy Komorowskiej*, którą pokochał i zaślubił tajemnie Stanisław Szczęsny Potocki (ob.), syn Fr. Sal. Potockiego, wojewody kijowskiego. Komorowscy mieszkali natenczas w majętności Szczynie niedaleko Krystynopolu, gdzie mieszkał stale wojewoda. Blizkie sąsiedztwo i częste odwiedziny wzajemne ułatwiły stosunki Gertrudzie i wojewodzicowi, który pojął ją za żonę bez wiedzy ojca. Butny magnat, uważając to małżeństwo za ujmę dla swego domu, kazał służalcom napaść dom Komorowskich, którzy przenieśli się do Nowosielca, i porwać nieszczęśliwą Gertrudę. Jakoż dokonano tego w lutym podczas silnego mrozu, rzucono ofiarę w sanie, na których strwożona (a była przy nadziei) i przyduszona poduszkami, umarła (13 lutego 1771). Zamordowaną rzucono do odnogi Bugu; wiosną trup wypłynął w jednym z folwarków wojewodzińskich i tajemnie był pogrzebany. Głośny i gorszący był swego czasu z tego powodu proces w bardzo złem świetle wystawiający obu Potockich, zakończony 1774, już po śmierci Komorowskiego. Por. J. I. Kraszewskiego „Starościna bełska“ (Gertruda z hr. Komorowskich Potocka), opowiadanie historyczne 1770—74 (2 t., Warszawa, 1858), którego streszczenie podał Wołody Skiba w *Opiekunie Domowym* z 1871 p. t. „Gertruda **K.**“. Wypadek ten dał wątek Malczewskiemu do poematu „Marja“, a Korzeniowskiemu do dramatu „Dymitr i Marja“. Por. też: ks. J. Wadowski „Anacephaleosis“ (1899).

Komorowska G.

Komorowski Adam Ignacy, prymas arcybiskup gnieźnieński, * 1701, † 1759 w Skierniewicach. Pochodził ze starożytnej, lecz podupadłej familji. Ukończywszy nauki w Krakowie i Wrocławiu, a następnie w Rzymie, gdzie otrzymał stopień doktora obojga prawa, został oficjałem kolegjaty pileckiej, następnie kanclerzem katedralnym krakowskim, 1736 proboszczem katedralnym tamże, a 1738 opatem lubelskim. Ważne usługi, wyświadczone królowi Augustowi III, zjednały mu względy tego monarchy, który po śmierci Krzysztofa Szembeka wyniósł go niespo-

dziewanie 1748 na godność prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego, a papież w 1749 to wyniesienie zatwierdził, pozwalając przy tej okoliczności pierwszemu Komorowskiemu, a potem jego następcom, używać purpury rzymskiej, w jakiej chodzą kardynałowie. Zostawił **K.** w druku: „Kazanie na introdukcję błogosławionego Józefa z Leonu wyznawcy“ (Kraków, 1738); „Obrona duchowieństwa polskiego przeciw zarzutom stanu świeckiego“ (Warszawa, 1739) i „Dwa listy pasterskie“ (1750 i 1751). Por. Jana Korytkowskiego „Adam Ignacy Komorowski“ (w tomie IV-ym dzieła „Arcybiskupi gnieźnieńscy” Poznań, 1891).

Komorowski Józef, artysta dramatyczny, * w Warszawie 1818, † 1858. W 16 roku życia, po ukończeniu liceum warszawskiego, zaczął występować na prowincji. Do Warszawy przybył 1837 i tu występował w dramatach i rolach pierwszych bohaterów i kochanków. Znakomity talent dramatyczny **K.**, wsparty nauką i gorliwem wystudjowaniem każdej roli, zjednały mu jedno z najpiękniejszych imion na scenie Warszawskiej.

Komorowski Ignacy, brat poprzedniego, muzyk, * 1825 w Warszawie. Od 1850 był przez lat parę artystą orkiestry teatru Wielkiego, lecz z powodu wątłego zdrowia, porzucił te obowiązki. Z kilkudziesięciu pięknych pieśni jego kompozycji, najwięcej rozgłosu znalazła „Kalina“ (słowa Lenartowicza), która jest dowodem znakomitego w **K.** talentu kompozycyjnego. Oprócz „Kaliny“ najwięcej jeszcze z jego pieśni upowszechniły się: „Dziesięć pieśni polskich“; „Ukrainiec“; „Pieśń z wieży“; polonez do słów W. Pola; „Galary“; „Zozulicz“, śpiew do Marji Malczewskiego i do kilku pieśni Lenartowicza. Pod koniec 1856 udał się **K.** dla poratowania zdrowia do Włoch, ale choroba piersiowa nie mogła już być usuniętą. Wróciwszy do Warszawy 1857, umarł t. r. Wdzięczni rodacy wystawili mu piękny pomnik na cmentarzu Powązkowskim.—Życiorys w *Tygodniku Ilustr.* (z 1859, № 11).

Komorowski Bronisław, spółczesny poeta dramatyczny, * 1847 we Lwowie; po ukończeniu studjów na akademji technicznej lwowskiej od 1869 poświęcił się wyłącznie literaturze. Oprócz wielu poezji i artykułów, umieszczonych w czasop. galicyjskich, poznańskich i *Kłosach*, napisał: powiastki poetyczne: „Pan Bolesław“ (*Strzecha* 1872) i „Oczy urocze“ (*Dzwonek*, 1873). Jako poeta dramatyczny, niepospolitym obdarzony talentem, napisał: „Męczennicy” dramat w 5 akt. wierszem (przedstawiany od 1869); „Rejtan“, tragedja w 5 aktach wierszem (Lwów, 1869); „Po śmierci“, komedja w 1 akcie (Lwów, 1868); „Hieronim Radziejowski“, dramat w 5 akt. wierszem (ustępy w *Nowinach* 1870); „Małoduszni“, komedja w 5 akt. prozą (*Wola*, 1871); „Elekcja kr. Michała”, komedja w 5 akt. prozą i wierszem (przedstawiona po raz pierwszy 1872); „Krok“ tragedja w 5 akt. wierszem (1873) i „Wanda“, tragedja w 5 akt. wierszem (1873); „Kromwel“ (1875), „Błędna gwiazda“ (1882); „Kniaziowie Rożyńscy“ (Lwów, 1889). Początkowe jego utwory, jakkolwiek niemiały na scenie powodzenia, objawiły już ten talent, który w *Kroku* pozyskał powszechne uznanie.

Komorskie wyspy (*Ilhas de Comoro*), grupa wysp francuskich, położonych między północnym krańcem Madagaskaru a wschodniem wybrzeżem Afryki, pod 11—13° szerok. płd. i 43—46° dług. wsch. od Gr. Grupa ta obejmuje wyspy: Wielką Comoro, Moheli, Johannę czyli Anjuan i Mayottę, mające razem 1,972 klm. kw. i 63,000 miesz. Wyspy te są przeważnie charakteru wulkanicznego.

Komos (greck.), grecka nazwa uczt i pieśni pijackich, a później samego bożka tychże uczt i pieśni, którego wyobrażano w postaci skrzydlatego młodzieńca w gronie bóstw miłości i pijaków.

Komosa, *Mączyniec*, *Gęsia stopa*, *Gęsi ślad* (*Chenopodium*), rodzaj roślin z rodziny komosowatych, cechujący się kwiatami dwupłciowemi, kielichem 5-działkowym i niezmieniającym się po okwitnieniu; obejmuje zioła najczęściej roczne, niektóre trwałe i krzewiaste; niektóre są pokarmowemi, inne lekarskiemi. U nas rosną: **K.** *cuchnąca*, *psia łoboda* (*C. vulvaria*), przy drogach po całej Europie. W medycynie, dawniej więcej niż obecnie, używała się przy słabej menstruacji, najczęściej w postaci wyciągu ze świeżych ziół. **K.** *biała* (*C. album*), zwykle cała mączysto opylona, wszędzie rozpowszechniony chwast, liście używają się niekiedy na jarzynę. Podobnyż użytek przedstawiają *C. viride*, *C. ficifolium* i in. *C. ambrosioides* pochodzi z Indji Zach., gdzieniegdzie w Europie się rozpowszechniła; cała roślina ma właściwą woń aromatyczną i smak korzenny, w aptekach znana pod nazwą *herbaty kartuzjańskiej*, działa pobudzająco na system nerwowy. **K.** *wonna*, *stoziarn* (*C. botrys*), na gruncie piaszczystym w Europie polud. i środkowej; zioła używają się przeciw mólom. **K.** *wielozi arna* (*C. polyspermum*) jest lubiana przez ryby i dlatego rzuca się w stawy. **K.** *czerwonej* (*C. rubrum*, *Blitum rubrum*) liście używają się jak szpinak. **K.**

Komosa, jej kwiat i owoc.

strzałkowata (*C. bonus Henricus*), około domów i płotów w całej Europie; roślina ta uprawia się w Anglji, gdzie korzenie używają się jak szparagi, a liście jak szpinak. *C. anthelminticum*, w Ameryce płn., używa się przeciw robakom. *C. quinoa, ryż peruwiański*, w Chili i Peru, uprawia się jako zboże na wyżynach peruwiańskich; nasiona wogóle w Ameryce używają się na pokarm, mąka palona daje rodzaj czekolady, liście używają się na jarzynę.

Komosowate (*Chenopodiaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: kwiaty drobne, niepozorne, dwupłciowe lub jednopłciowe, samotne, już różnie skupione, międzylistne lub wierzchołkowe. Kielich trwały, zwykle 5-działkowy, o działkach równych, u dołu mniej więcej spojonych, w przedkwitnieniu dachówkowatych, po okwitnieniu często zmieniony. Korona żadna. Pręcików najczęściej 5, utwierdzonych na osadniku i działkom przeciwległych. Zawiązek pojedynczy, 1 komóreczkowy. Szyjek 2, rzadko 3 lub 1; znamion 2 lub 4. Owoc jednoziarnowy, zawarty w kielichu, suchy, niepękający, niekiedy jagodowaty. Należy tu około 500 gatunków w przeszło 50 rodzajach, głównie w płn. Europie i Azji. Są to zioła, krzewy lub podkrzewy, z liśćmi naprzemian—, rzadko naprzeciwległemi, bez przylistków. Pierwiastki ich są wogóle obojętne; niektóre dostarczają jarzyn łatwo strawnych, lecz mało pożywnych (szpinak), niektóre są istotnemi roślinami pokarmowemi (*Chenopodium quinoa*), niektóre dostarczają sody, burak ważnym jest z powodu bogactwa w cukier.

Komośnik.

Kwiat komosy.

Komośnik (*Cleonus*), rodzaj owadów tęgopokrywych z grupy ryjkowców, chrząszcze z czułkami krótkiemi i grubemi, oraz ryjkiem spłaszczonym. Należy tu około 250 gatunków na całej ziemi, z których u nas żyje przeszło 20. Długość ich wynosi od 10 do 40 mm., są zwykle szarawe, pokryte pyłkiem białawym lub żółtym. *C. punctiventris* jest niekiedy szkodliwy dla buraków. *C. culcirostrisi*, *C. turbatus* przebywają na sosnach i burakach.

Komotau, po czesku *Chomoutow*, *Chomutow*, m. okręgowe w północno-zachodnich Czechach, w pow. Żateckim, na stoku gór Kruszcowych, nad potokiem Aussig, 13,000 miesz. samych Niemców; kościół dekanalny Wniebowzięcia N. M. P., św. Ignacego, św. Ducha; gimnazjum, koszary, ratusz i t. d.; kilka fabryk. Nadane 1252 rycerzom niemieckim, którzy tu założyli komturję, opuszczoną na początku walk husyckich; 1421 zdobyte przez Prażan i Taborytów, przyczem zginęło do 2,500 mieszkańców i miasto spalono.

Komórka, twór najprostszy, zdolny do życia, najczęściej tylko pod mikroskopem dostrzegalny. **K.** różnią się znacznie postacią, wielkością, barwą, ale istotne własności są wszystkim wspólne; są to bryłki, złożone z ciał białkowych, obdarzonych życiem, posiadają bowiem swój własny ruch postępowy, oddziaływają na bodźce zewnętrzne, pochłaniają pokarmy i asymilują je, rosną i rozmnażają się. Kształt jest okrągły, owalny, wielokątny, gwiazdowaty lub najzupełniej nieregularny. W każdej **K.** (fig. 1) wyróżniają się trzy części składowe: *protoplazma (zarodź)*, *jądro (nucleas)* i *jąderko (nucleolus)*, które jednakże stanowią nierozdzielną całość z pojęciem komórki: ani protoplazma bez jądra, ani jądro bez protoplazmy istnieć nie mogą. Protoplazma, zwana niekiedy też *sarkodą*, składa się z siatki włóknistej czyli *mitomu*, i z płynnej substancji w oczkach siatki, *paramitomu*. W ciele protoplazmy znajdują się niekiedy drobne ciałka, stanowiące rodzaj materjału zapasowego. W **K.** roślinnych często bardzo spotykamy

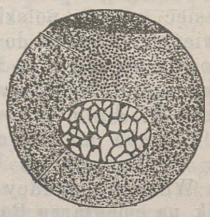

Fig. Komórka.

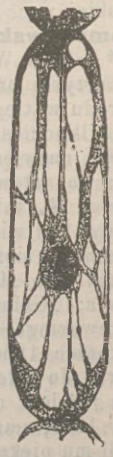

Fig. 2. Komórka roślinna, opatrzona wakuolami.

wakuole (fig. 2) wypełnione cieczą, która się składa z wody i rozpuszczonych w niej substancji, jak soli lub cukru. W **K.** zwierzęcych wakuole występują rzadko, natomiast znajdujemy w nich kropelki tłuszczu, ziarna glikogenu i ziarna barwnikowe w komórkach roślinnych najczęściej chlorofil i mączkę. **K.** roślinne posiadają *otoczkę*, utworzoną z celulozy (ob.), zwierzęce zaś są zupełnie jej pozbawione. Stale każda **K.** posiada jedno, a niekiedy kilka jąder *(cytoblasty)* rozmaitej wielkości; możność istnienia komórek bez jąder *(cytody)* obecnie wielu badaczów podaje w wątpliwość. *Jądro* składa się z *otoczki jądrowej* i *zawartości*; ta ostatnia zaś z *rusztowania*

i *soku jądrowego*; oprócz tego w jądrze spotykamy jedno lub kilka jąderek. Rusztowanie jądra ma budowę *włóknistą* i barwi się barwnikami anilinowemi, stąd ma nazwę *chromatyny*; płynna zawartość jądra, albo nie barwi się wcale, albo bardzo słabo i dlatego nazywa się *achromatyną*. W ciele pierwotniaków (Protozoa), tworzących organizmy jednokomórkowe, spotyka się nieraz obok jądra głównego jądro mniejsze, *dodatkowe*, którego roli dotąd nie wyjaśniono. Wreszcie w **K.** w ostatnich czasach wykryto jeszcze jedną część składową: są to *centrozomy* (fig. 1), leżące z jednej lub obu stron jądra i najwyraźniej występujące podczas karjokinezy; składają się z ziarenka, otoczonego promienisto rozchodzącemi się włókienkami. Centrozomy odgrywają pewną, dotąd ściśle niezbadaną rolę przy rozmnażaniu się komórek, czyli przy *karjokinezie*; wtedy centrozoma dzieli się na dwie młode centrozomy, które posuwają się ku przeciwnym biegunom komórki i stąd nazywają się *ciałkami biegunowemi*. Wzrost komórki odbywa się wskutek asymilacji przez nią materjału pokarmowego z otaczającego ją środowiska; gdy dojdzie ona do pewnej objętości, właściwej jej gatunkowi, wzrost ustaje, a następuje rozmnażanie się, które polega na dzieleniu się komórki starej na dwie młode; bardzo rzadko następuje podział na trzy lub cztery części. Akt ostatecznego podziału komórki poprzedzany jest prawie zawsze przez cały szereg zmian w chromatynie jądra, które nazywają się *karjokinezą* lub *karjomitozą*. Według dawnej teorji Remacka, podział **K.** uskuteczniać się miał przez przewężanie naprzód jądra, a potem protoplazmy (podział zwyczajny lub amitotyczny); obecnie dowiedzionem zostało, że przynajmniej w znacznej większości przypadków podział odbywa się drogą karjokinezy. Tę ostatnią w państwie roślinnem zbadał Strassburger w 1875, a w państwie zwierzęcem Schleicher, oraz Flemming. Według Hertwiga, wyróżnić tu można cztery okresy. W pierwszym rozpada się substancja chromatynowa jądra na *chromozomy* albo *segmenty jądra*, mające postać pętlic lub haczyków. Następnie ciałka biegunowe czyli centrozomy oddalają się od siebie na dwa przeciwne bieguny jądra, a między niemi powstają cieniutkie niteczki, tworzące pierwsze zaczątki wrzeciona jądrowego (fig. 3). W drugim okresie znika zupełnie otoczka jądra, wytwarza się wyraźny obraz wrzeciona, w którego równiku układają się segmenty jądra, które już dawniej uległy podziałowi podłużnemu (fig. 4). W trzecim okresie segmenty komórki oddalają się w równej liczbie

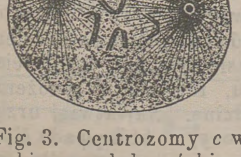

Fig. 3. Centrozomy *c* w biegunach komórki.

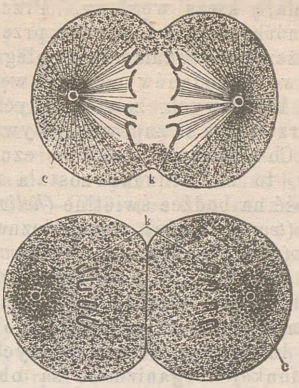

Fig. 4 i 5. Podział komórki, *c* centrozoma, *k* chromatyna.

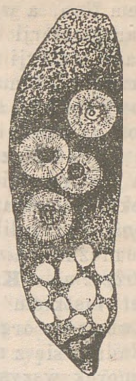

Fig. 6. Komórki swobodne wewnątrz komórki macierzystej.

z każdej strony od równika w kierunku ciałek biegunowych (fig. 5). Czwarty okres nakoniec polega na odbudowaniu dwóch nowych jąder, zjawia się otoczka jądrowa, substancja chromatynowa rozlewa się i staje się mniej wyraźną. W końcu tego okresu następuje podział komórki przez przegrodę, przechodzącą pomiędzy dwoma jądrami; jeżeli zaś podziału tego niema, powstaje **K.** z dwoma jądrami. Powyższy sposób rozradzania się **K.** tycze się głównie **K.** zwierzęcych; **K.** roślinne rozmnażają się w sposób różny, przez podział na dwie oddzielne **K.**, lub na **K.** liczne, oraz przez pączkowanie, jak to się dzieje u drożdży (ob.), albo też przez tworzenie się młodych, swobodnych komórek wewnątrz **K.** macierzystej (fig. 6).—Badania nad pierwotniakami przekonały, że życie komórki polega na tych samych zasadniczych objawach, jakie widzimy u złożonych roślinnych i zwierzęcych organizmów. Napotykamy tu mianowicie ruch, odżywianie (przyswajanie i wydzielanie), wzrost, rozmnażanie, a nawet pierwsze objawy czucia. **K.** zmieniają miejsce w przestrzeni za pomocą *ruchu amebowego*, który polega na kolejnem wypuszczaniu i wciąganiu przez komórkę wypustek protoplazmatycznych czyli nibynóżek (ob. Ameba); zjawisko to zależy zapewne od obecności w protoplazmie komórek pewnych pierwiastków kurczliwych. Pierwotniaki odżywiają się przez pochłanianie ciekłych, a nawet i stałych ciał z otaczającego środowiska; ciała te zostają wewnątrz komórki utlenione, przerobione, przyczem część ich zostaje użytą na odnowę lub wzrost **K.**, reszta zaś zostaje wydaloną. Cienkowski nawet dostrzegł, że niektóre ameby żywią się pewnym gatunkiem pierwotniaków, które umieją nawet zpośród innych wynajdować. Wszystkie organizmy jednokomórkowe oddychają, pochłaniają bo-

wiem tlen, a wydzielają kwas węglany. Przemiana materji w komórce zbliżona jest do przemiany materji u wyższych organizmów; polega także na utlenianiu węglowodanów na kwas węglowy i wodę, a ciał białkowych, zawierających azot, na mocznik. Przemiana ta zapewne odbywa się w protoplazmie. Co się tycze objawów czucia u pierwotniaków, to stwierdzoną została u niektórych wrażliwość na bodźce świetlne *(heliotropizm)*, cieplikowe (*termotropizm*), mechaniczne, chemiczne *(chemitropizm)* i galwaniczne (*galwanotropizm).*—**K.** jest właściwym fizjologicznym pierwiastkiem organizmów; wszystkie roślinne i zwierzęce organizmy powstają z komórki (jajo); składają się z mniej lub więcej zróżnicowanych komorek; wszystkie funkcje organizmów są objawem życia całego szeregu komórek, do różnych czynności na drodze ciągłej ewolucji przystosowanych. Wszystkie **K.** w zespole stanowią organizm rośliny lub zwierzęcy i warunkują jego funkcje życiowe. Choroba jest zakłóceniem równowagi we wspólnej celowej pracy tych różnorodnych zbiorowisk komórkowych. Z biegiem życia **K.** ulegają często znacznym przeobrażeniom, tworząc włókna, cewki (ob.) i t. p.; niektóre otaczają się grubą powłoką, która tworzy *substancję międzykomórkową* czyli *intracelularną.* **K.** w roślinach odkrył Hooke 1667 w korku, znaczenie wszakże **K.**, jako organizmu żyjącego wykazał dopiero 1839 Scheiden dla **K.** roślinnej, a Schwann dla zwierzęcej. Por. Hertwig „Die Zelle und die Gewebe“ (1892); Wiesner „Die Elementarstruktur und das Wachstum der lebenden Substanz“ (1891); Berthold „Studien über Protoplasmamechanik“ (1886); Henneguy „Leçons sur la cellule” (Paryż, 1896); Biegański „Zagadnienia ogólne z teorji nauk lekarskich”, oraz w ogólności traktaty botaniki i fizjologji.

Kompaktaty bazylejskie (z łac., *umowy*), zowią się układy pomiędzy Czechami a soborem bazylejskim, które położyły koniec długoletnim zatargom zwolenników Husa ze stolicą apostolską. Przyznawały one kościołowi czeskiemu pewne swobody i właściwości, a to na mocy *czterech artykułów praskich*, ustanowionych 1420 podczas oblężenia Pragi przez wojsko krzyżowe. Artykuły te żądały: 1) aby słowo boże mogło być swobodnie opowiadane przez uzdolnionych do tego kapłanów; 2) aby Wieczerza Pańska rozdawana była wszystkim wiernym pod dwiema postaciami; 3) aby duchowieństwo, zaniechawszy władzy świeckiej oraz majątków, żyło wedle przykładu Chrystusa i jego apostołów; 4) aby wszystkie grzechy śmiertelne i przestąpienia przykazań boskich były karane. Umowy te rozpoczęły się 1433 między soborem zgromadzonym w Bazylei z jednej a upełnomocnionymi posłami czeskimi z drugiej strony; prowadzone były dalej przez posłów od soboru, aż nareszcie za staraniem Zygmunta ogłoszone zostały 5 lipca 1436 na sejmie w Igławie. Stolica apostolska nie chciała jednak uznać ich w tej formie, w jakiej ogłoszone zostały, a to mimo wszelkich dokładanych starań tak ze strony Zygmunta, jak i jego następców, i nakoniec gdy Jerzy z Podiebrad (1458) nie chciał od nich odstąpić, papież Pius II ogłosił je 1462 za nieważne i zniesione. Mimo to jednak i następcy Jerzego zobowiązywali się przy obejmowaniu tronu do zachowania kompaktat, tak, że jeszcze Rudolf II 1602 w mandacie przeciwko pikardom wydanym, powoływał się na kompaktaty. Kompaktyści od czasu reformy Lutrowej coraz bardziej niknęli, łącząc się z luteranami, tak, że już tylko słabe resztki częścią przed bitwą Białogórską, częścią zaś po niej, powróciły na łono kościoła katolickiego.

Kompanja (z franc.), właściwie towarzystwo, a stąd współka handlowa, albo przedsiębierstwo na większą skalę, podjęte siłami zbiorowemi. W wojskowości *kompanją* zowie się oddział, złożony ze 100—200 ludzi, zostający pod dowództwem kapitana, z 2 lub 3 porucznikami. Podział na **K.** ma znaczenie raczej gospodarcze, niż taktyczne.

Kompanja wschodnio-indyjska, ob. Wschodnio-indyjska kompanja.

Komparator, przyrząd do dokładnego porównywania miar długości, zwłaszcza miar do użytku przeznaczonych, z ich pierwowzoramj czyli etalonami. Nowe **K.** zastosowane są do odczytywania za pomocą mikroskopów i umożebniają ścisłość do $^1/_{20000}$ milimetra.

Kompars (z włos.), osoba, występująca na scenie, w roli niemej, t. j. nie biorąca udziału ani w djalogu, ani w akcji, lecz defilująca jako figurant lub figurantka w marszach, pochodach i grupach. Od **K.** należy odróżniać *statystów*, którzy niemą grą lub nawet głosem uczestniczą w przedstawieniu.

Kompartyment (włos. *compartimento*), przestrzeń oddzielona, przegródka, przedział w wagonach. We Włoszech nazwa 16 okolic, między które rozpada się 64 prowincji królestwa.

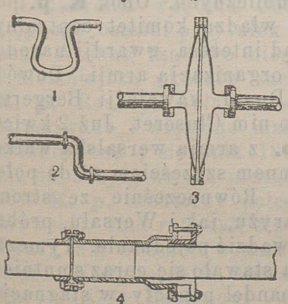
Komparycja, komparencja (łac.) stawienie się osobiste przed sądem; komparent, stawający osobiście przed sądem.

Kompas, *zegar słoneczny*, składa się z pręta równoległego do osi świata *(gnomon)*, który rzuca swój cień na płytę poziomą lub pionową. Z powodu znacznej odległości słońca linja ta równoległa może być sama uważaną za oś świata, a że słońce codziennie w jednaki sposób pozornie się obraca około osi świata i codziennie o tej samej godzinie ma to samo względem owej osi położenie, to i linja do niej równoległa musi codziennie w tym samym czasie rzucać swój cień w tym samym kierunku, tak, że z położenia cienia poznać można godzinę. Najłatwiej urządzić można **K.**, jeżeli tarczy, na którą pada cień, nadamy położenie do gnomonu prostopadłe; na

tarczy tej bowiem cień pręta co godzina obiegać będzie kąty równe, wynoszące po 15°. **K.** taki nazywa się *równikowym* czyli *równonocnym*, posiada wszakże tę niedogodność, że jest pochylony do poziomu. Korzystniej jest więc **K.** umieszczać poziomo, lub pionowo, pozostawiając **G.** w kierunku osi świata; w tym jednak razie kąty przebiegane przez jego cień na tarczy poziomej lub pionowej nie są równe, a nakreślenie takiego **K.** wymaga pewnych zasad geometrji wykreślnej. **K.** obecnie znaczenia istotnego nie przedstawia, tembardziej, że wskazuje on czas słoneczny prawdziwy, nie średni (ob. Czas). **K.** znane już były astronomom Chaldei i Egiptu. Pod nazwą **K.** *polskiego* opisał W. Jastrzębowski 1843 przyrząd do okazywania czasu na wszelkich powierzchniach. Zastosowanie zasad astronomji do kreślenia **K.** zowie się *gnomoniką*. Por. Sonndorfer „Theorie und Konstruktion der Sonnenuhren“ (1864); Jędrzejewicz „Kosmografja“ (1896). **K.** nazywa się także busola (ob.).

Kompendjum (łac.), krótka treść, podręcznik, wyciąg z dzieła do użytku szkolnego.

Kompensacja, wzajemne znoszenie się i wyrównywanie dwu działań, wręcz sobie przeciwnych; w szczególności zaś wyrównanie działania, któreby bez **K.** wywierało wpływ zakłócający. Przyrządy, do **K.** takiej służące, nazywają się *kompensatorami*. Kompensator jest zwłaszcza potrzebny przy wahadłach. W skutek bowiem podwyższania się temperatury wahadło u zegarów się wydłuża, wahania jego przeto się zwalniają (ob. Wahadło) i zegar się opóźnia; w lecie zatem zegary się opóźniają, w zimie natomiast się śpieszą, jeżeli się ich nie połączy z przyrządem usuwającym działanie ciepła. **K.** wahadła czyli wahadło kompensacyjne składa się z 3 prętów żelaznych i 2 mosiężnych, tak połączonych, że soczewka wahadła zostaje przez ostatnie o tyleż podniesioną, o ile przez pierwsze jest obniżoną. Podobną kompensatę należy urządzać i w dobrych zegarkach kieszonkowych, gdyż i tu ciepło wywiera taki sam wpływ. Potrzebne są również kompensatory do usunięcia szkodliwych wpływów zmiany temperatury w rurach wodociągowych. Służą do tego celu zgięte rury miedziane (fig. 1 i 2), albo giętkie płyty metalowe (fig. 3), wtrącane między rury, które dają im swobodę niejakiego wydłużenia i kurczenia; używają się też rury zachodzące jedna w drugą (fig. 4), jak rury lunety. Na okrętach potrzebna jest **K.** *magnetyczna* dla usunięcia wpływu żelaza na igłę magnesową; służy do tego *kompensator Barlowa* (ob. Barlow).

Kompensatory przy wodociągach.

Kompensata (z łac.) potrącenie, odbywa się wtedy, gdy dwie osoby, wzajemnie są sobie dłużne pewne sumy pieniędzy, albo pewne ilości rzeczy używalnych tegoż samego gatunku. Jest to więc sposób ustania lub umorzenia zobowiązań. Obowiązujący u nas Kodeks cywilny (art. 1289—1299) zna trzy rodzaje potrącenia: z mocy ustawy, z woli strony i z wyroku sądowego.

Kompensator, ob. Kompensacja.

Kompert Leopold, pisarz niemiecki, 1822 r. w Münchengrätz w Czechach, † 1886; pochodzący z rodziny żydowskiej, kształcił się w uniwersytecie praskim, następnie był nauczycielem dzieci hr. Andrassy, od 1848 publicysta, do 1852 redaktor *Oestereichische Lloyd*. Od r. 1857 zajmował się znowu nauczycielstwem. Jego opowiadania i nowele: „Geschichten aus dem Ghetto“ (1848, 3 wyd. 1886); „Geschichten einer Gasse“ (2 tomy, 1865); „Zwischen Ruinen“ (3 t., 1875); „Böhmische Juden“ (1851); „Am Pflug“ (1855); „Franzi und Heine“ (1880); „Vertreuten Geschichten“ (1883) wystawiają obrazy życia żydowskiego. Niektóre z nich w przekładzie polskim zamieszczone były w *Jutrzence* i *Izraelicie*. Jego „Gesammelten Schriften“ wyszły w 8 t. w Berlinie (1882).

Kompetencja (łac.), zakres działalności danej władzy; konflikt kompetencyjny następuje wówczas, gdy między kilku władzami zachodzi spór co do zdolności wyrokowania w danej sprawie; k. k. pozytywny, gdy władze owe przyznają sobie moc rozstrzygania, k. k. negatywny, gdy każda z władz uważa się za „niekompetentną“ w danej kwestji; prawo kompetencji, prawo regulujące moc rozstrzygania między oddzielnemi władzami; dobrodziejstwo kompetencji (beneficium competentiae), prawo, którego mocą pewni wierzyciele obowiązani są pewnym dłużnikom (np. małżonkowie, rodzice dzieciom, ofiarodawcy obdarowanym) przy wywłaszczeniu ich z majątku, pozostawić środki na utrzymanie.

Kompetentny, (łac.), świadomy rzeczy, biegły w danej kwestji, zawodzie i t. p.

Kompilacja, zwykle mechaniczne lubo częstokroć zmudne i pracowite, niekiedy zresztą bardzo pożyteczne i umiejętne zebranie i ułożenie różnych części dzieła z dawniejszych lub cudzych. Niektóre prace, jak np. słowniki, podręczniki naukowe i t. d., z natury swojej muszą być kompilacjami, chociaż i tu autor nadaniem całości odmiennego kierunku, postawieniem jednej nowej myśli zasadniczej i t. p. może książce swej nadać nieraz wartość oryginalnej. Pisarz, zajmujący się układaniem takich kompilacji—czyli *kompilowaniem*, nazywa sie *kompilatorem*.

Komplanacja (z łac.), układ pojednawczy, kończący spór pomiędzy stronami.

Komplanacja, t. j. spłaszczanie, obliczanie pola powierzchni krzywej.

Kompleksja, toż co temperament (ob.).

Kompleta (z łac.), ostatnie modlitwy wieczorne, odmawiane po nieszporach.

Kompocie, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, w dobrach Hołny; ma 90 morgów rozległości.

Kompost (z łac. *compositum*), mieszanina ziemi z substancjami organicznemi, ob. Nawóz.

Kompozycja (od łaciń. *componere*, spajać, łączyć), jest to łączenie pewnych poszczególnych cząstek w organiczną całość. W estetyce **K.** oznacza przekształcenie pomysłu fantazji w skończony wytwór sztuki. Główną tu rzeczą jest wybór przedmiotu i układ składających go cząstek, w którymby wszystkie najważniejsze prawa estetyczne były zachowane, a wytworzona całość tchnęła prawdą i życiem.

Kompres, kawałek płótna lub gazy, służący w chirurgji do opatrunku ran i owrzodzeń, przepojony danym środkiem lekarskim, działa bezpośrednio na miejsce, chorobie uległe. O ile **K.** poza działaniem powyższem ma jeszcze zachować ciepło i wilgoć, pokrywa się go ceratą lub flanelą, a wtedy nosi on nazwę **K.** *rozgrzewającego.*

Kompresja, ściśnięcie, zagęszczenie.

Kompromis (z łac.) ugoda, w szczególności wzajemne zgodzenie się stron na osądzenie wynikłego między niemi sporu, przez sędziego lub sędziów, przez też strony wybranych.

Komptonit, ob. Tomsonit.

Komputowe wojsko, znaczyło u nas wojsko stałe, utrzymywane ze skarbu Rzeczypospolitej. Wyraz *Komput* w późniejszem prawodawstwie polskiem znaczył to samo co spis, mianowicie ludności. Za Stanisława Augusta *Komputem kościelnym* nazywano sposób rozłożenia świąt wedle biegu słońca i księżyca.

Komtur, ob. Komandorja i Komendator.

Komuna paryska (*Commune de Paris*), tak się nazywał rząd niepodległy, jaki się utworzył w Paryżu po zakończeniu wojny francusko-niemieckiej 1871, skutkiem powstania 18 marca, nieprzyjazny rządowi, ustanowionemu przez narodowe zgromadzenie wersalskie, przeciw któremu walczył przeszło 2 miesiące. **K. p.** zarówno nazwą, jak niektóremi urządzeniami i niejakiem teroryzmem przypomina Komunę z 1793 r., różni się zaś od tamtej, centralistycznej, decentralizacją, dążeniem do komunalnej autonomji i utworzenia republiki federacyjnej na podstawie wolnych gmin autonomicznych. Pierwsze ruchy zaczęły się już podczas oblężenia Paryża, ale za każdym razem były tłumione przez rząd obrony narodowej. Dopiero kapitulacja stolicy, tryumfalne wejście nienawidzonego wroga i konserwatywne wybory do zgromadzenia narodowego, które niedwuznacznie objawiło usposobienia monarchiczne, wywołały nienawiść przeciw istniejącemu rządowi w masach ludności, zwłaszcza w zagrożonej rozwiązaniem gwardji narodowej. Korzystali z tego przywódcy socjalistowscy (tak zwani *Czerwoni*), by powstać zbrojnie przeciw nieprzyjaciołom rzeczypospolitej. Ruch ten rząd wersalski z początku lekceważył, sądząc, że łatwo go stłumi. Czerwoni działali coraz śmielej, oswobodzili swoich stronników z więzień, wzięli amunicję, broń ręczną i działa z wałów i fortów i utworzyli na Monmartre oszańcowany obóz, a bezimienny komitet centralny żądał w ogłoszonej proklamacji, aby gwardja narodowa sama obierała swych dowódców (6 marca 1871). Teraz postanowił rząd siłą przemódz siłę; usiłowania jednak gen. Vinoy w nocy z 17 na 18 marca okazały się bezowocnemi. Wojska rządowe odparte, częścią przeszły do szeregów powstańczych, częścią poszły w rozsypkę; dwaj generałowie Thomas i Lecomte, wzięci do niewoli, na miejscu zostali rozstrzelani; ratusz opanowany. Vinoy cofnął się za Sekwanę, by bronić Wersalu. Powstańcy zdobyli 19 marca forty Issy i Bicêtre i połączyli siecią barykad wszystkie punkta stolicy, ważne ze względów militarnych. Równocześnie komitet centralny, usadowiwszy się w ratuszu, zagrzewał ludność miejscową do jednozgodnego działania i wzywał prowincje, by wysyłały do Paryża delegatów dla swobodnego ugruntowania rzeczypospolitej. Odezwa ta nie wszędzie wpływ jednaki wywarła. Wojsko rządowe, bratając się z powstańcami, ułatwiało im zajęcie wszystkich niemal warowni, okalających stolicę. Protestacja przyjaciół porządku, jako też pośrednictwo admirała Saisset, nie prowadziły do niczego. Komitet centralny rozpisał wybory do rady gminnej czyli *Komuny* (Commune), która ukonstytuowała się na ratuszu, jako władza rządząca 27 marca. Składali ją komuniści, socjalni demokraci i wogóle republikanie czerwoni ze wszystkich warstw społeczeństwa (Blanqui, Pyat, Assy, Delescluze, Grousset, słynny malarz Courbet i t. d.; H. Rochefort i W. Hugo wystąpili później). Następnego dnia ukazał się *Journal officiel de la Commune de Paris*, w którym zadekretowano utworzenie kilku komisji do załatwiania spraw publicznych. Obok **K. p.** pozostał jako osobna władza komitet centralny, reprezentujący odtąd interesa gwardji narodowej i zajmujący się organizacją armji. Dowódcą artylerji został Duval, kawalerji Bergeret, piechoty Henry, a po nim Cluseret. Już 2 kwietnia rozpoczęła **K. p.** z armją wersalską walkę, prowadzoną ze zmiennem szczęściem aż do połowy tegoż miesiąca. Równocześnie ze strony neutralnej tak w Paryżu, jak i Wersalu, próbowano daremnie sprowadzić pojednanie. Tymczasem położenie miasta stawało się coraz smutniejszem. Przemysł i handel popadły w stagnację. W miarę zbliżania się niebezpieczeństw ze-

wnętrznych wzrastał teroryzm, przypominający rządy z 1793 r., umiarkowańsi członkowie **K. p.** musieli ustąpić, inni byli aresztowani (np. Assy). Uwięziono także wielu obywateli spokojnych i dostojników kościelnych (np. arcyb. parys. Darboy) i trzymano ich jako zakładników. Majątki członków rządu wersalskiego wzięto w sekwestr, a dobra kościelne ogłoszono jako własność narodową. Lud sfanatyzowany dopuszczał się niekiedy scen gorszących. Kobiety czynny również brały udział. Za sprawę rzeczypospolitej socjalnej walczyły legjony cudzoziemskie, jak: irlandzki, hiszpański, polski i włoski. W wydanym 19 kwietnia programie głosiła **K. p.** „koniec panowania duchowieństwa, ażjoterstwa, monopolów, przywilejów i t. d.“ Wedle tego programu, miała Francja stanowić w przyszłości związek (federację) gmin samodzielnych, rządzonych przez rady gminne z własnego wyboru; deputowani ich wspólne sprawy państwa mieli załatwiać w parlamencie centralnym. Obok tego występowały na jaw teorje socjalno-komunistyczne. Na to wezwanie odpowiedziały miasta, jak Lyon, Marseille, Toulouse, St.-Etienne i in., większemi lub mniejszemi poruszeniami, szybko jednak przez rząd potłumionemi. Nieustające działania armji wersalskiej pod wodzą Mac-Mahona większe miały powodzenie w drugiej połowie kwietnia i na początku maja. Wewnątrz zaś Paryża położenie stawało się coraz groźniejsze. Ustanowione komitety dobra publicznego i bezpieczeństwa miały wspierać **K. p.** w utrzymywaniu spokojności i porządku. Zwątpienie powstańców popychało ich do czynów gwałtownych. Zabierano z kościołów przedmioty srebrne i złote i przetapiano na monetę; zburzono kolumnę Napoleona na placu Vendôme, jako pomnik tyrańskiwa (15 maja), dom Thiersa i kaplicę Ludwika XVI (19 maja). Wojska wersalskie ciągle posuwały się tymczasem naprzód, a powstańcy zabarykadowani rozpaczny stawiali opór. Ustępowali zwolna i bronili się paleniem budynków. Tak zgorzały od bomb nafcianych Tuileries, ratusz, Palais Royal, część Louvre'u, pałac sprawiedliwości i t. d. Na ulicy La Roquette stracono zakładników. 28 maja zdobyli gen. Douay i Ladmirault wzgórza Chaumont, a dnia następnego ostatni przytułek powstańców Vincennes. Wojska rządowe nie przebaczały nikomu i niemniejszą okazały zaciekłość, jak obrońcy **K. p.** Reakcja była krwawa i straszna. Rozstrzeliwano i więziono masami. Sądy wojenne, ustanowione 7 sierpnia 1871 do stycznia 1874 nie ukończyły swych prześladowań. Z przywódców **K. p.** niektórzy polegli w boju (jak Dąbrowski), inni ratowali się ucieczką (Grousset, Pyat), inni wreszcie zostali ujęci. Por. Semproniusa „Histoire de la Commune de Paris“ (5 ed., Paryż, 1871); Beaumont-Vassy „Histoire authentique de la Commune de Paris“ (Paryż, 1871); „Guerre des communeaux de Paris 18 mars—18 mai 1871“ (Brukseia, 1871); Moriac „Paris sous la Commune“ (2 ed., Paryż, 1871); Gaudet „Annales de la Commune de Paris“ (2 t., Paryż, 1871—72); Lissagaray (1878); Stanisławski „Historja Komuny paryskiej z r. 1871“ (Warszawa, 1873); Lauser „Unter der Pariser“ (Lipsk, 1879); Meerheimb „Die Pariser K“ (Berlin, 1880).

Komunalny należący do gminy, komunalne podatki, podatki gminne.

Komunał (łac.), ogólnik, zdanie powszednie, wytarte.

Komunardzi, (franc. communards), pogardliwa nazwa powstańców komuny paryskiej w 1870—71 r.

Komunduros, Kumunduros Aleksander, mąż stanu grecki, * 1814 w Mesenji, † 1883 w Atenach; kształcił się tamże, z powodu ubóstwa jednak studja uniwersyteckie przerwać musiał. W roku 1841 miał udział w powstaniu na Krecie, w r. 1845 osiadł w Katamata jako adwokat; 1851 wybrany do sejmu, zajął tam wybitne stanowisko, 1855 został prezesem izby, 1856 ministrem finansów. Następnie jako przewódca stronnictwa konserwatywnego kilkakrotnie był prezesem gabinetu. Jako ścisły konstytucjonista dążył do stopniowego rozwoju systemu parlamentarnego, a za ostatnich jego rządów Grecja powiększoną została Tesalją i częścią Epiru. W kraju cieszył się znaczną popularnością.

Komunikacja, połączenie, łączność wzajemna. *Komunikacje*, *drogi komunikacji*, wszelkiego rodzaju gościńce czyli trakty publiczne, zarówno lądowe jak wodne. Ob. **K.** lądowe i **K.** wodne.

Komunikacje lądowe, *drogi lądowe*, gościńce łączące dwie miejscowości na lądzie. Najważniejsze znaczenie mają obecnie *koleje żelazne* (ob.), obok nich wszakże niezbędnem jest utrzymywanie i *dróg bitych*, zwanych też *szosami* (franc. *chaussée*), które straciły już wprawdzie znaczenie wielkich gościńców, nie przestały być jednak, choć w drugorzędnej roli, jako łączniki przystanków kolei żelaznych z mniej lub więcej od nich oddalonemi miejscami, bardzo ważnym czynnikiem bogactwa krajowego. Ponieważ drogi bite są gościńcami przeznaczonemi do przewozu ludzi i towarów przy użyciu siły pociągowej koni, powinny przeto być tak urządzone, aby pozwalały jak najlepiej zużytkować pracę mechaniczną tych żywych motorów, a zarazem jak najbardziej się przyczyniały do zmniejszenia oporów. Pierwszemu warunkowi czyni się zadosyć za pomocą odpowiedniego spadku drogi i jej zgięć, drugiemu zaś przez nadanie jak największej gładkości powierzchni, oraz odpowiednią budowę wozów. Spadek drogi, prócz wspomnianej korzyści, ułatwia jeszcze ściek wody w kierunku podłużnym; najwłaściwszy zaś stosu-

nek jej wysokości do podstawy jest 0,025:1 lub 0,03:1, a w razie, gdy transporty przeważnie powoli mają być przewożone, i znacznie większy. Co do budowy drogi, to ta musi być przedewszystkiem poprzedzona robotami niwelacyjnemi na całej przestrzeni, obliczeniem ilości robót ziemnych, tak w zbiórce, jaki i w nasypach, oraz wymiarów rowów bocznych, koniecznych dla zapewnienia drodze odpowiedniego odpływu wód, jak również oznaczeniem ilości mostów, kanałów i ich wymiarów. Po otrzymaniu przez niwelację splantowanego szlaka, zwykle do 12 metrów szerokości mającego, środkiem tegoż na szerokości 9 metrów, lub nieco mniejszej, sypie się 16-centymetrowa warstwa piasku, na którą przychodzi warstwa szabru, najlepiej granitowego lub gruboziarnistego żwiru, od 16 do 19 cm. gruba, którą należy mocno ubić, a przytem nadać w przecięciu poprzecznem kształt nieco wypukły, dla ułatwienia ścieku wody do rowów podłużnych, których pochyłość winna być również należycie do przewidywanej ilości wody zastosowaną. Kanały poprzeczne dla przeprowadzenia wody budują się zwykle z kamieni kładzionych na mech lub wapno, z cegieł lub rur żelaznych, mosty zaś z różnych materjałów, stosownie do ich rozmiarów, oraz zasobów pieniężnych. Przytoczony tu sposób budowania dróg bitych ulegać musi oczywiście mniejszym lub większym zmianom, stosownie do warunków gruntowych i jakości znajdujących się w pobliżu materjałów, do budowy posłużyć mogących, podawanie ich jednak przechodzi zakres niniejszego artykułu. Koszt budowy **d. b.** na jedną wiorstę wynosi zwykle od 5 do 8 tysięcy rubli, licząc już w to i wszelkie przynależytości. Konserwacja drogi, czyli utrzymanie jej w dobrym stanie, wymaga nader starannego dozoru, polegającego na dosypywaniu szabru dla zrównania wybojów, co najlepiej uskuteczniać podczas wilgotnej jesieni, na utrzymywaniu należytej wypukłości przecięcia i usuwaniu, o ile się to da uczynić, błota i wody, oraz naprawie mostów i kanałów.—Pierwszy ślad historyczny dróg bitych mamy w zachowanych w wielu miejscach, aż do dnia dzisiejszego, a nader kunstownie budowanych, drogach wojskowych rzymskich. Po upadku cesarstwa rzymskiego, nie licząc starań Karola W-go o naprawę dawnych dróg sztucznych i prowadzenie nowych, dopiero od XIII w. dają się w Europie spostrzegać na nowo ślady dosyć systematycznej ich budowy. Obecnie najlepsze są drogi angielskie, dla których łatwiejszego utrzymania w porządku istnieją tam godne do naśladowania przepisy. **D. b.** u nas w kraju istniejące dzielą się na dwa rzędy. Pierwszorzędne, idące przeważnie od Warszawy ku granicom kraju, zbudowane zostały od 1816—45 r. i zostają pod zawiadowaniem urzędującego w Warszawie zarządu XI okręgu dróg komunikacji, drugorzędne zaś, nieco zwykle węższe, zostają pod opieką rządów gubernjalnych i mają na celu ułatwienie komunikacji pomiędzy Warszawą a miastami gubernjalnemi, oraz temi ostatniemi a powiatowemi, oraz zakładów i fabryk z wielkiemi gościńcami i kolejami żelaznemi. Po zniesieniu szarwarku, na budowę i konserwację tych dróg używają się fundusze pochodzące z nałożonej w zamian za tę służebność opłaty. Por. Rychter „Projektowanie komunikacji, roboty ziemne i budowa dróg“ (Lwów); Pancer „O budowie i konserwacji dróg bitych i zwyczajnych“ (wyd. przez Przesmyckiego); Löwe „Strassenbaukunde“ (1895).

Komunikacje wodne, są naturalne i sztuczne; pierwsze stanowią rzeki (ob.), drugie kanały (ob.).

Komunikat (łac.), zawiadomienie piśmienne; komunikacja, udzielenie wiadomości; przewóz towarów lub osób; dostęp swobodny, zwłaszcza do placów, ulic, gmachów i t. d.

Komuniści, zgromadzenie księży świeckich, założone r. 1613 w elektorstwie bawarskiem, we wsi Logman, przez księdza Bartłomieja Holzhausera. Obowiązkami zgromadzenia było usunięcie się od niewiast w domowem towarzystwie i spólność życia. Członkowie zostawali pod rządem jednego przełożonego, odbywając wspólne ćwiczenia duchowne, modlitwy i t. d., składając wszelkie dochody do kasy spólnej. Zgromadzenie to rozszerzyło się w Sycylji, Portugalji i Irlandji. W r. 1685 przybyło także do Polski, gdzie nazywano jego członków *Bartoszkami*. Ubiór komunistów nie różnił się niczem od ubioru duchowieństwa świeckiego.

Komunizm (z łacińskiego od *Communis*, wspólny), polityczno-społeczny systemat, który znosi wszelkie różnice między ludźmi, a więc przedewszystkiem własność prywatną i na jej miejsce stawia wspólność majątkową wszystkich obywateli, tak, że według **K.** każdy powinien owoc swej pracy poświęcić dobru ogólnemu, a z niego uzyskać równą cząstkę na swój udział. **K.** tem się różni od *socjalizmu*, że ten ostatni nie znosi własności osobistej, lecz tylko dziedziczną, że zatem dozwala każdemu na posiadanie dobra nabytego własną jego pracą; to zaś ma z nim wspólnego, że jeden i drugi chcą reformy dotyczasowych stosunków i zniesienia różnic istniejących między ludźmi. **K.** w ten sposób można uważać za rozwinięcie ostateczne socjalizmu. Dążenia komunistyczne spotykamy już w starożytności i w wiekach średnich. W starożytności Faleas Chalcedończyk domagał się dla każdego równego wykształcenia i posiadania równych cząstek ziemi; Hippodamos Miletańczyk żądał, aby państwo było złożone z 10,000 obywateli, podzielonych na 3 równe klasy i mających jednakową ilość ziemi; Platon (w *Rzeczypospolitej*) uważał, że państwo powinno

dla każdego wyznaczyć odpowiedni zakres działalności, że trzy w niem powinny być stany: prawodawcy, wojownicy i rolnicy, i że kobiety powinny być wspólne; znosi on własność prywatną dla klas rządzących i żąda, aby wychowaniem dzieci zajmowało się państwo. Podobnież Epikur przyjmował wspólność majątków, która była podstawą i u Pitagorejczyków. Niektóre pojęcia komunistyczne, połączone z zasadami religijnemi, spotykamy w wielu sektach wschodnich, jak np. Eseńczyków; od tendencji tej nie było wolnem i pierwotne chrześcijaństwo, szczególnie anachoreci wschodni i mnisi zachodni. Później zaś, gdy zakony się zbogaciły i zaniedbywały wykonywania ascetycznych praktyk, komunistyczne i socjalistyczne poglądy utrzymywały się w stowarzyszeniach: humiljatów, berghardów, a potem znowu wśród zakonników żebrzących. Szczególniejszego rodzaju **K.**, pomieszany z pojęciami religijnemi, wystąpił w XIII w., w stowarzyszeniu znanem pod nazwą *Fratres et sorores liberi spiritus*. Członkowie tego stowarzyszenia nie wykonywali ascetycznych praktyk i nauczali, że dobry i sprawiedliwy człowiek działa podobnie jak Bóg. Na tajnych swych zgromadzeniach, kapłani ich zupełnie nadzy, przed nagimi obojej płci słuchaczami, głosili powszechną równość ludzi i wspólność dóbr i kobiet. Z Francji rozszerzyła się ta sekta do Włoch i Niemiec, a jeden jej odłam, znany pod nazwą *Adamitów*, został (w. XV.) przez wodza Husytów Żyżkę wytępiony. W czasie reformacji widzimy, jak niektóre poglądy socjalistyczne rozwijają się w pośród ludności wiejskiej i doprowadzają do wojen chłopskich. Wyraźny już **K.**, mocno pomieszany z żywiołami religijnemi, objawia się w działalności Münzera, a jeszcze więcej u *anabaptystów* (ob.). Nowszy komunizm i socjalizm rozwinęły się najpotężniej we Francji i Anglji, a przyczyną ich była nierówność panująca w społeczeństwie, a mianowicie przewaga szlachty i duchowieństwa. W Anglji najwcześniej objawiają się te poglądy. W XVI już wieku myśli o równości wszystkich ludzi i o potrzebie reformy społecznej spotykamy u Tomasza Morusa *(De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia)* (1516) i Rogera Bakona *(Nova Atlantis, Opus majus)*; w XVII w. w tym samym kierunku pisze Harrington *(Oceana*, 1656); wreszcie w XIX w. Robert Owen ogłasza swe poglądy *(New views of society*, 1812) i domaga się, aby w społeczeństwie panowała absolutna równość praw i obowiązków, oraz aby wszelka przewaga jednych nad drugimi była stanowczo usunięta. Owen teorję swoją wprowadził w praktykę i w Ameryce północnej założył kolonję *New-Harmony*, która pozostawała w kwitnącym stanie aż do 1826 r. Po upadku tej kolonji powrócił Owen do Anglji i zakładał stowarzyszenia robotników, z kierunkiem socjalistycznym. Z tych stowarzyszeń wynikła partja *chartystów* (ob. Charta, Chartyzm), dążąca do zreformowania stosunków społecznych. We Francji konstytucja z 1791 zachowała prawo własności, ale zarazem wykazała potrzebę takich urządzeń, któreby ubogim wsparcia, a zdrowym robotnikom pracy dostarczały. Konstytucja w 1793 roku również uznała prawo własności za jedno z najważniejszych praw człowieka, chociaż już Marat głosił, że równość praw pociąga za sobą konieczne równość użycia. Poprzednio jeszcze w 1756 Morelly, nauczyciel w Paryżu (w romansie „La Basiliade"), domagał się bezwzględnej równości między ludźmi i organizacji pracy przez władzę państwową. (Ob. także „Naufrage des îles flottantes" i tegoż autora „Code de la nature"). Pierwszym jednak, który pomysły komunistyczne chciał wprowadzić w życie był Babeuf (ob.). Po odkryciu sprzysiężenia przez niego zawiązanego i ukaraniu śmiercią przywódców (1796) **K.** ustąpił we Francji miejsca socjalizmowi, reprezentowanemu głównie przez St. Simona i Fouriera. Pierwszy z tych pisarzów (w dziełach „Le Catechisme des industriels" i „Le nouveau Christianisme"), domagał się pierwszego miejsca dla wszystkich pracujących robotników, których uważał za najpożyteczniejszych członków społeczeństwa, i którzy między sobą powinni być najzupełniej równi. Do równości tej, sądził, że można dostąpić przez wzajemną miłość i braterstwo. Myśli te rozwijali dalej Olinde, Rodrigues, Bazard i Enfantin. Bazard (ob.) domagał się, aby zasada dziedziczności majątków była zniesiona i aby spadkobiercą prywatnych osób było państwo. Powstałe stąd majątki tak powinny być dzielone, aby każdy otrzymał stosownie do swej zdolności i pracy *(à chacun selon sa capacité, et à chaque capacité selon son travail)*. Fourier uznaje, że szczęście jest celem wszystkich, że do szczęścia tego dojść można przez zaspokojenie popędów i że zaspokojenie tych popędów przez wszechstronną harmonję w społeczeństwie i naturze winno być zadaniem ludzkości. Główną przeszkodą do zaspokajania popędów jest brak środków, brak bogactw. Bogactwa zatem muszą być powiększone i dostępne. trzeba więc je rozdzielić między ogół; a także musi być zaprowadzony inny system posiadania i pracy. Wszyscy, czujący skłonność do pewnego rodzaju pracy, powinni być podzieleni na grupy i falangi, a zyski, otrzymane ze wspólnego gospodarstwa, powinny być rozdzielane w stosunku kapitału, talentu i pracy każdego z uczestników. Zasady Fouriera rozpowszechniał Wiktor Considérant, z początku w dzienniku *Le Phalanstère*, a potem (od 1836) w *Phalange, journal de la science sociale*. Zasady St. Simona i Fouriera powołały we Francji do życia wiele pism. Niektórzy z tych pisarzów chcieli zasady te rozwinąć i przeprowadzić w całym ustroju społecz-

nym. Jednocześnie objawił się we Francji **K.** religijny, który, wychodząc z zasad nauki chrześcijańskiej i opierając się na słowach Biblji, wykazywał ujemne strony obecnego ustroju społecznego, rodziny i własności prywatnej, i w imię Chrystusa domagał się wspólności majątkowej, podniesienia dobrobytu klas niższych, ujednostajnienia materjalnych warunków życia, ale głosił jednocześnie, że wszelkie przewroty i zmiany, chociażby najkonieczniejsze, powinny się dokonywać na podstawie miłości i braterstwa. Do takich autorów należą: Lamennais, który chciał pogodzić socjalizm z dogmatami katolicyzmu, a chociaż był za to wyklęty przez papieża, nie ustawał przecież gorliwie głosić swych przekonań i wzywać lud do oporu przeciw istniejącemu porządkowi rzeczy: „Paroles d'un croyant“ (1834) i „Le livre du peuple“ (1837); Constant. „Bible de la liberté“ (1840); Alf. Esquiros „L'Evangile du peuple“ (1840); „Evangile du peuple defendu“ (1841), zwłaszcza C. Pecqueur „De la république de Dieu“ (1844). Wszelako autorowie ci partji komunistycznej utworzyć nie zdołali. Leroux Piotr kierował się więcej teorjami abstrakcyjnemi: wychodząc z pojęcia równości wszystkich ludzi, chce on usunąć byt oddzielnych państw, rodzin i własności prywatnej; Proudhon zadaje sobie pytanie: czem jest własność? i odpowiada na nie: własność jest kradzieżą *(La propriété c'est le vol);* wogóle Proudhon jest najsilniejszy w wytykaniu wad i niedostatków dotychczasowego ustroju; Louis Blanc. „Organisation du travail“ (1839) chce, aby państwo wzięło całkowity przemysł w swe ręce i wydzielało pracę każdemu robotnikowi za odpowiednią zapłatą. Rewolucja lutowa w 1848 r. nosiła na sobie silne cechy socjalistyczne, sama dewiza nowej rzeczypospolitej: „Liberté, Egalité, Fraternité“ nadawała jej takie piętno, a wielu socjalistów było w łonie samego rządu. Kiedy jednak próba warsztatów narodowych nie powiodła się i wykazała niepraktyczność planów reformatorskich, socjaliści łącznie z komunistami zrobili straszne powstanie czerwcowe, które jednak krwawo przez generała Cavaignaca stłumione zostało. W rok potem w południowej Francji wykryto rozległe sprzysiężenie komunistyczne, które i w Paryżu wielu uczestników miało.—*Komunistyczne poglądy* szerzył Buonarotti (ob.), wpajając w lud razem ze swymi przyjaciołmi nienawiść do klas bogatych i istniejącego porządku rzeczy. Organem ich był z początku w r. 1837 *Le moniteur republicain*, a następnie *L'homme libre.* W końcu chciano zasady przeprowadzić w życie, ale powstanie wzniecone pod przewodnictwem Blanqui'ego i Barbesa, w 1839 r. obudziło ogólną niechęć do wyznawców tych teorji. Resztki spiskowców Barbesa połączyły się z przedstawicielami robotników w *Sociétés des travailleurs égalitaires*, gdzie hołdowano wyraźnie materjalizmowi. Bardziej umiarkowani i szlachetni robotnicy utworzyli towarzystwo *Réformistes*, i tu dążono do wspólności pracy i starano się równość połączyć z braterstwem. Organem tego stronnictwa był dziennik *L'atélier* w 1840 r. Ciekawy odłam komunizmu tworzą tak zwani Ikarzyści, zwolennicy Cabeta (ob.), który w swej podróży do Ikarji *(Voyage en Icarie*, 1842), przedstawił społeczeństwo, a raczej państwo, gdzie nie ma ani własności, ani pieniędzy, ani różnic stanu lub położenia, ani nawet kar, gdzie jednak rodzina jest utrzymana. Swe pomysły wygłaszał on dalej w dzienniku *Le populaire* i nawet probował je wprowadzić w czyn w Ameryce. Jego uczniem był Dézamy, który nadał teorjom Cabeta kierunek bardziej krańcowy, przyszedłszy do wniosku: że każdy może czynić co chce i brać czego w danej chwili potrzebuje. Z Francji wreszcie rozszerzyły się zasady komunistów po zachodniej Europie, a także Szwajcarji i Niemczech. Wilhelm Weitling założył w Szwajcarji związek komunistyczny z międzynarodowemi rozgałęzieniami i rozwinął jako agitator ogromną zręczność i energię. Systemat swój wyłożył w rozprawie „Garantien der Harmonie und Freiheit“ (Vevey, 1842) i w pracy „Evangelium des armen Sünders“. Wyczerpujący przegląd całej literatury o **K.** zawiera dzieło Stammhammera „Bibliographie des Socialismus und Kommunismus“ (Jena, 1893). Por. także Bensena „Die Proletarier“ (1847); Max Hirnera „Der Einzige und sein Eigenthum“; Scheidtmana „Der Communismus und das Proletariat“ (Lipsk, 1849); Stein „Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreich“ (Lipsk, 1842); tenże „Geschichte der sozialen Bewegungen in Frankreich“ (1850, t. 3); Sudre „Histoire du communisme“ (5 wyd., Paryż, 1856, wyd. niem. Berlin, 1886); Hildebrand „Die Nationaloekonomie der Gegenwart und Zukunft“ (Frankfurt, 1848); Marlo (Winkelbleck) „Untersuchungen über die Organisation der Arbeit“ (2 wyd., Tubinga, 1886, t. 3); Schäffle „Kapitalismus und Sozialismus“ (1870); Meyer „Der Emanzipationskampf des vierten Standes“ (Berlin, 1874—75, t. 2); Woolsey „Comunism and Socialism in their history and theory“ (Londyn, 1880); Leroy-Beaulieu „Le collectivisme“ (Paryż, 1884, 3 wyd., 1891); Pöhlmana „Geschichte des antiken Kommunismus und S.“ (Monachjum, 1893). Nordhoffa „Communistic Societaties of the United States“ (Londyn, 1895); Sybel „Die Lehre des heutigen S. und Kommunismus“ (Bonn, 1872).

Komunja święta, ob. Wieczerza Pańska.

Komutacja (z łac. zmiana), w astronomji kąt, jaki linja, idąca od środka słońca do ziemi, tworzy z linją, idącą od słońca do innej planety. Jeżeli kąt ten = 0^0, planeta znajduje się w opozycji, jeżeli = 180^0, planeta przypada w konjunkcji czyli w połączeniu.

Komutator, ob. Girotrop.

Komysz-Buruńska zatoka, zatoka w odległości 2 mil od Kerczu, ma przeszło 2 klm. obwodu; odbywa się w niej znaczny połów śledzi.

Komża, rodzaj *Alby* (ob.), tylko o wiele od niej krótsza, różni się od *Rokiety* szerokością swych rękawów.

Konacz z Hodisztkowa, Mikołaj, zwany też *Konaczek* lub *Finitor*, czynny i wielostronnie uczony pisarz czeski, † 1546. Początkowo właściciel drukarni, wyniesiony 1516 do stanu szlacheckiego za zasługi, położone dla języka i literatury czeskiej; od 1523 zaniechawszy drukarstwa, został wice-sędzią królestwa Czeskiego. Wcześnie rozpoczął zawód literacki przekładem romansu Beroalda „Gliszkara a Sigismunda“ (1507); następnie wydał tłómaczenie z Lucjana rozmów „Charon a Palinurus,“ „Terpsion a Pluto“ (1507, 2 wyd. 1806); dalej „Czeská kronyka“ z Eneasza Sylwjusza (1510); „Dialogus, v kteremž Czech s Pikhartem rozmlouva“ (1515); „Pravidlo lidského života,“ przekład bajek Bidpaja (1828, 2 wyd. 1600); „Kniha o horzekování a narzikáni Spravedlivosti“ (1547); dzieło to, wychwalane przez Balbina jako „opus eruditione divina et humana plenissimum,“ wyszło wraz z „Hra, rytmy a pisniemi sepsana Judith vdovy,“ przekład z niemieckiego, oraz z „Hra pieknych przipovidek“ z Boccaccia. Późniejsze szczególnie utwory **K.** zalecają się poprawnym językiem i stylem.

Konak (po tur. dom), w Turcji mieszkanie ludzi bogatszych, w szczególności wyższych urzędników, stąd **K.** oznacza często stan urzędniczy. *Konakdżi* kwatermistrz, *konakdżi-basza* generał kwatermistrz.

Konar Alfred (właściwie: Kinderfreund), powieściopisarz, ogłosił: „Hrabina Sylwia” sztuka w 3 aktach (Warszawa, 1885); „Bankruci” powieść (tamże, 1892); „Przed ślubem” (tamże, 1891); „Siostry Malinowskie” (Warszawa, 1894); „Pierwsza miłość” (Warszawa, 1896); „Jesień,” „Panny” *(Kur. Warsz.*, 1900).

Konarska-Kujawska kasztelanja leżała w województwie Brzesko-Kujawskiem, obejmowała miasteczko Konary, ostatnim zaś jej kasztelanem był Antoni Karnkowski, mianowany 19 lipca 1783 r.

Konarska-Łęczycka kasztelanja, położona była w województwie Łęczyckiem, obejmowała miasteczko Konary; ostatnim jej kasztelanem był Jan Amor Tarnowski, mianowany 2 września 1767 r.

Konarska-Sieradzka kasztelanja, leżała w województwie Sieradzkiem; ostatnim jej kasztelanem był Maciej Zbijewski, mianowany 16 sierpnia 1771 r.

Konarski (hrabia) v. *Gryf* odm., herb: W polu czerwonem—gryf srebrny wspięty. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — pół srebrnego gryfa, trzymającego trąbę czerwoną wylotem do góry. Rysunek ob. pod Gryf.

Konarski, herbu Abdank, starodawny ród polski, zamieszkały w Wielkopolsce, w Sandomierskiem i na Podgórzu. — **Konarski** Jan, biskup krakowski, * 1447 z ojca Przybysława, † 1525 w Krakowie. Nauki początkowe pobierał w Poznaniu, wyższe w Akademji krakowskiej. Zalecony przez Szydłowskiego Kazimierzowi Jagiellończykowi, został dworzaninem królewicza Kazimierza, zaliczonego w poczet świętych. Przyjąwszy święcenia kapłańskie, zarządzał dobrami królewicza Fryderyka; został wówczas kanonikiem krakowskim, następnie administratorem, a 1504 biskupem djecezji krakowskiej. Odznaczył się wielu cnotami i mądrym zarządem biskupstwa. W Bodzęcinie przebudował zamek, w Biskupicach wzniósł nowy, w Kielcach wystawił zakrystję z ciosu, a w Konarach, gnieździe ojczystem, wymurował kościół. Pochowany w katedrze na Wawelu, którą przyozdobił. — **Konarski** Jan, synowiec poprzedniego, archidjakon krakowski. Jako sekretarz Zygmunta I, jeździł 1517 do Izabeli, ks. barskiej, z prośbą o rękę jej córki Bony Sforcji. Umarł jeszcze za życia stryja. — **Konarski** Jerzy, brat poprzedniego, kasztelan, a następnie wojewoda kaliski; podpisał unję księstw Oświecimskiego i Zatorskiego. — **Konarski** Adam, syn poprzedniego, biskup poznański od roku 1562. Lubiony przez Zygmunta Augusta, jeszcze jako kanonik krakowski jeździł od niego z obedjencją do papieża Pawła IV, a po śmierci Bony (1557) do króla hiszpańskiego Filipa, celem odebrania majątku pozostałego po matce. Przyjaciel Hozjusza, sprowadził do Poznania Jezuitów, osadził ich przy kościele św. Stanisława i hojnie opatrzył. Po obiorze Henryka Walezego udał się 1573 na czele świetnego poselstwa do Francji z zaproszeniem króla, którego wspaniale podejmował w Bukowie i Poznaniu. **K.** jeden z najgorliwszych biskupów, działał wiele przeciw krzewieniu reformacji. Jadąc na sejm konwokacyjny po ucieczce z Polski Henryka, † 1574 w Ciążynie, pochowany w Poznaniu.

Konarski Jan, z łacińska *Conarius* zwany, kaznodzieja i teolog polski, Jezuita, * 1540 w Pyzdrach, do zakonu wstąpił 1555. Przez lat 20 był rektorem kolegjum poznańskiego, również długo prefektem szkół, a przez całe prawie życie kaznodzieją. Ciesząc się powszechnym szacunkiem, jednał zwaśnionych, wywierał wpływ na inowierców i wielu nawrócił. † 1614 w Poznaniu jako spowiednik Opalińskiego, biskupa poznańskiego. Dzieła jego są: „Dysputa teologiczna z And. Prażmowskim z Radziejowa,” „Kazanie na pogrzebie Stan. Sobockiego etc.” (Poznań, 1590) i przekład polski S. Cyprjana „O jedności kościoła.”

Konarski Stanisław, * 30 czerwca 1700 we wsi Zarzycach, województwie Sandomierskiem, † 3 sierpnia 1773, syn kasztelana zawichojskie-

Konarski Stan.

go; uczył się w Piotrkowie u Pijarów i za przykładem dwu starszych braci, w 15 roku życia wstąpił do tegoż zgromadzenia w Podolińcu na Spiżu, a w 21 roku uczył już retoryki w wyższych klasach. Obok tego pisywał panegiryki na cześć Piotra i Jana Tarłów, oraz inne, co było w duchu czasów. Niebawem został przeniesiony do konwiktu pijarskiego w Warszawie, gdzie mu powierzono wykład poetyki. Przełożeni, poznawszy zdolności i gorliwość młodzieńca, wysłali go w r. 1725 do Rzymu. Po kilkoletnich studjach w Rzymie i Lunewilu, dwuletniem nauczaniu w kolegjum Nazareńskiem i podróżach po Europie, wrócił w 1731 do kraju i z początku w Rzeszowie, następnie w Warszawie wykładał historję, geografję i wymowę, celem przygotowania dobrych nauczycieli. Wskutek uzyskanego rozgłosu i uznania dla nauki i zdolności, wyjechał po śmierci Augusta II z poselstwem polskiem do Paryża. Zwiedzając powtórnie Francję, Włochy, Niemcy i Holandję, zawiązywał stosunki z uczonymi, studjował systemy nauczania, ustrój polityczny i administrację publiczną. Wróciwszy w r. 1736, zabrał się energicznie do reformy szkół pijarskich (obrany został w r. 1741 prowincjałem); wysyła młodych księży za granicę, zbiera na to fundusze, otwiera wykłady nauk przyrodzonych, matematyki, fizyki, zaprowadza nowe metody nauczania; potem udało mu się przekształcić wszystkie wogóle szkoły pijarskie, a w 1740 otwiera, pomimo wielu przeciwności, wzorowy konwikt dla młodzieży arystokratycznego pochodzenia — *Collegium Nobilium*, pojmując, że dla usunięcia panującej w kraju ciemnoty trzeba, aby światło nauki i wyższe dostało się sfery społeczeństwa. (Collegium Nobilium przetrwało aż do r. 1832). W r. 1745 ciężko zachorował, a gdy miał się lepiej, dla poratowania zdrowia jedzie do wód w Lotaryngji, a następnie do Paryża. Wróciwszy, znowu bierze się z całą energją do należytego urządzenia konwiktu szlacheckiego, który w 1754 r. już stanął na trwałych posadach i pobudził także Jezuitów do zakładania podobnych szkół, co wychodziło krajowi na pożytek, wydaje książki szkolne, czuwa niezmordowanie nad dobrocią i poprawnością wykładów. Nie przyjąwszy proponowanych mu kilkakrotnie przez króla senatorskich i biskupich dostojeństw, pędził ciche i pracowite życie, otoczony uznaniem i uwielbieniem wszystkich światłych i dobrze życzących krajowi ludzi; umarł w 73 roku życia w Warszawie. Działalność jego reformatorska w trzech uwydatniła się kierunkach: wychowawczym, politycznym i literackim. W wydanem w r. 1741 piśmie „O poprawie wad w wymowie“ (*De emendandis eloquentiae vitiis*, Warszawa, 1741) wyśmiewa dotychczasową retorykę, której zarówno pijarskie, jak i jezuickie trzymały się szkoły. Na własnego utworu panegirykach wykazuje **K.** całą niedorzeczność i bezmyślność ówczesnej poezji i wymowy. To zuchwałe targnięcie się na system uświęcony powagą pokoleń, wydało się straszną herezją dla głów zagwożdżonych, dzięki przyjętej wtedy metodzie nauczania. Każdy krok **K.** wywoływał coraz to większe burze tak ze strony Jezuitów (proces o założenie konwiktu we Lwowie, zakończony tryumfem Pijarów w 1761), jak ze strony szlachty, ugodzonej w samą „źrenicę wolności” książką „O skutecznym rad sposobie, albo utrzymywaniu sejmów” (4 cz., Warszawa, 1760—63), a wreszcie całej masy ciemnych fanatyków religijnych, którym dziełko „O religji poczciwych ludzi” (Warszawa, 1767, ostatnie wyd. Kraków, 1887, toż po łacinie 1771) wydało się pismem heretyckiem. Krzyki zawistnych i zatrwożonych fanatyków nic przeciw prawdzie poradzić nie mogły. Papież Klemens XIV oczyścił **K.** z zarzutu herezji, szlachta, ochłonąwszy z pierwotnego oburzenia, sama przyznała szkodliwość *liberum veto*, obaliwszy je uchwałą sejmową, ogół oświecony zarzucił napuszoność w piśmie i mowie, wracając powoli do czystej polszczyzny z XVI wieku. **K.** również wielką uczynił przysługę dla badaczów dziejowej przeszłości naszego kraju zebraniem, uporządkowaniem i wydaniem ze współudziałem innych Pijarów zupełnego zbioru praw staropolskich. Są to znane powszechnie „Volumina legum,” które wyszły w Warszawie w 6 t., in fol. od 1732 r. do 1739 pod tyt. „Leges, statuta, constitutiones Regni Poloniae.” (Drugiego wydania zupełnych Volum. dokonał Ohryzko, Petersburg, 1859—60). Inne prace **K.** są: „Rozmowa ziemianina z sąsiadem o teraźniejszych okolicznościach” (Warszawa, 1733); „Listy przyjacielskie,” w których zaleca kandydaturę Stanisława Leszczyńskiego (Warszawa, 1733); „Contra spiritus germanici scripta;” „De arte bene cogitandi ad artem dicendi bene necessaria” (Warszawa, 1767); „Opera lyrica” (Warszawa, 1767); „Carmina posthuma” (Warszawa, 1778); „Grammatica Latina” (Warszawa, 1741), książka ta wyrugowała Alwara i liczy bardzo wiele wydań, a w przeróbce ks. Idziego Presiowskiego dotrwała niemal do połowy XIX wieku. Król Stanisław August wysoce cenił zasługi Konarskiego i kazał na jego cześć wybić złoty medal z napisem „Sapere auso.” Polski przekład wierszy łacińskich **K.** wyszedł w r. 1778 w Warszawie, p. t. „Stanisława Konarskiego... wiersze wszystkie” (tłóm. Szostowic). Poezja była dla Konarskiego tylko narzędziem do jego reform. Odmówić mu talentu poetyckiego w zupełności nie można, ale formą władał słabo. Dlatego to „Liryki” pisał po łacinie. Są to zresztą utwory treści politycznej. I dramatu uży-

wał **K.** jako narzędza polityki i pedagogiki. Wzorem Jezuitów urządzał w swoim konwikcie przedstawienia dramatyczne, dostarczając osobiście sztuk tłómaczonych z klasyków francuskich (jak mówi Szymon Bielski). Napisał też i oryginalną rzecz w 5 aktach p. t.: „Tragedja Epaminondy" (Kraków, 1880, z rękopisu bibl. suskiej hr. Branickich), w której najlepiej wyraził się duch i ideje Konarskiego. Są tu aluzje do ówczesnych stosunków polskich. O **K.** pisali: Michał Krajewski „Pochwała Stan. Hier. Konarskiego" (Warszawa, 1783); Szym. Bielski „Vitae et scripta quorundam e Congregatione sch. Piarum" (Warszawa, 1812); J. Łukaszewicz „Historja szkół w Koronie i Litwie" (4 t., Poznań, 1849—51); F. Ksaw. Dmochowski „Notitia brevis de vita et scriptis Stanislai Konarski" (Varsoviae, 1818); Aleksand. Chodkiewicz „Portrety wsławionych Polaków" (Warszawa, 1820); Teodor Nacher „Dwa dzieła Konarskiego:" „O religji poczciwych ludzi 1769" i „De religione honestorum hominum 1771" (Stryj, 1883); H. Biegeleisen „Korespondencja St. Konarskiego z wujem Janem Tarłą z lat 1738 — 1746" („Przew. nauk. i liter.," Lwów, 1883); oraz „St. Konarski w procesie Jezuitów z Pijarami" (Muzeum, zeszyt 6 i 7, Lwów, 1896); Wł. Nehring „St. Konarski" (w „Allgemeine Encyklopädie" Erscha und Grubera, Sect. II Theil 38, Leipzig, 1885); Flor. Łagowski „Konarski jako reformator szkół publicznych" (Warszawa, 1884), oraz „Collegium nobilium St. Konarskiego" (Warszawa, 1888); Konst. Wojciechowski „Młodość Stan. Konarskiego" (Lwów, 1895); St. Biegański „Poczet prac ks. St. Konarskiego" (z portretem Konarskiego, 1896), oraz „Konarsciana: zbiór dokumentów, odnoszących się do życia i działalności ks. Stan. Konarskiego" (zeszyt I, Mikołów, 1897); A. Sienicki „Reformy Konarskiego w szkolnictwie polskiem" (w „Sprawozd. dyrekt. IV gimn. we Lwowie," Lwów, 1898); H. Wernic „Stanisław Konarski, jego życie i działalność wychowawcza" (Petersburg, 1900, z portretem Konarskiego).

Konarski Michał, filantrop, pedagog i literat, * 1784 w Słonimie, † 1861 w Odesie. Skończywszy uniwersytet wileński, osiadł w Wilnie i poświęcił się pracy literackiej, przerabiając komedje i dramaty dla teatru miejscowego. Później był nauczycielem domowym na Litwie i Podolu. Tu zapoznał się z Trembeckim i niektóre o nim szczegóły zamieścił w *Dzien. Wileń.* (zeszyt 2, r. 1815). Od 1815 r. był **K.** w Tulczynie nauczycielem Bolesława Potockiego, syna Szczęsnego i Zofji Potockich; następnie podróżował z uczniem swym za granicą, a 1824 osiadł w Petersburgu, gdzie czynny brał udział jako współpracownik pisma *Bałamut Petersburski.* Od 1829 znowu podróżował za granicą, a 1834 osiadł na Podolu i gospodarował już to na własnej wiosce, już na wielkich dzierżawach. On pierwszy zaprowadził w tamtych stronach wyrób cukru z buraków. Pod koniec życia przesiadywał najczęściej w Odesie. Zebrawszy znaczny majątek, używał go zacnie. Wspierał pisma polskie, a przed śmiercią rozdzielił całe swe mienie na cele dobroczynne. Między innemi zapisał 20,000 rs. na stypendja dla uczącej się młodzieży, która też przez lat 10 z tego zapisu korzystała. Wielu było takich, co jeno przy pomocy stypendjum **K.** byli w stanie ukończyć Szkołę Główną. Rękopisy jego i bibljoteka przesłane zostały Tow. nauk. krak. — Życiorys w *Tyg. Illustr.* (№ 150, r. 1862).

Konarski Franciszek, nauczyciel gimnazjalny, filolog i tłómacz klasyków greckich; przełożył Arystofanesa „Rycerze" (1883).

Konarskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Sieradzkiem, powiecie Radomskim. Według lustracji z r. 1566, powstało z dawniejszego starostwa radomskiego i wówczas zaliczały się do niego: wieś, a następnie miasteczko Konary, w pobliżu Spicymierza, i wsie Zawady i Rudniki. Z miasteczka utworzyła się następnie kasztelanja, a tytuł kasztelanów konarsko-sieradzkich utrzymywał się do końca Rzeczypospolitej. Pozostałe zaś wsie Zawady i Rudniki posiadał w r. 1771 Ludwik Karśnicki, chorąży ostrzeszowski, opłacając z nich kwarty złp. 750, a hyberny złp. 138 gr. 3.

Konarzewski

Konarzewski v. *Wręby*, herb: W polu czerwonem, pod 6-promienną gwiazdą złotą—trzy rzeki (pasy) prawoukośne. U szczytu trzy pióra strusie. Według Okolskiego, nadany przez Ludwika króla polskiego i węgierskiego.

Konaszewicz Piotr, bohater i hetman Kozaczyzny polskiej, z przydomkiem *Sahajdaczny.* Rodem Ukrainiec, posiadając spotęgowane wszystkie zalety mołojców, z prostego Kozaka doszedł do tego, że towarzysze zrobili go swym hetmanem. Ale bo też godzien był tej godności. Odważny, przezorny, pełen zdolności wojskowych, zarówno dzielny, jako żołnierz i jako wódz, wytrzymały na trudy obozowe, umiał się zawsze odznaczać nawet pomiędzy najwaleczniejszymi. Jakkolwiek bez woli króla pols. został hetmanem, mimo to przecież stawał zawsze po stronie Polski przeciw jej nieprzyjaciołom. Jedno tylko było złe, że bez względu na konstytucje, poskramiające jego samowolność, przedsiębrał częste na Turcję napaści i przez to ściągał na Polskę odwet potęgi tureckiej. Hetmani, stawiani przeciw **K.** z polecenia króla utrzymać się nie mogli. Rozpocząwszy heroiczny bój z Turcją, zapędzał się **K.** ze swymi mołojcami aż na przedmieścia Stambułu. Co rok prawie, zacząwszy od 1613, podejmują Zaporożcy pod wodzą Sahajdacznego „chadzki" do Krymu lub na morze, rabując i paląc wszystko po drodze. W r. 1614 splondrowali

strasznie Synopę i przynieśli łupy na 40 miljonów; 1615 targnęli się na sam Stambuł, spalili przyległe stolicy porty Misewnę i Archiokę, nabawili strachu sułtana, rozbili pogoń i bezpiecznie wrócili nad Dniepr; 1616 w szeregu „chadzek“ na Azję Mniejszą złupili Trapezunt, rozbili flotę turecką Cykala-baszy i spustoszyli Kaffę; to samo powtarza się w latach 1617 i 1619; w 1620 zburzono i splondrowano Warnę z całem pobrzeżem. Zwycięskiemi temi wyprawami pozyskawszy zaufanie Zaporożców, postanowił **K.** większą między nimi zaprowadzić karność. Jakoż gdy część Kozactwa zbuntowana wyniosła przeciw niemu na hetmaństwo Borodawkę, **K.** kazał go ściąć z 80 towarzyszami i przy władzy się utrzymał. Na wyprawę królewicza Władysława przeciw w. ks. moskiewskiemu stanął **K.** na czele 20,000 Kozaków, a pod Chocim przywiódł Chodkiewiczowi 40,000. Znękany trudami i niewdzięcznością doznaną za swe usługi od Polaków, wróciwszy nad Dniepr, złożył hetmaństwo, wstąpił do klasztoru pieczerskiego i tu † 1622. W. Potocki w „Wojnie Chocimskiej“, a B. Zaleski w pięknej pieśni „Czajki“ uczcili imię tego bohatera.

Koncentracja, zagęszczanie, w szczególności zagęszczanie roztworów.

Koncentryczny, ob. Współśrodkowy.

Koncepcja (łac.), znaczy poczęcie, poczucie ciężarności. Także: wygotowanie aktu; stąd koncepista, lub koncypjent, tyle co referent, wygotowujący akty; majątek koncepcyjny, majątek przypuszczalny oparty na domyśle; koncypować, przygotowywać akty.

Koncept (z łac.), właściwie wszelki pomysł; w znaczeniu zaś potocznem—dowcip, myśl pocieszna lub dziwna. **K.** znaczy także bruljon, minutę; stąd poszła nazwa *papieru konceptowego*, t. j. papieru lichszego gatunku.

Koncert (od concertare współubiegać się), jest to nazwa utworu muzycznego, w którym jeden solowy instrument (fortepjan i skrzypce najczęściej) ma powierzoną sobie główną rolę, orkiestra zaś towarzyszy tylko i wspiera solistę. **K.** zwykle składa się z trzech części: allegra, środkowej części w wolnem tempie pisanej (adagio, andante, largo) i finału bardzo żywego zwykle (preste, vivace); utwór ten pisany bywa w celu uwydatnienia wszelkich stron technicznej biegłości wykonawcy i dania mu przytem sposobności do wykazania swej inteligencji muzykalnej. To też kompozytorami koncertów mogą być tylko muzycy, łączący wielkie wyrobienie techniczne z twórczością artystyczną. Koncerty na skrzypce pierwszy zaczął pisać Tartini; szereg koncertów fortepjanowych, zaczynając od J. S. Bacha, zawiera w sobie ogromną liczbę kompozycji tej formy, zostawionych przez wszystkie niemal znakomitsze muzykalne talenty. U nas skrzypcowe koncerty pisał Lipiński, fortepjanowe—Chopin. Nazwa tej formy muzycznej przeszła też na nazwę publicznego występu wykonawcy lub kompozytora muzycznego. Dawniej koncerty były tylko popisami solistów, dziś ze zmianą gustu i wymagań estetycznych, publiczność większą przyjemność znajduje w słuchaniu bogatych myślą i melodją utworów, niż w podziwianiu zręczności technicznej wykonawców; stąd dziś muzyka orkiestrowa, symfoniczna, coraz więcej zajmuje w koncertach miejsce. *Szkoła wagnerowska* (ob. Wagner) jest tylko krańcowym wyrazem tego usposobienia ogólnego.

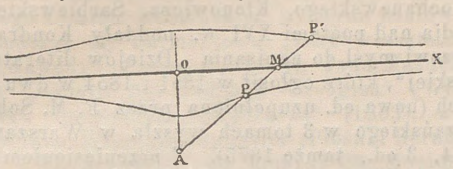
Koncerz, tak się zwał wielki miecz obosieczny, do walki oburącz, 7 stóp długi, z których 2 na samą rękojeść przypadało; najczęściej był bez pochwy, u siodła przytroczony i służył do przebicia leżącego już nieprzyjaciela. Używała ich w Polsce konnica ciężko zbrojna w XIV i XV wieku.

Koncewicz Ludwik, filolog polski, * 1791 w Łomazach, † 1857 w Warszawie. Po ukończeniu uniwersytetu warszawskiego i uzyskaniu stopnia magisrta filozofji, był nauczycielem liceum, a następnie dyrektorem gimnazjum w Łukowie. Uwolniwszy się od tych obowiązków w r. 1839, zajmował się udzielaniem lekcji prywatnych, głównie języka i literatury polskiej. Ogłosił drukiem: „Nauka moralna o powinnościach człowieka względem siebie samego“ (Warszawa, 1830); „Prawidła pisowni polskiej na zasadzie wniosków deputacji z 1830 oparte“ (Warszawa, 1845; 2 ed., 1856), oraz w programie liceum rozprawę (1821), w której porównywał dopełnienia Tacyta przez Bratiera z samymże Tacytem.

Koncewicz Jan, technolog, brat poprzed., * r. 1795 w Łomazach, † 1859 w Warszawie. Ukończywszy nauki w uniw. warsz., wysłany został 1825 za granicę dla wydoskonalenia się w naukach technologicznych. Po powrocie stamtąd przeznaczony był 1829 na profesora przy szkole przygotowawczej do instytutu politechnicznego. Ostatecznie był nauczycielem gimnazjum realnego w Warszawie do r. 1852, w którym pozyskał emeryturę. Ogłosił „O wpływie nauk przyrodzonych na ogólne ukształcenie młodzieży“ (w programacie szkolnym kieleckim 1823); „Praktyczny wykład sztuki gorzelniczej“ (Warszawa, 1841); „Piwowarstwo“ (1847) i in. W 1842 redagował „Roczniki gospodarstwa krajowego“.—**K.** Łukasz, najmłodszy brat poprzednich, filolog, * 1797 w Łomazach, † 1867 w Warszawie, uczeń uniwersytetu warszawskiego, ostatecznie nauczyciel w Lublinie, potem emeryt; ogłosił: „O naukach starożytnych w Polsce w XVI w.“ i „Zagadki, tudzież przypowiastki, powieści i porównania“ (Warszawa, 1842), w programacie szkolnym lubelskim 1821 rozprawę: „De usu et vi musicae apud Graecos et Romanos“, oraz „Słownik łacińsko-polski“ (Warszawa, 1867).

Koncha, ob. Muszla.

Konchoida, linja krzywa stopnia 4, wynaleziona przez Nikomedesa w II w. przy rozwiązywaniu zadań o podwojeniu sześcianu i o podziale kąta na 3 równe części. Jest to krzywa opisana przez oba końce linji prostej PP, gdy punkt M, dzielący linję tę na połowy, posuwa się po

Konchoida.

linji prostej OX, i gdy zarazem linja ta obraca się dokoła stałego punku A (ob. fig.). Dla otrzymania **K.** wyprowadzamy z punktu danego linje proste, przecinające linją prostą daną, i począwszy od punktów przecięć odcinamy na owych linjach w obie strony odległości równe. **K.** składa się z dwu odnóg, których wspólną asymptotą (ob.) jest prosta dana.

Konchyljologja, nauka o mięczakach *(Conchylia)*, zwłaszcza znajomość ich muszel.

Koncyljum, ob. Sobory.

Koncypjent (łac.), urzędnik samodzielnie układający referaty. Por. Koncepcja.

Konczak, chan połowiecki, znany ze swoich napadów na ziemie ruskie w końcu XII w.; w r. 1185 walczył z Igorem, ks. nowogrodzko-siewierskim. Jego syn *Jerzy*, jeden z potężniejszych władców połowieckich, poległ 1224 w bitwie z wojskiem Dżengis-chana.

Konczezierskie wody, wody mineralne, w gub. Ołonieckiej, w dolinie jeziora Gob; o 7 mil od Petrozawodzka, należą do żelazisto-słonych. Odkryte zostały 1714.

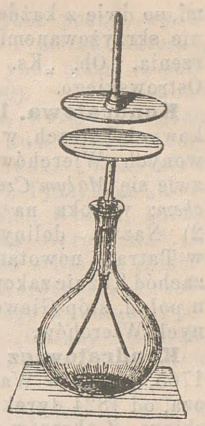
Kondak (z greck.), krótka pieśń na pochwałę świętego w kościele wschodnim.

Kondemnata (łac.), skazanie, wyrok; kondemnować, potępić.

Kondensacja, powiększanie gęstości, zgęszczanie, w szczególności skraplanie par i gazów za pomocą znacznego ciśnienia i oziębiania. (Ob. Para i Gazy).

Kondensacyjne machiny, machiny parowe, opatrzone kondensatorem (ob.).

Kondensator (z łac. zagęszczacz), przyrząd służący do kondensacji, t. j. do zagęszczania lub skraplania. W machinach parowych o nizkiem ciśnieniu nazwę tę nosi przyrząd przeznaczony do skraplania uchodzącej pary (ob. Parowe machiny). W nauce o elektryczności **K.** zowie się przyrząd przeznaczony do zagęszczania elektryczności małej gęstości; w najprostszej postaci składa się on z dwu płyt metalowych, oddzielonych odosobniającą warstwą werniksu, a z drugiej strony zaopatrzonych w rękojeści szklane; płyta kondensatorowa może być odszrubowaną od rękojeści i połączoną z elektroskopem (ob. fig.), elektroskop taki służy do wykazywania elektryczności bardzo słabej gęstości. Działanie jest tu takie samo, jak w butelce lejdejskiej (ob.), która jest tylko odmiennie urządzonym **K.** *Tablica Franklina* składa się z płyty szklanej, z obu stron pokrytej płytami cynfolji; jest to więc także butelka lejdejska odmiennej postaci. Udoskonalone **K.** Kohlrauscha i Stöhrera służą do ilościowej oceny elektryczności. **K.** *Fizeau* zowie się przyrząd służący do wzmacniania działania przyrządu indukcyjnego Rhumkorffa (ob. Indukcja); składa się z płyt cynfolji, oddzielonych papierem parafinowanym.

Kondensator elektryczny.

Konderski, herb: W polu srebrnem, na pasie lewo-ukośnym czerwonym — trzy róże 5-listne srebrne. Nad koroną—5 piór strusich. Nadany 1764. Odmiana tego herbu ma pole czerwone, pas srebrny, róże czerwone.

Konderski.

Kondeusz, ob. Condé.

Kondolencja (łac.), współczucie, wyrazy współczucia.

Kondominat (łac.), wspólne wykonywanie władzy przez kilka zarządów nad daną częścią kraju.

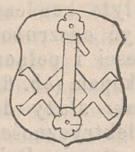
Kondor, ptak, ob. Scierwnik.

Kondottieri (włos.), w liczbie pojedyńczej *Condottiere* nazywali się w XIV i XV w., we Włoszech dowódcy band zbrojnych, przyjmujących służbę u każdego, kto im lepiej zapłacił. Ustawiczne kłótnie i niezgody drobnych państw włoskich sprzyjały bardzo ich rozkrzewieniu, skutkiem czego **K.** zagarnąwszy całą władzę wojskową, opanowywali same nawet rządy. Najsławniejsi z nich byli: Guarnieri, Lando, Franciszek Carmagnola i Franciszek Sforza. Coś podobnego widzimy i we Francji w XIV w.; tu bowiem powstały wówczas tak zwane *Grandes Compagnies*, a później *Tard-Venus*, które wiele klęsk na kraj sprowadziły. Por. Ricotti'ego „Storia delle compagnie di ventura“ (4 t., Turyn, 1845); F. Stegera „Franz Sforza etc.“ (Lipsk. 1853 i 1865).

Kondracki v. *Kałuszowski* odm., herb, różni się od Kałuszowskiego (ob.) tem, że szable nie są z sobą przepaską złączone.

Kondrat, herb: W polu barwy niewiadomej — jakby strzała bez prawego żeleźca u góry i u dołu czterolistną różą zakończona, z 4-ma klamra-

mi, po dwie z każdej strony ukośnie skrzyżowanemi zamiast opierzenia. Ob. „Ks. herb.“ hr. J. Ostrowskiego.

Kondrat.

Kondratowa. 1) Góra w środkowych Tatrach, w grupie Czerwonych Wierchów, powszechnie zwie się *Małym Czerwonym Wierchem*; wysoka na 2,004 metry. 2) Nazwa doliny tatrzańskiej w Tatrach nowotarskich, powyżej i na południo-zachód Kuźnic zakopiańskich, rozpościerającej się u połud. stóp Giewontu i wschod. stóp Czerwonych Wierchów.

Kondratowicz Danjel, malarz, * na Żmujdzi 1765, † 1846 w Warszawie, uczeń Fr. Smuglewicza, od 1824 dyrektor galerji hr. Józefa Ossolińskiego. Z obrazów jego historycznych, nie bardzo jednak świetnych, zwłaszcza pod względem kolorytu, wymieniamy: „Leszek Biały i Goworek“; „Ks. Józef Poniatowski, zwiedzający groby królewskie w Krakowie“; „Chrzanowski w Trembowli“; „Kościuszko na koniu“. Malował także portrety.

Kondratowicz Ludwik, poeta polski, znany pod pseud. *Władysława Syrokomli* (jest to nazwa herbu jego rodziny), * 1822 we wsi Smolhowie, pow. Słuckim, gub. Mińskiej. Syn niezamożnego dzierżawcy, ukończywszy w 1836 szkołę powiatową ks. Dominikanów w Nieświeżu, zajmował się przez lat kilka gospodarką przy ojcu. W roku 1842 dostał się na urzędnika do biura zarządu dóbr poradziwiłłowskich (ks. Wittgensteina) w Nieświeżu. Tu znalazł wreszcie możność poświęcenia się studjom naukowym i literackim, do których go zachęcał uczony Mikołaj Malinowski. Niewiele ufając swemu talentowi, pisywał dla rozrywki kolegów żartobliwe i miłosne wierszyki i zajmował się głównie przekładem polsko-łacińskich poetów. Ożenienie jednakże (w 1844) i jednoczesne wzięcie w dzierżawę maleńkiego folwarku Radziwiłłowskiego nad Niemnem, Załucza, odwlekły wykonanie tego zamiaru; zdawało się nawet, że człowiek ten pogrzebany nazawsze w cichym zakątku, oderwany od ogniska wiedzy, nie zdoła wykształcić się tak, aby mógł zostać wybitną jednostką w literaturze,—ale niepodobieństwo ziściło się: przez dziewięć lat pobytu na wsi (1844—1853) **K.** przy nader szczupłych środkach rozwinął swe siły umysłowe i zdobył wykształcenie, jeżeli nie rozległe i zupełne, to jednakże pod pewnemi względami gruntowne. Poczuwając się coraz więcej na siłach, zaczął ogłaszać w *Athenaeum* Kraszewskiego i *Pamiętniku* Podbereskiego swe pierwsze po-

Kondratowicz L.

ważniejsze utwory „Błogosławiony Sadoch“, „Trzy gwiazdki“, „Dyferencja“ w latach 1845 i 1846. Wreszcie w 1849 zjawił się pierwszy tomik „Przekładów polsko-łacińskich poetów“, zawierający poezje Klemensa Janickiego; następne 5 tomików (1851 i 52) mieściły przekłady z Kochanowskiego, Klonowicza, Sarbiewskiego. Studja nad poetami XVI w. poddały Kondratowiczowi myśl do napisania „Dziejów literatury polskiej“, które ogłosił w 1851 i 1854 w dwu tomach (nowa ed. uzupełniona przez F. M. Sobieszczańskiego w 3 tomach wyszła w Warszawie 1874, 3 ed., tamże 1875). Z przeniesieniem się poety do Wilna, a niebawem do Borejkowszczyzny, (kolonji o $^1/_4$ mili od Wilna leżącej) zaczyna się najpłodniejszy okres jego działalności literackiej, oraz sławy. Oprócz licznych tłómaczeń, dla chleba głównie podejmowanych, „Historja rewolucji francuskiej“ Pojoulata (2 t., Wilno, 1851); Coyer „Historja Jana Sobieskiego“ (Wilno, 1852, 2 t.), i przekłady historyków łacińskich do zbioru „Dziejopisów krajowych“ (przez Wolffa w Petersburgu wydawanych), ogłosił w 1856 w Wilnie przekład pracy Kromera: „Polska czyli o położeniu, obyczajach i urzędach rzeczypospolitej“ z notami i biografją autora. Po pierwszym tomiku „Gawęd i rymów ulotnych“ (Wilno, 1853 i 56) nastąpiło pięć innych z kolei (II 1853 i 62; III 56; IV 56; V 57; VI w 1861). Nad temi drobnemi poezjami góruje jednak pełna piękności powieść poetyczna szerszych rozmiarów „Urodzony Jan Dęboróg“ (Petersburg i Warszawa, 1853, Petersburg, 1854, Wilno, 1855, Warszawa, 1872, Lwów, 1880, Złoczów, 1893), po którym w następnym roku ukazał się „Margier“ z zakrojem na poemat wielkiego rozmiaru i „Chatka w lesie“ (2 cz., Wilno, 1855 i 56), dziwactwo dramatyczne, jak je sam autor nazwał. Drobniejsze utwory poety wydawali księgarze wileńscy w szeroko drukowanych książeczkach, na które ogromne naznaczali ceny. Szereg ich otwierają „Dwie gawędy“ (Wilno, 1854 i 56), poczem nieprzerwaną koleją następowały w 1855: „Kęs chleba“, „Córa Piastów“; w 1856: „Hrabia na Wątorach“, „Zgon Acerna“, „Wielki Czwartek“; w 1857: „Garść Pszenna“, „Stare Wrota“, „Janko Cmentarnik“, „Królewscy Lutniści“, „Nocleg hetmański“; w 1858: „Ułas“, „Z Litwy do Wielkopolski“, „Dni doroczne na Litwie“, „Staropolskie Roraty“, „Franciszek z Asyżu“, „Kasper Karliński“ (wystawiony po raz pierwszy w Wilnie, w styczniu 1858 wywołał zapał powszechny); w 1859: „Starosta Kopanicki“, „Stella Fornarina“, „Szkolne czasy“, „Marcin Studzieński“, „Wiejscy politycy“, „Możnowładcy i sierota“; w 1860: „Natura wyciąga wilka z lasu“, „Wyrok Jana Kazimierza“; w 1862: „Poezje ostatniej godziny“ (wydane w Warszawie 1863). Przekłady poetów łacińskich, pięknie dokonane przez **K.**, wyszły w 6 tomach (Wilno, 1848, 1849, 1851, 1852) p. t.

„Przekłady poetów polsko-łacińskich“ i obejmują: Poematy Klem. Janickiego, Rymy łac. J. Kochanowskiego, Ziemie Czerwonej Rusi Seb. Klonowicza, Poezje M. Kaz. Sarbiewskiego, Pienia liryczne Mikołaja Smogulickiego na cześć Zygmunta III, Korespondencję Sarbiewskiego ze Stan. Łubieńskim; z innych poetów **K.** tłómaczył M. Lermontowa „Laik klasztorny“, w „Gawędy“ (Poczet II, 1853), Jana Mażuranicza „Śmierć Agi Izmaela Czengisa“ (Wilno, 1862), Szewczenki „Kobzarza“ (1863), a do współki z Winc. Korotyńskim „Piosnki Bérangera“ (Wilno, 1859). Do muzyki St. Moniuszki przetłómaczył **K.** operę Rosiera i de Louven'a „Sen Wieszcza“ (Wilno, 1854). **K.** dwukrotnie jeździł do Warszawy; w 1858 wybrał się w podróż do Gniezna i Krakowa; ale wrażenia, wywiezione stamtąd, były za mało interesujące i niewiele dostarczyły materjału do poezji. Pobyt w Wilnie i Borejkowszczyznie, sprzyjając rozwinięciu działalności literackiej poety, był dla niego skądinąd zgubnym: **K.** upodobał sobie wesołe, towarzystwo, z literatów i aktorów złożone, utwory swoje sprzedawał *na pniu*. Obok tego praca umysłowa nad siły wyniszczyła organizm i wśród cierpień i przy zupełnym braku środków na opędzenie pierwszych potrzeb **K.** 15 września 1862 umarł w Wilnie. Był to ostatni poeta szkoły litewskiej, założonej przez Mickiewicza. Pisał rzeczy prześliczne, jaśniejące świeżością i siłą talentu, jak np. „Cupio dissolvi“, „Melodje z domu obłąkanych“, „Śmierć słowika“, „Owidjusz na Polesiu“. Polot myśli jego niewysoki, widnokrąg pojęć niedaleki, lecz jest to prawdziwy piewca z mocnym ogniem natchnienia i z głębokiem, gorącem uczuciem i niezwykłą prostotą. Obok nieprawego i niedbałego przedruku, dokonanego przez księgarza Jagielskiego w Poznaniu, wyszło w 1872 w Warszawie na korzyść pozostałej rodziny zupełne i staranne 10-tomowe wydanie wszystkich prac poetyckich **K.** p. t. „Poezje“ (w t. I-ym portret poety i przedmowa W. Korotyńskiego). Tu spotykamy obok niedrukowanego dotąd poematu „Kanonik Przemyski“ wiele drobniejszych, przedtem nieznanych utworów, między któremi pojedyńcze sceny z niewykończonych dramatów świadczą o potężniejącym i przekształcającym się talencie poety w chwili, gdy go śmierć przedwczesna zabrała literaturze. Co do prac prozaicznych, to oprócz wymienionych wydał jeszcze **K.**: „Wycieczki po Litwie“ (2 t., 1858 i 60); „Niemen od źródeł do ujścia“ (Wilno, 1861), „Życie i pisma Ignacego Chodźki“ (Wilno, 1861) i „Baka odrodzony. Uwagi o śmierci niechybnej i t. d.“ (**K.** wydał, własną przedmowę dodał i nowoodszukanymi w rękopiśmie utworami Baki uzupełnił. Wilno, 1855). W r. 1856 w Wilnie wydał wespół z M. Balińskim, A. Kirkorem i M. Gusiewem „Pamiętniki komisji archeolog. wileńskiej“. Inne zbiorowe wydania: „Wybór poezji, wydanie nowe, na rzecz wdowy i sierot autora“, (5 t., Warszawa, 1890) i „Wybór pism“ (z portretem poety, Warszawa, 1900). Nadto osobno wychodziły inne utwory **K.**, zwłaszcza „Jan Dęboróg“, „Ziemie Czerwonej Rusi“, „Zgon Acerna“. O **K.** pisali: J. I. Kraszewski „Władysław Syrokomla“ (Warszawa, 1863); Tyszyński „Kondratowicz i jego poezje“ (w *Bibl. Warsz.*, 1872); Włodz. Spasowicz „Władysław Syrokomla“ (w Ateneum, Warszawa, 1876 oraz w I tomie „Pism“ Spasowicza, Petersburg); W. Korotyński „Przedmowa“ (w I-ym tomie zupełnego wydania „Poezji„ **K.** w Warszawie, 1872), „Obrazy z pobrzeży Niemna i inne; W. Kościałkowska „Władysław Syrokomla“ (Wilno, 1880).

Kondratowicz Stanisław, lekarz, * 1850 w Warszawie, † 1898, medycynę studjował w Warszawie, następnie zajmował się w Warszawie praktyką ginekologiczną i akuszeryjną. Od 1881 był wydawcą *Gazety Lekarskiej*. Oddzielnie ogłosił: „Uwagi o cięciu cesarskiem sposobem Porro dokonywanem“; „O badaniu chemicznem zawartości torbieli jajnikowych“; „Przyczynek do histologji ciężarnej macicy“; nadto przełożył Barnesa „Odczyty o operacjach akuszeryjnych“ (1875) i Schroedera „Wykład chorób kobiet“ (1876).

Kondratowicz Sylwerjusz, dziennikarz, * 1857 w gub. Kowieńskiej, kształcił się w uniwersytecie kijowskim, karjerę literacką rozpoczął w Warszawie 1879, pisując kroniki naukowe i feljetony treści ekonomicznej w *Nowinach*, *Kurjerze Codziennym* i in. W latach 1884—85 redagował *Muchę*. Napisał szereg szkiców, nowel i humoresek, oraz parę utworów dramatycznych, z których: „Dwakroćstotysięcy“ komedja, i „Jegomość w eskimosach“ grane były w teatrach warszawskich. Nadto „Pierwsze kroki“ powieść (Warszawa, 1895); „Bez woli“ powieść (Warszawa, 1895); „Fałsze życia“ (1897).

Konduktor, przewodnik elektryczny (ob. Elektryczność), w szczególności zaś Piorunochron (ob.).

Konduktor, w inżynierji cywilnej i budownictwie, początkujący inżynier lub budowniczy, któremu porucza się nadzór nad robotami. Na drogach żelaznych lub na pocztach **K.** czuwa nad bezpieczeństwem podróżnych i przewożonych przedmiotów, kontrolując zarazem pobieranie przypadających od nich opłat.

Konduriotis Łazarz, marynarz grecki, który zasłużył się razem z bratem swoim Jerzym († 1858), około odzyskania niezawisłości greckiej.

Kondycjonowanie, dochodzenie zawartości wilgoci w jedwabiu lub wełnie.

Kondylomaty (*Condylomata*), wyrośle na skórze i błonach śluzowych, wenerycznej najczęściej natury. Odróżniają się **K.** *śpiczaste* i *płaskie*, Śpiczaste, czyli ostre, bywają najczęściej przy

rzerzączce i szankrze (ob.); ze względu anatomicznego są to brodawki (ob.); mieszczą się koło otworu stolcowego albo otworu płciowego; leczą się środkami miejscowemi, albo usuwają się na drodze operacyjnej. **K.** płaskie, czyli chroniczne, są objawem wtórnej choroby syfilitycznej, polegają na zapalnem obrzmieniu tkanki łącznej; znajdują się w tych miejscach, gdzie poprzednie, a prócz tego na błonach śluzowych *(plaques muqueuses)*; wymagają one leczenia ogólnego.

Koneksja (łac.), znajomości, stosunki z wpływowemi osobami.

Könen Adolf, geolog i paleontolog, * 1837 w Poczdamie, był górnikiem, następnie studjował geologję w Berlinie, 1867 został docentem, 1873 profesorem w Marburgu, 1881 w Getyndze. Ogłosił: „Beiträge zur Kenntnis der Mollusken Fauna des norddeutschen Tertiärgebirges“ (1867); „Das marine Mitteloligocän Norddeutschlands“ (2 cz., 1867—68); „Das Miocän Norddeutschlands“ (1872) i in.

Koner Wilhelm, geograf i archeolog, * 1817, † 1887, był bibljotekarzem uniwersytetu w Berlinie. Napisał: „Repertorium über die vom Jahr 1800 bis zum Jahr 1850 auf dem Gebiet der Geschichte und ihrer Hilfswissenschaften erschienenen Aufsätze“ (Berlin, 1854); „Das Leben der Griechen und Römer. Nach antiken Bildwerken dargestellt“ (wraz z Guhlem, 6 wyd., 1893); „Der Anteil der Deutschen an der Entdeckung und Erforschung Afrikas“ (1874) i in. Od 1861 wydawał „Zeitschrift für allgemeine Erdkunde“.

Konetabl (franc. *Conétable* z średn.-wiecz.-łaciń. *comes stabuli*, t. j. koniuszy), pierwiastkowo urząd dworski w państwie Bizantyńskiem, gdzie *comites stabuli* dowodzili także konnicą cesarską. U Franków zawiadowali konetablowie *(cuenstables)* początkowo tylko wewnętrzną administracją dworu królewskiego, później zaś pełnili i najwyższe urzędy koronne. Od XI w. dowodził **K.** wszystkiemi wojskami królewskiemi i dla odróżnienia od innych wodzów nazywany był *wielkim konetablem* albo *konetablem Francji*. Uchodził za najpierwszą osobę po królu i w czasie wojny posiadał władzę niemal dyktatorską. Ludwik XIII zniósł ten urząd 1627 r. Napoleon I mianował **K.** cesarstwa brata swego Ludwika a Berthiera, ks. Wagram i Neufchâtel, wicekonetablem. Restauracja godność tę znowu usunęła.

Konewka Paweł, ziomek nasz, znakomity twórca sylwetek, * 1840 w Greifswaldzie, gdzie ojciec jego, opuściwszy rodzinną ziemię, był urzędnikiem przy tamtejszym uniwersytecie. Młody **K.** od dzieciństwa już niepospolite okazywał zdolności artystyczne. Ukończywszy gimnazjum w Greifswaldzie, kształcił się w szkole rytowniczej Drake'go, a później w rysunku i malarstwie pod kierunkiem Adolfa Menzla. Zawód artystyczny rozpoczął już w 17 r. życia. Posługując się jeno czarnym papierem i nożyczkami lub ołówkiem, stworzył moc niezliczoną obrazów i obrazków w rodzaju sylwetkowym i okazał w tych pracach talent niepospolity. Z wielkim humorem i fantazją wycinał postaci ludzkie i zwierzęce, sceny ludowe, fantastyczne figury ze świata duchów i baśni ludowych. Od humoru i powabnej naiwności szczęśliwie dosięgał wyżyn artystycznej wzniosłości. Sylwetki jego pełne życia, świeżości, prawdy, swobody, rozmaitości i wybornej charakterystyki odznaczają się najtroskliwszem wykończeniem i świadczą o genjalnej niemal twórczości artysty. Posiadał też **K.** dar zadziwiający uchwycania zupełnego podobieństwa. W 1867 udał się do Stutgardu; w czasie wycieczek do Schwarcwaldu zaziębił się i, wróciwszy do Berlina, † 1871 tamże. Prace jego, rozproszone po wielu czasopismach niemieckich, ogromną cieszyły się wziętością nietylko w Europie, lecz i w Ameryce. Celniejsze z ogłoszonych dotąd są: 1) obrazy do niemieckich pieśni ludowych; 2) Przechadzka z „Faustem;“ 3) 12 obrazów do „Fausta;“ 4) obrazy do „Snu nocy letniej” Shakspeare'a; 5) książka obrazkowa dla dzieci p. t.: „Czarny Piotr; 6) „Schattenbilder; 7) album sylwetkowe;“ 8) „Falstaf i jego towarzysze“ (1871 i t. d. Życiorys w *Tyg. ilustr.* (№ 257, r. 1872).

Konfederacja (z łac.), w najogólniejszem znaczeniu jest to związek ludów lub państw, powstały na zasadzie traktatów, a więc na podstawie wzajemnego zezwolenia. Ponieważ takie traktaty mogą być bardzo różne, mogą bowiem dotykać stosunków politycznych, handlowych, religijnych, celnych i t. d., dlatego i **K.** bardzo różne bywają. Rozmaitość ta tem jest większą, że **K.** mogą jeszcze być odmienne ze względu na trwałość i ciągłość stosunków je wywołujących, a także ze względu na liczbę państw lub stron, zawierających je. Jeżeli jednak **K.** jest połączeniem trwalszem kilku państw, nie w jakimś specjalnym szczegółowym celu, lecz związkiem politycznym bardzo ścisłym, tworzącym z wielu składowych części pewną polityczną całość, to wtedy głównie dwie przybiera formy: a) państwa związkowego (Bundesstaat) i związku państw (Staatenbund). Państwo związkowe przedstawia większą jedność i siłę i uważa się względem zagranicy jako stanowiące samodzielną jednolitą całość; takiem państwem jest Szwajcarja, Austrjacko-węgierska monarchja, lub Stany Zjednoczone Ameryki północnej. Związek państw zachowuje składowym częściom większą samodzielność i niezawisłość względem zagranicy i siebie samych, Przykład takiego związku przedstawiały wybitnie Niemcy przed wojną z 1866 r. W historji widzimy nieraz zjawiające się konfederacje, już to dla szczegółowych celów, jak koalicje, związki celne, handlowe, już dla ogólniejszego połączenia swych sił,

jak greckie symmachje, liga achajska, rzymskie przymierza bardzo różne między sobą, państwa feudalne, Niderlandy, Szwajcarja i t. d.

Konfederacja, w dawnej Polsce był to zaprzysiężony na Boga i poczciwość związek całej szlachty, lub pewnej tylko jej części, dla osiągnięcia jakiegoś publicznego celu. Miały więc za zadanie konfederacje albo obronę kraju, albo jego wewnętrzne bezpieczeństwo, albo utrzymanie dostojności królewskiej, zachowanie całości praw i swobód narodowych i t. d. Jeżeli w konfederację związało się obywatelstwo całej Polski, przybierała ona wtedy nazwę *generalnej*, inaczej była tylko prowincjonalną. Zwyczajnie **K.** domagała się, aby się wszyscy z nią łączyli, i jeżeli rzeczywiście wszystkie prowincje, za nią się oświadczały, przystępować do niej byli obowiązani ministrowie, senatorowie, a nawet i król. Skonfederowani obierali przywódców, tak zwanych marszałków generalnych: koronnego i litewskiego, chociaż niekiedy bywał tylko jeden marszałek, a w konfederacji Tyszowieckiej żadnego nie obrano. Powaga i znaczenie marszałka konfederackiego są bardzo wielkie, obraza jego poczytywała się za zbrodnię. Oprócz marszałka byli jeszcze doradcy, czyli tak zwani *konsyljarze generalni*, wyznaczeni także przez skonfederowanych z marszałków wojewódzkich lub senatorów. Niekiedy oprócz marszałków wybierano jeszcze regimentarzów generalnych, jako przywódców wojennych. Jeżeli konfederacja zawiązała się na sejmie, to w skład jej *rady* wschodzili senatorowie, ministrowie i posłowie ziemscy, jeżeli zaś poza sejmem, to do rady powoływano i inne osoby. Główna różnica konfederacji od sejmu leży w tem, że sejm był zwyczajną, prawną, określoną ściśle przepisami instytucją prawodawczą, konfederacja zaś była środkiem przez prawo nieokreślonym, nadzwyczajnym, a nawet niechętnie widzianym, do załatwiania pewnych kwestji publicznych (których rozstrzygnięcia w danym kierunku nie spodziewano się sposobami zwyczajnemi); dalej drugą różnicą był sposób głosowania: na sejmach stanowiono jednomyślnością głosów, w konfederacji zaś uchwały wydawano większością i sprzeciwiania się większości były nieważne, nawet w kwestjach najważniejszych; w końcu sejmy zwoływano na czas krótki sześciu tygodni, **K.** zaś trwała zwyczajnie tak długo, dopóki celu swego nie dopięła, albo dopóki inne wypadki nie sprowadziły jej rozwiązania. Tak **K.** Tyszowiecka skończyła się z wypędzeniem Szwedów z Polski, Gołąbska z przywróceniem pokoju wewnętrznego, Warszawska za Augusta III po uspokojeniu zamieszek wewnętrznych i t. d. Po rozwiązaniu konfederacji, sejm albo potwierdza wszystkie akta **K.**, albo potwierdziwszy jedne, inne odmienia lub uchyla. Ponieważ jednak współcześnie były niekiedy dwie lub więcej konfederacji, mających różne albo nawet sprzeczne cele, jak np. przy rozdwojonych elekcjach, dla tego sejm po uspokojeniu kraju uznawał niektóre konfederacje nielegalnemi i wszelkie ich postanowienia uchylał, a nawet akta niszczyć i z ksiąg grodzkich wymazywać kazał. Dla całkowitego zaś uśmierzenia niechęci i z obawy wywołania nowych związków ogłaszano najczęściej powszechną amnestję, przez którą pokrywano niesprawiedliwości i gwałty wyrządzone w czasie konfederacji. Konfederacje polskie mogłyby być ważnym środkiem ratunku skołatanego państwa, gdyby ostrożnie i tylko dla dobra ogólnego były wywoływane. Dzieje jednak pouczają, iż niejednokrotnie służyły one za środek ambitnym i przewrotnym magnatom do osiągania prywatnych widoków i do mącenia spokojności publicznej. Dlatego pomimo iż niektóre **K.** miały cele piękne i szlachetne, pomimo że odstąpiły od szalonego sposobu głosowania jednomyślnością, należy podzielać zdanie Lengnicha, że „dobrzy obywatele nigdy do nich uciekać się nie byli powinni“ i Skrzetuskiego, „że one nie jeden cios Rzeczypospolitej zadały.“ Sejm wielki czteroletni konstytucją 3 maja zniósł wszelkie konfederacje, jako już niepotrzebne, wobec nowej, tak radykalnej formy rządu. Pomimo to były jeszcze dwie konfederacje: Targowicka i Kościuszkowska, nazwana przez poszanowanie dla praw 3 maja insurekcją.

Konfederat, pierwotnie towarzysz związkowy, należący do konfederacji, później szlachcic zuchowaty, gotowy do wszystkiego, czyli, jak dawniej mówiono, do korda i do puhara.

Konfederatka, czapka rogatywka, amarantowa lub niebieska, obszyta czarnym lub siwym barankiem, ozdobiona piórem czaplem w srebrnej, lub innej kosztownej oprawie, jaką powszechnie konfederaci barscy nosili.

Konfekcja. handel gotową odzieżą, zwłaszcza damską.

Konfekty (z franc.), owoce zaprawione, wyroby cukiernicze.

Konferencje, tak nazywają już to w ogóle wszelkie narady dyplomatycznych przedstawicieli mocarstw, już to przygotowawcze przedwstępne obrady przed kongresem, już też niekiedy i same narady na kongresie. W języku sądowym **K.** nazywają zebrania kilku prawników dla narady nad jakąś sprawą. Konferencjami nazywają także odczyty naukowe i literackie.

Konferwa *(Canferva)*, ob. Nici wodne.

Konferwity *(Confervites)*, włosowate skamieniałości, przedstawiające długie, wązkie rurki: niektóre są utworami mineralnemi, inne skamieniałemi koralami.

Konfesja (z łac.), ob. Wyznanie wiary.

Konfesjonał (z łac.), miejsce (rodzaj obudowanego krzesła) w kościele rz.-kat., w którem kapłan słucha spowiedzi i udziela rozgrzeszenia lub wy-

znacza karę (pokutę), i dlatego zowie się po łacinie *Confessorii sedes* i *Sacrum poenitentiae tribunal.*

Konfiguracja, ukształtowanie, postać. **K.** planet, toż co aspekt (ob.).

Konfirmacja (z łac. potwierdzenie), uroczystość w kościele ewangelickim ponowienia przez katechumenów przed pierwszą Komunją przymierza chrztu, zastępująca istniejący w kościele kotolickim sakrament bierzmowania (ob.), który pierwsi reformatorowie odrzucili, jako nie ustanowiony przez Chrystusa. Istotą **K.** stanowi, po poprzedniem wyegzaminowaniu katechumenów z zasad i nauki kościoła, złożenie przez nich wyznania wiary, ponawiającego przymierze chrztu, a potem błogosławieństwo, za pomocą modlitwy i wkładania ręki, dokonane przez kaznodzieję. **K.** powstała, szczególnie pod wpływem Bugenhagena, z katechezy, do której dodano później publiczne wyznanie wiary, połączone z włożeniem rąk przez duchownego. W takiem rozumieniu zaprowadzono **K.** naprzód w Brandeburgu 1540 r., następnie w rozmaitych krajach niem., w Prusiech zaś 1718 r. Ale dopiero pod wpływem pietyzmu Spenera **K.** rozszerzyła się bardziej i otrzymała znaczenie ponowienia przymierza zawartego na chrzcie; w tem znaczeniu począwszy do połowy XVIII w. weszła **K.** w Niemczech w ogólne użycie, jako uroczystość kościelna, odbywająca się corocznie zwykle w Niedzielę palmową, lub też na Wielkanoc lub Zielone Świątki. Za wiek normalny do **K.** uważa się u chłopców rok 15, u dziewcząt zaś rok 13 życia. Kościół anglikański zachował, wprawdzie nie jako sakrament, katolickie bierzmowanie, purytanie zaś, oraz baptyści i menonici odrzucają konfirmację. Por. Bachmanna „Die Confirmation der Katechumenen in der ev Kirche“ (Berlin, 1852).

Konfiskata (z łac.), w prawie karnem tak nazywano pozbawienie skazanego za przestępstwo części lub całości majątku, który przechodzi na własność skarbu państwa (fiscus). **K.** często była w użyciu przez zwycięską partję polityczną przeciwko przeciwnikom. Znało ją także prawo rzymskie, jako nieodłączny skutek kary głównej. Później **K.** karały państwa wszystkie ważne przewinienia polityczne (zdradę stanu), uważając bezzasadnie, że ten, kto chce podkopać znaczenie państwa, nie umie dobrze używać swego majątku, konsekwentnie zatem winien być go pozbawionym. Przeciwko tak błędnemu pojęciu wystąpiła rewolucja francuska, i kara ta najpierw zniesiona we Francji, następnie i w innych państwach została uchylona. Obecnie przeto **K.** w powyższem pojęciu już nie ma zastosowania, oznacza zaś odjęcie skazanemu pojedyńczych przedmiotów, bądź jako środków, bądź jako wytworów przestępstwa. W Królestwie Polskiem konfiskata (w znaczeniu pierwotnem) według art. 12 statutu ograniczonego z 14 lutego 1832 postanowioną była za wykroczenie stanu tylko pierwszego rzędu (ob. Dzien. Praw., t. XIV, str. 173 i nast., oraz t. XVI, str. 429 i nast.), a przecież uległo jej według *Dzien. Praw* przeszło 970 osób.

Konfitury (franc. *confitures*), owoce w cukrze zaprawiane.

Konflikt (łac.), starcie, spór, głównie wobec interesów sprzecznych.

Konformiści, zowią się w Anglji wszyscy ci, którzy za czasów królowej Elżbiety przystąpili do unji *(uniform act)* z kościołem episkopalnym i przyjęli jego organizację. Przeciwnicy ich nazywani byli *Nonkonformiści* albo *Dyssydenci* (ob. Dissenters).

Konfraternja, łacińska nazwa *bractwa.*

Konfrontacja, albo *stawiennictwo do oczu*, środek używany w postępowaniu karnem, polegający na tem, że przestępców lub świadków, wogóle osoby, których zeznania są z sobą niezgodne i sprzeczne, stawiają przed sądem razem, a to dla możliwego sprostowania i wykrycia prawdy. Najczęściej **K.** odbywa się tylko między dwiema osobami i jest często bardzo pożyteczną.

Konfucjusz, właściwie *Kong-fu-tse*, albo krócej *Kong-tze* to jest Czcigodny (Nauczyciel) Kong, reformator obyczajów i religji chińskiej, * 551 r. przed Chr. w Tseuse w Chinach, w prowincji Szantong, która należała wówczas do lenniczego kraju Lu. Rodzina jego uchodziła za książęcą i bardzo starożytną. **K.**, otrzymawszy staranne wychowanie, mianowany był w 17 roku życia inspektorem żywności w Lu; przechodząc stopniowo rozmaite urzędy, był nareszcie w wielu państwach feudalnych wszechwładnym ministrem. Zajęty oddawna myślą zreformowania swego narodu pod względem religijno-moralnym, nie mogąc tego dokonać drogą administracyjną, zrzekł się tytułu mandaryna, przebiegał kraj w różnych kierunkach, nauczał wszędzie cnoty i sprawiedliwości, porządkował i objaśniał pisma starożytnych, jako też pieśni ludowe, i sam napisał dzieł wiele (ob. Chińska literatura). Wkrótce zgromadziło się około mistrza (Fu-tse) Konga mnóstwo czcicieli, z pomiędzy których spisywaniem nauki mistrza wieczną u Chińczyków zyskali sobie sławę szczególnie Tsengtse i Tseu-sse. Po śmierci (479) uczczono **K.** najrozmaitszemi tytułami i licznemi świątyniami, w których jakby bóstwu składano ofiary. Potomkowie rodu **K.** dotąd podobno

Konfucjusz.

jeszcze żyją i cieszą się wielkim szacunkiem i znaczeniem. Każdy naczelnik familji z jego rodu nosi tytuł *wzniosłego hrabiego*. Masa ludności chińskiej dotąd jeszcze trzyma się stale nauki i zasad tego wielkiego człowieka. Por. Platha „Confucius und seine Schüler Leben und Lehre“ (1867); Faber „Lehrbegriff des Confucius“ (Londyn, 1873).

Konfuzja, wstrząśnienie, zamieszanie.

Kongestja, zwiększona ilość krwi w naczyniach pewnego organu, bez jakichkolwiekbądź zmian chorobowych w samych ściankach naczyń krwionośnych. Rozdział krwi w poszczególnych organach pozostaje w zależności od stanu naczyń, przez które ona przepływa. Jeżeli wskutek rozszerzenia się tętnic przypływa więcej niż normalnie krwi do tkanek, mamy **K.** *czynną*, czyli *fluksyę*; jeżeli zaś zwiększona ilość krwi zależy od utrudnionego jej odpływu z danego organu, powstaje **K.** *bierna*, czyli zastój krwi. Ten ostatni powoduje pękanie naczyń, a wtedy krew wylewa się do tkanek, albo też przez rozluźnione ścianki naczyń przenikają pewne tylko elementy krwi (surowica, czerwone ciałka). Przyczyn, wywołujących oba rodzaje **K.**, jest bardzo wiele; udział układu nerwowego naczyniо-ruchowego odgrywa tu często ważną rolę. Leczenie założnem jest od rodzaju **K.** i warunków ją sprowadzających. *Kongestja mózgowa*, ob. Mózg.

Kong-fu-tse, ob. Konfucjusz.

Kong *Yih-Sin*, zwany zwykle księciem Kong, albo Kung, mąż stanu chiński, stryj cesarza Kwany-su, szwagier cesarzowej Tsu-Hsi (ob.) rejentki państwa, a brat rodzony cesarza Hien-Fonga I. **K.** * 1833. W 1860 prowadził negocjacje dyplomatyczne z ekspedycją anglo-francuską i podpisał pokój. Później zajmował się organizacją komor celnych, był ministrem spraw zagranicznych. Po śmierci cesarza i zamachu stanu, dokonanym przez cesarzową Tsu-Hsi (ob.) w r. 1861 był jednym z jej pomocników podczas rejencji z tytułem pierwszego ministra. Zajmował się gorliwie reorganizacją armji i wprowadzał reformy. Długi czas utrzymywał się przy władzy, ale w 1884 r. popadł w niełaskę cesarzowej Tsu-Hsi i pozbawiony godności i tytułów. W ostatnich czasach nazwisko jego było wspominane często, gdyż w smutnych wypadkach chińskich dążył zawsze do sprawiedliwości i pokoju.

Konglomeraty, *zlepieńce*, ang. *poddingstone*, utwory mineralne, składające się z obtoczonych ułamków skał, zlepionych między sobą jakimkolwiek cementem, czyli lepiszczem. Od okruchowców czyli brekcji (ob.) tem się różnią, że te ostatnie składają się z okruchów kątowatych. Wielkość ułamków, składających **K.** może być bardzo rozmaitą, tak, że stopniowo przechodzą w różne piaskowce i martwice (tufy). Ułamki skał mogą być dalej jednorodne lub różnorodne. Lepiszcze może być też rozmaitem, najściślejsze zlepienie stanowi krzemionka. Powstawanie ich jest różne: już są to kamienie otoczone przez strumienie, opadłe i następnie zlepione, już to głazy wyrzutowe, powstałe z wybuchów wulkanicznych, zlepione popiołem, lub samą masą wulkaniczną stopioną, jakie się tworzą i przy obecnych wybuchach.

Konglutynacja, zlepianie.

Konglutynat, toż co konglomerat (ob.).

Kongo albo *Zaira*, rzeka w zachodniej części południowej Afryki, t. j. w Niższej Gwinei, po Nilu największa z rzek afrykańskich, tak pod względem długości (4,640 klm.), jak i obszaru dorzecza (3,000,000 klm. kw.), szósta z kolei na kuli ziemskiej (po Mississippi-Missouri, Amazonce, Nilu, Jantsekingu i Jeniseju). Powstaje z połączenia Lualaby i Luapuli, z których pierwsza ma źródła swe na zachód od jeziora Bangweolo, druga zaś wypływa z tego jeziora, przybiera wiele rzek pomniejszych, przy ujściu do oceanu Atlantyckiego tworzy wiele wodospadów i z dopływami swojemi oblewa bardzo rozległą przestrzeń kraju. Ujście jej odkrył Diego Cao w 1484 i w imieniu Portugalji objął w posiadanie, ale rzeczywistym odkrywcą jest Livingstone, a jeszcze więcej Stanley (1874—77). Por. Stanley „Durch den dunkeln Weltteil“ (Lipsk, 1878); tenże „Der Congo und die Gründung des Congostaats“ (1885); Johnston „Der C. Reise von seiner Mündung bis Bolobo“ (1884).

Kongo, niegdyś potężne, dziś drobne państwo murzyńskie w zachodniej części południowej Afryki, nad południowem wybrzeżem niższego Kongo, stanowiące na mocy konferencji kongoskiej (1884—85) część portugalskiej prowincji Angola. Graniczy na zachód z oceanem Atlantyckim, na wschód z Sierra de Cristal, Sierra di Salnitre, Sierra de Sal, na północ z rzeką Kongo, na południe z Loje. Niegdyś rozciągało się do północnych wybrzeży rzeki Kongo i obejmowało plemiona, zaludniające dziś prowincje: Benguola, Angola, Kongo i Laongo aż za równik. Państwo **K.** zajęte zostało na rzecz Portugalji przez Diego Cao w 1484; w 1487 król Dom Joao de Sylva przyjął religję chrześcijańską, którą skutecznie wśród krajowców szczepili misjonarze, i w 16 w. cała ludność uważaną była za chrześcijańską. Stolicą było miasto San Salvador, liczące 40,000 miesz. W połowie 17 w. król **K.** ogłosił swą niepodległość i wydalił wszystkich Europejczyków; od tego czasu miasto San Salvador upadło tak dalece, że w 1857 liczyło zaledwie kilkanaście nędznych chat. Usiłowania Portugalczyków w celu odzyskania władzy pozostały bezowocnemi. Por. Tams „Die portugiesischen Besitzungen in Südwestafrika“ (Hamburg, 1845); Bastian „Ein Be-

such in Salvador“ (Brema, 1859); Duarta Lopez „The kingdom of C.“ (Londyn, 1881).

Kongo, położone w Afryce podrównikowej państwo neutralne, pozostające pod protektoratem króla belgijskiego Leopolda II, na zasadzie unji osobistej, utworzone przez kongoską konferencję berlińską, którego granice ustanowione zostały układem międzynarodowego Towarzystwa Kongo z Niemcami d. 8 listop. 1884, z Francją 5 lut. 1885 i z Portugalją 14 lutego 1885. Na wybrzeżu oceanu Atlantyckiego państwo **K.** posiada niewielki pas ziemi od ujścia rzeki Kongo do Cabo Lombo, skąd następnie granica idzie w kierunku wschodnim do 12°20′ długości zach.; postępuje z biegiem rzeki **K.** rzeką Mohandzi (Liboko), zwraca się na wschód, biegnie wzdłuż 4° połud. szerokości geograficznej aż do 30° długości wschod., zwraca się na południe po południku do jeziora Tanganjika, następnie do Lualaba, dotyka wybrzeża jeziora Bangweolo, skąd kieruje się na zachód do gór Albona, poczem na północ z biegiem rzeki Lubilasz, skąd w końcu po równoleżniku dąży do ujścia rzeki Kongo. Opasana tą granicą przestrzeń obejmuje 2,252,780 klm. kw. i około 14 miljonów mieszkańców, w której to cyfrze w końcu 1891 były 950 Europejczyków. Ludność miejscowa należy do rozmaitych szczepów, przeważnie zaś do plemienia Bantu. Znaczna część tej przestrzeni, zwłaszcza wybrzeża rzeki **K.**, po raz pierwszy zbadana była przez Stanleya i od tego czasu datuje początek dzisiejszego państwa **K.** Zaproszeni przez króla belgijskiego Leopolda II znakomitsi podróżnicy, geografowie i mężowie stanu utworzyli w d. 15 wrześ. 1876 w Brukseli Międzynarodowe Towarzystwo Afrykańskie, mające na celu zbadanie zachodniej części Afryki podrównikowej, zaś po porozumieniu się króla Leopolda ze Stanleyem uorganizowany został w d. 25 listop. 1878 *Comité d'étude du Haut-Congo* do badania specjalnie terytorjum **K.** Kierownik przedsięwzięcia Stanley z najętymi w Zanzibarze robotnikami w 1879 wysiadł na ląd u ujścia rzeki **K.**, założył pierwszą stację Vivi o 184 klm. od ujścia, następnie stację drugą pod Isangila w r. 1880, trzecią pod Manjanga w maju 1881, w lipcu t. r. Stanley-Pool i na drugim brzegu rzeki stację główną Leopoldville. Z tego ostatniego punktu odbył Stanley wraz z towarzyszami liczne wycieczki, pozawierał traktaty z różnemi plemionami krajowców, pozakładał stacje, tak, że w początku r. 1885 Międzynarodowe Towarzystwo Kongo posiadało już 27 stacji, położonych pomiędzy ujściem Kongo i Wodospadami Stanleya, a mianowicie: Banana, Ponta da Lenha, Boma, Ikungula, Vivi, M'pozo, Isangila, Banza, Manteka, Nvunda, Manjanga południowa, Manjanga północna, Lutete, Jabukas, Leopoldville, Kinszassa, Kimpoko, Mswata, Kwa, Bolobo, Lukotela, Ngombe, Aequatorville, Uranga, Liboko, Upoto, Aruvimi i stacja wodospadów na wyspie Wana Rusani. Jednocześnie Grant Elliot, wysłany do okręgu Kuilu dla zabezpieczenia go od Francuzów, założył tam w 1884 stacji 16, mianowicie: Grantville, Rudolfstadt, Alexandraville, Massabe, Nyanga, Mayumba, Selte Cama, Stanley Niadi, Franktown, Sengi, Stephanieville, Stranchville, Philippeville, Mboko, Mukumbi i Arthurville. Stacje te, z wyjątkiem Mukumbi, zostały następnie ustąpione Francji. W zakładaniu tych stacji Stanley posiłkował się głównie robotnikami z Zanzibaru i w części murzynami z plemienia Kru. Liczba Europejczyków, pozostających w rozporządzeniu Towarzystwa, wynosiła na początku 1885 r. 171 osób, w tej liczbie 49 Anglików, 46 Belgów, 37 Szwedów, 20 Niemców, 6 Francuzów. Państwo Kongo, na mocy postanowienia belgijskiego ciała prawodawczego z d. 28 i 30 kwiet. 1885 r. i za zgodą mocarstw europejskich przyznane zostało Leopoldowi II na zasadzie unji osobistej jako neutralne, i proklamowane w d. 13 lipca 1885 r. Król testamentem sporządzonym w d. 2 sierp. 1889 cedule swe prawo z chwilą śmierci na rzecz Belgji, która na mocy konwencji, zawartej z niepodległem państwem Kongo w d. 3 lipca 1890 r., ma prawo przyłączyć je do swych posiadłości po upływie lat dziesięciu, z przyjęciem na siebie wszelkich praw zwierzchniczych i obowiązków, ale na mocy kodycylu z d. 21 lipca 1890 r., ratyfikowanego przez obie izby belgijskie w d. 25 lipca 1890 r., nie może praw swoich ustąpić państwu innemu. Centralny zarząd państwa **K.**, złożony z trzech departamentów (spraw zagranicznych i sprawiedliwości, finansów, spraw wewnętrznych) znajduje się w Brukseli, zaś rząd **K.** spoczywa w rękach administratora generalnego, jego zastępcy i 78 w różnych punktach państwa przebywających agentów, mających do rozporządzenia siłę zbrojną, złożoną z 3,520 żołnierzy murzynów, oraz 4 większych i 2 małych parostatków.—*Budżet* na r. 1893 wykazywał w dochodach i wydatkach 5,440,681 frank.—*Wywóz* w r. 1893 wynosił 7,529,980 frank., głównemi zaś przedmiotami wywozu były: kość słoniowa, kauczuk, orzechy palmowe, oliwa palmowa i kawa.—*Żegluga.* W r. 1892 odwiedziło porty Banana i Bona 775 statków objętości 109,297 ton. Budowana obecnie *kolej żelazna* od Matadi (Kongo niższe) do Naolo (w pobliżu Stanley Pool), będzie miała długości 360 klm., obecnie znajduje się w eksploatacji 40 klm. Stacji pocztowych w całem państwie jest dotychczas 10. Na mocy dekretu z d. 30 lipca 1891 r. *siła zbrojna* rekrutuje się z ludności miejscowej (od 14 r. życia do 30), służba trwa lat pięć, w razie potrzeby mogą być powołani pod chorągiew wszyscy urzędnicy i robotnicy.—*Marynarka* liczy 7 parowców na Kongo niższem i 12 na wyższem.—*Flaga* błękitna ze złotemi gwiazdami w środku.—*Herbem* jest

Herb Konga.

herb króla belgijskiego, składający się z lwa brabanckiego i złotej gwiazdy w polu błękitnem, z dewizą: „Travail et progrès“. Por. Wanters „Le Congo au point de vue économique“ (Bruksela, 1885): „Aktenstücke, betreffend die Congofrage“ (urzędowe, Hamburg, 1885); Stanley „Der Congo und die Gründung des Congostaats“ (Lipsk, 1885); Herbert Ward „Fünf Jahre unter den Stämmen des Kongostaates“ (Lipsk, 1891); Allart „L'Etat indépendant du Congo“ (Bruksela, 1891); Blink „Het Kongo-Land en zijne bewoners“ (Harlem, 1891).

Historja. Państwo **K.** zostało założone przez „Towarzystwo międzynarodowe Afrykańskie,“ zorganizowane przez Stanleya pod protektoratem króla Leopolda II Belgijskiego. Towarzystwo nabyło w roku 1881 — 1884 od królików murzyńskich olbrzymie obszary; na tak zwanej kongoskiej konferencji (ob.) przeprowadziło uznanie międzynarodowe dla nowego państwa, którego monarchą został król belgijski Leopold II (1885). Belgja udzieliła 1900 r. bezprocentową pożyczkę 25 mil. franków na lat 10, pod warunkiem, że jeżeli do r. 1900 pożyczka spłaconą nie zostanie, Belgja zaaresztuje państwo **K.** Tymczasem przy pomocy ekspedycji wojskowych i układów rozszerzono powoli granice nowego państwa. W 1890 zawarto układy graniczne z Francją i Anglją. W r. 1895 chciano wcielić **K.** do posiadłości Belgijskich, ale izba deputowanych oparła się temu. W samem Kongo ciągle trwały walki i zatargi z krajowcami, które wywoływały nawet interwencje dyplomatyczne (Sprawa Lothaire'a, który kazał zabić handlarza kości słoniowej Stokeja). W r. 1898 wysłano ekspedycję naukową dla zbadania kraju, pod kierunkiem Lemaire'a. Rozpoczęta w r. 1889 kolej na lewym brzegu rzeki Kongo postępuje szybko naprzód (rocznie około 100 kil.). Por. S. L. Hinde „The Fall of the Congo Arabs“ (1897); Boulger „The Congo State“ (1898); Blanchard „Formation et constitution politique de l'Etat indépendante de Congo“ (1899); Wanters „L'Etat independant du Congo“ (1899); Brohart „Zehn Jahre afrikanischen Lebens“ (1898); Thonner „Im afrikanischen Urwald“ (1898).

Kongoe, gatunek herbaty (ob.).

Kongoska konferencja, z inicjatywy ks. Bismarcka zwołana przez rządy niemiecki i francuski w r. 1884 do Berlina konferencja pełnomocników Francji, Anglji, Niemiec, Austro-Węgier, Belgji, Danji, Hiszpanji, Stanów Zjednoczonych, północnej Ameryki, Włoch, Holandji, Portugalji, Rosji, Szwecji, Norwegji i Turcji, w celu uregulowania sporów pomiędzy europejskiemi państwami w sprawie handlu w Afryce. Powodem do jej zwołania były układy rozpoczęte pomiędzy Anglją a Portugalją, na mocy których pierwsza przyznawała drugiej posiadanie ujścia rzeki Kongo w zamian za obniżenie o 50 proc. opłat od przywożonych towarów angielskich w porównaniu z opłatami, obowiązującemi handel krajów innych. Gdy inne państwa zaprotestowały przeciw takiemu układowi, zwołana do Berlina konferencja na posiedzeniach, trwających od d. 10 listop. 1884 do 26 lutego 1885 r. przyznała wszystkim narodom swobodę handlu i żeglugi w przeciągu lat 20 na terytorjum, objętem granicami: na północ 2°30′ szerokości połud. do 12° długości zachodniej gr., następnie linja dzieląca kotliny rzek Kongo, Ogome, Szari i Nilu do 28° dług. wschod. gr., dalej 5° szerokości połud. aż do oceanu Indyjskiego, który od tego punktu w kierunku południowym aż do ujścia rzeki Zambezi ma tworzyć granicę wschodnią. Granica południowa idzie korytem Zambezi po za ujście rzeki Szire (Schire), następnie linją, dzielącą wody rzek Coanza i Kongo, rzeką Loją od jej źródeł do ujścia, skąd w kierunku północnym posuwa się do 2° 30′ ku oceanowi Atlantyckiemu jako granica zachodnia. Tak ograniczone terytorjum uznane zostało za neutralne, z zakazem handlu niewolnikami, nie tylko dla targu, lecz i dla transportu, oraz zakładania wszelkich monopolów przez którekolwiek z państw. Opłaty mają być pobierane tylko na utrzymanie portów, locmanów, lataomi i t. p. Przepisy te zastosowane zostały również do rzeki Nigru i jej dopływów. Jednym z najdonioślejszych skutków kongoskiej konferencji było uznanie i określenie granic nowo utworzonego *państwa Kongo* (ob.). Por. Patzig „Die Afrikanische Konferenz und der Congostaat“ (Heidelberg, 1885); „Aktenstücke betreffend die Congofrage, nebst Karte“ (urzędowe, Hamburg, 1885).

Kongowe barwniki, *barwniki kongo*, ob. Azowe barwniki.

Kongregacja (z łac.), oznacza wszelkie zgromadzenie, stowarzynie pewnych osób, mających na celu wykonywanie spólnie pewnych obowiązków. *Kongregacją* nazywa się również związek wielu klasztorów jednej reguły. Pierwszą **K.** tego rodzaju założył Benedykt z Kursji w VI w., zakładając zakon Benedyktynów; za nimi poszli Cystersi, Dominikanie, Franciszkanie, a później Jezuici.

Kongregacje kardynalskie (z łac. *congregatio*), zowią się wydziały kolegjum kardynalskiego w Rzymie, którym papież powierza sprawowanie pojedyńczych gałęzi, tak świeckiego, jako i duchownego zarządu. Dzielą się: 1) na **K.** *zwyczajne* albo *stałe* (Congregationes ordinariae), do spraw bieżących kościoła, a jak poprzednio i państwa kościelnego i 2) **K.** *nadzwyczajne* (Congregationes extraordinariae), do załatwiania po-

jedyńczych wypadków. Tutaj między innemi należy: **K.** *św. urzędu* (Congr. Sancti officii albo inquisitionis), złożona z 12 kardynałów i kilku członków z głosem doradczym *(consultores* albo *qualificatores sancti officii)*, do badania i śledzenia herezji, zbierająca się 2 razy tygodniowo pod prezydencją papieża; **K.** *indeksu* (Congr. indicis), do rozpatrywania książek i przygotowywania wykazu książek potępionych, tak zwanego *Index librorum prohibitorum* (ob.); **K.** *do rozkrzewiania wiary* (Congr. de propaganda fidei); **K.** *tłómaczów soboru trydenckiego* (Congr. concilii Tridentini interpretum), do czuwania nad wykonaniem, oraz objaśniania, w rzeczach tyczących się karności kościelnej, wyroków soboru trydenckiego; **K.** *spraw biskupich i zakonnych* (Congr. super negotiis episcoporum lub regularium lub occupatissima), zajmująca się sprawami biskupów, zakonników, opatów, złożona najmniej z 12 kardynałów i zgromadzająca się raz tygodniowo. Kongregacja odpustów i relikwji *(Congr. indulgentiarum et sacrorum reliquiarum)*, kongregacja rytów *(Congr. sacrorum rituum)*, dalej *Congr. jurisdictinis et immunitutis ecclesiastice* broniąca swobody kościoła, *Congr. Consistorialis*, oraz *Congr. super negotiis ecclesiasticis extraordinariis*, zajmująca się konkordatami. Wogóle wszystkich **K.** jest szesnaście.

Kongregacjonaliści albo **Kongregacjoniści,** zowią się w Anglji i Ameryce Północnej ci ewangelicy wyznania reformowanego, którzy trzymając się ściśle jego zasad, nie stanowią pod względem organizacji kościelnej jedności z prawomocną wspólną władzą na czele wszystkich gmin; uważają bowiem każdą gminę (congregation) za samoistny, niezależny kościół Chrystusowy. Stąd też zwani bywają Independentami. Odbywają oni wprawdzie wspólne synody, celem naradzania się nad wspólnemi potrzebami swych gmin, ale synody te nie decydują stanowczo; a decyzje ich obowiązują dopiero o tyle, o ile będą przyjęte przez same gminy.

Kongregacjoniści, w ogólności członkowie jakiej kongregacji, w szczególności zaś *kongregacji jezuickich*, uorganizowanych we Francji w celach polityczno-hierarchicznych, istniejących tam do r. 1830.

Kongres, tak w prawie międzynarodowem nazywają się zebrania posłów albo monarchów wielu państw, dla zawarcia pokoju, lub ustalenia warunków pokoju już zawartego, lub wreszcie dla rozstrzygnięcia jakiejkolwiek kwestji z prawa międzynarodowego. Różnica kongresu od konferencji (ob.) nie jest ściśle określoną, a nazwa kongresu nie zależy ani od liczby przedstawianych na zebraniu państw, ani od osób owe państwa przedstawiających. Zwyczajnie jednak na kongresach bywają posłowie przynajmniej 5 wielkich mocarstw. Zebrani przedstawiciele państw naprzód wybierają przewodniczącego, następnie wymieniają swe pełnomocnictwa i potem już zaczynają obrady nad właściwym przedmiotem swego zebrania, których rezultaty po każdem posiedzeniu obejmują protokułami. Najważniejsze kongresy czasów nowszych były: wiedeński 1815; akwizgrański w 1818; opawski 1820; w Lublanie 1821, w Weronie 1822, drezdeński 1851, paryski 1856, zuryski 1859 londyński, 1864, frankfurcki 1863, berliński 1878 i kongoska konferencja w Berlinie 1884—85, oraz konferencja pokojowa w Hadze 1899.

Kongrewski druk, ob. Congreve Wiliam i Drukarstwo.

Kongrewskie race, ob. Congreve i Race.

Kogruencja, w geometrji, przystawanie figur. W arytmetyce **K.** dwóch liczb, według Gaussa, polega na tem, że przy podzieleniu przez liczbę trzecią (moduł) dają jednaką resztę. Tak np. 17 i 9 przy dzieleniu przez 4 dają resztę 1, stanowią więc **K.** o module 4, co się oznacza: $17 \equiv 9 \pmod 4$.

Koni Teodor, autor rosyjski, *1811 w Moskwie, od 1834 profesor historji w korpusie kadetów. W r. 1836 przeniósł się do Petersburga, gdzie poświęcił się głównie literaturze dramatycznej. Po r. 1846 z powodu nadwątlonego zdrowia porzucił literaturę i przez dłuższy przeciąg czasu przebywał za granicą. Napisał przeszło 50 sztuk oryginalnych, które były z wielkiem powodzeniem przedstawiane na scenie rosyjskiej. Celniejsze z nich są, z oryginalnych: „Lokale petersburskie“; „Teresa“; z przekładów zaś: „Student artysta“; „Radcy honorowi“; „Dziewczyna huzarem“ i t. d. Od r. 1840 wydawał czasopismo: *Panteon teatru rosyjskiego i wszystkich europejskich*, które 1842 zamienił na *Gazetę literacką*. Wydał także kilka dzieł dla dzieci i napisał „Historję Fryderyka W.“, za którą od uniwersytetu jeńskiego otrzymał stopień doktora.

Konia, *Konieh*, miasto główne wilajetu tureckiego t. n. (100,000 klm. kw. i 900,000 miesz.), w Azji Mniejszej, staroż. Ikonion, posiada liczne meczety średniowieczne i 40,000 miesz.; jest ważnym punktem handlowym.

Koniak, wódka francuska, tak zwana od miasta Cognac (ob.), otrzymywana przez destylację różnych gatunków win. Wina białe dają wogóle wódkę delikatniejszą, bardziej aromatyczną, niż czerwone. Ze 100 kwart wina otrzymuje się 10—15 kwart spirytusu 93%. Większa część jednak **K.** w handlu jest sztucznie podrabiana z wódki starannie oczyszczonej, a mieszaniny te wogóle wybornie naśladują **K.** prawdziwy, przepisy wszakże zachowywane są w tajemnicy, a te, które są znane, dostarczają produkt tylko średni. Z powodu spustoszeń, jakie zrządziła Phylloxera, wyrób **K.** sztucznego znacznie się powiększył. W r. 1886—87 otrzymano w całej Francji tylko 26,535 hektolitrów wódki istotnie

z wina, gdy w tymże czasie do Anglji wywieziono 124,670 hl., a sam Paryż zużył 150,000 hl. Inne gatunki wódek francuskich czyli winnych *(esprits de vin)*, jak *armanjak*, tak zwany od prowincji Armagnac, są od **K.** pośledniejsze. Tak zwany olejek koniakowy *(cognac-oil)* winien być tylko zmieszanym z 6—10 krotną objętością spirytusu, aby wydał gotowy **K.**; główną jego częścią składową jest eter winny, oprócz tego zawiera eter octowy i masłowo-amylowy.

Koniasz Antoni, misjonarz i pisarz czeski, * 1691 w Pradze, † 1760 tamże; będąc już magistrem filozofji, wstąpił 1708 do zakonu Jezuitów; początkowo nauczyciel w szkołach niższych, a następnie przez lat 37 kaznodzieja i misjonarz w rozmaitych miejscach Czech i Morawji, głównie jednak w Kralowym Hradcu, aż złamany wiekiem i chorobą powrócił do klasztoru. Działalność **K.** jako misjonarza objawiała się jako gorliwego kaznodziei, oraz wyszukiwacza i niszczyciela książek kacerskich, zwłaszcza czeskich. W kazaniach swych dobitnemi farbami malował piekło i męki czekające grzeszników; jako prześladowca książek kacerskich rozwinął **K.** nadzwyczajną czynność; na kazaniach swych wzywał lud pod klątwę wiecznego grzechu śmiertelnego, ażeby mu znosił książki do przejrzenia; jedne z nich niszczył, dając na ich miejsce książki religijne, bądź innych autorów, bądź przez siebie napisane, inne zaś zwracał z wydartemi lub wymazanemi miejscami błędnemi; gdzie nie mógł nic wskórać namową, tam działał siłą. Podług własnych słów, spalił do 60,000 książek. Ażeby innym dać przewodnik do podobnego postępowania, wydał „Klicz, kacirzské bludy k rozeznani otvirajici i t. d.“ (w Kralowym Hradcu 1729, wyd. 2, 1749, wyd. 3, 1770). Dziełem tem, acz mimowoli, przysłużył się **K.** literaturze, przechowawszy wiadomość o wielu dziełach czeskich, które sam niszczył. Oprócz wzmiankowanego, wydał: „Citara nového zakona, neb pisnie celoroczni“ (w Kralowym Hradcu 1727, 2 wyd. 1746, 3 wyd. 1762); „Zlata pravda dennici“ (Praga, 1728); „Jedina choti berankova“ (w Kral. Hradcu, 1733); „Celoroczni nauczeni a vejkladove na evangelia a episztoly“ (t. 1740, 3 wyd., 1756). Wszystkie dzieła **K.** są dziś nadzwyczaj rzadkie.

Koniawskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Wileńskiem, pow. Lidzkim. W r. 1771 było w posiadaniu Michała Brzostowskiego, podskarbiego wielkiego ks. litewskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 987 gr. 25, a hyberny złp. 800. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały też starostwo Konstantemu Brzostowskiemu, synowi poprzedniego, w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne wraz ze starostwami: puńskiem, dawgoskiem i orańskiem, na tenże przeciąg czasu i tych samych warunkach, w konstytucji wyrażonych.

Konic Leon, lekarz, * 1822 w Warszawie, † 1890, medycynę studjował w Berlinie, a jako akuszer, zdobył sobie bardzo rozległą praktykę w Warszawie. Ogłosił wiele rozpraw z dziedziny akuszerji w *Tygod*, *Lekarskim*, *Pamięt. Tow. Lek.* i niektórych pismach niemieckich.

Konic Henryk, syn poprz., prawnik, * 1860 w Warszawie, studja prawne ukończył tamże, jest członkiem redakcji *Gazety Sądowej*. Wydał: „Rolnictwo i handel za czasów księstwa warsz. 1807 do 1815“ (Warszawa, 1881); „Podręcznik dla władz gminnych w królestwie Polskiem“, wspólnie z Fr. Olszewskim (1883), sam zaś: „Samorząd gminny w królestwie Polskiem w porównaniu z innemi krajami europejskiemi“ (1886); z większych artykułów drukował: „O dozorach bóżnicznych w królestwie Polskiem“ *(Ateneum)*; „Rozwój szkół elementarnych w królestwie Polskiem“ *(Niwa)*; „Nowe prawa kolejowe;“ „Zaliczenia kolejowe;“ „O nieprawych urodzeniach w królestwie Polskiem;“ „Kartka z dziejów oświaty w Polsce: władze oświecenia publicznego i oświata elementarna w księstwie Warszawskiem“ (Kraków, 1895).

Konicz Tadeusz, malarz, rodem z Krakowa. Przyjęty w młodym wieku do posług kuchennych na dworze biskupa krakowskiego Andrzeja Załuskiego, odznaczył się zdolnością do rysunku i jego kosztem wysłany został na naukę do Rzymu, gdzie na znakomitego wykształcił się artystę. Po śmierci biskupa wrócił do Rzymu, a stąd przeniósł się na dwór króla hiszpańskiego i tam w późnej starości dokonał życia. W galerji króla Stanisława Augusta były jego obrazy: „Morderstwo Ammona, syna Dawida, przez Absalona,“ „Młodzieniec poznający błędy rozpusty,“ „Fortuna,“ „Ucieczka do Egiptu.“ Obrazy jego religijne znajdują się w kościołach krakowskich. Znawcy w utworach **K.** chwalą pewność rysunku, biegłość w zasadach kolorytu i miły układ kompozycji. **K.** podpisywał się na swoich obrazach *Tadeus Kuntze*. Por. Rastawiecki „Słownik malarzów polskich“ (t. 1, Warszawa, 1850).

Koniczne sekcje, przecięcia stożkowe, ob. Stożek.

Koniczyna *(Trifólium)*, rodzaj roślin z rodziny motylkowych, cechujący się kielichem pięciodzielnym, koroną trwałą, pręcikami mniej lub więcej zrosłemi z płatkami korony, strączkami jajowatemi, 1 lub 2, rzadko więcej nasionowemi, prawie niepękającemi, zawartemi w kielichu, lub w zwiędłej koronie; należą tu zioła roczne lub trwałe, rozprzestrzenione na całej ziemi, o liściach trzylistkowych i kwiatach skupionych w główkę kulistą, lub podłużną. Z 200 około znanych gatunków 19 znajduje się w ziemiach polskich; niektóre z nich ważne są jako rośliny pastewne. **K.** *łąkowa* czyli *czerwona (T. pratense)*, o kwiatach czerwonych, rzadziej białych, rośnie wszędzie dziko na łąkach i uprawia się często w odmianie nieco większej *(T. p. sativum)*. Jest ona trwałą, ale pospolicie tylko przez dwa lata

Koniczyna łąkowa. Koniczyna biała.
a kwiat, *b* owoc, *c* nasienie.

daje dobre plony; dostarcza najwyborniejszej paszy dla bydła. Nazwy dodatkowe, jak styryjska, brabancka, hiszpańska, holenderska i t. d., oznaczają tylko pierwotne pochodzenie nasienia. **K.** *biała (T. repens)*, o łodyżkach ścielących się i kwiatach białych, również pospolita, trwała, udaje się nawet na złym gruncie, ale wydaje tylko jeden obfity zbiór. Kwiaty stanowią dobry pokarm dla pszczół. **K.** *cielista* czyli *szwedzka (T. hybridum)*, o kwiatach białych, potem różowiejących, udaje się na gruntach piaszczystych, wilgotnych i wydaje dwa plony rocznie, ale zbiór jest mniejszy niż z poprzednich. Do gatunków zagranicznych pastewnych zalicza się *inkarnatka* czyli **K.** *purpurowa (T. incarnatum)*, pochodząca z Europy płd., zaleca się tem, że o 2 lub 3 tygodnie wcześniej kwitnie od **K.** czerwonej. **K.** *żółta (T. agrarium)*, pospolita po suchych lasach, i **K.** *polna* czyli *koteczki (T. arvense)* również są niekiedy na paszę siewane. We florze krajowej są pospolite: **K.** *nitkowata (T. filiforme)*, **K.** *leżąca (T. procumbens)*, **K.** *górna (T. montanum)* i in. Niektóre większe gatunki służyć mogą za ozdobne. W cennikach handlowych zaliczają często do **K.** gatunki nostrzyka **(K.** *drzewna)*, lucerny i komonicy.

Konie *(Equidae)*, rodzina zwierząt z rzędu nieparzystokopytnych, obejmująca jedyny rodzaj obecnie żyjący, koń (ob.).

Koniecki *(Konogetzki, Konietzki)*, herb: **K. I:** W polu czerwonem—trzy ukośne kwadraty. Nad hełmem trzy takie same kwadraty. Labry czerwono-złote.—**K. II:** W polu złotem — wilk czarny, z pyska krew wyrzucający. U szczytu wilk siedzący. — **K. III:** Na tarczy ściętej, w polach górnem czerwonem, dolnem srebrnem—lew wspięty. U szczytu pół lwa. Labry czerwono-srebrne. Nadany 1590 r. przez Zygmunta III za dzieła rycerskie.

Koniecki I.

Koniecki II.

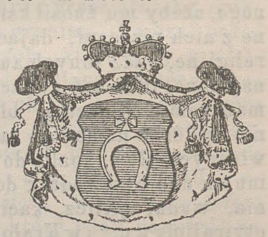

Koniecki III.

Koniecpol, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Noworadomskim, nad rzekami Pilicą i Białką położona, gniazdo znakomitej niegdyś rodziny Koniecpolskich, założona 1443. Ma piękny kościół parafjalny, pudlingarnię i hamernię miedzi. Liczy 2,300 ludności.

Koniecpol Nowy, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Bałckim, nad Bohem; niegdyś była tu twierdza, zbudowana z polecenia Stanisława Koniecpolskiego, przez francuskiego inżyniera Wilhelma Beauplan w r. 1634. Z twierdzy tej pozostały tylko szczątki wałów i stojący nad Bohem słup ciosowy, z napisem *Koniec Polski.*

Koniecpolski (książę) v. *Pobóg* odm., herb: W polu błękitnem, na barku srebrnej podkowy — krzyż kawalerski złoty. Nad tarczą płaszcz i mitra książęca.

Koniecpolski.

Koniecpolscy, h. Pobóg, starodawny ród szlachecki polski, dobrze zasłużony Rzeczypospolitej, nazwę swą wziął od *Koniecpola*, gniazda rodzinnego, w dawnem województwie Sieradzkiem. *Przedbór z Koniecpola* wspomniany pod r. 1309 jako starosta wielkopolski. — *Jakób z Koniecpola* wzmiankowany t. r. jako wojewoda sieradzki, a inny *Jakób*, jako wojewoda łęczycki 1380 r.—*Jan z Koniecpola*, kanclerz wielki koronny; wybrany na sobór bazylejski, nie mógł się na nim znajdować z powodu zaszłej równocześnie śmierci Władysława Jagiełły. Niezadługo potem jeździł (1434) wraz z Janem Głowaczem Oleśnickim w poselstwie do cesarza Zygmunta, celem zawarcia przymierza i z prośbą o rękę córek jego zięcia, arcyksięcia Albrechta, dla młodego króla Władysława (Warneńczyka) i królewicza Kazimierza. Nie przyszło do tego; żądaniom cesarza, by mu powierzyć opiekę nad młodocianym królem, wręcz odmówili posłowie. W r. 1440 odprowadza kanclerz króla Władysława na tron węgierski, a po jego śmierci jeździ kilkakrotnie do Kazimierza, w. ksieś. litewskiego, z zaproszeniem na tron polski. Wogóle we wszystkich ów-

czesnych sprawach polskich, jako kanclerz czynny brał udział. On to nakłonił króla do stoczenia niepomyślnej z Krzyżakami bitwy pod Chojnicami (18 września 1454); zgryziony tą klęską, † 1455.— *Przedbór* z Koniecpola, syn jego, dzielny swego czasu wojownik. Wysłany wraz z P. Odrowążem i M. Buczackim przeciw Bohdanowi, nieprawemu hospodarowi Wołoszczyzny, uszedł cało z nieszczęśliwej bitwy pod Krasnem (1450), gdzie dwaj inni wodzowie polegli, ale za tę zdradziecką klęskę zemścił się 1451 wypędzeniem Bohdana i osadzeniem na tronie Piotra, syna Eljaszowego, † 1476. — Między wielu innymi z tego rodu mężami, znakomitsi są: **Koniecpolski** Aleksander, syn Stanisława, starosty wieluńskiego, wojewoda sieradzki, dzielny wojownik. Zaprawiony w sprawach rycerskich pod ks. Konstantym Ostrogskim, odznaczył się świetnie odwagą i walecznością w wyprawach Stefana Batorego. Z Janem Zamojskim trzymał przeciw partji austrjackiej, a w czasie rokoszu Zebrzydowskiego stał po stronie króla. Ożeniwszy się bogato z Anną Sroczycką, nabył wielkie majątki na Podolu i znakomicie podźwignął podupadłą rodzinę; † 1609 w Ruścu, pochowany w Koniecpolu.—**Koniecpolski** Stanisław, najstarszy syn poprzedniego, kasztelan krakowski, hetman w. koronny, * 1591. Od 9 roku życia odbywał nauki w Krakowie wraz z krewniakiem swym *Zygmuntem Koniecpolskim* do 1606 r. Z bratem rodzonym *Przedborem* walczył pod rozkazami J. K. Chodkiewicza w wyprawie przeciw m. Moskwie. Po ojcu starosta wieluński, wziął po bracie Przedborze (który † 1611 z ran odebranych przy szturmie Smoleńska), odznaczył się uśmierzeniem wojsk skonfederowanych pod wodzą Korwackiego (1614) i został 1615 podstolim koronnym. Ożeniony z Katarzyną córką hetmana Żółkiewskiego, brał udział w wyprawach teścia. Po śmierci pierwszej żony pojął w małżeństwo 1619 Krystynę Lubomirską. Na zalecenie Żółkiewskiego otrzymał po nim 1616 buławę polną i razem z nim dowodził w nieszczęśliwej wyprawie Cecorskiej (wrzes. 1620), w czasie której po walecznej obronie pojmany i odesłany do Stambułu blizko 3 lata przesiedział w więzieniu tureckiem. Wróciwszy 1633 z niewoli, objął dowództwo nad wszystkiemi wojskami Rzeczypospolitej (gdyż nie mianowano po Żółkiewskim hetmana wielkiego) i 25,000 wojska rozbił 60,000 Tatarów, nad Dniestrem pod Martynowem, Chocimierzem i t. d. W czerwcu 1642 roku i mnóstwo odebrał jeńców, pędzonych do Krymu. Wynagrodzony od króla starostwem kowelskiem i pochwałą od stanów sejmujących, otrzymał województwo sandomierskie roku 1625 i polecenie bronienia granic Ukrainy od Turków i Tatarów. Później został kasztelanem krakowskim. W roku 1626 wezwany został hetmanem z Ukrainy do Prus przeciw słynnemu onego czasu wojownikowi Gustawowi Adolfowi. Aż do zawarcia rozejmu 1629 opierał się dzielnie **K.** potędze szwedzkiej, niejednokrotnie srogie zadając jej ciosy. Piękne odniósł nad Gustawem Adolfem zwycięstwa szczególnie pod Homersteinem (w kwietniu 1627) i Trzcianą 27 kwietnia 1629 r. Po ukończeniu wojny szwedzkiej wyruszył tegoż jeszcze roku na swe stanowisko i zwycięstwem pod Perejesławiem uśmierzył Kozaków i zmusił do szanowania układu kurakowieckiego z r. 1623. Mianowany 1632 hetmanem w. koronym, zwyciężył Tatarów pod Sasowym Rogiem (24 lipca 1633), a pod Paniawcami 22 października t. r. wielką zadał klęskę Turkom wiedzionym przez Abazybaszę. Dla utrzymania Ukrainy w posłuszeństwie zbudował nad Dnieprem twierdzę Kudak (ob.). A choć fortecę tę zdobyli Kozacy, żelazną ręką zmusił ich do uległości w walkach 1637 — 1638 i ostatecznie uspokoił. **K.** ogromne w tych stronach posiadając dobra, należał do tego stronnictwa, które mało miało dla żądań kozackich wyrozumiałości, a usiłowało przemocą i srogością zniszczyć „chłopstwo“ ukraińskie. W r. 1644 rozbił jeszcze **K.** Tatarów pod Ochmatowem i † 1646 w Brodach. Śmierć jego ciężką była dla króla stratą. Z nim bowiem układał Władysław wyprawę przeciw Turcji i na nim jedynie opierał nadzieję pomyślnego jej dokonania. — Życiorys jego (niedokończony) w *Tyg. Illust.* (№ 193—194, r. 1863).—**Koniecpolski** Aleksander, wojewoda sandomierski, * 1620 r., w czasie, kiedy ojciec szedł do niewoli tureckiej. Odebrawszy jak najstaranniejsze wychowanie, podróżował za granicą, wstąpił do służby cesarskiej, walczył w Niemczech i Holandji i zawsze niepospolitem odznaczał się męstwem. Za powrotem do kraju bił przy boku ojca Tatarów i Kozaków. Na sejmie konwokacyjnym (1648) mianowany był jednym z owych trzech niedołężnych regimentarzów, którzy w zastępstwie hetmanów mieli walczyć przeciw Kozakom i pod których wodzą nastąpiła pamiętna haniebna klęska Pilawiecka (wrzesień, 1648 r.), w następnych z Kozakami bojach niejednokrotnie odznaczył się jednak odwagą i walecznością, ale mniej od ojca okazywał przeciw nim twardości. Podczas najazdu Karola Gustawa przeszedł początkowo wraz z wielu innymi na stronę Szwedów, ale niebawem poznawszy zdradliwe ich zamiary, wrócił do prawego króla i hańbę swą starał się zatrzeć walecznością i poświęceniem dla sprawy narodowej. † 1659. Na synu jego, *Stanisławie* kasztelanie krakowskim, wygasła ta linja rodu **K.** po mieczu. Por. Przyłęcki „Pamiętniki o Koniecpolskich“ (Lwów, 1842).

Koniecpolski Stan.

Konieh, miasto, ob. Konia.

Konierza Józef, pisarz czeski, * 1858, nauczyciel, przełożył wiele na język czeski z innych języków słowiańskich, np.: z Kraszewskiego, Bałuckiego, Kl. Junoszy, E. Orzeszkowej, Sewera, M. Rodziewiczówny, Turgeniewa, Tołstoja, Hohola, Puszkina, Korolenki, Kwitki i in. Oryginalnie napisał między innemi: „Pryc z korzalkou!“ W czasopismach używał pseudonimów: V. Bardoun, J. Slavkovicz, J. J. Sinica, J. Pestry, J. Rozvaha, Kar. Kotouczek.

Koniferyna *(abietyna)*, $C_{16}H_{22}O_8$, znajduje się w soku młodych drzew iglastych, także w burakach i szparagach; tworzy kryształy igiełkowate, bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu, gorzkie, bezwonne, topiące się przy 185°. Przez ogrzanie z kwasami rozcieńczonemi rozkłada się na cukier i *alkohol koniferylowy* $C_{10}H_{12}O_3$. Z kwasem chromnym wydaje wanilinę. Zroszona fenolem i kwasem solnym zabarwia się niebiesko, czem się tłómaczy zabarwienie charakterystyczne, jakie się spostrzegać daje niekiedy na drzewie świerkowem.

König, w staroniemieckim *Chunig* albo *Kuning*, starogórnoniemieckim *Chunui*, t. j. ród, dynastja, nazwa niemiecka króla.

König Fryderyk, wynalazca prasy pośpiesznej, * 1775 w Eisleben, † 1833. Wyuczywszy się sztuki drukarskiej, usiłował od r. 1806 w Londynie zapobiedz niedostatkom ręcznej prasy drukarskiej i próbował zbudować odpowiednią maszynę. W połączeniu z Andrzejem Fryd. Bauer (ob.) otrzymał cztery patenty na Anglję i od r. 1810 zaczął budować maszyny, podające druk na dwu płytach poziomych. Drugą ulepszoną maszyną była prosta maszyna cylindrowa, a w r. 1814 zjawiła się maszyna do druku pięknego, ulepszona zwyczajna maszyna drukarska i ulepszona maszyna podwójna. W 1818 König i Bauer wrócili do Niemiec, gdzie w nabytym przez nich opuszczonym klasztorze Premonstratensów, w Oberzell pod Würzburgiem, założyli fabrykę machin pod firmą „König i Bauer.“ W Eisleben wzniesiono mu 1891 r. pomnik.

König Gottlob, leśnik, * 1776 w Hardisleben w księstwie Sasko-Wejmarskiem, † 1849, był leśnikiem w Ruhla, następnie w Eisenach, i założył szkołę leśniczą, która wywarła znaczny wpływ na rozwój leśnictwa. Główne jego dzieła są: „Waldpflege“ (1849, 3 wyd., opracowane przez Grebego 1875) i „Die Forstmathematik“ 1835, 5 wyd. 1964).

König Henryk Józef, romansopisarz niemiecki, * 1790 w Fuldzie, † 1869; od 1816—47 był urzędnikiem w elektorstwie Heskiem, następnie zamieszkał jako człowiek prywatny w Wiesbaden. Oprócz powieści: „Die Clubisten in Mainz“ (3 t., Lipsk, 1847), jednego z najlepszych niemieckich romansów historycznych, napisał pomiędzy innemi: „Die hohe Braut“ (2 t., Lipsk. 1844, 4 wyd. 1875); „William Shakspeare“ (5 wyd., Lipsk, 1875); „Regina“ (Lipsk, 1854, 3 w., 1875); „König Jerome's Carneval“ (3 t., Lipsk, 1855); „Seltsame Geschichten“ (Frankfurt, 1856); „Von Saalfeld bis Aspern“ (Wiesbaden, 1864); „Marianne“ (Frankfurt, 1858); ogłoszone różnemi czasy nowele wydał razem w „Deutsche Familien“ (2 t., Wiesbaden, 1862) i t. d. Z prac jego biograficznych, celniejsze są: „Haus und Welt“ (2 t., Brunświk, 1852); „Auch eine Jugend“ 2 wyd., Lipsk, 1861), tudzież „Ein Stilleben“ (2 wyd., Lipsk, 1861); dwie ostatnie prace stanowią przyczynek do jego własnej biografji. Całkowity zbiór dzieł jego wyszedł w 20 t. (1854 — 69), wybór w 15 t. (1875).

König Robert, pedagog i pisarz niemiecki, * 1828 w Gdańsku, studjował filologję i teologję i 1854 został rektorem wyższej szkoły żeńskiej w Oldenburgu, a 1858 r. inspektorem szkoły guwernantek w Droyssig pod Seitz, żył lat kilka w Szwajcarji, a wróciwszy 1863 do Niemiec, objął redakcję pisma *Daheim* w Lipsku. Oprócz kilku książek szkolnych, ogłosił kilka dzieł w kwestji kobiet: „Ein Blick auf den gegenwärtigen Stand der Literatur über weibliche Pädagogik“ (1856); „Zur Charakteristik der Frauenfrage“ (1870); „Deutsche Literaturgeschichte“ (3 cz., 1878), w której starał się utworom poetycznym i zewnętrznie (przez druk, ilustracje) nadać cechy epoki ich utworzenia; „Der grosse Krieg von 1870“ (2 wyd., Lipsk, 1875); „Der alte Nettelbeck“ (1874); „Meister Schoth. Aus der Balageruug von Strassburg“ (2 wyd., 1877).

König Rudolf, fizyk, * 1832 w Królewcu, pracował w młodości w fabryce narzędzi muzycznych, 1858 założył warsztat do wyrobu przyrządów akustycznych i zbudował znaczną liczbę nowych przyrządów, w których zastosował metodę graficzną do badań głosu, jak fonautograf, przyrząd do płomieni manometrycznych i in. Sam przeprowadził liczne badania i ogłosił: „Quelques experiences d'acoustique“ (1882).

König Franciszek, chirurg, * 1832 w Rotenburgu nad Fuldą, studjował medycynę w Marburgu i Berlinie, następnie był lekarzem w Homburgu, 1869 został profesorem chirurgji w Rostocku, 1875 w Getyndze, 1895 w Berlinie. Napisał: „Lehrbuch der speziellen Chirurgie“ (3 t., 6 wyd. 1894); „Lehrbuch der allgemeinen Chirurgie“ (1883—89); „Die entzündlichen Processe am Hals“ (1882); „Die Tuberkulose der Knochen und Gelenke“ (1884).

König Ewald August, romansopisarz niemiecki, * 1833 w Barmen, długo zajmował się kupiectwem, następnie służył w wojsku, od 1868 r. poświęcił się wyłącznie literaturze; 1882 osiadł w Kolonji. Ogłosił liczne szkice z życia żołnierskiego i romanse, jak: „Durch Kampf zum Frieden“ (4 t., 1871); „Unter den Frommen“ (4 t., 1875); „Die Wege zum Glück“ (4 t., 1878); „Schuldig?“ (4 t., 1878); „Humoresken“ (3 wyd.,

1873); „Bei der Infanterie“ (2 t., 1865); „Der Deserteur“ (pod pseudonimem Ernesta Kaisera, 1867); „Die Geheimnisse einer grossen Stadt“ (3 t., 1870); „Das grosse Los“ (2 t., 1872); „Die Tochter des Franctireurs“ (3 t., 1873); „Auf der Bahn des Verbrechens“ (4 t., 1876); „Dunkle Wege“ (4 t., 1880); „Verlassen!“ (3 t., 1881); „Nikodemus Fugger und Komp.“ (2 t., 1883); „Um Glück und Dasein“ (2 t., 1885).

König Franciszek Józef, chemik, * 1843 w Lavesum w Westfalji, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Monachjum, chemję w Getyndze, 1870 został kierownikiem stacji rolniczo-chemicznej w Münster, 1881 profesorem akademji tamże. Napisał: „Chemie der menschlichen Nahrungs-und Genussmittel“ (3 wyd., 2 t., 1889—93); „Zusammensetzung und Verdaulichkeit der Futtermittel“ (2 wyd., 1887); „Die Verunreinigung der Flüsse;“ „Der Kreislauf des Stickstoffs und seine Bedeutung für die Landwirtschaft“ (1882) i in., oraz tablicę „Prozentische Zusammensetzung und Nährgeldewert der Nahrungsmittel“ (6 wyd., 1893).

Königgrätz, po czesku *Králové Hradec*, miasto powiatowe i do r. 1884 forteca w Czechach, przy ujściu Orlicy do Elby; w pięknej i urodzajnej położone okolicy, siedlisko urzędu, oraz sądu powiatowego, dalej biskupa; posiada gimnazjum, wyższą szkołę realną, seminarjum nauczycielskie i duchowne; z gmachów publicznych odznaczają się: piękny kościół katedralny, pałac biskupi i byłe kolegjum Jezuitów. Mieszkańców 8,000, prowadzących ożywiony przemysł i wyrób instrumentów muzycznych, rękawiczek, świec woskowych i t. p. **K.** jest jedną z najstarszych osad czeskich i obok Kutnej Hory było niegdyś najznakomitszem miastem w Czechach wschodnich. Podczas ruchów husyckich aż do bitwy Białogórskiej gorliwie trzymało się strony narodowej. W najnowszych czasach w okolicy **K.** stoczoną była 3 lipca 1866 bitwa decydująca w wojnie prusko-austrjackiej. Tu, po niepomyślnych potyczkach i stratach pod Jiczynem, skoncentrował Benedeck siły austrjacko-saskie w liczbie 220,000, mając zamiar przyjąć stanowczą bitwę. Wojsko jego rozłożone było w wybornej i dokładnie znanej pozycji, wsparte potężną artylerją (do 500 gwintowanych dział), zajmującą stanowisko panujące nad całą miejscowością. Siły pruskie, dowodzone przez króla, zajmującego stanowisko pod Sadową (skąd i sama bitwa bywa także nazywaną *pod Sadową*), wynosiły 240,000, rozłożone były na dość rozległej przestrzeni od Świedaru (prawe skrzydło) aż do Kralowego Dworu (lewe skrzydło, pod ks. następcą tronu), odległego o 3—4 mil. Walka rozpoczęła się o godzinie 8 rano; do południa los boju był wątpliwy, i z łatwością mógłby go silnym natarciem Benedeck przechylić na stronę Austrjaków. Walka ze strony Prusaków podtrzymywaną była z największym wysiłkiem aż do godziny 2 po południu, t. j. do chwili przybycia na plac boju 2-ej armji, dowodzonej przez księcia następcę tronu. Od tej chwili Austrjaków zaczęto wyciskać z ich pozycji, tak, że między g. 3 a 4 los bitwy był zupełnie zdecydowany; bój trwał dalej przeszło do 8 wieczorem pod ogniem dział **K.** Jako trofea zabrali Prusacy 22,000 jeńców, 160 dział i 5 chorągwi. Rezultatem bitwy było posuwanie się Prusaków w kierunku Wiednia i Presburga, oraz preliminarja pokojowe, zawarte 22 lipca w Nikolsburgu. O **K.** pisali Szwenda (15 t., Königgrätz, 1799 — 1818); Bieneberg (1780) i Eiselt (Praga, 1860). Por. także: Jähns „Die Schlacht von K.“ (Lipsk, 1876).

Königinhof, ob. Kralowy-dwór.

Königsberg, ob. Królewiec.

Königsberg, po madziarsku *Uj-Banya*, *Nowa Bania*, miasto górnicze w węgierskim komitacie Bars nad rz. Granem, liczy 4,500 miesz. Znajdowały się tu kopalnie złota, obecnie wyczerpane; **K.** posiada teraz łomy kamieni młyńskich, hutę szklaną i szkołę przemysłową.

Königsdorf, właściwie *Jastrzęb*, wieś w pruskiej regencji Opolskiej, okręgu Rybnickim, posiada źródła słone, zawierające jod i brom, oraz zakłady do kąpieli błotnych i inhalacji. Por. Weissenberg „Das jod- und bromhaltige Solbad K.“ (1879).

Königshofen, Jakób Twinger von..., * 1348 w Strasburgu, † 1420 tamże; kanonik kościoła św. Tomasza, jest autorem kroniki niemieckiej, sięgającej 1386 r., którą wydał Schilter w Strasburgu 1698 r.

Königshütte, ob. Królewska Huta.

Königsmark hr. Marja Aurora, kochanka Augusta II, króla polskiego i elektora saskiego, * 1668 w Stade, ojciec jej *Konrad Krzysztof Königsmark* (* 1634 — 73), był synem szwedzkiego feldmarszałka *Jana Krzysztofa Königsmark*, (* 1600, † 1663), a matka, wysoko wykształcona kobieta, była córką szwedzkiego feldmarszałka Wrangla. Aurora wcześnie już rozwinęła niezwyczajne powaby ciała i zdolności ducha; odebrała staranne wychowanie, a podczas pobytu w Sztokholmie, Hamburgu, Hanowerze, Brunświku i t. d. poznała ze wszystkich stron życie światowe i dworskie. W r. 1694 przybywszy do Drezna, dowcipem i pięknością zjednała sobie miłość Augusta II, któremu urodziła 1696 późniejszego marszałka Maurycego (ob.), hrabiego Saskiego. Piękność, rozum, dowcip, powaby niewieście, zamiłowanie sztuki, rozsławiły ją po całej Europie; Voltaire nazywał ją najsłynniejszą kobietą dwu stuleci. Przez młodsze rywalki wyrugowana z serca królewskiego, ale nie pozbawiona jego przyjaźni, została 1698 koadjutorką, a 1700 r. przełożoną opactwa w Quedlinburgu. Ruchliwego jednakże z natury usposobienia, nie dosiedziała tu długo; lubiła podróże i zmieniała

często miejsce pobytu. Z polecenia Augusta II jeździła 1702 w poselstwie do Karola XII by go nakłonić do zawarcia pokoju; podróż ta, chociaż daremna, powiększyła jeszcze bardziej jej sławę; † 1728 w Quedlinburgu. Palmblad utworzył z wypadków jej życia bardzo zajmujący romans (4 t., Sztokholm, 1850—52).—Por. Cramer „Denkwürdigkeiten der Gräfin Maria Aurora Königsmark“ (2 t., Lipsk, 1836); Hesekiel „Nachrichten zur Gesch. des Geschlechts der Graf. v. Königsmarck“ (Berlin, 1854); Korwin Wierzbicki „Maria Aurora, Gräfin von Königsmark“ (1848). Bracia jej wsławili się także miłostkami i czynami wojennemi. Starszy z nich, *Otton Krzysztof*, *hrabia* **Königsmark,** ubiegał się o rękę bogatej panny Perries Northumberland; gdy jej mąż został zamordowany w Londynie, hr. **K.** został oskarżony o to morderstwo, uniewinniony przez sąd przysięgłych, miał następnie udział we wszystkich wypadkach wojennych owej epoki i zginął w Morei. — Młodszy, *Filip Krzysztof*, *hr.* **K.,** * 1660, będąc hanowerskim generał-majorom, ściągnął na siebie podejrzenie o tajemne stosunki z następczynią tronu Zofją Dorotą, skutkiem czego został zamordowany w jej pokojach 1694, a księżniczka uwięzioną na całe życie w zamku Ahlden, gdzie † 1726. Por. wydane przez Palmblada „Briefwechsel des Grafen Königsmark und der Prinzessin Sophie Dorothea von Celle“ (Lipsk, 1847), jest prawdopodobnie przez dwór hanowerski sfałszowane dla wykazania winy **K.**

Königssee *(Bartholomsäussee)*, jezioro alpejskie w Bawarji Wyższej, malowniczo położone, 608 metr. nad p. m., 8 klm. długie, 2 klm. szerokie, 28 klm. kw. powierzchni, do 188 metrów głębokie.

Königsspitze, wierzchołek górski w Alpach Ortlerskich, po szczycie Ortler stanowiący najwyższą wyniosłość w Alpach austrjackich i niemieckich, 3,854 m. nad p. m.

Königsstuhl, sztucznie wzniesione wzgórze nad Renem, poniżej miasteczka Rhens, pamiętne zbieraniem się tutaj od r. 1338 elektorów, którzy nowo obranego króla w tem miejscu ogłaszali; po raz ostatni miało to miejsce w 1496 r.

Königstein, jedyna twierdza w Saksonji, na lewym brzegu Elby naprzeciwko Lilienstein, na 360 metr. wysokiej skale położona, do której jedna tylko bardzo stroma prowadzi droga. Budowa tej twierdzy, służącej także za więzienie stanu, rozpoczętą została za panowania elektora Chrystjana I 1589 r. i ukończoną dopiero 1731 r. U jej stóp leży miasto Königstein, mające 4,000 miesz. Byli tu więzieni między innymi kanclerz M. Crell (1591—1601), Sobiescy Jakób i Konstanty, Patkul (1706), Böttticher (1706), Menzel (1763—96), Bakunin, Heubner i Reckel, wszyscy trzej w 1849 r.

Königswart (czes. *Kynzvart*), miasto w czeskim okręgu Han, o 5 klm. od Marienbadu, 628 metr. nad p. m., zamek Metternicha, bibljoteka, 2,200 miesz. Posiada 6 źródeł żelazistych, z domieszką wolnego kwasu węglanego; woda ta służy do picia i kąpieli i skuteczną jest we wszelkich chorobach na tle anemji powstałych, jak zaburzenia żołądkowe, kiszkowe, katary błony śluzowej dróg oddechowych.

Koniina, *konicyna*, $C_8H_{17}N$, alkaloid, znajdujący się we wszystkich częściach pietrasznika *(Conium maculatum)*, zapewne związany z kwasem jabłkowym; występuje najobficiej w jej dojrzałych owocach, z których otrzymuje się przez destylację. **K.** tworzy olej bezbarwny, smaku odrażającego, rozpuszczalny w wodzie, alkoholu i eterze; na powietrzu zabarwia się na brunatno, działa silnie zasadowo, z kwasami tworzy sole krystalizujące i łatwo się rozpływające. Należy do silnych trucizn, sprowadzając paraliż dróg oddechowych. **K.** odkrytą została w 1826 przez Gresenego, następnie zbadaną przez Geigera (1831) i Ortigosa (1842).

Konik, owad, ob. Piewik. *Konik polny*, ob. Pasikonik.

Konik morski *(Hippocampus)*, rodzaj ryb kościstych zamkniętopęcherzowych, z rodziny iglic, ryby osobliwej postaci o ciele kątowatem, z głową pod kątem ku kadłubowi zwróconą, wydłużoną, z ogonem chwytnym, bez płetw. Samica składa ikrę na brzuchu samca. **K. m.** *pospolity (H. antiquorum)*, 15—20 cm. długi, ma głowę podobną do końskiej, żyje w morzu Śródziemnem i oceanie Atlantyckim, pływa w położeniu pionowym, przyczepia się ogonem i karmi się drobnemi zwierzętami.

Konik.

Konik zwierzyniocki, jest to uroczystość narodowa, obchodzona w Krakowie w drugi czwartek Bożego Ciała, na pamiątkę zwycięstwa odniesionego w tym dniu 1281 r. za Leszka Czarnego nad Tatarami, za podnietą jednego z włóczków krakowskich (trudniących się spławem na Wiśle). Główną osobą tej uroczystości jest młody, rzeźki mężczyzna, przebrany za Tatara i wyprawiający rozmaite harce na drewnianym koniku.

Konin, miasto powiatowe, w guberuji Kaliskiej, nad rzeką Wartą, bardzo starożytne. Dawniej miało zamek,. lecz został spalony przez króla szwedzkiego Karola XII podczas wojny, jaką w popieraniu Stanisława Leszczyńskiego na tron polski prowadził. Jest tu piękny, starożytny kościół parafjalny, z kilku dawnemi pomnikami, i dawny klasztor Reformatów. Ludności ma 8,528 (1897).— *Koniński powiat* stanowi część gub. Ka-

liskiej, ma 982 w. kw. i 84,834 miesz.; w powiecie tym jest miasto 1, osad 5, gmin 12.

Koniński.

Koniński, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — róg bawoli srebrny; w lewem srebrnem — róg bawoli czerwony do góry. U szczytu pół męża w zbroi, z rogiem białym w prawej ręce, a z czerwonym w lewej. Labry czerwono-srebrne.

Konińskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Kaliskiem, pow. Konińskim. Wedle lustracji z roku 1564/5, zaliczały się do tego starostwa: miasta Konin, Stawiszyn i wsie: Czarnkowo, Międzylesie, Wilkowo, Chorzeń, Morzystaw, Patrzychowo, Głowiewo, Barcigłowo, Rumino, Staremiasto, Modla, Lisiecz, Borzętów, Krąpsko, Gadowo, Dzierzbin i Czekowo. W roku 1771 posiadał je Józef Mycielski, opłacając z niego kwarty złp. 1,985 gr. 15, a hyberny złp. 2,141 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1773 — 75 ten sam Mycielski otrzymał toż starostwo w 50-letnie posiadanie wraz z wójtostwami, sołectwami i wybraniectwami do niego należącemi. Na tymże sejmie Stany Rzeczplitej wyznaczyły oddzielną komisję z 16 urzędników koronnych do ustalenia granic tego starostwa. W r. 1151 koło zamku niegdyś konińskiego słynny Piotr Dunin, wojewoda, wystawił słup kamienny z napisem dotąd czytelnym, poświadczającym, iż tu jest połowa drogi od Kalisza do Kruświcy.

Koniplastyka, sposób otrzymywania odcisków z medali za pomocą miedzi drobno rozdzielonej, jaką się otrzymuje przez redukcję wodorem.

Koniszał, roślina, ob. Hippomane.

Konitrud, *Trud (Gratiola)*, rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, cechujący się kielichem 5-działkowym, koroną zwykle 4-klapkową, 2-wargową, 4 pręcikami do rurki przymocowanemi, z których dwa płonne; obejmuje zioła trwałe we wszystkich częściach świata. Najwięcej znanym jest **K.** *zwyczajny (G. officinalis)*, rosnący na mokrych łąkach, nad brzegiem rzek i rowów w Europie środkowej i południowej. Ziele nieprzyjemnego smaku, zawiera gorzką żywicę, *gracjolinę* $C_{20}H_{34}O_7$, działa silnie przeczyszczająco, w znacznych ilościach trująco. W Ameryce podobnie się używają *G. carolinensis* i *G. virginiana*.

Konitz, miasto okręgowe w pruskiej regencji Marienwerder, posiada 4 kościoły, synagogę, gimnazjum, sąd, 2 odlewnie żelaza, przędzalnię i fabrykę sukna, 10,000 miesz.

Koniusza Góra, leży w Krakowskiem, niedaleko Proszowic; okolice jej obfitują w marmur.

Koniuszko Wacław, malarz rodzajowy polski, * 1854 w Krakowie, † 1900; kształcił się w Monachjum. Celniejsze jego prace są: „U pokątnego doradcy," „Cyganka," „Uczony" i in.

Koniuszy, po łac. *praefectus stabuli* lub *praefectus equisonum*, przełożony nad stajniami; jest to jeden z dostojników na dworach królewskich. W Polsce *koniuszowie* (agazo) zjawiają się już w r. 1263; były to urzędy książęce, potem ziemskie. Jeszcze za Jagiełłów i za króla Stefana, pełnili oni swe obowiązki, t. j. rządzili stadami królewskiemi, później zaś nosili tylko tytuł, a obowiązki ich pełnili podkoniuszowie nadworni. Koniuszowie ziemscy nie rozwinęli się w Koronie, ale w Litwie byli do ostatniej chwili. Posada **K.** dworskiego szła po stolniku, a przed podskarbim dworskim i miecznikiem. Ostatnim **K.** koronnym był Onufry Kicki od 1789 do 1794, † 1810, szwagier Stanisława Augusta, gdyż obaj mieli za żony rodzone siostry Szydłowskie, wojewodzianki płockie, król wdowę po generale Grabowskim. Ostatnim **K.** litewskim był Michał Grabowski 1791, † 1821.

Konjektanea (z łac.), zbiory przypuszczeń, pomysłów i objaśnień, dotyczących pojedyńczych ustępów z klasyków greckich i łacińskich. — Konjektaneami nazywano także w starożytności pisma zebrane różnej treści.

Konjektura (łac.), przypuszczenie; używa się specjalnie mówiąc o starych pismach, w których tekst nie jest ustalony. Krytyka konjekturalna — badająca teksty, poprawiająca zepsute przez przepisywaczów wyrazy i zdania i wypełniająca luki w rękopisach.

Konjica, miasto w Bośni, w okręgu Mostarskim, nad rz. Narentą, przez którą prowadzi most kamienny, zbudowany w XI wieku, liczy 1,600 miesz.

Konjugacja, *Czasowanie*, ob. Czas (w gramatyce) i Słowo.

Konjugacja, w zoologji, ob. Sprzęganie.

Konjunkcja, w astronomji, ob. Połączenie.

Konjunktura (łac.), związek, zbieg różnych okoliczności sprzyjających lub przeszkadzających rozwojowi pewnych zjawisk. Używa się specjalnie w terminologji handlowej na oznaczenie stanu i usposobienia rynku.

Konkan, kraina pobrzeżna, w Indjach Przedgangesowych, ciągnąca się od zatoki Cambay do Goe, należąca od 1818 do posiadłości angielskich w prezydencie Bombay, a częścią do portugalskiego terytorjum Goa, obejmuje ogółem 32,377 klm. kw. i 3,695,000 miesz.

Konklawe, ob. Conclave.

Konklawista, osoba, którą kardynał, zamknięty na conclave, ma prawo zabrać z sobą do posługi. **K.** składają przysięgę, że zachowają absolutne milczenie o tem, co się działo na conclave.

Konkluzja, tak się nazywa w *prawie* część aktu sądowego (powództwa, akcji wzajemnej, apelacji, interwencji lub kasacji), obejmująca

żądania stron, czyli same żądania. W *retoryce*, konkluzja znaczyła tę część mowy, w której orator starał się najsilniej oddziałać na swoich słuchaczów.

Konkomitancja (z łac.), znaczy w kościele rzymsko-kat. nierozdzielność Ciała i Krwi Jezusa Chrystusa w Hostji. Słowa tego *Concomitantia* użył najpierwej Tomasz z Akwinu (*Suma* b. III qu. 76, art. 1), a za nim średniowieczni scholastycy. *Albert Magnus* na pojęcie to użył wyrażenie *Unio naturalis*.

Konkordancja, ob. Concordantia.

Konkordat, tak się nazywa traktat zawarty między papieżem, jako głową kościoła katolickiego, a rządem jakiego państwa, w celu określenia i ustalenia wzajemnych stosunków między duchowieństwem tegoż państwa a władzą świecką. Konkordaty, w ścisłem znaczeniu tego słowa, zawiera papież tylko z rządami państw katolickich, z państwami bowiem protestanckiemi reguluje wzajemne stosunki przez bulle, tak zwane *circumscriptionis*, i traktaty takie noszą zwykle nazwę konwencji; odróżnienie to nie jest jednak zawsze zachowywane. Przedmiotem **K.** bywają w ogólności tylko *res ecclesiasticae*, a więc prawa, przywileje i dochody duchowieństwa, liczba i wielkość djecezji, sposób obsadzania biskupstw i innych duchownych urzędów, oraz wzajemny stosunek i granice władzy świeckiej i duchownej. Opiera się w tym względzie każdy prawie **K.** na wzajemnych ustępstwach. Pogodzić jednak wszystkie wymagania państwa i kościoła nie jest wcale rzeczą łatwą. Kwestja ta zajmowała najpoważniejsze umysły, a przecież dziś jeszcze nie otrzymano rezultatów, na któreby się wszyscy, a przynajmniej dwie główne strony: kościół i państwo, zgodziły. Wogóle postawić tu można trzy systematy: 1) Kościoła wymagania są jedynie uprawnione, a państwo służyć winno do jego celów. Tu państwo jest poddane kościołowi, prawa jego nie są uznawane. Systemat taki panował w części w wiekach średnich; dziś jest on już niemożliwy. 2) Państwo ma na widoku jedynie własne cele, kościół nie ma żadnych praw, a władza świecka chłonie w sobie i duchowną. Systemat ten sprzeczny jest z rozwojem historycznym ludzkości, i trudno nawet przypuścić, aby państwo miało się podjąć i wykonywać atrybucje zgoła mu nieprzynależne. Mogłoby to nawet pociągnąć najniebezpieczniejsze skutki dla wolności społeczeństwa. 3) „Kościół wolny w wolnem państwie," zasada dziś bardzo rozpowszechniona i nawet chwalona. Guizot tak ją określa: „Kościół jest niezależnym od państwa, niejako niewidzialnym; państwo nie ma z nim żadnych staré, nie chce ono wiedzieć o szerzeniu się żadnych pojęć religijnych, dozwala im się szerzyć, rozwijać i rządzić stosownie do woli i potrzeby. Zasada ta jest bardzo niepraktyczna, i zapominają jej zwolennicy, że religja i kościół to nie są rzeczy czysto abstrakcyjne, że wyznawcy ich mają pewne obowiązki, że zgromadzają się w pewne uroczystości, że pewne kwestje są wspólne kościołowi i państwu, jak np. małżeństwo, że w końcu urzędnicy kościoła mają pewne potrzeby, które przez państwo winny być zaspokojone. Państwo nie może się więc usuwać całkowicie i pozostawić swobodnego rozwoju wszystkim pojęciom religijnym. Napróżno powołują się tu na Stany Zjednoczone, utrzymując, że zasada najzupełniejszego rozdziału między władzą świecką a duchowną jest tam przeprowadzona. Fakt wysłania wojska dla wytępienia wielożeństwa u Mormonów jest tego dowodem. Zasada więc ta także absolutnie stosowaną być nie może. Najlepszym więc środkiem pogodzenia praw kościoła i państwa jest zagwarantowanie wolności przez państwo kościołowi i wyrzeczenie się przez kościół przewodnictwa i mieszania się w sprawy pozakościelne. Do tego celu prowadzą **K.**, i w tem też ich ważność. Najpierwszym i jednym z najważniejszych **K.** jest wormacki, zawarty w 1122 r. między cesarzem Henrykiem V a papieżem Kalikstem II, kończący spór o inwestytury. Następnie do ważniejszych należą: **K.** zawarty w 1801 r. między Napoleonem a Piusem VII, przywracający religję katolicką we Francji i nadający wielkie prawa władzy świeckiej, a raczej odbierający przywileje papieżowi; **K.** ten, mimo zawartego później przez Ludwika XVIII, ale niepotwierdzonego przez izby nowego **K.**, jest jeszcze dziś podstawą dla stosunków Francji z Rzymem. W r. 1851 zawarto **K.** z Hiszpanją i Toskanją, w r. 1855 z Austrją, w r. 1857 z Wirtembergiem i t. d.

Konkordja kanonów *(Concordia canonum)*, zwano w kościele rzymsko-kat. zbiory praw kościelnych, ułożone w rozmaitych czasach, dla okazania ich jedności ducha pomimo różnych sprzeczności. Nazwa ta najpierw nadaną została zbiorowi Jana Scholastyka, następnie zbiorowi Kreskonjusza (690 r.). Najważniejszym tego rodzaju zbiorem jest *Decretum Gratiani* (ob. Corpus juris canonici), który nazwano *Concordia canonum discordantium*.

Konkowski Aleksander Karol, matematyk, profesor szkoły artylerji i inżynierji, był inspektorem gimnazjum w Płocku. Napisał: „Nauka matematyki do użycia szkoły elementarnej artylerji i inżynierów" (1811).

Konkrecje, nagromadzenie minerałów obcych w skałach wapiennych, gliniastych lub piaskowych; **K.** te mają formy kuliste, soczewkowate, albo też nieregularne, utworzone z różnych materjałów.

Konkrement, skupienie ciał złączonych jakiemkolwiek spoidłem; w medycynie toż co kamienie (ob.).

Konkretna liczba, toż co liczba mianowana.

Konkretny (z łaciń.), wyrażenie używane w pismach filozoficznych w przeciwstawieniu z wyrazem *abstrakcyjny*, dla określenia pojęcia, wskazującego indywidualne, właściwe cechy jakiejkolwiek rzeczy. **K.** więc oznacza przedmiot brany w całości, z zupełną treścią, nie tak, jak abstrakcyjny, t. j. tylko z tego, lub owego punktu. Znaczy dosłownie: spójny, zrosły, t. j. materjalny, widzialny.

Konkubinat, życie na wiarę, nałożnictwo, gdy dwie osoby wolne, różnej płci, mieszkają razem, dla zaspokajania popędów płciowych. Główną cechą **K.** jest trwałość stosunków cielesnych między osobami blizko niespokrewnionemi, nie związanemi przez śluby małżeńskie. W prawie rzymskiem **K.** był dozwolony; w Niemczech zabroniony prawnie 1530 r.

Konkurencja, — współzawodnictwo ekonomiczne, czyli współubieganie się w pracy gospodarczej o zbyt swoich towarów lub swych usług. Zasady wolnej konkurencji, a więc swobody współzawodnictwa, a nawet walki na polu ekonomicznem zostały zaszczepione przez fizjokratów, zwolenników teorji, iż handel powinien być pozostawiony samemu sobie, — następnie zaś rozwinięte przez tak zwanych ekonomistów klasycznych: Adama Smitha, Ricarda i innych. Najsilniej zasadę tę praktycznie ugruntowali doktrynerowie manczesterscy pod wodzą Cobdena i Bright'a. Pod temi wpływami wyrodził się prąd wolno-handlowy, opierający się na przekonaniu, że swoboda współzawodnictwa gospodarczego najprawidłowiej reguluje stosunki, gdyż ma za skutek wytężenie największej usilności w zabiegach zarobkowych, budzi ducha przedsiębierczości i inicjatywy, zniewala do oddawania spożywcy towaru po najniższej cenie, powiększa zbyt i zmusza do starania się o podnoszenie jakości wyrobu, a więc do ulepszeń i wynalazków. W nowszych czasach pod działaniem zmienionych faktów i kierunków ekonomicznych znacznie osłabła wiara w zbawienność konkurencji jako bodźca pomyślności gospodarczej. Konkurencja na polu pracy przedsiębierczo-przemysłowej odbiła się zwłaszcza ujemnie na stosunkach klas robotniczych, które znalazły się w zależności od pracodawców, usiłujących współubieganiem o taniość swej produkcji zmniejszać jej koszta, a więc albo obniżać płacę roboczą, albo podnosić intensywność pracy robotników. Z drugiej znowu strony okazało się, że różne stopnie kultury i przygotowania przemysłowego różnych krajów nie pozwalają im na równe szanse konkurencyjne na rynku powszechnym. Tak więc z jednej strony obrońcy interesów robotniczych (socjaliści różnych odcieni), a z drugiej rządy, dbające o rozciągnięcie opieki nad rozwojem przemysłu, poczęli dążyć do ograniczenia wolnej konkurencji. Prawo ekonomiczne konkurencji ma oczywiście i teraz swą siłę na każdym poszczególnym rynku zbytu; ale w całej swojej rozciągłości jest skrępowane, bądź polityką ceł opiekuńczych, bądź reglamentacją stosunków robotniczych, bądź nakoniec syndykatami, czyli koalicjami, które sami przedsiębiercy między sobą zawierają, aby osłabić ujemne skutki produkowania bez planu, t. j. na zasadzie wolnej konkurencji. Konkurencją rolniczą nazywa się u nas współzawodnictwo obcych płodów rolnych, które dotkliwie zaszkodziło bytowi ziemian. Tak zwana konkurencja amerykańska, na rynku międzynarodowym obniżająca ceny płodów rolnych, a następnie bezpośrednia konkurencja zboża rosyjskiego, wywołana taryfami różniczkowemi, wykazały skutki, bardzo ujemne dla interesów rolniczych. Stąd więc i na tem polu ujawnił się protest przeciw wolnej konkurencji.

Konkurs (z łac.), znaczy współubieganie się o urząd naukowy, lub wyznaczoną nagrodę za jakąś pracę literacką lub artystyczną.

Konkurs (w prawie handlowem), tak się zwie wystąpienie przed sąd wierzycieli przeciwko *niewypłacalnemu* dłużnikowi. Proces konkursowy, inaczej *upadłościowy*, ma na celu zebrać i zrealizować wszystkie aktywa niewypłacalnego dłużnika, następnie wykazać i sprawdzić wszystkie pasywa upadłego, a nareszcie rozklasyfikować wierzycieli i przeprowadzić między nimi rozdział masy czynnej.

Konkursowa masa, podług terminologji cudzoziemskiej — masa upadłościowa (ob.).

Konkwistadorowie (hiszp., zdobywcy), tak nazywali się w dawniejszych hiszpańskich posiadłościach w Ameryce zdobywcy tych krajów i ich potomkowie, którzy w nagrodę zasług otrzymali od dworu wielkie posiadłości ziemskie. Stanowili oni arystokrację i wytworzyli klasę królów, ale następnie uciskani przez rząd i usuwani z wyższych stanowisk przez rodowitych Hiszpanów, wzięli w początkach XIX w. udział w walce z Hiszpanami i przyczynili się do oderwania, oraz niepodległości kolonji.

Konne koleje, ob. Tramwaj.

Konnica, ob. Jazda.

Konojda, powierzchnia utworzona przez linję prostą, pozostającą, ciągle równoległą do płaszczyzny danej, a opierającą się statecznie o linję prostą i o krzywą jakąkolwiek. **K.** nazywa się prostą, jeżeli kierująca prostolinijna jest prostopadła do płaszczyzny kierującej. **K.** porównać można do stożka (stąd nazwa *konos* stożek, *eidos* postać), którego wierzchołek zamienił się na linję prostą. Nazwę tę nadawali geometrowie dawni powierzchniom wynikającym z obrotu jednego z przecięć stożkowych, paraboli lub hyperboli, około osi.

Konon, sławny wódz i admirał ateński, podczas drugiej połowy wojny peloponeskiej i korynckiej. W r. 409 przed Chr. stanął z Alcybjadesem i Trazybulem na czele rządu krajowego, a po upadku pierwszego otrzymał najwyższą władzę. Pokonany przez Kalikratidasa 406 pod Lesbos, blokowany był w porcie Mityleńskim aż do zwycięstwa Ateńczyków przy Arginuzach. Po klęsce nad Ajgos-Potamos uciekł na Cypr; w 396 otrzymał od króla Artakserksesa naczelne dowództwo nad flotą perską przeciw Spartanom, 394 odniósł nad nieprzyjacielem walne zwycięstwo pod Knidos, dał pomoc ciemiężonym przez Spartę miastom Azji Mniejszej i 393 przybył do Aten, gdzie był przyjęty z największym zapałem. Tu starał się wszelkimi sposoby podźwignąć potęgę Aten, ale 387 uległ intrygom Spartan; wysłany bowiem do Persji, dla czuwania nad sprawami ateńskiemi w epoce pokoju Antalcydasowego, został pod błahym pozorem uwięziony w Sardes i zamordowany z polecenia wielkorządcy perskiego Tiribazusa. — Życiorys **K.** napisał w starożytności Korneljusz Nepos. Por. M. Schmidt „Das Leben Konos" (Lipsk, 1873).

Konon z Samos, matematyk i astronom, † 235 przed Chr., przybywał w Aleksandrji i był przyjacielem Archimedesa, który mu odkrycia swe komunikował. Przypisują mu odkrycie linji ślimakowej.

Konon, papież (686—687), po jedenastomiesięcznem panowaniu, bardzo kłopotliwem, † 867. Następcą jego był Sergjusz.

Kononici, sekciarze VI w., nazwani tak od Konona, biskupa tarseńskiego. W nauce o Trójcy św. zbliżali się **K.** do Triteistów, uczących, że w Trójcy są trzy różne natury i osoby, że zatem jest trzech bogów. Różnili się zaś od nich w nauce o zmartwychwstaniu, twierdząc, że w skutek śmierci tylko forma ciała, nie zaś samo ciało ulega zniszczeniu, i że po wskrzeszeniu dusza połączy się znowu ze swem poprzedniem, zmienionem tylko pod względem formy ciałem. Za czasów cesarza Justynjana II już ich nie było.

Kononowicz v. *Radwan* odm., herb: W polu czerwonem, pod srebrną chorągwią o dwóch połach z krzyżem srebrnym — gwiazda 6-promienna srebrna. U szczytu trzy pióra pawie.

Kononowicz.

Kononowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Mińskiem, pow. Rzeczyckim. Podług metryk litewskich od początku XVIII w. posiadali je: Jan Konopka, następnie Tomasz Mołodkowicz, wreszcie z mocy przywileju Augusta III, z roku 1744 dzierżyli te dobra narodowe Szymon i Balbina Gedroiciowie, strażnikostwo mścisławscy, którzy z nich opłacali kwarty złp. 39 gr. 18. Wieś Kononowska z przyległościami od roku 1772 przeszła pod panowanie rosyjskie.

Konopacki Maciej, podkomorzy, a następnie wojewoda chełmiński za Zygmunta III, po stracie żony, biskup chełmiński i administrator biskupstwa pomorskiego; † 1614 r.

Konopacki Jan Karol, starosta dybowski, syn poprzedniego, współtowarzysz Jana Kazimierza podczas uwięzienia tego ostatniego we Francji, za powrotem do kraju, wstąpiwszy do stanu duchownego, mianowany był biskupem warmińskim, ale przed przyjęciem święcenia, † 1643 r. Starowolski chwali go jako człowieka uczonego i znakomitego mówcę; pisał **K.** kronikę wypadków spółczesnych, o której wspomina jeszcze Niesiecki, przytaczając ją p. t.: *Mss. Konopatociana.*

Konopacki Szymon, pisarz polski, syn Prokopa *Konopackiego*, starosty głuchowskiego i posła wołyńskiego, * 1790 r. Ukończywszy szkoły w Międzyrzecu, sposobił się na prawnika w palestrze żytomierskiej. Po ustanowieniu traktatem wiedeńskim Królestwa Polskiego, był sekretarzem komisji, ustanowionej w Warszawie do uregulowania i załatwienia handlu i żeglugi we wszystkich prowincjach, składających przed 1772 r. Rzeczpospolitą; 1820—23 zasiadał jako prokurator w komisji sądowo-edukacyjnej w Krzemieńcu; w r. 1844 był obrany prezesem wołyńskiej izby cywilnej. Oprócz drobniejszych poezji, wydanych w Wilnie 1842 r., ogłosił: „Chronologja dziejów Królestwa Polskiego" (2 tomy, 2 wyd., Poznań, 1868), pomnożona spisem alfabetycznym. Był także spółpracownikiem *Encykl. powszechnej* (28-tomowej) S. Orgelbranda.

Konopacki Jan, malarz polski, * 1853 w Łowiczu, † 1894 tamże, początkowo był uczniem Gersona, następnie kształcił się w akademji petersburskiej, a od r. 1879 w Paryżu. Oprócz obrazów wykonał znaczną liczbę ilustracji do różnych czasopism warszawskich.

Konopas Jan, pisarz czeski, * 1833 r., zajmował się rolnictwem i dotyczącą go literaturą, oraz przyrodnictwem, a nadto pisał utwory beletrystyczne, zbierał starożytności, powieści i wierzenia ludowe, które ma wydać p. t.: „Poviesti z okoli boleslavského."

Konopasek Feliks, muzyk, * 1860 r. w Czerniowicach na Bukowinie, kształcił się początkowo w konserwatorjum w Warszawie, następnie w Berlinie, gdzie był uczniem stryja **K.** Stefana, dyrektora opery. **K.** napisał parę operetek ludowych, romansów i t. p., nadto był kolejno dyrektorem opery polskiej w Poznaniu, w Petersburgu, dyrektorem Towarz. muzycznego w Łomży 1885, w 1888 dyrektorem kapeli koncertowej, z którą przybył w r. 1896 na wystawę hygjeniczną do Warszawy.

Konopczyński Emiljan, filolog, dyrektor szkoły realnej 6-cio klas. w Warszawie, * 1839 we wsi Miłobędzynie, pow. Sierpeckim, gubernji Płockiej. Początkowych nauk udzielał mu ojciec, sam nauczyciel; od 1850 r. uczył się w Warszawie, naprzód w szkole powiatowej przy kościele po-Paulińskim, następnie w gimnazjum gubernjalnem. W r. 1855 **K.** udał się do uniwersytetu moskiewskiego na wydział lekarski; po roku jednak przeszedł na wydział historyczno-filologiczny, który ukończył w r. 1861 jako stypendysta Królestwa Polskiego. Zaraz też zaliczony został do rozporządzenia dyrektora b. komisji wyznań i oświecenia publicznego, a w 1862. mianowany był nauczycielem języków starożytnych w b. gimnazjum realnem. Skutkiem reorganizacji szkół, **K.** przeniesiony był na takąż posadę do gimnazjum—wówczas III, obecnie IV, na placu Trzech Krzyży, gdzie na tem stanowisku z małą przerwą, wysłużył 30-letnią emeryturę w 1892. **K.**, uzyskawszy pozwolenie otwarcia szkoły realnej 5-klasowej w Warszawie, od 1897 r. prowadzi ją do obecnej chwili. Od r. 1866 **K.** pisywał sprawozdania, rozbiory i artykuły treści wychowawczej w *Bluszczu*, *Gazecie Polskiej* i *Przeglądzie Pedagogisznym*, podznaczane E. K. Przy tym ostatnim tygodniku wydał: „Kurs metodyczny języka łacińskiego, rok I.“ Osobno wyszły: Ksenofont „Wspomnienia o Sokratesie,“ przełożone z greckiego, wydane kosztem kasy dr. Józefa Mianowskiego w 1896 r. w *Bibl. filozoficznéj*, wychodzącej pod redakcją profesora Henryka Struvego i „Próba objaśnienia „Sonetów Krymskich“ r. 1899 (odbitka z *Przeglądu Pegagogicznego*).

Konopie *(Cannabis)*, rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, plemienia *konopiowatych*, mający za cechy: kwiaty rozdzielnopłciowe; męskie zebrane w grona, tworzące razem wiechę dosyć obszerną, mają kielich 5 działkowy i 5 pręcików działkom przeciwległych; kwiaty żeńskie są pojedyńczo lub parzysto

Konopie, kwiatostan, kwiat męski i żeński.

gęsto skupione, o kielichu dwudziałkowym, a właściwie 1-działkowym, z boku rozdartym, szyjka krótka z 2 długiemi, nitkowatemi znamionami; owoc—ziarniak 1 nasienny. Jedyny gatunek, *C. sativa* czyli *C. indica* jest rośliną jednoroczną, pochodzącą pierwotnie z Persji i Indji Wschodnich, oddawna uprawia się w Europie i w innych stronach i często rośnie zdziczała. Łodyga prosto wzniesiona dochodzi ½—1, a w ogrodach 3—4 metrów, liście dłoniaste, 3—9-łatkowe, o łatkach lancetowatych, piłkowanych, szorstkich, liście najwyższe pojedyńcze. Osobniki męskie, *płaskunki*, *suszki*, są szczuplejsze, wyższe, a łatki liści mają węższe, niż osobniki żeńskie, *głowacze*, *maciorki*, *branki*. **K.** kwitną w czerwcu i lipcu, gruntu wymagają pulchnego, bogatego w czarnoziem i dobrze nawożonego. Głównym celem uprawy **K.** są włókna, znajdujące się w pokładzie łykowym, które są w płoskunkach cieńsze. Roślina dojrzała wyrywa się (głowacze później dla dojrzenia nasion), następnie poddaje się działaniom mechanicznym, oddzieleniu korzeni i nasion, potem moczy się w wodzie aż do zagnicia, dla zniszczenia substancji azotowej, wiążącej włókna, a po wypuszczeniu przez wymiędlenie, czyli wykruszenie części ugnitej, otrzymuje się włókno, tak, jak łodyga długie. Dla przyśpieszenia gnicia polecane są różne działania chemiczne, a w niektórych miejscach Francji otrzymuje się włókno bez gnicia wprost za pomocą prostych machin. Z włókien otrzymuje się przędza, przerabiana na grubsze płótna żaglowe *(płótno konopne)*, albo też skręca się je na sieci, powrozy, liny, nici, knoty. W handlu rozróżniają kilka gatunków **K.**, najlepszych dostarczają Rosja płn., Polska i Włochy. Najlepsze włókna **K.** są perłowo lub srebrzysto-szare, mają woń właściwą, silną. Włókno **K.** od innych najlepiej odróżnia się pod mikroskopem; jest ono długie i walcowe, sztywniejsze od włókien lnu, otwór wewnętrzny jest dosyć szeroki, ściany podłużnie prążkowane, a niekiedy pokryte i ukośnemi prążkami. **K.** uprawiają się też i dla swych własności chemicznych, wszakże pierwiastki właściwe **K.** występują głównie w krajach gorących; mylnie też sądzono, że **K.** *indyjskie* są innym niż nasze gatunkiem. W Indjach zbiera się tylko roślina żeńska, której rozróżniają dwa gatunki: 1) *Gunjach*, są to **K.** oswobodzone od liści, pokryte silnie się wydzielającą masą żywiczną, barwy brunatnawej, woni silnie narkotycznej; 2) *Bang* czyli *guaza*, są to gałązki kwiatowe, mniej w żywicę bogate. Liście w wielu krajach Wschodu używają się do palenia pod różnemi nazwami, jak *maslak*, *djamba*, *dakka*, *tytuń kongo*, jako środek odurzający. Najczęściej jednak przez przegotowanie liści i kwiatów z wodą i masłem otrzymuje się przetwór zwany *haszysz*, najczęściej pomieszany z kamforą, goździkami, kwiatem muszkatowym i piżmem. Prze-

twór najwięcej używany przez Murzynów zowie się *elmogen* , u Arabów *elawamese*, zwykle pomieszany z ciałami, wzbudzającemi popęd płciowy, u Turków *madżun*; skład chemiczny **K.** mało jest znany; wyciąg alkoholowy **K.** nazywa się *kannabiną* lub *haszyszyną*, a za pierwiastek działający uważa się zawarty w nim olejek lotny i żywicę. Działanie haszyszu jest różne, stosownie do użytej ilości i kompleksji człowieka; na Europejczyków działa słabiej, niż na narody wschodnie, gdzie wywiera wpływ z początku rozweselający i wzmacniający, przy większej ilości wprawia we wściekłość, albo też w obezwładnienie, dłuższe użycie sprowadza często obłąkanie. Według podania, w czasie wojen krzyżowych Saraceni mieli wpadać do obozu chrześcijańskiego upojeni haszyszem; zwano ich haszyszynami, stąd miała pójść nazwa asasynów. Można przyjąć, że obecnie około 200 miljonów ludzi używa **K.** jako środka upajającego.—Z nasion **K.** w Europie przez wyciskanie otrzymuje się *olej konopny*, zielono-żółty, mętny, następnie żółkniejący; c. wł.=0,927, krzepnie przy—28°C. Używa się do palenia, wszakże silnie kopci, więcej używa się do wyrobu szarego mydła i smoły, często fałszują nim olej rzepakowy. Nasiona (*siemię konopne*) zawierają obok oleju dużo białka, używają się na pokarm dla ptaków; w krajach północnych jedzą się nasiona prażone, które były też polecane na surogat kawy. W medycynie przyrządza się z nich emulsje: używają się też na okłady i w odwarach do lewatyw.

Konopie afrykańskie, ob. Moorva.

Konopie bombajskie, ob. Gambo.

Konopie indyjskie, ob. Abroma.

Konopie manilskie *(abaka)*, włókna z łodygi bananów *(Musa textilis)*, otrzymują się głównie na Filipinach, a także w Indjach, na Antylach, w Nowej Kaledonji; są to włókna długości 1—2 metrów, białe lub żółtawe, wytrzymałe i lekkie. Grubsze używają się na liny, najlepsze *(tupoz)* służą na kanwę do adamaszków jedwabnych i bawełnianych, szali i kapeluszy damskich.

Konopka (baron) v. *Nowina* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach I i IV błękitnych, na falach srebrnych—łódź złota z masztem złotym i żaglem srebrn.; w II i III polach srebrnych — ręka w ubraniu błękitnem, ziarna wysiewająca; w V błękitnem, nad srebrnem uchem od kotła — miecz ostrzem na dół. Nad koroną baronowską trzy hełmy ukoronowane; w I-m trzy pióra strusie: białe między błękitnemi, w II-m noga zbrojna zgięta, w III skrzydło w połowie górnej błękitne, w dolnej—srebrne. Labry błękitno-srebrne. Tarczę podtrzymują dwa czerwone lwy, trzymające w łapach trąbę srebrną w złoto oprawną.

Konopka.

Konopka Józef, zebrał „Pieśni ludu krakowskiego“ (1840). Nadto napisał: „O owadach szkodliwych zasiewom“ (1867); „O szkodach przez owady zrządzanych“ (1870); „Regulacja nowego Brusa“ (1890) i in.

Konopkówka, wieś w galicyjskim obwodzie Tarnopolskim, pod Mikulińcami. Znajdują się tu licznie zwiedzane wody mineralne siarczane, urządzone bardzo wygodnie dla przybywających chorych.

Konopne płótno, ob. Konopie.

Konopne siemię, ob. Konopie.

Konopnica, ob. Eupatorium i Datisca.

Konopnicka Marja z Wasiłowskich, znakomita współczesna poetka polska, *1846. Pisuje wiersze liryczne, poematy, obrazy dramatyczne, nowele i rozprawy z dziedziny literatury polskiej i powszechnej, wzbogacając nadto literaturę ojczystą wspaniałemi przekładami arcydzieł piśmiennictwa niemieckiego, francuskiego, czeskiego i innych. Od roku 1884 redagowała pismo dla kobiet *Świt* aż do chwili zawieszenia tego wydawnictwa. Pierwsze jej utwory poetyckie zaczęły się zjawiać w pismach warszawskich po r. 1870 i niebawem zwróciły uwagę na autorkę, która umiała głęboko odczuć i z wielką siłą wyrazić w nich prądy chwili bieżącej. Tendencja utworów **K.**, zwłaszcza pierwszych, objawia się w dwojakiej formie: albo to będzie obrazek z życia, wydstawiający jakąś nędzę i niesprawiedliwość, lub jedną z zagadek społecznych, albo też ogólny widok cierpień ludzkich wywołał w duszy poetki okrzyk oburzenia przeciw ludziom i żal do Boga. Dominującą nutą w liryce poetki jest głęboki smutek. Ze wszystkich jej utworów bije wielkie ukochanie wydziedziczonych i tęsknota do prawdy. **K.** ze wszystkich współczesnych pisarzów najszczerzej może kocha lud, którego cnoty idealizuje, niedolę zaś przedstawia w barwach jaskrawych. Przekonania swoje wypowiedziała w wierszach: „Do młodej braci“, „Credo“ i in. Wielki talent **K.** potężnieje z każdym rokiem, a utwory jej, tłómaczone na liczne języki, cieszą się uznaniem w całym świecie, zwłaszcza słowiańskim. Pierwszy tom prac **K.** wyszedł w Warszawie pod tyt. „Poezje“ (1881). W tymże roku ukazały się fragmenty dramatyczne „Z przeszłości“ (Wilno). Potem nastąpiły: „Poezje“, serja II (Warszawa, 1883); „Wrażenia z podróży“ (Warszawa, 1884); „Wojciech Zapała“ (w „Nowelkach konkurso-

Konopnicka Marja

wych“ — Warszawa, 1884); „Nad mogiłą, pamięci Kraszewskiego“ (Kraków, 1887); „Poezje“, serja III (Warszawa, 1887); „Cztery nowele“ (Warszawa, 1888); „W piwnicznej izbie“ (Warszawa, 1888); „Wybór poezji“ (Kraków, 1890); „Moi znajomi“ nowele (Warszawa, 1890); „Prometeusz i Syzyf“ *(Bibljot. Warsz.*, 1892); „Pan Balzer w Brazylji“ poemat *(Bibljot. Warsz.* z r. 1892 i 1897); „Na drodze“, nowele i obrazki (Kraków—Warszawa—Petersburg, 1893); „Listy“, poezje (Warszawa, 1893); „Poezje“, serja IV (Warszawa—Kraków, 1896); „Linje i dźwięki“, poezje (Kraków, 1897); „Nowele“ (Warszawa, 1897); „Dym“ (Warszawa—Kraków, 1898); „Ludzie i rzeczy“, szkice i obrazki (Warszawa, 1898); „Wybór pism: Nowele“ (Warsz., 1899); „Sen Jermaka“; „Przez głębinę“, poemat, uwieńczony pierwszą nagrodą na konkursie *Prawdy*, i niektóre inne, ogłoszone w pismach zagranicznych pod pseudonimem. Z rozpraw literackich wymienić należy: „O Mickiewiczowskiej Odzie do młodości“ (Kraków, 1890); „Święto pokoju“, dramat Hauptmana *(Bibljot. Warsz.*, 1892); „O Adamie Asnyku słów kilka“ (tamże, 1897); „O komedji bohaterskiej Edmunda Rostanda“ (tamże, 1898); „O I i II części Mickiewiczowskich Dziadów słów kilka“ (tamże, 1898); „Na ostrzu pióra, Pracownia“ (artykuł z dziedziny estetyki, druk. w *Bibljot. Warsz.*, 1894); „Mickiewicz i jego duch“ (Kraków, 1899); „Juljusz II, nowa książka J. Klaczki“ (tamże; 1899). „Z roku Mickiewiczowskiego“ (Warszawa, 1900), o Teofilu Lenartowiczu (w *Kraju)* i inne. Książki dla dzieci napisane: „Moja książeczka“ (Warszawa, 1889); „Wesołe chwile małych czytelników“ (Warsz., 1889); „Wiosna i dzieci“ (Warszawa, 1890); „Czytania dla Tadzia i Zosi“ (Kraków, 1892); „W domu i w świecie“ (Warszawa, 1891); „Pod majowem słonkiem“ (Kijów, Odesa, Warszawa, 1892); „O Janku wędrowniczku“ (Warszawa); „Historja o krasnoludkach i sierotce Marysi“ (Warsz., 1896); „Szczęśliwy światek“ (1895); „Nowe latko“ (Warszawa, 1897). Przekłady: Pawła Heysego „Dziecię wieszczek“ (Warszawa, 1880), H. Heinego: „Átta Troll“ (Warszawa, 1887); „Wybór pism, II: Proza“ (Warszawa, 1890) i „Wybór pism, III: Proza“ (Warszawa, E. Rostanda „Cyrano de Bergerac“ (wspólnie z Wł. Zagórskim i W. Łaszczyńskim); G. Hauptmanna „Hanusia“ (Warszawa, 1899); nadto przekłady utworów Pl. Kosteckiego, Vrchlickiego i innych, podane w wydaniach „Poezji“. Nadto **K.** zebrała album kwiatowe p. t. „Kwiaty i pieśni“. Pisali o **K.**: I. Ignatowski „Jeden z prądów naszej poezji współczesnej, M. Konopnicka“ *(Bibljot. Warsz.*, 1883; rzecz napisana bardzo stronniczo); Sz. Parasiewicz „Jaskółka oświaty w najnowszej poezji naszej — M. Konopnicka“ („Szkoła“, Lwów, 1883—84); T. Jeske-Choiński „Marja Konopnicka“ (w „Typy i ideały pozytywnej beletrystyki polskiej“ — *Niwa*, 1887); J. Nowiński „Marja Konopnicka“ *(Ateneum*, 1894); St. Kozłowski „Marja Konopnicka“ *(Bibljot. Warsz.*, 1894); P. Chmielowski „Marja Konopnicka“ (w dziele „Współcześni poeci polscy“ — Petersburg, 1895); Bohdan Łepkie „Marja Konopnicka“ (w Sprawozd. dyrek. gimn. w Brzeżanach za rok szk. 1897 i 1898, Brzeżany).

Konopny olej, ob. Konopie.

Konopski Jan, pseudonim J. N. Janowskiego.

Konosament (po franc. connaissement, po niem. Konnossement) — w handlu morskim list ładunkowy, świadectwo frachtowe, t. j. dokument, wystawiony przez kapitana statku z odbioru przyjętego na pokład towaru i zobowiązujący do odstawy towaru. **K.** wystawia się w kilku egzemplarzach (trzech lub czterech) i może służyć za przedmiot handlu, gdy stosownym indosem (przelewem) przekazuje się innej osobie.

Konotop, miasto powiatowe w gubernji Czernihowskiej, nad rzeką Konotopą, stacja dróg żel. Kursk—Kijów i **K.**—Pirogowka, ma 19,404 miesz. (1897). *Konotopski powiat* obejmuje 2,118 w. kw. i liczy 157,259 miesz. (1897).

Konowalstwo, ob. Weterynarja.

Konrad *(Cunrad, Kühnrath)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — pół orła białego ukoronowanego, w lewem srebrnem, na czerwonym pasie prawo-ukośnym — dwie lilje srebrne. U szczytu między piórami strusiemi, srebrnem i czerwonem — lilja srebrna. Nadany przez Władysława IV w r. 1635.

Konrad.

Konrad I.

Konrad. Książęta mazowieccy:

Konrad I, książę na Mazowszu i Kujawach, syn Kazimierza II Sprawiedliwego i Heleny, księżniczki Bełskiej, * 1187 lub 1188. Rządy na Mazowszu objął między 1199—1200 r. Gdy Leszek Biały wstąpił na dzielnicę krakowską 1202 por. O. Balzera „Genealogja Piastów“ Kraków, 1895), oddał młodszemu bratu **K.** Mazowsze z Kujawami, przydając mu za opiekuna wojewodę płockiego Krystyna z *Gozdawa* (ob.). Lekkomyślny i nikczemnego umysłu **K.** miał trudne przed sobą zadanie: trzymać na wodzy Prusów i szerzyć w ich kraju chrześcijaństwo. Gwałtowne atoli postępowanie **K.** z Prusakami, jego

chciwość i zdzierstwo, oraz śmierć Krystyna, dzielnego obrońcy Mazowsza od napadów pruskich, zamordowanego z rozkazu księcia 1217 r., drażniły sąsiednich pogan i sprowadzały nowe ich niszczące napady, począwszy od 1217 r. Papież Honorjusz III ogłosił wówczas w Polsce i Niemczech krucjatę przeciw Prusom. Chrystjan, pierwszy biskup pruski, zgromadził krzyżowców na wyprawę 1219 i 1222. W tej ostatniej wzięli udział wszyscy książęta polscy. Skutki jednak tych wypraw nie były pomyślne. Najazdy Prusów powtarzały się ciągle. Nie zapobiegł temu **K.** ani bogatem uposażeniem biskupstwa pruskiego (w Łowiczu 1222) ani ustanowieniem za radą Chrystjana rycerskiego zakonu Dobrzyńców (ob.), którzy w bitwie pod Brodnicą 1225 w znacznej wyginęli części. Niedołężny więc książę, nie mogąc obronić swej dzielnicy, sprowadził za radą tegoż Chrystjana i innych panów, tak świeckich, jak duchownych, zakon niemiecki *Krzyżaków* (ob.), którym przywilejem, datowanym 1228 *in Bresze* (Brześć?), nadał wieś Orłów w ziemi Kujawskiej i ziemię Chełmińską. Fakt ten, w wysokim stopniu niepolityczny, stał się przyczyną wielolicznych nieszczęść Polski, a odpowiedzialność za to spada, jeżeli nie wyłącznie, to przeważnie na **K.** W r. 1225 wspierał **K.** Leszka Białego przeciwko *Henrykowi Brodatemu* (ob.), ks. wrocławskiemu, który z nieznanych nam bliżej powodów przedsięwziął wyprawę na Kraków. Po śmierci brata w Gąsawie przyjął opiekę nad jego małoletnim synem Bolesławem Wstydliwym i uwikłał się w 7-letnią walkę z Henrykiem Brodatym, dążącym również do opieki nad małoletnim księciem i utrzymania tem samem zwierzchnictwa. Wojna ta, z różnem prowadzona szczęściem, wyniszczająca poszarpaną na dzielnice Polskę, zakończyła się układem pokojowym na wiosnę 1235 i zjazdem dankowskim. W końcu czerwca t. r. śluby Konradowiczów Kazimierza i Bolesława z Konstancją i Gertrudą Henrykównami pogodziły ostatecznie zwaśnione rodziny. Później wojował **K.** z Henrykiem margrabią Miśni, który, przyszedłszy na pomoc Krzyżakom przeciwko Prusakom, zdradliwie Płock opanował, ale wkrótce musiał go oddać. Po pamiętnej walce tatarskiej i klęsce pod Lignicą 1240, kiedy Bolesław Wstydliwy schronił się do Węgier, **K.**, zawsze mu niechętny, opanował jego dzielnice, wypędziwszy z Krakowa Bolesława Rogatkę (1242). Gwałtownemi atoli i niesprawiedliwymi rządami wywołał powszechne przeciw sobie oburzenie. Bolesław Wstydliwy odzyskał więc wkrótce Kraków; **K.** wszakże, lubo wyklęty przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, nie myślał ustąpić; zebrawszy tedy silne wojsko, wyruszył do ziemi Krakowskiej, ale poniósł klęskę pod Suchodołem 1243; w ponownej za to wyprawie 1246, na czele Prusaków, Litwinów i Jaćwieży spustoszył ziemię Sandomierską i Lubelską, zwyciężył wojska Wstydliwego pod Jaroszynem i osadził kilka grodów swemi załogami, które niezadługo jednak były wyparte. Wkrótce potem † 1247; pochowany w Płocku. **K.** należy do najnikczemniejszych książąt z owej epoki. Dwudziestoletnie jego rządy były prawdziwą dla Polski klęską. Charakter swój splamił nie tylko zamordowaniem Krystyna z Gozdawa i Jana Czapli (ob.), lecz także przywoływaniem na pomoc do kraju pogańskiej dziczy. Lud pruski wyobraża sobie djabła w polskim stroju w postaci Konrada Mazura, który dla zagłady Prus sprowadził Krzyżaków. Z żony Agafji ruskiej, miał synów: Kazimierza († około 1211, † 1267), Przemysława († 1228), Mieczysława Chościsko († po 1229, † 1238), Bolesława († 1208, † 1248) i Ziemowita († 1224, † 1262). Był on protoplastą Piastów, panujących udzielnie na Mazowszu przez trzy niemal wieki. Do stosunków **K.** z Krzyżakami, por. Waltericha „Die Gründung des deutschen Ordenstaates in Preussen“ (Lipsk, 1857); Romanowskiego „De Conradi Masoviae ducis atqe ordinis cruciferorum prima mutuaque condicione“ (Poznań, 1857); Retwischa „Die Berufung des Deutschen Ordens gegen die Preussen“ (Berlin, 1868); Didolffa „De republica ordinis Teutonici Borussica commentatio historica etc.“ (Bonn, 1870); Sokołowskiego „Konrad ks. na Mazowszu i Zakon Niemiecki“ (Poznań, 1873). Por. też O. Balzera „Genealogja Piastów“ (Kraków, 1895).

Konrad II.

Konrad II, wnuk poprzedniego, syn Ziemowita I, książę mazowiecki i czerski, * między r. 1251 a 1255, panował w Czersku od 1262—1294. Wojował z Leszkiem Czarnym, a później z Władysławem Łokietkiem i † r. 1294 bezdzietnie w Czerwińsku, gdzie też został pochowany.

Konrad III *Rudy*, książę na Czersku i Warszawie, najstarszy syn Bolesława IV * 1448—1450, objął rządy 1454. Wspierał Kazimierza Jagiellończyka w wojnie z Krzyżakami i przeważny miał udział w bitwie pod Puckiem 1462. Za panowania swego dążył ustawicznie do zrzucenia jarzma, jakie król Jan Albrecht coraz szerzej nad dzielnicami ówczesnej Polski rozpościerał, celem połączenia ich w jedną całość; ale usiłowania jego nie odniosły pożądanego skutku; **K.** † 1503, zostawiając dwu synów, Stanisława, († 1501, † 1524) i Janusza III († 1502 lub 1503, † 1526), którzy zeszli ze świata bezpotomnie, a po ich zgonie ziemie księstwa Mazowieckiego zostały wcielone do Korony.—Historję Mazowsza za książąt napisał Fel. Ant. Kozłowski p. t. „Dzieje Mazowsza za panowania książąt“ (War-

szawa, 1859), ale czytając ją należy daty poprawić według O. Balzera „Genealogja Piastów“ (Kraków, 1895).

Konrad, książęta śląscy:

Konrad I, książę głogowski, zwany *Krzywonogi*, syn Władysława II, króla polskiego. Otrzymawszy księstwo Głogowskie, wkrótce potem wstąpił do stanu duchownego i † 1163.

Konrad II, książę głogowski, trzeci syn Henryka Pobożnego, * 1225, † 1298.

Konrad III, najstarszy syn poprzedniego, podzielił się Śląskiem z braćmi swoimi Przemysławem i Henrykiem III, † 1304 bezdzietnie.

Konrad I, książę oleśnicki, syn Henryka III, księcia głogowskiego, protoplasta wszystkich książąt tej linji, † 1365.

Konrad II, syn poprzedniego, książę na Koźlu i Oleśnicy, † 1410.

Konrad IV, syn poprzedniego, rozdzielił kraj pomiędzy swoich synów i † w Wrocławiu.

Konrad VII, (Konradowie III, V i VI byli stryjami i wujami poprzedzającego, nigdy władzy nie posiadali), książę oleśnicki, syn Konrada IV, † 1471.

Konrad VIII, synowiec poprzedniego, † 1492.

Konrad I, książę czeski, syn Brzetysława I, otrzymał w podziale po śmierci ojca ks. znoimskie, po wybraniu zaś brata swego Wratysława II na króla czeskiego, ks. Berneńskie. Po śmierci Wratysława został królem czeskim r. 1901, ale † 1082 r., po 8-miesięcznem panowaniu, niczem się nie odznaczywszy. Dla Morawji przysłużył się wydaniem 1084 pierwszego zbioru praw, znanego pod nazwą *Prawa zupanów ks. Berneńskiego.*

Konrad II, książę znoimski, syn Litolfa, a wnuk poprzedniego, wybrany 1142 na w. księcia, przedsięwziął wyprawę na króla czeskiego Władysława II, pobił go i obległ nawet Pragę, cofnął się jednak na wieść o nadciąganiu posiłków niemieckich. W roku następnym Władysław złupił Morawję i zdobywszy gród **K.** wygnał go. Pogodziwszy się następnie z Władysławem, powrócił **K.** do swej dzielnicy i panował spokojnie do śmierci, zaszłej 1150.

Konrad Wielki albo *Pobożny*, margrabia Miśni 1117—65, * około 1098, syn hrabiego Wettińskiego Thimo (Tymka), margrabiego Miśni, nastąpił po śmierci swego krewniaka Henryka, margr. Miśni, przez którego był czas jakiś więziony. Mianowany przez cesarza Lotarjusza jego następcą 1136, zdobył niższe Łużyce i 1143 otrzymał hrabstwo Rochlitę. Na nim rozpoczyna się szereg panujących z domu Wettińskiego. Pod koniec życia wstąpił **K.** do zbudowanego przez się klasztoru Petersberge, w którym † 1157. Margrabstwo Miśni otrzymał po nim jego syn, Otton Bogaty. Por. Schöttgena „Geschichte K's des Grossen“ (Drezno i Lipsk, 1745).

Konrad, imię czterech królów niemieckich:

Konrad I, 911—918; pierwotnie książę Franków; wybrany królem przez Franków i Sasów, otrzymał koronę 911 po ostatnim władcy z domu Karlowingów. Ponieważ pod rządem ostatnich Karlowingów władza monarchiczna zupełnie podupadła, albowiem panowie głównie rej wodzili w kraju, całe przeto panowanie **K.** było nieustającą walką o odzyskanie straconej władzy; † 917 i pochowany został w Fuldzie. Jego następcą był Henryk I.

Konrad II, *Salijczyk*, król niemiecki i cesarz rzymski 1024—39, syn Henryka, księcia Franków, wybrany po śmierci Henryka II, ostatniego cesarza z dynastji saskiej; koronował się w Rzymie koroną cesarską. Przywrócił w Niemczech porządek i moc prawa, uspokoił 1026 wzburzone Włochy, walczył z Węgrami i Słowianami (1034—36), a w r. 1033 zdobył koronę burgundzką na Ottonie z Szampanji. W r. 1036 wyruszył powtórnie do Włoch, gdzie atoli w Medjolańskiem silnego doznał oporu. Pod Medjolanem ogłosił 1037 znaną w dziejach konstytucję, określającą warunkowe dziedzictwo drobniejszych państw lennych. Powróciwszy schorowany do kraju, † 1039 i został pochowany w kościele katedralnym w Spirze. Następcą jego był Henryk III.

Konrad III, król niemiecki, 1138—52, pierwszy z domu Hohenstaufów, ks. Frankonji, syn Fryderyka, księcia szwabskiego, * 1093. Od cesarza Henryka V, któremu dzielną dawał pomoc, otrzymał księstwo Frankonji. Wróciwszy z pielgrzymki do Ziemi Świętej, wystąpił jako kandydat do tronu przeciwko Lotarjuszowi (ob.) i r. 1128 kazał się ukoronować królem włoskim w Monza. Później wprawdzie musiał się poddać swemu przeciwnikowi w Mühlhausen, ale po śmierci jego (1137) został wybrany królem niemieckim przez książąt reńskich 1138. Współzawodnika swojego Henryka Pysznego księcia Bawarji i Saksonji przymusił do ustąpienia z Bawarji, a brata Henrykowego, Welfa VI, pobił i zdobył na nim miasto Weinsberg (1140). Do spraw włoskich nie chciał się wcale mieszać. Na wezwanie Bernarda de Clairvaux przedsięwziął wyprawę krzyżową, z której (nic nie zdziaławszy stanowczego) powrócił 1148. Następnie zbroił się przeciwko Włochom, ale pośród przygotowań umarł (podobno otruty) w Bambergu 1152. Mieszał się także **K.** III i do spraw polskich, popierając wygnanego Władysława II. Jego następcą był Fryderyk I. Por. Jaffego „Geschichte des Deutschen Reichs unter Konrad III“ (Hannower, 1845).

Konrad IV, drugi syn cesarza Fryderyka II, * 1228, wybrany królem rzymskim 1237 r. w Spirze, walczył przeciwko nieprzyjaciołom swego domu w Niemczech, kiedy tymczasem ojciec jego wojował z papieżem i miastami włoskie-

mi. Odparłszy napad Mongołów 1240 r., walczył z landgrafem Henrykiem Raspe (ob.), którego za podniętą papieża wybrali królem biskupi reńscy 1246. Pokonany pod Frankfurtem 1246, zwyciężył Henryka pod Ulmem 1247, ale po rychłej onego śmierci poniósł klęskę pod Oppenheim 1251 od nowego spółzawodnika Wilhelma hr. Holandji. Po śmierci ojca, nie mogąc się dłużej utrzymać w Niemczech, wyruszył 1251 r. do Włoch, z bratem swoim Manfredem podbił Apulję, zdobył w październiku 1253 Neapol, ale wkrótce potem † 1254 w obozie pod Lavello. Jedynym jego synem był Konradyn (ob.).

Konrad, książę austrjacki, syn Fryderyka, naturalnego syna cesarza Fryderyka II, walczył z bratem wujecznym Konradynem przeciwko Karolowi Neapolitańskiemu; wzięty przezeń do niewoli, został w Castel San Orbi oślepiony i podobno uduszony.

Konrad, książę Tyru, margrabia Montferratu, syn Wilhelma III, * około 1150, odznaczywszy się w wojnach papieża z cesarzem Fryderykiem II, wziął udział w krucjacie 1182 i odznaczył się głównie przy obronie Tyru przeciwko Saladynowi. Stawiając się kandydatem do tronu jerozolimskiego, zamordowany został z polecenia Starca z Gór, naczelnika Asasynów, r. 1190.

Konrad z Lichtenau, powszechnie *Conradus Urspergensis* zwany, kronnikarz niemiecki, rodem ze Szwabji, † 1240, jako opat klasztoru Premonstrateńskiego w Urspergu, w Bawarji, uważany był pierwotnie za twórcę dzieła „Chronicon“ (wydanego przez Peutingera w Augsburgu 1515 i w Strasburgu 1609), poczynającego się od czasów Ninusa i doprowadzonego do r. 1229 po Chr., które wszakże w pierwszej części (do r. 1101) jest pracą opata z Urach pod Würzburgiem, Ekkeharda I, a w dalszym ciągu, do r. 1229, pracą jakiegoś nieznanego Włocha.

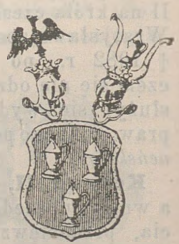
Konrad z Marburga, pierwotnie spowiednik landgrafowej heskiej Elżbiety, od r. 1232 inkwizytor i prześladowca kacerzy w Niemczech, znienawidzony powszechnie z powodu obłudy i strasznych okrucieństw, jakich się dopuszczał względem kacerzy nad Renem, w Turyngji i Hesji. Kiedy skazał hrabiego Sayn na śmierć, pozwany został przed sąd nadzwyczajny do Moguncji, który odrzucił żądania **K.** W powrocie blizko Marburga zabity 31 czerwca 1233 przez kilku szlachty. Papież Grzegorz IX przyznał mu koronę męczeńską. Por. Henkego „K. von Marburg“ (Marburg, 1861); Beck „Konrad von Marburg“ (Wrocław, 1861).

Konrad z Würzburga, średniowieczny poeta niemiecki, † 1287 w Bazylei; odznaczył się szczególnie w poezji opowiadającej. Do utworów jego w tym rodzaju należą: „Engelhard“ (wyd. Haupta, Lipsk, 1844); „Otto mit dem Barte“ (wyd. Hahna, Quedlinburg i Lipsk, 1838); „Der Welt Lohn“ (wyd. Rotha, Frankfurt, 1843); „Alexius“ (wyd. Haupta w czasopiśmie *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, tom 3) i „Der Schwanenritter“ (wyd. Rotha, Frankfurt, 1861). Jego wiersz pochwalny na cześć N. P. Marji pod tyt. „Die goldene Schmiede“ wydany został przez W. Grimma (Berlin, 1840). Poeta to bardzo płodny i uczony; jakkolwiek zbliża się wiele do Gottfryda ze Strasburga, wykazuje jednak w swych utworach upadek poezji średnio-górnoniemieckiej.

Konrad I, biskup ołomuniecki od 1316—1327 r., zreformował obyczaje i karność w swojej djecezji i pierwszy zebrał statuta djecezjalne.

Konrád Józef Deograt, pisarz czeski, * 1859 w Mnichowicach pod Pragą; w r. 1882 bawił jako żołnierz w Hercegowinie i Dalmacji. Pisał z początku poezje, a potem prozą utwory beletrystyczne: „Dalmatské povidki“ (1888); „Z bratrskych vlasti“ (1890); „Plavecké povidky“ (1892); „Posledni“ (nowele, 1892); „Czim, serdce, czim jsi zhrzeszilo?“ (1892); „Na utieku“ (1892); „Albatros“ (romans, 1893); „Sazavské vlny“ (nowele, 1895); „U dvou kocouró“ (1895); „Duhové barvy“ (1896); „Jan Herodes“ (1897); „Do zbranie“ (1897); „Svietlo a tma“ (1897); „Pohrobkové“ (1898).

Konrady *(Conradi)*, herb: Na tarczy, obramowanej złotem, w polu czerwonem — trzy srebrne dzbanuszki z przykrywką śpiczastą, uszkiem w lewo. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I-m orzeł czarny ukoronowany, w II-m dzbanuszek między dwoma rogami. Indygenat z r. 1768.

Konrady.

Konradyn, zwykle **K.** *Szwabskim* zwany, książę Szwabji, ostatni potomek domu Hohenstaufów, syn Konrada IV (ob.), króla niemieckiego, * 1252; otrzymał wychowanie u swego wuja, księcia bawarskiego Ludwika, kiedy tymczasem Manfred (ob.) dzierżył w jego imieniu koronę sycylijską, którą postradał r. 1266 za sprawą Karola Andegaweńskiego. Wezwany przez Włochów, wyruszył **K.** jesienią r. 1267 ze swoim przyjacielem Fryderykiem Badeńskim na czele 10,000 wojska za Alpy, z początku walczył szczęśliwie, ale pobity 23 sierpnia 1268 pod Tagliacozzo albo Scurcola, wzięty został do niewoli i na rozkaz Karola Andegaweńskiego, wraz z przyjacielem swoim ścięty w Neapolu 29 października 1268. Zwłoki jego spoczywają w kościele Sta-Maria-del-Carmina, gdzie mu król Bawarski w r. 1847 wystawił piękny pomnik marmurowy. Tragiczny zgon jego dostarczył wątku wielu poetom dramatycznym, między innymi Raupachowi i Kösterowi. Por. Schirrmacher

„Die letzten Hohenstaufen“ (Getynga, 1871: del Giudice „Il giudizio e la condanna di Corradino“ (Neapol, 1876).

Konsekrakcja, zowie się w kościele rzymsko-katolickim, ceremonja poświęcenia we Mszy, przez którą kapłan, mocą słów wyrzeczonych nad chlebem i winem, przemieniaje w Ciało i Krew Jezusa Chrystusa, tak, iż po **K.** niema już na ołtarzu ani chleba, ani wina, tylko ich postać.

Konsekracja biskupa, ob. Biskup.

Konsekwencja, (z łac.), ścisły związek myśli w rozumowaniu. *Konsekwentny*, rozumujący ściśle, wiążący przesłanki z wnioskaami, zgodny sam z sobą, ze swojemi zasadami.

Konsens (z łac.), zgoda, przyzwolenie (w prawie rzymskiem). W naszem prawie administracyjnem **K.** oznaczał pozwolenie wydane przez władzę rządową na utrzymywanie i prowadzenie jakiego procederu handlowego lub przemysłowego. Konsensem zwie się także pozwolenie, dawane przez właściciela gruntu (dominus directus) posiadaczowi emfiteutycznemu (dominus utilis) na posiadanie tegoż gruntu.

Konsens sandomierski (*Consensus sendomiriensis, Zgoda sandomierska*), akt ugody zawartej na synodzie, odbytym 1570 w Sandomierzu, pomiędzy trzema wyznaniami ewangelickiemi, a mianowicie: czeskiem, helweckiem i augsburskiem. Protestanci polscy coraz mocniej uczuwali potrzebę połączenia się, już to w celu ugruntowania i wzmocnienia protestantyzmu, już to dla stawienia czoła z jednej strony reakcji katolickiej, wzmagającej się zwłaszcza od czasu przyjazdu Commendoniego, z drugiej zaś silnie szerzącemu się arjanizmowi, który im wielu wyznawców odrywał. Owocem tego dążenia były synody; w Kożminku 1555, w Poznaniu 1567, oraz 2 marca 1570 w Wilnie, które przygotowały dobry grunt do rozpoczętego 9 kwietnia 1570 powszechnego synodu braci czeskich, ew.-reformowanych i ew.-augsburskich w Sandomierzu, kędy oprócz reprezentantów wyznań i prowincji zjechała się wielka liczba panów i szlachty. Napróżno legat papieski Wincenty Porticus starał się u króla o przeszkodzenie zjazdowi. Zygmunt August bowiem nie chciał popełnić gwałtu, i skończyło się na tem, że starosta miejscowy wyjechał z Sandomierza, nie chcąc, jak utrzymywał, „przytomnością swą uświęcać zbiorowiska“. Między innymi byli na tym synodzie: Stan. Myszkowski, woj. krakowski, Piotr Zborowski, woj. sandomierski, Stan. Buiński, sędzia Poznański, działający w imieniu Łuk. Górki, woj. poznańskiego i Jana Tomickiego, kaszt. gnieźnieńskiego, z duchownych zaś: Szymon Teofil Turnowski, djakon braci czeskich, który dzieje tego synodu piękną opisał polszczyzną, dalej Erazm i Mikołaj Glicznerowie, Stan. Sarnicki, Trecjusz, Grzegorz z Żarnowca, Sylvius, Sydrowjusz, Marcianus i in. Dyrektorami synodu wybrano Myszkowskiego i Zborowskiego ze strony świeckiej, a Gilowskiego i Prażmowskiego ze strony duchownej; sekretarzem był Sokołowski. Arjan, pomimo domagania się ich, wyłączono od udziału w synodzie. W krótkim czasie pomiędzy 9 a 14 kwietnia przyszło do zupełnego pomiędzy trzema wyznaniami porozumienia; zebrani przyrzekli sobie uroczyście o pokój i zgodę pospolitą się starać, miłość zobopólną sobie wzajemnie oddawać i spólne porady, posługi a prace ku budowaniu kościoła Bożego w prawdziwem zjednoczeniu braterskiem czynić a obracać. Porozumiano się dalej co do artykułów wiary, wypowiedziano prawowierność trzech wyznań, zostawiając im szczegółowe różnice i właściwe obrządki. Akt tej ugody był bliżej sformułowany na synodzie poznańskim 3 maja 1570. **K. s.** podniósł i umocnił sprawę reformacji, stał się oraz przyczyną, że podczas elekcji po śmierci Zygmunta Augusta partja inowierców niemałą odegrała rolę. Por. Glicznera „Consensus sendomiriensis“ (Toruń, 1576; 2 wyd., 1592); „Consensus“ (w Baranowie, 1528); Strimesiusa „Consen. Sendomiriensis“ (Frankfurt, 1704); Jabłońskiego „Historja Consensus Sendomiriensis etc.“ (Berlin, 1731); Łukaszewicza „O kościołach braci czeskich w dawnej Polsce“ (Poznań, 1825).

Konserwacja, *konserwowanie* (z łac. przechowywanie), przyrządzanie materjałów łatwo ulegających zepsuciu w taki sposób, by mogły się długo bez zmiany przechowywać. Idzie tu głównie o powstrzymanie fermentacji, gnicia i butwienia, a środki zaradcze stanowią: zimno, wysuszenie, powstrzymanie dostępu powietrza i środki przeciwgnilne. Przez zastosowanie zimna można świeże mięso sprowadzać do Europy z Ameryki płd. i Australji, psuje się jednak bardzo szybko, skoro otrzymuje znowu temperaturę zwykłą. Suszenie stosuje się przy **K.** mięsa, owoców, jarzyn, kartofli i in., korzystnem jest często przytem znaczne ciśnienie. Sól, alkohol, a niekiedy nadmiar cukru powstrzymują gnicie. Dla powstrzymania dostępu powietrza zanurzają się owoce w parafinie, mięso pokrywa się warstwą tłuszczu. Według metody Apperta, substancje dane do **K.** wprowadzają się do naczyń zamkniętych, w których pozostawiony jest tylko drobny otwór, następnie utrzymują się dosyć długo w temperaturze wrzenia wody, a gdy powietrze przez parę zostało już usunięte, naczynia zamykają się szczelnie. Por. Andès „Das Konservieren der Nahrungs und Genussmittel“ (1894).

Konserwator (z łac.), nadzorca gabinetów historji naturalnej i t. p. zakładów.

Konserwatorjum (z łac.), publiczna szkoła muzyki, w której wykładaną jest tak teoretycznie, jak i praktycznie wyższa nauka tejże sztuki. Podobne konserwatorja czyli szkoły muzyczne powstały naprzód we Włoszech, jako bez-

płatne zakłady naukowe; najsławniejszem z nich było założone w Neapolu 1537 *Conservatorio di Santa-Maria-Loretto*, nowszemi czasy (1818) przeniesione do klasztoru zakonnic San-Sebastiano *Real collegio di musica*, oraz założone r. 1808 w Medjolanie. We Francji powstała 1784 pierwsza szkoła muzyki pod nazwą *École royale de chant et de déclamation*, która 1793 przemienioną została na *Institut national de musique* dla wykształcenia muzyków instrumentalnych dla wojska i która r. 1795 otrzymała nowe urządzenie z nazwą *Conservatoire*. Najznakomitszem **K.** po paryskiem jest brukselskie (założone 1833). Oprócz powyższych istnieją takie **K.** w Warszawie (założone 1861 r., zwane Instytutem Muzycznym; było i przedtem **K.** w Warszawie od 1821 do końca 1830), Pradze, Wiedniu, Lipsku, Kolonji, Monachjum, Berlinie, Sztutgardzie, Petersburgu, Budapeszcie, Lwowie, Genewie, Zürichu, Liège, Antwerpji, Amsterdamie, Hadze, Kopenhadze, Chrystjanji, Sztokholmie, Madrycie, Lizbonie, Atenach i t. d.—**K.** początkowo oznaczało domy sierot, w których wychowańców uczono muzyki i śpiewu.

Konserwatysta, Konserwatywny (z łac.), wyraz szczególnie używany w polityce, oznacza człowieka przychylnego utrzymaniu istniejącego stanu rzeczy, zatem przeciwnego wszelkiej, zwłaszcza gwałtownej reformie i postępowi. **K.** opiera się na poszanowaniu tradycji i historycznych zdobyczy przeszłości. Przeciwstawieniem konserwatyzmu jest liberalizm.

Konserwy, pokarmy lub przyprawy odpowiednio przygotowane (ob. Konserwacja), zabezpieczone od zepsucia, pomieszczone w puszkach blaszanych, naczyniach kamiennych lub szklanych, albo też w stanie suchym, służą do zaopatrywania okrętów i wojsk w wyprawach do miejscowości pozbawionych pokarmów świeżych. Główniejsze z nich są: mięso wołowe, warzywa rozmaite, cebula, ogórki w occie, ryby w oliwie, homary, pasztety i t. p. Szczególnie używane są w Anglji.

Konskrypcja, pobór wojskowy.

Konsola, w architekturze, część wystająca ze ściany, na której się wspierają wazy, statuy i inne ozdoby. Nazywają także **K.** sprzęty domowe, służące do umieszczania na nich figur.

Konsola architektoniczna.

Konsole—ob. Konsolidowane papiery.

Konsolidowane papiery (konsolidy—konsole, po fr. consolidés fonds, po ang. consolidated stocks, albo consols) — tak nazywają się papiery procentowe, powstałe ze zlania, zjednoczenia (konsolidacji) kilku pożyczek w jedną. Operacja ta przedsiębierze się w celu ujednostajnienia długu publicznego, a w szczególności zamiany długu bieżącego na stały. Pod papierami kons. rozumie się jeszcze takie, których nie potrzeba, choć można, umarzać. Główną część długu w Anglji tworzą konsole. Są także konsole pruskie, a w państwie Rosyjskiem niektóre obligacje kolejowe nazywają się konsolidowanemi.

Konsonans (z łac.), zowie się w muzyce akord z toniki (wraz z oktawą lub bez niej), tercji i kwinty złożony, nie potrzebujący rozwiązania jako skończony, bo zadowalający zmysł muzyczny, i stąd także doskonałym zwany. W ogólności zresztą **K.** oznacza zgodność tonów, harmonijne ich współbrzmienie. Przeciwieństwem jego jest *dysonans* (ob.).

Konsorcjum (łac.), zjednoczenie kilku przedsiębierstw przemysłowych lub finansowych, głównie banków i domów handlowych, celem przeprowadzenia jakiejś operacji pieniężnej.

Konsorterja, stronnictwo parlamentarne włoskie, utworzone przez Cavoura, miało 1860—1876 większość w izbie, i z jego łona tworzone były przez ten czas ministerja. Jądro tego stronnictwa stanowiła większość dawnej izby sardyńskiej; celem **K.** było uzupełnienie jedności włoskiej, ustalenie konstytucji parlamentarnej, przywrócenie równowagi finansowej i urządzenie stosunku państwa do kościoła (wolny kościół w wolnem państwie). Zwolna stronnictwo to jednak zaczęło upadać w skutek wewnętrznych niezgód, klęsk finansowych, biurokracji i niepotyzmu ministrów, zwłaszcza gdy główny cel stronnictwa osiągnięty został. **K.** rozpadła się 1876. Ostatnie jej ministerjum, Minghettego, ustąpiło miejsca Depretisowi ze stronnictwa postępowego. Przy wyborach 1876 **K.** otrzymała zaledwie 100 głosów w izbie deputowanych.

Konstabl, obecnie toż co policjant, ob. Constable.

Konstanc Jerzy, pisarz czeski, Jezuita, * 1607 w Rzepinie, † 1673; profesor nauk humanitarnych i matematyki. Oprócz dzieła: „Lima linguae bohemicae, brus jazyka českého, spis o poopraveni a naostrzeni rzeczi české“ (Praga, 1667), ogłosił jeszcze kilka dzieł treści teologicznej, oraz wiele przekładów; pracował też nad przekładem Pisma Swiętego na język czeski.

Konstancja, *Kostnica* (*Konstanz, Kostnitz*), miasto warowne, w wielkiem księstwie Badeńskiem, nad jeziorem Kostnickiem czyli Bodeńskiem, z ludnością 19,000 głów liczącą. Tutejszy kościół katedralny jest pięknym pomnikiem starożytnej sztuki budowniczej. Niegdyś **K.** była wolnem miastem Rzeszy, ale z powodu nieprzyjęcia *interim* utraciła 1548 swoje przywileje i została przez cesarza Karola V podarowana jego bratu Ferdynandowi. W 1805 przeszło miasto w posiadanie Badenu, a starożytne jego

biskupstwo było jeszcze poprzednio sekularyzowane. W latach 1414 — 18 odbywał się tu *sobór Konstancjeński*.

Konstancja, królowa polska, córka arcyksięcia austrackiego Karola, * 1588. Została żoną Zygmunta III 11 grudnia 1605, po śmierci pierwszej jego żony, a rodzonej swej siostry, Anny. Po 26-letniem pożyciu z mężem, † 1635. Jest ona matką Jana Olbrachta, Karola Ferdynanda, Aleksandra Karola i Anny Katarzyny.

Konstancjeński Sobór. 8 listopada 1414 pap. Jan XXIII, zgodnie z życzeniem Zygmunta III, cesarza niem., otworzył w m. Konstancji 16 z rzędu sobór powszechny, w celu usunięcia schizmy papieskiej, wykorzenienia herezji i zreformowania kościoła w jego głowie i członkach. W posiedzeniach soboru, oprócz cesarza i papieża, wzięło udział 3 patrjarchów, 33 kardynałów, 47 arcybiskupów, 145 biskupów, 124 opatów, 1,800 księży, 750 doktorów teologji. W owym czasie na stolicy Piotra trzech zasiadało papieży: Grzegorz XII, Benedykt XIII i Jan XXIII. Na wniosek Jana Gersona, uczonego teologa paryskiego, zebrani ojcowie kościoła uznali wyższość soboru nad papieżem, dla położenia więc tamy rozdwojeniu, wszyscy trzej, wyżej wspomnieni antypapieże, zmuszeni byli zrzec się swej władzy, na ich zaś miejsce jednozgodnie obrano papieżem kardynała Ottona Colonna, pod imieniem Marcina V. W celu ukrócenia nadużyć i nurtującej ówczesne duchowieństwo demoralizacji, nowy papież wyznaczył komisję, złożoną z kardynałów i reprezentantów każdego narodu, którzy stosownemi postanowieniami ograniczyli liczbę kardynałów, usunęli symonję, ścieśnili prawo pobierania dziesięcin i annatów i inne pożądane zaprowadzili reformy. Dla stłumienia herezji, wezwany przed trybunał soboru Jan Hus (ob.), wielki reformator słowiański, profesor uniwers. praskiego, pomimo udzielonego mu od ces. Zygmunta żelaznego listu i wymownej swojej obrony, oskarżony o mniemane błędy, żywcem spalony został d. 6 lipca 1415, a w rok potem takąż śmierć poniósł ukochany uczeń jego i przyjaciel, Hieronim z Pragi (ob.). Marcin V, po 45 posiedzeniu, zamknął sobór w Konstancji d. 10 maja 1418 i naznaczył Padwę na miejsce przyszłego zebrania. Z Polski na tym soborze zasiadali: Mikołaj Trąba, arcyb. gnieźn., Jan Kropidło, bis. kujaw., Jakób Kurdwanowski, bis. płoc., Jędrzej Laskary Gosławicki, nominat pozn., Janusz Tuliszkowski, kaszt. kalisk. i z świetnym orszakiem Zawisza Czarny z Garbowa. Na tym soborze, Jan z Tuliszkowa, posłannik od Władysława Jagiełły, przedstawił krzywdy, jakich Polacy doznawali ze strony najezdniczego zakonu Krzyżaków, z którym za pośrednictwem ces. Zygmunta, zawarto dwuletni rozejm. Pomiędzy kandydatami do stolicy papieskiej nasz Mikołaj Trąba, zyskaną znaczną liczbę głosów, odstąpił na rzecz Ottona Colonna, a jeden ze świty polskiej, Wacław Leszczyński, energicznie występował w obronie Jana Husa.

Konstancjusz Chlorus Flawjusz Walerjusz Eutropjusz, syn zamożnego obywatela z Wyższej Mezji, * 250 po Chr., zaślubił Helenę i był ojcem Konstantyna W. Mianowany 282 r. namiestnikiem Dalmacji, adoptowany został 292 przez Maksymiljana. Po abdykacji Djoklecjana i Maksymiljana podzielił się państwem z Galerjuszem i jako Augustus otrzymał część zachodnią, z której jeszcze odstąpił Włochy i Afrykę; † 306 r. w Brytanji.—**K.** Flawjusz Juljusz *drugi*, syn Konstantyna W., * 317 w Sirmium. Został w 7 r. życia cezarem i przy podziale państwa otrzymał Wschód 337. W 353 połączył całe państwo ojcowskie i † 361.—**K.** z **Naissus,** wódz Honorjusza, który za liczne zasługi wojenne mianował go 421 współregentem, oddawszy mu własną siostrę Placydę za żonę. **K.** † w 7 miesięcy po objęciu władzy.

Konstans I Flawjusz Juljusz, cesarz rzymski, ósmy syn Konstantyna W., * 320, został 333 cezarem i przy podziale państwa otrzymał Włochy i Afrykę; a po śmierci brata Galję, Hiszpanję i Brytanję; † zamordowany 350.—**K. II,** cesarz bizantyński, syn Konstancjusza III, panował od 641 po 668.

Konstanty, biskup bulgarski, wedle zdania Szafarzyka bis. przesławski, gorliwy uczeń św. Cyryla czyli Konstantego. Z dzieł jego zachowały się „Cztery mowy Atanazego Aleksandryjskiego przeciwko Arjanom“ (2 rękopisy z XV w. w Rosji, przełożone 903 na żądanie cara Symeona; „Wybór kazań na ewangelje niedzielne“ (rękz XI w. w Moskwie) z Jana Złotoustego i Izydora Peluzjackiego, przełożone 898 na żądanie Nauma. **K.** przypisuje nadto modlitwę na chrzest Słowian.

Konstanty Olgierdowicz, piąty syn Olgierda i pierwszej jego żony Marji Jarosławówny, ks. witebskiej. Nadzwyczaj skąpe mamy o tym księciu wiadomości. On to ostrożnością swą udaremnił zjazd Jagiełły z mistrzem krzyżackim 1383 w Christmemel. Nie żył już 1393. O synu jego *Bazylim*, jako też o dalszem potomstwie, nic prawie nie wiemy.

Konstanty Tiech (albo Toch), car bulgarski, syn Władysława, króla serbskiego, po matce spokrewniony z rodem Asieniów, cieszył się uznaniem i przychylnością zarówno bojarów, jak i ludu. Gdy nikczemny Myca (Michał-Asan) opuścił (1257) stolicę, **K.** z zapałem przez mieszczaństwo ternowskie przyjęty został na władcę. Dla zapewnienia sobie pomocy, spokrewnił się z cesarzem greckim Teodorem Laskarysem, pojąwszy w małżeństwo córkę jego Irenę. Niewiele mu to jednak pomogło, gdyż już 1259 zmarł Laskarys, a na tron grecki wstąpił Michał Paleolog, którego córkę zaślubił Jan, syn Mycy. W Bul-

garji tymczasem nie ustawały niepokoje; wichrzył czas niejaki Myca, zmuszony w końcu uciekać; następnie szwagier **K.** Swiatosław założył w Bałkanach jakieś niezależne państwo. Okoliczność ta sprzymierzyła **K.** z Michałem. **K.** po śmierci Ireny poślubił synowicę Michała Marję, za którą jako wiano obiecał mu cesarz powrócić miasta Mesembję i Anchialos. Grecy zwlekali z wydaniem miast, z czego powstały nowe boje między nimi a Bulgarami, trwające aż do zagarnięcia obu przeciwników przez Saracenów. Tymczasem **K.** złamał nogę, i gdy leżał chory, władzę objęła żona jego Marja i kazała ukoronować sześcioletniego syna Michała. Lękając się Swiatosława, kazała go wraz ze stronnikami podstępnie zamordować. Wtedy nastały straszliwe wewnętrzne zamieszki, podczas których *Kordukubas* (ob.), zfanatyzowawszy lud, pobił gnębiących Mongołów. **K.**, chcąc stawić opór wzrastającej coraz bardziej potędze Kordukubasa, zebrał wojsko i wystąpił przeciwko niemu, został jednak rozbity, przyczem sam poległ w boju 1278.

Konstanty, imię kilku książąt ruskich, z których sławniejsi: **Konstanty Wsiewołodowicz,** syn Wsiewołoda Jerzowicza zwanego *Wielkie Gniazdo*, w ks. włodzimirski i suzdalski, * 1186, † 1219; w 1198 towarzyszył ojcu w wyprawie przeciwko Połowcom; 1206 r. posłany do Nowogrodu, 1209 przyszedł z wojskiem nowogrodzkiem na pomoc ojcu, przeciwko Wsiewołodowi Czarnemu; 1212 otrzymał od ojca w udział Rostów z 5 miastami. Po śmierci ojca podzielił się z bratem Jerzym ks. suzdalskiem w ten sposób, że Jerzy panował na Włodzimierzu i Suzdalu, **K.** zaś na Rostowie i Jarosławlu. Wkrótce potem **K.** wziął stronę Mścisława nowogrodzkiego, który, zwyciężywszy Jerzego, zrzucił go z tronu, a osadził **K.** (1216). Czując się jednak słabym, **K.** pogodził się z bratem, mianował go następcą po sobie na w. księstwo i dał mu w udział Suzdal.—**Konstanty Borysowicz,** syn Borysa Wasilewicza, ks. rostowski, * 1254 r., w Hordzie 1316; przy pomocy brata swego Dymitra odebrał Michałowi Głebowiczowi, ks. białozierskiemu, jego udział; 1286 przy podziale z bratem otrzymał Rostów, z którego jednak wkrótce musiał ustąpić, i przebywał w Ustiugu; po † Dymitra (1289) otrzymał napowrót dawniejszy udział.—**Konstanty Dymitrowicz,** syn Dymitra Dońskiego, * 1380, † 1433; przez w. ks. Wasila Dymitrowicza posłany do Pskowian, prowadzących wojnę z Litwą i Liwonją. Powróciwszy stąd, a nie otrzymawszy od Nowogrodzian żądanej pomocy, zdobył miasto Porchow i spustoszył część ziemi Nowogrodzkiej. 1420 będąc ks. w Ugliczu, gdy nie chciał przyznać starszeństwa 5-letniemu bratankowi Wasilowi, został przez w. księcia pozbawiony udziału i schronił się do Nowogrodu, wkrótce jednak się pogodził i powrócił 1421 do Moskwy. Przy Wasilu Wasilewiczu dowodził przeciwko Jerzemu Dymitrowiczowi (1425), następnie 1430 walczył przeciwko Tatarom, pustoszącym ziemie ruskie, w końcu wstąpił do zakonu, w którym przybrał imię Kasjan.

Konstanty Pawłowicz, w. ks. rosyjski, * 1779, drugi syn cesarza Pawła I, otrzymał wraz z bratem Aleksandrem staranne wychowanie pod kierunkiem Sołtykowa i Laharpa. Z młodości polubił sztukę wojenną, odbył kampanję włoską 1799 pod Suworowem, w której brał udział w bitwie pod Trebją i Novi, następnie znajdował się w bitwie pod Austerlitz, gdzie dowodził gwardją i w wojnach 1812—1814 r. We wszystkich tych wyprawach odznaczył się męstwem. Po utworzeniu Królestwa Polskiego, mianowany 1816 roku naczelnym wodzem wojsk polskich, otrzymał przywileje, które go właściwie robiły wicekrólem, podczas gdy Zajączek był tylko cywilnym namiestnikiem, we wszystkiem poddany rozkazom **K.** Otrzymawszy 1820 rozwód ze swą żoną Anną (Juljanną), ks. sasko-koburską, ożenił się tegoż roku z Joanną Grudzińską (* 1799, † 1831 w Carskiem Siole), którą później cesarz Aleksander I wyniósł do godności ks. Łowickiej; w zamian tego **K.** zrzekł się 14 stycznia v. s. 1822 tronu rosyjskiego na rzecz młodszego brata Mikołaja. W Polsce rządy **K.** były poświęcone głównie sprawom wojska, którem wiele się zajmował. W czasie wybuchu powstania listopadowego, **K.** napadnięty przez spiskowych w Belwederze, uratowany został przez jednego ze służących. Na mocy układów z radą administracyjną cofnął się z gwardją litewską przez Puławy nad granicę. Pod rozkazami Dybicza dowodził rezerwą; następnie udał się do Witebska, gdzie † 1831 na cholerę. Por. Karnowicz „W. Ks. K. P.“.

Konstanty Mikołajewicz, w. ks. rosyjski, drugi syn cesarza Mikołaja, * 1827; przeznaczony na wielkiego admirała, od dzieciństwa otrzymał stosowne wychowanie pod kierunkiem Lütkego (ob.), który potrafił wpoić weń zamiłowanie do przyszłego stanu. 1846 odbył podróż po morzu Śródziemnem i Wschodzie, na dowodzonej przez Lütkego eskadrze; w powrocie zwiedził Anglję i Niemcy, gdzie zaręczył się z Aleksandrą, ks. sasko-altenburską. 1849 r. w świecie ks. Paskiewicza brał udział w wojnie węgierskiej, odznaczywszy się osobistą odwagą. Podczas wojny wschodniej dowodził flotą w Kronsztadzie i przekonał się o konieczności reformy floty rosyjskiej, czem po zawarciu pokoju zajął się z energją. 1857 odbył podróż po Francji i Anglji. Reformy przedsięwzięte przez cesarza Aleksandra wspierał wszelkiemi siłami. Jako członek komitetu do wyswobodzenia włościan odznaczał się w tym kierunku. 1858 odbył podróż na czele eskadry szrubowców do Konstantynopola. Po rozpoczęciu rozruchów w król. Polskiem mianowany został 1862 namiestnikiem; wkrótce po

po przyjeździe (3 lipca) podległ zamachowi (z ręki Jaroszyńskiego), z którego wyszedł szczęśliwie. Gdy jednak reformy, przedsiębrane przez niego, nie doprowadziły do żadnych rezultatów, złożył po wybuchu zbrojnego powstania we wrześniu 1863 urząd i udał się do Krymu, a następnie do Niemiec. Pod koniec 1864 powrócił do Petersburga i został 1865 prezesem rady państwa. Z małżeństwa swego miał 4 synów i 2 córki, z których Olga jest od 1867 zaślubiona za Jerzego I, kr. Hellenów. W. ks. **K.** † 25 stycznia 1892 r. w Pawłowsku pod Petersburgiem. Por. Sulima „Historja dwóch lat".

Konstanty Konstantynowicz, w. ks. rosyjski, syn w. ks. Konstantego Mikołajewicza, * 1858, w 1884 zaślubił księżniczkę Elżbietę sasko-altenburską, w maju 1889 mianowany prezydentem ruskiej Akademji nauk w Petersburgu. Jego pióra są poezje, wydane p. t.. „Stichotworenija K. K." (Petersburg, 1886; wyd. II, 1889) i „Nowyja stichotworenija K. K." (Petersburg, 1889).

Konstanty ks. Sparty, następca tronu greckiego, * 1868 w Atenach, starszy syn króla Jerzego i królowej Olgi, córki w. ks. Konstantego Mikołajewicza, kształcił się pod kierunkiem uczonego niemieckiego Lüdersa, następnie służył w wojsku, w d. 13 grudnia 1886 ogłoszony był pełnoletnim i kapitanem 1 pułku piechoty. Następnie studjował w Lipsku prawo i nauki państwowe, w jesieni 1888 zaślubił w Poczdamie księżniczkę Zofję pruską (* 1870), trzecią córkę cesarza Fryderyka III, a siostrę cesarza Wilhelma, która 19 lipca 1890 urodziła syna Jerzego, a przyjęła wyznanie greckie 2 maja 1891 r.

Konstantyn (Cajus Flavius Valerius Aurelius Claudius), *Wielkim* zwany, cesarz rzymski 306—337; * 274 w Naissus w Mezji. Syn Konstancjusza Chlorusa i Heleny (ob.). Wyćwiczony w sztuce wojennej pod Djokleejanem i Galerjuszem, obwołany został przez żołnierzy po śmierci ojca Augustem 304 r. Przez Galerjusza uznany tylko cezarem, wziął w zarząd: Brytanję, Hiszpanję i Galję, skąd wypędził Franków. W Rzymie tymczasem toczyła się walka między współzawodnikami. Z tych Maksymiljan został zabity na rozkaz **K.** (310), a Maksencjusz, zwyciężony przez niego pod Rzymem 27 października 318, utonął w Tybrze. **K.** okrzyknięty został przez senat rzymski pierwszym Augustem. W tej to wojnie miał się ukazać **K.** krzyż ognisty z napisem *(In hoc signo vinces, I. H. S.)*, który mu zapewnił zwycięstwo. Odtąd chorągiew wojenną *(labarum)* i tarcze żołnierzy kazał cesarz zdobić krzyżem. Augusta wschodniego Licynjusza uznał w tej godności i dał mu nawet za żonę swą siostrę Konstancję. Mimo to wszakże, dążąc do samowładztwa, dwukrotnie 314 i 323 wypowiadał mu **K.** wojnę. Licynjusz, pokonany ostatecznie pod Adrjanopolem i Chalcedonem 323, poddał się, ale wbrew wszelkiem zaręczeniom został stracony 324 w Tesalonice; podobnegoż losu doznał i syn jego 326. Tegoż roku kazał **K.** zabić syna swego Kryspusa i żonę Faustę. Stawał za to **K.** w obronie chrześcijaństwa, spodziewając się od niego przebaczenia za swe występki. Edyktem medjolańskim 313 zabezpieczył mu w całem państwie wszelką swobodę. Chrzest przyjął jednak krótko dopiero przed śmiercią. Podniesienie chrześcijaństwa do stopnia religji panującej pochodziło więcej z pobudek politycznych, niż czysto wewnętrznych. Fakt ten, jak również przeniesienie stolicy z Rzymu do Bizancjum (4 maja 330, zwanego odtąd *Konstantinopolis*, i wewnętrzna reforma państwa stanowią punkt zwrotowy w historji cesarstwa Rzymskiego. Wszystko, co się zostało ze starorzymskich instytucji republikańskich, znikło lub pozostało bez znaczenia. Forma rządu mało co różniła się od despotyzmu wschodniego. Cesarz był władcą nieograniczonym, mimo że w rzeczach administracji radzono się rady stanu *(Consistorium principis)*. Najwyżsi urzędnicy dworscy *(dignitates palatinae)* byli zarazem jako ministrowie urzędnikami państwa. Pod nimi stali w szeregu ściśle określonym co do rangi i stosunków służbowych liczni urzędnicy niżsi *(officia, militiae, scholae)*. Zarząd wojskowy, na którego czele stali *magistri*, a pod nimi *Comites i duces*, stanowczo był oddzielony od cywilnego. Całe państwo dzieliło się we względzie administracyjnym na 4 prefektóry, a te na djecezje i prowincje. Ogromne podatki, jak pogłówne *(capitatio)*, indykcje (ob.), od procederu *Chrysargyrum)* wielki spowodowały ucisk, zwłaszcza po miastach. **K.** wojował też szczęśliwie z Gotami (332) i Sarmatami (334). † 337 w Nikomedji pod czas przygotowań do wyprawy na Persów. Poganie zaliczyli go do bogów, a chrześcijanie do świętych. Trzej jego synowie dostąpili po nim władzy jako Augustowie, krewniacy zaś wyginęli wszyscy, oprócz Gallusa i Juljana (ob.).—Wyborną charakterystykę **K.** daje Gibbon.—Por. Manto „Leben K. s. des Grossen" (Wrocław, 1817); Burckharda „Die Zeit K.'s des Grossen" (Bazyleja, 1853) i Keima „Der Uebertritt K.'s zum Christenthum" (Zürich, 1862).

Konstantyn, papież 708—15, rodem Syryjczyk, odznaczał się wielką troskliwością o wiarę i żył w przyjaznych stosunkach z cesarzem Justynjanem II.

Konstantyn (św.), ob. Cyryll, (św.).

Konstantyna, warowne miasto stołeczne francuskiej prowincji tegoż nazwiska (191,527 klm. kw. i 1,715,000 m.) w Algerze, położone na 644 m. wysokiem płaskowzgórzu wapiennem, liczy 47,000 m. Miasto malowniczo położone, połączone kolejami żelaznemi z Algierem i kilku portami, składa się z części francuskiej i arabskiej, która wszakże charakter swój coraz bardziej traci. Posiada 13 meczetów, kościół katedralny.

przerobiony z meczetu, liceum, szkołę normalną, muzeum starożytności rzymskich, piękne promenady, źródła alkaliczne, żelaziste i siarczane. Miasto i cytadela zostały zdobyte 1827 r. przez Francuzów. Tak w Konstantynie jak i okolicy znajduje się jeszcze wiele szczątków budownictwa rzymskiego, zwłaszcza dawny kapitol na szczycie skały, i od roku 1854 istnieje tu nader czynne towarzystwo archeologiczne.

Konstantynograd, miasto pow. w gub. Połtawskiej, nad rz. Berestowaja, liczy 6,456 miesz. (1897). *Konstantynogradzki powiat* obejmuje 5,342 w. kw. i liczy 230,882 miesz. (1897). Powierzchnia—równina stepowa, wzgórkowata nad brzegami rzek; grunt gliniasty i czarnoziem, miejscami piaszczysty; z minerałów znajdują się w pow. piaskowiec, alabaster i t. d., nadto źródła mineralne; rzeki Oreł i Berestówka. Główne zajęcie mieszkańców rolnictwo i hodowla bydła (a zwłaszcza rogatego i owiec), a nadto uprawa tytuniu i konopi.

Konstantynopol, w najdawniejszych czasach Bizancjum (ob.), po turecku Istambul, Stambuł, przez Słowian zwany Carogrodem, jest stolicą Turcji i rezydencją sułtana; leży pod 41° szer. płn., a 28°58′ dług. wschod. od Gr., nad cieśniną Konstantynopolitańską czyli Bosforem Trackim (ob.), w bardzo pięknem i malowniczem położeniu. Samo miasto zbudowane jest na przylądku trójkątnym, utworzonym z jednej strony przez wrzynającą się z Bosforu na milę w głąb lądu zatokę, stanowiącą wyborny port **K.**, zwany Złotym Rogiem, z drugiej strony zamkniętym przez morze Marmora; z trzeciej strony zachodniej przylądek ten styka się ze stałym lądem Turcji. **K.** składa się z właściwego miasta i przedmieść. Właściwe albo stare miasto otoczone jest potrójnym murem, opatrzonym fosami, które obecnie w znacznej części pozamieniano na ogrody owocowe. Mury obwarowane są wieżami i przez nie prowadzą bramy, z których dotąd 29 pozostało. Ulice są w ogólności ciasne, kręte, nieczyste, źle zabrukowane, źle lub wcale nieoświetlone, niewygodne i z powodu wzgórkowatego gruntu, na którym stoi **K.**, pochyłe i nierówne. Domy po większej części dwu, rzadko trzypiętrowe, źle zbudowane i łatwo pożarom ulegające. Na samym końcu przylądka leży pałac cesarski (nowy Seraj albo padyszaha Seraj), otoczony po kilkakroć murem i mający $^1/_2$ mili obwodu. Na tej przestrzeni mieści się wiele zabudowań, ogrodów i t. d. Główny wchód do cesarskiego pałacu stanowi Babi-Humajun; oprócz tego istnieje kilka innych bram, z których każda prowadzi do oddzielnego dziedzińca. Z innych pałaców sułtańskich wymienić należy: zbudowany w r. 1679 Beszyktasz, Dolma-Bagcze, Ildis-kjosk, rezydencję obecnego sułtana. Dalej zasługuje na uwagę Wysoka Porta (Babi-Ali albo Pasza Kapussi); tak nazywają pałac zamieszkiwany przez wielkiego wezyra, gdzie odbywają się narady członków ministerjum (gabinetu tureckiego czyli dywanu). Na zachód od nowego Seraju leży Seraj stary, pałac otoczony wysokim murem, dawniej zamieszkiwany przez córki i wdowy zmarłych sułtanów, dziś przebudowany i przeznaczony na ministerjum wojny. Prócz tego jest jeszcze wiele innych pałaców, placów, ogrodów i t. d. Ozdobą **K.** są także meczety (najpiękniejsze Solimana i Zofji), których jest około 500, dalej kościoły (60 greckich, 26 rzymsko-katolickich, 38 ormiańskich i 5 protestanckich, 37 synagog), łaźni publicznych 300, karawanseraje i t. d. Prócz tego należy tu 18 przedmieść, z których najważniejsze są: Galata i Pera. To ostatnie w zimie jest zwykłą rezydencją posłów europejskich. Oba przedmieścia są bardzo handlowe i przemysłowe, mają wiele zajazdów, hoteli, cukierni i przedstawiają cechy miast europejskich. Ludność **K.** wynosi 873,565. Składa się ona przeważnie z Turków (55%=384,910), oraz w znacznej liczbie Armeńczyków (149,590) i Greków (152,741), w niewielkiej liczbie Słowian, Francuzów, Anglików, Niemców i Żydów. Handel **K.** jest bardzo rozwinięty, i to przeważnie morski. Oświatę rozszerza 177 medresów, czyli szkół religijnych mahometańskich, kilkadziesiąt szkół przygotowawczych i kilka wyższych zakładów naukowych specjalnych; ważnem także jej źródłem są bibljoteki publiczne, których liczba dochodzi tu do 45. W końcu zasługują na uwagę i liczne zakłady dobroczynne: jak szpitale, domy przytułku, kuchnie dla ubogich (imarety) i t. d.

Historja. Początkowo Konstantynopol zwał się Bizancjum (ob.), dopiero Konstantyn W., przeniósłszy tu stolicę państwa, nazwał go Nowym Rzymem (Nova Roma). Nazwa ta jednak się nie utrzymała, i natomiast przezwano ozdobioną stolicę grodem Konstantyna (Konstantynopolis). Odtąd była ona nieraz zakłócana wewnętrznemi wstrząśnieniami i powstaniami, z których najstraszniejsze walki zielonych i niebieskich przypadły na lata 498, 532 (rzeź w cyrku), 547, 549 i 606. Niemniej wystawiony był **K.** na częste i straszne napaści ludów obcych, jak: Awarów i Persów w 625 r., Arabów w 675, 718, Bulgarów w 764 i 912, Słowian południowych w 812, Węgrów w 934 i 958, Rusinów w 941, 1023 i 1043. Krzyżowcy zdobyli go w 1204 i utworzyli cesarstwo Łacińskie, które po odzyskaniu **K.** w 1261 przez cesarza Nicei zostało zburzone. Nakoniec zjawiają się Turcy, którzy po strasznem oblężeniu zdobywają **K.** d. 29 maja 1453 r., przyczem Konstantyn XIII Paleolog, po bohatersku walcząc, na wałach poległ. Od tego czasu Turcy już bez przerwy byli panami **K.**, który podlegał odtąd tylko klęskom trzęsienia ziemi, częstych i strasznych pożarów i despotyzmu tureckiego. **K.** był w grudniu 1876 i w styczniu 1877 siedliskiem konferencji mocarstw co do kwestji Wschodniej, uchwały jej jednak, nie przyjęte przez Tur-

cję, pozostały bezowocne. — W początkach 1878 **K.** zagrożony był przez wojska rosyjskie, które dotarły aż do San Stefano; ukazanie się floty pancernej angielskiej na morzu Marmora ocaliło stolicę, a wielki książę Mikołaj po układach w San Stefano poprzestał na zwiedzeniu miasta. Tymczasem Turcy urządzili nową linję obronną, a wojska rosyjskie odstąpiły od **K.** we wrześniu r. 1878. Por. Andreossy „Constantinople et le Bosphore“ (Paryż, 1828); Wachenhusen „Von Widdin nach Stambul“ (Lipsk, 1855); Dukas-Theodassos „Im Zeichen des Halbmondes“ (Kolonja, 1893).

Konstantynowicz z Ostrowicy Michał, * 1430 w twierdzy Ostrowicy w Serbji. W młodych latach wzięty do wojska, był 1453 przyłączony do jazdy serbskiej, którą Jerzy Brankowicz, despota serbski, posłał pod wodzą Jaksy Brezicza na pomoc sułtanowi Mahometowi. Wojska tego użył sułtan przy zdobyciu Carogrodu. Po poddaniu się Turkom w czerwcu 1455 Nowego Brda, kazał sułtan pościnać najznakomitszych obywateli, młodzież zaś wcielił do janczarów i odesłał do Azji Mniejszej. W czasie drogi uciekł **K.**, znajdujący się w liczbie tej młodzieży, wraz z 12 innymi; pojmani jednak przez Turków, musieli wycierpieć srogie męki i zostali uwolnieni na poręczenie dwu braci **K.** i innych. W r. 1456 uczestniczył przy zdobywaniu Białogrodu, w następnych zaś latach w wyprawach sułtana przeciwko cesarzowi Trapezuntu, przeciwko Usen Hasanowi (1461) i przeciwko wołoskiemu Drakulowi. Dalej miał udział w wyprawie przeciwko Tomaszowi, kr. bosańskiemu, przyczem powierzono mu obronę zamku Zweczej. Po oddaleniu się sułtana, wtargnął do Bośni Maciej, król węgierski, i zdobywszy kilka twierdz, obległ i Zweczej. **K.** mając pod swemi rozkazami zaledwo 50 janczarów i 30 innych Turków, poddał się Maciejowi po dłuższym oporze i wraz z innymi wziętymi jeńcami ozdabiał tryumfalny wchód Macieja do Budy. O dalszych losach **K.** to tylko wiemy, że osiadłszy w Polsce, był przyjęty do stanu szlacheckiego i że tam prawdopodobnie dokonał życia. Przygody swoje, oraz wypadki, na które patrzał, opisał w języku polskim, poprzedziwszy dziejami Serbji od panowania króla Milutina († 1321). Ważne to dla historji dzieło wydane zostało naprzód w przekładzie czeskim „Historia neb kronika turecka i t. d.“ (w Litomyślu, 1565, 2 wyd., t. 1581). Por. art. „Janczara pamiętniki.“ Najdokładniej tak o samym **K.**, jako też i o jego dziele pisał J. Jireczek w „Rozprawach z oboru historie, filologie a literatury“ (1860).

Konstantynów, osada fabryczna w gubernji Piotrkowskiej, pow. Łódzkim, nad Nerem, o 1 milę od Łodzi oddalona, założona przez Mikołaja Okołowicza r. 1830. Miasto zamieszkane przez samych prawie fabrykantów wyrobów bawełnianych i sukna, liczy 6,000 miesz.

Konstantynów, osada w gub. Siedleckiej. pow. Konstantynowskim, nad rz. Pesznią, o 1 milę od Janowa odległa, liczy 1,800 miesz.

Konstantynów Nowy, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Lityńskim, posiada piękny kościół murowany, założony 1788.

Konstantynów Stary, ob. Starokonstantynów.

Konstantynowskaja stanica, w kraju Kozaków dońskich, ma 5,600 ludności.

Konstantynowski powiat, stanowi część gubernji Siedleckiej, ma 1,263 w. kw. rozległości i 61,571 miesz. (1897). W powiecie są 4 osady i 16 gmin. Urząd powiatowy jest w osadzie Janowie.

Konstatować (łac.), stwierdzać, uznawać za rzecz stwierdzoną.

Konstelacja, wzajemne położenie ciał niebieskich, toż co aspekt (ob.); także to samo, co gwiazdozbiór (ob.).

Konstrukcja (z łac.), w gramatyce, ob. Szyk gramatyczny.

Konstrykcja (z łac. związanie), metoda chirurgiczna, podana przez Esmarscha 1873, mająca na celu oswobodzenie od krwi członków ciała poddanych amputacji. Polega na owiązaniu tego członka taśmą gumową i usunięcie stąd krwi do naczyń dalszych przez ciśnienie. Metoda ta sprowadza różne zawikłania i obecnie rzadko się stosuje.

Konstytuanta, ob. Ustawodawcze Zgromadzenie Rzeczypospolitej Francuskiej.

Konstytucja (z łac.) ob. Konstytucyjny rząd i Ustawa.

Konstytucja 3 maja, ob. Polska, Dzieje.

Konstytucje, zwały się u nas wszystkie uchwały sejmu, pisane w języku polskim, zawarte w *Voluminach Legum*, od 2-go aż do ostatniego tomu. Postanowienia zaś łacińskie, w pierwszym tomie umieszczone, nazywały się *Statutami*.

Konstytucje i kanony apostolskie, nazwa zbioru ustaw kościelnych, przypisywanych apostołom, a ściągających się do porządku kościelnego i służby bożej. Zawarte są w nich postanowienia co do godności, praw i powinności kleru, jego wyboru i poświęcenia, przepisy co do świąt, postów, modłów i porządku służby bożej, udzielania chrztu i Wieczerzy Pańskiej, dotyczące katechumenów, wdów, sierot, męczenników i t. d. Wszystkie te przepisy, początkowo zgodne z tradycją najstarszego kościoła, wielokrotnej ulegały zmianie z postępem czasu, pod wpływem zwyczajów, jakie wyrobiły się w rozmaitych kościołach miejscowych. Zwykły zbiór, znany pod nazwą *Constitutiones apostolicae*, przypisywany Klemensowi Rzymskiemu, dzieli się na osm ksiąg; składa się prawdopodobnie z 3-ch zbiorów, z których pierwszy obejmuje 6 pierwszych ksiąg, drugi księgę siódmą, trzeci zaś ósmą. Podobne zbiory zachowały się także w języku koptyjskim,

etjopskim i syryjskim. Powstały one prawdopodobnie w połowie II w. po Chr. w Azji Mniejszej, w czasie, kiedy jeszcze nie wyróżniano biskupów od prezbiterów, obecny jednak kształt otrzymały nie wcześniej, niż w połowie V wieku. To samo stosuje się i do Kanonów apostolskich *(Canones apostolici)*, obejmujących w krótkich zdaniach przepisy porządku kościelnego. I w nich widać starszą podstawę, i że tekst obecny, mianowicie przy porównaniu z kanonami kościoła syryjskiego i aleksandryjskiego, wyrobił się stopniowo. 50 pierwszych kanonów z obecnego tekstu powstało w połowie V wieku na podstawie dawniejszych i nowszych przepisów i pod koniec V lub na początku VI wieku przełożone zostały na język łaciński przez Djonizjusza Małego (Exiguus) i pomnożone kanonami afrykańskiemi i przepisami biskupów rzymskich. Zbiór ten stanowi podstawę prawa kanonicznego, W kościele greckim dodano w VI wieku do 50 kanonów, przyjętych w kościele rzymskim, jeszcze 35 nowych, tak, że zbiór grecki liczy obecnie 85 kanonów, potwierdzonych przez sobór w Trullanum (692). Inną znów liczbę obejmują kanony kościoła syryjskiego, aleksandryjskiego i abisyńskiego. Por. Drey „Untersuchungen über die Constitutionem und Kanones der Apostel“ (Tübinga, 1832) i Bunsen „Hippolitus und seine Zeit“ (2 t., Lipsk, 1852—53). Najnowsze wydanie konstytucji greckich przygotował Legarde (Lipsk, 1862).

Konstytucjonalizm, ob. Konstytucyjny rząd.

Konstytucyjny rząd, *konstytucyjna monarchja, konstytucyjny systemat, konstytucjonalizm*, forma rządu monarchicznego, w którym prawa monarchy są ograniczone ustawą (konstytucją), dopuszczającą do współudziału reprezentantów ludu. Monarcha posiada władzę wykonawczą, ale nie może wydawać praw bez przyzwolenia reprezentantów ludu, wybieranych przez ogół i tworzących zgromadzenie, posiadające władzę prawodawczą. Ponieważ pierwsze takie zgromadzenie powstało w Anglji i zowie się po angielsku parlamentem, więc i rząd konstytucyjny nazywa się także *parlamentarnym*. Do przywilejów parlamentu należy, oprócz wydawania praw, uchwalanie budżetu i kontrola nad rządem, którego przedstawiciele, ministrowie, mogą być pociągani do odpowiedzialności sądowej. Konstytucjonalizm powstał w Anglji, a po rewolucji francuskiej rozszerzył się na państwo kontynentalne, z wyjątkiem cesarstwa Rosyjskiego. Nie wszędzie jednak przybrał jednakie formy i nie wszędzie została zastosowaną ściśle zasada, że każdorazowa większość parlamentu decyduje o wyborze ministrów i głównych urzędników państwowych. Ta forma ścisłego konstytucjonalizmu zwie się *parlamentaryzmem*. Parlamentaryzm istnieje tylko w Anglji, Włoszech, Belgji i kilku drobniejszych państwach monarchicznych. W Niemczech i Austrji rząd konstytucyjny nie liczy się z zasadą parlamentaryzmu i nie uwzględnia większości. Co do dawnej Polski, ob. Sejm, Polska (Dzieje). Przeciwieństwo **K.** stanowi absolutyzm, rząd monarchiczny nieograniczony, samowładztwo.

Konsul (z łac. *consulère)*, nazwa najwyższych urzędników ustanowionych w Rzymie, po wypędzeniu królów w r. 510 prz. Chr. Urząd dwu konsulów trwał prawnie przez jeden rok i przywiązaną była do niego najwyższa władza wykonawcza. Głównym ich obowiązkiem było prowadzenie wojny, zaciąg i uzbrojenie wojska, tudzież najwyższe nad niem dowództwo. Dopóki w samym Rzymie przebywali, służyło im prawo zwoływania senatu i komicjów. Zresztą władza konsulów, z początku tak rozciągła jak królewska, w trakcie czasu przez odrywanie niektórych atrybucji i tworzenie z nich nowych urzędów (cenzorów, pretorów i t. d.), znacznie później osłabła. Głównemi oznakami ich władzy urzędowej oprócz *Sella curulis* i *Toga praetexta*, był orszak towarzyszących każdemu z nich 12 liktorów, noszących *fasces* (pęki rózg). Lata liczono w Rzymie podług konsulów, których nazwiska wciągano do roczników zwanych *Fasti consulares*. Po powrocie do stanu prywatnego, odznaczano ich nazwą *Consulares* i wtedy powierzano im zarząd rozmaitych prowincji rzymskich z tytułem *Prokonsulów*. Początkowo konsulami mogli być tylko patrycjusze, i dopiero po długich i gwałtownych walkach plebejusze w 366 r. przed Chr. otrzymali prawo wybierania z pomiędzy siebie jednego konsula, drugi zaś musiał być patrycjuszem. W r. 172 prz. Chr. zniesiono i to ograniczenie, i od tego czasu obaj konsulowie mogli być plebejuszami. Urzędnik wybrany konsulem do czasu objęcia władzy zwał się *Consul designatus*, w razie zaś jeżeli konsul podczas urzędowania umierał, wybierano aż do końca roku jego zastępcę, który się nazywał *Consul suffectus*. Za czasów cesarstwa konsulat, pozostał już tylko cieniem dawnego znaczenia, cesarze bowiem kazali wybierać konsulów na dwa miesiące, pierwsi każdego roku tak wybrani zwali się *Consules ordinarii*, wszyscy inni *Consules suffecti*. Od 338 r. wybierano jednego konsula w Rzymie, a jednego w Konstantynopolu, ale ci nie mieli żadnego wpływu na sprawy państwa. W późniejszych czasach konsul znaczył to samo, co *Burmistrz*.

Konsul (handlowy), jest to urzędnik, w kraju obcym ustanowiony, dla popierania i ułatwiania interesów handlowych i przemysłowych swojego narodu. Obowiązany on jest opiekować się poddanymi państwa, które reprezentuje, w zakresie ich spraw handlowych. Instytucja konsulów sięga bardzo dawnych czasów i pierwotnie polegała na juryzdykcji sądowej. Obecnie konsulowie wyposażani są prócz władzy opiekuńczej nad handlem swego kraju pewnemi atrybucjami policyjnemi w tem znaczeniu, że mają obowiązek kontrolować okręty i ładunki, przybywające z ich

krajów, wizować paszporty i t. p. Podług sposobu nominacji **K-wie** dzielą się na **K.** z powołania i z wyboru: pierwsi są urzędnikami dyplomatycznymi, wysyłanymi przez dane państwo na miejsce urzędowania i otrzymującymi pensje; drudzy bywają wybierani z pośród kupców miejscowych i mogą nie być nawet poddanymi państwa, które ich na urząd ten powołuje. Konsulowie dzielą się jeszcze na generalnych (reprezentującego cały okręg), handlowych (zajmujących się tylko ściśle sprawami handlowemi), wicekonsulów (zastępców generalnych) i t. p. Konsulowie pozostają pod zwierzchnictwem ministerjum spraw zagranicznych, które za pośrednictwem swoich posłów wyjednywa zgodzenie się na nominację konsula ze strony rządu zagranicznego. Pozwolenie to nazywa się „exequatur.“ Prawo rosyjskie zawiera przepisy, odnoszące się do konsulów w §§ 2025—2155 „Swodu zakonow” i w Ustawie dla konsulów.

Konsul *v. Konzul* Stefan, z przydomkiem *Istrjanin*, pomocnik Ant. Dalmaty (ob.), przy wydawnictwie książek głagolickich w Tubindze, * w Bużecie w Istrji; z przyczyny protestantyzmu musiał uchodzić z ziemi ojczystej, zajmował się nauczaniem w Regensburgu. Wydał wspólnie z Dalmatą wiele dzieł głagolickich, a mianowicie: „Wzór pisma głagolskiego“ (Norymberga, 1560); „Elementarz i katechizm“ (Tübinga, 1561); „Nowy Testament“ (2 cz., t. 1562—63); „Artykuły wiary,“ przekład Melanchtonowych „Loci communes“ (t. 1562); przekład „Konfesji Augsburskiej“ (skrócony 1562); „Kazania“ z Aulbera (1562) i in.

Konsularne monety *(Nummi consulares)*, zowią się wszelkie numizmaty rzymskie: złote, srebrne i miedziane, bite za rzeczypospolitej rzymskiej w epoce, kiedy nią rządzili konsulowie.

Konsulat (we Francji), taką nazwę nosiła forma rządu, ustanowiona niebawem po obaleniu dyrektorjatu 18 Brumaire'a 1799. oddająca całą władzę polityczną w ręce trzech konsulów, z których pierwszym był Napoleon Bonaparte (ob. Francja, Historja).

Konsulta, w Hiszpanji znaczy zgromadzenie rady, radę stanu; w Rzymie zwał się tak komitet kardynałów, zebranych celem naradzenia się w sprawach państwa Kościelnego; w Neapolitańskiem sąd wyższy, a za czasów istnienia rzeczypospolitej Cyzalpińskiej—rada stanu.

Konsultacja, narada, zwłaszcza narada lekarska.

Konsumcja, ob. Spożycie.

Konsystencja (z łac.), w znaczeniu fizycznem gęstość, spójność między częściami jakiego ciała. W znaczeniu wojskowem miejsce, gdzie wojsko ma swoje leże.

Konsystorz (po łac. *Consistorium* od *consistere*, wspólnie zasiadać), obecnie wyższa władza duchowna, juryzdykcja, która, razem z nastaniem hierarchji, od Rzymian przeszła do kościoła chrz. Za cesarstwa Rzymskiego **K.** zwała się rada tajna cesarza *(consistorium principis)*. Asesorowie **K.** nosili miano *consistoriani*, *proceres sacripalatis* albo *auditores*, i dzielili się na zwyczajnych *comites consistoriani* i nadzwyczajnych. **K.** papieski bywa *publiczny*, gdy papież w gronie kardynałów, dygnitarzy dworu swojego, ambasadorów, załatwia sprawy większej doniosłości, jak: przyjmowanie posłów zagranicznych, sprawozdania z misji legatów *a latere*, kanonizację świętych, lub *tajny*, złożony z samych kardynałów, na którym dopełnia się wyboru kardynałów, arcybiskupów, biskupów. W **K.** biskupów zasiadają kanonicy katedralni i inni członkowie rady duchownej; w razie nieobecności biskupa przewodniczy wikarjusz generalny lub oficjał. Prócz tego **K.** nazywa się urząd, przy każdej stolicy biskupiej, który pod prezydencją biskupa pełni funkcję sądowo-kościelną. W kościele protestanckim, wkrótce po reformacji, zaprowadzono **K.**, już to jako władze juryzdykcyjne, już jako nadzór nad sprawami kościoła i jego ministrami. W Królestwie Polskiem od r. 1819 istnieją 2 **K.**: 1) ewang.-augsburski, zawiadujący interesami kościoła i szkół swoich wyznawców, oraz sprawami braci morawczyków i menonitów; 2) **K.** ewang.-reformowany, którego główny zarząd należy do synodu, raz na rok obradującego. Pierwszy składa się z prezesa, superintendenta, dwu członków duchownych i dwu świeckich; drugi tem różni się od poprzedzającego, że zamiast dwu zasiada jeden tylko duchowny, a zwierzchnią jego władzą jest synod, złożony z osób świeckich i duchownych. Do **K.** protestanckich należy: mianowanie pastorów, korespondowanie z władzami, czuwanie nad wykonywaniem obrządków religijnych, zachowaniem liturgji i karności. We Francji istnieją departamentowe **K.** żydowskie, podlegające takiemuż generalnemu **K.** w Paryżu.

Kontagja (łac. *contagium)*, substancje zaraźliwe, ob. Zaraza.

Kontakt (łac. *contactus)*, zetknięcie, złączenie, w szczególności zetknięcie przewodników elektrycznych.

Kontemplacja (łac.), pogrążenie się w namyśle, rozpamiętywanie; kontemplacyjny, namyślający się, rozważny.

Konterfekt (fran.), portret.

Kontestować (łac), stwierdzać, poświadczać; kontestacja, poświadczanie za pomocą świadków.

Kontokurrent, ob. Rachunek bieżący.

Kontrabanda (z franc.), towar nieprawnie wprowadzony do kraju, lub z niego wyprowadzony, i rzemiosło ludzi, trudniących się przemycaniem przez granicę towarów zakazanych.

Kontrabas (włos. *contrabasso)*, największy z instrumentów smyczkowych czyli rzniętych,

zwykle o czterech strunach; lud nasz zowie go *maryną*. W organach **K.** nazywa się ten fujarki 16 lub 32-stopowej.

Kontradmirał, niższy dowódca floty wojennej, następujący po admirale i dowodzący pewnym oddziałem floty, jak eskadrą.

Kontradykcja, ob. Sprzeczność.

Kontrafagot, ob. Fagot.

Kontragarda (z franc.), w fortyfikacji przedwał, przeznaczony do ubezpieczenia od bezpośrednich strzałów obu frontów bulwarku, czyli raweliny.

Kontrakcja (z łac.), ściągnięcie, znaczy w gramatyce zlanie dwu zgłosek w jedną przez wyrzucenie najczęściej samogłoski, lub ściągnięcie dwu samogłosek w jeden dyftong.

Kontrakt (z łac.) jest to umowa, przez którą jedna lub więcej osób zobowiązują się względem jednej lub więcej innych osób do dania, czynienia, lub nieczynienia czegoś (art. 1101 Kod. Napoleona, u nas obowiązującego).

Kontraktura, stałe przykurczenie mięśni, może być przejściowem, lub też pozostaje przez całe życie. W stanie **K.** mięsień jest napięty, twardy i krótszy. **K.** powstaje wskutek zmian odżywczych w samym mięśniu lub też w następstwie chorób mózgowych. Pierwszy rodzaj spotyka się po długotrwałych wysiłkach mięśniowych, przy kontuzjach (ob.) mięśni lub przy zapaleniach mięśni *(myositis)*, czasem po raptownem oziębieniu, a także w skutek zaburzeń cyrkulacyjnych w tkance mięśniowej. Daleko częściej występują **K.** w chorobach systematu nerwowego. Są częstym objawem w chorobach mózgu, w cierpieniach mlecza pacierzowego i pni nerwowych; spotykają się bardzo często przy nerwicach, jak przy pląsawicy, a szczególnie przy histerji; w tej ostatniej powstają raptownie i niepostrzeżenie prawie znikają, aby po pewnym czasie przy pewnych czynnikach psychicznych (strach, smutek) znowu powrócić. Leczenie zależy od przyczyny wywołującej.

Kontralt, niższy głos altowy, ob. Alt.

Kontraoktawa, w muzyce oktawa obejmująca tony od *kontra—C* do *kontra—H*, przypadające między 32 a 64 drganiami na sekundę.

Kontraprosze, spiesznie wyprowadzone fortyfikacje oblężonych przeciwko aproszom (ob.) oblegających.

Kontrapunkt *(punctum contra punctum)*, w muzyce pierwotnie była to nazwa głosu (ob.), wtórującego głównemu głosowi i oznaczonego nutami (punktami), położonemi naprzeciw nut głównego głosu. Dziś **K.** oznacza część teorji muzyki, traktującą o kombinowaniu z sobą głosów i ich prowadzeniu . Jest on *pojedyńczy*, gdy dwa lub trzy głosy postępują oddzielnie; *podwójny* zaś, gdy dwa głosy są tak prowadzone, że niższy może zająć miejsce wyższego, a wyższy niższego; w skutek takiego przewrócenia sekunda zmienia się w septymę, tercja w seksty i t. d. Jeżeli zaś przeniesiemy prócz tego jeden z głosów do drugiej oktawy, otrzymamy *kontrapunkt podwójny w oktawie*. **K.** *potrójny* i *poczwórny* dostarczają mnogości kombinacji, nastręczających wielkie trudności, jakie tylko przez głębokie studja i wprawę mogą być pokonane. **K.** wyrobił pewne formy i sposoby prowadzenia głosów, z których najgłówniejsze są: *naśladowanie* (imitatio), polegające na powtarzaniu jednego z pomysłów w różnych położeniach w jednym głosie, lub przenoszeniu go do innych ze zmianami i bez zmian, tudzież *kształtowanie* (figuratio), polegające na dodawaniu do każdej nuty głównego głosu, innych uzupełniających ją i rozwijających. Pierwsza forma jest główną zasadą *fugi* (ob.) i *kanonu* (ob.). O kontrapunkcie pisali: Albrechtsberger, Marx i Hauptner; Dehn (1883), Jadossohn (1889).

Kontrast, tak nazywają istnienie lub zestawienie dwu różnorodnych i ze względu na wrażenie, jakie ma być przez to wywołane, wprost sobie przeciwnych rzeczy. Od antytezy (ob.), będącej także przeciwstawieniem dwu różnych przedmiotów, tem się różni **K.**, że oznacza on właściwie skutek takiego zestawienia i jego działanie na uczucie, czyli estetyczne zadowolenie lub niezadowolenie. Estetyczny charakter kontrastu polega na tem, że wszelkie wrażenie przez przeciwstawienie właśnie nabiera wyrazistości i siły. Tak np. światło silne wywiera wrażenie, jeżeli mu przeciwstawimy cienie; tak samo żart, jeżeli go zestawimy z powagą i t. p. Stąd też w teorji sztuki mówi się o **K.** światła i cieniów, o **K.** w wyrażeniu, w charakterystyce, w wyobrażanych osobach ze względu na wiek, płeć i t. d., o **K.** w grupach, pozycjach figur i t. p. **K.** jest krzyczącym, jeżeli przejście od jednego uczucia do wprost przeciwnego nie odbywa się zwolna i stopniowo, ale stanie się nagle i niespodziewanie.

Kontrasygnować (łac.), stwierdzić czyjś podpis swym własnym podpisem; kontrasygnatura, podpis stwierdzający inny podpis.

Kontrawencja (z łac.), znaczy w ogólności wszelkie działanie przeciwko prawu, a w szczególności uchybienia przeciwko przepisom stemplowym.

Kontredans (fran.), kadryl, taniec pierwotnie angielski, tańczony w 4, 6 lub więcej par, z 5 lub 6 figurami, muzyka w takcie $^2/_4$ i $^6/_8$, z 8-taktowemi powtarzaniami.

Kontreskarpa.

Kontrefakcja (łac.), naśladowanie, podrobienie sfałszowanie aktu lub pisma.

Kontreskarpa, w fortyfikacji zewnętrzny

brzeg rowu, stromy i najeżony palisadą (fig. 1), albo cały murowany (fig. 2), dla utrudnienia przystępu nieprzyjacielowi. Na rysunkach tych A przedstawia K., B eskarpę, C drogę krytą.

Kontrmarsz, ewolucja wojskowa, za pomocą której oddział, wyruszywszy w jedną, zmienia pochód swój w przeciwną stronę, lub za pomocą której zmienia swój front pierwotny na zupełnie przeciwny.

Kontrminy, rowy podziemne, wyprowadzone przez oblężonych od kontreskarpy w pole, dla wyszukania min oblegających.

Kontrola, regestr, utrzymywany we władzach i zakładach rozmaitych, dla sprawdzania rachunków i utrzymania porządku w czynnościach urzędowych, handlowych i t. p.—*Kontrola*, władza nadzorująca i w ogólności wszelki nadzór nad czynnościami innych władz lub osób.

Kontrowers, kwestja sporna, zwłaszcza w teologji.

Kontrrewolucja, przewrót państwowy, celem usunięcia tego, co wprowadzono za poprzedniej rewolucji.

Kontrybucja (z łac.), podatek wojenny, nakładany jednorazowo przez nieprzyjaciela na zdobyty kraj, okolicę, lub miejscowość jaką, lub też nakładane przez rząd na własnych poddanych jednorazowe ciężary dla pokrycia nadzwyczajnych wydatków państwowych, niekiedy także kara nakładana na obywateli własnego kraju.

Kontrym Kazimierz, literat polski, * około 1762 r. W czasie wojny 1794 służył jako prosty żołnierz artylerji. Następnie był sekretarzem zarządu uniwersytetu wileńskiego, a później adjunktem bibljoteki tegoż uniwersytetu. Zwolniony od tych obowiązków 1825 r., przeniósł się do Warszawy i przed 1830 r. był czas niejaki urzędnikiem Banku Polskiego; † 1834 r. na Żmujdzi. **K.** należał do bardzo czynnych swego czasu literatów. Zasilał w Wilnie *Powszechną gazetę literacką* Groddka, redagował także *Dziennik wileński* (1815—18) i „Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej“ (1820—22), a w Warszawie *Bibljotekę handlową* (1829—30) i *Wiadomości handlowe*. Oprócz tego przyczyniał się wiele do utrwalenia czasopisma humorystycznego *Wiadomości brukowe* (1818—22) przez założenie i zorganizowanie towarzystwa szubrawców, dla którego przepisany *Kodeks szubrawski* w znacznej części był dziełem Kontryma. Założył on także towarzystwo wspierania ubogich studentów i podał myśl do zawiązania przez akcje spółki typograficznej, która wydała swym nakładem kilka dzieł użytecznych. W życiu prywatnem jak i publicznem celował **K.** zawsze dążnościami jak najzacniejszemi. Dzieło jego, zaznamiające ogół bliżej z handlem krajowym, p. t.: „Podróż odbyta w r. 1829 po Polesiu“ wydał Raczyński (Poznań, 1839, 1 wyd., litografowana w kilkudziesięciu egzemplarzach, Warszawa, 1828).

Kontrymowicz Jan, powieściopisarz ludowy. Napisał: „Poezje“ (1855); „Powieści dla ludu“ (1862).

Kontumacja (łac.), znaczy upór, nieposłuszeństwo przeciw wezwaniu sądowemu, stąd skazać in contumaciam kogoś, kto bez usprawiedliwienia nie stawił się przed sądem, nałożyć karę „za nieposłuszeństwo;“ **K.** znaczy także kwarantanna.

Kontur (łac. *contour*), obrys, czyli linja, przedstawiająca granicę rysunku danych przedmiotów, nakreślona z pewnego stałego punktu widzenia.

Kontusik, ubiór niewieści, krojem zupełnie podobny do kontusza, z wylotami zarzucanemi na ramiona, który dawne niewiasty polskie przywdziewały na wierzch innych sukien. Kontusiki zimowe bywały podbijane rozmaitemi, często bardzo kosztownemi futrami, którym także odpowiadały wierzchnie ciężkie materje jedwabne lub aksamitne, naszywane złotem lub srebrem.

Kontusz (z tur.), długa suknia wierzchnia z grubszej, często kosztownej materji zrobiona, noszona na żupanie, z rękawami długiemi, rozciętemi, które w chwilach uroczystych zarzucone na ramiona, nazywano wylotami. Od r. 1776 **K.** przyjęto w Polsce za mundur województw z odpowiedniemi barwami, a mianowicie: *kontusze karmazynowe* miały województwa: Sieradzkie, Smoleńskie, Łęczyckie, Mińskie i Czernihowskie; *ponsowe:* Rawskie, Lubelskie, Nowogródzkie, Trockie i Żmujdź; *granatowe:* Brzeskie, Mścisławskie, Włocławskie, Kijowskie i Wileńskie; *niebieskie:* Inflanty; *błękitne:* Sandomierskie; *szafirowe:* Kaliskie, Poznańskie, Bracławskie, Płockie, Mazowieckie i Podlaskie; *zielone:* Wołyńskie i ziemia Chełmska; *papuzie:* Podolskie. Województwa, używające barwy jednakiej, miały różnice w kolorze żupana, wyłogów i w przerabianiu różnokolorowym jedwabiem szlif, bądź złotych, bądź srebrnych, takoż wedle przepisów, na jednem lub obu ramionach noszonych.

Kontuzja, uszkodzenie ciała tępem narzędziem zrządzone, bez rozerwania skóry; **K.** polega na zgnieceniu, zmiażdżeniu części miękkich, połączonem z rozerwaniem naczyń i wylaniem krwi. Znaczenie **K.** zależy od jej rozległości i miejsca. Prowadzi często do zapalenia z możliwemi powikłaniami. Leczenie polega głównie na zimnych okładach i spokoju obrażonej części ciała.

Kontynent, ląd stały, ob. Ląd.

Kontynentalny system, ob. Blokada kontynentalna.

Kontyngens liwerunkowy. Za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, a mianowicie w dniu 19 lipca 1790 postanowioną została tak zwana zsypka zboża, celem uzupełnienia funduszu na utrzymanie wojska, do której składania

pociągnięte zostały wszystkie dobra ziemskie bez różnicy, nie wyłączając mieszczan rolnych i części szlacheckich, które od podatku ofiary były uwolnione. Zsypka ta uskuteczniana była w naturze aż do 1 czerwca 1816, a w skutek dekretu z d. 31 stycznia (12 lutego) 1817 produkty zostały zamienione na pieniądze podług ustanowionej ceny. Z powodu nadzwyczajnej taniości ziemiopłodów, dekretem z d. 7 (19 lipca 1820, została opłata ta obniżoną o $^1/_3$ część i w tym stosunku była pobierana do końca r. 1848. Na mocy dekretu z d. 29 grud. (10 stycz.) 1848/9 r. zaprowadzona została względem kontygensu liwerunkowego ta zmiana, iż dwory i probostwa pociągnięte zostały od r. 1849 do opłaty drugich $^2/_3$ części tegoż podatku, tak, iż go płaciły rocznie dwa razy tyle, co dawniej.

Kontyngens wojskowy, ilość dostawić się mającego przez miasto, prowincję lub kraj wojska, w razie wybuchu wojny, albo też przy każdym poborze wojskowym.

Konwalja *(Convallaria)*, rodzaj roślin z rodziny kolcoroślowatych (*Smilaceae*), obejmujący obecnie jeden tylko gatunek, **K.** *wonna* czyli *majowa (C. majalis)*; jest to roślinka krajowa, odznaczająca się skromną powierzchownością i bardzo przyjemną wonią w czasie kwitnienia. Rośnie dziko po lasach cienistych w Europie i Ameryce północnej, kwitnie w maju i czerwcu. **K.** ma łodyżkę podziemną trwałą, grubości pióra gęsiego, członkowatą i stamtąd koronki puszczającą, wydającą z każdego członka po 2 liście. Liście te są eliptyczne, w wierzchołku kończyste, a u dołu w długi ogonek spływają. Z boku liści wyrasta głąbik kwiatowy, zazwyczaj od liści krótszy, w górze gronkiem kwiatów białych, wonnych, dzwonkowatych, jednostronnie podanych i zwisłych, opatrzony. Owoce są jagodami czerwonemi. Niektóre jej części były niegdyś używane w medycynie. Zaliczana do tego rodzaju kokoryczka (ob.) stanowi obecnie rodzaj osobny.

Konwekcja, z łac. odprowadzanie, w szczególności wyładowanie ciała naelektryzowanego przez cząstki otaczającego powietrza.

Konwencja narodowa, tak się nazywało podczas pierwszej rzeczypospolitej francuskiej zgromadzenie deputowanych ludu, do którego należała najwyższa władza w państwie po upadku monarchji. **K. n.** istniała od 21 września 1792 do 26 października 1795 r.; miejsce jej zajął dyrektorjat (ob.), ob. Francja.

Konwencjonalna kara. Kara za niedotrzymanie warunków kontraktu.

Konwencjonalny, zgodny z przyjętemi umowami, obyczajami, tradycjami, wymaganiami społecznemi i towarzyskiemi, gustami szerokiego ogółu.

Konwencyjna stopa monetarna, ob. Stopa monetarna.

Konwent (z łac.), w kościele rzymsko- kat. zgromadzenie mnichów, a w ściślejszem znaczeniu jednego tylko klasztoru. W kościele ewangelickim w Węgrzech nazywają tak synody okręgowe, kilku lub jednej tylko gminy.

Konwentualni *(Fratres Conventuales)*, zowią się od czasów papieża Inocentego IV Franciszkanie, którzy nie przyjęli obostrzonej reguły innych konwentów ś. Franciszka, zwany *Obserwantami*, jak np.: Bernardyni, Reformaci. **K.** Karmelici trzymają się reguły, złagodzonej przez papieża Eugenjusza IV.

Konwergencja, w geometrji zbliżanie, schodzenie się, zbieżność szeregów (ob. Szeregi).

Konwersja, zamiana długu wyżej procentującego na niżej procentujący.

Konwikt, instytut, zakład naukowy, w którym znajdują się sami tylko pensjonarze. U nas w historji szkolnictwa i oświaty ważne zajął miejsce **K.** pijarski, założony przez St. Konarskiego (ob.) w Warszawie; pierwotnie mieścił się przy ulicy Miodowej (gdzie obecnie sąd apelacyjny), później przeniesiony na Żolibórz w obrębie dzisiejszej cytadeli warszawskiej. Por. Łukaszewicza „Historja szkół w Polsce."

Konwisarz, fabrykant wyrobów z cyny, odlewacz z tego metalu.

Konwokacja, ob. Sejm konwokacyjny.

Konwolwulina, ob. Jalapa.

Konwój, pierwotnie oddział konny, który zasłania osobę wodza, posła, lub zabezpiecza prowadzoną broń i t. p., obecnie każdy do tego celu użyty oddział wojska.

Konwulsje, ob. Drgawki.

Konwulsjoniści *(Convysionáires))*, fanatyczna odrośl jansenistów (ob.), powstała we Francji 1730 r., podczas ogólnego prześladowania tak zwanych apelantów. Miejscem zebrania **K.** był grób jansenisty Franciszka z Paryża († 1727), uważanego przez nich za świętego, znajdujący się na cmentarzu św. Medarda. Na grobie tym, przy wielkiem zbiegowisku ludu, odprawiano fanatyczne modły, głoszono podburzające kazania i przepowiednie, oraz miały się dziać cuda, potwierdzone i opisane przez członka parlamentu Montgeron w dziele: „La vérité des miracles opérés par l'intercéssions de François de Paris" (3 t., Paryż, 1737). Zagorzałość doszła szczytu 1731 r., i wtedy modlących się na grobie świętego porywały konwulsje, skąd poszła i nazwa sekty. Najczynniejszym przywódcą tych schadzek był niejaki ks. Becheran. Ażeby temu wszystkiemu położyć koniec, kazał król 1732 zamurować cmentarz; jednakże środek ten, jak również i uwięzienie najfanatyczniejszych stronników, dokonane w roku 1732, nie doprowadziło do rezultatu, tak, że ślady **K.** spotykają się jeszcze w początkach wielkiej rewolucji. Przesada ta i fanatyzm zaszkodziły najwięcej sprawie jansenistów, i sprawiedliwie wyrzekł

Voltaire, że grób Franciszka z Paryża był grobem jansenizmu.—Konwulsje, towarzyszące mistycyzmowi, niejednokrotnie występowały, jak np. na zgromadzeniach sekty *tancerzy* w XIV w., podczas nabożeństwa u metodystów i t. d., oraz u zwolenników sekty *revivals*, którą oprócz w Ameryce znajdujemy w Anglji i prowincjach nadreńskich. Por. „Le tombeau de Paris“ (3 t., Paryż, 1734—59). Mathieu „Histoire der miraculés et des convulsionnaires“ (Paryż, 1864).

Konyśkij *(Koniski)*, pisarz małoruski, * 1717 w Nieżynie, † 1795 w Mohylowie; profesor i rektor akademji duchownej kijowskiej, od 1755 r. biskup mohylowski dyzunicki, od 1783 arcybiskup białoruski i członek synodu petersburskiego. Gorliwie starał się zapoznać z dziejami połud.-zachodniej Rusi; owocem tego była „Istorija Rusow yły Małoj Rossiy“ (wydana 1846 przez Bodiańskiego w „Trudach mosk. obszczestwa istorii i drewnostej“); żywemi barwami kreśli w niej prześladowanie religijne na Ukrainie, często z ujmą prawdy i widoczną nienawiścią ku Polsce. Dzieło to, wielce rozpowszechnione w Małej Rosji, przez długi czas było uważane za powagę, która rozchwiała się dopiero w skutek prac Sołowjewa i Kostomarowa. Oprócz tego wydał w języku polskim: „Prawa i wolności mieszkańców polskich i litewskich, religję grecko-wschodnią wyznających“ (Warszawa, 1767); „Istoriczeskoje izwiestije o eparchii mohilewskoj“ (Petersburg, 1767) i kilka mów, z których najważniejsze: miana do Stanisława Augusta w Warszawie 1765 (po łacinie) i do cesarzowej Katarzyny II w Mścisławiu 1787.

Konyśkij *(Koniski)* Aleksander, pisarz małoruski, * 1836 w Perechodówce, w gub. Czernihowskiej, napisał wiele poezji, dramatów, krytyk, rzeczy beletrystycznych i z dziejów piśmiennictwa, w czasopismach i wydawnictwach zbiorowych. Pisał też po wielkorusku. Tłómaczył między innemi z Mickiewicza. Uczył się w Czernihowie i Nieżynie. Był kolejno urzędnikiem sądowym, nauczycielem i adwokatem. W r. 1862 starał się w Petersburgu o wprowadzenie do szkół ukraińskich języka małoruskiego, jako wykładowego, i wydał w tym celu dwa podręczniki. W r. 1863 wyjechał do Wołogdy, stamtąd dla kuracji oczu za granicę, po powrocie stamtąd do Elizawetgradu, 1866 do Katerynosławia. W r. 1872 pozwolono mu zamieszkać w Kijowie. Zaczął pisać w r. 1861 w *Osnowie*. Używał pseudonimów: Perechodoveć, Perebendia O., Wernywola F., Żurawel, Syrota O., Kost', W. F., M. K., Koszowyj O., K—śkij O. Ja., Marusia K., Jakowenko O. Z poezji epickich jest najlepszy „Ostrożnyk,“ z dramatów „Porwałaś nytka“ (1884). W ostatnich czasach zajmował się życiorysem Szewczenki i wydał pierwszy jego zeszyt w r. 1898 p. t.: „Taras Szewczenko-Hrusziwśkij.“

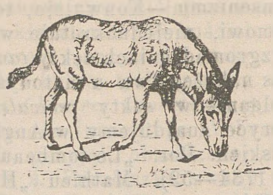
Koń *(Equus)*, rodzaj zwierząt ssących z rzędu kopytnych nieparzystopalczastych, mający za cechy: zębów przednich w obu szczękach po 6, ściśle zestawionych, o koronie w młodości bruzdowanej, trzonowych w rzędzie po 6, o koronie czworograniastej, u samców 2 małe kły w górnej szczęce, a niekiedy w obu, samice prawie nigdy ich nie mają; pysk przedłużony z szeroką pyzą, nogi jednokopytowe, wymię międzyudowe, ogon długim włosem okryty, lub kiścią zakończony. Podniebienie miękkie, zwane żagielkiem podniebieniowym, bardzo długie, tak, że czyni niepodobnem oddychanie pyskiem, nozdrza natomiast bardzo obszerne. Przełyk czyli wężlik posiada przy wejściu do żołądka rodzaj klapy, tak, że te zwierzęta womitować nie mogą. Żołądek jest szczupły, kiszki natomiast przestronne i opatrzone w przedłużenia torbiaste. Należą tu: 1) *Koń (E. caballus)*, zmieniony w zwierza domowego, tam tylko przebywa dziko, gdzie został przez człowieka w tym stanie zostawiony. 2) *Dżigietaj (E. hemionus)*, środkujący między koniem a osłem, 2 m. długi, żyje w stepach Azji Środkowej. Znacznie jest większy i kształtniejszy od osła, koloru izabelowego z czarną grzywą, ogon ma czarny, kiścią zakończony, 45 cm. długi. Daje się oswajać, ale użytku z niego niema. 3) *Osieł (E. asinus)*, odznaczający się długością uszu; ogon ma kiścią zakończony, barwę szarą z czarnym krzyżem przez grzbiet i łopatki. W Persji i Egipcie jest on starannie utrzymywany i znacznie użyteczniejszy, aniżeli w Europie; odmiana większa służy tam do jazdy, mniejsza jest zwierzęciem jucznem. Wilgoć i zimno znosi mniej dobrze, aniżeli koń; pije tylko czystą wodę, przekłada paszę suchą i słoną, ale nie gardzi i ostem. Pochodzi on od *osła dzikiego (onager, gorkur, E. onager)*, który żyje dziko w Syrji, Arabji i Persji, jest barwy srebrzysto-popielatej; łowią go dla mięsa, oraz dla krzyżowania z osłem domowym. Bardziej zbliżony do tego ostatniego jest *osieł stepowy (E. taeniopus)*, który żyje w stepach na wschód Nilu się rozciągających; samiec prowadzi stado złożone z 10—15 samic, jest lękliwy i ostrożny. Z koniem wydaje osieł mieszańce niepłodne (ob. Muł). *Zebra (E. hippotigris)*, czarno i biało w poprzek całego ciała pręgowana, żyje w Afryce południ. j. Dotąd ani zupełnie ułaskawić się, ani do żadnego użytku nakłonić się nie dała. 5) *Kwagga (E. quagga)*, też afrykańska, kształtem do konia zbliżona; ma przód ciała brunatno i biało w poprzek pręgowany, tył jasno-barwny, nogi i ogon białawe. Starano się ją nałożyć do dźwigania ciężarów, niekiedy z powodzeniem. 6) **K.** *górski, dauw (E. montanus, E. Burchelli)*, w Afryce środkowej, wielkości osła, kształtem i barwą do kwaggi zbliżony, dziki nie daje się użyć do żadnych posług.—Najużyteczniejszym z powyższych gatunków jest **K.** *pospolity;* cechy je-

Osieł domowy.

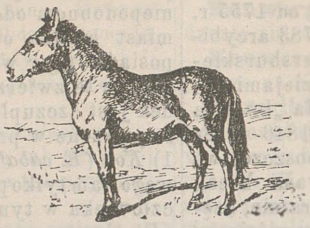
Onager.

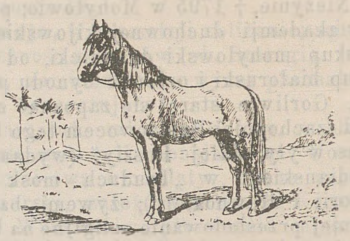
Osieł stepowy.

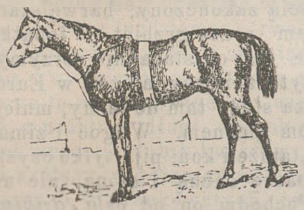
Daniw.

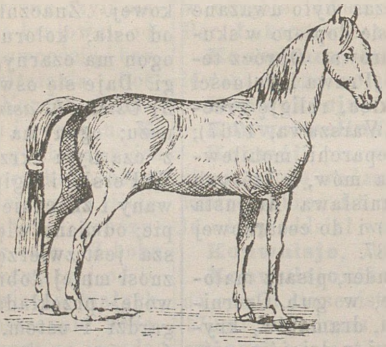
Koń Przewalskiego.

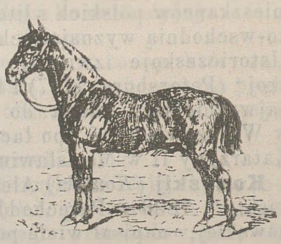
Koń arabski.

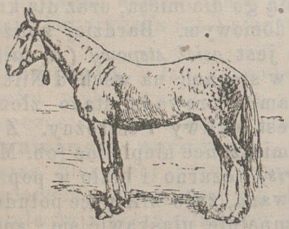
Koń angielski.

Koń polski.

Koń anglo-normandzki.

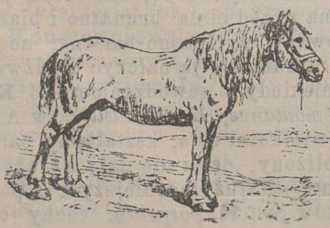
Koń rosyjski.

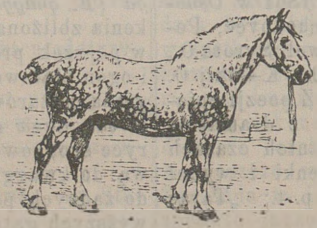
Koń meklemburski.

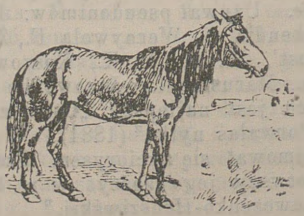
Suffolk.

Koń flamandzki.

Perszeron.

Koń kirgiski.

go gatunkowe są: małe uszy, kształtnie zaokrąglone kopyta, długa i pełna grzywa, rozciągająca się wzdłuż górnego brzegu szyi, od również pełnej i długiej czupryny do kłębu, i kształtny ogon, od samej osady długim pokryty włosem. Z powodu pięknego i silnego swojego ustroju, z powodu powolności i przywiązania do człowieka, z powodu chyżości w biegu i tysiącznych ważnych usług, w których żadne inne zwierzę zastąpić go nie może, **K.** jest od niepamiętnych czasów najniezbędniejszym, wiernym towarzyszem człowieka, niejaką częścią, uzupełniającą jego siły fizyczne. Naturalny wiek **K.** wynosi lat 35—40, chociaż ze względu na ciężką pracę, jaką to zwierzę wykonywa, i wynikające z tej pracy choroby, 20-sty rok jego życia, uważa się już powszechnie za wiek zgrzybiałości. Barwa **K.** czyli maść jest rozmaita; najpowszechniejsze są: biała, izabelowa, bułana, kasztanowata, gniada i kara, z różnemi co do głównego koloru odmianami, albo odcieniami; często bywa pstrokata. Samiec konia niekastrowany zowie się u nas ogierem, kastrowany wałachem, samica zaś klaczą lub kobyłą. Klacz nosi płód swój przez 11 miesięcy, czyli około dni 340, a płód ten, na świat wydany, zowie się w pierwszych latach swego życia źrebięciem. Koń pochodzi od zaginionego rodzaju *Hipparion*. W stanie pierwiastkowej dzikości żyje na wyżynach Azji środkowej; Przewalski odkrył w stepie Dżungurskim nieznany dotąd gatunek konia, *E. Przewalskii*, nierozstrzygnięto jednak, czy należy on istotnie do grupy koni właściwych. **K.** zdziczałe żyją w stepach Rosji i Ameryki południowej; przed przybyciem Europejczyków konie w Ameryce nie były znane. Wiek **K.** rozpoznać można po zębach. Piętnastego dnia po urodzeniu wyrzynają się źrebięciu pierwsze zęby sieczne drobne, mleczne; w trzecim roku zrzuca ono po dwa środkowe w obu szczękach, z których każdy ma na koronie wyżłobienie czarniawo-rude, w czwartym zrzuca w obu szczękach po dwa inne i dostaje znowu nowe, podobne do pierwszych. Wyżłobienia na tych zębach zowią się rejestrem, z wiekiem bledną i ścierają się, po 8 latach zupełnie giną. Późniejszy wiek **K.** poznaje się po przytępieniu kłów i po ich wystawaniu z dziąseł, oraz po białych włosach około oczu. Pojętność **K.** jest dosyć wielka. Z licznych ras **K.** najpiękniejszą jest arabska, odznaczająca się pięknem wejrzeniem, ognistem okiem, chyżością i wytrwałością w biegu, oraz pojętnością. Od rasy arabskiej pochodzą—berberyjska, perska, turecka, czerkieska (karabaki) andaluzyjska, neapolitańska i angielska, odznaczająca się wyższym wzrostem, wysmukłością ciała i długością nóg tylnych. Z innych odmian godne są uwagi: rasa polska, niegdyś jedna z najwyborniejszych, służyła prawie wyłącznie pod wierzch i do boju, dziś zaniedbana; rosyjska, odznaczająca się siłą; meklemburska, suffolk, wielkich rozmiarów ciała, używa się głównie do pociągu; żmujdzka, rącza i powabna; islandzka jest najmniejsza ze wszystkich. Znajduje się jeszcze u nas rasa **K.** włościańskich, która w Poznańskiem coraz bardziej się polepsza. Z mleka klaczy wyrabia się kumys i kefir (ob.). Mleko oślicy używa się w chorobach piersiowych; skóra osłów wyprawia się na pergamin, z mięsa we Włoszech robią salami. Por. Czapski „Historja powszechna konia“ (Poznań, 1876); Wrangel „Das Buch vom Pferde“ (2 t., 3 wyd., 1895); Heinze „Pferd und Reiter“ (6 wyd., 1899); tenże „Pferd und Fahrer“ (2 wyd., 1886).

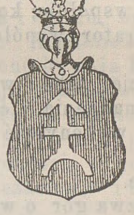
Koń albo *Mały koń*, gwiazdozbiór północny, między Delfinem, a głową Pegaza; składa się z 10 gwiazd, z których największa jest 3—4 wielkości.

Koń morski, Ob. Mors.

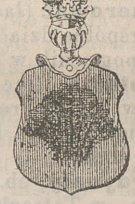
Koń parowy, ob. Praca.

Koń rzeczny, ob. Hippopotam.

Kończa v. *Ogończyk* odm., herb: W polu czerwonem, na barku srebrnego półpierścienia—strzała srebrna, przekrzyżowana. U szczytu dwie ręce biało ubrane, do góry wyciągnięte.

Kończa.

Kończyc.

Kończyc, *Sempjor*, *Mniszek*, herb: W polu czerwonem lub białem—siedm piór strusich czarnych w wachlarz. U szczytu takież pióra.

Kończyny, wyrostki ciała zwierzęcego rozmaitego kształtu, służące do ruchu, jak ręce, nogi, skrzydła, wąsy, macki i t. d. Ich liczba, postać, budowa są bardzo rozmaite, stąd rozmaite są ruchy zwierząt.

Końska pijawka, ob. Pijawka.

Końska stopa *(Pes equinus)*, zboczenie w budowie stopy, polegające na tem, że wskutek przykurczenia ścięgna Achillesa (ob.) tylko palcami sięga ona ziemi, podczas gdy pięta pozostaje uniesioną ku górze, a nieraz także zwróconą zewnątrz lub wewnątrz.

Koński koper, ob. Gałucha.

Koński ogon, roślina, ob. Skrzyp.

Koński trud, roślina, ob. Konitrud.

Koński ząb, ob. Kukurydza.

Końskie, miasto powiatowe w gub. Radomskiej, pow. Końskim (Koneckim), odległe od Opoczna o mil 2, niegdyś gniazdo znakomitej rodziny Odrowążów. Ma starożytny kościół parafjalny, założony w XII wieku, liczy 8,235 miesz. i posiada fabrykę żelaza. *Konecki powiat*, jeden z siedmiu powiatów gubernji Radomskiej, ma 1,665 w. kw. i 119,156 miesz. (1897). W powiecie są 3 miasta, 2 osady i 18 gmin.

Końskowola, osada w gubernji Lubelskiej, powiecie Nowoaleksandryjskim, odległa od Puław o 1 milę. Niegdyś było to miasto fabryczne i ludne, po wypadkach r. 1831 bardzo upadło. Mieszkańców ma 2,720. Od strony południowej do osady przytyka wieś Końskowola, w której znajdują się budynki gospodarskie, należące do Instytutu Rolniczo-leśnego w Nowej-Aleksandrji.

Koompassia, rodzaj roślin motylkowych z podrodziny brazyljowych, wielkie drzewa o liściach nieparzysto-pierzastych i kwiatach drobnych; strąki jednonasienne, uskrzydlone, niepękające. **K.** *malaccensis (tapang, kumpas, drzewo miodowe)*, olbrzymie drzewo na archipelagu Malajskim, ma gładki pień uwieńczony koroną gałęzi, która się rozwija dopiero w wysokości 30—36 m., poprzednie zaś gałęzie opadają. W gałęziach tych gnieżdżą się pszczoły, po których miód krajowcy wdzierają się za pomocą drabiny bambusowej.

Kooperować (łac.), działać wspólnie; kooperacja, wspólne działanie; kooperator, współdziałający, pomocnik w urzędzie.

Kooptacja (łac.), przyjęcie albo wybór członków przez resztę zgromadzenia, celem wzmocnienia jego; kooptować, wykonywać tego rodzaju wybory.

Koordynaty, ob. Spółrzędne.

Kopa, w Tatrach ogólna nazwa gór o wierzchołku sklepionym, kopulastym. **K.** *Królowej* w Tatrach nowotarskich wznosi się między dolinami Jaworzynki i Olczyska do wysokości nad poziomem morza 1,548 m.; na południe względem niej przypada **K.** *Magóry*, 900 m. wysoka. **K.** *Krywańska*, w Tatrach liptowskich, na płd. Krywania, ma wysokość według Stęczkowskiego 1,739 m. **K.** Mięguszowiecka, w Tatrach spiskich, na płn. Stawu Popradzkiego, wznosi się do 2,297 m. **K.** *trzydniowiańska*, ob. Trzydniówka, **K.** *kondracka*, ob. Czerwone wirchy. **K.** *wielka*, ob. Koprowa.

Kopa, w ogólności sztuk 60 jakichkolwiek przedmiotów jednorodnych, niegdyś zwłaszcza 60 groszy, składających grzywnę rachunkową. Gdy Wacław, król czeski, grzywnę czystego srebra podzielił na sztuk 60, zaczęła nieznacznie ustawać pamięć grzywny rachunkowej, a nastąpił w jej miejsce rachunek na **K.** Chociaż następni królowie bili z grzywny po 64, 70 i 80 groszy, rachunek zawsze jednak prowadzony był przez kopy. W dawnej Polsce kopa znaczyła zebranie mieszczan lub włościan, tak na naradę, jako też na sądy i godzenie sporów. Miejsce na ten cel wybrane zwało się *kopowiskiem*.

Kopacz I, *Skrzydło*, błędnie *Topacz*, herb: W polu czerwonem—czarne skrzydło na złotej sępiej stopie. U szczytu trzy pióra strusie.

Kopacz I.

Kopacz II.

Kopacz II (*Kopschutz*, *Kopisch*), herb: W polu błękitnem, na pasie srebrnym—trzy róże czerwone. U szczytu na pawim ogonie ośm róż białych i czerwonych naprzemian. Labry czerwono-srebrne.

Kopais, niegdyś jezioro w greckiej nomarchji Beccji, zwane później jeziorem Topolji, obejmujące około 350 klm. kw., sławne było w starożytności z rosnącej na nim trzciny fletowej. Z powodu licznych kanałów podziemnych, odprowadzających jego wody, latem prawie wysychało. W r. 1883 rozpoczęło towarzystwo francuskie pracę nad osuszeniem jeziora, a obecnie roboty są już prawie ukończone. Zyskano w ten sposób około 25,000 hektarów gruntu żyznego, a malarja prawie ustąpiła. Por. Philippson „Der Kutaissee“ (1894).

Kopaiwa (*Balsamum Copaivae*), balsam wypływający z pni różnych gatunków rodzaju *Copaifera* (ob.), przez ich nacięcie; przybywa do handlu głównie z Brazylji. Jest to ciecz żółta, c. wł. 0,993—0,998, w wodzie nierozpuszczalna, miesza się z alkoholem, eterem i olejami, ma woń aromatyczną, smak gorzki i ostry. Po długiem przechowywaniu gęstnieje i krzepnie wreszcie. Składa się z żywicy i oleju eterycznego w różnym stosunku. Żywica zawiera *kwas kopaiwowy* $C_{20}H_{30}O_2$; *olej kopaiwowy*, otrzymywany przez destylację, jest bezbarwny, wre przy 245°—279°, składa się z *dwuterpenu* $C_{20}H_{32}$. **K.** wzmaga wydzielanie błon śluzowych i podsyca działalność przyrządów moczowych; używa się zwykle w kapsułkach żelatynowych. Ma też zastosowanie w malarstwie olejnem i do wyrobu werniksów.

Kopajgrodzkie albo **Nowogrodzkie** starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Podolskiem, powiecie Latyczowskim. Podług lustracji z r. 1665, zaliczały się do niego: miasto

Kopajgrod, nad rzeką Niemiją, pierwotnie Nowogrodem zwane, i wsie: Onuszkowce, Szapinków, Kuryłowce i Halczyniec. W r. 1771 posiadał je Felicjan Rostkowski wraz z żoną Marjanną z Wybranowskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,341 gr. 17.

Kopal, żywica pochodząca głównie z drzew należących do rodzaju *Hymenaea* i *Trachylobium*, podobna do bursztynu, trudno rozpuszczalna, twarda, bezbarwna lub brunatnożółta, przezroczysta lub przeświecająca, w odłamie muszlowa. Rozróżniają w handlu kilka gatunków, z których najlepszym jest **K.** *zangwebarski*, zwany też *wschodnio-indyjskim* lub *bombajskim*, gdyż dawniej jedynie przez Bombaj do Europy przybywał; daje się on obrabiać na tokarni jak bursztyn; **K.** ten przybywa zanieczyszczony i musi być opłókanym w ługu potażowym. Sądzą, że pochodzi on z drzew *Hymenaea verrucosa* i *Trachylobium petersianum*, dawniej uważano go za żywicę kopalną. Inne gatunki **K.** twardego są: **K.** *szklisty* czyli *ze Sierra Leone*, **K.** z *Bengueli*, z *Angoli* i in. Z **K.** miękkich najdawniej jest znanym **K.** *zachodnio-indyjski* czyli *kulisty*, pochodzący w największej ilości z Afryki zach., a w mniejszej z Ameryki płd. i środkowej. Lepszym od niego okazał się **K.** *kauri*, *dammara*, *cowdee* (ob. Dammara) z Nowej Zelandji. C. wł. **K.** wynosi 1,075—1,139, topi się przy 180°—340° C., przyczem się rozkłada, a przez różne roztwory daje się rozłożyć na różne żywice. Używa się na werniksy, dla których jest najlepszą żywicą; jest tem więcej ceniony, im jest twardszy i trudniej rozpuszczalny w alkoholu. *Werniks kopalowy* otrzymuje się przez rozpuszczenie **K.** w różnych rozczynnikach i zaleca się twardością, szybkiem schnięciem i blaskiem; przed rozpuszczeniem lepsze gatunki muszą być stopione. Wyrabiają werniks alkoholowy, prędko schnący, olejkowy z dodaniem pokostu, albo oleju lnianego, co go czyni wytrwalszym na wpływy powietrza, oraz eterowy.

Kopal *(Kapal)*, miasto okręgowe prowincji (obłasti) Semireczeńskiej, 2,842 miesz. (1896); założone zostało w r. 1845; prowadzi ożywiony handel z Chinami i Kokanem.—*Kopalski okrąg* liczy na przestrzeni 84,900 w. kw. 136,276 miesz.; powierzchnia górzysta, przerznięta odroślami gór Tchan-Szan; z rzek główniejsza Ili, z jezior Bałkasz. Grunt sprzyja hodowli bydła, stanowiącej główne zajęcie mieszkańców, zajmujących się nadto rybołówstwem, uprawą roli i myśliwstwem. Okrąg przerzynają liczne drogi karawanowe, łączące Semipałatyńsk z Chinami i Azją środkową.

Kopalnictwo jest częścią górnictwa (ob.), mającą na celu samo dobywanie z wnętrza ziemi ciał przemysłowi przydatnych. Prace górników, tu należące, podzielić można na *przygotowawcze* i *właściwe*. Pierwsze polegają na kopaniu w ziemi galerji pionowych czyli *szachtów* i poziomych czyli *sztolni* albo *chodników*, mających na celu dostanie się do pokładu lub żyły mineralnej, dla oznaczenia ich kierunku i rozciągłości. Szachty kopią się wówczas, gdy pokład ciągnie się przypuszczalnie w kierunku poziomym i na znacznej od powierzchni gruntu odległości, sztolnie zaś wtedy, gdy kierunek pokładu lub żyły jest pochyły i zachodzi w górę, w którą tym sposobem zapuszczać się należy. Po ukończeniu tych robót przygotowawczych rozpoczynają się dopiero właściwe prace kopalnicze, które stosownie do warunków gruntowych mogą być prowadzone pod otwartem niebem lub w głębi ziemi. Stąd też i kopalnie są otwarte i podziemne. *Kopalnie otwarte* urządzają się wówczas, gdy pokład ciągnie się poziomo i w małej od powierzchni ziemi odległości, a grubość jego jest również nieznaczna. Warstwa ziemi, pokrywająca pokład, zbiera się w takim razie przedewszystkiem według prawideł wskazanych warunkami gruntowemi, a po jej usunięciu rozpoczyna się dobywanie samego celu prac. Za pomocą kopalni otwartych, bardzo rzadko zresztą zastosować się dających, dobywają się najczęściej pokłady wapienia badulcowego, torfu, lignitu, kończyny pokładów węgla kamiennego, oraz warstwy różnych pożytecznych ziem i piasków, a w niektórych szczególnych wypadkach rudy żelaza i cynku, oraz napływowe pokłady złotonośne. *Kopalnie właściwe* czyli *podziemne* prowadzone bywają bardzo rozmaicie, stosownie do rodzaju pokładów. Jeżeli minerał lub ruda, będące celem zakładania kopalni, ciągną się w postaci żyły, czyli pokładu o niewielkiej grubości i szerokości, to po wykopaniu w pewnych odstępach szachtów i chodników (fig. 1), dla dostania się do żyły, a zarazem dla zapewnienia przystępu powietrza, odpływu wody i odprowadzania nazewnątrz ciał kopalnych, górnicy zaczynają dobywanie minerału, żyłę składającego, nadając zwykle swym przewodom podziemnym kształt galerji schodowatych. Jeżeli zaś pokłady ciała kopalnego rozciągają się na wielkiej przestrzeni w głąb i w szerz, jak to się dzieje z solą i węglem kamiennym, to natenczas, po wykopaniu głębokiego szachtu pionowego, w różnych punk-

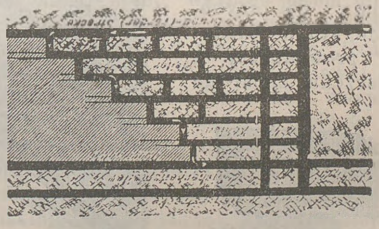

Fig. 1. Układ szachtów i chodników.

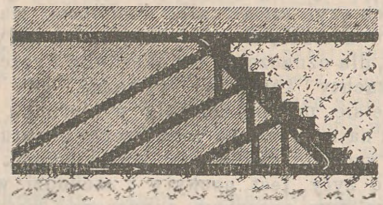

Fig. 2. Pochylnie.

lach jego wysokości, prowadzą się galerje poziome z tych znowu dalsze do nich prostopadłe, oraz galerje pochylone czyli *pochylnie* (fig. 2), łączące chodniki w różnych głębokościach poprowadzone, tworząc tym sposobem jak gdyby wielopiętrowy gmach podziemny, wsparty na różnej grubości słupach z dobywanego ciała, które z czasem ustępują miejsca słupom murowanym (fig. 3),

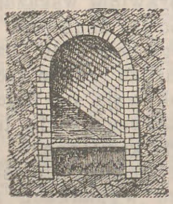

Fig. 3. Słupy drewniane.

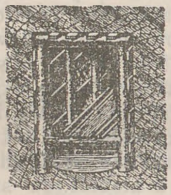

Fig. 4. Rusztowania drewniane.

lub też drewnianym rusztowaniom (fig. 4). W chodnikach ułożone są szyny, po których przesuwają się wózki (fig. 5), łączące się w pociągi, które konie odstawiają do szybu, t. j. do studni pionowej, prowadzącej z powierzchni ziemi do

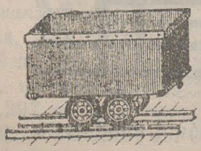

Fig. 5. Wózek na szynach.

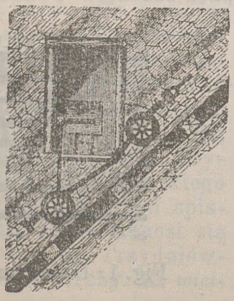

Fig. 6. Wózek z hamulcem.

pokładu; po pochylniach posuwają się również wózki (fig. 6), opatrzone w hamulce. Wózki te wtaczają się na klatką czyli szalę (fig. 7), która wyciąga się w górę przez szacht główny. Jednym z najwspanialszych przykładów takich kopalń są kopalnie soli w Wieliczce (ob.). Przy urządzaniu kopalni należy zawsze

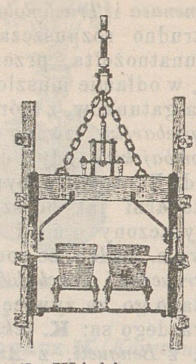

Fig. 7. Wózki na szali.

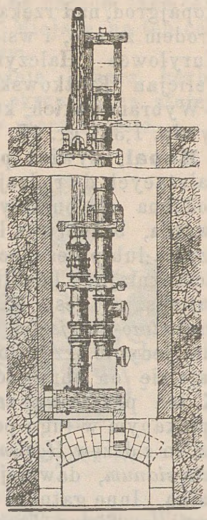

Fig. 8. Pompa w szybie.

jak najtroskliwiej zajmować się zapewnieniem przystępu do niej świeżego powietrza, oraz odpływu prześladujących zwykle kopalnie źródeł wody. Do odprowadzania wody służą pompy

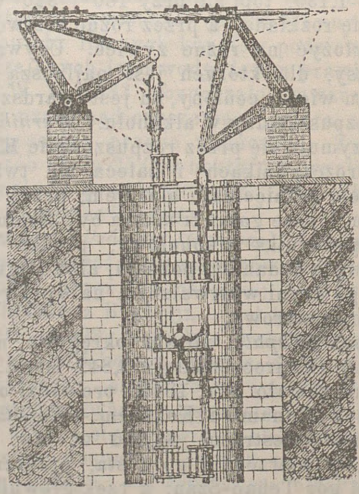

Fig. 9. Winda.

(fig. 8), poprowadzone zwykle przez oddzielne szyby, gdy przez szyb główny przechodzą windy (fig. 9), służące do opuszczania i wydobywania górników. Co do historji **K.** i literatury ob. Górnictwo.

Kopanickie albo **Kopańskie** starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Poznańskim. Wedle lustracji z r. 1662 zaliczały się do niego: dwa miasta Kopanica

i Lamportopol, oraz wsie: Wąchowno, Maławieś i Wielkawieś. W r. 1771 posiadał je Antoni Łodzia Poniński, opłacając z niego kwarty złp. 800, a hyberny złp. 202 gr. 7. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały rzeczonemu Ponińskiemu toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne.

Kopaonicka Planina, góry na płd. zach. Serbji, ciągnące się dalej w tureckim wilajecie Kossowskim, z górą *Savo-Rudiszte* (2,106 m.), najwyższą w Serbji. W wiekach średnich były tu kopalnie srebra i żelaza.

Kopaszyna, *Kopasina, Kopasyna*, herb: W polu czerwonem miecz między dwiema rzekami w kształcie litery **S**. U szczytu trzy albo pięć piór strusich.

Kopaszyna.

Kopciowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mścisławskiem. Wedle metryk litewskich, powstało w początkach XVII wieku i obejmowało w r. 1703 dwie wsie Kopciówkę i Romanówkę z przyległościami. Posiadali je pierwotnie Augustyn Konstantynowicz, pisarz ziemski mścisławski z żoną, następnie rodzina Wołłowiczów, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 25 lutego 1757 dzierżył je Józef Bystry, regent skarbu w. ks. lit., wraz z żoną Ludwiką, którzy opłacali z niego kwarty złp. 147 gr. 25, a hyberny złp. 58.

Kopciuszek, córka królewska, prześladowana przez zazdrosne siostry. Według podania ludowego, pięknością swą i dobrocią zjednała sobie serce królewicza, który się z nią ożenił. Osnutych na temat tej legendy istnieje wiele utworów literackich, Rossini zaś napisał operę p. t. „Cenerentola“, a M. v. Schwind wykonał cykl obrazów.

Kopczewski Karol, aktor polski, * 1858 r. w Warszawie. Zawód artystyczny zaczął w r. 1878 w towarzystwie Anastazego Trapszy. Od r. 1881 zamieszkał stale w Łodzi. W r. 1889 i 90 był kierownikiem teatru Łódzkiego. Reżyserje komedji i dramatu prowadził od r. 1884—1889 w towarzystwach Puchniewskiego, Teksla i Kościeleckiego, a potem od dwóch lat w towarzystwie M. Wołowskiego w Łodzi.

Kopczyński, herb: W polu barwy niewiadomej — dwa kozły wspięte ku sobie. U szczytu pół kozła.

Kopczyński.

Kopczyński Onufry, znakomity badacz języka polskiego, * 1735 r. w Czerniowie w województwie Gnieźnieńskiem, † 1817 w Warszawie. Uczył się w szkołach pijarskich naprzód w Warszawie, następnie w Podolińcu, gdzie 1752 roku przywdział suknię zakonną; od 1756 nauczyciel retoryki i literatury w kolegjach pijarskich w Radomiu, Piotrkowie, Rzeszowie i Złoczewie, następnie, jako nauczyciel prywatny, odbył w towarzystwie swego ucznia kilkoletnią podróż po Niemczech i Francji, z której wróciwszy, nauczał retoryki w niedawno przez Konarskiego założonym konwikcie warszawskim. W 1775 powołany na członka towarzystwa do ksiąg elementarnych, został zarazem pomocnikiem bibljotekarza bibljoteki Załuskich. Wezwany przez Ignacego Potockiego do napisania gramatyki języka polskiego, wywiązał się chlubnie z zadania, wydając „Gramatykę języka polskiego i łacińskiego dla szkół narodowych“ (3 części z tomem przypisów do każdej, Warszawa, 1780, wielokrotnie przedrukowana potem). Dzieło to, przyjęte z uznaniem, tak przez obcych, jak i ziomków, zjednało **K.** od St. Augusta medal złoty *Bene merentibus*. Uznanie to nie wbiło w dumę **K.,** ciągle bowiem aż do końca życia pracował nad swem dziełem, tak, że nietylko poprawił wady i niedostatki, jakie w niem widział, ale go nawet zupełnie przerobił. Po r. 1794 zmuszony uchodzić za granicę, tułał się przez lat 5 po Czechach i Morawji, co dało mu sposobność zapoznania się z pokrewnemi językami. Za staraniem ks. Adama Czartoryskiego miał sobie dozwolony powrót; po zawiązaniu Towarzystwa przyjaciół nauk został jego członkiem; pod panowaniem pruskiem od 1804 wizytator szkół, a za księstwa Warszawskiego obok tego i członek izby edukacyjnej, wkrótce potem prowincjał swego zgromadzenia; na rok przed śmiercią uczczony przez ziomków medalem za „Gramatykę polskiego języka“. W pierwszej swej pracy, przeznaczonej głównie dla szkół, rozpatruje obok siebie dwa języki: polski i łaciński i wysnuwa sposobem indukcyjnym prawidła obydwu. Choć równoległe rozpatrywania dwu języków krępowało potrzebną swobodę organicznej gramatyki polskiej, potrafił jednak **K.** już w niej stworzyć systematyczny układ naszej gramatyki w takim kształcie, w jakim ją dziś jeszcze znajdujemy; dalej uprościł lub też stworzył terminologję gramatyczną, zgodną z duchem języka polskiego, oraz zrozumiał i dobrze przedstawił organizm języka. W 37 lat po pierwszej pracy wydano już po zgonie **K.** „Gramatykę języka polskiego“ (Warszawa, 1817), dzieło przeznaczone już nie dla szkół, lecz dla narodu. Jest to pierwsza donioślejszej wagi praca na polu gramatyki; głosowni w dzisiejszem znaczeniu w niej niema; nauka o odmianie wyłożona jasno; wprowadza tu **K.** nieorganiczne i nieznane

Kopczyński O.

w złotym wieku rozróżniania rodzajów w przypadku 6 i 7 przymiotników, oraz nieorganiczną formę imiesłowów na *szy* ze wstawnym *l*. Oprócz wymienionych wydał: wyborny „Elementarz dla szkół parafjalnych narodowych“ (1784), w którym nauka czytania i pisania postępuje jednocześnie, i który w stosunku do oschłej metody sylabizowania stanowi postęp na polu nauczania początkowego; dalej „Układ gramatyki dla szkół narodowych“ (1785); „O duchu języka polskiego“ (1804); „Nauka o dobrem piśmie“ (1807); „Essai de grammaire polonaise“ (1807); „Poprawa błędów w ustnej i pisanej mowie“ (1808) i in.; pisał nadto wiersze łacińskie. Stanowisko **K.** w gramatyce oceniał: Malinowski Fr. Ksaw. w II t. *Roczników tow. przyj. nauk. poznań.* i Plebański w artykule „Gramatyka i Gramatycy“ w 10 t. Encyklopedji powszechnej (28-tomowej); o życiu zaś pisali Osiński (1818), oraz Wojcicki i Jenike w *Tygodn. Ilustrow.* (1862).

Kopeczyńce, *Kopyczyńce*, miasto w Galicji, w okręgu Husiatyńskim, przy drodze żelaznej Stanisławów—Husiatyn i nad rzeką Huiławą, ma 7,000 miesz. Jest siedliskiem sądu okręgowego.

Kopeć (*Koppet*) v. *Leliwa* odm., herb: W polu błękitnem między rogami srebrnego półksiężyca—6-promienna gwiazda srebrna. U szczytu takaż gwiazda. Labry błękitno-srebrne. W odmianach bywa: a) gwiazda 5-promienna, zachodząca dwoma dolnemi promieniami na półksiężyc, bez labrów; b) w polu czerwonem—półksiężyc i gwiazda (6-promienna) złote, a u szczytu pióro strusie złote między dwoma czerwonemi; labry czerwono-złote.

Kopeć.

Kopeć Józef, potomek dawnej rodziny h. Lubicz, osiadłej na Litwie. Ojciec jego, właściciel niewielkiego majątku w pow. Mińskim, stronnik Stanisława Leszczyskiego, oddał 16-letniego Józefa pod chorągiew jazdy w brygadzie petyhorskiej, zostającej pod wodzą Jerzego Kołłątaja. Od 1781 służył młody **K.** nad Dnieprem i w stopniu podporucznika był adjutantem Szczęsnego Potockiego, który dowodził korpusem obserwacyjnym na granicy Turcji. Mianowany porucznikiem, dowodził szwadronem litewskiej buławy w kampanji 1792. Po wybuchu powstania 1794 na czele brygady jazdy przedarł się szczęśliwie z okolic Kijowa przez wojska nieprzyjacielskie na Wołyń. Oddany wraz ze swą brygadą pod dowództwo gen. Zajączka, odznaczył się **K.** świetnie pod Chełmem, w pochodzie z pod Gołkowa do Warszawy i przy obronie samej stolicy. Pod Maciejowicami, walcząc dzielnie, popadł wraz z wielu innymi w niewolę; wysłany naprzód do Irkucka, a następnie do Kamczatki, po kilku latach wrócił do kraju i doznał wsparcia od T. Czackiego. Pozostałe po nim w rękopisie pamiętniki wydał S. Raczyński p. t. „Dziennik podróży Józefa Kopcia przez całą wzdłuż Azję lądem do portu Ochocka i t. d.“ (Wrocław, 1837; 2 ed., o wiele dokładniejsza Berlin, 1863 i 68; inne ed. Chełmno, 1865, Paryż, 1867, Lwów, 1881, w *Bibl. Mrówki* t. 121—134 i wydawnictwie ludowem, Lwów, 1883). Pamiętniki te, odznaczające się prostotą opowiadania, wiarą religijną i rezygnacją, podają wiele ciekawych szczegółów o działaniach wojennych z lat 1792 i 94, o odbytej podróży i o sławnym M. Bieniowskim. Czytają się z wielkiem zajęciem.

Kopeć Bol., pseudonim Wł. Maleszewskiego.

Kopeć Bonawentura, pseudonim Mich. Wołowskiego.

Kopeć, ob. Sadza.

Kopenhaga, po duńsku *Kjöbenhavn*, warowne miasto stołeczne królestwa Duńskiego, leży na zachodnim brzegu wyspy Zelandji, nad Zundem, pod 54°41′ szer. płn. i 12°35′ dług. wsch. wzgl. Greenwich, oddzielona wązką cieśniną od wyspy Amak. Cieśnina ta tworzy piękny i bardzo wygodny port. **K.**, oprócz trzech przedmieść, składa się z trzech głównych części, a mianowicie leżącego w stronie zachodniej Starego miasta, w stronie północno-wschodniej Nowego miasta, albo Friedrichsstadt, tudzież portu Chrystjana (Christianshaven) na wyspie Amak. Otoczone fortyfikacjami i bronione silną cytadelą „Friedrichshavn) miasto liczy 333,835 miesz. (1895), w tej liczbie 152,503 mężczyzn i 181,332 kobiet, po większej części wyznania luterańskiego. Z wielu pięknych budowli miasta zasługują na szczególniejszą uwagę: kościoł Panny Marji, kościół metropolitalny całego państwa, zamek królewski, zamek Christiansburg, ozdobiony wielu arcydziełami Thorwaldsena, w którym się znajdują; wielka galerja obrazów, muzeum północne i bibljoteka królewska, zamek zwany Amalienburg, z pięknemi zbiorami króla Chrystjana VIII, zamek Rosenburg, zamek, w którym obecnie mieści się akademja sztuk pięknych i ogród botaniczny. Z gmachów nowszych wyróżniają się: gmach towarzystwa naukowego, stacja centralna oświetlenia elektrycznego, a zwłaszcza nowy ratusz. **K.** jest głównem siedliskiem sztuk pięknych i nauk w Danji. Ma wybornie urządzoną opiekę nad ubogimi, zarząd municypalny i jest rezydencją najwyższych władz państwa. Na czele zakładów naukowych stoi tu uniwersytet, założony 1479 r. przez Chrystjana I, i zreorganizowany w 1788, liczy około 1,200 studentów; szkoła politechniczna istnieje od 1829. Oprócz licznych szkół miejskich z 30,000 uczniów, istnieje znaczna liczba szkół niedzielnych handlowych, technicznych i in. Pośród wielu zbio-

rów naukowych pierwsze zajmuje miejsce biblioteka królewska, założona przez Chrystjana III, posiadająca 500,000 tomów dzieł drukowanych i 18,000 rękopisów. Najpiękniejszą atoli ozdobą zbiorów sztuk pięknych jest muzeum Thorwaldsena, otwarte 1846, po którem pierwsze zajmuje miejsce muzeum starożytności północnych i etnograficznych. Z teatrów główny jest teatr królewski, a dalej teatr ludowy, kasyno, teatr Dagmary, oraz wspaniały teatr letni Tivoli. Przemysł fabryczny i rękodzielniczy, jakkolwiek znaczny i wzrastający, nie dorównywa przecież przemysłowi innych stolic państw europejskich, w 1890 motory parowe i gazowe miały zastosowanie w 430 fabrykach; za to handel **K.** świetnem cieszy się powodzeniem. Flota stolicy duńskiej liczy około 490 okrętów, a w tej liczbie 196 parowców; służy jej wyborny port, rozszerzony ukończonym w 1894 portem wolnym, mającym 9 m. głębokości, i otoczonym już znaczną liczbą spichrzy i fabryk. Dochody miasta wynosiły w 1897 r. 16,240,000 koron. **K.** wspominana jest już w 1043 jako osada rybacka pod nazwą *Hafn* (łac. *Hafnia*). Fundamenty miasta założył biskup Absalon w XII w., 1264 r. otrzymała **K.** prawa miejskie, a 1416 została miastem królewskiem. W XVIII w. **K.** była dotkniętą kilku wielkiemi pożarami. W 1801 (2 kwietnia) stoczoną tu była wielka bitwa morska, w której Anglicy pokonali Duńczyków, a w 1807 miasto było bombardowane przez Anglików od 2 do 5 września. — Por. Hecquet „Kopenhagen und seine Umgebungen“ (14 wyd., 1893); Seelig „Führer durch Kopenhagen“ (7 wyd., 1895).

Köpenick, miasto w pruskiej regencji Poczdamskiej, w powiecie Teltowskim, na wyspie rz. Sprei, do której uchodzi tu rzeka Dahme, posiada zamek królewski, piękny ogród, liczne fabryki, 17,500 miesz. W pobliżu wzgórza *Müggelberge*, wznoszące się do 95 m., z sąsiedniem jeziorem, są ulubionem miejscem wycieczek mieszkańców Berlina.

Koper (*Anethum*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, mający pokrywy i pokrywki kwiatowe żadne, owoce płaskie, eliptyczne, brzeżkiem szerokim obwiedzione. **K.** *ogrodowy* (*A. graveolens*), ziele roczne pochodzące z Włoch, o liściach kilkakrotnie pierzastodzielnych, o łateczkach niteczkowatych, kwiatach żółtych, woni przenikającej, kwitnie w czerwcu, lipcu i sierpniu. Nasiona pod nazwą *kopru* używają się niekiedy w medycynie do przyśpieszenia wydzielania mleka i przy osłabieniu organów trawienia; mają smak korzenny, silne rozgrzewający, częściej używają się jako przyprawa; przez destylację dają olej eteryczny, blado żółty, c. wł.=0,881, smaku słodko palącego. Nasiona gatunku *A. sowa*, w Indjach, używają się jako lekarstwo i przyprawa. **K.** *włoski* (*Foeniculum*), ob. Koperek, **K.** *końskí*, **K.** *wodny*, ob. Gałucha. **K.** *ośli* ob. Koperek.

Koperek, *fankiel* (*Foeniculum*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, o pokrywach i pokrywkach żadnych, owocach eliptycznych, w przecięciu poprzecznem prawie obłych. **K.** *pospolity*, *Koper włoski* (*F. officinale*), roślina dwuletnia, podobna do kopru (ob.), ale od niego wyższa i o liściach jeszcze delikatniej nitkowato podzielonych; w Europie płd. rośnie dziko, u nas się zasiewa. Nasiona mają smak właściwy, korzenny, anyżowy, działają na przyśpieszenie wydzielania mleka, moczu i śluzu, jako też pobudzająco na przyrząd trawienia, stanowią też bardzo często przyprawę do chleba, kapusty i t. d. Przez destylację otrzymuje się eteryczny *olejek koperkowy* czyli *fankielowy*, bezbarwny lub żółtawy, słodki, c. wł.=0,997, krzepnący przy +10°C. Woda także wyciąga olejek z nasion, a taka *woda koperkowa* używana była jako woda na oczy. **K.** *słodki* (*F. dulce*) uprawia się w Europie płd., młode jego pędy są jadalne, a nasiona zwane **K.** *rzymskim* lub *kreteńskim* są słodsze od poprzednich, ale mają jednakie własności. Korzeń *F. capense* jest jadalny w Afryce płd., a owoce *F. piperitum* we Włoszech płd. są ostro korzenne i zowią się tam *koprem oślim*.

Koperek. *a* kwiat, *c* przecięcie owocu.

Koperkowy olejek, ob. Koperek.

Kopernicja, palma, ob. Copernicia.

Kopernicki Walerjan, filolog * 1819 roku, kształcił się na wydziale filozoficznym w uniwersytecie kijowskim, który ukończył 1844, poczem był nauczycielem w Czernihowie i Nieżynie do roku 1851, od roku 1862 nauczycielem języka polskiego w gimnazjum w Niemirowie, od 1868 w Kamieńcu podolskim, od 1873 w Łomży, od 1877 do 1893 w Warszawie. Napisał: „Repetitorium gramatyki i stylistyki łacińskiej“ (1876); „Mapa hydrograficzna dawnej Słowiańszczyzny“ z objaśniającą książką p. t. „Rzeki i jeziora“ (1883). † 1895 w Warszawie. Por. *Wisła* z 1896.

Kopernicki Izydor, antropolog, brat pop., * 1825 w Czyżówce, pow. Zwinogródzkim, † 1891 w Krakowie, studjował medycynę w Kijowie, 1849—57 był lekarzem wojskowym i podczas wojny wschodniej przebywał w Krymie, 1857 został prosektorem przy katedrze anatomji w Kijowie, przyczem dla przyrodników wykładał anatomję porównawczą. W 1863 pielęgnował rannych w Kaliskiem, 1864 przebywał w Paryżu, 1865—71 w Bukareszcie, gdzie założył muzeum anatomiczne i zootomiczne. W 1871 osiadł w Krakowie,

Kopernicki Izydor.

gdzie 1878 został docentem, a 1886 profesorem antropologji. Przeprowadził nader liczne badania kranjologiczne zarówno przez pomiary czaszek ludzi żyjących, jak i czaszek z grobów przedhistorycznych, zwłaszcza ludności Galicji i innych plemion słowiańskich, oraz Cyganów, Ajnów i innych plemion. Rozprawa o Cyganach (1872) zjednała mu nagrodę towarzystwa antropologicznego w Krakowie. Prace te ogłaszał w *Pamiętniku akademji umiejętności* w Krakowie, w *Zbiorze wiadomości do antropologji krajowej*, wydawanym przez tęż akademję, w *Révue d'anthropologie* i in. Inne jego prace tyczą się archeologji przedhistorycznej, oraz etnografji, jak rozprawy „O góralach z okolic Rabki“, „O wyobrażeniach lekarskich i przyrodniczych ludu“ (1876) i in. Nadto zbudował nowy kranjograf, oraz ulepszył metody pomiaru czaszek. Bogate swe zbiory antropologiczne pozostawił uniwersytetowi Jagiellońskiemu. Por. A. Wrześniowski „Izydor K.“ (*Wszechświat*, 1891); Jan Karłowicz w *Wiśle* (1891) i osobnej odbitce; *Tyg. Illustr.* z 1891.

Kopernik Mikołaj, genjalny astronom, ojciec nowszej astronomji, * 1473 w Toruniu, † 1543. **K.** był synem Mikołaja, który około 1460 przeniósł się z Krakowa do Torunia i był prawdopodobnie potomkiem rodziny, która w XIV w. przesiedliła się do Krakowa ze wsi Kopernik na Śląsku; matką jego była Barbara Watzelrod, siostra Łukasza, biskupa warmińskiego; rodzina Watzelrodów również uważaną być musi za polską, skoligaconą była z wielu rodzinami polskiemi, a Łukasz zawsze gorliwie stawał w obronie praw Polski wbrew roszczeniom zakonu krzyżackiego w Prusiech. Rodzeństwo **K.** składało się z brata Andrzeja († 1513) i dwu sióstr. Po wczesnej śmierci ojca, **K.** znalazł opiekuna w wuju biskupie, pierwotne nauki odebrał w Toruniu, następne, być może, w Chełmnie, a w 1491 zapisał się wraz z bratem na wydział filozoficzny akademji krakowskiej, gdzie współuczniem jego, między innymi, był Bernard Wapowski, z którym go łączyły węzły koleżeństwa i przyjaźni. Powszechnem jest mniemanie, iż w Krakowie **K.** słuchał matematyki pod Wojciechem Brudzewskim, jednak jest to co najmniej niepewnem, w czasie bowiem pobytu **K.** w akademji krakowskiej Brudzewski matematyki nie wykładał, a profesorami tych przedmiotów w owym czasie byli: Stanisław i Marcin z Olkusza, Mikołaj z Łabiszyna, Wojciech z Pniew, Wojciech z Szamotuł, Jan z Szadka i in. Kraków opuścił **K.** prawdopodobnie 1494 i udawszy się do rezydencji biskupa Watzelroda, za jego radą poświęcił się zawodowi duchownemu i otrzymał kanonję frauenburską. W 1495, otrzymawszy zasiłek od kapituły warmińskiej, udał się z bratem do Włoch i w Padwie, gdzie się zapisał w album polskiem, oraz w Bolonji, kształcił się dalej w matematyce i prawie i uzyskał stopień doktora. Nauka jego już wtedy głośną być musiała, gdy w 1499 objął katedrę astronomji w Rzymie, prawdopodobnie jednak wykładał tylko trzy semestry, w 1501 r. bowiem na naleganie wuja wrócił do Frauenburga, ale w tym samym jeszcze roku za zezwoleniem kapituły udał się znów do Włoch, dla studjowania medycyny, i w Padwie uzyskał stopień doktora tego przedmiotu. Wróciwszy do kraju, lata 1504—7, jak się zdaje, przepędził w Krakowie, gdzie dokonał wielu obserwacji, które zawsze odnosił do południka krakowskiego i gdzie bardzo prawdopodobnem jest, że napisał nieśmiertelne swe dzieło. W początkach 1507 r. na żądanie wuja przeniósł się do Warmji i odtąd już stale zamieszkał we Frauenburgu, skąd niedługie tylko czynił wycieczki. W 1510 towarzyszył wujowi do Krakowa i w przejeździe przez Włocławek, być może, nakreślił kompas na katedrze dotąd istniejący, a który podanie **K.**-owi przypisuje. W tym też czasie przełożył na łacinę z greckiego listy Teofilakta Scholastyka, Symokaty, a które wujowi swemu przypisał. W r. 1512 umarł biskup Watzelrod, a w nieporozumieniach przy wyborze nowego biskupa, **K.** stanął po stronie króla i praw rzeczypospolitej. Wzniósłszy w Frauenburgu obserwatorjum, wszystkie wolne chwile w niem przepędzał i niedokładnemi ówczesnemi narzędziami mnóstwo dokonywał obserwacji. Zdaje się, że z Marcinem z Olkusza był wezwany na sobór lateraneński r. 1514 dla poprawy kalendarza, ale nie mając wykończonych rachunków co do oznaczenia długości roku zwrotnikowego, na sobór ten się nie stawił. W 1522 był deputowanym od kapituły na sejmik w Grudziądzu, zwołany celem usunięcia nieporozumień z wielkim mistrzem krzyżackim, księciem Albertem; tam popierał wniosek komisarzy królewskich porównania monety pomorskiej z polską, a król poruczył mu wypracowanie wniosków do poprawy rzeczy menniczej w Polsce, rezultatem czego była praca **K.** „Optima monetae cudendae ratio“ (1526). W 1523, po śmierci biskupa Luzjańskiego, **K.** wybrany był administratorem djecezji i w skutek tych rządów ściągnął na się nienawiść wielkiego mistrza. Po objęciu rządów przez nowego biskupa Ferbera, **K.** przepędzał znowu czas we Frauenburgu lub w pobliskim Olsztynku, gdzie sobie urządził dom mieszkalny; w tym czasie praktyka

Kopernik Mikołaj

jego lekarska była dosyć rozległą. Po śmierci Ferbera 1537 **K.** był przedstawiony na liście kandydatów do godności biskupiej, z listy tej papież zamianował biskupem warmińskim Jana Dantyszka, po którym opróżniono biskupstwo chełmińskie otrzymał przyjaciel **K.**, Tideman Gize, również kanonik warmiński. Tymczasem rozchodziła się wieść o pracy **K.**, i Gize gorliwie go zachęcał do jej ogłoszenia, do czego już poprzednio wzywał go kardynał Schomberg (1536). Profesorowie witemberscy wysłali do **K.** Jerzego Joachima Retyka (Rheticus) dla poznania zasad jego systematu. Retyk, przebywszy we Frauenburgu kilka miesięcy, dokładnie się z nauką **K.** zapoznał, porobił wypisy z jego dzieła i ogłosił w liście do Schonera krótkie opowiadanie „De libris revolutionum eruditissimi viri et mathematici excelentissimi reverendi D. Nicolai Copernici“ (1540, 41, 66). Retyk ogłosił też trygonometrję **K.** (Wittenberg, 1543). Nakoniec zdecydował się **K.** ogłosić swe dzieło i napisawszy przedmowę, oraz dedykację papieżowi Pawłowi III, oddał rękopis Gizemu 1542, który go natychmiast odesłał Retykowi; ten oddał go do druku w Norymberdze, poleciwszy nadzór nad tem Janowi Schonerowi i Andrzejowi Ossiandrowi. Wiekopomne to dzieło „Nicolai Copernici Toruniensis de Revolutionibus Orbium coelestium libri VI“ (1543) zastało już **K.** na łożu śmierci, który ostatnie chwile życia przepędził w chorobie i wśród goryczy, sprawianej mu przez kapitułę. Zwłoki jego pochowano w katedrze frauenburskiej. — Drugie wydanie dzieła **K.** wyszło w Bazylei 1566 r., trzecie w Amsterdamie 1617 r., czwarte w Warszawie 1854 z przekładem polskim Baranowskiego, piąte w Lipsku 1873. Przekład niemiecki Mentzera ogłosiło „Stowarzyszenie Kopernikowskie“ w Toruniu (1879). Zasadą pracy **K.** jest przyjęcie obrotu ziemi wirowego około osi, oraz postępowego około słońca; na tej zasadzie tłómaczy zjawiska ruchu dziennego nieba i w prosty sposób objaśnia ruchy planet, które u jego poprzedników przedstawiały się w sposób tak zawiły. Obala system Ptolemeusza, który środek świata umieszczał w ziemi, a kreśli nowy system, według którego środek układu planetarnego mieści w słońcu. System ten staje się podstawą wszelkich dalszych prac na polu astronomji, a wszystkie dalsze badania potwierdzają jego prawdziwość. Nadto dzieło to zawiera wiele nowych twierdzeń trygonometrycznych. Trudność obserwacji przy ówczesnych narzędziach i nieznajomości lunet nie pozwoliła **K.** poznać, że planety poruszają się po elipsach; utrzymuje on ruchy kołowe, a dla wyjaśnienia nierówności biegu planet ucieka się do zmienionej teorji mimośrodów i epicyklów; nadto uważał za konieczne przyjęcie jeszcze trzeciego ruchu ziemi, w skutek którego miała się ciągle przywracać równoległość osi ziemskiej: tłómaczy się to nizkim stanem ówczesnej mechaniki. W każdym razie system **K.** zmienionym został tylko w szczegółach; jest on istotnym twórcą astronomji nowej, którą dalej świetnie rozwinęli Kepler i Newton. Dzieło **K.** wywołało ruch niesłychanie żywy na polu astronomji: astronomja stała, dopóki stała ziemia, wraz z ziemią się poruszyła. Atoli dzieło to dotknęło przesądu silnie zakorzenionego, chciano w niem widzieć zamach na religję i w 1616 roku zamieszczono je na indeksie dzieł zakazanych „donec corrigatur“, t. j. dopóki nie będą wprowadzone pewne wskazane poprawki dzieła, przyjmujące obrot ziemi; z indeksu było usunięte dopiero 1822. Główny pomnik **K.** znajduje się w Warszawie, wzniesiony staraniem Staszyca, a który pierwiastkowo, za księstwa Warszawskiego, miał być wzniesiony w Toruniu; jest on dłóta Torwaldsena, odsłoniony 11 maja 1830 r. W Krakowie znajdują się trzy pomniki **K.**, pierwszy wzniesiony przez ks. Dobieckiego na Stradomiu 1820, drugi przez ks. Sierakowskiego w kościele akademickim św. Anny 1823, trzeci, dłóta Godebskiego, wystawiony został 1900 na dziedzińcu bibljoteki Jagiellońskiej przy obchodzie 500-nej rocznicy odnowienia wszechnicy Jagiellońskiej. We Frauenburgu umieścił tablicę pamiątkową Kromer 1580, a współcześnie w Toruniu w kościele św. Jana wzniósł pomnik **K.** Melchjor Pyrnezius, Krakowianin; w tymże kościele jest pomnik wzniesiony przez księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego. Nadto znajduje się w Toruniu pomnik **K.**, wzniesiony przez Niemców 1853. Dowody, że **K.** był Polakiem, są niezbite; jednak w tym wieku ze strony Niemców objawiły się nieuzasadnione roszczenia przywłaszczenia **K.** narodowości niemieckiej, tak, że nawet posąg jego umieszczono w Walhalli. Pochodzenie **K.**, zapisanie się jego w albumie polskiem w Padwie, spółczesny list Melanchtona, który go nazywa „astronomem sarmackim“ i wiele innych powodów usuwa wszelką w tym względzie wątpliwość. Ważniejsi biografowie **K.** są: Gassendi (1654); Starowolski (1625); Dawid Braun (1723); Krzyżanowski (1844); Lach Szyrma (1844); Czyński (1847); Arago; Bartoszewicz (1854); Szulc (1855); H. Merczyng (1899); Flammarion (1872, tłóm. pol. Sulimierskiego 1873), a zwłaszcza ks. Ignacy Polkowski „Żywot Mikołaja K.“ (w. 2, Gniezno, 1873). Zasługi naukowe wykazali Sniadecki „Rozprawa o K.“ (Rocz. war. tow. przyj. nauk 1802, kilkakroć przedruk.; tłóm. francuskie, angielskie, włoskie i perskie); Karliński „Żywot K. i jego naukowe zasługi“ (1873); Hube „O zasługach K. w astronomji“ (Rocz. tow. nauk. krak. 1841 str. 114—170); Littrow (w „Kalender für alle Stände“ 1873); D. Berti „Copernico e la vicende del sistema Copernicano in Italia“, rzecz dedykowana senatowi miasta Krakowa (1876). Obszerne sreszczenie dzieła o obrotach podał Kowalczyk (1873). Głównym obrońcą narodowo-

ści niemieckiej **K.** jest Prowe: „Nicolaius Copernicus“ (2 t., 1883—84). Dowody pochodzenia polskiego **K.** zebrał gorliwie Romer „Beiträge zur Beantwortung der Frage nach der Nationalität des N. C.“ (1872). Wołyński zebrał pamiątki **K.** we Włoszech „K. w Italji“ (1873). Polkowski p. t. „Kopernikjana“ zebrał wszystkie materjały tu się ściągające. W 1873 obchodzoną była uroczyście 400 rocznica urodzenia **K.**, która wywołała mnóstwo dzieł, broszur i artykułów. Por. też Zebrawskiego „Bibljografja piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki“ (str. 114—170). Brandowskiego „O łacinie Mikołaja K.“ (Poznań, 1876). Staraniem Artura Wołyńskiego urządzone zostało w Rzymie muzeum **K.**, w którem zebrano wszystkie dzieła i pamiątki dotyczące **K.**, oraz dowody jego polskiego pochodzenia. Z okoliczności czterechsetnej rocznicy urodzenia **K.** (1873) za pośrednictwem pism warszawskich zebrano kapitał 15,000 rs. dla utworzenia stypendjum imienia **K.**. Towarzystwo przyrodników lwowskie nosi nazwę tow. imienia **K.** Nazwę **K.** ma też jedna z gór na księżycu (ob.).

Koperszady, dwie doliny tatrzańskie, przy granicy węgierskiej, niedaleko wsi Jaworzyny, **K.** *polskie* czyli jaworzyńskie (7,500 m. długości) i **K.** *bielskie* (3,800 m.), nazwę wzięły od zarzuconej kopalni rudy miedzianej (*Kupferschächte*). Doliny te oddzielają wapienne Tatry bielskie od granitowych Tatr spiskich.

Kopersztych (niem.), miedzioryt, wogóle rycina.

Koperta, okrywa listu. Wyraz pochodzi z franc. *couvert*, jakkolwiek francuska nazwa **K.** jest *enveloppe*. Pierwsze **K.** wyrabiał 1820 handlarz papieru Breyer w Brighton dla gości kąpielowych, a powodzenie jego skłoniło rychło do wyrobu **K.** na większą skalę. Pierwszą machinę do **K.** zbudował de la Rue w Londynie 1845, a udoskonalił ją Remond w Birmingham 1849. Dogodne maszyny do **K.** Tellschowa w Berlinie dostarczać mają dziennie 18—20,000 **K.** przy udziale jednej robotnicy.

Kopertynu, Józef z..., św., 1603 w Kopertynie, we Włoszech, † 1663 w Osimo; w młodości wstąpił do zakonu Franciszkanów, a wkrótce pokorą, pobożnością, łagodnością i umartwieniem ciała zyskał względy przełożonych: wyświęcony 1628 na kapłana, zamknął się następnie przez lat pięć w samotnej celi, żyjąc tylko korzonkami i suchemi owocami, częste miewał zachwycenia, oraz czynił cuda, stwierdzone przez świadków przysięgą. Zaliczony 1753 przez Benedykta XIV w poczet błogosławionych, kanonizowany został 1767 przez Klemensa XIII. Kościół katolicki obchodzi pamiątkę jego 18 września.

Koperwas (z niem. *Kupferwasser*), **K.** *żelazny*, sól krystaliczna, koloru zielonego, smaku ściągającego, będąca siarczanem tlenku żelaza (ob. Żelazo). Nazywają się **K.** także niektóre inne sole: **K.** *miedziany*, czyli siarczan miedzi, zwany także sinym kamieniem albo **K.** *błękitnym* (ob. Miedź), tudzież siarczan cynku, zwany inaczej **K.** *białym* albo *cynkowym* (ob. Cynk). Sole te nazywają się też witryolami, z dodaniem tychże, co wyżej, przymiotników.

Kopff lub **Köpff** Jan, malarz polski, * 1763 w Igławie w Morawji. Za młodu osiadł w Krakowie, następnie udał się do Warszawy i tu kształcił się pod Bacciarellim. W 1790 wrócił do Krakowa, gdzie † 1832. Celował głównie jako portrecista. Z obrazów historycznych **K.** wymieniamy: „Trzej królowie“; „Korjolan z matką“; „Sardanapal i Arbaces“; „Leda z łabędziem“ i t. d. Głównie był portrecistą, malując olejno i minjatury na kości słoniowej.

Kopff Wiktor, syn poprzedniego, * w Krakowie 1805 roku, uczeń tamecznego uniwersytetu, doktor prawa, od roku 1840 senator prezydujący w rzeczypospolitej Krakowskiej, a od roku 1855 radca apelacyjny, jest autorem kilku rozpraw w przedmiotach prawnych, z których ważniejsze są: „O powołaniu adwokatów“; „O systemie karnym poprawczym“; „O posiadaniu i skargach posesoryjnych“; „Rys organizacji trybunałów francuskich“; „O posiadaniu“; „Urządzenie włościan w b. rzeczypospolitej Krakowskiej“ i t. d.

Kopiec, góra w Beskidach, na Śląsku austrjackim; z pod niej wypływa strumień Malinka, będący jednem z ramion górnej Wisły.

Kopiejka, zdawkowa moneta miedziana rosyjska, będąca setną częścią rubla i równająca się 2 groszom polskim. Nazwę otrzymała 1538 r. stąd, że zaczęto wybijać w tym czasie na niej wizerunek w. księcia dzierżącego w ręku kopję, nie zaś miecz jak poprzednio. Moneta półkopiejkowa nazywa się *denieżka*, a ćwierćkopiejkowa *połuszka*. Według ukazu z r. 1867 z puda bronzu miało być bitych 5,000 **K.**, według zaś postanowienia 1885 r. ustanowiono taką samą liczbę **K.** z miedzi, 1 **K.** przeto waży 3,276 grama.

Kopijewicz albo *Kopijewski* Eljasz, pisarz rosyjski, * na Białej Rusi około połowy XVII w., † 1701 w Amsterdamie. Nauki pobierał w Holandji, gdzie przyjął protestantyzm i został pastorem w Amsterdamie. Drukarz Tessing, który 1687 otrzymał od Piotra I przywilej drukowania dzieł rosyjskich, powierzył **K.** kierunek wydawnictw. Napisał: „Wstęp do historji“ (1699); „Pochwałę Piotra W.“ (1700); „O sztuce wojennej,“ „Gramatykę łacińską i rosyjską,“ „Kalendarz“ (1702); „Rozprawę o sztuce lekarskiej“ i inne.

Kopitar Bartłomiej, znakomity slawista, * 1780 w Repniach, w Górnej Krainie, † 1844 r. w Wiedniu; po ukończeniu gimnazjum w Lublanie, był od r. 1799 naprzód nauczycielem domo-

wym, w domu patrjoty słoweńskiego barona Zoisa, następnie został jego sekretarzem. W r. 1808 udał się do Wiednia w celu studjowania prawa, przyczem gorliwie zajmował się badaniem języków i literatur słowiańskich; po dwu latach porzucił studja prawne, zostawszy cenzorem do książek słowiańskich i greckich, oraz urzędnikiem przy bibljotece cesarskiej, której następnie został pierwszym kustoszem. Oprócz licznych artykułów krytycznych, lingwistycznych, historycznych, etnograficznych i dotyczących historji prawa, których zebraniem zajął się Miklosich („Kleine Schriften" t. 1, Wiedeń, 1857), wydał oddzielnie: „Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kaerntchen und Steyermark" (Lublana, 1808); dzieło to, poprzedzone obszernym wstępem, w którym podaje **K.** przegląd języków słowiańskich, opowiada koleje pisma słowiańskiego i dzieje języka słowiańskiego, jest najznakomitszą na swój czas pracą gramatyczną, jaką się żaden inny język słowiański poszczycić nie może; dalej „Glagolita Clozianus" (Wiedeń, 1836); tu obok dokładnego objaśnienia wydanego pomnika, rozbiera pytania, tyczące się głagolicy i języka starosłowiańskiego, którego w końcu podaje gramatykę i słownik. Oprócz tego czynny brał udział w wydaniu w podobiźnie tekstu „Ewangelji rejmskiej" (Paryż, 1843), do której napisał wyborny wstęp. Dla nas ma **K.** znakomitą zasługę zwróceniem uwagi i następnie przygotowaniem do druku najdawniejszego zabytka języka polskiego, tak zwanego *Psałterza Małgorzaty* lub *Florjańskiego*, wydanego staraniem Borkowskiego (Wiedeń, 1834). Z prac literackich **K.** najważniejsze są lingwistyczne i tyczące się historji literatury, w pracach historycznych jest stronny. W pracach swych jest absolutny, nieznoszący przeciwnego zdania lub jakiejkolwiek nad sobą wyższości; to doprowadziło go do licznych, a namiętnych, przybierających częstokroć grubijański ton, szermierek, jak np. z Borkowskim (oprócz artykułów dziennikarskich i broszura „Anti-Tartar", bez oznaczenia miejsca i roku), z Hanką i z innymi.

Kopja (z łac. *copia*, mnóstwo), w pierwotnem znaczeniu odpis, w ogólności zaś odtworzenie oryginału w jakikolwiek sposób. *Kopjowanie* jest to uwielokrotnianie pisma lub rysunku drogą mechaniczną. Służy do tego w ogólności właściwy atrament (ob.) do kopjowania, oraz odpowiednie prasy (ob. Hektograf). Inny sposób kopjowania przedstawia autografja (ob.). Dogodną metodę kopjowania daje też fotografja. Do odtwarzania brył, jak np. posągów, urządzone są *machiny do kopjowania*. Por. Koller „Vervielfältigungs-und Kopierverfahren" (1892).

Kopja, *lanca*, starożytna broń używana przez wszystkie narody i kraje. **K.** husarzy polskich miała blizko trzy sążnie długości i robiona była z młodej, prostej osiki, wydrążona u spodu, żółto pokostowana. *Tuleja*, t. j. żelazna oprawa u spodu, aż po rękojeść mierzyła najmniej półtora łokcia. *Grot* był o trzecią część krótszy, czworograniasty. Dla wzmocnienia kopji biegły od grotu dwa mocne pręty czyli *pióra* żelazne, wpół drzewca wpuszczone. kopję zdobił proporzec kitajkowy, koloru żółtego i zielonego, ob. Dzida.

Köpke Rudolf Anastazy, historyk niemiecki, * 1813 w Królewcu, † 1870 w Berlinie, gdzie od 1856 r. był profesorem uniwersytetu i w szkole wojskowej. Ogłosił: „Geschichte Otto's I" (1838); „Hrotsuit von Gandersheim" (1869); „Die Gründung der Universität Berlin" (1860), „Ludwik Tieck" (2 t., 1855); „Kaiser Otto der Grosse" (wraz z Dümmlerem, 1876); „Die Anfänge des Königstums bei den Goten" (1859) i in.

Kopp Ulrych Fryderyk, paleograf, * 1762 w Kassel, przez pewien przeciąg czasu urzędnik tamecznego archiwum, † 1834 w Marburgu; zjednał sobie sławę znakomitego paleografa dwoma dziełami: „Palaeographia critica" (4 t., Manheim 1817 — 29); „Bilder und Schriften der Vorzeit" (tamże, 1819—22).

Kopp Herman, chemik, syn lekarza Jana Henryka **K.** (* 1777, † 1858), znanego z prac na polu chemji i mineralogji, * 1817 w Hanau, † 1892 w Heidelbergu; kształcił się w Heidelbergu i Giessen, gdzie 1843 został nadzwyczajnym, a 1853 zwyczajnym profesorem chemji. W 1864 przeniósł się na takież stanowisko do Heidelberga. Z prac jego słynne są badania nad związkami zachodzącemi między składem chemicznym ciał, a ich własnościami fizycznemi. Ogłosił: „Geschichte der Chemie" (4 t., Brunświk, 1843 — 47 i dodatki do tegoż 1869 — 1871); „Einleitung in die Krystallographie" (2 wyd., Brunświk, 1862), wraz z Buffem i Zamminerem „Lehrbuch der physikalischen und teoretischen Chemie" (1857, 2 wyd., 1873, jako 1 tom wykładu chemji Graham-Otto); „Die Alchimie in älterer und neuerer Zeit" (2 t., 1886); „Einiges über Witterungsangaben" (1879).

Kopp Jerzy, książę biskup wrocławski, * 1837. W 1831 został biskupem Fuldy. Ponieważ posiadał zaufanie rządu pruskiego, więc powołano go do rady państwa (1884), do izby panów (1886) i do konferencji, mającej na celu obronę robotników (1890), jako też do konferencji w celu opracowania reformy wykształcenia wyższego (1891). W izbie panów starał się o przywrócenie dobrych stosunków pomiędzy rządem a Rzymem i był jednym z autorów t. z. praw pokojowych (1886 i 1887). W r. 1887 został księciem biskupem wrocławskim i wszedł przez to do austrjackiej izby panów. W r. 1893 mianowany kardynałem. Odznacza się wielką nienawiścią Polaków i prześladuje ich w swojej djecezji.

Kopparberg *(Falu-Län)*, län czyli okrąg w Szwecji, obejmujący Dalekarlję (ob.), najbardziej północny okrąg Szwecji właściwej, zajmuje

obszar 30,408 klm. kw. z 200,500 miesz. Miastem głównem jest Falun (ob.).

Koppe Jan Gotlib, rolnik, * 1782 w Beesdau, w Łużycach dolnych, † 1863 tamże; w r. 1811 został docentem i rządcą w akademji rolniczej w Möglinie, następnie zarządzał kilku większemi dobrami, poczem osiadł w Beesdau, które zakupił. W 1854 został członkiem rady stanu. Wywierał silny wpływ na rozwój rolnictwa. Głównem jego dziełem jest „Unterricht im Ackerbau und in der Viehzucht“ (2 t., 1821, 11 wyd., 1885).

Köppen Piotr, statystyk i etnograf rosyjski, * 1793 w Charkowie, † 1864 w Krymie; po ukończeniu gimnazjum w mieście rodzinnem, odbył tamże studja uniwersyteckie. Od 1843 zwyczajny akademik akademji nauk w Petersburgu, wziął czynny udział 1845 w założeniu Towarzystwa geograficznego rosyjskiego, które wybrało go przewodniczącym oddziału statystycznego. Wydał około 130 pism, wyliczonych w opisaniu jubileuszu 50-letniej jego służby (Petersburg, 1860); ważniejsze z nich: „Uebersicht der Quellen einer Literärgeschichte Russlands“ (Petersburg, 1818); „Spisok russkim pamiatnikam“ (Moskwa, 1822); „Nordgestade des Pontus“ (Wiedeń, 1822); „Nachricht über Alterthümer und Kunst in Russland“ (w Jahrbücher der Literatur, 1822); „Bibliograficzeskije listy“ (1825); „Statisticzeskoje puteszestwie po zemle wojska donskago“ (1852); „O prostranstwie i naselenii Rossii“ (1859); „Die vorzüglichsten Seen und Flussmündungen Russlands“ (1860); wyborna mapa etnograficzna Rosji europejskiej na 4 arkuszach (1854) i w. in. Pisał także kilka rozpraw o pochodzeniu języka i literaturze plemion litewskich.

Köppen Włodzimierz, meteorolog, syn poprzedniego, * 1846 w Petersburgu, kształcił się w Petersburgu, Heidelbergu i Lipsku, w 1872 został asystentem w centralnem obserwatorjum meteorologicznem w Petersburgu, 1875 naczelnikiem wydz. w obserwatorjum morskiem w Hamburgu. Starał się wykryć perjodyczność objawów meteorologicznych, a zwłaszcza zajmował się meteorologją synoptyczną i w tym przedmiocie ogłosił znaczną liczbę rozpraw w różnych czasopismach. W r. 1891 objął redakcję roczników wydawanych przez obserwatorjum morskie w Hamburgu.

Koppenstaedter Teofil, lekarz, † 1831 w Warszawie; zyskał rozgłos sposobem leczenia wielu chorób samym tylko sokiem cytrynowym (por. *Tyg. lekar.* rok II, № 46); znany jest także, jako wynalazca ziółek przeczyszczających, znanych dotąd pod jego imieniem w aptekach warszawskich.

Köppenthal, osada w gub. Samarskiej, pow. Nowouzeńskim, założona przez Menonitów przybyłych z Prus zachodnich. Znajduje się tutaj szkoła agronomiczna.

Kopra, pocięte i wysuszone ziarna orzechów kokosowych, ob. Kokos.

Kopreinitz, ob. Koprywnica.

Koprofagi *(kałowce)*, nazwa dana przez Latreille'a owadom tęgopokrywowym, przebywającym zwykle w gnoju i łajnach zwierzęcych. Należą tu głównie rodzaje łajniarz *(Coprophaga)*, krowieńczak *(Copris)*, *Aphodius* i in.

Koprolity (grec. kamienie kałowe), skamieniałe odchody zwierząt przedpotopowych, głównie ryb i gadów. Pierwszy Buckland poznał odchody zwierząt mięsożernych w tak zwanych kamieniach bezoarowych, czyli *graecum nigrum*, jak również w *graecum album*. Dają one ważne świadectwo o budowie kiszek zwierząt zaginionych i są stąd ważne dla paleontologji. Główną ich częścią składową jest fosforan wapna (50—75%), obok fosforanu magnezji, węglanu wapna, siarki, żelaza. Najpierw występują one w średnim lijasie, bogatym w szczątki ryb i ichtjozaury. Z powodu bogactwa w fosforan wapna używają się w Anglji, a obecnie i we Francji, pokłady obfitujące w **K.** na nawóz; pod nazwą **K.** wszakże często znajdują się w handlu fosforyty sztuczne. Guano nie jest właściwie **K.**, składa się bowiem z kału ptaków jeszcze żyjących.

Koprowa, nazwa kilku szczytów tatrzańskich. **K.** *wielka (Kopa wielka)* wznosi się w ścianie granicznej między dolinami Cichej a Koprowej do wysokości 2,077 metrów. Dolina **K.,** po wschodniej stronie tej góry położona, ma nazwę od potoku **K.** wypływającego ze stawu Ciemnosmreczyńskiego, który razem z potokiem Cichym tworzy rzekę Białą liptowską.

Köprülü (słow. *Weles*, star. *Bylazora*), miasto w tureckim wilajecie Salonickim, nad rz. Wardar, 20,000 miesz., siedlisko biskupa bulgarskiego i od 1894 r. greckiego. Handel jajkami jedwabników.

Koprywnica (niem. *Kopreinitz*, madz. *Koproncza*), miasto w komitacie Belowar-Krzyżewskim, w król. Chorwackiem, 6,500 miesz., posiada zamek warowny, klasztor Franciszkański, gimnazjum, fabryki octu i spirytusu. W pobliżu wieś *Lepavina* z kopalniami węgla brunatnego.

Koprzywianka *(Wrona, Kania, Bukówka, Lipówka, Mostecka)*, rzeka, bierze początek w pow. Sandomierskim, pod wsią Bogorją, która poniżej miasta Koprzywnicy, ubiegłszy 44 klm. (6 mil), wpada dwiema odnogami do Wisły.

Koprzywnica, osada w gub. Radomskiej, powiecie Sandomierskim, nad Koprzywianką, w odległości mili od jej ujścia do Wisły, 1,600 miesz. Miasteczko to, bardzo starożytne, powstało z opactwa Cystersów, które tu w r. 1185 założył wojewoda Mikołaj Bogorja; kościół zachował dotąd ślady pierwotnej swej budowy. Por. Łuszczkiewicz „Pionierowie gotycyzmu w Polsce“ *(Ateneum*, 1882).

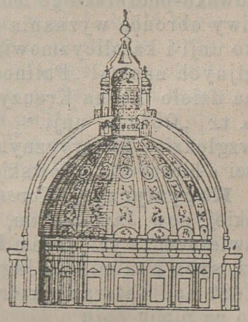
Koptos, starożytne miasto w Wyższym Egipcie nad Nilem, niegdyś główny skład towarów indyjskich i arabskich; zostało zburzone przez Djoklecjana i nazwane zostało później Justinianopolis. Zwaliska jego leżą blizko dzisiejszego miasteczka Keft.

Koptowie, chrześcijańscy potomkowie starożytnych Egipcjan. Nazwa ta, wywodzona od miasta *Koptos*, albo od sekty Jakobitów, jest raczej zepsutym wyrazem dawnego nazwiska *Aegypti*. We własnym kraju nazywają się *Qibt* (sing. *Qibti*). Liczba ich nie przenosi obecnie 300,000, w samym Kairze żyje ich około 10,000. Najwięcej ich jest w miastach Górnego Egiptu. **K.** są wzrostu niziego, mają oczy czarne, włosy nieco kędzierzawe i w wielu względach podobni do starożytnych Egipcjan, od których przejęli też zwyczaj obrzezania. W ubraniu czarnem, jeno turbanem odróżniają się od Muzułmanów. Z charakteru są ponurzy, podstępni i chciwi złota. Odznaczają się szczególną zdolnością do rachunków; oni też po większej części zajmują posady rachmistrzów. Ich religią jest monofizytyzm z sekty Jakobitów; niektórzy przyjęli unję z kościołem rzymskim lub greckim. Za swego apostoła (który ich nawrócił do chrześcijaństwa) i pierwszego patrjarchę aleksandryjskiego uważają św. Marka. Obecnie patrjarcha ich ma siedzibę swoją w Kairze. Wybierany jest z pośród mnichów klasztoru św. Antoniego przez swego poprzednika, lub przez losowanie, i nie wolno mu się żenić. Mianuje on także metropolitę abisyńskiego, który ma swoją rezydencję w Abisynji. **K.** skrupulatnie wypełniają swe przepisy religijne i nienawidzą innych sekt chrześcijańskich bardziej może jeszcze, aniżeli Muzułmanów. Posiadają też wiele szkół, ale tylko dla chłopców. Uczą się tam Psalmów, Ewangelji i Listów apostolskich po arabsku, a w części i po koptyjsku. Ubiory starożytnych **K.**, ile można wnosić z wykopalisk z zeszłego stulecia, wyrabiane były z tkanin bardzo kunsztownych często purpurowych, dowodzących niewyczerpanej pomysłowości ornamentyki, i w zadziwiający sposób odtwarzanych w technice gobelinów.— *Język koptyjski*, niegdyś bardzo upowszechniony, od czasu podbojów mahometańskich powoli zupełnie został wyparty przez mowę arabską. Dzieli się na dwa djalekty: górnotebański albo egipski i dolnoegipski, albo memfícki, zwany także koptyjskim *par excellence*; odróżniają jeszcze oprócz tych djalekt baszmuryjski, którym mówiono w okolicach Delty i który najbliżej stoi mowy hieroglificznej. Ci, co w szkołach się uczyli, modlą się jeszcze po koptyjsku; Pismo święte czytają w kościołach i teraz jeszcze po koptyjsku, ale objaśniają po arabsku.—Obfita *literatura koptyjska* składa się wyłącznie niemal z odpisów pisma świętego, życiorysów świętych, homilji i niewielu dzieł gnostycznych. — *Pismo koptyjskie* równocześnie z zaprowadzeniem chrześcijaństwa przejęto od Greków. Jednakże sześć głosek, których nie dostawało językowi greckiemu, wzięto z tubylczego pisma hieratycznego. Por. Lane „Manners and customs of the modern Egyptians“ (Londyn, 1837, przekład niem. Zemkera, Lipsk, 1853); Makrisi „Geschichte der Kopten“ (Getynga, 1845); Klunzinger „Bilder aus Oberaegypten“ (Sztutgard, 1877) i Gerspach „Les tapisseries coptes“ (Paryż, 1890). Gramatycznie opracowali język koptyjski: Tuki, Scholtz, Ungarelli, Tattam, Peyron i Schwartze; leksykograficznie zaś: Peyron, Tattam i Parthey.

Koptyjski kościół, zgromadzenie wyznawców nauki Eutychesa, czyli Monofizytów, uznających w Chrystusie jedną tylko naturę, która to nauka na soborze chalcedońskim 451 r. została potępioną. Obecnie **K.** kościół składa się z patrjarchy aleksandryjskiego, rezydującego w Kairze, 12 biskupów, arcykapłanów, kapłanów, djakonów i mnichów, liczy 100 kościołów i klasztorów. Mniejsza część wyznawców zjednoczyła się z kościołem rzymsko-katolickim. Księża żonaci, żyją z jałmużny, a lud wysokim ich otacza szacunkiem. Po spowiedzi usznej przyjmują Komunję pod dwiema postaciami, chleba i wina. Posty w piątek ściśle są przestrzegane. Chrzest odbywa się przez zanurzanie w wodę, namaszczenie, egzorcyzmat i obrzezanie. Żyją w jednożeństwie, lubo rozwody są łatwe do pozyskania, byle tylko mąż żonę uposażył. Uciskani przez mahometan doznali niejakich ulg pod rządem Mehmeda-Ali. Por. Butler „The ancient church of Egypt“ (2 t., Oksford, 1885).

Kopulacja (z łac. połączenie), w ogólności połączenie płciowe, w szczególności zaś w botanice oznacza **K.** *(konjugacja)* najprostszy sposób rozradzania się płciowego u roślin zarodnikowych, przy którym dwie komórki jednorodne łączą swoje jądra; jeżeli komórki te są ruchome, tworzą *zaospory* czyli *zwierzozarodniki*, jak u wodorostów i grzybów. — W ogrodnictwie **K.** nazywa się pewien rodzaj szczepienia (ob.) drzew; w muzyce pewien sposób łączenia rozmaitych głosów w organach, a mianowicie głosów, naśladujących ton różnych narzędzi muzycznych, jak fletów, fagotów i trąb.

Kopuła, sklepienie okrągłe, półkuliste lub spłaszczone, zamykające budynki okrągłe, albo też budynki mające za plan kwadrat lub ośmiokąt. Z wierzchu jest zwykle otwór okrągły, którym światło wpada, i który pozostaje wolnym, lub też pokrywa się ma-

Kopuła kościoła św. Piotra w Rzymie.

łą wieżyczką (latarnią) z boków otwartą. Najdawniejszym gmachem kopułowym, monumentalnego charakteru, jaki się w Rzymie przechował, jest Panteon Agryppy. Budownictwo chrześcijańskie przyjęło **K.** do pokrycia kościołów; słynnym pomnikiem tego rodzaju jest kopuła na kościele św. Zofji z czasów Justynjana. Kopuły na bazylikach (ob.), umieszczone ponad środkiem krzyża, charakteryzuje styl romański. Najwyżej wykształciła się **K.** w nowszem budownictwie włoskiem; taką jest **K.** Bruneleschi'ego na katedrze florenckiej, którą naśladuje słynna **K.** na kościele św. Piotra w Rzymie, stanowiącym wzór budownictwa kościelnego chrześcijańskiego, według którego zbudowanym jest też kościół św. Pawła w Londynie. Kopuła na kościele św. Piotra jest największa ze wszystkich, przy średnicy bowiem 44 metr. wznosi się na 124 metr. ponad podłogę. Z **K.** nowszych słynne są **K.** Panteonu i domu inwalidów w Paryżu, kościoła św. Karola w Wiedniu, gmachu sejmowego w Berlinie i innych. W Warszawie **K.** posiadają kościół ewangelicki i dawna sala giełdowa w gmachu bankowym. W nowszych czasach wprowadzone też zostały **K.** żelazne, zwłaszcza do pokrycia gazometrów w fabrykach gazu, w dworcach dróg żelaznych i gmachach wystawowych. Por. Schwedler „Die Konstruktion der Kuppeldächer“ (2 wyd. 1877).

Kopycki, herb: W polu barwy niewiadomej — snop liktorski z dwoma ostrzami od oszczepów, po bokach u góry ukośnie sterczącemi. U szczytu trzy pióra strusie.

Kopycki.

Kopyczyńce, ob. Kopeczyńce.

Kopyl, miasteczko w powiecie Słuckim, nad Kamionką, 2,000 miesz., niegdyś warowne, było stolicą księstwa Kopylskiego, następnie należało do ordynacji nieświeżskiej Radziwiłłów.

Kopysteński Zacharjasz, archimandryta kijowsko-peczerskiego monastyru, † 1626 r.; gorliwy obrońca wyznania prawosławnego przeciwko unji i katolicyzmowi; oprócz wielu dzieł religijnych napisał „Palinodia“ (1621), w odpowiedź na dzieło Leona Kreuzy, igumena wileńskiego, p. t.: „Obrona unji.“ Dzieło to ważne jest we względzie historycznym z powodu wiadomości o hierarchji kijowskiej, o początku unji i t. p.

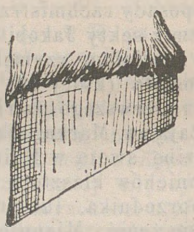
Kopystyrzyn, *Kopestrzyn*, wieś w gub. Podolskiej, pow. Jampolskim, nad Morachwą, pamiętna świetnem zwycięstwem królewicza Jana Olbrachta, syna Kazimierza Jagiellończyka, odniesionem 1489 nad Tatarami, których przeszło 10,000 padło na placu boju.

Kopyś, miasto w powiecie Horeckim, gub. Mohylowskiej, na lewym brz. Dniepru, 3,384 miesz. (1896), było poprzednio miastem powiatowem. Ma zbór kalwiński, jedyny na Białorusi, był własnością Radziwiłłów.

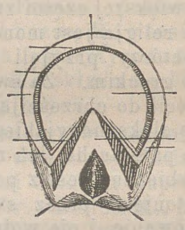
Kopytne zwierzęta, *kopytowate (Ungulata)*, rzęd gromady zwierząt ssących, odznaczających się głównie od innych zakończeniem obuwiastem palców, okrywającem ich końcowe stawy (ob. Kopyto). Rzęd ten rozpada się na dwa podrzędy, *nieparzystokopytne* czyli *nieparzystopalczaste (Perissodactyla)*, do których należą topiry, nosorożce i konie, oraz *parzystokopytne*, *parzystopalczaste (Artiodactyla)*, obejmujące grupę nieprzeżuwających (świnie, hipopotamy) i przeżuwających (ob.).

Kopytnik, roślina, ob. Asarum.

Kopyto *(Ungula)*, ostateczna część nóg u zwierząt kopytnych (ob.), a w szczególności u konia, okryta, jakby trzewikiem, puszką rogową, która właściwie stanowi **K.**, odpowiadające zupełnie co do wzrostu i budowy paznogciom człowieka. Górny brzeg **K.** nazywa się *koroną*. Do składu tej części należą, oprócz okrycia rogowego, ko-

Kopyto.

Kopyto z dołu widziane.

ści: kopytowa, strzałkowa i część koronowej z więzami, ścięgnami i dwiema chrząstkami, któremi każda kość kopytowa jest opatrzoną; dalej należy tu tkanka włóknisto-chrząstkowa, oraz części mięsne, bardzo bogate w naczynia krwionośne i nerwy.—W znaczeniu geometrycznem **K.** nazywa się walec ścięty ukośnie, którego ściany płaskie schodzą się we wspólnej krawędzi.

Kopytowate zwierzęta, ob. Kopytne.

Kora *(Cortex)*, zewnętrzna powłoka łodygi korzeni roślin, zwłaszcza pni u roślin drzewnych. Jest gładka, albo rozmaicie popękana, i składa się z czterech odmiennych warstw, a mianowicie: *naskórka (epidermis)*, t. j. dosyć cienkiej błonki, nazewnątrz szczególnie pnie młode powłóczącej, a z postępem czasu pękającej, łuszczącej się i niknącej; *oskórka (periderma)*, który, jeżeli jest bardzo gruby i sprężysty, przybiera nazwę *korka* (ob.); *śródskórni (mesophloeum)*, tkaniny zielonej, pospolicie cienkiej i miękkiej, a wreszcie *łyka (liber)*, najważniejszej części **K.** (ob. Łyko). **K.** ma liczne zastosowania; **K.** dębu i akacji dostarczają materjałów garbnikowych, **K.** dębu korkowego wydaje korek, a **K.** wielu roślin używa się w medycynie, lub na przyprawy, jak china, cynamon.

Korab albo *Arka Noego*, ob. Noe.

Korab, *Korabiów, Korabczyk*, herb: W polu czerwonem—korab złoty z wieżą murowaną i blankowaną. U szczytu to samo.

Korab.

Korabicz J., pseudonim Juljana Laskowskiego.

Korabiński Jan Mateusz, * 1740 r. w Preszowie, † 1811 r. w Presburgu; wydał: „Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuches, mit deutsch., ungarisch. und böhmischen Bedeutungen“ (Presburg, 1788); „Opis Presburga“ (po niem. Praga, 1781); „Zbiór herbów magnatów i szlachty węgierskiej“ (112 arkuszy); „Atlas regni Hung. portatilis“; „Słownik geograficzno - historyczny węgierski” (Presburg, 1786 i Wiedeń, 1801); „Opis królestwa Węgierskiego“ (Wiedeń, 1804) i inne.

Korabiowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Rawskiem, w ziemi Sochaczewskiej. Podług lustracji z 1664 powstało z dawniejszego sstwa guzowskiego i składało się z wsi Korabowice z folwarkiem i osady leśnej Szczawinek z przyległościami. W 1771 było w posiadaniu Justyny Turskiej, stolnikowej sieradzkiej, która opłacała z niego kwarty złp. 850. a hyberny złp. 103 gr. 12. Na sejmie Warszawskim z 1773—75 Stany Rzpltej nadały je w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Piekarskiemu, razem ze wsią Budziszewice.

Korah, najstarszy syn lewity Jezeara, znany ze swego spisku przeciwko Mojżeszowi, z powodu czego, podług podania, ze swymi spólnikami Datanem, Abiramem i 250 innymi przez ziemię był pochłonięty. Jego potomkom, *Korahitom*, przeznaczonym do służby kościelnej śpiewakom, przypisują jedenaście najpiękniejszych psalmów.

Korais Adamantios, u Francuzów *Coray* zwany, słynny helenista, krzewiciel i obrońca narodowości nowogreckiej, * 1748 w Smirnie; † 1833 w Paryżu. Od 1772—78 zajmował się handlem, nie zaniedbując jednak nauki; 1782—88 studjował medycynę w Montpellier; następnie osiadłszy w Paryżu, pracował niezmordowanie nad oświatą swych ziomków i wyrobieniem przychylniejszej dla nich opinji na Zachodzie. Na zreformowanie swej ojczyzny wpływał wyłącznie tylko swemi pismami. Najważniejsze między niemi miejsce, oprócz wydawnictwa starogreckich klasyków z objaśnieniami i prologomenami, p. t. „Bibliotheke Hellenike“ (20 t., 1805—27), zajmuje „Atakta“ (Paryż, 1828—32). Jeden z jego djalogów, w których **K.** pod pseudon. *Pantazidesa* występował ostro przeciw naczelnemu rządowi, kazał Aug. Kapodistrias spalić publicznie w Nauplji 1832. Autobiografja **K.** wyszła w Paryżu 1853.

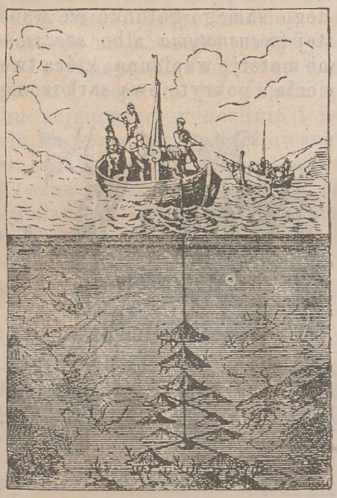
Koral, w znaczeniu pospolitem masa kamienista, czerwona, która, gdy nie jest obrobioną, przedstawia wejrzenie rozgałęzionego krzewu; masa ta kamienista jest natury wapiennej, ale nie jest to minerał, ani nie jest natury roślinnej, jak to dawniej sądzono, lecz jest polipniakiem (ob. Polipy) zwierzątek z gromady polipów, z rzędu korali (ob. Korale), z rodziny gorgonji (ob.). Zwierzę to, *K. szlachetny (Corallium rubrum)* jest małym polipem, barwy białej, długie około 2 milimetrów, którego ciało stanowi walec kurczliwy, zakończony u góry rozetką, o 8 czułkach karbowanych na brzegach, w pośrodku której znajduje się gęba zwierzęcia. **K.** nie żyją oddzielnie, lecz w połączeniu z mnóstwem innych zwierząt tego samego gatunku we wspólnej korze mięsistej (*coenenctyma* albo *sarcosoma*); wydzielają one materję wapienną, która tworzy pień i rozgałęzienia, pokryte ową sarkozomą, i gdzie

Koral szlachetny.

zwierzątko może się ukrywać, ściągając całe swe ciało, a wtedy cała powierzchnia rozgałęzienia pokryta jest tylko białemi znaczkami. Lacaze-Duthiers wykazał, że wśród tych polipów jedne są samcze, inne samicze, inne znów obupłciowe. Jajka ich są to ciałka kuliste, tworzące się w jamie ciała matki, które, wyrzucane przez jej gębę, zamieniają się wkrótce w małe białe robaczki; pływają one jakiś czas, następnie przytwierdzają się do jakiego stałego przedmiotu podmorskiego, rozciągają u podstawy i każdy staje się początkiem kolonji polipów, rozwijającej się przez pączkowanie. W miarę, jak ten rozrost się odbywa, łodyga wspólna i gałęzie powiększają się na długość i grubość, przyczem też powiększa się osad wapienny, przez nie wydzielany. Osad ten utworzony jest z warstw na sobie ułożonych; każda warstwa jest nagromadzeniem ziarnek wapiennych, tem bardziej zbitych, im się bardziej ku wnętrzu posuwamy; osad ten stanowi **K.** używany na ozdoby. Niesłusznie sądzono, że tworzenie się **K.** jest bardzo powol-

nem; po dziesięciu latach tworzy on już krzew dochodzący 0,5 metra wysokości; w każdym razie **K.** i pokrewne im polipy mają ważny udział w budowie skorupy ziemskiej (ob. Koralowe raty i wyspy). **K.** szlachetny żyje wyłącznie w morzu Śródziemnem, blizko brzegów lądów i wysp. Znajduje się głównie w głębokościach 25—30 metrów pod powierzchnią morza. W stanie świeżym **K.** jest pokryty skórą galaretowatą, barwy pomarańczowej; warstwa ta, po wyjęciu **K.** z wody, prędko wysycha, staje się kruchą i odpada. Barwa **K.** nie jest jednakowa, zmienia się ona od jasno różowej do czerwonej; zdarzają się i **K.** białe, lubo rzadko. Chlor nie niszczy barwy **K.**, siarkowodór go czerni. Jest on utworzony z węglanu wapna ze śladami magnezji i siarczanu wapna; substancja barwiąca polega na tlenniku żelaza. Połów **K.** w tej samej miejscowości odbywa się co lat 10. Dokonywa się on za pomocą sieci przywiązanych do wielkiego krzyża i obciążanego, zapuszczanego w wodę; krzyż ten, przesuwany pod wodą, obłamuje kawałki pni koralowych, które wpadają w sieć; to postępowanie wszakże jest wyniszczającem. W niektórych miejscach używa się też nurków. Najwięcej połowem **K.** zajmują się Włosi, mniej Hiszpanie, Francuzi i Grecy. Głównej ilości **K.** dostarczają brzegi Algerji, a ogólna produkcja roczna wynosi 80—200,000 kg. **K.** używany był na ozdoby już w starożytności, ale naturę zwierzęcą **K.** poznał dopiero Peysonnel 1756. **K.** *białym* nazywa się rodzaj *Isis* (ob. Gorgonje i Polipy). **K.** *czarny* jest polipniakiem rogowym polipów o czułkach z rodzaju *Antipathes*, należącego do rzędu *Zoantharia*. **K.** czerwony przez psucie się w szlamie także przybiera barwę czarną. **K.** nazywają się też często polipniaki innych polipów, a niekiedy tę nazwę nadają całej gromadzie polipów (ob.). **K.** *sztuczny* wyrabia się z proszku marmurowego, zlepionego karukiem i zabarwionego karminem. Por. M. Edwards „Histoire naturelle des Corailliaires“ (3 t., 1857 — 60); Lacaze-Duthiers „Histoire nat. du corail“ (1864); Dana „Corals und coral-islands“ (n. wyd., 1875); Häckel „Arabische Korallen“ (1875); Klunzinger „Koralltiere des Roten Meers“ (1878); Canestrini „Il corallo“ (1883).

Połów korali na brzegach Sycylji.

Korale, *Anthozoa*, t. j. *kwiatozwierze*, *Alcyonaria*, *polipy ośmioprzegrodowe* lub *ośmioczułkowe* (*Octactinia*), rzęd gromady polipów, obejmujący polipy mające gębę otoczoną 8 pierzastemi czułkami; jama ich ciała zawiera 8 przegród. Żyją na wspólnym pniu mięsistym, do którego przechodzą często jamy oddzielnych osobników, tak że cała kolonja żyje wspólnem życiem. Skóra ich wydziela często osady wapienne, w skutek czego pnie ich twardnieją. Osobniki zwykle jednopłciowe, niekiedy osobniki różnopłciowe żyją na oddzielnych pniach. **K.** żyją w morzach, często w znacznej głębokości. Głównym ich przedstawicielem jest koral (ob.) z rodziny gorgonji (ob.); co do innych grup i rodzajów tu należących, ob. Polipy.

Korale rogowe, K. *korkowe*, ob. Gorgonje.

Koralek, wodorost, ob. Coralina.

Koralewicz Aleksy, Reformat poznański, żyjący w pierwszej połowie zeszłego stulecia, napisał kronikę swego zgromodzenia p. t. „Additament do kroniki braci mniejszych św. Franciszka i t. d.“ (Warszawa, 1722), t. j. jako dodatek do przetłómaczonej przez się z niemieckiego na łaciński, kroniki Franciszkanów Sanninga Bernada (Warszawa, 1722).

Koralina, K. *czerwona*, *peonina*, barwnik powstający przez ogrzewanie auryny (ob.) z amonjakiem, rozpuszcza się w alkoholu, wydaje z solami glinu, wapnia i ołowiu osady czerwone i używa się do wyrobu farb.

Koralina, surogat fiszbinu, używany do gorsetów, wyrabia się z wiązek włókno-naczynnych liści agawy.

Koralina, roślina, ob. Psianka.

Koralowa ruda, odmiana cynobra (ob. Rtęć).

Koralowe drzewo, *Koralodrzew*, ob. Erythrina.

Koralowe ławice, ob. Karolowe raty.

Koralowe rafy i **Koralowe wyspy,** są to olbrzymie nagromadzenia czyli ławice polipniaków (ob. Polipy i Koral), jakie w obecnych czasach tworzą się tylko w cieplejszych morzach ziemi, między 28^0 szer. płn. i płd., i rzadko tylko po za te granice wychodzą. Nietylko wielkie przestrzenie mórz są od nich zupełnie wolne, ale nie dostaje ich też zupełnie na brzegach zachodnich Afryki, za przyczynę czego podaje się temperaturę prądów oceanicznych, płynących

KORALE

owemi brzegami. Polipy rafowe (ob. tablicę kolorową) wymagają temperatury przynajmniej 18°C. Unikają one też piaszczystych i mulistych wybrzeży, a naprzeciwko rzek powstają odpowiednie otwory w rafach, gdyż żaden polip nie może znosić wody słodkiej. Darwin podzielił **K. r.** na trzy rodzaje: 1) *Rafy brzeżne* przytykają bezpośrednio do wybrzeża lądów lub wysp (rafy morza Czerwonego). 2) *Rafy wałowe* tworzą niejako wał ciągnący się wzdłuż wybrzeży lądów, lub okalający wyspę pośrodku położoną; tu należy wielka rafa *Barrier reef*, ciągnąca się równolegle do brzegów Nowej Holandji w odległości 50—50 mil ang. Rafy obrączkowe, okalające środkową wyspę, są bardzo liczne na oceanie Spokojnym, jak np. około wyspy Tahiti. 3) *Rafy lagunowe* czyli *atolle* (ob. fig.) tem

Atoll.

się różnią od poprzednich, że pośrodku nich nie wznosi się żadna wyspa, lecz całe wnętrze wypełnione jest spokojnem jeziorem, czyli laguną; atolle występują między Nową Holandją a Nową Kaledonją, w gromadzie wysp Nizkich, w archipelagach wysp Karolińskich, Maledywskich, Lakedywskich i in.—W małej odległości od **K. r.** morze często bywa niezgłębionem; sądzono też dawniej, że polipy wznoszą swe budowle od najgłębszych przepaści morskich, poznano jednak, że główne rodzaje polipów rafowych, jak *Cariophyllia*, *Astrea*, *Madrepora*, *Meandrina*, *Porites*, *Millepora*, żyć tylko mogą w głębokości 35—50 m., wyjątkowo tylko niektóre schodzą do 300 m. Starano się więc w różny sposób wytłómaczyć to wznoszenie raf z ogromnych głębi. Darwin tłómaczy to kołysaniem się dna morskiego, t. j. stopniowem wznoszeniem się i opadaniem jego. Jeżeli wysepka jaka otoczona **R. K.** znajduje się wśród obszaru zniżającego, **R. K.** również się obniżają, lecz polipy ciągle u góry się rozwijają i utrzymują się na jednym poziomie, tak, że gdy wysepka środkowa zupełnie się skryje pod powierzchnią wód, pozostaje atoll. Polipy znajdujące się od strony otwartego morza otrzymują obfitszy pokarm, niż zwrócone ku lądowi, rosną też prędzej, podczas gdy drugie nikną, tak że rafa oddala się od brzegów morza. Teorja Darwina powszechnie była przyjmowana, Murray wszakże wykazał, że atolle występują w okolicach, które nigdy obniżaniu nie ulegały; trzeba więc przyjąć, że pewna przynajmniej część raf koralowych utworzyła się na tych częściach dna morskiego, które zostały podniesione działaniami wulkanicznemi, albo też na grubych pokładach, utworzonych przez otworniče i muszle. Polipy wznoszą się tylko do poziomu najniższego stanu morza, wyższe podnoszenie się wysp i raf **K.** następuje pod wpływem fal morskich i wiatrów, które nanoszą kawały oberwanych korali, muł i piasek, następnie nasiona i owoce, przyjmuje się chlebowiec, palma kokosowa i inne rośliny, a naga skała pokrywa się roślinnością; w różny sposób dostają się różne zwierzęta i nakoniec człowiek obejmuje w panowanie swe nową wyspę. Utwory koralowe w dawnych pokładach geologicznych również są pospolite i występują już w czasie formacji przeobrażonych; rozległe zwłaszcza rafy przedstawia formacja jurajska (ob. Koralowy wapień); tworzyły się one wtedy w Europie, a w jurze szwajcarskiej wykazano nawet atolle. Obecnie działanie polipów silnem jest w wielu miejscach mórz zwrotnikowych, mają one wielki udział w rozwijaniu się Florydy i wysp Bahama. Por. Darwin „The structure and distribution of coral-reefs“ (1875); Dana „Corals and coral-islands“ (5 wyd., 1890); Langenbeck „Die Theorien über die Entstehung der Korallenriffe“ (1890).

Koralowy agat, agat przejęty żyłami czerwonemi (ob. Agat.).

Koralowy groch, nasiona drzewa Adenanthera (ob.), także nazwa rodzaju Erythrina (ob.).

Koralowy mech, ob. Corallina.

Koralowy wapień, *koralowy pokład (Coralrag)*, wierzchnie ogniwa jurasu (ob. Jurajska formacja), ułożone na pokładach oksfordzkich, składają się prawie całkowicie z wapienia, tworząc grube ławice, różniące się między sobą ułożeniem. Pierwsze ławice są zbite, szarawe lub żółtawe, napełnione polipniakami, złożenia krystalicznego; następujące osady są albo ikrowcowe, złożone z grubych ziarn nieforemnych, zmieszanych z otartemi ułamkami muszel, albo też są zbite i przechodzą w kredę lub margiel, mniej więcej twardy. Znajdują się liczne polipniaki rodzajów *Caryophylla*, *Astraea*, *Madrepora* i in., mniej więcej podobne do tych, które występują w nowych rafach; dalej znaczna ilość muszli *(Nerinea*, *Astarte)*; z pomiędzy szkarłupni występuje *Cidaris coronata*.

Koralowy wąż (*Elaps corallinus*), ob. Węże.

Koran lub **Alkoran,** księga religijna Mahometan, pisana w języku arabskim, zawierająca w sobie objawienia Mahometa, które po jego śmierci zebrał kalif Abubekr, a uporządkował i wydał kalif Osman. Całe dzieło składa się ze 114 rozdziałów, zwanych *Surami*. **K.** uchodzi za święte źródło całej teologji i jurysprudencji mahometańskiej. Mieszczą się w nim mowy Mahometa do jego stronników, pochwały Boga, prawa, dogmaty, napomnienia, polemika z bałwochwalcami, Żydami i chrześcijanami, oraz legendy; język prosty i silny wznosi się niekiedy do natchnienia poetycznego. Wiele idei zawartych

w **K.** mają swój początek niewątpliwie w Biblji. Z licznych komentarzy mahometańskich najlepszy jest Beidhâwi'ego z w. XV (wydany przez Fleischera, Lipsk, 1844). Najlepsze wyd. **K.** sporządził Flügel (Lipsk, 1858, ost. 1870). Polski przekład dał Mirza Buczacki (Warszawa, 1858) wraz z komentarzami i objaśniającemi rozprawami różnych autorów. Na język francuski przełożył go nasz rodak Wojciech Kazimirski (Paryż, 1840). Por. Geigera „Ueber die jüdische Quellen des Koran" (Bonn, 1832); Gerocka „Versuch einer Darstellung der Christologie des K." (Hamburg, 1839); Weila „Historischkritische Einleitung in den K." (Bielef., 1844, 2 wyd., 1878); Nöldeke'go „Geschichte des K. (Götting, 1860); Tassy „L'islamisme d'après le Coran" (Paryż, 1874); Lane Poole „Le K., sa poésie et ses lois" (tamże, 1833).

Koranda Wacław, zwany *Starszy*, ksiądz taborycki, * w Pilźnie, gdzie po wyświęceniu na kapłana był proboszczem; przylgnął jeden z pierwszych do nauki Husa, oraz do wszystkich nowinek religijnych i dawał u siebie przytułek prześladowanym dla wiary. Od r. 1419 wzywał lud w fanatycznych mowach do bronienia wiary orężem; 1420 r. znajdujemy **K.** w wojsku Żyżki; tegoż roku na czele zfanatyzowanego tłumu łupi i obdziera z ozdób klasztor Zbrasławski. Wkrótce potem popadł w ręce stronników Rosenberga i osadzony został w zamku Przybenicy; potrafił jednak uwolnić się z więzów i dopomódz Zbynkowi z Buchowa, hetmanowi taborskiomu, do wzięcia zamku. Zyskawszy tem niemały rozgłos, miał sobie powierzane często ważne poselstwa. Następnie proboszcz w Żatcu, skąd wydalony 1437 po potwierdzeniu kompaktatów bazylejskich, przyczem naznaczono mu pobyt w Taborze, pod zagrożeniem śmierci w razie, jeżeliby odważył się wydalić. 1443 znajdujemy go znowu w Żatcu, każącego z równą jak poprzednio gorliwością; 1451 r. dysputuje w Taborze z Eneaszem Sylwjuszem; 1451 po uśmierzeniu Taboru przez Jerzego Podiebradzkiego, **K.** razem z innymi przywódcami taborskimi został osadzony w więzieniu, początkowo w Pradze, następnie w Litičy, gdzie go trzymano aż do śmierci.

Koranda Wacław, *Młodszy*, urodzony podobno w Nowej Pilźnie. 1462 (wedle Palackiego jako burmistrz praski), był jednym z czterech posłów, wysłanych do Rzymu o potwierdzenie kompaktatów bazylejskich, oraz Rokycany na arcybiskupstwie praskiem. Po śmierci Rokycany wybrany został **K.** 1471 na administratora utrakwistów. † 1519 jako starzec prawie stuletni. Napisał kilka dzieł religijnych i polemicznych.

Korasan, *Khorasan*, *Chorasan* (t. j. kraj słońca), prowincja perska, obejmująca część płn.-wschodnią kraju, tworzy w części równinę, w części zaś jest górzystą. Na północy ciągną się góry (do 3,000 m.) w pasmach równoległych, między któremi biegną doliny w wysokości 1,000—1,200 m. Część południowa prowincji *(Kohistan)* jest także górysta, rozległe zaś przestrzenie są pustyniami stepowemi. **K.** posiada wszakże i żyzne okolice, gdzie uprawia się zboże, ryż, owoce, rośliny lekarskie; na łąkach hodują się konie, wielbłądy i kozy. Ludność wynosi około 700,000 miesz.; przemysł polega na wyrobie tkanin jedwabnych, dywanów, płótna i broni siecznej. Stolica jest Meszhed. **K.** był w starożytności częścią Hyrkanji, Partji i Margjany, które zostawały pod władzą Persji. Za Aleksandra W. był tu namiestnikiem Bessor, następnie prowincje te weszły w skład państwa syryjskiego Seleucydów. W 626 zdobyli je kalifowie, w r. 1220 Dżengis-chan, w końcu XIV w. Timur. Od XVI w. był **K.** jabłkiem niezgody między Uzbekami, Persami i Afganami. Por. Mac Gregor „Narrative of a journey through the province of K." (2 t., 1879).

Korat, miasto główne sjamskiej prowicji Nakhon Rasza Sema, otoczone murem, 7,000 miesz. W okolicy kopalnie miedzi i plantacje trzciny cukrowej.

Korazja *(korrazja)*, w geologji ścieranie skał przez wodę i lody, sprowadzające *obnażenie* czyli *denudację* (ob.).

Körber Ernest, mąż stanu austrjacki był ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie hr. Clary'ego (1894), później po ustąpieniu urzędniczego gabinetu Witteka został powołany przez cesarza Franciszka Józefa do utworzenia gabinetu i objął rządy (1900) w ciężkich bardzo warunkach, parlament bowiem wskutek zaburzyń Słowian, a szczególnie Czechów z niemieckimi centralistami nie funkcjonował prawidłowo. Czesi nie dopuszczali do obrad trzymając się, jak niegdyś Niemcy, polityki obstrukcyjnej. W d. 7 czerwca 1900 Körber zamknął sesję parlamentu i po bezpłodnych pertraktacjach z przywódcami powaśnionych stronnictw, których starał się nakłonić do ugody, namówił cesarza do rozwiązania parlamentu (wrzesień 1900), rozpisania nowych wyborów. Ob. Austrja w dziele głównem i suplemencie.

Korba, część machiny służąca do wywoływania ruchu obrotowego, albo też do przeobrażania ruchu obrotowego na ruch inny, jest właściwie zmienioną formą kołowrota (ob.).

Korboli *(Corboli)*, margrabia, herb: W polu złotem —trzy czarne kruki. Nad tarczą korona. Indygenat z r. 1673.

Korboli.

Korbut Gabrjel, filolog współczesny, ogłosił w *Pracach filologicznych* i osobnej odbitce: „Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym" (Warsz., 1893);

„Mickiewicz jako leksykograf“ *(Prace filol., V)*. Zamieścił też wiele recenzji z zakresu języka i literatury polskiej w *Głosie;* pracuje nad przewodnikiem bibljograficznym do dziejów piśmiennictwa polskiego.

Korbutt Franciszek, dziennikarz, pomieszczał swoje prace głównie w *Gazecie Polskiej*. Pisywał także poezje.

Korcipka, toż co Czeremcha (ob.).

Korcyra, ob. Korfu.

Korczak. *Wręby*, herb: **K. I:** W polu czerwonem—trzy srebrne belki poprzeczne i równoległe, ku dołowi kliniasto zwężone i coraz krótsze. U szczytu w złotej czarze—pół psa. Są tego herbu liczne odmiany: w jednej z nich u szczytu są trzy pióra strusie; w drugiej zamiast belek są trzy rzeki poprzeczne wężykowate, srebrne, przez

Korczak I.

Korczak IV.

całą szerokość pola, a u szczytu pies ma obrożę czerwoną.—**K. IV** (według podziału hr. J. Ostrowskiego w „Księdze herbowej“): W polu czerwonem, w czarze złotej—pół psa szarego; u szczytu trzy takie wręby, jak na tarczy w **K. I;** odmiana ma u szczytu takież wręby na pawim ogonie (**K. V.**)—

Korczak V.

Korczak VI.

Korczak VII.

K. VI: W polu czerwonem, pod trzema srebrnemi wrębami—półksiężyc srebrny; u szczytu—pół psa w czarze złotej. — **K. VII** v. *Abszlang*, *Jelec*, *Łopot* odm.: W polu czerwonem, pod dwoma jelcami, ukośnie skrzyżowanemi—trzy srebrne wręby; u szczytu trzy pióra strusie. — Herb *Bedlewicz* I jest też odmianą Korczaka: w polu czerwonem ma trzy wręby srebrne kliniaste, równoległe, prawo ukośnie ułożone ku dołowi coraz dłuższe.

Korczak, pseudonim Aleks. Piotra Wereszczyńskiego.

Korczak Józef, pseudonim Wacława Łuszczewskiego.

Korczewa, miasto powiatowe, gub. Twerskiej, przy ujściu *Korczewki* do Wołgi; liczy 2,400 m.— *Korczewski powiat*, ma 3,865 w. kw., powierzchnia wzgórzysta szczególnie na prawym brzegu Miedwiedzicy; w części północnej obszerne błota; grunt gliniasto-piaszczysty. Główne rzeki: Wołga, Soż, Dubna, Miedwiedzica, Pudica i inne. Mieszkańców 120,000, zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu, hodowlą bydła, rybołóstwem i budową statków wodnych; między mieszkańcami jest nadto wielu wybornych robotników, a szczególnie cieśli i zdunów.

Korczewski Wit, wierszopis żyjący w drugiej połowie XVI w., jest autorem najdawniejszego drukowanego djalogu polskiego p. t. „Rozmowy polskie łacińskim językiem przeplatane, rytmy ośmiorzecznemi złożone i t. d.“ (Kraków, 1553). Por. **K.** Wład. Wojcickiego „Teatr starożytny polski“ (t. 1).

Korczyk, herb: W polu zielonem, pod złotym półksiężycem — dwie poprzeczne belki czyli wręby srebrne, równoległe, wyższa krótsza, niższa dłuższa. U szczytu trzy pióra pawie. Nadany roku 1775 przez Stanisława Augusta.

Korczyk.

Korczyn czyli *Nowe Miasto Korczyn*, osada, dawniej miasto w gubernji Kieleckiej, pow. Stopnickim, nad rzekami Nidą i Wisłą, założone prawdopodobnie za Bolesława Wstydliwego. Tutaj w roku 1404 odbył się pierwszy sejm polski, złożony przez Władysława Jagiełłę, na którym król żądał u szlachty poboru na wykupienie ziemi Dobrzyńskiej, a od tego czasu miasto to było świadkiem licznych zjazdów ważnych dla kraju, i szybko wzrastało w zamożność i ludność; tak dalece, że w wieku XVI oprócz domów drewnianych miało liczyć 700 kamienic i 30,000 m. Późniejsze wypadki krajowe i nieszczęścia przywiodły je do upadku. Zamek, który pod Jagiellonami bywał często mieszkaniem królewskiem, zrabowany i spalony został 1657 przez Szwedów. Obecnie znajdują się tu dwa kościoły, parafjalny, wzniesiony przez Kazimierza W., i kościół z klasztorem franciszkańskim, mieszczące w sobie kilka dawnych pomników. Ludność dzisiejsza wynosi 3,400 głów. Jest tutaj studzienka obfitująca w najczystszą zdrojową wodę, wykopana podobno z polecenia św. Kunegundy, żony Bolesława Wstydliwego. Lud czerpanej w niej

wodzie przypisywał cudowną moc leczenia bólu oczu i innych chorób. Po drugiej stronie Nidy, naprzeciwko **K.**, leży wieś *Korczyn stary* w powiecie Pinczowskim.

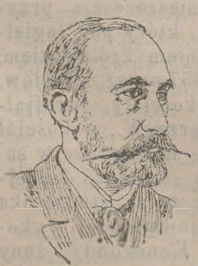
Korczyński

Korczyński, herb: W polu barwy niewiadomej — serce, z którego wykwitają trzy róże na gałązkach z liśćmi między dwiema polnemi liljami, na strony zwieszonemi; serce jest nadto przebite na krzyż ukośnie od dołu dwiema strzałami. U szczytu krzyż, którego trzy końce górne różami przykryte.

Korczyński Kasjan, Franciszkanin, kaznodzieja katedralny krakowski, żyjący w połowie zeszłego wieku, jest autorem wielu kazań, które wyszły, oprócz kilku osobno drukowanych, w trzech 2-tomowych zbiorach (I-y 2 t., Kraków, 1764—67, 2-i 2 t., Kraków, 1767; 3-ci 2 t., Kraków, 1767). W zbiorach 1-ym i 3-cim dodane są życiorysy biskupów krakowskich, kujawskich i kijowskich, przedrukowane w oddzielnych broszurach w Cieszynie 1860.

Korczyński Michał, biskup przemyski obrządku łacińskiego, * 1784 w Tarnowcu w Galicji. Po ukończeniu studjów filozoficznych we Lwowie 1803, a następnie kursów teologicznych w Wiedniu, wyświęcony został 1805 na kapłana i był naprzód katechetą i profesorem języka greckiego w gimnazjum przemyskiem, a od 1812 plebanem w Zgórsku, dobrach hr. Józefa Maks. Ossolińskiego. Mianowany 1818 scholastykiem w Przemyślu, został 1820 dziekanem kapituły; od 1833 do 1838 redagował założone przez się czasopismo teologiczne *Przyjaciel chrześcijańskiej prawdy*". W 1834 wyniesiony na godność biskupa djecezji przemyskiej, po latach zarządu, † 1839. Oprócz kilku dzieł treści religijnej wydał „Krótką gramatykę języka polskiego" (Lwów, 1822). W rękopisie pozostała po nim „Historja katechizmów wszystkich wyznań w dawnej Polsce".

Korczyński Edward, lekarz, * 1844 w Dobromilu, w Sanockiem, medycynę studjował w Krakowie, gdzie w 1868 uzyskał dyplom doktora.

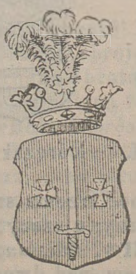

Korczyński Edw.

W 1869 r. został asystentem przy klinice terapeutycznej w Krakowie, w 1881 prymarjuszem oddziału chorób wewnętrznych przy szpitalu św. Łazarza tamże. Zyskawszy szybko rozgłos, zarówno publikacjami naukowemi, jak i rozwiniętą praktyką lekarską, został w r. 1874 zwyczajnym profesorem patologji i terapji szczegółowej, oraz dyrektorem kliniki lekarskiej. Jako profesor rozwinął szeroką działalność pedagogiczną i naukową. Postawił klinikę na nader wysokim poziomie i zdołał wykształcić cały zastęp wybitnych lekarzy, z których wielu zajmuje obecnie katedry profesorskie i zyskało rozgłos pracami naukowemi. W roku 1875 **K.** założył w Krakowie „Towarzystwo do wydawnictwa dzieł lekarskich polskich", które w roku 1899 zmieniło nazwę swą na „Wydawnictwo dzieł lekarskich polskich im. Edwarda Korczyńskiego w Krakowie". Nakładem tego wydawnictwa wyszedł do r. 1900 cały szereg wybitnych dzieł z zakresu medycyny. **K.** piastował urzędy dziekana i prodziekana wydziału lekarskiego, a w 1889—90 obrany był rektorem uniwersytetu; oprócz tego **K.** był niejednokrotnie prezesem krakowskiego towarzystwa lekarskiego, którego działalność nader ożywił i rozszerzył. W 1900 uczniowie i współpracownicy **K.** obchodzili uroczyście dwudziestopięciolecie jego działalności profesorskiej i ofiarowali mu dzieło zbiorowe, w którem obok wielu prac specjalnych znajduje się też historja kliniki lekarskiej uniw. Jagiellońskiego z czasów kierownictwa **K.** Zpomiędzy licznych rozpraw naukowych, które **K.** umieszczał przeważnie w *Przeglądzie lekarskim*, lub też w pismach specjalnych niemieckich i francuskich, wymienimy: „Spostrzeżenia lekarskie z oddziału chorób wewnętrznych szpitala św. Łazarza" (1871); „Najnowsze prace o pylicy płucowej (Pneumoconiosis)"; „Nowsze teorje gorączki" (1882); „Zapalenie stawów ze stanowiska etjologicznego z przeważnem uwzględnieniem t. zw. gośćca stawowego i ropnicy"; „Spostrzeżenia kazuistyczne z kliniki lekarskiej krakowskiej". Wiele rozpraw jego mieści pod jego redakcją wydawany „Zbiór prac klinicznych" (22 zeszyty do 1900).

Kord (z persk.), pałasz żelazny zwyczajny, używany do boju przez dawnych Polaków.

Kord, herb: W polu czerwonem, między dwoma krzyżami kawalerskiemi złotemi — miecz ostrzem do góry. Nad koroną szlachecką trzy pióra strusie. Nadany 1821.

Kord.

Fig. 1. Cordaianthus andraeanus.

Kordaity *(Cordaites)*, rodzina roślin zaginionych, których szczątki znajdują się w dawnych

Fig. 2. Owoc Cyclocarpus Cordai, widziany z dołu.

Fig. 3. Tenże sam owoc z boku.

formacjach geologicznych, od dewońskiej do permskiej. Były to drzewa rozgałęzione, pośrednie między nagonasiennemi a iglastemi; do pierwszych zbliżone były budową kwiatów, do drugich unerwieniem liści. Miały one ważny udział w utworzeniu pokładów węgla kamiennego, w których obficie znajdują się szczątki ich pni, liści, kwiatów (fig. 1) i owoców (fig. 2 i 3).

Kordax, taniec chóralny w komedji starogreckiej.

Kordecki Augustyn, ksiądz, sławny przeor Paulinów na Jasnej Górze, * w Iwanowicach, dawnem województwie Kaliskiem, około r. 1605. Przyjął suknię zakonną 1634. Kapłan surowych obyczajów, prawego i nieugiętego charakteru i zdolności niepospolitych, wcześnie zwrócił na siebie uwagę przełożonych zgromadzenia; był z kolei przeorem w Oporowie, Pińczowie, a od 1650 na Jasnej Górze. Tu okrył się nieśmiertelną sławą, broniąc walecznie i wytrwale warownego klasztoru od 18 listopada do 25 grudnia 1655 r. przeciwko przemagającej potędze Szwedów pod wodzą Millera, czem nie tylko święte miejsce ocalił, ale nadto podniósł odwagę narodu i tym sposobem przyczynił się do wyswobodzenia go z pod jarzma rozzuchwalonych powodzeniem Szwedów. W Częstochowie było niemało szlachty, chroniącej się przed nieprzyjacielem. Komendę powierzono Stefanowi Zamojskiemu, miecznikowi sieradzkiemu. Duszą jednak obrony był **K.** Roztropny, zarówno jak odważny, ufny w opiekę Marji i nawskroś przeniknięty uczuciem patrjotyzmu, rozumiał doskonale moralną ważność utrzymania Częstochowy; używając kolejno zręcznego traktowania z wrogiem i bohaterskiego oporu, dokazał tyle, że ze słabą załogą w lichej forteczce odpierał wszystkie szturmy Szwedów i zmusił ich w końcu do zaniechania oblężenia. Fakt ten, cudownej niemal obrony, wywarł wpływ niesłychany na ówczesne społeczeństwo. Rozniecił bowiem z jednej strony upadłą odwagę, dał hasło do powszechnej walki (ob. Tyszowiecka Konfederacja) i przyczynił się tem samem do wyparcia Szwedów z granic Polski. Z drugiej zaś strony podniósł cześć dla Marji, jako opiekunki kraju, do najwyższej potęgi i miał niezaprzeczony wpływ na pobożność i dewocję szlachty w XVII w. Następnie był **K.** przeorem w Częstochowie w latach 1663 i 1666 i prowincjałem Paulinów w Polsce i Szląsku 1657, 60 i 71; † 1673 w Wieruszowie, pochowany w grobach klasztornych Jasnej Góry. Opisał **K.** szczegółowo całe oblężenie po łacinie i wydał p. t. „Nowa Gigantomachia przez Szwedów i innych kacerzy podjęta, przeciw świętemu obrazowi Bogarodzicy przez św. Łukasza malowanemu i t. d.“ (Kraków, 1655). Pamiętnik ten przełożył na polski Józef Łepkowski (Warszawa, 1858). Przed kościołem Jasno-Górskim wzniesiono mn piękny pomnik przed laty kilkunastu. Kraszewski uczcił pamięć **K.** w pięknej powieści pod tyt. „Kordecki“. R. 1900 w miejscu urodzenia **K.** w domu wmurowano tablicę pamiątkową (ob. *Tyg. Ilustr.* 1900).

Kordegarda (z franc.), izba na odwachu, w której żołnierze na warcie używają odpoczynku.

Kordelas, t. j. kord od lasa, pałasz myśliwski, zwykle bywa prosty, krótki, obosieczny; z rękojeścią wygodną do silnego ujęcia i bez gardy.

Kordeliery (z franc. *opasujący się powrozem*), we Francji zakonnicy reguły św. Franciszka, a po pierwszej rewolucji członkowie klubu politycznego, który się zawiązał 1790 r. w kościele klasztornym tego zgromadzenia, i który zostając w gwałtownych sporach z Jakóbinami, był ogniskiem stronnictwa Dantonistów. W epoce największej jego świetności wydawał **K.** Desmoulins popularne czasopismo „Le vieux Cordelier.“ Po upadku Dantona klub ten utracił dawne znaczenie.

Kordjeryt *(dichroit, jolit)*, minerał z grupy krzemianów, nazwany na cześć mineraloga Cordier; krystalizuje w szeregu różnoosiowym i przytrafia się w graniastosłupach rombowych, skombinowanych z ośmiościanami. Odłam muszlowy, nierówny, twardość 7—7,5, c. wł. 2, 6. Przeświecający lub przezroczysty, w odłamie blask tłusty, zabarwiony indygowo, fjoletowo, szarawo lub żółtawo, z właściwym blaskiem gwiaździstym. Okazuje zjawisko dichroizmu, czyli dwubarwności (ob.), t. j. przedstawia różną barwę w kierunku głównej osi kryształu i w kierunku do tamtego prostopadłym, stąd nazwa dichroit. Jest to krzemian glinki i magnezji z małą ilością żelaza i manganu. Znajduje się w Bawarji, Norwegji, Hiszpanji, ale egzemplarze używane przez jubilerów pochodzą głównie z Cejlonu. Blado niebieskie nazywają się *szafirami wodnemi*. Jubilerzy zaliczają wogóle **K.** do poślednejszych szafirów.

Kordofan *(Kordifal)*, rozległa kraina w Afryce wschodniej, między 12—16° szer. płn. i 28°30′—32°30′ dług. wsch. względem Greenw., obejmuje 108,300 klm. kw., niegdyś państwo niezależne, od 1821 r. zostaje pod egipską władzą. Stanowi ono część niezmiernej sawanny, ciągnącej się od Białego Nilu, czyli Bahr-el-Abiad, aż do Darfuru, która w czasie dżdżystym bujną pokryta roślinnością, podczas suszy spiekłą tylko

przedstawia pustynię. Mieszkańcy w liczbie 280,000, pięknej budowy ciała murzyni nubijscy, prowadzą w znacznej części życie koczujące. Głównym przedmiotem uprawy jest duchn (*Pennisetum typhoideum*), dalej szafran, tytuń i bawełna; drobny przemysł ogranicza się garncarstwem, garbarstwem, wyrobem tkanin bawełnianych i dobywaniem żelaza. Główne miasto Kordofanu jest El-Obeid.

Kordokubas, właściwie *Bereokwenik*, owczarz czy pastuch wołoski, za panowania Konstantyna Tiecha, mieniąc się posłannikiem bożym do uwolnienia Bulgarji od cudzoziemskiego jarzma, stanął na czele zbrojnych tłumów i pobił kilka oddziałów mongolskich, które plondrowały kraj i wzmógł się tak dalece w siłę, że car Konstantyn, obawiając się o swój tron, wyruszył przeciwko niemu i poległ 1278 **K.** ożenił się z jego wdową Marją i kazał się koronować w Ternowie. Gdy jednak cesarz bizantyjski postanowił osadzić na tronie bulgarskim Jana, syna Micy (Michała), dawnego wygnanego cara, nastąpiła w narodzie reakcja i **K.**, straciwszy stronników umknął, żona jego Marja, oraz syn uprowadzeni do Adrjanopola, a carem został Jan Asień II. Wkrótce atoli zjawił się **K.** z Wołochami, ale nie zdołał odzyskać tronu, pomimo przyobiecanej pomocy chana mongolskiego, który w końcu kazał go zamordować.

Kordon (franc. *cordon*, sznur), szereg posterunków wojskowych, połączonych z sobą i tworzących linję, przeznaczoną do zabezpieczenia od napadów nieprzyjacielskich, albo od wniesienia chorób zaraźliwych. W architekturze fortyfikacyjnej **K.** zowie się wierzchni brzeg murów, złożony z kamieni, tam, gdzie mur schodzi się z wałem ziemnym.

Kordonki (z franc. *cordon*, sznur), sznurki jedwabne, wyrabiane przez szmuklerzy i używane do ozdoby sukien i na wyrób koronek kordonkowych.

Korduan (*Cordovan*), skóra zbytkowa, wyrabiana ze skór kozich i różniąca się od safjanu większą grubością i mniejszą giętkością. **K.** bywa czerwony, żółty i czarny; kolory te nadają właściwe środki barwiące, używane przy garbowaniu.

Korduba, ob. Cordova.

Kordyljery, ob. Ameryka.

Kordysz, herb: W polu czerwonem, pod półkolem srebrnem, barkiem do góry odwróconem i z obu stron zakończonem w żeleźce — strzała prosto do dołu, w środku prawoukośnie przekrzyżowana. U szczytu trzy pióra strusie.

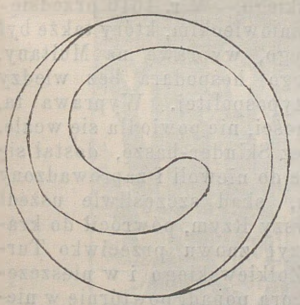

Kordysz.

Kore, w mitologji greckiej, p. Persefona.

Korea (u krajowców *Kori*, japoń. *Korai*, chiń. *Kaoli*, dawniej *Czao-sin*, t. j. „powiew poranku"), królestwo na wybrzeżu Azji wsch. między 34°17′—43°2′ szer. płn. i 124°30—130°35 dług. wsch. od Gr., zajmuje półwysep oddzielony cieśniną Koreańską od wyspy japońskiej Kiusiu, graniczy na zach. i płn. z Chinami i Rosją. Obejmuje obszar 218.350 klm. kw. Na płn. przebiegają góry Czangpaiszan, na wsch. odnogi gór Stanowych, z najwyższym szczytem Wienfung (2, 470 m.). Bogactwo mineralne **K.** były dawniej przeceniane; obficie znajdują się tylko rudy żelazne, oprócz nich rudy ołowiu, srebra, rtęci i miedzi, oraz węgiel. Dosyć liczne są płóczkarnie złota, którego wywóz wynosi rocznie około miljona dolarów. Rzeki są drobne. Na brzegu wsch. jedyny port dosyć dogodny, ale zamarzający, jest Łazarew, na płd. wsch. znajduje się port Fazan, więcej dogodnych przystani jest na brzegu zach. Najważniejsze wyspy są: *Kwelpart (Czedszu)* i *Olonto (Dagelet)* na morzu Japońskiem. W zimie panują wiatry lądowe, w lecie wiatry morskie, sprowadzające deszcze; temperatura średnia na płn. wynosi 11°, na płd. 15°.—Ludność wynosi przeszło 14,000,000 miesz., a w tej liczbie 14,000 Japończyków i 2,000 Chińczyków. *Koreańczycy* należą do Mongołów z mową wielozgłoskową; podobni bardziej do Japończyków niż do Chińczyków. Dzielą się na trzy klasy: szlachtę wraz z urzędnikami, wolnych i poddanych; szlachta wyróżnia się wysokiemi kapeluszami plecionemi i barwnemi szatami. Chętnie ulegają wpływom chińskim. Piszą, podobnie jak Chińczycy, w kolumnach od góry ku dołowi i z prawej ku lewej stronie. Literatury samodzielnej nie mają, posiadają jednak zbiory legend (Arnous „Koreas Märchen und Legenden" 1893). Gramatykę i słownik opracował Underwood (1891) i in. Religją urzędową jest budyzm; osobna klasa mnichów, zwanych mnichami wojskowymi, strzeże fortec królewskich w okolicach stolicy. Szkoły są tylko prywatne, umiejętność czytania i pisania jest rozpowszechniona. Przemysł stoi na stopniu bardzo nizkim. Głównem zajęciem ludności jest rolnictwo; w prowincjach środkowych i północnych uprawianą jest wyłącznie pszenica, w południowych ryż; nadto w całym kraju dość rozwinięte jest ogrodnictwo. Następnie w dość wielkich rozmiarach istnieje hodowla bydła, konie koreańskie są małe, ale wytrzymałe. Mieszkańcy okolic nadbrzeżnych zajmują się rybołówstwem; wody obfitują w wielką ilość ryb, które na statkach żaglowych wysyłane są do Chin. Na wybrzeżach morza Żółtego poławiają muszle perłowe. Lasy są eksploatowane, ale górnictwo znajduje się w stanie opłakanym. Istniejące w niewielkiej liczbie w kraju fabryki znajdują się w rękach cudzoziemców. Handel prowadzony był dawniej jedynie z Chinami, w r. 1876 zawarty został traktat handlo-

wy z Japonją, 1882 ze Stanami Zjednoczonemi, a następnie i z innemi krajami. W 1893 wartość przywozu czyniła 3,880,000, wywozu 2,617,000 dolarów. Ponieważ **K.** własnej monety nie posiada, handel jest głównie zamienny, w obiegu istnieje tylko drobna moneta miedziana. Dla handlu zagranicznego otwarte są: Chemulpo, port stolicy Seul, Fusan i Wensan. Dróg sztucznych niema, mosty bardzo nieliczne, w r. 1897 poprowadzoną została pierwsza kolej żelazna z Seul do Chemulpo; od tegoż czasu należy **K.** do powszechnego związku pocztowego. Telegraficznie jest **K.** połączona z Tiensinem w Chinach i z Japonją. Miary są nieustalone; w stolicy 1 *tja*=10 *czi* po 100 *hpun*=58 cm., 1 *ri* czyli *li*=400 metrów. Rząd jest monarchją despotyczną, dziedziczną w dynastji Han od r. 1391; od 1864 jest królem Lihui. Dawniej wstąpienie na tron nowego króla wymagało zatwierdzenia Chin, a król składał cztery razy na rok daninę z płótna, jedwabiu, skór i mieczów; przez zawarcie wszakże traktatów handlowych z mocarstwami król stał się niezależnym. Obok króla jest trzech najwyższych ministrów, rada stanu i 7 ministrów różnych wydziałów. Zamiast dawnego podziału na 8, wprowadzono w 1896 r. podział na 13 prowincji, zostających pod zarządem gubernatorów; urzędnicy nie są płatni i mają tylko udział w dochodach, co daje powód do przekupstwa i nadużyć. Wojsko składa się z 4,200 żołnierzy, wyćwiczonych przez instruktorów rosyjskich. Herb składa się z tarczy okrągłej, utworzonej z dwu ślimaków, niebieskiego i czerwonego, symbolizujących pierwiastek męski i żeński, niebo i ziemię.

Herb koreański.

Historja. W kronikach chińskich wzmianki o Korei znajdują się już na 400 lat przed Chr., ale zależność Korei od Chin, ugruntowaną została dopiero w końcu XVI w. W tym czasie północne ludy koczujące zaczęli czynić najazdy na bliższe prowincje K., przenikać do jej głębi i pustoszyć. Dla zabezpieczenia się od napadów, królowie koreańscy zwracali zię z prośbą o pomoc do bogdyhana chińskiego, co pociągnęło za sobą zależność od Chin, ustaloną ostatecznie w XVII w. Od tego czasu wpływ Chin zaczął się szerzyć coraz więcej. Pekin stał się wzorem obyczajów, zwyczajów, ubrania, nauk i t. p. dla Koreańczyków, a nadto za przykładem Chińczyków Koreańczycy zaczęli unikać stosunków z innemi narodami, zwłaszcza z Europejczykami; rezultatem tego było zupełne odosobnienie od reszty świata, upadek handlu, przemysłu i ogólna stagnacja. Gdy w r. 1868 Japonja, wszedłszy na drogę reform, z państwa azjatyckiego przekształciła się na europejskie, zaprowadziła koleje żelazne, telegrafy, stworzyła flotę, uorganizowała wojsko na wzór wojsk europejskich i podniosła swój dobrobyt, pozostające pod wrażeniem tej przemiany młode pokolenie Koreańczyków zrozumiały, że jeżeli nie zdobędzie się na taki sam krok, to prędzej lub później ojczyzna ich będzie zagarnięta przez Japończyków, i postanowiło przystąpić do takich samych reform. Utworzyły się dwa stronnictwa: jedno, na którego czele stanął ojciec króla, rządzący krajem do czasu pełnoletności syna, obstający za utrzymaniem starego porządku rzeczy, wiernością Chinom i propagujący nienawiść do cudzoziemców, drugie, dążące do przeprowadzenia państwowej organizacji europejskiej, kierowane przez króla i jego małżonkę. Obie partje, walczące przekupstwami, intrygami, usiłowały kilkakrotnie wywołać wśród ludu powstanie, jak np. 1882 i 1884, a tymczasem kraj, pogrążany w coraz większą anarchię, winę nieszczęść swych przypisywał cudzoziemcom i dokonywał zemsty na misjonarzach europejskich. Z takiego stanu rzeczy skorzystała Japonja, dla której Korea stanowiła doskonały rynek handlowy i która niejednokrotnie starała się zawrzeć traktaty z Koreą i w tym celu uciekała się nawet do siły zbrojnej. Usiłowania jej uwieńczone były pomyślnym skutkiem 1876, i od tego czasu polityka Japonji wytrwale dążyła do usunięcia wpływu Chin i wzmocnienia swej władzy. Gdy wielkorządca północnych prowincji chińskich Li-Hun-Czan zrozumiał te plany Japonji i otworzył oczy swojemu rządowi, długi czas patrzącemu obojętnie na sprawy koreańskie, Chiny wystąpiły ze swemi prawami do Korei, zażądały od niej osunięcia wpływu obcych państw i 1882 kilka miast obsadziły swemi wojskami. Ale było już za późno. Japonja nie tylko nie uczyniła żadnych ustępstw, lecz uzyskała wycofanie wojsk chińskich i nadanie poddanym japońskim takich samych praw, jakie przysługiwały Chińczykom. Zawarte traktaty handlowe ze Stanami Zjednoczonemi Ameryki Północnej, Anglją, Rosją i Niemcami jeszcze więcej przyczyniły się do osłabienia wpływu Chińczyków. Wszystkie te państwa przysyłały do Korei swoich przedstawicieli i tem samem uznawały jej niezależność. Antagonizm ten musiał doprowadzić do wojny pomiędzy Chinami a Japonją, która też wypowiedziana została w d. 1 sierpnia 1894 r. Zwyciężone Chiny we wszystkich bitwach lądowych i morskich, po stracie całkowitej floty swojej, traktatem, zawartym w 1895 zrzekły się wszel-

kiej władzy nad Koreą, otworzyły swe porty Japończykom, zrzekły się na ich własność wyspy Formozy i zapłaciły kontrybucję wojenną. Korea ogłaszaną została państwem niezależnem, co dało Japończykom możność wywierania wpływu na **K.** Przeciwko temu powstała silna reakcja, na której czele stała królowa, którą zamordowano w r. 1895. To położyło kres rządom japońskim i wzmocniło wpływy rosyjskie. W roku 1896, 10 lutego wylądowało w Chemulpo 200 żołnierzy rosyjskich i obsadziło gmach poselstwa w Söul, król poddał się pod opiekę rosyjską. Obecnie po wypadkach chińskich 1900, w które zamieszane były wszystkie mocarstwa europejskie oraz Japonja, po zajęciu Mandżurji przez Rosję, nie można przewidzieć, jak się ukształtują stosunki na Wschodzie i jaki los czeka Koreę. Por. Oppert „Ein verschlossenes Land, Reisen nach Korea“ (Lipsk, 1880); Griffis „Corea the hermit nation“ (New York, 1882 i wyd. nast.); Ross „History of Corea“ (Londyn, 1880); Lowell „Chosön, the land of the morning calm, sketch of **K.**“ (1886); Rosny „Les Coréens“ (Paryż, 1886); Dallet „Histoire de l'église de Corée“ (1874, t. 2); Carles „Life in Corea“ (1888); Chaillé Long Bey „La Corée“ (1894).

Koreańska cieśnina, cieśnina między Koreą a wyspami japońskiemi: Kiusiu i Nipon, łączy morze Japońskie ze wschodniem morzem Chińskiem.

Koreański język i literatura. Język **K.** należy do języków aglutynacyjnych (ob.), do rodziny języków praałtajskich, chociaż stanowisko jego w tej rodzinie nie zostało dotąd należycie wyjaśnione. Por. „Grammaire coréenne par les missionnaires de Corée“ (Jokohama, 1881); Underwood „Introducton to the Korea Spoken Language“ (Jakohama, 1890); „Dictionnaire Corefrançais, par les missionaires de Corée“ (Jokohama, 1880); Underwood i Gale: „Korean-English and English-Korean Dictionary (Jokohama, 1890). Pismo koreańskie jest pismem głoskowem, które powstało około XV w. po wielu nieudanych próbach. Znaki zapożyczone zostały z jednego z alfabetów indyjskich, ale przekształcone samodzielnie. Łączenie oddzielnych znaków w sylaby przyjęto z pisma chińskiego, które używa się również w Korei. obok pisma koreańskiego. Pismo koreańskie pisze się z góry na dół w linjach pionowych z prawej strony do lewej. Każda sylaba tworzy rodzaj czworokąta.—*Literatura koreańska* jest dosyć bogata, ale nieoryginalna. Przeważają przekłady, naśladownictwa i przeróbki z chińskiego. Wiele dzieł nawet napisanych zostało w języku chińskim. Pod względem treści przeważają gałęzie literatury praktycznej: medycyna, sztuka wojskowa, językoznawstwo (zwłaszcza języki krajów sąsiednich), oraz filozofja i etyka Konfucjusza, która nawet w Korei rozwinęła się samodzielnie. Literatura ludowa wykazuje więcej samoistności od literatury naukowej, chociaż i tu liczne wpływy chińskie, zwłaszcza w romansie. Por. Maurice Couraut „Bibliographie coréenne“ (Paryż, 1894—95).

Korec Jan, filolog czeski, doktor, * 1856 na Morawach, pedagog. Podróżował po Włoszech, Grecji i Azji Mniejszej. Napisał wiele rozpraw filologicznych, wspomnień z podróży, studjów o literaturze czeskiej (głównie w *Obzorze* i *Hlidce literární*), „Przispievek k praktické poetice“ (1892); „O dôležitosti nauk filosofickych v mlóvozpytie“ (1887).

Koreccy, dom książęcy herbu Pogoń, osiadły na Litwie. Początek domu tego, jako i wielu innych rodów książęcych, wywodzą od Giedymina, Herbarze polskie podają za praojca **K.** Borysa, urojonego syna Olgierdowego, rodowody ruskie (*Polnoje sobranije russkich letopisej*, t. 7, str. 253), wiodą ich od Narymunta Giedyminowica, a stara kronika litewska (wyd. Narbutta str. 22), od Dymitra, drugiego Olgierdowicza. W podaniach tych niema żadnej pewności historycznej. Jeden z przodków tego rodu wybudował nad rz. Korzec zamek Korzec i stąd poszła nazwa *Koreckich.* Wielu z nich odznaczyło się czynami wojennemi i dobrze zasłużyło się krajowi. Znakomitsi są:

Korecki (Samuel), syn Joachima, szwagier Konstantego Mohiły, hospodara multańskiego, dzielny wojownik, zaprawiony do boju pod buławą Stan. Żołkiewskiego. W r. 1616 przedsięwziął **K.** wraz z Wiśniowieckim, który także był szwagrem Konstantego, wyprawę na Multany, prowadząc wygnanego hospodara bez wiedzy i zezwolenia Rzeczypospolitej. Wyprawa ta, mimo cudów waleczności, nie powiodła się wcale. **K.** rozgromiony przez Skinder-baszę, dostał się po walecznym oporze do niewoli i zaprowadzony został do Stambułu, skąd szczęśliwie uszedł w r. 1618 i zwiedziwszy Rzym, powrócił do kraju. W r. 1620 walczył znowu przeciwko Turkom pod rozkazami Żołkiewskiego i w nieszczęśliwej bitwie pod Cecorą popadł powtórnie w niewolę turecką. Gdy sułtan wydał na niego wyrok śmierci, który spełnić miano przez uduszenie, **K.** otoczony przez oprawców, wyrwawszy nóż jednemu z nich, dwunastu trupem położył, lecz nareszcie wycieńczony na siłach, z połamanemi rękoma i zgruchotaną głową został uduszony. Ciało jego wykupione, przywiezione zostało do Polski i pochowane w Korcu w kościele księży Franciszkanów. Był to człowiek wysoko wykształcony, wymowny, pełen dowcipu i zamiłowany w naukach.

Korecki Karol, młodszy brat poprzedniego, kasztelan wołyński, w czasie podróży morskiej do Holandji pojmany został przez Szwedów i pięć lat przesiedział w niewoli w Sztokholmie. Po powrocie do kraju, wystawił 8 chorągwi na wyprawę chocimską. Później rozbił Lisowczyków

grasujących po kraju pod Tuszynem i Ujściem. † 1633 r., zostawiając jedynego syna *Samuela Karola*, który na czele wystawionego własnym kosztem zastępu, walczył dzielnie pod Zborowem, a następnie pobił kilkakrotnie Kozaków; † 1651 bezpotomnie. Na nim wygasł ród książąt Koreckich.

Koreisz *(Kuraisz)*, mniemany protoplasta plemienia arabskiego *Korejszytów*, mieszkańców Mekki, którzy są właściwie potomkami osiadłych tu przybyszów z różnych plemion.

Korejwa Jan Aleksander, wierszopis polski, żyjący w pierwszej połowie XVII w. Jest on autorem dwu pięknych trenów i sielanki, wydanych p. t.: „Threnodia albo łzy żalu na śmierć królestwa,“ na śmierć Zygmunta III (Kraków, 1632), tudzież wiersza „Io tryumfalne na szczęśliwą koronację Władysława Zygmunta IV“ (Kraków, 1633).

Korek *(suber)*, warstwa kory, powstająca przez rozwój oskórka (ob. Kora). Substancja korkowa czyli *suberyna* pod względem chemicznym zbliżona jest do tłuszczów, składa się bowiem głównie z estrów glicerynowych. Eter wyciąga z **K.** *cerynę (alkohol felilowy)*, a w pozostałości znajduje się *kwas felonowy* $C_{22}H_{42}O_3$, topiący się przy 96°. **K.** *handlowy*, pochodzi z dęba korkowego (ob. Dąb), a w mniejszej ilości

Obieranie kory dębu korkowego.

z dębu zachodniego *(Quercus occidentalis)*; pierwszy rośnie w Afryce, Hiszpanji, Włoszech płd., drugi na wybrzeżach zachodnich Francji. Warstwa zewnętrzna korka, zwana **K.** *męskim*, nie nadaje się jeszcze do użytku, dopiero po jej usunięciu rozwija się z miazgi (cambium) dobry **K.** *żeński*. Zbiór **K.** rozpoczyna się zwykle z drzew 15-letnich, a następnie w odstępach 8-10-letnich trwać może przez 100—150 lat. **K.** obiera się z drzew płytami (ob. fig.), które po usunięciu warstw zewnętrznych zanurzają się na 5—6 minut w wodę wrzącą. Płyty **K.** w handlu mają grubość do 5 cm., najlepsze pochodzą z Algerji, Hiszpanji (z Katalonji i Andaluzji), oraz z Portugalji, **K.** z Francji i Włoch jest gorszy. Ważność techniczna **K.** polega na jego sprężystości, nieprzenikliwości dla cieczy i gazów, oraz na jego lekkości (c. wł. 0,24). Najważniejsze jego zastosowanie jest na zatyczki czyli *korki*, dawniej wyrabiane ręcznie, obecnie za pomocą maszyn, które dają 20—24,000 korków w ciągu 10 godzin. Najlepsze **K.** używają się do butelek z winem szampańskiem i wodami mineralnemi. **K.** służy też na różne wyroby (ob. Felloplastyka), na pancerze dla pływaków, na pokłady do kapeluszy i t. p. Z odpadków wyrabiają się dywany i chodniki (ob. Kamptulikon, Linoleum). *Węgiel korkowy* służy jako czarna farba. Por. Höhnel „Ueber den Kork und verkorkte Gewebe“ (1878).

Korekta (z łac. *corrigere* poprawiać), poprawianie, mianowicie w drukarstwie prostowanie tych błędów i omyłek, które składacz (zecer) przy składaniu książki lub artykułu z rękopismu popełnił. *Korektor* dostrzeżone błędy wykazuje na marginesie właściwemi znakami, po większej części we wszystkich językach jednakowemi, które potem zecer stosownie koryguje czyli poprawia.

Korektazja, rozszerzenie źrenicy, bądź naturalne, powstające w ciemności, bądź też wywołane sztucznie, działaniem atropiny, która paraliżuje chwilowo mięsień źrenicę zwężający.

Korektura pruska, tak się nazywa ustawa urządzająca stosunki prawne w Prusiech Królewskich. Ustawa ta ułożona dla szlachty pruskiej za sprawą Reinholda Hejdensteina i Mikołaja Niewieścińskiego, sekretarzy króla Zygmunta III, była zatwierdzona na sejmie warszawskim 1598 r. pod nazwą *Jus terrestre nobilitatis Prussiae correctum.* Oprócz oddzielnych wydań, pomieszczoną jest w VI t. *Volumina legum.*

Korela Andrzej, ataman kozaków dońskich, otrzymawszy od Samozwańca wezwanie o pomoc, wyprawił się w towarzystwie Michała Niwżakoża do Krakowa, dla porozumienia się z Dymitrem i po powrocie zapewnił towarzyszów, że tenże jest rzeczywiście carewiczem, poczem Dońcy przyłączyli się do wojsk Samozwańca; r. 1605 zajął na czele 600 Dońców Kromy i mężnie je bronił przeciwko 80,000 wojsku rosyjskiemu.

Koreliza, odpadnięcie tęczówki od przedniej ściany soczewki oka, do której jest przyrosła.

Korenyćkij Porfirjusz, poeta ukraiński w piątym dziesiątku XIX wieku, syn duchownego prawosławnego, podróżował po kraju, poznając życie i zwyczaje ludowe. Napisał poemat satyryczny „Veczernyci,“ oraz powiastkę „Paŭko ta verstva.“ Umieszczał swe poezje w almanachu *Snip* Korsuna i *Łastivce* E. Hrebenki, 1841 r.

Korf (*Korff*, *Corf*), herb: W polu czerwonem — lilja podwójna złota. U szczytu między dwiema syrenami i pod trzema gwiazdami 6-promiennemi złotemi — lilja złota.

Korf.

Korff Jan Albert, baron, dyplomata i autor rosyjski, * 1697 w Kurlandji, † 1766 roku w Kopenhadze, gdzie był posłem rosyjskim. Wysoko wykształcony, był 1734—40 prezydentem akademji nauk petersburskiej, zebrał liczną (do 36,000 tomów) bibljotekę i wspierał uczonych, a zwłaszcza Łomonosowa. Zostawił w rękopisach: „Solida demonstratio qua facultatum eligendi ducis ad ordines Curlandiae et Semigaliae, etc.“: „Nachricht von dem lithauischen Grossfürsten Gedimin“; „Ueber die Grodnaer Constitution von 1726“.

Korff Modest Andrejewicz, baron, spółczesny bibljograf rosyjski, członek rady państwa, * 1800 w Petersburgu, † 1876 r.; odebrał wychowanie w liceum carskosielskiem, był przez pewien czas prezydentem bibljoteki publicznej w Petersburgu i na posadzie tej położył wielkie zasługi pod względem uporządkowania bibljoteki, oraz wzbogacenia jej wielu cennemi nabytkami. Oprócz kilku dzieł treści historycznej i bibljograficznej, napisał „Żiźń grafa Speranskago“ (t. 2., 1861); „Wozszestwie na prestoł imperatora Nikołaja I“ (1857), tłómaczone na kilka języków, między innemi na polski.

Korfu, starożytna *Korcyra*, najważniejsza i najbardziej na północ wysunięta z wysp Jońskich, oddzielona od brzegów Albanji kanałem tegoż nazwiska; obejmuje blisko 712 klm. kw., z ludnością 84,500 miesz. Bogata jest w wino, drzewa oliwne i wszelkiego rodzaju owoce południowe. Wraz z wyspami Paksos i Leukas stanowi jeden nomos grecki, obszaru 1,092 klm. kw. ze 115,000 miesz. Wyspa **K.**, pierwiastkowo zwana *Drepane*, zakwitła jako kolonja korynecka w II w. przed Chr. Dostała się w posiadanie Illirji, potem Macedonji i Rzymu. Po podziale państwa rzymskiego, **K.** przyłączoną została do cesarstwa Wschodniego, później była łupem Normanów, następnie Wenecjan; zaś od roku 1797 dzieliła losy innych wysp Jońskich. Por. Gregorovius „K. ein Jonisches Idyll“ (2 wyd., 1884); Wassberg „Odysseische Landschaften“ (Wiedeń, 1878, t. 2, zawiera historję **K.**); Partsch „Die Insel K.“ (1887). Miasto stołeczne *Korfu*, położone na brzegu wschodnim, na głęboko zachodzącym przylądku, liczy 20,000 miesz., jest silnie ufortyfikowane, posiada doskonały port, wielki arsenał morski, warsztaty okrętów i liceum, dawniej uniwersytet; jest nadto rezydencją arcybiskupa greckiego i biskupa katolickiego. Posiada pomniki hrabiego Schulenburg, który bronił wyspy przeciw Turkom, oraz Kapo d'Istria. W pobliżu miasta willa Achilejon, wzniesiona przez cesarzową austrjacką Elżbietę, z przybytkiem Heinego.

Korjacy, naród syberyjski, spokrewiony z Czukczami, zamieszkuje obwód Jakucki, między górną Indygirką a oceanem Spokojnym, dzieli się na osiadłych (około 1,500), żyjących z polowania, i koczujących (3,000), których jedyną posiadłością są renifery.

Korjakowskie jezioro, jezioro słone, w powiecie Pawłodarskim, gubernji Semipałatyńskiej, niedaleko Irtysza, na 6 klm. długie, a na 4 klm. szerokie, wydaje rocznie 8 mil. klg. soli kuchennej.

Korjander, roślina, ob. Kolender.

Korjatowicz - Kurcewicz (książę) v. *Pogoń litewska* odm., herb: Na tarczy ściętej w polu górnem czerwonem — na siwym koniu rycerz z mieczem w prawej, a tarczą o dwu krzyżach w lewej ręce; w dolnem czerwonem — strzała czy litera **T** odwrócona, u góry rozdarta, w środku przekrzyżowana, z belką dolną z prawej strony załamaną do góry i t. d., jak pokazuje rysunek; z prawej strony gwiazdka, z lewej półksiężyc. Nad hełmem w mitrze trzy pióra strusie.

Korjatowicz-Kurcewicz.

Korjatowicze, książęta litewscy herbu Pogonia, biorący początek od Korjata, najmłodszego syna Gedymina. W 1331 otrzymali w dzierżawę Podole za odznaczenie się w wojnie przeciwko Tatarom.

Korjenicze, dawna prowincja hercegowińska, na granicy czarnogórskiej. Stolicą jej była wieś *Kłobuk*, ze zwaliskami starodawnego kościoła i twierdzy.

Korjolan (Coriolanus), przydomek patrycjusza rzymskiego *Kajusa Marcjusza*, nadany mu od zdobytego przezeń 493 prz. Chr. miasta Wolsków *Corioli*. Niechętny dla plebejów, wygnany został **K.** przez komisje trybunów i przeszedł do nieubłaganych wrogów Rzymu, do Wolsków, na których czele pobił wojska swej ojczyzny i samemu nawet zagroził Rzymowi. Zmiękczony dopiero prośbami sędziwej swej matki Weturji i żony Wolumnji, odstąpił od Rzymu. Opowieść, jakoby został za to zamordowany przez Wolsków, lub jakoby sam sobie życie odebrał, jest późniejszego pochodzenia. Według źródeł dawniejszych, żył on jeszcze długo pośród Wolsków i umarł tam w wieku podeszłym. Po jego śmierci Rzymianki przez cały rok nosiły po nim żałobę. Cała zresztą legenda o **K.** jest niehistoryczną, przeczy ona w wielu punktach faktom ściśle ustalonym. Por. Mommsena „Die Erzählung

von Cn. Marcius C." (w „Hermesie", t. 4, Berlin, 1869).

Korkowce, *korale korkowe*, ob. Gorgonje.

Korkowe dywany, ob. Linoleum.

Korkowy kamień, materjał budowlany, wynaleziony przez Grünzweiga i Hartmanna w Ludwighshafen, wyrabia się z mieszaniny rozdrobnionego korka, gliny i wapna, która poddaje się ciśnieniu w formach i suszy przy 120 — 150°. **K. k.** jest bardzo lekki (c. wł. 0,3), dziurkowaty, trudno palny i posiada bardzo słabe przewodnictwo ciepła. Używa się na ściany piwnic, na sklepienia nieobciążone, na ramy do okien.

Korkowy kwas, *kwas suberynowy*, $C_8H_{14}O_4$, jest produktem utlenienia tłuszczów i korka; otrzymuje się przez gotowanie korka z kwasem azotnym i stanowi proszek biały, ziemisty, topiący się przy 140° C., krzepnący krystalicznie; w wyższej temperaturze sublimuje. Rozpuszcza się we wrzącej wodzie, łatwiej w alkoholu i eterze. Z zasadami wydaje sole; przez destylację soli wapiennej otrzymują się produkty oleiste, między temi *suberon*. Przez ogrzewanie **K. k.** z alkoholem i kwasem siarczanym otrzymuje się eter etylowy kwasu korkowego.

Korkunow Michał, archeolog rosyjski, * 1806 w Permie, † 1858 w Petersburgu; nauki pobierał początkowo w mieście rodzinnem, następnie w uniwersytecie moskiewskim, w którym od 1828 był docentem języka arabskiego, a następnie od 1834 geografji starożytnej; od 1836 członek komisji archeograficznej w Petersburgu, został 1847 członkiem akad. nauk. Napisał wiele artykułów treści archeologicznej, drukowanych w rozmaitych czasopismach rosyjskich, był oraz jednym z najbieglejszych znawców i objaśniaczów dyplomatyki rosyjskiej. Brał nad to udział w wypracowaniu „Słownika cerkiewnego", oraz redagował „Akty istoriczeskije" i „Dopołnienija".

Kormiałowskie albo **Korniałowskie** starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Trockiem, powiecie Kowieńskim. W r. 1766 składało się z miasteczka Kormiałów nad Wilją i ze wsi Powicie i Koniuchy, które posiadał Siruć, kasztelan witebski, opłacając z nich kwarty złp. 897 gr. 2, a hyberny złp. 366. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej nadały też starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Józefowi Kończy, skarbnikowi kowieńskiemu, wraz z dzierżawą Uszledzie, w powiecie Kowieńskim leżącą. Wedle spisów podskarbińskich, dobra te należały do wyprawy królowej Barbary Radziwiłłówny.

Kormoran *(Phalacrocorax)*, rodzaj ptaków z rzędu płetwonogich, z podrzędu wiosłonogich *(Talipatmi)*, z rodziny pelikanów, ma dziób mierny lub dłuższy od głowy, prosty; twarz i gardziel naga, podbródek workowaty; nogi krótkie, silne, 4-palcowe; skrzydła długie, wązkie; ogon nadmierny, o 12—16 sterówkach. Obyczaje mają podobne do pelikanów. Przebywają gromadnie na brzegach mórz, nurkują doskonale i chwytają ryby w dosyć znacznej głębokości. Są bardzo żarłoczne i głupowate. Jaja ich są podługowate, zielone. Siedząc na lądzie, trzymają się w postawie wyprostowanej, oparte na ogonie. Mięso ich do użycia nie jest zdatne; w Chinach używają ich do połowu ryb, włożywszy poprzednio obrączkę na szyję. Barwa ich jest zwykle czarna, samce w porze godowej dostają na szyi i głowie białe piórka. Do nas zalatują: *P. carbo*, zwany *krukiem morskim*, 92 cm. długi, 150 cm. szeroki, i *C. pygmaeus*.

Kormoran.

Korn, *Korń*, herb: W polu błękitnem, pod trzema gwiazdami 6-promiennemi złotemi — trzy złote kłosy pszeniczne, wystające z zielonego pagórka. U szczytu trzy kłosy. Indygenat z r. 1634 od Władysława IV.

Korn.

Kornak, przewodnik słonia, przyuczający go do spełniania rozmaitych czynności.

Kornelja, imię kilku sławnych w starożytności Rzymianek, jak np. siostry Cynny i pierwszej żony Cezara. Najsławniejszą z niewiast tego imienia była **Kornelja,** młodsza córka starszego Publjusza Scypjona Afrykańskiego, żona Tyberjusza Sempronjusza Grakcha, (* 177 r. przed Chr.), która przeżyła zgon swoich równie sławnych synów Tyberjusza i Kajusa Sempronjusza *Gracchów* (ob.). Synom tym dała jak najlepsze wychowanie i przedstawiła ich pewnej Rzymiance, chełpiącej się przed nią ze swoich kosztownych ozdób, jako najdroższy klejnot. Kiedy została wdową, odrzuciła rękę króla egipskiego Ptolemeusza Fiskona. Listy jej z powodu piękności języka wychwala Cyceron. Autentyczność dwóch urywków z jej listu do Gajusa, zamieszczonych w wielu wydaniach Korneljusza Neposa, niesłusznie podawana jest w wątpliwość. Por. Sörgela „C., die Mutter der Gracchen" (Erlangen, 1868).

Korneljusz, nazwa starożytnego rodu rzymskiego (gens Cornelia), który się na liczne rozgałęził familje i wydał wielu znakomitych mężów. Do sławniejszych należały rodziny, używające przydomków: Cynna, Dolabella, Scypio, Nepos, Tacyt, Sulla, Sisenna i in.

Korneljusz św., setnik kohorty rzymskiej w Cezarei, pierwszy z pogan, ochrzczony przez św. Piotra bez poprzedzającej obrzezki; następnie biskup Cezarei. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 2 lutego, wschodni zaś 19 września.

Korneljusz św., papież (251—252), Rzymianin, otrzymał papiestwo po odłączeniu się ze swymi stronnikami od społeczności kościoła rzymskiego Nowacjana, który tym sposobem uważany jest za pierwszego antypapieża. Zwołał sobór, na którym Nowacjan został potępiony. Z rozkazu cesarza Gallusa uwięziony w Civitá Vecchia, a następnie na śmierć skazany. Pamiątkę jego obchodzą 16 września w Rzymie, a 14 w innych miejscach. Istnieje jego korespondencja ze św. Cyprjanem co do sporu z Nowacjanem.

Korneljusz a Lapide czyli *od Kamienia*, właściwie *van den Staen*, * 1566 w Bocholt pod Leodjum, Jezuita, profesor teologji w Lowanjum i Rzymie, gdzie † 1637. Owocem jego prac egzegetycznych są komentarze na wszystkie księgi Starego i Nowego Testamentu, z wyjątkiem Psalmów i ks. Joba, z których odznacza się szczególnie wykład ks. Mojżeszowych i listów św. Pawła. Najlepsze wydania dzieła tego (w 10 tomach) są: antwerpskie 1681 i weneckie 1730.

Korneljusz Nepos, ob. Nepos.

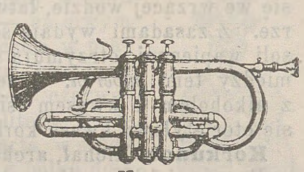
Körner Teodor, poeta niemiecki, syn *Chrystjana Gottfryda Körnera* (* 1756, † 1813), znanego pisarza w rzeczach prawnych i estetycznych, a bardziej jeszcze znanego ze stosunków z Schillerem, * 1791 r. w Dreźnie. Odebrawszy jak najstaranniejsze wychowanie, chodził początkowo na akademję górniczą we Freibergu, a od 1810 na uniwersytet w Lipsku. Goniąc za bardzo nieokreślonym ideałem poetycznym i marząc o genjalności, mało zajmował się gruntownemi studjami, a z powodu związków akademickich musiał opuścić uniwersytet. Bawiąc w Wiedniu, zyskał rozgłos kilku utworami cenionemi, które (np. „Der Grüne Domino“; „Die Braut“ i „Nachtwächter“) dziś jeszcze utrzymują się w repertuarach teatrów niemieckich. Dwie jego większe tragedje „Zriny“ (przekł. Jenikego, Warszawa, 1867) i „Rosamunde“, głębokością uczucia i młodzieńczym entuzjazmem dla wszystkiego, co dobre i szlachetne, wywierały swego czasu nieopisany wpływ na młodzież i podniecały do bohaterstwa. Gdy naród niemiecki powstał przeciw Napoleonowi, **K.** znalazł najwłaściwszy dla swego natchnienia odpływ i w pieśniach p. t. „Leier und Schwert“ (10 ed., 1863), upowszechnionych z melodjami Webera, pobudzał wojenny zapał swych ziomków. Pieśni te, najcelniejsze z utworów **K.**, należą do najpiękniejszych w literaturze niemieckich pieśni wojennych i patrjotycznych. Myśli, popierając czynem, zaciągnął się do korpusu ochotników Lützowa i dzielnie walcząc poległ 26 sierpnia 1813 pod Rosenbergiem; pochowany pod starym dębem wowsi Wöbbelin i uczczony pomnikiem żelaznym. Zbiorową ed. dzieł **K.** sporządził Streckfuss (4 Berl., 1838; ostatnia ed. 1863). Z pomiędzy wielu biografji **K.** wymieniamy: Erharda „Körners Leben“ (Arnst., 1821); Hadermanna „Theodor K.“ (Berlin, 1848) i Broscha „Das Grab zu Wöbbelin oder K. und die Lützower“ (Schwer., 1861).

Körner Teodor.

Körner Emil, jenerał chilijski, * 1847 w Prusiech; brał udział w wojnie niemiecko-francuskiej. W r. 1885 wysłany na żądanie rządu chilijskiego do Chili jako organizator armji. W r. 1891 przyłączył się do rewolucji przeciwko prezydentowi Balmacedzie i jako adjutant ministra wojny przyczynił się do zwycięstwa partji kongresu.

Kornet (z franc. *cornette*, chorągiewka), podchorąży, podoficer.

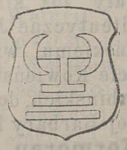
Kornet (włos. *cornetto*), instrument muzyczny dęty, zakrzywiony, rozwinął się z trąbki pocztowej przez dodanie klap; wysokością tonu sięga niewiele ponad trąbę.

Kornet.

Korniakt Konstanty, przybył do Polski z Kandji za króla Stefana Batorego z wielkiemi bogactwy i ożeniwszy się z Anną Dzieduszycką, nabył rozległe włości w ziemi Przemyskiej.— Jego syn *Konstanty*, odznaczał się jako dzielny wojownik pod buławą Jana Zamojskiego, † 1626. Syn tego ostatniego *Piotr*, walczył przeciwko Kozakom i Tatarom 1648; poległ 1672 r. pod Zborowem.

Kornic, *Kornicz*, *Kurnicz*, *Hospody błogosław*, herb: W polu czerwonem, na trzech stopniach ku dołowi zwiększających się—krzyż w kształcie litery **T.** z bochenkiem czy kamieniem młyńskim u każdego ramienia. U szczytu 5 piór strusich.—

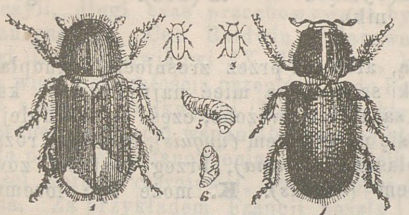

Kornic I.

Kornic II.

K. II: W polu barwy niewiadomej, ale prawdopodobnie czerwonej, nad trzema wrębami, ku dołowi coraz dłuższemi—na słupie belka poprzecz-

na między dwoma półksiężycami, rogami do siebie.

Korniki *(Bostrychidae)*, rodzina chrząszczów, pokrewna z ryjkowatemi *(Curculionidae)*, od których różni się krótką główką bez ryjka; są to owady drobne, walcowate, z krótkiemi, złamanemi różkami, o grubej maczudze, i oczami kształtu nerkowatego. Gąsienice walcowe, beznogie, wiercą przewody w drzewach, żyją tam towarzysko i należą do najgroźniejszych niszczycieli drzewa. Samce wiercą przejścia w korze drzew, samice zaś prowadzą dalej te kanały (przewody

Korniki. 1. Bostrichus, 2. jego wielkość naturalna, 3. Hylesinus wielkości naturalnej, 4. powiększony, 5. jego gąsienica, 6. poczwarka.

macierzyste) i po obu ich stronach składają jajka, a gąsienice znów wiercą rozgałęzienia boczne. Ponieważ zaś gatunki te są bardzo mnożne, sprowadzają znaczne spustoszenia w lasach. Znanych jest około 30 gatunków europejskich, z których 30 należy do szkodników leśnych. Najważniejsze rodzaje są: *Bostrichus*, *Hylesinus* i *Scolytus*. Drukarz *(Bostrichus typographus)*, *Hylesinus piniperda* i *H. minor* są szkodliwe zwłaszcza dla drzew iglastych. Inne gatunki przebywają w dębach, brzozach i drzewach owocowych.

Kornilij *(Korneljusz)*, od r. 1529 igumen pskowskiego monasteru peczerskiego, zabity roku 1570 razem z Wasjonem Muromcem z rozkazu Iwana IV Groźnego, napisał *Kronikę* tegoż monasteru („Skazanije, otkuda byst' prozwanije peczerskomu monastyrju wo Pskowie"), którą następnie uzupełniali mnich Grzegorz (1585), igumen Melecjusz (1587) i Joachim (1601). Kronika ta znaną jest pod nazwą *Pateryka pskowskiego*.

Korniłow Włodzimierz, wice-admirał rosyjski i naczelnik sztabu floty czarnomorskiej, *1806, †1856 w skutek rany w Sewastopolu. Brał udział w bitwie pod Synopą, szczególnie zaś odznaczył się przy obronie Sewastopola, czem zyskał wielkie poważanie w armji i flocie. Por. życiorysy Szestakowa (Petersburg, 1855) i Lichaczewa (t. 1856).

Korniłowicz Antoni, ksiądz, nauczyciel literatury, później prefekt w Krasławiu, ostatecznie proboszcz ilnicki w gubernji Kijowskiej, *1805, †1856 w Ilnicy. Zostawił po sobie piękną bibljotekę i ogłosił drukiem: „O życiu i pismach Franciszka Karpińskiego" (Wilno, 1827); „O życiu i pismach Gwilhelma Kalińskiego" (1829); „Wiadomość o Jakóbie Falkowskim i jego dziełach" (Tyg. Petersb., 1837, № 8); „Bibljografja księdza Gabrjela Boduena Misjonarza" (tamże, № 88).

Korniłowicz Edward, lekarz, *1848 w Tweerze; medycynę studjował w szkole Głównej i uniwersytecie warszawskim, od r. 1874—78 był asystentem przy katedrze psychjatrji, 1879 został ordynatorem chorób umysłowych w szpitalu Ujazdowskim w Warszawie. Ogłosił: „Psychoza powstała pod wpływem zatrucia jadem tyfusu brzusznego" *(Gaz. lekar.*, 1882); „Zdroje lekarskie w Rabce" (1882); „O barwieniu ciał ziarnistych w mózgu i rdzeniu kręgowym" (Księga pamiątkowa, 1884); „Życiorys prof. Pląskowskiego" (1896); „Tablice schematyczne mechanizmu woli" *(Pam. Tow. Lek.*, 1896).

Korniszony, ob. Ogórki.

Kornthal, wieś w wirtemberskim okręgu Nekary, w powiecie Leonberg, ma liceum realne i łacińskie, dwa wyższe zakłady wychowawcze dla dziewcząt. Mieszkańcy, w liczbie 1,300, tworzą od 1819 odrębną gminę religijną, utworzoną na wzór pierwszych gmin apostolskich.

Korobiejnikow Tryton, ob. Grekow Jerzy.

Korocza, miasto powiatowe w gub. Kurskiej, nad rzeką t. n., dopływem Dońca Północnego, ma 14,400 mesz., gimnazjum, garbarnie, fabryki łoju i świec.—*Koroczański powiat*, na rozległości 2,670 w. kw. ma 161,000 m.; powierzchnia wzgórkowata, grunt gliniasty, piaszczysty, miejscami kamienisty. Gł. rzeki Korocza i Doniec Północny. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, sadownictwem i hodowlą bydła.

Korolenko W.

Korolenko Włodzimierz Gałaktjonowicz, rosyjski beletrysta * 1853 roku w Żytomierzu, kształcił się w instytucie technologicznym w Petersburgu, następnie w agronomicznej akademji w Moskwie. Będąc jeszcze studentem, zaplątał się w sprawy polityczne, wysłany został w roku 1879 do Syberji wschodniej, skąd powrócił 1885 i osiadł w Niższym Nowogrodzie. Napisał: „Slepoj muzykant"; „Oczerki sibirskago turysta"; „W durnom obszczestwie"; „Staryj zwonar'"; „W nocz pod Swietłyj prazdnik"; „Les szumit"; „Z dwóch storon"; „Pawłowskije oczerki"; „Sokoliniec"; „Son Makara". Zbiorowe wydanie **K.** wyszło p. t. „Oczerki i razskazy" (Moskwa, 1887).

Koromandel, *Koromandelskie wybrzeże*, kraj nadbrzeżny wschodniego Dekanu, od ujścia Kistny aż do przylądka Calymere, z miastem Madras.

Koromorfoza, toż co irydektomja (ob.).

Korona, z łac. *corona*, t. j. wieniec. U Rzymian wieniec był oznaką zaszczytną i wieńce takie stosownie do zasługi, za jaką je udzielano, bywały rozmaite. Obręcz złota, wieńcząca czoło, była u wielu starożytnych narodów oznaką książęcej godności; obręcz ta, przemieniona na koronę, pozostała tem samem godłem aż do najnowszych czasów. Korony książąt, hrabiów, baronów i szlachty istnieją już tylko w heraldyce, gdy tymczasem prawdziwa koronacja jako symboliczne namaszczenie odbywa się tylko przy wstąpieniu na tron monarchów. W znaczeniu przenośnem **K.** oznacza częstokroć rząd, władzę rządzącą, a często także prawa i przywileje panującego w przeciwstawieniu do państwa. W temże rozumieniu *dobra koronne* oznaczają dobra różniące się od dóbr państwa czyli narodowych i od dóbr prywatnych. Urzędy koronne są obecnie po większej części urzędami dworskiemi. Polskę dla odróżnienia jej od Litwy nazywano przez długie wieki *Koroną*, a jej mieszkańców *Koroniarzami*.

Korona, nazwa dwu gwiazdozbiorów: **K.** *północna (Corona borealis)*, między 228—245° wzniesienia prostego, oraz 25—39° zboczenia północnego, zawiera 31 gwiazd widzialnych okiem nieuzbrojonem, między niemi 1 drugiej wielkości, zwana *gemma* czyli *perła* (ob. Kartę gwiazdozbiorów półkuli północnej nieba). W 1866 ukazała się w **K.** nowa gwiazda 2-ej wielkości, która wszakże rychło znikła. **K.** *południowa* (*C. australis*), między gwiazdozbiorami Strzelca i Niedźwiadka, zawiera 49 gwiazd 3—7 wielkości.

Korona *(Corolla)*, w botanice, drugi okółek kwiata, t. j. okrywa wewnętrzna względem kielicha, obejmująca pręciki i słupek. Jest najczęściej zabarwioną i ona to głównie nadaje właściwy wygląd kwiatowi. Pojedyńcze jej części zowią się *płatkami* (*petalae*), które, tak jak i inne części kwiatu, uważać można za przeobrażone liście. Może ona być 2, 3, 4 i t. d. w ogóle wielopłatkową, albo też przez zrośnięcie jednopłatkową; płatki same mogą mieć najrozmaitsze kształty; gdy są u dołu zwężone, część ta szczuplejsza zowie się paznogciem *(unguis)*, część zaś rozszerzona blaszką *(lamina)*, brzeg płatków zowie się krajem *(limbus)*. **K.** może być foremną lub nieforemną. Gdy jest foremną i jednopłatkową, rozróżniamy **K.** lejkowatą (fig. 1), rurkowatą (fig. 2), dzwonkowatą (fig. 3), tacowatą (fig. 4), słoikowatą, kółkowatą (fig. 5). W **K.** jednopłatkowych nieforemnych rozróżniamy głównie postacie **K.** wargowej (fig. 6), maskowatej (rodzina trędownikowatych, fig. 7) i języczkowatej (rodzina złożonych). W **K.** wielopłatkowych foremnych również odróżnić należy trzy postacie charakterystyczne—**K.** krzyżowej, goździkowatej i różowatej. W **K.** wielopłatkowych nieforemnych odróżniamy **K.** motylkowatą (fig. 8) i nieprawidłową. **K.** jest częścią kwiata tylko dodatkową i po okwitnieniu opada. Często też nie istnieje, lub ma pozór i cechy kielicha; nazywa się wtedy działkowatą, jak np. w sitach.

Fig. 1. Korona lejkowata (Goryczka).

Fig. 2. Korona rurkowata (Bławatek).

Fig. 3. Korona dzwonkowata (Dzwonek).

Fig. 4. Korona tacowata (Tysiącznik).

Fig. 5. Korona kółkowata (Bez).

Fig. 6. Korona wargowa.

Fig. 7. Korona maskowata (Lnianka).

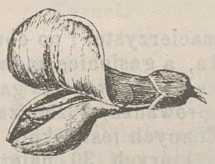

Fig. 8. Korona motylkowata (Szczodrzeniec).

Korona, roślina, **K.** *cesarska*, ob. Fritillaria.

Korona, nazwa różnych monet. 1) W Niemczech moneta złota 10-markowa, ważąca 3982,478 miligrama, próby $^{9}/_{10}$. 2) Dawna moneta handlowa, bita na podstawie umowy niemiecko-austrjackiej, która przy próbie $^{9}/_{10}$ zawierała 10 gramów

złota. 3) Jednostka rachunkowa związku monetarnego skandynawskiego, zawiera 403, 225 mg. złota, bita w sztukach po 10 i 20 **K.**, także ze srebra w sztukach po 1 i po 2 **K.** 4) Nowa jednostka monetarna austrjacka, po 100 halerzy (Heller) czyli szelągów, według ustawy 1892 zawiera 304,878 mg. złota próby $^{9}/_{10}$, bita ze złota po 10 i 20 **K.**, oraz ze srebra, 200 sztuk z 1 kilograma srebra próby 0,835; czyni połowę dawniejszego guldena czyli złotego reńskiego. 5) Moneta angielska, ob. Crown.

Korona cierniowa, którą prześladowcy Chrystusa, dla zwiększenia udręczeń, głowę Jego uwieńczyli, długi czas przechowywana była w Konstantynopolu. Ces. Baldwin podarował ją królowi fran. Ludwikowi IX Świętemu, który 1239 z wielką okazałością przeniósł ją do Paryża i wraz z innemi relikwjami Męki Pańskiej, w zbudowanej na ten cel wspaniałej kaplicy złożył. To dało początek ustanowienia we Francji uroczystości Korony cierniowej, obchodzonej d. 11 sierpnia. Za przykładem Francji poszły i inne kraje katol. W Niemczech i dziś pamiątka **K. c.**, zwłaszcza w Bawarji, uroczyście jest święcona. Ukrywana przez duchowieństwo podczas pierwszej rewolucji fran., **K. c.** umieszczoną została 1806 w kościele P. Marji w Paryżu.

Korona indyjska, order cesarski, ustanowiony, przez królowę angielską Wiktorję, w d. 1 stycznia 1878, na pamiątkę przyjęcia tytułu cesarzowej indyjskiej. Składa się z dekoracji owalnej, ozdobionej perłami, z cyfrą w środku „V. R. I.“ z djamentów, pereł i turkusów, oraz korony cesarskiej u góry.

Korona słoneczna, ob. Słońce.

Korona Marek, kaznodzieja, prowincjał zgromadzenia Franciszkanów prowincji rusko-litewskiej w pierwszej połowie XVII wieku. Oprócz kazań okolicznościowych, ogłosił drukiem kilka dzieł teologiczno-polemicznych i filozoficznych.

Koronaci czterej, ob. Czterej Koronaci.

Koronacja, zowie się pierwsze, publiczne, z pewnemi uroczystościami kościelnemi połączone włożenie korony, przyjętej przez nowego monarchę. **K.** w wiekach średnich spełniana bywała najczęściej przez wysokich dostojników kościoła; późniejsi atoli monarchowie częstokroć sami wkładają sobie koronę na głowę.

Koronacje królów polskich, począwszy od Władysława Łokietka, z wielką ceremonją odprawiały się na Wawelu zazwyczaj w Niedzielę. Nowo wybrany król, pogrzebawszy swego poprzednika i odbywszy przepisami wskazane przygotowania religijne, wobec licznego orszaku składał przysięgę przed arcybiskupem prymasem, który go następnie namaszczał i całego obrzędu dopełniał. Stanisław Leszczyński i Stanisław August koronował się nie jak zwykle w Krakowie, lecz w Warszawie. Pierwsze cztery koronacje królów polskich, a mianowicie Bolesława Chrobrego, Mieczysława Gnuśnego, Kazimierza Odnowiciela i Bolesława Śmiałego, oraz piąta, po długiej przerwie, koronacja Przemysława odbyły się w Gnieźnie. Królowe bywały koronowane za pozwoleniem Stanów Rzeczypospolitej. Cecylję Renatę, Eleonorę i Katarzynę z Opalińskich ukoronowano w Warszawie. Niewiele się różniła koronacja królowej od króla, który musiał być przy uroczystości obecny, przyprowadzał małżonkę do ołtarza i prosił za nią. Namaszczenie królowej tem się jednak od królewskiego różniło, iż naród na jej imię nie przysięgał, ani żadna władza polityczna lub sądownicza nie udzielała się królowej. Szczegóły o koronacjach podaje: M. Stryjkowski w broszurze: „Opisanie przesławnego wjazdu do Krakowa i pamięci godnej koronacji Henryka Walezjusza“ (Kraków, 1574); porów. też J. Moraczewskiego „Starożytności polskie“ (t. I, Poznań, 1842); J. Łepkowskiego „Z przeszłości szkice i obrazy“ (Kraków, 1862).

Koronacje obrazów Matki Boskiej, wzięły początek w czasach powstania sekty obrazoburców w VII w. Pierwszy z papieży Grzegorz III, dla uproszenia łaski nieba podczas grożącej wojny, uwieńczył złotą koroną obraz Matki Bos. w Rzymie. Podobnież wotum Grzegorz IV złożył w kościele św. Kaliksta. W XVI w. w czasach grasującego morowego powietrza, mieszkańcy m. Recanati we Włoszech ozdobili koroną skronie obrazu N. Panny. W 1630, Aleksander Sforza Pallavicini ustanowił stały fundusz na kupno złotych koron do zdobienia niemi obrazów cudami słynących. Odtąd uroczystości koronacyjne, podług stale na ten cel nakreślonych przepisów, upowszechniły się w wielu krajach katol. W Polsce pierwszy tego rodzaju koronacyjny obrząd odbył się d. 8 września 1717 w kościele na Jasnej Górze w Częstochowie, a dopełnił go z wielką uroczystością Krzyszt. Jan Szembek, bisk. chełms. Tymot. Lipiński w art. „Wiadomości histor. numizmatyczne o koronacjach obrazów M. B. w dawnej Polsce“ (Warszawa, 1850), wymienia około 30 cudownych miejsc, w których koronacji obrazów dopełniono. Wybijane na tę pamiątkę medale należą dziś do osobliwości numizmatycznych.

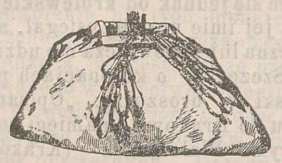
Koronea, miasto w Beocji, położone na zachód jeziora Kopais. Sławne w starożytności, z powodu odbywanej w jego okolicy uroczystości związku beockiego, jak również z powodu zwycięstwa odniesionego tutaj przez Spartanów pod dowództwem Agezylausza 394 prz. Chr. nad Tebańczykami i Ateńczykami. Ruiny obok dzisiejszej osady Petalidi.

Koroni (*Kolonides*), miasto na półwyspie greckim Morea, nad zatoką **K.**, posiada port, zamek wenecki i 2,300 miesz. **K.** jest starożytnem *Asine* albo *Rhion*, które założone było przez Dryopów, wygnanych z Angolidy; w 1100 zdobyte zo-

stało przez weneckiego rozbójnika morskiego Veratro, później przechodziło różne koleje, aż w r. 1498 wpadło w ręce sułtana Bajazeta II.

Koroniarka, roślina, ob. Victoria.

Koronka, tkanka wzorzysta, delikatna, w różny sposób wyrabiana z nici lnianych, z przędzy bawełnianej, wełny, jedwabiu, nici złotych i srebrnych. Wyrabia się je, bądź przez splatanie nici, jak sieci, bądź przez wyszywanie igłą. W pierwszym razie rysunek zrobiony na papierze i utwierdzony na poduszce wytyka się szpilkami i obwodzi się je nićmi, owiązanemi na odpowiednich wrzecionach w postaci stożków, których przy **K.** delikatnych potrzeba do 200 (ob. fig.). **K.** takie wyrabiają się zwłaszcza w Saksonji i Czechach. W drugim razie przygotowuje się na tkaninie tło, które się wyszywa; te **K.** wyrabiają się w Medjolanie, Wenecji, Francji i Belgji; najdelikatniejsze są brabanckie. **K.** z nici lnianych stanowią właściwe **K.**, są najdroższe i najdelikatniejsze. **K.** z nici jedwabnych zowie się *blondyną* (ob.). **K.** *czarne* wyrabiają się z jedwabiu czarnego. **K.**, z nićmi złotemi i srebrnemi używają się na ozdoby kościelne i t. p. i są najmniej cenione. **K.** wyrabiane na warsztatach mechanicznych, zowią się *bobbinet* (ob.), od nazwiska Anglika, który urządził stosowny dla **K.** warsztat tkacki. Wyrób **K.** mechanicznych czyli imitowanych rozwinął się zwłaszcza od 1880, gdy Malhère połączył warsztat tkacki Jacquarda z wrzecionami koronkowemi; robota mechaniczna dostarcza wprawdzie **K.** w olbrzymiej ilości i po nizkich cenach, gładkość wszakże i prawidłowość wyrobów szkodzi delikatnym efektom wykonania, tak, że pod względem artystycznym **K.** mechaniczne nie mogą z prawdziwemi rywalizować. Por. Bury Palisser „Histoire de la dentelle" (1869); Séquin „La dentelle" (1874); Frauberger „Handbuch der Spitzenkunde" (1894). Wzory robót koronkowych wydali Sibmacher, Etelberger, Wasmuth i in.

Wrzeciona do koronek.

Koronka, ob. Różaniec.

Koronne szkło, ob. Crown-glas.

Koronne złoto, ob. Złoto.

Koronny talar, ob. Talar.

Koronowicz, ob. Wróblewski Walerjan.

Koronowo (niem. *Polnisch Krone*), miasteczko nad rz. Brdą, w wielkiem księstwie Poznańskiem, regencji i powiecie Bydgoskim, pamiętne zwycięstwem odniesionem 10 października 1410 przez wojsko polskie nad Krzyżakami. Liczy 4,000 m., trudniących się garncarstwem i wyrobem cegły. W pobliżu kopalnie węgla brunatnego.

Koroplastyka, ob. Terakota.

Körös (łac. *Crisius*), rzeka w Węgrzech powstająca z połączenia trzech rzek: *Sebes* (Bystry) **K.**, *Fejér* (Biały) **K.** i *Fekete* (Czarny) **K.** Z tych *Bystry* **K.** i *Biały* **K.** poczynają się w komitacie Zarandzkim, a *Czarny* **K.** w górach Biharskich. Wpada pod Czongradem do rz. Cisy. **K.** *Biały* w górach toczy złoty piasek.—**K.** *Mały* (*Kis* **K.**), rzeczka tamże, wpada do rz. *Berettyó*, mającej ujście do **K.** Wszystkie te rzeki mają wybrzeża bagniste, obecnie regulowane. Począwszy od Bekes jest **K.** spławny na przestrzeni 219 klm.

Körösi Józef, statystyk węgierski, * 1844 w Peszcie, gdzie 1870 został dyrektorem biura statystycznego miejskiego. Pisał w zakresie statystyki szczepień, sanitarnej, finansowej, o nauce moralności i in.

Korotajak, *Korntojak*, miasto powiatowe gub. Woroneskiej, przy ujściu rzeki Korotojaczki do Donu, ma 9,400 m. — *Korotojacki powiat*, na rozległości 3,267 w. kw. ma 158,000 m.; powierzchnia po większej części wzgórkowata, zroszona Donem, Tisą oraz Sosną i ich dopływami; grunt w mniejszej połowie czarnoziem. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem i hodowlą bydła, a nadto wyrobem płótna i garncarstwem.

Korotyńska Wanda, powieściopisarka, żona Władysława **K.** (ob.), z pierwszego małżeństwa *Grot-Bęczkowska*, ogłosiła: „Z szarej przędzy" (nowele i obrazki, 1894); powieści: „Bez woli" (1896); „Co będzie z naszego chłopca?" (1897); „Kędy droga?" (1898); „W mieszczańskiem gnieździe" (2 t., 1899); „Anima vagans" (*Bluszcz*, 1900); „W szponach" (*Wędrowiec*, 1900). W 1895 wystawiła w Warszawie i Radomiu komedję w 4 aktach „Na łaskę losu", a w 1900 jednoaktówkę „Komedja w komedji". Umieszczała też artykuły różnej treści w *Kurjerze Codziennym*, *Prawdzie*, *Wieku*, *Bluszczu* i *Kurjerze Niedzielnym*.

Korotyńska Wanda.

Korotyński Wincenty.

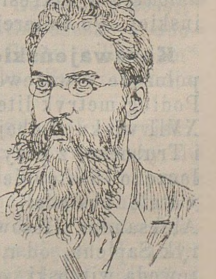
Korotyński Wincenty, * 1831, we wsi Sieliszcze, w pow. Nowogródzkim, owoczesnej gub. Litewsko-Grodzieńskiej, dziś Mińskiej; † 1891 w Warszawie. Zachęcony przez Ludwika Kon-

dratowicza (Wł. Syrokomlę), poświęcał się zrazu wyłącznie poezji i studjom filologicznym o własnych siłach, następnie obrał zawód czasopiśmienniczy. W 1857 brał czynny udział w redakcji *Teki Wileńskiej*, wydawanej przez A. H. Kirkora. Po jej zamknięciu wszedł do redakcji *Słownika języka polskiego*, wydawanego w Wilnie przez M. Orgelbranda; objaśnił do tego dzieła wyrazy pospolite pod literą *W*, wyrazy filozoficzne opuszczone przez Trentowskiego, oraz prowadził redakcję ogólną dzieła od litery *L* do końca. Po zreformowaniu *Kurjera Wileńskiego* w 1860 był członkiem jego redakcji, a w początku 1866 udał się do Warszawy na stałego współpracownika *Gazety Warszawskiej*. Od tej daty był zarazem współpracownikiem wielkiej *Encyklopedji powszechnej* S. Orgelbranda, członkiem redakcji *Wieńca*, *Tygodnika Powszechnego*, *Kroniki Rodzinnej*, *Tygodnika Ilustrowanego* i zamieszczał artykuły i poezje w innych czasopismach. Wydał oddzielnie: „Czem chata bogata, tem rada" (zbiór poezji, z przedmową Syrokomli, Wilno, 1857); „Tomiło" (obrazek wierszowany z życia ludu, Wilno i Dynaburg, 1858); „Kwestarz starozakonny" (wiersz odbity z *Teki Wil.* na dochód ubogich Izraelitów, 1858); „Wypił Kuba do Jakóba" (wystąpienie wierszowane do ludu przeciw gorzałce, Wilno, 1859); „Piosenki Bérangera", przekład dokonany wspólnie z Kondratowiczem (Wilno, 1859); „Kilka szczegółów o rodzinie, miejscu urodzenia i młodości Adama Mickiewicza" (odbitka z *Kur. Wil.*, 1860); „Salomon Rysiński" (studjum, odbitka z *Kur. Wil.*, 1863); „Duchownictwo" (odbitka z *Gaz. Warsz.*, 1866); „Dodatek do biografji Adama Mickiewicza" (odbitka z *Bibl. Warsz.*, 1860); „Ciołek, optyk z XIII w." (odb. z *Gaz. Warsz.*, 1867). Do feljetonu *Gaz. Warsz.* przełożył powieści: „Oblężenie Falcburga" Erckmana-Chatriana (wydanie osobne w Bibljotece Wiślickiego); „Pendennis" Thackeraya; „Kram Starożytności" Dickensa. Jako członek b. komisji Archeologicznej i Komitetu statystycznego w Wilnie pisał dla nich artykuły. Zredagował 10-tomowe wydanie „Poezji" L. Kondratowicza i opatrzył je przedmową, oraz objaśnieniami (Warszawa, 1872); drukował w czasopismach wiele wspomnień o Syrokomli, szczególnie w „Obrazach z pobrzeży Niemna", w *Tygodn. Powszechnym*, gdzie też znajdują się objaśnienia do „Pana Tadeusza". Przygotował do druku, objaśnił i napisał przedmowę (prócz ostatniego ustępu) do „Gjulistanu" w przekł. S. Otwinowskiego, wyd. w r. 1879 przez Bibljotekę Ord. Krasińskich, oraz do wydanych przez tęż „Bibljotekę Pamiętników" Duponta o Sobieskim (1885); przedmowę z życiorysem Z. Kaczkowskiego do ogólnego wydania jego dzieł; wstęp do jednego z tomów korespondencji Z. Krasińskiego; o poezjach J. I. Kraszewskiego w „Książce jubil." (1880); życiorys I. Domejki w *Kłosach*. Wydał parę książeczek dla dzieci wierszem, oraz przełożył z francuskiego dla młodzieży: „Na kolanach babuni" pani J. Cuvillier-Fleury i „Wieczory wróżki" pań D'Hauteville i Wetzel (1874). Przez lat kilka (do 1873) redagował „Kalendarz" J. Jaworskiego. Używał pseudonimów *Borzywój*, *Q. s.* W 1894 drukowano w *Kraju* jego pracę o t. zw. Towarzystwie szubrawców w Wilnie.

Korotyński Ludwik Stanisław, syn poprzed., * 1860 w Wilnie, ukończył wydział historyczno-filologiczny w Warszawie w 1883, poczem, poświęciwszy się nauczycielstwu, bawił we Francji południowej, na Ukrainie i Wołyniu, oraz w Wyższym Wołoczku gub. Twerskiej do 1890, w którym stale osiadł w Warszawie. Był naprzód współpracownikiem *Gazety Warszawskiej* od czasów uniwersyteckich do 1893 i *Tygodnika Powszechnego*. Obecnie pracuje w *Tygodniku Ilustrowanym*, *Wiśle* (której był przez lat kilka do 1899 współredaktorem), nowym „Słowniku języka polskiego", oraz niniejszej „Encyklopedji" Osobno wyszły jego: „Słów kilka o grafice, pisowni i czystości języka polskiego" (odbitka z „Rocznika zbiorowego prac naukowych" studentów warszawskich, Warszawa, 1882), oraz objaśnienia polskie do „Tabulae, quibus antiquitates graecae et romanae illustrantur" Stefana Cybulskiego (Lwów, 1894). W *Tyg. powsz.* umieścił obszerniejszą rzecz o Jarosławie Vrchlickim (1883); w *Życiu* o Leonardzie Sowińskim (1888); w *Świecie* (1885) „Kobieta w domu i społeczeństwie" (według B. Lorkovića); w *Tyg. Ilustr.* „Grób i kolebka Syrokomli"; w *Księdze pamiątk.* Mickiewiczowskiej, oraz *Prawdzie* (wyd. na jubileusz Świętochowskiego) o Lelewelu, jako zbieraczu pieśni ludowych; w *Kronice rodzinnej* (za redakcji Janickiego) i wydawnictwie *Sami sobie* wyjątki z łacińskiego pamiętnika Mikołaja Malinowskiego; w „Wielkiej Enc. powsz. ilustr.": „Arjowie", „Działyńscy", „Dzieduszyccy", „Elementarz", „Elżbiety" (królowe polskie) i in. Przełożył z Teofila Gautier „Cuda braminizmu" („Romans i powieść", 1883), oraz kilka nowel G. de Maupassant.

Korotyński Ludwik.

Korotyński Władysław.

Korotyński Władysław Rajnold, literat i dziennikarz, syn Wincentego, * w Wilnie 1866,

pracował w *Gazecie Warszawskiej* od 1884 do 1892, następnie w *Tygodniku Ilustrowanym*, *Kurjerze Codziennym* i innych czasopismach, a od lipca 1899 jest redaktorem *Kurjera Warszawskiego*. Osobno wydał: „Stylistyka języka polskiego" (Warszawa, 1899); „Syrokomla o sobie" (tamże, 1895) i „Panteon polski wiedzy i sztuki" (tamże, 1898, życiorysy znakomitych Polaków XII—XVI w.). Oczyścił z przeróbek T. Sierocińskiego i przedmową poprzedził nowe wydanie „Pamiątki po dobrym ojcu" Michała Wiszniewskiego (Warszawa, 1897). W „Słowniku geograficznym" opisał gmachy warszawskie i sporządził wykaz źródeł do dziejów Warszawy (1893), a w „Wielkiej Encyklopedji illustrowanej" napisał historję sztuki drukarskiej. Ogłosił następujące przyczynki do życia i dzieł Adama Mickiewicza: „Trzy pieśni" (*Tygodnik Powszechny*, 1885); „Ziarnka" (*Tygodnik Powszechny*, 1885, i *Tygodnik Ilustrowany*, 1895); „Wschód i Północ" (*Gazeta Warszawska*, 1890); „Listy A. E. Odyńca do Joachima Lelewela" (*Tygodnik Ilustrowany*, 1891); „Powieść z czasu mojego" (*Kraj*, 1895) i „Wspomnienie" (tamże, 1896). Podawał nadto do druku pomniejsze materjały historyczno-literackie, jak „Karpiński—nauczyciel" (*Tygod. illustr.*, 1892); „Kaczkowski o sobie" (*Wędrowiec*, 1896), napisał szereg obrazków staropolskich p. t. „Z raptularza" (*Kurjer Warszawski* 1897—1899) i t. d. Używał kryptonimów: Władysław Rajnold i Ładzisław Borzywojowicz.

Korotyński Bruno Wincenty, brat poprzednich, literat i dziennikarz, * 1873 w Warszawie, stały współpracownik *Słowa*, pisuje też do *Wisły*, *Swiatowita*, *Gazety Warszawskiej*, *Kroniki Rodzinnej* (poezje), *Ateneum*.

Korowaj, na Rusi ciasto obrzędowe, podawane przy obchodzie weselnym; **K.** odpowiada naszemu kołaczowi.

Korowaj-Metelicki Michał, prawnik i dziennikarz, * 1855, † 1889, studja prawne ukończył w uniwersytecie warszawskim, był korespondentem *Kraju* i współpracownikiem *Przeglądu tygodniowego* w zakresie literatury rosyjskiej i ukraińskiej. Po śmierci wyszedł tomik jego poezji.

Korowajeńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Witebskim. Podług metryk litewskich, powstało na początku XVII wieku i obejmowało dwie wsie Korowajno i Trubacze z przyległościami, do których przyłączono następnie wójtostwo Witebskie. Pierwotnie posiadali je Jerzy Załęski, od r. 1605 Aleksander Hołownia z żoną, od r. 1621 Fryderyk Sapieha, od r. 1635 Samuel Sanguszko, wojewoda witebski, od r. 1692 Adam Kisiel, pisarz ziemski witebski, wreszcie na mocy przywileju Augusta III, z dnia 12 grudnia 1746 r. Stefan i Teresa małżon. Kossowowie, którzy opłacali z niego kwarty złp. 282 gr. 22, a hyberny złp. 143.

Korowicki Aleksander, * 1797 r. w Białostockiem, † 1864 r., od 1845 profesor prawa przy uniwersytecie moskiewskim, po uzyskaniu emerytury w Warszawie osiadły, ogłosił drukiem: „Proces cywilny litewski" (Wilno, 1826); „Proces graniczny" (tamże, 1827); „Porządek sądzenia spraw w rządzącym senacie i radzie państwa" (1827); „Porządek sądowy kryminalny podług praw rosyjskich, z dodaniem odmian gubernjom zachodnim właściwych" (Wilno, 1831).

Korozja (*korrozja*), zagłada, nagryzanie metali przez kwasy, niszczenie skał przez działanie wód i lodów; w medycynie stopniowe niszczenie tkanek zwierzęcych przez jątrzenie chroniczne, ropienie, jak np. **K.** ściany naczynia krwionośnego. *Corosiva*—środki gryzące.

Korporacja (łac.), związek grup ludzi dążących do wspólnych celów, albo związanych z natury swego zajęcia pewnemi wspólnemi dążeniami przeważnie natury moralnej, nie czysto ekonomicznej, co stanowi cechę stowarzyszeń.

Korporał (z łac.), nazywa się w kościele rzymsko-kat. płótno, poświęcone podług liturgji, które rozpościera się na ołtarzu, gdy na nim składa się Chleb eucharystyczny i Wino w konsekracji.

Korpus (z łac. ciało), w wojsku znaczny oddział armji, złożony ze wszelkiego rodzaju broni i zostający pod jednym dowódcą (ob. Armja). W budownictwie **K.** nazywa się główna, zwykle środkowa część gmachu, którego części boczne zowią się skrzydłami, pawilonami lub oficynami.

Korpuskularny, cielesny, atomistyczny; teorja **K.** światła, toż co teorja emisyjna, ob. Światło.

Korrelacja, *współzależność*, rzecz lub pojęcie, którego pomyśleć nie można, ażeby jednocześnie nie pomyśleć o drugiem, jedno bowiem z nich warunkuje drugie i koniecznie wymaga jego istnienia, jak opiekun i wychowaniec, strona prawa i lewa. O **K.** czyli współzależności organów, ob. Darwinizm.

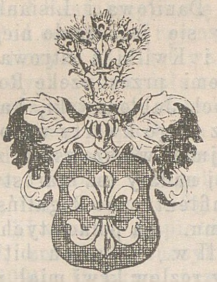
Korrozja, ob. Korozja.

Korrupcja, psucie się ciał organicznych, ob. Gnicie. W dalszem znaczeniu zepsucie obyczajów, obniżenie etycznego stanu społeczeństwa, zwłaszcza przekupstwo na urzędach.

Korsak, lis stepowy w stepach tatarskich, którego futro pod tem nazwiskiem znane było w Polsce w XVI i XVII w.; obecnie nazwa ta rzadko się używa.

Korsak, herb: W polu czerwonem—dwa jelce czarne lub srebrne, ukośnie skrzyżowane i w środku przewiązane. U szczytu trzy pióra strusie. Odmiany; **K.** II: dwie kotwice, jedna do góry, druga na dół, w środku tarczy ogniwem złożone; **K.** III: lilja heraldyczna srebrna bez środkowej części, złotą obrączką przepana.—**K.** IV v. *Gozdawa* odm.: W polu czarnem—lilja srebrna. Labry czarno-srebrne.—**K.** V v. *Lis*

Korsak I.

Korsak IV.

Korsak V.

odm.: W polu czerwonem — strzała srebrna bez opierzenia żeleźcem do góry, dwa razy przekrzyżowana. U szczytu kotwica.

Korsak Kazimierz, herbu Korsak, w końcu XVI w. pan obszernych włości. W młodym jeszcze wieku walcząc z Tatarami w prostej sukmanie chłopskiej, pokonał nieprzyjaciela. Przekonany, że zwycięstwo winien był temu ubogiemu przebraniu, rzucił świat i majątek i po jakimś czasie pustelniczego życia przyjął służbę parobka u jednego z własnych swych włościan; w tym stanie zakończył życie, wyjawiwszy dopiero przy spowiedzi na łożu śmiertelnem prawdziwe swe imię i pochodzenie. Na tle tego podania osnuł piękny poemat Syrokomla.

Korsak Jan Chryzostom), kanonik lateraneński regularny, przełożony klasztoru w Krzemienicy, znakomity kaznodzieja z pierwszej połowy XVII w. Jego kazania odznaczają się pięknym językiem.

Korsak Jan, Jezuita, * 1703 na Rusi, † 1789. Po zniesieniu Jezuitów, profesor teologji w akademji wileńskiej, ogłosił drukiem kilka dzieł treści religijnej.

Korsak Tadeusz, znamienity poseł sejmu czteroletniego, * około połowy XVIII w. w gub. Połockiej we wsi Zaskórkach. Po ukończeniu szkół połockich, poświęcił się prawnictwu i został patronem przy trybunale wileńskim. Ożeniwszy się posażnie z Heleną Balewiczówną, mianowany został 1780 r. podczaszym połockim, 1787 sędzią ziemskim wileńskim. Jako znany powszechnie patrjota, wybrany został 1791 r. jednomyślnie posłem na sejm konstytucyjny z województwa wileńskiego. W lakonicznych, ale głęboko rozumnych słowach: *skarb i wojsko* wyrażał codziennie prawie najważniejszą i najgwałtowniejszą potrzebę kraju. W czasie powstania Kościuszki stanąwszy na czele pospolitego ruszenia województwa Wileńskiego w stopniu generał-majora, zginął w krwawej walce pod Pragą, obok swojego przyjaciela generała Jasińskiego.

Korsak Antoni, leksykograf, Jezuita, * 1764 na Białej Rusi, † 1831 w Starej Wsi. Przełożony kolegjów w Orszy, Mohylowie, Tarnopolu i Tyńcu. Ogłosił drukiem: „Dictionarium latino-polonicum“ (Połock, 1796).

Korsak Rajmund, poeta liryczny i humorystyczny, * na Białej Rusi 1767 r., b. pułkownik, b. wojsk polskich, później superintendent ceł przy komisji skarbowej litewskiej; † 1817 r. w Żwańczyku, w dobrach swojego przyjaciela Jana Bogusza. Odznaczał się **K.** szczególnie w hymnach. Więcej jednakże jest znaną jego przedmowa do wierszów ks. Baki, napisana zręcznie i wcale dowcipnie. Z innych utworów **K.** wymieniamy: „Brutus i Kasjusz“ trag. (około 1790); „Bibejda,“ poemat satyryczno-humorystyczny, znaczne z niego wyjątki umieszczono w *Tygod. Wileńskim* (t. 5 i 6); „Sąd Zawiszy“ (tamże, t. 9); „Poemat o miłości ojczyzny“ (I-a pieśń w *Pamięt. Warszawskim*, na r. 1819) i t. d.

Korsak Juljan, poeta polski, * 1807, † 1855, w Nowogródku. Ukończywszy nauki szkolne w Szczuczynie, a uniwersyteckie w Wilnie (równocześnie z Mickiewiczem), bawił przez kilka lat następnych (1826—1830) częścią w Warszawie częścią w Petersburgu. Po śmierci ojca osiadł na wsi, poświęcał się gospodarstwu i pracom literackim. W „Poezjach“ (Petersburg, 1830 i Poznań, 1833) naśladuje **K.** Mickiewicza; w „Nowych poezjach“ (2 t., Wilno, 1840), obok poezji oryginalnych, w tym samym kierunku pisanych, mieszczą się także przekłady. Poezje te miały w swym czasie pewną wziętość, ale dziś już zapomniane. Największą atoli literaturze naszej oddał **K.** przysługę wybornym przekładem „Boskiej komedji“ Dantego (Warszawa, 1860); dodane przypiski i objaśnienia znacznie podnoszą wartość tej pracy. **K.** nie posiadał wielkiego talentu poetyckiego, ale wykształcony na wzorach klasycznych, władał po mistrzowsku językiem i celował niepospolitą zdolnością w budowie wierszów.

Korsak Aleksander, ekonomista, redaktor *Wiestnika Promyszlennosti*, * około 1820, † 1874 w Jałcie. Główna jego praca: „O formach promyszlennosti woobszcze i o znaczenii domaszniago proizwodstwa w Zapadnoj Europie i Rossii“ (Moskwa, 1861); „Istoriko-statisticzeskoje obozrenie torgowych snoszenij Rossii z Kitajem“ (1857); nadto przekład Koeba „Srawnitelnaja statistika.“

Korsakow Aleksander, generał rosyjski, * 1753, † 1840 w Petersburgu; poświęciwszy się od młodości służbie wojskowej, był 1794 r. przeznaczony przez Katarzynę II na przewodnika hr. Artois, późniejszemu Karolowi X, kr. francuskiemu. Tegoż roku odbył kampanję w Holandji przeciwko Francuzom, 1796 służył pod Zubowem w wyprawie przeciwko Persji. Przy wstąpieniu na tron Pawła I mianowany generał-lejtenantem, został 1799 r. posłany na czele 30,000 na pomoc Suworowowi do Szwajcarji, gdzie jeszcze prze-

połączeniem się z nim był 25 września po Zürichem na głowę rozbity przez Massenę. R. 1801 mianowany generałem jazdy, a wkrótce potem generał-gubernatorem Litwy, na którem stanowisku zyskał powszechne uznanie w skutek łagodności i ludzkości. Odwołany po wybuchu powstania Listopadowego, mianowany został członkiem rady państwa.

Korsakow Piotr, autor rosyjski, .* w końcu zeszłego wieku, † 1844, wydał tragedję: „Makkawej“ (1815); poematy: „Chram sławy istinnych gerojew“ (1813) i „Kreolka i Ewropejec,“ oraz niektóre przekłady. Redagował nadto czasopisma: *Russkij Pustynnik* (1817); *Siewiernyj nabludatel* (1817) i *Majak* (1840).

Korsarz (z włosk.), rozbójnik morski. [Właściwie pod nazwiskiem statków korsarskich rozumiano okręty rozbójnicze, wypływające z portów Afryki północnej.

Körschnerová Antonja, autorka czeska, ob. Meliszova **K.** A.

Korsun Aleksander, poeta ukraiński, * 1818 w Bohdanowskiej Antonówce, w gub. Półtawskiej, † w Antonówce pod Taganrogiem. Będąc w uniwersytecie charkowskim, wydał noworocznik ukraiński „Snip“ (1841). Najlepszym jego poematem są: „Ukraiński povirja.“ Por. „Oczerki istorii ukrain. literatury XIX stol.“ Petrowa (Kijów, 1884).

Korsuń, *Cherson, Chersonez taurycki*, niegdyś miasto w Krymie istniejące, w którem Włodzimierz I w r. 988 przyjął wiarę chrześcjańską, leżało prawdopodobnie w bliskości przystani Achtyrskiej.

Korsuń, miasteczko w pow. Kaniowskim gub. Kijowskiej, nad rz. Roś, 3,000 m.; założone 1581 przez Stefana Batorego. Dnia 25 maja 1648 zwyciężył tu Bohdan Chmielnicki wojsko polskie pod wodzą hetmanów Potockiego i Kalinowskiego.

Korsuń, miasto powiatowe gub. Symbirskiej, na lewym brzegu rz. Baryszu, 4,141 m.; sławny jarmark na konie. — *Korsuński powiat* liczy 221,935 m. (1897); powierzchnia wyniosła i górzysta; grunt w południ.-zachodniej części gliniasty, we wschodniej piaszczysty, na południu miejscami czarnoziem. Główne rzeki Sura i Barysz. Główne zajęcie mieszkańców oprócz rolnictwa i hodowli bydła stanowi bardzo rozwinięty przemysł domowy.

Korsuńska linja, dawna linja obronna, ciągnąca się od Wołgi, poczynając od Symbirska, do Donu, składała się z wyniosłego wału z palisadą i licznemi fortyfikacjami; była strzeżona przez 10 pułków żołnierzy i przeszło 15,000 Kozaków. Założona była za cara Aleksego Michajłowicza; 1702 większość osady przeniesiono za Ural, a ziemię rozdano wysokim urzędnikom.

Korsuńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i pow. Kijowskim. Podług lustracji z r. 1622, składało się z miast: Korsunia (ob.), Steblowa, Czyryna, Krytowa i dwu słobód Daniłowa i Lisianki; w roku zaś 1765 zaliczały się jeszcze do niego miasteczka: Szachnowska i Kwilki z ostrowami czyli kępami, utworzonemi przez rzekę Roś. W r. 1771 posiadał je Roch Jabłonowski, kasztelan wiślicki, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 14,016 gr. 3. Na sejmie warszawskim z r. 1773 stany rzeczpospolitej nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Rogalińskiemu, staroście nakielskiemu. Na polach tychże posiadłości, od połowy XVII w., w wielu bitwach i potyczkach, okropny rozlew krwi miał miejsce w czasie wojen kozackich. Wracając, Stanisław August z Kaniowa 1787 r., widział się w Korsuniu d. 11 maja z cesarzem niemieckim Józefem II, jadącym do Chersonu pod imieniem hr. de Falkenstein.

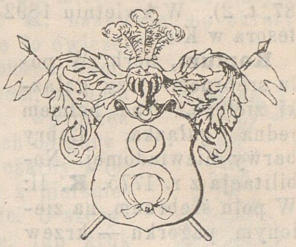
Korsyka (grec. *Kyrnos*, łac. *Corsica*, franc. *Corse*), wyspa na morzu Śródziemnem, od wyspy Sardynji cieśniną św. Bonifacego oddzielona, należy do Francji i tworzy departament, mający 8,722 klm. kw. przestrzeni. Wewnątrz zapełniona górami, przedstawia wiele skał i miejsc dzikich, zarosłych lasami. Najwyższe z gór tutejszych są: Monte Rotondo (2625 m.), Monte d'Oro, Monte Cinto (2707 m.). Wschodnie wybrzeża wyspy są płaskie i pokryte lagunami; zachodnie i południowe mają wiele zatok, tworzących niekiedy bezpieczne i wygodne porty. Rzeki są wogóle bardzo krótkie i w lecie często wysychają. We wnętrzu dwa duże jeziora: Ino i Creno, oraz wiele źródeł mineralnych. Grunt na wybrzeżach i nad brzegami rzek żyzny, w górach nieurodzajny; klimat gorący, niezbyt zdrowy. *Produkty*: zboże, wino, kasztany, len, owoce południowe, indygo, trzcina cukrowa, bawełna, oraz wielkie lasy liściaste i iglaste; w górach rudy metaliczne i inne minerały; dalej konie, owce, kozy, muły, osły, wiele ryb i t. d. *Ludność* 290,000 miesz. Korsykanie mówią najwięcej po włosku, są gwałtowni, dumni, mściwi, przytem umiarkowani i gościnni. Vendetta (zemsta krwawa) jeszcze i dzisiaj nie została wykorzenioną. Domy tutejsze są to zwyczajnie nędzne chaty bez okien, które drzwi zastępują (bo szkło jest przedmiotem zbytkownym), a często i bez kominów. Mieszkańcy nie znają prawie przemysłu i sami przygotowują swą odzież. Rolnictwo i górnictwo zaniedbane, za to chów bydła wyżej posunięty. Handel morski wywozowy dość znaczny. Departament dzieli się na 5 obwodów: Ajaccio, Bastia, Calvi, Corte, Sartène; głównem miastem jest Ajaccio.

Historja. Pierwotni mieszkańcy **K.** byli pochodzenia iberyjskiego. Etruskowie, zdobywszy wybrzeża, zakładali tu miasta handlowe. Później kolonizowali ją Fenicjanie. W V w. przed Chr. zajęli wyspę Kartagińczycy, ale po 1-ej wojnie punickiej musieli ją odstąpić Rzymianom

(238 r. przed Chr.), którzy w krwawej walce (236—230) zmusił buntujących się mieszkańców do uległości. Pod cesarzami rzymskimi zakwitła **K.** na nowo; liczyła 33 miast warownych, bogatych i handlowych. Ucierpiała zaś niezmiernie skutkiem powtarzających się napaści Wandalów (od 457). Belizarjusz wyparł ich stąd zupełnie 533 roku. Odtąd zostawała **K.** kolejno pod panowaniem Greków, Gotów, Longobardów (580), Franków (754), Saracenów (850), Pizańczyków (w 1-ej ćwierci XI wieku), papieżów Grzegorza VII i Urbana II, znowu Pizańczyków i Genueńczyków (od 1,300). Uciskani przez rząd genueński, organizowali odtąd nieustanne powstania. W r. 1729 wybuchło ogólne powstanie Korsykanów przeciwko Genueńczykom, które wprawdzie z pomocą wojsk cesarskich 1730 zostało uśmierzone, ale skutkiem jego było to, że w r. 1735 mieszkańcy obrali swoim królem barona Teodora Neuhof. Francuzi przybywszy na pomoc Genueńczykom 1738 r., przywrócili dawny stan rzeczy. Po odejściu Francuzów 1741 wybuchło znowu powstanie. Senat korsykański mianował 1755 r. generałem Paskala Paoli (ob.), który tak szczęśliwie toczył walkę, że 1764 roku mieli Genueńczycy zaledwie kilka tylko miast w swem posiadaniu. Ponieważ atoli pośród ciągłych zaburzeń i powstań Genueńczycy nie posiadali dostatecznych środków, by się utrzymać przy władzy, musieli odstąpić ją traktatem w Compiègne 1768 r. Francuzom, którzy dopiero po długim i krwawym oporze mieszkańców utwierdzili ostatecznie swe panowanie. Za rzeczypospolitej weszła **K.** w skład Francji, jako osobny departament. Pod rządami Konwencji Narodowej Paoli wywołał nowe powstanie i przywołał na pomoc 1794 r. Anglików, którym poddali się Korsykanie uchwałą zgromadzenia w Corte 18 czerwca 1794 r. **K.** ukonstytuowała się teraz jako królestwo, otrzymała ustawę podobną do angielskiej, osobny parlament i wice-króla. Dość jednakże potężna partja francuska pod wodzą generała Gentili opierała się Anglikom, którzy za przybyciem Francuzów (październik, 1796) musieli z wyspy całkiem ustąpić. Odtąd zostaje **K.** w posiadaniu Francji. Por. oprócz dzieł histor.-geogr. Bellina (1769); Robiqueta (1835), Jacobi'ego (1835), szczególnie Ehrmanna „Geschichte der Revolutionen von Corsica“ (Hamburg, 1799); Filippinie'go „Historia di Corsica“ (1594, doprowadzona do 1769 r. przez Gregori, 5 t., 1827—1832); Gregoroviusa „Corsica“ (2 t., Stutg., 1854, 3 wyd., 1878); Galletti'ego „Histoire illustré de la Corse“ (Paryż, 1863); Jacobi'ego „Histoire générale de la Corse“ (tamże, 1835); de Saint-Germain „Itinéraire descriptif et historique de la Corse“ (tamże, 1868).

Korszańskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie Żmujdzkiem, pow. Korszańskim. Około r. 1772 zaliczały się do niego wsie: Brzuszki, Dzierżymienie, Dyrgiały albo Janowdowo i puszcza Korszańska. Posiadała je Piorowa, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 992 gr. 19. Później przezwano je starostwem Abelińskiem.

Kort *(Korth)* v. *Nałęcz* odm., herb: W polu barwy niewiadomej, pod obrączką, chusta związana z końcami na dół. Nad hełmem z labrami trzy pióra strusie, pod tarczą dwie chorągiewki, na włóczniach ukośnie skrzyżowane.

Kort

Kortezan. Kiedy król Kazimierz Jagiellończyk odebrał kapitułom prawo obioru arcybiskupów, biskupów i wszystkich wyższych dostojników duchownych, tudzież prawo rozdawania prebend w dobrach królewskich, wielu duchownych polskich, bawiących wtedy w Rzymie, nie chcąc uznać nad sobą powagi świeckiej, nakłoniło papieża Mikołaja V, że ten, nie zważając na rozporządzenia Kazimierza, poprzeznaczał rozmaitych księży na godności w kościele polskim. Takich księży, przybyłych z Rzymu z nominacjami papieskiemi; nazwano *kortezanami*, dlatego, że przybyli od dworu *(Corte)* papieskiego. Nazwę tę dawano odtąd wszystkim księżom, którzy wbrew ustawom narodowym wyjednywali sobie urzędy kościelne u dworu papieskiego. Przeciw Kortezanom stanęło wiele konstytucji, a wszystkie groziły im utratą majątku i wywołaniem z kraju.

Kortezy (z łac. *curia* dwór, a stąd hiszpańskie *corte*, francuskie *coar*, angielskie *court* powstało), jest nazwą hiszpańskiego i portugalskiego zgromadzenia stanów narodowych. Bardzo rozległe przywileje kortezów kastylijskich, a szczególniej aragońskich, zostały przez Karola V i Filipa II do czystej jedynie formy zredukowane. Nazwa ta jednakże przeszła do ustawy króla Józefa z r. 1808 i do ustawy rewolucyjnej 1812 r. i zatrzymaną nawet została w nowszych konstytucjach hiszpańskich. W Portugalji kortezy zjawiają się już w r. 1143; od r. 1697 — 1820 nie były wcale zwoływane; nazwa ich również przetrwała we wszystkich tamecznych ustawach.

Körting Gustaw, filolog, * 1845 roku w Dreźnie, kształcił się w uniwersytecie lipskim, w 1876 r. został profesorem filologji romańskiej i angielskiej w akademji w Monasterze. Napisał: „Französische Grammatik für Gymnasien“(Lipsk, 1872); „Französische Uebungsbuch für Gymnasien“ (1874—75); „Diktys und Dares, Ein Beitrag zur Geschichte der Troja-Sage“ (Halla,

1874); „Geschichte der Litteratur Italiens im Zeitalter der Renaissance“ (1878—84, t. 3). — Jego młodszy brat *Henryk*, docent na uniwersytecie lipskim, napisał: „Geschichte der französischen Romans im 17 Jahrhundert“ (Lipsk, 1885—87, t. 2). W kwietniu 1892 r. objął katedrę profesora w Kielu.

Kortum.

Kortum, herb: W polu srebrnem — trzy gałązki zielone. Nad hełmem jedna gałązka. Labry barwy niewiadomej. Nobilitacja z r. 1775. **K.** II: W polu srebrnem, na zielonym pagórku — krzew zielony o 5-u większych różach i czterech mniejszych. U szczytu trzy gałązki zielone, zakończone każda różą. Labry z prawej strony czerwone, z lewej zielone, podbite srebrem.

Kortum Karol Ludwik, fizyk, * 1749 w Bielsku, w Szląsku austrjackim, † 1808. Po ukończeniu szkół krakowskich zamieszkał w Warszawie, gdzie w r. 1802 obrany został członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk. Ogłosił wiele rozpraw po niemiecku i po polsku, jak: „Opisanie rządu kościoła ewangelickiego w Warszawie od 1778—82“ (Warszawa, 1785 po niem.); „O niektórych łączeniach się światła i zdolności w różnych ciałach przytrzymania go na swojej powierzchni,“ „Rozprawa o czerwcu polskim“ (w *Pamiętniku Warszawskim* na r. 1810); „O konduktorach w budowlach mieszkalnych“ (tamże, tom III). Przy końcu XVIII w. wezwany był od rządu do porównania wprowadzanych wtedy miar i wag z dawnemi polskiemi.

Kortum Ernest Traugolt, historyk i prawnik, brat poprz., * 1742, † 1811, był po rozbiorze kraju radcą gubernjalnym przy rządzie galicyjskim. Ogłosił „Examen du partage de Pologne;“ „Magna charta von Galizien i t. d.“ (Jassy, właściwie Lwów, 1790).

Kortüm Karol Arnold, satyryk niemiecki, * 1745 w Mühlheim nad rz. Ruhr, † 1824 jako lekarz praktykujący w Bochum. Ogłaszał popularne pisma lekarskie, ale najwięcej wsławił się swoim humorystyczno-satyrycznym poematem: „Die Jobsiade oder Leben Meinungen und Thaten von Hieronymus Jobs dem Candidaten“ (Münster, 1784 i wielokrotnie później, ostat. 1884); „Die Märtyrer der Mode“ (1778), który wydał bezimiennie.

Kortüm Jan Fryderyk Krzysztof, historyk niemiecki, * 1788 w Eichhorst, w księstwie Meklemburg-Strelickiem, początkowo był nauczycielem w Hofeog, następnie profesorem w Bazylei, Bernie, a od 1840 w Heidelbergu, gdzie † 1858. Główniejsze jego dzieła są: „Friedrich I mit seinem Freunden und Feinden“ (Aarau, 1818); „Zur Geschichte der hellenischen Staatsverfassung“ (Heidelberg, 1821); „Enstehungs Geschichte der freistädtichen Bünde im Mittelalter und in der neuern Zeit“ (3 t., Zurich, 1827—29); „Geschichte des Mittelalters“ (2 t., Bern, 1826—37); „Römische Geschichte“ (Heidelberg, 1843); „Geschichte Griechenlands“ (3 tomy, tamże, 1854); „Geschichte Europas im Uebergange vom Mittelalter zur Neuzeit“ (2 t., Lipsk, 1861) i „Geschichtliche Forschungen“ (Lipsk, 1863); dwie ostatnie prace wydane przez Reichlin-Mildegga.

Kortyczella.

Kortyczella *(Corticella)*, herb: W polu błękitnem czy złotem, nad smokiem między dwiema głowami smoczemi — orzeł czarny ukoronowany. Nad hełmem korona. Nadany z indygenatem przez Stanisława Augusta 1765 r.

Korund, minerał z rzędu bezwodników, jest czystą glinką, czyli tlenkiem glinu (ob. Glin), z małą przymieszką tlenku żelaza i krzemionki. Krystalizuje w romboedry, pojedyńcze, lub mniej więcej ścięte na wierzchołkach, w graniastosłupy sześciokątne, dwunastościany (podwójne piramidy) o trójkątach równobocznych, mniej więcej śpiczastych, lub podobneż dwunastościany, lecz ścięte. Odłam muszlowy, zadziorowy. Twardość 9, po djamencie jest to minerał najtwardszy, c. wł. 3, 7 do 4. Bezbarwny, czasem jak woda czysty, biały, zwyczajnie jednak zabarwiony; blask szklisty, niekiedy perłowo-maciczny; przezroczystość średnia, niekiedy doskonała; niektóre odmiany są nieprzezroczyste. Rozróżniają się trzy odmiany **K.** 1) **K.** *szlachetny*, przezroczysty: barwy błękitnej *(szafir)*, czerwonej *(rubin)*, fijoletowej *(ametyst wschodni)*, żółtej *(topaz wschodni)*, zielonej *(szmaragd wschodni)*; rubin bardzo czysty, pięknego ognia, zowie się *karbunkułem*, nieprzezroczysty, zielono-niebieski, *akwamarynem wschednim*. Wszystkie te odmiany stanowią drogie kamienie, bardzo wysoko cenione. Małe rubiny używają się na osie do zegarków, z jasnego szafiru szlifują się czasami soczewki. 2) **K.** *pospolity* czyli *spat djamentowy*, z odłamem blaszkowym i barw szarych, zawiera nieco wody. 3) *Szmergiel* obejmuje odmiany poślednie, drobnoziarniste, używane do rznięcia i polerowania ciał. **K.** występuje w formacjach krystalicznych, rozproszony, zwłaszcza w granicie, czasem w bazaltach i dolomitach; często znajduje się w luźnych kryształach, w piaskach ze zniszczenia skał pochodzących. Azja płd., Malabar, Cejlon, Tybet, Chiny, są głównie ojczyzną **K.**, znajduje się też w Alpach, Saksonji, Syberji, Azji Mn., zwłaszcza odmiany poślednie. Zdołano otrzymać **K.** sztucznie przez stopienie glinki między biegunami baterji galwanicznej (Davy), lub w gazie pio-

runującym (Gaudin). Ebelmen otrzymał **K.** przez stopienie 1 części glinki z 4 kwasu bornego, z której to mieszaniny glinka krystalizuje, kwas zaś borny przy bardzo wysokiej temperaturze się ulatnia; przez dodanie tlenków barwiących otrzymać można różne odmiany **K.** Powstaje też **K.** przez stopienie w silnym ogniu ałunu z siarczanem potażu, lub fluorku glinu z kwasem bornym (Deville i Caron), glinki z miną, oraz przez działanie fluoru na glinkę amorficzną (Fremy). W prostszy jeszcze sposób otrzymał Morozewicz **K.** przez nasycenie glinką stopów, które przy stygnięciu wydzieliły jej nadmiar w postaci kryształów **K.**, mających około 1 mm. średnicy. Por. Morozewicz „Korund“ (*Wszechświat*, 1894).

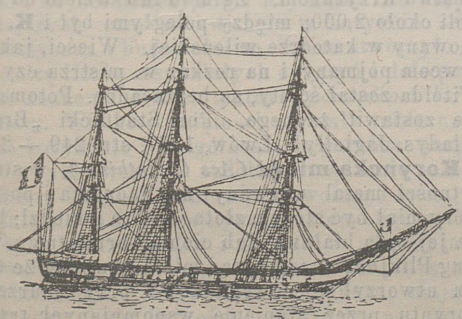
Korutany, ob. Karyntja.

Korvei, uksiążęcone opactwo Benedyktynów nad Wezerą, blizko Hörter, kolonja leżącego w dzisiejszej Pikardji klasztoru t. n., które od swego założyciela (816) Ludwika Pobożnego otrzymało bardzo rozległe dobra i liczne przywileje. Szkoła w Korvei używała w IX i X stuleciu wielkiej sławy. Opactwo to zamienione 1794 r. na biskupstwo, przeszło w posiadanie księstwa Nassau; 1807 r. do Westfalji, a 1815 do Prus. Po zniesieniu biskupstwa, dobra z tytułem księstwa medjatyzowanego dostały się landgrafowi Hessen-Rheinfels-Rotenburskiemu, Wiktorowi Amadeuszowi, po którym odziedziczył je książę Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst.

Korvin Jan D., poeta czeski, * 1869, wydał: „Basnie“ (1889), „Lide a lidiczky“ (1889), „Z bytó a krámó“ (1889), oraz pod pseudonimem Danko „Vystavni pisniczky“ (1898). Wiele prac jego jest w czasopismach.

Korwell Karol, powieściopisarz, * 1809 na Litwie, uczeń uniwersytetu wileńskiego, tłómacz do języka rosyjskiego przy sądzie apelacyjnym w Warszawie, gdzie † 1850. Wydawał przez lat kilkanaście w wytwornych edycjach pod rozmaitemi tytułami „Noworoczniki,“ w których zamieszczał swoje artykuły beletrystyczne, oryginalne, naśladowane lub tłómaczone.

Korweta (franc. *corvette*, z łac. *corbita*), dawniej okręt wojenny, uzbrojony armatami, mniejszy od fregaty. **K.** używane były do rekognoskowania i do posyłek, mianowicie tam, gdzie szło o szybkie i zręczne wykonanie zlecenia. Obecnie **K.** nazywają się różne okręty, tem tylko podobne, że baterja główna nie mieści się pod stałym pokładem. Często też **K.** nazywają się okręty wojenne przeznaczone do ćwiczeń.

Korweta.

Korwin, v. *Stepowron* odm., herb: W polu czerwonem, na pniu naturalnym, ociętym, wpoprzek leżącym, o dwu sękach od góry i dwu od dołu — kruk czarny w lewo (czasem w prawo) z pierścieniem złotym w dziobie. U szczytu trzy pióra strusie, lub kruk z pierścieniem, jak na tarczy.

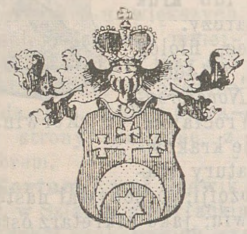
Korwin.

Korwin Wawrzyniec, filolog i wierszopis XVI wieku, * 1460 w Nowym Targu, stąd *Novoforensis* zwany, † 1527 we Wrocławiu. Ukończywszy Akademję krakowską, uczył tamże literatury starożytnej, wymowy i filozofji; przebywał następnie w Toruniu i Wrocławiu; jako sekretarz ostatniego tego miasta (od 1518) jeździł w poselstwach do Władysława, króla czeskiego i Zygmunta I, króla polskiego. Naznaczony później pisarzem magistratu wrocławskiego, przyczynił się znacznie do wprowadzenia wyznania reformowanego w tem mieście. Z wielu uczonymi (np. z M. Kopernikiem) w blizkich zostawał stosunkach. Książki jego elementarne do nauki języka łacińskiego niejednokrotnie były przedrukowywane. W wierszach swych, także wielce onego czasu cenionych, opisywał nasz kraj i stolicę Kraków, wysławiał Polskę i jej królów. Z dzieł jego wymieniamy: „Corminum structura etc.“ (Kraków, 1496, 5 ed., Kolonja, 1508); „Hortulus elegantiarum etc.“ (Kraków, 1502, przy tej edycji jest „Ode Saphica de Polonia et de ejus metropoli Cracovia;“ bez ody 16 razy w różnych miastach Europy było przedrukowywane, ostatnio w Lipsku 1519); „Latinum Idioma“ (Kraków, 1506, 14 edycji); „Epicedium in Serenissimum et Gloriosissimum Principem Alexandrum Poloniae Regem etc.“ (Kraków, 1506); „Epithalamium in nuptiis Sigismundi I“ (Kraków, 1518) i t. d. W dziele p. t. „Cosmographia etc.“ (b. r. i m. dr., prawdopodobnie Bazyleja 1496, 2 ed. 1557) obok wiadomości geograficznych umieścił też wiersze o Polsce, Krakowie i Szląsku. W dziele A. Bylińskiego: „Defensorium ecclesiae adversus Laurent. Corvinum Lutheranae haereseos sectatorem editum“ (Kraków, 1539), mieści się korespondencja z lat 1525—27, prowadzona między Bylińskim a Korwinem.

Korwin Gracjan, technolog polski, redaktor i założyciel czasopisma p. t. *Izys Polska*, które wydawał w latach 1820 — 21 i gdzie pomieścił znaczną liczbę swych rozpraw; † 1821.

Korwin Maciej, król węgierski, ob. Maciej.
Korwin, pseudonim Winc. Chełmińskiego.
Korwin H., pseudonim Hen. Kamieńskiego.
Korwin Józef, pseudonim Józ. Kuczyńskiego.
Korybanci (z grec.), tak się nazywali od *Korybasa*, syna Jazjona i Cybeli, czyli Rhei, kapłani tejże bogini we Frygji, którzy służbę swą spełniali pośród szalonych uniesień, ogłuszającej muzyki i tańców.

Korybut, herb: W polu czerwonem, na barku złotego półksiężyca z gwiazdą 6-promienną złotą między rogami—krzyż złoty, słup od góry i ramiona przekrzyżowane mający. Nad hełmem

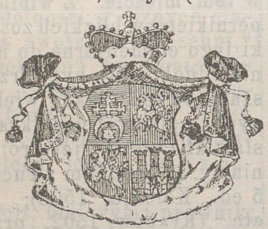
Korybut I.

Korybut II.

korona książęca. Labry czerwono-złote. Jest kilka odmian tego herbu: pole bywa błękitne, u szczytu 5 albo trzy pióra strusie, krzyż (czasem srebrny) z trzech stron przekrzyżowany, płaszcz i mitra książęce.

Korybut, prawdopodobnie imię litewskie, które pochrzczonym książętom zostało dane jako przydomek obok nowego imienia chrzestnego, np. *Dymitr* (ob.) *Korybut*, Zygmunt (ob.) Korybut. Wiśniowieccy (ob.) nosili także przydomek *Korybut*, dając zapewne nim poznać mniemane swe pochodzenie od Teodora, syna Dymitra Korybuta Olgierdowicza.

Korybut III.

Koryciński, dom starożytny polski, herbu Topór. Z rodu tego znaczniejsi członkowie byli: *Krzysztof*, kasztelan wojnicki, posłował do królów hiszpańskich Filipa III i IV; † 1636. — *Jędrzej*, chorąży sandomierski, poseł na sejmy w latach 1626, 1629 i 1631 i poseł od Zygmunta III do cesarzów Rudolfa i Macieja. — *Mikołaj*, kasztelan sandecki, który upadający zamek w Ojcowie podźwignął i ozdobił około r. 1640.—*Stefan*, syn poprz., kasztelan oświecimski i kanclerz koronny od 1652; nakłonił hana tatarskiego do odstąpienia Chmielnickiego pod Zwańcom. — *Piotr*, syn Stefana, proboszcz generalny miechowski i archidjakon pułtuski, posłował w imieniu rzeczypospolitej 1680 do Hiszpanji i Portugalji.— *Jan*, kasztelan oświecimski, odznaczył się jako wojownik za Stefana Batorego i Zygmunta III; † 1633. — *Wojciech*, syn jego, biskup kamieniecki, a później arcybiskup lwowski, był egzekutorem ostatniej woli Michała Korybuta; 1677. Ród **K.** wygasł po mieczu za Sobieskiego.—Por. Hoszowski „O znakomitych zasługach w kraju rodziny Korycińskich“ (Kraków, 1862).

Korycki Karol, Jezuita, * 1702 w Dzitrykach, w pow. Lidzkim, był profesorem akademji wileńskiej i kaznodzieja. Wybrany 1767 na asystenta prowincji polskiej, zamknięty został z Wawrzyńcem Ricci, generałem Jezuitów, w zamku św. Anioła w Rzymie i tam umarł. Ogłosił drukiem wiele swoich kazań, po większej części bezimiennie. Odznaczał się wielką nauką.

Korycki Michał, wierszopis łaciński i kaznodzieja, Jezuita, brat pop., * 1714, † 1791 w Mińsku, rektor kolegjum w Nieświeżu, następnie zarządzał prowincją mazowiecką. Pracował nad reformą instrukcji szkolnych i poprawą zepsutego sposobu pisania, za co ozdobiony został przez Stanisława Augusta, złotym medalem *Merentibus* i mianowany rektorem szkół mińskich. Wiersze jego łacińskie były wysoko cenione nietylko w kraju, lecz i za granicą; wiele z nich znajduje się w dziełku Janockiego: „Musarum Sarmaticarum specimina nova.“ Jezuici połoccy wydali wszystkie prawie jego poezje, p. t. „Carmina M. Korycki“ (Połock, 1817).

Koryfeusz (z greck.), u starożytnych przewodniczący chórom. Dzisiaj koryfeuszem nazywają przewodnika, a przenośnie znakomitość w nauce lub sztuce.

Korygiełło Bazyli Kazimierz, udzielny książę litewski, syn Olgierda i drugiej jego żony Juljanny, księżny twerskiej. Przyjąwszy pierwotnie chrzest wedle obrządku wschodniego, otrzymał imię Bazyli, zaś 1386 lub na początku 1387, wraz z katolicyzmem przybrał imię Kazimierz. Od Jagiełły otrzymał w dziale Mścisław. Podczas napadu Krzyżaków sprzymierzonych z Witoldem 1390 r. bronił **K.** Wilna w zamku, zwanym *Krzywygród*. Gdy już do szturmu przystąpić miano, wszczął się w zamku pożar, a to ułatwiło zwycięstwo Krzyżakom. Zginęło lub wzięto do niewoli około 2,000; między poległymi był i **K.** Pochowany w katedrze wileńskiej. Wieści, jakoby żywcem pojmany i na rozkaz w. mistrza czy też Witolda został ścięty, są bezzasadne. Potomstwa nie zostawił żadnego. Por. Stadnicki „Bracia Władys. Jagiełły“ (Lwów, 1867, str. 249 — 254).

Koryncka miedź *(Aes Corinthium)*, w starożytności metal używany na naczynia i posągi, który miał być stopem złota, srebra i miedzi; barwa jej była biaława lub ciemno-brunatna. Według Plinjusza nazwa stąd miała powstać, że stop ten utworzył się przypadkowo przy zburzeniu Koryntu przez stopienie wspomnianych trzech metalów; w zachowanych wszakże zabytkach nie znaleziono złota i srebra, był to więc zapewne

pewien stop miedzi, nie zawierający wszakże metalów drogich.

Koryncki porządek, ob. Budownictwo.

Korynckie międzymorze, ob. Istm.

Korynna (grec. *Korinna*), poetka grecka, żyjąca około 500 prz. Chr., rodem z Tanagry w Beocji. Z powodu częstego pobytu w Tebach zwana *Tebanką*, spółczesna Pindara, miała siedm razy odnieść nad nim palmę pierwszeństwa. Zapewne dla miękkości i rzewności swych pieśni otrzymała przydomek *Muszki*. Ułamki jej utworów, pisanych w eolskim narzeczu, wydali Schneidewin w „Delectus poëtarum Graecorun" (Getynga, 1839); Bergk w „Poëtae lirici Graeci" (4 wyd., Lipsk, 1882). **K.** słynęła także z nadzwyczajnej piękności.

Korynt, sławne w starożytności miasto Grecji, położone na międzymorzu t. n. (zwanem pospolicie Istmem), miało: warowny zamek (Akrokorinthos), położony na 2,100 stóp wysokiej górze, trzy porty, wiele pięknych świątyń (Apolina, Djany, Afrodyty i t. d.) i przepysznych gmachów. — Korynteczycy odznaczali się duchem przedsiębierczym, wysoko rozwiniętem poczuciem estetycznem, zręcznością i przedsiębierczością; prowadzili oni obszerny handel, a ich wyroby przemysłowe, szczególnie ze spiżu i gliny, wielce były cenione. Przestrzeń należąca do **K.** wynosiła 18 mil kw. a ludność dochodziła 300,000 głów. Założony został **K.** 1350 prz. Chr. przez Eolczyka Syzyfa i zostając długi czas pod rządem oligarchicznym przeszedł 658 pod władzę jego syna Perjandra. Po upadku ostatniego tyrana Psametychosa, 584 r. prz. Chr., Korynt przyjął ustawę arystokratyczną, i miał główny udział w *wojnie korynckiej* (394—387), przez którą wpływ Sparty na **K.** podkopany został. Po wygnaniu Macedończyków, 243 prz. Chr., przystąpił Korynt do związku achajskiego i zostawał w nim do 146 prz. Chr. t. j. czasu, w którym został zburzony przez konsula rzymskiego Mumjusza. Cezar kazał wprawdzie odbudować na nowo miasto r. 46 prz. Chr., ale nie zdołał mu już przywrócić dawnej jego świetności. Później przebywał tu apostoł św. Paweł i tu pisał swoje listy do Tesalończyków i Rzymian. Od najdawniejszych czasów kwitnęła w Koryncie sztuka plastyczna i budownictwo, które stworzyło znakomitą liczbę wspaniałych świątyń i dało początek znanemu w architekturze *porządkowi korynckiemu*. Wielkiej wziętości używały także naczynia korynckie i w ogólności *korynckiem* nazywano zwykle wszelkie ozdobne urządzenie pałaców. Hetery korynckie (niewiasty wolnego życia) otaczały się nadzwyczajnym zbytkiem i przepychem, i były bardzo znane i słynne w starożytności. Zwaliska starożytnego Koryntu znajdują się w pobliżu dzisiejszego miasta Koryntu, mającego przeszło 5,000 ludności. W III w. po Chr. **K.** zburzony był przez Gotów, 396 przez Alaryka, w VIII w. przez Słowian, 1205 zdobyty przez Franków, następnie dostał się pod panowanie cesarzów i książąt z domu Paleologów, 1459 stał się zdobyczą Turków. W 1699 opanowali nim Wenecjanie i posiadali do 1715. Za panowania tureckiego spadł **K.** do znaczenia nędznego miasteczka i cały jego handel przeszedł w ręce mieszkańców Patrasu. W 1822 wyswobodzony z pod panowania tureckiego, od r. 1830 zaczął się rozwijać. Po zburzeniu wskutek trzęsienia ziemi w d. 21 lutego 1858 miasto przeniesione na miejsce inne, oddalone o 5 klm. w kierunku północno-zachodnim od zatoki Lutrake, zbudowane zostało prawidłowo. Ten Nowy Korynt (Nea Korinthos), położony dzisiaj w Argolidzie, jest siedliskiem arcybiskupa, posiada zarząd celny i gimnazjum i liczy przeszło 4,000 m. Na miejscu dawnem pozostała nędzna wioska i kilka zabytków starożytności. W stronie północno-wschodniej, o 2 i pół klm. od Nowego Koryntu, znajduje się ujście kanału, przeprowadzonego przez międzymorze Korynckie, łączącego zatokę **K.** z Egińską i dozwalającego statkiem omijać niebezpieczny podczas zimy Matapon, a o 24 godziny skracającego przejazd z morza Adrjatyckiego Kanał ten, projektowany jeszcze przez Nerona, zbudowany na mocy koncesji w 1881 przez generała Türra, ma 8 m. głębokości, 22 m. szerokości, 63 klm. długości, wykonany został na linji wytkniętej przez Nerona.

Korynty, *korynckie rodzynki*, ob. Rodzynki.

Korytko Emil, urodzony na początku XIX w. w Stryjskim obwodzie, na Pokuciu, † 1839 w Lublanie; po wypadkach 1831 osiadł w Ilirji, gdzie zachwycony pięknościami poezji ludowej, zebrał wielką liczbę pieśni, oraz powieści i przysłów, wydanych p. t. „Slovenske pésmi krajnskigo naroda" (4 zeszyty, Lublana, 1839—44; zeszyt ostatni wydał Blažnik). Stanko Vraz wspomina o nim w swej „Djulabji".

Korytkowski Józef, prawnik, * 1805 we wsi Zalesie pod Łomżą, † 1893, kształcił się w Warszawie. Za rozprawą łacińską p. t. „O stosunku praw rzymskich do dawnej Polski" otrzymał medal. Nadto napisał „Gramatykę czyli zasady języka łacińskiego" (1829); „Pogląd na zasadę sprawiedliwości" (1870); „O edukacji" (1870) i in. **K.** był także współredaktorem pisma prawniczego p. t. *Themis polska*, które wychodziło w Warszawie do 1830.

Korytkowski Jan, * 1824 w Gnieźnie, po ukończeniu nauk gimnazjalnych kształcił się w seminarjum duchownem w Poznaniu, święcenia kapłańskie otrzymał 1851, był proboszczem w Trzemnicy, 1871 został kanonikiem metropolitalnym gnieźnieńskim. Po uwięzieniu arcybiskupa Ledóchowskiego zarządzał czasowo archidjecezją gnieźnieńską, nareszcie uwolniony po dziewięcio-miesięcznem więzieniu, poświęcił się badaniom historycznym. Przez arcybiskupa Dindera

mianowany oficjałem gnieźnieńskim, był następnie sufraganem gnieźnieńsko-poznańskim, i w czerwcu 1888 miał być prekononizowany na biskupa, ale † 14 maja t. r. Napisał: „Prałaci i kanonicy gnieźnieńscy“ (1881—82, t. 4); „Jarosław Bogorja Skotnicki, arcybiskup gnieźnieński” (Poznań, 1882); „Katalog arcybiskupów gnieźnieńskich, krytycznie zestawiony“ (Poznań, 1881) i niedokończone „Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od r. 1000 aż do dni naszych“ (1887). Życiorys jego pomieścił *Tyg. Illustr.* z 1888 w № 281.

Korytnica, uzdrowisko klimatyczne w węgierskim komitacie Liptowskim, w romantycznej dolinie między górami, posiada źródło szczawy żelazistej, skuteczne w cierpieniach żołądkowych, oraz zakład wodoleczniczy.

Korytnickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Mazowieckiem, w ziemi Liwskiej. Podług lustracji z 1664 powstało z dawniejszego sstwa liwskiego i składało się z wsi Korytnica, Korycka Wola z folw. Ruda, Wydra i wójtostwa Załęże. W 1771 posiadali je spadkobiercy Eustachego Potockiego, generała artylerji w. ks. Litewskiego, opłacając z niego kwarty złp. 1,953 gr. 2, a hyberny złp. 841 gr. 14.—Na sejmie warszawskim z 1775 Stany Rzpltej w sporze ze sstą korytnickim, Tomaszem Węgierskim, przez oddzielną konstytucję nakazały zakończyć go ostatecznie bez żadnego odwoływania się w sądzie ziemi Bielskiej.

Korytnickie albo **Wremby,** starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Bełzkiem, pow. Horodelskim. Podług lustracji w 1667 zaliczały się do niego: miasto Korytnica albo Wremby nad Bugiem i wsie Wręby, Paryduby z przyległościami. W 1771 posiadał je Marcin Dydyński, kasztelan lubaczewski, z żoną, którzy opłacali z niego kwarty złp. 468 gr. 26, a hyberny złp. 138. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej, sstwo to tak dalece zostało zniszczone, iż w samej Korytnicy lustratorowie w 1667 zaledwie 8 mieszczan zupełnie podupadłych zastali.

Korytowski (hrabia) v. *Mora* odm., herb: W polu czerwonem — głowa murzyńska srebrna, chustą przepasana. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym trzy pióra strusie. Labry czerwono-srebrne. Złote lwy podtrzymują tarczę. Godło „Pro rege et patria” (Za króla i ojczyznę).

Korytowski.

Korytyński Onufry, wierszopis z epoki Stanisława Augusta, † 1769 w Warszawie. Odznaczył się szczególnie jako dobry tłómacz Horacjusza; autor poematu „Olkienicka potyczka w r. 1700“, drukowanego w I tomie „Źródeł do dziejów polskich“, wydanych przez A. Przezdzieckiego i M. Grabowskiego. Niektóre pieśni Horacjusza jego przekładu mieszczą się w dziele „Pieśni wszystkie Horacjusza przekładania różnych“ (Warszawa, 1775); osobno zaś wyszło: „O sztuce rymotwórczej, księga do Pizonów“ (Warszawa, 1770); 2 ed., 1798; 3 ed. z tekstem, 1814). Należał też **K.** do redakcji czasopisma założonego przez Albertrandego „Zabawy przyjemne i pożyteczne“.

Korytyński Albin, muzyk, nauczyciel śpiewu w gimnazjum w Drohobyczu, ogłosił: „Pieśni narodowe na fortepjan“ (Lwów, 1862); „Praktyczna nauka śpiewu“ (Kraków, 1873); „Wykład teorji muzyki“ (Kraków, 1873).

Koryzna.

Koryzna, herb: W polu czerwonem—krzyż srebrny odwrócony, z wierzchu strzałą przeszyty. U szczytu trzy pióra strusie.

Koryzna W. napisał: „Pamiętnik sceny narodowej w Wielkopolsce do r. 1888” (Poznań, 1888).

Koryzna, pseudonim Fijałkowskiego.

Korzbek, *Korzbog, Korczbach (Cordebok),* herb: W polu srebrnem (właściwiej błękitnem)— trzy złote karpie jeden nad drugim wpoprzek, w lewo lub w prawo. U szczytu 5 piór strusich. Odmiany: a) pole czerwone, karpie w gwiazdę,

Korzbok I.

Korzbok II.

Korzbok III.

łbami do siebie; b) *Kurzbach, Kurtzbach*: pole czerwone, karpie srebrne; nad hełmem, na czapce czarnej śpiczastej z białym wyłogiem, i wieńcem róż białych między czerwonemi, 5 piór strusich: czerwonych między białemi. Labry czarno-srebrne.

Korzec *(Korec),* miasto w gub. Wołyńskiej, pow. Nowogrodzko-Wołyńskim, liczy 12,000 m. Było gniazdem znakomitej w dziejach narodo-

wych familji książąt Koreckich (ob.). Kościół katolicki parafjalny, 4 cerkwie prawosławne. W końcu w. XVIII książe Józef Czartoryski założył tu kilka fabryk, sukna, porcelany, fajansu, pasów litych i in., obecnie posiada tylko garbarnie, gorzelnie, młyn parowy i miodosytnię, oraz dobre ogrody owocowe. Ożywiony handel zbożem.

Korzec, miara ciał sypkich w Polsce, która rozmaite przechodziła przemiany. **K.** mazowiecki, przyjęty w 1761 za urzędowy=0,94223 korca nowo-polskiego, dzielił się na 4 ćwierci, 32 garnce, 128 kwart i 512 kwaterek. Korzec nowo-polski czyli warszawski zachował poprzedni podział i czyni dokładnie 128 litrów,=0,60981 czetwierti rosyjskiej, 2,3289 szefla pruskiego, 0,4402 kwartera angielskiego. **K.** *galicyjski*, używany do 1857, czynił 123 litry=0,96094 **K.** warszawskiego.

Korzecko albo **Chorzecko,** wieś donacyjna w gub. i pow. Kieleckim, 3 wiorsty od Chęcin; ma górę, w której jest kopalnia wapienia tryasowego muszlowego, zwanego żółtym marmurem. Ob. *Bibl. Warsz.*, 1852, II, 64.

Korzeliński Seweryn, pisarz polski, † 1876 w Brzeżnicy w pow. Stryjskim; służąc w wojsku polskiem, czynny brał udział w wojnie 1830—31 i w stopniu majora udał się 1831 do Francji. Bawił następnie czas jakiś w Azji, skąd 1851 wrócił do Anglji. Tu nie mając sposobu do życia, zawiązał z kilku rodakami stowarzyszenie i pojechał do Australji, by wspólnie pracować w kopalniach. Jakoż zamiar swój uskutecznił. Po kilkuletnim w piątej części świata pobycie wrócił do kraju i ogłosił bardzo interesujące dzieło p. t. „Dziennik podróży do Australji i pobytu tamże od 1852 do 1856“ (2 t., Kraków, 1858—59). Oprócz tego wydał „Wyspa Jersey. Podróż do wysp w kanale La Manche“ (Kraków, 1860). W r. 1860 został **K.** dyrektorem szkoły agronomicznej w Czerniechowie nad Wisłą, niedaleko Zatoru.

Korzeniak, łodyga podziemna, ob. Łodyga.

Korzenie, *korzenne substancje, aromaty*, substancje, które w niewielkiej ilości do potraw dodane, smak ich polepszają, czynią je łatwiejszemi do użycia i strawniejszemi. Pochodzą one głównie ze świata roślinnego i jako materjały pokarmowe wartości nie mają żadnej, a znaczenie ich zależy od zawartości olejków eterycznych i substancji ostrych, pobudzających przyrządy trawienia i układ nerwowy. Ob. Aromat, Aromatyczne środki.

Korzeniewski Krzysztof, Pijar, przełożony szkoły w Łaukodjach w Kurlandji, tłómacz Floriana (2 t., Mitawa, 1802); autor kilku dramatów, z których „Cnota uwieńczona“ wydany został 1802 w Mitawie.

Korzeniewski Aloizy, kaznodzieja i fizyk, ze zgromadzenia Dominikanów, † w Wilnie 1826; ogłosił: „Traktat początkowy fizyki“ (Wilno, 1806, 2 t.); „Kazania na niedziele i uroczystości, tajemnice roku całego, oraz na dni niektórych świętych“ (Warszawa, 1824—25).

Korzeniewski Józef, lekarz, * 1806 w pow. Słuckim, † 1870 w Wilnie, był profesorem akademji w Wilnie. Oprócz wielu rozpraw wydał: „Desmurgia seu chirurgiae pars de sarcis adminiculis deligatoris“ (Wilno, 1837); „De ossibus fractis tractatus in discentium usum“ (tamże, 1837).

Korzenionogi *korzenionóżki, sarkodniki (Rhizopoda, Sarcodina)*, gromada pierwotworów *(protozoa)*, obejmująca zwierzątka jak najprostszej budowy, niemal bez żadnej organizacji. Ciało ich złożone jest z sarkody (ob.) wolnej, nie pokrytej żadną błonką; massa ta zawiera jąderka; niekiedy pigment zostaje w ciągłej kurczliwości, zawiera wolne przestrzenie, *wodniczki (vacuola)*, i wysyła wypustki natury ciekłociągliwej, *nibynóżki, pseudopodia* (skąd nazwa **K.**). Substancja ciała wydziela najczęściej stałe utwory wapienne lub krzemionkowe, rozmaitej postaci, tworzące często istne skorupki pokryte otworami, przez które wydostają się pseudopodia. Wypustki te przez kurczenia swoje służą **K.** za organy miejscozmienności, a zarazem do przyjmowania pokarmów w taki sposób, że otaczają drobne roślinne organizmy i zupełnie sobą zamykają. Zresztą każda część ciała przechodnio służyć im może niejako za gębę i w podobnyż sposób za odbytnicę. Z małym wyjątkiem **K.** żyją w morzu i skorupkami swemi przyczyniają się do tworzenia piasku morskiego, a nawet, pomimo swej drobności, tworzą potężne pokłady geologiczne. Dzielą się na trzy rzędy: I. *Otwornice* czyli *Foraminifera* (ob.), do których należą też *globigeryny* (fig. 1), które żyją na powierzchni morza, odpadające zaś szczątki ich skorup tworzą na dnie morza pokłady, uderzająco podobne do dawnych utworów

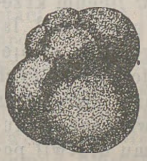

Fig. 1. Globigeryna.

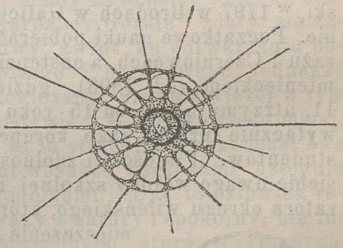

Fig. 2. Actinosphaerium.

kredowych. II. *Słonecznice(Heliozoa)*, tak nazwane z powodu okrągłej postaci ciała, z którego pseudopodia rozchodzą się na wszystkie strony; posiadają jedno lub kilka jąder, a niekiedy i zarodkowy szkielet krzemionkowy. Przykład ich dają rodzaje *Actinophrys* i *Actinosphaerium* (fig. 2).

III. *Promieniowce* (*Radiolaria*) posiadają ciało miękkie i szkielet promienisto ułożony. Żyją pojedyńczo i wyjątkowo tylko łączą się w kolonje. Ciało ich składa się z torebki środkowej, otoczonej protoplazmą, która łączy się z protoplazmą wewnątrzną torebki. Nadto znajduje się szkielet krzemionkowy całkowicie lub częściowo przypadający poza torebką środkową, niekiedy budowy bardzo zawiłej; u jednej grupy szkielet składa się z pewnego rodzaju białka, tak zwanej akantyny. Rozradzanie dokonywa się przez tworzenie ruchomych zarodników wewnątrz torebki środkowej. Są one mikroskopowe drobne, kolonje ich jednak dochodzą wielkości kilku centymetrów. Żyją w morzach, głównie na powierzchni, a krzemionkowe ich skorupki tworzą pokłady. Znanych jest około 4,000 gatunków, zebranych głównie przez wyprawę okrętu „Challenger". Dzielą się na 4 grupy według budowy szkieletu: *Thalassicolea*, *Polycistinea*, *Acanthometrae* i *Polycittaria*. Jako przykład przytaczamy rodzaj *Acanthometra* (ob.). Do **K.** zaliczają się też *ameby* (ob.), tworzące oddzielną grupę. Por. Haeckel „Die Radiolarien" (4 cz., 1862—88); Brandt „Monographie der koloniebildenden Radiolarien" (1885).

Korzenionóżki, toż co korzenionogi (ob.).

Korzeniowska Marja Regina, właścicielka wsi Bochenniki na Podolu, wydała ważny atlas do dziejów Polski, z kilku części złożony: 1) „Atlas historyczny, genealogiczny, chronologiczny i geograficzny polski" ark. 7 (Warszawa, 1831). W pracy tej dopomagali jej J. Lelewel i S. Szawaszkiewicz; 2) Lesage'a tablice geneologiczne: „Geneologja królów polskich" (Wilno, 1839) i 3) „Genealogiczny obraz monarchów polskich" (1845).

Korzeniowska Jadwiga, powieściopisarka współczesna; ogłosiła: „Nad siły" (Kraków, 1893).

Korzeniowski Józef, znakomity pisarz polski, * 1797 w Brodach w Galicji, † 1863 w Dreźnie. Początkowe nauki pobierał w Brodach, Zbarażu i Czerniowcach, a następnie w liceum krzemienieckiem (od 1808), gdzie przebywał lat 11, utrzymując się od 15 roku życia ze swojej wyłącznie pracy, jako korepetytor młodszych studentów. Pilnością i zdolnościami zwrócił na siebie uwagę władzy szkolnej i ówczesnego kuratora okręgu wileńskiego, który mu ułatwił pomieszczenie się w domu generała Wincentego Krasińskiego przy synie jego 10-letnim Zygmuncie, w charakterze guwernera. Ale na tem stanowisku mógł wytrzymać zaledwie kilka miesięcy, z powodu niesympatycznej matki wychowańca, traktującej wszystkich wyniośle i nie lubiącej mówić po polsku. Porzuciwszy dom hr. Krasińskiego, zajął się uporządkowaniem bibljoteki ordynatów Zamojskich, w których domu przebywał do 1823 r. Ożeniwszy się w roku 1823 z Moniką Vogel, dostał z pomocą ks. Adama Czartoryskiego posadę profesora wymowy i literatury polskiej w Krzemieńcu (po Felińskim). Gdy po wypadkach 1831 roku liceum krzemienieckie przeniesiono do Kijowa i przekształcono na uniwersytet S-tego Włodzimirza, **K.** został mianowany adjunktem przy katedrze łaciny i starożytności rzymskich, a jednocześnie wykładał historję starożytną i przez pół roku literaturę polską. W r. 1837 mianowany został dyrektorem gimnazjum w Charkowie i zarządzającym szkołami w całej gub. Charkowskiej. Pobyt w tym grodzie pod wielu względami przyniósł korzyść poecie-pedagogowi. Miał tu nader przyjemne towarzystwo Aleksandra Mickiewicza, Alfonsa Walickiego i niemało wolnego czasu; szybko też pracował, pisząc dramaty, tragedje i komedje. Przeniesiony w 1846 na własne żądanie na posadę dyrektora gimnazjum w Warszawie, mianowany został w kilka lat wizytatorem szkół, członkiem rady wychowania, a w 1861 r. dyrektorem wydziału oświecenia publicznego. Ustawa o edukacji w Królestwie Polskiem z 1862 jest jego dziełem. Otrzymawszy na własne żądanie uwolnienie od służby w marcu 1863, wyjechał do Drezna, gdzie 17 września zakończył życie. Działalność **K.** na polu oświaty publicznej nie została należycie ocenioną i nie jest dostatecznie znana ogółowi, choć świadectwem wymownem jego pracy, uzdolnienia i gorliwości są prócz raportów, przechowywanych w archiwum okręgu naukowego warszawskiego, memorjał o stanie zakładów naukowych przed zreformowaniem ich w 1861 roku tudzież ustawa o wychowaniu publicznem wraz z obszernemi motywami; złożył tu **K.** świadectwo wielkich zdolności pedagogicznych. Działalność literacka **K.** datuje się jeszcze od czasów pobytu w Krzemieńcu; pierwszy raz wystąpił na arenie literackiej w 1816, jako autor „Ody na rok 1815," wydrukowanej w *Tygodniku Wileńskim*; „Odę do pióra" i „Ernestynę", „Listy poetyczne", przekład traktatu Longina „O górności" i własną pracę „O patetyczności" (1819), zamieszczał w *Ćwiczeniach naukowych*, piśmie perjodycznem warszawskiem, złożonem z prac samych uczniów liceum krzemienieckiego. W Warszawie, żyjąc śród grona ówczesnych klasyków, tłómaczył „Zairę" Voltaire'a, pisał ody, dumy, ballady, i drukował w Pamiętniku Warszawskim „Listy poetyczne"; ukradkiem jednak czytywał i tłómaczył Szyllera „Intrygę i miłość", a następnie Szekspira „Król Jan", „Król Ryszard II", których wpływ skłonił go stanowczo ku literaturze dramatycznej. Odsunąwszy się od klasyków, zbliżył się do Brodzińskiego, któremu dał do oceny swą pierwszą próbę dramatyczną „Klarę",

Korzeniowski J.

obrazek jednoaktowy, białym wierszem w Warszawie 1820 pisany. Dramacik ten wraz z tragedją pięcioaktową „Aniela“ napis. w Krzemieńcu 1823, wyszedł p. t. „Próby dramatyczne” (Poczajów, 1826). W tych dramatach **K.** pierwszy z naszych dramaturgów odrzucił ciasne więzy poetyki francuskiej i poszedł za nowszemi niemieckiemi i angielskiemi wzorami. Zajęcia profesorskie powstrzymały działalność poetyczną, a wydały „Kurs poezji”, ułożony 1823, ale zapewne poprawiony i ogłoszony 1829 r. w Warszawie. Około tego czasu napisał według wzorów klasycznych tragedję „Pelopidowie“ (1826), graną w Warszawie 1830 z małem powodzeniem, i 5 aktowy dramat „Bitwa nad Mozgawą”; oba te utwory pozostały jednak w rękopiśmie. Napisany w 1828 dramat p. t. „Piękna kobieta“ wyszedł dopiero w 1838 w Kijowie, razem z Klarą i Anielą. W wydawanym od 1829 Noworoczniku Odyńca „Melitele“ mieści się kilka poezji **K.**, między któremi odznacza się „Fragment” (1830); „Mnich” napisany w Krzemieńcu 1824 (Warszawa, 1830) zaczyna na nowo szereg prac dramatycznych; dalej ukazały się; „Piąty akt“ napisany w Kijowie 1833 (Wilno, 1838); imponujący siłą namiętności „Karpaccy Górale” nap. w Charkowie 1840 (Wilno, 1842); „Umarli i żywi” nap. w Charkowie 1839 (Wilno, 1842); „Andrzej Batory” nap. w Charkowie 1843 (Wilno, 1846); „Dymitr i Marja” (nap. w Krzemieńcu 1827 (Warszawa, 1847). Stosując się do ówczesnego położenia sceny warszawskiej, zwrócił się **K.** ku komedji, którą przetworzył z komedji typów na komedję charakterów indywidualnych, obdarzył nas utworami, które cieszyły się stałem powodzeniem. Jak „Piąty akt” lwowskiej, tak „Umarli i żywi“ warszawskiej publiczności dały poznać talent **K.**; wkrótce potem odznaczający się głębokością myśli „Zydzi” (Wilno, 1843); wyborna komedja „Panna Mężatka” (Wilno, 1845); „Fabrykant“ (Wilno, 1848) ustaliły rozgłos nowego dramatyka, który w tymże czasie ogłosił drukiem pierwsze swoje próby powieściowe: „Dobrze i to wiedzieć na te ciężkie czasy”; „Wtorek i Piątek” (w *Bibl. Warsz.*). Te początkowe drobne utwory wyszły w 1849 w Wilnie p. t. „Powiastki, opowiadania i dwa fragmenta poetyczne“ w 2-ch tomach. Powodzenie zachęciło autora do dalszej pracy w tym kierunku; „Spekulant“ nap. w Charkowie 1845, (Wilno 1846); „Kollokacja“ (Wilno, 1847) rozniosły szeroko imię ich autora. Z przybyciem do Warszawy 1846 r. zaczyna się żywa działalność **K.** w obu kierunkach. Z ogromnej liczby prac wymieniamy tu najznakomitsze: „Wędrówki oryginała” (Wilno, 1848); „Emeryt” (Wilno, 1851); „Tadeusz bezimienny“ (Petersburg, 1853, 3 t.); „Wdowiec“ (Wilno, 1856): „Krewni“ (Wilno, 1857, 4 t.); „Szczęście za Górami“ (Wilno, 1858, 2 t.); „Ofiara i sumienie“ (1860). Z komedji i dramatów zasługują jeszcze na uwagę: „Majster i czeladnik“ nap. w Warszawie 1846 (Wilno, 1851); „Okrężne” (tamże, t. r.); „Wąsy i Peruka” (Warszawa, 1852); „Cyganie” (1859); „Majątek albo imię” (t. t. r.); „Plotkarz“ (Wilno, 1860); „Beata” (napisana 1860). Z przekładów wymieniamy tu: „Króla Jana“ Szekspira, w „Zbiorze arcydzieł dramatycznych”, który miał wychodzić za staraniem Alfonsa Walickiego (prof. uniw. w Charkowie), lecz skończył się na dwu tomach, tudzież tłómaczenie znakomitej powieści Massima d'Azeglio „Nicolo dei Lapi”. W rękopiśmie pozostały ułamki oryg. „Trenów przedgrobowych“ i dramatu „Nasza prawda”. Zbiorowe wydanie pism **K.** wyszło w ciągu lat trzech (od 1871 do 1873) za staraniem redakcji *Klosów* w Warszawie, w 12 t. Nadto celniejsze utwory tego pisarza pojedyńczo są wydawane aż do obecnej chwili (1900), co świadczy o ich poczytności. Niektóre sztuki dramatyczne również dotąd utrzymują się na scenie. Powieści **K.**, z wyjątkiem „Stolnikowicza Wołyńskiego” (Petersburg i Mohilów, 1854), malują nam życie wszystkich klas (a głównie średniej) spółczesnego społeczeństwa, odznaczają się niezmiernem wykończeniem i drobiazgowością niemal opisów i obserwacji psychologicznych; objektywność przedstawienia czyni je chłodnemi nieco, zwłaszcza w porównaniu z gorącem uczuciem, jakie przebija w utworach Kraszewskiego. Zarzucano też **K.**, zresztą niesprawiedliwie, lekceważenie względów etycznych, i to w najlepszych właśnie powieściach: „Tadeuszu Bezimiennym“ i „Krewnych“ (por. rozbiór Klaczki Jul. „Krewni, krytyka powieści J. Korzeniowskiego“, Paryż, 1858). Dramaty i komedje również osnute są przeważnie na tle spółczesnego życia; zbywa im na mistrzowskim rysunku charakterów, w czem celował Fredro, ale za to spotykamy tu zawsze poważną dążność i śliczne typy kobiece. W miejsce werwy i dowcipu czasem rubasznego autora „Dam i Huzarów” mamy za to pełen wdzięku djalog salonowy. „Karpaccy Górale” zdały się zapowiadać szczęśliwy zwrot ku odtwarzaniu postaci z życia ludowego i narodowego, jednakże prócz libretta „Rokiczany” nic nam więcej w tym rodzaju **K.** nie zostawił. **K.** pisał daleko mniej, niż Kraszewski; za to staranniej wykończał swe dzieła; pod innemi wszakże względami ustępuje swemu współzawodnikami. Był to człowiek rozumny, umiarkowany z natury i spokojny, nie lubiący sytuacji naprężonych, staré tragicznych. Sławił pracę uczciwość, cnoty domowe; cenił też los fortuny, polegający na majątku i zabezpieczonym bycie. Wszyscy jego bohaterowie pełni są cnót filisterskich, właściwych jednostkom, pędzącym wygodne życie, a przydatnych tym, co nigdy przeciw prądowi nie płyną. Zamknąwszy się w kole zamożnych, nic już później po za tą sferą społeczną nie studjował i nie odtwarzał. **K.** nie był genjalnym, ale wielkiego talentu pisa-

rzem. Pisali o **K.** Aleks. Tyszyński w *Bibl. Warsz.* w 1841; W. Wędrychowski „Słów kilka o J. K.", Szkic krytyczny (Lwów, 1864); K. Widmann „Józef K.", studjum literackie (Lwów, 1868); Ad. Rzążewski „Józef K." studjum literackie (*Bibl. Warsz.*, t. I z 1875); F. H. Lewestam „Życiorys J. K." dodany do I t. wydania zupełnego „Dzieł J. K." (Warszawa, 1871—73); Klem. Kantecki „Dwaj Krzemieńczanie" (Lwów, 1879); Adam Bełcikowski „Dramaty historyczne J. K." (w „Ze studjów nad literaturą polską", Warszawa, 1886); Bron. Czarnik „Korz. i teatr lwowski, 1822—1844" (Lwów, 1896); B. A. „J. Korzeniowski" (Kraków, 1897); Br. Kąsinowski „J. Korzeniowski" (w „Bulletin polonais litéraire, scientifique et artistique", № 106, Paris, 1897); Br. Czarnik „Korzeniowski i Karpaccy górale" (Brody, 1898); M. Gawalewicz „Korzeniowski o sobie—z nieznanych materjałów" (*Bibl. Warsz.*, 1897); Jan Gawlikowski „O patrjotyzmie Korzeniowskiego" (Brody, 1899). Najobszerniejszą pracą o **K.** jest dzieło Piotra Chmielowskiego pod tyt. „Józef Korzeniowski, jego życie i działalność literacka" (Petersburg, 1898, z portretem J. **K.**). Por. też książkę zbiorową pod tyt. „Pamięci Józefa Korzeniowskiego" (Brody, 1899).

Korzeniowski Hipolit, chirurg, syn poprz., * 1827 r. w Krzemieńcu, † 1879 r. w Petersburgu; gimnazjum kończył w Charkowie, medycynę studjował w Charkowie i Petersburgu do r. 1850, a w r. 1851—52 w Niemczech i we Francji. Osiadłszy w Warszawie, uzyskał stopień doktora medycyny od rady lekarskiej i został ordynatorem szpitala Dzieciątka Jezus. Po otwarciu akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie został docentem anatomji, następnie adjunktem kliniki chirurgicznej. W szkole Głównej objął po śmierci Le Bruna katedrę kliniki chirurgicznej, którą zajmował i po przerobieniu szkoły Głównej na uniwersytet do 1871 r., poczem objął też katedrę w akademji medyko-chirurgicznej w Petersburgu. Po wysłużeniu emerytury 1878 wrócił do Warszawy i wykładał tu chirurgję polową dla lekarzy wojskowych. Jako chirurg niósł pomoc armji serbskiej w czasie wojny serbsko-tureckiej, następnie w tymże charakterze działał podczas wojny rosyjsko-tureckiej. Zmarł nagle w Petersburgu, dokąd udał się chwilowo. Ogłosił: „O środkach stłumiających czucie i o ich wpływie na chirurgję" (Warszawa, 1856); „Anatomja ciała ludzkiego", część I podług Hyrtla (Warszawa, 1859); „Wraczebnyj sputnik na pierewiazocznom punktie w łazaretach i gospitalach" (Petersburg i Moskwa, 1877). Z rozpraw wymienimy: „Przyrząd gipsowy do złamań" i t. d. (*Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego*, 1863); „Rak kości czołowej" (Klinika, 1867); „Przepuklina pępkowa zaciśnięta, nowa modyfikacja w sposobie operacyjnym" (Klinika, 1869); „Sprawozdania z czynności kliniki chirurgicznej" (1870). Był także spółpracownikiem *Encyklopedji Powszechnej* Orgelbranda (większej).

Korzeniowski Józef, wnuk Józefa, historyk, zajęty przez Akademję Nauk w Krakowie przy badaniach archiwum watykańskiego. Napisał: „Stanisława Mińskiego sposób odprawiania poselstwa" (1889); „Wyprawa królowej Katarzyny" (1889); „Excerpta" (1890); „Pauli Aemilii Giovanioni bella di Pol" (1890); „Polonici regni" (1891) i in.

Korzeniowski Ignacy Edward, Nałęcz, wierszopis, wydał: „Kilka miejscowych balad"; oraz „Krótka wiadomość o Jadźwingach" (Wilno, 1830), tudzież „Sonety" (Warsz., 1838).

Korzeniowski Michał, wydał: „Sekretarz doskonały" (Warszawa, 1835) i „Nowy sekretarz powszechny" (1841), książki obejmujące wzory wszelkiego rodzaju listów i aktów urzędowych.

Korzeniowski Apollo, Nałęcz, poeta, * na Wołyniu, † 1866. Mieszkał w rodzinnych stronach, czasem zaglądał do Warszawy, od 1863 r. przebywał we wschodniej Rosji. Oprócz drobniejszych utworów, drukowanych w różnych czasopismach perjodycznych, wydał osobno: „Komedja", dramat przerobiony z Grybojedowa, do tego są dodane „Strofy oderwane" (Wilno, 1856); „Dla miłego grosza", komedja (Petersburg, 1859); „Batożek" komedja (Lwów, 1861); „Akt pierwszy", dramat (Lwów, 1864). Tłómaczył także dramaty W. Hugo: „Hernani" (Warszawa, 1862) i „Marja Delorme" (*Bibl. Warsz.*, 1863). Talent poetycki posiadał **K.** rzeczywisty, w „Strofach oderwanych" grzeszy zbytnią egzaltacją. Jako tłómacz celuje wiernością, siłą i wdziękiem wysłowienia poetycznego. Por. Stefana Buszczyńskiego „Mało znany poeta" (Kraków, 1870).

Korzeniowski Konrad, pisarz angielski, pochodzenia polskiego, * około 1858 w guberni Kijowskiej, był synem autora poety Apolla. W trzynastym roku życia wyjechał z kraju, służył w marynarce francuskiej, następnie w angielskiej. Podpisywał się pseudonimem *Conrad Józef*. Napisał powieści egzotyczne, bardzo cenione, p. t. „Allmaye's Folly" (1895); „An Outcast of the Islands" (1896) i in.

Korzeniówka (*Monotropa*), rodzaj roślin z rodziny wrzosieniowatych, cechujący się kielichem 4—5 działkowym, koroną 4—5 płatkową, zarówno jak kielich białawą, pręcików liczba podwójna, osadzonych na osadniku; słupek o znamieniu krążkowatym; torebka 4—5 komórkowa, o nasionach licznych; należą tu zioła pasożytne, bladożółtawe, mięsiste, o łodydze bezlistnej, łuskami pokrytej i kwiatach zebranych w grona lub kło-

Kwiat korzeniówki w przecięciu.

sy wierzchołkowe, w Europie i Ameryce północnej. *H. glabra (Monotropa hypoptegea)* rośnie w lasach liściastych całej Europy, zwłaszcza na korzeniach buków, w Szwecji owoce używają się w chorobach owiec. *H. multiflora (Monotropa hypopitys)*, na korzeniach drzew iglastych, używa się w podobny sposób. Niektórzy przyjmują oddzielną rodzinę *korzeniówkowatych (Monotropeae)*.

Korzeniówka, rzeka w gubernji Radomskiej; poczyna się w powiecie Końskim, pod wsią Korzeniowską Wolą, wpada z prawego brzegu do *Radomki*. Długa 22 wiorst.

Korzenne rośliny, rośliny dostarczające substancji aromatycznych czyli korzennych, tak zwanych korzeni (ob.), głównie w liściach, owocach lub nasionach. Należą tu zwłaszcza rośliny wargowe (majeranek, tymianek), baldaszkowe (anyż, kminek, korjander, pietruszka), krzyżowe (gorczyca, rzodkiew), liljowate (cebula, czosnek). Z roślin zagranicznych należą tu: imbier, kardamom, cynamon, gwoździk, pieprz, muszkatołowiec i in. Do **K. r.** zaliczyć też można niektóre grzyby, jak trufle.

Korzenne wino, wino zaprawione korzeniami, jak gwoździkami, imbierem, cynamonem, muszkatelem i in., ulubione niegdyś jako środek lekarski.

Korzeń *(radix)*, część rośliny, która ją utrzymuje w ziemi i za której pomocą czerpie ona z ziemi soki pożywne. Niektóre wszakże rośliny wodne mają korzenie pływające w wodzie i niedosięgające gruntu; rośliny pasożytne, jak jemioła, zapuszczają je w tkankę innych roślin. **K.** wypuszczają włókienka, za których pomocą czerpią soki z ziemi; gdy **K.** przedłuża się i grubieje, a tylko z boku wypuszcza owe włókienka, zowie się *pionowym* (fig. 1), gdy zaś wprost od dolnej części łodyg rozchodzą się włókna, mniej

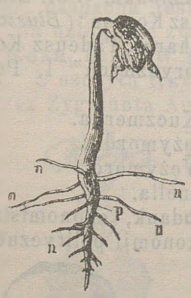

Fig. 1. Korzeń kiełkującego grochu, *n* włókienka.

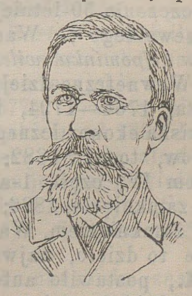

Fig. 2. Korzeń zboża.

więcej jednakiej grubości, **K.** zowie się *wiązkowatym* (fig. 2); jest on głównie właściwy roślinom jednoliścieniowym. U traw rozwija się pierwszy korzeń tej wiązki już w zarodku poniżej tkanki zwanej *coleorrhiza*, która przy kiełkowaniu ulega rozerwaniu. Dążąc zawsze do wilgoci, **K.** zmuszony jest często omijać części kamieniste, tak że postać jego staje się nieraz dziwacznie pokrzywioną. Niektóre rośliny mają przy korzeniach nabrzmienia bulwiaste, napełnione materją pożywną, mającą zasilać roślinę. Od początku rozwoju rośliny z nasienia **K.** zwraca się ku ziemi, odwracając się niejako od światła, a szukając ciemności i wilgoci; na ten kierunek **K.** wpływ przeważny zdaje się wywierać siła ciążenia. Niektóre rośliny wypuszczają z łodygi wyrostki, które się obniżają i zagłębiają w ziemię, zamieniając się w istotne **K.**; wypustki takie zowią się **K.** *przybyszowemi*. Ostateczne odnogi **K.** *(spongiollae)* składają się z tkanki miękkiej i przepuszczalnej, w której za pomocą endosmozy ma miejsce wciąganie z ziemi soków pożywnych. Co do budowy anatomicznej, **K.** przedstawiają analogję z łodygą, w **K.** jednak drzewnych miękisz *(parenchyma)* nie bywa nigdy zielonym i wogóle brak w **K.** cewek, co się uważa za różnicę jego anatomiczną od łodygi.

Korzistka Karol Franciszek, technik czeski, * 1825 roku w Brzezowie, w Morawji; kształcił się w Bernie, Wiedniu i akad. górniczej w Bańskiej Szczawnicy w Czechach, następnie był profesorem szkoły politechnicznej w Wiedniu i Pradze i rektorem tej ostatniej do 1893 r. Wywarł znaczny wpływ na rozwój przemysłu w Czechach i przeprowadził liczne pomiary wysokości w różnych okolicach Austrji. Ogłosił: „Die Margrafschaft Mähren und Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen“ (1860); „Die hohe Tatra in den Central-Karpathen“ (1861); „Der höhere polytechnische Unterricht“ (1863); „Prace topografického oddeleni prirodovedeckého proskoumani Czech“ (2 t., 1873); „Popis albanského pohorzi blizko Rzimu“ (1875); „Die trigonometrisch gemessenen Höhen von Böhmen“ (1884) i in.

Korzon Tadeusz, znakomity historyk polski, * 1839 w Mińsku gubernjalnym. Po ukończeniu miejscowego gimnazjum, udał się do uniwersytetu w Moskwie na studja prawne (1855—1859), które ukończył w dwudziestym roku życia ze stopniem kandydata. Wybitne zdolności, których dowody między innemi złożył w napisanej po ros. rozprawie, pod n. „Pogląd porównawczy na procedury karne: francuską i angielską“, skreślonej w r. 1859, a drukowanej w 1867 r. *(Żurnal Ministerstwa Justicji)* zwróciły nań uwagę osób wpływowych, które chciały mu utorować drogę do objęcia katedry profesora, ale **K.** więcej się uśmiechała praca w tych stronach, z których był ro-

Korzon Tadeusz.

dem. Wróciwszy więc z uniwersytetu, gdzie obok nauk prawnych, zajmowały go i historyczne, osiadł w Kownie i w tamtejszem gimnazjum przez dwa lata (1859—1861) wykładał historję. W r. 1861 został sekretarzem urzędu gubernjalnego do spraw włościańskich w Kownie, gdzie był wielce użytecznym i zdobywał się na inicjatywę, przynoszącą mu zaszczyt. W końcu roku 1862 wyjechał zrazu do Ufy, potem do Orenburga, gdzie przebywał do sierpnia r. 1867. Tam wypełniały mu czas: zajęcia umysłowe, prace malarskie (najwybitniejszą pamiątką pendzla **K.** z owego okresu pozostał obraz, przedstawiający widok bazaru w Orenburgu), oraz pisanie „Historji wieków średnich". Wróciwszy do kraju w r. 1867, z początku osiadł w Piotrkowie, jako pedagog, skąd w r. 1869 przeniósł się do Warszawy. Tu niepodzielnie oddał się historji, już to nauczając jej w tutejszych zakładach naukowych, już to wzbogacając literaturę sumiennemi i cennemi dziełami. Odrazu zajął stanowisko jednego z najpoważniejszych i najpoczytniejszych pisarzów, umieszczając swe rozprawy, oraz recenzje i sprawozdania w *Tygodniku Illustr.*, *Bibljotece Warsz.*, *Kłosach*, *Ateneum*, *Kwartalniku historycznym (lwowskim)*, *Muzeum*, *Niwie*, *Tygodniku literackim (lwowskim)* i książkach zbiorowych „Charitas", (1894); „Dla Śląska" (1895). W kwietniu 1897 r. powołany na posadę bibljotekarza w bibljotece Ordynacji hr. Zamojskich, rozpoczął swą czynność 1 lipca tegoż roku. Oprócz wyżej wymienionej, wybitniejsze prace **K.** są następujące: „Ludzie przedhistoryczni" *(Tygodnik Illustrow.* 1871); „Historycy pozytywiści—Buckle, Draper, Kolb" (Warszawa, 1870); „Kurs historji wieków średnich" (Warszawa, 1872); „Nowe dzieje starożytnej Mezopotanji i Iranu" (Warszawa, 1872); „Rzut filozofji greckiej" *(Bibljot. Warsz.*, 1873); „Przegląd prasy perjodycznej" *(Bibljot. Warsz.*, 1873); „O życiu umysłowem Grecji" (Warszawa, 1876); „Vico" *(Tygodnik Literacki Lwowski)*; „Historja starożytna, wyłożona sposobem elementarnym" (Warszawa, 1876; wyd. 2-e, 1886; wyd. 3-cie, 1896); „Historyk wobec swojego narodu i wobec ludzkości" *(Tygodnik Illustr.*, 1878); „Powieści historyczne" (w „Książce jubileuszowej dla uczczenia 50-letniej działalności liter. J. I. Kraszewskiego", Warszawa, 1880); „Joinville" (w *Upominku wileńskim*, Wilno, 1879) (1880); „Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, 1764—1794, badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego" (Kraków, tom I, 1882; tom II, 1883; tom III, 1884; tom IV, część 1-a, 1885; tom IV, część 2-ga i zamknięcie, 1886; wydanie 2-gie w 7-u tomach z zamknięciem, Warszawa, 1897—99). Znakomite to dzieło, najważniejsze ze wszystkich prac **K.**, postawiło autora w szeregu pierwszorzędnych historyków. Bardzo też cenną jest praca pod nazwą „O nauczaniu historji, z powodu zamierzonej reformy szkół średnich w Galicji" (Warszawa, 1882); dalej idą: „Historja wieków średnich" (Warszawa, 1884; wyd. 2-gie Kraków—Warszawa—Petersburg, 1893); „Kongres antropologiczny we Wrocławiu" *(Ateneum*, 1884); „Leopold von Ranke" *(Kraj*, 1886); „Sejm czteroletni w opracowaniu ks. Kalinki" *(Ateneum*, 1886); „Delegacja miasta Kamieńca podolskiego na sejm Czteroletni r. 1789 wysłana" *(Bibljoteka Warsz.*, 1886); „Ks. Walerjan Kalinka" *(Kraj*, 1887); „Stanisław Staszyc, jako historjozof" *(Kwart. histor.*, rocznik I, 1888); „Historja nowożytna" (tom I do 1648 r.—Kraków, 1889); „Wrażenia ze zjazdu historyków odbytego we Lwowie d. 17, 18 i 19 lipca 1890 r." *(Ateneum*, 1890); „Błędy historjografji naszej w budowaniu dziejów Polski" (w „Pamiętn. II zjazdu historyków polskich we Lwowie": I Referaty, Lwów, 1890); „Z Dziejopisarstwa węgierskiego" *(Ateneum*, 1892); „Kondeusz Wielki" *(Bibljoteka Warsz.*, 1892), „Nowa książka o koliszczyźnie" *(Kwart. histor.*, rocznik VI; Lwów); „O Chmielnickim sądy Kulisza i Karpowa" (tamże); „Historja wojska polskiego" (tamże, w roczniku IX); „Kościuszko" (Kraków, 1894, olbrzymie i bardzo cenne dzieło); „Pogląd na działalność naukową J. Lelewela" (Lwów, 1897); „Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629—1674" (tomów 3, Kraków, 1898). **K.** zasłużenie zajmuje jedno z najpoczetniejszych miejsc w gronie naszych historyków. Wytknął nowe drogi dla badań historycznych: on bowiem pierwszy zaczął uwzględniać w swych pracach historycznych warunki administracyjne, ekonomiczne, finansowe, ludnościowe, w jakich się naród w opowiadanej przez niego chwili przeszłości znajdował. W uznaniu jego działalności naukowej Akademja umiejętności w Krakowie powołała go na swego członka. Por. Stanisława Krzemińskiego „Tadeusz Korzon" *(Bluszcz* z 1889 r.) i Aleksandra Kraushara „Tadeusz Korzon" (w „Drobiazgach historycznych" I, Petersburg—Kraków, 1891).

Korzonki cukrowe, ob. Kuczmerka.

Korzonki czarne, ob. Wężymord.

Korzonki owsiane, Ob. Wężymord.

Korzybiel, roślina, ob. Canella.

Korzybski Zdzisław, Habdank, ekonomista, † 1896; 1863 objął katedrę ekonomji politycznej w szkole Głównej warsz., od r. 1867 wykładał statystykę. W roku 1868 opuścił zawód profesorski. Ogłosił: „O kredycie i bankach emisyjnych z zastosowaniem do potrzeb kraju naszego" (1862); „O zasadzie ludności" (1863); „O monecie" (1865), oraz „Wstęp do historji statystyki".

Korzybski Z.

Korzybski Władysław,

Habdank, właściciel ziemski i pisarz w zakresie agronomji; ogłosił: „Melioracje rolne" (Warszawa, 1887).

Kos, teraz *Ko*, a także Stanko lub Stancho, wyspa na morzu Egejskiem; należąca do grupy Sporadów, należy do Turcji, ma 286 klm. kw i 10,000 m. W starożytności znajdowała się tu sławna świątynia Eskulapa; **K.** była miejscem urodzenia Apellesa i Hippokratesa.

Kos, ptak, ob. Drózd.

Kos I, *Koś, Koss*, herb: W polu czerwonem—trzy czerwone pasy prawo-ukośne. U szczytu trzy pióra strusie.—**Kos** II: W polu błękitnem—dwa charty srebrne w złotych obrożach, do sie-

Kos I.

Kos II.

bie wspięte. Nad hełmem i półksiężycem srebrnym—trąbka myśliwska, czarna, oprawna w złoto między dwiema gwiazdami złotemi. Labry błękitno-srebrne.

Kosa, wielki nóż w łuk zagięty i osadzony pod kątem niemal prostym na długiem drzewcu, służącem za rękojeść; używa się do ścinania czyli koszenia traw i zboża, szczególnie jarego. W czasie walk ludowych, zwłaszcza w Polsce, **K.** stanowiła niekiedy groźny oręż. Jako oręż, osadzona jest na drzewcu prosto; oddziały nią uzbrojone zwano *kosynjerami*.

Kosa, herb: W polu czerwonem—kosa srebrna. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1569 przez Zygmunta Augusta.

Kosa.

Kwiat kosaćca w przecięciu.

Kosaciec *(Iris)*, rodzaj roślin z rodziny kosaćcowatych, cechujący się okwiatem u podstawy rurkowatym, o kraju 6-dzielnym, którego działki są naprzemian odchylone i prosto stojące, zamionami płatkowatemi, i torebką 3-komórkową, 3-graniastą, o nasionach kątowatych; należą tu rośliny trwałe, o kwiatach pięknych z korzeniami bulwiastemi i liśćmi mieczowatemi; właściwe są strefie umiarkowanej. **K.** *florentyński (I. florentina)* rośnie dziko w Europie płd., u nas hoduje się w ogrodach, kwiaty ma białe, żółto żyłkowane, kwitnie w maju; oczyszczone kłącze woni fjołkowej, pod nazwą *korzenia fjołkowego*, używa się gdzieniegdzie w chorobach piersiowych, dla dzieci przy ząbkowaniu, do mydeł wonnych, na proszki do zębów i in. Zawiera kwas mirystynowy, olejowe i inne kwasy tłuste, oraz ich etery metylowe, keton *iron*, $C_{13}H_{20}O$, który powoduje woń fjołkową, a prócz tego żywicę, kwas garbnikowy i gumę. **K.** *niemiecki (I. germanica)* rośnie na miejscach suchych Europy środkowej i płd., o kwiatach fjoletowych; korzeń używany był niegdyś jako środek przeczyszczający i nawymiotny, obecnie używa się w weterynarji. Kwiaty wydają barwnik błękitny. **K.** *żółty*, dawniej *mieczykiem* zwany *(I. pseudoacorus)*, pospolity u nas po wodach i bagnach, o kwiatach zółtych, które służą do farbowania na żółto; w medycynie używany był jak poprzedni. Również używany był korzeń **K.** *smrodliwego (staropłodzień, I. foetidissima)*, o kwiatach szaromodrych, nieprzyjemnej woni, w Europie płd. Wiele innych gatunków hoduje się jako ozdobne. Z włókien liści *I. tenax*, w Kalifornji, krajowcy przędą mocne nici.

Kosaczowa Olga, pisarka ukraińska, znana pod pseudonimem *Olena Pczilka*, * 1852 w Hadziaczu w gub. Półtawskiej. Zbierała materjały etnograficzne, z których korzystali prof. Antonowicz i Dragomanow. Sama je wyzyskała w wydawnictwie „Ukrainskyj narodnyj ornament" (Kijów, 1876 i 1879). Prace jej literackie, drukowane w *Zorji*, są przesiąkłe ideami humanitarnemi. Najcelniejsze z nich są: „Za prawdoju" (1889); „Czad" (1886); „Zabawnyj weczer" (1885); „Switło prawdy i lubowy" (1886); „Pigmalion" (1884); „Sołowjowyj spiw" (1889); „Maskarad" (1889); „Try jatynky" (1891); „Kozaczka Olena" (Diło, 1884); „Dumky-mereżanky" (poezje, Kijów, 1886). Ogłosiła też wiele przekładów na język ukraiński. W *Kijewskiej Starinie* umieściła „Oczerki nacjonalnych tipow w ukrainskoj narodnoj słowiesnosti"; inne prace rosyjskie ogłosiła w *Otieczestw. Zapiskach* (1877), *Trudzie*; pisze do wielu czasopism małoruskich, od 1890 do do *Bukowyny*. Z Nat. Kobryńską wydała almanach „Perszyj winok", w którym jest jej powieść „Towaryszky". Napisała też dwie komedje: „Sużena ne ohużena" (Kijów, 1881) i „Svitova ricz" (1884).

Kosaczówna Larysa, poetka ukraińska, znana pod pseudonimem Lesia Ukrainka, córka Olgi

Kosaczowej (ob.), bratanka Michała Dragomanowa, * 1872 w Zwiahlu na Wołyniu, zaczęła ogłaszać poezje w *Zorji* już w 1844. We Lwowie wyszły jej utwory p. t.: „Na kryłach pisень“ (1893) i „Dumy i mrii“ (1899). Pisze do wielu czasopism małoruskich poezje i obrazki, tłómaczy z języków obcych, między innemi z polskiego. W 1899 wystawiono jej dramat „Ziwiała trojanda“. Por. *Slovansky přehled*, 1900, styczeń.

Kosaćcowate *(Irideae)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, mająca następne cechy: okwiat koronowy, nadzawiązkowy, rurkowy, 6-dzielny lub 6-wrębny, o działkach rozmieszczonych we 2 okółki; pręcików 3, o pylnikach podłużnych, pękających na zewnątrz; szyjka o 3 znamionach szerokich, płatkowatych; zawiązek dolny 3-komóreczkowy; owoc—torebka 3-komórkowa, wielonasienna, komórkowo pękająca na 3 ściany, pośrodku przegrodowe; nasiona zwykle kątowate lub ścieśnione, mają błonę skórzastą, białko rogowate lub mięsiste i zarodek prosty, umieszczony na osi. Należą tu zioła lub podkrzewy, o korzeniu cebulonośnym lub bulwiastym, liściach mieczykowatych, całobrzegich, obejmujących łodygę, kwiaty wielkie, dosyć liczne, zebrane w kłosy lub baldaszkogrona. Około 700 gatunków, w 57 rodzajach, właściwe są głównie cieplejszym okolicom strefy umiarkowanej; korzenie zawierają wiele mączki, dla tego niekiedy służą na pokarm, nadto zawierają olejki eteryczne i materje ostre, niektóre hodują się jako ozdobne. Głównym ich przedstawicielem jest kosaciec (ob.). Por. Klatt „Revisio Iridearum“ (1863—66).

Kosarze, *Łabunie*, rodzina pająków (ob.).

Kosarzewski

Kosarzewski v. *Łuk napięty*, herb: W polu czerwonem, nad łukiem napiętym ze strzałą — podkowa srebrna z krzyżem złotym kawalerskim, obejmująca ocelami strzałę, wyżej wspomnioną. U szczytu trzy pióra strusie.

Koschwitz Edward, filolog niemiecki, * 1851 we Wrocławiu, w r. 1881 został profesorem w Greifswaldzie. Zasłużył się wydaniem wielu dokumentów starofrancuskich i razem z W. Fersterem podręcznika do nauki języka starofrancuskiego (1884); nadto napisał: „Uber Karls des Grossen Reise nach Jerusalem“ (1875); „Ueberlieferung der Sprache des Gedichts von Karls d. Gr. Reise etc.“ (1876); „Sechs Bearbeitungen von Karls d. Gr. Reise“ (1879); „Kommentar zu den ältesten franz. Sprachdenkmälern“ (1886); „Neufranz. Formenlehre“ (1888); „Grammatik der neufranz. Schrifsprache“ (1889); „Ueber franz. Phonetik“ (1892). Por. Körting.

Kosegarten Ludwik Teobul, poeta niemiecki, * 1758 w Grevesmühlen w Meklemburgji; od 1792 kaznodzieja w Altenkirchen na wyspie Rugji, od 1808 profesor w Greifswald, gdzie † 1818; jest autorem mnóstwa dzieł rozmaitego rodzaju, jak romansów, „Poezji“ (2 t., Lipsk, 1788); „Rapsodów“ (3 t., Lipsk, 1790—1801); „Poezji romantycznych“ (6 t., Drezno, 1800—6); „Legend“ (2 t.) i t. d. Ogólny zbiór jego poezji lirycznych wraz z życiorysem wydał syn jego (12 t., Greifsw. 1823—25).

Kosegarten Jan Gottfryd Ludwik, orjentalista niemiecki, syn poprzedniego, * 1792 w Altenkirchen, na wyspie Rugji, † tamże, 1860 r., od 1824 profesor w Greifswald. Z dzieł jego, oprócz „Chrestomathia arabica“ (Lipsk, 1828), celniejsze są: wydania Taberi'ego (2 t., Greifswald, 1831—38); „Kitâb-el-Alghani“ (tamże, 1840) i „Panczatantra“ (Bonn., 1848). Zasłużył się **K.** nadto wydaniem kilku dzieł dotyczących historji Pomorza (np. „Codex Pomeraniae diplomaticus,“ z Hasselbachem, t. I, Greifswald, 1843—62 i Rugji, tudzież wydaniem słownika języka dolnoniemieckiego (Greifswald, 1859—60).

Kosek Józef, mechanik czeski, * 1780 r. w Żdiarze, † 1858 r. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Ołomuńcu, w r. 1800 wstąpił do zgromadzenia Premonstratensów w Żeliwie, gdzie jak już i poprzednio okazał wielkie zdolności mechaniczne i rzeźbiarskie, oraz jako malarz miniaturowy. Odbywszy nauki teologiczne w Pradze, został księdzem, lecz zniechęcony zazdrością i prześladowaniem doznawanem od towarzyszów klasztornych, porzucił klasztor i wstąpił do szkoły technicznej w Pradze. W r. 1809 został sekretarzem ks. Auersperga, a następnie, przy pomocy Fr. Kolowrata Libsztyńskiego, założył fabrykę zegarmistrzowską. Ważniejsze jego ulepszenia i wynalazki są: maszynka do nasadzania kapiszonów na brandkę, metronom (rodzaj teatralnej lornety) i przyrząd do wiercenia dziur w drogich kamieniach do zegarków.

Kösen, miasto w pruskiej prowincji Merseburskiej, w okręgu Naumburg, 2,500 m., stacja kuracyjna, źródła minerane, skuteczne w skrofułach, reumatyzmie i chorobach skóry.

Kosiakiewicz Wincenty, dziennikarz i nowelista, początkowo był urzędnikiem na kolei żelaznej, następnie poświęcił się pracy literackiej początkowo w *Gazecie Polskiej*, później w *Kraju*, następnie przebywał w Paryżu, był przez czas krótki redaktorem *Kurjera Polskiego*. Napisał: „Nasz mały“ (Warsz., 1888); „Widmo“ (Kraków, 1889); „Druty telegraficzne“ (Warsz., 1890); „Przy budowie kolei“ (tamże, 1891); „Gąsiorkowski“ powieść, (tamże, 1892); „Władek“ (1894); „Bawełna,“ (Petersb., 1895); „Niebezpieczny człowiek,“ (1899); „Hallali“ (1899).

Kosiba Antoni, doktor filozofji, nauczyciel gimnazjalny w Tarnopolu, wydał kilka rozpraw z dziedziny estetyki i psychologji, jak: „O afek-

tach“ (1880); „O rozwoju myślenia“ (1879); „O estetycznej wartości utworów Mickiewicza,“ „Geneza, rodzaj i znaczenie funkcyjne słów polskich, wytworzonych z pierwiastków za pośrednictwem przyrostka *na*“ (Kraków, 1882); „O namiętnosciach, studjum psychologiczne“ (Tarnopol, 1844); † 1898.

Kosicki Karol, *Koschutski*, gorliwy opiekun języka polskiego na Szląsku pruskim, * 1788 w Roszkowicach pod Byczyną, właściciel dóbr Urasa pod Wrocławiem, czynił od r. 1841 usilne ale daremne do rządu pruskiego starania o równouprawnienie ludności polskiej z niemiecką, o zakładanie szkół polskich i pozwolenie wydawania przy tygodniku urzędowym regencji Opolskiej dodatków w języku polskim. Nie mogąc szlachetnych swych zamiarów doprowadzić do skutku, wydawał sam, własnym nakładem i rozsyłał gminom bezpłatnie czasopismo p. t.: *Poradnik dla ludu górno-szląskiego* (1850—53), w którem umieszczał po większej części artykuły swego pióra, tłómaczone na polski przez nauczycieli Smolkę i Lompę, **K.** bowiem nie władał dobrze językiem polskim. Po wytrwałych zabiegach dokazał **K.** w końcu tyle, że rząd pruski zgodził się 1859 r. na wydawanie miesięcznego „Dodatku polskiego do Tygodnika urzędowego regencji Opolskiej.“ Oprócz tego ogłosił **K.** jeszcze „Ueber unser Geld und Abgabewesen“ (Opole, 1825); „Was wir Wünschen“ (1849); „Verhandlungen und autentische Actenstücke betreffend die Sprachenfrage in Preussisch-Oberschlesien aus den Jahren 1839 bis mit 1859.“ **K.** był też członkiem przeszło 20 towarzystw naukowych i rolniczych.

Kosicki Modest Watta, * 1791 we wsi Hołdowcu w Krakowskiem. Po skończeniu nauk w uniwersytecie krakowskim ze stopniem doktora filozofji, sprawował rozmaite urzędy sądowe, a w r. 1822 przeszedł na urząd sekretarza i referenta w komisji rządowej wyznań religijnych w Warszawie, gdzie † 1832 r. Liczne swe prace literackie, pisane w duchu katolickim, wydawał pod ogólnym tytułem: *Bibljoteki chrześcijańskiej*. Ważniejsze z nich są: „De studio philosophiae moralis in Polonia meletemata historica quaedam,“ rozprawa umieszczona w „Miscellanea cracoviensia;“ „O głównej zasadzie i pożytkach filozofji moralnej“ (Kraków, 1815); „Katechizm rzymski z wyroku soboru trydenckiego“ (3 t., Warszawa, 1827); wydał także kilka tłómaczeń z francuskiego celniejszych dzieł religijnych.

Kosicki Ludwik, historyk, nauczyciel gimnazjum krakowskiego, potem prorektor liceum św. Anny, ostatnio dyrektor instytutu technicznego w Krakowie, † tamże 1846 r.; był także członkiem T. N. Kr. Celniejsze jego prace są: „O początku władzy hetmanów“ (Kraków, 1818); „O heraldyce“ (*Rocznik tow. nauk. krak.*, t. 8, z r. 1823); „Pochwała Piotra Tomickiego, biskupa krakowskiego podkanclerzego koronnego“ (tamże w t. 6-m) i kilka innych. Jego „Zadania na celniejsze reguły konstrukcji do tłómaczenia z polskiego na łacińskie“ miały kilka wydań.

Kosina Jan, pisarz i pedagog czeski, * 1827 w Josefowie, kształcił się w gimnazjum w Brzeżanach w Galicji i w uniwersytecie lwowskim, oraz praskim, poczem został nauczycielem; należał do założycieli organu pedagogicznego *Komensky*; w nim i innych pismach ogłaszał wiele rozpraw literackich i pedagogicznych. Wydał też 2 tomy „Hovorów Olimpskich“, które wzbudziły wielkie zajęcie. W ostatnich latach zaczął pisać i ogłaszać swe pamiętniki.

Kosiny, trzy wsie tego nazwiska z różnemi przydomkami, t. j. *Kosiny Stare*, **K.** *Bartosie* i **K.** *Kapliczne*, leżą pod Mławą w gub. Płockiej i są zapewne gniazdem dwu rodzin *Kosińskich* h. Rogala i h. Rawicz.

Kosiński I, *Koziński* v. *Zagłoba*, *Zdan*, *Kojleńczyk*, herb: Na tarczy 4-dzielnej w polach czerwonych, w I—na bułacie podkowa, w II—pod lilją srebrną dwa czarne trójkąty w gwiazdę na sobie ułożone, w III—dwie lilje srebrne, w IV—trzy srebrne wręby, du dołowi się zmniejszające. U szczytu 5 piór strusich.—**K.** II: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV czerwonych—po dwa czarne trójkąty złożone w gwiazdę, w II złotem—podkowa na bułacie, w III złotem—na czarnym niedźwiedziu, panna ukoronowana, z włosami rozpuszczonemi, z rękoma wzniesionemi, w czerwonej sukni. U szczytu 5 piór strusich.—**K.** (baron) v. *Rawicz*, odm.: W polu złotem, w lewym rogu górnym—mała tarcza czerwona z mieczem do góry; we środku tarczy, na zielonej murawie, panna na niedźwiedziu czarnym, jak w **K.** II. Nad tarczą korona baronowska Napoleońska. Nadany 1813 przez Napoleona I, generałowi wojsk polskich Antoniemu Kosińskiemu.

Kosiński I.

Kosiński II.

Kosiński (baron).

Kosiński Jan, hetman niżowy kozacki z czasów Zygmunta III. Był to szlachcic polski, h. Rawicz, obrządku greckiego, rodem z Podlasia. Wyniósłszy się na Zaporoże, zebrał tłum swa-

wolnych ludzi, pustoszył napadami swemi Podole, a mianowicie dobra księcia Wasila Ostrogskiego i opanował miasteczko Ostropol, w którem się głównie usadowił. Następnie obwarował się w Piątkowie i tu po dosyć długim oporze pobity 1593 r., poddał się księciu Ostrogskiemu i zyskał pod pewnemi warunkami przebaczenie. Nie dotrzymał atoli **K.** tych warunków (najważniejszy, że nie będzie gromadził kozactwa), wystąpił powtórnie na czele gromad zbrojnych i pokusił się o opanowanie miasta Czerkas, porażony wszakże przez księca Aleksandra Wiśniowieckiego, poległ w bitwie 1593 r. Buntem swoim, który Szajnocha uważa za prywatną zwadę z Ostrogskim, dał **K.** przykład późniejszym rozruchom kozackim i systematycznie organizowanym swawolom. Fantazja ludu otoczyła **K.** jakimś urokiem bohaterstwa. Znaną jest powszechnie piękna dumka o **K.** B. Zaleskiego, w której niewiele jest żywiołu historycznego. W oczach pseudo-historyków (Sreznіewski, *Zaporożskaja Staryna*) wyszedł **K.** na męczennika za wiarę. Faktem jest tymczasem, że nie miał **K.** żadnych celów religijnych. Szło wówczas Kozakom jeno o ciągłą wojnę z pogaństwem, o swobodę i cześć rycerską, co wszystko ograniczali panowie polscy. Powstanie więc **K.** nie było buntem przeciw Koronie, lecz zemstą, jaką chcieli Kozacy wywrzeć na głównym możnowładcy ukraińskim, ks. Ostrogskim. Mimo to wszystko konstytucja sejmowa 1593 r. uznała wystąpienie **K.** za sprawę rzeczypospolitej, a Kozaków za zdrajców kraju i wrogów ojczyzny.

Kosiński Stanisław, Jezuita, * około 1587 na Mazowszu, † 1657 w Resslu w Prusach, rektor kolegjum w Dorpacie i Połocku. Oprócz wielu prac historycznych, dotyczących kościoła na Rusi, w rękopisach pozostałych, wyszło z druku jego dzieło p. t.: „Żywot męczeństwa bł. Józefata i t. d.“ (Wilno, 1665).

Kosiński Józef, nadworny malarz minjatur króla Stanisława Augusta, † 1821 r. w Warszawie. Brat jego *Michał*, po ukończeniu nauk w uniwersytecie krakowskim wszedł do wojska polskiego, służył następnie w legjonach włoskich i armji księstwa Warszawskiego. W kampanjach francuskich zaszczycony został tytułem barona cesarstwa Francuskiego i był dowódcą 16 pułku piechoty linjowej. Uwolniwszy się od służby 1817, † 1835 r. w Warszawie. Był on także biegłym rysownikiem portretów.

Kosiński Michał, brat Józefa, † 1835 w Warszawie, służył w legjonach włoskich i armji księstwa Warszaw., otrzymał stopień pułkownika i godność barona cesarstwa Francuskiego.

Kosiński Hamilkar Antoni, generał polski, * 1769 na Litwie, z ojca Józefa i matki Reginy z Korsaków; należał do rodziny Kosińskich h. Rawicz, osiadłej oddawna w ziemi Drohickiej. Polecony opiece możnych krewnych, przy ich pomocy odebrał **K.** bardzo staranne wychowanie. Karol Prozor, obożny litewski, wziął go za sekretarza i używał (1793) do przygotowania powstania na Litwie. W powstaniu 1794 jako kapitan pułku strzelców Węgierskiego odniósł ranę przy oblężeniu Warszawy. W r. 1795 wyjechał do Włoch i po 5-miesięcznej służbie na okręcie korsarskim francuskim przyjęty został do armji francuskiej w stopniu kapitana. W roku 1796 odbył całą kampanję z Bonapartem, a r. 1797 został szefem pierwszego bataljonu legjonów polskich; 1798 r. otrzymał stopień pułkownika i szefa sztabu jednej legji; 1799 dostał się w Mantui do niewoli austrjackiej; wypuszczony po roku na wolność, wrócił na dawne stanowisko. Widząc zawiedzione nadzieje po traktatach pokojowych w Luneville (1801) i Amiens (1802), wziął 1803 dymisję w stopniu generała brygady, wrócił do kraju i wkrótce potem osiadł na dzierżawie w Poznańskiem. Z powodu wypadków 1807 powołany do służby, dowodził w kampanji 1807 r. brygadą w dywizji Dąbrowskiego. W wojnie 1809 dowodząc awangardą Dąbrowskiego, odparł Austrjaków z okolic Strzelna i Inowrocławia aż po Bzurę; następnie był komendantem Warszawy, a potem wróciwszy na linję bojową stoczył pomyślną utarczkę pod Żarnowcem, co ułatwiło Polakom zajęcie Krakowa. Osiadłszy na wsi, ożenił się powtórnie z hr. Keyserling, dziedziczką dóbr Targowa-Górka. Jako generał dywizji w wyprawie 1812 r. zostawał pod rozkazami Schwarcenberga, o którego bezczynności i zdradzie daremnie uwiadamiał Napoleona. Za powrotem z Rosji wziął dymisję i osiadł stale 1813 w Targowej-Górce. Łudzony nadziejami utworzenia korpusu narodowego, przyjął służbę jako przyszły jego dowódca w wojsku pruskiem; srodze jednak zawiedziony, usunął się 1820 r. i † 1823 w Targowej-Górce. Był to człowiek wysoko wykształcony, charakteru niezłomnego i prawego, ale mało dla ogółu przystępny i stąd bez popularności. Oprócz artykułów oryginalnych i tłómaczonych, zamieszczanych w *Mrówce poznańskiej* lub *Tygodniku polskim*, wydał osobno: „Uwagi nad myślami do zamiaru polepszenia bytu włościan polskich“ (Poznań, 1814), dziełko pełne zdrowych myśli. Syn jego Władysław wydał z rękopisu tłómaczenie z włoskiego: „Rzymianie w Grecji“ (Poznań, 1841); „Zbiór korespondencji gen. Hamil. Kosińskiego z lat 1815—20 i t. d.,“ wydał Żupański (Poznań, 1861), wyświeca stosunki, dotyczące owej formacji wojska narodowego. Pamiętnik o legjonach polskich i część pamiętnika o kampanji 1809 r. zaginęły.

Kosiński Józef, syn poprzedniego z pierwszego małżeństwa, zginął w kampanji 1813 r.

Kosiński Władysław Euzebjusz, syn generała z drugiego jego małżeństwa, * 1814 w Targowej-Górce. Nauki początkowe pobierał w Gdań-

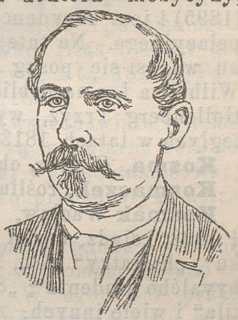
sku, Królewcu i Gombinie i uniwersyteckie od 1830 r. w Berlinie. Od 1834 r. służył w wojsku pruskiem, które opuścił 1839 r. w stopniu podporucznika i zadzierżawił od matki Targową-Górkę. Za udział w konspiracji 1846 uwięziony, zostawał 2 lata pod śledztwem i skazany został na śmierć, ale uwolniony skutkiem rewolucji 1848 r.; w ruchach ówczesnych także był czynnym. Powtórnie więziony w latach 1863 i 1864 r., skazany był przez sąd na 2 lata aresztu. Wydał z druku: „Sprawa polska z r. 1846 przed sąd opinji publicznej wytoczona“ (Poznań, 1850); „Odpowiedź na Ludwika Mierosławskiego, Powstanie poznańskie w r. 1848 etc.“ (Poznań, 1861).

Kosiński Jan, kapitan artylerji gwardji konnej b. wojska polskiego, wydał: „Zasady nauki artylerji“ (Warszawa, 1820); „Fortyfikacja polowa“ (1820); „Fortyfikacja stała“ (1821); wszystko przekłady z rosyjskiego.

Kosiński Adam Amilkar, powieściopisarz, znany także pod pseudonimem *Bibersteina*, * roku 1815 w Cholewach gub. Warszawskiej, † 1893, pierwotnie nauczyciel prywatny, później obywatel ziemski, osiadły w okolicach Częstochowy. Ogłosił znaczną liczbę powieści, już to w rodzaju opowiadań żołnierskich, już to osnutych na tle historycznem, umieszczanych w różnych czasopismach *(Bibl. Warsz. Pielgrzym)*. Czytano je z wielkiem upodobaniem, jakkolwiek pierwsze były po części naśladowane z francuskiego, a drugie nie odznaczały się bynajmniej cechami historyczności. Wymieniamy z nich: „Powieści i opowiadania żołnierskie z wojen czasów Napoleona 1798—1812“ (3 t., Lipsk, 1845); „Powieści z dziejów polskich“ (3 t., Warszawa, 1845); „Powieści staroszlacheckie“ (3 t., Warszawa, 1847); „Ostatni książęta Mazowieccy“ (3 t., Warszawa, 1859); „Czarno i biało,“ „Krew hetmańska“ (Warszawa, 1853) i t. d.

Kosiński Wincenty, górnik i geolog polski, * 1835 w Kosinach w Mławskiem, † 1883; kształcił się w gimnazjum płockiem, następnie studjował matematykę i nauki przyrodnicze na uniwersytecie petersburskim; w 1855 został nauczycielem w Łowiczu, następnie w Kielcach. W 1858 opuścił zawód nauczycielski i kosztem wydziału górnictwa w król. Polskiem wysłany został dla kształcenia się w górnictwie do akademji w Freibergu. Po powrocie w r. 1860 został zawiadowcą hut cynkowych, a następnie prowadził dalej rozpoczętą przez Hempla mapę geologiczną okręgu wschodniego górniczego król. Polskiego, której „opis“ złożył w 1863 wydziałowi górnictwa. Od r. 1869 był zawiadowcą kopalń galmanu i rud żelaznych. W r. 1872 zbadał pod względem geologicznym okolice pomiędzy Ciechocinkiem a Inowrocławiem i wyniósł stąd przekonanie, że sól w królestwie Polskiem znaleźć się powinna. W r. 1873 przedstawił rządowi projekt osuszenia kopalń olkuskich i pod jego kierunkiem w roku 1880—83 poprowadzony został kanał dla odprowadzenia wody. Ogłosił: „Kilka uwag o najnowszych badaniach geognostycznych w płd.-zach. okolicach król Polskiego, oraz na Szlązku i w Galicji“ *(Bibl. Warsz.*, 1869); „Kopalnie olkuskie, ich przeszłość i przyszłość,“ wraz z kartą geol. okolic Olkusza (w *Pamięt. fizjograficznym* t. 2, 1862); „O badaniach i mapach geologicznych królestwa Polskiego“ (wraz z mapą w *Encykl. rolniczej)*, „Kopalnie“ (tamże), oraz przekład Gurlta „Krótki wykład historycznego i technicznego rozwoju górnictwa i hutnictwa“ (Warszawa, 1883). Por. Trejdosiewicz „Jan **K.**“ *(Wszechświat*, 1883).

Kosiński Juljan, chirurg, * 1833 r. w Iwoniszkach, w pow. Rossieńskim, medycynę studjował w Petersburgu, w 1859 r. został ordynatorem szpitala Ujazdowskiego w Warszawie, w tymże roku rada lekarska królestwa Polskiego przyznała mu stopień doktora medycyny; 1862 został prosektorem akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie. Po dwuletnich studjach za granicą (1866—68) otrzymał w 1869 r. katedrę chirurgji operacyjnej w szkole Głównej, oraz kierownictwo kliniki chirurgicznej, a katedrę tę i po zamianie szkoły Głównej na uniwersytet zajmował do 1899. Ogłosił: „Zur Geschichte der Lehre über Enstehung des Eiters aus den weissen Blutkörperchen“ (1868); „Dwie owarjotomje,“ „Bąblowiec wątroby,“ „Wewnętrzne nacięcie cewki moczowej,“ „Oddziały chirurgiczne w szpitalach warszawskich,“ „Trzy przypadki wycięcia jelita,“ „Tętniak tętnicy podkolanowej,“ „Wycięcie nerki“ i in.

Kosiński Juljusz.

Koskinen Yrjö, historyk fiński, * 1830 roku w Waza, nazywał się właściwie Zacharjasz Forsman, lecz używszy nazwiska **K.** 1852 r. za pseudonim, przyjął je za własne po otrzymaniu szlachectwa w 1884; kształcił się w Helsingforcie, 1863 r. został profesorem historji tamże, 1885 szefem fińskiego departamentu oświaty i senatorem. Napisał w języku fińskim „Historję narodu fińskiego“ (2 wyd. 1881—82, w przekładzie niemieckim, Lipsk, 1873) i „Opowiadania z Wieków Średnich“ (1865—67) i in.

Koskorobo, ptak, ob. Łabędź.

Koskowski Bolesław, dziennikarz polski, * 1870 w Tyszowcach, gub. Lulelskiej. Nauki pobierał w Zamościu, Chełmie i Lublinie, w uniwersytecie warszawskim, od r. 1891 do 1893.

W roku 1894 przebywał za granicą. Od r. 1891 do 1899 włącznie był członkiem redakcji *Głosu*. W r. 1895 współpracownikiem *Przeglądu Tygodniowego*. Od 1899 r, jest sekretarzem redakcji *Gazety Polskiej*. Osobno wyszły: „Odrodzenie Śląska“ (Cieszyn, 1894, str. 78, pod pseudonimem B. K. Swida); „Gmina wiejska,“ „Zarys samorządu gminnego w królest. Polskiem“ (Lwów, 1899); „Finlandja“ (Warszawa, 1900). Pod prasą: „Dzieje człowieka“ (popularna historja kultury). Pisuje artykuły polityczne, społeczne i ekonomiczne.

Koskul.

Koskul *(Koskull, Koschkull)*, herb: W polu błękitnem — trzy zielone liście lipowe. U szczytu trzy kity trzcinowe, pomiędzy czterema pawiemi piórami.

Köslin *(Koźlin)*, stolica pruskiej regencji t. n. (14,026 klm. kw. i 575,000 miesz.), w prowincji Pomeranji, liczy 18,935 miesz. (1895) i jest rezydencją sądu apelacyjnego. Na tutejszym rynku wznosi się posąg Fryderyka Wilhelma I, a na pobliskiej górze Gollenberg krzyż, wystawiony na pamiątkę poległych w latach 1813—1815 Pomorzan.

Kosma, *Kosmas*, ob. Kozmas.

Kosmaczek, roślina, ob. Jastrzębiec.

Kosmák Wacław, pisarz czeski, * 1843 r., † 1898, ksiądz, wydał „Vzpominky na mou matku“, „Kukatky“ (5 t., 1877—1892); „Vzpominky bývalého studenta“; „Slava a upadek Jana Kroutila“ i wiele innych, rozproszonych po pismach opowiadań, cieszących się wielką poczytownością, które po śmierci autora zaczęto drukować w wydaniu zbiorowem.

Kosmas.

Kosmas *(Cosmas)*, herb: W polu błękitnem—srebrny krzyż równoramienny, od góry dwoma skrzydłami objęty. U szczytu między dwoma złotemi skrzydłami —pas lewo-ukośny błękitny z dwiema złotemi gwiazdami. Labry błękitno-złote. Indygenat z r. 1589.

Kosmas, zwany *Indikopleustes*, kupiec aleksandryjski, żyjący w VI w.; około r. 519 odbył podróż na Wschód, skąd wróciwszy wstąpił do klasztoru. Około r. 536, napisał „Topografję chrześcijańską w języku greckim, którą Montfaucon wydał w dziele „Nova Collectio patrum Graecorum“ (2 tomy, Paryż, 1707). W dziele tem **K.** powiada, że kształt ziemi jest podobny do domu i że niebo tworzy strzechę; podaje nadto szczegółowy opis Cejlonu.

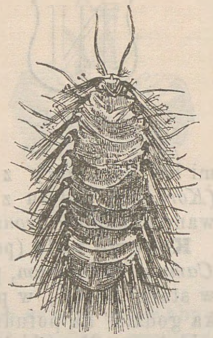
Kosmas *(Cosmas)*, najdawniejszy historyk czeski, * około 1045, † 1125; studjował naprzód w Pradze, następnie uczył się w Leodjum gramatyki i djalektyki pod słynnym magistrem Frankiem z Kolonji. Powróciwszy do Pragi, został prawdopodobnie kapelanem biskupa praskiego i ożenił się z Bożetiechą, która porodziła mu syna Henryka, późniejszego biskupa ołomunieckiego. Towarzyszył kilku biskupom, udającym się w poselstwie do rozmaitych dworów: tak 1086 towarzyszył biskupowi Jaromirowi do Moguncji, 1092 biskupom praskiemu i ołomunieckiemu do Mantui, 1094 jeździł z temiż do Moguncji, 1098 z biskupem Hermanem do Węgier. Podróże te dały mu sposobność wtajemniczenia się w sprawy polityczne. Po 1098 został **K.** kanonikiem i dziekanem kapituły św. Wita w Pradze. Ażeby zostawić potomkom wiadomość o dziejach ojców, zaczął w późnej starości, około 1120, spisywać to, czego dowiedział się z opowiadania starców lub własnego widzenia. Jego kronika *(Chronica Bohemorum)* dzieli się na 3 księgi, z których pierwsza (do 1038) zawiera najdawniejsze, bajeczne dzieje Czech, druga sięga do 1092, trzecia zaś do 1125. Kronika **K.**, odznaczająca się wysokim patrjotyzmem, jest najobfitszem i najpewniejszem źródłem do czasów w których żył; niezawsze jednak jest bezstronnym. Przechowała się ona w kilku (8) rękopisach, z których najdawniejszy *Strasburski* pochodzi z XII lub początku XIII w.; wydaną została po raz pierwszy przez Frechera (1602, 1607 i 1620), dalej przez Menkena (1728); najlepsze wydania sporządzili Pelzel i Dobrowski (Praga, 1783), oraz Köpke w Pertza „Monumenta Germaniae“ (t. 9, Hanower, 1851). Pod nazwą *Kontynuatorów Kosmasa*, znani są dwaj kronikarze. Pierwszy z nich, najprawdopodobniej Wincenty, dziekan kapituły wyszehradzkiej i niegdyś kapelan Sobiesława, rozpoczął pracę swą, zachowaną w 3 rękopisach, z których najstarszy praski z XIV w., od r. 1126 i doprowadził do 1142. Jest on stronniczym, wychwalając szczególnie kapitułę wyszehradzką i Sobiesława, odznacza się pilnem zapisywaniem wszelkich nadzwyczajnych zjawisk w naturze i na niebie. Pod nazwą drugiego kontynuatora znaną jest kronika od 1153—1283, złożona z niedbałego zbioru pojedyńczych zapisek, którą zawdzięczać możemy pracy przynajmniej dwu autorów (kanoników praskich), z drugiej połowy XIII w. Kronika ta, zachowana w jednym tylko rękopisie z XIV w., nabiera dopiero od 1240 większej wartości. Obie te kontynuacje wydano w Wiedniu 1752, jak również przy wydaniach **K.** przez Pelzla i Dobrowskiego, oraz Köpkego.

Kosmatek, *Laniczka (Luzula)*, rodzaj roślin z rodziny sitowatych, cechujący się kielichem 3-listkowym, koroną 3-płatkową, 6 pręcikami i torebką jednokomórkową, 3 nasienną; należy tu około 38 gatunków, obejmujących rośliny trwałe w Europie i Ameryce północnej. U nas rosną:

K. *szerokolistny (L. pilosa)*, po gajach i lasach całej Europy; korzeń polecany jest przeciw cierpieniom na kamień. **K.** *wązkolistny (L. campestris)*, na polach i łąkach, stanowi paszę wiosenną dla owiec; nasiona słodkie i główki kwiatowe są jadane przez dzieci.

Kosmatka, roślina, ob. Eriobotria i Pszenica.

Kosmatki *(Aphroditidae)*, rodzina pierścienic z rzędu sutoszczetów *(polychaeta)*, okryte są łuskami, włosami i szczecinami tak, że mają niejakie podobieństwo do gąsienic. Na głowie mają zwykle 3 macki i 2 — 4 drobne oczy; ryjek jest walcowy. *Hermione hystrix*, ze szczecinami hakowato zgiętemi, żyje w morzu Śródziemnem i Północnem.

Kosmatka. Hermione hystrix.

Kosmetyka *(ars cosmetica*, z grec. *kosmos*, piękny), sztuka utrzymywania i powiększania piękności ciała, bądź to za pomocą stroju, bądź też przez użycie pomad, pudru, przez pielęgnowanie skóry, zębów, włosów, paznogci, piersi u kobiet i t. p. Do tego służy mnóstwo przepisów i środków, zwanych *środkami kosmetycznemi*, do których należą środki utrzymujące białość skóry, niszczące brodawki, piegi i t. d., proszki do zębów, farby do włosów i t. d. Można tu też zaliczyć i niektóre gałęzie chirurgji, które dążą do usuwania i kształtowania potwornych części ciała, jak rynoplastyka, ortopedja. **K.** była już bardzo wyrobioną w starożytności; środki **K.** w obecnych czasach stanowią przedmiot bardzo rozgałęzionej spekulacji. Por. Wende i Wiorogórski „Kosmetyki, ich skład chemiczny, zastosowanie i szkodliwość dla zdrowia" (Warszawa, 1887); Eichhoff „Praktische Kosmetik" (1892); Paschkis „Kosmetik für Aertzte" (2 wyd., 1893).

Kosmiczny, tyczący się wszechświata, pochodzący z przestrzeni światowej. *Fizyka kosmiczna* toż co astrofizyka (ob.). *Meteorologja kosmiczna* albo *astrometeorologja* jest to tłómaczenie objawów atmosferycznych na ziemi przez wpływ ciał niebieskich, jak zwłaszcza rzekoma zależność stanu pogody od odmian księżyca. *Pył kosmiczny*, pył żelazisty napotykany niekiedy na ziemi, znaleziony zwłaszcza przez Nordenskjölda na śniegach podbiegunowych; czy wszakże istotnie pył ten jest pochodzenia kosmicznego, t. j. czy powstaje ze starcia meteorów i gwiazd spadających (ob.), jest rzeczą wątpliwą. *Bryły kosmiczne* czyli *bryły Platona*, nazwa pięciu wielościanów foremnych (ob.), do których Platon sprowadzał formy atomów różnych żywiołów (ob.). *Materja kosmiczna*, ob. Kosmos.

Kosmogonja (z greck. *kosmos* świat), nauka o powstawaniu świata. Jest to główny przedmiot Genezy czyli I księgi pentateuchu Mojżeszowego. U pogan **K.** bywa zarazem i teogonją, t. j. genealogją bogów. Najwięcej znaną i najważniejszą jest teogonja grecka Hezjoda; po niej najciekawszemi **K.** są islandzka w Eddach i indyjska w księdze Manu. **K.** naukowa rozpoczyna się dopiero z odkryciem mgławic (ob.) przez Herschla, utwory te bowiem zaczęto uważać jako zarodki, z których się rozwijają światy. Taką nebularną czyli mgławicową hypotezę podał najpierw Kant (1755), a dokładniej rozwinął ją Laplace w słynnem dziele „Exposition du système du monde". Analiza spektralna, która wykazała, że wszystkie bryły niebieskie z jednakich zbudowane są pierwiastków, oraz teorja mechaniczna ciepła, która dała wyjaśnienie wielu szczegółów, nadały hypotezie nebularnej silniejsze poparcie. Por. „Entwickelungsgeschichte des Kosmos" (Brunświk, 1874); Sonnenschmidt „Kosmologie" (2 wyd., 1879); Moldenhauer „Das Weltall und seine Entwickelung" (2 wyd., 2 t., 1884); Faye „Sur l'origine du monde" (1896).

Kosmografja, opisanie wszechświata; rozumie się pospolicie pod tą nazwą popularne obrobienie astronomji, albo też jej wykład zastosowany dla szkół średnich, niejako propedeutyka astronomji (ob.).

Kosmologja *(Kosmonomja)*, nauka o świecie, zbiór tego, co jest nam wiadomem o budowie i naturze wszechświata. W ogólności przeto schodzi się z astronomją; gdy wyradza się w rojenia mistyczne i z nich pragnie wysnuć zasady do pojmowania objawów wszechświata, staje się *kosmozofją*.

Kosmonosy, wieś fabryczna w okolicy miasta Mlada Bolesław w Czechach, liczy 3,000 miesz. Rocznie wyrabiają tu około 200,000 sztuk kartonu i tyleż tuzinów chustek.

Kosmopolityczne rośliny i zwierzęta, rośliny i zwierzęta rozprzestrzenione po całej ziemi, albo przynajmniej po większej jej części. Gatunków kosmopolitycznych jest niewiele, częstsze są rodzaje i rodziny **K.** Do rozprzestrzenienia wielu roślin i zwierząt przyczynił się człowiek; w ten sposób stały się **K.** rośliny uprawne, zwierzęta domowe, oraz chwasty i pasożyty, jak myszy, muchy, pluskwy, karaluchy. Najwięcej zwierząt **K.** jest między nietoperzami, ptakami i owadami, najłatwiej bowiem z miejsca na miejsce przenosić się mogą.

Kosmopolityzm (z greckiego), oznacza uczucie miłości do całej ludzkości, nie zaś do pojedyńczego narodu. Jest więc obszerniejszym od patrjotyzmu, ale nie powinien go wyłączać. Jeżeli jest jednak przeciwnie, jeżeli kosmopolita, sądząc się obywatelem świata, zapomina o własnym narodzie i o obowiązkach względem nie-

go zaciągniętych, to wtedy **K.** jest uczuciem czy też teorją bardzo naganną. Tego bowiem wymaga ustrój społeczny, uświęcony dziesiątkami wieków i zgodny z życiem i rozumem narodów, że przedewszystkiem należy się starać o dobro własne i jednostek sobie najbliższych, rodziny i własnego narodu, a dopiero później można się poświęcać dla obcych i dla całej ludzkości.

Kosmorama, ob. Panorama.

Kosmos, w pierwotnem znaczeniu greckiem: piękno, ład, porządek, stąd w dalszem znaczeniu: porządek świata, wszechświat. Stosunki kosmiczne są to stosunki, które się ściągają do przyrody uważanej w całości. *Materja kosmiczna* jest to materja pierwotna, z której miały powstać przez ściąganie się ciała niebieskie (ob. Mgławice). Starożytni uważali rozmaite podobieństwa i stosunki pomiędzy człowiekiem a światem, stąd pierwszego nazywano *mikroskomos*, świat zmniejszony, drugi zaś *makrokosmos*, świat w największych rozmiarach. Ob. Kosmiczny.

Kosmoteizm (grec.), to samo co panteizm.

Kosmowski, *Kozmowski* v. *Lis* odm., herb: W polu czerwonem — strzała srebrna, w środku przekrzyżowana, bez prawego ramienia i opierzenia. U szczytu pół lisa w prawo lub lub lewo.

Kosmowski

Kosmowski Stanisław, autor ważnych pamiętników do panowania Stanisława Augusta, służył w przybocznej gwardji koronnej, Mirowską zwanej, i od prostego żołnierza doszedł stopnia podpułkownika. Podczas sejmu Czteroletniego był świadkiem wielu spraw publicznych. Towarzyszył królowi w podróży do Kaniowa w r. 1787. Czynny brał udział w wojnie 1794 i odznaczył się pod Maciejowicami. Za powrotem do Warszawy został pułkownikiem. Po upadku kraju udał się na Wołoszczyznę i miał udział w działaniach tamecznego legjonu polskiego. Umarł podobno we Wrocławiu. Dzieło jego „Historja polska, czyli rys panowania Stanisława Augusta króla polskiego" (1807, podobno we Wrocławiu) nie jest to właściwie historja, lecz pamiętnik (od 1787 do 1801), zawierający wiele cennych wiadomości do czasów ówczesnych. Należy do rzadkości bibljograficznych.

Kosmozofja, ob. Kosmologja.

Kosmówka *(Chorion)*, ob. Płodowe jaje.

Kosodrzewina, ob Sosna.

Kosow, *Kossow* v. *Świerczak* odm., herb: W polu barwy niewiadomej—litera **N,** przez laskę środkową strzałą przeszyta. U szczytu pięć piór strusich.—**K.** II: W polu barwy niewiadomej—litera **N,** z laską środkową zgiętą w pałąk i przeszytą strzałą; pomiędzy strzałą a laskami litery: u góry z lewej strony—trzy wręby *(Korczak)*, u dołu z prawej—dwa jelce skrzyżowane ukośnie *(Bronic)*.

Kosow I.

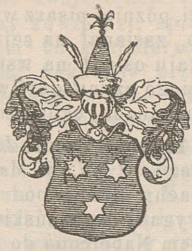

Kosow II.

Kosowe pole (po serb. *Kosovo polje*, po łac. *Campus merularum*, po madz. *Rigómező*), równina w starej Serbji, w paszaliku prizreńskim, o kilka godzin na południe od granic ks. Serbskiego oddalona; długość jej od Mitrowic do Nerodimli wynosi około 14 godzin, szerokość zaś od 5—6 godzin (podług innych długa na 9, szeroka 3 godzin). **K. p.** otoczona jest łagodnie wznoszącemi się pagórkami, stopniowo na wschód i południe przechodzącemi w pasmo gór, zroszona rzeką Sytnicą z jej dopływami: Labem i Drnicą, zalicza się do najurodzajniejszych i najpowabniejszych miejscowości półwyspu Bałkańskiego. Z miast **K. p.** znaczniejsze są: Prysztina, Wuczytern, Graczanina, Liplian, Nerodimlia; na zachodnim krańcu leżą zwaliska silnego niegdyś zamku Zweczanu. **K. p.** zaludnione jest mnóstwem mahometańskich Szkipetarów (Albańczyków), którzy tu osiedli od 1690, po wyparciu zamieszkałych tu Serbów do Węgier. Najlepsze opisy **K. p.** podali Hilferding w dziele „Bosnija, Hercegowina i Staraja Serbija" (Petersburg, 1859) i Hahn w „Reise von Belgrad nach Saloník" (Wiedeń, 1861). Ważność strategiczna **K. p.** niejednokrotnie się okazała i z samego położenia jest to miejsce boju dla wojsk idących z jednej strony z Serbji i Bośni, z drugiej zaś z Macedonji i Tracji. Z licznych bitw, stoczonych na **K. p.,** najważniejsza bitwa 1389, stoczona w dzień św. Wita (stąd *Vidovdan)*, pomiędzy carem serbskim Lazarzem i sułtanem Muradem, zakończona śmiercią obu wodzów i zupełną porażką Serbów. Krwawa ta bitwa stała się grobem wielkości Serbji i rozstrzygnęła los wszystkich chrześcijan na półwyspie Bałkańskim. Źródła historyczne mało zachowały o niej szczegółów: liczne i drobiazgowe natomiast opisy tej walki przechowały nam pieśni ludowe, dające się powiązać w pewien rodzaj cyklu *(Lazarica)*, trudno jednak w nich odróżnić prawdę historyczną, służącą za podstawę, od fantazji ludowej. I pocci niejednokrotnie brali bitwę na **K. p.** za temat do swych utworów, szczególnie odznaczają się Kaczić i Nović. Na **K. p.** stoczyli

dalej 1448 Serbowie, przy pomocy Węgrów pod Janem Hunyadym, bitwę z sułtanem Muradem II, która w skutek zdrady Wołochów, zakończyła się zupełną klęską (około 17,000 samych Węgrów okryło pobojowisko) i ostatecznem podbiciem Serbji.

Kospot, *Kospoth,* (błędnie u Niesieckiego *Rosput*), herb: W polu błękitnem lub czerwonem — trzy srebrne gwiazdy. Nad hełmem czapka śpiczasta błękitna z wyłogiem białym i piórem bażanciem po obu stronach, zakończona gałką złotą i pięciu piórami koguciemi.

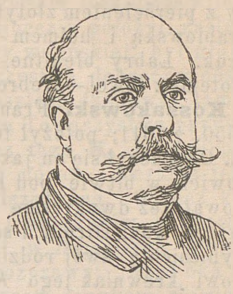
Kospot.

Kosroes lub *Chosroes* (u starożytnych *Cyrus*) **Nuzirwan,** t. j. Wielki, szach perski, syn Kabadesa, panował od 531 do 581 po Chr., gorliwy opiekun nauk. Za jego panowania wynaleziono grę w szachy. *Kosroes* jest także imię dwu królów Armenji, jednego sułtana Ghasny i dwu królów Partów.

Koss Franciszek, oficer byłych wojsk polskich, * 1792 w Warszawie, † 1841; od r. 1824 dyrektor nauk w korpusie nauk kadetów kaliskich, mianowany 1829 pułkownikiem. Odbył kampanje w latach 1809, 12, 13 i 31. W ostatnich latach życia był w zarządzie komunikacji lądowych i wodnych Królestwa Polskiego.

Kossak Karol Ludwik Ernest, pisarz niemiecki; znany głównie jako utalentowany fejletonista, * 1814 w Marienwerder, † 1880; od 1834 słuchał kursów filologji i historji w Berlinie, obok tego jednak kształcił się w muzyce. Osiadłszy w Berlinie, redaguje od r. 1841 *Berliner Montagspost*, w swych szkicach humorystycznych odzwierciadla **K.** wybornie całe życie berlińskie, obrazowością dowcipem i humorem przypomina Jean Paula. Celniejsze jego prace są: „Berlin und die Berliner" (1851); „Aus dem Wanderbuche eines literarischen Handwerksburschen" (1856, 2 wyd. 1858); „Historietten" (1859); „Pariser Stereoskopen" (1855); „Berliner Silhouetten" (Berlin, 1859); „Reisehumoresken" (2 t., 1862); „Berliner Federzeichnungen" (t. 1—6, Berlin, 1859—65) i t. d.

Kossak Fortunat Juljusz, znakomity współczesny malarz polski, * 1824 r. w Wiśniczu pod Bochnią, † 1899. W 18 roku życia zaczął uczęszczać na wydział prawa w uniwersytecie lwowskim, ale rady znawców, oceniających jego talent rysowniczy, zwróciły go z tej drogi i skłoniły do wyłącznego poświęcenia się malarstwu. Zwiedziwszy Wołyń, Podole i Ukrainę, następnie Moskwę i Petersburg, dalej Wiedeń, Peszt i Węgry (1852), bawił jakiś czas w Warszawie, skąd 1855, celem dalszego kształcenia się, wyjechał do Paryża i tu pracował pod kierunkiem Verneta. Po powrocie z za granicy osiadł w Warszawie i 1862 objął główny ster nad częścią artystyczną *Tygodnika Illustrowanego*. W ostatnich czasach przeniósł się do Krakowa, gdzie mieszkał do śmierci. Z utworów jego pendzla szczególną pięknością odznaczają się konie i sceny łowieckie. Wysoką pięknością zaleca się jego obraz: „Atak ułanów galicyjskich ks. Alberta na bersaglierów Włoskich w bitwie pod Custozza" (1866). Wykonał wielką liczbę postaci żołnierzy, jeźdźców, furmanów, myśliwych, a z większych utworów: „Bitwa pod Samosierrą"; „Atak kawalerji"; „Targ piątkowy na Pradze"; „Zjazd na jarmark". Ilustrował trylogję Sienkiewicza, a dawniej jeszcze powieści Tripplina. Zaprawiony na gruntownych studjach historycznych, umiał **K.** przy niepospolitym talencie wskrzeszać z całą prawdą i urokiem postacie staroszlacheckie. Portrety jego są także wysoko cenione. Por. Stanisław Witkiewicz „Juljusz Kossak" (1900).

Kossak Juljusz.

Kossak Wojciech, syn poprzedniego, znakomity batalista, * 1856 r. w Paryżu. Kształcił się w Monachjum i Paryżu. Maluje od 1875: „Artylerja w ogniu" (1883); „Ordynansi" (1884); „Hurah" (1884); „Chłopicki w Olszynce" (1887); „Morn. Marsa (1888); oraz pospołu z Fałatem panoramę „Berezyna" (1896). Przebywał stale w Berlinie jako malarz nadworny Cesarza Wilhelma II.

Kossak Wojciech

Kossakowscy, herbu Slepowron, starożytny i licznie rozrodzony ród szlachecki, z przydomkiem *Korwin*, nazwisko swoje wziął od wsi *Kossaki* na Mazowszu (w Łomżyńskiem); stąd rozsiedli się **K.** na Litwie, Rusi Czerwonej, Podolu i Ukrainie. Pierwotnie zwali się *Kossakami;* wywodzą się od Wawrzyńca Korwina, hetmana mazowieckiego w XIII w.

Kossakowski.

Kossakowski (hrabia), *Kosakowski* v. *Slepowron* odm., herb: W polu błękitnem, na barku srebrnej podkowy z krzyżem kawalerskim złotym—kruk czar-

ny z pierścieniem złotym w dziobie. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — takiż kruk. Labry błękitne, z prawej strony podbite złotem, z lewej—srebrem.

Kossakowski Franciszek Nikodem, * około 1550, † 1611; położył fundament znaczenia rodu **K.** Odznaczył się on jako dzielny wojownik, mianowicie w bitwie pod Kirchholmem 1605; sprawował też dwukrotnie poselstwo do hana tatarskiego Kazi-Gireja i sojusz z nim umocnił. Do wyniesienia swej rodziny pomagał też Nikodemowi krewniak jego *Kossakowski* Mikołaj, starosta wiski, a następnie kasztelan czernihowski.

Kossakowski Jan Eustachy, syn Nikodema, służył wojskowo, † 1649 w Warszawie; mianowany został 1645 kasztelanem mścisławskim. Syn jego *Stanisław*, żonaty z Zawiszanką, marszałkówną litewską, stał się protoplastą hrabiowskiej linji.

Kossakowski Mikołaj, dzielny wojownik z czasów Zygmunta III i Władysława IV; za zasługi wojskowe otrzymał różne nadania od Zygmunta III, a od Władysława IV nowoordynowaną kasztelanję czernihowską, którą posiadał aż do śmierci zaszłej 1639 r.

Kossakowski Tomasz, w drugiej połowie XVII w. kasztelan witebski, zostawił rodzaj „Pamiętnika rodzinnego", który w części został wydrukowany w tomie I „Monografji Kossakowskiego".

Kossakowski Mikołaj, kasztelan kijowski, od 1696 r., magnacką posiadał fortunę; † 1706 r.

Kossakowski Dominik Piotr, syn poprzedniego, kasztelan podlaski; † 1730 we Lwowie; od r. 1717 kasztelan podlaski, czynny brał udział w konfederacji tarnogrodzkiej, do której zawiązania stanął jeden z pierwszych na czele pospolitego ruszenia z województwa Lubelskiego w Tarnogrodzie 1715 r.

Kossakowski Stanisław, syn poprzedniego, kasztelan kamieński od 1748, † 1761 r. bezpotomnie (ostatni z linji **K.** na Rusi); był ułomny, karzeł i potwornie brzydki; wsławił się jedynie przez swą żonę *Katarzynę* z Potockich **Kossakowską** (* 1716, † 1801 we Lwowie), głośną z wielkiego dowcipu i niechęci do króla, przeciwko któremu czynny brała udział w konfederacji barskiej i następnie we wszystkich intrygach politycznych. Otrzymawszy po mężu ogromną fortunę, zajmowała się sama sprawami majątkowemi, rozwijając wielką działalność wobec nagabywań licznych pretendentów do sukcesji. Między Potockimi wielkiego zażywała miru. Na sejmikach w Kamieńcu Podolskim rej wodziła i zebrała 2,000 nadwornych kozaków przeciwko wojskom Repnina. Dla konfederatów barskich nie żałowała zabiegów i pieniędzy. Pamiętniki współczesne często ją wspominają; liczne też krążyły o niej anekdoty. Życiorys Katarzyny mieści się w *Tyg. Illustr.* (rok 1862, № 135).

Kossakowski Antoni, chorąży kowieński, posłował na sejm wielki, podczas którego mianowany był 1789 kasztelanem inflanckim.

Kossakowski Michał, podkomorzy kowieński, później pisarz wielki litewski, syn poprzedniego, zasiadał na sejmie Czteroletnim. Po upadku kraju osiadł na wsi i za przykładem Chodakowskiego czynił gorliwe poszukiwania po dawnych kurhanach, okopach, uroczyskach i ruinach.

Kossakowski Józef, generał, brat poprzedniego, * 1772 w Marciniszkach, † 1842 w Lukoniach; służył pod Kościuszką jako brygadjer brygady kowieńskiej. W r. 1812, za wkroczeniem Napoleona do Litwy, mianowany został generałem w korpusie litewskim i adjutantem cesarza. Osiadłszy następnie na wsi, zajmował się z wielkiem zamiłowaniem archeologją. W posiadanie jego dostały się ciekawe pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego, które on uzupełnił szczegółami wypadków od roku 1788—94.

Kossakowski Józef, Korwin, biskup inflancki, * 1738 w Szyłach w województwie Kowieńskiem. Po ukończeniu nauk w akademji wileńskiej, został 1758 r. podczaszym kowieńskim i zasiadał t. r. na sejmie, odbywającym się pod laską Adama Małachowskiego. Wstąpił do stanu duchownego i wkrótce został kanonikiem wileńskim, a 1781 biskupem inflanckim; niezadługo potem sam się uczynił koadjutorem biskupa wileńskiego. Wezwany na sejm Czteroletni (1788), występował 1790 r. z ks. Branickim i J. Małachowskim jako naczelnik opozycji przeciw reformie rządowej w obronie wolności staro-szlacheckich. Na sesjach 16, 17 i 20 września groził konstytucją, ogłaszającą wrogiem kraju tego, coby proponował sukcesję tronu. Członek deputacji do ułożenia konstytucji, protestował przeciw ustawie 3 maja 1791, którą później jednak zaprzysiągł, po jej upadku przystąpił do Targowicy. Aresztowany po wybuchu powstania kwietniowego 1794 w Warszawie, został 9 maja tamże zabity. **K.** jest autorem kilku komedji (np. „Warszawianin w domu, Warszawianin na wojnie"), wydanych bezimiennie, paru powieści, np. „Ksiądz pleban" i wielu mów, mianych podczas sejmu 4-letniego, mianowicie w r. 1788, drukowanych w „Zbiorze mów mianych w czasie tegoż sejmu" (t. I, III, IV i VIII). W rękopisie zostawił „Pamiętniki", uzupełnione przez Michała Kossakowskiego (ob.), pisarza w. litewskiego, wydane przez Adama Darowskiego (Warszawa, 1891). Są też w druku jego pióra: „Akt konfederacji generalnej w. ks. litewskiego" (Wilno, 1791); „Decyzja konfeder. litewskiej względem odebrania przysięgi" (Wilno, 1792) i „Decyzja obwieszczenia marszałka w. ks. litew." (Wilno, 1792).

Kossakowski Szymon, brat poprzedniego, hetman wielki litewski, * 1742 r. Jako dworzanin królewski w przyjaznych zostawał stosunkach z królewiczem Karolem, księciem kurlandzkim, którego kandydaturę silnie popierał w czasie elekcji 1764 i naraził tem sobie stronników Stanisława Augusta. Podczas konfederacji radomskiej 1767, jako podczaszy kowieński, sprawował wraz z Fr. Gedrojciem od konfederacji litewskiej poselstwo do króla; nakazane przez Repnina. Po wybuchu konfederacji barskiej, **K.** pierwszy rozwinął na Litwie chorągiew powstania (lip. 1769), a ruchy jego zostawały w związku z zamierzonem działaniem M. Ogińskiego, hetm. litewskiego. Utrzymywał stosunki z Kurlandją i odbierał stamtąd zasiłki w pieniądzach i ludziach; zamyślał podobno wtargnąć w granice Rosji, ale skutkiem porażki Ogińskiego musiał ustąpić z Litwy 1770. Wogóle czynny ciągle brał udział w działaniach wojennych, a pod koniec konfederacji był jednym z głównych wodzów w Wielkopolsce. Był **K.** następnie kasztelanem witebskim, wojewodą inflanckim i konsyljarzem Rady Nieustającej, po pierwszym podziale kraju Członek Rady Nieustającej (1786) i sejmu 4-letniego (1788—92) działał w jednym duchu z bratem biskupem. Po upadku konstytucji 3 maja, jako generał w służbie rosyjskiej, wraz z generałem Kreczetnikowem walczył przeciwko wojskom polskim, a następnie fundował wraz z bratem, po ogłoszeniu aktu konfederacji targowickiej, konfederację generalną w. ks. Litewskiego i ogłoszony został hetmanem polnym litewskim. Po złączeniu obu konfederacji koronnej i litewskiej, jeździł razem z innymi w poselstwie do Petersburga z podziękowaniem cesarzowej Katarzynie, za udzielenie pomocy. Na początku 1793 r. wziął buławę w. litewską, którą złożył dobrowolnie M. Ogiński. Po wybuchu powstania kwietniowego 1794 w Wilnie aresztowany, został 25 kwiet. tamże zabity.

Kossakowski Antoni, metrykant wielki koronny, podstoli nowogrodzki od 1766, syn Michała łowczego sandomierskiego, miał sobie przez króla Stanisława Augusta poruczoną dyrekcję przepisywania *Metryki litewskiej*, zawierającej ważne akta i siegającej r. 1386. Poleceniu temu godnie odpowiedział, ale z powodu nieszczęśliwych okoliczności, pracy swej nie zdołał ukończyć. Część przynajmniej *Metryki litewskiej* przepisana dostała się dzisiejszemu archiwum głównemu Królestwa Polskiego. W młodości pisywał dosyć udatne wiersze, umieszczane w *Zabawach przyjemnych i pożytecznych*.

Kossakowski Jan Nepomucen, biskup wileński, syn poprzedniego, * 1755, † 1800 w Baden. Po ukończeniu nauk u Pijarów w Warszawie, a następnie za granicą, wstąpił do stanu duchownego i doszedłszy już wyższych godności w kościele, został 1794 administratorem djecezji wileńskiej, a 1798 rzeczywistym biskupem wileńskim i wiele dla swej djecezji położył zasług. Ukończył budowę katedry wileńskiej, był głównym założycielem towarzystwa dobroczynności w Wilnie i własnym kosztem fundował tamże szpital. Był też członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk. Celował prócz tego **K.** jako niepośledni pisarz i znakomity mówca. Kazania jego zalecają się wyborną polszczyzną. Oprócz kazań, listów pasterskich i artykułów drukowanych w *Monitorze*, ogłosił w *Rocznikach Warsz. Towarz. Przyjac. Nauk.* rozprawy: „Rzut oka na literaturę czeską i związek języków słowiańskich" (t. IV) i „O sztukach wyzwolonych i naukach u dawnych Etrusków" (t. VII).—Życiorys jego w *Tyg. Illustr.* (r. 1865, № 289).

Kossakowski Józef Ignacy, syn Antoniego. Nauki kończył u Pijarów i za granicą. Za powrotem do kraju był dyrektorem szkół gubernji Grodzieńskiej, a potem Wileńskiej. W r. 1812 był jednym z siedmiu członków rządu tymczasowego ustanowionego w Wilnie przez Napoleona, a następnie urzędnikiem wydziału oświecenia i członkiem komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego; † 1829 w Warszawie. W literaturze dał się poznać przekładami z języka francuskiego i współpracownictwem przy *Dzienniku Wileńskim* w latach 1805—6. Niektóre jego oryginalne rozprawy mieszczą się w *Rocznikach warsz. tow. przyjaciół nauk* (t. IV, życiorys Piechockiego, t. XVII, życiorys Fr. hr. Bohusza.

Kossakowski Józef. hrabia, * 1771 r w. Wojtuszkach, syn Michała, wojewody wileńskiego, towarzysz kawalerji narodowej, od 1793 łowczy w. ks. Litewskiego. Czynny brał udział w wojnie 1794, a po upadku sprawy wyjechał za granicę. Za księstwa Warszawskiego szef pierwszego pułku strzelców litewskich, a w 1812 pułkownik 3-go pułku piechoty. Po upadku Napoleona osiadł w Warszawie i zajmował się literaturą. Z prac jego w rękopisach pozostawionych najciekawszą jest „Djarjusz" od r. 1801—15, † 1840 w Warszawie.

Kossakowski Stanisław Szczęsny, syn poprzedniego, * 1795 w Hamburgu, † 1872 w Warszawie. Po ukończeniu edukacji za granicą, sprawował rozmaite urzędy dworskie i dyplomatyczne. Od 1822—27 był pierwszym sekretarzem poselstwa rosyjskiego w Rzymie; następnie, nie przyjąwszy ofiarowanego sobie poselstwa w Madrycie (1832), był członkiem rady stanu, a od 1859 senatorem i prezesem heroldji Królestwa Polskiego. **K.** poświęcał się też literaturze. Pisywał po francusku i po polsku. Z prac w języku polskim wydał komedję „Stara panna czyli intryga wiejska" pod zbiorowym tytułem: „Obrazy i charaktery z pierwszej połowy XIX w." (Poznań, 1858), inne komedje pozostały w ręko-

pisie; kilka komedji francuskich ogłosił p. t. „Repértoire du théâtre de Société du Comte St. K." (Paryż, 1857). Z innych prac jego wymieniamy bezimienną: „Choisissez ou la Foi et la Charte ou le monopole universitaire" (Paryż; 1845) i „Essai de Médecine pratique, comprenant quelques idées sur l'étiologie de maladies etc." (Paryż, 1858). Próbował też sił w malarstwie i rzeźbie. Życiorys jego obacz w *Tygodniku Illustrow.* (r. 1872, № 237—238).

Kossakowski Stanisław Kazimierz, syn poprzedniego, * 1837 w Wojtkuszkach. W roku (1874) wiceprezes Towarzystwa zachęty sztuk pięknych w Warszawie. Zajmował się heraldyką i genealogją. Przy pomocy J. Błeszczyńskiego, ogłosił ważne dla historji dzieło: „Monografje historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich" (2 t., Warszawa, 1859—60; t. 3-ci, tamże, 1872).

Kossakowski Kalikst, prałat katedry żmujdzkiej i proboszcz akuseński, zajmował się językiem litewskim i żmudzkim i wydał gramatykę p. t. „Kalbrieda lezuwio Zamiatyszko" (Wilno, 1832).

Kossecki Ksawery, generał b. wojsk polskich, później sekretarz stanu przy radzie administracyjnej, a po r. 1831 dyrektor główny komisji rządowej sprawiedliwości, † 1857 w Warszawie. Wydawał 1803 r. wspólnie z Cyprjanem Godebskim czasopismo p. t. *Zabawy przyjemne i pożyteczne* (Warszawa, 5 tomików). Przetłómaczył z francuskiego i dodatkami historycznemi uzupełnił dzieło: „Historja wylądowań przedsięwziętych do Anglji, Szkocji, Irlandji od Jul. Cezara aż do naszych czasów" (Warszawa, 1804).

Kosseir, *Kossir*, miasto nad morzem Czerwonem, należące do wyższego Egiptu; ma 2,000 m. i jest stacją parowców angielskich.

Kossogol, jezioro w Mongolji, na południe od gór Sajańskich, na granicy rosyjskiej, utworzone przez jeden z dopływów rz. Selengi, długie 130 klm., o powierzchni 3,300 klm. kw.; otoczone przez mongolskie narody Urjanchów i Darchatów; było ostatniemi czasy często i starannie zwiedzane przez Rosjan.

Kossowicz Kajetan, orjentalista rosyjski, * 1813 w gub. Witebskiej; po ukończeniu gimnazjum w Witebsku, studjował do r. 1836 na uniwersytecie moskiewskim zwłaszcza języki klasyczne, od 1839 r. był nauczycielem gimnazjum w Twerze, następnie od 1843 w Moskwie, w 1858 został profesorem języka sanskryckiego, a potem i zendzkiego przy uniwersytecie petersburskim. Początkowo zajmował się językami klasycznemi i wydał przekład gramatyki greckiej Kühnera, oraz pracował nad ułożeniem słownika grecko-rosyjskiego; później jednakże wyłącznie poświęcił się studjom nad językiem sanskryckim i zendzkim. Z prac jego w tym kierunku, oprócz przekładów ustępów z Mahabaraty i Bhagawat-Purany, oraz dramatu Kryszny Misry, p. t. „Torżestwo swietłoj myśli" (1847), ważniejsze są: „Sanskryto-russkij słowar'" (tom I, Petersburg, 1854); „Ob ochotnikie i parie gołubiej" (t. 1859); „Sâvitri" (t. 1861); „Czetyre statii iz Zendawesty" (t. 1861); „Decem Sendavestae excerpta" (Paryż, 1865); „Gata Ahunavaiti" (Petersburg, 1867); „Gata Ustavaiti" (t. 1869), a zwłaszcza wspaniałe wydanie wszystkich zabytków języka staroperskiego, pisanych pismem klinowem (Petersburg, 1872).

Kossowski Tomasz, dziekan Niższego Dynaburga, pleban kościoła w Liksnji, * 1798 w gub. Wileńskiej, wyświęcony na kapłana 1822, † 1856 w Liksnie. Ogłosił „Gramatykę łotewską" tudzież w języku łotewskim „Nauki na wszystkie niedziele i święta całego roku."

Kossowski Samuel, basetlista, * 1805 pod m. Buskiem, uczeń b. konserwatorjum warszawskiego, † 1861 w Kobryniu. Większą połowę życia spędził na wystąpieniach koncertowych w miastach polskich, jako też w Wiedniu i Berlinie. Głównym przymiotem jego gry był ton piękny i pieściwość sentymentalna. Artyzm jego wysoko wszakże nie sięgał.

Kossowski Henryk, biskup płocki, * 1828, nauki gimnazjalne pobierał we Wrocławiu i Lesznie, następnie studjował prawo w Berlinie, w 25 roku życia postanowił oddać się stanowi duchownemu, do którego kształcił się w seminarjum kamienieckiem i akademji duchownej w Petersburgu. Wyświęcony na księdza 23 marca 1857 r., przez czas pewien wykładał w seminarjum w Płocku, poczem 1860 osiadł w Dorpacie, jako katecheta, gdzie dał się poznać z nauki i wymowy. Przez arcybiskupa Felińskiego wezwany na rektora akademji warszawskiej (1863), zarządzał tym zakładem aż do jego zamknięcia (1867). Od 1870 zarządzał parafją na Lesznie w Warszawie, w 1883 został sufraganem płockim z tytułem Serves, w 1889 mianowany sufraganem djecezji kujawsko-kaliskiej, a po śmierci biskupa Michała Nowodworskiego, wybrany przez kapitułę na administratora djecezji płockiej. Znaczną liczbę prac ogłosił po polsku i niemiecku; w „Encyklopedji kościelnej" mieszczą się jego artykuły historyczne. Portret i życiorys pomieścił *Tygod. Illustr.* z r. 1884 str. 296, z r. 1883 — 1890 str. 34 i 1896 str. 519.

Kossowski Henryk.

Kossów, miasteczko w gub. Siedleckiej, pow. Sokołowskim, nad strugą Chudziną, o 1 milę od Buga, ma 1,200 miesz., po większej części Żydów.

Kossów, miasteczko w dawnem województwie Nowogródzkiem, pow. Słonimskim, dzisiaj w gub. Grodzieńskiej. Do dóbr Kossowa należy wieś Mereczowszczyzna, w której urodził się 1746 r. Tadeusz Kościuszko. Domek drewniany, w którym Tadeusz światło dzienne ujrzał, jest dotychczas z największem staraniem utrzymywany.

Kossów, miasteczko w obwodzie Kołomyjskim, w Galicji, ma 2,800 miesz., trudniących się hodowaniem kóz i garbarstwem; warzelnia soli i nieczynne kopalnie soli, pokłady nafty, oraz węgli brunatnych.

Kossów Sylwester, * w województwie Witebskiem, po ukończeniu szkół miejscowych Bazyljanin monasteru kijowo-peczerskiego, dalej profesor i rządca szkół w Kijowie i Winnicy, od 1632 archimandryta, został 1634 biskupem mścisławskim, orszańskim i mohilewskim, a w 1649 Bohdan Chmielnicki wyniósł go na metropolitę kijowskiego; † 1657 w Kijowie. Jako metropolita, był **K.** nadzwyczaj czynnym; gorliwy przeciwnik unji, spokojnie jednak rzeczy prowadził. Najważniejszem jego dziełem jest chronologja metropolitów ruskich od wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi aż do r. 1535, wydana p. t. „Patericon albo żywoty świętych ojców pieczerskich i t. d.“ (Kijów, 1635 i powtórnie 1661). Nadto wydał: „Exegesis to jest zdanie sprawy o szkołach kijowskich i winnickich“ (Kijów, 1635) i w języku ruskim „Didaskalia albo nauka o siedmiu sakramentach“ (w Kutejnie 1627 i 1653), dzieło przez sobór moskiewski 1690 r. uznane za kacerskie.

Kossut Stefan, technolog, * 1849 w Grójcu, kształcił się w instytucie technologicznym w Petersburgu na wydziale mechanicznym. Zarządzał różnemi fabrykami w Warszawie i Żyrardowie, następnie osiadł w Galicji. Założył *Przegląd techniczny* i redagował go w pierwszych latach istnienia tego pisma, oraz założył *Dziennik Łódzki*; napisał: „Przegląd wystawy wiedeńskiej;“ „O słownictwie technicznem,“ „Nowe prawo fabryczne“ (Łódź, 1887); nadto szereg artykułów w bieżących sprawach przemysłowych, a w szczególności w sprawach gospodarstwa fabrycznego.

Kossuth Ludwik, przywódca rewolucji węgierskiej z r. 1848—49, * 16 września 1802 w Monoku, w komitacie Zemplińskim, † 20 marca 1894 w Turynie; wychowanie odebrał naprzód w kolegjum Pijarów w Satoralja-Ujhely, potem w szkołach ewangelickich w Preszowie, następnie studjował prawo w Sarospataku. Zostawszy adwokatem, zyskał w komitacie Zemplińskim od 1824 znaczną praktykę sądową, oraz jako mówca wywierał wpływ na zgromadzeniach komitatowych. W r. 1831 przeniósł się do Pesztu, gdzie poświęcił się praktyce adwokackiej. W r. 1832 zasiadał na sejmie w Preszowie, jako zastępca pewnego nieobecnego magnata. Podczas tego sejmu powierzyła **K.**, na polecenie Wesseleny'ega, partja liberalna redagowanie „Gazety Sejmowej,“ którą dla uniknięcia przeszkód cenzuralnych przepisywano około w 100 egzemplarzach i rozsyłano po komitatach. Po ukończeniu sejmu wydawał **K.** w Peszcie pismo poświęcone sprawom komitatowym, które również dla uniknienia cenzury kazał litografować. Rząd zakazał jednak dalszego wydawania gazety, i w maju 1837 r. **K.** wraz z Wesseleny'm i innymi przyjaciołmi był aresztowany i skazany za zdradę państwa na 4-letnie więzienie, z którego jednak już 1840 wypuszczony został wskutek ogólnej amnestji. W r. 1841 objął **K.** redakcję dziennika *Pesti Hirlap*; pismo to, w którem **K.** rozwinął niezwykły talent publicysty, wkrótce stało się organem radykalnej partji madziarskiej, Wskutek działalności publicystycznej **K.** zlały się wszelkie odcienie polityczne w jedną wielką partję narodową, czem wzrosła niezmiernie siła opozycji. W r. 1844 usunął się **K.** od redakcji, a gdy nie mógł otrzymać koncesji na własne pismo, poświęcił się działalności praktycznej, stanąwszy na czele stowarzyszeń patrjotycznych. W listopadzie 1847 **K.** wybrany z Pesztu na sejm, stał się duszą opozycji i porywał wszystkich za sobą zarówno odwagą, jak i talentem krasomówczym. Początkowo domagał się oswobodzenia włościan, podniesienia stanu miejskiego, pielęgnowania narodowości, wolności prasy i t. d., po wybuchu zaś rewolucji lutowej w Paryżu otwarcie wypowiedział żądania oddzielnego rządu dla Węgier, oraz ministerjum odpowiedzialnego. Słynną szczególnie jest mowa **K.** na posiedzeniu sejmu z 3 marca 1848 r. Po mianowaniu 17 marca Batthyányi'ego prezesem ministerjum węgierskiego, wszedł **K.** do tegoż jako minister finansów. Po rozwiązaniu tego ministerjum (we wrześniu) został **K.** prezesem komitetu obrony narodowej. Na tem stanowisku organizował **K.** walkę przeciwko ruchowi południowo-słowiańskiemu i przeciwko rządowi austrjackiemu i potrafił natchnąć Madziarów do największych ofiar. Przez swe jednak ultramadziarskie tendencje sprawił to, że inne narodowości węgierskie stanęły na uboczu, obojętne dla agitacji. Abdykacja cesarza Ferdynanda I i wstąpienie na tron Franciszka Józefa nie znalazło uznania w Węgrzech i po zwycięskiej kampanji wiosennej 1848 r. sejm w Debreczynie 14 i 15 kwietnia, na propozycję **K.**, ogłosił usunięcie od tronu domu habsbursko-lotaryńskiego i niepodległość Węgier. O przyszłej formie rządu miano później zdecydować, tymczasem powierzono władzę **K.**, jako rządzącemu prezydentowi czyli gubernatorowi. W tym charakterze złożył **K.** 14

Kossuth Ludwik.

maja przysięgę przed sejmem w Debreczynie i odbył 5 czerwca uroczysty wjazd do zdobytego na Austrjakach Buda-Pesztu. Z Pesztu protestował **K.** przeciwko wkroczeniu do Węgier armji rosyjskiej pod wodzą Paszkiewicza, oraz zwrócił się do Francji i Anglji z prośbą o interwencję w sprawie węgierskiej. Gdy nadzieja interwencji rozchwiała się i gdy wysiłki armji węgierskiej nie mogły przemódz znacznie silniejszego nieprzyjaciela, **K.** zmuszony był przenieść się wraz z rządem do Segedynu i tu sejm, na zlecenie **K.**, ogłosił równouprawnienie wszystkich narodowości, zamieszkujących Węgry, powołał całą ludność do walki i zapowiedział bój do ostatniej kropli krwi. Sprawa węgierska widocznie już wtedy upadła, i tylko waleczny odpór Görgeya i Bema przedłużał walkę; **K.** był zmuszony opuścić Segedyn i przenieść się z rządem do Aradu. Zamierzony przez Klapkę pochód na Wiedeń, obudził w **K.** na chwilę nadzieję, którą jednak porażka w Temeszwarze znowu zniszczyła. Zaszły nieporozumienia z Görgeyem, którego **K.** obwiniał o zdradę stanu i żądał powierzenia dowództwa Bemowi, oraz prowadzenia walki na zabój. Rada wojenna nie przyjęła planu **K.**, wskutek tego złożył on 11 sierpnia 1849 w Aradzie dyktaturę w ręce Görgeya, sam zaś udał się przez Radnę i Lugos do Orsowy i 17 sierpnia przekroczył granicę turecką. Przed opuszczeniem Węgier rozkazał blizko granicy zakopać klejnoty koronne węgierskie (odszukane dopiero 8 września 1853). Zatrzymany czas niejaki w Widyniu, następnie w Szumli, skąd w lutym 1850 r. internowany był, wraz z towarzyszami, do Kutahji w Azji Mniejszej, i tu połączył się z żoną i dziećmi. Za staraniem rządu angielskiego i Stanów Zjednoczonych, przyjmowany wszędzie z sympatją i żywemi demonstracjami. W roku 1852 powrócił do Londynu, gdzie stale zamieszkał, starając się przypominać różnemi demonstracjami i utrzymać na stanowisku przywódcy i przedstawiciela Węgier. W Turynie i Rocaro, gdzie **K.** później przemieszkiwał, urządzał kilkakrotnie legjony węgierskie, które walczyły pod Garibaldim w 1859 i 1866, protestował 1867 przeciwko układowi węgiersko-austrjackiemu, nie skorzystał z udzielonej mu amnestji i nie chcąc złożyć wiernopoddańczej przysięgi, pomimo, że obrany został do sejmu węgierskiego w Waitzen; w 1877 znowu obrany z Csegled przez wszystkie stronnictwa polityczne dla nadania większej doniosłości temu aktowi, i tym razem odmówił. Zawikłania wschodnie wyprowadziły go na widownię polityczną, gdy wystosował kilka odezw na korzyść Turcji, a nawet starał się pobudzić Węgrów do czynnego ujęcia się za sprawą Turcji; sam też przebywał czas jakiś w Konstantynopolu. Zwłoki **K.** przewiezione w kwietniu 1894 r. do Budapesztu, złożone tam zostały do grobu przy wielkich uroczystościach i demonstracjach narodu. Niektóre mowy **K.** wyszły w Londynie 1853 r., zupełny ich zbiór p. t. „Gesammelte Werke“ (3 t., Lipsk, 1852—55). W r. 1880 rozpoczął ogłaszać „Moje pisma z czasów emigracji“ (w jęz. ang. i węg., po niemiecku „Meine Schriften aus der Emigration“ (3 t., Preszburg, 1881—82). Por. „K. Briefe an F. M. L. Bem. 1849 März-Juni“ (Peszt, 1872); Szemer „Graf. L. Batthyanyi, A. Görgei, L. K.“ (3 t., Hamburg, 1853); Frey „K. und Ungarns neueste Geschichte“ (3 t., Mannheim, 1849).

Kossuth Franciszek, syn Ludwika K. (ob.), * 1841, kształcił się w Paryżu i Londynie. Pracował jako inżynier w Anglji i we Włoszech. W r. 1867 wybrany do parlamentu węgierskiego nie przyjął mandatu. W r. 1894 po śmierci ojca wrócił do Węgier i zajął się polityką, agitując przeciwko ścisłej unji z Austrją i domagając się tylko unji osobistej. Partja jego nosi nazwę *niezależnej*. W 1895 wybrany do parlamentu.

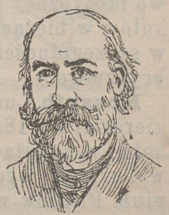
Kost, *kostowiec*, roślina, ob. Costus.

Kostajnica, miasto w Węgrzech, w komitacie Agramskim, na lewym brzegu rzeki Ulny, 2,100 miesz., zamek, kościół grecki i katolicki, klasztor Franciszkański, oraz kąpiele mineralne.

Kostecka Nepomucena, córka znakomitego komika Alojzego Żółkowskiego, artystka dramatyczna, * 1807, † 1847 w Warszawie, występowała z wielkiem powodzeniem w rolach starych panien i bab wygadanych.

Kostecki Franciszek, lekarz, * 1758 w Tyrawie wołoskiej, † 1844, został 1789 w Krakowie profesorem chirurgji i położnictwa, 1791 profesorem patologji i terapji, 1814 dziekanem wydziału.

Kostecki Platon, spółczesny pisarz polski i rusiński, * 1832 r. w Więckowicach pod Samborem, syn księdza unickiego; nauki gimnazjalne odbywał w Sanoku, Samborze, Przemyślu, następnie przez 3 lata (do 1854) studjował prawo we Lwowie, poczem wyłącznie poświęcił się piśmiennictwu. Poeta z bożej łaski, został jednak niepożytym szermierzem pracy dziennikarskiej. W r. 1854—55 był redaktorem czasopisma rusińskiego *Zoria halycka*, następnie kolejno pracował w redakcji *Dziennika Literackiego* (1856—1866), którego był współredaktorem; *Przeglądu powszechnego politycznego* i *Dziennika Polskiego*; był też redaktorem *Ruchu literackiego*, tygodnika poświęconego literaturze, sztukom pięknym, naukom i rzeczom społecznym, a od № 99 w 1869 objął redakcję *Gazety Narodowej*, przy której dotychczas jest czynny. Oprócz licznych artykułów dziennikarskich, z których najlepsze poświęcone sprawie rusińskiej, a zwłaszcza „Przeciw przymusowemu na-

Kostecki Platon.

rzucaniu Rusinom abecadła łacińskiego“ i „Przeciw Dziedzickiemu,“ pisał wiele poezji w językach polskim i rusińskim, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach. Część poezji rusińskich wydał p. t. „Poezji ruśkii“ (Lwów, 1862). Są tu udatne utwory, z uczciwą tendencją, między któremi odznacza się wiersz p. t. „Mołytwa.“ Z innych jego utworów, przeważnie okolicznościowych, a odznaczających się prawdziwym polotem poetyckim, i wyrazem siły i uczucia, wymienić należy: „Pamięci Stanisława Moniuszki“ (Lwów, 1872); „Dnia 3 maja 1879“ (Lwów, 1879); „W zołotyj juwilej Josyfu Hnatu Kraszewskiemu mnohaja lita“ (po polsku i rusińsku, Lwów, 1879); „Prolog do komedji J. Al. hr. Fredry Obce żywioły“ (Lwów, 1875); „Deotymie“ (Lwów, 1882); „22 stycznia 1882“ (Lwów, 1882); „W dwusetną rocznicę odsieczy Wiednia“ (Lwów, 1883); „Projekt pomnika. Wiersz na cześć Jana Dobrzańskiego“ (Lwów, 1885). W r. 1881 **K.** uzyskał wielką nagrodę w Hiszpanji za poemat na cześć Kalderona p. t. „Na cześć Don Pedra Kalderona de la Barca w dwusetną rocznicę jego zgonu“ (Wiedeń, 1881). W r. 1888 we Lwowie obchodzono wspaniale jubileusz jego 30-letniej działalności pisarskiej.

Kosteczki słuchowe, ob. Ucho.

Kosten, niemiecka nazwa miasta Kościan (ob.).

Kostendil *(Kinstendil)*, miasto w tureckim ejalecie t. n., nad rz. Strumą, 8,000 miesz., kopalnie złota i srebra, oraz źródła mineralne gorące. Na mocy traktatu berlińskiego 1878 należy do księstwa Bulgarskiego.

Koster, gromada małych wysp w odnodze Skagerrak, przy brzegach szwedzkich, należąca do obwodu (Län) Götaborg. Mieszkańcy ich są biegłymi żeglarzami.

Koster Wawrzyniec, ob. Coster.

Köster Hans, dramaturg i poeta niemiecki, * 1818 w Kritzowie pod Wismarem, studjował filozofję w Berlinie, Bonn i Monachjum. Napisał dramaty: „Alcybiades“ (Berlin, 1839); „Maria Stuart,“ „Konradin,“ „Luise Amidei,“ „Polo und Francesca,“ „Heinrich IV v. Deutschland“ (1844); „Luther“ (1847); „Ulrich von Hutten“ (1846); „Hermann der Cherusker“ (1861); „Der Grosse Kurfürst“ (1851). Zbiór pieśni p. t. „König Wilhelm und sein Heer“ (1868); „Kaiser und Reich“ (1872) i in.

Kostera *(Ostracion)*, rodzaj ryb zrosłoszczękich, ryby o ciele niekształtnem, zamiast łusk pokryte pancerzem, złożonym z płyt wielokątnych, z sobą połączonych; tylko tylna część ogona pozostaje ruchomą. Żyją w morzach zwrotnikowych, a pływają tak źle, że można je ręką chwytać. Znanych jest około 20 gatunków. *O. quadricornis*, 35 cm. długi, jest czerwono-brunatny. Mięso niektórych gatunków jest jadalne, innych ma być trujące.

Kostera.

Kosterka Hugo, tłómacz czeski, * 1867, studjował prawo, podróżował po Danji i Szwecji i przełożył wiele utworów skandynawskich, jak np. z Garborga, Hamsuna, Björnsona, Kjellanda, Brandesa, Finna, Strindberga i t. d., a także z hiszpańskiego, francuskiego, angielskiego. Od 1897 wydaje „Knihovnu pro filosofii, mystiku a okkultismus“ a od r. 1898 „Symposion, knihy nové doby“.

Kösting Karol, pisarz niemiecki, * 1842 w Wiesbaden, zajmował się naprzód handlem, chwile wolne od obowiązków poświęcając pracy literackiej. Napisał pięcioaktowy dramat „Columbus“ (1863); tragedję historyczną „Zwei Könige“ (1863); wiersz dramatyczny „Shakespeare's ein Winternachtstraum“ (1864); „Im grossen Jahr“ (1872); „Hermann der Befreier“ (1873); „Der Weg nach Eden“ (1883).

Kostium (z włos.), w najpowszechniejszem znaczeniu wyraża ubiory, stroje i t. p., używane w jakim narodzie i cechujące ów naród wyłącznie. O kostjumach pod względem naukowym i historycznym pisali: Weiss „Kostümkunde“ (2 t., Sztutgard, 1856 — 1872); Herbé „Costumes français, civils, militaires et religieux“ (Paryż, 1834); Pauquet „Modes et costumes historiques“ (1862—64); Jacqemiu „Iconographie générale et méthodique du costume“ (1863—68, supl. 1887); Planché „Cyclopedia of costume“ (2 t., Londyn, 1879); Hottenroth „Trachten der Völker alter und neuer Zeit“ (2 wyd., Sztutgard, 1882 — 85); Falke „Kostümgeschichte der Kulturvölker“ (Sztutgard, 1880) i in.

Kostka, dom znakomity i zasłużony w Rzeczypospolitej polskiej, herbu Dąbrowa. Nazwisko to pierwszy przybrał Nawój z Rostkowa, który w r. 1464 zdobył na Krzyżakach Działdów. Z tego rodu *Stanisław* był wojewodą chełmińskim, † 1555 r.—*Jan*, wojewoda sandomierski, w zatargach z Gdańszczanami rozsądkiem swoim uspokoił rozruchy i wywierał za Zygmunta Augusta przeważny wpływ na sprawy pruskie. Posiadał w kraju taką wziętość, że po ucieczce Henryka Walezego niektórzy ze stanu rycerskiego stawiali go jako kandydata do tronu. W trudnych ówczesnych okolicznościach nie chciał jednak **K.** tego zaszczytu i popierał Stefana Batorego.—*Stanisław*, podkomorzy chełmiński, jeździł od Zygmunta Augusta w poselstwie do Filipa II, króla hiszpańskiego, i czynny brał udział w wyprawach Stefana Batorego, który go mianował generałem artylerji; † 1587.—*Paweł*, syn Jana na Rostkowie, chorąży ciechanowski, starszy brat *świętego Stanisława* (ob.) *Kostki*, w młodszych latach płochy i swawolny, odznaczał się w późniejszem życiu nadzwyczajną pobożnością i hojnością dla ubogich, których pielęgnowaniu wyłącznie

się poświęcał. — *Zofja*, córka Jana, wojewody sandomierskiego, * 1575 r., żona Aleksandra księcia Ostrogskiego, wojewody wileńskiego, † 1635 r. w Jarosławiu, słynęła z wielkich cnót i pobożności. — *Anna*, córka Jana starosty lipińskiego, * 1617 r. Uleczona cudownym sposobem po przypadkowem wypiciu trucizny, wstąpiła w 19 roku życia do klasztoru Benedyktynek w Jarosławiu i 1656 r. została ksienią tego zgromadzenia; † 1692 r. po 36-letnim zarządzie klasztorem.

Kostka Paweł, mieszczanin miasta Wojnicza, żyjący w XV w., zostawił rękopis ukończony 1463 r., obejmujący zbiór praw obowiązujących pod tyt. „Libri legum theutonicalium Juris Magdeburgiensis et Feudalis, nec non Statuta Casimiri pro terra Cracoviensi i t. d.“. Rękopis ten znajdował się w Bibljotece Załuskich.

Kostka Piotr, biskup chełmiński, * 1563 r. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, następnie w Lowanjum i Paryżu, gdzie otrzymał stopień doktora prawa, został za powrotem do kraju kanonikiem warmińskim, następnie krakowskim i kanclerzem kurji biskupiej. Wyświęcony na biskupa 1574, rządził djecezją chełmińską chwalebnie aż do śmierci, zaszłej 1595 r. Był to człowiek wielkiej nauki i biegły w kilku językach.

Köstlin Chrystjan Reinhold, * 1813 w Tubindze, naprzód adwokat, od 1840 profesor prawa tamże, † 1856, zasłużył się wielce w pracy nad rozwojem niemieckiego prawa karnego i procedury karnej, mianowicie swemi pismami: „Neue Revision der Grundbegriffe des Strafrechts“ (2 części, Tübin., 1844—45); „Der Wendepunkt des deutschen Strafverfahrens im 19 Jahrhundert“ (Tübing., 1849); „Das Geschwornengericht“ (1849); „System des deutschen Strafrechts“ (Tübing., 1855), do których przybywają jeszcze wydane po jego śmierci dzieła: „Geschichte des deutschen Strafrechts“ (Tübing., 1859), oraz „Abhandlungen aus dem Strafrecht“ (tamże, 1858). **K.** odznaczył się także chlubnie jako autor wielu noweli i romansów, wydanych po większej części pod imieniem C. Reinholda (3 t., Brem., 1847—48).

Köstlin Karol Reinhold, estetyk, * 1819 r. w Urach, jest od 1857 profesorem estetyki w Tubindze. Ogłosił: „Asthetik“ (2 t., 1863—69); „Richard Wagners Tondrama: Der Ring der Nibelungen“ (1877); „Der Ursprung der synoptischen Evangelien“ (1853); „Hegel in philosophischer, politischer und nationaler Beziehung“ (1870); „Ueber die Schönheitsbegriff“ (1879); „Geschichte der Ethik“ (1887).

Köstlin Juljusz, teolog, * 1826 w Sztutgardzie; od r. 1855 profesor w Getyndze, od 1860 r. we Wrocławiu, od r. 1870 w Halli. Ogłosił: „Die schottische Kirche, ihr inneres Leben und Verhältniss zum Staat“ (Gotha, 1852); „Das Wesen der Kirche“ (2 wyd., 1872); „Luthers Theologie“ (2 t., 1863); „Martin Luther“ (życiorys, 1875) i inne.

Köstlin Henryk Adolf, muzyk, * 1846 w Tubindze, kształcił się naprzód w muzyce, następnie studjował teologję, był proboszczem w Maulbronn, od 1870 w Friedrichshafen, od 1883 profesorem seminarjum we Friedbergu. Oprócz pism mniejszych, ogłosił: „Die Tonkunst. Einführung in die Aesthetik der Musik“ (Sztutgard, 1879); „Geschichte der Musik im Umriss“ (1875); „Geschichte des christlichen Gottesdienstes“ (1886).

Kostliwka, ob. Cordia.

Kostna czerń, ob. Węgiel zwierzęcy.

Kostna mąka, materjał nawozowy, otrzymywany przez rozdrobnienie kości. Kości poddają się najpierw działaniu pary w odpowiednich kotłach, ochronione od zetknięcia pary, któreby je wyługowała; następnie suszą się, kruszą między walcami i mielą w młynach. Rozmaicie otrzymywana **K. m.** zawiera od 30 do 43 proc. substancji organicznych i 20 do 26 proc. kwasu fosfornego. Używana jest na nawóz z rady Kruppa z Solingen od 1802 r.; działa tem prędzej, im dokładniej jest rozdrobniona. Dla przyśpieszenia działania traktuje się ją kwasem siarczanym, przez co nierozpuszczalny zasadowy fosforan wapna przechodzi w fosforan kwaśny rozpuszczalny (superfosfat). Próbowano też dodawać dokładnie zmieloną **K. m.** do paszy, co ma sprzyjać rozwojowi kości u młodego bydła. W Dalekarlji wyrabia się chleb z dodatkiem **K. m.**

Kostniak *(osteoma)*, nowotwór z tkanki kostnej (ob. Kość) złożony. Powstawać może z kości lub też z tkanki niekostnej. Do pierwszej kategorji należą *egzostozy*, czyli nienormalne, ograniczone zgrubienia kości, pochodzące z przerostu tkanki kostnej, do drugiej zaś zaliczają się nienormalne, również ściśle ograniczone skostnienia na oponach mózgowych, w mięśniach, ścięgnach, płucach, gruczołach limfatycznych. **K.** w mięśniach tworzą się często u wojskowych, u kawalerzystów na mięśniach przywodzących udo, u żołnierzy z piechoty zaś na ramionach. **K.** znajdujące się w związku z kością biorą początek albo z samej kości, albo też z okostnej.

Kostnica, na cmentarzach, zabudowania do przechowywania kości wykopanych.

Kostny klej, ob. Klej.

Kostny olej, ob. Kostny tłuszcz.

Kostny popiół, *popiół biały*, powstaje przez ogrzewanie kości na powietrzu, przyczem części ich organiczne ulegają spaleniu, a części mineralne pozostają w postaci kości. Po roztarciu dają biały proch, złożony głównie z fosforanu wapna (73—84 proc.), z fosforanu magnezji, węglanu wapna i fluorku wapnia. Otrzymuje się głównie w Ameryce południowej i używa do fabrykacji fosforu i fosforanów, na szkło mleczne, polewy i na nawóz.

Kostny tłuszcz, *kostny olej*, tłuszcz ciekły zawarty w kościach, wydobywa się z nich przez gotowanie z wodą lub działaniem pary pod znacznem ciśnieniem, ale korzystniej działaniem benzyny wrzącej między 60° a 70°. Używa się na smary, oraz do wyrobu mydła.

Kostny węgiel, ob. Węgiel zwierzęcy.

Kostołuskie ryby, ob. Szklistołuskie ryby.

Kostomarow Mikołaj, znakomity historyk rosyjski, * 1817 w guberuji Woroneskiej, † 1885 w Petersburgu; po ukończeniu uniwersytetu Charkowskiego zajmował się przez lat kilka badaniem poezji narodowej, zwłaszcza małoruskiej, nie zaniedbując przytem historji, która od dzieciństwa stanowiła ulubiony dla niego przedmiot zajęcia. W r. 1844 mianowany nauczycielem gimn. w Równem, skąd po 2 latach wezwany został 1846 przez uniwersytet kijowski na profesora historji rosyjskiej; wkrótce jednak aresztowany razem z Szewczenką, Kuliszem, Bielozierskim, Hulakiem, Nawrockim i Markiewiczem, przesiedział przez rok w fortecy Petropawłowskiej, następnie wysłany został na mieszkanie do Saratowa, gdzie przebył do 1857 r. Uwolniony, podróżował po Europie, przyczem zwiedził i ziemie słowiańskie; po powrocie wezwany został 1859 na profesora historji rosyjskiej przez uniwersytet petersburski, wziął jednak dymisję 1862 po zaburzeniach studenckich. Działalność literacką rozpoczął **K.** w języku małoruskim, wydawszy pod pseudonimem *Jeremijasza Hałki* dramat „Sawa Czałyj" (1838); zbiory poezji „Kwitka" (1840); „Ukrainskije ballady" (1839); tragedję „Perejasławska nicz" (1841), oraz przełożył z Byrona „Hebrajskie melodje" i in. W języku rosyjskim wydał: „Ob istoriczeskom znaczenii russkoj narodnoj poezji" (1843); „Sławianskaja mifologija" (1846); „Bohdan Chmielnickij" (2 t., 1857); „Oczerki torgowli Moskowskago gosudarstwa" (1858); „Bunt Steńki Razina" (1858); „Oczerk domaszniej żizni i nrawow welikoruskago naroda w XVI i XVII w." (1860); „O federatiwnom naczale w drewniej Rusi" (1861); „Czerty jużnorusskoj istorji" (t. r.); „Hetmanstwo Wyhowskago" (1862); „Istoriczeskija monografji i izsledowanija" (3 t., 1863—67); „Siewerno-russkija narodoprawstwa" (1863); „Kto był pierwyj Łżedimitrij" (1864); „Liwonskaja wojna" (1864); „Smutnoje wremia" (1868); „Poslednije gody Rieczi Pospolitoj" (1869); „Kostiuszko" (1870) i w. in. Pod redakcją **K.** wychodziły nadto „Akty jużnoj Rossii" (5 t.) i „Pamiatniki russkoj literatury" (4 tomy). Wszystkie dzieła **K.**, oprócz wysokiej wartości naukowej, odznaczają się i pod względem artystycznym: wybornem obrazowaniem, dramatycznem przedstawieniem osób i wypadków i dokładnem kolorytem epoki, tak, że słusznie nazywają go historykiem beletrystą. **K.** obalił lub zniszczył nie jeden wytworzony ideał historyczny, lub świetną tradycję, wysnutą z opowieści, a niemającą podstawy historycznej .Przeważnie w dziełach swych zajmuje się historją Ukrainy i jej stosunkiem do Polski i Rosji. W dawniejszych swych pracach odznacza się sumiennością i bezstronnością poglądów. Jego zapatrywania na dzieje Polski były zawsze poważne, beznamiętne, a często przyjazne. Nie znajdujemy jednak tych przymiotów w dwu ostatnich jego pracach („Poslednije gody" i „Kostiuszko"); przebija natomiast w nich widoczna niechęć, co tem dziwniejsza, że fakta są podane z całą sumiennością. Dzieła te jako źródła historyczne są nader ważne, ponieważ **K.** korzystał z wielu materjałów, nie tkniętych dotychczas przez nikogo.

Kostrączyna, roślina, ob. Dalbergia.

Kostroma, rzeka w gubernji Kostromskiej, lewy dopływ Wołgi, poczyna się w lasach Soligalickiego powiatu; odgranicza gubernję Kostromską od Jarosławskiej; długa 320 klm., w dolnym biegu szeroka od 100—150 sążni; spławna od m. Buja do Kostromy.

Kostroma, miasto stołeczne gubernji Kostromskiej, przy ujściu Kostromy do Wołgi, 41,268 miesz. (1897); 40 cerkwi, a w tej liczbie piękny kościół katedralny. Kupcy tutejsi prowadzą dość ożywiony handel zbożem i skórami. **K.** założona została około 1150 r. przez ks. Jerzego Dołgorukiego, 1208 dana jako udział ks. rostowskiemu Konstantemu Wsiewołodowiczowi; 1237 zdobyta i zburzona przez Batego, następnie była we władaniu różnych książąt, za w. ks. Dymitra Dońskiego przyłączona do w. ks. moskiewskiego. 1608 okolica jej spustoszona była przez Lisowczyków.—*Kostromski powiat*, ma na przestrzeni 4,255 w. kw. 184,311 miesz.; część powiatu wzniesiona, druga nizina bagnista, pokryta jeziorami; zroszona rzeką Wołgą, Kostromą i Merą, z błot najważniejsze Woronie; grunt piaszczysty i gliniasty. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, ogrodnictwem, oraz przemysłem.—*Kostromska gubernja*, jedna z gubernji środkowych, ma na przestrzeni 73,809 w. kw., 1,429,228 miesz. (1897); powierzchnia gubernji jest równiną, pochyloną z północy ku południowi; część północna i wschodnia pokryta wielkimi lasami, granicącemi z lasami gubernji Wołogodzkiej i Wiackiej, oraz licznemi jeziorami i błotami, przerznięta rzeką Wołgą z jej dopływami: Kostromą, Wetługą, Unżą i in.; z jezior ważniejsze Galickie, Czuchłomskie, Swięte i Berezowoje. Klimat surowy; grunt gliniasty lub piaszczysty, nieurodzajny. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, przemysłem leśnym i różnemi rzemiosłami; oprócz tego wychodzą na zarobek do innych guberuji; fabryk mało, głównie wyrobów płóciennych i bawełnianych. Gubernja dzieli się na 12 powiatów: Kostromski, Bujski, Warnamiński, Wietłuski, Galicki, Kineszemski, Kołogryw-

ski, Makarjewski, Nierochocki, Soligalicki, Czuchłomski i Jurjewski.

Kostrow Jermił, wierszopis rosyjski, syn włościanina, uczeń uniwersytetu moskiewskiego, którego był uprzywilejowanym poetą, † 1796 r. Pisma jego, zarówno oryginalne jak i tłómaczenia, miały 2 wyd. (1802 i 1849), oba niekompletne. **K.** znany jest jako pierwszy tłómacz Homera z oryginału greckiego.

Kostrowiec, herb. **K.** I: W polu czerwonem — krzyż u dołu rozdarty, półksiężycem w środku przekrzyżowany. U szczytu trzy pióra strusie. —

Kostrowiec I.

Kostrowiec II.

K. II: W polu czerwonem — krzyż, rozdarty u dołu w kształcie wąsów. U szczytu trzy pióra strusie.

Kostrowiec Żegota, pseudonim Ign. ks. Hołowińskiego.

Kostrowski Stefan, towarzysz husarski pod znakiem Ogińskiego, żyjący za Jana III, zostawił w rękopisie „Djarjusz swojego czasu“, którego wyjątki drukowane były w *Tygodniku Petersburskim* z roku 1842.

Kostrowski Antoni, prawnik, żyjący w pierwszej połowie XVIII w., ogłosił dwa dzieła: „Clypeus Cleri Poloni contra tela fori saecularis“ (Warszawa, 1728) i „Festum eccе primae classis imaginibus principum Regumque Poloniae“ (Wilno, 1719).

Kostrzeń albo *Muchawiec*, rzeka w gubernji Siedleckiej, zaczyna się w powiecie Siedleckim z kilku strumieni, łączących się na północ Wodynia, potem wchodzi w powiat Węgrowski, poniżej Mokobod pod Wyszkowem wpada z lewego brzegu do *Liwca*. Długa około 35 wiorst.

Kostrzewa *(Festuca)*, rodzaj roślin z rodziny traw, cechujący się kłosami dwu lub wielokwiatkowemi, kwiatkami lancetowatemi, zaostrzonemi, obejmuje gatunki liczne, głównie europejskie, trwałe, niektóre ważne jako rośliny pastewne. Należy tu około 80 gatunków, głównie w strefach umiarkowanych. Najpospolitszym gatunkiem jest **K.** *owcza (F. ovina)*; rośnie dziko po suchych łąkach, pastwiskach lub miedzach i jest trawą trwałą; ma delikatne szczeciniowate listeczki, kępkami z korzenia wyrastające; dorasta 30—60 cm. wysokości; najlepiej udaje się na gruntach piaszczystych **K.** *łykowa (F. elatior)*, **K.** *trzcinowata (F. arundinacea)*, oraz *czerwonawa (F. rubra)* dają na łąkach wilgotnych dobre i bardzo pożywne siano. Por. Hackel „Monographia Festicarum“ (1882).

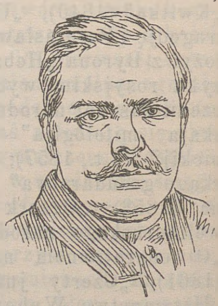
Kostrzewa Grzegorz, pseudonim Antoniego Wieniawskiego.

Kostrzewski Chryzostom Nepomucen, lekarz, żyjący w Warszawie w połowie XVII wieku, słynął z rozległej nauki i szczęśliwej bardzo praktyki. Syn jego *Jakób* **K.**, również lekarz, słuchał nauk lekarskich w Wiedniu, gdzie 1775 roku otrzymał stopień doktora, był profesorem fizjologji i materji medycznej w akademji lwowskiej; ogłosił: „Sztuka babienia“ (Lwów, 1774); „Uwagi nad zarazami bydła“ tłóm. z Wolsteina (Wiedeń, 1785).

Kostrzewa i jej kwiat.

Kostrzewski Franciszek, współczesny malarz, rodzajowy, * 1826 r. w Warszawie. Ukończywszy szkoły tamże (1844), przebywał czas jakiś na wsi w Krakowskiem, gdzie zapoznał się doskonale z charakterem i wszystkiemi stosunkami życia ludu naszego i sam kształcił się w rysunku, mając za wzór jedyny naturę. Po otwarciu szkoły sztuk pięknych w Warszawie 1844 r., uczył się w niej **K.** pod kierunkiem Kokulara, Hadziewicza i innych aż do 1849. Następnie, nie mając możności udania się za granicę, studjował lat dwa dawnych i nowych mistrzów w galerji T. Zielińskiego w Kielcach. Za powrotem do Warszawy pierwszy rozgłos zyskał obrazem „Wnętrze karczmy“ (1854), premjowanym na krakowskiej wystawie sztuk pięknych. Za tym nastąpiły inne prace, jak: „Odpust na wsi“ (1855); „Obrachunek z pańszczyzny“ (1855); „Żniwo“ (1857); „Węglarze w lesie“ (1857); „Polowanie na dzika“ (1858) i t. d. Do najlepszych jednak utworów jego należą: „Zaścianek Dobrzyński“, „Sitarz“, „Jałmużna w lesie“, „Licytacja dobytku chłopskiego“, „Robotnicy na gościńcu“, „Sprawa przed sołtysem“, „Jarmark w miasteczku“ i t. d. Wyborne są też jego typy uliczne miejskie, jak: „Druciarze“, „Wyrobnicy“, „Piaskarze“. W obrazach **K.** uderza rzewność swojska, przywiązanie do ludu i współczucie z jego niedolą. Zarzucają mu niepoprawność w rysun-

Kostrzewski Fr.

ku i nazbyt szkicowe traktowanie przedmiotów. Znaczną część malowideł swych robił **K.** pastelami. Odrębną działalność rozwinął on jako ilustrator wielu książek i pism perjodycznych. Niepospolity talent do rysunków humorystycznych i karykatur wykazał szczególnie w „Wolnych żartach" i „Szpargałach" (Warszawa, 1858—59). Ilustracji (zwłaszcza humorystycznych) dostarcza ciągle do *Tygodnika Ilustrowanego*, *Kłosów*, *Przyjaciela dzieci* i t. d. Był także wyłącznym ilustratorem *Kmiotka*; od 1868 do 1874 ilustrował *Muchę*. W r. 1897 wydał swój „Pamiętnik". Zbiór jego karykatur wyszedł nakładem Lewentala w Warszawie.

Kostrzyn, miasto w w. ks. Poznańskiem, powiecie Szrodzkim, ma 2,280 miesz. i starożytny kościół parafjalny, wzniesiony w XVIII w.

Kostyczny (łac.), uszczypliwy, złośliwy.

Kostyn Miron, kanclerz czyli logotet mołdawski, zostawił w rękopisie opisanie ziemi Mołdawskiej wierszem heroicznym, wydrukowane w „Pismach Józefa hr. Dunina Borkowskiego" (t. 1, Lwów, 1856) i w „Dziejach księstw Naddunajskich" Rogalskiego (Warszawa, 1861).

Kosy, *Wilcze kosy*, herb: W polu czerwonem — dwie kosy, ostremi końcami u dołu albo u góry skrzyżowane. U szczytu 5 piór strusich. Odmianą tego herbu jest herb Aleksandrowicz (ob.).

Kosy.

Kosyk Mato, poeta dolnołużycki, * 1853 w Wierbnie, w 1883 udał się do Ameryki. Drukował swe poezje od 1878 w czasopismach łużyckich. W 1882 ogłosił obszerny poemat „Przerada markgroty Gera" (w *Časop. Mać. Serb.*). W r. 1893 wyszła jego „Zbierka dolnoserbskich piesnjov".

Kosynjer, pseudonim Wład. Chotomskiego.

Kosynjery, ob. Kosa.

Kosz, w dawnej polszczyźnie znaczył: 1) karę żołnierską hańbiącą; 2) stanowisko, obóz tatarski, lub oddział Tatarów w pochodzie będący. U Kozaków zaporoskich *atamanem koszowym* zwał się dowódca kosza, wybierany jednorocznie.

Koszańskie starostwo niegrodowe, znajdowało się województwie Mścisławskiem, Powstało w r. 1586 ze starostwa krzyczewskiego, przez odłączenie z niego wsi Koszany, Biel, Orzaniczy, Pawłowiczy i Lubkowiczy. Od tego czasu posiadali je: książęta Łukomscy, książęta Mirscy, Koszańscy, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III, z dnia 22 października r. 1746 dzierżyli je Hieronim Kościesza Żaba z żoną Heleną, opłacając z niego kwarty złp. 1,595 gr., a hyberny złp. 700. Od dnia 16 września r. 1772 przeszło pod panowanie rosyjskie razem z całem województwem.

Koszarowa, rzeka w Galicji, w obwodzie Wadowickim, wypływa niedaleko wsi Koszarawy z zachodniego podgórza Babiej góry, płynie naprzód ku południowi pod Przyborów, a następnie w kierunku północno-zachodnim, i pod Żywcem wpada z prawego brzegu do Soły. Długa 29 klm.

Koszarów i Koszarska, majętności w powiecie Latyczowskim, rodziny Koszarskich, która pierwotnie pochodząc z województwa Krakowskiego, w XIV w. przesiedliła się w te strony i zakładała tu osady, zowiąc je od swego nazwiska. Niegdyś był tu zameczek, napadami Tatarów i czasem zniszczony.

Koszarski Grzegorz, ob. Grzegorz z Żarnowca.

Koszarski Stefan, generał polski, * 1769 we wsi Jaromircе na Podolu, z Łukasza, miecznika latyczowskiego i Anny Tarłówny. Od 1783 r. służył w wojsku Rzeczypospolitej. Po rozbiorze kraju udał się przez Turcję do Włoch, gdzie zaciągnął się do legjonów polskich, a następnie przeszedł do armji księstwa Warszawskiego. W 1812 r. został pułkownikiem, a 1817 generałem wojsk królestwa kongresowego. † 1824 r. w dobrach swych Złota w Sandomierskiem. Podczas zawodu wojskowego czynny miał udział w bitwach: pod Szepietówką, Szczekocinami, Warszawą (za powstania Kościuszkowskiego), Civitta Castellana, Fondi, Gaetą, Placencją, nad Trebiją (we Włoszech), pod Hochenlinden, Gdańskiem, Friedlandem (w Niemczech) i w oblężeniu Modlina. W walkach tych pięćkrotnie ranny, odznaczał się zawsze niezwykłą walecznością. W armji znany był z prawości i dzielności charakteru.

Koszarski Stefan, oficer armji francuskiej, * 1849, we wsi Złata pod Sandomierzem; wnuk Stefana, jenerała b. wojsk polskich. Kształcił się w gimnazjum realnem w Warszawie. Otrzymał naturalizację obywatela francuskiego za odznaczenie się w kompanji francusko-niemieckiej 1870 roku, gdzie był ciężko ranny, biorąc udział jako ochotnik w bitwie pod Orleanem. W roku 1895 otrzymał krzyż kawalerski Legji honorowej, a w 1896, wystąpiwszy ze służby czynnej z pensją podpułkownika, zamieszkał w Paryżu. Oprócz planów, wykonanych w sekcji topograficznej inżynierji wojskowej w Paryżu, za które otrzymał kilka listów pochwalnych od ministra wojny, **K.** ogłosił znaczną liczbę prac specjalnie wojskowych, jak np.: „Próba regulaminu dla arbitrów kontrolujących manewra wojskowe" (1884); „System rekrutacji podoficerów piechoty francuskiej" (1885); „Próba prawa o emeryturze dla oficerów armji rezerwowej i terytorjalnej" (1886); „Szkoły specjalne wojskowe dla piechoty" (1887); „Wymiana ładunków spalonych w czasie boju" (1887); „Eksplorowanie Sahary" (1888); „Taktyka trzech broni" (1888); „Studjum

nad prawem marszałka Soult o awansie oficerów“ (1888) i t. d. W roku 1897 **K.** wydał we Lwowie w języku polskim broszurę, pod tytułem: „Rozwiązanie kwestji agrarnej przez zorganizowanie małych gospodarstw postępowych“, która miała na celu ulepszenie stanu ekonomicznego w Galicji.

Koszatka.

Koszatka *(Myoxus)*, rodzaj ssących z rzędu szczurowatych, należący do rodziny myszy, lecz zbliżający się do wiewiórek. Nogi przednie cztero, a tylne pięciopalcowe, ogon mniej więcej kiściasty, głowa podobna do mysiej, zębów trzonowych po 4 z każdej strony obu szczęk. Brak u nich zupełny kiszki ślepej, która u innych szczurowatych jest bardzo obszerna. **K.** przebywają zwykle po drzewach, na których budują sobie gniazda, żywią się rozmaitemi nasionami i owocami, oprócz tego wyjadają jajka ptasie, lub pożerają młode pisklęta. Żywot wiodą głównie nocny, we dnie ukrywają się w dziuplach lub gniazdach, zimę przepędzają w odrętwieniu. Z około dziesięciu znanych gatunków trzy u nas się znajdują: *Polcha (M. glis)*, największa, 16 cm. długa, z ogonem 13 cm. długim, popielato-szara; **K.** *żołędna*, *żołędnica (M. nitela, Eliomys nitela)*, kasztanowato-orzechowa, i **K.** *laskowa*, *orzesznica (M. avellanarius, Muscardinus avellanarius)*, najmniejsza, 8 cm. długa, z ogonem 6 cm., rudawa.

Koszczyc.

Koszczyc, *Koszczycz*, herb: W polu czerwonem, między czterema różami srebrnemi — dwa miecze skrzyżowane.

Koszczyc Wacław, autor znany pod pseudonimem *Sahi Beja*, jako inżynier dróg i mostów przez dłuższy czas pozostawał w służbie tureckiej, następnie osiadł we Lwowie. Ogłosił powieści i szkice etnograficzne, jak: „Obrazki z tajemnic Wschodu“ (w *Wędrowcu*, 1885—86) i oddzielnie: „Wybrańcy losu“ powieść (Lwów, 1881—82); „Ład Boży“ (tamże, 1882); „Gwiazda przewodnia“ (tamże, 1884); „Wieś dla wsi“ (tamże, 1888); „Zygmunt Sierakowski“ (tamże, 1891); „Wici wyroczne“ (tamże, 1899).

Koszczyc, pseudonim Wal. Wołodźki.

Koszelewskie albo **Kuszelewskie starostwo** niegrodowe, mieściło się w województwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Według metryk litewskich powstało w początkach XVIII w. i było w posiadaniu Antoniego Piotrowskiego, następnie zaś od r. 1713 dzierżyli je Chaleccy, Dernałowiczowie, Bułhakowie, Wyszyńscy, a wreszcie z mocy przywileju Stanisława Augusta z d. 5 marca r. 1770 posiadali je Adam Wilkoszewski z żoną Marcjanną, pierwszego ślubu Bułhakową, 2—Wyszyńską, którzy opłacali z niego kwarty w ilości złp. 723 gr. 20.

Koszenilla, ob. Czerwiec.

Koszer (z hebr. czysty), podług przepisów religijnych wyrazem tym nazywa się wszystko dozwolone Żydom do użycia na pokarm, niedotknięte rękę pogan lub chrześcijan, w przeciwstawieniu do *trefoh*. Wyrazem *Koszerny* zowią się u Żydów ludzie ustanowieni na to, ażeby wszelkie mięso na pokarm przeznaczone troskliwie oglądali, czy jest wedle przepisów Mojżeszowych zdrowe i czyste.

Koszerne, znaczyło w stylu urzędowym podatek nałożony na Żydów od mięsa i drobiu, zarzynanego podług przepisów religijnych żydowskich, używanego na codzienne pożywienie przez Izraelitów.

Koszin Józef z Radostowa, pisarz czeski, * 1832, kształcił się na wydziale prawnym w Pradze. Wydał „Národni pohádky“ (1882), które doczekały się kilku wydań, zbiór „Epigramów“ (1881), oraz kilka powiastek dla dzieci.

Koszokop, w dawnej artylerji polskiej przykop, usypany przy pomocy koszów szańcowych dla zasłonienia robotników od pocisków nieprzyjacielskich.

Koszówka *(Psyche)*, rodzaj porządek (ob.).

Kosztiál Synesius Aleks., pisarz czeski, * 1849 w Bohdanczy, założył w Cieplicach *Czeską Besedę*, od r. 1880 pisze utwory satyryczne. epigramaty i nowele humorystyczne, podpisuje je: —ál, S. A. K.

Kosztiál Józef, * 1851, nauczyciel, napisał z zakresu ludoznawstwa: „Chléb v povierach a zvycich lidu českého“ (1886); „Divi lidé“ (1889); „Svietylka a žhavy muž“ (1890); „Oheň v podáni prostonárodnim“ (1896); „Dietsky viek“; „Ptactvo“; „Byliny léczivé“; „Vodnik“ i in.

Kosztiál Franciszek Jerzy, * 1857 w Solnicy, ogłosił: „Vzpominky“ (z czasów odrodzenia czeskiego); „Hradec Kralové a czeská literatura“; „Poviery a poviesti jakož i uslovi a przislovi“; „Z naszich hor“ i w. in.

Kosztorys, *anszlag*, obliczenie kosztów zamierzonego przedsiębierstwa, projekt wydatków, w szczególności wykaz kosztów potrzebnych do wykonania budowli lub w ogólności konstrukcji. Zwykle obliczają się oddzielnie koszty różnych robót, mularskiej, ciesielskiej, stolarskiej, kowalskiej, ślusarskiej, szklarskiej, malarskiej.

Kosztulski Jan Karol, lekarz, * 1790 w pow. Lepelskim, gub. Witebskiej, † 1869 w Warszawie, gdzie przebywał jako lekarz praktykujący, oprócz licznych artykułów drukowanych w *Tygodniku lekarskim*, wydał rozprawę „De castratione“ (Wilno, 1829).

Koszucki Sebastjan, akademnik krakowski, żyjący w pierwszej połowie XVII w. Czynny brał udział w sporach akademji z Jezuitami, przeciw którym różne pisał broszury; ważniejsze z nich są: „Dowód memorjału akademickiego przeciw daklaracji zmyślonego ziemianina" (Kraków, 1632); „Krótka informacja o swej woli studentów akademji krak. r. p. 1632."

Koszutić Radovan, poeta i filolog serbski, * 1866 w Rumie, kształcił się w uniwersytetach: w Wiedniu, Pradze, Krakowie, Lwowie i Petersburgu. W 1895 został lektorem języków: polskiego, czeskiego i rosyjskiego w Białogrodzie. Wydał zbiory poezji: „Plamenovi" (1888, zesz. II 1890); „Seljaczki motivi" (1892); „Sinovi Boga Mraka" (1893); prozą: „Kritika i književnost." (1893); „Gramatika poljskoga jezika" (1898); „Primjeri književnoga jezika poljskoga" (1899) i in.

Koszutski Stanisław, wzorowy tłómacz w XVI w., rodem z Pierzchna w Wielkopolsce, żył za Zygmunta Augusta, był poufałym domownikiem Mikołaja Radziwiłła, podczaszego litewskiego, a następnie sekretarzem do listów polskich królowej Barbary. Tłómaczenia jego zalecają się piękną i wzorową polszczyzną epoki złotej. Do takich należą mianowicie: przekład z łacińskiego „Reinharda Lorichiusa księgi o wychowaniu i ćwiczeniu każdego przełożonego i t. d." (Wilno 1553, 2 wyd., tamże, 1555, 3 wyd., Kraków, 1558, 4 wyd., Wilno, 1606) i „M. T. Cycerona," „O powinnościach wszech stanów ludzi etc." z przypiskami i życiorysem Cycerona (Wilno, 1583, 2 wyd., tamże, 1593, 3 wyd., 1606). Pozostawił także 11 listów, pisanych po większej części do m. Radziwiłła i zawierających wiele ciekawych szczegółów o królowej Barbarze. Listy te umieszczone są w dziele M. Balińskiego: „Pamiętniki o królowej Barbarze."

Koszutski Nestor, ekonomista, * 1822, † 1886, studja uniwersyteckie kończył w Królewcu i Berlinie, poczem poświęcił się rolnictwu. Brał udział w organizacji centralnego Towarzystwa rolniczego w w. ks. Poznańskim. Oprócz broszur, ogłosił: „O kredycie gruntowym," rozprawę „Die polnische Frage im Lichte der Socialwissenschaft," w której dał odprawę Schultzowi z Delitsch, z powodu jego wycieczek przeciwko dołakom; przygotował do druku „Ekonomja polityczna na tle filozoficznem" (niedokończone).

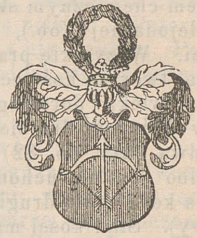
Koszutski Hilary, ksiądz, proboszcz w Mielżynie, w w. ks. Poznańskiem, w pow. Witkowskim, dziekan powidzki i kanonik honorowy metropolitarny poznański, * 1822 r. we wsi Radzyny, kształcił się w seminarjach duchownych poznańskiem i gnieźnieńskiem, następnie w uniwersytecie berlińskim. Ogłosił wiele prac dla ludu, nadto: „Obrazek historyczny Mielżyna i kościoła parafjalnego w Mielżynku" (Poznań, 1887); „Żywot św. Kunegundy" (t. 2); „Żywoty świętych," „Św. Stanisław Kostka, patron królestwa Polskiego i jego wiek" (Poznań, 1882).

Koszutski Karol, ob. Kosicki.

Koszyce, osada w gub. Kieleckiej, pow. Pińczowskim, nad Srzeniawą, blizko jej ujścia do Wisły; niegdyś stacja królów polskich, udających się na łowy do puszczy Niepołomickiej, liczy 800 miesz. Tu nadany został szlachcie polskiej zgubny dla narodu przywilej w 1374 r.

Koszyce, miasto w Węgrzech, ob. Koschau.

Koszycki *(Koschitzky)* v. *Kusza, Łuk napięty* odm., herb: W polu czerwonem — łuk napięty ze strzałą. U szczytu — wieniec z wawrzynu. Labry czerwono-srebrne.

Koszycki.

Koszyczek, Jan z..., ob. Jan z Koszyczek (t. VII, str. 410).

Koszyk złoty (franc. *corbeil d'or*), roślina, ob. Alyssum.

Koszykarskie wyroby, plecionki wyrabiane z wici, gałązek, rozszczepionego drzewa, trzciny hiszpańskiej, bambusu, z żeber liści palmowych i in., przedewszystkiem zaś z gałązek wierzby, które do wyrobów delikatniejszych rozszczepiają się na 3 lub 4 części. Przy wyrobie koszyków przygotowują się najpierw dna, do których przytwierdzają się ściany, układane według form drewnianych. Wyroby staranniejsze wymagają nadto wielu drobnych przyrządów dodatkowych. Oprócz koszów **K. w.** obejmują meble, wozy, ramy i różne przedmioty galanteryjne; wyroby delikatniejsze bielą się, farbują, werniksują, bronzują, a nawet złocą. Najpiękniejsze **K. w.** pochodzą z Japonji, bambusowe lub z trzciny hiszpańskiej.

Koszykowe linje *(anses de panier)*, zowią się w architekturze linje krzywe, powstałe z połączenia kilku łuków okręgów kół, tak zestawionych, że w punktach zejścia mają styczne wspólne. Używają się do prowadzenia sklepień obniżonych, to jest, nie kołowych, lecz takich, których szerokość większa jest od wysokości, ob. Owal.

Koszysko, ob. Witułka.

Kości, twarde części ciała zwierzęcego. Kości mają kolor mniej więcej biały, twardość bardzo znaczną, są kruche. Kształt ich jest rozmaity; stąd odróżniają się kości długie, podobne do walców lub graniastosłupów, kości szerokie a płaskie, i kości krótkie, nieregularne. W kościach długich (jak udowa, ramieniowa) anatomja opisowa odróżnia jeszcze następujące części: ciało kości czyli diafizę i końce jej czyli epifize *(diaphysis, epiphysis)*; w kościach płaskich (biodrowa, łopatka) powierzchnie, brzegi i kąty; w kościach krótkich (kręgi, żebra), wyrostki, powierzchnie gładkie do łączenia *(fasetki)*. Prócz tego na

kościach znajdują się zgrubienia, jamki, otwory i podobne części. Kości zbudowane są z wyłaściwej tkanki kostnej. Jest to tkanka zbita, twarda, poprzerzynana licznemi kanalikami *(kanaliki Haversa)*, przeprowadzającemi naczynia dla odżywiania kości; wokoło kanałów współśrodkowo układują się szeregi komórek, czyli ciałek kostnych. Kości okryte są błoną ze zbitej tkanki łącznej *(okostną)*, wzdłuż kości długich przechodzi kanał dla szpiku kostnego. Pod względem chemicznym składają się kości z substancji klejodajnej (ob.), nasiąkłej solami wapiennemi. Wszystkie prawie kości połączone są z sobą, tworząc kościec czyli szkielet. Cały szkielet człowieka dorosłego składa się ze 198 kości, w których liczbie są 34 nieparzyste i 164 (dwa razy po 82) parzyste. Połączenie kości albo jest nieruchome, albo ruchome, tak, że jedna kość około drugiej obracać się może (ob. Stawy). Stąd kości mają podwójne znaczenie fizjologiczne, albo połączone z sobą tworzą ochronę dla delikatnych części miękkich (np. czaszka), albo stanowią jeden z najważniejszych czynników dla ruchów zwierzęcych. Prócz tego szpik kostny, podług najnowszych badań, służy dla wytwarzania ciałek krwi, a cierpienie jego warunkować może białaczkę (ob.). Kości powstają z chrząstek albo tkanki łącznej płodu, która zwolna charaktery tkanki kostnej przybiera. To kostnienie odbywa się stopniowo, wcześniej w jednych, następnie w innych kościach. Ten sam proces odbywać się może i u dojrzałych, gdy złamane albo wyjęte kości w ten sam sposób odtwarzają się na nowo (ob. Callus), gdy kostnieją tkanki, jakie normalnie kostnieć nie powinny (chrząstki, naczynia). Kości posiadają swe naczynia krwionośne, z których jedne przez otworki *(foramina nutritia)* przechodzą do szpiku kostnego, inne zaś zmierzają do kanalików Haversa. Z procesów patologicznych, jakim podlegają kości, ważniejsze są: zapalenie (osteitis), rozmiękczenie (osteomalacia), próchnienie (ob.), złamania, nowotwory (raki, mięsaki, kostkniaki, wytwory gruźlicze (ob.) i syfilityczne (ob.). Krzywica (ob.) jest zboczeniem w rozwoju kości. Na kościach często odbywają się operacje, jak przepiłowanie przy amputacjach, oraz wypiłowanie (ob.).—*Kości zwierzęce* mają w technice liczne zastosowania, zwłaszcza kości bydła, koni i jeleni. Przez wygotowanie lub działanie pary pod słabem ciśnieniem **K.** zostają odtłuszczone, potem odpiłowują się, a otrzymane stąd rury, po wybieleniu, używają się na różne *wyroby kościane*, jak guziki, oprawy do noży, grzebienie, figury do szachów, klawiatury i t. p. Różne te przedmioty wyrabiają się już to na tokarniach, już przez krajanie i struganie. Niektóre wyroby ulegają farbowaniu. Żółkłe wyroby kościane bielą się jak kość słoniowa (ob. Słoniowa kość). Wyroby kościane znane są już z czasów przedhistorycznych, w ogólności mniejszych wymiarów, aniżeli wyroby z rogów jelenich. Ważnem jest dalej użycie **K.** na klej (ob.); wyżarzone bez dostępu powietrza dają *kostną mąkę* (ob.), a przy dostępie powietrza *kostny popiół;* używa się również i otrzymywany z nich *kostny tłuszcz* (ob.). Por. Andes „Die Verarbeitung des Hornes, der Knochen i t. d.“ (1885).

Kości, *gra w kości*, sześciany, opatrzone na każdej ścianie pewną liczbą punktów, czyli oczek, których największa cyfra, okazująca się po wyrzuceniu kości z kubka, stanowi wygraną. Grę tę nazywano także u nas *krebsem.*

Kościa Józef, od 1845 nauczyciel języka francuskiego w Wiłkomierzu, ogłosił w Wilnie kilka tłómaczeń dzieł historycznych z języka francuskiego.

Kościakiewicz A, lekarz, * 1809 r. w obwodzie Bialskim, studja lekarskie, rozpoczęte w Warszawie, z powodu wypadków w 1830 r. ukończył w Montpellier; ogłosił wiele dzieł lekarskich, jak „Mémoire pratique sur l'angine tonsillaire“ (1844); „Mémoire pratique sur la pleuro-peripneumonie aigué” (1848).

Kościałkowska Wila, nowelistka, wydała tomik swoich utworów, pisała studjum o Wł. Syrokomli, tłómaczyła tom nowel Bret Harta. Wydała: „W półcieniu, opowiadania i obrazki“ (Warszawa. 1885); z innych opowiadań zasługują na wzmiankę: „Anielka,“ „Wrócona życiu,“ „Zgrany,“ „Rozeszli się“ i in.

Kościałkowski Tadeusz, starosta czotyrski, poseł wiłkomierski na sejm Czteroletni, należał do liczby najczynniejszych jego członków, Wiele mów **K.,** oprócz osobno wydanych, znajdują się w „Zbiorze mów mianych w czasie sejmu Czteroletniego.”

Kościan, po niem. *Kosten*, miasto powiatowe w regencji Poznańskiej; nad rzeką Obrą, ma 4,800 miesz.

Kościane drzewo, ob. Winokrzew.

Kościane wyroby, ob. Kości.

Kościanka, ob. Malina.

Kościańskie starostwo, grodowe, znajdowało się w województwie Poznańskiem, pow. Kościańskim. Podług lustracji z r. 1564/5 zaliczały się do tego starostwa: miasto Kościan (ob.) nad rzeką Obrą, z folwarkiem i wsie: Kurza góra z folw. Bunikowo, Nacław, Czarnków, Sieraków, oraz dwie tenuty we wsi Modrze i w klasztorze Łubieńskim. W czasie obudwu wojen szwedzkich nadzwyczaj było zniszczone przez nieprzyjaciela. W r. 1771 posiadał je Antoni Gajewski, opłacając z niego kwartę w kwocie złp. 2,094 gr. 15, a hyberny złp. 1,892 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1773 — 1775 Stany Rzeczypospolitej przez oddzielną konstytucję nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Lipskiemu, generał-majorowi wojsk kor., pod warunkami w prawie wyłuszczonemi. Na

tymże sejmie wyznaczona była także w sporze o granice tego starostwa, z kapitułą gnieźnieńską, oddzielna komisja z 16 urzędników kor. do ostatecznego ich oznaczenia.

Kościec, toż, co szkielet (ob.).

Kościelec, jedna z turni w Tatrach, od południa Gąsienicowych Stawów, między Świnicą a Zawratem, wznosi się na 2,158 metrów nad poziom morza.

Kościelec.

Kościelec, herb: Na tarczy obramowanej złotem, dwudzielnej, w polu prawem czerwonem—szpada, przekrzyżowana z gałązką palmową zieloną; w lewem błękitnem —księga srebrna, otwarta, z brzegami złotemi. U szczytu trzy pióra strusie.

Kościeleccy, h. Ogończyk, stara rodawny ród szlachecki w Polsce. *Piotr z Radzikowa*, pierwszy podobno dostał h. Ogończyk. Z dwu synów poprzedniego *Piotr Ogon*, osiadł w Wielkopolsce, zakupił na Kujawach Kościelec, i stąd rodzina jego pisać się zaczęła *Kościeleckimi*, lubo zachowywała i dawną nazwę Ogon; tak np. wedle Długosza *Paweł ze Spicimierza Ogon*, wojewoda łęczycki i starosta dobrzyński, odznaczył się dzielną obroną zamku dobrzyńskiego przeciw Janowi Czeskiemu 1324.— *Wisław Wiślimir* z Kościelca (małopolskiego), z dziekana katedralnego krakowskiego obrany biskupem krakowskim, został wyświęcony po 3-ch dopiero latach 1229 r. Odnowił katedrę na Wawelu po jej zgorzeniu 1230, jedną wieżę naprawił, a drugą nową wystawił, † 1242 w Krakowie. *Wojciech z Kościelca*, wojewoda brzesko-kujawski, przyczynił się wiele do zwycięstwa odniesionego przez Łokietka nad Krzyżakami 1331 r. między Płowcami a Radziejowem. Następnie bronił mężnie Pokości i w wycieczkach gromił nieprzyjaciół.

Kościelecki Mikołaj, z proboszcza kujawskiego biskup chełmski, odznaczał się jako mąż uczony i kapłan gorliwy, † 1518; pochowany w Krasnymstawie.

Kościelecki Jędrzej, podskarbi koronny, jako zarządzający żupami solnemi odznaczył się śmiałością przy gaszeniu pożaru w kopalniach wielickich i zaprowadzeniem wielu zmian użytecznych w żupnictwie. Był też obecny na zjeździe monarchów w Wiedniu 1515 r.

Kościelecki Łukasz, biskup poznański od 1577, gorliwy obrońca religji katolickiej, a wróg zacięty heretyków. Protegował Jezuitów a prześladował dysydentów, † 1597.—Ród **K.** wygasł po mieczu na początku panowania Zygmunta III.

Kościelecki Łucjan Alfons, dziennikarz, * 1850 w Jaryczowie w Galicji. Po ukończeniu studjów gimnazjalnych w Przemyślu i kursów handlowych we Lwowie, w r. 1869 wstąpił do teatru. Jako aktor trup prowincjonalnych, rozpoczął zawód dziennikarski w charakterze korespondenta do pism lwowskich. W 1873 r. zaangażowany został do teatru hr. Skarbka, w 1876 przeniósł się do Krakowa pod dyrekcję St. Koźmiana; w r. 1881 objął po Doroszyńskim dyrekcję teatru poznańskiego. W r. 1884 osiadł w Łodzi, jako sekretarz redakcji ówczesnego *Dziennika Łódzkiego*, w którym uprawiał feljeton tygodniowy. W r. 1888 założył „Teatr łódzki“ i kierował nim przez dwa lata; następnie przez dwa sezony utrzymywał trupę polską w Petersburgu, a w r. 1893 zwiedził z nią Kaukaz. Powróciwszy do Warszawy, oddał się wyłącznie pracy dziennikarskiej.

Kościeliska dolina, na Podhalu Tatrzańskiem, najpiękniejsza z dolin tatrzańskich i pod względem malowniczości mogąca się równać z najsłynniejszemi alpejskiemi; wyniesiona jest na 1,040 metrów nad poziom morza, jest otoczona grzbietami: Pyszną, Wysoką, Srureczyną, Tomanowem, Saturnusem i innemi. Dolina tworzy dwa zwężenia, z których jedno zwie się bramą Kantaka, a drugie bramą Kraszewskiego, o czem świadczą umieszczone tu przez Towarzystwo Tatrzańskie tablice.

Kościelna Agenda, czyli wprost *Agenda* (ob.), obejmująca przepisy obowiązujące biskupów rzymsko-katolickich, nosi nazwę *Pontificale Romanum*, *Ceremoniale episcoporum*, dla innych zaś księży *Rituale Romanum*.

Kościelna historja, jest to naukowy obraz początku i wzrostu losów kościoła chrześcijańskiego. Ze względu na przedmiot dzieli się na *zewnętrzną*, traktującą o wzroście kościoła i jego stosunku do państw, i *wewnętrzną*, której badania mają wyłącznie na celu naukę, kult, ustrój i życie kościoła. Pod względem epok można ją podzielić na *starożytną*, *średnią* i *nowożytną*. Granicą pomiędzy starożytnemi a średniowiecznemi dziejami kościoła jest przejście z klasycznego świata do napływu nowych germańskich i słowiańskich ludów (około r. 800). Początek nowoczesnej historji kościoła datuje się od reformacji (1517). W dziejach kościoła dopatrujemy jeszcze następujące ważne okresy: w starożytnych, zwycięstwo chrystjanizmu nad greckiem pogaństwem za Konstantyna W. (około r. 312); w średnich, chylenie się władzy papieskiej do upadku pod Bonifacym VIII (1300); w nowoczesnych, prawne uznanie i utrwalenie protestantyzmu pokojem westfalskim (1648). Historja założenia chrześcijaństwa przez Chrystusa i apostołów traktowana jest zwykle samoistnie, jako *pierwotne* dzieje kościoła. Oprócz pomników i ustnych podań, źródła do historji kościoła są albo urzędowe, jak: oficjalne dokumenta, prawa rozmaitych narodów, dekreta soborów, bulle papieskie, reguły zakonne, wyznania wiary, liturgje; albo prywatne, jak: listy, pamiętniki i opisy spółczes-

nych. Wiarogodność źródeł ocenia krytyka. Najdawniejszym historykiem kościoła jest Euzebjusz z Cezarei (pisał do r. 324) i jego kontynuator Sokrates, rzecznik konstantynopolski. Uczony Teodoret, hist. syryjski, pisał dzieje od 324—427, a Evagrius doprowadził prace swoich poprzedników do końca VI w. W wiekach średnich zajmowano się głównie spisywaniem legend i żywotów świętych. W kościele zachodnim kreślili dzieje kościoła: Beda Venerabilis, Haymo, is. halbersztadzki, Anastazy, Luitprand, Zygbert z Gemblours i Mateusz z Paryża. Szereg historyków bizantyńskich od 7 do 15 wieku, głównie wyjaśnił hist. zachod. kościoła. W 15 dopiero wieku występuje znakomity historyk Wawrz. Valla, kanonik florencki. Reformacja i wynalazek druku otworzyły drogę do krytycznych w tym kierunku badań. Grono luterskich teologów, na których czele stał Flaccius, kaznodzieja magdeburski, ogłosiło tak zwane *Centurje magdeburskie* (Bazyl. 1559—74, 13 t., in filio). Cezar Baronjusz, teolog katolicki, korzystając z bogatych źródeł watykańskich, wydał „Annale ecclesiast. a Chr. n. ad. 1198“ (12 t., Rzym, 1588—1607). Kontynuatorem jego był Abraham Bzowski, Dominikanin, Polak (do r. 1572, 9 t. in fol.). Za naszych czasów pracę Baronjusza dopełnia uczony Theiner w Rzymie. „Roczne dzieje“ Baronjusza tłómaczył Piotr Skarga (ob.). Do walki przeciwko Baronjuszowi wystąpili: Opanheim, ścisły badacz, w dziele: „Summa historia eccl.“ (Leyda 1689—94) i mnich francuski Pagi w „Critica hist. chronol in Annales Baronii“ (4 t.,, Genewa, 1705). W późniejszych czasach klasztory franc. dostarczyły olbrzymich prac do dziejów kościoła; jak: Natalis Aleksander „Selecta hist. eccl.“ (24 t., Paryż, 1676—86); Fleury „Hist. ecclesiastique“ (20 t., Paryż, 1685—1691—1720); Bossuet „Discours sur l'hist. univ.“ i Fillemont „Mem. pour servir à l'his. eccl.“ (16 t., 1693 i nast.). Z najnowszych pisarzów **K.** historji wymienimy: Spitlera, Henkego, Giesslera, Neandera, Guerikego, Gfröra, Hasego, Thierscha, hr. Stolberga, Katerkampa, Rittera, Dölingera, Hefelego, Alzoga (tego ostatniego pisarza *Hist. kościel.* posiadamy 2 tłómaczenia: ks. bis. Krasińskiego i Belejowskiej). W polskim języku mamy: Ks. J. Kwiatkiewicza „Roczne dzieje kośc.“ (Kalisz, 1695); Ks. Szym. Bielskiego „Hist. kośc. powsz.“ (1809); Ks. Snarskiego „Dzieje rzymsk.-katolickiego kościoła“ (Wilno, 1858) i Ks. M. Bulińskiego „Historja kościoła powsz.“ (6 t., 1861—63).

Kościelna juryzdykcja, nazywa się zakres władzy każdego kościoła chrześcijańskiego w danym kraju. Jest ona większą lub mniejszą, stosownie do praw miejscowych, dawniej do **K. j.** należały nie tylko sprawy małżeńskie, lecz i testamenta, których ścisłe wypełnienie do woli zmarłego było uważane za obowiązek sumienia; przysięga, ze względu na jej świętość; trudności co do pogrzebów na miejscu świętem, tudzież prawo kollacji i dziesięciny. Od XVI wieku, t. j. od reformacji kościelnej, **K. j.** stopniowo ścieśnioną została do samych tylko spraw małżeńskich, a w ostatnich czasach i te wyłączone już zostały w kilku państwach, przez zaprowadzenie małżeństwa cywilnego.

Kościelna karność *(disciplina ecclesiastica)*, jest to zbiór wszelkich środków, któremi kościół zniewala swoich członków do poprawy życia, przestrzegania i wypełniania przepisów i obowiązków kościelnych. Do takich należy: klątwa, pokuta i kary kościelne.

Kościelna klątwa, ob. Klątwa.

Kościelna muzyka, z początku śpiew kościelny z towarzyszeniem organów, następnie utwory treści religijnej na organ, a głównie do śpiewu, po większej części z towarzyszeniem orkiestry (msze, pasje, oratorja, etc.), które w kościele podczas nabożeństwa, albo też po za niem (jako koncerty kościelne) bywają egzekwowane; najsławniejszymi przedstawicielami tej muzyki są: Orlando di Lasso, Palestrina, Seb. Bach, Händel, Mozart, Bethoven, Liszt, Kiel i in. z polskich Gomółka, Gorczycki, Elmer, Krogulski Józef, Moniuszko, i inni. Por. Sittard „Geschichte der Kirchenm“ (1881); Kümmerle „Encykl. der evangel **K.**“ (1883);Kornmüller „Lexikon der kirchl. Tonkunst“ (1891). Nadto kilka pism; u nas wychodzi w Płocku od r. 1897, pod redakcją ks. Kowalskiego pismo p. t.: *Śpiew kościelny.*

Kościelna nietykalność, *Immunitas ecclesiastica*, ob. Immunitas.

Kościelna polityka, oznaczenie polityki, której kościół zwłaszcza względem państwa i państwo względem kościoła się trzymają; stąd: kościelno-polityczne prawa, które regulują stosunki między państwem a kościołem, jak np. t. zw. prawa majowe w Niemczech, prawa 14 lipca 1880, 31 maja 1882, 11 lipca 1883, 21 maja 1886, 29 kwietnia 1887, 6 maja 1890 i 24 stycznia 1891, które to ostatnie prawa zakończyły walkę kulturną.

Kościelna wieś, prywatna wieś w gub. Warszawskiej, pow. Włocławskim, leżąca na drodze z Ożycia do Służewa, ma godny uwagi, bardzo starożytny kościół, wzniesiony po większej części z kamienia polnego.

Kościelna wizytacja, rewizja i śledztwo na gruncie podejmowane przez specjalnie ku temu delegowanych z ramienia wyższej władzy kościelnej, stanu gmin i urzędowej działalności duchowieństwa w nich; w kościele katolickim wizytację kościelną przedsiębierze sam biskup djecezji, lub też wyznaczeni przez niego wyżsi duchowni, w protestanckich dziekani lub superintendenci.

Kościelna władza, ob. Hierarchja.

Kościelna własność, ob. Kościelny majątek.

Kościelne, jezioro w królestwie Polskiem, guberuji Suwalskiej, powiecie Augustowskim, w dobrach Pawłówka, na 10 morgów rozległości.

Kościelne cenzury, ob. Cenzury Kościelne.

Kościelne dobra, mienie, ob. Kościelny majątek.

Kościelne państwo, ob. Państwo kościelne.

Kościelne prawo (jus ecclesiasticum), zbiór zasad prawnych, które ogólnie obowiązują kościół i z osobna jednostkę każdą jako członka tegoż; rozpada się na naturalne, wynikające z pojęcia i istoty kościoła i pozytywne, w prawach istniejącej władzy kościelnej zawarte, a także na powszechne dla wszystkich kościołów i szczególnie pewnym określonym kościołom lub gminom przysługujące; źródłami powszechnego **K. p.** są: naturalne prawo, świeckie prawo i prawo kanoniczne; w katolickim **K.** przedewszystkiem tradycja, decyzja ojców kościoła, postanowienia koncyljów i papieży oraz konkordaty. Por. Richter (8 w., 1886); Hinschius (1869); Mejer (3 w., 1869); v. Schulte (4 w., 1886); Friedberg (3 w., 1889); Frantz (2 w., 1892); Zorn (1888); Sohm (1892); po pol. Rittner E. (1870).

Kościelne przykazania, istnieją tylko w kościele rzymsko-kat. i obejmują przepisy, podane wiernym, dla łatwiejszego wykonania przykazań Boskich. Jest ich pięć: 1) dni święte święcić; 2) mszy św. i nauki duchownej w niedziele i święta słuchać; 3) nakazane posty zachować; 4) przynajmniej raz w rok około Wielkiej nocy spowiadać się i komunikować; 5) dziesięciny gdzie jest zwyczaj, lub inne należytości kościelne, wiernie, chętnie i rzetelnie oddawać.

Kościelne tonacje. W pierwszych wiekach kościoła zachodniego, podstawą śpiewów religijnych były tonacje, czyli szeregi tonów w liczbie ośmiu. Cztery z nich ustalone przez Ambrożego, bisk. medjol., nazwano *autentycznemi*; cztery zaś dodane potem przez Grzegorza W., *plagalicznemi*. Odpowiadały one tonacjom greckim: doryckiej, frygijskiej, lidyjskiej i mirolidyjskiej.

Kościelne występki i kary. W kościele rzymsko-kat. jedne występki uważają się za czysto kościelne, które kościół wyłącznie sądzi i karze (o ile obecnie ma ten przywilej wobec praw danego kraju), jak; apostazja (ob. Apostata), kacerstwo (ob.), symonja czyli świętokupstwo, oraz zdradzenie tajemnicy spowiedzi, drugie zaś podlegają w części duchownej do władzy kościelnej, a w części sądom cywilnym, jak np. świętokradztwo, krzywoprzysięstwo, bluźnierstwo, profanacja kościoła, rozpusta, lichwa i t. d. Kary kościelne czyli kanoniczne są dwojakiego rodzaju: poprawcze, zwane cenzurami kościelnemi (ob. Klątwa, Interdykt), i tak zwane *Vindicativae*, t. j.: osadzenie w klasztorze lub w domu poprawy (demerytów), odjęcie pewnej części rocznego dochodu, usunięcie od benificjum, złożenie z urzędu kapłańskiego, które właściwie jest tylko dożywotnią suspensą; nareszcie zdjęcie kapłaństwa i oddanie w ręce władzy świeckiej.

Kościelni Ojcowie, ob. Ojcowie kościoła.

Kościelny język, jest to język, jakiego używa się do odprawiania służby bożej; tak w kościele rzymsko-katol. jest to język *łaciński*, w kość. grec.-kat. język *grecki*, w kościele armeńskim — *armeński*, u chrześcijan syryjskich — *syryjski*; Słowianie obrządku greckiego używają języka *słowiańskiego*, lub starobulgarskiego, zmienionego nieco pod wpływem języków miejscowych i nazywanego językiem *cerkiewnym* (kościelnym). Kościół ewangelicki wszelkich wyznań posiłkuje się językiem miejscowym.

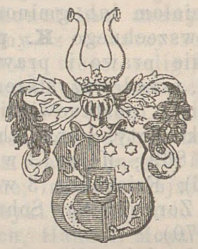
Kościelny majątek, w pierwszych wiekach chrześcijaństwa dobrowolne ofiary były środkiem zaspokojenia potrzeb kościoła; wzrost atoli duchowieństwa i jego dążność do wyniesienia się nad stan świecki, spowodowały rozdział majątku i wyłączne oddanie go pod zarząd kleru. Cesarze greccy, po przyjęciu chrztu, hojnemi zapisami i przekazaniem mienia kapłanów pogańskich, szczodrobliwie uposażyli kościoły, daniny zaś gmin i prywatne pobożnych legaty, kościelne dobra zwiększyły. Na Zachodzie, gdzie władcy frankońscy głównie wspierali się na duchowieństwie, hojność królów i szlachty znacznemi je obdarzyła bogactwami. Zapatrując się na prawo Mojżeszowe, nakazujące składanie na rzecz lewitów dziesiątej części płodów ziemskich, Karol W. uczynił je obowiązującem w kraju Franków, skąd wkrótce toż prawo i w Anglji znalazło zastosowanie. Odtąd biskupi i opaci, mianowicie od czasu panowania Ottonów, przywłaszczyli sobie nietylko prawo poboru podatków i lenna z licznych swoich wasali, ale nadto władzą świecką, ściąganiem ceł, biciem monety, uzurpowali atrybucje monarsze. Obfitem źródłem dochodów duchowieństwa były także odpusty. Aby skrócić proces pośmiertnego przez ogień czyścowy oczyszczenia się z win, wielu, dla zbawienia duszy, umierając całe dobra na rzecz kościołów i klasztorów zapisywali. Wojny krzyżowe przyczyniły się także do zbogacenia duchowieństwa, wielu bowiem rycerzy, świętym ogniem zagrzani, całe mienie przed wyprawą na niewiernych oddawali w ręce duchowieństwa. Odtąd papieże, objąwszy we wszystkich chrześcijańskich krajach najwyższy zarząd majątku kościelnego, nietylko uwolnili je od wszelkich służebności lennych, ale nadto poddali dobra pod władzę biskupów. Już w XII i XIII w. obudziła się niechęć przeciwko materjalnej przewadze kleru, który w Niemczech czwartą, a w Hiszpanji szóstą część ziemi posiadł. Duma, zbytki, rozrzutność, nepotyzm, intrygi w pozyskaniu prebend, stan ten bardziej jeszcze uczyniły nienawistnym. Dopiero reformacja XVI w. i w jej następstwie sekularyzacja dóbr kościel-

nych zamieniła je na posiadłości państwowe lub przeznaczyła na uposażenie szkół. Tak po zniesieniu zakonu Jezuitów w Polsce bullą Klemensa XIV r. 1773, majątek ich na 32 mil. złp. szacowany, obrócono na cele edukacyjne. Kościelne majątki nieruchome duchowieństwa świeckiego i klasztorów w królestwie Polskiem, przeszły od 1864 na własność skarbu.

Kościelny rok, szereg dni niedzielnych i świątecznych w katolickim i ewangelickim kościele, zaczynający się od pierwszej Niedzieli adwentu, a kończący na Sobocie ostatniego tygodnia po Zielonych Świątkach. Ten roczny cykl świąt uprzytomnia najważniejsze ustępy z życia Chrystusa. Ponieważ pierwszy dzień adwentu jest zależny od dnia Bożego Narodzenia, które przypaść może na którykolwiek dzień tygodnia, przeto i rok **K.**, ani stale oznaczonej daty, ani ściśle zakreślonej liczby dni, jak rok zwyczajny, mieć nie może. Początek roku **K.** przypada zawsze pomiędzy 26 listopada a 4 grudnia. Do najważniejszych świąt roku **K.** należą: Boże Narodz., Zmartwychwstanie czyli Wielkanoc i Zesłanie Ducha Św. czyli Zielone Świątki. Adwent i post wielki uważane są w kościele kat. za czas pokuty, w którym wesela, tańce, zabawy są zabronione. W kościele anglik. **K.** rok zaczyna się w dniu Zwiastowania N. Panny (25 marca), w kościele zaś greckim początek jego przypada na d. 6 stycznia czyli Trzech Króli.

Kościelny śpiew, wykonywany przy obrzędach i uroczystościach kościelnych, jest tak dawny jak modlitwa, wznosząca ducha ku Bogu. Już w pogaństwie, religijny kult objawiał się śpiewem i gędźbą. Lewici u Hebrajczyków łączyli śpiew z towarzyszeniem instrumentów muzycznych. To samo w najdawniejszych wiekach odbywało się po świątyniach chrześcijańskich; św. Ambroży wprowadził na zachodzie śpiew przemienny (antyfony, responsorja) jaki pierwiastkowo znany był w Antjochji. Grzegorz W. zjednał sobie zasługę upowszechnieniem chorału. W VIII w. przy oratorjach i mszach towarzyszy już śpiewom poważny dźwięk organów. Do czasów Karola W. język krajowy był tłómaczem śpiewu; odtąd jego miejsce zajęła łacina. W XV dopiero wieku rozwinął się śpiew figuracyjny (*cantus figurativus*) w którym melodji zasadniczej towarzyszyły dla lepszej harmonji inne głosy. W kościele ewangiel., po każdej zwrotce pieśni, lud powtarzał chórem *Kyrie Elejson*. Wyznawcy nauki Lutra śpiewają zwykle jednym głosem przy towarzyszeniu organów. W ostatnich czasach, zwłaszcza po synodzie wirtemberskim, zaprowadzono tu śpiew 4-głosowy. Takiż śpiew znalazł zastosowanie w kościele greckim i rosyjskim. W Rosji znane były niegdyś 3 rodzaje śpiewu **K.**: bulgarski, bizantyński i nutowy czyli grecki. Ten ostatni upowszechnił się w X w. za rządów Włodzimierza, który wielu duchownych sprowadził z Konstantynopola. Śpiew **K.** metodą włoską upowszechnił się tu za ces. Teodora Aleksiejewicza i ces. Elżbiety. Śpiewniki **K.** czyli kancjonały dla duchowieństwa polsk. wydał ks. Juszyński (1782 i później), ks. P. Rzymski (1846), ks. M. Dembiński (1850).

Kościelski v. *Jastrzębiec* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I i IV czerwonem—róg jeleni srebrny, w II—trzy gwiazdy złote, w III błękitnem—półksiężyc złoty, w V błękitnem—między ocelami złotej lub srebrnej podkowy—krzyż kawalerski złoty. U szczytu dwie trąby srebrne. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej—błękitno-złote.

Kościelski.

Kościelski Józef.

Kościelski Józef, dramaturg i polityk spółczesny, * 1845 w Służewie, w w. ks. Poznańskiem, wykształcenie uniwersyteckie pobierał (1865—69) w Heidelbergu i Berlinie. W 1871—72 odbył podróż na Wschód, poczem osiadł w rodzinnym majątku Szurleju na Kujawach. Wystąpił naprzód jako poeta liryczny, wydając: „Sonety Nadgoplańskie" (1869); późniejsze jego prace należą głównie do działu poezji dramatycznej, jak: „Władysław Biały", dramat (Poznań, 1874); „Arja", tragedja (Kraków, 1875), grana w Krakowie; „Kłopoty pana Edmunda", krotochwila; „Do Indji", przysłowie w 1 akcie (grane w Krakowie); „Nierówne prawa", komedja (grana w Warszawie); „Laura", dramat w 5 aktach. Oprócz tego napisał szkic satyryczny p. t. „Z portretów familijnych" (Poznań), szereg prelekcji z podróży na Wschód, mianych w Poznaniu a drukowanych w *Dzienniku Poznańskim* 1872—1876, jako też rozprawę o poezji epicznej arabskiej, drukowaną w IX t. „Rocznika Tow. Przyjac. Nauk" Poznańskiego; „Poezje 1861—82" (serja I, Kraków, 1883); „Dwie miłości" dramat w 5 akt., 1884). Ulotne jego liryczne wiersze zjawiały się w pismach poznańskich i warszawskich. W 1881 został członkiem pruskiej izby panów. W sejmie niemieckim reprezentował powiaty Inowrocławski i Mogilnicki. Przez pewien czas odgrywał pewną rolę polityczną jako przedstawiciel polityki ugodowej w Prusiech i naczelnik t. z. partji dworskiej (Hof-Partei). Trwało to jednak niedługo, z jednej strony bo-

wiem społeczeństwo nie dało się pociągnąć złudzeniom, z drugiej sam **K.** popadłszy w niełaskę u dworu pruskiego, usunął się od życia politycznego i osiadł na wsi w Miłosławiu, gdzie w 1899 postawił w parku piękny pomnik Słowackiego (dłóta Marcinkowskiego), którego odsłonieniem w 50 rocznicę śmierci poety odbyło się z wielką uroczystością i dało pohop do wygłoszenia wielu mów niezupełnie zgodnych z nastrojem chwili i wskutek tego komentowanych przez czas dłuższy w prasie.

Kościeniec (*Cerastium*), ob. Rogowiec.

Kościerzyna, miasto powiatowe w Prusiech Zachodnich, zwane po niemiecku *Berent*, w regencji gdańskiej, ma 5,000 m.

Kościerzyńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Pomorskiem, pow. Kościerzyńskim. Według lustracji z 1664 zaliczały się do tego sstwa: miasto Kościerzyn (ob.), o 7 mil od Gdańska, dziś zwane *Behrend*, zupełnie zniszczone przez wojnę szwedzką i wsie następujące: Lipusz, Kalisz, Redun, Biebrznica, Plęsy, Lorenc, Czarlin, Owśnice, Korzwy, Stężyca, Skorzewo, Gostomko, Barkocin Nowy i Stary, Buchole albo Skalsk, Szenberg, 5 folwarków i 37 jezior. W 1771 posiadał je Ignacy Przebendowski, ssta mirachowski, wraz z żoną Felicją z Wielopolskich, którzy z niego opłacali kwartę w ilości złp. 4,267 gr. 8, a hyberny złp. 2,989 gr. 22. Od d. 13 września r. 1772 przeszło wraz z całem województwem pod panowanie pruskie.

Kościerzyńskie albo **Kocieryńskie** starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie Witebskiem. Wedle metryk litewskich, powstało w pierwszej połowie XVII wieku, a w r. 1739 obejmowało wsie Kościerynin, Ciereszki albo Uraby i Wasinki. Od 1633 posiadali je Hurkowie, Przecińscy, Gromaccy, Kuleszowie, Łuskinowie, Owsianni, Kisielowie, a wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 23 października, 1752 Paweł i Izabella Mikoszowie, małżonkowie, którzy opłacali z niego kwarty tylko złp. 22 gr. 20, a hyberny złp. 10.

Kościesza, *Strzegonia*, herb: W polu czerwonem—strzała srebrna przekrzyżowana, w końcu rozdarta, bez opierzenia. U szczytu trzy lub pięć piór strusich.—W odmianach: strzała bywa dwa razy przekrzyżowana lub wcale nie przekrzyżowana (**K.** wcięta). U szczytu bywa ręka zbrojna z mieczem; **K.** *światła* ma dwie gwiazdy złote po bokach strzały przekrzyżowanej.—**K.** *Kuszaba:* W polu zielonem—naturalny kamień młyński; nad koroną—9 głów szczenięcych; nadany braciom Lipskim, neofitom, przez Stanisława Augusta w r. 1764.

Kościesza.

Kościesza światła.

Kościesza Kuszaba.

Kościewicz Stanisław, rotmistrz chorągwi litewskiej. Osłaniając króla Kazimierza Jagiellończyka po porażce pod Chojnicami przeciw ścigającym go Krzyżakom, sam dostał się do niewoli.

Kościół (Ecclesia), jest społeczeństwo wyznawców Jezusa Chrystusa, ob. Chrześcijański kościół.

Kościół, świątynia Pańska, dom modlitwy. Chrześcijanie pierwszych wieków zgromadzali się na modlitwy w świątyni jerozolimskich i w synagogach; w czasach zaś religijnych prześladowań, domy prywatne, pieczary i katakumby, poświęcano chwale boskiej. Dopiero od Aleksandra Sewera (222—235) natrafiamy na ślady oddzielnych, ziemią i funduszami uposażonych domów bożnych. Już w III w. Rzym liczył 40 kościołów. Konstantyn W., wiele bazylik greckich i świątyń pogańskich, obrócił na kościoły, co znakomity wywarło wpływ na późniejszy styl budownictwa. Wzniesiony za Justynjana (517—567) wspaniały kościół św. Zofji w Konstantynopolu stał się w późniejszych wiekach wzorem tego rodzaju świątyń na Zachodzie. Karol W. i jego następcy wznosili również kościoły a w XI i XII w. wiele wspaniałych katedr zbudowano. W wiekach średnich wznoszono świątynie gotyckie, ogromem swoim i wspaniałością dotąd zadziwiające. Tak dawne, jak i teraźniejsze kościoły rozmaite przybierają kształty; stąd widzimy je w formie krzyża, równoległoboku, rotundy lub wielokąta. W pierwiastkowych świątyniach chrz. główne drzwi znajdowały się od wschodu, a ołtarz w stronie zachodniej; w późniejszych zaś kościołach, przeciwne drzwi i ołtarza spotykamy rozpołożenie. Już od IV w. kościoły, na wzór synagog żydowskich, dzielono na 3 części: *przysionek*, miejsce zgromadzeń dla katechumenów i pokutników; *nawę*, tak nazwaną na pamiątkę arki Noego lub łodzi św. Piotra i *chór* czyli *prezbiterjum*. Obecnie zewnętrzną swoją okazałością przodują innym kościoły katolickie; najskromniejsze zaś są domy modlitwy wyznawców ewang.-reformowanych. W VII w. powstał zwyczaj grzebania umarłych po kościołach i ozdabiania ich ścian nagrobnemi pomnikami; zwyczaj ten obecnie, ze względów sanitarnych, usunięto. W IX w. wprowadzono do kościołów organy; od XIII wznoszono nad niemi wieże, a od VII w. datuje się użycie dzwonów. Kościoły dzielą się na:

katedralne, przy którym zasiada biskup, kolegjackie, parafjalne, klasztorne. Nowo zbudowane poświęca biskup lub upoważniony od niego kapłan. W Polsce zaraz po przyjęciu wiary chrz. wznoszono kościoły, a styl ich zależał od położenia kraju. I tak w stronach zachodnich państwa, t. j. sąsiadujących z krajami obrządku rzyms.-kat., trzymano się form przyjętych we Włoszech, Francji i Niemczech; w ziemiach zaś ku północy położonych, przeważał styl bizantyński. Do najstarożytniejszych należą kościoły: w Gnieźnie, Poznaniu, Krakowie, Smogorzewie, Płocku, Kruświcy, we wsi Tum, pod Łęczycą i w Lubusku. Czyt. Sobieszczanki: „Wiadomości o sztukach pięk. w Polsce“ (2 t., Warszawa, 1847). Dla zapobieżenia upadkowi kościołów parafjalnych, utrzymania w porządku cmentarzy i wskazania prawideł stawiania nowych i reparacji dawnych kościołów, rząd król. Polskiego ustanowił, tak zwane „Dozory kościelne“, złożone z kolatora, plebana i 3 parafjan. Wydane w tym celu przepisy uzupełniono postanowieniami z 1828, 1833 i 1837 (ob. *Dzien. praw*).

Kościste ryby, ob. Ryby.

Kościuszko Tadeusz Andrzej Bonawentura, herbu Roch, * 1746 w Mereczowszczyznie, † 15 października 1817 r. w Solurze w Szwajcarji. Kształcił się w domu, następnie u Jezuitów w Brześciu, a później w korpusie kadetów w Warszawie. W 1746 wysłany staraniem ks. Adama Czartoryskiego za granicę dla dalszych studjów wojskowych. W 1774 powrócił do kraju w stopniu kapitana artylerji. W r. 1777 wyjechał do Francji, ale stamtąd udał się do Ameryki dla wzięcia udziału w wojnie o niepodległość. Odznaczywszy się, został adjutantem Waszyngtona, a po zawarciu pokoju otrzymał stopień generała brygady i order Cyncynata. W 1786 powrócił do kraju. W 1789 został generał-majorem, później generał-lejtnantem i służył pod rozkazami ks. Józefa Poniatowskiego. Odznaczył się pod Zieleńcami i Dubienką. Po przystąpieniu króla do Targowicy podał się do dymisji i wyjechał do Lipska. Zgromadzenie prawodawcze francuskie przyznało mu prawo obywatelstwa francuskiego. W 1794 powrócił do kraju i objął naczelne dowództwo i dyktaturę. Odznaczył się pod Racławicami, pobity pod Szczekocinami ustąpił do Warszawy i został ostatecznie zwyciężony pod Maciejowicami 10 października 1794 i wzięty do do niewoli. Wypuszczony na wolność przez cesarza Pawła I, udał się do Anglji (1796) i do Ameryki (1797). W 1798 wrócił do Europy i osiadł we Francji, trzymając się na uboczu. Nie dał się nakłonić Napoleonowi do wzięcia udziału w sprawach wojennych. W 1817 osiadł w Solurze, gdzie zmarł wskutek upadku z konia. Z biografji, w różnych językach pisanych, wymienimy: K. Falkensteina „Thaddäus Kościuszko“ (Lipsk, 1827, tłómaczenie polskie, Wrocław, 1827; 3 ed., 1839); L. Chodźki „Biographie du général Kościuszko“ Fontainebleau, 1837; po polsku Paryż, 1840); Siemieńskiego „Życie T. Kościuszki“ (Kraków, 1869); Paszkowskiego „Dzieje T. Kościuszki etc.“ (Kraków, 1872); L. Wegnera artykuł w „Roczn. Tow. Prz. Nauk pozn.“ (1872), oraz artykuł w *Tyg. Wielkopolskim* (№ 9, 11, 13, 18, 23, 31, z r. 1873), Rychcickiego „T. Kościuszko i podział Polski“ (Kraków, 1872). W ostatniej ćwierci XIX wieku zjawiła się wielka ilość monografji i dzieł, odnoszących się do życia i działalności **K.**; najobszerniejszą z tych prac, opartą na źródłach gruntownych, jest dzieło znakomitego historyka pod tyt.: „Kościuszko, biografja z dokumentów wysnuta przez K.“ (Kraków, 1894).

Kość, ob. Kości.

Koślazek *(Gymnadenia)*, rodzaj roślin z rodziny storczykowatych, cechujący się prawie równemi listkami okrycia kwiatowego, z których wewnętrzne są sklepisto stulone, zewnętrzne rozłożyste; dolna działka 3-klapkowa, w nasadzie ostrogowata; pylniki wzniesione; rośliny trwałe w Europie, Azji i Ameryce. *K. szczupłolistny (G. conopsea)* o łodydze do 60 cm. wysokiej, liściach wązkich, lancetowatych; kwiaty purpurowe, bez plamek. Bulwy korzeniowe, dłoniaste, dostarczają gatunku salepu, znanego pod nazwą *radix palmae Christi majoris*; pospolity u nas na łąkach wilgotnych, kwitnie w czerwcu i lipcu. Korzeń *G. odoratissima (palma Christi minor)* miał niegdyś przesądne znaczenie przy poszukiwaniu skarbów.

Kośmiński Antoni, powieściopisarz i tłómacz, zamieszkały na Podolu, ogłosił drukiem: „Dobiesławski, powieść narodowa z czasów Jana III“ (2 t., Warszawa, 1829); „Władysław Dobromir Podolanin“ (Warszawa, 1827); „Historja obyczajów i instynkta zwierząt przez J. Virey” (2 t., Warszawa, 1828); „Obrazy przyrodzenia przez Humboldta” (Warszawa, 1847); „O'Donnel, powieść lady Morgan“ (przekład z angielskiego, tamże).

Kośmiński Stanisław, okulista, * 1837 w Warszawie, † 1883; medycynę studjował w Moskwie. W r. 1863—64 niósł pomoc rannym w szpitalach czasowych, w r. 1867—68 doskonalił się w okulistyce pod Graefem w Berlinie. Jako bibljotekarz Tow. lekarskiego warszawskiego sprowadził księgozbiór tameczny do porządku i sporządził katalog. Oprócz wielu rozpraw przełożył Meyera „Wykład chorób oczu“ (Warszawa, 1875). Nadto ogłosił nader pożyteczny „Wykaz rzeczy zawartych w 72 tomach Pam. Tow. Lek. Warsz. z lat 1837—76” (1877), oraz rozpoczął wydawnictwo „Słownika lekarzy polskich.”

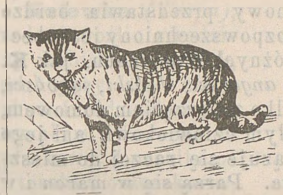
Kośmiński Paweł, poeta i dziennikarz, * 1860, † 1896; kształcił się w Lublinie, próbował zawodu aktorskiego, odbył służbę wojskową, poczem osiadł w Warszawie i był współpracownikiem pism, w których pomieszczał utwory poetyczne i artykuły prozą pod pseudonimami Paul de

Coś, Prawie-Heine i Saltomortale. Ogłosił szereg humoresek i melodramatów, jak: „Strzeż się prowizora;" „Medyk z Koszturkowa;" utwory sceniczne: „Artykuł" kom. 4-aktowa; „W domu obłąkanych" dramat 1-aktowy, wierszem; „Królowa balu", obrazek sceniczny w 1 akcie wierszem; „Walka" melodramat mieszczański, 5-aktowy, odznaczony na konkursie *Echa mnzyczn.*; „Zły duch" melodramat 5-aktowy; „Ziarna i plewy" melodramat 5-aktowy, odznaczony na konkursie dramatycznym *Echa muzyczn.*; przeróbki: „Dziecię Starego Miasta," melodramat z franc.; „Syn Judy" melodr. 6-obrazowy z powieści El. Orzeszkowej; „Tajemnice Warszawy" sztuka w 6 obrazach, przerobiona z franc.; farsy: „Ten czwarty" krotochwila w 3 aktach ze śpiewami; „Bobo" krotochwila w 4 aktach, ze śpiewami; nowele: „Benefis," „Królowa balu," „Maskarada," „Ciapa," „Pan X.," „Zegar," „Z ciemnej sfery," „Pożar," „Dla czego?," „Na progu do życia," „Pamiętniki młodego lekarza," „Markiz z Bugaju" i w. in.

Kośmiński Seweryn, publicysta w kierunku ekonomiczno-społecznym, ogłaszający swe prace pod pseudonimem *Lubicza.* Napisał: „Opis Lublina." Był inicjatorem w założeniu pierwszego pisma prowincjonalnego 1866 w Lublinie; redagował dziesięć lat *Kurjer Lubelski* i *Gazetę Lubelską.* Wydał pierwszy „Kalendarz lubelski na 1870 r." i był korespondentem pism warszawskich.

Kośnik *(Opisthocomus)*, rodzaj ptaków z rzędu brodzących, mający dziób krótki, gruby, wypukły, z końcem zakrzywionym, nogi mierne, silne, palce obrzeżone wypustką szczotkową, skrzydła mierne, zaokrąglone, ogon długi, płaski. Jedyny gatunek mieszka w sawannach Meksyku i Gujanny, żywiąc się liśćmi i owocami krzewu *Arum arborescens*, od czego mięso jego trąci mocno wonią stroju bobrowego; wydaje głos silny i nieprzyjemny. Najbliższe pokrewieństwo przedstawia ze skupieniem *penelop.*

Kot *(Felis)*, rodzaj zwierząt ssących, z rzędu drapieżnych, z rodziny *kotów (Felidae)*, która ten tylko jeden rodzaj obejmuje. Najcharakterystyczniejszą właściwością tego rodzaju jest wysuwalność pazurów, która wszakże jest tylko pozorna, a właściwie pazury za pomocą odpowiedniego ścięgna podnoszą się do położenia pionowego i napowrót wedle woli zwierzęcia odkładają; wskutek takiego urządzenia pazurów mogą one cichaczem podchodzić swoją zdobycz. Głowa ich jest bardzo krótka, zaokrąglona, z uszami miernemi, zaostrzonemi; zębów mają 30 lub 28, mianowicie: przednich po 6 w każdej szczęce, kłów po 2, potężnych, stożkowatych; trzonowych w dolnej po 3 z każdej strony, w górnej po 3 lub 4. Język, gruby i mięsisty, osadzony jest kolcami rogowemi, ku tyłowi zwróconemi. Słuch wysoko wykształcony, wzrok zastosowany do obyczajów nocnych, węch słabszy niż u psów. Siła ich muskularna jest potężna; nader zwinne i gibkie, zdolne są do nagłych i dalekich skoków, lecz w długim biegu wytrwać nie mogą i na zdobycz napadają nagle, lub ją cichaczem podchodzą. Są drapieżne i odważne w wysokim stopniu, lecz napadają tylko w potrzebie i nigdy bez tego nie mordują; najedzone są w ogóle leniwe i tchórzliwe. Jest to w ogóle rodzaj bardzo jednolity; niektórzy zoologowie zaliczają tu *gepardy*, z których wszakże utworzono oddzielny rodzaj *Cynailurus*, z powodu, że pazury ich tylko do połowy są wciągalne. Po oddzieleniu przeto gepardów (ob.) Gie-

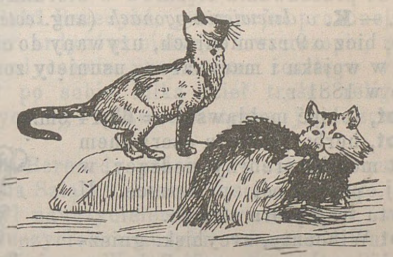

Żbik.

Kot afrykański (Felis maniculata).

bel dzieli rodzaj **K.** na następne podrodzaje: 1) *Leoninae*, samce grzywiaste, barwa jednostajna: lew (ob.); 2) *Tigrinae*, bezgrzywne, pręgowane, o miękiej odzieży: tygrys (ob.); 3) *Pardinae*, wielkookie, z okrągłą źrenicą, z plamami obrączkowatemi lub różyczkowatemi, niekiedy w pasy zlanemi; jaguar, ocelot, lampart, irbis, pantera (ob. lampart); 4) *Unicolores*, jednokolorowe, z okrągłą źrenicą: kuguar (ob.); 5) *Servalinae*, jednostajnie plamkowane lub nakrapiane, z krótkim ogonem: serwal (ob.); 6) *Lynces*, z uszami

Kot sjamski i kot angorski.

pendzelkowato zakończonemi, krótkim ogonem i wysokiemi nogami: ryś (ob.); 7) *Cati*, małe, długoogonowe, z podługowatą, pionową źrenicą i pręgowaną odzieżą: **K.** *właściwe.* W dawnych epokach geologicznych **K.** występują dopiero w ostatnich pokładach trzeciorzędowych, jak *F. cristata* w Indjach wschodnich; *F. spelaea, lew jaskiniowy*, zbliżony do tygrysa, napotyka się dopiero w utworach dyluwjalnych — Do podrodzaju **K.** *właściwych* należy kilka gatunków rozmieszczonych na starym lądzie. **K.** *dziki, żbik (F. catus ferus)* od **K.** domowego różni się znaczniejszą

wielkością, ogonem krótszym i silniejszym, gęstszem pokryciem. Zwierz ten, niegdyś u nas dosyć pospolity, dziś jest bardzo rzadki i przytrafia się tylko w najgęstszych lasach Europy, gdzie jest szkodliwy dla zwierzyny; napastowany, rzuca się niekiedy gwałtownie na człowieka. Skóra wyprawia się na futra, czarne odmiany dają tak zwane *jonaty*. Od **K.** dzikiego należy odróżnić **K.** domowe zdziczałe, które jego wielkości nie dochodzą. **K.** *domowy (F. catus domestica)* ma pochodzić nie od gatunku poprzedniego, ale od gat. afrykańskiego, *F. maniculata*, żyjącego w Nubji i Kordofanie. **K.** domowy przedstawia bardzo rozmaite ubarwienie; rozpowszechniony jest obecnie po całej ziemi w różnych odmianach, jak **K.** *kartuzjański*, *cypryjski*, *angorski*, *chiński*, *japoński*, *sjamski* i in. **K.** jest tylko zwierzęciem domowem, ale nie jest ani podległym człowiekowi, ani jego towarzyszem; przywiązuje się raczej do mieszkania, niż do człowieka. Parzą się w marcu i w lecie, głównie na dachach, z przerażającemi krzykami, i znoszą 5—6 młodych ślepych. Trzymają się w domach dla wygubiania myszy, a niektóre ich części ciała miały znaczenie w medycynie średniowiecznej. U starożytnych Egipcjan **K.** był zwierzęciem świętem. Por. Martin „Das Leben der Hauskatze“ (2 wyd., 1883); Landrin „Le chat, zoologie, origine, histoire“ (1894).

Kot, w języku myśliwskim, *zając*.

Kot morski, ryb., ob. Chimera.

Kot (łac. *catus*), w dawnej wojskowości dach przenośny, który miał chronić rowy szańcowe od pocisków rzucanych z miast obleganych. W technice nazywa się **K.** urządzenie w żórawiach, służące do przesuwania ciężarów w kierunku poziomym. — **K.** *o dziewięciu ogonach* (ang. *cote of nine tails*), bicz o 9 rzemieniach, używany do cielesnej kary w wojsku i marynarce, usunięty został dopiero w 1881 r.

Kot, łokieć mołdawski = 63,14 cm.

Kot, herb: W polu czerwonem —kot morski srebrny siedzący, w złotej przez pół przepasce. U szczytu trzy pióra strusie.

Kot.

Kot Wincenty, arcybisk. gnieźnieński, rodem ze wsi Dębna w ziemi Kaliskiej, uczeń, bakałarz (1414) i mistrz (1417), akad. krak., później profesor tejże akademji, kustosz gnieźnieński i kantor krakowski; od 1430 nauczyciel synów Władysława Jagiełły, Władysława i Kazimierza; od 1434 podkanclerz korony, a od 1437 arcybiskup gnieźnieński. Odtąd wywierał **K.** wpływ przeważny na sprawy publiczne w kościele i państwie; przewodniczył w ugodach, zawierał traktaty, zwoływał synody, sprawował poselstwa. Mianowany przez Feliksa V antypapieża kardynałem 1412, zaniechał oznak tej godności za radą Zb. Oleśnickiego. Po śmierci Władysława Warneńczyka jeździł z Oleśnickim do Kazimierza Jagiellończyka z zaproszeniem na tron, ale poselstwo to było bezskuteczne. Gdy zaś Kazimierz dał się w końcu namówić, **K.** wprowadził go do Krakowa i koronował 1447 r. Spisane na zwołanym przezeń synodzie w Łęczycy 1441 statuta wydał St. Damalewicz p. t. „Antiquae constitutiones Canonicorum regularium Lateranensium domus Calisiensis S. Nicoli“ (Rzym, 1655). Gorliwy o wiarę, walczył **K.** z Husytami, bronił spraw duchowieństwa. Przez wszystkich poważany i szanowany, należy **K.** do najznakomitszych u nas mężów XV wieku; przeważnie wpływał na wszystkie najważniejsze sprawy narodu. Jako duchowny przewodniczył na trzech synodach: łęczyckim 1441, gnieźnieńskim 1446 i piotrkowskim 1447. † 14 sierpnia 1448 w Uniejowie i pochowany został w Gnieźnie.

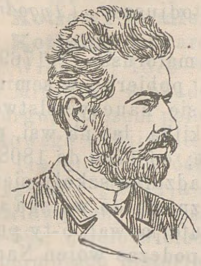

Kotarbiński Józef.

Kotarbiński Józef Karol, krytyk, literat i artysta dramatyczny, * 1849 w Czemiernikach, w g. Lubelskiej, kształcił się w Szkole Głównej warszawskiej, na wydziale filologiczno - historycznym. Zawód literacki rozpoczął od współpracownictwa w *Przeglądzie Tygodniowym* r. 1870, w którym prowadził dział krytyki teatralnej i literackiej, następnie pomieszczał swe prace w *Gazecie Warsz.*, *Nowinach*, *Prawdzie*, *Kurjerze Codz.*, *Kraju*, *Bibl. Warsz.* i in. Do współki z M. Wołowskim napisał komedję „Nie wypada“ (5 aktów, 1888). Na scenie jako aktor wystąpił 1877 i odtąd grywa role bohaterskie i tragiczne, nadto występuje często jako deklamator. Tytuły bardzo licznych prac jego wyszczególnione są w Bibljografji Wisłockiego. Z większych prac jego zasługują na wzmiankę: „Estetyczne i społeczne znaczenie teatru“ (w *Niwie*, 1873); „Adam Asnyk“ (w *Tyg. powsz.*, 1883); „Król Lear“ (w *Ateneum*, 1880); „Beniowski Słowackiego i Don Juan Byrona“ (tamże, 1889); „Przyszłość poezji“ (w *Bibl. Warsz.*, 1894); „Niezdrowa miłość“ (1898). W r. 1896 przeniósł się do Krakowa i wstąpił do teatru, którego kierownikiem był szwagier jego Pawlikowski. W r. 1900, po ustąpieniu Pawlikowskiego, objął sam kierownictwo teatru krakowskiego.

Kotarbiński Wilhelm, malarz, * 1849, kształcił się w szkole rysunkowej warszawskiej pod kierunkiem profesora Hadziewicza, w 1871 wyjechał do Rzymu, gdzie przebywał lat 17, skąd przysyłał do Warszawy ilustracje do Pisma św. i sceny z życia starożytnego „Wykonał: „Orgja rzymska“ i wiele innych nabytych do galerji zagranicznych.

Kotarbiński Miłosz, malarz i krytyk artystyczny, brat Józefa. Wymalował: „Pod strażą Aniołów,“ „Trytony.“ Pisuje krytyki artystyczne, odznaczające się dokładną znajomością przedmiotu, bezstronnością sądu i pięknym wysłowieniem.

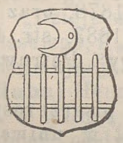

Kotarbiński Miłosz.

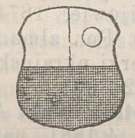

Kotarski.

Kotarpski, herb. **K. I**: W polu barwy niewiadomej—nad sztachetą półksiężyc, jak gdyby kulą przebity.—**K. II**: Na tarczy trójdzielnej—po-

Kotarpski I.

Kotarpski II.

la górne bez barw, w lewem z nich kula; dolne pole czarne. Por. „Księgę herbową“ hr. J. Ostrowskiego.

Kotarski, herb: W polu błękitnem—jednorożec srebrny wspięty. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany z nobilitacją przez Stanisława Augusta. (Rys. obacz wyżej).

Kotawiec, to co koczkodan (ob.).

Kotelmann Ludwik, lekarz, * 1839 w Demmin, studjował teologję i był kaznodzieją w Putbus, następnie jednak zwrócił się do medycyny w Marburgu i jako okulista osiadł w Hamburgu. Ogłosił: „Die Geburtshilfe bei den Alten Hebräer“ (1876); „Die Vivisektionsfrage“ (1880); „Gesundheitspflege im Mittelalter“ (1890) i in. W r. 1888 założył „Zeitschrift für Schulgesundheitspflege.“

Kotelnicz, miasto powiatowe gub. Wiackiej, przy spływie rzek Wiatki i Wiestki, liczy 4,236 miesz. (1897). — *Kotelnicki powiat*, ma na przestrzeni 10,066 w. kw. 281,968 miesz. (1897), powierzchnia falowata, grunt gliniasty, miejscami czarnoziem, pokryty lasami i błotami; rzeki: Wiatka, Małoma, Iż, Wietługa, Bystra i in. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, uprawą lnu i konopi, przemysłem leśnym i rybołówstwem.

Kotelnikow Szymon, autor rosyjski, * około 1731, † 1806; zwyczajny akademik, bibljotekarz i główny nadzorca muzeum akademji nauk w Petersburgu, od r. 1759 pomieszczał w aktach akademji wiele rozpraw matematycznych w języku łacińskim, oprócz tego w języku rosyjskim wydał kilka podręczników matematycznych.

Koterja (z franc.), towarzystwo zamknięte, w dalszem znaczeniu stronnictwo, partja, zwłaszcza w znaczeniu ujemnem, nieprzychylnem.

Kotew, *Kotwa*, w budownictwie koniec ankra strzępiasty, urządzony tak, ażeby nawet przy użyciu wielkiej siły nie mógł być z muru wyrwanym. Ob. Ankier.

Kotewka *(Trapa)*, rodzaj roślin z rodziny żabiściekowatych, cechujący się kielichem 4-rodziałkowym, trwałym, koroną 4-płatkową, 4 pręcikami i torebką orzeszkowatą, 2 nasienną; należą tu rośliny wodne, z których *T. natans (orzech wodny, orzech kolący)* wydaje owoc 4 kolczysty, którego jądro jest jadalne i gdzieniegdzie wypieka się na chleb; rośnie po bagnach i stawach całej Europy, ale wszędzie jest rzadki. Owoce dwukolczyste odmiany *I. n. verbanensis* używają się we Włoszech na różańce. *T. bicornis* uprawia się w Chinach, gdzie owoc służy za pokarm przy braku ryżu.

Kotewka. Cała roślina, kwiat przecięty, owoc, oraz owoc odmiany T. verbanensis.

Kotficki Benedykt, prowincjał prowincji ruskiej Bernardynów, historyk i wierszopis, zmarły w Berdyczowie przy końcu zeszłego wieku, zostawił po sobie kilka dzieł treści religijnej i historycznej; ostatnie dotyczą jego zgromadzenia.

Kothe Bernard, pedagog w zakresie muzyki, * 1821 na Szląsku, kształcił się w Berlinie, 1851—59 był nauczycielem śpiewu w Opolu, następnie nauczycielem muzyki w seminarjum nauczycielskiem we Wrocławiu. Napisał: „Die Musik in der katholische Kirche,“ oraz dzieło zbiorowe „Musica sacra“ (3 cz.) na głosy męzkie i „Cäcilia“ (4 zesz.) na chóry mieszane. Z prac pedagogicznych ważniejsze: „Handbuch für Organisten“ (2 t., Lipsk, 1871); „Kleine Orgelbaulehre“ (3 wyd., 1883); „Gesanglehre für Gymnasien,“ „Gesangtafeln für Elementarschulen“ (Berlin, 1876); „Liederstrauss,“ „Vademesum für Gesanglehrer,“ „Abriss der Musikgeschichte“ (4 w., 1885).

Köthen, miasto okręgowe w księstwie Anhalt, do 1853 r. stolica księstwa Anhalt-Köthen, liczy 20,463 miesz. (1893), posiada dawny zamek książęcy, wiele fabryk i kilka zakładów naukowych.

Kotiara Wojciech, poeta czeski, samouk, * 1742, † 1831. Pisał poezje religijne, patrjotyczne i satyryczne, oraz wydał „Vzhled na kraj, dilem i na mravy, zvlászt' przi mnohé chase okolo 1812". Por. *Czesky lid*, VII, 404.

Kotik Antoniu, pisarz czeski, * 1840 w Nowej Pace, kształcił się w Pradze, Iczynie i Krakowie. W 1861 i 1862 pisał sprawozdania z rzeczy słowiańskich, szczególnie polskich do *Pozoru* Sztulca, *Národnych Listów*, *Svobody*, *Boleslavana*; jego to artykuły wywołały odpowiedź Palackiego (por. „Drobné spisy" Palackiego, 1898, 176). Przełożył z Krasińskiego „Noc letnią" i „Pokusę", „Szpiega" Kraszewskiego, „Szlachectwo duszy" Chęcińskiego, oraz niektóre utwory Dostojewskiego, Turgeniewa. Oryginalnie napisał rozprawę filologiczną „Nasze przijmeni" (1895).

Kotiużyński Aleksy, Pijar, * 1763 we wsi Zerebki w gub. Wołyńskiej, pow. Żytomierskim; wstąpił do zgromadzenia 1780 w Łukowie i w 21 roku życia rozpoczął zawód nauczycielski w Chełmie, a później przez lat 11 wykładał wymowę i poezję w Międzyrzecu na Wołyniu. Ostatecznie był rektorem seminarjum Pijarskiego w Lubieszowie, i † 1842. Wydał między innemi: „Georgiki czyli ziemiaństwo starożytnych Rzymian," przekład Wirgiljusza (Wilno, 1821).

Kotka.

Kotka czyli *bazia*, *baśka* (*Amenta*, *Julus*), rodzaj kwiatostanu; jest to kłos złożony z samych kwiatów jednopłciowych; kwiatostan ten właściwy jest wielu naszym drzewom, jak wierzbom, olszom, topołom, dębom, leszczynom, bukom i in. Jussieu utworzył z nich rodzinę *kotkowatych* (*Amentaceae*), która się obecnie rozpadła na rodziny: orzechowatych, brzozowatych, miseczkowych i wierzbowatych.

Kotkowe, rośliny, ob. Kotka.

Kotkowski Stanisław, wierszopis polski z drugiej połowy XVII wieku, wydał wierszem ciekawe dziełko p. t. „Wieczna pamięć Sciborów domu w nieśmiertelnych czynach i waleczności J. W. Marcjusza z Chełmu Chełmskiego Scibora, podkomorzego krak. i t. d." (Kraków, 1641), w którem opisuje podróże Chełmskiego w Hiszpanji, Francji, Piemoncie, Turcji, Węgrzech i t. d. i daje dość dokładną jego bjografję.

Kotkowski Juljan, filolog i lekarz, * 1824 w Teofilpolu na Wołyniu; ukończywszy gimnazjum w Równem, studjował na uniwersytecie kijowskim filologję słowiańską od 1847, a następnie nauki przyrodnicze i medycynę do 1855. Odtąd zajmował się w Kijowie praktyką medyczną, oddając się jednocześnie filologji i historji. W 1862 powołany do Szkoły Głównej w Warszawie na lektora języka starosławiańskiego, wykładał ten przedmiot do 1868. Następnie opuścił Warszawę i osiadł w Kijowie. Ogłosił drukiem: „Latopis Nestora, stary tekst mnicha Lawrentiego" (Kijów, 1860); „Postęp i wsteczność, w dziedzinie kształcenia się języków słowiańskich rozważane" (tamże, 1862); „Zarys wykładu geografji, mianowicie w zastosowaniu do wyższych zakładów żeńskich" (Warszawa, 1863); „Życiorys błogosławionych Cyryla i Metodjusza" (*Tygodnik Ilustrow.*).

Kotlarewski Jan, poeta małoruski, * 1769 r. w Półtawie, † 1838; nauki pobierał w seminarjum, następnie zajmował się nauczycielstwem prywatnem i, przebywając kilka lat na wsi, poznał dokładnie życie ludowe; od 1796 do 1808 r. służył wojskowo od 1810 nadzorca szkoły sierot w Półtawie, 1812 wstąpił znowu do wojska i w krótkim przeciągu czasu uformował 5-ty pułk kozacki, którym dowodził podczas wojen Napoleońskich. Od 1827—35 służył znowu cywilnie. Celniejsze jego prace są operetki „Natałka Połtawka" i „Moskal czariwnyk", tudzież trawestacja Eneidy pod tyt. „Eneida perełyciowana" (wydanie X, Kijów, 1888). Wyd. kompletne dzieł wyszło pod tyt. „Pisanija" (Petersburg, 1862, w Kijowie, 1874, 1875 i 1878, oraz Lwów, 1878). Por. almanach *Rada* (1883, str. 423—4); „Oczerki ukrainskoj literatury" Petrowa (1884, str. 22—36).

Kotlarewski Aleksander, pisarz rosyjski, * 1837, † 1881, nauki pobierał w uniwersytecie moskiewskim, profesor języka i literatury rosyjskiej w uniw. dorpackim i kijowskim; oprócz wielu artykułów w pismach perjodycznych, wydał: „O pogrebalnych obyczajach jazyczeskich Sławian" (Petersburg, 1868); „Drewnosti jurid. byta bałt. Sławian" (1874) i in.; zbiór dzieł wyszedł w r. 1889—91 w Petersburgu.

Kotlarstwo, rzemiosło, mające na celu wyrabianie rozmaitego kształtu naczyń, głównie z miedzi, a także z żelaza, blachy żelaznej, ołowiu, cynku i t. p. Głównem w **K.** narzędziem jest młotek, przy pomocy którego i odpowiedniego kształtu kowadła, blacha, użyta do wyrobu naczynia, przybiera stopniowo kształt kowadła. Tym sposobem kotlarze wyrabiają pomniejsze kotły, rądle i różnego kształtu naczynia; większych zaś kotłów tylko pojedyńcze części wychodzą z rąk rękodzielnika, a następnie bywają spajane ze sobą za pomocą nitów (ob. Nitowanie). Nakoniec takie części wyrobów kotlarskich, jak rurki spiralne, otrzymują się z rurek walcowych prostych, które, po napełnieniu szczególnego rodzaju mastyksem, wyginają się do właściwego kształtu na odpowiednich formach, a po wygładzeniu nierówności umieszczają się w podwyższonej znacznie temperaturze dla wydobycia z wewnątrz mastyksu. Przy wyrobie instrumentów muzycznych dętych, zamiast mastyksu używa się ołowiu. Wewnętrzna powierzchnia naczyń miedzianych powleka się zwykle cyną (ob. Po-

bielanie). Najważniejszym rodzajem kotłów jest *kocieł parowy* (ob.).

Kotlin, wyspa w odnodze Fińskiej, na wschodnim jej krańcu, na której zbudowane jest warowne miasto Kronstadt. **K.** ma 15 klm. kw. powierzchni i otoczony jest mieliznami i skałami podwodnemi.

Kotłowy kamień, ob. Kocieł parowy.

Kotłubaj Edward, pisarz historyczny, * 1822 w Wilnie, † 1879 w Petersburgu; kształcił się w Mitawie i w akademji inżynierskiej w Petersburgu, poczem pełnił obowiązki inżyniera wojskowego w Kijowie. Osiadłszy w r. 1842 na wsi w Trockiem, zwrócił się do badań historycznych i ogłosił: „Galerja nieświeska portretów Radziwiłłowskich, opisana historycznie“ (Wilno, 1857—59), dzieło wielce dla dziejów naszych ważne, obejmujące historje domu Radziwiłłów; „Życie Janusza Radziwiłła i t. d.“ (Wilno i Witebsk, 1859) i „Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski“ (Kraków, 1858). W skutek wypadków 1863 r. stracił majątek i dla utrzymania rodziny znowu wrócił do zajęć inżynierskich i ostatnio pracował przy budowie drogi Putiłowskiej. W rękopisie pozostawił: „Dzieje wojenne Polski,“ doprowadzone do Sobieskiego, i „Atlas genealogiczno-historyczny,“ obejmujący kilkaset tablic.

Kotłubaj Henryk, weterynarz, syn poprzed., * 1851 w Wilnie, studjował do 1876 weterynarję w akademji medyko-chirurgicznej w Petersburgu, następnie osiadł w Warszawie, gdzie w r. 1882 uzyskał stopień magistra weterynarji. W r. 1898 został prezesem świeżo założonego towarzystwa rybackiego. Ogłosił: „O zmianach anatomicznych ślinianek po podwiązaniu przewodów wydzielających“ *(w Pamiętniku Tow. Lek. Warsz.*, 1882); „Weterynarja gospodarska“ (2 wyd., 1896); „Encyklopedja rolnicza“ (wraz z A. Strzeleckim, 3 t., 1888—90). Od r. 1882 wydaje pismo „Rolnik i hodowca“, w którem zamieścił znaczną liczbę prac własnych.

Kotły, narzędzie muzyczne, ob. Kocieł.

Koto, kora, ob. Drimys.

Kotolot, ob. Lotokot.

Kotonerja, tkaniny bawełniane.

Kotonkora, miasto w Sudańskiem państwie Sokoto, na południe od Sokoto położone, prowadzi znaczny handel tranzytowy.

Kotopastka, toż co kocimięta (ob.).

Kotor, ob. Cattaro.

Kotoranin Wit, Franciszkanin, rodem z Kotoru, znakomity budowniczy południowo-słowiański w XIV w. Nieśmiertelnym pomnikiem po nim pozostałym jest kościół Deczański św. Spasa (Zbawiciela), łącznie z klasztorem św. Bazylego, zbudowany kosztem króla serbskiego Szczepana Urosza III (1327 i następ.), a który mimo wielu klęsk i wojen dotąd utrzymał się w całej swojej wspaniałości. Wystawiony w kształcie krzyża, z marmuru, którego kolor w każdej warstwie jest inny. Szerokość jego wynosi 74 stóp, długość od ikonostasa 50, z ołtarzem zaś stóp 80.

Kotoszychin Grzegorz, sekretarz izby poselskiej w Moskwie w XVII w., używany do rozmaitych zleceń dyplomatycznych. Przymuszony uciekać z kraju, przybył 1664 do Polski, przebywał następnie w Prusiech, Liwonji i Lubece, skąd udał się 1666 r. do Szwecji; tu w półtora roku po przybyciu ścięty za zabicie tłómacza królewskiego, którego podejrzywał o stosunki miłosne z swą żoną. Napisał ważne dzieło, wydane za staraniem Sołowjewa przez komisję archeologiczną, p. t. „Rosja za panowania Aleksego Michałowicza“ (Petersb., 1840).

Kotowicz Aleksander, biskup wileński, * w Nowogródzkiem. Po ukończeniu nauk w akademji wileńskiej wstąpił do stanu duchownego i w r. 1657 został kanonikiem katedralnym wileńskim, później dziekanem katedry, oficjałem i adjutorem kurji biskupiej, a nareszcie 1684 biskupem tamtejszym, † 1686, zostawiwszy po sobie dzieło pod tyt. „Constitutiones et Decreta Synodi Dioecesis Vilnensis A. D. 1685 die 1, 2 et 3 Mensis Septembris celebratae“ (Wilno, 1681), tudzież „Listy pasterskie do kaznodziejów djecezji wileńskiej“ (Wilno, 1685). Był to człowiek światły, dobry polityk i prawnik, bywalec i dworak, więcej miał upodobania do życia świeckiego niż kapłańskiego.

Kotowski Paweł, historyk, * 1777 r. we wsi Gronostaje w Łomżyńskiem, † 1849 w Warszawie; wstąpiwszy po ukończeniu szkół łomżyńskich do zgromadzenia Pijarów, otrzymał święcenie kapłańskie 1808 i pełniąc obowiązki nauczycielskie w rozmaitych szkołach, powołany został 1813 r. do konwiktu warszawskiego, gdzie był profesorem i prefektem. Następnie 1816 r. był przez lat 13 rektorem w Piotrkowie. Ogłosił drukiem następujące bardzo pożyteczne dzieła: „Historja powszechna starożytna od stworzenia świata do potyczki pod Akcjum“ (Warszawa, 1818); „Historja powszechna“ Szreka, przekład z niemieckiego (2 t., Wilno i Warszawa, 1813); „Tablice chronologiczno-historyczne, zawierające znaczniejsze wypadki od stworzenia świata do r. 1812 po Chr.“ (Warszawa i Wilno, 1814). Był członkiem Towarz. warsz. prz. nauk i tow. nauk. krak.

Kotowski Antoni, biskup nominat, sufragan łowicki, * 1784 r. w Łomżyńskiem, † 1845 r. w Warszawie. Wstąpił do zgromadzenia Pijarów i był nauczycielem, ale w 1806 r. wszedł na krótki czas do służby wojskowej, z której wróciwszy, znowu został duchownym i wyświęcony na kapłana 1809, pełnił obowiązki profesora seminarjum przy kościele św. Jana w Warszawie przez lat 13 i w akademji duchownej. Przechodząc następnie coraz wyższe stopnie w hierarchji duchownej, mianowany został 1842

sufraganem łowickim. Ogłosił drukiem wiele kazań i mów pogrzebowych.

Kotra, rzeka, poczyna się w guberuji Wileńskiej, powiecie Lidzkim, płynąc w kierunku zachodnio-południowym, wchodzi w gubernję i powiat Grodzieński, gdzie wpada z prawego brzegu do *Niemna*, 22 wiorst powyżej Grodna. Długa 50 wiorst, szeroka od 10 do 17 metrów, głęboka latem od 0,7 do 1,5 mesra; spławia się po niej drzewo. Przyjmuje z prawego brzegu rzeczkę *Pyrrę*.

Kotschi, miasto główne japońskiej prowincji Tosa, najważniejsze miasto na wyspie Sikok, nad zatoką Urato położone, jest głównym punktem japońskiego przemysłu papierowego i liczy 33,000 miesz.

Kotschin (Kochin), państwo hołdownicze w Indjach angielskich, na wybrzeżu Malabarskiem, w prezydenturze Madraskioj, obejmuje 3,525 klm. kw. (68 mil kw.) i liczy 725,000 miesz. Główne miasto Ernakolam, 7,300 miesz.

Kotschula Antoni, filolog, *1785 we wsi Surowej w Górnym Śląsku. Po ukończeniu nauk wyższych we Wrocławiu, był nauczycielem naprzód w Śląsku, a następnie w Polsce w miastach Piotrkowie i Wieluniu. Wydał z druku: „Gramatyka niemiecka teoryczna i praktyczna“ (Wrocław, 5-te wyd., 1849); „Arytmetyka praktyczna dla młodzieży“ (tamże, 1819 i 1829); „Phaedri Augusti Fabulae Aesopiae“ (1820); „Cornelius Nepos de vita excellentium imperatorum“ z uwagami polskiemi (1821) i t. d.

Kotschy Teodor, botanik i podróżnik, *1813 r. w Ustroniu na Śląsku austrjackim, † 1866 r., podróżował po Azji zachodniej i Egipcie, a następnie był kustoszem muzeum botanicznego w Wiedniu. Ogłosił: „Die Eichen Europas“ (1859—62); „Die Insel Cypern“ (wraz z Ungrem, 1865) i in.

Kotsis Aleksander, malarz polski, *1836 na Podgórzu pod Krakowem, † 1877; początki swej sztuki pobierał w szkole sztuk pięknych w Krakowie, kształcił się potem w Wiedniu, a wreszcie jakiś czas w Brukseli. Pierwotnie przez ojca przeznaczany do stanu kupieckiego, a potem do gospodarki, dopiero po pierwszym sukcesie w malarstwie otrzymał pozwolenie poświęcenia się tej sztuce. Począwszy od „Chłopaka strzelającego z klucza“, aż do ostatnich jego prac, jak: „Zmarnowanie całotygodniowego zarobku“ i „Niespodziana ulewa“, wymalował **K.** najmniej 20 obrazków rodzajowych, w których obok wielkiej prawdy i naturalności jest niemało poezji. Lud wiejski ze swojemi obyczajami i powszedniemi przygodami jest prawie wyłącznym tematem jego prac i znalazł w nim swojego utalentowanego malarza. Życiorys w *Tygodniku Illustrow.* z r. 1877, N. 88 i 89.

Kotsmich Wojciech, pedagog i filolog czeski, * 1835 w Rzymowie, prócz kilku rozpraw specjalnych, ogłosił: „O podrzeczi doudlebském“ (1868), „Przispievek k rhytmice staroczeské“ (1870).

Kott Franciszek, leksykograf czeski, * 1825, pedagog, członek Akademji czeskiej, wydał bardzo ważny 7-tomowy „Czesko-niemecky slovnik, zvlásztie grammaticko-fraseologicky“ (1876—1893); w 1896 ogłosił do niego dopełnienia. Przekładał też Tacyta i Q. Curtiusa Rufa.

Kottabos, gra towarzyska w starożytnej Grecji, na ucztach i pijatykach, zasadzająca się na tem, że ostatnie krople wina wylewano zręcznie z kieliszka na szalkę, przymocowaną zwykle do lichtarza, pod którą stała figurka bronzowa. Przyciśniona ciężarem płynu szalka uderzała o tę figurę i wydawała brzmienie, którego ton mniej lub więcej pełny, wróżył o mniejszem lub większem przywiązaniu osoby, jaką się w tej chwili miało na myśli.

Kottbus (Chociebuz, Chorzobuz), miasto powiatowe w pruskiej regencji frankfurckiej, nad Szprewą, liczy 38,043 miesz. (1895); starożytny zamek królewski, więzienie centralne, gimnazjum; wielce przemysłowe, posiada fabryki sukna i wyrobów wełnianych i in.

Kottwicz Mikołaj, doktor prawa kanonicznego cywilnego, kanonik gnieźnieński i dziekan kolegjaty łowickiej, † 1495 r. Żył w ścisłej przyjaźni ze Zbigniewem Oleśnickim i w jego imieniu napisał w Piotrkowie: „Statuta Synodalia pro tota provincia Gnesnensi“, wydane w statutach synodalnych 1527 r. Wyjątek z nich włożony w statuta Rzeczypospolitej z rozkazu króla Aleksandra na sejmie w Radomiu 1505 r., Jan Łaski z polecenia tegoż króla umieścił w *Communi incepti Regni Poloniae privilegio*, a Konarski w t. I *Volum. Legum.* Pisał **K.** też i wiersze łacińskie. Elegję na cześć Oleśnickiego zachował Starowolski w *Monumenta Sarmatorum.*

Kotuliński.

Kotuliński v. *Kopacz* (nie *Topacz)* odm., herb: W polu błękitnem —złota stopa orla. U szczytu trzy pióra strusie.

Kotur, miejscowość w Azji przedniej, na południe Araratu, gdzie się schodzą granice rosyjska, turecka i perska; do 1850 należał do Persji, a zajęty przez Turków, wrócony jej został dopiero postanowieniem traktatu berlińskiego 1878 roku. Obwód obejmuje 1,125 klm. kwadrat., posiada 18 wiosek z ludnością 8,000, złożoną głównie z Kurdów, wyznających mahometanizm; sama mieścina **K.** ma 1,000—1,200 miesz. i nędzne podziemne mieszkania.

Koturn (z greck. *Kothornos*), rodzaj wysokiego, przymocowanego do goleni obuwia, noszonego pierwotnie na wyspie Krecie przez polujących na jelenie i dzikie kozy, wprowadzonego później przez Eschyla na scenę dla aktorów tra-

gicznych. Z pomiędzy różnego gatunku koturnów, tak zwany **K.** tragiczny, w który ubierano bogów i bohaterów, składał się z poczwórnej podeszwy korkowej, grubej na 4 palce, a nawet i więcej, dla podniesienia wzrostu osoby. Kształt miał początkowo czworokątny, później zaś przybierał postać zaokrągloną stosownie do kształtu nogi. Następnie **K.** stał się godłem tragedji, a mianowicie rozumiano pod nim mowę tragiczną, niekiedy zaś, jak i dzisiaj, język szumny i napuszony.

Kotwica, narzędzie do przytrzymywania okrętów, opuszczające się na dno wody za pomocą liny albo łańcucha. Składa się ona z drąga kotwicznego *B* (fig. 1) i dwu ramion *C* wygiętych na zewnątrz i zakończonych w kształcie śpiczastych łopat *E*, złożonych z dzioba *F* i uszu *G*, oraz

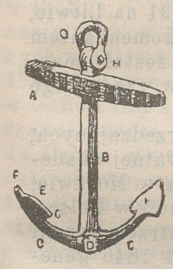

Fig. 1. Kotwica.

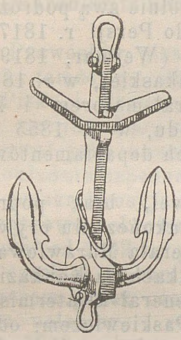

Fig. 2. Kotwica Martina.

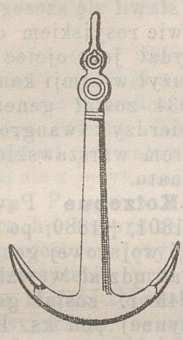

Fig. 3. Kotwica angielska.

z części tylnej czyli czworoboku *H*, do którego kij kotwiczny *A* przymocowany jest pierścieniem *O*, przez który przeciągnięta jest lina lub łańcuch. Wielkość **K.** stosuje się do wielkości okrętu; największe z nich ważą do 4,000 klg. Są też używane i **K.** innych postaci, jak **K.** Martina (fig. 2), **K.** angielska (fig. 3) i in.

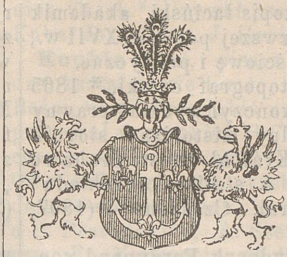
Kotwica, herb: **K.** I: W polu czerwonem — srebrna kotwica. U szczytu trzy pióra strusie. — **K.** II: W polu barwy niewiadomej — znak, przy-

Kotwica I.

Kotwica II.

Kotwica III.

Kotwica IV.

pominający kształt kotwicy, widoczny na załączonym rysunku. — **K.** III: W polu czerwonem, między dwiema złotemi liljami — srebrna kotwica z lilją na słupie przy barku. Nad hełmem, z którego krat wychodzi z każdej strony gałązka błękitna — trzy pióra pawie w koronie. Tarczę podtrzymują gryfy. Nadany 1791. przez Stanisława Augusta. — **K.** IV: W polu czerwonem, między dwiema srebrnemi liljami — kotwica srebrna. Nad hełmem — trzy pióra strusie. Labry czerwono-srebrne. Nadany z nobilitacją 1791 r. przez Stanisława Augusta. — Odmianą herbu **K.** jest też herb *Abrahamowicz:* W polu błękitnem, nad kotwicą srebrną — słońce. U szczytu trzy pióra strusie. Indygenat austrjacki z r. 1817.

Kotwice *związane*, herb: W polu barwy niewiadomej — dwie kotwice, barkami do siebie.

Kotwice.

Kotwicz I.

Kotwicz II.

Kotwicz, *Kotwic, Kotficz (Kottwitz)*, herb. **K.** I: W polu srebrnem pas poprzeczny czerwony (czasem czarny). U szczytu ręka zbrojna z mieczem albo trzy pióra strusie. — **K.** II: W polu srebrnem — pas poprzeczny czerwony. U szczytu, na połowie kamienia młyńskiego — słupek z kitą czarnych piór kogucich lub strusich.

Kotwicz Janisław, ob. **Janisław** Kotwicz.

Koty *(Felidae)*, rodzina zwierząt drapieżnych, ob. Kot.

Kotyljon (franc.), taniec towarzyski, zazwyczaj w tempie walcowem z dowolnie układanemi figurami.

Kotyński Jan, wierszopis łaciński, akademik krakowski, żyjący w pierwszej połowie XVII w., pisywał poezje okolicznościowe i polityczne.

Kotyszka Wacław, topograf czeski, * 1865 w Domaszynie, w 1890 ukończył wydział prawny w Pradze, wydał: „Uplny mistopisny slovnik Král. Českého“ (1895); „Král. hl. miesto Praha ve strucném mistopisném a statist. prehledu“ (1895); „Nová mapa Král. Českého“ (1897, 1:200,000, 12 arkuszy).

Kotzebue, August Fryderyk Ferdynand von, komedjopisarz niemiecki, * 1761 w Wejmarze; od 1780 adwokat w Jenie, przeszedł następnie do służby rosyjskiej i w r. 1785 był już prezesem rządu gubernjalnego w Estonji. Zachęcony świetnem powodzeniem swych utworów dramatycznych, opuścił Rosję w r. 1795 i był od 1798—1800 nadwornym poetą teatralnym w Wiedniu. Za powrotem do Rosji z powodu jednej swej sztuki aresztowany został w kwietniu 1800 r. i wysłany na Syberję, ale ułaskawiony wkrótce, potem otrzymał urząd dyrektora teatru niemieckiego w Petersburgu. Przebywając od 1802 w Berlinie, wydawał wspólnie z Merklem czasopismo *Freimüthige*; po bitwie pod Jeną musiał uciekać przed Francuzami i od r. 1806 znowu zostawał w Rosji, skąd 1817 roku z tytułem radcy stanu przybył do Niemiec ze zleceniem przesyłania do Petersburga wiadomości urzędowych o stanie literatury niemieckiej i ruchu opinji publicznej. Ponieważ czynił to w sposób nieprzyjazny dążnościom liberalnym i z szyderstwem potępiał działania młodzieży niemieckiej, ściągnął na siebie nienawiść i dnia 23 marca 1819 r. padł pod sztyletem K. L. Sanda (ob.). **K.** jest jednym z najpłodniejszych komedjopisarzów niemieckich, odznacza się niepospolitym dowcipem, lekkością djalogu, zręczną charakterystyką i niewyczerpanym darem inwencji, ale nie dostaje mu za to wyższego pojęcia sztuki, uczuć moralnych i narodowych. Liczba jego utworów wynosi przeszło 98. Wiele z nich już się przestarzało, a inne najmniejszego już nie budzą interesu i znikły ze sceny. Celniejsze jego prace są: „Menschenhass und Reue“ i „Die Indianer in England“. Zbiorowe wydanie jego „Sämmtliche dramatische Werke“ wyszło w 4 t. (Lipsk, 1840—41). Pracował on także jako romansopisarz i historyk.

Kotzebue Otto von, drugi syn poprzedniego, znakomity podróżnik rosyjski, * 1787 w Rewlu, † 1846 tamże; ukończywszy nauki w korpusie kadetów w Petersburgu, mając lat 16 odbył z Krusensternem pierwszą swą podróż naokoło świata, z której powrócił 1806 r. W dziewięć lat później powierzono mu dowództwo okrętu Ruryk, celem odkrycia przejścia północno-wschodniego w pobliżu cieśniny Berynga. W trzyletniej podróży 1815—18 odkrył na morzu Południowem kilka wysp i w pobliżu cieśniny Berynga przejście, które od jego imienia nazwane zostało. Rezultaty swych odkryć przedstawił w dziele „Entdeckungsreise in die Südsee und nach der Beringstrasse etc.“ (Weimar, 1821). Mianowany następnie kapitanem-porucznikiem floty, odbył 1823 trzecią podróż na około ziemi, z której powrócił 1826 r. Opis jej wydał pod tyt. „Neue Reise um die Welt in den J. 1823—26“ (2 t., Weimar, 1830).

Kotzebue Maurycy, brat jego, * 1789, † 1861 w Warszawie; odbył wraz z bratem podróż na około świata pod rozkazami Kruzensterna, następnie wszedł 1806 do armji rosyjskiej. W wojnie 1812 dostał się do niewoli francuskiej, z której uwolniony został dopiero 1814; losy swe podczas niewoli opisał w dziele „Der russ. Kriegsgefangene unter der Franzosen“ (Lipsk, 1815). Wsławił się szczególnie swą podróżą przy poselstwie rosyjskiem do Persji r. 1817, opis której wydał jego ojciec (Wejmar, 1819). Następnie służył w armji kaukaskiej, w r. 1831 na Litwie, 1834 został generał-majorem i komendantem twierdzy Iwangrodu, w r. 1855 został senatorem warszawskich departamentów rządzącego senatu.

Kotzebue Paweł, brat poprzedzających, * 1801, † 1880; po ukończeniu prywatnej akademji wojskowej generała Murawiewa w Moskwie, brał udział w walkach na Kaukazie i w Polsce; 1843 r. został generał-kwatermistrzem armji czynnej pod ks. Paskiewiczem; od 1846 generał-lejtnant i szef sztabu armji kaukaskiej; podczas wojny wschodniej 1853 jako szef sztabu głównego armji, która pod wodzą ks. Gorczakowa zajęła księstwa Naddunajskie, brał czynny udział w oblężeniu Sylistrji, w obronie Sewastopola i w bitwie nad Czerną; w r. 1856 towarzyszył Gorczakowowi do Polski i został naczelnikiem sztabu głównego I armji, W grudniu 1859 r. mianowany generałem piechoty; 1861 r. uwolniony od zajęć pozostał czas jakiś bezczynnym i dopiero pod koniec 1862 r. mianowany generał-gubernatorem kraju nowo-rosyjskiego i Besarabji, oraz głównodowodzącym wojskami okręgu odeskiego; na stanowisku tem położył zasługi szczególnie przyczynianiem się do zakładania kolei żelaznych w powierzonym mu okręgu. W styczniu 1874 r. mianowany został po śmierci namiestnika w Królestwie Polskiem hr. Berga, generał-gubernatorem warszawskim do 1880 r.

Kotzebue Aleksander, najmłodszy brat poprzednich, malarz historyczny rosyjski, * 1815 w Królewcu, † 1889. Ukończywszy korpus kadetów w Petersburgu, otrzymał 1834 stopień oficera, ale dla sztuki porzucił zawód wojskowy. Kształcił się w akademji petersburskiej, a później pod Vernetem w Paryżu. Zwiedziwszy Rzym, osiadł stale w Monachjum. Z prac jego najcelniejsze: „Zdobycie Narwy przez Piotra W. w 1704 r.“ (1866) i „Przysięga magistra-

tu ryskiego po zdobyciu Rygi przez Szeremietiewa 1710“ (1860); „Zdobycie Szlisselburga“; „Bitwa pod Połtawą“; „Przejście przez most djabelski“; „Założenie Petersburga“.

Kotzebue Wilhelm, dyplomata i beletrysta, brat Pawła, * 1813 w Rewlu, † 1887 tamże; poświęcał się naprzód dyplomacji, którą opuścił, by zająć się gospodarstwem w dobrach swej żony w Mołdawji, 1857 wstąpił znowu do służby państwowej i mianowany był posłem w Karlsruhe, 1870 w Dreznie, 1879 w Bernie, 1880 podał się do dymisji i osiadł w Dreźnie. Pod pseudonimem *Augustsohn*, ogłosił: „Ein unbarmherziger Ferund“; „Zwei Ziènderinnen“; „Aus der Moldau“ (1860); „Kleine Geschichten aus der grossen Welt“ (2 wyd., Lipsk, 1880); „Laskar Vioresku“ (1863); „Künstliches und natürliches Leben“ (1869); romans „Baron Fritz Reckensteg“ (Lipsk, 1885).

Koubek Jan Prawosław, pisarz czeski, * 1805 w Blatnie, † 1854 tamże; po odbyciu nauk gimnazjalnych w Pisku i Pradze, oraz filozoficznych w Pilźnie, studjował prawo w Pradze. Od 1831—37 przebywał jako nauczyciel prywatny w Galicji i tu dokładnie zapoznał się z językiem, oraz literaturą polską i rosyjską. Po powrocie do Czech, początkowo sekretarz hr. Kacpra ze Szternberku, został od 1839 r., profesorem języka i literatury czeskiej na uniwersytecie praskim, będąc zarazem przez czas niejaki tłómaczem do języka polskiego i rosyjskiego, oraz cenzorem. W r. 1848 wybrany z okręgu Pisseckiego, był posłem na sejmie w Wiedniu, a następnie w Kromierzyżu. W tymże roku dostał nowo utworzoną katedrę języka i literatury polskiej. Zbiór pism **K.** wydał Vorliczek p. t.: „Sebrane spisy“ (4 t., Praga, 1858—59). Przekładał „Spiewy historyczne“ Niemcewicza, „Konrada Walenroda,“ B. Zaleskiego, W. Pola, A. Góreckiego, A. Bielowskiego, J. D. Borkowskiego, Fredry. Z poezji oryginalnych wymienimy: „Rokoko“ (1847); „Trzy siostry“ (myśl z polskiego, 1849); „Hroby basnikó slovanskych“ (1852); „Sylvestrová noc“ (1846); „Sniem żensky“ (1847); „Basniková cesta de pekel.“ Neruda zowie go pierwszym satyrykiem czeskim. Prozą napisał: „Slovo o filologii“ (1841); „Slovo o panslavismu“ (1847); „Przehled statist.-polit, hlavniejszich jazykóv a narodóv evropskych, zvlásztie slovanskych“ (1850); „Jazyk a technika pravnická Slovanó“ (1839). Por. Vorliczek w *Obzorze* (1855); Sabina (1859); E. Tonner.

Kouble Józef, pisarz czeski, ksiądz, * 1825 w Boskowie, † 1886. Ogłosił: „Rybrcol druhy na Krkonoszich,“ „Przekvapieni,“ „Zrnka czeské soli“ (zbiór epigramatów); redagował z Fr. Drahoniovskym humorystyczny „Krkonosz,“ w którym umieścił powiastkę: „Se sniehem spadły żenich“ pod pseudon. Jos. Kovárzó. W *Czasopis. Czesk. Mus.* ogłosił w r. 1864: „Podrzeczi severnich Czech.“ Używał pseudonimów: Boskovsky, Kuba, Jos. z Hor, J. Horák.

Kouble Józef, pisarz czeski, * 1855 w Pradze, kształcił się tamże, brał udział w okupacji Bośni, bawił czas jakiś na Rusi, od 1889 do 1892 pracował w praskiej *Politik*, poczem zaczął pracować w Towarz. przyjaciół nauk w Czechach. Od r. 1876 ogłaszał przekłady z pisarzów południowo-słowiańskich, oraz studja o nich, np. o P. Preradoviću, A. Szenoi, Botiću, Gregorcziczu, Fr. Markoviću, M. Banie, Babukiću, Danicziću, St. Vrazie, F. Z. Milerze, ks. czarnog. Mikołaju, Cvetiću, Gundulicu i t. d.

Koudel, Koudele z Żytenie Michał, jeden z dowódców wojsk narodowych czeskich za Jana Żyżki, który na jego rękach zmarł w obozie pod Przybisławą (1424).

Koukl Antonin, poeta czeski, * 1860, † 1884 w Pradze. Zaczął drukować w r. 1878; wydał osobno: „Básnie humorist. a satyrické“ (1880); „Pisnie o mozolech“ (1883), oraz kilka komedji i libret.

Koula Jan, architekt, malarz i pisarz czeski, * 1855 r. w Czeskim Brodzie, uczeń Hansena w Wiedniu, profesor szkoły technicznej w Pradze, od r. 1881 redaktor „Zprav archit. a inżenyró.“ Ogłosił na 150 arkuszach „Památky umieleckého prómyslu v Czechách,“ oraz rozprawy: „O czeskych mrziżich XVII a XVIII vieku,“ „O ostruhách czeskych XV stol.,“ „Przispievki k historii hrnczirstvi,“ „O czeském skle,“ „Vyvoj czeskych puszek w XV v.,“ „Vóz eggenbersky,“ oraz wiele artykułów w *Czeskim lidzie*.

Kourzim, dawniej *Zlic*, jedno z najdawniejszych miast w Czechach, znane pod dzisiejszą nazwą już w X w., przeszło 2,500 miesz. Z pośród starodawnych budowli zasługują na szczególną uwagę: mury miejskie i kościół św. Szczepana z XIII w., kościołek św. Trójcy i starożytny ratusz.

Kovaczević Gabrjel, pisarz serbski, księgarz w Zemuniu; wydał bardzo popularny „Srpski ustanak pod Karadjordjem“ (1804); „Stihi o povedeniji i namereniji kniazia Lazara“ (1805; 7 wyd., 1856); „Judif“ (1808); „Prolietie ili lietorosl czelovieczeskago vieka“ (1809); „Vienec bezsmrtne slave srpskim prosvietitelem“ (1818); „Pjesnoslovka, poviest o narodu Slavenskom“ (z Kaczicza, 1818); „Adelajda, alpijska pastirka“ (1828; 2 wyd., 1854).

Kovaczević Lubomir, historyk serbski, * 1848, profesor w uniw. białogrodzkim, w latach 1895 i 1896 był ministrem oświaty i wyznań. Rozprawy jego dotyczą przeważnie dawnej historji serbskiej, np. Stefana Nemanji, Stefana Urosza, króla Vukaszina, albo są opisami miejscowości.

Kovarz Emanuel, językoznawca i etnograf czeski, * 1861, † 1898, profesor uniw. praskiego, Najważniejszem jego dziełem jest „O póvodu lid-

ské mluvy“ (1898); z pomiędzy nader licznych innych prac jego wymieniamy: „O szkole mladogrammatické“, „Indické pohadky“ („Hitópadésas“, przekład), „Gramatyki“ czeska i starobulgarska, „Jazykozpyt a praviek narodó evropskych“, „Nastin diejin ethnologie“, „O rzeczi dietské“, „Pôvod Slovanó“ i t. d.

Kowaczna, wieś w komitacie haromseckim (w Siedmiogrodzie), 3,800 miesz., licznie odwiedzane wody mineralne kwaśne i kopalnie kamieni młyńskich.

Kowadełko, kosteczka w uchu, ob. Ucho.

Kowadło, ob. Kowalstwo.

Kowal, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Suwalskiej, powiecie Kalwaryjskim, gminie Udrja, zajmuje 50 morgów przestrzeni.

Kowal, osada w gubernji Warszawskiej, powiecie Włocławskim, nad rzeką Wiślanówką, założone podobno przez Kazimierza Wielkiego, który w czasie podróży królowej matki z Kruszwicy do Krakowa w chacie kowala, śród boru położonej, miał się urodzić; chociaż wcześniejsze źródła historyczne przekonywają, że miasto istniało już wraz z zamkiem, w którym rzeczywiście Kazimierz W. na świat przyszedł. Zamek tutejszy, zburzony przez Krzyżaków w r. 1327, odbudowany później na nowo, powtórnie został zniszczony wraz z miastem przez Szwedów. Obecnie **K.** liczy około 4,000 miesz.

Kowal, owad, ob. Pluskwy.

Kowal, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem—pod gwiazdą głowa lwia, w lewem czerwonem—młot. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1812 przez Fryderyka Augusta, księcia warszawskiego.

Kowal.

Kowalczyk Jan.

Kowalczyk Jan, astronom, * 1838 w Krakowie, tamże studjował astronomję, 1865 r. został adjunktem obserwatorjum warszawskiego. Obliczył drogę kilku planet i komet, a prócz prac zamieszczonych w czasopismach, ogłosił: „Mikołaj Kopernik i jego układ świata“ (Warszawa, 1872, streszczenie dzieła Kopernika); „O sposobach wyznaczania biegu ciał niebieskich“ (1899, wydanie akademji umiejętności w Krakowie), oraz „Obserwatorjum astronomiczne w Warszawie“ (Wiadomości matematyczne, t. I, 1897).

Kowalek *(Kowack)*, herb: W polu czerwonem, pod trzema złotemi gwiazdami—półksiężyc złoty. U szczytu trzy czerwone pięciolistne róże na gałązkach z liśćmi.

Kowalek.

Kowalewska Zofja, matematyczka, córka generała artylerji Korwina Krukowskiego, * 1850 w Moskwie, † 1891. Pierwotną naukę otrzymała w domu rodzicielskim, matematyki wyższej uczyła się w Petersburgu; aby swobodnie oddać się mogła nauce, zaślubiła w roku 1868 paleontologa Włodzimierza Kowalewskiego (ob.), udała się 1869 do Heidelberga, a 1871—74 studjowała matematykę prywatnie u Weierstrassa (ob.) w Berlinie. Na podstawie rozprawy „Przyczynek do teorji równań różniczkowych“ (wydrukowanej w *Journal für reine und angewandte Mathematik*, 1874) uzyskała stopień doktora. Obok tego złożyła dwie inne rozprawy: „O redukcji pewnej klasy całek Abla trzeciego stopnia na całki eliptyczne“ oraz „Uwagi nad badaniami Laplace'a o postaci Saturna“ (Acta mathematica, 1884). Wróciła następnie do Rosji, 1878 udała się do Paryża, a gdy owdowiała w skutek samobójstwa męża 1883 do Berlina. W r. 1884 otrzymała katedrę analizy wyższej w Sztokholmie. Napisała nadto: „O rozchodzeniu się światła w środku krystalicznym“ (1884) i „O pewnym szczególnym przypadku ruchu wirowego ciała ciężkiego dokoła punktu stałego“ (w Pamiętnikach akademji nauk w Paryżu, 1888). Za tę ostatnią pracę otrzymała od akademji nauk w Paryżu nagrodę Baudina 5,000 franków. Była też czynna na polu beletrystycznem i ogłosiła kilka utworów w języku niemieckim, szwedzkim i rosyjskim, jak: „Docent prywatny“; „Siostry Rejewskie“, gdzie opisała własną młodość, „Rodzina Woroncowych“ (fragment, pod pseudonimem Tarji Nerewskiej); „Szkice z życia rossyjskiego“ (wydane w zbiorze „Literaturnyja soczinienja“, (1893). Życiorysy jej ogłosili; Mittag-Leffler (Acta mathematica, t. 16), Stoletow, Żukowski i Nekrasow w piśmie matematycznem wychodzącem w Moskwie), oraz Anna Leffler „Zonia Kowalewska“ (przekład polski, 1898).

Kowalewski Konrad, znakomity kaznodzieja w Przemyskiem, ogłosił drukiem: „Kazania niedzielne i świąteczne“ (1816); „Kazania odświętne“ (3 t., Przemyśl, 1827); „Homilje niedzielne“ (3 t., tamże, 1830); „Kazania niedzielne“ (6 t., 1826—32); „Kazania i homilje“ (12 t., 1826).

Kowalewski Józef Szczepan, znakomity orjentalista, * 1800 w Grodzieńskiem. Po skończeniu nauk gimnazjalnych w Swisłoczy studjował od r. 1817 filologję i historję w uniwersytecie wileńskim. Jeszcze jako student uniwersyte-

Kowalewski J.

tu przełożył Longina „O górności“ (Wilno, 1823) i wydał sześć pierwszych ksiąg „Przemian Owidjuszowych“ z komentarzami (Wilno, 1823). W r. 1823 został nauczycielem w Wilnie, ale jako uczestnik stowarzyszenia filomatów i filaretów usunięty do Kazania, studjował tam języki: perski, arabski i tatarski. Dla wyuczenia się innych jeszcze języków wschodnich podróżował między Burjatami, Mongołami i Tunguzami, a następnie z misją rosyjską udał się do Pekinu, gdzie bawił 13 miesięcy. W ciągu pięcioletnich wędrówek między ludami azjatyckiemi zebrał z wielkim mozołem i pilnością bogaty materjał naukowy i z prac swych zaszczytnie zdał sprawę petersburskiej akademji nauk (1833). W skutek tego otrzymał katedrę języka i literatury mongolskiej w Kazaniu, gdzie wykładał też niejednokrotnie historję powszechną i literaturę rzymską, był rektorem uniwersytetu, zarządzał lat kilkanaście gimnazjum w gubernji Kazańskiej, nie zaniedbując prac literackich. W r. 1862 powołany na profesora do warszawskiej szkoły Głównej, wykładał historję powszechną i był ciągle dziekanem wydziału filologiczno-historycznego i te same obowiązki pełnił do śmierci 1878 w uniwersytecie warszawskim. Po polsku oprócz prac wyżej wymienionych, drukował jeszcze kilka rozpraw, dotyczących Wschodu, w *Tygodniku Petersburskim* i o Longinie w *Dzienniku Wileńskim*. Najgłówniejsze zaś swe dzieła ogłaszał w językach obcych, np.: „Kratkaja grammatika mongolskago kniżnago jazyka“ (Kazań, 1835); „Mongolskaja chrestomatija“ (2 t., Kazań, 1836—37); „Obozrienie truda i uspiechow prepodawanija aziatskich jazyków w imperatorskom kazanskom uniwersitetie do nastojaszczago wremeni“ (Kazań, 1842; tłómaczone na francuski i niemiecki); „Dictionnaire mongol-russe-français“ (2 t., Kazań, 1844—46) i t. d. Oprócz tego umieszczał rozprawy w różnych czasopismach rosyjskich; wiele prac miał w rękopisach, które podobno zostały zniszczone 1863 w Warszawie. **K.** był członkiem petersburskiej akad. nauk i wielu towarzystw naukowych.

Kowalewski Juljan, starszy brat poprzedn., * 1790 r. w Grodzieńskiem; był nauczycielem w Białymstoku, później w Międzybożu, następnie dyrektorem gimnazjum w Winnicy, Archangielsku, Nowogrodzie Wielkim i nareszcie w Petersburgu. Miał udział w napisaniu *Statystyki gubernji Podolskiej*, wydanej przez ks. Marczyńskiego (Wilno, 1820—23) i wydrukował rozprawę, pod tyt. „Nauki wyłożone uczniom szkoły międzyboskiej“ (Międzybóż, 1824).

Kowalewski Jegor Piotrowicz, podróżnik i autor rosyjski, * 1811 w Charkowie, † 1868 r. Zwiedził bądź w misjach dyplomatycznych, bądź też jako przełożony wypraw naukowych: Chiny, Afrykę, Azję Środkową, Turcję europejską i t. d. W r. 1851 zawarł z Chinami korzystny dla Rosji traktat handlowy, był dyrektorem departamentu w ministerjum oświaty. Pisał wiele zajmujących dzieł o Wschodzie, z których lepsze: „Czetyre miesiaca w Czernogorji“ (Petersburg, 1841); „Stranstwowatel po suszie i moriam“ (Petersburg, 1843—45); „Putieszestwie wo wnutr Afriki“ (Petersburg, 1849); „Putieszestwie w Kitaj“ (Petersburg, 1853) i in. Zbiór jego dzieł wyszedł w 10 t., 1871.

Kowalewski Maksym Maksymowicz, prawnik ruski, 1877—87 wykładał w uniwersytecie moskiewskim historję prawodawstw zagranicznych i zagraniczne prawo państwowe, 1889 otrzymał wezwanie do Sztokholmu, 1890 do Oksfordu, gdzie wykłada tenże przedmiot. Napisał: „Obszczynnoje ziemlewładienje“ (1877); „Zakon i obyczai na Kawkazie“ (1890); „Perwobytnoje prawo“ (1886); „Obszczestwiennyj stroj Anglji w koncie srednich wiekow“ (1880); „Sowremennyj obyczaj i drewnij zakon“ (1884); „Tableau des origines de la famille et de la propriété“ (1890); „Modern Question and ancient Law in Russia“ (1891); „Drewnie-Germanskaja marka“ (1886); „Ziemlewładienie u drewnich Allemanow“ (1886) i inne.

Kowalewski Mikołaj, fizjolog, syn Józefa Szczepana, * 1840 r. w Kazaniu, † 1891 r. tamże; kształcił się w mieście rodzinnem, 1862 wysłany za granicę, pracował nad chemją fizjologiczną w Marburgu i Wiedniu, 1865 objął katedrę fizjologji w uniwersytecie kazańskim, 1878 został dziekanem wydziału medycznego, 1880 rektorem. Ogłosił liczne rozprawy w *Uczonych Zapiskach* uniwersytetu kazańskiego, w *Centralblattt für die Medizin. Wissenschaft* i in. pismach.

Kowalewski Aleksander, embrjolog, * 1840 w Dynaburgu; kształcił się w Petersburgu, Heidelbergu i Tubindze, 1868 został profesorem zoologji w Kazaniu, następnie w Kijowie i Odesie, wreszcie w Petersburgu, gdzie jest też członkiem akad. nauk. Prace jego nad rozwojem ascidiów i amfioxusa (1867) wykazały związek między zwierzętami kręgowemi a bezkręgowemi. Niemniej ważne są badania jego nad robakami i stawonogiemi (1871), nad rozwojem ramienionogów (1874), jamochłonnych (1874). W ostatnich latach ogłosił badania nad organami wydzielającemi i układem limfatycznym zwierząt niekręgowych.

Kowalewski Włodziemierz, paleontolog, brat poprzedniego, * 1843 r. w Witebsku, † 1883 r. studjował najpierw prawo, następnie w Londynie, Heidelbergu, Jenie i Monachjum anatomję i paleontologję, w 1868 ożenił się z Zofją Korwin Krukowską (ob. Kowalewska). Przełożył

na język rosyjski: „Zasady geologji“ Leylla, i „Zycie zwierząt“ Brehma, oraz ogłosił kilka rozpraw o kopalnych zwierzętach kopytnych (1873—77). Następnie zajął się przekładem i wydawnictwem dzieł przyrodniczych i klasyków niemieckich. 1880 został profesorem paleontologji w Moskwie, ale zarazem wdał się w spekulacje handlowe, które sprowadziły stratę majątku i przywiodły go do samobójstwa. Główne jego rozprawy paleontologiczne są o rodzajach Antracotherium (1874), Entelodon (1876) i Gelocus (1877), pomieszczone w zbiorze „Paleontologica“.

Kowalewski Paweł, syn Józefa, profesor malarstwa batalistycznego od 1881, * 1843 w Kazaniu, wstąpił do akademji sztuk pięknych 1862. Przebywając za granicą, jako stypendysta akademji, wykonał wiele krajobrazów, za obraz zaś „Wykopaliska w okolicach Rzymu“ mianowany był członkiem akademji, 1881 został profesorem. Z prac jego ważniejsze: „Trójka w błocie,“ „Szlak korpusu 12 w Bulgarji w r. 1877,“ „Dwie kawałkady,“ „Na polowaniu“ i in.

Kowalewski Paweł, profesor uniwersytetu charkowskiego, od r. 1879. Ważniejsze jego prace: „Obszczaja psichopatołogija,“ „Psichiatrija,“ „Osnowy mechanizma duszewnoj diejatielnosti,“ „Rukowodstwo k prawilnomu uchodu,“ „Sudiebno-psichiatriczeskija analizy,“ „Pierwicznoje pomieszatelstwo,“ „Położenje duszewnobolnych“ i inne.

Kowalewskie starostwo grodowe, było położone w województwie Chełmińskiem, pow. Kowalewskim. Podług lustracji z r. 1664 zaliczały się do tego starostwa: miasto Kowalewo, o mil trzy od Torunia z zamkiem między dwoma jeziorami, i wsie Kowalewo, Bielsk, Sieraków, Pływaczewo i Cholewice. Podług prawa sejmowego starostwo to było przywiązane zawsze do godności wojewody chełmińskiego. W r. 1771 posiadał je Franciszek Stanisław Czapski wojewoda, opłacając z niego kwarty złp. 1,262 gr. 22. Od d. 13 września 1772 r. przeszło pod panowanie pruskie.

Kowalicki Franciszek, Jezuita, sławny kaznodzieja w Sandomierzu, † 1831; jest autorem licznych kazań, po większej części okolicznościowych. Por. Browna *Bibljotekę* (str. 236).

Kowalik, ptak, ob. Bargieł.

Kowalność, to, co klepalność (ob.).

Kowalska kasztelanja, położona była w województwie Brzesko-Kujawskiem, obejmowała gród Kowal, ostatnim jej kasztelanem był Antoni Biesiekierski, mianowany 1788 r.

Kowalski.

Kowalski v. *Korab* odm., herb: W polu czerwonem — złota łódź z masztem i złotą chorągiewką. U szczytu takaż łódź.

Kowalski Jan, Jezuita, teolog i kaznodzieja, * 1711 w Małopolsce, † 1789 we Lwowie, wykładał w rozmaitych szkołach filozofję i teologję. Po zniesieniu Jezuitów sekularyzowany, został kanonikiem kolegjaty lwowskiej. Oprócz dzieł: „Rozmowy przeciw Kartezjanom“ (Lwów, 1746); „Philosophia peripathetica etc.“ (Kalisz, 1750) i „Sententiae dogmaticae etc.“ (2 części, Przemyśl, 1756), ogłosił drukiem znaczną liczbę kazań okolicznościowych. Por. Browna *Bibljotekę* (str. 236—237).

Kowalski Franciszek, wierszopis i prozaik, * 1799 w Pawołoczy na Ukrainie, † 1862 w Kijowie. Ukończywszy szkoły w Winnicy (1810—1818) i Krzemieńcu (1818—1822), pracował jako pedagog na Wołyniu i w Galicji; następnie przeniósł się do Warszawy i 1829 został nauczycielem języka polskiego w Szczebrzeszynie. Brał czynny udział w powstaniu Listopadowem, a po skończeniu wojny wrócił do dawnego zawodu. W 1849 r. otrzymał urząd archiwisty bogatych zbiorów naukowych hr. Potockiego w Tulczynie, gdzie mieszkał do 1851 r. Najważniejszą jego pracą jest przekład Molière'a“ (6 t., Wilno, 1847—1851). Niezłe są także jego „Piosnki żołnierskie“ (6 t.). Ogłosił nadto „Wspomnienia“ (2 t., Kijów, 1859).

Kowalski Marjan, astronom, * 1822, † 1884, po ukończeniu uniwersytetu petersburskiego, 1854 r. został profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum w Kazaniu. Napisał „Teorija dwiżenija Neptuna“ (1852); „Siewernyj Ural i beregow. chrebiet Pajchoj“ (1853); „Theorie d. Finsternisse” (1855); „Recherches sur les mouvements de Neptun etc.” (Kazań, 1856) i in.

Kowalski Stanisław, pedagog, żyjący w Galicji, ogłosił „Początkowe praktyczne budownictwo“ (Lwów, 1849); „Wędrówki studenta“ (1853); „Ojciec Bogumił“ (Bochnia, 1861); „Rozrywki na dni świąteczne“ (Rzeszów, 1873) i w. in., wogóle książki popularne i dla młodzieży.

Kowalski Henryk, fortepjanista i kompozytor, * 1841 we Francji, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, odbywał podróże artystyczne po Europie i Ameryce, w końcu osiedlił się w Sidney, gdzie jest nauczycielem muzyki w miejscowej szkole muzycznej. Napisał wiele arji, utworów fortepjanowych, oraz religijnych, jak: „Ave Maria,“ „O salutaris,“ „Kyrie,“ tudzież „Dieu sauve la France.“

Kowalski Tadeusz, agronom, * 1841 w Warszawie, kształcił się w szkole agronomicznej w Marymoncie i następnie w uniwersytecie w Getyndze, gdzie 1862 r. otrzymał stopień doktora filozofji i tegoż roku został profesorem rolnictwa w instytucie politechnicznym i rolniczoleśnym w Nowej-Aleksandrji. Napisał: „O wietrzeniu gór bazaltowych w okolicach Getyngi”

(1862); „Żywienie się roślin ze stanowiska teorji i praktyki“ (1870); „Sprawozdanie ze zwiedzania majątków krajowych“ (1880); „Uprawa szczegółowa roślin gospodarczych“ (1884—85) i in. Brał nadto żywy udział w wydawnictwie *Encykl. rolniczej.*

Kowalski Tadeusz

Kowalski Alfred.

Kowalski Wierusz Alfred, malarz, * 1849 w Suwałkach, kończył gimnazjum w Kaliszu, malarstwo studjował w Warszawie, Dreźnie i Monachjum pod kierunkiem Brandta. Maluje tamże sceny z życia ludu i obrazy rodzajowe. Wykonał: „Spacer w lesie,“ „Wesele krakowskie,“ „Strzelec huculski, udający się na polowanie“ i in.

Kowalski Tomasz, ksiądz, napisał: „Geometrja praktyczna wiejska dla właścicieli ziemskich, nauczycieli ludowych i dla leśniczych“ (Jarosław, 1880); „Chronometrja, czyli nauka oznaczania czasu miejscowego z położenia świateł niebieskich“ (tamże, 1886).

Kowalskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Brzesko-Kujawskiem, pow. Kowalskim. Podług lustracji z r. 1662 zaliczały się do niego: miasto Kowal, z zamkiem pamiętnym, * w nim r. 1310 Kazimierza Wielkiego i wsie: Rachułków, Pełczyce, Łagiewniki, Wisełka, Duninów, Nowawieś, Szrodny, Telaszna, Skoki i młyn Djabełek. W r. 1771 posiadał je Stanisław Dąbski, opłacając z niego kwarty złp. 1,101 gr. 25, a hyberny złp. 3,100 gr. 23. Na sejmie warszawskim z roku 1773 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Biesiekierskiemu, skarbnikowi kowalskiemu, wraz z Duninowem.

Kowalstwo, rzemiosło, mające na celu obrabianie żelaza lub stali za pomocą młota, w celu nadania mu żądanych kształtów; jest jednem z najdawniej znanych, a zarazem najbardziej rozpowszechnionych rękodzieł. Jakkolwiek niektóre przedmioty, jak np. sprężyny do zamków, resory żelazne i t. d., odkuwają się na zimno, stanowią one jednak z przyczyny wymaganej od nich sprężystości i twardości bardzo mały wyjątek, tak dalece, że nawet w określeniu **K.** wypadałoby dodać, iż obrabianie metalu odbywa się na gorąco w temperaturze czerwoności, a przy spajaniu żelaza nawet w temperaturze białości. Kowal zatem nie może się obejść bez pieca, zwanego *kuźnią* (fig. 1), który mu służy do ogrzewania obrabiać się mających sztab żelaza. Kuźnia stała jest zawsze piecem z otwartem ogniskiem F, opatrzonem dla powiększenia przepływu powietrza miechem, z którego wiatr wpada w sam środek

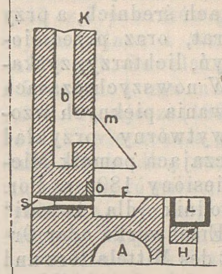

Fig. 1. Kuźnia.

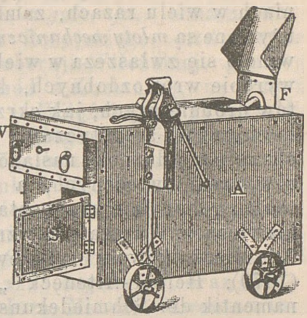

Fig. 2. Kuźnia przenośna.

ogniska przez kanał s, zamykany z przodu zasuwą o. Dym przez kapę m uchodzi do komina b poza murem K. A jest to sklepienie do przechowywania opału, H schronienie na odpadające żuzle, L zbiornik wody do gaszenia ognia. Do wielu robót potrzebne są *kuźnie przenośne* czyli *polowe* (fig. 2), składające się ze skrzyni A, w której znajduje się miech, z ogniska F, zbiornika wody W, szafy S do przechowywania narzędzi, i silnego szrubsztaka. W wielkich zakładach kowalskich kuźnia bywa pospolicie piecem żarzystym, podobnym z budowy do pieców płomiennych (ob. Piec), które pomimo wielkiego ciągu, otrzymywanego za pomocą komina, opatrzone są jeszcze tak zwanym *bąkiem*, to jest wentylatorem o sile odśrodkowej, albo też miechem walcowym, poruszanym siłą mechaniczną. Warsztat kowala stanowi *kowadło*, które najpospoliciej jest prostokątną podporą dla przedmiotu uderzanego młotem, opatrzoną zwykle rogiem walcowym lub ostrokręgowym, przeznaczonym do odkuwania ogniw lub pierścieni, a zarazem do gięcia lub spajania okrągłych przedmiotów, oraz otworem czworokątnym do osadzania narzędzi pomocniczych. Kowadła wyrabiają się zwykle z kutego żelaza, z wierzchu zaś pokrywają się na pół cala grubą warstwą stalową, a z powodu swej nieznacznej wysokości przytwierdzają się mocno do dobrze w podłodze umocowanego drewnianego pieńka. Jedynym prawie rodzajem narzędzi kowalskich są rozmaitej wielkości i kształtu młoty, które podzielić można na dwa gatunki, *właściwe kowalskie* i *przykładowe*. Pierwsze służą do kucia, a część ich stalowa jest z jednej strony grubsza i zakończona płaszczyzną, lub lekką krzywizną, z drugiej zaś opatrzona ostrzem, idącem równolegle lub prostopadle do osi styliska. Część grubsza zwana jest *głową*, cieńsza zaś

ostrzem młota. Dobry kowal musi z wielką wprawą prawie jednocześnie używać obu tych części młota. Młoty przykładowe, bardzo rozmaitego kształtu, służą tylko do ułatwienia roboty, przez przyłożenie ich do miejsca, na które uderzenia młota skierowane być mają. W większych kuźniach w wielu razach, zamiast młotów ręcznych, używane są *młoty mechaniczne* (ob. Młoty). **K.** rozwinęło się zwłaszcza w wiekach średnich, a przy wyrobie wrót ozdobnych, krat, oraz przedmiotów drobniejszych, jak skrzyń, lichtarzy, zyskało charakter artystyczny. W nowszych czasach okazuje się dążność naśladowania pięknych wzorów średniowiecznych, a wytworny przykład takich robót daje krata otaczająca pomnik Mickiewicza w Warszawie, wzniesiony 1898 r. Por. A. Miecznikowski „Przewodnik dla kowali“ (1870); Hefner-Alteneck „Eisenwerke oder Ornamentik der Schmiedekunst des Mittelalters und der Renaissance“ (1870); Raschdorf „Abbildungen deutscher Schmiedewerke“ (1875—77; wydanie skrócone 1878); Fonteyne „Kunstschmiedearbeiten“ (2 wyd., 1884); „Die Schmiedakunst nach Originalen der 15 bis 18 Jakrhunderte“ (1884—87, 100 tablic); Waltker „Die Kunstschlosserei des 16, 17 und 18 Jahrhunderts“ (1888); Sales Meyer „Handbuch der Schmiedekunst (2 wyd., 1893); Barberot „La serrurerie“ (1888); Feller „Schmiedekunst“ (3 t., 2 wyd., 1890—92). Czasopisma: *Gewerbehalle* (Stutgard, od 1863); *Les métaux ouvrés* (Paryż).

Köwarski *okrąg* w Węgrzech, dawniej w komitacie Strzedo-solnockim w Siedmiogrodzie, w latach 1849—60 stanowił część powiatu Dees, a w roku 1867 wcielony został do Węgier, do kom. Szatmarskiego, ma na 1,090 klm. kw. 51,000 m.; miasto główne Wielki-Somkut.

Kowel, miasto powiatowe w gub. Wołyńskiej, nad rz. Turją; stacja węzłowa dróg żelaznych: Koziatyn-Brześć Litewski, oraz Nadwiślańskiej do Kowla; liczy 17,304 miesz. (1897).—*Kowelski powiat*, na przestrzeni 6,487 w. k. ma 213,137 miesz. (1897). Położenie nizkie, bagniste; grunt piaszczysty; lasów dostatek. Główne rzeki Turja i Prypeć. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, ogrodnictwem, hodowlą bydła i przemysłem fabrycznym.

Kowelskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Wołyńskiem, pow. Włodzimirskim. Wedle lustracji z r. 1628 zaliczały się do niego: miasta Kowel nad rz. Turją, Wyzwy i Milanowice, oraz wsie: Moszczony, Dubowa, Obtapy, Hojszyn, Bachowo, Bielin, Steble, Skulin, Wierbka, Olszanica, Zielowo, Turowica, Klewieczko, Chodowice, Poryduby, Siedliszcze, Stara Wyzwa, Szajno, Nojno, Choteszów, Bratki, Dołhonosy i Tinidym. W r. 1771 posiadał je książę Dymitr Jabłonowski z małżonką, Józefą z Mycielskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 18,008 gr. 24, a hyberny złp. 6,404 gr. 21. Na sejmie warszawskim z r. 1773 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo na dziedzictwo królowi, który z uwagi na 5-letnią niewolę Wacława Rzewuskiego, wojewody krakowskiego, wraz z synem Sewerynem Rzewuskim, hetmanem pol. kor., tymże podług oddzielnej konstytucji odstąpił na dziedzictwo, zachowując prawa dożywocia książętom Jabłonowskim.

Kowerska Zofja.

Kowerska Zofja, napisała: „O wychowaniu macierzyńskiem,“ dzieło premjowane na konkursie przez redakcję *Bluszczu* ogłoszonym (Warszawa, 1881), „Rózia“ powieść (Warszawa, 1891); „Irena“ powieść (1894); „Siostry“ (tamże, 1894); „Zwycięstwo Heleny,“ „Znane dzieje“ powieść (Warszawa, 1896); „Na służbie“ (Warszawa, 1896).—Córka jej, *Zofja Antonina Rzędzina*, współpracowniczka *Wisły*, drukowała w niej opowiadania ludowe z Lubelskiego; dokonała też przekładu „Bajek domowych i dziecinnych braci Grimmów“ (Warszawa, 2 t., 1896), oraz „Cywilizacji pierwotnej“ Tylora.

Kowgany starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług urzędowych spisów z r. 1766 było uposażeniem przywiązanem do urzędu skarbnika lit. i w tymże czasie posiadał je Antoni Warzyński, opłacając z niego kwarty złp. 162 gr. 15, a hyberny złp. 40.

Kowieńskie starostwo grodowe, leżało w województwie Trockiem, pow. Kowieńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 było wówczas ekonomją królewską. Później oddzielone starostwo składało się z miasta Kowna z zamkiem Gotteswerder i z przedmieściami Aleksotą, dziś miastem Wiljampolem, oraz wsią Kiewliszki z przyległościami. W r. 1771 posiadał je razem z starostwem Bobłowskiem, Prozor, opłacając z niego kwarty złp. 333 gr. 25, a hyberny złp. 216. Słynne to starostwo w dziejach Litwy, nader wielolicznym ulegało zmianom w różnych i częstych zapasach wojennych, wreszcie przez wielki pożar samego miasta w r. 1731 i napad wojenny armji rosyjskiej w r. 1750 doszło do zupełnego zniszczenia.

Kownacki Hipolit, historyk, członek Towar. warsz. prz. nauk, * 1761 w Sławkowie, ukończywszy nauki w Krakowie, zajmował się hutnictwem i górnictwem w kluczu sławkowskim przez lat kilkanaście; wówczas to wydał bezimiennie: „O starożytności kopalni kruszców, wyrabianiu metalów czyli robót górniczych w kluczu sławkowskim i t. d.“ (Warszawa, 1791), tudzież rozprawę *O górach* bez tytułu (tamże, 1792). Później był nauczycielem domowym u hr. Ale-

ksandra Potockiego i bibljotekarzem w Wilanowie, † 1854 r. w Warszawie, pochowany w Wilanowie. **K.** zasłużył się naszej literaturze historycznej, jako tłómacz i wydawca starych kronik rękopiśmiennych. Popadał jednak często w dziwactwa i niedorzeczności, poczytując bezkrytycznie zmyślane kroniki (Prokosza, Kognimira, sfabrykowane przez Djamentowskiego), za rzeczywiste i uporczywie trzymając się swych mrzonek. Oprócz prac powyższych i rozpraw drukowanych w *Pamiętniku warszawskim* Bentkowskiego (t. 13, 14, 16, 17, 24 i inne), wymieniamy z dzieł jego ważniejsze: przekłady kronik Gallusa „Historja Bolesława III, króla polskiego etc.“ (Warszawa, 1821); Godzisława Baszki „Kronika Lechitów i Polaków etc.“ (Warszawa, 1822); Dzierżwy „Kronika Polska przez Dzierżwę w końcu XII w. napisana“ (Warszawa, 1823, tłómaczenie to wydał też poprzednio z kroniką Gallusa); wydanie kroniki Kadłubka „Res gestae principum et regum Poloniae per Vincentium Kadłubkonem saeculo XII et XIII enarratae etc.,“ wraz z kroniką Dzierzwy (2 t., Warszawa, 1824).

Kownia, *Kowinia, Skowinia*, błędnie *Rownia*. **K. I:** W polu czerwonem—trzy miecze, końcami u dołu złączone. U szczytu trzy pióra strusie.—**K. II:**

Kownia I.

Kownia II.

W polu czerwonem, nad złotem półksiężycem—trzy miecze jak w **K. I**; środkowy z nich między gwiazdami. U szczytu ogon pawi.—**K. III** ma nadto gwiazdę pod półksiężycem.

Kowno, miasto stołeczne gub. t. n., przy ujściu rzeki Wilji do Niemna; liczy 73,543 miesz. (1897). **K.** ma 7 kościołów, 6 cerkwi, gimnazjum, prowadzi znaczny handel i znane jest z fabrykacji miodu. Jest to starożytne miasto litewskie, stolica dawnej Żmujdzi, wspominane często w walkach rycerzy niemieckich z Litwinami, za Kiejstuta; zdobywane i burzone przez Krzyżaków 1362, 1364, 1378 i 1390; pod panowaniem polskiem miasto powiatowe województwa Trockiego, od r. 1796 rosyjskiej gub. Wileńskiej, zostało 1842 r. stolicą nowo utworzonej gubernji. Tu rozpoczęta została w skutek przeprawy Francuzów przez Niemen kampanja r. 1812; potyczka między wojskiem rosyjskiem i polskiem 1831.—*Kowieński powiat*, rozciąga się na 3,534 w. kw.; powierzchnia częścią równina, częścią pokryta pagórkami i wzgórzami, zroszona systemem rzeki Niemna; grunt gliniasty i piaszczysty. Mieszkańców 232,804, zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu, ogrodnictwem, sadownictwem i hodowlą bydła.—*Kowieńska gubernja*, jedna z gub. zachodnich cesarstwa Rosyjskiego, utworzona 1842 z 7 powiatów gubernji Wileńskiej, graniczy na północ i wschód z Kurlandją, na południe z gub. Suwalską i Wileńską, a na zachód z Prusami i ma na rozległości 35,314 w. kw., 1,549,444 miesz. (1897), w tej liczbie $^2/_3$ katolików. Powierzchnia gub. w stronie połud.-wschodniej i w środku wzniesiona i pokryta wzgórzami, zresztą równina; niziny pokryte lasami, których znajduje się 4,863 w. kw. Główne rzeki: Niemen, Wilja, Niewiaża (żeglowne), oraz Windawa, Minia, Dubisa, Jura, Mitwa, Szwenta i in. Jezior wiele w stronie połud.-wschodniej, w ogóle gub. obfituje w wody; błota zajmują 1,449 w. kw. Grunt po większej części gliniasty, w wielu miejscach pokryty czarnoziomem. Z drzew znajdują się w lasach: jodła, sosna, dąb, lipa, brzoza, osina i t. d.; z dzikich zwierząt: niedźwiedź, borsuk, wilk, lis, ryś, kuna, wydra, łoś i t. d., wiele ptaków; z minerałów: granit, bazalt, gnejs, gips, kamień wapienny i t. d. Znajdują się w gub. wody mineralne, siarczane i żelazne. Klimat umiarkowany; średnia temperatura roczna w Kownie wynosi + 6°C. Stan rolnictwa zadowalający, główną gałąź gospodarstwa rolnego stanowi uprawa lnu; płótna tutejsze odznaczają się cienkością i dobrocią. Ogrodnictwo i sadownictwo dość rozpowszechnione, nie stanowią jednak przemysłu, hodowla bydła na nizkim stopniu; przemysł fabryczny słaby. Pod względem administracyjnym dzieli się gub. na 7 powiatów: Kowieński, Wiłkomierski, Nowoaleksandrowski, Poniewieski, Rosieński, Telszewski. Por. Afanasiew „Kowienskaja gub.“ (Petersburg, 1861).

Kowrów, miasto powiatowe gub. Włodzimierskiej, nad rzeką Klazmą; liczy 14,570 miesz. (1897).—*Kowrowski powiat*, ma na przestrzeni 3,427 w. kw. 114,441 miesz.; położenie po większej części nizkie; grunt przeważnie piaszczysty, pokryty miejscami kamieniami, lasami i błotami. Jeziora: Krowie, Szniekrowskie i in., rzeki: Klazma, Uwod, Teza i in. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, rybołówstwem, oraz rozmaitego rodzaju przemysłem: dobywaniem kamieni wapiennych, wyrobem naczyń drewnianych i t. d.; wielu wychodzi na zarobek.

Kowszewicz Włodzimierz, urzędnik pocztowo-telegraficzny w m. Stryju w Galicji, napisał wraz z A. Hekschem: „Illustrirter Führer durch die ungarischen Ostkarpathen, Galizien, Bukowina und Rumänien“ z 50 ilustracjami i 6 kartami (Wiedeń, 1882).

Kowża zachodnia, rzeka, bierze początek z jeziora Kowzińskiego w gub. Ołonieckiej i wpada do jeziora Białego w gub. Nowogrodzkiej; szeroka od 9—23 metrów, głęboka od 3 do 8 metrów; brzegi niskie, błotniste. Wchodzi w skład systemu wodnego Maryjskiego.

Koza, zwierzę ssące, ob. Kozieł.

Koza *(Pelecus)*, rodzaj ryb z rodziny karpiowatych, którego gatunek *P. cultratus*, 35 cm. długi, z wierzchu ciemny, z boków czerwonawy, żyje w morzu Czarnem oraz Baltyckiem i wchodzi do rzek. Mięso jego jest małej wartości.

Koza *(Capra, Capella, Hircus, Cabrilla, Amathea, Olenia,* u Arabów *Alhatot)*, świetna gwiazda pierwszej wielkości, położona na lewem ramieniu konstelacji Woźnicy (ob.). Według mitologji, ma ona być ową *Amalteą*, która wykarmiła Jowisza, gdy był niemowlęciem.

Koza, statek wodny na 8—10 łasztów zboża, który obsługuje 4—6 orylów.

Kozacka kwestja, ob. Kozacy.

Kozacy. Pod tą nazwą przywykliśmy ogólnie rozumieć rodzaj zakonu rycerskiego, utworzonego na wybrzeżach Dniepru dla walki z pogaństwem. Poezja i powieść, malując idealne postacie Zaporożców, zaszczepiła w nas obok sympatji najmylniejsze o kozaczyznie wyobrażenia. Przedewszystkiem należy pamiętać, iż były dwa rodzaje kozaków: jedni niezależni od Rzeczypospolitej, siedzący na Niżu i stąd *Niżowcami* zwani (nazwa *Zaporożcy* powstała w późniejszych czasach); drudzy stanowiący ludność grodów starościńskich lub magnackich miasteczek ukraińskich, byli właściwie mieszczanami lub rolnikami zwolnionymi od podatków i innych ciężarów w zamian za obowiązek bronienia granicy. W. ks. Moskiewskie miało podobnież swoich Kozaków, putywlskich i dońskich. Kolonizacja rolna, szerząca się ku wschodowi od czasów Kazimierza W-go, dosięgła w XV w. brzegów morza Czarnego, ponad którem rozciągały się ogromne włości Jazłowieckich, Buczackich, i szedł ożywiony handel zbożem, prowadzonem na Wschód i do Grecji. Powstawanie coraz nowych województw i powiatów, pomiędzy 1462 a 1567 rokiem, świadczy najwymowniej o wzroście i szerzeniu się ludności w tej coraz dalej ku wschodowi pomykającej się Ukrainie. Im bardziej rolnictwo i handel się rozwijały, tem więcej czuć się dawała potrzeba stałej i porządnej obrony wschodniej granicy. Tej powszechnej potrzebie zaradził dzielny Ostafiej Daszkiewicz, starosta czerkaski, który zaprowadziwszy odpowiednią organizację śród należących do starostwa Kozaków i natchnąwszy ich swą ognistą odwagą, trzymał na wodzy Tatarów. Swietna obrona Czerkas rozniosła sławę Daszkiewicza w dalekie strony. Wezwano go na sejmie (w 1533) o wskazanie środków obrony granic; Daszkiewicz radził urządzenie kozactwa dnieprowego (Niżowców), któreby na swoich czajkach nie dopuszczało Tatarom przeprawy. Rada ta nie wydała żadnego skutku; więcej zdziałał sam przykład Daszkiewicza i groźna konieczność, która skłoniła panów ukraińskich do zaprowadzenia śród zamkowych Kozaków, podobnej jak w Czerkasach organizacji. Daszkiewicz stał się niejako naczelnikiem moralnym całej kozaczyzny, a Czerkasy jej stolicą. Wpływ tego dzielnego starosty sięgał aż do Putywla, gdzie także wprowadzono urządzenia Daszkiewicza. Lud ukraiński i wielkorosyjski, a nawet rosyjskie urzędowe dokumenta jeszcze w XVII w. nazywają ciągle kozaków zaporoskich *Czerkasami*. Zygmunt I, pojmując korzyści systematu Daszkiewicza, starał się dobierać po jego śmierci odpowiednich starostów, z których najgłówniejszym był Przecław Lanckoroński. Co się tyczy Niżowców, to początek ich ginie w mgle przeszłości; stanowili ani pierwotnie koczowniczą różnoplemienną ludność, trudniącą się głównie handlem między Kijowem a brzegami m. Czarnego. Choć mieszkali oni na terytorjum, należącem do w. ks. Litewskiego, lecz Jagiellonowie nie troszczyli się wcale o zagarnięcie ich pod swą władzę. Wiemy tylko, że za przybyciem do Kijowa musieli składać w daninie $^1/_{10}$ przywożonych towarów na korzyść wojewody kijowskiego, a następnie magistratu Kijowa, gdy miasto to w końcu XV w. otrzymało prawo magdeburskie. Zajęcie Krymu przez Tatarów, tamując kozakom swobodę handlu i narażając na ciągłe łupieżcze napaści, zmusiło ich do stawiania czoła najezdnikom i rozbudzało powoli w tych koczujących bandach ducha wojowniczego i potrzebę porządniejszej organizacji. Dla uchronienia się przed ramieniem sprawiedliwości lub wprost z zamiłowania do pełnego przygód i bojów z Tatarami żywota, przybywali na dnieprowe ostrowy liczni awanturnicy tak z pomiędzy szlachty, jak wieśniaków i kozaków grodowych, przynosząc z sobą pewne wyższe społeczne pojęcia, ducha porządku, rycerską śmiałość, które powoli przyjmując się śród Niżowców (Niż to samo co Żuławy lub Niderlandy) nadawały im charakter rycerskiego bractwa, mającego na celu walkę z niewiernymi. Pierwszym głośnym bohaterem i organizatorem Niżowców był ks. Dymitr Wiśniowiecki, który po różnych kolejach obrał za siedzibę wyspę Chortycę na Dnieprze i wystawiwszy tu obronny zamek, zgromadził i uorganizował kozactwo, które w części na sąsiedniej wyspie Tomakowce przemieszkiwało. Ambitne jego zamiary, do których spełnienia posługiwać mieli Kozacy, skończyły się śmiercią na palu w Konstantynopolu, ale zaprowadzona przez niego organizacja i przykład osobisty zaczęły ściągać tłumy ubogiej szlachty i różnych awanturników na dnieprowe wybrzeża; kozactwo podniosło się w opinji ogółu, Kozak stał się niemal szlachcicem dzięki swemu rycersko-chrześcijańskiemu

powołaniu, książę Dymitr nazywany przez Kozaków *atamanem*, zaszczepił w nich ducha samoistności i przedsiębierczości, to też nie oglądając się wcale na Rzeczpospolitą, rozpuszczają oni swe raczej łupieżcze niż rycerskie wyprawy aż pod sam Konstantynopol, narażając przeto Polskę na ciężkie zawikłania ze słusznie użalającą się na to Portą. Każdy zuchwały awanturnik (n. p. Zborowski Samuel) łatwo zyskuje zaufanie Kozaków, gotowych wspierać jego zamysły. Niewykonanie rady Daszkiewicza, projektującego dostarczanie Kozakom płacy i żywności przez zasłaniane ich piersiami włości, zmuszało Niżowców do szukania sobie chleba przez najmowanie się sąsiednim mocarstwom lub rozbójnicze wycieczki na terytorjum tureckie. Jakkolwiek poddani władzy hetmana, dowodzącego całem wojskiem ukraińskiem, obierali oni sobie drugiego „koszowego“ hetmana, który niepomyślną wyprawę zwykle własną głową przypłacał. Bezżeństwo, równość i wspólność, przy ślepem posłuszeństwie i szalonej odwadze, nadawały Niżowcom ogromną siłę, która ujęta w pewne karby, mogła wielkie wydać rezultaty. Zostawione same sobie kozactwo puszczało się na awanturnicze wyprawy: to niszczą Perekop i miasta czarnomorskie, to posiłkują przeciw Turcji zbuntowanego hospodara wołoskiego Iwonię, to najeżdżają Wołoszczyznę dla osadzenia na tronie Podkowy. Batory, rozjątrzony skargami posłów tatarskich i tureckich, chciał z początku wytępić mieczem kozactwo, ale później poprzestawszy na skaraniu śmiercią Podkowy, wydał „ordynację“, ograniczającą liczbę Kozaków do 6,000 (6 pułków po 1,000 ludzi, rozłożonych w Białej Cerkwi, Kaniowie, Korsuniu, Czehryniu, Perejasławiu i Czerkasach) i naznaczającą im płacę, ubiór i zwolnienie od wszelkich ciężarów. Hetman, naznaczany przez samego króla, miał mieć siedzibę w Trechtymirowie. Niżowcy są traktowani przez króla po szlachecku: „panowie moi ojcy“. Ordynacja ta wkrótce poszła w zapomnienie—żołdu dla braku pieniędzy nie płacono, a **K.** po dawnemu zaczęli na swą rękę wojować i ściągać na Koronę niebezpieczeństwo wojny z Turcją. To też po śmierci Batorego, rozmiłowany w pokoju naród, dla zabezpieczenia się ordynacją z 1590 ścieśnia swobody Kozaków, oddając ich pod ścisłą od hetmana zależność, a przytem stara się przez rozdanie „pustyń za Białą Cerkwią“ rozszerzyć panowanie pługa i wytępić w tamtejszej ludności zamiłowanie koczowniczego i awanturniczego życia. Tymczasem rozzuchwaleni **K.**, nie mając z czego żyć, zwracają się ku posiadłościom ukraińskich magnatów, plondrując je pod wodzą Kosińskiego (ob.), Łobody i Nalewajki. Po uśmierzeniu przez Ostrogskiego i Żółkiewskiego tej na bunt zakrwawającej swawoli, wydano w 1596 bardzo surową konstytucję, odejmującą Kozakom wszelką samoistność i swobody i z wielką gorliwością zabrano się do kolonizacji naddnieprzańskich okolic, osadzając je bądź przybyszami z różnych stron, bądź zniewolonymi do pługa Kozakami. Mimo to wszystko, zbieg przyjaznych okoliczności pozwolił Niżowcom odzyskać wkrótce dawną sławę i znaczenie. Udział w wojnie z Michałem, hospodarem wołoskim, a następnie w walce ze Szwedami zwolnił ich od narzuconych niedawno ograniczeń. Wyprawy, jakie urządzali Mniszchowie w sprawie Dymitra Samozwańca, a Potoccy, Koreccy i Wiśniowieccy dla poparcia Mohyłów na Wołoszczyznie, dawały Kozakom szerokie pole do popisu swego męstwa. Skoro się jednak wojny pokończyły, a obiecywany przez sejmy żołd nigdy nie dochodził Niżowców, musieli oni albo łupić włości magnatów ukraińskich, albo wyprawiać się do Turcji. Chęć łupów ściągała mnóstwo szlachty do udziału w tych wyprawach, które od 1613 do 1625 z niezmiernem odbywają się powodzeniem, przynosząc nieraz łupy do 40 miljonów wartujące. Wyprawy te rzuciły tak wielki postrach na brzegi morza Czarnego, że ustał tam zupełnie wszelki handel i przemysł. Zrozpaczona Porta zbiera całe swe siły, by na Rzeczypospolitej pomścić krzywd swoich. Pod Chocimem (1621) 40,000 Kozaków pod wodzą Piotra Konaszewicza (ob.) stanowszy wywierają wpływ na przebieg walki. Konaszewicz jest duszą całej obrony. Nie otrzymawszy żadnej nagrody za tę nieocenioną przysługę, musieli **K.** ponowić wyprawy do Turcji. Przez całą pierwszą połowę XVII w. trwa ten coraz bardziej naprężający się stosunek między pragnącymi dochować wierności Rzeczypospolitej Zaporożcami a lekceważącą i gniotącą ich coraz więcej szlachtą. Wyprawa Koniecpolskiego (1625), zakończona upokorzeniem się Kozaków i ugodą kurukowską; bunt Tarasa (1630) wywołany rozłożeniem wojsk koronnych na Ukrainie; niedopuszczenie posłów kozackich do udziału w elekcji po śmierci Zygmunta III; uchwały sejmowe z 1635 i budowa twierdzy Kudaku nad Dnieprem, zburzonej przez zbuntowane kozactwo; bunty Sulimy a głównie Pawluka, występującego niby w obronie króla Władysława IV, uciśnionego przez magnatów: oto główne momenty wzrastającego ciągle rozdwojenia między Zaporożcami a Rzecząpospolitą w tej tak ważnej, a mimo to tak lekceważonej *kwestji kozackiej*. Punktem kulminacyjnym tego naprężonego stosunku była konstytucja z 1638, odejmująca kozactwu wszelkie przywileje i ogłaszająca tych, których „fortuna belli przy życiu zachowała, za w chłopy obrócone pospólstwo“. Wyłączeni byli z tego tylko regestrowi Kozacy (bunty bowiem podnosiła zwykle czerń nie wpisana w regestr). Oddano ich pod rozkazy komisarza polskiego i ograniczono pobyt na trzech starostwach, poza których obrębem każdy Kozak był uważany za chłopa. Sicz (ob.) zniesio-

no, powierzając straż dnieprowych brzegów kolejno jednemu z pułków regestrowych. Odpowiedzią na wprowadzanie w życie tej ustawy był bunt Ostrzanina, którego uśmierzeniu towarzyszyły liczne okrucieństwa i bezprawia. Magnaci ukraińscy, uspokojeni ze strony kozactwa, zajęli się urządzaniem i kolonizowaniem posiadłości swoich, które dla zwiększenia intraty wypuszczano Żydom w dzierżawę. Ci, zawładnąwszy prócz tego karczmami, gorzelniami i młynami, straszliwie uciskać zaczęli lud wiejski, obarczając go pańszczyzną i wyzyskując wszelkiemi sposobami; rządy podstarościch w dobrach królewskich równały się co do ucisku postępowaniu żydowskich dzierżawców. Położenie regestrowych było także nie do zazdrości, od kilku lat bowiem nie pobierali wcale żołdu, rozkradanego przez narzuconą im polską starszyznę. Wtedy to powstała śród kozactwa myśl szukania pomocy u Tatarów krymskich. Bohdan Chmielnicki (ob.), setnik kozacki, który dostawszy się pod Cecorą w niewolę Tatarom, poznał ich język i obyczaje, a przez swoją dzielność umiał wywrzeć wielki wpływ na Kozaków, stał się przywódcą niezadowolonych. Sam on doświadczył ucisku podstarościch, będąc skrzywdzonym ciężko przez jednego z nich (Czaplińskiego). Doprowadzenie do skutku planów Władysława IV co do olbrzymiej wyprawy przeciw Turcji, mogło jedynie powstrzymać grożący ciągle bunt Kozaków i połączenie się ich z Tatarami. Opozycja szlachty i magnatów niweczy plany królewskie i przyśpiesza wystąpienie Chmielnickiego, który zapewniwszy sobie pomoc tatarską, staje na czele Zaporożców. Gdy ani stawiane przez **K.** żądania, ani zalecenie króla co do łagodnego z nimi postępowania nie zostały wysłuchane, walka stała się nieuchronną. Samolubstwo i ślepota magnatów zebrały owoce swego siewu. Hetman Potocki z synem pobici pod Żółtemi Wodami i Korsuniem, a jednocześnie Władysław IV schodzi ze świata. Odgłos tych zwycięstw, w połączeniu z uniwersałami Chmielnickiego, podniecał wszędzie lud do walki, zwłaszcza że odezwy głosiły wojnę nie z królem i Rzecząpospolitą, lecz z „dumnymi panami". Wołyń, Podole i część Litwy zostały zalane przez oddziały Chmielnickiego; kto nie uszedł, ten życiem przypłacał lub szedł w niewolę tatarską. Sam przywódca nie był w stanie panować nad fanatyzmem i zaciętością ciemnych mas i musiał iść tam, gdzie go ogólny prąd pociągał, dalej i inaczej, niż sam pragnął i zamierzał. Przyczyniała się do utrudnienia Chmielnickiemu wpływu na masy nietaktowna polityka kierowników spraw publicznych Rzpltej, którzy pomimo nauki pod Piławcami otrzymanej (1649), nie chcieli pojąć konieczności szczerego przyznania swobód politycznych kozactwu. To też wojna nie ustawała pomimo chwilowo zawieszających ją ugód. Oblężonemu Zbarażowi śpieszy na pomoc z ogromnem wojskiem Jan Kazimierz i po niezbyt korzystnej bitwie pod Zborowem zawiera tam ugodę, nadającą Kozakom obszerne swobody (40,000 regestrowych, ale tylko z dóbr i miast królewskich—swobody kozackie w obrębie wojew. Kijowskiego, Bracławskiego i Czernihowskiego, metropolita 9 miejsce w senacie, Chmielnicki hetmanem). Ugoda ta (13 sierpnia 1649) nie zadowoliła ani **K.**, ani szlachty; wojna też wkrótce się ponowiła i walka pod Beresteczkiem zadała **K.** ciężką klęskę, z której nie skorzystano należycie. Pokój w Białej-Cerkwi (1651), niekorzystny dla **K.**, nie zapowiadał końca walki, która się wszczęła na nowo klęską pod Batowem (na Podolu), gdzie hetman Kalinowski (ob.) pada z 5,000 rycerstwa. Zebrane wojska śpieszą na odsiecz oblężonemu Kamieńcowi i okopują się pod Żwańcem, gdzie po niefortunnych bojach ugoda z Tatarami skłania i Chmielnickiego do zgody. Chmielnicki tymczasem w skutek ugody zawartej w Perejasławiu (1654) oddaje się (woj. Kijowskie i Czernihowskie) carowi Aleksemu Michajłowiczowi, i odtąd już toczy wojnę z pomocą swego nowego władcy i sprzymierzeńca. Po śmierci Chmielnickiego powstaje rozdwojenie śród **K.** Wyhowski (ob.) staje na czele partji przyjaznej Rzpltej i przez ugodę Hadziacką (1658) uznaje napowrót władzę Jana Kazimierza, otrzymując za to dla województw: Kijowskiego, Bracławskiego i Czernihowskiego te same prawa i swobody autonomiczne, jakie unja lubelska zapewniła Litwie (oddzielnych hetmanów, marszałków, podskarbich i trybunał własny). Ugoda ta jednak nie wydała należytych owoców; nie szanowało jej zarówno kozactwo, śród którego wrzały zacięcie spory, a nawet walki między trzema partjami, na Rosji, Turcji i Polsce wspierającemi swe plany; jako też ze strony duchowieństwa polskiego nie mogącego ścierpieć tolerancji zapewnionej greckiemu wyznaniu. To też skołatana domowemi i zewnętrznemi wojnami Rzplta musiała dla ubezpieczenia swoich granic wschodnich zawrzeć w *Andruszowie* pod Smoleńskiem (1667) rozejm, odstępujący Rosji woj. Czernihowskie i oddający jej na pewien czas posiadanie Kijowa wraz z władzą nad Siczą zaporoską. Sobieski, chcąc zyskać pomoc carowej Zofji w wojnie z Turcją, zamienił ten czasowy rozejm na trwały traktat, odstępujący na zawsze Ukrainę z Kijowem (traktat Grzymułtowskiego 1686). Odtąd **K.** przestają odgrywać role polityczną, z wyjątkiem jedynie wystąpienia Mazepy (ob.), którego plany wzięły całkiem niepomyślny obrót. Cesarzowa Katarzyna zniosła 1775 Sicz zaporoską. Część Kozaków przesiedlono między Kubań i Azów (stąd pochodzą Czarnomorscy **K.**); część jakaś przeniosła się do Turcji (Nekrasowcy, ob.); Sicz sama nazwano Pokrowskiem, a terytorjum całe gub. Noworosyjską.— Źródła współczesne są: Samuela Twardowskiego

„Wojna Domowa“; Chevaliera „Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne“ (w „Bibliot. polsko-ros.“, Paryż, 1663 i 1860); „Archiw jugozapadnoj Rusi“ (T. 1, Kijów, 1859); historycy: Rudawski i Kojałowicz, tudzież liczne djarjusze i pamiętniki: Jerlicza, Paska, Michałowskiego. Z opracowań najważniejsze są: Kostomarowa „Bogdan Chmielnicki“ (3 t., Petersburg, 1870) i „Hetmaństwo Wyhowskiego“ (1862); Anquetil „Die Kosaken in ihrer geschichtlichen Entwickelung“ (Berlin, 1860); Springer „Die Kosaken, deren historische Entwickelung“ (Wiedeń, 1877); Erkert „Der Ursprung der Kosaken“ (Berlin, 1882); Boniewski „Istoria Donskago wojska“ (Petersburg, 1834, t. 2); Riegelmann „Istoria Donskich Kozaków“ (Moskwa, 1846); Köppen „Reise ins Land der Donischen Kozaken“ (Petersburg, 1850). Z polskich opracowań celuje przed wszystkiemi praca Szajnochy „Dwa lata dziejów naszych 1646 i 1648“ (2 t., Lwów, 1869), ani bowiem kompilacja Gliszczyńskiego (ob.), ani „Kozaczyzna“ Czajkowskiego, ani też tembardziej dziełko Czarnowskiego (ob.) nie mają wartości naukowej.

Kozacy, w Rosji stanowią osobny stan narodu, który jest obowiązany w oznaczonych terminach, tudzież na zawołanie, wystawiać pewną liczbę jeźdźców, tak dla obrony granic, jako też dla wewnętrznej w państwie służby. Według pochodzenia **K.** dzielą się na dońskich i małoruskich. Od pierwszych wzięli początek: **K.** jaiccy, przemianowani później na uralskich, syberyjskich, orenburskich, grebieńskich, mozdockich, tereckich i t. d. Od ostatnich pochodzą **K.** zaporożcy, zwani dzisiaj azowskimi i czarnomorskimi. Na czele każdego wojska stoi ataman. Wszystkie sprawy wojskowe i cywilne **K.** podlegają głównemu zarządowi wojsk kozackich, będącemu departamentem ministerjum wojny. **K.** muszą służyć wojskowo od 18 r. życia przez lat 20, z tego we froncie lat 12, za to są wolni od podatków.

Kozak, grzyb, ob. Clavaria.

Kozak, taniec ruski, tańczony z wielkiem upodobaniem na Ukrainie i za Dnieprem w Małorosji, w takcie na $^2/_4$ z rytmicznym naciskiem na obie ćwierciowe. Tańczony jest tylko przez dwie osoby, naprzeciwko sobie stojące. Jest to rodzaj tańca wojennego, należący do groteskowych, w którym siła, zręczność i zwinność, a obok tego jakieś odurzenie i szał przemagają nad miłą i wdzięczną wesołością.

Kozak Jan Sofron z Prachni albo z Prachusen, lekarz i teolog czeski, * 1607 w Horaždiowicach, † 1685 w Bremie; wygnany z kraju rodzinnego po bitwie Białogórskiej, służył później jako lekarz w wojsku szwedzkiem, następnie opuścił służbę wojskową i osiadł jako lekarz praktyczny w Bremie. Wydał znaczną liczbę dzieł treści lekarskiej i teologicznej.

Kozak Ługański, pseudonim pisarza rosyjskiego Dahla (ob.).

Kozakiewicz Antoni, współczesny malarz, * w Krakowie 1841 r.; tutaj uczęszczał do szkoły realnej, po śmierci ojca przeznaczony przez familję do stanu kupieckiego, poszedł za swojem natchnieniem i 1858 r. wstąpił do szkoły sztuk pięknych, utrzymując się z lekcji rysunków. W 1868 udał się do Wiednia do szkoły Engertha, skąd po trzech latach pojechał do Monachjum i w tem mieście we własnem atélier zaczął pracować. Maluje obrazy przeważnie rodzajowe, w których okazał prawdziwy talent, jak np. „Marzenie dorobkowicza,“ „Levitoux,“ „Ostatnie chwile Sawy,“ „Nauki dziadunia“, „Branka czyli powrót z Jasyru i t. d.“; niektóre z nich znane są także z reprodukcji w ilustrowanych pismach warszawskich, albo z rysunków na kamieniu.

Kozakiewicz A.

Kozakowicz Jan, wierszopis polski, rodem z Litwy, zmarły na początku XVII w. Jego polskie wiersze umieszczone są w „Postyli polskiej“ Reja, wydanej w Wilnie 1594, a łacińskie przy niemieckiem tłómaczeniu „Apologji“ Krowickiego, drukowanej tamże 1602. Wydał zaś osobno: „Historja Józefa syna Gorionowego o wojnie Żydowskiej“ (Wilno, 1595, mierne tłómaczenie prozą); „Chanes Danieliano“ (Wilno, 1603) i „Orzech włoski“ (Wilno, 1603).

Kozaków, szczyt górski, leżący na północo-wschód od Turnowa, w Czechach, ma 700 metr. wysokości; od niego bierze początek pasmo gór ciągnące się aż do Nowej Baki i Iczyna. Góra ta obfituje w drogie kamienie, obrabiane w Turnowie.

Kozel (*Cosel*), herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem—lew w połowie od góry złoty, od dołu srebrny wspięty (Brockdorf odm.); w lewem czerwonem—pół orła białego ukoronowanego. U szczytu kapelusz śpiczasty zielony w srebrne ząbkowane lewo-ukośne pasy, z koroną i trzema piórami pawiemi. Labry z prawej strony błękitno-złote, z lewej czerwono-srebrne. Nadany 1706 Annie Konstancji v. Brockdorf z nazwiskiem hrabiny v. Cosel. Polski dyplom hrabiowski wydany 1724, indygenat 1768.

Kozel.

Kozernik, tak nazywano w towarzystwie strzelców kurkowych tych członków, którzy w u-

roczystych pochodach postępowali na czele orszaku. W dawnej polszczyźnie **K.** znaczył kosterę, albo szulera.

Kozia bródka, roślina, ob. Tragopogon.

Koziańskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie Witebskim. Podług metryk litewskich powstało w drugiej połowie szesnastego wieku z dawniejszego sstwa ozierzyckiego i składało się z dóbr: Koziany, Miszniewice, Toropczany, Celowica, Dolhopole, Dobryszewo, Prażnowo, Poleszany, Prystań, Rajcerowo, Sminozelce i Starynowicze; niektóre z tych dóbr leżały w wdztwie Połockiem. Od 1589 było w posiadaniu książąt Sokolińskich, Połubińskich, Przysieckich, Paców, Pakoszów, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III, z d. 27 maja 1758, dzierżyli je Ignacy i Helena z Kozielska Ogińscy, marszał. w. w. ks. lit., którzy opłacali z niego kwarty złp. 9,347, a hyberny złp. 1,600.

Koziar, grzyb, ob. Clavaria.

Kozibród, roślina, ob. Tragopogon.

Kozica, ob. Antylopa.

Koziczkowski, herb: W polu srebrnem—trzy pięciolistne róże czerwone, z jednej gałązki o trzech odnogach z liśćmi. U szczytu trzy pióra strusie. W odmianach bywa półksiężyc czerwony nad opisanemi różami, lub też gałązki róż wyrastają każda oddzielnie z poziomo leżącego pnia zielonego, a u szczytu jest pióro strusie czerwone między dwoma białemi.

Koziczkowski.

Koziebrodzki.

Koziebrodzki (hrabia), *Koziobrodzki* v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem, w środku złotej podkowy—srebrny krzyż kawalerski. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—jastrząb z podkową i krzyżem w łapie. Labry z prawej strony błękitno-srebrne, z lewej błękitno-złote. Tarczę podtrzymują gryfy złote.

Koziebrodzki Władysław hr., współczesny pisarz polski, * 1839 w Kołodziejówce w cyrkule tarnopolskim, † 1893, ukończył instytut techniczny w Krakowie, przez rok uczęszczał do Sorbony w Paryżu. Od 1862 do 1866 mieszkał w Szwajcarji, gdzie napisał kilka broszur politycznych: „Być albo nie być“, „Co robić?“, „Galicja i Austrja,“ jako też „Szkice z nieodległej przeszłości“, drukowane przy *Dzienniku Liter.* Odbywszy następnie podróż na Wschód, wrócił do Galicji. Różnemi czasy był współpracownikiem *Gwiazdki Cieszyńskiej*, *Nowin*, *Dziennika Liter.*, *Niewiasty* i *Kraju*, w których to pismach umieszczał swoje powiastki i powieści jak „Przerwane wesele“, „Flisak,“ „Macocha,“ „Wdowa i t. d.“ (w *Gwiaź. Ciesz.*), „Ciotka Tekla“ (w *Niewieście*), „Właściciel dóbr“ (w *Dzien. Liter.*), jako też artykuły innej treści. Od r. 1868 poświęcił się szczególnie dramaturgji i napisał „Po ślizkiej drodze“ dram. w 4 akt., „Hrabia Marjan“ kom. w 4 aktach, „Klaudja“ dram. w 2 akt., tudzież jednoaktowe komedje salonowe, najlepsze pomiędzy jego pracami: „Pokusa“, „Balowe rękawiczki“, „Po ślubie“, „Zakochana para“, „Zawierucha“, „W jesieni“ i „Celina“, „System pana Macieja“ (komedja w 3 akt., 1880), „Repertorjum czynności sejmu galicyjskiego od 1861 po rok 1883“ (Lwów, 1885); „Stryj przyjechał“ (komedja w 1 ak., 3 wyd., Lwów, 1891); „Zawierucha“ (kom. w 1 akt.); „Klaudyn“ (szkic dramatyczny w 2 akt.); „Zakochana para“; „Miłe złego początki“; „W jesieni“; „Po ślizkiej drodze“; „Hrabia Marjan“ (1870); „Nauczycielka“ (1893).

Koziebrodzki Wł.

Koziegłowy, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Będzińskim, nad dwiema rzekami, Boży Stok i Złoty Stok; liczy 2,200 m.

Kozielec, m. pow. gub. Czernihowskiej, nad rz. Ostrą; liczy 5,160 m.—*Kozielecki powiat*, ma 2,726 w. kw. z 136,022 m.; powierzchnia—równina falowata; grunt czarnoziemny lub gliniasty; rzek ważniejszych niema. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, konopi, tytuniu, ogrodnictwem, hodowlą koni i t. d.

Kozielsk, m. pow. gub. Kałuskiej, na lewym brzegu rzeki Żyzdry, ma 5,908 m. (1897); jedno ze starożytnych miast w ziemi Wiatyczów, wspomina się pod 1146; od XII w. do połowy XIV było księstwem udzielnem, potem weszło w skład w. ks. Moskiewskiego; czas jakiś należało do Olgierda (do 1408).—*Kozielski powiat*, na przestrzeni 2,344 w. kw. ma 128,312 m. (1897); powierzchnia—równina wzniesiona, grunt przeważnie gliniasty. Główna rz. Żyzdra; lasów dosyć, łąk mało. Rolnictwo i hodowla bydła zaniedbane; mieszkańcy zajmują się przeważnie uprawą konopi i wyrobem pieńki, oraz oleju konopnego.

Kozielski, z łac. *Caper*, Jan, teolog ewangelicki i pastor w Międzyrzeczu od r. 1560; następnie (1588 r.) żarliwy socynjanin i pastor do r. 1608 w Szmiglu, gdzie utopiony został przez żołnierzy. Oprócz wielu listów, wydał „Dialogus de coena Domini inter Marchitum et Polonum“ (1565).

Kozieł *(Capra)*, rodzaj zwierząt ssących przeżuwających, z rodziny pochworogich czyli pustorogich *(Cavicornia)*. Od owiec, z któremi przez Linneusza był łączony, rodzaj ten różni się kilkoma szczegółami: rogi mają **K.** łukowato wzniesione, ścieśnione, z końcami zagiętemi, lub szrubowato zakrzywionemi; czoło wypukłe, wzniesione, a profil nosa prosty, lub cokolwiek zaklęsły; ogon krótki do góry zadarty i na podbródku po większej części obwisła włosista broda; kopytka ma grube, trapezoidalne. Żaden gatunek nie ma łzocieków, ani gruczołów międzypalcowych. Ogólna budowa **K.** jest silna i zwięzła; nogi mają niewysokie i dość grube, szyję krótką i prostą, uszy mierne, zaostrzone, prosto stojące. Samice, *kozy*, są znacznie mniejsze i szczuplejsze, z rogami mniejszemi i u niektórych brodatych gatunków bezbrode. **K.** żyją małemi stadami na szczytach gór Starego lądu, między strefą lesistą a granicą wiecznego śniegu. Są nadzwyczaj zręczne i bystre, żywią się roślinami górskiemi. Znanych jest kilkanaście gatunków; najwięcej w nie obfituję Azja. Na Alpach żyje dziko **K.** *skalny*,

Kozieł bezoarowy.

Kozieł szrubowy.

Koza angorska.

Kozieł domowy.

koziorożec (C. ibex), w małej bardzo już liczbie, w Karpatach wcale go niema i podobno nigdy się tam nie znajdował, to zaś, co tam górale **K.** skalnym zowią, jest giemzą. Z gatunków kaukaskich najważniejszym jest **K.** *bezoarowy*, *pazeng (C. aegagrus)*, dostarczający bezoaru (ob.). **K.** *szrubowy*, *markhor (C. Falconeri)*, z długiemi rogami szrubowato skręconemi, żyje na najwyższych szczytach Himalajów.—**K.** *domowy*, *cap (C. hircus)* pochodzić ma od **K.** bezoarowego, atoli prawdopodobniej powstał z pokrzyżowania pierwotnego szczepu z kilku innemi dzikiemi gatunkami. Z ras jego najważniejsze są długowłose: *angorska* (ob.), *kaszemirska* i *tybetańska*, których włos dostarcza materjału na delikatne i trwałe tkaniny, atoli rasy te utrzymują się tylko w okolicach górzystych. Inne rasy są niewielkiej wagi, dla uboższej ludności wartość ma ich nabiał, gdyż dają go obficie przy łatwem utrzymaniu; skóra wyprawia się na safjan. W Ameryce otrzymano mieszańce **K.** domowego z owcą, które znaczne przynoszą korzyści. Cała Europa hoduje około 19 miljonów kóz. W języku myśliwskim koza znaczy sarnę.

Kozieł, herb. **K. I:** W polu czerwonem—kozieł srebrny w biegu. U szczytu pół kozła.-

Koziel I.

Kozieł II.

K. II v. *Miesiąc i strzały*: W polu czerwonem, na barku srebrnego półksiężyca—trzy strzały. U szczytu trzy pióra strusie.

Kozieł-Paklewski Alfons, przedsiębierca, kształcił się w szkole Pijarów w Połocku i w uniwersytecie wileńskim, następnie był urzędnikiem do szczególnych poruczeń przy generał-gubernatorze Syberji zachodniej ks. Gorczakowie. Obeznawszy się z handlem miejscowym, założył dwa domy dla swych operacji w Tiumeniu i Tomsku, objął dostawę prowjantów rządowych, założył o 20 wiorst od Tomska hutę szklaną, wziął w dzierżawę kilka rządowych gorzelni i stał się największym producentem okowity, od której samej akcyzy rocznie opłacał 4,000,000 rs. W r. 1845 urządził pierwszą żeglugę parową na rzece Obi, pobudował parostatki, a pracą i zdolnością doszedł do miljonowej fortuny. Handel i przemysł syberyjski Paklewskiemu zawdzięcza swój rozrost i rozkwit, a tysiące ludzi byt i utrzymanie. Z funduszów własnych zakładał szkoły, szpitale, ochrony i kościoły. Odwiedzał kraj i hojne świadczył dobrodziejstwa. † 1890 roku w swym majątku Bykowszczyzna, w pow. Lepelskim, gub. Witebskiej.

Kozienice, miasto w gub. Radomskiej, pow. Kozienickim (1,655 w. kw. i 111,530 miesz.), o 6 wiorst od Wisły, o 5 mil od Radomia odległe. Pamiętne jest bitwą, stoczoną na początku miesiąca kwietnia 1656, w której Stefan Czarniecki, ścigając Szwedów, zniósł oddział generała Torn-

skilda. Przed kościołem stoi murowana kolumna, wzniesiona na pamiątkę urodzenia się w tem mieście 1 stycznia 1467 króla polskiego Zygmunta I, opatrzona z czterech stron marmurowemi płytami i stosownym łacińskim napisem. Niegdyś królowie polscy tutaj często przebywali dla łowów, wyprawianych w okolicznych kniejach. Obecnie miasto **K.** liczy 5,327 miesz. (1897).

Kozienickie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Sandomierskiem, pow. Radomskim. Podług lustracji z r. 1632 zaliczały się do niego: miasto i wieś Kozienice, Opatkowice, Mironice, Bielany, Swierze, Brzoza z folw., Wola Brzoska, Jedlna, Kozłów, Jastrzębia, Gzowice z folw., Piotrowice, Wargocin, Wróblany. Porozdzielano następnie te dobra na różne dzierżawy; znaczniejsze z nich były w posiadaniu roku 1771 Jana Dunina Brzezińskiego, Adama Ponińskiego i Ignacego Husarzewskiego z żoną, którzy łącznie opłacali kwarty złp. 2,616 gr. 24, a hyberny złp. 4,066 gr. 27. Inne dobra należały do ekonomji królewskiej. W Kozienicach narodził się dnia 1 stycznia 1467 r. król polski Zygmunt I, a na polach tego starostwa dzielny Czarniecki w początkach kwietnia 1656 r., odniósł świetne zwycięstwo nad generałem szwedzkim Tornskildem.

Kozieradka, roślina, ob. Trigonella.

Kozierowski lub *Koziorowski* Ignacy, biskup adrateński w XVIII wieku, * około 1708, † 1791. Protegowany przez księcia prymasa Władysława Łubieńskiego, wyświęcony został na biskupa w Skierniewicach 2 lutego 1763. Zwykle przemieszkiwał w Mstowie nad Wartą, gdzie był proboszczem kanoników regularnych.

Kozietulski (baron) v. *Abdank* odm., herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem—złota baszta blankowana z chorągwią srebrno-czerwoną; w dolnem—krokwie srebrne, tworzące literę **W.** Nad tarczą korona baronowska. Nadany przez Napoleona I w 1811 generałowi Janowi Leonowi Kozietulskiemu.

Kozietulski.

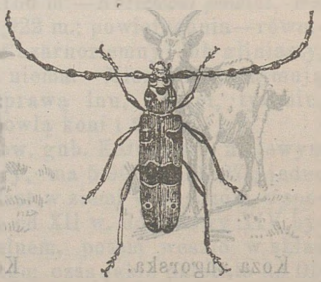
Kozietulski Jan.

Kozietulski Jan Leon Hipolit, pułkownik wojsk polskich, * 1781 w Skierniewicach, z rodziny osiadłej oddawna w Czerskiem, która wzięła swą nazwę od dóbr Kozietuł i jest gałęzią rodu Skarbków herbu Habdank. Po ukończeniu nauk w korpusie kadetów w Warszawie, wszedł 1806 do wojska polskiego pod dowództwo Henryka Dąbrowskiego, jako podkomendant gwardji honorowej. Za odznaczenie się w bitwach pod Nasielskiem, Pułtuskiem i Eylau został szefem szwadronu pułku szwoleżerów. W czasie kampanji hiszpańskiej wsławił się zdobyciem silnie obwarowanych i dzielnie bronionych wąwozów Somo-Sierra dnia 30 listopada 1808, za co z własnych rąk cesarza Napoleona otrzymał krzyż Legji honorowej. Podobnież odznaczył się w wielkiej bitwie pod Wagram (1809); za zasługi swe zaszczycony został przez Napoleona 26 kwietnia 1811 godnością barona cesarstwa i otrzymał donację dóbr Syck w królestwie Hanowerskiem. Za niezwykłe męstwo okazane podczas wyprawy rosyjskiej 1812 r. w wielu bitwach, a zwłaszcza pod Mało-Jarosławcem, otrzymał stopień pułkownika - majora. Odbywszy wszystkie następne kampanje, po upadku Napoleona i utworzeniu w r. 1815 armji polskiej, dowodził czwartym pułkiem ułanów. Jako człowiek, odznaczał się zacnością uczuć i miłością bliźniego. W r. 1820 **K.** opuścił służbę i † 1821 w Warszawie; pochowany we wsi Belsku niedaleko Grójca. Wydał dzieło p. t. „Przepisy jeżdżenia na koniu, robienia pałaszem i lancą, dla lekkiej kawalerji".—Życiorys jego w *Tyg. Illustr.* (1861, № 96). Por. Aleksandra Rembowskiego przedmowę do dzieła „Źródła do historji pułku polskiego lekkokonnego gwardji Napoleona I" (Warszawa, 1899).

Kozilep, roślina, toż co czystek kretajski, ob. Czystek.

Koziołek, roślina, ob. Poziołek.

Koziorogi, *długorogi (Longicornia, Cerambycidae)*, rodzina owadów tęgopokrywych, obejmująca przeszło 7,500 gatunków, o ciele długiem, z rożkami 11-stawowemi, bardzo długiemi. Należą tu chrząszcze wielkie, pięknie ubarwione, głównie w krajach zwrotnikowych. Przy dotknięciu przez tarcie głowy i tułowia wydają wyraźny szmer. Gąsienice są wydłużone, nieco spłaszczone, z bardzo małemi kończynami, bez oczu lub z oczami niewyraźnemi, przebywają w drzewie. *Kozioróg (Cerambyx heros)*, do 5 cm. długi, z różkami dłuższemi od ciała, czarny, pospolity w całej Europie; gąsienica jego żyje przez 3—4 lata w starych dębach i wygryza w nich szerokie przewody. Owad ukazuje się tylko po zachodzie słońca.

Kozioróg.

Koziorowski Kazimierz Roman, komedjopisarz, * 1853 w Zakluczynie, † 1900. Napisał komedyjkę „Chcę być mormonem,“ krotochwilę „Bykalski czy Wykalski.“

Koziorożec *(Capra ibex)*, ob. Kozieł.

Koziorożec, roślina, ob. Lucerna.

Koziorożec *(Caper, Capricornus)*, jeden z gwiazdozbiorów zwierzyńcowych (ob. Ekliptyka), pomiędzy 300 — 328° wzniesienia prostego i 9—28° zboczenia płd. Obejmuje 134 gwiazdy widzialne okiem nieuzbrojonem, z których dwie najjaśniejsze są trzeciej wielkości. W znaku **K.** słońce wschodzi w czasie przesilenia zimowego. Według mitologji, ma być wyobrażeniem kozy Amaltei, która wykarmiła Jowisza, lub też wyobrażeniem bożka Pana, który zemknąwszy przed olbrzymem Tyfonem, schronił się do Nilu, przybrawszy na się w przedniej części postać kozła, w tylnej ryby. *Zwrotnik Koziorożca*, ob. Zwrotnik.

Kozioróg, ob. Koziorogie.

Kozipowój, ob. Wiciokrzew.

Koziróg, roślina, ob. Lycium.

Kozler Piotr, pisarz słowieński, * 1824 w Krainie, † 1879; uczył się w Lublanie, Padwie i Wiedniu, prawnik; jakkolwiek pochodzenia niemieckiego, umiłował naród słowieński i dla jego dobra, pomimo prześladowań, pracował. Najważniejszą jego pracą jest „Zemljevid Slovenske Dežele in pokrajin“, oraz „Slovenci na Ogerskim“.

Kozłek, *Bieldrzan, Walerjana (Valeriana)*, rodzaj roślin z rodziny kozłkowatych, cechujący się kielichem w czasie kwitnienia ledwo znacznym, później wywijającym się w długie puchowate włoski, wieńczące owoc; korona o kraju 5-klapkowym, pręcików 3, owoc niełupka jednokomórkowa; należą tu zioła i krzewy w 100 około gatunkach, rozmieszczone we wszystkich strefach. **K.** *lekarski (V. officinalis)*, o łodydze do 150 cm. dochodzącej, bruzdowanej, liściach przeciwległych, pierzastodzielnych, kwiatach drobnych, czerwonawo-cielistych, dosyć przyjemnej woni. U nas pospolity, występuje w dwu formach, większej na miejscach wilgotnych, i mniejszej na miejscach suchych. Tej drugiej zwłaszcza odmiany korzeń jest ważnym środkiem lekarskim toniczno-pobudzającym; otrzymuje się też z niego eteryczny olejek *walerjanowy* (ob.). **K.** *rozdzielnopłciowy (V. dioica)* również się u nas przytrafia, ale korzeń jego działa słabiej. **K.** *dryjawnik (V. phu)*, w Europie środkowej i płd., ma własności podobne, jak **K.** lekarski, ale rzadziej się używa. Korzeń *spikanardy (V. celtica)*, rosnącej na najwyższych górach Europy środkowej, był niegdyś w wielkiem poważaniu u lekarzy, jak jeszcze obecnie u mieszkańców Alp.

Kozłek, owoc i kwiat.

Kozłkowate *(Valerianeae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy: kielich nazawiązkowy, już rozdzielony na 3 lub 4 ząbki, lub o 1 ząbku, już uformowany z włosów jedwabistych, przed zakwitnieniem nieznacznych i zwiniętych, później wywijający się w puch piórkowaty. Korona jednopłatkowa, osadzona na krążku wieńczącym wierzchołek zawiązka, rurkowato-lejkowata, z brzegiem podzielonym na 5, 4 lub 3 klapki. Pręcików 3, 4, 5, rzadko 1, do rurki korony przymocowanych. Szyjka nitkowata o znamieniu niepodzielonem, albo na 2 lub 3 gałązki rozszczepionem. Owoc jest niełupką 3, rzadko 1 komórkową, o nasieniu pojedyńczem, bezbiałkowem. Są to zioła o liściach przeciwległych, pojedyńczych lub pierzasto dzielnych, bez przylistków, o kwiatach 2 lub 1 płciowych, ułożonych w podbaldaszki dwudzielne, baldaszkogrona lub kupki ścieśnione. Należy tu około 140 gatunków w 10—12 rodzajach, właściwych głównie strefie umiarkowanej płn.; korzenie ich mają często własności lekarskie.

Kozłkowy olejek, ob. Walerjanowy olejek.

Kozłow Jan, poeta rosyjski, * 1774, od 29 roku życia, skutkiem paraliżu, pozbawiony władzy w nogach, a następnie i wzroku, † 1838 w Petersburgu. Z jego utworów poetycznych (ostatnia edycja 2 t., Petersburg, 1860), celniejsze są: „Czerniec,“ przełożony na wiele języków europejskich. „Księżna Natalja Dołhoruka.“ „Obłąkana“ i piękny przekład „Sonetów Krymskich“ Mickiewicza. Wzorem w poezji dla **K.** był Byron, z którego przełożył „Wędrówki Childe Harolda“ i „Don Juana.“ Główny charakter poezji **K.** stanowi smutek, wypływający ściśle z życia poety, przenikający wszystkie jego utwory i nadający im przeto monotonność.

Kozłowe ciernie, ob. Lycium.

Kozłowski, herb. **K. I:** W polu srebrnem — mur o trzech blankach, czerwony, walący się

Kozłowski I.

Kozłowski II.

prawo-ukośnie. U szczytu dwa czerwone rogi z 4-ma złotemi dzwonkami każdy.—**K. II** v. *Jastrzębiec* odm.: W polu szarem między ocelami srebrnej podkowy—krzyż czarny. Nad koroną jastrząb z podkową i krzyżem (jak na tarczy) w prawej szponie. Nadany 1788.

Kozłowski z Kozłowa Mikołaj, teolog rzymsko-katolicki, † 1450 w Krakowie, w r. 1410 był rektorem akademji krakowskiej i kanonik katedralny. Znajdował się na soborze w Bazylei. Zostawił w rękopiśmie kazania p. t. „Liber Sermonum quadragesimalium Cracoviae in Cathedrali basilica dictor.“

Kozłowski Paweł, Jezuita, żyjący w pierwszej połowie XVII wieku. Wielokrotnie było przedrukowywane dzieło jego: „Fasciculus Congregationis B. M. V. sub titulo Immaculatae ejusdem Conceptionis et felicissimi ex hac vita transitus i t. d.“ (6 wyd., Kraków, 1662). To samo po polsku p. t. „Snopek nabożeństwa kongregacji N. M. Panny i t. d.“ (Warszawa, 1643, 1657 i 1660).

Kozłowski Michał, znakomity rzeźbiarz rosyjski, kształcił się pierwotnie w akademji petersburskiej, następnie we Włoszech; † 1803 r. w Petersburgu, jako profesor tamecznej akademji. Celniejsze jego prace są: „Pomnik Suworowa“ w Petersburgu, statua „Samsona“ w Peterhofie, posąg „Katarzyny II“ i inne. Ozdobił nadto swemi pracami pałac taurycki Potemkina, Ermitaż i in.

Kozłowski Józef, kompozytor, * 1757 w Warszawie, † 1831 w Petersburgu; od 1775 był nauczycielem muzyki Michała Kleofasa Ogińskiego, słynnego autora polonezów i romansów. Bawiąc od 1786 w Rosji, wszedł do służby wojskowej rosyjskiej; od 1787 był dyrektorem orkiestr cesarskich, a następnie aż do 1821 dyrektorem generalnym teatrów cesarskich w Petersburgu. Sparaliżowany, uwolnił się od obowiązków, bawił czas jakiś w Polsce, 1824 wrócił jednak do Petersburga. Z przeszło 600 rozmaitych jego utworów (w większej części niedrukowanych), najcelniejszym jest „Requiem (Missa pro defunctis)“ na 4 głosy z orkiestrą, ułożone na śmierć Stanisława Augusta.

Kozłowski Mateusz, Dominikanin, * 1759 w Krakowie, † 1839 tamże. Po ukończeniu nauk naprzód w kraju, następnie w Rzymie, był profesorem filozofji, a potem teologji w Krakowie. Wydał: „De effectibus recentioribus his temporibus per artium et scentiarum in theologiam influxum prouctis“ (Warszawa, 1816) i „Rozprawa między ojcem Mateuszem, Dominikanem krak., a Feliksem Słotwińskim etc.“ (Kraków, 1825, Wrocław, 1829). Pozostawił też w rękopisie między innemi „Historję kościelną,“ nad którą pracował lat kilkanaście.

Kozłowski Ignacy Platon, muzyk, * 1786 na Podolu, † 1860; uczeń Fielda, był przez znaczny przeciąg czasu nauczycielem na Podolu i Wołyniu, później w Petersburgu, Moskwie i Odesie; od r. 1859 zamieszkał w Warszawie. Celniejsze jego dzieła są: opera „Marylla czyli Dożynki“ (J. B. Zaleskiego) i „Szkoła na fortepjan“ (Moskwa, 1833).

Kozłowski Józef, lekarz, od r. 1815—35 był profesorem anatomji i filozofji w uniwersytecie krakowskim, † 1856. Ogłosił „Rozprawę o różnych sposobach procesu wegetacji w przyrodzeniu zwierzęcem i t. d.“ („Roczn. tow. nauk. krak.“ t. XI) i in.

Kozłowski Wiktor, leśnik, * 1791 w Białymstoku, † 1858; kształcił się w uniwersytecie wileńskim; w latach 1812—18 służył w wojsku polskiem, gdzie dosłużył się stopnia kapitana; następnie wstąpił do służby cywilnej w wydziale leśnictwa przy komisji skarbu królestwa Polskiego, w r. 1828 został profesorem praktyki leśnej w szkole bodzętyńskiej, po której zniesieniu był dyrektorem lasów ordynacji Zamojskich, następnie był znowu nadleśniczym rządowym. Oprócz wielu artykułów zamieszczonych w Sylwanie, ogłosił „Słownik leśny, bartniczy, bursztyniarski i orylski“ (2 t., Warszawa, 1846) i „Pierwsze początki terminologji łowieckiej“ (1822). Ciekawy jego zbiór okazów drzew leśnych przewieziony został do Petersburga.

Kozłowski Felicjan Antoni, historyk polski, * 1805 we wsi Tupały w Płockiem, † 1870. Ukończywszy nauki w Płocku 1804, był krótko (do r. 1825) nauczycielem w Kaliszu, a następnie studjował historję i języki klasyczne w uniwersytecie warszawskim. Otrzymawszy stopień magistra nauk i sztuk pięknych, był nauczycielem szkoły praktyczno-pedagogicznej, a następnie liceum w Warszawie, oraz adjunktem przy gabinecie numizmatycznym uniw. warsz.; w końcu osiadł na gospodarstwie we wsi Czaplinie w Czerskiem. Najważniejszem jego dziełem jest: „Dzieje Mazowsza za panowania książąt“ (Warszawa, 1858), praca oparta na gruntowych studjach. doprowadzona aż do zjednoczenia Mazowsza z Koroną. Inne jego pisma są: „O cywilizacji początkowej Grecji,“ w programacie szkolnym 1829; „Statystyka państw Europy“ (Warszawa, 1838), oraz przekład trzech djalogów Platona: „Apologja Sokratesa, Kriton i Phaedon,“ z obszerną rozprawą o filozofji Platona (Warszawa, 1845).— Życiorys jego w *Kłosach* (r. 1872, t. XIII, № 328).

Kozłowski Korneli, syn poprzedniego, gospodarz wiejski, wydał przy dziele ojca: „Dzieje Mazowsza“ pracę swą: „Czersk historycznie i statystycznie opisany;“ tudzież „Przed rokoszem (1598—1605). Rzecz podług współczesnych źródeł rękopiśm. opowiedziana“ (Warszawa, 1856) i „Pieśni, podania, baśnie, zwyczaje i przysądy ludu z Mazowsza i t. d.“ (5 części, Warszawa,

1868—73). Ustęp z tego dzieła drukował w *Bibl. Warsz.* (t. III, r. 1863).

Kozłowski Alojzy Kalikst, *Jurowianin*, filolog, * 1806 roku we wsi Jurowie, w powiecie Kijowskim, † 1854 w Pikowie na Podolu. Ogłosił drukiem: „Arytmetyka rozumowano-przykładowa“ (Wilno, 1843); „Gramatyka polska rozbiorowa, ułożona podług zasad zdrowej logiki przez porównanie z innemi językami, krytycznie roztrząsanej budowy języka polskiego ze szczegółowym wykładem praw ustalonej pisowni i odmian gramatycznych“ (Kijów, 1850), jest to cz. I obszernej pracy, obejmującej naukę o głoskach. Całe dzieło miało się składać z 5 części, 4 pozostałe przygotowane do druku przesłane zostały akademji petersburskiej. Praca ta, pełna trafnych spostrzeżeń, nie jest wszakże wolna od urojeń. W *Dzien. Warsz.* drukował rozprawę o „Modlitewniku królowej Jadwigi,“ dowodząc jednoznaczności imion Jadwigi i Nawojki.

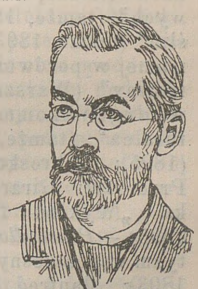
Kozłowski Feliks, filozof i moralista, rodem z Poznania, † 1872 roku; doktor obojga praw, docent i bibljotekarz uniwersytetu frejburskiego, następnie ksiądz. Ważniejsze jego prace są: „Początki filozofji chrześcijańskiej, włącznie z krytyką filozofji B. F. Trentowskiego“ (2 t., Poznań, 1845); „Uwagi krytyczne nad Chowanną czyli systemem pedagogiki narodowej“ (Poznań, 1844); „Ksiądz Józef Bogobojski czyli moc religji chrześcijańskiej w umiejętności i życiu“ (2 t., Gniezno i Leszno, 1846—48); „Stosunek kościoła rzymsko-katolickiego do nowopowstających sekt religijnych“ (Poznań, 1845); „Stosunek wiary umysłowej do wiary objawionej i t. d.“

Kozłowski Szymon, arcybiskup metropolita mohylowski, * 1819 w gub. Wileńskiej, powiecie Trockim, z ojca Jana i matki Magdaleny z Lenkiewiczów, † 1899. W r. 1831 wstąpił do seminarjum djecezjalnego wileńskiego, po ukończeniu kiejdańskiej szkoły powiatowej. Po dwóch latach przeniesiony został do akademji duchownej. Gdy w r. 1842 akademja wileńska przeniesioną została do Petersburga, ks. Kozłowski, jako wychowaniec tejże akademji, przeniósł się także do tego miasta, i po trzech latach, w r. 1845, ukończył akademję ze stopniem magistra św. Teologji, a następnie w roku 1862 otrzymał stopień doktora św. teologji. Na kapłana został wyświęcony w 1844, przez biskupa milteńskiego, sufragana kurlandzkiego, a później arcybiskupa mohylowskiego, ks. Kazimierza Dmóchowskiego. Po powrocie do djecezji, otrzymał posadę nauczyciela religji w gimnazjum kowieńskiem, z którego w roku następnym 1846, został wezwany do seminarjum wileńskiego na profesora teologji moralnej i homiletyki. W r. 1848 rektor rzym.-katol. akademji w Petersburgu, ks. Ignacy Hołowiński, powołał go do pełnienia obowiązków profesora historji kościelnej i prawa kanonicznego. Po trzech latach mianowany został rektorem seminarjum wileńskiego, który to urząd spełniał od 1851—1864 r. W 1852 zaliczony został do grona kanoników kapituły wileńskiej, w r. zaś 1862, biskup wileński, ks. Adam Krasiński, mianował go prałatem kantorem tejże kapituły. Od r. 1866, jako delegowany od kapituły wileńskiej, zajmował urząd asesora rz. kat. duch. kolegjum w Petersburgu, i tamże w r. 1877 przez arcybiskupa mohylowskiego i metropolitę ks. Antoniego Fijałkowskiego, został mianowany rektorem rz.-katol. duchownej akademji. W r. 1883 został prekonizowany na biskupa łucko-żytomierskiego, poczem w kościele św. Katarzyny w Petersburgu przyjął konsekrację i wkrótce objął rządy djecezji. W r. 1891 przeniesiony został na arcybiskupstwo mohylowskie, a 1892 r. przyjął paljusz i objął rządy archidjecezji. Arcybiskup Kozłowski wsławił się jako znakomity kaznodzieja i mówca. Całe swe życie, całą swą energję poświęcił on swoim duchownym dzieciom, bądź ucząc je swemi kazaniami, bądź przygotowując dusz pasterzy, bądź pisząc książki treści religijnej. Z pod jego pióra wyszło wiele wartościowych prac. Wymienimy kilka: 1) „Historja święta dla użytku młodzieży,“ w 2 częściach; 2) „Służba Boża, czyli nabożeństwo domowe i kościelne,“ z przydaniem nauki o powinnościach chrześcijanina, etc.; 3) „Biblja łacińsko-polska,“ z komentarzem Menochjusza, przełożonym na język polski, w 4 tomach; 4) „Kazania świąteczne i przygodne;“ 5) „Nabożeństwo kościelne,“ w przekładzie polskim, obok z tekstem łacińskim; 6) „Ewangelje i Lekcje,“ z krótkiem ich objaśnieniem; 7) „Rok kościelny“ i w. in.

Kozłowski Szymon.

Kozłowski Władysław, filozof, * 1832 r. w Berdyczowie w gubernji Kijowskiej, † 1899; kształcił się w uniwersytecie kijowskim. Prace swe z dziedziny filozofji pomieszczał w *Ateneum*, *Prawdzie*, *Kłosach* i in. czasopismach polskich, a mianowicie: w *Ateneum* 1887 — 88: „O Spencerze“ (pierwsze zasady, biologja, psychologja, etyka); „O socjologji Spencera i Comte'a“; „Psychologja Sully'ego“; „Neokantyzm“; „O dziele d ra Raciborskiego“; „Logika Milla;“ w *Prawdzie:* „Kilka uwag o hypnotyzmie“; „O samobójstwie zwierząt“; O uporze“; w *Kłosach:* „Współczesne kierunki filozofji“.

Kozłowski Wł.

Kozłowski Władysław M., przyrodnik i filo-

zof, * 1858 w Kijowie; po ukończeniu gimnazjum w Nowoczerkasku 1876 studjował nauki przyrodnicze w Kijowie do 1880, w 1890 uzyskał w Jurjewie stopień kandydata botaniki, 1900 zaś w Krakowie stopień doktora filozofji po obronie rozprawy „Zasadnicze twierdzenia wiedzy przyrodniczej w zaraniu filozofji greckiej". W ciągu 1880—89 r. przebywał na Syberji, następnie w Warszawie; w r. 1895 został asystentem przy katedrze chemji rolniczej i fizjologji roślin w Krakowie, wkrótce jednak przeniósł się do Stanów Zjednoczonych Ameryki płn., gdzie w różnych miastach prowadził wykłady polskie dla osadników, a zarazem badał tameczne stosunki społeczne i osady polskie. W r. 1898 wrócił do Europy i w archiwach Paryża oraz Rapperswylu prowadził poszukiwania tyczące się Kościuszki i Pułaskiego, wreszcie osiadł w Krakowie, gdzie został wiceprezesem uniwersytetu ludowego imienia Mickiewicza, oraz redaguje miesięcznik *Pogląd na świat*. Działalność piśmienniczą rozwinął bardzo żywą, ogłosił znaczną lizbę rozpraw w różnych czasopismach, oraz książek i broszur. Wymieniamy tu ważniejsze: „Spostrzeżenia nad całkowitem zaćmieniem słońca w Krasnojarsku w r. 1887" (Rozpr. Akad. Krak., t. XVIII); „Przyczynek do flory wodorostów Ciechocinka" *(Pamiętn. fiziogr.*, 1890); „... okolic Warszawy" (tamże, t. XI); „Budowa roślin a geograficzne ich rozsiedlenie" *(Wszechświat*, 1891); „O wpływie nizkiej temperatury na wodorosty" (tamże, 1891); „Przyczynek do fizjologji sprzężenia u skrętnic" (tamże, 1891); „Pierwotna synteza białka w roślinach" *(Kosmos*, 1893); „Teorja ruchów okrzemek" (*Wszechświat*, 1897); „Szkice z historji naturalnej wodorostów" (tamże, 1890); „O nowszych kierunkach w botanice" (tamże, 1891); „Nowsze poglądy na przyswajanie i wytwarzanie substancji organicznej w roślinach" (tamże, 1893); „O przyszłości lasów dębowych" (tamże, 1891); „Typy rozmnażania u roślin" (tamże, 1893); „Flora zielna Ameryki północnej w porównaniu z Eurazją" (1899); „Życie rośliny" (Warszawa, 1894); „Atlas botaniczny według Wilkomma" (tamże, 1899); „Historja naturalna" (tamże, 1900); „Nawozy chemiczne" (1895); „Mikroskop i jego użycie" (tamże, 1896). Przełożył: Girardina „Botanika ogólna;" Franka „Wykład fizjologji roślin" (Warszawa, 1895).—*Prace filozoficzne i literackie*: „Dekadentyzm współczesny i jego filozofowie" (Warszawa, 1893); „Manfred, hr. Henryk i Płoszowski" (Warszawa, 1896); „Klasyfikacja umiejętności ze stanowiska potrzeb wykształcenia ogólnego" (tamże, 1896); „Kurs filozofji" (dodatek nauk. do *Przegl. Ped.*); „Filozofja Szyllera i wiersz Artyści" (Warszawa, 1899); „Psychologiczne źródła niektórych zasadniczych praw przyrody" (tamże, 1899); „Co i jak czytać?" (tamże, 1900); „Szkice filozoficzne" (Łódź, 1900); przekłady: Falkenberg „Historja filozofji nowożytnej" (1894); Kant „Marzenia jasnowidzącego" (1900); Sheldon „Ruch etyczny" (1900); Ribot „Psychologja w Niemczech". *Prace historyczne:* „Kościuszko, Kołłątaj i Rewolucja Francuska" *(Kwart. historyczny*, 1898, IV); „Misja Kościuszki do Paryża w r. 1793" (Lwów, 1899); „Listy Kniaziewicza do Dąbrowskiego i Kościuszki" (Lwów, 1899). Prócz tego znaczną liczbę artykułów zamieścił w różnych pismach, jak: *Ateneum*, *Bibljotece Warszawskiej*, *Prawdzie*, *Głosie*, *Przeglądzie filozoficznym* i *Wiel. enc. illustrowanej*. W językach zaś obcych ogłosił: „A Contribution to the Theory of Mouvements of the Diatomy" *(Botanical Gazette*, 1897, Chicago); „The primary synthesis of Proteids in Plants" *(Bullet. of the Torey Botanic. Club.*, New-York, 1899); „Kościuszko et les légions polonaises" *(Revue des Revues*, Paryż, 1899); „Propositions fondamentales de la science moderne à l'aube de la philosophie grecque" *(Revue de Métaphysiques et de Morale*, 1900) i in.

Kozłowski Karol, wydał: „Album wojska polskiego z r. 1831", zawierające 12 tablic odręcznie kolorowanych rysunku J. Kossaka, W. Eljasza, W. Mottego i in. (Poznań, 1886); wraz z Callierem napisał: „Bitwy i potyczki, stoczone przez wojska polskie w r. 1831" (Poznań, 1881), „Wojsko polskie w r. 1831, przedstawione w 10 obrazach według rysunków Wł. Mottego" (Poznań, 1889).

Kozłowski Ludwik, publicysta i poeta, tłómacz utworów Berangera, † 1893 w Krakowie.

Kozłowski Stanisław, dramaturg polski, * 1860 w Warszawie, w 1880 ukończył szkołę realną, poczem pewien czas studjował w politechnice ryskiej matematykę i nauki przyrodzone. Po powrocie do Warszawy był nauczycielem. Napisał: „Natael" (1886); „Albert wójt krakowski" (nagrodzony na konkursie imienia Bogusławskiego); „Esterka" (w *Gazecie Polskiej)*; „Turniej" (1897). Sztuka ta grana w teatrze Warszawskim i Krakowskim z powodzeniem.

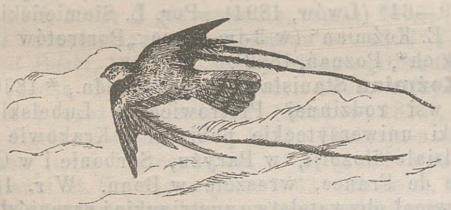
Kozłów, miasto powiatowe guberuji Tambowskiej, na prawym brzegu rzeki Woroneża Leśnego, liczy 40,347 miesz. (1897); jedno z bogatszych i ludniejszych miast powiatowych w Rosji. Prowadzi handel bydłem, zbożem, solą i skórami.—*Kozłowski powiat*, 5,888 w. kw. i 338,627 miesz. (1897); powierzchnia falista, grunt urodzajny, czarnoziem na pokładzie gliniastym; lasów dostatek. Główna rzeka Woroneż. Zajęcia mieszkańców: rolnictwo, uprawa lnu i konopi, ogrodnictwo, sadownictwo i hodowla koni.

Kozmanecius *(Kocmánek*) Wacław Franciszek, autor czeski, * 1607 w Czasławiu, † 1679 w Pradze, autor wspomnień swego czasu i ludowych widowisk teatralnych. Napisał: „Summovni krátké sepsáni o hrozné válce, kteráž se l. P.

1618 v Czeské zemi zaczała“ (wyd. 1898). Intermedja jego drukowano w *Czeskim lidzie* (VII i VIII). Por. Weyrauch w „Sitzungsberichte“ czeskiego Towarz. nauk. 1860.

Kozmas, prezbiter bulgarski, żyjący w końcu X w., jest autorem ważnego dla historji kościelnej dzieła, obejmującego obszerny opis sekty Bogumiłów; rękopis tego dzieła, pochodzący z 16 w., znajduje się w bibl. akad. moskiewskiej, w części wydrukowany r. 1857 w *Archiw za powiestnicu jugoslowensku*, p. t. „Słowo światago Kozmy prezwitera na jeretiki“ i t. d.

Kozodój *(Caprimulgus)*, rodzaj ptaków zaliczany dawniej do rzędu wróblowatych i rodziny jaskółkowatych, obecnie zaś do rodziny jerzykowatych w rzędzie długorękich lub krzykliwych, ma dziób bardzo krótki, słaby, szeroki przy nasadzie, z końcem haczykowatym, paszczą obszerną, poza oko otwierającą się; nogi krótkie, słabe, 4 palcowe, skrzydła długie, ostre, ogon różnokształtny o 10 sterówkach; upierzenie wiotkie, wogóle szare lub rudawe, gęsto upstrzone i prążkowane. Rodzaj ten liczy około 30 gatunków, w różnych częściach świata. Są to wogóle ptaki zmrokowe, t. j. latające głównie rano i w wieczór; posiadają wiele podobieństwa z jaskółkami i jerzykami i stanowią przejście od tych

Kozodój.

ptaków do sów. Żywią się głównie różnemi gatunkami żuków i nocnych motyli. Dni przepędzają nieruchomo na gałęziach, z przymróżonemi oczyma, gdyż je światło dzienne niezmiernie razi. Gnieżdżą się na nagiej ziemi, w lada dołeczku, niosą dwa jaja podługowate, barwy marmurkowanej. Nazwa **K.**, mająca w wielu językach to samo znaczenie, pochodzi z niedorzecznej baśni, mającej źródło zapewne w tem, że towarzyszą trzodom, wracającym wieczorami z pastwiska, zapewne dla łowienia owadów, przy bydle się trzymających. Do Europy przylatują na lato dwa gatunki, z których **K.** *pospolity (C. europaeus)* jest powszechnym u nas ptakiem, zwanym *lelkiem* lub *lelakiem*.

Kozojeleń, ob. Antylopa.

Kozowa, miasto powiatowe w galicyjskim obwodzie Brzeżańskim, nad rzeką Koropcem, ma 3,500 ludności.

Kozubek, herb: W polu barwy niewiadomej — strzała opierzeniem do góry, prawo-ukośnie, z końcem rozdartym. Nad hełmem korona.

Kozubek.

Kozubowski Antoni, lekarz, * 1805 w Brzostowie, pow. Opatowskim, † 1880. Medycynę studjował w Warszawie i w Krakowie, gdzie w r. 1835 objął katedrę anatomji i fizjologji, od 1848 r. wykładał tylko anatomję, w 1868 pozyskał emeryturę. Gabinet anatomiczny i zoologiczny krakowski są owocem jego usilnych zabiegów. Ostatnie lata życia poświęcił sprawie podniesienia jedwabnictwa, pszczelnictwa i sadownictwa w kraju. Ogłosił: „O karłakach podtatrowych“ (1841): „De ulceribus plicosis“ (Würzburg, 1833); „O samcach przekopnicy okazałej“ (Kraków, 1859); „Sposób rozmnażania morw“ (1861); „Jedwabnictwo czyli nauka o wychowie jedwabników morwowych etc“ (1872); „Różne sposoby szczepienia drzew owocowych i narzędzia ogrodnicze do tego potrzebne“ (1878).

Kozubowski Feliks, publicysta i powieściopisarz, napisał: „Z życia Polaków po świecie“, opowiadania i obrazki (Cieszyn, 1879).

Koźlak, ob. Grzyb.

Koźlakowski v. *Jelita* odm., herb: W polu czerwonem—kopja srebrna ostrzem na dół i dwie strzały w gwiazdę ukośnie skrzyżowane. U szczytu toż, co na tarczy. Nadany pod Pskowem 1581 przez króla Stefana.

Koźlakowski

Koźle (niem. *Kosel*), miasto powiatowe i dawna twierdza w pruskiej regencji Opolskiej na Śląsku, przy ujściu Kłodnicy do Odry, posiada kościół katolicki i ewangelicki, synagogę, progimnazjum, stary zamek, dwie fabryki celulozy, tartaki, młyny, 6,000 mieszkańców, przeważnie katolików. Od r. 1306 do 1359 było stolicą oddzielnego księstwa, powstałego skutkiem podziału księstwa Cieszyńskiego między synami Kazimierza II. W r. 1532 przeszło pod panowanie austrjackie, pokojem wrocławskim dostało się Prusom. Fryderyk II zamienił miasto na twierdzę, która istniała do 1873 r. Por. Weltzel „Geschichte der Stadt und Festung Kosel“ (2 wyd., 1888).

Koźlęta, nazwa trzech gwiazd w konstelacji Woźnicy (ob.), tworzących trójkąt równoramienny, którego kąt wyższy jest bardzo ostry.

Koźlin, miasto, ob. Köslin.

Kożma i Damjan św., dwaj bracia, rodem z Arabji, lekarze, zwani przez Greków *Anargyres* (nie biorący zapłaty), ponieśli śmierć męczeńską za prześladowania Djolekcjona, r. 303. Uważani za patronów lekarzy. Kościół katolicki

obchodzi ich pamiątkę 27 września, wschodni zaś 1 listopada.

Koźmian Józef Szczepan, biskup kujawski, senator królestwa Kongresowego, syn Jędrzeja z Rzeczycy h. Nałęcz, sędziego ziemskiego lubelskiego i Anny z Kiełczewskich Skarbków, * 1772. Wyświęcony na kapłana 1796, został proboszczem w Markuszowie, następnie kanonikiem katedralnym lubelskim i scholastykiem. Za wkroczeniem wojsk polskich do Galicji 1809 powołany był **K.** na członka rządu tymczasowego i stanowisko to zatrzymał w rządzie centralnym, po odzyskaniu Galicji, jako naczelnik wydziału spraw duchownych. Od rządu tego był także delegowany do wizytowania szkół i spełniał wiele innych posług publicznych. W r. 1811 został prałatem proboszczem zamojskim, infułatem. Po zawiązaniu konfederacji generalnej królestwa Polskiego 1812 r. jeździł **K.** wraz z innymi w poselstwie do Drezna z prośbą, by król przystąpił do konfederacji. Mianowany 1818 sufraganem lubelskim, wyświęcił się na biskupa (karysteńskiego) dopiero 1820. W 1819 został członkiem komisji wyznań i oświecenia, 1822 biskupem kujawskim, a 1823 senatorem Królestwa Polskiego; † na początku 1831 w Warszawie; pochowany we Włocławku.

Koźmian Kajetan, poeta i prozaik, brat poprzedniego, * 1771 roku we wsi Gałęzowie. Ukończywszy nauki w Zamościu i Lublinie, osiadł po 1794 na wsi, zajmował się rolnictwem i literaturą i był członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk. W r. 1809 mianowany został referendarzem stanu w radzie stanu księstwa Warszawskiego. Po zawiązaniu konfederacji generalnej Królestwa Polskiego 1812, został jej sekretarzem, 1815 r. radcą stanu, prezesem delegacji administracyjnej, później dyrektorem generalnym administracji krajowej w ministerjum spraw wewnętrznych i nareszcie senatorem. Po wypadkach r. 1830 osiadł stale we wsi swojej Piotrowicach, gdzie do śmierci, zaszłej 1856, oddawał się pracom literackim. **K.** należy właściwie do poetów księstwa Warszawskiego; zyskał wówczas rozgłos swemi odami. Potem stał w szeregach klasyków, którzy wiele się po nim spodziewali, ale i mocno zawiedli. W utworach epickich obszerniejszego rozmiaru: „Ziemiaństwo polskie“, poemat w 4 pieśniach (Wrocław, 1839) i „Stefan Czarniecki“, w 12 pieśniach (Poznań, 1858), trzyma się **K.** ślepo pierwowzoru swego—Wirgiljusza. W pierwszem czuć Georgiki, w drugim Eneidę. *Ziemiaństwo* zaleca się niekiedy malowniczością i żywą obrazowością, w „Czarnieckim“ zaś nad prawdziwą epiką przeważa wierność historyczna. Oba utwory nie są wcale epopejami; odznaczają się jednak pięknym językiem, wierszem gładkim i potoczystym. Ciekawe za to i bardzo ważne są jego „Pamiętniki“ (3 oddziały, Poznań, i Kraków, 1859—65), obejmujące przeciąg czasu od 1780 aż do dni naszych.—Życiorys, a raczej pochwałę **K.**, napisał Fr. Morawski (Poznań, 1856).

Koźmian Kajetan.

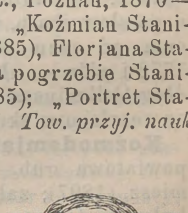
Koźmian Andrzej Edward, syn poprzedniego, * 1804, † 1864. Wydał: „Coup d'oeil sur la question polonaise“ (1831); „Dom starego wieszcza wielkopolskiego“ (Poznań, 1858); „Rys życia Michała Radziwiłła“ (Poznań, 1851); „Kmiotek polski“ (w *Athenaeum* Kraszewskiego) i osobno w Lesznie, 1843); „Ludwik Osiński“ (1858); „Dwa dni w Szwajcarji saskiej“ (Warszawa, 1828); „Wspomnienia o księżnie Teano“ (tamże, 1843); „Żywot Bartłomieja Nowodworskiego“ (Wrocław, 1841); „Rękopism historyczny polski dworzanina i wychowańca Zygmunta Augusta, w 1703 r. napisany“ (Wrocław, 1845); „Kilka słów bibljograficznych“ (*Czas*, dodatek czerwiec, 1859); „Wyciągi piotrowickie czyli niektóre wyjątki z księgozbioru piotrowickiego“ (dwa zeszyty, Wrocław, 1842—45) i przekład tragedji Shakespeare'a „Makbet“ (Poznań, 1857) Po śmierci jego wyszły „Pamiętniki z XIX w.“ (2 t., Pozn., 1867), oraz dramat „Rok 1846“ (tamże, 1868) i „Listy 1829—64“ (Lwów, 1894). Por. L. Siemieńskiego „A. E. Koźmian“ (w 3-im tomie „Portretów literackich“, Poznań, 1868).

Koźmian Stanisław, syn poprzedn., * 1836 r. we wsi rodzinnej Piotrowice w Lubelskiem, nauki uniwersyteckie pobierał w Krakowie na wydziale filozofji, w Paryżu, Sorbonie i w Collège de France, wreszcie w Bonn. W r. 1856 otrzymał obywatelstwo austrjackie i przeniósł się do Galicji. Niezadługo potem zaczął występować z pracami publicystycznemi; od r. 1863—65 należał do głównych współpracowników *Czasu*, a po ustąpieniu z niego zajął się myślą podniesienia teatru krakowskiego, którego dyrekcję za jego staraniem powierzono hr. A. Skorupce; **K.** przystąpił do spółki jako dyrektor artystyczny i był nim do r. 1869. W tym czasie wybrany posłem na sejm z okręgu Tarnowskiego, następnie do rady państwa w Wiedniu, był przeciwnikiem polityki abstynencji. Tej samej polityki bronił w *Przeglądzie Polskim*, do którego założycieli w r. 1866 należał, i gdzie oprócz stałych kronik politycznych wydrukował: „Dzieło hr. Bismarcka: Związek północno-niemiecki“ (1869); „Listy z Holandji“; „Listy z Pesztu“; „Dzień w Pradze“; „Wł. L. Anczyc“ (1883); „Al. Szukiewicz“ (1885); „J. Szujski“ (1833); „Pani Arturowa Potocka“ (1879); „Bismarck po zgonie“ (1898); „H. Lisicki“ (1899); „Jan Tarnowski“ (1894); „Nowy teatr w Krakowie“ (1893) i w. in. Od października 1872 r. wrócił znów do teatru krak., wziął go w dzierżawę od hr. Skorupki,

a po śmierci jego w styczniu 1873 zawarł z rządem kontrakt jako dyrektor, nie szczędząc starań do podniesienia sceny. Przerobił z francuskiego krotochwilę „Gramatyka“ (Kraków, 1868) i Arystofanesa „Wojnę i pokój“, p. t. „Lysistrata“ (Kraków, 1895 i 1896), wydrukował w Poznaniu 1868 i 1880 oryginalną komedję: „Kuzynka bez posagu“, przełożył „Wesele Figara“ Beaumarchais'go i „Wiele hałasu o nic“ Shakespeare'a. Nadto ogłosił osobno: „Kilka słów o naszych stosunkach“ (Rzeszów, 1861). Artykuły wstępne *Czasu* podczas kongresu wiedeńskiego, (Kraków, 1875); „Program *Czasu*. Art. wstępny z 27 lipca 1878“ (tamże, 1878); „Gdzie przyszłość Polski?“ (Lwów, 1872); „Listy o Galicji do *Gaz. Polskiej* 1875—76“ (Kraków, 1877); „List otwarty do posła Bobrzyńskiego“ (tamże, 1889); „Feliks Benda“ (tamże, 1875); „Przy studni“ (rozbiór komedji Musseta „On ne badine pas avec l'amour“ (tamże, 1874); „Reprezentacja kraju naszego w Radzie Państwa 1879“ (tamże, 1879); „Przemówienie na zgromadzeniu przedwyborczem z okręgu gmin wiejskich Kraków, Chrzanów, Wieliczka, d. 16 marca 1880“ (tamże, 1880); „Ludwik Wodzicki“ (tamże, 1894); „Wesele Figara na przedstawieniu Lysistraty w Krakowie“ (tamże, 1896). Największem dziełem **K.** jest „Rzecz o roku 1863“ (tamże, tom I, 1894, tom II i III, 1895; 2 gie wydanie, tamże, 1896). Por. St. Tarnowskiego „St. Koźmian o r. 1863“ *(Przegląd Polski*, 1895), J. Moszyńskiego „Obrachunek z rzeczą Stan. Koźmiana o r. 1863, z jej autorem i tegoż przyjaciółmi“ (Kraków, 1895), oraz K. Bartoszewicza „Rok 1863. Historja na usługach ludzi i stronnictw. O książce i z powodu książki St. Koźmiana „O r. 1863“ (Kraków, 1895).

Koźmian Stanisław, poeta polski i krytyk, zasłużony tłómacz dzieł Szekspira, jeden z ostatnich piastunów świetnych tradycji literatury polskiej, z epoki odznaczającej się głębokością twórczości poetyckiej, podniosłym nastrojem ducha i wytworną formą estetyczną, * 1811 r. w Lubelskiem, we wsi Wronowie, dziedzicznej posiadłości swego ojca Jana. W bardzo młodocianym wieku osierocony, wychowywał się pod opieką stryjów swoich Kajetana (kasztelana) i Jana (biskupa), kształcił się pierwiastkowo w lubelskich, potem w warszawskich szkołach. Na szkolnej ławie zawarł dozgonną przyjaźń z K. Gaszyńskim, Luc. Siemieńskim, Ulrychem, Zygm. Krasińskim i w. in. Wypadki 1831 r. rozproszyły rodzinę Koźmianów po całej Europie. Stryj Kajetan zamieszkał w Galicji, on zaś ze starszym bratem Janem i stryjecznym Edwardem udał się na Zachód. Po krótkim pobycie w Paryżu, przeniósł się do Londynu, gdzie wszedł w zażyłe stosunki z lordem Dudley-Stuartem, O'Connel'em, Fergussonem, Campbellem, Moor'em i Carlyle'em. W Londynie zaznajamiał publiczność angielską z rzeczami i sprawami polskiemi, tam też dokonał przekładu pięciu dzieł Szekspira, który śmiało może stanąć obok franc. przekładu W. Hugo i niemiec. Schległów i Tiecka. Przełożył mianowicie pięć utworów tego dramaturga i wydał je w dwu tomach w Poznaniu 1866—68. W Londynie też napisał piękne dwutomowe dzieło „Anglja i Polska“ (Poznań, 1862), oraz szereg poematów najszlachetniejszych tendencji, tak dalece przypominających duchem i formą utwory Z. Krasińskiego, że publiczność bardzo długo niektóre z nich, np. „Do mistrzów słowa“ (Paryż, 1847) i „Psalm z psalmów,“ przypisywała Zygmuntowi. Pięknym też jest jego utwór poetycki „Mowa polska“ (Poznań, 1861). W r. 1848 przeniósł się **K.** do Berlina, ale niebawem wyjechał stamtąd w Poznańskie, gdzie osiadł na wsi. Potem w Poznaniu z bratem Janem wydawał pismo literacko-naukowe *Przegląd poznański*, w którym prowadził znakomicie dział krytyki literackiej, pisując obok tego krytyki literackie do *Gazety w. ks. Poznańs.* w formie „Listów z nad Lutyni.“ Od r. 1868 brał czynny udział w pracach poznań. Towarz. przyj. nauk. Jego odczyty treści naukowej, literackiej i krytycznej cieszyły się powszechnem uznaniem. W r. 1875, po śmierci K. Libelta, został prezesem poznań. Towarz. przyj. nauk i do końca życia był nim z pożytkiem dla tej instytucji **K.** należał do wybitnych przedstawicieli licznego wówczas zastępu obywatelstwa wielkopolskiego, które miłość i przywiązanie do wiary ojców, umiało łączyć z gorącą i szlachetną miłością społeczeństwa rodzinnego; był jednym z założycieli *Kurjera poznańskiego*. Był przyjacielem, wielbicielem i najcelniejszym uczniem Z. Krasińskiego, który niektóre swe utwory, jak np. „Dzień dzisiejszy,“ wydał pod jego nazwiskiem. Oprócz wymienionych prac, ogłosił **K.** drukiem zbiór rozpraw i krytyk, dotyczących rzeczy angielskich i polskich, oraz „Pisma wierszem i prozą“ (2 t., Poznań, 1870—72), † 1885, w Poznaniu. Por. „Koźmian Stanisław, 1811—1885“ (Kraków, 1885), Florjana Stablewskiego „Mowa żałobna na pogrzebie Stanisława Koźmiana“ (Poznań, 1885); „Portret Stanisława Koźmiana“ *(Roczniki Tow. przyj. nauk pozn.* (t. 15, 1887).

Koźmian Jan, ksiądz, Jezuita, był kanonikiem poznańskim, redaktorem *Przeglądu poznańskiego* i przełożonym pensjonatu męskiego. Jako zaufany doradca arcybiskupa poznańskiego i jedna z wybitniejszych postaci obozu ultramontańskiego, był z kraju wydalony i przebywał w Rzymie, gdzie był prałatem domowym papieża i pro-

Koźmian Jan.

tonotarjuszem apostolskim, † 1876 r. Ogłosił: „Prelekje z historji polskiej“ (Poznań, 1862) i in. Z pozostałych po śmierci wydano: *Pisma* (Poznań, 1881, t. 3).

Koźmin, miasto okręgowe nad rzeką Orlą, w pruskiej regencji poznańskiej, bardzo starożytne, niegdyś własność sławnej rodziny Borkowiczów, z której Maćko Borkowicz, wojewoda poznański, stał się głośnym ze swoich rozbojów, za które z rozkazu króla Kazimierza W., w wieży olsztyńskiej, głodną śmiercią odpokutował. Brat jego Jan, dziedzic Czacza, za bunt przeciwko królowi, gardłem skarany, dobra zaś ich Koźmin i Czacz przeszły na własność skarbu królewskiego, następnie w posiadanie Górków i innych z kolei rodzin. Jest tu piękny kościół farny, założony 909 r., odnowiony 1761, tudzież bardzo dawny zamek. Ludność Koźmina wynosi 4,700 głów.

Koźmina, Benedykt z..., ob. Benedykt z Koźmina.

Koźminek, osada w gub. Kaliskiej, pow. Kaliskim, nad strugą Swędrnicą, o 28 w. od Kalisza odległa, pamiętna odbytym tutaj w r. 1553 synodem ewangelickim, na którym Bracia Czescy zjednoczyli się z kościołem ewang.-reform., tudzież wyższą szkołą Braci Czeskich, której kilku przełożonych należy do liczby znakomitszych uczonych kraju naszego. Znajduje się tu starożytny kościół ewangelicki, obecnie rzymsko-kat. paraf. 1,650 m.

Koźmińczyk Jan, kaznodzieja nadworny króla Zygmunta Augusta, profesor retoryki w akademji krakowskiej. Około 1542 r. wystąpił przeciwko władzy papieskiej. Oprócz epigramatów łacińskich, wydał: „Oratio ad Julium III, Pont. Rom. i t. d.“ (Kraków, 1550) i „Epistola ad Ministros verbi Dei etc.“ (1549).

Koźmiński Jerzy, filolog, ex-Jezuita, do roku 1795 prefekt bibljoteki Załuskich w Warszawie. Jest autorem kilkakrotnie przedrukowanego słownika p. t.: „Dictionarium latino-polonicum ad usum Schol. publicarum“ (Warszawa, 1778 i późn.), ułożonego dosłownie prawie podług Cellarjusza „Latinitatis liber.“ † przy końcu zeszłego wieku.

Koźmodemjańsk *(Kośmodemiansk)*, miasto powiatowe gub. Kazańskiej, nad Wołgą, 5,172 miesz. (1897); założone w połowie XVI w., 1583 była tu forteca.—*Koźmodemiański powiat*, 4,611 w. kw. z ludnością 104,883 (1897, Rosjanie, Czeremysi i Czuwasze); powierzchnia—równina, poprzerzynana wąwozami i gdzieniegdzie wzgórkowata, po większej części pokryta lasami; grunt gliniasto-piaszczysty; wiele błót i jezior. Mieszkańcy zajmują się po części rolnictvem, po części zaś rybołówstwem, myśliwstwem i przemysłem leśnym.

Kożek z Rybeńska, vel *Humpolecki*, prawnik i pisarz czeski, żyjący w XVI w.; oprócz rozmaitych prac prawniczych napisał dzieło p. t.: „Pamieti a nauczeni v margrabstvi moravském“ od r. 1535—85.

Kożeluch Jan Antoni, muzyk, * 1738 w Welwarze w Czechach, † 1814, kapelmistrz katedry św. Wita w Pradze. Napisał znaczną liczbę utworów muzycznych kościelnych, nadto kilka oratorjów i oper.

Kożeluch Leopold, krewny i uczeń poprzedniego, * 1753 w Welwarze, † 1814 w Wiedniu, jako cesarski kompozytor pokojowy; napisał znaczną liczbę utworów muzycznych, jak koncertów, sonat, rondów, kaprysów i t. d. na fortepjan, oraz symfonji, kwartetów, triów, duetów, śpiewów, arji, pieśni i kilka kantat, oraz oper i oratorjum.

Kożeluha Franciszek, pisarz czeski, * 1845 na Morawie, ksiądz, zbierał pieśni ludowe i wydał: „Kytice z narodnich piesni moravskych Valachów“, „Frant. Palacky“ (1873 i 1898) i inne. Założył towarzystwo archeologiczne „Velehrad“, redagował i wydawał „Vzajemnost“, pisał do *Maticy Moravskiej*; ma liczne materjały do dziejów Prostiejowa.

Kożuchowski Błażej Franciszek, Jezuita, znakomity swego czasu kaznodzieja, * 1642 na Rusi, † 1708 w Jarosławiu jest autorem kilku kazań pogrzebowych oraz wiersza: „Carmen triumphale Augusto II post reditum Camenecium“ (Lwów, 1699).

Kożuchowski Stanisław Kazimierz, prawnik z drugiej połowy XVII w. Zostawił dwa bardzo rzadkie dzieła: „Veritas quatuor causis demonstrata calamitatum Regni Poloniae“ (1661); „Prawa w ‘czasie bezkrólewia po Janie III do uwagi podane.“

Kożuchowski Stanisł., prawnik, cześnik ziemi Wieluńskiej, † 1744, ogłosił drukiem: „Konstytucje, statuta i przywileje koronne i w. ks. Lit. na wolnych sejmach od r. p. 1550 aż do roku 1726 uchwalone, ad ideam Herburta zebrane“ i t. d., we własnej drukarni autora we wsi Mokrsku r. 1732 odbite.

Kożuchowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich powstało w połowie XVII w. i obejmowało dobra Kożuchowicze, Brachi, Stecki i słobodę Kołybin. Od r. 1658 było w posiadaniu Andrzeja Kołła, pisarza w. ks. Lit., następnie dzierżyli je Kołowiczowie, Wołłowiczowie, Iliniczowie, wiecznie z mocy przywileju z d. 24 września r. 1757. Król August III nadał toż starostwo Mikołajowi Iliniczowi, synowi Eufrozyny, stolnikowej mścisławskiej, który z niego opłacał kwarty złp. 223 gr. 11, a hyberny złp. 416.

Kożycki Andrzej, szatny króla Władysława IV i dozorca magazynu soli w Kazimierzu w pierwszej połowie XVII w., wydał broszurę o salinach wielickich, p. t.: „Propugnaculum libertatis Adamo Kazanowski Bielscen. etc. Capitaneo

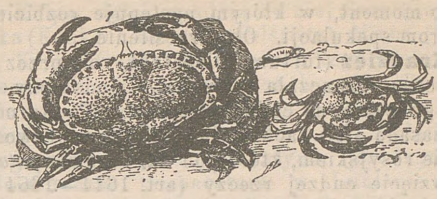
Salinarum cracov. supremo Oeconomo“ i t. d.” (Kraków, 1643).

Kórnik *(Kurnik)*, miasto w wiel. ks. i regencji Poznańskiej, pow. Szremskim, nad jeziorem t. n. położone, o 21 klm. od Poznania odległe, 2,555 miesz. (1895), prawie wyłącznie katolików. Jest tutaj piękny kościół kolegjacki i wspaniały zamek, wzniesiony w połowie XIV w., rozszerzony i umiejętnie ozdobiony staraniem właściciela miasta, hr. Tytusa Działyńskiego, mieszczący w sobie nieocenione skarby pomników pracy umysłowej polskiej. Bibljoteka tutejsza jest jedną z najbogatszych w kraju pod względem doboru i kompletu materjałów, dziejów Polski dotyczących, liczy 140,000 tomów, 200 inkunabułów i 1,100 rękopisów. Po wygaśnięciu rodu Działyńskich **K.** przeszedł na własność Zamojskich.

Kra, ob. Lód.

Krabice z *Weitmila* Benedykt (Benesz), kanonik, praski, † 1375 r., napisał kronikę swojego wieku, poczynając od r. 1283 i doprowadził ją do 1374 r. Kronika ta, pisana po łacinie i wydrukowana przez Dobrowskiego w „Scriptores rerum bohemicarum,“ oraz przez J. Emlera w „Fontes rerum bohemi,“ ma wartość historyczną od r. 1346. Wogóle praca ta jest pozbawiona pragmatyzmu historycznego.

Kraby, dział skorupiaków, stanowiący plemię krótkoogoniastych *(Brachyura)* w rzędzie *dziesięcionogich (Decapoda)*; mają pierścienie zlane w jedno dzwono z głową, a odwłok niemal zarodkowy podchyla się pod tułów; różki ich są krótkie, środkowe ukrywają się w dołkach przedniego brzegu tułowia. Ostatnia para nóg szczękowych ma szerokie i płaskie człowki, któremi zakrywa przyrząd żucia; nogi pierwszej pary uzbrojone są szerokiemi nożycami. Węzły nerwowe jednoczą się w jeden, w środku ciała się znajdujący. Skrzela w liczbie około 9 par, z których pierwsza jest prawie zarodkowa, są blaszkowate i po obu stronach ciała rozmieszczone. W stanie przejściowym, poczwarkowym, przechodzą formy zwane *Zoëa* i *Megalops*. Niektóre pływają wybornie i żyją wyłącznie w wodzie, inne dobrze biegają i mogą przebywać i na lądzie; niektóre z tych udają się tylko do wody dla składania jaj, co niekiedy czynią gromadnie i wracają z rozwiniętem już potomstwem. Dzielą się na 5 grup: 1) **K.** *grzbietonogie (Notopoda)*, cechują się 2 ostatniemi parami nóg skróconemi i skierowanemi ku grzbietowi; tu należy *nasiebiora (Dromia vulgaris)*, w morzu Śródziemnem, która dla łatwiejszego chwytania drobnych zwierząt morskich trzyma nad sobą muszle za pomocą nóg grzbietowych. 2) **K.** *okrąglawe (Oxystomata)*, mają skorupę mniej lub więcej okrągławą i 6 par skrzeli, które otrzymują wodę za pomocą kanału otwierającego się w pobliżu gęby; jedyny gatunek europejski jest *taczarka brodawkowa (Calappa granulata)*, w morzu Śród-

Kraby. 1. Kieszeniec. 2. Krab pospolity.

ziemnem, 9 cm. szeroka, a 6 cm. długa, dostarcza smacznego mięsa. 3) **K.** *trójkątne (Oxyrhyncha)*, mają część ciała przednią trójgraniastą, na czole wyrostek, niekiedy widlasty, żyją najwięcej w morzach stref gorących. Najwięcej znane są: *Jeżokrab pospolity* czyli *pająk morski (Maja squinado)*, barwy mięsistej, skorupa pokryta guzami i włosami, na czole 2 wyrostki, długie nogi nadają mu podobieństwo do pająka, ma 11 cm. długości, 9 cm. szer.; pospolity jest na wybrzeżach płd. Europy i jest powszechnie jadalny we Włoszech. *Samotwora (Parthenope horrida)*, 5—8 cm. dług., 10 cm. szer., pokryta kolcami, w oceanie Atlantyckim i Indyjskim. **K.** *olbrzymi*, *simagani (Macrocheira Kaempferi)*, na 50 cm. długi, ma nogi przednie na 1,5 m. długie, żyje na wybrzeżach Japonji. 4) **K.** *kablągkowate (Arenata, Cyclometopa, Cancroidea)*, mają przód ciała szeroki, z tyłu zwężony, z przodu łukowato skrzywiony; nogi nożycowate, silnie rozwinięte, tylna para nóg usposobiona do pływania lub chodzenia: *Krab pospolity (Carcinus maenas)*, zielonawo-szary, 5 cm. długi, 5—18 cm. szer., pokrycie ma ziarniste, pospolity na brzegach europejskich, jest jadalny i jest ważnym przedmiotem handlu. *Szabrak aksamitny (Portunus puber)*, z pokryciem włosistem, żółtawem, 6 cm. szer., w morzu Śródziemnem i Północnem, również ulubiony pokarm, tak samo jak *kieszeniec (Platicarcinus pagurus)*, także z morza Północnego, czerwonobrunatny, z czarnemi nożycami, 30 cm. szeroki, waży do 30 klg. 5) **K.** *czworokątne (Quadrilatera, Catometopa, Grapsoidea)*, cechujące się częścią przednią ciała czworokątną lub niewyraźnie sercowatą: **K.** *rzeczny (Thelphusa fluviatilis)*, szarawy lub żółtawy, 5 cm. długi i tyleż szeroki, w wodach lądowych Europy płd. i Egiptu, stanowi ulubiony pokarm ludu. *Pątnik lądowy*, *turluru (Gecarcinus terrestris)*, czerwonokrwisty, z piętnem na wierzchu kształtu głoski H, żyje na wyspach zachodnio-indyjskich, gdzie poławia się miljonami na pokarm. *Strzeżnik pospolity (Pinnotheres veterum)*, zaledwie na 1 cm. długi, żyje w muszlach ostryg i innych mięczaków. Por. Sp. Bate „On the development of Decapod Crustacea“ (Phil. Trans., t. 148, 1858), Bell „Monograph of the Leucosiadae“ (Transac, Linn. Soc., t. 21).

Krach, tak z niemiecka nazywa się przesilenie spekulacyjno-giełdowe, a właściwie ten

jego moment, w którym następuje rozbicie się, pogrom spekulacji. Ob. Przesilenie.

Kradzież (furtum, Diebstahl, vol) przez długie czasy oznaczała *potajemny*, podstępny sposób godzenia na cudzą własność. Ta starodawna zasada atoli zachowała się tylko w prawodawstwie rosyjskiem, które pod **K.** rozumie *potajemne* wzięcie cudzej rzeczy (art. 1644—1664 kod. kar. i 169—172 ust. kar.). Inne prawodawstwa (jak angielskie, francuskie, niemieckie, szwajcarskie) pod wyrazem **K.** rozumieją wszelki występny zabór cudzej rzeczy ruchomej, w obcem zachowaniu będącej, bez woli posiadacza prawego, z zamiarem przywłaszczenia jej sobie. **K.** jest przestępstwem przeciw własności, i ponieważ gwałci porządek publiczny, dochodzoną bywa z urzędu. Wyjątek stanowi jedynie kradzież w rodzinie, to jest przez jednego członka rodziny na własności drugiego dokonana; ze względu na interesy związku rodzinnego taka **K.** dochodzi się nie z urzędu, lecz tylko na żądanie pokrzywdzonego, a w niektórych prawodawstwach (francuskiem, belgijskiem, portugalskiem i innych) czyn ten zupełnie bezkarnym jest. Prawodawstwa wysokość kary za **K.** czynią zawisłą od tego, który raz przestępca dopuścił się **K.**, od wartości przedmiotu skradzionego, od miejsca, warunków i czasu dokonanie **K.** (w świątyni, w czasie pożaru lub innej klęski, bandą, z uzbrojeniem, z włamaniem, nocą i t. p.).

Krafft Adam, znakomity rzeźbiarz niemiecki, * 1429 w Norymberdze, † 1507 w Schwabach. Wykonał wiele pięknych dzieł dotąd jeszcze istniejących w kościołach Norymbergji, Schwabach i Fürth. Jest on także twórcą pysznego cymborjum w katedrze w Ulm i mnóstwa godnych podziwienia płaskorzeźb. Por. Wanderer „Adam Krafft und seine Schule“ (Norymberga, 1869).

Krafft Piotr, zwany *Szwedzkim*, sławny malarz portretowy, * 1720 w Arboga, w Szwecji, † 1743 w Sztokholmie; bawił przez pewien przeciąg czasu na dworze króla Stanisława Augusta w Warszawie, gdzie wykonał pewną liczbę portretów ówczesnych znakomitości polskich.

Krafft Jan Piotr, malarz historyczny, * 1780 w Hanau, † 1856 w Wiedniu, gdzie był profesorem akademji i dyrektorem galerji belwederskiej. Z utworów jego najcelniejsze: „Bitwa pod Aspern;“ „Edyp i Antygona;“ „Bitwa pod Lipskiem“ (1814); „Osjan, Manfred, Rudolf Habsburski; „Wycieczka Zriny'ego z Szigethu“ i t. d. Celował także jako portrecista. Liczne jego prace upowszechnione są w litografjach Stöbera i Rahla.—Jego brat **Krafft** Józef, * 1787 w Hanau, † 1828 w Wiedniu, słynął jako biegły portrecista.

Krafft Gwido, agronom, wnuk poprzedniego * 1844 roku w Wiedniu, praktykował po kilku gospodarstwach w Austrji, 1859 został profesorem w Altenburgu, 1884 r. prof. rolnictwa i leśnictwa akademji technicznej w Wiedniu. Ogłosił: „Lehrbuch der Landwirtschaft“ (4 t., 6 wyd., 1895), „Illustrirtes Landwirtschafts lexicon“ (2 wyd., 1887) i in. Od 1890 r. wydaje „Oesterreichisch-ungarische landwirtschaftliche Bücherei.“

Krafft-Ebing Ryszard, lekarz, * 1840 r. w Mannheim, studjował medycynę w Heidelbergu, 1863 został pomocnikiem głównego lekarza w szpitalu warjatów w Illenau. 1868 studjował w Heidelbergu psychologję, poczem poświęcił się wyłącznie chorobom nerwowym. Po odbyciu kampanji francuskiej został profesorem psychjatrji w uniwersytecie strasburskim, gdzie założył klinikę psychjatryczną, 1873 objął takąż katedrę w Grazu, 1889 w Wiedniu. Należy do najpoważniejszych badaczów chorób nerwowych i umysłowych. Napisał: „Grundzüge der Kriminalpsychologie“ (2 wyd., 1882); „Lehrbuch der gerichtlichen Psycho-pathologie“ (2 wyd., 1881); „Lehrbuch der Psychiatrie“ (2 wyd., 2 t., 1883); „Ueber gesunde und kranke Nerven“ (3 wyd., 1886); „Ueber Nervosität“ (3 wyd. 1884); „Psychopathia sexualis“ (1886); „Nasz wiek nerwowy, nasze zdrowe i chore nerwy“ (przek. polski, Warszawa, 1886); „O nerwowości“ (przekł. polski Tymaczkowskiego, Sambor, 1886).

Kraft Gustaw, leśnik, * 1823 w Klausthal, kształcił się w Münden i Getyndze, był do 1892 nadleśniczym w Hanowerze. Ogłosił: „Beiträge zur forstlichen Wasserbaukunde“ (1863); „Anfangsgründe der Theodolitmessung und der ebenen Polygonometrie“(1865); „Ueber die Beziehungen des Bodenerwartungswertes und der Forsteinrichtungen zur Reinertragslehre“ (1890) i in.

Kraft Jan Piotr, malarz, ob. Krafft.

Krafto, nazwa japońska Sachalinu.

Kragujewac, miasto powiatowe w królestwie Serbskiem, nad rzeką Lepienicą, dopływem Morawy, 12,700 miesz.; kościół, gimnazjum, państwowa fabryka broni, arsenał i pałac książęcy. Za czasów tureckich biedne miasto, wzniosło się **K.** od czasu, gdy Miłosz Obrenowicz obrał je na stolicę.

Krah (*Krao*), międzymorze, łączące półwysp Malaka z południowo-zachodniem przedłużeniem Indochin. Jego najmniejsza szerokość pomiędzy 10° a 11° szer. półn. wynosi tylko 70 klm. Istnieje projekt przekopania go w celu skrócenia drogi morskiej, ale roboty dotychczas nie zostały rozpoczęte.

Krähwinkel, *Krehwinkel*, w Niemczech nazwa przysłowiowa miasteczek, będących siedliskiem zacofania i głupoty, podobnie jak u nas Pacanów.

Krailsheim *(Crailsheim)*, miasto w wirtemberskim okręgu Jagst, nad rzeką Jagst, posiada kilka szkół, ratusz, fabryki maszyn rolniczych i inne, liczy 5,000 miesz.

Kraina (*Kraijna* lub *Krajiszte*), zowie się u Chorwatów i Serbów ziemia pograniczna, jak np. u nas *Ukraina*, a w Austrji *Pogranicze wojskowe*. Obecnie nazwę tę noszą głównie dwie prowincje ziemi serbskiej: *Kraina* w królestwie Serbskiem i *Kraina* w Bośnji (turecka Chorwacja). Pierwsza leży w północno-wschodniej części królestwa Serbskiego, od północno-wschodu ograniczona Dunajem, od południa rzeką Timokiem, od zachodu rz. Pek i pasmem gór Gorniańskich, od północy dotyka do powiatu Pożarewackiego i dzieli się na 4 obwody (*srezy*): *kraiński*, z m. s. Negotiez; *berzo-palanecki* z miastem Berza-Palanka; *kljuczski* z m. Kladowo, *porjeckorjecki* z m. Milanowac; prowincja ta obejmuje 3,259 klm. kw. i 92,000 miesz.—Druga **K.** obejmuje zachodnią część Bośnji (prawie $^1/_3$), między rzekami Werbasem a Uną, sięgającą na południe aż do źródeł rz. Pliwy. Główne miasta Banialuka, Slatina, Pridor, Nowy, Blagaj, Stary Majdan, Kamengrad, Ostrożac, Bihacz i in. Mieszkańców liczy **K.** 160,000, należących w części do wyznania wschodniego, w mniejszej do rzymskiego; wielu, a osobliwie ze szlachty, przyjęło islanizm. Lud tutejszy jest bardzo wojowniczy i najburzliwszy z całej Bośni; obecnie **K.** obejmuje 8,260 klm. kw. i tworzy okrąg Bihač, z miastem głównem t. n.

Kraina, po niem. *Krain*, księstwo wchodzące w skład monarchji austrjacko-węgierskiej i stanowiące tak zwany kraj koronny, rozległe 9,956 klm. kw., czyli 180,8 mil. kw.; przerznięte na północy wschodnią odrośla Alp Karnickich, na południu zaś Alpami Julijskiemi czyli Krainskiemi, oraz górami Karst. Najwyższym punktem jest szczyt *Triglaw* (Targlau), wysoki na 2,864 m., znajdujący się między dwoma źródłami rz. Sawy i stanowiący punkt graniczny między Alpami Karnickiemi i Julijskiemi. Alpy Julijskie i góry Karst cechują się niezliczonemi zagłębieniami, rozpadlinami, grotami i pieczarami, oraz podziemnemi przepływami rzek. Najznaczniejsze z pieczar są w Prostojnie (Adelsberger), dalej św. Magdaleny, Planińska, św. Kozjana i in. Z innych ciekawych zjawisk natury, w które obfituje **K.**, godny widzenia most ze skały u św. Kozjana, 126 stóp wysoki, 156 stóp szeroki, z kompletnem sklepieniem, wysokiem na 60 st. i długiem na 150. Część skalistego pasma Julijskiego pokryta jest lasami gruszkowemi, w najwęższem miejscu szerokiemi na 3 mile i rozciągającemi się aż do granic Kroacji, gdzie łączą się z innemi, równie rozległemi lasami.—**K.** jest mniej nawodnioną niż kraje sąsiednie. Oprócz Wipawy (Wippach) i Idrycy (Idria), wpadających do rz. Soczy (Isonzo), należą wszystkie inne wody **K.** do systemu rzeki Sawy, która jako rzeka spławna, po ujściu do niej Ljublancy (Laibach), przepływa nieznaczną przestrzeń kraju. Największym dopływem Sawy jest Kulpa, dalej wpadają do niej Sora (Zeyer), Korka (Kanker), Bistrica (Feistritz). Mirna (Neurin), Kerka (Gurk) i in. Oprócz tego wiele rzek ginie pod ziemią, jak Studena, Kopajca, Raczna, Zalna i in. Z jezior ważniejsze: Cyrknickie, Bochyńskie i Bledskie. — *Klimat*, z wyjątkiem ostrego w okolicach górzystych, jest łagodny; średnia roczna temperatura w Lublanie jest 10°C, nad granicą chorwacką dochodzi nawet do 12°C.—*Ludność*, której liczba w r. 1890 wynosiła 498,958 głów, składa się, z wyjątkiem 30,000 Niemców, zamieszkałych głównie w okręgu Gottschee, ze Słowińców i z małym wyjątkiem należy do wyznania rzymsko-katolickiego. Produkty rolne nie wystarczają na potrzeby kraju, i dlatego niższe warstwy ludności żywią się powiększej części gryką, owocami strączkowemi, jarzynami i owocami leśnemi. W najurodzajniejszej nawet dolinie wipawskiej więcej sieją kukurydzy niż pszenicy i żyta. Na wzgórzach Karstu i około Wipawy uprawia się znaczna ilość wybornego wina, a nadto około Wipawy wiele owoców. Len hoduje się w znacznej ilości; największe jednak znaczenie przedstawia leśnictwo. Hodowla bydła dość znaczna, w r. 1890 wynosiła: 23,771 koni, 227,613 bydła rogatego, 53,462 owiec, 8,418 kóz i 94,985 świń. Ptastwa dzikiego, zajęcy i innej zwierzyny dostatek; dość często spotykają się niedźwiedzie; rzeki i jeziora dość rybne; hodowla pszczół wzrasta, jedwabnictwo uprawiane w ciepłych okolicach. Główne produkty państwa mineralnego są: żelazo, rtęć i węgiel brunatny. W Idrycy znajdują się z wyjątkiem Almaden (w Hiszpanji) najbogatsze w Europie kopalnie rtęci. W roku 1893 **K.** wyprodukowała 5,118 cetn. rtęci, 13,778 cynku, 8,303 ołowiu, 73,533 surowca, 26,907 manganu i 1,804,310 cet. węgla brunatnego. Wyrób płótna i grubych koronek bardzo rozpowszechniony i stanowi ważną gałąź przemysłu krajowego. Oprócz tego **K.** produkuje: wyroby wełniane, flanelę, grube sukna, pończochy, skóry, oraz wyroby żelazne i drewniane. Wielką wartość przedstawia także handel tranzytowy. Z instytutów wychowawczych znajduje się w **K.** 5 gimnazjów, 1 szkoła wyższa realna, 312 szkół ludowych, oraz kilkanaście zakładów naukowych specjalnych. *Konstytucja* opiera się na ustawie z 26 lutego 1861 r.; na mocy niej sejm krajowy składa się z biskupa, 8 deputowanych od miast i osad, 2 deputowanych od izby handlowej i przemysłowej w Lublanie, 10 od wielkiej własności ziemskiej, oraz 16 deputowanych gmin wiejskich, razem z 37 członków, wybieranych (z wyjątkiem biskupa) na lat sześć. Do rady państwa wysyła **K.** 10 posłów. Administrację **K.** sprawuje c. k. urząd krajowy w Lublanie, któremu podlega magistrat miasta Lublany i 30 urzędów okręgowych. Sądownictwo zależy od sądu apelacyjnego w Gratz. *Herb* **K.** przedstawia w srebrnem

Herb Krainy.

polu orła błękitnego z półksiężycem i koroną cesarską.

Historja. Nazwę otrzymała **K.** dopiero od czasów zajęcia przez Słowian, którzy wysunąwszy się dalej ku południowi przybrali od wyrazu *kraj* (granica) nazwę *Kraińców*, t. j. pogranicznych Słowian. Karol W., zawojowawszy **K.**, nadał ją hr. Friulu. Od r. 972 otrzymała własnych margrabiów, rezydujących w zamku *Krajnj grad* (Krainburg), z których niektórzy nosili tytuł hrabiów. Władza ich rozciągała się jednak tylko na część **K.**, druga zaś część podlegała Korutanom. Nadto i biskupi freizyngeńscy i inni panowie posiadali udziały, które wkrótce jednak uległy władzy hr. Krainy. Ludwik Silny, z rodu Traumgauer, zjednoczył po wygaśnięciu książąt korutańskich większą część **K.** pod swą władzę; syn jego Otokar I znacznie rozszerzył granice państwa. Następnie Leopold Sławny, hr. austrjacki z rodu Babenbergów, nabył drogą kupna różne lenna od biskupów freizyngeńskich, Fryderyk zaś Kłótliwy znacznie rozszerzył swe posiadłości w **K.** przez zamężcie z Agnieszką z Tyrolu i po wygaśnięciu 1245 r. w osobie Bertolda rodu margrabiów **K.**, otrzymał od cesarza Fryderyka II w lenno ich posiadłości, przez co znaczna część **K.** połączyła się z Austrją i Styrją. Pozostałą część **K.** posiadali hr. tyrolscy; w r. 1335 po ich wygaśnięciu otrzymał hr. Rudolf IV i pozostałą część **K.** Od tego czasu **K.** ciągle należała do Austrji, wyjąwszy krótki przeciąg czasu od 1809—13, w którym na mocy pokoju wiedeńskiego przeszła pod władzę Francji i przyłączoną została do prowincji Iliryjskiej. Od 1816 r. stanowiła jako gubernja Lublańska część królestwa Iliryjskiego; od r. 1849 stanowi oddzielny kraj koronny. Por. Hoffa „Histor.-statist.-topogr. Gemälde von Krain" (2 t., Lublana, 1808); Dimitza „Geschichte **K.**-s von der aeltesten Zeit bis 1813" (4 t., tamże, 1874—76) i tegoż „Kurzgefasste Geschichte **K.**-s" (tamże 1886).

Kraiński Krzysztof, sławny kaznodzieja kalwiński, superintendent kościołów reformowanych w Małej Polsce, * 1556, przez lat 20 kaznodzieja w Lublinie, Opolu, a ostatnio w Łaszczowie, gdzie † 1618 r.; zapalony polemista przeciwko pisarzom katolickim, a szczególnie przeciwko Skardze i Wujkowi, zostawił po sobie kilka dzieł treści religijnej, odznaczających się jędrnym i pięknym językiem, oraz prostym i jasnym stylem.

Kraiński Antoni, malarz słoweński, * w połowie XVII w. w Krainie i dla tego zwany przez Włochów *Corneus, di Cornia* i t. p.; † w końcu XVII w. Artysta ten, dopiero po śmierci swej uznany, przepędził całe życie w niedostatku i nędzy; w utworach swych naśladował szkołę wenecką, a zwłaszcza Tintoretta i Pawła Veronese, najwięcej się jednak wsławił wiernem naśladowaniem natury i właściwym sobie kolorytem; rysunek jego jest poprawny, w oddaniu namiętności ludzkich cechuje się prawdą.

Kraiński Wincenty, wierszopis polski, * roku 1784 w Krakowie, † 1882 we Wrocławiu, uczeń uniwersytetów krakowskiego i warszawskiego, od r. 1831 adwokat sądu apelacyjnego w Warszawie, gdzie był także członkiem towarzystwa do ksiąg elementarnych i zarządzającym szkołami wzajemnego uczenia wedle metody Lankastra: pierwszą z takich szkół założył 1817 przy szpitalu Dzieciątka Jezus. Podczas powstania 1831 r. drukował wiele artykułów treści politycznej w ówczesnych czasopismach warszawskich; oddzielnie zaś wydał: „Odkrycie prawd politycznych" (Warszawa, 1831). Po upadku powstania przeniósł się do Wrocławia, gdzie został księdzem, był następnie czas jakiś lektorem języka i literatury polskiej przy tamecznym uniwersytecie, a ostatecznie kaznodzieją polskim i penitencjarzem przy katedrze wrocławskiej. Jest autorem wielu dzieł, pisanych po większej części wierszem nierymowym, lub prozą rymowaną, treści i układu dziwacznego. Do takich należą między innemi: „Anna i Scisław" (Wrocław, 1855); „Polka" (Wrocław, 1855); „Mesjasze polscy i prośba do Polski o lepsze wychowanie Polski" (Wrocław, 1855) i t. d., wydał także „Grammatik der polnischen Sprache" (Wrocław, 1862); „Prawodawstwo i rząd boski na ziemi" (2 cz., Wrocław, 1872); „Filozofja i polityka, oraz moralność religijność i tragiczność" (Wrocław, 1858); „Dzieje narodu polskiego" Wrocław, 1859).

Krajcar ob. Grajcar.

Krajce (*Tomium*), zewnętrzne brzegi obu szczęk dzioba ptasiego, przystające wzajemnie lub obejmujące jedne drugie, najczęściej przeznaczone do rozdrabiania pokarmów.

Krajczy (w Polsce zwał się po łacinie *Incisor* lub *Structor*), początkowo urząd dworski, spotyka się już 1423 r.; obok krajczych dworskich był także krajczy koronny *incisor regni* (zjawia się za Zygmunta Augusta 1557); urząd ten był wyższy od podczaszostwa, niższy od stolnikostwa. Oprócz tych był jeszcze Krajczy królowej: *incisor sacrae reginae majestatis.* O urzędzie krajczego gruntowną napisał rozprawę Bartoszewicz w *Bibl. Warsz* (t. 2, 1861). Ostatnim **K.** koronnym był Antoni Czarnecki, mianowany 16 września 1790 r., ostatnim zaś **K.** litewskim Józef Bychowiec, mianowany 13 listopada 1793 r., poprzednik zaś jego Zygmunt Grabowski złożył ten urząd za Targowicy.

Krajewski, herb **K.** I: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem—trzy złote kwadraty;

Krajewski I.

Krajewski II.

w dolnem czerwonem—ręka zbrojna z mieczem. **K.** II v. *Jasieńczyk* odm.: W polu błękitnem—srebrny klucz z kitą czy chwastem u góry z lewej strony. Nadany 1775.

Krajewski Jan, wierszopis, dworzanin Zygmunta III; liczne jego utwory (wiersze i broszurki okolicznościowe) niewielkiej wartości literackiej są dzisiaj bardzo rzadkie.

Krajewski Michał Dymitr, powieściopisarz i historyk, Pijar, członek Towarz. przyj. nauk, * 1746 na Rusi. Wstąpiwszy do zakonu r. 1765 w Podolińcu, był później nauczycielem w konwikcie warszawskim, a następnie w kilku możnych domach szlacheckich. Sekularyzowany 1793, † 1817 w Końskich, jako proboszcz. **K.** był jednym z celniejszych przedstawicieli ruchu umysłowego za Stanisława Augusta. Pisał wiele i w różnych kierunkach. Prace jednak jego, ze stanowiska dzisiejszej krytyki rozpatrywane, niewielkiej są wartości. W powieści był naśladowcą, a w historji kompilatorem. Z powieści **K.**, bardzo w swoim czasie poczytnych, wymieniamy: „Podolanka czyli wychowanica natury" (Warszawa, 1784); „Przypadki Wojciecha Zdarzyńskiego" (Warszawa, 1786); „Leszek Biały, książę polski, syn Kazimierza Sprawiedliwego" (2 t., Warszawa, 1789, kilka wyd.). Z prac historycznych najlepsza: „Historja Stefana Czarnieckiego, wojewody kijowskiego, hetmana polnego koronnego" (Kraków, 1787; 2 wyd., w zbiorze Mostowskiego: „Wybór pisarzów polskich" t. 2, 3-cie wyd. w zbiorze: „Żywoty sławnych Polaków, Radom, 1830; 4-te wyd. Bobrowicza, Lipsk, 1837; 5 wyd., w *Bibl. pols.* Turowskiego). Po śmierci **K.** wydał Michał Baliński „Dzieje panowania Jana Kazimierza od 1656 r. do jego abdykacji w r. 1668" (2 t., Warszawa, 1846), napisane z polecenia Tow. warsz. prz. nauk.; dzieło małej wartości. Pisał o K. Bartoszewicz w *Dzien. Warsz.* (1852, № 107).

Krajewski Wiktor, autor polski, uczeń liceum krzemienieckiego, a później uniwersytetów w Lipsku i Wrocławiu. Napisał kilka artykułów filozoficznych, drukowanych w *Ateneum* Kraszewskiego, z których na szczególną uwagę zasługują: „O związku koniecznym filozofji z historją" i „Krytyczne spostrzeżenia nad historykami starożytnymi."

Krajewski Andrzej, publicysta rosyjski, * 1810 roku w Moskwie, † 1889 roku; ukończywszy w miejscowym uniwersytecie wydział prawny, służył od 1828—31 w kancelarji moskiewskiego gener.-gubernatora, następnie w departamencie oświaty narodowej w Petersburgu, oraz wykładał historję w korpusie kadeckim; od 1834—1837 był pomocnikiem redaktora *Dziennika ministerjum oświecenia narodowego*, a od 1839 redaktorem i wydawcą czasopisma *Zapiski ojczyste*, następnie od 1863 redaktorem i wydawcą gazety *Gołos*. Oprócz licznych artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał: „Car Fed. Godunow" (1836); „Ob istoriczeskich tablicach Żukowskago" (1836) i in. Początkowo w artykułach swych dziennikarskich zwolennik i gorący obrońca liberalizmu, później, gdy *Gołos* został organem ministra Milutina, przerzucił się do obozu przeciwnego, z którym poprzednio zawzięcie walczył.

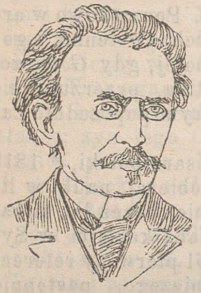
Krajewski Aleksander, pisarz polski, * 1818 w Warszawie, od 1826—32 pobierał nauki w liceum warszawskiem, następnie przez lat kilkanaście przebywał w kraju Zabajkalskim w Syberji; po powrocie od 1858—61 pierwszy referent komitetu Towarzystwa Rolniczego, następnie współpracownik *Roczników gospodarstwa* (od 1861—64) *krajowego*, a ostatnio od połowy 1864 *Gazety Polskiej*. Oprócz wielu drobniejszych artykułów, ogłosił w *Bibljotece Warszawskiej* wyborne przekłady: pierwszej części „Fausta" Goethego (1857) i wybranych poezji lirycznych Horacjusza (1858), oraz znakomite studja krytyczne, jak: „O romansach i powieściach Dzierzkowskiego" (1858); „O Liście Żelaznym Małeckiego" (1859); o dramacie Odyńca „Lubomirski" (1861); o dramacie tegoż „Barbara Radziwiłłówna" (1858) i w. in. Z artykułów, umieszczonych w *Rocznikach Gospodarstwa*, ważniejsze: „Widoki przyszłości ekonomicznej dla Izraelitów polskich" (1863); „O pismach edukacyjno-ludowych" (1863); „Przymus i dowolność w nauce elementarnej" (1863) i in. Przełożył nadto z Lavergne'a „Obraz gospodarstwa wiejskiego w Anglji, Szkocji i Irlandji" (Warszawa, 1861); oraz z tegoż „Gospodarstwo wiejskie w Belgji"; „Gospodarstwo wiejskie w Szwajcarji" i „Gospodarstwo wiejskie w Niderlandach" (wszystkie te przekłady drukowane w *Rocznikach* od 1862—64). Przekład „Childe-Harolda" Byrona (Warszawa, 1896).

Krajewski Feliks, lekarz, * 1829 w Kryłowie gub. Lubelskiej, studjował medycynę w Moskwie, 1852 został lekarzem miejskim w Biłgoraju, 1854 lekarzem powiatowym w Janowie, 1856 w Hrubieszowie, gdzie był zarazem lekarzem szpitala miejscowego. Ogłosił „Opis różnych wypadków patologicznych, będących skutkiem mocne-

go zimna“ (1860); „Statystyka skaleczeń narzędziami rolniczemi“ (1865) i in.

Krajewski Władysław, lekarz, brat poprz., * 1839, † 1898, studjował medycynę w akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie, 1863—71 przebywał w Syberji wschodniej, następnie w Wiedniu, gdzie uzyskał stopień doktora medycyny i jako lekarz praktykował w Cieplicach.

Krajewski Władysław Henryk, chirurg, syn Feliksa **K.**, * 1855 w Janowie gub. Lubelskiej, medycynę studjował w Warszawie, w r. 1877 w czasie wojny rosyjsko-tureckiej pełnił obowiązki ordynatora w szpitalu wojennym, po powrocie zaś został w 1879 pomocnikiem prosektora przy katedrze anatomji opisowej i topograficznej w uniwersytecie warszawskim. W 1882 kosztem rządu był wysłany za granicę w celach naukowych, po powrocie został lekarzem miejscowym szpitala Dzieciątka Jezus, a od 1882—1884 był redaktorem *Kroniki Lekarskiej*. W r. 1886 został ordynatorem oddziału chirurgicznego w szpitalu Dzieciątka Jezus; w r. 1893 założył *Przegląd chirurgiczny*. Ogłosił: „Dlaczego w naszych oddziałach chirurgicznych rezultaty są gorsze, niż za granicą“ (*Kronika Lekar.* 1884); „Bąblowiec jamy brzusznej i jego leczenie“ (*Kronika Lekarska*, 1886); „O chirurgicznem leczeniu pęknięć macicy podczas porodu“ („Odczyty kliniczne“, 1892); „O stosunku medycyny wewnętrznej do chirurgji“ (*Przegląd chirurgiczny*, (1894); „O leczeniu operacyjnem wypadnięcia odbytnicy“ (*Przegląd chirurgiczny*, 1900) i in.

Krajewski Wł.

Krajewski Klemens, statystyk, * w Nowo-Radomsku gub. Piotrkowskiej, kształcił się w gimnazjum realnem warszawskim i na wydziale matematycznym Szkoły Głównej, jest naczelnikiem wydziału statystycznego Izby sądowej warszawskiej. Działalność publicystyczną rozpoczął od 1868, w 1888 pomieścił w *Kurjerze Codziennym* artykuły, dotyczące statystyki ruchu ludności i występków.

Krajnik Mirosław, pisarz czeski, * 1850 w Humpolcu, doktor prawa uniwersytetu krakow., od 1879 adwokat w Pradze, gorliwy pracownik społeczny i narodowy. Jeszcze będąc w gimnazjum, zaczął pisać poezje pod pseud. M. K. Starohradzky. W 1870 wystawiono w Pradze jego jednoaktówkę „Zatknut“. Wydał osobno: „Basni“ (1870 i 1876); „Rohacz z Dubé“, dramat histor. (1880); przekład „Pisni“ Bérangera.

Krajobraz, z franc. *pejzaż (paysage)*, a z niem. *lanszaft (Landschaft)*, wizerunek malowany, rysowany, rytowany lub fotografowany jakiej okolicy, zdjęty z natury; dawni teoretycy odróżniali w nim styl troisty: styl heroiczny czyli akademicki, ubiegający się za wrażeniem wielkiem i wzniosłem, przedstawiający świątynie, piramidy, starożytne grobowce i t. d.; styl poetyczny, więcej zwracający się do samej przyrody, której wdzięki stara się wyrazić z całą pięknością, i styl realistyczny, starający się odtworzyć przyrodę w całej nagości prawdy. Poussin, Claude Lorrain i Ruysdael mogą być przedstawicielami tych trzech rodzajów malarstwa. Właściwie jednak malarstwo krajobrazowe rozwinęło się dopiero w w. XIX głównie we Francji, a później i w całej Europie. Zamiast kompozycji fikcyjnych robionych w pracowni, zaczęto studjować naturę bezpośrednio, na wolnem powietrzu (plein air) i dążono do oddania nietylko kształtów i barw lokalnych, lecz i gry światła, oraz powietrza wypełniającego przestrzeń. Wskutek tego malarstwo krajobrazowe doścignęło dziś niezwykłego stopnia rozwoju. U nas najlepszym pejzażystą jest obecnie Józef Chełmoński.

Krajowa, po serbsku *Kraljewo*, miasto w zachodniej części Rumunji, stolica okręgu Dolszy (tak zwanej Małej Wołoszczyzny), nad rzeką Szylem (Sziul), liczy 31,000 m.; ma warzelnie soli i prowadzi znakomity handel własnemi wyrobami. Siedlisko prefektury, sądu apelacyjnego, trybunału pierwszej instancji; posiada liceum, instytut panien, szkołę kadetów, szkołę handlową, wiele kościołów.

Krajuru, *karajuru*, barwnik, ob. Chica.

Krak, *Krakus*, imię przedhistorycznego księcia polskiego; najstarsza o nim wzmianka znajduje się u Kadłubka (Gallus o nim nic nie wspomina). Na jego cześć miano nazwać Kraków.

Krakatoa *(Krakatau, Pulu Rakata)*, drobna wysepka wulkaniczna w zachodniej części cieśniny Sundzkiej, obecnie 5½ klm. długa, 2 klm. szeroka, 15,3 klm. kw. obszaru, oddalona o 40 kilometrów od brzegów Jawy, była środkowym punktem trzęsienia ziemi 26 sierpnia 1883, jednego z najstraszniejszych w czasach historycznych. Na **K.** drobne wybuchy wulkaniczne zachodziły już od 20 maja, a początek wybuchu 26 sierpnia zaznaczył się niezmierną ilością wyrzuconego popiołu, który rozbiegł się na przestrzeni kilkuset kilometrów. Północna część **K.** znikła, a rumowiska jej utworzyły na dnie morza nasyp wysokości średniej 50 metrów na przestrzeni 250 kilometrów kwadratowych; nadto w cieśninie powstało kilka nowych drobnych wysepek, a raczej skał wulkanicznych, sąsiednie zaś wysepki, Verlaten na płn.-zach. i Long na płn.-wsch., rozległość swą powiększyły, pierwsza z 3,7 do 12, druga z 2,9 do 3,2 klm. kw. Fala wodna, wywołana wybuchem, dała się uczuć 27 sierpnia w Afryce południowej i w dalszych jeszcze stronach, a na brzegach cieśniny Sundzkiej

spowodowała straszne spustoszenia, wskutek których zginęło z górą 30,000 ludzi. W listopadzie i grudniu 1883 oraz w styczniu 1884 po zachodzie i przed wschodem słońca łuny czerwone rozjaśniały niebo wieczorne na całej niemal ziemi; przyczynę tego zjawiska przypisano właśnie popiołom wyrzuconym przez wulkan **K.**, które w górnych warstwach atmosfery utrzymywały się przez czas długi, a oświetlone promieniami zachodzącego lub wschodzącego słońca nadawały niebu to osobliwe, czerwone zabarwienie (ob. Bishopa koło). Por. Verbek „Krakatau“ (Haga, 2 t., 1886); B. Jasiński „Katastrofa wulkaniczna na wyspach archipelagu Sundzkiego“ (*Wszechświat* z 1883, str. 641); S. Kramsztyk „Objawy wulkaniczne w cieśninie Sundzkiej“ (tamże 1884, str. 290 i 481).

Kraki, ob. Mątwa.

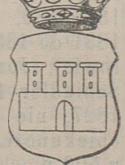
Krakowa, Mateusz z..., zwany *Krakowczykiem*, sławny w w. XV teolog, pochodził z Krakowa pomorskiego i wedle wszelkiego prawdopodobieństwa był Niemcem, uczeń akademji krakowskiej, później praskiej, gdzie został 1367 roku magistrem teologji. Następnie wykładał teologję w Paryżu. Jako nadworny teolog cesarza Ruperta, wysyłany był przez niego do Tamerlana 1402; później został kanclerzem i rektorem akademji w Pradze. Mianowany biskupem wormackim (nad Renem) otrzymał od papieża Grzegorza XIII godność kardynalską i † 1410. Dzieła jego są: „Mathei de Cracovia de arte moriendi liber“ (Kolonja i Harlem 1440, Kraków 1533); „Utrum ducat sacerdotes continuare Missas“ (Memming, 1401).

Krakowa, Mateusz z.., albo *Krakowczyk*, sławny teolog i mówca za Władysława Jagiełły, właściwie zwał się *Nayman* (Neumann). Po ukończeniu nauk w akademji praskiej zostawał początkowo przy boku arcybiskupa praskiego Volframa; wróciwszy do Polski, oddawał ważne usługi Mikołajowi Trąbie, Wincentemu Kotowi i kardynałowi Oleśnickiemu. Jego mowy okolicznościowe znajdują się w rękopisach w bibljotece uniwersyteckiej w Krakowie. Niektórzy mylnie przypisują mu dzieło „Ars moriendi“. Pomieszali go dawniejsi nasi bibljografowie (Niesiecki, Załuski, Jabłonowski) z innym *Mateuszem z Krakowa* (ob. wyżej).

Krakowa, Władysław z..., *Ladislaus de Cracovia*, astrolog polski XV w. Kalendarze przez niego wydawane głośne były swojego czasu w całej Europie.

Krakowa, Jan z..., *Joannes de Cracovia*, astrolog i profesor akademji krakowskiej w XV i na początku XVI w., wydał „Prognosticon“ na 1494.

Krakowczyk, herb: W polu barwy niewiadomej — mur z bramą zamkniętą, o trzech wieżach. Nadany z nobilitacją Cyprjanowi Tomaszowi Sowińskiemu 1775.

Krakowczyk

Krakowczyk Jakób, *Jacobus Cracoviensis*, właściwie *Grzywna*, był od 1512 profesorem medycyny przy akademji krakowskiej i jako znakomity lekarz wzywany był do Włoch, dla leczenia książąt panujących.

Krakowczyk Stan., pseudonim Stan. Nowińskiego.

Krakowiacy, najdzielniejsze z plemion składających naród Polski. Osady **K.** rozciągają się w król. Pols. od Częstochowy do Kielc i obejmują cały dzisiejszy okrąg krakowski aż pod Karpaty do Myślenic. Odróżniają się **K.** od innych plemion polskich ubiorem, postacią, muzyką i pieśniami swemi, czerstwością i siłą. Mężczyźni są pleczyści, krępi z silnemi barkami, wzrostu średniego, włosów ciemnych, spadających na ramiona, rysów twarzy kształtnych i dorodnych. Jako dzielni jeźdźcy zawsze są pożyteczni w służbie wojskowej i wszędzie, gdzie jest z koniem do czynienia. Krakowiak, wytrwały w pracy, jest równie ochoczy do zabawy i tańca. Kobiety są dorodne, ale przy ciężkiej pracy, wystawione na zmiany powietrza, prędko utracają wdzięki. Ubiór Krakowiaka pełen powabu i smaku. Koszula z wązkim kołnierzem, czerwoną wstążeczką związanym, opuszczona na spodnie, w stanie spięta skórzanym, nabijanym ćwieczkami pasem, ozdobionym także mosiężnemi kółkami. Koło pasa na rzemyku nóż składany (kozik), kaletka z hubką i krzesiwem, fajka o krótkim cybuszku w zanadrzu lub za cholewą, spodnie płócienne lub sukienne. Buty długie po kolana o wysokich żelaznych podkówkach, któremi tańcząc w takt krzesze. Czapka nizka o czterech rogach z karmazynowym wierzchem i czarnym lub siwym barankiem. Żwierzchnia *sukmana* albo *karazja* granatowa z kołnierzem i rękawami wyszywanemi karmazynowym jedwabiem kończy ich malowniczy ubiór narodowy. Strój kobiet równie gustowny. Dziewczęta noszą włosy splecione w warkocz, spadający na plecy i zakończony wstążką kolorową. Mężatki ukrywają włosy pod czepcem i chustką białą; gorsety noszą z kamlotu, czasem z atłasu, odziewając się po wierzchu rodzajem obszernych białych chustek z cienkiego płótna. Koszule u kołnierza naramienników i rękawów karmazynowym jedwabiem lub ponsową bawełną wyszywane. Spódnice sięgają po kostki; nogi obuwają w trzewiki lub buciki na wysokich korkach. W czasie uroczystości wiejskich dziewczęta ubierają głowy w aksamitne lub lamowane złotem czółeczka, przystrojone mnóstwem wstążek. Tak kobiety zamężne, jak i niezamężne stroją szyję, stosownie do zamożności w mniej więcej bogate i piękne korale. **K.** zamieszkujący, że tak powiemy, w sercu dawnej Polski, zachowali w swej pamięci więcej może niż inne plemiona podań narodowych i zwyczajów starożytnych. Zalecają się też **K.** wyższemi zdolnościami umysłu i szczególną zdatnością w ukła-

daniu ulubionych piosnek, krakowiaków.—Na scenę wprowadził **K.** pierwszy W. Bogusławski w dziele „Krakowiacy i Górale," a poetyczny ich obraz dał Brodziński w „Wiesławie". Największą liczbę pieśni krakowskich zebrali: S. Konopka w dziele „Pieśni ludu krakowskiego" (Kraków, 1840) i Oskar Kolberg (ob.).—Por. też J. Mączyńskiego „Kilka podań i wspomnień krakowskich" (Kraków, 1855); W. Anczyca „Obrazy krakowskie" w *Tyg. Ilustr.* (1862); S. Ciszewski „**K.**"

Krakowiak, nazwa śpiewki i jednego z najdatniejszych oryginalnych tańców polskich. Taniec **K.** idzie w melodji częściej rzewnej niż wesołej, w takcie $^2/_4$. Tancerz, objąwszy kibić tancerki jedną ręką, trzyma drugą, lewą, w powietrzu i puszcza się w koło krokiem więcej posuwistym niż skocznym, ale krzepkim i silnym, przytupując do taktu wysokiemi stalowemi podkówkami, z których wykrzesuje ogień, lub potrząsając wolną ręką u pasa zawieszone mosiężne kółeczka. Obiegłszy parę razy w koło, pierwsza para zatrzymuje się przed muzyką, i tanecznik śpiewa jaką piosnkę, i po niej znowu się oboje puszczają w dalsze pląsy.—Por. Czerniawskiego „O tańcach narodowych" (Warszawa, 1860). Śpiewka **K.** jest dwu lub czterowierszem, dającym zwykle w pierwszym wierszu jakiś obraz z natury wzięty, w drugim mniej więcej trafne jego przystosowanie do stanu duszy lub pewnej sentencji. Śpiewki te krążą w niezliczonej ilości, a wszystkie zbiory pieśni ludowych znaczną ich zawierają liczbę. Forma ta z powodzeniem była uprawiana i przez wielu najznakomitszych poetów naszych. Najwięcej ulubione i najbardziej znane są prześliczne krakowiaki Wasilewskiego. Por. Świeżawskiego „Kilka słów o Krakowiakach" w „Pamiętniku kieleckim" (1871).

Krakowianin Piotr, pseudonim J. K. Turskiego.

Krakowianin Stan., pseudonim Stan. Krzyżanowskiego.

Krakowianka Anna, pseudonim Anny Liberówny.

Krakowianka, pseudonim Julji Darewskiej.

Krakowiec, miasteczko nad Krakówką w Galicji w powiecie Jaworowskim, liczy 2,000 m.

Krakowiecki, *Krok, Krokowie (Kruckow)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach błękitnych, czy zielonych (u Niesieckiego czerwonych), w polu I — jednorożec srebrny wspięty, w II—złote grabie. U szczytu dwa skrzydła błękitne.

Krakowiecki.

Krakowowa Paulina, z *Radziejowskich*, autorka, utrzymująca pensjonat panien w Warszawie, * 1813 w Warszawie, † 1832 r. Ogłosiła drukiem: „Pamiętniki młodej sieroty" (Warszawa, 1838—43; 4 ed., 1881); „Powieści starego wędrowca" (1839); „Rozmowy matki z dziećmi" (Warszawa, 1841); „Nowa książka do nabożeństwa dla Polek" (1843—1850); „Niespodzianka" zbiór powiastek (Warszawa, 1847, 5 ed., 1869); „Wieczory domowe" (1848; 2 ed., 1868); „Obrazy i obrazki z Warszawy" (1848); „Proza i poezja polska, wybrana i zastosowana do użytku młodzieży żeńskiej" (część I, 1860); „Powieści historyczne" z dziejów polskich dla młodzieży (Warszawa, 1881); „Branka tatarska" (Kraków, 1880); „Kampanela, koleje życia sieroty" (Warszawa, 1880) i t. d. Wydawała nadto noworocznik pod tyt. *Pierwiosnek* (1838—1843), a z W. Trojanowską (Horoszkiewiczową) redagowała czasopismo dla młodzieży p. t. *Zorza* (1843—44). Prace jej, poświęcone głównie młodemu wiekowi, zalecają się szlachetną dążnością i pięknym językiem.

Krakowowa Paulina.

Krakowska rzeczpospolita, utworzona postanowieniem kongresu wiedeńskiego 1815, obejmowała razem z miastem Krakowem, 3 miasteczkami i 244 wsiami, okrąg ziemi pagórkowatej, urodzajnej, po większej części lesistej, położonej na północ. brzegu Wisły; mieszkańców liczyła przeszło 140,000; wyznania katolickiego przeszło 123,000, żydów około 18,000, reszta innych wyznań. Państewko to otoczone posiadłościami Prus, Austrji i Rosji, wedle konstytucji z 3 maja 1815 roku uważane być miało za wolne, niepodległe i ściśle neutralne i oddane zostało pod opiekę trzech pomienionych mocarstw sąsiednich. Władza prawodawcza, wedle tejże ustawy, zostawała w ręku reprezentantów ludu, którzy zgromadzali się corocznie na posiedzenia, nie mogące trwać dłużej nad 4 tygodnie. Władza wykonawcza należała do senatu, złożonego z 12 członków (senatorów) i jednego prezesa. Dziewięciu senatorów, licząc w to i prezesa, byli obierani przez zgromadzenie reprezentantów, czterej zaś pozostali przez kapitułę i akademję, z każdej po dwu. Prezes zostawał na czele rządu przez lat 3, musiał być potwierdzony przez 3 mocarstwa opiekuńcze; ponownie mógł być obierany. Prezesami temi byli: Stan. hr. Wodzicki 1815—30, Kasper Wielogłowski 1833—36 (od 1831 do 1833 prezesa zastępowali z kolei senatorowie); Józef Haller 1836—1840; ksiądz Jan Schindler 1840—46; Józef Nikorowicz, obrany 1827, nie był zatwierdzony przez mocarstwa opiekuńcze. Siła zbrojna (milicja) składała się z 500 piechoty z 11 oficerami i z 50 konnych żandarmów. Pod koniec 1830 część ludności

przyłączyła się do powstania polskiego, a później wielu wojskowych z korpusu Różyckiego szukało schronienia na terytorjam Rzeczypospolitej. Gdy Rosja zażądała ich wydania, przenieśli się do Austrji. W skutek tego wojska rosyjskie pod gener. Rüdigerem zajęły w porozumieniu z Austrją i Prusami Kraków 27 września 1831, celem usunięcia burzliwych żywiołów. W tymże czasie komisja reorganizacyjna rozpoczęła prace, dotyczące zmian konstytucji, i ukończyła je 1833. Zabójstwo spełnione na niejakim Pawłowskim, oraz przytułek dawany emigrantom polskim, były przyczyną, że wojska prusko-austrjacko-rosyjskie pod wodzą austrjac. gener. Kaufmana zajęły Kraków w lutym 1836. Następnie wypędzono więcej aniżeli 500 osób, które wywieziono do Tryjestu, aby je stąd wysłać do Ameryki. Wojska pruskie i rosyjskie wkrótce potem opuściły miasto, austrjackie zaś pozostawały do 1841. Ślady tajemnych związków i zamordowanie Czelaka (1838), były znowu powodem różnych ścieśnień. Kiedy wreszcie 1846 we wszystkich częściach dawnej Polski miało wybuchnąć powstanie, Kraków naznaczono jako główną zbrojownię i punkt operacyjny dla Galicji. Jednakże nie powiodły się usiłowania zbrojne, i Kraków zajęły wojska mocarstw opiekuńczych, które mimo protestacji Anglji i Francji zniosły niepodległość tej Rzeczypospolitej i mocą nowej ugody wiedeńskiej 6 listopada 1846 wcieliły ją do Austrji, respective Galicji, pod nazwą *w. księstwa krakowskiego.*—Źródłami do historji Rzeczypospolitej są: „Djarjusze sejmów", „Dziennik praw" wychodzący do 1847, *Gazeta krakowska*, „Kalendarzyki polityczne" pisma literackie z owych czasów, jak: *Tygodnik krakowski*, *Kurjerka*, *Pamiętnik powszechny*, *Kwartalnik*, *Dwutygodnik*, *Pszczółka*, *Goniec* i t. d. Por. Kleina „Der Freistaat Krakau bis zum Jahre 1846" (Kraków, 1846); E. de Boni „Raccolta degli atti officiali e d'altri scritti ritguardanti la distruzione della republica di Cracovia" (Lozanna, 1847); „Papers relative to the suppression by the governements of Austria, Prussia and Rossia of the free state of Cracov and to the annexation of that state to the Austrian Empire" (London, 1847); Słotwińskiego „Ustawodawstwo rzeczypospolitej Krak. od 1815 do 1836" (Kraków, 1837); Meciszewskiego „Historja rzeczypospolitej Krak." (Kraków, 1851, niedokończona); Tessorczyka „Rzeczpospolita Krak. wolna niepodległa i ściśle neutralna etc." (Kraków, 1863 sq.).

Krakowski Nikodem, ekonomista, * 1851 r. w Warszawie, ukończył gimnazjum i szkołę handlową tamże, poczem kształcił się sam i został urzędnikiem Banku Handlowego i nauczycielem w Szkole handlowej. Napisał: „Wykład teoretyczny i praktyczny korespondencji handlowej" (dzieło uwieńczone na konkursie, odznaczone przez ministerjum oświaty, 1880); „Teorja i kombinacje interesów terminowych" (1883); „Arbitraż bankierski, podręcznik niezbędny dla bankierów i kapitalistów" (Warszawa, 1885); „Organizacja kredytu dla pracy" (1886); „Dział polski powszechnej korespondencji handlowej w piętnastu językach" (Stuttgard, 1887); „Wykład popularny zasad podwójnego księgowania" (1887); „Zastosowanie rachunkowości do potrzeb rzemiosł" (1887); „Zastosowanie rachunkowości do potrzeb fabryk" (1887), oraz wiele artykułów i broszur.

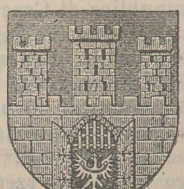
Krakowskie drzewo *(Arbre de Cracovie)*, było drzewo w ogrodzie dawnego pałacu Palais-Royal w Paryżu, pod którem zbierali się przed 1786 nowinkarze polityczni, którzy puszczali stąd rozmaite kłamliwe wieści, zwane *craques*.

Krakowskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie i powiecie Krakowskim. Podług lustracji z r. 1660, oprócz dochodów starościńskich z Krakowa i opłat rocznych z 9 klasztorów przyległych temu miastu, zaliczały się do tego starostwa wsie: Zakrzew, Leśnice, Stronie, Mikołaj, Hocznia Jaroszowice, Gołuchowiec, Stanisław, Wierzbie, Mierziącka, przy Wieliczce, Lednica Dolna i Górna. W 1771 posiadał je Hieronim Wielopolski, koniuszy kor., opłacając z niego kwarty złp. 1,320 gr. 25, a hyberny złp. 1,946 gr. 28. Starostwo to zawsze było połączone z godnością generała małopolskiego. Na sejmie warszawskim z 1776 Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucję nadały je na dożywocie Franciszkowi Przebendowskiemu, wdzie pomorskiemu, w nagrodę 20-letnich zasług dla kraju na różnych urzędach położonych.

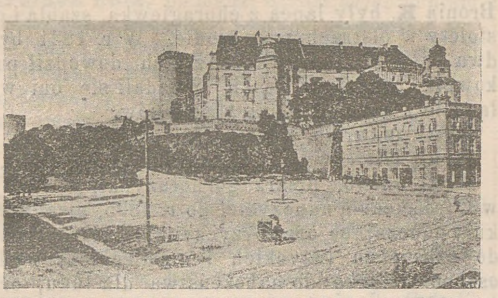
Krakowskie województwo, stanowiło część Małopolski i graniczyło na wschód z województwami Ruskiem i Sandomierskiem, na północ z Sandomierskiem i Sieradzkiem, na zachód ze Śląskiem, na południe z Karpatami. Dzieliło się ono na 8 powiatów: Krakowski, Szczerzecki, Sandecki, Proszowski, Książki, Lelowski, Czechowski i Biecki; obejmowało księstwa: Zatorskie, Oświecimskie i Siewierskie, nadto starostwo Spiskie, za herb miało orła białego w złotej koronie w polu czerwonem, ze złotą przez skrzydła przepaską. Senatorów miało 7, z których większych 4: jak oto: biskup, kasztelan i wojewoda krakowski, oraz kasztelan wojnicki, mniejszych trzech kasztelanów: sandecki, biecki, oświecimski. Kasztelan krakowski był uważany jako pierwszy między senatorami świeckimi. Sejmiki wojewódzkie do obierania posłów i deputatów odbywały się w Proszowicach. Starostów grodowych miało 4: krakowski, biecki, sandecki i oświecimski, niegrodowych zaś 23. Ostatnim kasztelanem krakowskim był Antoni Jabłonowski, mianow. 30 marca 1782, ostatnim zaś wojewodą krak. Piotr Małachowski, mian. 30 stycznia 1782.

Kraków, niegdyś stolica Polski, obecnie drugie miasto główne Galicji austrjackiej, leży pod

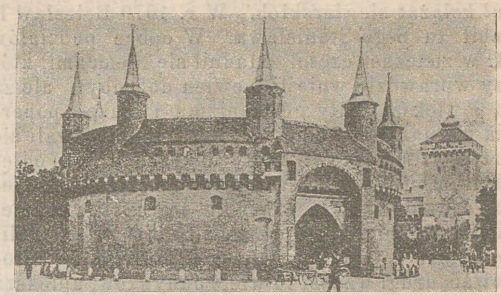
50° 3′ 52″ szer. półn. i 17° 35′ 45″ dług. wsch., w odległości 34 mil na południo-zachód od Warszawy, 40 mil od Lwowa, 58 od Wiednia, a 32 od Wrocławia, na płaszczyźnie wzniesionej na 215 metrów nad powierzchnię morza, po lewej stronie przypływającej tu z zachodu Wisły. Pod miastem płynie rzeka Rudawa, która tu do Wisły wpada dwoma korytami. **K.** składa się z właściwego miasta i kilku przedmieść. Samo miasto otoczone jest alejami, które oddzielają je od przedmieść i ma prócz obszernego rynku ośm mniejszych placów, kilkadziesiąt ulic i 65 kościołów. Z pomiędzy kościołów odznacza się wielka katedra, a w niej skarbiec i kaplice: Zygmuntowska z ołtarzem srebrnym i pomnikami: Zygmunta Starego, Zygmunta Augusta i Anny Jagielonki; Świętokrzyska z grobowcami: Kazimierza Jagielończyka (dzieło Wita Stwosza) i Władysława Jagiełły, kaplica Potockich, Wąsowiczowej, kaplica Cyborium z pomnikiem Stefana Batorego; grobowce: Władysława Łokietka, Kazimierza W., Kościuszki i t. d. Zasługuje tu także na uwagę trumna Św. Stanisława i dzwon „Zygmunt“. Katedra krakowska była miejscem koronacji królów polskich, począwszy od Łokietka. Oprócz katedry godnym uwagi jest kościół Marjacki, z ołtarzem rzeźbionym przez Wita Stwosza i z wieżą 73 metrów, a więc prawie tak jak wieża kościoła Notre Dame w Paryżu wysoką, dalej kościoły Dominikanów, Franciszkanów, S-go Piotra, S-go Krzyża i S-tej Anny, oraz kościół „na Skałce“ z grobami mężów zasłużonych. Z innych budowli krakowskich zasługują na uwagę przedewszystkiem: Zamek na Wawelu, otoczony murami i wieżami, był niegdyś rezydencją królów polskich; w r. 1702 uległ pożarowi, lecz za Augusta II został odbudowany; wspaniała ta budowla wielokrotnie ulegała zniszczeniu. Sukiennice, prostokątna podłużna budowla, w stylu gotyckim z czasów piastowskich, stojąca w środku rynku krakowskiego, ma długości 103 metry, a szerokość wnętrza prawie 10 metrów wynosi; do sklepów wejście prowadzi z wnętrza. Obecnie mieści się w nich muzeum narodowe, istniejące od 1879, do którego założenia dał początek Siemiradzki ofiarą swoich „Pochodni Nerona,“ oraz wystawa nieustająca Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie; teatr, brama Florjańska z basztami, po dawnem umocnieniu Krakowa pozostałemi. Z pomników najważniejsze: pomnik Mickiewicza na rynku, pomnik Kopernika w dziedzińcu bibljoteki Jagiellońskiej, oraz liczne pomniki na plantach. Przedmieścia oddzielone są od Krakowa wokół biegnącemi alejami; rozłożone nad Wisłą i na wzgórzach stanowią przyjemny dla oka widok i przypominają niejeden ważny wypadek historyczny. Przedmieścia te są: Stradom, Kazimierz, Rybaki, Kleparz, Piasek, Stara i Nowa Wesoła, Smoleńskie i Wielopole, Nowy Swiat i Zwierzyniec. Kraków ma uniwersytet—sławną, już przez Kazimierza W. w 1364 r. założoną, w 1400 przez Jagiełłę powiększoną i hojnie uposażoną wszechnicę, która dla oświaty w Polsce ogromne położyła zasługi. Obecnie uniwersytet jagielloński ma 4 fakultety: teologiczny, prawny, medyko-chirurgiczny i filozoficzny, liczy 1,300 studentów i 122 profesorów i docentów; w roku 1900 święcono tu uroczyście pięćsetną rocznicę założenia wszechnicy. Do uniwersytetu należą: bibljoteka, mająca 300,000 tomów, 4,400 rękopisów, 7,000 miedziorytów i 9,000 medali i monet; gabinet fizjologiczny, anatomiczny, muzea i prosektorja, obserwatorjum astronomiczne, laboratorjum chemiczne, ogród botaniczny, muzeum zoologiczne i t. d. Oprócz uniwersytetu są w Krakowie: trzy gimnazja wyższe, wyższa szkoła realna, akademja sztuk pięknych, szkoła handlowa, szkoła przemysłowa, konserwatorjum muzyczne, różne muzea, jak muzeum narodowe, muzeum Czartoryskich i muzeum Baranieckiego. Dalej ma **K.** akademję nauk, otworzoną w 1873, towarzystwo gospodarczo-rolnicze, izbę handlową i połączonych cechów rzemieślniczych, Towarzystwo przyjaciół sztuk pięknych, wiele zakładów dobroczynnych, seminarjum duchowne i t. d. **K.** jest rezydencją księcia biskupa krakowskiego, siedliskiem sądu wyższego dla Galicji Zachodniej, oraz różnych władz okręgowych. Ludność **K.**, wynosząca 75,000 miesz., jest złożona po większej części z mieszczan chroniących dawne obyczaje, i dlatego **K.** nie wygląda na miasto nowożytne. Przemysł miasta niezbyt jest rozwinięty; najważniejszą jego gałąź stanowi wyrób towarów skórzanych i sukiennych, a także narzędzi rolniczych. Handel więcej ożywiony, szczególniej pszenicą, solą, winem, drzewem, płótnem i bydłem przeznaczonem na rzeź. Dopomagają mu koleje żelazne, łączące **K.** z Warszawą, Wiedniem, Lwowem i Prusami; jarmarki, a przedewszystkiem wygodne położenie geograficzne. Z okolic Krakowa odznaczają się wsie Rakowice (cmentarz), Prądnik, Krowodrza, Czarna Wieś (słynna warzywami); dalej kopiec Kościuszki, kopiec Krakusa za wsią Krzemionkami i t. d. Herbem Krakowa jest brama o trzech wieżach, w której środku znajduje się orzeł.

Herb Krakowa.

Historja. **K.** należy do najstarożytniejszych miast Polski i był zawsze stolicą Małopolski, tak jak pierwiastkowo Gniezno było miastem głównem Wielkopolski. Miał on być według tradycji założony przez Krakusa około 700 roku po Chr. Około 1000 r. Bolesław W. ufundował tu biskupstwo, które później należało do najbogatszych w Polsce, i którego biskupi nosili ty-

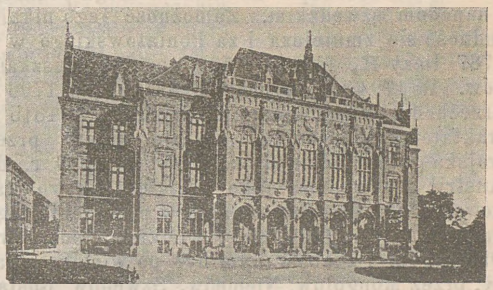
W a w e l.

Rondel bramy Florjańskiej.

S u k i e n n i c e.

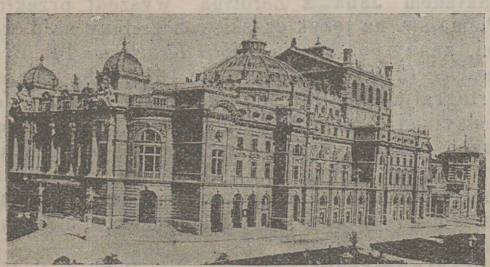
U n i w e r s y t e t.

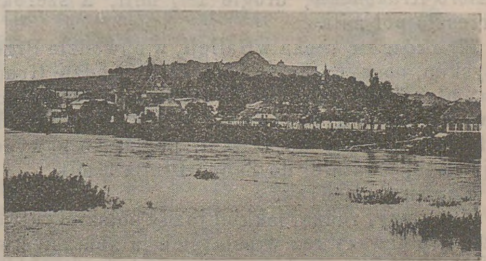
S k a ł k a.

Akademja Sztuk Pięknych.

Teatr Miejski.

Kopiec Kościuszki od strony Zwierzyńca.

tuł książąt siewierskich. W r. 1079 Bolesław II zabił tu S-go Stanisława. W epoce podziałów **K.** w znacznej części zaludnił się Niemcami, którzy wprawdzie wnieśli pewien dobrobyt, ale za to powiększali siły germanizmu i szukali poparcia u książąt śląskich, w r. 1311 buntowali się przeciw Łokietkowi, który ukarał ich za to odjęciem im prawa wybierania swych rajców. Łokietek i Kazimierz kładą wielkie zasługi dla podniesienia **K.**; pierwszy przenosi tu stanowczo stolicę Polski z Gniezna i tu w 1319 każe się koronować, drugi wznosi tu wiele budynków, upiększa i bogaci miasto. Odtąd **K.** jest niejako odbiciem się losów narodowych. Wielki i potężny za czasów jagielońskich, liczy do 100,000 miesz., w czasach nieszczęść za Wazów ulega pożarom i napadom szwedzkim. Zamożność jego niknie, ludność się zmniejsza i za Poniatowskiego w r. 1787 liczy **K.** ledwie 9,500 ubogich mieszkańców. W 1794 zajęty przez Prusaków, w 1796 r. przechodzi w posiadanie Austrjaków, w 1815 r. traktatem wiedeńskim zostaje zajęty przez wojska austrjackie i wcielony w 1849 r. do Austrji z obwodem, jako wielkie księstwo krakowskie. Odtąd zostaje ciągle w posiadaniu tego państwa. W r. 1850 uległ wielkiemu pożarowi. Obleganym i zdobywanym był po wielekroć razy: przez Mongołów, Niemców, Szwedów, Rosjan i Polaków. O **K.** pisali A. Grabowski, J. Mączyński, K. Wurzbach, J. Łepkowski „Przewodnik dla zwiedzających Kraków“, a także Müllner, po niemiecku i po polsku, oraz Królikowski po francusku w 1846; ważnym jest Essenweina opis zabytków średniowiecznych **K.** „Die mittelältärlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau“ (Lipsk, 1862).

Krakow, gród czeski dzisiaj już nie istniejący, w powiecie Praskim, okręgu Rakownickim, nazwany tak podobno od księcia Kraka czyli Kroka, ojca Libuszy. Obecnie istnieje w jego pobliżu osada t. n. i zamek *Krakovec* lub *Czerwony zamek* (Rotschloss). Od tego grodu nazywa się jedna linja hrabiów Kolowratów, Krakowskimi.

Kraków, miasto w w. ks. Meklemburg-szweryńskiem, w obwodzie Güstrowskim, 2,080 miesz.; fabrykacja kapeluszy słomianych. Opodal jest *jezioro Krakowskie*, długie $1^1/_4$ mili, a szerokie przeszło pół mili.

Krakówka, rzeka wGalicji, w obwodzie Przemyskim, poczyna się na północo-zachodzie Grudka, płynie w kierunku północno-zachodnim pod Jaworowem i Krakowcem i pod Łazami wpada od prawej strony do *Wiszni*, niedaleko powyżej ujścia tej ostatniej do Sanu. Długa 9 mil.

Krakus, ob. Krak.

Krakusy, rodzaj lekkiej jazdy polskiej, utworzonej pierwszy raz w ostatnich latach księstwa Warszawskiego, tak nazwany od krakowskiej sukmany chłopskiej koloru białego i kawowego. Bronią **K.** były lanca z chorągiewką, szabla i pistolety w olstrach przy siodle. W r. 1831 były dwa pułki **K**, pierwszym z nich dowodził pułkownik Stanisław Leski. Składali się oni wyłącznie z rodowitych Krakowiaków.

Krakuska, ob. Konfederatka.

Kral, *kraal*, wioska u Hotentotów i Kafrów.

Kral Jakób, pisarz górnołużycki, * 1827 r. w Chróścicach, nauczyciel do r. 1895, pisał artykuły pouczające, oraz przyczynki folklorystyczne do czasopism łużyckich i niemieckich; wydał osobno książkę do nabożeństwa dla ludu, oraz w r. 1876 rzecz histor.-statystyczną „Die kathol. Kirchen und Schulen im Königreich Sachsen“.

Kral Jerzy, syn poprzed., * w Radworzu, w r. 1889 wyświęcony na księdza, napisał po niemiecku dobrą gramatykę górnołużycką (Budyszyn, 1895).

Král Janko, poeta słowacki, * 1822 w Liptowskim św. Mikołaju, † 1876, jako adwokat w Zlatych Morawcach; jako poeta przypomina Burnsa, i był bardzo popularny. „Versze“ jego zebrał i wydał Jarosław Vlczek w Turczańskim św. Marcinie 1893 r.

Král Józef, filolog czeski, * 1853, profesor uniwersytetu praskiego, redaktor *Filologickich listów*, autor mnóstwa prac z zakresu filologji klasycznej (literatura grecka i rzymska, starożytności, gramatyka, mitologja, rytmika, fonetyka, wydania i przekłady klasyków greckich); do najważniejszych prac jego należą: „Rzecké (greckie) a rzimské rhytmiky a metriky“, oraz „Rzecká rhytmika“. Tłómaczył też z Calderona i Kamoensa, oraz pisał rozprawy, dotyczące literatury czeskiej.

Král Józef Mirowit, * 1789, † 1841, ksiądz, od r. 1814 pisał poezje i rozprawy do czasopism, wydał kilka książek religijnych, oraz historyczne: „Slávové, praotcové Czechó“ (1825); „Prówodce po biskupstvi kralohradeckém“ (1825—1827, 3 t.).

Kralicka albo **Braterska biblja,** ob. Kralice.

Kralice, wieś w Morawji, w powiecie Znojemskim, niedaleko miasta Namiesztia, pamiętna założoną w 1587 drukarnią Jednoty braci czeskich i morawskich, z której w latach 1579—93, nakładem Jana z Żerotina, wyszedł przekład Pisma św. na język czeski, rozdzielony na 6 części, znany pod nazwą *Biblji Kralickiej* lub *Braterskiej* (2 wyd. 1596, 3-cie 1613; oba tamże). Ortografja tej Biblji przyjętą została przez Weleslavina i Jezuitę Szteyra i utrzymała się do naszych czasów. Język i styl do obecnej chwili uważane są za wzorowe i klasyczne. Drukarnię kralicką, przeniesioną przez Jana Amosa Komeńskiego do Leszna w Wielkopolsce, zniszczyli Szwedzi w r. 1655.

Kralodworski rękopis, Ob. Rękopis Królodworski.

Kralova hola, po madz. *Király hegy*, po niem. zaś *Königsalm*, szczyt w Tatrach na granicy węgierskich komitatów: liptawskiego, spiskiego i gömörskiego; wznosi się na 1,942 metry nad poziom morza, złożony z granitu, piaskowca i kamienia wapiennego. Biorą tu początek: Hnilec, Poprad, Hernad, Czarna, Wecha i Hran. Znajduje się tu kryształ górny i topaz.

Kralovy dwór (Königinhof), *Dwur na Labem*, *Chwojno*, *Hof*, *Curia*, miasto okręgowe w Czechach, powiecie Hradeckim, nad Elbą, 8,700 miesz. Miasto to, bogate w dawne wspomnienia historyczne, posiada w rynku pomnik Zaboja, staroczeskego bohatera i śpiewaka, wystawiony 1858 na pamiątkę, że tu 16 paźdz. 1817 znaleziono rzekomy zabytek literatury czeskiej, znany pod nazwą *Kękopisu Królodworskiego* (ob.).

Kramarz Oldrzich, uczony czeski, * 1848 r., doktor filozofji uniwersytetu praskiego, nauczyciel. Wydał między innemi: „Das Problem der Materie“ (1871); „O etymologji slova poieo“ (1874); „Niekteré základni názory ku vszeobecné theorii mluvy“ (1879); „O spanku a snu“ (1882); „Die Hypothese der Seele“ (1898, główne jego dzieło).

Krambambuli, pierwotnie wiśniówka gdańska, u burszów niemieckich napój alkoholowy w ogólności.

Krämer Adolf, agronom, * 1832 w Berleburgu w Westfalii; został 1863 docentem i administratorem stacji doświadczalnej akademji w Poppelsdorf, 1871 profesorem wydziału rolniczego w szkole politechnicznej w Zurychu, napisał: „Landwirtschaftliches Rechenbuch“ (1867); „Die Buchhaltung des Landwirts“ (2 wyd., 1881); „Beiträge zur Wirtschaftslehre des Landbaus“ (1881); „Das schönste Rind“ (1883, 2 wyd., 1894); „Die Bedeutung der Spiritusindustrie“ (1886); nadto redagował kilka pism rolniczych, a między innemi *Schweizerisches Landwirtschaftliches Zentralblatt* (1882—87).

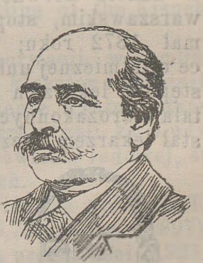
Krameria *(Partwin)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowatych, a podrodziny brazyljowych, obejmuje krzewy w Indjach zachod. i Ameryce połudn. o kwiatach pojedyńczych lub zebranych w grona i owocach jednonasiennych, kulistych, pokrytych kolcami; niektóre ważne pod względem lekarskim, zwłaszcza **K.** *triandra*, *ratanja* czyli *ratanka*, na stokach Andów w Peru i Quito. Korzeń i kora korzeniowa działają bardzo ściągająco. Zresztą korzeń zwany *ratanja* pochodzi i z innych roślin, zawiera wiele garbnika, *kwas kramerowy* i *rataninę* $C_{10}H_{13}NO_3$. W handlu znajduje się też często wyciąg korzeni, w postaci brył ciemno-brunatnych, w odłamie mających blask szklisty. Ratanja używa się w medycynie w śluzo i krwotokach, przeciw bólowi zębów i in. Czerwonym odwarem fałszuje się portwajn. *Ratanja kolumbijska* czyli *antylska*, *sabanilla*, pochodzi z gatunku **K.** *ixina*, rosnącego nad Amazonką.

Kramérius Wacław Maciej, pisarz, nakładca i budziciel narodowy czeski * 1759 w Klatowach, † 1808 w Pradze. Pisał wiele w duchu reform cesarza Józefa II, tworzył poezje, wydawał kalendarze, które były bardzo rozpowszechnione, czasopisma, książki powieściowo-pouczające. Por. Ant. Rybiczek „Přredni krzisitelè nár. czes.“ (1888). Po jego śmierci prowadził dalej jego prace i przedsięwzięcia, syn jego Wacław Rodomil **K.**, * 1792 w Pradze, † 1861.

Kramsztyk I.

Kramsztyk Izaak, pisarz i kaznodzieja wyznania mojżeszowego, * 1814 r. w Warszawie, † 1889; po ukończeniu szkoły rabinów w Warszawie został nauczycielem tejże szkoły i pełnił te obowiązki aż do jej zamknięcia 1862. W owym czasie kazania w synagodze warszawskiej wygłaszane były w języku niemieckim; aby wyprzeć niemczyznę z tego schronienia, wystąpił **K.** z pierwszem synagogalnem kazaniem polskiem w r. 1852; wzbudziło to silną niechęć fanatyków, jako zamach na religję, a lubo i wśród warstw światlejszych **K.** poparcia należytego nie zyskał, spełniał bezpłatnie urząd kaznodziei aż do r. 1863, z kilkomiesięczną przerwą w r. 1861—62, czas ten bowiem przepędził w Bobrujsku. W r. 1863—68 przebywał w guberuji Saratowskiej i samym Saratowie. Ogłosił: „Mowa miana przy poświęceniu synagogi“ (1852); „Prawda wieczna czyli zasady religji mojżeszowej“ (1871), przekład „Przysłów Salomona“ (z komentarzem, 1867) i in. Po jego śmierci wydane zostały „Kazania“ (Kraków, 1892), poprzedzone życiorysem.

Kramsztyk Stan.

Kramsztyk Stanisław, przyrodnik, syn poprzed., * 1841 w Warszawie, po ukończeniu gimnazjum gubernjalnego tamże studjował początkowo medycynę w akademji medyko-chirurgicznej, następnie matematykę i fizykę w Szkole Głównej i w roku 1866 otrzymał stopień magistra tych nauk. Nie mogąc uzyskać posady nauczyciela gimnazjalnego, wstąpił do Banku Polskiego, w którym pracował aż do jego zniesienia 1886 r.; zarazem był nauczycielem szkoły handlowej i wielu innych szkół prywatnych. Zawód piśmienniczy rozpoczął 1862 r. artykułami w *Przyjacielu dzie-*

ci, a począwszy od r. 1868, w wielu innych czasopismach. Najwięcej prac zamieścił w tygodniku przyrodniczym *Wszechświat*, nadto liczne rozprawy ogłosił w *Ateneum*, jak: „Budowa wszechświata“; „Zagadka wnętrza ziemi“; „Czas“; „Termochemja“; „O naturze pierwiastków chemicznych“; „O rozwoju sztuki mierzenia“; „Historja gazów“; w *Bibljotece Warszawskiej*: „Przed sklepem mechanika“; „Stulecie galwanizmu“; w *Przeglądzie Pedagogicznym*: „O pedagogicznem znaczeniu nauk przyrodniczych“, a nadto w wielu innych pismach tygodniowych i codziennych, oraz w kilku dziełach zbiorowych. Brał często udział w odczytach publicznych i oddzielnie ogłosił: „Wiadomości początkowe z fizyki“ (2 cz., 1883, wyd. 2, 1886, przek. ros., 1896); „Fizyka“ (w *Panteonie wiedzy ludzkiej*, 1876); „Fizyka bez przyrządów“ (2 cz., 1891—93); „Szkice przyrodnicze z dziedziny fizyki, geofizyki i astronomji“ (1893); „Ostatni z nieważników, eter i jego znaczenie w fizyce“ (1897), „O postaci i ciężarze ziemi“ (wyd. 2, 1885); „Ziemia i niebo,“ wykład popularny astronomji (cz. I, 1898); „Komety i gwiazdy spadające“ (1899); „Wykład arytmetyki handlowej“ (1879); „Bibljoteczka nauk przyrodniczych“ (3 zeszyty: „O płomieniu“; „Głos i jego wysokość“; „Praca i ciepło“); „Czego nas Kopernik o obrocie ziemi nauczył“ (1890); „Nic w naturze nie ginie“ (1900) i in. Przełożył: Mohna „Zasady meteorologji“ (1883); Balla „Mechanika doświadczalna“ (1894); Macha „Odczyty popularno-naukowe“ (1899); Helmholtza „O związku nauk przyrodniczych z innemi gałęziami wiedzy“ i in. Opracował dział przyrodniczy w *Encyklopedji powszechnej mniejszej* i redaguje tenże dział w niniejszem jej wydaniu; w *Wielkiej encyklopedji ilustrowanej* prowadzi dział fizyki i astronomji.

Kramsztyk Zygmunt, brat poprz., okulista, * 1848 r. w Warszawie; studjował medycynę w Szkole Głównej, następnie w uniwersytecie warszawskim, stopień doktora medycyny otrzymał 1872 roku; był asystentem przy klinice oftalmicznej uniwersytetu warszawskiego, następnie lekarzem oddziału oftalmicznego szpitala starozakonnych tamże, a w roku 1898 został lekarzem naczelnym tegoż szpitala. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw w pismach lekarskich, oraz oddzielnie, jak z dziedziny fizjologji oka i optyki: „Optometrja objektywna“ (1879); „Błyskawki“ (1883); „Czy akomodacja w jednym działa kierunku?“ (1884); „O patrzeniu przez soczewkę w obrazie odwrotnym i o zastosowaniu tego sposobu w oftalmoskopji“ (1885);

Kramsztyk Z.

„Pole widzenia wziernikowego i pole oświetlone“ (1887); „Wzrok“ (dwa odczyty publiczne, (1899). Z prac klinicznych większe: „Zmiany występujące w oczach w przebiegu cholery“ (1873); „Zmiany w oczach w białaczce“ (1878); „Zapalenie oczu pryszczykowe“ (1881); „O usunięciu pędzelków z praktyki okulistycznej“; „O związku łuszczki z jaglicą“ (1887); „Jaskra“ (odczyt kliniczny, 1891); „Zakończenie jaskry przez pęknięcie gałki ocznej“ i in. W sprawach szpitalnych: „O salach szpitalnych“ (1888); „Służba lekarska w szpitalu“; „Stanowisko lekarzy w szpitalu“; „Znaczenie szpitali“ (odczyt publiczny) i in. Nadto napisał: „Jędrzej Sniadecki. Teorja jestestw organicznych w obec dzisiejszych pojęć o życiu“ (1874), oraz liczne artykuły tyczące się zasadniczych pojęć medycyny, jak: „Czy medycyna jest nauką czy sztuką“; „Statystyka lekarska“; „Rokowanie lekarskie; „Pewność w leczeniu“; „Doświadczenie lekarskie“ i in. Artykuły te treści ogólniejszej, wraz z kilku życiorysami (Szokalski, Matlakowski, Helmholtz, Natanson) zebrane są p. t. „Szkice krytyczne z zakresu medycyny“ (1899). W r. 1897 założył miesięcznik: *Krytyka lekarska*.

Kramsztyk Marceli, prawnik, brat poprzedn., * 1848; studjował prawo w Szkole Głównej i uniwersytecie warszawskim, jako adwokat osiadł w Płocku, następnie w Warszawie. Ogłosił w *Gazecie sądowej*: „Prasa przed wyrokiem ostatecznym“ (1888); „Areszt na płacy i pensji prywatnej“ (1891); „Odpowiedzialność nabywcy przedsiębierstwa handlowego za długi poprzednika“ (1893); „Jawność i humor w sądzie“ (1897) i in. Oddzielnie wydał „Zakres egzekucji ruchomej“ (1895).

Kramsztyk Juljan, lekarz chorób dzieci, * 1851 r. w Warszawie. Studjował medycynę w uniwersytecie warszawskim, który w r. 1874 ukończył, stopień doktora medycyny uzyskał w r. 1884. Od r. 1876—86 był laborantem przy katedrze chemji lekarskiej, od r. 1878 jest ordynatorem szpitala dla dzieci wyznania mojżeszowego. Ogłosił w różnych pismach lekarskich: „O stosunku zachodzącym między wydzielaniem kwasu fosfornego i azotu w moczu“ (1877); „O zawartości tłuszczu w kale noworodków“ (1884); „Epidemja różyczki (rubeola) i odry w bezpośredniem po sobie następstwie“ (1891); „Sterylizacja czy pasteryzacja mleka“ (1893); „Tężyczka samoistna *(tetania)* u dzieci“ (1892); „O karmieniu i sztucznem żywieniu niemowląt“ (1897); „O rumieniu powracającym, podobnym do szkarlatyny“ (1900); „O zatruciu ługiem sodowym u dzieci“ (1900). Opisał nadto życie i działalność naukową Hermana Fudakowskiego (1879), pisał o kolonjach letnich i ogródkach dziecięcych, o drgawkach wskutek ząbkowania, w sprawie rozpoznawania i leczenia błonicy.

Kramsztyk Feliks, prawnik, brat poprzedn.,

* 1853 r. w Warszawie, studjował prawo w uniwersytecie warszawskim i został adwokatem. Ogłosił: „Prawo fabryczne obowiązujące i ubezpieczenie robotników w niektórych państwach europejskich“ (Warszawa, 1897); „O prawie fabrycznem“ (*Ateneum*, 1896), oraz w *Gazecie Sądowej:* „O inspekcji fabrycznej” (1895); „Przepisy o pracy małoletnich i kobiet“ (1895); „Normalny dzień pracy“ (1897); „Uregulowanie dnia roboczego“ (1897); „O ubezpieczeniu robotników z powodu zatwierdzenia ustawy normalnej” (1898); „Zmiany w ustawodawstwie fabrycznem” (1899).

Kran, toż co kurek (ob.); niekiedy też (z niem. *Krahn*) żóraw (ob.).

Kran, moneta perska, czyni $^1/_{10}$ tamana i dzieli się na 40 szachi, obecnie wartości franka.

Krancberg (*Kranzberg*), herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV złotych — orzeł czarny, w II i III czerwonych—lew srebrny; w polu V kliniastem, między III a IV, o wygiętych ramionach, błękitnem—góra srebrna, uwieńczona wawrzynem. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I—orzeł czarny, w II — lew srebrny. Labry przy I hełmie — czarno-złote, przy II — czerwono-srebrne.

Krancberg.

Kraniopagus, potworek w postaci zrośniętych główkami dwojaczków; są to organizmy niezdolne do życia.

Kranioschisis, wrodzone rozdwojenie czaszki i kanału rdzeniowego, jak również i powłok; wada ta połączona jest z niedostatecznym rozwojem mózgu i rdzenia pacierzowego.

Kraniotabes, rozmiękczenie kości potylicowej czaszki przy krzywicy (ob.) u dzieci; towarzyszy rozmiękczeniu i innych kości, jak żeber, mostka, goleni, dochodzi w cięższych postaciach krzywicy do tworzenia się cienkich błonek zamiast kości; przy lekkiem ucisku palcem miejsce takie ugina się, otrzymuje się wrażenie pergaminu. Leczenie ogólne, jak przy krzywicy.

Kranjoklast, przyrząd akuszeryjny, służący do miażdżenia główki płodu w razie, gdy wskutek znacznego zwężenia miednicy u kobiety rodzącej dziecko żadną miarą na świat przyjść nie może. Operacja ta nazywa się *kranioklasis.*

Kranjologja, nauka zajmująca się badaniem czaszki i wnosząca z jej budowy o władzach umysłowych. Wychodziła ona z zasady, że z wypukłością lub wklęsłością czaszki idzie w parze i postać mózgu, że każda władza umysłu ma inną dla siebie przeznaczoną część mózgu; w ten sposób z wypukłości lub niewydatności pewnej okolicy czaszki wnieśćby można o rozwoju odpowiedniej władzy. Takie wiadomości bardzo się ponętnemi przedstawiały, zwłaszcza dla pedagogów i sędziów. Wiadomości swoje czerpała **K.** z badania czaszek u ludzi, u których pewien kierunek umysłu był bardzo wyraźny. Twórcą **K.** był Gall, który licznych znalazł zwolenników, wszakże podział władz umysłowych u Galla był sztuczny i niewłaściwy, nierówności czaszki bardzo często jej tylko samej dotyczą, a wiadomości kranjoskopijne z pojedyńczych ludzi zbierane nie mają siły dowodu. W ten sposób pojmowana **K.** okazała się tylko urojeniem i dziś z nauki zupełnie jest wyłączona. Natomiast **K.,** jako nauka o postaci i wymiarach czaszek, jest jedną z głównych podstaw antropologji. Ob. Człowiek.

Kranjometrja, ogół metod służących do pomiarów czaszek. Ob. Czaszka, Człowiek.

Kranjoskopja, rozpatrywanie naukowe czaszek, w ogólności toż co kranjologja (ob.).

Kranz, wieś i kąpiele morskie w pruskiej regencji Królewieckiej, w okręgu Fischhausen, nad morzem Baltyckiem, połów łososi i flądr, 1,800 miesz., gości kąpielowych około 7,000 rocznie. Por. Thomas „Das königliche Ostseebad Krantz” (1884).

Krap, ob. Marzanna.

Krapf Jan Ludwik, podróżnik niemiecki, * 1810 r. w Derendingen pod Tubingą, † 1881 r. Był wikarjuszem w Wolfenhausen, poświęcił się następnie misjonarstwu i w r. 1837 udał się do Abisynji, gdzie przebywał do r. 1842. Zwiedziwszy powtórnie 1843 Szoa, podróżował do r. 1853 po nadbrzeżnych krajach Afryki wschodniej i wspólnie z Rebmannem i Erhardtem pierwszy podał wiadomość o wielkiem jeziorze Uniamesi i górach śnieżnych Kilimandżaro. Zwiedziwszy Anglję (1854), udał się powtórnie do Abisynji, ale przyjęty niechętnie przez króla Teodora, wrócił do Niemiec i wydał: „Reisen in Ostafrika” (2 t., 1858); „Vocabulary of six East African languages” i „Outline of the Kisnehill language” (1850).

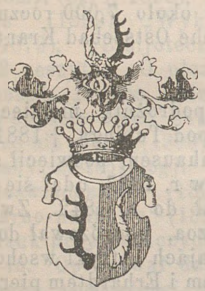
Krapina, miasto w Chorwacji, w komitacie Warażdyńskim, 4,000 m.; klasztor Franciszkanów, kąpiele mineralne ciepłe i ruiny starego zamku, w którym często przebywali ks. Ludwik i Mateusz Korwin; wedle powieści ludowej, stąd mieli pochodzić Lech i Czech.

Krapiwna, miasto powiatowe gubernji Tulskiej, nad rzeką Pławą, 6,797 miesz. (1897).— *Krapiwieński powiat,* ma na przestrzeni 1,923 w. kw. 104,535 miesz., zajmujących się przeważnie rolnictwem; powierzchnia powiatu, zwłaszcza z prawej strony rz. Upy, jest wzniesiona, wzgórkowata; grunt urodzajny.

Krapotkin Piotr, książę, geograf i agitator, * 1842 r. w Moskwie, potomek jednego z rodów najstarszych, wychowywał się w korpusie pa-

ziów i był przez kilka lat oficerem. 1865 rozpoczął studja geograficzne i geologiczne w Petersburgu, odbył podróż do Syberji i Chin, był sekretarzem Towarzystwa Geograficznego w Petersburgu. Napisał do *Géographie Universelle* Réclus'a artykuł o Rosji. Przejąwszy się w podróżach po Belgji i Szwajcarji zasadami socjalistów, rozpoczął 1872 tajną agitację wśród robotników w Rosji, aresztowany 1873, ratował się ucieczką 1876 i udał się do Genewy, gdzie stanął na czele ruchu rewolucyjnego. Wydalony z Genewy 1881, udał się do Francji, gdzie za podburzanie do rozruchów został 1883 skazany na 5 lat więzienia. Ułaskawiony 1886, przesiedlił się Londynu. Napisał: „Paroles d'un révolté" (Paryż, 1885); „In Russian and French prisons" (Londyn, 1887) i „A la recherche du pain" (1892).

Krasicki (hrabia), v. *Rogala*, odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem—róg jeleni brunatny, w lewem czerwonem—róg bawoli srebrny. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—róg bawoli i jeleni. Labry czerwono-srebrne.

Krasicki.

Krasicki Ignacy.

Krasicki Ignacy, * 3 lutego 1735 w Dubiecku, na Rusi Czerwonej, † 14 marca 1801 w Berlinie. Syn Jana, kasztelana chełmskiego, uczył się najpierw w domu swej ciotki Sapieżyny, a potem u Jezuitów we Lwowie, prawdopodobnie też w Warszawie, uczęszczał na filozofję i retorykę; utraciwszy w 16 roku ojca, a znacznie wcześniej matkę, przeznaczony do stanu duchownego, otrzymał opiekuna w osobie biskupa Michała Kunickiego, zaś za sprawą Józefa Załuskiego, biskupa kijowskiego w 15 roku życia już był kanonikiem kijowskim, w r. 1758 przemyskim. Tenże protektor zrobił go koadjutorem opactwa wąchockiego. W r. 1759 Ignacy wyjechał do Rzymu, aby za granicą nabrać poloru. Po dwuletnim pobycie we Włoszech, wrócił do kraju. Dochody z prelatur i przypadły po ojcu majątek pozwalały młodemu kanonikowi wieść swobodne życie w Warszawie, gdzie często bywał i gdzie zarówno dostatki jak dowcip i ogłada jednały mu wstęp do najwyższych sfer ówczesnego społeczeństwa. Wtedy to w r. 1762 zabrał znajomość ze Stanisławem Augustem, podówczas jeszcze stolnikiem litewskim, który, dostawszy się na tron, zrobił **K.** jako deputata kapituły lwowskiej, prezydentem trybunału małopolskiego, a po śmierci Grabowskiego, oddał mu biskupstwo warmińskie (1766), przynoszące prócz tytułu książęcego prawdziwie książęce dochody. Przebywał jednakże ksiądz biskup głównie w Warszawie, gdzie dom jego gromadził całe ówczesne wyższe towarzystwo stolicy. W tym czasie zaczęła się literacka działalność **K.**, który pierwsze swe utwory pomieszczał w „Monitorze," do którego pisywali też Albertrandi, Bohomolec i Minasowicz, i w „Zabawach przyjemnych i pożytecznych," wychodzących od 1770—1778 pod redakcją Jana Albertrandiego i Adama Naruszewicza; były to bajki i satyry, pisane prześlicznym, pełnym dowcipu i lekkości językiem, malujące wady i śmieszności ówczesnego społeczeństwa polskiego, a głównie towarzystwa stołecznego. Zebrane w jedną całość „Satyry" wyszły osobno w 1778 r. u Grölla w Warszawie, „Bajki" zaś tamże w 1779 r. „Satyry" i „Bajki" są arcydziełami poety. Po pierwszym rozbiorze (1772), wskutek którego biskupstwo warmińskie dostało się Prusom **K.** wszedł w jak najlepsze, z czasem nawet serdeczne stosunki z Fryderykiem II, który, polubiwszy go, często zapraszał do Poczdamu i San-souci, gdzie dla niego przeznaczył pokoje po Wolterze. Tu podobno z natchnienia króla, **K.** powziął myśl, czy nawet napisał „Monachomachję" (b. m. d. 1778), wyśmiewającą ciemnotę i zdrożności pewnej części duchowieństwa zakonnego, jak „Myszeis" (Warszawa, 1775), wyszydzała sejmy i sejmiki ówczesne, przedstawiając alegorycznie pod postaciami wodzów kotów i myszy ówczesne prawdopodobnie osobistości. W prozą napisanych „Przypadkach Doświadczyńskiego" (1776) maluje przewybornie ówczesne domowe wychowanie wyższych warstw, tudzież nadużycia trybunałów, które poznał w czasie swej prezydentury; w drugiej tylko połowie talent go opuszcza, gdy na wzór francuskich filozofów kreśli obraz idealnego społeczeństwa. Wpływ wypadków, skromne życie w Heilsbergu przy obciętych przez rząd pruski dochodach, stłumiły werwę satyryczną w **K.**; to też pisma jego, od Doświadczyńskiego począwszy, przybierają charakter dydaktyczny, którego najwybitniejszym wyrazem jest „Pan Podstoli" (I część wyszła 1778, II część 1784), przedstawiający wzór światłego i rządnego obywatela wiejskiego; tudzież rodzaj encyklopedycznego słownika p. t. „Zbiór potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabetu ułożonych" (1781—82). Jednocześnie ogłaszał dawniej napisane bajki, satyry, tudzież („Łgarz", „Statysta"), wydane pod imieniem Michała Mowińskiego (sekretarza poety). Te sztuki, jak i inne (Mędrzec, Pieniacz, Solenizant, Frant, Krosienka), są lekko na-

szkicowanemi komedjami charakterów. Wszystkie pisane są bez planu, z pośpiechem, dla teatru domowego w Heilsbergu. W r. 1779 wyszła dawniej już napisana „Historja na dwie księgi podzielona,“ będąca satyrą na łatwowiernych badaczów. Wszystkie te prace oddawał **K.** za darmo Gröllowi, który wyrobił sobie na nie przywilej królewski (1776) i ogromne ciągnął zyski przy częstych edycjach. Jednocześnie z tym poważniejszym zwrotem, chcąc załagodzić wrażenie wywołane „Monachomachją,“ wydał w 1780 r. „Antimonachomachję“ i „Wojnę Chocimską,“ która jednak mu się nie udała; swoją drogą za nią król Stanisław kazał na jego cześć wybić medal zasługi. Przebywszy zimę 1781 w Poczdamie, zawitał w następnym roku do Warszawy, gdzie uświetniał swą osobą głośne obiady czwartkowe. Trembecki powitał go wtedy wierszem „Gość z Heilsberga,“ malującym uwielbienie całego kraju dla autora tylu wybornych pism. Z Warszawy udał się **K.** na Ruś do Dubiecka, swego rodzinnego gniazda; podróż tę opisał w znanym powszechnie dzienniku pół prozą, pół wierszem pisanym, który wraz z innemi pracami ogłosił w r. 1786, p. t. „Listy i pisma różne.“ Siedząc odtąd w Heilsbergu, zajmował się ogrodnictwem i uzupełnieniem Niesieckiego na podstawie szperań w porządkowanej przezeń bibljotece i archiwum kapituły warmińskiej w Heilsbergu. Śmierć Fryderyka sprowadziła zakłopotanego swemi finansami **K.** na czas jakiś do Berlina (1786—87). Rozbudzenie się ducha obywatelskiego w kraju wywołało „Kalendarz Obywatelski“ (1793), poświęcony przypomnieniu dat ważniejszych faktów z dziejowej przeszłości. Pod wpływem wypadków 1794 napisał **K.** „Powieść o losach narożnej kamienicy w mieście Kukurowcach“ (ogłoszoną podobno 1798). Mianowany 1795 r. arcybiskupem gnieźnieńskim, musiał z żalem **K.** rozstać się z Warmją i przenieść do nowej stolicy; odtąd przebywał w Warszawie, Skierniewicach i Łowiczu, tłómacząc „Plutarcha,“ „Rozmowy zmarłych“ Lucjana, pracując nad dziełem „O rymotwórstwie i rymotwórcach“ i dalszemi częściami „Pana Podstolego,“ a także wydając w Łowiczu pismo p. t. „Co tydzień.“ Zmuszony będąc dla załatwienia niektórych jeszcze spraw biskupstwa warmińskiego udać się do Berlina, zachorował tam i † w 66 roku życia. Ciało sprowadzono w r. 1829 do Gniezna. — Najpierwsze i najlepsze wydanie pism **K.** sporządził podług wskazówek autora przyjaciel jego Fr. Dmochowski w 10 tomach u Pijarów w Warszawie (1802—4), z dodatkiem „Pieśni Osjana“ i „Pieśni Selmy.“ Późniejsze całkowite wydania wyszły: w Wilnie, 10 tomów, 1819—20; we Wrocławiu u Korna 10 tom., 1824; w Warszawie u Glücksberga, 10 t., 1829 i dopełnienia, mieszczące: komedje, kazania, Zbiór potrzebnych wiadomości, pismo „Co tydzień,“ usunięte poprzednio przez Dmochowskiego na żądanie samego **K.** (8 t., Warszawa, 1830—32); w Poznaniu Raczyński jeden tylko tom „Dzieł poetyckich“ wydał 1830; w Lipsku 1834—35, oraz toż samo w 1840 w 10 t.; w Paryżu u Barbezeta w 1 tomie za staraniem Podczaszyńskiego w 1830, 33 i 45; w Warszawie nakładem Lewentala 1878—79 w 6 tomach; w Krakowie nakładem Bartoszewicza, 1882—3 w 5 tom.; we Lwowie, 1882—3 w 5 t.; w Warszawie „Wybór pism“ 1900. Jeszcze w zeszłym wieku wszystkie niemal utwory **K.** zostały przełożone na język niemiecki (Satyry Steiner w 1788 i Jenisz 1788 w Berlinie; Monachomachję Eker w Hamburgu 1792 i Dr. Al. Winklewski 1870 w Berlinie; Bajki Haug i Markwart, Warszawa 1796; Historję Bernonilli, Berlin 1785). Na francuski najwięcej tłómaczył ks. Lavoisier, kanonik mohylowski. Por. F. S. Dmochowski „Mowa przy obchodzie pamiątki pogrzebowej I. Kras. w Towarzystwie przyjaciół nauk (Warszawa, 1802); J. Bartoszewicz „Ignacy Krasicki“ (w 3 tomie dzieła „Znakomici mężowie polscy w XVIII w.“ Petersburg); Al. Chodkiewicz „Ign. Krasicki“ (w „Portretach wsławionych Polaków“ Warszawa, 1822); St. Gruszczyński „O znaczeniu Myszeidy“ (Poznań, 1863); „Wł. Chotkowski „O Myszeidzie“ (Poznań, 1874); K. Mecherzyński „O poetach czasów Stanis. Augusta;“ A. Asnyk „Krasicki jako poeta“ (*Wędrowiec*, 1884); St. Tomkowicz „Z wieku Stan. Aug.“ (tom 2-gi, Kraków, 1882); Fran. Konarski „Kryt. rozbiór satyry Marnotrawstwo“ (Lwów, 1884); J. I. Kraszewski „Krasicki“ (Warszawa, 1879); Wł. Nehring „Poezje Krasickiego“ (w „Studjach literackich,“ Poznań, 1884); Ad. Bełcikowski „Jeden rozdział z monografji o Krasickim,“ „Ze studjów,“ Warszawa, 1886); P. Chmielowski „Charakterystyka I. Krasickiego“ (w „Studjach i szkicach z dziejów literatury polskiej,“ serja I, Kraków i Poznań, 1886); Wł. Nehring „Ignaz Krasicki“ (w „Allg. Encyklop. von Ersch und Gruber,“ Lipsk, 1886); K. Górski „Studja nad Bajkami Krasickiego“ (Przegląd polski z 1887 r.); T. Mandybur „I. Krasicki w stosunku do Lucjana i Erazma z Roterdamu“ (*Ateneum*, 1891) i „O historji Ign. Krasickiego“ (Kwart. histor. rocznik IX, 1895); A. Kurpiel „Przekonania religijne I. Krasickiego“ (Kraków, 1893); J. Tretiak „Ignacy Krasicki, jako prezydent trybunału“ (Kraków, 1895); Jan Korytkowski „Arcybiskupi gnieźnieńscy i t. d.“ (tom 5, Poznań, 1862); X. Fox „Djarjusz z Heilsberga od 1790 — 1792, znaleziony w archiwach Dubieckich, a pisany przez X. Foxa do Anny z Krasickich hr. Charczewskiej, bratanicy X-cia Biskupa.“ Bajki **K.** objaśniał i rozbierał Gustaw Ehrenberg w „Książce Zbiorowej“ (Warszawa, 1862) i w osobnem studjum (Kraków, 1871). O **K.** pisał Walerjan Wróblewski w *Atheneum* z 1841 (tom V).

Krasicki Jan, synowiec poprzedniego, * 1764, † 1830 w Baranowie; tajny radca, kawaler pol-

skiego krzyża wojskowego, był hojnym wspomożycielem zakładu bibljoteki Ossolińskich.

Krasicki Marcin, literat, ogłosił: „Dumy filozoficzne rozmaite" (Wilno, 1837); „Satyry, powieści satyryczne i nagrobki" (Wilno, 1837); „Anakreontyki i komedja Nikodemek" (tamże, 1837); „Rozmaitości, fraszki, albo co się komu podoba" (tamże, 1837).

Krasicki Kazimierz, agronom w Galicji, ogłosił: „O rolnictwie i jego kombinacjach na rachubie opartych" (Lwów, 1843) oraz inne dzieła treści agronomicznej.

Krasicki Aleksander, brat poprzedniego, żyjący w Galicji, poświęcał się szczególnie genealogji. Ważna i ciekawa jest jego rozprawa „O Kmitach Sreniawitach," zamieszczona w „Bibljotece Ossolińskich" (t. II z r. 1847). Osobno wydał: „Coś o protestacji deputacji galicyjskiej w Wiedniu 10 maja" (Lwów, 1848).

Krasieńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim. Składało się ze wsi Krasne albo Krasnesioło z przyległościami. Od r. 1766 posiadał je Antoni Hryniewicz, regent trocki, opłacając z niego kwarty złp. 55, a hyberny złp. 50. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, szczupłe to starostwo zaliczało się do ekonomji królewskiej trockiej.

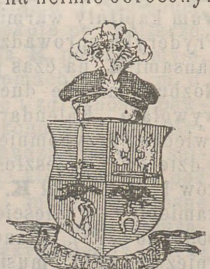
Krasiłów, miasteczko prywatne w gub. Wołyńskiej, pow. Krzemienieckim, nad Słuczą, pamiętne bitwą r. 1573, w której Jarmoliński, rotmistrz milicji ks. Ostrogskiego, stojących w koszu Tatarów do szczętu wyciął.

Krasińska Franciszka, pochodząca z innej niż poniżsi linji rodu Krasińskich, córka Stanisława, starosty nowomiejskiego (nowo-korczyńskiego) i Anieli z Humieckich, wojewodzianki podolskiej. * 1743, w 1760 tajemnie poślubiła królewicza Karola, ks. kurlandzkiego, syna Augusta III. Stąd znana jest w historji jako księżna Kurlandzka, lub, jak wtedy nazywano, Kurońska. Po śmierci rodziców i po obiorze królem polskim Stanisława Poniatowskiego, opuszczona chwilowo przez męża, przemieszkiwała w Warszawie, Krakowie, Częstochowie lub Opolu śląskim. Pilnie i czynnie zajmowała się sprawami Konfederacji Barskiej, z których powodzeniem łączyła nadzieję wyniesienia na tron polski swego męża. Wreszcie na wezwanie małżonka wyjechała do Saksonji, ale nie otrzymała od elektora tytułu królewiczowej; przebywała naprzemian w Elsterwerdzie i Dreźnie. Sejm polski 1776 r. uznał **K.** za prawą małżonkę królewicza i opuszczoną prawie od wszystkich, opatrzył znacznym dochodem; **K.** † 1796 w Dreźnie. Postać to interesująca, ale jeszcze niedość dokładnie znana. Nie doścignąwszy ideałów szczęścia, które w młodzieńczych latach przez związek z królewiczem do niej się uśmiechały, Fr. **K.** przebyła cały swój żywot w nieustannych walkach z losem, w ciężkich umartwieniach i boleściach rodzinnego życia, w przeciwnościach, zawodach i upokorzeniach. Córka jej *Marja* wyszła za Karola de Carignan, ks. Sabaudji. Na tle życia Franciszki **K.** Kl. Hoffmanowa osnuła zajmującą powieść p. t. „Dziennik Fran. Krasińskiej, w ostatnich latach panowania Augusta III pisany." Por. Eust. Tyszkiewicz „Źródła do dziejów Kurlandji i Semigalji" (Kraków, 1870); M. Matuszewicz „Pamiętniki" (tom IV, Warszawa, 1876); J. Falkowski „Zofja z Kras. Lubomirska i synowica jej Franciszka z Krasiń. księżna Saska, królewiczowa polska" (w „Obrazach z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce" (tom I, Poznań, 1877); Kazimierz Pułaski „Z życia księżny Kurońskiej" (Warszawa, 1890). Do ostatniego dzieła są dodane „Listy Franciszki z Krasińskich księżnej Kurońskiej do Adama Krasińskiego, biskupa kamienieckiego" (1769—72).

Krasiński (hrabia) v. *Korwin* v. *Ślepowron* odm., herb: **K. I:** W polu błękitnem, na srebrnej podkowie z krzyżem złotym na barku — kruk czarny z pierścieniem złotym w dziobie. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym kruk z pierścieniem. Labry błękitno-srebrne.—**K. II:** Na tarczy 4-dzielnej, w polu I błękitnem—miecz; w II czerwonem nad mieczem leżącym dwa skrzydła złote; w III czerwonem, na hełmie obróconym

Krasiński I.

Krasiński II.

w lewo — kruk z pierścieniem w dziobie; w IV błękitnem na podkowie srebrnej z krzyżem złotym na barku — kruk z pierścieniem w prawo. Nad tarczą czapka baronowska Napoleońska. Godło: „Vaillance et loyauté." Nadany generałowi Wincentemu Krasińskiemu, ojcu poety Zygmunta. Są też dwie odmiany herbu **K. II,** mające nad tarczą to samo co **K. I,** a pod tarczą godła, jedna odmiana: „Nemini praedae simus," druga: „Amor patriae nostra lex."

Krasińscy, starodawny ród szlachecki, dobrze krajowi zasłużony, biorący swą nazwę od wsi *Krasne*, w Ciechanowskiem na Mazowszu, h. Ślepowron, przydomku Korwin, za wywodzący się od Wawrzęty Korwina, pana na Ślepowronach, Strachowie, Drożdżynie i Woli, żyjącego w r. 1224, marszałka i hetmana mazowieckiego. — *Sławek Korwin*, pan na Krasnem, Szczukach, Rem-

bowie, Łaniętach i Pienicach, był 1412—1417 sędzią mąkowskim i różańskim. Od pięciu jego synów pochodzą rodziny: *Krasińskich*, *Pienickich*, *Szczuckich*, *Rembowskich* i *Łanieckich*. — **Krasiński** Jan, stolnik ciechanowski, starosta sanocki, miał dziewięcioro dzieci, † 1555 r. Znaczenie całej rodziny podniósł w Rzeczypospolitej znakomicie jeden z synów poprzedniego: **Krasiński** Franciszek, biskup krakowski i podkanclerzy koronny, pierwszy z rodu Krasińskich senator, * 1525 w Krasnem, † 1577 w Bodzentynie. Kształcił się naprzód za granicą, później w akademji krakowskiej, gdzie otrzymał stopień doktora obojga praw. Obrawszy stan duchowny, został archidjakonem kaliskim i kanonikiem krakowskim. Odznaczający się wysokiemi zdolnościami kapłan, wyprawiany był w poselstwie do Rzymu dwukrotnie od duchowieństwa polskiego 1555 i 1558 r. Chlubne wywiązanie się z obowiązków tego poselstwa utorowało mu drogę do dalszych zaszczytów w dyplomatycznym zawodzie. Król Zygmunt August wysłał go na dwór cesarza Maksymiljana II 1565 r. w poselstwie, w sprawie swego siostrzeńca Jana Zapolyi, księcia siedmiogrodzkiego. **K.** spełnił to polecenie z zupełnem zadowoleniem swego monarchy; za jego przyczyną wypuścił cesarz na wolność Stefana Batorego, który był posłem ks. siedmiogrodzkiego, a później został królem polskim. Wkrótce po uskutecznieniu tego poselstwa, na początku 1566 r. wysłał król **K.** na sejm Rzeszy Niemieckiej z różnemi ważnemi nader poleceniami, mianowicie w sprawie z królową Katarzyną, w sprawie Albrechta księcia pruskiego, oraz w kwestji Inflant, podniesionej w celu usunięcia postronnych wpływów na losy prowincji, nad którą król wezwany przez jej mieszkańców, wskutku dobrowolnego ich poddania się, rozciągał opiekę. **K.** przedstawiał pomienione sprawy na sejmie w Augsburgu, następnie rezydował w Wiedniu prawie do końca 1568 r. Kiedy powrócił do kraju, król w nagrodę zasług oddał mu pieczęć podkanclerską 1569 r. Sprawował ten urząd przez cały ciąg ostatnich lat panowania Zygmunta Augusta i w czasie bezkrólewia, aż do otwarcia sejmu r. 1573. Jako podkanclerzy koronny, zarządzając kancelarją królewską, wywierał **K.** wpływ bezpośredni na dyplomację Zygmunta Augusta, którego był powiernikiem i doradcą. Niepospolitą odznaczył się działalnością w sprawie unji na sejmie lubelskim 1569 r. Mianowany biskupem krakowskim 1572, pozostawał ciągle do śmierci króla przy jego boku. Złożywszy na sejmie 1573 pieczęć podkanclerską, występował nader czynnie na polu spraw publicznych. Skłonny do umiarkowania i zgody, jeden z biskupów podpisał się na akcie konfederacji warszawskiej za wolnością sumienia, co wywołało szemrania w obozie niechętnych, t. j. przeciwników konfederacji. Po ucieczce z Polski Henryka Walezjusza, w epoce drugiej elekcji, był jednym z najgorliwszych stronników Maksymiljana. Gdy atoli Stefan Batory powołany został na tron polski, szanując wolę narodu, złączył się z większością i stanął przy boku nowego króla. Znakomity ten mąż stanu odznaczał się w pełnieniu swych obowiązków niezmordowaną czynnością. Zwłoki jego spoczywają w Bodzentynie. Liczne dokumenta do życiorysu, mianowicie do wyświecenia działalności **K.** w zakresie spraw publicznych, zawierają się w ogłoszonych drukiem „Aktach podkanclerskich“ tegoż, w wydawnictwie: „Bibljoteka Ordynacji Krasińskich“ (3 t., Warsz., 1869—73 i w „Aktach poselskich i korespondencjach“ (Kraków, 1872). **Krasiński** Stanisław, brat poprzedniego, archidjakon krakowski, proboszcz warszawski, scholastyk gnieźnieński, kustosz płocki, * 1534 w Mniszewie, † 1598 w Krakowie. Po ukończeniu nauk w Akademji Krakowskiej i za granicą, wstąpił do stanu duchownego i prędko doszedł wyższych godności kościelnych. Był sekretarzem królewskim i komisarzem do załatwienia sprawy o Spiż; od synodów prowincjonalnych dwa razy jeździł w poselstwie do Rzymu. W r. 1563 brał udział w warszawskim sejmie wolnym, gdzie występował w obronie wolności kościoła i wiary katolickiej. W testamencie zrobił znaczny zapis dla bursy jerozolimskiej w Krakowie. Był to mąż zacny, mądry, energiczny, do kościoła całą duszą przywiązany. Podług Juszyńskiego, jest **K.** autorem lichej ramoty, ale dziś bardzo rzadkiej, p. t. „Compendium djarjusza niemieckiej, francuskiej, angielskiej i holenderskiej peregrynacji“ (b. m. dr. i r.). — **Krasiński** Jan, syn Andrzeja, sędziego ziemskiego ciechanowskiego, a synowiec obu poprzednich, historyk, * 1550 we wsi Szczukach na Mazowszu, † 1612 w Krakowie. Wychowywał się pod opieką stryja Franciszka **K.** biskupa krakowskiego. Odbywszy nauki w kraju, kształcił się dalej w Wiedniu, Rzymie i Bononji. Młodzieńcem jeszcze wstąpił do stanu duchownego i już na uniwersytecie piastował godności kościelne. Za powrotem do kraju został sekretarzem Stefana Batorego, kantorem krakowskim, a 1595 kanonikiem gnieźnieńskim i łuckim. Sprawował też liczne poselstwa z polecenia królewskiego. **K.** miłował bardzo nauki i zbierał książki, których część znajduje się obecnie w bibljotece ordynacji Krasińskich. Główne jego dzieło jest: „J. Crassinii Polonia ad Serenis. et Potentis. Henricum I Valesium, Poloniae Regem“ (Bononja, 1574; dzieło to bardzo rzadkie, przedrukowane w I t. „Zbioru“ Mitzlera; przełożone na polski przez St. Budzińskiego, Warszawa, 1852); jest to dość dokładny topograficzno-poli-

Krasiński Fr.

tyczny opis dawnej Polski. Niektórzy autorstwo tej pracy przypisywali Sygonjuszowi, ale fałszywie, jak tego dowiódł tłómacz polski. Oprócz tej wydał: „Oratio ad Senatum et Equites Polonos de electione Henrici Valesii Poloniae Regis“ (Bononja, 1573); „Elegja na śmierć Zygmunta Augusta“ po łacinie, wydrukowana w „Zbiorze poematów“ na śmierć tego króla (Neapol, 1572). W rękopisie zostawił: „Elogia et vitae Archiepiscoporum gnesnensium“ (autograf znajdował się w bibljotece Załuskich) i (wedle Janockiego) „Commentarii belli Livoniensis atque ducis Moscharum contra Livones.“ — **Krasiński** Jan Kazimierz, * 1602, z kasztelana warszawskiego został 1643 płockim, postąpił na województwo płockie, a 1658 mianowany był podskarbim w. koronnym; † 1668.—**Krasiński** Ludwik, brat poprzedniego, ze starosty płockiego kasztelan ciechanowski od 1637.—**Krasiński** Wojciech, syn poprzedniego, z kasztelana ciechanowskiego wojewoda płocki 1663, † 1691. — **Krasiński** Jakób, synowiec poprzedniego, a syn *Dominika*, od 1680 kasztelan ciechanowski.—**Krasiński** Jan Chryzostom, syn poprzed., biskup lorymeński w XVIII w. Stronnik Stanisława Leszczyńskiego, poszedł z nim na wygnanie. Za powrotem do kraju został kanonikiem warmińskim, a 1748 sufraganem chełmskim; prekonizowany w Rzymie na biskupa lorymeńskiego. Osiadłszy na dewocję we Frauenburgu, † 1763 tamże.—**Krasiński** Kazimierz, synowiec poprzedniego, a syn *Antoniego*, kasztelana zakroczymskiego (1750—62), starosta przemyski, nowomiejski i krasnostawski od 1763, w r. 1782 marszałek sejmu, a w r. 1783 marszałek trybunału koronnego, obożny w. koronny od 1762 r. * 1725, † 1802. Mąż zacny, nie biorący udziału w intrygach politycznych swego czasu, ofiarowanego sobie 1798 r. tytułu hrabiego pruskiego nie przyjął.—**Krasiński** Józef Wawrzyniec, syn poprzedniego, znany pod przezwiskiem *Oboźnica*, literat, * 1783, † 1845 w Krakowie. W młodości służył wojskowo, odbywał kampanje owoczesne i był adjutantem Kniaziewicza. Opuściwszy służbę wojskową poświęcał się literaturze i technologji. Był członkiem dyrekcji teatrów i senatorem kasztelanem królestwa. Redagował i wydawał wiele pism; tłómaczył też mnóstwo sztuk dramatycznych, przedstawianych na scenach polskich. W r. 1815 założył w Warszawie drukarnię i wydawał bardzo dobre czasopismo technologiczne p. t. *Piast* (t. 24, Warszawa, 1829—34). Z prac jego wymieniamy: „Przewodnik dla podróżujących w Polsce i Rzeczypospolitej krakowskiej etc.“ (Warszawa, 1821, toż samo po francusku. 1820 tamże, tłómaczenie rosyjskie Jazykowa, Petersburg, 1822); „Upominek podręczny alfabetyczny dla wygody i użytku mieszkańców wiejskich, chcących urządzić gospodarstwo rolnicze i domowe“ (Kraków, 1845); niektóre z utworów jego dramatycznych także były drukowane. Pisał też libreta do oper, np. „Zamek na Czorsztynie,“ „Leśniczy w puszczy Kozienickiej,“ z muzyką K. Kurpińskiego. — **Krasiński** Jan Ignacy, brat poprzedniego, kasztelan wiski, † 1764.— **Krasiński** Adam Stanisław, starszy syn poprzedniego, * 1714, wykształcony w Krakowie i Rzymie, kanonik płocki i proboszcz łęczycki (1746), deputat na trybunał koronny (1751), sekretarz w. koronny i kanonik gnieźnieński (1753), prezydent trybunału koronnego (1759) i od tegoż roku biskup kamieniecki. Głośny i gorliwy stronnik konfederacji barskiej, nie szczędził w celu jej poparcia trudów i nakładów. Z nadzwyczajną energją i niepospolitą zdolnością kierował organizacją konfederacji, starając się o zaprowadzenie porządku i karności w jej szeregach. Usiłowania jego w tej mierze nie odniosły pożądanego skutku, z powodu niezgody, rozdzielającej przywódców konfederacji. Obwołano akt detronizacji przeciwko jego woli. Po nastąpionym upadku konfederacji i pierwszym rozbiorze kraju wydalił się za granicę. Wróciwszy do Polski, wskutku otrzymanej amnestji, nie brał długo żadnego udziału w sprawach publicznych. Dopiero w czasie sejmu Czteroletniego stawił się na wezwanie sejmujących, którzy troszczyli się nad przeprowadzeniem reform w rządzie i prawodawstwie kraju. Wziął wtedy biskup kamieniecki udział w deputacji wyznaczonej do ułożenia formy rządu i nowych praw, poczem przedstawiał z urzędu sejmowi rezultat czynności i projektów uchwalonych przez deputację. W dalszym ciągu pracy brał równie przeważny udział w przeprowadzeniu dzieła Konstytucji 3 maja. W wigilję tego dnia, na zebraniu pod przewodnictwem Stanisława Małachowskiego, podpisał wraz z Rybińskim biskupem kujawskim akt, na mocy którego obecni senatorowie i posłowie zobowiązywali się do przeprowadzenia Konstytucji. Następujące z kolei wypadki: zawiązanie konfederacji targowickiej, upadek Konstytucji, nakoniec drugi i trzeci podział kraju, złamały energję i siły tego męża stanu. Stąd w poufnych jego listach z tej epoki, pisanych do blizkich krewnych, przebija się cierpkość w sądach o ludziach i zwątpienie o lepszej przyszłości. Nie przestawały go jednak zajmować sprawy publiczne. Po drugim podziale kraju schronił się za kordon austrjacki do tej części swojej djecezji, która leżała za Zbruczem; później zamieszkał w kordonie pruskim, w Krasnem. W ostatnich latach, mianowicie od 1796, zapadał często na zdrowiu i przewidywał blizki kres żywota, którego oczekiwał ze spokojem i rezygnacją; † 1800 w Krasnem, pochowany tamże. Por. Kl. Kanteckiego „Biskup krakowski w 1787“ (w „Szkicach i opowiadaniach,“ Poznań, 1883).

Krasiński Michał Hieronim, * 1712, † 1784, brat poprzedniego, podkomorzy rożański, czynny brał udział w konfederacji barskiej, której

był marszałkiem generalnym od 1768 — 1771 roku.

Krasiński Jan, syn poprzed., starosta opinogórski, rotmistrz kawalerji narodowej, poseł na sejm konstytucyjny z województwa Podolskiego; * 1756, † 1790 r. Zostawił kilka mów mianych podczas sejmu 4-letniego; przedrukowane są w zbiorze mów tegoż sejmu, mianowicie w tomach I, V i VIII.

Krasiński Wincenty, jedyny syn poprz., generał jazdy wojsk polskich, senator wojewoda, marszałek sejmu Królestwa Polskiego 1818 r., w końcu senator cesarstwa Rosyjskiego i t. d., pierwszy ordynat Opinogórski, * 1789 r. Wcześnie straciwszy ojca, chował się przy matce, następnie podróżował za granicą i w r. 1804 przybył do Warszawy. Po wkroczeniu wojsk francuskich do Polski wszedł do gwardji Napoleona I; w r. 1807 został pułkownikiem i otrzymał polecenie utworzyć pułk lansjerów gwardji Napoleońskiej, na którego czele okazywał zawsze wielką odwagę i przytomność umysłu. W r. 1811 został generałem brygady, a 1813 r. generałem dywizji, we wszystkich wyprawach wielkiej armji i połączonych z nią wojsk księstwa Warszawskiego czynny brał udział. Dekretem z 4 kwietnia 1814 r. mianowany dowódcą wojsk polskich, zostających w służbie francuskiej, przeprowadził je po upadku Napoleona do Królestwa Polskiego, w którego armji zatrzymał stopień generała; w r. 1811 otrzymał tytuł hrabiego cesarstwa francuskiego i starostwo Opinogórskie, z którego później utworzył ordynację imienia Krasińskich. W domu **K.** zbierało się zwykle grono najcelniejszych literatów owoczesnych w epoce walki romantyków z klasykami. Był **K.** członkiem warsz. Tow. prz. nauk. W roku 1818 przewodniczył jako marszałek obradom sejmowym. W r. 1825 otrzymał godność senatora wojewody, a 1826 r. stopień generała jazdy. Jako członek sądu sejmowego, ustanowionego 1827 r. przeciwko obwinionym o zbrodnie stanu, sam jeden głosował za karą śmierci, wbrew jednomyślnemu wyrokowi pozostałych sędziów, i stracił przez to wiele z dawnej popularności. W r. 1830 mianowany generał-adjutantem, był zarazem członkiem rady administracyjnej i rady państwa Rosyjskiego; od 1855—56 po śmierci ks. Paskiewicza pełnił obowiązki namiestnika Królestwa Polskiego; † 1858 r. w Warszawie. Z prac jego piśmienniczych wymieniamy: „Essai sur le maniemant de la lance“ (Paryż, 1811); „Aperçu sur les Juifs de Pologne par un officier général polonais, nonce à la diète“ (Paryż, 1818; 2 wyd., Warszawa, 1818); „Rzut oka na wieszczów Prowancji, zwanych trubadurami“ (Warszawa, 1818); „Sposób na Żydów, czyli środki niezawodne zrobienia z nich ludzi uczciwych i dobrych obywateli:“ „Uwagi pewnego oficera nad uznaną potrzebą urządzenia Żydów, w naszym kraju” (Warszawa, 1818); opócz tego kilka mów (drukowanych 1818 w Warszawie) i parę broszur w kwestji żydowskiej. Znawca sztuk pięknych i lubownik starożytności, zgromadził piękną zbrojownię, bogaty księgozbiór i galerję obrazów.

Krasiński W.

Krasiński Zygmunt, poeta, syn poprzedniego i Marji Radziwiłłówny, * 1812 w Paryżu, † 1859, tamże. Początkowe wychowanie i wykształcenie odebrał w domu; przez pewien czas nauczycielem jego domowym był Józef Korzeniowski (ob.). W 1826 Zygmunt wstąpił do klasy szóstej liceum warszawskiego, a po jego ukończeniu do uniwersytetu(1828), który jednak wkrótce (1829) musiał opuścić z powodu kolizji z kolegami, wywołanej niewzięciem udziału w pogrzebie wojewody Bielińskiego. Odtąd już nieustannie prawie przebywał za granicą, we Włoszech, we Francji, w Niemczech i Szwajcarji, przybywając do kraju na krótkie tylko chwile. Jeszcze przed wyjazdem zaczął próbować **K.** sił swoich, pisząc do spółki z kolegami romanse w duchu utworów Walter-Sckotta: „Grób rodziny Reichsthalów” (Warszawa, 1828 w *Rozmaitościach*, wydawanych przez F. G. Dmochowskiego); „Władysław Herman i dwór jego“ (Warszawa, 1830); trzeci w tym rodzaju utwór „Zawisza Czarny,“ a napisany już bez obcego współuczestnictwa, zginął w przesyłce z Genewy do Warszawy (w 1829). Podobnemu losowi uległy też dwa inne utwory: „Adam Szaleniec“ i „Przeor.“ W *Pamiętniku dla płci pięknej* (w Warszawie 1830), ogłosił Krasiński: „Opisanie jeziora Genewskiego Leman“ (t. 1); „Myśli Polaka przy górze Mont-Blanc“ (t. 2); „On“ (t. 2); „Mściwy karzeł i Masław, książę mazowiecki. Powieść narodowa“ (cz. 1 i 2 w zeszycie z d. 15 lutego, cz. 3 i 4, z d. 1 marca); „Teodora, król borów. Powieść korsykańska“ (w zesz. z d. 15 kwietnia), „Zamek Wilczki“ (t. 3). Oprócz tych utworów po śmierci poety wydano z owego okresu (w Poznaniu, 1880, „Utwory Z. K-go nieobjęte wydaniem lwowskiem“) „Gasztotda“ i „Ułamek z dawnego rękopisu słowiańskiego,” „Wygnaniec,” napisany we Florencji w r. 1830 znalazł pomieszczenie w „Listach Z. K.,” t. 1, str. 29—32. Do

Krasiński Zygmunt.

tegoż czasu należą prace naukowe Z. Krasińskiego, jak list o literaturze polskiej, ogłoszony w r. 1830 w czasopiśmie *Bibliothèque universelle de Genève*, szereg drobniejszych prac literackich, ogłaszanych w języku francuskim we współczesnych czasopismach (ob. Pamiętnik II zjazdu histor. polskich, Antoniewicz) i przekład na język francuski I części dzieła Joachima Lelewela p. t.: „Początkowe prawodawstwo polskie," dokonane w r. 1828 lub 1829. Wstrząśnienia bolesne, na jakie od 1829 r. ciągle było wystawiane wrażliwe serce poety, przyśpieszyły dojrzałość duchową tak, iż po tych kilku słabych próbkach genjusz poetycki zabłysnął odrazu takiem arcydziełem, jak „Nieboska komedja" (Paryż, 1835); wcześniej napisany „Agay-Han" (Wrocław, 1834), stanowi niejako łącznik między pierwszemi próbami a teraźniejszym samodzielnym zwrotem. W r. 1836 drugi genjalny zarówno pomysłem, jak i wykonaniem utwór: „Irydjon" (Paryż), napisany przed „Nieboską komedją," wyszedł z druku powiększając sławę ukrywającego się wieszcza, który odrazu zajął tak świetne stanowisko w literaturze, iż Mickiewicz w prelekcjach swoich (1843) rozbierając „Nieboską komedję," niezmierną jej przyznawał wartość. Po „Irydjonie" ukazały się trzy jeszcze prozą poetycką pisane utwory: „Trzy myśli Henryka Ligenzy" (Paryż, 1840); „Noc letnia" (Paryż, 1841) i „Pokusa" (Paryż, 1841); w „Przedświecie" (wyd. 1843 w Paryżu pod nazwiskiem Konstantego Gaszyńskiego) po raz pierwszy użył poeta formy wierszowej, owładnąwszy nią odrazu z mistrzowstwem, które go postawiło na równi z Adamem i Juljuszem. Tu również rozwinął wspaniale i porywającą siłą swe pojęcia chrześcijańsko-rycerskie, swe zapatrywania na posłannictwo dziejowe arystokracji i szlachty. „Psalmy przyszłości" (1845), pod imieniem Spirydjona Prawdzickiego, były niejako uzupełnieniem „Przedświtu." W odpowiedzi na ogłoszone przez **K.** zasady, wystąpił jako obrońca demokratycznych pojęć Juljusz Słowacki w wierszu „Do autora trzech psalmów." Wypadki z 1846 r. stwierdziły smutne przewidywania autora „Psalmów przyszłości," który teraz dopiero odpowiedział Juljuszowi w „Psalmach Żalu i Dobrej woli" (Paryż, 1848); „Ostatni" i „Dzień dzisiejszy" (Paryż, 1847) są odbiciem nieszczęść i rozterek, jakie sprowadzała sprzeczność poglądów na sprawy krajowe. W 1852 ukazał się wiersz „Resurrecturis" (Paryż) i „Sen" (ustęp z niedokończonego poematu—Leszno). Wypadki 1848 przygnębiły wrażliwego i ciągle niemal chorującego poetę, który coraz to więcej musiał zajmować się ratowaniem zagrożonego mocno zdrowia i stąd przepędzał życie na nieustannych podróżach do różnych wód i kąpieli. W r. 1858 wyszedł „Ułamek naślad. z Głosy św. Teresy" (Kraków). Śmierć ojca (1858) przyśpieszyła przebieg rozwiniętej już choroby piersiowej, która przecięła pasmo dni wielkiego wieszcza. W roku śmierci poety, t. j. 1859, wyszły w Poznaniu jego „Listy o poemacie Kajatana Koźmiana Stefan Czarniecki." Ożeniony był **K.** z Elżbietą hr. Branicką (1843). Po śmierci poety ukazały się: „Niedokończony poemat" (Paryż, 1860); „Poezje pośmiertne," wydane przez M. Dzikowskiego (Poznań, 1867); „Listy od r. 1835—1844 do Ed. Jaroszyńskiego" (Kraków, 1871); „Wyjątki z listów" (Paryż, 1860); „Listy do hr. Montalamberta i A. Lamartina" (Poznań; 1881); „Listy do K. Gaszyńskiego;" z przedmową J. I. Kraszewskiego (Listów Z. Krasińskiego, t. 1, Lwów, 1882); „Listy do Adama Sołtana" (Listów Z., Krasińskiego, t. 2, Lwów; 1883);" „Listy do J. Słowackiego, R. Załuskiego, E. Jaroszyńskiego, Kajetana, Andrzeja i Stanisława Koźmianów, Br. Trentowskiego" (Listów Z. Krasińsiego, t. III, Lwów, 1887); „Listy do Stanisława Małachowskiego" (Kraków, 1885); „Z nieznanych utworów" (wydał J. Bołoz Antoniewicz, Lwów, 1890); „Myśli pobożne" (jest to książka do nabożeństwa napisana dla M. Bobrowej, Warszawa, 1899). Nadto w rozmaitych pismach, jak: *Tygod. ilustr.*, *Kronika Rodzinna*, *Bibl. Warsz.* i in. zjawiały się prześliczne poezje liryczne poety, włączone potem do wydań zbiorowych pism jego. Wydania zbiorowe: „Poezje," t. III (Lipsk, 1863, 2-ie wyd., 1872); „Pisma, wydanie zbiorowe przejrzane przez Amborskiego, z przedmową St. Tarnowskiego" (2 t., Lwów, 1875, 2 wyd., 1880); „Utwory nieobjęte lwowskiem wydaniem" zebrał i życiorysem opatrzył B. T. (Poznań, 1880); „Pisma" t. I i II (Lwów, 1886), t. III i IV (Lwów, 1888); „Dzieła, t. I, III" (Warszawa, 1890, są tu tylko: Niedokończony poemat „Nieboska komedja," Irydjon); „Pisma," wydanie zupełne, zaopatrzone przedmową i uporządkowane przez St. Tarnowskiego, t. IV (Kraków, 1891); „Pisma" z życiorysem poety przez St. Tarnowskiego (Lwów, 1894); „Wybór pism" (Warszawa, 1898); „Pisma," t. 4 (Warszawa, 1900). **K.** pozostawił w rękopiśmie wiele utworów, znajdujących się w posiadaniu wnuka poety, hr. Adama Krasińskiego, właściciela *Bibl. ordynacji Krasińskich*. Wiele utworów **K.** przetłómaczono niemal na wszystkie języki europejskie. O. **K.** pisali: A. Mickiewicz w t. 3 i 4 swych wykładów literatury słowiańskiej; J. Klaczko „Poezja polska i poeta bezimienny w XIX w." (*Dziennik liter.*, Lwów, 1862); L. Siemieński „Portrety" t. I (Poznań, 1865); A. E. Koźmian „Życiorys Z. **K**-go," „Ostatnie chwile Z. **K**-go" (Poznań, 1859); St. Tarnowski „Przedmowa do pism Z. **K**-go" (Lwów, 1875, 1886 i 1890) i osobna monografja p. t.: „Zygmunt Krasiński" (Kraków, 1893); Mikołaj Mazanowski „Zygmunt Krasiński" (Złoczów, 1897); M. Ogonowska „Studio critico su S. Kr." (Bolonja, 1888). Nadto istnieje bardzo znaczna

liczba prac rozmaitych autorów, oświetlających działalność poetycką **Kr.** i wybitne momenty jego życia, oraz poddających rozbiorowi pojedyńcze utwory poety. Pomimo to zrozumienie poezji Krasińskiego należy do przyszłości i nie da się porównać jej rozpowszechnienia z popularnością poezji Mickiewicza i Słowackiego.

Krasiński Władysław hr., syn Zygmunta, * 1844, † 1873 w Mentonie. Nauki początkowe pobierał w domu pod okiem rodziców i kierunkiem pułkownika Józefa Paszkowskiego. Następnie studjował prawo w akademji w Aix (w Prowancji), którą ukończył w stopniu magistra 1865 r. Wtedy napisał rozprawę z prawa rzymskiego: „De duobus reis“ i z kodeksu Napoleońskiego: „De la vente, de l'appel, de l'assurance maritime et de ses caractères.“ Doszedłszy do pełnoletności, wrócił do kraju i objął ordynację imienia **K.** Od 1869—72 kosztem jego wychodził corocznie jeden tom publikacji p. t.: „Bibljoteka Ordynacji Krasińskich“ z rękopisów, znajdujących się w jego księgozbiorze; oprócz tego 1868 r. wyszedł „Djarjusz sejmu piotrkowskiego z 1565 r.“ Z własnych zaś prac, oprócz wyżej wymienionych broszur z zakresu prawa i ekonomji politycznej, ogłosił: **K.**: „Quelques considérations sur les finances de la France“ (Paris, 1871); „Lettre à M. Thiers pour faire suite aux considérations sur les finances de la France“ (Menton, 1871); „Przyczynek do historji dyplomacji w Polsce 1566—72“ (Kraków, 1872). Z beletrystycznych prac wymienić należy: „Szkice z podróży“ (w jednem z pism galicyjskich) i „Szkice z Włoch (w „Kronice Rodzinnej“ pod literami: A. O... O.“).—Drugi syn poety Zygmunta, także *Zygmunt*, † również w młodocianym wieku, tak samo, jak brat na chorobę piersiową.

Krasiński Adam, hr., syn Władysława, a wnuk Zygmunta, * 22 listopada 1870 r. w Krakowie. W 14 roku życia przyjęty do klasy IV gimnazjum tamtejszego św. Anny, kształcił się tam jako uczeń prywatny do r. 1890; w tym roku zdał egzamin dojrzałości w III gimnazjum krakowskiem, poczem odbył studja uniwersyteckie w Bonn (na wydziale prawniczym), we Fryburgu (w Szwajcarji) i Heidelbergu. W r. 1898 uzyskał stopień doktora praw. Ogłosił drukiem swą rozprawę doktoryzacyjną pod tyt.: „Geschichtliche Darstellung der Bauern-Verhältnisse in Polen und der wirthschaftlich-rechtlichen Reformen im ersten Decennium der Regierung Stanislaus Augustus 1764—1774“ (Kraków, 1898).

Krasiński Walerjan Skorobohaty, historyk i publicysta polski, * 1795 (podług innych 1780) na Białej Rusi, † 1855 w Edymburgu; pochodził z protestanckiej gałęzi rodu Krasińskich; uczęszczał na uniwersytet wileński, następnie zwiedził podobno uniwersytety niemieckie; około 1822 r. przybył do Warszawy i otrzymał w ministerjum oświecenia i wyznań ważny urząd do spraw różnowierców. Jego staraniom zawdzięcza swój kwitnący stan szkoła rabinów w Warszawie. W roku 1826 założył pierwszą w Warszawie drukarnię stereotypową, z której wyszło wiele ważnych dzieł, zalecających się ozdobą i taniością. Podczas powstania Listopadowego wysłany był w charakterze dyplomatycznym do Anglji, gdzie odtąd stale aż do śmierci przebywał, zajmując się literaturą. Z wielu jego dzieł, w których zajmuje się stosunkami politycznemi i religijnemi Polski i wogóle Słowiańszczyzny, ważniejsze: „The rise, progres and decline of the Reformation in Poland“ (2 t., Londyn, 1839—40); przekład niemiecki Lindau, Lipsk, 1841); „Panslavism and Germanism“ (Londyn, 1848, przekład niem. Lindau, Lipsk, 1848); „Lectures on the religions history of the Slavonic nations“ (Londyn, 1850, 2 wyd., Edymburg, 1851, przekład francuski Merle d'Aubigny, Paryż, 1853); „Montenegro and the Slavonians in Turkey“ (Londyn, 1853); „The Polish Question“ (t. 1855); „Poland its history, constitution, literature etc.“ (t. 1855).

Krasiński Ksawery, prawnik, ogłosił drukiem prawa karzące wojskowe z dzieła p. t.: „Le Guide des juges militaires, przez Ksawerego Krasińskiego przełożone z dołączeniem wzorów skarg, inkwizycji, notowań i wyroków“ (Warszawa, 1824).

Krasiński Henryk, b. kapitan kawalerji b. wojsk polskich, * w Laskowiczach w Mińskiem; † 1876 w Londynie, od 1838 przebywał w Anglji, walcząc z niedostatkiem, wydał z druku: „Le célèbre Vitold, Grand Duc de Lithuanie précédé de notions sur la Samogitie“ (Paryż, 1834);“ „La bataille de Kirchholm ou l'amour d'une Anglaise, roman historique“ (2 t., 1836); „The Cossacks of the Ukraine, contuining a biographical notice of Mazeppa, Sava, Żeleźniak, Gonta etc.“ (Londyn, 1838); „Gonta a historical drama“ (tamże, 1848); „Coup d'oeil sur l'état actuel de l'Europe“ (Londyn, 1854); „Italy, Venetia and Hungary; Rome, Sicily etc... (Londyn, 1861).

Krasiński Adam.

Krasiński Adam Stanisław, biskup wileński, potem heseboński, dr. teologji i filozofji, członek zwyczajny Akademji umiejętności w Krakowie i Akademji Arkadów w Rzymie, * 1810 r. we wsi Wełniczach (gub. Wołyńskiej), w gimnazjum pijarskiem w Międzyrzeczu Koreckim, w Lubieszowie u Pijarów i w Akademji duchownej wileńskiej za rektorstwa Osińskiego. Początkowo wstąpił do zgromadzenia Pijarów, potem jako ksiądz świecki, był przez lat 10 nauczycielem w Lubieszowie, Wilkomierzu i profesorem,

Akademji duchownej katolickiej w Petersburgu. Stąd wezwany na kaznodzieję do katedry wileńskiej w r. 1839, przez lat 5 pełnił ten obowiązek. Zostawszy proboszczem gedrojćkim i kanonikiem katedralnym, wybrany został na asesora do kolegjum rzymsko-katolickiego od djecezji wileńskiej, a po latach sześciu pobytu w Petersburgu został w 1859 r. biskupem wileńskim, którą to godność piastował do roku 1864. Opuściwszy w tym czasie Wilno, zamieszkał w Wiatce. Po latach wyjechał stamtąd i zamieszkał stale w Krakowie, jako biskup heseboński i członek zwyczajny Akademji umiejętności. Do ostatniej chwili życia nie przestawał pracować i pomimo podeszłego wieku zachował rzeźwość umysłu, interesował się wszystkiem żywo i „miał śmierć cichą, zasnął raczej niż umarł“ 1891 r. w Krakowie. Ogłosił drukiem: „Sztukę rymotwórczą Horacego,“ w przekładzie (Wilno, 1835), którą w r. 1887 w zupełnie nowem tłómaczeniu wydrukował w *Przeglądzie polskim* (Kraków): „Gramatykę polską dla dzieci krótko zebraną“ (Wilno, 1837, wielokrotnie przez długi czas przedrukowywaną, 8 wyd. w 1865); *Noworocznik literacki* na rok 1838 i 1843 (oba w Wilnie); wyborny przekład „Pieśni o pułku Igora“ (Petersburg, 1856), za który otrzymał od cesarza Aleksandra II pierścień brylantowy (2 wyd., we Lwowie 1887 r. w I-m tomie „Wieńca poetów słowiańskich“); przekład dzieła Jana Azogi „Historja powszechna kościoła“ (t. 3, Petersburg i Mohylów, 1856); przekład dzieła Jana Bona „Droga do nieba“ (Wilno, 1846); „Kazanie na cześć N. M. Panny” (Petersburg, 1856); „List pasterski z powodu instalacji na biskupstwo wileńskie“ (Wilno, 1859); „Prawo kanoniczne krótko zebrane“ (Wilno, 1861); „Cztery hymny na pamiątkę bytności w Rzymie“ (Rzym, 1884); przekład „Hymnu o św. Herkulanie“ pióra Leona XIII (Kraków, 1884); „Sto zdań dwuwierszowych“ (Kraków, 1887); „Drugie sto zdań dwuwierszowych“ (Kraków, 1888); „Trzecie sto zdań dwuwierszowych“ (Kraków, 1890). Najważniejszą pracą **K.** jest dwutomowy „Słownik synonimów polskich“ (Kraków, 1885). **K.** umieszczał nadto wiele artykułów w *Tygodniku Petersburskim* i w „Piśmie zbiorowem“ Ohryzki, był nakładcą dzieła A. Ważyńskiego „Homiletyka“ (Kraków, 1891), w rękopisie zaś zostawił: „Wołyń, poemat opisowy,“ oraz swoje pamiętniki. Celował jako znakomity kaznodzieja. Por. K. Morawskiego „Mowa nad grobem ks. Adama Stanisława Krasińskiego“ (Kraków, 1891); Stan. Załęskiego „Mowa żałobna na egzekwjach za pokój duszy A. S. Kras.“ (Kraków, 1891) i „Ks. biskup Ad. Krasiński“ przez P. P. (*Przegląd polski* z czerwca 1891).

Krasiński Humbert, hrabia, lekarz, * 1833 w Reimentarzówce na Ukrainie, nauki gimnazjalne pobierał w Krakowie, medycynę studjował w Petersburgu. W pracach „Kwestja sanitarna Warszawy“ (1880); „Pogadanki naukowe o wodzie warsz.” (1879) wskazywał środki polepszenia warunków hygjenicznych miasta. Oprócz tego ogłosił: „Udział Czechów w rozwoju oświaty i nauki lekarskiej w Polsce“ (1882), a w różnych pismach polskich, oraz zachodnio i południowo słowiańskich zamieścił wiele artykułów w kwestjach społecznych i politycznych.

Krasiński Ludwik, hr. syn Augusta i Joanny z hr. Krasińskich, * 1833, w dobrach Krasne, w gub. Płockiej, † 1895, kształcił się naprzód w Warszawie w szkole Jana Leszczyńskiego, następnie w Paryżu w szkole centralnej. W r. 1860 poślubił Elżbietę z Branickich, wdowę po Zygmuncie Krasińskim, zmarłą w 1876 r., powtórnie ożenił się 1882 z Magdaleną Zawiszanką. Założył Muzeum przemysłu i rolnictwa, był współzałożycielem Towarzystwa popierania przemysłu i handlu i jego prezesem, przewodniczącym w spółce budowy domów dla rzemieślników w Warszawie, założył pierwszą w kraju fabrykę wyrobów rogowych i guzików w swym majątku Przystań, w gub. Łomżyńskiej.

Kraska *(Coracias)*, rodzaj ptaków zaliczany dawniej do rzędu wróblowatych, podrzędu zrostopalczystych *(syndactyli)*, obecnie do rzędu krzykliwych *(Clamatores)*, ma dziób mierny, słabo ścieśniony, w końcu nieco zgięty; kąt paszczowy opatrzony tęgiemi szczeciami, nogi krótkie, skrzydła długie i szerokie, ogon mierny. Należy tu kilka gatunków, mieszkających na Starym lądzie. Są to ptaki ozdobnie ubarwione, wogóle błękitne, w zielono-seledynowy kolor wpadające. Żyją po lasach parami, żywią się owadami. Są bardzo ostrożne i krzykliwe. Gnieżdżą się w obszernych dziuplach, gdzie bez żadnego posłania znoszą 4—7 jaj białych, krótkich, pękatych. Jedyny gatunek europejski *C. garulla*, wielkości drozda, u nas przez lato pospolity, jest jednym z najpiękniejszych ptaków krajowych.

Kraska Jan, przezwany, tak dla wielkiej otyłości, właściwie zaś nazywał się *Taranowski*, z zakonu Dominikanów, wyniesiony na godność biskupa chełmskiego, † 1462; słynął z rozumu, nauki i pobożności.

Krásl Franciszek, pisarz czeski, * 1844, wyświęcony na księdza 1870, doktor teologji od r. 1876, redagował 1880—1893 *Blahoviest*, od 1882 *Hlasy katol. spolku tiskového*, od 1898 *Czas. katol. duchoveństva*; od 1898 członek czeskiej akademji nauk. Ogłosił: „Arnoszt hrabie Harrach“ (1885); „Svaty Prokop, jého klászter a památka u lidu“ (1895); „Sv. Vojtiech” (z prot. Jeżkiem, 1898); „Blahosloveny Hroznata”.

Krasław, miasto prywatne nad Dźwiną, w gub. Witebskiej, pow. Dynaburskim; ma 4,000 m., wspaniały kościół parafjalny i pałac hr. Platerów.

Krasłonica, palma, ob. Latania.

Krasne, wieś w gub. Płockiej, pow. Ciechanowskim, odwieczne gniazdo rodziny Krasińskich, herbu Ślepowron, w których ręku dotąd pozostaje; ma piękny kościół, odznaczający się starożytnością i oryginalnością swej budowy i piękne nagrobki kilku członków rodu Krasińskich.

Krasne, miasteczko w pow. Jampolskim, g. Podolskiej, nad rz. Kraśnianką, liczy 3,000 miesz., posiada kościół katolicki murowany z 1746, oraz 2 cerkwie. Jest to bardzo stara osada; istniał tu niegdyś zamek obronny.

Krasnobród, osada w gub. Lubelskiej, pow. Zamojskim, nad rz. Wieprzem, niegdyś dziedzictwo Leszczyńskich, a później Tarnowskich. W XVII w. był tu zbór kalwiński, w którym odbył się we wrześniu 1647 synod prowincjonalny małopolski pod prezydencją Tomasza Węgierskiego. **K.** liczy 1,500 m.

Krasnodęps i.

Krasnodębski v. *Pobóg Sławęcin*, odm., herb: W polu błękitnem, na złotej podkowie—półtora krzyża złotego. U szczytu pół charta w obroży ze Smyczą.

Krasnodębski Adam Kwiryn, Jezuita, profesor kolegjum warszawskiego w końcu XVII wieku; wydał z druku: „Philosophia Aristotelis“ (Warszawa, 1678); „Suspensio indulgentiorum, remissionum, facultatum sub magno anni S. Jubilae i t. d.“ (tamże).

Krasnogardziołka, ptak, ob. Erythacus.

Krasnohorska Eliza, poetka czeska, ob. Pechová.

Krasnojarsk, m. pow. w gub. Jenisejskiej, nad rz. Jenisiej; ma 6 cerkwi, kościoły katolicki i ewangelicki, gimnazjum męskie i żeńskie, seminarjum nauczycielskie i liczy 26,600 m. (1897).—*Krasnojarski powiat*, ma na przestrzeni 21,650 klm. kw. 94,313 m. (1897); powierzchnia górzysta, a szczególniej w części zachodniej, grunt bardzo urodzajny; mieszkańcy zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła, myślistwem oraz dobywaniem złota.

Krasnoje-Sieło, wieś leżąca w stronie północno-zachodniej od Petersburga, oddalona od niego o 13 w., ma wielki park i piękny pałac cesarski.

Krasnokuck, miasto w gub. Charkowskiej, powiecie Bogoduchowskim, nad Merlą, dopływem Worskli, ma 4 cerkwie, 7,000 miesz. Mieszkańcy zajmują się wyrobem wozów.

Krasnopol, miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Żytomierskim, o 1 milę od Berdyczowa odległe; niegdyś ludne i zamożne, teraz podupadłe.

Krasnopolskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Ruskiem w ziemi Halickiej; ob. Sołotwińskie sstwo.

Krasnosiele, osada w gub. Łomżyńskiej, pow. Makowskim, nad rz. Orzyc, liczy 1,800 m. Znajduje się tu starożytny kościół parafjalny, którego ołtarze mieszczą w sobie piękne obrazy Fr. Smuglewicza.

Krasnosielskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Mińskim. W drugiej połowie XVIII wieku posiadali je Burzyńscy, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 2,011 gr. 26, a hyberny złp. 602. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały toż sstwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Ignacemu Burzyńskiemu, wojewodzicowi mińskiemu, wraz ze sstwem zahalskiem, w powiecie Mozyrskim leżącem.

Krasnosłobodzk, m. pow. gub. Penzeńskiej, nad Moksą; liczy 7,378 miesz.—*Krasnosłobodzki powiat*, ma na przestrzeni 3,639 w. kw. 179,579 miesz.; powierzchnia pokryta niewielkiemi wzniesieniami, grunt—czarnoziem, lasów dostatek. Zajęcie mieszkańców stanowi: rolnictwo, hodowla bydła, pszczelnictwo i t. d.

Krasnosławskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie Ruskiem, w ziemi Chełmskiej. Podług lustracji z 1628 zaliczały się do niego: miasto Krasnystaw i wsie: Niemienice, Białka, Zazołkiew, Hruszów, Niedziałowice, Mołochwice, Latyczów, Łopiennik Ruski i Lacki, Dobrzyniów, Stężyska, Płońka, Siennica, Lipie i 6 folwarków. W 1771 było w posiadaniu Kazimierza Krasińskiego, obożnego koronnego, który z niego opłacał kwarty w ilości złp. 6,873 gr. 20, a hyberny złp. 1,909 gr. 27.

Krasnoufimsk, m. pow. gub. Permskiej, na prawym brzegu rzeki Ufy, liczy 6,427 miesz. (1897).—*Krasnoufimski powiat*, ma 261,006 m. na przestrzeni 21,514 w. kw., z których $^2/_3$ pokryte lasem; powierzchnia górzysta, grunt urodzajny; dobywa się ruda żelazna i miedziana.

Krasnowodsk, warowne miasto powiatowe w obwodzie Zakaspijskim, w środkowo-azjatyckich posiadłościach Rosji, leży nad zatoką morza Kaspijskiego, liczy 6,359 miesz. (1897); w okolicy znajdują się kopalnie soli, siarki i źródła naftowe.—*Krasnowodski powiat* liczy 53,858 miesz.

Krasnowskie albo **Kraśnickie starostwo** niegrodowe, znajdowało się w wdztwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich powstało około 1588 z dawniejszego sstwa orszańskiego. Wedle przywileju Augusta II z d. 3 marca r. 1731 sstwo to składało się z włości następujących: Krasno, Biaskówka, Starzynki, Dziacioł, Piackowicze, Jesmanów, Biziuki, Strupejki i Uhoł. Od 1588 posiadali je: Niemirowie, Godlewscy, Wołodkiewiczowie, Hrebniccy, Braciszewscy wraz z sstwem uszpolskiem przez sejm nadane, Poniatowscy, Korbutowie, Czudowscy, wreszcie z mocy przywileju Augusta III, z d. 3 marca r. 1761 dzierżył to sstwo Tadeusz Mężyński, syn sędziego grodzkiego mścisławskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 210 gr. 22, a hyberny złp. 355.

Krasny, m. pow. w gub. Smoleńskiej nad Merejką i Swiną, 2,755 miesz. (1897). W r. 1812 było kilkakrotnie świadkiem ważniejszych starć wojennych, na których pamiątkę wzniesiono w pobliżu miasta pomnik.—*Kraśniński powiat*, ma na przestrzeni 2,403 w. kw. 103,202 miesz., powierzchnia—wzniesiona równina; grunt częścią iłowaty, częścią gliniasty i piaszczysty, wogóle urodzajny. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, konopi, spławem drzewa i t. d.

Krasny Jar, m. pow. gub. Astrachańskiej, położone na wyspie utworzonej przez wschodnie ujście Wołgi, 4,684 m. (1897); założone za Aleksego Michałowicza na obronę przeciwko Kałmukom, Kirgizom i Kozakom Dońskim.—*Krasnojarski powiat*, ma na przestrzeni 7,873 w. kw. 66,408 m.; step, pokryty błotami i jeziorami słonemi, z których najważniejsze Kamysz Samarskie, Sewriużyńskie i in. Mieszkańcy (Małorusi, Kirgizi, Tatarzy i Mordwa) zajmują się przeważnie hodowlą koni i rybołówstwem; uprawa roli nieznacząca.

Krasnystaw, miasto powiatowe w gub. Lubelskiej, pow. Krasnostawskim, położone na lewym brzegu Wieprza. Miasto, wspierane przez Władysława Jagiełłę, który w niem chętnie przebywać lubił, podniosło się szybko, a nawet za Kazimierza Jagielończyka w 1490 przeniesioną tu została z Hrubieszowa katedra biskupia chełmska. Późniejsi królowie także opiekowali się miastem, które liczyło się w XVI w. do znakomitszych w kraju. W tutejszym zamku przesiedział cały rok, wzięty pod Byczyną (1588) przez Jana Zamojskiego do niewoli, Maksymiljan, arcyksiążę austrjacki, ubiegający się o wakujący po Henryku Walezjuszu tron polski. W XVII w. miasto upadać zaczęło i obecnie liczy 8,879 miesz. (1897). Po przeniesieniu katedry do Lublina, kościół, w którym znajduje się kilka marmurowych nagrobków Potockich i Krasińskich, zamieniony został na parafjalny.—*Krasnostawski powiat*, ma 1,329 w. kw. i liczy 100,945 m., zawiera 1 miasto, 4 osady i 13 gmin.

Krasowski Michał, Jezuita, ostatecznie (1754) rektor w Brześciu, zmarły przed samą kasatą zgromadzenia, ogłosił drukiem: „Wyznanie zborów kalwińskich“ (1742).

Krasowski Kajetan, agronom, rodem z gub. Wołyńskiej, był adjunktem uniwersytetu wileńskiego, następnie dyrektorem szkół gub. Wileńskiej, ogłosił: „Ogrodnictwo krótko zebrane“ (Wilno, 1821); „O nawozach i t. d.“ z Thaera (1820); „Sposób stawiania budowli gospodarskich z wrzosu, gliny i t. d.“ (1834, wyd. 2, 1839) i in.

Krasowski Apolinary, syn poprzedniego, * na Wołyniu, inżynier wojskowy, był profesorem architektóry cywilnej w instytucie korpusu inżynierów komunikacji lądowych w Petersburgu. Z wielu jego dzieł w języku rosyjskim o budownictwie i inżynierji ważniejsze są: „Architektura cywilna“ (Petersburg, 1851); „Słownik dla inżynierów“, tłómaczony z polskiego (tamże, 1829).

Krassó-Szörény, komitat na Węgrzech, utworzony w 1880 z komitatów Krassó, Szörény i ze zniesionego w 1873 Banatskiego pogranicza wojskowego, obejmuje 9,750 klm. kw. i liczy 408,000 miesz., przeważnie Rumunów.

Krassowski, karzeł ze szlacheckiej rodziny, wychowany we Francji, dostał się na dwór króla Franciszka II; był ulubieńcem królowej Katarzyny Medycejskiej i całego dworu. Umarł we Francji. On to pierwszy rzucił myśl promowania Henryka Walezjusza na tron polski.

Krassus (*Crassus* t. j. *gruby*), przydomek kilku starożytnych rodzin rzymskich, a mianowicie jednej linji plebejuszowskiego rodu *Licynjuszów*. Pomiędzy licznymi członkami, noszącymi to imię, zasługują na szczególną uwagę: *Lucjusz Licynjusz* **K.**, * 140 r. prz. Chr., znany z niepospolitego talentu krasomówczego oraz rzadkiej prawości, jakiej dał dowody na urzędach konsula (95 r.) i prokonsula. Skutkiem wniesionego przez się projektu do prawa, ażeby wszystkich, którzy nie posiadają zupełnych praw obywatelskich, z Rzymu wygnać, wywołał znaną wojnę sprzymierzeńców. Będąc cenzorem (92 r.), kazał zamknąć szkoły retorów łacińskich, które, zdaniem jego miały szkodliwy wpływ wywierać na młodzież. † 91 prz. Chr. Wyjątki z jego mów znajdują się u Cycerona; (zebrał je Meyer w „Oratorum fragmenta“. Por. Soderholma „De M. Antonio et L. Crasso oratoribus romanis“ (Helsingfors, 1853) i Oette'go „De Lucio Licinio Crasso“ (rozprawa, Lipsk, 1873).

Krassus Marek Licynjusz, podobnie jak kilku jego przodków, zwany także *Dives*, t. j. bogaty, tryumwir, * około 115 prz. Chr. W r. 85 uciekł przed partją Marjusza do Hiszpanji. Po powrocie Sulli w r. 83 został jego sprzymierzeńcem i odznaczył się jako legat w wielu bitwach a zwłaszcza z Samnitami u bram Rzymu; pretor 71 r. zwyciężył Spartaka (ob.) w Lukanji; w następnym roku sprawował konsulat wespół ze znienawidzonym przez się Pompejuszem. Wchodził za to w bliższe stosunki z Cezarem, który go jako najbogatszego z Rzymian pragnął wciągnąć do swych planów. Bogactwa **K.**, nagromadzone głównie przez proskrypcje za czasów Sulli, w istocie były ogromne (około 50 miljonów złp.). Społeczesni obwiniali go również, jak i Cezara, o udział w spisku Katyliny (ob.). Cezar pojednał w końcu **K.** z Pompejuszem, i tak powstał pierwszy tryumwirat (ob.) 60 r. prz. Chr. Po odnowieniu ugody w Lucce 56 roku został **K.** 55 roku konsulem, a następnie jako prokonsul otrzymał w zarząd prowincję Syrję, by stąd walczyć przeciw Partom. Podbiwszy w znacznej części Mezopotamję, wrócił **K.** 54 do Syrji; rabował tu miasta i świątynie. W 53 r.

wyruszył znowu za Eufrat i poniósł klęskę pod Bilecha od Surenasa, namiestnika partyjskiego. W odwrocie do Karchae zaproszony przez Surenasa na konferencję, został zdradziecko przezeń zabity, a wojsko rzymskie całkiem niemal było wytępione. Życiorys **K.** znajduje się u Plutarcha.

Krasucki Michał, Jezuita, * 1621 na Wołyniu, nauczyciel retoryki, znakomity swego czasu kaznodzieja, prefekt szkół w Przemyślu, † 1676 w Krakowie. Wydał po łacinie opis różnych cudownych obrazów M. Panny w Polsce, p. t. „Regina Poloniae ac Universi Augustissima Virgo Dei Maria in Regno Poloniarum beneficentia prodigiosarum Imaginum, tam pace quam bello celeberrima, lyrica poesi a P. Michaele Krasucki decantata" (Kalisz, 1669 i 1686).

Krasuski Dominik, Dominikanin, kaznodzieja króla Władysława IV, ogłosił drukiem kilka kazań okolicznościowych.

Kraszeninnikow Stefan, podróżnik rosyjski, * 1713 w Moskwie, † 1755 w Petersburgu. Po ukończeniu nauk w akademji duchownej moskiewskiej, a następnie w uniwersytecie petersburskim, zwiedził kilkakrotnie pod względem naukowym Kamczatkę i Syberję, od 1743 był profesorem botaniki i historji naturalnej przy akademji nauk. Celniejsze jego prace są: „Opis Kamczatki" (2 t., 1755); „O korzyści nauk i sztuk" (1756); „Opis roślin w Ingermanlandji" (1761).

Kraszewski Jan, Jezuita, * 1631, † 1708 w Krakowie. Rządził kolegjami w Przemyślu, Kaliszu i Jarosławiu. Ogłosił pomiędzy innemi: „Impetus bonarum cogitationum ex Evangeliis Dominicarum totius anni" (Kalisz, 1696); „Norma Evangelica in Sanctorum gestis relucens" (tamże, 1662, 1668 i 1698) i kilka innych dzieł treści religijnej.

Kraszewski Franciszek Józef, mylnie przez niektórych *Kraczkowskim* nazywany, był archidjakonem gnieźnieńskim, prezydentem trybunału koronnego 1718—19, następnie sufraganem gnieźnieńskim za prymasa Stanisława Szembeka, prekonizowany i wyświęcony na biskupstwo dardańskie: † 1731.

Kraszewski Józef Danjel Antoni, od 1745 opat witowski, historyk zakonu Norbertanów w ogóle, a mianowicie w Polsce, † 1758. Najważniejszą jego pracą jest „Życie świętych i w nadziei świątobliwości zeszłych sług Boskich zakonu Premonstrateńskiego z pożytecznemi refleksjami dla wszelkiego stanu złożonych i t. d." (Warszawa, 1752 in folio); dzieło to, obejmujące historję naszych klasztorów norbertańskich i opierające się w znacznej części na źródłach archiwalnych, bardzo jest ważne dla dziejów kościoła polskiego. Według Janockiego i Jabłonowskiego, jest **K.** autorem nieznanego naszym bibljografom dzieła „O wprowadzeniu i rozszerzeniu się zakonu Premonstrateńskiego w Polsce"; niektórzy mniemają, iż on także ogłosił memorjał p. t. „Prawa i wolności opactwa i konwentu witowskiego naprzeciwko pretendowanym sepom i robociznom do starostwa piotrkowskiego" (b. m. dr. i r.).

Kraszewski Mateusz, opat czerwiński księży Kanoników regularnych, zyjący w drugiej połowie zeszłego wieku, wydał z druku: „Św. Augustyn biskup hiponeński kościoła Bożego doktor w pięciu traktatach z ksiąg jego wyjętych, wiernie na polskie przetłómaczony" (Warsz., 1759).

Kraszewski Józef Ignacy, * 26 lipca 1812 w Warszawie, powieściopisarz, niezmordowany pracownik w różnorodnych gałęziach nauki i literatury, † 19 marca 1887 w San-Remo, wychowywał się początkowo w Romanowie na Podlasiu w domu swej babki. W 1825 zaczął nauki szkolne w Białej, a następnie w Lublinie i Swisłoczy, gdzie ukończywszy gimnazjum, wstąpił 1829 r. na wydział filozoficzny uniwer. wileńskiego. O zdolnościach i pracy **K.** świadczy napisana wtedy „Historja języka polskiego," celem pozyskania posady lektora tegoż przedmiotu w uniwersytecie kijowskim. Praca ta znalazła życzliwe przyjęcie, ale wypadki 1831, które spowodowały chwilowe uwięzienie **K.**, nie dozwoliły mu zająć katedry. Dokończywszy studjów wrócił w 1832 do rodziców, zamieszkałych w gubernji Grodzieńskiej, tak, iż Litwa jest właściwie ojczyzną **K.** W 1835 udał się na Wołyń, gdzie wziąwszy w dzierżawę wieś Omelno, zajmował się jednocześnie gospodarstwem i literaturą. Z tego pierwszego okresu literackiej działalności **K.** pochodzą: „Pan Walery" (Wilno, 1831); „Wielki świat małego miasteczka" (t. 1832), wydane jeszcze pod pseudonimem Kleofasa Fakundy Pasternaka; dalej: „Kościół św.-Michalski w Wilnie" (t. 1833); „Rok ostatni panowania Zygmunta III" (t. i t. r.); „Pan Karol" (t. i t. r.); „Cztery wesela" (2 t., t. 1834). Zbytnia wybujałość fantazji lub przeładowanie erudycją przy nienaturalności sytuacji cechują te pierwsze utwory. Ożenienie **K.** z Zofją Woroniczówną († 1890 w Warszawie), synowicą prymasa, za czem poszło przeniesienie się do Gródka, a następnie Hubina i Żytomierza, rozpoczyna nową świetną epokę w działalności literackiej, naukowej i obywatelskiej **K.** W Żytomierzu rozwinął troskliwą epokę nad gimnazjum, którego został kuratorem honorowym, i teatrem. Jednocześnie rozpoczął wydawnictwo *Athenaeum*, pisma prowadzonego na wzór przeglądów francuskich i angielskich i zasilanego głównie pracami samego redaktora; wychodziło ono w Wilnie od 1841 do 1851 po 6 tomów rocznie. Powieść „Poe-

Kraszewski J. I.

ta i świat" (2 t., Poznań, 1839), zjednała ogromny rozgłos i sympatię **K.**, który odtąd szybko otrząsa się z początkowych niedostatków i z coraz większą pracuje płodnością. Olbrzymich rozmiarów poemat „Anafielas" (część I „Witoloranda", Wilno, 1840 i 46; część II „Mindowe", Wilno, 1843; część III „Witoldowe boje", t. 1845), mimo świetnych pojedyńczych ustępów przekonał, iż poezja nie jest właściwem polem dla talentu **K.** Jednocześnie jednak starczyło czasu **K.** na przygotowanie obszernych historycznych prac, jak „Wilno od początków aż do 1750" (4 t., Wilno, 1838—40); „Litwa, starożytne dzieje, ustawy, język etc." (2 t., Warszawa, 1847—50); „Litwa za Witolda" (Wilno, 1850). Przeniósłszy się w 1859 na stały pobyt do Warszawy, objął **K.** redakcję *Gazety Codziennej*, zmienionej następnie na *Polską* (1861) i prowadził ją do połowy 1863. Odtąd stale przebywał w Dreźnie, gdzie założył własną drukarnię i wydawał w 1870 i 71 pismo perjodyczne: *Tydzień*. Ta różnostronność działalności pisarskiej **K.**, z jaką się spotykamy na samym początku jego zawodu literackiego, wzrastała z każdym niemal rokiem, przedstawiając zadziwiający objaw płodności umysłowej, nie słabnącej bynajmniej z latami. Trudno doprawdy znaleźć formę piśmienniczą, w którejby nie próbował **K.** sił swoich. Rozprawy literackie, estetyczne, krytyczne, pamiętniki, studja dziejowe, archeologiczne lub filozoficzne, artykuły dziennikarskie i polityczne, rozprawy popularne treści naukowej, korespondencje, a wreszcie poezja zarówno liryczna, jak dramatyczna i opisowa, wszystko to jest dostępne talentowi **K.** Redagował on przytem pisma, prowadził drukarnię, zajmował się malarstwem i rytownictwem, dziejami sztuki i archeologją, miewał odczyty, był korespondentem i współpracownikiem mnóstwa pism nietylko polskich, ale także francuskich i niemieckich, prowadził przytem obszerną korespondencją prywatną. Wskażemy tylko ważniejsze prace z każdego działu, odsyłając po szczegóły do broszury Estreichera: „Józef Ignacy Kraszewski, przypomnienie 40-lecia zasług" (Kraków, 1871) i do jego „Bibljografji". Z pamiętników i prac historycznych, prócz wydawanej w Dreźnie „Bibljoteki pamiętników i podróży po Polsce" (6 t., 1870—2), wspomnieć należy: „Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego" (4 t., Wilno, 1857); „Starościna Bełska" (4 t., Warszawa, 1858); „Pamiętniki Józefa Drzewieckiego" (t. t. r.); „Podróż Stanisława Augusta do Kaniowa" (Wilno, 1860); „Pamiętnik anegdotyczny z czasów Stanisława Augusta" (Poznań, 1867); „Listy księcia Sapiehy z 1773—76" (Wilno, 1852); „Pomniki do historji obyczajów w Polsce" (Warszawa, 1842); „Odczyty o cywilizacji w Polsce" (Warszawa, 1861); „Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy" (2 t., Wilno, 1840); „Obrazy z życia i podróży" (2 t., tamże, 1842); „Kartki z podróży" (2 t., Warszawa, 1863—73); „Historja ducha i obyczaju" (Lwów, 1873). Z filozoficznych i estetycznych rozpraw zaznaczamy: „Idea systemu Hegla" (Wilno, 1845); „System Trentowskiego" (Lwów, 1847); „Sztuka u Słowian" (Wilno, 1860); „Dante, studja nad Boską Komedją" (Poznań, 1869). Tu także należą: „Studja literackie" (Wilno, 1842); „Nowe studja literackie" (2 t., Warszawa, 1843); „Typy i charaktery" (Wilno, 1854); „Gawędy o literaturze i sztuce" (Lwów, 1857), wreszcie „Władysław Syrokomla" (Warszawa, 1863). Próbował także **K.** popularyzować naukę w książeczkach dla ludu pisanych jak: „Swiat i ziemia" (Warszawa, 1862), tudzież „O pracy" (t. t. r.). Wydawał kalendarze (w Warszawie w 1863 na dochód Tow. Dobroczynności). Na polu poezji prócz niesłusznie zapomnianego „Anafielas", wspomnieć należy „Hymny boleści" (Paryż, 1857), tudzież utwory dramatyczne jak: „Tęczyńscy" (Wilno, 1844); „Portret" (t. 1856); „Stare Dzieje" (Poznań, 1859); „Miód kasztelański" (Kijów, 1860); „Równy wojewodzie" (Poznań, 1868); „Panie kochanku" (t. 1869). Najobfitszym i najróżnorodniejszym jest dział powieściowy, albowiem **K.** wszelkie możliwe stosunki i położenia wyzyskał, tworząc z kolei powieści historyczne, polityczne, społeczne, obyczajowe, nadając im formę opowiadania, pamiętnika, listową, a przytem nastrój to egzaltacyjny, idealny, to pesymistyczny, to humorystyczny lub sarkastyczny. Z historycznych powieści zasługują na uwagę: „Mistrz Twardowski" (2 t., Wilno, 1840); „Ostatnia z książąt Słuckich" (3 t., t. 1841); „Maleparta" (4 t., Lipsk, 1844); „Czasy Zygmuntowskie" (4 t., Warszawa, 1846); „Kordecki" (2 t., Wilno, 1852); „Djabeł" (4 t., t. 1855); „Dola i niedola" (4 t., Warszawa, 1864); „Sto djabłów" (2 t., Kraków, 1870). Kwestje społeczne oddawna i z wielką śmiałością podnosił **K.**, przemawiając to za ludem wiejskim, którego typy idealizował w powieściach jak: „Ulana" (Wilno, 1843); „Ostap Bondarczuk" (Wilno, 1848); „Jaryna" (t. 1850); „Chata za wsią" (3 t., Warszawa, 1854—55), to podnosząc kwestję żydowską w znakomitym utworze „Żyd" (3 t., Poznań, 1866), pod pseud. Bolesławity wydanym, to przedstawiając stosunek arystokracji do klasy średniej, stanowiący tło powieści „Dwa światy" (4 t., Warszawa, 1856), i wiele innych. Z licznego szeregu obyczajowych powieści zaznaczamy tu najgłośniejsze: „Latarnia Czarnoksięska" (oddział I, 4 t., Warszawa, 1843; od. II 4 t., t. 1844); „Miljon posagu" (2 t., Warszawa, 1848); „Komedjanci" (4 t., Petersburg, 1851); „Złote Jabłko" (4 t., Warszawa, 1853); „Dziwadła" (2 t., Petersburg, 1853); „Powieść bez tytułu" (4 t., Wilno, 1855); „Boża Czeladka" (3 t., Wilno, 1858); „Metamorfozy" (3 t., Warszawa, 1860). Psychologiczny przeważnie charakter noszą prócz „Swiata i poety": „Sfinks" (4 t., War-

szawa, 1848); „Ostrożnie z ogniem“ (Lwów, 1849); „Półdjablę weneckie“ (Kraków, 1862); „Morituri“ (2 t., 1874)—dramat bolesny, przedstawiający upadek rodziny arystokratycznej, zarówno z powodu jej cnot, jak i błędów przeszłości; w powieści „Resurrecturi“ (2 t., 1876), słabszej pod względem artystycznym, drogę do podźwignięcia wskazuje ofiara i praca. Spowinowaconą z poprzedniemi pod względem myśli przewodniej jest powieść „Niebieskie migdały“ (3 t., 1876). Dalej: „Pamiętniki panicza“ (1875); „Król i Bondarywna“ (1875); „Roboty i prace“ (1875); „Kawał literata“ (szkice z końca XVIII w. 2 t., 1876) i t. d. Z powieści politycznych, wydawanych pod pseud. *Bolesławity*, oprócz wymienionych w enc., przytoczymy: „My i oni“; „Dziecię starego miasta“; „Para czerwona“; „Hybrydy“ i in. W ostatnich latach życia z upodobaniem zwrócił się **K.** do powieści historycznych; ciekawy zwłaszcza jest ciąg odnoszący się do epoki Sasów: „Hrabina Cosel“ (1874); „Brühl“ (1874); „Z siedmioletniej wojny“ (1875); „Starosta warszawski“ (1876),— tej ostatniej bohaterem jest Aloizy Brühl, syn ministra, a na scenę wprowadzeni są główniejsi działacze drugiej połowy zeszłego stulecia. Do tejże kategorji należą „Krzyżacy“ (1874), z czasów Kazimierza Jagiellończyka; „Powrót do gniazda“ (z podań XVI w.); „Historja o Janaszu Korczaku i pięknej miecznikównie“ (1875); „Ostatnie chwile księcia Wojewody (Panie kochanku)“ (1875), istotne arcydzieło pod względem pomysłu i wykonania. Niezależnie od powyższych powziął **K.** pomysł opracowania całego cyklu powieści historycznych, któryby objął wszystkie epoki dziejów naszych, począwszy od czasów bajecznych. Pierwszy utwór tego szeregu stanowi „Stara baśń“ (3 t., 1876), obejmująca legendę Piastowską i należąca do arcydzieł **K.** Dalej idą: „Lubonie“ (2 t., 1876); z czasów Mieczysława I; „Bracia zmartwychwstańcy“ (3 t., 1876), z czasów Bolesława Chrobrego; „Mosław“ (2 t., 1877), z XI w.; „Boleszczyce“ (2 t., 1877), z czasów Władysława Szczodrego; „Królewscy synowie“ (4 t., 1877), z czasów Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego; „Historja prawdziwa o Petrku Właście Palatynie, którego zwano Duninem” (2 t., 1878), z XII w.; „Stach z Konar“ (t. 1879). Ogłosił także **K.** kilka utworów dramatycznych; „Kosa i kamień“ (1874); „Dzień Trzeci Maja“ (1876) i in.—„Rachunki sumienia” po 1870 wydawane już nie były. Przytoczyć tu dalej należy, że przekład polski Szekspira (1875—7) opatrzył **K.** jego życiorysem oraz objaśnieniami do każdego utworu oddzielnie, w *Ateneum* drukował „studjum o Krasickim (1876), wydał „Bibljotekę pamiętników i podróży po Polsce“ (6 t., 1870—2),—a w wielu kwestjach niejednokrotnie głos zabierał. Jubileusz 50-letniej działalności **K.** odbył się w Krakowie, we wrześniu 1880; liczny orszak deputacji z całego kraju i mnóstwo przyniesionych darów były wyrazem hołdu złożonego przez społeczeństwo dla zasłużonego pisarza. Po jubileuszu **K.** wrócił na stały pobyt do Drezna, gdzie dalej niezmordowaną swą działalność literacką prowadził. W czerwcu 1883 wieść niespodziana przeraziła kraj cały; **K.** w przejeździe przez Berlin, w powrocie z Pau, został aresztowany, jako oskarżony o zdradę stanu; po ukończeniu badania śledczego uwolniony został w sierpniu za kaucją 30,000 marek, a sprawa wytoczona została przed sąd państwowy w Lipsku dopiero w maju 1884. **K.** oskarżony został o dostarczanie rządowi francuskiemu tajnych dokumentów, tyczących się sił zbrojnych niemieckich. Dokumenta te otrzymać miał **K.** od byłego kapitana pruskiego Hentscha, za pośrednictwem niejakiego Adlera; ten ostatni, nie mogąc wyłudzić od **K.** datków za przechowanie tajemnicy, złożył denuncjację za pośrednictwem ambasady niemieckiej w Wiedniu, poczem się ukrył. Właściwie oskarżenie, o ile dotykało **K.**, ściągało się tylko do jednego dokumentu, obejmującego wykaz mobilizacji czyli marszu wojsk niemieckich do granicy francuskiej; pracę tę, jak to zeznał **K.**, przesłać miał Bronisławowi Zaleskiemu (ob.) w Paryżu, który miał jej dostarczyć jakiemuś pismu wojskowemu w Paryżu; **K.** podjął się do tego na prośbę *Z.*, pozostającego w krytycznem położeniu, aby mu przyjść z pomocą. Zresztą badania sądowe nie wykazały nawet dokładnie, iżby wiadomości te miały być tajne, w znacznej bowiem części zostały wyjęte przez Hentscha z książek drukowanych, lubo nie znajdujących się w obiegu księgarskim. Na szali jednak sądowej ciężko zaważył list Bismarcka pisany do ministra wojny i nadesłany sądowi w toku posiedzenia. W liście tym *B.* przedstawiał **K.** jako ajenta istniejącego jakoby w Paryżu stowarzyszenia wojskowego polskiego, złożonego z trzydziestu dawnych emigrantów, a mającego na celu dostarczanie rządowi francuskiemu wiadomości o stosunkach wojskowych Niemiec i innych krajów europejskich. List ten oskarżał niejako nietylko **K.**, ale całe społeczeństwo polskie o działanie na szkodę Niemiec i o wichrzenie Europy, i na tej też zasadzie prokurator wygłosił oskarżającą swą mowę. Wbrew wszelkiemu oczekiwaniu **K.**, pomimo okoliczności łagodzących, za które sąd uznał życie bez skazy i to, że nie działał w widokach zysku, skazany został na lat trzy i sześć miesięcy zamknięcia w twierdzy. Prześladowanie silnej ręki ujawniło się wyraźnie i w tem, że wbrew prośbie **K.** o osadzeniu w Königssteinie, przeznaczono mu twierdzę w Magdeburgu, gdzie klimat niezdrowy nader dla niego być może szkodliwym. **K.** wyrzekł się podania do łaski i w końcu maja 1884 do twierdzy tej przewieziony został, przy niepomyślnem stanie zdrowia. Sprawa **K.** wywołała w całej Europie silne zajęcie i współczucie, a nasz kraj dotknęta

boleśnie i oddziałała na niego przygnębiająco. Dary otrzymane na uroczystości jubileuszowej ofiarował **K.** Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Pomimo ciężkich takich przejść zadziwiająca działalność **K.** zgoła nie osłabła. W dalszym ciągu szeregu powieści historycznych wyszły: IX. „Waligóra“ (3 t., z czasów Leszka Białego), X. „Syn Jazdona“ (3 t., z czasów Bolesława Wstydliwego i Leszka Czarnego), XI. „Pogrobek“ (2 t., z czasów Przemysławowskich), XII. „Kraków za Łokietka“ (2 t.), XIII. „Jelita“, legenda herbowa z 1331 (2 t.), XIV. „Król Chłopów“ (8 t.), XV. „Biały Książę“ (3 t., z czasów Ludwika Węgierskiego), XVI. „Semko“ (3 t., czasy bezkrólewia po Ludwiku), XVII. „Matka Królów“ (2 t., czasy Jagiełłowe), XVIII. „Strzemieńczyk“ (3 t., czasy Władysława Warneńczyka), XIX. „Jaszka, Orfanem zwanego żywota i spraw pamiętnik“ (4 t., Jagiełłowie do Zygmunta), XX. „Dwie Królowe“ (Bona i Elżbieta, 3 t.). Z innych powieści ogłoszonych od 1880 wymienimy: „Grzechy Hetmańskie“ (Warszawa, 1880); „Pod Blachą“ (powieść historyczna, 3 t., Warszawa, 1880); „Zadora“ (Lwów, 1880); „Chore dusze“ (2 t., 1881); „Półkownikówna“ (2 t., Warszawa, 1882); „Dwa Bogi“ (pow. współczesna, Mińsk, 1881); „Pan z Panów“ (Lwów, 1881); „Przygody pana Marka Hińczy“ (Warszawa, 1881); „Sama jedna“ (2 t., Warszawa, 1881); „Rodzina“ (dramat, wraz z Kaz. Zaleskim, 1882); „Szalona“ (Warszawa, 1882); „Było ich dwoje“ (1882); „Chore dusze“ (2 t., 1882); „Ramułtowie“ (1882); „Raptularz pana Marka Jasienieckiego“ (1882); „Krzyżacy 1410“ (1882); „Na tułactwie“ (3 t., 1882); „Kunigas“ (z podań litewskich, 1883); „Zamek Bielski“ (1883); „Klasztor“ (1883); „Bez serca“ (1884); „W pocie czoła, z dziennika dorobkowicza“ (1884); „Wilczek i Wilczkowa“ z XVIII w. (1884). Oprócz tego mnóstwo korespondencji i innych artykułów w różnych czasopismach polskich. W 1885 uwolniony z powodu choroby za kaucją, wyjechał **K.** do Włoch, skąd już nie powrócił umarł w Genewie 19 marca 1887. Pochowano go w Krakowie 18 kwietnia 1887. Sporo prac wydano z papierów pośmiertnych. Wiele także drukowano pod pseudonimem *Bolesławity*. Por. „Książka jubileuszowa Kraszewskiego“ (1880); Piotr Chmielowski „J. I. Kraszewski“ (Kraków, 1888); Estreicher „Bibljografja“; Bohdanowicz „Kraszewski in seinem Wirken und Werken“ (Lipsk, 1879); „Sprawa Lipska“ (*Tyg. Ilustr.*, 1884) oraz „Der Neue Pitaval, Neue Serie Bd. 20“ (Lipsk, 1886).

Kraszewski Kajetan, najmłodszy z braci Józefa Ignacego, * 1827, kształcił się w gimnazjum w Swisłoczy, następnie prywatnie w kierunku przyrodniczo-astronomicznym, zajmował się astronomją i opracowywał ten dział wiedzy w „Enc. powsz.“ (większej). Założył jedno z najpierwszych prywatnych obserwatorjów astronomiczno-meteorologicznych w Królestwie. Uznawał wpływ księżyca na stan atmosfery i rezultaty tych spostrzeżeń ogłosił w czasopiśmie francuskim *Cosmos* (1866). Poglądy te jednak okazały się nieuzasadnione i nie zdołały się utrzymać. † 1896 r. Probował też sił w literaturze powieściowej: „Votum“ (w *Kłosach*, 1875 r.); „Koniuszy Brzeski“ (Lwów, 1875); rzecz osnuta na podaniu z życia Karola Radziwiłła (Panie Kochanku); „Chełmianie“, obraz historyczny (1878); „Opowiadania mniejsze“ (1879); „Od szkolnej ławy“ (1880); „Pod wyrokiem“ (1883); „Generał Filip Hauman i rodzina Antoniego Malczewskiego“ (1888); „Bartochowski“ (1888); „Tradycje kodeńskie, opowiadanie z lat 1790—92“ (Kraków, 1893); „Z dziejów modnej rodziny“ (1894); „Urywek ze wspomnień szlachcica nowogródzkiego“ (1893); „Poturczeńcy“ (1895); „Pamiętnik kasztelanica“ (1896). Ogłosił też komedję „Uproszone zaloty“ (1873), oraz wydał „Monografję domu Kraszewskich vel Kraszowskich Jastrzębczyków“ (Poznań, 1861); „Pod wyrokiem“ (opowiadanie z lat 1706—13, 1884).

Kraszewski K.

Kraszna, rzeka na Węgrzech, wypływa z gór Meszes w kom. **K.**, wpada do rzeki Szamos; długość jej wynosi 178 klm.

Kraszna po madz., właściwie *Krasna*, nazwa dawnego komitatu węgierskiego, włączonego w r. 1876 do nowoutworzonego komitatu Szilágy (ob.); komitat ten obejmował 1,150 klm. kw. i liczył 63,000 ludności (przeważnie Madziarów i Rumunów), zamieszkałej w 1 mieście i 72 wsiach. W latach 1849—60 należał do Siedmiogrodu. Jest to kraj w ogólności bardzo górzysty i tylko w dolinach zdatny do uprawy; główne zajęcie mieszkańców stanowi gospodarstwo leśne i hodowla bydła.

Kraśnik, przedtem miasto, a od r. 1878 osada w gub. Lubelskiej, pow. Janowskim, nad rzeką Strużą, o 6 mil od Lublina. Tu w r. 1241 Krystyn z Kraśnika zadał ciężką klęskę pustoszącym Polskę Tatarom. Późniejsi właściciele **K.**, Tęczyńscy, otoczyli miasto wałem, basztami i przekopem i wznieśli w niem zamek warowny. Po Tęczyńskich odziedziczyli książęta Słuccy, po których **K.** przeszedł w posiadanie Zamojskich. Od czasu pożaru 1813 r. miasto dotąd podźwignąć się nie może. Kościół tutejszy jest jednym z najstarożytniejszych w gubernji Lubelskiej (zbudowany r. 1468), zawiera w sobie kilka pomników grobowych domu Rabsztyńskich. Obecnie **K.** liczy 8,028 miesz. (1897).

Krater, ob. Wulkan.

Krates, z Teb, filozof ze szkoły cyników, uczeń Djogenesa z Synopy. Przypisywane mu listy (w liczbie 38) są nieautentyczne; żona Kratesa, Hiparchia, była gorliwą zwolenniczką i głosicielką zasad filozoficznych swego męża.

Krates, rodem z Mallus w Cylicji, gramatyk grecki i krytyk pieśni Homera, żył w drugim wieku po Chr. na dworze króla Attalusa w Pergamie. Ułamki jego komentarzy nad Homerem i innymi poetami greckimi zebrał najdokładniej Wegener w dziele: „De aula Attalica" (Kopenhaga, 1836).

Kratinos, komedjopisarz grecki, żyjący około 500—430 r. przed Chrys., wraz ze swymi współczesnymi Eupolisem (ob.) i Arystofanesem (ob.) najcelniejszy przedstawiciel starszej komedji attyckiej. Artystyczną jej formę i treść starał się podnieść przez to mianowicie, że liczbę mówiących osób zredukował do trzech ról głównych, że nietylko życie prywatne, ale też wady i wykroczenia publiczne brał za przedmiot swego szyderstwa, nie oszczędzając takich nawet mężów, jak Perykles. Dziewięć razy otrzymał nad spółzawodnikami palmę pierwszeństwa. Z 21 jego komedji zostały tylko ułamki, wydane przez Minekego we „Fragmenta Comicorum Graecorum" (2 t., Berlin, 1840).

Kratinos, dla odróżnienia od poprzedniego *Młodszym* przezwany, żył w III w. prz. Chr., należy do szeregu pisarzów średniej komedji attyckiej; starożytni wymieniają kilka sztuk jego, które wszakże czasów naszych nie doszły.

Kratylus, filozof grecki, uczeń Heraklita i Protagorasa, był nauczycielem Platona, który od jego imienia nazwał swój djalog o początku i istocie mowy.

Kratzer Franciszek Ksawery, * 1740 w Austrji, † 1818; od 1764 kantor przy katedrze na Wawelu w Krakowie i dyrektor szkoły śpiewu, przełożony nad chórami dyjecezji; był nauczycielem Szczurowskiego, Walentego i Kazimierza Kratzerów i wielu innych.

Kratzer Kazimierz, syn poprzedniego, * 1772 w Krakowie, † 1860 tamże; kantor, a od 1806 dyrektor muzyki przy katedrze krakowskiej. — Jego synowie *Ferdynand*, zamieszkały w Kamieńcu Podolskim, i *Andrzej* w Warszawie († 1872) napisali kilka kompozycji na fortepjan.

Kratzer Walenty, syn Franciszka Ksawerego, † około 1840; od 1830 profesor śpiewu przy uniwersytecie warszawskim, a od 1837 dyrektor chórów przy teatrze warszawskim, zasłużył się doskonałem ich urządzeniem.

Kratzer Paweł, najmłodszy syn Fran. Ksaw., zmarły jeszcze przed Kazimierzem, był także jakiś czas kantorem przy katedrze krakowskiej; zostawił trzech synów: *Franciszka*, *Pawła* i *Kazimierza*, którzy się również poświęcili muzyce. Ostatni z nich, Kazimierz, napisał wiele utworów na fortepjan, oraz do śpiewu: „Skrzypki swaty"; „Jedno słowo"; „Tyś moim snem" i in.

Krauryt, ob. Żelazne rudy.

Kraus *I (Krauss)* v. *Fok (Fock)*, herb: W polu czerwonem, na zielonym pagórku — jeleń i jednorożec, ku sobie wspięte. U szczytu — pół orła.

Kraus I.

Kraus II.

Kraus *II (Krauss)*, baron, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem — trzy srebrne głowy anielskie ukoronowane; w dolnem błękitnem — srebrny gryf. Nad tarczą dwa hełmy: w I — pół złotego męża ze skrzydłami; w II — pół srebrnego gryfa. Labry błękitno-złote z prawej strony, a błękitno-srebrne z lewej. Indygenat galicyjski z r. 1833.

Kraus Michał, Pijar rodem z Podolińca, żyjący od 1626—1703, przez długie lata nauczyciel wymowy, ogłosił drukiem: „Manductio Institutionum Rhetoricarum" (1687); „Consideratio religiosi Status tripartita" (1893); zostawił też kilka rękopisów.

Kraus Chrystjan Jakób, * 1753 w Osterode, † 1807; profesor filozofji praktycznej i nauk kameralnych w Królewcu, przewyższał uczonością i rozleglejszą znajomością języka samego nawet Kanta. Z pozostałych po nim rękopisów wydane zostały: „Die Staatswirthschaft" (5 t., Królewiec, 1808—11) i „Sammlung vermischter Schriften" (7 t., tamże, 1808—12), których tom 8-y stanowi biografję **K.**, napisaną przez Jana Voigt'a (Królewiec, 1819).

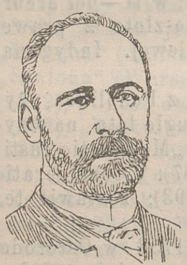
Kraus Franciszek Ksawery, archeolog i historyk niemiecki, * 1840 r. w Trewirze, studjował teologję i filologję we Fryburgu i Bonu, archeologję w Paryżu; w 1872 został profesorem archeologji w uniwersytecie strasburskim, 1878 powołany na katedrę historji kościoła do Fryburga. Ogłosił: „Die christliche Kunst in ihren frühesten Anfängen" (1872); „Roma subterranea" (1873); „Lehrbuch der Kirchengeschichte" (4 t., 1872—76); „Kunst und Altherthum in Elsass-Lothringen" (od 1876); „Charakterbilder aus der christlichen Kirchengeschichte" (od 1876); „Synchronistische Tabellen zur christlichen Kunstgeschichte" (1880); „Realencyclopädie der christli-

chen Altertümer“ (1882—86, t. 2); „Die Miniaturgemaelde“ (1884).

Kraus Wiktor, historyk austrjacki, * 1845 r. w Pradze; kształcił się w Wiedniu i Berlinie, od 1870 nauczyciel gimnazjalny, od 1883 poseł do rady państwa ze Styrji; napisał: „Englische Diplomatie im Jahr 1527“ (Wiedeń, 1871); „Zur Geschichte Oesterreichs unter Ferdinand I, 1519—1522“ (1873); „Kaiser Maximilian I“ (1877) i in.

Kraus Arnoszt Wilhelm, germanista czeski, * 1859 w Trzeboraticach, kształcił się w Pradze, Monachjum i Berlinie, 1882 został doktorem filozofji, od r. 1898 profesorem uniwersytetu czeskiego. Prócz wielu prac drobniejszych ogłosił: „Uber Heinrich von Freiberg“ (1885); „Staro niemecká ukolebavka“ (1886); „Tandarois a Tandarius“ (1887); „Poviest o Libuszi v literaturze niem.“ (1889); „Das böhmische Puppenspiel vom Dr. Faust“ (1891); „Goethe a Czechy“ (1893—1897); „Bóh Perun“ (1898) i in.

Kraushar Aleksander, * 1843 w Warszawie. Ukończył wydział chemiczny gimnazjum realnego w r. 1861 i wstąpiwszy w r. 1862 na kursa przygotowawcze utworzone przez margr. Wielopolskiego, przeszedł na wydział prawny Szkoły Głównej warszawskiej, który ukończył w r. 1866 ze stopniem magistra prawa i administracji. Po odbyciu aplikacji w sądach miejscowych mianowany 1868 patronem Trybunału, w roku 1872 adwokatem przy sądzie apel. Królestwa, a po złożeniu odpowiedniego egzaminu, w r. 1873 obrońcą przy warsz. departam. rządz. senatu, 1876 adwokatem przysięgłym okr. sądowego warszawskiego.

Kraushar A.

Pierwsze prace piśmiennicze drukował w *Jutrzence*, *Kółku domowem*, *Przeglądzie tygodniowym*, *Niwie* i w innych pismach literacko-naukowych: w *Bibljotece Warsz.*, *Ateneum*, *Przewodniku literack. lwowskim*, w *Świecie krakowskim*, w *Kłosach* i w *Tygod. Ilustrowanym*. Powołano go jako członka do Tow. histor. liter. paryskiego, Tow. przyj. nauk w Poznaniu i do Komisji histor. Akad. Umiej. w Krakowie. Za dzieło dwutomowe „Sprawa Zygmunta Unruga“ otrzymał krzyż honorowy kl. III od księcia panującego Schaumburg—Lippe. Z prac oddzielnie wydanych wymieniamy następujące: „Barbara Brezianka“; „Burboni na wygnaniu“; „Z kartek pamiętnika rękopiśmiennego,“ „Czary na dworze Batorego“; „Drobiazgi historyczne“ (2 t.); „Dzieje Krzysztofa Arciszewskiego“ (2 t.); „Historja Żydów w Polsce“ (2 t.); „Olbracht Łaski, wojewoda sieradzki” (2 t.); „Odwieczny spór o granice Olkusza“; „Pamiętniki kawalera de Beaujeu“; „Palestra staropolska“; „Samozwaniec Jan Faustyn Łuba“; „Siedmiolecie Szkoły Głównej“; „Syn pułkownika Berka“; „Uwagi nad historją prawa“ (rozprawa konkursowa); „Wędrówki Tom. Wolskiego“; „Zatarg Konopki z miastem Toruniem“; „Bomeau, ostatni konsul francuski“; „Nowe epizody z życia Paska“; „Tragikomedja Kurlandzka“; „Widzenie Kacpra Bojanowskiego“; „Lament Hrehorego Ościka“; „Z pamiętnika chorążego Owruckiego“; „Pamiętnik Wróblewskiego“; „Sejmiki polskie w Kazaniu“; „Konfederaci Barscy na Syberji“; „Stefan Batory w sprawie Niderlandów“; „Edykt Stefana Batorego“; „Łazarz Carnot jako wygnaniec w Warszawie“; „Historja o Janie księciu Finlandzkim“; „Relacja rezydenta polskiego“; „Frank i frankiści polscy“ (2 t.); „Ofiara teroryzmu“; „Książę Repnin i Polska“ (2 t.); „Kartki historycz. i literackie“; „Z dziejów Warszawy“; „Ze wspomnień o Adolfie Pawińskim“; „Klejnoty skarbca koronnego“; „Antosiek czyli Antoni Golec”. Prace inne, jak np.: „Cykl historyczny o pałacach i o zabytkach warszawskich“, drukuje w *Tygodniku Ilustrowanym*. W *Kraju* petersb. drukował wiele rzeczy historycznych, jak również w *Kwartalniku histor. lwowskim*. Drukuje obecnie pracę dwutomową „Miączyński i Dumouriez“ (*Ateneum*, 1900). Z poezji wydał: „Tytana“; „Argona z Korytu“; „Strofy“; „Elekcja w Babinie“; „Przekłady księgi pieśni Heinego“ (w trzykrotnych wydaniach) i inne w czasopismach warszawskich zamieszczone.

Krausharowa Jadwiga, żona poprzedniego, * 1858 w Warszawie; napisała: „Jedna noc“; „Na Monte Pincio“; rozprawy: „Jerzy Brandes“; „Kirkegaard“; „Aleksander Kielland“; „Alfred de Musset“, szkic biograficzno-literacki (Warszawa, 1879); sprawozdania literackie, pomieszczane w czasopismach warszawskich.

Krause Karol Chrystjan Fryderyk, * 1781 r., † 1832; filozof niemiecki należący do szkoły Schellinga, stał się twórcą nowego kierunku, który licznych znalazł zwolenników. Chcąc uniknąć panteizmu nierozłącznego z szelingowską identycznością subjektu i objektu, natury i ducha, postawił jako zasadę „wszystko w Bogu,“ i stąd system jego otrzymał nazwę *panenteizmu*, w różnicy od *panteizmu*. **K.** opracował wszystkie części filozofji, utrudniając tylko zrozumienie swoich pism dziwaczną, niby czysto niemiecką, terminologją. Największą wartość ma filozofja prawa („Abriss des Systems der Rechtsphilosophie“, Getynga, 1828), w której starał się uniknąć zarówno formalistycznego rozdziału, jak i materjalistycznego pomieszania pojęć „prawa“ i „dobra“. Bliższe szczegóły o życiu i systemie **K.** podaje jego uczeń Lindemann w dziele „Uebersichtliche Darstellung des Lebens und der Wissenschaftslehre Karl Christian Friedrich Krause's und dessen Standpunktes zur Freimaurerbrüderschaft“ (München, 1839). Uczniami **K.** byli: Ahrens, Tiberghien, I. S. del Rio (hiszpań-

ski filozof), Froebel (znany pedagog) i wielu innych.

Krause Ernest Ludwik, pisarz niemiecki, znany pod pseudonimem *Carus Sterne*, * 1839 r. w Zielenzig, poświęcał się farmacji, następnie oddał się piśmiennictwu; prace jego tyczą się głównie popularyzacji nauk przyrodniczych, oraz historji kultury. Znacznie zwłaszcza przyczynił się do spopularyzowania w Niemczech teorji Darwina, a w tym celu wraz z Darwinem i Haecklem założył pismo *Humboldt* (1877—82). W życiorysie Erazma Darwina, dziadka wielkiego naturalisty, ogłoszonym 1879, starał się go przedstawić jako istotnego twórcę teorji rozwoju istot, z którego pism czerpać miał Lamarck (ob. Darwinizm). Nadto ogłosił: „Werden und Vergehen. Eine Entwickelungsgeschichte des Naturganzen“ (3 wyd., 1884); „Sommerblumen“ (1884); „Herbst-und Winterblumen“ (1885); „Die allgemeine Weltanschauung in ihrer historischen Entwickelung“ (1889); „Natur und Kunst“ (1891) i inne.

Krauss Ferdynand, zoolog, * 1812 r. w Sztutgardzie, † 1890 r., studjował nauki przyrodnicze w Tubindze i Heidelbergu, 1838 podróżował po Afryce płd., w 1840 został asystentem, 1856 dyrektorem gabinetu przyrodniczego w Sztutgarcie. Ogłosił: „Die Korallineen und Zoophyten der Südsee“ (1837); „Die südafrikanischen Krustaceen“ (1843); „Die südafrikanischen Mollusken“ (1848) i in.

Krauss Gabrjela, śpiewaczka, * 1842 w Wiedniu, gdzie od r. 1853 kształciła się w konserwatorjum, następnie była uczennicą pani Marchesi. W r. 1860 debiutowała w Wiedniu z powodzeniem w Wilhelmie Tellu i odtąd śpiewała tamże we wszystkich większych operach. Najlepsze jej role są: Norma, Trubadur, Otello, Don Juan i in. W r. 1870 **K.** mianowaną była członkiem honorowym konserwatorjum.

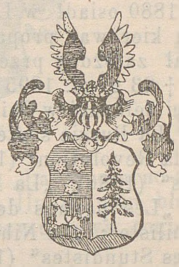
Krauss Fryderyk, etnograf, * 1859 w Pożedze w Sławonji, studjował filologję w Wiedniu, następnie był tłómaczem języków słowiańskich w austrjackiem ministerjum spraw zagranicznych, z polecenia następcy tronu arcyksięcia Rudolfa odbył podróż naukową po Austrji i półwyspie Bałkańskim. Napisał: „Sagen und Märchen der Südslaven“ (Lipsk, 1883—84, t. 2); „Etnographische Fragebögen“ (Wiedeń, 1884); „Sitte und Brauch der Südslaven“ (1885); „Die vereinigten Königreiche Kroatien und Slavonien“ (1889); „Volkslaube und religioser Brauch der Südslaven“ (1890) i in.

Kraut Wilhelm Teodor, prawnik niemiecki, * 1800 w Lüneburgu, † 1873; od 1828 profesor prawa w Getyndze, zasłużył się kilku dziełami z dziedziny prawa cywilnego. Celniejsze jego prace są: „Grundriss zu Vorlesungen über das deutsche Privatrecht“ (4 wyd., Getynga, 1856, 6 wyd., 1886) i „Die Vormundschaft nach den Grundsätzen des deutschen Rechts“ (3 t., Getynga, 1845—59).

Krauze I, Krauza, Kruze, *(Craus, Cruze)*, herb: W polu błękitnem, pod gwiazdą srebrną — krzyż czerwony. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1663 przez Jana Kazimierza. —**K.** II

Krauze I.

Krauze III.

Krauze IV.

(Krauza), różni się tem od poprzedniego, że ma gwiazdę złotą i labry błękitno-złote i czerwono-złote.—**K.** III *(Crauss)*, (ob. rys.), jest herbem gałęzi śląskiej.—**K.** IV *(Cruse)*—pierwotny herb gałęzi inflanckiej.

Krauze Antoni, porucznik artylerji b. wojsk polskich, członek Towarzystwa przyjaciół nauk w Warszawie, † 1831 tamże; ogłosił: „Matematykę na klasę II szkoły artylerji“ (Warszawa, 1828); „Solidometrję“ (tamże, 1830), tudzież rozprawę: „Doświadczenia z żelazem kutem suchedniowskiem ciągniętem wzdłuż przez ciężary aż do zerwania“, umieszczoną w *Rocz. Tow. przyj. nauk*, tom 20.

Krauze Wacław, matematyk i pedagog, * 1861 w Warszawie, † 1898 tamże, matematykę studjował w uniwersytecie warszawskim i petersburskim, następnie był nauczycielem w warszawskich prywatnych zakładach naukowych. Ogłosił: „Różnice i różniczki wykładnicze“; „Metoda teleologiczna Hoene-Wrońskiego“, pomieszczone w „Pracach matem.-fiz.“.

Krawang. rezydencja niderlandzka na zachodnio-północnych brzegach wyspy Jawy, obejmuje 16 powiatów z ludnością 152,000 głów i miastem głównem Poerwakarta.

Krawat (z franc. *cravate*), chustka na szyję, wstęga otaczająca kołnierz koszuli. Nazwa ta wprowadzona została we Francji w w. XVIII, od nazwy Kroatów, którzy szyję wstęgą otaczali. Sam ten strój wszakże znacznie dawniejszego jest pochodzenia; Rzymianie używali go pod nazwą *focale*.

Krawczyk, ptak, ob. Gajówka.

Krawczyński Sergjusz Michałowicz, pisarz rosyjski, znany pod pseudon. *Stepniaka*, * 1852, † 1895; służył w wojsku i był oficerem artylerji. Przejąwszy się zasadami rewolucyjnemi, zaczął je propagować słowem i za pośrednictwem broszur, aresztowany zaś 1872, zdołał się ocalić ucieczka

za granicę i osiadł w Szwajcarji, następnie we Włoszech. Uwięziony za udział w rozruchach w Benevencie, osadzony został w więzieniu, w którem przesiedział do 1878. Po odzyskaniu wolności wrócił tajemnie do Petersburga, gdzie w d. 4 sierpnia t. r. zamordował na ulicy szefa policji generała Mezencowa i ratował się ucieczką do Szwajcarji, zaś 1880 osiadł w Londynie, gdzie w dalszym ciągu kierował propagandę rewolucyjną i redagował założony przez siebie dziennik *Free Russia*; † 23 grud. 1895 r. przejechany przez pociąg kolei żelaznej w Chiswick pod Londynem. Napisał: „La Russie souterraine" (1885); „Le Tsarisme et la Revolution" (1886); „La Russie sous les tsars" (1886); „La Russie sous les Russes" (1886); „Les payans de Russie"; „La carrière d'un nihiliste"; „Le Nihilisme tel qu'il est", romans „Les Stundistes" (1894); „Le Roi-soliveau et le Roi-grue" (1895); „Au cottage près du Volga" (w *Golden Penny*, 1895).

Krawędź, *kant*, w geometrji linja prosta, według której przecinają się z sobą ściany wielościanu. *Krawędzią zwrotu* zowie się linja krzywa, utworzona przez punkty, w których przecinają się z sobą tworzące powierzchni rozwijalnej z kolei po sobie uważane; w powierzchniach stożkowych zamienia się ona w punkt.

Kray Paweł, baron von, * 1735 w Käsmarku, † 1804 r. w Peszcie; austrjacki feldcechmistrz, dzielny żołnierz, został w kampanji 1796 feldmarszałkiem porucznikiem, później dowodził armią we Włoszech, w r. 1800 armją nadreńską, która wszakże uległa przewadze francuskiej.

Krayenhoff Korneljusz Rudolf Teodor, * 1758 w Nimwedze, generał niderlandzki, pierwotnie lekarz. Posuwał się szybko w stopniach wojskowych i mianowany był przez króla Ludwika Napoleona generalnym dyrektorem magazynów wojskowych, gener.-majorem i ministrem wojny. Kiedy Holandja do cesarstwa została wcieloną, był generalnym inspektorem inżynierji do r. 1813, w którym stanął po stronie patrjotów. Mianowany 1810 gubernatorem Amsterdamu, wysłany został przez króla w misji do Curaçao. Po powrocie stamtąd złożył swe urzędy i † 1840 w Nimwedze. Znanym jest także jako autor wybornych map i pism traktujących o budowach wodnych.

Krążek, koło, płyta okrągła, w szczególności toż co blok (ob.).

Krążenie, ruch po drodze kołowej, zamkniętej, obieg. **K.** *krwi. krwiobieg*, ob. Obieg krwi.

Krążkopławy, ob. Akalefy.

Krczelić *(Kerczelicz)* Adam Baltazar, * 1715, † 1778, kanonik zagrzebski, pisał przeważnie po łacinie; z kilku utworów chorwackich wymienimy tu: „Błaženoga Augustina Gazotti, negda biszkupa zagrebaczkoga, življenje" (1747).

Kreacja (łac.), stworzenie, tworzenie.

Kreatura (łac.), stworzenie, człowiek, często w znaczeniu pogardliwem.

Kreatyna, $C_4H_9N_3O_2$, część składowa mięśni zwierząt kręgowych, znajduje się też w mózgu, krwi i moczu. Otrzymuje się z wyciągu mięsnego w postaci kryształów bezbarwnych, przezroczystych, rozpuszczalnych w wodzie, a trudno w alkoholu. Przez traktowanie alkaljami wydaje mocznik, przez gotowanie z kwasami rozcieńczonemi *kreatyninę*, $C_4H_7N_3O$, która znajduje się w moczu i tworzy kryształy bezbarwne.

Krebs Jan Ludwik, znakomity organista, * 1713 w Buttelstädt pod Weimarem, kształcił się od 1726 pod kierunkiem Bacha w Lipsku, a w latach 1735—37 słuchał kursów filozofji tamże. Ostatecznie był nadwornym organistą w Altenburgu i tam † 1780. Pisał chorały fugowane, sonaty, tryja, uwertury koncerta i t. d.

Krebsowa z *Mładanowiczów*, córka gubernatora czyli rządcy Humania, opisała jako naoczny świadek straszną rzeź humańską, z której szczęśliwie ocalała. Opis ten, pochodzący z ręk. hr. T. Działyńskiego, ogłoszono naprzód w *Orędowniku naukowym*, następnie w oddzielnej broszurce, p. t. „Opis autentyczny rzezi humańskiej" (Poznań, 1840).

Krecar Antonin, pedagog i filozof czeski, * 1851, prócz wielu artykułów z zakresu dziejów wychowania, dydaktyki, pedagogiki i filozofji, ogłosił osobno: „Czeská literatura logická" (1892); „Czeská literatura psychologická" (1893); przełożył „Emila" J. J. Rousseau i „Djetetykę duszy" Feuchterslebena.

Krechowiecki Antoni, ksiądz, † 1838, † 1898, po otrzymaniu święceń kapłańskich, był profesorem seminarjum w Żytomierzu, następnie wicerektorem kolegjum polskiego w Rzymie, kaznodzieją archikatedry lwowskiej i proboszczem w Załościach w Galicji. Napisał: „O legitymizmie praw narodowych" (1880); „Wiadomość o życiu i pismach Michała Grabowskiego" (1868); „Chrystjanizm w stosunku do rodziny i kobiety" (1872) i inne.

Krechowiecki A.

Krechowiecki Adam, powieściopisarz, * 1850 na Wołyniu, kształcił się w gimnazjum żytomierskiem, a następnie w uniwersytecie lwowskim na wydziale prawnym, 1872 wstąpił do austrjackiej służby rządowej, obecnie jest redaktorem *Gazety lwowskiej*. W literaturze wystąpił z szeregiem nowel pod ogólnym tytułem: „Zmarnowani" (Lwów, 1887), następnie ogłosił powieści: „Starosta Zygwulski" (2 t., 1887, 2 wyd., 1894); „Wieczór wigiliny" (1888); „Veto" (Kraków, 1889, t. 4); „Szary wilk" powieść historyczna (Warszawa, 1892); „Jestem" (1894); „Kres" (tamże, 1894); „Rdza" (1898); „O tron" (1898); „Piast" 1898); „Fiat Lux" (*Ty-*

godnik ilustr., 1900); „Kalkstein," „Sława" *(Kurjer warsz.*, 1900).

Kreczetnikow, Piotr czy Michał, generał rosyjski; w 1768 głównodowodzący przeciw konfederatom barskim na Ukrainie, stormował około 15 kwietnia swe siły na linji pomiędzy Gródkiem a Winnicą; w połowie maja, podczas ogólnego ataku konfederatów **K.** osobiście działał pod Konstantynowem, Chmielnikiem i Janowem; następnie wraz z Podhoryczanem przez trzy tygodnie oblegał klasztor berdyczowski, który nakoniec z powodu zupełnego braku żywności był zmuszony poddać się. Podczas rzezi humańskiej zachował się biernie i dopiero gdy manifestem z 20 lipca Katarzyna zrzuciła solidarność z ruchem, oraz poleciła energiczne przeciw buntownikom kroki, **K.** wysłał pod Humań na początku sierpnia pułk karabinjerów, oraz oddział kozaków dońskich. Po ujęciu hajdamaków zjechał i sam **K.** do Humania i rozsortowawszy ich, poddanych polskich oddał do ukarania Branickiemu, rosyjskich zaś wraz z Melchizedechem i Żeleźniakiem zatrzymał, aby ich następnie uwolnić. Potem w 1769—72 brał udział w wojnie tureckiej i odznaczył się pod Krajową; 1772 przeszedł do służby cywilnej i zyskawszy zaufanie Katarzyny został 1778 generał-gubernatorem tulskim, kałuskim i razańskim; 1791 zarządzał Małorosją. W wojnie z Polską 1792 naznaczony dowódcą oddzielnego korpusu, wkroczył od Połocka do Litwy, 11 czerwca zajął bez oporu Wilno; następnie wspierał Szymona Kossakowskiego w ufundowaniu konfederacji generalnej w. ks. litew., którą w jego obecności ogłoszono 25 czerw. 1792; mianowany gubernatorem mających się przyłączyć „małorosyjskich gubernji", ogłosił 7 kwietnia 1792 publikację okupacyjną, w której oznaczono rozciągłość nowego zajęcia i nakazano złożenie przysięgi poddańczej. Zdaje się, że † tegoż jeszcze roku. Por. „Radom i Bar 1767—1768. Dziennik wojennych działań **K.** i wojenno-polityczna korespondencja jego z ks. Mikołajem Repninem i t. d." (Poznań, 1873, jako 14 t. „Pamiętników XVIII").

Kreczmer Jan, poprzednio przełożony Bazyljanów prawosławnych w Połocku, od 1647 unita i przez lat 27 kaznodzieja w Wilnie, wydał ważne dzieło: „Konsyderacje podane panom Dyzunitom około niektórych ich nauk przeciwnych wierze świętej katolickiej" (Wilno, 1648), w którem są ciekawe wiadomości, tyczące się oświaty ówczesnych zakonników ruskich.

Kreczyk, *Kreczyński (Kretzig)*, herb. **K.** I: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem—koń srebrny; w dolnem—szachownica czarno-złota. U szczytu między dwiema trąbami w połowie naprzemian czarnemi i złotemi—pół męża z przewiązaną głową i pasem w barwach czarno-złotych, trzymającego miecz w prawej ręce, a z lewą podniesioną. Labry czarno-złote. Indygenat z r. 1685.—**K.** II: W polu błękitnem—strzała czarna. U szczytu dwa rogi jelenie, czarny i błękitny.

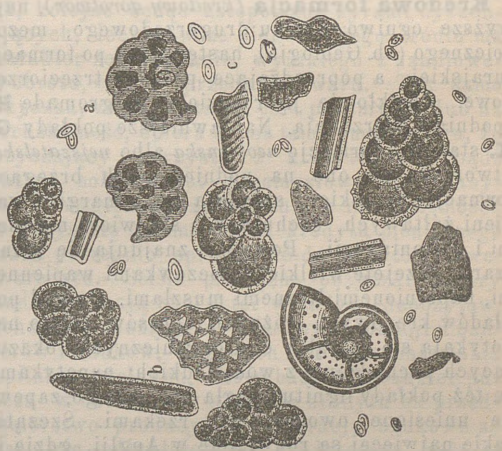

Kreczyk I.

Kreczyk II.

Kreda, wapień biały, ziemisty, luźny, a przeto barwiący. **K.** uważaną była dawniej za węglan wapna amorficzny, i dopiero badania Ehrenberga i Lonsdale'a wykazały, że zawdzięcza ona swe powstanie drobnym mikroskopowym zwierzątkom i składa się przeważnie ze skorupek wapiennych licznych otwornic (Foraminifera), mszywiołów (Bryozoa) i kokolitów, oraz niektórych innych zwierzątek. Skorupki te mają wielkość

Widok mikroskopowy kredy.
a. Otwornice, b. Mszywioły, c. Kokolity.

$^1/_{48}$—$^1/_{576}$ milimetra, a według Ehrenberga liczba ich w jednym calu sześciennym często przechodzi miljon. Zwykła biała **K.** wchodzi w skład formacji kredowej, która jej swą nazwę zawdzięcza; wszakże podobne wapienie zachodzą i w innych formacjach. W kwasach rozpuszcza się z burzeniem. Surowa **K.** używa się w fabrykach sody, chlorku wapna, hutach szklanych i t. d. Oczyszcza się ją przez ługowanie **K.** sproszkowanej z wodą i następne wysuszenie. **K.** taka formuje się w cegiełki i używa do czyszczenia

i polerowania metalów, do wywiązywania kwasu węglanego, do zobojętniania kwasów, np. przy fabrykacji kwasu winnego i cytrynowego, jako dodatek do kitów i t. d. **K.** do pisania pochodzi z czystej masy, która się kraje w pałeczki i oblepia papierem. Najdelikatniejsza, wyługowana **K.** służy za farbę malarską pod nazwą *bieli hiszpańskiej* lub *wiedeńskiej*. — **K.** brunatna ob. Umbra, **K.** czerwona ob. Rubryka, **K.** hiszpańska ob. Steatyt. Por. Zittel „Die Kreide“ (1876).

Kredba Wacław, pedagog czeski, * 1834, redagował pisma: „Národná szkola,“ „Posel z Budcze,“ „Paedagogium,“ „Paedagogické rozhledy po literaturze paedagogické;“ pisał też do innych czasopism; osobno wydał: „Zrádcové vlasti,“ „Osvieta a práce,“ „Život J. K. Szkody,“ „Kviety z czeskych luhó,“ „Feuilletony ze života uczitelského,“ „Vzory práce.“

Kredenc, *Kredencjalny list*, nazywano w dawnej rzeczypospolitej polskiej otwarty list z zaleceniem jakiej osoby; był to rodzaj rekomendacji, czyli polecenia kogoś.

Kredens, stół lub szafa do przechowywania pokarmów i napojów. Nazwa pochodzi od wyrazu włoskiego *credenza*, oznaczającego naczynie, z którego pito przy zaprzysięganiu wierności i przyjaźni.

Kredowa formacja *(kredowy górotwór)*, najwyższe ogniwo okresu drugorzędowego, mezozoicznego (ob. Geologja), następujące po formacji jurajskiej, a poprzedzające pokłady trzeciorzędowe. Zwykło się ją rozdzielać na gromadę **K.** spodnią i wierzchnią. Najdawniejsze pokłady **G. K.** stanowią formację *neokomską* albo *nejszatelską*; utworzyły się one na podniesionych brzegach formacji jurajskich, składają się z margli i wapieni żółtawych, cechujących się wielu muszlami i polipniakami. Powyżej znajdują się gliny szare, przejęte wielkiemi soczewkami wapiennemi, napełnionemi licznemi muszlami. Pośród pokładów kredowych różnych okresów często napotykają się szczątki ciał organicznych, okazujących pochodzenie z wód słodkich; napotykamy tu też pokłady lignitu i węgla brunatnego, zapewne uniesione owoczesnemi rzekami. Szczątki takie najwięcej są rozwinięte w Anglji, gdzie je opisano pod nazwą *wealds* (lasy), od czego pochodzi nazwanie takich utworów *weald-clay* czyli *wealdzkich*. Formacja ta składa się z warstw wapienia, piasków żelazistych i iłów. Wapienie składają się z muszelek *paludina*, iły zasypane są *cykladami* i *anodontami*; znajduje się tu znaczna liczba ryb wód słodkich, żółwi rzecznych, jaszczurek, między innemi *iguanodon* (ob.), oraz szczątki ptaków z rzędu brodzących. Z roślin znajdujemy tu pnie sagowcowatych, przemienione w krzemień, oraz niektóre gatunki drzew iglastych. Po gromadzie neokomskiej i wealdzkiej, w uławiceniu częstokroć niezgodnem, następują piaski białe, żółtawe, często żelaziste, zawierające składy wapienne, piaski napełnione drobnemi ciałami zielonemi, margle błękitne, gliny, piaskowce mniej lub więcej zielone. Pokłady te w ogóle zowią się *piaskowcem zielonym (green sand, Quadersandstein)*. Powyżej tych pierwszych pokładów przeważa część wapienna, zawierająca ziarna zielone, zwana *kredą zieloną* czyli *chlorytową*; bywa ona ziemista lub dosyć twarda. Wyżej jeszcze części zielone giną i pozostaje wapień przechodzący w czystą kredę, czasem stanowiący wapienie ilaste lub piaskowate, i nakoniec czyste piaskowce. Kruche te pokłady zowią się *martwicą kredową* czyli *tufem kredowym*. Muszle występują tu liczne, po części inne niż w pokładach poprzednich, a ryby jaszczurkowate formacji węglowej zastępują się tu żarłaczami. Z utworami temi niekiedy łączy się formacja **K.** *wierzchniej*, ale zwykle jest z niemi w uławiceniu niezgodnem. Najdawniejsze tej gromady pokłady stanowią margle kredowe, zbite, szare; w wyższych warstwach kreda jest czyściejszą, zawiera jednak istne ławice krzemienia, jest to tak zwana *opoka*. Wyżej dopiero występuje kreda czysta, niekiedy zastąpiona piaskowcami (ob. Karpacki piaskowiec). Znajdujemy tu szczątki belemnitów, jeżowców i in., oraz szczątki wielorybowatych. Pod względem szczątków organicznych godnym jest uwagi należący tu wapień *hippurytowy* (ob.); po nad niemi znajdujący się wapień numulitowy stanowi już przejście do okresu trzeciorzędowego. — **K. f.** silnie jest rozwiniętą na powierzchni ziemi; zajmuje ona Anglję i Irlandję, znaczną część Francji, Hiszpanji, Niemiec i Szwecji. W Polsce dolinę między Nidą a Wisłą zajmuje margiel kredowy czyli opoka, gdzie powierzchnię gruntu stanowią tak zwane rędziny; opoka i kreda ciągną się również od Szczebrzeszyna w Lubelskiem aż ku Bukowinie, gdzie łączą się z niemi takież pokłady szeroko rozłożone u podnóża Tatrów i Bieszczad. Dalej takie utwory idą na Podolu wzdłuż Dniestru; napotykają się i nad brzegami Wisły ku Toruniowi; koło Białej i Białegostoku od Suwałk ku Wiłkowyszkom i Słonimowi, oraz na Wołyniu. Występują dalej w wielu miejscach Rosji środkowej, w Krymie, na Kaukazie, we Włoszech w Alpach. Wogóle na całej ziemi brak ich tylko w Australji. Z minerałów użytecznych technicznie, oprócz wapieni, margli i kredy, **K. f.** zawiera rudy żelaza i kilku innych metali, asfalt, oraz naftę i ozokeryt w Galicji.

Kredowy papier, papier *glacee*, ob. Papier.

Kredsz, *Kredszowie*, *Aja*, naród afrykański, należący do rasy Nuba, zamieszkuje kraj Dar-Fertit (ob.), składa się z drobnych plemion i wyróżnia się słabą inteligencją, oraz brzydotą. Chaty ich składają się jedynie z rusztowania koszykowego, pokrytego dachem stożkowatym z trawy.

Kredyt (z łac. *credit*), w najogólniejszem znaczeniu zaufanie osobiste, służące za podstawę umowy, która polega na tem, że jedna strona

otrzymuje możność rozporządzania dobrami drugiej, a druga zobowiązuje się w przyszłości zrównoważyć pierwszej tę usługę. Zatem kredyt w tem znaczeniu jest tylko momentem subjektywnym w obrocie handlowym, zasadzającym się na zaciągnięciu długu, i odpowiada pojęciu zaufania, t. j. wiary w to, że zaciągający dług uiści się z niego. W ściślejszem jednak znaczeniu pod *kred.* rozumiane są same obroty pożyczkowe, czyli obroty, które pozwalają rozporządzać się dobrami cudzemi, na zasadzie wiary, że nastąpi zwrot tych dóbr, albo ich zrównoważenie. Tu więc przedewszystkiem należy każdy dług, jako zobowiązanie zwrotu rzeczy pożyczonej. Dług w ustawach rzymskich i dawnych polskich miał charakter pożyczki (debitum simplex); w ten sposób tłómaczymy starosłowiański: dlg, rosyjski dołg, czeski dluh. W Galicji austrjackiej niemiecką Verpflichtung (powinność) nazywają długiem. Zobowiązanie owo może być *słowne* i *piśmienne*, nie mające zabezpieczenia t. j. *osobiste* i *poręczone:* bądź przez zastaw ruchomości, bądź nieruchomością w formie hypotecznej (ob. Zastaw i hypoteka). Stąd odróżniają: długi *zwyczajne* i *uprzywilejowane*, mające pierwszeństwo przed wszystkiemi innemi, *cywilnej*, jako skutek zwykłego zobowiązania cywilnego; handlowe, w stosunkach kupieckich, *prawdziwe;* rzeczywiste należności i *symulowane*, pozorne, *prawne*, gdy na drodze sądowej dochodzone być mogą i *honorowe*, pozbawione ostatniego rygoru np. powstałe z gry giełdowej, w karty, zakładów i t. p.; *solidarne*: jeśli kilku dłużników obowiązuje się coś uiścić, a każdego z nich wierzyciel znaglić może do wykonania zobowiązania (ob. Solidarność); *niesolidarne*, gdy pojedyńczy dłużnik odpowiada tylko za część stosunkową; *moralne* w znaczeniu wdzięczności za otrzymane od kogoś dobro i usługi; *prywatne*, jeżeli długi zaciągają osoby zwykłe lub korporacje i instytucje, oraz *publiczne*. Podczas jednak gdy dług jest tylko prawną postacią zobowiązania, wynikającego z kredytowego obrotu, kredyt, jako pojęcie szersze, obejmuje wszystkie czynności ekonomiczne, na których opiera się możność rozporządzania cudzemi dobrami. **Kr.**, tak rozumiany, jest stosunkiem pomiędzy osobami, w którym kredytodawca (wierzyciel) wydaje kredytobiorcy (dłużnikowi) na własność swoje dobro, a ostatni zobowiązuje się zwrócić mu równoważnik tego dobra. Że zaś we współczesnym ustroju gospodarczym zwrot dobra w naturze jest prawie bez znaczenia, przeto ów równoważnik wyraża się niemal wyłącznie w pieniądzach. W **Kr.** odróżniamy przedewszystkiem następujące formy: 1) pożyczkę towarową i 2) pieniężną; pierwsza polega na wydaniu towaru na kredyt, czyli ściśle na sprzedaży towaru, za który zapłata nastąpić ma w późniejszym terminie; druga—na wypożyczeniu pieniędzy w gotowiźnie. Ta druga jednak forma nie może być ze stanowiska ściśle gospodarczego utożsamioną z pożyczką pieniężną na cele spożywcze. Takie pożyczki w przeciwieństwie do pożyczek na cele wytwórcze, ekonomiści starszych szkół w zasadzie potępiali, usprawiedliwiając je tylko wyjątkowemi okolicznościami. Obecnie jednak w nauce panują inne w tej mierze poglądy, gdyż wyrobiono sobie słuszne przekonanie, że i **K.** spożywczy odpowiada istotnej potrzebie, zachowuje on bowiem i oszczędza swoją pomocą siły, które inaczej wyczerpałyby się, lub poszły na marne. W każdym wszelako razie jest to szczególna forma kredytu, którą odróżniać trzeba od pieniężnego wytwórczego. Pod tym ostatniem rozumiemy: a) bądź taki, który ściśle stanowi uruchomienie wartości towaru, b) bądź wypożyczanie pieniędzy przez banki lub bankierów, obracających niemi na cele kredytu wytrórczego. Stąd wynika, że **Kr.** pieniężny, wytwórczy ma zawsze cechę obrotu handlowego, wymiany. Kupiec, otrzymujący pożyczkę na weksel, najczęściej spienięża tylko oblig, wystawiony przez swego dłużnika, który pobrał walutę w towarze, ściśle więc spienięża towar, pobierając jego wartość, nabywcy odroczoną. Taki weksel może potem przechodzić przez szereg rąk, kolejno będąc ustępowany żyrami dyskontujących, lecz zawsze pierwsze jego źródło ma charakter zobowiązania, wynikłego z handlowego obrotu, t. j. ze sprzedaży towaru. Tak samo pożyczka, zaciągnięta na cele przemysłu, lub na nieruchomość, opiera się na tem domniemaniu, że pożyczający korzysta z kredytu, aby bądź ułatwić sobie obrót przemysłowy bądź nabycie, a względne użytkowanie z nieruchomości. Te wszystkie zatem postaci kredytu pieniężnego można pośrednio sprowadzić do form towarowego kredytu. Ściśle pieniężne pożyczki natury handlowej mają charakter wkładów, depozytów, rachunków bieżących i podobnych lokacji u bankierów i banków, dążących do oprocentowania kapitałów wolnych, które bank lub bankier puszcza w obrót, aby udzielać kredytu na przedsiębiorstwo producyjne. Operacje bankowe są właściwie pośrednictwem kredytowem, polegającem na przyjmowaniu na lokację pieniędzy i na płacaniu za nie procentu niższego, a zarazem na wypożyczaniu innym osobom za procentem wyższym. W dalszym ciągu w kredycie odróżniać trzeba: **Kr.** osobisty i rzeczowy; pierwszy polega na ogólnem zaufaniu do dłużnika; drugi na rękojmiach, opartych na zabezpieczeniu pożyczki na majątku nieruchomym lub ruchomym dłużnika. **Kr.** rzeczowy w szczególności więc rozpada się na: nieruchomy, albo hypoteczny (foncier), oraz na ruchomy (zabezpieczony zastawem, lombardem, mobilier). Pierwszy zazwyczaj bywa długoterminowym,—drugi krótkoterminowym. Nadto jeszcze uwzględnić nale-

ży dwie formy: **Kr.** lokacyjny i obiegowy; pierwszy służy do trwałego oprocentowania kapitałów, drugi—do puszczania w obrót wartości ekonomicznych i dlatego drugi, jako ułatwiający przechodzenie z rąk do rąk dóbr ekonomicznych w każdym poszczególnym obrocie udziela się tylko na czas krótki. kredyt przemysłowy ma dwie główne formy: **Kr.** na kapitał obrotowy i ten uznawany jest za formę produkcyjną, oraz **Kr.** na kapitał zakładowy i ten uchodzi za usprawiedliwiony tylko w wyjątkowych wypadkach. Szczególnych form kredytowych wymaga rolnictwo, jako organizacja ekonomiczna, oparta na odmiennych od przemysłu podstawach; korzysta ona z kredytu hypotecznego (który udziela i przez towarzystwo kredytowe ziemskie, wydające listy zastawne), oraz z kredytu na cele obrotowe, na zastaw płodów rolnych, na amelioracje i t. p. Wszystkie powyżej wskazane odmiany mają charakter kredytu prywatnego, od którego odróżniać należy kredyt publiczny. Kredyt publiczny, właściwie *państwowy*, jest pożyczką pieniężną, udzieloną w rozmaitej formie samemu państwu przez wierzycieli prywatnych i banki, w celu zaspokojenia potrzeb administracji ogólnej. Dług ów może być *przymusowym* i *kontraktowym*. Pierwszy istnieje wtedy, gdy rząd zalega np. w wypłatach, albo pobiera z góry podatki, lub wymaga pewnych tymczasowych opłat. Długi znów publiczne kontraktowe są zazwyczaj zabezpieczone bądź odpowiedzialnością całego państwa, bądź pewnemi podatkami, bądź oparte na eksploatacji dróg żelaznych, poborze ceł, lub na innych szczegółowo określonych wartościach. Spłata długu następuje przez coroczne losowanie *umarzalnych* w oznaczonym okresie czasu papierów publicznych, albo rząd płaci tylko procent t. j. *rentę wieczystą* (ob. Renta), a dowody wierzytelności pod różnemi nazwami są ciągle w obiegu. Odróżniają tutaj *konwersję*, t. j. zamianę długu wyżej oprocentowanego na niżej procentyjący, dalej dług *bieżący*, inaczej *wiszący* (dette flottante, flooting dett, schwebende Schuld) zaciągany na czasowe, chwilowe potrzeby przez emisję *bonów*, *kwitów*: *depozytowych*, *celnych*, *asygnacyjnych*, *konsygnacyjnych* i t. p., spłacanych z bieżącego dochodu, dalej papiery *konsolidowane* (consols), powstałe z połączenia kilku dawnych pożyczek w jedną pojedyńczą z oddzielną gwarancją (np. konsole angielskie i pruskie). W długach kontraktowych rząd ogłasza *subskrypcję* t. j. wezwanie do podpisów na emitowaną pożyczkę. W razie, gdy zaofiarowana liczba podpisów przewyższa oznaczoną z góry sumę mającej się zaciągnąć pożyczki, następuje *repartycja*, t. j. podział między przyszłych wierzycieli papierów, albo stosunkowy, albo też chcącym wpłacić małe kwoty daje się całość, a ofiarującym większe sumy tylko część pewną obligów. Na wzór państwowy, gminy miasta zaciągają na własne potrzeby pożyczki długoterminowe, umarzalne.—Co się tycze doniosłości ekonomicznej kredytu prywatnego, to przyczynia się on w znacznym stopniu do rozwoju życia gospodarczego i jest bodźcem produkcji, oraz zbytu towarów. Wogóle całe jego znaczenie wyraża się w udogodnieniu obiegu i pomocy przy uruchomianiu wartości. Im bardziej kredyt sprzyja rozwojowi obiegu, tem skuteczniej czyni zadość swojemu gospodarczemu przeznaczeniu. Sam jednak kredyt nowych kapitałów nie tworzy, jak błędnie mniemali niektórzy ekonomiści (na prz. Macleod); jeśli bowiem otrzymujemy pożyczkę na maszynę lub na opłatę rąk roboczych, to produkować będzie maszyna, albo robotnik, a pieniądze pożyczone pokryją tylko część kosztów produkcji. Z *literatury* o kredycie zaznaczyć należy: Ad. Wagner „Die Geld und Kredittheorie“ (Wiedeń, 1862); G. Cohn. „Wesen u. Wirkung der Kreditgeschäfte (Zeitschrift, f. Staatswiss, 1868); Knies „Der Kredit“ (Berlin, 1876); Macleod „Elements of political economy“ (Londyn, 1856); Cernuschi „Mecanique de l'echange” (Paryż, 1863); Helfferich „Geld u. Bankwesen“ (Berlin, 1900); Wołowski Ludwik „nobilisation du crédit foncier” (Paryż, 1833); „De l'organisation du credit foncier“ (Paryż, 1849); August hr. Cieszkowski „Du crédit et de la circulation,“ Korzybski „O kredycie i bankach emisyjnych w zastosowaniu do kraju naszego“ (Warszawa, 1865); Kirszrot Józef „Kredyt rolniczy ze stanowiska prawa obowiązującego“ (Warszawa, 1872); Bochenek „Wpływ kredytu na rozwój społeczeństwa“ (Pamiętnik wydziału prawa i administracji uniwers. Jagiellońskiego, 1872—73); Szymanowski Michał „Kredit i obszczestwiennyje banki“ (Warsz., 1872), Kempner St. A. „Kredyt przemysłowy“ (*Bibl. Warsz.*, 1897).

Kredyt (ma)—pozycja buchalteryjna, oznaczająca należności.

Kredytor, wierzyciel, osoba, która udzieliła pożyczki.

Kredytować, udzielać pożyczki, albo zapisać pożyczkę buchalteryjną, oznaczającą należność.

Kredytowe papiery, papiery pożyczkowe, procentowe.

Kredytowe stowarzyszenia, ob. Kredytowe zakłady i Banki.

Kredytowe zakłady, są to instytucje, służące do rozpowszechnienia i ułatwienia kredytu, a więc są to w najrozciąglejszem znaczeniu banki, włącznie z kasami oszczędności, lombardami, towarzystwami kredytu ziemskiego, miejskiego i t. p. (ob. Banki).

Kredytowy bilet, pewna forma pieniędzy papierowych, a mianowicie Kwit instytucji emisyjnej, zawierający zobowiązanie, że należność za ów bilet będzie uiszczoną w gotowiźnie.

Kredytowy list, mający formę listu przekaz

płatniczy, którym bank lub bankier skredytuje wymienioną w liście osobę u jednej lub kilku, firm, w różnych miejscowościach się znajdujących, na sumę, którą posiadacz może podnosić częściowo aż do wyczerpania całości.

Kredytywa, pismo rządowe, którem agent dyplomatyczny uwierzytelnia swoją misję do obcego rządu. Od chwili wręczenia i przyjęcia kredytywy, datuje się urzędowa działalność posła. Kredytywę zowią inaczej *listem uwierzytelniającym*, albo akredytywą.

Krefeld, miasto w pruskiej prowincji nadreńskiej, w regen. Düsseldorfskiej, przy kolei żelaznej, ma 110,000 miesz., słynie z wielkich fabryk materji jedwabnych, wełnianych i aksamitów. Tu dnia 23 czerwca 1758 r. Francuzi ponieśli klęskę przez sprzymierzonych pod dowództwem ks. Brunświku.

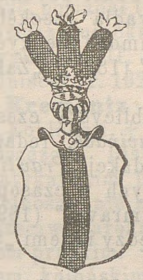
Krehl Ludolf, orjentalista, * 1825, studjował języki wschodnie w Lipsku, Tubindze i Paryżu, 1861 został profesorem i bibljotekarzem uniwersyteckim w Lipsku. Napisał: „Ueber die Religion der voislamischen Araber" (1863); „Ueber die koranische Lehre von der Prädestination" (1870); „Beiträge zur Charakteristik der Lehre vom Glauben im Islam" (1877); „Das Leben und die Lehre des Muhammed" (1884) i in.

Kreil Karol, astronom i meteorolog, * 1798 w Ried, † 1862; kształcił się w Wiedniu, gdzie 1827 został adjunktem obserwatorjum, następnie był takimże adjunktem w Medjolanie i Pradze, gdzie 1845 został profesorem astronomji i dyrektorem obserwatorjum; w r. 1851 przeszedł na dyrektora instytutu centralnego meteorologji i magnetyzmu ziemskiego do Wiednia. Prowadził liczne obserwacje magnetyzmu ziemskiego, udoskonalił niektóre przyrządy magnetyczne i zbudował kilka samopiszących przyrządów meteorologicznych. Z dzieł jego wymieniamy: „Magnetische und meteorologische Beobachtungen in Prag" (1847—1854); „Einfluss des Mondes auf die magnetische Deklination" (1852); „Klimatologie Böhmens" (1865); wraz z Fritschem „Magnetische und geographische Ortsbestimmungen im österreichischen Kaiserstaate" (1849 i n.) i in.

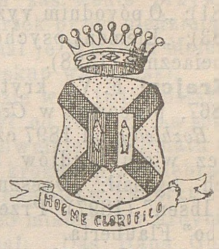
Kreittmayr Wiguläus Aloizy Ksawery, baron von, * 1705 w Monachjum, † 1790, bawarski mąż stanu, za panowania elektora Maksymiljana Józefa II, tajny kanclerz rady i minister konferencji. Napisał i ogłosił drukiem: „Codex juris Bavarici judiciarii" (Monachjum, 1751, ost. wyd. 1813); „Codex Maximilianus Bavaricus civilis" (tamże, 1758); „Novus codex juris Bavarici criminalis." W stolicy Bawarji wzniesiono mu na placu musztry piękny pomnik w 1845 r.

Kreitz lub **Kreützen** Karol, teolog, Jezuita, * 1607 w Miśnji, † 1660 w Łomży; był po rozmaitych kolegjach polskich kaznodzieją; wydał znaczną liczbę dzieł w językach niemieckim i łacińskim przeciwko ewangelikom; niektóre z nich były tłómaczone na język polski.

Krejc, *Kraje, Kreutzen, Krauczen, Krecz, (Crentz, Creytzen), Kruczyn v. Tryumf*, herb. **K. I:** W polu srebrnem—słup czarny. U szczytu trzy słupy czarne w wachlarz, każdy z płomieniem. Indygenat za Kazimierza Jagiellończyka.—**K. II** *(Kreutz*, hrabia): W polu złotem, na czarnym

Krejc I.

Krejc II.

Krejc III.

krzyżu ukośnym, w środku—tarcza mniejsza dwudzielna ze słupem czarnym, w jej polu prawem czerwonem i lewem srebrnem—ryba złota. Godło: „Hoc me glorifico" (Tem się szczycę). — **K. III,** pomnożony przez Karola VII, z tytułem hrabiowskim, potwierdzony przez Stanisława Augusta 1775 r.

Krejczi Jan, naturalista czeski, * 1825 w Klatowach, † 1887 w Pradze; po ukończeniu gimnazjum w Pradze, odbywał tamże studja filozoficzne, a następnie politechniczne, od 1850 był nauczycielem nauk przyrodniczych w wyższej szkole realnej w Pradze, od 1863 profesorem geologji, mineralogji i palcontologji w instytucie politechnicznym tamże, a od r. 1881 profesorem geologji w uniwersytecie czeskim. Należy do najpłodniejszych pisarzów czeskich z zakresu nauk przyrodniczych; od 1853 wraz z J. Purkyniem redagował czasopismo przyrodnicze „Živa." Oddzielnie ogłosił: „Zakladove nerostopisu" (1850); „Přehled soustavy živočišné" (1851, 2 wyd. 1863); „Počatky silozpytu" (1851); „Přrirodopis" (1853); „Geologie" (1860 — 62); „Fysika" (1859, 2 wyd. 1861); „Přrirodopisny atlas" (1863) i w. in.

Krejczi Franciszek, pisarz czeski, * 1858, docent filozofji w uniwersytecie czeskim. Pisał z zakresu filologji klasycznej, mitologji porównawczej i psychologji. Ważniejsze jego prace: „Das charakteristische Merkmal der Volkspoësie" (1890); „Vignoli's Fundamentalgesetz und der Ahnencultus" (1890); „O mythu Platónovié" (1891); „Rzecz a mythus" (1893); „Noviejszi smiery v psychologii" (1894); „Obzor psychologicky" (1898); „O skénerii divadla rzeckého" (1881); „O pávodnim vyznamu daimonó rzeckych" (1883); „Element psychologicky" (1895); „Zakon associaczni" (1898).

Krejczi F. V., krytyk i publicysta czeski, * 1867, pracował w *Czeskich Navinach*, redagował *Rozhledy*, od 1897 członek redakcji *Prav lidu*. Prócz wielu studjów krytycznych w czasopismach, ogłosił: „Dneszni otázka mravni" (1894); „H. Ibsen" (1897). Przełożył między innemi „Salambo" Flauberta.

Krejczi Jan, pisarz czeski, * 1868, doktor filozofji, od r. 1898 docent dziejów literatury niemieckiej w Pradze, napisał: „Nordische Stoffe bei Fouqué" (1893); „O Uhlandovych studiich skandinavskych" (1897); „Heliand a jeho pomier k Tatianovi" (1896); „Zu den deutschen, böhmischen und mährischen Voksliedern" (1892); „O jednotnosti Goethova *Fausta*" (1896) i in.

Krejda Florjan, Pijar, wierszopis, żyjący w końcu XVII i na początku zeszłego wieku; ogłosił dwa poematy łacińskie treści religijnej: „Laurus poëtica sive Odae de mysteriis B. V. Mariae" (Warszawa, 1701, przekł pol. Chróścińskiego wraz z oryginałem wyszedł 1706) i „Celusma poëticum sive Elegiae de mysteriis B. V. Mariae" (Warszawa, 1702). Pisał też panegiryki.

Krek Jerzy, slawista, rodem z Górnej Krainy, * 1840, uczył się w Lublanie i Hradcu styryjskim, w r. 1864 został doktorem filozofji, a w 1886 roku profesorem w Hradcu, napisawszy rozprawę z zakresu języka słowieńskiego. Ogłosił: „Ueber die Vichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie" (1869); „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte" (1874 i 1887); w miesięczniku *Kres* „Jezikoslovne malenkosti," „Polyfém v nar. tradicji slovenskej," „Krzes," „Njemszka pesen o Hildebrandu in njene sestre slovanske;" osobno: „Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesnij" (1873); do dzieła „Die österr.-ung. Monarchie in Wort und Bild" napisał artykuł o literaturze słowieńskiej (1889); „Zur Geschichte russischer Hochzeitsgebräuche" (Wiedeń, 1893). Za młodu pisał też poezje, które wydał 1862, a w 1863 r. poemat epicki „Na sveti veczer."

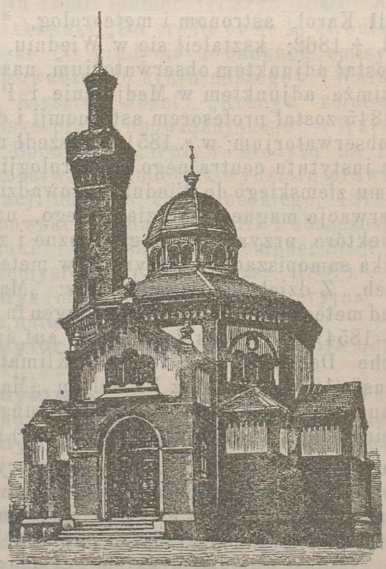
Krekszyn Piotr, autor rosyjski, sekretarz Piotra I, * w końcu XVII wieku w Nowogrodzie, † 1760. Całe życie przepędził na zbieraniu materjałów do biografji Piotra, i w tym celu pozwoliła mu cesarzowa Elżbieta przejrzeć pozostałe po cesarzu papiery, z których wypisał do 15 ogromnych foljałów. Za życia nic nie drukował, po śmierci część jego rękopisów uległa zniszczeniu, część wydobył z poniewierki znany bibljograf Sopikow. Z prac jego ogłoszono: „Krótki opis czynów cesarza Piotra I" (Petersburg, 1788) i „Opowiadanie o urodzeniu, wychowaniu i wstąpieniu na tron Piotra I i t. d." (1795).

Krekwicz *(Kreckwitz)*, herb: W polu błękitnem 3 srebrne ryby głowami do siebie w gwiazdę. U szczytu trzy pióra kogucie: białe między błękitnemi.

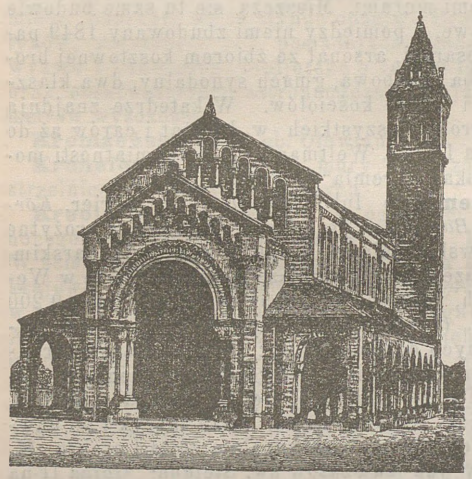
Krekwicz.

Kremacja, palenie, w szczególności palenie zwłok niszczenie ich w wysokiej temperaturze, tak, że pozostają tylko mineralne części składowe czyli popiół. Palenie zwłok było postępowaniem zwykłem w Grecji starożytnej; opis Homera spalenia zwłok Patroklesa świadczy, że wraz ze zmarłym dla jego uczczenia palono i jeńców, podobnie jak w Indjach wdowy radżów płonęły na stosie wraz ze swymi małżonkami. Chrześcijanizm, przez szacunek dla ciała, w którem zamieszkiwała dusza, zarówno i dla wiary w zmartwychwstanie, dokądkolwiek przeniknął, wszędzie znosił kremację. W ostatnich dopiero czasach zaczęto zwyczaj palenia zwłok polecać ze względów hygjenicznych, sanitarnych i ekonomicznych, a w różnych miastach zawiązały się towarzystwa celem propagandy tego zwyczaju. Pierwsza **K.**

Krematorjum w Hamburgu.

w Europie odbyła się w Medjolanie 22 stycznia 1876, a następnie w niewielu innych miastach zbudowano odpowiednie piece czyli *krematorja*, w których zarazem są pomieszczenia do przechowywania urn z popiołami. W piecach tych zwłoki nie znajdują się w zetknięciu z płomieniem, ale gaz płonący rozpala cegły pieca do białości, tak, że zwłoki znajdują się w przestrzeni, której temperatura dochodzi 800°. Spalenie jest zupełne, odbywa się bez dymu i przykrej woni, a ostatecznie pozostaje tylko biały popiół, który łatwo zebrać się daje. Pomimo usiłowań, zwyczaj palenia zwłok nie zdołał się rozpowszechnić; poczucie religijne i estetyczne większości ludzi znajduje zaspokojenie zupełniejsze przy grzebaniu zmarłych, aniżeli przy ich spaleniu; prawnicy nadto zarzucają, że **K.** uniemożebnia ekspertyzę sądową. Największą liczbę krematorjów posiadają Włochy, mianowicie 24, w których w okresie 1876—89 spalono 1,403 zwłok. We Francji na cmentarzu paryskim Père Lachaise spala się rocznie 1,300—1,400 zwłok. W Niemczech pierwsze krematorjum powstało w Gotha 1878, a do końca 1893 spalono tam 1,306 zwłok; w 1894 w Niemczech dokonano **K.**: w Gotha 143, w Heidelbergu 89, w Hamburgu 57; czwarte krematorjum założono w Apolda. W Stanach Zjednoczonych w ciągu 1881—94 r. spalono w 16 krematorjach 2,017 zwłok. W innych krajach **K.** słabo się dotąd rozpowszechniła. Por. Thompson „Modern cremation" (1891); Küchenmeister „Die Totenbestattungen der Bibel und die Feuerbestattung" (1893); Wernich „Leichenwesen einschliesslich der Feuerbestattung" (1893). Pisma poświęcone **K.** są: „Die Flamme" (Berlin), „Phönix" (Wiedeń), „The Urn" (New-York).

Krematorjum w Manchester.

Kremaljera, ob. Koła zębate.

Krematorjum, ob. Kremacja.

Kremenczug, miasto ob. Krzemieńczuk.

Kremeneńskie starostwo niegrodowe, było położone w księstwie Inflanckiem. Wedle listu króla Stefana Batorego z roku 1577 do wielkiego księcia moskiewskiego w metrykach litewskich, starostwo to składało się z zamku obronnego Kremen z przyległemi wioskami, które wówczas z innemi zamkami nader były niszczone. W r. 1623, posiadał to starostwo Gabrjel Białozor, podkomorzy upicki, po nim zaś wedle przywileju Zygmunta III, we czwartek przed niedzielą Reminiscere r. 1623 otrzymał je Wilhelm Molczsur.

Krementz Filip, biskup warmiński, * 1819 w Koblencji, † 1899, gdzie w r. 1848 został proboszczem. Biskupem był od 1867 r.; na soborze watykańskim był przeciwnikiem dogmatu nieomylności, ale z powodu kroków przedsiębranych przeciw starokatolikom popadł w konflikt z rządem pruskim. W r. 1885 mianowany arcybiskupem kolońskim. Napisał: „Das Haus Gottes" (1854); „Das Evangelium im Buche Genesis" (1867); „Das Leben Jesu, die Prophetie der Geschichte seiner Kirche" (1869) i in.

Kremer Józef, filozof, * 1806 roku w Krakowie, † 1875 tamże. Po przebyciu gimnazjum, wszedł w roku 1823 na Akademję Jagielońską, gdzie ukończył studja ze stopniem doktora obojga praw i filozofji. Zwiedził następnie uniwersytety w Berlinie, Heidelbergu i Paryżu, uczęszczając głównie na lekcje Hegla i Guizota. W r. 1830 wrócił do kraju i został asesorem trybunału w Krakowie, lecz nie czując powołania do zawodu prawniczego, porzucił to miejsce i otworzył pensjonat prywatny (1837), którym przez lat 10 kierował. Od 1847 r. z początku jako zastępca, a od 1850 roku jako zwyczajny profesor, wykładał filozofję w uniwersytecie Jagielońskim. Pierwsze swe prace umieszczał w „Kwartalniku naukowym" wychodzącym w Krakowie w 1835—36 r.; tu między innemi ogłosił „Fenomenologję ducha," wydaną w 1837 r. w osobnej odbitce. Trentowski pisał podówczas tylko po niemiecku; Gołuchowski, opuściwszy katedrę wileńską, nic nie drukował. Kremerowi więc należy się zasługa pierwszeństwa w systematycznem opracowaniu wszystkich niemal działów filozofji, w dziele: „Wykład systematyczny filozofji" (t. 1, Kraków, 1849, t. 2, Wilno, 1852). Mieści się tu: fenomenologja, logika z metafizyką, filozofja natury i ducha. Idąc krok w krok za Heglem, a mianowicie jego „Encyklopedją filozofji," przybiera tu **K.** rolę raczej profesora objaśniającego i krytykującego spółczesne stanowisko filozofji, niż samodzielnego badacza. Stara się naukę Hegla

Kremer Józef.

uczynić przystępną dla umysłu polskiego i pogodzić ją z religją, przez przekształcenie idei bezwzględnej w osobowość bezwzględną, co było zniweczeniem panteizmu. Sławę i popularność zjednały **K.** głównie „Listy z Krakowa" (t. 1, Kraków, 1843, t. 2 i 3, Wilno, 1855, 2 wyd., Wilno, 1871). Jest to popularny wykład estetyki wraz z historją sztuki; punktem wyjścia jest idea piękna, przejawiająca się w dziełach sztuki. „Podróż do Włoch" (Wilno, 1859—64 w 5 tom.), nie zyskała uznania i popularności, jako poświęcona przeważnie rozbiorowi i ocenie pomników architektury we Włoszech. Drobniejsze prace **K.** są: „Kilka słów o Szyllerze i Dziewicy Orleańskiej" (Kraków, 1844); „O epoce rozkwitu sztuki bizantyńskiej" (Dodatek do *Czasu*, 1856) i „Najnowsze nauki o duszy" (*Bibl. Warsz.* 1860). Po śmierci jego wyszły „Początki logiki dla szkół średnich" (Kraków, 1876). Zupełny zbiór dzieł **K.** wyszedł w Warszawie pod redakcją i ze wstępem H. Struvego. Por. H. Struve „J. K. i Karol Libelt" (w *Kłosach*, 1875 № 525—548), oraz Krupiński w *Tyg. Illustr.* (1875).

Kremer Aleksander, lekarz, brat poprzedniego, * 1810 w Krakowie, † 1880; kształcił się w Krakowie, Berlinie i Paryżu, następnie osiadł w Kamieńcu Podolskim, gdzie był prezesem towarzystwa lekarskiego. Wspólnie z Belkiem przełożył „Historję nauk przyrodzonych podług wykładu J. Cuviera i t. d." (Wilno, 1855); tłómaczył też Huc'a „Wspomnienia z podróży po Tartarji, Tybecie i Chinach" (1858); nadto ogłosił wiele rozpraw lekarskich.

Kremer Karol, brat poprzednich, * 1812 w Krakowie, † 1860; po ukończeniu nauk uniwersyteckich w mieście rodzinnem, poświęcił się budownictwu, wróciwszy do Krakowa, był założycielem muzeum starożytności; w towarzystwie naukowem sekretarzem oddziału archeologicznego, a następnie prezesem tegoż oddziału. Ostatnio mianowany był rządowym inspektorem budownictwa Galicji zachodniej. Z prac jego ważniejsze: „O budowlach starożytnych krakowskich i t. d." (Rocz. tow. nauk. kr., t. 1); „Opis architektoniczny Krakowa" (w dziele Mączyńskiego: „Pamiątki Krakowa"); „Zabytki sztuk pięknych na naszej ziemi" (Roczn. tow. nauk. krak., tom 19) i in.

Kremer Alfred, orjentalista, * 1828 w Wiedniu, † 1890 tamże; studjując filozofję na uniwersytecie wiedeńskim, uczył się równocześnie języków wschodnich. Wysłany kosztem akademji nauk w podróż na Wschód, zwiedzał 1849 — 51 bibljoteki w miastach syryjskich. Za powrotem (1851) został profesorem języka arabskiego w instytucie politechnicznym; od 1852 do 1858, był pierwszym dragomanem konsulatu austrjackiego w Egipcie, następnie konsulem w Kairze (1859 — 62), Galaczu (1862—70) i w Bejrucie (1870—72); od 1872 był radcą ministerjalnym w ministerjum spraw zewnętrznych. Z prac jego oprócz wydań kilku ksiąg arabskich wymieniamy: „Mittelsyrien und Damaskus" (Wiedeń, 1853); „Aegypten. Forschungen über Land und Volk" (2 t., Lipsk, 1863); „Ueber die südarab. Sage" (Lipsk, 1866); „Geschichte der herrschenden Ideen des Islams" (Lipsk, 1868); „Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen" (2 t., 1875—76); „Nationalitätsidee und Staat" (Wiedeń, 1885).

Kremer Gerhard, geograf, ob. Mercator.

Kreml, wogóle nazywa się w Rosji warownia wewnątrz miasta położona; ślady takich budowli znajdują się w wielu starych miastach, najwięcej jednak znanym jest **K.** w Moskwie, wybudowany około 1300 r. z drzewa, opasany murem 1367 przez Dymitra Dońskiego, rozprzestrzeniony i przerobiony 1488 r. za Iwana Wasilewicza, Obecnie ma około ½ mili obwodu i otoczony jest grubemi murami. Mieszczą się tu same budowle rządowe, a pomiędzy niemi zbudowany 1849 pałac cesarski, arsenał ze zbiorem kosztownej broni, izba skarbowa, gmach synodalny, dwa klasztory i kilka kościołów. W katedrze znajdują się groby wszystkich w. książąt i carów aż do Piotra I. Por. Weltmana „Dostopamiatnosti moskowskago kremla" (Moskwa, 1843).

Kremnice lub *Kremnicz*, po węgier. *Körmöcz-Banya*, a po niem. *Kremnitz*, starożytne królewskie miasto wolne w komitacie barskim, a zarazem najgłówniejsze miasto górnicze w Węgrzech, położone w głębokiej dolinie, liczy 9,200 miesz. (przeważnie Niemców); z gmachów publicznych odznaczają się: zamek, klasztor franciszkanów, szpital dla górników, mennica, ratusz i t. d. Znajduje się tu zarząd górniczy, mennica, szkoła realna, kilka fabryk i od dawnych czasów sławne kopalnie złota i srebra. **K.** kwitły już za czasów św. Stefana; Gejza II na początku w. XII osadził tu kolonistów niemieckich, sprowadzonych dla podniesienia górnictwa.

Kremnitz Marja (Mite), powieściopisarka, * 1852 roku w Greifswaldzie, córka profesora chirurgji Bardekbena, zaślubiła lekarza **K.**, z którym osiadła w Bukareszcie, gdzie zaprzyjaźniła się z Elżbietą królową rumuńską (Carmen Silwą) i wraz z nią ogłosiła: „Rumänischen Dichtungen" (2 wyd., Bonn, 1885). Pod pseudonimem *Dito und Ideo*: „Aus zwei Welten" (2 wyd., 1886); „Astra" (3 wyd., 1887); „Feldpost" (1887); „Anna Boleyn" (1886); „In der Irre" (1888); „Rache und andre Novellen." Sama też napisała: „Rumänische Skizzen" (Lipsk, 1881); „Rumänische Märchen" i pod pseudonimem Jerzy Allan romanse: „Aus der rumänischen Gesellschaft" (1881); „Ein Fürstenkind" (1883).

Kremometr, ob. Mleko.

Kremotartar, ob. Cremor tartari.

Krems, miasto w Austrji Niższej, przy ujściu rzeki Krems do Dunaju, liczy 10,000 miesz.

W blizkości są bogate kopalnie ałunu i bieli ołowianej, zwanej *Kremser Bleiweiss.*

Kremsier, po czesku *Kromierziż*, miasto w Morawji, nad rz. Morawą; letnia rezydencja arcybiskupa ołomunieckiego; 13,600 miesz.; z gmachów publicznych odznaczają się: kolegjata św Maurycego, wystawiona 1262 w stylu gotyckim i wspaniały pałac arbybiskupi z licznemi zbiorami; z zakładów naukowych znajdują się: gimnazjum czeskie i niemieckie, szkoła realna, seminarjum arcybiskupie, oraz kilka szkół specjalnych; mieszkańcy zajmują się wyrobem sukna, oraz prowadzą ożywiony handel. W pałacu arcybiskupim odbywały się od 10 czerwca 1848 do 7 marca 1849 r., posiedzenia pierwszego sejmu austrjackiego, przeniesionego tu z Wiednia.

Kremsmünster, osada w Austrji Wyższej, okr. Steyr, nad rz. Krems położona, liczy 1,050 miesz. Znajduje się tu słynne opactwo Benedyktynów, założone r. 777, posiadające gimnazjum wyższe z konwiktem, bibljotekę o 70,000 tomów, oraz obserwatorjum astronomiczne, mające 57 metrów wysokości.

Kremzeńska biel, ob. Ołowiana biel.

Krenelowane mury, mury opatrzone w strzelnice dla strzelców pieszych.

Kreol (z hiszp. *Criollo*), w ogólności osoba obcego plemienia, zrodzona w danym kraju. W ściślejszem zaś znaczeniu nazywają się **K.** krajowcy czystej krwi europejskiej *(sangre azul)* w byłych osadach hiszpańskich i portugalskich Ameryki, Afryki, oraz Indji Wschodnich, dla odróżnienia od przybyszów w Europie zrodzonych, których w Ameryce hiszpańskiej zwano *Chapetones*, w Meksyku *Gachupinos*, w Brazylji *Portugezes legitimos* lub *Filhos do reino*. Różnica między przybyszami europejskimi a **K.** jest nietylko fizyczna, lecz i duchowna. **K.** jest średniego wzrostu, miłych rysów twarzy i dobrze zbudowany. Mężczyźni zwykle chudzi, o czarnych gęstych na brodzie włosach i czarnych oczach. Kobiety, odznaczające się równomiernością zgrabnej figury i wielką żywością, mają ręce i nogi małe, kruczе włosy, czarne ogniste oczy, piękne zęby, chód lekki, ale w ogólności raczej są miłe i wabne, aniżeli rzeczywiście piękne. **K.** zaleca się powagą, wstrzemięźliwością, umiarkowaniem, bystrością i giętkością umysłu; jest waleczny, przedsiębiorczy, wielce gościnny i uczuciowy. Piękną tę stronę charakteru przyćmiewają wszakże zmysłowość, brak energji, pociąg do bezczynności, zazdrość i chciwość. Jakkolwiek **K.** potrafili przy pomocy kolorowych zrzucić jarzmo Europejczyków, to jednak historja państw południowo-amerykańskich świadczy, dotąd przynajmniej, że ludność kreolska mało jest uzdolnioną do kroczenia po drodze stałego i samodzielnego rozwoju cywilizacyjnego.

Kreolina, środek dezinfekcyjny, otrzymuje się ze smoły węgli kamiennych i składa się z węglowodorów i fenolów. Jest to ciecz gęsta, ciemno-brunatna, woni smoły. Jest daleko mniej trująca niż kwas karbolowy, a skutecznością niewiele mu ustępuje. Używa się w roztworze 2—5-procentowym. Por. Reich „Studien über Kreolin“ (1890).

Kreon, w mitologji greckiej, syn Menoikeusa, brat Jokasty, król tebański, oddał Edypowi i Jokaście swoje państwo, które po upadku Eteoklesa napowrót odebrał. Dokonane wbrew jego zakazowi przez Antygonę pochowanie zwłok Polynikesa, wywołało skutkiem rozmaitych nieszczęść zupełny upadek jego domu.

Kreozot (z grec. *kreas* mięso, *sozein* zachowywać) część składowa smoły drzewnej, otrzymuje się ze smoły drzewa bukowego. **K.** czysty jest ciałem oleistem, bezbarwnem, woni właściwej, przenikliwej; na papierze zostawia plamę tłustą, która zwolna ginie. Wre między 205° i 220°, para jego działa drażniąco na błony śluzowe i gruczołki łzowe. Zetknięty z ciałem niszczy naskórek, przyjęty wewnątrz działa trująco. Zapalony płonie, wydając wiele dymu. C. wł.—1,07. W wodzie bardzo mało rozpuszczalny, rozpuszcza się łatwo w alkoholu, eterze, siarku węgla i wielu węglowodorach; sam jest rozpuszczalnikiem dla indyga, żywic, kamfory, wielu soli mineralnych. Sprowadza krzepnięcie białka. Redukuje azotan srebra i chlorek złota. Składa się z gwajakolu $C_6H_4OH.\ OCH_3$, kreozolu $C_6H_3.\ OH.\ OCH_3$, oraz drobnych ilości krezolu, ksylenolu i in., a od stosunku tych części składowych zależą zmienne nieco jego własności. **K.** otrzymany został przez Reichenbacha 1833 r., zbadany przez Liebiga, Berzeliusa, Calderiniego i in. Bardzo skutecznie wstrzymuje gnicie; jest on główną częścią dymu, który mięso chroni od rozkładu. Używa się często przeciw bólowi zębów, zwłaszcza z kolodjum. Używa się w znacznej ilości do zachowywania drzewa, także jako środek antyseptyczny i do innych celów. Używa się też do otrzymywania barwników, podobnych do anilinowych, a które się otrzymują przez traktowanie **K.** różnemi kwasami i zasadami. *Woda kreozotowa* zawiera 1 proc. **K.** W medycynie **K.** używa się w chorobach płucnych, żołądkowych, zewnętrznie jako środek gryzący.

Kreozotal, *węglan kreozotu*, jest mieszaniną gwajakolowych i kreozotowych eterów kwasu węglanego; używa się jako środek lekarski w suchotach.

Krepa, tkanina luźna, podobna do gazy, wyrabiana pierwotnie z jedwabiu niegotowanego, obecnie także z bawełny. Tkanina ta przy wyrobie wilgoci się ciepłą wodą i kędzierzawi stroną owłoszoną skóry cielęcia lub foki. **K.** używa się głównie czarna na odzież żałobną, często także biała lub kolorowa na suknie damskie. *Krepon* jest to tkanina wełniana, od **K.** gęstsza.

Krepitacja, trzeszczenie; w chirurgji trzeszczenie kości złamanej.

Krepuskularny, zmierzchowy, zjawisko przy mierzchu występujące.

Krescentyn Piotr, ob. Crescentiis (*Piotr de*).

Kreski, zdwojenia otrzewnej, za pomocą których kiszki przyczepiają się do ścian jamy brzusznej (ob. Kiszki).

Krestcy, miasto powiatowe gub. Nowogrodzkiej, nad rzeką Chołową, 2,587 miesz. (1897).— *Krestecki powiat*, ma 7,878 w. kw.; powierzchnia falista, leśna, grunt przeważnie gliniasty. Mieszkańców 103,219, zajmujących się rolnictwem, hodowlą bydła, przemysłem leśnym i t. d.

Krestowicz Gabrjel (po tur. Gawril pasza), * 1822 w Kotelu w Rumelji Wschodniej, rodem Bulgar, studjował nauki prawne w Paryżu, był sekretarzem, potem zastępcą Stefana Vogoridesa, ks. Samos, członkiem sądu handlowego w Konstantynopolu, od r. 1878 szefem departamentu spraw wewnętrznych, generalnym sekretarzem Rumelji Wschodniej, w maju 1884 z rangą wezyra i muszira oraz tytułem baszy mianowany na miejsce Aleko baszy generał gubernatorem tejże prowincji, z którego to stanowiska ustąpił we wrześniu 1885. W r. 1859 był redaktorem *Blgarski Knijici* i napisał dzieło historyczne „Istorja blgarska“ (1869—71).

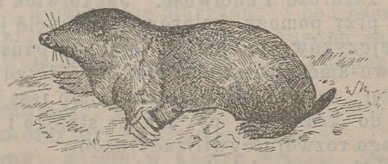
Krestowska Marja, współczesna powieściopisarka rosyjska, córka Wsiewołoda **K.**, dała się poznać na polu literackiem po raz pierwszy w r. 1887 ogłoszeniem powieści „Rannija grozy,“ następnie napisała: „Ispytanje,“ „Wnie żizni,“ „Ugołki teatralnago mira“ i in.

Krestowski Wsiewołod, pseudonim powieściopisarki rosyjskiej Nadieżdy Dmitrjewny Chwoszczyńskiej, * 1825 w gub. Rjazańskiej, † 1889 w Peterhofie pod Petersburgiem, która utwory swe pomieszczała przeważnie w *Otieczestwennych zapiskach*. Ważniejsze jej powieści są: „Wstriecza“ (1860); „Wożidanii łuczszago“ (najlepszy jej utwór 1861); „Wiesennaja smiert“ (1862); „Niedawnieje“ (1865): „Bariton“ (1866); „Bolszoj miedwied“ (1871). Autorka odznacza się szczególniej wybornem kreśleniem charakterów żeńskich, trafnością poglądów na społeczeństwo, delikatnością rysunku, oraz dobrem cieniowaniem, zwłaszcza w przedstawianiu przedmiotów drażliwych. We wszystkich swych utworach maluje satyrycznie wielki świat.—Inny **Krestowski** Wsiewołod, spółczesny powieściopisarz rosyjski, * 1820 w gub. Kijowskiej, † roku 1895 w Warszawie, kształcił się w uniwersytecie petersburskim, 1868 r. wstąpił do pułku ułanów, podczas wojny 1877 był mianowany historjografem urzędowym, pisał początkowo poezje („Soczinenija,“ 2 t., Petersburg, 1862), w których obok dźwięcznej i melodyjnej formy znajduje się wiele prawdziwego uczucia. W powieściach swych trzyma się kierunku oskarżającego *(obwinitelnago)*, to jest mającego na celu wykrycie nadużyć i niesforności w świecie administracyjnym, biurokratycznym i wogóle w społeczeństwie. Wydał: „Peterburgskije tipy i t. d.“ (1865); „Panurgowo stado” (1869) i in. Wszystkie utwory **K.** odznaczają się zarówno zaletami jako i wadami utworów francuskich ze szkoły Eug. Sué lub Pawła Féval. Wszystko tu obrachowane na efekt, i poczytność ich opiera się głównie na rozbudzeniu ciekawości i potrąceniu najżywotniejszych spółczesnych kwestji.

Kresy, tak za czasów Rzeczypospolitej polskiej nazywano pogranicza jej od Tatarów i Wołoszczyzny, a później i od Kozaczyzny, których strzegły chorągwie polskie rozciągnięte w długiej linji od Dniepru do Dniestru. Wojenna służba w tych okolicach była prawdziwą szkołą dla wielu rycerzy, którzy się w dziejach naszych bohaterskiemi odznaczyli czynami. Życie na kresach doskonale scharakteryzował W. Pol. w poemacie Mohort.

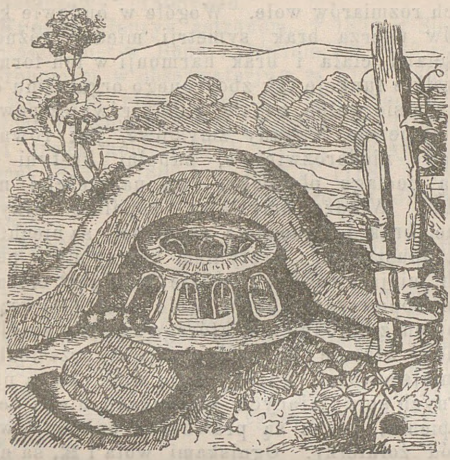
Kresylowy alkohol, *kresol*, *krezol*, *fenol metylowy*, C_7H_8O, część składowa oleju smoły węgli kamiennych, równoskładna z alkoholem benzylowym, a jednobudowa z alkoholem fenylowym. Jest to ciecz bezbarwna, silnie łamie światło, a różni się od alkoholu fenylowego głównie nierozpuszczalnością w amonjaku. Rozpuszcza się w wodzie i alkoholu. Rozróżniają się trzy równoskładne krezole: *ortokrezol*, który wre przy 188°, *metakrezol* przy 201° i *parakrezol* przy 198°. Działaniem kwasu azotnego powstają *nitrokrezole*. Sól potasowa paradwunitrokrezotu tworzy *anilinowy barwnik pomarańczowy*, zwany też *barwnikiem wiktorja*, a zmieszana z rozalininą wydaje surogat karminu. Mieszanina para—i ortodwunitrokrezolu daje surogat szafranu. Roztwór 2 procentowy krezolu polecany był jako środek przeciw dyfterytowi. Eter kresylowy kwasu salicylowego używa się pod nazwą krezalolu przy antyseptycznem traktowaniu przewodu pokarmowego.

Kret *(Talpa)*, rodzaj ssących z rzędu owadożernych, mający pysk przedłużony, zakończony chrząstkowatym, ruchomym ryjkiem, oczy bardzo małe, nogi nastopne krótkie, przednie silne, kopne; ogon krótki; ciało okryte miękką, bardzo gęstą siercią z połyskiem aksamitnym, przybierającym niekiedy metaliczne blaski. Są to zwierzęta drobne, żyjące pod powierzchnią ziemi, gdzie kopią rozległe nory i galerje. Żywią się

Kret.

różnem robactwem; psują wprawdzie powierzchnię łąk i ogrodów przez ciągłe wyrzucanie kopców, zwanych kretowinami, lecz wynagradzają to wygubianiem mnóstwa istot szkodliwych. Znanych jest około 20 gatunków, rozproszonych po wszystkich częściach świata. Rozpadają się obecnie na 4 podrodzaje: **K.** *właściwe (Talpa)*, *Płetwokrety (Scalops)*, *Łuskonogi (Rhinaster)* i *Złotowłosy (Chrysochloris)*. U nas żyje tylko jeden

Kretowisko.

gatunek **K.** *pospolity (T. europaea)*. 15 cm. długi, z ogonem długości 2,5 cm., czarny, ma oczy czarne, wielkości zaledwie ziarn maku. Wygrzebuje sobie jamę czyli *kretowisko* w głębokości 50—60 cm., połączoną z systemem dwu kanałów kołowych i kilku pionowemi przewodami; ze schroniska tego wychodzi trzy razy dziennie na łowy owadów i ich gąsienic, dżdżowników, a nawet myszy i drobnych ptaków. Jakkolwiek drobny, jest on zwierzęciem bardzo drapieżnem, żyje samotnie, a gdy spotyka drugiego **K.**, walczą zawzięcie, dopóki jeden nie polegnie, a wtedy zwycięzca go pożera. Użyteczny jako tępiciel owadów, jest wszakże w ogrodach bardzo uciążliwy z powodu podkopywania gruntu.

Kreta, wyspa na morzu Śródziemnem, dzisiaj *Kandja* (ob.).

Krethlow Jan Ferdynand, rytownik, * 1767 w Neu Hanenberg pod Berlinem, † 1842 r., 1818 profesor sztycharstwa w uniwersytecie warszawskim. Do najcelniejszych ryciu jego u nas wydanych należą między innemi: „Św. Magdalena, ryciny do wspaniałej edycji Dziennika podróży do Turcji E. Raczyńskiego, „Portret hr. Stanisława Potockiego, „Grosz czynszowy“ wedle Tycjana, „Chrystus na krzyżu,” tudzież wiele *scen myśliwskich*.

Kretkowscy, starodawny ród szlachecki h. Dołęga, osiadły na Kujawach. *Jan Dołęga z Kretkowa*, pierwszy w swym rodzie senator; z kasztelana dobrzyńskiego został 1433 r. wojewodą brzesko-kujawskim.

Kretkowski Erazm, syn *Mikołaja* wojewody inowrocławskiego 1501—1505, kasztelan brzesko-kujawski, a następnie gnieźnieński, starosta pyzdrski, sławny z poselstwa od Zygmunta Augusta do sułtana, † 1558 bezżenny w Padwie. Był to człowiek uczony i światowy.

Kretkowski Grzegorz, brat poprzedniego, kasztelan, a następnie (1586) wojewoda brzesko-kujawski; † 1590 r.

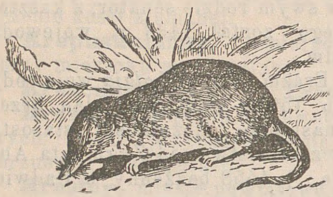
Kretkowski Jędrzej, syn poprzedniego, naprzód kasztelan, a od r. 1637 wojewoda brzesko-kujawski, † 1643 r. Od trzech jego synów rozdzielili się **K.** na trzy linje.

Kretkowski Feliks, biskup chełmiński, w XVIII wieku, naprzód archidjakon chełmiński, kanclerz kujawski, administrator biskupstwa chełmińskiego, proboszcz gnieźnieński, a 1723 biskup chełmiński; † 1730 r.

Kretkowski Zygmunt, wojewoda chełmiński, w XVIII w. Rodzice jego nieznani. W r. 1736 starosta kowalski, 1738 r. kasztelan dobrzyński, ustąpił w kilka miesięcy kasztelanję Umińskiemu podkomorzemu dobrzyńskiemu; w 1746 został wojewodą chełmińskim, † 1765 bezdzietnie.

Kretkowski Władysław, matematyk polski, * 1840 we wsi Wierzbienku pod Sompolnem; po ukończeniu 1860 r. gimnazjum realnego w Warszawie, przebywał w Paryżu, gdzie 1867 ukończył szkołę dróg i mostów i jednocześnie otrzymał stopień magistra nauk matematycznych. Przez kilka lat urzędował przy drodze żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Oprócz artykułów matematycznych, pomieszczanych w dziennikach francuskich, napisał pod pseudonimem *Władysława Trzaski*: „Wykład teorji wyznaczników,“ jako dodatek do Folkierskiego „Zasad rach. różniczkowego” (Paryż, 1870); „O niektórych własnościach pewnego rodzaju funkcji jednej zmiennej urojonej,” „O pewnem zastosowaniu wyznaczników funkcyjnych,” „O nakreśleniu do trzech kół danych, leżących na powierzchni jednej kuli, czwartego koła stycznego, leżącego na tejże powierzchni,” „Kilka uwag tyczących się funkcji wielowymiarowych,” „Dowód pewnego twierdzenia, tyczącego się funkcji wielowymiarowych okresowych” (wszystkie te artykuły zamieszczone były w t. 1 i 2 „Pamiętnika towarzystwa nauk ścisłych w Paryżu,” 1870 i 1871).

Kretomysz *pilch*, *sorek*, *ryjówka*, *recek (Sorex)*, rodzaj zwierząt ssących, z rzędu owadożernych, mający pyszczek ostro przedłużony, bardzo krótkie konchy uchowe, ukryte w sierści, oczy bardzo drobne, nogi krótkie, następne, 5-palcowe, o palcach wolnych, ogon mierny, odzież gęstą, do kreciej podobną. Do rodzaju tego należą gatunki drobne, niektóre najmniejsze z całej gromady ssących; zamieszkują wszystkie

Kretomysz.

części świata i najrozmaitsze klimaty. Największa część żyje w zaroślach suchych, niektóre wchodzą do mieszkań ludzkich; inne w wodach i błotach. Żywią się robactwem i owadami i są bardzo żarłoczne; nor same nie kopią, lecz kryją się w gotowych po innych drobnych zwierzątkach. Koty je duszą, ale ich nie jedzą. Rodzaj ten rozpada się na trzy podrodzaje: 1) **K.** *właściwe (Sorex)*, odznaczające się ogonem zaokrąglonym: z nich żyją u nas **K.** *pospolity (S. vulgaris)*, 6,5 cm. długi, z ogonem długości 4,5 cm., barwy brunatej, z wonią piżmową, i **K.** *karzełek (S. pygmaeus)*, najdrobniejszy z naszych zwierząt ssących, z ogonem 3,4 cm., szarawy. 2) *Ślepuszonka (Crossopus)*, u nas żyje **K.** wodny, *rzęsorek (S. fodiens)*, w stosunku do swej wielkości zwierzę bardzo drapieżne. 3) *Ziemomysz (Crocidura)*, u nas żyją **K.** *pajączek*, *zębiełek (S. araneus)* i **K.** *białawy (S. leucodon)*, 11 cm. długi.

Kretony, jezioro w gub. Wileńskiej, powiecie Święciańskim, przy wsi Kretonach, długie 8 wiorst, szerokie 5 wiorst, głębokie do 20 metrów.

Kretowicz Zygmunt August, † w 32 roku życia 1838 we Lwowie, ogłosił drukiem prócz wielu wierszy lichej wartości, „Pobyt w Złoczowie,“ zamieszczony w *Rozmaitościach lwowskich.* Oddzielnie drukował: „Pisma wierszem i prozą” (2 t., Lwów, 1827); „Szydłowiecy, powieść” (tamże, 1829); „Puławy,” poemat (tamże, 1830).

Kretowisko, ob. Kret.

Kretynizm, dotąd przyczynowo niezbadane zboczenie rozwojowe, doprowadzające dotknięte niem osobniki do potwornej dezorganizacji w budowie fizycznej ciała i do wysokiego stopnia osłabienia władz umysłowych. **K.** znany był już w starożytności, pierwsze jednakże wiadomości o nim znajdujemy dopiero w XVI w. (Paracelsus, Agricola), ale badania nad tem cierpieniem rozpoczęte zostały zaledwie w wieku bieżącym; główne prace w tym kierunku zawdzięczamy Stahlowi, Virchowowi i Klebsowi. **K.** występuje, jeżeli nie zaraz przy urodzeniu, to w okresie młodzieńczym. Zależnie od stopnia zboczeń fizycznych, jak również stopnia upośledzenia umysłowego, rozróżniamy kretynów zupełnych od półkretynów. W budowie fizycznej kretynów znajdujemy następujące zboczenia: są oni wzrostu bardzo małego, krępi, tłuści, pierś płaska, brzuch wypięty, kończyny dolne krótkie i pokrzywione, stawy zgrubiałe, kończyny górne długie i cieńkie, dłonie szerokie i grube, palce krótkie; głowa wielka, czaszka nieprawidłowo zbudowana, na niej skóra zgrubiała i gęsto włosem pokryta; twarz niezmiernie szeroka, uszy długie i odstające, nos zapadły, nozdrza szerokie, oczy daleko od siebie odsunięte, powieki grube, obwisłe, wargi grube, usta otwarte z wiecznie cieknącą z nich śliną; skóra na twarzy pomarszczona i zwiędła, barwy ziemistej, fizjognomja bez wyrazu, wygląd starczy. Szyja krótka i gruba, na niej mniejszych lub większych rozmiarów wole. Wogóle w budowie kretynów uderza brak symetrji między różnemi częściami ciała i brak harmonji w ich formie. Wszelkie funkcje tak zboczonego organizmu odbywają się wolno, ospale; ruchy również powolne, niepewne. Organy zmysłowe, jak również płciowe niedorozwinięte, zupełni kretyni nie mają pociągu płciowego i są najczęściej niepłodni. Władze umysłowe zupełnie przytępione, brak im poczucia czystości, są niechlujni i opuszczeni. Kretynizm szerzy się w pewnych miejscowościach, gdzie wole jest cierpieniem ropowszechnionem; wole jest pierwszym stopniem zwyrodnienia, którego ostatnie stadjum stanowi właśnie **K.** Ludzie zdrowi, przesiedleni do miejscowości, gdzie panuje wole, mogą przy pewnych sprzyjających warunkach uledz temu cierpieniu; znane są prawdziwe epidemje wola wśród żołnierzy. Ogniskami wola i **K.** są najczęściej miejscowości górzyste, a właściwie doliny, wśród nich położone; najwięcej takich miejsc spotykamy w Szwajcarji i południowej Francji, mniej w Austrji i Niemczech. Przy leczeniu **K.**, o ile o niem we właściwem tego słowa znaczeniu może być mowa, najważniejszą rolę odgrywają warunki hygjeniczne. Por. Virchov: „Untersuchungen über die Entwickelung des Schädelgrundes“ (1857); Köstl. „Der endemische Kretinismus“ (1855); Parchappe „Etudes sur le goître et le crétinisme” (1874); Klebs „Studien über die Verbreitung des **K.** in Oesterreich“ (1877); Allar „Der Kretinismus“ (tłóm. z włoskiego, 1894).

Kretzer Max, powieściopisarz; * 1854 w Poznaniu, kształcił się sam w Berlinie; napisał: „Die beiden Genossen” (Berlin, 1880); „Die Betrogenen“ (1882, t. 2); „Die Verkommenen“ (1883, t. 2); „Berliner Novellen und Sittenbilder“ (1883, t. 2); „Im Riesenfest“ (1886); „Im Sündenbabel“ (1886); „Meister Timpe“ (1888); „Ein verschlossener Mensch” (1888, t. 2); „Die Bergpredigt” (1890, t. 2); dramat „Bürgerlicher Tod“ (1888). **K.** jest przedstawicielem naturalizmu (ob.) niemieckiego.

Kretzmer Marcin, teolog, Jezuita i wierszopis łaciński, żył w drugiej połowie XVII w. Najważniejszym jego utworem jest „Poema de Societatis Jesu“ (Warszawa, 1679).

Kreuth lub *Wilbad*, wieś w bawarskim obwodzie Wyższej Bawarji, o 3 godzinie drogi od jeziora Tegern, wyniesiona na 300 metrów nad

powierzchnię morza, ma sławne wody mineralne siarczane. Istniejący tu zakład leczenia serwatką i ziołami sprowadza także znaczną liczbę chorych.

Kreutz, miasto, ob. Körös.

Kreutz Feliks, geolog polski, mieszkający we Lwowie, ogłosił: „Tatry i wapienie ryfowe w Galicji“ (Kraków, 1868); „Trachyt sanidyno-oligoklazowy” (1868) i in.

Kreutz Henryk, astronom, * 1854 w Siegen, kształcił się w Bonn i Berlinie, w 1883 został astronomem w obserwatorjum w Kiel, 1896 roku wydawcą pisma *Astronomische Nachrichten.* Ogłosił badania nad drogą komety 1861 II (1880), nad drogą komety 1771 (1882), nad systemem komet 1843 I, 1880 I i 1882 II (1888 i 1892), oraz obliczył drogi znacznej liczby drobnych planet.

Kreutzer Rudolf, skrzypek i kompozytor francuski, uczeń Stamitza i Viotti'ego, * 1766 r. w Wersalu, † 1831 w Genewie.—Jego młodszy brat *Jan Mikołaj August* **Kreutzer,** * 1781, † 1832 r., pierwszy skrzypek wielkiej opery, członek kapeli królewskiej w Paryżu, a od 1825 profesor w konserwatorjum paryskiem, odznaczał się także jako dobry egzekutor i niezły kompozytor.

Kreutzer Konradyn, kompozytor pieśni i oper, * 1782 r. w Möskirch pod Badenem, kapelmistrz w Stuttgardzie, Donaueschingen, potem w Wiedniu, a naostatek w Rydze, gdzie † 1849. Z oper jego (25—30), najcelniejsze „Meluzyna“ (1833) i „Obóz nocny pod Granadą“ (1834). Wielkie też miały powodzenie jego śpiewy na głosy męskie i oratorjum „Posłannictwo Mojżesza.”

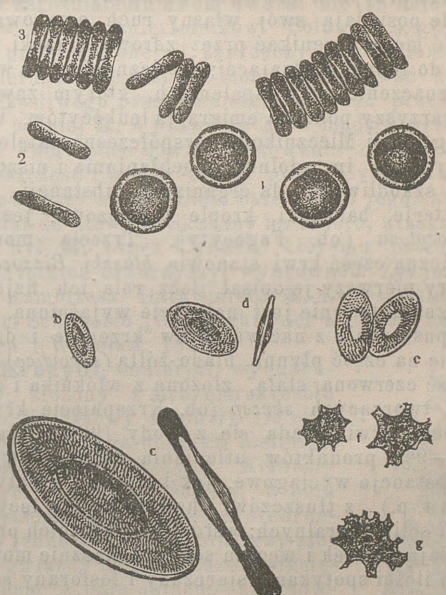
Kreuza, córka Pryjama i Hekuby, żona Eneasza, matka Askanjasza, zginęła podczas zburzenia Troi.—**K.,** córka Kreonta, króla Koryntu, narzeczona Jazona, którą zazdrośna Medea podstępnie posłanym darem korony (czy też sukni) żywcem spaliła.—**K.,** córka Erechteusza i Praksytei, urodziła z Apollinem Jana, a z Ksutosem—Dora i Achaja.

Kreuza-Rzewuski Leon, arcybiskup smoleński, * na Litwie z ubogich rodziców, wstąpił do zakonu Bazyljanów i został archimandrytą, następnie arcybiskupem smoleńskim i czernihowskim (1621, 1626), † 1639 w Smoleńsku. Był uczonym teologiem i gorliwym stronnikiem unji; ogłosił: „Obrona jedności cerkiewnej albo dowody, któremi się pokazuje, że grecka cerkiew z łacińską ma być zjednoczona” (Wilno, 1617); w dziele tem skreślił dzieje unji i podał wiadomość o metropolitach ruskich, którzy się chcieli połączyć z Rzymem; napisał nadto „Obrona monasteru św. Trójcy” (Wilno, 1702).

Kreuzbrunn, ob. Marienbad.

Kreuznach, miasto okręgowe w pruskiej regencji Koblenckiej, nad rzeką Nahe, posiada liczne fabryki, gimnazjum, szkołę realną i 19,000 miesz. Tutejsze źródła solankowe były już w XV wieku znane i używane. Obecnie znajduje się tu kurhauz i wszelkie urządzenia kąpielowe; liczba gości kąpielowych sięga 7,000 rocznie.

Krew, sok odżywczy organizmu. Życie polega na ciągłej przemianie materji, do każdej więc cząstki organizmu musi być wciąż dostarczana materja i wciąż oddalana; dokonywać tego może tylko ciekły pośrednik; takim pośrednikiem jest krew. **K.** w żywym organizmie znajduje się w bezustannym szybkim ruchu (ob. Obieg krwi) wewnątrz rozgałęzionego systemu naczyń krwionośnych, poza które w normalnym stanie nie wychodzi; stanowi więc ona zawartość systemu naczyniowego. **K.** u wszystkich zwierząt kręgowych posiada barwę czerwoną, u bezkręgowców zaś jest bezbarwną lub żółtawą. **K.** ludzi i kręgowców jest nieprzezroczysta, ciężaru właściwego 1,055, odczynu alkalicznego, posiada właściwą sobie woń, różną dla każdego gatunku zwierząt: u zwierząt ciepłokrwistych temperatura krwi jest wyższą, niż otaczającego powietrza, krew człowieka zachowuje w stanie zdrowia stałe temperaturę 38°—40°C. Mikroskop wykazuje, że we krwi wśród płynnej części *(osocze)* znajdują się czerwone ciałka krwi, białe ciałka i blaszki Bizzozera. Normalnie mężczyzna dorosły ma 5 do $5\frac{1}{2}$ miljona krążków czerwonych, a kobieta $4\frac{1}{2}$ miljona w 1 mm. sz. krwi. *Czerwone ciałka krwi* (odkryte w 1658) u człowieka i pra-

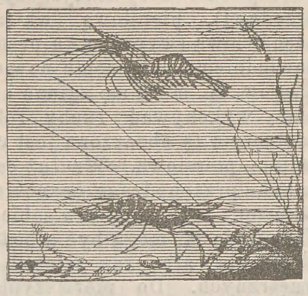
a Ciałka czerwone człowieka, 1 ułożone płasko, 2 widziane z boku, 3 ułożone w stos. — *b* ciałka czerwone gołębia, *c* żaby, *d* żmii, *e* proteusza, *f* ciałka bezbarwne gąsienicy, *g* ślimaka.

wie wszystkich ssawców (fig. a) mają postać okrągłych krążków, u innych kręgowców—owalnych (fig. b—e); wielkość czerwonych ciałek krwi jest różną u różnych zwierząt: najmniejsze posiadają ssawce, największe płazy i gady. U ludzi są to krążki dwuwypukłe, bezjądrowe, słabo żółto zabarwione, które, widziane na płask, przedstawiają już to środek ciemny, a brzegi jasne, już też środek jasny, a brzegi ciemne (fig. a № 1), widziane zaś z boku mają kształt biszkoptowy (fig. a № 2); w kropli normalnej krwi okazują one dążność do układania się powierzchniami jedne na drugich w formie stosów monet (fig. a № 3). Czerwone ciałka krwi zawierają w sobie *hemoglobinę* (ob.), która jest substancją białkową i zawiera żelazo. Odgrywa ona bardzo ważną rolę w oddychaniu, gdyż bardzo łatwo łączy się z tlenem, tworząc *oksyhemoglobinę*, łatwo ulega krystalizacji i wtedy ma nazwę *hemokrystaliny* (ob.); ta ostatnia nadaje jej barwę jasnoczerwoną, stąd krew tętnicza jest znacznie jaśniejsza, niż żylna, która oksyhemoglobiny nie zawiera. Wszelkie stopnie zmniejszenia się ilości hemoglobiny we krwi wpływają na złe utlenianie się krwi, a zatem na niedostateczne odżywianie tkanek organizmu. *Białe ciałka krwi*, *leukocyty*, *lymfocyty*, są to komórki białe, kuliste, z jednem lub kilku jądrami, z protoplazmą ziarnistą; są one prawie u wszystkich ssaków większe, niż ciałka czerwone; normalnie u człowieka na jedno białe ciałko przypada 300—500 czerwonych. Ciałka białe posiadają swój własny ruch amebowaty, skąd mogą przenikać przez zdrowe ścianki tętnic do tkanki otaczającej; okoliczność ta ma ważne znaczenie przy zapaleniach, którym zawsze towarzyszy podobna emigracja leukocytów. Według teorji Miecznikowa, współczesna patologja przypisuje im zdolność pochłaniania i niszczenia szkodliwych dla organizmu substancji, jak bakterje, barwniki, krople tłuszczowe; jest to *fagocytoza* (ob. Fagocyty). Trzecią morfologiczną część krwi stanowią *blaszki Bizzozera*, który pierwszy je opisał, lecz rola ich fizjologiczna dotąd nie jest należycie wyjaśnioną. Po wypuszczeniu z naczyń, krew krzepnie i dzieli się na część płynną, blado-żółtą *(surowicę)* i na część czerwoną, stałą, złożoną z włóknika i ciałek tworzących *skrzep* (ob. Krzepnięcie krwi). Osocze krwi składa się z wody (90%), białka 7%—9%, produktów utleniania ciał białkowych (substancje wyciągowe, jak kreatyna, kreatynina i t. p.), z tłuszczów, cholestearyny, lecytyny i soli mineralnych; wśród tych ostatnich przeważają chlorek i węglan sodu, w znacznie mniejszej ilości spotykamy siarczany i fosforany sodu i wapnia. **K.** zawiera w znacznej ilości gazy, w oddychaniu udział biorące, mianowicie tlen i kwas węglany. Tlen jest połączony z barwnikiem ciał czerwonych. **K.** zawiera więc wszystkie substancje potrzebne dla odżywiania (ciała białkowate, bezazotowe, sole mineralne, tlen), przygotowane w odpowiedniej formie; a ponieważ dopływa do wszystkich cząstek organizmu, więc dostarcza im wciąż materjałów do odżywiania potrzebnych. Zużyte, utlenione części składowe napowrót do krwi wracają. **K.** więc musi posiadać drogi, któremi usuwa niepotrzebne swe części składowe, i drogi, za których pośrednictwem czerpie świeży materjał. Oczyszczanie krwi dokonywa się za pośrednictwem wydzielin (ob.). Płynne części składowe czerpie krew w ostatniej instancji z pokarmów, za pośrednictwem przewodu pokarmowego i dróg limfatycznych, gazy (tlen) do krwi dostają się z powietrza przez przyrządy oddechowe, a morfologiczne części składowe (ciałka krwi) wyrabiają się w *gruczołach krwistych* (gruczoły limfatyczne, śledziona, szpik kostny). Choroby krwi są bardzo częste i bardzo ważne; krew wszakże zawsze tylko następczo cierpi, w skutek cierpienia organów, w jakich się tworzą części składowe krwi; każda choroba, skoro sprowadzi za sobą chorobę krwi, staje się chorobą ogólną. Ilość krwi może być zmniejszoną (ob. Bezkrwistość), albo powiększoną (ob. Pełnokrwistość), może być zmniejszoną ilość włóknika jak przy hemofilji (ob. Haemofilia), albo powiększona (hiperynoza przy zapaleniu), powiększona ilość ciałek białych (leukocytoza, a przy wyższych stopniach leukaemia, ob. Białaczka), zmniejszona ilość hemoglobiny w czerwonych ciałkach (ob. Blednica), powiększona ilość wody (ob. Hydraemia). **K.** może krzepnąć w naczyniach za życia (ob. Zakrzep). Co się tycze obcych przymieszek ob. Zakażenia. Badanie plam krwistych jest często bardzo ważnem zadaniem lekarza, dokonywa się za pomocą mikroskopu, odczynników chemicznych i spektroskopu.

Krew smocza *(Sanguis draconis)*, żywica ciemno-brunatna, prawie czarna, nieprzezroczysta, krucha, bezwonna, wydająca proszek, czerwona, i mniej lub więcej rozpuszczalna w alkoholu, eterze, olejach i alkaljach. W handlu rozróżnia się kilka gatunków. 1) **K. s.** *wschodnio-indyjska* pochodzi z palmy *Calamus draco*, mianowicie z jej owoców, i bądź to wypływa z nich dobrowolnie, i ta jest najlepsza, bądź też otrzymuje się z nich przez wystawienie na działanie pary i innemi sposobami. Składa się głównie z żywicy silnie czerwonej, której zawiera do 90 proc., zawiera też kwas benzoesowy i topi się przy 80—120°. 2) **K. s.** *zachodnio-indyjska* czyli *amerykańska*, wypływa z przeciętej kory *Pterocarpus draco*. 3) **K. s.** *kanaryjska* z pnia *Dracaena draco*. Znanych jest jeszcze kilka innych im podobnych produktów. Skład **K. s.** nie jest dobrze zbadany i zapewne jest różny w różnych gatunkach. **K. s.** służy do werniksów, do farbowania i polerowania drzewa, marmuru i t. p.; w medycynie obecnie rzadko się używa.

Krewetka, ob. Krewety.

Krewety, *garnele (Caridídae)*, rodzina raków z rzędu dziesięciongów, obejmuje raki o szkielecie rogowo-błoniastym przezroczyste lub półprzezroczyste, ścieśnione, o odwłoku kolankowato zgiętym. Na obu parach różek mają bicze długie, bardzo ruchliwe, oczy wielkie, na długich słupkach osadzone. Są to raki niewielkie, kilku centymetrów długości. *Garnela*, *granat*, *garnat (Crangon vulgaris)*, 8 cm. długi, zielonawo brunatny, żyje na wybrzeżach morza Północnego; gotowany w wodzie słonej jadany jest głównie w Londynie przy herbacie; mielony używa się pod nazwą *mąki granatowej* na nawóz i na pokarm dla ryb. Podobneż zastosowanie ma *krewetka (Palaemon*, franc. *crevette*, *bouquet)*, na morzu Północnem zwykle *krabem* zwana, opatrzona kleszczami. Przy gotowaniu czerwienieje, gdy granat nieznacznie tylko barwę swą zmienia. Na morzu Śródziemnem jest też poławiany *narostnik (Penaeus caramote)*, większy od poprzedniego, z kleszczami na trzech przednich parach nóg piersiowych.

Krewety.

Krewo albo *Krew*, miasteczko w gub. Wileńskiej, pow. Oszmiańskim, z pięknemi zwaliskami starożytnego zamku, 2,200 m.; niegdyś stolica udzielnego księstwa. Przy podziale Litwy przez Gedymina dostało się 1338 Olgierdowi; 1382 był tu po pięciodniowem uwięzieniu uduszony Kiejstut; 1383 roku przyjmował w **K.** Jagiełło posłów polskich i węgierskich; od 1387 posiadał księstwo Aleksander Wigund, brat Jagiełły, po jego zaś śmierci (1391) zamienione zostało na starostwo. W okolicach miasta, przemieszkuje znaczna liczba Tatarów.

Krewskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie Wileńskiem, powiecie Oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Następnie stało się starostwem i składało się z starożytnego miasta Krewo, o 5 mil od Oszmiany z zamkiem, niegdyś obronnym i przyległościami. W 1771 posiadał je Slizień, podkomorzy słonimski, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 2,010 gr. 17. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Józefowi Skarbkowi Ważyńskiemu, podkomorzemu oszmiańskiemu.

Kreysell Marcin, Jezuita, rodem Czech, kaznodzieja niemiecki w Krakowie przez lat 10, † w Malborgu 1714; jest autorem kilku dzieł w języku niemieckim, treści religijnej.

Kreyssig Fryderyk, historyk literatury, * 1818 pod Mohrungen w Prusach Wschodnich, † 1879. Uniwersytet kończył w Królewcu. Od 1871 był dyrektorem szkół towarzystwa politechnicznego we Frankfurcie. Z prac jego wymieniamy: „Geschichte der franz. Nationalliteratur“ (5 ed., Berlin, 1879); „Vorlesungen über Schakspeare“ (3 t., Berlin, 3 wyd., 1877); „Vorlesungen über Faust“ (Berlin, 1866); „Studien zur franz. Cultur und Literaturgeschichte“ (Berlin, 1864); „Schakspeare-Fragen” (Lipsk, 1871); „Ueber Realismus und Realschulwesen“ (Berlin, 1872). Oprócz tego umieszcza wiele artykułów w pismach czasowych.

Krezalol, ob. Kresylowy alkohol.

Krezilasz, rzeźbiarz grecki z Cydonji na Krecie, żył w drugiej połowie V w. przed Chr. w Atenach. Z prac jego najgłówniejsze są: „statua Peryklesa“, „Umierający ranny“ i „Zraniona amazonka“ wykonana skutkiem współzawodnictwa z Fidjaszem i Polykletem (naśladowanie w Muzeum kapitolińskiem w Rzymie).

Krezol, ob. Kresylowy alkohol.

Krezus (grec. *Krojsos*, łac. *Croesus)*, ostatni król Lidji, syn Aljattesa, po którym nastąpił 560 prz. Chr. Ujarzmiwszy Greków w Azji Mniejszej, rozszerzył swe posiadłości na wschód aż po Halys. Przez podboje, jak również z kopalń i złotego piasku w rzece Paktolu ogromne zebrał bogactwa i w zarozumieniu swem uważał się za najszczęśliwszego ze śmiertelników. Solon (ob.), gdy się **K.** przed nim chełpił, zaprzeczył jego mniemaniu, twierdząc, że nikt nie może poczytywać się za szczęśliwego przed śmiercią. Jakoż przekonał się później **K.** o prawdzie słów mędrca greckiego. Pod koniec bowiem panowania doznał wielu nieszczęść i pobity został przez Cyrusa, który zdobywszy stolicę Lidji Sardes 546 jego samego wziął do niewoli. Skazany na śmierć, ułaskawiony był **K.** przez Cyrusa, któremu potem we wszystkich towarzyszył wyprawach. Żył jeszcze za Kambizesa. Data śmierci **K.** nie jest ustaloną. Por. Schuberta „Geschichte der Könige von Lydien” (Wrocław, 1884).

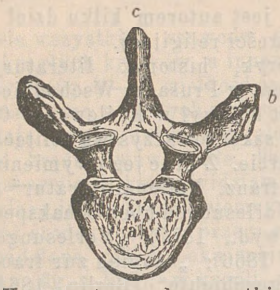
Krezylit, materjał wybuchowy, złożony z trzynitrokrezolu (ob. Kresylowy alkohol). Do eksplozji wymaga dodatku melinitu.

Kręcki *(Krenski, Krenzki)*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem—pół srebrnego jednorożca, a za nim trzy złote gwiazdy nad takimże półksiężycem; w polu dolnem—szachownica błękitno-srebrna. U szczytu pół jednorożca.

Kręcki.

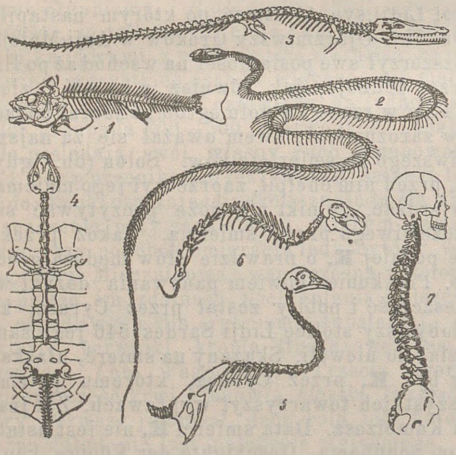
Kręgi *(Vertebrae)*, utwory kostne lub chrząstkowe, które u

Kręg. *a* trzon, *b* wyrostki cierniste, *c* wyrostek poprzeczny.

zwierząt kręgowych tworzą kręgosłup (ob.). W **K.** rozwiniętych rozróżniamy *trzon*, *łuk* i *wyrostki poprzeczne*, oraz *cierniste* (ob. fig.). Postacią wyróżniają się od innych **K.** dwa przednie (górne) **K.** szyjowe; pierwszy, stanowiący podporę dla głowy, nazywa się *atlas*, drugi **K.** *obrotowym* (*epistropheus*).

Kręgosłup, *stos kręgowy* (*Columna vertebralis* v. *Spina dorsalis*), słup kostny, u człowieka pionowy i słabo w postać S zakrzywiony, u innych zwierząt kręgowych mniej lub więcej pochylony, albo poziomy, który dźwiga czaszkę. U różnych zwierząt kręgowych **K.** składa się z różnej liczby kręgów (ob. fig.), u najniższych jednak istot tej gromady, a u innych w stanie zarodkowym, składa się jedynie z rury niestawowej, czyli *struny grzbietowej*. U człowieka składa się z 24

Kręgosłup. 1. Ryby (okonia). 2. Węża. 3. Krokodyla, 4. Żółwia, 5. Kury, 6. Królika, 7. człowieka.

kręgów, ułożonych jeden na drugim w postaci kolumny; dzieli się na trzy części: szyjową, złożoną z 7 kręgów, piersiową z 12 kręgów i lędźwiową z 5 kręgów, podstawą swoją spoczywa na kości krzyżowej, wierzchołkiem zaś łączy się z podstawą czaszki. Kręgi łączą się z sobą przez stawowe powierzchnie licznych wyrostków kości i powiązane są w różnych kierunkach przebiegającemi więzami, które je w ścisłej spójni utrzymują. Długość **K.** u człowieka dorosłego średnio wynosi 75 cm.; w przebiegu swym tworzy on 3 krzywizny: szyjową (wypukłą ku przodowi), piersiową (wklęsłą ku przodowi), i lędźwiową (wypukłą ku przodowi). Dzięki odpowiedniemu połączeniu powierzchni stawowych kręgów, **K.** może się zginać i rozginać, jak również wykonywać ruchy rotacyjne; najwięcej zdolnością tą obdarzona jest część szyjowa, najmniej—piersiowa. Wzdłuż całego **K.** przebiega kanał, przechodzący bezpośrednio do jamy czaszkowej, zawierający w sobie mlecz pacierzowy. Cierpienia **K.** mogą być albo traumatycznego pochodzenia, albo też zależeć od przyczyn wewnętrznych. Do pierwszych należą złamania i zwichnięcia, do drugich głównie gruźlica kręgów czyli choroba Potta. Ta ostatnia polega na stopniowem rozpadzie kręgów, i ich zniekształceniu; wskutek ciśnienia kręgów wyżej leżących niższe kręgi gruźlicą dotknięte osuwają się, tworząc różnego stopnia skrzywienia kręgosłupa czyli garb. Jeżeli proces zapalny z kręgów przejdzie na błony mlecza, lub też osuwające się kręgi poczną wywierać ucisk na sam mlecz, powstają wtedy różnorodne zaburzenia w jego funkcji, jak paraliż kończyn, zniesienie czucia, zmiany odżywcze (troficzne) w mięśniach, zaburzenia w oddawaniu moczu i kału i t. p. Leczenie wszelkich zmian chorobowych w kręgosłupie, wszelkich skrzywień i deformacji odbywa się na drodze ortopedycznej.

Kręgouste, ryby, ob. Cyclostomi.

Kręgowce, toż co kręgowe zwierzęta (ob.).

Kręgowe zwierzęta (*Vertebrata*), najwyższe odgałęzienie czyli typ państwa zwierzęcego, obejmujący zwierzęta symetrycznie zbudowane, ze szkieletem czyli kośćcem wewnętrznym, służącym częścią do podpory części miękkich, częścią jako dźwignia przeznaczona do miejscozmienności. Symetrja jednak zupełna napotyka się tylko w najniższych, u wyższych zwierząt zatraca się częściowo w skutek rozwoju przewodu pokarmowego; części wszakże szkieletu, przyrządy zmysłów i formy zewnętrzne są zawsze symetryczne. Szkielet też nie wszędzie jest kostny, u zwierząt najniższych przedstawia się w formie zarodkowej, jako struna grzbietowa (*chorda dorsalis*), która też występuje w niektórych formach ascydjów (ob. Ascidia). Osiową część szkieletu przedstawia kręgosłup (ob.), złożony zestawowo ułożonych kręgów, których wyrostki górne czyli grzbietowe tworzą jamę dla przyjęcia mózgu, gdy przednie wyrostki kręgów (żebra) tworzą jamę dla pomieszczenia organów oddechowych, w dolnej zaś części łączą się z kręgosłupem kości miednicy, stanowiące jamę niezupełnie zamkniętą, mieszczącą przyrządy trawienia. Z kręgosłupem też łączą się kończyny, najwyżej dwie pary. Organy ośrodkowe systemu nerwowego stanowią mózg i rdzeń kręgowy, od których po całem ciele rozchodzą się nerwy, jako pośredniki czucia i ruchu. Przyrządy zmysłów przed-

stawiają tu wielką rozmaitość. Natomiast przyrządy trawienia przedstawiają u wszystkich **K.** jednakie urządzenie; gęba znajduje się zawsze w części przedniej ciała, uzbrojenie jej stanowią w ogóle zęby, tylko ptaki i niektóre gady mają w ich miejsce ostre szczęki. Części organów trawienia wszędzie są te same, przedstawiając tylko pewne modyfikacje. Przyrządy oddechowe stanowią płuca lub skrzela. Organ środkowy obiegu krwi stanowi serce, którego niedostaje tylko u najniższego tu należącego zwierzęcia, lancetnika (ob. *Amfioksus*), u różnych jednak gromad przedstawia różne odmiany. Do wydzielania z organizmu części azotowych służą nerki. Rozradzanie jest zawsze płciowe, a rozdział płci jest tu ogólnem prawidłem, tylko niektóre ryby, jak *Sereanus*, są hermafrodytami; młode rodzą się żywo lub z jaj (ob. płód). Całe to skupienie ujął już Arystoteles pod nazwą zwierząt krwistych, nazwa **K.** pochodzi od Lamarcka. Arystoteles już uzasadnił ich podział na cztery gromady — ryb, gadów, ptaków i ssących; podział ten utrzymuje się dotąd, z podziałem tylko gadów na dwie gromady: płazów (*ziemnowodnych*, *skrzeków*) i gadów. Niektórzy zoologowie wyłączają obecnie lancetnika z gromady ryb i tworzą z niego oddzielną gromadę *bezczaszkowych (leptocardii)*. Por. oprócz dzieł dawniejszych Cuviera, Meckela i Müllera, Owen „On the anatomy of Vertebrates“ (3 t., 1866—8); Gegenbaur „Grundzüge der vergleichenden Anatomie“ (1870); Huxleya „A manual of the anatomy of vertebrated animals“ (1871). Ob. też literaturę pod wyrazami Zoologja, Embrjologja i Anatomja porównawcza.

Krępa albo *Krępianka*, rz. w gub. Radomskiej, pow. Iłżeckim, poczyna się pod wsią Jawor, na północ Sienna, płynie ku wschodowi i za Solcem dwiema odnogami wpada z lewego brzegu do Wisły. Długa 21 wiorst.

Krępulec, *kosodrzewina*, ob. Sosna.

Kręski (hrabia, *Krenski)* v. *Nadelwicz* odm., herb: W polu czarnem, na pagórku zielonym, pod drzewem — chart srebrny w obroży. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — chart pod drzewem. Labry czarno-srebrne.

Kręski.

Krętaczek.

Krętaczki, *krętaki (Gyrinidae)*, rodzina owadów tęgopokrywych, spokrewniona z pływakami, obejmująca drobne owady, przystosowane do życia wodnego. Mają ciało owalne, a kończyny środkowe i tylne przeobrażone są w krótkie, płetwowate narzędzia pławne, gdy kończyny przednie, postaci normalnej, używane są jako przyrządy chwytne. Każde oko podzielone jest na górne i dolne, z których pierwsze patrzy w górę, drugie na dół. Owady te gromadnie snują się na wodach słodkich i słonych, zataczając obszerne koła, a przy zanurzaniu w wodę zabierają pęcherzyk powietrza, przyczepiony do końca odwłoku.

Krętogłów (*Junx* lub *Iynx*), rodzaj ptaków z rzędu łażących, rodziny dzięciołów. Cechy ich są: dziób prosty, stożkowaty, zaostrzony, język długi wysuwalny, kolcem rogowym zakończony, nogi mierne, dwuparzystopalcowe, skrzydła mierne, ogon mierny, prawie równy. Są to ptaki drobne, obyczajami podobne do dzięciołów, lecz nie łażące po drzewach jak tamte. Owadów wyszukują na ziemi, lub wyciągają je ze szpar w korze za pomocą języka. Potomstwo wysiadują w dziurach gotowych, bez żadnego posłania, a znoszą po kilkanaście jaj, zupełnie do dzięciolich podobnych. Wogóle są samotne. Nazwisko ich pochodzi od szczególnego zwyczaju wykręcania szyją na wszystkie strony. Ubarwienie ich jest skromne, jednakowe w obu płciach. Gatunek europejski *J. torquilla*, 18 cm. długi, 29 cm. szeroki, jasno-szarawy, u nas przez lato wszędzie jest pospolity; na zimę odlatuje.

Krętogłów.

Kri, plemię indyjskie, ob. Crees.

Krieger lub **Krüger** Fryderyk Chrystjan, malarz, * w Zeucha pod Forsta 1774. Przybył w 1815 do Warszawy; malował portrety i przedmioty historyczne i kościelne. Później został profesorem malarstwa w Dreźnie i tam † 1832. — Jego córka *Lina* **K.** znaną jest w Dreźnie jako biegła malarka.

Kriegk Jerzy Ludwik, pisarz niemiecki, * 1805 w Darmsztadzie, był profesorem historji i geografji w gimnazjum we Frankfurcie nad M. † 1878. Napisał: „Das thessalische Tempel“ (Lipsk, 1835); „Die Völkerstamme und ihre Zweige“ (5 wyd., 1882); „Deutsches Bürgertum im Mittelalter“ (1868 i 1871) i in.

Kries Jan, fizjolog, * 1853 w Roggenhausen w Prusiech zach., został 1875 lekarzem, pracował w laboratorjach Helmholtza i Ludwiga, 1880 został profesorem fizjologji w Freiburgu. Badania jego tyczą się głównie fizjologji zmysłów,

zwłaszcza wzroku. Między innemi wykazał doświadczalnie, że wszystkie wrażenia barwne polegają na poczuciu trzech barw zasadniczych: czerwonej, zielonej i fjoletowej.

Krik, plemię indyjskie, ob. Creeks.

Krimmitschau *(Crimmitschau)*, m. fabryczne w saskim obwodzie Ćwikowskim, nad rz. Plisną i sasko-bawarską koleją żelazną; 24,000 m., słynie z wyrobów wełnianych i bawełnianych. W r. 1450 zajęte było przez Husytów, którzy zawarli tu przymierze (26 października) z margrabią miśnijskim.

Krissa, starożytne miasto w Focydzie, na północo-zachód od Delf, w pobliżu dzisiejszego *Krisso*. Zburzone z wyroku sądu Amfiktjonów podczas jednej z wojen świętych, a mieszkańcy zostali sprzedani w niewolę. Od niego otrzymała nazwę *zatoka Krissejska*, dzisiejsza zatoka Lepanto.

Kristijanović Ignacy, pisarz serbsko-chorwacki w narzeczu kajkawskiem, * 1796 w Zagrzebiu, kanonik tamże, † 1884, wydawał w latach 1834—50 rocznik *Danica Zagrebaczka*; oprócz tego napisał wiele dzieł religijnych, oraz „Grammatik der kroat. Mundart“ (Zagrzeb, 1837; dodatek 1840). Przełożył także niektóre części Pisma św., „Bajki Ezopa“, „Telemaka“ i w. in.

Krivoszije, włosk. *Crivoscie*, górzysta okolica w Dalmacji, okr. Cattaro, odznacza się surowym klimatem i małą urodzajnością gruntu. Mieszkańcy są narodowości serbskiej, odznaczają się wojowniczem usposobieniem.

Križko Paweł, archeolog słowieński i historyk kultury, * 1841 w Bańskiej Bystrzycy, zaczął od beletrystyki (wiersz: „Trzy brany“, nowela „Krivoprisažnik“), poczem był nauczycielem i archiwarjuszem w Kremnicach; na tem stanowisku uporządkował bogate zbiory dokumentów i wiele z nich ogłosił.

Kroacja, ob. Chorwacja.

Kroacko-sławońskie pogranicze, ob. Pogranicze Wojskowe.

Krobia (niem. *Kröben)*, miasto w w. księstwie Poznańskiem, pow. Gostyńskim, ma 1,800 m. i starożytny, godny uwagi kościół parafjalny; w XIII w. była jeszcze wsią, biskupi poznańscy mieli tu zamek.

Kroceina $C_{22}H_{14}N_4O_7S_2Na_2$, farbnik smołowcowy, tworzy proszek brunatny, który się w wodzie trudno rozpuszcza i służy do farbowania wełny. Odmianą jej jest *szkarłat kroceinowy*, również używany w farbierstwie.

Krocetyna, ob. Krocyna.

Krochmal Nachman, * 1785 w Brodach, filozof żydowski, napisał bardzo ważne religijno-filozoficzne dzieło p. t. „More Nebuche hazman“ (Przewodnik obłąkanych dzisiejszego czasu). **K.** w 1838 osiadł stale przy dzieciach swoich w Tarnopolu. Pisma jego w jedną całość zebrane miały kilka edycji. Był on gorącym zwolennikiem Hegla, którego system *filozofja filozofji* nazywał i za spokrewniony więcej z eseńskim judaizmem, niż z chrystjanizmem uważał. Studja nad pismami rzeczonego filozofa pobudziły go do zrobienia próby wynalezienia do jego idei podstawy w judaizmie i wykrycia harmonji między teologją żydowską a prawdziwą filozofją.

Krochmal, ob. Mączka.

Krocień, *kroton (Croton)*, rodzaj roślin z rodziny ostromleczowych, mający za cechy: kwiaty zwykle oddzielnopłciowe; kielich 5-działkowy, korona w kwiatach męskich 5-płatkowa, w żeńskich żadna; pręcików 10 do 12, osadzonych na osadniku; owoc 3-orzeszkowy; należą tu zioła, krzewy i drzewa w krajach gorących w 500 około gatunkach; wiele z nich zawiera soki żywiczne balsamiczne i kory aromatyczne, inne zalecają się wonią kwiatów i liści, niektóre dostarczają lekarstw. *C. cascarilla*, krzew w Ameryce połud. i na Antyllach; sądzono dawniej, że z niego pochodzi wszystka kora kaskarylowa (ob. Kaskaryla). *C. cascarilloides*, na Haiti, również dostarcza znacznej ilości kory kaskarylowej. *C. chamaedrofolium*, *C. coccineum*, *C. corylifolium*, dostarczają olejków używanych przeciw wrzodom i ranom. *C. draco*, w Meksyku, w stwardniałym swym soku wydaje wyborny gatunek krwi smoczej *(Sanguis Draconis)*. *C. elenteria*, na wyspach Bahama, dostarcza najznaczniejszej ilości kory kaskarylowej. Z *C. sloanei* kora używa się przeciw febrze. Z *C. antysyphiliticum* liście używają się jako środek moczopędny i przeciw wrzodom syfilitycznym. Z *C. origanifolium*, w Indjach Zachodnich, wycieka przez nacięcie sok żółty, balsamiczny, używany tam pod nazwą *balsamu kopajwowego z Domingo*. *C. pseudochina*, małe drzewko w Meksyku, dostarcza kory, która pod nazwą *kopalchi* używa się w swej ojczyźnie jak china, w Europie wszakże przyjęcia nie znalazła. Najbardziej używanym gatunkiem jest **K.** *przeczyszczający (C. tiglium)*, dostarczający ziarn używanych w Indjach Wschodnich jako środek przeczyszczający, drastyczny; były one też sprowadzone do Europy pod nazwą *ziarn granadylowych* lub *moluckich*, obecnie używa się tylko wyciskany z nich olej *krotonowy* (ob.). Niektóre gatunki hodują się jako ozdobne w cieplarniach.

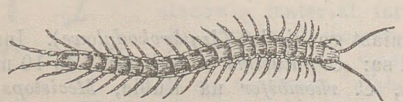
Krocień. *a* Kwiat męski przecięty. *b* kwiat żeński, *c* owoc.

Krocionogi, *tysiąconogi, wielonogi, wije (Myriapeda)*, gromada zwierząt z typu stawonogich, obejmująca zwierzęta lądowe, z głową oddzieloną i licznemi, dosyć jednostajnemi stawami, o jednej parze czułków i licznych parach nóg, oddychające dychawkami. Jest to gromada nieliczna i była dawniej łączona z owadami lub skorupiakami. Ciało ich jest walcowate lub spłaszczone; na każdym pierścieniu osadzoną jest jedna lub dwie pary nóg. Oczy, zebrane w grupy, osadzone są przy podstawie rożków; gębę uzbrajają dość mocne szczęki. Budowa organów wewnętrznych **K.** zgodna jest z budową owadów, układem nerwowym zbliżone są do

Krocionóg.

pierścienic, centralnym przyrządem krążenia jest wydłużone naczynie grzbietne. Płeć mają rozdzieloną. Samice są zwykle większe, jaja składają w ziemi; młode odbywają niejakie przemiany. Żyją pod kamieniami, korą drzew, w miejscach ciemnych, wilgotnych i w ziemi. Znanych jest 500—600 gatunków, głównie w okolicach zwrotnikowych. Dzielą się na dwa rzędy—*tęporożne (Chilognatha)* i *ostrorożne (Chilopoda)*; pierwsze mają ciało walcowe, żywią się gnijącemi częściami roślinnemi, drugie płaskie, karmią się drobnemi zwierzątkami. Do pierwszych należą *skulica (Glomeris)*, podobna do stonogów, *krocionóg (Julus)*, mający własność zwijania się w

Skolopendra.

krąg, przyczem leży nieruchomo; *J. sabulosus*, 4 cm. długi, znajduje się często pod mchem i kamieniami. Do drugich—*tysiąconóg, parecznik (Scolopendra)*, zwierzę płaskie, długości do 20 cm., drapieżne, ze szczęki wydziela jad, którym zabija napastowane zwierzęta; u człowieka ukąszenie ich sprawia tylko zapalenie. *S. lucasi* żyje na wyspach oceanu Indyjskiego, niektóre gatunki w Europie płd. Do krajowych należą: *drewniak (Lithobius)* i *ziemniak (Geophilus)*. Specjalne prace o **K.** są: Brandta, Gervais'go, Newporta, Fabra, Saussure'a, Kocha i in. Por. Słósarski „Materjały do fauny wijów krajowych“ (Pam. Fizjogr., 1883).

Krocionóg, ob. Krocionogi.

Krocyna $C_{58}H_{86}O_{31}$, substancja znajdująca się w owocach gardenji, daje się wydzielić z jej wyciągu alkoholowego. Jest to proszek czerwony, bezwonny, rozpuszczalny w wodzie w barwie żółtej. Gotowana z kwasami rozszczepia się na cukier i czerwoną *krocetynę* $C_{34}H_{46}O_{11}$, która barwi na zielono-żółto tkaniny, bejcowane solami cynkowemi, ale barwa ta traktowana wodą amonjakalną staje się jasno-żółtą. Żółte szaty mandarynów farbowane są krocetyną.

Krogulec, ptak, ob. Sokół.

Krogulski Józef, kompozytor, * 1817 w Tarnowie w Galicji, z ojca *Michała Krogulskiego*, także muzyka i kompozytora kościelnego († 1859). Kształcił się pod kierunkiem ojca; od 1838 był dyrektorem muzyki chóru ks. Pijarów w Warszawie i nauczycielem śpiewu w zakładzie naukowym Sióstr Miłosierdzia; † 1842. Oprócz „Zbioru śpiewów kościelnych”, zawierającego 10 mszy na kilka głosów i organ, napisał 2 kantaty, nieszpory, psalm 132, 3 hymny, oratorjum wielkopiątkowe, Miserere, Requiem, kompozycję z chórami i okiestrą p. t. „Karawana”, 2 kwartety i wiele innych utworów drobniejszych. Por. J. M. Wiślickiego „Józef Krogulski jako kompozytor religijny” (Warsz., 1843).

Krogulski Władysław, aktor i muzyk, syn Józefa, * 1840 r., kształcił się w konserwatorjum w Warszawie. Napisał około 30 kompozycji religijnych, a kilkaset salonowych.

Kroja, rzeka w gubernji Kowieńskiej, wypływa w powiecie Szawelskim z jeziora Gudele przy wsi t. n., płynie koło miasteczka Ligum i Pokroje i w powiecie Poniewieskim pod wsią Liberyszki wpada z prawego brzegu do *Muszy*. Długa 39 wiorst.

Krojanka, miasto w pruskiej regencji Kwidzyńskiej, okręgu Złotowskim, nad rzeką Glumią, ma 3,400 miesz.

Kroje, herb: W polu czerwonem —trzy srebrne kroje w gwiazdę. U szczytu ogon pawi. W odmianach nad jednym z górnych krojów bywa krzyżyk.

Kroje.

Krok, długość drogi, o jaką się posuwamy przy chodzie (ob. Chód) za każdem przesunięciem nogi. Długość i trwanie **K.** zależy od wysokości i innych właściwości chodzącego; przy chodzie zwykłym wynosi około 0,75 metra. Wojsko przy marszu wykonywa 114—120 **K.** na minutę. Na przejście kilometra potrzeba 15—11, na przebieżenie około 7 minut.—Niekiedy używa się **K.** jako miary długości, a wtedy liczy się w ogólności 1,000 **K.** na milę geograficzną czyli 7,42 kilometra. Do mierzenia liczby wykonanych **K.** służy *odometr* (ob.).

Krok, pogański książę czeski, odnaczający się mądrością. Miał trzy córki: Kazi, Tetę i Libuszę. Jeżeli był postacią historyczną, mógł żyć około r. 700 po Chr.

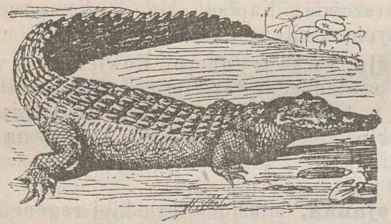
Krokidolit, minerał z rzędu krzemianów, z grupy amfibolu, występuje w masach drobnoziarnistych, włóknistych, o włóknach podobnych

do azbestu, niebieski, słabego połysku lub matowy, twardość 4. Jest to krzemian sodu i żelaza. Znajduje się głównie w Afryce płd. nad rzeką Oranje.

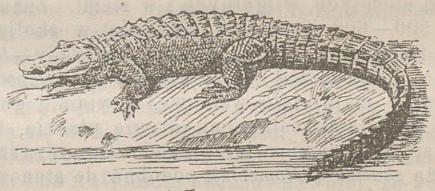
Krokier, sławny lekarz w Polsce, w pierwszej połowie XVII w. Wysłany przy poselstwie księcia Zbaraskiego do Turcji, wyleczył tamże matkę sułtana Walidę i tym sposobem przyczynił się wiele do pomyślnego rezulatu misji.

Krokiew, w wiązaniu dachowem belki pochyłe, parami z sobą się łączące, do których przybijają się łaty lub deski, stanowiące podporę dla właściwego przykrycia dachowego. Ob. Dach.

Krokodyle *(Crocodilia)*, rzęd gadów (ob.), przez wielu jednak łączony z jaszczurkami lub wężami; obejmuje gady pokryte tarczami kościstemi, z zębami klinowato osadzonemi w kościach szczękowych, z 4 nogami, po części zaopatrzonemi w pazury, i z długim ogonem, zaopatrzonym w wysoki kościany grzebień. Ze wszystkich obecnie żyjących gadów **K.** najwięcej zbliżają się do ssących; są to gady wodne, znacznej wielkości. Szczęka górna złączona jest nieruchomo z czaszką, liczba kręgów odpowiada liczbie kręgów u ssących, z wyjątkiem kręgów ogonowych, które są bardzo liczne. Żebra liczne połączone są z sobą nieruchomo; mostek długi, chrząstkowaty; kości barkowe nie posiadają obojczyków; kończyny krótkie. Oczy zaopatrzone są trzema powiekami; nozdrza mogą być zamykane błoną skórną. Jama piersiowa oddzielona od brzusznej rodzajem błony podpiersiowej. Serce jest tu najdoskonalej urządzone z pomiędzy wszystkich gadów i przedstawia już podział na serce prawe, żylne, i lewe, tętnicze. Rozróżniają się trzy grupy **K.**, z których dwie *Teleosauria (Amphicoelia)* i *Steneosauria (Opisthocelia)* obejmują formy zaginione z perjodu jurajskiego. Tylko grupa trzecia *Crocodilia (Procoelia)* utrzymała się dotychczas od perjodu jurajskiego. Są to jaszczurki pancerzowate, o kręgach wklęsło-wypukłych, z długim ścieśnionym ogonem, którego strona grzbietowa posiada grzebień kościsty, podwójny, w końcu w jeden się łączący. Nogi przednie mają 5 palców wolnych, tylne 4, spięte błoną. Żyją przy ujściu i w lagunach wielkich rzek w ciepłym klimacie i w nocy wychodzą za zdobyczą. Na lądzie ciężko się poruszają. Jaja o twardej skorupie, postaci i wielkości gęsich, składają w piasku nadbrzeżnym. Należą tu trzy rodziny: 1) *Crocodilidae* — mają nogi tylne spięte całą błoną, tarcze kostne tylko na grzbiecie. *Krokodyl (Crocodilus)* o pysku zwężonym, **K.** *pospolity (C. vulgaris)*, do 7 m. długi, spód ciała ma brudno żółty, grzbiet trawiasto zielony, lub bronzowy z plamkami czarnemi na grzbiecie. Zamieszkuje Nil, Senegal, Gambię i Niger; straszny dla ludzi i zwierząt; ichneumon (ob.) i ostrzegacz (ob.) wyjadają mu jaja, nadto ten drugi za zbliżaniem się **K.** wydaje głos piskliwy. Na lądzie ociężały, pływa i porusza się w wodzie doskonale, wynurzając się z niej co 10 minut dla oddechu. W południe wygrzewa się chętnie na ławicach piaszczystych, ze zmierzchem rozpoczyna polowanie na ryby i na zwierzęta pojące się na brzegu. Samica składa 20—90 jaj, wielkości gęsich, ale z miękką skorupą wapienną, uważane za przysmak przez krajowców, którzy też jedzą jego mięso, chociaż wydaje silną woń piżmową. Egipcjanie starożytni w jednych okolicach czcili **K.**, w innych wszakże prześladowali go i tępili; na widok człowieka miał on wylewać łzy i natychmiast go zjadał *(łzy krokodylowe)*. Inne gatunki są: *C. palustris* w Azji płd. do 10 metrów długi, *C. rhombifer* na Kubie, *Mecistops cataphractus* na wybrzeżu zach. Afryki, *Osteolaemus frontatus* o pysku szerokim, tamże. 2) *Gavialidae* o pysku wydłużonym, ob. Gawjal. 3) *Alligatoridae*, o pysku szerokim i z tarczami poodzielanemi na stronie brzusznej; błona spinająca nogi tylne nierozwinięta. Żyją wyłącznie w Ameryce. *Kajman (Alligator mississippiensis, A. lucius)*, do 5 m. długi, z pyskiem podobnym do szczupakowego, na stronie górnej brudnozielonawy, żyje w wodach Ameryki płn. do 35° szer.; na lądzie niezgrabny i tchórzliwy, jest nieco śmielszy w wodzie, a niebezpieczny tylko podczas parzenia. Na zimę kryję się w mule. Karmi się głównie rybami, samica strzeże młodych przed żarłocznością samca. Skóra *(skóra krokodylowa)* garbuje się i używa na wyroby, tłuszcz używa się na smary.—*Szakar (Jacare latirostris* i *J. sclerops)*, długości 3—4 m., żyją w spokojnych rzekach i wodach stojących Ameryki płd. *Kajman czarny (J. nigra)*, do 6 m. długi, czarny, z plamami żółtemi, w Ameryce środkowej, jest postrachem krajowców. Por. Strauch

Krokodyl.

Kajman.

„Synopsis der gegenwärtig lebenden Crocodile“ (1866); Rathke „Untersuchungen über die Entwicklung und den Körperbau der Crocodile“ (1866).

Krokodylowa rzeka, ob. Limpopo.

Krokodylowa skóra, skóra aligatora, ob. Krokodyl.

Krokodylowe łzy, łzy obłudne, ob. Krokodyl.

Krokoit, ob. Ołowiane rudy.

Krokonowy kwas, $C_5H_2O_5$, kwas organiczny, żółty, krystaliczny, wydający sole barwy szafranu *(crocus)*, skąd nazwa. Otrzymuje się przez wprowadzenie tlenku węgla do potasu stopionego. Odkrytym został przez Gmelina.

Krokosz *(Carthamus)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechujący się kielichem jajowatym, łuskowatym, dachówkowato ułożonym, kwiatkami rurkowatemi, dwupłciowemi i nasionami gładkiemi, jajowato-4-kątnemi. Z 20 gatunków ważnym jest *C. tinctorius* jako roślina farbierska; roczna ta roślina rośnie dziko w Indjach wsch., Egipcie i Europie połud., w Europie środkowej się uprawia. Łodyga dochodzi 1,5 m. wysokości, liście owalne, ząbkowane; kwiaty z początku żółte, następnie czerwone, są zebrane w baldaszkogrona. Nasiona wydają dobry olej, korzeń był polecany przeciw tasiemcowi. Korony kwiatowe wysuszone stanowią materjał farbierski, zwany *krokoszem (saflor)*; kwiaty te wysuszone są czerwone, słabej wo ni. Najlepsze gatunki są: wschodnio - indyjski, egipski i hiszpański; pachodzące z Ameryki i różnych stron Europy są daleko gorsze. **K.** zawiera dwa barwniki: *żółty*, w wodzie rozpuszczalny, i *czerwony—kartaminę* (ob.), rozpuszczalny tylko w wyskoku i alkaljach. W farbierstwie używa się tylko czerwieni krokoszowej po oddaleniu barwnika żółtego. **K.** używanym już był przez Tyryjczyków; Chińczycy otrzymują z niego farbę zwaną *bing*, w Europie zaczęto go używać od w. XVII, obecnie z powodu nietrwałości mniej się używa. Kartamina znajduje się w handlu pod nazwą czerwieni roślinnej, hiszpańskiej, portugalskiej i z dodatkiem sproszkowanego talku i kilku kropel oliwy stanowi *róż*, który dawniej bywał ropuszczonym *(rouge à la goutte)*, roztarty na papierze *(rouge à feuilles)*, w małych łuskach *(rouge en ecailles)*, albo na małych spodkach *(rouge en tasses)*, obecnie znajduje sie w handlu tylko w postaci proszku; używa się na pięknidło, albo do malowania na aksamicie i papierze.

Krokosz. *a* kwiat.

Krokształyn (z niem. *Kragstein)*, kamień z muru wystający, konsola kamienna (ob. Konsola).

Krokowski, *Krukowski (Krockow)*, herb: W polu czerwonem—trąba czarna z czarnem nawiązaniem, w złoto oprawna, na czarnych dwóch nogach ptasich ze złotemi szponami. U szczytu dwie ręce zbrojne do góry złożone. Są liczne odmiany tego herbu, które podaje hr. J. Ostrowski w swojej „Księdze herbowej“.

Krokowski.

Krolmus albo *Grolmus* Wacław, patrjota, pisarz i archeolog czeski, * 1787 we wsi Brzeźince, w powiecie Bolesławskim w Czechach, † 1861 w Pradze; nauki gimnazjalne odbył w Mladej Bolesławi i w Czeskiej Lipie, od 1811 studjował filozofję w Pradze, następnie od 1813 teologję w Litomierzycach. Wyświęcony 1815 r. na księdza, został 1818 r. proboszczem w Nowej Lysie, gdzie przełożywszy *Agendę* na język czeski, wykonywał podług niej obrządki kościelne i dla akatolików. Oskarżony z tego powodu przed konsystorzem, przeniesiony był 1819 r. na kapelana do Mszena; następnie z przyczyny nieporozumień z konsystorzem litomierzyckim przeniesiony znowu 1823 r. na kapelana do Brzozna; tegoż jednak roku został eksposytą w Krzesejnie nad Ohrzą, a 1832 plebanem w Zwikowcu, w r. 1840 w skutek nieporozumień z miejscowym kolatorem przeniósł się do Pragi, gdzie przemieszkiwał aż do śmierci, częste czyniąc wycieczki w rozmaite strony Czech, dla wyszukiwania starożytności, rozkopywania grobowisk pogańskich, zbierania pieśni, powieści i gadek ludowych. W marcu 1848 wybrany do komitetu narodowego w Pradze, po wypadkach w Zielone świątki aresztowany, przesiedział 10 tygodni w więzieniu; po uwolnieniu był czas jakiś starostą sekcji małostrańskiej Lipy słowiańskiej. Resztę życia przepędził wyłącznie na badaniu starożytności pogańskich Słowian i rozkopywaniu grobowisk. Wydał: książkę do nabożeństwa p. t. „Svietlo života“ (1830); „Obrana pravdy katolické“ (1843); „Popsáni pamieti hodnych vieci chramu sv. Vita, kaple sv. Vaclava i t. d.“ (Praga, 1844); „Staročeské poviesti, zpievy, slavnosti, hry, obyczeje a náplevy ohledem na bájeslovi czeskoslovanské“ (wyd. pod pseud. *Sumlork*, 12 zesz., Praga, 1845—1857), zbiór dający bogaty materjał, jednak bez ładu i krytyki; „Kronika vszech povodni, posloupnych let w kralovstvi českém“ (Praga, 1845); „Posledni bojisztie Czernoboha s runami na Skalsku“ (Praga, 1844) i w. in.

Kromer *(Cromer)*, herb: Na tarczy ściętej w polach czerwonych, w górnem—pół orła srebrnego z wieńcem wawrzynu na szyi, w dolnem na małej tarczy w polu srebrnem—pas poprzecz-

ny czerwony. U szczytu pół dwugłowego orła czarnego. Nadany Marcinowi Kromerowi, w r. 1552.

Kromer.

Kromer Marcin.

Kromer Marcin, * 1512 w Bieczu, † 1589. Pochodząc z rodziny mieszczańskiej, w nauce mógł jedynie znaleźć środek zapewnienia sobie wydatnego stanowiska w społeczeństwie. Pilnością i zdolnościami okazanemi w czasie pobytu w akademji krakowskiej (od 1528) zjednał sobie poparcie Jana Chojeńskiego, biskupa przemyskiego zawiadującego kancelarją koronną. Wysłany przezeń za granicę, zwiedził Niemcy i udał się do Włoch, gdzie studjował prawo (w Bolonji) i teologję (w Rzymie), po której ukończeniu obrał sobie zawód duchowny. Za powrotem znalazł **K.** nowego protektora w Gamracie, biskupie krakow. (Chojeński † 1538), który go zrobił swoim sekretarzem i obdarzył licznemi beneficjami. Towarzysząc biskupowi na synod piotrkowski (1542) i krakowski (1549), dał się poznać ze swej nauki i wymowy. Otrzymawszy miejsce sekretarza przy królewiczu Zygmuncie Auguście, bawił jakiś czas na Litwie. Zyskawszy względy królewicza, został przez niego po wstąpieniu na tron osypany godnościami i beneficjami (szlachectwo, kanonja warmińska i t. p.) i był używany do załatwiania ważnych spraw dyplomatycznych. Posłował do Rzymu (w 1548), a następnie jako pełnomocnik Rzeczypospolitej bawił przez lat kilka w Wiedniu przy Karolu V i Ferdynandzie, załatwiając liczne sprawy, dla których odbywał podróże to do Frankfurtu nad Menem, to na sejmy cesarstwa, to na sobór trydencki. Ferdynand wielce cenił **K.** i obdarzał go hojnie (herby, opactwo welehradzkie). Wróciwszy do kraju 1566, brał czynny udział w sprawach publicznych; był na sejmie lubelskim 1569, godził Danję ze Szwecją. Hozjusz (ob.), wyjeżdżając do Rzymu, zdał **K.** zarząd biskupstwa (1569), co jednak wywołało żywą opozycję stanów pruskich, zasłaniających się przywilejem, dozwalającym zasiadać na stolicy biskupiej rodowitym tylko Warmijczykom; opozycja ta ponowiła się po śmierci Hozjusza 1579, przy obiorze **K.** przez kapitułę biskupem warmijskim. Jak pierwszym razem rozkaz papieski, tak teraz poparcie Stefana Batorego uśmierzyło krzyki niechętnych. Odtąd **K.** przesiadywał w Heilsbergu, zajmując się gorliwie sprawami biskupstwa i bibljoteką kapituły. Mimo swego wysokiego stanowiska kościelnego i wielkich dochodów pędził ciche i pracowite życie, poświęcając noce piśmiennictwu. Gorliwość o dobro religji nie przechodziła u niego w fanatyzm, jakkolwiek walczył z różnowiercami, jednak żył z nimi w dobrych stosunkach. Z licznych pism **K.**, przeważnie w języku łacińskim, najwięcej mu sławy zjednało „Martini Cromeri de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX" (Bazylea, u Jana Oporina, 1555). Mieszczą się tu dzieje Polski do 1506 r., napisane z pomocą poprzednich kronikarzy, głównie Długosza i dokumentów, z jakiemi się zapoznał **K.** przy porządkowaniu archiwum koronnego. Dzieje te miały kilka wydań i były przełożone na niemiecki przez Henryka Pantaleona w Bazylei 1562 i na polski przez Marcina Błażowskiego (ob.) w 1611 w Krakowie i 1767 w Warszawie.—Drugą, mniejszą rozmiarami, ale wyborną pracą, była: „Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo" (Kolonja, 1577). Przekład polski Wł. Syrokomli wyszedł w Wilnie, 1853 p. t. „Polska, czyli o położeniu, urzędach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego przez Marcina Kromera". Mniejszej wagi i mało znane dla wielkiej rzadkości są pisma **K.** treści polemiczno-religijnej, jak „Mnich", składający się właściwie z 4 oddzielnych pism: „O wierze i nauce luterskiej. Rozmowa pierwsza dworzanina z mnichem" (Kraków u Łazarza, 1553); „Czego się chrześcijański człowiek dzierżeć ma" (t., 1552); „O kościele bożym albo chrystusowym" (t., 1553) i „O nauce kościoła świętego" (1554). Jakkolwiek przeznaczone dla ogółu, pisma te przystępne były tylko fachowym dla zbytniej subtelności wywodów teologicznych, to też **K.** sam przerobił, rozszerzył i wydał je po łacinie p. t. „Monachus, sive colloquiorum de religione libri quatuor" (Kolonja, 1568). Z innych licznych pism łacińskich **K.**, tak wierszem, jak prozą (mowy, listy, poematy, przekłady z greckiego Focylidesa i Jana Chryzostoma), które wymienia Starowolski (ob.) w swej „Hecatontas" i Bentkowski (t. II, str. 715 i 16), zaznaczyć musimy jako osobliwość: „Musica figurata, Martino Cromero Bieczensi auctore. Impressum Cracoviae per Hieronimum Vietorem A. D; 1534" (Karasowski, *Rys. hist. epoki polsk.*, str. 154). Jest to najdawniejsze dziełko muzyczne u nas wydane. Liczne rękopiśmienne prace i korespondencja **K.** mieści się w bibljotekach: petersburskiej, Ossolińskich, heilsberskiej, tudzież archiwach szwedzkich, w których to ostatnich znalazł ciekawe listy Prowe i wydał w dziele „Mittheilungen aus schwedischen Archiven und Bibliotheken" (Berlin, 1853). Obszerną biografję **K.** na-

pisał po niemiecku Eichhorn Antoni, kanonik warmiński (1869), p. t. „Der ermlandische Bischof Martin Kromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst“ (Brunsberga, 1868). Po polsku mamy źródłową pracę Cyprjana Walewskiego (ob.), wydaną po śmierci autora p. t. „Marcin Kromer“ (Warszawa, 1874).

Kromierzyż, ob. *Kremsier.*

Kromno *(Krommenan, Krummenan)*, herb: W polu srebrnem—pas czarny poprzeczny z blankami u góry. U szczytu między dwoma srebrnemi skrzydłami pół męża bez rąk, czarno ubranego z białym kołnierzem i czapką czarną śpiczastą o białym wyłogu, z 4-ma piórkami kogucie-mi. Labry czarno-srebrne.

Kromno.

Kromołów, osada w gub. Kieleckiej, powiecie Olkuskim, nad Wartą, która tu bierze początek z małego strumyka, wypływającego z pod kaplicy św. Jana. Kromołów liczy 1,670 miesz.

Kromwell Oliyier, ob. Cromwell.

Kromy, miasto powiatowe gubernji Orłowskiej, nad rzekami Kromą i Niednią; liczy 5,429 miesz. (1897). Założone 1593, było obwarowane na obronę granic od Tatarów krymskich.—*Kromski powiat*, ma 110,860 miesz. na 1,926 w. kw.; powierzchnia w ogólności równina, skropiona rzeką Oką i jej dopływami; grunt przeważnie gliniasty i piaszczysty, na południe od Oki czarnoziem. Mieszkańcy obok rolnictwa zajmują się hodowlą bydła, ogrodnictwem i rybołówstwem.

Kronach, miasto okręgowe w bawarskiej prowincji Frankonji Wyższej, przy zbiegu rzek **K.**, Rodach i Haslach, ożywiony przemysł i handel, oraz 4,200 miesz. W pobliżu stara twierdza Rosenberg.

Kronawetter Ferdynand, polityk austrjacki, * 1833 w Wiedniu, syn rzemieślnika, studjował prawo na uniwersytecie wiedeńskim, po uzyskaniu stopnia doktora wstąpił na służbę do wiedeńskiego magistratu. Pomimo tak podrzędnego stanowiska postawił swą kandydaturę na wyborach i dzięki swej wymowie został 1873 wybrany do rady państwa, gdzie przyłączył się do frakcji demokratycznej i krzykliwą opozycją swoją utrudniał niejednokrotnie bieg obrad. Powtórnie wybrano go 1879 i 1885 i 1892.

Kronbauer Rud. Jar., pisarz czeski, * 1864, kształcił się na wydziale prawnym, poczem poświęcił się literaturze i dziennikarstwu. Ogłosił: „Z poslednich stanic“ (1890), nowela „Alma“ (1890); „Svietla v duszevnich temnotách“ (1895); „Ze svieta a pro sviet“ (1894); „Na pranyrzi“ (1899); „Sjezd a jiné novelly“ (1899).

Krone Karol, pseudonim powieściopisarki duńskiej *Tekli Juel*, * 1835, córki kapitana Svensena w Kopenhadze, zaślubionej porucznikowi Juel w r. 1866. **K.** napisała: „Doktor H.“ (1861); „Planterens Datter“ (1864): „Hans Lindberg og Jeppa“ (1866); „Bonden og Twillingerne“ (1868); „Gold“ (1869); Aaget“ (1871); „Zigeurnerbarnet“ (1871); „Karen“ (1874); „Jan Mikkel“ (1860); „Den sorte Raon“; „Barnling kjärlighed“ (1866) i inne.

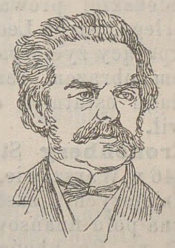
Kronecker Leopold, matematyk, * 1826 r. w Lignicy, † 1891 w Berlinie, studjował matematykę w Berlinie, Bonn, Wrocławiu, od 1861 r. był docentem, od 1883 profesorem uniwersytetu berlińskiego, od 1860 członkiem tamecznej akademji nauk. Był znakomitym algebraistą, podał znaczną liczbę nowych dowodzeń, ulepszył twierdzenie Abla o nierozwiązalności równań stopnia wyższego nad piąty, i w ogólności opracował znaczną liczbę zadań, tyczących się funkcji eliptycznych. Rozprawą: „Grundzüge einer arithmetischen Theorie der algebraischen Grössen“ (1882) zwrócił uwagę na filozoficzne pojęcie liczby. Wykłady jego, „Vorlesungen“ wydali Hensel i Netto (od 1894), „Gesammelte Werke“ wydała akademja nauk w Berlinie.

Kronenberg, gmina miejska w regencji prusskiej Düsseldorfskiej, okr. Mettmann, składa się 73 miejscowości, posiada liczne fabryki żelaza i 8,800 miesz.

Kronenberg (baron) v. *Strugi* odm., herb: W polu czerwonem—trzy prawo-ukośne rzeki srebrne. Nad hełmem w koronie baronowskiej—5 piór strusich: dwa srebrne między trzema czerwonemi. Labry czerwono srebrne. Godło: „Labor“ (trud). Nadany w 1897.

Kronenberg.

Kronenberg Leopold.

Kronenberg Leopold, zasłużony przemysłowiec i finansista polski, * 1812 r. w Warszawie, † 1878 r. w Nicei, stał przez długi czas na czele całego ruchu ekonomicznego w Królestwie Polskiem, a wytrwałą i pomyślną pracą nagromadzone w rękach jego znakomite środki majątkowe stały się podstawą czynnej, śmiałej i pożytecznej dla kraju działalności. Jego bezpośredniej inicjatywie, albo przynajmniej silnemu udziałowi, zawdzięcza się utworzenie licznych instytucji finansowych, które zapewniły byt znacznej

części inteligencji krajowej, dla której zamknęły się dawniejsze drogi działalności i bytu. Kolej Terespolska i Nadwiślańska zbudowane zostały pod jego kierunkiem, a z administracji drogi Wiedeńskiej usunął żywioł niemiecki. Miał znaczny udział w rozwoju przemysłu cukrowniczego, w przedsiębierstwach górniczych i w zakładaniu różnych fabryk. Bank handlowy, towarzystwo warszawskie ubezpieczeń od ognia, kasa przemysłowców warszawskich, są—można powiedzieć—dziełem **K.** Pod jego wpływem przekształcił się urząd starszych kupiectwa i powstał komitet giełdowy w Warszawie, powaga jego przyczyniła się do powstrzymania naszego rynku handlowego od ryzykownych spekulacji i uchroniła go od gwałtownych wstrząśnień, którym uległy kraje daleko bogatsze. W towarzystwie kredytowem miejskiem, towarzystwie wzajemnego kredytu i innych nowych instytucjach finansowych niemniej był żywym uczestnikiem i sumiennym doradcą. Pod jego zarządem powstały szkoły techniczne przy kolei Wiedeńskiej i Nadwiślańskiej, oraz kasy przezorności przy tychże drogach, a z własnych funduszów założył szkołę handlową wyższą w Warszawie. Zakupieniem *Gazety Codziennej* (następnie *Polskiej*) i powierzeniem jej redakcji Kraszewskiemu 1859, przyczynił się niemało do podniesienia dziennikarstwa warszawskiego. Kierunek pozostałego po nim domu bankierskiego i związanych z nim przedsiębierstw przeszedł w ręce trzech jego synów: Stanisława, Leopolda i Władysława. Dom bankierski został zlikwidowany i zamknięty w r. 1897, a interesa wielu towarzystw akcyjnych, jako Banku Handlowego, Dr. żel. Warsz.-Wiedeńskiej prowadzi obecnie najmłodszy syn zmarłego, baron Leopold Kronenberg (ob.). Wyczerpujący życiorys **K.**, któryby musiał być zarazem obrazem rozwoju ekonomicznego kraju w ciągu ostatnich dwudziestu lat, dotąd się nie zjawił.

Kronenberg Stanisław Leopold, syn pop., * 1846 w Warszawie, † 1894 tamże; był jednym ze zdolniejszych, a zasłużonych pracowników w kraju, na polu finansowo-ekonomicznem od 1872 do 1887 r. Po ukończeniu gimnazjum realnego w Warszawie, a następnie Szkoły Głównej w r. 1867 ze stopniem magistra praw i administracji, udał się za granicę, gdzie po 2-letnich studjach nad ekonomją polityczną i nauką o finansach, otrzymał w Heidelbergu stopień doktora filozofji (cum laude) w roku 1869. W czasie wojny francusko-pruskiej brał udział w obronie Paryża w armji republikańskiej, z której wyszedł ze stopniem porucznika, ozdobiony legją honorową. Po powrocie do kraju, po śmierci ojca swego, objął kierunek rozległych spraw, dotyczących rozwoju przemysłu i dróg żelaznych w Król. Polskiem. Był prezesem drogi żelaznej Terespolskiej i Nadwiślańskiej, banku handlowego w Warszawie, faktycznym kierownikiem drogi żelaznej Warsz.-Wiedeńskiej i wielu innych instytucji krajowych. Wspierał wydawnictwo *Gazety Polskiej*, *Nowin*, *Bibljoteki Umiejętności prawnych*, nadto wydał własnym kosztem „Dzieje Ziemi Kujawskiej“ przez A. Pawińskiego. Własne prace w języku ojczystym, treści ekonomicznej i finansowej, zamieszczał w ówczesnym *Ekonomiście*. Nadto po wojnie francusko-pruskiej, napisał i wydał: „Campagne” (1870—71); „Quelques souvenirs et appréciations par un ex-officier d'infanterie” (Paris, 1871, 8⁰). Inteligentny i zdolny, posiadał wszystkie przymioty zacnego człowieka i obywatela, szczerze oddanego interesom rodzinnego kraju. Pracował gorliwie i z zapałem do r. 1887, t. j. dopóki choroba nerwowa nie pozbawiła go zdolności do pracy.

Kronenberg Stan.

Kronenberg Władysław Edward, brat młodszy Stanisława, * 1848 r. w Warszawie, † 1892 r. w Cannes; nauki gimnazjalne przeszedł w Warszawie, poczem wstąpił do Szkoły Centralnej w Paryżu, którą ukończył ze stopniem inżyniera. Po powrocie do kraju pracował czas jakiś w fabrykach cukru, nie zaniedbując teoretycznych studjów technicznych. Był założycielem i wydawcą *Przeglądu technicznego*, opracował wielki projekt bulwarów miejskich nad Wisłą, brał czynny udział w zarządzie drogi żel. Terespolskiej i Nadwiślańskiej, gorliwie opiekował się szkołą techniczną krajową na Pradze, której przez 10 lat był kuratorem, zaprojektował i wybudował warsztaty tkackie w Błesznie pod Częstochową. Gruntownie wykształcony muzyk, ogłosił próby swego talentu pod pseudonimem „Wieńca“. Skromny w zaspokojeniach potrzeb własnych zapisał się w pamięci społeczeństwa hojną ofiarą 250,000 rubli, na polepszenie bytu sierot w zakładach Warsz. Tow. Dobroczynności.

Kronenberg Wład.

Kronenberg Leopold.

Kronenberg Leopold Juljan, baron, brat poprzednich, * 1849 r. w Warszawie. Po skończeniu gimnazjum IV w roku 1866 uczęsz-

czał na wydział prawny b. Szkoły Głównej, a następnie kształcił się w Bonn i Poppelsdorfie na studjum rolniczem. Czas jakiś, za życia ojca swego, kierował filją Warszawskiego Banku Handlowego w Petersburgu, a w r. 1887 zmuszony był, z powodu choroby brata Stanisława, ująć ster zarządu kolei Terespolskiej, Nadwiślańskiej, War.-Wiedeńskiej i banku handlowego. Niezależnie od zajęć obowiązkowych bierze szeroki udział w rozmaitych instytucjach użyteczności publicznej: jest prezesem Tow. Wzajemnej Pomocy artystów muzyki, czynnym członkiem komitetu budowy Politechniki w Warszaszawie i t. d. Wysoce wykształcony muzycznie znany jest jako utalentowany kompozytor pod pseudonimem „Wiejskiego“. W r. 1893, w uznaniu pożytecznej działalności na polu przemysłu i handlu został obdarzony dziedzicznym tytułem barona cesarstwa Rosyjskiego.

Kronenbergowa Józefina, z domu *Reszke*, kształciła się w śpiewie w Paryżu. Karjerę sceniczną rozpoczęła 1872 r. w weneckiem teatrze „Malibran“, jako Małgorzata w „Fauście“ Gounoda i występowała do 1884, t. j. do zamążpójścia za Leopolda Kronenberga. Od r. 1875 do 1879 była prymadonną opery paryskiej, następnie trzy lata spędziła w Madrycie i Lizbonie i wielokrotnie występowała w Warszawie, oddając całkowity dochód swój na różne cele filantropijne, † 1891.—Dwaj jej bracia, Jan i Edward Reszkowie, są również znakomitymi śpiewakami opery paryskiej.

Krones Franciszek Ksawery, historyk austrjacki, * 1835 na Morawach, studjował filozofję i historję w Wiedniu, 1857 r. został profesorem uniwersytetu tamże. Napisał: „Umrisse des Geschichtslebens der deutsch-oesterreichischen Ländergruppe vom 10—16 Jahrhundert“ (1863); „Zur ältesten Geschichte der Freistadt Kaschau“ (1864); „Die oesterreichischen, böhmischen und ungarischen Länder 1437—1526“ (1864); „Ungarn unter Maria Theresia und Joseph II“ (1870); Handbuch der Geschichte Oesterreichs“ (1876—79, t. 5) i in.

Kronides, *Kronjon*, w mitologji greckiej, ob. Kronjon.

Kronika, z greck. *chronos* czas, a więc właściwie księga czasowa czyli historyczna. **K.** obejmuje albo historję powszechną, albo szczegółową jakiego kraju, narodu, monarchy, miejsca i t. d.; od annałów czyli roczników (ob.) różni się tem, że wypadki dziejowe opowiadane są w niej obszernie, w pewnym związku bez uwagi wszakże na formę czyli sztukę historyczną. w rocznikach zaś wypadki występują zwykle w krótkości i bez związku, w chronologicznem tylko następstwie. Niektóre *Kroniki powszechne* wielką mają wartość z powodu użytych do nich dzieł, całkiem już zaginionych, np. **K.** *(Chronicon)* Euzebjusza, albo Prospera z Akwitanji. Inne znowu **K.** bywają tylko wyciągami z dzieł dawniejszych, jeszcze istniejących i żadnej prawie nie mają wartości, albo też nabierają ważności wtedy dopiero, gdy dotykają epoki, w której żyli ich autorowie. Najwięcej kronik posiada każda prawie literatura z wieków średnich. U nas do celniejszych należą kroniki: Galla, Kadłubka, Jana z Czarnkowa, Długosza i t. d.

Kronika cesarska (Kaiser-Chronik) średniowieczny poemat, opowiada historję rzymskich i niemieckich cesarzów, od Cezara do Konrada III, pełną legend i baśni. Treść tych opowiadań po większej części czerpał z łacińskich źródeł, duchowny ratyzboński, około 1150. W r. 1849—54 wydał je Massmann w 3 tomach i w r. 1849 Diemer.

Kronjon, *Kronides*, wogóle syn Kronosa (ob.), najczęściej zaś przydomek Zeusa (Jowisza).

Krönlein Rudolf Ulryk, lekarz, * 1847 w Stein w Szwajcarji, studjował medycynę w Zürichu i Bonn, 1874 został asystentem kliniki Langenbecka w Berlinie, 1879 profesorem chirurgji w Zürichu. Ogłosił: „Die offene Wundbehandlung“ (1872); „Die Lehre von den Luxationen“ (1882)

Kronoberg, len w Szwecji południowej, obejmuje 9,997 klm. kw. ze 158,900 miesz. Główne miasto Wexiö.

Kronos (w mitologji greckiej; w rzymskiej: *Saturnus*), syn Uranosa i Gai (Ziemi), tytan, mściciel na ojcu strąconych do otchłani Kiklopów i Hekatonchejrów. Małżonką **K.** była Rhea, dziećmi: Hestia, Demeter, Hera, Hades, Posejdon i Zeus; obawiając się w przyszłości pokonania i strącenia przez swe dzieci, połykał je. Rhea ocaliła Zeusa, dawszy **K**-owi do połknięcia zamiast niego kamień, niby dziecię spowity. Zeus, dorósłszy, zmusił ojca do zwrócenia połkniętych dzieci i rozpoczął bój o władzę, w którym bogowie podzielili się na dwa obozy (Tytanomachja). Walka skończyła się na korzyść Zeusa. **K.** tedy był bogiem przed Zeusem, za złotej doby ludzkości, gdy nie było walk, a ludzie nie spożywali mięsa zwierząt. Ostatecznie **K.** został bogiem Elizjum (Elysion), gdzie dusze zbawionych po śmierci przebywają. Rysunek nasz wyobraża chwilę, gdy Rhea podaje **K**-owi kamień do połknięcia zamiast Zeusa. Por. E. Hoffmann „K. und Zeus“ (Lipsk, 1876).

Kronos.

Kronprinz (niem.), królewicz, tytuł urzędowy następcy tronu w Niemczech.

Kronstedtyt, *chloromelan*, minerał krystalizujący w szeregu rombowym, występuje częściej w skupieniach nerkowatych, włóknistych lub prętowatych, c. wł. 3,5, twardość 2,5, czarny, blasku szklistego. Jest to krzemian tlenniku i tlenku żelaza, z małą ilością tlenków magnezu i manganu. Znajduje się w Czechach, Kornwalji i Brazylji.

Kronszlot (t. j. *Kronschloss*), silny fort na południe od Kronsztatu (ob.), leży na dwu sąsiednich wysepkach skalistych; założony przez Piotra I r. 1703. Znajduje się tu magazyn prochowy i piec do lania kul działowych.

Kronsztadt, po węgiersku *Brasso*, miasto główne komitatu węgierskiego t. im. (1,804 klm. kw. i 87,000 miesz.) w Siedmiogrodzie, niegdyś silnie ufortyfikowane, we wspaniałem położeniu u podnoża wysokich gór. Z gmachów publicznych odznacza się przedewszystkiem wspaniała katedra ewangelicka, wybudowana 1385—1425 i kilkakrotnie później odnawiana; dalej ratusz, oraz katedra katolicka. Z zakładów naukowych posiada **K.** 3 gimnazja, z których odznacza się szczególnie gimnazjum ewangelickie, szkołę realną, akademję handlową i instytut dla nauczycieli. Leżąca w północnej części miasta warownia grała dosyć ważną rolę w wypadkach 1848—49. Liczba mieszkańców wynosi 31,000, Madziarów, Rumunów i Niemców. **K.** jest najważniejszem miastem handlowem i fabrycznem Siedmiogrodu; główne przedmioty wyrobu stanowią: sukno, skóry, sznury, świece, wyroby skórzane, trzewiki, papier i t. d. Znajdują się tu także hamernie żelaza i miedzi. Handel bardzo ożywiony, zwłaszcza z Mołdawją i Wołoszczyzną. **K.** założony został w XIII w.; w XVI był punktem środkowym reformacji luterskiej w Siedmiogrodzie.

Kronsztadt, silna forteca w gub. Petersburskiej, o 31 w. na zachód od Petersburga, położona na wschodnim końcu odnogi Fińskiej, naprzeciwko ujścia Newy, na wyspie Kotlin (po fińsku *Retusari*, t. j. Szczurza wyspa), z przyczyny położenia swego oraz silnego ufortyfikowania stanowi główną obronę miasta Petersburga od strony morza i zarazem jest najsilniejszą fortecą, najważniejszym portem wojennym i najbardziej ożywionym portem handlowym Rosji. Posiada wielkie zakłady marynarskie i trzy oddzielne baseny portowe: port kupiecki, mogący pomieścić 1,000 okrętów, środkowy, w którym naprawiają oraz uzbrajają okręty wojenne, i port wojenny. Porty są bronione w części przez własne fortyfikacje, w części zaś przez fort *Kronszlot* (ob.). **K.** jako port handlowy petersburski jest ogniskiem północnego handlu Rosji; rocznie przybija tu około 2,000 okrętów. **K.** jest rezydencją admiralicji, gubernatora wojennego, tudzież stacją cesarskiej floty morza baltyckiego; z gmachów publicznych, oprócz kilku kościołów rozmaitych wyznań, odznaczają się: wspaniałe zakłady marynarskie, arsenał morski, szpital, koszary i t. d. Liczy 59,539 miesz. (1897). **K.** zbudowany został 1710 przez Piotra I, na pustej wyspie, zajętej od Szwedów 1703; pierwotne forty znacznie zostały rozszerzone i wzmocnione za panowania cesarzowej Elżbiety przez architekta Kokorinowa, a jeszcze bardziej za panowania Pawła I, Aleksandra I i Mikołaja I. Podczas wojny Krymskiej flota angielsko-francuska zjawiła się pod **K.** w maju 1855, lecz poprzestała tylko na rekognoskowaniu.

Kronwald, *Kronfeld*, herb: W polu srebrnem—dwa czerwone kółka 6-zębne od ostróg, między które wchodzi pole trójkątne błękitne o łukowatych bokach, a w niem złota korona. U szczytu kółko (jak na tarczy) między 4-ma piórami strusiemi: czerwonem i białem z prawej strony, błękitnem i białem z lewej. Nadany w Galicji 1795.

Kronwald.

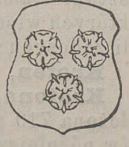
Kropácz (*Cropacius*) Kacper, poeta łacińsko-czeski, * około 1530 roku w Pilznie, † 1580 r. tamże; kształcił się na akademjach zagranicznych; był uważany za jednego z najlepszych poetów łacińskich swego wieku, 1560 r. cesarz Ferdynand I ukoronował go wieńcem poetyckim, oraz obdarzył szlachectwem. Napisał wiele pięknych wiersy łacińskich treści religijnej, historycznej „O mieście Wiedniu“, „O książętach i królach czeskich, od Czecha do Rudolfa II“ i in., oraz treści rozmaitej (Elegji, Ód pochwalnych, Epigramatów, Wierszy okolicznościowych i in.). Wszystkie utwory **K.** zebrał i wydał przyjaciel jego, także poeta łaciński, Paweł Melissus (Schedius) w Norymberdze (1581).

Kropaczek Alfred, oficer wojsk austrjackich, 1874 skonstruował karabin repetjerowy nowego systemu, 1877 jako major i komendant artyleryjskiej szkoły kadetów w Wiedniu, brał udział w konkursie ogłoszonym przez rząd francuski na wynalezienie karabinów repetjerowych dla marynarki. System jego przyjęty 1878 jako *fusil modèle* we Francji zastosowany też został do broni myśliwskiej.

Kropeckie albo **Krupieckie** starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Bełskiem, w powiecie Lubaczewskim. Podług lustracji z 1664 powstało z dawniejszego starostwa lubaczewskiego przez odseparowanie od niego wsi Krupiec i Bruśni. W 1771 posiadał je Jerzy Mniszech, generał wielkopolski, wraz z żoną, którzy z niego opłacali kwarty złp. 115, a hyberny złp. 337 gr. 12. Zajęte przez rząd austrjacki 1778, sprzedane przezeń zostało w r. 1818 wraz z całą sekcją III dóbr lubaczewskich baronowi Brunickiemu za złot. reń. 75,050.

Kropidło Jan, biskup kujawski, syn Bolesława III, księcia opolskiego i Eufemji, córki Henryka IV, księcia wrocławskiego. Po ukończeniu nauk w akademji bonońskiej, był naprzód proboszczem św. Marcina na Spiżu, a w 1382 biskupem poznańskim, skąd we dwa lata potem przeniósł się na biskupstwo kujawskie, a nareszcie 1389 wbrew obowiązującym prawom został przez papieża Bonifacego IX wyniesiony na arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Władysław Jagiełło postanowił nie dopuścić go do metropolji, a gdy **K.** przemocą chciał dopiąć swego i wchodził nawet w zmowy z Krzyżakami, został więc uwięziony i ze wszystkich wyzuty posiadłości; wypuszczony na wolność, otrzymał z łaski Krzyżaków i papieża biskupstwo kamieńskie na Pomorzu. Następnie przeprosiwszy króla i zrzekłszy się arcybiskupstwa 1394, wrócił na biskupstwo kujawskie 1404; w 1416 był na soborze konstancjeńskim; † 1421; pochowany w Opolu na Szląsku. Był to człowiek charakteru niespokojnego, dumny, ambitny, zuchwały, goniący za życiem wesołem i zbytkami. Polski nie lubił, sprzyjał Niemcom i Krzyżakom. U duchowieństwa też nie miał poważania, a w kraju był niecierpiany.

Kropiński Ludwik, generał i poeta, * 1767 we wsi Paszukach, w dawnem województwie Brzesko-Litewskiem. Po ukończeniu nauk w domu książąt Czartoryskich w Puławach, wszedł do służby wojskowej i 1794 jako podpułkownik artylerji odniósł 13 ran w bitwie pod Pragą. W r. 1812 dowodził dywizją w stopniu generała brygady i zastępował kilkakrotnie ministra wojny; następnie złamany trudami wojennemi, osiadł we wsi swojej Worończynie na Polesiu wołyńskiem. Tu znękany licznemi nieszczęściami rodzinnemi, a wreszcie dotknięty ślepotą, zakończył życie 1844. Był **K.** także członkiem Tow. warsz. prz. nauk, a w ostatku wizytatorem szkół w Zachodnich prowincjach cesarstwa. Należał on do tych poetów (Feliński i Wężyk), którzy na wzór tragików francuskich chcieli stworzyć oryginalną tragedję polską. Napisał też podług szkoły francuskiej tragedję „Ludgarda“, wielce swego czasu cenioną. Jego powieść „Julja i Adolf“ bez wyższych zalet, napisana językiem sfrancuziałym, wielkiej również u współczesnych używała wziętości. Drobniejsze jego utwory poetyczne, w których więcej okazał talentu, wraz z „Ludgardą“ i „Sztuką rymotwórczą“ (w 4 pieśniach), wyszły p. t. „Pisma rozmaite“ (Lwów, 1844).

Kropiwa.

Kropiwa, herb: W polu barwy niewiadomej—trzy róże.

Kropla, odrębnie istniejąca ilość cieczy, postaci zaokrąglonej; jeżeli jest usunięta z pod wpływów obcych, ma postać kulistą. Krople deszczu są kuliste, gdyż dla małego ich ciężaru wpływ siły ciężkości ma znaczenie podrzędne. Przez wprowadzenie oliwy do mieszaniny wody i alkoholu, mającej z nią jednaki ciężar właściwy, otrzymać można wielkie krople kuliste, na zasadzie bowiem prawa Archimedesa oliwa traci tu wszystek swój ciężar. Ciężar 20 **K.** wody przyjmuje się za 1 gram. Cząstki cieczy utrzymują się w **K.** w skupieniu działaniem jej napięcia powierzchniowego. Por. Boys „Bańki mydlane“ (przek. W. Biernackiego, Warszawa, 1894). **K.** *czarna*, ob. Wenus, **K.** *Leidenfrosta*, ob. Sferoidalny stan.

Kropywnyćkij Marko, artysta dramatyczny i pisarz ukraiński, * 1841 w Żewanówce w gub. Chersońskiej. Kształcił się w uniw. kijowskim na wydziale hist.-filolog. Z razu był urzędnikiem, od 1871 poświęcił się teatrowi, organizując widowiska na Ukrainie i w Galicji. Utwory jego własne: „Za syrotoju i Boh z kałytoju“, „Daj sercu volu, zavede v nevolu“, „Zajdyhołova“, „Doky sonce zijde, rosa oczy vyist“, „Dvi semji“, „Czmyr“, „Vusi“, „Poszyłyś v durni“, „Nevolnyk“, „Hłytaj abo Pavuk“ i in. Wyszły one w Kijowie 1882 i w Charkowie 1885.

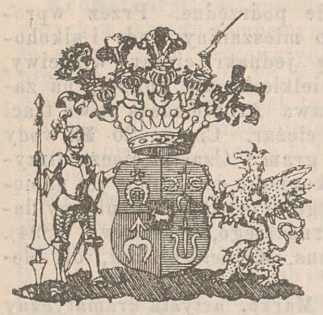
Kroskie starostwo niegrodowe, mieściło się w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Kroskim. Podług spisów podskarbińskich z 1569 sstwo to zaliczało się do dóbr stołowych królewskich, następnie podzielone na różne dzierżawy, składało się z miasta powiatowego Kroże (ob.), nad rzeką Krożentą i z dzierżaw: Gordziany, Domejki, Janiszki albo Pomiadowsze, Iwibie i Jodajcie, z których posesorowie opłacali kwarty złp. 273 gr. 7.

Krosna, ob. Tkactwo.

Krosno, m. okręgowe w pow. Jazłowieckim w Galicji, nad Wisłoką: liczy 3,300 miesz.; ma wspaniały kościół farny, stojący na miejscu dawniejszego kościoła arjańskiego, oraz starożytny kościół i klasztor Franciszkanów. Prowadzi dość ożywiony handel z włościanami węgierskimi. W pobliżu leżą w pięknej okolicy zwaliska zamku Odrzykońskiego. Za czasów Kazimierza W. **K.** było otoczone murem i słynęło handlem i przemysłem. Podczas wojen szwedzkich za Jana Kazimierza wielce upadło.

Krosno, po niem. *Krossen*, m. pow. w pruskiej regencji Frankfurckiej, przy ujściu rzeki Bobry do Odry, liczy z garnizonem 6,700 miesz.

Krosnowski I (hrabia) v. *Junosza* odm., herb: Na tarczy 5-dzielniej, w polu I błękitnem—podkowa srebrna z krzyżem kawalerskim złotym na barku i między oceiami; w II błękitnem—miecz między trzema podkowami; w III czerwonem—strzała, wąsami u dołu zakończona; w IV błękitnem nad uchem kotłowem—miecz; w V czerwonem, na zielonej murawie baran srebrny. Nad koroną hrabiowską—5 hełmów ukoronowanych: w I na pawim ogonie strzała z wąsami, w II—trzy pióra strusie: białe między czerwonemi, w III—5 piór strusich: dwa białe między

Krosnowski I.

Krosnowski III.

czerwonemi, w IV—ręka zbrojna z mieczem, w V—noga zbrojna, zgięta w kolanie. Labry przy I i środkowem — czerwono srebrne, przy innych błękitno-srebrne. Tarczę podtrzymuje z prawej strony rycerz zbrojny, oparty na kopji, z lewej — gryf złoty.—**K. II**: W polu czerwonem na zielonej murawie—baran srebrny. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—5 piór strusich: dwa białe między czerwonemi. Labry czerwono-srebrne. Podparcie tarczy, jak wyżej.—**K. III** v. *Lubicz* odm.: W polu błękitnem—na barku srebrnej podkowy—krzyż kawalerski. Nad koroną dwa strusie pióra. Nadany w Galicji 1872.

Krosnowski Marjan, matematyk, * 1837 w Krzeczonowie w gub. Radomskiej, † 1891, gimnazjum ukończył w Płocku, studja uniwersyteckie w Petersburgu, poczem został mianowany profesorem matematyki w instytucie technologicznym w Petersburgu. Ogłosił w języku rosyjskim „Kurs rachunku różniczkowego“, nadto kilka rozpraw w Rocznikach instytutu technologicznego, jak: „Całkowanie równań ruchu błon elastycznych“, „Teorja prawdopodobieństw oraz jej zastosowanie do statystyki i niektórych kwestji ekonomicznych“ i in.

Krosta, *Krosten (Krösten, Krössel)*, herb: Na środku tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem i lewem czerwonem—ptak zielony (papuga). U szczytu dwa skrydła: czerwone i srebrne.

Krosta.

Kroszyński.

Kroszyński (książę), *Lichtarz, Widły*, herb: W polu czerwonem—rodzaj srebrnego trójzęba, widoczny na rysunku powyższym. Nad hełmem mitra książęca.

Krościenko, m. okręgowe w pow. Nowotarskim w Galicji, ma 1,600 m. i źródło mineralne.

Krośnianin Paweł, piszący się *Paweł z Krośna*, znakomity rymotwórca łaciński, za Zygmunta I, urodzony w Krośnie na Rusi Czerwonej, zmarły w połowie XVI w. Pierwszy wykładał poetykę w akademji krakowskiej i pisał pełne mocy i wdzięku elegje, dowcipne i żartobliwe epigramaty, pieśni poważne, hymny i panegiryki. Stanowi on rzec można, epokę w historji poezji polsko-łacińskiej, z jego bowiem szkoły wyszło wielu znakomitych poetów naszych, jak np. między innymi Dantyszek. Drukowane jego prace należą dzisiaj do rzędu najrzadszych. Wymieniamy z nich: „Panegyrici ad divum Ladislaum, Pannoniae regem etc.“ (Wiedeń, 1509); „Epithalamion etc.“, wiersz na wesele Zygmunta I z Barbarą Zapolską (Kraków, 1812); „Victoria a Sigism. rege A. 1514 e Moschis relata“ (Kraków, 1514) i t. d.

Krośnieńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Ruskiem, w ziemi Sanockiej. W 1770 zaliczały się do niego: miasto Krosno, przy ujściu Lubalówki do Wisłoki, miasteczko Wola Mikowa i wsie: Olchowce, Posada Olchowska, Międzybrodzie, Trebcza, Zabłocie, Tyrawa Solna, Szczawne, Łubków, Przyłuki, Mikowa, Rzepędź, Turzańsk, Jawornik, Horb, Komańcza, Dołżyca, Smolnik, Maniowa, Szczerbanówka, Solinka, Balnica, Duszałyn, Wołosate i Rosztoki. W 1771 posiadał je Jan Branicki, kasztelan krak. i het. w. kor., z małż. Izabelą z Poniatowskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 10,951, a hyberny złp. 7,078 gr. 28. Zajęte przez rząd austrjacki w d. 30 marca 1787, zostało w różnych czasach następnie i częściowo sprzedawane rozmaitym osobom. (Patrz Czemeryńskiego o „Dobrach koronnych w Galicji“, str. 222).

Krośniewice, osada, przedtem miasteczko w gub. Warszawskiej, pow. Kutnowskim, liczy 1,900 miesz.

Krotalon, instrument muzyczny Greków i Rzymian, używany przy tańcu, podobny był do dzisiejszych kastanietów.

Krotochwila, Krotofila albo *farsa*, rodzaj komedji, grywanej pierwotnie na rozweselenie widzów po poważnych misterjach religijnych; dziś pod tą nazwą rozumiemy wesołe swawolne sztuki dramatyczne, najczęściej jednoaktowe, w których więcej chodzi o wesołość i dowcip, aniżeli zadosyćuczynienie innym warunkom dramatu.

Kroton, roślina, ob. Krocień.

Krotona, dzisiaj *Cotrone*, osada achajska, założona 710 prz. Chr. we Włoszech południowych (w późniejszej Lukanji), niegdyś wielkie miasto, słynące z uprawy nauk i sztuki gimnastycznej, oraz z wielu szermierzy i zwycięzców w igrzyskach olimpijskich. Tu Hannibal doznał dwu po-

rażek; w 195 r. prz. Chr. Rzymianie założyli tu kolonję. Dzisiejsza Cotrone jest rezydencją biskupa i ma 5,800 m. Por. Molisi „Cronica di Crotone“ (Neapol, 1649); Groser „Geschichte und Altertum der Stadt K.“ (1867).

Krotonowy olej, olej tłusty otrzymywany z nasion krocienia (ob.) przez wytłoczenie lub wyciągnięcie dwusiarkiem węgla, jest żółty, smaku palącego, na powietrzu ciemnieje, składa się z glicerydów różnych kwasów tłustych. Jest trujący, w małych dozach sprowadza djarję, na skórze naciąga pęcherze. Używa się jako środek silnie rozwalniający. Por. Hirschheydt „Ueber die Wirkung des Krotonöls“ (1886).

Krotoszyn, miasto powiatowe i stolica medjatyzowanego księstwa t. n. należącego do książąt Thurn i Taxis; leży w obwodzie regencji poznańskiej i liczy 11,000 m.; ma dwa kościoły, sąd obwodowy, gimnazjum i kilka fabryk. O Krotoszynie pisał Łukaszewicz.

Krotowski, właściwie *Krauthofer*, notarjusz i jeden z przywódców powstania poznańskiego w 1848 r. Gdy ciągnął na czele swego oddziału na Poznań, spotkał się 7 maja pod Rogalinem z wojskiem pruskiem, przyczem pobity na głowę, stracił kasę, działa oraz wielu w zabitych i wziętych do niewoli. **K.** skazany na śmierć za zdradę stanu, został później ułaskawiony i † 1852 r. w Berlinie.

Krowa, ob. Wół.

Krowa morska, pospolita nazwa brzegowca (ob.).

Krowicki Marcin, znakomity pisarz polski XVI w., głośny swego czasu polemista kalwiński, a w końcu socynjanin, * w Toruniu około 1500, † 1573; uczył się w Wittenbergu pod Lutrem i Melanchtonem i powrócił do ojczyzny przejęty zasadami reformacji, a zostawszy księdzem zaczął ją rozszerzać, za co był prześladowany a nawet więziony. Uwolniony odstąpił od wiary katolickiej i ożenił się 1550, w skutek czego biskup rzucił na niego klątwą i wygnał go z kraju. Chcąc uchronić się od prześladowań, udał się **K.** do Pińczowa pod opieką Oleśnickiego, który także odstąpił od katolicyzmu, i został tamże pastorem kalwińskim. W tymże czasie wydał **K.** odezwę do króla i narodu, nakłaniającą do protestantyzmu, p. t. „Chrześcijańskie a żałobliwe napominanie i t. d.“ (Magdeburg, 1554); dzieło to było z zajęciem przez szlachtę czytane, ponieważ w niem **K.** napada więcej na nadużycie księży, niż na zasady wiary. Wtedy z polecenia Zebrzydowskiego, biskupa krakowskiego, został **K.** ujęty, ale gdy go uwożono z Pińczowa, oswobodzony przez Baltazara Łukowskiego. Gdy się nie udało biskupowi pochwycić **K.**, napisał na odparcie jego odezwy do Zygmunta Augusta odpowiedź p. t. „Krótka odpowiedź na artykuły obłędliwe M. K.“ (1556), a gdy ta mało wywarła wpływu, przedsięwziął znowu go pojmać, lecz bezskutecznie. Rozdrażniony tem **K.** wydał przeciwko Zebrzydowskiemu dzieło „Obrona starożytnej nauki chrześcijańskiej“ (Pińczów, 1560; 2 wyd., Wilno, 1584; 3 t., 1604, oba p. t. „Apologja większa“), w którem wylał całą złość przeciwko duchowieństwu katolickiemu. W roku następnym wydał przeciwko papieżowi „Obraz a konterfekt własny Antykrystów“. Przez te walki z biskupami, poniesione prześladowania, oraz niepospolity dar wymowy zyskał **K.** wkrótce powszechną wziętość u spółwyznawców, którzy niejednokrotnie wzywali go do rozmaitych czynności, mających na celu popieranie sprawy reformacji w Polsce. Gdy Mikołaj Czarny Radziwiłł w r. 1560 zamierzał wydać przekład Biblji w języku polskim, **K.** należał do najcelniejszych jej tłómaczów. W tym też czasie, jak się zdaje, zaczął się przechylać do socjanizmu, przeniósł się z Wodzisławia do Węgrowa; na synodzie w Mokrsku 1563 obrany senjorem zborów socynjańskich na Podlasiu, osiadł w Piaskach pod Lublinem. **K.** był pierwszym z różnowierców, który polemikę z katolikami prowadził w języku polskim; sam on władał znakomicie mową polską; język jego jest czysty i poprawny, styl jędrny i kwiecisty, składnia nawet więcej wyzwolona od wpływów łaciny niż u klasycznych pisarzów złotego okresu. Oprócz wyżej wymienionych, napisał **K.** wiele dzieł polemicznych, z których nie wszystkie są znane.

Krowie drzewo, ob. Mlekowiec.

Krowieńczak, owad, ob. Łajniarze.

Krowne *(vacca)*, obowiązek chłopów w XIII w. do dawania bydła na rzeź do kuchni królewskiej, który później zamieniony został na podatek pieniężny.

Krowy morskie, *syreny*, dział zwierząt wielorybowatych, ob. Wieloryby.

Kroże, po żmujdzku *Kražej*, miasteczko w gub. Kowieńskiej, nad rz. Krożentą, o 4 mile od Rosień odległe. Osada bardzo starożytna i bogata we wspomnienia historyczne. W tutejszem kolegjum jezuickiem Kazimierz Sarbiewski był przez długie lata nauczycielem poetyki, tutaj nauczał też i Karol Wyrwicz. Oprócz akademickiej szkoły Jezuitów, było tu także seminarjum duchowne djecezji żmujdzkiej, założone około 1570, a w 1740 przeniesione do Worń czyli Miednik. W 1818 założone tu gimnazjum, przeniesione 1844 do Kowna. Odtąd **K.** zaczęły coraz widoczniej upadać, tak, że dzisiaj są nędzną mieściną. W okolicach **K.**, blizko źródeł Windawy czyli Wenty, znajduje się znaczna liczba mogił stożkowych, zwanych *Mylžyniukapaj*. Por. Ignacego Buszyńskiego „Kroże, ich przeszłość i stan obecny“ (Wilno, 1872).

Krożenta, rz. w gub. Kowieńskiej, poczyna się w pow. Szawelskim, koło miasteczka Korklany, przepływa pod Krożami, gdzie przyjmuje z lewej strony rzeczkę *Kalnicę* i wpada z prawego brzegu do *Dubissy*, tworząc przy ujściu niewielkie jezioro. Szeroka do 15 metr., głęboka od 1 do 2 metrów. Długość jej wynosi 50 klm.

Krój, silny nóż żelazny, stanowiący część składową niektórych gatunków pługa, mianowicie używanych do orki ziemi ciężkiej, zbitej lub nowin. Umieszczony on jest w grądzieli, w małej odległości przed odkładnicą i lemieszem, których działanie ułatwia przerzynając ziemię, a tem samem zmniejsza potrzebną siłę pociągową.

Król, po staroniemiecku *Chunig* albo *Huning*, dzisiaj *König*, po czesku *král*, po serbsku *kralj*, po rosyjsku *korol*, po madziarsku *kiraly*, po rumuńsku *krajul*, rzymski *rex*, a grecki *basileus*, jest najwyższy władca absolutny albo konstytucyjny kraju, zwanego królestwem. Król bywa albo dziedzicznym, albo też wybieralnym władcą jakiego państwa, a stosownie do tego państwo nazywa się dziedziczne lub elekcyjne. Do godności króla przywiązany jest tytuł Jego Królewskiej Mości (majestatu), oraz inne przez etykietę dworską określone honory (*honores regii*). W państwie Niemieckiem następca tronu, wybrany jeszcze za życia cesarskiego, używał tytułu króla rzymskiego. Początkowo mieli poddani możność ogłaszania swych władców królami, później jednak w wiekach średnich przywłaszczali sobie udzielanie godności i tytułu królewskiego papieże i cesarze niemieccy (Otto III Bolesławowi W., Zygmunt Witoldowi i t. d.). Fryderyk III elektor brandeburski, w 1701 ogłosił się sam własną mocą królem i był przez inne państwa za takiego uznany. W ostatnich czasach Napoleon I chciał naśladować cesarzów niemieckich i tworząc królestwa mianował królów.—*Król w Polsce.* U nas tron był elekcyjny, dożywotni, a władza królewska przez przywłaszczenia szlacheckie i magnackie zupełnie w końcu stała się bezsilna. Do najważniejszych prerogatyw króla polskiego należały: 1) zwoływać sejmy (zwyczajne i nadzwyczajne), oraz nakazywać sejmiki i ogłaszać, co będzie przedmiotem ich obrady, oraz na obradach być przytomnym, lub przynajmnej na nie zezwalać; nawet i to prawo chcieli kilkakrotnie niesforni magnaci wydrzeć królom (prymas Dzierzgowski za Zygmunta Augusta, prymas Radziejowski za Augusta II); 2) ogłaszać wszystkie prawa i konstytucje sejmowe, wydawać przywileje, uniwersały, dekrety, akta publiczne i t. d.; wszystkie sądy jego imienia używają; 3) przyjmować posłów cudzoziemskich; 4) zwoływać pospolite ruszenie, ale tylko za jednomyślną zgodą sejmu; 5) najwyższą władzę wojskową, jeżeli król zostawał przy wojsku; 6) rozdawanie urzędów, godności, starostw i królewszczyzn, oraz nadawanie tytułów cudzoziemcom.

Król Żegota, profesor, przyrodnik. Napisał: „Sprawozdanie z wycieczki (przyrodniczej) w okolice Janowa“ (1876); „Fauna kolepterologiczna Janowa“ (1876); „Roślinność wyżyny podolskiej“ (1877); „Mięczaki lądowe i słodkowodne Galicji“ (1878).

Królczyk Adam, podróżnik, * 1826 w Niednowie, w Prusiech Zachodnich, † 1872 w Hongkong; po ukończeniu studjów teologicznych w Królewcu, był pastorem na Mazurach, w 1859 wstąpił do misjonarzy angielskich, a wysłany do Chin, osiadł 1864 w Szeklung, zkąd robił wycieczki po kraju. Ogłosił: „The manners and the costums of Ju-tse“ (Hongkong, 1872); „The entrance of the Yiu-territory“ (1870).

Królewicz Marko (Kraljević, ob. Marko Królewicz.

Królewiec, po niem. *Königsberg*, stolica Prus Wschodnich i pruskiej regencji t. n. (21,107 klm. kw. rozległości i 1,204,349 miesz. w 1895), trzecia rezydencja królów pruskich, w nowszych czasach forteca pierwszego rzędu; leży nad spławną rzeką Pregel o 1 milę odległości od jej ujścia do zatoki Fryskiej. Jest siedliskiem władz regencyjnych i komendy generalnej; liczy 172,796 m. (1895). Celniejsze budowle są: wielki i piękny zamek, przed którym stoi posąg króla Fryderyka I; wspaniały kościół katedralny czyli tum (w cyrkule Kneiphof albo Knipawa, zamieszkanym przez najbogatsze kupiectwo), w którym znajdują się w groby wielkich mistrzów i książąt pruskich; gmach uniwersytecki z posągiem Kanta, pomniki królów Fryderyka Wilhelma I (przez Meissera), Eryderyka Wilhelma III (przez Kiss'a) i t. d. Do uniwersytetu, założonego 1544 przez margrabiego Albrechta i zwanego *Albertina*, należą: znakomite obserwatorjum astronomiczne, bibljoteka, licząca 220,000 tomów, i archiwum tajne dawnego zakonu Niemieckiego. Królewiec jest przeważnie miastem handlowem, posiada 14 okrętów morskich. Fabryki tutejsze podniosły się znakomicie ostatniemi czasy; oprócz wielkiej fabryki machin, sławne są tutejsze fabryki tytuniu, odzieży, wyrobów z bursztynu, przetworów chemicznych i in. Miasto Królewiec zostało założone 1255, w latach 1457—1525 było stolicą wielkich mistrzów, a następnie dwóch pierwszych książąt, z którego to powodu dotąd jeszcze nosi tytuł stolicy państwa pruskiego i jest miejscem koronacji królów pruskich.

Królewiec, po niem. *Königsberg in der Neumark*, miasto powiatowe w pruskiej regencji Frankfurckiej, nad rz. Rörike; ma 6,200 miesz., starożytny ratusz i piękny gotycki kościół Panny Marji.

Królewiec, m. pow. gub. Czernihowskiej, nad rzeką Dobra Woda; ma 10,375 m. (1897).—*Królewiecki powiat*, ma na przestrzeni 2,367 w. kw. 132,172 m.; położenie powiatu—równina, grunt—czarnoziem, miejscami gliniasty; główna rzeka

Desna. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, uprawą lnu, konopi i buraków, dalej ogrodnictwem, sadownictwem i hodowlą bydła.

Królewięta polscy, tak nazywają niektórzy historycy nasi potężnych możnowładców polskich, którzy w ogromnych swych posiadłościach, równających się nieraz całym prowincjom lub księstwom, władali niby samodzielni „królikowie“ (jak mówi Skarga) i niezależnie od władzy centralnej prowadzili nawet politykę zagraniczną na własną rękę. System takich rządów doszedł zenitu swego w XVII i XVIII w., rozumie się z największą dla Rzeczypospolitej szkodą.

Królewska huta *(Königshütte)*, miasto w pruskim obwodzie Opolskim, w okręgu bytomskim (Beuthen), 282 m. nad p. m., 45,000 miesz., zakłady górnicze i liczne huty żelaza, cynku, stali, odlewnie i fabryki, oraz kopalnie węgla. Największe zakłady tutejsze są własnością jednego z najpotężniejszych przedsiębierstw przemysłowych w Niemczech, mianowicie towarzystwa Königs und Laurahütten-Aktiengesellschaft.

Królewska woda, mieszanina kwasów azotnego (ob. Azot) z solnym (ob. Chlor), posiadająca własność rozpuszczania złota, niegdyś królem metalów zwanego. Na 1 objętość stężonego kwasu azotnego bierze się 2—4 objętości stężonego kwasu solnego. Dwa te kwasy nawzajem się rozkładają, i między utworami tego rozkładu występuje chlor, który jest tu czynnikiem głównie działającym przy rozpuszczaniu metali opierających się działaniu kwasów. Między innemi produktami rozkładu występuje też związek potrójny $NOCl_2$. **K. w.** używa się bardzo często do rozpuszczania złota, platyny (które tu wydają chlorki), ich połączeń i innych ciał trudno rozpuszczalnych.

Królewska zieleń, toż co szwejnfurcka zieleń.

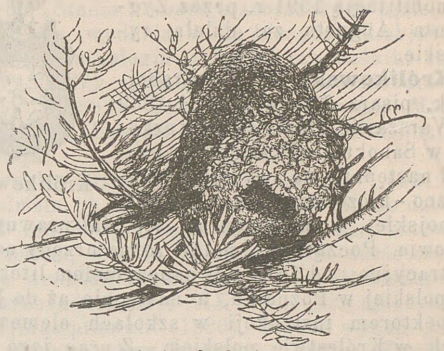
Królewski błękit, każdy barwnik błękitny z odcieniem czerwonawym, tak zwany od błękitnych mundurów dworskich we Francji od czasów Ludwika XIV.

Królewski kanał, kanał w gub. Mińskiej i Grodzieńskiej, łączy Muchawiec (Wisłę) z Piną (Dniepr), ma 80 klm. długości.

Królewskie księgi, nazwa nadawana czterem księgom kanonicznym Starego Testamentu, z tego powodu, że obejmuje w sobie dzieje królów Izraela. Żydzi nazywają z nich pierwsze dwie *Samuelowemi*, a dwie ostatnie **K. k.,** t. j. pierwszemi i drugiemi *Malachim.*

Królewszczyzny, nazywano u nas dobra ziemskie, które stanowiły główne źródło przychodu dla królów polskich, i które także rozdawano zasłużonym obywatelom *(panis bene merentium)*. Były to niekiedy starostwa grodowe, lub niegrodowe, czyli dzierżawy (tenutae).

Królik *(Regulus)*, rodzaj ptaków z rzędu śpiewających, środkujący między pokrzewkami i sikorami, ma dziób krótki, bardzo szczupły, prosty, szydłowaty, nogi mierne, bardzo szczupłe, skrzydła mierne, zaokrąglone, opierzenie sute, puszyste, w ogóle zielonawe. Należy tu kilka gatunków, obejmujących ptaki w Europie najmniejsze, nieodlatujące na zimę z krajów północnych. W zimie, ciągle przelatując po drzewach, oczyszczają je z jajek i poczwarek owadów. Gniazdeczka misternej roboty z puchów roślinnych sztucznie zawieszają w igłach obwisłych gałązek sosnowych i świerkowych; samica znosi 8—11 jajek wielkości grochu, białych, ceglasto opstrzonych. Dwa krajowe gatunki: pospolity wszędzie *R. cristatus* i rzadszy *R. ignicapillus*, ozdobione są świetną żółtą lub pomarańczową czuprynką, ograniczoną po bokach czarnemi smugami, połączonemi na czole, i okazującą się głównie wtenczas, kiedy ptaszek piórka na główce nastroszy.

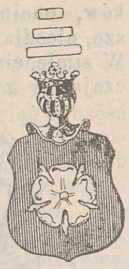
Gniazdo królika.

Królik, zwierzę ssące, ob. Zając.

Królikarnia, park i pałac pod Warszawą; niegdyś stanowiła wójtostwo mokotowskie do starostwa Warszawskiego należące, za Augusta II i III przeznaczone na hodowlę królików, których polowaniem i łowieniem ci królowie chętnie się zabawiali. W r. 1775 nabyła Królikarnię wraz z całym Mokotowem księżna Elżbieta Lubomirska, od której odkupił ją znowu zbogacony w kraju tutejszym Włoch Karol de Thomatis, hrabia de Valery, który w r. 1778 rozpoczął prace nad jej upiększeniem i pozostawił ją w stanie, w jakim ją obecnie widzimy. Syn jego Wiktor, pułkownik wojsk rosyjskich, odprzedał Królikarnię 1816 r. księciu Michałowi Hieronimowi Radziwiłłowi. Od r. 1849 piękna ta posiadłość jest własnością Ksawerego Pusłowskiego, który w roku 1859 w jednem skrzydle pałacu umieścił instytut moralnie zaniedbanych dzieci, przeniesiony obecnie do Mokotowa. W r. 1879 pożar zniszczył całe wnętrze pałacu i mnóstwo zgromadzonych tu dzieł sztuki.

Królikiewicz Jan Maksymiljan, wierszopis łaciński w XVIII w. Ogłosił p. t.: „Sarmatides

seu satyrae“ (1741), zbiór satyr, bardzo przydatnych dla historji obyczajów spółczesnych; wydał także dzieło A. L. Ponińskiego p. t.: „Opera heroica A. L. Poniński“ etc. (1749).

Królikowski.

Królikowski v. *Poraj* odm., *Zaporaj*, herb: W polu czerwonem — róża srebrna 5-listna. U szczytu trzy wręby. Nadany z nobilitacją 1591 r. przez Zygmunta Augusta za dzieła rycerskie.

Królikowski Józef Franciszek, pisarz, * roku 1781, † 1839 w Warszawie. Ukończywszy szkoły w Sanoku i Przemyślu, chodził następnie na wydział techniczno-filozoficzny w akademji zamojskiej, a w końcu na wydział prawny we Lwowie. Początkowo pełnił różne urzędy administracyjne; od 1820 był nauczycielem literatury polskiej w Poznaniu, a następnie aż do 1833 inspektorem instrukcji w szkołach elementarnych w Królestwie polskiem. Z prac jego wymieniamy najgłówniejsze jego dzieła: „Prozodja polska czyli o śpiewności i miarach języka polskiego“ (Poznań, 1821); „Uwagi nad dziełem: Rozprawa o metryczności i rytmiczności języka polskiego” (Warszawa, 1818); „Rozrywki literackie prozą i wierszem“ (2 t., Poznań, 1824); „Proste zasady stylu polskiego, rozmaitemi postrzeżeniami względem języka praktycznie w przykładach okazane” (Poznań, 1826); „Wzory estetyczne poezji polskiej, w pięknościach pierwszych mistrzów naszych, z przytoczeniem teorji wystawione“ (tamże, 1826); „Rys poetyki, wedle przepisów teorji i t. d.” (tamże, 1828). Oprócz tego umieszczał rozprawy w *Pamiętniku Warsz.*, przetłómaczył kilka oper i powieść Bronikowskiego „Mysza wieża na jeziorze Gople.“ W Poznańskiem budził ruch literacki i zamiłowanie do języka polskiego wydaniem czasopism: *Mrówka poznańska* (1821) i *Pismo miesięczne poznańskie* (1822).—Życiorys jego mieści się w dziele K. Wł. Wójcickiego „Cmentarz Powązkowski“ (Warszawa, 1855).

Królikowski Jan, syn poprzedniego, znakomity artysta dramatyczny, * 1820 w Warszawie, † 1886 r. Początkowe nauki pobierał w Poznaniu, a następnie w Warszawie. W 1836 wystąpił po raz pierwszy w trupie Chełchowskiego na scenie teatru lubelskiego. Dobrze od publiczności przyjęty, odtąd rozwijał ciągle niepospolity swój talent usilną pracą i coraz większem doświadczeniem scenicznem. Na scenie krakowskiej 1840 r. wystąpieniem w „Ruy Blasie” Wiktora Hugo w roli „Cezara de Bazan,” najświetniejszego doznał powodzenia i jako ulubieniec publiczności przez lat 6 grywał charaktery wyższe w tragedjach, dramatach i komedjach. W roku 1846 przeniósł się do Warszawy i odtąd grywał tu stale na scenach obu teatrów. Od r. 1848 był nauczycielem szkoły dramatycznej aż do jej zwinięcia. Kilkakrotnie też pełnił obowiązki reżysera teatrów warszawskich. **K.** celował przedewszystkiem w tragedjach i dramatach. Charaktery namiętne, czarne, demoniczne, w grze jego mistrzowskiej występują jako potęgi niezwykłe, na wskroś wstrząsające duszą widzów. Dość tu wspomnieć rolę Franciszka Moora w „Zbójcach“ Schillera, niewątpliwie najcelniejszą z kreacji tego artysty. Wogóle gra jego zawsze głęboko i wszechstronnie wystudjowana, wykończona i pełna artyzmu; charaktery jak najstaranniej wycieniowane; intonacja głosu w najdelikatniejszych odcieniach dobitnie wyrażona; ruchy pełne dystynkcji i szlachetności. Jednem słowem, posiadał **K.** wszystkie zalety, które cechują pierwszorzędnych genjalnych aktorów, do których szeregu i on też niewątpliwie należał. Wymieniamy tu jeszcze najwybitniejsze kreacje **K.**, mianowicie: „Narcyz“ w Narcyzie Rameau, „Rodin“ w Tułaczu, „Jan Mauprat“ w Maupracie, „Job“ w Burgrafach, „Detournelle” w Helenie de la Seiglère, „Shylock“ w Kupcu Weneckim, „Miecznik“ w Dymitrze i Marji, „Wojewoda“ w Liście Żelaznym, „Nick“ w Marji Stuart Słowackiego i t. d.—Portret i życiorys w *Tygodn. ilustr.* z r. 1886, t. II, str. 181 i z roku 1884, № 53.

Królikowski Jan.

Królikowski Karol Ludwik, filozof polski, * 1807, † 1871, utrzymywał pensjonat w Krakowie, następnie przeniósł się do Paryża, gdzie założył księgarnię i wydawał pismo *Polska Chrystusowa* (2 t., 1842—46); w dziele tem połączył wszystkie niemal systemy filozoficznego mistycyzmu. Oprócz tego ogłosił „Mémoire historique et politique sur l'état actuel de la ville libre de Cracovie“ (1840) i in.

Królodar.

Królodar, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem — pół srebrnego orła z szablą w szponie; w lewem srebrnem—cztery czerwone pasy poprzeczne. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1791 przez Stanisława Augusta.

Królowa nocy, roślina, ob. Cereus.

Królowej Karoliny Wyspy, grupa wysp, położonych u wybrzeży Kolumbji brytańskiej, obejmujących razem 13,215 klm. kw. i liczących około 2,000 miesz., Indjan, trudniących się rybołówstwem.

Krótkoczaszkowi, *krótkogłowi*, ob. Człowiek.

Krótkojęzykowe, ob. Jaszczurki.

Krótkoogoniaste *(Brachyura)*, dział skorupiaków 10-nożnych, ob. Kraby.

Krótkopióre *(Brevipennes)*, ob. Krótkoskrzydłe.

Krótkoskrzydłe *(Brachyptera)*, u Cuviera oddział ptaków płetwonogich, mających skrzydła bardzo krótkie, jak nury, pingwiny i t. d. Duméril pod tą nazwą rozumie rodzinę ptaków, odpowiadających krótkopiórym Cuvier'a, czyli ptaki strusiowate.

Krótkoskrzydłe owady, ob. Kusaki.

Krótkowąs *(Mikropogon)*, rodzaj ptaków, dwuparzystopalcowych, pośredni między rodzajami Brodacza *(Bucco)* i *Monasa*, żyje w krajach międzywzrotników obu lądów.

Krótkowzroczność *(myopia)*, wada wzroku, skutkiem której człowiek tylko do pewnej od oka odległości wyraźnie widzi przedmioty. Stopień **K.** jest rozmaity, przy najwyższych stopniach punkt najdalszy wyraźnego widzenia leżeć może w odległości 5 cm. od oka. Przyczyną **K.** jest budowa oka, przy której promienie równoległe, po załamaniu się w jego przyrządzie djoptrycznym, tworzą obraz przed siatkówką (ob. Akomodacja); na siatkówce więc utworzyć się mogą wyraźne obrazy tylko przedmiotów bliżej położonych; stosunek taki zależeć może albo od zbytniej wypukłości powierzchni łamiących, albo od przedłużenia osi oka. Jeżeli nie wyłączną, to najczęstszą przyczyną **K.** jest ta ostatnia. **K.** rzadko jest wrodzoną, najczęściej jest następstwem chorobnego procesu w tylnej części gałki ocznej, który jej wypuklenie za sobą prowadzi. Długa praca na drobnemi przedmiotami z pochyloną głową w niewystarczającem świetle przedewszystkiem sprzyja rozwojowi tego procesu, zwłaszcza przy dziedzicznem ku temu usposobieniu; rozszerzenie **K.** jest więc jednym ze smutnych następstw cywilizacji. W szkołach liczba krótkowrocznych wzrasta z każdym rokiem, co w części od wadliwego urządzenia sal i stołów zależy. Prócz niewygód, jakie sprawia sama **K.**, grożą każdemu krótkowzrocznemu, jako następstwo jego cierpienia, najcięższe choroby oka i łatwość utraty wzroku. Oddalić można od oka przestrzeń wyraźnego widzenia przez użycie soczewek wklęsłych, które wszakże oku zdrowia nie przywrócą, a niewłaściwie dobrane powiększają jeszcze nawet niebezpieczeństwo utraty wzroku. Najważniejszą przy **K.** rzeczą jest oszczędzanie oczu przy pracy, czytanie w dobrem świetle, na pochyłym pulpicie i przy pomocy umiejętnie dobranych okularów.

Krówczyński Zegota, lekarz, * 1843, medycynę studjował w Krakowie, w r. 1874 został lekarzem szpitala syfilitycznego we Lwowie, a po otwarciu wydziału lekarskiego w tamecznym uniwersytecie objął katedrę tych chorób. Oprócz wielu ropraw w pismach lekarskich ogłosił „Syfilidologję" (1883).

Krówka, owad, ob. Łajniarze.

Krsek Franciszek, filolog czeski, * 1854 w Vamberku, profesor gimnazjalny, ogłosił: „Kterak spracována báje o Polyfémovi a Galateii ve starém umieni basnickém i vytvarném" (1881); „Studia v oboru starorzeckych prislovi" (1896—7); wydania wielu klasyków z objaśnieniami; „Anthologia z lyrickych baśnikó rzeckych" (1887); „Niemczina a nasze národni potrzeby" (1883); przekłady z Byrona, Moora, Tennysona, Longfellowa, Kolcowa, Nikitina, A. Tołstoja.

Krszka Józef Fr., pisarz czeski, * 1821 pod Chocimem, † 1885, ksiądz, należał do działaczów narodowych r. 1848, pisał do *Szkolnika*, *Blahoviesta*, *Czecha*, *Czasop. katol. duchovenstva*, gdzie umieścił cenną pracę „Knieži biskupstvi královéhradeckého v XIX stol., jako spisovatelé nebo jinak prosluli" (1880). Osobno wydał: „Chocen, miesto a byv. panstvi" (1858). W rękopisie pozostała „Monografie Herzm. Miestce."

Krsznjavi Izydor, chorwacki estetyk i archeolog, * 1845 w Sławonji, studjował filozofję i malarstwo, między innymi u Siemiradzkiego; w r. 1877 został profesorem sztuk pięknych w uniwersytecie w Zagrzebiu. Ogłosił: „O znamenovanju arkeologie," „Listovi iz Slavonije," „Oblici graditeljstva u starom vijeku" (1884). Uzyskał doktorat filozofji i prawa.

Krtaniowy wziernik, ob. Laryngoskop.

Krtań, ob. Tchawica i Głos ludzki.

Kru, naród murzyński, na wybrzezu Liberji i Gwinei francuskiej, silnej budowy ciała i barwy błękitno-czarnej. W faktorjach znani są jako śmieli żeglarze i wytrwali robotnicy. Spokrewnieni z nimi są ich sąsiedzi *Grebo* czyli *Glebo* (ob.).

Kruchość, własność ciał, mocą której dają się łatwo rozdrabiać; jest ona wynikiem słabej spójności międzycząstkowej, często następstwem budowy ziarnistej lub drobno-krystalicznej.

Kruchowo, jezioro w wiel. ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, w części zachodniej powiatu Mogielnickiego.

Kruchta, przedkościele, babiniec, czyli przysionek przed każdym kościołem, gdzie zwykle żebracy siadają.

Krucica, pistolet małego kalibru, pojedyńczy lub dwururny, używany tylko na strzał bardzo blizki.

Krucjaty, ob. Krzyżowe wojny.

Krucyfer (z łac.), ksiądz niosący krzyż na czele procesji kościelnych, pogrzebów i t. d. albo też ksiądz noszący krzyż przed papieżem i arcybiskupem.

Krucyfiks, zowie się krzyż z wyobrażeniem zawieszonego na nim Jezusa Crystusa. **K.** zja-

wia się dopiero w VII w., chociaż już dawniej krzyż bez wizerunku Zbawiciela był używany jako symbol chrystjanizmu. Początkowo u stóp krzyża umieszczano baranka, następnie popiersie Chrystusa w środku, lub na górnem ramieniu krzyża, a potem dopiero (najdawniejszy rysunek pochodzi z 686 r.) całą postać Chrystusa, stojącą przed krzyżem i jakby błogosławiącą lub modlącą się; w w. XII znajdujemy już Chrystusa zawieszonego na krzyżu, przyczem początkowo jest przybity 4, a później 3 gwoździami. Częstokroć dawniej obok **K.** umieszczano wizerunki N. M. P., św. Jana, Marji Magdaleny, żołnierzy i t. d. W kościele greckim **K.** wszedł później w użycie. Z wyznań ewangelickich tylko luterańskie zachowało użycie **K.** Por. Pipera „Ueber den christl. Bilderkreis“ (Berlin, 1852).

Krucynjusz Jędrzej, po łac. *Crucinius*, wymieniony przez Starowolskiego *(Monum. Sarm.)*, jako sławny lekarz, jest według Majera *(Wiadom. z życia prof. wydz. lek.)* tym samym co Grutyński (ob.).

Kruczkiewicz Bronisław, dr. filozofji, * 1849 w Pustkowiu pod Dembicą w Galicji, kształcił się na wydziale filozoficznym uniwersytetu krakowskiego, gdzie 1872 otrzymał stopień doktora; 1873 został nauczycielem gimnazjalnym w Krakowie, 1888 r. profesorem filologji klasycznej w uniwersytecie lwowskim. Napisał: „O różnicy, która zachodziła w złotym wieku literatury rzymskiej, między łacińskim językiem gminnym a poprawnym czyli klasycznym“ (cz. I, Kraków, 1879) i cz. II „O różnicy w zakresie głosowni, iłoczasu i przycisku“ (Kraków, 1881). Tytuły prac jego, ogłoszonych w języku polskim, niemieckim i łacińskim, podaje kronika uniwersytetu Jagiellońskiego wydana 1887, z okazji otworzenia świeżo zbudowanego Collegium norum.

Kruczkowski Józef, początkowo prywatny sekretarz T. Czackiego, a następnie podskarbi komisji sądowo-edukacyjnej wołyńskiej, ogłosił drukiem dwa ważne do dziejów szkoły krzemienieckiej sprawozdania: „Rachunek kasy gimnazjum wołyńskiego” (Krzemieniec, 1818) i „Rachunek kasy liceum wołyńskiego;” † 1857 w Żytomierzu, zostawiwszy w rękopisie obfite materjały do żywota Tadeusza Czackiego.

Kruczyna *(Cephalopterus)*, rodzaj ptaków śpiewających, z grupy zębodziobych, pokrewny jemiołuszkom, cechujący się potężnym dziobem, trójkątnym czubem na głowie i długim kołnierzem piór, opadającym na piersi. *C. ornatus*, w Brazylji, ma ubarwienie ciemnobłękitne, połyskujące,

Kruczyna.

Krudaszewski Ludwik, malarz, * 1817 r. w Zamościu, † 1850. Malował olejno i al-fresco (w kościele Bernardynów w Warszawie.

Krüdener Juljanna, baronowa, słynna w swym czasie pijetystka, * 1766 r. w Rydze, córka barona *von Vietynghof*, zaślubiona w 14 roku życia baronowi von Krüdener, rozwiodła się z nim wkrótce i odtąd prowadziła życie zapełnione rozmaitemi przygodami w Rydze, Petersburgu, Paryżu i t. d. Romansem p. t.: „Valerie“ (2 t., Paryż, 1804 r.; przekład polski W. Małeckiej, Warszawa, 1822) zjednała sobie pewien rodzaj sławy literackiej. Z upływem czasu zmieniła się w marzycielkę pijetystyczną, uważając się za powołaną do opowiadania Ewangelji. W Paryżu odbywały się (1814) w jej domu zgromadzenia religijne, w których brały udział najznakomitsze osobistości nawet i cesarz Aleksander. Zamierzywszy nawracać ludzi, wypędzana z tego powodu z rozmaitych krajów, dostała się nareszcie 1824 r. do Krymu, celem założenia osady dla swej sekty, i tu † 1824 w Karasabasar. Por. Bresciusa i Seilera „Beiträge zu einer Charakteristik der Frau von **K.**” (Berlin, 1818) i Eynarda „Vie de Madame de **K.** (2 t., Paryż, 1849); Capefigue „La baronne de **K.** et l'empereur Alexandre I” (1866); Lacroix „Madame de **K.**, ses letres et ses ouvrages inédits“ (Paryż, 1880, Brandes „Główne prądy literatury europejskiej.

Krüdener Mikołaj Pawłowicz, baron, generał rosyjski, * 1811 w Estlandji, † 1891 w Warszawie, wstąpił 1828 do korpusu inżynierów, a po ukończeniu akademji wojskowej został zaliczony do sztabu generalnego 1836; w 1849 został pułkownikiem i oberkwatermistrzem korpusu gwardji, w 1859 r. generałem i dowódcą wołyńskiego pułku gwardji, na którego czele miał udział w zwalczaniu powstania polskiego 1863, w 1865 generał-lejtnantem, a 1876 dowódcą 9 korpusu armji, który 1877 przyłączony został do armji naddunajskiej, 16 lipca zdobył Nikopolis, ale 20 lipca dywizja jego, pod wodzą generała Schilder Schuldnera, poniosła klęskę pod Plewną, a 30 lipca sam niepomyślnie walczył z Osmanem paszą. Pozostał ze swym korpusem pod Plewną, aż do jej poddania się, a następnie mianowanym został pomocnikiem głównodowodzącego wojskami okręgu Warszawskiego.

Krudowski Franciszek, malarz, * 1840 r., kształcił się w Rzymie, poświęcił się wyłącznie malarstwu religijnemu. Obrazów wykonał bardzo wiele; pierwszym był obraz p. t.: „Golgota.”

Krug Jan Filip, historyk rosyjski, * 1764 w Halli, † 1844 w Petersburgu; po ukończeniu nauk w uniwersytecie halskim, przybył 1788 r. w towarzystwie margrabiny Schwedt do Warszawy i zapoznawszy się tu z familją Orłowych, udał się z nimi 1789, jako nauczyciel domowy, do Moskwy. Tu zajął się numizmatyką, a następnie starą historją Rosji i napisał: „Zur Münz-

kunde Russlands" (Petersburg, 1805; przekład rosyjski, tamże, 1807). W r. 1795 przeniósł się do Petersburga, od r. 1805 urzędnik bibljoteki publicznej, oraz adjunkt akademji nauk, został 1815 rzeczywistym akademikiem, a 1817 dyrektorem bibljoteki. Napisał: „O chronologji bizantyńskiej z zastosowaniem do starożytnej historji rosyjskiej" (1810). *Uwagi nad pismem Ibn-Faszlana o języku, religji i obyczajach pogańskich Rusów; Krytykę Hammera historji Złotej Ordy* i w. in. Ogłosił nadto: „Badania krytyczne o starożytnych monetach rosyjskich," „O bogactwie narodowem Prus i o dobrobycie ich mieszkańców (1805); „Próba krytycznego objaśnienia bizantyńskiej chronologji, z zastosowaniem szczególnem do starożytnej historji rosyjskiej" (Petersburg, 1810) i t. d.

Krügarj *(Krüger)* Jindrzich August, pisarz górnołużycki, * 1804 w Hrodiszczu, † 1858, jako pastor w Porszycach, zasłużył się wiele około odrodzenia współrodaków i pozostawił liczne materjały do bibljografji łużyckiej.

Krüger Oswald, Jezuita, uczony matematyk, * 1598 w Prusiech, † 1665 w Gdańsku, był prof. akademji wileńskiej, później rektorem kolegjum w Nieświeżu. Ogłosił: „Theoremata et problemata ex optica, geometria et astronomia" (Wilno, 1633); „Arithmetica" (1635); „Centuria astronomica" (1637, 2 wyd., 1639, tłóm. na język rosyjski przez Kiprijanowa, Moskwa, 1707); „Oculus" (1642); „Iris, seu de coloribus apparentibus" (1647); „Dissertationes de vacuo" (1648) i in. Por. Browna „Bibljoteka pisarzów asystencji pols. towarz. Jez." (str. 242—243).

Krüger Karol Wilhelm, filolog niemiecki, * 1796, † 1874, od 1827 profesor gimnazjalny w Berlinie. Napisał: „Griechische Sprachlehre für Anfänger" (1869); Giechiche Sprachlehre für Schulen" (5 wyd., 1873); „Homerische Formenlehre" (5 wyd., 1879); „Historisch-philologische Studien" (1836—51, t. 2); Geschichte der englischen Revolution unter Karl I" (1850).

Krüger Franciszek, malarz niemiecki, * 1797 w Radegaście pod Köhten, † 1857, od 1825 królewsko-pruski malarz nadworny i profesor akademji sztuk pięknych w Berlinie. Celował jako malarz zwierząt, zwłaszcza koni, scen myśliwskich i wojennych, tudzież jako znamienity portrecista.

Krüger Edward, muzyk, * 1807 w Lüneburgu, studjował filologję w Berlinie i Getyndze, następnie odbył gruntowne studja muzyczne, był nauczycielem gimnazjalnym, od 1861 profesorem muzyki w Getyndze, gdzie † 1885 r. Oprócz licznych krytyk i sprawozdań muzycznych, napisał: „Grundriss des Metrik antiker und moderner Sprachen" (Emden, 1838); „Das System der Tonkunst" (1866); „Evangelisches Choralbuch" (1855); „Musikalische Briefe aus der neuesten Zeit" (1870) i in.

Krüger Paweł.

Krüger Paweł Stefan Jan, zwany „Wujem Pawłem," prezydent rzeczypospolitej Transwalskiej, * 1825 w kolonji Kapskiej, syn kolonisty pochodzenia holenderskiego, otrzymał edukację elementarną, następnie udał się do kraju Oranje, gdzie wstąpił do wojska, w 1852 przyczynił się do założenia rzeczypospolitej Transwalskiej. Zdobywszy popularność pomiędzy Burami, został głównodowodzącym wojskiem, członkiem rady wykonawczej rzeczypospolitej i wiceprezydentem (1874). Gdy 12 kwiet. 1877 r. Anglja przyłączyła Transwal do swych posiadłości, **K.** powołał Burów do oporu i po uporczywych walkach, w których Anglicy byli zwyciężeni pod Langsnek i Amajuka, pokojem, zawartym w Pretorji 3 sierpnia 1881 r. Transwal odzyskał niepodległość. Brał udział w zaprowadzeniu nowej konstytucji 1881, i w d. 9 maja 1883 r. wybrany był prezydentem na lat pięć. W r. odbył podróż do Europy w celu zaciągnięcia pożyczki. Wybrany był powtórnie prezydentem 7 maja 1888 i po raz trzeci 12 maja 1893 r. W końcu 1895 odparł uorganizowany przez d-ra Jamesona najazd Anglików na Transwal. **K.** człowiek obyczajów skromnych i surowych, obdarzony niezłomną energją, obok zdrowego rozsądku posiada wielkie zdolności dyplomatyczne, których dowody dał w obronie kraju od pożądliwości Anglji i uitlanderów, czyli kolonistów angielskich, pragnących oddać Transwal pod władzę Anglji. W r. 1899 nie chciał ustąpić życzeniom Anglji co do dania równouprawnienia t. zw. uitlanderów przeciwko Anglikom; to dało powód do strasznej wojny (ob. Transwal), która pomimo bohaterskiej obrony skończyła się zdławieniem Burów transwalskich i orańskich. Przed ostatecznem ukończeniem wojny, Krüger, zdawszy władzę w ręce Shalk Bürgera, wyjechał do Lorenço Marquez w posiadłościach portugalskich (wrzesień 1900), by stamtąd udać się do Europy i działać na drodze dyplomatycznej. Anglicy, chcieli go pochwycić, ale Portugalja, ostrzeżona przez inne państwa, nie dopuściła do tego, i Kryger odpłynął na wojennym okręcie holenderskim do Europy; nie chciano mu jednak pozwolić na zabranie tajnego archiwum państwa, oraz jego skarbu. Popularna również była żona Kr.

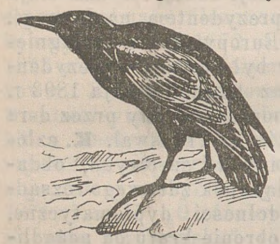
Krüger Adalbert, astronom, * 1832 w Malborgu, † 1896, kształcił się w Berlinie i Bonn, 1853 został astronomem przy obserwatorjum w Bonn, 1862 r. dyrektorem obserwatorjum w Helsingforsie, 1875 w Gotha, a 1880 w Kiel, gdzie wydawał dalej „Astronomische Nachrich-

ten“ i zarządzał stacją centralną astronomicznej komunikacji telegraficznej. Oznaczył masę Jowisza z zakłóceń biegu planetoidy Temidy, rozebrał badania nad paralaksami gwiazd stałych i opracował katalog 14680 gwiazd, między 54°55′ a 65°10′ zboczenia północnego (1890)..

Krugit, minerał z grupy siarczanów, biały lub szary, składa się z siarczanu potażu z domieszką siarczanu magnezji. Znajduje się w kopalni soli w Stassfurcie, od gipsu różni się rozpuszczalnością w wodzie gorącej. Używa się na nawóz potażowy.

Krügner Jan Gottfryd, wykonał w Lipsku mapę zakonu Reformatów prowincji Wielkopolskiej i Małopolskiej, wielkości 3 arkuszy wzdłuż z sobą złączonych, p. t.: „Alma provincia reformata ss. Antonii Padvani Maioris Poloniae i t. d.“ (1718).

Kruk *(Corvus)*, rodzaj ptaków wróblowatych z rodziny kruków, mający dziób prosty, gruby, z końcem słabo zakrzywionym; nozdrza owalne, nasadowe, kępkami szczecinowatych piór przykryte, nogi mierne, silne; skrzydła nadmierne, zaostrzone; ogon mierny, równy lub słabo zaokrąglony. Są to ptaki miernej wielkości, mniej lub więcej towarzyskie, chytre, żarłoczne. Znajdują się na całej kuli ziemskiej i oddają znakomite usługi przez tępienie mnóstwa owadów, odbywających przemiany w ziemi. Niektóre tylko odbywają odległe wędrówki; lot ich jest powolny, lecz wytrzymały; przechadzają się, krocząc powolnie lub niezgrabnie podskakując. Oprócz owadów jadają też padlinę, porywają młode ptaki i drobne ssące, a w razie niedostatku żywią się nasionami zbożowemi. Głos wydają krzykliwy i nieprzyjemny. Jedne gnieżdżą się gromadnie, inne żyją w odosobnieniu. Gniazda budują z suchych gałązek i suto wyścielają. Jaj niosą od 4—7 podłużnych, blado-zielonych, niebieskawych lub brudno-białawych, plamistych. Samce biorą udział w wysiadywaniu i pielęgnowaniu potomstwa. **K.**, w niewoli trzymane, okazują szczególną skłonność do kradzieży przedmiotów, błyszczących, które starannie ukrywają. Dawniej do rodzaju **K.** zaliczane były sójki, sroki i kawki. Właściwych **K.** znajduje się u nas 4 gatunki. **K.** *(C. corax)*, 64 cm. długi, jednostajnie czarny, melicany i najmniej towarzyski; w niewoli staje się łagodnym, daje się układać jak pies, uczy się mówić, ale kradnie i gryzie. *Czarnowron (C. corone)*, *Wrona (C. cornix)*, wszędzie bardzo pospolita, oba te gatunki są bardzo do siebie podobne, długie na 47—50 cm., są bardzo towarzyskie;

Kruk.

Gawron (C. frugilegus), 47 — 50 cm. długi, różni się w wieku dojrzałym od innych **K.** brakiem piór przy nasadzie dzioba; tchórzliwszy od poprzednich, uciążliwy jest wrzawą i zanieczyszczaniem gruntu.

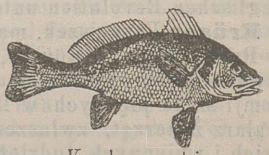
Kruk lub *hak*, nazwa ludowa samca łososia.

Kruk, mały gwiazdozbiór na półkuli płd. nieba, między 11—24° zboczenia płd., oraz 177—192° wzniesienia prostego, na płd. zachód Łosa w gwiazdozbiorze Panny. Zawiera 57 gwiazd aż do 7 wielkości.

Kruk *(Cruco, Crito)*, syn Gryna, książę Bobrytów, wybrany 1066 roku po zabiciu Godszalka (Godeskalka), panował jednocześnie i nad Lutykami, którzy osłabieni walką z cesarzem Henrykiem IV (1069), poddali się **K.** (1070). **K.** przywrócił cześć dawnych bogów i uwolnił ludy słowiańskie od przewagi Niemców. Napróżno usiłował powrócić do władzy syn Godszałka, Butue, przy pomocy wojewody saskiego Magnusa. Oblężony bowiem w zdobytej przez się twierdzy Płońskiej (w Wagrji), musiał się poddać, przyczem został z całym swym orszakiem zabity (1071). Umocniony na tronie przez śmierć Butuego, wtargnął **K.** do sąsiedniej Nordalbingji (Holsztynu) i zniszczył ją ogniem i mieczem; na początku 1072 r. zburzył Hamburg i Szlezwig, przyczem zawładnął częścią Nordalbingji. W tym czasie drugi syn Godszalka, Henryk, przy pomocy Duńczyków opanował Stargard w Wagrji, skąd rozpościerał spustoszenia. **K.**, chcąc zjednać Henryka, odstąpił mu twierdzę Płońską z okolicą, ten jednak namówiony przez Sławinę, żonę **K.**, a córkę ks. pomorskiego Swantibora, zwabił **K.** na ucztę, wśród której kazał go zamordować swemu słudze (1095 podług Giesebrechta, podług innych 1105). Tym sposobem Henryk dostąpił władzy, którą zapewnił sobie zwycięstwem na Smilowem polu.

Kruk Kalasanty, pseudonim Kazimierza Chłędowskiego (ob.).

Kruk morski *(Corvina)*, rodzaj ryb ciernioplet-wych z rodziny *Sciaenoidei*, liczy około 20 gatunków, głównie w oceanie Indyjskim. W morzach europejskich żyje jeden tylko gatunek, *C. nigra*, brunatny, z płetwami czarnemi, 15 — 25 cm. długi; mięso jego jest bardzo cenione.

Kruk morski.

Krukowiecki (hrabia) v. *Pomian*, odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I złotem—orzeł dwugłowy czarny, ze złotą cyfrą J. II na piersiach; w II czerwonem—ryba srebrna; w III czerwonem—trzy złote kopje w gwiazdę (środkowa żelezcem na dół); w IV złotem—topór srebrny; w V błękitnem—czarna głowa żubrza, mieczem

Krukowiecki.

prawo-ukośnie przebita. Nad koroną hrabiowską 5 hełmów ukoronowanych: w I—pół kozła srebrnego, w II —orzeł jak na tarczy, w III — ręka zbrojna z mieczem, w IV — ogon pawi, w V—topór. Labry przy I—czerwono-złote, przy III — czarno - błękitne, przy IV i V—czerwono-srebrne. Tarczę podtrzymują lamparty.

Krukowiecki Jan, hr., generał polski, * około 1770, † 1850 w Warszawie. W młodym jeszcze wieku wstąpił do wojska, a z powodu gwałtowności charakteru liczne miał odbywać pojedynki; służąc w armji austrjackiej odbył kampanję 1796 r. przeciw Francji, jako adjutant Wurmsera. W r. 1806 w skutek odezwy Napoleona do Polaków, wszedł do służby księstwa Warszawskiego, miał udział we wszystkich wojnach 1807—1813 i za niejednokrotne odznaczenie się dosłużył się stopnia generała brygady. W tymże stopniu przeszedł do armji Królestwa Polskiego. W chwili wybuchu rewolucji listopadowej 1830 należał **K.** do najstarszych wiekiem generałów. Wiedziony żądzą władzy i sławy, już przy pierwszym wyborze naczelnego wodza (20 stycznia 1831) gwałtem sam się nasuwał, ale otrzymał tylko kilka głosów. Mianowany był jednak generałem piechoty i otrzymał dowództwo jednej dywizji, z którą brał udział w bitwie grochowskiej. Gdy Skrzynecki objął naczelne dowództwo, **K.**, wróg jego osobisty, nie pozostał w służbie czynnej, ale otrzymał generał-gubernatorstwo Warszawy. Na stanowisku tem przez surowe utrzymanie porządku i postawienie stolicy w stanie obronnym położył zasługi, ale nie zyskał żadnego zaufania. Po bitwie ostrołęckiej obraziwszy Skrzyneckiego, który go nawet chciał oddać pod sąd wojenny, wziął od swych obowiązków uwolnienie. Posądzany o udział tajemny w krwawych scenach warszawskich 15 sierpnia 1831, mianowany tegoż dnia gubernatorem stolicy, przywrócił porządek, a 17 sierp. został prezesem rządu. Kiedy gen. Paskiewicz zbliżał się do Warszawy, **K.** zaniedbał najkonieczniejszych środków do uorganizowania obrony stolicy. Po konferencji z gener. Paskiewiczem (7 września) podpisał akt poddania Warszawy. Po zupełnym upadku powstania przebywał w środkowej Rosji; później wrócił do kraju.

Krukowski I v. *Ślepowron*, *Radwan* odm., herb: W polu czerwonem, na złotej chorągwi kościelnej, o trzech połach z krzyżem we środku—kruk czarny z pierścieniem w dziobie.—**K.** II:

Krukowski I.

Krukowski II.

W polu czerwonem—ręka zbrojna z szablą; nad koroną to samo. Nadany z nobilitacją 1792 r., przez Stanisława Augusta.

Krukowski Józef, ksiądz, profesor, wydał: „Nauki katechizmowe na całość prawd wiary katolickiej“ (3 wyd., Kraków, 1893); „Teologja pasterska katolicka dla użytku seminarjów duchownych i pasterzów dusz“ (Kraków, 2 wyd., 1880, 3 wyd., 1887, 5 wyd., 1894); „Salve regina w 32-ch rozmyślaniach majowych“ (Kraków, (1886).

Krumau *(Krummau*, czes. *Krumlow)*, miasto w Czechach, nad Mołdawą, posiada 7 przedmieść, wielki zamek ks. Szwarcenberga z pięknym parkiem, gimnazjum, kilka fabryk i 8,500 miesz.

Krumes *(Krummes)*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem—pół czerwonego lwa; w dolnem srebrnem — trzy czarne litery **S** odwrócone. U szczytu dwa skrzydła: złote i srebrne, na których i między któremi **S** odwrócone. Labry od góry czerwono-złote, od dołu czarno-srebrne. Indygenat z roku 1790.

Krumes.

Krumirowie, plemię zamieszkałe w Tunetatanji północnej, liczące około 8,000 dusz, z których $^3/_4$ arabskiego, $^1/_4$ berberyjskiego pochodzenia. Pozostaje pod nominalną władzą beja tunetańskiego. Rozbójnicze ich napady na Algerję spowodowały rząd francuski do okupacji Tunetanji w r. 1881. Terytorjum, zamieszkane przez **K.**, obfituje w ołów, miedź, żelazo, sól, źródła gorące i wspaniałe lasy. Por. Farine „Kabyles et Kroumirs“ (Paryż, 1882); Antichan „Le pays des Kroumirs“ (2 wyd., 1885).

Krummacher Fryderyk Adolf, poeta niemiecki, * 1768 r. w Tecklenburgu w Westfalji, † 1843 jako kaznodzieja kościoła św. Ansgarego w Bremie. Największej sławy dostąpiły jego „Parabeln“ (Duisburg, 1805 i Essen, 1850). Oprócz tego wydał **K.** wiele przypowieści ludowych i książek dla dzieci.

Krummacher Gottfryd Danjel, brat poprzedniego, * 1774 w Tecklenburgu, † 1837, jako kaznodzieja w Elberfeld. Naczelnik pijetystów i mistyków, doświadczał licznych prześladowań. Ogłosił drukiem mnóstwo kazań.

Krummacher Fryderyk Wilhelm, syn pierwszego z wyżej wymienionych, * 1796 w Duisburgu, † 1868; od 1847 kaznodzieja kościoła św. Trójcy w Berlinie, później kapelan nadworny i wojskowy w Poczdamie. Smutnym cieszył się w Niemczech rozgłosem, jako prześladowca racjonalistów. W kazaniach i pismach polemicznych nie tylko rzucał klątwy na wolnomyślicieli, ale nie wstydził się nawet odgrywać roli denuncjanta. Oprócz kazań wydał kilka dzieł pijetystycznych, tudzież pieśni religijnych. Po śmierci jego wyszła jego „Selbstbiographie“ (Poczdam, 1869).

Krümmel Otto, geograf, * 1854 r. w Keyni w w. ks. Poznańskiem, studjował w Lipsku medycynę, następnie nauki przyrodnicze i geografję w Getyndze i Berlinie, pracował przy obserwatorjum w Hamburgu, 1883 został profesorem geografji w Kiel. W r. 1889 towarzyszył Hensenowi w wyprawie dla badań planktonu. Ogłosił: „Versuch einer vergleichenden Morphologie der Meeresräume“ (1879); „Europäische Staatenkunde“ (od 1880); „Der Ozean“ (1886); „Die Bewegungsformen des Meeres“ (1887); „Geophysikalische Beobachtungen auf der Planktonex pedition“ (1893).

Krung-Kao, ob. Ajudhia.

Kruniewicz, herb: W polu błękitnem, między barkami dwóch półksiężyców, z których jeden rogami na dół, drugi w górę — krzyż kawalerski srebrny. U szczytu trzy pióra strusie.

Kruniewicz.

Krup, w ogólności pewna forma zapalenia błon śluzowych, przy której wysięk włóknikowy, krzepnący w postać błoniastą, osiada na powierzchni i bez jej uszkodzenia odjęty być nie może. W ten sposób istnieć może krupowe zapalenie krtani, zdarzające się najczęściej w pierwszych latach życia i stanowiące niedawno jeszcze jedną z najbardziej zabójczych chorób wieku dziecęcego. W znacznej większości przypadków **K.** zależy od infekcji dyfterytycznej, jest to zatem dyfteryt (ob.) krtani. Jednakże bywa **K.** i niezakaźnej natury, jak np. po oparzeniach krtani. **K.** jest chorobą gorączkową, najczęściej zaczyna się od dyfterytu gardzieli, który bezpośrednio szerzy się na krtani; występuje wtedy kaszel, podobny do szczekania psa, chrypka, a wreszcie duszność wskutek coraz zwiększającego się zwężania szczeliny głosowej z powodu tworzenia się grubych błon włóknistych. Przy długotrwałej duszności występują objawy zatrucia kwasem węglanym: senność, sinica, zimne kończyny. W takim stanie zwykle następuje śmierć dziecka. Często chory wśród krztuszenia się wyrzuca wysięk, stanowiący mniej albo więcej dokładny odlew wnętrza krtani, poczem następuje ulga, nim nanowo zebrany wysięk nie spowoduje nowego napadu duszności i kaszlu. Jeżeli zapalenie krupowe przejdzie na błonę śluzową tchawicy lub oskrzeli, stan staje się ciężki, chory umiera przy objawach bardzo ciężkiej duszności. Od **K.** prawdziwego (wysiękowego) odróżniać należy *krup fałszywy*, często spotykany u dzieci, który powstaje wskutek raptownego obrzęku błony śluzowej pod strunami głosowemi przy katarach krtani; niema tu wcale wysięku, i cierpienie to nie jest natury zakaźnej; przechodzi względnie szybko po zastosowaniu gorących okładów na szyję, inhalacji i środków wymiotnych. Od czasu odkrycia surowicy antydyfterytycznej **K.**, jakodyfteryt krtani, leczy się jak najskuteczniej zastrzykiwaniami tejże surowicy. W przypadkach bardzo groźnej duszności uciec się trzeba do tracheotomji (ob.), lub też intubacji; ta ostatnia polega na wprowadzeniu do krtani rurki, która tam pozostaje aż do czasu zupełnego wydzielenia się błon krupowych.

Krupczyce, wieś w gub. Grodzieńskiej, o 2 mile od Kobrynia, blizko rzeki Trościanicy, pamiętna bitwą, stoczoną tu 18 września 1794 r. przez generała Karola Sierakowskiego z korpusem generała Suworowa.

Krupe, wieś w gubernji Lubelskiej, powiecie Krasnostawskim; posiadłość Krupów, Zborowskich i Rejów, którzy tu mieli zamek z dawnemi grobami arjan.

Krupicki *(Krupitzki)*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, pod 6-promienną gwiazdą złotą — półksiężyc złoty; w lewem srebrnem — strzała. U szczytu pół męża w ubraniu błękitnem, trzymającego w każdej ręce strzałę srebrną.

Krupicki.

Krupiński Jędrzej, lekarz z drugiej połowy wieku XVIII; od roku 1774 wykładał anatomję we Lwowie, przytem był protomedykiem królestwa Galicji i Lodomerji. Z jego dzieł najważniejsze jest: „Anatomja czyli nauka o kościach, myszkach i ścięgnach, o trzewach i naczyniach i t. d.“ (6 t., Lwów, 1774—75).

Krupiński Franciszek Salezy, publicysta i filozof, * 1836 w Łukowie, † 1898 w Warszawie. Nauki pobierał w Łukowie, poczem w r. 1852 wstąpił do zgromadzenia ks. Pijarów w Opolu. Od r. 1853 do 1858 słuchał nauk wyższych w akademji duchownej w Warszawie, a następnie był nauczycielem w Zgromadzeniu. Po rozwią-

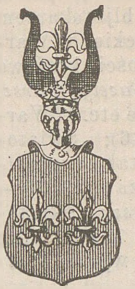

Krupiński F.

zaniu zakonu, nie sekularyzował się i został administratorem kościoła popijarskiego w Warszawie, od r. 1865 do 1870 był stałym spółpracownikiem *Gazety Warszawskiej*, a następnie nauczycielem religji w szkołach publicznych w Warszawie. Oprócz codziennych prac dziennikarskich w *Gaz. Warsz.*, umieszczał w tem piśmie, w *Bibljotece Warsz.*, *Tygodniku Ilustrow.*, *Wieńcu*, *Kalendarzu* Jaworskiego, *Ateneum* i in. rozprawy, jak: „O produkcyjnej pracy literackiej," o Supińskim, Trętowskim, Millu, Kremerze, Libelcie; „Romantyzm i jego skutki"; „Obraz filozofji współczesnej" i t. p. Osobno wydał: „Historję filozofji w zarysie", przekład z niemieckiego Alberta Schweglera, pomnożony obszernym dodatkiem oryginalnym, obejmującym pierwszą w języku polskim próbę historji filozofji krajowej (Warszawa, 1863); „Zarys ustawy angielskiej", przekład z niemieckiego Dawida Ashera (Warszawa, 1863); „Przyszłość filozofji polskiej" (odbitka z *Bibl. Warsz.*, 1864); „Szkoła pozytywna" (odbitka z *Bibl. Warsz.*, 1868); „Wczasy warszawskie" (odbitka z *Wieńca*, Warszawa, 1872); „Historja naturalna dla młodzieży", przekład z niemieckiego Strasslego (3 wyd., Warszawa, 1873); „Książę Bismarck jako mówca" (Warsz., 1887); przełożył „Logikę" Bain'a (2 t., tamże); 1878); „O początku narodów" Bagehot'a „Umysł i ciało" Baina (1874); „Nauka wychowania" Baina z oryginalnym rozdziałem o nauce języka polskiego (1880); „Socjalizm spółczesny" Laveley'a (1884). Po śmierci wydano jego „Kazania", miane do młodzieży gimnazjalnej. **K.** był pierwszym u nas krzewicielem filozofji pozytywnej, jako kierunku naukowego, jako pewnej fazy ewolucji empiryzmu, podobnie jak przed nim Jan Sniadecki i M. Wiszniewski. Prace jego cechuje nieubłagana logika, rozwaga, beznamiętność sądu i sumienność opracowania. Wielkie też położył zasługi jako wychowawca umysłów młodzieży. W żywem słowie na kazalnicy i w piśmie odznaczał się wzorową polszczyzną. Por. M. Massonius w *Głosie* z roku 1898 i w *Kurjerze Warszawskim* z roku 1900 (№ 29); H. Struve (Warszawa, 1898); Józef Kenig w *Tygodniku ilustrowanym* z r. 1898.

Krupjer (z franc.), nazywa się w bankach gier hazardownych wspólnik i pomocnik bankiera, trudniący się przyjmowaniem przegranych i rozpłatą wygranych pieniędzy, a przedewszystkiem pilnujący korzyści bankiera.

Krupka, *Krupek*, herb: W polu czerwonem—dwie srebrne lilje. U szczytu między trąbami czarnemi—lilja srebrna.

Krupka.

Krupocki I.

Krupocki II.

Krupocki, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach złotych, w prawem dwa, w lewem trzy pasy czarne, w szachownicę. U szczytu 12 piór kogucich. Labry czarno-złote.—**K.** II: W polu błękitnem, na srebrnej podkowie—krzyż kawalerski złoty. U szczytu pół złotego lwa z mieczem w prawej łapie.

Krupowicz Maurycy, archeolog, * 1823 r. w Wilnie, † 1890 w Warszawie; był sekretarzem komisji archeologicznej wileńskiej, następnie przeniósł się do Warszawy i został sekretarzem ks. Borjatyńskiego. W r. 1869 redagował w Wilnie pismo *Po ziarnie*. Wydał „Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych do dziejów Litwy" (Wilno, 1858). Z rękopisów pozostałych po Ign. Daniłowiczu opracował: „Skarbiec dyplomatów papieskich do dziejów Litwy i Rusi" (2 t., 1860—62).

Krupp Alfred, przemysłowiec, * 1812 w Essen, † 1887. Już ojciec jego Fryderyk, (* 1787, † 1826), posiadał w Essen fabrykę wyrobów żelaznych, którą po jego śmierci prowadziła wdowa wraz z synami, a 1848 objął Alfred **K.** na własny rachunek. Pod jego kierunkiem fabryka wyrabiała pierwotnie głównie osie, resory i bandaże do kół, ale stopniowo rozwinęła wyrób armat ze stali lanej, zwłaszcza odtylcówek gwintowanych, których różne części **K.** znacznie udoskonalił. Do 1894 r. dostarczył 34 państwom przeszło 25000 dział. Oprócz tego produkuje mnóstwo narzędzi dla przemysłu, jak szyny i blachy na kotły i na pancerniki; produkcja tych przedmiotów wynosiła w 1893 r. 230,000 ton. Zakłady Kruppa posiadają własne kopalnie rudy żelaznej w Hiszpanji i Niemczech, 18 pieców Bessemera; 2 cegielnie, sieć kolei żelaznych długości 85 klm., 33 lokomotywy, linję telegraficzną z 20 stacjami, 421 maszyn parowych i t. d. Dziennie spala się 2,500 ton węgla, robotników zatrudnionych jest 25,300. Obecnie po śmierci **K.** zakładami zarządza jedyny syn *Fryderyk Alfred* **K.**, * 1854, członek rady państwa. Por. Bädeker „Alfred K." (1888).

Krupski Jan Nepomucen Kazimierz, literat, * 1799, † 1856 w Warszawie; po r. 1831 redago-

wał przez lat kilka *Gazetę Warszawską*, potem *Gazetę Codzienną*, następnie był bibljotekarzem akademji duchownej rzymsko-katolickiej w Warszawie. Osobno wydał: „Rozmaitości krajowe i zagraniczne“, jako dodatek do *Gazety Warsz.* (w 1831 r.); „Łaźnie parowe rosyjskie etc.“ (Warszawa, 1835; 2 ed. 1838; 3 ed. 1846); „Światowid“, zbiór powieści i artykułów, tak oryginalnych, jak tłómaczonych (9 t., Warszawa, 1835—1837), jako dodatek do *Gazety Warsz.*; „Strategika szachowa“ (Warszawa, 1835 i 1844), oraz „Stenografja polska“ (tamże, 1858), wydanie pośmiertne.

Krupski Stanisław, lekarz, * 1839 w Husakonie w Sanockiem w Galicji; kształcił się w Krakowie, Wiedniu, Zurychu i Genewie, gdzie uzyskał stopień doktora medycyny i stale zamieszkał. Napisał powieść: „Pod skrzydłami Almae matris“ (1868); „Listy medycynjerki“, drukowane w *Kłosach* i inne.

Krupy, ob. Kasza i Grad.

Kruse Karsten, t. j. Chrystjan, historyk niemiecki, * 1753 w Hiddigwarden w Oldenburskiem, † 1827 w Lipsku; nauczyciel przy gimnazjum w Oldenburgu, od r. 1812 profesor pomocniczych nauk historycznych w Lipsku. Najważniejszem jego dziełem jest „Atlas und Tabellen zur Uebersicht der Geschichte aller europ. Länder und Staaten“ (4 zeszytów, 6 ed., 1841, Lipsk, 1804—12).

Kruse Fryderyk Karol Hermann, syn poprzedniego, także historyk, * 1790 w Oldenburgu: został 1828 r. profesorem historji w Dorpacie. Tu przyswoiwszy sobie języki starosłowiański i rosyjski, pracował nad początkową historją Rosji i wiele rozpraw w tym względzie zamieszczał w różnych czasopismach. W Dorpacie, Rydze i Rewlu założył razem ze swymi przyjaciołmi Towarzystwo historyczno-archeologiczne. Stąd w r. 1853 powrócił emerytem do Niemiec i † 1866 pod Lipskiem. Celniejsze jego dzieła są: „Hellas“ (3 t., Lipsk, 1825—27); „Deutsche Alterthümer“ (4 t., Halla, 1824—28); „Anastasis der Waräger“ (Rewel, 1841); „Necrolivonica“ (Dorpat, 1842); „Urgeschichte der Ostseeprovinzen“ (Moskwa, 1846); „Chronicon Nortmannorum“ (Dorpat, 1850); „Allgemeiner biograph.-historischer Festkalender“ (1865).

Kruse Henryk, dramaturg i dziennikarz niemiecki, * 1815 w Stralsundzie, studjował filologję w Bonn i Berlinie, był nauczycielem gimnazjalnym w Minden, 1847 został współpracownikiem *Kölnische Zeitung*, 1855 redaktorem głównym, 1872 osiadł w Berlinie. Napisał: „Die Gräfin“ (4 wyd., 1872), tragedje: „Wullenwever“ (3 wyd., 1878); „König Erick“ (2 wyd., 1872); „Moritz von Sachsen“ (1872); „Brutus“ (2 wyd., 1882); „Marino Faliero“ (1876); „Das Mädchen von Bysanz“ (2 wyd., 1885); „Rosamunde“ (1878); „Der Verbannte“ (1879); „Raven Barnekow“ (1880); „Witzlov von Rügen“ (1881); „Alexei“ (1882); „Arabela Stuart“ (1888); „Hans Waldmann“ (1890).

Krusemann Cornelis, malarz historyczny niderlandzki, * 1797 w Amsterdamie, † 1857 w Lisse, jako członek królewskiej akademji w Amsterdamie. Utwory jego zalecają się szlachetnością kompozycji, wdziękiem wyrazu i wielkiem urokiem oświetlenia. Najgłówniejszą jego pracą jest „Kazanie św. Jana Chrzciciela“, obraz kolosalnych rozmiarów. Malował on piękne obrazy rodzajowe i portrety. O pobycie swym we Włoszech wydał książkę: „Antekenigen betreffend eene konstreis en verblijf in Italie“ (Haga, 1826).

Krusemann Jan Adam, krewny i uczeń poprzedniego, * 1804 w Harlem, † 1862 w Hadze; 1831—35 współdyrektor akademji sztuk pięknych w Amsterdamie.—Celował głównie jako wyborny portrecista. Inny krewniak Cornelisa *Fryderyk Marja Krusemann*, * 1817 w Harlem, zyskał poczesne imię jako malarz krajobrazów.

Krusenstern Adam Jan, marynarz i podróżnik rosyjski, * 1770 r. w Haggund w Estonji, † 1846; otrzymawszy wykształcenie w korpusie kadetów morskich w Kronsztadzie, służył podczas wojny na flocie angielskiej, r. 1798—99 bawił w Indjach i Kantonie. Pod koniec 1799 r. podał plan co do zmiany systemu handlu kompanji rosyjsko-amerykańskiej, nie znalazł jednak wtedy uznania, i dopiero w 1803 za staraniem admirała Mordwinowa i ministra handlu Rumiancowa powierzono **K.** dowództwo wyprawy naukowo-handlowej, mającej na celu zbadanie północno-zachodnich wybrzeży Ameryki i zawiązanie na na nowo stosunków handlowych z Japonją. **K.** na czele dwu statków wypłynął 7 sierpnia 1803 r. z Kronsztadu, dokąd powrócił 19 sierpnia 1806, nie straciwszy ani jednego człowieka. Rezultaty tej pierwszej wyprawy rosyjskiej przeszły wszelkie oczekiwania, tak pod względem odkrycia nowych, jak i zbadania mało znanych krajów, oraz ważnych sprostowań w geografji morskiej, tudzież rozjaśnienia wielu ciemnych kwestji fizycznych, z nauk przyrodniczych, etnograficznych i lingwistycznych. 1826 **K.** mianowany kontradmirałem, był 1827—42 dyrektorem korpusu kadetów morskich; w r. 1829 został wiceadmirałem, 1841 admirałem. Opis swej podróży wydał **K.** p. t. „Reise um die Welt“ (3 t., Petersburg; 1810—12, z atlasem ze 104 tablic). Dzieło to w prędkim czasie przełożone zostało na wszystkie prawie języki europejskie. Z późniejszych prac **K.** najważniejsze: „Beiträge zur Hydrographie der grösseren Oceane“ (1819); „Atlas de l'océan Pacifique“ (2 t., 1824—27); „Recueil du mémoires hygrographiques“ (2 t., 1824—27) i „Suppléments au recueil de mémoires hygrographiques“ (t., 1835).

Krusenstern Paweł, syn poprzedn., * 1809, † 1881, był wice-admirałem rosyjskim, miał

udział w podróży Lütkego dokoła ziemi, wraz z Keyserlingem zwiedził obszar Peczory i opracował część geograficzną sprawozdania z tej podróży. W r. 1862 odbył podróż na morze Karskie, którą opisał w „Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland“ (1864).

Krusiński Tadeusz, Jezuita, * 1675 w Małopolsce, do zakonu wstąpił w Krakowie, wysłany przez kongregację rzymską *de propaganda fide*, był przez lat 18 misjonarzem w Konstantynopolu i Persji; w r. 1720 bawiąc w tym ostatnim kraju, sprawował urząd tłómacza i sekretarza przy Fryderyku Barnabicie, biskupie ispahańskim. Jako naoczny świadek wielkiej rewolucji perskiej r. 1722, opisał dokładnie wszystkie wypadki. Opis ten uczynił głośnem w Europie imię **K.** Wróciwszy do Rzymu, uczył przez lat 5 języków wschodnich w kolegjum Propagandy. Stamtąd wysłany był do Kamieńca, potem do Jarosławia, a od 1736—39 sprawował częścią we Lwowie, częścią w Ostrogu urząd prokuratora tamecznych kolegjów. W r. 1740 jeździł był powtórnie do Persji. Następnie był ojcem duchownym w Brześciu i † 1751 w Kamieńcu. Dzieła jego są: „Relatio de mutationibus memorabilibus Regni Persarum“ (Rzym, 1727); dzieło to tłómaczone było na języki: francuski (1729), angielski (1828), holenderski i niemiecki, oraz na turecki przez samegoż autora (Konstantynopol, 1727); „Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiam“ i t. d. (Lwów, 1733); to samo z dodatkiem rozprawy „De legationibus polono-persicis“ (Lwów, 1734 i 1740); „Tragica vertentis belli persici historia per repetitas eludes ab 1711 ad 1728 continuata i t. d.“ (Lwów, 1740); oraz „Analecta ad tragicam belli Persici historiam“ (Lwów, 1755) i „Pragmatographia de usu ambrozji tureckiej“, t. j. opisanie sposobu używania kawy tureckiej (wyd. pośmiertne, Warszawa, 1769) i kilku innych.

Krusiński Jacek, zasłużony pedagog, był pierwotnie profesorem w szkołach Królestwa, później dyrektorem gimnazjum świsłockiego i szkół gubernji Grodzieńskiej; gimnazjum świSłockie szczególnie kwitnęło pod jego zarządem. Biegły matematyk i uczony, był członkiem warsz. Tow. przyj. nauk. Wydał następujące prace: „O sposobach pożytecznego uczenia się matematyki“ *(Dzien. Wil.*, 1806); „O dostrzeżeniach meteorologicznych“ *(Roczn. tow. przyj. nauk.*, tom II) i t. d.

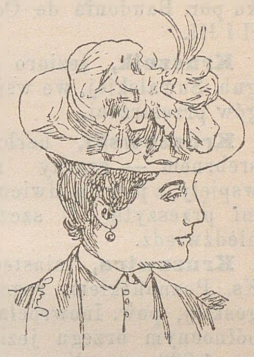
Krusiński Stanisław, socjolog i ekonomista, wielkich zdolności, przedwcześnie zmarły, * 1857 r. we wsi Posiołkach (gub. Saratowska) w rodzinie, która w ciągu kilku pokoleń wsławiła się systematycznością pracy umysłowej. Szkoły kończył w Samarze, uczęszczał do akademji medycznej w Petersburgu, następnie przeniósł się do Kazania, wreszcie do Warszawy (1880). Uniwersytet miał skończyć po licznych perypetjach dramatycznych w Kazaniu, kiedy nagle z przepracowania † 1886 r., unosząc do grobu wielkie plany na przyszłość. Z rozrzuconych po czasopismach prac, wybrano kilkanaście i wydano je w dwu tomach, p. t. „Szkice Socjologiczne i Ekonomiczne“ (Warszawa, 1891). Najlepsze z zawartych prac to szkice: „Organizm biologiczny a społeczny“ i „Dusza społeczna”. O **K.** pisał K. Krauz, w pracy drukowanej w *Travaux de l'Institut Sociologique à Paris*, „Un Sociologue Polonais—St. Krusiński“ (1898) i udziela mu wiele miejsca w swoich wykładach w Collège libre de sciences sociales à Paris.

Krusz, moneta arabska, = 40 divani = 50 kopiejek.

Kruszce, właściwie rudy metaliczne, jako ciała kruche, w znaczeniu pospolitem toż co metale.

Kruszcowe góry (Erzgebirge), ob. *Rudowe góry.*

Kruszelnicka Salomea, znakomita śpiewaczka, * się w Galicji, jako córka księdza unickiego, występowała we Lwowie, kończyła wykształcenie artystyczne we Włoszech. W r. 1897 przybyła do Warszawy, gdzie artystyczną i nadzwyczaj inteligentą grą, oraz śpiewem, zdobyła sympatję publiczności i uznanie krytyków. Odtwarzała w sposób nawskroś indywidualny role „Hrabiny,“ „Halki,“ Małgorzaty etc.

Kruszelnicka Salomea.

Kruszelnicki Stanisław, niegdyś towarzysz kawalerji narodowej, potem urzędnik celny we wsi Mytnicy w Kijowskiem, † 1841 tamże; jako świadek rozruchów ukraińskich, zostawił ich opisanie w rękopisie p. t.: „Opis rzezi humańskiej 1768 r. uczynionej przez Maksyma Żeleźniaka, kozaka zaporoskiego i Gontę pułkownika kozackiego.“ Rękopis ten znajduje się w Bibljotece ordynacji Krasińskich w Warszawie.

Kruszewac, po turecku *Aladża-Kisar*, miasto powiatowe w Serbji, blizko połączenia się serbskiej i bulgarskiej Morawy, 6,000 miesz., siedlisko urzędu i sądu powiatowego, oraz protoprezbitera, gimnazjum, zwaliska starożytnego zamku władców serbskich, zwłaszcza cara Łazarza i starożytny kościół z XIV w.—*Kruszewiecki powiat* obejmuje 3,256 klm. kw. i liczy 150,000 m.

Kruszewski Stanisław, malarz, kształcił się w Krakowie, wykonał wiele obrazów treści humorystycznej, z tych celniejsze: „Wręczenie dyplomu,“ „Z powinszowaniem imienin,“ „Awantura na ulicy,“ „Zadowolony“ i in.

Kruszewski Ignacy Habdank, b. generał wojsk polskich, dowódca 5 pułku ułanów, następnie w emigracji dowódca dywizji lekkiej kawalerji w wojsku belgijskiem, pozostawił: „Pamiętnik z r. 1830—31,“ który wydała córka Karolina z K. Grabiańska (Kraków, 1890).

Kruszewski Mikołaj Habdank, lingwista, prof. uniwer. kazańskiego, * 1851 w Łucku na Wołyniu, † 1887 w Kazaniu. Kształcił się w Łucku, Chełmie i uniwersytecie warszawskim. Wykładał w Kazaniu: antropofonikę, sanskryt, niektóre oddziały gramatyki porównawczej i fonetyki, językoznawstwo ogólne, poleontologję lingwistyczną. Ogłosił wiele ważnych prac po rosyjsku i niemiecku; po polsku wydrukował tylko jedną w *Pracach filologicznych* I. Był to lingwista filozof. O zasługach jego w tym kierunku por. Baudoniu de Courtenay w *Pracach filol.* II i III.

Krusznik, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, we wsi t. n., obejmuje 113 morgów przestrzeni.

Kruszowski.

Kruszowski, herb: W polu srebrnem — czarny niedźwiedź wspięty, z piersią dwiema strzałami przeszytą. U szczytu takiż niedźwiedź.

Kruszwica, miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, pow. Inowrocławskim, na północnym brzegu jeziora Gopła, ma 1,800 m. Na pagórku, nad samym brzegiem tegoż jeziora, wznosi się ośmioboczna, z cegły zmurowana baszta, prawdopodobnie dawna strażnica zamkowa, na okrągłej podstawie z granitów, pośród zwalisk dawnego zamczyska, zniszczonego przez Szwedów. Na południowym brzegu Gopła stoi katedra, wzniesiona w XII wieku według podania w tem samem miejscu, gdzie miała stać chata Piasta. Kościół ten, z polecenia króla pruskiego wyrestaurowany, niewiele mieści w sobie zabytków, mogących świadczyć o jego wielkiej starożytności.

Kruszwicka kasztelanja, położona była w województwie Brzesko-Kujawskiem, ostatnim jej kasztelanem był Kazimierz Bogatko, mianowany 1788.

Kruszwickie starostwo grodowe, było położone w województwie Brzesko-Kujawskiem, pow. Kruszwickim. Podług lustracji z r. 1664 składało się z części miasta Kruszwicy (ob.) i wsi: Grodztwo z folw., Kokoszyce, Sieraków, Włostowa; Chrzosno, Gościejowo, miasteczko Gembica i folwark Łagiewniki. W r. 1771 posiadał je Andrzej Cieński, spłacając z niego kwarty złp. 321, a hyberny złp. 841 gr. 25.

Kruszyna, roślina, ob. Szakłak.

Kruszyński Jan, tłómacz i wierszopis polski, * 1773. Po ukończeniu 6 klas w szkołach po-jezuickich, wstąpił 1791 do zgromadzenia ks. misjonarzy, lecz sprzykrzywszy sobie stan duchowny, przeszedł 1794 roku do służby wojskowej pod dowództwem generała Sierakowskiego. Po skończonej wojnie był nauczycielem prywatnym. Odbył następnie podróż do Francji, a za powrotem sprawował obowiązek nadzorcy zbioru starożytności w świątyni Sybilli w Puławach. W r. 1812 mianowany sekretarzem generalnym ministerjum przychodów i skarbu, pełnił ten urząd przez lat 16; wreszcie został referendarzem stanu i † 1845 jako emeryt. Był członkiem Towarz. warsz. przyj. nauk (od 1813), dyrekcji teatru narodowego i deputacji do ustalenia zasad pisowni; w tym ostatnim kierunku nic jednak nie zdziałał. Z licznych tłómaczeń z rozmaitych języków małą tylko cząstkę ogłosił w *Pamiętniku warszawskim* i w *Rocznikach towarz. przyj. nauk.* Piękny jest jego przekład p. t.: „Opera włoska w podróży.“ Jako poeta, należał **K.** do szkoły pseudo-klasyków.

Kruszyński Stanisław, zoolog i rolnik, * roku 1851 na Ukrainie, † 1887, nauki gimnazjalne rozpoczął w Kijowie, a kończył w Krakowie, dokąd się przeniósł ojciec jego, studjował w Krakowie botanikę i zoologję do 1876, następnie rolnictwo w Dublanch i Lipsku, 1880 r. został docentem zoologji w szkole rolniczej w Dublanach, 1882 inspektorem hodowli bydła w Galicji, 1884 profesorem hodowli w szkole rolniczej w Czerniowcach. Przeprowadził liczne bedania nad hodowlą i poprawą bydła krajowego i ogłosił: „O Jędrzeju Sniadeckim i jego poglądach na rozwój świata zwierzęcego“ (1876); „Zur anatomischen Kenntniss des Euters bei der Stute” (1880); „Najnowsze badania świata pierwotniaków“ (w *Kosmosie*, t. 7); „Czaszka bydła z puszczy Sandomierskiej“ (tamże, t. 8): „O czaszkach bydła z Podhala“ (tamże, t. 12, 1887); „O badaniu bydła krajowego“ (w *Pamiętniku fizjograficznym*, t. 7, 1887) i in. Życiorys jego napisał Prażmowski (*Wszechświat*, 1887).

BIBLIOTEKA NAUKOWA Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego 9,931

„— 1282 — 1937 r. „TRYBUNA RADZIECKA“

KONIEC TOMU ÓSMEGO.

ЧПЛ 8 ДЕК 1953

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

594
~~1961~~

Biblioteka
I.8
80309/2
WAP
Naukowa